MELLÉKLET

Tq 5003/1967

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1967

XXII. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИФИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUT FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor.
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 120-243.
Kiadja: a Lapkiadó Vállalat, Budapest, VII., Lenin krt. 9—11. Telefon: 221-281.
Felelős kiadó: Sala Sándor
Megjelenik havonta

68.74 Egyetemi Nyomda, Budapest

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XXII. 1967. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Katona [Zoltán]né Soltész Márta: Az igazságosság problémája a tudományban 407
Kulcsár Kálmán: A jogismeret vizsgálata 261
Peschka Vilmos: A jogtudomány és a joggyakorlat 482

Szemlecikkek

Kertész István: Jogászaktíva értekezlet az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseiről. [Bp. 1967. márc. 31.] 310
Kulcsár Kálmán: Magyar—szovjet tanácskozás a szociológiai módszerek felhasználásáról a jogtudományban [Moszkva, 1967. jún. 4—9.] ... 619
Szotáczki Mihály: Beszámoló a Jenában rendezett szocialista nemzetközi jogelméleti simposiumról [1966. május 12—13.] 241

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Bajáki Veronika: Az állampolgárságról 20
Bihari Ottó: A Legfelsőbb Bíróság alkotmányos helyzete Magyarországon 186
Kulcsár Kálmán: Az állampolgári jogok a mai társadalomban 1
Rácz György: Kiegészítő megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójáról 192
Varga József: A választási rendszer új szabályozása 6

Szemlecikkek

Kertész István: Jogászaktíva értekezlet az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseiről [Bp. 1967. márc. 31.] 310

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Besnyő Károly: A tanácsrendelet-alkotás kérdései 69
Meznerics Iván: A gazdasági verseny jogi szabályozása 471
Meznerics Iván: A versenytörvények érvényre juttatása 528
Rácz Attila: A gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésének fórumrendszere ... 353
Takács József: Szocialista közszolgálati etika — szolgálati pragmatika 202
Világhy Miklós: Az egyesülésről 509

Szemlecikkek

Kertész István: Jogászaktíva értekezlet az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseiről [Bp. 1967. márc. 31.] 310
Boross Béla: A versenyjogról 675

Pénzügyi jog

Szemlecikkek

Hidas János: A bankszerződések szabályozása a csehszlovák jogban 384

Polgári jog

Tanulmányok

Asztalos László: Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben 592
Benedek Károly: Az állam javára marasztalás elvi és gyakorlati kérdései 273
Bogdán Sándor—Mező Béla: Az újítói jog gyakorlatának és reformjának egyes fontosabb kérdései 29
Boytha György: Az elállás intézménye jogunkban 422
Harmathy Attila: Szállítási szerződések — tömegtermékek forgalma 491
Meznerics Iván: A gazdasági verseny jogi szabályozása 471
Meznerics Iván: A versenytörvények érvényre juttatása 528
Móry László: Az együttműködési szerződés 668
Solt Kornél: A közös károkozók osztott marasztalása 374
Szalóky László: A KGST Általános Szállítási feltételei, jogi jellege 401
Törő Károly: Kiadói szerződések 39
Vékás Lajos: A szerződő felek együttműködésének elvi alapjai a szerződéses termeltetés jogviszonyaiban 599
Világhy Miklós: Az állam és vállalata 573
Világhy Miklós: Az egyesülésről 509

Szemlecikkek

Ács József: Fuvarozótól történő átvétel 133
Boross Béla: A versenyjogról 675
Beck Salamon: Egy óvási határozat margójára 623
Boytha György: Néhány gondolat a kiadói szerződésről 627
Faragó László: A szerződő felek jogválasztó lehetősége 58
Hidas János: A bankszerződések szabályozása a csehszlovák jogban 384
Hraskó Gyula: A jogi (bírói) szubjektivizmusról 555
Palágyi Róbert: Két új német törvény a szerződő jogról 232

[1] Az évfolyam a 12. számmal (696/a. oldalon) zárul.

Réczei László: Az utazási ügynökség felelősségének egységes szabályozása 497
Rudolf Loránt: Nemzetközi kollokvium Pécsett a munkajog és a polgári jog kapcsolatáról a gazdaságossággal [1966. szept. 16—17.] 322
Solt Kornél: A közös károkozók visszkereseti igényei 677

Munkajog

Tanulmányok

Bak József: Munkajogi alapelvek és termelőszövetkezeti jogviszonyok 534
Gáspárdy László: Az érvénytelen munkaszerződések kodifikációjának kérdéseihez 294
Kőhegyi Tibor: A Fővárosi Területi Döntőbizottság ítélkezésének egyes kérdései 47
Révai Tibor: A dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységének alapkérdései 86
Szubert, Waclaw: A lengyel munkajog jellemző vonásai és időszerű kérdései 641
Weltner Andor: A kollektív szerződés intézménye 521

Szemlecikkek

Kalenská, M.: A csehszlovák munka törvénykönyvének egyes kérdései 313
Rudolf Loránt: Nemzetközi kollokvium Pécsett a munkajog és a polgári jog kapcsolatáról a gazdaságossággal [1966. szept. 16—17.] 322
Trócsányi László: Abonyi Géza: A magyar társadalombiztosítás alapvető szabályai. Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 340 p. [Könyvism.] 561
Trócsányi László: A munka törvénykönyve tervezetének vitája a Magyar Jogász Szövetségben [1967. május 29.] 433
Weltner Andor: A szociális biztonsággal foglalkozó prágai symposium [1966. máj. 17—20.] 380

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Földjog

Tanulmányok

Hegedüs István: A szövetkezeti gazdálkodó szervezet struktúrája 413
Kozma Lajos: A háztáji gazdálkodás és árutermelés jogi kérdései 179
Lupán Ernő: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségei Románia Szocialista Köztársaságban 172
Seres Imre: A termelőszövetkezeti földtulajdon kialakulásáról 147

Családjog

Tanulmányok

Pap Tibor: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem 566
Rex-Kiss Béla—Szuchovszky Gyula: Az ún. „indirekt" apaságkizárásról, származásmegállapítási perekben 606
Szigligeti Viktor: A házassági vagyonjog fejlődési tendenciái 581

Szemlecikkek

Bacsó Jenő: Pap Tibor: Magyar családi jog. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 318 p. [Könyvism.] 501
Tamás Lajos: A szocialista családjogászok második nemzetközi konferenciája [Pécs, 1967. okt. 9—14.] 686

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Tanulmányok

Cereteli, T. V.—Makasvili, V. G.: A bűnfelelősség elvének fejlődése a szovjet büntetőjogban ... 13
Erdész László: Elvi és gyakorlati problémák a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásánál 104
Kálmán György: A gazdasági mechanizmus reformja és a büntetőjog 453
Korda György: A szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetőleg katonai fogdában való végrehajtásával kapcsolatos problémákról ... 467
Kovács Kálmán: A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán. 1667—1777. ... 280
Lukács Tibor: A bűncselekményegység sajátos faja: a látszólagos többség 97
Odler János: Elvi és gyakorlati problémák a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetőleg katonai fogdában való végrehajtásánál 460

Szemlecikkek

Horváth Anna: A hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességnek hanyagságból történt megszegéséért való büntetőjogi felelősség. [Az Académie Internationale de Droit Comparé VII. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszusán — 1966. aug. 6—13., Uppsala —, megvitatott kérdések]. 549
Merényi Kálmán: Könyvankét a József Attila Tudományegyetem állam- és jogtudományi karán. [Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 279 p. c. munkájának megvitatása, 1966. szept. 29.] 133

Igazságügyi szervezet

Tanulmányok

Bihari Ottó: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójáról 186
Rácz György: Kiegészítő megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójáról 192
Révai Tibor: A dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységének alapkérdései 86

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Beck Salamon: Mentesség a tanúzási kötelezettség alól és az objektív igazság elve 220
Gyarmati Sándor: Szankciók a polgári eljárásban 302
Hámori Vilmos: A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben 223
Rátonyi Tamás: A polgári perrendtartás módosításáról 661
Schelnitz György—Zalka Károly: A perújítás egyes időszerű kérdései a polgári eljárásban 654
Szigligeti Viktor: A végrehajtási jog elévülésének néhány vitás kérdése 209

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Ádám György: Az igazság érvényesülése a büntető eljárásban 612
Cséka Ervin: A bizonyítással összefüggő néhány kérdés a büntető eljárásban 113
Moldoványi György: A vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás jogintézményének bevezetése 287
Szabó [László]né Nagy Teréz: A szabálysértés elbírálása a büntető eljárásban 646

Szemlecikkek

Barna Péter: Megjegyzések a tanúbizonyítás körében, a büntető eljárásban. (Nagy Lajos: tanúbizonyítás a büntetőperben. [Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 662 p.] c. művéhez.) 390
Bassola Zoltán: Vita a büntető eljárási jog néhány kérdéséről. [Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné: Magyar büntető eljárási jog 1—2. egységes egyetemi jegyzet. Szerk. Király Tibor. Bp. Tankönyvkiadó, 1966. megvitatása az ELTE állam- és jogtudományi karán.] 631
Györgyi Kálmán: Szabó [László]né Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 293 p. [Könyvism.] 438
Kratochwill Ferenc: Husár E.: Predbežné prejednanie obžaloby v československom trestnom procese. [A vád előzetes megvizsgálása a csehszlovák büntető eljárásban.] Bratislava, 1965. 224 p. [Könyvism.] 63

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Valki László: Az Európai Közösségek Bírósága. Kísérlet a nemzetekfeletti bíráskodás megteremtésére 365

Szemlecikkek

Bokor [Péter]né Szegő Hanna: Haraszti György: A nemzetközi szerződések értelmezésének alapvető kérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 271 p. [Könyvism.] 335
Ustor Endre: A Nemzetközi Jogi Bizottság [ENSZ] XIX. Ülésszaka. [Genf, 1967. május 8— július 1.] 684

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

Boytha György: Viszonosság a nemzetközi szerzői jogban 538
Vida Sándor: Szolgálati találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések 124

Szemlecikkek

Szalóky László: Uszenko, J. T.: Formi regulirovanija szocialiszticseszkogo mezsdunarodnogo razdelenija truda. [A szocialista nemzetközi munkamegosztás szabályozásának formái.] Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüe otnosenija", 1965. 415 p. [Könyvism.] 635
Szászy István: Az amerikai nemzetközi magánjog tudományának fejlődése és Albert A. Ehrenzweig „lex fori-elmélete" [Ehrenzweig, Albert A.: Conflicts in a Nutshell. 1965. c. munkájának ismertetése.] 691
Vida Sándor: Kunz, O.: Vynálezy v mezinárodním právu. [Találmányok a nemzetközi jogban.] Prága, 1966. 266 p. [Könyvism.] 562

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

Csizmadia Andor: A hazai jog oktatása a XVIII. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja 195
Horváth Ferenc—Prugberger Tamás—Rába László: A Tanácsköztársaság állami és jogi tevékenységének alakulása Vas megyében ... 137
Horváth Pál: A közép- és kelet-európai népek fejlődése iránti érdeklődés a magyar burzsoá jogtörténetírásban 341
Móra Mihály: A római jog jelentősége, módszere és rendszere 77

Szemlecikkek

Bíró János: Hanga, Vladimir—Jacota, Mihail: Drept privat roman. [Római magánjog.] Bucureşti, Editura didactică si pedagogică, 1964. 392. p. [Könyvism.] 134
Horváth Pál: A csehszlovák és magyar jogtörténészek IX. kongresszusa. [Smolenice, 1966.]. 56
Márkus Ferenc: Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949. Szerk. Beér János—Csizmadia Andor. Bp. Gondolat Kiadó, 1966. 744 p. [Könyvism.] 388
Móra Mihály: Kunkel, Wolfgang: Römische Rechtsgeschichte, Eine Einführung. [Római jogtörténet. Bevezetés.] 4. erweiterte Auflage. Köln—Graz, Böhlau Verl. 1964. 203 p. [Könyvism.] 398
Nagy István: Maisel, Witold: Poznańskie prawo karne do konca XVI wieku. [A poznani büntetőjog a XVI. század végén] Poznań, Wyd. Uniw. 1963. 331 p. /Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Prace Wydzialu Prawa Nr. 7./ Bibliogr. 319—324. [Könyvism.] 696
Pecze Ferenc: A legújabb jugoszláv jogtörténeti tanulmánykötet magyar vonatkozásokkal. [A Zbornik radova iz pravne istorije posvecen Albertu Vajsu. Institut za pravnu istoriju na pravnom fakultetu u Beogradu. Beograd. 1966.] c. munka ism. 446
Pólay Elemér: Nörr, D.: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit. [Imperium és polis a késői principátus korában.] München, 1966. VIII, 134 p. [Könyvism.] 252
Sik Ferenc: Szapargaliev, G. Sz.: Karatel'naja politika carizma v Kazahsztane 1905—1917. [A cárizmus büntetőpolitikája Kazahsztanban 1905—1917.] Alma-Ata, 1966. [Könyvism.] 338
Vargyai Gyula: Jogtörténeti tanulmányok. 1. köt. Szerk. Csizmadia Andor. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 318 [Könyvism.] 442

Jogtudomány. Tudományos élet. Vegyes tárgyú cikkek

Időszerű cikkek

Ötvenedik évforduló 565

Szemlecikkek

Hársfalvi Rezső: A Budapesti Állam- és Jogtudományi Kar Actái 8. köt. Bp. Tankönyvkiadó, 1966. [Könyvism.] 59

Móra Mihály: A jogi nyelvművelés Szlovákiában 43

Nagy Árpád—Tamás Lajos: A VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia [Pécs, 1967. márc. 20—22.] állam- és jogtudományi szekciójának előadásai 330

Pap Tibor: Bibliography of Hungarian legal literature. 1945—1965. Edit. Nagy Lajos. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 315 p. [Könyvism.] 254

Péteri Zoltán: Az I. francia—magyar jogásznapok. [Bp. 1966. dec. 12—14.] 320

Tudományos fokozatok odaítélése. [Martonyi János doktori fokozat, Ustor Endre, Bak József, Asztalos László, Both Ödön, Bacsó Jenő, Gergely Ernő, Szabó Lászlóné, Cséka Ervin, Schönwald Pál, Csillag Pál, Herczegh Géza, Nagy Ernő, Nagy Lászlóné és Weiss Emilia kandidátusi fokozat] 247

Új könyvek. [Összeáll.: Nagy Lajos—Popovics Béla—Veredy Katalin] ... 66, 258, 400, 451, 508, 564, 638

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs csoportja. Szerk. Alth Guidó. 39. sz. Bp. Kossuth Nyomda 1967. 79—134. p. [a 2. számhoz]; 40. sz. Bp. Kossuth Nyomda, 1967. 135—190. p. [a 3—4. számhoz]; 41. sz. Bp. Kossuth Nyomda 1967. 191—256. p. [a 6. számhoz]; 42. sz. Bp. Kossuth Nyomda 1—46. p. [a 8. számhoz], 43. sz. Bp. Kossuth Nyomda 1967. 49—98. p. [a 10—11. számhoz].

A Jogtudományi Közlöny 1966. évi tartalommutatója [az 1. számhoz.] Bp. Kossuth Nyomda. 1968. VI. old.

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XXII. 1967. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ács József ... 133
Ádám György ... 612
Asztalos László ... 592
Bacsó Jenő ... 501
Bajáki Veronika ... 20
Bak József ... 534
Barna Péter ... 390
Bassola Zoltán ... 631
Beck Salamon ... 220, 623
Benedek Károly ... 273
Besnyő Károly ... 69
Bihari Ottó ... 186
Biró János ... 134
Bogdán Sándor ... 29
Bokor Péterné Szegő Hanna ... 335
Boross Béla ... 675
Boytha György ... 422, 538 627
Cereteli, T. V. ... 13
Cséka Ervin ... 113
Csizmadia Andor ... 195
Erdész László ... 104
Faragó László ... 58
Gáspárdy László ... 294
Gyarmati Sándor ... 302
Györgyi Kálmán ... 438
Hámori Vilmos ... 223
Harmathy Attila ... 491
Hársfalvi Rezső ... 59
Hegedüs István ... 413
Hidas János ... 384
Horváth Anna ... 549
Horváth Ferenc ... 137
Horváth Pál ... 56, 341
Hraskó Gyula ... 555
Kalenski, M. ... 315
Kálmán György ... 453
Katona Zoltánné Soltész Márta ... 407
Kertész István ... 310
Korda György ... 467
Kovács Kálmán ... 280
Kozma Lajos ... 179
Kőhegyi Tibor ... 47
Kratochwill Ferenc ... 63
Kulcsár Kálmán ... 1, 261, 619
Lukács Tibor ... 97
Lupán Ernő ... 172
Makasvili, V. G. ... 13
Márkus Ferenc ... 388
Merényi Kálmán ... 133
Meznerics Iván ... 471, 528
Mező Béla ... 29
Moldoványi György ... 287
Móra Mihály ... 77, 398, 436
Móry László ... 668
Nagy Árpád ... 330
Nagy István ... 696
Nagy Teréz ld. Szabó Lászlóné ...
Odler János ... 460
Palágyi Róbert ... 232
Pap Tibor ... 254, 566
Pecze Ferenc ... 446
Peschka Vilmos ... 482
Péteri Zoltán ... 320
Pólay Elemér ... 252
Prugberger Tamás ... 137
Rába László ... 137
Rácz Attila ... 353
Rácz György ... 192
Rátonyi Tamás ... 661
Réczei László ... 497
Révai Tibor ... 86
Rex-Kiss Béla ... 606
Rudolf Loránt ... 322
Schelnitz György ... 654
Seres Imre ... 147
Sik Ferenc ... 338
Solt Kornél ... 374, 677
Soltész Márta ld. Katona Zoltánné
Szabó Lászlóné, Nagy Teréz ... 646
Szalóky László ... 401, 635
Szászy István ... 691
Szegő Hanna ld. Bokor Péterné
Szigligeti Viktor ... 209, 581
Szotáczki Mihály ... 241
Szubert, Waclaw ... 641
Szuchovszky Gyula ... 606
Takács József ... 202
Tamás Lajos ... 330, 686
Törő Károly ... 39
Trócsányi László ... 433, 561
Ustor Endre ... 684
Valki László ... 365
Varga József ... 6
Vargyai Gyula ... 442
Vékás Lajos ... 599
Vida Sándor ... 124, 562
Világhy Miklós ... 509, 573
Weltner Andor ... 380, 521
Zalka Károly ... 654

XXII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1967. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KULCSÁR KÁLMÁN:
Az állampolgári jogok a mai társadalomban 1

VARGA JÓZSEF:
A választási rendszer új szabályozása 6

CERETELI, T. V.—MAKASVILI, V. G.:
A bűnfelelősség elvének fejlődése a szovjet büntetőjogban 13

BAJÁKI VERONIKA:
Az állampolgárságról 20

BOGDÁN SÁNDOR—MEZŐ BÉLA:
Az újítói jog gyakorlatának és reformjának egyes fontosabb kérdései 29

TÖRŐ KÁROLY:
Kiadói szerződések 39

KŐHEGYI TIBOR:
A Fővárosi Területi Munkaügyi Döntőbizottság ítélkezésének egyes kérdései 47

Szemle:

HORVÁTH PÁL:
A csehszlovák és magyar jogtörténészek IX. kongresszusa 56

FARAGÓ LÁSZLÓ:
A szerződő felek jogválasztó lehetősége 58

Jogirodalom:

HÁRSFALVI REZSŐ:
Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Actái VIII. kötetének ismertetése 59

Husár, E.: A vád előzetes megvizsgálása a csehszlovák büntető eljárásban (KRATOCHWILL FERENC) 63

— —: Új könyvek 66

MELLÉKLET: A JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 1966. ÉVI TARTALOMMUTATÓJA

СОДЕРЖАНИЕ: *Калман Кулчар:* Права граждан в современном обществе. — *Йожеф Варга:* Новое регулирование избирательной системы. — *Церетели Т. В.—Макашвили В. Г.:* Развитие принципа ответственности по вине в советском уголовном праве. — *Вероника Баяки:* О гражданстве. — *Шандор Богдан—Бела Мезэ:* Некоторые важные вопросы реформы и осуществления права изобретения. — *Карой Тере:* Договоры по издательству. — *Тибор Кехеди:* Некоторые вопросы вынесения решений Столичной территориальной комиссией по трудавым спорам. — *Обзор: Пал Хорват:* IX съезд чехословацких и венгерских историков права. — *Ласло Фараго:* Возможность избрания права договаривающихся сторон. — *Юридическая литература: Реже Харшфалви:* Обзор VIII. тома Журнала Юридического факультета им. Этвеша Лоранда. — Е. Хусар: Предварительное рассматрение обвинения в чехословацком уголовном процессе. *(Ференц Кратохвилл).* — — —: Новые книги.

INHALT: *Kálmán Kulcsár:* Die Rechte der Staatsbürger in der Gesellschaft von heute. — *József Varga:* Die Neuregelung des Wahlsystems. — *Cereteli, T. W.—Makaswili, W. G.:* Die Entwicklung des Prinzips der Verbrechensverantwortung im sowjetischen Strafrecht. — *Veronika Bajáki:* Über die Staatsbürgerschaft. — *Sándor Bogdán—Béla Mező:* Einige wichtige Fragen der Praxis und der Reform des Neuererrechts. — *Károly Törő:* Verlagsverträge. — *Tibor Kőhegyi:* Einige Fragen der Spruchpraxis der Hauptstädtischen Territorialen Schiedskommission für Arbeitssachen. — *Rundschau: Pál Horváth:* Der IX. Kongress der ungarischen und tschechoslowakischen Rechtsgeschichtswissenschaftler. — *László Faragó:* Die Möglichkeit auf Rechtswahl der Vertragspartner. — *Rechtsliteratur: Rezső Hársfalvi:* Die Besprechung des VIII. Bandes der „Acta" der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der Eötvös Loránd Universität. — *E. Huszár:* Die Vorprüfung der Klage im Tschechoslowakischen Strafverfahren *(Ferenc Kratochwill).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Kálmán Kulcsár:* Les droits des citoyens dans la société d'aujourd'hui. — *József Varga:* La nouvelle réglementation du système électoral. — *Cereteli, T. V.—Makaswili, V. G.:* Le développement du principe de la responsabilité pénalè dans le droit pénal soviétique. — *Veronika Bajáki:* La nationalité. — *Sándor Bogdán—Béla Mező:* Quelques problèmes plus importants de la pratique et de la réforme du droit d'innovation. — *Károly Törő:* Contrats d'édition. — *Tibor Kőhegyi:* Certaines questions de la jurisprudence de la Commission arbitraire territoriale en matière de litiges de la Capitale. — *Revue: Pál Horváth:* Le IXe congrès des historiens tchécoslovaques et hongrois du droit. — *László Faragó:* La possibilité des parties contractantes de choisir le droit à appliquer. — *Littérature: Rezső Hársfalvi:* Compte rendu du VIIIe volume des „Acta" de la Faculté de Droit de l'Université Loránd Eötvös. — *E. Huszár:* L'examen préalable de l'accusation dans la procédure pénale tchécoslovaque *(Ferenc Kratochwill).* — — —: Nouveaux livres.

XXII. új évfolyam 1 szám Budapest, 1967. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az állampolgári jogok a mai társadalomban*

Az emberi és állampolgári jogok nem véletlenül kerültek a jogtudomány érdeklődésének központjába a második világháború óta mind a mai napig. A jogtudomány érdeklődését társadalmi, politikai jelenségek alakítják, és valóban korunk társadalmának politikai gyakorlatában is sűrűn felbukkannak az emberi és állampolgári jogok problémái. Mit takar ez a jelenség? Hipokrízist a politikában — amely legalábbis Machievelli óta köztudottan nem erkölcsi fogalom — és naiv idealizmust a tudományban, amely évszázadok tapasztalatainak birtokában sem szűnik meg kívánság-dimenzióban gondolkodni? Vagy éppen ellenkezőleg: reálisan értékelhető valóságos folyamatot, amely tényleg az ember jogainak kibontakozásával jár?

Az a tény, hogy az emberi és állampolgári jogok eszméje különösen a második világháború óta vált kérdéssé a tudományban és a politikában egyaránt, annyit mindenképpen jelez, hogy a nácizmus és fasizmus rémtettei irányították a figyelmet újra az ember jogaira, és ezzel az állami cselekvés jogi és erkölcsi korlátaira.

Németh László írta, hogy a hitlerizmus megmutatta a világnak: „Az államokat legalább a magánemberek erkölcsi színvonalára kell emelni." S ha ez a követelés az állam lényegének ismeretében olyannak tűnik is, amely tulajdonképpen egymással kapcsolatban nem levő jelenségeket vonatkoztat egymásra, annyit kifejez a valóságos történeti folyamatból, hogy jelen van valamiféle igény a társadalomban, amely egyaránt táplálkozik jogi és erkölcsi meggondolásokból s amely a társadalom objektív viszonyaiból adódóan, politikai formában vagy másképpen megnyilatkozva befolyásolni törekszik az állami cselekvést, saját lehetőségeinek és korlátainak a valóságnak megfelelő felismerésére.

A háború, az ember élete, biztonsága és méltósága ellen elkövetett bűnök megismétlődése elleni biztosíték keresése e biztosítéknak az emberi és állampolgári jogokban való újbóli feltalálása, illetőleg e feltalálásnak vélelme azonban csak az egyik eleme a XX. század második fele jogi-eszmei képének. S nem is az új eleme, hiszen a hagyományos, a polgári állam fejlődésének kezdeteire visszanyúló jogok és biztosítékok újraéledése ment végbe, olyan időpontban, amikor világossá vált, éppen a háború és a háborút megelőző időszak gyakorlatából, hogy ezek a jogok könnyen félredobhatók, megsérthetők, önmagukban tehát csak viszonylagos értékű biztosítékokat szolgálhatnak. Ezt egyébként a II. világháború óta eltelt két évtized egyes eseményei is bizonyítják, ha nem is a nácizmus gyakorlatához mérhető brutalitással. Az emberi és állampolgári jogok méltóságának eszmei helyreállítása, az emberiség haladó időszakából származó ilyen jogi termékek mai értékként való elfogadása, és többszöri, sok tekintetben állandó megsértésük ellenére általános érvényűként való elismerése, nemzetközi jogszabályként való kihirdetése persze mindezek ellenére, a korlátokat, a garanciális problémákat is figyelembe véve, igen nagy jelentőségű. Az ember már egyszer kivívott jogainak — mégha ezek a jogok sok tekintetben viszonylagosan is érvényesültek — feladása visszalépést jelentene a történelemben, feltétlen meghódolást a puszta erőszak előtt. S hogy a társadalomban működnek olyan erők, amelyek az időleges elnyomás ellenére is felülkerekedve megtartják és fenntartják az emberi haladás vívmányait, csak megerősíti annak igazságát, melyet Thomas Mann oly szépen fejezett ki a következőkben: „Az emberiség talán meghajlik a siker előtt, a hatalom fait accomplija előtt, nem törődve azzal, hogyan jött létre. De alapjában nem felejti el az emberileg rútat, az erőszakos és brutális igazságtalanságot, ami saját körén belül történt, és rokonszenve nélkül végül semmiféle hatalom — és élelmesség — szülte siker nem lehet tartós."

Minthogy azonban az emberi és állampolgári jogok jelentőségének eszmei és gyakorlati

* Az emberi jogok napján a Magyar ENSZ Társaság és a Magyar Jogászszövetség együttes ünnepi ülésén elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

restaurálása csak a kép egyik része — olyan része, amely maga is, itt nem elemezhető társadalmi folyamatok eredménye — önmagában még nem adja meg e jogok teljes jelentőségét, és tartalmát a mai társadalomban. Talán különösnek tűnik, hogy mai értelmükről, mai jelentésükről beszélünk, hiszen ez magában foglalja azt is, hogy más időben, más társadalomban másfajta tartalommal, jelentőséggel rendelkeztek. Valóban. Az emberi és állampolgári jogokat is csak *történetileg* szemlélhetjük, tartalmukat, jelentőségüket is csak történetileg ítélhetjük meg. Éppen ezért ha mai értelmükhöz kívánunk eljutni, röviden a múltba is vissza kell pillantanunk. Csak múltbeli jelentésük, e jelentés társadalmi-történeti kötöttségeinek tisztázása után kerülhetjük el, hogy a múltbeli jelentést a mai tartalommal szemben értékmérőként használjuk, s így tévútra jussunk.

Általánosan ismert, hogy az emberi és állampolgári jogok követelése a feudális hatalommal, a feudális kötöttségekkel szembeni küzdelemben született meg, és e küzdelem eredményeként kialakult polgári államok deklarációiban nyert jogi megfogalmazást. Ebből a tényből néhány jelentős következmény származik, de itt csupán azokat említjük, amelyek a mai helyzettel való összehasonlítás során is fontosak. Mindenekelőtt azt, hogy a polgári társadalmi-termelési viszonyokból, tehát a polgárság osztályszükségleteiből, a polgári ideológia általános jellegéből (nem csak a polgárság, hanem az emberiség általános érdekeinek hordozójaként került megfogalmazásra), nemkülönben a társadalomtudományok akkori állapotából adódóan az emberi és polgári jogok az absztrakt ember absztrakt jogaiként jelentek meg. Az absztrakt embert állították szembe a *konkrét* állammal, mert hiszen az emberi és állampolgári jogokat a konkrét állami hatalommal szembeni korlátként fogták fel. Így ezek a jogok kettős vonatkozásban is negatívumot fejeztek ki. Negatívumot, amennyiben az embernek a feudális kötöttségtől való megszabadulását jelentették — tudomást sem véve az ember általános társadalmi, és az adott osztályviszonyokat megjelenítő sajátos kötöttségéről. Negatívumot fejeztek ki azonban abban a vonatkozásban is, hogy az állami cselekvéstől az állami beavatkozástól való mentességet tekintették e jogok társadalmi tartalmának. Az emberi és állampolgári jogok olyan társadalmi-gazdasági viszonyok között való megjelenésükben, amelyek az államtól a szabad gazdasági tevékenység védelmét, tehát az egyénnel szemben bizonyos negatív magatartást igényeltek, kifejezetten korlátokat jelentettek az állam és az egyén viszonyában az állami tevékenység előtt. Az emberi és állampolgári jogoknak e felfogása tehát pontosan kifejezte a tőkés társadalom gazdasági alaptendenciáját és ennek megfelelően azokat a hatalmi viszonyokat is, amelyek a polgári osztály alapérdekeinek megfelelően épültek fel, és amelyek — paradox módon — az állami hatalom bizonyos korlátaiban is tükröződtek. És ez nem csodálatos, mert az emberi jogok nem szubjektív törekvések eredményei — ahogyan az állam sem tekinthető, különösen történelmi méretekben nem, szubjektív kívánságok megvalósítójának — fejlődésük, tartalmuk, sőt bizonyos keretek között érvényesülésük (és erről a későbbiek során még szólunk majd) is a társadalom alapfolyamatai által meghatározott objektív tendenciák talaján történik.

Itt térhetünk vissza, most már bizonyos történeti meghatározottság felismerésének birtokában a mai korhoz, a mai társadalmakhoz, az emberi és állampolgári jogok mai tartalmához. Mint említettük speciális történelmi szituációnak megfelelően a mai tartalomnak is része bizonyos mértékig a negativitás, az állami hatalommal szembeni védelem, hiszen a fasiszta államokban az egyén elsősorban ismét az állami hatalom visszaéléseivel, éspedig rendkívül élesen megnyilvánuló, brutális visszaéléseivel került szembe. Ez azonban csak az egyik oldal. Ami az újabb évtizedekben — a szocialista társadalomban immár félévszázada és a társadalom alapvető jellegzetességeinek megfelelően sokkal határozottabban és eredményesebben —, új objektív tendenciaként figyelhető meg, az állam szerepének bizonyosfokú megváltozása a társadalom irányában. Most nincs mód annak elemzésére, hogy a tőkés társadalomban milyen erők és milyen mértékben hatnak ebben az irányban — a kép a szocialista társadalmat tekintve világos — annyit azonban megállapíthatunk, hogy az állam aktivitása a társadalom viszonyai éspedig gazdasági viszonyai irányában is egyre határozottabban ismerhető fel. Megmutatkozik ez az aktivitás a tőkés társadalomban ható konzervatív törekvések ellenére is. A politikai hatalom tehát bizonyos fokig új társadalmi viszonyok között tevékenykedik — ha e viszonyok alapvető jellege a polgári társadalomban nem is változott.

Ha azonban a politikai hatalom új társadalmi-történeti viszonyok között tevékenykedik, akkor nyilvánvaló, hogy ennek a ténynek a politikai, az állami tevékenység alakulásában is kifejezésre kell jutni. Márpedig a politikai, és ezen belül legközvetlenebbül az állami tevékenység társadalmi viszonyokat, így emberi viszonyokat érint, tehát azt a kört, ahol az emberi és állampolgári jogok relevánsak lehetnek. Az emberi és állampolgári jogokról alkotott képnek, e jogok tartalmának tehát még akkor is meg kell változni, a mai polgári társadalomban is, ha a társadalmi változás ellen szól a polgárság egész hagyományos ideológiája, és ha a fasizmus elleni küzdelem ideológiája is e jogok hagyományos jelentését erősítette meg elsősorban. Elsősorban, mert már a háború folyamán kialakult olyan új fogalmak, mint pl. a félelem nélküli élet joga, szükségszerűen túlmutattak az emberi és állampolgári jogok hagyományos felfogásán.

A modern polgári társadalom jelenségeit te-

kintve azután nagyon sajátságos folyamatot figyelhetünk meg a második világháború befejezése után. Adva vannak az új társadalmi viszonyok, amelyek a polgári állam számára új helyzetet teremtettek a hatalom gyakorlására, megtörtént a történelem egyik legembertelenebb államának, az ember jogait a végsőkig semmibevevő fasiszta államnak a szétzúzása, amely az emberi jogok új tartalmát képviselő szocialista állammal koalícióban ment végbe. Ennek következtében kialakult egy új, kedvező légkör az emberi és állampolgári jogok fejlődésére — ha sok tekintetben a hagyományos tartalommal is — végül nagymértékben érezhető volt e jogok szocialista koncepciójának hatása, egyrészt a szocialista társadalom léte, növekedése és befolyása folytán, másrészt annak következtében, hogy nyugati tőkés államok jelentős részében a kommunista és munkáspártok — a fasizmus ellen folytatott intenzív tevékenységük folytán — jelentősen megerősödött pozícióra tettek szert, egyes államokban pedig legalábbis ideiglenesen kormánykoalíciókban is részt vettek. Így azután a röviddel a háború befejezése után keletkezett polgári alkotmányokban, és itt különösen az első francia és olasz, a későbbiek során pedig az újonnan felszabadult volt gyarmati országokban kialakult alkotmányokra gondolunk, az emberi és állampolgári jogoknak sok tekintetben megváltozott arculatával találkozunk. Alkotmányi rögzítésre kerültek — érvényesülésük problémáiról egyelőre még nem szólunk — az ún. gazdasági és szociális jogok, amelyek kijelentése, nem is beszélve a minimális biztosításukról, kétségessé tesz némely hagyományos értelmű állampolgári jogot. Világos, ha az új viszonyok közötti állami tevékenységhez kapcsolódó jogok jelennek meg, a régieknek, vagy legalábbis a régiek egy részének meg kell változni, vagy éppen el kell tűnni. Így tűnik el pl. polgári állam kezdeti szakaszának leginkább lényegét kifejező szerződési szabadság, amelynek kiküszöbölésére irányuló tendenciák már jónéhány évtizede jelen vannak a polgári társadalom fejlődésében. A gazdasági és szociális jogok megjelenése a polgári alkotmányokban, amelyek sok tekintetben kifejezetten is elhárítják az újabb polgári fejlődés útjában álló régi jogi kötöttségeket, tehát éppen úgy kifejezik ezt az új fejlődést, mint a szocializmus ideológiájának és gyakorlatának — részben a szocialista államokon keresztül, részben pedig egyes polgári államban erős pozíciókkal rendelkező kommunista és munkáspártok helyzetén és tevékenységén keresztül érvényesülő — hatását. E jogokra való — akár formális — hivatkozással ugyanis sok tekintetben legalizálható az állami beavatkozás elve a polgári társadalomban még akkor is, ha a beavatkozás éppen nem az új tartalmú állampolgári jogok biztosítása érdekében történik. Hogy azután ezek a jogok mennyiben valósulnak meg, illetőleg mennyiben válnak a polgári társadalomban objektív szükségességgel kialakuló állami beavatkozás leplévé, ez sok tényezőtől függ. Később megkíséreljük jelezni majd, mi a jelentősége a konkrét társadalmi-történeti szituációnak — e kifejezés alatt összefogott sokféle gazdasági társadalmi és politikai tényezőnek — az állampolgári jogok megvalósulási folyamatában.

Az állampolgári jogok legújabb fejlődésében közreható tényezők közt azonban még egy fontos momentumot kell megemlítenünk, jóllehet ez a momentum sok tekintetben kívül áll az állami tevékenységen, mégis szorosan összefügg vele. S ez az általános filozófiai—szociológiai emberkép megváltozása. Mint említettük az emberi és állampolgári jogok klasszikus felfogása az egyén és a társadalom, illetőleg az egyén és az állam szembenállásán, az egyénnek az állami tevékenységgel szembeni abszolút védelmén alapult. A XX. század második felére viszont a társadalomban bekövetkezett változások, akár a szocialista társadalmak kialakulására gondolunk, akár a polgári társadalomban bekövetkezett — de az előbbihez általános jelentőségben nem fogható — új jelenségekre, világossá tették azt a marxizmus társadalomelméletében egyébként kezdettől ismert igazságot, hogy az egyén és a társadalom nem állíthatók szembe, az egyén társadalmilag kondicionált, és ez a társadalmi kondicionáltság is többrétű, többfajta csoportkondicionáltságot, egyebek közt az állami szervezet által való kondicionáltságot is jelenti. Ezt a kondicionáltságot, a legkülönbözőbb csoportokhoz és szervezetekhez való tartozás tényét, amely — hangsúlyozzuk — mindig adott volt a társadalomban, a polgári társadalom mai fejlődésében elsődlegesen az hozta napvilágra, hogy a gazdasági viszonyok alakulásával egyre erősebben jelentkeztek az egyén gazdasági viszonyaiban jelenlevő csoportkötelékek, a termelés, a munkavállalás stb. vonatkozásában egyaránt. A nagy monopolszervezetek, a nagy munkásszervezetek — hogy mást ne is említsünk — az egyénnek éppen a legfontosabb tevékenységi körében mutatták meg, hogy az ilyesfajtájú kötelékek nem hidalhatók át jogászi fikciókkal. Nem kezelhető tehát az ember — alapjogait tekintve sem — társadalmi kötelékektől mentes, abszolút individuumnak, akkor, amidőn legfontosabb viszonyaiban éppen mint meghatározott csoportok és szervezetek tagja lép fel. Így váltak ezek a kötelékek az állampolgári jogok tekintetében is jelentőssé, pl. a kollektív szerződések elismerésében, és így váltak ezek a kötelékek elméletileg is jelentőssé az állampolgári jogokra vonatkozó jogászi elméletekben is. Egyik példa erre a személyiség kifejtésének elméleti problémája, amely pl. a Német Szövetségi Köztársaság Alkotmányában foglalt alapjogokkal kapcsolatban sokat elemzett és vitatott kérdés.

A nagy változást tehát, amely napjainkban végbemegy az állampolgári jogok fejlődésében, általánosságban a következőkben fogalmazhatjuk meg: Nem az elvont individuum jogairól van ma már szó elsősorban. Nem, vagy nem kizárólag az egyén védelméről a társadalommal,

közelebbről az állami tevékenységgel szemben, hanem állami aktivitásról, olyan állami aktivitásról, amely legalábbis elviekben kötelezettséget vállalt polgárai jólétének előmozdítására. Így azután az állampolgári jogokkal kapcsolatos politikai és államelméleti irodalomban is megjelent az állampolgári jogok olyan értelmezése, amely szerint azok legalábbis egy részükben nem az egyén jogai, hanem sokkal inkább az állam törekvésének tükröződése valamiféle társadalmi rend kialakítására. S hozzátehetjük, ez a törekvés annyiban sikeres történetileg, az állampolgári jogok tehát annyira valósulhatnak meg történeti perspektívával, amennyire ezek az állami törekvések ténylegesen a társadalom objektív folyamatait tükrözik.

Az eddigiekben — jóllehet többször utaltunk speciálisan is a szocialista társadalomra — mégis általában szóltunk a modern fejlődésről, amely magában foglalja a polgári társadalom fejlődésével kapcsolatos jelenséget. Ez érthető is, hiszen az emberi és állampolgári jogok koncepciójában — amely eredendően polgári jelenség — bekövetkezett változásokat éppen az eredeti jelenséghez képest mutathattuk be legélesebben. Kérdés tehát, hogyan állunk ezzel a problémával speciálisan a mai szocialista társadalomban.

Két alapvető megállapításból kell kiindulnunk. Az egyik: a szocialista állam a társadalom tudatos irányításának eszköze, amelynek ilyen jellege kezdettől fogva nyilvánvaló volt, és amelynek ilyen eszközként való funkcionálását éppen osztálytartalma teszi lehetővé. A második: mint említettük, az emberi és állampolgári jogok eszméje az emberi haladás produktuma, amelynek tartalma változhat ugyan, de fogalma, eszméje az egyik leghumánusabb érték, amelyet az emberiség fejlődése produkált. E megállapításokból vonhatjuk le azután a történeti valóság által is igazolt következtetést, hogy ugyanis az állampolgári jogoknak a szocialista állam társadalomépítő gyakorlatában valósággá kell válniuk. A probléma a szocialista államok eddigi történeti fejlődésében azonban távolról sem volt mindig ilyen egyszerű. Mindenekelőtt világos, hogy a társadalomalakító munka, a szocialista társadalom felépítése alapfeltételei megteremtésének, azaz a szocialista forradalomnak időszakában, illetőleg a forradalom győzelmét közvetlenül követő időszakban, amidőn a restaurációs törekvések elnyomása, az egész államélet megszervezése a közvetlen cél, az emberi és állampolgári jogok biztosítása szükségképpen háttérbe szorul a történelmi szükségszerűséggel jelentkező feladatok megvalósításához képest. Ez egyébként minden forradalmi időszakban így volt és van. A nagy francia forradalom idején, amelynek egyik első ténykedése éppen az emberi és polgári jogok deklarálása volt, pontosan ez a helyzet alakult ki. Az emberi és állampolgári jogoknak ilyen értelemben vett korlátozott felfogását egyébként az orosz federáció 1918. évi alkotmányának megfelelő része is tükrözi, amely nem állampolgári, nem is emberi jogokról beszél, hanem a dolgozók jogairól.

Nem indulhatunk ki azonban ebből a rendkívüli, történetileg átmeneti és nyilvánvalóan időben is rövid időszakból, ha az állampolgári jogok és a szocialista társadalom viszonyát kívánjuk értékelni. A perspektíva éspedig a szocialista társadalom fejlődésében is jelentkező perspektíva egészen más. A Szovjetunió 1936-ban elfogadott alkotmánya, és az azóta keletkezett szocialista alkotmányok egyaránt azt mutatják, hogy a szocialista társadalom felépítése az állampolgári jogok valóraváltásával jár együtt, az alaptendencia az állampolgári jogok egyre teljesebbé váló kibontakozása és biztosítása. S fontos megjegyeznünk, hogy ez a folyamat — mert folyamatról van szó, s nem pillanatnyi változásokról — nem valamiféle szubjektív óhaj alapján megy végbe. Az állami tevékenységben nagyon sok szubjektív elemet találhatunk minden korban és minden társadalomban, végsősoron mégis objektív folyamatok fejeződnek ki benne. Objektív folyamat tükröződik állampolgári jogok polgári felfogásának és értelmezésének változásában is, és objektív folyamatot fejez ki az állampolgári jogok szocialista biztosításának egyre fokozódó kívánalma. S tekintettel arra, hogy a szocializmus eszméköre sohasem állította egymással szembe az egyént és a társadalmat — már Marx is a társadalmi viszonyokban látta az egyén, az ember lényegét — nincs ideológiai akadálya sem annak, hogy az állam társadalomszervező munkájában lássuk az egyén jogainak megvalósulását is. A marxista emberfogalomból következően is, amely nem absztrakt individuumot jelent, hanem az embert társadalmi kötelékeivel együtt fejezi ki, az állampolgári jogoknak az a pozitív oldala hangsúlyozódik a szocialista társadalomban, amelynek tartalma a személyiség sokirányú kibontakozása. Ez tehát éppen nem az állammal való szembenállást fejezi ki. Világos viszont, hogy az egyén ilyen pozitív, az állami tevékenységben is realizálódó jogai csak annyiban valósulhatnak meg, amennyiben az állam helyesen méri fel és fejezi ki a fejlődés objektív tendenciáit, illetőleg az állami tevékenység alapjául szolgáló politika helyes, és a helyes politikát az állami szervek lényegében torzításmentesen váltják valóra. Tekintettel azonban az állam viszonylagos önállóságára a társadalommal szemben, azokra a tényezőkre, amelyek a szocializmus viszonyai közt elidegeníthetik az államot a társadalomtól, objektív szükségességként jelentkeznek azok az állampolgári jogok is, amelyek negatív jellegűek bizonyos fokig, védik tehát az egyént az állam, vagy egyes szervei torzult, esetleg önkényes tevékenységétől. A mai szocialista társadalom objektív viszonyai már lehetővé teszik, hogy ezek a „negatív" tartalmú alapjogok a „pozitív" jellegűekkel azonos síkon érvényesüljenek.

Mint említettük, a politikai és ezen belül az állami tevékenységben általában szubjektív elemek is tükröződnek. E szubjektív tényezők

sokszor a társadalom objektív talajáról fakadnak, szubjektív jellegüket az jelzi, hogy változtathatók, kiküszöbölhetők, nem szükségszerűek. Mindez azonban azt is jelenti, hogy az állampolgári jogok érvényesülésének objektív folyamata a szocialista társadalomban sem automatikus folyamat, amelynek puszta léte és elismerése már eleve az állampolgári jogok teljes és torzulásmentes valóságát is jelzi. Az állampolgári jogok alkotmányos biztosítása, kijelentése, deklarálása önmagában még nem jelenti valóságos és tényleges érvényesülésüket is.

A polgári társadalom esetében ez a kép viszonylag egyszerű. A polgári ideológiához kötötten a polgári államok rákényszerülnek e jogok alkotmányos kijelentésére, s e jogok „fogalommenyországként" még akkor is érvényben vannak, ha a gyakorlatban lépten nyomon megsértik őket. Még a náci Németország is, amelynek ideológiája elszakadt a polgári eszmekörtől, jogszabályi alapot keresett és talált is a weimari alkotmányban az állampolgári jogok félretételére. Másutt pedig ez a nyílt félretétel nem is következett be. E jogok eszmei síkon való érintetlen hagyása és töretlensége mellett tehát jól megfért és megfér a polgári államok gyakorlatában áthágásuk is. Említettük már, hogy a tőkés társadalom objektív viszonyai, a változás folyamata elsősorban eszmei, elvi, alkotmányos szinten igénylik az állampolgári jogok tartalmi változását is, az állami beavatkozás gyakorlatának egyik elvi indokaként. A tényleges megvalósulás elsősorban a társadalmi viszonyokban magukban bentrejlő korlátoktól függ, az adott állam szervezetének gyakorlatának történeti hagyományaitól, azoktól a társadalmi-politikai jelenségektől, amelyek egy-egy társadalomban, hosszabb rövidebb ideig érvényesülve pozitív és negatív értelemben egyaránt befolyásolják e jogok mindennapi gyakorlatát. Szándékosan nem említettük itt a jogi biztosítékokat, az ún. garanciákat. E garanciális jellegű szabályozások is osztoznak ugyanis a jogi szabályozás általános sorsában, amennyiben úgy és annyiban érvényesülhetnek, amennyiben a társadalmi jelenségek, amelyek meghatározzák őket és a tartalmukat, lehetővé teszik. Azt is meg kell azonban jegyezni itt, hogy a garanciális szabályoknak ennek ellenére jelentőségük van — mert jóllehet megkerülhetők, áthághatók — mégis jelentenek bizonyos védelmet az önkényes állami cselekvéssel szemben. Azt is mondhatnánk, hogy ha a társadalmi viszonyok alapvetően nem állanak szemben ezekkel a garanciákkal, akkor elegendő biztosítékot jelenthetnek az individuális állami túlkapásokkal szemben, ha pedig meghatározott társadalmi viszonyokból adódóan az állampolgári jogok megsértése tömegessé válik, még mindig alakíthatják bizonyos fokig a megsértésben álló állami cselekvést, ha másra nem magyarázatra késztetnek, s ennek folytán nyilvánossá tehetik az említett tendenciákat.

Az állampolgári jogok alkotmányos tételezésének a gyakorlatban való érvényesülését tehát az adott társadalmi-történeti szituációban jelenlevő társadalmi-politikai tényezők az alapvető tendenciától eltérő módon, vagy e tendenciát különösen kiélezetten kifejezésre juttatva módosíthatják. A koreai háború időszakában pl. az ún. mccarthyzmusban vált hatásossá egy csomó olyan társadalmi tényező, amely látens módon jelen volt az Egyesült Államok társadalmában, és fordította ezeket meghatározott politikai ideológia és gyakorlat formájában az alkotmányosan tételezett állampolgári jogok ellen. Érdemes megjegyezni, hogy amíg ezek a tényezők érvényesültek, addig a meglehetősen kidolgozott alkotmányos garanciák sem jelentettek sokat a nyilvánvaló jogsértésekkel szemben, sőt az alkotmányt sértő politika paradox módon jogszabályokban is kifejezésre jutott. Ha pedig a néger lakosság polgári jogi küzdelmeire gondolunk, talán nem is kell bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznunk, annyira nyilvánvaló ebben az esetben egyes társadalmi tényezők hatása az alkotmányos jogokkal szemben is.

A szocialista társadalomban érvényesülő objektív fejlődés napi gyakorlati megnyilvánulásában esetenkint szintén nem mentes az olyan történeti-társadalmi szituációhoz kötött elemektől, amelyek időlegesen, szemben hathatnak ezzel az objektív folyamattal, és megnyilvánulhatnak az alkotmányosan tételezett emberi jogokkal szemben is. Nagy különbséget kell látnunk azonban abban, hogy míg a szocialista társadalomban a társadalom objektív fejlődése éppen az állampolgári jogok kibontakozása, megvalósulása érdekében hat, addig a tőkés társadalom objektív erői — annak ellenére, hogy létrehozták az alkotmányos jogok tartalmában bekövetkezett már említett változást — éppen e jogok társadalmi viszonyokban meglevő garanciáit gyengítik.

Messzire vezetne most azoknak a történeti-társadalmi tényezőknek az elemzése — és nem is végezhetnénk el az adott keretek között – amelyek létrehozták azt a politikai gyakorlatot, amelyet közkeletű elnevezéssel személyi kultusznak hívunk. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a harmincas évekre kialakult politikai viszonyok közepette tevékenykedő államhatalom, amelyet a forradalom után szükségszerűen erőteljesen kellett kiépíteni, amelynek a társadalomalakítás első évtizedeiben szükségszerű keménységgel kellett nehéz és egyáltalában nem mindennapi feladatokat végrehajtani, olyan feladatokat és olyan módon, amelyek jellegükből adódóan nem mindenben álltak azonos szinten az állampolgárok összességének tudati állapotával, könnyen válhatott az erősen központosított akarat eszközévé, és élhetett a társadalmi és történeti viszonyoknak meg nem felelő, a szocialista társadalom fejlődését és az állampolgárok egyes jogait egyaránt sértő eszközökkel. Ma már az is megállapítható, hogy ennek a gyakorlatnak — amely a háború után egy ideig még tovább élt — az új szocialista államokban itt most nem elemezhető okokból történt átvétele, illetőleg sok tekintetben mintának

tekintése szükségtelenül nehézzé tette a szocialista társadalom fejlődésének amúgy is problémákkal teli kezdeti szakaszát a népi demokratikus államokban, és ami számunkra most különösen jelentős, kifejeződött az állampolgári jogok megsértésében is.

A sajátos történeti szituációkból következő állami tevékenység tehát károsan befolyásolta a szocialista társadalom objektív viszonyaiból szükségszerűen következő állampolgári jogok biztosítását, megvalósulását, s ez alkalmat adott a szocializmus ellenségeinek, hogy a szocialista államot az emberi jogokkal szembenálló államhatalomként tüntessék fel. Ezért is, de legfőképpen azért, mert a szocialista társadalom lényegéből fakadóan ez következik, feltétlenül világossá kell tenni politikában, jogrendszerben, a mindennapi gyakorlatban és a tudományban egyaránt, hogy a szocialista társadalom magasabb fejlődési fokon álló társadalom lévén, az ember, az állampolgár jogait is magasabb síkon valósíthatja meg, mint a polgári demokratikus társadalmak. Utaltunk már arra, hogy az objektív tendenciákból adódó követelmények nem érvényesülnek automatikusan a politikai, az állami életben, a politikai és állami jelenségekben éppen tudatosságukból, abból a körülményből, hogy többféle réteg- és csoportérdekkel is összefüggenek szubjektív elemek is jelen lehetnek. Ily módon az állampolgári jogoknak a szocialista társadalom társadalmi viszonyaiban rejlő végső „garanciát" a fejlődés menetében további jogi garanciákban is egyre teljesebben kell kifejezésre juttatni. S ezzel semmiképpen sem abszolutizáljuk a jogi garanciák szerepét az állampolgári jogok megvalósulásában — rámutattunk már korlátaikra — de annyi bizonyos, hogy a szocialista társadalomban meglevő, a társadalom viszonyaiban kialakult „garanciák" minél teljesebb jogi kifejezése csak előreviheti a fejlődést.

Befejezésül: a polgári tudomány az állampolgári jogok szocialista megjelenését a régi, a polgári társadalom meghatározott szakaszához fűződő értékek alapján bírálja elsősorban. Nem árt tehát mégegyszer hangsúlyozni, hogy ezek a jogok ma már általában nem a régi polgári ideológia eszmekörének megfelelő tartalmat fejeznek ki. Sok tekintetben új vonásokkal jelentkeznek a mai tőkés társadalmakban, és mindenképpen újat jelentenek a szocialista társadalomban. De az a körülmény is, hogy az emberi jogok napját világszerte ünneplik, figyelmeztet, hogy e jogok eszméje az emberiség mai értéke is, és gyakorlatban való, mai tartalmú megvalósításuk éppen a szocialista társadalomban válik objektíve is lehetővé.

Kulcsár Kálmán

A választási rendszer új szabályozása*

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa megállapította, hogy a magyar nép szocialista forradalma az elmúlt években újabb történelmi jelentőségű győzelmet aratott; befejeztük hazánkban a szocializmus alapjainak lerakását, és megkezdődött a szocializmus teljes felépítése. A szocializmus alapjainak lerakása annak a hosszú, küzdelmes történelmi harcnak az eredménye, amelyet a magyar munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal és valamennyi dolgozóval a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével folytatott.

A szocializmus teljes felépítése jelentős szakasz a szocialista forradalom menetében, amelynek során — többek között — tovább kell fejleszteni hazánk szocialista társadalmi viszonyait is. A szocialista társadalmi viszonyok fejlesztésének egyik lényeges eleme a választási rendszer demokratizmusának további szélesítése, ami az államhatalom erősítését is szolgálja.

Az elmúlt években gyakran volt vita tárgya választójogi rendszerünk, több megjegyzés és bírálat hangzott el, amelyeket a választójogi rendszer fejlesztésének, további demokratizálásának igénye jellemzett. Nem arról volt szó, hogy választójogunk nem demokratikus és nem is gyökeres átalakításának követelményét hangsúlyozták, hanem elsősorban egyik intézménye, az országgyűlési képviselők lajstromos választásának rendszere volt a megjegyzések és a javaslatok középpontjában.

Lényeges új vonás volt a választási rendszer

* A tanulmányban a választójog és a választási rendszer kifejezést — az egyszerűsítés érdekében — szinonim fogalomként használom. Megjegyzem azonban, hogy az államjogi irodalomban a választójog és a választási rendszer között tett megkülönböztetéssel egyetértek, eszerint a választási rendszernek két összetevője van, a választójog és a visszahívási jog, valamint az ezekhez kapcsolódó eljárás. (Vö.: Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog [Tankönyvkiadó Budapest, 1960.] 485. old.)

A tanulmány elkészítését követően a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kitűzte az országgyűlési képviselők és a tanácstagok általános választását (1/1967. sz. NET-határozat), meghatározta az országgyűlési választókerületek számát, területét és székhelyét (2/1967. sz. NET-határozat), továbbá megállapította a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanácsi választókerületek számát (3/1967. sz. NET-határozat), a Kormány pedig rendeletet hozott az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról szóló 1966. évi III. törvény végrehajtásáról [1/1967. (I. 2.) Korm. sz. rendelet]. Az említett jogszabályokat a Magyar Közlöny 1967. január 2-án megjelent 1. száma tartalmazza.

Ugyancsak a tanulmány elkészítését követően jelent meg *dr. Erdei Ferenc* elvtársnak Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról szóló törvénytervezet országgyűlési tárgyalásán elhangzott előadói beszéde (Állam és Igazgatás 1966. évi 12. sz.), megjelent továbbá A választójogi törvény című kiadvány. Összeállította: *Fonyó Gyula—Varga József*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967.)

további demokratizálását sürgető hazai törekvéseknek, hogy azokat a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Kormány vezetői kezdeményezték és a javaslatokat pártdokumentumokban is rögzítették. Az 1963. évi választásokat követően pl. *Kádár János* elvtárs az új országgyűlés alakuló ülésén kijelentette: nyilvánvaló, hogy bátrabban lehet és kell általánosítani választójogi rendszerünk fejlesztésénél a képviselőválasztásoknál is azokat a jó tapasztalatokat, melyeket a tanácsi választásoknál az egyéni választókerület és az egy helyre több személy jelöléséből nyertünk.[1] *Kállai Gyula* elvtárs Az állam és a szocialista demokrácia fejlődésének egyes kérdései című előadásában ugyancsak 1963-ban hangsúlyozta: úgy gondoljuk, hogy a jövőben tovább kell erősíteni választási rendszerünk demokratizmusát. Az általános, egyenlő és közvetlen választójog, a titkos szavazás további biztosítása mellett meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy az Országgyűlés és a tanácsok tagjait a választópolgárok egyéni választókerületekben esetleg két vagy több jelölt közül válasszák meg. Az egyéni választókerületi rendszer további lehetőségeket teremt ahhoz, hogy az országgyűlési képviselők még szorosabbra fűzzék kapcsolataikat választóikkal, s még jobb politikai munkát végezzenek körükben.[2] Hasonló értelemben írta 1964-ben: Az országgyűlési és a tanácsválasztásokon növelni lehetne a jelöltek számát, ilymódon a szavazók még nagyobb lehetőséget kapnának annak eldöntésére, kiket akarnak megbízni képviseletükkel[3]. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának ideológiai irányelvei szerint tanulmányozást érdemel az a kérdés: hogyan tökéletesíthető választási rendszerünk, mert annak módja, körülményei fontos elemei a demokrácia szélesítésének, a tömegek aktivitása növelésének[4]. *Szirmai István* elvtárs az ideológiai irányelvek tapasztalatait összegezve szintén utalt arra, hogy a viták során felvetődött a választási reform gondolata is. Az a gondolat merült fel — írja —, hogy egy kerületben több embert fogunk jelölni és ezek között lehet választani.[5] A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusára készített Irányelvek ugyancsak foglalkoznak e kérdéssel: a demokrácia fejlesztése szükségessé teszi — mondják az irányelvek — a képviseleti rendszer felülvizsgálatát és fejlesztését.[6] A választási rendszer fejlesztésének igénye jelentőségének megfelelően került a viták középpontjába a Magyar Szocialista Munkáspárt Pártfőiskoláján A szocialista demokrácia kérdései címmel tartott tudományos ülésszakon. A vitát bevezető referátum kiemelte: a választási rendszerünk felülvizsgálata — mint feladat — abból a szempontból merül fel, hogy az eddiginél jobban biztosítsa képviseleti testületeink magasabb szintű összetételét, a legalkalmasabb, a lakosság bizalmát leginkább élvező személyek megválasztását, a választók és a választottak kapcsolatának szorosabbá tételét, a visszahívhatóság lenini elvének gyakorlati megvalósítását. Majd így folytatta: a lajstromos választási rendszer elavult, mert nem biztosítja annak az alapelvnek érvényesítését, hogy a választott függ a választótól. A választási rendszer jelenleg nem teszi lehetővé a választó és képviselők között az állandó és szerves kapcsolatot sem és azt sem, hogy több jelölt versengjen egy-egy képviselői helyért. A vitákban, de elmondható, hogy egész közéletünkben megérett kívánság, hogy a lajstromos választási rendszert kisebb egyképviselős választókerületekre épülő választási eljárással kellene felváltani.[7]

A választási rendszer továbbfejlesztésének és tökéletesítésének gondolata és igénye a jogi irodalomban is jelentkezett. *Schmidt Péter* pl. a népi demokratikus országok választási rendszerének sajátosságait vizsgálva és összehasonlítva, azt a tanulságot vonja le, hogy a fejlődés útja a szocialista államokban a lajstromos választásokról az egyéni választások felé tart.[8]

Azonos álláspontot foglalt el *Bihari Ottó* is. Szerinte elavult a lajstromos választás formája, ezért át kellene térni az egy képviselős választások rendszerére.[9]

A kormány magáévá tette és bátorította választási rendszerünk további demokratizálását kezdeményező és az előkészítését sürgető megnyilatkozásokat és azok felhasználásával terjesztett törvényjavaslatot az Országgyűlés elé a képviselők és a tanácstagok választásának új törvényi szabályozására. Az Országgyűlés a törvényjavaslatot 1966. november 11-én tartott ülésén — az országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságának 1966. november 4-én tartott ülésén elfogadott módosításokkal együtt — elfogadta és az 1966. évi III. törvénnyel, a magyar választójog új, egységes szabályait alkotta meg.[10]

---

[1] Kádár Jánosnak az új országgyűlés első, 1963. március 21-én tartott ülésén elhangzott beszédéből (Népszabadság, 1963. évi 68. sz.).

[2] Kállai Gyula: Az állam és a szocialista demokrácia fejlődésének egyes kérdései (Állam és Igazgatás 1963. évi 5. sz.).

[3] Kállai Gyula: Jegyzetek a szocialista demokráciáról (Népszabadság, 1964. évi december 25-i sz.).

[4] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei időszerű ideológiai feladatokról (Kossuth Könyvkiadó, 1965. 15 old.)

[5] Szirmai István: Az ideológiai irányelvek vitájáról (Társadalmi Szemle, 1965. évi 11. sz.).

[6] Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága kongresszusi Irányelvei (Tervezet), Budapest, 1966. 15 old.

[7] Vö.: Vészi Béla: A szocialista állam fejlődése jelenlegi szakasza és a szocialista demokrácia fejlesztésének feladatai (Kézirat).

[8] Schmidt Péter: A népi demokratikus országok választási rendszerének néhány sajátossága (Állam és Igazgatás, 1963. évi 1. sz.).

[9] Bihari Ottó: A képviseleti demokrácia (Társadalmi Szemle, 1965. évi 8—9. sz.).

[10] A törvény ismertetéséhez felhasználtam a törvényjavaslat indokolását, továbbá az Országgyűlés 1966. november 11-i ülésén készített saját feljegyzéseimet, végül A Szovjetunió és az európai népi demokráciák hatályos választójogi törvényei és Választási rend-

Az új választójogi törvény megalkotása — mint ezt a törvényjavaslat országgyűlési vitájában több képviselő is hangsúlyozta — szükséges, időszerű és jelentős. Jelentőségét elsősorban az országgyűlési képviselők egyéni választókerületi rendszerének bevezetése adja, lehetőségét pedig a szocializmus alapjainak lerakása teremtette meg. Hangsúlyozni kell azonban, hogy *az új törvény nem a választójog általános reformját tartalmazza,* hanem a választójog néhány intézményének, ezen belül is elsősorban az országgyűlési képviselők választási rendszerének továbbfejlesztését szolgálja. Gondos vizsgálat alapján megállapítható, hogy a törvény új, a korábbi szabályoktól eltérő rendelkezéseinek zöme végeredményben a képviselők egyéni választókerületi rendszerének bevezetésére vezethetők vissza.[11]

Melyek a törvény legfontosabb új jellemzői?

Az országgyűlési képviselők egyéni választókerületenkénti választása [tv. 1. § (2) bekezdés]; az országgyűlési képviselők vonatkozásában is több személy jelölésének törvényi lehetősége [tv. 28. § (2) bekezdés]; az országgyűlési képviselők visszahívásának szabályozása (tv. 58. §); a választási szervek stabilizálása (tv. 61. §); az új választások kitűzésének egyszerűsítése és időpontjának koncentrálása (tv. 55. §); a tanácstagok számának csökkentése (tv. 13. §); végül eljárási egység megteremtése az országgyűlési képviselők és a tanácstagok egységes szabályok szerinti választásának szabályozásával.[12]

A választás alapelvei

A választás alapelveit a Magyar Népköztársaság Alkotmánya határozza meg. Ezek a következők: *általános, egyenlő, közvetlen választójog, titkos szavazás, beszámolási kötelezettség, visszahívási jog.* Az Alkotmány nem tartalmazza ugyan, de joggal minősíthető és emelhető a választás alapelvei közé *az egyéni választókerületi rendszer* is. Nézzük ezeknek az Alkotmányban rögzített alapelveknek a törvény rendelkezéseiben történő érvényesülését:

a) A *választójog általánosságának* elvét az Alkotmány akként tölti meg jogi tartalommal, hogy választójogot biztosít minden nagykorú magyar állampolgárnak, kivéve a nép ellenségeit és az elmebetegeket. Az Alkotmány említett rendelkezései alapján a választójog általánosságát a törvény az alábbiak szerint szabályozza: *a választójogosultságnak két feltétele van,* ezek azonosak az Alkotmányban foglaltakkal, éspedig: magyar állampolgárság és a nagykorúság elérése. Magyar állampolgárság megléte és a nagykorúság elérése esetén sincs választójoga azonban annak, aki *a)* közügyektől, illetőleg a választójog gyakorlásától eltiltó ítélet hatálya alatt áll; *b)* szabadságvesztés büntetését tölti, vagy előzetes letartóztatásban van; *c)* rendőri felügyelet alatt van; *d)* elmebeteg, tekintet nélkül arra, hogy gondnokság alatt áll-e vagy sem.

b) A törvény *a választójogosultság egyenlőségének* elvét az Alkotmány rendelkezéseivel azonos módon határozza meg. E szerint minden szavazásra jogosult személynek egy szavazata van és minden szavazat egyenlő. A választójogosultság egyenlőségének az államjogi irodalom szerint még további két vonatkozása van: az egyik lényege, hogy a képviselők, illetőleg a tanácstagok száma ne a választók, hanem a lakosság számához alkalmazkodjék, a másik pedig az, hogy a küldöttek mindegyike általában egyenlő számú állampolgárt képviseljen.[13] A törvény ezeknek a követelményeknek maradéktalanul eleget tesz, kimondja ugyanis, hogy mintegy 30 000 lakos választ egy képviselőt és hasonló, de részletesebb szabályokat ad a különböző szintű tanácsok tagjainak választását illetően is.

c) A törvény a *választójog közvetlenségének* elvét ugyancsak tartalmazza, ez az elv elsősorban abban realizálódik, hogy a választók közvetlenül a jelöltre szavaznak. A választójog közvetlensége e mellett abban is kifejeződik — a későbbiekben e kérdést még érintjük —, hogy a jelölési eljárásban elsősorban a választók köréből indulnak ki azok a kezdeményezések, javaslatok, amelynek során az egyes személyeket jelöltnek ajánlják.

d) A *szavazás titkossága* tulajdonképpen nem is a választójognak, hanem a választási eljárásnak az elve, garanciális jellege miatt azonban a szocialista államjogi elmélet a demokratikus választójog alapvető elveinek rangjára emelte,[14] ezért helyezi el a választójogi törvény a szavazások titkosságának elvét a választójogi rendszer fő tételei, alapelvei között. Ennek az elvnek az érvényesülését a törvény több rendelkezése is szolgálja. Ilyen rendelkezések pl.: minden szavazóhelyiségben a szavazás céljára

szerek az európai szocialista országokban című összeállításokat. (Összeállította: Schmidt Péter. Közzétette: a Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete.)

[11] A jogi és a politikai irodalomban a választási rendszer fejlesztésének részeként olyan javaslatok is felvetődtek, amelyek a törvény előkészítése során nem kerültek részletes megvitatásra. Pl.: a területi képviseleti elv és a szakmai képviselet esetleges kombinálása; a Népfront típusú választások fenntartásának indokoltsága; a választójogból kizártak körének esetleges szűkítése; a választásban közreműködő szervek létrehozása módjának megváltoztatása, továbbá számuk csökkentésének lehetősége.

[12] A felsorolt új rendelkezéseket nem kiemelten és elkülönítve, hanem a törvény egyéb rendelkezéseivel együtt ismertetem, az új rendelkezésekre azonban a figyelmet esetenként felhívom.

[13] Idézett államjogi tankönyv 502—503. old.

[14] Idézett államjogi tankönyv 506. old.

elrekesztett fülkét kell felállítani, a szavazás ideje alatt a szavazón kívül a szavazó fülkében senki sem tartózkodhat, a Büntetőtörvénykönyv a szavazás titkosságának megsértését bűncselekménynek minősíti.

e) A törvény 1. §-ának (2) bekezdése szerint *az országgyűlési képviselőket is a korábbi lajstromos választási rendszer helyett egyéni választókerületenként kell választani,* ez a törvénynek a leglényegesebb új rendelkezése.

Köztudott, hogy a lajstromos választási rendszer a koalíciós politikai időszak választási konstrukciója, ezért ennek megszüntetése — *Erdei Ferenc* elvtársnak a törvényjavaslat országgyűlési előadójának szavaival élve — történelmi szükségszerűség hazánkban. A törvényjavaslat előkészítése során a megoldást illetően *két alternatíva kínálkozott:* az egyik az európai szocialista országokban általános egyéni választókerületi rendszer bevezetése, a másik pedig a lengyelországi megoldás, az ún. nyíltlistás rendszer felhasználása volt.[15] Több érv szólt az egyéni választókerületi rendszer bevezetése mellett, ezért a törvény ezt a megoldást tartalmazza. Ez a rendszer biztosítja, hogy a választók és az általuk megválasztott képviselő között már a választás során szoros kapcsolat jöjjön létre és ez a kapcsolat állandóan erősödjék. A lajstromos választási rendszer mellett ugyanis a választók és a képviselők közötti közvetlen kapcsolat nem jutott kellően érvényre. A személy szerinti választás fokozza a képviselők felelősségét is választóival szemben; továbbá a képviselő beszámolási kötelezettsége, a választóktól kapott közérdekű megbízatások teljesítése, valamint a választóknak az a joga, hogy a bizalmukra méltatlanná vált képviselőt visszahívhatják, ugyancsak e szabályozással nyert tartalmat.

Az egyéni választókerületi rendszer állandó és közvetlen kapcsolatot teremt a képviselő és a választók között, a választóknak lehetőséget ad továbbá arra, hogy a választásokon a Párt és a Kormány politikája mellett a konkrét személyre is szavazhassanak, hiszen a választók nézőpontjából nem közömbös az, hogy a Párt és a Kormány politikáját küldöttként ki képviseli és érvényesíti.[16]

f) A korábbi jogszabályok *a képviselők visszahívásának* csupán az elvét mondták ki, a visszahívási eljárásra vonatkozólag azonban nem tartalmaztak rendelkezést, ezt a hiányt pótolják a törvény XII. fejezetében elhelyezett konkrét rendelkezések. A választójogi törvény tanácstagok vonatkozásában fenntartja és kiegészíti a korábbi szabályokat, a képviselők visszahívásának és a visszahívási eljárásnak pedig új szabályait teremti meg.

A visszahívás törvényi szabályozása többféle módon közelíthető meg, a lehetséges megoldások perifériáján két szélsőséges álláspont húzódik meg: az *egyik* szerint a választók feltétel nélkül rendelkeznek a megbízatással, tehát a küldöttet bármikor ok és indoklás nélkül is visszahívhatják, a *másik* szélsőséges álláspont pedig azt vallja, hogy a visszahívás intézményére nincsen szükség. A törvény az említett szélsőséges álláspontokat nem tette magáévá, az Országgyűlés azt a megalapozott álláspontot fogadta el, mely szerint *a visszahívási jognak a szocialista választási rendszerben megvan a helye,* ez azonban nem lehet ok és indoklás nélkül érvényesíthető jog, ezért a visszahívási jog gyakorlását feltételekhez köti.

A visszahívást, ezen belül a visszahívás feltételeit tartalmazó szabályozás anyagi és eljárási jogi jellegű. A törvény a képviselők és a tanácstagok visszahívását *két vagylagos feltételhez köti: a képviselő, illetőleg a tanácstag akkor hívható vissza, ha megbízatásának valamely oknál fogva nem tud eleget tenni, vagy megbízatására méltatlanná vált.* A visszahívás kérdésében a választók gyűlése (gyűlései) dönt, amelyet képviselők esetében az országgyűlési választókerületi bizottság, tanácstag esetében pedig az illetékes tanács hív össze.

A visszahívási jog említett szabályozása határozott elhatárolást igényel a megbízatás megszűnésének egyéb módjaitól, elsősorban *az összeférhetetlenségi eljárástól és a mandátumról történő lemondástól.* Az összeférhetetlenséget az Alkotmány 11. §-a a következőképpen határozza meg: minden politikai, gazdasági vagy egyéb tevékenység, illetőleg magatartás, amely ellentétben áll a dolgozók érdekeivel, összeférhetetlen. Az összeférhetetlenség kérdésében az ilyen célra létrehozott bizottság vizsgálata alapján a testületek, tehát az Országgyűlés illetőleg a tanácsok döntenek. Úgy lehetne elhatárolni — egyetértve Erdei Ferenc elvtárssal — a visszahívásnak politikai tartalmát és jelentőségét az összeférhetetlenségtől, hogy a *visszahívás az összeférhetetlenségnek minősített,* politikailag hangsúlyozott formája, de tulajdonképpen ahhoz hasonló okok alapján kerül rá sor, mint az összeférhetetlenség kimondására. Külön kérdés a visszahívás és a mandátumról történő lemondás elhatárolása. Olyan törvény értelmezést kell kialakítani az elhatárolást illetően, melyszerint a lemondás mindig előzze meg a visszahívást, ha a visszahívásra azért kerülhetne sor, mert a képviselő, illetőleg a tanácstag valamely oknál

[15] Az 1956. évi 210. sz. lengyel választójogi törvény, a kötött lajstromos választókerületi rendszert megváltoztatta és szabad lajstromos választási rendszert vezetett be. Ennek lényege, hogy a lajstromra 50%-kal több jelöltet kell felvenni, mint az elérhető mandátumok száma és az állampolgárok az elfogadott lajstromon belül egyes személyek ellen is szavazhatnak. Az említett választójogi törvény nem írja elő ugyan, de a gyakorlatból tudjuk, hogy a lengyel lajstromos választókerületek viszonylag kicsinyek és általában a járási határokhoz igazodnak. Egy választókerületben általában 3—8 képviselőt választanak, az esetek zömében azonban 4—5 képviselő választására kerül sor.

[16] Megjegyzem, hogy a képviselő csoportokon belül a jelenlegi rendszerhez hasonló munkamegosztás korábban is kialakult. A törvényjavaslat országgyűlési vitájában a képviselők ennek hangot is adtak. Desseö Jenő képviselő pl. elmondotta, hogy Borsod megye képviselői korábban is a területi elv szerint dolgoztak.

fogva, pl. betegség, külföldi kiküldetés, nem tud eleget tenni megbízatásának. Természetesen, ha azért jöhet számításba a visszahívás intézménye, mert a képviselő, illetőleg a tanácstag megbízatására méltatlanná vált, a lemondás kezdeményezése helyett a visszahívási eljárást kell folyamatba tenni.

g) A szocialista választójog lényeges alapelve a képviselők és a tanácstagok *beszámolási kötelezettsége*. Ebben a körben két kérdés érdemel elsősorban figyelmet. Az *egyik:* miről kell a küldöttnek beszámolni, vagyis hogyan alakul a beszámolási kötelezettség tartalma; a tanácsokról szóló 1954. évi X. tv. kimondja, hogy a tanácstagoknak a tanács működéséről, saját tanácstagi munkájáról és a választók közérdekű megbízatásai teljesítéséről kell beszámolnia. A választójogi törvény a beszámoló tartalmát nem határozza meg, de *olyan gyakorlat kialakítása látszik kívánatosnak, hogy a képviselő is adjon számot választóinak a parlament munkájáról, továbbá saját képviselői tevékenységéről, ezen belül a parlamentben végzett munkájáról is, végül a közérdekű megbízatások teljesítéséről.* A *másik* kérdés: milyen időközönként kell a választóknak beszámolni. A tanácstörvény rendelkezése szerint a tanácstagoknak évente legalább két ízben kell a választóknak beszámolni, ezt a rendelkezést azonban az utóbbi években, elsősorban a községi tanácstagok vonatkozásában több jogos bírálat érte. A választójogi törvény a beszámolás időpontjait nem határozza meg, de úgy rendelkezik, hogy *rendszeresen* kell a beszámolót megtartani. Ennek a rendelkezésnek alapján általában évente egyszer, de ciklusonként legalább kétszer kívánatos beszámolót tartani, a konkrét időpont meghatározásának elmaradása tehát nem ad felmentést a beszámolási kötelezettség teljesítése alól. Külön kérdés azonban a képviselők beszámolási kötelezettségének teljesítése a községekben, általában ugyanis 9—10 község lakossága választ képviselőt. A gyakorlat valószínűleg úgy alakítja ki a képviselők beszámolásának rendszerét, hogy esetenként más-más községben számol be a képviselő, a beszámolóra azonban meghívja a teljes választókerületének a lakosságát.

A jelölési rendszer

A jelölési rendszer *a választási eljárás egyik lényeges mozzanata,* jelentősége miatt azonban az eljárási kérdések köréből kiemeljük és közvetlenül a választási alapelvek után ismertetjük. Az egyéni választókerületi rendszerre történő áttérés — hangsúlyozta *Apró Antal* elvtárs az országgyűlés vitájában — megnöveli a jelölés munkájának fontosságát. A magyar választási rendszer különbséget tesz — ez a sajátosság ismert — az *ajánlási jog* és a *jelölési jog* között. A jelölési jog a Hazafias Népfront bizottságait, az ajánlási jog pedig a választók gyűléseit illeti meg, az utóbbi a jelölőgyűléseken tett javaslatokban konkretizálódik.

A törvény kifejezetten lehetőséget ad a képviselők vonatkozásában is — ez is új rendelkezés — egy választókerületben több személy jelölésére, kimondva, hogy *egy választókerületben egy vagy több személy jelölhető.* Ez a rendelkezés jelentős mértékben szolgálja a szocialista demokratizmus továbbfejlesztését. Felmerülhet azonban a kérdés: *a szocialista rendszerünkben van-e jelentősége több jelölt állításának?* Elöljáróban meg kell állapítani — ezt Erdei Ferenc elvtárs is hangsúlyozta —, hogy több jelölt állításának lehetősége más tartalmú a szocializmusban, mint a tőkés államokban. A polgári demokráciákban a választók abban döntenek, vagy legalábbis abban foglalnak állást, hogy milyen politikai pártok kezében legyen az államhatalom. Ezekben a rendszerekben a pártok versengése folyik a szavazatokért és a személyek jelölése a pártok belső ügyeként jelentkezik.

A szocialista társadalmi rendszer a nép nagy többségének érdekeit szolgálja, a nép államhatalma, ezért a választás a szocialista országokban *lényegében népszavazás,* a választók igennel felelnek a párt és a kormány politikájára. Ezt egyébként a hazai választási adatok meggyőzően bizonyítják; 1963. évi választásokon pl. a választók több mint 97%-a élt választójogával, a megjelentek több mint 98%-a a Hazafias Népfront jelöltjeire, és a Párt és a Kormány politikájára is igennel szavazott.[17] Ez a lényeges tényező adja a több jelölt állítása lehetőségének eltérő tartalmát a szocialista és a tőkés államokban.

A szocializmusban a jelölt a Párt és a Kormány, a nép érdekét szolgáló politikáját képviseli. Apró Antal elvtárs az országgyűlés ülésén annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy ez a jövőben is így lesz. A választók nézőpontjából azonban nem közömbös, hogy *az említett politikát ki képviseli,* az válik tehát konkrét választási kérdéssé, hogy ugyan azt a politikát ki képviseli jobban, személy szerint ki alkalmasabb és érdemesebb ennek a politikának a képviseletére. Ebből a nézőpontból nő tehát a jelölési eljárás szerepe és kerül az érdeklődés középpontjába, a több jelölt állításának lehetősége a szocializmus talaján is.

A törvényben szabályozott jelölési eljárás lényegében megegyezik a korábbi szabályokkal, továbbfejlesztését szolgáló rendelkezései azonban figyelmet érdemelnek. A törvény szerint a jelöltekre a *választópolgárok gyűlései* tesznek javaslatot, amelyeket a lakóterületeken, továbbá

[17] Kádár János az 1963. évi választások eredményeit értékelve hangsúlyozta, hogy a választás népünk szilárd politikai egységét mutatta. Kiemelte azonban azt is, hogy a Hazafias Népfront jelöltjeit támogatók között voltak olyanok is, akik bizalmát teljes mértékben még nem bírjuk. Ezek nyilvánvalóan azért szavaztak a listákra, hogy úgymond: rosszabb ne legyen. (Népszabadság, 1963. évi 68. sz.)

az üzemekben, vállalatoknál, termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban, hivatalokban és intézményekben, valamint a fegyveres erőknél, fegyveres testületeknél és rendészeti szerveknél szerveznek. A gyűléseket — törvényi szinten ez is új rendelkezés — a Hazafias Népfront helyi bizottságai szervezik, a választási elnökségek és a választókerületi bizottságok közreműködésével. Ugyancsak új rendelkezése a törvénynek, melyszerint több jelölt esetén a jelöltek sorrendjének meghatározása a Hazafias Népfront megfelelő bizottságának hatáskörébe tartozik.

A törvény nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a választók gyűlésein kik tehetnek a jelöltre (jelöltekre) javaslatot. Olyan törvényértelmezést kell kialakítani, melyszerint a jelöltekre a társadalmi szervezetek, ezen belül természetesen a Párt, a KISZ, a szakszervezetek stb., a népfront szervek, hivatalok, intézmények és a választójogosultak tehetnek javaslatot. A korábbi választásokon is hasonló módon alakult az ajánlási joggal rendelkezők köre, törvényi szabályozást azonban ez a kérdés nem igényelt.

Választási szervek

Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásának lebonyolítására, valamint törvényességének biztosítására *társadalmi szervként* a Hazafias Népfront megfelelő szintű szervei által kijelölt, illetőleg javasolt és a tanácsi végrehajtó bizottságok által megerősített *választási elnökségek, választókerületi bizottságok és szavazatszedő bizottságok működnek.* Az említett szerveken kívül választási feladatokat ellátnak még a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a Minisztertanács, a tanácsok végrehajtó bizottságai és a Hazafias Népfront bizottságai.

A *választási elnökségek* igazgatási egységenként a választások lebonyolítása és törvényességének biztosítása érdekében működnek; ennek megfelelően Országos Választási Elnökséget, fővárosi, megyei, megyei jogú városi, járási, községi, városi, városi (fővárosi) kerületi választási elnökséget kell létrehozni. A választási elnökségek — többek között — őrködnek a választások törvényessége felett, döntenek a választókerületi bizottságok működésével kapcsolatos kifogásokról, pótválasztást tűznek ki, az Országos Választási Elnökség továbbá közzéteszi a választások országos eredményét, a községi, városi, városi (fővárosi) kerületi választási elnökség pedig dönt a szavazatszedő bizottságoknak a szavazás tartalma alatt tett intézkedéssel kapcsolatos kifogásokról.

Minden országgyűlési és tanácsi választókerületben a választások levezetésére *választókerületi bizottságok* működnek; a korábbi szabályoktól eltérően az országgyűlési választókerületekben is alakulnak választókerületi bizottságok. A választókerületi bizottságok nyilvántartásba veszik a jelölteket, elbírálják azokat a kifogásokat, amelyeket a szavazatszedő bizottságnak a szavazási eredmény megállapításával kapcsolatos határozata ellen bejelentettek, megállapítják a választókerület választási eredményét, kiadják a mandátumot.

A szavazatszedő bizottságok a kialakított szavazókörben a szavazás lebonyolítására alakított választási szervek. Jelentősebb feladataik közé tartozik a szavazás levezetése, gondoskodnak a szavazás lebonyolításának törvényességéről és zavartalanságáról, megállapítják a szavazókör szavazási eredményét stb.

A választási szervekre vonatkozóan új rendelkezése a törvénynek, mely szerint *a választási elnökségek és a választókerületi bizottságok tagjainak megbízatása nem egy választásra, hanem az országgyűlés, illetőleg a tanács megbízatásának egész idejére szól.* Ennek az új szabálynak a törvényben történő felvételét több tényező is indokolta, éspedig: az említett választási szerveknek nemcsak az általános választás során, hanem az esetleges új választások lebonyolításában és szervezésében is szerepük van, a jövőben tehát új választások kitűzését követően nem kell a választási szerveket ismételten létrehozni, továbbá az országgyűlési választókerületi bizottságnak a képviselő visszahívásában is szerepe van, ez a választási szerv hívja ugyanis össze a választók nyilvános gyűlését (gyűléseit) a képviselő visszahívására irányuló javaslat megvitatása érdekében, végül — és ez a legjelentősebb — a választási szervek stabilizálása, tagjaiknak aktivizálása és a tanácsi munkába történő bekapcsolása, a tanácsi szervek tömegbázisát szélesíti. E szabályozással sok aktív állampolgár kap állandó feladatot. Ilyen igény az elmúlt években egyébként jelentkezett és kedvező gyakorlati tapasztalatok is rendelkezésre állnak. A törvényi szabályozás tehát egy társadalmi folyamatnak a jog eszközével történő terebélyesítését segíti elő. Az országgyűlési választókerületi bizottság ugyancsak a képviselőt munkájában segítő szervként funkcionálhat.

A választási eljárás néhány mozzanata[18]

a) Az eljárási szabályok egységesítése. Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásának korábbi szabályai nem voltak egységesek, az irányadó rendelkezéseket több, kü-

[18] Az államjogi irodalom a választási eljárás alábbi mozzanatait különbözteti meg: a választások kitűzése, a választási egységek (választókerületek, szavazókörök stb.) meghatározása, a választás lajstromos vagy egyéni stb. módja, a választójogosultság megállapításának és igazolásának rendje (választók összeírása), küldöttek jelölése, a választást lebonyolító szervezet, a választási hirdetmények, a szavazás lebonyolítása, a szavazatok összeszámlálása, a választások eredményének megállapítása és kihirdetése, a választások tisztaságának és zavartalanságának biztosítása (Vö.: Idézett államjogi tankönyv 508. old.). Ebben az ismertetőben nem vázolom a választási eljárás mindegyik említett mozzanatát, közülük néhány jelentősebbel foglalkozom.

lönböző időpontban alkotott jogszabály tartalmazta. A korábbi szabályozás alapján lényegében kétféle választási rendszer volt érvényben, az egyik az országgyűlési képviselők, a másik pedig a tanácstagok választását szabályozta. Az 1958. évi III. tv. a szabályok összhangbahozataláról rendelkezett és ennek érdekében néhány fontos rendelkezést ki is mondott, a teljes összhang azonban csak új, egységes törvény alkotásával valósulhatott meg.

A tanácstagok választásáról szóló 1954. évi IX. tv-ben foglalt választási alapelvek és rendszer jól bevált, alkalmazásuk lehetővé tette és eredményezte a szocialista demokratizmus mind szélesebb körű kibontakozását és biztosította a választási eljárásban a törvényesség érvényesülését. Ezért az új, egységes választójogi törvény az 1954. évi IX. tv-ben foglalt rendelkezésekre figyelemmel van, egyes esetekben a jól bevált rendelkezéseket és az eredményesen funkcionáló intézményeket változtatás nélkül vette át.

Az eljárási egységként meghatározott szabályozási mód mellett hangsúlyozni kell a törvényben érvényesülő politikai és anyagi jogi egységet is. Ez az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásának az eljáráson túlmenő azonos szabályozásában nyilvánul meg. Ilyen rendelkezések pl. a választás alapelveinek azonossága, a visszahívási jog és a beszámolási kötelezettség azonos szabályozása.

b) A választások kitűzése. Az általános választások kitűzésére vonatkozó jelenlegi szabályozás megegyezik a korábbival; az országgyűlési képviselők és a tanácstagok általános választását a Népköztársaság Elnöki Tanácsa tűzi ki. Az új választások kitűzésére azonban a törvény a korábbiaktól eltérő rendelkezéseket tartalmaz. *A szabályozás szerint,* ha az országgyűlési képviselő vagy a tanácstag helye megüresedik új képviselőt, illetőleg tanácstagot kell választani, új tanácsot pedig akkor kell választani, ha a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a működő tanácsot feloszlatja. Az új szabályozás kétirányú; a törvény egyrészt különválasztja a választások időpontjának meghatározását és a választások kitűzését. A választás időpontjának meghatározása a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a hatáskörébe tartozik; az új választások időpontját évente két alkalommal, általában hat hónaponként határozza meg. Az új választást országgyűlési képviselő, továbbá a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanács tagja helyének megüresedése esetén a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, egyéb tanácstag helyének megüresedése esetén pedig a közvetlen felettes tanács tűzi ki. Nem vette át tehát a törvény a korábbi szabályokból azt a rendelkezést, mely szerint a különböző szintű tanácsok tagjainak új választását eltérő időpontban kellett megtartani. A jelenlegi szabályozás megszünteti a permanens jellegű választásokat, egyben egyszerűsíti az említett választások előkészítését és lebonyolítását is.

c) A választók névjegyzékének összeállítása. A választók névjegyzékének összeállítása és az ezt szolgáló összeírás a választási eljárás lényeges mozzanata. Jelentőségét elsősorban az adja, hogy csak azok a választópolgárok szavazhatnak, akik a névjegyzékbe szerepelnek. A törvény szerint a választójogosult állampolgárokról az országgyűlési képviselők és a tanácstagok általános választása előtt névjegyzéket kell készíteni, amelynek összeállítása összeírás útján történik. A választójogosultak összeírása a névjegyzék elkészítésének első fázisa. Ezt követi az ideiglenes névjegyzék összeállítása, majd ennek közszemlére tétele. *Az ideiglenes névjegyzék nyilvánosságra hozatala* garanciális jellegű, ezáltal nyílik úgyis mód az érintett személyek részéről az esetleges kifogások benyújtására. Az ideiglenes névjegyzékből történt törvényellenes kihagyás miatt *a kihagyott* személy, a névjegyzékbe történt törvényellenes felvétele miatt pedig *bárki* kifogással élhet. A kifogások elbírálásának rendje sajátos módon alakul. E szerint, ha a tanács végrehajtó bizottsága azt állapítja meg, hogy a kihagyás törvényellenes, a kihagyott személyt pótnévjegyzékbe veszi fel; a végrehajtó bizottság nem jogosult azonban az ideiglenes névjegyzékbe felvett személy törlésére még akkor sem, ha a törvényellenes felvétel bizonyított. Ez alól az általános szabály alól kivétel a hivatalból való törlés esete. A végrehajtó bizottság hivatalból törli — a törvény szerint — a választók névjegyzékéből azt a személyt, aki meghalt, aki más választókerület névjegyzékébe már szerepel, vagy aki arra illetékes hatóság hivatalos értesítése szerint választójogát elvesztette, továbbá azt, aki a választás napján választójoggal azért nem rendelkezik, mert nagykorúságát még nem érte el. Az illetékes végrehajtó bizottság azokat a kifogásokat, amelyeket alaptalannak tart, valamint azokat, melyek valamely személynek a névjegyzékből történő törlésére irányulnak, azonnal továbbítja az illetékes járásbírósághoz.

A végrehajtó bizottság a választók ideiglenes névjegyzéke, valamint a pótnévjegyzék, továbbá a járásbíróságnak a kifogások elbírálására vonatkozó határozatai alapján készíti el a választók végleges névjegyzékét, amelyet a választás előtt még ugyancsak nyilvánosságra kell hozni.

d) A választókerületek kialakítása. A választókerületek kialakítása — mint eljárási fázis — elsősorban abból a nézőpontból jelentős, mert meghatározza a képviselők, illetőleg a tanácstagok számát; a törvény 1. § (2) bekezdése ugyanis kimondja — mint erre már utaltam —, hogy minden országgyűlési választókerület egy képviselőt és minden tanácsi választókerület egy tanácstagot választ. Erre figyelemmel került a választókerületek számának meghatározása az államhatalmi szervek hatáskörébe. *Az országgyűlési választókerületek* számát, területét és székhelyét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa állapítja meg. A törvény az országgyűlési válasz-

tókerületek számának és területének megállapítására irányelveket ad, ezek szerint mintegy 30 000 lakos választ egy képviselőt, továbbá az országgyűlési választókerületek területét a főváros, a megyék és a megyei jogú városok területén belül kell kialakítani, végül az egyes megyei szintű tanácsi választókerületek területének ugyanahhoz az országgyűlési választókerülethez kell tartoznia. *A tanácsi választókerületek* számát a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanács tagjainak megválasztására a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a többi tanács tagjainak megválasztására pedig a közvetlen felettes tanács állapítja meg. A felettes tanács által megállapított tanácsi választókerületek számán belül, azok területét az illetékes tanács végrehajtó bizottsága határozza meg.

A korábbiaktól eltérően állapítja meg a választójogi törvény a tanácstagok számát. Ez a szabályozás figyelembe vette az utóbbi évek azon határozott törekvéseit, amelyek a tanácstagok számának csökkentését kezdeményezték. A választójogi törvényi keretszámok azonban általában a tanácstörvényben meghatározott kereteken belül kerültek szabályozásra, két esetben azonban ettől eltérnek éspedig a fővárosi és a járási jogú városi tanácstagok számát illetően. Célkitűzés volt ugyanis az előkészítés során, hogy a tanácstagok számának meghatározása lehetőleg a tanácstörvény keretein belül történjék, mert a kívánt és a javasolt csökkentésre általában így is lehetőség volt. A tanácstagok számának jelzett csökkentése minden bizonnyal egyszerűbben szervezhetőbbé és eredményesebbé teszi a tanácsi munkát.

e) A választások törvényességének és tisztaságának biztosítása. A választások törvényességének és tisztaságának biztosítása az egész választási eljárás kulcskérdése. A törvény e vonatkozásban kielégítő és több garanciális jellegű szabályt tartalmaz. A választások törvényességének és tisztaságának egyik eszköze pl. a bíróságok bekapcsolása a névjegyzékkel kapcsolatos kifogások elbírálására, továbbá annak törvényi kimondása, hogy a névjegyzékből választójogosult személyt törölni — a hivatalból való törlés esetét leszámítva[19] — csak a bíróságok jogosultak, a törvény egyben meghatározza a bírósági eljárás néhány eljárási szabályát is.

Legfőbb törvényességi garanciát azonban abban kell látnunk, hogy a választási eljárást társadalmi szervként működő választási szervek bonyolítják, ezzel a választójogosultak százezrei vesznek részt az eljárásban, jelenlétük, eredményes tevékenységük tényleges garancia. Törvényességi garanciát jelentenek azok az eljárási szabályok is, amelyek meghatározzák az egyes választási szervek intézkedései ellen benyújtott kifogások elbírálásának rendjét; az egyes országgyűlési választókerületekben lefolytatott választások érvényességéről pl. panasz esetén az Országgyűlés határoz, az országgyűlési választókerületi bizottság működésével kapcsolatos kifogásokat az Országos Választási Elnökség, az egyéb választókerületi bizottságok működése elleni kifogásokat pedig az illetékes választási elnökség bírálja el; a választókerületi bizottságok bírálják el a szavazatszedő bizottságoknak a szavazási eredménymegállapításával kapcsolatos kifogásokat. A törvényesség garanciái közé kell sorolni azt a propaganda tevékenységet, a választók jogaikról és kötelezettségeikről szóló sokféle tájékoztatást, a hirdetmények rendszerét, amelyet a választások előkészítése során illetékes szervek végeznek és fejtenek ki. Ide kell sorolni végül a büntetőjogi szabályokat is, amelyet a Büntetőtörvénykönyv állapít meg.

*

Befejezésül Apró Antal elvtársnak az Országgyűlés ülésén mondott szavaira hivatkozom: az új választójogi törvény jelentős lépés állami életünk demokratizálódásának útján, de nem az egyetlen lehetőség. Szocialista társadalmunk politikai és gazdasági szilárdsága a dolgozó milliók politikai tudatosságának, közéleti érdeklődésének és tevékenységének bővülése lehetővé, de szükségessé is teszi rendszerünk demokratikus vonásainak továbbfejlesztését, társadalmi életünk minden területén. Új választójogi törvényünk a szocialista választójogi törvények sorában a legkorszerűbbek közé emelkedett és erre büszkék lehetünk. Ilyen választójogi rendszert csak az a Kormány terjeszthet elő, amely szilárdan érzi maga mögött a tömegek támogatását, mert politikája megfelel a nép érdekeinek.

Varga József

[19] Megjegyzem, hogy a választójogosult nevének a névjegyzékből hivatalból való törlése nem érdemi tevékenység, nem jelent ugyanis egyebet, mint a választójogosultság megszűnésének adminisztrálását.

A bűnfelelősség elvének fejlődése a szovjet büntetőjogban*

A bűnfelelősség elvének fejlődése a szovjet büntetőjogban két alapvető irányban ment végbe: egyrészt a bűnösség fogalmának, illetve formáinak elmélyítésében és pontosabbá tételében jelentkezett, másrészt pedig annak következetes elismerésében, hogy a bűnösség a büntetőjogi felelősség szükségszerű alapja.

A szovjet büntetőjogtudományban hosszú időn keresztül a bűnösségnek tisztán pszichológiai felfogása uralkodott, amely szerint a bűnösség nem más, mint az elkövető pszichikai viszo-

* A cikk a Jogtudományi Közlöny részére készült. Fordította: Horváth Tibor. *(Szerk.)*

nya az általa elkövetett cselekményhez és a cselekményével előidézett társadalomra veszélyes következményhez. A későbbiek során azonban felismerték, hogy a bűnösség lényege nem merül ki abban, hogyan viszonyult az elkövető pszichikailag az általa tanúsított társadalomra veszélyes cselekményhez. A bűnösség a szocialista büntetőjogban szoros kapcsolatban van az erkölcsi helytelenítés mozzanatával, mindig úgy jelentkezik, mint ami a szocialista társadalom erkölcsi-politikai nézeteinek szempontjából elítélendő és helytelenítendő. Bűncselekmény elkövetésével az elkövető kinyilvánítja antiszociális vagy legalábbis aszociális pszichikai beállítottságát. Az, aki tudva és akarva embert öl, ezzel a cselekményével felfedi negatív beállítottságát a szocialista jogrend, az állampolgárok személyisége, illetve a szocialista társadalmi viszonyok iránt. Az, aki megsértve az elővigyázatosság szabályait, a szocialista társadalmi viszonyoknak kárt okoz, jóllehet nem helyezi szembe nyíltan saját akaratát a jogrend követelményeivel, de nem tanúsítja a tőle, mint a szocialista társadalom állampolgárától megkövetelt elővigyázatosságot a jogrend által védett érdekek iránt, így tehát rászolgál az elítélésre, helytelenítésre. Ennek következtében a bűnösség fogalma kiegészül a bűncselekményt elkövető személy pszichikai beállítottsága erkölcsi elítélésének mozzanatával. Ennek megfelelően a bűnösséget úgy határozzuk meg, mint az elkövető olyan pszichikai viszonyát az általa tanúsított társadalomra veszélyes cselekményhez, amely rászolgál az erkölcsi helytelenítésre és elítélésre.

Az erkölcsi elítélés mozzanatának bevitele a bűnösség fogalmába, elvi jelentőségű. Ez többek között utal arra is, hogy a büntetőjogi felelősség létét nem csak az állami szükségesség és célszerűség szempontjai igazolják és indokolják, hanem a szocialista társadalomban uralkodó erkölcsi nézetek is. Az elkövetőre kiszabott büntetést mind harmadik személyek, mind pedig maga az elkövető igazságosnak és megérdemeltnek kell hogy tekintsék.

A szovjet büntetőjogban az erkölcsi elítélés mozzanatának bevitele a bűnösség fogalmába azonban semmiféle közös vonást nem mutat fel a bűnösségnek a burzsoá büntetőjogban uralkodó helyzetet elfoglaló normatív felfogásával. A szándékosság és a gondatlanság, mint a pszichikai viszony meghatározott konkrét formái továbbra is a bűnösség formái maradnak. A bűnösséget nem egyszerűen a szemrehányhatóságról szóló ítéletnek tekintjük, hanem a cselekményhez fűződő olyan meghatározott pszichikai viszonynak, amely a szocialista társadalom erkölcsi nézeteinek szempontjából negatív értékelés alá esik. Következésképpen a negatív erkölcsi-politikai értékelés nem helyettesítheti a bűnösséget, mint pszichikai viszonyt, hanem olyan kritériumnak tekinthető, amely elszakíthatatlan kapcsolatban lévén a pszichikai viszonnyal, magyarázza és elmélyíti azt.

A burzsoá büntetőjogtudományban más tendenciák figyelhetők meg. A bűnösség normatív elmélete kialakulása kezdetén ugyan még nem űzte ki a szándékosságot és a gondatlanságot a bűnösség területéről, de már nem tekintette őket a bűnösség formáinak, hanem csupán a bűnösség feltételeinek vagy elemeinek.[1] A bűnösséget viszont úgy kezelte, mint a szemrehányhatóságról való ítéletet. A további lépést a bűnösségnek a pszichikai viszonyoktól — azaz a szándékosságtól és a gondatlanságtól — való megszabadítása felé A. Dohna tette meg, aki élesen szembeállította egymással a bűncselekmény értékelő (normatív) és ténybeli oldalát. Így a bűnösséget a jogellenességgel együtt szembeállította a bűncselekmény tényállásával, mint puszta ténybeliséggel. „A bűnösségről alkotott ítélet esetén — mondta A. Dohna — ugyanúgy mint a jogellenesség megállapításánál, értékelés eredményével van dolgunk, amely a jogellenesség esetében a bűncselekmény objektív tényállásának, a bűnösség megállapításának esetében pedig a szubjektív tényállásnak van alávetve.[2] Dohna számára azonban, aki élesen elválasztotta a bűnösséget, mint értékítéletet a szándékosságtól és a gondatlanságtól, mint a tényállás ténybeli oldalától, az utóbbiak mégis a bűnösségi értékelés objektumai maradtak. A szándékosságnak és a gondatlanságnak a bűnösség fogalmából való teljes kiiktatása az ún. finális cselekménytan keretében játszódik le, amely ma uralkodó helyzetet foglal el a burzsoá büntetőjogban. A finális cselekménytan képviselői a szándékot „a finális cselekmény" fogalmába viszik át. A cselekmény elemeinek sorában a szándék a jogellenességi tényállás elemévé válik. „Ilyenképpen — mondja a finális cselekménytan fő képviselője, Welzel — a jogellenességről szóló tan mindinkább és mind erősebben feltöltődik pszichikai mozzanatokkal, amelyeket eredetileg a bűnösségről szóló tanításba vittek be... Ezzel szemben a bűnösségről szóló tan megszabadul az ilyen szubjektív-pszichikai elemektől és csupán a normatív elemet: a szemrehányhatóságot őrzi meg."[3]

A bűnösség fogalmának ilyen feldúlása, a fogalom minden materiális tartalmának, minden belső pszichikai elemnek kiüszöbölése azzal fenyeget, hogy aláássa azokat az erkölcsi pilléreket, amelyeken a büntetőjogi felelősségnek fel kell épülnie. És valóban tanúi vagyunk annak a folyamatnak, hogyan ássák alá, hogyan gyengítik a mai burzsoá bünetőjogban ezeket a pilléreket.

Egyik következménye annak, hogy a szándékosságot és a gondatlanságot a bűnösségtől el-

[1] Ld.: pl. O. Berg-et, aki annak idején így írt: „Az, hogy a szándékosság és a gondatlanság fogalmát nem lehet felfogni bűnösségi formákként, hanem csupán a bűnösségről való ítélet feltételeiként, ma már elismert tény." O. Berg: Der gegenwärtige Stand der Schuldlehre im Strafrecht. Breslau, 1927. 72. old.

[2] A. Dohna: Der Aufbau der Verbrechenslehre. Bonn, 1936. 31. old.

[3] H. Welzel: Das neue Bild Strafrechtssystem, Göttingen, 1957. 40—41. old.

szakítják az, hogy ott is bűnösséget állapítanak meg, ahol nincs sem szándékosság, sem gondatlanság. Ez az álláspont egyaránt behatolt a Német Szövetségi Köztársaság bírói gyakorlatába és a mai büntetőjog elméletébe. Így pl. a Német Szövetségi Köztársaság Legfelsőbb Bírósága döntésében kiemeli: „Egyébként már régen elismert tény, hogy a büntetőjogi bűnösség nem a szándékban és a gondatlanság pszichológiai elemeiben van, hanem úgy jelenik meg, mint szemrehányhatóság e belső processzusok irányában. A bűnösségnek ez a fogalma nem zárja ki annak lehetőségét, hogy szemrehányást tegyünk olyan következmény miatt, amelyet nem fogott át az elkövetőnek sem szándékossága, sem gondatlansága."[4] Ilyenképpen, amíg a korábbi burzsoá irodalomban a gondatlanságot (a bűnös hanyagságot) a bűnösség olyan alsó határának tekintették, amelyen túl büntetőjogi felelősség nem jöhet létre,[5] addig a mai burzsoá jog bűnösséget és ezzel együtt büntetőjogi felelősséget állapít meg, még olyan minimális pszichikai viszonyok hiányában is, amelyek a bűnös eredmény beállása, illetve elháríthatósága előrelátásának lehetőségében jelentkeznek.

Ez az elmélet elismerésre került a Német Szövetségi Köztársaság bírói gyakorlatában először az olyan súlyos következmények beszámítása vonatkozásában, amelyek nem tartoznak a bűncselekmény tényállásához, de hatást gyakorolnak a büntetés kiszabására. Az olyan következményeket, amelyek ténylegesen az elkövető által bűnösen megvalósított veszélyes helyzetből következnek — mutat rá egy döntésében az NSZK Legfelsőbb Bírósága (X. köt. 259. old.) — figyelembe kell venni a büntetés kiszabásánál nemcsak akkor, amikor ezeket a szándék, illetve a gondatlanság átfogta, hanem akkor is, amikor az elkövető azokat nem láthatta előre. Aki bűnösen kitárja azt a kaput, amelyen keresztül különböző bajok hatolhatnak be, azt felelőssé lehet tenni a ténylegesen beállott kárért. Az NSZK Legfelsőbb Bíróságának más döntésében ugyanez a koncepció fejeződik ki, de most már a tényálláshoz tartozó eredmény beszámítása vonatkozásában. Ebben a döntésben már határozott megfogalmazást nyert az a tétel, amely szerint a bűnösség miatti szemrehányás nem áll feltétlen kapcsolatban a szándékkal és a gondatlansággal, hanem akkor is fennforoghat, amikor az elkövető viszonya az eredményhez kevésbé intenzív, mint a bűnös hanyagság esetén. Így tehát a szemrehányás kapcsolatos lehet az eredmény beállásával, még akkor is, ha az nem volt előre látható, de valamely veszélyes helyzet bűnös létrehozásából keletkezett.[6]

A büntetőjog elméleti művelői közül ennek a koncepciónak elszánt védelmezője a nyugatnémet Schweikert. Schweikert azt állítja, hogy a jogellenes magatartásnak három fő formája létezik. „Nemcsak a *szándékos* és *gondatlan* magatartás lehet büntetőjogilag releváns, hanem a *kockázattal* járó magatartás is. A magatartásnak mind e három formáját jogellenesnek lehet nyilvánítani és tárgyai lehetnek a büntetőjogi szemrehányásnak."[7] Az, aki szándékosan vagy gondatlanul kockázattal járó magatartást tanúsít, az ezzel együtt magára vállalja az ebből keletkezhető következmények kockázatát. E szerint a kockázattal járó magatartás miatt is tehető szemrehányás az ebből fakadó következmények miatt.[8] Schweikert szerint az egyedüli feltétel a kockázattal járó magatartás következményeinek beszámításához: adekvát okozati kapcsolat a kockázattal járó magatartás és a beállott eredmény között.[9]

A NSZK legfelsőbb bírói szerveinek fent idézett döntéseiből, illetve az elméleti büntetőjogászok bemutatott tételeiből látható, hogy a mai burzsoá büntetőjogban a bűnösség elvéről való fokozatos letérés és az objektív beszámítás elvéhez való visszatérés folyamata játszódik le. A büntetőjog több évszázados fejlődése azt a követelményt alakította ki a büntetőjogi felelősség vonatkozásában, hogy az elkövető belső, pszichikai viszonyban álljon meghatározott társadalomra veszélyes eredménnyel. A bűnösség alsó határának tekintették annak előrelátásának lehetőségét a cselekvő személy részéről, hogy az általa elkövetett cselekmény az *adott konkrét* eredmény beállását idézheti elő. A bűnösség miatti szemrehányást kiterjesztve a meghatározott konkrét eredményhez fűződő pszichikai viszonyon túl eső területre, összekötve ezt bármely „különböző jellegű bajjal", amely a kockázattal járó magatartásból keletkezett, mindezekkel a burzsoá büntetőjog visszatér a „versari in re illicita" középkori tanításához. Hiszen e tanítás szerint is az elkövető a legkülönbözőbb következmények miatt felelt, amelyeket jogellenes cselekménye hozott létre, jóllehet e konkrét eredmények viszonylatában az előrelátásának lehetősége hiányzott. Sőt, az adekvát okozatiság elve sem volt idegen a „versari in re illicita" tanításától, amennyiben ugyanis a kö-

[4] Ld. Kohlrausch-Lange: Strafgesetzbuch, Berlin, 1961. 226. old.

[5] Sőt, vita folyt arról is, hogy lehet-e a bűnösség egyik formájának tekinteni a bűnös hanyagságot, amelyben nincs pozitív pszichikai viszony az eredményhez. Mint ismeretes, néhány burzsoá jogász tagadta a negligencia bűnös jellegét. Így pl.:

E. Kohlrausch: Die Schuld, „Die Reform des Reichsstrafgesetzbuchs" I. köt., Berlin, 1910. 194. old.

A. Baumgarten: Der Aufbau der Verbrechenslehre, Tübingen, 1913. 118. old.

Guldimann: Zur Lehre von der strafrechtlich bedeutsamen Kausalität, „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht", 1945. I. köt. 118—120. old.

E. Ja. Nyemirovszkij: A büntetőjog alapelvei, Ogyessza, 1917. 364—371. old.

[6] Az NSZK Legfelsőbb Bíróságainak idézett döntéseit ld. D. Lang-Hinrichsen: Zur Krise des Schuldgedankens im Strafrecht, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft" 73. köt. Berlin, 1961. 210. old.

[7] H. Schweikert: Die Wandlungen der Tatbestandlehre seit Beling. Karlsruhe, 1957. 89 old.

[8] Uo. 87. old.

[9] Uo. 148. old.

vetkezmények beszámításához megkövetelték, hogy azokat olyan cselekmény hozza létre, amelynek meg van a tendenciája a hasonló következmények okozásához: „tendit ad illum finem".

Természetes, hogy a bűnösség elvéről való letérés a burzsoá büntetőjogban nem nyílt, hanem burkolt formában játszódik le. Senki sem beszél arról, hogy visszatérnek az objektív beszámításhoz; csupán arról értekeznek, hogy a bűnösség miatti szemrehányáshoz nem szükséges feltétlenül a szándékosság vagy a gondatlanság, hanem elegendő olyan kockázattal járó magatartás tanúsítása is, amely valamely következményt hozott létre. De vajon a középkori jogászok beszéltek-e bűnösség nélküli beszámításról? Egyáltalán nem! Hiszen nézeteik szerint a tiltott cselekményből bekövetkező eredmény ugyancsak *bűnösség* miatti beszámítás alá esett.[10] Azonban a mai büntetőjogászok, akik megszokták, hogy az erkölcsi elítélés mozzanatát az előrelátás konkrét lehetőségével kössék össze, nem engedhetik meg az erkölcsi helytelenítés és elítélés kiterjesztését olyan területre, amely kívül esik az individuálisan előreláthatón és elháríthatón. Ultra posse nemo tenetur.

És ha igaza volt Liszt-nek, amikor azt írta, hogy „a bűnösségről szóló tan mélységének fokával mérhető a büntetőjog fejlődése"[11], akkor helyes az a megállapítás is, hogy a bűnösség elvéről való letérés a mai burzsoá büntetőjogban egyet jelent a büntetőjog visszafejlődésével, a középkori jog objektív beszámítási elvéhez való visszatéréssel.

A burzsoá büntetőjoggal ellentétben a szovjet büntetőjogban az erkölcsi elítélés mozzanatának bevitele a bűnösség fogalmába nemcsak hogy nem szorította ki a bűnösség pszichológiai felfogását, hanem ellenkezőleg, felvetette a cselekményhez fűződő bűnös pszichikai viszony, azaz a szándékosság és a gondatlanság formái elmélyítésének és pontosabbá tételének szükségességét.

Így a szovjet büntetőjogászok előtt felvetődött a kérdés: elegendő-e az erkölcsi helytelenítésre és elítélésre rászolgáló pszichikai viszony megállapításához az, hogy az adott személy előre látta, illetve lehetősége volt előre látnia cselekményének ténybeli oldalát, vagy pedig azon túlmenően meg kell követelni, hogy az elkövető felismerje, illetve lehetősége legyen felismernie az általa tanúsított cselekmény társadalmi értékét (társadalomra veszélyességét) is.

Kétségtelen, hogy a korai szovjet irodalomban számos büntetőjogász arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szovjet büntetőjogban is fenntartható az ignorantia juris semper nocet elve, amely hosszú időn keresztül uralkodott a burzsoá büntetőjogban és mindmáig vannak hirdetői a burzsoá büntetőjogászok között.[12] Az idők folyamán azonban a szovjet büntetőjogi irodalomban mindjobban tért nyert és ma már uralkodóvá vált az a nézet, hogy a bűnösség a cselekmény társadalomra veszélyességét is felölelő pszichikai viszonyt tételez fel.[13] Ugyanakkor az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének tudatát a szovjet büntetőjogászok nem a jogsértő által elkövetett cselekmény szubjektív értékeléseként fogták fel, amely feltétlenül eltér a cselekmény társadalmi értékelésétől, hanem mint annak tudatát, hogy az adott cselekményt a társadalom erkölcsi-politikai szempontból negatíven értékeli. Ez az álláspont megnyilvánult a szovjet törvényhozásban is. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozása Alapelveinek 8. szakasza szerint a bűncselekmény akkor tekintendő szándékosan elkövetettnek, „ha az elkövető felismerte tevékenységének vagy mulasztásának társadalomra veszélyes jellegét, előre látta annak társadalomra veszélyes következményeit és e következmények bekövetkezését kívánta vagy tudatosan engedte".

Mint ebből a meghatározásból látható, a szovjet büntető törvényhozás a szándékossághoz a cselekmény társadalomra veszélyességének tényleges tudatát követeli meg, és nem elégszik meg a társadalomra veszélyesség tudatának lehetőségével, amely egyaránt fennáll mind a gon-

---

[10] „Az akkori kultúrfelfogásnak megfelelően bűnösséget láttak már abban, hogy a személy büntetésterdemlő következményt hozott létre. Az eredményért való felelősség ebből az aspektusból nem más, mint a beszámítás primitív formája... A bűnösség miatti szemrehányás csak a későbbi fejlődés folyamán vált egyre inkább függővé... a szubjektív feltételektől. Azonban éppen azokat a belső feltételeket kell meghatározni, amelyekkel — az erkölcsi elveknek megfelelően — meghatározott kultúrfokon a bűnösség miatti büntetőjogi szemrehányás összeköthető — ez a bűnösség tulajdonképpeni problémája." (H. Lang-Hinrichsen, i. m. 216. old.

[11] F. Liszt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. Berlin 1910. 164. old.

[12] Így pl. M. Graf svájci büntetőjogász szerint „büntetni kell nemcsak azt, aki tudatosan cselekszik, hanem azt is, aki cselekményével megsérti a jogrendet, jóllehet erről ő maga nem is tud". (M. Graf: Über das Verhältnis von Unrechtsbewusstsein und Vorsatz. „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht", 1946. 3. füzet 368. old.

[13] Ld. pl. V. G. Makasvili: Bűnösség és a jogellenesség tudata. „Az Össz-szövetségi Jogi Levelező Intézet metodikai jegyzetei", Moszkva 1948. 90—100. old.

V. G. Makasvili: Büntetőjogi felelősség gondatlanság miatt. Moszkva, 1957. 175—183. old.

B. Sz. Manykovszkij: A felelősség problémája a szovjet büntetőjogban. Moszkva—Leningrád, 1949. 107—111. old.

B. Sz. Utyevszkij: Bűnösség a szovjet büntetőjogban. 1950. 211—234. old.

A. N. Trajnyin: A bűncselekmény tényállása a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1951. 126—128. old.

V. F. Kiricsenko: A tévedés jelentősége a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1952. 19—38. old.

V. N. Kudrjavcev: A bűncselekmény jogellenességéről. „Pravovegyenije" 1959. 1. sz. 77—78. old.

A. A. Piontkovszkij: Bűncselekménytan. Moszkva, 1961. 350—358. old.

T. V. Cereteli: A bűnösség fogalmának kérdéséhez. „A Grúz Szövetséges Köztársaság Tudományos Akadémiájának társadalomtudományi szemléje" 1960. 1. sz. 128—144. old.

datlanság, mind a szándékosság vonatkozásában.[14] Következésképpen a társadalomra veszélyesség tudatának hiánya minden körülmények között kizárja a szándékosságot, ha pedig a társadalomra veszélyességben való tévedést a cselekvő személy hanyagsága okozta, mégpedig olyan körülmények között, hogy megfelelő gondosság esetén fel kellett volna ismernie és fel is ismerhette volna cselekményének társadalomra veszélyes jellegét, az elkövető gondatlanság miatt felel, feltéve, hogy ez a magatartás gondatlan bűnösség esetén is büntetendő. E vonatkozásban a 8. § pozíciója eltér a Magyar Népköztársaság régi — 1950-es — törvényének álláspontjától. A Btá. 14. §-a szerint, ha az elkövetőnek a téves feltevésre nem volt alapos oka, ez a szándékot nem zárta ki és az ilyen tévedés csupán a büntetés korlátlan enyhítésére szolgálhatott alapul.

Magyarország új Büntető Törvénykönyve, mint ismeretes, elutasította ezt az álláspontot és a szándékosság megállapításához a cselekmény társadalomra veszélyességének tényleges tudatát követeli meg.

A szovjet büntetőjoggal ellentétben a mai burzsoá büntetőjogban uralkodó helyzetet elfoglaló Schuld-elmélet a szándékosság, mint a cselekmény elemének megállapításához csupán a tényállás ténybeli elemeinek tudatát követeli meg. Ezt az álláspontot következetesen a szándékosság fogalmát a bűnösség területéről száműző finális cselekménytan képviselői hangsúlyozzák és a jogellenesség tudatának lehetőségét a bűnösség fogalmában csupán olyan elemként hagyják meg, amely szükséges a szemrehányás megalapozásához.[15]

A Schuld-elmélet, amely elvileg egyenlőségjelet tesz az elkövetőnek a létező jogrenddel való tudatos szembehelyezkedése és a jogrend nem-tudatos megsértése közé, lényegében elmossa a különbséget a szándékosság és a gondatlanság, azaz a bűnösség két, nem egyenlő értékű formája között. Mint ahogy ezt elismerik egyes burzsoá büntetőjogászok is, ez az elmélet összeférhetetlen a bűnfelelősség elvével, miután akkor is úgy tekinti az elkövetőt, mint tudatos jogsértőt, ha az nem ismerte fel saját cselekményének elvetendőségét.[16]

A szándékosság fogalma mellett a szovjet büntetőjogban ugyancsak további fejlődésen és pontosabb megszövegezésen ment keresztül a gondatlanság fogalma is. Az 1958-as Alapelvek elfogadásáig a gondatlanságot — különösen a bűnös hanyagságot — a szovjet büntetőjogban csupán az objektív kritérium segítségével határozták meg. Így az akkori hatályos jog gondatlannak — negligensnek — tekintette azt a személyt, akinek „előre kellett volna látnia cselekményének következményeit, de azokat nem látta előre...". A törvénynek ezt a tételét több szovjet elméleti büntetőjogász erősen bírálta. Nevezetesen rámutattak arra, hogy „az előrelátás kötelezettsége" csupán a bűnösen hanyag cselekmény jogellenességét alapozhatja meg, hogy a gondatlanság objektív kritériuma csupán a gondosságnak és az elővigyázatosságnak azokat a követelményeit tükrözi, amelyeket a jogrend meghatározott tevékenységet folytató állampolgárok tekintetében követel meg. Azonban nem minden személy, aki az objektív mértékkel mért gondosság és elővigyázatosság kötelezettségét megsérti és így a szocialista társadalmi viszonyoknak jogellenesen kárt okoz, *bűnös* a cselekmény elkövetésében. Az az állítás, hogy ha egyszer az adott személy *köteles* előre látni a káros következmények beállását, akkor arra ez a személy egyszersmind *képes* is, olyan vélelem felállítását jelenti, amely összeférhetetlen a büntetőjogi felelősséggel. A szocialista büntetőjog, amely az igazságosság és a humanizmus elvein épül fel, csak akkor állapíthat meg büntetőjogi felelősséget, amikor az *adott személynek* magatartása elvetendő jellege miatt szemrehányás tehető. Ez végső soron csak akkor lehetséges, amikor az *adott személy reális lehetőséggel* rendelkezett annak előrelátására, hogy cselekménye káros következményekre vezethet. Annak megállapítására pedig, hogy az adott személynek megvolt az előrelátási lehetősége, csak a szubjektív mértéket lehet alkalmazni, azaz figyelembe kell venni az adott személy individuális vonásait és képességét, pszichikai és fizikai állapotát a cselekvés pillanatában stb.[17] Ezen az alapon javasolták a szovjet elméleti büntetőjogászok a büntetőtörvény pontosabbá tételét, annak a tételnek az újrafogalmazását, amely a gondatlanságot csupán az objektív kritérium alapján határozza meg.

Említést érdemel, hogy a szovjet bírósági szervek gyakorlata már jóval azelőtt e kritérium következetes alkalmazása irányába mutatott, mielőtt még a törvény elfogadta volna a gondatlanság szubjektív mértékét. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága számos elvi jelentőségű határozatában nem állapította meg az olyan személyek bűnösségét, aki a gondosság és az elővigyázatosság szükséges mértékének sajátos, a cselekmény pillanatában fennálló pszichikai vagy fizikai helyzete, illetve egyéb individuális sajátosságai következtében nem tudott eleget tenni.

Következetesen érvényesítve a bűnfelelősség elvét a gondatlan cselekmények területén,

[14] Meg kell jegyezni, hogy jelen cikk egyik szerzője egy korábbi munkájában állást foglalt a társadalomra veszélyesség tudatának lehetősége, mint a bűnösség általános eleme mellett és elutasította az ún. jogi gondatlanság fogalmát. Ezt az álláspontot de lege ferenda szempontból ma sem tartja megalapozatlannak. (Ld. V. G. Makasvili: Bűnösség és a jogellenesség tudata, i. m. 96, 97. old.; V. G. Makasvili: Büntetőjogi felelősség gondatlanság miatt, i. m. 177—183. old.)

[15] Ld. pl. H. Welzel; i. m. 59. old.
R. Maurach: Deutsches Strafrecht. Karlsruhe, 1965. 220, 405. old.
Ezt az álláspontot követi az utóbbi időben az NSZK Legfelsőbb Bírósága is.

[16] Ld. D. Lang-Hinrichsen, i. m. 231. old.

[17] Részletesen erről ld. V. G. Makasvili: Büntetőjogi felelősség gondatlanság miatt, 106—154. old.

az Alapelvek 9. szakasza pontosabbá tette a gondatlan bűnösség meghatározását. A társadalomra veszélyes következményeket akkor tekinti gondatlanságból elkövetettnek, ha az elkövetőnek „előre kellett volna látnia azok beállását és az előrelátásra lehetősége is volt".

A bűnfelelősség elvének fejlődése tükröződik az Alapelvek 3. szakaszának rendelkezésében is, amely a bűnösséget kifejezetten és kategorikusan a büntetőjogi felelősség nélkülözhetetlen alapjának tekinti. Ez a szakasz, amely „A büntetőjogi felelősség alapjai" címet viseli, kimondja: „Büntetőjogi úton felelősségre vonni és megbüntetni csak azt lehet, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös, vagyis szándékosan vagy gondatlanságból követte el a büntetőtörvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt".

Ilyenképpen az Alapelvekben törvényhozási úton nyert leszögezést a tétel: bűnösség nélkül büntetőjogi felelősségre vonásnak helye nincs. Ez a tétel irányadó a büntetőjogi felelősség valamennyi esetére, függetlenül attól, hogyan kerültek megfogalmazásra a törvényben egyes bűncselekményi tényállások. Ismeretes, hogy bármely büntetőjogi rendszerben létezhetnek olyan tényállások, amelyekben az alapkövetkezmény mellett szerepelnek más, jelentősen súlyosabb következmények is, s ezek beállása a büntetés felemelését eredményezi. Ebben a viszonylatban tipikusak azok a rendelkezések, amelyek szigorúbb büntetéseket írnak elő, pl. a halált okozó szándékos testi sértés, az öngyilkosságot maga után vonó, vagy a sértett súlyos megbetegedését előidéző, erőszakos nemi közösülés, emberáldozatot eredményező dologrongálás stb. eseteire. Ezeket a súlyosabb következményeket a törvény meghatározza pontosan (pl. „halál"), vagy alternatív módon (pl. „halál vagy súlyos testi sértés"), vagy a különböző jellegű következményeket egyaránt átfogó általánosítással (pl. „súlyos következmény"). Ezekben az esetekben a kárt, a sérelmet a különböző jogtárgyaknak egyetlenegy bűnös magatartás okozza, amelynek következtében két fajta — bár egy törvényi tényállás által átfogott — következmény áll be: egy alapvető és egy származékos jellegű.

E tényállások sajátossága abban áll, hogy törvényi meghatározásuk rendszerint semmit sem árul el arról, hogy az elkövetőnek milyen szubjektív viszonya van a származékos következményhez. Az ilyen tényállások szerkezete lehetőséget ad arra, hogy a súlyosabb következmény beálltát a súlyosabb büntetés kiszabásának objektív feltételeként fogjuk fel.

Valóban, a szovjet büntetőjog fejlődésének egyes szakaszaiban különbözőképpen döntötte el a súlyosabb következmény szerint minősülő bűncselekmények miatti felelősség kérdését. Kezdetben mind a jogirodalomban[18], mind pedig a bírói gyakorlatban[19] az a nézet volt általános, hogy a beállott súlyosabb következmény vonatkozásában bűnösségnek nem kell fennállnia. Ez az álláspont főképpen a halált eredményező szándékos súlyos testi sértés eseteivel kapcsolatban alakult ki, amelyek az eredmény szerint minősülő bűntettek közül a leggyakrabban fordulnak elő a bírói gyakorlatban.

Igaz, a szovjet bírói gyakorlat már azokban az években is érezte annak szükségességét, hogy valamiképpen szűkítse, korlátozza az elkövető felelősségét a beállott súlyosabb következményért. Az OSZSZSZK Legfelsőbb Bíróságának fellebbezési kollégiuma határozottan törekedett is erre, de nem a bűnösség megkövetelésének, hanem az okozatosság szűkebb felfogásának az útján.[20]

Emellett fokozatosan kezdett kialakulni a következményekre tekintettel minősített bűncselekmények miatti felelősséggel kapcsolatos másik álláspont. Támaszkodva a büntető törvényhozás 1924-ben kiadott Alapelveire, illetve a szövetségi köztársaságok ennek megfelelő rendelkezéseire, az elméleti büntetőjogászok meggyőzően kimutatták, hogy azokban az esetekben, amikor a törvény a beállott súlyosabb eredményre tekintettel súlyosabb büntetést ír elő, elengedhetetlen, hogy az elkövető pszichikai viszonya az eredményhez a gondatlanság formájában álljon fenn.[21] Ez az álláspont behatolt a bírói gyakorlatba, s később uralkodó és következetesen érvényesülő nézetté vált. Így pl. a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága 1943. december 30-án P. ügyében elvi éllel kimondotta: „Ahhoz, hogy az elkövető a Btk. 142. § (2) bekezdésében meghatározott szándékos súlyos testi sértés miatt bűnösnek mondassék ki, szükséges először, hogy a halál beállta és az elkövető cselekvése között okozati kapcsolat álljon fenn és másodszor, hogy az eredmény, azaz a halálos kimenetel vonatkozásában az elkövető terhére a gondatlanság megállapítható legyen . . ."[22]. Ugyan-

[18] Ld. pl. M. Grodzinszkij: A személy elleni bűncselekmények, Kommentár, Moszkva, 1924. 20—28. old.

E. Nyemirovszkij: Szovjet büntetőjog, Ogyessza, 1924. 70., 87—88, 272. old.

Frank: Bűncselekmények eredmény szerinti minősítéssel („Szovjet Igazságszolgáltatás Szemléje" 1928. 2. sz. 37—38. old.)

[19] Ld. pl. „Az OSZSZSZK Legfelsőbb Bírósága Fellebbezési Kollégiumának Határozatai 1926" I. rész, 1926. 14. old.

[20] Az OSZSZSZK Legfelsőbb Bíróságának fellebbezési kollégiuma néha megkövetelte annak megállapítását, hogy „közvetlen okozati kapcsolat" álljon fenn a súlyos testi sértés és a bekövetkezett halálos eredmény között. („Az OSZSZSZK Legfelsőbb Bírósága Fellebbezési Kollégiumának Határozatai 1924.", Moszkva, 1925. 62—63. old.)

[21] Ld. pl. A. Zsizsilenko: A személy elleni bűncselekmények, Moszkva—Leningrád, 1927. 45—46. old.

A. A. Piontkovszkij: Szovjet büntetőjog, Általános Rész, Moszkva, 1929. 245—246. p.

A. N. Trajnyin: Büntetőjog, Általános Rész, 1929. 279—280. old.

N. Iszajev: Vagyon elleni bűncselekmények. Moszkva, 1938. 40., 77. old.

[22] „A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága kollégiumának és teljes ülésének határozatai 1943." Moszkva, 1948. 133. old.

így a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Plénuma „A szándékos emberölési ügyekben folytatott bírói gyakorlatról" című, 1960. június 4-én kiadott határozatában kifejezetten hangsúlyozta, hogy a halálos eredményre tekintettel minősített szándékos súlyos testi sértés eseteiben az elkövető pszichikai viszonya a sértett halálához a gondatlan bűnösség formájában áll fenn.[23]

Az alsófokú bíróságok azonban korántsem mindig követik ezt az álláspontot. Előfordulnak olyan esetek, amikor a bíróságok megelégszenek a bűnösség megállapításával az alapkövetkezmény viszonylatában és a büntetést a törvény által meghatározott súlyosabb következmény beállása miatt mechanikusan emelve, fel sem vetik azt, hogy e következmény vonatkozásában az elkövető bűnössége megállapítható-e. Ilyenképpen a súlyosabb következmény miatt felelősséget állapítanak meg akkor is, amikor az okozati kapcsolat jellege — tekintettel a sértett szervezetének különös sajátosságaira vagy valamely más erő és körülmény olyan közrejátszására, amely megsértette az események törvényszerű menetét — atipikus volt, következésképpen olyan esetekben is, amikor az elkövetőnek a súlyosabb következmény beállását nem kellett előre látnia és arra lehetősége sem volt.

Annak érdekében, hogy teljes világosságot teremtsünk a súlyosabb eredmény szerint minősített bűncselekmények kérdésében és teljességgel érvényre juttassuk a bűnfelelősség elvét ezekre az esetekre is, a grúz SZSZK 1960-ban kibocsátott büntető törvénykönyve, — először a szovjet büntető törvényhozás történetében, — 11. §-ában speciális szabályt alkotott. E rendelkezés szerint: Ha a büntető törvény a büntetés emelését írja elő az olyan súlyosabb következmény beállása miatt, amelyet az elkövető szándéka nem fogott át, a büntetés emelésének csak akkor lehet helye, ha az elkövetőnek előre kellett volna látnia e következmény beálltát és azt előre is láthatta."

A grúz büntető törvénykönyv idézett rendelkezésének felvételével a szovjet büntetőjogtudomány képviselői egyetértettek. „Ehhez hasonló rendelkezés felvétele teljesen indokolt" — írta Piontkovszkij professzor, a köztársasági büntető törvénykönyvek tervezeteinek előkészítése idején. „Ez megfelel az Alapelvek 3. szakaszában leszögezett ama elv további fejlődésének, mely szerint az elkövető csak bűnösség esetén vonható felelősségre. Az ilyen rendelkezés hozzájárul ennek az elvnek az életben való következetes érvényesítéséhez és elősegíti, hogy a gyakorlat elkerülje azokat a hibákat, amelyek — meghatározott következmény beállásának az esetén, mintegy objektív beszámításként — az elkövető megalapozatlan felelősségre vonását eredményezhetik."[24]

Ilyenképpen, míg a szovjet büntetőjog abba az irányba fejlődik, hogy elmélyítse és pontosabbá tegye a bűnösség fogalmát, illetve következetesen alkalmazza a bűnfelelősség elvét, addig egészen más képet mutat a kapitalista országok, mindenekelőtt a Német Szövetségi Köztársaság büntetőjogának fejlődése. Ez megmutatkozik a következmény szerint minősített bűncselekmények miatti felelősség kérdésének viszonylatában is. Az utóbbi időben, különböző megfontolásokból kiindulva, mind több szerző hajlamos az NSZK Büntető Törvénykönyve 56. §-ának mellőzésére és ezzel a súlyosabb eredményt illetően az objektív beszámítás visszaállítására. Ez az irányzat nyugtalanít egyes burzsoá büntetőjogászokat is. Így pl. Lang-Hinrichsen írja: „Ugyanakkor, amikor több évtizede egészen a legújabb időkig az eredmény szerint minősített deliktumokat majdnem egyhangúlag súlyos kritikával illették és arról beszéltek, hogy ez nem más, mint „a büntetőjog már régen meghaladott felfogásának pusztulásra ítélt maradványa", mint amely „igazságtalan és kárt okoz jogunknak", „... manapság mindinkább erősödnek azok a hangok, amelyek ennek az elvnek a megszüntetését igazságtalannak és helytelennek minősítik".[25] A mai burzsoá büntetőjogászok olyan tényállások alkotására hívnak fel, amelyek annak idején tág körben kerültek alkalmazásra a germán jogban a kánon-jog ismert tételeinek hatására — versanti in re illicita imputantur omnia, quae sequntur ex delicto — még pontosabban olyan tényállások létrehozására hívnak fel, amelyek kétségtelenül a fejlődés primitív fokán álló barbár népek büntetőjogi elveit megőrző objektív maradványainak tekinthetők.

Különböző utakon halad a szovjet büntetőjog és a burzsoá büntetőjog más határproblémák megoldásában is.

Ismeretes, hogy mind a formális, mind a materiális bűncselekmény esetén beállhatnak olyan következmények is, amelyek nem tartoznak az adott bűncselekmény törvényi tényállásához. E távolabbi következményeknek nincs jelentőségük az elkövetett bűncselekmény minősítését illetően, viszont kétségkívül hatnak a cselekmény társadalomra veszélyessége fokának megítélésére. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozása alapelvei-

[23] „A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Közlönye." 1960. 4. sz. 46. old.

[24] A. A. Piontkovszkij: A büntetőjogi felelősség alapja. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo" 1959. II. sz. 53. old.

A. A. Piontkovszkij: Bűncselekménytan. Moszkva, 1961. 397. old.

E normának a felvételével más szerzők is egyetértenek. Ld. pl. B. Sz. Nyikiforov: A köztársasági büntető törvénykönyvek tervezetei. „Szocialiszticseszkaja Zakonnoszty" 1959. 8. sz. 9. old. Sz. Ja. Bulatov: A szövetségi köztársaságok és a Kazah Szövetségi köztársaságok és a Kazah Szövetségi Köztársaság büntető törvénykönyvének sajátosságai. „A Kazah Állami Egyetem 30 éves fennállása alkalmából rendezett tudományos ülésszak előadásai". Alma-Ata, 1964. 19. old.; V. F. Kiricsenko: A bűnösség vegyes formái. „Szovjetszkaja Juszticija" 1966. 19. sz. 14. old.

[25] D. Lang-Hinrichsen: im. 224. old.

nek 34. §-a 4. pontja értelmében a bűncselekmény által okozott súlyos következményeket a felelősséget súlyosbító körülménynek kell tekinteni, és ezt a bíróságnak a büntetéskiszabás során figyelembe kell vennie.

A burzsoá büntetőjoggal ellentétben, amely lehetségesnek tartja a súlyosabb büntetés kiszabását a törvényi tényállás által meg nem határozott káros következmények okozásának minden esetében, függetlenül attól, hogy fennállt-e az elkövető bűnössége e következmények viszonylatában vagy sem, a szovjet büntetőjog következetesen alkalmazza a bűnfelelősség elvét a büntetéskiszabás területén is. „Az elkövető cselekményével kapcsolatos összes következmények közül — hangsúlyozzák a szovjet elméleti büntetőjogászok — csak azokat lehet beszámítani... súlyosító körülményként, amelyeket bűnössége átfogott... Ha viszont az elkövető nem látta és nem is volt köteles előre látni a további káros következményeket, ezeket súlyosbító körülményként neki beszámítani nem lehet."[26] A szovjet legfelsőbb bírósági szervek gyakorlata ehhez az elvi álláspontho z ragaszkodva, állandóan korrigálja az alsóbíróságoknak e követelménynek meg nem felelő ítéleteit.

T. V. Cereteli—V. G. Makasvili

[26] N. F. Kuznyecova: A bűnös következmények jelentősége a büntetőjogi felelősségnél. Moszkva, 1958. 199. old.

Ld. még: A büntetés alkalmazása a szovjet büntetőjogban. Tanulmánykötet, Moszkva, 1958. 106. old.; I. I. Karpec: A büntetés egyéniesítése. Moszkva, 1961. 88. old., V. N. Kudrjavcev: A bűncselekmény objektív oldala. Moszkva, 1960. 169. old.

Az állampolgárságról

Az államok — a szabályt erősítő néhány kivételtől eltekintve — az állampolgárság keletkezését, megszűnését és az állampolgársági státusból folyó fontosabb jogkövetkezményeket magas szintű jogszabályokban — *törvényekben* szabályozzák. Ez nagyon is indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy az állam belső és külső kapcsolatában egyaránt sok az olyan jogterület, amelyben a jogkövetkezmények közvetlenül az *állampolgárságtól* függenek. Így számos esetben a vitás kérdések eldöntése — az előkérdésre, az állampolgársági hovatartozásra adandó válasz függvénye. Ilyen a diplomáciai védelem alkalmazhatósága, a választójog, a katonai szolgálat stb. Olyan esetek is vannak, amikor a bírói eljárás szabályai is a személy jogállásához alkalmazkodnak (pl. a kollíziós normák alkalmazása során).

A *szocialista államokban* a törvényhozási tárgyak közül is kiemelkednek azok, amelyek a társadalom és az egyes személyek, az állam és polgárai, a közösség és tagjai közötti viszonyokat rendezik. A szocialista államokban — szemben a burzsoá államok alkotmányaival, amelyekben az állampolgári jogok rögzítésével alig, míg a kötelességek szabályozásával nem találkozhatunk — az állampolgárok alapjogait és kötelességeit érintő legfontosabb szabályokat *alkotmány* foglalja magában. Ám távolról sem ilyen egyöntetűek a szocialista alkotmányok az állampolgársági jog egyes összetevőinek rögzítésekor. A hatályos szocialista alkotmányok „veteránja", a Szovjetunió 1936-os alkotmánya az állampolgárság kérdéseivel egyetlen paragrafusban, és kizárólag csak a föderáció szempontjából foglalkozik. Az európai szocialista államok alkotmányai között a legifjabb, a Román Szocialista Köztársaság 1965. augusztusi alkotmánya az állampolgárságról csupán annyit jegyez meg, hogy a román állampolgárság megadása, a román állampolgárságról történő lemondás jóváhagyása és az állampolgárság megvonása az Államtanács hatáskörébe tartozik. A második világháború után létrejött európai népi demokratikus államok közül az egyik legrégebbi és még ma is hatályban levő alkotmány, a Bolgár Népköztársaság 1947. decemberi alkotmánya kimondja, hogy minden állampolgár, aki külföldön tartózkodik, a Bolgár Népköztársaság védelme alatt áll (Alkotmány 83. §). Ezzel szemben sem az 1946. évi albán, sem az 1949. évi magyar és NDK, sem az 1952. évi lengyel, sem pedig az 1960. évi csehszlovák alkotmány nem tartalmaz állampolgársági előírásokat. Az előbbi alkotmányokkal ellentétben a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmánya csaknem egész fejezetet szentel az állampolgársággal összefüggő kérdések szabályozásának. Az alkotmány 54. §-a kimondja, hogy a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság diplomáciai védelemben részesíti külföldön tartózkodó állampolgárait, hogy a jugoszláv állampolgárt állampolgárságától megfosztani, az ország területéről kiutasítani tilos, és hogy a külföldön élő állampolgárt is csak különösen súlyos esetben lehet állampolgárságától megfosztani stb.

Messzire vinne témánktól azoknak az okoknak a kutatása, amelyek az európai szocialista országokban az alkotmányi szabályozás során e különböző megoldásokra vezettek. Annyi azonban bizonyosnak látszik: a meghatározó tényezőt az alkotmány elfogadásának időpontján kívül kell keresnünk. A kérdés azonban továbbra is nyitott maradt, bár megválaszolása mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat szempontjából szükségesnek tűnik. A kérdést a következőképpen fogalmaznám meg: szükséges, vagy legalábbis kívánatos-e, és ha igen, milyen mértékben (illetőleg mélységben), *az állampolgárság legfontosabb tételeinek alkotmányi rögzítése*? A

kérdés megválaszolásához — akár egy egyenlet megoldásához — a megfelelő előkérdések tisztázása után juthatunk csak el. Meg kell kísérelnünk tehát annak tisztázását, hogy hol helyezkedik el az állampolgárság: *1.* a szocialista jog; *2.* az államjogi jogviszonyok és végül *3.* a szocialista államjog rendszerében?

1. Az állampolgárság helye a szocialista jog rendszerében

A személyiség jogi státusát rendező normák a jog valamennyi ágazatának szerves részét képezik. E normák között külön csoportot alkotnak azok, amelyek az állampolgársággal kapcsolatos viszonyokat rendezik. Az állampolgársági jogviszonyt[1] a többi — a személyiség helyzetét érintő — jogviszonytól sokszínűségén, belső differenciáltságán túlmenően még az is megkülönbözteti, hogy a jogiakon kívül számtalan egyéb — erkölcsi, politikai, etnikai, szociológiai és érzelmi elemet is tartalmaz. Ezzel magyarázható, hogy az állampolgárság több évszázadon át a nemzet fogalmával fonódott össze, és csupán *Bodin* után és a rousseaui gondolat nyomán a 19. század elejei Franciaországban tisztázódott végleg, hogy az állampolgárság nem egy nemzethez, hanem egy meghatározott államhoz tartozást jelent.[2] A nemzetnek és az államnak az állampolgársági jog szempontjából történő elhatárolása a 19. század első felében Magyarországon *Szalay,* Franciaországban pedig elsősorban *Weiss* munkásságához kötődik. Utóbbi már az állampolgársági jogviszonyt olyan kapcsolatként határozta meg, amely minden egyes tagját az államhoz köti. *Pillet,* Weiss meghatározását továbbfejlesztve, a következőképpen disztingvál: „A nemzet nem az állam, ha esetenként a kettő egybe is esik. Az állam maga adományozza az állampolgárságot."[3]

Sok-sok évtized tudományos kutatásának eredményeként született az a megállapítás, hogy az állampolgárság a *személyt az államhoz köti,* hogy az állampolgárság egy meghatározott fizikai személy és az állam kötelme, és hogy e kötelemben a jogi elemeken kívüleső egyéb tényezők is fellelhetők.

Kérdéses és vitatott, hogy mi e tényezők súlya, jelentősége, szerepe és helye ebben a kötelemben.

H. Battifol, ismert francia jogtudós, az állampolgársági jogviszony jellemzőit kutatva igen érdekes distinkciót tesz a „tényleges" és a „jogi" állampolgárság között. A „tényleges állampolgárság"-ot szociológiai fogalom kifejezésére, tehát annak jelzésére használja, hogy a személyt államához etnikai, erkölcsi stb. kapcsolatok is fűzik, míg a „jogi" állampolgárság — szerinte — nem más, mint egy személynek az államhoz való jogi tartozása.[4] E distinkciót eredetisége és bizonyos megalapozottsága ellenére sem fogadhatja el teljesen a szocialista jogász, mert e felfogás magában hordja annak veszélyét, hogy az állampolgárokat nemzetiségi, etnikai stb. hovatartozásukra tekintettel, egymástól megkülönböztessék. (Ezt a különbséget különben több kapitalista állam állampolgársági törvénye — így az USA hatályos állampolgársági törvénye meg is teszi.)[5]

Lehetnek és vannak olyan esetek, amikor a jogi és a nem jogi elemek az állampolgársági jogviszonyban nem esnek teljesen egybe. Az államok azonban igen sokat tehetnek annak érdekében, hogy a nemzeti stb. és a jogi elemek hasadását az állampolgársági jogviszonyban megakadályozzák, vagy csökkentsék. Így hatályos állampolgársági törvényünk nem ismeri el a hosszú távollét állampolgárságot szüntető

---

[1] Az állampolgárság jogi természetével kapcsolatos két ellentétes felfogást ismerünk. Az egyik szerint: az állampolgárság jogviszony, a másik az állampolgárságot jogállapotként (státus) fogja fel. Erről bővebbet lásd: Makarov A. N.: Allgemeine Lehren des Staatsangehörigkeitsrechts. Stuttgart, 1947. 22 és köv. old. Erik Castrén: La determination de la nationalité. Revue de droit International de sciences diplomatiques et politiques Genève XXVII. kötet, 30—31. old.

[2] Az állampolgárság kialakulásáról sokféleképpen vélekednek. Vannak akik úgy vélik, hogy az állampolgárság nem más, mint a *nemzet jogi megfogalmazása.* Mások szerint az állampolgárság kialakulása gazdasági okokra vezethető vissza. Így a jobbágyok személyi függőségének megszüntetése, a műutak és közlekedési eszközök gyorsütemű fejlődése újabb népvándorlások mozgatója volt, különösen a 18—19. században Amerika felé. Az uralkodók az állampolgárság intézményével magukhoz akarták kötni alattvalóikat, pontosan körül akarták határolni azoknak a személyeknek a körét, amelyet velük szemben kötelezettségek terhelnek. Beér János és több más szocialista jogtudós szerint az állampolgárság jogintézményének gyökereit a burzsoá egyenjogúság eszméjében kell keresni. Az egyik legjelentősebb tényező e vonatkozásban a polgárságnak az a törekvése, hogy *jogosult legyen az állami ügyek intézésében résztvenni.* (Beér—Kovács—Szamel: Magyar Államjog. Tankönyvkiadó, Bp. 1960. 180. old.) A nézetek különbözősége — minden bizonnyal az állampolgárság kialakulásának sokféleségében rejlik. E különbözőséget őrzi az intézményt jelző terminológia változatossága is. Megemlítenék néhány — az intézmény kialakulására is utaló — érdekes és jellemző kifejezést. A francia „nationalité" szó minden bizonnyal a nemzethez tartozás gondolatát fejezi ki, szemben a német „Staatsangehörigkeit", illetőleg a szinonimként használatos „Staatsbürgerschaft" szavakkal. Az angol—száz jogrendszerben a régebbi „allagiance" szó az állampolgárság kötelmi jellegét domborította ki, míg az újabb időkben használt „nationality" kifejezés — ismét a nemzetiségre utal. Az USA hatályos állampolgársági törvényében érdekes ellentétet képez az USA állampolgárát jelző „citizenship" és az idegen állampolgárságot kifejező „nationality" szó. Ugyanakkor az 1952-es állampolgársági törvény hivatalos elnevezése: „USA Nationality Act". A múlt században hazánkban használatos „honfi" szó egyaránt utal nemzeti és állami kötelékre, míg a jelenleg használatos „állampolgár" kifejezés elsősorban a kötelék állami és jogi jellegére utal.

[3] Ld. *Vanel Marguerite:* La notion de nationalité. Revue critique de droit international privé. 1951. 21. old.

[4] *H. Battifol:* Traité élémantaire de droit international privé. Paris. 1955. 62—64. old.

[5] Lásd az 1952. évben elfogadott USA Nationality Act III. rész 308 és köv. szekcióit.

hatását. Ezzel a jogszabály lehetővé teszi a külföldre szakadt magyar állampolgárok hazatérési lehetőségét és ezen kívül is kidomborítja az állampolgársági jogviszony jogi és nem jogi elemeinek belső összefüggéseit. Ugyanezt támasztják alá az elbocsátás szabályai is. Az 1957. évi V. törvény megengedi ugyan az állampolgári kötelékből való elbocsátást, a NET mérlegelésére bízza azonban annak elbírálását, hogy az elbocsátás indokolttá vált-e vagy sem. A nem jogi elemek léte és jelentősége ellenére azonban az állampolgársági viszonyban az állami és a jogi elemek dominálnak. Így az állampolgárság olyan *jogviszony,* amely az egyént egy adott államhoz köti.

Az állampolgári viszony jogviszonyi jellegének tisztázása még nem vonja automatikusan maga után e jogviszony *államjogi* jogviszonykénti felfogását. Még a felszabadulás után is előfordult, hogy az állampolgárságot polgári jogi viszonynak tekintették.[6] Ez három elvre vezethető vissza. Az egyik az ún. „status personae" elve. Ennek lényege, hogy mivel az állampolgárság a személy helyzetét határozza meg az államban, ez a jogviszony nem lehet más, mint polgári jogi. Ez az elmélet egészen a rómaiakig nyúlik vissza, akik három fajta személyi státust ismertek: — a „status libertatis"-t (a szabadság státust) — az emberek vagy szabadok vagy rabszolgák; — a „status familiae"-t (családi státust) — a római polgár vagy pater familias vagy filius familias; — a „status civitatis"-t (polgári státust) — a szabadok vagy polgárai Rómának, vagy „nem polgárok".

Azok, akik az állampolgárság intézményét a polgári jogi jogviszonynak tekintették: e három elem közül a középsőt, a „status familiae"-t vették dominánsul. Holott éppen a status civitatis az, amely egy meghatározott politikai csoporthoz való tartozást jelent, és amely tehát családjogon és polgári jogon egyaránt túlnő.

A másik érv jogdogmatikai és a francia jogi szabályozást veszi alapul. Képviselői arra hivatkoznak, hogy Franciaországban az állampolgárságot egészen 1927-ig a Code Civil, tehát a polgári törvénykönyv szabályozta. A Code Civil-lel kapcsolatban már maguk a francia jogászok is megjegyezték, hogy a Code Civil heterogén jellegű, abban nem az állampolgárság az egyetlen idegen anyag. (Pl.: 1. §-a a jogszabályok kihirdetése felől is intézkedik.)

Végül a polgári jogi szemlélet hívei nézetük alátámasztására azt is felhozták, hogy az állampolgársági státus igen sok polgári jogi következményt von maga után. Felhozzák, hogy pl. a személy jog- és cselekvőképessége mindenkor állampolgársági státusától függ.[7] Így pl. egy angol állampolgár Nagybritannia területén kívül is csak akkor köthet érvényes jogügyletet, ha az angol törvények szerint cselekvőképes. Ugyanez vonatkozik pl. egy hazánkban élő külföldi állampolgárra, akinek cselekvőképességét saját hazájának törvényei határozzák meg.

Feltételezhetően ebben az érvelésben az intézmény és a jogkövetkezmény helyet cseréltek egymással, hiszen éppen az állampolgárság az az intézmény, amely a polgári jogi jogkövetkezmények variációjában a meghatározó szerepet játsza.

Az állampolgársági jogviszony hovatartozásának kérdésében a nemzetközi magánjogászok véleménye is megoszlik. Így *Szászy István* szerint az állampolgársági jog, az állampolgárság megszerzésének vagy elvesztésének jogi szabályozása az államjogba tartozik. Szászy István tehát egyértelműen állást foglalt az állampolgársági jogviszony államjogi jellege mellett. A magyar nemzetközi magánjog szempontjából — szerinte — csupán annak a megállapítása fontos, hogy azt a kérdést, hogy ki magyar és ki külföldi állampolgár, a *magyar államjog dönti el.* Ugyanígy a külföldi honos hazai törvényének rendelkezéseit kell irányadóknak tekinteni annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy az illetőt melyik külföldi állam állampolgárának kell tekinteni.[8] Jean Paul *Niboyet,* az 1952-ben elhunyt világhírű francia nemzetközi magánjogász szintén hasonlóan vélekedett: „Minden állam maga határozza meg saját állampolgárainak körét és nincs joga meghatározni más államok állampolgárságát. Ennek nem lenne értelme. Több törvény ki is mondja, hogy a francia állampolgárság kérdéseit csak francia törvény rendezheti. Így tehát ez a törvény teljes mértékben unilaterális."[9] *Réczei László* pedig a következőket írja: „... az a kérdés, hogy valaki magyar honos vagy külföldi — ténykérdés... *Olyan előkérdés* tehát, ami feltétele ugyan a kollíziós szabály alkalmazásának, de kívül esik a vita tárgyán. Az állampolgárság kérdése kollíziós problémát soha fel nem vethet. Azt a körülményt, hogy valamely személy külföldi, helyesebben tagadó formában megfogalmazva, hogy nem magyar állampolgár, kizárólag magyar törvény dönti el. Természetesen azt is kizárólag magyar törvény dönti el, hogy ki a magyar állampolgár."[10]

A nemzetközi magánjogászok közül többen más nézetet vallanak. Így *H. Battifol* szerint igaz ugyan, hogy valamennyi állam pozitív joga maga határozza meg az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályait, de a „francia törvény nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy az állampolgárság intézménye — csakúgy mint az egész nemzetközi magánjog — a belső és a nemzetközi rendet egyaránt érinti". Így

[6] L. több országgyűlési képviselő felszólalását az 1948:L. tv. országgyűlési vitáján. L. Országgyűlés Naplója, V. köt. 97—107. old.

[7] *J. P. Niboyet:* Cours de droit international privé français. Libraire de Receil SIREY Paris, 1945. 65.

[8] *Szászy István:* A magyar nemzetközi magánjog. Egyetemi Nyomda, Bp. 1948. 52. old.

[9] L. *J. P. Niboyet* i. m. 99. old.

[10] *Réczei László:* Nemzetközi magánjog. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 113. old.

tehát „az állampolgárság a belső és nemzetközi jog ütközőpontjában van", ami azt jelenti, hogy a törvényhozónak az állampolgársági kérdések szabályozásakor nemcsak a belső jogot, hanem a külső szabályokat is szem előtt kell tartania. Ebből a félig államjogi, félig pedig nemzetközi magánjogi szemléletből következik azután az, hogy H. Battifol az állampolgárság külső forrásait a belső forrásokkal egyenértékűekként kezeli.[11]

Bár Battifol átmeneti megoldásával ellentétben a nyugati nemzetközi magánjogászok többsége az állampolgárság intézményének nemzetközi magánjogi jogviszonyként való felfogását tagadja (míg a közjogászok többsége az intézmény államjogi jellegét elismeri), mégis azt tapasztaljuk, hogy az államjogi monográfiák, kézikönyvek, tankönyvek többsége az állampolgárságról említést sem tesz. Az intézményt ténylegesen — a nemzetközi magánjogászok művelik és ezzel az állampolgárságot saját matériájuknak tekintik.

Az állampolgársági jog első hazai neves feltárója, az első magyar állampolgársági törvényjavaslat kidolgozója és benyújtója: *Szalay László* — de az állampolgársági kérdések későbbi tudományos művelője kevés kivétellel közjogász volt. A felszabadulásig tehát hazánkban az állampolgársági jogviszony hovatartozásának kérdése a közjog javára eldőlt. Megjegyezzük, hogy azok a képviselők, akik az 1948-as parlamenti vitában az állampolgárságnak a polgári jogba való elhelyezése mellett kardoskodtak — nemcsak a nyugati, hanem a magyar jogi gondolkodással is merőben ellentétes nézetet képviseltek.

Természetesen különböző elvi alapon közelítette meg a kérdést *Concha Győző*[12] és a közjogi dogmatika kiváló képviselője, *Polner Ödön*[13], valamint *Királyfi Árpád* . az 1879 : L. tc. retrográd intézményeit élesen bíráló haladó ügyvéd és jogtudós.[13] Megint másként azok, akik nacionalista és fajvédő elméleteikkel próbálták az ellenforradalmi rendszer egyre inkább fasizálódó eszmei áramlatait az állampolgársági jog oldaláról alátámasztani.

Polner Ödön szerint az állampolgárság az állam szubsztanciája, anyaga. Az egyének az állam közbejöttével válnak állampolgárokká, viszont az állam maga az állampolgárok összessége. Így az állampolgárság *Polner* szerint is csak a közjog intézménye lehet. *Királyfi* viszont *Proudhon* kiinduló pontját teszi magáévá. Az állam: területből és népességből (lakosság) áll. Nincs állam e két alkotórész nélkül, a lakosság minden állam szerves része, márpedig az állam minden szerves, alkotó része csak közjogi lehet. old.

Az állam uralma a terület, és a területen levő személyek és dolgok felett: az állami szuverenitás egyik kifejeződése. Mivel pedig „az állampolgári kötelék egyik alanya az egyén, a másik alanya pedig az állam, ebben a jogviszonyban tükröződik vissza a szuverén államhatalom, az uralmi viszonyok jellege, a szuverén államban gyakorolt hatalom sajátossága".[14] Így az állampolgársági jogviszonyt Királyfi is minden kétséget kizáróan közjogiként fogja fel.

Egészen új módon indította útjára az állampolgárság, az állampolgársági jogviszony jogrendszeri hovatartozásának kérdését a nemrégiben elhunyt kiváló szocialista jogtudós *Beér János*. A szocialista állampolgársági jogviszonyt olyan államjogi jogviszonyként határozta meg, amelynél fogva „egy személy, mint a jogviszony egyik alanya egy meghatározott államnak, mint a jogviszony másik alanyának hatalma alatt áll, annak irányában kötelezettségek terhelik akkor is, ha területét elhagyja, viszont olyan jogokat igényelhet az államtól, amelyeket az nem köteles biztosítani azoknak, akik vele szemben nem állnak ilyen jogviszonyban".[15]

Az állampolgársági jogviszony *államjogi jellegű kötelem*, kapcsolat, amely során az állampolgárt az államhoz engedelmességi kötelék fűzi, és amelyért az állampolgár jogosult az állam hatalmi tevékenységében való részvételre, és az állampolgári jogok összességének gyakorlására. Ezen kívül és az elmondottakon túlmenően arra is igényt tarthat, hogy az állam őt külföldi tartózkodása esetén is megvédje. A jogviszony legfontosabb tartalmi elemei tehát egyrészről az engedelmességi kötelezettség (Beér János szavaival: „Az egyik alany a másik alany hatalma alatt áll"), másrészről pedig az államhatalomban való részvételnek, valamint az állampolgári jogok gyakorlásának reális lehetősége és a diplomáciai védelem. Természetesen mindenki, aki egy adott állam területén — akár csak átmenetileg is — tartózkodik, engedelmességgel tartozik az államnak, teljesen függetlenül attól, hogy az adott állam polgára-e vagy sem. Így mindenki köteles az állam törvényeit tiszteletben tartani és belső rendjéhez alkalmazkodni. Az is természetes, hogy az államok (elsősorban a szocialista államok) a területükön élő személyek jogait és törvényes érdekeit — állampolgárságuktól függetlenül is — védik és tiszteletben tartják. Az állampolgárságnak, mint jogintézménynek az a célja, és feladata, hogy meghatározza: ki milyen alapon és feltételek mellett köteles az állam törvényeit megtartani, az állam akaratának engedelmeskedni, hatalmának magát alávetni, illetőleg, hogy az állampolgárt megillető jogok (a hatalom és az állampolgári jogok gyakorlását is beleértve) mennyire teljesek és az állami védelem mennyire hathatós, az ország határain túlra is kiterjed-e vagy

[11] *H. Battifol:* i. m. 73—74. old.

[12] *Concha Győző:* Közjog és magyar közjog. Magyar Igazságügy 35. köt. 1891.

[13] *Polner Ödön:* Észrevételek állampolgársági törvényünkre, Győr, 1939.
Királyi Árpád: A magyar állampolgárság kizárólagossága. Bp. 1913.

[14] *Királyfi* i. m. 3. old.

[15] Beér—Kovács—Szamel. Magyar államjog. Tankönyvkiadó Bp. 1960. 178. old.

sem? Az állampolgárság tartalmi elemeinek további feltárására és elemzésére most nem vállalkozhatunk. Igen sok nyitott kérdés vár még válaszra. Ezek közül néhányra más alkalommal még vissza szeretnénk térni. Annyi azonban már az elmondottakból is megállapítható, hogy *az állampolgárság a személyiség helyzetét meghatározó olyan jogintézmény, amelyet az államjog normái szabályoznak, hogy tehát az állampolgársági viszonyok államjogi természetűek.*

2. *Az állampolgárság helye az államjogi jogviszonyok rendszerében*

További kérdés, hogy az államjogi jogviszonyok és az azokat szabályozó államjogi normák rendjében az állampolgársági jogviszony hol helyezkedik el? A szocialista államjogászok az államjogi jogviszonyokat általában aszerint osztják fel, hogy szabályozásuk *alapjai,* vagy pedig *alapjai és részletei* tartoznak-e az államjog szabályozási körébe? Általában helyeslik és elismerik az államjogi jogviszonyoknak „tiszta" és „áttételes" jogviszonyokkénti felfogását.[16] E felosztás indoka, hogy az államjogi jogviszonyokat rendező normák a társadalmi viszonyokat általában nem a maguk differenciáltságában és nem részleteiben szabályozzák, hanem még az alapvető jogviszonyoknak is csak a legfontosabb, leglényegesebb elemeit rendezik. Ez azzal magyarázható, hogy az államjog normái — kevés kivétellel — általánosabb jellegűek a többi jogág normáinál. Vajon vonatkoznak-e az elmondottak a személyiség jogi helyzetének szabályozására vagy sem? *Vojevogyin* pl. úgy véli, hogy az államjog normái a személyiségnek a szocialista társadalomban elfoglalt jogi helyzetét csak *alapjaiban* szabályozzák, a szocialista államjog tudománya pedig a személyiség jogi helyzetének csupán *fő vonásait* kutatja és ezzel a probléma egészének csak a *leglényegesebb vonatkozásait elemzi.*[17] Vajon az, amiről Vojevogyin szól a személyiség jogi helyzetének valamennyi összetevőjére vonatkozik-e, vagy van-e a személyiséggel kapcsolatos jogviszony-komplexumnak olyan fajtája, amelyben az államjogi szabályozás nemcsak az alapokat, az elveket érinti, hanem a részletekbe is behatol? Az államjogi jogviszonyokkal összefüggő kutatások több olyan sajátos és speciális államjogi jogviszonyt is felszínre hoztak, amelyet az államjogi normák részletes szabályozás alá vetettek. Ilyen pl. a tanácsok szervezésének és működésének kapcsán létrejött számos jogviszony. De ilyen az állampolgársági jogviszony is. Mert míg az egyénnek a munkához, a pihenéshez, az anyagi ellátáshoz stb. való jogát az államjog *csak alapjaiban, fő vonásaiban szabályozza,* addig az állampolgársági jogviszonynál már más a helyzet. Az állampolgársági jogviszony az állam és az állampolgárok között olyan alapvető jogi kapcsolat, amelynek nemcsak fő és általános vonásait, hanem létrejöttét, módosulásait és a hozzájuk kapcsolódó további szabályozást is az államjogi normák végzik. *Ezért az állampolgársági jogviszonyt* — a magyar államjogi tankönyvben használt terminológiával élve — *a „tiszta" államjogi jogviszonyok, e jogviszonyt szabályozó normákat pedig a „tiszta" államjogi normák kategóriájába sorolhatjuk.* Ezzel egyidejűleg meg kell jegyeznünk, hogy az állampolgársági jogviszonnyal más jogágazat (államigazgatási jog, családjog, nemzetközi magánjog stb.) által szabályozott viszonyok is szerves kapcsolatban állanak. Az esetek többségében az állampolgárságtól, mint előkérdéstől függ ezeknek a jogviszonyoknak jellege, helyzete, megvalósíthatósága stb.

A szocialista állampolgársági jogviszony „tiszta" államjogi jellege ellenére sem állt és nem áll ma sem az államjogi kutatások homlokterében. A felszabadulás után megjelent elméleti cikkek és monográfiák sorában az állampolgárság kérdései igen szerény helyet foglalnak el. Az az érzésünk, hogy az állampolgárságot az államjog művelői kicsit mostoha gyermekükként kezelték. Vajon véletlen-e ez, vagy csak magyar „specialitás"? A kérdésre — annak mindkét vonatkozásában — tagadó választ adhatunk.

Annak, hogy a szocialista államok államjogászai aránylag kevesebb figyelmet fordítottak az állampolgársági jogintézmény tanulmányozására, mint a szocialista államjog egyéb területeire — a különböző negatívumok mellett pozitív oka is van. *Ilyen pozitív körülmény, hogy a személyiség szerepét és helyét a szocialista államban mindenekelőtt a munka, a dolgozó osztályokhoz való tartozás, a nép államához való hűség és odaadás,* nem pedig az állapolgárság határozza meg. Ezt az alapvető szocialista elvet több történelmi dokumentum és példa is bizonyítja. Ezek közül csupán kettőt idézünk, egyet a francia, egyet pedig a magyar történelemből.

[16] *A. H. Mahnyenko* pl. vitatja az államjogi jogviszonynak „tiszta és áttételes" jogviszonykénti felfogását. Szerinte igaz ugyan, hogy az államjog által szabályozott társadalmi viszonyok körének meghatározásakor *két nagy csoportot kell megkülönböztetnünk.* Az egyik csoportba — szerinte — azok a viszonyok tartoznak, amelyek a társadalmi rendnek, az állampolgárok jogi helyzetének, valamennyi állami szervezet tevékenységének és működésének, valamint a társadalmi szervek részvételének *alkotmányi alapjait képezik.* Ezek azonban Mahnyenko szerint nem nevezhetők „áttételes államjogi jogviszonynak", mivel az államjog az alkotmány valamennyi normáját magában foglalja és *ezek közvetlenül is* (és nemcsak áttételeken keresztül) kerülnek alkalmazásra. Mahnyenko nézete, hogy ez esetben az államjog tárgya az *alkotmányi alapokra* korlátozódik. A társadalmi viszonyoknak a másik csoportját kizárólag az államjog normái szabályozzák. Itt az államjog *nem korlátozódik* az adott intézmények *alkotmányi alapjainak rögzítésére,* hanem a nevezett társadalmi viszonyok összességét fogja át. (A. H. Mahnyenko: „Az európai népi demokratikus országok államjogának alapvető intézményei". Moszkva, 1964. 25—32. old.)

[17] *L. D. Vojevogyin:* A személyiség jogi helyzetének tartalma a szovjet államjog tudományban. Szov. Gosz. Pravo, 1965. évi 2. sz. 42—50. old.

Az emberek között állampolgárságukból folyó különbségtételt elsőként az *1789*-es francia forradalom idején kiadott „Emberi jogok nyilatkozata" tiltotta meg. „Az emberek születésüknél fogva szabadok és egyenlőek" — rögzíti a Nyilatkozat 1. §-a. A szabadságeszme mellett az egyenlőség követelése olyannyira erőteljes, hogy szinte kizárja az emberek közötti különbségtételt állampolgárságuk szerint. A Nyilatkozat mindenki számára egyenlő jogokat biztosít. Ez a különféle hivatalok és tisztségek betöltésére és a politikai jogok gyakorlására egyaránt vonatkozik. Ez a történelmi dokumentum az emberek között egyetlen politikai különbséget ismer el: azt, hogy valaki híve, vagy pedig ellensége a szabadságnak. „Citoyen" a szabadság minden híve akkor is, ha történetesen külföldi. És megfordítva. A francia emigráns, a szabadság ellensége, a Nyilatkozat szerint megszűnik „citoyen" lenni. Így a jogi distinkció francia és idegen között a Nyilatkozatban foglaltakból eredően teljesen feleslegessé vált.

A Magyar Tanácsköztársaság Alkotmánya is a világ proletárjai egyenjogúságának gondolatát hirdeti II. fejezetében („A dolgozók jogai és kötelességei a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban") akkor, amikor „. . . minden külföldi proletárnak megadja mindazokat a jogokat, amelyek a magyar proletárt megilletik". Az 1879 : L. tc. bonyolult és népellenes szabályaival szöges ellentétben a magyar honosság megszerzését ahhoz az egyetlen feltételhez kötötte, hogy a kérelmező „külföldi munkás" legyen. Az eljárási szabályokat is a minimumra csökkentette, ugyanis a honosítási ügyek elbírálására „minden helyi tanácsot" felhatalmazott.[18]

Ma már természetesnek tűnik, hogy az ilyen és ehhez hasonló szabályok a forradalmi szituáció szülöttei és hogy a megszilárdult szocialista rend nemcsak hogy nem nélkülözheti az állampolgársági jogviszony és az abból folyó jogkövetkezmények részletes rendezését, hanem a szocialista államnak biztosítania kell, hogy az állampolgárság, mint szocialista intézmény az őt megillető helyet társadalmunkban, államunkban el is foglalhassa. Ismételjük és hangsúlyozzuk: a szocialista állam humanizmusából és demokratizmusából fakad, hogy a magyar és a többi szocialista alkotmányba foglalt állampolgári alapjogokkal (legalábbis ezek óriási többségével) nemcsak azok élhetnek, akiket az adott államhoz állampolgársági jogviszony köt, hanem mások (pl. a külföldiek, hontalanok) is. Így pl. a munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazásához való jog állampolgárságára való tekintet nélkül minden munkavállalót megillet. Az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy mindennemű diszkrimináció tilalma állampolgárra és nem állampolgárra egyaránt vonatkozik, hogy tehát a szocialista államban az egyének faji, nemzetiségi, vallási stb. hovatartozásuktól függetlenül egyenjogúak. Az elmondottakat a tartalmi ismérvek mellett a formaiak is alátámasztják. Hadd hivatkozzunk a szocialista alkotmányok szóhasználatára. Az alaptörvények ugyanis szinte szinonimként használják a „dolgozó", a „polgár", a „nép" és az „állampolgár" kifejezést. Még a választójogot rögzítő alkotmányos szabályok sem tesznek általában terminológiai különbséget a „dolgozó", a „lakosság" és az „állampolgár" kifejezés között, holott természetesnek tűnik, hogy mind az aktív, mind pedig a passzív választójog az illető állam polgárát illetheti csak meg.[19]

Egészen más volt a helyzet a felszabadulás előtti burzsoá Magyarországon. Az egyszerű emberek milliói számára a magyar államhoz való tartozás, tehát az állampolgársági jogviszony (és ennek bizonyítása) szinte létfeltétel volt. Külföldi (vagy hontalan) munkás számára a munkavállaláshoz szükséges engedély megszerzése gyakran elháríthatatlan akadályba ütközött bizonyos értelmiségi foglalkozásokból a nem magyar állampolgárokat teljesen kirekesztették. Így közszolgálati alkalmazotton kívül ügyvéd, orvos, mérnök, gyógyszerész stb. csak magyar állampolgár lehetett. Az állampolgárság (honosság) bizonyítása pedig általában igen hosszantartó és költséges eljárást igényelt. Talán a legvisszásabb helyzetet a bizonyítás vonalán az 1879 : L. tc.-nek az a szabálya okozta, amely értelmében csak azt tekintették „minden kétséget kizáróan" magyar állampolgárnak, akinek honosítási okirat volt birtokában. Márpedig általában a honosítottak, tehát a nem eredendően magyar állampolgárságú személyek rendelkeztek ilyen okmánnyal. Azok pedig, akik magyar állampolgárságukat eredendő módon szerezték, csak „vélelmezett" magyar állampolgárok voltak. Ha pedig az ilyen vélelmezett magyar állampolgár állampolgársági okirattal rendelkező magyar állampolgárrá „akart előlépni", az iratok légióját kellett beszereznie. Vagy 1851-ig visszamenően kellett családfáját igazolnia, vagy pedig azt kellett bizonyítania, hogy felmenői 1875. január 8. és 1880. január 8. között egyfolytában (tehát megszakítás nélkül) Magyarország területén laktak, itt adót fizettek, vagy adóköteles foglalkozást űztek, feltéve, hogy a felmenők még további egy évig Magyarország területén laktak. Így a kérelmezők az esetek nagyrészében leküzdhetetlen akadályokba ütköztek.[20]

[18] Bár a Tanácsköztársaság Alkotmányának 12. §-a „minden helyi tanácsot" felhatalmazott arra, hogy a külföldi munkásokat kérelmükre magyar honosoknak nyilvánítsa, az Alkotmány további rendelkezéseiből arra következtethetünk, hogy ezzel a jogosítvánnyal csupán a magasabb szintű, tehát a kerületi (megyei) és törvényhatósági jogú városok tanácsai élhettek.

[19] Kivételt talán csak a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Alkotmányának 63. §-a tartalmaz. A 63. § ugyanis cogens szabályban mondja ki, hogy köztársasági elnökké csak csehszlovák állampolgár választható meg.

[20] *Sömjén—Kiss—Szitás:* Magyar állampolgársági jog. Bp. 1949.

Még az 1939 utáni Magyarországnál is lényegesen rosszabb helyzet uralkodott a fasiszta Németországban. Az 1935. szeptember 15-i Birodalmi Honossági Törvény élesen megkülönbözteti egymástól a birodalmi polgárt (aki csak német, vagy ezzel rokon származású honos és csupán olyan személy lehetett, aki magatartásával bizonyította, hogy alkalmas és hajlandó arra, hogy hűségesen szolgálja a német népet és a Birodalmat), a birodalmi állampolgársággal nem rendelkező honosokat, a védhonosokat és a hontalanokat. Az 1939 után kiadott nagyszámú rendelet pedig fokozatosan fosztotta meg a védhonosokat és a hontalanokat mindennemű emberi joguktól. Így a hontalanok nem vehették igénybe a per során védő közbenjárását, számukra az általános bírósági eljárási szabályoktól eltérő fórumrendszer volt irányadó és az ellenük hozott ítélet azonnal végrehajtható volt. A fasiszta igazságszolgáltatás felfogása szerint *hontalanok esetében* csak a legenyhébb esetekben volt szabadságvesztés büntetés kiszabása lehetséges, még a kisebbsúlyú bűncselekmények elkövetéséért is életükkel fizettek, nem is szólva a hontalanok tíz- és százezreiről, akik mindennemű vétség nélkül — csak azért, mert a Birodalmi Törvények szerint hontalanok voltak — estek a fasiszta terror áldozatául. *Dr. Gerhard Riege* szerint a fasiszta honossági jog azt a rabszolgatartó pozíciót élesztette újjá, amely szerint a hontalan olyan volt, akár a rabszolga: csak dolog volt, dologként is kezelték, tehát meg is ölhették.[21]

A felszabadulás ezen a területen is gyökeres változást hozott valamennyi népi demokratikus államban, így hazánkban is. A Szalay László nevéhez fűződő első állampolgársági törvényjavaslat benyújtásának 100. évfordulóján, 1948-ban, napvilágot látott az első demokratikus magyar állampolgársági törvény, amelyet alig 10 esztendő leforgása után egy teljesen modern, nemzetközi viszonylatban is elismerést szerzett állampolgársági törvény, a jelenleg is hatályban levő 1957. évi V. tv. követett.

Az állampolgársággal kapcsolatos elméleti munka azonban[22] nemcsak a többi államjogi intézmény kutatása, hanem az állampolgársági törvényhozás mögött is elmaradt. Ez magyarázható, de nem helyeselhető. Az elmaradás oka minden bizonnyal az lehet, hogy azok, akik a személyiség államjogi helyzetének feltárásával foglalkoztak elsősorban olyan gazdasági, kulturális, szociális és a személyek szabadságát érintő problémákkal találták magukat szemben, amelyek nem tették szükségessé az állam területén huzamosan tartózkodó személyeknek az állampolgárságuk szerinti disztingválását. Ugyanis — és ezt már jeleztük — államunk szocialista demokratizmusából folyóan a nem magyar állampolgár, tehát a külföldi és a hontalan sem jogtalan, a gazdasági, a szociális és a kulturális jogokat, a magyar állampolgárral szinte azonos keretek között gyakorolhatja, a szabadságjogokat élvezheti stb. Ugyanakkor nem hangsúlyoztuk eléggé, hogy a *Magyarországon élő személyek között — állampolgárságuk szerint* — a mi jogszabályaink is *különbséget tesznek.* E különbségtétel alapja az a természetes tény, hogy más kapcsolat fűzi államunkat saját állampolgáraihoz és megint más azokhoz, akik számára idegenek. Így a magyar állam csak saját állampolgárai számára biztosítja valamennyi állampolgári jogot, viszont csak tőlük követelheti meg az állampolgári kötelezettségek maradéktalan teljesítését. Ugyanakkor a magyar állampolgárok joggal várhatják el államuktól: biztosítsa számukra, hogy állampolgári jogaiknak élvezésében őket senki meg ne zavarhassa, hogy államuk akkor is védje őket, ha területén kívül tartózkodnak.

Az állam szuverén jogát gyakorolja akkor is, amikor egyrészről megállapítja azoknak a személyeknek a körét, akiket állampolgárainak tekint, másrészről amikor megállapítja azokat a jogokat és kötelességeket, amelyek állampolgárait megilletik, illetőleg terhelik. *Az állampolgárság intézménye tehát szorosan hozzátapad az állami szuverenitáshoz.* Nemcsak azért, mert az állam akaratát az állampolgárságra vonatkozó szabályok meghozatalában semmilyen más hatalom nem korlátozhatja, hanem azért is, mivel az állam *a hatalom gyakorlásának politikai szükségleteit az állampolgárságra vonatkozó jogi eszközökkel is kielégíti.* Így hazánkban a *néphatalom gyakorlása kizárólag a magyar állampolgárokat illetheti csak meg.* Az állampolgárság tehát az állami szuverenitással összefüggő olyan jogi kötelék, amelynek erőteljes politikai vonatkozásai vannak. Ezért is kell vállalnia az államjogásznak az állampolgárság még nyitott kérdéseinek kutatását. Munkájában jelentős segítséget jelentenek a személyiség jogi helyzetével kapcsolatos alapkutatások eredményei.[23]

3. Az állampolgárság helye a szocialista államjog rendszerében

Az utóbbi időkig a különböző monográfiákban, cikkekben, tankönyvekben az állampolgárságot az államszerkezet részeként kezelték. Így

[21] Erről bővebben lásd: *Dr. Gerhard Riege:* „Az állampolgársági jog fasiszta eltorzítása". Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 45. sz. 19. és köv. old.

[22] Csupán néhányan foglalkoztak állampolgársági témával. A törvényhozással többé-kevésbé egyidőben jelentek meg az állampolgárság kérdéseivel foglalkozó írások. Így az első törvényt követte Beér János szerkesztésében megjelent „Magyar állampolgársági jog" c. kiadvány, míg a másodikhoz Besnyő Károly és Nagy Lajos írtak kommentárt. A Jogtudományi Közlönyben és az Állam- és Igazgatásban is olvashattunk egy-egy cikket az állampolgársági törvényről. Erről több azonban az állampolgárságról nemigen hangzott el a sajtóban.

[23] L. „Az állampolgárok alapjogai és kötelességei" c. kiadványt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965.

az állampolgárságot többek között — az államigazgatási területi beosztás és a föderáció kérdéseivel is összekapcsolták.[24]

Az utóbbi időben erősen kétségessé vált, hogy vajon a különböző kérdéseknek ilyenfajta egyesítése tudományosan megalapozott-e? *A. H. Mahnyenko* idézett munkájában erősen vitatja az államszerkezetnek, mint államjogi kategóriának létjogosultságát. Úgy véli, különböző kérdéseknek egyetlen államjogi kategóriában való egyesítése azzal függött össze, hogy az 1936-os alkotmány ezeket egy címszóba foglalta. Az államjogot hosszú ideig alkotmánykommentárnak tekintették és — mint írja — „... az államjog rendszerének kialakításánál nem az államjogi normák belső összefüggése, hanem az volt a döntő, hogy az egyik vagy másik intézményt az alkotmány melyik fejezete tárgyalta". Szerinte az állampolgárságnak államszerkezeti fogalomként való kezelését az indokolta, hogy az 1936-os alkotmány az állampolgárságot „Az államszerkezet" című fejezetben szabályozta. Ehelyütt el kell tekintenünk az államszerkezet-kategória tudományos megalapozottságának vizsgálatától. Nagyon messzire vinne ez témánktól. Csupán annyit kell megjegyeznünk, hogy ha az államszerkezetet mint az állami szuverenitás különböző oldalainak szintézisét fogjuk fel, úgy kétségkívül felfedezhetünk egy bizonyos belső összefüggést pl. az államterület (szuverenitás területi terjedelme) és az állampolgárság (szuverenitás személyi terjedelme) között. Egy-egy intézménynek a jogágon belüli elhelyezésénél azonban nem a lazább összefüggésekre, hanem a belső, a tartalmi, a jogintézmény lényegét érintő összefüggésekre kell tekintettel lenni. Fentebb már jeleztük, hogy az állampolgársággal kapcsolatos jogszabályok a *személyiség jogi helyzetét* szabályozzák egy adott államban. Igaz, a személyiség helyzetét általában nemcsak állampolgársági státusa határozza meg, hanem sok egyéb körülmény is befolyásolja. Így pl. a személyiség jogi helyzetét nemcsak az határozhatja meg, hogy az adott államnak polgára-e vagy sem, hanem az is, hogy a kérdéses személy külföldi-e vagy hontalan? De a személyiség jogi helyzetében az is jelentős, hogy ha munkaképes, végez-e társadalmilag hasznos munkát vagy sem, él-e politikai jogaival, vagy sem, az állammal szemben fennálló kötelezettségei elsősorban jogi vagy erkölcsi kötelességek stb.? Másrészről maga a szocialista állam saját állampolgárain kívül idegenekkel és hontalanokkal is kapcsolatban állhat. Ezen túlmenőleg saját állampolgáraival is igen sokfajta kapcsolatot létesíthet.

A személyiség jogi helyzetének legfontosabb momentumait a szocialista államok alkotmányai általában egyetlen „Az állampolgárok alapjogai és kötelességei" című fejezetben rögzítik. Kérdés, hogy az általunk vizsgált jogintézmény, amely nem vitásan a személyiség státusát érinti, melyik államjogi intézményhez áll közelebb, ahhoz-e, amely a szuverenitás kérdéseit foglalja magában, vagy ahhoz, amely a személyiség jogi helyzetének számos területét érinti? Ha a jogintézményeket egybevetjük és azok belső összefüggését és nem külső hasonlóságát vesszük alapul: arra a megállapításra juthatunk, hogy *az állampolgárság az állampolgári alapjogok és alapkötelességek intézményéhez lényegesen közelebb áll,* mint más jogintézményhez, amelyekhez kapcsolata lényegesen lazább.

Végül: az állampolgársági szabályok azért is állanak az állampolgári alapjogokhoz és kötelességekhez a legközelebb, mivel általában a jogok és kötelességek gyakorlásának az állampolgárság a szükséges előfeltétele. Másként és hazánkra is konkretizálva: az állampolgári alapjogok és kötelességek a maguk egészében, teljességében és egységében csakis és kizárólag a magyar állam polgáraira vonatkozhatnak.

Nézetünk szerint tehát az állampolgárság az állampolgári kategóriák közül nem az államszerkezethez, hanem az állampolgári alapjogokhoz és kötelességekhez áll a legközelebb, tehát az államjogon belüli elhelyezésénél is ez a belső összefüggés, ez a közelség az irányadó.

*

Úgy vélem: az elmondottak után megkísérelhetjük tanulmányunk elején feltett kérdésre, arra ti., hogy szükséges, illetőleg kívánatos-e az állampolgárság legfontosabb tételeinek alkotmányi szabályozása: a válasz megadását.

A törvényhozási tárgyak, ezen belül pedig különösen az alkotmánytörvényi tárgyak körének meghatározása mélyreható sokirányú kutatómunkát igényel. Ma már aligha vitatható, hogy az állami szuverenitással összefüggő valamennyi kérdés és a személyiség jogi helyzetének legfontosabb kérdései a szocialista államokban alkotmányi szintű szabályozást igényelnek. Ez több jelentős tudományos megnyilvánulásból egyértelműen kitűnik.[25]

Fentebb bizonyítani igyekeztünk, hogy *az állami szuverenitás és a személyiség jogi helyzete az állampolgársági jogviszonyban egyaránt kifejeződik.* Azt is megkíséreltük meggyőzően bemutatni, hogy az állampolgárság *alapvető módon határozza meg a személyiség jogi helyzetét*

[24] „A szocialista államjogtudomány — a következő témákat sorolja az államszerkezet fogalmi körébe: *a)* a szuverenitással kapcsolatos elvi tételek államjogi oldala és államjogi vonatkozása; *b)* az államszerkezet fő történeti formái és ezek konkrét megoldásának módja és biztosítékai; *c)* az államterület, mint a szuverenitás területi terjedelme, a szükséghez mért terjedelemben ezzel összefüggésben: az adott területi igazgatás-beosztás elveinek meghatározása; *d)* az állampolgárság, mint a szuverenitás személyi terjedelme; *e)* az állam jelvényei, mint a szuverenitás szimbólumai és végül; *f)* az állam fővárosa". *Beér—Kovács—Szamel:* Magyar Államjog. Egyetemi tankönyv. Bp. 1960. 164. old.

[25] L. „A szocialista alkotmányok fejlődése" c. kiadványt. Közgazdasági Kiadó, Bp. 1966., továbbá Kovács István akadémiai székfoglalóját.

és hogy ez a tétel a szocialista államokra, így hazánkra is vonatkozik.

Az elmondottakból az a következtetés adódik, hogy *az állampolgárságra vonatkozó legfontosabb tételek alkotmányi szintű szabályozást igényelnének.* Azt, hogy az alkotmányi rögzítés nagyon is kívánatos lenne, még néhány további szempont is alátámaszthatja.

Minden — az országban élő — magyar állampolgár számára fokozott garanciát jelentene, ha nem törvény, *hanem alaptörvény* mondaná ki az állampolgári kötelék egyoldalú felbonthatatlanságát. De a külföldre szakadt, és ott élő nagyszámú magyar állampolgár számára is biztonságot nyújtana, ha a kötelék egyoldalú felbonthatatlansága — vétlenség esetén — rá is kiterjedne. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy hazánkra, csakúgy mint a szocialista államok többségére a szocialista forradalom, illetőleg a felszabadulás előtti időkben a kivándorlás volt a jellemző. A milliós nagyságrendű külföldön élő magyar óriási többsége a felszabadulás előtt és azért hagyta el hazáját, mert nem talált itthon megélhetést, vagy mert állampolgári jogainak szabad gyakorlásában korlátozták. Nagyrészük ma is magyarnak vallja magát, azok a családi és érzelmi szálak, amelyek Magyarországhoz fűzték őket, máig sem szakadtak el. A külföldön letelepedettek közül igen sokan nem is szereztek külföldi állampolgárságot, azt viszont nem tudják, hogy hatályos jogszabályaink értelmében még ma is magyar állampolgároknak tekintendők. A hibás és gyakran rosszindulatú nyugati sajtótermékek sem mozdítják elő a helyes tájékozódást.[26] Ezzel kapcsolatban ismét utalnunk kell arra, hogy az állampolgárság az egyetlen olyan intézmény, amely polgárai számára sokoldalú védelmet nyújt.[27]

Az alkotmányi szabályozás a külföldön élő nagyszámú magyar állampolgár mellett a hazánkban élő nem magyar állampolgár számára is jogbiztonságot jelentene. Ugyanis alkotmányunk nem tartalmaz sem pozitív, sem pedig negatív szabályt arra nézve, hogy az állampolgári alapjogok közül melyek azok, amelyeket a nem magyar állampolgárok is gyakorolhatnak, illetőleg melyek azok, amelyek csak a magyar állampolgárokat illetik meg. A magyar állampolgár számára egészen természetes, hogy őt az alkotmányi jogosítványok teljes egészében megilletik és a kötelezettségek kivétel nélkül terhelik. Nem így a nem magyar állampolgár. Ő csak a gyakorlatból tudja, hogy az alkotmányba foglalt egyes jogok megilletik, míg honvédelmi kötelezettség nem terheli. Egészen természetes, hogy e helyes szocialista joggyakorlatnak törvényi rögzítése számára is a jogbiztonság és stabilitás irányába hatna. De ezen túlmenően még további előnnyel is járna: egyrészről demonstrálná a szocialista nemzetköziséget, nevezetesen azt, hogy hazánkban a nem magyar állampolgár is gyakorolhatja a legalapvetőbb állampolgári jogokat, másrészről *az állampolgári jogviszonyok politikai és jogi jellegén túlmutatva fokozottan hangsúlyozná az állampolgárság erkölcsi jellegét,* azt, hogy a hazaszeretet, az áldozatvállalás az állampolgársági jogviszony lényeges tartalmi eleme.

Most, hogy az állampolgárság alkotmányi szabályozásával összefüggésben a jogi és a politikai tényezők mellett az erkölcsieket is érintettük, egy olyan távolabbi vonatkozásra utalnánk, amely mindhárom tényezőt magában foglalja: ez az *állampolgársági egyenlőség elve.* A magyar jogi szabályozás — mint ismeretes — nem tesz jogi különbséget az állampolgárok között az állampolgárság megszerzésének jogcíme szerint. Már a felszabadulás utáni első állampolgársági törvényünk megszüntette a különböző szerzési módokból eredő további distinkciót. Természetesen e megkülönböztetés tilalmát a második állampolgársági törvény is fenntartotta. Úgy véljük: ennek a szabálynak alkotmányba foglalása annál is inkább indokolt lenne, mivel az állampolgárok egyenjogúságának alkotmányi tételével közvetlen kapcsolatban áll.

Természetesen aligha lenne célszerű és hasznos alkotmány-törvényünknek az állampolgárságra vonatkozó részletszabályokkal való feltöltése, hiszen az alkotmány csak a legfontosabb társadalmi viszonyokat szabályozhatja. Az állampolgárok alapjogait és kötelességeit magában foglaló fejezetben csupán a legfontosabb állampolgársági kérdések alkotmányi rögzítését látnánk indokoltnak. Ezek: az állampolgárság tartalmának és szerzési jogcímének egymástól való függetlensége (másként: az állampolgársági egyenlőség elve); az állampolgárságtól való megfosztás tilalma vétlenség, vagy Magyarországon tartózkodása esetén; az állampolgári alapjogok és kötelességek distinkciója az állampolgársági jogviszonytól függően.

Ezeknek az állampolgársági alaptételeknek alkotmányi szabályozása az állampolgárságot a legfontosabb jogviszonyok rangjára emelné. Úgy hisszük: ez objektíve is megfelelne annak a helynek, amelyet az állampolgárság társadalmunkban betölt.

Bajáki Veronika

---

[26] Ld. *Ludwig Slezak:* Das Staatsangehörigkeitsrecht von Ungarn Alfred Metzner Verlag Frankfurt am Main. 1959.

[27] Az apatridoknak adhat ugyan az őket fogadó állam útlevelet egy harmadik országba, ez azonban nem biztosít számukra diplomáciai védelmet. Akkor, amikor az 1920-as Genfi Értekezlet a fogadó államoknak azt ajánlotta, hogy adjon az apatridoknak személyazonossági, vagy utazási igazolványt, azt is hangsúlyozta, hogy a hontalan vagy a kétes állampolgárságú személyek nem kívánhatják, hogy az igazolványt kiállító állam őket állampolgárokként kezelje és így őket diplomáciai védelembe részesítse. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki az 1954-es ENSZ egyezmény 16. és 28. §§ is: „Az igazolvány kiállítása nem jogosítja fel a tulajdonost, hogy az érkezési helyén kérje a diplomáciai vagy konzuli szervek képviselőinek védelmét". Lásd: Revue Général du Droit International Public, 1960. 333—334. old.

Az újítói jog gyakorlatának és reformjának egyes fontosabb kérdései

A társadalom életszínvonalának emelése — a népgazdaság előrehaladása — szempontjából kiemelkedően fontos a műszaki fejlődés. A technika elért eredményei világszerte soha nem látott mértékben bontakoznak ki. A fejlődés progresszív ütemű.

Az MSZMP-nek a gazdasági reformról szóló határozata[1] külön is kiemeli a műszaki fejlesztés meggyorsításának szükségességét.

Államunk egyéb intézményei is hivatva vannak biztosítani a műszaki haladást, de köztudomású, hogy a technika fejlődése szempontjából döntő szerepe van a feltalálói mozgalomnak és a szocialista viszonyok között az újítói mozgalomnak is.

Az anyagi ösztönzés szükségességének és jogosságának helyes szempontjait felismerve szocialista államunk már kezdettől fogva törekedett az újítói és feltalálói mozgalmat intézményesíteni és az eredményességet a jog eszközeivel is biztosítani.

Az új gondolat kezdeményezőjének mindenkor meg kellett és ma is meg kell küzdenie a gondolkozás tehetetlenségével, a régihez, a beválthoz, a megszokotthoz való görcsös ragaszkodással, de ezenfelül szubjektív okok is gátolják a mozgalom megfelelő kiszélesítését.

Az újító és feltaláló tehát a törvény védelmére szorul.

A törvényi védelemnek, a jogi szabályozásnak azonban világosnak, egyértelműnek kell lennie, a rendezésnek jogbiztonságot kell nyújtania. Az ösztönzésnek minél hatékonyabban kell érvényesülnie. Világos, hogy az a vagyoni előny, amelynek érvényesítése bizonytalan, nem lehet célravezető.

Az ez idő szerint hatályban levő 29/1959. (V. 10.) Korm. számú rendelet (a továbbiakban: R.), mely az újításokkal és találmányokkal kapcsolatos kérdéseket, így az újítók és feltalálók díjazását is rendezi, hosszabb fejlődésnek az eredménye. E rendeletet megelőzően hosszabb időn keresztül két évenként jelent meg újabb jogszabály. A több mint hét éve érvényben levő ez a jogi rendezés sem hozta meg a kellő jogbiztonságot. Számos rendelkezés hiányos volt, nem volt egyértelmű, eléggé világos és ezért értelmezésre szorult. A jogalkalmazás során elsősorban az igazságügyi szervek (bíróság, ügyészség) és az Országos Találmányi Hivatal törekedtek a jogszabály hézagait pótolni. Ez oda vezetett, hogy nagyobb részben kiküszöbölődtek a jogszabály alkalmazásának nehézségei. Még ma is vannak azonban nyitva maradt kérdések. Ennek oka főként az, hogy a gyakorlat sem tartotta mindig szem előtt a jogszabályi rendezés alapgondolatát és célját.

Tanulmányunknak a feladata a fentiekből önként következik. A fontosabb kérdések gyakorlatát ismerteti, azonban a cikk terjedelmének korlátaira figyelemmel és arra is, hogy főként az újítói jog területén jelentkezett a legtöbb probléma, s ezek jórésze a feltalálói jogviszonyokkal kapcsolatos jogvitákban is azonosan, vagy hasonlóan vetődik fel, fejtegetéseinket az újítói jog kérdéseire összpontosítjuk. E körben felhívjuk a figyelmet azokra a fontosabb, vitákra ma is okot adó kérdésekre, amelyek tekintetében, jóllehet erre lehetőség volna, nem alakult ki helyes irányú, a mozgalomra nézve kedvező — az újítói és társadalmi érdek összhangját biztosító — joggyakorlat. Tárgyaljuk a rendeletnek azokat a hiányait is, amelyek jogmagyarázattal nem pótolhatók, hanem új tételes rendelkezéseket igényelnek.

Tanulmányunk fenti feladatának megfelelően az alábbi kérdésekben fejtjük ki véleményünket:

I. Hatáskör; II. Az újítási jelleg fogalma; III. A szerzőség; IV. A szerződéskötés; V. A megvalósító fogalma; VI. A díjazás kérdéseiben. Ismertetjük a kialakult gyakorlatot, a gyakorlat kritikáját, az esetleg szükséges jogszabályi reformra, ideértve az új gazdasági mechanizmus már ismert főbb irányelvei által támasztott követelményeknek megfelelőbb új rendelkezésekre vonatkozó néhány javaslatot.

I. A hatáskör

A hatályos jogszabály alapján a bírósági hatáskörbe tartozó újítói viták öt főcsoportba oszthatók: *a)* Az újítási jelleg kérdése. (Megfelel-e a javaslat a R.-ben definiált újítási fogalom kritériumainak?) *b)* A szerzőségi (társszerzőségi) viták. *c)* A díjazást tárgyazó vitás kérdések. *d)* Az újító munkadíjának, költségeinek megtérítése tárgyában keletkezett viták. [R. 8. § (8) bek., 16. § (6) bek.] *e)* A szerződés megkötése után felmerülő egyéb viták.

Ezeknek a vitás kérdéseknek a bírósági hatáskörbe való tartozása körül ma már nincsen vita. Jóllehet az újítási viták ügyei iparjogvédelmi ügyek, ezek tekintetében nem érvényesül a Pp. 23. §-a (1) bekezdésének *e)* pontja, mert az 1949. évi 8. számú tvr. az iparjogvédelmi ügyek között nem említi meg az újítási ügyeket.

Itt kell megjegyezni, hogy még ma sem teljesen egyértelmű a gyakorlat az újítási ügyekkel kapcsolatban olykor a bíróság elé kerülő közreműködői díj — igény hatásköre tekintetében.

Nem volt egységes a bírói gyakorlat abban a kérdésben, hogy lehet-e a bíróság előtt érvényesíteni olyan közreműködői díjat, amelynek jogalapját és összegét nem határozták meg a R. 17. §-ának (2) bekezdésében foglaltak szerint. A jogszabály idézett rendelkezése szerint a közreműködői díjra jogosultak személyének és a díj felosztásának a meghatározása a megvalósító szerv vezetőjének hatáskörébe tartozik. Ilyen

[1] Népszabadság, 1966. május 29-i sz.

értelemben a Budapesti Fővárosi Bíróság polgári kollégiuma hozott határozatot. (1961. február 25-én.) Vitás maradt azonban az, hogy ha a jogosult személyét megnevezi és a díj összegét tartalmazza a vezetői határozat, vagy ha az újítóval kötött szerződésben összegszerűleg is meghatározták a díjat a közreműködő javára, helye lehet-e bírói útnak? A Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntése[2] foglalkozott ezzel a kérdéssel. A határozat tényállása szerint a megvalósító szerv vezetője által már megállapított közreműködői díj kifizetésének megítélését kérték. A Legfelsőbb Bíróság a bírósági hatáskör hiányát állapította meg és indokolásában arra hivatkozott, hogy az újítási rendelet az újításokkal kapcsolatban csak a külön meghatározott esetekben biztosít lehetőséget a bírósági út igénybevételére. A közreműködői díjra vonatkozóan ilyen rendelkezés hiányzik a jogszabályból és így a már megállapított és esetleg visszavont közreműködői díj megfizetése sem kényszeríthető ki bírósági úton. Utóbb a Legfelsőbb Bíróság bizonyos vonatkozásban eltérő álláspontot foglalt el.[3] Megállapította ugyan, hogy a R. a közreműködői jogosultság kérdésében a döntést — a mértékre is kiterjedően — igazgatási útra utalja, éspedig a megvalósító szerv vezetőjének, illetőleg az irányító szervnek a hatáskörébe, azonban ezzel kapcsolatban a bíróság hatáskörébe tartozik a jogszerűen megállapított közreműködői díj nem fizetése esetén annak behajtása. Ez a döntés azonban további kérdéseket vet fel. Ha a szóbanlevő határozatban foglalt marasztalást „bírósági úton" lehet „behajtani", vajon az érdekelt személynek milyen végrehajtási intézkedést kell kérnie? Nézetünk szerint ugyanis a határozat alapján sem végrehajtási lap kiállításának, sem végrehajtási záradékkal való ellátásnak nincsen helye. Ha viszont elfogadható volna a bírósági végrehajtás útjára vonatkozó álláspont, úgy felvethető: mi történjék a végrehajtás megszüntetése, illetve korlátozása iránti perben? Ekkor ugyanis a bíróságnak — esetleg — foglalkoznia kell azokkal a kérdésekkel, amelyek kizárólag az igazgatási szerv hatáskörébe tartoznak. Egy másik állásfoglalás[4] azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miként kell eljárni a közreműködői díj visszafizetése iránti igény esetében. A határozat szerint a közreműködői díj visszafizetésére kötelezés esetén a közreműködőt nem a R. 9. §-ának (7) bekezdése, hanem 17. §-a alapján lehet kötelezni a részére helytelenül kifizetett összeg visszafizetésére. Ez az állásfoglalás is — az előbbi rendelethelyekre utalással — fenntartja azt a korábbi nézetet, hogy a visszafizetés kérdésében is igazgatási úton kell dönteni, de a behajtási lépések bírósági eljárásra tartoznak.

Az előbbiekből látható, hogy a közreműködői díjjal kapcsolatos hatásköri kérdés megoldása többször vitára vezet és több szintű eljárás eredményeként jutnak el oda az érdekeltek, hogy ismét új eljárást (vezetői határozat meghozatala) kell kezdeni. Érthető tehát, hogy már más szerző is felvetette éppen ezzel a kérdéssel összefüggésben az eltérő szabályozás szükségességét.[5]

Nézetünk az, hogy ha a jogszabály megfelelően tartalmazná a közreműködő fogalmát, szabályozná a díjazás mértékének szempontjait, helyes volna, ha a közreműködői díjazás kérdésében való döntés is — mind a jogosság, mind a mérték tekintetében — bírósági útra tartozna.

Az újítási jelleg kérdését érinti a munkaköri kötelesség kérdésének általában hatáskörinek tekintett vitája. Ezt a kérdést itt tárgyaljuk, bár nézetünk szerint nem hatásköri vitáról van szó. Helyesebb a kérdést úgy felvetni, hogy a felettes szervi döntés olyan kötött bizonyíték-e, amelytől a bíróság nem térhet el és amelyet nem mérlegelhet?

A Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntése nyomán[6] általánosságban az a bírói gyakorlat alakult ki, hogy a munkaköri kötelesség kérdésében a közvetlen felettes szerv hivatott állást foglalni és ettől az álláspontól a bíróság nem térhet el.

Ismeretes, hogy jogászi körökben ma már általában ezt a gyakorlatot nem tartják helyesnek.[7] A kialakult gyakorlattal szemben felhozzák azt a nézetet, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság döntése indokolásául idézett rendelkezés [38/1957. (VI. 23.) Korm. sz. rendelet 14. §-ának (2) bekezdése] csak arra az esetre szól, ha a felek valóban megkísérlik a szerződéskötést, amikor is igazgatási úton kell eldönteni a munkaköri kötelesség kérdését. Ha azonban a vállalat meg sem kísérli a szerződéskötést, hanem enélkül valósítja meg a javaslatot, a felhívott rendelet 14. §-ának (4) bekezdésében foglaltakat kell alkalmazni, mely rendelethely a 29/1959. (V. 10.) Korm. számú rendelet új szövegezésében kifejezetten előírja a bírói utat. Ebből tehát következik az, hogy a most említett rendelethely alkalmazása folytán az egész eljárás államigazgatási útról áttolódott bírói útra, amikor is a jogalap kérdését az igazgatási szerv álláspontjától függetlenül a bíróság hivatott eldönteni. Ehhez képest a bíróságnak kell határoznia a jogalappal összefüggő abban a kérdésben is, hogy nem zárja-e ki a javaslat újítási jellegét a dolgozó fennálló munkaköri kötelessége. Ennek ellenére megállapítható, hogy a Legfelsőbb Bíróság a 29/1959. (V. 10.) Korm. számú rendelet hatálybalépése után is fenntartotta korábbi — hatályon kívül helyezett — jogszabályon alapuló álláspontját.[8]

[2] Pf. IV. 22.102/1961. sz.
[3] P. törv. IV. 20.593/1965. sz. határozat.
[4] P. törv. IV. 20.138/1964/3. sz. határozat.

[5] Vö. Kolossváry István: A közreműködői díjról. Magyar Jog, 1963. június.
[6] Bírósági Határozatok, 2631. sz. jogeset.
[7] Vö.: Bogdán Sándor: Az újító munkaköri kötelessége. Magyar Jog, 1963. december; Törő Károly: A bírói döntés keretei és korlátai az újítói munkaköri kötelesség kérdésében. Magyar Jog, 1964. március.
[8] Bírósági Határozatok, 3717. sz. jogeset.

Olyan nézet is kifejezésre jutott a Legfelsőbb Bíróság döntéseit követően, hogy a jogszabályalkotónak kifejezetten kellett volna kizárnia a bírósági utat e kérdést illetően, ha azt akarta, hogy az egyébként egészében bírói útra tartozó jogvita szóbanlevő előkérdését a bíróság ne bírálhassa felül. Legalábbis a jogszabálynak ki kellett volna mondania, hogy ebben az előkérdésben hozott döntés olyan kötött bizonyíték a bírósági eljárásban, amellyel szemben más bizonyításnak nincsen helye.

Az utóbbi nézet helyességét megerősíti az, hogy a bíróság a maga funkcióját szabadon csak akkor tudja ellátni, ha a bizonyítás kérdésében a keze nincsen megkötve. A bizonyítékok mérlegelése a Polgári Perrendtartás által is érvényre juttatott elvek (Pp. 206. §) szerint általánosságban szabad, ezzel szemben a jogszabálynak kell a kötött bizonyításra, mint nagyon is megszorított kivételre hivatkoznia, de mindig kifejezetten.

Mint már említettük, ma már uralkodó felfogás, hogy a munkaköri kötelességre vonatkozóan kialakult felfogás, illetve az ezzel kapcsolatos jogszabályi rendezés revíziót igényel. A tapasztalat azt mutatja ugyanis, hogy az igazgatási döntések számos esetben tévesen ítélték meg a munkaköri kötelesség kérdését olyan javaslatok tekintetében is, amikor egészen nyilvánvalóan nem lehetett volna a munkaköri kötelességet megállapítani. Olyan esetekről is hallottunk, amikor nem állapították meg — jogszabályellenesen — a munkaköri kötelesség fennállását.

A jelenlegi jogi helyzetben a felettes szerv részéről határidőre tekintet nélkül bármikor felhozható a munköri kötelesség fennállása éspedig még akkor is, ha a felettes szervnek korábban más volt a döntése. Ezen a téren tehát teljesen hiányzik az újító jogbiztonsága.

A javaslat újítási jellegét munkaköri kötelességre történő hivatkozással és felettes szervi döntésre tekintettel bármikor, még a szerződéskötés után is elveszítheti. Az újító az ilyen jogsérelmet csak ügyészi beavatkozással orvosolhatja kivételes esetekben, minthogy a bíróság előtti jogvédelem ki van zárva.

Az 1963. évi hévízi jogászkongresszuson Szilbereky Jenő igazságügyminiszter-helyettes előadásában említést tett az újítói munkaköri kötelességgel kapcsolatos gyakorlat felülvizsgálatának szükségességéről. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Tasnádi Emil, az Országos Találmányi Hivatal elnöke.[9]

Az igazgatási úton történő ügyintézés során elvi szempontból egységes gyakorlat a dolog természeténél fogva nem alakulhatott ki. Az igazgatási felettes szervek egymástól függetlenül alakították ki álláspontjaikat, azoknak összehangolását meg sem kísérelhették. Ha a kezdettől fogva bírósági hatáskörbe tartozott volna ez a kérdés is, ugyanúgy mint más vitás újítási kérdésekben, a bíróságnál kialakulhatott volna az egységes szempontokat és elveket lerögzítő joggyakorlat.

Néhány gondolat itt arról, hogy milyen egységes elvek érvényesítése lett volna és illetve volna szükséges. A munkaköri kötelesség felőli állásfoglalás gyakorlata nem lehet túlszigorú, sem túlzottan laza. A túlszigorú elbírálás éppen azt akadályozza meg, ami a legfontosabb, hogy a dolgozó saját munkaterületén terjesszen elő javaslatot és figyelmét ne tereljük idegen munkaterületek felé. A túl laza felfogás pedig visszaélésekre ad lehetőséget. Mint alapelvből — nézetünk szerint — abból kellene kiindulni, hogy a munkakörben végzett szokványos, a régi mederben folyó tevékenységtől eltérő minden olyan javaslat, amely a dolgozó munkáját, vagy üzemének munkáját meggyorsítja, olcsóbbá, jobbá teszi, tehát minden olyan gondolat, amely vagy a műszaki fejlesztésre irányul, vagy olyan tevékenységre vonatkozik, amely korábban éppen a szokványos munkamódszer miatt nem hozhatott többlet népgazdasági előnyt és eredményt, ne minősüljön munkaköri kötelességnek. A fejlesztésre irányuló tevékenységet kezdeményező javaslat — még ha kis jelentőségűnek látszik is —, nem rekeszthető ki ilyen módon az újítások köréből, hacsak a javaslattevőnek a fejlesztés közvetlenül nem feladata a munkaköre, vagy megbízása alapján.

A vállalati vezetők, kutatók, tervezők munkaköri kötelessége megállapításának előfeltételét a R. 1. §-a [(4—6) bek.-ben] külön szabályozza. A gyakorlati jogalkalmazás szempontjai számára — úgy látjuk — ez a szabályozás eléggé kielégítő.

Az egyéb hatásköri kérdésekkel kapcsolatosan az új jogszabályi rendezésnél szükségesnek látszik kiterjeszteni a bírósági hatáskört általában az újítói jog minden vitás kérdésére, a bírói hatáskör tehát ne kivétel legyen, hanem általános szabály. A bírósági hatáskör megfelelő garanciát és jogbiztonságot adhatna az újítók, feltalálók anyagi ösztönzése szempontjából a törvény céljának megfelelően. Az elfogult, szubjektív elbírálás a tapasztalat szerint már eddig is sok kárt okozott és hátráltatta az újítói mozgalmat. Kellő jogvédelem érvényre juttatása csak a bíróságtól várható!

A jövőre nézve megfontolandó volna egy illetékességi változtatás is. Ez azt jelentené, hogy az újítói jogvitákat a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság tárgyalja. Az ún. „központi" járásbíróságokon ugyanis fokozott mértékben eleget lehet tenni a szakosítás követelményeinek.

II. Az újítási jelleg

A jogszabály pozitív és negatív jelű előfeltételektől teszi függővé a javaslat újítási jellegét. A fogalommeghatározás igen tág. Felölel minden javaslatot, amely a minőség javítása, vagy legalább megtartása mellett a népgazdaság

[9] Népszabadság, 1964. március 1.-i sz.

részére gazdasági vagy egyéb hasznos eredménynyel jár.

A gyakorlatban a megvalósító szervek többször arra hivatkoznak, hogy az újító csak „ötletet" nyújtott, tehát a javaslattevő a megoldandó kérdést vagy feladatot pusztán felvetette, azonban a javaslat nem tartalmazta a megoldás eszközét és módját. [R. 3. §-ának (2) bekezdése.] Sokszor azonban az „ötlet" igen bonyolult feladat megoldását eredményezi, máskor viszont az egyszerűbb feladatok megoldásához is nélkülözhetetlenek a bonyolultabb műszaki fejtegetések, számítások stb. Az ötlet fogalmának helyes meghatározása, illetve a jogi védelemben részesítendő újítási javaslattól való elhatárolása különösen akkor nehéz, ha nem műszaki, technológiai jellegű feladat megoldásáról van szó. Az utóbbi esetekben ugyanis általában nem elegendő a megoldandó feladat, illetve kérdés egyszerű felvetése.

Nézetünk szerint az ötlet meghatározását, illetve a jogi védelemben részesítendő újítási javaslattól való elhatárolását a megoldás eredménye és eredményessége szempontjából kell vizsgálni. Ha a javaslat — bár részletekben nem tartalmazza a feladat megoldását biztosító eljárást, bár apróbb technológiai problémák megoldására pontosan nem tér ki — azonban a szakértő számára lehetővé teszi a feladat eredményes megoldását, úgy annak újítási jellegét — egyéb előfeltételek megléte esetén — nem lehet megtagadni.

Gyakori eset az a védekezés is, amely szerint a megvalósító szerv még a javaslat benyújtása előtt tervbe vette a javasolt megoldás alkalmazását. Az ítélkezési gyakorlat nem volt egységes abban, hogy milyen tervbevételt kell a viszonylagos újdonság hiányát kizáró tényezőnek tekinteni, s nem egyszer aggályos, határozatlan előadásra alapítottak tényállását. Gyakran előfordult tehát, hogy a „célzott tervbevétel" újdonságrontó hatású volt. Ki kellett tehát mondani, hogy a tervbevételnek határozottnak kell lennie és nem elég csak általánosságban elhatározni.[10]

Volt olyan eset is, amidőn éppen az újító javaslata teremtett reális alapot ahhoz, hogy a vállalat gyártmányfejlesztéssel, illetve bizonyos termékek előállításánál új technológia bevezetésével foglalkozzék. Nem egyszer előfordult ilyen helyzetekben is, hogy a megvalósító szerv az előzetes tervbevételre való hivatkozással próbált elzárkózni a díjfizetési kötelezettség elől. Az ehhez hasonló helyzet az, amikor a vállalat valamilyen meghatározott feladat megoldását tervbe vette, azonban ennek ellenére a megoldás — a szükséges műszaki előfeltételek hiányában — évekig váratott magára. Az újító javaslata viszont éppen azt célozta és eredményezte, hogy a tervbe vett feladat a valóságban is és időszerűen megoldható, megvalósítható legyen.

Nézetünk szerint az előbbi esetekben általában helyesen foglalt állást az ítélkezési gyakorlat, amidőn az előzetes tervbevételre alapított védekezést nem fogadta el. Ha ugyanis éppen az újító javaslata hozza előbbre a feladat tervbe vételét, illetve segíti elő a tervbe vett feladat megoldását, az újítói igények érvényesülését nem lehet meggátolni formális védekezéssel, a viszonylagos újdonság hiányára alapított kifogással.

A jogalkalmazásban felmerült olyan nézet is, amely szerint a javaslat újítás voltát csak akkor lehet elismerni, ha a javasolt megoldás a meglevő helyzetet, eredményeket előreviszi, fokozza. Abban az esetben tehát, ha a javaslat ilyen szempontból nem jelent előrehaladást, hanem csak azt célozza, hogy egy gazdasági-műszaki intézkedés következtében előrelátható hátrányos jelenség kiküszöbölődjék, ez nem olyan pozitív hatás, amely általában velejárója az újításoknak. Ezzel a nézettel nem lehet egyetérteni. Ha ugyanis valamely intézkedés következtében előrelátható a népgazdaság szempontjából átmenetileg hátrányos helyzet alakulása, úgy a népgazdaság számára kifejezetten előnyös az ilyen, általában nem kívánt hatások időszerű és eredményes elhárítása. Ez tehát azt jelenti, hogy a népgazdasági hátrányok kiküszöbölését célzó javaslatot újítási jellegűnek kell tekinteni.[11]

A munkaköri kötelességnek a fennforgása is kizárja a javaslatnak újításként való elfogadását. Az ezzel kapcsolatos gyakorlat érdemi részét az előbbi, hatásköri részben már ismertettük.

Az újítás jellege kérdésében követett gyakorlat — véleményünk szerint — helyes, mert megfelel a törvényesség követelményeinek, megfelelően szolgálja az újításokról-találmányokról szóló jogszabály célkitűzéseit.

A műszaki fejlesztés fokozottan előtérbe lépő követelményével összhangban azonban helyes volna, ha az új jogszabály az újítás fogalmát a gyakorlatban igen tágnak bizonyult jelenlegi fogalmi meghatározástól eltérően szűkítené oly módon, hogy csak a műszaki megoldást tartalmazó javaslat volna újításnak tekinthető. Ki kellene azonban mondani, hogy műszaki a megoldás nemcsak akkor, ha közvetlenül valamely termék gyártására (szerkezetre), vagy technológiára vonatkozik, hanem abban az esetben is, ha csupán biztosítja, vagy elősegíti a műszaki tevékenységet. Így például műszaki megoldásnak kellene, illetve lehet tekinteni az agrotechnikával, a munkavédelmi eszközökkel, a szállítási utak megrövidítésével, az áruelosztás technológiájával kapcsolatos javaslatokat, úgyszintén az ügyvitel gépesítését, szemléltető eszközök kialakítását is.

Ami a munkaköri kötelességnek a R. által előírt felettes szervi elbírálását illeti, ez a felülvizsgálat figyelemmel az új gazdasági irányel-

[10] Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20.679/1961/31. sz. ítélete.

[11] Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 20. 441/1964/3. sz. határozata.

vekre, amelyek fokozottabb önállóságot követelnek meg a vállalattól, elmaradhat. Ezáltal a vállalaton belüli újítási ügyintézés is gyorsabbá válhat.

III. Az újítás szerzősége

A bíróság elé vitt újítási jogviták egy része a R. 2. §-ában szabályozott szerzőség kérdéseiben merül fel.

A szerzőségi vitákkal kapcsolatban főként két kérdésben tapasztalható jogbizonytalanság: *A)* Milyen a terjedelme az újítót szerzősége alapján megillető jogvédelemnek; *B)* Milyen feltételei vannak a társszerzőség megállapításának?

AA) Az újítói jog a Polgári Törvénykönyv 84. §-a szerint személyi jog. Ebből is következik, hogy elvileg az újító szerzőségi joga is ugyanolyan igényt tarthat oltalomra, mint egyéb szellemi alkotáshoz fűződő személyi jog. Az újítási jogszabály nem tartalmaz közvetlen szabályozást az újítói jog védettsége terjedelmét illetően. A hatályos rendeletnek egy rendelkezése van, amely ide vonatkozik: A javaslat benyújtása újításként csak a bejelentés helyén biztosít elsőbbséget. [R. 3. §-ának (5) bekezdése.] Ebből levonható az a következtetés, hogy az oltalom terjedelme viszonylagos, nem abszolút hatályú, mint pl. a szabadalomé, amelynél bármely helyen történő megvalósítás alapot ad a feltaláló jogainak érvényesítésére, hanem a szerzőség csak a bejelentés helyén érvényesül. A R. 2. §-ának (1) bekezdése szerint azt kell tekinteni — az ellenkező bizonyításáig — az újítás szerzőjének, akinek javaslata a megvalósító vállalathoz elsőként érkezett be. Ez azt jelenti tehát, hogy azonos tárgyú javaslat szerzője, aki javaslatát egy másik vállalatnál nyújtotta be, egymagában azon az alapon, hogy javaslatának benyújtása a másik vállalatnál korábban történt, nem érvényesíthet szerzőségi jogot. Természetesen jogosult igényelni szerzőségének elismerését ilyen ügyállás mellett is a megvalósító vállalatnál, mert a R. 2. §-ának (1) bekezdésében foglaltak szerint csak az ellenkező bizonyításáig érvényesül a korábbi javaslattevő szerzőségi joga. Az ilyen alapon megindított ügyben bizonyítania kell, hogy az újítás gondolata, (az újítás tárgyát tevő műszaki megoldás) kezdeményezése tőle származott, nem a benyújtótól és ahhoz a benyújtó jogellenesen jutott. Emellett azt is bizonyítania kell, hogy a megvalósítás az ő újítási javaslata alapján történt, és azzal okozati összefüggésben következett be.

Felmerül itt az a probléma is, van-e időbeli korlátja az újító szerzőségi joga elismerésének, feltéve, hogy ezt a jogot a megvalósítástól számított egy éven belül érvényesíti a R. 2. §-ának (7) bekezdése szerint.

Ezt a kérdést a gyakorlatban azok az esetek szokták felvetni, amelyekben két teljesen azonos tárgyú újítói javaslat közül a korábbit elutasítják, de később — esetleg évek múlva — ugyanazt a javaslatot, amelyet most már más személy nyújt be, megvalósítják. Kit kell ebben az esetben újítónak tekinteni? A R. 2. §-ának (1) bekezdése — szószerinti alkalmazása folytán — megoldást hozhat, mert e szerint a korábbi benyújtót kell szerzőnek tekinteni, hacsak az ellenkezőt nem bizonyítja a szerzőségi igénnyel utóbb fellépő személy, éspedig annál is inkább, mert a rendelet az oltalom időtartamára nem tér ki. A szóban levő rendelkezésnek a merev alkalmazása olykor nem nyújt igazságérzetet kielégítő eredményt, abszurd eredményekre vezethet. Vajon, aki benyújtja újítási javaslatát, a jogerős elutasítást meg sem fellebbezi és hosszú évekig tétlen marad és csak az újítás megvalósítására figyel fel, elismerhető-e szerzőnek azzal a későbbi javaslattevővel szemben, aki vérbeli újítóként mindent elkövet, hogy az újítás elfogadását kieszközölje? A védettségnek időbeli korlát nélküli, minden esetben való érvényesülése úgy látszik, nem volna helyes. Az újítások többsége ugyanis nélkülözi az egyéb szellemi alkotástól megkívánt eredeti, egyéni jelleget, színvonalat. Meg kell azt is gondolni, hogy a népgazdaságra egyenesen hátrányos volna, ha valaki egy olyan témát, amely magától értetődőségénél, sőt szükségszerűségénél fogva más által is hozzáférhető, megismerhető, (pl. külföldi prospektusokból, műszaki folyóiratokból változatlanul átvett újítási javaslat), egy korábban benyújtott újítási javaslattal zárolhatna a maga részére. Nézetünk szerint az újító, aki belenyugszik az újítás elutasításába és nem is szorgalmazza a megvalósítást és illetve a megvalósítás szempontjából kedvezőbb körülmények között nem jelenti be újból a javaslatát, nem sérelmezheti szerzőségének mellőzését. Nem vonhatók ide természetszerűen azok az esetek, amikor a javaslat korábbi benyújtója bizonyítja, hogy visszaélés történt és a javaslatát eltulajdonították, illetve, hogy az ő javaslata nélkül nem kerülhetett volna sor a megvalósításra. Mindezt tehát a konkrét eset körülményei szerint kell elbírálni.

BB) A R. 2. §-ának (2) bekezdésében egy sajátos helyzetet állít fel. Ebben az esetben ugyanis valamely feladat megoldásában való közös részvételről van szó, azonban a szerzők, illetve a társszerzők nem feltétlenül tudnak egymásról, illetve egymás tevékenységéről és időben is függetlenül részt vehetnek a feladat megoldását elősegítő munkában. Ez a sajátos helyzet az ún. jogszabályi társszerzőség fogalma.

A jogalkalmazói gyakorlatban a jogszabályi társszerzőséggel kapcsolatban néhány probléma szintén felmerült.

Az egyik az volt, vajon a jogszabályi társszerzőség megállapítására csak akkor kerülhet-e sor, ha a két javaslattevőnek — egymástól független — tevékenysége a feladat megoldásához viszonyítottan egymását kiegészítette? Volt ugyanis olyan nézet, hogy a jogszabályon alapuló társszerzőség akkor is megvalósul, ha a két (vagy több) javaslattevő tevékenységének egymást kiegészítő jellege nem állapítható meg,

amikor tehát mindkét javaslattevő javaslata lényegében teljesen azonos módon szolgálta a feladat megoldását. E nézet vallói azzal érveltek, hogy a jogszabály a társszerzőség megállapíthatóságához nem állít fel olyan követelményt, miszerint a társszerzőség csak akkor valósul meg, ha az utóbbi javaslattevő továbbfejleszti, tökéletesíti a korábban benyújtott javaslatot. Előfordulhat ugyanis számos esetben, hogy két vagy több újító egymástól függetlenül old meg azonos módon azonos feladatot. A feladatok, illetőleg a megoldás azonossága azonban nem zárja ki a jogszabályi társszerzőséget. A társszerzők esetében vizsgálni kell, hogy a feladat megoldása mellett az újítás bevezetéséért melyik társszerző fejtett ki jelentősebb tevékenységet. Ennek az értékelése kifejezésre juthat a társszerzőség arányának megállapításában.[12]

A magunk részéről az utóbbi felfogással nem értünk egyet. Nézetünk szerint olyan esetekben kerülhet sor a társszerzőség megállapítására, amidőn az utóbbi javaslattevő munkásságával, tevékenységével kiegészíti a korábbi javaslattevő által felvetett megoldást, tehát ha az utóbbi javaslattevő tevékenysége a korábbi javaslat „újításértékét" emeli, szervesen hozzájárul ahhoz, hogy a két, vagy több javaslatban szereplő megoldások együttes, kombinatív alkalmazása eredményezze az újításoktól megkívánt — a szokásostól eltérő — többlethatást. Képlettel szemléltetve a dolgot: a korábbi javaslattevő elgondolását „A"-val jelöljük, mely magábanvéve — kedvező eredményt ígérően — nem valósítható meg. Kiegészül az „A" javaslat további elgondolással, amelyet „B"-vel jelölünk. Ez az utóbbi javaslat sem lenne perfekt (befejezett, megoldott) „A" nélkül, de az „A+B=C" képlettel már teljesen megvalósítható —, illetve a legkedvezőbb eredménnyel járó — a javaslat. Meg kell említenünk azt is, hogy az utóbbi idők gyakorlatában főként ez az álláspont érvényesül.[13]

Rá kell mutatnunk még arra, hogy az újítási megvalósítási szerződésnek az egyik társszerzőt érintő érvénytelensége általában a többi társszerzőre nem hat ki.[14] Ennek megfelel tehát az a megoldás — díjazási kérdésben —, hogy az újítási díjnak azt a részét, amely akkor illetné meg a szóban forgó szerzőtársat, ha a javaslat nem képezné teljes mértékű munkaköri kötelességét, a többi társszerző részére nem lehet folyósítani.[15]

Eljárásjogi szempontból említenünk kell végezetül azt, hogy a társszerzőségi pert a jogszabály rendelkezései szerint nem a megvalósító vállalattal szemben kell érvényesíteni. A vállalattal szemben ilyen esetben díjigényt sem lehet érvényesíteni. Természetszerűen ha a vállalat még nem folyósított a korábbi szerzőnek, illetve társszerzőnek, nincs akadálya annak, hogy az a személy, akinek szerzőségét, illetőleg társszerzőségét utóbb jogerősen elismerték, díjazás iránti igényét a megvalósító vállalattal szemben érvényesíthesse. A szerzőségi, illetve társszerzőségi pernek azonban más a tárgya, e perben a vállalat peres félként nem szerepel, ez a magyarázata az előbbi gyakorlatnak.

IV. Az újítás megvalósítására vonatkozó szerződés
A szerződésmódosítás kérdései

A jogszabály kötelezően előírja az újítóval való szerződéskötést. A gyakorlat szerint valamely vállalatot, vagy szervet a bíróság nem kötelezhet arra, hogy az újítás megvalósítására szerződést kössön.

A megvalósítási szerződés megkötésének elmulasztása miatt a bírói gyakorlat során hozott egyes döntések szerint kártérítés nem követelhető.

A fenti gyakorlat — nézetünk szerint — helyes. Nem kívánatos az sem, hogy az új jogszabályi rendezés a megvalósításra kötelezés kérdését bírósági hatáskörbe utalja. Ez a kérdés ugyanis olyan gazdasági megfontolások és az üzem körülményeitől függő tényezők megítélését tenné szükségessé, amelyeknek mérlegelése különösen a gazdasági irányelvek szerint fokozottabban önállóvá vált vállalat belső ügyintézését illetően (melyet sajátos „magánautonómia" fog jellemezni), kétségtelenül meghaladná a bírósági mérlegelési hatáskört. Ugyanebből az okból az esetleges kártérítési igény előfeltételeként megkívánt jogellenesség elbírálása (Ptk. 339. §) is kívül esnék a bírói hatáskörön.

A szerződés témájával kapcsolatosan több vitás kérdés merült fel a jogalkalmazás során. Ezek a kérdések már csak nem magára a szerződéskötésre vonatkoznak, hanem arra, hogy a már érvényesen létrejött szerződést milyen esetekben és milyen jogszabály alapján lehet semmisnek (érvénytelennek) tekinteni, és illetve mikor kerülhet sor az ilyen szerződésnek a módosítására?

Az e kérdéskörbe tartozó felfogások igen eltérőek.[16]

A Legfelsőbb Bíróságnak volt korábban a Bírósági Határozatokban közzétett olyan eseti döntése is,[17] amely szerint az újítási megvalósítási szerződés a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdése alapján (a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti kirívó aránytalanság miatt) nem módosít-

[12] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 21. 765/1962/3. sz. határozata.

[13] Vö. Bírósági Határozatok. 2659. és 3409. sz. jogesetekkel.

[14] Vö. Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 21.210/1963/22. sz. ítéletét.

[15] Budapesti Fővárosi Bíróság 45. Pf. 31.263/1962. sz. ítélete.

[16] Vö. Bense István: A szerződések szabályainak érvényesülése az újítási jogviszonyokban. Magyar Jog, 1965. áprilisi szám; Krémer Miklós: Az újítói és feltalálói jog bírói gyakorlatának elvi kérdései. Magyar Jog, 1965. évi augusztusi sz.

[17] Bírósági Határozatok, 3093. sz. jogeset.

ható, mert ez a szerződés nem tekinthető áruviszonyokra vonatkozó szerződésnek, amely a Ptk. IV. részének I. címében foglalt általános szabályok alá tartoznék.

Nézetünk szerint az előbbi állásfoglalás nem tekinthető helytállónak. Az újítás megvalósítása tárgyában kötött szerződéseket ugyanis olyanoknak kell tekinteni, amelyekben áruviszonyok nyilvánulnak meg. Ezekre tehát — speciális jogszabályi rendelkezés hiányában — a Polgári Törvénykönyv rendelkezései megfelelően alkalmazhatók. Ehhez képest — nézetünk szerint — elvileg nem zárható ki a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazása sem.

A gyakorlatban a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazhatósága eléggé gyakran felmerült olyan esetekben, amidőn a megvalósító vállalat a szerződés megkötésekor nem számolt a termelés nagymérvű növekedésével, és ennek folytán az eredetileg megállapított díjazás túlzottnak mutatkozott.

A jogalkalmazói joggyakorlat több esetben a szerződésekbe vetett bizalom, biztonságérzet megrendítésének tekintette a szerződés ilyen címen való módosítását. Eltekintve attól, hogy csupán ebből az okból történt kereset elutasítás helytállósága vitatható, leszögezhető, hogy a bíróságok ilyen döntése — érdemben — az esetek többségében helyes. Ha ugyanis a feltűnő nagy értékkülönbözet a szerződés megkötésekor nem állott fent, ez csak később jelentkezett, a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazása nem indokolt, mert a feltűnő, jelentős értékkülönbözetnek már a szerződéskötéskor is fenn kell állania. Ilyen esetről viszont csak akkor lehet szó, ha a szerződő felek az újítási díj mértékének megállapításánál a jogszabály rendelkezéseit nem alkalmazták helyesen, tehát amikor már a szerződés keletkezésekor szerepelt az a tényező, amely a későbbiekben kimutatható jelenségek szerint a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának megbomlását eredményezte.

Tekintve, hogy felfogásunk szerint az újítási megvalósítási szerződésre a Polgári Törvénykönyv megfelelő rendelkezései alkalmazhatók, nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy a felek bármelyike a szerződést a Ptk. 210. §-ában felsorolt okok alapján megtámadhassa. Egyszerűbbé válik természetszerűen akkor a kérdés, ha a megkötött szerződés semmissége (vagy érvénytelensége) különösebb vizsgálat nélkül is nyilvánvaló. Ilyen eset lehet az, amidőn a szerződés — valamelyik kikötése — a jogszabályba ütközik. [pl. teljes mértékű munkaköri kötelesség fennállása ellenére megkötött szerződés, illetve ha a R. 11. §-a (1) bekezdésének *a)* pontjában foglaltakkal szemben a díjazást a népgazdasági eredmény 15%-ában határozzák meg.] A jogalkalmazónak ilyenkor a Pt. 200. §-ának (2) bekezdésében foglaltakat kell szem előtt tartania.

Nézetünk szerint a szerződés módosításával, megtámadásával kapcsolatos joggyakorlat helyes irányban fejlődött, azonban az új jogszabályi rendezésnek a további viták elkerülése érdekében tartalmaznia kellene az újítási megvalósítási szerződés semmisségének és megtámadhatóságának fenti gyakorlattal megegyező előfeltételeit.

V. A megvalósító fogalma

A R. 3. §-ának (1) bekezdése szerint az újítási javaslatot annál a vállalatnál (állami szervnél) kell benyújtani, amely annak megvalósítására az újítás tárgyánál fogva hivatott. A R. 8. §-a értelmében a megvalósításra vonatkozó szerződést a megvalósító szerv vezetőjének kell az újítóval megkötni, és a 12. § (1) bekezdése szerint az újítónak járó díjat az a vállalat köteles fizetni, amely a megvalósításra vonatkozó szerződést megkötötte, ami lényegében azt jelenti, hogy az újítási díj fizetésének kötelezettsége — függetlenül az esetleges áthárítási lehetőségtől [R. 12. § (2) bek.] — mindig kizárólag a megvalósító vállalatot terheli. Ezek a rendelkezések egyébként azzal is összefüggésben állanak, hogy a R. 9. §-ának (1) bekezdése értelmében az újítót annak az évnek népgazdasági eredménye alapján kell díjazni, amely az újítás megvalósításától számított két év közül a kedvezőbb népgazdasági eredményt adja.

A megvalósító személyének megjelölése tehát igen lényeges, nemcsak azért, mert az újító csak a megvalósító szervvel szemben érvényesítheti eredményesen díjazás iránti igényét, hanem azért is, mert az előbb utaltak szerint a szabályozás népgazdasági érdekeket is véd. Nyilvánvaló tehát, hogy a megvalósító személyének a kiválasztása (főként ha több személy jöhet megvalósítóként számításba) jogilag igen jelentős mozzanat. A jogszabály azonban nem beszél arról, hogy melyik szervet és miért kell az újítási javaslat megvalósítójának tekinteni, ehelyett megelégszik azzal, hogy a megvalósító a javaslat megvalósítására az újítás tárgyánál fogva hivatott legyen. Ha csupán a jogszabályban írt követelményt tartanánk szem előtt, akkor oda jutnánk, hogy a „profilgazda" személye azonos volna a megvalósítóval. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Lehetnek ugyanis olyan területek, (gépipari termékek, beruházás, stb.) amelyeken több személy látszik megvalósítónak, azonban a megvalósító megtisztelő helyzetét egyikük sem akarja vállalni. Nemcsak ez a nemegyszer tapasztalt visszás helyzet, hanem számos egyéb, más tanulmányban is kifejtett szempont indokolja a megvalósító személyével kapcsolatos kérdésfeltevések tisztázását.[18]

Hangsúlyoznunk kell, hogy a megvalósító fogalma körül tornyosuló és egymással vitatkozó, nemegyszer ellentmondó nézetek tisztázásának elsődlegesen éppen az újítók védelme szempontjából fokozott jelentősége van. A gyakor-

[18] Vö. Mártonffy András: Bonyodalmak a megvalósító fogalma körül. Magyar Jog, 1964. augusztusi szám; Vejtey László: A tervezői újítások kivételes szabályai. Magyar Jog, 1965. májusi sz.

latban nemegyszer tapasztalható volt, hogy az újító eredménytelenül próbálkozott több „megvalósítónál" újítói jogai elismerésére, azonban mindegyiknél eredménytelenül. Időszerű volt tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság kimondja: „A másodfokú bíróság ítélete egyébként arra a tarthatatlan eredményre vezet, hogy a felperes gyakorlatilag megvalósított és népgazdasági előnnyel járó újításáért sem a beruházó, sem a kivitelező vállalattól nem kapta meg az őt megillető újítási díjat."[19]

A joggyakorlatban is megmutatkozó hiányosságok, esetenként helytelen döntések — nézetünk szerint — a jogszabályra vezethetők vissza. A jogszabály ugyanis olyan „egyszerű"-nek látszó kérdésben, mint az, hogy melyik vállalatot kell az újítás megvalósítójának tekinteni, nem ad megbízható feleletet.

Megvalósítás alatt a javaslat tárgyának tényleges és közvetlen megvalósítását kell érteni. Felelőssé tehető tehát az újítási díjért a javaslat tárgyának közvetlen és tényleges gyártását végző, a javaslat tárgyának kivitelezését végrehajtó, a javaslat tárgyát felhasználó, (üzemi berendezésként való használat!) alkalmazó vállalat. A joggyakorlatnak ennek megfelelően kellene értelmeznie a jogszabály szóban levő rendelkezését. Ettől eltérően a bíróságok általában azt a vállalatot tekintik megvalósítónak, amelynek elhatározásától függ a gyártás.[19/a] A most említett értelmezés azonban ténykérdésből jogkérdést kreált. Ez lehetővé teszi, hogy a vállalatok labdázzanak az újítási javaslattal és alapot ad jogviszony hiányára hivatkozó érveléseknek, amelyek a perek elhúzódására vezetnek. Azt kikutatni, hogy melyik szervnek az elhatározásától függött a gyártásba vétel, a legkülönbözőbb nehézségeket veti fel. Az újító legtöbbször nem is tudhatja, hogy az elhatározás melyik szervnél született meg, csak arról értesül, hogy valamelyik vállalat, amelynél a javaslatot benyújtotta, gyártja, használja, alkalmazza az újítást. A mozgalom érdekének az felel meg, ha valamely könnyen ellenőrizhető és észlelhető tényhez fűződik a megvalósítás kérdése. A felelősségnek ilyen módon való rendezése nagyobb gondosság betartására késztetné a vállalatokat annak vizsgálatánál, hogy valamely elvállalt gyártással, kivitelezéssel, vagy foganatbavett alkalmazással, használattal kapcsolatban fennáll-e kiegyenlítetlen újítási díjra vonatkozó igény. Az a jogszabályi rendezés, amely egymás mellett és egyetemlegesen felelőssé tenné az újítás megvalósítóit, feltéve, hogy az újítást szabályszerűen bejelentették náluk, az újítónak jogbiztonságot adna, meggyorsítaná a perbeni döntéseket. Ilyen tartalmú rendezés vállalati szempontból sérelmet nem jelentene. Az újítási díjat kiegyenlítő vállalat ugyanis mindenkor áthárithatja a díj arányos részét arra a vállalatra, amelynél a népgazdasági eredmény jelentkezik. Azok az esetek, amelyekben a fenti elv nem alkalmazható, csupán kivételek, amelyek a gyakorlatban problémát nem jelentenek, pl. a gyártásnál nem egy, hanem több szerv működik közre, fővállalkozó szervezi meg, intézi a megvalósítást, vagy amikor országosan rendelkeznek valamely újítás megvalósítása iránt. Ezekben az esetekben magától értetődő, hogy a fővállalkozót és illetve országos megvalósítás tárgyában rendelkező szervet kell megvalósítónak tekinteni.

VI. A díjazás kérdései

A jogszabály a díjazás kérdését a 9—11-ig terjedő §-okban tárgyalja. Azokban a perekben, amelyeknél a jogalap nem vitás, csak az újítási díjnak a mennyisége, gyakran szokott vita felmerülni a díjazási módozat tekintetében, tehát abban a kérdésben, hogy az újítási díjat a R. 11. §-ában foglalt milyen rendelkezés alapján kell megállapítani. (Pénzben kifejezhető népgazdasági eredmény, többtermelés, új cikk alapján, vagy pedig eszmei alapon.)

A díjazási módozatok vitájánál fel szokott merülni az a jogszabályi értelmezésre tartozó kérdés, hogy a R. 11. §-ában foglalt, a díjazás módjára vonatkozó rendelkezések kogensek-e, kényszerítő jellegűek-e? A Legfelsőbb Bíróság például egyik eseti döntésében kimondotta, hogy az új cikkre vonatkozó díjazási rendelkezés kogens szabály.[20]

A Budapesti Fővárosi Bíróság egyik elsőfokú tanácsa (25. P.) a díjazási módozatok vitás kérdéseiben azt a gyakorlatot folytatja, mely szerint mindenkor annak a díjazási módozatnak kell alkalmazásra kerülni, amely a legjobban megfelel az újítás jellegének, amely a legpregnánsabban fejezi ki az újítás népgazdasági jelentőségét. A gyakorlat álláspontjának legfőbb indoka az, hogy a díjazási módozatokat és az ezek által eredményezett számadatokat elszigetelten önmagukban soha sem lehet kizárólag alapul venni, mert ezek csupán eszközök ahhoz, hogy az újítási díjat meghatározó szerv a díjazás tekintetében a megfelelő arányosságot megtalálja. Mindenkor szem előtt kell tehát tartani a javaslat megvalósításából származó reális eredményt. Csak ez az eredményszemlélet felelhet meg a díjazást szabályozó rendelkezés társadalmi rendeltetésének, céljának.

Az értékelésnél kizárólag az az eredmény vehető figyelembe, amely közvetlenül okozati összefüggésben van az újítás jelentőségével, benső értékével, illetve tárgyával.

A gyakorlat azt is hangsúlyozza, hogy a R. 11. §-a (1) bekezdésének a) pontjában felsorolt, a %-os kulcs nagyságának megállapításánál

[19] Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 20.928/1961/14. sz. határozata.

[19/a] Budapesti Fővárosi Bíróság, 45. Pf. 23578/1962. sz.

[20] Pf. IV. 20.684/1962. sz.

irányadó tényezőket csakis együttesen lehet mérlegelni, nempedig kiragadva az egyik, vagy másik szempontot. A R. 11. §-a (1) bekezdésének *a)* pontjában megjelölt tényezők között a műszaki fejlesztés szempontját szem előtt tartó egyik tényezőnek, a „műszaki színvonal" kérdésének kiemelkedő jelentősége van. Bővebb magyarázatra nem szorul, hogy ennél a tényezőnél azt értékeljük, milyen jelentőségük volt a javaslat kidolgozásánál azoknak a műszaki, elméleti és gyakorlati ismereteknek, tapasztalatoknak, amelyek az újítót a megoldásra rávezették.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a műszaki színvonal kérdése nem kerül minden esetben gondos mérlegelésre és ezt a fontos szempontot a díjkulcs megállapításánál figyelmen kívül hagyják. Ez pedig a műszaki fejlesztés szempontjából igen káros lehet.

Mint a díjkulcs nagyságára kiható tényezőt említi meg a fent idézett rendelethely az újító által előzetesen kifejtett tevékenység mértékét is. A gyakorlatban nem alakult ki egész világosan, hogy mit kell értenünk ez alatt a tevékenység alatt. Itt azt kell érteni, hogy az újítónak az újítás tárgyához képest huzamosabb időn át kellett-e kísérleteket végeznie, és illetve volt-e szükség a konkrét megoldáshoz hosszabb és elmélyedő vizsgálatokra, tanulmányokra. Ennél a tevékenységnél kell értékelni azt is, ha a javaslattevőnek külön felelősséget kellett vállalnia, a szakemberek aggályoskodása, ellenkezése ellenében kellett kimutatnia javaslatának célravezető voltát.

Gyakori a vita a körül a kérdés körül, hogy a népgazdasági eredmény — amelyik itt mint megtakarítás szokott jelentkezni —, forintban kifejezhető, kalkulálható-e?

A kalkulálhatatlanság nemcsak a javaslat tárgyának a jellegéből következhet, hanem abból is, hogy nem állanak rendelkezésre olyan vállalati tényszámok, adatok, amelyek alapján eléggé megnyugtatóan, megbízhatóan a népgazdasági eredményt kiszámítani lehetséges volna, amelynek alapján ugyancsak megnyugtatóan műszaki becslés kerülhetne alkalmazásra. [14/1962. (VII. 25.) P. M. sz. rendelettel kiegészített 16/1961. (X. 14.) P. M. sz. rendelet 3. §-ának (1) bekezdése, illetve 4. §-ának (5) bekezdése.]

Ha tehát a mérés alapját képező tényszámok rögzítése elmarad, a javaslattevő hiába ragaszkodik a kalkuláláshoz, gyakorlatilag eszmei díj megállapítására kerül sor, ez pedig nem egyszer igen jelentéktelen összeg.

Kérdés, a jogalkalmazási gyakorlat milyen álláspontra helyezkedjék az előbbi esetekben? Nézetünk szerint kétféle megoldás kínálkozik. Ha a szükséges tényadatok nem állanak rendelkezésre, műszaki számításokkal kell megkísérelni a népgazdasági eredmény „felszínre hozását." Ha a műszaki számítások meggyőző erejűek, nincs akadálya a százalékos díjkulcs megállapításának. Ha a népgazdasági eredmény műszaki számításokkal sem közelíthető meg, viszont kétségtelen, hogy a könyvelési, nyilvántartási stb. adatok hiánya éppen a megvalósító vállalat mulasztására vezethető vissza, — nézetünk szerint — eszmei díjazás megállapítására van lehetőség. Az a körülmény ugyanis, hogy a népgazdasági eredmény kiszámításával járó kötelezettségeket a megvalósító vállalat nem teljesíti, nem járhat olyan érdeksérelemmel, hogy az újító díjazását ne kapja meg.[21] Ez a megoldás az újító szempontjából különösebb hátránnyal nem jár akkor, ha a jogalkalmazó a jogszabály rendelkezéseinek helyes alkalmazásával figyelembe veszi mindazokat a tényezőket az eszmei díj megállapításánál, amelyeket más díjazási módozatoknál is értékelni kell. Az eszmei díj megállapításánál is értékelni kell — megközelítőleg — a különböző irányokban jelentkezhető kedvező népgazdasági kihatásokat.[22]

Mindenképpen arra kell tehát törekedni, hogy az eszmei díj is reális legyen és kifejezésre juttassa a javaslat megvalósításának népgazdasági jelentőségét, előnyeit. A bíróságok ítélkezésükben sok példáját adták annak, hogy az eszmei díjazás is lehet kielégítő akkor, ha a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően történik.

A társadalmi érdek szempontjából rendkívül fontos a díjaknak a reális eredményhez igazodó megállapítása és az arányosítás az eredményszemlélet segítségével az egyes kifizetésre kerülő díjösszegek között a javaslat értékének megfelelően. Elkedvetlenítőleg hat ugyanis az újítóra nézve nemcsak az, ha nem kap díjat, hanem az is, ha kevesebb díjat kap, mint amelyet reális díjmegállapítás mellett kaphatna, sőt az is fékezi az újítói mozgalmat, ha egyes javaslattevők alacsony színvonalú és értékű újításokért formális szemlélet mellett magas díjösszegeket kapnak, míg mások, akik színvonalas műszaki tudással dolgozták ki a megoldásokat, nem kapnak megfelelő díjazást.[23]

Vitás kérdésként felmerül a díjazási módozatoknál az is, hogy ugyanannál az újítási javaslatnál lehet-e két vagy többféle díjazási módozat alapján megállapítani a díjat? Konkrétan felmerült például az a kérdés, hogy ha az újítás megvalósítása pénzben pontosan kifejezhető népgazdasági eredménnyel jár, azonban olyan egyéb kedvező kihatásai is vannak, amelyekkel járó népgazdasági előny pénzben pontosan nem fejezhető ki, ezen a címen külön eszmei díjat lehet-e megállapítani?[24] Nézetünk szerint csak egyetlen díjazási módozatot lehet választani, a konkrét esetben tehát külön eszmei díj megállapításának nincsen helye, azonban a pénzben pontosan ki nem fejezhető többlethatást a díjkulcs végleges nagyságának megállapításakor kell értékelni.

[21] Vö. Bírósági Határozatok 4647. sz. jogesetével.

[22] Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 20.441/1964/3. sz. határozata.

[23] Vö. Krémer Miklós: Az újítások és találmányok reális értékeléséért, igazságos javadalmazásáért. Jogtudományi Közlöny, 1966. évi 1—2. sz.

[24] Vö. Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 20.439/1965/3. és P. törv. IV. 20.729/1965. sz. határozatait.

Felmerült a gyakorlat során olyan nézet, amely döntésekben kifejezésre is jutott, mely szerint a körülmények adottságaihoz képest a népgazdasági megtakarítás nagysága nem tekinthető díjkulcsot növelő, hanem ellenkezőleg a kulcs nagyságát csökkentő tényezőnek.

A fentebb általunk ismertetett és helyesnek tartott, úgynevezett reális eredményszemlélet ezt a vitás kérdést is megoldja. Ha ugyanis a nagy összegű népgazdasági megtakarítás nem a javaslat benső tárgyával, természetével van közvetlenül okozati összefüggésben, hanem egyéb, csupán esetlegesen bekövetkező körülmények okozták, szó lehet arról, hogy a népgazdasági megtakarítás nagyságát ne vegyék figyelembe a díjkulcs mértékének megállapításánál. Nézetünk szerint azonban egymagában a megtakarítás nagysága nem eredményezheti a díjkulcs csökkentését.

A díjazás kérdését illetően az új jogszabályi rendelkezésnél lehetőséget kell adni arra, hogy a R. 11. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja szerinti díjazási módozatnál a díjkulcs a jelenlegi rendezés szerinti 2%-nál alacsonyabb értékben is megállapítható legyen. Felmerültek ugyanis olyan esetek a gyakorlatban, amikor a díj a legalacsonyabb díjkulcs-százalék mellett is a javaslattevő javára a javaslat népgazdasági jelentőségéhez képest, és illetve annak reális értékéhez viszonyítva kirívóan aránytalanul magas összegű díjazási lehetőséget eredményezett.

A gyakorlatban felmerült az a vitás kérdés, hogy ha a R. 14. §-ának (5) bekezdésében említett szabályszerűen összehívott bizottság a felek alávetése alapján határozatot hozott, ez a határozat a bíróság előtt megtámadható-e, vagy sem? A gyakorlatban kialakult álláspont szerint az ilyen döntést ugyanolyan feltételek mellett lehet megtámadni, mint a szerződést. Ennek az állásfoglalásnak az az indoka, hogy a választott bizottsági határozat a felek közötti szerződést pótolja, és így per analogiam alkalmazhatók e döntés tekintetében a szerződés megtámadására vonatkozóan a Ptk.-beli rendelkezések.

Az új gazdasági mechanizmus irányelveit szem előtt tartva, felmerül az a kérdés, hogy az új szabályozásnál nem kellene-e az újítói díj mértékének megállapítását tárgyazó szerződés tekintetében a szerződő feleknek teljes rendelkezési szabadságot adni, amikor is az újabb jogszabály — mint feleslegeset — nem is tárgyalná a díjazás mértékére vonatkozó, most hatályban levő rendelkezéseket.

Nézetünk szerint az irányelvek teljes mértékű érvényesítéséig az átmeneti időszakban feltétlenül szükséges fenntartani a szóbanlevő rendelkezéseket. Emellett nagyon is meg kell fontolni, hogy nem szükséges-e mint tájékoztató, diszpozitív jellegű rendelkezéseket fenntartani a díj jogszabályi szabályozását akkor is, ha a felek általában teljes szerződési szabadságot kapnak. Ez azért is szükséges, mert ilyen rendelkezések hiányában bizonyos anarchia állana elő a díjazás kérdésében és ezen felül, ha a vállalat szerződés nélkül valósítja meg az újítás tárgyát, nem állanának rendelkezésre mérvadó szempontok arra a célra, hogy a bíróság hogyan egyeztesse össze az újítói mozgalom érdekét a vállalatok és illetve a népgazdaság érdekeivel.

A megvalósítási szerződés jóváhagyására vonatkozó szabályozást is érdemes néhány gondolattal érinteni. A R. 11. §-ának (6) bekezdése előírja, hogy ha az újítási díj összege a 25 000 forintot előreláthatóan meghaladja, a megvalósításra vonatkozó szerződés csak a minisztérium jóváhagyásával válik hatályossá. Az új irányelveknek megfelelően az ilyen felettes szervi jóváhagyás elmaradhat. A tapasztalat azt mutatja, hogy — különösen, ha a szokásosnál magasabb díj kifizetéséről van szó —, a vállalat gyakran csak formálisan foglal álláspontot és törekvése az, hogy a felettes szerv jóváhagyását megszerezze, ezzel ugyanis a felelősséget magáról elhárítja. A jóváhagyás szükségességének a mellőzése csak fokozni fogja a vállalat felelősségvállalását, amiből az is következik majd, hogy önállóan vizsgálja meg mindazokat a szempontokat, amelyek a díjazás összegszerűségére és mértékére vonatkoznak.

A vállalatnak a jövőben az említett összegnél jóval jelentősebb és magasabb összegű pénzügyi hátterű intézkedéseiért is vállalnia kell az önálló felelősséget.

A fentiek megfelelően vonatkoztathatók a R. 8. §-ának (8) bekezdésében említett rajzok, tervek tekintetében kötött vállalkozási szerződésekre.

Szólani szeretnénk a R. 9. §-ának (7) bekezdésében foglalt szabályozásról is. E szerint, ha az újítási díj (díjrészlet) kifizetésétől számítva hat hónap eltelt, a helytelenül kifizetett összeget csak akkor kell visszafizetni, ha az újító rosszhiszeműsége megállapítható. Kérdés, ha utóbb a megvalósítási szerződés semmisnek (érvénytelennek) bizonyul, kötelezhető-e az újító a folyósított díj visszafizetésére, tekintet nélkül a R. 9. §-ának (7) bekezdésében foglaltakra.

A Legfelsőbb Bíróság egyik határozatában[25] kimondotta, hogy az újítás megvalósítására vonatkozó szerződés semmissége (érvénytelensége) esetében a szerződés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani, az újító ezért a vele szemben semmis szerződés alapján felvett díjat visszafizetni köteles. Hangsúlyozta a Legfelsőbb Bíróság, hogy adott kérdés elbírálásánál a R. 9. §-ának (7) bekezdése azért nem alkalmazható, mert a Ptk.-nak a szerződésekre vonatkozó szabályai a megvalósításra irányuló szerződésekre is irányadóak, amennyiben az újításokról-találmányokról szóló rendelettel szabályozott jogviszonyokra — figyelemmel azok jellegére — egyáltalán alkalmazhatók, és a rendelet speciális intézkedéseivel nincsenek ellentétben. A Ptk. 200. §-ának (2) bekezdésében foglalt szabály pedig olyan, amely a hivatkozott rendele-

[25] Pf. IV. 21. 210/1963/22. sz. ítélet.

ten alapuló szerződéseknél is alkalmazható. Utóbb ez az álláspont megváltozott és a jelenlegi helyzetben az az irányadó, hogy a semmis (érvénytelen) szerződés alapján kifizetett díj visszakövetelésénél is alkalmazni kell a R. 9. §-ának (7) bekezdését.[26]

Annak ellenére, hogy az utóbbi állásponttal egyetértünk, rá kell mutatnunk a jogszabály hiányosságára, illetve a joggyakorlat következetlenségére. Számos esetben előfordul, hogy az újító bírósági döntés alapján kapja meg díjazását. Ha utóbb a bírósági határozatot perújítás, vagy törvényességi óvás eredményeként hatályon kívül helyezik, a joggyakorlat szerint az újító a R. 9. §-ának (7) bekezdésében foglaltakra tekintet nélkül köteles a felvett díjat visszafizetni. Ennek az álláspontnak az az indoka, hogy a R. 9. §-ának (7) bekezdése nem szól a bírósági határozat alapján történt kifizetésről, következésül ennek hiányában — az újítókra kedvező — rendelkezés nem alkalmazható. Ez a megoldás azonban következetlen, mert az újító inkább bízhatik a bírósági döntésen alapuló fizetés jogosságában, mint a szerződés alapján folyósított díjazás helyességében. Ajánlatos volna tehát, ha az új jogszabály az újítási díjak visszafizetésének minden lényeges kérdését szabályozná. Nézetünk szerint a szabályozás akkor volna következetes, ha a R. 9. §-ának (7) bekezdésében foglaltak minden kifizetésre, így a bírósági határozat alapján folyósított díjazás visszakövetelésére is alkalmazhatók lennének.

A díjazás kérdésénél hívjuk fel a figyelmet arra a visszásságra, amely a R. 14. §-ának (5) bekezdésében foglalt jogszabályi rendelkezés általános meg nem tartásával kapcsolatos.

Az említett rendelethely szerint ha a javaslatot szerződés nélkül az újító tudtával megvalósították, és az érdekeltek a díjazás tekintetében megállapodni nem tudtak, és nem tudtak megegyezni a vitás kérdést eldöntő bizottság személyi összetételében sem, a pert a megvalósító szervnek 15 napon belül meg kell indítania.

Ennek a rendelkezésnek nyilvánvaló célja az, hogy megegyezés hiányában ne a javaslattevő legyen kényszerülve a per megindítására. Az újító érthető okokból különösen munkáltatójával szemben nem szívesen kezdeményez pert — tartva az ezzel járó izgalmaktól és felmerülő költségektől —, inkább elfogadja a felajánlott jelentéktelen összegű újítási díjat, vagy lemond újítási díjáról perlés helyett. Nem kell bővebben részletezni, hogy ez a helyzet és ennek következményei mennyire károsak a mozgalomra.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a vállalatok csak szórványosan indítanak pert ilyen esetekben az újítási díj bírósági megállapítása iránt. Az Igazságügyminisztérium tájékoztatójában foglaltak szerint[27] „a legtöbb jogvita a szerződés nélkül megvalósított újításokból ered, mert a vállalatok nem indítanak díjmegállapítási keresetet. A vizsgálati időszakban a Fővárosi Bíróság területén egyetlen ilyen perben sem volt tapasztalható, hogy a vállalat kezdeményezte volna az újítási díj bírói megállapítását".

A vállalatok azért mellőzik a perindítást, mert a jogszabály nem fűz szankciót, hátrányos jogkövetkezményt a szóban levő rendelkezés elmulasztásához.

Az új jogszabályi rendezésnek tehát feltétlenül tartalmaznia kellene valamilyen szankciót. Nézetünk szerint legalkalmasabb volna ilyen hátrányos jogkövetkezményként az, ha a bíróság szabhatna ki jelentős összegű bírságot a vállalattal szemben akkor, ha a javaslattevő részéről megindított per során észlelné, hogy a pert nem a díjra jogosultnak kellett volna megindítania, hanem a vállalatnak. A szankciót tartalmazó rendelkezés életbeléptetéséhez nem kellene megvárni az újabb újítási jogszabály megjelenését. Ilyen rendelkezést tartalmazhatna a Pp. 326. §-ában megadott lehetőséghez képest kibocsátandó igazságügyminiszteri utasítás.

Bogdán Sándor–Mező Béla

[26] Bírósági Határozatok, 4366. sz. jogeset.

[27] Igazságügyi Közlöny, 1964. V. 12-én megjelent külön számának 19. old.

Kiadói szerződések

A szellemi alkotásokra vonatkozó jogi szabályozás sokrétű, szerteágazó, számtalan fontos elméleti és gyakorlati problémát vet fel. Mégis a magyar jogtudomány egyik legelhanyagoltabb területe. Különösen vonatkozik ez a kiadói szerződések jogintézményére. Természetesen nem tűzheti ki célul ez a tanulmány mindezeknek a hiányosságoknak a pótlását. A terjedelem sem engedi meg a sokoldalú monografikus feldolgozást. A tanulmány célja elsősorban figyelemfelkeltés, a jogviszony ismertetése, a jogi szabályozás értelmezése és néhány elméleti, illetve gyakorlati probléma felvetése.

I. A kiadói szerződések és a szerzői jog átruházása

1. A szerzői jog átruházása, valamint a szerzői jogból fakadó többszörözési jogosultság átengedése a statikus természetű szerzői joghoz kapcsolódó dinamikus jellegű — a kötelmi jogi szabályozás körébe eső — jogviszonyt jelent. A szerzői jog átruházása, öröklése esetén — bizonyos szigorúan személyes természetű jogok kivételével — a szerző jogutóda válik a szerzői jog jogosultjává. Lehetséges azonban a *szerzői jog átruházása nélkül* is jogot biztosítani a szerzői

jog által védett mű többszörözésére. Ezt a célt szolgálják írói művek esetén a *kiadói szerződések.*

Az írói művek többszörözése, közzététele és forgalombahelyezése a védelmi időn belül a szerzőnek, illetve jogutódának a kizárólagos joga.[1] Ez a kizárólagos jog azonban nem zárja ki, hogy a szerzői jog jogosultja (továbbiakban: szerző) e jogát *közvetetten,* más személyek, intézmények igénybevételével gyakorolja. Ez történik akkor is, amidőn a szerző kiadói szerződést köt. Mégsem tekinthető a kiadó egyszerűen a szerző megbízottjának. A kiadó ugyanis — bár a szerzői jogot nem szerzi meg — a szerződés keretei között önállóan, a saját nevében és érdekében jár el. Van tehát bizonyos hasonlóság a szerzői jogból fakadó, valamint a kiadói szerződésen alapuló többszörözési jog között.

2. A leglényegesebb különbség, hogy a szerzői jog általában abszolút hatályú, a védelmi időn belül mindenkivel szemben fennáll, és polgári jogilag terjedelemben nem korlátozott. A kiadói jog viszont elsősorban relatív jellegű. Bár bizonyos, hogy a kétfajta hatás nem választható el élesen egymástól, az abszolútnak is van relatív és a relatívnak is van abszolút oldala. A *kiadói szerződés relatív jellege* azt jelenti, hogy a szerző és a kiadó között kötelmi jogi viszony jön létre, a kiadó a szerzővel szemben nyer jogot a többszörözésre. Ez kettőt jelent. Egyrészt azt, hogy a kiadói szerződés által a szerző többszörözési jogosultsága korlátozást szenved. Másrészt azt, hogy a kiadó által történő többszörözés nem jelenti a szerzői jog sérelmét. A kiadó nem kerülhet jogviszonyba a kiadói szerződés alapján a szerződésben nem szereplő személyekkel. Mindezekből következik, hogy az esetleges — más részéről történő — jogosulatlan többszörözés szerzői jogot sért. Tehát a jogosulatlanul eljáró személy és a szerző között keletkeztet jogviszonyt. A szerzői jog alapján a szerző követelheti az eltiltást, illetve egyéb jogkövetkezmények alkalmazását. Egyebekben természetesen a jogosulatlan többszörözés sértheti a kiadó törvényes érdekeit is, és igényt teremthet a kiadó javára a jogsértővel szemben kártérítés követelésére.

Fontos eltérés, hogy a szerzői többszörözési jog általában *kogens hatályú* jogszabályi rendelkezéseken alapszik, a kiadói jogot a felek szerződése hozza létre elsősorban diszpozitív jellegű jogszabályi rendelkezések keretei között. A törvény rendelkezéséhez képest a szerzői jog *mindenféle többszörözésre feljogosít mindenkivel szemben.* A kiadó jogosultsága viszont csak a kiadói szerződésben vagy a szerződést pótló jogszabályi rendelkezésekben pontosan meghatározott módon, formában és terjedelemben történő többszörözésre terjed ki. A kiadó jogosultsága csupán a vele szerződő felet korlátozza a szerződésben (szerződéspótló jogszabályban) meghatározott mértékben. Folyóiratokban történő közlésre vonatkozó megállapodás esetén ez a korlátozás is csupán a közlemény megjelenéséig tart.[2] További lényeges ismérv, hogy a szerzői jog a többszörözésre, forgalomba helyezésre *feljogosít, de nem kötelez.* Ezzel szemben a kiadói szerződés alapján a kiadó nem csupán jogot szerez, hanem *kötelezettséget is vállal* a kiadásra.

II. A kiadói szerződések jogi szabályozásának a módja

A kiadói szerződések jogi szabályozása *többszintű.* A kiadói szerződés polgári jogi ügylet. Ezért valamennyi kiadói szerződésre vonatkoznak a *Polgári Törvénykönyv* alapelvei, és a szerződésekre érvényes általános szabályai. A *speciális rendelkezéseket* részben a *Ptké.* által e részében hatályában fenntartott *Kereskedelmi Törvény* 515—533. §-ainak a kiadói ügyletekre érvényes rendelkezései, részben az írói művek kiadását szabályozó 98/1951. (IV. 27.) M. T. sz. rendelet (továbbiakban *R.*), valamint a kiadói szerződések és az írói tevékenységgel kapcsolatos egyes szerződések feltételeiről rendelkező 4/1964. (XI. 2.) MM sz. rendelet, (továbbiakban *Vhr.)* szabályai határozzák meg. A régi *Kt* szerinti kiadói ügylet rendelkezései csak akkor hatályosulhatnak, ha a kiadói szerződésekre előírt újabb jogszabályok nem tartalmaznak eltérő rendelkezést. A 4/1964. (XI. 26.) MM. sz. rendelet részletszabályozást jelent a 98/1961. (IV. 27.) M. T. sz. rendelettel szemben. Tehát rendelkezéseit nem lehet az alaprendelettel ellentétesen értelmezni. Az eltérő értelmezést az alacsonyabb jogszabályi szint sem tenné lehetővé. A kiadói szerződések jogintézményére vonatkozó jellegzetességek feltárása során egységesen, összefüggésükben kell vizsgálni a különböző eredetű szabályokat. A különböző szintű és természetű szabályozás folytán mindig csak a konkrét ügy jellegzetességei döntik el, hogy melyik jogszabály milyen keretben, tartalommal és terjedelemben irányadó a konkrét jogviszony rendezésénél.

Az egyes jogszabályok érvényesülési köre különböző. A Ptk. szabályai és a Ptké. által hatályában fenntartott Kt. rendelkezései bármiféle kiadói szerződésre érvényesek. A 98/1951. (IV. 27.) M. T. sz. rendelet a következő írói művekre vonatkozó kiadói szerződéseket rendezi: könyv, füzet (brosúra) vagy bármilyen formában megjelenő mindenfajta szépirodalmi, ismeretterjesztő, szak-, tudományos, műszaki, tankönyv stb. (kivéve a sajtóban megjelenő írói műveket). [R. 1. § (1) bekezdés.] — A 4/1964. (XI. 26.) MM. sz. rendelet hatálya a következő művekre terjed ki: szépirodalmi, tudományos, szakmai, ismeretterjesztő művek, tankönyvek, fordítások, lexikonok és szótárak, zeneművek, szabványok kiadása,

[1] Az 1960. évi 11. tvr. (Ptké) 93. §-a által hatályában fenntartott A szerzői jogról szóló 1921. évi XIV. tv. *(Szjv)* 1. §-a szerint.

[2] A Ptké. 95. §-a által hatályában fenntartott A kereskedelmi törvényről szóló 1875. évi XXXVII. tv. *(Kt)* 517. § (3) bekezdése.

reklám és propaganda célra készült művek. Nem terjed ki a napilapok és folyóiratok számára készült írói művekre, valamint a tankönyveket helyettesítő jegyzetekre, oktatási segédletekre és oktatási segédkönyvekre. [Vhr. 1. § (1) és (4) bekezdése.] — A 98/1951. (IV. 27.) M. T. sz. rendelet elhatárolása nem elég világos, nem tűnik ki határozottan, hogy mit kell érteni mindenfajta könyv alatt, így pl. ide tartoznak-e az iskolai sokszorosított jegyzetek. Homály fedi, hogy mit ért a *sajtóban megjelenő* műveken. A sajtó ugyanis szabatos jelentéstani értelemben az írói művek többszörözési eszközét jelzi, sajtótermék minden nyomdai úton előállított mű.[3] A jogszabály értelmének a feltárása során viszont a szavak pontos nyelvi-jelentéstani értelmén túl elsősorban a jogalkotónak a jogszabály szövegében megnyilvánuló akaratát kell vizsgálni. Nyilvánvaló, hogy a jogszabály nem kívánt a kivételnek olyan értelmet adni, hogy mindazt kizárja a szabályozási körből, amit szabályozni akart. Ezért a kivételt megjelölő szónak szűkebb értelmet kell tulajdonítani. Egészen pongyola, egészen köznapi értelemben sajtó alatt az újságokat szokták érteni. Bizonyára a jogalkotó is erre volt figyelemmel. További probléma azonban, hogy ilyen értelmezés esetén is vitássá válik a tudományos és szakfolyóiratokban megjelenő művek hovatartozásának a kérdése, mert ezeket nem lehet azonosítani az újságokkal, napi sajtóval (rövidítve: sajtóval).

A megoldást a vizsgált jogszabályon kívül kell keresni. Többszintű szabályozásnál a magasabbszintű jogszabály által nem érintett részletkérdésekben az alacsonyabb szintű végrehajtási jogszabály rendelkezései az irányadók. Nem lehet tehát a 98/1951. (IV. 27.) M. T. sz. rendeletet mint alaprendeletet sem alkalmazni olyan esetekben, amikor a 4/1964. (XI. 26.) MM. sz. végrehajtási rendelet alkalmazásának nincs helye.

További kérdés, hogy a hivatkozott rendelkezések hatálya alá nem tartozó írói művek többszörözésére vonatkozó kiadói szerződésekre milyen jogszabályok alkalmazandók. A 4/1964. (XI. 26.) MM. sz. rendelet 1. § (4) bekezdése arra utal, hogy a napilapok és folyóiratok számára készült írói művekre külön rendelkezések vonatkoznak. Ez a külön rendelkezés a Művelődésügyi Minisztérium 545/1956. (M. K. 5.) számú tájékoztatója szerint az 500560/1951. OTÁH. sz. rendelet 12. §-a. Tekintettel azonban arra, hogy a hivatkozott szabályozás kizárólag a díjazás összegszerűségének a kérdését érinti, a jogviszonyt egyéb tekintetben a Ptk. és a Ptké. által hatályában fenntartott Kt. kiadói ügyleti szabályai rendezik. Ugyanez vonatkozik a tankönyveket helyettesítő jegyzetekre, oktatási segédletekre és segédkönyvekre azzal az eltéréssel, hogy ezeknél nem határozza meg jogszabály a díjazás mértékét.

[3] Így pl. a 26/1959. (V. 1.) Korm. rendelet 1. §-ának (1) bekezdése szerint is *sajtótermék* minden műszaki vagy vegyi úton többszörösített irat, ábra vagy zenemű.

III. A kiadói szerződés létrejötte

1. A kiadói szerződés létrejöttére az általános szerződési szabályok az irányadók. Ezért a szerződés szóban, írásban vagy ráutaló magatartás útján is megkötheto. [Ptk. 216. § (1) bekezdés.] Rendszerint *ráutaló magatartás* útján jön létre a folyóiratokban történő közlésre vonatkozó kiadói szerződés azáltal, hogy a szerző a cikket formális nyilatkozat nélkül átadja vagy elküldi a szerkesztőségnek, és a szerkesztőség azt az elfogadásnak a szerzővel rendszerint csupán szóval történő közlése után, vagy az elfogadás külön közlése nélkül nyomdába adja. Kérdés, hogy ilyenkor a szerződés mely időpontban tekintendő létrejöttnek? — A szerző a mű átadásával vagy elküldésével lényegében a Ptk. 212. § (1) bekezdése szerinti ajánlatot tesz a kiadói szerződésre. Ezért a szerződés *abban az időpontban jön létre,* amikor a szerző az elfogadásról értesül. (Ptk. 213. §.) Tehát amikor az elfogadást vele írásban, távbeszélőn vagy szóban közlik. Ha külön közlés nem történik, akkor a szerző értesítésének lehet tekinteni a nyomdai levonatnak a szerzőhöz való elküldését. Külön megegyezés hiányában *a szerződés tartalmára* nézve a Ptk. általános rendelkezésein és a Kt. szerinti kiadói ügyletek szabályain túl a szakmai szokások és a kérdéses folyóirat állandó gyakorlata az irányadó. Külön kikötés nélkül úgy kell tekinteni, hogy a szerző a kézirat benyújtásával ezeket a magára nézve is irányadóul elfogadta. Hasonlóan alakul a kiadó kötelezettsége is.

2. Általános szabály, hogy *az ajánlat* a szerződés létrejötte előtt is köti az ajánlat-tevőt. [Ptk. 212. § (1) bekezdése.] Ezek szerint tehát a kézirat benyújtása után a szerző nem tanúsíthat olyan magatartást, nem tehet olyan nyilatkozatot, amely ellentétben áll a kérdéses kiadói szerződés megvalósításának a lehetőségével. Kérdés azonban, hogy meddig tart ez a kötöttség? — A Ptk. általános rendelkezései szerint az ajánlathoz való kötöttség külön kikötés hiányában addig az ideig tart, amely időn belül az ajánlatban megjelölt szolgáltatás jellegére is tekintettel a rendes körülmények között a válaszadásra lehetőség van. Írói műveknél a szolgáltatás sajátos jellege folytán a válaszadás az esetek túlnyomó többségében természetszerűen nem történhet meg azonnal. Másfajta ügyleteknél a szolgáltatás tárgyának, mennyiségének, minőségének, módozatainak a meghatározása általában biztosítja azt, hogy a szolgáltatás betöltse rendeltetését. Írói műveknél a szolgáltatást ily módon nem lehet mindig reálisan megjelölni. Ezért tüzetesebb megvizsgálásra van szükség a kézirat benyújtásakor. Az ilyen tüzetes megvizsgálásra (lektorálásra) szükséges idő alatt van kötve a kézirat benyújtója ajánlatához. Ugyanez a helyzet, ha valamely megírandó mű tematikáját adja át a szerző a kiadónak anélkül, hogy a kiadás tárgyában előzetesen megállapodtak volna.

IV. A szerző szolgáltatása és a teljesítés módja

1. A kiadói szerződés értelmében a szerző köteles a szerződés tárgyát képező művet átadni, a többszörözést, közzétételt, forgalombahelyezést tűrni, ennek a megvalósulását elősegíteni (nyomdai levonatok kijavítása, imprimatúra), és tartózkodni minden olyan magatartástól, amely a kiadónak a szerződésből fakadó érdekeivel ellentétben áll. Mindez a kötelezettség csak tárgyában különül el a más szerződésekben szereplő szolgáltatástól. A *kész írói mű átadása* önmagában dolog szolgáltatáshoz hasonló. Azonban a kiadói szerződéseknél a jogviszonyt elsődlegesen nem ez az átadás jellemzi. A szerző a kiadói szerződés alapján *elsősorban jogosultságot ruház át,* a mű többszörözésének, forgalomba helyezésének, közzétételének a jogát. Ez az az ún. *kiadói jog* terjedelemben korlátozott. Vonatkozhat egyszeri kiadásra. Ilyen általában a folyóiratokban történő közlés engedélyezése. Vonatkozhat meghatározott időtartamon belüli kiadásra, de a jogszabály kötelező előírása folytán tankönyvnél legfeljebb 6 évre, egyéb a 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet hatálya alá tartozó műveknél legfeljebb 4 évre. (R. 3. §). A többszörözési, közzétételi, forgalomba helyezési jog területi hatályát a szerződés rendelkezése szabja meg. Külön kikötés nélkül a kiadó jogosultsága csak Magyarország területére, és — tankönyvek kivételével — csak magyar nyelvű kiadásra vonatkozik. (R. 4. §.)

A kiadói szerződésből fakadó minden más kötelezettség csak másodlagos, lényegében a kiadói jog érvényesülését segíti. A kiadó részére biztosított többszörözést teszi lehetővé a *kézirat átadása* éppúgy, mint a *szerzői mellékszolgáltatások,* amelyek a szerződésben szereplő felek általános együttműködési kötelezettségével vannak összhangban. [Ptk. 277. § (2) bekezdése.] Ebből az általános együttműködési kötelezettségből fakad az az elv is, hogy a szerződő felek nem cselekedhetnek a másik félnek a szerződéshez fűződő érdekével ellentétesen. Ezért nem jogosult a szerző mindaddig, amíg a kiadói jogosultság fennáll, illetőleg amíg a többszörözés végett átadott műből készült példányok el nem keltek, saját maga a művet (annak egy részét) kiadni, vagy más részére *újabb kiadást* engedélyezni. Hírlapban vagy folyóiratban közölt kisebb dolgozatok azonban megjelenésük után a szerző szabad rendelkezése alá kerülnek. (Kt. 517. §.)

2. A kiadói szerződés különleges sajátosságai akkor tűnnek ki, ha az ügylet tárgya nem valamely kész írói mű, hanem a *jövőben elkészítendő alkotás.* Kérdésként vetődik fel, hogy ilyenkor valójában mi képezi a teljesítés tárgyát? Az elkészítendő mű, a szerző tevékenysége, vagy a jövőben megalkotandó műre vonatkozó kiadói jogosultság? — Kérdésként vetődik fel, hogy milyen általánosabb jellegű szerződéstípushoz esik közelebb ez az ügylet: a vállalkozáshoz, a megbízáshoz, vagy teljesen azonos a kész műre vonatkozó szerződéssel? — Nehéz egyértelmű választ adni a kérdésre. Kétségtelen, hogy nem lehet teljesen azonosítani a jövőben alkotandó műre vonatkozó ügyletet valamely már kész mű kiadói jogának az átengedésével. Ugyanis ilyenkor a szerző nemcsak azt vállalja, hogy a majd elkészítendő művet átadja, kiadási jogát átengedi. Nem csupán negatíve vállal kötelezettséget arra, hogy minden olyan magatartástól tartózkodik, amely a kiadónak a műhöz fűződő érdekeit egészben vagy részben veszélyezteti. *Pozitíve is köteles a mű létrejötte érdekében tevékenykedni.* Ez a vonás bizonyos fokig a megbízás jellegzetességeit mutatja. Azáltal viszont, hogy a kötelezett a mű előállítása érdekében kifejtett tevékenységen túl bizonyos eredményt (a művet) köteles szolgáltatni, a jogviszony a vállalkozással mutat rokon vonásokat. Mégsem lehet ezt a jogviszonyt sem a megbízással, sem a vállalkozással azonosítani. *Megbízás* esetén a megbízott a megbízó érdekének és utasításainak megfelelően köteles eljárni. A megbízott idegen ügyet lát el, a másik fél helyett és nevében tevékenykedik.[4] Viszont a szerző műve megírásakor nem idegen ügyet lát el, nem a kiadó helyett és nevében fejt ki tevékenységet. A kiadó és a szerző érdekeltsége összefonódik, a szerző nem tekinthető egyszerűen a kiadó kiszolgálójának. Ezért nincs is alávetve a szerző a kiadó utasításainak. A szerződés kikötéseihez van kötve, a kiadói szerződés alapját képező, annak mintegy kiegészítő részét alkotó tematikában foglaltaknak megfelelően köteles a művet kidolgozni. A kiadó csupán az alkalmasság kérdését vetheti fel, és a tematikától, illetve a szerződéses kikötésektől való eltérést kifogásolhatja.

Nem lehet valamely jövőben elkészítendő műre vonatkozó kiadói ügyletet *vállalkozás*nak sem tekinteni. A hasonlóság csak látszólagos. Kétségtelen, hogy a szerző meghatározott eredmény, a mű szolgáltatását vállalja. A munkával elérhető eredmény létrehozására vállalt kötelezettség a Ptk. szabályai szerint a vállalkozás fogalomkörébe esik. [Ptk. 387. § (5) bek.]. Az írói mű is munkával létrehozott eredmény. Azonban a kiadói szerződés tartalma szerint egyrészt több másrészt kevesebb ennek az eredménynek a szolgáltatásánál. Kevesebb, mert a szerző nem úgy szolgáltatja a művet a kiadó részére, mint a vállalkozó a megrendelő számára. A szerző a kéziratot adja át, ami nem teljesen azonos a művel, annak csupán megjelenési formája. Ezért a kézirat átadásával a mű nem kerül a kiadó kizárólagos rendelkezése alá. Az írói mű a kézirat átadása ellenére továbbra is a szerző műve marad, a mű és a szerző elválaszthatatlanul kapcsolódnak egymáshoz. Ez a kapcsolat elidegeníthetetlen személyhez fűződő jogosultságot jelent.

[4] A megbízott tevékenységét a Ptk. 474. §-a határozza meg. A megbízotti jogviszony elméleti kérdéseit ismerteti: *Csanádi György:* A megbízási jogviszony című munkája, Budapest, 1959. — A megbízás és a vállalkozás elhatárolásával foglalkozik — többek között — *a szerző* Orvosi polgári jogi viszony című könyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. — 22—25. old.

A szerző nem arra vállal kötelezettséget, hogy a kiadó részére készít egy írói művet, hanem csupán arra, hogy írói művet készít, és ha ez elkészül, akkor a kiadó számára meghatározott korlátok között többszörözési jogot enged. Ezért több is tehát viszonylagosan a szerző kötelezettsége a vállalkozóénál. Nemcsak azt vállalja, hogy meghatározott művet állít elő, hanem azt is, hogy ezen a művön a másik fél részére kiadói jogot biztosít.

3. A szerződések teljesítésére vonatkozó általános szabályoknak megfelelő módon írják elő a kiadói szerződéseket szabályozó különös rendelkezések, hogy a szerző köteles a *kéziratot* a szerződésben előírt formában, minőségben, példányszámban és a megszabott időben átadni a kiadónak. [Vhr. 8. § (1) bek., Kt. 516. §.]. Igen nehéz e kötelezettség szerződésszerű teljesítésének a meghatározása. Az átvételkor még nem lehet kétségtelen módon megállapítani azt, hogy a kézirat alkalmas-e a tervezett kiadásra. Ezért az általános szabályokkal szemben a kiadói ügyleteknél az átadás még nem jelent teljesítést, ez csak egyik fázisa a teljesítésnek. A kiadói szerződésből eredő kiadói jog létrejöttéhez szükség van a *kiadó elfogadó nyilatkozatára* is. Igaz, hogy a megvizsgálást a jogszabály más ügyleteknél is előírja. Más ügyletnél azonban a megvizsgálás csupán a szavatossági jogok érvényesítésének a feltétele. Ezzel szemben a kiadói ügyletnél a megvizsgálás és az elfogadás a teljesítés megvalósulásának a feltétele. Más ügyletnél, ha a szolgáltatás tárgya nem felel meg a szerződéses és a törvényes kellékeknek, akkor hibás teljesítésről beszélünk. Kiadói ügyletnél viszont hibás teljesítéssel, a *meg nem felelő kézirat átadásával valójában nem történik teljesítés*, mert az ilyen kézirat a teljesítésre eleve alkalmatlan. *Szavatossági jogok* érvényesítésére nincs szükség. Ha viszont a kiadó a kéziratot elfogadja, vagy a szükséges nyilatkozatot elmulasztja, és ezáltal a szerződés teljesítése megtörténik, akkor már nem lehet szó hibás teljesítésről, nem kerülhet sor szavatossági jogok érvényesítésére. A kiadó nyilatkozata (illetve a nyilatkozatra megszabott határidő eredménytelen eltelte) az alkalmasság kérdésére vonatkozó minden további vita lehetőségét kizárja. (Nem fordulhat a kiadó a szerző ellen azon a címen, hogy a műnek a lektorálás során fel nem fedezhető hibája miatt a várt közönségsiker elmaradt.)

A kiadói szerződés tárgyát képező mű kézirata akkor tekinthető elfogadottnak, amikor azt a kiadó változatlan tartalommal kinyomtathatónak nyilvánítja, vagy amikor a nyilatkozatra megszabott határidő eredménytelenül eltelik. A 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet hatálya alá tartozó műveknél a jogszabály az *elfogadó nyilatkozat idejét* pontosan meghatározza. Történhet az elfogadás a szerződés megkötésekor. Ez természetesen csak kész műveknél lehetséges, mert a kézirat átadása előtt a kiadó az elfogadás kérdésében nem nyilatkozhat. Jövőben alkotandó művekre vonatkozó kiadói szerződések esetén a kiadó köteles a szerződés alapján szolgáltatott kéziratot átvenni, az átvételt írásban elismerni, és négy hónapon belül írásban nyilatkozni az elfogadás vagy a visszautasítás, illetve az átdolgozás iránti igény kérdésében. A nyilatkozat elmulasztása esetén a kéziratot elfogadottnak kell tekinteni. [R. 7. § (1), (3) bek., Vhr. 7. § (1) bek.]

Ezek a határidők általában kötelező jellegűek, de a jogszabály *kivételt* engedhet. Ilyen kivételes rendelkezés, hogy tankönyveknél a négy hónapos határidő nem kötelező, hogy utólag a határidő a felek egyező akaratával — kivételesen — meghosszabbítható. Erre a kézirat bonyolultsága, az anyag terjedelme, természete vagy a lektori vélemények eltérése miatt kerülhet sor. [Vhr. 7. § (2) bekezdése.]

Ha a *szerző részletekben adja át a kéziratot,* akkor a 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet alapján kérdésként vetődhetne fel, hogy az elfogadó nyilatkozatra megszabott határidőt hogyan kell számítani. Egységesen, a teljes kézirat átvétele után, vagy külön-külön tartozik-e nyilatkozni a kiadó minden egyes kéziratrész átvétele után?[5] Ezt a problémát megoldotta a 4/1964. (XI. 26.) MM. sz. rendelet 7. §-ának (1) bekezdése, amikor kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a határidőt mindig csak a *teljes kézirat* átvételétől kell számítani.

Mindezek a rendelkezések arra az esetre is vonatkoznak, amikor a kiadói szerződés tárgya valamely kész mű, de a kézirat átadása a szerződés megkötése után történik. [R. 7. § (6) bekezdése.] Ha viszont a kiadó a szerződéskötés előtt a kész művet átvette, és annak a megvizsgálása (lektorálása) után kötötte meg a szerződést, akkor vélelmezni kell, hogy a szerződés megkötésével az elfogadás is megtörtént.

4. A 98/1951. (IV. 21.) M. T. sz. rendelet hatálya alá nem tartozó szerződésekre a fentebb ismertetett rendelkezések nem érvényesek. Viszont a Kt.-nek a kiadói ügyletekre vonatkozó szabályai sem szólnak arról, hogy az elfogadás hogyan történik. Ezért a Polgári Törvénykönyvnek a szerződésekre vonatkozó általános szabályai az irányadók. Tehát a kiadó a körülmények által lehetővé tett legrövidebb időn belül köteles meggyőződni, hogy az átvett kézirat megfelelő-e. [Ptk. 283. § (1) bekezdése.]

V. Szerződésszegés a kiadói ügyletek körében

1. Hibás teljesítés

a) A kiadói szerződés teljesítése csak akkor jön létre, ha a kiadó a kiadásra alkalmas *kéziratot elfogadja.* A hibátlan teljesítés érdekében elsősorban a szerzőt, részben azonban a kiadót is terheli kötelezettség. A kiadót terhelő kötelezettség az elfogadó nyilatkozattal, illetőleg a választási jog gyakorlásával kapcsolatos. A 98/1951.

[5] Ilyen probléma merült fel pl. a miskolci megyei bíróság P. 21.321/1964. számú perében.

(IV. 21.) Mt. sz. rendelet hatálya alá eső írói művek esetén a jogszabály a kiadó részére egyoldalú jogokat biztosít, vagylagosan jogosítja fel a kiadót arra, hogy a kéziratot átdolgozásra és kiegészítésre visszaadja, vagy a szerződéstől elálljon. Azonban a kiadó *választási jogát* csak a jogszabályok keretei között gyakorolhatja. A kiadói szerződésben részt vevő feleket *kölcsönös együttműködési kötelezettség* terheli, és jogaikat *rendeltetésszerűen* kell gyakorolniok. [Ptk. 2. § (2), 4. § (2) bek.] A kiadó mint jogosított együttműködési kötelezettségénél fogva köteles az adott helyzetben általában *elvárható módon elősegíteni a teljesítést.* [Ptk. 277. § (2) bek.] Ezért, ha a kéziratnak *kijavítható hibája* van, ha a kézirat módosítás és kiegészítés útján a kiadásra alkalmassá tehető, akkor a kiadónak — feltéve, hogy egyéb nyomós okok ebben nem akadályozzák — elsősorban kiegészítésre és módosításra kell visszaadnia a kéziratot. Ezt követeli a rendeltetésszerű joggyakorlás és az adott helyzetben általában elvárható együttműködési kötelezettség. Ezért aggályosnak tekinthető, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésében figyelmen kívül hagyta ezeket a szempontokat, és elszigetelten csak a 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet 7. §-ának a szövegét vizsgálta. Megállapította, hogy a per tárgyát képező kiadói szerződés alapján alkotott regény *abban a formájában,* ahogyan azt a szerző a kiadónak átadta, kiadásra nem alkalmas. Ezért a Legfelsőbb Bíróság szerint a kiadó jogosan bontotta fel egyoldalúan a szerződést, mert ilyen esetben kizárólag a kiadó megítélésétől függ, hogy megfelelő átdolgozásra visszaadja a művet vagy eláll az ügylettől.[6] A jogszabály ilyen elszigetelt, formális értelmezése nem felelhet meg a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveinek, és nem fedi a Legfelsőbb Bíróság egyéb ügyekben folytatott gyakorlatát sem. Így pl. a 874. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás indokolása elvi éllel szegezi le, hogy a polgári jogi viszonyban az egyik felet megillető *választási jogot* az együttműködési kötelezettségnek megfelelően, és a jog rendeltetésszerű gyakorlásával kell megvalósítani.[7]

b) A kiadó — a rendeltetésszerű joggyakorlás és az együttműködési kötelezettség korlátai között — az alkalmatlan kéziratot vagy visszaadja *kijavítás* (kiegészítés, módosítás) végett, vagy *eláll* a szerződéstől. A kiadónak azzal a tényével, hogy a művet kijavítás végett visszaadja, a választási jog megszűnik. Azonban a választási jog gyakorlásával, illetve megszűnésével nem szűnik meg véglegesen az elállási lehetőség, mert az feléledhet. Ha a szerző az átdolgozást vagy kijavítást *neki felróható* okból a kitűzött határidő alatt megfelelően nem teljesíti, a kiadó a szerződést egyoldalúan felbonthatja. [R. 7. § (4) bek.] Ebben az esetben viszont a felróhatóság vizsgálatának a szükségessége szűkebb körre szorítja az elállási jog érvényesülését. A választási jog gyakorlása előtt a kiadó akkor is jogosult elállni, ha a kézirat alkalmatlansága nem róható fel a szerzőnek. A kijavításra, illetve kiegészítésre visszaadott kézirat alkalmatlansága címén viszont már csak akkor van helye elállásnak, ha az alkalmatlanság a szerzőnek felróható.

A jogszabálynak ezek a rendelkezései összhangban vannak a felek együttműködési kötelezettségének és a választási jog rendeltetésszerű gyakorlásának az igényével. Ezek a szempontok ugyanis megkövetelik egyrészt, hogy a kiadó csak akkor álljon el, ha a kézirat hibája kijavítás útján nem orvosolható. Másrészt viszont ezek a szempontok azt is szükségessé teszik, hogy a kiadó csak akkor adja vissza a kéziratot kijavításra, ha megvan a *reális lehetősége,* hogy ezáltal a kézirat kiadásra alkalmassá válik.

c) Ha a kiadó *alkalmatlanság* címén áll el a szerződéstől, de ez az alkalmatlanság a *szerzőnek nem róható fel,* akkor a kifizetett előleget a kiadó nem követelheti vissza. Sőt köteles a *teljes jogdíjat* megfizetni. [R. 7. § (5) bekezdése.] Az elállás következtében tehát csak a mű kiadási kötelezettsége alól szabadul, nem mentesül a díj fizetésétől. Ez a díjfizetési kötelezettség természetesen csak akkor állapítható meg, ha előzetesen a kiadó nem adta vissza az alkalmatlan kéziratot kijavításra. Kijavítás után ugyanis már csak a szerzőnek felróható alkalmatlanság címén lehet a szerződéstől elállni.[8]

A szerzőnek fel nem róható alkalmatlanság miatt történő elállás esetén azért marad fenn a díjfizetési kötelezettség, mert a *szerzői jogdíj* — bár a munkabértől eltérő természetű — mégis végső soron a szerző tevékenységének, munkájának a díjazása. Ha a munkát elvégezte, vállalt kötelezettségét az adott helyzetben általában elvárható módon teljesítette, akkor igényt tarthat a díjazásra, — függetlenül attól, hogy a kiadó számára a mű mégsem alkalmas a kiadásra. A kiadónak kell viselnie annak a kockázatát, hogy olyan szerzővel vagy olyan témára kötött szerződést, amely szerződés alapján kiadásra alkalmas mű a szerző minden igyekezete ellenére sem jöhet létre.[9]

---

[6] A Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20.333/1965—30. számú ítélete rendelkezett így. Ezzel szemben *Világhy* álláspontja szerint a kiadó csak akkor állhat el a szerződéstől anélkül, hogy előbb a kéziratot kijavításra visszadná, ha a kézirat a kiadásra *véglegesen* alkalmatlan. — Dr. Világhy Miklós—Dr. Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. — Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. II. köt., 280. old.

[7] Bírósági Határozatok, 1965. évi 4. sz., 153. old.

[8] A 98/1951/IV. 21/MT. sz. rendelet 7. §-ának az (5) bekezdését nem lehet a rendelet szövegéből kiszakítottan értelmezni. Nem jelenti ez a rendelkezés azt, hogy a kiadó a kézirat elfogadását önkényesen, minden indok nélkül megtagadhatja, ahogyan azt egyesek értelmezik. Pl. Dr. Palágyi Róbert: A magyar szerzői jog zsebkönyve, Budapest, 1957. — 96. oldal. — A kiadó az elfogadást alkalmatlanság címén tagadhatja meg, ami lehet a szerzőnek felróható, de bekövetkezhet a szerző hibája nélkül is. Ez utóbbi esetre utal a 7. § (5).

[9] Hasonló megítélésen alapszik az a rendelkezés, amely szerint pl. a megbízott akkor is követelheti díját, ha eljárása nem vezetett eredményre. [Ptk. 478. § (2) bekezdés.]

A kétségtelenül világos és elvileg is indokolt jogszabályi rendelkezés ellenére bizonytalanság tapasztalható a bírósági gyakorlatban a 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet 7. § (5) bekezdésének az alkalmazásánál. A Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésében alkalmatlanság címén történő elállás alapján a *felróhatóság vizsgálata nélkül* kötelezte a szerzőt a kapott előleg visszafizetésére. Jogszabályi rendelkezésre történő hivatkozás mellőzésével, a hivatkozott rendelet 7. § (5) bekezdésének a teljes figyelmen kívül hagyásával mondotta ki, hogy a kiadói szerződés egyoldalú felbontásának a jogkövetkezménye, hogy a teljesedésbe nem ment szerződés alapján adott előleget a szerzőtől visszakövetelheti.[10] Ez a megállapítás minden feltétel nélkül még akkor sem lenne elfogadható, ha a bíróság kifejezetten megállapította volna, hogy az alkalmatlanság a szerzőnek felróható.

c) A *szerzőnek felróható alkalmatlanság* jogcímén történő elállás jogkövetkezményei sem egyértelműek. Ha kijavításra történő visszaadás után áll el a kiadó a szerződéstől felróható alkalmatlanság címén, akkor a szerző nem követelhet jogdíjat, és a már felvett előleget is tartozik visszafizetni. A jogszabály szavai szerint ilyenkor a kiadó a kifizetett előleget *visszakövetelheti,* vagy *panasszal* fordulhat az illetékes miniszterhez, aki az előlegnek a szerző részére más kiadótól esedékes szerzői jogdíj terhére történő megtérítése iránt intézkedik. [R. 7. § (4) figyelemmel 8. § (2) bekezdése.] Ennek a jogszabályi rendelkezésnek a helyes értelme nem elég világos. Nem tűnik ki ugyanis pontosan, hogy a kiadó mi között választhat, mert a panaszeljárás útján történő visszakövetelés is visszakövetelés. Tehát nem eltérő jog gyakorlását jelenti, hanem inkább csak a visszakövetelés sajátos módját jelöli meg, jogérvényesítési eszközt jelent. Kérdés ezért, hogy a visszakövetelési igénynek a miniszteri panasz útján történő érvényesítésével szemben mit jelent az, hogy helyette a kiadó a „visszakövetelést" is választhatja? — Lehet-e ilyenkor a követelés kinyilvánításán túl az igényt a törvény rendes útján érvényesíteni? — Tekintettel arra, hogy a kiadói szerződés polgári jogi viszonyt hoz létre, a kiadó — külön kizáró törvényes rendelkezés nélkül — nincs elzárva attól, hogy az előleget *bírói úton* követelje vissza.

A 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet nem tartalmaz rendelkezést arra, mi történik, ha a kiadó közvetlenül a kézirat benyújtása után — kijavításra történő visszaadás nélkül — áll el a szerződéstől a szerzőnek felróható alkalmatlanság címén. Ezért a szerződésekre vonatkozó általános szabályokat kell alkalmazni ilyenkor. A Ptk. szerint felbontás esetén a szerződés *megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal* szűnik meg, és a már teljesített szolgáltatások visszajárnak. [Ptk. 319. § (2) bekezdése.] Ezért elvileg a kiadó az általa kifizetett előleget a szerzőtől ilyen esetben is visszakövetelheti.

[10] Pf. IV. 20.333/1965/30.

d) A 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet hatálya alá nem tartozó kiadói ügyleteknél a szabályozás részben hasonló, bizonyos fokig azonban eltérő. Az alkalmatlan kézirat esetén a kiadó követelheti a szerződésileg megállapított minőségnek megfelelő teljesítést. Tehát visszaadhatja a kéziratot *kijavítás*ra. *Elállás*ra csak akkor kerülhet sor, ha a mű alkalmatlansága a *szerző hibájá*ból ered. Elállás esetén az általános szabályoknak megfelelően a szerző további díjazásra nem tarthat igényt, a kapott előleget is vissza kell fizetnie. [Kt. 516. § (2) bek., Ptk. 319. §.]

2. Késedelem

A kiadó a *szerző késedelme* miatt is elállhat a szerződéstől. A 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet azonban ezzel kapcsolatban csak az *előleg visszakövetelésé*ről intézkedik. Ha a szerző a vállalt vagy a kijavításra megszabott, illetve a szerző kérésére meghosszabbított határidőt nem tartja meg, akkor a kiadó a kifizetett előleget visszakövetelheti. A visszakövetelési jog érvényesítése ugyanolyan módon történhet mint az alkalmatlanság címén gyakorolt elállásnál. [R. 8. § (2) bek.] Azonban a késedelemre alapított visszakövetelési jog nem jelent egyben elállást is. Ha nem történik elállás, akkor a szerző a késedelemtől függetlenül benyújthatja a kéziratot (a megszabott jogkövetkezmények terhe mellett), és a kiadó ezt köteles el is fogadni. Ha a kiadó a késedelmesen benyújtott kéziratot elfogadja, jogosult a késedelem minden megkezdett hónapjára a jogdíjat legfeljebb 5%-kal csökkenteni. [R. 8. § (3) bekezdés.]

Késedelem címén elállásra a Ptk. általános rendelkezései, illetve a Kt.-nak a Ptké. által fenntartott szabályai alapján a következő esetekben van lehetőség:

a) A késedelmet a *szerző hibája* okozza. (Kt. 516. §).

b) A kéziratot — rendeltetésénél fogva — *meghatározott időpontban* — és nem máskor — kellett volna benyújtani. [Ptk. 300. § (2) bek.] Ilyen eset, amikor pl. meghatározott időpontban megjelenő kiadmány számára készül a mű, tehát a kiadó nem tekinthet el a kéziratnak a kikötött időpontban történő benyújtásától.

c) A késedelem folytán a teljesítés többé *nem áll a kiadó érdekében.* [Ptk. 300. § (1) bek.] Pl. ha a késedelem miatt a kiadni tervezett mű időközben elvesztette időszerűségét.

d) A kiadó a szerző részére az *utólagos teljesítésre megfelelő határidőt szabott,* és ez eredménytelenül telt el. [Ptk. 300. § (2) bek. 2. tét.] Az utólagos határidő engedélyezéséről a 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet 8. § (1) bekezdése rendelkezik. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a kijavításra megszabott határidő nem tekinthető meghosszabbított határidőnek. Erről csak akkor lehet beszélni, ha a kijavítási határidőt hosszabbítják meg.

Késedelem a kiadó terhére is megállapítható. A kiadó köteles a művet a szerződésben megszabott határidőben — legkésőbb a kézirat elfogadását követő egy év alatt — kiadni. A 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet 9. § (2) bekezdése e határidő meghosszabbítására is lehetőséget ad, de csak késedelmi kötbér fizetése ellenében. A meghosszabbított határidő eredménytelen elteltével a *szerző elállhat* a szerződéstől, és követelheti a jogdíj teljes összegét. [R. 9. § (3) bek.] Az elállási jogosultság gyakorlása azonban nem kötelező, és a szerzőnek arra is lehetősége van, hogy elállás helyett teljesítést követeljen. [Ptk. 300. § (1) bek.] Ugyanis nemcsak a kiadónak, hanem a szerzőnek is érdeke fűződik a mű megjelenéséhez. A kiadó teljesítése nem korlátozódik a díj fizetésére, a mű meghatározott időn belül történő kiadása iránti kötelezettségének is eleget kell tennie. Kérdésként vetődhet azonban fel, hogyan lehet szorítani a kiadót ennek a kötelezettségének a teljesítésére.

VI. A teljesítés lehetetlenülése

A kiadói szerződés célja valamely kész vagy elkészítendő mű kiadása. Vannak azonban esetek, amikor a *kiadás nem valósul meg.* Ez eshet a szerző vagy a kiadó terhére, de lehetséges, hogy mindkettőtől független okra vezethető vissza. A *szerző terhére esik* a kiadás elmaradása, ha a kiadó a szerző hibája miatt áll el a szerződéstől (késedelem, a szerzőnek felróható alkalmatlanság). Ez a szerző díjigényének az elvesztésével jár. Viszont a *kiadó terhére esik,* ha a kiadó a szerzőnek fel nem róható alkalmatlanság címén áll el a szerződéstől anélkül, hogy előzőleg a kijavítható művet kijavítás végett visszaadta volna. A kiadó terhére esik, ha a szerző áll el a kiadó késedelme miatt. Ilyen esetekben a kiadó a kiadás elmaradása ellenére köteles díjat fizetni.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a szerződés anélkül hiúsul meg, hogy a meghiúsulás oka akár az egyik, akár a másik fél akaratára, magatartására volna visszavezethető. Ezek a *teljesítés lehetetlenülésének* az esetei.

A teljesítés lehetetlenülésének a jogkövetkezményeiről elsősorban a Ptk.-nak a szerződésekre vonatkozó általános szabályai rendelkeznek. Ha a teljesítés olyan okból vált lehetetlenné, amelyért egyik fél sem felelős, a szerződés megszűnik. Az erről tudomást szerző fél haladéktalanul köteles a másik felet értesíteni. Az értesítés elmulasztásából eredő kárért a mulasztó felelős. (Ptk. 309. §.)

A kiadói szerződésre vonatkozó különös szabályok szerint ilyenkor a szerződés megszűnése a szerző díjigényét nem érinti, vagy csak részben érinti. *Teljes összegű jogdíj* jár a szerzőnek, ha a kiadó a szerzőt a nyomdai levonatok imprimálása után értesíti a lehetetlenülésről. Ilyenkor ugyanis a lehetetlenné válás már teljesen a kiadó érdekkörébe esik. Ezért indokolt, hogy ennek a következményeit is a kiadó viselje. Egyebekben a jogi szabályozás nincs tekintettel arra, hogy a vétlen lehetetlenülés oka kinek az érdekkörében merült fel. Az *imprimálás előtt,* de a kézirat elfogadása után a szerzőnek a díj 80%-ára van igénye. Ha az elfogadás még nem történt meg, a szerzőt az általa kimutathatóan elvégzett munkával arányban álló jogdíj illeti. [Vhr. 16. § (1) bek.]

Korábban már kitűnt, hogy a kijavításra visszaadott kézirat alkalmatlansága címén csak a szerzőnek felróható okból lehet a szerződéstől elállni. Ha a kézirat — anélkül, hogy ez a szerzőnek felróható volna —, *ismételt kijavítás* után sem alkalmas a kiadásra, akkor a teljesítést meghiúsultnak kell tekinteni. Ilyenkor a szerződés a teljesítés lehetetlenné válása folytán szűnik meg. A szerző részére a szerződés szerinti alsó határérték 25%-át meg nem haladó *mérsékelt díj* jár. [Vhr. 17. § (1), (2) bek.]

A 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendelet hatálya alá nem tartozó kiadói szerződéseknél a Ptké. által hatályában fenntartott Kt. bizonyos fokig más elvek szerint szabályozza a lehetetlenülés következményeit. Ezeknek a következményeknek az alkalmazása — a vállalkozási szerződésekhez hasonlóan — attól függ, hogy *kinek az érdekkörében* valósult meg a lehetetlenülés oka. Ez a következetesebb szabályozás. A lehetetlenülés következményeinek a viselése valójában *kárveszélyviselést* jelent. Azt jelenti, hogy valamely véletlen esemény jogkövetkezményeit kinek kell viselnie. Természetes igény, hogy az viselje a veszélyt, akinek az érdekkörében a veszély oka felmerült. A vállalkozáshoz hasonló szabályozási módot indokol az a körülmény is, hogy a jövőben alkotandó műre vonatkozó kiadói szerződés bizonyos fokig rokon vonásokat mutat a vállalkozással.[11]

A szerző érdekkörébe tartozó ok felmerülésének minősül, ha a kézirat a szerzőnél elvész vagy a szerző a mű elkészítése előtt meghal. Ilyenkor a Kt. szerint a szerző, illetve jogutóda kötelezettsége megszűnik, viszont a díjra nem tarthat igényt, a kapott előleget is köteles visszafizetni. A kiadó érdekkörében felmerülő lehetetlenülés következik be, ha a kézirat a kiadónál vész el, vagy más, a kiadó személyében beálló véletlen ok valósul meg. Ilyen esetben a kiadó kötelezettsége a díj fizetésére korlátozódik. (Kt. 528. §, 531. §.)

Törő Károly

[11] A vállalkozási szerződéssel kapcsolatos veszélyviselési problémákat ismerteti: *Kemenes Béla:* Veszélyviselés a vállalkozási szerződés körében. Magyar Jog, 1958. évi 8. sz. — Valamint *szerző:* A polgári jog veszélyviselés elvi alapja és néhány sajátossága. J. K., 1964. 5. sz., 293. old.

A Fővárosi Területi Munkaügyi Döntőbizottság ítélkezésének egyes kérdései*

A Munka Törvénykönyvének 1965. január 1. napjával bekövetkezett módosítása jelentős változásokat hozott a munkaügyi viták eldöntése terén. Minden munkaügyi vitában — a magasabb vezetőállású dolgozók munkaügyi vitáinak kivételével — első fokon a munkaügyi döntőbizottságok járnak el. Nagymértékben megnőtt a korábbi területi egyeztető bizottságok helyébe lépett területi munkaügyi döntőbizottságok felülbírálati jogköre is, mert a munkaügyi döntőbizottságok határozata ellen — a kereskedelmi és raktári dolgozók leltárhiányát, a dolgozó életének, egészségének vagy testi épségének megsértése miatt felmerült kárt, valamint a dolgozó által bűncselekménnyel okozott kár megtérítését tárgyazó munkaügyi viták kivételével (Mt. 145. § (2) bek.) — a területi munkaügyi döntőbizottságokhoz lehet jogorvoslattal élni.

A rendes jogorvoslatok köre ezzel be is zárult.

A korábbi helyzettől eltérően ugyanis a területi munkaügyi döntőbizottságok határozatai végérvényesek, jogerősek és végrehajthatóak; ellenük a járásbíróság előtt keresetet indítani nem lehet, legfeljebb rendkívüli jogorvoslattal úgymint új eljárás kezdeményezése iránti kérelemmel lehet élni vagy ügyészi óvással támadhatók meg.

Mindezek nemcsak több feladatot, hanem fokozottabb felelősséget hárítottak a területi munkaügyi döntőbizottságokra.

Az új jogszabályi rendezés a korábbiakhoz képest különböző problémákat vetett fel a területi munkaügyi döntőbizottságok ítélkezésében és feltétlenül szükségessé tette új joggyakorlat kialakítását, különösen az olyan témájú ügyekben, amelyek a módosított hatásköri szabályoknál fogva kerültek a területi munkaügyi döntőbizottságok hatáskörébe, és amelyeket korábban a bíróságok bíráltak el.

Ilyenek voltak különösen a fegyelmi ügyek, bizonyos vonatkozásban a vezető- és magasabb vezetőállású dolgozók, valamint a kisipari termelőszövetkezetekkel, mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel és a magánmunkáltatókkal munkaviszonyban álló dolgozók munkaügyi vitái.

A fentiek előrebocsátása után, figyelembevéve, hogy egy értekezés keretei nem teszik lehetővé miszerint a téma valamennyi kérdésével is behatóan foglalkozzam, csupán a legfontosabb és a — tapasztalataink szerint — leginkább érdeklődésre számottartó problémák ismertetésére törekszem.

* A Magyar Jogász Szövetségben 1966. szeptember 28-án tartott előadás alapján. *(Szerk.)*

Munkaviszony keletkezése — módosítása — megszüntetése

1. Tapasztalatunk az, hogy a munkaszerződések megkötésével, annak alakiságaival különösebb problémák nem merülnek fel, az ilyen irányú viták száma általában elenyésző.

Többször előfordul azonban az, hogy a munkáltatók az Mt. 18. § (1) bek.-ben foglalt előírások ellenére az Mt. V. 27. §-ának rendelkezéseit is megsértve a szerződéskötéstől számított három napon belül nem adnak a dolgozónak a szerződésben megállapított munkabéréről értesítést. Ilyen esetben a dolgozó a közlés elmulasztása miatt panasszal élhet a munkaügyi döntőbizottsághoz, azonban a munkaszerződést — amellett, hogy a vállalatot a bér közlésére kötelezzük — érvényesen megkötöttnek tekintjük.

2. A munkaviszony folyamatosságával kapcsolatban a jogszabályok rendelkezései mellett több kérdést kellett a gyakorlatnak tisztáznia, pontosabban a jogszabály gyakorlati alkalmazásának miként jét megszabnia.

Az Mt. V. 30. § (1) bek. értelmében a munkaviszony folyamatosságát nem szakítja meg a munkaviszony megszűnése, ha a dolgozó 30 napon belül új munkaviszonyba lép. Ugyanakkor viszont a (2) bek. megállapítja, hogy megszakad a folyamatosság, ha a munkaviszony fegyelmi elbocsátással, bírói ítélettel, a dolgozó jogszabálynak meg nem felelően történt kilépésével vagy a dolgozó felmondásával szűnt meg. E jogszabályhely második fordulatában megállapított *a)—f)* pontokban felsorolt kivételek gyakorlati alkalmazása jelentett több megoldandó problémát.

A *b)* pont szerint a dolgozó nem veszíti el munkaviszonyának folyamatosságát, ha azt azért mondotta fel, mivel házasságot kötött vagy házastársát más helyiségbe helyezték és annak lakóhelyére kíván költözni. Kezdetben felvetődött, hogy maga a házasságkötés címe elégséges-e a joghátrány nélküli felmondáshoz, továbbá, hogy a felmondás jogával a házasságkötés után azonnal kell-e élni. Előfeltételnek tekintettük, hogy a dolgozó ne pusztán a házasságkötés, hanem a házastársa lakóhelyére történt költözés miatt szüntesse meg munkaviszonyát, azaz a házasságkötés ténye még nem alap a joghátrány nélküli felmondáshoz. De következetesen folytatjuk azt a gyakorlatot is, hogy a felmondással nem kell azonnal a házasságkötés után élni, mert sokszor előfordul például, hogy a házastárs lakóhelyén csak később áll megfelelő lakás rendelkezésre. Lényeges azonban, hogy a házasságkötés címén csak egy ízben van felmondásnak helye. Ha a dolgozó több ízben köt házasságot és a fenti feltételek egyébként fennforognak, ez a jog minden esetben megilleti.

A *c)* pont szerint ugyanezen jogok illetik meg a dolgozó nőt, ha terhes lett, illetőleg szült, feltéve, hogy a felmondás jogát legkésőbben gyermekének harmadik életévéig gyakorolja. Több munkáltató ezt a jogszabályhelyet úgy magyarázta, hogy ezt a jogát az anya gyermekének születése után a három éven belül is csak egy ízben gyakorolhatja. A jogszabály helyes magyarázata arra a megállapításra vezetett, hogy a gyermek harmadik életévének betöltéséig a dolgozó nő több alkalommal is, sőt más-más munkáltatónál fennálló munkaviszonya tekintetében is gyakorolhatja.

3. Az Mt. 30. §-a szerint a határozatlan időre szóló munkaviszonyt a dolgozó felmondással megszüntetheti, mégpedig az Mt. 31. §-ában írtak alapján a munkaviszony megszüntetésének tervezett időpontjánál legalább 15 nappal korábban. Mivel sem ez a törvényhely, sem más jogszabály idevonatkozóan további előírásokat nem tartalmaz, a dolgozónak a felmondás okát közölnie nem kell. Ha azonban az Mt. V. 30. § (2) bek. *a)—f)* pontjaiban feltüntetett kedvezményes munkaviszony-megszüntetésre tart igényt, a felsorolt okokat nem csak közölni, hanem bizonyítani is köteles.

Több vállalat arra a helytelen álláspontra helyezkedett, hogy a dolgozó a hivatkozott okokat a felmondás benyújtásával egyidejűleg köteles közölni és bizonyítani; ha ezt nem tette, munkakönyvét „felmondás a dolgozó részéről" bejegyzéssel adta ki. Ezt az álláspontot nem támogatjuk; a munkaviszony a felmondás hatályosulásáig fennáll és eddig az időpontig a munkakönyv a jogszabályok szerint a munkáltató kezelésében van, azt a munkaviszony megszűnésének napján köteles a kellő bejegyzésekkel ellátva kiadni, a dolgozó eddig az időpontig tehát joggal közölheti és bizonyíthatja a hivatkozott jogszabályhelyben felsorolt felmondási okokat. Senkit nem ér ugyanis sérelem, ha ez a közlés a munkaviszony megszűnése előtt bármikor történik.

4. Az átszervezés vagy létszámfelesleg címén eszközölt vállalati felmondással kapcsolatos viták elbírálása során általában csak azt vizsgáljuk, hogy történt-e valóban átszervezés a vállalatnál, nem vettek-e fel az elbocsátott dolgozó helyére új munkaerőt, illetve, nem szegték-e meg a felmondást tiltó vagy korlátozó jogszabályokat. Sok esetben azonban az érintett dolgozók a felmondás mögött rejlő okként a felettesekkel fennálló személyi ellentétre hivatkoznak, de a bizonyítás során ez legtöbbször nem állapítható meg megnyugtatóan; igen ritkán derült ki a joggal való visszaélés. Ilyen körülmények között természetesen a szubjektív feltevések nem vehetők figyelembe. Ugyanakkor viszont állandóan figyelemmel vagyunk a közérdekű bejelentőket illető törvényi védelemre.

A vállalatok a munkaviszony megszüntetése terén ritkán követnek el kirívó törvénysértést. A jogszabálysértő munkaviszony — megszüntetések oka túlnyomórészt a dolgozónak általuk nem ismert, ritkábban pedig figyelmen kívül hagyott, csökkent munkaképessége, nagy családja, néhány esetben pedig terhes állapota volt. A munkaügyi vita során a vállalatok azután azzal védekeztek, hogy a felmondás időpontjában nem volt tudomásuk a dolgozó csökkent munkaképességéről, terhességéről, családi körülményeiről és mindezek alapján vitatták, hogy a munkaviszonyt jogellenesen szüntették volna meg. Nem vitásan a tényállás igen sok esetben valóban ez is volt, mert a munkaviszony fennállása alatt, de még a felmondás velük történt közlésekor sem nagyon propagálják a dolgozók csökkent munkaképességüket, mégkevésbé a terhességüket. Mindazonáltal ha az említett tények bizonyítást nyertek, a dolgozó munkaviszonyát minden esetben helyreállítottuk.

5. 1965 első felében különösen sok problémát okozott a munkaviszonynak az Mt. 29. § (1) bek. *d)* pontjára alapozott azon a címen történt felmondása, hogy a dolgozó munkakörének ellátására alkalmatlan. A munkáltatókban ugyanis erősen élt még az Mt. korábbi 29. § (1) bek. *c)* pontjának első fordulata és emiatt nagyon sokszor szüntették meg a munkaviszonyt azon a címen, hogy a dolgozó kétszeri vagy többszöri figyelmeztetés ellenére sem végezte el megfelelően a munkáját. Kezdetben ilyen esetekben a munkaviszonyt helyreállítottuk és arra hívtuk fel a vállalat figyelmét, hogy a felhívott magatartás miatt fegyelmi eljárás lefolytatásának van helye; a munkaviszonynak az idézett törvényhely alapján való megszüntetését pedig kizárólag csak akkor hagytuk helyben, ha bizonyítást nyert, hogy a dolgozó munkakörének ellátására testi vagy szellemi fogyatékossága miatt alkalmatlan.

E kezdeti merev gyakorlaton azonban később enyhítettünk. Különösen az úgynevezett szellemi adottságok miatti alkalmatlanságok körét terjesztettük ki és elfogadtuk indokként például az olyan összeférhetetlen magatartást is, amely bár fegyelmi vétséget még nem képez, de a munka végzésének rovására megy. E gyakorlatban nyújtott további segítséget az autentikus állásfoglalás, s annak szemelőtt tartásával már ilyenként értékeltük a dolgozó sorozatos selejtgyártását, géptörését, a boltvezető többszöri, folyamatos leltárhiányát is, azaz mindazon körülményeket, amelyek azt bizonyítják, hogy a dolgozó az adott munkakörében megkívánt színvonalnak meg nem felelő munkát végzett sorozatosan.

6. A korábbiakhoz képest új lehetőséget állapít meg a munkaviszony megszüntetése terén az Mt. 29. § (2) bek.-e, mely szerint a vállalat — a szakszervezeti bizottság véleményének kikérése mellett — a korábban is ismert felmondási okokon túl is felmondhat annak a dolgozónak, akinek folyamatos munkaviszonya egy évnél rövidebb.

A vállalatok többsége abban a téves felfogásban szüntette meg egy évi folyamatos mun-

kaviszony hiánya címén dolgozói munkaviszonyát, hogy ennek az ominózus egy évnek a vállalatnál kell fennállania. Természetesen minden olyan esetben, amikor megállapítjuk, hogy a dolgozó — más munkahelyen eltöltött idejét is a jogszabályoknak megfelelően beszámítva — egy évnél hosszabb folyamatos munkaviszonnyal rendelkezik, a fenti címen történt felmondást hatálytalanítjuk.

7. Az áthelyezéssel kapcsolatban két probléma volt gyakori: az egyik az áthelyezés jogcímének feltüntetése, a másik pedig annak a kérdésnek vizsgálata, miként kell érteni azt a rendelkezést, miszerint az áthelyezés a dolgozóra nézve aránytalanul sérelmes ne legyen.

Korábban a dolgozó áthelyezésére vagy népgazdasági érdekből, vagy a dolgozó kérelmére került sor. Az Mt. V. módosított 35. §-a szerint a vállalaton belül a dolgozót a vállalat előtt álló feladat elvégzése, egészségének védelme vagy más fontos okból lehet áthelyezni. E rendelkezés szükségessé teszi annak kimondását, hogy a vállalat köteles megjelölni az áthelyezés jogcímét. Ítélkezési gyakorlatunk szerint ennek eleget tesz a vállalat ha — az áthelyezést szükségessé tevő indoktól függően — csak a jogszabályban megjelölt jogcímet, úgymint a vállalat előtt álló feladatot, vagy a dolgozó egészségének védelmét tünteti fel. A harmadik esetben azonban nem tartottuk elégségesnek csupán az „egyéb fontos ok"-ra utalni, hanem a tényleges ok megjelölését is megkívánjuk. Ez azért is szükséges, hogy ennek figyelembevételével módunkban legyen megállapítani a dolgozót esetleg ért sérelem arányát. Különösen szigorúan vizsgáljuk ugyanis, hogy az áthelyezés során a dolgozót nem érte-e aránytalanul súlyos sérelem. Természetesen mindig egyéniesítve folytatjuk ezirányú vizsgálatainkat és így például aránytalanul súlyos sérelemnek láttuk a 200 Ft-os bércsökkenést egy 1100 Ft bérű segédmunkásnőnek takarítói munkakörbe való helyezésénél, míg ugyanakkor egy 2300 Ft fizetéssel rendelkező gépkocsivezetőnél — akit betegsége miatt kellett más munkakörbe helyezni — az ilyen mértékű bércsökkenést már nem vettük figyelembe.

Bár eléggé elterjedt felfogás, hogy az aránytalan sérelem csak bércsökkenésben mutatkozhat, gyakorlatunkban minden más körülményre is figyelemmel vagyunk. Az aránytalanul súlyos sérelem fennforgásának megállapítása esetében sem helyeztük mindenkor hatályon kívül a vállalat intézkedését. Több alkalommal ugyanis az áthelyezési határozatban megjelölt új munkakör tekintetében a vállalatot olyan további más munkakör kijelölésére kötelezzük, amelyben az aránytalanul súlyos sérelem már nem áll fenn.

8. Az Mt. 49/A. §-a ugyancsak egy korábban nem ismert új gyakorlatnak az alapjává vált, miszerint a vállalat köteles a dolgozót kérelmére az általa megjelölt másik vállalathoz áthelyezni, ha munkakörének ellátása egészségét súlyosan veszélyezteti és új munkaviszonyában ilyen veszélyeztetésnek nincs kitéve, vagy nem a szakképzettségének megfelelő munkakörben dolgozik és új munkaviszonyában ilyen munkakörbe kerül.

Az első fordulatnál a gyakorlat kialakítása nem jelentett nehézséget, mert az egészség veszélyeztetettségének ténye orvosilag könnyen bizonyítható. A második fordulat magyarázása azonban már több vitatható kérdést vet fel már csak azért is, mert a dolgozóknak a kötelező áthelyezésük iránti igénye — megállapíthatóan — rohamosan emelkedik. A dolgozók ugyanis így akarják elkerülni a felmondásukhoz fűződő hátrányokat. Az ilyen irányú igényeket túlnyomórészt elutasítjuk.

Problematikus, ha a dolgozó a már régebben szerzett szakképzettsége ellenére évekkel ezelőtt olyan munkaviszonyt létesített, amelyben ezt a képzettségét nem kellett használnia, most viszont — leginkább a magasabb bér vagy más előnyök miatt — kéri a szakképzettségének megfelelő, más vállalatnál levő munkahelyre történő áthelyezését. E kérdés elbírálásánál a gyakorlatunkban két nézőpont ütközése látszik fennforogni. Az egyik az, hogy amikor a dolgozó — bár szakképzettségének birtokában — az adott munkahelyre elhelyezkedett, ezzel leszámolt azzal, hogy képzettségét nem fogja tudni hasznosítani. A munkáltató, amely alkalmazta az adott munkakörben, számít reá és esetleg súlyosan érinti a munkaviszony megszüntetése s emellett még az áthelyezés alkalmazása; egy kissé rosszallható a dolgozó részéről, hogy annak idején nem igyekezett a képzettségének megfelelő munkahelyre elhelyezkedni.

A másik — a gyakorlatban támogatást érdemlő — nézőpontból vizsgálva viszont a kérdést, a népgazdaság érdekét is szolgálja az, ha mindenki a szakképzettségének megfelelő munkakörben fejti ki képességeit, végzi munkáját és ezáltal a tőle telhető maximumot nyújtja a társadalomnak.

A fentiekkel szemben viszont következetesebb jelenlegi álláspontunk az olyan esetekben, amikor a dolgozó több szakképzettséggel is rendelkezik és ezek közül az egyiknek megfelelő munkakörben dolgozik már hosszabb ideje és mégis a valamelyik másik (esetleg még nem is gyakorolt) szakképzettségének megfelelő más munkakörbe kéri, más vállalathoz történő áthelyezését. Ezeket az igényeket elutasítjuk, mert a dolgozó ténylegesen a szakképzettségének megfelelő munkakörben dolgozik és megítélésünk szerint az Mt. V. 49/A. §-ának kötelező áthelyezést előíró rendelkezése ezekben az esetekben nem is alkalmazható.

9. Az Mt. V. 51. § (4) bek. szerint második állás vagy mellékfoglalkozás esetén az ezek alapján járó személyi alapbér együttes összege nem haladhatja meg a főállásban kapott személyi alapbér 50%-át. Az Mt. 65/B. §-a szerint pedig ha a dolgozó több vállalattal áll munkaviszonyban, részére a második állás után járó munkabérnek csak a fele jár, viszont a mellékfoglalkozás után a munkabér teljes egészében megilleti.

Az Mt. V. 51. § (4) bek. tehát alkalmazási jellegű korlátozás, az Mt. 65/B. §-a viszont az érvényesen létesíthető másodállások, illetve mellékfoglalkozások körében a dolgozó részére járó munkabér kérdését rendezi.

Mindebből az következik és gyakorlatunkban is azt az álláspontot képviseljük, hogy ha például egy dolgozónak a főállásában a személyi alapbére 2400 Ft, akkor csak olyan másodállást, illetőleg csak olyan mellékfoglalkozást vállalhat, ahol az Mt. 65/B. §-a szerint járó személyi alapbére 1200 Ft-nál nem több. Több ügy kapcsán kellett felhívni a figyelmet arra is, hogy az előbb említett szabályok azt is jelentik, miszerint a főállásban 2400 Ft személyi alapbérben részesülő dolgozónál egy 1000 Ft-os munkabérű másodállás vállalása esetén annak ellenére is csak 500 Ft fizethető ki, ha az e munkakörre járó munkabér teljes összege is alatta van a főállás szerinti bér 50%-ának, azaz az 1200 Ft-nak; ezzel szemben viszont az 1000 Ft-os mellékfoglalkozású munkaviszonyban a példa szerinti esetben a munkabér teljes összege kifizethető.

Szülő nők kedvezményei

10. A dolgozó nők védelmére vonatkozó jogszabályok alkalmazási körében egy kérdésben kellett magyarázó gyakorlatot kialakítani. Nevezetesen az Mt. 98. § (4) bek.-e szerint a dolgozó nő kérelmére a vállalat igazgatója a szülési szabadság letelte után a szoptatás, valamint a gondozás biztosítására szoptatási időkedvezményt, illetve a gyermek harmadik életévének betöltéséig fizetésnélküli szabadságot köteles engedélyezni.

Több alkalommal előfordult, hogy a dolgozó nő kérelmére a munkáltató csak egy ízben engedélyezte a három éven belül hosszabb-rövidebb időre a fizetésnélküli szabadságot a második alkalommal pedig már elutasította az ilyen irányú kérelmet. Más esetben a dolgozó nő munkahelyet változtatott és az új vállalatnál kérte a fizetésnélküli szabadság engedélyezését — eredménytelenül. Határozatainkban leszegeztük, hogy az Mt. 98. § (4) bek.-nek alkalmazása a gyermek harmadik életévének betöltéséig több alkalommal is és bármilyen munkáltatónál is kötelező.

Felmerült a kérdés ellenkező előjellel is.

A dolgozó nő két-három éves időtartamú fizetésnélküli szabadságot vett igénybe, majd néhány hét, illetve hónap letelte után azzal az indokolással, hogy a gyermek gondozásáról más módon gondoskodott (pl. sikerült bölcsődében vagy hozzátartozóinál elhelyezni) munkára jelentkezett és közölte, hogy a fizetésnélküli szabadság még hátralevő részét igénybevenni nem kívánja. A munkáltató nem engedte munkába állani, legtöbbször azzal az indokolással, hogy helyettesítésére a fizetésnélküli szabadságának időtartamával megegyező meghatározott időre más dolgozóval munkaviszonyt létesített és azt nem áll módjában felmondani.

Annak kiemelése mellett, hogy ez a kedvezmény a gyermek gondozásának biztosítására szolgál, tehát annyi időre, amíg a gondozás más módon nem eszközölhető, kimondottuk, hogy az ilyen címen igénybe vett fizetésnélküli szabadság annak letelte előtt is megszakítható és a munkáltató a nődolgozót munkába állítani köteles. (Éppen ezért helyesen teszik tehát a munkáltatók, ha ilyen esetben nem az igénybevett teljes időtartamra, hanem csak rövidebb időre kötnek határozott idejű munkaszerződést a gyermekes anyát helyettesítő új dolgozóval és azt rendszeresen megújítják.)

11. Számottevő ügy kapcsán vitássá vált, hogy a csecsemőt örökbefogadó dolgozó nő igényt tarthat-e a fenti fizetésnélküli szabadságra.

Nem tettük magunkévá azt az álláspontot, hogy a nődolgozó „miért fogad örökbe csecsemőt, ha gondozását nem tudja biztosítani". Határozatainkban mindig megállapítottuk a gondozási szabadság igénybevételének jogosságát. A később megjelent központi elvi állásfoglalás az egyéb kedvezmények vonatkozásában is egyértelmű eligazítást ad, így ítélkezésünk e vonatkozásban már megerősítést nyert.

Fegyelmi felelősség

12. Teljesen új feladatként jelentkezett a Területi Munkaügyi Döntőbizottság ítélkezésében a fegyelmi ügyek elbírálása. Ennek során elsősorban a gyors befejezés szükségességét, valamint azt tartjuk szem előtt, hogy az ilyen tárgyú munkaügyi viták mikénti eldöntésével igen sok segítséget nyújthatunk a szocialista munkafegyelem megszilárdításához. Ezért gyakorlatunk alapvető irányvonalát az a meggondolás alakította ki, hogy a helyi körülmények és adottságok közvetlen ismeretében a munkáltató tudja legjobban megítélni, melyik az a fegyelmi büntetés, amely helyes arányban áll a dolgozó által elkövetett fegyelmi vétség súlyával, kihatásaival s a legjobban alkalmas mind az elkövető, mind pedig a vállalati kollektíva nevelésére, a szükséges megelőző hatás biztosítására.

Az ügyek nagy többségében helybenhagytuk a kiszabott fegyelmi büntetést és csupán az esetek kis számában — komoly indokok mellett — eszközöltünk mérséklést, esetleg hatályon kívül helyezést.

A fegyelmi ügyek elbírálása során elsődlegesen a vállalat munkafegyelmi helyzetét veszszük figyelembe, továbbá az elkövetett cselekmény súlyát és tekintettel vagyunk az elkövető személyére is; nevezetesen korábbi munkavégzésére, arra, hogy követett-e már el és milyen fegyelmi vétséget, végül pedig indokolt esetben a dolgozó szociális helyzetére. Az elbírálás során ezek a szempontok egyénenként és esetenként természetesen különbözőképpen érvényesülnek.

Így a közlekedési vállalatoknál a gépkocsivezetők ittasságát, közlekedési szabálysértéseit, nem kevésbé az ismételtséget általában szigorúbban vesszük figyelembe, mint más munkahelyeken. Ugyanakkor az építőiparban az igazolatlan mulasztásokat, a botrányokozást, a vezetőkkel és munkatársakkal szembeni durva magatartást — mint sajnos, nagymértékben elszaporodott fegyelmezetlenségeket — súlyosabban ítéljük meg már egyszeri elkövetés esetén is, mint más iparághoz tartozó munkahelyeken, ahol ezek általában nem jelentkeznek ilyen súllyal. Az olyan dolgozóknál pedig, akik korábban már több alkalommal követtek el fegyelmi vétséget, az elbírálás alá eső akár enyhébb, konkrét cselekménynyel kapcsolatban is helybenhagyjuk a legsúlyosabb fegyelmi büntetéseket, mivel e dolgozók személyében nagyobb mértékű társadalmi-veszélyességet látunk fennforogni. Olyan speciális munkaterületeken pedig, ahol az ellenőrzés teljes mértékben nem biztosítható (mint pl. a vendéglátóipar, a kereskedelem, a szállítás stb.) a társadalmi tulajdon elleni cselekményeket, mint fegyelmi vétségeket már az első elkövetésnél és kis összegnél is a legszigorúbban ítéljük meg.

Az ismertetett ítélkezési gyakorlat alapján a büntetés mérséklésére csak akkor kerül sor, ha — megítélésünk szerint — a munkáltató az előbb említett körülményeket nem helyesen mérlegelte. Így általában és akkor, ha a vállalat fegyelmi helyzete nem kívánta meg és a cselekmény súlya, valamint az elkövető személye sem tette indokolttá a súlyosabb büntetés kiszabását. Mérsékeljük a büntetést — az összes körülményeket egybevetve — ha a csekély súlyú fegyelmi vétséget első ízben megtévedt dolgozó követi el, vagy ha az okozott anyagi kár jelentéktelen. Kivételesen mérséklésre kerül sor néhány olyan esetben is, amikor úgy látjuk, hogy a (nem a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett vétség miatt!) kiszabott fegyelmi büntetés súlya nem is elsődlegesen a dolgozót, hanem az eltartásra szoruló családtagjait sújtja aránytalanul nagy mértékben. Előfordult mérséklés néhány olyan esetben, amikor maga a vállalat is közrehatott abban, hogy a dolgozó a munkafegyelmet megsértette. (Például a közlekedési vállalatok dolgozóinál elég gyakran fordul elő, hogy a kellő pihenőidő biztosításának elmaradása miatt a kifáradt gépkocsivezető balesetet okoz, a jegykezelő többször hiánnyal számol el és emiatt az okozott kár megtérítésére történő kötelezés mellett még fegyelmileg is felelősségre vonják.)

Példaként említem meg, hogy szigorú megrovásra mérsékeltük az egyik vasipari vállalatnál a dolgozó három napos igazolatlan mulasztása miatt kiszabott elbocsátás fegyelmi büntetést, mert az évek óta ott munkaviszonyban álló dolgozónak ez volt az első megtévedése. Hatályában tartottuk fenn viszont az ugyanilyen büntetést a Fővárosi Autóbuszüzem gépkocsivezetőjénél, aki már másodszor mulasztott igazolatlanul egy-egy napot, és ezzel a munkafegyelmet nagymértékben rontotta, valamint helyettesítése komoly nehézséget okozott, sőt a forgalomban is fennakadás jelentkezett. Rendszeresen helybenhagyjuk például az elbocsátást vagy az alacsonyabb munkakörbe történő fegyelmi áthelyezést a feketefuvarokat végző gépkocsivezetőknél, ugyanis számtalan esetben bebizonyosodott, hogy a feketefuvar során többször következik be baleset mint más körülmények között, mert ilyenkor a gépkocsivezető ideges, fél, nem a vezetésre összpontosítja a figyelmét, miért is veszélyezteti a forgalom biztonságát és jelentős anyagi károkat is okoz. (Például az ÉPFU Vállalat feketefuvaron levő gépkocsivezetője hajszolt sietsége miatt összeütközött egy másik gépkocsival, az alapvető jobbkézszabály megszegése miatt; elbocsátását helybenhagytuk. Ugyanígy jártunk el a Gumigyár egyik gépkocsivezetőjénél, aki a feketefuvarral hosszú időre kivonta gépkocsiját rendes feladatának teljesítése alól, és még balesetet is okozott.)

Különös szigorúsággal ítélkezünk az ittas gépkocsivezetők fegyelmi ügyeiben, és itt a cselekmény nagyfokú társadalomveszélyessége miatt a legszigorúbb büntetéseket sem mérsékeljük. Sajnos, az ilyen ügyek száma meglehetősen nagy az ügyforgalmi statisztikánkban.

Az építőiparban általában az ittasság, a botrányokozás, a vezetőkkel és munkatársakkal szembeni durva magatartás képezi alapját a legtöbb fegyelmi büntetésnek. Döntőbizottságunk általában egyetért az ilyen cselekmények miatt kiszabott súlyosabb fegyelmi büntetésekkel és a benyújtott fellebbezéseket elutasítja. Csak rendkívüli esetben alkalmaztunk mérséklést, így például olyankor, amikor bizonyítást nyert, hogy a dolgozó azért támadt a vezetőjére, mert az is megengedhetetlen — az emberi méltóságot sértő — hangot használt vele szemben és ő emiatti felindultságában ragadtatta el magát. Egy másik esetben az egyes kedvezmények megvonására enyhítettük az egyik építőipari vállalat öt segédmunkásának elbocsátás büntetését, akikkel munkaidőben együtt italozott a művezetőjük is, majd amikor az ital hatására hangoskodás és veszekedés keletkezett, éppen a művezető rótta fel nekik a munkafegyelem megsértését és kezdeményezett fegyelmi eljárást.

13. Tapasztalataink szerint a vállalatok ritkán élnek az egyes kedvezmények megvonásában jelentkező fegyelmi büntetéssel. Ennek — megállapításaink szerint — az a fő oka, hogy a legtöbb üzem nyereségrészesedési, illetve prémium-szabályzatának előírásai szerint a megrovás és a szigorú megrovás, de néhol más jogerős fegyelmi büntetés is — automatikusan — a nyereségrészesedés, illetve a prémium bizonyos mértékű elvesztésével jár együtt.

Megállapíthatóan a fegyelmi büntetések próbaidőre való felfüggesztésének lehetőségével sem élnek a munkáltatók és az ebben rejlő nevelő hatást kihasználatlanul hagyják.

Végül — igen sajnálatos módon — úgyszólván alig alkalmazzák az Mt. V. 35./E. §-ában biztosított azon lehetőséget, miszerint ha a dolgozó

a munkáját ismételt figyelmeztetés ellenére hanyagul végzi, fegyelmi büntetés kiszabása helyett személyi alapbérét csökkenteni vagy őt alacsonyabb fizetési osztályba sorolni lehet.

Az említett problémakörben annak elérésére törekszünk, hogy a megrovás és a szigorú megrovás fegyelmi büntetések elkülönülten — mondhatni a maguk erkölcsi súlyában — jelentkezzenek, miért is a jövőben a vállalati nyereségrészesedési és prémium szabályzatokat feltétlenül úgy kellene megalkotni, hogy azok lehetőleg ne tartalmazzanak fegyelmi büntetés kiszabásával egyidejűleg automatikus megrovást, illetve csökkentést. Ha a munkáltató célja ugyanis az anyagi vonatkozású konkrét hátrány elérésére irányul, akkor alkalmazza az Mt. 111. § (1) bek. c) pontjában meghatározott „fegyelmi" büntetést. Egyébként sem méltányos — és itt utalnom kell az Mt. 145. § (1) bek.-ben foglaltakra —, hogy az olyan dolgozók, akiket a megrovás vagy szigorú megrovás fegyelmi büntetés mellett jogszabály vagy szabályzat rendelkezése szerint valamely igényüknek egészbeni vagy részbeni elvesztése is sújt, jogosultak fellebbezéssel élni a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen, míg mások (pl. a közalkalmazottak stb.), ahol ilyen jellegű juttatások nincsenek a II. fokú jogorvoslat lehetőségétől elesnek.

A hivatkozott szabályzatok megváltoztatása tehát nem csak a fegyelmi büntetések igazi súlyozási lehetőségét biztosítaná, hanem ezzel kapcsolatosan lehetőség nyílna az Mt. 145. § (1) bek. vonatkozó rendelkezéseinek kiiktatására is.

14. A fegyelmi ügyekben benyújtott fellebbezések elbírálása során a munkáltató által kiszabott fegyelmi büntetéseknek mintegy 25%-át azért helyezzük hatályon kívül, mert megállapítást nyer, hogy a dolgozó terhére rótt cselekmény nem képez fegyelmi vétséget, illetve az olyan enyhe súlyú, hogy a fegyelmi eljáráson kívüli figyelmeztetés, illetve bércsökkentés is alkalmas a szükségelt nevelő hatás elérésére. Az utóbbi esetekben azonban sem a figyelmeztetést, sem a bércsökkentést nem a Területi Munkaügyi Döntőbizottság alkalmazza, hanem ennek lehetőségeire a munkáltatót hívja fel határozatának indokolásában.

A hatályon kívül helyezésnek fő oka azonban az, hogy a fegyelmi jogkör gyakorlói rendszeresen elmulasztják az Mt. V. 177. § (2) bek.-ben írt azon kötelezettségüket, mely szerint a dolgozót a fegyelmi büntetés kiszabása előtt személyesen meg kell hallgatni és erről jegyzőkönyvet kell felvenni. E mulasztásuk számtalan formában jelentkezik. A legtöbb esetben a megbízott fegyelmi biztos eszközli ezt a meghallgatást, máskor a dolgozó — fegyelmi jogkör gyakorlására nem jogosult-vezetője, végül pedig igen sok esetben teljesen elmarad ez a pótolhatatlan momentum. Bár a gyakorlatban sokan vitatják azt, hogy a személyes meghallgatás hiánya miatt érvénytelen lenne a kiszabott fegyelmi büntetés és a meghallgatás elmaradását „pótolható" eljárási hiányosságnak kívánják minősíteni, mégis Területi Munkaügyi Döntőbizottságunk azt a következtes gyakorlatot folytatja, hogy nem a pótlólagos meghallgatást rendeli el, hanem teljes egészében hatályon kívül helyezi a kiszabott fegyelmi büntetést. Álláspontunkat azzal indokoljuk, hogy a fegyelmi jogkör gyakorlójának azért kell a fegyelmi büntetés kiszabása előtt a dolgozót az Mt. V. 177. § (2) bek.-nek szabályai szerint személyesen meghallgatnia, mert így a személyes nevelő munka a fegyelmezetlen dolgozóra sokkal nagyobb hatást gyakorol, mintha azt más (pl. a vállalati jogtanácsos stb.) végzi el. Mivel a fegyelmi vétséget elkövetett dolgozónak a fegyelmi jogkör gyakorlója által történő személyes meghallgatása a kellő hatásfokú nevelőmunka biztosítékát jelenti, ezért annak hiányában a meghozott fegyelmi határozat s ennek megfelelően a kiszabott fegyelmi büntetés érvénytelen.

De el is vesztené értelmét a meghallgatás, ha annak utólagos eszközlését lehetővé tennék, egyrészt a fent már elmondottak miatt, másrészt azért, mert a dolgozó által előadott és feltárt körülmények a fegyelmi jogkör gyakorlóját a mérlegelésnél már nem befolyásolhatná. Éppen ezért a személyes meghallgatást csak akkor engedjük mellőzni, ha annak a dolgozó oldalán van tartós akadálya (börtönbüntetés töltése, hosszabb ideje tartó súlyos betegség stb.), illetve a dolgozó a szabályszerű értesítés ellenére a szóbeli meghallgatáson nem jelenik meg és távollétét alapos okkal nem menti ki, végül, ha súlyos vétség bizonyított elkövetéséről van szó és kétséget kizárónak látszik, hogy az elmaradt személyes meghallgatás pótlása enyhébb büntetést vonna maga után.

15. Az Mt. V. 174. §-ával kapcsolatosan gyakran merül fel az a probléma, hogy mely időponttal kell a fegyelmi eljárást megindítottnak tekinteni. E kérdésben elfoglalt álláspontunk szerint a fegyelmi eljárás akkor indul meg, amikor a fegyelmi jogkör gyakorlója olyan intézkedést tesz, amely a fegyelmi eljárás megindítására irányuló szándékát világosan kifejezésre juttatja. Így például ha a dolgozót az általa elkövetett fegyelmi vétség körülményeiről meghallgatja, ha felszólítja, hogy a fegyelmi vétség elkövetésével kapcsolatos védekezését terjessze elő, ha a fegyelmi büntetés kiszabása előtti személyes meghallgatásra behívja, illetve ha konkrét formában, írásban értesíti a fegyelmi eljárás megindításáról.

Felmerült annak problémája, mi történjék, ha a dolgozó a fegyelmi vétség elkövetése után más vállalathoz kerül. Gyakorlatunk szerint az elévülési időt ez esetben attól az időponttól kell számítani, amikor a fegyelmi vétség elkövetéséről annak a vállalatnak az illetékes fegyelmi jogkör gyakorlója tudomást szerzett, amelynél a dolgozó a fegyelmi vétséget elkövette. E gyakorlatunknak az az indokolása, hogy az Mt. V. 176. §-ának rendelkezései szerint a munkaviszony megszűnése után a fegyelmi eljárást az új munkahelyen csak az előző munkáltató javaslatára lehet lefolytatni. Ilyen javaslattal viszont nem

élhet a volt munkáltató, ha a fegyelmi vétség elkövetéséről már több mint három hónapja tudott. Mindez persze csak arra az esetre vonatkozik, ha az előző vállalatnál a dolgozó munkaviszonyának megszűnése előtt ellene a fegyelmi eljárást nem indították meg. Ugyanis ha ez az előző vállalatnál megtörtént, akkor a továbbfolytatásnak az új vállalatnál időbeli korlátozása nincsen. Ugyanilyen meggondolások alapján az is egészen természetes, hogy a fegyelmi határozat meghozatala után a munkaviszony megszűnése a fegyelmi eljárás továbbfolytatását — pontosabban a jogorvoslati lehetőséget — nem akadályozza; a benyújtott jogorvoslatokat ugyanúgy bíráljuk el, mintha a munkaviszony meg sem szűnt volna.

Az Mt. V. 182. §-a szerint a dolgozó fegyelmi elbocsátás esetén a fegyelmi büntetés kiszabásától számított három év, áthelyezés büntetés esetén két év, egyéb fegyelmi büntetés esetén egy év elteltével a büntetés hatálya alól mentesül, feltéve, hogy ez alatt az idő alatt újabb jogerős fegyelmi büntetésben nem részesült. Ez a mentesülés az idő múlása következtében, jogszabály erejénél fogva áll be. Így tehát például a fegyelmileg elbocsátott dolgozó e fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól három év eltelével akkor is mentesül, ha ez alatt az idő alatt munkaviszonyban nem is állott.

A fegyelmi büntetés hátrányos következményei alóli mentesülés azonban csak magához a fegyelmi büntetéshez jogszabály alapján fűződő következményeket szünteti meg, de például fegyelmi elbocsátás esetén nem változtat azon a tényen, hogy a dolgozó munkaviszonya a folyamatosságot nem biztosító módon szűnt meg. Ebből következik természetesen, hogy a fegyelmileg elbocsátott dolgozó a mentesülése (illetve ha az Mt. V. 182. § (2) bek.-e alapján az előírt határidő előtt mentesítették, akkor e mentesítése) után úgy bírálandó el, mint az a dolgozó, aki a munkaviszonyát nem az Mt. V. 30. § (2) bek. *a)—f)* pontjaiban felsorolt kedvezményes okok alapján a fegyelmi elbocsátás időpontjára mondta volna fel. Éppen ezért, ha a dolgozó a fegyelmi elbocsátás óta nem szerzett egy éves folyamatos munkaviszonyt, akkor a munkáltató a munkaviszonyát az Mt. 29. § (2) bek.-e alapján, indokolás nélküli felmondással megszüntetheti. Vagy ugyanígy nem kérheti az ilyen dolgozó a korábban munkaviszonyban töltött idejének folyamatos munkaviszonyként történő beszámítását, ha a fegyelmi elbocsátást követően 3 éves folyamatos munkaviszonyt nem szerzett.

16. A fegyelmi ügyekkel kapcsolatos problémák és gyakorlat ismertetése után kell szólni az igazolatlan mulasztás kérdéseiről is, mert miatta általában a vállalatok — szerintünk igen helyesen — rendszerint fegyelmi büntetést alkalmaznak. Tapasztalataink szerint a munkáltatók a legtöbb esetben helyesen mérlegelik a fennforgó körülményeket és az igazolatlan mulasztás tényét megalapozottan állapítják meg. Főként az ittasság az, amely a legtöbbször képezi az igazolatlan mulasztás okát. E tekintetben egyetértünk a vállalattal még olyan esetekben is, amikor a dolgozó megjelenik ugyan a munkahelyén, de éppen ittassága miatt a munka felvételétől őt eltiltják és szabadságot sem engedélyeznek részére. Problematikus viszont — főként a közlekedési vállalatoknál — hogy az előírt szondavizsgálat a megengedett (a szolgálat megkezdését megelőző 8 órán túli időben) italfogyasztást, valamint a nagyfokú gyomorsav-túltengést is kimutatja, és adott esetben hiába kéri a dolgozó a sokkal megbízhatóbb véralkohol vizsgálat alkalmazását, erre nem adnak módot, ugyanakkor viszont a munkától eltiltják és igazolatlan mulasztónak tekintik. Ilyen esetekben — ha a vállalat e magatartása bizonyítást nyer — amennyiben a dolgozó a betegségét orvosi bizonyítvánnyal igazolni tudja, mellőzzük az igazolatlan mulasztás megállapítását.

Meglehetősen problematikus kérdés a dolgozónak orvosi vizsgálat miatti mulasztása is. A vállalatok gyakran arra a sematikus álláspontra helyezkednek, hogy mindenkor igazolatlan a dolgozó mulasztása orvosi vizsgálat címén, ha annak eredményeképpen nem helyezik őt keresőképtelen állományba. E felfogás nem helyes. Az ilyen esetekben kiadott orvosi igazolási űrlapon van ugyanis egy rovat, amelyen a kezelő orvosnak az indokoltság tekintetében kell nyilatkoznia. Általában e nyilatkozathoz képest döntjük el az igazolatlan mulasztás fennforgásának vagy fenn nem forgásának tényét. Ezen túlmenőleg, gyakorlatunkkal igyekezünk a dolgozókat arra is rászorítani — miután az orvosi rendelőkben egésznapos rendelés van —, hogy éhgyomorral végzendő vizsgálatok, továbbá indokolt sürgősség kivételével a rendelőintézeteket ne a munkaidő alatt keressék fel.

Anyagi felelősség

17. A Területi Munkaügyi Döntőbizottság ügyforgalmának másik igen jelentős tényezőjét alkotja a kártérítés kiszabása miatti fellebbezések ügycsoportja. E fellebbezések száma folyamatosan, állandó emelkedést mutat. A vállalatok — örvendetesen — egyre szigorúbban kezelik a társadalmi tulajdon védelmét és a korábban uralkodott selejtkártérítések mellett mind több esetben hárítják át a kötbér kifizetésekből, az üzemi balesetekből és más károkozó cselekményekből kifolyólag a vállalatot ért károkat, az ezekért felelős személyekre.

A kártérítési határozatok túlnyomó többségükben helyesek. Megállapítható ugyanis, hogy a munkáltatók általában mind a jogalap, mind pedig az összeg tekintetében helyesen állapították meg azokat. Igen ritkán hajlunk a kiszabott kártérítés mérséklésére, leginkább csak olyankor, amikor a korábban jó munkát végzett, kárt még soha nem okozott dolgozó kisebbfokú gondatlansága miatt keletkezett jelentéktelen összegű kár. A legritkább esetben alkalmazunk vi-

szont mérséklést csak a dolgozó alacsony bérére vagy családi körülményeire tekintettel.

18. Több esetben kellett azonban a kártérítés összegét a törvényben meghatározott mértékre csökkentenünk. Igen gyakran előfordul ugyanis, hogy a munkáltató az Mt. V. 187. § (1) bek.-nek alkalmazása során nem a dolgozó alapbérének, hanem átlagkeresetének 15%-a erejéig szabja ki a kártérítést, máskor pedig nem az alapbére, vagy átlagkeresete, hanem az okozott kár 15, illetve 50%-os összegében kötelezik kártérítésre a dolgozót. Itt említjük meg azt is, hogy sokan nem helyesen értelmezik az Mt. V. 187. §-ának ide vonatkozó rendelkezéseit, melyeknek helyes magyarázata szerint ugyanis az egyes károkozásokat önállóan kell elbírálni; másodszori károkozás esetén tehát a dolgozó már alapbérének újabb 15%-a erejéig felel. Sőt, ha 30 napon belül harmadszor is kárt okoz, ezért a harmadik kárért — a 187. § (2) bek. utolsó fordulata alapján — már havi átlagkeresetének 50%-áig tartozik felelősséggel.

Az Mt. V. 187. § (2) bek.-ben írtakat egyébként a gyakorlatban akként alkalmazzuk, hogy az e vonatkozású felelősséget oly esetekben állapítjuk meg, amikor a dolgozó a technológiai utasításokat, a KRESZ-t, a kereskedelmi forgalmazási, illetve raktározási szabályokat, az irányadó Szállítási Alapfeltételeket sértette meg és ilyen irányú cselekményeit akkor minősítjük „súlyosnak", ha lényeges szabályt sértett meg a dolgozó (pl. egy gépkocsivezető megszegte a jobbkézszabályt) vagy a magatartása súlyosan gondatlan. Az eset súlyosságának megállapításakor azonban elvonatkoztatunk az okozott kár nagyságától.

Számtalan ügyben azért kell korrigálnunk a kártérítési határozatot, mert a nem vezetőállású vagy felelős beosztású dolgozót kötelezték hatheti fizetése erejéig kártérítésre, egyszerűen azért, mert a vállalat nincs figyelemmel az említett dolgozók e körének a felügyeleti minisztériuma által történt megállapításra.

Itt mutatnék rá egy másik fontos kérdésre. A törvénysértő felmondás esetén — a munkaviszony helyreállításán túlmenően — az Mt. V. 35. §-a értelmében a visszahelyezett dolgozó részére meg kell téríteni átlagkeresetét. Ezzel a vállalatot kétségtelenül kár éri, mert e munkabér mögött nem áll munkateljesítmény. Egyre gyakoribb, hogy az ilyen — törvénysértő — intézkedéssel kárt előidézett dolgozót annak megtérítésére kötelezik. A kár megtérítése azonban nem minden esetben rendelhető el amikor egy dolgozó munkaviszonyát helyreállították, hanem csak akkor, ha a kártokozó dolgozót a munkaviszony jogellenes megszüntetésével kapcsolatban vétkesség is terheli. A fennforgó sok variáns közül megemlítem, hogy nem lehet vitás pl. a vétkesség fennállása akkor, ha a vállalat nem hajtja végre a jogerőre emelkedett visszahelyezési határozatot, vagy ha a felmondási, áthelyezési, fegyelmi jogot az igazgató (illetőleg az ezen hatáskörrel általa felruházott más dolgozó) rosszhiszeműen gyakorolja, e jogokkal visszaél. (Pl. gyűlöletből, bosszúból, ártási szándékból hoz kellően meg nem alapozott határozatot vagy intézkedést, illetve tudatosan kedvezésből mellőzi valamely dolgozóval szemben a felelősség megállapítását.)

19. Rendszeresen alkalmazunk kármegosztást is, amikor megállapítjuk, hogy kár bekövetkezésében részben (vagy egészben) a vállalat is közrehatott. Igen gyakori ugyanis, hogy például a vállalat nem gondoskodik megfelelő alapanyagról, mégis — a dolgozó jelzése ellenére — vezetője ragaszkodik a legyártáshoz. Más esetekben nem biztosítják a kellő raktározási vagy megőrzési feltételeket, mégis a tönkrement anyagért, az elveszett szerszámért stb. a dolgozót teszik felelőssé anyagilag. Ilyenkor mindig azt vizsgáljuk, hogy a dolgozó a tőle elvárható és szükséges jelzéseket, illetve intézkedéseket megtette-e, mikor és milyen mértékben és ehhez képest mérsékeljük — esetleg töröljük — a kiszabott kártérítést. Így az egyik gyár raktárosa ellen indult ügyben kiderült, hogy nevezett jelentette miszerint egy nagyobb mennyiségű érzékeny lemezt csak az udvaron tudna tárolni, felettesei mégsem gondoskodtak megfelelő raktározó helyiségről, viszont az anyagnak emiatt bekövetkezett korrodálódása miatt reá hárították a kárt. Ezt a munkáltatói határozatot hatályon kívül helyeztük. Ugyanígy jártunk el egy másik esetben, amikor a dolgozót azért kötelezték kártérítésre mert munkaasztalából értékes szerszámok tűntek el. Bizonyítást nyert ugyanis, hogy a dolgozó három ízben kérte — eredménytelenül —, hogy biztonsági zárat vagy lakatot szereljenek fel.

Egyes munkáltatók még mindig követik azt a jogellenes gyakorlatot, hogy olyankor is „kártérítés"-sel sújtják a dolgozót, amikor a vállalatot valójában nem is érte kár és az előbbi címen kiszabott összeg lényegében bírságként jelentkezik. Egy példával megvilágítva: az egyik vállalatnál azért kötelezték a dolgozót „kártérítés" megfizetésére, mert a raktárból felvett anyagot nem abba a gyártmányba építette be mint amelyhez felvételezte. Így tulajdonképpen csak a nyilvántartások szerint keletkezett „hiány", mégis „kártérítést" szabtak ki azzal a bevallott célzattal, hogy „máskor a nyilvántartási fegyelmet ne szegje meg!"

20. Az évek folyamán több ízben változott állásfoglalások után jelenleg munkaügyi vitát képeznek azok az esetek is, amikor (üzemi baleseten kívül) a vállalat okoz kárt a dolgozójának. Tapasztalataink szerint e tárgykörben túlnyomórészt a munkahelyre rendszeresen bevinni szokott személyi használati eszközök (ruházati cikkek, pénztárca, óra stb.) eltűnése szerepel. A vállalatok nagy része ugyanis nem, vagy nem megfelelően gondoskodik ezek kellő megőrzési lehetőségeiről; úgy érzik eleget tesznek őrzési kötelezettségüknek ha pl. egy sorozat kulcsos bádoglemez szekrényt biztosítanak a dolgozók részére, az öltözőhelyiség fokozottabb őrzéséről azonban már nem intézkednek. Így

gyakran történik meg, hogy a szekrényeket kifeszítik, még a lakatot is leverik mert öltözőőr nincs vagy idős, illetve csökkent munkaképességű és öt-hat helyiséget is szemmel kell tartania.

Ha az ismertetett körülmények fennállanak és a dolgozó bizonyítja, hogy az eltűnt tárgyat valóban bevitte, a vállalatot annak értéke megtérítésére kötelezzük.

21. Jelentős számban szerepelnek a Területi Munkaügyi Döntőbizottság ügyforgalmában a nem kártérítési határozaton alapuló vállalati követelések, úgy mint tüzelőutalvány-díja, fizetési előleg, munkaruha ellenértéke stb. Korábbi álláspontunk szerint ez esetekben csak akkor beszélhettünk munkaügyi vitáról ha a dolgozó a tartozás tényét tagadja egyébként azonban levonásnak vagy — a munkaviszony megszűnése után — közvetlen végrehajtásnak van helye. Ugyanis, ha a dolgozó munkaviszonya a vállalattal fennáll vagy munkaviszonyának megszűnése után elhelyezkedik, akkor munkabéréből — minden külön határozati kötelezés nélkül — levonásra kerül. Ezen túlmenően pedig munkaviszony megszűnése esetén a kiadott Mil-lap adatainak helytállósága, illetve helytelensége miatt — akár csak a munkakönyvi bejegyzések esetében — helye van a panasznak. Ha a dolgozó panaszt nem emelt, nyilvánvalóan elismerte és helyénvalónak találta a kimutatott tartozást.

E meggondolások alapján az ilyen ügyekkel kapcsolatos fellebbezéseket — az eljárás megszüntetése mellett — elutasítottuk. A bíróságok azonban a közvetlen végrehajtást nem foganatosítják, ragaszkodnak jogerős és végrehajtható munkaügyi döntőbizottsági határozathoz. Ebből az a helyzet állott elő, hogy a vállalatok ilyen, a több mint három hónapja tőlük kilépett dolgozóikkal szembeni követeléseiket nem tudták érvényesíteni, miért is — a népgazdaságot ért károk megtérülésének elősegítése végett — gyakorlatunkon változtatva felhívtuk az I. fokú munkaügyi döntőbizottságokat arra, hogy a vállalatok ilyen irányú igényeit mégis bírálják el és mi magunk is ezt tesszük az e tárgyban beérkezett fellebbezésekkel. Véleményünk szerint azonban legtöbb esetben csak formális, időt és költséget okozó eljárást maga után vonó dokumentum produkálásáról van szó és ezért feltétlenül kívánatos lenne a bíróságok említett gyakorlatának módosítása vagy — ha ez nélkülözhetetlen — e problémának jogszabályi úton történő rendezése.

22. Az előbbiekhez hasonlóan ugyancsak nem kártérítési kérdés, de anyagiakról lévén szó, itt kell megemlíteni, hogy elég jelentős a nyereségrészesedés csökkentése vagy megvonása miatti fellebbezések száma. Ezek nagyrészt alaptalanok, mert a munkáltatók általában az irányadó vállalati szabályzat betartásával eszközlik a felosztást. Csakhogy egyrészt sok konkrét vállalati nyereségrészesedési szabályzat nincs párhuzamban a SZOT Elnökségének 89/1964. (XII. 19.) számú határozatával, és így a dolgozók sokszor erre, mint magasabbrendű jogszabályra hivatkoznak, persze csak ha ez rájuk nézve kedvezőbb irányelveket tartalmaz, másrészt a dolgozók nem ismerik részleteiben és nehezen is jutnak hozzá e szabályzatokhoz. Határozatainkban mindenkor hangsúlyozzuk, hogy ez a SZOT Elnökségi határozat csak irányelveket ad, miért is a vitát kizárólag az irányadó vállalati nyereségrészesedési szabályzat rendelkezései alapján döntjük el.

A munkaügyi viták intézésével kapcsolatos eljárás

23. Az Mt. V. 141. § (1) bek.-ből kitűnően a dolgozó és a vállalat között a munkaviszonyból eredő jogokkal és kötelezettségekkel összefüggésben felmerülő viták képeznek munkaügyi vitát, s — az Mt. 142. § (1) bek.-e szerint — minden munkaügyi vitában (a magasabb vezetőállású dolgozók vitáinak kivételével) elsőfokon a munkaügyi döntőbizottságok járnak el.

E rendelkezések alkalmazása azonban nem is olyan egyértelmű minden esetben.

Így például rendszeresen felmerül az a kérdés, hogy a dolgozóval szemben alkalmazott figyelmeztetés képezheti-e munkaügyi vita tárgyát? Éveken át az volt a gyakorlatunk, hogy a „figyelmeztetés" önmagában munkaügyi vita tárgya nem lehet. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a dolgozót a munkájának irányításával megbízott vezető az ezen munkával kapcsolatos hiányosságok miatt figyelmeztetésben részesíti. Ennek célja az, hogy a dolgozó a munkáját javítsa meg, a munkafegyelmet ne sértse meg stb. Mivel legjobb tudomásunk szerint a jobb munkára való nevelés és ösztönzés ezen formája jobb következményekkel nem jár, munkaügyi vita lehetőségét nem láttuk fennforogni. A gyakorlatban azonban kiderült, hogy számos vállalat nyereségrészesedési, illetve prémiumszabályzata olyan rendelkezést tartalmaz, amely szerint, ha a fegyelmi jogkör gyakorlója az Mt. V. 179. § (3) bek.-ben említett — fegyelmi büntetésnek nem minősülő — figyelmeztetésben részesíti a fegyelmi eljárás megszüntetésével egyidejűleg a dolgozót, az a nyereségrészesedés, illetve prémium kisebb-nagyobb mérvű csökkentésével jár együtt. Ennek felismerése eredményezte azt, hogy az említett gyakorlatunkon változtattunk, és ezekben az esetekben a munkaügyi vita fennforgásának lehetőségét elismertük.

24. A 9/1964. (XII. 24.) Mü. M. sz. rendelet 40. § (2) bek. szerint, ha a dolgozó valamely jogosultságát nem jogszabály biztosítja, hanem annak megadását az igazgató mérlegelési (discretionális) jogkörben dönti el, a jogosultság megtagadása miatt munkaügyi vita nem indítható, kivéve ha a jogszabály megengedi.

Az említett rendelkezés példálódzva, zárójelben néhány esetet is felsorol (saját kezdeményezésre történő nem kötelező áthelyezés, jutalom stb.).

Gyakorlatunkban a módosítás előtti Mt. V. 237. § rendelkezésének megfelelően e jogszabályi előírást vonatkoztatjuk a munkabérnek a bértétel határai közötti megállapítására is; ellene tehát nincs helye panasznak. Természetesen mindez nem alkalmazható arra az esetre, amikor a dolgozó munkabérének az Mt. V. 35/E. § (1) bek.-e alapján — tehát fegyelmi büntetés kiszabása helyett — történő csökkentésére került sor, mert ilyenkor a dolgozó a munkaügyi döntőbizottsághoz fordulhat.

25. Több alkalommal téves következtetéseket vonnak le az Mt. 149. §-ának rendelkezéseiből is, mely szerint a teljesítmény-követelmény megállapításával vagy megváltoztatásával kapcsolatban felmerült vitát a követelmény megállapítója, illetve másodfokon annak felettese dönti el; ha pedig a teljesítmény-követelményt a vállalat igazgatója állapította meg, további jogorvoslatnak helye nincs. Több vállalati munkaügyi döntőbizottság a megállapított munkanorma alapján végzett munkáért járó munkabér ki nem fizetésével kapcsolatos vitát sem hajlandó tárgyalni. Ez az álláspont hibás, mert itt már nem a munkanorma megállapításával vagy megváltoztatásával, hanem munkabér kifizetéssel kapcsolatos vita áll fenn, s így annak elintézésére a munkaügyi döntőbizottság hatásköre kiterjed. Az Mt. 149. §-a ugyanis csak a teljesítménykövetelmények megállapításával és megváltoztatásával kapcsolatosan zárja ki a munkaügyi döntőbizottságok hatáskörét azzal, hogy az e tárgyban felmerült viták elintézésére külön eljárást ír elő.

26. A munkaügyi viták során a dolgozók többször vetik fel, hogy a prémiumfeladatokat azért nem teljesítették, mert a vállalat ehhez a kellő feltételeket nem biztosította. Gyakorlatunk szerint azonban a 37/1954. (VI. 30.) Mt. sz. r. 2. § (1) bek. figyelembevételével nem vizsgáljuk, hogy a dolgozó a prémiumfeladatot, illetve a vállalat a kifizetési feltételeket teljesítette-e, hanem e tekintetben a vállalat igazgatójának vagy felettes szervének nyilatkozatát fogadjuk el.

Legfeljebb ha az igazgató nyilatkozata aggályosnak mutatkozik, úgy megkeresést intézünk felügyeleti szervéhez, rámutatunk az aggályokra és kérjük az igazgató nyilatkozatának felülbírálását.

27. Egyre inkább uralkodóbbá válik gyakorlatunkban a dolgozók védelme érdekében annak a kötelezettségnek tényleges megvalósulása, hogy a munkaügyi vitában eljáró szerv hivatalból köteles megvizsgálni, vajon a dolgozó körülményeiben nem forognak-e fenn az ő javára szolgáló momentumok. Gyakran előfordul ugyanis, hogy pl. a dolgozó panasszal él a munkaviszonyát megszüntető vállalati intézkedéssel szemben, nem tudva azonban arról, hogy a megszüntetést kizáró illetve korlátozó rendelkezések védelme alatt áll, panaszában ilyen körülményekre nem is hivatkozik csak arra, hogy miért éppen neki mondtak fel stb. Az egyik ügyben a dolgozó nő másféléves gyermekének betegsége miatt fizetésnélküli szabadságot vett igénybe. A vállalati munkaügyi döntőbizottság csak azt vette figyelembe, hogy a dolgozó fizetésnélküli szabadságon van, de hogy ez a közben kiadott felmondás tilalma szempontjából az Mt. V. 37. § (1) bek. b) pontja alá eső szabadság, már nem vette figyelembe határozatának meghozatalánál.

Ilyen és hasonló esetek alapján felhívtuk a munkaügyi döntőbizottságokat, és magunk is azt a gyakorlatot folytatjuk, hogy egyrészt a jogszabályok tartalmáról a dolgozókat kioktatjuk, másrészt ezen túlmenőleg igyekezünk minden olyan bizonyítékot beszerezni, melyeknek alapján a törvény rendelkezéseinek érvényt tudunk szerezni.

A Fővárosi Területi Munkaügyi Döntőbizottság ítélkezési gyakorlatának a fentebbiekben történt ismertetése természetesen csak a legfontosabb kérdésekre és csak átfogóan terjed ki, hiszen a felmerült problémák sokasága miatt majdnem minden témakörrel kimerítően történő foglalkozás egy-egy külön előadás vagy tanulmány tárgyát képezhetné. A rendelkezésre álló keretek között éppen azért igyekeztem csak a legfontosabb, és a tapasztalataink szerint leginkább érdeklődésre számottartó kérdésekkel foglalkozni annak reményében, hogy a közeljövőben bizonyára lesz mód és lehetőség a munkaügyi viták elbírálása során felmerült problémáknak az egyes témák szerinti kiterjedtebb és részletesebb megvizsgálására, ismertetésére és megvitatására.

Kőhegyi Tibor

SZEMLE

A csehszlovák és magyar jogtörténészek IX. kongresszusa

Az utóbbi évtizedek folyamán egyre nagyobb jelentőségre tett szert a nemzetközi tudományos együttműködés. A tudományos élet szinte minden területen keresi és kialakítja a közeledés és a gyümölcsöző együttműködés formáit. Ezek a törekvések szükségszerűen jelentkeztek hazánk és környező népek tudományos életében. Joggal mondhatjuk mégis, hogy az utóbbi évtizedek folyamán az európai szocialista országok tudományos életének kezdeményező szerepe e téren számottevő tényezővé lett és ennek eredményeként a marxista alapon fejlődő tudományok nemzetközi reputációja megnövekedett.

Az aktív nemzetközi tudományos együttműködés területén a szocialista jogtudomány kezdeményező szerepe is jelentős tényezővé lett. Hazánkban és a környező szocialista országokban egyre gyakrabban találkozunk olyan tudományos tanácskozásokkal, amelyek széles nemzetközi érdeklődést váltanak ki. Ennek az örvendetes előrehaladásnak egyik — ma már hagyományos — formája a csehszlovák—

magyar jogtörténeti tudományos együttműködés, amely a szocialista jogtudományok megszilárdulásával szinte egyidejűleg keletkezett. Ez a tény önmagában is jelentős, mert hiteles bizonyítéka annak, hogy a szocialista jogtudomány lényegéből fakad a tudományos együttműködés. A polgári kor jogtudománya súlyos örökséget hagyott ránk azáltal, hogy a jogi közgondolkodást osztályérdekeinek megfelelően eltorzította. Különös szerepe volt ebben a burzsoá jogtörténetírásnak, amely a különböző reakciós eszmeáramlatok hatása alatt számos területen a tudománytalan elzárkózást propagálta. A polgári nacionalista szemlélet a magyar jogfejlődés specialitását abszolutizálta és ezáltal gyakran a tudományos előrehaladást is megnehezítette. Ettől a szemlélettől legjobb gondolkodóink sem tudtak elszakadni, bár ösztönösen jelentkező felismeréseikben megtalálható a jogfejlődés törvényeinek keresése és a környező népek jogtörténete iránti érdeklődés.

A szocialista jogtörténetírás végérvényesen szakított a polgári nacionalista szemlélettel és ennek természetes velejárójaként a tudományos együttműködés útjára lépett. Ezt az alapvető fordulatot fejezi ki a csehszlovák—magyar jogtörténeti kapcsolat, amely a smolenice-i IX. konferencia megrendezésével tekintélyes nemzetközi tudományos tényezővé lett. A két szocialista ország jogtörténészeinek együttműködését messze túllépő konferencia előkészítése és megrendezése összekapcsolódott ezúttal az „Academia Istropolitana" (Pozsony) alapításának 500. évfordulójával, illetve a nagyszombati egyetem jogi kara alapításának 300 éves jubileumával. Ebből kiindulva a háromnapos nemzetközi konferencia tárgyát célszerűen és eredményesen koncentrálták a rendezők a jogi kultúra fejlődésének vizsgálatára. A témakörében homogén konferencia nemzetközi jelentőségét mutatja a nagy számban közreadott referátumanyag. A megrendező csehszlovák jogtörténészek erejét és felkészültségét bizonyítja továbbá, hogy a jelzett témakörben kiemelkedő szerepet játszottak a vendéglátó kutatók, új tudományos eredményeket nyújtó munkái. A rendezők közreadott tudományos eredményei mellett szép számban képviseltette magát újabb kutatásaival a magyar jogtörténetírás is. A csehszlovák—magyar jogtörténeti tudományos együttműködés alapítói mellett ugyanakkor számos európai ország tudósgárdája is kiemelkedő kutatókkal képviseltette magát. A lengyel, jugoszláv jogtörténészek jeles képviselőinek közreműködése mellett nagy érdeklődés és aktivitás volt tapasztalható a két német állam joktörténészei, illetve az osztrák tudományos élet részéről.

A konferencia rendezői a nagy számban közreadott és több száz oldalt kitevő konkrét kutatási anyagokat ülésszakok szerint csoportosították. K. Rebró jubileumi megemlékezésül szánt referátumát („L'Academia Istropolitana et la Faculté de Droit de Trnava"), követte a jogi kultúra fejlődésének elemzését szolgáló három — egymástól időben is elhatárolható — témakör ülésszaka („Les études de droit jusqua a la Ratio aducationis", „L'influence du siécle de lumiere a la culture juridique dans les années 1777—1805", „La culture juridique dans les années 1805—1848") Az ülésszakok vitaindító előadásait K. Rebró, M. Vietor, és L. Bianchi nyújtották, ami által a nemzetközi szintű tanácskozást lényegesen megkönnyítették. Mindhárom ülésszakon a meghirdetett előadók számát jóval meghaladó korreferátum hangzott el. A tanácskozás írott és szóban elhangzó anyagában jelentős helyet foglalt el a jogi gondolkodás fejlődése, a jogtanítás (egyetemek és jogakadémiák egyaránt), a felvilágosodás, a nemzeti mozgalmak szerepe, a Habsburg-abszolutizmus jogi művelődéspolitikája, a történeti jogi iskola szerepe és térhódítása, a csehszlovák, lengyel, magyar, német, osztrák, jugoszláv jogi művelődés fejlődése és kölcsönhatásai stb. A vázlatos betekintést nyújtó kép távolról sem teljes, hiszen a többnapos nemzetközi konferencia hangszalagra felvett anyaga a közreadott írásbeli referátumok témaköreit tekintélyes mértékben kiegészítette. Várható ezek alapján, hogy a konferencia által meghirdetett és megvitatott kutatási eredmények rövidesen sajtó alá kerülnek. Ilyen értelemben a IX. csehszlovák—magyar jogtörténeti konferencia a tudományos kutatómunka nemzetközi jelentőségű indicatora lett. Már a vita lefolytatása alapján is nyilvánvaló, hogy több jelentős újkori jogtörténeti témakörben széles nemzetközi párbeszéd megkezdésére nyílik mód. Számunkra mégis az a legdöntőbb tényező, hogy a smolenicei jogtörténeti konferencia jelentős mértékben hozzájárult a magyar marxista jogtörténetírás megoldásra váró feladatainak tisztázásához. Különösen a vendéglátó csehszlovák jogtörténészek munkái, de mondhatni, hogy a konferencia egész anyaga közvetlen segítséget jelent feladataink megoldásában. Ezért is célszerűnek tartjuk a konferencia meghirdetett és vitára bocsátott témaköreinek bemutatását. Ld. a konferencia gazdag anyagából a „Das Studium des Wechselrechts in Ungarn vor 1848" (Leonard Bianchi, Bratislava), „Die rechtlichen. Lehrfächer an dem Evangilischen Distriktualkollegium in Prešov bis zum Jahre 1848" (Eugen Bidovský, Košice), „Juristen in der slowakischen Nationalbewegung" (František Bokes, Bratislava), „Die praktische Juristenbildung im mittelalterlichen Ungarn" (Bónis Gy. Bp.), „Der Jenaer Juristische Fakultät in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts" (Gerhard Buchda, Jena), „Der Unterricht des Heimatsrechts in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und die Jurisprudentia Practica" (Csizmadia A. Pécs), „Die wichtigsten Wirkungsgebiete der Aufklärung im ungarischen Rechtsdenken" (Horváth P., Bp.), „Die Rechtshörer an der Rechtswissenschaftlichen Akademie in Bratislava in den Jahren 1784—1850" (Ladislav Hubenák, Bratislava), „Volkstümlichkeit und Gelehrsamkeit in der Rechtsgeschichte" (Jozef Karpat, Bratislava), „Der Rechtsunterricht an der Universität in Prag und die Anfänge der Aufklärung in Mitteleuropa" (Jiří Klabouch, Praha), „Der Unterricht des Strafrechts an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Trnava" (Kovács K., Bp.), „Die österreichische Rechtswissenschaft vor dem Jahr 1848" (Hans Lentze, Wien), „Die Rechtswissenschaft und die Rechtsschulen in Jugoslavien, besonders in Kroatien, vor dem Jahre 1848" (Ante Marinovič, Dubrovnik), „Der Rechtsanwalt Paul Senický und seine unbekannt gebliebene Kritik des ständische

Ungars" (Ján V. Ormis, Bratislava), „Einige Fragen des Rechtsunterrichtes im 18. Jahrhundert, besonders hinsichtlich des Entstehens und der Entwicklung der Rechtsakademien in Ungarn" (Pecze F., Bp.), „Das Staatskirchenrecht für die orientalischen Christen in der Zeit der Aufklärung für die Donauländer" (Willibald M. Plöchl, Wien), „Die Auseinandersetzung Kants mit der feudalabsolutistischen Zensur" (Werner Sellnow, Berlin), „Über die Stellung und die Auffassungen von C. F. v. Savigny zum Wesen und den Aufgaben der Universitäten in seiner Zeit" (Horst Schröder, Berlin), „Die deutsche historische Rechtsschule Savignys und ihre ausländischen Junger" (Hans Thieme, Freiburg), „Die oekonomische Ideologie der oesterreichischen Aufklärung und die juristische Bildung" (Valentin Urfus, Praha), „Forschungsprobleme des Wirkens der tschechischen Rechtskultur in Ungarn bis zum Mitte des 19. Jahrhunderts," (Vaclav Vaněček, Praha), „Beiträge zur Geschichte des Unterrichts des ungarischen Staatsrechtes im Reformzeitalter" (Vargyai Gy., Pécs), „Die Grundungsurkunden der Universitäten zu Kraków, Wien und Pécs" (Adam . Vetulani, Kraków), „Die Rechtswissenschaftliche Akademie in Kosiče bis zum Jahre 1848" (Martin Vietor, Bratislava) c. referátumokat.

A konferencia anyagába történő betekintés meggyőzően bizonyítja azt a tényt, hogy a környező országok jogtörténészeinek együttműködése gyümölcsöző formát öltött és számottevő előrehaladást eredményezett. Ennek a jelentős nemzetközi tudományos együttműködésnek vetette meg alapját a csehszolvák—magyar jogtörténészek együttműködése. A smolenicei jogtörténeti konferencia egyben arra is figyelmeztet bennünket, hogy e téren a nemzetközi együttműködés feltételei egyre szélesednek és ezek a vonatkozó tudományág képviselőinek erejét és felkészültségét is egyre jobban igénybe veszik. Ezért a soronlevő X. (budapesti) csehszlovák—magyar jogtörténeti konferencia előkészítésében minden rendelkezésünkre álló erőt mozgósítani kell. Egyidejűleg hangot kell adni annak a jogos igénynek, hogy a MTA részéről is támogatást nyerjen a csehszlovák—magyar jogtörténeti tudományos együttműködés ügye.

Végül meg kell állapítani, hogy a IX. csehszlovák—magyar jogtörténeti konferencia példás szervezettsége a rendezők munkáját dicséri. A konferencia tudományos színvonala, témagazdagsága és a felmerült közös problémák sokoldalúsága nagyon tanulságos a tudományág hazai művelői számára. A smolenicei konferencia gazdag anyaga a magyar marxista jogtörténetírás továbbfejlődésének fontos eszközévé, illetve több jelentős, új kutatási törekvés kiindulópontjává lehet. Éppen ezért kívánatos, hogy ez a nemzetközi tudományos együttműködés tovább erősödjön és általa mind korszerűbb ismeretek birtokába jusson hazánk és a szomszéd népek jogtudománya. Hogy ez az örvendetes igény mennyire tudatosult a különböző országok jogtörténészei körében, azt a IX. csehszlovák—magyar jogtörténeti konferencia fényesen bizonyította.

Horváth Pál

A szerződő felek jogválasztó lehetősége

A svájci Bundesgerichtnek egy jogvitát kellett eldöntenie, amely egy Vaduzban székelő liechtensteini jogi személy és egy Párizsban lakó angol állampolgár között keletkezett. A per tárgya kártérítési igény volt, amelyet a vaduzi társaság támasztott azért, mert az alperes megsértette azt a Párizsban kötött szerződést, amely a Párizsból kezelendő és New Yorkban levő értékpapírletétre vonatkozott. A kérdés az alkalmazandó jog kérdése volt. A bíróság erre vonatkozóan a következőket állapította meg:

„A felperes keresetében megjegyezte, hogy kártérítési igénye a Franciaországban élő alperes ellen (aki az ő meghatalmazottja) a francia jog szerint bírálandó el, de kész arra, hogy magát a svájci jognak, mint választott jognak alávesse. Az alperes védekező iratában kijelentette, hogy egyetért a felperesnek azzal a kívánságával, hogy a perben a svájci jogot alkalmazzák. E nyilatkozatokban a svájci polgári bíróság érvényes jogválasztást látott."

A Bundesgericht joggyakorlata szerint a felek a nemzetközi ügyleti jog területén jogosultak arra, hogy az alkalmazandó jogot megválasszák éspedig az újabb joggyakorlat szerint a szerződésnek mind a keletkezése, mind az érvényessége, valamint kihatása is a választott jog szerint bírálandó el. A jogválasztás nem csupán a szerződés megkötésekor, hanem később, különösen a per folyamán is végbe mehet, legkésőbben a kantonális bíró előtt és meg is változtatható. A jog megállapítása nincs különleges formalitásokhoz kötve, de szükséges, hogy mindkét fél abban a tudatban, hogy az alkalmazandó jog kérdéséről van szó, azt az akaratát nyilvánítsa, hogy kapcsolatait egy meghatározott jognak vesse alá. Az adott esetben a felek az elsőfokú kantonális bíró előtt a felperesnek arra a megjegyzésére, hogy francia jog volna alkalmazandó, megállapodtak a svájci jog alkalmazásában. A felperes kártérítési igénye tehát a jogválasztásánál fogva a svájci jog szerint bírálandó el, abban az esetben, ha e jog választása nem megengedhetetlen azért, mert a jogvitának nincs elegendő összefüggése Svájccal.

E kérdésben régebben a Bundesgericht BGE II. 74. és további ítéleteiben azt az alapelvet állította fel, hogy egy szerződés keletkezése és kihatásai ugyanazon jog, mégpedig a felek által választott jog szerint ítélendők meg, vagy ha ilyen választás nincs, ama ország joga szerint, amellyel a szerződésnek a legszorosabb területi összefüggése van. Ebben a fentidézett döntésben a Bundesgericht Gutzwiller „Kaufrecht"-je alapján kijelentette, hogy a felek a jog megválasztásában nem teljesen szabadok; az általános jogelvek szerint (selon l'opinion commune en doctrine) legalábbis az szükséges, hogy a szerződésnek bizonyos jelentőségű kapcsolatai legyenek ahhoz az országhoz, amelynek jogát választják (des attaches naturelles et de quelque importance) teljesen eltekintve attól, hogy a bíróság helyének bírája ezt a jogot csak a saját „ordre public"-jének keretében alkalmazhatja.

Ha a fenti ítéletben foglalt elvet követik, akkor a jelen jogvitában választott jog megengedhetetlen,

mert az a szerződés, amelyről ítélni kell, Svájccal semmiféle összefüggésben nem áll. De már 1952-ben BGE 78. II. 86. szám alatt a Bundesgericht ezt az álláspontot megváltoztatta.

A bíróság ezek után számos svájci és külföldi szerzőt idéz, aki szerint a feleknek korlátlan jogválasztási lehetőségük van. Kiemeli ugyanekkor, hogy még azok a szerzők is, akik ezt a jogot korlátozni kívánják, úgy vélekednek, hogy a jogválasztást a felek számára meg kell könnyíteni. Meg kell elégedni azzal, ha olyan jogról van szó, „amelynek alkalmazása az adott esetben megfelel a jelentős és figyelemreméltó érdekeknek." A Bundesgericht ehhez hozzáfűzi, hogy ennek az alapgondolatnak számos tudományos követője van. Felemlíti *Gamilscheg*-et, aki szerint a felek nincsenek olyan jog választásához kötve, amely a szerződés és a választott jog helye között területi kapcsolatot mutat, hanem választásukat már akkor is el kell fogadni, „ha azt valamilyen tárgyi érdek vezeti". Ugyanígy nyilatkozik *Kegel, Schoeneberger, Raape, Umbricht, Battifol, Niederer és Vischer.*

Azoknak a véleményéhez, akik a felek korlátlan jogválasztó lehetőségét képviselik, továbbá azokhoz, akik a jogválasztást jogos vagy észszerű érdekhez kötik, annyiban lehet csatlakozni, hogy az a követelmény, hogy a szerződés és a választott jog országa között területi összefüggés legyen, túl szigorú. A svájci jognak ahhoz az alapelvéhez, amely belső viszonylatban teljes szerződési szabadságot engedélyez, megfelel az, hogy kollíziós jogi tekintetben is meglehetős mozgásteret adjon a feleknek. Ha a nemzetközi kötelmi jogban elismerjük a felek akaratnyilvánítását, mint önálló kapcsolóelvet, ahogyan ezt a svájci bíráskodás már régen teszi, (lásd BGE 79. II. 299.) akkor nincs tárgyi alapja annak, hogy a jogválasztást olyan jogrendekre korlátozzuk, amelyekkel a szerződési viszony p. o. az egyik fél lakhelye (székhelye) vagy állampolgársága miatt vagy a teljesítés, vagy ügyletkötés helye miatt össze van kapcsolva. Sokkal inkább figyelembe kell venni az olyan jogválasztást p. o., amely lényegében azon nyugszik, hogy a választott jog az olyan jellegű szerződésekre vonatkozóan, mint amilyenről a kérdéses esetben szó van különösen kidolgozott jogszabályokat tartalmaz, hogy a felek olyan kipróbált kereskedelmi szokásoknak, mint amelyeket a kérdéses jog tartalmaz, alávetni kívánják magukat, vagy ha szerződésük más ügyletekkel függ össze, olyanokkal, amelyek a választott jog alá tartoznak. Nagy általánosságban a felek választási joga a BGE. 78. II. 86. számú határozatban foglalt alapelvek kibővítése gyanánt minden esetben elismerendő, ha józan érdekük a választott jog alkalmazásához kapcsolódik. Hogy a nemzetközi kötelmi jogi jogviszonyban az „ordre public" fenntartása mellett a feleknek korlátlan választási jog biztosítandó-e, vagy hogy visszaélések elkerülése céljából a „choix trop arbitraire des parties" (ahogyan ezt a francia tervezet indokolásának 65. oldala mondja) szempontjából az említett érdekek valamelyikének igazolása szükséges, ezt az adott esetben nem kell eldönteni, mert ebben az ügyben a jogválasztás a két felfogás közül a szigorúbb alapján is érvényes.

Ha a Bundesgericht újabb gyakorlata alapján megengedi az utólagos jogválasztást, akkor a választott jog alkalmazásához fűződő jogos érdek elsősorban akkor ismerendő el, ha a felek a perben a bíróság székhelye szerinti jog alkalmazásában egyeznek meg és ennek akkor is érvényesnek kell lennie, ha szerződési jogviszonyuk, amelynek ügyében pereskednek, azzal az országgal, ahol a pert viszik, lényegében semmi összefüggésben nem áll és a bíróság illetékessége csak azon a véletlenen múlik, hogy a felperesnek sikerült az illető országban az alperes vagyontárgyait zár alá helyeztetnie. Ámbár az „arrest" bírósága önmagában nem indokolja a „lex fori" alkalmazását (a Bundesgericht itt hivatkozik Schnitzerre), ebből semmiképpen nem következik, hogy a feleknek tilos volna a „lex forit" választani. Az utólagos jogválasztást éppen azért kell védelemben részesíteni, mert a lex fori alkalmazását, ahol csak lehet, kedvező elbánásban kell részesíteni. Az ilyen jog választása mellett szól a józan és a jogrend részéről jogosnak elismert érdek."

(Schweizerisches Bundesgericht I. Zivilabteilung 1965. márc. 23-i ítélet BGE. 91. II. 44—52.)

Faragó László

JOGIRODALOM

Az ELTE Állam- és Jogtudományi karának Actái VIII. kötetének ismertetése

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának lassan egy évtizede minden évben megjelenő kiadványa a jogi szakemberek viszonylag szűk köre előtt ismeretes. Főként a Kar oktatóinak publikációit tartalmazó Acta a benne közölt munkák jellege miatt is feltétlenül számot tarthatott arra, hogy a jogi közvélemény előtt ismertté váljon.

Az Acta 1966-ban megjelent száma 14 szerző tanulmányát tartalmazza. A tanulmányok eltérő jellege egy általános méltatást lehetetlenné, de úgy vélem szükségtelenné is tesz. Ezért az Acta meghatározta sorrendben az egyes tanulmányok témáját és a terjedelmi korlátok miatt rövid tartalmát az alábbiakban ismertetném.

1. A római jog kialakulásának és fejlődéstörténetének ismeretében joggal merül fel a kérdés: a klaszszikusok munkájának tulajdonított és az utókorra fennmaradt művek mennyiben őrizték meg részünkre hamisítatlanul a római jogot. Ez a tény ad aktualitást Brósz Róbert egyetemi tanár Actában megjelent munkájának: Az „osztható" és „oszthatatlan" dolgok fogalma a római jogban.

A dolog fogalma, a dolgok osztályozása ma is élő kérdése a jogtudománynak. Az osztható és oszthatatlan dolgok megkülönböztetése és általában a dolgok osztályozása nem volt ismeretes abban az értelemben, amelyben mi használjuk és amelyet római jogi eredetűnek tüntetünk fel. A rómaiak eredetileg nem is foglalkoztak a dolgok felosztásának kérdésével, ami magyarázható azzal — állapítja meg a szer-

ző —, hogy naturális ratió alapján szerintük „minden testi dolgot fizikailag szét lehet szabdalni, fel lehet darabolni". A vonatkozó szövegelemzésekből a szerző konklúzióként megállapítja: a dolog fogalom tartalmi vonatkozásban a római jog különböző korszakaiban más és más volt, így a mai osztható és oszthatatlan dolog megkülönböztetés „egy későbbi spekuláció eredménye s nem római jogi".

2. A munkásság osztállyá szerveződéséről írt tanulmányában Magyar György a munkásosztály kialakulásának és fejlődésének azzal a szakaszával foglalkozik, amelyben „a munkásosztály önmagában való erőből a társadalmi élet passzív erejéből önmagáért való tényezővé, a társadalmi fejlődés központi cselekvő erejévé válik".

Ahhoz, hogy valaki munkás legyen — állapítja meg a szerző — nem szükséges, hogy ismerje, felismerje azokat az objektív törvényszerűségeket, melyek helyzetéből fakadnak. A munkásosztály kialakulásakor nem a kisiparos, jobbágy saját elhatározása tette őt munkássá, hanem a kapitalizmus kérlelhetetlen törvényei, melyek szükségszerűen, a kapitalizmus lényegéből fakadóan kitermelték a munkásságot. A munkásság ennek az objektív társadalmi és gazdasági folyamatnak csak tárgya volt ahhoz, hogy cselekvő tényezővé váljon, meg kell tanulnia munkásként gondolkozni. Ezt az ún. tanulási időszakot teszi részletes vizsgálata tárgyává Magyar György elemezve azt, hogy melyek voltak ezen időszakban az adott társadalmi és gazdasági feltételek mellett azok a többnyire szubjektív tényezők, amelyek a munkásosztálynak, mint aktív társadalmi cselekvő erőnek kialakulását elősegítették vagy éppen hátráltatták. Megállapítja a szerző, hogy amíg a burzsoázia által is táplált provinciális ellentétek, a szakmánkénti szervezkedés és egyéb hátráltató tudati tényezők megosztják a munkásosztályt, amíg a munkásság nem ismeri fel társadalmi és politikai tevékenysége során valóságos ellenfeleit, addig hiába lázad életfeltételei ellen, képtelen lesz kitörni és harca, mint azt a korai munkásmozgalom története bizonyítja, bukásra van ítélve.

3. Nagy Tibor: A nemzetközi pénzügyi jogtudomány és fejlődésének mai irányai című tanulmánya része a szerző évek óta a nemzetközi pénzügyi jogtudomány kérdéskörében végzett eredményekben gazdag kutató munkájának. A tanulmány bevezetőjében megállapítja a szerző, hogy ezen jogi matéria kialakítója az államközi együttműködés teremtette gyakorlati szükségesség és ez a jogi matéria ma egyik leghatásosabb eszköze az államok közti együttműködés fejlesztésének. Hiányolja egyrészt, hogy a nemzetközi pénzügyi jogtudomány burzsoá művelői a széleskörű és sokoldalú vizsgálat ellenére sem vállalkoztak a tudományág átfogó és teljes feldolgozására, másrészt, hogy a legutóbbi időkig a szocialista szakemberek nem fordítottak olyan energiát e kérdéskomplexum kidolgozására, illetve az elért eredmények széleskörű vitát biztosító publikálására, mint amit e tudományág jelentősége megkívánt volna. A tanulmány ezek után öt fejezetbe való bontásban a nemzetközi pénzügyi jogtudomány fejlődés történetével foglalkozik, nevezetesen a polgári (I.), a szocialista (II.) irodalom, önálló fejezetben a magyar szakirodalom (III.), valamint a jelzett területek elméleti módszertanával (IV.) és a mai kutatások fő irányvonalával (V.).

Az ismertetés jellege azonban nem teszi lehetővé, hogy ezeket a fejezeteket részletesen tárgyaljuk és az egyes fejezetekben elemzett kérdések probléma gazdagságát és jelentőségét az e kérdéssel foglalkozó szakemberek részére feltárjuk.

4. Egy szerv vagy szervtípus működése szempontjából elengedhetetlenül szükséges, hogy az adott társadalom gazdasági, szociális, stb. szervezetének hierarchikus rendjébe beépüljön, azaz keletkezése, tevékenységi köre és ezzel kapcsolatos egyéb kérdések kimunkálást nyerjenek. Ezek a szempontok vezették Szatmári Lajost, amikor Az intézet című tanulmányában vizsgálat tárgyává teszi a fenti szempontok alapján az intézetet, mint a társadalmi munkamegosztás egyik szervtípusát.

Keletkezése, kialakulása körülményeinek rövid ismertetése után a szerző az intézet jellemző vonásait a következőkben foglalja össze: „Az intézet a szocialista államban — a vállalathoz hasonlóan — szükséglet kielégítésről közvetlenül gondoskodó személyek kollektívája". A továbbiakban az intézet vállalattól való elhatárolására törekszik, majd az intézet fajtákat osztályozza. Az intézet és a szolgáltatásait igénybevevők közti viszony jellegét vizsgálva a polgári jogi, valamint „vegyes" természetű kapcsolat mellett, mint legjelentősebb formát az államigazgatási jog által szabályzott kapcsolatot elemzi. Így a kapcsolat jellegét, az intézet e vonatkozású közhatalmi jogosítványait és a felmerülő viták elintézési módjait. Az államigazgatás szervezetének hierarchikus rendjében való beépülés fontos mozzanataként vizsgálja a szerző az intézet irányítási tevékenység fő kérdéseit. Megállapítja, hogy az intézet vonatkozásában is az alá- és fölé rendeltség a legáltalánosabb formája az irányításnak. Ezen túl azonban az intézet tevékenységi körétől, jellegétől függően az irányításuk különböző szintű lehet (minisztérium, országos hatáskörű szerv, felsőfokú [megyei, járási] és alsóbbfokú).

5. A dualizmus felbomlásának alkotmányjogi problémái című tanulmánya Buzás Józsefnek része az e tárgykörben végzett és végzendő kutató munkájának.

A dualizmus mint a XIX. század közepén ható társadalmi, gazdasági és politikai tényezők teremtette kompromisszum elkerülhetetlenül válságba jutott. Buzás József tanulmányában elemzi a századforduló társadalmi és politikai hatótényezőinek a válság elodázása, illetve megoldása lehetőségét felvető álláspontjait. Azok az integrációs törekvések, melyek a századfordulón jelentkeztek — pángermanizmus, pánszlávizmus — a sok nemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchiát erősen érintették. A „Mitteleuropa" neumanni terve szerint az első világháború győzelmes befejezése esetén Ausztria-Magyarországot a nagy németbirodalomba való felszívódás veszélye fenyegette. Az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlását eredményezte volna ugyancsak „a pánszlávizmus vagy pánrusszizmus, melynek célja az összes szlávok egy birodalomba való egyesítésében összpontosul" — állapítja meg a szerző.

A következőkben részletesen foglalkozik az előbbieket, valamint az első világháború mikénti eldőlését reálisan figyelembevevő, illetve fi-

gyelmenkívül hagyó, a monarchia további sorsát eldöntő elképzelésekkel. Így csupán felsorolva: a magyarországi nemzetiségek, a nyugati hatalmak, a dinasztia, a magyarországi uralkodó körök és az ellenzéki pártok, különösen a Károlyi-párt ilyenirányú elképzeléseivel.

6. Az idegen dologbeli jogok keletkezését kutatja Diósdi György: A telki szolgalmak és a zálogjog keletkezéséről a római jogban című tanulmányában.

Az idegen dologbeli jogok keletkezéséről vallott, illetve ma is uralkodó nézeteket teszi vizsgálat tárgyává, kutatva a nézetek kialakulásának indító okait és egyben a marxista jogi felfogás talajáról megközelítve tipikusan elemzi ezeket. Tekintve, hogy a római magánjog rendszere a mai polgári jog rendszerétől erősen eltér a szerző a történeti valóság megőrzése érdekében nyomatékosan felhívja a figyelmet a ma használt jogi kategóriák kritikátlan alkalmazásának veszélyére.

A tanulmány második részében a szerző a szolgalmak keletkezéséről kialakult nézeteket csoportosítva megállapítja, hogy azok vagy a tulajdonjog talajáról kiindulva, vagy önálló jogintézményként magyarázzák a szolgalmak kialakulását. A szerző a történeti valóság megközelítésére azt a módszert választja, hogy a tulajdoni elmélet képviselőinek nézeteit ismerteti, felsorolva és elemezve azok érveit, mint maga is mondja: „Nézetünket ezért a tulajdoni elmélet képviselőivel vitatkozva ellenük érvelve kíséreljük meg kialakítani." Végkövetkeztetésül megállapítja, hogy a gazdasági- és jogi érvek, illetve érdekek egyaránt amellett szólnak, „hogy a telki szolgalmak nem a tulajdonjogból váltak ki, hanem önálló alakzatként jöttek létre".

A továbbiakban hasonló módon a két ősi zálogforma a fiducia és a pignus kialakulásának néhány kérdését vizsgálja.

7. A XVIII. századvégi forradalmi mozgalmak Nyugat-Európában alapjaiban rázták meg a feudális önkényuralmat kiszolgáló jogrendet. Nálunk az 1790—91. évi országgyűlés volt az, amely a már tarthatatlan Werbőczy Hármaskönyv helyébe a társadalom „minden" rétegét képviselő deputációkat bízott meg egy büntetőtörvény tervezet elkészítésével. Az országgyűlés által kiküldött deputációk készítette Codex Criminalis jellemző vonásait, a magyar jogi közvélemény ezzel kapcsolatos reagálását vizsgálja Hajdu Lajos: Javaslatok az 1795. évi büntetőkódex tervezethez című tanulmányában.

Erre a lelkes, feudális jogrendet reformáló munkára és a jogi közvélemény reagálására mi sem jellemzőbb — állapítja meg a szerző — mint a deputációkhoz beérkező javaslatok tartalma. Tanulmányában ezeket elemezve kimutatja, hogy a polgári társadalomtudomány által oly nagyra értékelt Codex Criminalis megalkotói és javaslattevői számára a kor legnagyobb problémái e vonatkozásban a bírói fizetés felemelése, a halálbüntetés visszaállításáról folyó vita, összekapcsoltan a börtönbüntetés kiszabás csökkentésével, mivel az élelmezési költségek és az őrzés nagy anyagi terheket jelent a megyék számára, a tortura visszaállítása és így tovább. Részletesen elemzi egy-egy javaslat kapcsán azokat az indító okokat, amelyek a megyéket egy-egy a sötét középkort idéző javaslat megtételénél vezették.

Amíg egyik oldalról a kapitalizálódás hatására, a polgárság nyomására létrejön pl. a Code Penal nálunk a reform vágytól tüzelt nemesség egyetlen vágya, hogy osztályérdekei védelmére a „sajnos" lassan feledésbe merülő tortúrát és egyéb feudális jogintézményt visszaállítson; egyetlen igazságos ítélőszékül pedig az úriszéket tegye meg.

„Íme: így buzgott a reformvágy a nemzet egészséges elemeiben, a feudális uralkodóosztály tagjaiban" — zárja tanulmányát a szerző.

8. A világgazdasági válság, a fasizmus rohamos előretörése idején a munkáspártok szerepe, a fasizmus elleni összefogásban rendkívül jelentős volt. A magyar munkáspártok egyikének, a legálisan működő MSZDP szerepét vizsgálja Horváth Miklós: Az MSZDP politikájának néhány vonása a világgazdasági válság évei alatt (1929—1935.) című tanulmányában.

Amikor Magyarországon a világgazdasági válság megoldására az uralkodó osztály a totális fasizmus bevezetésének gondolatával foglalkozott, a fasizmusban rejlő veszélyt, de ezen túl a munkásság érdekeit egyetlen párt a KMP ismerte fel és szervezett komoly akciókat a munkásság körében.

Azonban a KMP helytelen taktikai és stratégiai elképzelésektől vezetve az MSZDP-t, annak politikáját jellemezve — anélkül, hogy bizonyos már ekkor a párton belül meginduló polarizációt figyelembe vette volna — II. kongresszusán megállapította; „...a munkásosztály forradalmasításának fő akadályozói a „burzsoázia szociáldemokrata ügynökei", a „szociálfasiszták".

Az ilyen egyoldalú értékelés — állapítja meg a szerző — az általános demokratizmus szabadság jogokért küzdő szociáldemokrata baloldal további erősödését gátolta. Nem vitatható, hogy az SZDP politikájában a bernsteini elvek uralkodtak és az osztályharcot elvtelen kompromisszumok sorozataként legális működésük fenntartása érdekében használják fel.

Az MSZDP politikájának megítélésénél — a KMP vitatható elképzeléseivel egybevetve — nem tartható fenn továbbá egy egysíkú, negatív értékelés és feltétlenül figyelembe kell vennünk azt, hogy az MSZDP a harmincas évek közepén erősen polarizálódik és a kialakuló baloldalnak szerepe — ha a KMP-vel a teljes összhang nem is jön létre — pozitívan értékelhető.

9. Az államigazgatási szervezet legfontosabb feladata a legkülönbözőbb (kulturális, egészségügyi stb.) tevékenységet ellátó állami szervezetek eredményes működésének biztosítása. Ennek érdekében kifejtett tevékenysége — mint A szakigazgatási szervek hatósági tevékenysége a járási jogú városokban c. tanulmányában Madarász Tibor megállapítja — két nagy területre osztható: a szervezet irányító és a hatósági tevékenységre.

A szerző tanulmányában csupán az első fokon eljáró járási jogú városi tanácsi szakigazgatási szervek hatósági tevékenységét elemzi. Megállapítja, hogy ezen szervek „hatósági tevékenységének célja... államigazgatási jogi normák... érvényesülésének biztosítása", mely jogi normák érvényesülési módja szerint három csoportba oszthatók: 1. az olyan jogi normák, melyeket a jogosított és kötelezett betart és ezáltal hatósági beavatkozás nélkül is elérhető a kívánt joghatás; 2. a jogi normák második csoportjának ha-

tályosulása viszont éppen egyedi államigazgatási ügy keletkezése útján megy végbe, *3.* a jogi normák azon csoportja, mely az állampolgárok részére kötelezettséget ír elő és az adott tényállás konkretizálódásakor az állampolgár vagy eleget tesz, vagy megszegi kötelezettségét és jogszabálysértésért felel.

Megállapítható — amint a szerző le is vonja ezt a következtetést — hogy a szakigazgatási szervek hatósági tevékenysége olyan ügyfajtákra terjed ki, melyek társadalmi hatásának eléréséhez hatósági beavatkozásra van szükség. A továbbiakban az ügyfajtákat csoportosítva a hatósági cselekmény milyensége szerint három csoportot alakít ki, úgymint: *a)* hatósági aktus kibocsátására irányuló ügyfajták; *b)* hatósági szolgáltatásra irányuló ügyfajták, *c)* naturális érvényesítő cselekmények végzésére irányuló ügyfajták.

Ezen ügyfajták részletes elemzése után a szerző a hatóság és az ügyfél kapcsolatának elemzésével fejezi be tanulmányát.

10. Egy jogintézmény történeti vizsgálata többek között két kérdés megválaszolása szempontjából bír jelentőséggel, egyrészt, hogy mióta ismert, másrészt hogyan fejlődött a történelem folyamán. A perújítást mint a perorvoslatok egyik formáját teszi ezen szempontok alapján vizsgálata tárgyává Németh János A perújítás kialakulása és fejlődése a magyar polgári perjogban 1526-ig című tanulmányában. Ez a tanulmány része egy nagyobb — a perújítás napjainkig terjedő fejlődéstörténetét tárgyaló — munkának, melyben a szerző elemzi, hogy a perújítás azon sajátossága, hogy „... az ítéleti tényállás módosítására vagy kiegészítésére irányul. Az ítéletbeli jogi kérdés, jogi tévedés sohasem lehet a perújítás alapja", vajon a polgári eljárásjog szocialista szabályzásának eredménye-e vagy egy már a feudalizmusban ismert perorvoslati forma formai „továbbélése".

A feudalizmus korának vizsgálatát két korszakra bontja, nevezetesen a korai és a fejlett feudalizmus időszakára. Az első korszakot vizsgálva megállapítja, hogy — olyan okok miatt, mint az írott jog hiánya, általában a jogi szabályzás sokfélesége, a büntető és polgári perjog nagyon kezdetleges és együttes szabályzása és „a perről vallott azon felfogás, miszerint a bíró nem dönt, csak megállapítja a küzdelem eredményét" — a perbeli felek perorvoslati jogáról, így a perújításról, mint jogintézményről a királyi kegyelem kivételével nem beszélhetünk.

A fejlődés azonban szükségessé tette a peres eljárás kötöttebb szabályzását, az írásbeliségre való áttérést. Ez a perorvoslat vonatkozásában is éreztette hatását és mint a szerző megállapítja, ezidőtől beszélhetünk a mai perújítás elődjeként *a)* ügyvédszó visszavonása, *b)* tiltakozások, *c)* visszaűzés, *d)* perújítás — mint perorvoslati formákról. A tanulmány második részében ezeket a perorvoslati formákat elemzi részletesen azzal, hogy véleménye szerint a perorvoslatok nagy száma és kevésbé kötött szabályzása volt az oka a feudalizmus korában a perek végtelen elnyújtásának.

11. A szerződés, mint az árukapcsolatok jogi rendezésének formája — állapítja meg Weiss Emília: Az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeinek néhány vitás kérdése című tanulmányában — a szocialista termelési viszonyoknak megfelelően megváltozott tartalommal a gazdasági életben ma is nélkülözhetetlen.

Tanulmányában az érvénytelenség jogkövetkezményeit, az e kérdésben kialakult bírói gyakorlatot vizsgálja. Abból a tételből indul ki, hogy az in integrum restitúció, mint az érvénytelen szerződések klasszikus szankciója a megváltozott termelési viszonyokkal összhangban mikor és mennyiben érvényesül, illetve a szerződés funkciójának változása az érvénytelenség szankcióit miképpen módosította.

Az első kérdés kapcsán — írja a szerző — megállapítható „hogy az érvénytelenség klasszikus jogkövetkezménye az in integrum restitúció a szerződések egy le nem becsülhető, jelentős csoportjában alkalmazható marad ugyan, de ugyanakkor egy mind számában, mind jelentőségében ugyancsak nagy csoportjában nem". Ez utóbbit a szerző a tervszerződések és termelési szerződések körére érti, amelyeknél az eredeti állapot helyreállítását a fizikai lehetetlenség mellett, mind ezzel egyenértékű ok a gazdasági célszerűtlenség is kizárja. A tanulmány probléma gazdagsága az az elméleti és gyakorlati megalapozottság, mellyel a felvetett kérdéseket vizsgálja, a szakemberek számára rendkívüli komoly értéket képvisel. Így pl. az uzsorás szerződések esetében a bíróság milyen szempontok figyelembevételével válasszon a kétféle szankció között, a bíró szerződésmódosítási joga kiterjesztésének kérdése, az érvénytelen szerződések hatályban tartására stb. — mind vitás és megoldásra váró kérdések, melyek megoldásához ez a tanulmány nagyban hozzájárul.

12. A XX. század társadalomtudományának egyetlen ága sem nélkülözheti társadalmi jelenségek vizsgálatánál a statisztika tudományát. A jelenségek komplex jellege miatt a helyes statisztikai módszer megválasztásának döntő jelentősége van a tekintetben, hogy a kívánt eredmény a valóságot tükrözze. Duxné Nagy Katalin: A bűnözés tendenciájának és struktúrájának statisztikai vizsgálata című tanulmányában az igazságügyi statisztikában alkalmazott és javaslata szerint alkalmazható módszerekkel foglalkozik. Nevezetesen három — az igazságügyi statisztikában eddig alig vagy egyáltalán nem alkalmazott módszerrel: *a)* a kriminalitási arányszámok standartizálása, *b)* évijárat szerinti kriminalitási indikátor konstruálása, *c)* kriminalitási index szerkesztése. Az egyes módszerek ismertetését az elmúlt évek bűnözési adatait tartalmazó táblázatok és számítási módszerek bemutatásával és elemzésével egybekapcsoltan végzi.

13. Sík Ferenc: Az ellenforradalmi büntetőbíráskodás néhány sajátossága az 1921. évi III. törvény megalkotása előtt című tanulmányában Horthy korszak azon időszakát teszi vizsgálata tárgyává, amikor a Tanácsköztársaságot megdöntő ellenforradalom jogi köntösbe burkolva a legképtelenebb perekkel igyekezett megtorló hadjáratát lefolytatni.

Ezidőben lefolytatott perek vizsgálatával a jogi lebonyolítás lehetőségeit kutatja, nevezetesen azt, hogy milyen anyagi és eljárás jogi alapon folyt az eljárás. Az anyagi jogalap kérdését elemezve megállapítja, hogy ezeknek a büntető eljárásoknak lefolytatásához az ítéletekben felhívott — a reakciós jel-

legű 1878. évi V. törvény, valamint az 1919. évi XI. néptörvényben foglalt — törvényszakaszok nem voltak elegendők. A szerző ezt a tényt konkrét perek elemzésével támasztja alá. Annál nagyobb segítséget jelentett a 4039/1919 ME számú rendelet gyorsított bűnvádi perrendtartása, melyről kimutatja a szerző, hogy még a burzsoá alkotmányossági követelményeket is figyelmen kívül hagyta és az „1869. évi IV. törvény 19. §-a alapján a bíróságok kötelesek lettek volna megtagadni ennek a „törvénytelen és alkotmánysértő rendeletnek alkalmazását".

Ez a gyorsított bűnvádi perrendtartás teremtette meg tehát nagyrészt — az anyagi és eljárási jog viszonyát és szerepét eltorzítva — a kommunista perek lefolytatásának lehetőségét az 1921. évi III. törvény megalkotásáig.

14. Talán célzatosan sem zárulhatna jobban az Acta római joggal kezdődő tanulmány sorozata, mint Szádeczky-Kardoss László: Belső (Állam- és államigazgatási) jogi elemek a világűr kutatással kapcsolatos jogi problémákban című tanulmányával.

Nem a vernei fantázia, hanem a gyakorlati szükségesség érezteti hatását, amikor a jogtudományban a világűrjog tekintetében is egyre több publikáció jelenik meg. „Világűr jog alatt csakis az ember űrtevékenységét szabályozó (nemzetközi és belső államjogi jellegű) joganyagot értjük, amelynek forrásai nem különböznek a nemzetközi jog és az állami jogrendszerek forrásaitól." Gál Gyula ezen megállapításához kapcsolja a szerző az általa vizsgált kérdések körét, nevezetesen a belső jogi elvek sarkalatos kérdésének az állami szuverenitás világűrjoggal kapcsolatos problematikáját.

Az állami szuverenitás felső határának kérdését vizsgálja az állam joghatóságának a légitérben való érvényesülése szempontjából. Tanulmányában részletesen elemzi a légitér, a légitérben való áthaladás, a légitérbeni joghatóság tartalmának kérdését. A tanulmány befejező részében a világűr jogi helyzetével és res omnium communis jellegével foglalkozik.

Hársfalvi Rezső

*Husár, E.: A vád előzetes megvizsgálása a csehszlovák büntető eljárásban**

I.

A felszabadulást követően a magyar büntető eljárási jogszabályok a társadalmi viszonyok fejlődése következtében többszörös változásokon mentek keresztül. Ezen belül, a tárgyalás bírói előkészítésének rendszere három esetben is lényegesen módosult. Bár a szocialista jogirodalomban a bírói előkészítésről már évek óta folyik vita, a magyar szakirodalomban egy viszonylag rövidebb terjedelmű könyvtől[1] eltekintve hosszabb lélegzetű munka nem foglalkozik ez eljárási szakasz kérdéseivel. Talán nem tévedek, amikor a gyakori jogszabályváltozások és a magyar szakirodalom szegénysége között összefüggést látok. Az intézmény megoldási formájának a szocialista jogrendszeren belüli kidolgozatlansága, a lehetséges megoldások eredményességének próbája hiányában a jogalkotó kénytelen a törvényi szabályozást többször megváltoztatva kísérletezni. A bírói előkészítés újabb és újabb szabályai nyilván ezt, a legelőnyösebb megoldáshoz vezető út keresését jelzik. A büntető eljárás területén azonban a próbálgatások sok nehézséget és veszélyt rejtenek magukban. Ezért fel kell használni minden olyan lehetőséget, amely a megfelelő forma kialakításához segítséget nyújthat.

A csehszlovák büntető eljárási jognak sok rokonvonása van a magyar büntető eljárási joggal. A történeti és jogtörténeti előzmények hasonlóak, a bírói előkészítés hatályos szabályozásának alapgondolata egyezik és formája is közel áll a Be. megoldásához. Ezek az okok már önmagukban is érdemessé teszik e könyvet a gondos tanulmányozásra. Fokozza ezt az igényt, hogy a szerző nem elégszik meg a csehszlovák büntető eljárás rendelkezéseinek ismertetésével és elemzésével, hanem igyekszik megjelölni a fejlődés lehetséges irányát is.

* Eugen Husár: Predbežné prejednanie obžaloby v československom trestnom procese, Bratislava, 1965. 224. old.

[1] Nagy György—Nemenyi Béla: A büntető tárgyalás előkészítésének rendje. Budapest, 1965. 179. old.

II.

1. A bevezető fejezet meghatározza az előkészítő eljárás célját, amelyet a büntető eljárás feladataiból és a helyesen felépített eljárás szerkezetének törvényszerűségeiből vezet le. Az eljárás feladatai: a bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonása, harc a kriminalitás ellen, a szocialista törvényesség biztosítása.

Ebből következik, hogy az előkészítő eljárás egyik célja: eldönteni, hogy milyen eszközöket kell igénybe venni ahhoz, hogy ezeket a feladatokat maradéktalanul meg lehessen valósítani. A bíróságnak tehát el kell határoznia, hogy elkövető megjavítása és a társadalom védelme érdekében egyáltalában szükséges-e a további eljárás és ha igen, az a bíróság vagy más társadalmi szerv előtt folytatódjék-e.

A modern büntető eljárás önálló feladatokkal rendelkező, de egymással szoros kapcsolatban álló szakaszokra tagozódik. Egyes szakaszok (nyomozás, elsőfokú tárgyalás) feladata a tényállás felderítése, megvizsgálása, esetleg az érdemi döntés meghozatala; másoké (bírói előkészítés, másodfokú bírósági eljárás) az előző szakasz eljárásának, az ott hozott érdemi döntés (vádemelés, elsőfokú ítélet) helyességének felülbírálata.

Az előkészítő eljárás másik célja tehát az, hogy a bíróság megvizsgálja: megtartották-e a nyomozási szakaszban az eljárási szabályokat, a vádirat kellőképpen megalapozott-e, és hogy ennek megfelelően döntést hozzon. Mindezeken felül a bíróságnak határoznia kell olyan jellegű kérdésekről is, amelyek a tárgyalás zavartalan megtartását készítik elő. (Áttétel az illetékes bírósághoz, a vádtól eltérő minősítés megállapítása stb.).

2. A második fejezet a vád előzetes megvizsgálásának jelentőségével és szükségszerűségével foglalkozik. Álláspontja az, hogy az előkészítő eljárás a büntető per önálló szakasza, amely egyrészt a szocialista törvényesség megtartásának az eszköze, másrészt a terhelt jogainak egyik jelentős biztosítéka.

A szerző összefoglalja azt a vitát, amely az előkészítő eljárás szükségességéről folyt a szocialista

szakirodalomban. Egyben cáfolja azokat a nézeteket is, amelyek szerint a bírói előkészítés az eljárásnak felesleges, az ügyész szerepét csökkentő intézménye. Fő érve az, hogy az egyes eljárási szervek határozatainak tekintélye nem azok megváltoztathatatlanságában, vagy a más szervek által történő ellenőrzés kizárásában, hanem azok törvényességében, indokaik meggyőző erejében rejlik. Mennél több oldalú és fokozottabb az eljárásban az ellenőrzés, annál több garancia van arra, hogy a határozatok megfelelnek a törvényesség igényének. Mivel az ügyészség a nyomozásnak irányító szerve és a vádiratot az ügyész készíti el, valóságos ellenőrzésről nem is beszélhetünk, mert az fogalmilag is más szerv közreműködését jelenti. Ha nem tagadjuk az ügyészség ellenőrzési jogát a bíróságok határozatai felett, nem tagadhatjuk azt sem, hogy a bíróságnak a tárgyalás előtt joga van eldönteni, hogy az eléje terjesztett ügy alkalmas-e a további eljárásra, a nyilvános tárgyalásra.

3. A harmadik fejezet az előkészítő tárgyalás kialakulását és fejlődését mutatja be a csehszlovák büntető eljárásban. Először a burzsoá szabályozás fő vonásait (az 1918. után is hatályos osztrák és magyar Bp.), majd a felszabadulás után bekövetkezett változásokat ismerteti. Előbb megszüntették a vádtanácsi rendszert és helyette igen korlátozott hatáskörű tanácsi előkészítést vezettek be, majd 1950-ben, a vádelv következetes érvényesítésére és az eljárás gyorsítására hivatkozva az előkészítés intézményét igen szűk körre szorították (áttétel, felfüggesztés). Az 1957-ben életbeléptetett Bp. a koncepciós perek tanulságaira, valamint a tárgyaláson elrendelt sok pótnyomozás kedvezőtlen kihatására figyelemmel a vádlottak megalapozottabb védelme érdekében bevezette *a vád előzetes megvizsgálásának intézményét,* amely fogalmilag a mi eljárási jogunkban ismert előkészítő ülésnek felel meg. Az előkészítő tárgyalás az általánosan kötelező jelleg (két évet meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűntett) következtében mechanikussá vált. Végül, az 1961. évi Bp. új alapokra helyezte az előkészítés intézményét, megszüntette a mechanikusan megállapított feltételeket, kötelezővé tette az ügyész részvételét az előkészítő tárgyaláson és tartalmazta azokat a szabályokat, amelyek az eljárás társadalmasításából következtek (áttétel a népbírósághoz, a társadalmi vádló, illetve védő bevonása az eljárásba stb.).

4. A vádirat előzetes tanulmányozásának indokoltságával foglalkozik a negyedik fejezet. A vád összefoglalja a nyomozás eredményeit és ennek alapján a vádirat meghatározza a bírósági tárgyalás tartalmát és kereteit. A bíróságnak még a tárgyalás kitűzése előtt el kell döntenie, hogy a vád alkalmas-e tárgyalásra, mert ha ezt nem teszi, a további eljárás esetleg felesleges munkaterhet ró a hatóságokra és az állampolgárok zaklatását vonhatja maga után. A vádiratot tehát minden esetben felül kell vizsgálnia a bíróságnak, függetlenül attól, hogy ezt a terhelt vagy a védő kérte-e. A felülvizsgálati kötelezettséget annyira következetesen írja elő a csehszlovák Bp., hogy még akkor is sor kerül erre, ha az ügyet a bíróság tárgyaláson (másodfokú tárgyaláson) küldte vissza pótnyomozásra, vagy ha az elsőfokú tárgyalásra törvényességi óvás vagy perújítás alapján kerül sor.

Nem jelentéktelen feladat annak eldöntése, hogy a vádirat és a nyomozási iratok tartalmát ki ellenőrizze először. Az ezzel kapcsolatos vitában a szerző a tanácsvezetői felülvizsgálat mellett foglalt állást és cáfolja azokat a nézeteket, amelyek a felülvizsgálatot is testületre kívánják bízni.

Az előzetes tárgyalás kitűzésének kötelező és fakultatív feltételei vannak. Ki kell tűzni az előkészítő tárgyalást, ha a vádlott fiatalkorú, előzetes letartóztatásban van, vagy ha társadalmi szerv kezességet vállal megjavulásáért. A fakultatív okok fennállásának megállapítása a tanácselnök mérlegelésétől függ. Pontosabban, ha kételye van a tekintetben, hogy az ügy alkalmas a további eljárásra, az előkészítő tárgyalást ki kell tűzni. Ilyen fakultatív okok: az ügy más bíróság illetékességi körébe tartozik; az eljárás megszüntetésének, felfüggesztésének, a vádtól eltérő minősítésnek lehet helye; a nyomozás során megsértették az eljárási szabályokat; az ügy nincs kellőképpen felderítve stb.

Ha a tanács elnöke úgy látja, hogy az ügy már megérett a tárgyalásra, akkor azt kitűzi. (A tárgyalás kitűzését, annak részletes szabályait a csehszlovák Bp. nem „A vád előzetes megvizsgálása" című XII., hanem a főtárgyalással foglalkozó XIII. fejezetében szabályozza.)

Mint érdekességet kell megjegyezni, hogy a csehszlovák Bp. nem rendelkezik arról, hogy a tanács elnöke mennyi időn belül köteles az ügyet megvizsgálni, s azt tárgyalásra, illetve előkészítő tárgyalásra kitűzni. A szerző sürgeti az erre vonatkozó határidők mielőbbi törvényi szabályozását.

5. A vád előzetes megvizsgálásának módját és az előkészítő tárgyalás lefolyását ismerteti az ötödik fejezet. Az előzetes felülvizsgálat keretében a tanácsvezetőnek speciális jogai vannak, mert az ügy iratainak tanulmányozása után „a határozathozatal megkönnyítése érdekében meghallgathatja a terheltet és megszerezheti a szükséges magyarázatokat". (Bp. 185. § (2) bekezdés.) Így például tanácskozhat a társadalmi szervek képviselőivel, hogy mód van-e a társadalmi bírósági eljárás lefolytatására, a kezességvállalás eredményességének lehetőségéről; tanácskozhat a szakértővel a nyomozás során még nem tisztázott szakkérdések jelentőségéről; iratokat szerezhet be; tanúkat hallgathat meg például arról, hogy a nyomozás során megtartották-e az eljárási szabályokat, figyelmeztették-e őket a vallomástétel megtagadásának jogára stb. Erről a tevékenységről a tanácsvezető feljegyzést készít, majd ha szükségesnek tartja az előkészítő tárgyalás megtartását, véleményét jelentésben foglalja össze.

Az előkészítő tárgyalás a bíróságnak nem nyilvános ülése, azon a bíróság tagjai és a jegyzőkönyvvezetőn kívül csak az ügyész vehet részt.[2] A tárgyalás a tanácsvezető jelentésének ismertetésével kezdődik. Ezt követően megvizsgálják (felolvassák) a rendelkezésre álló bizonyítékokat, majd az ügyész állásfoglalása következik. Ha az ügyész maga is úgy látja, hogy az

[2] A csehszlovák Bp. rendelkezéseit módosító 55/1965. számú törvény csak annyiban változtatta meg a bírói előkészítő eljárás szabályait, hogy az ügyész részvételét nem teszi kötelezővé az előkészítő tárgyaláson.

ügy még alkalmatlan a tárgyalásra, azt visszakéri és az eljárás nyomozási szakaszba kerül vissza. Ha erre nem kerül sor, a bíróság zárt tanácskozáson meghozza határozatát és azt az ügyész előtt kihirdeti.

6. A következő három fejezet a vád előzetes megvizsgálásának kívánatos módszereivel, az előkészítő tárgyaláson hozható határozatok tartalmának elemzésével és azok joghatásaival foglalkozik. Mivel ezek a részek értelemszerűen a tételes jogszabályokhoz kapcsolódnak, a részletes ismertetés helyett csak a számunkra is jelentős eltérésekre és a szerző ezekkel kapcsolatos gondolataira kívánom a figyelmet felhívni.

a) A felülvizsgálat kiindulási alapja a vádhoz kötöttség elve. A bíróság a vád tartalmát nem módosíthatja (a vád kiterjesztésére joga nincs), de a vádiratot és az azt megelőző eljárást egész terjedelmében köteles felülvizsgálni. A bíróság ellenőrző tevékenységének ki kell terjednie arra is, hogy a nyomozás során megtartották-e az eljárási szabályokat, hogy nem sértették-e meg a védelemhez való jogot biztosító rendelkezéseket. Ha a bíróság arra a következtetésre jut, hogy az eljárási szabálysértés az ügy érdemére lényeges kihatással volt, pótnyomozást rendel el; ellenkező esetben a szabálysértés megállapítása mellett kitűzi a tárgyalást. A pótnyomozás elrendelésének oka lehet például: ha a terheltté nyilvánító határozatot nem ismertették a gyanúsítottal, kötelező védelem esetén nem vonták be a védőt az eljárásba, a törvényes képviselőnek nem kézbesítették a nyomozási szakaszban hozott határozatokat.

Véleményem szerint, azt gyakran nem lehet előre megállapítani, hogy például a törvényes képviselő bevonása az eljárásba hogyan és mennyiben fogja befolyásolni az érdemi döntést. Ezért, a szerző által idézett jogesetekből arra lehet következtetni, hogy a bírói gyakorlat egyes — pontosan még nem körülhatárolható — szabálysértéseket önmagukban is alkalmasnak tart az ügy érdemének befolyásolására, függetlenül attól, hogy a tényállást látszólag alaposan felderítették.

b) Pótnyomozás elrendelése esetén az ügy nyomozási szakba kerül vissza. A nyomozás további időtartamának meghosszabbításáról (egy hónap) és az előzetes letartóztatás kérdésében azonban a bíróságnak kell határoznia. A szabályozásnak ez a módja az idézett bírósági és ügyészségi állásfoglalásokból kitűnően a gyakorlatban elég sok nehézséget okoz. A bíróságnak az ügyész érveit figyelembe véve kellene döntenie a letartóztatásról (a Legfelsőbb Bíróság „előzetes konzultációt" javasol), de látszólag a kívánt összhang az eddigiek során még nem volt maradéktalanul biztosítható.

c) Az előkészítő eljárásban hozható határozatok közül a terhelt csak az előzetes letartóztatást meghosszabbító végzés ellen élhet fellebbezéssel. Az ügyész jogorvoslati jogosultsága — a tárgyalást kitűző végzés kivételével — valamennyi határozatra kiterjed. A szerző ezt a megoldást kifogásolja és az ügyfélegyenlőségre figyelemmel a terhelt fellebbezési jogának kiterjesztését javasolja. Kívánatosnak tartja továbbá azt is, hogy a terhelt fellebbezési jogosultságát a tárgyalást kitűző végzés ellen is biztosítsák. A szerző javaslata elméleti szempontból ugyan indokolható, mégis megfontolandó, hogy a fellebbezési jogkör ilyen mértékű kiterjesztése nem vezetne-e el az eljárás felesleges elhúzódásához. A történeti előzmények tárgyalásakor egyébként maga a szerző is helyteleníti az előkészítésnek azt a formáját, amelyben a vádtanács a fellebbezési bíróság keretében működött. Ha a másodfokú bíróság előkészítő eljárása egyszer már nem vált be a gyakorlatban, kétséges, hogy a fellebbezés megengedésével ezt a „szuper előkészítést" mennyire lehetne eredményessé tenni.

7. A befejező fejezetben a szerző általában értékeli az előkészítő eljárás hatásfokát, eredményességét és azt jól bevált, szükséges intézménynek tekinti. A gyakorlatban előforduló hibák — álláspontja szerint — abból adódnak, hogy az eljárásban résztvevő hatóságok és magánszemélyek nem használják ki eléggé az előkészítő eljárásban rejlő lehetőségeket. A szerző a törvényi szabályozás fejlesztésére is tesz javaslatokat, bár ezek inkább csak részletkérdésekre irányulnak. Elképzelései közül néhány nálunk már megvalósult. (Például a terhelt és a védő részvételének engedélyezése az előkészítő ülésen). Különös figyelmet érdemel azonban az a javaslata, amely szerint a vádiratot a terhelt és a védő számára már a bírói előkészítés előtt kézbesíteni kellene. Így lehetőség nyílna arra, hogy észrevételeiket és javaslataikat már az előkészítő eljárásban hasznosítani lehessen. A szerző ezt a megoldást különösen alkalmasnak tartja az előkészítő eljárás kontradiktórius jellegének és eredményességének fokozására.

III.

Eugen Husár műve sok új gondolatot felvető, körültekintő munkával készült tanulmány. A mű jelentős része gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, szorosan kapcsolódik a tételes jogszabály anyaghoz. Mindez nem jelenti azt, hogy csak a csehszlovák gyakorlati szakemberek részére nyújthat jelentős segítséget. Az elméleti megalapozást elvégző fejezetek általában határozzák meg egy igen fontos intézmény helyét és feladatát a szocialista típusú büntető eljárásban. A szerző nem egyszerűen a kapitalista eljárási jogból átvett, meghonosodott intézménynek tekinti a bírói előkészítést, hanem tudományos alapossággal és szenvedéllyel bizonyítja be, hogy a vád előzetes bírói felülvizsgálata a szocialista büntető eljárás feladatainak megvalósítását biztosító, az eljárás szerkezeti felépítésébe szervesen beleillő, elengedhetetlen intézmény.

A mű nemcsak elméleti alapon bizonyítja az előkészítő eljárás szükségességét, hanem meghatározza azokat a gyakorlati feladatokat is, amelyek a szocialista törvényesség és a terheltek jogainak biztosítása terén a bírói előkészítésre hárulnak. A szerzőnek az a módszere, hogy nem áll meg a bírói előkészítés elméleti helyeslésénél, hanem a valóságos feladatokat is megjelöli, megalapozottá teszi a dogmatikai kérdésekben elfoglalt álláspontjait. Így a mű igen alkalmas arra, hogy mind az elméleti mind pedig a gyakorlati jogászok figyelmét a büntető eljárási jognak erre az igen jelentős és talán ma még nálunk sem kellőképpen felhasznált intézményére irányítsa.

A mű elolvasása után csak egy vonatkozásban maradt bennem

hiányérzet. Az elméleti megalapozást és a dogmatikai vizsgálódást nem követte tényekre, statisztikai adatokra támaszkodó elemzés. Jó lett volna megtudni, hogy valójában az ügyek hány százalékát lehet az előkészítő eljárás közbeiktatásával még a tárgyalás előtt megszüntetni, milyen mértékben élnek a bíróságok a pótnyomozás elrendelésének lehetőségével, ezen belül mi az aránya a felderítetlenség és az eljárási szabálysértés miatt elrendelt pótnyomozásnak stb. A bírósági és ügyészségi statisztika adatainak felhasználása nagy mértékben igazolhatta, alátámaszthatta volna a szerző megállapításait, meggyőzőbbé tehette volna az előkészítő tárgyalás hasznosságáról vallott nézeteit.

Mindezek ellenére, a mű a magyar eljárásjogászok számára is igen hasznos, figyelemreméltó alkotás.

Kratochwill Ferenc

Új könyvek

Etudes en droit comparé. Essays in comparative law. Edit. by Péteri Zoltán. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 284 p.

A VII. Nemzetközi Összehasonlítójogi Kongresszus (Uppsala 1966. aug.) alkalmával kiadott munka a következő francia, illetőleg angol nyelvű tanulmányokat tartalmazza: *Kovács* István: A törvény, a törvényhozó szervezet és a törvényhozási anyag fogalma; *Csizmadia* Andor: A törvény fogalma a burzsoá Magyarországon (1848—1944); *Péteri* Zoltán: A természetjog hatása a tételesjog fejlődésére; *Szabó* Imre: A „nemo lex ignorare censetur" szabály mai jelentősége; *Beér* János—*Bihari* Ottó: Államigazgatás parlamenti ellenőrzése; *Halász* József: Az államigazgatási szervezet sajátosságai; *Toldi* Ferenc: Az államigazgatási hatóságok diszkrecionális joga; *Pap* Tibor: A házasságon kívüli gyermekekre vonatkozó törvényhozás fejlődése; *Eörsi* Gyula: A szerződésszegés törvényi következményei; *Weltner* Andor: A vállalat fejlődése és a munkajog; *Nagy* László: A szakszervezetek jogi helyzete; *Kádár* Miklós—*Horváth* Tibor: A szolgálati hanyagságért való felelősség; *Barna* Péter: A külföldön elkövetett bűncselekmények.

Questions of international law, 1966. [Publ. by the] Hungarian Branch of the International Law Association. Bp. (Állami ny.) 1966. 190 p.

A Nemzetközi Jogi Társaság magyar tagozata harmadízben jelenteti meg a Questions of international law című tanulmánygyűjteményt, ezúttal az 1966-os helsinki konferencia alkalmából. A kötet Bokorné Szegő Hanna: Az önrendelkezési jog nemzetközi tartalma a gyarmati rendszer felbomlásának tükrében; Buza László: A nemzetközi ellenőrzés, mint a törvényesség biztosítéka a nemzetközi életben; Haraszti György: A nemzetközi szerződések történelmi értelmezése; Herczeg István: A világűrtevékenységből származó felelősség néhány jogi problémája; Meznerics Iván: A nemzetközi fizetések jogi természetében bekövetkezett változások; Móra Imre: Nemzetközi szerzői jogi és szabadalmi jogi problémák a világűr korszakában; Szászy István: A döntőbírósági ítéletek nemzetisége, valamint Ustor Endre: A nemzetközi jog progresszív fejlődése és az ENSZ című angol nyelvű tanulmányán kívül tartalmazza a nemzetközi jog és nemzetközi magánjog területén magyar szerzőktől 1964—1965-ben megjelent publikációk bibliográfiáját is.

[Tizedik] X. kecskeméti jogásznapok előadásainak anyaga. [Kiad. a] Magyar Jogász Szövetség Bács-Kiskun megyei szervezete és a Magyar Közalkalmazottak Bács-Kiskun megyei bizottsága. [Kecskemét], (Bács-Kiskun megyei ny.) [1966]. 83 p.

A kötet Bodóczky László a „10 éves a Kecskeméti Jogásznapok" c. kiállítást megnyitó beszéde után Nezvál Ferenc bevezető előadásának vázlatát, majd Benedek Jenő: Az ideológiai irányelvek és a jog néhány összefüggése; Dallos Ferenc: A jogpolitikai elvek alkalmazásának módszereiről az államigazgatásban; Eörsi Gyula: Anyagi érdekeltség — vagyoni felelősség c. előadását, illetőleg Martonyi János, Machács Gábor, Hegedüs István, Várgedő Lajos és Falu György korreferátumait és Jókai Loránd zárszavát tartalmazza.

Általános államigazgatási ismeretek. Szerk. *Károlyi* József. 3. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 310 p.

A tanácsi végrehajtóbizottságok titkárságainál és szakigazgatási szerveinél dolgozók számára szükséges általános államigazgatási ismereteket foglalja össze. Ezekből az ismeretekből az érdekelt tanácsi dolgozók vizsgát kötelesek tenni. A Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya által kiadott munka a következő csoportosításban tárgyalja a vizsgaanyagot: 1. A szocialista állam szerepe. A tanácsok helye és szerepe népi demokratikus államunkban; 2. A szocialista államigazgatás. A törvényesség megtartásának jelentősége az államigazgatási eljárásban; 3. A községpolitika. Községfejlesztési feladatok; 4. Munkajogi ismeretek. Közszolgálat. 5. A tanácsok feladatai a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszilárdításában. A munkát *Aibner* Pál, *Albrecht* László, *Forján* Gyula, *Károlyi* József és *Molnár* István írták.

Kriminalisztikai tanulmányok. 4. [köt.] Szerk. Gödöny József. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 346 p.

Az Országos Kriminalisztikai Intézet legújabb tanulmánykötete a korábbi kutatások és az azzal kapcsolatos célkitűzések szem előtt tartásával készült. A gyűjtemény a következő tanulmányokat közli: Rózsa János: A hamis vád egyes jogi és kriminológiai kérdéseiről; Fadgyas András: A gyermekölések kriminológiai kérdéseiről; Vermes Miklós: A visszaeső bűnözés kriminológiai vizsgálata; Szabó András: Büntetőintézeti életrend kriminológiai vizsgálata; Avas Jenő: A terhelt kihallgatásának néhány taktikai problémája a nyomozás során; Simor Pál: Védő a nyomozásban; Szabó Ilona—Vass Kálmán: Ittas állapotban írt kézírások kriminalisztikai vizsgálatáról; Bárkányi Pál: Tinták vizsgálata kémiai reagensekkel; Székely János: A legújabb kriminalisztikai irodalom IV.

Bartus Imre—*Kilényi* Géza: Mindenki jogi kézikönyve. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1966. 371 p.

A népszerű kézikönyv — mint az

előszó mondja — nem jogászok számára készült, hanem a lakosság legszélesebb rétegeinek érdeklődésére tart számot. A mindennapi életben előforduló jogi kérdésekre kívánnak a szerzők választ adni a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre és a társadalombiztosításra vonatkozó jogszabályok körét kivéve. A fejezetek összeállításánál, megfogalmazásánál a közérthetőség, a gyakorlati jelleg volt a döntő. A kézikönyv használhatóságát a legfontosabb jogszabályok mutatója és a fejezetek szerint összeállított részletes tárgymutató szolgálja.

Bogyay Géza: Vállalati munkajogi kézikönyv. 2. átd. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 640 p.

Az 1963-ban megjelent kézikönyv átdolgozott kiadásának anyaggyűjtését 1966. április 30-án zárta le a szerző. Az első rész általános munkajogi rendelkezésekkel foglalkozik, a második rész címe: A munkaviszony keletkezése, a harmadiké: A munkaszerződés teljesítése és módosítása, a negyediké: Felelősség károkozásért és a munkafegyelem megsértéséért, az ötödik rész a munkaviszony megszűnését, a hatodik a munkaügyi viták elintézését tárgyalja, míg az utolsó rész a munkaügyi intézkedések közlésének módját foglalja magában.

Határozatok gyűjteménye. A SZOT Elnökségének és titkárságának határozatai, valamint a szakszervezeti mozgalmat érintő legfontosabb állami rendeletek. 4. [köt.] Bp. Táncsics Kiadó, 1966. 187 p. [A szakszervezeti aktíva kézikönyvei.]

A munka 4. kötete a SZOT Elnökségének és titkárságának 1965. jan. 8.—1966. jan. 1. között hozott határozatait, elvi állásfoglalásait, továbbá a SZOT és Minisztertanács közös rendeleteit közli a korábban megjelent gyűjteményekhez hasonló feldolgozásban.

Kovács Zoltán—*Németi* László—*Szabó* Kálmán—*Varga* Ernő—*Zsuffa* Ervin: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek bizottságai. [Közzéteszi a] Földművelésügyi Minisztérium. Bp. Vas megyei Nyomdaipari Vállalat [Szombathely], 1966. 142 p. [Bibliogr. 139.]

Ismeretterjesztő jellegű munka a termelőszövetkezeti demokráciát biztosító legfontosabb belső szervezetekről (ellenőrző, szociális-kulturális, háztáji, fegyelmi bizottságok, valamint egyéb bizottságok).

A kisajátításra vonatkozó jogszabályok. Összeállították: Kampis György—Varga József—Varsányi József. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 213 p.

A kisajátításról szóló 1965. évi 15. számú törvényerejű rendelet, a végrehajtása tárgyában kiadott 13/1965. (VII. 24.) Korm. számú rendelet, a kisajátítással kapcsolatos kártalanítás részletes szabályait tartalmazó 1/1965 (VII. 24.) PM—IM. számú rendelet és a törvényerejű rendelet miniszteri indokolásának egységes szerkezetbe foglalt szövege. Az ismert zsebkönyv-sorozatban megjelent hasznos gyakorlati munka anyaggyűjtését 1965. szept. 30-án zárta.

Pótlás a Belkereskedelmi jogszabályok gyűjteményéhez. Összeáll. Bárisághy Miklós stb. Szerk. Korda Lajos. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 733 p.

A munka az alapvető (Belkereskedelmi jogszabályok gyűjteménye. Lezárva: 1963. jún. 30. Szerk. Korda Lajos. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 1480 p.) gyűjteményhez kapcsolódva, az 1965. máj. 31-én fennálló jogállapotot tünteti fel. Szerkezetében az alapmunkára támaszkodva közli az alapmunkában közzétett jogszabályok hatályosságára, illetőleg esetleg időközi módosítására vonatkozó adatokat és szövegrészeket. A mű a Belkereskedelmi Minisztérium hivatalos kiadványa.

Weltner Andor: A munkafegyelem. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 277 p. /Munkajogi kézikönyvek./

A munka vállalt feladata elsősorban a hatályos jogszabályi anyag rendszeres feldolgozása. A Munkajogi kézikönyvek sorozatban megjelent munka a munkafegyelem fogalmának elemzése után tárgyalja a munkával kapcsolatban elkövetett fegyelmi vétség fogalmát és elemeit, a fegyelmi büntetéseket, valamint a fegyelmi eljárás kérdéseit. Anyagfeldolgozásában részletesen felhasználja a legfontosabb irodalmat is. A munka kezelhetőségét részletes jogszabálymutató és tárgymutató könnyíti meg.

Posta Gyula: Társadalmi bíróságok gyakorlata. Bp. Táncsics Kiadó, 1966. 125 p.

Gyakorlati jellegű kézikönyv a társadalmi bíróságok tagjai számára a társadalmi bíráskodásban előforduló fontosabb gyakorlati kérdések összefoglalásával. A munkát a jogszabály magyarázatos szövege egészíti ki.

Weltner Andor: A munkavédelem jogi kérdései. Bp. Táncsics Kiadó, 1966. 152 p.

A SZOT felsőfokú munkavédelmi tanfolyamának tankönyve. Az általános tudnivalók után a munkavédelem megszervezésével, az egészséges és biztonságos munkakörülmények megvalósításával, a munkavédelmi szabályok megszegésének jogkövetkezményeivel, a társadalombiztosítási szolgáltatásokkal, végül a dolgozó nők és a fiatalkorúak védelmével kapcsolatos fejezetekben tárgyalja az anyagot.

A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Összeáll. Besnyő Károly—Ruda Ilona. Lezárva: 1966. január 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 48, 142 p.

A munka a Magyar Népköztársaság kitüntetéseivel kapcsolatos tudnivalókat (kitüntetések, adományozásuk, viselésük stb.) mellett a kitüntetések képmásolatait is tartalmazza.

Ficzere Lajos—*Trócsányi* László: A dolgozók részvétele a vállalatok igazgatásában. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete. Bp. MTA KESZ Soksz. 1966. 167 p. /A gazdasági irányítás igazgatási és jogi kérdései./

Az összeállítás célja a dolgozók közreműködési jogosítványainak vállalati szinten való bemutatása a szocialista és a polgári társadalomban. Ennek megfelelően az első részben a részvételi jogok alakulását a Szovjetunióban, a Bolgár Népköztársaságban, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban, a Lengyel Népköztársaságban, a Német Demokratikus Köztársaságban, a Román Szocialista Köztársaságban és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban mutatja be, a második részben Nagy-Britanniában, Franciaországban és a Német Szövetségi Köztársaságban kíséri végig a kérdés alakulását és röviden kitér a Norvégiában, Hollandiában, Olaszországban, Belgiumban, Ausztriában és Svájcban levő sajátosságokra is. A szerzők mindkét részhez elvi reflexiókat fűznek,

a jegyzetanyagban a kérdésre vonatkozó legfontosabb irodalom bibliográfiáját, a függelékben pedig a vonatkozó legfontosabb szocialista jogszabályok szövegét közlik.

A Magyar Jogász Szövetség vállalati jogász szakosztályainak 3. országos munkaértekezlete. Siófok, 1966. május 12—14. Bp. Főv. ny. 1966. 394 p. /A Magyar Jogász Szövetség kiadványai. 1966. 2. sz./

A munkaértekezlet anyagát felölelő kötet az elhangzott előadások, korreferátumok és az előadásokhoz kapcsolódó hozzászólások szövegét közli. Az előadások: *Nyers* Rezső: Elvi kérdések a gazdasági irányítás köréből; *Csanádi* György: A gazdasági irányítás új módszerei és az állami vállalatok szerződéses kapcsolatai; *Görgey* Mihály: A szállítási szerződések új jogi szabályozása; *Korda* Lajos: A kereskedelmi áruforgalom jogi kérdései; *Vida* Sándor: A műszaki alkotómunka eredményei és az új gazdasági mechanizmus; *Farkas* József: A döntőbizottságon kívüli eljárás egyes kérdései és a szállítási szerződések új jogi rendezése; *Tamás* György: A vállalatok önállósága és érdekeltsége az eredményességben; *Sárándi* Imre: A gazdasági irányítás új rendszere és a termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai; *Szilbereky* Jenő: A vállalati jogtanácsos helyzete és feladatai a gazdasági irányítás új rendszerében.

E lapszám (XXII. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Kulcsár Kálmán* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Varga József* a Minisztertanács tanácsszervek osztálya munkatársa. — *Cereteli, T. V.* egyetemi tanár (Tbiliszi). — *Makasvili, V. G.* egyetemi tanár (Tbiliszi). — *Dr. Bajáki Veronika* egyetemi adjunktus. — *Bogdán Sándor* ny. tanácsvezető bíró. — *Dr. Mező Béla* Legfőbb ügyészségi ügyész. — *Dr. Törő Károly* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Kőhegyi Tibor* a Fővárosi Területi Munkaügyi Döntőbizottság elnöke. — *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi Kamara választott bíróságának titkára. — *Dr. HársfalviRezső* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Kratochwill Ferenc* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.2631 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 2. szám Budapest, 1967. február hó

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BESNYŐ KÁROLY:
A tanácsrendeletalkotás kérdései 69

MÓRA MIHÁLY:
A római jog jelentősége, módszere és rendszere 77

RÉVAI TIBOR:
A dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységének alapkérdései 86

LUKÁCS TIBOR:
A bűncselekményegység sajátos faja: a látszólagos többség 97

ERDÉSZ LÁSZLÓ:
Elvi és gyakorlati problémák a szabadságvesztésének fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásánál 104

CSÉKA ERVIN:
A bizonyítással összefüggő néhány kérdés a büntető eljárásban 113

VIDA SÁNDOR:
Szolgálati találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések 124

Szemle:

ÁCS JÓZSEF:
Fuvarozótól történő átvétel 133

MERÉNYI KÁLMÁN:
Könyvankét a József Attila Tudományegyetem állam- és jogtudományi karán 133

Jogirodalom:

Vladimir Hanga—Mihail Jacota: Drept Privat Roman (BÍRÓ JÁNOS) 134

— —: Új könyvek 137

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Бэшнё:* Вопросы издания решений советами. — *Михай Мора:* Значение, метод и система римского права. — *Тибор Реваи:* Основные вопросы деятельности коллективов трудящихся по вынесению решений. — *Тибор Лукач:* Своеобразный вид единства преступления: кажущееся большинство. — *Ласло Эрдес:* Принципиальные и практические проблемы отбытия наказания лишения свободы в дисциплинарном батальоне и гауптвахте. — *Эрвин Чека:* Некоторые вопросы, связанные с доказыванием, в уголовном процессе. — *Шандор Вида:* Вопросы международного частного права, связанные со служебными изобретениями. — *Обзор: Йожеф Ач:* Приемка, осуществляемая от перевозчика. — *Калман Мерени:* Книжная анкета на юридическом факультете Университета им. Йожефа Аттилы. — *Литература:* Владимир Ханга — Михаил Якота: Drept Privat Roman *(Янош Биро).* — — —: Новые книги.

INHALT: *Károly Besnyő:* Fragen der Rechtssätzung der Räte. — *Mihály Móra:* Die Bedeutung, Methode und das System des römischen Rechts. — *Tibor Révai:* Grundfragen der Rechtsprechungstätigkeit der Kollektive der Werktätigen. — *Tibor Lukács:* Eine besondere Art der Tateinheit: die scheinbare Mehrheit. — *László Erdész:* Prinzipielle und praktische Probleme bei dem Vollzug Freiheitsentzuges in einem Drillbataillon oder in einer Arrestzelle. — *Ervin Cséka:* Einige mit dem Beweis zusammenhängende Fragen im Strafverfahren. — *Sándor Vida:* Die internationalprivatrechtlichen Fragen der Diensterfindungen. — *Rundschau: József Ács:* Die Übernahme vom Frachtführer. — *Kálmán Merényi:* Eine Bücherenquete an der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der József Attila Universität. — *Literatur:* Wladimir Hanga—Mihail Jacota: Drept Privat Roman *(János Biró).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Károly Besnyő:* Les problèmes du pouvoir réglementaire des conseils locaux. — *Mihály Móra:* L'importance du droit romain, sa méthode et son système. — *Tibor Révai:* Les problèmes fondamentaux de l'activité juridictionnelle des collectifs des travailleurs. — *Tibor Lukács:* Une espèce particulière de l'unité des infractions: le cumul apparent. — *László Erdész:* Quelques problèmes de principe et pratiques de l'exécution d'une peine de privation de liberté dans un bataillon disciplinaire ou dans des locaux disciplinaires militaires. — *Ervin Cséka:* Problèmes de la preuve dans la procédure pénale. — *Sándor Vida:* Questions de droit international privé se présentant en connexité avec les inventions faites dans une relation de travail. — *Revue: József Ács:* La réception de la chose du transporteur. — *Kálmán Merényi:* Discussion d'un ouvrage au sein de la Faculté de Droit de l'Université József Attila. — *Littérature:* Vladimir Hanga—Mihail Jacota: Drept Privat Roman *(János Biró).* — — —: Nouveaux livres.

XXII. új évfolyam 2 szám Budapest, 1967. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A tanácsrendeletalkotás kérdései

Az államhatalom és az államigazgatás központi irányító szervei akaratukat törvény, törvényerejű rendelet, minisztertanácsi határozat és rendelet, valamint miniszteri rendelet útján fejezik ki. A helyi rendelkezésekre különösen a szocializmust építő országokban hárul növekvő figyelem és szerepük a szocialista demokratizmussal együtt szélesedik.[1]

A tanácsok határozatokat és rendeleteket alkothatnak, a végrehajtó bizottságok határozatokat és utasításokat, míg a szakigazgatási szervek határozatokat és utasításokat adhatnak ki. A végrehajtó bizottság és a szakigazgatási szerv határozatai tartalmazhatnak normatív rendelkezéseket, de nem írhatnak elő a lakosság számára magatartási szabályt; a tanácsrendelet pedig szabálysértési szankciót is megállapító jogszabály.

„Több közvetítő tényező játszik szerepet az állami akarat jogszabályokban való kifejezésénél és a *jogszabályok elrendezésénél;* így az adott állam politikai irányvonala, ezen belül elsősorban a jogpolitikája, a jogalkotás és a jogtudomány. Ezek a tényezők befolyásolják azt, hogy az uralkodó osztály érdekeltsége *milyen jellegű jogszabályokban* és jogágakban fejeződik ki."[2]

1. A tanácsrendelet jogelődje a szabályrendelet

A helyi statutum, a szabályrendelet és a tanácsrendelet azonos vonása, hogy helyi szervek által alkotott jogszabályok, amelyeknek a rendelkezései nem lehetnek ellentétben felsőbb jogszabályban foglaltakkal.

A szabályrendeletek szerepe a burzsoá államokban éppen úgy mint az ország felszabadulása előtt hazánkban, a tőkések helyi érdekeit juttatta kifejezésre. A virilis alapon szervezett községi, városi képviselőtestületek, továbbá a törvényhatóságok által alkotott szabályrendeletek, összhangban a felsőbb jogszabályokkal, a kizsákmányolás szolgálatában állottak. A szabályrendeletek túlnyomó többségében közigazgatási jellegűek voltak, a gazdasági szervezés, és a kulturális nevelés témája ritka kivételt képezett.

A községi önkormányzatok jogszabályalkotó tevékenységét Alsó László a Közigazgatástudományi Intézet munkatársa 1935-ben „A községszervezés alapelvei" című könyvében[3] a következőképpen foglalta össze: Minden község alkot szervezési szabályrendeletet, amely tulajdonképpen „nemcsak a község szervezetére vonatkozó jogszabályokat tartalmazza, hanem sok község ebben szabályozza önkormányzati hatáskörének legfontosabb tárgyait is. Ezenkívül a község minden olyan ügyben szokott szabályrendeletet alkotni, amelyben szükségessé válik az elöljáróság és a közönség kötelességeinek és jogainak meghatározására". Továbbá szabályrendelet kiadására volt szükség a törvényi rendelkezés által kötelezően előírt esetekben (pl. szegénysegélyezési szabályrendelet), vagy a községnek engedélyezett jog gyakorlásának (pl. gyámpénztári, községi ingatlanvagyonátruházási illetékről szóló) szabályrendelet feltétele esetén. Alsó könyvében tárgy szerint is összeállította a

[1] Vö. Lévai Tibor: Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia. Társadalmi Szemle 1966. évi 3. szám (49. old.)

[2] Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964. (171. old.)

[3] A Magyar Közigazgatástudományi Intézet N° 19. sz. kiadványa 1935.

leggyakrabban előforduló szabályrendeleteket.[4]

A Horthy-korszak önkormányzati szervei számára a szabályrendelet alkotási jogosultság csupán látszatjogokat biztosított az ún. autonómiák számára. Ezt egyébként elismerte a községi Jegyzők Országos Egyesületének elnöke, aki az Önkormányzat és közigazgatás című könyvében (1937. év) a következő őszinte szavakkal fakadt ki: „A községnek kívánatos fejlődése és a hirtelen felvetődő, de még szabályozatlan községi közfeladatok kielégítése indokolttá tenné a közigazgatási szabad belátásnak minimális érvényesülését. A helyett a községek még helyi *szabályrendeleteik* szerinti élésükben is a bizonytalanság érzését hordozzák."[5]

Elfogadhatjuk *Kovács István* azon érvelését, amely szerint a szabályrendeletnek tanácsrendeletre való átkeresztelésénél a tanácstörvény alkotóit az az elgondolás vezette, hogy az apparátus a régi elnevezés mögött régi formát is látott.[6] Ez utóbbit egyébként igazolja a négy évnek a gyakorlata, amely 1950-től 1954-ig az újabb tanácstörvény alkotásáig kialakult. Az 1950. évi I. tv. ugyanis még a szabályrendelet fogalmát használta, a tanácsrendelet elnevezést pedig csak a második tanácstörvény hozta. A felszabadulást követően a szabályrendeletek alkotása nagyon szűk körre korlátozódott és még az első tanácsciklus sem hozott számszerű változást e téren.

Az önkormányzatok szerepének a szocialista társadalomban való tudományos megvizsgálásával, valamint az általuk alkotható szabályrendeletek alaposabb kutatásával még tartozik államjogtudományunk. E kérdés időszerűségére hívta fel figyelmünket *Vészi Béla*, a Pártfőiskola igazgatóhelyettese a szocialista demokráciáról tartott ülésszakon. Álláspontját idevonatkozólag a Tanácsok Lapja 1966. november 10-én közölte: „A tanácsok alapjaiban bevált rendszerét abban az irányban kellene tökéletesíteni, hogy a helyi tanácsok tevékenységének önkormányzati vonásai erőteljesebben fejlődjenek."

2. A tanácsrendeletek jelentősége

A szocialista államok helyi jogszabályalkotó tevékenysége viszonylag rövid történelmi múltra tekinthet vissza. Bár a szocialista államok alkotmányaiban az alapelvek kidolgozásra kerültek, az államhatalom helyi szerveinek jogalkotó tevékenysége azonban — még kedvező feltételek mellett is — hosszabb idő alatt valósulhat meg.[7]

Az államhatalom helyi szervei jogszabályalkotásának legmagasabbrendű terméke a tanácsrendelet, amely a szocializmust építő országokban különbözőképpen és más-más időben — a helyi sajátosságoknak megfelelően alakult ki. Egyes szocialista országokban, mint Albániában, Csehszlovákiában[8] és Bulgáriában[9] a mi viszo-

[4] Előbbi kiadvány 38. oldalán: „A községekben szokásos szabályrendeletek: Szervezési szabályrendelet, községi, orvosi, állatorvosi, bábadíjakat megállapító szabályrendelet, húsvizsgálati díjakat megállapító szabályrendelet, előfogat szolgáltatási szabályrendelet, tűzrendészeti szabályrendelet, köztisztasági szabályrendelet, községi tenyészapaállatgondozási és használati szabályrendelet, vágóhíd használati szabályrendelet, községi legeltetési szabályrendelet, községi erdőhasználati szabályrendelet, községi mérleghasználati szabályrendelet, közterület használati szabályrendelet, villanyvilágítási szabályrendelet, vízvezetéki és csatornázási szabályrendelet, járda építési és fenntartási szabályrendelet, szegénysegélyezési (szegényház fenntartási) szabályrendelet, üzemi szabályrendeletek, egyes alapok kezelésére vonatkozó szabályrendelet, szegényalap szabályrendelet.

[5] Koncz János: Önkormányzat és Közigazgatás 1937. (11. old.) M. T. I. R. T. nyomdája.

[6] Kovács István hozzászólása az 1953. évi Akadémiai nagyhéten Világhy Miklós előadásához. (Kéziratban.)

[7] „Mivel a jog, mint osztályakarat, állami szervek aktusaiban jut kifejezésre és mert a szocialista állam új állam, a hatalom új típusú központi és helyi szerveivel, a szocialista gyakorlat és az elmélet érdeklődésének homlokterébe került a jogalkotó hatáskör, tagozódása valamennyi szocialista országban, mihelyt az új állam berendezését napirendre tűzték." Szamel Lajos: A jogforrások. 1958. (8. old.)

[8] A nemzeti bizottságokról az 1960. évi május 25. napján kelt 65. sz. tv. 22. § (4) bekezdés: „A nemzeti bizottság általánosan kötelező rendeleteket bocsáthat ki. Szükséges és halaszthatatlan esetekben rendeletet bocsáthat ki a nemzeti bizottság tanácsa, (itt a tanács a nemzeti bizottság végrehajtó szerve) is; az ilyen rendelet hatályát veszti, ha azt a nemzeti bizottság legközelebbi plenáris ülésében nem hagyja jóvá."

Megjelent az Európai Szocialista Országok Községi Törvényhozása 1966. Az Állam és Jogtudományi Intézet kiadványa. (110. old.)

[9] Törvény a népi tanácsokról II. fejezet 12/a új pont: A népi tanácsok:

9. Illetékességükön belül határozatokat hoznak, rendeleteket és rendelkezéseket adnak ki. Ezeknek meg kell felelniük az alkotmánynak és a törvényeknek, a nemzetgyűlés elnöksége utasításainak és egyéb aktusainak, a minisztertanács határozatainak, rendelkezéseinek és döntéseinek és a felettes népi tanácsok aktusainak.

12. a.) A népi tanácsok *rendelkezéseket* adnak ki, ama helyi jelentőségű kérdésekre vonatkozóan, amelyeket a törvény, rendelet vagy a felettes szerv egyéb aktusa nem rendez és amelyek felelősséget irányoznak elő adminisztratív úton azok megsértése esetén. Halaszthatatlan esetekben, kivételképpen rendeleteket a népi tanácsok végrehajtó bizottságai is alkothatnak. A VB-ok rendeleteit jóváhagyásra be kell terjeszteni a népi tanács következő ülésszakára.

Megjelent a „Dörzsaven vesztnik" 1964. VII. 16-án kelt 47. számában. Magyarul: Az Állam és Jogtudományi Intézet kiadványában: „Az Európai Szocialista Országok Községi Törvényhozása" címmel (41. old.).

Bolgár Népköztársaság Nemzetgyűlésének Elnöksége 510. sz. ukáza: „A népi tanácsok és VB-ok által a rendeletek elleni kihágásokért kirótt bírságolásokról szóló szabályzat" 1951-ben megjelent az Izvesztijában.

E szabályzat I. része a tanácsfokozatok szerint határozza meg a rendeletek kiadását. Figyelemre méltó, hogy amíg a megyei és a Szófia város népi tanácsnál a szabályzatban számbavett minden kérdésbe vágó rendeletet adhatnak ki, addig a városi és a járási népi tanácsok a taxative felsorolt témakörben, ha azokat még nem rendezték felsőbb jogszabályok.

A községi tanácsok csak az alábbi kérdésekben adhatnak ki rendeleteket: *a)* közrendvédelme, *b)* közszolgáltatások, *c)* tűzrendészet, *d)* mezők és zöldvetemények, kertek mezei rendészete és védelme, *e)* természeti csapások elleni küzdelem, *f)* mezőgazdasági termelés előmozdítása, *g)* kereskedelmi forgalom, *h)* katonai elszállásolás körében.

nyainkhoz hasonló szerepe van a tanácsrendeleteknek. Lengyelországban külön törvény szabályozza a tanácsok jogszabályalkotó tevékenységét.[10] Romániában *az új alkotmány* csak 1965-ben vezette be a tanácsrendelet intézményét (korábban a végrehajtóbizottságnak volt rendeletalkotási jogosultsága) és így gyakorlati tapasztalatok még nem állnak rendelkezésre.[11] Csehszlovákiában 1960-ban új módon szabályozták a rendeletalkotás problémáit. Teljesen eltérő a tartalma a helyi statutumoknak Jugoszláviában, ahol tulajdonképpen a szkupstinák szervezeti és működési szabályzatát alkotják meg ebben a formában.[12] A szovjeteknél pedig a jogszabályalkotás hatásköre élesen differenciált képet mutat. Az oblasztyi szovjet és a VB. egész hatáskörében a járási szovjet és VB-a ennél kisebb, míg a községi szovjet egész szűk körben rendelkezik jogszabályalkotási hatáskörrel.[13] A Német Demokratikus Köztársaságban csak a *tanácshatározatot ismerik, a rendeletalkotás nem tartozik* az államhatalom helyi szerveinek hatáskörébe. A helyi szervek jogalkotó tevékenységének formai és tartalmi elemei a szocialista államokban jelentős eltérést is mutatnak, azok részletes összehasonlítására e fejezetben nincs lehetőségünk kitérni.

Hazánkban a szocialista demokratizmus kiszélesítésével és a tanácsok hatáskörének, önállóságának növelésével egyidejűleg a tanácsrendeletek szerepe az állami munkában fokozódott, jelentőségük a lakosság helyi viszonyainak szabályozásában nőtt.

A tanácsrendelet a felsőbb tanácsok kezében az irányítás eszköze, a városi és a községi tanácsoknál pedig olyan eszköz, amelynek útján nemcsak szervezik a lakosságot egyes feladatok megoldására, hanem korlátozott pénzügyi szankciókat is megállapíthatnak a rendeletben foglaltak nemteljesítése esetén.

Az államhatalom helyi szerveire a jogszabályalkotási jog egyben megtisztelő kötelezettséget jelent, mivel megyénként, sőt járásonként különbözőképpen élnek. A tanácsrendeletalkotás fokmérője a tanács önállóságának is és annak, hogy a reábízott területen a tanács mennyiben képes a helyi problémákat önállóan szabályozni. Az 1963. évi helyzetet találóan fejezte ki Dallos Ferenc könyvében: „A tanácsok jogkörükhöz és feladatukhoz mérten még nem élnek eléggé rendeletalkotási jogukkal."[14]

A szerző 7 évvel ezelőtt a tanácsrendeletalkotás időszerű kérdéseiről írt tanulmányát[15] azzal zárta, hogy „ezúttal nem kerülhetett sor a rendeletkészítés, előterjesztés és megvitatás problémáinak kifejtésére, amelyeknek megvilágítása azonban ugyancsak igen fontos a tanácsok, az állandóbizottságok és a szakigazgatási szervek számára." Ez alkalommal a hazai tanácsrendelet alkotást komplex módon vizsgáljuk és a problémákat nemcsak felvetjük, hanem a jelenlegi adottságoknak megfelelően igyekszünk azokban állástfoglalni.

Magyarországon az elmúlt 12 év alatt a tanácsrendeletekkel kapcsolatban új rendelkezés nem született, de tartalmi szerepük az államhatalom és az államigazgatás helyi szerveinek munkájában jelentősen nőtt, végrehajtásuknak szervezése körül azonban számos megválaszolatlan kérdés merült fel.

A tanácsrendeletalkotás egységes alapon való kialakulását akadályozta, hogy a tanácstörvények szűkszavúan intézték el ezt a fontos jogosultságot és még növelte a hiányosságot, hogy a végrehajtási utasítások pedig egyáltalán nem szabályozták a tanácsok jogalkotó munkáját. E területen az elmélet és a gyakorlat művelőinek a véleménye megegyezik abban, hogy szükséges a kérdést felsőbb rendelkezéssel szabályozni. Kovács István szerint „külön szabályozást igényel a tanácsok és a végrehajtó bizottságok jogszabályalkotási hatásköre."[16] Részletes szabályozás a tanácsok mai fejlettségi viszonyai között is kívánatos. Segítséget jelentene azonban az is, ha a Népköztársaság Elnöki Tanácsa irányelveket adna ki a tanácsrendeletalkotás eljárási kérdéseinek szabályozására és végrehajtásának elősegítésére.

Hazánkban a tanácsrendelet fontosságát mutatja az e témával foglalkozó, viszonylag nagy számú tanulmány, különböző publikált állásfoglalás és vita. Az elméleti és gyakorlati szakemberek javaslataikkal és bírálataikkal je-

[10] A Lengyel Népköztársaságban az alkotmányban a tanácsrendeletről nincs intézkedés, külön törvényt alkottak (dr. U. 8. sz. 47 t.) a tanácsok jogszabályalkotási jogáról. A törvény megállapítja, hogy a tanácsok egyes törvényekben, másrészt ezen törvényben adott felhatalmazás alapján alkothatnak jogszabályokat.

[11] Fonyó Gyula: A romániai községi néptanácsok működéséről szóló tanulmány ÁI. 1966. évi I. sz. 1/a pontja.

[12] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya a következőket tartalmazza a közismert statutumokról:

98. §. Minden község önállóan állapítja meg statutumát. A községi statutumban alkotmányos és törvényes keretekben megállapítják: a község jogait és kötelességeit, s ezek megvalósításának módját; a helyi közösségek területét, szervezetét és jogait, valamint az önigazgatás más formáit a településeken; a polgárok, a munkaszervezetek és más szervezetek közötti viszonyokat a közös érdekű kérdések megoldásában; a nyilvánosság biztosításának módját a községi szervek és szervezetek munkájának tekintetében; a polgárok, munkaszervezetek és más önigazgatású szervezetek jogait az alapok, a társadalmi és más szolgálatok, a közhasználatban levő javak és a község által igazgatott más társadalmi eszközök igénybevétele tekintetében; a községi szkupstina és más községi szervek szervezetét, jogait, kötelességeit és felhatalmazásait. (Magyar Szó kiadása 1963. április 16. Politikai füzetek 42. 29. old.)

[13] Kovács István: A hatáskörök elhatárolása és a tömegkapcsolatok differenciálása. ÁI. 1955. (318. old.)

[14] A tanácsok a szocialista demokrácia szervei Kossuth Könyvkiadó 1964. év (122. old.)

[15] Megjelent az Állam és Igazgatás 1959. évi 4. számában.

[16] A hatáskörök elhatárolása és a tömegkapcsolatok differenciálása. Állam és Igazgatás 1955. év 318. old.

lentős segítséget nyújtottak a tanácsrendeletalkotás fejlődéséhez.

Az 1954. évi X. tv. megjelenése után közvetlenül, 1954 októberében az Eötvös Loránd Tudományegyetem államjogi és államigazgatásjogi tanszékeinek munkaközösségi vitaülésén a tanácsok jogszabályalkotási jogával behatóan foglalkoztak.[17] E vitaülésen Beér János egyetemi tanár megnyitójában hangsúlyozta a tanácsrendeletek jelentős szerepét a tanácsok működésében. A vita résztvevői sokoldalúan világították meg a tanácsok rendeletalkotási jogának problematikáját. Beér János végül összefoglalójában a következőket jelentette ki: „A tanács rendeleteinek jelentőségét aláhúzza, hogy ezzel az államhatalmi szerv maga rendelkezhet saját portáján . . . A lakosság szívesebben hajtja végre azt a rendeletet, amit ő hozott." A jogrendezés szükségességét és e megállapítás helyességét az élet azóta is igazolta és megcáfolta azokat, akiknek aggályai, fenntartásai voltak, vagy még vannak a tanácsok jogalkotó tevékenysége miatt.

Hasonló nagy érdeklődés mellett zajlott le 1966. év I. félévben az előbb említett munkaközösségben a vita „A községi tanácsok rendeletalkotásának időszerű kérdéseiről." A vita alapját képező tanulmány[18] községi szinten vizsgálta meg a problémát. A tanácsrendeletekkel kapcsolatos gyakorlati kérdések széles skálája került ez alkalommal is megvitatásra, s inkább a vitakérdések köre[19] szélesedett, mint a korábbi problémák nyertek megoldást.

A tanácsrendelet készítésének módszerei a tanácsi fokozatok szerint eltérően, de a tanácsok munkájával párhuzamosan fejlődött. Az ötödik tanácsválasztás előtt azonban már nem lehet azt elmondani, amit Kovács István 1955-ben egyik tanulmányában leírt: „ma a tanácsok és a végrehajtó bizottságok legteljesebb tájékozatlanságban vannak jogszabályalkotási joguk felől. Legjobb esetben a régi szabályrendeleti jog utódjaként fogják fel és annak analógiájára kísérleteznek rendeletalkotással."[20] Az azóta elmúlt 12 év gyakorlati munkája — a hiányosságok mellett is beigazolta, hogy a tanácsrendeletalkotás az államhatalom helyi szerveinek alkalmas eszköze a jogszabályalkotásra.

3. Tanácshatározat és tanácsrendelet

A tanácsrendeletek jelentőségét a tanácshatározatokkal való összehasonlítás alkalmával is érzékelhetjük. Azonosságuk elsősorban abból adódik, hogy mindkettő az államhatalom helyi szervei kollektív akaratának írásban foglalt kijelentési formája. Egyben a tanácsok aktusai, amelyeknek segítségével egyrészt kifejezésre juttatják, másrészt segítségükkel megvalósítják a testületi szerv általános és konkrét célkitűzéseit.

A határozat és a rendelet között részben tartalmi vonatkozású, kisebb részt formai azonosságot és eltérést szükséges kiemelni. Az államjogi tankönyvek, valamint a jogi irodalom gyakran és szívesen a „tanácsok aktusai" gyűjtő kifejezéssel illeti és együttesen tárgyalja a határozatok és rendeletek problémáit. A Beér—Kovács—Szamel „Magyar államjog" című tankönyvükben a rendeleteket és jogszabálytartalmú határozatokat *megegyezőnek* találják az alábbiakban: *a)* Egyaránt kötelező magatartási szabályok, *b)* nem ellenkezhetnek a felsőbb államhatalmi és államigazgatási szervek által kiadott jogszabályokkal, *c)* a tanácsok mind rendeletet, mind jogszabálytartalmú határozatot egész hatáskörükben eljárva kiadhatnak, *d)* a felsőbb államhatalmi és államigazgatási szervek által kiadott jogszabályok automatikusan módosítják mind a tanácsok rendeleteit, mind jogszabálytartalmú határozatait. (381. old.)

A tanács rendeletei és jogszabálytartalmú határozatai közötti főbb különbségeket Bihari Ottó veti fel először az elméletben[21], de nem a teljesség igényével, ezért e helyen igyekszünk pontosabban az eltéréseket kimunkálni: — A tanácsok a lakosság jogait és kötelességeit érintő szabályokat csak rendeletben állapíthatnak meg, határozatban jogokat és kötelességeket megállapítani csak a tanács alá rendelt szervekre lehet. — A rendelet kötelező a tanács alá nem rendelt, a tanács illetékességi területén működő szervekre is, a határozat azonban nem. — A rendelet annak megsértőivel szemben bírságot állapíthat meg, a határozat azonban nem. — A rendelet a határozatot módosíthatja, de a határozat a rendeletet nem. — A rendelet csak akkor léphet hatályba, ha előzetesen kihirdetik, a határozatot pedig csak az érdekelt szervekkel kell közölni. — A rendeletet a kihirdetés előtt fel kell terjeszteni a felettes tanácshoz és csak 15 nap elteltével lehet kihirdetni.[22]

4. A tanácsrendelet tartalma

A.

Alkotmányunk a tanácsok jogszabályalkotó jogkörét igen tágan határozta meg: „A helyi ta-

[17] A vitaülésről Csizmadia Andor az Állam és Igazgatás c. folyóirat 1954. október—novemberi számában számolt be „A helyi tanácsok jogszabályalkotási hatásköre" címmel.

[18] Készítette Fekete Mihály, az apci községi tanács vb. volt elnöke. A nyilvános vita után a tanulmány átdolgozva megjelent az Állam és Igazgatás 1966. évi 9. számában.

[19] *a)* Szükség van-e minta-tanácsrendeletre, *b)* milyen időközökben vizsgálják felül a tanácsrendeleteket, *c)* felettes tanácshoz való felterjesztési kötelezettség fenntartandó-e? *d)* A tanácsrendeletek megsértésének jogkövetkezményei.

[20] Kovács István: A hatáskörök elhatárolása és a tömegkapcsolatok differenciálása. Állam és Igazgatás 1955. 318. old.

[21] Bihari Ottó: Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete. Akadémiai Kiadó 1963. 225—226. old.

[22] Vö. Általános államigazgatási ismeretek című kiadvány 1964. (62. old.)

nácsok *működési* körükben helyi rendeleteket hoznak, amelyek nem ellenkezhetnek a törvénnyel, törvényerejű rendelettel, a miniszterek, vagy a felsőbb tanácsok rendeleteivel." [31. § (3) bek.] A rendeletalkotásnak tehát rendkívül nagy tárgyi lehetőséget biztosított az alkotmány. Ugyanezt a gondolatot igyekszik kifejezésre juttatni a Magyar Államjogi tankönyv is (382. oldalán), amikor úgy foglalja össze: „Tanácsaink jogszabályalkotási hatásköre egyezik egész hatáskörükkel." Az alkotmány előbbi megállapításával, valamint a hasonló tanácstörvényi rendelkezéssel [1954. évi X. törvény 7. § (2) bek.] a jogalkotó azt az óhaját juttatta kifejezésre, hogy a tanácsok a hatáskörükbe tartozó minden kérdést szabályozhatnak még olyan jogterületet is, amit felsőbb jogszabályok nem rendeztek, csak az a feltétel, hogy ne ütközzék sem tételes jogszabályba, sem az alkotmány szellemével.

Ide vonatkozó álláspontomat még 1959-ben az Állam és Igazgatás-ban[23] kifejtettem Szamel Lajos azon állásfoglalásával szemben, amely szerint: „Az állam centralizáltsága mellett és a jogrend kiépítettségének mai fokán csak az a feltevés reális, hogy amiről központi szervek nem bocsátottak ki jogszabályt, azt érintetlenül kívánták hagyni. A helyi jogalkotó hatáskör ellenkező értelmezése feltétlenül a jog nagyfokú egyenetlenségeit hozhatná magával, aminek nemkívánatos volta mellett — azt hisszük, nem is kell érvelni."[24]

Az ezóta kiterebélyesedett vitának központi kérdésévé vált, hogy az államhatalom helyi szerve a központi jogszabályokra való visszavezetés nélkül alkothat-e az állampolgárokra és az állami szervekre kötelező jogi normát. Az elmúlt tíz évben különböző tanulmányok, disszertációk és szakkönyvek szerzői közül: Bihari Ottó[25], Fekete Mihály[26], Hardi Zoltán[27], Takács Imre[28], Sári János[29], egyetértettek álláspontommal, amely szerint a tanácsok működési körükben bármely életviszonyt szabályozhatnak tanácsrendeletben, azzal a megkötéssel, hogy azok felsőbb jogszabállyal nem ellenkezhetnek, a tanácsrendeleteket nem helyes *kizárólag* „felsőbb előírásokhoz kötött végrehajtási rendelkezéseknek tekinteni."

Koncz János: Összkormányzat és közigazgatás című könyvében foglalkozott *a szabályrendeletek tárgyában a felszabadulás előtt kialakult nézeteltérésekkel.* Véleménye szerint az a merész állítás, amely szerint „a községi önkormányzatoknak az összességgel szemben nincs is akaratkifejezésük" csak annyiban állhat meg, hogy az autonómiának valóban nem lehet ellentétes akarata a felsőbb szervek jogszabályaival szemben, ennek ellenére „érvényesülhet a községi önkormányzati akaratkifejezés az összesség minden tagjával (a község lakosságával) szemben." Egyébként maga a másik felfogás is elismeri ennek igazságát, amikor azt mondja, hogy „az autonómiáknak a joghatóságuk alá adott területre és állampolgárokra nézve az összesség akaratkifejezése alapján olyan ügyeket is szabályozás alá kell venniök, melyek rendezését a helyi viszonyok megkívánják, de amelyeket a centralizált akarat még nem rendezett."[30]

B.

A tanácsok rendeletei közötti eligazódás szükségszerűen felveti a tanácsrendeletek osztályozásának, rendszerbe helyezésének szükségességét. Közismert tény, hogy minden szintű tanács — egymástól csak a szankció megállapítási összegétől eltérő módon — alkothat rendeletet.

Mivel a tanácsrendeletek tárgyának széleskörű variációja lehetséges, így annak alapján

---

[23] 1959. évi 4. szám (287—289 old.)

[24] Jogforrások. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1958. (24. old.).

A Magyar Államjog 1960. (382. old.): „A tanácsok jogszabálytartalmú aktusai csak olyan társadalmi viszonyokat szabályozhatnak, amelyeket a felsőbb államhatalmi és államigazgatási szervek még nem szabályoztak."

[25] Bihari Ottó: Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete. Akadémia Kiadó 1963. év (220. old.) „Egyetértünk e vonatkozásban Besnyő Károly: A tanácsrendeletalkotás időszerű kérdései c. tanulmányának megállapításaival. Szamel Lajos „e vonatkozásban ott téved elsősorban, hogy félreismeri a demokratikus centralizmus elvét és egyértelműen centralisztikus tendenciájúnak véli azt, s a „jogalkotás megfelelő központosítottságáról" beszél. Ez a premissza hamis, hiszen köztudomású, hogy a demokratikus centralizmus elvében a centralizmus és demokratizmus együtt jelentkezik. Aki ezt a kettőt egymástól elválasztja, szükségszerűen hibás következtetésre jut."

[26] Fekete Mihály Állam és Igazgatás 1966. 9. szám (818. old.) „Egyes szerzők között azon folyik a vita, hogy a tanácsrendeletek milyen tárgyban és mélységben szabályozhatnák egyes életviszonyokat, mely jogágban van létjogosultságuk. A vita anyagi jogi szempontból eldöntött kérdés. A tanácsok általános felhatalmazást kaptak a helyi életviszonyok szabályozására a törvényesség keretei között."

[27] Hardi Zoltán Állam és Igazgatás 1962. évi 3. szám (200. old.) „... arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a tanácsrendeletalkotási jogkör, a helyi jogszabályalkotás nemcsak a felettes keretjogszabályok kitöltésére irányulhat. Ugyanilyen következtetésre jut Besnyő Károly is és így foglalt állást Tamás József is."

[28] Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963. (187. old.) A tanácsok rendeletalkotási jogának indokolatlan szűkítő értelmezését adta Szamel Lajos: Jogforrások című könyvében (Bp. 1958. 24. old.) Vele szemben Besnyő Károly álláspontját tartjuk helyesnek, aki a tanácsi rendeletalkotási jogot nem tartja a felsőbb szervek rendelkezései végrehajtása terére korlátozottnak.

[29] Sári János Állam és Igazgatás 1965. évi 7. szám (616. old.) „Elterjedtnek mondható az az álláspont (lábjegyzetben a szerző álláspontjára hivatkozik), mely szerint bármely életviszony szabályozható tanácsrendelettel, azzal a megkötéssel, hogy e szabályozás nem lehet ellentétben a magasabbrangú jogforrásokkal. Szinte egyedülálló Szamel Lajos álláspontja..."

[30] Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás 1937.

hivatalos osztályozást nem lehet kialakítani.[31] A könnyebb áttekintés céljából azonban a tanácsrendeleteket a következőképpen csoportosíthatjuk:

a) A tanácsnak és tagjainak, a végrehajtó bizottságnak, illetőleg a szakigazgatási szervnek, vagy a tanácsi vállalatnak, intézménynek munkájával kapcsolatos feladatok.

A tanácsok jogosultak rendeleteikben részletesen — a helyi sajátosságoknak legalkalmasabb módon — szabályozni a tanács egészének, vagy tagjainak és bizottságainak feladatait és működésük rendjét, munkájuk módszereit, továbbá a lakossággal való kapcsolatainak formáit. Részletesen szabályozhatja a választott testület és a szakigazgatási szervek munkarendjét, ügyfelek fogadásának időpontját.

b) A tanács hatáskörébe tartozó ügyekben a magatartási szabályokat tartalmazó rendeletek.

Korábban a tanácsrendelet alanyaként a tanács területén a lakosságot, a választókat értettük. Újabban azonban ezt a kategóriát ki kellett bővíteni. A tanács ugyanis jogosult területén a nem ott lakó személyek magatartását is szabályozni, függetlenül attól, hogy állandóan vagy ideiglenesen ott tartózkodó magyar, vagy külföldi állampolgárról van szó. (A tanács területén az autóparkolás, vagy a sátortáborozás szabályozása ugyanis újabb témája lett a tanácsrendeleteknek.)

A jövőben különösen a munkaerőgazdálkodás, a fiatalok és a női munkaerő célszerű felhasználása nyitnak újabb területet a tanácsrendelettel való szabályozásnak. A termelőszövetkezetek nagyobb önállósága új lehetőséget fog felvetni a tanácsok és a mezőgazdaságban dolgozók közötti kérdések szabályozása területén is.

c) Az alsóbb tanácsok munkáját szabályozó rendeletek.

A demokratikus centralizmus alapelvéből fakad, hogy a megyei tanács a járási, a városi és a községi, míg a járási tanács csak a községi államhatalom és államigazgatási helyi szerveknek a munkájára, működésére vonatkozó kötelező erejű rendeleteket készíthet és adhat ki.

d) A tanács alá nem rendelt szervek hatáskörébe tartozó, de a tanács területén levők magatartásával kapcsolatos ügyek szabályozása.

Az utóbbi időben mind gyakoribbá válik, hogy az államhatalom helyi szerveinek szabályoznia kell a helyi utakon a közlekedési rendet vagy a tűzesetek megelőzésével kapcsolatos közérdekű kérdéseket, amelyek eredetileg a rendőri, vagy tűzrendészeti szervek hatáskörébe tartoztak. E szabályozások vagy az illetékes szervvel való egyetértésben, vagy azok felkérése alapján a tanács rendelet formájában tárgyalja meg és fogadja el. E jogi rendezést igénylő terület a helyi szervek hatáskörének növekedésével tovább fog bővülni.

Lehet a tanácsrendeleteket továbbá csoportosítani tárgyuk szerint, az államigazgatási ágazatoknak megfelelően. (Ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi stb.)

A tárgytól függetlenül megkülönböztetést tehetünk még aszerint, hogy központi rendelkezés, vagy helyi kezdeményezés alapján készül a rendelet. A központi rendelkezés lehet kötelezően előírt, vagy ajánlás formájában kibocsátott rendelkezés. A központi államhatalmi és államigazgatási szervek (Országgyűlés, Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Minisztertanács) a tanácsok irányában a miniszterek és az országos hatáskörű szervek vezetői pedig a tanácsi szakigazgatási szerveinek adhatnak ki rendelet készítésére utasítást.

A második tanácstörvény megjelenése után mind gyakrabban előfordult, hogy a helyi lakosságot érintő kérdéseket rendező központi jogszabályok végrehajtását a tanácsok hatáskörébe utalták azzal, hogy *a helyi adottságoknak legmegfelelőbben tanácsrendelettel szabályozzák a részletkérdéseket.* A rendelkezések teljes felsorolása helyett ezek közül e helyen néhány jelentősebb központi rendelkezést emelek ki: *a)* A vb. kirendeltség szervezéséről szóló 1955. évi 19. számú törvényerejű rendelet végrehajtására megjelent 1—111/1955. M. T. elnökének utasítása. Ebben (III. fej. 1. pont) a vb. kirendeltségek működésének feltétele, hogy a tanácsrendeletben részletesen szabályozza a vb. kirendeltség működésének elveit. *b)* a vidéki piacok szervezetének szabályozásáról és a piaci helypénznek megállapításáról szóló 1090/1956. (IX. 7.) számú M. T. határozat 3. pontjában: „A M. T. felkéri a tanácsokat, hogy a piacok létesítésével, fenntartásával és működésével kapcsolatos kérdéseket saját hatáskörben, tanácsrendeletekkel szabályozzák. Állapítsák meg a helyi viszonyoknak megfelelő helypénzdíjakat." *c)* A házfelügyelők munkaviszonyával kapcsolatos kérdések szabályozásáról szóló 34/1958. (V. 21.) Korm. sz. rendelet 3. §-ában a M. T. a házfelügyelők feladatainak meghatározását a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanácsok hatáskörébe utalta. *d)* A vízügyről szóló 1964. évi IV. törvény végrehajtásáról szóló 32/1964. (XII. 13.) Korm. sz. rendelet 90. § (2) bek. szerint: „A helyi vízkárelhárítási feladatok ellátásának alapvető szabályait az érdekelt miniszterekkel egyetértésben az Országos Vízügyi Főigazgatóság vezetője, részletes szabályait pedig a megyei, megyei jogú város, fővárosi tanács tanácsrendeletben állapítja meg." *e)* Az építésügyről szóló 1964. évi III. törvény végrehajtásáról szóló 30/1964. (XII. 2.) Korm. sz. rendelet 27. § (4) bek. szerint: „A tanácsok — az erre vonatkozó jogszabályoknak megfelelően — tanácsi rendeletben helyi építésügyi szabályokat állapítanak meg." *f)* A gyógyfürdő és üdülésügy, valamint az ásvány- és gyógyvizek feltárása és haszno-

[31] Bihari Ottó könyvében már 1963-ban egyetértését fejezte ki a szerzőnek a rendeletek korábbi osztályozási törekvése iránt „Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete" Akadémia Kiadó 225. old. E helyen a felosztási rendszert tovább bontottam és új területekkel is kiegészítettem.

sítása egyes kérdéseinek rendezéséről szóló 11/1965. (VII. 11.) Korm. sz. rendelete szerint: „A gyógyhelyeken az általánostól eltérő település egészségügyi szabályokat — az e rendelet végrehajtása tárgyában kiadott egészségügyi miniszteri rendelettel nem szabályozott kérdésekben — a területileg illetékes tanács rendelettel állapítja meg." *g)* Az *f)* pont alatti Korm. rendelet végrehajtására kiadott 4/1966. (VII. 6.) Eü. M. sz. rendeletének 29. § (5) bekezdése kimondja, hogy a területileg illetékes tanács az egészségügyi miniszter által kiadott tanácsrendelet-minta alapján tanácsrendelettel szabályozza a gyógy- és üdülőhelyeken, az általánostól eltérő telepegészségügyi szabályokat.

Ezek a központi rendelkezések bizonyos ösztönzést is jelentettek a helyi szervek jogszabályalkotó munkájára, azonban a végrehajtásuk ellenőrzésének fokozásával csak a jövőben várhatunk számszerű eredményeket.

C.

Elméleti és gyakorlati szakemberek több ízben feltették a kérdést, hogy a rendeletet milyen tanácsi fokozatban a legcélszerűbb kiadni? A központi szervek miért nem határozzák meg témák szerint, hogy mely kérdéssel foglalkozzék a megyei, milyennel a járási, illetőleg a községi tanács? Legutóbb az Állam és Igazgatás című elméleti folyóiratban találkoztunk ezzel a kérdéssel. Itt Fekete Mihály tanulmányában már megoldást is javasol. „A kérdést akként volna célszerű megoldani, hogy a jogszabály taxatíve sorolná fel azokat a viszonyokat, amelyeket csak a megyei, járási tanácsok szabályozhatnak, a többi kérdésben pedig a községek és városok adnának ki rendeletet."[32]

Korábban e kérdéssel kapcsolatban publikált véleményemet, mely szerint „sok esetben nehéz állástfoglalni, hogy bizonyos kérdést milyen tanácsi szinten célravezetőbb szabályozni"[33], azzal egészíteném ki, hogy e nehézség ellenére is van lehetőség szabályozásra. Gondolom azonban, hogy a tanácsrendelettel szabályozandó kérdések körét taxatíve nem volna időtálló összeállítani. Elfogadhatóbbnak látnám azonban olyan elvek összeállítását, amire Hardi Zoltán is tanulmányában[34] utalást tett. Eszerint alapelv lehetne, hogy tanácsrendelet kiadása elsősorban a lakossággal legközvetlenebb kapcsolatban álló városi és városi kerületi, valamint községi tanácsokra hárulna. Több községnél azonos módon jelentkező kérdés esetén a járás készítse el a tanácsrendeletet, pl. több községet érintő regionális csatorna, vagy vízmű esetében, azok használatának szabályozása legyen a járási tanács feladata. A megyei tanács pedig csak a központi szervek konkrét rendelkezésében meghatározott témában alkosson tanácsrendeleteket. E központi szabályozás természetesen nem korlátozhatná, hogy a különböző fokozatú tanácsok szükség esetén bármely kérdést szabályozhassanak.

5. A tanácsrendeletek számszerű alakulása

A tanácsi munkában a statisztikai adatok általában olyan mérőszámok, amelyek kifejezik a fejlődést, összehasonlítási alapul szolgálnak azonos szintű tanácsok munkája között és lehetőséget nyújtanak következtetések levonására.

A tanácsrendeletekről készített országos statisztikai táblázatok adatai is szemléltetően vetítik vissza a különböző megyei, járási, városi és községi fokozatú tanácsok közötti azonos és eltérő vonásokat. Nagyon értékes áttekintést nyújtanak továbbá a táblázatok a tanácsrendeletek tartalom szerinti megosztásáról. Sajnálatos azonban, hogy a statisztikai adatokat nem lehet felhasználni a rendeletkészítés terén elért fejlődés mérésére. Ennek oka elsősorban, hogy ahol a korábbi években több rendeletet készítettek, ott a következő évben kevesebbre van szükség, mert a rendezésre váró feladatokat már szabályozták, azokat a következő években újabb rendelkezéssel nem kell szabályozni.

Megyei fokozatban a tanácsrendeletek száma az elmúlt 8 évben alacsony volt, mindössze évente nem egészen 2 tanácsrendeletet alkottak, a járásiaké valamennyi fokozat közül a legkevesebb, évente 1 és 17 között mozgott, a városok évente összesen 55—65, ami azt jelenti, hogy városonként egyet-egyet alkottak, a községeknél pedig a legnagyobb az évenkénti szóródás 22—1174 tanácsrendelet.

Érdemes rövid pillantást vetni a tanácsrendeletek tárgyának változására is. A tanácsok megalakulásának első időszakában a szervezési (VB. kirendeltség stb.) problémák, később a gazdasági szervező (piactartás, vágóhidak használata), majd az egészségügyi és a kulturális ügyek (köztisztasági, könyvtárhasználati stb.) szabályozására került sor.

A téma gazdagságának bemutatása céljából a következőkben felsoroljuk az 1965. évben községi szinten alkotott 601 tanácsrendeletek 30 leggyakoribb témáját: *1.* Közterület tisztántartása, *2.* Hangoshíradó üzemeltetése, *3.* Fásítás, zöldterületek, parkok védelme, *4.* Szemétszállítási díjmegállapítás, *5.* VB. kirendeltségek működése, *6.* Helyi építkezési előírások, *7.* Homok, agyagbányák használata, *8.* Temető, ravatalozó használata, *9.* Árkok, útereszek tisztántartása, *10.* Állatok kihajtásának szabályozása, *11.* Ivóvízellátás, közkutak védelme, *12.* Közegészségügyi helyi szabályok, *13.* Ügyfélfogadás rendje, *14.* Lakó és utcabizottságok működése, *15.* Piac, vásár rendezése, helypénz szabályozása, *16.* Művelődési ház rendje, *17.* Lakások házirendje, *18.* Autóparkolóhely kijelölése, *19.* Gyártelepen állattartás, *20.* Patakmeder szabályozása, *21.* Hídmérleg használata, *22.* Dögkút kezelése, *23.* Házhelyek rendezése, *24.* Községi

[32] Állam és Igazgatás 1966. évi 9. szám (821. old.).
[33] Állam és Igazgatás 1959. évi 4. szám (290. old.).
[34] Állam és Igazgatás 1962. évi 3. szám (199. old.).

fürdő használata, *25.* Éjjeliőr alkalmazása, *26.* Erdőn kívüli fásítási szabályzat, *27.* Gépjárművek megőrzése, *28.* Aprójószág tartása, *29.* Gát karbantartása és védelme, *30.* Fásított zöldterületek védelme.

A tanácsrendeletek országos statisztikai adatainak[35] fokozatonkénti táblázata a tanácsrendeletek számának alakulását szemléltetően kifejezi:

Év	Megye	Járás	Város	Község	Összesen
1958.	44	1	34	22	106
1959.	37	17	44	738	836
1960.	21	1	9	194	229
1961.	19	2	44	537	602
1962.	33	3	17	290	343
1963.	32	6	36	1174	1248
1964.	44	6	57	966	1076
1965.	31	9	38	601	680
Összesen	261	45	279	4522	5120

6. Tanácsrendelet készítése

A tanács csakis plenáris ülésen hozhat rendeleteket. A rendelet kezdeményezésére, valamint összeállítására eljárási rendelkezések nincsenek, csupán a gyakorlat alakított ki bizonyos szabályokat. Az állandó bizottságok, a szakigazgatási szervek, illetőleg a végrehajtó bizottság operatív közreműködői a rendeletek elkészítésének. Tanácsrendeletalkotás kezdeményezésére azonban ennél szélesebb körben van lehetőség. Elsősorban a felsőbb államhatalmi és államigazgatási szerv kezdeményezhet, továbbá a Hazafias Népfront helyi bizottsága terjeszthet elő javaslatot az előbb felsorolt szerveken kívül. (Más tömegszervezet is a Hazafias Népfronton keresztül fordulhat rendeletkiadási javaslatával a VB-hez.)

A javaslatokat a végrehajtó bizottság gyűjti össze és bírálja el. Gyakran felmerül a kérdés: ki készítse el a rendelet szövegét és mikor kerüljön a tanács elé. Felelős általában a VB. elnöke, titkára vagy a felügyeletet gyakorló elnökhelyettes.

A rendelet tárgya szerint illetékes állandó bizottsághoz továbbítja a VB. a javaslatot és az előkészítés ütemtervét. A rendeletkészítéssel kapcsolatos részletes feladatokat a tárgy szerint illetékes állandó bizottság ülésén megvitatják. Itt határozzák el, hogy a rendelettervezetet a tanács döntése előtt a választókkal megtárgyalják-e. A rendelet szövegezési munkájába az állandó bizottság a szakigazgatási szerven kívül, szükség esetén más szakembereket is bevonhat. Nem előírás, hogy a tanácsülés előtt a rendeletet a felsőbb szakigazgatási szervnek bemutassák, de ebből csak előny származik. Különösen eredményes, ha a lakosság véleményét sikerül a szabályozandó kérdésben összegyűjteni és azt a tanácsülés előtt a rendelet megvitatása során ismertetni.

A rendelet körültekintő előkészítése a jogszabály időállóságát, továbbá az alapos munka a rendelet végrehajthatóságát elősegíti. A VB. szervező tevékenységéhez tartozik, hogy az így elkészült tanácsrendelettervezetet írásban a tanácstagoknak megküldjék és a tanácsülésen napirendre tűzzék. Ha több rendeletet egy tanácsülésen kívánnak megtárgyalni, külön-külön napirendként kell kitűzni mindegyiket.

A tanácsülés által elfogadott tanácsrendelet a felsőbb tanácshoz történt felterjesztés után 15 nappal kihirdethető, illetve léphet hatályba. A rendelet hatályban marad mindaddig, amíg felsőbb államhatalmi szerv, vagy maga a tanács nem helyezi hatályon kívül.

Tanácsrendeletet sem a VB., sem államigazgatási szerv nem módosíthat, csak maga a tanács. Bihari Ottó ezzel a problémával kapcsolatban még korábban felvetette, hogy sem a jogalkotásban, sem a tudományos irodalomban nem tisztázott kérdés az, vajon a tanács rendeletét milyen eljárással lehet módosítani. Véleménye azonban egyező a miénkkel: a módosítás egyetlen eljárási módja az eredeti eljárás, tehát rendelettel történhet.

7. Minta-tanácsrendeletek

Mint új fogalom az államjogban a NET 1956. évi 1. számú határozata alapján vált ismeretessé. Ennek megfelelően a tanácsok szakigazgatási feladatai felett főfelügyeletet gyakorló minisztériumok és országos hatáskörű szervek meghatározott időn belül kötelesek voltak minta-tanácsrendeletet kiadni.

E rendelkezés eredményeképpen megjelent a községgazdálkodás területén 14, a mezőgazdaság területén 5, a kereskedelem területén 2, a közlekedés területén 3, a kulturális igazgatás és végül az árvíz és belvízvédekezés területén 1—1 minta-tanácsrendelet.[36]

A tanácsrendeletminta felhasználása teljesen a tanács belátásától függ. Helyileg határozzák el, hogy mennyit vesznek át a mintából, egyes szakaszokat elhagynak-e, vagy másokkal helyettesítik. A minták nagy segítséget jelentettek az államigazgatásban járatlan tanácsok számára, bár az is előfordult, hogy a mintát mechanikusan lemásolták a helyi sajátosságok figyelembevétele nélkül.[37]

[35] A Népköztársaság Elnöki Tanácsa Titkárságához beérkezett jelentések feldolgozása alapján állítottuk össze.

[36] A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó összegyűjtve kiadta a „Tanácsrendeletek mintáinak gyűjteménye" című kiadványt 1957.

[37] „Gyakran megtörtént, hogy egyes tanácsok minden változtatás nélkül vették át az országos hatáskörű szervek által kidolgozott rendeletmintát, vagy egyszerűen lemásoltak egy más megyében elfogadott tanácsrendeletet."

„A tanács rendeletalkotási tevékenység magasabb színvonalra emelése része a tanácsdemokrácia fejlesztésének és ezzel a szocialista demokrácia és törvényesség fejlődési folyamatának." Lévai Tibor: Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia című tanulmánya. Társadalmi Szemle 1966. évi 3. szám (49. old.).

Ez utóbbiak miatt a mintáknak a jogirodalomban ellenzői is akadtak.[38] Tény az azonban, hogy önálló, politikailag és szakmailag fejlett tanácsi vezetők a segédeszközöket nélkülözni tudják, de a jogszabályszerkesztésben még kevésbé járatosak számára mindenesetre segítséget jelentett.

Véleményünk szerint a központi mintatanácsrendeletek helyett célszerűbb, ha a járások vagy a megyék állítanak össze a községek számára ilyen mintát.[39] Bizonyos idő elteltével pedig minden tanács alkalmas lesz területén a rendezésre váró kérdéseket önállóan, segédeszköz nélkül is megoldani.

Elfogadható az az álláspont is, hogy a megyei, vagy városi tanács összegyűjtve adja ki a hatályos tanácsrendeleteket, s ezt az alsóbb fokú tanácsok minta gyanánt felhasználhatják.[40] Nem azonos, de említésre érdemes, hogy 1902-ből találkoztunk a jogi irodalomban a „Corpus Statutorum"-mal, amelyet Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen kolozsvári egyetemi tanárok gyűjtöttek össze. E kiadvány tartalmazta „az összes vármegye és város törvényhatóságainak (municipia) a partikuláris jogalkotás minden számottevő emlékét." (Latin nyelven jelent meg).[41]

*

Az eddig elmondottakban igyekeztünk áttekintést adni az államhatalom helyi szervei jogalkotó szerepének fejlődéséről és irányt mutatni a jövő feladataira. A tanácsrendeletek szerepe a tanácsok önállóságának megvalósítása után még fokozódik. Fock Jenő elvtársnak az MSZMP IX. kongresszusán elmondott beszédében a gazdasági döntési jogkör decentralizálásáról mondott szavai[42] szerint: „Az új gazdasági mechanizmus egyik alapvető jellegzetessége, hogy decentralizálja a döntési jogköröket. A döntés jogát oda engedi át, ahol az adott kérdésben a legalaposabb a tájékozottság, ahol a leghelyesebb döntést hozhatják." E szavak értelemszerűen vonatkoztathatók a tanácsrendeletalkotás jövőbeni szerepére is.

Besnyő Károly

[38] Lévai, Tamás, Hardi és Sárdi tanulmányaikban ellene voltak, Bihari mellette foglalt állást.

[39] A Pest megyei Tanács 1964. októberi tanácsülésén 26/1964. sz. tanácshatározattal elrendelte, hogy mindazon községekben, ahol ez még eddig nem történt meg, a községi tanácsok alkossanak tanácsrendeletet a köztisztaság fenntartására. A javasolt községi tanácsrendelet mintáját is publikálták a megyei tanács Közlönyében.

[40] Galabár Tibor: Állam és Igazgatás 1965. évi 7. szám (596. old.). „Pécs megyei jogú városi tanács VB. vállalta, hogy 1965. I. félévében kiadja hivatalos összeállításban az eddig alkotott és érvényben levő tanácsrendeleteket."

[41] „Több mint húsz évi kitartó munka után a „Corpus Statutorium" V. és utolsó kötetének első felével jelenünk meg ismét a magyar tudományosság iránt érdeklődő olvasóközönség előtt." (Előszó az V. kötet 1902-ből.) A Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak gyűjteménye.

[42] Népszabadság 1966. XII. 1. száma, 8. oldal.

A római jog jelentősége, módszere és rendszere[1]

A római jog oktatásának és művelésének a kérdései élénken foglalkoztatják a szocialista államok romanistáit is. Ezek a kutatások egyrészt a jogintézmény-történet fontos részletkérdéseire, másrészt a római jog egészére vonatkozó általános kérdésekre irányulnak. Az alábbi

[1] A széleskörű irodalomból: Mihail *Andreev.* Rimszko csasztno pravo, Szófia, 1958. (A római magánjog; 2. kiadása: Szófia, 1962.), I. fej. Marijan *Horvat:* Rimsko pravo, 4. kiadás, Zagreb, 1962. (Római jog), 1. §. I. B. *Novickij:* Osznovü rimszkovo grazsdanszkovo prava, Moszkva, 1960. (A római magánjog alapjai.) Bevezetés, 1—2. §. Wacław *Osuchowski:* Zarys rzymskiego prawa prywatnego, Warszawa, 1962. (A római magánjog vázlata), 19—26. old. (A felsorolt négy tankönyvnek a budapesti római jogi tanszék kezdeményezésére a szegedi és a pécsi tanszékkel együttesen készíttetett magyar fordítása kéziratban megtalálható e tanszékek, valamint a budapesti polgári jogi tanszék és az Állam- és Jogtudományi Intézet könyvtárában.) I. B. *Novickij*—I. Sz. *Peretyerszkij* (szerk.): Rimszkoje csasztnoje pravo, Moszkva, 1948. Magyarul: Római magánjog, Budapest, 1951. 1—2. §. *Marton Géza:* A római magánjog elemeinek tankönyve, Institúciók, 4. változatlan kiadás, Budapest, 1963. 1. §. Josef *Tureček* és kollektívája: Svétové dějiny státu a prava ve starověku, Praha, 1963. (Ókori egyetemes állam- és jogtörténet), 242. s köv., 252. s köv. old. Vlamidir *Hanga*—Mihai *Jacota:* Drept privat roman, Bucuresti, 1964. (Római magánjog), I. fej. *Személyi* Kálmán: Római jog I., Nyíregyháza, 1932. 1., 3. §. Institutiók és Pandekták. *Schwarz* Gusztáv előadásai alapján összeállította *Besnyő* Bernát, Budapest, 1900, 1—2. §. Max *Kaser:* Römisches Privatrecht, 4. kiadás, München und Berlin, 1965., 1—2. §. *Világhy* Miklós: *Marton* Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók, Budapest, 1957. (Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseihez), Jogtudományi Közlöny, 1957, 4—6. szám, 216. s köv. old. németül: Acta Juridica Acad. Scient. Hung., II. (1960), fasc. 1—2. 169. s köv. old. *Móra* Mihály: Bemerkungen zu der historischen Betrachtungsweise im römischen Recht, Acta Juridica Acad. Scient. Hung., VII. (1965), fasc. 1—2., l. s köv. old. Milan *Bartošek:* Come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano, Studi in onore di Arangio-Ruiz, Napoli 1952, I. 317. s köv. old. és: Metodo tradizionale e materialismo storico nella metodologia del diritto romano, La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche, Atti del I Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del Diritto, Firenze, 1966, 93. s köv. old. Marijan *Horvat:* Rimsko pravo un nasem pravnom studiju (A római jog a jogi oktatásunkban), Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 1951, 97. s köv. old. Giovanni *Tarello:* Storiografia marxista, studi romanistici e crisi del diritto romano in una recente indagine, Rivista internazionale di filosofia del diritto, XXXV. (1958). Fasc. 3—4., 457. s köv. old.

sorok néhány olyan bevezető-jellegű előkérdéssel foglalkoznak, amelyek a római jog hazai oktatására jelentősek. Ezek a jogtörténészeken kívül feltehetően számot tarthatnak a mai jogot művelőknek az érdeklődésére is.

I. *A római magánjog néhány jellegzetessége*[2]

1. Az ókori rabszolgatartó népek államának és jogának az ismerete a jogtörténeti kutatás számára jelentős haszonnal jár.

A Nagy Sándor előtti régi görög, valamint az ókori keleti jogrendszereknek (a legkülönbözőbb ókori nyelvek ismeretét feltételező) tanulmányozását az utolsó fél évszázadban felszínre került gazdag felirati, papyrus, ékírásos leletanyag is előmozdította. Ez a stúdium nem eredményezte ugyan a különféle, egymástól időben és térben távolálló ókori népek közösségét túlzott absztrakcióval hangsúlyozó *különálló, egységes* „Ókori jogtörténet"-té („Antike Rechtsgeschichte") szélesülő disciplina kialakulását olyan módon, ahogyan azt egyes polgári jogtörténészek elképzelték.[3] Más kérdés, hogy a korábbi, kissé egyoldalú szemlélet meghaladásával a jogtörténeti látóhatár kitágítása, a kutatásnak korábban figyelembe nem vett vagy nem eléggé figyelembevett jogrendszerekre való kiterjesztése addig nem észlelt hatás, sok érdekes párhuzamosság feltárására vezetett.[4] Végeredményben azonban ez csak még világosabbá tette, hogy milyen nagymértékben haladta meg a római jog a többi ókori jogot, nem csupán tartalmi gazdagságával, hanem az európai jogi kultúrára később gyakorolt maradandó hatásával.

Az ókori rabszolgatartó társadalmak közé tartozott a római is, amelynek állama, mint a legerősebb antik állam, az ókori rabszolgatartó államok betetőzését jelenti. A római birodalomban fejlődött legmagasabb színvonalra az egyszerű árutermelés. Ennek megfelelően a római társadalom joga a rabszolgatartó társadalmak legfejlettebb jogrendszere volt (pontosabban, mint látni fogjuk, ennek a vagyoni viszonyokat rendező része). *Ez nem csupán egy volt a többi ókori közül,* hanem olyan vonásokkal rendelkezett, amelyek igen jelentősen kiemelik a többiek közül.

A babiloni, asszír, hettita, ḫurrita urarṭui, elámi, ugariti, régi egyiptomi és más ókori keleti jogok értéket jelentenek ugyan annak a korszaknak a szempontjából, amelyben létrejöttek. Ezek közül azonban *a)* egyiknek sem sikerült a *jogszabályokat* olyan *szabatosan,* a finom árnyalatokat is kifejező módon *megszövegezni,* a jogintézményeket olyan *részletesen kidolgozni,* mint a római jognak. *b)* Egyikük sem teremtett továbbá — nemcsak az ókori viszonyokhoz mérten rendkívül *fejlett — jogtudományt.* A római jogtudósok latinul megfogalmazott eredményeit még évszázadok múlva is érdemesnek tartotta Justinianus császár egy más nyelvet, a görögöt beszélő birodalomban összegyűjteni és kiadni. A római jog tudománya volt az európai jogtudomány egyik tartóoszlopa. Végezetül, de nem utolsósorban *c)* a többi ókori jogrendszer egyikéről sem mondható el, hogy annak az államnak, amelynek jogászai kidolgozták, megszűnte (i. sz. 476) után jó hat évszázad múlva, egy *másik társadalmi formációban,* szinte a feudális kor derekán (i. sz. 1100 körül) valósággal *újjáéledt* és azóta Európa *egyetemein* csaknem kilenc évszázadon át a mai napig *rendszeresen tanítják: d)* a (nyugat-római) birodalom megdőlte után ezer évre pedig olyan társadalom is *befogadta* (recipiálta), amelynek a Rajnától északra fekvő területe *sohasem tartozott az ókori római birodalomhoz.*

Mindezek eredményeként a római jog azáltal is kiemelkedik a többi antik jog közül, hogy *e)* közülük az egyedüli, amely a már említetteken túlmenően *jelentősen befolyásolta* az európai államok jogfejlődését a feudalizmus és a kapitalizmus viszonyai között. Az európai jogtudomány a római jog tudománya nélkül nem lett volna az, amivé lett. *Engels* joggal hangsúlyozta, hogy: „. . . a római birodalom adta alap nélkül . . . nem lett volna modern Európa sem"[5] és ez kiemelkedő módon áll a római jogra. A római jognak ez az európaszerte érvényesülő teljesítménye párhuzamba helyezhető azzal a rendkívüli nagy hatással, amelyet az ókori görög filozófia és művészet az európai filozófiára és művészetre gyakorolt. S ez már önmagában véve is indokolja, hogy vele az egyetemen külön tantárgy keretében, viszonylag részletesen, tételesen foglalkozzunk.

---

[2] Artur *Steinwenter:* Utilitas publica-utilitas singulorum, Festschrift Paul *Koschaker,* Weimar, 1939, I. 84. s. köv. old. Jean *Gaudemet:* Utilitas publica, Revue historique de droit française et étranger, 1951, 465, s. köv. old. Max *Kaser:* Ius publicum — ius privatum, Studia et documenta historiae et iuris, XVII. (1951) 267. s. köv. old. Vladimir *Hanga:* Ius publicum — ius privatum, Studia Universitatis Babeş—Bólyai, Series iurisprudentia, 1963, Cluj (Kolozsvár), klny. 20 pag. Edoardo *Volterra:* Diritto romano e diritti orientali, Bologna, 1937, 66. old.

[3] *Wenger:* Die Quellen des römischen Rechts, Wien, 1953. 27. s köv. old., korábban: Römische und antike Rechtsgeschichte, Graz, 1905.

[4] Gerhard *Dulckeit:* Römische Rechtsgeschichte, 2. kiadás, München u. Berlin, 1957. 2. s köv. old. (3. kiadás: *Dulckeit* und *Schwarz,* München, 1963.). Erwin *Seidl:* Römische Rechtsgeschicte und römisches Zivilprozessrecht, Köln—Berlin—Bonn—München, 1962, 7. s köv. old. Max *Kaser:* Das römische Privatrecht, I. München, 1955, (= RPr.) 7. s köv. old. Korošec: Keilschriftrecht, Handbuch der Orientalistik, herausgegeben von B. *Spieler,* I. Abt. Erg. Bd III, Leiden—Köln, 1964, 51 s köv. Nálunk legutóbb *Ferenczy* Endre: Az ékírásos jogtörténet, mint tudományos kutatás területe, módszerei, kapcsolata a rokontudományokkal, Századok, 1964. évf. 4. sz. 760. s köv. old. vö. *Ferenczy* Endre: Bevezetés az ékírásos jogtörténetbe, Budapest, 1962. MTA Könyvtára, Mikrokard.

[5] *Engels* Frigyes: Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt („Anti-Dühring"), Budapest, Szikra, 1948. 171. old.

A római jog tehát *nem* egyszerűen az *egyik ókori nép joga, hanem olyan áruforgalmi világjog, amely technikai fejlettségénél fogva igen jelentős hatást fejtett ki a jogi gondolkodás és gyakorlat további fejlődésére Európában* (és kisebb részben, közvetve ama Európán kívüli jogterületekre is, amelyekre az európai jogok befolyással voltak).

A római jog része ugyan az egész jogfejlődésnek, de olyan kiemelkedő része, amelynek a jelentősége egészen különleges. Az egyetemes állam- és jogtörténet az ókor, középkor és újkor igen sok állam- és jogrendszerével foglalkozik, és így főjellegzetessége az egyetemesség. A fejlődést tehát egyetemes szemlélettel, de nem a jog egyes részletintézményei vonalán ismerteti. Minthogy átfogja az *állam*történetet is, és mivel a *jog*történeten belül figyelmét elsősorban nem a vagyoni viszonyokat szabályozó jogra összpontosítja, az általa nyújtott körképbe a római magánjogot, mint általános és egyben sajátos joganyagot, nem célszerű beilleszteni, mert eltorzítja az egyetemes állam- és jogtörténet szemléletmódját. E szemléletmódban az egyetemességen van a hangsúly, míg a római magánjogban a különösségen, a magánjogon. A római magánjog az egyetemes állam- és jogtörténettel a jogtörténeti szemlélet és a tárgyalt anyag érintkező pontjai folytán áll kapcsolatban.

2. A római jogi oktatásunk *tárgya: a római magánjog.* A római jog tágabb kört fog át, mint a római magánjog. A római magánjog a római jog része, de a *legfejlettebb része.*

A *római jog* alatt azt a joganyagot értjük, amely Latiumban, a Tiberis partján fekvő Róma alapításától (kb. az időszámításunk előtti nyolcadik században) Justinianus császár idejéig (időszámításunk szerint 527—565) volt érvényben a római állam területén. Az az idő tehát, amelyet az antik római jog története kitesz, kb. 13 évszázad.

Ez alatt a pásztoréletről a földművelésre éppen áttérő kis városállam primitív joga egy fejlett rabszolgatartó gazdasággal rendelkező hatalmas birodalom jogává fejlődött. Az ókornak ez az egyetemes jellegű állama legnagyobb kiterjedése idején az akkor ismert világ legnagyobb részét magában foglalta: a mai Skóciától Egyiptomig, Gibraltártól Örményországig húzódott, s uralma alatt tartotta a Földközi-tengertől a Rajnáig terjedő részt, a Balkán félszigetet, Dáciát, Kisázsia nagyrészét és Észak-Afrikát. A megerősített határa (limes) itt húzódott hazánk területén, a mai Dunántúlt magában foglaló Pannónia szélén, a Duna mentén.

A római jog *nemcsak időben és térben* volt széles kiterjedésű. Összefoglaló kifejezésként az életviszonyok széles skálájára vonatkozott. A római jog *különféle életviszonyokat,* különféle intézményeket rendezett. Beletartozott az a joganyag is, amely szabályozta a római állam berendezkedését, az állami szervek jogi helyzetét, működését és az is, amely az egyes polgárok vagyoni és családi viszonyait szabályozta.

Maguk a rómaiak már régen különbséget tettek magánjog és közjog között.

Az i. sz. első században élő egyik történetírójuk, *Livius* úgy emlékezik meg erről, hogy a fél évezreddel azelőtt keletkezett tizenkéttáblás törvény minden közjog és magánjog forrása. Ha pedig *Justinianus*nak a klasszikus római jogtudósok irataiból készített gyűjteményét, az 533 végén közrebocsátott Digesta-t felütjük, mindjárt az elején megtaláljuk az i. sz. harmadik század első harmadában meghalt nagy jogtudós, *Ulpianus* meghatározását a kezdő jogászoknak szánt tankönyvszerű művében, az Institutiok-ban:

Ennek (ti. a jognak) a stúdiuma két területre oszlik: a közjogra és a magánjogra. Közjog az, amely a *római állam* állapotára (berendezkedésére) vonatkozik, magánjog (pedig), amely az *egyesek érdekét* tartja szem előtt.

Huius (iuris) studii duae sunt positiones, publicum et privatum, publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem.[6]

Az államra, az állami intézményekre, tisztségviselésre, az állami szempontból fontosnak tartott vallási kultuszra (röviden: az uralkodó osztály politikai szervezetére, államberendezkedésére) vonatkozó szabályok tehát a közjogba tartoznak, míg a magánjogba azok, amelyek az egyén magánérdekét védték a vagyoni és a családi viszonyok terén a többivel szemben.[7]

Ha a felosztás alapjául Ulpianus a jog által védett érdekek különbözőségét vette, tudnunk kell, hogy közérdeknek csak a rabszolgatartó uralkodó osztály egészének a közös érdeke volt tekinthető, míg magánérdeknek az egyes rabszolgatartók különféle változatos, sokszor egymással ellentétes egyéni érdeke. *Ulpianus* természetesen nem említi az osztálykülönbséget, amelynél fogva a rabszolgatartónak és a jogfosztott rabszolgának nincs közös érdeke és azt sem, hogy még a szabad polgárok sem voltak távolról sem egyenlőek egymással.

[6] D. 1.1.2. (Ulpianus). — Minthogy az „utilitas" itt csak a mondat második tagjában szerepel, ez a szövegezés tulajdonképpen nem éles.

[7] A „ius publicum" egy másik értelemben nem annyira a jog meghatározott területét jelenti, mint inkább a magánjog államilag megszabott, általánosan kötelező olyan szabályait, amelyet az egyes polgárok megállapodásukkal nem változtathatnak meg. Így beszélnek pl. forrásaink arról, hogy a végrendelkezőképesség kérdése az ilyen értelemben vett ius publicumba tartozik. (Testamenti factio non privati, sed publici iuris est. D. 28. 1. 3. Papinianus), vagy hogy a hagyomány (legatum) rendelésének a joga a római polgárt iure publico megilleti. D. 35. 2. 1. pr. 7. §. *(Paulus).* További források hasonló értelemben: D. 2. 14. 38. *(Papinianus),* D. 50. 17. 45. l. *(Ulpianus),* D. 50. 17. 27. *(Pomponius).*

A római jog keretein belül a magánjog a legértékesebb, a legfejlettebb, a leginkább kidolgozott. Ennek a hatása a kiemelkedő a környező világra és az utókorra. Joggal vallották a marxizmus klasszikusai, hogy ez volt „.... a magántulajdonon alapuló jog eddig ismert legtökéletesebb alkotása".[8] „A rómaiak képezték ki tulajdonképpen elsőnek a magántulajdon jogát, az elvont jogot, a magánjogot, az elvont személy jogát."[9] A római magánjog magántulajdonban levő termelési eszközökön alapuló társadalom alapvető magánjogi intézményeit (pl. a tulajdonjogot, a forgalmat szabályozó kötelmi jog intézményeit) olyan magas színvonalon alakította ki, hogy a római magánjog vált a római birodalom megszűnte után is a magántulajdonon alapuló feudális és különösen a burzsoá társadalmi rendszerben a magánjog elméletének és gyakorlatának az alapjává Európában.

Ezzel a római állam- és közigazgatás szervezetét rendező, *technikailag kevésbé fejlett közjog* nem versenyezhetett. Ennek a túlnyomó része *inkább volt az ókori rabszolgatartó társadalom életéhez, idejéhez kötött,* semhogy hasonló mértékben tartósan befolyásolni tudta volna a római birodalom megszűnte után a további fejlődést.

A magánjognak Rómában az érvényesülési területe jóval tágabb volt, mint a későbbi társadalmi formációkban. A lopást pl. ma a büntetőjogba tartozónak minősítjük, amely a polgári államokban a közjog állományához tartozik. Ezzel szemben a rómaiak a lopást (és még számos más, ma büntetőjoginak minősülő tényállást) magánjogsértésnek, delictum privatum-nak tekintették. A római magánjog tárgyalása során tehát megismertetünk olyan intézményeket is, amelyeket a joghallgató később a *mai büntetőjogban* tanul. Ugyanez áll a perjogra is: a római magánjog magában foglalta a perjogot is, vagyis azt az ismeretanyagot, amelynek a megfelelőjét a *modern* jogok a *polgári eljárásjogban* ismertetik.

Egyetemeinken a római jogi oktatás tárgya az antik római magánjog a perjog elemeivel együtt. A római jog egyéb részeit, így pl. az alkotmány- és közigazgatási jogot, büntetőjogot csak annyiban tanulmányozzuk, amennyiben azokra a római magánjog fejlődésének a megértéséhez szükség van. Ezeknek a jelentősége egyébként a római jog középkori és újkori továbbélése szempontjából jóval csekélyebb, mint a római magánjogé.

II. *A római magánjog jelentősége*[10]

1. A római magánjog történelmi jelentőségét külön kell vizsgálni az *ókorra* és a *római birodalom megszűnte után* következő időkre nézve, bár a kettő egymással szorosan összefügg.

a) Az *antik római magánjog akkor is* érdemes volna a tanulmányozásra, *ha nem élte volna túl* az ókori római birodalmat. Szemléletesen tárja elénk ugyanis, hogy miként vált a kis közép-itáliai városállam joga tizenhárom évszázados fejlődés során mint az egyszerű árutermelés történelmileg kialakult legfejlettebb joga, az ókor áruforgalmi világjogává, az *egyszerű* jogi formákat a társadalmi helyzet jogi visszatükröződéseként *miként váltották fel a magasabbak.* Gazdag történeti anyaga igen alkalmas konkretizálni a *jog fejlődésének fontos törvényszerűségeit.*

Ebben az elég hosszú időszakban *nyomon kísérhetjük* az egyes *jogintézmények,* valamint az azokat befolyásoló társadalmi-gazdasági okok létrejöttét, *fejlődését,* változásait, azt a folyamatot, hogy az *új társadalmi szükségletek* milyen elasztikus, rugalmas *új jogi megoldásokat váltottak ki* egy alapjában véve konzervatív, a régi megoldáshoz ragaszkodó jog állományában (lásd pl. a prétor jogformáló szerepét).

Ennek a fejlődésnek egy fontos területen való tanulmányozása arról győz meg bennünket, hogy a római magánjog fejlődése is meghatározott okoknak van alávetve, amelyek közül a marxizmus szerint a gazdasági feltételeknek végső soron meghatározó a szerepük. A római társadalom uralkodó osztályai érdekelve voltak a rabszolgatartó termelési viszonyok (az alap) megszilárdításában, — legalábbis a fejlődés későbbi szakaszában — az árutermelés és az ennek megfelelő jogi formák kialakításában, fejlesztésében. Ehhez az kellett, hogy a római magánjog szabályai egészben véve olyanok legyenek, amelyek igen célszerűen alkalmazkodnak a fennálló társadalmi rendszer szükségleteihez (miközben a szabályok közül egyesek *közvetlenül* fejezik ki és védelmezik az uralkodó osztálynak az érdekeit, míg mások csak *közvetve*). A római magánjog tanulmányozásának általános művelődési fontossága tartalmi szempontból abban áll, hogy kellő teljességgel visszatükröződött benne az *emberi kultúra történetének egyik kiemelkedő szakasza.* Ennek a jelentősége *akkor is* nagy volna, ha a római magánjogot csak mint az ókori világ egyik, bár a legnagyobb rabszolgatartó államának a jogát vennénk figyelembe, *függetlenül* tehát *attól,* hogy *milyen jelentős befolyást* gyakorolt az *európai* jogi gondolkodás és gyakorlat egész *további fejlődésére.*[11]

b) Az antik római magánjog azonban *túl-*

---

[8] *Engels:* Anti-Dühring, 99. old.

[9] *Marx:* A hegeli filozófia kritikájából. A hegeli államjog kritikája (261—313. §.), Karl Marx és Friedrich Engels Művei, I. köt. 1839—1844, Budapest, Kossuth, 1957, 317. old. „Die Römer haben eigentlich erst das *Recht* des *Privateigentums,* das abstrakte Recht, das Privatrecht, das Recht der abstrakten Person ausgebildet. Das *römische Privatrecht* ist das Privatrecht in seiner *klassischen Ausbildung.*" Karl Marx—Friedrich Engels Werke, Bd. 1. Institut für Marxismus—Leninismus beim CK der SED, Dietz Verlag, Berlin, 1958, 315. old.

[10] *Andreev,* I. fej. *Hanga—Jacota,* I. fej. *Horvat,* 1. §. *Novickij,* 2. §. *Marton* 1. §. *Világhy* i. m. M. P. *Tomasevszkij:* I. B. *Novickij:* A római polgári jog alapjai, recenzió, Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1956, 11. sz. 137. s köv. old.

[11] *Tomasevszkij,* 139. s. köv. old.

élte a római birodalom megszűntét, és sok évszázaddal Róma bukása után valósággal *új életre kelt.* Ebben áll a római jog *különleges történelmi jelentősége.*

A XII. század kezdete óta megélénkülő árutermelésnek, a kifejlődött kereskedelemnek és árugazdaságnak már nem felelt meg a feudális jog kezdetleges színvonalú rendezése. Az évszázadokon át a kapitalizmus felé fejlődő társadalomnak finomabb kidolgozású jogra volt szüksége, s erre a római magánjog kiválóan alkalmas volt. A középkorban és az újkorban a megfelelő termelési viszonyok megjelenésével a „tiszta" (ókori) római jogi elveket hozzá alkalmazták az új életviszonyokhoz. A rendkívüli életerőt, vitalitást felmutató római magánjog, habár bizonyos megváltozott alakban is, a középkori jogtudósok átdolgozásában újjáéledt, és ezt nemcsak az *egyetemeken tanították,* hanem a *gyakorlatban alkalmazták* is.

A feltörekvő, majd hatalomhoz jutó polgárság a római jogot egyre jobban hozzáidomította a saját szükségleteihez. A kapitalizmusnak olyan jogrendszerre volt szüksége, amely a kapitalizmus szükségleteit, a kapitalista árutermelés igényeit fejezte ki. A római jog azért volt alkalmas kiindulásul, mert az egyszerű árutermelés viszonyait fejezte ki a legtökéletesebben. A római magánjogot jóformán minden egyetemen tanították. Hatása Európaszerte széles körben érvényesült. Számos országban tételesen érvényben volt, másutt a tudomány közvetítésével hatolt be a hazai jogba. A XVIII. és XIX. században keletkezett *polgári törvénykönyvek* egyik legfontosabb forrása a római magánjog volt. A modern burzsoá polgári törvénykönyvek a jogi fogalmakat, elveket, számos jogszabályt — kivált a finom és bonyolult mechanizmusú kötelmi jog terén — nagymértékben a polgári életviszonyok szükségleteinek megfelelően átdolgozott római magánjogból, az *általános* jellegű, ún. *pandektajogból merítették.*[12]

Érthető, hogy a marxizmus klasszikusai tisztában voltak a római magánjog előbb említett történelmi jelentőségével. *Marx* hangsúlyozta, hogy a római magánjog a magánjog uralma alatt álló társadalmi viszonyoknak a klasszikus kifejezője.[13] *Engels* pedig, hogy az az „árutermelő társadalom első világjoga, amely utolérhetetlen szabatossággal kidolgozta az egyszerű árutulajdonosok minden lényeges jogviszonyát (vevő és eladó, hitelező és adós, szerződés, kötelezettség stb.)",[14] szinte tökéletes kifejezése ama jogi viszonyoknak, amelyek megfelelnek a *Marx* által árutermelésnek nevezett gazdasági foknak.[15]

2. Arra a kérdésre, hogy mi a római magánjog tanulmányozásának a *célja* a jogi oktatásunkban, az előzőek alapján nem nehéz a válasz.

a) A római magánjogban, amely az egyetemes jogi kultúra ma is ható elemeit tartalmazza, *alakultak ki* történetileg a *legtökéletesebben az egyszerű árutermelés jogi formái.* Ezeket nem a végső kialakulásukban, nem csupán *Justinianus* összefoglalásában, hanem mintegy tizenhárom évszázadra nyúló *fejlődésükben, kritikailag* tanulmányozzuk, hogy lássuk: a magánjog intézményeinek kialakulásához milyen társadalmi-gazdasági feltételekre volt szükség a római társadalomban, s ezek változásai miféle új jogi formákat kívántak meg, az *egyszerű* jogi formákat miként váltották fel a *magasabbak.* Minthogy a jelen történeti szükségszerűséggel fejlődik a múltból, a római magánjog nagy történeti jelentősége a jelen számára gyakorlati értéket is jelent.

Eltérően a még fejlődésben levő jogrendszerektől, az ókori római magánjog *történelmileg lezárt.* Ez a jellegzetessége alkalmassá teszi, hogy a joghallgató számára *egyszerűbb* alakban táruljanak fel a *magánjog fejlődésének fontos törvényszerűségei.* Ez — ha szabad egy vulgáris hasonlattal élnem — némileg hasonlatos ah-

[12] Ezt nem úgy kell érteni, mintha az ókori római jog valamennyi későbbi kor számára abszolút érvényes megoldásokat nyújtott volna. Nyilvánvaló pl., hogy a latinusok, a rabszolgák joghelyzetére, általában a személyi jog jelentős részére vonatkozó joganyag a kapitalista viszonyok között alkalmazhatatlanná vált. Nem is képzelhető el, hogy egy rabszolgatartó társadalom meg tudja akárcsak sejteni is a fejlett kapitalista társadalom valamennyi gazdasági és jogi igényét. A római jogtudósokat azonban az analízis élessége, a jogi intuíció nagy biztonsága jellemezte, amelynek révén az általuk alkotott igen számos magánjogi elv, szabály kielégítette a magántulajdonon alapuló későbbi társadalmi rend gyakorlati szükségleteit is, olyannyira célirányosnak mutatkozott.

A modern polgári törvénykönyvek nem vették át minden esetben az egyes intézményekre (pl. a tulajdonjog, adásvétel, bérlet) a római magánjog megoldásait és részletszabályait. Gyakran csak a jogi kérdések olyan értelmű megfogalmazását vették át, ahogyan azt az ókori római jogászok és a római jogot a közép- és újkorban művelő jogtudósok már megalkották, vagyis átvették legalábbis a jogi problematikát. És ha a jogi kérdéseknek a megoldásai e törvénykönyvek valamennyiében nem is azonosak, mégis valamennyi magáévá tette a közös jogi technika és a tudományos jogi problematika alapjait. Minthogy a különböző országok jogászai ugyanezen a jogi nyelven nyilatkoznak meg, egymást akkor is megértik, ha a jogi rendelkezéseik között eltérések állanak fenn. Lényegileg ezt jelenti, hogy ezek a modern polgári törvénykönyvek a római magánjog, illetőleg az azon alapuló pandektajog alapján alakultak ki, amellett, hogy számos szabályuk azonos vagy nagyon hasonló. Vö. *Horvat,* 2. old. Franz *Wieacker:* Európa und das römische Recht, Vom römischen Recht, 2. kiadás, Stuttgart, 1961. 303—304. old. az alábbiakra is.

[13] „A *római magánjog a magánjog* a maga *klasszikus kiképeződöttségében", Marx:* A hegeli jogfilozófia kritikájából, i. m. 317. old.

[14] *Engels:* Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása, Marx—Engels Válogatott Művek, Budapest, Kossuth, 1963, II. 359. old.

[15] *Engels:* A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Bevezetés az 1892-es angol kiadáshoz, Marx—Engels Válogatott Művek, Budapest, Kossuth, 1963, II. 94 .old.

[16] „ ‚Árutermelés'-nek azt a gazdasági fázist nevezzük, amikor a cikkeket nemcsak a termelők használatára, hanem csere céljaira is termelik; azaz *mint árukat,* nem mint használati értékeket." *Engels:* Feuerbach, Marx—Engels Válogatott Művek, i. m. II. 359. old.

hoz, ahogyan az orvostanhallgató számára az anatómiában a már nem élő emberi szervezet jellegzetességei tárulnak fel; az orvostanhallgató sem először az élő testet tanulmányozza, hanem az anatómiában a már nem élő emberi szervezeten keresztül ismeri meg az emberi test felépítését.

b) A római magánjogászok kiváló eredményeket értek el a *jogi technika* területén. Fontos, szabatos, és közérthető jogászi szövegezésük tanulmányozása *didaktikailag* is segítséget jelent. A római magánjog a mai hallgatót a jogi kategóriák világos elhatárolására, megszövegezésére, a köztük fennálló különbséget feltáró készségre neveli. Lehetővé teszi, hogy a számára még idegen, de legalábbis újszerű jogászi gondolkodásmódot, a szakkifejezések megtanulásával a *jogi alapműveltséget* elsajátítsa. Persze, nyomatékosan utalni kell az e római jogi kategóriák történeti kötöttségére, továbbá arra, hogy megfogalmazásukban a formális logika játszott döntő szerepet. A modern jogásznak mindezen túl kell haladnia.

A római magánjog a fenti értelemben véve a jogászok „nemzetközi nyelve" (lingua franca), a terminológiája valamennyi kultúrnép jogászának *nemzetközi terminológiája.* A legfontosabb jogi fogalmakat megjelölő szakkifejezéseit valamennyi ország jogásza használja és megérti.

Az ókori római jogászok hozták létre a jogtudomány első alapjait.

Ezeken az alapokon építettek tovább Itáliában a római jogot művelő glosszátorok a XII. századtól kezdve, majd a kommentátorok, valamint a középkor francia jogászai és végül a XVI. századtól kezdve a holland, német, olasz, stb. jogtudósok. Ekként a római jogi alapokra épültek valamennyi európai nép jogtudományának a jogi fogalmai, az alapvető jogintézmények osztályozása, stb. A római jog mint a „tudósjog", a „jogtudósok joga", azon keresztül is befolyást gyakorolt a modern jogokra, hogy valamennyi európai ország polgári *jogtudományának az alapjául* szolgált.

c) A római magánjog nélkül a *kapitalista magánjog történetét nem lehet* kellően *megérteni,* s ez alól a magyar kapitalista magánjog története sem kivétel. A római magánjog ekként lehetővé teszi, hogy a magyar burzsoa magánjog történetét és a jelenlegi külföldi burzsoa magánjogi rendszerek történetét megfelelő mélységben tanulmányozni tudjuk.

Minthogy a *mai* burzsoa magánjogokhoz a kulcsot jelentős mértékben a történeti kifejlődésük ismerete adja meg, a római magánjog tanulmányozása szükséges ahhoz is, hogy a *külföldön jelenleg érvényben levő kapitalista magánjog* berendezkedését, felépítését, elveit, rendszerét kellően megismerhessük. Erre pedig a kapitalista országokkal a békés egymás mellett élés idején fokozottabb mértékben folytatott nemzetközi kereskedelem, a *nemzetközi gazdasági és jogi kapcsolatok* során gyakorlatilag is szükségünk van.

d) A *szocialista* jogrendszerünk ágazatai közül a *polgári jog* az, amely a szabályozott joganyag területét tekintve a kapitalista államok magánjogának a szocialista megfelelője. A szocialista polgári jog által — természetesen a szocialista állam gyökeresen eltérő társadalmi-gazdasági rendje alapján — szabályozott (túlnyomóan) vagyoni viszonyok nagyjából fedik azt a kört, amelyet a burzsoa magánjog (a családi jog nélkül) magában foglalt, és amelyet a jelenlegi kapitalista államok magánjoga ugyanígy magában foglal. Ebből következik, hogy a római magánjog az előző antagonisztikus társadalmi formációk magánjogán, különösen az időben legutolsó burzsoa magánjogon keresztül a szocialista polgári jog megértéséhez is segítséget nyújt.

A római magánjognak vannak ugyanis olyan formái, amelyek a *magántulajdonhoz kötöttek.* Ezek az ókoron túl, a középkoron át, a mai napig tovább élnek olyan társadalmi rendszerekben, amelyek a magántulajdonra épültek fel. Van azonban a római magánjognak olyan rétege is, amelynek az a jellemzője, hogy az az *árutermeléshez kötött.* A római magánjog ugyanis nemcsak a magántulajdon klasszikus szabályozása volt, hanem bizonyos mértékben egyesítette magában az árutermelés általános és elvont jellegzetességeit egész fejlődése során, mint „az árutermelő társadalom első egyetemes joga" *(Engels).*[17] Ezek megtarthatják jelentőségüket az antagonisztikus osztályformációk keretén kívül is, amennyiben itt is árutermelés folyik.

Árutermelés szocialista viszonyaink között is van, és az ennek szabályozása érdekében kialakult jogi formák ma is léteznek nálunk. Lényeges azonban az a különbség, hogy a szocialista jogrendszerünk társadalmi tulajdonon alapuló árutermelést szabályoz. Ezért *alapvetően különbözik* a magántulajdont szolgáló árutermeléstől, gazdasági alapja pedig a római magánjogot meghatározó alaptól. E jogi formák jellege ugyanis a mögöttük álló hatalom jellege folytán megváltozott, s így e formák a szocialista rendben az új szocialista alapot szolgálják. Minthogy azonban a *jogunk* árutermelést szabályoz, *felhasználja az árutermelés jogi formáit is.*[18] Így tehát a szocialista jogrendszerben is *fennmaradhatnak régebben kialakult* s a szóban forgó gazdasági célt jól kifejező *jogintézmények.* Más szó-

[17] *Engels:* A szocializmus kifejlődése, Marx—Engels Válogatott Művek, i. m. II. köt., 82. old.

[18] *Marton,* 6. old. — A szocialista jogban a *szerződések* az áruviszonyok jogi kifejeződései. Az áruviszony megtalálható a szocialista társadalomban is, de a kapitalizmusban fellelhető formától jelentős eltéréssel. Ilyen az, hogy itt megszűnik a termelés anarchiája s helyébe a tervszerűség lép; az értéktörvény nem spontánul érvényesül. Az áruviszonyok nem egyetemesek. A szerződő feleknek nem kell tulajdonosoknak lenni, elég a vagyoni önállóság.

val: hazánkban ma az árutermelés szabályozása körében ennek római jogi eredetű formáit is alkalmazzuk, bár a részletekben sokszor eltérő tartalommal. Mindez összefügg azzal, hogy „a szocialista jogrendszer is átveszi, a magántulajdoni tendenciáktól megtisztítja, magasabb színvonalon továbbfejleszti azokat a jogi formákat, amelyeket — pl. árutermelés szabályozása érdekében — a korábbi társadalmi formák jogrendszerei fejlesztették ki".[19]

Ha azonban igaz az, hogy a mai szocialista jogunkban is alkalmazásra kerülnek az árutermelés római eredetű formái, ebből az is következik, *miért van jelentősége annak, hogy a szocialista jogász a római magánjog intézményeit tanulmányozza.*

„A római jog valamennyi európai jogrendszer történeti előzménye. A római jog ugyanis az egyszerű árutermelés történetileg kialakult legtökéletesebb joga: ezért van elméleti és gyakorlati jelentősége az árutermelés jogi formáinak tanulmányozása szempontjából... éppen ezért, mert a római jog intézményei a maguk egészében magasfokú tökéletességgel fejezik ki az árutermelés történetileg kialakult első formájának feltételeit, ma is igen fontos szerepet töltenek be abban a törekvésben, hogy a kezdő joghallgatót a római jog anyagán keresztül vezessük be az árutermelés jogi formáinak általános elméletébe."[20]

Mindezzel összhangban áll, amit egy neves szovjet szakember már 1949-ben hangsúlyozott: „A *szovjet jog* nem egy olyan *jogi fogalmat* és a *jogi elemzésnek* nem egy olyan *módszerét foglalja magában,* amelynek a gyökerei a *római jogba nyúlnak vissza.* Az olyan fogalmat, mint pl. a ‚novatio', jogászaink nap mint nap használják, bár az még a római korban keletkezett, a ‚stipulatio'-val állt kapcsolatban és különös jelentősége volt. A jövő szovjet jogászainak érdekében áll megismerkedni a római jogászok által alkalmazott és a szovjet jogtudomány módszereitől eltérő módszerekkel."[21]

Röviden összefoglalva: *nálunk a római magánjog oktatásának a célja* az árutermelés jogi formáinak történeti kritikája, és ezáltal *bevezetés a vagyoni viszonyokat szabályozó polgári jognak az oktatásába.*

III. *A római magánjogi oktatás módszere és rendszere*[22]

1. A történeti kritika megkívánja, hogy a letűnt korokat a saját társadalmi és gazdasági viszonyaikba beágyazva, a maguk gondolatkörében (anakronisztikus ízű kifejezést használva), a saját „szemüvegükön" át nézzük. Jelenti azt is, hogy ne vigyünk vissza a múltba attól idegen fogalmakat, ne tulajdonítsunk a régi jognak olyan felfogást, amely abban a fejlődési fokban hiányzott, ne keressünk ott olyan intézményeket, amelyeknek sem a kifejezésére nem volt a régieknek megfelelő szavuk, sem a társadalmi fejlődés nem igényelhette még azokat.

A római jog oktatásában és művelésében jó hosszú időn át ezzel szinte ellentétes irányú felfogás uralkodott, amelynek a kihatásai még ma is érezhetők. Ez a felfogás vissza nyúlt arra az időre, amikor a római jogot az érvényes jog keretében tanították, vagy mint a modern jog általános elméletét *(modern pandektajog).*

A múlt századbeli *modern pandektaelmélet* azt vallotta magáról, hogy a római magánjogot „mai (akkori) érvényében" vizsgálta, nagyrészben *csak a kiindulópontját bírta a római jogban.* Azt sem tagadta, hogy eredményében a modern magánjog általános elméletévé szélesült. Így tehát nem is az antik római jognak, hanem általában a *modern magánjognak római jogi alapú dogmatikája volt.* A modern pandektajog nem a rómaiak elméletét adta vissza, hanem azt, amit a modern magánjogi elmélet a római jogi kövekből önállóan úgy épített fel, hogy ha — amint egyik kiváló magyar művelője hangsúlyozta — „*Ulpianus,* ha ma sírjából feltámadna, bámészan forgatná... (valamelyik modern pandektista tudós) kézikönyvének általános részét, és talán annyit sem értene meg belőle, mint egy kezdő modern jogász".[23] Ma a történelmi szemlélet követelményének megfelelően mindennek szinte éppen az ellenkezője a kívánatos: az ókori rómaiak jogát akarjuk visszaadni úgy, amilyen az volt, úgy tehát, hogy arra „*Ulpianus* könnyen ráismerjen".

Az a törekvés, hogy a modern pandektajog elméletet gyártson ott is, ahol azt az antik-rómaiak „elfelejtették", ma már túlhaladott. Az anakronisztikus beállítás elkerülése, a modernizálás mellőzése a történeti valóság megismerésének a nélkülözhetetlen előfeltétele. Enélkül ferde képet kapnánk a római jog igazi múltjáról, és a valóságos fejlődését sem ismerhetnénk meg. A modern fogalmakat a múltba visszavivő, túlzottan „normatív-jogászi" szemlélet a *későbbi fejlődés kategóriáit tette meg a korábbi fejlődés mércéjéül.*

A *történeti szemlélet azt kívánja meg, hogy*

---

[19] *Világhy,* i. m. 218. old.

[20] *Marton,* 3. old.

[21] N. A. *Maskin* a *Novickij—Peretyerszkij* római magánjogi tankönyvről szóló recenziójában, Vesztnyik Drevnyej Isztorii (Ókori Történeti Szemle), 1949, 2. sz., 164. old., idézi *Osuchowski,* 19. s. köv. old.

[22] Giovanni *Tarello:* Storiografia marxista, i. m. 457. s köv. old. L. *Raggi:* Materialismo storico e studi del diritto romano, klny. a Rivista italiana per le scienze giuridiche 1955. évf.-ból, Milano, 1957, 1—47. pag. Milan *Bartošek:* Metodo tradizionale e materialismo storico nella metodologia del diritto romano, i. m. 93. sz. köv. old. *Móra* Mihály: Megjegyzések a római jog oktatásának néhány kérdéséhez, Jogtudományi Közlöny, 1962. évf. 8. sz. 419. s köv. old. és: A történeti és a jogászi szemlélet kérdése a római jogban, uo. 1963. évf. 3. sz. 135. s köv. old.

[23] *Szászy-Schwarz* Gusztáv: Rendszer és kommentár, Parerga, Vegyes jogi dolgozatok, a Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, 5. évf. I. kötet, Budapest, 1912, 416. s köv. old.

a római jog fejlődését olyannak mutassuk be a források alapján, amilyen az a valóságban volt.

A szocialista államok római jogászai — nem véletlenül — nagy határozottsággal hirdetik a *történetiség* kívánalmát.

Ez azért sem csodálható, mert a ma már — mondhatjuk — európaszerte elterjedt hegeli—marxi szemlélet a fővonásaiban előrehaladó, racionális folyamatnak fogja fel a történelmet. E felfogásnak megfelelően, ha nem akarjuk a történeti valóságot meghamisítani, eltérve a középkori és újkori belemagyarázásoktól, ragaszkodni kell az antik korabeli felfogáshoz, a tényleges helyzethez úgy, amilyen az volt. A történeti valóságnak megfelelően kell feltüntetni azt is, ha a rómaiak valamely jogintézményt egyáltalán nem ismertek vagy csak halvány jelzésekben, embrionális állapotban.[24] Nem helyes tehát némely fogalmat, jogintézményt *történetietlen módon sem időfeletti, örökérvényű jelleggel,* idealizáltan ábrázolni, sem pedig a *későbbi kidolgozását ki nem emelve, antik-rómaiként tárgyalni olyan általános fogalmakat, amelyeknek a rómaiak sem a technikai elnevezését nem ismerték, sem az elméletét nem fejlesztették ki* (pl. a jogi személy, jogügylet, a jogellenesség általános tanai, absztrakt jogalanyiság).

A történetiség a római jog művelésében és oktatásában nem jelenthet egyoldalú tájékozódást, hanem azt össze kell egyeztetni a *jogászi szemlélettel* és az oktatásban a *didaktikai szempontokkal.*

A történeti és a jogászi szemlélet a római jog oktatásában nem annyira ellentétes irányúak, mint inkább feltételezik egymást. A szocialista római jogásznak mind a két szemléletet a jog és a jogtudomány felépítmény-jellegéről, szolgálati szerepéről szóló marxista tanítással együtt kell alkalmaznia. Ennek folytán — szemben azzal a felfogással, amely a jogot csupán önmagából kifejlő jelenségnek tartja — egy-egy jogintézmény fejlődésének hogyanján túl kritikailag azt is ki kell mutatnia, hogy végső fokon milyen objektív társadalmi-gazdasági feltételek által meghatározottan fejlődött ki ez ilyenné vagy olyanná, miként és hogyan fejez ki közvetlenül vagy közvetve osztályérdeket, az objektív társadalmi-történeti fejlődéshez milyen viszonyban áll.

A történeti és a jogászi szemlélet nem egymást kizáró, hanem a római jogban és általában a jogtörténetben *egymást kiegészítő, feltételező* szemlélet. A kettő *dialektikus egysége* jelenti éppen a *jogtörténeti* szemléletet. A jogtörténeti szemlélet éppen azáltal és azért jogtörténeti, mert elválaszthatatlanul egyesíti magában a jogászi *és* a történeti szemléletet.

Ez a felfogás összhangban áll a történeti és a logikai elem egységéről vallott marxista felfogással. Az utóbbinak a lényege az, hogy a történeti és a logikai elem nem áll szemben egymással, hanem a történetiség és a logikaiság egyszerre kizárják és feltételezik egymást: a történeti nem más, mint a logikai egy-egy eleme, mozzanata, darabkája, a logikai pedig a történeti felgyülemlése, halmozódása, minőségileg új állapotba jutása. A történeti és a logikai sorrend, kifejtés között nincsen ellentmondás, a történeti és a logikai elem egysége a történeti folyamat tükörképe, tükröződése, de olyan módon, hogy a történelmi fejlődést a logikai sűrítés révén rendszerezetten tárja fel. Ez a dialektikus egység megfelelően kifejezésre juttatja a valóság megismerését, hű ábrázolásának a követelményét, s ezáltal végbemegy a valóság bővítése, új valóság létrehozása is. A történeti fejlődés összesített, általánosított kifejezése az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően, annak alapján megy végbe; a történeti egymásutánt sűrítő jogi absztrakció tehát osztályjellegű.[25]

Röviden összefoglalva: *a római jogot a történeti-kritikai módszer és a jogtörténeti szemlélet alkalmazásával tanulmányozzuk, amely a történeti és a logikai dialektikus egységén alapul.*

2. A római jogot alapjában véve olyan *rendszerben* tanulmányozzuk, amely nem újkori elképzeléseket visz vissza a múltba, hanem az ókorra támaszkodva *történeti* jellegű.[26]

Ez más szóval annyit jelent, hogy a történeti szemléletet irányadónak tekintjük a szisztematika területén is.

Olyan rendszert felismerni, amely a római jog *fejlődésének az egészére, valamennyi korszakára egyaránt jellemző,* és a mai tankönyv rendszerét ennek megfelelően kidolgozni nemcsak nehéz, de szinte lehetetlen. Ennek többek között az az oka, hogy a kazuisztikusan gondolkodó, az egyes jogesetet szem előtt tartó rómaiaknak a rendszerképző ereje nem volt nagy. A *tizenkéttáblás törvény* beosztására valamelyes asszociá-

[24] *Bartošek,* Labeo, 1956. 212. s köv. old.

[25] *Marx* a politikai gazdaságtan megírásánál a logikai kifejtést választotta, amely valójában a történelem valóságos menetének helyesbített tükörképe. *Marx:* Bevezetés a Politikai Gazdaságtan bírálatához, Budapest, 1951., Szikra, 25—35. old. Vö. *Engels* recenzióját *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához című művéről (1859): „... csakis a logikai tárgyalás volt a helyénvaló. Ez azonban valójában nem más, mint a történelmi tárgyalás, csak a történeti forma és a zavaró esetlegességek kiküszöbölésével." *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához, Szikra, Budapest, 1953., 176. old.

[26] *Novickij—Peretyerszkij,* 9. s köv. old. Witold *Warkałło* autoreferátumában (Bibliotheca Classica Orientalis, VI. (1961.) évf. 4. füzet, 250. s köv. hasában) és recenziójában [Helikon, Rivista di tradizione e cultura classica dell'Università di Messina, IV. (1964.) évf. 1—4. szám, 679. s köv. old.]. *Kaser,* RPr, I. 167., 170. old. H. *Coing:* Zur Geschichte des Privatrechtssystems, Frankfurt a. M., 1962. M. *Fuhrmann:* Das systematische Lehrbuch. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaften in der Antike, Göttingen, 1960., 183. s köv. old. *Móra* Mihály: Über das System des römischen Rechts in den vorklassischen und klassischen Zeiten (a Magyar Tudományos Akadémia által rendezett Nemzetközi Ókortudományi Kongresszuson 1965. november 4-én tartott előadás).

ció lehetett befolyással. Ismerjük a gaiusi hármas: trichotomikus (personae-res-actiones) rendszert, de hogy ezt a korábbi jogfejlődésre is mennyiben lehet korabelinek tekinteni, eléggé kétséges. Az i. sz. II. században élő *Gaius* jogtudós által alkalmazott rendszer keletkezésére és kialakulására meglehetősen bizonytalanok az ismereteink. Az Institutiok elnevezésű tankönyvének forrásai és a késő köztársasági jogászok rendszerező tendenciái között aligha állott fenn szoros összefüggés. *Q. Mucius Scaevola (i. e. I. század elején) és Massurius Sabinus* (i. sz. I. század 1. feléből) jogtudósok összefoglaló műveikben más sorrendben tárgyalták a *ius civile*-t: a végrendeleti és a törvényes örökléssel kezdték, majd ezt a személyi jog töredékei és váltakozó sorrendben a többi anyagrész követte. A *prétori jogot* magában foglaló *ediktum-rendszer,* amennyiben ez a rendszer elnevezést megérdemli, *perjogi* szempontok szerint épült fel; a mai ember számára rejtélyesnek látszik, hogyan tudtak ebben eligazodni a rómaiak. Nekik ez azonban évszázadokon át megszokott volt. A merev, ősi ius civile-vel szemben a fejlődő római társadalom és gazdaság igényeit szolgáló rugalmasabb prétori jog tartalmának kialakításában évszázadokon át számos kéz vett részt, anélkül, hogy az anyag elrendezése lényegesen megváltozott volna. Ez pedig nagyjából abban állott, hogy per megindítására vonatkozó anyagot (*I.* rész) követte a „rendes" jogsegély (*II.* rész), majd a végrehajtás (*III.* rész); függelékszerűen következtek az interdiktumok, kifogások, prétori stipulációk (*IV.* rész). A klasszikus jogirodalom nagy része vagy a ius civile vagy pedig az ediktum felépítését követte, utóbbit függelékszerűen kiegészítve a leges, senatusconsulta stb. anyagával. *Celsus* és *Julianus* jogtudósok óta ui. szokásossá vált az ún. *„Digesta-rendszer":* ez első részében az ediktum gyűjtemény beosztására épült, a második része pedig a leges-t, senatusconsultat és a császári konstitúciókat tartalmazta. *Gaius* a ius civile rendszert továbbfejlesztette. Mindenekelőtt az elejéről elvette az öröklésre vonatkozó joganyagot és ezt a (későbbi dologi jognak nevezett) rész után helyezte el a kötelmekről szóló előtt: ezt a hármat egyesítette „ius quod ad res pertinet" egységévé. *Gaius* a görög filozófia és a grammatika mestereinek példájára alkotta meg a personae-res-actiones hármas tagozású rendszerét. Ez a gaiusi rendszer befolyásolta a középkori és az újkori rendszereket is: a XIX. század elejei francia Code civil és az Osztrák Polgári Törvénykönyv is példa erre. A XIX. század végén létrejött Német Polgári Törvénykönyv ötkönyves rendszere a XVIII. század végén működő *Heise* pandektista tudós ötös rendszerét vette alapul, de végeredményben ez is a gaiusi rendszerből vezethető le.

Ha a római jogot abban az alakjában akarjuk tanulmányozni, ahogyan az az ókorban valóban érvényben volt, nem lehet a római jogot a pandektajog modern, az absztrakciókat nagymértékben figyelembe vevő rendszerébe foglalni, mert ez nem forrásszerű és így a történetiség követelményének nem felel meg. Mindez akkor is áll, ha a modern jogra nézve az eredeti institúció-rendszerhez képest a pandekta-rendszer, amely az absztrahált közös, általános jogtételeket magában foglaló *általános részt* kiemelte, a rendszer elejére helyezte és elkülönítette a *kötelmi jogtól* a *dologi jogot,* haladást jelentett a maga idejében. (Ez az ötös rendszer, mint ismeretes, általában a következő részekből szokott állni: 1. Általános rész. 2. Személyi jog. 3. Dologi jog. 4. Kötelmi jog. 5. Családi- és öröklési jog.)

Az i. sz. II. században élő *Gaius* jogtudós didaktikai jellegű, tanításra szánt Institutiói-nak a rendszere is a saját korára *korabeli rendszer,* bár persze a megelőző századok jogára nézve nem. (Hasonló meggondolás áll a többi említett rendszerre is: rendszerük a saját koruk jogára jellemző.) Korabeli a XII táblás törvény beosztása, ilyen Scaevola, Sabinus rendszere, az edictum-rendszer, a Celsus és Julianus óta elterjedt „Digesta-rendszer". Ezek azonban ma a tanításban jogpedagógiai okokból nem használhatók. A gaiusi rendszerezés elterjedését elősegítette, tekintélyét megnövelte, hogy maga *Iustinianus* császár is ezt követte. E rendszerezés hármas tagolású: *1.* a személyekre vonatkozó jog *(personae)* után következik a *2.* dolgokra vonatkozó *(res)* és ezt a *3.* keresetekre (jogérvényesítésre) vonatkozó rész *(actiones)* követi. A készülő új római jogi jegyzetben nézetem szerint a római magánjog intézményei tárgyalásánál, rendszerének kialakításánál jelentős mértékben figyelemmel kell lennünk a gaiusi rendszerre, anélkül, hogy azt szolgaian követnénk. A ma joghallgatója igényeit szolgáló rendszer kialakításánál a didaktikai szempontokat messzemenően figyelembe kell venni, amelyek többek között ezt megelőzőleg még más fogalmak megismerését is kívánatossá teszik.

Ezek alapján mindenekelőtt az *I. részben „Bevezetés"* címen szükséges összefoglalni a római jog tanításának tárgyára, feladataira, módszerére és rendszerére vonatkozó alapismereteket. A *II. résznek „A római jog fejlődéstörténetét és forrásait"* kell tárgyalnia. A *III. rész* foglalja magában *„A római magánjog rendszerét".* Ezen belül a további tagozódás a következő: *I.* A jogok védelme és érvényesítése, *II.* A személyekről, *III.* A dolgokról, *IV.* Az öröklés, *V.* A kötelmekről.

A gaiusi rendszer az utóbb említetteknél akként érvényesül, hogy I. A jogok védelme és érvényesítése az „actiones"-re, a II. a „personae"-re, a III—IV—V. a „res"-re vonatkozik.

Szemben Gaius-szal a keresetekre (jogérvényesítésre) vonatkozó perjogot a *III. rész* elején I. alatt („A jogok védelme és érvényesítése") kell tárgyalni. Ezt az a jelentőség indokolja,

amelyet a per a római magánjog fejlődése során betöltött. Az itt tanult alapismeretek vonatkoznak a római magánjog ezután tárgyalandó valamennyi részére, azokat tehát ezek nélkül nem tudjuk megérteni. A római magánjogot nem ok nélkül szokták úgy jellemezni, mint a „keresetek jogát". Fejlődése jelentős mértékben a per eszközein keresztül, a per területén ment végbe.

Móra Mihály

A dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységének alapkérdései

I.

Állami kényszer és társadalmi hatás a jogrend biztosításában

1. A jogrend helyreállításának és biztosításának *hagyományos szerve* általában *a bíróság,* amely a jogszabályt sértő, vagy megvalósulását veszélyeztető magatartás esetén *az állam nevében* intézkedik a normának megfelelő magatartás kikényszerítése, a jogsértés következményeinek kiküszöbölése, az adott magatartás okozta sérelem jóvátétele iránt, s eközben arra törekszik, hogy az érdekelteken kívül mások is okuljanak a bírósági döntésen, s a jogsértést a jövőben elkerüljék.

A szocialista igazságszolgáltatás több hagyományos szervezeti és eljárási elvet s intézményt használ fel, lényegileg azonban új formájú szervezettel és a kapitalizmusban azonos név alatt ismert intézményeket új tartalommal telítve törekszik *a szocialista demokratizmust érvényre juttatni.* A szocialista demokratizmust kifejező szervezeti és működési elvek, az ezeket tükröző jogi szabályozás alapján a dolgozók ezrei vesznek részt az igazságszolgáltatásban, s ha valaki bárminő vonatkozásban a bírósággal érintkezésbe kerül, teljes egyenjogúságot, mindenféle megkülönböztetés kizártságát, jogai, érdekei érvényesítésének teljes lehetőségét tapasztalja. Külön közreműködést biztosít a szocialista igazságszolgáltatás a dolgozók társadalmi szervezetei számára a bírósági eljárás keretein belül.

A szocializmus és a kommunizmus építésének időszakában az előforduló jogsértések következményeit állami beavatkozás, a bíróság működése nélkül általában nem lehet elhárítani. *Állami kényszer* alkalmazása nélkül a társadalmi szervek saját, társadalmi hatásukkal képtelenek lennének a jelenlegi fejlődési időszakban és belátható időn belül a kellő magatartás rendjét biztosítani.

De vajon most is, amikor még a jogsértések különböző változataival és viszonylag nagy számával kell küzdeni, a társadalmi szervezetek hatása figyelmen kívül hagyható tényező? Vajon a jogrend megtartása jelenleg kizárólag állami tekintéllyel övezett szervek intézkedéseivel, csak állami kényszer segítségével biztosítható? A feltett kérdés megválaszolása szempontjából igen lényeges az a számottevő aktivitás, amely a társadalmi hatás különböző formáinak felhasználása során észlelhető a szocialista országokban. Az állami rendőrség munkáját segítő önkéntes segédrendőri csoportok, a karhatalmi szervek egyéb segítői, a társadalmi bíróságok, a munkajogi vitákban eljáró bizottságok stb. mind különböző alanyai annak a társadalmi tevékenységnek, amely egyes szocialista országokban jogi szabályozás nélkül is kialakul, s amelyet az állam a jogrend biztosítása érdekében jogi szabályozás formájában is támogat.

A szocialista rendszerben — az egyes szocialista országokban tevékenykedő kisiparosoktól és az egyénileg dolgozó parasztoktól, továbbá egyes szabad foglalkozások művelőitől eltekintve — az emberek általában szervezett formában, csoportosan, *kollektíven* fejtik ki munkájukat, sőt a szabad hivatások képviselői, de még a magániparosok is olyan szervezetekbe tömörülnek, amelyek tagjaik működési feltételeinek biztosítása, munkájuk eredményének realizálása terén a tőkés rendszerben nem ismert hatást fejtenek ki, s ezáltal tagjaikat meghatározott irányban egymáshoz közelebb hozzák (ilyenek pl. az Írók Szövetsége, a különböző munkaközösségek stb.).

A dolgozói kollektívák, illetőleg ezek választott szervei nem egy fontos kérdésben hallatják szavukat, amely számos kérdésben döntő jellegű, másokban pedig az egyéb szervek döntésével kapcsolatban véleményt nyilvánít.[1] A kollektívák, illetőleg szerveik igazgatási, munkajogi stb. kérdésekben végzett tevékenysége körében mind jobban kerül előtérbe egyes jogviták tekintetében kifejtett az a *funkciójuk, amely a bíróságok munkájához áll közel.*

Nem könnyű a dolgozói közösségek szerepével helyettesíteni az évezredes működés hagyományait magán hordozó bíróság tevékenységét. A megszokott formákhoz való ragaszkodás talaján sokszor előfordul az eléggé komoly érvekkel alátámasztott állítás: inkább az állami bíróság szervezetét és működését kell fejleszteni, mintsem a dolgozói csoportok társadalmi hatásával kísérletezni. Nehéz — mondják, s nem is minden ok nélkül —, a társadalmi intézkedések alkalmazásánál is nélkülözhetetlen jogi ismereteket, ezek közül akár csupán a legfontosabbakat elültetni; a dolgozók fóruma elé utalás olykor úgy hat, mint pellengérre állítás, s ennél sokszor

[1] Vö. *Weltner Andor:* A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Budapest 1962, 353—391. old.

sokkal elviselhetőbb a bírósági eljárás; a jogsértőnek dolgozótársai között több pártfogója, mint bírálója akad, s a társadalmi eljárástól várt hatás elmarad. Az ilyen és még folytatható ellenérvek ellenére, amelyeket hiba volna lekicsinyelni, alá kell húznunk annak a felfogásnak a helyességét, amely *a társadalmi hatás fontosságát,* a társadalmi szervek szerepét hangsúlyozza mind egyes bűntettek, illetőleg szabálysértések, mind pedig egyes polgári jogviták, vagyis a polgári jog, családjog, munkajog, termelőszövetkezeti jog meghatározott megsértése esetén.

Az ellenérvek lehetőségére, sőt bőségére tekintettel szükséges a dolgozói közösségek ítélkező szerepének megfelelő érvekkel való alátámasztása *az állami igazságszolgáltatást pótló s azt feleslegessé tevő tevékenység* tekintetében. Meg kell vizsgálnunk, *milyen szervezeti formák* és *milyen eljárás* segítségével érhető el a dolgozói közösségek által kiváltható társadalmi hatás a jog és az erkölcsi normák megsértőire. Szemügyre kívánjuk venni ezzel kapcsolatban a különböző szocialista országokban e téren *alkalmazásra került formákat,* s fejtegetéseink eredményeként keressük *a különféle formák egységesítésének útját,* vagyis a dolgozói kollektívák igazságszolgáltatást pótló tevékenységének jövőbeni fejlődési irányát.

II.

A kollektíva ítélkező tevékenységének alapja és terjedelme

2. A szocialista viszonyok között a dolgozók tevékenységük szervezeti formáiban: az állami vállalatokban, a szövetkezetekben egymással szorosabb kapcsolatba kerülnek, mint a kapitalista munkahelyeken. A végzett munka minőségi és mennyiségi eredményeiben a dolgozók általában kölcsönösen érdekeltek. Az állami vállalat vagy szövetkezet formájában működő dolgozói közösség egészének eredményei — különösen az új gazdaságirányítás és tervezés viszonyai között — mind több vonatkozásban lesznek egyéni kihatásúak; a vállalat vagy a szövetkezet gazdasági eredményei többek között a munkabér összegében és az ezt kiegészítő juttatásokban jutnak kifejezésre; a pontatlan vagy hibás teljesítés okozta kötbér és más káros következmény is éreztetheti hatását a dolgozók irányában. A meghatározott formában dolgozó közösség tagjainak *kölcsönös anyagi érdekeltsége* kézenfekvő. A közösség akár csak egy tagjának ki nem elégítő munkája kedvezőtlen hatással járhat az egész eredmény s minden egyes dolgozó anyagi részesedése vonatkozásában. A szocialista üzemekben éppen úgy, mint a kapitalista vállalatoknál, elkerülhetetlen a munkavégzés feletti felügyelet meghatározott formája és foka, emellett azonban érvényesülnie kell a dolgozók önkéntes munkakészségének, anyagi érdekeltsége tudatának az adott üzem vagy üzemrész munkaeredményét illetően különösen és az egész szocialista gazdaság eredményei viszonylatában általában.

Mind a polgári jog, mind a munkajog területén sok komoly fejtegetés látott napvilágot a dolgozói kollektívák szerepéről. Összefüggésbe hozzák a vállalat jogi személyiségével, a polgári forgalom terén betöltött szerepével;[2] hangsúlyozzák sajátos jogait a munkával kapcsolatos jogok és kötelezettségek kapcsán, kifejtve, hogy meghatározott jogok gyakorlására és kötelezettségek teljesítésére a munkajog területén a dolgozók kollektívája hivatott.[3] Külön kérdéskomplexust alkotnak azonban *a dolgozói közösség tagjainak egymásközti viszonyában jelentkező jogok és kötelességek,* illetőleg ezek érvényesítése, *a dolgozók egymásközti felelősségének* megvalósítása.

A dolgozók egymás munkájában való kölcsönös érdekeltsége alapján a közösség valamennyi tagja joggal igényelheti dolgozótársaitól, hogy az elvárható képességek kifejtésével, hozzáértéssel, fegyelemmel teljesítsék az adott közösségben rájuk háruló feladatokat. A szocializmus építésének folyamatában rendkívüli jelentősége van a munka végzésére ösztönző szocialista tudat kialakulásának. Nem hőstettek végrehajtásáról, nem a munkaerő túlfeszítéséről van szó a dolgozók elé kitűzött feladatok szempontjából, hanem a munkaköri kötelezettségek képességek szerinti, lelkiismeretes, az átlagos dolgozótól elvárható teljesítéséről.

A munkához való viszony tudati tükrözésének átalakulásához, ahhoz, hogy minden egyes dolgozó mint a nagy közösség, a társadalom tagja tulajdonosi érdekeltséggel közelítse meg feladatai teljesítését, s mint a konkrét kisebb dolgozói közösség tagja, annak tudatában tevékenykedjék, hogy juttatásainak meghatározója a saját és dolgozótársai munkájának minősége és mennyisége, hosszú fejlődési folyamat szükséges. Eredményeinek fokozódásához a munka feltételeinek állandó tökéletesítése, az anyagi érdekeltség hatékony rendszerének kialakítása, a szervező munka fejlesztése kell, de ezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan fel kell használni a különböző irányú nevelő eszközök egész komplexusát. E folyamatban erősödik a dolgozó kötelességérzete, felelősségtudata; ennek kapcsán lehet és kell beszélnünk a dolgozói közösség tagjainak *egymással szembeni, illetőleg az egész kollektívával szembeni felelősségéről.*

Felvethető a kérdés, a megengedett, illetőleg elvárható magatartás mértékétől való eltérések *milyen fajai* tekintetében, az eltérések *milyen kereteiben* érvényesüljön a kollektíva előtti felelősség, *milyen kollektívák* alkalmasak a felelősségre vonásra, milyen intézkedések lehetnek az ilyen felelősségre vonás következményei

[2] Vö. *Világhy Miklós—Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog. Egyetemi tankönyv I. kötet. Budapest 1962, 116—118. old.

[3] Vö. *Weltner Andor:* I. m., 368—392. old.

a jogrend helyreállítása érdekében, milyen lehet a felelősségre vonás módja? E kérdésekkel itt általános síkon kívánunk foglalkozni.

3. Az egymás munkájában való érdekeltség indokolja a kollektíva előtti felelősségre vonás lehetőségét minden olyan cselekmény vagy mulasztás esetén, amely *a munkakörrel kapcsolatban elvárható magatartást sérti.*

A dolgozói közösségek tagjai kölcsönösen nemcsak egymás munkájában, hanem a körülményektől függően *egyéb magatartásukban* is érdekeltek lehetnek. Szabadidejét minden dolgozó tetszése szerint használhatja fel, beleszólási joga ebbe általában senkinek sem lehet mindaddig, amíg a szabadidő felhasználása a magatartási normák előírásaival összhangban van. A *szabadidő felhasználása,* a munkaidőn kívüli magatartás az előírások megsértése esetén ölthet azonban olyan jelleget és mértéket, amely a kollektíva érdekkörét érintheti. A kollektíva érdekelt ugyanis abban, hogy a dolgozótársak olyan magatartást tanúsítsanak, amely a munkafolyamatot minden *zavartól mentesen* teszi lehetővé.

Az ilyen magatartásért a dolgozó nemcsak a társadalommal, az állammal szemben felelős, de felelős dolgozótársaival szemben is.

Egyoldalú szemléletet tükrözné az a vélemény, amely a dolgozói közösségek elbírálása körébe csupán a munkaköri kötelességek megsértésének eseteit utalná. Az ilyen vélemény merev határvonalat húz az állampolgár mint dolgozó és az állampolgár mint „magánember" között. Az ember életének e megosztott szemlélete a szocializmus viszonyai között nem fogadható el. A kifejtett munka az embert a maga egészében tükrözi, megmutatja jelleme minden oldalát, kinyilvánítja a munkán kívül átélt események hatását. Ezért fordul elő minduntalan, hogy maguk a dolgozók érdeklődnek egymás „magánélete" iránt, véleményt is nyilvánítanak az elvárható magatartástól eltérő cselekmények, mulasztások esetén. Indokolt tehát, hogy a közösség szervezett formában érvényesülő ítélkező tevékenysége *ne szorítkozzék a munkaköri elvárható magatartást sértő cselekmények és mulasztások elbírálására, hanem kiterjedjen az ilyen fajtájú jogsértéseken kívüli területre is.*

Milyen határok között érvényesülhet a dolgozói kollektíva előtti felelősségre vonás? Milyen minimális súlyúnak kell a magatartási normákat sértő cselekménynek vagy mulasztásnak lennie ahhoz, hogy annak elkövetője a dolgozói kollektíva előtt feleljen, s mi e sértő magatartás felső határa, amelyen belül a kollektíva a maga társadalmi erejével biztosítani tudja az adott cselekménnyel vagy mulasztással megbontott jogrend egyensúlyát?

A társadalmi viszonyok különböző területein jogi norma írja elő azt a szankciót, amely a jogrenddel való szembehelyezkedést sújtja. A szankció alkalmazása a bíróság vagy más állami szerv feladata. A szankcionált magatartásnak vannak enyhébb és súlyosabb esetei. A kollektíva előtti felelősség érvényesülésének alsó határát ahhoz a feltételhez kell szükségszerűen kötni, hogy a hibáztatott magatartás jogellenes, jogi szankció alá eső legyen.

A szocialista jogi normák egyre szélesebb körben válnak egyben erkölcsi normákká, a társadalmi együttélési normák a jog parancsa folytán vagy enélkül is tükröződnek a bírósági határozatokban.

S ha nem is tagadható, hogy vannak erkölcsi normák, amelyek egyidejűleg nem jogi normák, s átlépésüket ezért nem sújtja jogi szankció, az ítélkező szerepben fellépő dolgozói közösségeket, illetőleg ezek szerveit nem tudjuk erkölcscsőszi szerepben elképzelni. Ezt társadalmi érdek szükségessé nem teszi. Az ítélkező társadalmi szerveket moralizáló mivoltukban nemcsak az a veszély fenyegetné, hogy tekintélyük ki nem alakulna, hanem egyesen ellenszenvessé válnának a dolgozók előtt.[4] Másfelől a jogi szankciók területén kívül eső magatartás lehet olyan, hogy azt az erkölcsi szabály elítéli és erkölcsi szankcióként megvetéssel sújtja, de mégsem lehetséges az ilyen magatartás területére a közösség előtti felelősségre vonással behatolni, hanem a nevelő hatás kifejtését az esetleg teljesen szervezetlenül ható más tényezőknek kell meghagyni. A házastársi hűség elleni vétést a jog közvetve szankcionálja azáltal, hogy a sértett házastárs számára a házasság felbontására irányuló kereset jogát biztosítja, a hűtlen házastárstól való különélést a házastársi tartásra való jog szempontjából vétlennek nyilvánítja,[5] de nincs közvetlen jogi szankció az említett „hűtlenségre". Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a házastársi hűség ellen vétés erkölcsileg általában elítélés alá esik, de mégsem indokolt, hogy a közösség vagy ennek szerve ilyen erkölcsi ítélettel sújtsa a „hűtlen" házastársat.[6] Az ilyen társadalmi elítélés képtelen volna nevelő hatást elérni, amit ilyenkor esetleg valóban csak egyesek rábeszélő, békítő tevékenysége érhet el. A dolgozói közösségek előtti felelősségre vonás *alsó határa* ott kezdődik, ahol az adott magatartást a jog bírósági vagy más úton érvényesülő szankcióval sújtja.

A dolgozók közössége előtt felelősségre vo-

[4] Ehhez hasonló jelenség volt észlelhető Csehszlovákiában, ahol a helyi népbíróságoknak nevezett társadalmi bíróságok az állami bírósági rendszer szerveiként a hatvanas évek elején széles körű agendájuk keretében nagy számban foglalkoztak jelentéktelen ügyekkel, és ez akadályozta tekintélyük kialakulását. Ld. e vonatkozásban *Zdeněk Čihal:* Pět let zákona o místních lidových sondech, Socialistické soudnictví 1966. évi 10. szám.

[5] Vö. az 1952. évi IV. törvény 32. § (3) bek-ét, amely szerint a jogosan különélő és hibáján kívül rászoruló házastárs a másik házastárssal szemben tartási igényt érvényesíthet.

[6] A korábban hatályos 1878. évi V. törvényben foglalt hazai *Btk* 246. §-a a házasságtörésre, ha emiatt a házasságot felbontották, három hónapig terjedhető fogházbüntetést írt elő.

násnak akkor lehet helye, ha valamely dolgozó a tőle elvárható magatartás vonalától olyan mértékben tér el, hogy a dolgozói közösség által alkalmazható intézkedéssel egyensúlyozható. Az elvárható magatartás vonalától való jelentősebb eltérés esetén, amely *nagyobb veszéllyel jár* a társadalomra, mintsem hogy azt maga a dolgozói kollektíva megszüntethetné, illetőleg elháríthatná, az állami igazságszolgáltatás keretében kell a felelősségre vonást biztosítani olyan intézkedésekkel, amelyek megvalósításukhoz állami kényszer kifejtését igénylik.

Hogy hol van az a *határ*, amelyen belül az elvárható magatartással való szembehelyezkedés esetében elegendőnek bizonyulhat a dolgozói kollektíva előtti felelősségre vonás, az a gazdasági és kulturális fejlődés fokától függ. Minél fejlettebb a szocialista gazdaság, minél kulturáltabbak a dolgozók, annál érzékenyebben reagálnak az *olyan esetekre, amikor* közösségük tagjai az elvárható magatartás zsinórmértékét átlépik, s annál alkalmasabbak a különféle fajtájú jogsértések és egyéb társadalomellenes magatartások értékelésére s azok következményeinek a levonására. A dolgozók közössége előtti felelősségre vonás intézménye ezek szerint *történelmi kategória,* kialakulása és fejlődése egyenes arányban van a szocializmus és kommunizmus építése útján elért eredményekkel, ezekhez képest fogja mind nagyobb mértékben pótolni az állami igazságszolgáltató tevékenységet. A dolgozói közösségek e jogköre tehát *fokozatosan* alakul ki.

4. A dolgozói kollektíva előtti felelősségre vonás, vagyis valamely jogellenes vagy erkölcsellenes magatartás elbírálása meghatározott formában a dolgozók kollektívája által, a történelmi fejlődéstől függetlenül *feltételes* olyan értelemben, hogy a dolgozói közösségnek, avagy valamely szervének alkalmasnak kell lennie az adott magatartás elbírálására.

Az alkalmasság nemcsak olyan személyek kijelölését feltételezi, akik a konkrét magatartást képesek elbírálni, hanem egyben megkívánja a magatartási szabályok minimális mértékének az ismeretét. Az alkalmasság fogalmi köréhez tartozik a társadalmi szervnek az a képessége, hogy az adott magatartás kivizsgálását biztosítani tudja. Módot kell adni arra, hogy — különösen a társadalmi szervek ilyen fajtájú tevékenységének kezdeti szakaszán — a konkrét jogsértés elbírálására kijelölt társadalmi szerv *maga észlelhesse alkalmatlanságát az elbírálásra.* Ilyen esetben biztosítani kell az egyébként eljárni hivatott állami bíróság vagy más állami szerv eljárását a törvényszerű intézkedés megtételére. Ugyancsak meg kell nyitni az egyébként hatáskörrel és illetékességgel rendelkező állami bíróság vagy más szerv előtti eljárás útját, ha a társadalmi szerv a konkrét ügyben döntött ugyan, de *a döntés ellenőrzése* során derül ki, hogy arra alkalmatlannak bizonyult a hozott döntés hibái folytán.

A jogsértő magatartás következményeit mielőbb meg kell szüntetni, ezért kell a társadalmi szervek hatáskörének kiépítése során követendő *fokozatosság* elve mellett a *feltételes* ismérvet is alkalmazni a fenti értelemben.

5. A dolgozói kollektívák joga meghatározott magatartások, jogsértések elbírálására nemcsak állami vállalatok dolgozói közösségére vonatkoztatható, hanem *a szövetkezeti kollektívákra* is, éspedig azok valamennyi fajtájára, a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában ismert mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a földművesszövetkezetek és a kisipari szövetkezetek kollektíváira. Ezek körében ugyanis ugyanúgy érvényesül az egymás munkájában való érdekeltség, a dolgozótársaknak az elvárható munka végzésére és az ennek megfelelő magatartásra való kölcsönös joga s az ezért való felelősség, mint az állami vállalatok dolgozói kollektívái esetében.

Ugyanez a jog és a felelősségre vonás említett módja vonatkoztatható *a szabadfoglalkozásúak egyes kollektív munkaformáira,* a különböző munkaközösségekre, alkotóközösségekre, amelyeken belül ugyancsak előtérbe jön az egymáshoz való tartozás, a bizonyos mértékig közös formában kifejtett tevékenység eredményének függése a közösség valamennyi tagjának elvárható tevékenységétől.

Sőt a közösség előtti felelősség érvényesülhet — esetleg egyedüli felelősségi formaként — *a tanulói közösségekben,* mégpedig az egyetemi hallgatók évfolyamonkénti vagy ennél kisebb csoportjaiban, a középiskolai tanulók felsőbb osztályainak évfolyamcsoportjainál. A tanulók esetében nem lehet ugyan szó olyan közös eredményről, amelyhez valamennyiük valaminő érdeke fűződik, de beszélni kell és lehet valamely évfolyamhoz vagy csoporthoz való tartozás erkölcsi értékéről, amit az évfolyam vagy a csoport egészének eredménye határoz meg, s ennek az elérése az adott évfolyamhoz vagy csoporthoz tartozó valamennyi hallgató, illetőleg tanuló eredményétől függ.

Felvetődik a kérdés, vajon a dolgozói közösségeken kívül, a nem szervezett formában tevékenykedők körében, vagyis általában a dolgozói munkahelyek körén kívül is kialakulhat-e meghatározott ügyek társadalmi elbírálásának formája. Az emberek között *lakóterületükön* sokkal kisebb mértékben alakulnak kapcsolatok, mint munkahelyükön. Munkatársaikat a dolgozók általában közelről megismerik, míg szomszédjaikat lakóterületükön sokszor még név szerint sem ismerik. A szocialista országokban a lakóterületeken lakóbizottságok működnek. A kapcsolat azonban e bizottságok és a lakosság között kisebb mérvű, mint pl. a szakszervezeti bizottságok és a dolgozók között. Emellett az ilyen bizottságok nehezebben részesülhetnek az általunk tárgyalt tevékenység esetén az olyan jogi segítségben, mint aminőt a dolgozói közösségek és ezek szervei számára a vállalat jogásza

biztosíthat. Mégis akadnak olyan jogsértések, amelyek érdekeltjei szervezett dolgozói közösségek körén kívül élő állampolgárok, s amelyeket nem kívánatos bírósági útra terelni, de elbírálás nélkül való hagyásuk sem célszerű.

Ha tehát azt a kérdést tesszük fel, hogy lehetséges és megengedhető-e jogsértések elbírálását a lakóterületek társadalmi szerveire bízni, a kérdésre igenlő választ kell adnunk, s ezt a dolgozói közösségekkel kapcsolatos érvek közül lényegileg a szocialista demokratizmus követelményével támasztjuk alá: az állampolgárok itt is szót kaphatnak meghatározott ügyekben; az érdekeltek életkörülményeinek ismerete, illetőleg megismerésének lehetősége, az érdekeltekhez közelálló személyek állásfoglalásának fokozott nevelő hatása teszi itt is indokolttá a társadalmi beavatkozás lehetőségét.

A lakóterületi társadalmi szerv vonatkozásában még *inkább* előtérbe jön a fokozatos felépítés követelménye és a szerv alkalmasságához kapcsolódó feltételes ismérv.[7]

*

El kell tehát ismerni általában a dolgozói kollektívák jogát meghatározott jogsértések, jogviták elbírálására.

Az a megállapítás, amely a társadalmi szervek hatáskörét fokozatosan és emellett alkalmasságukat feltételezve kívánja felépíteni, lényegileg számol az ellenvetésekkel, de mindenképp megengedhetőnek és célszerűnek tekinti a dolgozói kollektívákban meglevő s ösztönösen megnyilvánulást igénylő aktivitás kibontakoztatását.

Külön kell azonban foglalkozni még két ellenvetéssel, amelyek közül az egyik az ilyen szervek elfogulatlan döntésének lehetőségét tartja kizártnak, a másik pedig a jogi ismeretek hiányára alapítja az állami igazságszolgáltatás mellőzhetetlenségét.

6. Az az ellenvetés, hogy a szocializmus építésének átmeneti időszakában még vannak dolgozók, akik káros befolyásnak vannak kitéve, akikben *nincs meg az a képesség,* hogy akár csupán *bíráló szavakkal,* konkrét intézkedés megtétele nélkül fellépjenek a jogsértésekkel szemben, azzal cáfolható, hogy vannak viszont minden közösségben olyan dolgozók, akik megvetik a jogsértéseket, akiket bánt, ha közöttük, olyan ember működik, aki bárminő formában vét a jogrend ellen, akik a magatartási szabályokat követik, s azt kívánják, hogy közösségük valamennyi tagja ezt tegye. A pozitív légkörben élők jelentős szerepet töltenek be minden dolgozói közösségben. Számuk növelhető, s növekszik is a különféle tudatfejlesztő tényezők hatása alatt.

A dolgozói közösségek meghatározott ügyek elbírálásával való felruházása amellett, hogy a szocialista demokratizmusból folyó követelmény valóraváltása, *növeli a munkához való lelkiismeretes, tudatos hozzáállást.* E jogkör kialakíthatja és megszilárdíthatja bennük a felelősségérzetet, a kötelességtudatot, ennek jegyében erőteljesebben léphetnek fel a kötelességsértőkkel szemben, megakadályozhatják esetenként a jogsértést már ennek csírájában.

7. A társadalmi szervek eljárásánál a hangsúly azon van, hogy a szoros értelemben vett államapparátuson kívüli szervről, s *nem arról van szó, hogy jogászok kizárásával* folyik az ítélkezés. A társadalmi szerveket ítélkező tevékenységükben nem lehet az állami szervekkel, így az állami bírósággal szembehelyezni; azok tevékenységét pótolják, lényegileg ahhoz hasonló, sőt azonos célú tevékenységet fejtenek ki.

Azt az álláspontot képviseljük, hogy mind az állami, mind a társadalmi bíráskodás esetében tartalmilag azonos tevékenységről van szó. A különbség itt a tevékenységet kifejtő alanyok tekintetében jelentkezik. Emellett hangsúlyozzuk az állami törvénykezés elsődlegességét, amely mellett a társadalmi szervek ítélkező tevékenysége kiegészítő, segítő jellegű az igazságszolgáltatás elé kitűzött nevelési feladat hatékonyságának fokozása érdekében. Az állami és a társadalmi bíráskodás egymásnak nem ellentétei, hanem az együttműködés elvét megvalósítva egymást fejlesztő, erősítő hatást fejtenek ki.

Az ítélkező társadalmi szervek keretében tevékenykedőket nem lehet a jogásszal szembeállítani. A társadalmi szerv megfelelő tevékenységével az állami igazságszolgáltatás szükségét zárja ki, de nem kell, sőt a társadalmi szervek e tevékenységének eredménye szempontjából káros is lenne kizárni a jogász közreműködését.

Bármely dolgozói közösség munkás vagy értelmiségi tagjától a jogi szakember hivatásánál fogva abban különbözik, hogy a többi nem jogász dolgozónál jobban ismeri a jogsértések következményeit, a szankciókat, a jogsértések esetén alkalmazható intézkedéseket, a jogrend biztosítása szempontjából tehető lépéseket. A mérlegelés területén, annak legalábbis egyes szakaszaiban a jogász és nemjogász egyenlő képességekkel tevékenykedhet. A cél természetesen az, hogy az egyes jogsértéseket elbíráló társadalmi szervek minél szélesebb mértékben terjesszék el a jogszerű magatartás követelményeinek, az ezek ellen való vétés következményeinek ismeretét, növelve a visszatartás erejét. E cél megvalósítása és a társadalmi tevékenység terén a jogász szakember segítségének, sőt kifejezett közreműködésének felhasználása között ellentmondás nincs. A jogász szakember a maga részéről a társadalmi szervek működése során előmozdíthatja azoknak az állami-jogi magatartási normáknak a megtartását, amelyek *az ilyen társadalmi szervre is kötelezőek.*

A szocialista vállalat, akár állami, akár szövetkezeti, vállalati jogász (jogtanácsos, jogi elő-

[7] Lakóterületi társadalmi bíróságok működnek — hazánkat kivéve — valamennyi európai szocialista országban, Romániában azonban a lakóterületi társadalmi bizottságok csupán egyezség megkísérlésére hivatottak.

adó) munkáját veszi igénybe. A vállalati jogász szerepe nemcsak akkor válik időszerűvé, amikor a vállalatnak „ügye" keletkezik. *A vállalati jogász munkáját igénybe kell venni minden esetben, amikor a vállalat életében a jog területét érintő kérdésről van szó.* A dolgozói közösség vagy ennek szerve által kifejtett, az igazságszolgáltatást helyettesítő tevékenység kétségtelenül a jog területét érintő tevékenység, amelynek jogi kérdéseiben a jogtanácsos tud a legközvetlenebbül tájékoztatni, az ügy megvizsgálásának útját megmutatni, a bíróság által történő elbírálás esetén várható intézkedésről képet adni.

Kívülről jövő jogászi segítséget minden társadalmi szerv kaphat, tehát nemcsak az, amelynek kollektívájában hivatásos jogász működik, hanem az is, amely ilyen jogi képzettséggel és gyakorlattal rendelkező munkatárs nélkül végzi tevékenységét. Végeredményben tehát részesülhet ilyen jogászi segítségben a lakóterületen tevékenykedő, vagyis a szervezett dolgozói kollektívákon kívül eső társadalmi szerv is.

A jogászi támogatás biztosítása mellett elengedhetetlen az ítélkezéssel foglalkozó társadalmi szervek funkcionáriusai részéről meghatározott jogismeretminimum elsajátítása. Az, hogy e minimális jogi ismeretek, minimális jogi kultúráltság körébe milyen terjedelemben tartozik a jogi alapfogalmak és jogszabályok ismerete, s ezek elsajátítása hogyan biztosítható, a nemhivatásos bírák, a népi ülnökök jogi ismeretminimumának megalapozásával azonos probléma.[8]

III.

A dolgozók ítélkező tevékenységének szervei

8. Milyen *formában* lehetséges a társadalmi szerv — a dolgozói közösség ténykedése a jogsértések, illetve jogviták megvizsgálása és eldöntése érdekében? A dolgozói közösség *széles fóruma,* vagyis a dolgozók gyűlése, vagy az ez által *választott szűkebb szerv* foglalkozzék az ügy megvizsgálásával és eldöntésével?

A kérdést két szempontból kell vizsgálnunk, egyrészt *tárgyalástechnikai* vonatkozásban, a dolgozók gyűlésének tárgyaló- és ítélkezőképessége szempontjából, másrészt azonban felvetődik az *aktív nyilvánosság* célszerűségének és arányosságának a szempontja is valamely ügynek a dolgozók gyűlése elé utalásánál, aktív nyilvánosság alatt a nyilvános tárgyalásnak azt a módját értve, amikor a hallgatóság tagjainak módjukban áll felszólalni, véleményüket kifejteni az ügyben, szemben a passzív nyilvánossággal, amikor a hallgatóság valóban hallgatásra szorítkozik a tárgyaláson bármiféle beleszólási jog nélkül.

Valamely dolgozói közösség teljes létszámából álló gyűlés kevésbé bizonyul alkalmasnak konkrét ügyek megvizsgálására és eldöntésére. Kisebb létszámú, 3—5 tagból álló összetételben sokkal inkább tárgyalhatók konkrét ügyek. Nagyobb összetétel esetén a tárgyalás nehézkes s aránytalanul hosszú időt vesz igénybe. A különböző appercipiáló képességgel, a jogsértések és jogviták elbírálásához szükséges ítélőképesség, valamint vélemény-nyilvánítás más-más fokával rendelkező személyekből álló gyűlés esetén olykor nehéz lehet annak megállapítása, vajon a döntés a szükséges megfontoltsággal történt, vajon a mérlegelés helyesen folyt le. Éppen ezért szükséges a jogsértések és jogviták megvizsgálását és elbírálását *a nagyobb közösségek által választott kisebb létszámú társadalmi szervre bízni.*

A nagyobb, a teljes közösség szerepe azonban azon túl, hogy az eljárni hivatott szervekbe arra legalkalmasabb tagjait megválasztja, más vonatkozásban, nevezetesen a már említett aktív nyilvánosság formájában is érvényesül. Biztosítani lehet és kell a teljes közösség, az aktív nyilvánosság szerepét a jogsértések és jogviták tárgyalásánál a hallgatóság tagjainak felszólalási jogával. Felelni valaminő magatartásért a teljes kollektíva előtt olyan körülmények között, hogy a kollektíva tagjai elmondhatják véleményüket az üggyel kapcsolatban, közölhetik az elbírálandó magatartásra és a kollektíva elé állított személyre vonatkozólag a tudomásukra jutott, illetőleg általuk észlelt adatokat komoly tényező, amely ugyanakkor, hogy *lesújtó, biztosítékjellegű* is, mert az ekként kifejezésre jutó nyilatkozatoknak a döntésre való befolyását, ha a nyilatkozatok az adott körülmények között a becsületes, kötelezettségeit teljesítő dolgozótól elvárható felfogást tükrözik, tagadni nem lehet.

Lesújtó ez az aktív nyilvánosság a felelősségre vont számára azért, mert jogsértő magatartása leplezetlen visszhangja jut el közvetlenül hozzá, feltárulnak az elbírálandó magatartás eddig esetleg eltitkolt körülményei. A jogsértő általában mindig azt reméli, hogy meg nem engedett magatartása felfedezetlenül titokban marad. Így van ez minden bűncselekmény, sőt szabálysértés esetén. A polgári ügy részvevői is ragaszkodnak általában jogvitájuk olyan tárgyalásához, amelybe mások nem szólhatnak bele. Még a passzív nyilvánosság is zavarólag hat rájuk olykor. Az aktív nyilvánosság pedig különösen azzal a veszéllyel járhat, hogy álláspontjuk esetleges gyenge oldalára tapint reá.

Az aktív nyilvánosság melletti tárgyalás tehát sokszor olyan hátrányt jelenthet az ügy részvevőire, amely nincs arányban az ügy súlyával és jelentőségével. Az aktív nyilvánosság nélküli társadalmi szerv általi tárgyalás és elbírálás egyes esetekben egymagában is biztosítani tudja a társadalmi hatás elérését, a társadalmi erők mozgósítását, a munkatársak véleményéből fakadó nevelő hatás érvényre

[8] Ld. *szerző:* Népi ülnökök a polgári eljárásban. Jogtudományi Közlöny 1964. évi 6. szám.

jutását. Az aktív nyilvánosságot nézetünk szerint olyan esetekben kell igénybe venni, amikor ezt az ügy jelentősége és jellege megkívánja. Emellett még a *nyilvánosság fokában* is különbséget lehet tenni, mert a tárgyalás előkészítése során mód nyílik a nyilvánosság korlátozottabb, esetleg a szűkebb környezetre szoruló, avagy minden korlátozás nélküli, sőt erre alkalmas eszközök felhasználásával történő biztosítására.

Ilyen értelemben beszélhetünk arról a követelményről, hogy az aktív nyilvánosságnak megfelelőnek, *arányosnak* kell lennie az elbírálandó magatartással. E követelmény megsértése, az aktív nyilvánosság biztosítása olyan esetekben, amikor ez szükségtelen, indokolatlanul sújtaná az érdekeltet, s a társadalmi elbírálás nem érné el a kívánt hatást.

Elvileg az is megengedhető, hogy a társadalmi szerv az ügy tárgyalását nyilvánosan akként folytassa le, hogy a hallgatóságnak ne legyen felszólalási joga. Ez a passzív nyilvánosság ugyanazt a célt szolgálja, mint a bírósági tárgyalás nyilvánossága, vagyis alkalmat ad az ügyben eljáró társadalmi szerv tevékenységének az *ellenőrzésére,* s emellett elősegíti a tárgyalás és döntés meggyőző, *nevelő* hatásának érvényesülését.

Az aktív nyilvánosság e célok megvalósításán kívül a döntés hatékonysága szempontjából ennél többet jelent. Az a lehetőség ugyanis, hogy a dolgozói közösség jelenlevő tagjai hallathatják szavukat, hozzászólhatnak az ügyhöz két további irányban hat.

a) A felszólalások a megismerés forrásaivá válhatnak, a „bizonyítási eszköz" szerepét helyettesíthetik, a felszólalások tartalmából nyerhet tudomást az eljáró társadalmi szerv az ügy eldöntéséhez szükséges körülményekről. Más kérdés az ilyen felszólalás valóságáért való felelősség, ami külön elemzést igényel.

b) A felszólalások segítenek az üggyel kapcsolatos vélemény kialakításában, a döntés meghozatalában. A felszólalásokban az elvárható magatartást tanúsítók véleménye tükröződik, vagy egyöntetűen, ami az eset körülményei szerint a dolgozói kollektíva egységes álláspontját fejezi ki, vagy megütköznek egymással a szembenálló vélemények a felszólalások során, aminek eredményeként a győztesként kikerülő állásfoglalás vagy egységes vagy legalábbis többségi olyan véleménynek tekinthető, amely a döntésre hivatott társadalmi szerv számára irányadó lehet.

A vélemények harca hasznos eszköze a meggyőzésnek, a nevelésnek. Feltételezhető, hogy a helyes, a jogi és erkölcsi normáknak megfelelő vélemény válik győztessé, ha nem is általánosan, de többségileg. Végső soron maga az ítélkezés funkciójára megválasztott társadalmi szerv is rendelkezik a megválasztásakor is kifejezésre jutott olyan tekintéllyel, hogy a vélemények harcában — a prejudikálás veszélye nélkül — szembeszálljon az esetleges olyan véleménynyilvánításokkal, amelyek a jogellenes, az erkölcsellenes magatartást kívánják indokolatlanul védelmükbe venni. A társadalmi szerv fegyvere az ilyen véleménynyilvánításokkal szemben az a lehetőség is, hogy az ügyet — döntésre való alkalmassága hiányában — a rendes bírósághoz, vagy más állami szervhez utalja.

Szervezetileg tehát a dolgozói közösség gyűlését a társadalmi szervre bízott ügy megvizsgálásánál és elbírálásánál *kisegítő,* s nem *ítélkező* szereppel lehet s kell felruházni. Az ítélkezésre a szűkebb szervet, a dolgozók gyűlésén választott bíróságot, bizottságot (tanácsot) kell felruházni.

9. Ha azt a kérdést vizsgáljuk, vajon egyfajta vagy többféle bizottság járjon el a dolgozói közösség nevében az igazságszolgáltatást helyettesítő tevékenység kifejtése során, szemügyre kell vennünk a szocialista országokban a jelenlegi fejlődési időszakban létező, jogviták eldöntésével foglalkozó társadalmi szerveket, amelyek körébe sorolhatók a következők:

a) A munkajogi viták eldöntésére hivatott bizottságok (nálunk munkaügyi döntőbizottságok), amelyek — bár megbízásukat nem mindig közvetlenül a dolgozói közösségtől nyerik — lényegileg az állami szervek körén kívül helyezkednek el, s legalábbis részben a dolgozói közösség nevében fejtik ki működésüket, mivel tagjaik felerészét rendszerint a dolgozók által választott szakszervezeti bizottság jelöli ki (másik felét pedig a vállalat vezetője). A munkaügyi vitákat intéző bizottságok általában társadalmi szerveknek tekinthetők, mert — a tagok egy részének kijelölésén kívül — a szakszervezeti bizottság irányítja őket az egyes szocialista országokban, a szakszervezeti bizottság vizsgálja felül közvetlenül határozataikat.[9]

b) Maguk *a szakszervezeti bizottságok,* amelyek — pl. a Szovjetunióban — közvetlenül döntenek el meghatározott jogvitákat, nevezetesen az üzemi balesettel kapcsolatos kártérítési ügyeket, s másodfokon bírálják el a munkajogi vitákat első fokon elbíráló bizottságok határozatai elleni jogorvoslatokat.[10]

c) Közvetlenül a dolgozói közösség szervei *a társadalmi bíróságok,* amelyek valamennyi szocialista országban a dolgozók ülésén választott személyekből állnak és általában három tagból álló tanácsokban járnak el az aktív nyilvánosság elve alapján, határozataikat az eléjük utalt ügyekben a dolgozók hozzászólásainak meghallgatása után hozzák meg.

d) Dolgozók *gyűlése* tárgyal és hoz döntést nálunk a mezőgazdasági termelőszövetkezetek

---

[9] Ld. *Trócsányi László:* A munkaügyi döntőbizottságok jellege, szervezete és hatásköre az európai szocialista országokban. Állam és Jogtudomány 1965. évi 4. szám; *Trócsányi László:* Egyes szocialista államok munkaügyi eljárásának közös elemei. Állam és Jogtudomány 1965. évi 1. szám; Az európai szocialista országok munkaügyi eljárása. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Jogösszehasonlító Osztályának kiadványa (összeállította Trócsányi László). Budapest 1965.

[10] Ld. az előző lábjegyzetben idézett munkákat.

és a tagság közti jogviták esetén akkor, amikor a tagságból származó jogvitás kérdésekben a közgyűlés határoz.[11]

e) A helyi tanácsok mellett is találhatók a tanácsi apparátuson kívüli dolgozókból álló *bizottságok,* amelyek pl. szabálysértési ügyeket tárgyalnak (a Szovjetunióban). Ilyen jellegűnek tekinthetők nálunk a Hazafias Népfront kerületi szervei mellett szervezett békéltető bizottságok, amelyek a hozzájuk forduló felek jogvitáját egyezségre ösztönzéssel és ennek létrehozásával hivatottak megoldani.[12]

A gyakorlat, illetőleg a jog tehát az érdekelt dolgozók munkahelyére, sőt lakóhelyére való tekintettel több társadalmi szerv létesítésének irányában fejlődik.

Amennyire helyeselhető, hogy a demokratizmus kialakulása és megszilárdulása mind az állami vállalatok, mind a szövetkezetek dolgozói részére megteremti saját ítélkező társadalmi szerveiket, annyira szükséges ezek felépítésében *egységes* szervezet kialakítására törekedni.

Ez az egység megvalósítható, ha megtaláljuk azokat az elveket, amelyek minden dolgozói kollektíva ítélkező társadalmi szervére vonatkozólag alkalmazhatók.

Ahogyan az egységes állami bírósági szervezet hiánya egyenlőtlenséget teremt az állampolgárok között, ugyanúgy az ítélkezés jogával felruházott társadalmi szervek egységes felépítésének hiánya alkalmas arra, hogy *differenciálttá tegye az állampolgárok jogállását* attól függően, hogy milyen gazdasági szektorban dolgoznak, államiban-e vagy szövetkezetiben, illetőleg, hol van lakóhelyük, végső sorban attól függően, hogy munkahelyükön, illetőleg lakóhelyükön működik-e meghatározott ítélkezési jogkörrel felruházott társadalmi szerv.

Így térünk rá azoknak az elveknek a kutatására, amelyek a dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységének egységes kibontakoztatásánál egyrészt szervezeti, másrészt eljárási vonatkozásban meghatározó jellegűek lehetnek.

IV.

A tiszta laikus bíráskodás fejlesztésének előfeltételei

10. A dolgozói kollektívák ítélkező tevékenysége *politikai* tevékenység, mert a dolgozók fokozott önrendelkezését bontakoztatja ki az igazságszolgáltatás területén. Egyben *kísérlet* is újfajtájú igazságszolgáltatásra. A kísérlet sikere is meghatározott egységes elvek alkalmazását igényli. A többirányú kísérlet ösztönös, szétfolyó próbálkozások jellegét öltheti, s már eleve sikertelenségre lehet kárhoztatva.

A társadalmi ítélkező tevékenység kapcsán első sorban megfontolást igénylő kérdések a következők.

a) Amennyire helyeselhető a dolgozók aktivizálása az állami és társadalmi élet különböző területein, amennyire felkarolást érdemel helyenként ösztönösen kialakuló igazságszolgáltatási tevékenységük, annyira káros és e mozgalom sikertelenségét eredményezheti a *túlzott, többcsatornás társadalmi tevékenységre* való irányvétel. Ugyanazon szervezett dolgozói kollektíván belül a dolgozók *egységes társadalmi szervezetét* kell kialakítani; ennek az egységes társadalmi szervezetnek a keretein belül ennek bizottságai, szervei formájában kell a dolgozói kollektíva ítélkező tevékenységét felépíteni.

Az a helyzet, amely a vizsgált kérdésben ez idő szerint elénk tárul, a dolgozók ítélkező társadalmi szervezeteinek sokrétűségét mutatja, hiszen ugyanazon állami vállalat esetén dolgozók ítélkeznek

a munkaügyi döntőbizottságban,

a társadalmi bíróságban,

a szakszervezeti bizottságban, amely esetleg jogorvoslati fóruma az első két társadalmi szervnek.

A mezőgazdasági tsz-ek tagjai által a tagságukkal kapcsolatos jogvitákban a vezetőség határozatai ellen benyújtott jogorvoslatokat meghatározott esetekben a szövetkezeti közgyűlés bírálja el, amely tagjai nagy számánál fogva — a fentebb kifejtettekre tekintettel — ítélkező tevékenységre aligha tekinthető alkalmasnak.[13]

Az *egységesítés,* egyben az *egyszerűsítés* irányában haladna a fejlődés, ha ezt a társadalmi ítélkezést egy szervnél: *a társadalmi bíróságnál* egyesítené, amely a szakszervezet szerveként, ennek felügyelete, irányítása mellett működnék. Szövetkezeteknél is kialakítható a társadalmi bíróság a szövetkezeti vezetőség felügyelete, irányítása mellett.

Az egységesítés és egyszerűsítés mellett ez a társadalmi erők koncentrálását is jelentené a dolgozók társadalmi ítélkezésére, mert megszüntetné az erők szétforgácsolódását, ugyanazon aktivistáknak több társadalmi szervben való szereplését s ezzel kapcsolatban e lényeges társadalmi tevékenység időnkénti megtorpanását, tespedését.

b) A jelenlegi helyzet az, hogy a dolgozók ülésükön közvetlenül csak a társadalmi bíróság tagjait választják, a többi fentebb érintett szerv tagjai megbízásukat csak közvetve származtathatják a dolgozóktól, funkciójukat a szakszerve-

---

[11] Vö. az 1960. évi 8. sz. tvr-rel módosított és kiegészített, a mezőgazdasági termelőszövetkezetről és termelőszövetkezeti csoportról szóló 1959. évi 7. sz. tvr-t, különösen ennek 70—70/C. §-ait.

[12] Az effajta kezdeményezések tekintetében, amelyekről időnként a napisajtó is beszámol, folyamatos irányítás és az arányos aktivitás biztosítása szükséges. Ennek hiányában a kezdeményezések, amelyek egyébként nem egy bírósági pert előzhetnek meg, elsorvadnak.

[13] A hazai szabályozás szerint a 11. sz. lábjegyzetben idézett jogszabály alapján a mezőgazdasági termelőszövetkezeti közgyűlés hivatott dönteni meghatározott jogviták, valamint a vezetőség határozata ellen benyújtott fellebbezések tárgyában.

zeti bizottság vagy a vállalati igazgató kijelölése alapján nyerik el. Ahogyan az államapparátuson belül működő népi ülnökök vonatkozásában követelmény és a gyakorlatban általában jól bevált a *választás elvének* megvalósítása, ugyanúgy a társadalmi szerveknél maradéktalanul érvényre kell juttatni a dolgozói ítélkező szervek tagjainak választását, mégpedig úgy, hogy minden egyes dolgozói egység (üzemrész, nagyobb brigád) nyerjen lehetőséget egy vagy több „társadalmi bíró" választására. A megválasztott társadalmi funkcionáriusnak a választóival való kapcsolata, az azoktól jövő tájékoztatása, az előttük való beszámolása tevékenységéről, az azoknak való felelőssége, visszahívhatósága mind olyan tényezők, amelyek a magatartási szabályok megtartásának pilléreit erősítik, az azokban foglalt követelmények teljesítését biztosítják.

c) A társadalmi szervek ítélkező tevékenysége esetén *tiszta laikus igazságszolgáltatással* állunk szemben, mert nemhivatásos bírák tárgyalják és bírálják el a hozzájuk utalt ügyeket.

Az ítélkezés társadalmi formája a törvényesség megvalósítását ugyanúgy kötelezővé teszi, mint amennyire feladata az állami igazságszolgáltatási szerveknek a jog rendelkezéseinek megtartása. Az állam bíróságaitól az egyetlen eltérés az ítélkező szervezetben nyilvánul meg. A törvényesség követelményéből engedmény nem tűrhető.

Az ítélkezés állami bírósági formájától való eltérés azonban mentesít a bírósági eljárási forma megtartása alól.

Fontos kérdés mindamellett annak meghatározása, *hogyan* folytassák le *eljárásukat a társadalmi szervek* a jogsértők és jogviták megvizsgálása és elbírálása kapcsán, milyen *cselekményeket* végezhetnek, milyen *intézkedéseket* tehetnek különösen az eljárás befejezésekor.

Társadalmi szervek működését, miként szervezetüket, elsősorban társadalmi normák, az adott társadalmi szerv alkotta előírások szabályozzák. Az egyesület a maga alkotta alapszabály, a szövetkezet saját szabályzata alapján fejti ki tevékenységét. A társadalmi tevékenység azonban jellegénél fogva nem zárhatja ki az állami-jogi beavatkozást szervezete és működése jogi szabályozása útján, sőt erre a tevékenység eredményéhez szükség is van.

Szocialista viszonyok között kizárt a társadalom és az állam közti ellentét, a társadalom és az állam érdekközössége kerül állandóan előtérbe. Ennek a szemszögéből nézve kell az állami és a társadalmi tevékenység irányvonalát megszabni és az ezzel összefüggésben felmerülő kérdéseket szabályozni. Társadalmi szervek támogatják az állami szervek munkáját. Az állami igazságszolgáltatás terén a társadalmat képviselő népi ülnökök, sőt egyes helyeken népi ülnöki tanácsok működnek, segítve az állami igazságszolgáltatás előtt álló feladatok megoldását. A dolgozói közösségek mint társadalmi szervek egyéb vonatkozásban is támogatják az állami bíróságok előtt álló feladatok megoldását. A társadalom és az állam e szoros egysége jegyében az igazságszolgáltatást helyettesítő társadalmi tevékenységet *az állami-jogi szabályozás segíti néhány fontosabb kérdés megoldásával.* Valóban azonban elegendő néhány fontosabb kérdés szabályozása, mondhatnánk *keretrendelkezésekkel* lehetséges az állami-jogi szabályozás *beavatkozása* a társadalmi szervek munkájába. Keretrendelkezések formájában azért lehet megfelelő az állami beavatkozás szabályozása, mert ezek bőséges teret hagyhatnak a társadalmi szervek öntevékenysége számára, egyrészt *általánosságban,* az eljárási cselekmények, intézkedések általános elveinek és szabályainak a meghatározásában, másrészt *konkréten* az egyes ügyekben, kihasználva az azok nyújtotta lehetőségeket, s ezekhez szabva az eljárási cselekményeket és intézkedéseket.

Az eljárási cselekmények és intézkedések szabályozásánál általánosságban, elvi vonatkozásban *egységes megoldást* kell biztosítani országos vonatkozásban. Küzdeni kell tehát a társadalmi szervek indokolatlan, túlzott egyénieskedése ellen, mert ez azonos kérdésekben nemcsak eljárási szempontból, de az anyagi jog szabályának az alkalmazása tekintetében is eltérő megoldásokhoz vezethet a különböző helyen működő társadalmi szerveknél, s ez aláásná a törvényesség egységének követelményét, amelynek megtartása a társadalmi szervek maradéktalanul teljesítendő feladata.

A társadalmi szervek tevékenységük során jellegüknél fogva kényszert nem alkalmazhatnak, intézkedéseiket legfeljebb olyan kedvezőtlen következménnyel kapcsolhatják egybe, amely meghatározott társadalmi kedvezmények elvesztésével jár, pl. a szakszervezeti üdülésben és egyéb szakszervezeti juttatásokban való részesedés elvesztésével. Az igazságszolgáltatási tevékenység velejárója azonban a kényszer (állami kényszer) alkalmazása, illetőleg ennek kilátásba helyezése, ezért aligha képzelhető el eredményes, állami igazságszolgáltatást helyettesítő tevékenység kényszer alkalmazása, illetőleg ennek kilátásba helyezése nélkül. Ha viszont a társadalmi szerv csupán a kényszernek említett, *közvetettnek* mondható formájával rendelkezik, a nem ritkán szükséges *közvetlen kényszer* alkalmazását, illetőleg kilátásba helyezését ugyancsak állami-jogi eszközökkel kell biztosítani.

Minél fejlettebb lesz a lakosság erkölcsi-politikai színvonala és kulturáltsága, annál fegyelmezettebbek lesznek azok is, akiket a társadalmi szerv tevékenysége érinteni fog, s annál kevésbé lesz szükség kényszereszközök alkalmazására. A jelenlegi viszonyok mellett azonban a társadalmi szervek tevékenysége ilyen eszközök igénybe vételének lehetősége nélkül sok esetben tartalmatlanná, hatástalanná válnék.

Miként a jogi magatartási szabályok hatékonyságát, megtartását erősítik a jogi szabályozás területén kívül ható erkölcsi normák, a jogi normák, szankcióik, a jogsértések következményei fejlesztik az erkölcsi normák hatékonyságát és megtartását. A jogrend biztosítását célzó állami igazságszolgáltatási és az ezt helyettesítő társadalmi tevékenység meghatározott vonalon érintkezik egymással, kölcsönösen segítve egymás érvényesülését.

Az állami-jogi szabályozás *keretrendelkezéseiben alapelvszerű* olyan követelményeket kell lefektetni a társadalmi szervek számára, amelyek egyrészt a törvényesség megtartásának biztosítékaiként szerepelnek, másrészt alkalmasak arra, hogy megkönnyítsék a társadalmi szerv elé tűzött feladatok megoldását.

A részletekbe menő eljárási szabályozás azért szükségtelen, mert megnehezítené, sőt meg is hiúsítaná a társadalmi tevékenység megvalósítását, mivel az aprólékos, kazuisztikus eljárási szabályozásban a képzett jogász számára is komoly feladat az eligazodás, annál kevésbé várható ez el az általában jogilag nem képzett társadalmi funkcionáriustól.

A társadalmi szerv jogi kötelezettségévé kell tenni az általa tárgyalt ügyekben *a valóságos tényállás megállapítását.* Biztosítani kell számára a megismerés forrásait, *a mérlegelés szabadságát,* a rendelkezési és tárgyalási elvet, a felek egyenjogúságát, a tárgyalás szóbeliségét, közvetlenségét, arányos nyilvánosságát.

d) Bonyolult, nehéz folyamatot jelent az erre hivatott, szakképzett bírákkal működő állami szervektől meghatározott ügyek eldöntését elvenni és az állami tekintéllyel övezett apparátuson kívül eső társadalmi szervekre bízni. Hivatásos jogászok, a jogtudomány egyes művelői részéről, több-kevesebb észrevétel hangzik a társadalmi szervek ítélkező tevékenységével szemben a fejlődés jelenlegi fokára, a társadalmi funkcionáriusok jogi képzettségének hiányára, a közvetlen kényszer szükségességére való utalással, de húzódoznak effajta feladatok ellátásától nagy számban maguk a dolgozók, ragaszkodva ahhoz, amit megszoktak életükben, amiről hallottak, olvastak, sokszor valósággal irtózva attól, ami új, attól, amivel megszokott munkájukon túlmenőleg foglalkozniuk kell. Magát az ítélkezést hálátlan feladatnak is tekintik.

Ezekkel az ellenvetésekkel számolni kell, s a megfelelő kérdések gondos elemzésével kell az ellenérveket legyőzni, ezáltal is fejlesztve a társadalmi szervek igazságszolgáltatást pótló tevékenységét, amelynek fokozatos kiterjesztése során a dolgozók mind jobban megtanulhatják az ítélkezés munkáját is, ami mind jobban megszokottá válhat számukra.

A szocialista demokratizmus igazságszolgáltatásbeli új hajtásai iránt *a bizalmat a köztük és az állami bíróságok közti kapcsolat kialakításával kell megteremteni.*

Az állami igazságszolgáltatás nem hallgathat akkor sem, ha a társadalmi szervek ítélkező tevékenysége kibontakozik s megvalósul. A társadalmi szerv ítélkező tevékenységével az állami igazságszolgáltatást csak az esetben pótolhatja, ha döntése törvényszerű. Az ügyben érdekeltek alanyi joga, hogy ügyük törvényszerű elbírálást nyerjen. Alanyi joguk, hogy a társadalmi szerv döntése elleni kifogásaikat az állami bíróság megvizsgálja és ha a társadalmi intézkedés törvénybe ütközik, magában az ügyben megfelelő intézkedést tegyen. Az igazságszolgáltatás területén tehát a bíróság számára biztosítani kell azt a jogot, hogy a fél kérelme alapján foglalkozzék a társadalmi szerv által elbírált üggyel.

A társadalmi szerv jogkörébe utalt ügyben a bírósági út megnyitása a társadalmi szervek és az állami szervek érdek- és feladategységének jegyében történik. Mindkettőjük érdeke és feladata a törvényesség megvalósítása. Nem jelenti *a bírósági felülvizsgálat* a társadalmi szerv autonómiájának megnyirbálását, hanem az állami szerv a maga részéről a törvényesség megvalósításának feladatát teljesíti, s ez a társadalmi szerv számára — főleg a tevékenység kezdetinek tekinthető szakaszában — segítséget jelent, ami egyben döntései törvényességének *egyik fő biztosítéka.*

Legyen a bírósághoz fordulást jelentő aktus neve bármilyen — fellebbezés vagy felülvizsgálati kérelem, ez az aktus lényegét tekintve az érdekelt bírósági jogvédelemre való jogának eszköze.[14]

Ezt a jogot nemcsak az érdekelt állampolgár vagy szerv gyakorolhatja, hanem elvileg az ügyész számára is biztosítani kell, aki ez esetben a törvényességi felügyelet eszközével él.

Kodifikációs technikai kérdés annak eldöntése, hogy bírósági vonalon az eljáró bíróság határozata ellen a törvényhozás fellebbezést is engedélyezzen, vagy *csupán egyfokon* történjék a bírósági felülvizsgálat. A cél a gyors elbírálás biztosítása, ezért helyes az egyfokú bírósági rendszer, különösképp azért, mert a törvényességi felügyelet intézménye s ezzel kapcsolatban *a törvényességi óvás* biztosítékot jelent az esetleges bírósági jogsértések orvoslására és elkerülésére.

11. Az, hogy a kizárólag nemhivatásos bírákból álló társadalmi ítélkező szervek tevékenységének mennyiben válik kiegészítőjévé a törvényesség biztosítékaként a hivatásos bírákkal működő igazságszolgáltatási apparátus felülvizsgálata a társadalmi bíróságok esetén, külön vizsgálatot igényel. Ehelyütt csupán *a munkaügyi vitákban* követett eljárást kívánjuk a bírósági felülvizsgálat szempontjából elemzés tárgyává tenni.

A munkaügyi viták elbírálása valamennyi

[14] A csehszlovák szabályozás szerint fellebbezésről, a hazai rendelkezések szerint felülvizsgálati kérelemről van szó.

európai szocialista országban általában a dolgozókból alakított bizottságok feladata.[15]

A dolgozók részvétele a munkaügyi jogviták elbírálásában mindenképp helyeselhető. Ez a már kifejtettek folytán a szocialista demokrácia kiterebélyesítését jelenti, az ítélkezés alapvető feltételeit: az ítélkezőknek a perlekedők környezetéből való kikerülését, a határozat szakszerűségét, időszerűségét biztosítja.

Ezzel magyarázható, hogy a Munka törvénykönyve[16] nálunk is egyeztető bizottságok, mint sajátos, vállalati dolgozókból álló szervek elé utalta a munkaügyi viták nagy részét. Az egyeztető bizottságok helyébe léptek 1964-ben[17] a munkaügyi döntőbizottságok. A korábbi egyeztető bizottságok és a jelenlegi munkaügyi döntőbizottságok közti lényeges különbség a hatáskör tekintetében abban áll, hogy míg az egyeztető bizottságok csupán taxatíve felsorolt kérdésekben[18] jártak el kizárólagos hatáskörrel, minden más kérdésben azonban — vagy kezdettől fogva, vagy az egyeztető bizottsági előzetes eljárás lefolytatása után *nyitva állt a bírói út,* most viszont a bírósági út munkajogi viták esetén erősen korlátozott. Végső sorban a munkaügyi viták valamennyi szocialista államban *rendszerint bírói útra terelhetők.*[19]

Nálunk a jelenlegi munkaügyi döntőbizottság határozataival szemben *csak kivételesen* lehet felülvizsgálati kérelemmel a bírósághoz fordulni, nevezetesen a kereskedelmi és raktári dolgozók leltárhiánya, a dolgozók életének, egészségének vagy testi épségének megsértése miatt keletkezett kár s a dolgozó által bűncselekménnyel okozott kár megtérítése miatti jogvitákban.[20]

A bírósági út igénybevételének ilyen jelentős megszorítása a munkajogi viták esetén gátolja azt, hogy a bíróságok teljesíthessék *alkotmányi jogvédő feladatukat* a dolgozók munkajogait illetően.[21] A bírósági felülvizsgálat lehetőségének szélesebbé tétele fejleszthetné a munkaügyi döntőbizottsági határozatok törvényességét; kielégítené a vitában érdekelteket a sérelmesnek vélt határozatok bírósági ellenőrzése útján; a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítása, törvényességi határozatai a bírósági felülvizsgálat kapcsán kihatnának magukra a munkaügyi döntőbizottságokra, ezek tevékenysége is tökéletesedhetne és egységessé válhatnak ezáltal.

Mellőzhetőnek látszik a feltétlenül országos központi elvi irányítást igénylő külön munkaügyi ítélkező apparátus felállítása, illetőleg fenntartása a jól bevált bírósági apparátus mellett, amikor ez az apparátus — élén a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányító tevékenységével — alkalmas arra, hogy a dolgozók ítélkező szervei által hozott határozatok felülvizsgálatával azok törvényességét, e szervek egységes gyakorlatát biztosítsa. Az általános bírósági felülvizsgálat biztosítása tenné lehetővé, hogy bíróságaink megvalósítsák az Alkotmány 43. §-a (1) bek.-e szerint a dolgozók jogainak védelmét a munkaviszonyok területén.

A kiterjedt csaknem kizárólagos hatáskörrel működő munkaügyi döntőbizottságok még nem tekinthetnek nagy múltra vissza, a kezdeti nehézségek semmiképp sem lehetnek alkalmasak, hogy bárminő vonatkozásban végleges vélemény legyen kialakítható róluk. A fentiek a gyökereiben az Alkotmányra visszavezetett bírósági hatáskör szempontjából kívánták a bírósági felülvizsgálat szükségességét a munkaügyi viták területén felvetni olyan meggondolásokból, amelyek a dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységével kapcsolatban a bírósági felülvizsgálat általánossá tételét indokolják.

Megfontolandó szerintünk az elmondottakra tekintettel a munkajogi viták elbírálásával kapcsolatos *szervezeti kérdések felülvizsgálata.* Elvileg véleményünk szerint a vállalati munkaügyi döntőbizottsági szervek határozatainak felülvizsgálatát általában *a bíróságra kellene bízni,* amely a népi ülnöki hálózat szakmánként való kialakítása esetén a megfelelő *szakülnökökkel* működve rendelkezhetnék a tárgyalt ügy által megkívánt szakismeretekkel. Ahogyan a másodfokú munkaügyi döntőbizottságok is csak kellő számú tanács működése esetén biztosíthatják a munkaügyi döntőbizottsági határozatok gyors, időszerű felülvizsgálatát, ugyanúgy a bíróságok kellő számú ítélkező tanács felállítása esetén ki tudnák elégíteni azt az igényt, amely a munkajogi viták kellő időben történő, gyors lezárásához fűződik.

12. Jóllehet *a szövetkezeti demokrácia* fejlesztése fontos társadalmi feladat, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonnyal

---

[15] Ld. a 9. sz. lábjegyzetben idézett munkákat.

[16] Az 1951. évi 7. sz. tvr.

[17] A módosítást az 1964. évi 29. sz. tvr. valósította meg.

[18] Az egyeztető bizottságok az Mt 143. § (1) bek. eredeti szövege szerint a besorolás, a munkaidő és a túlmunka szabályozása, a rendes szabadság mértéke, a munkaruhára való igény, a védőételek kiszolgáltatása és — a bírói útra terelhető eseteket kivéve — az áthelyezés és a munkaviszony megszüntetése miatt keletkező jogvitákban jártak el kizárólagos hatáskörrel. Az Mt 144. §-ának korábbi szövege szerint a munkaviszony fennállása alatt a dolgozó és a vállalat között felmerült munkaügyi vitát akkor is az egyeztető bizottság elé kellett terjeszteni, ha a vita nem tartozott az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe. A kizárólagos egyeztető bizottsági hatáskör eseteinek kivételével azonban az egyeztető bizottsági eljárás lefolytatása után rendelkezésre állt a bírósághoz való fordulás joga. Előzetes egyeztető eljárás nélkül is a bíróság elé volt terjeszthető az olyan munkaügyi vita, amely a felek között a munkaviszony befejezése után keletkezett (Mt 148. § (3) bek.).

[19] A többi európai szocialista ország szabályozásai közül kiemeljük különösen az 1965. június 16-i (65/1965. Sb. sz.) csehszlovák Munka törvénykönyvét, mivel ez a legutóbb megjelent szocialista munkajogi szabályozás, amely ugyancsak széles körben állapít meg bírósági hatáskört a munkaügyi jogviták tekintetében.

[20] Ld. az 1964. évi 29. sz. tvr. 145. § (2) bek-ét.

[21] Ld. Népköztársasági Alkotmányunk 43. §-ának (1) bek-ét.

kapcsolatos jogviták esetén is kiküszöbölhetőnek látszik a közgyűlés ítélkező jogköre. Az ilyen jogviták elsőfokú elbírálására a szövetkezeti keretek között is felállítható társadalmi bíróság lenne hivatott, amelynek tagjai választás útján nyernék el funkciójukat, s a törvényesség biztosítékaként határozataik felülvizsgálatára ez esetben is általában a bíróság, s nem a tagjai nagy számánál fogva ítélkezésre képtelen közgyűlés lenne alkalmas.[22]

A fentiekben a társadalmi ítélkező szervek legfontosabb kérdéseit kívántuk előtérbe hozni. A társadalmi bíráskodás számos problémát vet fel ezenkívül a társadalmi bíróság szervezete, az eléje utalható ügyek, eljárásuk, intézkedéseik stb. tekintetében. Mindez a társadalmi bíráskodás problémáinak külön vizsgálatát teszi szükségessé.

Révai Tibor

[22] A szövetkezeti közgyűlés a szövetkezeti demokráciából folyó jogkörét azáltal gyakorolhatná, hogy a szövetkezeti ítélkező szerv tagjait megválasztaná. A szövetkezeti demokrácia alapján az operatív vezetés megvalósítására hivatott szövetkezeti vezetőség feladata lehetne a szövetkezet keretein belül ítélkezést végző szerv irányítása.

A bűncselekményegység sajátos faja: a látszólagos többség

A jogtudomány mindig nagy érdeklődéssel fordult „a bűncselekményi egység egy sajátos képlete" felé, amelyet korábban látszólagos törvényhalmazatnak neveztek, újabban *látszólagos alaki halmazat, illetve látszólagos anyagi halmazat* néven tartanak számon. Heller Erik, Kádár Miklós, Földvári József és más jogtudósok kifejtették álláspontjukat, amelyben a vizsgálandó jelenségcsoportnak törvényhalmazatként való megjelölését helytelenítették. Az egyetemi jegyzet is rámutatott arra, hogy ha: „... nincs valóságos halmazat, ennek oka az, hogy több tényállás alkalmazásának a lehetősége, az alkalmazható törvények halmazata is csak látszat, ennélfogva a ‚látszólagos halmazat' elnevezés pontosabban tükrözi a vizsgált jelenség lényegét."[1] Az álláspontal részben egyetértek. Elfogadhatóan indokolták a „törvényhalmazat" elnevezés helytelenségét azzal, hogy a több tényállás alkalmazásának a lehetősége csak látszat. Mivel nincs lehetőség több tényállás alkalmazására, ezért — véleményem szerint — nemcsak az alkalmazható törvények halmazata látszólagos, hanem kifogásolható a látszólagos halmazat megjelölés is. Említettem korábban, hogy az egység fogalmát a többséggel állíthatjuk szembe — és megfordítva —, a halmazat viszont a büntetőjog által értékelt többség, tehát a bűncselekménytöbbséghez fűződő büntetőjogi értékelés. Kifejezőbb ezért, ha látszólagos halmazat helyett látszólagos többségről beszélünk, amelyhez a büntetőjog — éppen látszólagossága miatt — nem fűz halmazati értékelést.

Mivel tanulmányom célja az, hogy az elvileg leghelyesebb fogalommeghatározásokra és rendszerezésre tegyek kísérletet, ezért a látszólagos többség rendszerbeli elhelyezéséhez is észrevételeket fűzök. A szerzők az egységgel foglalkozva térnek rá a többség, illetve a halmazat problematikájára. Ezt követően tárgyalják a látszólagos alaki, illetve a látszólagos anyagi halmazatot. Helyesebbnek tartom, ha az egység fogalmának meghatározását, illetve az egység fajainak kifejtését követi a látszólagos többség kérdés-komplexuma. A rendszerezésben többet látok üres formalizmusnál. A javasolt rendszerezés kifejezésre juttatja, hogy a látszólagos többség körébe tartozó jelenségek valójában bűncselekményegységek, azokat tehát az egységgel kapcsolatban, az egység fajai között kell tárgyalnunk. Jogosan merülhet fel azonban az a további kérdés, hogy ha a látszólagos többséget bűncselekményegységnek tekintjük és számára az egység fajai között jelölünk helyet, akkor miért tartjuk fenn továbbra is a látszólagos többség elnevezést? Meggyőződésem, hogy büntető jogtudományunk fejlődésével a látszólagos többség fogalma elenyészik és az évszázados polémia az elhatárolási problémák tisztázására, a kontúrok mind élesebb megrajzolására vezet. Egyelőre fenn kell tartanom a látszólagos többség fogalmát. Megkísérelem azonban, hogy tartalmának kifejtésével bizonyítsam a rendszerezéssel kapcsolatban elmondottak helyénvalóságát.

A jogtudomány csaknem egységes álláspontja szerint látszólagos „halmazatról" akkor beszélünk, ha az elkövető egyetlen cselekménye (látszólagos alaki halmazat), vagy az elkövető két, illetve több cselekménye (látszólagos anyagi halmazat) két vagy több tényállás keretei közé illeszkedik bele, amely tényállások közül az egyiknek a megvalósulása kizárja a másik — vagy a többi — tényállás alkalmazását. Az irodalom kidolgozta a „látszólagos alaki halmazat" és a „látszólagos anyagi halmazat" változatait is, amelyek közismertek, részletezésükre nincs szükség. Kifejtem ellenben a fogalommeghatározással kapcsolatos álláspontomat, mert véleményem szerint a látszólagos és a valódi „halmazat" elhatárolásának nehézségei; a hol élénkülő, hol hanyatló, de mindig meglevő viták forrása; nem utolsó sorban a bírói gyakorlat bizonytalansága az elvi alapok tisztázatlanságában, a fogalmak keveredésében keresendő.

[1] A 7. alatt i. m. 292. p.

Az uralkodó álláspont szerint a vizsgált jelenség jellemzője, hogy az elkövetőnek egy vagy több cselekménye olyan *tényállások* keretei közé illeszkedik bele, amelyek közül az egyiknek a fennforgása kizárja a többi alkalmazását. Térjünk vissza rövid időre a már több esetben érintett — most azonban kissé részletesebben vizsgálandó — tényállás fogalomhoz. Azt talán senki nem vitatja, hogy a törvényi tényállás minden büntetőjogi vizsgálódás alapfogalma és kiindulási pontja. Jelentőségének megfelelően foglalkoztak a jogtudomány művelői ezzel az alapfogalommal, ennek ellenére Heinrich Schweikert még mindig azt mondja, hogy: „Jelenleg a tényállás-fogalom körüli vita közepében vagyunk. Mindig újabb tényállásfogalmakat fejlesztenek ki és nehezen lehetne megmondani, melyik fogalmat illeti meg a ‚tényállás' megjelölés."[2] Ernst Beling 1906-ban megjelent nagyjelentőségű műve (Die Lehre von Verbrechen) hatalmas vitát robbantott ki. Előtte a bűncselekmény fogalmával foglalkozó jogtudósok különböző elemeket állítottak előtérbe: Liszt a cselekményt, Merkel a bűnösséget, Binding a jogellenességet. Beling célkitűzése már az volt, hogy a tényállásra építse fel a bűncselekményfogalmat, Beling koncepcióját számosan bírálták, kimutatták annak fogyatékosságait. A vitákban, elsősorban Goldschmid, Baumgarten, Max Ernst Mayer, Hegler, Sauer, Mezger stb. hatására mindjobban tisztultak a nézetek. Sokat foglalkoztak a tényállásfogalommal a szocialista jogtudósok is, hiszen: „A törvényi tényállás fogalmának a tisztázására igen nagy szükségünk van. Ha a polgári büntetőjogtudomány nem fordított elegendő figyelmet ennek a kérdésnek a megoldására, a szocialista büntetőjogtudománynak annál inkább el kell jutnia a kielégítő megoldáshoz. *Napjaink egyik legaktuálisabb követelményének, a törvényesség megtartásának érdekében is feltétlenül nagyobb figyelmet kell szentelnünk a törvényi tényállás kérdéseinek.*"[3] A viták eredményeként kialakult az a tényállásfogalom, amely mindenben megfelel a szocialista jogtudomány felfogásának és elveinek, alkalmas a szocialista törvényesség szolgálatára. Nem feladatom, hogy tényállásfogalmunkkal részletesebben foglalkozzam. Mondanivalóm számára az a megállapítás lényeges, amit Vargha László így fogalmazott meg: „Törvényi tényállás alatt valamely bűncselekmény törvényi ismérveinek összességét értjük. A büntető törvénykönyv különös részének egyes szakaszai nem foglalják magukban egy-egy bűncselekmény teljes törvényi tényállását, mert nem ölelik fel a bennük körülírt bűncselekmények valamennyi törvényi ismérvét. A különös rész egyes szakaszaiban szereplő ismérveken felül minden bűncselekménynek vannak még további törvényi ismérvei."[4] Lényegében hasonló felfogást fejtett ki Piontovszkij, John Lekschas, Földvári és Kádár is. A szocialista felfogás szerint a törvényi tényállás nem azonos a bűncselekmény fogalmával, nem azonos a különös rész egyes rendelkezéseivel. Tehát — mint Földvári írta —: „*... a törvény által bűncselekménynek nyilvánított társadalomra veszélyes magatartás törvényi ismérveinek az összességét* nevezzük törvényi tényállásnak."[5] Az egyetemi jegyzet még tömörebben fejezte ki álláspontját: „*Törvényi tényálláson tehát a bűncselekmény ismérveinek az összességét értjük.*"[6] Megállapítható azonban, hogy az idézett szerzők nem következetesek akkor, amikor a halmazat problematikáját elemzik.

Vessük össze a tényállásfogalommal kapcsolatban elmondottakat a „látszólagos halmazat" fogalmával. Azt látjuk, hogy a vizsgált jelenség jellemzőjének tartják, hogy az elkövetőnek egy vagy több cselekménye olyan *tényállások* keretei közé illeszkedik, amelyek közül az egyik fennforgása kizárja a többi alkalmazását. Miféle tényállásfogalomról van azonban itt szó? Tényállások konkurálnak-e valóban, vagy csak *diszpoziciók konkurálásáról* lehetne beszélni? Véleményemet a látszólagos, illetve valódi „halmazat" elhatárolási problematikájára jellemző — éppen ezért vitatott — példán keresztül világítom meg.

Az erőszakos nemi közösülés és a könnyű testi sértés konkurálásával foglalkozó legújabb álláspont szerint a halmazatot mellőzni kell. A döntés indokolása szerint az erőszakos nemi közösülés törvényi tényállása megvalósulásához megkívánt erőszak alatt a nő komoly ellenállásának leküzdésére, a teste ellen irányuló és alkalmazott olyan erős fizikai kényszer értendő, amely egyben alkalmas is a nő ellenállásának megtörésére és közösülésre kényszerítésére. Amikor a nemi közösülés céljából a nő komoly ellenállásának leküzdése a törvényi tényállásban említett erőszakkal történik, ennek — ha nem is szükséges, de rendszerinti következménye, hogy a nő testén kisebb testi sérüléseket is eredményez. Az erőszakos nemi közösülés végrehajtásánál kifejtett erőszaknak tehát olyan rendszerint velejárójaként jelentkezik a könnyű testi sértést megvalósító magatartás, amely — a célcselekménnyel való szoros benső összefüggése folytán is önállóságát elvesztve — az erőszakos nemi közösülés törvényi tényállásában nyer maradéktalanul értékelést.[7] A cselekményegység-

[2] Heinrich Schweikert: A tényállástan változásai Beling óta. (Die Wandlingen der Tatbestandslehre seit Beling. A freiburgi egyetem jog- és államtudományi fakultása kiadása.) Országos Kriminalisztikai Intézet nyersfordítása. 7. p.

[3] Földvári József: i. m. 98—98. p. Kiemelés tőlem. L. T.

[4] Vargha László: A bűncselekmény fogalmának dialektikus jellege a szocialista büntetőjogban. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Évkönyve. Pécs, 1954. 184. p.

[5] Földvári József i. m. 99. p.

[6] A 7. alatt i. m. 150. p.

[7] B. H. 4185. 1964. évi 11. szám.

gel, illetve a bűncselekményegységgel kapcsolatban kifejtettem, hogy a cselekmény mindig folyamat, amelyből a konkrét vizsgálat — a vizsgálódás szempontjainak és szemléletének megfelelően — bizonyos részt lehatárol, egységesít, cselekményegységnek tekint. A cselekményegység határai egyfelől az akaratelhatározás, másfelől az eredmény. A büntetőjogban az egységesítésnek, a határok megvonásának szempontjait és szemléletét a törvényi tényállás adja meg. A törvényi tényállás viszont nem azonos a különös részben megfogalmazott diszpozícióval, törvényi tényálláson a bűncselekmény ismérveinek összességét értjük. A bűncselekmény ismérvei közé tartoznak a tárgyi (objektív) oldalához tartozó elemek (a cselekmény társadalomra veszélyessége, a társadalomra veszélyes magatartás — akár tevékenység, akár mulasztás az elkövetés módozata —, az elkövetés helye és ideje, az eredmény — materiális bűncselekményeknél a tevékenységi eredmény, immateriális bűncselekményeknél a jogi eredmény — stb.) továbbá a bűncselekmény alanyi (szubjektív) oldalát jellemző vonások (a bűnösség — a szándék és gondatlanság —, motívumok, célzat stb.). Ezek után térjünk vissza a példára, hasznosítva elemzésénél az elmondottakat.

Az erőszakos nemi közösülés bűntettének törvényi tényállása deliktum-típust rajzol elénk. A diszpozíció — a nőnek házassági életközösségen kívül erőszakkal avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel közösülésre kényszerítése stb. — jogtalanságtípust fogalmaz meg, mert a diszpozícióban a törvényhozó mindig büntetőjogi jogtalanságot tipizál, azt mondja meg tehát, hogy mi az, amit a tettesnek fel kell róni. Az elkövető azonban a valóságban él és cselekszik, a társadalomra veszélyes magatartása bűnösül felrovásának alapja nem a büntetőjogi jogtalanság típus, hanem a *teljes* büntetőjogi jogtalanság. Tényállásszerűen kell cselekednie, a tényálláshoz tartozik a szándék is, mint a magatartás társadalomra veszélyességét és jogellenességét konstituáló ismérv. A szándék a cselekmény ismérve, a teljes büntetőjogi jogtalanság azonos a bűnösül felrovás tárgyával. Az elkövető büntetőjogi felelősségét magatartásának tényálladékszerűsége alapozza meg. Mivel a törvényi tényállás a bűncselekmény ismérveinek összességét jelenti, ezért *a bűnösségnek a diszpozícióban leírt magatartásra kell irányulnia.* Mivel az elkövető magatartása, cselekménye mindig folyamat, érthető, hogy az számos elemből tevődik össze. Ebből a sorozatból a szuverén jog bűncselekményegységet alkot. A Btk. 276. §-ának (1) bekezdésében megfogalmazott diszpozíció az ún. általános törvényi tényállással együtt alkotja az erőszakos nemi közösülés bűntettének tényállását, azt a bűncselekményegységet, amely az akaratelhatározástól az eredményig — akár tevékenységi, akár jogi eredményig — terjedve több más cselekményegységet foglal magában. Mivel a jog a társadalom érdekeinek megfelelően az emberi magatartásokat sokoldalúan szabályozza, ezért az erőszakos nemi közösülés elkövetője több más cselekményegységet is megvalósít, amelyek helytelenül szemlélve, bűncselekményegységnek látszanak. A kényszerítés (Btk. 261. §), a személyi szabadság megsértése [Btk. 262. §-ának (1) bekezdése] stb. mégsem bűncselekményegységek, mert a törvényhozó az erőszakos nemi közösülés bűntettének, mint bűncselekményegységnek megalkotásakor az egységesítés határait úgy szabta meg, hogy a többség csak látszólagos. Hogy állunk azonban a sokat vitatott könnyű testi sértéssel? Hangsúlyoztam, hogy az elkövető magatartása akkor tényállásszerű, ha a bűncselekmény összes ismérveit felöleli, ha a bűnösség a diszpozíciónak megfelelő magatartásra irányul. A törvényi tényállás tehát megkívánja az erőszakot — mint jogtalanság-típus elemét — és megkívánja az erőszakos végrehajtásra irányuló akaratelhatározást — mint bűnösség-típus elemet. — Az elmondottakból következik, hogy az elkövető egyébként becsületsértésnek, feltűnően durva módon elkövetett becsületsértésnek, könnyű testi sértésnek, kényszerítésnek és személyi szabadság megsértésének tekintendő cselekményegységeken keresztül valósítja meg az erőszakos nemi közösülés bűntettének törvényi tényállását, mint *a konkrét bűncselekmény összes ismérveit.*

Az idézett állásfoglalás a halmazat mellőzését azzal indokolta, hogy az erőszakos nemi közösülésnél a „törvényi tényállásban" említett erőszaknak — ha nem is szükséges, de rendszerinti következménye, hogy a nő testén kisebb sérülések keletkeznek. Ebből a megfogalmazásból az az elv olvasható ki, amelyet a Legfelsőbb Bíróság újabban követ. Ezt az elvet Rácz György így fejtette ki: *„A bűnhalmazat megállapítása mellőzésének egyik főszempontja tehát az, hogy bűnhalmazat megállapításának akkor sincsen helye, ha az eszközcselekmény (előcselekmény) vagy az utócselekmény ugyan nem szükségszerű, hanem az általános élettapasztalat szerint rendszerinti kapcsolatban áll a célcselekménnyel, a főcselekménnyel."*[8] Mivel az idézet kifejezésre juttatja a bírói gyakorlatban észlelhető legújabb törekvéseket, ezért azzal részletesebben foglalkozom. Előre bocsátom, hogy a „bűnhalmazat mellőzésének" szempontjairól beszélni nem érdemes. A halmazat a többséghez fűzött büntetőjogi értékelés, tehát bűncselekményi többség esetén a halmazat mellőzésének nincs törvényes alapja. Azt kell vizsgálni, hogy a konkrét esetben egységről vagy többségről van-e szó. A legtöbb problémát okozó látszólagos többség felismerésére kíván tehát az idézett állásfoglalás elvi alapot nyújtani. Ez azonban sikerre nem vezethet. Nem kell megismételnem az egység, a cselekmény, illetve a bűncselekményegység fogalmáról elmondotta-

[8] Rácz György: i. m. 437. p.

kat annak bizonyítására, hogy a szükségszerű — rendszerinti kapcsolat nem nyújt segítséget a problematika megoldásához. A részletesen kifejtettekre visszautalva kiemelem, hogy az egységesítés alapja a törvényi tényállás, a jog szuverén abban, hogy mit tekint bűncselekménynek, így abban is, hogy mit tekint bűncselekményegységnek és mit bűncselekményi többségnek. Ezért a büntetőjog szempontjaitól és szemléletétől eltérő szemlélettel önkényeskedés és a törvényesség veszélyeztetése nélkül nem lehet egységesíteni, nem lehet a „halmazatot mellőzni". A kritikai értékelés alá vont álláspont szerint a könnyű testi sértés az erőszakos nemi közösülés mellett azért nem állapítható meg, mert a két cselekmény összefüggése rendszerinti. Hartay Henrik helyesen mutatott rá az ilyen felfogás helytelenségére: „Abból ugyanis, hogy az összefüggés gyakori, még egyáltalán nem következik, hogy a törvényhozó a súlyosabb bűntett büntetési keretei között kívánta értékelni mindkét cselekményt, mert lehetséges, hogy halmazati büntetés kiszabására gondolt. Ezenkívül nagyfokú bizonytalanságot is eredményezhet, mert lehetséges, hogy a jogalkalmazó gyakorinak vél olyan összefüggéseket is, amelyeket a törvényhozó nem tekint gyakorinak, és ennek következtében a büntetési tételek meghatározásánál az ilyen összefüggést nem vette számításba. Felmerül továbbá az is, hogy ha a törvényhozó a rendszerint előforduló cselekményt is figyelembe vette a főcselekmény büntetési értékelésénél, akkor az ilyen cselekményeknek — a rendszerintitől eltérő — el nem követését enyhítő körülményként kellene értékelni, illetve a maximális büntetés nem is volna kiszabható."[9]

A Hartay Henrik által említett „nagyfokú bizonytalanság" a gyakorlatban máris észlelhető. Néhány példát felhozok ennek bizonyítására.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi határozata szerint: „A másodfokú bíróságnak helytálló az a megállapítása, hogy az adott esetben a rongálás eszközcselekményként jelentkezett. Ez a körülmény azonban nem vezet minden esetben a halmazat megállapításának a mellőzésére. A halmazat mellőzésére akkor sem kerülhet sor, ha az eszközcselekmény súlyosabb büntetési tétel alá esik, mint a célcselekmény . . ." Megjegyzem, hogy a megyei bíróság azért mellőzte a lopási cselekmény szükségszerű eszközcselekményeként megvalósított rongálást, mert: „. . . a célcselekményhez szükségszerű jelleggel kapcsolódó eszközcselekmény külön büntetőjogi értékelés alá nem vonható . . ."[10]

A Legfelsőbb Bíróságnak egy másik törvényességi határozata kimondotta, hogy erőszakos nemi közösülés mellett a magánlaksértés halmazatban való megállapítása is téves. Álláspontja szerint nem az a döntő, hogy az erőszakos nemi közösülést általában el lehet-e követni azt megelőző magánlaksértés nélkül, hanem az, hogy a terhelt a sértett ellen az *adott* körülmények között elkövethette-e az erőszakos nemi közösülés kísérletét anélkül, hogy annak lakásába erőszakkal behatolt volna: „A terhelt szándéka kétségkívül közösülésre irányult, amelyet, ha szükséges, erőszakkal is véghez akart vinni. Szembetalálta magát a bezárt ajtóval. Tudatában az az egyetlen megoldás merült fel, hogy csak erőszakos úton juthat be a sértett lakásába, s miután oda erőszakkal behatolt, erőszakos módon megkísérelte a nemi közösülést. Így az adott esetben a magánlaksértés szükségszerű előcselekménye volt a Btk. 276. § (1) bekezdésében foglalt és megkísérelt bűncselekménynek."[11] A határozat tehát a szükségszerűséget már a *konkrét* cselekmény benső összefüggésének tekinti és kijelenti, hogy adott esetben azt magánlaksértés megvalósítása nélkül el sem lehetett volna követni. Érdemes ennél az állásfoglalásnál kissé tovább időzni, mert jól mutatja azt, hogy mire vezet a büntetőjogszempontú szemlélettől való eltérés. Filozófiai fogalmakkal, a dialektikus materializmus tanításával természetesen a törvényhozó is operál. A törvényi egység egyes eseteinek megalkotásakor nem tekint — és nem tekinthet — el az összefüggésektől, de kimutattam, hogy az egységesítésnek nem ez az elvi alapja, nem ez az elsőrendű szempontja. A dialektikus materializmus tanítása szerint a *szükségszerűség* a jelenségek belső lényegéből fakad és azok törvényét, rendjét és felépítését fejezi ki. A szükségszerűség az, aminek adott feltételek esetén okvetlenül be kell következnie. Az erőszakos nemi közösülésnél az erőszak — és mindaz, ami a nő ellenállásának leküzdése körében a fogalomkörbe tartozik — szükségszerű. A törvényhozó az erőszak alkalmazását más vonatkozásokban is tiltja és büntetni rendeli annak sokkal kisebb megnyilvánulásait is, pl. a feltűnően durva módon elkövetett becsületsértés és a könnyű testi sértés esetében. Az erőszakos nemi közösülés diszpozíciójában, mint jogtalanság típusban az elmondottakon kívül a magánlaksértés elemei is megtalálhatók, a Btk. 263. §-a (1) bekezdésének „jogos indok nélkül" meghatározásában. Az erőszakos nemi közösülés törvényi tényállása, mint bűnösségtípus megkívánja, hogy az elkövető szándéka, akaratelhatározása az erőszaknak, a jogos indok nélküliségnek ilyen elemeit is átfogja és a cselekmény társadalom veszélyessége — mint a törvényi tényállás lényeges oldala — mindezt felöleli, értékeli. Ha az elkövető súlyos testi sértést valósít meg, akkor bűncselekményegységről nem lehet szó. A súlyos testi sértésről is elmondhatnók, hogy az az erőszak rendszerinti velejárója. Az erőszakos nemi közösülés diszpozíciójába

[9] Hartay Henrik: i. m. 149. p.

[10] Legfelsőbb Bíróság B. törv. V. 842/1964. B. H. 4221. 1964. évi 12. szám.

[11] Legfelsőbb Bíróság B. törv. V. 701/1964. B. H. 4298. 1965. évi 2. szám.

emiatt még beilleszthető lenne, mert csak értelmezés kérdése, hogy mit tekintünk erőszaknak. Az erőszakos nemi közösülés törvényi tényállása azonban a súlyos testi sértést semmiképp nem fogja át. Ha a sértett jelentősebb ellenállást fejt ki, mint amennyi erőszakkal vagy fenyegetéssel leküzdhető, akkor a jogtalanság-típus újabb elemekkel bővül. Ilyenkor az elkövetőnek a törvényi tényállást meghaladó akaratelhatározásra, szándékra van szüksége, bűnössége tehát nem a diszpozícióban leírt magatartásra, hanem annál többre irányul. Az erőszakkal, éjjel elkövetett magánlaksértés esetén hasonló a helyzet, mert az elkövető magatartása nem illeszthető bele az erőszakos nemi közösülés jogtalanság típusába és a törvényi tényállás bűnösség típusába. Az, hogy a sértett a vártnál nagyobb ellenállást fejt ki, hogy bezárt ajtó felfeszítésével közelíthető meg stb., az erőszakos nemi közösülés törvényi tényállásával nem áll szükségszerű összefüggésben, a kapcsolódás eseti, véletlen. Igaz, hogy a szükségszerűség és a véletlen dialektikus ellentétet alkotnak, kölcsönösen összefüggnek egymással és egymás nélkül nem léteznek. Nem helyes azonban a véletlent a szükségszerűség szintjére emelni. Ami pedig az „adott esetben" való szükségszerűséget illeti, megjegyzem, hogy minden, ami már megtörtént, szükségszerűen történt és az esemény utólag csak úgy nyilvánulhatott meg, ahogy az adott esetben megnyilvánult. A bűncselekményt ugyanis ember követi el, aki viszonylagos akarati szabadsággal rendelkezik, kialakult benne a társadalmi fejlődés során a másként akarás lehetősége. Az éjszaka, erőszakos ajtófeltépéssel elkövetett erőszakos nemi közösülés, mint eseménysorozat, utólag szükségszerű volt, de az események szükségszerűsége nem az elkövető akaratán kívül, hanem akaratán keresztül fejlődött. Rubinstein gondolata szerint: „A világban minden, ami már megtörtént, determinált, minden, ami megtörténik, végbemenése folyamatában determinálódik, azaz meghatározódik, mégpedig olyan mértékben, ahogyan egymás után objektíve meghatározódnak és működésbe lépnek a determinált jelenség összes feltételei." Vegyük ki a folyamatból magát az embert — az elkövetőt — és nyomban szemünkbe tűnik az, hogy kikapcsolásával az események láncolata nem kapcsolódik össze, éppen azért, mert a bűntett nem az emberen kívül — „adott esetben szükségszerűen" —, hanem rajta keresztül valósul meg. A cselekmény szükségszerűsége, determináltsága a szubjektumtól függ, ez büntetőjogi felelősségének is az alapja. Ha akaratelhatározása, szándéka többre irányul, mint amennyit egy-egy törvényi tényállás bűnösség-típusa tartalmaz, akkor felelőssége is több. Ezért kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy az egységesítés alapja a törvényi tényállás, a bűncselekményegység határa pedig az akaratelhatározástól az eredményig — adott esetekben a jogi eredményig — terjed. A törvényi diszpozíció a törvényi tényállásnak egyik eleme, nem azonos a bűncselekménnyel. Bűncselekményegységről akkor beszélhetünk, ha a bűnösség — mint a törvényi tényálláshoz tartozó bűnösség-típus — a diszpozícióban leírt magatartásra — mint jogtalanság-típusra — irányul. Ezen belül az összefüggés lehet szükségszerű, lehet rendszerinti, de lehet ennél lazább is. A törvényhozó az egységesítésnél — szuverenitásánál fogva — nem egyszer csak az együttes előfordulásra volt tekintettel, tehát a törvényi egységek alkotásából sem olvasható ki olyan törvényhozói intenció, amely filozófiai kategóriák igénybevételét tenné lehetővé büntetőjogszempontú elhatárolásoknál.

Az elmondottakból következik, hogy látszólagos többségnek — tehát bűncselekményegységnek — tartom a Btk. 128. §-a szerinti tettleges bántalmazással, a Btk. 145. §-ában írt tettleges bántalmazással, a Btk. 155. §-ában olvasható „erőszakkal vagy fenyegetéssel" akadályozás, illetve kényszerítés, a Btk. 277. §-ának (1) bekezdése és a 278. § (1) bekezdése szerinti erőszakkal megvalósuló feltűnően durva módon elkövetett becsületsértést vagy könnyű testi sértést is. A kifejtettek rávilágítottak arra, hogy nem azért valósul meg a bűncselekményegység, mert az összefüggés szükségszerű, hiszen a már megvalósított bűncselekményen belül az összefüggések mindig szükségszerűek, hanem azért, mert az elkövető egy törvényi tényállást valósított meg. Egyébként ugyanez következik a magzatelhajtás és a „könnyű testi sértés" konkurálásával kapcsolatos törvényhozói álláspontból is. Nem értek viszont egyet azzal az állásponttal, amely a többség megállapítását mellőzte az ifjúság elleni bűntett és a könnyű testi sértés esetében. A Btk. 274. §-ának (1) bekezdése szerint a diszpozíció lényeges eleme a kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének súlyos veszélyeztetése. A testi fejlődés veszélyeztetése bekövetkezhet erőszak, bántalmazás, a gyermek testének sértése nélkül is. A diszpozícióban megfogalmazott jogtalanság-típus ezeket az elemeket nem tartalmazza és a bűnösség-típus sem irányul az erőszakra, a bántalmazásra, a test fizikai sértésére. A kifogásolt határozat nem hivatkozik sem a szükségszerű, sem a rendszerinti összefüggésre, csak annyit mond, hogy a gyermeket ért rendszeres, súlyos bántalmazás egyben annak testi fejlődését is veszélyeztette. Ez igaz, de a súlyos testi sértésnél ez még fokozottabban áll. Az egységesítés — és így az elhatárolás — alapja csak a törvényi tényállás lehet.

A következőkben két legfelsőbb bírósági állásfoglalást elemzek. Az első állásfoglalás szerint a csalás eszközcselekményéül szolgált magánokirathamisítás megállapítását mellőzni kell, mert: „A magánokirathamisításnak a csalás bűntettével való szoros és benső összefüggése folytán — a konkrét esetben — a két cselekménynek önállóságuknál fogva való elkülönüléséről nem lehet szó."[12] A másik állásfoglalás

[12] Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 639/1962. B. H. 3357. 1962. évi 12. szám.

szerint a halmazati büntetés kiszabását mellőzni kellett, mert az elkövető: „Okirathamisításai azonban — az elkövetett közokirathamisításai és alaki magánokirathamisításai egyaránt — szükségszerűen összefüggnek a társadalmi tulajdont károsító cselekményeivel, és így önálló társadalomra veszélyes jellegüket elvesztvén, mint az adott esetben szükségszerű eszköz-, illetve utócselekmények, önálló bűntettként nem értékelhetők."[13] Az ismertetett állásfoglalásokban az elkövetett okirathamisításokat a célcselekmény értékeli, ezért „önálló társadalomra veszélyességüket" elvesztették, „az adott esetben szükségszerű eszköz-, illetve utócselekmények". Az állásfoglalásokkal kapcsolatban először arra mutatok rá, hogy a cél egysége a bűncselekmény egységesítése kérdésében csupán ott bírhat jelentőséggel, ahol a törvény ehhez egységesítő hatást fűz. Az emberi tevékenység mindig céltevékenység, tehát nem pusztán kauzális, hanem finális történés; az emberi cselekmény ezért az előlegezett célok megvalósítására irányuló akarat realizálása. „A ‚finalitásnak' azonban nincsen semmi köze még a pszichológiai értelemben vett szándékhoz, mint a jövőben megvalósítani akart magatartást elhatározó lelkiállapot következményéhez sem, még kevésbé természetesen ahhoz a speciális tudatállapothoz, amit a büntetőjogi szándékosság fogalma megkíván."[14] Hangsúlyozni kell azt is, hogy az egyes törvényi tényállásokhoz tartozó szubjektív elemek (így a szándék, a célzat stb.) nem jellemzik és nem befolyásolják a cselekmény társadalomra veszélyességét: „Sem a szubjektív jogellenességi elemek tanának, sem a finális cselekménytan érvei nem alkalmasak annak bizonyítására, hogy a *ténylegesen* bekövetkezett jogsérelem vagy veszélyeztetés fokát befolyásolja az elkövető pszichikus beállítottsága."[15] A szubjektív elemek a bűnösségre természetesen meghatározó jelentőségűek, most azonban azt kívánom bizonyítani, hogy a cél egységesítő erővel nem rendelkezik, mert a bűncselekményegység létesítője a törvény és nem az elkövető. A Btk. 201. §-ában megfogalmazott *visszaélés méreggel* bűntette például megvalósul a méreg jogosulatlan készítésével, engedély nélküli megszerzésével, tartásával stb. Ha valaki abból a célból szerez be mérget, hogy embert öljön, a két cselekmény nem bűncselekményegység. A cél az emberölés, de a visszaélés a méreggel bűntettének ettől a céltól függetlenül, objektíven is olyan fokú a társadalomra veszélyessége, amelyet a büntetőjog értékel. A méreg beszerzésével az elkövető veszélyezteti a közrendet és a közbiztonságot. Az eredeti céljától eltérhet, mert a kiszemelt személlyel időközben kibékült. Újabb céloktól indíttatva a mérget beleöntheti egy ivóvízként használt kútba és ezzel a Btk. 197. §-ának (1) bekezdésébe ütköző kútmérgezés bűntettét követi el. Előfordulhat, hogy eredeti célját fontolgatva magánál tartja a mérget és ahhoz gyermeke hozzájut, iszik belőle. A példák bizonyítják, hogy az elkövető célja nem enyészti el a visszaélés méreggel bűntettének társadalomra veszélyességét, sőt azt is, hogy a célnak egységesítő ereje nincs. Az előre kitervelt módon elkövetett emberöléssel ez a bűntett már ezért sem képezhet egységet. Az előre kiterveltségnek — mint jogtalanság-típus elemnek — a méreg önálló bűncselekményt megvalósító módon való készítése, tartása eszközcselekménye ugyan, de csak az „adott esetben". Az előre kiterveltséghez nem szükségszerűen használnak mérget, de ha az emberölést méreggel követik el, akkor az esemény szükségszerűen következett be, mert a végrehajtás folyamatában determinálódott. Hasonló a helyzet akkor is, ha az elkövető fegyvert szerez, a fegyverhez jutás érdekében betör stb. Amennyiben az elkövető az emberöléshez fegyvert lop, a lopás önálló bűncselekményegységként értékelendő. A lőfegyverrel való visszaélés tartós bűncselekmény, a társadalomra veszélyessége nem a pillanatban, hanem a huzamosabb ideig fennálló helyzetben van. Mivel a bűncselekményegység határait az akaratelhatározás és az eredmény képezi, ezért példánkban a lopás és az előre kitervelt módon elkövetett emberölés nem alkotnak bűncselekményegységeket, mert a bűnösség is mindkét diszpozícióban írt magatartásra irányult. A lőfegyverrel való visszaélés bűntettéhez, mint tartós bűncselekményhez huzamosabb idő szükséges, ezért a történeti tényállás alapján dönthető el, hogy azzal kapcsolatban többségről vagy látszólagos többségről van-e szó? Visszatérve most már az eredetileg vizsgálat alá vett két legfelsőbb bírósági állásfoglaláshoz, azt kell megállapítanunk, hogy azok aggályosak. Jóllehet az okirathamisítások a csalások eszközcselekményéül szolgáltak, azonban a célnak nem tulajdoníthatunk egységesítő erőt. A csalásnak az okirathamisítás nem szükségszerű eszközcselekménye, mert a csalást más módon is el lehet követni. „Adott esetben" a csalás *csak* okirathamisítással volt elkövethető, de ennek a megállapításnak érvényességét egyedül az alapozza meg, hogy a folyamatot annak befejezése, lezajlása után vizsgáljuk. Csak úgy történhetett, ahogy történt, de ha az elkövető másként cselekedett volna, az összefüggés — e vonatkozásban — nem lett volna szükségszerű, mert egészen más összefüggések tárulnának a szemünk elé. Utalok egyébként arra is, hogy a Btk. 220. §-ának (1) bekezdése *a)* és *b)* pontjaiban meghatározott közokirathamisítás azonos magatartással meg sem valósulhat. Az *a)* pontban leírt alakzatnál az elkövető hamisít, a *b)* pontban foglalt alakzat elkövetési magatartása pedig a felhasználás. Nem tartalmaz viszont a törvény rendelkezést arra, hogy az olyan hamis közokirat felhasználása bűntett lenne, ame-

[13] Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 516/1963. B. H. 3665. 1963. évi 9. szám.

[14] Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1959. 101. p.

[15] Viski László: i. m. 100. p.

lyet a felhasználó maga készített, illetve az olyan hamisított közokirat felhasználása, amelyet a felhasználó maga hamisított. Emiatt mondotta ki a Budapesti Fővárosi Bíróság, hogy a törvény szerkesztéséből: „... az következik, hogy az *a)* pontban meghatározott magatartást megvalósító személy nem követ el újabb közokirathamisítást azzal, hogy az általa készített hamis, vagy az általa hamisított közokiratot fel is használja. Ilyen esetben a felhasználás esetleg más bűntett elkövetési magatartása keretében kerülhet büntetőjogi értékelésre."[16] A konkrét példánkban a csalás elkövetési magatartása keretében kerülhet büntetőjogi értékelésre az, hogy az elkövető az általa készített hamis, vagy az általa hamisított közokiratot fel is használja. Az a tény viszont, hogy az elkövető hamis közokiratot készít, vagy közokirat tartalmát meghamisítja, tehát a Btk. 220. § *a)* pontjába ütköző bűntett teljes törvényi tényállása megvalósult, független a céltól, a célbavett csalási vagy sikkasztási cselekménytől. Ahol az összefüggés tényleg szükségszerű, ott maga a törvény állapít meg — különböző diszpozíciók, jogvédte érdekek ellenére — bűncselekményegységet. Ez a helyzet a Btk. 191. §-ának (1) bekezdésében írt és a közérdekű üzem berendezésének megrongálásával, mint „célcselekménynek" és a Btk. 320. §-ában megfogalmazott rongálásnak, mint „eszközcselekménynek" a viszonyában jól látható, itt a többség csak látszólagos.

Az újabb törekvések kritikai elemzésével részletesen foglalkoztam. Megállapítható az is, hogy a „benső összefüggés" figyelembevételét illetően a gyakorlat koránt sem egységes. Az egyik megyei bíróság „látszólagos halmazatot" állapított meg a társadalmi tulajdont károsító sikkasztás és a vásárlók megkárosítása konkurálásánál: „A célcselekményt — már mint a pénz megszerzését — csak úgy tudták megvalósítani, hogy a vásárlókat megkárosították." Annak ellenére, hogy a megyei bíróság az „adott esetben szükségszerű" összefüggést értékelte, a Legfelsőbb Bíróság mégis arra az álláspontra helyezkedett — helyesen —, hogy: „... ilyen esetben halmazat megállapításának van helye, mert a vásárlók megkárosítása nem eszköz-, hanem önálló cselekményként kerül értékelésre." A bizonytalanságot mutatja, hogy a vásárlók megkárosítását azért kell önállóan értékelni, mert megvalósul akkor is, ha a károsítással keletkezett többletet nem veszik ki a pénztárból, tehát az elkövető célja; az „adott esetben" szükségszerű kapcsolat; az eszközcselekményi jelleg közömbös. A csalás érdekében elkövetett okirathamisítást pedig azért nem kell külön értékelni, mert az elkövető célja a csalásra irányult, az okirathamisítás eszközcselekmény, adott esetben az ily módon való elkövetés szükségszerű volt. Érdekes, hogy a foglalkozás körében elkövetett súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés és a társadalmi tulajdont károsító gondatlan rongálás konkurálása esetén fel sem merült a „halmazat mellőzése", holott a két cselekmény között a „benső összefüggés" fennáll és együttes elkövetésük legalább rendszerinti.

Nem mehetek végig a látszólagos többség valamennyi esetén. Egyetértek Hartay Henrikkel abban, hogy a törvényhozót a törvényi egységek létrehozásánál nem a bűnhalmazat elkerülésére irányuló törekvések vezették, hanem az, hogy: „... az együttes elkövetésben megnyilvánuló fokozottabb társadalomra veszélyességre tekintettel megfelelő büntetéssel szankcionálja az ilyen magatartást." Igaza van Hartaynak abban is, hogy a kialakuló ítélkezési gyakorlat a visszaesés vonatkozásában is problémát okoz: „A halmazat körének szűkítésére irányuló törekvés nem vezethet arra, hogy a törvény más jogintézményeinek az érvényesülését korlátozza, de különösen nem a visszaesés intézményét, amelynek a jogalkalmazása jogpolitikai elvei fokozott jelentőséget tulajdonítanak."[17]

A látszólagos többség problematikája még számos további részletkérdés megtárgyalását igényelné. Az elveket igyekeztem megvilágítani, amelyek segítségével a gyakorlat felszámolhatja az észlelhető bizonytalanságot és a szocialista törvényességet jobban szolgáló útra léphet. Rácz György azt írta, hogy: „A szocialista jogalkotó és a szocialista jogalkalmazó nem a klasszikus iskola elvont jogi képleteiben gondolkodik és értékel, hanem — a bűnhalmazat megállapításánál is — a társadalmi viszonyok valóságából indul ki, a leggyakoribb életjelenségeket veszi alapul."[18] Ezzel egyetértek, de a jogalkalmazó nem tevékenykedhet contra legem. Egyes felfogások szerint a „bűnhalmazat szűkítésének" elvi alapjait a folytatólagosság intézményében kell keresnünk, mert ha a jogalkalmazó alkothat egységet egy-egy bűncselekménytípuson belül azért, hogy az elkövetőnek kedvezzen, akkor megteheti ezt különböző tényállások konkurálása esetén is. Ezzel a felfogással kapcsolatban megjegyzem, hogy a folytatólagosságnak sincs törvényi alapja, a szokásjogi jogalkotást pedig elvileg tagadjuk. A szocialista törvényességet nem a meglevő hiányosságok mintájára kell „fejlesztenünk", hanem a hiányosságokat kell felszámolnunk a már kialakult, szilárd intézményeink mintájára.

Záró gondolatok

A többségre és a bűncselekménytöbbségből levont büntetőjogi értékelésre, a halmazatra térve megkönnyebbedett a helyzetem. Irodalmunk szilárd abban, hogy miként osztályozzuk a többség fajait, mik az alaki, illetve az anyagi halma-

[16] Budapesti Fővárosi Bíróság Bf. XXVIII. 2372/1964. B. H. 4224. 1964. évi 12. szám.

[17] Hartay Henrik: i. m. 151. p.

[18] Rácz György: i. m. 437. p.

zat jellemzői. Ismétlések helyett néhány elvi szempontot emelek ki.

A halmazati problematikának jogpolitikai jelentősége van. Az elméletben és a gyakorlatban csak azon lehet vita, hogy mit tekintsünk bűncselekményegységnek, mert ezzel a többség fogalmát is meghatároztuk. Ha bűncselekménytöbbségről van szó, tehát bűnhalmazatról, akkor a „halmazat mellőzéséről" többé nem beszélhetünk. A halmazat *büntetéskiszabási* következményekkel jár, büntetéskiszabási jelentősége van, ezt bizonyítja, hogy a törvény a Btk. 65. §-ában foglalt rendelkezést a „büntetés kiszabása" című IV. fejezetben helyezte el. Helyesen ismerte ezt fel Berkes György, aki cikkében azt vizsgálta, hogy: „... a több bűntett elkövetése mennyiben jellemzi az elkövető társadalomra veszélyességét, miként kell differenciálni a büntetés kiszabása során, hogy *korábban már megállapítottuk,* hogy bűnhalmazat létesült."[19] Rámutatok arra is, hogy a *minősítés* is a jogpolitikai jelentőségű aktus. Nem „szőrszálhasogatás" annak az igénynek hangsúlyozása, hogy a minősítésben *nevet* is kapjon az ítéletben kifejezésre jutó társadalmi rosszallás. A negatív társadalmi értékítéletet a törvényhozó a törvényi tényállásban általánosítva: a különös és a tipikus kategóriával operálva megfogalmazza. Ez a negatív értékítélet, a szocialista társadalom etikai és büntetőjogi rosszallása a helyes és minden vonatkozásban törvényes ítéleti minősítésben jut kifejezésre.

Tanulmányomban többször hangsúlyoztam a szocialista törvényesség követelményeit. Rácz György figyelmeztetett, hogy problematikánkban kerüljük a burzsoá jogászok aprólékos, metafizikus, mechanikus szemléletét. Ebben igaza van. Alaposan megfontolandó viszont Eörsi Gyula figyelmeztetése is, amelyet „a dogmatika dicséreté"-vel kapcsolatban fejtett ki: „A szocialista jog ... nem veti el a dogmatikát, csupán a dogmatika önállóságát veti el, és azt tagadja, hogy a dogmatika végső forrása a tételes jogi elrendezés logikája. A dogmatika ugyanis formális elem, de ebből következik az is, hogy tartalmi elemek határozzák meg."[20] A tartalmi elemek kimunkálására tettem kísérletet, a vita folytatói bizonyára eljutnak majd a legjobb megoldáshoz.

Lukács Tibor

[19] Berkes György: Bűnhalmazat és személyi társadalomra veszélyesség. Magyar Jog. 1966. évi 4. szám. 152. p.

[20] Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Közgazdasági Könyvkiadó, Budapest. 1962. 10. p.

Elvi és gyakorlati problémák a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásánál

I. A szabadságvesztés végrehajtása fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában lényegében új intézmény. Az 1955. évi 5. tvr. vezette be jogrendszerünkbe. A tvr. szabályozását — nem jelentős változtatással — átvette a Btk. is. A miniszteri indokolás megállapítja, hogy a börtönbüntetések végrehajtásának ezek a sajátos módjai mind a büntetési cél, mind a katonai követelmények szempontjából beváltak. A szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtása lehetővé teszi, hogy az elítélt a büntetés végrehajtása folyamán is katonai életkörülmények között, a katonai szolgálati rend és fegyelem hatálya alatt maradjon.

A fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés alkalmazásával kapcsolatban a gyakorlatban több probléma merült fel. Ellentmondó döntésekre is akad példa. A problémák túlnyomó része — szerény nézetem szerint — onnan ered, hogy a gyakorlat a fegyelmező zászlóaljat és a katonai fogdát csupán büntetésvégrehajtási módnak tekinti, noha a fegyelmező zászlóaljban és katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés valójában nemcsak a végrehajtás módjában különbözik a börtönben (büntetésvégrehajtási munkahelyen) letöltendő szabadságvesztéstől, hanem tartalmát, az elítélt jogi helyzetére gyakorolt hatását, joghatását illetően is.*

Az alábbiakban először a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés tartalmát kísérelem meg kifejteni — rámutatva azokra az eltérő vonásokra (differencia specifica), amelyek egyrészt a börtönben (büntetésvégrehajtási munkahelyen) töltendő szabadságvesztéstől, másrészt egymástól megkülönböztetik. Ezután azzal az alapvető kérdéssel fogok foglalkozni, hogy a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés csupán büntetésvégrehajtási mód-e, vagy pedig önálló büntetési nem. Majd elemezni fogom a gyakorlatban felvetődött alábbi kérdéseket:

1. Mi a fegyelmező zászlóalj, illetve katonai fogda viszonya a felfüggesztett szabadságvesztéshez a súlyosítási tilalom (Be. 264. §) szem-

* Annak bemutatása, hogy a sajátos katonai életviszonyok miként érvényesülnek a fegyelmező zászlóaljban, illetve a katonai fogdában — külön tanulmányt igényelne.

pontjából? 2. Mellőzhető-e a másodfokú eljárásban a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásának elrendelése súlyosításra irányuló fellebbezési óvás híján? 3. Végrehajtható-e a szabadságvesztés katonai fogdában, ha az elítélt a büntetés végrehajtásának megkezdése előtt, vagy alatt leszerelt? 4. Kiszabható-e a katonai szolgálati viszony létrejötte előtt elkövetett cselekmény miatt? 5. Börtönben végrehajtandó szabadságvesztéssel összbüntetésbe foglalás esetén kizárt-e az összbüntetés fegyelmező zászlóaljban való végrehajtása elrendelésének a lehetősége? Végül vázolni fogom a szovjet jog álláspontját abban a kérdésben, hogy a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés önálló büntetési nem-e vagy csak a szabadságvesztés sajátos végrehajtási módja.

II. A fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést egyaránt jellemző, a börtönben végrehajtandó szabadságvesztéstől megkülönböztető sajátos vonások az alábbiakban foglalhatók össze:

a) Csak *katonai személlyel* szemben alkalmazható. A szabadságvesztés végrehajtása ilyen formában nem rendelhető el azzal a polgári személlyel szemben sem, akinek tartalékos katonai rendfokozata van. (A jelenlegi gyakorlat szerint csak olyan személlyel szemben lehet kiszabni, aki nemcsak a bűncselekmény elbírálásakor, hanem annak elkövetésekor is katona volt.)

b) Az elítélt a büntetés végrehajtásának befejezése napján *mentesül* a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól [Btk. 113. § (1) bek.]. Ezzel szemben börtönben végrehajtandó szabadságvesztés esetén a törvényi mentesítés egyáltalán nem következik be, ha a szabadságvesztés tartama az 1 évet meghaladta. Ennél kisebb tartamú szabadságvesztés esetén is csak a büntetés kiállását követő 5, illetve 10 esztendő elteltével (Btk. 80. §).

c) A fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés *nem érinti a katonai szolgálati viszonyt.* Ezzel szemben börtönben töltendő szabadságvesztés esetén az elítéltet le kell szerelni, vagyis megszűnik a katonai szolgálati viszonya. A Hvt. módosított 62. § (1) bek. *b)* pontja kifejezetten kimondja, hogy a hivatásos állományból el kell bocsátani azt, akit nem katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek. A 109/1964. IM, BM, HM, MM számú együttes utasítás 146. §-a szerint bármely katonai személyt le kell szerelni, ha a bíróság nem rendelte el a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtását.

Az *a)* és *b)* alatti sajátosság büntetőjogi, míg a *c)* alatti jogkövetkezmény államigazgatási jellegű.

A fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés azonban több tekintetben különböznek egymástól. Az eltérő vonások az alábbiakban összegezhetők:

a) A fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztés kizárólag sorállományú katonával szemben alkalmazható. Ezzel szemben a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés bármely katonával, tehát a továbbszolgáló és hivatásos állományúakkal szemben is kiszabható.

b) Lényeges különbség van a büntetés törvényi minimuma és maximuma szempontjából. A katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés minimuma 30 nap, míg maximuma 3 hónap. A fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztés minimális tartama viszont meg kell haladja a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés maximumát, a maximális tartama pedig 2 év.

c) A fegyelmező zászlóaljban a büntetés végrehajtása során az elítéltek foglalkoztatásának fő iránya a kiképzés, a fegyelemre nevelés és általában a katonai jellegű és célú munkáltatás. A szabadságvesztés katonai fogdában való végrehajtásának a rendjét a megfelelő katonai szabályzatok állapítják meg. Önálló kiképzési feladatokkal azonban az elítéltek a katonai fogdában nem foglalkoztathatók egyrészt az itt töltendő idő szükségszerűen rövidebb tartamára, másrészt az elítéltek állományviszonyának sokféleségére tekintettel, minthogy itt a sorállományú honvédtől a legmagasabb rendfokozatú hivatásos állományúig minden katona egyaránt büntetését töltheti.

d) A fegyelmező zászlóalj önálló katonai alakulat és az elítélt a fegyelmező zászlóalj állományába kerül. Ezzel szemben a katonai fogdában az elítélt továbbra is korábbi alakulatának állományában marad.

e) A fegyelmező zászlóaljban végrehajtott szabadságvesztés nem számít be a katonai szolgálati időbe, vagyis az elítéltnek a szolgálati ideje az itt eltöltött szabadságvesztés tartamával meghosszabbodik. A katonai fogdában végrehajtott szabadságvesztés viszont nem hosszabbítja meg a szolgálati időt.

III. Egyrészt a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában, másrészt a börtönben végrehajtandó szabadságvesztés közötti tartalmi és joghatásbeli eltérések — amelyekről szó volt — a köztük levő jellegbeli, minőségi különbséget bizonyítják. E minőségi különbség folytán — nézetem szerint — nem tekinthető helytállónak az az álláspont, amely szerint *csak* büntetésvégrehajtási módok. Önálló büntetési nemkénti értelmezésük csak a törvény indokolásával, de nem a törvény szövegével van ellentétben.

A törvény szövege a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést sem büntetési nemnek, sem büntetésvégrehajtási módnak nem nevezi. Az a körülmény, hogy a Btk.-nak a büntetési nemeket felsoroló 35. §-a a fegyelmező zászlóaljról és a katonai fogdáról említést nem tesz, jelentőséggel azért nem bír, mert e §-ban a katonai jellegű büntetésekről egyáltalán nincs szó és így nem lehet arra az álláspontra helyezkedni — a

contrario következtetéssel —, hogy a büntetési nemek felsorolásából hiányozván ilyennek nem is tekinthetők. Az említett § például a lefokozásról sem tesz említést, amely pedig vitathatatlanul büntetési nem, speciális katonai mellékbüntetés. Törvényi rendelkezés hiányában jogszabályértelmezéssel lehet a helyes álláspontot kialakítani.

A bírói gyakorlat számos esetben a Btk. miniszteri indokolásától eltérő álláspontot foglalt el (pl. a Btk. 222. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint halmazat keletkezik, ha a magánokirathamisítás más bűntett eszközcselekménye, viszont a bírói gyakorlat következetesen egységet állapít meg). A miniszteri indokolás álláspontja tehát a kérdést nem döntheti el.

A Legfelsőbb Bíróság a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést — a miniszteri indokolással összhangban — kifejezetten büntetésvégrehajtási módnak nevezi. Ezt mondja egyebek között a BK. 254. sz. állásfoglalás is, amely határozottan leszögezi, hogy a fegyelmező zászlóalj és a katonai fogda nem új büntetési nem, hanem csak a szabadságvesztésnek egyik, a katonákra vonatkozó speciális végrehajtási módja. A konkrét ítélkezésben azonban már találunk ennek ellentmondó szemléletet is. Pl. egyik határozatában a Legfelsőbb Bíróság a következőket állapította meg: „Az elsőfokú ítélet felülbírálása során azonban a Legfelsőbb Bíróság arra a megítélésre jutott, hogy a katonai bíróság indokolatlanul mellőzte a vádlottal szemben fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztés alkalmazását és megfelelő indok nélkül határozta meg a főbüntetést olyan mértékben, amely már fegyelmező zászlóaljban nem hajtható végre." (Katf. 1/1966.) A Legfelsőbb Bíróság elsősorban nem azt kifogásolja, hogy a katonai bíróság a szabadságvesztés mértékét aránytalanul magasan állapította meg, hanem azt, hogy nem fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztést szabott ki. E szemléletnek alapja: a bíróságnak előbb abban a kérdésben kell döntenie, hogy fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztés kiszabásának helye van-e és igenleges esetben — ha ennek törvényi akadálya nincs — a büntetést olyan mértékben kell meghatározni, hogy az még fegyelmező zászlóaljban végrehajtható legyen. E szemlélettel összhangban áll az általános ügyészi és bírói gyakorlat is. Az ügyész indítványának megtétele, illetve a bíróság a büntetés kiszabása előtt a gyakorlatban először abban a kérdésben foglal állást, hogy az összes körülményekre tekintettel a büntetés céljának a fegyelmező zászlóaljban, illetve a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés megfelel-e. E kérdés igenleges eldöntése esetén a szabadságvesztés mértékét — törvényi akadály híján — olyan mértékben határozzák meg, hogy az még a fegyelmező zászlóaljban, illetve a katonai fogdában végrehajtható legyen. Ilyen esetekben a „büntetés végrehajtási mód"-jától függ a szabadságvesztés tartama. Az elsődleges a „büntetésvégrehajtási mód".

A bíróság számos esetben azért nem szab ki 3 hónapot, illetve 2 évet meghaladó szabadságvesztést — ha a büntetés céljának elérése érdekében nem szükségesek a börtönben végrehajtással járó joghátrányok —, hogy a katonai fogdában, illetve fegyelmező zászlóaljban végrehajtást elrendelhesse. Ilyen körülmények között azonban a katonai fogda, illetve a fegyelmező zászlóalj tartalmát tekintve — fogalmilag — nem büntetésvégrehajtási mód, hanem büntetési nem.

Annak alátámasztására, hogy a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés a börtönben végrehajtandó szabadságvesztéstől jellegében és minőségileg különböző főbüntetés — legyen szabad még az alábbiakra utalni:

1. A törvény nem a bíróságra, hanem a büntetés végrehajtási szervekre bízza annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a szabadságvesztést börtönben, vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen hajtsák-e végre.[1] A börtön és a büntetésvégrehajtási munkahely valóban a szabadságvesztés különböző végrehajtási módjai, az elítélt jogi helyzete szempontjából nincs különbség attól függően, hogy büntetését börtönben vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen töltötte-e ki. E két különböző büntetésvégrehajtási módhoz nem fűződik eltérő joghatás. Ezért érthető, ha a Btk. nem is a bíróság kötelességévé teszi annak meghatározását, hogy az elítélt szabadságvesztését börtönben vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen töltse-e ki.

Más a helyzet a fegyelmező zászlóaljban, illetve a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést illetően. Maga a Btk. állapítja meg alkalmazásuknak a börtönben (büntetésvégrehajtási munkahelyen) végrehajtandó szabadságvesztéstől eltérő feltételeit és joghatásukat. Érthető, ha nem a büntetésvégrehajtási szervekre, hanem magára a bíróságra (Btk. 107. és 108. §) bízza annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtása elrendelésének van-e helye. A bíróság erről ítéletének rendelkező részében határoz. Ebben is kifejezésre jut a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztésnek a börtönben (büntetésvégrehajtási munkahelyen) végrehajtandó szabadságvesztéstől eltérő jellege, a közöttük levő minőségi különbség.

2. A Btk. 108. § (2) bekezdése szerint javítónevelő munka helyett katonával szemben katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést kell kiszabni. Javító-nevelő munka alkalmazására a Btk. szerint két esetben kerülhet sor: *a)* ha a törvény ezt a büntetési nemet írja elő az

[1] A cikk az 1966. évi 20. sz. tvr. megjelenése előtt íródott.

elítélés alapjául szolgáló bűntettre, *b)* ha a bíróság a büntetés kiszabásánál az enyhítő szakaszt [Btk. 68. § (2) bekezdés *d* és *e* pont] alkalmazza. Ilyen esetben a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés javító-nevelő munkát helyettesítő büntetés.

A katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést olyan esetben is alkalmazni lehet, amikor börtönben végrehajtandó szabadságvesztés kiszabásának törvényi akadálya van. Például: a levéltitok megsértése a Btk. 265. §-a szerint javító-nevelő munkával, vagy pénzbüntetéssel büntethető, vagyis ilyen bűntett miatt börtönben végrehajtandó szabadságvesztés nem szabható ki. A Btk. 108. § (2) bek. alapján azonban katonával szemben levéltitok megsértése miatt is kiszabható katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés. Ha a Btk. különös részében meghatározott egyes törvényi tényállásokat megvalósító cselekményekre a törvény lehetővé teszi katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását, de nem teszi lehetővé börtönben végrehajtandó szabadságvesztés alkalmazását, úgy ebből — nézetem szerint — az a következtetés vonható le, hogy a törvényhozó álláspontja szerint a börtönben és katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés egymástól minőségileg különböző büntetés, vagyis a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés büntetési nem. [Hasonló egyébként a helyzet a Btk. 68. § (2) bek. *e)* pontjának alkalmazását illetően. E rendelkezés alapján börtönben végrehajtandó szabadságvesztést nem lehet kiszabni, viszont katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés — a Btk. 108. § (2) bekezdésére tekintettel — alkalmazható.]

3. A Legfelsőbb Bíróság BK. 254. sz. állásfoglalása — amelyre már hivatkozás történt — kimondja, hogy ha az elítélt katonai szolgálata a büntetés végrehajtása előtt vagy alatt megszűnik, úgy a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtás elrendelése ellenére a szabadságvesztést, illetve annak hátralevő részét börtönben kell letölteni és ilyenkor újabb bírói határozat nélkül a bíróságnak a leszerelt terheltet *rendelvénnyel* kell átadni a börtönnek. Ha a fegyelmező zászlóalj és katonai fogda valóban csupán büntetésvégrehajtási mód, úgy egyet kell érteni az állásfoglalással. A büntetésvégrehajtási mód megváltoztatásához nincs szükség újabb bírói határozatra, hanem az igazgatási úton rendelvénnyel is elérhető. A „büntetésvégrehajtási mód"-nak rendelvénnyel való megváltoztatása a szóbanforgó esetben azonban az elítéltre nézve azzal a joghátránnyal jár, hogy büntetésének kitöltése után nem részesül törvényi mentesítésben, hanem csak 5 év múlva, vagy 10 év múlva, vagy pedig a szabadságvesztés 1 évet meghaladó tartama esetén egyáltalán nem nyer törvényi rehabilitációt, továbbá a katonai szolgálatból el kell bocsátani, ami különösen hivatásos állományúnál jelenthet súlyos hátrányt. Ettől eltekintve a „büntetésvégrehajtási mód"-nak rendelvénnyel való módosítása sérti azt a büntető eljárási elvet is, hogy a vádlottnak joga van reá nézve minden hátrányos ítéleti rendelkezést jogorvoslattal megtámadni. A „büntetésvégrehajtási mód"-nak rendelvénnyel módosítása ezt az eljárási lehetőséget zárja ki olyan esetben, amikor a vádlott a börtönben végrehajtandó szabadságvesztés kiszabása miatt fellebbezéssel élt volna enyhítés végett, illetve a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztése érdekében. A fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést büntetésvégrehajtási módnak tekintő szemléletből tehát ilyen, semmiképpen sem helyeselhető következmények származnak. Nem a következtetésben van a hiba, hanem a logikai művelet premisszája — a fegyelmező zászlóaljat, illetve a katonai fogdát csak büntetésvégrehajtási módnak tekintő tétel — téves. A téves kiinduló tételen alapuló következtetés szükségszerűen helytelen eredményre vezet.

A kifejtettekből levonható következtetés: *a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés fogalmilag sajátos katonai főbüntetések.*

A jogkövetkezményeikben egymástól lényegesen eltérő szabadságvesztések nem azonos büntetések, hanem minőségileg különböző büntetési nemek. Ebből a szempontból a végrehajtási módnak jelentősége nincs. Egy büntetési nemnek lehet többféle végrehajtási formája (a szabadságvesztésnek börtön vagy büntetésvégrehajtási munkahely), viszont különböző büntetési nemeknek lehet azonos végrehajtási módjuk (az 1878. évi V. tv. hatályossága idején a különböző nemű fegyház-, börtön- és fogdabüntetések végrehajtási módja lényegében azonos volt). Végül — és ez a természetes — a különböző nemű büntetések végrehajtási formája is különböző. Ez az eset áll fenn egyrészt a börtönben (büntetésvégrehajtási munkahelyen), másrészt a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés viszonylatában. A zavart e téren a törvény szövegének félreérthetősége és a miniszteri indokolás okozza. Már itt utalok arra, hogy a vonatkozó szovjetorosz jogszabályok a szóbanforgó kérdést félreérthetetlenül tisztázzák, amire később még visszatérek.

IV. A büntetés végrehajtási mód vagy büntetési nem kérdését illető szemlélet határozatlansága a gyakorlatban olykor ellentmondó döntésekre, helytelen állásfoglalásokra vezet. A helyes, határozott és következetes szemlélet feltétele az ellentmondástól mentes joggyakorlat kialakításának. A következőkben a gyakorlatban felmerült problémákkal fogok foglalkozni. Ki szeretném mutatni, hogy az egymásnak ellentmondó döntések a büntetés végrehajtási mód — büntetési nem kérdését illető szemlélet ingadozásából erednek. Másrészt megkísérlem annak bizonyítását, hogy a gyakorlat által felvetett több kérdés helyes megoldásának szemléleti alapja: a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés nem-

csak büntetésvégrehajtási mód, hanem büntetési nem is.

1. A gyakorlatban felvetődött az a kérdés, hogy a Be.-nek a súlyosítási tilalmat meghatározó 264. §-ának alkalmazása szempontjából *a katonai fogdában (fegyelmező zászlóaljban) végrehajtandó szabadságvesztés súlyosabb büntetés-e, mint a felfüggesztett szabadságvesztés.* A Legfelsőbb Bíróságnak a súlyosítási tilalommal kapcsolatos problémákkal foglalkozó BK 391. sz. állásfoglalása e kérdést nem érinti. Konkrét ügyekben viszont ellentétes döntések történtek.

Egyik határozatában (Katf. 227/1965. sz.) a másodfokú bíróság az 5 hónapi felfüggesztett szabadságvesztésre és lefokozásra ítélt vádlott büntetését súlyosításra irányuló fellebbezési óvás hiányában is 2 hónapi katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztésre változtatta. Másik határozatában (Katf. 185/1965. sz.) viszont a 3 hónapi felfüggesztett szabadságvesztésre és lefokozásra ítélt vádlott védőjének azt az indítványát, hogy a szabadságvesztés végrehajtásának elrendelése katonai fogdában történjék, azzal az indokolással utasította el, hogy súlyosításra irányuló fellebbezési óvás hiányában erre nincs lehetőség. „Az indítványozott büntetés ugyanis az elsőfokú bíróság által alkalmazottnál súlyosabb büntetés."

Ez utóbbi álláspont nyilván a BK 391. sz. állásfoglalás 4. pontján alapul, amely szerint a súlyosítási tilalom folytán a másodfokú bíróság a terhelt terhére bejelentett fellebbezési óvás hiányában a felfüggesztett szabadságvesztés helyett rövidebb tartamú, de felfüggesztés nélküli szabadságvesztést sem szabhat ki. A katonai fogda pedig — ha csak büntetésvégrehajtási módnak tekintjük —, felfüggesztés nélküli szabadságvesztés. A másodfokú döntés az állásfoglalás hivatkozott pontja alkalmazásaként jelentkezik. Ha azonban egyrészt a lefokozással súlyosított 3 hónapi felfüggesztett szabadságvesztést a rendfokozatot nem érintő 3 hónapi katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztéssel a bennük rejlő joghátrány szempontjából vetjük össze, úgy gondolom, hogy a védelemnek az álláspontjával kell egyetérteni.

A gyakorlat ellentmondásossága — nézetem szerint — onnan ered, hogy az egyik döntés a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést csak büntetésvégrehajtási módnak, a másik pedig a börtönben végrehajtandó szabadságvesztéstől különböző büntetési nemnek tekintette, noha a büntetésvégrehajtási mód — büntetési nem — kérdésével a szóbanforgó határozatok kifejezetten nem foglalkoznak. Az első példában a másodfokú bíróság — szerintem helyesen — a tartalmi elemekre helyezte a súlyt és arra a következtetésre jutott, hogy a 2 hónapi katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés kisebb joghátrány és így enyhébb, mint az 5 hónapi, lefokozással súlyosított felfüggesztett szabadságvesztés. Vagyis lényegében a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés a *börtönben végrehajtandó szabadságvesztésnél enyhébb büntetési nemnek tekintette* és alkalmazhatónak találta olyan esetben is, amikor a börtönben végrehajtandó szabadságvesztés a súlyosítási tilalom folytán nem volt kiszabható. Ezzel — nézetem szerint — implicite elismerte, hogy a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés a börtönben végrehajtandó szabadságvesztéstől különböző büntetési nem. — A második példában viszont a másodfokú bíróság eltekintett a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés tartalmi elemeitől, ezt fel nem függesztett szabadságvesztésnek, lényegében csak büntetésvégrehajtási módnak tekintette és alkalmazta a már említett állásfoglalást.

A joggyakorlat egységességének, a törvényességnek a követelménye a kérdés helyes megoldása.

Abból kellene kiindulni, hogy a 391. sz. állásfoglalás 4. pontja felfüggesztés nélküli szabadságvesztés alatt börtönben végrehajtandó szabadságvesztést ért. A katonai fogda (fegyelmező zászlóalj) tartalmát tekintve önálló büntetési nem. Viszonyát a felfüggesztett szabadságvesztéshez — a súlyosítási tilalom szempontjából a tartalmi elemek figyelembevételével kell meghatározni. E nézőpontból pedig a lefokozással súlyosított felfüggesztett szabadságvesztés súlyosabb, mint a katonai fogdában végrehajtandó. A szolgálati viszony megszűnése, annak lehetősége, hogy 3 éven belül a büntetés börtönben kerül végrehajtásra, a büntetett előélet, a maguk összességében súlyosabb hátrányt jelentenek, mint a szolgálat fennmaradása mellett a szabadságvesztés tényleges kitöltése, ami egyúttal törvényi rehabilitációval is jár.

2. Ugyancsak a súlyosítási tilalomhoz kapcsolódó probléma az is, hogy *mellőzhető-e a katonai fogdában, illetve a fegyelmező zászlóaljban végrehajtás elrendelése, ha nincs súlyosításra irányuló fellebbezési óvás.*

Egyik ítéletében (Katf. 300/1965. sz.) a másodfokú bíróság a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljbanvaló végrehajtását mellőzte annak ellenére, hogy súlyosításra irányuló fellebbezési óvás nem volt. — Másik határozatában (Katf. 397/1965.) viszont megállapította, hogy a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtásának elrendelése törvénysértéssel történt, ügyészi óvás hiányában azonban a mellőzésre lehetőséget nem látott.

Nézetem szerint az utóbbi döntés a helyes. Jelentősen súlyosabb joghátrány éri ugyanis azt a vádlottat, akinek szabadságvesztését nem fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában), kell végrehajtani. Törvényi rehabilitációja a büntetés kitöltése után csak 5 év elteltével, ha pedig a szabadságvesztés tartama az 1 évet meghaladja egyáltalán nem következik be. Ezen kívül az államigazgatási joghatás, szolgálati viszonyának megszűnése rendszerint egyéb lényeges hátránnyal jár. Nem lehet egyetérteni azzal az állásponttal, amely szerint kizárólag a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehaj-

tandó szabadságvesztésre ítélt sorkatona, illetve tiszt enyhítésért bejelentett fellebbezése alapján a másodfokú bíróság a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtását mellőzheti, aminek következményeképpen a törvényi rehabilitáció elmarad és a katonai szolgálati viszony megszűnik.

Ha a fegyelmező zászlóalj és a katonai fogda csak büntetésvégrehajtási mód, nem kifogásolható az e módon való végrehajtás elrendelésének a mellőzése súlyosításra irányuló óvás hiányában sem. A hivatkozott első határozatnak az elvi alapja nyilván az, hogy a végrehajtási mód megváltoztatása nem súlyosítás. A kérdés mikénti eldöntése a szóbanforgó esetben is attól függ, hogy a fegyelmező zászlóaljat, illetve katonai fogdát önálló büntetési nemnek, vagy csak büntetésvégrehajtási módnak tekintjük-e.

3. A BK 254. sz. állásfoglalás alapján kialakult gyakorlat szerint *nem lehet a szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában végrehajtani, ha a terhelt a büntetés megkezdése előtt vagy alatt leszerelt.*

Az állásfoglalásnak a fegyelmező zászlóaljjal kapcsolatos részének a helyessége aligha vitatható. A Btk. 107. § (2) bekezdése is kimondja, hogy a fegyelmező zászlóalj katonai alakulat, márpedig katonai alakulat állományába csak katonai személy tartozhatik. A fegyelmező zászlóaljba utalás célja a hivatkozott törvényhely szerint a szigorú katonai nevelés, ami ugyancsak feltételezi, hogy az elítélt katona maradjon.

Az állásfoglalásnak a katonai fogdával kapcsolatos része azonban ellentétben áll a Btk. 108. §-ához fűzött miniszteri indokolással. E szerint „azt, aki tényleges szolgálatban nem marad meg, csak akkor lehet katonai fogdába utalni, ha a végrehajtás ilyen módja a büntetés céljának megfelel". A miniszteri indokolás szerint tehát *lehetséges* — bizonyos feltételek mellett — a tényleges szolgálatban meg nem maradó személynek is katonai fogdába utalása. Igaz, hogy a miniszteri indokolás nem törvény és a joggyakorlatban több példa található a miniszteri indokolással ellentétben álló megoldásra, amiből következik, hogy a miniszteri indokolás álláspontja nem lehet döntő a kérdés eldöntésénél, azonban kétségtelenül figyelmet érdemel.

A törvény szövege, a Btk.-nak a szabadságvesztés katonai fogdában végrehajtásáról rendelkező 108. §-a — szemben a fegyelmező zászlóaljba utalásról szóló 107. §-szal, sem tartalmaz azonban olyan kitételt, amelyből közvetlenül vagy közvetve arra lehetne következtetni, hogy katonai fogdába csak katonai személy utalható. A törvény nem mondja a katonai fogdáról — miként a fegyelmező zászlóaljról —, hogy az katonai alakulat és hogy itt kiképzés folyik. A valóságban is így van. A katonai fogda büntetésvégrehajtási intézmény — amely nem katonai alakulat és amelyben nem folyik kiképzés. Célja a katonával szemben kiszabott, meghatározott tartamú szabadságvesztés végrehajtása és ezzel a büntetés céljának elérése. Alkalmazásának — a törvény szövegéből kitűnően — három feltétele van: *a)* az elítélt katona legyen (aki a cselekmény elkövetésekor katona az anyagi jogszabályok alkalmazása szempontjából nem vitásan ilyennek tekintendő akkor is, ha utóbb leszerelt); *b)* a szabadságvesztés tartama 3 hónapot ne haladja meg; *c)* a büntetés célja ezúton is elérhető legyen.

A gyakorlatban előfordulnak olyan esetek, amikor a büntetés célja katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztéssel inkább elérhető a leszerelt katonával szemben is, mint más büntetéssel. Az említett állásfoglalásra tekintettel azonban a bíróság kénytelen más — adott esetben a büntetés céljának kevésbé megfelelő — büntetést kiszabni, vagy a büntetés kiszabását mellőzni. Például őrutasítás megszegése, vagy önkényes eltávozás miatt a jelenlegi gyakorlat szerint a leszerelt katonával szemben felfüggesztett szabadságvesztést, vagy esetleg figyelmeztetést alkalmaznak, noha az általános prevenció szempontjából, katonai fegyelmi okokból is, a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés megfelelőbb lehet. A leszerelés előtt álló katonák között előforduló bűntetteket megvalósító, a katonai fegyelmet és rendet sértő cselekmények megelőzése céljából a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés alkalmasabb lehet, mint az érezhető hátránnyal egyáltalán, vagy nem közvetlenül és feltétlenül járó figyelmeztetés, illetve felfüggesztett szabadságvesztés. A börtönben végrehajtandó szabadságvesztés pedig túlzott hátrányt jelentene a büntetés kitöltésével járó törvényi mentesítés elmaradása folytán. (Közvetlenül a leszerelés után a vádlottnak gyakran nincs még munkaviszonya és ezért javító-nevelő munka vele szemben nem alkalmazható. Munkaviszony hiányában rendszerint keresettel sem rendelkezik és így pénzbüntetés kiszabása nem lenne célszerű.)

A kifejtettekből következik, hogy nincs törvényi akadálya olyan gyakorlat kialakításának, amely szerint katona szabadságvesztése leszerelése után is katonai fogdában hajtható végre, ha a büntetés céljának ez felel meg. (Az ilyen gyakorlat kialakítása azonban feltételezi a leszerelt katona szabadságvesztése katonai fogdában való mikénti végrehajtásának előzetes szabályozását.)

A 254. sz. állásfoglalás szerint az elsőfokú bíróságnak — újabb határozat nélkül — *rendelvénnyel* kell átadnia a terheltet a börtönnek, ha leszerelése folytán a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtása meghiúsul.

A börtönben és a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtás elrendelésének pusztán rendelvénnyel megváltoztatása megengedésének szemléleti alapja: a büntetés végrehajtási mód megváltoztatása ítéleti rendelkezés nélkül igazgatási úton is történhetik. Másszóval a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való

elrendelése igazgatási jellegű bírósági intézkedés.

A 254. sz. állásfoglalás csak a jogerős ítélet meghozatala utáni leszerelésről tesz említést és ilyen esetben tartja szükségtelennek az újabb bírói határozatot. A gyakorlatban azonban előfordult, hogy az elítélt a jogerős ítélet meghozatala előtt már leszerelt és a bíróság elnézés folytán mégis a fegyelmező zászlóaljban való végrehajtást rendelte el. A tévedés kiderülte után — a konkrét ügyben — a bíróság ebben az esetben is rendelvénnyel adta át az elítéltet a börtönnek. A bíróság elvi álláspontja nyilván az volt, hogy ha egyszer a büntetésvégrehajtási mód rendelvénnyel megváltoztatható, úgy nem lehet jelentősége annak a körülménynek, hogy a leszerelés a jogerős ítélet meghozatala után vagy előtt volt-e.

Nézetem szerint nem egyeztethető össze a törvényességgel a „büntetésvégrehajtási mód"-nak és ezzel a terhelt jogi helyzetének lényeges súlyosítása, az ítéleti rendelkezéssel ellentétes igazgatási intézkedéssel.

A fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés — felfogásom szerint — sajátos katonai főbüntetés és így pusztán rendelvénnyel megváltoztatásuk a jogerős ítéletben kiszabott büntetés nemének igazgatási úton való megváltoztatásaként jelentkezik.

De lege ferenda külön eljárásjogi szabályozást igényelne, hogy a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában) való végrehajtásának lehetetlenülése folytán milyen eljárás során kellene a bíróságnak más büntetést kiszabni. Kielégítő lehetne a javító-nevelő munkának szabadságvesztésre átváltoztatásánál irányadó eljáráshoz (Be. 288. §) hasonló szabályozás. Ilyen szabályozás hiányában — nézetem szerint — olyan eljárásjogi megoldást kellene találni, amely lehetővé teszi, hogy a fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában) való végrehajtás lehetetlenülése folytán a bíróság a büntetés céljának megfelelő más büntetést szabjon ki, amely az összes körülmények figyelembevételével felfüggesztett szabadságvesztés, javító-nevelő munka, esetleg pénzfőbüntetés is lehetne. A fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában) való végrehajtás utólagos lehetetlenülése miatt a törvényességi óvás vagy perújítás megalapozottsága kétségtelenül vitatható, azonban a szóbanforgó esetben a jogerős ítéletnek rendkívüli perorvoslat útján való megváltoztatása mégis helyesebbnek látszik, mint a jelenlegi gyakorlat.

4. A bírói gyakorlat szerint *a szabadságvesztés végrehajtása nem rendelhető el fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában olyan katonával szemben, aki a bűncselekményt még a bevonulása előtt követte el.* A Btk. 107. és 108. §-a lehetővé teszi a sorállományú katonával, illetve állományviszonyától függetlenül minden katonával szemben a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való elrendelését. Sem a törvény szövege, sem a miniszteri indokolás nem tartalmaz korlátozó rendelkezést olyan értelemben, hogy az elkövetőnek a cselekmény elkövetésekor is katonának kell lennie. Ezért — nézetem szerint — nincs törvényi akadálya olyan gyakorlat kialakításának, amely szerint a szabadságvesztés végrehajtása fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában elrendelhető olyan katonával szemben is, aki a bűncselekmény elkövetésekor még polgári személy volt.

A jelenlegi gyakorlat szerint például, ha a bevonulás előtt egy nappal elkövetett erőszakos nemi közösülés miatt a sorkatonát a polgári bíróság másfél évi szabadságvesztésre ítéli, le kell, hogy szereljék és csak büntetésének végrehajtása után, mint büntetett előéletű hívható be újra. Viszont ha a bevonulása után 1 nappal követi el a cselekményt, a másfél évi szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban való végrehajtása elrendelésének akadálya már nem lesz, itt katonai kiképzésben részesül, büntetésének kitöltése után büntetlen előéletű. Lényegesen súlyosítja tehát a büntetőjogi következményeket az a körülmény, hogy a cselekmény elkövetése a bevonulás előtt történt. Másszóval, enyhítőként hat a cselekménynek a bevonulás utáni elkövetése. Nézetem szerint indokolatlan az elbírálásnak a bevonulástól függő különbözősége. Ha a törvény lehetővé teszi, nem katonai életkörülmények között (például szabadság idején) elkövetett köztörvényi bűncselekmény miatt kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtását, helytelen ezt csak a bevonulás után elkövetett cselekményekre korlátozni.

Ha a sorkatonát a polgári bíróság a bevonulása előtt elkövetett bűncselekmény miatt 1 évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítéli, a 109/1964. IM sz. együttes utasítás 126. §-a értelmében az elöljáró parancsnokság kérelmére a büntetés végrehajtását a leszerelésig el kell halasztani. (Egy évet meghaladó szabadságvesztés esetén ilyen halasztásra lehetőség nincs és a sorkatonát büntetésének végrehajtása végett le kell szerelni.)

Az 1 évet meg nem haladó szabadságvesztés esetén is helyesebb lenne — véleményem szerint — a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtása, mint a büntetésnek a leszerelésig való elhalasztása. A halasztást az indokolja, hogy a bevonulás előtt kiszabott szabadságvesztés ne akadályozza a katonai szolgálat teljesítését. Ha azonban a bevonulás előtt elkövetett bűntett miatt a bíróság katonával szemben fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést szabhatna ki, a büntetés a katonai szolgálat teljesítése folyamán is végrehajtható lenne. Ezzel kiküszöbölődne a bevonulásnak büntetésvégrehajtást halasztó hatálya, ami — nézetem szerint — jogpolitikai szempontból nem kívánatos, minthogy csökkenti a speciális és generális prevenció hatékonyságát.

Az 1 évet meg nem haladó szabadságvesz-

tés esetén tehát a bevonulás ténye jelenleg a büntetésnek a leszerelésig, tehát rendszerint két évre való elhalasztását vonja maga után, viszont a bevonulás utáni elkövetésnél ilyen lehetőség nincs. Az a körülmény, hogy a cselekményt a bevonulás előtt követték el és nem a bevonulás után, 1 évet meghaladó szabadságvesztés esetén fegyelmező zászlóalj helyett börtönben való végrehajtással jár, 1 évet meg nem haladó szabadságvesztés esetén pedig a büntetésnek hosszú időre való elhalasztását, sőt rendszerint az idő múlására és a jó katonai szolgálatra tekintettel a büntetésnek utóbb kegyelemből való elengedését eredményezheti az azonnali végrehajtás helyett. A bevonulás előtti elkövetés a bevonulás utáni elkövetéshez képest az egyik esetben — ha egy évet meghalad a szabadságvesztés — súlyosítja, a másik esetben — ha egy évet nem halad meg a szabadságvesztés — enyhíti az elkövető jogi helyzetét. Ez a megkülönböztetés — ami egyébként ellentmondás — ugyancsak indokolatlan.

Ha a katonai fogdában, illetve fegyelmező zászlóaljban való végrehajtás elrendelése a bevonulás előtti elkövetés esetén is lehetséges, úgy ez annyit jelentene, hogy adott esetben ezt a *polgári bíróságnak* kellene elrendelni. A katonai bíróság olyan esetben rendelheti el, ha a bevonulás előtt elkövetett bűntett elbírálása a hatáskörébe tartozik és az elbíráláskor az elkövető már bevonult. Például előfordul, hogy a fegyveres erők polgári alkalmazottja által munkaviszonyával összefüggésben elkövetett cselekményt bevonulása után a Be. 349. § (1) bek. *b)* pontja alapján a katonai bíróság bírálja el. Az egyik katonai bíróság fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztésre ítélte azt a sorkatonát, aki a bűncselekmény elkövetésekor a néphadsereg polgári alkalmazottja volt. A bíróság azért tért el az e körben kialakult általános gyakorlattól, hogy a terhelt megmaradhasson a katonai szolgálatban. A fegyelmező zászlóaljban végrehajtás elrendelésének mellőzése esetén ugyanis a katonai szolgálatra a bűncselekmény elkövetése ellenére is minden tekintetben alkalmas terheltet le kellett volna szerelni. E példából is látható, hogy élő gyakorlati problémáról van szó. [Egyébként tárgyi összefüggés címén a katonai bíróság nem ritkán a sorkatonának a bevonulása előtt elkövetett bűncselekményét bírálja el (Be. 349. § (3) bek. *b)* pont) —; a jelenlegi gyakorlat szerint a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtást ilyen esetben sem lehet elrendelni.]

Az idegenkedés annak megengedésétől, hogy polgári bíróság a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtását rendelje el — véleményem szerint — nem megalapozott. Ha a törvény lehetővé teszi, hogy katonával szemben polgári bíróság ítélkezzék, miért ne dönthetne abban a kérdésben is, hogy a szabadságvesztés végrehajtása polgári vagy katonai büntetésvégrehajtási intézményben történjék-e, illetve miért ne alkalmazhatna a katonával szemben kiszabható bármilyen büntetést. Nincs ellentmondás abban, hogy a katonával szemben hatáskörrel bíró polgári bíróság a szabadságvesztés végrehajtását fegyelmező zászlóaljban, vagy katonai fogdában rendelheti el. Sem a Be., sem egyéb jogszabály nem korlátozza a polgári bíróságot a katonával szemben alkalmazható büntetések („büntetésvégrehajtási módok") kiszabását illetően. Elvileg sem lenne helyes, ha az eljáró bíróság jellegétől függene egyes büntetések („büntetésvégrehajtási módok") alkalmazásának a lehetősége.

A Btk. 107. és 108. §-a a „bíróság"-ot és nemcsak a katonai bíróságot jogosítja fel arra, hogy katonával szemben a szabadságvesztés végrehajtását fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában elrendelje. Azt sem mondja a törvény, hogy az ilyen rendelkezés csak katonaként elkövetett cselekmény miatt alkalmazható. A törvényi feltétel csupán az, hogy a terhelt katona legyen.

A Be. 344. § (1) bek. *a)* pontjának az a rendelkezése, amely szerint a katonai bíróság hatásköre a katonáknak csupán a tényleges állományviszonya tartama alatt elkövetett bűntetteire terjed ki — eljárásjogi szabály. A Btk. 107. és 108. §-a pedig anyagi jogszabály. Az eljárási és anyagi jogszabályok jellegükben különböznek. Úgy gondolom helytelen az anyagi jogszabályban említett „katona" fogalmát azokra korlátozni, akikre a katonai bíróság hatásköre kiterjed. Az anyagi jogszabályok alkalmazását illetően a „katona" fogalmát nem a Be., hanem a Btk. határozza meg, amelynek 103. §-a szerint a büntetőtörvény, tehát az anyagi jogszabályok alkalmazásában katona a fegyveres erők és rendészeti testületek tényleges állományú tagjai. A törvénynek nincsen olyan korlátozó rendelkezése, hogy a büntetőtörvény alkalmazásában nem tekinthető katonának, aki a cselekmény elkövetésekor még nem volt katona. Ilyen korlátozó rendelkezés híján pedig — nézetem szerint — nincs törvényi akadálya annak, hogy a büntetőtörvényt — a Btk. 107., 108. §-át is — olyan katonákkal szemben is alkalmazzák, akik cselekményüket bevonulásuk előtt követték el. E következtetés helyességét nem érinti az a tétel, hogy a Btk. XVII. fejezetében meghatározott katonai bűntettek tettesei csak olyan személyek lehetnek, akik az elkövetés időpontjában katonák voltak. Ez ugyanis nemcsak a Btk. hivatkozott 103. §-ából, hanem abból is következik, hogy a katonai bűntettek valamennyi törvényi tényállása feltételezi, hogy a tettes a katonai szolgálati szabályzat, vagy ezzel egytekintet alá eső más testületi szabályzat hatálya alatt álljon. A katonai bűntetteknek a törvényi tényállásából is következik, hogy e cselekményeket csak olyan személyek követhetik el, akik az elkövetéskor katonák voltak. Ezért nem valósítható meg bevonulás előtt tettesként katonai bűntett.

A Btk. Általános Részének a katonákra vonatkozó egyes külön rendelkezései (VII. Feje-

zete) — nézetem szerint — a katonai személyeknek szélesebb körére terjedhet ki, mint a Btk. Különös Részének a katonai bűntettekről szóló XVII. fejezete. Egyébként a jelenlegi bírósági gyakorlat sem azonosítja azoknak a személyeknek a körét, akikre a Btk. Általános- és Különös Részének említett fejezetei vonatkoznak. Az Általános Részben foglalt 107. és 108. §. a jelenlegi gyakorlat szerint nem alkalmazható a már leszerelt katonákkal szemben, noha ezek katonai bűntettek tettesei lehettek. Az általánosan elfogadott jogszabály értelmezés a katonákra vonatkozó általános rendelkezések személyi hatályát tehát szűkebbre vonja a katonai bűntettekkel szemben.

A bevonulás előtt elkövetett bűncselekményeket illetően sem lehet elvi akadálya hasonló — bár ellenkező előjelű — jogszabályértelmezésnek. Álláspontom a jelenlegi gyakorlattal megegyezik abban, hogy a Btk. VII. és XVII. fejezetének személyi hatálya nem esik szükségszerűen egybe. Viszont amíg a jelenlegi gyakorlat szerint a Btk. VII. fejezete egyes rendelkezéseinek személyi hatálya a XVII. fejezethez képest csak szűkebb lehet, nézetem szerint az bizonyos vonatkozásban tágabban is érvényesülhet.

5. A BK 255. sz. állásfoglalás szerint *börtönben és fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztés összbüntetésbe foglalása esetén az összbüntetésként megállapított szabadságvesztést börtönben kell végrehajtani.* Az állásfoglalás összhangban van azzal a gyakorlattal, amely szerint a polgári személy által elkövetett bűncselekmény miatt nem rendelhető el a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtása. A szóbanforgó összbüntetésbe foglalás szükségessége olyankor merül fel, amikor a bevonulás előtt, tehát polgári személyként elkövetett bűncselekmény miatt kiszabott börtönben végrehajtandó és a bevonulás után, tehát katonaként elkövetett bűncselekmény miatt fegyelmező zászlóaljban végrehajtani rendelt szabadságvesztések konkurrálnak. Az állásfoglalásnak azonban nem az az indoka, hogy a polgári személyként elkövetett bűncselekmény miatt kiszabott szabadságvesztés még fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztéssel összbüntetésbe foglalása esetén sem hajtható végre fegyelmező zászlóaljban.

Az állásfoglalás szerint az összbüntetésként kiszabott szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban való végrehajtása esetén tarthatatlan helyzet állna elő: az elítélt újabb bűncselekmény révén érhetné el a rehabilitációt.

A Btk. 83. §-a azonban kimondja, hogy a mentesítés valamennyi büntetés vonatkozásában csak együttesen állhat be akkor, ha feltételei minden egyes büntetés tekintetében megvalósultak. Az együttes mentesítésre vonatkozó rendelkezés speciális jogszabály a Bt. 113. §-ához képest, amely szerint a büntetésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtásával törvényi mentesítés jár. A lex speciális derogat generali elvének itt is érvényesülni kell. Ezt maga a Legfelsőbb Bíróság is pregnánsan kifejezte a BH 4460. sz. alatt közölt döntésében: „Ha a katona a fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában) végrehajtandó szabadságvesztésre történt elítéltetése előtt már el volt ítélve és ezen korábbi elítéltetésének vonatkozásában a mentesítés még nem állott be, vagy az hatályát vesztette a mentesítés még a fegyelmező zászlóaljban kitöltött szabadságvesztés tekintetében is csak akkor áll be, ha annak előfeltételei a korábbi büntetés vonatkozásában is beállanak."

E döntés és az állásfoglalás között ellentmondás van.

Ha a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában) való végrehajtása az elítélt korábbi büntetettségére tekintettel — figyelemmel a Btk. 89. §-ára — nem vonja maga után a mentesítést, érthetetlen, hogy miért járna mentesítéssel a börtönben és fegyelmező zászlóaljban (katonai fogdában) végrehajtandó szabadságvesztés helyett kiszabott összbüntetésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtása. Miért nem érvényesül az utóbbi esetben is a Btk.-nak az együttes mentesítéséről rendelkező 83. §-a? Az összbüntetésbe foglalással az alapítéletben kiszabott börtönben végrehajtandó büntetés eredeti jellegét nem veszti el. A Btk.-nak a törvényi mentesítésről rendelkező 113. §-a csak olyan szabadságvesztésre korlátozható, amelynek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtását az alapítélet is elrendelte.

V. A fegyelmező zászlóaljban és katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés jogintézményét az 1955. évi 5. sz. tvr. a szovjet jogból vette át. A magyar bírói gyakorlatban felvetődött elvi és gyakorlati kérdések megvilágításánál, elemzésénél szándékosan figyelmen kívül hagytam a szovjet jogi szabályozást és a szovjet jogi irodalmat, mert a problémák megoldásánál csak a magyar jogszabályok lehetnek irányadók. Ennek ellenére érdeklődésre tarthat igényt, hogy mi a szovjet jognak az álláspontja a fegyelmező zászlóalj, illetve katonai fogda jellegét illetően.

M. D. Sargorodszkij „A büntetőjogi büntetés" című monográfiájában a következőket írja: „A fegyelmező zászlóalj különleges katonai alakulat és az abban teljesített szolgálat a szabadságvesztésbüntetés letöltését helyettesíti".[1] „A bírói gyakorlatban felmerült az a kérdés, hogy milyen büntetéssel kell helyettesíteni a fegyelmező zászlóaljba utalást azoknál a személyeknél, akik büntetőjogi felelősségüket illetően a katonai szolgálatot teljesítő személyekkel esnek egy tekintet alá, de fegyelmező zászlóaljba nem utalhatók. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának teljes ülése 1946. május 17-én kelt ha-

[1] M. D. Sargorodszkij „A büntetőjogi büntetés" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.) II. rész, 113. old.

tározatában kimondotta, hogy a fegyelmező zászlóaljba utaláshoz polgári viszonyok között, lényegét és céljait tekintve, leginkább a szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munka hasonlít. Akit erre ítéltek, azt ugyanúgy nem fosztják meg szabadságától, mint akit fegyelmező zászlóaljba utaltak és ugyanúgy javítómunka útján nevelik munkafegyelemre."[2] „A tényleges szolgálatot teljesítő katonai személyekkel szemben szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munka nem alkalmazható, hanem helyette a fegyelmi büntetésként szereplő fogdára előírt szabályok szerint végrehajtandó 2 hónapig terjedhető szabadságvesztést kell alkalmazni."[3]

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényinek 1958-ban megjelent hatályos Alapelvei M. D. Sargorodszkij idézett művének megjelenése után lépett hatályba. Az Alapelvek 21. cikke „A büntetések nemei"-ről szól. E cikk felsorolja a főbüntetéseket, amelyek között elsőnek a szabadságvesztést említi. Az 1—7. sorszám alatt említett főbüntetési nemek után az alábbiakat tartalmazza: „A tényleges katonai szolgálatot teljesítő személlyel szemben büntetésként alkalmazható a fegyelmező zászlóaljba való irányítás is". Az Alapelvek 23. cikke a „Szabadságvesztés" címet viseli. E cikkben sem a fegyelmező zászlóaljról, sem a katonai fogdáról nincs szó. Erről a 29. cikk rendelkezik; amelyet idézek: „Azokat a tényleges katonai szolgálatot teljesítő személyeket, akik bűncselekményt követtek el, három hónaptól két évig terjedő időre a törvényben meghatározott esetekben, valamint akkor is fegyelmező zászlóaljba lehet utalni, ha a bíróság az ügy körülményeinek és a terhelt személyének vizsgálata alapján célszerűnek találja a két évet meg nem haladó szabadságvesztés helyett ezzel megegyező időre a fegyelmező zászlóaljba való utalást.

Katonai szolgálatot teljesítő személyek elítélése esetén a szabadságvesztés nélküli javító munkát katonai fogdában két hónapig terjedő időre való elzárás helyettesíti."

Az idézetekből kétségtelenül kitűnik, hogy a szovjet jogban a fegyelmező zászlóalj és a katonai fogda nem a szabadságvesztésnek végrehajtási módja, hanem önálló büntetési nemek, sajátos katonai főbüntetések.

A tényleges katonai szolgálatot teljesítő személyeket két esetben lehet fegyelmező zászlóaljba utalni: *a)* ha a konkrét bűntett törvényi büntetése a fegyelmező zászlóaljba utalás (pl. a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről szóló törvény 9. cikkében meghatározott önkényes eltávozás alapesetének törvényi büntetési tétele három hónaptól két évig terjedő fegyelmező zászlóaljba utalás) *b)* két évet meg nem haladó szabadságvesztés helyett.

A katonai fogdában való elzárás a katonai személyek vonatkozásában a szabadságvesztés nélküli javító munkát helyettesíti.

A fegyelmező zászlóalj és a katonai fogda a szovjet jogban nem szabadságvesztés büntetés, még kevésbé ennek végrehajtási formája. A fegyelmező zászlóaljba utalt katonát a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának idézett teljes ülési határozata nem tekinti szabadságától megfosztottnak. A fegyelmező zászlóaljba utalást a szovjet jog olyan önálló büntetési nemnek tekinti, amelyet egyrészt egyes katonai bűntettek büntetéseként maga a törvény állapít meg, másrészt szabadságvesztés helyett szabható ki. — A katonai fogdában elzárás pedig nemcsak hogy nem szabadságvesztés, hanem nem is helyettesítheti azt. Lényegében a szabadságvesztés nélküli javító munkát helyettesítő büntetés.

A fegyelmező zászlóaljba utalást és a katonai fogdában elzárás jogi természetét illetően a hatályos Alapelvek — miként ez az idézetekből kitűnik — változást nem jelentettek. Ennek hangsúlyozása azért bír jelentőséggel, mert 1955-ben, amikor a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés jogintézménye jogrendszerünkbe beépült, az Alapelvek még nem léptek hatályba.

A fegyelmező zászlóaljba utalás és katonai fogdában való elzárás szovjet jogintézményének megismerése és összevetése a hasonló magyar jogintézménnyel hasznos lehet a jogalkalmazás során felmerülő elvi és gyakorlati kérdések megoldásának elősegítése szempontjából.

Erdész László

[2] Ua.: 114. old.
[3] Ua.: 131. old.

A bizonyítással összefüggő néhány kérdés a büntető eljárásban

Az újabb hazai jogirodalomban a büntető eljárásbeli bizonyítással kapcsolatban néhány vitás kérdés merült fel. Az állásfoglalások egy része kifejezetten vitacikként közölt,[1] más része pedig olyan tanulmányokban nyert megfogalmazást, amelyeknek mondanivalója ugyancsak élénk érdeklődésre tarthat számot és alkalmas ellenvélemények kiváltására, további elemzésekre. Ilyen kérdések: a nyomozási feltevések (verziók) szerepe a bizonyításban; az objektív igazság megállapításával összefüggésben a jog-

[1] *Balog János:* Bizonyítottság a nyomozásban. Jogtudományi Közlöny. 1966. évf. 5. sz.

alkalmazói belső meggyőződés kérdése; a gyakorlat mint az objektív igazság kritériuma a büntető eljárásban. Az alábbiakban az ezeket a kérdéseket érintő egyes irodalmi nézetekhez kívánok megjegyzéseket fűzni és kifejteni saját álláspontomat.

I. Amíg a hatóság a büntető eljárásban eljut a bűncselekménnyel kapcsolatos való tények megállapításáig, előzetesen bonyolult megismerési és bizonyítási tevékenységet kell elvégeznie. E tevékenység a bűncselekménynek, mint az objektív valóság egy jelenségének a feltárására irányul. A tények felderítésére törekvő hatóság azonban a megismerési folyamat megindulásánál rendszerint nincs abban a helyzetben, hogy minden lényegeset hitelesen tudjon a feltételezett (alaposan gyanított) bűncselekmény tényéről, lefolyásáról és elkövetőjéről; még kevésbé rendelkezik a tények igazolására alkalmas, elegendő mennyiségű és minőségű adattal (bizonyítékkal). Ezért a megismerésnek ebben a szakaszában, amikor a múltbeli tények bizonyításának tulajdonképpeni funkciója még el sem kezdődik, hanem csupán az ehhez szükséges ténybeli anyag felkutatásáról, összegyűjtéséről, rögzítéséről és megvizsgálásáról van szó, a hatóság többnyire kénytelen a tényfeltáró munkája előbbrevitelét segítő, a bűncselekmény *lehetséges* vagy *valószínű* lefolyására vonatkozó elképzelésekkel, *feltételezésekkel* dolgozni.

A nyomozóban az első ilyen feltevés a bűncselekménnyel kapcsolatos lényeges tényekről (történt-e egyáltalán cselekmény, ha igen, bűncselekmény-e, ki követte el, hol, mikor, milyen eszközzel és módon stb.) már akkor kialakul, amikor bűncselekményre vonatkozó valamilyen elsődleges jelzés (feljelentés, bejelentés, panasz stb.) jut tudomására, avagy ha hivatalból kezd intézkedni valamely bűncselekményre utaló, általa észlelt körülmény alapján. Hogy a tények megismerésének folyamata előbbre haladhasson, a nyomozónak a kiinduló (alap-) feltevésen kívül, rendszerint további feltevésekre vagy az addigiak továbbfejlesztésére van szüksége ahhoz, hogy a bűncselekményről alkotott tudati képe mind teljesebb legyen. Ehhez pedig úgy jut el, hogy további tényadatok után kutat; e kutatómunkájának irányát a korábbi, helyesnek bizonyult feltevések, illetve az azokból folyó tapasztalati és logikai következtetések adják. Látható, hogy a ténymegismerés a büntető eljárásnak ebben a szakában alapvetően hasonló az egyéb társadalmi jelenségek megismeréséhez. Ez utóbbiakban sem nélkülözhetők a megismerés eredményességét előmozdító feltevések, következtetések s általában a logikai-gondolati munka, amelynek itt is mindig már rendelkezésre álló tényeken kell nyugodnia. A dialektikus materializmus ismeretelmélete szerint ugyanis a megismerés folyamat, amelyben egyaránt helye van érzéki-észleleti és gondolati-logikai elemeknek s amelyek végső fokon biztosítják az objektív valóság adekvát tükrözését a megismerő tudatban.[2]

A nyomozásban a bűncselekmény releváns tényeire vonatkozó elgondolásokat, feltevéseket szaknyelven *verzióknak* (változatoknak) nevezik. A verziók szerepét, kialakításuk módját, helyességük ellenőrzésének szabályait és az összefüggő egyéb gyakorlati és elméleti kérdéseket a kriminalisztika tudománya dolgozza ki a nyomozási gyakorlat tapasztalatai és elméleti általánosításai alapján, valamint más tudományok eredményeinek értékesítésével.[3] A verziók ismeretelméleti és logikai összefüggéseinél fogva, különös jelentősége van e körben az ismeretelmélet, a dialektikus logika, sőt a formális logika elvei és tudományos módszerei megfelelő felhasználásának. Ezért bármennyire kidolgozottak is a verziók alkalmazásának kérdései, a gyakorlat igényeit szolgáló elméleti erőfeszítések mindenkor hasznosak lehetnek.

A verziók problémakörében ilyen elméleti továbbfejlesztésre tesz kísérletet *Balog János* egyik tanulmányában. Mindjárt a harmadik mondatban leszögezi: „Ezek a verziók logikai minőségüket tekintve *hipotézisek,* másrészt a bűntetnek, elkövetésének, tettesének, a cselekmény indítékainak stb. *hipotetikus gnoszeológiai és logikai modelljei.*"[4] A lábjegyzetben Balog utal arra, hogy ezt a megállapítást össze kell vetni *Horváth Imrének* a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet tudományos munkatársának a Magyar Filozófiai Szemlében megjelent egyik tanulmányával.[5] Ezen túlmenően arra nézve, hogy a modellek hogyan kerülnek összefüggésbe a büntető eljárással, ezen belül a bizonyítással és itt is a verziók kérdéskörével, közelebbit nem olvashatunk Balognál. A későbbiekből mégis kitűnik — pontosabban mindössze annyi tűnik ki —, hogy Balog szerint a modell: a nyomozásbeli verzió (feltevés, hipotézis), azonkívül

---

[2] Az érzéki és a racionális elem érvényesülésére a megismerés folyamatában l.: *A marxista filozófia alapjai.* Szlovákiai Politikai Könyvkiadó. 1961. 326—337. old. A megismerési folyamat jellegére a büntető eljárásban legújabban l.: *Nagy Lajos:* Tanubizonyítás a büntetőperben. Budapest, 1966. 19—39. old.

[3] A nyomozási verziókra l.: *Alekszandrov, G. N.:* Nyomozási változatok. Szocialisztics eszkaja Zakonnoszt. 1959. 10. sz.; *uő.:* A kriminalisztikai feltevések (verziók) elméletének néhány kérdése. Voproszi Kriminalisztiki. 1962. 3. sz.; *Mohácsi Gyula:* Következtetések és feltevések helyszíni nyomok alapján. Rendőrségi Szemle. 1959. 9. sz. Vö. még *Hmürov, A. A.:* A közvetett bizonyítékok elméletének és gyakorlatának egyes kérdései a büntető ügyek nyomozása során. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1965. 2. sz.

[4] *Balog János:* A modell valóságbizonyítási szerepe a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny. 1966. évi 8—9. sz. 445. old. A Belügyi Szemle 1966. évi 9. 8—9. sz. 445. old. A Belügyi Szemle 1966. 9. számában „A gyanú két oldala" címmel *Balogh János* szerzőtől közölt tanulmány ugyancsak a modellekkel összefüggésben tárgyalja — kiindulási pontként — az említett témát.

[5] *Horváth Imre:* A modellalkotás, mint tudományos kutatási módszer. Magyar Filozófiai Szemle. 1965. 2. sz. 161—191. old.

modell a vádirat és modell az ítélet is a büntető eljárásban.[6] E megállapításokat ama elemzések nyomán teszi, amelyek Horváth Imre idézett cikkében idevonatkozólag olvashatók. Ezek szerint: „A »modell« alatt teljes általánosságban a való világ valamely adott jelenségének, állapotának többé-kevésbé hű mását értjük, amely szintén az anyagi világ meghatározott része. A »modellalkotás« pedig olyan emberi tevékenység, amely a világ két vagy több jelensége között bizonyos vonatkozásban megfelelőséget állapít meg, illetve ilyen, egymásnak megfelelő jelenségeket, objektumokat hoz létre."[7]

A most idézettek alapján mondja tehát Balog, hogy a gyanú, a vádirat és az ítélet modellek a hatóság tagjainak tudatában a bűncselekményről. Ehhez a véleményhez különösebb hozzátennivaló nem volna, ha megvilágítást nyerne, mi az értelme, gyakorlati célja vagy elméleti haszna a nyomozásbeli verziók — továbbá a vádirat és az ítélet — modellekként való kezelésének. Balog tanulmányának 1-es alcíme (A verzió mint hipotézis és mint modell a nyomozásbeli bizonyításban) e probléma kifejtésére enged következtetni, ám erre nem kerül sor. Csupán az említett *terminológiai* változtatásnak többszöri leszögezése történik meg („A nyomozó hatóság a hipotézisek felállításakor — a modellek kidolgozásakor —" stb.; „... a hipotézis — illetve maga a modell —" stb.; „A verzió ismeretelméleti és logikai modell olyan értelemben, hogy ... a jogalkalmazó a verzióban logikailag felépíti a bűncselekmény valamennyi jogilag és kriminalisztikailag lényeges mozzanatát és összefüggését.").[8]

Nem tekinthető fogalmi megvilágításnak, hanem kizárólag terminológiai helyettesítésnek az is, amikor Balog a továbbiakban a modellekről mint a bűncselekmény olyan feltételezett képeiről beszél, amelyeket a nyomozásbeli bizonyítás részben vagy egészben igazol vagy elvet. Továbbá, amikor azt állítja, hogy a modellek — nem elégséges ténybeli ismeretek alapján — logikailag konstruálják illetve reprodukálják a bűncselekménnyel kapcsolatos eseményeket.[9] Mindezt a feladatot ugyanis a nyomozásbeli verziók teljesen azonos módon teljesítik. Végül azok a megállapítások, amelyek szerint léteznek teljes modellek, illetve részmodellek s hogy az utóbbiakat a terhelt, a tanú vallomása, a helyszíni szemle és az egyéb bizonyítékok szolgáltatják, valamint, hogy az ezekben tapasztalható ellentmondásokat további bizonyítási tevékenységgel ki kell küszöbölni:[10] a modelleknek ismét olyan szerepköreit jelölik meg, amelyeket a nyomozási verziók mind ez ideig ugyancsak tökéletesen betöltöttek.

A „verzió" büntető eljárási, közelebbről nyomozási szakkifejezés, amely — elméleti síkon — megfelel a logikában ismert *feltevés (hipotézis)* fogalmának. A hipotézisek a megismerés és ehhez kapcsolódóan a logikai gondolkodás, a következtetési tevékenység fontos segítői.[11] A kriminalisztika, valamint az ismeretelmélet és a logika kapcsolódása ezen a ponton a szocialista szakirodalomban kellően kimunkált. Mindamellett az elméleti összefüggések további kutatása — mint fentebb is hangsúlyozást nyert — ezen a területen is hasznos lehet. Az azonban kérdéses, hogy egy olyan — lényegében terminológiai, legjobb esetben szimbolisztikai — továbbfejlesztés indokolt-e, amely kinyilvánítja, hogy a verziók nem — vagy nemcsak — a logikai feltevéseknek, hipotéziseknek, hanem az újabb filozófiai irodalomban ismert „modelleknek" elméleti megfelelői. Akadálya egy ilyen elméleti továbbfejlesztésnek természetesen nincs, de valószínűleg értelme sem. Horváth Imre a Balog által alapul vett cikkében igen elmélyült elemzéssel mutatja be a modellek jelentőségét és a *modellalkotást mint tudományos kutatási módszert,* mindenekelőtt a műszaki és természettudományokban. Megjegyzi azt is, hogy a társadalomtudományokban, így pl. a közgazdaságtanban is egyre nagyobb mértékben alkalmazzák a modelleket — különösen matematikai modellek formájában —, azonkívül az utóbbi időben a teológiában is.[12] Horváth Imre azonban a maga részéről kizárólag a *műszaki és természettudományok,* illetve a *matematika* összefüggéseiben vizsgálja a modellalkotás egyes időszerű tudományos problémáit. Enek során részletesen foglalkozik a modellek osztályozásával, különböző felhasználási lehetőségével és egyéb kérdésekkel.

A bűncselekmények felderítésének sokrétű szakmai munkájában jelentős szerep jut az egyéb tudományágak segítségének. Ilyen összefüggésben nem lehet kizárni, hogy eljön az idő, amikor a modell-alkotás, mint tudományos kutatási módszer — a verziókkal kapcsolatos vagy más feladatok megoldásánál — a büntető eljárásban is hasznosítható lesz. Arra azonban máris rá kell mutatni, hogy az egyes büntető eljárásokban a tényeket — noha olykor tudományos eszközökkel, de — nem a tudományos kutatás céljaira, hanem *gyakorlati célból,* az egyedi emberi magatartások büntetőjogi következményeinek elbírálása végett kell feltárni. Ez a sajátosság pedig a jövőben is meghatározza a ténymegismerő tevékenységhez igénybevehető módszereket. Mindenesetre, ha a nyomozásban a modelleknek, illetve a modell-alkotásnak egyelőre csupán annyi szerepet tudunk juttatni, amennyit Balog idevonatkozó fejtegetései sej-

[6] *Balog:* A modell stb. 445. old.
[7] *Horváth:* i. m. 161. old.
[8] *Balog:* utóbbi i. m. uo.
[9] Utóbb i. m. uo.
[10] Utóbb i. m. uo.

[11] A feltevések (hipotézisek) bő filozófiai irodalmából l.: *Fogarasi Béla:* Logika. 4. kiad. Budapest, 1958. 310. s köv. old.; *Rutkevics, M. N.:* A gyakorlat a megismerés alapja és az igazság kritériuma. Budapest, 1953. 167. old.
[12] *Horváth:* i. m. 163. old.

tetnek, el kell ismerni, hogy ez a szerep igen szerény, csaknem kizárólag terminológiai vonatkozásokra korlátozódó, s mint ilyennek, gyakorlati és elméleti haszna elenyésző. A verziók, úgyis mint szakkifejezések, úgyis mint logikai fogalmak a nyomozási munka gyakorlati céljaira egyelőre megfelelőknek látszanak, s modellekké való elkeresztelésük alighanem több zavart, mint előnyt eredményezne. Más tudományok fogalmainak, konstrukcióinak bizonyos szakterületre való átvitele nem akkor indokolt, amikor a szóban forgó szakterületen — adott esetben a nyomozási gyakorlatban és a kriminalisztikában — jól bevált „szakfogalmak" állnak rendelkezésre; hanem csakis akkor, amikor egyes szakmai problémák sokoldalúbb megvilágításához vagy mélyebb megalapozásához idegen, esetleg a filozófia körébe tartozó kategóriák segítségére van szükség. Adott esetben a nyomozási verziókkal kapcsolatban ilyen szükséghelyzet nem forog fenn. A nyomozási verziók modelleknek való elnevezésével nem a nyomozás elméletének és gyakorlatának valamely általános-elvont fogalma *konkretizálódnék,* hanem ellenkezőleg, itt már alkalmazott, konkrét szakfogalom válnék *általános-elvonttá.* Ez pedig sem a gyakorlat, sem az elmélet szempontjából nem volna elkönyvelhető nyereségnek.

E kérdéskör lezárásaként Balognak a nyomozási verziók szerepére vonatkozó néhány *egyéb* megállapításához szeretnék megjegyzéseket fűzni. Előbb idézett tanulmányában olvasható: „A nyomozás folyamatában a hipotézisekkel végzett műveletek — egyszerűen ábrázolva a folyamatot — a következők: *a)* a hipotézisek felállítása; *b)* a hipotézisek összes következményeinek levonása; *c)* egyes hipotézisek elvetése, módosítása, újak bevonása és bizonyítása."[13] A hipotézisekkel végzett műveleteknek — az általános érvényűség igényével történt — ez a megfogalmazása annyira tömör s valóban oly túlzott egyszerűséggel „ábrázolja a folyamatot", hogy már-már kétséget hagy a lényegi mondanivalót illetően is. Balog tanulmányában ezeken kívül ugyanis csupán annak leszögezésére kerül sor — ami egyébként a nyomozás gyakorlati és elméleti művelői előtt általánosan tudott —, hogy a verziókkal végzett ezek a „műveletek" a valóságban nem válnak el ilyen élesen, és hogy a verziókat a nyomozás újabb eredményeivel mindig finomítani kell, amíg csak el nem jutunk a tényekkel kapcsolatos valószínűség fokáról az igazság fokáig.

Mindenekelőtt közelebbi megvilágítást igényelne a közölt felsorolás *a)* pontja, az ti., hogyan kell a hipotéziseket *„felállítani";* továbbá a *b)* pont is, hogy ti. mit értünk a hipotézisek *összes következményeinek* levonásán, illetve, hogy mindez nem azonos-e a *c)* pontban foglaltakkal. Ez utóbbiban ugyanis egyes hipotézisek elvetéséről, módosításáról, újak bevonásáról és bizonyításáról van szó, mely műveletek összessége alighanem kimeríti az „összes következmények levonásának" a *b)* pontban írt fogalmát. A kérdések ilyen exponálása mellett, behatóbb figyelmet érdemelt volna különösen az a probléma, miben áll a hipotézisek *bizonyítása,* miután a kérdés éppen az, hogy a feltevésekkel végzett műveletekből hogyan bontakozik ki maga a bizonyítás, mint tevékenység. Ekként Balog idézett tétele ebben a részében a jogi tautológia bizonyos ismérveit hordozza. A fogalmak túlzott egyszerűsítésére való törekvésének esik áldozatul Balognak — egy másik tanulmányában olvasható — az a tétele is, amelyet — a nyomozásbeli valószínűség és bizonyosság problémakörével kapcsolatos — egyik korábbi cikkemben foglaltak megmagyarázása kapcsán fejtett ki. Eszerint: „... ahhoz, hogy egy nyomozásbeli feltevés (verzió) igaz legyen, az szükséges, hogy *a)* más verzió felmerülésének lehetősége kizárt legyen és *b)* a megmaradt egyetlen verzió bizonyított — tehát igaz — legyen."[14] Látható, hogy a *b)* pontban foglalt feltétel *azonos* a tétellel, amelynek igazolásáról szó van (hogy ti. a verzió igaz legyen).

II. A ténybeli adatokkal (bizonyítékokkal) kellően alátámasztott tényállás, amely minden más előfordulási lehetőséget kizár a bűncselekmény lényeges tényköriilményeire nézve, az adott ügyben a tényekre vonatkozó *objektív igazságot* tartalmazza. A szocialista büntető eljárásjog tudományában ma már általánosan elfogadott álláspont, hogy az egyes büntető eljárásokban — helyes ténymegismerő és bizonyító tevékenység eredményeként — el lehet jutni az objektív igazsághoz.[15] Azaz el lehet érni, hogy a bűncselekmény, mint az objektív valóság ré-

[13] *Balog:* utóbb i. m. uo.

[14] *Balog:* Bizonyítottság stb. 241. old.

[15] Az objektív igazság problémáinak rendkívül széles irodalmából 1. *filozófiai* vonatkozásban (a marxizmus—leninizmus klasszikusain kívül): *Rutkevics:* i. m. 135., 142.; *Fogarasi* i. m. 369—370.; *Schaff, A.:* A marxista—leninista igazságelmélet néhány problémája. Budapest, 1955. 11—12., 36—80., 82., 89., 106—107., 111—112.; *Molnár Erik:* Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. Budapest, 1962. 373—382. old.; *jogelméleti* vonatkozásban: *Kulcsár Kálmán:* A jogszociológia problémái. Budapest, 1960. 230. old.; *Állam- és jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. Budapest, 1965. 3. füzet 162. s köv. old. (e rész szerzője: *Szabó Imre);* büntető eljárásjogi vonatkozásban: *Cselcov, M. A.:* A szovjet büntető eljárás. Budapest, 1954. 66. old.; *Sztrogovics, M. Sz.:* Matyerialnaja isztyina i szugyebnije dokazatyelsztva v szovjetszkom ugolovnom processze. Moszkva, 1955. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat nyers fordítása 50. s köv. old.; *Bovin, A.:* Igazság az igazságszolgáltatásban. Izvesztyija 1962. február 9-i száma; *Boronyenkov, J. N.:* Az objektív igazság a büntető eljárásban. Voproszi Filozofii. 1963. 2. sz.; *Grahn, W.:* Az igazság fogalma az NDK büntető eljárásjogi irodalmában. Staat und Recht. 1965. 7. sz.; *Balog János:* Az igazság a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny, 1965. 6. sz.; *Szabó Lászlóné:* A büntető eljárási rendszer alapjai. Budapest, 1966. 46—58. old.; *Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné: A magyar büntető eljárási jog.* Egységes jegyzet (szerk.: *Király Tibor)* I. köt. Budapest, 1966. 13—19. old. (szerző: *Szabó Lászlóné);* 211—213. old. (szerző: *Barna Péter).*

sze, adekvát módon tükröződjék a hatóság tagjainak tudatában, és így fejeződjék ki az általa megállapított tényállásban. A szocialista büntető eljárásjog elvetette a burzsoá jogban korábban egyeduralkodó, de később nagyrészt ott is talajt vesztett azt a koncepciót, amely szerint az egyes bűnügyekben a bűntettek konkrét tényeivel kapcsolatban lehetetlen megvalósítani a filozófiai értelemben vett objektív igazságot, hanem csak azt lehet megkövetelni, hogy az eljáró hatóságoknak a tények feltárására irányuló tevékenysége az eljárási jog rendelkezéseivel, megállapításai pedig a logika szabályaival összhangban álljanak *(formális, jogi vagy bírósági igazság).*[16]

A szocialista jogelméletben árnyalati különbségek csupán abban a kérdésben mutatkoznak, hogy a gyakorlati jogalkalmazásban — így büntető eljárásban — megállapított objektív igazság az *abszolút* vagy *relatív* igazság erejével bír-e, illetve, hogy amennyiben abszolút igazság ereje van, az mindenben azonos-e a *filozófiai* értelemben vett abszolút igazsággal. *Szabó Imre* akadémikus álláspontja szerint ez az utóbbi teljes azonosság annálfogva sem állhat fenn, mert a büntető eljárásbeli bizonyítás közvetett bizonyítékokat, sőt valószínűségi következtetéseket is alkalmaz,[17] továbbá, mert a bűncselekmények lényeges ténykörülményeinek feltárása során a tények meg- vagy meg nem történtére vonatkozólag nem az összes *lehetséges,* hanem csak a — gyakorlati céljaira — feltétlenül *szükséges* következtetési változatokat meríti ki.[18] Ugyanakkor Szabó Imre hangsúlyozza, hogy az abszolút igazságnak a büntető eljárásban megjelenő ez a sajátos formája miben sem érinti azt a felismerést, hogy a — helyes bizonyítás eredményeként megállapított — tényállásban megtestesülő igazságnak objektív jellege van.[19] Részben ebben az összefüggésben, de a büntető eljárásjog nézőpontjából *Szabó Lászlóné* azt az álláspontját fejti ki, hogy a büntető eljárásban feltárt objektív igazság abszolút jellegének kérdését nem lehet a konkrét ügyben hozott határozat elemzésénél megrekedve eldönteni. A konkrét ügyben feltárt igazság filozófiai értelemben csak *az ügy egyes mozzanataihoz* képest tekinthető abszolút igazságnak, a büntetőjogi norma *társadalmi tartalma* szempontjából azonban relatív igazság, részigazság. Az abszolút igazság erejével csak a büntetőjogi norma társadalmi tartalma bír adott pillanatban, de ez maga is szakadatlanul változik, fejlődik a társadalom fejlődésének a törvényszerűségei alapján.[20]

Ezek az irodalmi állásfoglalások, igen meggyőzően, arra hívják fel a figyelmet, hogy bár az objektív igazság — a dialektikus ismeretelmélet elveit és módszereit felhasználó, helyes bizonyítási tevékenység eredményeként — elérhető és megvalósítása a szocialista törvényesség követelménye is a büntető eljárásban, mégis az egyedi ügyekben való megjelenésének sajátosságait és a társadalom egésze fejlődésének törvényszerűségeivel való összefüggéseit állandóan tovább kell kutatni és elemezni. Ebből folyóan indokolt és hasznos minden olyan tudományos erőfeszítés, amely az objektív igazság problémakörének bármely vonatkozásában a gyakorlati munka jobb, eredményesebb és tudatosabb végzésének előmozdításán fáradozik.

Mint e problematika tágabb témakörébe eső nézetek, érdemelnek figyelmet az újabb hazai büntető eljárásjogi irodalomban Balog Jánosnak a jogalkalmazói *belső meggyőződést* érintő fejtegetései. Ezek — ha nem is teljesen egyértelműen — oda konkludálnak, hogy a büntető eljárásban az objektív igazság elérésére szolgáló ténymegismerési és bizonyítási tevékenység eredményének végső összegezésénél a hatóság tagjai belső meggyőződésének semmi szerepe nincs. Balog idevágó megállapításai közül a legfontosabbak a következők: „A jogalkalmazó, tehát a bíró vagy nyomozó benső meggyőződése nem azonos az objektív igazsággal. Ellenben a büntetőjogi megismerés — az objektív igazság megismerése — tükröződik a meggyőződésen keresztül. Ez lényegében pszichikus folyamat, ami a szubjektumban megy végbe a megismerés folyamatában. Ha a megismerés az objektív igazságokból táplálkozik és a jogalkalmazó meggyőződésévé válik, az egyidejűleg objektív és szubjektív is."[21] Más helyen: amikor a jogalkalmazó a rendelkezésre álló bizonyítékokból a logika törvénye szerint következtet a bűntett elkövetésére és az elkövető bűnösségére, „nem a benső meggyőződésnek tartalmát képező következtetéseket fejezi ki például a bírói ítéletben, hanem a bizonyítékok értékeléséből levont következtetéseket. E következtetések fejezik ki az igazságot. E következtetések azonban tényeken alapulnak".[22] Ismét más helyen, bírálva egy korábbi tanulmányomban idevonatkozóan kifejtetteket, Balog megállapítja, hogy miután „pl. az ártatlanság vélelmének az érvényesülését meg-

[16] A „jogi", „bírósági" igazság burzsoá koncepciójának bírálatát l.: *Sztrogovics:* Matyerialnaja isztyina stb. Ford. 28. s köv. old.; *Schaff:* i. m. 69., 76., 79. old.; *Állam- és jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. Budapest, 1959. 220. old. (e rész szerzője: *Kulcsár Kálmán*); *Állam- és jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. Budapest, 1965. 3. füzet, 163. old. (e rész szerzője: *Szabó Imre*).

[17] *Szabó Imre:* A szocialista jog. Budapest, 1963. 312—313. old.; *uő.: Állam- és jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. Budapest, 1965. 3. füzet 164. old.

[18] *Szabó Imre:* A szocialista jog uo.

[19] *Szabó Imre:* A szocialista jog uo.; *uő.:* utóbb id. áll.- és jogelm. jzet 164. old.

[20] L. e fejtegetéseket *Szabó Lászlónétól:* id. btő elj. jzet 15—16. old; továbbá *uő.:* A büntető eljárási rendszer stb. 52—54. old. Meg kell jegyezni, hogy Szabó Lászlóné elvi elhatárolás nélkül tárgyalja a tények valóságára vonatkozó megállapítás „igazságát", valamint a konkrét büntetőügy érdemi elbírálásával kapcsolatos „igazságosság" kérdését. „Ez azonban más dolog" — amint az utóbbiról Szabó Imre is megállapítja (utóbb id. áll- és jogelm. jzet 162. old.).

[21] *Balog:* Az igazság stb. 266. old. 4. sz. jegyzet.

[22] *Balog:* utóbb i. m. 266—267. old.

kívánja a jogalkalmazásban a törvény, . . . ki kell zárnunk a jogalkalmazó »belső meggyőződését«, mint szubjektívet, hiszen ez pszichikai folyamat jellegénél fogva eleve befolyásolná a bírót abban, hogy a bizonyítékokat a maguk objektivitásában értékelje".[23]

Balog most ismertetett nézeteivel kapcsolatban mindenekelőtt le kell szögezni azt, hogy jelenleg már nemcsak a szocialista, de a burzsoá jogban sem létezik olyan felfogás, amely szerint a jogalkalmazó belső meggyőződése *azonos* az objektív igazsággal. A napóleoni büntető eljárásjogi kódex 342. §-a értelmében az esküdtek a tényállással kapcsolatban valóban csupán arra az egy kérdésre válaszoltak, hogy belsőleg meg vannak-e győződve („avez-vous une conviction intime"?); de ezt a felfogást már a burzsoá jogfejlődés is régen túlhaladta akkor, amikor a *teljesen szabad* bizonyítási rendszer helyébe a *nem teljesen szabad (vegyes)* bizonyítási rendszert vezette be, ahol is a belső bírói meggyőződést a bizonyítási tevékenység eredményével és az észszerű gondolkodás szabályaival összhangban kell kialakítani.[24]

A szocialista büntető eljárásjog tudományában és a szocialista jogelméletben is *általánosan elfogadott* álláspont, hogy a bűncselekmény tényeivel kapcsolatban feltárt objektív igazság a bizonyítás anyagán és az abból fakadó belső meggyőződésen nyugszik.[25] A jogalkalmazó belső meggyőződésének elsősorban a *bizonyítékok mérlegelésénél* van jelentős szerepe. A bizonyítás ugyanis részben szakmai-tapasztalati, részben logikai-gondolati (következtetési és egyéb) műveletekből álló tevékenység, amelynek eredményét összegezni sajátos értékelő munka nélkül nem is lehetséges. Bővebb indokolást e helyütt nem igényel, hogy a bizonyítási anyag bizonyító erejének e végső elemzésénél — a konkrét ügy- és tényismereten kívül — milyen fontos szerepe van a jogalkalmazó általános élet- és szakmai tapasztalatának, műveltségének, világnézetének, erkölcsi felfogásának, vérmérsékletének, jellemének, mindezekből tevődő *erkölcsi, jogi, társadalmi tudatának.* Ezek mind hatnak a bizonyítékkal támogatott tények valóságáról vagy valótlanságáról kialakított belső meggyőződésére.[26]

A belső meggyőződés természetesen mindenkor csak a bizonyítékoknak egyenként és összességükben való értékelése eredményeként alakul ki, és maga nem pótolhatja ezt a mérlegelő tevékenységet. Az ily módon létrejövő — a bizonyítási anyagon, mint *objektív adottságon* nyugvó és a hozzátapadó belső meggyőződésből levont — végső ténybeli következtetés a tárgyi valóság adekvát képét tükrözi a jogalkalmazó tudatában.

A jogalkalmazó belső meggyőződését kirekeszteni az objektív igazság megállapításához vezető útból — Balog álláspontjával ellentétben — már csak azért sem lehet, mert a büntetőjogi ténymegismerés, mint általában minden emberi megismerés, *az objektum és a szubjektum dialektikus egysége;* elképzelhetetlen bárminemű megismerés a megismerő alany feltételezése nélkül. A belső meggyőződés szubjektív fogalom ugyan, de olyan, amely a megismerés objektív oldalától elválaszthatatlan, azzal természetes egységet alkot. Szubjektív a megismerő alany, de objektív a valóság, amely a megismerés tárgya és objektív kérdés a megismerésnek a valósággal való meg- vagy meg nem egyezése is.[27] A mechanikus materializmusnak egyoldalúan „tárgyiasított", hibás ismeretelméletét már *Marx* is élesen bírálta: „Minden eddigi materializmusnak — Feuerbach materializmusát is beleértve — az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzéki világot csak az objektum vagy a szemlélet alakjában fogja fel; nem pedig mint emberi érzéki tevékenységet, gyakorlatot: nem szubjektíven."[28]

Mindamellett Balog — a fentebbi idézetekből kitetszően, bizonyos önellentmondással — elismeri a belső meggyőződés szerepét annyiban, hogy az objektív igazság megismerése *tükröződik* a meggyőződésen keresztül és hogy az objektív igazságokból táplálkozó jogalkalmazói meggyőződés egyidejűleg objektív és szubjektív is. Ámde mindezzel egyúttal azt is elismerte, hogy a belső meggyőződésnek szerepe van a bizonyítékok értékelésén nyugvó objektív igazság kialakításánál a büntető eljárásban. Az a további megállapítása ugyanis, hogy a jogalkalmazó az érdemi állásfoglalása során nem a belső meggyőződésének tartalmát alkotó következtetéseket fejezi ki, hanem azokat, amelyeket a bizonyítékok értékeléséből levon, *hibás szembeállításon* nyugszik. A fentiekből már kitűnt, hogy e kettő nem ellentétben van egymással, hanem a tényleges helyzet éppen az, hogy a jogalkalmazó a bizonyítékok értékelése nyomán alakítja ki belső meggyőződését. Ezzel kapcsolatban maga Balog idézi *Rubinsteint,* aki rámutatott: „Az objektív igazság csak úgy lesz hatékonnyá, ha az ember meggyőződésévé válik; az objektív igazság csak a szubjektumon . . . keresz-

[23] *Balog:* Bizonyítottság stb. 241. old. 4. sz. jegyzet.

[24] L. ezekre legújabban, átfogóan: id. *bő elj. jzet* 228—230. old. (e rész szerzője: *Barna Péter).*

[25] A belső meggyőződésre l. legújabban, sokoldalúan: id. *bő elj. jzet* 230., 233—238. old.; utóbb id. *áll.- és jogelm. jzet* 164—166.old.; azonkívül: *Sztrogovics:* Matyerialnaja isztyina stb. Ford. 82. s köv. old.; *Uljanova, L. T.:* Ocenka dokazatyelsztv szudom pervoj insztancii. Moszkva, 1959. OKrI. nyers fordítás 113. s köv. old.; *Kucova, E. F.:* A szovjet kasszáció, mint az igazságszolgáltatás törvényességének biztosítéka. Budapest, 1960. 133., 137. old.

[26] A jogtudat szocialista felfogására l. legújabban: *Kulcsár Kálmán—Szotáczki Mihály:* Állam- és jogelmélet. Kiegészítő kari jegyzet. Budapest, 1966. 73—75. old.; utóbb id. *áll.- és jogelm. jzet* 164—166. old.; *Szabó Imre:* Társadalom és jog, Budapest, 1964. 107—112. old. (a társadalmi tudattal összefüggésben).

[27] A megismerési folyamat e filozófiai vonatkozásaira l.: *Schaff:* i. m. 37. old.

[28] *Marx K.:* Tézisek Feuerbachról. Marx—Engels válogatott művek. Budapest, 1949. II. köt. 399. old.

tül megy át a gyakorlatban az emberek életébe. Az . . . igazság, miután az emberek meggyőződésévé vált, objektív *is*, szubjektív *is*."[29]

De talán Balog nem is a jogalkalmazó belső meggyőződésének ilyen helyesen felfogott koncepciója ellen harcol, hanem olyan téves nézetek ellen, amelyek szerint az igazság fogalma *azonos* a jogalkalmazó belső meggyőződésével a büntető eljárásban. Ilyen nézetek azonban a jelenlegi szocialista szakirodalomban egyáltalán nem találhatók és a múltban is alig fordultak elő ezzel a teljes egyoldalúsággal. Ilyenként csupán *Cselcov* régebbi felfogása értékelhető,[30] de már *Sztrogovics*, sőt még *Visinszkij* sem állított olyasmit, amit Balog az általa közölt idézetekben nekik tulajdonít. Sztrogovics — az idézetek szerint — csak annyit mondott, hogy az objektív igazság akkor tekinthető megállapítottnak, ha a bíróság arról meggyőződött.[31] Visinszkij pedig azt, hogy a belső meggyőződés a bíróság által megvizsgált tények, körülmények alapján alakul ki és a bíróság a belső meggyőződése alapján — a bizonyítási eljárás során megállapított tényekre támaszkodva — jut el arra a következtetésre, hogy mi igaz és mi nem.[32] Nincs tehát szó arról, hogy ezek a szerzők az objektív igazságot azonosítanák a bíró belső meggyőződésével. Mindamellett Visinszkijnek a belső meggyőződés szerepéről — mint a perbeli bizonyítás más fontos alapkérdéseiről is — voltak szubjektivista túlzásai, ezek azonban azóta megfelelő bírálatban részesültek.[33] A belső meggyőződés valódi rendeltetésével kapcsolatban természetesen a további elméleti finomításnak helye lehet; azonban semmiesetre sem abban a kategorikus elutasító értelemben, hogy a büntető eljárásban az objektív igazság végső megállapításánál a bizonyítékokra és azok értékelésére alapított jogalkalmazói belső meggyőződésnek semmi szerepe nincs. Nem száműzni kell az eljárásjog elméletéből és gyakorlatából a jogalkalmazó belső meggyőződését, hanem — megtisztítva a múltban előfordult torzításoktól — *megfelelő helyére állítani*, hogy igazi szerepét — a szervesen hozzátartozó szocialista jogtudattal együtt — betölthesse a jogalkalmazásban és ezen belül a ténymegállapítói tevékenységben.

A belső meggyőződésnek a jogalkalmazás, közelebbről a bizonyítás és a ténymegállapítás köréből való kirekesztésére annál kevésbé kerülhet sor, mert szerepéről a szocialista büntető eljárásjogok tételes szabályai kifejezetten rendelkeznek. Így a *Be.* 223. §-a kimondja: „A bíróság ítéletét kizárólag a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokra alapíthatja, a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el." Az 1958. évi szovjet büntető eljárási *alapelvek* 17. cikke nemcsak a bíró, hanem a büntető eljárást lefolytató többi hatóság számára is előírja: „A bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó az ügy összes körülményeinek a maguk összességében vett sokoldalú, teljes és tárgyilagos vizsgálata alapján kialakult belső meggyőződésük szerint, a törvényt és a szocialista jogtudatukat követve értékelik a bizonyítékokat."[34] Az alapelvekkel teljesen összhangban rendelkezik az 1961. január 1. óta hatályos új *szovjet-orosz* büntető eljárási törvénykönyv 71. cikke: „A bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó a bizonyítékokat a törvénytől és szocialista jogtudatuktól vezettetve, az ügy összes körülményeinek a maguk összességében vett teljes és tárgyilagos vizsgálata alapján kialakult belső meggyőződésük szerint értékelik."[35]

A most tárgyalt kérdéssel függ össze Balognak a bizonyítékok végső értékelésénél, illetve az objektív igazság megállapításánál szerepet játszó és az irodalomban általánosan használatos *hiteltérdemlőség, bizonyosság* fogalmaival szemben elfoglalt elutasító álláspontja. Balog azt fejtegeti, hogy a hiteltérdemlőség és a bizonyosság nem a valóság és az azt tükröző logikai modell — a visszatükrözött kép — viszonyát fejezi ki, hanem a logikai modell és a megismerő viszonyát. Ezért ezek a fogalmak, mint pszichikus viszonyulások, félrevezethetik a jogalkalmazót, hogy esetleg érzései alapján döntse el azt, mi igaz és mi nem a büntető eljárásban.[36] Másrészt Balog lehetőnek tartja, hogy az igazságról kialakított szubjektív meggyőződés meglegyen a jogalkalmazóban, de hangsúlyozza, hogy ennek a meggyőződésnek alapján még senkit sem szabad elítélni. Egyetért Sztrogoviccsal, amikor a jogi vagy bírósági igazság fogalmát elutasítja, de megrója, hogy a hiteltérdemlőség és a bizonyosság kategóriáinak alkalmazásával akaratlanul is a jogi, bírósági igazság fogalmát tételezi a szocialista büntető eljárási jogban.[37]

A szocialista büntető eljárásjog elméletében alig okoz problémát, hogy a hiteltérdemlőség

[29] *Rubinstein, Sz. L.:* Lét és tudat. Budapest, 1962. 72—73. old. (id. *Balog:* Az igazság stb. 266—267. old. 4. sz. jegyzet).

[30] Id. *Balog:* Az igazság stb. 266. old.

[31] *Sztrogovics:* Matyerialnaja isztyina stb. OKrI. ford. 125. old. (id. *Balog:* Az igazság stb. 266. old.)

[32] *Visinszkij, A. J.:* A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Budapest, 1952. 201. old. (id. *Balog:* Az igazság stb. 266. old.).

[33] A Visinszkij idevonatkozó nézeteit ért bírálatok körül l.: *Viktorov, B. A.:* A szovjet büntető eljárás néhány tételének bírálatáról. Jogtudományi Közlöny. 1958. 6. sz.; *Vinberg, A.—Kocsarov, C.— Minykovszkij, G.:* Visinszkij bűnös „teóriái" ellen a szovjet büntető eljárásban. Szocialisztics eszkaja Zakonnoszt. 1962. 3. sz.; *Bovin:* i. m.; *Szabó Lászlóné:* Dogmatizmus a büntető eljárásjog tudományában. II. Jogtudományi Közlöny, 1964. 3. sz. 3. pont; *uő.:* A büntető eljárási rendszer stb. 46—53.; 58—62. old.; id. *bő elj. jzet.* 13—15. old.

[34] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Budapest, 1959. 47—48. old.

[35] Az OSZSZSZK. büntető törvénykönyve, büntető eljárási törvénykönyve és bírósági szervezeti törvénye, Budapest, 1961. 169—170. old.

[36] *Balog:* A modell stb. 447. old.

[37] *Balog: utóbb* i. m. uo.

és a bizonyosság milyen tényleges szerepet játszanak a bizonyítás, illetve a tényállás objektíve igaz megállapításának folyamatában.[38] Erre tekintettel csak arra szükséges rámutatni, hogy Balognak a hiteltérdemlőség és bizonyosság kategóriáival szemben elfoglalt elutasító álláspontja a belső meggyőződéssel kapcsolatos hibás felfogásának a folyománya. Ha ezek szubjektív jellegű kategóriák is a büntető eljárásbeli bizonyításban és az objektív igazság megállapítására irányuló tevékenységben, nem szükségképpen kell azokat „szubjektivista" értelemben felfogni; az ilyen nézetek helytelenségét Sztrogovics ismert monográfiájában kimutatta.[39] Ezért a tények megismerésében a hiteltérdemlőség és a bizonyosság kategóriáinak *éppúgy létjogosultságuk* van, mint a jogalkalmazó belső meggyőződésének, amely, mint a kifejtettekből is kitűnik, szervesen hozzájuk kapcsolódó fogalom. Ismételten hangsúlyozni kell: mindennemű megismerés, így a büntető eljárásbeli ténymegismerés és bizonyítás körében is a valóság és a megismerő alapvető viszonyáról van szó; a kiinduló pont mindig a valóság, a tények, de maga a megismerő tevékenység és annak eredménye is a megismerés tárgyának és alanyának dialektikus egysége. A megismerés eredménye, ha a megismerő tevékenység helyes volt, a valóság adekvát tükröződése a tudatban. A hiteltérdemlőség és a bizonyosság, miként lényegében a belső meggyőződés is, nem más, mint a jogalkalmazó olyan tudati állásfoglalása az ügy ténykérdéseivel kapcsolatban, amely állásfoglalás az ügyben feltárt lényeges *tényeken* és a rájuk vonatkozó *bizonyítékok* összességükben történt értékelésén (mérlegelésén) alapszik.

III. A büntető eljárásbeli bizonyítás elméletének alapvető kérdése, hogy a megismerés helyességét, az eljárásban feltárt tények valóságát végső fokon mi igazolja. Valóban objektív-e az az igazság, amit a jogalkalmazó ilyenként megállapít, más szavakkal: *az objektív igazságnak mi a kritériuma* a büntető eljárásban. Erre a kérdésre a kiindulást és egyben a végső választ is a dialektikus materializmus ismeretelméletében kell keresni. Már a marxizmus klasszikusai kimutatták, hogy az igazság kritériuma a megismerésben a *gyakorlat.*[40] A megismerés a gyakorlatból indul ki, a gyakorlat igényei váltják ki magát a megismerés folyamatát; ennélfogva a megismerési folyamatban kialakított és a megismerés eredményében összegezett tudati kép objektíve igaz voltáról egyedül a megismerés eredményének a gyakorlatban való újbóli alkalmazásával lehet meggyőződni.[41] Mindebből azonban nem következik, hogy a gyakorlatnak a megismerés eredményét igazoló vagy elvető ez a szerepe, vagyis a gyakorlat mint igazság-kritérium *azonos módon* érvényesül a valóság megismerésének bármely területén. A mellett a gyakorlat nem *minden* megismerést, *minden vonatkozásban* és *teljesen* képes igazolni, hanem csakis az ismeretek meghatározott-konkrét összefüggéseit. Lenin hangsúlyozta: „A legegyszerűbb induktív úton nyert legegyszerűbb igazság sohasem teljes, mert a tapasztalat sohasem befejezett."[42] A marxista filozófiában a gyakorlat igazoló szerepének erre a sajátosságára mások is rámutattak.[43] Így, bár az ismeretelmélet általános tételéből folyóan a büntető eljárásban feltárt igazság helytállóságát is csak a gyakorlat döntheti el, mégis az egyes büntető eljárásokban eléggé nehéz a gyakorlatnak, mint igazság-kritériumnak konkrétan érvényesülő szerepét igazolni.

Egy más helyen már kifejtett ezt az utóbbi álláspontomat[44] Balog általánosságnak tartja és úgy véli, hogy a gyakorlat e szerepe különös jelentőségének hangoztatása helyett „ki kell mutatni, hogy *a jogban sincs más eszköz az igazság megállapítására, csak a gyakorlat.*"[45] Megállapítja, hogy a gyakorlatot mint igazság-kritériumot a szocialista büntető eljárásban ma már általánosan elismerik. Ennek igazolására idéz egy hazai és egy szovjet szerzőt, akiknek azt az álláspontját, amelyben a gyakorlatnak, mint a büntető eljárásban is érvényes igazság-kritériumnak a tényét leszögezik, alapvetően helyesnek ismerve fel,[46] kifogásolja az e kérdésben általam tett részmegállapítások nem teljesen egyértelmű voltát. Így alkalmazhatatlannak tartja a büntető eljárásban a gyakorlatnak részemről kifejtett azt a fogalmát, amely szerint: „... a gyakorlat szerepét nem szabad *egyszerűsítve* értelmezni ... Teljesen tág értelemben kell használni a gyakorlatot ... A gyakorlat e tág fogalmában bennefoglaltatnak az *ember összes szellemi és fizikai erőfeszítései* a valóság jelenségeinek megváltoztatására." Továbbá: „... a gyakorlat mint az igazság kritériuma: a bíróság egész tapasztalati és gondolkodási ténykedéséből, megismerő tevékenysége valamennyi elemeinek *összességéből* áll."[47]

---

[38] L. ezekre újabban: id. *btő elj. jzet.* 212. old.; azonkívül: *Sztrogovics, M. Sz.:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Budapest, 1951. 86. s köv. old.

[39] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság stb. 104. s köv. old.

[40] „Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg, nem az elmélet kérdése, hanem gyakorlati kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igaz voltát ... bebizonyítania." (*Marx:* Tézisek stb. i. m. uo.)

[41] Vö. *A marxista filozófia* stb. 352—353. old.; *Fogarasi:* i. m. 374—376., 379—380.; *Molnár:* i. m. 431. s köv.; *Andrejeva, J. D.* (szerk.): Praktika-kriterij isztyinü v nauke. Moszkva, 1960.

[42] *Lenin, V. I.:* Filozófiai füzetek. Budapest, 1954. 155. old. A gyakorlat mint igazságkritérium sajátosságaira a büntető eljárásban l.: *Sztrogovics:* Matyerialnaja isztyina stb. Ford. 41—54., 56. old.; *Kucova:* i. m. 141. old.

[43] Vö. *Molnár:* i. m. 382. s köv. old.

[44] *Cséka Ervin:* A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1963. 970—971. old.

[45] *Balog:* A modell stb. 447. old.

[46] *Balog:* utóbb i. m. uo.

[47] *Balog:* utóbb i. m. 448. old.

Balog idézéseiből nem tűnik ki, hogy én a gyakorlatnak a most ismertetett általános, de bizonyos fokig a büntető eljárásban is hasznosítható fogalmát és szerepét jelentős — általam idézett — marxista elméleti munkák vonatkozó elemzéseire[48] támaszkodva tárgyaltam. Nem tűnik ki az sem, hogy pl. a nyomozási kísérletre, mint a gyakorlat közvetlen érvényesülési lehetőségére mutattam rá a büntető eljárásbeli bizonyításban,[49] valamint, hogy a gyakorlatnak a bizonyítási tevékenységben menetközben érvényesülő szerepét is igyekeztem feltárni.[50] Végül azok a megfogalmazásaim, amelyeket Balog leginkább kifogásol (az ember összes szellemi és fizikai erőfeszítései a valóság jelenségeinek megváltoztatására, mint a gyakorlat legtágabb fogalma; továbbá: a bíróság egész tapasztalati és gondolkodási, megismerő tevékenysége elemeinek összessége), egyrészt olyanok, amelyek a gyakorlat általános ismeretelméleti fogalmában a marxista filozófiában általában használatosak,[51] másrészt: ezeknek a büntető eljárásban létező sajátos érvényesülési módjaként a már fentebb említett lehetőségeket kívántam felsorakoztatni.

Vannak olyan nézetek is,[52] amelyek szerint a gyakorlatot, mint igazság-kritériumot a büntető eljárásban nem lehet alkalmazni (mivel a bűncselekmény múltban végbement és kísérletileg nem rekonstruálható társadalmi jelenség). Tény az is, hogy általában ezzel a fontos problémával a szocialista büntető eljárásjog irodalmában sajnálatosan keveset foglalkoznak. Ezért is érdeklődésre tarthat számot minden olyan kísérlet, amely hozzá kíván járulni a gyakorlat, mint igazság-kritérium konkrétan érvényesülő szerepe igazolásához a büntető eljárásban. Balog is erre törekszik már többször idézett tanulmányában. Kiinduló pontja az irodalomban nagy egyöntetűséggel vallott az a tétel, hogy a büntető eljárásban a gyakorlatnak az a köznapi értelmezése nem valósítható meg, hogy a bűncselekményt kísérleti úton reprodukáljuk.[53] Leszögezi, hogy a gyakorlat a jogban, mint igazság-kritérium, sajátosan jelentkezik. E sajátosság kimutatására ismét a *modellalkotás* konstrukciójához folyamodik. Ennek során azt mondja, hogy a jogalkalmazó nem a valóságot, hanem a valóság logikai modelljét reprodukálja. „Pontosabban: csak alapvetően logikai modell ez, mert pl. egy fegyverrel végzett próbalövés megint csak modell, de nem logikai, hanem ontológiai modell. Vagy a helyszíni szemle is reprodukálhatja a bűncselekmény lefolyását, de ez sem egyszerűen logikai aktus."[54] Ezután elismerve, hogy „az eddigiek" még túl általános megállapítások, úgy véli: „Szükségesnek látszik megvizsgálni a büntetőeljárásjogi megismerésben használatos modellek minőségét egy bizonyos formai osztályozásban."[55]

Noha a minőség megvizsgálása előtt talán célszerűbb lett volna előbb kimutatni, hogy használatosak-e egyáltalán a büntető eljárásjogi megismerésben modellek és ha igen, milyen formában —, Balog ezt mellőzi. Ehelyett a bűncselekményről kialakult képek fajtái között gnoszeológiai, logikai és ontológiai modellek szerint különböztet. Itt nem bocsátkozhatunk Balognak *a modellek osztályozását* nyújtó fejtegetései ismertetésébe — ezekben Horváth Imre már idézett tanulmányára hivatkozik és támaszkodik —,[56] csupán megjegyezzük, hogy az osztályozás összegezéseként nem teljesen világos megállapításai is vannak. A Horváth Imre analóg okfejtésén alapuló ezek a tételek még többékevésbé szemléltetők: „A bűncselekményről kialakított kép (modell) *gnoszeológiai modell* — legalábbis alapvető minőségét tekintve — (gnoszeológiai modell az objektív reális és szubjektív képe közötti »rokonsági« viszony)." Továbbá: „A bűncselekményről kialakult kép *logikai modellje* a törvényi tényállás (logikai modell két szubjektív tükörkép között fennálló »rokonsági« viszony)." Azt is leszögezi, hogy a nyomozásban felhasznált kísérletek a valóság *ontológiai modelljét* adják. („Az ontológiai modell két objektív reális dolog között fennálló »rokonsági« viszony.")[57] De már az érthetőség rovására menően, túlzottan tömör a következő megállapítása: „A terhelt és a tanúk vallomása pedig — amelyek a valóság gnoszeológiai modelljei — a bűncselekmény logikai modelljét adja." Hasonlóképpen ez is: „A bűncselekményről kialakult kép tehát »nyomozati jelentés, vádirat, ítélet indokolása«, amennyiben még nem tartalmazza egybevetését a törvényi tényállással (a minősítést), lényegében a bűncselekmény gnoszeológiai modellje, amely azonban ontológiai, gnoszeológiai és logikai modellekből áll össze."[58]

A modellek osztályozásának ilyetén elvégzése után — amellyel kapcsolatos fejtegetések igen nehezen hozhatók összefüggésbe a tárgygyal: a gyakorlattal mint igazság-kritériummal a büntető eljárásban —, Balog váratlanul rátér a büntető eljárásbeli bizonyítás feladatának ismertetésére. Azt mondja, hogy *„a bizonyítás feladata kettős:* bizonyítani, hogy valamilyen konkrét emberi magatartás megvalósult és bizonyítani arról az emberi magatartásról, hogy kimerít bizonyos törvényi tényállást." A későbbi

[48] *Rutkevics:* i. m. 39—41., 135., 142., 159—167.; *Schaff:* i. m. 50—56., 122—126., 134., 137., 140—143. old. (id. értekezés 971., 1005—1006. old. 125—126. sz. jzet.)

[49] Id. értekezés 971. old.

[50] Id. értekezés 973. old.

[51] *Rutkevics:* i. m. 162., 167—168.; *Schaff:* i. m. 140. old.

[52] Ezek ismertetését l.: id. értekezés 1006—1007. old.

[53] *Balog:* A modell stb. 448. old.

[54] *Balog:* utóbb i. m. 448—449. old.

[55] *Balog:* utóbb i. m. 449. old.

[56] *Horváth:* i. m. 166. old. (id. *Balog:* utóbb i. m. 449. old.)

[57] Valamennyi id. *Balog:* utóbb i. m. 449. old.

[58] Mindkét id. *Balog:* utóbb i. m. uo.

elemzés során Balog a most idézetteket már nem a bizonyítás feladataként, hanem a bizonyítás első, illetve második *formája*-ként tünteti fel. Ezt követően pedig azt a — meglehetősen széles problematikát felölelő — kérdést, hogy mit jelent bizonyítani valamely konkrét emberi magatartás megvalósulását, akként taglalja, hogy előrebocsátja: „Ami a bizonyítás első formájáról elmondható, az a következő:"[59] Ha ezután figyelmesen elolvassuk mindazt, amit Balog „ami elmondható" summázással a büntető eljárás e központi kérdéséről (a konkrét emberi magatartás megvalósulásának bizonyításáról) a későbbiekben kifejt, megállapíthatjuk, hogy ez azért *jóval kevesebb* annál, mint amennyi „elmondhatót" a jelenkori és régebbi, szocialista és nem szocialista szerzők nagyszámú műveiben erről a témakörről találhatunk. Ez a kérdéskomplexus ugyanis nem más, mint a büntető eljárásbeli bizonyítás tana a maga szerteágazó elméleti és gyakorlati problematikájával. Másrészt: Balognak a bizonyítás feladatáról (vagy „formájáról"), közelebbről: a konkrét emberi magatartás megvalósulásának bizonyításáról szóló fejtegetései — különös módon — viszont *túl terjedelmesek* ahhoz, ha meggondoljuk, hogy itt nem erről, hanem az általa exponált fő kérdés megoldásáról volna szó, ti.: a gyakorlat, mint igazság-kritérium szerepének igazolásáról a büntető eljárásban.

Végül is Balog ez utóbbira a következő gondolatmenet útján tesz kísérletet. A büntető eljárásbeli bizonyítás feladataként (konkrét emberi magatartás megvalósulásának bizonyítása) — e meglehetősen átfogó jellegű témakör nagy leszűkítésével — csaknem *kizárólag a nyomok* feltárásával, értékelésével stb. kapcsolatos tevékenységet elemzi néhány mondatban. Mindezt ismét oly módon, hogy e tevékenység jellemzéséül gnoszeológiai modellekről, illetve a nyomozati kísérletek kapcsán ontológiai modellekről, továbbá ezek egybevetésének, ellentmondásaik feltárásának és kiküszöbölésének kötelezettségéről emlékezik meg, valamint arról, hogy ezeket a modelleket a vallomásokból kialakított és ellentmondásaiktól ugyancsak megtisztított logikai modellekkel is össze kell vetni.[60] Ezután leszögezi: „Mint látható, a bűncselekményről kialakított kép — éppen ezért, mert általában már lezárult, elmúlt cselekmény megismeréséről van szó —, a valóságnak nem közvetlen megismerésére épül. Ami közvetlen kapcsolat itt kialakul*hat* (kiemelés tőlem — Cs. E.), az a »nyomok« területe."[61]

Annak megállapítása után, hogy a vallomások, kísérletek csak tükrözői a közvetlen valóságnak s így a velük kapcsolatos megismerés *főleg* (kiemelés tőlem — Cs. E.) logikai tevékenység eredménye,[62] Balog az alábbi konklúzióra jut: „Amikor azt állítjuk, hogy ez a modell, az így kialakított modell megismerésünk próbaköve, akkor ezzel azt állítottuk, hogy a megismerés eme sajátos területén a gyakorlat *köznapi* értelmében nem valósítható meg — s ebben teljes mértékben igazuk van az e kérdésben szkeptikus elméleti szerzőknek —, de tudományos értelemben igen. Minden kísérlet, amelyben természeti folyamatokat kell megismételni, lényegében maga sem más, mint a valóság modellje, méghozzá ontológiai modellje. Ha a modell és a valóság »rokonsága« így kiderül, akkor ismeretünk igaz."[63] Végül megjegyzi, hogy a bűncselekményről alkotott hipotézisek bizonyításánál is egy adekvát modell az ismereteink próbaköve. Ennek alátámasztásaként és példájaként idézetekben utal Leninnek a Tőkével kapcsolatos elemzésére, ahol Marx materialista történetfelfogásáról Lenin kimutatta, hogy azt a korábbi hipotézis állapotából Marx továbbfejlesztette tudományosan bebizonyított tétellé.[64]

Ha Balognak — csaknem teljesen kimerítően ismertetett — idevonatkozó fejtegetései alapján felvetjük a kérdést, mennyiben nyert igazolást *a gyakorlat, mint igazság-kritérium* a büntető eljárásban, azt hiszem — enyhén szólva — legalábbis hiányérzete támad az olvasónak. Szerinte akkor és annyiban érvényesül a gyakorlat mint igazság-kritérium a büntető eljárásban, amikor és amennyiben a nyomozó „nyomokkal" foglalkozik és azok alapján ontológiai modelleket alakít ki. Ebben a körben ugyanis — szemben a vallomásokból és egyéb bizonyítékokból kialakítható logikai modellekkel — közvetlen megismerésről van szó s „ha a modell és a valóság rokonsága így kiderül, akkor ismeretünk igaz". Ezekkel az állításokkal kapcsolatban a következő ellenvetések tehetők:

1. Közelebbi megvilágítás hiányában nem érthető, hogyan derül ki *„így"* a modell és a valóság „rokonsága", amely egyúttal ismeretünk igaz voltát alátámasztja. Mi az ismertető jegye ennek a „rokonságnak" a valóság és a modell között?

2. A nyomokkal való foglalkozás, a „nyomok területe", kétségtelenül része a nyomozó ténymegismerő és bizonyító — gyakorlati — tevékenységének. De a nyomokkal való foglalkozással, amely maga a megismerés (gyakorlat), hogyan igazolható a megismerés eredménye, ennek igaz volta? Ily módon a megismerési tevékenység *eredményének* helyességét magával a megismerési *tevékenységgel* próbálnók kimutatni. Ez pedig — amint Balog is helyesen megjegyzi[65] —, megengedhetetlen. Ő bírálta korábbi fejtegetéseimet amiatt, hogy azokban „egybemosódik a megismerés és gyakorlat".[66] Úgy vé-

[59] Idézetek *Balog:* utóbb i. m. uo.
[60] *Balog: utóbb* i. m. uo.
[61] *Balog: utóbb* i. m. uo.
[62] *Balog: utóbb* i. m. uo.
[63] *Balog: utóbb* i. m. uo.
[64] *Balog:* utóbb i. m. 449—450. old.
[65] *Balog: utóbb* i. m. 448. old.
[66] *Balog: utóbb* i. m. uo.

lem, ilyen jelek Balog gondolatmenetében is felismerhetők.

3. Kérdés, hogy a nyomok „területéből" kialakított ontológiai modellek — amelyek a gyakorlatban igen sokszor csak kis *részét* alkotják a bizonyítás egész anyagának — milyen logikai szükségszerűség folytán igazolják az *egész* bizonyítási anyag, illetve a bizonyítékok összességének értékeléséből levont végső ténybeli következtetés helyességét? Más szavakkal: a nyomokra alapított ontológiai modellekből milyen *kapcsolat* hozza létre az egész bizonyítási anyagon nyugvó gnoszeológiai modellt és mi garantálja ennek igaz voltát? Mi itt a mennyiségi vagy minőségi ismérv és miben jelentkezik?

4. Mi a helyzet a „nyomok területének", mint gyakorlati igazság-kritériumnak a szerepével az olyan bűncselekmények bizonyításánál, ahol ilyen *nyomok nincsenek,* pl. a szóbeli becsületsértésnél, rágalmazásnál, izgatásnál és számtalan egyéb bűncselekménynél? Balog ugyanis a nyomoknak ebbe a körébe nem számítja be az ún. „tudati" nyomokat, pl. a tanúbizonyítékokat, bár ugyanitt tesz említést a nyomok „szélesebb értelméről" is.

5. A nyomok „területe", mint közvetlen megismerési lehetőség és benne a gyakorlat igazság-igazoló szerepe hogyan jelentkezik a büntető eljárás vádemelési és bírói szakában? Balog ti. — fejtegetéseiből kivehetően és egyébként is természetszerűen — a nyomokkal való foglalkozásról *csak a nyomozási szak* tekintetében beszél. Márpedig a gyakorlatról, mint igazság-kritériumról elsősorban éppen a *bírói* eljárás vonatkozásában lenne fontos közelebbit megtudni.

6. Balog azt állítja, hogy a nyomokkal való közvetlen kapcsolat által „. . . a megismerés eme sajátos területén a gyakorlat *köznapi* értelmében nem valósítható meg . . ., de tudományos értelemben igen". Eltekintve attól, hogy nem annak kimutatása a feladat, hogy a büntető eljárásban végbemenő ténymegismerés sajátos területén egyáltalán van-e gyakorlat, hanem az, hogy a gyakorlatnak a megismerés helyességét igazoló szerepét feltárjuk, a tudományos és a köznapi értelemben vett gyakorlatfogalom ilyen szembeállítása erősen vitatható. Különösnek tűnnék, hogy egy olyan merőben *gyakorlati* jellegű tevékenység során, amilyen a konkrét bűnügyekben végbemenő jogalkalmazás s ezen belül a bűncselekmények egyedi tényköréülményeinek *gyakorlati* célból, a büntetőjogi felelősségrevonás alkalmazása végett való megállapítása, csakis tudományos értelemben lehetne szó a gyakorlat „megvalósításáról" és nem köznapi értelemben. A magam részéről korábbi fejtegetéseimben[67] azt igyekeztem kimutatni, hogy a büntető eljárásban a gyakorlatnak, mint igazság-kritériumnak az érvényesülését a lehető *legtágabb értelemben,* a jogalkalmazó valamennyi közvetlen érzéki-észleleti (tapasztalati) és gondolati-logikai tevékenységére kiterjedően kell felfogni. Másrészt azok a szerzők, akik a büntető eljárásban lefolyó ténymegismerés és benne a gyakorlat igazoló szerepének sajátosságait és nehézségeit elemezték,[68] éppen arra mutattak rá, hogy ezek abban csúcsosodnak ki, hogy a konkrét büntető ügyekben nem tudományos értelemben vett, hanem *„gyakorlati igazságot"* kell megállapítani; vagyis azt, hogy konkrét-egyedi emberi magatartások a valóságban megtörténtek-e vagy sem.

7. Végül kérdés, hogy a Balog által vázolt koncepció a gyakorlatról, mint igazság-kritériumról miért és mennyiben fogható fel *sajátosnak* a büntető eljárást illetően; pedig szerinte éppen e sajátosság kimutatása az elsőrendű feladat.[69] Az, hogy valamely jelenség tárgyi nyomaival végzett tevékenység (a nyomok felkutatása, valódiságuk megállapítása, értékelésük stb.) eredménye helyességének ellenőrzésére bizonyos lehetőségek vannak, egyáltalán nem a jogi megismerés sajátossága; ilyenek alkalmazására a *természettudományok,* sőt bizonyos körben a *társadalomtudományok* különböző ágaiban széles körben sor kerül. A nyomokkal való közvetlen megismerési tevékenység és ebből folyóan a gyakorlat közvetlen igazoló szerepe mint sajátosság a büntető eljárásban legfeljebb annyiban jelentkezik, hogy a közvetlen nyomok aránya a büntető bizonyításban sok esetben *igen csekély* és ennek folytán „a nyomok területe" a bizonyítás egészének a gyakorlattal való igazolására már csak ez okból sem alkalmas.

Balog azonban a bizonyítás „első feladatával („formájával") való — lényegében a nyomok szerepére szorítkozó — foglalkozás után még egy másik vonalon is kísérletet tesz a gyakorlatnak, mint igazság-kritériumnak a kimutatására; éspedig a *jogi minősítés* területén. Ezzel kapcsolatos fejtegetései az általa a bizonyítás „második formájának" nevezett csoportosítás körében találhatók.[70] Idevonatkozó megállapításaira az alábbi észrevételeket lehet tenni: *a)* A „minősítési folyamat"-ról előadottak *semminemű kapcsolatba* nem hozhatók a gyakorlat, mint igazság-kritérium kimutatásával a büntető eljárásban. *b)* Amit a jogi minősítés funkciójáról megtudunk, azok egy része az elmélet és a gyakorlat által *teljesen tisztázott* kérdésekkel kapcsolatos, más része viszont *hibás megállapításokat* tartalmaz. Ezek különösen: *c)* Balog azt állítja, hogy a bűncselekmény tényköréülményeinek megismerésén túl (gnoszeológiai modell) „a jogalkalmazásban a megismerésnek még egy további szakasza is szükséges, amelynek jogi minősége a *minősítés".* A minősítésnek *megismerési szakaszként,* illetve a bizonyítás második *formájaként* való feltüntetése meglepően újsze-

[67] Id. értekezés 812., 973. old.

[68] Vö. 52. jegyzet.

[69] *Balog:* utóbb i. m. 448. old.

[70] *Balog:* utóbb i. m. 450. old.

rű koncepció a büntető eljárásjog tudományának és gyakorlatának jelenlegi állásában. A jogalkalmazás folyamatában nem a minősítés a bizonyítás tárgya, hanem a *jogilag releváns tények.* Ez a felfogás a büntető eljárásjog tudományos irodalmában teljességgel elfogadott, külön kimutatásra ehelyütt nem is szorul.[70/a] Bizonyítani nem a tények jogi minőségét, hanem magukat a tényeket kell, amelyek egyidejűleg azon a körön belül helyezkednek el, amelyet jogi relevanciának nevezünk. A bizonyítási eljárás, mint olyan, eredményes, ha a tárgyát adó emberi magatartásnak bármelyik büntetőjogi normába ütközését tükrözi, sőt akkor is, ha az nyer megállapítást, hogy a bizonyított magatartás egyáltalán nem ütközik büntetőjogi normába. Ekként azt a körülményt, hogy a bizonyított tények egy meghatározott törvényi tényállás keretei közé illeszthetők-e vagy sem, külön nem kell bizonyítani, ez a kérdés jogi következtetés útján döntendő el. A bizonyítás körvonalait a tények feltételezett jogi relevanciája ugyan meghatározza, de ez nem jelenti azt, hogy maga a jogi relevancia (a „jogi minőség") is bizonyítás tárgya. *d)* Azt a helyes álláspontot, amely szerint a jogi minősítés kapcsán a jogalkalmazó a konkrét tényeket egybeveti az absztrakt törvényi tényállással és ennek során — összetett értékelő művelet útján — a kettő egyezését vagy az egyezés hiányát megállapítja: elméletileg semmivel sem mélyíti vagy gazdagítja az a koncepció, amely itt is *a modell-alkotás eszközéhez* nyúl, mondván, hogy a törvényi tényállás: logikai modell, a felderített konkrét magatartás: gnoszeológiai modell és hogy a jogalkalmazónak a kettő között a logikai kapcsolatot kell feltárnia.[71] *e)* Amikor Balog a ténykérdés komplexusát gnoszeológiai modellként kezeli és mint ilyent osztja fel a *releváns tényekre,* illetve azok *bizonyítékaira:* ismét nem tapos új utakat sem a bizonyítás, sem a — visszatérően és indokolatlanul idevont — minősítés problémakörében. Az a végső konklúziója pedig, hogy „*. . . a minősítés folyamatának logikai és jogi minősége azonos a bizonyítás megfelelő szintű minőségével,*"[72] lényegében csak azt a köztudott követelményt fejezi ki, hogy a bizonyítás egész folyamán tekintettel kell lenni a tények jogi relevanciájára. Ekként ez a tétel sem új, nem beszélve arra való teljes alkalmatlanságáról, hogy a gyakorlatot, mint igazság-kritériumot kimutassa a büntető eljárásban.

*

A büntető eljárásbeli bizonyítás néhány kérdéséről a gondolatok kicserélése nem látszott haszontalannak. Elsősorban az érintett problémák kiemelkedő elméleti és gyakorlati jelentőségénél fogva, másrészt azért, mert a fentebb részletesebben elemzett tanulmány szerzője maga is úgy vélte, hogy az általa „felmutatottak e bonyolult feladatot nem oldják meg"[73] és a további kutatás indokolt.

Cséka Ervin

[70/a] A bizonyítás tárgyára l. legújabban, részletesen: *Gödöny József:* A bizonyítás tárgya és kerete a nyomozásban. Kriminalisztikai tanulmányok. V. Budapest, 1966., különösen: 21—57. old.

[71] A *c)* és *d)* pontban foglalt idézetek: *Balog:* utóbb i. m. uo.

[72] Az *e)* pontban írt idézetek: *Balog:* utóbb i. m. uo.

[73] *Balog:* utóbb i. m. uo.

Szolgálati találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések*

„A műszaki fejlődés egyre fokozódó üteme következtében mindjobban elterjed a szakképzett munkaerők nemzetközi cseréje. Ennek következtében a szolgálati találmányokkal kapcsolatos kérdések is nemzetközi jelentőségre tesznek szert. Napjainkban — legalábbis az Európában — létrehozott találmányok mintegy 80%-a szolgálati találmányként jön létre." — E gondolatokkal kezdte a finn *Godenhielm* professzor 1965 év őszén Kielben tartott előadását.[1]

Minthogy a szolgálati találmányokkal kapcsolatos kérdések nemzetközi jelentőségét mi is hasonlóképpen értékeljük, a következőkben az e kérdéssel kapcsolatban felmerülő problémákat kívánjuk a szocialista nemzetközi magánjog nézőpontjából elemezni.

Mielőtt azonban témánk nemzetközi vonatkozásait kezdenénk tárgyalni, a fogalmak tisztázása érdekében emlékezzünk meg röviden arról, hogyan rendelkezik a szolgálati találmányokról a tételes magyar polgári jog.

Az újításokról és találmányokról szóló 29/1959. (V. 10.) Korm. sz. rendelet 26. § (1) bek. szerint „szolgálati találmány annak a személynek — például kutatói munkakörben alkalmazott dolgozónak — találmánya, kinek munkaviszonyból, szerződésből, vagy külön megbízásból folyó kötelessége, hogy szaktudását olyan új eljárások, termékek kidolgozására is fordítsa, mint

* A Magyar Jogászszövetség Nemzetközi Magánjogi Szakosztályában 1966. május 25-én elhangzott előadás.

[1] B. Godenhielm: Die internationalen Bestrebungen zur Vereinheitlichung des Rechts der Arbeitnehmererfindungen. GRUR. Ausl. 1966. Nr. 3. 125. old.

amelyeknek tárgykörébe a találmány tartozik".

A jogszabály e meghatározása alapján a szolgálati találmány ismérveit *Világhy Miklós* a következőkben foglalja össze: *a)* a feltaláló és harmadik személy között munkaviszonynak vagy másnemű szerződéses viszonynak kell fennállania; *b)* a munkaviszony vagy másnemű szerződés alapján a feltalálót új eljárások, illetve termékek kidolgozására vonatkozó kötelezettségnek kell terhelnie; *c)* a feltaláló kötelességének éppen olyan új eljárások, illetve termékek kidolgozására kell irányulnia, mint amelyeknek tárgykörébe a találmány tartozik.[2]

A jogszabályban meghatározott ez az elvont tényállás akkor telítődik meg nemzetközi magánjogi jellegű tartalommal, ha a munkaviszonyban, vagy a másnemű szerződéses viszonyban külföldi elemek szerepelnek. Így előfordulhat, hogy vagy a munkáltató, vagy a munkavállaló külföldi, vagy ha mindkettő belföldi, úgy a munkaviszony teljesítésének helye van külföldön, és ott jön létre a szolgálati találmány.

Ilyen esetekben felvetődik a kérdés: milyen ország joga szerint kell elbírálni a szolgálati találmány szabadalomképességét, a feltaláló személyiségi jogait, azt, hogy a találmány szolgálati találmány-e vagy sem, hogy a munkáltatót, valamint a munkavállalót milyen jogok illetik, illetve milyen kötelezettségek terhelik, s még számos egyéb hasonló kérdést.

Figyelemreméltó gyakorlati jelentőséget nyer a szolgálati találmányra alkalmazandó jog kérdése a KGST országokban létrehozott vegyesvállalatoknál és vegyes tervező irodáknál alkotott szolgálati találmányok esetén, ahol ugyanannak a vállalatnak munkavállalói is különböző országok jogának uralma alatt állnak attól függően, hogy például a munka teljesítésének helye a vállalat vagy tervezőiroda budapesti vagy szófiai telepe.[3]

Hasonló problémát okoz a kapitalista országokban például az EURATOM megbízásából végzett kutatási feladatok megoldása során létrehozott szolgálati találmányokra vonatkozóan alkalmazandó jog meghatározása.

A szolgálati találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdésekben a különböző országok jogszabályai, joggyakorlata meglepő ritkán foglal állást. A jogi irodalom ezzel szemben nem szűkölködik a kérdésben való állásfoglalásokban. Ezek az állásfoglalások meglehetősen tarka képet mutatnak. Ezért már előre kijelenthetjük, hogy bármilyen következtetésre is fogunk jutni, szükségszerűen mindig komoly tekintélyekkel kerülünk szembe, de ugyanakkor alig lehet erről a témáról olyat mondani, amit egyik, vagy másik jogtudós eddig el nem mondott volna.

Mégis úgy érezzük, hogy egyrészt figyelemmel arra a jelentős szerepre, amelyet a szolgálati találmányok a magyar jogban is játszanak, másrészt annak érdekében, hogy a személyi és társadalmi érdek közötti összhangot a Ptk. 4. § (1) bekezdésének szabálya értelmében e téren is a lehető legmegfelelőbben biztosítsuk, kívánatos, hogy mi is állást foglaljunk e nemzetközileg vitatott kérdésben.

Strictu sensu szabadalomjogi kérdések

Azt a kérdést, hogy milyen jog szerint kell a találmány szabadalomképességét elbírálni, vagyis hogy milyen jog irányadó a szabadalmaztatásra — strictu sensu szabadalomjogi kérdésnek tekintjük.

E kérdések elbírálása tekintetében mondhatni valamennyi irodalmi nézet egységes: e tekintetben az oltalmat adó ország joga, nevezetesen annak az országnak joga irányadó, ahol a találmányt szabadalmazás céljából bejelentették, vagyis amely országra a szabadalom hatálya kiterjed (territoriális hatály).

Ezzel azonban még csak meg sem közelítettük az általunk feltett kérdést. A strictu sensu szabadalomjogi kérdések ugyanis valójában nem állnak összefüggésben a találmány szolgálati jellegével e kérdéseket attól függetlenül kell eldönteni, hogy a találmány szolgálati-e vagy sem.

E kérdés tisztázását ezért csak a fogalmak pontosabbá tétele érdekében tartottuk szükségesnek.

A szolgálati találmánnyal kapcsolatos személyiségi jogi kérdések

Személyiségi jogi kérdést vet fel a szolgálati találmány feltalálója megnevezésének kérdése. E kérdés arra irányul, hogy mely ország joga szerint kell elbírálni, miszerint a szabadalmi okmányon meg kell-e nevezni a szolgálati találmányok feltalálóját vagy sem.

E vonatkozásban közvetlen jogrendező nemzetközi magánjogi szabály, a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió egyezményének 4ter cikke (1934. évi londoni szöveg) tartalmaz bizonyos rendelkezést. Eszerint: „A feltalálót megilleti az a jog, hogy a szabadalmi okmányok őt e minőségben feltüntessék."[4]

E szabály mint közvetlen jogrendező sza-

---

[2] Világhy Miklós—Eőrsi Gyula: Magyar polgári jog. Budapest, 1962. II. köt. 305. old.

[3] *Dán Jenő* hozzászólásában arra mutatott rá, hogy a szocialista országok nagyobb kutató intézeteiben is pl. Dubnai Egyesített Atomkutató Intézetben) nem egyszer előfordul, hogy két-három ország szakemberei dolgoznak ki közös találmányt. Ezért a szocialista országok kutatóintézeteiben létrehozott szolgálati találmányok miatt is kívánatos volna a jogi kérdések, — így az alkalmazandó jog kérdésének is — megnyugtató rendezése.

[4] 1962. évi 17. tvr. az Ipari Tulajdon Oltalmára Létesült Uniós Egyezmények Londonban az 1934. év június hó 2. napján felülvizsgált szövegének kihirdetéséről.

bály tehát egységes anyagi jogot hoz létre: a feltaláló valamennyi uniós országban jogosult arra, hogy feltalálói minőségét feltüntessék.

E közvetlen jogrendező szabályt, amelynek megjelenését örömmel kell üdvözölnünk, a szocialista jogtudományban különbözőképpen értékelik. A szovjet *Boguszlavszkij* azt mondja, hogy az Uniós Egyezmény 4ter cikke nem nyújt kellő biztosítékot a feltalálók személyiségi jogai tekintetében. — E megállapításának alátámasztására példaként a svájci Sztv. 6. §-ára hivatkozik, amely lehetővé teszi, hogy a feltaláló a szabadalmi bejelentéskor lemondjon arról, hogy nevét a szabadalmi okmányok feltüntessék.[5]

Világhy Miklós ezzel szemben elvileg kielégítő garanciát lát az ismertetett közvetlen jogrendező szabályban. Nézete szerint az Uniós Egyezmény 4ter cikke nemzetközi jogilag kötelezi a tagállamokat, hogy a szabadalmi okmányok kiállítására vonatkozó belföldi rendelkezések ilyen értelmű kialakításáról gondoskodjanak.

A magunk részéről *Világhy Miklós* nézetét fogadjuk el, mert abból a körülményből, hogy bizonyos országok — így az adott esetben Svájc — nem teljesítik az Uniós Egyezmény 4ter cikkéből fakadó kötelezettségeiket egyértelműen, még nem következik, hogy az ismertetett közvetlen jogrendező szabály volna fogyatékos.

A dolog természetéből folyik, hogy az ismertetett közvetlen jogrendező szabály, csak azokban az országokban érvényesül, amelyek tagjai a Nemzetközi Iparjogvédelmi Uniónak. Más országokat (pl. Kínai Népköztársaság, India stb.), amelyek e nemzetközi egyezménynek nem tagjai, ilyen kötelezettség nem terhel. Ezek tehát saját nemzetközi magánjoguk szabályai alapján járnak el a szolgálati találmány feltalálóját megillető személyiségi jog kiválasztásának kérdésében.

Ezért ha a magyar iparvállalat által szerelésre, vagy gyár, illetve gép üzembehelyezésére az ilyen országokba küldött dolgozó kiküldetésének tartama alatt szolgálati találmányt hoz létre, úgy abban a kérdésben, hogy a Kínai Népköztársaságban vagy Indiában benyújtott szabadalmi bejelentés alapján kiadott szabadalmi okiraton a feltalálót megnevezik-e vagy sem, ezen országok joga, tehát a *lex fori* irányadó.

Az oltalmat adó ország jogát tekinti irányadó kapcsoló elvnek ebben a kérdésben, nálunk *Szászy*,[6] a külföldi irodalomban pedig *Troller, Bodenhausen* és *Gamillscheg*.[7]

A jugoszláv *Janjić* e kérdésről azt mondja, hogy a feltaláló megnevezése tekintetében irányadó jog problémájának nincs nagy gyakorlati jelentősége, mert egyrészt az Uniós Egyezmény 4ter cikke kifejezett rendelkezést tartalmaz a feltaláló személyiségi jogának elismeréséről, másrészt mert ezt a jogot (ex lege vagy de facto) minden ország joggyakorlata elismeri.[8, 9]

Szolgálati találmányra vonatkozó jog vagyoni vonatkozásai

A) Irodalom

A szolgálati találmánnyal kapcsolatos vagyoni kérdések megoldása során nem okoz különösebb nehézséget annak eldöntése, hogy milyen jog uralkodó akkor, ha a munkavállaló külföldi, de a munkaszerződést belföldön kötötték és belföldön teljesítik.

A magyar jogfelfogás szerint az ilyen jogviszony a belföldi jog uralma alatt áll,[10] tehát az ilyen munkaviszony keretén belül létrehozott találmányokkal kapcsolatos vagyoni kérdéseket a belföldi jog alapján kell eldönteni.

Lényegében ugyanígy rendelkezik a nemzetközi magánjogról szóló 1963. évi csehszlovák törvény 16. §-a is, amely szerint a munkaviszonyból eredő jogviszonyokra vonatkozóan a következő (témánk szempontjából figyelembe jövő) kapcsoló elvek alkalmazhatók: *a)* lex voluntatis, *b)* lex loci operarum, *c)* kiküldetés esetén a munkáltató vállalat székhelyén érvényes jog. *Bystricky* nézete szerint ez utóbbi szabály a gyakorlatban, tehát csehszlovák—magyar vegyesvállalat esetén azt jelenti, hogy a magyarországi székhelyű vállalat csehszlovákiai telepén dolgozó magyar honosságú munkavállalók a magyar munkajog uralma alá esnek.

Bystricky ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a nemzetközi magánjogról szóló 1963. évi csehszlovák törvény alapkoncepciója az, hogy a kapcsolásnak olyannak kell lennie, hogy az alkalmazandó jog kiválasztása megfeleljen az észszerű elrendezésnek. A bíró tehát egyes konkrét esetekben eltérhet a felsorolt kapcsolóelvektől.[11] Bizonyos csehszlovákiai szerzők szerint az észszerű elrendezés elve csak a kötelmi jogra vonatkozik, *Bystricky* nézete szerint ellenben az egész nemzetközi magánjogra.

A jogi irodalom hevesen vitatott kérdései közé tartozik ellenben annak eldöntése, hogy mi-

---

[5] M. M. Boguslawski: Internationale Rechtsprobleme des Erfindungswesens. Berlin 1963. 87—88. old.

[6] Szászy István: Nemzetközi munkajog. Kézirat 191. old.

[7] Trollert és Bodenhausent is idézi F. Gamillscheg: Internationales Arbeitsrecht. Berlin—Tübingen 1959. 329. old.

[8] M. Janjić: Pravni rezim pronalazka stvorenih u radnom odnosu, Belgrád, 1965. 148. old.

[9] *Almos Sándorné* hozzászólásában a nemzetközileg szabályozandó kérdések egy másik fajtájára hívta fel a figyelmet: több ország joga (Szovjetunió, Jugoszlávia, Dánia, Finnország stb.) rendelkezik a vállalati kollektiva által létrehozott azokról a találmányokról, amelyek olyannyira kollektív tevékenység eredményei, hogy feltalálóként természetes személy nem állapítható meg, csak a kollektíva. Ezeknél adott esetben — a nemzetközi szabályozás hiánya miatt — problémát okozhat a kollektíva feltalálói minőségének más országban való elismertetése.

[10] Weltner Andor: A magyar munkajog, 3. kiad. Budapest, 1960. I. köt. 101. old.

[11] A csehszlovák bírónak e jogosultságát egyesek — így *Arató István* — vitatják.

lyen jog irányadó abban az esetben, ha a munkát külföldön teljesítik milyen jog szerint döntendő el, hogy a találmány szolgálati-e vagy sem, milyen jog irányadó a felek jogai és kötelezettségei tekintetében (munkáltató díjazási kötelezettsége, munkavállaló tájékoztatási kötelezettsége, a munkaviszony megszűnését követően tett szabadalmi bejelentések mennyi ideig illetik meg a volt munkáltatót stb.).

Szászy István e kérdésről azt mondja, hogy „azt a kérdést, hogy kit; a munkáltatót vagy a dolgozót illeti-e meg a találmány, hogy a találmány szolgálati, vagy szabad találmánynak minősítendő-e, hogy a munkáltató közvetlenül jogosult-e, vagy őt igénybevételi jog, vagy elővételi jog, vagy átruházásra irányuló igény illeti-e meg, hogy milyen záros határidőket kell a munkáltatónak betartania az igénybevételnél, vagy a dolgozónak a találmány bejelentésénél, vagy a dolgozónak milyen igényei vannak a díjazás vagy a jövedelemben való részesítés tekintetében, hogy ezeknek kellő időben nem teljesítése a munkáltató igénybevételi jogát mennyiben befolyásolja, hogy a munkaviszony megszűnése után bejelentett találmányok meddig tekinthetők szolgálati találmányoknak, hogy a felek nyilatkozatai bizonyos alakiságokhoz vannak-e kötve, hogy a feltaláló dolgozót bejelentési kötelezettségek terhelik-e, általában a *lex loci laboris,* vagy a *leges laboris speciales* szerint bírálandók el".[12]

R. Bystricky a csehszlovák jogra vonatkozóan adott véleményében rámutat arra, hogy a csehszlovák és a magyar jog másként határozza meg a szolgálati találmány fogalmát és jellegét, valamint, hogy a két országban más-más joghatások fűződnek a szolgálati találmány intézményéhez. Felveti ezzel kapcsolatban a gondolatot, hogy ezt a kérdést minősítési kérdésként is fel lehet fogni. Nézete szerint vitán felül áll, hogy a nemzetközi magánjogról szóló 1963. évi csehszlovák törvény 16. §-a alapján magyar honosságú munkavállaló, magyar székhelyű vállalat csehszlovákiai telepén létrehozott találmánya a magyar jog uralma alá esik, tehát a magyar jog irányadó arra a minősítési kérdésre vonatkozóan is, hogy szolgálati találmány forog-e fenn vagy sem. A minősítés tehát a *lex causae* szerint történik és minden egyéb kérdésre a magyar jog irányadó. Kivételt képeznek az imperatív jellegű jogszabályok, amelyek nem függnek össze szükségszerűen a munkaviszonnyal (pl. devizajogszabályok.[13]

Ugyanakkor *Bystricky* megjegyzi, hogy más álláspont is elképzelhető, nevezetesen a *lex fori* alapján történő minősítés, amikor is a csehszlovák és magyar jognak a szolgálati találmányra vonatkozó és egymástól eltérő rendelkezéseire tekintettel — a *lex fori* minősítés alapján egészen más eredményre is lehet jutni.

Bystricky a továbbiakban még azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy milyen jog irányadó a munkaviszony megszűnését követően tett szabadalmi bejelentésekre nézve, e találmányok milyen időpontig tekinthetők szolgálati találmányoknak. Nézete szerint e kérdés a priori helyes eldöntése alig képzelhető el, az ilyen jellegű kérdéseket az eset konkrét körülményeinek mérlegelése alapján helyes eldönteni. Döntő lehet például az a körülmény, hogy a munkavállaló a munkaviszony alatt hozta-e létre találmányát, és minden külön ok nélkül halogatta-e, hogy a munkáltatót erről tájékoztassa.

W. Schönrath a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi magánjogára vonatkozólag adott jogi véleményében a munkaviszonyra irányadó jogot tartja alkalmazandónak. Példaként arra hivatkozik, hogy ha a Német Demokratikus Köztársaság egyik vállalata külföldön végez gyárépítést, akkor e vállalat külföldön munkát teljesítő német munkavállalói továbbra is a német jog uralma alatt állnak és a német jog uralma alatt állnak az így létrehozott találmányok is.

Érdekes gondolatot vet fel azzal a problémával kapcsolatban, amikor is a Német Demokratikus Köztársaság egyik vállalatának munkavállalóját külföldi vállalathoz küldik ki. Szerinte itt azt a kérdést kell vizsgálni, hogy a munkaviszony a német vállalatnál továbbra is fennmarad-e (ezt a kérdést általában igenlően kell megválaszolni), vagy hogy a munkaviszony szünetel-e, vagy hogy a német vállalatnál megszűnt-e a munkaviszony (ez utóbbi kérdés a gyakorlatban aligha merül fel). Ilyen esetben könnyen elképzelhető, hogy a két munkaviszony összeütközik egymással. Ezért azt javasolja, hogy a vállalatok, amelyek a munkavállalók cseréjében megegyeznek ily tényállás esetében állapodjanak meg az ilyen esetben létrehozott találmányok sorsát illetően is. Megállapodás hiányában ugyanis a két ország joga összeütközésbe kerülhet, mert mindkét vállalatot saját országának joga szerint illeti meg a szolgálati találmányra való jog.[14]

[12] Szászy id. mű. 190—191. old.

[13] *Dán Jenő* hozzászólásában arra mutatott rá, hogy a minősítési kérdés a szolgálati találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi viszonyokban még sokkal élesebben jelentkezhet a szocialista és a kapitalista jog összeütközése esetén; abban a kérdésben, hogy mikor jelent valami szolgálati találmányt, az amerikai vagy angol jog sokkal nagyobb különbséget mutat fel a magyar joghoz képest, mint a csehszlovák jog.

[14] Schönrath e nézetei — a Magyar Jogászszövetség Nemzetközi Magánjogi Szakosztályában 1966. május 25-én elhangzott előadáson történt ismertetés alkalmával — bizonyos vitát váltottak ki. — *Arató István* jogelméleti szempontból vitatta a munkaviszonyok összeütközéséről szóló állítás megalapozottságát. — *Szász Tibor* arra mutatott rá, hogy ha a vállalatok egymásközti szerződéseire bízzuk a kollíziós kérdések szabályozását, úgy fennáll annak veszélye, hogy a vállalatok — a sokféle jogi norma pontos ismeretének hiányában — a gyakorlatban olyan megállapodásokat fognak kötni, amelyeknek minden következményével maguk sincsenek tisztában. Felvetette ezért a kérdést, hogy a jogi rendezést alulról felfelé (vállalatok egymásközötti szerződései) vagy felülről lefelé (jogszabályi rendezés) célszerű-e végrehajtani.

A jugoszláv irodalomban *M. Janjić* a szolgálati találmányra vonatkozó jog vagyoni vonatkozásai kérdéséről csak annyit mond, hogy a jugoszláv jogfelfogásnak a munkaviszonyra irányadó jog alkalmazása felel meg, valamint, hogy e kérdésben a jugoszláv joggyakorlatnak még nem nyílott alkalma állást foglalnia.[15]

A. Verona a jugoszláv jogra vonatkozólag adott véleményében ugyancsak a munkaviszonyra irányadó jogból indul ki. Bár hangsúlyozza, hogy a jugoszláv szabadalmi törvénynek a szolgálati találmányokra vonatkozó előírásai diszpozitívek, valamint, hogy a jugoszláv munkajog is viszonylag kevés kongens szabályt tartalmaz, s ha nem is a felek szabad elhatározására bízza a munkajogi kérdések szabályozását, hanem a vállalati munkarendre — mégis a jugoszláv jogban a felek megállapodásának tág lehetőségei vannak. — Ha azonban a felek nem állapodtak meg a munkaviszonyban létrehozott találmányok, illetve az ezek tekintetében irányadó jog kérdésében, úgy a jugoszláv szabadalmi törvény 1962. évi novellája 76/A §-ában foglalt szabályból merített analógiával, Verona arra a következtetésre jut, hogy a vállalatot, amelyet a találmányra vonatkozó jog belföldi viszonylatban megillet, ugyanez a jog e találmányra engedélyezett külföldi szabadalmak tekintetében is megilleti. Természetesen e következtetés megfordítva is helytáll, ha a találmányra vonatkozó jog belföldön a munkavállalót illeti meg, úgy az az arra engedélyezett külföldi szabadalmak tekintetében is a munkavállalóé.

A kapitalista országok irodalmában a nemzetközi magánjog, illetve a munkajog számos kiváló művelője ugyancsak érinti a szolgálati találmányra irányadó jog kérdését. Ezek közül többen, így *Battifol, Raape, Wolff*, a *lex rei sitae* szabályát,[16] mások, így *Beitzke* és *Schnorr von Carolsfeld* pedig a találmány létrehozása helyén uralkodó jogot[17] tartják irányadónak abban a kérdésben, hogy a szolgálati találmányokkal kapcsolatos vagyoni jogok mely ország jogának uralma alatt állnak.

E nézetek — amelyeket a magam részéről nem tudok elfogadni — szerény véleményem szerint arra vezethetők vissza, hogy ezek az egyébként kiváló jogtudósok a nemzetközi magánjog, illetve a munkajog általános kérdéseire összpontosították figyelmüket, és a szolgálati találmánnyal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdésekről csak mellékesen emlékeztek meg,

A magam részéről a *Szászy, Schönrath, Bystricky, Janjić* és *Verona* által kifejtett nézettel egyezően, a szolgálati találmányra vonatkozó jog vagyoni vonatkozásai tekintetében, a munkaviszonyra irányadó jogot tartom alkalmazandónak.[18]

Megjegyzendő, hogy az e helyütt is bírálat tárgyává tett nézetet számos nem szocialista jogtudós is kifogásolja. Így a legélesebben *Godenhielm* és *Gamillscheg* foglal ezekkel szemben állást, akik viszont saját nézetük alátámasztására *Troller, Seligsohn, Moser von Filseck* és *Bodenhausen* megállapítására hivatkoznak. Rajtuk kívül még az AIPPI[19] olasz csoportja is határozottan állástfoglalt a munkaviszonyra irányadó jognak a szolgálati találmányokra való alkalmazása mellett — az AIPPI végrehajtó bizottságának salzburgi ülésére (1964) készített beszámolójában.

A szocialista országok jogászainak ismertetett nézetei tehát nem állnak egyedül.

A nem szocialista szerzők közül rendkívül mélyreható elemzését adja a vita alapjául fekvő körülményeknek a svájci *Trueb*. Nevezett ugyancsak csatlakozik a Gamillscheg, Troller, Godenhielm által elfoglalt álláspontho z, és azt mondja, hogy „a territorialitás tanát a szabadalmi jogban igen fontos, de csak viszonylagos jelentőségű tanként kell kezelni, nem pedig abszolút érvényű tanításként. A territorialitás tanától ugyanis — amint azt a szolgálati találmányok esete mutatja — el kell térni akkor, ha az eltérés az állásfoglalás helyessége és igazságossága érdekében szükséges. Az eltérés különösen akkor indokolt, ha ezáltal a belső jogrend alig lesz érintve. Ez pedig az esetben következik be, ha a külföldi jog csak a találmányra vonatkozó jog alanyának személyét érinti, nem pedig a jogtárgyat. Az a körülmény ugyanis, hogy az alanyi jogosultság belföldi vagy külföldi jogon nyugszik, mindaddig alárendelt szerepet játszik, amíg e kérdés a közrenddel nem kerül összetüközésbe".[20]

---

[15] Janjić id. mű. 149. old.

[16] B. Godenhielm: Fragen des internationalen Privatrechts auf dem Gebiete des Patentrechts. GRUR. Ausl. 1957. 152. old.

[17] Gamillscheg id. mű 327—328. old.

[18] Az előadás e következtetésével kapcsolatban több figyelemreméltó hozzászólás hangzott el. *Karlócai János* azt elemezte, hogy a szolgálati találmányokkal kapcsolatos jogviszonyokba a külföldi elem általában kétféle módon kerül bele:

a) a külföldi elem szervezetten kerül bele a munkaviszonyba (kiküldetés, államközi megállapodások, vegyes vállalatok stb.). E jelenség a szocialista viszonyokra jellemző, miért is az alkalmazandó jog kérdésének ilyen vonatkozású szabályozása a szocialista országok számára kívánatos elsősorban.

b) a külföldi elem spontán módon kerül bele a munkaviszonyba (nemzetközi munkaerővándorlás). E jelenség kapitalista viszonyok között tömeges, ilyen esetben valóban csak a munkavégzés helyének joga tekinthető irányadónak.

Arató István az előadásban ismertetett jogi megoldásokkal kapcsolatban arra a hasonlóságra mutatott rá, amely a *lex loci laboris* és a *munkáltató lex personae*-ja között egyrészről, valamint a nemzetközi magánjogban a személyiségi kérdések rendezése terén általában szokásos *lex domicilii* és *lex personae* között másrészről felfedezhető.

[19] Association Internationale pour la Protection de la Propriété Industrielle.

[20] H. Trueb: Derivativer und originärer Erwerb der Arbeitnehmererfindung durch den Arebitgeber im internationalen Privatrecht. GRUR. Ausl. 1961. 18—19. old.

B) Jogszabályok és joggyakorlat

A szolgálati találmányokkal kapcsolatos külföldi jogviszony kérdéséről több ország törvényei is rendelkeznek.

Kifejezetten nemzetközi magánjogi vonatkozású rendelkezést (kollíziós normát) csak a *finn* jog tartalmaz. Az 1943. évi finn szabadalmi törvény 28. §-a szerint, ha a munka teljesítésének helye Finnországban van, a szolgálati találmányokra nézve a finn szabadalmi törvény rendelkezéseit kell alkalmazni, függetlenül a munkavállaló állampolgárságától, valamint attól, hogy a munkaszerződést Finnországban, vagy külföldön kötötték-e.

A törvény indokolása — amelyet *Hakulinen* szövegezett — azt mondja, hogy a jogszabály azoknak az értelmezési nehézségeknek kiküszöbölését célozza, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy mennyiben kell külföldi jogot alkalmazni, ha a találmányt egyébként a külföldi és nem a finn jog szerint bírálják el. Az ismertetett rendelkezés ugyanis kizárja a külföldi jogot minden olyan szolgálati találmány esetében, amelynél a munka teljesítésének helye Finnországban van. A szóbanforgó rendelkezést tehát attól függetlenül kell alkalmazni, hogy milyen nemzetközi magánjogi elvek szerint kellene az adott munkajogi vagy találmányi jogi viszonyokat elbírálni.

A finn szabadalmi törvény 28. §-ára támaszkodó joggyakorlat szemléltetésére két eltérő problematikájú jogesetről emlékezünk meg:

Svéd munkáltató, svéd munkavállalója, néhány évig tartó és Svédországban teljesített munkaviszony megszűnését követően, fél év múlva a Finn Szabadalmi Hivatalnál találmányi bejelentést nyújtott be. A volt munkáltató a finn szabadalom engedélyezésére irányuló eljárás során a maga részére igényelte a szabadalmat, arra való hivatkozással, hogy a találmány azon idő alatt készült, amíg a feltaláló az ő alkalmazottja volt. A lefolytatott bizonyítási eljárás során azonban a volt munkáltató nem tudta bizonyítani a nála készült konstrukciós megoldások, valamint a találmányi bejelentés közötti azonosságot. A Finn Szabadalmi Hivatal határozatában ezért megállapította, hogy a vibrátorra vonatkozó találmányi bejelentés főigénypontjában ismertetett megoldás különbözik a volt munkáltató által hivatkozott konstrukciós rajzokból megállapítható megoldástól. A konstrukciós rajzokról ugyanis rugózó tengelyű vibrátor konstrukció olvasható le ún. belső futópályával kombinálva, a találmányi bejelentés szerinti vibrátorban pedig a rugózó tengely ún. külső futópályával kombinált. E körülményre figyelemmel a Finn Szabadalmi Hivatal a volt munkáltató szabadalom iránti igényét elutasította és a szabadalmat a feltaláló számára adta meg. A határozat a *lex loci laboris* elvét teszi magáévá, s utal a svéd jogra, amelyet az adott ügyben alkalmazandónak állapít meg, nevezetesen a svéd munkaszerződés 5. §-ára, amely a szolgálati találmányokról rendelkezik, valamint arra, hogy a munkaviszony megszűnése után benyújtott találmányi bejelentésekre való igény tekintetében is a svéd jog irányadó. Céloz továbbá a határozat még arra is, hogy ha a vitát a finn jog szerint kellett volna eldönteni, úgy a finn szabadalmi törvény 27. §-a értelmében a bizonyítási teher megfordult volna: a volt munkavállalónak kellett volna bizonyítania, hogy a találmányt a munkaviszony megszűnését követően hozta létre.[21] A finn szabadalmi törvény 28. §-ába felvett kollíziós normára tekintettel azonban a jogviszony a svéd jog uralma alá esett. (239/84—48. P. D. 1948.)

E jogeset említése alkalmával *Godenhielm* a finn szabadalmi törvény 28. §-ának rendelkezéséből a contrario következtetéssel azt a tanulságot vonja le, hogy ha minden kapcsolóelv a külföldi jogra utal, akkor a találmányra való jog kérdését mégsem a finn jog, hanem a külföldi jog szerint kell eldönteni.[22]

Egy másik jogvita tárgyát finn munkáltató, finn munkavállalójának Finnországban teljesített munkaviszonya során létrehozott szolgálati találmány külföldi szabadalmi bejelentéseire való igény képezte. A finn munkavállaló ugyanis az Amerikai Egyesült Államokban, Svédországban, Norvégiában és Franciaországban jelentette be az általa feltalált megoldást szabadalmaztatás céljából. — A felek között nem volt vitás, hogy az adott találmányra való jog Finnországban a volt munkáltatót illeti. A külföldi szabadalmi bejelentésekkel kapcsolatos perben azonban a feltaláló arra hivatkozott, hogy a különböző uniós országokban igényelt szabadalmak függetlenségének az Uniós Egyezményben foglalt szabályára tekintettel a külföldi szabadalmakra való igény feletti döntésre a finn bíróságnak nincs joghatósága. — A helsinki Járásbíróság első fokú, majd a helsinki Törvényszék másodfokú ítéletével hatáskörét megállapítva a külföldi szabadalmakat a volt munkáltatóra ruházta át. Az ítélet indokolása szerint sem az Uniós Egyezmény 1 cikkének (2) bekezdése, sem annak 4bis cikke nem tartalamaz olyan rendelkezést, hogy a munkaviszonyban létrehozott találmány és az annak alapján engedélyezett szabadalom milyen feltétel mellett száll át a feltalálóról a munkáltatóra. Ezért a finn szabadalmi törvény 28. §-ában foglalt kollóziós szabály alapján a bíróság a munkaszerződés teljesítésének helyét tartotta a jogviszony szempontjából uralkodónak, s így a

[21] A finn szabadalmi törvény 27. §-a a munkaviszony megszűnését követően egy éves vélelmi időt állít fel a volt munkáltató javára: ezen időn belül benyújtott találmányi bejelentések esetén a volt munkavállalónak kell bizonyítania, hogy a találmányt nem a munkaviszony alatt hozta létre.

[22] Godenhielm: Fragen ... id. mű 1954. old. különösen 43. lábjegyzet.

lex loci laboris kapcsoló elv alkalmazásával a finn jog alapján döntötte el a jogvitát.[23]

Az ismertetett finn ítélet helyességét szinte alátámasztja az a körülmény, hogy olyan kapitalista országokban, ahol a szolgálati találmányokkal kapcsolatos, külföldi jogviszony kérdése a jogszabályalkotó figyelmét magára vonta, a jogi szabályozás legtöbbször éppen az ismertetett perben vitatott kérdésre irányult. Így a szolgálati találmányokról szóló 1955. évi *dán* törvény 5. §-a szerint „a szolgáltatót megilleti a szolgálati találmány alapján engedélyezett külföldi szabadalmakra való jog". Lényegileg ugyanilyen rendelkezést tartalmaz a szabadalmakról szóló 1939. évi *olasz* törvényerejű rendelet 24. §-a, valamint az 1940. évi *portugál* iparjogvédelmi törvény 9. cikk 2. §-a.

E külföldi jogi normák azonban még csak fel sem vetik a kollóziós norma kérdését. Ezért csatlakozunk *Troller*-nak ahhoz a megállapításához, hogy a jogszabályalkotóknak ez a természetes magatartása, vagyis az a körülmény, hogy e szabályok alkotói a nemzetközi magánjogi kérdésre feltehetőleg még csak nem is gondoltak, éppen azt szemlélteti, hogy a különböző országok jogszabályalkotói ezt a megoldást — nevezetesen a belföldi jognak a külföldi alanyi jogokra való kiterjesztését — milyen magától értetődőnek tartják.[24]

A szolgálati találmányokkal kapcsolatos külföldi jogviszony legrészletesebb szabályait a *Német Szövetségi Köztársaságban* találjuk. A szolgálati találmányokról szóló 1957. július 25-i törvény 14. §-a a munkaviszony keretében létrehozott találmányok külföldi szabadalmaztatásáról rendelkezik. Itt tulajdonképpen külföldi vonatkozású anyagi jogi szabállyal állunk szemben. Eszerint:

„(1) Ha a munkáltatónak a szolgálati találmányra vonatkozó jogai korlátlanok, a munkáltató jogosult a találmányt szabadalmaztatás céljából külföldön is bejelenteni.

(2) Ha a munkáltató egyes külföldi országokban a találmányt nem kívánja szabadalmaztatni, a munkáltató köteles lehetővé tenni, hogy a feltaláló ezekben az országokban saját maga szabadalmaztassa a találmányt. Ilyen esetben a munkáltató oly időpontban köteles lemondó nyilatkozatát közölni, hogy a munkavállaló a nemzetközi szerződésekben megállapított elsőbbségi időt még ki tudja használni.

(3) A külföldi szabadalmaztatás jogáról való lemondás — a (2) bek. szerinti nyilatkozat — alkalmával azonban a munkáltató fenntarthatja jogát arra nézve, hogy ezekben a külföldi országokban megfelelő díjazás ellenében őt előhasználati jog illesse meg. Igényelheti továbbá a munkáltató, hogy a munkavállaló a találmánynak ez országokban való hasznosítása alkalmával ugyancsak megfelelő díjazás ellenében figyelembe vegye a munkáltatónak azokat a szerződéses kötelezettségeit, amelyek nevezett lemondó nyilatkozata alkalmával már fennálltak."

A harmadik bekezdés rendelkezéseit ismertetve *Schade* találóan jegyzi meg, hogy e rendelkezés a joggal való visszaélés lehetőségét küszöböli ki: e rendelkezés hiányában ugyanis a munkavállaló megakadályozhatná a saját munkáltatója által előállított áruk importját abba az országba, ahol a találmányt ő szabadalmaztatta, nem pedig a munkáltató.[25]

Az ismertetett finn jogesetek, valamint egyes kapitalista országok hivatkozott jogi normái a magyar jogszabályalkotás számára is felvetik azt a gondolatot, hogy magyar eredetű szolgálati találmányok esetén a külföldi szabadalmakra jelentkező igény kérdését nálunk is a legmagasabbrendű jogforrás, a törvény szabályozza. Nevezetesen célszerű volna annak kimondása, hogy szolgálati találmány esetén úgy a bel-, mint a külföldi szabadalom a magyar munkáltatót illeti. A javasolt megoldás a társadalmi érdek biztosítását szolgálja, minthogy hazai tételes jogunk a szolgálati találmány feltalálójának személyi érdekét, díjazását — megfelelő garanciákkal — amúgyis már biztosítja. Ezért a javasolt jogi szabályozás a személyi és társadalmi érdek összhangját, egyensúlyát hivatott — a Ptk. 4. § (1) bek.-ének rendelkezése szellemében — létrehozni.

Hazai tételes jogunk továbbfejlesztésére irányuló e gondolat felvetése mellett nem hallgathatjuk azonban el, hogy a külföldön hasznosított szolgálati találmány feltalálójának díjazása tekintetében a szocialista országok tételes jogszabályai messze megelőzik a kapitalista országok ezirányú jogi normáit.

Magyar viszonylatban különbséget kell tennünk az áruexport, valamint a szellemi export során hasznosított szolgálati találmány feltalálójának díjazására vonatkozó szabályok között. Az áruexport keretében hasznosított szolgálati találmány feltalálójának díjazásánál a díjkulcs megállapítása során kell a találmány külkereskedelmi kihatásait mérlegelni. (Újításokról és találmányokról szóló 29/1959. (V. 10.) Korm. sz. rendelet 11. § (1) bek. a) pontja, ill. 29. §.) A szellemi export formájában hasznosított szolgálati találmányok feltalálóinak díjazását pedig külön jogszabály biztosítja. [Találmányok külföldi hasznosításáról szóló 38/1958. (VI. 12.) KKM. sz. utasítás 50. §.][26]

[23] Megjegyzendő, hogy a másodfokú ítéletet követően a felek egyességet kötöttek, s így az ügy nem került a Finn Legfelsőbb Bíróság elé. — E két jogesetet, amely még finnül sem került közzétételre, *B. Godenhielm* professzor volt szíves rendelkezésemre bocsátani, akinek ezúton mondok köszönetet.

[24] A. Troller: Die Arbeitnehmererfindung im internationalen Privatrecht. Schweizerische Mitteilungen über gewerblichen Rechtschutz und Urheberrecht. 1957. 53. old.

[25] H. Schade—H. Schippel: Das Recht der Arbeitnehmererfindung, Berlin 1958. 164. old.

[26] *Palágyi Tivadar* hozzászólásában azt fejtette ki, hogy az új gazdasági mechanizmusban nagyobb mértékben kell a vállalatokat érdekeltté tenni szolgálati találmányok kidolgoztatásában és külföldi hasznosításában, s hogy a jognak is ilyen irányú szabályozásra kell törekednie.

A külföldön hasznosított találmányok feltalálóinak díjazásáról igen részletesen rendelkezik *Csehszlovákia* (1957. augusztus 30-i rendelet) és a *Német Demokratikus Köztársaság* joga;[27] szabályozza a kérdést *Lengyelország* tételes joga is (a találmányokról szóló 1962. évi törvény 108. §-a), a *Szovjetunióban* pedig a joggyakorlat[28] biztosítja e jogot.

A kapitalista országokban ezzel szemben ritkaság számba megy a szolgálati találmány feltalálója díjazására vonatkozó rendelkezés, s egészen kivételes a külföldi hasznosítás alapján járó díjazásról szóló jogi norma. Ilyen kivételnek kell tekintetnünk a Német Szövetségi Köztársaság munka- és társadalomügyi minisztere által a magánalkalmazotti munkaviszony keretében létrehozott szolgálati találmányok díjazásáról kiadott 1959. július 20-i irányelvek (Beilage zum Bundesanzeiger Nr. 156) 26. pontját. E rendelkezés a feltalálói díjazás szempontjából egyenlőségjelet tesz a belföldi és külföldi gazdasági eredmény, mint díjazási alap között. Ugyanakkor azonban azt is kimondja, hogy a külföldi hasznosítás csak akkor biztosít igényt feltalálói díjra, ha a találmányt a hasznosítás szerinti ország(ok)ban szabadalmaztatták; enélkül ugyanis a külföldi hasznosítás szabadalomjogi szempontból szabad területen történik. E jogi megoldás — amely radikálisan eltér a szocialista típusú megoldásoktól — lényegesen korlátozza a külföldi hasznosítás alapján történő feltalálói díjazást. — A feltalálói díjazás további nehézségére a svéd *Neumeyer* mutat rá: a külföldi hasznosítás a legtöbb esetben ún. kölcsönös licencia-szerződések (cross-licence), ill. licencia csereszerződések formájában történik, ezek alapján pedig licenciadíj fizetésére nem kerül sor, így a feltalálói díjazás alapja nehezen állapítható meg.[29]

Törekvések a közvetett jogrendező szabályok (kollíziós normák) egységesítésére

A szolgálati találmányra vonatkozó vagyoni jogok tekintetében irányadó jog meghatározásával kapcsolatos nehézségek, valamint az eldöntendő kérdés megoldásához fűződő jelentős anyagi érdekek, szinte valamennyi, a kérdéssel foglalkozó szakemberekből szükségszerűen váltják ki azt a következtetést, hogy legalább a kollíziós normákat kellene e téren egységesíteni.

A magam részéről az AIPPI nyugat-berlini kongresszusára (1962) írott beszámolómban azt javasoltam, hogy a kollíziós normák egységesítésével vegye kezdetét a szolgálati találmányokra vonatkozó jogegységesítési munka, minthogy e téren lehet viszonylag legrövidebb idő alatt eredményre számítani. E javaslatomnak azonban semmi visszhangja nem volt, így az AIPPI Magyar csoportja az AIPPI végrehajtó bizottságának salzburgi ülésére (1964) készült beszámolójában e javaslatomat már meg sem ismételte.

Hivatkozott javaslatom, amely visszhang nélkül maradt, tulajdonképpen csak a munkarendre — a kollíziós norma egységesítése kérdésének napirendre tűzésére — irányult.

Nem jutott azonban jobb sors osztályrészül az olyan javaslatoknak sem, amelyek konkrét megoldási módot is tartalmaztak a kollíziós norma egységesítésére nézve.

A finn *Godenhielm* az 1957. évben a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió lisszaboni diplomáciai konferenciájára dolgozott ki előterjesztést, amelyben az Uniós Egyezmény szövegében a kollíziós normára vonatkozó rendelkezés felvételét javasolta. Az előterjesztés szövege szerint:

„Ha a munkáltató és a munkavállaló lakóhelye ugyanabban az országban van, és ha a munka teljesítésének helye is ugyanez az ország, úgy a szolgálati találmányra vonatkozó, valamint abból származó jogra nézve (szabadalmak más országokban) ezen ország joga irányadó, ami egyúttal a munkáltató vállalati székhelyének joga is. Olyan esetben pedig, ha a munkáltató vállalata több országban működik, azon ország joga irányadó, amelyben a munkát teljesítik."

A Godenhielm által kidolgozott előterjesztésben foglalt megoldást az AIPPI Svéd csoportja magáévá tette ugyan a kérdést azonban a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió Nemzetközi Irodája nem tűzte a lisszaboni diplomáciai konferencia napirendjére.[30]

Godenhielm-mel egyidőben a svájci *Troller* is előterjesztést dolgozott ki a szolgálati találmányokra vonatkozó kollíziós norma egységesítésére nézve. Ez az előterjesztés jóval szókimondóbb és radikálisabb, mint a Godenhielm-féle, — ezért még annyi nemzetközi sikere sem volt, mint amannak. — Troller előterjesztésének szövege:

„1. A szolgálati találmányra vonatkozó jog megszerzésére nézve valamennyi országban az a jog irányadó, amelynek uralma alatt a munkaviszonyból, szolgálati szerződésből, vagy munkajogból fakadó jogok és kötelezettségek állnak.

2. A találmány tulajdonjogának átruházására irányuló igényt az oltalmat adó egyes országok szabadalmi joga szerint kell elbírálni. Az átruházásra irányuló keresetet azonban ott lehet benyújtani, ahol a felek munkaviszonnyal kapcsolatos jogaikat egymással szemben érvényesíteni képesek."

Troller javaslatának ismertetése alkalmával *Világhy Miklós* szavai jutnak eszünkbe, nevezetesen, hogy az extraterritorialitás igénye ellentmondásban van azzal a jelenleg követett jogi módszerrel, amely az oltalom kiterjesztését a

---

[27] Részletesen ismerteti: Mit den Neuerern zum wissenschaftlich-technischen Höchstand. Szerk. J. Hemmerling, Berlin 1965. 310—317. old.

[28] M. M. Boguslawski: id. mű 165. old.

[29] F. Neumeyer: The Law of Employed Inventors in Europe. Washington, 1963. 87th Congress 2d Session, 52. old.

[30] F. Neumeyer: Internationale Bestrebungen zur Vereinheitlichung des Rechts der Arbeitnehmererfindungen. GRUR. Ausl. 1961. 522. old.

nemzetközi szabályok kölcsönös elismerése útján valósítja meg.[31] Ez az ellentmondás Troller javaslatának haladó jellege mellett magában a javaslatban is tükröződik különösen, ha a javaslat 1. pontját (amely nemzetközi magánjogi szabályt tartalmaz) és 2. pontját (amely inkább nemzetközi perjogi szabályt tartalmaz) vetjük össze egymással.[32]

Törekvések a közvetlen jogrendező szabályok (anyagi jogi szabályok) egységesítésére

A Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió londoni diplomáciai konferenciáján (1934) heves vita folyt arról, hogy a szolgálati találmányokra vonatkozóan ne csak a személyiségi jogot illetően (feltaláló megnevezése) hanem a vagyoni jogokat illetően is egységes anyagi jog jöjjön létre.

Előbb a holland küldöttség terjesztett elő a munkaviszonyban létrehozott találmányok feltalálóinak kötelező díjazására vonatkozó javaslatot, majd a lengyel—spanyol—mexikói küldöttség nyújtott be együttes javaslatot e tárgyban. E javaslatok azonban nem vezettek eredményre.[33]

Ezt követően a különböző nemzetközi szervezetek (Nemzetközi Kereskedelmi Kamara, Nemzetközi Munkaügyi Szervezet stb.) ismételten napirendre tűzték a szolgálati találmányok feltalálói díjazásának kérdését anélkül azonban, hogy e kérdésben nemzetközi jogi eredmény született volna. A téma napirenden tartása azonban mégis hozott némi — másirányú — eredményt: számos ország törvényhozása alkotmányos biztosítékot teremtett a szolgálati találmányok feltalálóinak díjazására vonatkozólag.

A magunk részéről e tekintetben csupán arról kívánunk számot adni, hogy az AIPPI Magyar csoportja az AIPPI végrehajtó bizottságának salzburgi ülésére (1964) készített beszámolójában ugyancsak állást foglalt a szolgálati találmányokra vonatkozó közvetlen jogrendező szabályok (anyagi jogi szabályok) egységesítése mellett.

Az AIPPI Magyar Csoportja rámutatott arra, hogy a műszaki fejlődést nem lehet egyes országokra korlátozni. Az egymásnak ellentmondó nemzeti jogszabályok ugyanis a nemzetközi méretű műszaki fejlődés akadályozóivá válhatnak. Ezért az AIPPI Magyar Csoportja javasolta:

a) a szolgálati találmány fogalmának egységes meghatározását olymódon, hogy az ne korlátozódjék a munkaviszonyban létrehozott találmányokra (széleskörű meghatározás);

b) a szolgálati találmányból folyó bel- és külföldi jogok gyakorlásának előfeltétele legyen a feltaláló erkölcsi és anyagi jogainak biztosítása;

c) bírói hatáskör biztosítását a szolgálati találmányokkal kapcsolatos jogvitákra;

d) a munkáltató oly irányú kötelezettségének megállapítását, hogy az bizonyos mértékig bizonyos terjedelemben köteles legyen a találmány hasznosítására.

Meg kell jegyeznünk, hogy az AIPPI Magyar csoportjához hasonlóan az AIPPI Osztrák csoportja is a szolgálati találmányokra vonatkozó közvetlen jogrendező szabályok (anyagi jogi szabályok) egységesítése mellett foglal állást.

E kezdeményezések azonban éppen ellenkező előjelű hatást váltottak ki: az AIPPI illetékes vezető személyisége sietve kijelentette, hogy az AIPPI sem az Uniós egyezmény szövegének a szolgálati találmányokra vonatkozó rendelkezéssel való kiegészítését, sem a szolgálati találmányra vonatkozó törvényminta kidolgozását nem tervezi, hanem e kérdés tanulmányozásának célja csupán egy időszerű és problematikus elméleti kérdés feldolgozása.[34]

Magától értetődik, hogy a kérdés ilyen előzményei mellett aligha is lehetett számítani arra, hogy az AIPPI Magyar csoportjának kezdeményezését kirobbanó siker fogja követni. Úgy gondolom azonban, hogy az AIPPI illetékes vezető személyiségének állásfoglalása nem kell hogy visszavonulásra késztessen bennünket akkor, ha nézeteink helyességéről egyébként meg vagyunk győződve.

Vida Sándor

---

[31] Jogtudományi Közlöny 1965. 251—252. old.

[32] *Szászy István* hozzászólásában a közvetett jogrendező szabályok (kollíziós normák) egységesítésének fontosságára mutatott rá. Bejelentette, hogy az Institut de Droit International legközelebbi — 1967. évi athéni — konferenciáján a szolgálati találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések tanulmányozását javasolni fogja. Kívánatosnak tartaná, ha e kérdések nemzetközi szabályozására az Institut de Droit International által kiküldendő bizottság egyezménytervezetet dolgozna ki.

[33] Actes de la Conférence Réunie à Londres du 1er Mai au 2 Juin 1934. Bern, 1934. 371., 373. old.

[34] AIPPI Comité exécutif de Salzbourg. Résumé des Rapports des Groupes par P. Mathély, Rapporteur général, 10. old.

SZEMLE

Fuvarozótól történő átvétel

A „múlt" év szeptember 1-ével hatályát vesztett 155/1955. KDB. utasítás (továbbiakban: Korábbi U.) 51. és 55. pontja úgy rendelkezett, hogy amennyiben az átvevő a fuvarozótól történő átvétel alkalmával megállapítja, hogy a szállítmány sérült, darab-, súlyhiányos, stb., köteles a rendeltetési állomáson, illetve a fuvarozó képviselőjének jelenlétében azonnal jegyzőkönyvet felvenni.

A Korábbi U. helyébe lépett 250/1966. KDB. sz. utasítás (továbbiakban: Új U.) 4. és 5. §-a hasonlóan rendelkezik.

A Korábbi U. 57. pontja azonban azt is tartalmazza, hogy: „Ha az átvevő a szállítmányt a fuvarozótól kifogás nélkül átvette, a fuvarozóval szemben egyáltalán, a szállítóval szemben pedig bruttó súlyhiány miatt igényt nem érvényesíthet."

Ez a szankció — azaz, hogy mi történik, illetve milyen következményei vannak annak, ha az átvevő a jegyzőkönyv felvételét elmulasztja — az Új U.-ból hiányzik. Ez annál is inkább súlyos helyzetet teremt, mert a szállítási szerződésekről szóló jogszabály (10/1966. Korm. sz. rendelet) értelmében a szállító — a kárveszélynek vasúti fuvarozás esetén a rendeltetési állomásig, gépkocsival történő szállítás esetén a megrendelő telepéig történő viselésével — amúgy is nehéz helyzetbe került. A megrendelőnek ugyanis semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy az átvétel alkalmával — dacára annak, hogy ez a hivatkozott 4. és 5. szakasz szerint kötelessége volna (mert külsérelmi nyom, súlyhiány stb. állapítható meg) — a jegyzőkönyv felvételét követelje, arra az álláspontra helyezkedve, hogy teljesen elegendő, ha a saját telepén produkál egy jegyzőkönyvet, amelyben megállapítja a csomagoláson belüli hiányt, sérülést stb. Ehhez járul még az, hogy nyilvánvalóan a MÁV-nak sem érdeke a kiszolgáltatás előtti jegyzőkönyv felvétele.

Az átvevő mulasztása (kiszolgáltatás előtti jegyzőkönyv hiánya) miatt a szállító természetesen nem tudja a fuvarozás közben keletkezett kárát a MÁV-val szemben érvényesíteni, még akkor sem, ha az átvevő telepén megállapított mennyiségi hiány, sérülés stb. minden kétséget kizárólag a MÁV hibájából (pl. kíméletlen tolatás, összeütközés, szabálytalan átrakás, törékeny áruk forgatása stb.) keletkezett.

Ennek megvilágítására egy példa:

Az átvevő távirati meghívást küld a feladónak súlyhiány miatti jegyzőkönyv felvételére, a szállító nem jelenik meg, a tanácsi kiküldött jelenlétében jegyzőkönyv készül, amely a következőket tartalmazza:

„Megállapítást nyert, hogy a hordó 5 dongája megrepedt, aminek következtében 5 hl szörp elfolyt. Elfolyás nyoma már a vagon kinyitásakor, annak padlóján is jól látható volt."

Kiszolgáltatás előtti jegyzőkönyv (természetesen) nem készült.

Kétségtelen,

— hogy a hiány a MÁV hibájából ered,

— hogy a MÁV kiszolgáltatás előtti jegyzőkönyv birtokában a kárt a szállítónak megtérítené,

— hogy a szállító kártérítési igényét kizárólag az átvevő mulasztása következtében nem érvényesítheti, ennek ellenére a kárt a szállítónak kell viselnie, s az átvevő birtokon belül is marad, mert a tanácsi jegyzőkönyv alapján a szállító inkasszóját 5 hl szörp erejéig eredményesen kifogásolhatja.

Kétségtelen, hogy a Ptk. 339. § (1) bekezdése, illetőleg Mészáros Ivánnak (a *Döntőbíráskodás* múlt évi 9. számában megjelent) álláspontját elfogadva a Ptk. 474. § (1) bekezdése alapján a szállító — amennyiben az átvevő mulasztására megfelelő bizonyítékot tud beszerezni — kártérítési pert indíthat az átvevővel szemben, ez azonban rendkívül körülményes, hosszadalmas és felesleges eljárás lenne, miután idevonatkozó megfelelő jogszabályi rendelkezéssel minden nehézség nélkül „megoldható a kárigény érvényesítése".

A kifejtettek szerint fennálló jogszabályi hézagot feltétlenül pótolni kell, éspedig álláspontom szerint

— vagy olyképpen, hogy az Új U.-t ki kell egészíteni olyan rendelkezéssel, amely azt tartalmazza, hogy olyan esetben, amikor az U. 4., 5. §-a értelmében az átvevő jegyzőkönyvet tartozott felvenni, de ezt elmulasztotta, a kárt köteles viselni, tekintet nélkül arra, hogy a telepén utólag felvett jegyzőkönyv a kár okaként esetleg szállítói „mulasztást is állapít meg, és az áru" teljes értékét (függetlenül attól, hogy a fuvarozás alatt a kárveszélyt a szállító viseli) megfizetni. (Ilyen esetben az inkasszót nem kifogásolhatja),

— vagy olyképpen, hogy az Új U.-t ki kell egészíteni egy ugyanolyan értelmű rendelkezéssel, mint amit a Korábbi U. 57. pontja tartalmazott, pl. a következőképpen:

„Ha az átvevő a szállítmányt a fuvarozótól kifogás nélkül átveszi, a szállítóval szemben bruttó súlyhiány miatt igényt nem érvényesíthet, és tartozik mindazon károkat viselni, amelyeket egyébként (jegyzőkönyv felvétele esetén) a szállító a fuvarozóval szemben érvényesíthetett volna."

Erre feltétlenül szükség van a szállító jogos érdekeinek védelmében.

Megjegyzem még, hogy a szállító akkor is sokkal hátrányosabb helyzetben marad, ha a kifogás nélküli átvétel (a fentiek szerint) megfelelően szankcionálva lesz. Az esetek túlnyomó többségében ugyanis nem lesz megállapítható, hogy az átvétel alkalmával volt-e olyan körülmény, ami miatt az átvevő a fuvarozó jelenlétében jegyzőkönyvet tartozott volna felvenni. (Pl. az, hogy ha egy konténerben 6 üveg törötten érkezik, az elfolyás nyoma látható volt-e az átvételkor, volt-e külsérelmi nyom stb.) Ilyen esetekben természetesen a kárt mindig a szállító kényszerül majd viselni, noha „ez az átvevő" mulasztása miatt (kiszolgáltatáskori jegyzőkönyv felvételének elmulasztása) nem lesz érvényesíthető a MÁV-val szemben.

Ács József

Könyvankét a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán

A József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, a Magyar Jogász Szövetség Csongrád Megyei Szervezetének Büntetőjogi

Szakosztálya és a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. szeptember 29-én ankétot rendezett Vigh József „A fiatalkori bűnözés és a társadalom" című könyvéről.

Az ankéton az elmélet képviselőin kívül a büntető igazságszolgáltatás szakemberei vettek részt mintegy 50 fővel. Az elnöklő Fonyó Antal tanszékvezető egyetemi tanár megnyitója után először a korreferensek hozzászólása következett. Földvári József egyetemi docens, Nagy Attiláné mb. tanácsvezető, Tóth Péter megyei főügyészségi ügyész és Szabó András, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársának korreferátumai a téma különböző részeivel foglalkoztak. A vitában felszólaltak Barna Péter tanszékvezető egyetemi tanár, Cséka Ervin Legfelsőbb Bírósági bíró, Hámori Éva egyetemi adjunktus, Horváth Róbert tanszékvezető egyetemi tanár, Merényi Kálmán egyetemi tanársegéd, Szécsi Ferenc, a Közgazdasági és Jogi Kiadó képviselője és Varga Miklós egyetemi docens, igazságügyi elmeszakértő.

A felszólalók egyöntetűen elismerték és hangsúlyozták, hogy a könyvben kifejtett gondolatok és azok bizonyítása nagymértékben hozzájárultak a kibontakozó szocialista kriminológia elméleti kérdéseinek tisztázásához, elősegítették a kriminológiai kutatások kiszélesítését, valamint a bűnözés elleni harc gyakorlatának eredményesebbé tételét.

A vita lényegében két kérdés köré csoportosult:

1. A bűnözés kapcsolata az épülő szocialista társadalmi rend strukturális elemeivel;

2. a kriminológiai kutatások további iránya és az alkalmazandó kutatási módszerek.

Az első kérdés vitájában általánosan elfogadást nyert az a megállapítás, hogy épülő szocialista viszonyaink között a bűnözés a kapitalista tudati maradványokon kívül nemcsak az ún. mikrokörnyezeti (család, iskola, baráti kör, munkahely stb.) kriminogén hatásokra vezethető vissza, hanem a makrokörnyezetben, vagyis a társadalom strukturális viszonyaiban is találhatók olyan ellentmondások és folyamatok, amelyek közvetlenül vagy közvetve jelenleg még kapcsolatban vannak a bűnözéssel mint társadalmi tömegjelenséggel. E kapcsolat azonban ellentétben a kapitalizmus viszonyai között megnyilvánuló hasonló kapcsolattal, nem erősödik, hanem a társadalom fejlődésével párhuzamosan lazul, egyre inkább elhalványodik. Éppen ez a lazuló kapcsolat jelenti a bűnözés csökkenő tendenciájának objektív talaját, ez vonja maga után az emberek tudatának kedvező irányú átformálását, a bűnözés szubjektív okainak: a társadalomellenes nézeteknek, vagy tudati beállítottságnak fokozatos elszigetelését. Mint ahogyan a tudatot általában a létfeltételek határozzák meg, ugyanúgy a bűnös magatartás is az elkövető objektív létfeltételei, körülményei által determinált. A kriminológia legfontosabb feladata éppen a bűnös magatartást kiváltó objektív okok és feltételek, majd az ezekből fakadó szubjektív tényezők feltárása, s ezek ismeretében a megfelelő megelőző intézkedések kidolgozása, természetesen a társadalmi lehetőségek messzemenő figyelembevételével.

A második kérdés vitája során világos megfogalmazást nyert az a gondolat, hogy a szocialista kriminológiai kutatásoknak — támaszkodva az eddigi eredményekre — egyre inkább a részkutatások irányába kell haladnia, az alapvető sztohasztikus összefüggések mellett mind nagyobb figyelmet kell fordítania a bűnözés részsokaságainak: az egyes bűncselekményfajták és a bűnözők különböző kategóriáinak vizsgálatára. Továbbá előtérbe kell állítani a társadalomellenes nézetek sajátos csoportjait kiváltó objektív viszonyok adekvát csoportjainak meghatározására irányuló kutatásokat, kiindulva az egyedi szinten jelentkező funkcionális összefüggésekből.

A felszólalók egyetértettek abban is, hogy a kriminológiai kutatásoknak nyomon kell követniük a társadalmi viszonyokban és a bűnözés szerkezetében végbemenő változásokat, mert a kriminológia mint tudomány csak így nyújthat megfelelő segítséget a törvényhozás, a büntető politika és a bűnözés elleni harc gyakorlata számára.

Fonyó Atal zárószavában hangsúlyozta, hogy a vita megrendezése aktuális és hasznos volt. A bűnözés és ezen belül a fiatalkori bűnözés összefüggéseinek vizsgálatát a szocialista társadalom fejlődése megköveteli. Az ankét elősegítette több kérdés tisztázását és gondolatébresztő hatású volt a tekintetben is, hogy napvilágra hozta a gyakorlati szakemberek igényét több kutatási feladat vonatkozásában. A zárszó kiemelte végül a vizsgálatok komplex jellege fejlesztésének, illetőleg a sokoldalú komplex kontroll alkalmazásának szükségességét.

Merényi Kálmán

JOGIRODALOM

*Vladimir Hanga—Mihai Jacota: Drept Privat Roman**

1964-ben jelent meg fenti szerzők Római magánjog c. tankönyve. A tankönyv jelentős előrehaladást jelent a korábbi román római jogi tankönyvek sorában.[1] Vladimir Hanga 1958-ban már bebizonyította, hogy a római jog oktatásáról és az oktatás rendszeréről vallott nézetei korszerűek és jól szolgálják a római jog anyagának megértését és elmélyítését a jogászképzésben, s ugyanakkor a római jog tudományos rendszerének kialakításában is jelentős eredményeket mutatott fel.[2]

Az 1964-ben megjelent tankönyv rendszere szakít a hagyományos pandektista hatáson alapuló római jogi oktatási rendszer korábbi megoldásaival és Gaius Institutióinak rendszerét tekintve alapvetőnek,

* Bucuresti, 1964. Editura didatica si pedagogica 392 old.

[1] *I. Cătuneanu: Izvoare de drept roman şi formule de actiuni.* Bucuresti. 1923. — C. *Stoicescu:* Curs elementar de drept roman. Ed III. Bucuresti. 1931. — C. St. *Tomulescu,* Manual de drept privat roman, Bucuresti, 1956.

[2] Vladimir *Hanga:* Curs de drept privat roman. 1958. Cluj.

ehhez a rendszerhez igyekszik közeledni.

A tankönyv első fejezete mértéktartó terjedelmű *bevezetést* ad a római jog tanulmányozásához. Ebben a 31 oldalas bevezetésben tömören megfogalmazza a római jog fogalmát és a tananyag tárgyát, a római magánjog felosztását, a kifejtés rendszerét, majd szintén rövid történeti áttekintést nyújt a római rabszolgatartó társadalom fejlődésének szakaszairól, a politikai-társadalmi rendről és az államszervezetről.

Ez a bevezetés minden bizonnyal azért ilyen tömör és mértéktartó, mert támaszkodik a román oktatási rendszerben is szereplő egyetemes állam- és jogtörténet által tárgyalt, s a rómaiak történetére vonatkozó ismeretekre. Marton Géza római jogi tankönyve és a készülő hazai római jogi jegyzet ezt a bevezető részt sokkal részletesebben tárgyalja.

Véleményünk szerint jelentős szerepe van ennek a bővebb tárgyalásnak nálunk azért, mert egyrészt eddigi jogi tankönyvírási hagyományaink[3] és az idetartozó témákban történt kutatások[4] erre bennünket egyrészt köteleznek, másrészt erre lehetőséget adnak.

A román tankönyv nem tárgyalja részletesen a római jog fejlődésének egyes korszakait különös tekintettel a társadalmi, gazdasági, államszervezeti kérdésekre és mellőzi a magánjogban történt differenciálódás kérdésének részletes tárgyalását. Ehelyett az egyes jogintézmények tárgyalásánál igyekszik a történelmi materializmus módszerének következetes betartásával a jogintézmények egyes fejlődési szakaszait tárgyalni.

A tankönyv második fejezete a *római jog forrásaival* foglalkozik, éspedig az egyes forrásokat különkülön tárgyalva.

A népi demokratikus országokban mindeddig nem alakult ki végleges álláspont a római jog forrásainak rendszerbeli elhelyezését illetően (a felsőoktatási reform előtt nálunk a jogforrások a római jog történeti részében, korszakonként tagolva foglaltak helyet, több helyen ma is ilyen rendszerben kerülnek tárgyalásra), a reform óta azonban hazánkban is a jogforrások egy összefoglaló fejezetben való tárgyalását fogadták el.

A római jog forrásai c. fejezetben, de külön alcím alatt foglalkozik a tankönyv a iustinianusi kodifikáció történetével és a „Corpus iuris civilis" jelentőségével. Röviden tárgyalja az interpolációk problematikáját és az interpoláció-kutatás főbb módszereit.

A római jog továbbélésének kérdését véleményünk szerint nem a legszerencsésebben illeszti be a tankönyv a római jog forrásai c. fejezet utolsó alcímének. Ma, amikor a római magánjog továbbélésének kérdése a kutatások homlokterébe kezd kerülni és a korszerű szocialista római jogi tankönyvvel szemben emelhető követelmények egyik legfontosabbika az, hogy a tankönyv az intézmények történetét a lehetőségek keretei közt a justinianusi kodifikáción túl is adja, ez a kérdés *külön fejezetet érdemelne.*

A gaiusi Instituciók rendszeréből következő azt a megoldást, mely szerint a római perjog tárgyalása a tankönyv végére kívánkozna, *a tankönyv* elveti és harmadik fejezetében (a személyekre, a tulajdonjogra és a kötelmekre vonatkozó részek előtt) *foglalkozik a római peres eljárással.* A tankönyv minden bizonnyal azon elgondolásból kiindulva teszi ezt, mely szerint a római perjog volt a római magánjog kialakulásának bölcsője.

A római perjognak az oktatási rendszerben történő ilyen elhelyezkedésének Magyarországon is vannak hívei, azonban ez véleményünk szerint törést jelent a gaiusi institúció-rendszer következetes alkalmazásában, bár kétségtelen, hogy az előbbi megoldásnak didaktikai előnyei vannak.

A római peres eljárás tárgyalásának tartalma egyébként a román tankönyvben, véleményünk szerint igen alapos s amellett terjedelmében mértéktartó.

A tankönyv negyedik fejezete — most már a gaiusi rendszert tartva szem előtt — *a személyekkel* foglalkozik.

Igen jelentős módszerbeli és tudományos előrehaladás a pandektista hatás alatt kialakított egyes szakkifejezések megváltoztatása, éspedig a jogképesség és a cselekvőképesség vonatkozásában. A tankönyv helyesen ismeri fel, hogy a római jogászok nem ismerték a jogképesség és cselekvőképesség elnevezéseket, hanem a „persona" és „capacitas" kifejezéseket használták.

A tankönyv tehát igyekszik kiküszöbölni a pandektista megoldásokat, s helyettük a római forrásokon alapuló fogalmakkal dolgozik. Ez kétségtelenül a tankönyv előnyére válik.

A tankönyv jelentős újítása, ill. a gaiusi intstitúció-rendszerhez való hűség igen jó kifejezése a tankönyvben az a megoldás, mely szerint a status civitatis tárgyalása után a status familiae c. részben a családjog kérdéseit is tárgyalja.

Helyes megoldása a tankönyvnek az is, hogy „persona" és a „capacitas" elvesztésének, valamint korlátozásának kérdését a „capitis deminutio"-val kapcsolatban tárgyalja.

A „jogi személyek" kérdésének tárgyalásánál még bizonyos pandektista hatást észlelhetünk a tankönyvben. A tankönyv igen helyesen választotta el a köz- és magántestületeket, valamint szemléltetően mutatja be a testületek fejlődésének menetét. Kellő forrásanyaggal alátámasztva tárgyalja a testületek jogi szabályozását, azonban a „jogi személyek" elnevezés megtartása arra enged következtetni, mely szerint a rómaiak ismerték volna ezt a szakkifejezést, ami pedig kétségtelenül csak a római jog továbbélése során és a pandektista jogfelfogás hatására terjedt el a jogi romanisztikában.

Kasernek az a megállapítása,[5] mely szerint a testületek kérdését a jog nem is vette figyelembe, túlzott ugyan, azonban az kétségtelenül megállapítható, hogy bár a rómaiak számtalan testületet szerveztek, s azok működésének belső szabályozása igen részletes lehetett, mégis a jogi személy fogalmának megalkotásához a római jogászok sohasem jutottak el. A források csupán az universitas, corpus, collegium és societas elnevezéseket tartalmazzák, valamint a testületek megalakulásának engedélyezésével

[3] *Szászy-Schwarz* Gusztáv: Institutiok és Pandekták 1907. — *Vécsey Tamás:* A római jog institutioi. Budapest. 1898. — *Személyi* Kálmán: Római jog. Nyíregyháza 1932. I–II. — *Marton* Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Budapest (Több kiadás.)

[4] *Pólay* Elemér: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom. Budapest, 1964.

[5] M. *Kaser:* Das Römische Privatrecht. München. I. 1955., II. 1959.

és a testületeket képviselő személyek felelősségével kapcsolatban tartalmaznak jogszabályokat.

A gyámság és gondnokság tárgyalása a tankönyv által kialakított rendszerben igen szerencsés helyet foglal el a személyekre vonatkozó jogi szabályozás befejezéseképpen.

Az egyébként igen korszerű és a római fogalmakhoz hűségesen ragaszkodó tankönyv egy másik pandektista hatást sem bírt leküzdeni, éspedig a *dologi jog* elnevezést illetően.

Véleményünk szerint az 1958-ban Hanga által kiadott római jogi jegyzet ezt a kérdést szerencsésebben tárgyalja. Ebben a jegyzetben ugyanis a dologi jog elnevezés előtt a „proprietas" kiemelten jelentkezik.

Helyesebbnek tartanánk tehát a „drepturile reale" elnevezés helyett *„a vagyon, a tulajdon és a birtok jogi szabályozása"* cím kialakítását. A tankönyv egyébként ezeket a kérdéseket helyes didaktikai módszerrel tárgyalja s ezáltal a fent kifogásolt pandektista hatás alkalmazásának szépséghibája jelentősen csökken.

A tankönyv a vagyon- és a tulajdonjog fogalmának tárgyalása után helyesen illeszti be a birtoklással kapcsolatos kérdéseket különös tekintettel arra, hogy a tulajdonjog megszerzésének megértéséhez, valamint a tulajdonvédelem szabályainak ismertetéséhez a birtokszerzés módozatai és a birtokvédelem előzetes ismertetése feltétlenül szükséges. A tankönyvnek ez a megoldása, különösen a birtokvédelem és a tulajdonvédelem jó elhelyezésben történő ismertetése által, ismét jelentős előrehaladást jelent a római jog történeti szellemben és megfelelő didaktikai módszerrel való tárgyalásában.

Igen helyesen oldja meg a tankönyv a „iura in re aliena" tárgyalásának kérdését is, bár a „dologi jog" pandektista hatása itt is kísért. E megoldás helyett helyesebbnek tartanánk a következő elnevezést: *„Az idegen vagyontárgyakon létesíthető jogosultságok"*, vagy még egyszerűbben: „Jogosultságok mások dolgain." Ezek az elnevezések — bármelyik a kettő közül — sokkal inkább hűek lennének a római „iura in re aliena" kifejezéshez.

Ez a fejezet egyébként tartalmában ismét előremutató mind módszertani, mind tudományos szempontból. Ez az előremutatás abban jelentkezik, hogy ezeket a jogosultságokat fejlődésükben, a jogforrások szigorú ellenőrzése mellett mutatja be a tankönyv, külön foglalkozva a szolgalom létesítésével, megszűnésével és védelmével.

A tankönyv az *öröklésre vonatkozó jogszabályok* elhelyezése tekintetében is szakít a pandektista rendszerű tankönyvek tárgyalási sorrendjével. A gaiusi Instituciók rendszeréhez hűen az öröklésre vonatkozó jogszabályok ismertetését, a vagyon, a tulajdonjog, a birtok és a „iura in re aliena" ismertetése után közvetlenül illeszti be.

Az „öröklési jog" ilyen formában történő tárgyalása fejlődést jelent Vladimir Hanga 1958-ban kiadott egyetemi jegyzetével szemben is, ahol az öröklési jog befejező részként nyert elhelyezést.

Az „öröklési jog" kifejezést is szerencsésen mellőzi a tankönyv, s helyette a római fogalmaknak megfelelő „öröklések" elnevezést használja a fejezet címéül. (Ezáltal ismét megerősítést nyert a „dologi jog" elnevezéssel kapcsolatos észrevételünk.) Az öröklések jogi szabályozása című fejezetben rövid történeti bevezetés után az öröklés három fő esetének tárgyalása következik, majd a hagyomány és hitbizomány, valamint az öröklési eljárás kerülnek tárgyalásra.

A tankönyv VII. fejezete a „kötelmek" címet kapta. Ez a megoldás szintén a római fogalmakhoz történő ragaszkodást juttatja kifejezésre azáltal, hogy elveti a római jogászok előtt ismeretlen „kötelmi jog" szakkifejezés alkalmazását.

A kötelem elemeinek tárgyalásánál a tankönyv egy apró, — elnevezésbeli — pontatlanságot alkalmaz, mely szerint a kötelmek elemeinek felsorolásánál az alany, tárgy megjelölése után a jogi szankciókat emeli ki, ugyanakkor a részletes kifejtésben a „vinculum iuris", tehát a kötelem tartalma kerül tárgyalásra.

A kötelmek felosztása helyesen ismerteti a gaiusi és jusztinianuszi differenciálásokat, tekintettel van a ius civile és a praetori jog szerződéseinek jellege közötti különbségekre.

Az általános tanok előrebocsátása után a szerződések elemeinek tárgyalásánál szintén előremutató és a római jog forrásanyagának gondos tanulmányozása folytán kialakult megoldást választ.

A consensus, capacitas, „obiectul" és a causa tárgyalása feltétlenül szükséges az egyes szerződések tárgyalása előtt. Véleményünk szerint itt lenne helyes tárgyalni a kötelmek jogi hatásának kérdését is, különös tekintettel a rómaiak sajátos felelősségi rendszerére.

A reálszerződések tárgyalásánál különösen a fiducia önálló szerződésfajtaként történő tárgyalása hívja fel a figyelmünket arra, hogy szerző az egyes intézmények fejlődését funkciójuknak megfelelően mélyrehatóan vizsgálta. A fiducia tárgyalása más tankönyvekben általában elsikkad, pedig ennek a jogintézménynek a praeklasszikus jogban igen nagy jelentősége van. A ius civile merev forgalmi ügyleteit éppen a fiducia segítségével sikerült a formális kötöttségektől megszabadítani és ez a jogtechnikai megoldás több új szerződésfajta (depositum, commadatum stb.) kialakulásához vezetett. Ha a tankönyv ezt a kérdést nem is fejti ki teljes mélységében, mégis a fiducia önálló intézményként történő tárgyalásánál utal arra, hogy ennek a jogintézménynek a római jog fejlődésében különös és teljesen önálló szerepe volt.

A konszenzuál szerződések tárgyalása az arányok helyes szem előtt tartásával (a contractusok és pactumok anyagát illetően) történik.

A pactumok kifejtésénél szintén jelentős mértékben érvényesül a tankönyv történetiségre törekvő jellege, bár az egyes pactumok tárgyalását éppen erre a történetiségre figyelemmel más sorrendben is meg lehetett volna oldani (pacta adiecta, p. praetoria, p. legitima).

A névtelen szerződések elhelyezése a tankönyv rendszerében szintén figyelemre méltó, mivel más tankönyvek ezt a kérdést a reálszerződések után fejtik ki, a szerző viszont teljesen önálló kötelemkeletkeztető tényként tárgyalja e kategóriát a pactumok után.

A szerződésszerű kötelemkeletkeztető tényállásokból eredő kötelmek (obligationes quasi ex contractu) tárgyalása erősen forrásszerű és a történeti hűségre törekvő, amennyiben élesen elkülöníti egymástól

pl. a jogalap nélküli gazdagodás tényállása kapcsán a condictiók klasszikuskori és jusztinianuszi alakzatait.

Az egyes szerződések és deliktumok tárgyalása után néhány olyan elméleti jellegű kérdés kifejtése következik, amelyek rendszerbeli elhelyezése különösen sok vitára adott okot az utóbbi években. A román tankönyv a kötelmek tartalmát (felelősségi rendszerét) itt helyezi el, holott annak tárgyalása, amint már fentebb is jeleztük, még akkor is az egyes szerződések anyagának ismertetése elé kívánkozik, ha ezt pandektista jellegű megoldásnak lehet nevezni. A tankönyvrendszernek ugyanis mindenkor figyelemmel kell lennie a didaktika követelményeire, s úgy véljük, hogy ennek a kérdésnek kifejtése olyan jelentős, hogy ezt a kis engedményt a cél érdekében minden modern tankönyv megteheti.

A tankönyv anyaga a kötelmek megszűnésével, a kötelmek átruházásával, a kötelmek biztosítékaival és a kötelmek módosításának tárgyalásával záródik.

Általában tehát megállapíthatjuk, hogy ez a tankönyv tekintettel van a modern romanisztika irányelveire, módszerében a dialektika, szemléletmódjában a történelmi materializmus érvényesül. Forrásismeret és a szövegexegetika igen alapos, ugyanakkor a tankönyv írói figyelemmel vannak, néhány csekély kivételtől eltekintve, a tankönyveknél minden esetben megkövetelt didaktikai szempontokra is.

A tankönyv tanulhatóságát jelentősen megkönnyíti a függelékként közölt és az egyes jogtudósok állami funkciójára, irodalmi munkásságára vonatkozó időrendi táblázat. Egyben a tankönyv azoknak a hallgatóknak is jó segítséget nyújt a forráshelyek és az irodalom bőséges feltüntetésével, akik a jogi romanisztikában további elmélyülést igényelnek.

A tankönyv jelentős formai érdemei közé tartozik az a nyomdatechnikai megoldás, amely a tanulást és a könyv használhatóságát különös mértékben elősegíti. Az egyes fejezetek, sőt címek és alcímek is olyan szerencsés tagolásban kerülnek kifejtésre, amely a könyv használhatósága szempontjából a magyar tankönyvírás számára is példaként szolgálhat.

Biró János

E lapszám (XXII. új évf. 2.) szerzői: *Dr. Besnyő Károly,* az Elnöki Tanács titkárságának osztályvezetője. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Lukács Tibor* igazságügyminisztériumi főeladó. — *Dr. Erdész László* hb. ezredes. — *Dr. Cséka Ervin* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Vida Sándor* a Műszaki Könyvtár igazgatóhelyettese. — *Dr. Ács József* vállalati jogtanácsos (Eger). — *Dr. Merényi Kálmán* egyetemi tanársegéd (Szeged). — *Dr. Biró János* egyetemi tanársegéd (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.0041 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 3—4. szám Budapest, 1967. március—április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HORVÁTH FERENC—PRUGBERGER TAMÁS—RÁBA LÁSZLÓ:
A Tanácsköztársaság állami és jogi tevékenységének alakulása Vas megyében 137

*

SERES IMRE:
A termelőszövetkezeti földtulajdon kialakulásáról 147

LUPÁN ERNŐ:
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségei Románia Szocialista Köztársaságban 172

KOZMA LAJOS:
A háztáji gazdálkodás és árutermelés jogi kérdései 179

*

BIHARI OTTÓ:
A Legfelsőbb Bíróság alkotmányos helyzete Magyarországon 186

RÁCZ GYÖRGY:
Kiegészítő megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójáról 192

CSIZMADIA ANDOR:
A hazai jog oktatása a XVIII. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja 195

TAKÁCS JÓZSEF:
Szocialista közszolgálati etika — szolgálati pragmatika 202

SZIGLIGETI VIKTOR:
A végrehajtási jog elévülésének néhány vitás kérdése 209

BECK SALAMON:
Mentesség a tanúzási kötelezettség alól és az objektív igazság elve 220

HÁMORI VILMOS:
A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben 223

Szemle:

PALÁGYI RÓBERT:
Két új német törvény a szerzői jogról 232

SZOTÁCZKY MIHÁLY:
Beszámoló a Jénában rendezett szocialista nemzetközi jogelméleti simposiumról 241

— —: Tudományos fokozatok odaítélése 247

Jogirodalom:

D. Nörr: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit (PÓLAY ELEMÉR) 252

Bibliography of hungarian legal literatura 1945—1965. (PAP TIBOR) 254

— —: Új könyvek 258

MELLÉKLET: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Ференц Хорват—Тамаш Пругбергер—Ласло Раба:* Сложение государственной и правовой деятельности Советской Республики в комитате Ваш. — *Имре Шереш:* Сложение земельной собственности производственных кооперативов. — *Эрнё Лупан:* Союзы сельскохозяйственных производственных кооперативов в Румынской Социалистической Республике. — *Лайош Козма:* Правовые вопросы хозяйствования и товарного производства колхозного двора. — *Отто Бихари:* Конституционное положение Верховного Суда в Венгрии. — *Дёрдь Рац:* Дополнительные заметки относительно принципиально-руководящей функции Верховного Суда. — *Андор Чизмадия:* Преподавание венгерского права во второй половине 18 столетия и Jurisprudentia Practica Иштвана Хусти. — *Йожеф Такач:* Социалистическая общественная этика — служебная прагматика. — *Виктор Сиглигети:* Некоторые дискуссионные вопросы давности права исполнения. — *Шаламон Бек:* Освобождение от обязанности давать показания и принцип объективной справедливости. — *Вилмош Хамори:* Принцип назначения и его осуществление в социалистическом гражданском процессе. — *Обзор: Роберт Паладьи:* Два новые немецкие закона об авторском праве. — *Михай Сотаки:* Отчет о проведенном в Йене социалистическом международном симпозиуме по теории права. — — —: Присуждение научных степеней. — *Юридическая литература:* D. Nörr: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit. *(Элэмер Полай).* — Bibliography of hungarian legal literature. 1945—1965. *(Тибор Пап).* — Новые книги.

INHALT: *Ferenc Horváth—Tamás Prugberger—László Rába:* Die Entwicklung der staatlichen und juristischen Tätigkeit der Räterepublik im Komitat Vas. — *Imre Seres:* Über die Entstehung des produktionsgenossenschaftlichen Bodeneigentums. — *Ernő Lupán:* LPG—Verbände in der Sozialistischen Republik Rumänien. — *Lajos Kozma:* Die Hauswirtschaft und die rechtlichen Fragen der Warenproduktion. — *Ottó Bihari:* Die konstitutionelle Lage des Obersten Gerichts in Ungarn. — *György Rácz:* Ergänzende Bemerkungen über die prinzipielle leitende Funktion des Obersten Gerichts. — *Andor Csizmadia:* Der Unterricht des ungarischen Rechts im XVIII. Jahrhundert und die *„Jurisprudentia Practica"* von István Huszty. — *József Takács:* Die Ethik im sozialistischen öffentlichen Dienst — Dientspragmatik. — *Viktor Szigligeti:* Einige strittige Fragen der Verjährung im Recht der Zwangsvollstreckung. — *Salamon Beck:* Die Befreiung von der Zeugnispflicht, und das Prinzip der objektiven Wahrheit. — *Vilmos Hámori:* Der Verfügungsgrundsatz und seine Verwirklichung im Zivilprozess. — *Rundschau: Róbert Palágyi:* Zwei neue deutsche Gesetze über des Urheberrecht. — *Mihály Szotáczky:* Bericht über das sozialistische internationale rechtstheoretische Symposium in Jena. — — —: Zuerkennung wissenschaftlicher Grade. — *Rechtsliteratur:* D. Nörr: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit. *(Elemér Pólay).* — Bibliography of hungarian legal literature. 1945—1965. *(Tibor Pap).* — Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Ferenc Horváth—Tamás Prugberger—László Rába:* L'activité étatique et juridique de la République des Conseils dans le comitat Vas. — *Imre Seres:* La formation de la propriété de terre des coopératives de production. — *Ernő Lupán:* Les associations des coopératives de production agricole dans la République Socialiste de Roumanie. — *Lajos Kozma:* Problèmes juridiques des exploitations domestiques et de la production des marchandises. — *Ottó Bihari:* Le statut constitutionnel de la Cour suprême en Hongrie. — *György Rácz:* Quelques remarques complémentaires relatives à la fonction directrice de la Cour suprême. — *Andor Csizmadia:* L'éducation du droit national dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, et la *„Jurisprudentia Practica"* de István Huszty. — *József Takács:* L'éthique socialiste de la fonction publique — statut professionnel. — *Viktor Szigligeti:* Quelques problèmes controversés de la prescription du droit d'exécution. — *Salamon Beck:* Exonération de l'obligation de témoigner et le principe de la vérité objective. — *Vilmos Hámori:* La principe de disposition et sa réalisation dans le droit civil socialiste. — *Revue: Róbert Palágyi:* Deux nouvelles lois allemandes sur le droit d'auteur. — *Mihály Szotáczky:* Compte rendu du symposium socialiste international organisé à Jena au sujet de la théorie générale du droit — — —: L'attribution de grades scientifiques. — *Litterature:* D. Nörr: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit *(Elemér Pólay).* — Bibliography of hungarian legal literature. 1945—1965. *(Tibor Pap).* — Nouveaux livres.

XXII. új évfolyam 3—4 szám Budapest, 1967. március—április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Tanácsköztársaság állami és jogi tevékenységének alakulása Vas megyében

Az első világháború súlyos frontveszteségeivel és a hátországban előidézett általános nyomorával Vas megyében is jelentős erőeltolódásokat okozott a polgári társadalom szerkezetében. Erre az erőeltolódásra utalt a szombathelyi MÁV Műhely munkásainak 1917. évi háborúellenes sztrájkja, amelyet a szombathelyi kispolgárságnak és a haladó értelmiségnek általános szimpátiája kísért, jelezve azt, hogy a helyi szociáldemokrácia által képviselt mérsékelt forradalmi törekvések sokkal szélesebb bázissal rendelkeznek, mint azt a nagyburzsoázia s az arisztokrácia, azaz a városi és megyei vezetés szeretné. Ráadásul, e szemlélettől függetlenül a munkaerőhiánnyal küszködő, rekvirálásokkal sújtott kis- és szegényparasztság is megelégelte a háborút és a nyomort, s kenyéradó gazdáinak, a földbirtokosoknak, valamint közigazgatási képviselőiknek, a főszolgabíráknak és jegyzőknek önkényeskedése ellen fordult hangulata. Úgy látszott, hogy alkalmas időben e két társadalmi forrásból eredő haladó erő találkozása szerencsés kibontakozást biztosíthat a magyar polgári forradalom számára.

Hogy 1918. november 1-én, a magyar köztársaság kikiáltása nyomán ez mégsem következett be, annak oka elsősorban abban volt, hogy a feudálkapitalista megyei burzsoázia világosan látta uralmának veszélyben forgását, s a köztársaság kikiáltásának pillanatában azonnal megtette az ellenintézkedéseket.

Az ellenintézkedések egy frontvonalát a Nemzeti Tanácsok kézbentartásáért, az abban való hatalommegragadásért folyó harc jelentette. A proletárdiktatúrát jellemző államszervezet egyes sejtjei ugyanis már kialakulóban voltak 1918 novemberében Vas megyében, a magyar polgári forradalom kitörését követően. Először a községekben indultak el törekvések a régi államszervezet szétzúzására. Több Vas megyei községben — így Pápócon, Szenteleken, Királyfalván és Városhodászon — a parasztság szétdúlta a jegyzői hivatalt és lakást, elzavarva a községből a jegyzőt, és községi tanácsot alakított a saját szája íze szerinti összetételben.[1]

E spontán megalakult forradalmi szervekkel szemben a november 2-án megalakult Vas megyei Nemzeti Tanács a feudálkapitalista burzsoáziát képviselte. Elnöke Széchenyi Rezső gróf lett, akinek javaslatára a Vas megyei Nemzeti Tanács november 7-én semmisnek mondotta ki a felső jóváhagyás nélkül megalakult helyi nemzeti tanácsokat, és azonosítva magát a finánctőke érdekeivel, a nemzetőrségre támaszkodva a községi nemzeti tanácsok több forradalmi tagját letartóztatta. A munkástömegeket a Vas megyei Nemzeti Tanácson belül képviselő mintegy egyötödnyi csoport e forradalmi akció ellen irányuló támadásokat ekkor még megakadályozni nem tudta gyengeségénél fogva. Így történhetett meg az is, hogy november 11-én a Vas megyei Nemzeti Tanács határozatot hozott a községi nemzeti tanácsok (felsőbb jóváhagyással alakult) és a parasztság által megtámadott jegyzői kar védelmére.[2] A munkásság látva a Vas megyei Nemzeti Tanács erős jobbratolódását november 10-én megalakította érdekeinek védelmére a megyei és városi (szombathelyi) munkástanácsot.[3] Ennek tagjai a Szociáldemokrata párt vezetői, valamint az egyes szakmák és szakszervezetek küldöttei voltak. Sajnos azonban, mire a munkástanács megalakult, a községek paraszttanácsai már nem léteztek. Így tehát a Tanácsköztársaság kikiáltásának előestéjén a munkás-paraszt szövetség szervezeti formában az időrendi elcsúszás folytán megvalósulni november hónap folyamán Vas megyében még nem tudott.

Áttérve most már konkrétan a munkástanács tevékenységének vizsgálatára, állam- és

[1] Szombathelyi Újság 1918. nov. 7.—8. és 13.-i sz. 4. old.

[2] Szombathelyi Újság 1918. nov. 12.—22.-i sz. és Vas vármegye Alispánja I. 3542/1918. sz.

[3] Szombathelyi Újság 1918. nov. 12. sz.

jogtudományi szempontból igen jelentős mindjárt az alakuló ülésen elfogadott két határozat, mely szerint először: kimondva megalakulását „felhívja a szociáldemokrata párthoz csatlakozott szakmai és szabad szervezeteket, hogy a munkástanácsba küldötteiket a párttitkárságnál 3 nap alatt jelentsék be".[4] Másodszor: hogy az első világháború bűnöseivel szemben a nép ellenségévé nyilvánítását, vagyonuk zár alá vételét és velük szemben a hazaárulás miatti büntetőeljárás megindítását követeli.[5] A munkástanács ezt követően a Vas megyei munkásság bérviszonyait szabályozó kollektív szerződéstervezeten dolgozik, amelyet januárban terjeszt elfogadásra a nemzeti tanácshoz, amelyet azonban a nemzeti tanács, mint a munkástanács felettes szerve visszautasított.

Ezzel lényegében megkezdődött részben a régi közigazgatás bástyái, részben pedig a nemzeti tanácsban tömörült jobboldal, továbbá a munkástanács által és kisebb mértékben a nemzeti tanács által képviselt baloldal között a harc a hatalomért. A fentiekből, továbbá abból, hogy a távozni készülő szélsőjobboldali földbirtokos Ostffy főispánt a nemzeti tanács a hivatalában megerősítette,[6] kellőképpen kitűnt, hogy a nemzeti tanács gátat kívánt emelni a baloldal hatalomra jutásának. Ennek tudatában a Vas megyei munkásság nyomására engedélyezett és a megyei munkástanács, valamint a Szociáldemokrata párt által 1918. december 26-ra megszervezett megyei földműves és munkáskongresszus határozatot hozva követelte, hogy az államalakulat ne csak formailag, hanem gyakorlatilag is adjon helyt a munkásságnak az államhatalomban és az államigazgatási ügyek vitelében, a régi, oda nem való munkás és parasztellenes tisztségviselők lecserélése mellett. E kongresszus, melyen részt vett a megye valamennyi kisgazda, földműves és munkástanácsi megbízott a megyéből, a továbbiakban állást foglalt a földosztás mellett és ünnepélyesen a munkás-paraszt szolidaritásra kötelezte el magát. Ezzel tehát 1918. december végén, ha csak csíráiban is, de megvalósult intézményes formában a proletárdiktatúra társadalmi alapját képező az a munkás-paraszt osztályszövetség, amelyre november első napjaiban a nemzeti tanácsok retrográd fellépése folytán nem kerülhetett sor a paraszt tanácsok szétoszlatása miatt.

A földműves- és munkáskongresszust követően a szervezeteiben is egyre erősödő munkásságtól és a munkássággal újból szolidaritást vállalva, élénkülő parasztsággal szemben a hatalomféltés miatt a jobboldal nyíltan felveszi a harcot. Emellett, hogy a polgári sajtó heves támadásokat kezd a kongresszus ellen, a kongresszusi határozatok megvalósításának megakadályozására egyrészről keresztényszocialista pártszervezkedést indít, másfelől a megyei közigazgatásban a nemzeti tanácsok átszervezését tervezik, hogy azokból a munkás és paraszt érdekeket védőket teljesen kiszorítsák.

A munkástanács és baloldali tömegbázisa, valamint a nemzeti tanács és jobboldali tömegbázisa közötti elmérgesedett hangulat valamit enyhült, amikor a vendvidéki kormánybiztos, Obál Béla, a Jászi-féle radikális párt küldötte Vas megye kormánybiztosává ki lett nevezve. A személyét beiktató megyei közgyűlésen ígéretet tett a megyei közigazgatás visszaéléseinek felszámolására és a munkásságnak a megyei közigazgatásba való eddiginél hatásosabb, szélesebb körű bevonására. Mindez nemcsak beiktatási ígéret maradt, hanem fokozatos javulás tényleg tapasztalható volt, különösen február elejétől kezdve, erélyes kormánybiztosi utasítások után. A kormánybiztos személyes utasítása nyomán az alispánhelyettes külön panaszirodát állított fel a munkásság részére.

A munkásság helyzete most már az állami életben fokozatosan erősödik. A Testvériség című munkáslap február 16-i tudósítása szerint a végrehajtó hatalom nagyrészben a munkásság kezébe került, és a végrehajtó hatalom, értsd: a megyei és városi közigazgatás felhasználásával a szervezett munkásság rendezni tudta Szombathely élelmezésének ügyét, árleszállítást hajtott végre stb.

A földműves és munkáskongresszus feléélénkítette a parasztságot is. Február végétől a vidékről arisztokrácia ellenes megmozdulásokról, föld- s erdőfoglalásokról (Erdődy birtok), valamint a sárvári bajor hercegi uradalom cselédeinek bérharcáról érkeznek hírek. Ekkor már a parasztság újonnan történő szervezeti keretek közé tömörülésének lehetünk tanúi. A Szociáldemokrata Párt 1918. évi beszámolója szerint az év végén mintegy 60 földmunkás csoport működött közel 10 000 taggal a megyében.[7] A munkásság és a parasztság törekvése az állami — közigazgatási élet vonatkozásában 1919 februárjában konkrétan találkozott. A munkásság ugyanis a megye végrehajtó hatalmában megszerzett pozíciójának felhasználásával harcot indít a megyei, járási és községi közigazgatási szervek demokratizálódásáért.

A munkásságnak ezzel kapcsolatos célkitűzéseiről és elképzeléseiről a Vas megyei munkáslap, a Testvériség 1919. február 16-i száma ad tudósítást: „Az öntudatos munkás nyakán, amely jelenleg a végrehajtó hatalmat kezeli, még mindig ott ül a dzsentri osztályból kikerült főszolgabíró, akinek semmi érzéke nincs a munkásosztály bajaihoz és erkölcseihez... Még mindig ugyanazok kezében van a végrehajtó hatalom vezetése... Követelnünk kell, hogy ezek a munkásosztály anyagi és erkölcsi szükségleteit meg nem értő dzsentrik távozzanak végre a

[4] Vas vármegye Alispánja I. 3542/1918. sz.
[5] Uo.
[6] Szombathelyi Újság 1918. nov. 16. sz. 3. old.
[7] Horváth Ferenc: A munkástanácsok szervezete és működése Vas megyében. (1918. nov. 10.—1919. aug. 5.) Szombathely, 1959. 7. old.

közigazgatás éléről és helyüket olyan öntudatos és a nép bajai iránt érzékeny emberek vegyék át, akik ha nem is rendelkeznek doktori címmel, vagy a jogi végzettséggel, de ismerik a praktikus élet követelményeit és nem bürokraták. Követelnünk kell azt, hogy azonnal töröljék el a közigazgatási vezető állások elnyeréséhez szükséges kvalifikációt..."

Mindebből láthatóan a Tanácsköztársaság előestéjén a jobboldali elemeket is magába tömörítő nemzeti tanács mellett kialakult a megyei és városi munkástanács, továbbá kialakultak a földműves szervezeti sejtek is előbb tanácsi, majd csoporti formákban, mely két irányú osztályszervezkedések szintézissé a földműves és munkáskongresszus során váltak.

A tanácsi formát azonban sem a jobb, sem a bal oldal nem tekintette az állami élet végleges megoldásának az államhatalom gyakorlása és a közigazgatás vitele tekintetében, hanem mindkét oldal a saját hatalmát az államszervezet régi keretei között kívánta megvalósítani. A megye munkássága tehát ekkor még csak eszközként tekintette a tanácsi formát a hatalom megragadására, az államhatalom gyakorlását azonban a régi formák felhasználásával képzelte el.

II.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának budapesti hírei március 21-én este jutottak el Szombathelyre Geringer Zsigmond szociáldemokrata ügyvéden keresztül. Még aznap éjszaka megalakult egész Vas megyére kiterjedően a szakszervezeti küldöttekből és a Szociáldemokrata Párt vezetőiből a szombathelyi ideiglenes munkástanács,[8] mely a Vas megyei Hírlap márc. 23-i számában megjelent kiáltványa szerint „Vas megye és Szombathely város felett átvette a teljes uralmat. Az irányító végrehajtó hatalmat... 3 tagú direktórium kezébe adja azzal, hogy a budapesti központi kormánnyal egyetértve és a helyi munkástanács támogatásával kizárólag ők rendelkeznek az egész megye és Szombathely területén.[9]

Államjogi és államtörténeti szempontból nem lényegtelen először is a kiáltvány fent közölt szövege alapján megállapítanunk azt, hogy itt már az államiság szovjet formájával találjuk magunkat szembe, ahol a proletariátus államhatalma a megyében a munkástanácsban, államigazgatási, végrehajtó-rendező-szervező tevékenysége pedig a direktóriumban ölt testet.

A Vas megyei ideiglenes munkástanács a proletariátus saját államrendszerének kiépítésekor — mint azt a levéltári források mutatják — nem használta fel még átmenetileg sem a burzsoá államgépezetet, hanem azonnal nekilátott új államszervezetének kiépítéséhez. Ebben a munkában segítették őket már azok a tapasztalatok, amelyeket a Károlyi kormány megalakulásától a Tanácsköztársaság kikiáltásáig eltelt idő alatt a burzsoá közigazgatás elleni harcban szereztek. Vas megyében a Tanácsköztársaság szerveinek létrehozása és a tanácsi jellegű államмechanizmus kiépítése az események által determináltan, ugyanakkor azonban tudatosan, vagyis a társadalmi törvényszerű folyamatok helyes felismerése és érvényrejuttatása mellett zajlott le. Bizonyítják ezt maguk az események: a budapesti események hatására még 21-én éjszaka a volt kormánybiztos és a szociáldemokrata párt vezetői megalakítják a 3 tagú ideiglenes direktóriumot,[10] melynek első ténykedése volt az üzemek és a katonaság képviselőiből, valamint a szociáldemokrata párt vezetőiből álló ideiglenes munkástanács létrehozása. Az ideiglenes munkástanács első ténykedéseként megerősítette hivatalában a 3 tagú direktóriumot hivatalosan kezébe adva az irányító és végrehajtó hatalmat. A munkástanács és a direktórium ezt követően a hatalom és az igazgatás szempontjából kulcspozícióinak számító objektumok, a posta, a távíró, a telefon és a vasút lefoglalását rendelte el, továbbá lefoglalta a bankok pénzkészletét és a laktanyák lőszerraktárait.[11] E lépés még csak tényleges birtokba vételnek, nem pedig tulajdonjogi állapotot megváltoztató államosításnak volt tekintendő, mivel a posta, távíró, telefon és a MÁV amúgy is vagyonát illetően állami tulajdont képező, tehát állami érdekeltségű jogi személyek voltak, viszont a déli vasút társaság továbbra is a korábbi részvények tulajdonában maradt egyelőre, csakhogy a tényleges hatalmat, a birtoklás és a rendelkezés jogát maga a nép, a munkáshatalom vette kézbe. Ennélfogva a szocializálás államosítás nélkül következett be.

A szombathelyi munkástanács március 22-i kiáltványa beszél a munkás-paraszt szövetségről is, deklarálva annak fontosságát.[12] Ennek megfelelően a direktórium első tevékenységeként lényegileg a szombathelyi munkástanács taglétszámának a vidéki elvtársakkal történő felnövelésével megalakítja az ideiglenes Vas megyei Munkás-Katona és Földművestanácsot.

Az ideiglenes Munkás-Katona és Földművestanács márc. 23-i gyűlésén a Budapesti Forradalmi Kormányzótanács nevében vette át a hatalmat, jóváhagyva a direktóriumnak a szombathelyi Munkástanácstól kapott megbízását a

[8] Szombathely város munkástanácsának „Hirdetmény"-e a hatalom átvételéről. 5747/1919, Szhely, márc. 21. Teljes szöveg közzé téve: Vasi Szemle 1959. I. 15.

[9] Vas megyei Hírlap XIII. évf. 28. sz. 1919. márc. 23. sz. 1. old.

[10] Vas vármegyei Forradalmi Kormányzótanácsának távirata a Belügyi Népbiztossághoz. 298/1919. D. Szombathely, 1919. ápr. 2. — Teljes szöveg: Vasi Szemle 1959. évi I. köt. 15. old.

[11] Márc. 23-iki „Kiáltvány" 8. bekezdésen felül lásd még: 6—D. 1919. vármegyei direktóriumi nyíltparancsot. Szövege közölve Vasi Szemle 1959. I. köt. 16. old

[12] Vas megyei Hírlap XIII. évf. 28. sz. 1919. márc. 23. sz. 1. old. 5. bek.

végrehajtó hatalom gyakorlásával kapcsolatosan. Ezzel együtt megszüntette a már formálissá vált polgári jellegű kormánybiztosi hivatalt és a vármegyei közigazgatási bizottságot.[13] Ezzel a munkásosztály a megye vezetésének összes szálait kezében tartva a hatalom teljes birtokosává vált.[14]

Miután így az új állami mechanizmus alapjai lerakásra kerültek, részben még márc. 23-i, részben pedig az azt követő ápr. 2-i munkástanácsülés további határozatai folytatták az állami mechanizmus kiépítésének további munkáját, mind az állam közigazgatási-szervezési területén, mindpedig a népgazdasági irányítás területén.

A közigazgatás területét átfogva: még a márc. 23-i munkástanácsülés határozatot fogadott el a községi jegyzők mellé kiküldendő bizalmi férfiak ügyében,[15] mely határozat sikeres végrehajtásáról a direktórium már az ápr. 2-án megtartott munkástanácsülésen beszámolhatott.[16] A direktóriumi beszámoló szerint — melyet Kovács József tag tartott meg — a községbe küldött bizalmi férfiak segítségével alakulóban vannak az ideiglenes községi munkástanácsok, a járási székhelyeken pedig már a munkástanácsok megalakulása befejeződött. Napok alatt gondoskodott ezen kívül a Vörös Őrség megszervezéséről, melynek vezetésével Fodor Antal rendőrkapitányt bízta meg.[17]

A megyei munkástanács még az első márc. 23-án megtartott ülésén előkészítette az új, szocialista szakigazgatás megszervezését is. A vármegyei igazgatást először négy ügyosztályra, úgymind I. Politikai ügycsoportra, II. Gazdasági ügycsoportra, III. Közművelődési ügycsoportra és végül V. Panaszirodára taglalta. Az így megalkotott közigazgatási beosztás ápr. 4-ére kibővült és az új beosztás szerint a vármegyei közigazgatás nyolc ügycsoportra tagozódott át. A közigazgatási ügycsoportokba tartozó feladatok és hatáskörök ügycsoportonkénti felsorolásával, valamint az egyes ügycsoportok vezetői nevének közlésével a megyei szakigazgatás új szervezetét a Vas megyei Hírlap ápr. 4-i száma tárta a nyilvánosság elé.

Eszerint mint végrehajtó hatalom „a Vas megyei Forradalmi Kormányzótanács" vagyis a direktórium „mindazokat az ügyeket intézi, amelyek a volt Kormánybiztosság és a volt közigazgatási bizottság ügykörbe tartoztak. Az elvégzendő munka oly sokirányú és az intézkedéseknek annyi előzetes megvitatás tárgyát kell képezniük, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsot ügycsoportokra kellett beosztani . . ."[18]

Mármost ha összehasonlítjuk a megye közigazgatásának eme új, a Tanácsköztársaság egész időszakában fennállott szervezeti beosztását, úgy a forradalmi kormányzótanácsnak az egyes ügyosztályokkal való kapcsolata emlékeztet korunk tanácsrendszerében a végrehajtóbizottság és osztályai között fennálló kapcsolatra. Különbség talán abban van, hogy a forradalmi kormányzótanács, illetve a direktórium vezetői is — így az elnök és a titkár is — egyúttal ügyosztályban is fejtett ki konkrét államigazgatási tevékenységet. Bár mind az elnök, mind a titkár az adott ügycsoport vezetője volt, gyakorlatilag azonban segédhivatali segítséggel többnyire maga is folytatott ügyintéző tevékenységet.[19]

A megye egyes ügycsoportjai közvetlenül nem adtak utasításokat a járásoknak, hanem csak a direktóriumon, illetőleg a forradalmi kormányzótanácson keresztül.[20]

A népgazdasági irányítás megszervezésénél az ideiglenes Vas megyei Munkás-Földműves és Katona tanács március 23-i gyűlésén már határozatot hozott a termelés folyamatosságának biztosításáról. Elrendelte a húsznál több létszámmal dolgozó üzemek szocializálását, ami egyben állami tulajdonbavételt is jelentett, és ezen üzemekbe termelési biztosok kiküldését határozta el. Az üzemeket munkástanácsok igazgatják.[21] A direktórium ezen felül elrendelte a megye területén működő kereskedelmi cégek és üzletek gyors leltározását, amelyre külön bizottságot létesített. Az egyházak és felekezetek vagyonát felszámoló központi és helyi határozatok végrehajtására szintén bizottságot hozott létre a direktórium „Egyházi vagyont likvidáló Bizottság" néven.[22] Intézkedés történt a kastélyokban levő műkincsek lefoglalása és leltározása tárgyában is.[23]

A mezőgazdasági termelés folyamatosságának biztosítása és a tavaszi vetés időben történő elvégzése érdekében intézkedés történt a mezőgazdasági gépek összeírásáról. A megyei munkástanács a volt nagyüzemi gazdaságok átszervezése ügyében 3 tagú járási birtokrendező bizottságot hozott létre, melynek feladatává a rendelkezések értelmében a 100 holdon felüli

[13] 1008—D/1919. sz. hat. Vas vármegyei Forradalmi Kormányzótanács hivatalos közlönye (továbbiakban: Hiv. Közl.) 1919. évi ápr. 10. sz.

[14] Horváth F.: I. m. 11. old.

[15] Uo.

[16] Vas megyei Munkástanács Direktóriuma iratai, Szhelyi Áll. Levéltár.

[17] 170. D/1919. (márc. 28.) sz. megbízólevél. Közölve: Vasi Szemle 1959. I. köt. 16. old.

[18] Vas megyei Hírlap 1919. ápr. 4. sz. 1. old.

[19] A 298/1919. D. sz. „Belügyi Népbiztossághoz" címzett táviratban szereplő direktóriumi tagfelsorolás és az ügycsoportbeosztás összevetítése alapján.

[20] A Vas vármegyei Forradalmi Kormányzótanács Hiv. Közlönyében 1919. márc. 28. és júl. 16.-ika között megjelent rendeletek, határozatok és utasítások alapján leszűrt következtetés.

[21] Vas megyei Munkástanács. Ipari Szocializálási ügyosztálya iratai. Szhelyi Áll. Levéltár. — Feldolgozása az államosítás és az állami üzemek irányításának megszervezése vonatkozásában: Dr. Horváth F.: Az első proletárdiktatúra Vas megyében. Vasi Szemle. 1959. évi I. köt. 5—8. old.

[22] Működésének dokumentumai a Szombathelyi Áll. Levéltárban: Egyházi Vagyont Likvidáló Bizottsági iratok.

[23] 323—D. 1919. sz. Hiv. Közl. 1919. ápr. 3. sz. 5. old.

földtulajdonok szocializálása és a paraszti termelőmunka megszervezése lett. Az ellenforradalmi híresztelésekkel szemben a kisparaszti gazdaságok kollektivizálására nem került sor, csupán arról történt intézkedés, hogy a parasztság az egyes mezőgazdasági munkafázisokat kiki a maga földjén, de lehetőleg egy időben végezze el. A mezőgazdasági paraszti munkának ez a megszervezése a most ismert termelői társulásokhoz, termelői szakcsoporthoz hasonlít, még kevésbé a mai termelőszövetkezethez.[24]

Miként ez az eddig felvázoltakból is kitűnik, a Tanácsköztársaság az ország gazdasági életének alsószintű irányítását mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelés területén nem az általános közigazgatási szervekre, nevezetesen az egyes ügyosztályokra, hanem részben magukra a vállalatokra vagy bizottságokra bízta. Az egyes ügyosztályokhoz hasonlóan ezek ugyancsak a direktóriumnak voltak alárendelve, de nem egyszemélyes, hanem testületi jelleggel működtek. A gazdasági irányításnak ebben a formájában megtalálhatóak az egyes gazdasági egységek önigazgatásának a csírái is. Ez az önigazgatás azonban a felsőbb szerveknek erősen alárendelten, centralizáltan érvényesült, amit a volt kizsákmányoló erőkkel szembeni belső és a külső intervencióval szembeni harc, továbbá a lakosság tervszerű ellátása követelt meg. Éppen ezért a lakosságot közvetlenül érintő közellátási ügyek az általános közigazgatás keretei között maradtak meg elosztva az egyes ügyosztályok között.

III.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásakor a hatalmat a proletariátus vette át a szociáldemokrata és kommunista párton, valamint a szakszervezeteken keresztül és mindjárt az első napokban hozzáláttak az új proletár állami mechanizmus felépítéséhez. Az általuk létrehozott szervek azonban még felső kezdeményezés, a munkás, katona és paraszttömegek politikai és érdekképviseleti szerveinek munkája nyomán jöttek létre, amit alulról a tömegeknek is meg kellett erősíteni az országban először valóban demokratikusan kiírt választások alapján. Erre Vas megyében 1919. április 8—15-e között került sor, a megválasztásra kerülő tanácsok és végrehajtó szerveik 6 hónapra szóló megbízatása jegyében. Hogy a kiírt választásokat mennyire a demokratizmus és a nép érdekeinek figyelembevétele hatotta át megyénkben is, arról a Vas megyei Hírlap ápr. 5-i száma a tudósítást,[25] melynek megvalósulásáról az ideiglenes megyei munkástanács kiküldött megbízottai gondoskodtak.

A községi tanácsszervek megválasztása megyénkben ápr. 8—9-e között, a járásiaké ápr. 12-én, a megyeieké ápr. 15-én zajlott le. Ennek során a községekben hatalmi szervként megválasztották a tanácsokat, melyek feladatává a 916/D/1919. sz. direktóriumi körrendelet saját tagjaiból legfeljebb 5 tagú intézőbizottságok sürgős megválasztását tette.[26] Az intézőbizottságok pedig ezen felül egy elnököt és titkárt választottak.[27] A járási tanácsokat a községek minden 1000 lakosa után beküldött községi tanácstagok választották meg a megye járási székhelyein tartott választó gyűléseken. A járási tanácsok pedig ugyancsak megválasztották intézőbizottságukat és a direktóriumot, továbbá azokat a járási küldötteket, kik Szombathelyen a megyei munkástanácsot választották meg.[28]

A választások lefolyása azonban különösen községi szinten nem volt probléma mentes a lebonyolítás rendelkezésére álló rövid idő miatt. Ennek eredménye a lakosság kellő felkészítésének hiánya, a lakosságnak a választások időpontjáról történő késői kiértesítése (pl. Egerváron) volt, minek következtében sokan nem tudtak leszavazni.[29] Ezáltal Acsádon pl. a termelőszövetkezeti csoport 74 tagja közül csak 1 lett tanácstag, a tanács titkára pedig a volt jegyző lett.[30] Rumban pedig a keresztényszocialisták kezébe került a község vezetése, ami csak új választás végrehajtásával volt megszüntethető.[31] A járásokban is csak ott sikerültek a választások, ahol a járási központ ipari fejlettsége folytán szervezett munkásság állt rendelkezésre, kik az egyes tanácsi szervekben helyet kaptak. (Szombathely, Kőszeg, Sárvár, Szentgotthárd.) Ott ahol ipari munkásság hiányában csak liberális értelmiség állott rendelkezésre, a tanácsi szervek nem tudtak amorf voltuk miatt megfelelni a proletárdiktatúra érdekeivel egyező államhatalmi és igazgatási tevékenységnek. Mindez abból kifolyólag jelentkezett különösképpen, hogy az új tanácsi szerveknél bizonyos fokig párhuzamosan, jogilag azonban azokba beleolvadva működtek tovább a közigazgatás régi szervei — pl. alispáni és szolgabírói hivatal[32] — és ahol a tanácsi szervezet gyenge volt, ott közigazgatás régi, anakronisztikus jegyei domborodtak ki. (Celldömölk, Körmend.)

[24] A keményegerszegi termelőszövetkezet alakulásáról 1919. máj. 10. felvett jegyzőkönyv alapján. Szövege közzé téve: Vasi Szemle 1919. I. köt. 18. old.

[25] „... a nép, a munkásság küldöttei, azok akiket a tiszta lelkiismereti szabadság alapján a nép választ meg." Vas megyei Hírlap, 1919. ápr. 5. sz.

[26] Hiv. Közl. 1919. ápr. 24. sz.

[27] Dr. Horváth Ferenc: A munkástanácsok szervezete és működése Vas megyében. Szombathely, 1959. 16. l. Vas megyei Tanácsválasztási iratok csomója. (Párttörténeti Intézet Archívumában) alapján.

[28] Vas megyei Hírlap. 1919. ápr. 16. sz.

[29] Községi Munkástanácsi jegyzőkönyvek, 1919. ápr. Szhelyi Áll. Levéltár. Községi elöljáróságok regisztratúráiban. Feldolgozva Dr. Horváth F. I. m. 16—17. old.

[30] Uo.

[31] Uo.

[32] Legszembetűnőbben utalnak erre a Vas vármegyei járási munkástanácsi iratok, melyek a járási főszolgabírói regisztratúrákban találhatók. Szhelyi Áll. Levéltár.

Az új választás folytán létrejött állami mechanizmussal kapcsolatban két fő dolgot kell hangsúlyoznunk. Egyikként azt, hogy direktóriumok az intézőbizottságok elnökségeiként az új alkotmány előírása ellenére megyénkben is következetesen megválasztásra kerültek, megyei és járási szinten, melyeknek tagjai nem minden esetben voltak egyúttal az intézőbizottságnak tagjai is. Így pl. a Vas vármegyei Direktórium négy megválasztott tagja közül csak Kovács József volt a járási politikai megbizottakon felüli 8 tagú megyei intézőbizottságnak is tagja. A két szerv tehát bizonyos fokig párhuzamosan működött, annak ellenére, hogy a direktórium a mai helyzetnek megfelelően lényegileg a végrehajtóbizottság közvetlen vezetőinek felel meg. A másik érdekesség pedig az, hogy az egyes fontosabb, a proletariátus hatalmát központi kérdésként érintő államigazgatási ügyek ellátására — mint pl. a lakás és az egyes közellátási kérdések — külön direktóriumot, illetőleg bizottságot szerveztek, mindez azonban még nem idézte elő az ún. klasszikus közigazgatás és a népgazdasági-gazdasági igazgatás olyan éles elkülönülését, miként ez ma a szocialista állami mechanizmusban tapasztalható. Emellett néhány területen — így pl. a földművelési és mezőgazdasági ügyekben kezdtek kialakulni a kettős alárendeltség csírái is.[33] Ezen kívül pedig az államhatalom megyei szintű gyakorlása tekintetében a jogalkotást illetően említést az kíván, hogy a legtöbb esetben mind a munkástanács, mind az intézőbizottság rendeletei direktóriumi rendelet formájában láttak napvilágot. Ugyancsak némely esetben ugyanígy jelentek meg a szakbizottsági és szakdirektóriumi rendelkezések is. Mindez valószínű, hogy a megyei direktórium tekintélyéből és a korábbi jogforrási hierarchia egyszerűsítéséből adódik.

Áttérve az új államhatalom és államigazgatás konkrét működésének Vas megyei vizsgálatára, az állami gazdálkodó szervek létrehozásával és a gazdasági, valamint a pénzügyi téren megtett intézkedésekkel kell foglalkoznunk. Első tényként a megyei intézőbizottság és a direktórium kiadta a 468—D. sz. rendeletet, megtette a szükséges intézkedéseket a járási politikai megbízottak igénybevételén keresztül a téglagyárak és a húsznál több munkást foglalkoztató egyéb ipari üzemek államosítása érdekében a márc. 23-i munkástanácsülés határozatának végrehajtásaként.[34] Az állami tulajdonba vett üzemek élére termelési biztos került, kit a vezetésben és az ellenőrzésben az üzem dolgozóiból megalakult munkástanács támogatott.[35] Az újonnan keletkezett szocialista közvagyon preventív védelmére pedig a 1352/D. sz. rendelet alapján polgári őrséget szerveztek mindegyes üzemben a dolgozók.[36]

A kereskedelemben államosítva csak a nagykereskedelmi és a nagyobb kiskereskedelmi cégek lettek. Ennek ellenére a Forradalmi Kormányzótanács XXXI. sz. határozata az összes üzlet vagyonának és árukészletének felleltározását és ellenőrző munkástanács megalakítását rendelte el. A leltározások befejezéséig az üzletek átmenetileg zárva voltak. Ápr. 16-án azonban az 1306—D. sz. rendelet (vármegyei) értelmében megnyithattak azok a nagy- és kiskereskedelmi üzletek, ahol a direktórium által kiküldött leltározó bizottságok a munkát befejezték és ahol az ellenőrző munkástanács megválasztását a direktóriumnak bejelentették. A 3 munkást meg nem haladó üzleteknél a munkástanács teendőit a „helyi szakszervezet" kiküldötte látta el.[37]

De nemcsak ez a rendelet mutatja a megyei szervek részéről a közellátás problémáival való komoly foglalkozást. Az országosan nehéz közellátási helyzetet a megyei szerveknek sikerült megoldaniuk úgy, hogy a megyei szükségletek kielégítése mellett hozzá tudtak járulni a főváros és a Vörös Hadsereg ellátáshoz is.[38] Vas megye üzemeinek nyersanyagproblémáit a gráci kommunista párt közreműködésével megszervezett anyagszállítások révén oldotta meg a megyei munkástanács,[39] ami egyben segítséget nyújtott a munkanélküliség enyhítésében, bizonyos fokig gazdasági eszközökkel zsugorította a Szentgotthárd és Kőszeg vidéki osztrák csempész kereskedelem lehetőségeit is.[40] A húsellátási nehézségek leküzdésére a vármegyére kiterjedően a 97—D. sz. rendelet március 21-től heti két húsárusítási tilalmi és két vágási tilalmi napot vezetett be.[41]

Az ország és Budapest proletárjainak szorult élelmezési helyzetére tekintettel Vas vármegyében is megállapították a Közellátási Népbiztosság 22 KEH sz. rendeletének figyelembevételével a hüvelyes zöldségféleségek (2093—D.)[42] a tej (13 596—19.)[43] és a só (1064—D.)[44] egy főre jutó fogyasztási mennyiségét.[45]

[33] A Vármegyei Földbirtokrendező és Termelésbiztosító Bizottság utasításai, leiratai alapján.

[34] Hiv. Közl. 1919. ápr. 3. sz. 5. old.

[35] A Szhelyi Pohl E. és Fiai Gépgyár ellenőrző munkástanács-ülésének 1919. jún. 13-i jegyzőkönyvébe foglalt adatok alapján. Szhelyi Áll. Levéltár. Közzétéve: Vasi Szemle: 1959. I. köt. 20—23. old.

[36] Hiv. Közl. 1919. ápr. 17.

[37] Hiv. Közl. 1919. ápr. 17.

[38] Vármegyei Direktórium gazdasági ügyosztályának jelentése. Ügyoszt. iratok: 1919. jún. Szhelyi Áll. Levéltár. Hivatkozik rá: Horváth F. I. m. 28. old.

[39] Az idevonatkozó intézkedés a 170. D/1919. sz. alatt Fodor Antal részére kiadott „Megbízólevél kiadásával veszi kezdetét. Szhelyi Áll. Levéltár. Szövege közölve: Vasi Szemle, 1959 I. k. 16. old.

[40] A csempészet elterjedt voltát a Szhelyi Törvényszék 1919. évi iratai tanúsítják. Szhelyi Áll. Levéltár. — Továbbá: az 5570 — 1919. sz. alispáni felhívás. Hiv. Közl. 1919. márc. 27.

[41] Hiv. Közl. 1919. ápr. 17. és 24. sz. Vas megyei Hírlap 1919. ápr. 28. sz.

[42] Hiv. Közl. 1919. máj. 22. sz.

[43] Hiv. Közl. 1919. jún. 19. sz. 78. old.

[44] Hiv. Közl. 1919. ápr. 17. sz.

[45] Uo.

Ezek a rendelkezések kétségtelenül korlátozták a vidéki lakosság anyagi ellátottságát. Vas megye proletárjai azonban megértették azokat a nehézségeket, amelyek az országos, főleg pedig a főváros ellátása terén mutatkoztak és nemcsak, hogy maradéktalanul végrehajtották a központi rendeletek alapján kiadott megyei direktóriumi határozatokat, hanem önkéntes felajánlások is tapasztalhatók voltak a nép részéről. Így az aratómunkások lemondtak szalonna járandóságukról Budapestnek.[46]

A mezőgazdaság vonalán a megyei direktórium 45—D. sz. rendeletében előírta a földek kellő időben történő megművelését, melyhez a tulajdonos és szocializálás alá eső birtok esetében a volt tulajdonos köteles volt a szükséges forgótőkét biztosítani. A mulasztókkal szemben a központi rendeletek útmutatása értelmében a forradalmi törvényszék járt el, mely rosszhiszeműség esetében halálbüntetést is kiszabhatott és minden esetben vagyonelkobzást is alkalmazott a mulasztóval vagy családjával szemben.[47] Intézkedett továbbá a direktórium a mezőgazdasági rendeltetésű gépek összeírása tekintetében — utasítva erre a községi tanácsokat —, hogy a mezőgazdasági munkák gépi ellátásában fennakadások ne álljanak elő.[48]

A direktórium a mezőgazdasági ügyek vitelére külön bizottságot a vármegyei birtokrendező és termelést biztosító bizottságot alakította meg 466—D. sz. rendeletével, élén a gazdasági főmegbízottal. A járásokban a főmegbízottnak alárendelve birtokrendező biztosok tevékenykedtek.[49] A vármegyei birtokrendező bizottságtól az első írásbeli rendelkezések ápr. 7-én jönnek ki.[50] Az 1/1919. sz. községi munkástanácsoknak a 3 tagú községi birtokrendezési és termelést biztosító bizottságok haladéktalan megalakítására ad utasítást, felszólítva őket, hogy a megalakítás tényét Budapestre a Földművelésügyi Népbiztosnak jelentsék.[51] 2—4/1919. sz. utasításában pedig a községi munkástanácsoktól jelentést kér egyfelől a községek még megműveletlen és megművelésre alkalmatlan földterületeiről, másfelől, hogy a községek nagy-, közép- és kisbirtokain mennyire biztosítottak a termelési feltételek és hogy milyen fennakadások állnak fenn.[52]

Áttérve a mezőgazdaság szocializálásának kérdésére, a budapesti Forradalmi Kormányzótanács XCII. sz. rendelete értelmében a tanácshatalom „termelőszövetkezeteknek" elnevezett állami gazdaságokat létesített, államosítva a 10 normálholdat meghaladó szőlőket és a 100 normálholdat meghaladó szántókat. Az államosított nagybirtokok élére termelési biztost állítottak, aki azonban többnyire a régi intéző lett. E gazdaságok belső szervezete és vezetése hasonlított az államosított ipari és kereskedelmi vállalatokéhoz azon túlmenően, hogy e „termelőszövetkezeteket" a Szombathelyen székelő és a Vármegyei Földbirtokrendező és Termelésbiztosító Bizottságnak alárendelt Termelőszövetkezeti Központ fogta össze.[53]

A nagybirtokállamosítás és a termelőszövetkezetek megszervezése a Szombathelyi Állami Levéltárban rendelkezésre álló adatok alapján meglehetősen vontatottan ment. Ebben elsősorban a központi, nem pedig a helyi szervek voltak a hibásak, mivel a nagybirtokok államosítására vonatkozó LXXXVIII. sz. rendeletet a Forradalmi Kormányzótanács csak május 15-én adta ki[54], akkor, amikor a tavaszi mezőgazdasági munkák már a vége felé közeledtek. Ugyanakkor pedig nyilván a felső szervek, elsősorban a Földművelésügyi Népbiztosság által megadott szempontok alapján a Vármegyei Földbirtokrendező és Termelést Biztosító Bizottság ezt megelőzően még április első hetében a 3/1919. számú utasításával megtiltotta a községi tanácsoknak a közép- és nagybirtokok köztulajdonba vételét, míg a Földművelésügyi Népbiztosság kiküldötte a helyszínre nem érkezik.[55] Ez az intézkedés amellett, hogy késleltette a szükségszerű események folyását, a parasztság forradalmi lendületét megtörte. Kétségtelen, hogy egy felső irányítás nélküli alsószintű öntevékenység anarchikussá válhat, épp ezért egy még áprilisban kihozandó központi jogszabály alapján lett volna helyes a megyei szerveknek elsősorban a birtokrendező és a termelést biztosító bizottságnak a föld szocializálását a községi szervekkel együtt közösen megoldani. A Földművelésügyi Népbiztosságnak pedig a konkrét munka helyett csak az elvi irányítást kellett volna megadnia. E hiba bekövetkezésének oka a még kezdeti stádiumban álló kettős alárendelés lényegének félre értelmezésében keresendő nézetünk szerint.

A szorosabban vett államigazgatási és szociális tennivalók vonatkozásában vizsgálva a tanácsi szervek működését, külön kell vizsgálat alá venni a falut és külön a várost, továbbá külön a legalsó és a legfelsőbb szintű megyei, valamint a megye székhelyén működő városi szervek működését.

A megyeközpontban a nehéz viszonyok ellenére meg tudták szervezni a nőtlen munkások közétkeztetését,[56] továbbá felállították a munkásotthont.[57]

A szombathelyi munkástanács ezenfelül helyes lakásgazdálkodással, több száz proletárt

[46] Testvériség 1919. júl. 17. sz.
[47] Hiv. Közl. 1919. ápr. 10. sz.
[48] 277—D. sz. rendelet. Hiv. Közl. 1919. ápr. 3. sz. 7778/1919. sz. alispáni leirat. Hiv. Közl. 1919. ápr. 17.
[49] Hiv. Közl. 1919. ápr. 3. sz.
[50] Hiv. Közl. 1919. ápr. 10. sz.
[51] Hiv. Közl. 1919. ápr. 10. sz.
[52] Hiv. Közl. 1919. ápr. 10. sz.
[53] Horváth F.: Az első proletárdiktatúra Vas megyében A mezőgazdasági termelés és parasztpolitika. Vasi Szemle, 1959. I. köt. 8. old.
[54] Hiv. Közl. 1919. máj. 15. sz.
[55] Hiv. Közl. 1919. ápr. 10. sz.
[56] Testvériség, 1919. jún. 22.
[57] Vas megyei Hírlap, 1919. márc. 30.

emberhez méltó lakáshoz juttatott a város területén. A szombathelyi lakáshivatalt a 456/1919. vármegyei direktóriumi rendelet a régi formájában megszüntette és vezetését egy háromtagú lakás-direktóriumra bízta.[58]

A lakásügyi igazgatás és lakásgazdálkodás átszervezése teljes mértékben a proletár érdekeknek megfelelően történt. A lakás-direktóriumok a lakásigénylők szociális körülményeinek megfelelően, kérdőívek alapján kezdték el a lakások műszaki megosztási terveinek kidolgozását, és a rászorultság nagysága szerint már június közepére mintegy háromszáz családot juttattak megfelelő lakáshoz.[59]

Áttérve a községi közigazgatás problémáira, a falusi tanácsok részéről kezdetben igen komoly és eredményes tevékenység volt tapasztalható. Jelentékeny módon kivették részüket a tavaszi mezőgazdasági munkák megszervezésében a községi tenyészapaállomány feljavításában, gondoskodtak a községi utak feljavításáról, a hiányos tűzrendészeti eszközök pótlásáról, öntevékenyen felléptek a reakciós beállítottságú és a mezőgazdasági cselédséget kihasználni szándékozó intézőkkel és nagygazdákkal szemben, minek során biztosították, hogy a cselédek ténylegesen hozzájussanak a kollektív szerződések alapján az őket megillető járandósághoz. (Torony és Csehimindszent községi tanácsok gyakorlatából.)[60]

A községi tanácsok e kezdeti ambíciójuk azonban több tényező miatt hamarosan vissza esett. Először is a parasztság által leginkább várt földreform elmaradásán felül az, hogy a nagybirtokok államosításával megalakult „termelőszövetkezetek" mezőgazdasági dolgozói, a volt cselédek nem tudták átérezni, hogy a szocializált nagygazdaságok ténylegesen az övék, mivel azok vezetői többnyire volt uradalmi intézőkből került ki, akik továbbra is a gazdaság munkásainak rovására, elsősorban saját hasznukat tartották szem előtt. Különösen feltűnő volt ez Zarkaházán,[61] ahol a községi tanács 8 tagja közül három uradalmi cseléd, három szegényparaszt egy pedig mezőőr volt.[62] A szegényparaszt és agrárproletár tanácstagok munkakedvét az is mérsékelte, hogy a tanácsi munkát az igen csekély községbírói fizetés ellenében végezték.[63]

Komoly akadályokat gördített a községi közigazgatási munka elé az adózásnak a Tanácsköztársaság kezdeti időszakában történő eltörlése,[64] minélfogva a legtöbb községi tanács pénzkészlete utánpótlás hiányában már május közepére kimerült, amiről Nagyrákos, Kisrákos, Ispánk és Szatta községek tanácsainak jelentése tanúskodik.[65] A vármegyei direktórium a pénzügyi problémák áthidalására 4055/1919. szám alatt június 13. napján rendeletet hozott, mely szerint „ott ahol az 1919. évre kivetett adó beszedése nem ütközik leküzdhetetlen nehézségbe, ott az átmeneti évben a proletariátus érdekeinek figyelemmel tartásával az átmeneti évre behajtandó és a község szükségleteinek fedezésére fordítandó".[66]

E rendelet kétségtelenül segítséget nyújtott a községek és városok zilált pénzügyeinek rendbehozatalára, mivel azonban nem határozta meg pontosan, hogy kiknek az adójáról van szó, a középparasztság körében történő visszamenőleges adóbehajtásoknál a személyi kapcsolatok, rokon- és ellenszenv nagymértékben közrejátszottak.[67] Az így előadódott méltánytalan elbírálás többeknél elégedetlenséget szült, amit az ellenforradalmi izgatások Vas vármegyében is főleg a szombathelyi és a kőszegi járásban sikerrel tudtak felhasználni. (Erről bővebben a forradalmi törvényszékeknél.)[68] A direktórium érezve az adóbehajtás tekintetében hozott rendelkezésének fogyatékosságait, július vége felé megalapozott és igazságos jogi rendezés végett megkezdte a járási munkás tanácsokkal karöltve a megye pénzügyi helyzetének általános felmérését,[69] mely munka azonban a Tanácsköztársaság bukása miatt nem fejeződhetett be.

A munkások és közalkalmazottak bérrendezésének kérdése már sokkal szerencsésebben történt. Az üzemek és a termelőszövetkezetek dolgozóinak munkabérét az üzemet képviselő termelési tanács és az adott üzem dolgozóit képviselő szakszervezet által megkötött kollektív szerződések határozták meg.[70] A kollektív szerződésekben lefektetettek realizálódását pedig a kerületi ipari termelési tanács hetenként ellenőrizte.[71]

Felismerve az oktató és nevelő munka fontosságát a közalkalmazottak körében a Forradalmi Kormányzótanács „a felvilágosítás nagy munkájának pontos és lelkiismeretes teljesítése érdekében" LXXIX. sz. rendeletével előírta a tanítók bérének emelését, amit a megyei direktórium még május 8-án közzétett, végrehajtott.[72] Ezt követően a 4025/1919. sz. vármegyei direktóriumi rendelettel szabályozták a községi és körorvosi fizetéseket,[73] majd az 547/1919. sz. határozatával a szombathelyi Erdőfelügyelőség

[58] Hiv. Közl. 1919. ápr. 9.
[59] Horváth F.: A munkástanácsok szervezete és működése Vas megyében. 32. old.
[60] Vas vármegyei községi munkás-, földműves és katonatanácsok iratai. Községi elöljáróságok regisztratúráiban.
[61] Szhelyi Áll. Levéltár. Feldolg.: Horváth F. I. m. 26. old.
[62] Uo.
[63] Uo.
[64] Forradalmi Kormányzótanács LXXXVIII. sz. rendelete alapján.
[65] Községi munkástanácsi iratok. Feldolg.: Horváth F.: I. m. 28. old.
[66] Hiv. Közl. 1919. jún. 13.
[67] Horváth F. I. m. 29. old.
[68] Uo.
[69] Horváth F.: I. m. 31. old.
[70] Horváth F.: I. m. 36. old.
[71] Uo.
[72] Hiv. lap, 1919. máj. 8. sz.
[73] Hiv. Közl. 1919.

368. számú előterjesztésére a járási erdőőrök segélyezéséről intézkedtek.[74]

Beszélnünk kell még a közalkalmazottakat érintő bérintézkedésekről. A Belügyi Népbiztosság 45 000/1919. sz. rendeletének végrehajtásaként a vármegyei direktórium 11 686/19. számú rendeletével rendezte a közigazgatásnál főként a községi irodáknál teljes munkaidővel alkalmazott szerény fizetésű díjnokok és kisegítők illetményeit.[75]

Nem hagyhatók figyelmen kívül a fiatalkorúak érdekében tett intézkedések sem. A Forradalmi Kormányzótanács testi, szellemi és erkölcsi fejlődésük biztosítására több rendeletet is hozott, melyek közül pedagógiailag és egyúttal a büntetőjogi prevenció szempontjából is leglényegesebb a LXXI. és a LXXII. számú, melyek közül az első az iskolákban gyermekvédői állásokat rendszeresít, a másik pedig az erkölcsi romlásnak kitett vagy társadalom ellenes magatartást tanúsító gyermekek és fiatalok kisegítőszociális nevelésben való részesítéséről rendelkezett. Mindkettő végrehajtása megyénkben is megtörtént, ami kapcsolódott az iskolák államosítása ügyében kiadott XXIV. F. K. és 7. K. N. sz. rendeleteknek a 3133/D/1919. sz. utasítással kezdetét vett végrehajtásához.[76]

Hasonló komolysággal kezelte a Vas megyei Forradalmi Kormányzótanács a fiatalkorú munkások védelmét is, amelyet a 475—D. sz. rendelettel ápr. 2-án léptettek életbe. E rendelet megtiltotta a 14 éven aluliak alkalmazását, a fiatalkorúak éjszakai munkába állítását, három évre maximálta a tanulóidőt, ezt követően a tanulót azonnal felszabadítani és egy évig segédként a mesternek alkalmazni kellett. A rendelet megállapította a tanuló munkabérét és 8 órában határozta meg a tanuló munkaidejét, mely idő alatt csak szakmunkára voltak alkalmazhatók. Meghatározta végül a tanulóknak járó szabadságot, eltörölte a munkaadó testi fenyítési jogát. Mindezzel egycsapásra megszűnt a fiataloknak a feudális rendre emlékeztető nyílt kizsákmányolása.[77]

Nem volna teljes a kép, ha a Tanácsköztársaság állami mechanizmusának megyei vonatkozásain belül ne foglalkoznánk a bírósági apparátussal és annak munkájával. Bár ha egy társadalmi forma állam és jogtörténetének átfogó vizsgálatára, mégha csak helyi viszonylatokban is történt vállalkozás — miként jelen esetben — központi helyet kellene elfoglalnia a bírósági szervezet és a jogszolgáltatás elemzésének. Valóban szocialista igazságszolgáltatási szervezet és bírósági jogszolgáltatás a Tanácsköztársaság államán belül csak a Forradalmi Törvényszékek keretében alakult ki, melyek nemcsak a politikai természetű ügyeket, hanem a köztörvényi jellegű büntető ügyeket is hatáskörükbe vonva tárgyalták. Nem tartoztak viszont a forradalmi törvényszékek hatáskörébe a polgári peres ügyek, a polgári ügyszakba tartozó peres és nem peres ügyeket továbbra is a régi bírósági szervezet a kapitalista viszonyok között átreformált, lényegében azonban a feudális eredetű szokásjog és az azt kiegészítő újabb keletű magánjogi, kereskedelmi és váltójogi írott jogszabályok alapján tárgyalták le. A rendelkezésre álló iratok alapján azonban megállapítható, hogy a forradalom időszakában magánjogi ügyszakba tartozó ügyek érkezése jelentősen leapadt és csak kevés ügy került befejezésre.[78]

Az 1919. törvényszéki iratcsomók tanúsága szerint a forradalmi törvényszék hatáskörébe tartozó ügyeket is a szombathelyi Magyar (Királyi)[79] Törvényszék ügyérkezési sorrendjében folyamatosan iktatták, figyelembe véve a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően érkezett és iktatott bűnügyeket. Ez utóbbi a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően érkezett büntetőügyeket a forradalmi törvényszék nem tárgyalta. Ezek tehát az iratok tanúsága szerint a szombathelyi törvényszék büntető tanácsai hatáskörébe tartoztak, azonban ezekben a büntető ügyekben a Tanácsköztársaság kikiáltását követően újabb intézkedés — tárgyalás és határozathozatal — csak a Tanácsköztársaság bukását követően szeptembertől kezdődően történt.[80]

A forradalmi törvényszékek szervezetével és hatáskörével valamint működésével kapcsolatos kérdések a kriminálpolitikai problémákkal együtt Sarlós Béla által monografikus formában feldolgozást nyertek.[81] Sarlós Béla könyvében feldolgozta a fellelt Vas megyei anyagot is a két Vas megyében működő forradalmi törvényszék, a szombathelyi és szentgotthárdi vonatkozásában.[82] A Szombathelyi Forradalmi Törvényszék négyes tanácsa a direktórium javaslata alapján március 30-án alakult meg. Elnöke Halász József újságíró lett, tagokként pedig Bognár Jenő, Borossai Béla és Vadkerti Ferenc munkásokat, vádbiztosokul pedig Balogh Bélát és Heimler Ernő ügyvédet jelölte ki a munkástanács.[83] Szentgotthárdon külön törvényszéket, nyilván a környékbeli felszaporodó határmenti csempészet miatt hoztak létre, amit alátámaszt az is, hogy erről a környékről még a tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően több ilyen természetű

[74] Hiv. Közl. 1919. jún. 12.

[75] Hiv. Közl. 1919. máj. 29., továbbá júl. 30. sz.

[76] A vármegyei direktórium 3113. sz. máj. 7-én kelt utasításának, továbbá a kisunyomi elemi iskola ránk maradt jún. 28-án kelt államosítási jegyzőkönyvének szövegét közli a Vasi Szemle 1919. I. köt. 17. old.

[77] Hiv. Közl. 1919. ápr. 2.

[78] Vö. Szombathelyi Magyar (Királyi) Törvényszék iratai, 1919. évf. III—VIII. hónapok. Szhelyi Áll. Levéltár.

[79] A „királyi" jelző mindenütt áthúzva az iratokon.

[80] Vö. Szhelyi Magyar (Királyi) Törvényszék iratai, 1919. teljes évf. Szhelyi Áll. Levéltár.

[81] Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp. 1961.

[82] Sarlós Béla: I. m. 45., 112—113., 133—136., 159—200., 247—250., 292., 298., 304., 317., 324. old.

[83] Horváth Ferenc: A munkástanácsok szervezete és működése Vas megyében. 12. old.

ügy került a szombathelyi magyar (királyi) törvésznyék elé.[84] Ezen kívül július derekán Kőszegen működött Szamuelly Tibor különbírósága is, mely a Kőszeg vidéki földbirtokos lázadás kapcsán mint a kőszegi rögtönítélő bíróság hozott ítéleteket,[85] melyek végrehajtásáról a szombathelyi forradalmi törvényszék tartozott gondoskodni.

Figyelembe véve azt, hogy a monográfia megírása érdekében beható kutatásokat végző Sarlós megállapítása, miszerint könyvét a Tanácsköztársaság dokumentumanyaga teljes terjedelmének ismeretében írta meg és hogy újabb dokumentumok előkerülése nem várható[86] — amit alátámasztanak Vas megye vonatkozásában saját kutatásaink is —, csak Sarlós anyagközléseinek és megállapításainak ismétlésébe bocsátkozhatnánk, aminek értelme nem volna annál fogva sem, mert az általa adott értékelést helyesnek tartjuk. Ezért Sarlós megállapítása alapján csak egy, a mi kutatásainkkal kapcsolatos összefüggésre kívánunk rámutatni. Sarlós megállapításai szerint a forradalmi törvényszékek és rögtönítélő bíróságok nem voltak olyan vészjóslóan kegyetlenek, miként azt a fehér terror híresztelte, sőt humánusak, differenciálók, nemegyszer pedig indokolatlanul enyhe jellegűek voltak.[87] Ezt mutatják megyénk vonatkozásában konkrétan a szombathelyi, a kőszegi és vendvidéki ellenforradalmi kísérletekkel kapcsolatos ítéletek, amelyekben a halálbüntetésből csak három került kimondásra,[88] több évi szabadságvesztés büntetés viszont igen, ugyanakkor viszont felmentő ítéletek is születtek.[89] A Tanácsköztársaság Vas megyei büntető igazságszolgáltatásának történetében Szamuelly bíróságán kívül mindössze egy halálbüntetésről van tudomásunk, melyet ápr. 24-én gyilkosságra való felbujtás miatt mondott ki egy vörös katonával szemben kriminálpolitikailag is igen helyesen a szombathelyi katonai forradalmi törvényszék.

Vas megyei vonatkozásban megállapíthatjuk, hogy forradalmi törvényszékek gyakorlata és kriminálpolitikai szemlélete, valamint a megyei hatalmi és közigazgatási szerveinek munkája és jogpolitikai szemlélete között párhuzam vonható s azt inkább a humánum és az enyheség, mint a kérlelhetetlenség jellemezte.

IV.

A proletárforradalom győzelmének eredményeként új típusú államhatalom jött létre Magyarországon. Az előzőkben részletesen kifejtettük, hogy ezen hatalomnak milyen szervei voltak és melyek voltak azok a legfontosabb intézkedések, amelyek Vas megyében hivatottak voltak szolgálni az új típusú társadalom felépítését.

Új típusú hatalom volt a Tanácsköztársaság elsősorban azért, mert a hatalom a munkásosztály kezébe került. A Tanácsköztársaság alkotmánya ezt úgy rögzíti, hogy „a Tanácsköztársaságban a proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat kezébe vett".[90] A hatalom politikai alapja a munkás-paraszt szövetség volt, melynek célja a szocialista társadalom felépítése. Ez új módon volt diktatórikus és új módon volt demokratikus.[91] A megye lakosságának túlnyomó többsége a proletárállam mellé állt, hiszen ez az állam biztosította számukra a legteljesebb demokratikus jogokat.

A Tanácsköztársaság Vas megyei intézkedései nemcsak formálisan rögzítették a jogokat, hanem a kizsákmányoló osztályok gazdasági és politikai hatalmának megfosztása útján biztosították a jogok gyakorlásának anyagi feltételeit. Megteremtődött a törvényhozó és végrehajtó hatalom egysége: a dolgozó osztályok által választott és azok ellenőrzése alatt működő törvényhozó és egyben végrehajtó szervek is voltak.[92]

A Tanácsköztársaság Vas megyei szervei komoly gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkát is végeztek. Ezek az előbbi államtípusokhoz képest egy új szocialista állam sajátjai lehettek csupán.

Ami gyengesége volt a Tanácsköztársaság államépítő tevékenységének az részben az idő rövidségéből eredt, másrészt jelentős erőt kötött le az intervenció és az ellenforradalmi erők elleni küzdelem. Ezért nem lehetett következetesen végrehajtani a régi államigazgatási szervek teljes szétzúzását és megtisztítását. Szinte párhuzamosan működtek az államigazgatásnak a régi és új szervei. Így Vas megye Forradalmi Kormányzótanácsa Radó főjegyzőt alispánná nevezte ki 1919. március hó 27. napján.[93]

Az államvezetés demokratizmusa mellett a centralizmust és a proletárdiktatúra által megkívánt következetes baloldali vonalvezetést a járások és a községek felé a megyei munkástanács intézőbizottságaiban tagul beválasztott politikai megbízottak biztosították. A politikai megbízottak ilyenirányú ténykedésére feltétlenül szükség volt a járásokban előtérben álló értelmiségi, polgári elem és a községekben pedig a kapitalista gondolkodású közép- és nagyparaszti rétegek semmit sem forradalminak nevezhető ideológiai túlsúlyának fékezése szempontjából. Mindennek ellenére a Tanácsköztársaság állam-

[84] Vö. pl. B. I. 1154/1919/9. sz. és a másodfokon eljárt Győri Tábla B. 822/1919/16. sz. ítéletét. Szhelyi Forr. Törvényszéki iratok 1919. évf. Szhelyi Áll. Levéltár.

[85] Sarlós Béla: I. m. 129., 133. és 247. sz. old.

[86] Sarlós Béla: I. m. 7. old.

[87] Sarlós B.: I. m. 93., 129., 134—135. old.

[88] Kern Mihály: Az ellenforradalmi kísérlet leverése Kőszegen. Vasi Szemle, 1959. I. kötet, 28—29. old.

[89] Vö. Sarlós B.: I. m. függelékkel.

[90] Sarlós B. 317. old.

[91] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Közgazd. Könyvkiadó, 1919. 54. old.

[92] Magyar Munkásmozgalom Története. Tankönyv, 1965—1966. évf.

[93] Uo. 244. old.

vezetése a proletárdiktatúrát mint kormányzási formát szükséges rossznak tekintette, amit mihelyt lehet fel kell számolni. A korabeli tudósításokból és nyilatkozatokból az derül ki, hogy az államhatalom akkori munkásképviselői nem tudták dialektikus egységbe hozni a demokratizmust jelentő tanácsrendszert a diktatúrával. A megyei munkástanács és a megyei pártvezetőség nézete szerint a kettő kizárja egymást. Ezt a helytelen a párizsi kommün ideológiai nézeteire emlékeztető,[94] gyakorlati tapasztalatokat nélkülöző szemléletet juttatja kifejezésre a Vasi Hírlapban közzétett ama nyilatkozat, mely szerint „a proletárdiktatúra közeledik a végéhez... A villamos drót tegnap este röpítette szét az országban, hogy jövő hó 14-én összeül a szovjet... Nagy jelentőségű intézkedése ezen tény a tanácskormánynak, amikor elérkezettnek látja az időt arra, hogy a szovjetet összehívja, mert ezzel dokumentálja azt a tényt, hogy átestünk azon krízisen vér nélkül, ahova a szovjet Oroszország csak rettenetes küzdelem és vérontás útján érkezett el".[95] Ez az ideológiai szemlélet hatotta át a Tanácsköztársaság Vas megyei szervezetének és egyes szerveinek konkrét intézkedéseit.

A központi rendelkezések gyors és torzításmentes végrehajtása végett megyénkben is megtették az új szervek a szükséges intézkedéseket. A helyi rendeletek szelleme és rendelkezései mind hivatottak voltak a Tanácsköztársaság központi elképzeléseit gyakorlattá tenni. Ehhez fontos jogpolitikai érdek is fűződött és ezt a helyi vezetők már a hatalom megszerzésének első napjaiban is következetesen megvalósítottak. Így pl. Vas megyében is a III. 28. napján megjelent központi lakásrekvirálási rendelet alapján erélyesen hozzáláttak a súlyos lakáskérdések megoldásához. Ezen intézkedésekkel tanulmányunk első részeiben foglalkoztunk részletesen. A termelőeszközök köztulajdonba vétele terén is a Vas megyei szervek példamutatóan jártak el követve a központi irányelveket és rendelkezéseket.

A gazdasági téren kiadott rendelkezések, melyek a kizsákmányoláson alapuló kapitalista termelési viszonyok megszüntetését és az új szocialista termelési rend alapjainak lerakását célozták a bonyolult problémák egész sorát vetették fel. E téren nagyon helyes és úttörő munkát végzett a Tanácsköztársaság.[96] Az egyéni és társadalmi érdek helyes párhuzamát állapíthatjuk meg a hozott intézkedéseknél.

Szocialista humanizmus, a dolgozó ember megbecsülésének szelleme áradt a hozott szociális intézkedésekből. Példamutatóak ezek a mai korunk számára is. Gondolunk itt többek között a III. 29. napján kiadott azon Forradalmi Kormányzótanácsi rendelkezésre, amely a munkások betegségi és balesetbiztosításáról rendelkezett.[97]

A Tanácsköztársaságot ha le is verték intézkedései jogalkotásai a dolgozók tudatában mélyen bevéső dtek és nagy segítséget jelentettek 1945 után és napjainkban is tevékenyen segítik a szocializmus teljes felépítését. És ez megyénkben is tükröződött, hiszen 1945 után a megye vezetői között számos olyan személyt találhattunk, akik 1919-ben is már élvonalban küzdöttek a szocializmus eszméiért.[98]

Horváth Ferenc—Prugberger Tamás
és Rába László

[94] Marx Károly: Válogatott Művek II. köt. 1940. l. oroszul. Lenin: Összes Művei XII. köt. 163. l. oroszul. Idevonatkozó megállapítások kiemelve Losonczy I.-től. Büntetőjog ált. része. (Egyetemi jegyzet.) Pécs. 1950—51. MEFESZ soksz.

[95] Vas vármegye Hivatalos Lapja, 1919. III. 27. IV. Személyi Hírek.

[96] Vasi Vörös Hírlap, 1919. V. 29.

[97] Magyarország Története 324. lap. 1964. Szerkesztette: Molnár Erik.

[98] Uo. 326. old.

A termelőszövetkezeti földtulajdon kialakításáról

I.

A szocializmus építésének általános történelmi tapasztalatai mind világosabban és egyértelműbben azt bizonyítják, hogy a szocialista gazdasági és társadalmi rendszer felépítése az egyes országokban nem egy közös, tehát minden szocializmust építő országra egységes séma szerint valósul meg, hanem úgy, hogy az alapvető közös jellemző sajátosságok mellett minden ország a maga történelmi fejlődésének megfelelő sajátos módon építi fel a szocialista rendszerét, s ezzel alkotó módon alkalmazza és fejleszti tovább a szocializmus eszmei alapját, a marxizmust—leninizmust.

Ez az általános törvényszerűség különösen szemléletesen jelentkezik minden szocialista államban a mezőgazdaság területén. Minden szocializmust építő államra nézve közös követelmény a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtése, de hogy az adott szocializmust építő állam mikor, hogyan és milyen sajátos formákat alkalmazva valósítja meg a szocialista mezőgazdaságát, az már teljes egészében azoktól a történelmi fejlődésben gyökerező sajátosságoktól függ, amelyek jellemzik az adott ország mezőgazdaságát, parasztságának fejlődését stb.

Mindebből egyben az is következik, hogy különösen a mezőgazdaság területén kell nagyon körültekintően figyelemmel lenni ezekre a „nemzeti" sajátosságokra, mert azoknak elhanyagolása és a szocialista mezőgazdaság megteremtésében közvetlenül is érintett és érdekelt parasztságtól „idegen" módszerek alkalmazása

éppen az alapvető közös cél elérését, a szocialista mezőgazdaság megteremtését nehezíti és hátráltatja.

Természetesen ezeknek a sajátosságoknak elvi alapokon nyugvó figyelembevétele gyakran olyan megoldásokat eredményez, amelyek látszólag ellentétesek a marxizmus egyes tételeivel és a szocializmus építésének olyan — más országban megvalósult — gyakorlatával, amely egy már ismert — marxista tételnek megfelelően alakult. A valóságban azonban éppen az ellenkezője az igaz. Vagyis éppen az felel meg a marxizmus alkotó alkalmazásának, tehát a marxizmus lényegének, ha az egyes szocializmust építő államokban nem dogmának felfogott és így elferdített elvek szerint, hanem „nemzeti" sajátosságaiknak megfelelően építik a szocializmust általában, s így a mezőgazdaságban is.

Lényegében ilyen szemlélet alapján állva vesszük vizsgálat alá azt a kérdést, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes alkalmazásának szükségessége milyen történelmi fejlődés alapján, miért és hogyan vetődik fel a magyar termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi fejlődési szakaszában.

II.

Közismert, hogy Magyarországon 1945-ben, a népi demokratikus földreform során nem valósult meg minden föld nacionalizálása, hanem megmaradt a paraszti földmagántulajdon, s a nagybirtokrendszer felszámolása is abban a földtulajdonjogi formában valósult meg, hogy a nagybirtokosok földjeit az arra igényjogosult dolgozó parasztok magántulajdonába adták.

1. Ennek ellenére a magyar népi demokratikus földreform gazdasági és társadalmi célja lényegében ugyanaz volt, mint a föld nacionalizálásának 1917-ben a Szovjetunióban. Ezt az elvi alapokon nyugvó, de eltérő formában megvalósult *közös célt* pedig abban lehet megjelölni, hogy mindkét megoldás; *a)* teljesen szétzúzta a feudális, illetőleg a feudál-kapitalista nagybirtokrendszert; *b)* a paraszti földeket meghagyta a parasztoknál és amellett a nagybirtokosok földjeit a dolgozó parasztok kezére adta, vagyis a föld lényegileg azoké lett, akik azt megművelik; *c)* a kulákbirtokokat, mint „sajátos paraszti birtokokat" érintetlenül hagyta; *d)* a földbirtokrendezést felülről jövő állami támogatással maguk az érdekelt parasztok hajtották végre a munkások aktív támogatásával; *e)* s mindennek eredményeként olyan kisárutermelő paraszti mezőgazdaság, olyan földhasználati rendszer jött létre, amelyről már — egyéb feltételek megléte esetén — közvetlenül át lehetett térni a szocialista mezőgazdaság megteremtésére.

A közös jellemvonások, a gazdasági és társadalmi cél azonossága mellett a szovjet és a magyar földbirtokrendezés — az eltérő történelmi fejlődésben gyökeredző nemzeti sajátosságoknak megfelelően — különbözött egymástól a jogi formai megoldásban. A *különbség* közöttük lényegében abban állott, hogy míg a Szovjetunióban a föld egységesen állami tulajdonba került, nálunk a földet javarészben az arra igényjogosult dolgozó parasztok magántulajdonába adták. Az eltérő földtulajdonjogi megoldás ellenére azonban a föld, mint a gazdálkodás tárgya, mind a Szovjetunióban, mind nálunk, lényegében teljes egészében a parasztság kezében maradt, illetőleg a parasztság kezébe került, s így mindkét helyen általánossá vált a mezőgazdaságban a kisárutermelő paraszti gazdálkodás. Ez az egységesen kisárutermelő paraszti mezőgazdaság az, amelyről később, az egyéb feltételek megléte esetén már áttérhet a szocializmust építő állam a szocialista mezőgazdaság megteremtésére, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének történelmi jelentőségű megvalósítására. Ezért helytálló az a megállapítás, hogy az eltérő földtulajdonjogi megoldás ellenére is mind a föld nacionalizálása a Szovjetunióban, mind a magyar népi demokratikus földreform, nemcsak a feudál-kapitalista nagybirtokrendszert számolta fel örökre, vagyis nemcsak a burzsoá forradalom utolsó szava volt (a feudális nagybirtokrendszer felszámolása burzsoá forradalmi feladat), hanem egyben lépés is a szocializmus felé.

2. A magyar népi demokratikus földreform során alkalmazott földtulajdonjogi megoldás tehát a magyar történelmi fejlődésben gyökeredzett, a további fejlődés során is fennmaradt és értelemszerűen befolyásolta a szocialista mezőgazdaság megteremtését.

A paraszti földmagántulajdon uralkodó léte a magyar mezőgazdaságban azt jelentette, hogy a proletárdiktatúra létrejötte után a kisárutermelő paraszti mezőgazdaság szocialista átszervezése a földmagántulajdon körülményei között indult be és ilyen körülmények között fejeződött is be a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása.

Gazdaságilag tehát nálunk is ugyanaz a folyamat zajlott le, mint a Szovjetunióban, hiszen a föld nacionalizálásával együttjáró földbirtokrendezés után ott is a kisárutermelő paraszti gazdálkodás vált uralkodóvá a mezőgazdaságban, s később fokozatosan ezt váltotta fel a kolhozgazdálkodás rendszere akkor, amikor ott befejeződött a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása.

A különbség a magyar és a szovjet megoldás között tehát lényegében csak a föld tulajdonjogi helyzetében jelentkezett, mivel a Szovjetunióban az egységes állami földtulajdonjog bizonyos értelemben megkönnyítette, de legalábbis nem akadályozta a mezőgazdaság szocialista átszervezését — míg ezzel szemben nálunk a paraszti földmagántulajdon akadályozta, s nem kis mértékben nehezítette a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a tömeges kollektivizálás megvalósulását.

Ennek ellenére alapvető politikai hiba lett volna az, ha nálunk akár a termelőszövetkezeti mozgalom beindulása előtt vagy a kollektivizálás idején megszüntettük volna a paraszti földmagántulajdont azért, mert az nem segíti elő a ter-

melőszövetkezeti mozgalom általánossá válását, s helyette valamilyen jogi formában társadalmi földtulajdont hoztunk volna létre azért, hogy akadálytalanabbul jöhessen létre nálunk is a szocialista mezőgazdaság. Egy ilyen földtulajdoni megoldás a mi viszonyaink között sokkal többet ártott mint használt volna a termelőszövetkezeti mozgalomnak, egyszerűen azért, mert egy ilyen földtulajdoni megoldás abban az időszakban idegen volt a közvetlenül legérdekeltebb réteg, a parasztság előtt, s így annak ráerőltetése a parasztságra politikailag igen káros következményekkel járt volna. Tehát bármennyire is *nehezítette* a földmagántulajdon megléte nálunk a mezőgazdaság szocialista átszervezését, ténylegesen ennek a paraszti földmagántulajdonnak a meghagyása és ehhez kapcsoltan a földjáradék fizetésének a bevezetése volt az, amely a magyar földtulajdoni viszonyok között a legjobban *elősegítette* az alapvető gazdasági és társadalmi cél megvalósulását, vagyis a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a szocialista mezőgazdaság megteremtését.

Mindez azt mutatja, hogy *nálunk a népi demokratikus földreform során alkalmazott földtulajdonjogi megoldás lényegében azt is meghatározta, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése milyen földtulajdonjogi körülmények között induljon be és valósuljon meg.* Ez a két történelmi jelentőségű esemény, vagyis a népi demokratikus földreform és a mezőgazdaság szocialista átszervezése nálunk úgyszólván „egybefolyt", hiszen a népi demokratikus földreformmal vette kezdetét az agrárforradalmi átalakulás, amely másfél évtized alatt a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának megvalósulásával fejeződött be, vagyis a magyar mezőgazdaságban a szocializmus alapjainak lerakásához vezetett.

3. Értelemszerűen felmerül ezzel kapcsolatban az az elvi kérdés, hogy a népi demokratikus földreform során miért a paraszti földmagántulajdon rendszerét alkalmaztuk és miért, illetőleg milyen formában és meddig tartható, illetőleg kell fenntartani a paraszti földmagántulajdoni formát a szocialista mezőgazdaságban?

A kérdés első részére a válasz viszonylag ismert, legalábbis azok körében, akik ezzel a problémával elvileg behatóbban foglalkoztak. A válasz lényege a következőkben foglalható össze:

Az 1945-ös népi demokratikus földreform előtt Magyarország már közel száz éves kapitalista fejlődésre tekinthetett vissza, amelyet feudálkapitalista fejlődési úton tett meg. A feudálkapitalista fejlődési út azzal járt, hogy nálunk a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban nem érte el az iparban megvalósult koncentrációt. A mezőgazdaságban a feudál-kapitalista nagybirtokok mellett és a lassú kapitalista fejlődés ellenére igen jelentős számú kis- és középbirtokos paraszti réteg volt, akikben igen erősen kifejlődött és élt a földmagántulajdon hagyománya és vágya. Ez a jelentős számú paraszti réteg ellene volt a feudál-kapitalista nagybirtokrendszernek, de a paraszti földmagántulajdon talajáról állt szemben a nagybirtokkal. Ilyen körülmények között viszont sem egy polgári demokratikus forradalmi átalakulás, sem pedig a proletárforradalom nem valósíthatja meg a föld társadalmasítását, sem az állami tulajdon, sem pedig egyéb kollektív tulajdon formájában. Nem valósíthatja meg azért, mert ez a jelentős paraszti kis- és középtermelő réteg ilyen földtulajdoni megoldás mellett szembefordulna a forradalmi átalakulással, vagy legalábbis nem támogatná azt. Ezt a megállapítást nálunk történelmileg bizonyítja a magyar Tanácsköztársaság földbirtokpolitikája és e paraszti réteg magatartása a Tanácsköztársaság idején.

Az ilyen történelmi fejlődést látva állapítja meg helyesen Lenin, hogy: „A kapitalista államok többségében a proletárhatalomnak egyáltalán nem kell a magántulajdont azonnal, teljesen megszüntetnie; mindenesetre biztosítja a kis- és középparasztság nemcsak földbirtoka megmaradását, hanem ennek megnagyobbodását is, az egész, általuk rendszerint bérelt föld mértékéig (a haszonbérfizetés eltörlése)."[1]

Mindehhez hozzá kell még tenni azt is, hogy nálunk a feudál-kapitalista fejlődés során a paraszti földmagántulajdon ún. szabad — tehát feudális kötöttségektől mentes — kapitalista földmagántulajdon volt, s így a parasztságban a kapitalista körülmények között folytatott létért való küzdelem közepette ehhez a szabad földmagántulajdonhoz való ragaszkodása fejlődött ki, ez vert bennük gyökeret. Ez a paraszti réteg, amely természetes és elengedhetetlen szövetségese a munkásosztálynak a hatalomért vívott harcban és a hatalom megtartásában — gazdasági és társadalmi helyzeténél fogva szemben állt a nagybirtokkal, a feudál-kapitalista nagybirtokrendszerrel —, de a nagybirtok elleni harcát nem tudta másképpen elképzelni, mint a polgári tulajdon, a szabad kapitalista földmagántulajdon talajáról, s erről a tulajdoni talajról harcolt is ellene. A munkásosztály viszont csak úgy szerezhette és tarthatta meg szövetségesként ezt a paraszti réteget, hogy maradéktalanul támogatta azok harcát a nagybirtokrendszer ellen és úgy hajtották végre a nagybirtokrendszer felszámolását, ahogyan azt az érdekelt paraszti réteg kívánta és megértette.

Lényegileg ez az elvi alapja annak, hogy nálunk az 1945-ös népi demokratikus földreform idején a parasztok földmagántulajdonjoga érintetlenül maradt, a nagybirtokrendszert felszámolták és azokat a földeket az arra igényjogosult dolgozó parasztok magántulajdonába adták. Így jött létre nálunk egy olyan kisárutermelő paraszti mezőgazdaság, ahol a föld azoké lett, akik azt megművelik, éspedig nemcsak a tényleges birtoklás és a használat szempontjából, vagyis nemcsak úgy, mint a gazdálkodás tárgya, hanem tulajdonjogilag is.

Ezzel a földtulajdonjogi megoldással Magyarországon a földtulajdonjogi rendszer ido-

[1] Lenin: Vál. Művek II. Szikra, 1954. 273. old.

mult a földön folyó gazdálkodáshoz, főszabályként létrejött és érvényesült a földtulajdon és a földhasználat egysége a kisárutermelő paraszti gazdálkodás formájában.

4. A magyar népi demokratikus földreformmal megindult agrárátalakulás azonban nem állt meg a földreform befejezésével, hanem tovább folytatódott, és úgyszólván *átnőtt* a szocialista agrárátalakulásba annak megfelelően, ahogyan a felszabadulás után létrejött munkás-paraszt demokratikus diktatúra is átnőtt a proletárdiktatúrába. Ez a permanens agárforradalmi átalakulás ma már történelmileg helyesebben úgy fogható fel, hogy a *magyar szocialista agrárátalakulás tulajdonképpen az 1945-ös népi demokratikus földreformmal vette a kezdetét, s így a földreform kezdete és egyben szerves része annak a fejlődési folyamatnak, amely a szocialista mezőgazdaság létrehozására irányult.*

Ha viszont ez így igaz, hogy a népi demokratikus földreform kezdete és egyben szerves része a szocialista mezőgazdaság létrehozására irányuló agrárforradalmi átalakulásnak, akkor a földreform során alkalmazott földtulajdonjogi megoldás indokai alapján a magyar viszonyok között teljesen érthető, hogy nem került és nem is kerülhetett sor a mezőgazdaság szocialista átszervezése során a paraszti földmagántulajdoni rendszer megszüntetésére. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezését a már ismert indokok alapján annak a paraszti földmagántulajdoni rendszernek a megléte körülményei között kellett megvalósítani, amelyet a népi demokratikus földreform során hoztunk létre.

A paraszti földmagántulajdonjog formai megtartása és megmaradása azonban nem jelenthette és nem is jelentette azt, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése során ez a paraszti földmagántulajdon tartalmilag ne menjen át jelentős változáson. Aligha szorul bizonyításra, hogy az ún. szabad kapitalista paraszti földmagántulajdonjog körülményei között úgyszólván lehetetlen létrehozni a tartós, szilárd termelőszövetkezeti közös földhasználatot, amely nélkül viszont nem lehet gazdaságilag megalapozni a termelőszövetkezeti közös gazdálkodást.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésében közvetlenül érdekelt dolgozó parasztságnak a földmagántulajdonhoz való ragaszkodása miatt tehát nem volt hátra más megoldás, minthogy *a tartós termelőszövetkezeti földhasználat biztosítása érdekében különféle eszközökkel a minimálisra kellett korlátozni a paraszti földmagántulajdon magántulajdoni árujellegét,* mert elsősorban ez a magántulajdoni árujelleg akadályozta a termelőszövetkezeti közös földhasználat tartósságának kialakítását.

A paraszti földmagántulajdon magántulajdoni árujellegének a korlátozása egészében véve állami jogszabályi úton valósult meg, tehát mintegy külső, adminisztratív úton megvalósuló korlátozásként jelentkezett (a föld adás-vételének, megterhelésének stb. korlátozása), de ha a földtulajdonos paraszt belépett a termelőszövetkezetbe, akkor már ő mint tulajdonos önként vetette földtulajdonát olyan további korlátozások alá, amelyek a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás szükségszerű velejárói, s amelyek eredményeként ez a paraszti földttulajdon tartalmilag és közgazdaságilag már mintegy termelőszövetkezeti tulajdonként létezik és funkcionál. Ezzel tulajdonképpen nem történt semmi más, minthogy a paraszti földmagántulajdonjog formai megtartása ellenére szükségszerűen érvényesült egy objektív gazdasági törvényszerűség, vagyis az, hogy *a földtulajdon a régi jogi forma ellenére tartalmilag idomult a földön folyó kollektív gazdálkodáshoz.*

A kapitalista értelemben vett szabad paraszti földmagántulajdon tehát nem alkalmas arra, hogy annak alapján beinduljon a mezőgazdaság szocialista átalakulása, illetőleg, hogy létrejöjjön a szocialista mezőgazdaság. De ezt a paraszti földmagántulajdont alkalmassá lehet és alkalmassá is kell tenni ahhoz, hogy annak körülményei között is létrejöhessen a szocialista mezőgazdaság.

Ez az általános törvényszerűség ma már a legtöbb európai szocialista államban maradéktalanul bizonyítva lett azáltal, hogy ezekben az államokban ennek megfelelően létrejött a szocialista mezőgazdaság. Ezt megelőzően azonban, tehát a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a kezdetén, az ilyen típusú fejlődési utat, illetőleg annak egyik változatát első ízben Dimitrov vázolta fel a Bolgár Kommunista Párt V. Kongresszusán tartott beszédében, ahol erről a kérdésről többek között a következőket mondotta:

„A szegény- és középparasztoknak a szövetkezeti gazdaságokhoz való fokozatos csatlakozása, a traktor- és gépállomások fejlődése által, a föld bérbeadás tilalma, a föld adásvételének korlátozása, majd betiltása kapcsán, a földjáradéknak a szövetkezeti tagok saját elhatározása alapján való csökkentésével, majd eltörlésével; amikor a helyi körülmények meg fogják engedni, a föld állami tulajdonba vételének kérdése gyakorlatilag is meg fog oldódni azzal a ténnyel, hogy az egész föld a szövetkezeti gazdaságok örök használatában fog maradni."[2]

Ennek a dimitrovi megállapításnak a jelentősége elsősorban abban van, hogy Dimitrov már a mezőgazdaság szocialista átszervezése kezdetén rámutatott arra az átalakulási folyamatra, amelyen a földmagántulajdon szükségszerűen keresztül megy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban úgy, hogy a régi forma keretei között tartalmilag a földmagántulajdon fokozatosan társadalmi földtulajdonná válik. Igaz, hogy Dimitrov — minden bizonnyal a szovjet földnacionalizálásból kiindulva — a földmagántulajdon társadalmi földtulajdonná válását az egységes állami földtulajdon szemszögéből nézve vázolta fel, vagyis ha bővebben nem is fejtette

[2] G. M. Dimitrov: Válogatott cikkek és beszédek. Bp. 1952.

ki, de végső célként az egységes állami földtulajdon létrejötte lebegett a szeme előtt akkor, amikor a földmagántulajdonnak társadalmi földtulajdonná válási folyamatát felvázolta a bolgár mezőgazdaság vonatkozásában. Bizonyos mértékben ez is hozzájárult egy olyan dogmatikus felfogás kialakulásához, amely szerint a termelőszövetkezetek közös használatában levő paraszti földmagántulajdont előbb vagy utóbb, de minden közbeeső földtulajdoni forma mellőzésével közvetlenül kell majd egységesen állami társadalmi tulajdonba venni.

III.

1. Magyarországon a paraszti földmagántulajdonjog meghagyása, de e földmagántulajdon árujellegének erőteljes korlátozása *történelmileg meghatározott* olyan földtulajdoni megoldás volt, amely elősegítette a szocialista mezőgazdaság megteremtését, a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának megvalósulását.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy e paraszti földmagántulajdonjog ne lenne ellentmondásban általában a szocialista földhasználattal, ezen belül is tömegében elsősorban a termelőszövetkezeti közös földhasználattal. A termelőszövetkezeti közös földhasználatot létre lehet hozni a korlátozott paraszti földmagántulajdon alapján is, különféle jogi megoldásokkal még e termelőszövetkezeti közös földhasználat szilárdsága is biztosítható ilyen körülmények között egy ideig, de *a termelőszövetkezeti közös földhasználat zavartalanságát, tartós szilárdságát csak úgy lehet biztosítani, ha előbb-utóbb megszűnik a korlátozott paraszti földmagántulajdon és a termelőszövetkezeti közös földhasználat közötti ellentmondás úgy, hogy a földhasználat jellegének megfelelő egység jön létre a termelőszövetkezetben a földhasználat és a földtulajdon között.* Ezt a fejlődés által megkövetelt egységet pedig maradéktalanul csak a termelőszövetkezeti földtulajdonjog biztosítja, éspedig úgy, hogy elvileg a termelőszövetkezet közös használatában levő összes föld kerüljön a termelőszövetkezet tulajdonába.

A termelőszövetkezeti földtulajdonjog kérdése azonban nem azonos módon vetődik fel a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének bármely időszakában, s ugyanakkor nem elszigetelten vetődik fel, hanem az adott földtulajdonjogi rendszer szerves részeként, tehát a többi tulajdonjogi formával szoros összefüggésben, dialektikus kölcsönhatásban.

A magyar termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének tapasztalatai azt mutatják, hogy akkor, amikor a termelőszövetkezeti mozgalom a korlátozott paraszti földmagántulajdonjog alapján indul el és fejlődik tovább, ilyen körülmények között a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása *előtt* a termelőszövetkezeti földtulajdonjog kérdése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, *a tömeges kollektivizálás megvalósításának mint célnak alárendelve* vetődik fel. Ez az alárendeltség azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonjogot csak annyiban és úgy lehet és helyes alkalmazni ebben az időszakban, amennyiben és ahogyan az elősegíti a mezőgazdaság tömeges kollektivizálását, a szocialista mezőgazdaság megteremtését.

Az európai szocialista államok fejlődése azt mutatja, hogy ezekben az államokban egészében véve érvényesült ez a főszabály, mivel csak annyiban és úgy alkalmazták a termelőszövetkezeti földtulajdont, amennyiben az elősegítette, vagy legalábbis nem hátráltatta a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

A magyar termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésére ebben a vonatkozásban az a jellemző, hogy nálunk a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában föld semmilyen jogcímen nem volt és gyakorlatilag nem is lehetett a termelőszövetkezet tulajdonában, vagyis a mezőgazdaság szocialista átszervezésének mint célnak alárendelve, mellékesen és kisegítő, illetőleg kiegészítő megoldásként sem alkalmaztuk a termelőszövetkezeti földtulajdont. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy nálunk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének mint célnak alárendelve *teljesen mellőztük a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti időszakában a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozását.* Ehhez azonban már itt hozzá kell tenni azt is, hogy nálunk a termelőszövetkezeti földtulajdon mellőzése úgy, hogy még kiegészítő megoldásként sem alkalmaztuk, nemcsak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének érdekében és csak azt szem előtt tartva történt, hanem nem kis mértékben annak a dogmatikus felfogásnak az alapján, amely szerint a termelőszövetkezetben levő paraszti földmagántulajdonnak közvetlenül kell majd átalakulnia állami társadalmi földtulajdonná, s ezért felesleges még kisegítő megoldásként is közbeiktatni a termelőszövetkezeti földtulajdont.

Mindenesetre annak, hogy nálunk még kisegítő megoldásként sem alkalmaztuk a termelőszövetkezeti földtulajdont a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdeti szakaszában, részben objektív, részben pedig szubjektív okai voltak.

Az *objektív* okokat, amelyek a termelőszövetkezeti földtulajdon kisegítő megoldásként való alkalmazásának mellőzését is lehetővé tették a magyar termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában, a következőkben lehetne megjelölni;

a) A magyar termelőszövetkezeti mozgalom a korlátozott paraszti földmagántulajdon alapján úgy indult el, hogy a termelőszövetkezeti tagok nem társadalmasították földjüket a termelőszövetkezet tulajdonába, hanem tulajdonjogukat megtartva csak egyesítették a földjüket a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás céljaira. A termelőszövetkezeti közös gazdálkodás létrejöttének és beindulásának érdekeit azonban ez is kielégítette, mivel a föld, mint a gazdálkodás tárgya, ebben a jogi formában is a termelőszövetke-

zeté lett, a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit szolgálta.

b) A termelőszövetkezeti tagok által bevitt földeken kívül a termelőszövetkezetek a részükre szükséges és az állami földek engedte lehetséges mértékben állami tulajdonban, illetőleg kezelésben levő földeket is kaptak ingyenes és tartós (örökös) használatra, ami a termelőszövetkezeti tagok által bevitt földekkel együtt lényegében kielégítette a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás földszükségletét.

c) A termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában a termelőszövetkezeti közös gazdaságok működéséhez szükséges gazdasági stb. épületek nagyrészt adottak voltak a földreform során felszámolt volt nagybirtokok gazdasági központjaiban, s ha amellett kellett is újabb épületeket emelni, azt felépítették a termelőszövetkezetek olyan földeken, amelyek nem a termelőszövetkezetek tulajdonában voltak ugyan, de valamely érvényes jogcímen a termelőszövetkezeti közös földekhez tartoztak.

d) A magyar termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában a személyi földtulajdon még nem alakult ki sem a belterületen, sem pedig a zártkertben, vagyis nem alakult ki a szocialista árujellegű földtulajdonnak az a formája, amelynek termelőszövetkezeti célra való tartós megszerzése főszabályként megkívánja az adás-vételt — illetőleg ezen túlmenően is még nem alakult ki a belterületi és a zártkerti földeknek minden földtulajdonra kiterjedő olyan forgalomképessége, amely szükségszerűen megkívánja a termelőszövetkezeti földtulajdon elismerését is.

Ha mindezeket az objektív okokat együttesen vesszük, akkor — mintegy összegezve — röviden úgy lehetne megfogalmazni, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában a termelőszövetkezetek gazdasági fejlődése az adott földjogi szabályok mellett nem kívánta meg *szükségszerűen* a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozását nemcsak a külterületen, de úgy tűnt, hogy még a belterületen és a zártkertben sem. *Ebből a szempontból* tehát abban az időszakban mellőzhető volt a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása.

A magyar termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában azonban a termelőszövetkezeti földtulajdon kisegítő megoldásként való alkalmazása mellőzésének *szubjektív okai* is voltak. Ezeket a szubjektív okokat együttesen abban a már említett dogmatikus felfogásban lehetne megjelölni, amely felfogás a körülményekre való tekintet nélkül csak úgy tudta elképzelni a magyar földtulajdonjogi kérdés megoldását, hogy minden közbeeső fázis nélkül előbb-utóbb, de közvetlenül kell állami társadalmi tulajdonba venni minden olyan földterületet az országban, amely még nincs az állam tulajdonában. Ez a felfogás tehát eleve ellene volt a termelőszövetkezeti földtulajdonnak azért, mert a földmagántulajdonjog végleges megszüntetését csak úgy tudta elképzelni, hogy a társadalmi földtulajdonjogot egyből az ún. legmagasabb szinten, az állami földtulajdonjog formájában kell majd létrehozni.

Helyesen írja ezzel a szemlélettel kapcsolatban dr. Tar Imre a következőket: „Hosszú ideig szinte minden szocialista országban heves vita folyt azon, hogy lehetnek-e szövetkezeti tulajdonban az alapvető *termelőeszközök*. Sokáig az a szemlélet volt az uralkodó, hogy az alapvető termelőeszközök — így a föld, a gépek — nem képezhetik szövetkezeti tulajdon tárgyát, csak állami tulajdonban lehetnek, mert ez *fejlettebb tulajdonforma*. Az első pillanatra, különösen, ha a történelmi körülményektől elvonatkoztatva, tisztán elvi szempontból vizsgáljuk a kérdést, ez tetszetős és marxista álláspontnak látszik. Ha azonban mélyebben és alaposabban elemezzük ezt, a konkrét történelmi körülményeket is figyelembevéve, rögtön kiderül, hogy ez olyan absztrakció, amely nem használható. Ez a szemlélet rosszul ítéli meg a termelőszövetkezetek jellegét és szerepét, bizalmatlanságot fejez ki a szövetkezeti formával szemben, és csak formálisan ismeri el a szövetkezetek létjogosultságát. Pedig a termelőszövetkezet a proletárdiktatúra időszakában *nem átmeneti jelenség,* nem valami magánparaszti intézmény, hanem *szocialista jellegű,* s a szocialista népgazdaság szerves alkotó része."[3]

Erre a szubjektív, dogmatikus felfogásra, illetőleg annak értelmetlen merevségére jellemző többek között az is, hogy ennek alapján még azt is ellenezték és a gyakorlatban nem is tették lehetővé, hogy földmagántulajdonát valamely állampolgár a termelőszövetkezetnek ajándékozhassa, illetőleg végrendeletileg a termelőszövetkezetre hagyja. Pedig egyes földtulajdonosok részéről ilyen igények abban az időszakban is felmerültek, mégpedig értelemszerűen olyan földmagántulajdonosok részéről, akik annyira hívei voltak a termelőszövetkezeti mozgalomnak, hogy ilyen formában is kifejezésre akarták juttatni pozitív véleményüket és egyben fokozott anyagi segítségüket, támogatásukat is a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában.

Véleményem szerint, ha nem is volt objektíve szükség a magyar termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában kiegészítő megoldásként sem a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozására és elismerésére még a belterületi földek vonatkozásában sem — az egyes földmagántulajdonosok előbb említett szándéka már önmagában is elegendő indok lett volna arra, hogy valamilyen formában a jog lehetővé tegye a paraszti földmagántulajdonból a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozását anélkül, hogy az a paraszti földmagántulajdon intézményes társadalmasításához vezetett volna abban az időszakban. Ha pedig ehhez még a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlődését is alapul veszszük, akkor ma is helytállónak kell tekintenünk azt a megállapítást, hogy: „... a népi demokra-

[3] Tar Imre: A földtulajdon továbbfejlesztésének útja. Társadalmi Szemle, 1967. 1. sz. 26—27. old.

tikus országokban, ahol a földmagántulajdon társadalmasításának folyamata létezik, nemcsak hogy helyes, de nagymértékben célszerű, mondhatni objektív szükségszerűség az, hogy a föld termelőszövetkezeti tulajdonba *is* kerülhessen. *Akkor, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése a földmagántulajdon körülményei között megy végbe, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása az egyik legfontosabb és legjobb módja a földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon között meglevő gyökeres ellentmondás megszüntetésének, fokozatos felszámolásának, a földmagántulajdon fokozatos társadalmasításának.* A földmagántulajdon társadalmasításának ez az útja nagymértékben megkönnyítheti és bizonyos fokig meg is gyorsíthatja a mezőgazdaság szocialista átszervezését. Ezért helyes azoknak a népi demokratikus országoknak a gyakorlata, amelyek ilyen vagy olyan formában, de elismerik a termelőszövetkezeti földtulajdont."[4]

2. A magyar termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődése során, különösen az 1956-os ellenforradalom után, de még a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása előtt, az említett merev, dogmatikus elmélettel és gyakorlattal szemben azonban mégis *kialakult a termelőszövetkezeti földtulajdon a belterületen.* Kialakult annak ellenére, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon bármilyen jogcímen és bárhol való létrejöttének ellenzése akkor is erősen hatott. Kialakult azért, mert *objektíve* ki kellett alakulnia abban a földtulajdonjogi rendszerben, amilyenné a magyar földtulajdonjogi rendszer akkorra fejlődött, s amelynek körülményei között a termelőszövetkezetek létrejöttek és működniük kellett.

A probléma lényege abban volt, hogy a belterületi földek tulajdona *árutulajdon* maradt, akár magántulajdonként, akár személyi tulajdonként fogtuk is fel a belterületi földtulajdont. A belterületi földek túlnyomó többsége viszont az állampolgárok tulajdonában volt és van ma is, vagyis a belterületi földek tulajdonának áru vagy nem-áru mivoltát alapvetően ez a többségben levő árujellegű belterületi földtulajdon határozza meg. Ez olyan objektív törvényszerűség, amely elől nem lehet kitérni, amelyet nem lehet nem figyelembe venni. Ezt az objektív törvényszerűséget jogunk annyira figyelembe is vette, hogy még a belterületi állami földtulajdonjog szabályait is igazította ehhez a törvényszerűséghez. Igazította úgy és annyiban, hogy a belterületen fekvő állami földtulajdont is árutulajdonná tette annak ellenére, hogy azt megelőzően — a dogmatista felfogásnak megfelelően — a belterületen fekvő állami földtulajdon sem volt áru abban az értelemben, hogy nem vehetett részt az áruforgalomban, elidegeníteni stb. nem lehetett. (Ennek igazolására csupán azt említeném meg, hogy 1957 előtt az állam a belterületi lakótelket családi ház építése céljára nem tulajdonba adta az állampolgároknak, hanem csak — juttatással — ingyenes és tartós használatba. Szigorúan érvényesült tehát az a szabály, hogy az állami földtulajdon nem árutulajdon abban az értelemben, hogy azt adásvétel útján elidegeníteni nem lehet. Ez a merev szabály azonban ellentétben állott a belterületek többségét kitevő egyéni földtulajdon árujellegével, mert a kétféle földtulajdon között így nem alakulhatott ki a szükséges kapcsolat. Ezért a belterületi állami földtulajdont is árutulajdonná kellett tenni ugyanúgy, illetőleg ahhoz hasonlóan, ahogyan árutulajdonként létezett a belterületi magán, illetőleg személyi földtulajdon. Ez 1957-ben meg is valósult úgy, hogy az állampolgárok ezeket a belterületi földeket adásvétel útján személyi tulajdonként megszerezhették és ma is megszerezhetik az államtól.)

A belterületen fekvő állami és egyéni (magán és személyi) földtulajdon árujellege azonban szükségszerűen azt hozta magával, hogy ilyen körülmények között a mezőgazdasági termelőszövetkezet is csak áruforgalmi úton szerezhette meg az olyan belterületi földeket, a közös gazdaság céljaira, amelyek mint egyéni tulajdont képező földek, egyéb jogcímen nem kerültek és nem is kerülhettek a termelőszövetkezetek közös használatába. Ha viszont a termelőszövetkezetnek mint jogi személynek a jogképessége ilyen körülmények között nem terjedhet ki a föld tulajdonjogának megszerzésére, abban az esetben a termelőszövetkezet olyan gazdasági hátrányba kerülhet, amit indokolni semmivel nem lehet. Ilyen körülmények között tehát már *objektív gazdasági szükségszerűség* volt a termelőszövetkezeti földtulajdonjog elismerése, s jogunk el is ismerte azt a belterületi földek vonatkozásában. Ennek megfelelően ha a termelőszövetkezet belterületi földterület tulajdonjogát magánszemélytől megszerzi, ezt a földterületet a termelőszövetkezet nevére kell telekkönyvezni.

3. Ugyanakkor, amikor a belterületen fokozatosan kialakult az, hogy lényegében mindenféle belterületi földtulajdon csak árutulajdonként létezhet, s ennek következtében belterületi föld a termelőszövetkezet tulajdonában is lehet — a külterületen fekvő mezőgazdasági rendeltetésű földeknél nálunk nem alakult ki a termelőszövetkezeti földtulajdon annak ellenére, hogy a jog kifejezetten sehol nem tiltotta azt, hogy külterületi föld tulajdonjogát a termelőszövetkezet megszerezhesse.

El kell ismerni, hogy a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon ki nem alakulásához nagyban hozzájárult az a dogmatikus iskolán nevelődött és tartósan megmaradt jogi szemlélet is, amely elzárkózott a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon meghonosításától azzal a formális indokolással, hogy a jogszabály külön nem tiltja ugyan, de nem is emeli ki a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon lehetőségét, s így annak létrehozását nem lehet helyeselni. Ez az álláspont példaszerűen tükrözte azt a jogfelfo-

[4] Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben. (Közg. és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1958. 61. old.)

gást, hogy „amiről a jog nem beszél, amit a jog kifejezetten nem enged meg, azt tiltja is".

Ezen túlmenően azonban a külterületen alapvetően azért nem alakult ki nálunk a termelőszövetkezeti földtulajdon a mezőgazdaság szocialista átszervezése során, mert ott ez *nem volt objektíve gazdaságilag szükségszerű a termelőszövetkezetek számára.* A külterületi termelőszövetkezeti közös földek tulajdona — függetlenül azok tulajdonjogi helyzetétől — nem árutulajdon, az áruforgalomban nem vehet részt, tehát ilyen úton nem kerülhet el a termelőszövetkezet közös használatából. Öröklés, a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony megszűnése, valamint a polgári jogi jellegű haszonbérlet ugyan jogi lehetőséget adott arra, hogy adott esetben külterületi földek mégis elkerüljenek a termelőszövetkezet közös használatából, illetőleg a jogalkalmazás minden erőfeszítést megtett abban az irányban, hogy külterületi földek ezeken az utakon se kerülhessenek ki a termelőszövetkezet közös használatából.

Ily módon a külterületi földek, mint a gazdálkodás tárgyai, egyelőre biztosítva lettek a termelőszövetkezetek számára anélkül, hogy ezeken a földeken is létre kellett volna hozni a termelőszövetkezeti földtulajdont. Az objektív szükségszerűségnek ez a hiánya viszont alapot adott arra a jogfelfogásra, hogy egyáltalán ne jöjjön létre még mellékesen sem a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon, habár az semmiképpen sem zavarta volna a termelőszövetkezeti közös földhasználatot, hanem éppen ellenkezőleg, segítette volna annak megszilárdulását, különösen a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának befejezése után. Ismeretes, hogy a bolgár, német stb. termelőszövetkezeti mozgalomban alkalmazták a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdont is, vagyis a miénkhez hasonló fő megoldás mellett ezt a kisegítő megoldást sem hanyagolták el, aminek előnye különösen akkor tűnne ki, ha ezekben az országokban is rátérnének a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes (minden termelőszövetkezeti földre kiterjedő) létrehozására.

Nálunk, mintegy fél évtizeddel a tömeges kollektivizálás befejezése után, már nem kaphatunk történelmi feleletet arra, hogy mi lett volna, helyes lett volna-e vagy sem nálunk is alkalmazni mellékesen, tehát csak mintegy kiegészítő megoldásként a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdont. Véleményem szerint helyes lett volna már csak azért is, mert előkészítette és bizonyos fokig megalapozta volna a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményesítését, amelynek fokozatos megvalósítása a magyar termelőszövetkezeti mozgalomban most került napirendre az MSZMP IX. kongresszusán.

IV.

1. A magyar mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának befejezése után jelenleg az a helyzet, hogy a föld főszabályként a belterületi földterületeket illetően ugyan lehet és van is a termelőszövetkezetek tulajdonában, azonban a külterületi mezőgazdasági rendeltetésű földterületek csak elvétve tárgyai a termelőszövetkezeti tulajdonjognak.

A termelőszövetkezeti földek tulajdonjogi problémája tehát még nincs megoldva, a jelenlegi földtulajdonjogi megoldással nincs lezárva. Ezzel a földtulajdonjogi megoldással sikeresen befejeződött nálunk a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása — tehát e földtulajdonjogi megoldás alkalmazása ebből a szempontból helyesnek bizonyult.

A termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődése azonban változatlanul napirenden tartja ezt a kérdést, csak most már más szempontból. *Ma a kérdés lényege abban foglalható össze, hogy a termelőszövetkezeti közös földek meglevő tulajdonjogi helyzete alkalmas-e arra, hogy annak alapján megszilárduljanak, tovább erősödjenek és teljes biztonságban gazdálkodhassanak a termelőszövetkezetek — vagy pedig ennek a célnak az érdekében szükség van valamilyen más megoldásra, olyanra, amely a jelenlegihez képest egyértelműbben, jogilag is egyszerűbben, de minden kétséget kizáróan biztosítja a földet, mint a gazdálkodás tárgyát a termelőszövetkezetek számára?*

A probléma ily módon való felvetődése értelemszerűen magában foglalja azt a kérdést is, hogy lezárt-e a termelőszövetkezeti földtulajdon terjedelme a jelenlegi állapotban, vagy pedig szükséges és helyes annak kiterjesztése a külterületi mezőgazdasági rendeltetésű földterületekre is?

Mindez azt mutatja, hogy *a termelőszövetkezeti földtulajdon kérdése ma újmódon vetődik fel.* Ahogyan a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának időszakában a termelőszövetkezeti földtulajdon kérdése a tömeges kollektivizálásnak mint célnak alárendelve merült fel és oldódott meg — ugyanúgy jelenleg ez a kérdés a termelőszövetkezetek megszilárdulásának, a korszerű, nagyüzemi termelőszövetkezeti közös gazdálkodás megvalósításának mint célnak alárendelve merül fel, s ennek megfelelően is kell megoldani. A megoldásnak azonban értelemszerűen összhangban kell lenni a többi földek tulajdonjogi helyzetével is abban az értelemben, illetőleg abban a vonatkozásban, hogy a termelőszövetkezeti közös földek és az egyéb földek között a szükséges kapcsolat kialakulhasson annak megfelelően, ahogyan azt a szocializmus építésének érdekei megkívánják.

A külterületi földek termelőszövetkezeti tulajdonának kérdését tehát nem lehet elszigetelve, kiragadva vizsgálni, hanem csak úgy vizsgálhatjuk, hogy a termelőszövetkezeti közös földek egésze tekintetében felvetjük a tulajdonjog további alakulásának kérdését, s ennek keretében keressük a választ arra a kérdésre is, hogy milyen terjedelemben és megközelítőleg milyen tartalommal helyes létrehozni a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdont a magyar föld-

tulajdonjogi viszonyok jelenlegi, illetőleg kialakulóban levő rendszerének keretében.

2. Mielőtt azonban e probléma behatóbb vizsgálatára térnénk, előzetesen választ kell adnunk arra a kérdésre is, hogy a termelőszövetkezetek megszilárdítása érdekében miért vetődik fel annak szükségessége, hogy a termelőszövetkezeti közös földek tulajdonjogi helyzetének területén is újabb szabályozás szülessen?

Az újabb szabályozás szükségességét ezen a területen különösen két tényező indokolja.

a) Az *egyik* ilyen tényező a meglevő jogi szabályozás olyan hiányosságai, amelyek már zavarják a termelőszövetkezeti közös gazdálkodást, a zavartalan és tartós termelőszövetkezeti közös földhasználatot.

b) A *másik* tényező a termelőszövetkezetek tulajdonosi gazdasági önállóságának megalapozása az új gazdasági mechanizmus keretében.

ad a) Mint ismeretes, a termelőszövetkezeti közös földekre vonatkozó jelenleg érvényes jogi szabályozás a mezőgazdaság tömeges kollektivizálását megelőzően született, s ennek megfelelően azokat a földjogi szabályokat helyezte előtérbe, amelyek elsősorban a termelőszövetkezetbe való földbevitelt segítették elő, s ami helyes és szükséges is volt. Emellett azonban szinte szükségszerűen másodlagos helyre szorult annak az ugyancsak lényeges kérdésnek a szabályozása, hogy a termelőszövetkezeti közös használatba került földek tartósan és zavartalanul maradjanak is a termelőszövetkezetek közös használatában. Jelenleg viszont már érthetően ez az utóbbi kérdés került előtérbe, mert enélkül nehéz volna elképzelni a termelőszövetkezetek megszilárdulását, a korszerű nagyüzemi termelőszövetkezeti közös gazdálkodás kialakulását, a termelőszövetkezet vállalatszerű gazdálkodását. A termelőszövetkezetek részéről jogosan vetődik fel az a kívánság, hogy a jog egyértelműen biztosítsa a közös földek zavartalan és tartós (örökös) termelőszövetkezeti használatát mindenkivel szemben, tehát mind e földek jelenlegi jogi tulajdonosaival, mind más személyekkel szemben.

A gyakorlati tapasztalatok alapján különösen hangsúlyozni kell a termelőszövetkezeti közös földhasználat *zavartalanságának* szükségességét, amely jelenleg még a külterületi termelőszövetkezeti közös földek esetében sem mondható megnyugtatónak. A termelőszövetkezetek nap mint nap ki vannak téve annak, hogy a volt tagok és más olyan földtulajdonosok, akiknek földje a termelőszövetkezet közös használatában van, részben vagy egészben igyekeznek kivonni földjüket a termelőszövetkezet közös használatából, s azt ismét egyéni gazdálkodás céljaira hasznosítani. De ha ezek a próbálkozások — érthető okoknál fogva — nem is vezethetnek eredményhez, mindenképpen zavarják a termelőszövetkezeti közös földhasználatot, állandóan zaklatják a termelőszövetkezetet. A termelőszövetkezetek közös használatában levő, az állampolgárok földtulajdonának öröklésével kapcsolatos tulajdonváltozások is számos földnyilvántartási és földjáradék, illetőleg haszonbérfizetési problémát hoznak magukkal a termelőszövetkezetekben — arról nem is szólva, hogy a telekkönyvben és egyéb földnyilvántartásokban is olyan káoszt teremtenek, amelyben eligazodni nagyon nehéz, s így a földnyilvántartások gyakorlatilag képtelenek a valóságos jogi helyzetet pontosan tükrözni.

Bár más jellegű probléma, de ugyancsak zavarólag hat a termelőszövetkezeti közös földhasználat szilárdságára az a tény, hogy a termelőszövetkezetek közös használatában levő állami földtulajdon sem konkretizálódik meghatározott földrészlethez — de földvisszavonás esetén mindig éppen arra a földterületre konkretizálják az állam földtulajdonjogát, amelyet éppen visszavonnak közérdekből, egyéb célok kielégítésére a termelőszövetkezetek közös használatából. Az ilyen földvisszavonás viszont kártalanítás nélkül történik annak ellenére, hogy a termelőszövetkezeteket ezzel értelemszerűen kár éri.

Az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának öröklése, valamint a földtulajdonos termelőszövetkezeti tagok tagsági jogviszonyának megszűnése különféle áttételeken keresztül oda vezet, hogy a termelőszövetkezetek a földjáradékhoz képest egyre nagyobb összegű haszonbért fizetnek a földekért, tehát egyre több a közös földeknél az olyan tulajdonos, aki személyében sem tagként, sem pedig bedolgozó családtagként nem kapcsolódik a termelőszövetkezethez, vagyis földje után kifejezetten olyan jövedelemhez jut, amely más oldalról nézve anyagi tehertétele a termelőszövetkezetnek, hiszen az ilyen földtulajdonosok a termelőszövetkezeti közös jövedelem létrehozásában saját munkájukkal nem vesznek részt.

E problémával kapcsolatban helyesen állapítja meg dr. Tar Imre a következőket: „A közös művelésű föld 58 százaléka a termelőszövetkezeti tagok *magántulajdona,* 22 százaléka *állami tulajdon,* 20 százaléka pedig nem szövetkezeti tagok, hanem úgynevezett *külső személyek* tulajdonában van. A termelőszövetkezetek használatában levő földnek 78 százaléka tehát magántulajdonban levő föld. Ebből a következő főbb problémák származnak:

— a termelőszövetkezetek közös használatában levő föld a termelőszövetkezeti tagság elöregedése, öröklés és a faluról való elvándorlás folytán fokozódó ütemben kerül olyan emberek tulajdonába, akik nem termelőszövetkezeti tagok és *nem foglalkoznak mezőgazdasági munkával.* Évente mintegy 120—150 ezer kat. h. föld kerül olyan örökösök tulajdonába, akik nem termelőszövetkezeti tagok. Ez pedig azt jelenti, hogy *a földtulajdon elkülönül a földhasználattól,* s ez nagymértékben zavarja a szövetkezeti gazdálkodás biztonságát.

— A termelőszövetkezetek közös használatában, de magántulajdonban levő földek évről évre *tetemes kiadásokkal* terhelik meg a szövetkezeteket. A nem szövetkezeti tagoknak fizetett *földhaszonbér* évi összege mintegy 250 millió

forint, s e földek mennyiségének növekedésével ez az összeg tovább emelkedik."[5]

Érthető tehát, ha a termelőszövetkezetekben egyre inkább felmerül az a kérdés, hogy meddig fizessék a földjáradékot és különösen a haszonbért, hiszen a termelőszövetkezetek — különösen ha a földfelajánlási földárakat veszszük alapul — haszonbér formájában néhány év alatt annyit fizetnek a föld használatáért, amennyiért a földet meg lehetne vásárolni.

A meglevő problémák felsorolásában nem törekedtünk a teljességre. Csupán azt kívántuk jelezni, hogy a termelőszövetkezetek teljesen érthetően és jogosan arra törekednek, azt kívánják, hogy a jog biztosítsa számukra a termelőszövetkezeti közös földek zavartalan és tartós használatát lehetőleg úgy, hogy ez a közös földhasználat belátható időn belül egyben egységesen ingyenes földhasználat is legyen.

ad b) Bár a termelőszövetkezet zavartalan, tartós és ingyenes közös földhasználata a gazdasági mechanizmus jelenlegi rendszerében is jogos és megalapozott követelmény, annak megvalósulását fokozottan sürgeti az új gazdasági mechanizmus rendszerére való áttérés is. Fokozottan sürgeti azért, mert az új gazdasági mechanizmus rendszerében a termelőszövetkezetek az eddiginél lényegesen nagyobb mértékben a saját tulajdonosi gazdasági önállóságuk alapján kell hogy működjenek, gazdálkodjanak. Ez a tulajdonosi gazdasági önállóság viszont a föld vonatkozásában azt jelenti, hogy ilyen körülmények között nem elegendő külső, bizonyos fokig áttételes és bonyolult jogi eszközökkel biztosítani a termelőszövetkezetek számára a közös földeket, vagyis nem elegendő csak gazdasági értelemben a termelőszövetkezetnek biztosítani a földet mint a gazdálkodás tárgyát, hanem jogilag is olyan eszközt, vagy eszközöket kell adni a termelőszövetkezetek kezébe, amelyek *közvetlenül,* tehát mintegy tulajdonosként biztosítják a termelőszövetkezetnek a közös földek zavartalan, tartós, s mielőbb ingyenes használatát.

Az új gazdasági mechanizmus keretében a szocialista áruviszonyok teljes kibontakozása várható, ami viszont közvetlenül és közvetve is erősen érinti a termelőszövetkezeti közös földeket. Mint már szó volt róla, a belterületi földterületek szocialista értelemben vett árumivolta ma már úgyszólván kialakultnak tekinthető, de a kialakuló szocialista árujelleg áttételesen a külterületi mezőgazdasági rendeltetésű földterületekre is kihat valamilyen formában annak ellenére, hogy a külterületi földek árujellegének általánossá tétele továbbra sem cél, s különösen nem cél abban az irányban, hogy bármilyen úton ismét a magángazdálkodást lehetővé tevő földmagántulajdonná alakuljon vissza.

Mindezek együttesen olyan jogi megoldások szükségességét indokolják ezen a területen, amely jogi megoldások az eddiginél jobban és egyértelműbben biztosítják a termelőszövetkezeteknek az egyik legfontosabb alapvető termelőeszközüket, a földet, mind a földhasználati, mind a földtulajdonjogi viszonyok területén.

3. A vázolt indokok tehát egyre sürgetőbben azt kívánják, hogy a termelőszövetkezeti közös földek — különösen a külterületi termelőszövetkezeti közös földek — tulajdonjogának jogi szabályozása terén lépjünk előre. Ez az előrelépés egyszerűbben kifejezve azt jelenti, hogy további jogi intézkedések szükségesek a termelőszövetkezeti közös földek tulajdonjogának társadalmasítása útján, amit a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás megszilárdításának érdekei követelnek.

Az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának további társadalmasítása *kétféle módon* folytatódhat tovább. *Egyrészt* vagy a jelenlegi tulajdonjogi megoldásnak megfelelően anélkül, hogy ezek a földek akár a termelőszövetkezet, akár az állam tulajdonába kerülnének belátható időn belül. *Másrészt* folytatódhat abban a formában, hogy az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdona meghatározott módon a termelőszövetkezet, vagy az állam tulajdonába megy át.

Az első megoldás — vagyis a jelenlegi földtulajdonjogi helyzet további finomítása, a régi forma keretei között a tulajdonjog tartalmának további társadalmasítása — ugyancsak számos problémát vet fel, amelyeknek megoldása nem könnyű. Nem könnyű azért, mert ebben a formában is el kell érni azt a tartalmi célt, hogy maradéktalanul biztosítva legyen a termelőszövetkezeti közös földhasználat zavartalansága, tartóssága (örökössége) és belátható időn belül annak ingyenessége is. Ennek a célnak az elérése viszont olyan szabályozást kíván (pl. a földkivitel egyértelmű megtiltása, a földjáradék, illetőleg a haszonbér valamilyen formában való megszüntetése stb.), amely végeredményben teljesen formálissá teszi az álamoplgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonjogát stb. Mivel ez a megoldás tulajdonképpen a meglevő földtulajdonjogi állapot fenntartását jelentené olyan változtatásokkal, amelyek minden bizonnyal nem találnak kellő megértésre az állampolgár földtulajdonosok között, de ugyanakkor teljesen megnyugtatóan — mintegy garantáltan — a termelőszövetkezetek érdekeit sem elégítené ki, behatóbban itt ezzel a problémával nem foglalkozunk.

Az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdona további társadalmasításának másik módja elvileg az lehet, hogy *ezek a földek jogilag is váljanak társadalmi földtulajdonná.* E földtulajdon társadalmasítása elvileg lehetséges úgy, hogy ezek a földek közvetlenül és egységesen állami társadalmi tulajdonba kerülnek — de lehetséges úgy is, hogy nem állami, hanem közvetlenül és egységesen termelőszövetkezeti társadalmi tulajdonba kerülnek.

[5] Tar Imre: A földtulajdon továbbfejlesztésének útja. Uo. 25—26. old.

E tanulmány keretein ugyancsak túlterjedne annak a lehetőségnek a vizsgálata, hogy milyen feltételektől függően, hogyan és milyen következményekkel valósulhatna meg az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának nacionalizálása, állami társadalmi tulajdonba vétele. De ezen túlmenően e probléma behatóbb vizsgálata itt azért is mellőzhető — mert — véleményem szerint — *jelenleg nálunk sem a gazdasági indokoltsága, sem pedig a politikai lehetősége és szükségessége nincs meg annak, hogy az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonát úgy szüntessük meg, hogy ezeket a földeket az állam tulajdonába vegye.* De ha az állampolgár földtulajdonosok magánérdekeitől el is tekintünk, jelenleg nálunk a termelőszövetkezeti közös gazdaságok érdekei is ellentétben vannak e földtulajdon nacionalizálásával, s ez a döntő. Tehát állami társadalmi tulajdoni szinten nálunk jelenleg — s minden bizonnyal még nagyon hosszú időn keresztül — nem lehet és nem is szükséges társadalmasítani az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonát.

Marad tehát annak az elvi lehetőségnek a megvalósítása, hogy *az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának termelőszövetkezeti tulajdonba vételével oldjuk meg a termelőszövetkezeti közös földhasználat zavartalanságának, tartósságának és ingyenességének kérdését.* Ebben az esetben a termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyai között alapvető jelentőségű helyet foglalna el a föld, amely a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás egyik legfontosabb alapvető termelési eszköze. Ezzel a megoldással a mezőgazdasági gépek után a föld is a termelőszövetkezet tulajdonába kerülne, s így kialakul majd az a helyzet, hogy mindaz a termelési eszköz, amely a termelőszövetkezeti közös gazdálkodáshoz szükséges, a termelőszövetkezet tulajdonában lesz, s így a tulajdonosi gazdasági önállósága, a saját kockázatra való gazdálkodás vitele összhangba kerül az ehhez szükséges gazdasági bázissal és a termelőszövetkezet gazdasági lehetőségeivel. Mindez nemcsak hogy nem gyengíti, hanem nagy mértékben erősíti majd a termelőszövetkezetek szocialista jellegét, működésük hatékonyságát az új gazdasági mechanizmus rendszerében.

4. Mielőtt azonban a termelőszövetkezeti közös földek egészére kiterjedő termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása lehetőségének a behatóbb vizsgálatára térnénk, röviden foglalkoznunk kell azzal az elvi kérdéssel, hogy a szocializmus körülményei között, tehát akkor, *amikor egy adott országban a tömeges kollektivizálást is befejezve lerakták a szocializmus alapjait a paraszti földmagántulajdon megléte ellenére — helyes-e intézményesen létrehozni a termelőszövetkezeti földtulajdont,* elősegíti-e egy ilyen intézkedés a szocializmus megszilárdulását, a termelőszövetkezetek megerősödését, vagy pedig adott esetben gátolja azt?

Nézzük meg mindenekelőtt azt, hogy hogyan felel erre a kérdésre a gyakorlat, éspedig magának a szocializmus építésének a gyakorlata.

Mint bizonyára ismeretes, Kínában pl. intézményesen alkalmazták a termelőszövetkezeti földtulajdont már a népi kommunák létrejötte előtt, vagyis az egészen rövid ideig tartó földjáradékfizetés után nemcsak gazdaságilag, de jogilag is társadalmasították a paraszti földmagántulajdont. Kínában azonban a termelőszövetkezetbe bevitt paraszti földmagántulajdonnak a társadalmasítása nem különült el élesen a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásától, nem a tömeges kollektivizálás után kezdődő újabb fejlődési szakasz hozta magával ezt a földtulajdoni megoldást, hanem már a tömeges kollektivizálás időszakában alkalmazták ezt a földtulajdoni megoldást a magasabb típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Ott tehát a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes létrehozása szerves része volt a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának, éspedig abban a formában, hogy a termelőszövetkezetbe belépő parasztok ingyenesen társadalmasították földmagántulajdonukat a termelőszövetkezetben. Jelenleg ez a társadalmasított földtulajdon lényegileg a népi kommuna tulajdonának tekinthető.

Ugyancsak intézményesen alkalmazták a termelőszövetkezeti földtulajdont a román kollektív gazdaságokban, tehát a legfejlettebb típusú román mezőgazdasági termelőszövetkezetekben — s ha nem is ilyen terjedelemben, de kisegítő megoldási formaként ismert a termelőszövetkezeti földtulajdon az NDK-ban és Bulgáriában is. Bármilyen formában is alkalmazták azonban ezekben az országokban a termelőszövetkezeti földtulajdont, mindegyikre jellemző, hogy annak alkalmazására nem a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának befejezése után került sor, hanem azt megelőzően, illetőleg ez is szerves része és egyik eszköze volt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének.

Tudomásom szerint azonban még *eddig egyetlen európai szocialista államban sem oldották meg formailag sem állami, sem pedig termelőszövetkezeti társadalmi tulajdoni szinten a termelőszövetkezetbe bevitt olyan paraszti földmagántulajdonjog társadalmasítását, amelyet a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása idején meghagytak a termelőszövetkezeti tagok, illetőleg általában az állampolgárok tulajdonában.*

Ez azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes alkalmazása elvileg ellentétes lenne a szocializmus építésével. Ha adott körülmények között — mint ezt számos szocialista állam gyakorlata is bizonyítja — a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes, vagy kisegítő megoldásként való alkalmazása már a mezőgazdaság tömeges kollektivizálását is elősegítheti, még inkább elősegítheti annak intézményes alkalmazása a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás megszilárdulását a tömeges kollektivizálás befejezése után. Elősegítheti többek között azért is,

mert *a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes alkalmazása véglegesen elszakítja a termelőszövetkezeti parasztságot a paraszti földmagántulajdontól, s ugyanakkor jogilag is egyértelműbben biztosítja a földet mint a gazdálkodás tárgyát a termelőszövetkezeti kollektíva számára* — arról nem is beszélve, hogy ez is elősegíti a termelőszövetkezeti tagság kollektív tulajdonosi szemléletének és magatartásának a kialakulását.

Elvileg tehát a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes alkalmazása nem kifogásolható a mezőgazdaság szocialista átszervezése során sem, de ha a mezőgazdaság szocialista átszervezése a paraszti földmagántulajdon meghagyása mellett valósult meg, kérdéses, hogy mikor helyes és mikor szükséges a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása után a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes alkalmazása?

Véleményem szerint abban az esetben, ha a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása a paraszti földmagántulajdon körülményei között ment végbe, vagyis a termelőszövetkezetbe bevitt paraszti földmagántulajdon formailag továbbra is megmaradt az állampolgárok tulajdonában úgy mint nálunk, ezt a földtulajdont — a tartalmi átalakulásának megfelelően — *a termelőszövetkezetek megszilárdításának időszakában formailag is, tehát jogilag is társadalmi tulajdonba kell venni.* E paraszti földmagántulajdon fokozatos társadalmasításának pedig leginkább az felel meg, ha az a gazdasági értelemben vett tényleges tulajdoni helyzetének megfelelően termelőszövetkezeti társadalmi tulajdonba kerül.

A termelőszövetkezeti földtulajdonnak ilyen intézményes létrehozása a termelőszövetkezetek megszilárdításának időszakában gazdaságilag indokolt, szükségszerű, politikailag lehetséges, tehát egészében véve szükséges, s nemcsak hogy nem ellentétes a marxista felfogással, hanem annak teljes egészében megfelel. Ebből a szemszögből nézve tehát lényegileg nem más, mint a marxizmus alkotó alkalmazása és továbbfejlesztése ebben a vonatkozásban.

5. A termelőszövetkezeti földtulajdon gazdasági indokoltságát mind Marx, mind pedig Lenin alátámasztja a földtulajdonnak a gazdálkodáshoz való viszonyáról vallott felfogásukban. Marx ezzel kapcsolatban a következőket írja a Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához c. munkájában: „Törvények egy termelési szerszámot, pl. a földet örökössé tehetnek bizonyos családokban. Ezek a törvények csak akkor tesznek szert gazdasági jelentőségre, ha a nagy földtulajdon összhangban van a társadalmi termeléssel, mint pl. Angliában, Franciaországban a nagy földtulajdon ellenére kicsinybeni mezőgazdaságot folytatnak, ezért is törte szét a forradalom a nagy földtulajdont. De a parcellázás örökössé tétele pl. törvények útján? E törvények ellenére a tulajdon ismét koncentrálódik."[6]

Lenin ugyancsak ennek a törvényszerűségnek az elvi talajáról bírálja „A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban" c. munkájában a szociáldemokraták agrárporgramját, ahol többek között a következőket írja: „A világ semmiféle statisztikája sem számíthatja ki, mennyire »szilárdultak meg« valamely adott országban a paraszti burzsoázia elemei, hogy ennek megfelelően lehessen *hozzáidomítani a földtulajdont a földön folyó gazdálkodáshoz.*" (Kiemelés a szerzőtől.) Lenin a továbbiakban azt fejtegeti, hogy Oroszországban is azért követeli a parasztság a föld nacionalizálását, hogy ezzel „*megtisztítsa* a talajt az új mezőgazdaságnak (a meglevő elemekből) a »szabad« —. azaz nacionalizált földön való kialakulásához."[7]

Ha tehát törvényszerűségnek tekintjük azt, hogy *a földtulajdonnak igazodnia kell a földön folyó gazdálkodáshoz,* akkor nálunk törvényszerűen létrejöhet és létre is kell hozni intézményesen a külterületi földeken a termelőszövetkezeti földtulajdont.

Lényegileg ennek a marxista felfogásnak a jegyében javasolta Kádár János elvtárs az MSZMP IX. kongresszusán a következőket: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek további megszilárdításának, gazdálkodási biztonságának, a parasztság és a társadalom érdekeiből kiindulva javasoljuk: megfelelő jogszabállyal meg kell teremteni a termelőszövetkezetek földtulajdonának törvényes alapjait. A termelőszövetkezetek birtokában levő mezőgazdasági rendeltetésű földek közül sok ma nem a faluban élő emberek tulajdonában van, más földek öröklés révén folyamatosan városban lakók tulajdonába kerülnek és jogbizonytalanság van a termelőszövetkezetek által ma használt egyéb földek birtoklásában is."[8]

Ugyancsak az MSZMP IX. kongresszusán elmondott felszólalásában Fehér Lajos ugyanerről a kérdésről többek között a következőket mondotta: „Társadalmi, gazdasági fejlődésünk eredményei, a gazdasági irányítás reformja, a termelőszövetkezetek megszilárdulása és további erősítése lehetővé és szükségessé teszi a földtulajdon elvi alapon nyugvó, perspektivikus rendezését. Népi demokratikus fejlődésünk sajátosságainak megfelelően nálunk a termelőszövetkezetben ez ideig csak a föld birtoklása volt a közös — a behozott paraszti földek azonban a tagok személyes tulajdonában vannak. A földtulajdon és a földhasználat jelenlegi állapota azonban egyre növekvő ellentmondásokra vezet." . . . „A földtulajdon és a földhasználat elkülönüléséből az öröklés és az elvándorlás folytán mind gyakoribbá váló jogviták ma már zavarják a szövetkezeti földhasználat biztonságát, és nehezítik a hosszú távú befektetéseket. Éppen ezért a Központi Bizottság úgy látja, *a szocialista for-*

[6] Marx—Engels művei, 13. köt. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 164. old.

[7] Lenin: Az agrárkérdésről. I. Bp. Szikra kiadás, 19650. 508. old.

[8] Népszabadság, 1966. november 29. sz.

radalom teljes megvalósításához elengedhetetlen, hogy a föld tulajdonviszonyai igazodjanak a szocializmus érdekeit kifejező tényleges földhasználathoz: elengedhetetlen a szövetkezeti földtulajdon bevezetése és fokozatos kiterjesztése."[9]

Annak a törvényszerűségnek megfelelően, hogy a földtulajdonnak igazodnia kell a földön folyó gazdálkodáshoz, lényegében közgazdasági értelemben véve már létre is jött ez a termelőszövetkezeti földtulajdon, mivel az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdona tartalmát illetően már ma is inkább termelőszövetkezeti társadalmi tulajdon mint magántulajdon. A termelőszövetkezetek megszilárdulása és továbbfejlődése azonban azt is megkívánja, hogy *jogilag is legyen a föld a termelőszövetkezet tulajdonában,* mert a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit jogilag az elkövetkező fejlődési szakaszban leginkább a termelőszövetkezeti földtulajdonjog biztosítja.

6. A magyar termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi fejlődési szakaszában már politikailag is indokolható a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes bevezetése.

Bár alapos szociológiai felmérés nem készült annak megállapítására, hogy jelenleg milyen a parasztság földmagántulajdonhoz való viszonya, — szerintem ezen a területen az elmúlt évek során jelentősnek mondható változás következett be. Ezt a változást röviden a következőkben lehetne összefoglalni; a termelőszövetkezeti tagságban és általában a földtulajdonos állampolgárokban kialakult egy olyan szemlélet, hogy ragaszkodnak a „kis" földtulajdonhoz, ragaszkodnak a személyi tulajdonhoz, sőt, igyekeznek is szert tenni személyi földtulajdonra a belterületen és a zártkertben, vagyis akarják a teljesen szabad és biztonságos személyi földtulajdont, lakótelek, háztáji — kertszerű gazdálkodás stb. céljaira. De ugyanezek az állampolgárok ma már többségükben azt is világosan látják, hogy a termelőszövetkezeti közös használatban levő külterületi mezőgazdasági rendeltetésű földingatlanok nem kerülhetnek vissza kisárutermelő egyéni gazdálkodás céljaira, vagyis az ilyen földeket már nem tekintik a régi értelemben „saját földmagántulajdonnak", hanem nagyon is reális érzékkel úgy könyvelik el magukban, hogy ténylegesen az a föld már a termelőszövetkezet tulajdona. A termelőszövetkezet közös használatába került földeket illetően tehát már lemondtak arról, hogy az a föld, mint a gazdálkodás tárgya, visszakerüljön valamilyen formában egyéni használatukba. A földtulajdonos állampolgárokat tehát egyénileg a termelőszövetkezet közös használatában levő földtulajdonuk annyiban érdekli, hogy kapnak-e és mennyi földjáradékot vagy haszonbért a termelőszövetekezettől, vagyis anyagilag mennyiben realizálódik számukra ez a földtulajdon.

De ugyanakkor, amikor nagyjából így alakult az állampolgár földtulajdonosok egyéni hozzáállása a földtulajdonhoz, az elmúlt évek során kialakult, illetőleg ma már körvonalaiban is erősen láthatóan kialakulóban van a *termelőszövetkezeti kollektíva hozzállása is a* földtulajdonhoz, éspedig elsősorban értelemszerűen a termelőszövetkezeti közös földek vonatkozásában. A termelőszövetkezeti kollektíva a termelőszövetkezet közös használatában levő összes földet — függetlenül azok tulajdonjogi helyzetétől — egyre jobban a sajátjának tekinti, de nemcsak gazdasági értelemben, tehát úgy mint a gazdálkodás tárgyát, hanem a szónak mintegy jogi értelmében is, vagyis termelőszövetkezeti tulajdonként.

A termelőszövetkezeti kollektívának ez a quasi tulajdonosi szemlélete a termelőszövetkezeti közös földeket illetően annyira egyértelmű, hogy nemcsak az állampolgárok (termelőszövetkezeti tagok és termelőszövetkezeteken kívülálló földtulajdonosok) közös használatban levő földjét tekintik termelőszövetkezeti tulajdonnak, hanem azt az állami földtulajdont is, amely ingyenes és tartós (örökös) használatra lett átadva a termelőszövetkezeti közös gazdaságnak.

Úgy gondolom, hogy teljesen érthető, ha a termelőszövetkezeti kollektívában kialakul egy ilyen tulajdonosi szemlélet a közös földeket illetően. Érthető azért, mert a gazdálkodási érdekeik a „közös" érdekek gazdaságilag szükségszerűen ezt a megoldást kívánják, amelyet legközvetlenebbül éppen az a kollektíva kell is hogy érezzen, amelyik gazdája, tulajdonosa és egyben dolgozója is a termelőszövetkezetnek. Ez a termelőszövetkezeti kollektíva érthetően erősíteni akarja a tulajdonosi pozícióját is a termelőszövetkezetben, mert másként a saját kockázatra való termelés és gazdálkodás eredményesen nehezen valósítható meg.

Önkéntelenül is felvetődik ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy helyes-, vagy helytelen-e az, hogy a termelőszövetkezeti kollektívában kialakul egy ilyen tulajdonosi szemlélet a közös földeket illetően? Úgy gondolom, hogy az ilyen közösségi tudat kialakulását nemcsak helyeselni lehet és kell, hanem megfelelő eszközökkel elő is kell segíteni. Elő kell segíteni e kollektív, termelőszövetkezeti társadalmi csoporttulajdoni tudat és magatartás kialakulását és megerősödését azért, mert az egyrészről elősegíti a magántulajdonosi tudat és szemlélet elhalását a termelőszövetkezeti kollektíva tagjaiban, másrészről viszont elősegíti a társadalmi tulajdont becsülő, védő és gyarapító közösségi tudat, szemlélet és magatartás kialakulását. Erre a közösségi tudatra, erre a közösségi, termelőszövetkezeti gazdai szemléletre pedig fokozottan szükség van ma a termelőszövetkezetekben azért, mert másként a termelőszövetkezeti kollektíva a maga közös gazdaságával nehezen tud majd eredményesen helytállni a fokozatosan kialakuló új gazdasági mechanizmus rendszerében.

[9] Népszabadság, 1966. december 3. sz.
[10] Népszabadság, 1966. december 3. sz.

Ha a termelőszövetkezeti kollektívának és általában a földtulajdonos állampolgároknak a földtulajdonhoz való előbb vázolt megváltozott hozzáállását a munkás-paraszt szövetség szemszögéből vizsgáljuk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy ez a szemlélet és az ennek megfelelő jogi szabályozás nemcsak hogy nem gyengíti majd a szocialista rendszer politikai alapját a munkás-paraszt szövetséget, hanem még erősíti is azt, — feltéve természetesen, hogy megfelelő módon és formában valósul meg a külterületi termelőszövetkezeti közös földek vonatkozásában is a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon intézményes létrehozása.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy amikor egy adott szocialista államban a mezőgazdaság tömeges kollektivizálását is befejezve lerakták a szocializmus alapjait a paraszti földmagántulajdon körülményei között a mezőgazdaságban, ezt követően a termelőszövetkezetek megszilárdításának és továbbfejlesztésének időszakában gazdaságilag szükségszerű, politikailag pedig ugyancsak helyesnek és indokoltnak tekintendő a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes létrehozása a külterületi termelőszövetkezti közös földeken. Mindezt azonban olyan módon és olyan formában kell megvalósítani, hogy azzal az érdekelt termelőszövetkezeti kollektíva tagjai, elsősorban a termelőszövetkezeti parasztság megértse és helyeselje, különösen a termelőszövetkezeti közös gazdaság érdekei szempontjából.

V.

A magyar mezőgazdaságban a földtulajdon továbbfejlesztésének útja elvileg egyértelműen eldöntött. Az MSZMP IX. kongresszusának határozata megállapítja, hogy: „Alapvető politikai és gazdasági érdekek fűződnek a földtulajdon olyan rendezéséhez, amely megvalósítja a nagyüzemi földhasználat és földtulajdon egységét, a szövetkezeti földtulajdont." Mivel a termelőszövetkezeti földtulajdon ilyen intézményes alkalmazására az európai szocialista államokban első ízben a magyar mezőgazdaságban kerül sor, olyan új fejlődési útként vetődik fel ez a megoldás, amelynek számos kérdése kidolgozatlan, de amelyeket meg kell oldani.

1. Ilyen lényeges kérdés a termelőszövetkezeti földtulajdon általánossá tételével kapcsolatban mindenekelőtt az, hogy a termelőszövetkezet *ingyenesen, vagy pedig ellenérték fejében* szerezze meg a külterületi termelőszövetkezeti közös földek tulajdonjogát? Ebben a jelentős kérdésben az MSZMP IX. kongresszusa egyértelműen úgy foglalt állást, hogy a termelőszövetkezetek *megváltási ár ellenében* szerezzék meg ezeknek a földeknek a tulajdonjogát.

Fehér Lajos a kongresszusi felszólalásában ezzel kapcsolatban bővebben a következőket mondotta: „A kívülálló személyek, a nem szövetkezeti tag örökösök tulajdonában levő földek megváltási ár ellenében kerülnek a szövetkezet tulajdonába, a szövetkezeti földalapba. Úgyszintén megváltási (habár eszmei) ár ellenében kerülhetnek a szövetkezetek tulajdonába a használatukban levő állami tartalékföldek, ha ezt kérik. Ugyancsak megváltási árat kell fizetni annak a tsz-tagnak a részére, aki földjét felajánlja szövetkezeti tulajdonba."

Annak ellenére, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom esetében ez a kérdés eldöntött, ezzel kapcsolatban jogosan vetődik fel — a konkrét esettől függetlenül is — az a lényeges elvi kérdés, hogy feltétlenül ellenérték fejében kerüljön-e az állampolgárok földtulajdona a termelőszövetkezet tulajdonába, vagy pedig elvileg lehetséges és helyes az állampolgárok földtulajdonának ingyenes társadalmasítása is ugyancsak a termelőszövetkezet tulajdonába.

Véleményem szerint a termelőszövetkezet közös használatában levő földek tulajdonának társadalmasítása, illetőleg termelőszövetkezeti társadalmi tulajdonba átadása csak ellenérték fejében mehet végbe, különösen az állampolgárok közös használatban levő földtulajdona esetében.

Az ellenérték megfizetésének, a megváltási ár fizetésének elvi alapjára való helyezkedés a magyar viszonyok között indokolt, s így a leghelyesebb. Látni kell azt, hogy a jelen esetben nem egy kizsákmányoló, földbirtokos réteg felszámolásáról, illetőleg ezek földtulajdonának megszüntetéséről van szó, tehát nem antagonisztikus osztályellentét felszámolásáról, — hanem arról, hogy annak a munkásosztállyal szövetséges rétegnek változzon meg a földtulajdonhoz való viszonya a tulajdonjog területén is, amely már szocialista nagyüzemi gazdálkodást folytat szövetkezeti alapon, tehát életmódjára stb. alapvetően az a jellemző, hogy a munkájából él. Ugyanez jellemző alapvetően azokra a földtulajdonos állampolgárokra is, akiknek ugyan földtulajdonuk van a termelőszövetkezet közös használatában, de ők maguk nem a termelőszövetkezetben, hanem máshol végzett munkájuk alapján élnek. Ha e két földtulajdonos réteg között különbséget is kell tenni sok vonatkozásban, abban elvileg aligha lehet közöttük különbséget tenni, hogy földtulajdonuk megváltási ár ellenében kerüljön a termelőszövetkezet tulajdonába. Ezt a munkásosztállyal szövetséges réteget nem lehet és semmiképpen nem is szabad úgy megfosztani a vagyonától, a kis magántulajdontól, mint ahogyan arra proletárforradalmi átalakulás idején igen gyakran és elvileg is helyeselve sor került a volt uralkodó osztályokkal szemben. Különösen hibás volna ilyen megoldás azok után, amikor már ez a réteg is a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útját választotta, tehát dolgozói mivolta került előtérbe a volt magántulajdonosi mivolta rovására. Amennyiben viszont még magántulajdonos maradt, annyiban úgy kell véglegesen elszakítani a magántulajdontól, hogy attól ellenérték fejében szakadjon el jogilag is.

Látni kell azt is, hogy az ilyen földekért fizetendő megváltási ár csupán a személyi tulaj-

don bizonyos gyarapítására alkalmas, de arra már nemigen nyújt lehetőséget, hogy magántulajdonként hasznosítva lehetőséget adjon újra a kisárutermelés feléledéséhez, vagy egyéb kapitalista jellegű vállalkozás megszervezéséhez.

Mindezeken túlmenően alapvető jelentősége van a kérdés megítélésénél annak is, hogy az állampolgárok földtulajdona ebben a formában nem az állam tulajdonába kerül, tehát nem a föld államosítása, nacionalizálása, vagy egyéb formában magvalósuló állami tulajdonbavétele az, amiről szó van, — hanem arról van szó, hogy ez a földtulajdon azoknak a termelőszövetkezeteknek a tulajdonába kerül megváltási ár ellenében, ahol a termelőszövetkezeti kollektíva tagjainak túlnyomó többségét éppen azok a földtulajdonos állampolgárok teszik ki, akik mint „egyéni" tulajdonosok, eladják földjüket a termelőszövetkezet tulajdonába. Bizonyos értelemben tehát arról van szó, hogy *ők maguk vásárolják meg a saját földtulajdonukat,* különösen abban az esetben, ha a termelőszövetkezet a saját tagjai által felajánlott földtulajdont vásárolja meg a termelőszövetkezet mint jogi személy számára. Igaz, hogy a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok földjének megvétele esetén az előbbivel nem teljesen azonos az eladó és vevő tulajdonosi pozíciója, — de mégis azonos annyiban, hogy egyik esetben sem az állam vásárolja meg a földet a termelőszövetkezetnek, hanem *a termelőszövetkezet vásárolja meg önmagának a saját gazdasági erejéből.*

Az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának termelőszövetkezeti tulajdonba vételével tehát nem a kisajátítók kisajátítása valósul meg, hanem a munkásosztállyal szövetséges parasztság végleges beilleszkedése a szocialista gazdasági és társadalmi rendszerbe, — ami viszont a magyar termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének sajátosságai szerint egyértelműen megkívánja a megváltási ár fizetését az állampolgárok termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földtulajdonáért.

2. A magyar termelőszövetkezeti mozgalomban alkalmazásra kerülő ilyen megoldás azonban nem jelenti azt, hogy máshol és más körülmények között ne olyan megoldást alkalmazzanak, amikor az állampolgárok földtulajdona ingyenesen megy át a termelőszövetkezet tulajdonába.

Ismét csak Kínát említhetjük mint olyan példát, ahol a paraszti földtulajdon a termelőszövetkezetben ingyenesen lett társadalmasítva azután, miután a rövid ideig tartó földjáradékfizetést megszüntették. Ez a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon a későbbi fejlődés során ugyancsak ingyenesen ment át a népi kommuna tulajdonába. A román kollektív gazdaságokban, mint a legfejletteb típusú román szövetkezeti gazdaságokban ugyancsak ingyenesen társadalmasították a kollektív gazdaságba belépett parasztok földtulajdonát úgy, hogy földjáradékot sem fizettek kezdettől fogva ezekben a gazdaságokban. Igaz viszont, hogy ha a tag kilépett a kollektív gazdaságból, abban az esetben ugyanannyi földet kapott vissza egyéni gazdálkodás céljaira, mint amennyit bevitt a gazdaságba. Ez a termelőszövetkezeti földtulajdon tehát a volt földtulajdonos termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyához volt kötve, vagyis véglegesen — legalább is elvileg — nem szakította el a parasztot a földtulajdon lehetőségétől abban a mértékben, amennyivel a paraszt a gazdaságba való belépés előtt rendelkezett.

Bár az európai szocialista államok termelőszövetkezeti mozgalmának gyakorlatában még példa nincs ilyen gyakorlatra, elvileg úgy is fel lehet állítani egy tételt, hogy a termelőszövetkezet közös használatában levő egyéni földtulajdon — adott körülmények között — abban az esetben ingyenesen társadalmasítható a termelőszövetkezet tulajdonába, ha a termelőszövetkezetben már a földjáradék fizetését is megszüntették. Mindaddig azonban, amíg a földjáradék és a haszonbér fizetése fennáll, az ilyen földtulajdont csak ellenérték fejében helyes társadalmasítani a termelőszövetkezet tulajdonába.

Ilyen megoldásra példa lehetne az európai szocialista államok közül a bolgár termelőszövetkezeti mozgalom. Ott elvileg elképzelhető, hogy az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonát megváltási ár nélkül, tehát ingyenesen társadalmasítják a termelőszövetkezet tulajdonába azért, mert a bolgár termelőszövetkezetekben már hosszabb ideje nem fizetnek földjáradékot. Nem fizetnek földjáradékot azért, mert ott amortizációs alapon állapították meg a földjáradékot, s az így megállapított szabályoknak megfelelően a földjáradék fizetésének kötelezettsége „befejeződött". Az ilymódon szabályozott földjáradékfizetés felfogható úgy is, hogy az így kifizetett földjáradékkal a termelőszövetkezet tulajdonképpen már megfizette a földek megváltási árát, s ennek megfelelően nincs más hátra, minthogy a föld tulajdonjoga „ingyenesen" szálljon át a termelőszövetkezetre.

3. Az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának termelőszövetkezeti tulajdonba vétele esetén azonban *a fizetendő megváltási ár* kérdése nemcsak az állampolgár földtulajdonosok szempontjából lényeges kérdés, hanem ugyancsak *lényeges kérdés a termelőszövetkezet oldaláról is,* hiszen a megváltási árat az állampolgár földtulajdonosok kapják, de fizetni a termelőszövetkezetnek kell. A termelőszövetkezetnél tehát a megváltási ár fizetésének kötelezettsége olyan tehertételként jelentkezik, amellyel minden termelőszövetkezetben komolyan kell számolni.

Sokan féltik is ettől a tehertételtől a termelőszövetkezeteket. Éppen ezért az állampolgárok földtulajdonának termelőszövetkezeti társadalmasításával szemben — eltekintve most az esetleges politikai és jogi érvektől, — leginkább azt a gazdasági érvet állítják előtérbe, hogy egy ilyen ellenérték fejében végbemenő társadalma-

sítás indokolatlanul nagy terhet jelentene a termelőszövetkezetek számára, s éppen ezért ezt az anyagi megterhelést el kell kerülni.

Véleményem szerint ez a „meggyőző érv" csak látszólagosan „termelőszövetkezeti párti". Csak látszólagosan termelőszövetkezeti párti azért, mert ha emiatt nem valósulna meg a földtulajdon termelőszövetkezeti társadalmasítása, azzal valójában semmiféle olyan tehertől nem mentesítenénk a termelőszövetkezeteket, amilyen terheket azok ma is ne lennének kötelesek viselni. Valójában tehát az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának megváltási ár ellenében megvalósuló termelőszövetkezeti társadalmasítása lényegében újabb anyagi terhet nem jelent a termelőszövetkezet számára, hanem éppen ellenkezőleg, bizonyos idő elteltével mentesíti olyan anyagi tehertételtől is, amelyet ma köteles viselni, s amelyet a földtulajdon termelőszövetkezeti társadalmasításának elvetése esetén még nagyon hosszú ideig köteles volna viselni a jelenleg érvényes jogszabályi rendelkezések szerint. Miért?

Mint ismeretes, a termelőszövetkezetek jelenleg az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonáért évente rendszeresen földjáradékot, illetőleg haszonbért fizetnek. (Gyakorlatilag a fizetendő földjáradék és haszonbér összegének nagysága azonos.) A termelőszövetkezetek által évente kifizetett földjáradék és haszonbér együttes össze kb. egymilliárd forint.[11]

Ezt a jelentős összeget a termelőszövetkezetek évenként rendszeresen kötelesek fizetni, s mivel ez a fizetési kötelezettség nem amortizációs alapon lett kimunkálva, csökkenése vagy megszűnése tehát „önmagától" nem várható, hanem csak újabb, erre irányuló intézkedéssel valósítható meg. Ennek megfelelően a magyar termelőszövetkezetek esetében a jelenlegi helyzetben leginkább az az út járható, hogy egybe kell kapcsolni a földjáradék és a haszonbér megszüntetését az állampolgárok termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának társadalmasításával, termelőszövetkezeti tulajdonba vételével.

Ez az összekapcsolás — a megváltási ár nagyságától, az önkéntesség és fokozatosság elvének érvényesülésétől stb. függően — kétféle módon mehet végbe. Végbe mehet egyrészt úgy, hogy a meglevő földjáradékot és haszonbért a továbbiakban olyan megváltási árnak tekintjük, amelyet a termelőszövetkezet meghatározott nagyságban és meghatározott ideig fizet az érdekelt földtulajdonos állampolgároknak a földtulajdonuk termelőszövetkezeti tulajdonba vételéért.

Végbe mehet viszont úgy is, hogy a termelőszövetkezet továbbra is fizeti a földjáradékot, — egy ideig a haszonbért is —, de annak a földtulajdonosnak, akinek földje megváltási ár ellenében a termelőszövetkezet tulajdonába kerül, a továbbiakban már földjáradékot vagy haszonbért nem fizet, hanem ahelyett meghatározott nagyságú megváltási árat fizet, éspedig néhány évig tartó egyenlő részletekben, esetleg egyszerre, egy összegben. A magyar termelőszövetkezeti mozgalomban ez az utóbbi megoldási út látszott a leginkább járhatónak, s ennek megfelelően is alakul ki a jogi szabályozásban a földjáradék és a haszonbér, illetőleg a föld megváltási árának egymáshoz való viszonya.

Mindez elvileg azt jelenti, hogy *az állampolgárok földtulajdonának a társadalmasítása a termelőszövetkezetben ahhoz hasonlóan ellenérték fejében menne végbe, mint ahogyan végbement a bevitt ingó vagyontárgyak termelőszövetkezeti társadalmasítása a mezőgazdaság szocialista átszervezése időszakában,* — de többek között azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy a föld megváltási árából a fel nem osztható szövetkezeti alap javára levonást eszközölni nem lehet.

A termelőszövetkezetbe bevitt ingó vagyontárgyak társadalmasításakor a vagyontárgy tulajdonjoga a belépéskor átszáll a termelőszövetkezetre, függetlenül attól, hogy a termelőszövetkezet a térítési díjat milyen részletekben és mennyi idő alatt fizeti ki. Úgy vélem, hogy a földtulajdon társadalmasítása esetén sem lehet más megoldás. Ennek megfelelően a föld tulajdonjoga azonnal át kell hogy szálljon a termelőszövetkezetre, mihelyst a jogszabály, vagy a taggal való megegyezés alapján a termelőszövetkezet megkezdi a megváltási ár fizetését.

A földtulajdon termelőszövetkezeti társadalmasításával, s ezzel kapcsolatban *a megváltási ár megfizetésével a termelőszövetkezetek tehát arányosan mentesülnek a földjáradék, illetőleg a haszonbér fizetésének kötelezettsége alól,* vagyis a földtulajdonnak megváltási ár ellenében végbemenő termelőszövetkezeti társadalmasítása ebből a szempontból, — tíz-tizenöt éves időszakot véve alapul, — még anyagilag előnyös is a termelőszövetkezetek számára, nemhogy külön anyagi megterhelést jelentene.

Ennek azonban nem lebecsülendő, hanem nagyon is lényeges gazdasági oldala az, hogy teljes egészében *mennyi legyen a föld megváltási ára?* Ennek megállapításához értelemszerűen alapos és minden szükséges lényeges kérdésre kiterjedő gazdasági elemzésre van szükség abban, hogy a megváltási ár nagysága mind a termelőszövetkezetek, mind a földtulajdonos állampolgárok számára kielégítő legyen.

Gazdasági, társadalmi és politikai szempontból egyaránt indokolt az is, hogy *a megváltási ár tekintetében is helyes különbséget tenni a*

[11] Tar Imre írja a következő adatokat: „A termelőszövetkezetek közös használatában levő föld a *tulajdonjog* szempontjából ma nem egységes. A közös művelésű föld 58 százaléka a termelőszövetkezeti tagok *magántulajdona,* 22 százaléka *állami tulajdon,* 20 százaléka pedig nem szövetkezeti tagok, hanem úgynevezett *külső személyek* tulajdonában van. A termelőszövetkezetek használatában levő földnek 78 százaléka tehát magántulajdonban levő föld." ... „A nem szövetkezeti tagoknak fizetett *földhaszonbér* évi összege mintegy 250 millió forint." (Társadalmi Szemle, 1967. 1. sz.)

termelőszövetkezeti tag és a termelőszövetkezeten kívülálló harmadik személy földtulajdonosok között a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok javára, vagyis azok javára, akik a földet ténylegesen megművelik.

A jelzett sokféle szempontot egyeztetve alakult ki egy olyan álláspont, hogy a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok esetében a föld megváltási ára kb. ahhoz hasonló nagyságú összeg legyen, mint amennyit azok a földtulajdonosok kaphatnak vételárként, akik földtulajdonukat felajánlják az állam tulajdonába.

Az új földtulajdonos, a termelőszövetkezet oldaláról nézve ez azt jelenti, hogy a kívülálló földtulajdonosoknak a termelőszövetkezet öt-hat éven keresztül kb. az eddigi évi haszonbérnek megfelelő, — attól legfeljebb 20 százalékkal magasabb — megváltási ár részletet fizetne, s ezzel a föld tulajdonjogát véglegesen és tehermentesen megszerezné, úgy, hogy a termelőszövetkezetet a volt földtulajdonossal szemben semmiféle további kötelezettség nem terhelné.

Ezzel szemben a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok esetében — mint már jeleztük — helyes a magasabb megváltási ár megállapítása, éspedig olyan nagyságban, amelyre számítva „megéri" neki az, hogy földjét önkéntesen felajánlja a termelőszövetkezet tulajdonába a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonya idején. Nyilvánvaló, hogy a földjáradéknak megfelelő évi megváltási részlet fizetése öt-hat éven keresztül nem ösztönözné a termelőszövetkezeti tagokat anyagilag arra, hogy földtulajdonukat önkéntesen társadalmasítsák, hiszen ezt a földjáradék formájában anélkül is megkapják. Ezért a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonának megváltási ára lényegesen magasabb kell hogy legyen, mint amilyen megváltási árat a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok kapnak. Emellett az is jelentős gazdasági ösztönző lehet a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok felé földtulajdonuk társadalmasításának irányában, ha a jogszabály lehetőséget ad arra is, hogy ők — a termelőszövetkezettel való megegyezés alapján — a megváltási árat rövidebb idő alatt, illetőleg egy összegben is könnyebben kaphassák meg, mint a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok.

Némely esetben a közgazdasági értelemben vett földjáradékra mint érvre is hivatkoznak akkor, amikor ellenzik a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes létrehozását. Legjobb tudomásom szerint ma már a közgazdászok között is általánosan elfogadott nézet az, hogy nálunk abszolút földjáradékról semmilyen létező földtulajdonjogi forma esetében nem beszélhetünk, tehát nem beszélhetünk a termelőszövetkezeti földtulajdonjog esetében sem.

A különbözeti földjáradék létét értelemszerűen nem lehet tagadni, de ez a különbözeti földjáradék már nem a föld tulajdonjogával, hanem a földön folyó gazdálkodással van közvetlen kapcsolatban, tehát sokkal inkább a föld tényleges birtokához és használatához, semmint a föld tulajdonjogához kapcsolódik.

Ennek bizonyítására talán elegendő éppen a termelőszövetkezetekre hivatkozni, amelyek ma általában nem tulajdonosai a külterületi földeknek, de a különbözeti földjáradéknak az a része, amely nem marad meg a termelőszövetkezeteknél mint tényleges gazdálkodónál, nem a földek tulajdonosaihoz, hanem az államhoz kerül annak ellenére, hogy az állam csak részben tulajdonosa ezeknek a földeknek. Talán nem szorul különösebben bizonyításra, hogy a különbözeti földjáradék említett részének elvonása az állam részéről ugyanilyen módon abban az esetben is végbemehet és végbe is megy, ha a termelőszövetkezetek teljes egészében a saját tulajdont képező földön gazdálkodnak.

Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy szocialista viszonyok között az állam nem mint földtulajdonos vonja el a különbözeti földjáradék meghatározott részét a termelőszövetkezetektől, hanem egyszerűen gazdasági szervező funkciójánál fogva, függetlenül attól, hogy a föld kinek a tulajdonát képezi. Ha viszont ez a tétel helytálló, abban az esetben ugyancsak nem állja meg a helyét az az érv, hogy a földet azért nem helyes társadalmasítani a termelőszövetkezet tulajdonába, mert ez akadályozná a különbözeti földjáradék meghatározott részének elvonását a termelőszövetkezettől az állam javára, a magasabb közösségi érdekek kielégítésére.

4. A megváltási ár fizetéséhez kapcsolódva elvi kérdésként merül fel az is, hogy nálunk a termelőszövetkezeti közös használatban levő külterületi földek termelőszövetkezeti tulajdonbavétele megváltási ár ellenében jogilag minek tekinthető; besorolható-e a polgári jogban ismert tulajdonszerzési módok valamelyikébe, vagy pedig sajátos, termelőszövetkezeti társadalmasításnak tekinthető ahhoz hasonlóan, ahogyan ellenérték fejében társadalmasítják a termelőszövetkezetbe belépett tagok az egyéb olyan vagyontárgyaikat, amelyek beviteli kötelezettség alá esnek, tehát nem a földbevitelhez kapcsolódnak közvetlenül.

Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre ma egyértelműen igennel vagy nemmel felelni nem lehet. Az erre vonatkozó részletes jogszabályok alapján majd bizonyára egyszerűbb lesz e kérdésre választ találni, — de néhány fontosabb megállapítást már ma is tehetünk ezzel kapcsolatban az MSZMP IX. kongresszusán elhangzottak alapján.

a) Mindenekelőtt első látásra is úgy tűnik, hogy a tulajdonjogi elmélet bizonyára nehezen fogja majd termelőszövetkezeti társadalmasításnak tekinteni azt, amikor a termelőszövetkezet kérésére, — jelképes megváltási árért, — az illetékes állami szervek a termelőszövetkezet tulajdonába adják azokat az állami tulajdonban levő földeket, amelyek eddig ingyenes és tartós (örökös) földhasználati jogcímen (juttatás) voltak a termelőszövetkezet közös használatában. A tulajdonjogi elmélet nehezen fogja ezt termelőszö-

vetkezeti társadalmasításnak tekinteni azért, mert az eddigi felfogás szerint a társadalmasítás — most függetlenül attól, hogy annak eredményeként milyen szocialista tulajdonjogi forma jön létre, — mindig „magasabb" szintű tulajdoni formát eredményezett az „alacsonyabb" szintű tulajdoni formából, de a fordított eredményt soha nem tekintette társadalmasításnak akkor sem, ha az állami társadalmi tulajdonból termelőszövetkezeti társadalmi tulajdon lett. Tipikus példa erre az állami gépállomási rendszer kizárólagosságának a megszüntetése, illetőleg ehhez kapcsoltan az, hogy a kizárólagos állami tulajdoni tárgynak tekintett mezőgazdasági gépek termelőszövetkezeti tulajdonba adását, illetőleg eladását — tudomásom szerint — a tulajdonjogi elmélet sehol nem tekintette eddig termelőszövetkezeti társadalmasításnak.

E kérdés behatóbb elemzésébe itt nem bocsátkozhatunk. Bizonyára elfogadható az a megállapítás, hogy ezt a tulajdonszerzést egy olyan sajátos földjogi tulajdonszerzési formának tekintjük, amely a polgári jogi tulajdonszerzési formák közé nehezen sorolható. Ugyanakkor szerves része ez is a szocialista tulajdonjogi rendszer ama fejlődésének, amelynek során kialakulnak, s az össznépi tulajdon irányába haladva erősödnek, fejlődnek a különböző szocialista tulajdoni formák, közöttük is elsősorban az állami és a szövetkezeti tulajdon.

b) Ugyancsak problematikus termelőszövetkezeti társadalmasításnak tekinteni azt, amikor a termelőszövetkezeten kívülálló személyek termelőszövetkezeti közös használatban levő földterületet a termelőszövetkezet megváltási ár ellenében a tulajdonába veszi.

Azért nehéz ezt az esetet termelőszövetkezeti társadalmasításnak tekinteni, mert az eddigi felfogás szerint a termelőszövetkezeti társadalmasítás elvileg azt feltételezte, hogy a társadalmasított vagyon nem a volt tulajdonostól függetlenül, attól csak tulajdonjogilag elszakítva kerül a termelőszövetkezet tulajdonába, hanem „magával a tulajdonossal együtt". Ennek megfelelően a termelőszövetkezeti társadalmasítás egyik legjellemzőbb sajátossága éppen az, hogy a vagyon a magántulajdonos akaratából, saját elhatározásából úgy kerül a termelőszövetkezet tulajdonába, hogy ő maga is belép a termelőszövetkezetbe, s tagja lesz annak a termelőszövetkezeti kollektívának, amely a vagyon társadalmasítása eredményeként tulajdonosa lett az ő volt vagyonának.

A termelőszövetkezeti társadalmasításnak ez a lényeges eleme — tehát az, hogy a volt tulajdonos önkéntesen társadalmasítja vagyonát és maga is tagja lesz az új tulajdonosi kollektívának, — hiányzik akkor, amikor a termelőszövetkezet a kívülálló földtulajdonos földjét megváltási ár fizetése ellenében tulajdonul megszerzi. Ugyanakkor az is tény, hogy ezek a földtulajdonosok választhatnak olyan megoldási lehetőséget is, hogy tagként belépnek abba a termelőszövetkezetbe, ahol a földtulajdonuk van, s ebben az esetben földtulajdonuk sorsa ugyanolyan szabályok alá esik, mint a termelőszövetkezeti tagoknak a termelőszövetkezet közös használatában levő földtulajdona.

Ennek a lehetőségnek a megadása viszont ismét közelebb hozza ezt a földtulajdoni megváltást a termelőszövetkezeti társadalmasításhoz. A kérdést elvileg tovább is lehetne boncolgatni, — s a vonatkozó jogi szabályozás alapján később ezt meg is kell majd tenni, — de itt egyelőre elfogadhatónak látszik egy olyan álláspont, hogy lényegében ezt a földmegváltást is *a termelőszövetkezeti társadalmasítás kategóriájába kell sorolni azzal, hogy ebben az esetben földjogi értelemben vett termelőszövetkezeti társadalmasításról van szó.*

Ebből a földjogi értelemben vett termelőszövetkezeti társadalmasításból — mint már említettük — lényegében az önkéntesség elvének érvényesülése sem hiányzik, mivel abban az esetben, ha a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonos nem lép be saját elhatározása alapján tagként a termelőszövetkezetbe, azzal tulajdonképpen maga határozott úgy, hogy földjét a termelőszövetkezet megváltási ár ellenében vegye a saját tulajdonába.

A termelőszövetkezeti közös gazdaság érdekei természetesen nem engedhetik meg azt, hogy a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok nagyon hosszú időn keresztül gondolkodjanak azon, hogy belépjenek-e földjükhöz a termelőszövetkezetbe, vagy pedig maradjanak a termelőszövetkezeten kívül, s ezzel a magatartásukkal mintegy „felajánlják" földjüket megváltási ár ellenében a termelőszövetkezet tulajdonába. Gondolkodási idő természetesen szükséges az ilyen földtulajdonosok számára álláspontjuk kialakítása végett, de ezt a gondolkodási időt a jogszabály kell hogy meghatározza, éspedig úgy, hogy az a termelőszövetkezeti közös gazdaság érdekeinek is maradéktalanul megfeleljen, vagyis tartós gondolkodási időt biztosítani aligha lehetne.

A termelőszövetkezeten kívülállók földtulajdonának termelőszövetkezeti társadalmasításával kapcsolatban azonban fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy e földtulajdon társadalmasításának időpontját — a földtulajdonos akaratelhatározásától függetlenül — meghatározza az adott esetben *a haszonélvezeti jog gyakorlása.* Meghatározza azért, mert a haszonélvezeti jog fennállása alatt a tulajdonos jogai háttérbe szorulnak, a tulajdonos földtulajdonával szabadon nem rendelkezhet úgy, hogy az a haszonélvező rovására menjen.

Mivel a haszonélvező jogai a magyar termelőszövetkezeti mozgalomban kezdettől fogva maradéktalanul figyelembe lettek véve, annak figyelembevételétől a termelőszövetkezeteken kívülálló földtulajdonosok földjének termelőszövetkezeti társadalmasítása esetén sem lehet eltekinteni.

A haszonélvezeti jog az ilyen földek esetében anyagilag a haszonélvező számára azt je-

lenti, hogy a haszonélvező jogosult a termelőszövetkezettől a föld után járó földjáradékra, illetőleg a haszonbérre. Ha viszont ezeket a földeket a termelőszövetkezet megváltási ár ellenében a tulajdonába veszi, a haszonélvező elesik a földjáradéktól, illetőleg a haszonbértől. Ez az út tehát nem járható, mert sérti a haszonélvezők érdekeit.

Marad tehát megoldásként az, hogy ha a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonos nem is lép be a termelőszövetkezetbe a megadott határidőn belül, de a termelőszövetkezet közös használatában levő földje haszonélvezettel van terhelve, abban az esetben a termelőszövetkezet mindaddig nem veheti megváltási ár ellenében tulajdonába a földet, amíg a haszonélvezet joga fennáll e földtulajdonon.

Ezt a főszabályt lehet színezni olyan szabállyal, hogy ha a haszonélvező hozzájárul, abban az esetben a termelőszövetkezet már társadalmasíthatja ezt a földtulajdont is, feltéve, hogy a tulajdonos nem lépett be földje után a termelőszövetkezetbe.

c) A termelőszövetkezet közös használatban levő, de a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok földjének termelőszövetkezeti társadalmasításától teljesen eltérő és különálló kérdés az, amikor a termelőszövetkezet olyan földek tulajdonjogát szerzi meg, amelyek még nincsenek termelőszövetkezeti közös használatban és a tulajdonos sem termelőszövetkezeti tag. A termelőszövetkezeten kívülálló egyéni földtulajdonosoknak — akár személyi, akár magánföldtulajdonról legyen is szó, — meg kell adni azt a jogot, hogy földjüket ellenérték fejében a termelőszövetkezet tulajdonába felajánlják. Az ilyen egyéni földfelajánlás által megvalósuló tulajdonszerzés már értelemszerűen nem sorolható a termelőszövetkezeti társadalmasítás kategóriájába, hanem olyan önálló tulajdonszerzési jogcímnek tekintendő, amelyet az állami földtulajdon vonatkozásában a földjog jelenleg is ismer.

d) A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban ismert termelőszövetkezeti társadalmasítás kategóriájához leginkább az sorolható, amikor a termelőszövetkezeti tag földtulajdonos a termelőszövetkezet közös használatában levő földtulajdonát megváltási ár ellenében felajánlja a termelőszövetkezet tulajdonába.

A termelőszövetkezeti tag földtulajdonának ilymódon való társadalmasítására jellemzőek mindazok az alapvető ismérvek, amelyek az ún. egyéb vagyontárgyakra kiterjedő termelőszövetkezeti társadalmasítást jellemzik. Ugyanakkor vannak ennek a társadalmasításnak olyan jellemző vonásai is, amelyek az egyéb vagyontárgyakra kiterjedő termelőszövetkezeti társadalmasítás esetében nem találhatók meg. Ilyen jellemző vonásnak kell tekinteni mindenekelőtt azt, hogy a termelőszövetkezeti tag földtulajdonos nem köteles a közös használatban levő földtulajdonát társadalmasítani mindaddig, amíg termelőszövetkezeti tag. Ezzel szemben ha akarja, már a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyának fennállása idején is felajánlhatja földjét megváltási ár ellenében a termelőszövetkezet tulajdonába. Úgy gondolom, hogy az ilyen földfelajánlás olyannak tekintendő, amelyet a termelőszövetkezet — a megegyezés létrejötte esetében — köteles elfogadni. Egészében véve tehát a termelőszövetkezeti tag egyoldalú akaratelhatározásán múlik az, hogy földtulajdonát megváltási ár ellenében mikor társadalmasítja, s ez már önmagában is olyan sajátossága a termelőszövetkezeti tag földtulajdona társadalmasításának, amely megkülönbözteti az ún. egyéb vagyontárgyakra vonatkozó termelőszövetkezeti társadalmasítástól. (Megjegyzendő, hogy haszonélvezeti jog esetén itt is szükséges a haszonélvező hozzájárulása a föld felajánlásához, mert egyébként azt elfogadni nem lehet.)

Már ennek alapján is levonható tehát az a következtetés, hogy *a termelőszövetkezeti tag termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdonának társadalmasítása sajátos, földjogi jellegű termelőszövetkezeti társadalmasításnak tekintendő,* amely azonban természeténél fogva nagyon közel áll a termelőszövetkezeti jogi társadalmasításhoz, mint termelőszövetkezeti tulajdonszerzési jogcímhez.

5. A termelőszövetkezeti közös földek termelőszövetkezeti tulajdonbavételével kapcsolatban felmerülő másik nagyon lényeges kérdés az, hogy ezek a földek mikor, mennyi idő alatt, egyszerre-e, vagy pedig fokozatosan kerüljenek a termelőszövetkezetek tulajdonába, s ennek során milyen szerepe legyen a jelenlegi földtulajdonosok akaratelhatározásának? Más szavakkal és egyszerűbben kifejezve a kérdés lényege az, hogy az egységes termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásánál mellőzhető-e vagy sem, illetőleg érvényesülnie kell-e vagy sem *az önkéntesség és a fokozatosság elvének?*

Ha a tényleges helyzettől elvonatkoztatva tesszük fel a kérdést, abban az esetben könnyen arra az álláspontra lehet jutni, hogy a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekei szempontjából mind az önkéntesség, mind a fokozatosság elvének érvényesülése mellőzhető, az a helyes, ha „kampányszerűen", a lehető legrövidebb idő alatt, a jogszabály erejénél fogva egyszerre létrejön minden külterületi termelőszövetkezeti közös föld vonatkozásában a termelőszövetkezeti tulajdon.

Gyakorlatilag azonban ennek a megvalósítása számos olyan nehézségbe ütközne, amelynek leküzdése igen nehéz volna, arról nem is beszélve, hogy az ilyen módszerrel létrehozott termelőszövetkezeti földtulajdon végső soron könnyen az ellenkező eredményhez vezetne, vagyis nem erősítené, hanem gyengítené a termelőszövetkezeti mozgalmat. Az egységes termelőszövetkezeti földtulajdon ilymódon való létrehozása az eszközöket illetően erősen „adminisztratív" jellegűnek tűnne, amilyen eszközökkel viszont ma már a termelőszövetkezeti mozgalomban dolgozni nem lehet.

Éppen ezért helyesen állapítja meg Fehér Lajos elvtárs, hogy: „A szövetkezeti földtulajdon meggyőződésünk szerint a szocialista tulajdon egyik formájának tekintendő! Megvalósítását *fokozatosan* és *gazdasági eszközökkel* lehet és kell elérni."[12]

Az önkéntesség és a fokozatosság elvének érvényesülése az egységes termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásánál mind az állampolgár földtulajdonosnak, mind a termelőszövetkezetek szempontjából indokolt.

Az állampolgár földtulajdonos esetében az önkéntesség és a fokozatosság elvének érvényesülését politikai és gazdasági tényezők indokolják. Politikai tényezőnek tekintendő ezen az oldalon mindenekelőtt a földtulajdonhoz való bizonyos fokú ragaszkodás, vagyis az a tény, hogy e földtulajdonosokat a földtulajdonuktól egészében véve mindaddig elszakítani nem lehet, amíg bennük is meg nem értek az ehhez szükséges szubjektív feltételek, vagyis a saját földtulajdonuktól való elidegenedésük. Ennek a megítélésénél azonban látni kell azt is, hogy az állampolgárok saját földtulajdonukhoz való ragaszkodását csak addig lehet a jelenlegi helyzetnek megfelelően „tiszteletben tartani", amíg ez a földtulajdonhoz való ragaszkodás nem sérti a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit. Ha viszont ebből a szempontból kell megítélnünk az állampolgárok földtulajdonhoz való ragaszkodását, akkor egyértelműen két nagyobb csoportra kell bontanunk azokat az állampolgárokat, akiknek földtulajdonuk a termelőszövetkezet közös használatában van. Ennek megfelelően az egyik csoportba azok a földtulajdonosok sorolhatók, akik tagjai a termelőszövetkezetnek, míg a másik csoportba azok, akik termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok.

Az első csoportba tartozók, tehát a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok esetében a tagoknak a saját tulajdonukhoz való kötődése jelenleg nem zavarja a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit, mivel a tagsági jogviszony ideje alatt ezeket a földeket a termelőszövetkezet úgy használja, mintha annak tulajdonosa lenne. Éppen ezért a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok esetében teljes egészében érvényesülhet az önkéntesség elve abban az értelemben, hogy földjük csak akkor kerül a termelőszövetkezet tulajdonába, ha azt önkéntesen megvételre a termelőszövetkezetnek *felajánlják*. Azt talán felesleges hangsúlyozni, hogy a termelőszövetkezet részéről semmilyen nyomást nem helyes és nem szükséges gyakorolni a tagokra azért, hogy földjüket megvételre ajánlják fel minél előbb, mivel az ilyen „nyomás" gyakorlása politikailag káros, gazdaságilag pedig egyáltalán nem indokolt a termelőszövetkezet részéről.

Ezzel szemben más a helyzet a termelőszövetkezeten kívüli földtulajdonosok esetében. Ezeknek a saját földtulajdonukhoz való ragaszkodása már zavarja a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit, s ezért őnáluk az önkéntesség elvének érvényesülése másként vetődik fel, mint a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok esetében. Ezeknél a földtulajdonosoknál nem lehet arra várni, hogy földjük akkor kerüljön a termelőszövetkezet tulajdonába, amikor ők azt a termelőszövetkezetnek megvételre felajánlják. Nem lehet erre várni azért, mert a jelenlegi helyzetben ezek a földtulajdonosok azok, akik földjükkel kapcsolatban állandóan zaklatják a termelőszövetkezeteket hol a magasabb haszonbérért, hol a föld egészének vagy egy részének saját használatba történő visszaadásáért stb., vagyis a saját földtulajdonukhoz való ragaszkodás konkrét megnyilvánulási formái erősen zavarják a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ezért ezeknél a földtulajdonosoknál teljesen mellőzni kellene az önkéntesség elvének érvényesülését. Mellőzni nem kell, de őnáluk az önkéntesség elve másként érvényesül, mint a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosoknál. Ennek pedig a lényege az, — mint már említettük —, hogy részükre a jogszabálynak gondolkodási időt kell biztosítani annak elhatározására, hogy belépnek-e földjükhöz tagként a termelőszövetkezetbe, — s ezzel ugyanolyan helyzetbe kerülnek az önkéntesség szempontjából is, mint a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok —, vagy pedig maradnak a termelőszövetkezeten kívül, s ezzel mintegy „felajánlják" földjüket megváltási ár ellenében a termelőszövetkezet tulajdonába. A termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok esetében tehát az önkéntesség elvének érvényesülését idomítani kell és alá kell rendelni a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeinek, ami az említett formában teljes egészében meg is valósul.

Az állampolgár földtulajdonosok esetében anyagi szempontok is indokolják az önkéntesség elvének érvényesülését. A termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok esetében ezek az anyagi szempontok egyértelműen jelentkeznek abban, hogy ők mindaddig kapják a már szokásossá vált földjáradékot a termelőszövetkezettől, amíg földjüket megváltási ár ellenében fel nem ajánlják a termelőszövetkezetnek. A földjáradék és az esetleges megváltási ár nagysága, valamint a megváltási ár egy összegben, vagy évi egyenlő részletekben (az évi részletek nagysága is lényeges) történő kifizetése ugyancsak jelentősen befolyásolják majd azt, hogy a termelőszövetkezeti tagok mikor és milyen feltételek mellett társadalmasítják földtulajdonukat a termelőszövetkezet tulajdonába. Ugyanezek a szempontok a termelőszövetkezeten kívülálló földtulajdonosok esetében ott játszanak szerepet, amikor a megadott gondolkodási idő alatt a földtulajdonos állampolgár eldönti azt, hogy belép-e a földjéhez a termelőszövetkezetbe, vagy pedig marad a termelőszövetkezeten kívül. Hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy az ilyen földtulajdonosok akaratelhatározásában igen jelentős szerepet ját-

[12] Népszabadság, 1966. december 3. sz.

szik majd az is — s talán majd éppen ez játsza a döntő szerepet —, hogy a belépő földtulajdonos hogyan találja meg majd számításait a termelőszövetkezetben abban az értelemben, hogy munkája után milyen jövedelemre számíthat stb.

Joggal vetődik fel ezzel kapcsolatban az az elvi kérdés, hogy ha egyik oldalon, az állampolgár földtulajdonosok oldalán érvényesül az említett formában az önkéntesség elve, érvényesül, illetőleg érvényesülhet-e ugyanez az elv a másik oldalon is, vagyis a termelőszövetkezet oldalán? Anélkül, hogy ennek a kérdésnek a bővebb elemzésébe bocsátkoznánk, úgy vélem, hogy a kérdésre egészében véve nemmel kell válaszolnunk. A földtulajdon termelőszövetkezeti társadalmasítása lényegileg ellentmond annak, hogy az önkéntesség elve mindkét oldalon érvényesüljön. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a termelőszövetkezet hátrányosabb helyzetben lenne, mint amilyen helyzetben ebből a szempontból a földtulajdonos állampolgárok vannak. Nincs hátrányosabb helyzetben azért, mert a termelőszövetkezet érdekei egyértelműen azt követelik meg, hogy a termelőszövetkezet minél előbb megszerezze ezeknek a földeknek a tulajdonjogát, s nem azt, hogy a termelőszövetkezet is gondolkodjon és mérlegeljen az önkéntesség elve alapján az állampolgárok földtulajdonának megváltásán, a megváltási ár ellenében felajánlott földtulajdon átvételéről, vagy az átvétel megtagadásáról, elutasításáról.

Ezzel szemben *a termelőszövetkezetnél is érvényesül az önkéntesség elve abban az esetben, amikor az állami földtulajdon termelőszövetkezeti tulajdonba vételéről van* szó. Itt érvényesül az önkéntesség elve azért, mert a termelőszövetkezeteknél jelenleg ingyenes és örök használatban levő állami földtulajdon jelképes megváltási ár ellenében csak abban az esetben megy át a termelőszövetkezet tulajdonába, ha azt a termelőszövetkezet kéri. Ebben az esetben tehát ismét a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekei azok, amelyek megkívánják az önkéntesség elvének érvényesülését, s ennek megfelelően maradéktalanul érvényesül is az állami földtulajdon megváltásánál a termelőszövetkezet önkéntességének az elve.

Ugyanakkor a másik oldalon, vagyis az állam mint földtulajdonos oldalán már nem érvényesül az önkéntesség elve abban az értelemben, hogy ha a termelőszövetkezet kéri, abban az esetben az állam mint tulajdonos főszabályként köteles átadni a termelőszövetkezetnél levő földjét a termelőszövetkezet tulajdonába.

Mindezekből levonható egy olyan általános következtetés, hogy a földtulajdon termelőszövetkezeti társadalmasítása esetén, illetőleg az egységes termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása esetében az önkéntesség elve mindig csak egyik oldalon érvényesülhet, éspedig az egyéni földtulajdon esetében a tulajdonos állampolgárok oldalán, míg az állami földtulajdon esetében a tulajdonszerző termelőszövetkezet oldalán.

6. Az önkéntesség elvének érvényesülésével szinte törvényszerűen együttjár *a fokozatosság elvének érvényesülése is,* hiszen a két elv érvényesülése gyakorlatilag úgyszólván elválaszthatatlan egymástól a földtulajdon társadalmasítása esetében.

A fokozatosság elvének érvényesülése a földtulajdon társadalmasítása esetében az önkéntesség elve érvényesülésének a függvénye. Ennek megfelelően mindenekelőtt azok a külterületi földek kerülnek a termelőszövetkezetek tulajdonába, amelyek mint a termelőszövetkezeten kívülálló állampolgárok földtulajdona van a termelőszövetkezetek közös használatában. Ha ugyanis ezek a földtulajdonosok nem lépnek be a termelőszövetkezetbe — illetőleg akik ezek közül nem lépnek be —, azoknak a földtulajdona a jogszabály által meghatározandó időben *egységesen* megváltás alá esik, vagyis a termelőszövetkezet tulajdonába kerül. Amikor a kívülálló földtulajdonosok földje az ország egész területén egységesen a termelőszövetkezetek tulajdonába kerülnek, azután a termelőszövetkezeti közös földek tulajdonviszonyai egyszerűsödnek, mivel azok vagy az állam, vagy a termelőszövetkezet, vagy a tagok tulajdonában lesznek.

A kívülálló földtulajdona esetében a továbbiakban a fokozatosság elvének érvényesülése lényegében annak függvénye, ahogyan megszűnik a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony, s annak eredményeként a termelőszövetkezeten kívülálló személy kerül tulajdonosi pozícióba olyan földeken, amelyek a termelőszövetkezet közös használatában vannak (öröklés, kilépés, kizárás stb.). Ilyen esetben a kívülálló új tulajdonos is választhat aközött, hogy belép-e a termelőszövetkezetbe tagként, vagy pedig kívülálló marad, s ez utóbbi esetben földtulajdona azonnal megváltás alá esik. Az ilyen szabály érvényesülésének az a végeredménye, hogy az első nagyobb általános rendezés után termelőszövetkezeten kívülálló személy a továbbiakban termelőszövetkezeti közös használatban levő földnek a tulajdonosa nem lehet.

A fokozatosság elvének érvényesülése a termelőszövetkezeti tagok földtulajdona esetében is az önkéntesség elve érvényesülésének a függvénye, mivel amilyen mértékben és amikor elhatározzák a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonuk társadalmasítását, olyan mértékben és akkor kerül minden ilyen föld a termelőszövetkezet tulajdonába.

Elvileg ugyanez a helyzet az állami földtulajdon esetében is, mivel a fokozatosság elvének érvényesülése itt is az önkéntesség elvének érvényesülésétől függ. Az ilyen földek is akkor kerülnek a termelőszövetkezet tulajdonába, ha annak jelképes megváltási ár ellenében való átadását a termelőszövetkezet kéri. Az erre vonatkozó jogi szabályozás minden bizonnyal számos feltételtől teszi majd függővé azt, hogy a termelőszövetkezet mikor kérheti, az illetékes ál-

lami szervek pedig mikor kötelesek a földet a termelőszövetkezet tulajdonába adni — de mindez nem változtatja meg, legfeljebb színezi az elv érvényesülését. Ellentétben azonban a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonának társadalmasítása során érvényesülő fokozatossággal, az állami földtulajdon esetében a fokozatosság elve előbb „lefutja magát", vagyis — megítélésem szerint — a legtöbb termelőszövetkezet rövid idő alatt rendezi majd az illetékes állami szervekkel, hogy a termelőszövetkezet részére szükséges és nála hagyható állami földek kerüljenek a termelőszövetkezetek tulajdonába. Ennek eredményeként alakul majd ki aránylag rövid idő alatt az a helyzet, hogy a termelőszövetkezet kizárólag a saját, valamint a tagjai tulajdonát képező földön gazdálkodik, de külterületi termelőszövetkezeti közös földnek tulajdonosa sem termelőszövetkezeten kívülálló magánszemély, sem pedig az állam nem lesz és nem is lehet.

7. A termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes létrehozása többek között azt is jelenti, hogy a termelőszövetkezetnek mint jogalanynak a jogképessége kiterjed arra, hogy minden olyan földnek előbb-utóbb a tulajdonosa legyen, amelyen a termelőszövetkezet a maga nagyüzemi gazdálkodását megvalósítja.

A földtulajdon áruforgalma szempontjából ez azt jelenti, hogy minden olyan földtulajdon forgalomképes, amely a termelőszövetkezet közös használatában van. Ezeknek a földeknek a forgalomképessége azonban nem abszolút abban az értelemben, hogy azok tulajdonjogára bárki szert tehetne. *A termelőszövetkezet közös használatában levő, de nem a termelőszövetkezet tulajdonát képező földek forgalomképesek ugyan, de csak a termelőszövetkezet irányában,* tehát csak abban az értelemben, hogy termelőszövetkezeti társadalmasítás révén ezek a földek megváltási ár ellenében a termelőszövetkezet tulajdonába kerüljenek.

Más oldalról nézve ez azt is jelenthetné, hogy a termelőszövetkezet földtulajdonszerzési jogképessége korlátlan, mivel minden állampolgár földtulajdona lehet a termelőszövetkezet tulajdona, sőt, minden — jelenleg a termelőszövetkezetek ingyenes és örök használatában levő — állami földtulajdon is lehet a termelőszövetkezet tulajdona.

Helytelen lenne azonban a termelőszövetkezet földtulajdonszerzési jogképességét ilyen abszolút és korlátlan értelemben felfogni. Helytelen lenne azért, mert ennek alapján egyik termelőszövetkezet a másik rovására is élhetne a földtulajdonszerzési jogképességével, vagyis a termelőszövetkezetek között ugyanolyan verseny alakulhatna ki a földtulajdon megszerzéséért nagyban, mint amilyen verseny volt annak idejében a földtulajdon megszerzése terén a földmagántulajdonosok, a magángazdálkodók között kicsinyben.

Ennek elkerülése érdekében úgy vélem, hogy *a termelőszövetkezet földtulajdonszerzési jogképességét korlátozottan kell értelmezni* abban az értelemben, hogy *minden termelőszövetkezet földtulajdonszerzési jogképessége főszabályként csak azoknak a földeknek a tulajdonul való megszerzésére terjed ki, amely földek jelenleg is annak a termelőszövetkezetnek a közös használatában vannak.* A termelőszövetkezeti mozgalom egészséges fejlődése nem engedi meg azt, hogy egyik termelőszövetkezet a másik rovására növelje a földtulajdonát, hogy egyik a másik birtokában és használatában levő föld tulajdonjogát megszerezze, s aztán tulajdonjoga alapján követelje a földterület átadását.

A termelőszövetkezet földtulajdonszerzési jogképességének ez a működési helyhez, a tényleges birtokláshoz való kötése ugyan számos problémát von majd maga után, de azok megoldása lehetséges és csak így érhető el az, hogy a termelőszövetkezeti közös földek tulajdonjoga a tényleges termelőszövetkezeti közös földhasználathoz igazodjék.

VI.

Miután láttuk azt, hogy a termelőszövetkezetek megszilárdításának időszakában a termelőszövetkezeti közös földhasználat zavartalanságát, örökösségét és ingyenességét a magyar termelőszövetkezeti mozgalomban a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes megteremtésével kívánjuk biztosítani, amely az önkéntesség és a fokozatosság elvének betartása mellett megváltási ár ellenében jön majd létre, röviden ki kell térni arra a kérdésre is, hogy tartalmilag milyennek kell lennie ennek a külterületi egységes termelőszövetkezeti földtulajdonjognak. Ki kell térni erre a kérdésre azért is, mert egyébként aligha volna érthető az, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonjog hogyan helyezkedik el a magyar földtulajdonjogi rendszerben, milyen kapcsolatban lehet és kell lennie ezen belül az egyéb földtulajdonjogi formákkal.

A termelőszövetkezeti földtulajdonjog tartalmának vizsgálatánál a célszerűség szempontjából mellőzhető a birtoklási és a használati jog, valamint a tulajdonosi igazgatási jog vizsgálata, mivel ezeken a területeken főként csak olyan sajátosságok találhatók, amelyek a földnek, mint a tulajdonjog tárgyának ismert sajátosságaiból következnek.

Ezzel szemben nagyon is lényeges kérdés a termelőszövetkezeti földtulajdonjog jellegét, tartalmát illetően az, hogy *a termelőszövetkezeti földtulajdon mennyiben árutulajdon és mennyiben nem az,* ennek megfelelően hogyan helyezkedik el az ország földtulajdonjogi rendszerében, milyen kapcsolatban van és lehet a többi földtulajdonjogi formával, egyszóval hogyan és milyen formában rendelkezhet a termelőszövetkezet mint tulajdonos a saját külterületi földtulajdonjogával.

1. Mindenekelőtt meg kell állapítani azt, hogy — a jelenlegi magyar földtulajdonjogi

rendszert véve alapul — ahol bizonyos értelemben az állami földtulajdon is árutulajdon és teljes egészében árutulajdon a személyi földtulajdon — a magyar földtulajdonjogi rendszerben *bizonyos értelemben a termelőszövetkezeti földtulajdonnak is kell hogy legyen árujellege*, mert egyébként a szükséges kapcsolat, a bizonyos mértékig elkerülhetetlen tulajdonjogi mozgás nem alakulhatna ki a különféle tulajdonjogi formák között.

Nagyon lényeges kérdés azonban az, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonnak ez az árujellege *milyen irányú* tulajdonváltozást tesz lehetővé? Talán nem szükséges különösebben bizonyítani azt, hogy ez *az árujelleg nem lehet olyan, amely lehetővé tenné a termelőszövetkezeti földtulajdonnak földmagántulajdonná való visszaalakulását.* Ez a termelőszövetkezeti földtulajdon elvileg semmilyen úton-módon nem alakulhat át, illetőleg nem alakulhat vissza földmagántulajdonná, mert az a fejlődésben a jelenlegi helyzethez képest is visszalépést jelentene. A termelőszövetkezetnek mint tulajdonosnak a rendelkezési joga tehát nem terjed ki arra, hogy földtulajdonából földmagántulajdon jöjjön létre.

Ezzel szemben *a termelőszövetkezeti földtulajdon árujellege elvileg érvényesülhet és a jogszabályban pontosan meghatározandó módon és mértékben érvényesülnie is kell* a személyi földtulajdon, az állami földtulajdon, illetőleg a szövetkezeti földtulajdon irányában, vagyis általában *a szocialista földtulajdoni formák irányában.*

Természetesen a termelőszövetkezeti földtulajdon szocialista árujellege lényegileg nem lehet más, mint a mezőgazdasági nagyüzemi termelésnek, a személyes szükségletek közvetlen, természetbeni kielégítésének, illetőleg a magasabb, össztársadalmi érdekek kielégítésének szolgálatába állított árujelleg. Egyszerűbben kifejezve ez azt jelenti, hogy pl. az egységes külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon elsősorban és mindenekelőtt a termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás földalapjaként kell hogy szolgáljon, tehát ennek a nagyüzemi gazdálkodásnak, e nagyüzemi földhasználatnak a zavartalanságát, biztonságát stb. kell hogy szolgálja. Emellett azonban jogilag lehetővé kell tenni azt is, hogy — amennyiben a belterületi földterületek határainak módosítására van szükség a lakosság lakótelek stb. szükségleteinek kielégítése érdekében — a belterületté nyilvánított termelőszövetkezeti földtulajdon ugyanúgy árutulajdon legyen, mint ahogyan árutulajdon pl. jelenleg a belterületi állami földtulajdon. Lényegében ugyancsak ehhez hasonló elvi alapra kell helyezkednünk a zártkerti termelőszövetkezeti földtulajdon esetében is. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a zártkerti termelőszövetkezeti földtulajdonnak is árutulajdonnak kell lennie ahhoz hasonlóan, ahogyan árutulajdon a zártkertben levő állami és személyi földtulajdon — figyelembe véve természetesen azt, hogy a zártkerti földtulajdon árujellege általában ma még nincs úgy kialakulva, mint ahogyan kialakultnak tekinthető általában a belterületi földtulajdon árujellege.

Ugyancsak természetesnek kell tekintenünk azt is, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon az ún. kisajátítási közérdek fennforgása esetén állami társadalmi tulajdonba kerül. Emellett azonban az is elkerülhetetlennek tűnik, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon adott esetben nem mezőgazdasági termelés céljára, egyéb szövetkezetek tulajdonába is kerülhessen.

A termelőszövetkezeti földtulajdon előzőekben vázolt árujellege tehát eléggé korlátozott, illetőleg olyan szocialista árujelleg, amely csak a szocialista földtulajdoni formák irányában teszi meghatározott keretek között forgalomképessé a termelőszövetkezeti földtulajdont, minden esetben feltételezve a reális egyenértéket, vagyis azt, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon csak ellenérték fejében szűnhet meg. Ezzel szemben viszont az is természetes, hogy az egységes külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása után a termelőszövetkezet újabb földterület tulajdonjogát is csak ellenérték fejében szerezheti meg bármely földtulajdonostól — kivéve természetesen azt, ha a földtulajdonos maga ingyenesen kívánja földjét a termelőszövetkezet tulajdonába adni.

A termelőszövetkezeti földtulajdon eddig tárgyalt árujellege lényegileg azt az alapesetet érintette, amikor a külterületi mezőgazdasági rendeltetésű termelőszövetkezeti földtulajdon gazdasági rendeltetése megváltozik (belterületi, különleges rendeltetésű stb. földterületté válik), s ennek megfelelően jön létre a tulajdonváltozás.

2. Ezzel szemben a termelőszövetkezeti földtulajdon árujellege egészen másként vetődik fel a mezőgazdasági termelés célját szolgáló külterületi földek vonatkozásában, tehát az olyan termelőszövetkezeti földtulajdon esetében, amely földek továbbra is mezőgazdasági termelés céljára szolgálnak, vagyis a föld új tulajdonosa is mezőgazdasági termelés céljára kívánná használni a földet.

Ebben a vonatkozásban az általános szabályt talán leginkább úgy lehetne megfogalmazni, hogy *a külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon főszabályként mindaddig nem árujellegű tulajdon, amíg a földterület mezőgazdasági rendeltetésű, mezőgazdasági termelés céljára szolgál.* Úgy gondolom, hogy ennek a főszabálynak eléggé következetesen is kell érvényesülnie azért, mert másként az egységes termelőszövetkezeti földtulajdon sem biztosítaná maradéktalanul a termelőszövetkezeti közös földhasználat biztonságát, zavartalanságát, tartósságát és ingyenességét, vagyis egészében véve nem szolgálná a kívánatos mértékben és szilárdsággal a termelőszövetkezeti kollektíva mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásának érdekeit.

Ennek a főszabálynak az érvényesülése azonban nem zárja ki és nem is zárhatja ki azt, hogy *kivételesen* a külterületi mezőgazdasági

rendeltetésű földek esetében is tulajdonváltozás következhessen be a termelőszövetkezeti földtulajdon esetében is, vagyis meghatározott esetekben ez a földtulajdon is árutulajdonként jelentkezzen. Mezőgazdasági nagyüzemek (mezőgazdasági termelőszövetkezetek és állami gazdaságok) közötti földrendezés esetén pl. könnyen előfordulhat, hogy kisebb földterületekre vonatkozóan tulajdonváltozást kell eszközölni, vagyis amellett, hogy ilyen esetben általában földcserével oldódnak meg a problémák, előfordulhat, hogy kisebb földterületet nem csereingatlanért, hanem vételárért, pénzért kell elidegeníteni azért, mert a nagyüzemi gazdálkodás érdekei ezt így kívánják meg. Értelemszerű, hogy ilyen esetben gazdasági szempontból sem volna helyes mereven ragaszkodni ahhoz a főszabályhoz, hogy ez a külterületi mezőgazdasági rendeltetésű földtulajdon nem árutulajdon, tehát azt elidegeníteni még mezőgazdasági gazdálkodási indokkal sem lehet stb.

Mivel a termelőszövetkezetek egyesülése, illetőleg beolvadása olyan jelenség, amely elvileg bármikor lehetséges, természetesnek kell tekintenünk azt is, hogy ilyen esetben a termelőszövetkezeti földtulajdonjog ugyanúgy a jogutód termelőszövetkezetre száll át, mint ahogyan annak a tulajdonába kerülnek a jogelőd termelőszövetkezet egyéb vagyontárgyai stb. is. Az ilyen természetű tulajdonváltozás tehát a földtulajdon területén is szükségszerű velejárója a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak.

Ugyancsak itt kell megemlíteni azt is, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon elidegeníthető a termelőszövetkezeti közös vállalkozás, illetőleg az ún. vegyes vállalatok részére is abban a mértékben, amennyiben az feltétlenül szükséges a vállalkozás, illetőleg a vállalat működéséhez.

3. A termelőszövetkezeti földtulajdonnak az a sajátossága, hogy a külterületi mezőgazdasági rendeltetésű termelőszövetkezeti földtulajdon főszabályként nem árutulajdon, nemcsak abban jut majd kifejezésre, hogy tulajdonváltozásra, illetve a földtulajdon elidegenítésére csak az előzőekben említett kivételes esetekben kerülhetne sor, hanem abban is kifejezésre kell majd jutnia, hogy ezt a földtulajdont egyéb módon sem lehet árutulajdonnak tekinteni, pontosabban kifejezve; *a termelőszövetkezeti földtulajdon használata, illetőleg hasznosítása sem lehet árujellegű.*

Alapvető szabályként kell tekinteni a termelőszövetkezeti földtulajdon esetében azt, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdont a termelőszövetkezeti tagságnak mint tulajdonosi kollektívának kell birtokolni és használni, azon nekik kell közös, nagyüzemi gazdálkodást folytatni. Más oldalról nézve ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon birtoklását és használatát főszabályként másnak semmilyen jogcímen, sem ingyenesen, sem pedig ellenérték fejében átengedni nem lehet — kivéve a termelőszövetkezeti tagoknak és a termelőszövetkezeti szakembereknek járó háztáji, illetőleg illetményföldeket.

Ezt a főszabályt azonban ismét nem lehet mereven értelmezni. A magyar termelőszövetkezeti mozgalomban a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása után kialakult gyakorlat alapján ugyanis le kell vonni azt a következtetést is, hogy a belterületen és a zártkertben, valamint nagyon kivételesen az olyan külterületi földek esetében is, amelyeknek nagyüzemi módon való hasznosítása nem lehetséges, illetőleg erősen ráfizetéses, nem gazdaságos a termelőszövetkezet számára — helyes, ha a föld használatát a termelőszövetkezet ellenszolgáltatás fejében (haszonbér) átengedi az arra igényjogosult, illetőleg annak használatára vállalkozó állampolgárok részére.

Valószínű, hogy egy ilyen szabály kialakítása sokak számára szokatlan és ellentmond a jelenlegi jogi szabályozásnak is, de tény, hogy az élet, a termelőszövetkezetek gyakorlata ezen a területen is túlhaladta a vonatkozó jogi szabályozást, s ezzel az elméletet is arra kényszeríti, hogy a valóságos helyzetnek megfelelően, illetőleg a tényleges fejlődést elősegítően oldja meg ezeket a problémákat is. A tényleges helyzet ugyanis ezen a területen ma is az — s ez országosan eléggé általánosnak mondható a termelőszövetkezeti községekben és városokban —, hogy termelőszövetkezeti földeket —, a háztáji és az illetményföldeken túlmenően —, mind a termelőszövetkezeti kollektíva tagjai, mind a termelőszövetkezeten kívülálló állampolgárok, tehát általában a munkások és az alkalmazottak haszonbér ellenében használnak annak ellenére, hogy jogilag a termelőszövetkezet nem tulajdonosa ezeknek a földeknek és a jogszabály kifejezetten tiltja is a termelőszövetkezeti közös földek haszonbérbeadását. Ezek a ténylegesen „haszonbérelt" földek területüket illetően esetenként nem jelentősek, az ún. kisárutermelő egyéni gazdálkodás folytatására egy-egy bérlőnél nem alkalmasak. Az ilyen földhasználat tehát jellegét illetően sokkal inkább *személyi,* mint magánföldhasználat. Ez a személyi földhasználat — bármennyire is nem „szabályszerű" a jelenlegi formájában —, gazdaságilag nem ellentétes a termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás érdekeivel. Nemcsak azért nem ellentétes ezzel az érdekkel, mert ez a gyakorlat maguknak a termelőszövetkezeteknek az aktív közreműködésével alakult ki, hanem alapvetően azért nem, mert a termelőszövetkezetek ezekkel a földterületekkel objektíve nem tudnak mit kezdeni nagyüzemi módon. A termelőszövetkezet ezeket a földeket csak kisüzemi módon tudná hasznosítani, de ezt érthető módon nem szívesen csinálják azért, mert a kisüzemi hasznosítás egy szövetkezeti nagyüzem számára még sokkal hátrányosabb, sokkal inkább ráfizetéses, mint egy magánszemély számára.

De ugyanakkor, amikor a termelőszövetkezet számára ráfizetéses az ilyen földterületek

használata, az ott élő állampolgárok, különösen a nem termelőszövetkezeti tag munkások és alkalmazottak nemcsak hogy nagyon szívesen vállalkoznak ezeknek a kis földterületeknek a használatára, de egyenesen szükség is van náluk olyan földhasználatra azért, mert másként eléggé nehezen tudnák kielégíteni közvetlenül, természetben a személyes szükségleteiket bizonyos mezőgazdasági termékekkel, elsősorban az ún. konyhakerti zöldségféleségekkel. Az állami társadalmi érdek ugyancsak amellett szól, hogy ezek a földek minél jobban ki legyenek használva, hogy azokat megműveljék és a megtermelt termékek közvetlenül vagy közvetve, de segítsék a lakosság élelemmel való ellátását. Lényegében ezek a gazdasági érdekek alakították ki nálunk a termelőszövetkezeti közös földek nagyüzemi módon nem használható részein a jogszabályi tilalom ellenére is a haszonbérletet.

De éppen ezért, mert gazdaságilag indokolt, törvényszerű jelenségről van szó, ez a jelenség ugyanúgy érvényesül majd a termelőszövetkezeti földtulajdon esetében is, mint ahogyan érvényesül ma annak hiányában. Ezért kellene majd a termelőszövetkezeti földtulajdon esetében is ilyen kivételként lehetővé tenni a föld haszonbérbe adását. Egy ilyen jogszabályi lehetőség megadása egyben arra is igen alkalmas lenne, hogy meghatározott korlátok közé szorítsa ennek a jelenségnek kétségtelenül meglevő túlkapásait, vadhajtásait, a termelőszövetkezeti közös földek elherdálása irányába ható tendenciáit.

E probléma teljes megoldását azonban nem lehet leszűkíteni arra az egyetlen lehetőségre, hogy a termelőszövetkezet haszonbérlet formájában hasznosíthassa a nagyüzemi módon nem megművelhető földterületeit. Nem lehet csupán ezen az egyetlen úton megoldani a problémát többek között azért sem, mert az ilyen haszonbérletek számos súrlódási lehetőséget rejtenek magukban a bérbeadó és a bérlő között, vagyis a termelőszövetkezet mint bérbeadó gyakran indokolatlanul szembekerülhet az egyes állampolgárokkal, amire pedig nincs szüksége a termelőszövetkezetnek.

Éppen ezért a haszonbérlet lehetőségének fenntartása mellett elsősorban arra kell törekedni a jogi megoldásban, hogy *a termelőszövetkezetek olyan közös földjei, amelyeken nagyüzemi gazdálkodást folytatni nem lehet, a jogszabályban meghatározott módon kerüljenek az egyes állampolgárok személyi tulajdonába,* akik a továbbiakban ezeket a korlátozott terjedelmű földeket mint személyi tulajdonukat használhatják.

Megítélésem szerint az a helyes, ha az ilyen földterületekből nemcsak azok jutnak személyi földtulajdonhoz, akiknek földjük van a termelőszövetkezetek közös használatában és helyben laknak mint termelőszövetkezeten kívülálló személyek, hanem azok is, akiknek mint helyben lakó termelőszövetkezeten kívülálló személyeknek, munkásoknak és alkalmazottaknak nincs földjük a termelőszövetkezet közös használatában, illetőleg földtulajdonnal egyáltalán nem rendelkeznek. Az ilyen személyek számára lehetővé kell tenni azt, hogy ezekből a földekből a jogszabályban maximált nagyságú földterületet megvehessenek a termelőszövetkezettől, mert ezzel lényegében megoldódik a falun lakó munkások és alkalmazottak gazdaságilag indokolt földhasználata.

A termelőszövetkezeti földtulajdonjog tartalmával kapcsolatban végül meg kell jegyezni azt is, hogy ez a földtulajdon nem lehet árutulajdon abban az értelemben sem, hogy azt megterhelni lehessen, vagy jelzálogjogot létesíthessenek rajta stb. — ellenben a termelőszövetkezetet mint tulajdonost számos kötelezettség terheli majd a földvédelem területén, most már nemcsak mint földhasználót, hanem mint a föld tulajdonosát is.

VII.

Már szó volt arról, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes létrehozását ugyan elsődlegesen a termelőszövetkezetek megszilárdításának és továbbfejlődésének érdekei teszik szükségessé, de annak megvalósulása nem mehet végbe elszigetelten, hanem csak a többi földtulajdoni formával összhangban, azokkal kölcsönhatásban.

1. A kölcsönös viszony *a termelőszövetkezeti földtulajdon és a földmagántulajdon* között egyértelmű, amit röviden abban lehetne összefoglalni, hogy a még meglevő földmagántulajdon túlnyomó részében — különféle utakon — előbb vagy utóbb, de termelőszövetkezeti földtulajdonná alakul át, míg kisebb részéből személyi földtulajdon lesz. A földmagántulajdon és általában a társadalmi földtulajdon közötti ellentmondás tehát alapvetően úgy oldódik fel, úgy szűnik meg, hogy a földmagántulajdon túlnyomó többségében termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdonná válik, míg kisebb részében személyi földtulajdonként funkcionál tovább.

2. A termelőszövetkezeti földtulajdon és az állami földtulajdon közötti viszony már nem ilyen egyértelmű. Nem ilyen egyértelmű azért, mert bár az első időszakban jelentős mennyiségű állami földtulajdon alakul át termelőszövetkezeti földtulajdonná annak eredményeként, hogy a termelőszövetkezetek jelképes megváltási ár ellenében kérik majd a náluk levő állami földek termelőszövetkezeti tulajdonba adását — a továbbiakban már a fő tendencia ismét megfordul, vagyis kisebb-nagyobb mértékben — elsősorban a kisajátítások révén — a termelőszövetkezeti földtulajdon alakul át állami földtulajdonná. Magától értetődik, hogy a továbbiakban a termelőszövetkezeti földtulajdon a kisajátításra vonatkozó szabályok szerint már csak ellenérték, kártalanítás fejében kerülhet az állam tulajdonába, függetlenül attól, hogy az első időszakban jelentős mennyiségű állami

földtulajdon kerül majd csupán jelképes megváltási ár ellenében a termelőszövetkezetek tulajdonába.

3. A termelőszövetkezeti földtulajdon, valamint a társadalmi szervezetek és egyéb szövetkezetek földtulajdona közötti viszony szükségszerűen ugyancsak úgy alakul majd, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonból lesz — általában adás-vétel útján — társadalmi szervezet, illetőleg egyéb szövetkezet földtulajdona azért, mert ezeknek a földszükségletét gyakorlatilag csak a túlnyomó többségben — tehát az ország területén uralkodó mennyiségben levő — termelőszövetkezeti földtulajdon terhére lehet kielégíteni.

4. A leginkább sajátos kölcsönhatás a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményes létrehozására való rátérés kezdetétől fogva a *termelőszövetkezeti földtulajdon és a személyi földtulajdon* között alakul ki. Ennek a kölcsönhatásnak a lényege az, hogy mind a személyi földtulajdon rendszeresen gyarapodhat a termelőszövetkezeti földtulajdon rovására, mind a termelőszövetkezeti földtulajdon a személyi földtulajdon rovására.

Hangsúlyozni kell viszont azt is, hogy ez a kölcsönhatás árukapcsolat a termelőszövetkezeti földtulajdon és a személyi földtulajdon között alapvetően csak *a belterületi és a zártkerti földekre korlátozódik,* de nem érintheti a külterületi termelőszövetkezeti közös földeket, mert az már ellentétes lenne a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeivel.

Ahhoz azonban, hogy a kétféle földtulajdon között a „normális" kölcsönhatás kialakuljon, előbb a személyi földtulajdon területén kell a termelőszövetkezeti földtulajdon beindulásával egyidejűleg megvalósítani egy olyan rendezést, amely teljes egészében kielégítheti az állampolgárok — elsősorban a földtulajdonos állampolgárok —, jogosnak vélt szükségletét a személyi földtulajdon területén.

A személyi földtulajdon rendezésének a lényege pedig röviden a következőkben összegezhető:

a) A háztáji földek esetében minden olyan termelőszövetkezeti tagnak személyi tulajdonként meg kell hagyni saját kérésére a belterületen, zártkertben vagy tanyai belsőségben a maximálisan egy kat. hold földterületet, akinek ennyi saját földje van ezeken a helyeken; illetőleg kérésére annyit meg kell hagyni, amennyi ezeken a helyeken egy kat. holdon aluli földterületük van; vagy amennyit abból akar személyi tulajdonként megtartani.

b) Azoknak a helyben lakó, de termelőszövetkezeten kívülálló személyeknek, akiknek minden földtulajdonuk a termelőszövetkezet közös használatában van, kérésükre, maximum a háztáji földnek megfelelő mértékben személyi tulajdonukba kell visszaadni olyan földterületet, amelyen termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdálkodást folytatni nem lehet, tehát amely a belterületen, zártkertben vagy olyan külterületi részen fekszik, ahol a földet nagyüzemi módon gazdaságosan megművelni nem lehet. Ebből a szempontból ebbe a kategóriába kell sorolni a termelőszövetkezeti alkalmazottakat is.

c) Amennyiben a termelőszövetkezetnek még marad nagyüzemi módon nem hasznosítható földterülete, helyes, ha abból 200—400 négyszögöles parcellákat elad konyhakerti termelés céljára olyan helyben lakó munkásoknak és alkalmazottaknak, akiknek földtulajdonuk nincs sem a termelőszövetkezet közös használatában, sem azon kívül.

Befejezésül hangsúlyozni kell, hogy a személyi földtulajdonnak a vázolt módon való rendezése és stabilizálása más oldalról elősegíti a termelőszövetkezeti földtulajdon intézményesítését, az egységes külterületi termelőszövetkezeti földtulajdon mielőbbi megvalósulását.

Seres Imre

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségei Románia Szocialista Köztársaságban

A mezőgazdaság szövetkezeti alapokon történő szocialista átalakítása nem oldhatja és nem is oldja meg önmagában ennek a gazdasági ágnak a felemelkedését, a termelés fejlesztését, s ezen keresztül, a parasztság jólétének növekedését. E feladatok megvalósításához — amely a munkásosztály marxista—leninista pártja és állama agrárpolitikájának fő célja — nagy anyagi és szervezési erőfeszítések szükségesek, amelyeket a dolgozó parasztság egymaga nem képes megvalósítani, s következésképpen, objektíven igényli a szocialista állam anyagi, technikai és szervezeti támogatását, irányítását. E feltételek mellett, a szocialista rendszer valóban megfelelő körülményeket teremt a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában is a termelés gyorsütemű korszerűsítéséhez, fejlesztéséhez, s ezen keresztül, a szövetkezeti parasztság életszínvonalának fokozatos emelkedéséhez. Másik oldalról szemlélve a kérdést, egyértelműen megállapítható, hogy a mezőgazdaságban általában, s annak szövetkezeti szektorában különösen a haladás egyik lényeges tényezője a szocialista állam által nyújtott anyagi támogatás, irányítás, azon intézkedések foganatosítása, amelyek a műszaki-anyagi alap állandó erősítését, a tudományos vívmányok termelésben való alkalmazását szolgálják.

Ezen elvi és egyben gyakorlati szükségszerűséggel teljesen összhangban, a Román Kom-

munista Párt és a szocialista Románia Kormánya nagy figyelmet szentel a mezőgazdasági vezetés és irányítás kérdéseinek, vagyis a vezetés, az irányítás módszereinek és jogi formáinak tökéletesítése állandóan napirenden levő kérdés. Ennek érdekében, lényeges intézkedések történtek a mezőgazdaság szocialista átalakításának időszakában és különösen a szövetkezetesítés befejezését közvetlenül követő időszakban — 1962-ben —, amikor a Földművelésügyi Minisztérium és helyi szervei helyébe — a Nagy Nemzetgyűlés 1962. évi 1. számú törvénye értelmében — létre hozták a Mezőgazdasági Főtanácsot és annak helyi szerveit, a tartományi és rajoni mezőgazdasági tanácsokat.

Az államigazgatás e sajátosan megszervezett és megfelelő hatáskörrel felruházott — a romániai viszonyoknak, a mezőgazdaság adottságainak és az ott fellelhető tulajdonviszonyoknak megfelelő — szerveinek alapvető feladata átfogni, vezetni és irányítani a mezőgazdasági termelőtevékenységet, betölteni a gazdasági élet területén az állam gazdasági-szervező funkcióját.

A mezőgazdasági termelés területén elért jelentős sikerek ellenére, több olyan jelenség kezdett kialakulni — különösen a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában —, amely hátráltatta a termelő egységek normális működését, a kijelölt feladatok megvalósítását, illetőleg — amint azt a IX. pártkongresszus (1965) anyagai is hangsúlyozzák — a hatéves tervben kijelölt célok teljesítését. E lemaradás okai között kell megemlíteni, többek között, a mezőgazdasági tanácsok tevékenységében megmutatkozó helytelen, szubjektivista szemléletet, azt, hogy ezek a szervek nem mindig fordítottak kellő figyelmet a követelmények és lehetőségek alapos tanulmányozására, a terv teljesítéséhez szükséges legmegfelelőbb feladatok és intézkedések kijelölésére. E tanácsok tevékenységében az a törekvés nyilvánult meg, hogy szinte kizárólagosan csak tanulmányozó és intézkedéseket javasoló szervekké változzanak, s ezáltal nem tudtak rendszeres irányító és ellenőrző munkát végezni, illetőleg kellő segítséget nyújtani a mezőgazdaság szocialista egységeinek. — Amint azt Nicolae Ceauşescu elvtárs is kiemelte — e szervek munkájának gyengeségei különösen kihangsúlyozódtak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti tevékenysége irányításának területén, így például a műszaki-anyagi ellátás, a beruházások valóra váltása, a termékek értékesítése és a gazdasági-pénzügyi tevékenység terén.[1]

Ilyen körülmények között, a gyakorlatban az a helyzet állott elő, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek konkrét és közvetlen irányítását a szervezési és gazdasági kérdések megoldásában, valamint a termelési tervek összeállításában gyakran a tartományi és rajoni pártszervek végezték, ami a szakosított állami szervekre háruló hatáskör betöltését jelentette, s így nem lehetett helyes útnak tekinteni. Tudvalevő dolog, hogy a párt megfelelő szervein keresztül, elvi-politikai iránymutatást hivatott nyújtani, amelyet az államapparátus megfelelő szervei valósítanak meg.

Kiindulva abból a tételből, hogy a szervezeti formáknak minden időben a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés adott szakaszához kell igazodni, s hogy a mezőgazdaságban kijelölt intézkedéseket a társadalom fejlődésének objektív követelményei határozzák meg, az említett hiányosságok kiküszöbölése és a mezőgazdaság fejlesztése céljából felmerült annak szükségessége, hogy újabb intézkedések foganatosítása útján továbbfejlesszük a mezőgazdasági termelőegységek szakszerű irányítását és tökéletesítsük a mezőgazdasági termelés tervszerűsítését, a IX. pártkongresszus által meghatározott politikai irányvonal szellemében. Ezeket a kérdéseket vitatta meg 1965. november 11—12-én az RKP Központi Bizottságának plenáris ülése, amely a szocialista Románia 1965. évi új Alkotmányában foglaltakkal összhangban — amelyek ösztönzőül hatnak széleskörű kodifikáló és jogszabályalkotó tevékenységre a jogi élet különböző ágazataiban —, a mezőgazdaság vezetésével és irányításával kapcsolatban lényegében a következő kétirányú feladatcsoportot tűzte napirendre: 1. a mezőgazdaság vezetésének és tervszerűsítésének megjavítása és hozzáértő, egységes segítő és irányító rendszer kiépítése valamennyi szocialista egység, az egész mezőgazdaság számára, azaz a mezőgazdasági tanácsok újjászervezése;[2] és 2. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek saját vezető és irányító szerveinek létrehozása.

Cikkünk további részében, az említett intézkedések második csoportjának megvalósításával kívánunk foglalkozni, természetesen figyelembe véve a szövetségek megalakulása óta eltelt egy esztendő gyakorlati tapasztalatait is.

1. România Socialista Köztársaság Mezőgazdasági Termelőszövetkezetei Országos Szövetsége, tartományi szövetségei és rajoni szövetségei (a továbbiakban szövetkezeti szövetségek) *létrehozásának elvi megindoklása* lényegében a következőkben foglalható össze: a szövetkezeti mezőgazdaság rendkívül komplex vezetési és irányítási problémákat vet fel, amelyek a szövetkezeti gazdaságok tevékenységének változatos természeti és gazdasági körülményeiből;

[1] Vö. Nicolae, Ceauşescu: A mezőgazdaság vezetésének és tervszerűsítésének javításáról. Jelentés a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának 1965. november 11—12-i plenáris ülésén. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1965. 18. old.

[2] Az e téren foganatosított alapvető intézkedéseket az Államtanácsnak a Mezőgazdasági Főtanács és a tartományi, rajoni és városi mezőgazdasági tanácsok szervezéséről és működéséről szóló 1966. I. 28-i 20-as sz. (az 1966. VII. 1-i 7-es sz. törvény által jóváhagyott) törvényerejű rendelete (Bul. of. nr. 3) foglalja magába, amely egyben hatályon kívül helyezi az 1962. évi 1. sz. törvényt, amely az említett szervek létrehozását és működését szabályozta.

azok gazdasági és szervezeti fejlettségének különböző fokából; a termelés, valamint a pénzügyi és gazdálkodási tevékenység követelményeiből; a szövetkezeti együttműködés megszervezéséből és az összes szövetkezeteknek az egész gazdasági élet általános fejlődési folyamatába való szerves beillesztéséből fakadnak. Mindezekhez még hozzá kell adnunk a szövetkezeti szocialista tulajdon jellegzetességeit és sajátosságait, valamint az állam és a szövetkezeti parasztság között kiépült gazdasági viszony természetét. Az elmondottakat egybevetve látható, hogy olyan sajátos vezető és irányító szövetkezeti szervek létrehozására van szükség, amelyek egyesítik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek erőfeszítéseit, a Román Kommunista Pártnak a mezőgazdasági termelés növelésére, illetve a szocialista mezőgazdaság szüntelen fejlesztésére irányuló politikájával, a parasztság jólétének emelése, a nemzetgazdaság és az egész nép szükségleteinek kielégítése érdekében. A szövetkezeti szövetségek támogatják a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket egész tevékenységük megszervezésében; a mezőgazdasági termelés növelésére tett erőfeszítések összehangolásában; a termékek értékesítésében; a szövetkezeti tulajdon bővítésében, megszilárdításában és védelmében; egyes társadalmi-kulturális problémák megoldásában; e gazdaságok és más szocialista szervezetek közötti kapcsolatok közvetítésében; valamint a szövetkezeti parasztság szocialista öntudatának szüntelen növelésében.

A szövetkezeti szövetségek fő feladatai közé tartozik, hogy a népgazdaság fejlődése követelményeinek megfelelően irányítsák a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tevékenységét és harmonikusan egybehangolják a szövetkezeti parasztság érdekeit az ország általános érdekeivel.

Ezzel egyidőben, nagyon fontosnak tartjuk kihangsúlyozni, hogy a szövetkezeti szövetségek létrehozása után is a mezőgazdasági tanácsok maradnak az egész mezőgazdaság vezetésének és irányításának állami szervei, és hatáskörükbe tartozik továbbra is a mezőgazdasági termelőszövetkezetek irányítása és támogatása is. A szövetkezeti szövetségek létrehozását követő időben azonban az állami irányítás és támogatás mindenekelőtt a szövetségek saját vezető szervein keresztül valósul meg. Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy adott körülmények között, az illetékes állami szerv közvetlenül az irányított vagy támogatott szövetkezeti gazdasággal lépjen jogviszonyba (bank által nyújtott hitel, gép- és traktorállomás által végzett munka, termékfelvásárlás stb. esetén). A normatív jellegű állami aktusok útján történő irányítás azonban az illetékes szövetkezeti szövetségen keresztül valósul meg.

2. A szövetkezeti szövetségek létrehozását a IX. pártkongresszus útmutatásainak megvalósítása céljából az említett novemberi plenáris ülés határozta el. E határozat értelmében a mezőgazdasági termelőszövetkezetek elé kell terjeszteni azt a javaslatot, hogy alakítsanak rajoni és tartományi szövetkezeti szövetségeket és hozzák létre a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Szövetségét (MTOSZ). A szövetkezeti szövetségek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szabad csatlakozása révén, a demokratikus centralizmus elve alapján jönnek létre és szerveződnek.

Az említett plenáris ülés határozatában foglalt elvi útmutatások alapján, a termelőszövetkezeti parasztság közgyűléseken megvitatta a szövetkezeti szövetségek alapszabályzat-tervezetében foglaltakat, a szövetkezeti tagok, az állam- és pártapparátusban dolgozó szakemberek indítványokat tettek annak megjavítására és határozatban kérték, hogy szövetkezeteik csatlakozzanak a rajoni (esetleg városi) szövetségekhez. Ezzel egyidőben, a szövetkezeti tagok közgyűléseiken megválasztották a küldötteket a rajoni (városi) szövetségek alakuló konferenciáira, valamint az Országos Szövetség alakuló kongresszusára. A rajoni és városi konferenciákon megvitatták, többek között, az alapszabálytervezetet, megválasztották a rajoni, illetve városi, szövetkezeti szövetségek tanácsait, revíziós bizottságait, valamint a küldötteket a tartományi szövetségek alakuló konferenciáira és az Országos Szövetség alakuló kongresszusára. Ezt követően került sor a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tartományi szövetségeinek alakuló konferenciáira, amelyeken megvitatták e szövetségek feladatait az alapszabályzat-tervezetbe foglaltak alapján, megválasztották a tartományi szövetségek tanácsainak, revíziós bizottságainak tagjait és az Országos Szövetség alakuló kongresszusa küldötteit. E konferenciák egyöntetű határozatai értelmében megalakultak a rajoni (városi) és tartományi szövetkezeti szövetségek.

Az MTOSZ alakuló kongresszusát előkészítő szervező bizottság határozata értelmében e kongresszust 1966. március 7-re hívták össze, amely hivatott volt, többek között, jóváhagyni a szövetkezeti szövetségek alapszabályzatát és elhatározni az Országos Szövetség létrehozását.

A szocialista Románia szövetkezeti parasztságának első kongresszusa új szakaszt nyitott a falvak fejlődésében s újabb lendületet adott a szövetkezeti mezőgazdaságnak, s ugyanakkor hozzájárul a szövetkezeti parasztság új egységes társadalmi osztálya megszervezésének tökéletesítéséhez, a munkás-paraszt szövetség magasabb fejlődési fokra történő emeléséhez. Azáltal, hogy a kongresszus csaknem három hónapon át a szövetkezetek közgyűlésein, a rajoni és tartományi szövetségek alakuló konferenciáin, a sajtóban stb. megvitatott három alapvető dokumentumot — a szövetkezeti szövetségek, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a Nyugdíjpénztár alapszabályzatát — jóváhagyta, új szakaszt nyitott a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog fejlődésében is.

3. A szövetkezeti szövetségek szervezeti felépítése szempontjából megkülönböztetjük a rajoni (s az ezekkel azonos hatáskörű városi) és tartományi szövetkezeti szövetségeket, valamint

a Mezőgazdasági Szövetkezetek Országos Szövetségét. Szükségesnek tartjuk kihangsúlyozni, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mindhárom kategóriájú szövetségének (és nemcsak a rajoninak) tagjai; a tartományinak a rajoni szövetségeiken, az MTOSZ-nak pedig a tartományi szövetségeik révén. Ennek gyakorlati jelentősége lényegileg abban áll, hogy — amint a fentiekből is kitűnik — a szövetkezeti parasztság kongresszusának küldötteit részben a szövetkezetek közgyűlésein, részben pedig a rajoni és tartományi konferenciákon választják. Ez természetesen maga után vonja a különböző szintű szövetségek szervei és az MTSZ-ek közötti szorosabb jogi kapcsolatot, amelyek a termelőszövetkezeti jog tárgykörébe tartozó belső jogviszonyok[3] formájában jutnak kifejezésre.

E sajátos helyzet ellenére, a szövetségekben való részvétel tekintetében csak szimpla tagsági viszonyról beszélhetünk, hiszen a tagság közgyűlésének akaratnyilvánítása lényegében csak a rajoni szövetségbe való tömörülésre vonatkozik. E szövetség tagsági viszonyának elnyeréséhez természetesen nem elegendő a tagság közgyűlésének ilyen irányú akaratnyilvánítása, hanem még szükség van az illető rajoni szövetség konferenciájának beleegyezésére is. A mezőgazdasági termelőszövetkezet a tartományi szövetségi, illetve az Országos Szövetség-i tagságát nem közvetlen saját közgyűlési határozata, hanem a rajoni, illetve a tartományi szövetségek konferenciái határozata alapján és azon szövetség legfelsőbb szervének (tartományi konferencia vagy Országos Szövetség kongresszusa) beleegyezésével nyeri el, amelyekbe az illető szövetségek tömörülnek.

E sajátos tagsági viszony[4] elemei több vonatkozásban jutnak kifejezésre, amelyek közül a legjelentősebbek a jogviszony tartalmát képező jogok és kötelezettségek. Megemlítjük a szövetség tagjainak azt a jogát, hogy — választott küldötteik révén — részt vegyenek az illető szövetség egész tevékenységének vezetésében, igénybe vegyék azokat a gazdasági, pénzügyi és szervezési előnyöket és szolgáltatásokat, amelyeket az általuk létrehozott szövetség nyújt; a termelőszövetkezetek joga meghatalmazást adni az illetékes szövetségnek (amelynek tagjai), hogy kezeljék a közös érdekű gazdasági, kölcsönös segélynyújtási, szociális-kulturális jellegű és más akciók megszervezésére létesített alapokat stb. Ugyanakkor e tagsági viszonyból a tagokra kötelezettségek is hárulnak, amelyek közül a legfontosabbak: a szövetségbe tömörüléskor befizetni a belépési illetéket és utána rendszeresen az évi tagdíjat; tiszteletben tartani az alapszabályzat előírásait; alkalmazni az adott szövetség vezető szerveinek határozatait és figyelembe venni azok ajánlásait stb.

A szövetkezeti szövetségi tagsági minőség megszűnik a kilépő mezőgazdasági termelőszövetkezet közgyűlése, illetve az adott szövetség konferenciájának legalább kétharmados szavazattöbbségével elfogadott határozata alapján. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek rajoni szövetsége tagságának elvesztése, tehát a termelőszövetkezetnek e szövetségből való kilépése, az említett jogok és kötelezettségek megszűnésén kívül, maga után vonja az adott szövetkezeti gazdaság tagjai nyugdíjpénztári tagságának megszűnését is.

A szövetkezeti szövetségek strukturális felépítése az államigazgatási területfelosztásnak felel meg. Eszerint — amint az az eddigiekből is kitűnik — megkülönböztetünk rajoni, tartományi és országos szövetséget. Azokban a városokban, ahol vannak mezőgazdasági termelőszövetkezetek, városi szövetségek hozhatók létre, amelyek hatáskörük szempontjából a rajoni szövetségekkel azonosak. A fenti általános szabály alól csak azok a rajonok és városok jelentenek kivételt, amelyekben kevés szövetkezeti gazdaság van és így nem hozhatnak létre önálló rajoni, illetve városi szövetséget. Ezek a legközelebbi rajoni szövetségbe tömörülnek.

Amint az Alkotmány 11. szakaszának előírásaiból kitűnik, a domb- és hegyvidéki övezetekben léteznek olyan parasztgazdaságok, amelyek az adott körülmények között nem tudnak termelőszövetkezetekbe tömörülni, hanem csak mezőgazdasági társulásokat hoznak létre. A szövetkezeti szövetségek alapszabályzata 4. szakaszának utolsó bekezdése lehetőséget biztosít ezen társulások számára is a szövetséghez való csatlakozásra és biztosítja számukra is azokat az előnyöket, amelyek a szövetkezeti szövetségek tevékenységéből fakadnak.

Az MTOSZ *legfelsőbb vezető szerve* az Országos Szövetség kongresszusa, amelynek küldötteit a már említett módon választják az előre megállapított képviseleti normáknak megfelelően. A kongresszus ötévenként ül össze. A képviseleti normák megállapítása és a kongresszus összehívása az Országos Szövetség Tanácsa hatáskörébe tartozik. E tanács összehívhat rendkívüli kongresszust is, akár saját kezdeményezéséből — valahányszor ez szükségesnek mutatkozik — és az MTOSZ tagjai egyharmadának kérésére. A kongresszus tevékenységét csak a választott küldöttek legkevesebb kétharmados többségének jelenlétében fejtheti ki.

A *kongresszus hatásköre* lényegében a következőkben foglalható össze: megvitatja a Tanács és a Revíziós Bizottság jelentéseit a kongresszusok közötti időszakban kifejtett tevékenységről és megfelelő intézkedéseket fo-

[3] Régebbi tartalmától eltérően, belső jogviszonyon a szövetségi rendszeren belül keletkezett és az MTSZ tagsági viszonya, ill. a szövetségi tagsági viszonya alapján létrejött jogviszonyt értjük. Ez lényegében magába foglalja az MTSZ és tagjai, valamint a szövetség és tagjai (az MTSZ-ek) között keletkezett sajátos jogviszonyokat.

[4] A tag és a szövetkezet között létrejött tagsági viszonnyal összehasonlítva, e sajátosság abban nyilvánul meg, hogy nemcsak a tömörülés eredményeként létrejött egység, hanem annak minden egyes tagja jogi személyiséggel rendelkező szövetkezeti egység vagy szövetkezeti szövetség.

ganatosít; elfogadja és módosítja az MTSZ-ek, a szövetkezeti szövetségek és a Nyugdíjpénztár alapszabályzatait; alapvető intézkedéseket foganatosít a mezőgazdaság szövetkezeti szektorának fejlesztésére; dönt a tartományi szövetségeknek az MTOSZ-ba tömörüléséről; megválasztja az Országos Szövetség Tanácsát és Revíziós Bizottságát.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tartományi és rajoni szövetségeinek legfelsőbb vezető szervei a tartományi, illetve rajoni konferenciák, amelyek küldötteit a rajoni konferenciákon, illetve a szövetkezetek közgyűlésein választják. E konferenciák kétévenként ülnek össze a tartományi, illetve rajoni szövetség tanácsának hívására. Rendkívüli konferencia is összehívható bármikor az illetékes tanács kezdeményezésére, vagy a szövetség tagjai egyharmadának, illetve az Országos Szövetség Tanácsának kérésére. A konferencia munkálatainak megkezdéséhez a megválasztott küldöttek kétharmadának jelenlétére van szükség.

Elvileg, mind a tartományi, mind pedig a rajoni konferencia a tartomány, illetve a rajon területén ugyanolyan hatáskörrel rendelkezik mint az Országos Szövetség kongresszusa, természetesen kivéve a kongresszus kizárólagos hatáskörébe utalt általános kérdéseket. Ilyen például az alapszabályzatok elfogadása és módosítása. Eszerint, a tartományi konferencia megvitatja a tartományi szövetség tanácsának és revíziós bizottságának a konferenciák közötti időszakban kifejtett tevékenységére vonatkozó jelentéseit; meghatározza a tartományban levő szövetkezeti gazdaságok fejlesztésére vonatkozó fő intézkedéseket; dönt a rajoni szövetségeknek tartományi szövetségekbe való tömörüléséről; megválasztja a tartományi szövetség tanácsát és a revíziós bizottságot, valamint az országos kongresszus küldötteit. A rajoni szövetség konferenciájának hatásköre rajoni szinten megfelel a tartományi konferencia hatáskörének.

Az Országos Szövetség kongresszusai közötti időszakban, az MTOSZ tevékenységét az *Országos Szövetség Tanácsa* vezeti, amelynek évente legkevesebb háromszori összehívása a Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozik. A Revíziós Bizottság vagy a Tanács tagjainak egyharmada kérheti a Tanács rendkívüli összehívását is. A Tanács tevékenységét tagjai legkevesebb kétharmadának jelenlétében fejtheti ki.

Az Országos Szövetség Tanácsának *hatásköre a következő legfontosabb kérdésekre terjed ki:* biztosítja a kongresszus határozatainak végrehajtását és az alapszabályzatok tiszteletben tartását; megvitatja a Végrehajtó Büró beszámolóit; jóváhagyja az Országos Szövetség költségvetését; együttműködik a Mezőgazdasági Főtanáccsal és az Állami Tervbizottsággal a szövetkezeti mezőgazdasági terv kidolgozásában; együttműködik az állami és szövetkezeti szervekkel és szervezetekkel a termelőszövetkezetek termékei értékesítési rendszerének kidolgozásában; általános jellegű ajánlásokat dolgoz ki a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tevékenységének különböző területeit illetően; az illetékes szervek kérésére javaslatokat tesz és részt vesz a szövetkezeti mezőgazdaságra vonatkozó törvényhozás tervezeteinek kidolgozásában; központilag képviseli az MTSZ-ek gazdasági, jogi és szociális-kulturális érdekeit; megszervezi a fejlett technika bevezetését a szövetkezeti gazdaságok termelési folyamatába, valamint azok műszaki-anyagi ellátását; megszervezi a különböző övezetekben levő szövetkezetek termékcseréjét, azok kölcsönös segélynyújtási akcióit (vetőmag, takarmány, pénzeszközök tartalékalapjainak létesítése révén); gazdasági jellegű termelőegységeket szervez és vezet; megszervezi a Nyugdíjpénztárt, jóváhagyja annak jelentéseit és évi költségvetését; megszervezi a döntőbíráskodást az MTSZ-ek között és ezek, valamint a szövetkezetközi gazdasági szervezetek között felmerülő viszályban, irányítja és támogatja a tartományi és rajoni szövetségeket, valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket tevékenységük különböző területein; megoldja a szövetkezeti tagok kéréseit stb.

Az Országos Szövetség Tanácsán belül működik egy Végrehajtó Bizottság, amely hivatott biztosítani az Országos Szövetség tevékenységének lebonyolítását a Tanács ülései közötti időszakban. A Végrehajtó Bizottságnak van egy Állandó Bürója, amelynek hatáskörébe tartozik a folyó ügyek intézése, a Tanács és a Végrehajtó Bizottság határozatai végrehajtásának megszervezése stb. A Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozik az Országos Szövetség műszaki-adminisztratív apparátusának megszervezése, valamint útmutatást adni a tartományi és rajoni szövetségek apparátusának megszervezéséhez.

Az állami és társadalmi szervekkel és szervezetekkel, valamint a fizikai személyekkel való kapcsolataiban az Országos Szövetséget az elnök, ennek távollétében pedig az egyik alelnök képviseli, jogi kötelezettségeket pedig a Végrehajtó Bizottság által megállapított meghatalmazásoknak megfelelően vállal.

A Végrehajtó Bizottság és az Állandó Büró kötelesek tevékenységükről jelentéseket terjeszteni a Tanács elé.

A tartományi és rajoni konferenciák közötti időszakokban a tartományi, illetve rajoni szövetkezeti szövetségek tevékenységét a *tartományi, illetve a rajoni szövetség tanácsa* vezeti, amelyek tagjait és póttagjait az illetékes konferenciák választják. E tanácsok negyedévenként egyszer ülnek össze a végrehajtó bürók saját kezdeményezéséből történő összehívása alapján. A tanácsok még összehívhatók a revíziós bizottságok, valamint a tanácstagok egyharmadának és az Országos Szövetség Tanácsának kérésére.

A tartományi és rajoni szövetségek tanácsai tagjaik legkevesebb kétharmadának jelenlétében határozathozatal képesek.

Mind tartományi, mind pedig rajoni szinten, a szövetség tanácsának operatív vezető szerve a végrehajtó büró, amely biztosítja az adott szö-

vetkezeti szövetség egész tevékenységének megvalósulását a tanács ülései között és erről beszámol a tanács előtt. A végrehajtó büró hatáskörébe tartozik az adott szövetség műszaki-adminisztratív apparátusának megszervezése az MTOSz útmutatásai szerint.

Az állami és társadalmi szervekkel és szervezetekkel, valamint a fizikai személyekkel való kapcsolataiban a tartományi, illetve rajoni szövetséget az elnök, ennek távollétében az alelnök képviseli és jogi szempontból a végrehajtó bűró által kijelölt meghatalmazások keretében vállal kötelezettségeket.

Hatáskör szempontjából a tartományi szövetség tanácsa köteles biztosítani a tartományi szövetség konferenciája határozatainak, valamint az Országos Szövetség Tanácsa határozatainak és ajánlásainak teljesítését, valamint az alapszabályzatok tiszteletbentartását; megvitatni a végrehajtó büró beszámolóit; jóváhagyni a tartományi szövetség költségvetését; együttműködni a tartományi mezőgazdasági tanáccsal a tartomány mezőgazdasági szövetkezeti szektora fejlesztési tervének összeállításával kapcsolatos javaslatok kidolgozásában; megszervezni a tartomány termelőszövetkezeti termékeinek értékesítését; biztosítani, hogy a tartomány termelőszövetkezetei és szövetkezetközi gazdasági egységei a helyi körülményeknek megfelelően alkalmazzák az Országos Szövetség különböző ajánlásait; támogatni a legfejlettebb technika bevezetését; megszervezni a szövetkezetek műszaki-anyagi ellátását; ellenőrizni a rajoni szövetségek és termelőszövetkezetek gazdasági-pénzügyi tevékenységét; együttműködni a tartományi mezőgazdasági tanáccsal és a Nemzeti Bank fiókjával a hitelek rajoni szövetségenként történő szétosztásában; szövetkezetközi gazdasági egységek létesítését javasolni az Országos Szövetségnek; megszervezni a termékcserét s a vetőmaggal, takarmánnyal stb. való kölcsönös segélynyújtást a tartomány termelőszövetkezetei között; irányítani és támogatni a rajoni szövetségeket az MTSz-ek kulturális nevelő tevékenységének kibontakozásában, a szakmai képzésben; ellenőrizni a munkabiztonság műszaki normáinak alkalmazását; megoldani a szövetkezeti tagok kéréseit; képviselni a rajoni szövetségek és az MTSz-ek gazdasági, jogi és szociális-kulturális érdekeit; megválasztani tagjai közül a tartományi szövetség tanácsának végrehajtó bürójét és kijelölni a Nyugdíjpénztár tartományi fiókjának bizottságát s ennek tagjai közül az elnököt és az alelnököket stb.

Megfelelő alapszabályzati előírások hiányában, felmerül a kérdés, hogy — bár operatív jellegű konkrét feladatokhoz kötött hatáskörről van szó — a tartományi szövetség tanácsa hozhat-e, a kötelező erejű határozatok mellett, általános érvényű ajánlásokat, amelyek a tartomány szövetkezetei számára egyaránt érvényesek? Véleményünk szerint a válasz csakis igenlő lehet, mivel a szerv hatásköre elvben, tartományi szinten, ugyanolyan jellegű, mint az Országos Szövetség Tanácsáé az egész szövetkezeti mezőgazdaság szintjén. Különben a mindennapi élet által felvetett probléma gyakorlati megoldása is ezen az úton halad.

A rajoni szövetkezeti szövetségek tanácsainak hatásköre lényegében véve a tartományi szövetségek tanácsaiéval azonosak, figyelembe véve természetesen a területi hatáskörből adódó különbségeket. Emellett még nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a szövetkezeti gazdaságok közösségi vezetési rendszerében a fő láncszemet a rajoni szövetségek képezik. E szerv hangolja össze és irányítja a rajon szövetkezeteinek munkáját a gazdasági tervek körültekintő összeállítása, a termelési folyamat megszervezése, az alapszabályzati előírások és a szövetkezeti demokrácia szigorú tiszteletbentartása érdekében. A rajoni szövetség tanácsa kezdeményezi és szervezi meg a hatáskörükbe tartozó szövetkezetek közös érdekű akcióit (legelők feljavítása, öntözőberendezések létesítése, árvíz elleni védelem, a talajerózió leküzdése és más talajjavítási s egyéb munkák elvégzése céljából). A termelés belterjesítésének körülményei között, a szövetkezetek számtalan és változatos felszerelést és különböző anyagokat igényelnek, amelyek biztosítása a rajoni szövetség tanácsára hárul. E feladatot a fokozatosan létesített saját ellátó bázisokon keresztül valósítják meg.[5] Ugyancsak a rajoni szövetség tanácsára hárul az MTSz-ek mezőgazdasági felszerelései, gépei és szállítóeszközei javításának megszervezése, részben állami vállalatoknál és kisipari szövetkezeteknél, részben pedig saját javítóműhelyekben. Jelentős feladatok hárulnak e szervre az MTSz-ek mezőgazdasági termékeinek feldolgozása és értékesítése terén. Meg kell szervezniük a szövetkezetek könyvviteli irányítását, ellenőrzését, ügyelve arra, hogy a különböző alapokat a legnagyobb gazdasági hatékonysággal és az állam törvényeivel összhangban használják fel.

Lényeges feladata e szerveknek biztosítani a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogvédelmét és megvalósítani, rajoni szinten, minden olyan feladatot, amelyet az alapszabályzat a tartományi, illetve az országos szervek hatásköréből kifolyóan a rajoni szövetség tevékenysége tesz szükségessé.

A saját vagyonnal, belső szervezeti szabályzattal rendelkező és jogi személyekként működő szövetkezeti szövetségek különböző szintjein (országos, tartományi és rajoni szinten) *revíziós bizottságokat* találunk. Az MTOSz Revíziós Bizottsága, valamint a tartományi és rajoni szövetségek revíziós bizottságai nagyjából azonos hatáskörrel rendelkeznek, természetesen a megfelelő szinten. E bizottságok felülvizsgálják az adott szövetség pénzügyi tevékenységét és a javakkal való gazdálkodás módját; ellenőrzik a Nyugdíjpénztár, illetve annak tartományi és rajoni fiók-

[5] 1966. év végén az országban összesen 54 ilyen rajoni és rajonközi bázis létezett. Ezek közül 16 már 1966 júliusától, a többi pedig 1967. január 1-től működik.

jainak ügyvitelét; felülvizsgálják hogyan oldják meg a szövetkezeti tagoknak az Országos Szövetséghez, valamint a tartományi és rajoni szövetségekhez intézett kéréseit és észrevételeit; beszámolót terjesztenek a kongresszus, illetve a konferenciák elé az általuk végzett tevékenységről; tájékoztatják a tanácsokat és azok szerveit megállapításaikról és javaslatokat terjesztenek elő a szükséges intézkedésekről (vö. az alapszabályzat 18., 26. és 34. sz).

4. *A szövetkezeti szövetségek jogi természetét* illetően szükséges kihangsúlyozni, az alapszabályzat 1. szakaszának megfelelően, hogy *közösségi gazdasági szervezetekkel* állunk szemben, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek saját irányító és vezető szervei. A szövetkezeti szövetségek ezen jellegzetessége elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős. Megkülönbözteti azokat egyfelől az államigazgatás szerveitől, másfelől pedig az állami gazdasági egységektől is, kihangsúlyozva azt, hogy lényegében szövetkezeti-közösségi szervezetről van szó, amely azonban gazdasági jellegű szervezet. Mivel a demokratikus centralizmus elvén épülnek fel, hasonlítanak az államigazgatási szervek belső felépítéséhez, de természetesen semmilyen azonosítás velük nem lehetséges, mivel alapjaiban eltérő két különböző kategóriába tartozó szervről van szó.

A demokratikus centralizmus elve alapján, a szövetkezeti szövetségek összes vezető és ellenőrző szerveit titkos szavazással választják; a rajoni szervek megválasztják vezető szerveiket, ezek képviselői megválasztják a tartományi szövetségek vezető szerveit, a tartományi szövetségek képviselői a szövetkezetekben közvetlenül választott képviselőkkel együtt pedig a kongresszuson megválasztják az Országos Szövetség vezető szerveit. E szervek a kollektív munka elve alapján fejtik ki tevékenységüket mint tanácskozó szervek, határozataikat pedig a jelenlevők (kétharmados jelenlét mellett) egyszerű szavazattöbbségével hozzák, amely határozatok, tartalmuktól függően, kötelező erejűek vagy ajánló jellegűek, nemcsak az adott szövetség, hanem az alsóbb fokú szövetségek szervei számára is. A szervezésük alapjául szolgáló elvből még az is következik, hogy a szövetségek vezető szervei (és revíziós bizottságai) rendszeres időközönként beszámolókat terjesztenek elő és tevékenységükért felelősséggel tartoznak azoknak, akik megválasztották őket, valamint az egész szövetkezeti tagságnak.

5. *A szövetkezeti szövetségek és a mezőgazdasági tanácsok* egymáshoz való viszonya sok érdekes és újszerű kérdést vet fel. Kiindulva mindenekelőtt abból, hogy mindkét esetben mezőgazdasági szervről van szó, felmerül az a kérdés, hogy e szövetségek létrehozása következtében hogyan határolódik el e szervek hatásköre a már eddig is létező mezőgazdasági tanácsok hatáskörétől, azaz nem áll-e fenn a párhuzamosság veszélye az említett szervek tevékenysége tekintetében?

Bár válaszunk egyértelműen tagadó jellegű, mégis tekintettel a probléma bonyolultságára, az említett két szerv tevékenységének szükségszerű összefonódottságára stb., szükségesnek tartjuk leszögezni azon néhány alapelvet, amelyekre támaszkodva a jogszabályalkotás meghatározta e szervek tevékenységének jogi kereteit és amelyek lehetővé teszik a feltett kérdésre adott válasz megindoklását. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a Mezőgazdasági Főtanács és helyi szervei *állami* szervek, az MTSz-ek Országos Szövetsége, a tartományi és rajoni szövetkezeti szövetségek pedig *szövetkezeti-társadalmi,* azaz közösségi-gazdasági szervek. Lényegében egymaga ez a tény meghatározza azokat a különbségeket, amelyek a kétféle mezőgazdasági szerv létrehozásában, hatáskörében és gyakorlati tevékenységének jogi módszereiben s formáiban megmutatkoznak. A Mezőgazdasági Főtanács és helyi szervei az államhatalom legfelsőbb szervének, a Nagy Nemzetgyűlésnek törvénybe foglalt akaratnyilvánítása útján jöttek létre. Ezzel szemben az MTOSz, a tartományi és rajoni szövetkezeti szövetségek — amint a fentiekben már kifejtettük — a termelőszövetkezeti tagság rajoni és tartományi konferenciákon és az országos kongresszuson kinyilvánított akarata folytán alakultak meg. A Mezőgazdasági Főtanács és helyi szervei az államigazgatás sajátos hatáskörrel rendelkező szervei, amelyek közvetlenül hivatottak a párt és a kormány agrárpolitikájának gyakorlati megvalósítására az egész mezőgazdaságban. Ezzel szemben, amint a fentiekből is kiderül, a szövetkezeti szövetségek hatásköre csak a mezőgazdaság szövetkezeti szektorára korlátozódik, s amint feladatkörükből kitűnik, érzékelhetően elhatárolódik egész tevékenységük a mezőgazdasági tanácsokétól s csak ott merül fel e határok elmosódása, ahol a két szerv tevékenysége az MTSz-ek irányítására és támogatására irányul.

Különben mindkét kategóriájú mezőgazdasági szerv működésére vonatkozó jogszabályi előírások kifejezetten kimondják azok együttműködésének szükségességét és fontosságát a mezőgazdaság szövetkezeti szektorának vezetése és irányítása megvalósítása céljából. Eszerint, az alapszabályzat 10. szakasza értelmében, az Országos Szövetség, a tartományi és rajoni szövetségek szoros együttműködésben dolgoznak a Mezőgazdasági Főtanáccsal, a tartományi és rajoni mezőgazdasági tanácsokkal, és azok állandó támogatását élvezik. Ugyanilyen értelmű rendelkezést tartalmaz a mezőgazdasági tanácsok megszervezéséről és működéséről szóló 20/1966. számú törvényerejű rendelet 23., 25. és 26. szakasza, olyan értelemben, hogy ezen állami szervek nyújtanak megfelelő támogatást az említett szövetkezeti szerveknek.

Ez az együttműködés olyan jelleget öltött és annyira mindennapivá vált, hogy — véleményünk szerint — a szövetkezeti gazdaságok állami irányításának és támogatásának egy új, sajátos módszeréről beszélhetünk, az ajánlások, a

közvetlen szabályozás, az ellenőrzés és a szerződéskötés módszerei mellett. Az állami irányítás és támogatás említett jogi módszereinek alkalmazása kapcsán az állam mezőgazdasági szervei és a szövetkezeti szövetségek szervei között komplex jogviszonyok jönnek létre, amelyek sajátosságaiknál fogva, kis kivétellel, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog tárgykörébe tartoznak. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy az állam illetékes igazgatási szervei és a szövetkezeti szövetségek között nem jöhetnek létre alárendeltségi, tehát kimondott államigazgatási jellegű jogviszonyok, éppen a már kifejtett sajátosságok miatt.

De a szövetkezeti szövetségek létrehozásának kihatása a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog tárgykörére még megnyilvánul más vonatkozásban is, éspedig lényegesen kiszélesítette az ún. belső jogviszonyok körét. Idetartozónak tekintjük, az új helyzetben, nemcsak a termelőszövetkezet és tagjai között a tagsági minőség alapján létrejött jogviszonyokat, hanem a termelőszövetkezet mint tag és a szövetkezeti szövetség között, ugyancsak a tagsági viszony alapján, keletkezett jogviszonyokat is.

Kiindulva a szövetkezeti szövetségeknek a külső és belső termelőszövetkezeti jogviszonyokra gyakorolt hatásából és a gyakorlatban megmutatkozó eddigi eredményekből, minden kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy mind gyakorlati, mind pedig elméleti szempontból megjavultak a feltételek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítására és támogatására és ugyanakkor tág tér (és megfelelő szervezeti keret) nyílott a szövetkezeti parasztság részvételének fokozására a szövetkezeti mezőgazdaság problémáinak megoldásában, a termelőszövetkezeti tagság széles tömegeinek bevonására a mezőgazdasági termelés szüntelen növelését célzó erőfeszítésekbe. Mindez pedig lényegesen hozzájárul a termelőerők fejlődéséhez, a mezőgazdaság szocialista termelési viszonyainak további tökéletesítéséhez.

*

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteken belüli társadalmi viszonyok magasabb szintű jogi szabályozása mellett, amely különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek új alapszabályzatában és a Nyugdíjpénztár alapszabályzatában konkretizálódott, igen lényeges újítást jelent a szövetkezeti szövetségekre vonatkozó, romániai viszonylatban teljes egészében új előírások alapszabályzatba foglalása. A szövetkezeti gazdaságok rendkívül komplex vezetési és irányítási gyakorlata által felvetett kérdés fenti módon történő megoldásának helyessége, annak hatékonysága, a gyakorlati élet mindennapos próbakövén kerül ellenőrzés alá. Ha a szövetkezeti gazdaságok utolsó esztendei gazdasági és egyéb eredményeiből indulunk ki, megállapíthatjuk, hogy ezen új társadalmi vezetési és irányítási forma alkalmasnak bizonyul arra, hogy még hatékonyabban bekapcsolja a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket az ország gazdasági vérkeringésébe, a szövetkezeti tagságot pedig a szövetkezeti szektor, s ezen keresztül, az egész társadalom alapvető problémáinak megoldásába.

Lényegében tehát a gazdaságilag és társadalmilag önállósult szövetkezeti parasztság osztálya olyan önálló szervezeti formát nyert a szövetkezeti szövetségek létrehozása által, amely a termelőszövetkezeti demokrácia elve alapján lehetőséget teremt az öntevékenységnek és alkotó készségnek olymérvű kibontakozására, amely közvetett formában hozzájárul az állami irányítás és támogatás megerősödéséhez és hatékonyabbá válásához. Mindez elengedhetetlen feltétele a Román Kommunista Párt és az ország kormányának a dolgozó nép érdekeit szolgáló agrárpolitikája maradéktalan megvalósításának az adott gazdasági és társadalmi feltételek között.

Lupán Ernő

A háztáji gazdálkodás és árutermelés jogi kérdései

I. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidejűleg a nagyüzemi szocialista gazdaság mellett kialakult a mezőgazdasági kisüzemek egy sajátos csoportja, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak háztáji gazdaságai.

Az Elnöki Tanács 1959. évi 7. törvényerejű rendelete (továbbiakban: tvr.) a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetekről szabályozza a háztáji gazdálkodás keretét. A tvr. 27. §-a szerint „minden önálló háztartással rendelkező termelőszövetkezeti tag — a vele közös háztartásban élő családtagjaival együtt — személyes használatra háztáji gazdaság fenntartására jogosult". A rendelet szelleme és szövege nem utal a háztáji gazdaságok árutermelésének ösztönzésére, mivel szoros határokat szab a munkaeszközök és az állatállomány mértéke tekintetében. Bebizonyosodott azonban, hogy a népgazdaság nem mondhat le elsősorban azoknak az állóeszközöknek kihasználásáról, amelyek mellőzése arányában még nincs lehetőség a közös gazdaság állóeszköz-állományának növelésére. Ezért pl. az istállók kihasználását a háztáji gazdaságoknál ösztönözni kellett. Ezt szolgálta a 31/1960. (VI. 14.) Korm. számú rendelet, mely a háztáji gazdaságban átmenetileg a tvr.-ben meghatározott mértéken felül tartható sertés és szarvasmarha állományról rendelkezik.

A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek kialakulásával és megerősödésével kristályosodtak ki a háztáji gazdaságok funkciói is. Ezeket az alábbiakban foglalhatjuk össze: *1.* segíti a szövetkezeti tagok személyi szükségleteinek kellő színvonalon történő kielégítését, *2.* néhány

fontosabb termékből jelentős árumennyiséget termel és értékesít, 3. ezáltal a szövetkezeti tagok kiegészítő jövedelemforrása.

A háztáji gazdálkodás átmeneti jellegű. Ez az átmenet azonban nem rövid, s így a háztáji gazdaságok — funkcióinak megfelelően — fontos szerepet töltenek be a falusi lakosság önellátásában és az árutermelésben. A mezőgazdaság szocialista átszervezését követő években — s nem egy helyen még ma is — egyesek lebecsülték a háztáji gazdaságok jelentőségét, de ugyanakkor voltak olyanok, akik eltúlozták a háztáji gazdaságokkal kapcsolatos politikát, és nem egy esetben a háztáji, egyéni érdekeket a közös gazdaság érdekei elé helyezték. A háztáji gazdaságot egyedülálló, független kisüzemnek tekintették, holott a közös gazdaság és a háztáji gazdaság egymás mellett létezése szükségszerű — gondoljunk vissza itt a jövedelem megoszlására — és a közöttük kialakuló sokoldalú munkamegosztás, együttműködés haszna nyilvánvaló.

A VIII. Kongresszus határozata és az árutermelés fokozása iránti igény arra mutat, hogy a háztáji gazdaságok jelentősége az elkövetkezendő időszakban sem csökken. A háztáji gazdaságokban adva vannak az adottságok az önfogyasztáson felüli termelésre, és ennek ösztönzésére hivatottak a különböző gazdasági intézkedések. Ezek az intézkedések — az anyagi érdekeltséget messze szem előtt tartva — döntően jogszabályi formában láttak napvilágot, de számos olyan ajánlás és javaslat is megjelent, melyek a termelőszövetkezeteknek címezve célozták a háztáji gazdaságok termelésének fokozását elősegíteni. Ilyen intézkedések voltak pl.: a szerződéses akciókban való részvétel kiterjesztése; egyes termékek (tenyészmarhák, tej, baromfi, stb.) felvásárlási árának felemelése; a háztáji gazdaságok tenyészanyaggal való ellátása kedvezményes áron; a termelés javításához szükséges eszközökkel (növényvédőszer, műtrágya, facsemete, kisgépek) való ellátottság javítása; abraktakarmány juttatás állami felvásárlási áron, stb.

Az elkövetkezendő években a közös gazdaságok további fejlődésen fognak keresztül menni. A fejlődés döntően érezteti majd hatását a tagok jövedelmének alakulásában, amennyiben a közösből származó jövedelem aránya emelkedni fog. Ez már most is egyes fejlettebb szövetkezetben a háztáji tevékenység csökkenéséhez vezet, ami egyben a központi készletek iránti igény növekedésével jár. Másutt viszont éppen a közösből származó jövedelem alacsony szintje miatt örömmel élnek a háztáji termelés növelését célzó kedvezményekkel. Jövőben tehát számolnunk kell az intézkedések terén bizonyos differenciálással. („A gazdaságirányítás reformja segítse elő a háztáji gazdaságok indokolt mértékű, differenciált fejlesztését."[1]) Mind az eddigi tapasztalatok, mind pedig a várható fejlődés azt mutatja, hogy a háztáji gazdálkodás és árutermelés területén az egyes rész-szabályokkal szemben átfogó jogi szabályozás válik szükségessé.

II. A tulajdoni viszonyok szabályozása megszabja a tulajdonnal való élés lehetőségét, azaz azt, hogy a dolgot csak céljának megfelelően használhassa a tulajdonos.

A Polgári Törvénykönyv 92. §-a a személyi tulajdon körét szabályozza. Az (1) bekezdés szerint „az állampolgároknak személyes szükségleteik kielégítését közvetlenül szolgáló, előmozdító javai — családi házak, berendezések és használati tárgyak, stb. — személyi tulajdonban vannak". A (2) bekezdés meghatározza a háztáji gazdaság helyét: „személyi tulajdonban vannak a kisegítő mellékgazdaság céljait szolgáló háztáji gazdaság körébe tartozó vagyontárgyak is."

A két bekezdés összehasonlítása alapvető eltérést mutat. A 92. § (1) bekezdése kifejezetten a személyes szükséglet-kielégítés kritériumát szögezi le, míg a (2) bekezdés a kisegítő mellékgazdálkodást jelöli meg a háztáji személyi tulajdon céljaként, vagyis a gazdálkodás értelmezéséből kifolyólag kisegítő termelést tesz lehetővé. Nem vitás, hogy a Ptk. szellemében kifolyóan a (2) bekezdést nem lehet az (1) bekezdés nélkül értelmezni. Eszerint a Ptk. értelmezésében a háztáji tulajdon célja kettős, személyes szükséglet kielégítése és a szocialista nagyüzemet kisegítő termelés abból a tényből kifolyóan, hogy a népgazdaság részére a szocialista szektor még nem tudja biztosítani valamennyi termékből a kellő mennyiséget.

A Ptk. indokolásában rámutat arra, hogy „a háztáji gazdaság tulajdoni viszonyainak a termelőszövetkezeti tagságból folyó sajátos jellegzetességeit a termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok tartalmazzák". Az indokolásból kitűnik, hogy a háztáji tulajdon keletkezése a termelőszövetkezeti tagságon alapul.

A tvr. 27—30 szakaszai szabályozzák a háztáji tulajdon keletkezését, fajtáit és kereteit. A tvr. szövegezése szerint „minden önálló háztartással rendelkező termelőszövetkezeti tag — a vele közös háztartásban élő családtagjaival együtt — személyes használatra háztáji gazdaság fenntartására jogosult. Megilleti a háztáji gazdaság az önálló háztartással rendelkező öreg, vagy munkaképtelenné vált termelőszövetkezeti tagot is, tekintet nélkül arra, hogy nyugellátásban részesül-e vagy sem" (Tvr. 27. §).

A tvr. szövegének első fordulatában szereplő „személyes használatra" kitétel összhangban van a Ptk. előbbeni értelmezésével, vagyis a háztáji gazdálkodás keretében árutermelés is lehetséges. Meg kell azonban jegyezni, hogy a lehetőségek ezen megállapítás értékét lerontják, és éppen a lehetőségek korlátozása következtében igyekeztek sokszor a háztáji gazdaság kereteit a törvénnyel ellentétben tágítani. A tvr. szövegéből következik, hogy a háztáji gazdálkodást segíti a háztáji földhasználat, to-

[1] A gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei. Budapest 1966. 231. old.

vábbá a háztáji tulajdon, amelynek lényegében négy fő tárgycsoportja van, úgymint a háztáji földtulajdon, a beépített telken levő épületek, egyszerűbb mezőgazdasági munkaeszközök és kéziszerszámok, megszabott állatállomány.

A háztáji föld területe — a közgyűlés határozatától függően — $^1/_2$—1 kat. hold lehet, melybe beletartozik a házkörüli veteményes kert, szőlő, gyümölcsös és a be nem épített házhely (Tvr. 28. § 3.).

A háztáji föld, mint termelőeszköz, megjelenési formáját tekintve, eltérő. A háztáji föld megjelenik mint tulajdonjog tárgya, megjelenik mint a tulajdonjogtól elválasztott földhasználat tárgya, s megjelenik mint használatba kapott föld, ahol a tulajdonjog kérdése fel sem merül.

A tvr. megszövegezése szerint „saját tulajdonban levő, visszatartott háztáji földnek a belterületen, tanyai belsőségben, vagy zárt kertben fekvő részével szabadon rendelkezik, de ha azt elidegeníti, a termelőszövetkezetből háztáji célra földet nem kaphat". Eszerint az a terület, mely évente a vetésforgó alapján kerül kijelölésre, elválik a használótól, vagyis a tulajdonos és a használó nem ugyanaz a személy, és ez a terület tulajdon feletti rendelkezés tárgya nem lehet.

A tvr.-rel kapcsolatos végrehajtási utasítás [19/1959. (VII. 12.) FM sz. rendelet] szerint a belterületen, zárt kertben, szőlőhegyen, a falu mellett kialakult, veteményes kertnek nevezett területen a háztáji földek használatát lehetőleg állandósítani kell. Az állandósított területen a gyümölcsös, vagy a szőlőterület nem haladhatja meg a 400—600 négyszögölet. Ez a terület sem hanyagolható el az árutermelés szempontjából, mivel az 1965. évben felvásárolt borból több mint 17%, gyümölcsből több mint 16% származott a háztáji gazdaságból.

Nem véletlenül említettük korábban a föld termelőeszköz jellegét a háztáji földdel kapcsolatban. Véleményünk szerint a szőlő és gyümölcsös vonatkozásában vitatható a személyi tulajdon jelleg és közelebb áll a kisárutermelő magántulajdonhoz. Lényegében nem is választja más el tőle, mint a szövetkezeti tagság fennállása, mely bizonyos korlátot szab gazdálkodása elé azzal, hogy fő kötelezettsége a közös gazdaságban kiszabott munka elvégzése. Ennek ellenére az árutermelésre mutatkozó hatása, vagyis, hogy a tulajdonnal való rendelkezés lényegében korlátlan, érezhető, hiszen a 17%-os felvásárlási arányon felül minden bizonnyal fel nem mérhető magánforgalomban is értékesít bort vagy gyümölcsöt.

Az állandósított és a nem állandósított (vetésforgós) háztáji földtulajdon hatása a termelésre, illetve árutermelésre is eltérő. Az állandósított föld terméke (zöldség, gyümölcs, szőlő) eredeti, vagy feldolgozott (bor) formában kerül értékesítésre, vagy felhasználásra. A nem állandósított háztáji föld (mintegy 80%-a) termékei más termék (állatok) előállítását szolgálják. Addig, míg az állandósított föld várható termékmennyisége évről évre adott s csak a művelés, illetve időjárás befolyásolja az eredményt, addig a vetőforgós földtulajdonnál fennáll egyes években a minőségi változás lehetősége. Ennek pedig hatása van a háztáji állattartásra, illetve a közös gazdaságból igénylő takarmány mértékére.

A háztáji tulajdon zöme a gazdaság egyéb vagyontárgyaiból adódik. Ez a tulajdon nem a tagság létrejötte előtti tulajdon, hanem annál szűkebb, mivel a tagság keletkezésével egyidejűleg az egyéb vagyontárgyak terjedelme korlátozást nyer. A tvr. 29. § a)—c) pontjai szabják meg azt a keretet, melyen belül a háztáji gazdálkodás folyhat. Így a beépített telek, az udvar, a háztáji állatállomány elhelyezéséhez szükséges és a háztáji földön, illetőleg a lakótelken levő épületek, továbbá az egyszerűbb mezőgazdasági munkaeszközök és kéziszerszámok képezhetik a tulajdon tárgyát, míg az állatállományból egy tehenet, egy-két növendékmarhát, egy-két anyakocát malacaival, évente három-négy hízósertést, vagy kecskét, korlátlan számú baromfit, házinyulat és méhcsaládot tarthat. Itt kell megjegyezni, hogy a népgazdaság hússzükséglete indokolttá tette átmeneti intézkedés meghozatalát az e mértéken felül tartható állatállományról [31/1960. (VI. 14.) Korm. sz. rendelet], azonban ezzel a későbbiekben foglalkozunk.

III. Az elmondottakban megállapítottuk, hogy mind a Ptk., mind a tvr. értelmezése szerint a háztáji gazdaságban árutermelés is lehetséges. Így a háztáji tulajdonból fakadó gazdálkodás tagozódása az alábbi: Háztáji gazdaság termelése: *a)* személyes szükségletre termelés, *b)* árutermelés, *ba)* központi árualap részére, *bb)* szabadpiaci értékesítésre.

A háztáji gazdaság termelésének fenti tagozódása egyben arra is rámutat, hogy — eredeti céljától eltérően — megváltozott a termelőszövetkezeti tag jövedelmének szerkezete. A háztáji gazdaság eredeti célja szerint a jövedelem két részből tevődik össze: a közösből származó jövedelem, továbbá a személyes szükséglet fedezése a háztájiból. Jelenleg azonban a fenti elemekhez hozzájárul a háztáji gazdaság árutermelése, mint a személyes szükségletet meghaladó jövedelem forrása. Növeli még ezt a jövedelemforrást a háztáji tulajdon jogszabályon felüli növelése, illetve módosulása, mely a természetbeni juttatásból és a premizálásból adódik. A termelőszövetkezeti tag személyes szükségletének megfelelően kenyérgabonát, a háztáji állomány részére takarmányt kap, mely díjazásának egy részét alkotja. A hozamok növelését célozzák azok a premizálási formák, melyek szerint egyes termékekből, a terven felüli eredmények után — meghatározott feltételek mellett — az össztermés meghatározott százalékát kiadják a munkában részt vevő tagoknak. Eszerint a prémium útján nyert termékmennyiség adása áttöri a természetbeni juttatás „szükséglet mértékéig" elvét. Ebben az esetben

az így nyert áruvagyon már nem a háztáji gazdaság célját szolgálja.

A háztáji földhasználatból nyert szemestakarmány májusi morzsolt kukoricára számítva, ha a föld 80%-án termeli meg, egy évben mintegy 12 métermázsa. Ez a mennyiség mintegy 240 kg sertéshús termeléséhez elegendő. Nem vitás, hogy a háztáji földből nyert terménymennyiség nem nyújt fedezetet a tartható állatmennyiség ellátására. Állományát csak addig a mértékig tartja, melyre ez a mennyiség és a természetbeni juttatás fedezetet nyújt. De ugyanakkor kap a közösből egyéb termékeket is, így prémiumként szükségletét meghaladó kukoricát, burgonyát, vagy más terméket. Mivel a háztájiban erre nincs szükség, a termelőszövetkezeti tagságból folyó olyan árutulajdon keletkezik, mely megkerüli a szabályozást. Azt is mondhatjuk a jogszabályban megszabott tulajdon tárgyát más, nem szabályozott tárggyal helyettesíti.

Megváltozik a tulajdon tárgyának tartalma a munkaeszközök fejlesztésével is. Tudjuk jól, hogy fejlett munkaeszközök ma már a kis földtulajdonosok munkáinak elvégzésére is készülnek. Nem vitás, hogy az „egyszerűbb munkaeszköz" kifejezés csak viszonylag alkalmazható, és pl. egy motoros, de kisteljesítményű permetezőgép a háztáji szőlőben jelentősen megkönnyíti a termelő munkáját, ugyanakkor egy hasonló nagyteljesítményű, nagyüzemben alkalmazható permetezőhöz viszonyítva egyszerűbb. Kérdés, hogy lehetséges-e a jogszabály ilyen mérvű értelmezése. Nem vitás, hogy az ilyen munkaeszközök (kisgépek) fejlettebb formái vonzók a háztáji termelő számára és érthető, hogy könnyíteni kíván sorsán. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy sok helyen a termelőszövetkezet nagyüzemi gépei megművelik a háztáji területet. Ez azonban egyelőre nem általános és így indokolt annak felvetése, hogy az „egyszerűbb munkaeszköz" kérdésében a technikai fejlődést figyelembe véve a jogszabályt kiterjesztőleg értelmezzük. A jövőt illetően pedig a jogalkotás során elegendőnek látszik csupán a gazdálkodáshoz szükséges „munkaeszköz" kifejezést használni. Mindkét esetben fennállhat azonban annak lehetősége, hogy termelékenyebb munkaeszköz birtokában a háztáji termelő bérmunka vállalásával igyekszik anyagi helyzetét kedvezőbbé tenni (pl. rokkant, nyugdíjas vagy idős termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában). Ezzel a problémával számolni kell különösen akkor, mikor a tag ilyen tevékenysége a tagsági viszonyból származó kötelezettségével ütközik.

Az elmondottak azt mutatják, hogy a háztáji tulajdon kérdésében bizonyos módosulással kell számolnunk a tvr. eredeti szövegezésével szemben. Ezt a módosulást két tényező idézi elő, úm. a népgazdaság áruigénye a háztáji gazdaságtól és a nagyüzemi eredmények fokozása érdekében hozott ösztönző intézkedések hatása a háztáji árutulajdon gyarapodására. Hogy ez mennyire így van, bizonyítja a 31/1960. (VI. 14.) Korm. számú rendelet a háztáji gazdaságban átmenetileg, a tvr.-ben szabályozott mértéken felül tartható sertés és szarvasmarha állományról.

A rendelet szerint „a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja nevelési, vagy hizlalási szerződéssel lekötött sertést, illetőleg anyakocát malacaival az 1960. évi 8. számú törvényerejű rendelettel módosított és kiegészített 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet 29. § a)—c) pontjában megállapított kereten felül a közös sertéstartás feltételeinek megvalósításáig, átmenetileg korlátlan számban tarthat háztáji gazdaságában". A rendelet 2. §-a szerint a járási tanács vb. mezőgazdasági osztályának engedélye alapján átmenetileg az engedélyezett kereten felül tarthat szarvasmarhát, ha a közös gazdaságban férőhely nincs. Az így, kereten felül tartott szarvasmarhát a termelőszövetkezeti tag csak a vezetőség engedélyével idegenítheti el — ideértve a szerződéskötést is.

Fenti rendelkezéssel a juh és kecske kivételével a háztáji állatállomány, mint a háztáji tulajdon egyik tárgya, korlátlan mértékű lehet. Van azonban egy döntő különbség a korábban említett és növényi termékekre vonatkozó tulajdon gyarapodás és az állatállományban lehetséges gyarapodás között, mégpedig az, hogy a növényi termékeket — és a kisállatokat is — bármilyen formában értékesítheti, míg a korlátlan sertés és marha tartás, nem jelent korlátlan értékesítési lehetőséget. Sertésnél ugyanis csak nevelési vagy hizlalási szerződéssel lekötött állatot lehet korlátlanul tartani, míg a szarvasmarha tartásnál két korlát is érvényesül: 1. a járási tanács engedélye szükséges, 2. értékesíteni csak a tsz vezetőség engedélyével lehet. A szarvasmarha tartás tehát szigorúbb feltételhez van kötve, amennyiben a szerződéskötés is csak vezetőség hozzájárulásával lehetséges.

IV. Az I. fejezetben kifejtettük, hogy a háztáji gazdálkodás célja a saját szükségletre és árutermelés céljára történő termelésben valósul meg. A háztáji gazdaságok termelésének fejlesztése érdekében hozott intézkedések (kedvezmények, szerződéses feltételek) azonban elsősorban az árutermelés növelését segítik elő és lényegesen kisebb hatást gyakorolnak az összes termelés (tehát a személyes fogyasztás és árutermelés együttes termelése) növelésére. Ebből adódik, hogy az árutermelés emelkedése nem jelenti minden esetben a teljes termelés növekedését. Legjellemzőbb erre, hogy pl. a tejfelvásárlás emelkedett, annak ellenére, hogy a tejtermelés nem nőtt hasonló mértékben, tehát az árutej mennyiségének növekedése a saját szükséglet elvonásából adódott. Az árutermelés ilyen növelése nem célszerű, mivel a saját szükségletre történő termelés csökkenése kiterjeszti a központi készletből való ellátás iránti igényt.

Az árutermelés növelését döntően a szerződéses felvásárlás feltételeit alkotó felvásárlási ár és kedvezmények hivatottak elősegíteni.

Magát a termelést azonban — mint említettük — ilyen természetű központi (jogszabállyal biztosított) intézkedések csak elenyésző mértékben segítik (pl. legelőgazdálkodás). Lényegesen jelentősebbek számban azok a helyi törekvések és központilag kiadott ajánlások (irányelvek), melyek a közös gazdaság és a háztáji gazdaság gazdálkodásának egymáshoz közelítésében látják a kérdés megoldását. Nem vitás, hogy ezek a törekvések nemcsak az árutermelés, hanem az egész termelés növelését tartják szem előtt. Ilyen törekvésekre példa szakcsoportok meghatározott termelési céllal történő létrehozása a termelőszövetkezeten belül, vagy külön agronómus alkalmazása a háztáji gazdálkodás szervezésére, szakmai irányítására. Van, ahol a közös és a háztáji gazdaságokat a termelés szempontjából szerves egésznek tekintik (pl. baksai Ezüstkalász Tsz).[2]

A háztáji gazdálkodás eredményesebbé tétele jogszabályi úton jelenleg különböző formákban történhet. Vagy a tvr. egyes rendelkezéseinek időleges módosításával, vagy az engedélyezett tulajdoni, illetve termelési keretek ki nem töltése esetén jogszabályban (miniszteri rendelet, utasítás) biztosított ösztönző kedvezmények nyújtásával. Ez utóbbi közé tartozik pl. a földművelésügyi miniszter és az élelmezésügyi miniszter 11/1963. (Mg. É. 13.) FM sz. utasítása a szarvasmarha tenyésztés fejlesztése érdekében szükséges egyes intézkedésekről. Ez az intézkedés a kedvezményes takarmányjuttatást helyezi kilátásba. A takarmánybázis növelésének lehetőségét tehát a termelés fokozása érdekében teszi lehetővé az utasítás. Ugyanakkor a fenti rendelkezés korlátokat is szab, amennyiben kimondja, hogy a takarmányt „a megadott keretszámokon, illetőleg az elhelyezési lehetőségek határán belül megkötött szerződések alapján" lehet juttatni.

Véleményünk szerint a tvr. szabályai és az árutermelés növelését célzó jogszabályok összeütközésbe kerülnek akkor, mikor a termelés megkívánt növelésének határt szabnak a háztáji tulajdon szabályai. Nem vitás, hogy vannak háztáji gazdaságok, ahol a lehetőségekkel nem élnek és vannak, ahol a jelenlegi kereteken túlmenően is tudnának eredményt elérni. Kétséges azonban annak helyessége, hogy a kereteket ki nem töltő gazdaságok feljavulása oldja meg azt a feladatot, melynek végrehajtását a háztáji gazdálkodástól várjuk. Nem lehet azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a termelés növelését célzó jogszabályok döntő többsége csak az állami szervek részére kötelezőek és csak annyiban hatnak, amennyiben a termelőszövetkezeti tag él vele. Azt pedig, hogy él-e vele, az anyagi érdekeltség dönti el.

Mindjobban kitűnik — a háztáji keretek fenntartása és a közös gazdaság érdekeinek elsődlegessége mellett —, hogy a háztáji gazdaság és a közös gazdaság anyagi érdekeltségét mereven elválasztani nem lehet. Ezt igazolják azok a megnyilatkozások, melyek mindjobban igyekeznek a termelőszövetkezetek befolyását növelni a háztáji gazdaságok termelésének elősegítésében. Ilyen pl. a földművelésügyi miniszternek és a SZÖVOSZ elnökének tájékoztatója „a háztáji, kisegítő és egyéni gazdaságokban megtermelhető mezőgazdasági cikkek termelésének, felvásárlásának helyzetéről és növelésére teendő intézkedésekről".[3] A tájékoztatóban javasolják többek között, hogy: a zöldségtermeléssel foglalkozó tsz-ek (szövetkezeti palántatermelők) saját szükségletükön felül a háztáji gazdaságok részére is termeljenek palántát; a tsz-ek a közös állatállomány takarmányszükségletének maradéktalan megtermelésén felül a háztáji gazdaságok állattenyésztési és árutermelési tevékenységéhez is biztosítsanak takarmányt; keretszerződésekkel lekötött háztáji árufélék átadása érdekében kifejtett szervező munkáért a tsz-eket nagyüzemi felár illeti meg, stb.

Fenti kiragadott példák előbbi megállapításunkat támasztják alá, ti. a közös gazdaság és a háztáji gazdaság kapcsolatának szorosabbra fűzését. Amíg az előbb említett tájékoztató jelentősége ebből a szempontból kétségtelen, addig a hozzá fűződő eredményesség már vitatható. Közzététele ugyanis nem normatív formában történt, tehát mint feladat akkor válik kötelezővé, ha az állami szervek felé mint jogszabály jelenik meg, a közgyűlés pedig határozatot hoz végrehajtásukra. A normatív rendezésnek ezt a hiányát igyekeztek pótolni azok a termelőszövetkezetek, melyek ún. háztáji bizottságokat hoztak létre és működésüket a közgyűlés szabályozta (először a szentgáli Hunyadi tsz), természetesen csak a termelőszövetkezet tekintetében, más kérdés az állami szervekkel kapcsolatos intézkedés.

Ezen első háztáji bizottságot mintának véve dolgozta ki a FM Termelőszövetkezeti Üzemgazdasági Főosztálya a háztáji bizottságok szervezésével és működésével kapcsolatos irányelveket. Az irányelvek — a személyes és központi élelmiszerellátásban való részvétel kihangsúlyozása mellett — kiemelik, hogy „a háztáji gazdaságokat a közös gazdaságok kiegészítő részének kell tekinteni".[4]

Annak lerögzítésével, hogy a háztáji és a közös gazdaság érdekeinek azonosságát és bizonyos szervezeti formába vonását maga az élet követeli meg kétségtelen, hogy a háztáji termelés és árutermelés jelenlegi szorgalmazása meghaladja a tvr. kereteit. A 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet 64. § (1) bekezdése szerint „a háztáji gazdaság a termelőszövetkezeti tag és a vele közös háztartásban élő családtagok kisegítő jellegű gazdasága és az abban termelt javak a közös gazdaságból származó jövedelem kiegészí-

[2] Ankét a Népszabadság szerkesztőségében.

[3] Mezőgazdasági Értesítő 1963. április 11., 221. old.

[4] Termelőszövetkezetek Tanácsadója, a Magyar Mezőgazdaság melléklete, 1964. 44. sz.

tésére szolgálnak". Azt már korábban lerögzítettük, hogy ennek útja az árutermelés is lehet. Kérdés azonban, hogy megfelel-e a háztáji gazdaság ilyen meghatározása, ha a háztáji termelés növelése nemcsak a termelőszövetkezeti tag jövedelmét, hanem a közös gazdaság jövedelmét is gyarapítja (pl. a háztáji gazdaság által termelt terméket a közös gazdaság saját termékeivel együtt értékesíti, mindkét mennyiség után megkapja a nagyüzemi felárat, melynek háztáji termékre eső részét megfelezi. Kétségtelen, hogy a közös gazdaság jövedelme a háztáji termelésből kifolyóan növekedett).

A gazdasági egység kialakulása — mind az irányelveket, mind a szentgáli Hunyadi mezőgazdasági termelőszövetkezet háztáji bizottságának működési szabályzatát vizsgálva — elsősorban az állattenyésztés területén valósul meg. Ennek oka, hogy ez a termelési ág kapcsolódik legszorosabban a közös gazdaság termeléséhez a takarmányszükségletre és a közös gazdaság árutermelési érdekeire való tekintettel. Erre utal az irányelvekben foglalt következő célkitűzés is: „Segítsék elő a háztáji állatállomány termékeinek, tenyész- és hízóállatok értékesítésének szervezését úgy, hogy az értékesítés lehetőleg a közös gazdaságon keresztül történjék."[5]

Az említett működési szabályzat alapján a háztáji bizottság erőteljesen beavatkozik a háztáji gazdálkodásba. Így pl. a 6. pont kimondja, hogy „a bizottság határozza meg a háztáji munkák sorrendjét fogatelosztás szempontjából is. A fogatokat a főagronómus a lehetőséghez képest bocsátja a bizottság rendelkezésére és azokat odairányítják, ahova a bizottság helyesnek találja".[6]

Beavatkozhat-e azonban abba, hogy a háztáji gazdaság mely terméket, milyen mennyiségben termeljen. A tvr. és az alapszabály megszabja a gazdálkodás kereteit, de abba nem szól bele, hogy ezen belül a termelőszövetkezeti tag mit termeljen. A tvr. szerint a termelőszövetkezeti tag gazdaságában korlátlan számú baromfit tarthat. Valamely szövetkezetben a háztáji gazdaságok a közeli város piaci lehetőségeit figyelembe véve úgy látják, hogy nekik anyagilag legkedvezőbb a baromfinevelés és egyéb állattartással nem foglalkoznak. Hasonlóan jól értékesíthetik a zöldséget és gyümölcsöt is és egyéb termelési ágat figyelmen kívül hagynak. Kétségtelen, hogy erre lehetőségük és joguk van. De az irányelvek szerint és a gyakorlatban is a kiegészítő gazdaság szemlélete lép előtérbe. A kiegészítő gazdaság érdeke viszont nem lehet ellentétes a közös gazdaság érdekeivel. A közös gazdaság érdeke ugyanakkor — a fenti példához kapcsolva — a szarvasmarha tartás lenne. A tvr. szerint ez a háztáji gazdálkodás szempontjából közömbös. Amint azonban a közös gazdaság legfontosabb szerve, a közgyűlés olyan eszközt talál, mellyel a háztáji gazdaság termelésébe beavatkozhat, már érvényesítheti a közös gazdaság érdekeit. Különben ez kitűnik az említett háztáji bizottság működési szabályzatából is, amennyiben a termelés kérdésével foglalkozó 1—6. pontok kifejezetten a nagyállattermelés elősegítését tűzték ki célul. Ha ez a beavatkozás nem is utasítás jellegű, mégis a lehetőségek valamely irányú biztosítása megszabhatja a háztáji gazdaság termelési arányait.

Nem vitás, hogy a közös gazdaság segítő jellegű beavatkozása eredményre kell, hogy vezessen nemcsak a termelés illetve árutermelés, hanem a hatékonyabb gazdálkodás, szervezettebb munkaerő- és gépkihasználás szempontjából is. Felmerül a kérdés, hogy ezek a törekvések összhangban vannak-e a tvr.-rel és szükséges-e jogi formában történő szabályozásuk.

A tvr. felhatalmazása alapján kiadott végrehajtási utasítás (19/1959. F. M. sz. rendelet) mellékletét képező alapszabály-minta kimondja, hogy a vezetőség a közgyűlés által meghatározott feltételek szerint a háztáji föld megműveléséhez szükséges igásállatot vagy gazdasági felszerelést rendelkezésre bocsáthatja. Az alapszabály-minta kétségtelenül csak lehetőségről beszél, mivel a segítségnyújtás a közös gazdálkodás rovására nem mehet. Az is kitűnik azonban, hogy a tvr. és a rendelet megalkotásakor a gazdasági egység kérdése még nem merült fel, sőt a jellemző az volt, hogy a két gazdálkodás szemben állt egymással, az érdekek ellentétesek voltak.

Nem utalnak a gazdasági egységre sem a tvr. sem a rendelet ama szakaszai sem, melyek a termelőszövetkezet gazdasági tevékenységével foglalkoznak. A tvr. kimondja, hogy „a termelőszövetkezet gazdasági tevékenysége a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre és az ezzel összefüggő beszerzésre és értékesítésre terjed ki". Hasonló a rendelet szövegezése is. A jogszabály tehát nem tesz feladatává a közös gazdaságnak a háztáji gazdasággal való oly értelmű kapcsolatot, hogy az kiegészítő jelleget és tartalmat kapjon. Kétségtelen, hogy a jogszabályi meghatározáshoz való ragaszkodás túlhaladottnak tűnik.

Ez a megállapítás maga után vonja azt a következtetést, hogy bizonyos mértékű jogszabályi rendezésre szükség volna a háztáji gazdaság és a közös gazdaság közötti kapcsolat tartalmának módosításával. Mégis úgy véljük, hogy elegendő lenne jogszabályban csak annyit rögzíteni, hogy a háztáji gazdaság a közös gazdaság kiegészítő része. A kapcsolatot valóságos tartalommal az egyes termelőszövetkezeteknek közgyűlési úton kellene megtölteni és fejleszteni, hasonlóan a már említett szentgáli példához. A háztáji bizottságok alakításának jogszabályi rendezése nem veheti figyelembe a helyi adottságokat, és így megmerevítené tevékenységüket. Ebből következik az is, hogy ha a háztáji bizottságokkal mint a háztáji termelést irányító szervezettel nem jogi szabályozás keretében, ha-

[5] Termelőszövetkezetek Tanácsadója, a Magyar Mezőgazdasági melléklete, 1964. 44. sz.
[6] Uo.

nem egyéb, nem kötelező formában (tájékoztatók, ajánlások, irányelvek) foglalkoznak az illetékes állami szervek, azok általános megszervezésére nem lehet kötelezni a termelőszövetkezeteket. A háztáji termelés és árutermelés elősegítését hivatott szervezet és kapcsolat kiépítése tehát kizárólag az illető termelőszövetkezet belátásától függ.

V. Az előzőkben a gazdasági egység kérdését a termelési kapcsolat oldaláról vizsgáltuk. Meg kell azonban néznünk, mint alakul a probléma az árukapcsolatok elemzése során. Mind a termelőszövetkezetek, mind a háztáji gazdaságok az állami (szövetkezeti) szervek részére értékesítik árutermelésük döntő mennyiségét, elsősorban szerződéses úton. Mindaddig, míg a háztáji és a közös gazdaságok termelési érdekazonossága ki nem alakult, nem okozott problémát az értékesítés formája és lebonyolítása. Amint azonban oly értelmű törekvések jelentkeznek, hogy — mint az előbbiekben a háztáji bizottságokkal kapcsolatos irányelvekből idéztük — az értékesítés a közös gazdaságon keresztül történjék és ebből a termelőszövetkezetre anyagi előny is származzék, felmerül a kérdés, nyújt-e erre lehetőséget a jelenlegi jogi szabályozás.

Ha abból indulunk ki, hogy a közös gazdaságot és a háztáji gazdaságot az árukapcsolatok szempontjából is egy gazdaságnak tekintjük, ez azt is jelentheti, hogy az állami felvásárló szervezet a jövőben a termelőszövetkezetekkel áll szemben és a termelőszövetkezet útján köt szerződést a háztáji gazdaságok termelvényeire is anélkül, hogy ez korlátozná a háztáji gazdaság szabadpiaci értékesítési lehetőségét.

A Ptk. XXXVI. fejezete tartalmazza a termelési és terményértékesítési szerződés szabályait. A 410. § (2) bekezdése szerint termelési szerződést termeltetőként csak erre jogosult szocialista szervezet köthet. A bekezdés törvényi indoklása szerint termeltető nem lehet mezőgazdasági termelőszövetkezet, mivel maga a szövetkezet is termelési céllal jött létre, tehát ezzel ellentétes volna, ha termeltetőként léphetne fel. Az indoklás kiemelését azért tartottuk szükségesnek, mivel fenti feltételezés szerint nemcsak az állami szervezet és a termelőszövetkezet, hanem a termelőszövetkezet és tagjai között is létesülhet árukapcsolat. Ha ez termelési szerződés formájában történik, ellentétes lesz a törvény célkitűzéseivel és olyan helyzetet teremthet, hogy adott esetben (nem teljesítés, késedelem) a tagokat polgári per keretében állítja szembe a termelőszövetkezettel.

Mégis milyen megoldásokkal lehetne számolni az adott törvényi keretek között, figyelembe véve a két gazdaság gazdálkodási egységének szemléletét?

A Polgári Törvénykönyv erre két lehetőséget nyújt. Az egyik a megbízás, a másik a bizományosi szerződés.

A Ptk. 474—483. §-aiban szabályozott megbízási szerződés esetében az állami szerv (vállalat) nevében és megbízásából a szerződést a háztáji gazdaságokkal a termelőszövetkezet köti meg, azonban jogviszonyban továbbra is az állami vállalat áll a háztáji gazdaságokkal. Így megbízási szerződés jön létre a felvásárló vállalat és a termelőszövetkezet között, melyből több feladat áramlik a közös gazdaságra, mint megbízottra, így pl. a szerződések megkötése, nyilvántartások vezetése, az előleg és a kedvezményes juttatások szerződésszerű szétosztása, a termékek egy tételben történő átadása stb.

Ilyen megbízási jogviszony keletkezésével a termelőszövetkezet olyan jövedelemre (jutalékra) tesz szert, mely nem a közös gazdaság céljából fakad. Korábbi fejtegetéseink alapján azonban eljutottunk odáig, hogy a háztáji gazdaság és a közös gazdaság a termelés szempontjából mindinkább egy gazdaságnak tekinthető. Ebben az esetben pedig a megbízási szerződéssel elsősorban nem az ebből eredő anyagi előnyben való részesedés a cél. Ez a forma csak eszköz a háztáji termelés és árutermelés fokozására, és jobb kihasználására, mely maga után von bizonyos nem termelésből származó anyagi előnyt is. Az ügy ellátása — Ptk. 474. §-ának indoklásához kapcsolódva — a megbízottnak is érdeke, mégpedig termelési érdeke.

A megbízási szerződésnek ebben a formájában a termelőszövetkezet nem kerül ellentétbe a Ptk. 410. §-ával, mivel a termeltető továbbra is az állami vállalat és termelési jogviszony továbbra is a felvásárló vállalat és a termelőszövetkezeti tag (háztáji gazdaság) között áll fenn. Mégis a termelőszövetkezetnek módjában áll befolyást gyakorolni a háztáji gazdálkodásra a megbízási szerződésen keresztül.

A megoldás másik formája szerint a termelőszövetkezettel olyan szerződést lehetne kötni, ahol nem képezné vizsgálat tárgyát az áru származása. Ebben az esetben az állami vállalat csak a termelőszövetkezettel áll szemben, míg a termelőszövetkezet a háztáji gazdasággal is.

A bizományi szerződés szabályait a Ptk. 507—513. §-ai szabályozzák. A XLII. fejezetet bevezető indoklás kimondja, hogy a bizományi szerződésnek „növekvő jelentősége lehet az egyéni mezőgazdasági termelők termelvényeinek szövetkezeti úton való értékesítése területén, valamint az állami felvásárlásban is".

A bizományosi szerződéssel kapcsolatban azonban a tapasztalatok azt mutatják, hogy a termelő szívesebben áll jogviszonyban közvetlenül a felvásárló vállalattal. További probléma a bizományosi szerződés esetében a háztáji gazdaság érdekvédelme. A termelőszövetkezeti tag ugyanis a termelőszövetkezeti tagsági viszony mellett a szerződő fél jogviszonyába lép a termelőszövetkezettel, ahol már nem a termelőszövetkezeti jog szabályai, hanem a polgári jog szabályai érvényesülnek. Nem vitás tehát, hogy a bizományosi szerződés formája lényegesen

több problémát vet fel, mint a megbízási szerződés.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az állami felvásárláson túlmenően értékesítésre kerülő mennyiség kérdését sem, különös tekintettel a termelőszövetkezetek közvetlen — fogyasztók részére történő — értékesítési tevékenységére. Az így értékesítésre kerülő termékek mennyisége ingadozó, és erősen befolyásolja a kereslet-kínálat alakulása. Ha a háztáji termelés és árutermelés növelése a kitűzött cél, és ez csak a gazdasági együttműködés során valósulhat meg, nem lehet a kérdéstől elválasztani az értékesítésben való együttműködést sem. Ha a termelőszövetkezeti tag válláról a szövetkezet leveszi a szállítás és értékesítés terhét, kétségtelenül ösztönzőleg hat a háztáji termelésre, mivel a termelőszövetkezeti tag ezt az időt is a termelőmunkára fordíthatja. Kérdés azonban, hogy a közös gazdaság milyen minőségben vállalja a termékek értékesítését és szükséges-e ezt a lényegében belső kapcsolatot a rendelkezésre álló szabályozott keretek közé szorítani. Ebben az esetben ugyanis olyan megoldás is lehetséges, hogy a háztáji termelő készpénzért a közös gazdaságnak mint vevőnek értékesíti termékét, és a közös gazdaság a továbbiakban mint sajátját adja tovább, erről azonban már nem tartozik számadással a háztáji gazdaságnak.

Az árukapcsolatok kérdésében a gazdasági egység közgazdaságilag járható és megoldható út. Lényegesen több problémával kell azonban számolni a jogalkalmazás terén. Elkerülhetetlen pl., hogy az értékesítési kapcsolatban jogvitás ügyek ne merüljenek fel (elszámolási viták, minőségi viták, helytelen kezeléssel okozott kár, stb.). Az ilyen vita viszont károsan hat a közös gazdaság és a termelőszövetkezeti tag viszonyára. Kétségtelen, hogy a háztáji gazdálkodásban eddig ilyen súllyal nem merült fel a termelőszövetkezeti tag és a közös gazdaság közötti polgári jogi kapcsolat kérdése az árutermelés és áruértékesítés során. A jövőben azonban ezzel számolni kell szem előtt tartva azt, hogy a helytelen jogalkalmazás ebben a kérdésben esetleg károsan hat vissza a háztáji gazdaságok árutermelésére. Hasonló következtetésre jut dr. Sárándi Imre is, mikor a közös gazdaság és háztáji gazdaság közötti megbízási, illetve bizományosi szerződéssel kapcsolatban kifejti, hogy „a szerződés körüli viták, a szerződésszegésből folyó eljárás során a tag és a termelőszövetkezet közötti viszony nagyon is elmérgesedhet" továbbá „a bizományosi vagy megbízási jogviszonyban elsikkadna a termelőszövetkezeti közös gazdaságnak az a kötelessége is, hogy a háztáji gazdaságot az árutermelésben ténylegesen segítse".[7] Ezt a megállapítást még kiegészíthetjük azzal, hogy a gazdasági egység szorgalmazása mellett, esetleg belső szerződéses jogviszony alkalmazásával éppen a két gazdaság különállása szilárdul meg. Szükséges ezért, hogy azokban a termelőszövetkezetekben, ahol mind az árutermelésben, mind az értékesítésben szorosabb kapcsolat alakul ki a háztáji és közös gazdaság között, ez a kapcsolat olyan formában kerüljön szabályozásra, amely elősegíti az együttes munka eredményességét, biztosítva a két gazdaság összhangját.

Kozma Lajos

[7] Sárándi Imre: A gazdaság irányítás új módszere és a termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai. Jogtudományi Közlöny 1966. 7. 359. oldal.

A Legfelsőbb Bíróság alkotmányos helyzete Magyarországon

I.

A magyar jogtudomány — de úgy érzem, az egész európai szocialista jogtudomány — fejlődésének paradoxonjai közé tartozik az, hogy éppen napjainkban, amikor *gyakorlatilag* egyre inkább a bírói tevékenység felé fordult a jogszabályalkotás, az elmélet viszonylag kevés érdeklődést mutat az igazságszolgáltatás, annak helye és valóságos tevékenysége iránt ez országokban. Ez annál feltűnőbb, hiszen a kapitalista országok többségében ezzel ellentétes képet nyerhetünk. A „bírói állam" elméletének felvetése azt mutatja, hogy az állami szervezet angolszász típusú átalakítását ajánlja több burzsoá szerző. Ebben a szervezetben látják egyesek a polgári jogtudósok közül a konzervatív gondolat védőjét a „hisztérikus" parlamentarizmussal, a „túlpolitizált" igazgatási gépezettel szemben.

Nem kétséges, hogy a polgári gondolkodás viszonyát az igazságszolgáltatáshoz nem lehetett és ma sem lehet egyértelműen negatívan megítélni. Az egységes, a királyi hatalomtól függetlenedő, praerogatívákkal nem terhelt hatáskörű polgári bíróság az emberi jogok angolszász és francia katalógusának fontos védelmezőjévé vált. Szinte azt mondhatnánk, hogy először nyílott mód a történelem során a jogilag szabályozott életviszonyok szervezett védelmére. A bírósági tevékenység kulturált jogi munkát jelentett s ezen az úton ellensúlyt is más szervek önkényeskedésével, gyakran politikai opportunitásaival szemben, garanciát a jogi szabályozás szilárdságára. Igaz, hogy ezeket a pozícióit nem tudta konzekvensen és állandóan megtartani; a kapitalista bíróság függetlenségét társadalmi predesztináltsága eleve kérdésessé tette. Mégis azt kell tárgyilagosan megállapítanunk, hogy *más állami szervekhez képest* az adott állam jogát még leginkább a bíróságok kísérelték meg — formailag, értelmezésükben egyre inkább az imperializmus igényeihez alkalmazkodva — védeni.

A szocialista társadalom bírósága társadalmi rendünk, a szocialista törvényesség jelentős védelmezője. A szocialista társadalmi átalakulás első éveinek bizalmatlansága után világossá vált, hogy éppen a szocialista állam megszilárdításában, az állampolgári jogok védelmében az igazságszolgáltatás szerveinek pótolhatatlanul jelentős szerepük van. Ezért a személyi kultusz elleni harc jegyében minden európai szocialista országban egyre inkább a bíróságok felé fordultak, mint olyan szervek felé, amelyek az állam és polgárai részére egyaránt fokozott garanciát jelentenek jogaik és jogos érdekeik védelmében. Ha nem is mentek el más országokban a Román Szocialista Köztársaság 1965-ös alkotmányának 35. §-ában és 96. § (3) bekezdésében rögzített generálklauzuláig (minden személy minden állami, így államigazgatási szerv jogsértő határozatával szemben bírósághoz fordulhat), a bírósági hatáskörök mindenütt jelentősen bővültek. Hivatkoznom kell hazánk viszonylatában az 1957. évi IV. tv. 57. § (1) és (4) bekezdésére, amelyik nemcsak fenntartotta a bírói úton lezárható államigazgatási ügyek eddigi kereteit, hanem jelentősen és nagyon érzékeny területeken ki is terjesztette a bíróságok előtt megtámadható ügyek számát; az 1964. december 24-én új egységes szerkezetbe foglalt Munka Törvénykönyve XVII. fejezete is a bírósági eljárás fontosságának felismerésére utal.

A bírói út előnyei közé tartozik a szocialista államban elsősorban az, hogy e szervek összetételük és szervezeti felépítésük következtében kulturált jogi tevékenységet képesek végezni. Mivel „nem érdekeltek" más állami, elsősorban államigazgatási szervek működésének megítélésében (nem felelősek azok munkájának minőségéért, de nem is adhatnak nekik utasítást egyedi határozataik meghozatalában), bátran és akadálytalanul helyezkedhetnek a törvényesség álláspontjára. A normatívában meghatározott általános akaratot képviselik mind a jogsértő polgárral, mind pedig a törvénytelenül eljáró állami szervvel szemben. Ezért a bíróság a valóságban az állam és polgárai jogainak garanciáit megtestesítő szerv; nem kétségesen *ellensúlyt* is jelent a fokozott helyi befolyás alatt álló más állami, államigazgatási szervekkel szemben. A bíróságok szerepét, alkotmányos és reális társadalmi helyét éppen a munkamegosztásból származó e funkciója, feladata jelöli ki. A szocialista államban a bíróságok bíráskodnak, igazságot szolgáltatnak — minden fokon. Alkalmassá teszi erre őket már említett jogi ismeretük, maximális tárgyilagosságukat előmozdító struktúrájuk (a társas bíráskodás, a népi ülnöki rendszer stb.). Nem alkalmasak azonban jogalkotásra, mert egyrészt feljogosítottságuk sem vonatkozik erre a területre, másrészt a szocialista jogalkotás elvileg szükségképpen a népszuverenitás gyakorlásával kapcsolódik össze (tehát a képviseleti elvvel vagy a közvetlen demokratikus formákkal) s e célra választott szervek jogköre a törvény-, határozat- és rendeletalkotás.

Véleményem szerint ma ezen a területen legfontosabb elméleti és gyakorlati törvényhozási feladatunk az, hogy az alkotmány adta kereteket töltsük ki. Méghozzá ezt egységes elvek szerint kell végezni — nem engedve annak a kísértésnek, hogy „divatos" formákat átvéve eltérítsük valódi és nagyon-nagyon fontos feladatuktól a bíróságokat. Sokkal fontosabb az igazságszolgáltatás szocialista alapelveit, strukturális formáit általánosítanunk az igazságszolgáltatás egész területén (tehát az eddig nem szorosan bíróinak tekintett területen is, mint a döntőbizottságoknál, a munkaügyi döntőbizottságoknál, a társadalmi bíráskodásban).

II.

Éppen azért, mert az igazságszolgáltatás elméleti problémáit a magyar jogtudomány még nem dolgozta fel kellő módon, mindenképpen helyesnek tartanám, ha jogi folyóirataink ban átfogó és részletes vita vetné fel a már jelzett problémákat. Ezért is figyelemre méltónak találom dr. Rácz Györgynek, a Legfelsőbb Bíróság bírájának cikkét a Jogtudományi Közlöny 1966. évi 8—9. számában (a szerző tanulmányát eredetileg a Kőszegi Nemzetközi Jogásznapokon adta elő). A cikk csak egy problémakört, a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkcióját tárgyalja. Mégsem hiszem, hogy tévedek, ha benne egyrészt egy, az igazságszolgáltatás egészéről vallott gondolatsor végső kicsengését érzékelem, másrészt a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatának tükröződését is felfedezem. Ezért érdemes és szükséges is vele vitatkoznom, tekintettel arra, hogy — úgy vélem — a cikk sok helyen nem „alkotmányhű" tételeket is tartalmaz és ellentétben van a szocialista jogtudomány jónéhány eddig általánosnak tekintett tételével.

Az 1949. évi XX. tv., azaz országunk alkotmánya VI. fejezetében a bíróságok legfontosabb szervezeti és működési elveit rögzítette. Ez a fejezet lényegében azt mondta ki, hogy a 36. § (1) bekezdésében felsorolt bírói szervek igazságszolgáltatási funkciót végeznek, tehát egyöntetűen, kivétel nélkül bíráskodnak, ítélkeznek. Ezt az általános feladatmeghatározást *egy* helyen kiegészíti: kimondja 38. §-ában, hogy a Legfelsőbb Bíróság (mondhatnám ezenfelül) „elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében". Ezt azonban az után teszi, hogy a Legfelsőbb Bíróságot is az ítélkező szervek között sorolja fel. Ugyanezen § második mondatában az elvi irányítás formáiként az irányelveket és elvi döntéseket jelöli meg. A gondolatmenetet itt tehát a következőben tudom összefoglalni:

a) Az alkotmányban felsorolt bírói szervek igazságszolgáltató-ítélkező szervek.

b) A bírói szervek közül a Legfelsőbb Bíróságnak plusz funkciója van: az elvi irányítás.

c) Az elvi irányítás formái az irányelvek és elvi döntések.

A bírósági szervezetről szóló 1954. évi II. tv. (Bsz.) részletesen jellemezve az egyes bíróságokat, teljes világossággal meghatározza a Legfelsőbb Bíróság részletes feladatkörét. Ezek közül három ítélkezési funkciót mutat be (első fokon történő ítélkezés a törvény által hatáskörébe utalt, illetőleg a legfőbb ügyész által hozzá benyújtott kiemelkedő fontosságú ügyekben; eljárás egyes fellebbezési óvások ügyében, tehát II. fokú ítélkezés; a bíróságok jogerőre emelkedett határozatai ellen emelt törvényességi óvások feletti döntés), míg a negyedik utal az elvi irányítási kötelezettségre (42. § a—d. pont). A Bsz. egy rendelkezésében, méghozzá a 42. § *d)* pontjában tér el az alkotmány rendelkezésétől; szűkíti a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító aktusainak körét. Csak az elvi döntéseket ismeri el elvi irányító aktusoknak és „ügyes" fordulattal az elvi döntéseken belül jelentkező irányelvekről beszél. A Bsz. gondolatmenete tehát e témakörben a következő:

a) A Legfelsőbb Bíróság *elsősorban* ítélkező szerv.

b) A többi bírósághoz képest plusz jogosítványként a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciót gyakorol az összes bírósággal szemben.

c) Az elvi irányítás formája az elvi döntés aktusa.

Mindez arra késztet, hogy kétségbe vonjam Rácz György azon tételének helyességét — elsősorban az alkotmányi és törvényi rendezés miatt —, amely szerint „a Legfelsőbb Bíróság . . . nem elsősorban ítélkező bíróság, hanem a bíróságok elvi irányításának gyakorlására hivatott különleges és — tegyük hozzá — egyetlen erre hivatott szerv" (417. l.). Lehetséges az, hogy a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában valóban ilyen indítékokat lehet felismerni? Valóban ilyen szervvé alakult volna át legmagasabb szintű bírói szervünk? A magam részéről nehezen tudom elképzelni, hogy helytelen és az alkotmány rendelkezéseivel nem konform gyakorlat folytán a Legfelsőbb Bíróság „rendes" funkcióját kiszoríthatná „különlegesnek" nevezett tevékenysége. Ezt a kérdést is közelebbről meg kell vizsgálnunk.

Először azonban azt szeretném hangsúlyozni, hogy a szocialista alkotmányi rendszerben szó sem lehet arról, hogy a Legfelsőbb Bíróságot a bíróságok egyetlen elvi irányítására hivatott szerveként tüntessük fel. Nem záródik le a bíróságok elvi irányítása a Legfelsőbb Bíróságnál, hiszen az országgyűlés ügyrendje (1956. évi 2. sz. 6.) többek között kötelezi a Legfelsőbb Bíróság elnökét, hogy évenként legalább egyszer beszámoljon az országgyűlés előtt. Nem kétséges az, hogy ez alkalommal, de különben is a törvényalkotás során elvi irányítást adhat a Legfelsőbb Bíróságnak, az ő útján az egész bírósági szervezetnek az országgyűlés.

Másrészt azonban az is szükséges, hogy ellenőrizzük a Legfelsőbb Bíróság valóságos tevékenységéből kiindulva az irányító funkció túlnyomó jellegének elméletét. Nem áll módomban a Legfelsőbb Bíróság összes határozatának arányát megállapítani, tehát csak a publikált határozatokból indulok ki. Az 1965. évi Bírósági Határozatokban a Legfelsőbb Bíróság mintegy 410 határozatát közölték. Ebből mintegy 110 II. fokú határozatot, valamint 230 törvényességi óvás alapján hozott határozatot tettek közzé. Ugyanakkor az 1965-ben e gyűjteményben közölt elvi döntések, irányelvek száma 3 volt. Ehhez járulnak a kollégiumi állásfoglalások, melyeket sajnos végképpen nem tudok elhelyezni az elvi irányítás rendszerében: kötelezők? Ha igen, minek alapján? [Ugyanis szerintem a Legfelsőbb Bíróságnak nincs joga arra, hogy szubdelegálás útján átruházza más szervekre az alkotmányban rábízott jogkörét. Egész más jogköre van a minisztertanácsnak az alkotmány 70. § (2) bek. alapján; a magyar államjogtudomány értelmében egyáltalán *nem magától értetődő* a szubdelegáláshoz való jog.] A kollégiumi állásfoglalások száma viszonylag nagy volt: a közölt állásfoglalások száma 60. Ha azonban mindezt összeszámláljuk, akkor sem lehet azt megállapítani, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem elsősorban ítélkező szerv.

Lehetne azt mondani — és erre a szerző utalt is —, hogy a Legfelsőbb Bíróság igen sok egyedi határozata is irányító jellegű. (Rácz György arra hivatkozik, hogy „. . . elvileg minőségi különbség van a fellebbezéseknek a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok által történt elbírálása között" — anélkül, hogy ezt az állítását közelebbről megmagyarázná.) Az egyedi határozatok irányító jellegéről szóló állítás sok okból nem fogadható el:

a) Az alkotmány, a Bsz. és minden más jogszabály adott formákhoz köti a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységét (az alkotmány az elvi döntés irányelv formájához).

b) A Legfelsőbb Bíróság egészét [illetve törvényi, az 1954. évi II. tv. 50. § (2) bekezdésén alapuló „delegálás" útján az elnökségi tanácsot] ruházta fel az alkotmány és a Bsz. az elvi irányítás jogával. Nem lehet azt állítani, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyes tanácsainak határozatai formájában végzi irányító munkáját. *Nem ugyanarról* a szervről van szó, nem ugyanazok a jogosítványok illetik meg őket.

c) Az ítéletek között — minden bírósági szinten, így a Legfelsőbb Bíróság egyes tanácsaiban is — születhetnek igen tanulságosak és jók, de nem kizárt elvileg az sem, hogy a Legfelsőbb Bíróság valamelyik tanácsa helytelen határozatot hoz (mindannyian tudunk olyan konkrét határozatokról, amelyeket nemcsak alsóbb fokú bíróságok, de a jogtudomány képviselői sem tartanak kielégítőknek). A Legfelsőbb Bíróság teljes ülését, illetve elnökségi tanácsát olyan magas fokú, megfontolt, minden oldalról tájékozódó szervnek tartom, amelyik olyan határozatokat képes hozni, amelyek alkalmasak az irányításra. Erre már csak azért is lehetőségük

van, mert elébük viszonylag jóval kevesebb ügy kerül. A „tévedhetetlenség" kizárásának realitása a meglehetősen nagyszámú eseti határozatok hozatala során alapjában nem elvi álláspont. Egyetlen jogszabály sem mondja ki az elvi irányítás hibátlanságának kötelezettségét. Mégis az a véleményem, hogy az elvi irányítás során szükségképpen sokkal nagyobb elővigyázatossággal kell eljárni, mint egyszerű egyedi határozat esetén. Egyébként is ha egyes konkrét határozatok irányító jellegűek, mások nem, hogyan tudja az alsóbb fokú bíróság kiválasztani az irányító jellegű s ennek következtében ránézve *kötelező* vagy szigorúan figyelembe veendő határozatokat az egyedi határozatok nagy tömege közül? Avagy a Bírósági Határozatokban történő közzététel egymagában ezt az óhajt kívánja kifejezni? Nem támasztaná alá jobban a törvényességet az, ha az elvi irányításra szoruló területen nem az erre jogosulatlan legfelsőbb bírósági tanácsok járnának el, hanem az erre hivatott elnökségi tanács?

d) Rácz György utal a Legfelsőbb Bíróság konkrét ügyek során hozott határozatai kisugárzó hatására. Véleményem szerint a jelenlegi közzétételi rendszer mellett bármelyik helyes megyei bírósági határozatnak van „kisugárzó hatása" — amennyiben azt a Bírósági Határozatokban ismertetik. Összevetve a legfelsőbb bírósági II. fokú és törvényességi óvások ügyében hozott, a Bírósági Határozatokban 1965-ben közölt határozatok számát az ugyanitt közzétett fővárosi és megyei bírósági határozatokéval, azt találjuk, hogy az előbbiek mintegy 360-at, az utóbbiak 100-at tesznek ki. Ez az arány nem támasztja alá az „elvileg minőségi különbséget" a két fokozat között. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a „kisugárzó hatás" még nem döntheti el annak kérdését, vajon ténylegesen az alkotmányi értelemben vett irányító funkcióról van-e szó. Nem kétséges, hogy a bíróságok tevékenységét jó értelemben véve sok oldalról éri befolyás. Hányszor hivatkoznak bíráink egy-egy elméleti munka, monográfia eredményeire — ha nem is ítéleteikben, de magánbeszélgetések során! Filozófiai, szociológiai ismereteik legalább ennyire befolyásolják elméleti-elvi állásfoglalásaikat. S azt sem szabadna kizárnunk, hogy egy-egy jogszabály hivatalos vagy „félhivatalos" értelmezése az államigazgatási szervek (pl. minisztériumok) részéről hat bíróságainkra még abban az esetben is, ha az nem kötelező norma (pl. miniszteri utasítás) formájában lát napvilágot. Mindez irányító jellegű lenne? Nem, ezt nem lehet állítani. Így arra megállapításra kell jutnom, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyes tanácsai nem vesznek részt az irányító tevékenységben, hanem „csupán" ítélkeznek. Ha ítéletük eredménye általánosítható, tanulságos, úgy minden igazságszolgáltató munkájában igényes bíró ennek eredményét figyelembe fogja venni (természetes, hogy hasonló álláspont várható ugyanettől a bírótól, ha az helyes megyei bírósági vagy tudományos álláspontra talál).

Ha tehát a két gondolatmenetet egymás mellé helyezzük, két feltűnő különbség fedezhető fel első látásra. Dr. Rácz György szemléletének középpontjában valamiféle egységes bírói tevékenység áll — szigorú centrális irányítással. Nem egyedül álló jelenség ez. A Büntetőjogi Döntvénytár (1964) előszavában az elvi döntéseken, kollégiumi állásfoglalásokon kívül a Legfelsőbb Bíróság olyan eseti döntéseiről, törvényességi határozatairól is szólnak, „amelyek — a legszélesebb értelemben vett — elvi iránymutatás szempontjából jelentősek". Sőt kimondják azt is, hogy „a lapban közzétett megyei (fővárosi) bírósági határozatok... természetesen ugyancsak a Legfelsőbb Bíróság álláspontját tükrözik". A Legfelsőbb Bíróság melyik szerve mondta ki kellő formában, hogy ezek a határozatok valóban az ő álláspontját tükrözik, s egyáltalán miért volt erre szükség? Van-e a Legfelsőbb Bíróságnak olyan „általános irányvonala", amelyet az alsóbb bíróságok zsinórmértékül használhatnak ilyen „elvi döntések" hozatalánál? Vagy utólag helyesli a Legfelsőbb Bíróság valamelyik szerve a hozott határozatot? Bár a Bírósági Határozatokban történő közzétételnek nincs bárminő kötelező hatálya sem — mondja az idézett előszó — az ország bíróságai törekednek arra, „hogy ítélkezési gyakorlatukban *maradéktalanul* kövessék" a közzétett iránymutatásokat (kiemelés tőlem B. O.).

Az említett törekvés — szerintem — a praejudíciumok rendszerének valamiféle hazai alkalmazása kíván lenni. Az eltérés az, hogy itt még a Legfelsőbb Bíróság „kisebb áldása" is szükséges, hiszen csak akkor tud más alsóbb fokú bíróság bírája egy megyei bíróság helyes döntéséről, ha azt a Bírósági Határozatok c. szakfolyóiratban, illetve valamelyik Döntvénytárban közzéteszik. E szerint az elvi irányítás a következő formákban jelentkezik:

a) A Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseiben (és Rácz György utalásának megfelelően napjainkban az irányelvekben), valamint a kollégiumi állásfoglalásokban;

b) a Legfelsőbb Bíróság eseti döntéseiben, törvényességi határozataiban, valamint

c) a megyei (fővárosi) bíróságok olyan határozataiban, amelyek a Legfelsőbb Bíróság álláspontját tükrözik.

Szerintem alkotmányos rendszerünk ilyen interpretálást nem enged meg. Tekintettel arra, hogy az elvi döntések hozatalát alkotmányunk a Legfelsőbb Bíróságnak, a Bsz. törvényi delegálással az elnökségi tanácsnak tartja fenn, sőt a kollégiumok beszámolóival kapcsolatos, az ítélkezés egységének biztosításához szükséges irányítást kizárólagos jogkörben a teljes ülés számára tartotta fenn, nem ismerhető el egyes kollégiumok, bírósági tanácsok, alsóbb fokú bíróságok elvi irányító joga.

A félreértést — úgy érzem — az okozza, hogy indokolatlanul párhuzamot vélnek felfedezni az előbbi nézet képviselői egyes külföldi országok igazságszolgáltatása és a magyar bíró-

ságok között. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága minden határozatának, illetve az abba foglalt jogelvnek praecedens jellege van. Azonban — most nem tekintve a normakontroll másutt tárgyalandó problémáját — meg kell állapítanom azt, hogy ez a konstrukció logikailag azért érthető, mert az Egyesült Államokban *minden esetben* a bíróság plénuma határoz, nem pedig annak töredéke, mint a mi Legfelsőbb Bíróságunk esetében a háromtagú tanácsok. De ez a működési forma, különösen pedig konkrét határozatokkal, alsóbb fokú bíróságok ítéletei általános érvényre való emelésével történő irányítás teljesen elüt az alkotmányunk adta modelltől. Az pedig, hogy a Bírósági Határozatokban, Döntvénytárakban a különböző súlyú, értékű határozatokat, elvi döntéseket a felismerhetetlenségig kombinálják, azt mutatja, hogy van olyan igény, hogy az alsóbb fokú bíróságokat a Legfelsőbb Bíróság „maradéktalanul irányítása alá helyezze".

III.

Rácz György tanulmányában világosan kimondta, hogy az elvi döntéseket a jogértelmezési tevékenység eredményének tekinti. Az irányelvnek azonban már jogpolitikai iránymutatási jelleget tulajdonít; ez tehát véleménye szerint nem jogértelmezés. Az elvi döntés szerinte „statikus", az irányelv „dinamikus". Nem lehet megszabadulni attól a gondolattól, hogy a „dinamizmus" kifejezése mögött új normák kialakítása is rejtőzködik. Így a jogalkotó bíróság kísértete is felmerül.

Kitöltheti-e tehát a bíróság — ez esetben a Legfelsőbb Bíróság — a szabályozatlan területeket az elvi irányítás során? Nem hiszem, hogy válasz lenne erre a kérdésre Rácz Györgynek az a megállapítása, hogy nem ismerhető el jogilag a joghézag ténye s ennek következtében kitöltése kizárt jogalkalmazási úton. A joghézag kitöltése legtöbbnyire nem nyíltan történik. Egy bíró sem hajlandó ma hazánkban „jogot alkotni". A „dinamikus" irányelvek azonban már elég mélyen belenyúlnak a normaalkotás határterületeibe. Egyszerű lenne azt mondanom, hogy az ilyen jogalkotást meg kell szüntetni — már csak alkotmányellenes volta miatt is. Kézenfekvő Rácz Györgynek az a javaslata, hogy a Legfelsőbb Bíróságot, annak teljes ülését törvénykezdeményezési joggal kellene felruházni.

Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy törvényhozásunkban, sőt az Elnöki Tanács és a minisztertanács jogszabályalkotó tevékenységében — nyilvánvalóan az előkészítő tevékenység nehézkessége miatt is — eléggé jellegzetes a lassú előrehaladás. Márpedig a joghézag „elvi" hiánya nem jelenti azt, hogy „hézag" ténylegesen nem létezik. A jogszabályalkotás lassúsága és bizonyos fokú konzervativizmusa szinte újratermeli a nem szabályozott területet, mert nem képes a jogszabályalkotást korszerű színvonalon, az új igények nívóján tartani. S ilyenkor a jogásznak el kell ismernie — bármennyire is óhajtja az alkotmányosságot és törvényességet —, hogy a bíróság szinte megoldhatatlan feladat elé kerül, ha nem képes analógiát alkalmazni (nyilvánvalóan csak polgári ügyekben). Ha tehát ez sem áll rendelkezésére, onnan veszi a segítséget, ahonnan tudja. Ilyenkor „értelmezési" manőverekkel, új jogpolitikai elvekkel próbálkozik, ahelyett, hogy a törvényhozás kapuján dörömbölne. (Hogy az elvi döntés is hozhat új elemet az állampolgárok viszonyaiba, azt teljes világossággal kimondja Szabó akadémikus „A jogszabályok értelmezése" c. művének 535. lapján, ahol azt kívánja, hogy az elvi döntéseket az állampolgárok számára is tegyék hozzáférhetőkké közzétételükkel, mert ez az „értelmezés kihat az állampolgárok viszonyaira".)

Még bonyolultabbnak tűnik az ún. *normakontroll* problémája. A magyar alkotmányos rendszer mellett a bíróságok egyike sem helyezheti hatályon kívül az alkotmányellenes vagy törvénysértő állami normatív aktust. Ami az alsóbb államhatalmi-képviseleti szervek alkotmányellenes — törvénysértő (vagy célszerűtlen) aktusait illeti, azokat a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az államigazgatási szervek ugyanilyen normatíváit az Elnöki Tanács és a minisztertanács megsemmisítheti vagy megváltoztathatja [alkotmány 20. § (2) bek. és 25. § (4) bek.]. A tanácsok az alájuk tartozó tanácsok alkotmánysértő, törvényellenes normatíváit megsemmisíthetik, illetőleg megváltoztathatják [alk. 31. § (4) bek.]. A bírói felülvizsgálat jogát tehát kiküszöbölte az alkotmány és a felettes, illetve országos szervekre bízta az alkotmányosság-törvényesség vizsgálatát.

A realitás mégis más. Mi történik abban az esetben, ha a felettes szerv, illetve a NET, a minisztertanács nem észleli a törvénysértést, de kétségtelen ellentmondás áll fenn az alkotmány és egy törvény, törvényerejű rendelet vagy egy törvény és miniszteri rendelet között? Milyen álláspontra helyezkedik a bíróság? Előtte ugyanis két lehetőség áll fenn: vagy az alkotmányt alkalmazza, vagy egy, a jogforrási hierarchia alacsonyabb fokán álló formailag hatályos jogszabályt. Véleményem szerint a bíróság *kénytelen* félretenni az alacsonyabb fokú jogszabályt, de *köteles* egyben azonnal *szignalizálni*. A legérzékenyebb pont természetesen az, ha az alkotmánnyal törvényi rendelkezés áll ellentétben. Ez az álláspontom nemcsak a Legfelsőbb Bíróságra, hanem bármilyen igazságszolgáltatási szervre vonatkozik. A bíró tehát jogosulatlan a normakontrollra, de kénytelen válogatni a hatályos jogszabályok közül — jogászi ismereteinek megfelelően. Ezért annyiban egyet kell értenem a Legfelsőbb Bíróság álláspontjával az irányelvek kiadásáról, hogy kétségtelen ellentmondás áll fenn az alkotmány 38. § és a Bsz. 42. § *d)* pontja pontja között; a Legfelsőbb Bíróságnak ilyen esetben az alkotmányt kell al-

kalmaznia. Más kérdés, hogy Rácz György megállapításaiból is kitűnően a kétfajta „értelmezési" határozat nem különül el mereven egymástól. Sőt Szabó Imre idézett művében rámutat arra, hogy az irányelv formája mintegy elhalt és hozzá kell tennem, hogy 1964-ben mintegy fel kellett támasztani. (Szerintem az elvi irányítás formáinak megkettőzése helyett helyesebb lett volna az országgyűlésnek még idejében korszerűsíteni az alkotmányt, annak 38. §-át. Általában helyes lenne az alkotmányban mutatkozó ilyen problémákat időről időre — talán 2—3 évenként — összegyűjteni és alkotmánymódosítással kiküszöbölni a fejlődés okozta gondokat. Erre már volt példa az 1957-es módosítások során, amikor viszonylag kis jelentőségű, de örökösen gondot jelentő szakaszokat kiiktattak, illetve módosítottak.)

Újra más probléma a törvények és az elvi döntések közti viszony. Csak utalni kívánok arra, hogy véleményem szerint Rácz György túlságosan könnyedén kezeli azt a kérdést, összefügg-e közvetlenül a törvénnyel az elvi döntésben adott értelmezés. Csak attól óv ugyanis, hogy túlságosan gyakran változtassák a Legfelsőbb Bíróság iránymutatásait, ha az alapul fekvő jogszabály nem módosult. Véleményem szerint a szocialista jogszabályok „újraértelmezésének" komoly gátját kell szabni, mert ez okvetlenül új, jogszabályellenes bírói normatívák kialakulásához vezethet rossz gyakorlat esetén. (Egyébként úgy gondolom, hasonló a probléma a Legfelsőbb Bíróság álláspontjában a Btk. és Be. hatálybalépése után a korábbi elvi döntések kapcsán. Egészen különös az, hogy bár a Legfelsőbb Bíróság nem helyezte hatályon kívül generálisan a korábbi elvi döntéseket — szemben a Ptké.-ben már egyszer kifejtett jogalkotói szándékkal — az átvizsgálás során 26 elvi döntésből csak 2 elvi döntést tartott fenn eredeti szövegében. Vajon alátámasztja-e ez az eredmény a Legfelsőbb Bíróság korábbi álláspontját? A kollégium más magatartását itt nem vehetem figyelembe — a korábban kifejtetteknek megfelelően.)

IV.

E témakörből végezetül egy, Rácz György által nem érintett, de szerintem nagyon fontos kérdéssel szeretnék foglalkozni. Ez pedig a bírói függetlenség kapcsolódó problémája. Nem kétséges, hogy a jogegység védelme egyben a törvényesség megőrzését is jelenti. Az sem vitatható szerintem, hogy a jogbiztonságot fokozza az, ha az értelmezés egységét növeljük. Azonban ennek a megoldásánál két határérték s köztük számtalan átmenet lehetséges. Az egyik határérték az olyan alsóbíróságok léte, működése, amelyeket csak a törvény köt, tehát a legmagasabb fokú igazságszolgáltató szerv semmilyen vonatkozásban nem irányít — a másik végleten a számtalan irányelv, elvi döntés, állásfoglalás, iránymutató, elvi tartalmú eseti döntés által automatizált alsóbíróság, amelyiknek szinte semmi más feladata nincs, mint a megfelelő irányító séma megkeresése. Nyilvánvaló, hogy egyik szélsőséges megoldás sem lehet a mi számunkra követésre méltó. Az elvi irányítás az alkotmányos keretek között fontos és indokolt. A túlirányítás szubdelegálás útján véleményem szerint nemcsak alkotmánysértő, ésszerűtlen, hanem meg is köti a bíró kezét, csökkenti a bírói függetlenséget.

Kérdéses az is, vajon nagy számban általánosíthatók-e azok az eseti döntések, amelyeket jelenleg Legfelsőbb Bíróságunk és egyes szervei hoznak. Nem szoktatják-e szükségtelen mértékben sematizálásra a bírót? Nem harapózik-e el annak az elképzelése, hogy a bíróságokat rá lehet szoktatni arra, hogy „maradéktalanul kövessék" a Legfelsőbb Bíróság bíráinak gondolatvilágát? Talán mégis arra van szükségünk, hogy normáinkat *közvetlenül megértő,* az adott esetet átgondoló bírák működjenek bíróságainkon. A jogszabályt és indítékait értsék az igazságszolgáltatók, ne annak valamiféle extraktumát, leegyszerűsített változatát. Hogy ezt igen gyakran belátják már, arra nem tudnék jellemzőbb példát felhozni Rácz Györgynél, aki cikkében közli, hogy 1965-ben mindössze 7 büntető és katonai kollégiumi állásfoglalást hoztak (ugyanakkor a korábbi öt esztendőben 400 körül volt ezek száma). Ez a belátás az ésszerű irányítás záloga.

V.

Ha Rácz György elvtárs példája nyomán össze akarnám foglalni állításaimat és óhajaimat a fenti tárgyban, a következőket mondhatnám:

a) A Legfelsőbb Bíróság igazságszolgáltató szerv; szerkezetében és célkitűzéseiben azonos más bírói szervekkel. Irányító funkciója ítélkezési munkáját kiegészítő tevékenység.

b) Az elvi irányító funkciót meghatározott formában (elvi döntés, irányelv) a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése, illetve törvényi delegálás alapján elnökségi tanácsa gyakorolja. Minden szubdelegálás helytelen és alkotmánysértő.

c) Megkülönböztetendők — elsősorban a közzététel során — az alsóbíróságokra kötelező határozatok és más, értelmezést szolgáló, de nem kötelező határozatok.

d) Az elvi irányítást nem szabad túlfejleszteni, mert ez *negatív* irányban befolyásolhatja a törvényességet, a jogalkotó szervek által alkotott normák primátusának tudomásul vételét.

Bihari Ottó

Kiegészítő megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójáról

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójáról a Jogtudományi Közlöny 1966. évi 8—9. számában megjelent cikket azzal fejeztem be, hogy az elvi irányítás eredményes teljesítése mind nélkülözhetetlenebbé teszi a tudományos módszerek fokozottabb alkalmazását, ami egyben a jogtudomány hathatós segítségét igényli. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az egyes iránymutatások létrejötténél szükséges a jogtudomány képviselőinek a közreműködése, hanem azt is, hogy magának az elvi irányító funkciónak a mibenlétét és lényeges jegyeit csak az elméleti jogászokkal együttműködve tisztázhatjuk.

Őszinte örömmel vettem *Bihari Ottó* elvtársnak, az államjog tanszékvezető professzorának „A Legfelsőbb Bíróság alkotmányos helyzete Magyarországon" című tanulmányában foglalt észrevételeit. Bár ezek jelentős részével nem érthetek egyet, azok véleményem szerint nagy mértékben hozzájárulhatnak a Legfelsőbb Bíróság elvi irányításával kapcsolatos problémák alaposabb feltárásához és megoldásához. Mindenben helytálló az a megállapítása, hogy „az elmélet viszonylag kevés érdeklődést mutat az igazságszolgáltatás, annak helye és valóságos tevékenysége iránt... az igazságszolgáltatás elméleti problémáit a magyar jogtudomány még nem dolgozta fel kellő módon".

A Kőszegi Nemzetközi Jogásznapokon tartott előadásban természetesen nem törekedhettem a problémakör jogelméleti elemzésére, hanem kifejtettem egyfelől az Alkotmányból és a bírósági szervezeti törvényből folyó alapvető elveket, másfelől pedig bemutattam, hogy ezek az elvi irányítás körében ténylegesen miként érvényesülnek. Bihari professzor véleménye szerint e megállapításaim egyrésze nem következik az Alkotmány rendelkezéseiből és azok nem állanak összhangban a szocialista jogtudomány eddig általánosnak tekintett tételeivel.

1. Kiinduló pontomat, mely szerint a Legfelsőbb Bíróság működésének a *lényegéhez* tartozik az elvi irányító funkció gyakorlása, amelynek szolgálata egész tevékenységét áthatja: a hozzászóló nem tartja megalapozottnak, mert szerinte az nem következik az Alkotmány rendelkezéseiből. Véleménye az, hogy a Legfelsőbb Bíróság „szerkezetében és célkitűzéseiben azonos más bírói szervekkel és irányító funkciója ítélkezési munkáját kiegészítő tevékenység".

Ezzel kapcsolatban — az ismétlések elkerülésével — csupán arra kívánok rámutatni, hogy éppen az Alkotmány 38. §-ával aligha összeegyeztethető az a nézet, amely a Legfelsőbb Bíróság és a többi bíróságok „szerkezete és célkitűzései között" *egyenlőségi jelet tesz.* Vajon a Legfelsőbb Bíróság működése és valamely megyei vagy járásbíróság tevékenysége között valóban fennáll-e — jogilag és ténylegesen — a jellegnek ez az azonossága, amely végeredményben csupán a hatáskör területi kiterjedése alapján tenne különbséget? Ennek a szemléletnek folyománya az a tétel is, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság irányító funkciója csupán az ítélkezési munkát *„kiegészítő"* tevékenység.

A bírósági szervezetről szóló törvény 41. §-a — egyezően az Alkotmánnyal — akként rendelkezik, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. Ezt az általános rendelkezést követően pedig a 42. § *külön* szabályozza a Legfelsőbb Bíróság elsőfokú, illetve másodfokú bíróságként végzett ítélkező, továbbá törvényességi óvásokat elbíráló tevékenységét. Ilyen szabályozás mellett nem lehet a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkcióját az ítélkezés mellett valaminő kiegészítő, másodlagos tevékenységnek minősíteni.

Egyébként ez a felfogás, nézetem szerint, szemben áll az e vonatkozásban hosszú évek óta meglevő és az egész ország jogéletében szinte kézzelfoghatóan tapasztalható tényleges helyzettel is.

Az elvi irányítás alkotja a Legfelsőbb Bíróság tevékenységének a lényegét és ezt a funkciót egységesen szükségképpen csak a Legfelsőbb Bíróság gyakorolhatja. Ez félreérthetetlenül következik az Alkotmányból, amelynek fent hivatkozott rendelkezésétől eltérő jogi szabályozás nincsen, de el sem képzelhető. Nincs is más olyan szerv, amely ennek a feladatnak az ellátására magát jogosultnak tarthatná.

Az ellenkező nézet szerint „a szocialista alkotmányi rendszerben szó sem lehet arról, hogy a Legfelsőbb Bíróságot a bíróságok egyetlen elvi irányításra hivatott szerveként tüntessük fel". Ennek bizonyítására a cikkíró arra hivatkozik, hogy amikor a Legfelsőbb Bíróság elnöke beszámolót tart, az Országgyűlés „ez alkalommal, de különben is a törvényalkotás során elvi irányítást adhat a Legfelsőbb Bíróságnak". Ennek lehetőségét természetesen el kell fogadni, (talán felvethető a beszámolónak a jogi és igazságügyi bizottság előtt való megvitatásának a célszerűsége is). Ámde az Országgyűlésnek — mint a legfőbb államhatalmi szervnek — „a törvényalkotás során" adott ilyen iránymutatása lényegbevágóan eltér attól az irányító funkciótól, amelyet a Legfelsőbb Bíróság a meghozott törvények alkalmazásának egységessége érdekében gyakorol. Azt az Alkotmányból folyó tételt, hogy az ennek gyakorlására kizárólagosan hivatott, a fenti lehetőség nézetem szerint nem cáfolhatja meg.

2. Az elvi döntésben vagy irányelvben foglalt iránymutatás alkalmazása minden büntető vagy polgári ügyben kötelező. Ugyanakkor részletesen kifejtettem, hogy ezek mellett a Legfel-

sőbb Bíróság nem kötelező erejű megnyilatkozásai is irányadóak az összes bíróságokra nézve. Ide tartoznak mindenekelőtt a kollégiumi állásfoglalások, továbbá az olyan eseti döntések is, amelyek elvi jelentőségű kérdésben tartalmaznak iránymutatást.

A hozzászólás mindezzel nem ért egyet, mert az Alkotmány rendelkezésének az alapulvételével nem ismerhető el az egyes kollégiumok elvi irányításra való joga; hasonlóképpen „jogosulatlanok" erre a legfelsőbb bírósági tanácsok is. „A Legfelsőbb Bíróságnak nincs joga arra, hogy szubdelegálás útján átruházza más szervekre az Alkotmányban rábízott jogkörét." Ezzel feltétlenül egyet kell érteni, ámde tekinthető-e „más szervnek" a Büntető vagy a Polgári Kollégium, amely a Legfelsőbb Bíróság bírói testületének mintegy fele-fele részét — az összes büntető bírákat, illetve az összes polgári bírákat — foglalja magában? Nyilvánvalóan nem.

Az elvi irányító funkciót Bihari professzor szerint kizárólag a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése, illetve Elnökségi Tanácsa gyakorolhatja elvi döntés, vagy irányelv formájában. „Minden szubdelegálás alkotmánysértő."

A Legfelsőbb Bíróságot a bíróságok elvi irányításának jogával az Alkotmány idézett 38. §-a, illetve a Bírósági Szervezetről szóló törvény 41. §-a ruházza fel. Arra nézve azonban, hogy az elvi irányítás milyen eszközökkel gyakorolható, taxatív törvényi szabályozás nincsen, de nem is lehet.

A Bírósági Szervezeti Törvény 42. §-ának *d)* pontja szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseket hoz és ezekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapíthat meg. Amennyiben helytálló lenne az a felfogás, mely szerint az elvi irányítás kizárólag elvi döntés, illetve irányelv útján gyakorolható, úgy — ez utóbbi törvényhely mellett — merőben szükségtelen lenne a törvény 41. §-ában foglalt általános jellegű rendelkezés. Minthogy pedig nem tehető fel az, hogy a törvény felesleges, tartalom nélküli rendelkezést foglal magában, ebből következik, hogy nincsen olyan jogszabály, amely a Legfelsőbb Bíróságot megillető általános elvi irányító funkció gyakorlását kizárólag az elvi döntések, illetve irányelvek hozatalára szűkítené.

Ez a felfogás figyelmen kívül hagyja a valóságos helyzetet is és attól elszakadva foglal állást olyan kérdésben, amely hosszú évek óta megoldottnak tekinthető. Egymagában természetesen a tényleges helyzet kialakulása sem szolgálhat valamely intézmény jogalapjául. Jogelméleti, alkotmányjogi aggályok ennek ellenére felmerülhetnek.

Aligha szükséges e mellett rámutatni arra, hogy gyakorlatilag egyszerűen el sem képzelhető, hogy a dolog természeténél fogva — legalábbis ez ideig — csupán igen csekély számban létrejövő, évente alig egyet-kettőt kitevő elvi döntések és irányelvek hozatalában merülne ki a Legfelsőbb Bíróságnak az ország egész polgári és büntető ítélkezését irányító tevékenysége.

3. A hozzászóló fenti álláspontjából folyik az is, hogy „a kollégiumi állásfoglalásokat, sajnos, végképpen nem tudja elhelyezni az elvi irányítás rendszerében". Felveti a kérdést; kötelezőek-e, és ha igen, minek az alapján. Ennek a kérdésnek a felvetése azonban, úgy hiszem, tárgytalan. Senki sem állítja, nem is állította ugyanis, hogy a kollégiumi állásfoglalások kötelező erővel bírnak a bíróságokra nézve.[1] Cikkemben azt is hangsúlyoztam, hogy az ezektől való eltérés az alsóbíróságokon elvileg nem kizárt.

Az elvi irányítás gyakorlását nem lehet függővé tenni a kötelező erőtől. A legjelentősebb megnyilvánulási formák ugyan alakilag is kötelezik az összes bíróságokat. Ámde ebből nem folyik az, hogy a nem kötelező erejű elvi irányítás fogalmilag kizárt lenne. Ilyen álláspont mellett a kollégiumi állásfoglalások valóban teljesen kívül esnének az elvi irányítás körén és végeredményben azok létjogosultságát is tagadni kellene.

Ez a felfogás azonban élesen szembe kerül a valóságos helyzettel. Köztudomású, hogy mind a polgári jogi, mind a büntetőjogi tankönyvek, egyetemi jegyzetek, monográfiák, folyóirati tanulmányok nemcsak bőségesen idézik — az elvi döntések mellett — a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásait, hanem igen gyakran éppen ezekre építik a különböző jogi problémák megoldását. Lehet-e hát ma már vitássá tenni az immár sok százat kitevő — a legkülönbözőbb jogterületek tengernyi problémáját megoldó — polgári és büntető kollégiumi állásfoglalások létjogosultságát és azok igen jelentős szerepét az ország bíróságai ítélkezésének az elvi irányítása terén? Lehet-e ezeket a Legfelsőbb Bíróság elvi irányításának köréből kiszakítani? Erre a kérdésre, úgy gondolom, nemcsak a gyakorlati jogászok, hanem a jogelmélet művelői is nemmel válaszolnak.[2] Az állásfoglalásokat a Legfelsőbb Bíróság Büntető, Polgári, illetve Katonai Kollégiumát alkotó tanácsok hozzák az egységes ítélkezés érdekében, azokat az alsóbíróságok követik: így válnak kihatásukban az elvi irányítás eszközévé.

De nem tudom osztani a cikknek a Legfelsőbb Bíróság eseti döntéseivel kapcsolatban ki-

[1] *Hartai* László szerint a kollégiumi állásfoglalások kötelező erejű irányelvként való alkalmazása kedvezően hatna a bírói gyakorlat egységességére, ezért javasolta, hogy azokat — természetesen törvényi szabályozás útján — kötelező erővel kellene felruházni. („A polgári peres eljárás szabályai és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe." Jogtudományi Közlöny. 1964. évi 1. szám, 20. old.)

[2] *Szabó* Imre kiemeli, hogy a kollégiumi állásfoglalások, amelyeket a „Bírósági Határozatok" c. folyóirat közöl, ugyan nem kötelezők a bíróságok számára, de kétségtelenül befolyást gyakorolnak a bírói gyakorlatra, és közrehatnak annak egységesítésében, a jogszabályok egységes értelmezésének biztosításában. („A jogszabályok értelmezése" 1960. 535. old.)

fejtett álláspontját sem, mely szerint „a Legfelsőbb Bíróság egyes tanácsai nem vesznek részt az irányító tevékenységben, hanem csupán ítélkeznek". Ez a megállapítás semmiképpen nem áll összhangban a Legfelsőbb Bíróság egész tevékenységében immár hosszú évek óta tudatosodott szemlélettel.

Az persze magától értetődő, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem minden eseti döntése eszköze az elvi irányításnak. Ennek ellenkezőjét senki sem állította. Magam is kiemeltem, hogy távolról sem áll az, mintha minden egyes fellebbezés vagy törvényességi óvás folytán hozott határozat szoros értelemben vett elvi irányítást tartalmazna, — ennek a *lehetősége* azonban fennáll. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy mind a büntetőjog, mind a polgári jog körében az eltelt másfél évtizedben igen nagyszámú — konkrét ügy eldöntése kapcsán keletkezett, de alapvetően elvi iránymutatást tartalmazó — olyan döntés jött létre, amely az országos ítélkezés alakulását lényegesen befolyásolta. A Legfelsőbb Bíróság céltudatosan, teljes határozottsággal eseti döntések útján *is* gyakorolja az őt megillető irányító funkciót.[3] Aligha lehet tehát ezekben a döntésekben pusztán a bíróságok részéről többé-kevésbé megszívlelendő, „tanulságos" véleményt látni. A Büntetőjogi Döntvénytár, valamint a Polgári Jogi Döntvénytár vaskos kötetei valójában szintén a Legfelsőbb Bíróság elvi irányításának a foglalataként értékelendők.

4. Lássuk végül, hogy mik lehetnek azok a hátrányos következmények, amelyektől tartva Bihari professzor elvtárs nem ért egyet a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének cikkemben foglalt jellemzésével, amely egyébként — ismételten hangsúlyozni kell — elsősorban a tényleges helyzet ismeretén épült.

Aggályként merül fel mindenekelőtt, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének a vázolt széles körben és intenzitással való gyakorlása az igazságszolgáltatás túlzott centralizáltságára vezethet. Szerény megítélésem szerint azonban ez az aggály nem alapos. A Legfelsőbb Bíróságnak a jelenlegi formájában és hatékonyságában gyakorolt elvi irányító tevékenysége semminő jogpolitikai, államjogi vagy egyéb veszélyt nem rejt magában, hiszen célja nem más, mint a jogértelmezés egységének minél teljesebb biztosítása. Ez pedig a szocialista törvényesség szilárdságának alapvető követelménye.

Az ún. precedens-jog kialakulásának a veszélyétől sem kell nálunk, gondolom, tartani. A szocialista jogforrás-elmélet nem ismerheti el az angolszász jogokban érvényesülő *case-law* szerepét. Ezzel kapcsolatban utalás történt az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának a tevékenységére is. Nézetem szerint azonban ebben a vonatkozásban mindennemű összehasonlítási alap hiányzik. A joghelyzet ugyanis alapvetően más, mindenekelőtt a kapitalista és a szocialista államberendezésből és társadalmi viszonyokból folyó különbségeknél fogva. De ezen túl azért is, mert hazánkban a bíróságok közel száz év óta kodifikált büntetőjog és — újabban — ugyancsak kodifikált polgári jog alapján ítélkeznek.

Végül a cikkíró feltevése szerint abból, hogy az irányelveket dinamikus jellegű iránymutatásként jellemeztem, arra vél következtetni, hogy e mögött új normák kialakítása rejtőzködik, „így a jogalkotó bíróság kísértete is felmerül". Ebben a kérdésben azonban félreérthetetlenül állást foglaltam, amikor leszögeztem, hogy „semmiféle célszerűségi megfontolások sem indokolhatják annak a szocialista államberendezésünkből folyó elvnek az áttörését, mely szerint a bíróság — de maga a Legfelsőbb Bíróság — még közvetve sem alkothat normát".[4]

Fenti megjegyzéseim mellett is az a meggyőződésem, hogy Bihari elvtárs tanulmányában számos vonatkozásban vetett fel olyan problémákat, amelyek behatóbb tudományos megvitatást igényelnek. Üdvözölni kell tehát, ha elméleti jogászaink az eddiginél gyakrabban foglalkoznak az igazságszolgáltatással, így a Legfelsőbb Bíróság működésével kapcsolatos elvi kérdések elemzésével.

Rácz György

[3] *Szabó* Imre rámutat arra, hogy a szocialista országok legfelsőbb bíróságai az irányelvekhez hasonló hatást más módon is ki tudnak fejteni; eseti döntéseiknek kiemelkedő szerepe van a joggyakorlati jogértelmezésben, annak irányításában és alakításában. („A jogszabályok értelmezése" 533. old.) —. Itt lehet utalni a Be. 48. §-ának a (2) bekezdésére is, amely nyilván elsősorban az eseti döntéssel való irányítást kívánja biztosítani.

[4] Az a korábban vitás kérdés, hogy a legfelsőbb bíróság elvi döntései, illetve irányelvei tekinthetők-e jogforrásnak, ma már a Szovjetunióban és nálunk is lényegileg eldöntöttnek mondható, mégpedig nemleges értelemben. Legújabban *Kocsis* Mihály jut arra a következtetésre, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseit jogforrásnak tekinteni nem lehet. („A jogforrások ügye a büntető eljárásban" 1966. 48. old.) Nem tudok egyetérteni *Peschka* Vilmosnak a jogalkalmazói jogalkotás kérdésében elfoglalt álláspontjával, amely nem zárja ki — bizonyos körben és feltételek mellett — annak lehetőségét, hogy a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó jellegű tevékenységet fejthessen ki. („Jogforrás és jogalkotás" 1965. 485—487. old.)

A hazai jog oktatása a 18. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja

A magyar jogi oktatás, mely jelentős hagyományokra tekintett vissza, nagy lendületet vett a XVIII. század második felében. A feudális társadalmi és gazdasági rend keretében is erősödő polgárság szabadabb érvényesülésének biztosítására a változó körülmények között új ideológiát dolgozott ki, s a feudális nemesi rend és a papság előjogait a felvilágosodás eszméinek meghirdetésével támadta. A támadás sok tekintetben sikerrel járt. A felvilágosodás Európában divattá lett, s akarva nem akarva a nemesség sem térhetett ki előle. Az eszmét azonban saját osztályérdekeinek megfelelően igyekezett átformálni és a számára is kedvező reformok megvalósításához használta fel. A Habsburg-birodalomban ugyanez a folyamat figyelemmel kísérhető.[1] A felvilágosodást az arisztokrácia, sőt az udvar itt is beállította a maga céljai szolgálatába s az uralkodó abszolút uralmát jól összeegyeztette az egyes felvilágosult reformok megvalósításával.

A Habsburg-birodalom udvari és nemesi felvilágosodása azonban számos ellentmondást rejtett magában. Ilyen volt a XVIII. század második felének gazdasági lendülete, mely a mielőbbi polgári átalakulás felé mutatott, ugyanakkor fokozta, legalább is megkötötte a jobbágyok feudális terheit. Ilyen ellentmondásosság volt ideológiai téren a barokk bigottsága s az aufklärizmus gúnyos negációja a pozitív vallásokkal szemben. Magyarországon még fokozta az ellentmondásosságot a magyar rendek makacs törekvése feudális kiváltságaik, nem utolsósorban adómentességük csorbítatlan fenntartására, ugyanakkor Mária Terézia udvarának legalább olyan szívós törekvése a királyi praerogatívák védelmére, az adóbevételek fokozására.

A feudális ideológia fejlesztésében az előbb széleskörűen közreműködő egyház már nem tudott elégséges érveket szolgáltatni, bár időnként udvar és nemesség kölcsönösen hivatkoztak az isten büntető kezére az adófizetésre kényszerítés, vagy annak megtagadása védelmében.[2] Annál több érvet szolgáltatott a jog, mely a magyar nemesség és a Habsburg-udvar viszonyában mindkét oldalnak legerősebb ideológiai fegyvere lett, „Szent István birodalmán" belül pedig a jogot a feudális uralkodó osztály a jobbágysággal szemben a gazdaságon kívüli kényszer leghatásosabb eszközének tekintette.

A jog művelése a XVIII. század derekán Magyarországon soha nem látott lendületet vett, ez mutatkozik a jogi oktatási intézetek gyarapodásában is. A XVII. században alapított nagyszombati egyetem jogi kara[3] mellett a XVIII. század közepén az egyház újabb jogi iskolával sorakozik fel, hogy az egyházi s általában a katolikus érdekek védelmére minél több katolikus jogászt, főleg ügyvédet képezhessen.[4] Nem véletlen, hogy ez a jogi iskola Egerben létesül, ahol a káptalani iskolák jogi képzésének nagy hagyománya élt. Egri prépost volt Uzsai János, az I. Lajos korabeli Ars notarialis szerzője,[5] egri prépost volt a Corpus Iuris legértékesebb forrásanyagát összeállító Ilosvay István[6] is.

A jogi oktatás kiterjesztésének szükségességét más oldalról felmérte a bécsi udvar is. Ez az országgyűléseken elkeseredetten szemlélte a magyar nemesség szűkkeblűségét minden újítással szemben, amely praerogativáit érintette, sőt a nemesség makacs törekvését arra, hogy az eddigi úrbéres földek allodizálásával újabb· és újabb adótárgyakat vonjanak el a királyi adóztatás alól; vita esetén pedig Werbőczi Hármaskönyvének híres Primae nonusával és a királyi dekrétumok, diploma inaugurálék jogaikra kedvező szakaszainak végnélküli citálásával védekezzenek. Ezzel az ideológiai vértezettséggel szemben csak hasonló fegyverekkel lehetett küzdeni. Jól látta ezt Mária Terézia agytrösztje, a Staatsrath s ennek a magyar ügyekkel foglalkozó

[1] Szabó Imre mutatott rá a burzsoá jogbölcseletről írt munkájában a felvilágosodás különféle válfajaira a feudális osztálytársadalomban, s megjelenésére a Habsburg-birodalom állam- és jogbölcseletében. Lásd „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon". Bpest, 1955. 31. és köv. l. A magyar történészeknek az európai feudális abszolutizmusra vonatkozó vitája is számos kérdést világított meg. Megjelent a Történelmi Szemle 1962. évfolyamában. (R. Várkonyi Ágnes: Vita az abszolutizmus kérdéseiről. Történelmi Szemle, 1962. [V.] évf. 98—101. l., — Az abszolutizmus elvi kérdéseiről rendezett vita anyagából, ugyanott 285—302. l.) A Habsburg-monarchia feudális abszolutizmusára lásd még Jiři Klabouch monográfiáját: Osvicenské právní nauky v Českých zemích. Praha, 1958.

[2] Máriássy szepesi követ pl. az 1764/5. évi országgyűlésen azzal érvelt az adófizetés elvállalása ellen, hogy ...„lelkének kárhozata nélkül nem járulhat az adó felemeléséhez" s azt hiszi, hogy „a király sem kívánja lelkének kárhozatát." Idézi Horváth Mihály: Kisebb történeti munkái. Az 1764-i országgyűlés története. Pest, 1868. 406. old.

[3] L. Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667—1935. Bp. 1936. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története II. kötet.

[4] Foglár György egri kanonok, c. püspök alapítólevelét közli Udvardy László: Az egri érseki joglíceum története (1740—1896). Eger, 1898. 721. és köv. old. Az ügyvédképzésre Varga Endre: A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. A kötelező ügyvédi vizsga bevezetése 1769-ben. Bpest, 1937. Klny. a Domanovszky-Emlékkönyvből 10. és köv. old. l. még Boda Ernő: A hazai jog oktatása a patvarián. Kolosváry-Emlékkönyv, Bp., 1939. 47—61. old. — A protestáns egyházak szintén felsorakoznak s jogi oktatás folyik Debrecenben, Sárospatakon és Eperjesen is.

[5] Lásd Bónis György: Uzsai János Ars Notariája. Filológiai Közlöny, VII. évf. (1961) 229—260., uő: Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv. Filológiai Közlöny IX. évf. (1963) 387. és köv. old.

[6] Vö. Emericus Kelemen: Historia Iuris Hungarici Privati. Budae, 1818. 348. p; Frank Ignác: A közigazgság törvénye Magyarhonban, Budán, 1845. I. k. 23. l.; vö. Kérészy Zoltán: A Corpus Iuris Hungarici mint írott jogi kútfő. Pécs, 1935. 31. old.

egyik legfelkészültebb tagja, báró Borié Egyed,[7] aki már az 1764. évi országgyűlés előkészületeikor kívánatosnak tartotta a királyi jogokat kifejtő munka megjelentetését.[8] Az államtanács később felszólítja a kancelláriát is, hogy dolgoztassa ki a magyar közjogot.[9] Hasonlóképpen dolgoztatja fel az udvar Riegger Pál Józseffel, a bécsi egyetem civil egyházjogászával a partikuláris magyar egyházjogot, melyben a királyi *iura circa sacra* részletes kifejtést kap.[10]

A királyi érdekek további védelmi biztosítását szolgálta az országgyűlési tárgyalás nélkül 1777-ben kibocsátott tanulmányi reform, a Ratio Educationis, s ebben előkelő helyet foglalnak el az egyetem mellett felállított királyi akadémiák (Pozsonyban, Győrött, Kassán, Nagyváradon, Horvátországban pedig Zágrábban) azzal a céllal, hogy a nemes ifjú az általános műveltség megszerzése után azokban a tudományokban is jártasságot szerezzen, amelyek „képessé teszik őt hivatalok viselésére, a király és az állam szolgálatára".[11]

Mária Terézia jogi oktatási politikájában a jogi oktatási intézetek megsokszorozása mellett a tanterv megállapítása nagy szerepet kapott. Az eddigi római jog, továbbá a hazai jog (elmélete és gyakorlata), valamint az egyházi jog tanítása mellett már az egyetemi oktatásban is helyet kapott a természetjog (1770-től). A Ratio Educationis kibocsátása előtt, 1775-ben kiadott jogi rendtartás (Planum iuridicae facultatis) a bécsi jogi karban akkor használt tanterv alapján[12] az egyetemi tantervet Magyarországon is akként állapította meg, hogy a három évre beosztott oktatási rend (Bécsben 5 évfolyam volt) szerint az első évben a természetjog, a római jog története és az Institutiók, a másodikban az egyetemes államjog, a Digesták, a hazai jog (magyar magánjog és büntetőjog), a harmadik évben pedig az egyházjog, az európai alkotmányok tana és a magyar közjog alapelvei kerültek megtárgyalásra.[13] A jogtörténetet is tanították, de csak a hazai jog keretében. A Ratio kibocsátása után az egyetemi oktatásban azt a változtatást hajtották végre, hogy a hazai jog elméleti és gyakorlati oktatását egy tanszékre bízták, a politia-camerális tudományok pedig a bölcsészeti karról átkerültek a jogi karra.[14]

A Ratio Educationis végrehajtása során felállított Akadémiák jogi oktatása gyakorlati célokat szolgált: az ifjaknak állami szolgálatra való kiképzését. Ezért a Ratio a jogtudományok közül csak azok oktatását tartotta szükségesnek, amelyek révén az állam mechanizmusát megismerik, hogy annak hasznára válhassanak. A rendes tantárgyak körét *a magyar közjog* nyitotta meg, ennek bevezetésével került bemutatásra a természet-, a nemzetközi jog és az általános közjog is.[15] A közjog keretében tárgyalták a jogfejlődést s érintették a magyar egyházjogi viszonyokat is.

A második tárgy — mely bennünket is közelebbről érint — *a hazai jog* volt; ez magában foglalta bevezetésképpen a jogtörténetet is. A jogtörténet keretében ismertetni kellett, hogy a különböző korokban melyek voltak a törvényhozás tényezői; mily okok hozták létre a törvényeket és változtatták meg őket. A hazai jog során került előadásra a hazai törvény- és szokásjog (Ratio 187. §), ez nemcsak a magánjogot, hanem a büntetőjogot is felölelte.

A harmadik rendes tárgy *a közigazgatási, a kereskedelmi és a pénzügyi jog* volt.[16]

A jogakadémiákon ezenkívül a történelmet (magyar és egyetemes történelmet), a földrajzi ismereteket, a számviteltant, Justinianus Institutióit és a diplomatikát említi a Ratio (Ratio Educationis 190. §.).

Az Egri Jogakadémia tantervét is a Ratio Educationis alapján kellett az Akadémiát akkor fenntartó Esterházy Károly egri püspöknek megállapítani. Mivel a püspök nem akarta, hogy egy-egy tanár egy tárgynál többet oktasson, kettőnél több tanárt pedig alkalmazni nem kívánt, megelégedtek a ius patrium eddigi oktatásával, s a szentszéki eljárás és egyházjog hallgatása mellett a tanításból a jus naturae publicum universale et gentium elmaradt.[17] Történelmet a jogászok a filozófiai tanfolyamon hallgattak.[18]

A megadott tárgyak közül *a hazai jog* már eddig is tanításra került, sőt éppen ezt tartották a gyakorlati jogi pályára való előkészület legfontosabb tárgyának. Magában foglalta ugyanis a magyar magán-, a büntetőjogot, valamint az eljárási jogot egyaránt, tehát azokat a tárgyakat,

---

[7] L. személyére Ember Győző: Egy katolikus államférfi a XVIII. században. Regnum, egyháztörténeti évkönyv. Bp., 1936. (I). köt. 327—345. old.

[8] L. erre Csizmadia Andor: Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. A „Kollár contra Status et Ordines". Jogtudományi Közlöny, 1964. (XIX) új évf. 214—227. old.; uő: Zápas Adama Františka Kollára s Uhorskou šlachtou. Historický Časopis. Ročnik XII. 1964. 215—236. klny. is. Kollár munkájára l. még Maas, Ferdinand: Der Josephinismus. I. Wien, 1951. Nr. 85. 206—208. old.

[9] Ember Győző: Magyarország és az államtanács első tagjai. Századok 1935. (LXIX) évf. 614—617. l. Vö. Csóka Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. 177. l.

[10] Str. 1765. 2410. idézi Csóka i. m. 178. l. Riegger, Paul Joseph munkája 1773-ban jelent meg Bécsben: Speciminis corporis jurisprudentiae ecclesiasticae regni Hungariae et partium eidem annexarum in quinque libros secund. ord. Decret. Gregorii IX digesti pars 1—2. Vindobonae, 1773.

[11] Vö. Finászy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp., 1902. II. 219. l. Ratio Educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Tom. I. Bécs, 1777. 152. és 184. §.

[12] R. Kink: Geschichte der kaiserlichen Universität Wien. Wien, 1954. I. 519. és köv. lapok.

[13] Eckhart i. m. 96—97. l.

[14] Eckhart i. m. 114—115. l., vö. Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története. 1635—1935. Bp. 1935. 41. l.

[15] L. Ratio Educationis. I. m. 331. l. 185. §.

[16] Ehhez a Ratio mindaddig, míg a hazai viszonyokhoz alkalmazott új tankönyv meg nem jelent, Sonnenfels művének használatát írta elő. Ratio i. m. 339. l. 188. §.

[17] Udvardy i. m. 69. l.

[18] Udvardy i. m. 70. l.

amelyeknek ismerete a legnélkülözhetetlenebb volt a gyakorlati jogászok számára.

A Ratio részletesen meghatározta a hazai jog körét. Mindenekelőtt megállapította, hogy a hazai jogról a Hármaskönyvre vonatkozó számos kommentár mellett sem írtak olyan munkát, amit tankönyvül használhattak volna. A hallgatók alapos kiképzése érdekében azonban az eddigi tanítási módszertől el kell térni. A hazai jog helyes megértése érdekében ugyanis szükséges egy eddig mellőzött, mindazonáltal igen nagyjelentőségű és legszélesebbkörű haszonnal járó segédtudománynak, a magyar jogtörténetnek bevezetése. A magyar jogtörténet tudománya még egyáltalán nincs kidolgozva, ezt előbb vázlatban meg kell valósítani, azután alaposabban kifejtve elő kell adni az ifjúságnak abból a célból, hogy a törvények történetét, forrásait, meghozataluk körülményeit megismerje, azokat jobban megértse. Az oktatási sorrendben a jogtörténet kerüljön az élre, azután következzék a hazai magánjog és a büntetőjog. A Ratio a büntetőjog anyagaként az Ausztriában érvényesülő büntetőtörvénykönyvet, a Codex Theresianust jelöli meg. Sort kell keríteni végül a törvénykezési eljárásra és a bíróságok szervezetének ismertetésére is.[19]

A hazai jog tananyaga ily széleskörű megjelölés mellett is valóban a magyarországi gyakorlatban használatos joganyagnak csupán egy részére szorítkozott. Igaz, ezt a részt tartották legfontosabbnak: a feudális uralkodóosztálynak, a nemességnek joga volt. Magyarországon is — mint Európa más részében — az időben minden rend: az egyházi rend, a világi nemesség és a városok is külön joggal rendelkeztek, sőt bizonyos mértékben külön joga volt a jobbágyság ügyeiben ítélkező úriszéki, illetve falusi bíróságoknak. *A nemesi rend* magánjogát Werbőczi Tripartituma, az országos törvények, a bírói gyakorlatban kialakult országos szokásjog, valamint a bíróság előtt esetenként érvényesülő helyi szokások alkották. *Az egyházi rend* a kánonjog szerint élt s az egyházi bíróságok elsősorban a kánonok szerint ítélkeztek. A kánonjogot a magyar törvényekben, zsinati határozatokban és egyházi szokásjogban kialakult partikuláris joganyag egészítette ki, mely mint singularis jog az egyetemes kánonjoggal szemben sokszor érvényesült. *A városoknak* privilégiumokból, statutumokból és a helyi szokásjogból kialakult joganyaguk volt, bizonyos egységet biztosított számukra a tárnoki jog. A hézagokat az országos törvények, a szokás, nem ritkán Werbőczi Tripartituma töltötték ki. Végül *a jobbágyság* jogában a helyi szokás volt a döntő, de ha ez hallgatott, vagy ellenkezett a földesúri érdekekkel, a jobbágyügyekben ítélkező bíróságok a nemesi jog szerint döntöttek.

A rendkívül sokféle jogot rendkívül sokféle bíróság alkalmazta, mint arról a század végén Pest vármegye tömlöcében közel három évig sínylődő *Ráby* Mátyás Strassburgban megjelent emlékirataiban meggyőzően panaszkodik: „Bíróság van elég Magyarországon, de csak kevés panaszos tudja, melyik bírósághoz kell fordulnia pörös ügyében. Egy ügyvédnek is már sok tapasztalattal kell rendelkezni, hogy megítélje, melyik bíróság elé tartozik ez, vagy az a jogeset."[20]

Mégis, mint a század állam- és jogi életének egyik szociológiai felmérője megállapította, a nemesi jog volt a döntő a hazai jog oktatása tekintetében is. „A jogtudósok mindig a nemesi jogot tekintették országos jognak, mert a nemesség volt a leghatalmasabb néposztály s ez képviselte a nemzetet."[21] Ez a nemesi jog volt Magyarország jogi életének legerősebben kifejlődött része, amelynek vagyoni joga Werbőczi Tripartitumában már a XVI. sz. elején mint következetesen kiépített jogrendszer jelenik meg s a későbbi törvények, felsőbírósági ítéletek a lényegén a XVIII. századig alig változtattak. A magyar hűbéri vagyoni jog alapelvei érintetlenül megmaradtak és fennállottak a XIX. század közepéig, mikor Európa nyugati felében a vagyoni jog már régen átalakult s a polgári gazdasági és társadalmi rendnek megfelelően polgári elvekre épült.

Már az eddigiekből is kitűnik azonban, hogy ha a hazai jog egy-egy része — mint a nemesi vagyonjog — viszonylag egységes zárt joganyagot alkotott, maga az a kérdés, mit tartalmaz a hazai jog egésze, egyáltalában nem volt megnyugtatóan megállapítva, nem kapott egyöntetű feleletet. A Ratio írója panaszkodik a hazai jog „megfelelő" tankönyvének hiányáról, pedig volt a hazai jognak tankönyve, ami hűen tükrözte a hazai jogról vallott nemesi felfogást. Ez a munka *Huszty* István egri professzornak *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in Ius Hungaricum* c. műve, mely először 1745-ben Budán látott napvilágot. A munka Egerben 1748-ban, 1758-ban és 1760-ban új kiadásokat ért el. 1766-ban Nagyszombatban is kiadták. Végül 1778-ban új javított kiadás készült, ezt 1794-ben és 1795-ben ismét kiadták.[22] Noha a Ratio felfogása szerint Huszty tankönyve nem volt éppen megfelelő az udvari felfogásnak, mivel azonban alkalmasabbat senki sem készített, a XIX. század elejéig tankönyvként használták nemcsak a jogakadémiákon, hanem a nagyszombati egyetem jogi karán is.

Magáról Husztyról a tankönyv megírásán

[19] Ratio i. m. 336. l. 187. §. Eckhart i. m. 111—112. l.

[20] Mathias Ráby: Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Österreich. Strassburg, 1797. 52. l.

[21] Grünwald Béla: A régi Magyarország. 1711—1825. Bp. 1888. 396. l.

[22] Szinnyei József: Magyar írók élete. IV. k. 1470—1. l. A Jurisprudentia practica újabb kinyomtatására az egri nyomda még 1802-ben is előterjesztést tesz az egyházmegyei hivatalhoz. A május 10-i konzisztoriális ülés el is rendeli, de az újabb törvények miatt a munka elavult, átdolgozója nem akadt, ezért az 1803. szept. 30-i konzisztoriális ülés a nyomdát az utánnyomás abbahagyására utasította. Egri Egyházmegyei Lt. 1802. és 1803. évi regestrum. Vö. Udvardy 561. l. 50. j.

kívül keveset tudunk. Életrajzával jogtörténetírásunk még adós maradt, e sorok írójának is nehezen sikerült néhány adatot róla és családjáról összegyűjteni. Nem tudjuk mikor és hol született. Ung megyei származású volt, atyja Ferenc 41 évig szolgált mint katona az ausztriai hadseregben. A Heves megyei jegyzőkönyv adatai szerint egy Huszty István 1767-ben apai örökségének felügyeletére 8 havi szabadságot kért a helytartótanácstól, s ez Heves vármegyétől tájékozódni kívánt. Ez adattal kapcsolatban azonban megállapíthatjuk, hogy az 1767-ben szabadságot kérő Huszty István, aki a Pálffy Lipót nevét viselő lovasságnál szolgált, s ekkor 30 éves volt, nem lehetett azonos a Jurisprudentia Practica szerzőjével.[23]

Ő maga az egri jogakadémia felállításától kezdve (1741) mint a hazai jog tanára működik.[24] Munkájában is „primarius professornak" írja magát. Heves és Külső Szolnok megye 1741. április 10-én tartott közgyűlésén táblabírónak felesküszik.[25] Heves megye mellett Ung vármegye is táblabírájává választja; bizonyára családi birtokai ebben a megyében vannak.

Egerben ülnöke az egyházi bíróságnak, sőt időnként elnöke az úriszéknek is. 1744. április 24-én pl. ő elnökölt azon az úriszéken, melynek határozata egyik előidézője volt a későbbi apátfalvi (Bélapátfalva, akkor Borsod megye) jobbágylázadásnak.[26]

1747-ben Olasz László táblai ülnök elhunytával megüresedett az eperjesi kerületi táblán egy ülnöki állás. Mária Terézia ez év október 30-án Huszty István egri hazai jogprofesszort „ob praeclaras ejusdem qualitates, scientias aliasque animi dotes" ez állásra kinevezi.[27] Sajnos, további működésére nincs adatunk,[28] s halálának ideje tekintetében is találgatásra vagyunk utalva. 1772-ben Lipcsében jelent meg egy másik munkája: a Disquisitio, qua origines Feudorum et Iuris Feudalis non alias nisi Hunnicas esse probatur. A Jurisprudentia Practica 1778-ban új átdolgozott kiadásban jelent meg, s a könyvön más átdolgozó neve nincs feltüntetve, feltételezhető, hogy ekkor még élt. (Az eperjesi kerületi tábla anyaga az Országos Levéltárban 1956-ban elpusztult, így ottani működését aligha tudjuk figyelemmel kísérni.) Ismerjük még fiát, Huszty Sándor Tiszáninneni táblai ülnököt, akit Mária Terézia 1775-ben e munkakörben s a Tisza, Bodrog, Laborc, Latorca és Ung folyók szabályozása érdekében végzett tevékenységéért királyi tanácsosi címmel ruházott fel, miről a helytartótanács Heves vármegyét is értesítette.[29]

*

A Jurisprudentia Practica a hazai jogból a nemesi magánjog és büntetőjog anyagát foglalja össze. Utal azonban az egyházi bíróság előtt szokásos kánonjogra, mert — mint a szerző írja — az egyházi bíróság előtt addig szoktak az ország törvényeivel bizonyítani, amíg azok „nekünk, vagy ügyeinknek kedvezőknek látszanak. De mikor azok bennünket cserbenhagynak, kénytelenek vagyunk azonnal a szent kánonokhoz folyamodni, melyek sokkal bőségesebbek és nagyterjedelműek."[30]

A három kötetre szóló munka első két kötete a nemesi magánjog és eljárás, a harmadik a büntetőjog foglalata. Az első kötet a tanulóifjúsághoz intézett *Előszóval* (Praefatio ad Iuris Auditores) és az általános jogelveket, a magyar jogforrásokat összefoglaló *Bevezetéssel* (Prooemium) kezdődik. A szerző az Előszóban az ifjúságot igyekszik serkenteni, mert az országnak hét évszázadon át hozott törvényeiről szóló jogtudomány elsajátítása — a tudatlanság köveinek elmozdítása végett — igényli, „hogy a hallgatók szorgalmasak, jártasak legyenek; fejük olyan legyen, mint a vas, hogy bírják a munkát, győzzék le a fáradalmakat és ne azok győzzék le őket. Ólom legyen az ülőkéjük, vagyis kitartó emberek legyenek és vágyakozzanak ülni a könyvek olvasására."

---

[23] Állami Lt. Eger. Heves vm. iratok. Protocollum 1767—68. IV—1. (a) 28. lt. sz. 1767. okt. 9. Pag. 145., Nr. 178.

[24] 1741-ben az örökösödési háborúban Heves megye részéről kiállítandó csapatba Huszty István tanár is egy lovast állított; a hallgatók által kiállított lovasokkal együtt az egri jogakadémia 28 lovassal vett részt. Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Eger, 1893. IV. k. 225—227. l.

[25] A jegyzőkönyv „juris patrii professor"-nak említi. Állami Lt. Eger. Heves vm. lt. IV.—1. (a) 17. lt. sz. Prot. 1738—1743. 273. p. — Erdődy püspök főispán halála után Heves vármegye 1746. december 29-i közgyűlésén az elnöklő Barkóczy Ferenc gróf egri püspök és örökös főispán újból táblabíróvá nevezi ki. Heves vm. lt. IV—1 (a) 20. lt. sz. Prot. 1746. 3—4. l.

[26] Az apátfalvi egyik malmot ugyanis a község egykori tulajdonosa még a török időkben eladta a Mező családnak; ez a rokon Csohány családdal együtt évtizedekig közösen birtokolta. A XVIII. századtól birtokos egri szeminárium azonban elvette a malmot azzal az indokkal, hogy a malomtartás (ius molae) az uraság joga. Az érdekelt jobbágycsaládok pert indítottak. A per a Huszty vezette úriszék elé került, s az úriszék a jobbágyok incapacitas possessorii-ja alapján a vitás malmot az egri szemináriumnak ítélte. Magyar Országos Levéltár. Helytartótanácsi osztály. Lad sub. B. Fasc. 10.

[27] Magyar Országos Levéltár Budapest, Kancelláriai Oszt. A. 35. Conceptus expeditionum. 1747. nov. No. 10., 60. A kancellária november 27-én már átír a Kamarának a szokásos fizetés (consveto salario) folyósítása végett. Orsz. Lt. uo. 1747. nov. No. 94.

[28] Udvardy László, az egri jogakadémia történetírója úgy látta, hogy Huszty működése 1748-ban már megszűnt, mert ekkor a működő két jogtanár egyike Csukás Benjámin, másika pedig Melczer Pál. (Udvardy i. m. 29. l.)

[29] Állami Levéltár, Eger. Heves vm. lt. Prot. 1775 pag. 249., a helytartótanács 4032. sz. leirata uott. Reg. 1775. No. 171. Erről a Huszty Sándorról még azt tudjuk, hogy miután a XVIII. század közepén 4 évig ügyvédkedett, a porosz háború kitörésekor mint huszártiszt szolgált az osztrák harseregben, 7 évig harcban, hol megsebesült és 5 évig békében. Ez után került az eperjesi táblához. Neki is maradt egy munkája kéziratban: Hussarus in compendio. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában. E munkája előszavából ismerjük egyes életrajzi adatait.

[30] Jurisprudentia Practica. Bevez. 13. pont.

A Bevezetés az államnak Nicolaus Vernulaeus-tól[31] kölcsönzött fogalmát tartalmazza. A magyar feudális államot a szerző a demokratikus kormányzás elvével mérsékelt monarchiának tartja, amely az 1723 : 2 tc. óta egyben örökös királyság. Ez államban a jog legfőbb forrása a decretumok mellett Werbőczi Tripartituma, melyet a rendek „örökös törvényként" elfogadtak. A Hármaskönyv a „szokásjogi szabályokat foglalja össze", melyeket az ősök az országban, főképp a Királyi Kúrián az ítélkezésben, az ügyek eldöntésében és az ítéletek meghozatalában követni szoktak."

A ius patrium anyaga, melyet a jogtanuló ifjúság, de a jogot alkalmazó hivatalnokok is használnak — szerző szerint — az említett jogforrásoknál bővebb. Ide tartozik mindenekelőtt a Praxis Criminalis, vagyis a büntető eljárás, melynek alapja a Constitutio Carolinából átvett Alsóausztriai büntetőtörvénykönyv. Ezt az ország rendeinek bemutatták, de azok törvényül el nem fogadták „mert Magyarország ősi jogszabályaitól, szabadságaitól, s a törvény és szokásjog által meghatározott büntetésektől sokban különbözik". Mivel azonban nem volt Magyarországnak összegyűjtött büntetőjoga, hanem „leginkább a szokás és a szokásjog volt érvényben", amennyiben a Carolina gyakorlata nem ellenkezett az ország jogaival, „a büntető ítélkezésben bizonyosfokú irányításként alkalmazható Carpzoviussal[32] és a kiváló Bodó Mátyással[33] együtt, főképp a magyar bíróságok vallató eljárásánál".

A hazai törvénykezési eljárás legfőbb forrása viszont Kitonich két műve, a Directio Methodica és a Centuria certarum contrarietatum et dubietatum.[34] Kitonich első műve a törvénykezési eljárás (táblai, megyei, törvényszéki és szentszéki) összefoglalása, a Centuria pedig a Tripartitumból vett tételeket összevetve annak homályos helyeit megvilágítja. Noha Kitonich munkái nagy tekintélyre tettek szert, a bíróságokon gyakran idézik és „az ügyek eldöntését, ahol ellenkező törvény vagy szokásjog szemben nem áll, aszerint végzik", mégis az újabb törvények, nemkülönben a bírósági szervezet átalakítása következtében annyi változás állott be, hogy a munka már sok tévedést okoz a kezdő jogászoknak. Végül a tárnoki jog és a katonai becsületügyi kódex egészítik ki a ius patrium anyagát.

*

A magyar jogi irodalomnak — különösen a feudális korban — egyáltalán nem erőssége az elméleti kérdések kibontása. Nem kivétel ez alól Huszty sem, aki Arisztotelesz Nikomachosi Etikájának alapján állapítja meg az igazságosságot s a jogról alkotott fogalma Werbőczi Hármaskönyvén, illetve annak forrásain nyugszik. A magyar nemesség bibliája minden feudális elméleti jogi igényt kielégít a XVIII. században is. Huszty azonban új problémákkal is szembe kerül. A felvilágosodás atheistáival, akik tagadják a természetjog létezését, szembe kell szállni. Érvek helyett azonban — a skolasztikusokhoz hasonlóan — tekintélyekre hivatkozik. Huszty tudománya főként a Szentírásra terjed s a prófétáktól veszi a tekintélyt. A természetjog legfőbb szabályának tekinti a klasszikus római jogi elvet: „Honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere."

A tételes jog legfőbb forrása Husztynál a parancsoló akarata. Ez lehet isteni és emberi jog. Az előbbihez sorolja az erkölcsi (moralia), a szertartási (caerimonalia) és igazságszolgáltatási (judicialia) törvényeket (ezek közül már csak az erkölcsi törvényeket ismeri el kötelezőnek); az emberi jog feloszlik a népek jogára (ius gentium), polgári jogra (ius civile) és a kánonjogra (ius canonicum).

A következő (III.) cím a polgári törvényről értekezik. Ennek alkotója a „törvényalkotó nép és a megerősítő király". Megmondja azonban a Tripartitumra hivatkozással, hogy a „*nép*" „a törvény értelmében csak a főpapokat, a bárókat, a mágnásokat és a nemeseket jelenti, vagyis a nemnemeseket kivéve a többieket mind". A törvény céljának „az emberi társaság fenntartását", a vakmerőség megfékezését és az állam javát tekinti. Ezek a törvények sem köteleznek a természeti és az isteni joggal, az egyházak szabadságával, a nekik adott kiváltságokkal szemben, sem a kánonjoggal szemben lelkiismereti kérdésekben. Az elméleti fejtegetések után összefoglalja a magyar törvényalkotás szabályait is.

A jog másik faja a nem írott, a szokásjog. Ez az emberek közös szokásából, gyakorlatából ered, amiből ha jog származik, jogszokásnak mondjuk. Nem minden szokás válik azonban szokásjoggá Huszty szerint sem, csak az, melyet a törvényhozó hatalommal rendelkező nép (tehát az előbb említett uralkodó osztályok) jognak elismernek. Nemnemes, még falu vagy mezőváros sem alkothat szokásjogot, mert „nem részesek a hatalomban, mind személyüket, mind javaikat illetően a földesúrtól függenek". A falvak szokásjoga tehát „a földesurat illeti". Hogy a szokásjog érvényesüljön az ítélkezésnél, a rá hivatkozónak a szóban forgó szokásjog meglétét meggyőzően bizonyítani kell, mert arra hárul a bizonyítás kötelezettsége, aki valamit állít. A szokásjogot bizonyí-

[31] Nicolaus Vernulaeus (1583—1649) III. Ferdinánd és IV. Fülöp spanyol király historiográfusa. Több elméleti politikai munkának is szerzője.

[32] Carpzov, Benedikt (1595—1666) lipcsei jogtanár, majd a szász választófejedelem titkos tanácsosa, legújabban: Hans Thieme: Bendict Carpszov zum Gedächtnis. Badische Zeitung. 1966. aug. 30.

[33] Bodó Mátyás ügyvéd, táblabíró és jogtanár volt a nagyszombati egyetemen a XVIII. században. Nevezetes munkája a „Jurisprudentia criminalis". (Pozsony, 1751. 2. kiadás Nagyszombat, 1758.)

[34] Mindkét munkát már a Corpus Juris XVII. századi kiadásai is tartalmazzák: Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Incl. Regni Hungariae és ehhez csatolták a Centuria Certarum contrarietatum et dubietatum ex decreto Tripartito desumptarum et resolutarum-ot is.

tani lehet okiratokkal, bírósági iratokkal, vagy legalább két tanúval, akiknek azt kell tanúsítaniuk, hogy ők tudják, hogy ebben a közösségben valamely szokást egyformán, soknak tudtával és megfelelő időben gyakoroltak; lehet köztudomás alapján is bizonyítani.

A szerző a hazai jog első könyvében a jogforrásokon kívül a személyi jogot és az eljárási jog egyes kérdéseit tárgyalja, nemcsak általában tér ki a személyiséggel kapcsolatos jogokra (kor, nem stb.), hanem a személyi jogok korlátozását is részletesen tárgyalja. A patria potestas mellett súlyt kap a potestas dominica is, itt kíván Huszty ideológiai alapot adni a jobbágyok alávetésének. Ezért a ius gentium szerinti rabszolgák feletti hatalmat mutatja be, hogy dokumentálhassa, mennyivel enyhébb a hazai potestas dominica azokkal az elnyomottakkal szemben, akik „hadifogság útján vagy más módokon jutottak az országba". Magát a jobbágyi viszonyt akként osztályozza, hogy a jobbágyok lehetnek 1. örökösen alávetettek, 2. szabad költözésűek, vagy 3. meghatározott időre önként vállalt kötelezettséggel szolgálók. A potestas dominica gyakorlásánál Huszty a helyi szokások figyelembevételét ajánlja, s szerinte azokat a méltányosságnak megfelelően úgy kell alkalmaznia, hogy „sem az uraknak gyakran igen súlyos szigorúsága ne nyerjen tápot, sem a parasztok szilaj népségét arcátlanságra ne izgassa".

A részletesen tárgyalt dominica potestas a legsúlyosabb az örökösen alávetett jobbágyokkal szemben. Az úr „az engedetlen, vagy másként vétkes parasztot pénzbüntetéssel, vagy testi fenyítéssel fegyelmezheti". „Tetszése szerint kivetheti földjéből és máshova áthelyezheti." Joga van a szökött jobbágyot visszakövetelni és hatalma alá vetni. A bíróilag elmarasztaltat és fizetni nem tudót az ellenfél kezébe adhatja, sőt megváltási jogát fenntartva, köteles is arra. A végrendelet nélkül elhalt jobbágy után a szerzett javakat az úr örökli. Nemcsak defectus seminis esetén, hanem a hűtlenség (nota infidelitatis) miatt elítélt jobbágy ingó és szerzett javait is az úr örökli. Az úr perel a sérelmek miatt s az úr bíráskodik (büntető ügyekben is, ha pallos joga van). Az úr szabadonbocsáthatja, vagy eladhatja örökösen jobbágyát. Az úr személye a parasztok előtt mindig szent, ezeknek az ellenségekkel szemben uruk támaszára kell lenniük. Pénzt, munkát, természetbeni szolgáltatásokat a szokás és urbárium szerint adnak. Hűségeseknek, engedelmeseknek és kitartóknak kell lenniük. S Huszty a törvényekkel és gyakorlattal ellentétben[35] ismételgeti a Tripartitum (III. tt. 30.) és a Kúriának az incapacitas possessorii-ról szóló 1. sz. döntvénye alapján, hogy „munkájuk bérén kívül az úr földjén nincs semmijök és a tulajdonszerzésre képtelenek". Szerző maga is úgy ítél, mint bíró[36] s ezt a nézetét hirdeti a jogtanuló ifjúság számára is. Huszty könyvének Mária Terézia urbáriumának bevezetése után átdolgozott 3-ik kiadása is csak a régebbi magyar törvényekre hivatkozik, az urbarium rendelkezéseit kerüli.[37]

Az I. kötet eljárásjogi részéből jellemzésül kiragadjuk Huszty nézetét a bíróról (Tit. 20. De Judice). Minden bírótól megköveteljük — írja —, hogy legyen jártas a törvényekben, legyen bölcs, tudományokban gazdag, mert a bíró tudatlansága káros a perlekedőre. Legyen istenfélő, tehát igaz és igazságos, mert úgy tartják, hogy isten székén ül és az ő helyét tölti be. Ne legyen kapzsi, mert a kapzsiság ajándékokra áhítozik és amerre a vágy vezet, ott az ész és a belátás letér a helyes útról. Ne legyenek benne szenvedélyek, hogy kérés, szeretet, gyűlölet és személyekre tekintet ne indítsa meg. Mert a bíró, még ha igazságos ítéletet hozott is, lelkiismeretében felelni tartozik azért, hogy vajon azt gyűlöletből tette, vagy az igazságosság szeretetéből. Ne legyen az ítélethozatalban meggondolatlan, mert a meggondolatlanság az igazságosság mostohaanyja. Ne kedvezzen az egyik félnek jobban, mint a másiknak, ne legyen személyválogató és más helyzetét úgy tekintse, mint a magáét. Ne legyen se nagyon kegyetlen, se túlságosan jámbor, hanem legyen méltányos az ítélkezésben. „Az ítélkezésben ugyanis az irgalom és az igazságosság legyen összekötve és ezek összekapcsolásából áll a méltányosság." Összegezésképpen azt vallja: „a bíró legyen tisztelendő korú, ítéletében érett, erkölcseiben, életében tisztességes, komoly tekintélyű, szelíd beszédű, cselekvésben mértéktartó".

A valóság persze egész mást mutat. A XVIII. század második felében a feudális bíróságoknál Magyarországon is általánossá vált a felektől az ajándékigénylés s ezzel elterjedt a korrupció. Ez annyira köztudomású volt, hogy amikor Mária Terézia egyszer megkérdezte Szvetics Jakab személynöktől, a királyi tábla elnökétől, igaz-e, hogy ajándékot fogad el a felektől, a kérdezett nyíltan bevallotta, csupán azt tette hozzá, hogy mind a két fél ajándékát látatlanban egy zsebbe csúsztatja, hogy ne tudja ki mennyit adott.[38] Közismert Németh Jánosnak, a magyar jakobinus perekben a vádat képviselő causarum regalium directornak megvesztegethetősége, aki a perbefogottak hozzátartozóitól mindenféle címen pénzt csikart ki s egész természetesnek tartotta a neki járó sportulákat.[39] Huszty szigorúbban ítél erről. Ulászló 3. dekrétumára (1498 : 4 tc.) hivatkozva javasolja, hogy a „bíró ne fogadjon el

[35] L. Sarlós Márton: A magyar jobbágytelek tulajdoni viszonyai 1848 előtt. Szeged, 1959. Klny. az Acta Fac. Pol.-Jur. Univ. Budapest. Tom. I. Fasc. I. vö. Karol Rebro: Urbánska regulácia Mária Terézie a poddanské upravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava, 1959.

[36] L. a 26. alatti jegyzetet.

[37] Huszty i. m. Ed. Tertia Prioribus Correctior. Agriae 1778. I. kv. XI. cím. 9. pont. 79. l.

[38] Grünwald Béla: A régi Magyarország. 467. l.

[39] Számos adatot közöl Németh János causarum regalium director korrupcióira Benda Kálmán: A magyar jakobinusok irataiban II. Budapest, 1952. 236. és köv. lapok.

ajándékot a felektől, különösen a per eldöntése előtt. Mindamellett ennivalót és innivalót olyan mennyiségben és olyanokat, melyeket néhány nap alatt elfogyasztanak, elfogadhat."

*

Szerzőnek a hazai jogot tárgyaló második könyve magában foglalja a hazai feudális magánjog többi részét. Itt a dologi és kötelmi jogról, az örökösödésről, lényegében tehát a feudális vagyoni jogról s az ezekkel kapcsolatos akciókról értekezik. Végül a harmadik könyv az anyagi büntető eljárási jogot tárgyalja. Nem célunk ez alkalommal Huszty fejtegetéseit részletesebben elemezni. Kétségtelen, hogy alig jutott túl a gyakorlati kézikönyv színvonalán, mégis az úttörés érdemét nem lehet tőle elvitatni.

Fejtegetései a Mária Terézia-kori birtokos nemesség igényeinek megnyilatkozásai, amit indokol az ekkori birtokos nemesség erős szövetsége a papsággal az adózás ellen és a királyi hatalom kiterjesztési kísérleteivel szemben. Huszty az egri egyházi jogakadémia primarius professzora volt, conzisztorális ülnök, az egyházi érdekek messzemenő védelmezője. De ugyanakkor, mint az eperjesi kerületi tábla bírája, „gutgesinnt" alattvaló, aki nem szállt szembe a királyi jogokkal. Csupán jogforrástanában látunk ezzel ellenkezőt, amikor a Praxis Criminalis tekintetében olyan megjegyzéseket is tesz, amelyek bizonyára nem egyeztek az udvar intencióival. Suum cuique tribuere, hirdeti Ulpianussal s ez a titka annak, hogy a nemesi kiváltságok védelmében mindjobban megcsontosodó feudális rendben fél évszázadon át a magyar jogászifjúság ebből a könyvből tanult. Kormány és rendek közt nem a hazai feudális magánjog materiája okozott ellentétet, hanem a közjogé, ez az ellentét a legélesebb összecsapásban nyilvánul meg az 1764/65. évi országgyűlés óta.

Huszty a közjogi harcokba nem ártja bele magát. Ezért van, hogy még könyvének elavulása után is, Kelemen Imre, művének folytatója s a hazai jog művelője és tankönyvírója egyes megállapításait gyakran szóról szóra átveszi, sőt a feudális kor utolsó s valóban nagy hazai jogásza, Frank Ignác is, szívesen és gyakran merít Husztyból.[40]

Huszty könyve a nemesség számára használható gyakorlati kézikönyv volt, de híven tükrözte a magyar jogtudomány színvonalát, az önmagukat túlélt nemesi érdekeket és szemléletet is, ebből nem tudott kiemelkedni. Mégis Huszty volt az első, aki a hazai jog egészének tárgyalásánál szakítani mert Werbőczi rendszerével. Míg az időben hozzá közelálló Szegedy Tyrociniuma szinte szolgailag követi Werbőczi rendszerét[41] s az általa használt és jelentékeny római jogi kultúrára való sok Digesta hivatkozás is inkább azt a benyomást kelti, hogy Werbőczi okfejtései megegyeznek a római jogéval, s ezzel tulajdonképpen csak erősíti Werbőczi tételeit, addig Huszty egy merőben új rendszerrel kísérletezik. Kétségkívül ez a rendszer nem tökéletes, messze elmarad a római jog klasszikus logikájától, éppen azért, mert még nagyon sok benne a feudális megkötöttség, még bizonygat olyan tételeket, amelyeken az angol és a francia feudális magánjog már régen túljutott, de jól érezte, hogy nem lehet már megállni a két és félszázados Werbőczinél, a munka logikai felépítésénél jobban figyelembe kell venni a római jog Európa-szerte érvényesülő rendszerét. És ez — bár a konzervatív Husztyt nehezen lehetne a felvilágosodás bajnokának tekinteni — mégis talán a felvilágosodás hatásának tekinthető, mely alól teljesen ő sem vonhatta ki magát. Persze nem elégíthette ki a könyv a haladó nemesség törekvéseit, mely a század végén lenézéssel nyilatkozik a Husztykönyvről. Kazinczy Ferenc a nemzeti nyelv és irodalom megújítója, aki tanulókorában maga is a Jurisprudentia Practica-t forgatta, már elítéli a tankönyvet, de nem azért, mert nem jól tanítja meg a nemesi jogot, hanem azért, mert „ízetlen", minden „filozófia nélkül" akar nevelni.[42] Még rosszabb a véleménye a magyar jakobinus-mozgalom egyik vezetőjének, Laczkovits Jánosnak, aki Huszty munkáját Werbőczi, Szegedi és Kitonich munkái mellé helyezve azt állítja, hogy a rendek ezekkel „az igazságnak csak színét és formáját" írják[43] s eszteleneknek nevezi honfitársait, kik „a Werbőczi, Huszty s más efféle salakos könyveknek tanulásában" idejüket töltötték, más hasznosabb tudományokra elméjüket nem fordították s azt hiszik, hogy azzal eleget tesznek a polgári társaságnak, ha csak a felkelés (insurrectio) terhét vállalják.[44]

A Jurisprudentia Practica a gyakorlati célt a nemesség számára betöltötte, ügyvédek, megyei és állami tisztviselők több generációját messzemenően kiszolgálta. A felvilágosodás elterjedése, a nemesi reformmozgalmak, méginkább a polgári átalakulást igénylő jakobinus mozgalom meghúzták a lélekharangot a könyv felett, amit végül is a kilencvenes évek törvényei is teljesen elavulttá tettek, s a XIX. század első felében helyébe léptek Kelemen Imre, Kövy Sándor, majd Frank Ignác színvonalasabb s a kor oktatási és

[40] Lásd ezekre Kelemen Imre: Institutiones Iuris Hungarici privati II. kiad. Budae, 1818. I—III.; Frank Ignác: Principia juris civilis hungarici. I—II. Pestini, 1828—1829, uő: A közigazság törvénye Magyarhonban, Buda, 1845—47. I—III.

[41] Werbőczi rendszere szerint épült fel az 1751. évi országgyűlés által kiküldött Systematica commissio Novum Tripartituma is.

[42] „Az én koromban — írja Kazinczy — Patakon és Debrecenben még nem tanítanak hazai törvényt, nem még magyar történeteket... (Az ifjút) szülei patvariára adták, s ott a praxis és egy ízetlen iszonyú vastagságú Huszti csinálák oly prókátorrá, milyen filozófia nélkül a közönséges fejből válhatott." Pályám emlékezete, 1956. évi kiadás. Magyar Könyvtár, Budapest, Magvető, 47. l.

[43] Benda Kálmán (szerk.): A magyar jakobinusok iratai I. Bpest, Akadémia. 1957. 140. l.

[44] Benda Kálmán (szerk): i. m. I. 160—161., 253. l.

gyakorlati igényének megfelelőbb hazai jogi könyvei.

A hazai jog első tankönyvírójának olajban rögzített díszruhás, kardos portréja ma az egri theológia folyosóját díszíti. Munkája konzervatív felfogása rányomta bélyegét több jogásznemzedék arculatára, megvalósítva könyvének glosszáját:

Regis ad exemplum totus componitur Orbis,
Sic: Judicis acta solet Civica turba sequi.

Csizmadia Andor

Szocialista közszolgálati etika — szolgálati pragmatika

I. Bevezető

A közhatalmat képviselő intézmények és személyek működésének, ill. magatartásának kérdéseit a közszolgálat igazgatás-tudományával foglalkozók az irodalom szintjén tárgyalják,[1] egyes országokban pedig kódex-szerű összefoglalásban jogszabályokkal is rendelkezik.[2]

A közalkalmazotti magatartás szabályozásának jogi vetületét közszolgálati pragmatikának nevezik.[3]

Az irodalmi tükröződésen túlmenően szinte kivétel nélkül találhatók az egyes országok jogszabályalkotásaiban olyan szétszórt rendelkezések, amelyek primér, vagy szekundér jelleggel speciális magatartás szabályokat írnak elő a közszolgálatra vonatkozóan.

Az a tendencia, amely mai jogrendszerünkben a kódex-szerű feldolgozásra irányul, e tekintetben különösen alkalmas a megfelelő személyzet-politikát és a szocialista etika magasabbrendű követelményeihez alkalmazkodó közhivatali működési tevékenységet elősegíteni.

A közszolgálatra vonatkozó sajátos kérdések rendezése rendkívül fontos, mivel a társadalmi átalakulásunknak megfelelő tudatformálás és erkölcsi bázis kiépítése terén egyaránt adósságaink vannak.

Jogirodalmunkban és a jogszabályok előkészítésével foglalkozók szemléletében az utóbbi 10 esztendőben sem sikerült egységes álláspontot kialakítani a közszolgálati pragmatika szükségességét illetően s nagyjából az a két álláspont alakult ki, hogy: *1.* szükség lenne a közalkalmazottak sajátos munkaviszonyával kapcsolatban külön összefoglaló jogszabály kiadására, *2.* helytelen lenne a közalkalmazottakat „kivételes" rétegként kezelni és a közfeladatokkal kapcsolatos munkakötelezettségeiket külön tárgyalni, mivel ez a munkajog egységes elveit sértené.

A hatósági és hivatali szolgálat lényegét fel nem ismerő szemléletet tükrözi az álláspont, mely a közszolgálati gondolattól idegenkedik és abban különleges kedvezményeket lát, holott az éppen a fokozott követelményeket foglalja összse.

Véleményem szerint az egyenlőség alapelve az, hogy azonos körülményekre vonatkoz-

---

[1] A vonatkozó, széleskörű nemzetközi irodalom legújabb termékeiből: AHMAD, Muneer: The civil service in Pakistan. A study of the background and attitudes of public servants in Lahore. New York, 1965. Oxford. XI, 288 p; EBERT, Kurt: Das Recht des öffentlichen Dienstes. Ein Handbuch f. d. Personalverwaltung u. d. Personalvertretungspraxis. (Berlin, 1965.), Schmidt, XIV, 660 p; GOODNOW, Henry Frank: The civil service of Pakistan. Bureaucracy in a new nation, New Hawen—London, 1964. Yale. U. P. IX, 328 p.: GROSS, M. Bertram: The managing of Organizations. The administrative struggle. London, Macmillan, [1964.] I—II. k.; FIESELER, Franz: Leitfaden für den Verwaltungsdienst. 5. überarb., erw. Aufl. Frankfurt a. M. 1963. GdED. Verl. 765 p.; ISENSEE, Franz — DISTEL Josef: Die Dienstbezüge der Bundesbeamten, Richter und Soldaten. Köln, (1964), Bund-Verl. 779 p.; KOENIG, (Pierre): La fonction publique de la République Fédérale allemande. T. 1. Paris, 1964. Dalloz. 181 p.; Leggi fondamentali sul pubblico impiego. Milano, [1965], Istituto Editoriale Cisalpino. 376 p.; MANOHIN, V. M.: Szovetszkaja goszudarsztvennaja szluzsba. Moszkva, 1966. Jurid. lit. 195 p.; POTOTSCHNIG, Umberto: I pubblici servizi. Padova, 1964. C.E.D.A.M. 469 p.

[2] A tőkés országok közül számos helyen, így: Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Olaszországban, Pakisztánban; a szocialista államok közül Csehszlovákiában, Jugoszláviában, a Német Demokratikus Köztársaságban vannak kódexszerű összefoglalások, amelyek a közszolgálati alkalmazottak jogviszonyait, elsősorban az igazgatási szervek dolgozóinak kötelességeit és jogait szabályozzák. Ezekre vonatkozó és rendelkezésre álló gyűjtemények: Beamtenrechtsrahmengesetz und Bundesbeamtengesetz. Neufassung 1965. Bad Godesberg, 1965, Verlagsanstalt d. Dt. Beamtenbundes. 456 p.; Codice dei servizi comunali. val. 2. 7.ed Brescia, 1965, Appollonico, 493 p.; Die Dienstpragmatik S. Aufl. Wien, 1965, Österr. Staatsdruckerei. XXXII, 612 p.; Digest of law and regulations affecting the superannuation of members of the Civil Service, Governors of Colonies and the Judiciary. London, 1965. H.M.S.O. 715 p. A Német Demokratikus Köztársaságban az 1955. március 10-én kelt rendelet csaknem fele részében magatartási szabályokat tartalmaz. A Szovjetunióban nincs kifejezetten közszolgálati pragmatika, amint azonban Studenyikin államigazgatási jogi tankönyvéből tudjuk: a közszolgálatot sajátos munkaviszonynak tekintik és arra számos esetben a munkajog általános rendelkezéseitől eltérő szabályokat alkalmaznak. A nevezett szerző hangsúlyozza, hogy az államigazgatási jognak kell szabályoznia az állami szolgálati jogviszonyt. A Szovjetunióban — egyébként — számos jogszabályban találhatók sajátosan közhivatalnoki vonatkozású, területi, ill. részrendelkezések.

[3] Hazai vonatkozásban ilyen címen volt ismeretes a Pénzügyi Szolgálati Szabályzat, amelynek keletkezését és tartalmát részletesebben is tárgyalom. A problematikának jelentős irodalmi tükröződése is volt. A közhivatalnoki jog kérdéseivel részletesebben foglalkoztak a régebbi irodalomban: Ladik Gusztáv, Magyary Zoltán és Mártonffy Károly, a felszabadulás után pedig: Beér János, Berényi Sándor, Csizmadia Andor, Dallos Ferenc, Karcsay Sándor, Kovács István, Martonyi János, Szamel Lajos és Szatmári Lajos. A Közalkalmazottak Szakszervezete ebben a témakörben 1957-ben Fonyódon meghívottakkal országos ankétot tartott, amelynek anyaga külön kiadványban is megjelent.

zanak az azonos szabályok. Ha az előfeltételek nem egyenlők, az azonos elvek alkalmazása egyenlőtlenséget jelent.

Különböző előfeltételekre tekintettel tehát speciális rendelkezésekkel kell rendezni a közszolgálati jogviszonyt.

A kérdés feltevése és az arra adandó válasz úgy egyszerűsödik le, hogy: az államhatalmat, ill. az államigazgatási tevékenységet képviselő, vagy ellátó szervek és személyek feladatainak ellátásában az általános munkajogtól eltérő feltételekkel és körülményekkel kell számolnunk. Aligha lehet vitás, hogy a hatalom gyakorlásában-, az irányításban-, az igazgatásban résztvevő, az állampolgárok jogai és kötelességei tekintetében döntő, az állampolgárokkal közvetlenül érintkező szervek és személyek magatartásával szemben fokozott követelményeket kell támasztanunk és működésüket illetően minősített magatartási igényekkel kell fellépnünk.

A Munka Törvénykönyve nem tett pontot a fentiekben említett kétféle szemléletet vitájára, s tételes rendelkezésében [Mt. V. 6. § (3)] felhatalmazást adott a közszolgálati alkalmazottak munkaviszonyának szolgálati és ügyviteli szabályokkal történő rendezésére.

Véleményem szerint napjainkban már nemcsak megérett a helyzet a közszolgálati alkalmazottak magatartásának fokozott igényű szabályozására, hanem a szocialista etika és törvényesség sürgeti a közszolgálati pragmatika kiadását. Aktualitását az új gazdasági mechanizmus bevezetése még fokozza.

Az említetteken túlmenően a magatartásra vonatkozó alapvető rendelkezések konkrét, gyakorlati jelentőséget is nyernek. Nélkülük pl. nem lehetne alkalmazni a tételes fegyelmi jogot sem. Hiszen mit jelent a „kötelességmulasztás", mit jelent a „köztiszteletre vagy bizalomra méltatlanná válás" akkor, ha sehol sincs legalább kereteiben összefoglalva az a magatartás, amelyet a közalkalmazottól e tekintetben megkívánunk. A magatartásra vonatkozó szabályok előírása a szocialista államrendben még fokozottabban szükséges, mivel jogszabályalkotásunk széles körben alkalmazza a praeambulumok rendszerét: egy-egy jogterület kérdéseinek alapvető rendezésénél a jogszabály szellemének bevezetőben való összefoglalását.

II. A közalkalmazottak magatartása

A közalkalmazottak magatartásának szabályozása, mint a Közszolgálati Pragmatika részterülete, kettős vonatkozásban vet fel problematikai kérdéseket: *1.* Mit értünk „magatartás" alatt? *2.* Szükség van-e a közalkalmazottak magatartásának speciális szabályozására?

A „magatartás" fogalmát tágabban és szűkebben értelmezhetjük. Tágabb fogalmazásban ide kell sorolnunk mindazokat a kérdéseket, amelyek a közszolgálati etikához tartoznak. A szolgálati fegyelem, annak valamennyi előírása és a fegyelem megszegése esetén alkalmazható szankciók lényegében az egész fegyelmi jogot kimerítik. A magatartás ellenőrzése és az annak alapján történő elbírálás a minősítés problémakörét is ide csatolja. Az utasítási jog, illetőleg annak másik oldala: a szolgálati engedelmesség, ennek korlátai, az ügyintézéssel kapcsolatos magatartás részletes szabályozása (társhatóságok megkereséseinek elintézése, sürgősség, határidők, elintézési utasítások, előadói vélemény fenntartása stb.), a szocialista törvényesség betartása, a munkaidővel kapcsolatos kérdések (rendkívüli munkák, túlmunkák), az összeférhetetlenség (személyi-, szolgálati, foglalkozási összeférhetetlenség), a jó munka ösztönzését szolgáló eszközök (jutalmazás, újítás stb.), mind szoros kapcsolatban vannak a közalkalmazottaktól kívánható magatartással. Ezeket a kérdéseket csak azért vetem fel, mert a Pragmatika összeállításánál gondoskodni kell a szabályozás összehangolásáról. Kétségtelen, hogy a felvetett témák a közszolgálati pragmatikába tartoznak, etikai szűkebb értelmezésében azonban ennek csak *alapvetését* kívánom ezúttal megadni.

Az elmondottaknak megfelelően tehát a „magatartás" kérdését ezúttal csak szűkebben értelmezem és a közalkalmazottaknak az állammal-, a felekkel- és, a szolgálaton belül, a kartársakkal- (főnökkel, beosztottakkal és mellérendelt viszonyokban levőkkel) kapcsolatban megkívánható magatartási szabályokat, valamint a magánéletben és a hivatali ügyintézésben tanúsítandó magatartás alapvető szabályait tárgyalom.[4]

Felelni kell azonban a másik kérdésre is, hogy szükség van-e az ilyen természetű kérdések jogi szabályozására?

Ha a nemzetközi tapasztalatokat általánosságban vesszük figyelembe, meg kell állapítani, hogy ahol közszolgálati pragmatika van, annak nagy részét foglalják el a magatartásra vonatkozó szabályok, de ahol ilyen összefogó jellegű rendezés nincs, ott is elsősorban a közalkalmazottak kötelességei címén éppen a magatartással kapcsolatos igények nyertek körvonalakban

[4] A közszolgálati etika szorosabban vett irodalma — érthetően — elenyésző. Az államigazgatási jog egyetemi tankönyve (Berényi Sándor—Martonyi János—Szamel Lajos—Szatmári Lajos: Magyar Államigazgatási Jog. Bp. 1966, Tankönyvkiadó. 571 p.) is csak érinti a közhivatalnoki magatartás kérdéseit. Az etikai aspektust a legújabb hazai irodalomban Dallos Ferencnél, Jókai Lorándnál és Szamel Lajosnál olvashatjuk irodalmi tükrözésben: Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete. Bp. 1958. Magyar Közalkalmazottak Szakszervezete 116 p.; Jókai Loránd: A közalkalmazotti munkaerkölcsről. Állam és Igazgatás 1964. évi 7. sz. 586. p.; Dallos Ferenc: A tanácsok a szocialista demokrácia szervei. Bp. Kossuth K. 1964. 356. p.; Szamel Lajos: A közalkalmazottak erkölcsi és fegyelmi helyzete. Bp. 1964, Közalk. Szakszerv. Kézirat. Forrásanyagként hasznosítható a kazuisztika: a Legfelsőbb Bíróság irányelveit, elvi döntéseit, kollégiumi határozatait és a jogeseteket közlő Bírósági Határozatok Tára, valamint a Legfőbb Ügyészség elvi állásfoglalásait tartalmazó Ügyészségi Közlöny.

való szabályozást. Ez a körülmény nem tekinthető véletlen jelenségnek, hiszen a közhatalom részesei, közvetítői mind hivatali működésük körében, mind magánéletükben olyan magatartásra kötelezettek, amely őket a közbizalom és tisztelet megadására méltóvá teszi. A jogszabályi rendezés szétszórtsága esetén az állampolgárság előírásától kezdve, az államhoz való hűség megkívánásán keresztül a magánéletben való intakt magatartásig számos részrendezést találhatunk.

Kétségtelen ugyan, hogy a követendő erkölcsi elvek előírása még nem biztosítja a közalkalmazottak megfelelő erkölcsi magatartását is, mégsem mellőzhetjük az erkölcsi követelmények összefoglalásának nevelő hatását sem.

Fentiekből kitűnően a Pragmatika nemcsak, hogy nem nélkülözheti a magatartási szabályok előírását, hanem abban kell adni az egész jogi szabályozás erkölcsi alapvetését s annak útján kell biztosítani a konkrét rendelkezések alkalmazásának előfeltételeit.

III. Történeti előzmények

A közalkalmazottak magatartására vonatkozó, felszabadulás előtti jogszabályok összeállítása csak olyan anyagot tár fel, amely a kritikai szemlélet szempontjából tarthat számot az érdeklődésre. Ha nem is ilyen mértékben, de lényegében azonos elbírálás alá esik az 1945. évet közvetlenül követő idők jogszabályalkotása. Éppen ezért mindezeket ezúttal csak egészen röviden érintem.

A közalkalmazottak jogállását s ezen belül a magatartásukat szabályozó egységes kodifikációra, hazai viszonylatban már közel egy évszázad óta törekedtek. Ezek a törekvések három oldalról indultak el: *1.* a parlament, *2.* a közalkalmazottak és *3.* a kormányzat részéről. Mindhárom irányzatnak közös forrása maga a közhangulat volt. Már 1875-ben megindultak a minisztériumokban a tárgyalások a közalkalmazottak valamennyi kategóriájára kiterjedő olyan törvény alkotására, amelynek magában kellett volna foglalnia a szolgálati magatartásra, a minősítésre és a nyugdíjra vonatkozó szabályokat. A pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok 1874-ben első, 1898-ban második kiadásban jelentek meg. Mivel a többi minisztériumnak saját szolgálati szabályzata nem volt, értelemszerűen alkalmazták magukra a pénzügyi szolgálati szabályzatot (közismert rövidítése P. Sz. Sz.). A Közigazgatási Bíróság 1325 sz. elvi jelentőségű határozata alapján a képviselőház 1902. február 12-én tartott ülésén határozatot hozott, amelynek alapján ettől az időtől kezdődően a P. Sz. Sz.-t általánosan alkalmazták. 1929-ben a Közigazgatási Bíróság (8478 sz.) kimondotta, hogy ha magasabbrendű jogszabályok ellentétes rendelkezést nem tartalmaznak, akkor a P. Sz. Sz. veendő figyelembe az egész közszolgálati jogban. Ilyen körülmények között ez a szolgálati szabályzat volt a közszolgálati jogviszonyok alapvető rendezése s mellette számos jogszabály szólt a közszolgálat egyes ágainak speciális kérdéseiről (bíróságok, ügyészségek, törvényhatóságok, államvasúti alkalmazottak). Ennek ellenére a kormányzatok még sem hagytak fel azzal a gondolattal, hogy egységes szolgálati pragmatikát hozzanak létre. A köztisztviselők minősítéséről létre is jött egy ilyen általános jogszabály (1883 : I. tc.), több törvényhozási intézkedésre azonban nem került sor. 1905-ben a minisztertanács bizottságot küldött ki a szolgálati pragmatika megalkotására. 1931-ben a minisztertanács a közigazgatás racionalizálásának kormánybiztosát bízta meg a szolgálati pragmatika kidolgozásával.

A közalkalmazottak magatartását illetően a következő történelmi nyomokat találjuk:

Részben a P. Sz. Sz.-ban, részben szétszórtan nyertek megfogalmazást a közalkalmazottak kötelességei. Ezek nagyjából a hűségre, engedelmességre és erkölcsös életre, a hivatal látogatására és a hivatali teendők ellátására, a hivatali titok megőrzésére, a kollegiális magatartásra és a felekkel való bánásmódra, valamint a helybenlakás kötelezettségét kimondó rendelkezésekre csoportosíthatók.

A hűség, engedelmesség és erkölcsös élet előírását általánosságban a P. Sz. Sz.-ban találjuk meg. Ennek 68. §-a kimondotta, hogy „a király és haza iránti hűség, a törvények és szabályok iránti engedelmesség és erkölcsös élet az államtisztviselők, altisztek és szolgák legfőbb kötelességei közé tartozik". Külön rendelkezések vonatkoztak e tekintetben a néptanítókra (1907 : XVII.), a törvényhatósági szolgálatra (1886 : XXI. tc.) és a vasúti szolgálatra (58,654/907. K. M. sz. r.).

A hivatal látogatását és a hivatali teendők ellátását illetően az általános rendelkezéseket szintén a P. Sz. Sz. adta meg. A 69. § szerint az állami alkalmazottak „kötelesek a hivatalt a kiszabott órákban rendesen látogatni és a rájuk bízott teendőket lelkiismerettel és szorgalommal végezni, ha pedig a szolgálat érdeke úgy kívánja, a szabad órák feláldozásával azon túl is működni". Ezzel a kérdéssel kapcsolatban is külön rendelkezések szabályozták a törvényhatósági alkalmazottak, a néptanítók és a vasutasok kötelezettségeit (125,000/902. B. M. sz. r.; 1907 : XXVII. tc., illetőleg 58,654/907. K. M. sz. r.). A hivatali kötelesség megsértése, vagy hanyag teljesítése fegyelmi vétség volt (1929 : XXX. tc., 125,000/902. B. M. sz. r.); teljesítésének megtagadása pedig hivatali hatalommal való visszaélés vétsége, ami bűntetté minősült, ha a megtagadás két, vagy több tisztviselő összebeszélésének következményeként történt (1878 : V. tc.).

A hivatali titok megsértése egységes elbírálást vont maga után akár az államnak, akár magánosoknak ártalmára történt. A P. Sz. Sz. kimondotta, hogy „a tisztviselő köteles a hivatali titkot gondosan megőrizni" s hogy „felekkel hivatalos iratokat — a szabály szerint megenge-

dett eseteket kivéve — sem közölnie, sem azok tartalmát velük szóban, vagy írásban tudatnia nem szabad". A büntető törvénykönyv pedig megállapította, hogy aki a rábízott, vagy a hivatali állásánál fogva megtudott hivatali titkot, amely az államnak, vagy magánosoknak ártalmára lehet, másokkal közöl, ezáltal vétséget követ el. Külön jogszabályok szabályozták az országgyűlési alkalmazottak, valamint a postatakarékpénztári-, a közp. statisztikai hivatali- és a vasúti alkalmazottak hivatali titoktartásának kötelezettségét.

A kollegiális magatartást illetően a P. Sz. Sz. kimondotta, hogy a közalkalmazottak „kötelesek minden elöljáró irányában illő tisztelettel viseltetni, de éppúgy tartoznak ezek is az alárendelt személyzettel illendően bánni és azt, tartozó kötelességeik teljesítésére, illedelmesen és higgadtsággal buzdítani". A felekkel való bánásmódot illetően a P. Sz. Sz. általánosságban a következőket mondotta: „felekkel, akik azért jelennek meg, hogy saját ügyeikben, vagy a szolgálat érdekében felvilágosításokat kérjenek, vagy adjanak, az államtisztviselők, altisztek és szolgák illemmel és udvariassággal tartoznak bánni és nekik a kért felvilágosításokat — amennyiben meg van engedve — megadni." A községi alkalmazottakat illetően az ügyviteli rendtartás (126,000/902. B. M. sz. r.) még pozitívabb magatartást írt elő: „A feleknek joguk van minden nekik kézbesített hivatalos iratra nézve saját lakóhelyük helyi hatóságától megmagyarázást kérni, úgyszintén ügyeik mibenállása felől felvilágosítást kívánni. Az evégből jelentkező feleket a jegyző köteles a megfelelő útbaigazításokkal, legjobb tudomása szerint és pedig ingyen ellátni, ha pedig maga felvilágosítást adni nem tudna, a felet kellő helyre utasítani. Általában a felek irányában előzékeny bánásmódot kell tanúsítani."

A felekkel való bánásmódra vonatkozóan a Közigazgatási Bíróság-, a bíróságok-, a törvényhatósági- és a vasúti alkalmazottak tekintetében külön jogszabályok rendelkeztek.

Számos rendelkezést találunk végül a tekintetben, hogy a közalkalmazottak kötelesek szolgálatuk székhelyén lakni. Ez az előírás annyira szigorú volt, hogy a főváros kerületi elöljáróságairól szóló törvény (1893 : XXXIII. tc.) még azt is kimondotta, hogy az elöljáróság egész személyzete a kerületben köteles lakni. A szolgálati főnökség külön engedélyével lehetett csak a székhelyen kívül lakni.

A ma már csak történeti értékkel bíró előzmények rövid ismertetését azzal zárhatjuk le, hogy a huszadik század jogszabályain is ezek a gondolatok vonulnak végig (1929 : XXX. tc.; 1930 : XVIII. tc.; 1934 : XII. tc.). Közelebbi tárgyunkra való tekintettel mégis kiemelünk ezek közül egyetlen jogszabályt (7810/1924. M. E. sz. r.), amely egyrészt jól ábrázolja, hogy minden előírás ellenére mennyire komoly sérelmeket szenvedtek az állam polgárai a közalkalmazottak részéről történő bánásmód tekintetében, másrészt jó összefoglalását adják azoknak az igényeknek, amelyeket az állam polgárai, a jogszabályok címzettjei joggal támaszthatnak a közalkalmazottakkal szemben.

Az említett rendeletben a kormány utasította az összes közigazgatási hatóságokat és hatósági közegeket, hogy hivatalos eljárásukban a felekkel szemben a legmesszebbmenő előzékenységet és türelmet tanúsítsák, sőt, hogy kérdéseikre a szükséges tájékoztatást még akkor is adják meg, amikor az ügy nem tartozik feladatkörükbe. Ebben az esetben igazítsák őket az eljárásra hivatott hatósághoz és általában világosítsák fel a feleket jogos igényeikről. A kormány minden hivatalfőnök kötelességévé tette, hogy ezt a rendeletet az alárendeltekkel részletesen ismertesse és megtartását szigorúan ellenőrizze.

A közszolgálati pragmatika megalkotásának terve a felszabadulás után sem enyészett el, de konkretizálásra csak most, a szocialista állami rend kialakulása és megerősödése s bizonyos előkérdések — mint pl. az államigazgatási eljárás — rendezése után kerülhet sor. A rokontermészetű egyes kérdések akkori szabályozása köréből megemlíthetjük a hivatali esküről- [4288/1949. (X. 22.) M. T. sz. r.], az állam- és hivatali titok büntetőjogi védelméről- (1951. évi 21. sz. tvr.), a központi állami ellenőrzésről- (1952 : II. tv.), az újabbak közül az államigazgatási eljárásról- (1957 : IV. tv.) és a feddhetetlenség előírásáról (1957. évi 66. sz. tvr.) szóló jogszabályokat, végül a közalkalmazotti titoktartási kötelezettségnek a Büntető Törvénykönyvben történt legújabb meghatározását (1961 : V. tv. 160., 161. §§).

A jövőben sem lehet arról szó, hogy a közszolgálati jogviszony alapjaiban és elveiben eltérjen a munkajog időszerű szabályozásától, de a szolgálat sajátosságainak megfelelő s más munkaterületen nem jelentkező problémák összefoglalása és egységes, egy jogszabályba foglalt rendezése az állam polgárainak érdekvédelme és az államigazgatás hatékonysága szempontjából egyaránt kívánatos.

A történeti visszapillantás során már jeleztük, hogy új jogszabályalkotásunk kifejezetten nem helyezte hatályon kívül az 1945. előtti idők vonatkozó rendelkezéseit, államigazgatásunk átalakulása és új tartalma azonban magától értetődővé teszi, hogy azokat nem tekinthetjük tételes jogunk hatályos részének.

A hivatali esküről szóló rendelet [4288/1949. (X. 22.) M. T. sz.] a közalkalmazottak magatartásának lényegét fogja össze, amikor ígéretet vesz arra vonatkozóan, hogy az alkotmányos jogszabályokat megtartja, a hivatali titkot megőrzi, a hivatali elöljáróknak engedelmeskedik, hivatali kötelességeit pontosan és lelkiismeretesen teljesíti és általában, hogy a nép érdekeit szolgálja. Mindezek azonban lényegében csak keretek, mert egyik követelmény sem nyert pontosabb definiálást.

A közalkalmazottak kiválasztását illetően a központi állami ellenőrzésről szóló jogszabály (1952 : II. tv.) fejezte ki a magasabbrendű igényeket, annak kimondásával, hogy az állami ellenőrzés munkatársainak politikailag és erkölcsileg feddhetetleneknek kell lenniök, hogy ne csak pusztán törvényes, hanem erkölcsi joguk is legyen mások ellenőrzésére. Azóta az állami ellenőrzés helyére a népi ellenőrzés kiterjedtebb rendszere lépett és általános rendelkezés történt valamennyi fontos és bizalmas munkakör erkölcsi előfeltételeit illetően (1957. évi 66. sz. tvr.). Ez a jogszabály kimondotta, hogy a Magyar Népköztársaságban csak büntetlen és feddhetetlen előéletű személyek tölthetnek be fontos, vagy bizalmas munkaköröket, illetőleg tisztségeket. A jogszabály már szankciókat is tartalmaz: kimondja, hogy aki büntetett, vagy nem feddhetetlen előéletű személyt fontos és bizalmas munkakörben alkalmaz, fegyelmi útján felelősségre vonandó.

Az államigazgatási eljárás általános szabályozásáról szóló törvény (1957 : IV. tv.) a közalkalmazottak magatartását illetően két ellenkező oldalról kiindulva utalásokat tartalmaz. Előírja, hogy az ügyfelet meghallgatása előtt a szükséges tájékoztatással lássák el, figyelmeztessék jogaira és kötelességeire. Gondoskodik arról, hogy az ügyfelet a jogszabályok ismeretének hiánya miatt károsodás ne érje. Másfelől ugyanez a jogszabály megnyitja a közérdekű panasz lehetőségét minden hibával szemben s így a feleket ért sérelmek tekintetében is. Az előbbi rendelkezés azonban csak az ügyintéző dolgozókat kötelezi, holott nyilvánvaló, hogy valamennyi közalkalmazott fontos kötelességévé kell tenni a felekkel való előzékeny bánásmódot, és különben sem elsősorban abból a célból került szabályozásra, hogy a közalkalmazottak helyes erkölcsi magatartásának kontrolljává váljék. Ilyen körülmények között mindezek a közalkalmazottakra vonatkoztatható rendelkezések csak közvetett eszközei a közszolgálati etika kialakításának. Mindezek ellenére mutatják az ilyen jellegű jogszabályok is, hogy megérett az idő a sajátos közszolgálati jogviszony valamennyi kérdésének szabályozására.

A Munka Törvénykönyve [1951. évi 7. sz. tvr.-nek az 1953. évi 25. sz., tvr-rel, valamint a 9/1964. (XII. 24.) MüM sz. rendelettel kiegészített és az 53/1953. (XI. 28.) MT sz. r. alapján közzétett szövege] mint a munkajog általános alapelveinek foglalata a közalkalmazott fogalmának meghatározása után („Közszolgálati alkalmazott az, akit az államhatalom, valamint az államigazgatás központi és helyi szervei közfeladatok ellátására, rendszeres munkabérrel egybekötött állásra megválasztanak, kineveznek, vagy szerződéssel alkalmaznak.") a közalkalmazottak speciális helyzetével nem foglalkozott, hanem ennek rendezésére nyitvahagyta a kapukat. Sajnálatos módon nem írta elő a pragmatika, vagy hasonló jellegű egységes rendezés szükségét, hanem csak annyit mondott ki, hogy a közszolgálati alkalmazottak munkaviszonyát szolgálati és ügyviteli szabályok is rendezhetik. Ez a rendelkezés önmagában is mutatja, hogy a közszolgálati alkalmazottak munkaviszonyának rendezése, mint szükségszerűség, már annak idején is jelentkezett, de azt is bizonyítja, hogy a munkajog alapvető kérdéseinek megoldásában a jogalkotó nem kívánt megkülönböztetést tenni.

Összevetve mindazokat, amiket a közalkalmazottak magatartására újabb jogalkotásunk. ban találhatók, meg kell állapítanunk, hogy a néhány szétszórt jogszabály jelzi a rendezés igényét s annak körvonalait is, de egyben azt is, hogy mindezeknek egy helyen, egy jogszabályban kell jelentkezniök s a közszolgálati etika összefoglalása feltétlenül kívánatos. Ez az összefoglalás lehet és kell, hogy az alapja legyen a joggyakorlat útján is fejlődő közszolgálati jognak.

Új jogszabályaink seregszemléje rámutat arra, hogy a szabályozás meglehetősen ötletszerű, szétszórt és ezért is hiányos. A szervezetlenségből adódik az a hiba is, hogy egyes rendelkezések — annak ellenére, hogy nincsenek hatályon kívül helyezve — a gyakorlatban egyszerűen elhalnak. Mindezek a hiányok kiküszöbölhetők azonban a közszolgálati jogviszony szervezett és egyöntetű szabályozásával.

IV. Javaslatok

A fentiekben kifejtettem már, hogy a közalkalmazottak magatartásának szabályozása tágabban és szűkebben értelmezhető. Ennek a tanulmánynak a keretében a közalkalmazottak speciális magatartási szabályait szűkebben értelmezzük, viszont meg kell állapítanunk, hogy ilyen *szűkebb értelmezésben* az *etikai alapvetést* jelentik.

A közalkalmazottak speciális magatartásának tételes szabályozása a következők szerint csoportosítható: *1.* az állammal-, *2.* a felekkel-, *3.* szolgálaton belül a kartársakkal-, *4.* a közfeladatok ellátását társadalmi úton támogató szervekkel és tagjaikkal szembeni magatartás, *5.* a magánélettel- és *6.* az ügyintézés lényegével kapcsolatos kötelezettségek.

ad 1. Az állammal, a közülettel, mint munkaadóval szemben a magatartás keretét a szocialista törvényesség betartása adja meg. Az államhatalom- és az államigazgatás felső szerveinek célkitűzéseit a jogszabályok végrehajtása körében kell érvényre juttatni. Az államhatalmat szolgáló és közvetítő apparátus a párt- és államvezetés szándékait hiúsítja meg, ha eltér az azokat kifejező jogszabályoktól, határozatoktól és intézkedésektől. A szocialista legalitás az államhoz való hűség elemi feltétele. Ez a hűség azonban a közalkalmazott számára fokozott kötelezettséget jelent s nem elegendő a passzív alkalmazkodás, hanem a közalkalmazottakat arra is kötelezni kell, hogy a szocialista törvényesség

érvényesülésének aktív előmozdítói legyenek s hatáskörüket arra is használják fel, hogy azt másokkal is betartassák.

A közszolgálat ellátásának személyes kötelezettsége a közmegbízatás természetéből következik. A közszolgálatot rendező jogszabályok ezt a kötelezettséget általában előírják. A rendezés helye az állammal szemben előírt kötelezettségek sorában van.

ad 2. A felekkel szemben tanúsítandó magatartás elemi követelménye az udvariasság. Formális előírását úgyszólván mindenhol megtaláljuk, ahol a közszolgálatot jogszabályokban rendezik. A szocialista berendezkedésű állam azonban ennél nem állhat meg. A közalkalmazott e tekintetben is aktívabb magatartásra van kötelezve. A szocialista típusú állami apparátus a dolgozók-, a társadalom szerve, a jogot a társadalom érdekében szolgálja és szolgáltatja. Éppen ezért a jogban járatlan felek számára támogatást, eligazítást kell, hogy nyújtson. A felvilágosítások megadásán túlmenően nemcsak a tételes jogszabályt kell megmagyaráznia, hanem még azt is meg kell értetnie a jogszabályok címzettjeivel, hogy az egyes rendelkezések és intézkedések miben szolgálják a közösségi érdeket. A szocialista állam közalkalmazottja hivatalos eljárásában is a nép nevelője s pedagógiai tevékenységének addig kell terjednie, hogy megértesse a jogszabályoknak a népet szolgáló törekvéseit.

A közéleti tisztasággal kapcsolatos elemi követelményeket a közszolgálati etika alapvetésében is kifejezésre kell juttatni. A közhivatali teendők ellátásáért a közalkalmazott illetményekben részesül s a tárgyilagosságába vetett bizalmat és a szükséges és nélkülözhetetlen megbecsülést teszi lehetetlenné, ha kötelességszerű eljárásáért ellenszolgáltatást is elfogad.

ad 3. A szolgálat keretein belül a hivatali kartársakkal való kapcsolatok szintén etikai alapvetést kívánnak. A vezető és beosztott közötti viszonyt az utasítási jog szabályozza, illetőleg meghatározza az engedelmesség kereteit. Rendkívül fontos ennek a kérdésnek részletes rendezése, de az etikai alapvetés teljessége érdekében ehelyütt is beszélni kell róla, annál is inkább, mert a mellérendelt helyzetet illető és a kartársi magatartást szabályozó rendelkezések csak ebben a keretben kaphatnak helyet. Az etikai alapvetés etekintetben is az aktív, pozitív magatartást írja elő az egymást támogató magatartási igény megfogalmazásával.

ad 4. A közszolgálati szabályzatokban általában szokatlan, de szocialista társadalmi rendünkben feltétlenül szükségesnek látszik a közfeladatokat támogató társadalmi munkát végző szervek és dolgozók megsegítésének előírása.

ad 5. A magánéletre vonatkozó erkölcsi igény felvetése szükségképpen csak általánosságokat tartalmazhat és keretet adhat. Nem lehet előírásokat alkalmazni az élet minden mozzanatára, s a konkrét ügyben és helyzetben a körülmények gondos mérlegelésével kell vizsgálat tárgyává tenni, hogy a közalkalmazott magatartása okot adott-e a köztisztelet és bizalom megingására. Szerepet játszik ebben a kérdésben a közalkalmazott hivatali állása is, mert minél jelentősebb a közmegbízatás, minél magasabb az illető dolgozó beosztása, annál nagyobb igényeket támaszthatunk vele szemben.

Vitatható az a kérdés, hogy a jelenlegi körülmények között előírható-e a helybenlakás kötelezettsége? Elvileg feltétlenül helyes s a közszolgálati jogszabályok általában alkalmazzák is. Hazai vonatkozásban még olyan jogszabállyal is találkozunk, amely a főváros kerületi igazgatásában alkalmazottakat illetően előírta, hogy abban a kerületben kötelesek lakni. Az államigazgatás zavartalan ellátása szempontjából feltétlenül helyes, ha a közalkalmazottak munkahelyük közelében laknak. A közlekedés akadályai, vagy a rendkívüli munkák (pl. elemi csapások) esetén szembetűnőek a közeli lakásból eredő előnyök. Tekintettel azonban a jelenlegi lakáshelyzetre, ezt a kötelezettséget nem szabad mereven előírni s ezért a feloldásra is lehetőséget kell adni.

ad 6. Az ügyintézéssel kapcsolatban számos részrendelkezést kell tenni, ezek azonban nem kerülhetnek a Pragmatikába, hanem ügykezelési, ügyviteli szabályzatokban kaphatnak helyet. Maga az új államigazgatási eljárási törvény is tartalmaz ilyeneket. Az etikai háttér megadása azonban a Pragmatika feladata.

A munkaidő kérdésének részletes szabályozása nem kívánkozik a Közszolgálati Pragmatikába, a közalkalmazottak magatartásának szabályozásánál azonban nem lehet kitérni annak a kérdésnek keretbeli rendezésétől, hogy milyen esetekben lehet kötelezni a közalkalmazottakat rendkívüli teljesítményekre, s hogy milyen jellegű közfeladatok illesztendők bele a hivatali munkába. A mellékfoglalkozások kérdését meg kell említeni, mivel kétségtelen, hogy ellátásuk érinti a hivatali munkaidő kérdését.

A közalkalmazottak magatartásának etikai alapvetésénél következetesen kell keresztülvinni azt az elvet, hogy a szocialista társadalom közalkalmazottja az államhatalom közvetítője, s így vele szemben az államot, a közéletet, általában az egész társadalmat támogató aktivitás követelménye is joggal támasztható.

A most elmondottak igen rövid összefoglalását, lényegében inkább indokolását jelentik azoknak a tételes szabályoknak, amelyek a *Közszolgálati Pragmatikába,* mint annak *etikai része,* a közalkalmazottak magatartásának szabályozásaként az alábbi szövegezésben lennének beilleszthetők:

..... A közalkalmazottak magatartása

.... §.

(1) A közalkalmazottak a szocialista törvényesség és a szocialista humanizmus szellemében, a jogszabályok tiszteletbentartásával és érvényesítésével kötelesek tisztüket ellátni s az állam polgárainak jogait biztosítani.

(2) A közalkalmazottak nemcsak a szocialista törvényesség betartására kötelesek, hanem annak érvényesí-

tése érdekében a jogkörükben álló cselekményeknek saját kezdeményezésük alapján való elvégzésére is.

.... §.

A közszolgálat ellátása személyes kötelezettség. A közszolgálatból folyó teendőket a közalkalmazott saját elhatározásából másra nem bízhatja. A közalkalmazott szükséges helyettesítéséről hivatalból kell gondoskodni.

.... §.

(1) A közalkalmazottak kötelesek a hozzájuk fordulókkal udvariasan és előzékenyen bánni, őket türelemmel és higgadtsággal, érthető magyarázatok útján, jogaikról felvilágosítani.

(2) A felekkel való érintkezésben, a határozatok és rendelkezések tartalmában és a bánásmódban egyaránt érvényesíteni kell a magasabbrendű szocialista állami berendezés nevelő hatását. A jogkereső feleknek, a közalkalmazott egész magatartásából érezniök kell, hogy a közszolgálat — intézményeivel és dolgozóival együtt — a kizsákmányolástól és ellentétektől mentesülő társadalom elérését célozza, az errefelé haladás jelentős eszköze.

.... §.

(1) Közalkalmazott a hivatali teendők ellátásáért, a felektől pénzt, természetbeni szolgáltatást, előnyt, vagy bármily juttatást sem fogadhat el. Ilyen természetű ajánlatról köteles szolgálati főnökségének haladéktalanul írásbeli jelentést tenni.

(2) A közszolgálatnak azon ágaiban, amelyekben a díjazásos magánmunkálatok engedélyezve vannak, a szolgálati főnökség részletesen köteles szabályozni az egyes munkaféleségekre vonatkozóan és személy szerint meghatározott megbízatást, valamint a végzett munkáért szedhető díjakat. A díjszabást a feljogosított közalkalmazott munkahelyén, jól látható helyen kell kifüggeszteni.

.... §.

(1) A közszolgálati jogviszonyt, vezető és beosztottja között is a szocialista humanizmusnak kell jellemeznie. Az alá- és fölérendeltség viszonyában egyaránt kötelező a szocialista együttélésben nélkülözhetetlen belátás és humánus bánásmód.

(2) A vezető, a beosztottak munkával való ellátása körében köteles figyelembe venni azt, hogy a beosztott munkaképességének és munkakörének megfelelően adja ki megbízatásait, az elintézésre méltányos határidőt szabjon, a beosztottat megfelelő és érthető utasításokkal lássa el és a szükségnek megfelelően, a munka végzése közben is irányítsa, a végzett munkát pedig személyi elfogultság és előítélet nélkül értékelje. Az értékelés körében bírálatot is kell gyakorolni, ez a bírálat azonban nem lehet sértő, vagy gúnyos.

.... §.

(1) A közalkalmozttaknak támogatniok kell egymás munkáját és tartózkodniok kell a kartársiatlan magatartás bármely megnyilatkozásától.

(2) Különösen segíteniök kell egymást azoknak a közalkalmazottaknak, akik közös munkaterületen, hasonló munkakörben, mellérendelt viszonylatban dolgoznak együtt. Ezeknek a munkatársaknak tanítaniok, nevelniök, fejleszteniök kell egymást. Tapasztalataikat, bevált munkamódszereiket egymás között terjeszteniök, a célszerű újításokat kezdeményezniök és támogatniok kell.

.... §.

(1) A közalkalmazottak, hivatali feladataik ellátása körében támogatni kötelesek a társadalmi (tömeg-) szervezeteknek és azok egyes tagjainak, különösen az egészségügyi- és szociális szervezetek munkatársainak tevékenységét és számukra, a hivatali titoktartás keretei között, tájékoztatást és útbaigazítást kell adniok.

.... §.

(1) A közalkalmazottak magánéletükben is olyan példamutató magatartást kötelesek tanúsítani, amely a szocialista erkölcs szabályainak megfelel s amely a köztiszteletre és bizalomra méltóvá tesz.

.... §.

(1) A közalkalmazott lehetőleg munkahelyének államigazgatási székhelyén köteles lakni.

(2) Ezen kötelezettség alól a szolgálati főnökség felmentést adhat.

(3) A felmentéssel egyenlő hatályú az ezen kellék nélkül történt kinevezés (alkalmazás), valamint az ellentétes gyakorlatnak, konkrét ügyben, legalább három hónapon át való elnézése.

.... §.

(1) A közszolgálat különböző ágazatainak munkájában biztosítani kell az együttműködés összhangját. Kerülni kell az ügyintézési bürokráciát, valamint a hatásköri és illetékességi összeütközések pozitív és negatív formáit.

.... §.

(1) A közalkalmazott hivatali munkáját a jogszabályok és szolgálati utasítások keretei között látja el.

.... §.

(1) Az ügy érdemben való eldöntésére vonatkozóan, a határozat kiadása előtt közlés nem tehető, a technikai jellegű felvilágosításokat (az ügy iktatószáma, az előadó neve, kitűzött tárgyalás határnapja stb.) azonban az érdekeltek részére meg kell adni.

.... §.

(1) A közalkalmazott a hivatalos munkaidőt köteles pontosan betartani és a felek fogadására kijelölt időben — az elháríthatatlan akadályok esetén kívül — köteles munkahelyén tartózkodni.

(2) A mellékfoglalkozások (másodállás, megbízatás, tisztség, képviselet) engedélyezésével egyidejűen a szolgálati főnökség azt is meghatározza, hogy az mennyiben érintheti a hivatalos munkaidőt.

(3) Az országgyűlésben, a helyi tanácsokban, valamint a szakszervezetekben és mindezek bizottságaiban ingyenesen végzett szolgálatokhoz szükséges időt a hivatalos munkaidőn belül is biztosítani kell.

.... §.

(1) Elkerülhetetlen szükség esetén, szolgálati érdekből a közalkalmazott szolgálati főnöksége rendkívüli munkaidőt (túlórákat) rendelhet el. Az ilyen rendkívüli munkáért a jogszabályokban egyébként biztosított túlóradíj jár.

(2) A rendkívüli szolgálatot a közalkalmazott csak abban az esetben tagadhatja meg, ha a rendes szolgálat alól is mentes lenne (hatósági orvos által igazolt betegség), utólag azonban a felettes főnökségtől annak vizsgálatát kívánhatja, hogy szükséges volt-e a közvetlen főnökség által elrendelt rendkívüli szolgálat.

.... §.

(1) Elemi csapások elhárítására a közalkalmazottak, rendes beosztásuktól eltérő, de munkabírásuknak megfelelő bármilyen munkára beoszthatók.

(2) Az ilyen beosztás tartama nem haladhatja meg a kár elhárításához feltétlenül szükséges időt.

*

A szocialista közszolgálati etika kérdésével kapcsolatban elmondottak nem jelentik a problematika teljességét és végleges lezárását. A kérdésfelvetés célja mindössze az, hogy aktualizáljunk egy, a társadalmunk fejlődése szempontjából rendkívül fontos problémát. Célját eléri azzal, ha vitára késztet, s előbbre viszi minden további hozzászólás.

Takács József

A végrehajtási jog elévülésének néhány vitás kérdése

I.

A Ptk. hatálybalépése után először Farkas József vetette fel a végrehajtási jog elévülésének néhány kérdését (Eljárásjogi kérdések a Polgári Törvénykönyv életbelépése után, Jogtudományi Közlöny, 1961. évi 1—2. sz. 71—73. old.). Kifejtett álláspontjával több tekintetben vitába szállt Rudolf Loránt az 1965-ben megjelent könyvében (Határidők a polgári jogban és a munkajogban, 19—25. old.). Nigriny Elemér pedig az 1963-ban kiadott könyvében egyéb kérdések megvilágítása során foglalkozott azokkal a kérdésekkel is, amelyek utóbb a vita tárgyává váltak (Jogorvoslatok és perek a végrehajtási eljárás folyamán, 92—96. old.).

A végrehajtási joggal kapcsolatos fejtegetéseikben mindhárman abból a helyes megállapításból indultak ki, hogy a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdése következtében vált szükségessé a Vht. 49. §-a eredeti rendelkezéseinek az 1960. évi 12. sz. tvr. 14. §-ával történt megváltoztatása. Ez az új jogi szabályozás pedig annak kimondásával, hogy „a végrehajtási jog a végrehajtandó követeléssel együtt évül el", megszüntette korábbi jogunknak azt a mesterkélt konstrukcióját, amely a végrehajtható követelés elévülését és a követelés kikényszeríthetőségére vonatkozó jognak (a végrehajtási jognak) elévülését egymástól indokolatlanul szétválasztotta és külön, eltérően szabályozta.

Az egyező kiindulás ellenére számottevő eltérés észlelhető a kifejtett álláspontokban. Ez már ott kezdődik, hogy Nigriny Elemér az új jogi szabályozás gyakorlatilag is legjelentősebb következményére helyesen felhívja a figyelmet, amikor rámutat, hogy mivel bírósági végrehajtás útján — a polgári jogi követelések mellett — más jellegű követelések is behajtásra kerülhetnek, az utóbbiaknak elévülése tekintetében már nem a Ptk. rendelkezései, hanem más szabályok az irányadók.

Ezzel szemben sem Farkas József, sem Rudolf Loránt fejtegetéseik során nem is utalnak arra, hogy a Ptk.-nak az elévülésre vonatkozó rendelkezéseit és így különösen a 327. §-ának (4) bekezdését is a bírósági végrehajtás útján érvényesített követelések igen nagy részére éppen az új jogi szabályozás, a Vht. 49. §-ának módosítása következtében nem lehet alkalmazni. Feltehetően azért nem utaltak erre, mert a végrehajtható követelés elévülése megszakításának a kérdését a Ptk. alkalmazása körében kívánták csupán vizsgálni. De ezt helyes lett volna világosan meg is mondani, mert ennek hiányában az egészen általánosító jellegűnek tűnő érvelésük félreértésre, nevezetesen arra a téves következtetésre adhat alapot, mintha nézetük szerint a Ptk. 327. §-a (4) bekezdésének és ezzel kapcsolatban a „végrehajtási cselekmények" fogalma meghatározásának a bírósági végrehajtás útján érvényesített valamennyi követelés elévülése tekintetében jelentősége lenne.

Azért is fontos annak a tisztázása, hogy a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdését a bírósági végrehajtás útján behajtandó követelések közül melyekre kell alkalmazni, és hogy az e körön kívül eső egyéb követelések bírósági végrehajtása során az elévülés megszakítására milyen más szabályok az irányadók, mert ez — véleményem szerint — jelentős lehet az elévülés megszakítását eredményező „végrehajtási cselekmények" fogalmának a meghatározásánál is. De befolyással lehet e kérdés megítélésére az is, hogy a bírósági végrehajtás útján érvényesítendő különböző jellegű követelések elévülésének meghosszabbítására, nyugvására van-e egyáltalán és milyen feltételek meglétében lehetőség. Sőt az sem közömbös, hogy nincs-e más módon biztosítva az elévülési idő eltelte előtt érvényesített követelés végrehajtása befejezésének a lehetősége — még akkor is, ha az elévülés a végrehajtási eljárás folyamán befejeződne.

II.

Arról, hogy a bírósági végrehajtás útján érvényesíthető különböző követelések elévülésére jogágazati hovatartozásuk, jogcímük és minőségük szerint milyen jogszabályok irányadók, egy cikkben már részletesen kifejtettem a véleményemet (A végrehajtás útján érvényesített követelés elévülése, Magyar Jog 1967. évi. 2. sz.). Ezért itt a végrehajtható követelések elévülésének kezdetére, megszakítására és nyugvására irányadó fontosabb szabályokat csak röviden összefoglalom.

1. A polgári jogi, családjogi és termelőszövetkezeti jogi jogviszonyból eredő követeléseknek az elévülést megszakító eljárás jogerős befejezése (illetve végrehajthatóvá válásuk) után (újból) megkezdődő elévülését a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdése értelmében csak a végrehajtási cselekmények szakítják meg. Az ilyen követelések elévülésének nyugvására a Ptk. 326. §-ának (2) és (3) bekezdése alkalmazható.

2. A munka jogviszonyból eredő végrehajtható követelések elévülésének újra kezdődésére, nyugvására és megszakítására a 9/1964. (XII. 24.) Mü. M. sz. r. 52. §-ának (2)—(4) bekezdése a polgári jogihoz hasonló rendelkezéseket tartalmaz. Tehát ezeknél a követeléseknél is a végrehajthatóság állapotában már csak a végrehajtási cselekményeknek van elévülést megszakító joghatása.

Nem lehet Rudolf Lóránttal egyetérteni abban, hogy az Mt. V. 236. §-ában említett kétféle panaszbenyújtási határidő „jogi mibenléte között" nem lehet különbséget tenni, és hogy a jogszabályalkotó mind a tizenötnapos, mind a hároméves határidőt jogvesztő, illetve „jogérvé-

nyesítési" határidőnek tekinti, amit alátámaszt az is, hogy „sem a nyugvásról, sem a megszakadásról nem szól" (i. m. 163—164., 179—180. old.). Feltehetőleg elkerülte Rudolf Loránt figyelmét a 9/1964. (XII. 24.) Mü. M. sz. r. 52. §-a, amelyből világosan kitűnik a kétféle határidő „jogi mibenléte közötti" igen lényeges különbség. Kétségtelen ugyanis, hogy a tizenötnapos határidő eljárásjogi jellegű jogorvoslati határidő, amelynek önhibán kívüli elmulasztása esetén kimentésnek lehet helye. Viszont az 52. § (2)—(4) bekezdése részletesen szabályozza a hároméves határidő nyugvását és megszakítását a polgári jogi elévülés szabályaihoz hasonló módon.

3. A szabadságvesztésre át nem változtatható pénzfőbüntetésre, a polgári és a büntető eljárás során kiszabott pénzbírságokra, az ügyvédi és az orvosi fegyelmi hatóság által kiszabott pénzbírságra a Btk.-nak a pénzfőbüntetés elévülésére irányadó rendelkezéseit, míg a pénzmellékbüntetésre és az elkobzást helyettesítő fizetési kötelezettségre a pénzmellékbüntetés elévülésének szabályait kell alkalmazni. A Btk. 59. §-ának (1), illetve (2) bekezdése szerint a pénzfőbüntetés elévülésének határideje a büntetést kiszabó határozat jogerőre emelkedésének napján, míg a pénzmellékbüntetés elévülési határideje a szabadságvesztés végrehajtása befejezésének, illetve végrehajthatósága megszűnésének napján kezdődik. Az utóbbi rendelkezés alkalmazása adott esetben jelentősen kitolhatja az elkobzást helyettesítő fizetési kötelezettség elévülésének kezdetét. Ugyanakkor nincs akadálya annak, hogy már a szabadságvesztés végrehajtásának tartama alatt végrehajtás útján behajtsák e pénzmellékbüntetéshez hasonló jellegű követelést az elítélt vagyonából. Így előállhat az a sajátos helyzet, hogy bár jogerős és végrehajtható a bíróság marasztaló határozata, mégsem kezdődik meg az elévülés. (Természetesen, amíg nem kezdődik meg az elévülés, annak megszakításáról vagy nyugvásáról sem lehet szó.)

A Btk. 59. §-ának (3)—(5) bekezdése az ilyen követelések elévülésének „félbeszakítását" illetően is a polgári jogi szabályozástól eltérően rendelkezik. Eszerint ugyanis az elévülést „az illetékes hatóságnak az elítélt ellen a büntetés végrehajtása végett tett intézkedése" szakítja félbe, mégpedig a szabadságvesztés mellett kiszabott pénzmellékbüntetés esetében „akár a főbüntetés, akár a mellékbüntetés végrehajtása iránt tett intézkedés mindkét büntetés elévülését félbeszakítja". A Btk. azt is kimondja: „A félbeszakítás napjával az elévülés határideje ismét elkezdődik."

A büntetőjogi elévülés szabályozása a nyugvás intézményét nem ismeri.

4. Bírósági végrehajtás útján számos, államigazgatási jogviszonyból eredő, sőt még pénzügyi jogi jellegű követelés (illeték) is kerül behajtásra. Az ilyen követelésekre alkalmazható adóelévülési szabályok még a büntetőjoginál is jelentősebben eltérnek a polgári jogi elévüléstől. Ugyanis az ismételten módosított 57/1957. (IX. 6.) Korm. sz. r. hatályban levő rendelkezései értelmében az adóbehajtáshoz való jog az adók, jövedékek, az illetékek és az ezek módjára lerovandó díjak és egyéb szolgáltatások tekintetében az adóív vagy fizetési meghagyás kézbesítésének, illetve a kivetés tudomásul vételének, halasztó hatályú fellebbezés esetében az adó jogerőre emelkedésének, az adóbehajtás felfüggesztése esetében a felfüggesztés megszűnésének napjától számított öt év alatt évül el [29. § (2) bek.]. Mégpedig, ha az elévülés időtartama alatt az adót nem szedték be, az adózóval szemben további intézkedést folyamatba tenni nem lehet [29. § (3) bek.]. Mivel az adóbehajtás felfüggesztése esetében a felfüggesztés megszűnésének napjától számított elévülési idő elteltével következik csak be az elévülés, ezért az adóbehajtás felfüggesztésének az elévülés megszakításához hasonló joghatása van, s ebben az esetben az elévülés a felfüggesztés megszűnésének időpontjától kezdődik meg újra. Egyébként azonban az adóbehajtáshoz való jog elévülését semmilyen körülmény nem szakítja meg, így különösen a végrehajtási cselekményeknek sincs elévülést megszakító joghatásuk. Ugyancsak nem ismeri jogunk az adóelévülés nyugvását sem.

5. Az el nem évülő igények (tulajdoni, házassági vagyonjogi igények, vagyonelkobzás stb.) tekintetében a végrehajtási cselekmények elévülést megszakító joghatásáról, de az elévülés nyugvásáról sem lehet szó.

Eszerint tehát a végrehajtható követelések jelentős részénél a végrehajtási cselekményeknek nincs az elévülést megszakító joghatása, és számos követelés tekintetében nincs helye az elévülés nyugvásának sem. Vagyis a bírósági végrehajtás útján végrehajtható követelések — jogágazati hovatartozásuk, jogcímük és minőségük szerint — az elévülés, valamint az elévülés nyugvása és megszakítása tekintetében egymástól lényegesen eltérő többféle jogi szabályozás hatálya alá tartoznak. Ugyanakkor azonban az említett valamennyi követelés végrehajtási kikényszerítése az egységesen szabályozott bírósági végrehajtási eljárás útján, a Vht. azonos rendelkezései szerint történik.

Ilyen körülmények között indokoltan merül fel a kérdés, hogy a különböző elévülési szabályok mellett hogyan lehet biztosítani az egységes végrehajtási szabályok alapján a különféle követelések végrehajtási kielégítését. Kétségtelen ugyan, hogy az elévülési időnek az egymást követő végrehajtási cselekmények következtében újra és újra elölről kezdődése, valamint az esetleges akadályok mint nyugvási okok folytán bekövetkezhető meghosszabbodása általában — bár nem kivétel nélkül — bőséges időbeli lehetőséget biztosít a polgári jogi és a munkajogi elévülési szabályok hatálya alá eső követelések végrehajtásának befejezésére az elévülési időn belül. Ám ugyanez a lehetőség nincs biztosítva az olyan követelések végrehajtásánál, amelyek tekintetében az elévülést a végrehajtási cselekmények nem szakítják meg, és az elévülés nyug-

vásának nem lehet helye. E követeléseknél ugyanis — különösen, ha a végrehajtás kérésére csak az elévülési idő végén került sor, vagy ha a végrehajtás során el nem hárítható tartós akadály merül fel — könnyen előfordulhat, hogy az elévülési idő teljesen eltelik, még mielőtt a végrehajtás befejezhető volna.

Mivel a Vht. 49. §-ának az 1960. évi 12. sz. tvr. 14. §-ával történt módosítása a végrehajtási jog elévülésére vonatkozó jogi szabályozásnak ilyen lényeges megváltoztatását jelentette, ezért szükséges megvizsgálni, hogy e változtatás következményeit a jogalkotó megfelelően számításba vette-e.

III.

Az 1881. évi LX. tv. 23. §-ának 2. bekezdése a végrehajtási jog elévülési idejét, bármilyen követelésről volt is szó, teljesen egységesen (harminckét évben) állapította meg. Az elévülés félbeszakítását azonban feltétlenül és teljesen kizárta.

Ilyen jogi szabályozásban az elévülés félbeszakíthatatlansága csak azt jelenthette, hogy a követelés végrehajthatóvá válásával megkezdődött a végrehajtási jog elévülése és az megszakíthatatlanul mindaddig folyt, amíg teljesítés (kielégítés) folytán vagy egyéb okból maga a követelés meg nem szűnt, illetve, amíg a „magánjogi rendes elévülési idő" elteltével a végrehajtási jog — a követelés végrehajthatósága — elévülés következtében meg nem szűnt. Ebből következett, hogy a végrehajtási eljárás folyamatban léte alatt is az elévülési idő elteltével befejeződött az elévülés, és az elévülés bekövetkeztével együtt, annak joghatásaként megszűnt a végrehajtási jog is. Mégpedig a követelés végrehajthatóságának elévülés okából bekövetkezett megszűnése nemcsak azt zárta ki, hogy ezt követően a követelés behajtása céljából végrehajtást lehessen megindítani. Hanem azt is kizárta, hogy a még az elévülési idő eltelte előtt már megindított és az elévülés befejeződésekor is szabályszerűen folyamatban levő végrehajtási eljárást tovább lehessen folytatni a végrehajtandó követelés kielégítését eredményező befejezéséig, illetve a követelés vagy a végrehajtás egyéb okból történő megszűnéséig. Vagyis a végrehajtási eljárás folyamatban léte alatt befejeződő elévülés is alapul szolgált a folyamatban levő végrehajtás megszüntetésére.

Elvont elméleti szempontból visszásnak tűnhet ugyan az olyan jogi szabályozás, amely az elévülési idő végén is megengedi a végrehajtás megindítását, de a legeredményesebbnek ígérkező végrehajtást sem engedi tovább folytatni, illetve befejezni az elévülési idő eltelte után, noha az előre látható volt, hogy az elévülési időből még hátralevő rész semmiképpen nem lesz elég a végrehajtási eljárás lefolytatására. Ennek ellenére ez a jogi szabályozás a gyakorlatban semmi nehézséget nem okozott addig, amíg a végrehajtási jog elévülési ideje kivételt nem tűrő általánossággal harminckét év volt. Ennél jóval rövidebb idő is általában elég volt ahhoz, hogy a követelést, ha lehetett, behajtsák, ha pedig nem lehetett, végleg felhagyjanak a reménytelen próbálkozásokkal.

Az 1955. évi 21. sz. tvr. megalkotásakor is harminckét év volt „a polgári jogban meghatározott általános elévülési határidő", és a tvr. 49. §-ának (1) bekezdése szerint a végrehajtási jog elévülésére is általában ez a határidő maradt irányadó. A Vht. módosítás előtti 49. §-ának (2) bekezdése nyilván ezért rendelkezett — a korábbi joghoz hasonlóan — úgy, hogy: „Ezt az elévülési határidőt sem a végrehajtási cselekmények, sem más körülmények nem szakítják félbe."

Ám az 1955. évi 21. sz. tvr. a végrehajtási jog harminckét éves általános elévülési idejének szabálya alól két kivételt is tett: 1. a szocialista szervezetek közötti pénzkövetelésekre a 173. § (2) bekezdése bevezette az egy éves elévülési időt; 2. az 5. § (2) bekezdése pedig a Csjt. 68. §-ával összhangban a tartásdíjkövetelésekre, sőt általában valamely személy eltartására szolgáló járadékszerű szolgáltatásokra is meghonosította a hat hónapnál régebbi részletek végrehajtásának kizárását. Mivel pedig az 1955. évi 21. sz. tvr. a végrehajtási kikényszeríthetőség határidejének az említett két vonatkozásban történt radikális lerövidítésével kapcsolatban sem tartalmazott az elévülés félbeszakítására vonatkozó jogszabályokhoz hasonló rendelkezéseket, ezért az új jogi szabályozás azt eredményezte, hogy az említett követeléseknek most már a végrehajthatóság állapotában is egészen rövid idő alatt bekövetkező elévülését ugyancsak nem szakíthatták félbe még a végrehajtási cselekmények sem.

Ha a jogi szabályozás ismertetett változásai ellenére továbbra is változatlanul, minden vonatkozásban teljes következetességgel érvényesültek volna a végrehajtási jog elévülése félbeszakíthatatlanságának fent kifejtett összes következményei, akkor az a szabály, amely harminckét éves elévülési idő mellett legfeljebb elvont elméleti síkon tűnhetett visszásnak — anélkül, hogy a legcsekélyebb gyakorlati jelentősége lett volna —, hat hónapos, egy éves határidő mellett gyakorlati téren is sok esetben jelentős nehézségekre vezetett volna. Aligha lehetne ugyanis helyeselni olyan jogi megoldást, amely a viszonylag rövid idő alatt érvényesíthető követelés jogosultját — annak ellenére, hogy a követelése végrehajtását késedelem nélkül, kellő időben kérte — megfosztaná a követelése kényszer útján történő behajtásának lehetőségétől akkor, ha az időben megindított végrehajtási eljárást a rendelkezésre álló és a végrehajtási cselekmények által sem megszakítható rövid határidőn belül nem lehetne befejezni.

Ilyen körülmények között kerültek már az 1955. évi 21. sz. tvr. megalkotásakor az 50. §-ának (1) bekezdésébe azok a rendelkezések, amelyekhez hasonló szabályok korábbi végrehajtási jogunkban nem voltak:

„A végrehajtási jog elévülési határidejének eltelte után előterjesztett kérelemre (bejelentésre) végrehajtható okiratot sem kiállítani, sem a végrehajtás megindítása vagy folytatása végett a végrehajtóhoz eljuttatni (bemutatni) nem lehet. Az elévülési határidőn belül előterjesztett kérelem alapján kiállított vagy az elévülési határidőn belül tett bejelentés alapján a végrehajtóhoz eljuttatott (a végrehajtónál bemutatott) végrehajtható okirat alapján azonban a végrehajtási eljárást be kell fejezni." (A második mondat eredeti szövege utolsó fordulatának idézését azért mellőztem, mert azt az egységes szerkezetbe foglalt hatályos szövegből kihagyták.)

Egyszerűbben fejezve ki a jogalkotó akaratát: a végrehajtási jog elévülési idejének eltelte után előterjesztett kérelemre végrehajtható okirat kiállításának nem lehet helye, de az elévülési időn belül kezdeményezett (kért) végrehajtási eljárást be kell fejezni — attól függetlenül, hogy a végrehajtás folyamatban léte alatt a megszakíthatatlanul tovább folyó elévülési idő eltelt-e vagy sem. (Az idézett szövegben szó van a végrehajtható okiratnak a végrehajtás megindítása vagy folytatása végett a végrehajtóhoz való eljuttatásáról, illetve bemutatásáról is. Ezekről a mozzanatokról azonban a jelenleg is hatályos szöveg értelmezésénél felesleges beszélni. A szöveg említett részei a végrehajtás szünetelésének az 1955. évi 21. sz. tvr. 45—47. §-aiban történt eredeti szabályozásával függtek össze. A 45. és a 46. §-nak az 1961. évi 9. sz. tvr.-ben történt módosítása, valamint a 47. §-nak hatályon kívül helyezése után ezek a szövegrészek tárgytalanná váltak. Ugyanis a Vht. mostani szabályozása szerint a végrehajtás szünetelése esetén a végrehajtó a végrehajtható okiratot nem küldi vissza a végrehajtási lapot kiállító bírósághoz, illetve nem adja vissza a végrehajtást kérőnek, így a szünetelés okának megszűnése után nem kerülhet sor a végrehajtható okiratnak a végrehajtás megindítása vagy folytatása végett a végrehajtóhoz történő eljuttatására, illetve bemutatására. Ez indokolta, hogy a túlhaladottá vált szövegrészek elhagyásával, leegyszerűsítve emeljem ki az idézett rendelkezés lényegét.)

Nem férhet kétség hozzá, hogy amikor az 1955. évi 21. sz. tvr. 49. §-a fenntartotta a végrehajtási jog elévülése félbeszakíthatatlanságának szabályát, de ugyanakkor az 50. §-ába felvette a korábbi jogunkban ismeretlen, fentebb idézett rendelkezéseket, ez nem véletlenül történt. A jogalkotó szándékát és annak motívumait a vázolt helyzetben nem nehéz felismerni. Adva volt a végrehajtási jog elévülésének félbeszakíthatatlanságából származó az a probléma, amely hosszú elévülési idő mellett legfeljebb elméleti szempontból tűnhetett visszásnak, de amely rövid elévülési idő mellett gyakorlatilag igen súlyossá válhatott. Ezt a problémát kellett megoldani, és a jogalkotó által választott szabályozás erre alkalmas is volt, mert kiküszöbölte azt a visszásságot, hogy az elévülési időn belül kezdeményezett végrehajtást — a folyamatban léte alatt is megszakíthatatlanul befejeződő elévülés miatt — nem lehetett a befejezéséig sem tovább folytatni. [A Vht. 5. §-ának (2) bekezdése az 50. § (1) bekezdésében foglaltakhoz lényegében hasonló jogi megoldással vette elejét annak, hogy a végrehajtható okirat kiállítása iránti kérelem előterjesztésének időpontjában hat hónapnál még nem régebbi tartásdíjrészletek végrehajtását ne gátolhassa az, ha a végrehajtási eljárás folyamatban léte alatt hat hónapnál régebbiekké válnának is.]

Ilyen előzmények után, a Ptk. hatálybalépésével kapcsolatban az 1960. évi 12. sz. tvr. 14. §-a alapvetően megváltoztatta nemcsak a polgári jogi jogviszonyból származó, hanem valamennyi, a bírósági végrehajtás útjára tartozó s már végrehajtható követelés tekintetében az elévülés jogi szabályozását. Annak kimondása, hogy „a végrehajtási jog a végrehajtandó követeléssel együtt évül el", tulajdonképpen megszüntette a végrehajtási jog elévülésének minden követelésre jogágazati hovatartozásától és jogcímétől függetlenül egyaránt irányadó jogintézményét. Azóta mindenegyes végrehajtandó követelésre végrehajthatóvá válása után is annak a jogágazatnak elévülési szabályait kell alkalmazni, amelyiknek elévülési rendelkezései arra a követelésre egyébként is irányadók. Ennek megfelelően a bírósági úton végrehajtandó követelések elévülési ideje — jogágazati hovátartozásuk, jogcímük és minőségük szerint — igen nagy mértékben különböző, hatvan naptól (Ptk. 384. §) húsz évig is [Ptk. 360. § (3) bek., Mt. V. 236. § (1) bek., Btk. 31. § *a)* p.] terjedhet. S bár a végrehajtandó követelések nagy részénél a végrehajtási cselekmények megszakítják az elévülést, ám a bírósági végrehajtás útjára tartozó számos követelés elévülését még ezek sem szakítják meg, s míg egyes követelések elévülése nyugvás útján is meghosszabbodhat, a büntetőjogi és az adóelévülés szabályainak hatálya alá eső követelések tekintetében nincs helye az elévülés nyugvásának.

Amikor a végrehajtható követelések elévülésének szabályozásában ilyen lényeges változtatás történt, ugyanakkor a Vht. 50. §-ának idézett (1) bekezdése hatályban maradt. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, vajon a jogalkotó az új jogi szabályozás előrelátható következményeit megfelelően számításba vette-e.

Véleményem szerint, az új jogi szabályozás mellett sokkal nagyobb szükség van a Vht. 50. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezésekre, mint korábban, a Vht. 49. §-ának módosítása előtt. Elsősorban azért, mert a végrehajtandó követelések elévülési ideje általában sokkal rövidebb lett, mint amennyi a végrehajtási jog korábbi elévülési ideje volt. De az elévülési idő jelentős lerövidítése ellenére most is tartoznak a bírósági végrehajtás útjára olyan követelések, amelyeknek elévülését a végrehajtási cselekmények sem szakítják meg. Egyes végrehajtandó

követeléseknek pedig olyan rövid az elévülési ideje, hogy az eljárás kisebb elhúzódása esetén is két végrehajtási cselekmény között hosszabb lehet az időköz, mint az irányadó elévülési idő, tehát a végrehajtási cselekmények elévülést megszakító joghatása ellenére két végrehajtási cselekmény között befejeződhet az elévülés. Végül, ha olyan követelések érvényesítését, amelyeknél nem lehet helye az elévülés nyugvásának, a végrehajtás megindítása után jelentkező akadály tartósan gátolja, az időközben bekövetkező elévülés miatt — a Vht. 50. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés hiányában — nem volna mód a kellő időben megindított végrehajtás befejezésére sem.

Az említett rendelkezés hatályban tartásának tehát az a gyakorlati jelentősége, hogy a most felsorolt valamennyi problémát igen egyszerűen megoldja — azzal, hogy az elévülési idő eltelte előtt kezdeményezett végrehajtásnak a befejezését akkor is lehetővé teszi, ha a végrehajtás kezdeményezését követően az elévülési idő el is telik — attól függetlenül, hogy az elévülés megszakítás vagy nyugvás folytán újra kezdődött, illetve meghosszabbodott-e vagy sem. Ki kell emelni, hogy a Vht. 50. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezés a bírósági végrehajtás útjára tartozó valamennyi végrehajtandó követelésre egyaránt irányadó — függetlenül a követelés jogágazati hovatartozásától, jogcímétől és minőségétől, de arra való tekintet nélkül is, hogy az adott követelést illetően az elévülés nyugvásának és megszakításának helye lehet-e, vagy sem.

Elméleti jelentőségű is annak megvizsgálása, hogy a Vht. 50. §-ának (1) bekezdése mennyiben változtatta meg az elévülésnek a követelés végrehajthatóságát megszüntető joghatását. Az 1955. évi 21. sz. tvr. előtti jogunkban, amint erről már szó volt, a végrehajtási jog elévülésének joghatásaként teljesen megszűnt a követelés végrehajthatósága, és ez nemcsak azt zárta ki, hogy a már elévült követelés behajtása céljából végrehajtást lehessen indítani, hanem azt is, hogy az elévülés befejeződésekor már folyamatban levő végrehajtást tovább lehessen folytatni a követelés kielégítését eredményező befejezéséig. A Vht. 50. §-ának (1) bekezdése értelmében is kizárt, hogy a kérelem előterjesztésekor már elévült követelésről végrehajtható okiratot állítsanak ki. Tehát ebben a vonatkozásban az elévülés joghatásaként most is megszűnik a követelés végrehajthatósága. Ezzel szemben az elévülési idő eltelte előtt már előterjesztett kérelem alapján — ha az elévülési idő utóbb el is telik — sem a végrehajtható okirat kiállításának, sem az annak alapján folyamatban levő végrehajtási eljárás befejezésének nincs akadálya. Vagyis az elévülési idő eltelte előtt kezdeményezett végrehajtás befejezését az eljárás folyamán bekövetkező elévülés nem gátolja. Tehát a már megindítani kért végrehajtás megszüntetésére nem szolgálhat alapul az utóbb bekövetkező elévülés, és ebben az értelemben a már folyamatba tett végrehajtási eljárás befejezéséig az elévülés nem szünteti meg a követelés végrehajthatóságát.

Eszerint az elévülésnek a követelés végrehajthatóságát megszüntető joghatása szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy a végrehajtás iránti kérelem előterjesztésének időpontja előtt vagy csak azt követően telt-e el az elévülési idő. A végrehajtás iránti kérelem előterjesztése előtt befejezett elévülés az elévülési idő elteltével, annak közvetlen joghatásaként megszünteti a követelés végrehajthatóságát. Viszont a végrehajtási kérelem előterjesztése után bekövetkező elévülés csak a már kezdeményezett végrehajtási eljárás befejezésétől kezdődő hatállyal szünteti meg a követelés végrehajthatóságát.

Mivel az elévülési határidőn belül előterjesztett kérelemre kiállított végrehajtható okirat alapján „a végrehajtási eljárást be kell fejezni", ezért fontos annak tisztázása is, hogy mit kell érteni a végrehajtási eljárás befejezésén:

1. A végrehajtási eljárás célja és tárgya a végrehajtandó követelés kielégítésének, az adós kötelezettsége teljesítésének a kikényszerítése. Ezért, ha ezt a célt sikerül elérni, vagyis ha a végrehajtandó követelés teljes egészében kielégítést nyer akár önkéntes teljesítés, akár a végrehajtási kényszer alkalmazása (letiltás, értékesítés, árverés stb.) eredményeként, akkor a teljesítéssel a végrehajtandó követelés megszűnik, és így a kikényszerítésére irányuló végrehajtási eljárást, amely tárgytalanná vált, be kell fejezni. De hasonló a helyzet akkor is, ha a végrehajtandó követelés bármilyen egyéb okból szűnik is meg, mert a követelés megszűnése után nincs többé célja és tárgya a végrehajtási eljárásnak, tehát be kell fejezni azt. Ezért rendelkezik úgy a Vht. 30. §-a, hogy a követelés megszűnése esetében, ha ezt akár a végrehajtást kérő jelenti be, akár az adós okirati bizonyítékkal valószínűsíti, és a végrehajtást kérő elismeri, a bíróság a végrehajtást végzéssel megszünteti. Ha pedig a követelés megszűnése alapján a végrehajtás megszüntetése a nem peres eljárás során akadályba ütközik, a végrehajtás megszüntetése per útján kérhető [Vht. 30. § (6) bek., 41. és 42. §].

2. Ám nemcsak a követelés megszűnése, hanem a követelés végrehajthatóságának ideiglenes vagy végleges megszűnése is a végrehajtási eljárás megszüntetésére vezethet. Pl. ha a végrehajtás alapjául szolgáló jogerős határozatot törvényességi óvás folytán a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezi, és az alsóbíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja, vagy ha a fellebbezésre tekintet nélkül végrehajtható elsőfokú határozatot a másodfokú bíróság a Pp. 251. §-a alapján hatályon kívül helyezi, és a pert megszünteti, a Vht. 41. §-ának (1) bekezdése alapján kétségtelenül meg kell szüntetni a végrehajtást, noha a követelés érvényes létrejötte, fennállása, illetve megszűnése még egyáltalán nem eldöntött kérdés. Ugyancsak nem jelenti a követelés megszűnését, s mégis a végrehajtás megszüntetésének alapjául szolgálhat az is, ha a

végrehajtást kérő anélkül, hogy a jogáról lemondana, illetve a követelését elengedné, megállapodik az adóssal követelésének végrehajtás helyett másképpen történő rendezésében vagy többévi halasztásban (Vht. 41. és 42. §).

3. A végrehajtás megszüntetésére az is okul szolgálhat, ha a követelés „alaptalannak", érvényesen létre sem jöttnek vagy már az érvényesítése (megítélése) idején fenn nem állottnak bizonyul, akár rendes vagy rendkívüli jogorvoslat során hozott jogerős határozat [Vht. 41. § (1) bek.], akár a végrehajtás megszüntetése iránt indított perben hozott jogerős ítélet [Vht. 42. § (1) bek. *a)* p.] állapította meg ezt. Hasonló a helyzet akkor is, ha utólag nyer bizonyítást, hogy a követelés végrehajthatósága már a végrehajtási kérelem előterjesztése előtt megszűnt, pl. elévülés következtében.

4. Olyan esetekben is sor kerülhet a végrehajtás megszüntetésére, amikor sem a követelés, sem annak végrehajthatósága nem szűnt meg, nem is „alaptalan" a követelés, de a végrehajtást kérő kéri a végrehajtás megszüntetését (Vht. 44. §), vagy az adós kéri ezt — a követelés megszűnését, illetve alaptalan voltát okirati bizonyítékkal valószínűvé téve — és a végrehajtást kérő felhívás ellenére a nyilatkozást elmulasztja [Vht. 30. § (3) és (4) bek.].

A végrehajtás bármilyen okból, a hivatkozott rendelkezések bármelyike alapján történő megszüntetése mindenképpen a végrehajtási eljárás befejezését eredményezi, mert a jogerős megszüntetés után a megszüntetett végrehajtás alapjául szolgált végrehajtható okirat alapján többé a végrehajtás folytatását kérni nem lehet. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ha a követelés nem szűnt meg, és végrehajthatósága is fennáll, illetve ismét végrehajthatóvá válik (ez a fent 2. és 4. alatt említett egyes esetekben előfordulhat), akkor újonnan előterjesztett kérelemre újabb végrehajtható okirat kiállítására és annak alapján új végrehajtási eljárás megindítására kerülhet sor.

Bár a 114/1962. (IX. 19.) IM sz. utasítással megállapított bírósági szervezeti és ügyviteli szabályzat (BÜSz) 178. §-ának (1) bekezdése szerint az *a)* pontban említett megszüntetésen kívül még a *b)—h)* pontokban felsorolt esetekben is „befejezettnek kell tekinteni az ügyet", mégis ugy vélem, hogy a végrehajtási ügy ügyviteli befejezését nem szabad összetéveszteni a végrehajtási eljárásnak a Vht. 50. §-a (1) bekezdése szempontjából figyelembevehető érdemi befejezésével.

Az, hogy az ügynek más Végrehajtói Irodához áttétele vagy más végrehajtási üggyel történt egyesítése az érdekelt felek szempontjából egyáltalán nem jelenti a végrehajtási eljárás befejezését, nem szorul kifejtésre. Ugyanez elmondható a munkabérre történt letiltásnak jogorvoslattal meg nem támadása esetére kimondott ügyviteli befejezésről is, mert a letiltás vezethet a követelés kielégítésére, de csak ennek is a megtörténtével fejeződik be érdemben a felek szempontjából a végrehajtás. A biztosítási intézkedés és a zárlat foganatosítása a vizsgált kérdés körén kívül esik.

A végrehajtás szünetelése vagy felfüggesztése sem eredményezi a végrehajtási eljárás befejezését, mert a szünetelés, illetve felfüggesztés okának megszűnése után ugyanazon végrehajtható okirat alapján sor kerülhet a végrehajtási eljárás folytatására mindaddig, amíg az nem jut érdemi befejezéshez a végrehajtás megszüntetésével. Ha viszont a felfüggesztés vagy szünetelés tartama alatt a fentebb felsorolt bármelyik okból sor kerül a végrehajtás megszüntetésére, aminek nincs törvényi akadálya, akkor a végrehajtás megszüntetése után nem lehet többé helye a felfüggesztett vagy szünetelő végrehajtási eljárás továbbfolytatásának, bár a felfüggesztés vagy szünetelés oka időközben meg is szűnt. A felhozott példa jól szemlélteti, hogy ebben az esetben is nem a felfüggesztés vagy a szünetelés, hanem csupán a végrehajtás megszüntetése eredményezi a folyamatba tett végrehajtási eljárás érdemi befejezését, tovább nem folytathatóságát.

Ha a bíróság a végrehajtási lap visszavonását, a közjegyző a végrehajtási záradék törlését rendeli el a Vht. 194. §-a alapján, ennek is az a következménye ugyan, hogy nem lehet tovább folytatni a végrehajtási eljárást. Mégis ez valójában csak ügyviteli szempontból befejezés, és nem a Vht. 50. §-a (1) bekezdésének értelmében vett érdemi befejezése a végrehajtási eljárásnak. Ugyanis a végrehajtás alapjául szolgált végrehajtható okirat visszavonása (záradék törlése) azt eredményezi, hogy jogilag nincs is olyan eljárás, amelynek megszüntetéséről, érdemi befejezéséről lehetne szó, hiszen azt meg sem indítottnak kell tekinteni.

A végrehajtási eljárás befejezése és a végrehajtható követelés elévülése között tehát lényeges összefüggés áll fenn abban a vonatkozásban, hogy a végrehajtható követelésnek a végrehajtás kezdeményezése után bekövetkező elévülése csak a végrehajtási eljárás befejezésétől kezdődő hatállyal szünteti meg a követelés végrehajthatóságát — feltéve természetesen, hogy a követelés, illetve végrehajthatósága más okból már előbb meg nem szűnt. A végrehajtási eljárás befejezésének, a végrehajtás megszüntetésének a követelés elévülése szempontjából egyéb közvetlen joghatása nincs. Az viszont más lapra tartozik, hogy a végrehajtás megszüntetésére alapul szolgáló különböző tényeknek, az egyes megszüntetési okoknak jelentőségük, mégpedig a különféle jellegű okok szerint eltérő jelentőségük lehet a követelés elévülése szempontjából.

Így pl. ha a követelés akár teljesítés (kielégítés), akár más ok következtében megszűnik, ezzel véget ér az elévülési folyamat is és nem is kezdődhet újra, mert nincs követelés, ami elévülhetne. De ez a joghatás sem a végrehajtást megszüntető határozat jogerőre emelkedésével, hanem a követelés anyagi jogi megszűnésének

időpontjában, ennek anyagi jogi hatásaként következik be.

Ha viszont a végrehajtás megszüntetésére azért kerül sor, mert a követelés már a végrehajtás iránti kérelem előterjesztése előtt elévült, ez esetben a végrehajtási eljárás befejezésének, de még a végrehajtás megszüntetése okául szolgáló ténynek sem lehet már jelentősége a követelés elévülése szempontjából. A már elévült követelés ugyanis mégegyszer újra nem évülhet el.

Ha pedig a végrehajtás alapjául szolgáló jogerős határozatot törvényességi óvás folytán a Legfelsőbb Bíróság megváltoztatja, illetve perújítás eredményeként a bíróság hatályon kívül helyezi, és az újabb jogerős döntés a keresetet elutasítja, akár azon az alapon, hogy a követelés érvényesen létre sem jött, akár azért, mert a követelés már az alapeljárás idején sem állott fenn, ebben az esetben sem kerülhet sor az elévülés megkezdődésére, vagy tovább folytatására, bár a végrehajtást meg kell szüntetni. Ítélt dolog ugyanis ez esetben az, hogy a végrehajtást kérőnek nincs olyan követelése az adóssal szemben, amely érvényesíthető volna, és így elévülhetne.

Más a helyzet viszont abban az esetben, ha a végrehajtás megszüntetésére azért került sor, mert a törvényességi óvás folytán hozott határozat a végrehajtás alapjául szolgáló határozatot hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasította. Ebben az esetben nem ugyan a végrehajtási eljárás befejezése, hanem már a törvényességi óvás folytán hozott határozat visszavetette az elévülést megszakításának abba a létszakába, amely a keresetindítással kezdődött meg, és amely a per jogerős befejezéséig tart.

Hasonló, de nem azonos a helyzet abban az esetben, ha a végrehajtást azért kell megszüntetni, mert a fellebbezésre tekintet nélkül végrehajtható elsőfokú határozatot a másodfokú bíróság a Pp. 251. §-a alapján hatályon kívül helyezte, és a pert megszüntette pl. hatáskör hiánya miatt. Ez esetben, ha a keresetlevél beadásának jogi hatályai a követelés szabályszerű újabb érvényesítésével kapcsolatban fennmaradnak [Pp. 161. § (1) bek.], a követelés elévülésének megszakítottsága tekintetében továbbra is fennmarad az a jogi helyzet, amely a keresetlevél beadásával kezdődött, és a per jogerős befejezéséig tart. Másképpen alakul a helyzet, ha az előzetesen végrehajtható ítélet hatályon kívül helyezésére és a per megszüntetésére pl. ítélt dolog, vagy pedig időelőttiség okából kerül sor. A végrehajtás alapjául szolgáló határozatnak ítélt dolog okából történő hatályon kívül helyezése az utóbb hozott határozat alapján folyó végrehajtás megszüntetésére vezet feltétlenül, ennek azonban a kétszeresen érvényesített követelés elévülésére semmi befolyása nincs, mert a követelés elévülése szempontjából az első ízben történt érvényesítése során hozott jogerős határozat és az azon alapuló további eljárás lehet egyedül az irányadó. Az időelőttiség miatt történő megszüntetés pedig éppen azt jelenti, hogy az elévülés még meg sem kezdődhet a követelés esedékessé válása előtt.

A végrehajtási eljárás befejezésére vezető különféle okok elemzése esetén a végrehajtás megszüntetését eredményező számos egyéb körülmény és a végrehajtandó követelés elévülése között még jó néhány más összefüggést is ki lehetne mutatni. Kimerítő leltár felvételére azonban nincs szükség. E fejtegetésekből és a felhozott néhány példából csupán azt a lényeges következtetést tartom szükségesnek levonni, hogy a végrehajtási eljárás kezdeményezésének, folyamatban létének és befejezésének a végrehajtandó követelés elévülésére nincs más eljárásjogi rendelkezésen alapuló közvetlen joghatása, kizárólag csak az, amelyet a Vht. 50. §-ának (1) bekezdése tartalmaz. Ez viszont valamennyi bírósági úton végrehajtandó követelésre egyaránt irányadó egységes szabály. Kétségtelen azonban, hogy egyes végrehajtandó követelések elévülése tekintetében a végrehajtási eljárásnak, illetve pontosabban: a végrehajtási eljárás egyes mozzanatainak más joghatásai is lehetnek, de ezek nem a Vht. általános hatályú rendelkezésein, hanem egyes anyagi jogágazatoknak a hatályuk alá tartozó végrehajtandó követelésekre vonatkozó elévülési szabályain alapulnak. Az egyes anyagi jogágak ilyen jellegű rendelkezéseiről a fentiekben II. alatt már szó volt, azok megismétlésére tehát itt nincs szükség.

Az egyes jogágak elévülési szabályai azonban az elévülés szempontjából bármilyen joghatást (pl. elévülés megszakítása, nyugvás előidézése) tulajdonítanak is a végrehajtási eljárás bizonyos mozzanatainak, ezek az anyagi jogi következmények nem fosztják meg a végrehajtás iránti kérelmet attól az eljárásjogi joghatásától, hogy ha az elévülési idő eltelte előtt történt az előterjesztése, az utóbb bekövetkező elévülés már nem akadályozhatja a folyamatba tett végrehajtási eljárás befejezését. Ebből következik, hogy a végrehajtási eljárás egyes mozzanatainak a követelés elévülésére gyakorolt esetleges anyagi jogi hatásai (elévülés megszakítása, nyugvása) a már kezdeményezett végrehajtási eljárást nem érintik, annak tovább folytatása szempontjából nincs jelentőségük. Illetve pontosabban: a már folyamatba tett végrehajtási eljárás befejezésének lehetősége nem függ attól, hogy a követelés elévülése megszakítás vagy nyugvás következtében kitolódik-e az eljárás befejezésének időpontjáig.

Abból a szempontból azonban, hogy a végrehajtási eljárás befejezése után ugyanannak a követelésnek a végrehajtása iránt előterjesztett újabb kérelemre helye lehet-e új végrehajtható okirat kiállításának vagy sem, adott esetben már gyakorlati jelentősége lehet annak is, hogy a végrehajtandó követelés az előző végrehajtási eljárás folyamán elévült-e, illetve, hogy az előző végrehajtási eljárás egyes mozzanatainak az elévülést megszakító vagy nyugvását előidéző joghatása mennyi idővel tolta ki az elévülés befejeződését. A Vht. 50. §-ának (1) bekezdése ér-

telmében ugyanis végrehajtható okirat kiállításának csak az elévülési idő eltelte előtt előterjesztett kérelemre lehet helye, e tekintetben pedig kétségtelenül az újabb végrehajtási kérelem előterjesztésének időpontja az irányadó. Ha tehát a követelés az előző végrehajtási eljárás folyamatban léte alatt vagy befejezése után, de az újabb kérelem előterjesztése előtt elévült, már egymagában ez is kizárja az újabb végrehajtható okirat kiállítását. Az viszont, hogy az elévülés az előző végrehajtási eljárás folyamán vagy azt követően az új kérelem előtt befejeződött-e, vagy sem, nemcsak az irányadó elévülési idő tartamától és kezdetének időpontjától függ, hanem attól is, hogy az elévülést valamely körülmény megszakította-e, vagy nyugvási okként meghosszabbította-e, vagy sem.

Ha elvileg jelentősége lehet is annak, hogy a befejezett végrehajtási eljárás folyamán az elévülés megszakítására vagy nyugvására sor került-e, nem szabad szem elől téveszteni, hogy ennek vizsgálata a gyakorlatban csak egészen ritka kivételként válhat szükségessé. Ennek ugyanis nemcsak az az előfeltétele, hogy az adott követelésre irányadó elévülési szabályok szerint helye legyen az elévülés megszakításának, illetve nyugvásának, hanem az is, hogy a végrehajtási eljárás befejezése után ugyanannak a követelésnek a végrehajtását újra kérje a jogosult. Erre természetesen csak akkor kerülhet sor, ha az előző végrehajtási eljárás úgy fejeződött be, hogy a végrehajtandó követelés sem teljesítés (kielégítés) következtében, sem egyéb okból nem szűnt meg, sem a végrehajthatósága véglegesen nem enyészett el, mégis megszüntették a végrehajtást [Vht. 44., 30. § (4) bek.]. A végrehajtás iránti újabb kérelem sikeres előterjesztésének azonban az is további előfeltétele, hogy az előző végrehajtás befejezését követően egészen az új kérelem előterjesztéséig sem szűnt meg a követelés, illetve végrehajthatósága. De mégha az említett valamennyi előfeltétel meg is van, az előző végrehajtási eljárás egyes mozzanatai elévülést megszakító vagy az elévülés nyugvását előidéző joghatásának vizsgálatára gyakorlatilag csak akkor van szükség, ha az elévülés a vizsgált megszakítás vagy nyugvás hiányában már az újabb végrehajtási kérelem előterjesztése előtt befejeződött volna.

IV.

A kifejtettek figyelembevételével talán már nem is tűnik olyan fontosnak, mint ezt Farkas József említett cikkében vélte, annak tisztázása, hogy mit ért a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdése „végrehajtási cselekményen". Mégis foglalkozni kell ezzel a kérdéssel, hiszen Rudolf Loránt is olyan jelentősnek tartotta, hogy négy év múlva írt könyvében négy oldalnál is többet szánt rá (i. m. 21—25. old.). Azonban mind a ketten csak a Ptk. elévülési szabályai szempontjából vizsgálták a kérdést, és figyelmen kívül hagyták azt, hogy a bírósági végrehajtás útjára tartozó követelések igen jelentős részére nem lehet alkalmazni a Ptk. elévülési szabályait. De az is elkerülte figyelmüket, hogy a Vht. 50. §-ának (1) bekezdése értelmében „az elévülési határidőn belül előterjesztett kérelem alapján kiállított .... végrehajtható okirat alapján a végrehajtási eljárást be kell fejezni". Így feltételezhetően mind a ketten abból a képzetből indultak ki, hogy ha a végrehajtási eljárás befejezése előtt eltelik az elévülési idő, akkor már nem lehet a végrehajtást tovább folytatni és befejezni, de ezt a hátrányos következményt elkerülhetővé teszi az, ha a végrehajtási cselekmény elévülést megszakító joghatása kizárja azt, hogy az elévülési idő a végrehajtási eljárás folyamatban léte alatt eltelhessen.

Erre a felfogásra enged következtetni a „végrehajtási cselekmény" fogalmának az a túlfeszítése is, amellyel mind a ketten azt az eredményt igyekeznek kihozni, hogy a „végrehajtási cselekmény" a végrehajtás iránti kérelem előterjesztésével kezdődik, és a végrehajtási eljárás befejezéséig, de legalábbis tartós elakadásáig (a végrehajtás felfüggesztéséig, szüneteléséig) tart. Vagyis a végrehajtási cselekmény fogalmát lényegében azonosítják a végrehajtási eljárás fogalmával. Álláspontjukat ugyan eltérően fejtik ki, sőt Rudolf Lóránt több vonatkozásban erősen bírálja Farkas József érvelését, de ha a két álláspont lényegét tárja fel és hasonlítja össze az olvasó, akkor rájön, hogy abban nincs is eltérés.

Farkas József gondolatmenete ugyanis a következőkben foglalható össze: Bár a Vht. a végrehajtás során tett egyes eljárási cselekményeket, főleg a végrehajtó cselekményeit nevezi végrehajtási cselekményeknek, mégis a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdése semmi esetre sem ezeket értheti „végrehajtási cselekményeken", mert az elévülés megszakításánál éppen nem a végrehajtó cselekményei jönnek számításba, hanem inkább a végrehajtást kérőnek az a cselekménye, amellyel jogát érvényesíteni kívánja. A Ptk. 327. §-ának (4) bekezdése szempontjából tehát végrehajtási cselekményen a végrehajtást kérő végrehajtási eljárást megindító cselekményét (végrehajtás iránti kérelem, a szünetelés után a végrehajtás újra megindítása iránti bejelentés) kell érteni. Az ilyen értelemben vett „elévülést megszakító végrehajtási cselekmény" pedig a végrehajtásnak a végrehajtást kérő kérelmére [Vht. 37. § (1) bek.] történt felfüggesztésekor, valamint a végrehajtás megszüntetése, illetve szünetelése esetén fejeződik be, s ezekben az esetekben „a végrehajtási cselekmény befejeződése után az elévülés újra kezdődik".

Rudolf Loránt álláspontja szerint a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdésében írt „végrehajtási cselekmények" kifejezés értelmét a Vht. rendelkezései alapján kell megállapítani, és így ezeken a végrehajtó cselekményeit feltétlenül érteni kell. „Teljesen önkényes az az értelmezés, hogy kizárólag azt nem lehet érteni ezeken, amit a Vht. e cselekményeken ért". Olyan értelmezés mégis elfogadható, hogy a Vht. által használt értelmen

kívül még más cselekményeket is ide kell sorolni, így pl. a végrehajtás iránti kérelmet is. „Ezek a végrehajtási cselekmények természetesen nem tekinthetők elszigetelt önálló jogi tényeknek, hanem kétségkívül a végrehajtási eljárás egy-egy szerves cselekményének minősülnek, és így a Ptk. 327. § (3) bekezdésének második tételét kell alkalmaznunk". Tehát: „az elévülés újrafolyása nem az adott félbeszakítást eredményező végrehajtási cselekmény felmerültének időpontjától kezdődik, hanem az eljárás befejezésétől". Az elévülés szempontjából a végrehajtási eljárás befejezésének kell tekinteni „minden olyan határozatot, amely az eljárást befejezi a végrehajtást kérő követelésének kielégítése nélkül is, és a végrehajtási eljárást újra csupán a végrehajtást kérőnek újabb kérelme indítja meg". Ilyen határozatok: a végrehajtás felfüggesztése, megszüntetése és szünetelése.

Az, hogy Rudolf Lorántot a „végrehajtási cselekmény" fogalmának ilyen meghatározásánál milyen szándék vezette, kitűnik abból, amit ezt követően írt: „Ezzel a megoldással ki tudjuk küszöbölni azoknak a hátrányoknak a legnagyobb részét, amelyek főként a rövid elévülési időknél a végrehajtási eljárás hosszabb elhúzódása esetén egyébként felmerülhetnének. De korántsem küszöböltünk ki ezzel még minden nehézséget. ..... Ezek a hátrányok azonban az elévülés nyugvásával kiküszöbölhetők". (I. m. 23—25. old.) Az idézettekből az is kétségtelen, hogy Rudolf Lóránt figyelmét elkerülték a Vht. 50. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezések, amelyek az elévülés megszakításától és nyugvásától függetlenül kiküszöbölik azokat a hátrányokat és nehézségeket, amelyeket Rudolf Loránt megoldásával saját véleménye szerint sem lehet minden esetben kiküszöbölni.

Az az álláspont, amely a végrehajtási cselekmények fogalmát azonosítja a végrehajtás iránti kérelem előterjesztésétől az eljárás határozattal történő befejezéséig egyfolytában tartó végrehajtási eljárással, és ezt ráadásul az elévülést megszakító eljárás rangjára is emeli, véleményem szerint annyira erőltetett és nem meggyőző, hogy önmagában hordja cáfolatát. Ezért ellenérvek részletes kifejtése helyett inkább Farkas József és Rudolf Lóránt fejtegetéseinek lényegét igyekeztem lehetőleg pontosan ismertetni.

Még azt fűzöm hozzá, hogy a kifogásolt álláspont ellentétben áll a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezéssel is. Eszerint ugyanis: „Az elévülést megszakító eljárás jogerős befejezése után az elévülést csak a végrehajtási cselekmények szakítják meg". Új jogszabályaink és így a Ptk. szövege is elkerülhetetlen szükség esetét kivéve általában igen nagy következetességgel kerüli a többes szám használatát. Ha tehát „végrehajtási cselekmények" kifejezést használ, ez arra utal, hogy többször is egy-egy végrehajtási cselekmény külön-külön megszakítja az ismételten újra kezdődő elévülést, és nem az a szándékolt joghatás, hogy csak egyetlen, egyfolytában tartó eljárási folyamat idézzen elő tartós megszakítást. De másrészt a rendelkezés szövegezése a végrehajtási cselekmények elévülést megszakító joghatását egyenesen szembeállítja az elévülést megszakító eljárással. Ezzel is világosan kifejezésre juttatja azt, hogy „az elévülést megszakító eljárás jogerős befejezése után" már nem kerül sor újabb elévülést megszakító eljárás tartós folyamatának megkezdődésére, hanem mindenegyes végrehajtási cselekmény külön-külön megszakítja az elévülést, de minden ilyen megszakítással újra is kezdődik az elévülés.

A „végrehajtási cselekmények" fogalmát egyébként sem a Vht., sem a Ptk., sem egyéb jogszabály közelebbről nem határozza meg. A Vht. több rendelkezése [pl. 24. § (1) bek., 27. § (2) bek., 28. § (1) és (2) bek., 31. § (1) bek.] használja a „végrehajtási cselekmények" kifejezést, általában a végrehajtó egyes eljárási cselekményeire vonatkoztatva azt, de anélkül, hogy olyan fogalommeghatározást vagy értelmező jellegű utalást fűzne hozzá, amely alapul szolgálhatna a nem a végrehajtó által végzett eljárási cselekményeknek a „végrehajtási cselekmények" fogalomköréből való kizárására. Ilyen körülmények között a „végrehajtási cselekmények" kifejezést nem lehet olyan jogi műszónak minősíteni, amelynek a szavak általánosan elfogadott mindennapi értelmétől eltérő, annál szűkebb, sajátos jogi jelentése volna. Ehhez képest a „végrehajtási cselekmények" fogalmát nem lehet olyan megszorítóan értelmezni, mintha az csak a végrehajtó eljárási cselekményeit foglalná magába. Ide kell sorolni azokat az eljárási cselekményeket is, amelyeket a követelésnek az adóstól való behajtása érdekében a végrehajtási jogszabályok szerint akár a végrehajtást kérő (pl. végrehajtás iránti kérelem előterjesztése), akár a végrehajtást elrendelő szerv (pl. bíróság, közjegyző részéről végrehajtható okirat kiállítása), akár a végrehajtás helye szerint illetékes járásbíróság vagy más hatóság (pl. telekkönyvi hatóságnál végrehajtási jog bejegyzése) végez. De végrehajtási cselekménynek minősülhet harmadik személynek jogszabályi kötelezettségen alapuló olyan eljárási cselekménye is, amely a végrehajtandó követelés kielégítésére irányul, pl. a munkáltató az adós munkabéréből a letiltott összeget levonja és a végrehajtást kérőnek kifizeti, a harmadadós a lefoglalt követelést letétbe helyezi.

Ezzel szemben a végrehajtási eljárás során hozott olyan határozatok vagy olyan intézkedések, amelyek nem a végrehajtandó követelés teljesítésének kikényszerítésére irányulnak, hanem éppen a végrehajtási kényszer alkalmazásának végleges vagy ideiglenes megakasztását célozzák, mint pl. a végrehajtás megszüntetése, korlátozása, felfüggesztése vagy szünetelése, nem minősíthetők végrehajtási cselekményeknek. Tehát az elévülés megszakítását (és egyidejű újrakezdődését) nem eredményezhetik. (Kivétel: az adóelévülés szabályai alá eső követeléseknél éppen

csak a behajtás felfüggesztésének van az elévülés megszakításához hasonló joghatása.)

Más lapra tartozik az, hogy a végrehajtás felfüggesztésére és szünetelésére alapul szolgáló körülmények rendszerint olyan tények, amelyek a végrehajtást kérőnek fel nem róhatóan, menthető okból időlegesen akadályozzák a végrehajtás tovább folytatását, a követelés érvényesítését. Nyilvánvaló, hogy az olyan követeléseknél, amelyek az elévülés nyugvását is ismerő elévülési szabályok hatálya alá tartoznak, a menthető okból bekövetkezett jogérvényesítési akadály — attól függetlenül, hogy emiatt a végrehajtás felfüggesztésére vagy szünetelésére is sor került-e, vagy sem — a követelés elévülésének nyugvását eredményezi.

V.

Farkas József a végrehajtási jog elévülésével kapcsolatban felvetette azt a kérdést is, hogy „ki állapítja meg a végrehajtási jog elévülését"? Ezt a kérdést azonban de lege lata — úgy látszik — szabályozatlannak tartotta, mert azt írta: „Helyes lenne, ha a Vht. módosítása során — amely egyébként remélhetőleg mielőbb sorra kerül — ezt a jogszabály úgy rendezné, hogy az adós elévülési kifogása tárgyában a bíróság határozna, határozata előtt a feleket meghallgatná, és szükség esetén bizonyítást is lefolytatna. Az ennek eredményeként hozott végzés ellen természetesen jogorvoslatnak lenne helye. Abban az esetben, amikor az elévülést hivatalból kell figyelembe venni, a végrehajtó lenne köteles a bíróságnak jelentést tenni, ha hivatalból vagy bejelentés folytán a végrehajtási jog elévülését észlelné."

Bár ezután rövidesen valóban sor került a Vht. igen alapos és sok részletre kiterjedő módosítására, de az 1961. évi 9. sz. tvr. sem szabályozta külön azt a kérdést, hogy melyik szerv és milyen eljárás útján állapítja meg a végrehajtási jog elévülését.

Ennek ellenére Nigriny Elemér a már említett könyvében a következőket írja: „Abban az esetben, ha a behajtásra kerülő követelés elévülését hivatalból kell figyelembe venni, a végrehajtási lap kiállítása előtt tisztázni tartozik a bíróság, hogy a végrehajtást kérő végrehajtási joga nem évült-e el [Vht. 50. § (2) bek.]." (Im. 18. old.) A végrehajtás megszüntetése iránti per jogalapját vizsgálva, kifejti, hogy „a végrehajtás megszüntetésének alapja lehet a végrehajtási jog elévülése... A végrehajtási jog elévülését a bíróság általában csak a felek (az adós) kérelmére veheti figyelembe, ezt hivatalból csak akkor teheti meg, ha a végrehajtási jog alapjául szolgáló követelés elévülését is hivatalból kell figyelembe vennie [Vht. 50 § (2) bek.]". (Im. 92. old.) Mindkét összefüggésben részletesen foglalkozik még a Vht. 5. §-ának (2) bekezdésében foglalt szabállyal is, mint „hivatalból figyelembe veendő, speciális elévülési jellegű rendelkezéssel" és a PK 829/4. sz. kollégiumi állásfoglalással. (Im. 18—19., 95—96. old.)

Véleményem szerint, a felvetett kérdés megválaszolásánál is a Vht. 50. §-ának (1) bekezdéséből kell kiindulni. Ha ugyanis „a végrehajtási jog elévülési határidejének eltelte után előterjesztett kérelemre végrehajtható okiratot" nem lehet kiállítani, viszont „az elévülési határidőn belül előterjesztett kérelem alapján kiállított... végrehajtható okirat alapján a végrehajtási eljárást be kell fejezni", ez nemcsak azt jelenti, hogy csak a végrehajtás iránti kérelem előterjesztése időpontjában már befejezett elévülés lehet a végrehajtás elrendelésének és lefolytatásának az akadálya. Az idézett rendelkezésekből az is következik, hogy a végrehajtható okirat kiállítására jogosult szerv (bíróság, közjegyző) feladata a végrehajtandó követelés elévülésének vizsgálata. Ha ez a szerv a végrehajtás iránti kérelem elintézése során megállapítja, hogy az elévülési idő már a kérelem előterjesztése előtt eltelt, akkor a végrehajtható okirat kiállítását megtagadja, illetve a közvetlen letiltás iránti kérelmet elutasítja. A megtagadó, illetve elutasító végzés ellen fellebbezésnek van helye. Ha viszont a kérelem elintézéseként a végrehajtható okirat kiállítására sor kerül, ez esetben elévülés okából a letiltó végzés ellen fellebbezésnek van helye, míg a végrehajtási lap visszavonását, a végrehajtási záradék törlését lehet kérni, és az e kérelem tárgyában hozott végzés ellen kerülhet sor fellebbezésre.

Bár eszerint a nem peres eljárásban is megfelelő jogorvoslati lehetőségek állnak rendelkezésre annak megelőzése végett, hogy elévült követelés végrehajtására ne kerülhessen sor, ennek ellenére előfordulhat, hogy elévült követelésről végrehajtható okiratot állítanak ki, és annak alapján megindul a végrehajtási eljárás. Ez lehet annak a következménye, hogy az adós a perenkívüli jogorvoslati lehetőségekkel valamilyen okból nem élt. De bekövetkezhet úgy is, hogy a nem peres eljárásban igénybe vett jogorvoslat nem vezetett eredményre. A perenkívüli jogorvoslat sikertelensége vagy igénybevételének elmulasztása azonban nem zárja ki azt, hogy az adós az elévült követelés tekintetében indított végrehajtás megszüntetését keresettel per útján ne kérhesse. A PK 829/4. sz. kollégiumi állásfoglalás is ugyanezt az elvet alkalmazza a Vht. 5. §-ának (2) bekezdésében szabályozott sajátos elévülés esetére.

Annak tisztázása után, hogy melyik szerv és milyen eljárás során vizsgálhatja és állapíthatja meg a végrehajtás útján érvényesíteni kívánt követelés elévülését, még arra a kérdésre kell válaszolni, hogy mikor kell hivatalból is, és mikor lehet csak kérelemre (kifogásra) figyelembe venni az elévülést.

Az 1955. évi 21. sz. tvr. 50. §-ának (2) bekezdése eredetileg úgy rendelkezett, hogy a bíróság (közjegyző) a végrehajtási jog elévülését hivatalból is figyelembe veszi. (Ez a rendelke-

zés is közvetve arra utalt, hogy a végrehajtható okiratot kiállító szervnek kell vizsgálnia és megállapítania az elévülést.) A Vht. 50. §-ának az 1960. évi 12. sz. tvr. 15. §-ával módosított (2) bekezdése értelmében viszont: „A végrehajtási jog elévülését csak akkor lehet hivatalból figyelembe venni, ha az alapjául szolgáló követelés elévülését hivatalból kell figyelembe venni."

E módosítás a §-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint „a Ptk. elévülési szabályaival való összhangot célozza". A Ptk. 204. §-ának (3) bekezdése tartalmazza azt az elévülési szabályt, amelyhez a módosítás hozzáigazította a Vht. 50. §-ának (2) bekezdését, s amelynek lényege az, hogy a követelés elévülését — „ha jogszabály másként nem rendelkezik" — nem kell hivatalból figyelembe venni. Ám e szabály is éppúgy, mint a Ptk. egyéb rendelkezéseinek a hatálya is általában csak a polgári jogi jogviszonyokra terjed ki. Olyan polgári anyagi jogszabály azonban nincs is, amely az elévülés hivatalból észleléséről rendelkezne. Az eljárási jogszabályok közül a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 24. §-a tartalmaz olyan rendelkezést, amelyet a polgári jogi jogviszonyból eredő pénzkövetelésekre is alkalmazni lehet, de csak akkor, ha érvényesítésük döntőbizottsági eljárásra tartozik. E § értelmében ugyanis „a döntőbizottság a pénzkövetelés elévülését az eljárás bármelyik szakában hivatalból figyelembe veszi". E rendelkezés a bírósági végrehajtás során aligha kerülhet alkalmazásra, mert a szocialista szervezetek közötti pénzkövetelések behajtása általában azonnali beszedési megbízással, és nem bírósági végrehajtás útján történik (Vht. 173. §), s mert a netaláni végrehajtás során a döntőbizottság egyébként sem jár el, hiszen a végrehajtási lapot sem a döntőbizottság, hanem a megyei bíróság állítja ki (Vht. 3. § *b* pontja). Végeredményben tehát a bírósági végrehajtási eljárásban — az alább tárgyalandó kivételtől eltekintve — nem kerülhet sor arra, hogy polgári jogi jogviszonyból eredő követelés elévülését hivatalból kelljen figyelembe venni.

Csakhogy a bírósági végrehajtás útján érvényesítendő követelések igen jelentős része nem polgári jogi jellegű, hanem más jogágak körébe tartozik. Márpedig a többi jogágban a Ptk. 204. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezéshez hasonló és az elévülés hivatalból történő figyelembe vételét tiltó általános jogszabály nincs. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy ezeknél a követeléseknél tehát az elévülést általában hivatalból figyelembe kell venni. Ez további vizsgálatot igényel.

A munkajog az elévüléshez hasonló jellegű hároméves panaszbenyújtási határidőt nem is nevezi elévülésnek, és önmagában zárt, teljes szabályozását adja ennek a jogintézménynek, ezzel is világosan kifejezésre juttatva azt, hogy a polgári jogi elévülési szabályoknak a munkajogi viszonyokra való alkalmazását ki akarja zárni. A munkajog szabályainak a felek által félre nem tehető, kógens jellegéből is az következik, hogy a munkajogban az elévülést mindig hivatalból kell vizsgálni és figyelembe venni. De ez következik az Mt. V. 236. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezésből is. A 9/1964. (XII. 24.) Mü. M. sz. r. 65. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezések pedig félreérthetetlenül kötelezővé teszik annak vizsgálatát, hogy a panaszt kellő időben nyújtották-e be. A három éves határidő elteltét tehát a munkajogi igények tekintetében a Vht. 50. §-ának (2) bekezdése alapján irányadó munkajogi szabályok értelmében a végrehajtási eljárás folyamán is hivatalból kell vizsgálni és megállapítani.

A büntetőjog és a büntető eljárási jog szabályainak feltétlen alkalmazását követelő jellegéből következik, hogy az elévülést éppúgy, mint a büntetés végrehajthatóságát kizáró egyéb okokat is, hivatalból kell vizsgálni és figyelembe venni a pénzbüntetés, pénzbírság, valamint minden más olyan követelés tekintetében, amelyre a büntetőjogi elévülés szabályai irányadók. Mivel az államot illető bűnügyi költségek behajtásáról — éppúgy, mint a kiszabott büntetés, az alkalmazott pénzbírság végrehajtásáról — a bíróság (hivatalból) gondoskodik [Be. 305. § (5) bek.], ezért az elévülés hivatalból történő vizsgálata e vonatkozásban is indokolt.

Az államigazgatási jogi és pénzügyi jogi jellegű s így az adóelévülés szabályai alá eső követelések elévülését véleményem szerint ugyancsak hivatalból kell figyelembe venni. Ez következik e jogágak általában kógens szabályokat tartalmazó mivoltából és különösen abból, hogy a módosított 57/1957. (IX. 6.) Korm. sz. r. hatályban levő 29. §-ának (3) bekezdése értelmében, ha az elévülés időtartama alatt az adót nem szedték be, az adózóval szemben további intézkedést folyamatba tenni nem lehet.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonyon, valamint a Csjt. 111. §-án alapuló igények elévülésére is alkalmazhatónak tartom az elévülés figyelembe vételére vonatkozó polgári jogi szabályt analógia alapján.

Az elévülés csak kifogásra történő figyelembe vételének polgári jogi szabálya alól fontos kivétel a Ptk. 280. §-ának (3) bekezdése, amelynek értelmében a tartásdíj, életjáralék és baleseti járadék hat hónapnál régebben lejárt és alapos ok nélkül nem érvényesített részleteit a jogosult bírósági úton többé nem követelheti — attól függetlenül, hogy a kötelezett ez ellen kifogást emel-e vagy sem. A Csjt. 68. §-ának hatálya alá eső családjogi törvényes tartási követelések hat hónapnál régebbi részleteinek érvényesítését kizáró rendelkezés alkalmazása is független a kötelezett akaratnyilvánításától (kifogásától). Mivel a szóbanforgó követelések elévülését az említett anyagi jogszabályok értelmében általában is hivatalból kell figyelembe venni (tehát a per során is), ezért a Vht. 50. §-ának (2) bekezdése alapján is hivatalból kellene a végrehajtási eljárásban is figyelembe venni. Annál inkább hivatalból kell vizsgálni és

megállapítani a hat hónapnál régebbi részletek érvényesíthetőségének kizártságát, mert e vonatkozásban a Vht. 5. §-ának (2) bekezdése külön is így rendelkezik. Ugyanezt a következtetést vonta le az említett rendelkezések helyes értelmezése útján a PK 829/4. sz. állásfoglalás is. Helytálló tehát Nigriny Elemérnek az a már idézett álláspontja, amely szerint „hivatalból figyelembe veendő, speciális elévülési jellegű rendelkezést tartalmaz a Vht. 5. § (2) bekezdése".

Szigligeti Viktor

Mentesség a tanúzási kötelezettség alól és az objektív igazság elve

A Pp. 169—170. §-ai a témakörbe vágó két esetcsoportot ismer. Az első csoport vonatkozásában a „mentesség" nem szabatos kifejezés. Az első csoport a közhivatalnokra vonatkozik és a szabály nem mentességet ad, hanem lényegileg tanúzási tilalmat, amit csak enyhít, hogy a tilalom alól a felettes hatóság felmentést adhat, és a felmentés folytán a tanúzási tilalom megszűnik és helyébe az általános tanúzási kötelezettség lép a felmentés terjedelmében (Pp. 169. § 5. bek.), ami tehát egyértelmű azzal, hogy a felmentés korlátozott, részleges lehet. A gyakorlatban, ahogyan én ismerem, a felmentés általában nem korlátozott. Ha a felmentés korlátozást nem tartalmaz, a tanúra az általános szabályok állanak fenn, tehát a köztisztviselő tanú is minden kérdésre tartozik választ adni, bár a 169. § 5. bek. kötelezővé teszi, hogy meg kell jelölni azokat a kérdéseket, amelyekre a felmentést kérik. A helyzet teljes ismeretéhez azonban hozzátartozik a Pp.-nek az a szabálya, hogy a tanút a tanács elnöke hallgatja ki (Pp. 173. § 3. bek.), vagyis ő teszi fel a tanúhoz a kérdéseket, de a Pp. szerint a tanács tagjai is (tehát elsőfokon az ülnökök) tehetnek fel kérdéseket, sőt az elnök engedélyével a felek (Pp. 173. § 3. bek.) és a szakértő is (a szakvélemény megadása által megkívánt területen (Pp. 181. §). A gyakorlatban az a helyzet alakult ki, hogy az elnök, miután ő és a tanács tagjai kérdezésüket befejezték, egyszerűen felhívja a peres feleket, perbeli képviselőiket, hogy tegyék fel kérdéseiket „közvetlenül" a tanúhoz. Mégis az az elv, hogy a tanút a tanácselnök „hallgatja ki", tovább él a felekhez feltehető kérdések során is, hogy az elnök — főként vexatorius jellegű kérdés esetén — megtilthatja a feltett és kifogásolt kérdésekre a tanúnak a feleletadást, vagy enyhébb esetben figyelmeztetheti a tanút, hogy erre a kérdésre nem köteles válaszolni. Ilyen elnöki intézkedésre sor kerülhet a tanú, sőt a perbeli ellenfél indítványára is. (Pp. 173. § 3. bek.) A tanácselnök ilyen intézkedésére alapul szolgálhat az is, hogy a feltett kérdés a per anyagán kívül esik, és a bírósági döntés meghozatala szempontjából fölösleges.

A második esetcsoport — és ez a fő-téma — a tényleges mentességi eset. A „mentesség" e területen sem teljesen szabatos, mert nem mindig az a helyzet, hogy a tanún áll a vallomástétel lehetősége; nevezetesen az a helyzet, hogy az ügyvédi, orvosi és egyéb titoktartási kötelezettség esetén, amikor az érdekelt fél (talán kivételesen a nem peresfél — de a kérdésre ezúttal nem kívánok kitérni) felmentést adhat a titoktartási kötelezettség alól és ekkor a tanú köteles vallomást tenni. A magánfél által megadható felmentés nem azonos a köztisztviselőnek adható mentességgel, mert amint fentebb kifejtettem, a köztisztviselőnek adható felmentés korlátozás alá eshetik. Ilyen szabályt a Pp. kifejezetten nem mond ki, és én a magam álláspontját — a Pp-nek az objektív igazság érvényesülését rendelő 3. §-ára alapítom.

Itt kapcsolódik össze a mentesség és az objektív igazság egymáshoz való, a címben megérintett viszonya. Nem szenvedhet ugyanis kétséget, hogy a mentesség intézménye elvileg szembekerül az objektív igazság elvével, bár a Pp 169—170. §-i semmiféle utalást nem tartalmaznak arra, hogy a mentesség az objektív igazság kipuhatolásának a bíróságra kötelezővé tett szabályával összeütközik, amennyiben a mentesség igénybevétele elzárja a bíróságot az objektív igazság kimunkálására alkalmas egyik eszköztől. (Itt utalok röviden arra, hogy a bíróság mellőzheti a tanú kihallgatásának elrendelését, ha a tanút olyan körülményre kérik kihallgatni, aminek a tisztázását a bíróság a per eldöntéséhez nem tartja szükségesnek; az ilyen bírósági határozat csak felfokozása annak a fentebb említett tételnek, hogy a tanácselnök egyes kérdések feltevését nem engedélyezi, illetve a már feltett kérdésre a válaszadást eltiltja, vagy legalább is a válaszadást nem teszi kötelezővé.

Reátérek a fentebb közölt mondatnak — hogy a mentesség (ideértve a 169. § 2—6. bek. szabályait is) az objektív igazság kipuhatolását a bíróságra kötelezővé tevő rendelkezéssel összeütközik, amennyiben a mentesség igénybevétele elzárja a bíróságot az objektív igazság kimunkálására alkalmas egyik eszköztől. A mentességnek ez a gátló ereje annál erősebb, minél inkább monopolszerű a kirekesztett tanúvallomás szerepe a tényállás felderítésében. (Erre a monopolhelyzetnek törvényi értékelésére még visszatérek.) Előbb azonban még magának az „összeütközés"-nek jogpolitikai hátterére kell reámutatni. Az első megjegyzés: az objektív igazság megállapítását rendelő szabály vitathatatlanul a törvény alapvető rendelkezései sorába tartozik, és maga a szabály közérdekű gyökerű. A szabálynak ez a közérdeket szolgálni hivatott alapelvi jellege mellett a mentesség — a 169. §-ra ez a megállapítás nem vonatkozik — magánérdeket szolgál. Ez a magánérdekszolgálat

kétágú; a 170. § *a)* és *b)* pontja a tanú, a *c)* pont reflex eredményeként a titoktartásra kötelezett tanú érdekét szolgálja, azzal, hogy lehetővé teszi, hogy a titoktartási kötelezettséget betarthassa, de lényegileg a rendelkezés azt az „érdekeltet" védi, aki a felmentés megadására jogosult. Ez az „érdekelt" rendszerint valamelyik peres fél, de lehetséges, hogy a perenkívülálló személy, és nyilván ez a magyarázata, hogy a *c)* pont az „érdekeltnek" és nem a peres félnek juttatja a titoktartás alóli felmentés jogát. A mentesség további szabályozásánál a törvény számol is azzal, hogy a mentesség — 170. § mind a három pontjában magánérdeket szolgál. Ez az oka annak, hogy a szakasz 3. bek., az 1. bek. *a)* és *b)* pontjai alapján az ott felsorolt körülmények esetében a mentesség nem vehető igénybe, ami a mentességnek az objektív igazság megállapítását akadályozó erejét a mentesség igénybevehetetlenségével megszünteti (persze feltételezve, hogy a tanú az igazat vallja). Ugyancsak az objektív igazságot védi a házassági per területén a Pp. 286. §-ának 2. bek. szabálya — amelyet a Pp. 293. §-a az apasági és származás megállapítási perekre, a 302. § a szülői felügyelet megszüntetése, illetve a megszüntető határozat hatályon kívül helyezése iránti perre, a 304. § a gondnokság alá helyezési perre is kiterjeszt — elrendeli, hogy a házassági perben a tanú a 170. § *a)* pontja alapján, az orvos-tanú pedig az *e)* pont alapján a tanúságtételt nem tagadhatja meg. A mentességnek itt foglalt megvonása jogpolitikailag a tanúvallomásnak a fentebb már említett „monopol helyzetére" vezethető vissza. A közérdeknek és a magánérdeknek a 170. §-sal megindult harca tehát a törvényben továbbfolyik — a közérdek, az objektív igazság javára azzal a kitétellel, amit a 169. § 6. bekezdése, illetve a 170. § 5. bek. szabályai tartalmaznak, hogy a törvény megsértésével történt tanúvallomás „bizonyítékként figyelembe nem vehető". Az objektív igazság nézőpontjából ezek a szabályok nem indokoltak, nemcsak azért, mert az objektív igazság megállapítását gátolják, tehát az objektív igazság rovására esnek, hanem aligha tekinthetők ésszerűnek. Ugyanis, ha a tanút — bár a törvény megsértésével — már kihallgatták, a bíróság előtt ott fekszik a vallomás adata, aminek igénybevétele, bírói értékelése más ítéleti eredményre juttathat, mintha a bíróság eleget tenne a bizonyíték figyelembe nem vehetőségét előíró szabálynak. A bíró lelkiismereti dilemma elé állítása élesen jelentkezik. De a magánérdeket sem szolgálja ez a rendelkezés — a tanúvallomás megtételével a tanú már túljutott a neki szánt — nevezzük pontatlanul — érzékenységi védelemnek.

A bizonyíték figyelembe nem vehetőségére a modern technika termelt ki egy újabb problémát, ami ugyancsak kapcsolatos az objektív igazság elvi tételével. Az esetet a nyugatnémet bírói gyakorlat vetette fel. A peresfelek között vitássá vált egy ügylet létrejötte, valamint az ügyleti kikötések. Az ellenfél tagadásával szemben a másik fél felajánlotta, hogy a bíróságnak be fogja mutatni a falon belül elhelyezett magnetofon-lemezre felvett jegyzőkönyvet. Az ellenfél tiltakozott a lemez bizonyítékul való felhasználása ellen, azzal az indokkal, hogy a tudta nélkül eszközölt magnetofonrögzítés az ő személyiségi jogát sérti, és jogsértéssel produkált bizonyítékkal való bizonyítást a bíróság el sem rendelhet. Sajnos a „jogkérdés" (?) mikénti elintézésére, alakulására nyomot nem találtam. Már korábban vetődött fel ugyancsak a német bírói gyakorlatban egy másik a bizonyítási eszközül való felhasználhatóság és a vallomásmegtagadási jog problémája — nevezetesen a német ZPO-nak a vallomás alóli mentességet rendező szabályának körében. Ismeretes, hogy a német jog a gyermektartási perben megengedte az exceptio plurium concubentiummal való védekezést. Sokszor megesett, hogy „ha lúd, legyen kövér" gondolatvilága alapján a tartási per alperese egyszerre több tanút idéztetett be, akikkel a felperesi anyának a többekkel való közösülését kívánta bizonyítani. Így merült fel többször is, hogy egyik-másik tanú az idézett ZPO rendelkezésre való hivatkozással azon alapon kérte a tanúvallomás alóli mentesítését, hogy a vallomással önmagát „Unehre"-nek tenné ki. A gyakorlat némi ingadozás után megállapodott. (Ld. Leo Rosenberg: Lehrbuch der deutschen Zivilprozessordnung. 7. kiadás 560. old.) Igen mulatságos volt egy a kérdéssel foglalkozó folyóiratcikknek az a megállapítása, hogy a mentességi jogot jórészt falusi bíróságok engedték meg, viszont rendszerint városi bíróságok a mentességi jogot megtagadták, amit a falu és a város eltérő erkölcsi értékelésének illusztrálására kívánt a cikkíró felhasználni.

A német gyakorlat példáit meg kívánom toldani a magyar bírói gyakorlatból merített kérdéssel. Egy végrendelet érvénytelenítési perben a végrendeletben mellőzött felperes — aki végrendelet hiányában törvényes öröklésre jogosult lenne — indította a keresetet a kinevezett végrendeleti örökös ellen, aki ugyancsak jogosult lenne a törvényes öröklés rendjén az öröklésre. A felperes arra építette a végrendelet érvénytelenítésére irányuló kérelmét, hogy a végrendelkező a végrendeletalkotás időpontjában végrendeletalkotó képességgel nem rendelkezett. Alperes tagadásával szemben az örökhagyó két kezelőorvosát kérte tanúként kihallgatni és egyben bejelentette, hogy az orvosoknak a mentességet megadja. Az alperes pedig kérte a tanúvallomás mellőzését azzal, hogy ő is jogosult a mentesség kérdésében állást foglalni és ő nem hajlandó a mentességet megadni, és ezért az orvosok nem tehetnek vallomást. A helyzet ilyen alakulására a törvény több felmentésre jogosult esetén semmiféle szabályt nem tartalmaz. Az a situatio, hogy a mentesség kérdésében többen is jogosultak állást foglalni, nyilván többször adódhatott eddig is, de a fentihez hasonló ellentétes mentességi állásfoglalások szembekerülésére — tudtommal — még nem adódott eset. A bíróság-

nak azonban testhezálló jogszabály híján jobbra vagy balra dönteni kell, vagy lehetővé tenni az orvosok tanúvallomását, vagy elzárni az orvosokat a vallomástételtől. A bíróságnak kell tehát kibányászni, hogy melyik bírói állásfoglalás felel meg (vagy felel meg *inkább*) a törvény intentiójának. Kíséreljük meg a törvényhiány által megteremtett ingatag talajon a helyes döntést megkeresni.

Akár törvényhozó, akár bíró, akár jogi író, egyképpen bizonyos praeoccupáltsággal indul el a helyes döntés megkeresésének útján. A praeoccupáltságra már a bevezetőben utaltam: a mentesség és az objektív igazság elvének összeütközésére, hogy a mentesség gátul szolgál az objektív igazság kimunkálásának, hogy a mentesség a magánérdek szolgálatában áll a közérdek (az objektív igazság elve) rovására. A magánérdeket védeni hivatott mentességi szabály ezért az erkölcsi megítélés vonalán alacsonyabb rangú; ez az erkölcsi alacsonyabbrendűség a magyarázója az objektív igazság javára a mentességi jogra ránehezedő, a mentességet korlátozó fentebb ismertetett jogszabályoknak. Ha tehát a jogszabályokból deriválható a mentességi jog alacsonyabbrendűsége, és az ezen okból meghozott, a mentességi jogot megszorító jogalkotói gondolat, a két személyt megillető mentességi jog összeütközésében inkább az oly állásfoglalás irányában ad a jogalkalmazónak útmutatást, hogy az a döntése helyes, amelyik a magasabbrendű, az objektív igazság szabályát előnyben részesíti. De nemcsak ez a megfontolás helyesli az objektív igazság elérését, előmozdítását, de a laikus közvélemény is. A jogi irodalom is egységesen vallja az objektív igazság elvének erkölcsi magasabbrendűségét — függetlenül attól, hogy a jogrendek alapelvül fogalmazzák-e meg az objektív igazság elvét, mint a szocialista jogrendek, vagy beérik-e a viszonylagos igazsággal, de még a szocialista jogrendek sem kívánják a tanúság megtagadási jog teljes elejtését. Ezt a magasabbrendű értékelést juttatja praegnánsan kifejezésre Rosenbergnek a más vonalon fentebb már idézett tankönyve: „Das Zeugniss der Weigerechtsrecht ist eine Einrede *gegen den Anspruch des Staates auf Aussage*" (id. m. 559. old.), ugyanez az értékelés szólal meg abban is, hogy a mentesség megadásának megtagadásához hozzátapad a rosszhiszeműségnek a gyanúja, hogy a vallomástételre a mentességet azért tagadja meg a fél, hogy ezzel egy ránézve kedvezőtlen ténymegállapítás valószínű veszélyét magáról elhárítja. Közeláll a gyanú indokoltságához, ha egy nem élő személy (az örökhagyó) elmebetegségéről szóló orvosi titoktartás alóli felmentést tagadja meg az érdekelt, mert valójában visszás az, hogy valaki a felmentés megtagadására, illetve megadására az örökhagyó iránti kegyeletből nyer jogot, de ezt a jogot nem az elhalt iránti kegyeleti érdek oltalmára, hanem saját perbeli vagyoni érdekei oltalmára — és az igazság rovására használja fel. A mi jogunkban a bíróság a megadás-megtagadás vitás kérdésében a felmentési joggal való visszaélést — a felmentési jognak rendeltetésellenes használatára is (Ptk. 5. §) alapíthatja. Fentebb már utaltam arra, hogy az orvostanú az elhalt, általa kezelt örökhagyó elmebeli, vagy általában egészségi állapotának feltárása területén a már említett „monopol"-szerűség helyzetében van és az orvostanú kirekesztését egyéb bizonyíték pótlásául nem áll más bizonyíték rendelkezésre. Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül — a Pp. 171. § 3. bek. kritikára szoruló szabályát, amely akként rendelkezik, hogy a perbíróságnak vallomásra kötelező határozata ellen a tanú fellebbezéssel élhet, tehát a törvény hallgat e helyütt arról, hogy a tanúvallomást kérő vagy ellenző félnek is van joga fellebbezni. Felmerülhet az a kérdés is, hogy a tanúra hivatkozó fél fellebbezhet a mentességet megtagadó határozat ellen. Viszont kisegítő szolgálatot teljesíthet a Pp. 254. § 1. bek. szabálya, amely szerint a másodfokú bíróság az első fokú bíróság ítéletével együtt a per folyamán hozott egyéb határozatokat is felülbírálja, kivéve azokat, amelyek ellen fellebbezésnek nincs helye (pl. 233. § 3. bek.) vagy amelyek külön fellebbezéssel támadhatók meg. Ezen a réven a fellebbezési bíróság segíthet a „tanúhiányon" a Beweisnotstand, bizonyítási ínség egyik fajtáján. A perjogi szabályozás hiánya jelentős kiegészítést nyert — idegen területen. Két egészségügyi miniszteri rendelet előírja, hogy kötelesek bírói stb. megkeresésre a beteg iratait megküldeni. Az első rendelet a 8/1959. Eü. sz. rendelet (XII. 31.) 84. §-a, amely elrendeli, hogy a bíróság, nyomozóhatóság megkeresésére büntető és polgári ügyben rendelő intézet stb. az iratok hitelesített másolatát köteles megküldeni, a másik rendelet a 8/1962. sz. Eü. rendelet (II. 23.), amely a fejben feltünteti, hogy a rendelet egyebek között az igazságügyminiszter hozzájárulásával jelenik meg, — lényegében azzal egészíti ki az előző rendeleti szabályt, hogy nemcsak a közintézeteket kötelezi (kórház, klinika, rendelő intézet) hitelesített másolatok megküldésére, hanem az „orvost" (magángyakorlatot folytató orvost) is kötelezi (iratainak, feljegyzéseinek) a megkereső hatóságoknak (köztük a bíróságnak) történő megküldésére is. A tanúságtételről egyik rendelet sem tesz említést és a Pp. szabályozását nem érinti. A téma szempontjából tehát az irat megküldése *révén* a bíróság számára is lehetővé teszi — amelyre Bacsó Jenő volt kedves figyelmemet felhívni, az orvosi adatnak — az orvos tanúkihallgatása nélküli megismerését. Mind a két rendeleti szabály az anyag megismerését az orvosi titoktartási kötelezettség részleges lazítását jelenti, noha ennek kihangsúlyozása a rendeletben nyílt kifejezést nem nyert. Az ugyancsak kézenfekvő, hogy a rendeleti szabályokban az objektív igazság megismerhetésének előmozdítása, az objektív igazságnak a fenti fejtegetésekkel egyező jogalkotói értékelése szólal meg. Fogyatékossága a két rendeletnek, hogy az „iratok, feljegyzések" megküldését rendeli el. Kiegészíthető-e a megküldés írásban,

feljegyzésben nem rögzített adatokkal. Azt hiszem a rendelet intenciójának az igenlő válasz felel meg. Csak kár, hogy a gyakorlat emberei (bírák, ügyvédek) számára a jogforrás lelőhelye nagyban-egészben ismeretlen és e sorok bevallott célja egyebek között a rendeleti szabályok ismertségének bővítése.

Végezetül rá kívánok a témához szigorúan nem tartozó, de a közérdek, magánérdek szembekerülését ugyancsak feltüntető perjogi szabályozásra mutatni. Gondolok arra a kifejezetten törvénybe nem foglalt „rendelkezésre", hogy az ítélet csak bizonyított tényekre alapítható, ami a jogbiztonságnak a követelménye, tehát közérdek; mégis az előzetes végrehajthatóság és az ideiglenes intézkedés intézménye honoráláshoz juthatnak az erre érdemesnek talált feltételek mellett a fél magánérdekének, amikor a még nem jogerős marasztalás alapján is hozzásegítik a felet a maga „jussához", kitéve az ellenfelet, a végleges állásfoglalás megváltozásával járó kockázatnak. Ezzel a konfliktussal azonban itt továbbmenően nem kívánok foglalkozni.

Beck Salamon

A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben

I. A kezdetleges társadalmi viszonyok között az egyén a vélt vagy tényleges jogsérelmét csak önsegély útján orvosolhatta, és amikor kifejlődött bizonyos peres eljárás, tőle függött annak megindítása, terjedelme, lefolytatása, de a védekezés is. A peres feleknek ez a döntő szerepe megmaradt a peres eljárás további fejlődése során is, akár választott bíró volt döntésre hivatott, akár a közhatalmat képviselő bíróság; az eleinte spontán kialakult helyzet azonban szoros kapcsolatba került a tőkés jog- és államelmélettel. „A per tárgya az államtól idegen, magán érdek", írta a liberál-kapitalista perjogász: Adolf Wach,[1] de ugyanilyen álláspontot fejtett ki nálunk Plósz Sándor is. Egyes tőkés perjogászok már kifejezetten a feleknek a bíróság feletti szuverenitásáról írtak helyeslően (pl. Tóth Károly), vagy kifogásolva azt (pl. Franz Klein).

Ezzel szemben „a szocialista rendelkezési elv *lényege* — írja Névai László — abban áll, hogy a felek *szabadon rendelkeznek* perbevitt anyagi jogaikkal és a védelmükre szükséges eljárási eszközökkel akként, hogy az *állam és a dolgozók jogainak és érdekeinek védelmében* a feleknek ez a szabadsága egybekapcsolódik a bíróság, az ügyészség, egyéb állami szervek és társadalmi szervezetek kezdeményezési jogával és aktivitásával az eljárási eszközök igénybevétele terén."[2]

II. A feleknek az a jogilag biztosított lehetősége, hogy akaratkijelentésük köti a bírót, az *anyagi jog*ban, elsősorban a magánjogban kifejlődött *rendelkezési jog*nak felel meg, és a két jogág között fennálló tartalom-forma kapcsolat folytán abban gyökerezik.

A rendelkezési elvnek ez az alapvető jellege hozza magával, hogy az anyagi jognak állami kényszerrel történő megvalósítása során: a polgári perben is alapelvként érvényesül. Tényleges érvényesülése annak a jogi szabályozását jelenti, mennyiben áll fenn az anyagi jogi jogosultságát állító fél kizárólagos érvényesítési joga, illetve a bíróságnak a felek perbeni akaratkijelentéséhez való kötöttsége.

A szoros kapcsolat mellett is élesen el kell választanunk egymástól az anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezési jogot.[3] Az eredményes perbeli eljárás alapja az anyagi jogosultság. Annak mikénti szabályozása határozza meg a per tárgyát, így azt is, hogy mennyiben lehetséges, illetve célszerű és szükséges kizárólagos rendelkezést biztosítani a jogosult részére, vagy a jogérvényesítésre mást (szervet) is feljogosítani, nem hiúsítható-e az meg joglemondással, stb. Ez képezi tehát az első megvizsgálandó kérdést. Ehhez kapcsolódik a második: mennyiben köti a bíróságot a perben részt vevő felek kérelme és ellenkérelme.

A tőkés és azt megelőző társadalmak joga az antagonisztikus osztályellentétek fenntartása mellett az egyes, egymástól független személyek akaraturalmát biztosítja. Ennek az atomisztikus jellegű anyagi jognak felel meg a polgári perbeni rendelkezési elv fentebbi felfogása.

A szocialista jog viszont a kommunista, osztálynélküli társadalom felépítését segíti elő. A jelentkező érdeköszeütközéseket ezért a közösségi érdekekre figyelemmel kell elbírálni és eldönteni. A szocialista peres eljárásban érvényesülő rendelkezési elv is ennek kell, hogy megfeleljen. A szocialista polgári peres eljárásnak ezt a lényegi különbségét és a rendelkezési elv mikénti alkalmazásával való összefüggését hangsúlyozza a Legfelsőbb Bíróság XXVII. sz. polgári elvi döntésének az indokolása, amidőn a Pp. 2/A. § (1) bekezdését idézve kiemeli: „E rendelkezésekben annak a felismerése jut kifejezésre, hogy a polgári jogviszonyok mikénti rendezése nem közömbös a társadalom számára, jelentősége általában túlnő a felek közötti jogviták keretein. Ezért szükséges az arról való hathatós

[1] Adolf *Wach:* Vorträge über die Reichszivilprozessordnung. (Bonn, 1879.) 139. old.

[2] *Bacsó* Ferenc—*Beck* Salamon—*Móra* Mihály—*Névai* László: Magyar polgári eljárásjog. (Budapest, 1959.) 86. old.; *Névay* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog (Egyetemi jegyzet) I. (Budapest, 1965.) 95. old.

[3] Bizonyos összefolyást találunk ezen a téren Herbert Kietznél, Hans *Nathan* (Red.): Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik Bd. I. (Berlin, 1957.) 33. old.

gondoskodás, hogy a bírósági határozat az igazság érvényre juttatása útján helyesen fejezze ki a társadalmi és az egyéni érdek összhangját. Ennek a célnak a szolgálatában áll a rendelkezési elv is, amelynek a szocialista jogban a sajátos tartalma éppen az, hogy a feleknek az anyagi és eljárási jogaikkal való szabad rendelkezése egybe kapcsolódik a bíróságnak és az ügyészségnek a jogok védelmében kifejtett céltudatos tevékenységével."

A szocialista polgári peres eljárás célja a valóságos tényállás alapján a per meggyőző, a jogszabályoknak és a szocialista jogtudatnak megfelelő ítélettel való eldöntése (konkrét cél), és így a szocialista igazságosság által a törvényesség védelme és a dolgozók nevelése (általános cél).[4] A rendelkezési elvnek a perbeni érvényesülése sem jelentheti tehát a felek mindentől független akaraturalmának a megvalósulását, azonban biztosítania kell a felek jogos érdekeinek a védelmét és evégből a perbeni hathatós, a bíróság munkáját is elősegítő közreműködését.

A rendelkezési elv perbeni megvalósulása csak addig jelentheti az anyagi jogosult, illetve a peresfél akaraturalmának az érvényesülését, amíg az jogvédte érdekeinek az érvényesítésére vagy védelmére irányul, arra képes is és nem teszi szükségessé az állami beavatkozást a rendeltetésszerű joggyakorlás biztosítása érdekében. Az anyagi jogviszonyt illetően nem hagyható figyelmen kívül, hogy a perben csak annyiban kerülhet sor annak létrehozatalára, változtatására vagy megszüntetésére, amennyiben az abszolúte (pl. személyállapotra nézve), vagy az adott esetben *csak* per útján lehetséges, a jogokról való lemondás pedig csak akkor fogadható el, ha a fél, illetőleg az eljáró képviselő (szerv) arra egyáltalán jogosult, az a célszerű jogvédelemmel összefér és az ügyleti feltételek is megvannak. Ebből a szempontból tehát különbséget kell tenni a szocialista szervezetek és a természetes személyek között. Amíg ugyanis „a szocialista szervezetek célja a társadalmi érdek érvényesüléséről való gondoskodás, addig az állampolgárok vonatkozásában ez a társadalmi érdek csak azt a határt jelöli, amelyen túl az alanyi joggal való visszaélés kezdődik."[5]

További kérdéseket vet fel annak szükségessége, hogy a rendelkezési elv mikénti megvalósulása a konkrét cél tekintetében is elősegítse a per eredményes lefolytatását, vagy legalább ne hátráltassa azt. Ezek inkább pertechnikai szempontokat jelentenek.

III. Mindezekből kiindulva először a *rendelkezési elv kereteit* és a bíróság kapcsolatos kötelességeit kell tisztáznunk.

1. A rendelkezési elv érvényesülésének legalapvetőbb *feltétele* és egyben korlátja is az, hogy ilyen anyagi rendelkezési jog egyáltalán fennálljon és az adott módon érvényesíthető legyen. Így személyállapotra vonatkozó jogok tekintetében csak bizonyos vonatkozásokban áll fenn a rendelkezés lehetősége, és csak meghatározott eljárási szabályok mellett. Az apaság megállapítása iránti perben az alperes tehet elismerő nyilatkozatot, ez azonban gyámhatósági megerősítésre szorul [Pp. 298. § (5) bek.], de ebben az esetben a perre is hatályos [(6) bek.]. Az apaság vélelmének a megtámadása iránti per alperesének az elismerése viszont nem vehető figyelembe [Pp. 286. § (1) bek., 293. § (1) bek.].

2. A per célja *pozitív* irányban feltétlenül megkívánja, hogy az anyagi jogi jogosultak, illetve a peres felek a perben mindazon eljárásjogi eszközökkel rendelkezzenek, amelyek jogaik érvényesítését, illetve jogos érdekeik védelmét lehetővé teszik.

Nagymértékben nehezebb kérdést jelent a rendelkezési elv *negatív* oldala, az anyagi jogi jogosult rendelkezési jogának a *kizárólagossága.* Az ugyanis, hogy ha az anyagi jogosulton kívül más személynek, szervnek, vagy a bíróságnak is perindítási jogot, vagy a már folyamatban levő per folytatásába való beleszólást biztosít a perrendtartás, lényegében azt jelenti, hogy az egyént illető jogokat helyette más gyakorolja, ami az anyagi jogi rendelkezési jog kizárólagosságát korlátozza, vagy megszünteti. Ezzel korántsem akarunk a „magánautonómia" tőkés túlbecsülésének a hibájába esni. Amint azonban az egyén joga nem olvad fel valamely általános jogban, ugyanúgy általában az egyénre tartozik a sértett vagy veszélyeztetett anyagi jogának, érdekének az érvényesítése és védelme is.

A per céljából, különösen a törvényesség biztosításának a feladatából következik, hogy a rendelkezési elvből folyó jogok gyakorlása nem vezethet törvényellenes eredményre, vagyis nem sérthet közérdeket, vagy idegen személy jogos magánérdekét. Ebből a szempontból tehát nem lehet szó a rendelkezési elv kizárólagosságáról, de annak érvényesüléséről sem. A szocialista szervezeteknek azonban — az állami (Ptk. 175. §) és szövetkezeti (184. §) tulajdon fokozott védelme és a részükre előírt teendők jogszabályokban foglalt módon, eredményesen való ellátása lévén a feladatuk — a fentebbieknek (II. p.) megfelelően a jogaiknak az érvényesítése egyben és általában kötelességük is. Az ezzel ellentétes magatartás tehát sérti a szocialista törvényességet és a közérdeket. A kizárólagosság áttörése így nemcsak lehetséges, de szükséges is.

Bizonyos fokig hasonló a helyzet akkor, ha a jogosult természetes személy cselekvőképtelensége — vagy távolléte — folytán nem személyesen jár el, hanem törvényes képviselő vagy ügygondnok útján, vagy a per tárgyára nincs a félnek rendelkezési joga.

Jelentősen eltér viszont ettől az, amidőn a természetes személy bíróságon kívül jogosult a

---

[4] *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* Id. m. 17. old. A magyar polgári perjog főbb kérdései; *Névai* László: A magyar polgári perjog alapelvei. (Budapest, 1953.) 26. old.

[5] *Sztalev,* Zsivko: A polgári eljárás és a szocialista szervezetek. Jogtudományi Közlöny XVII. évf. (1962.) 16. old.

per tárgyáról rendelkezni. Ilyenkor ugyanis lehetnek olyan helyzetek, amidőn a rendelkezési jognak a jogosult hátrányára való gyakorlása is teljesen indokolt akár a perbeli körülmények folytán (pl. bizonyítási nehézség vagy annak aránytalanul költséges volta miatt), akár peren kívüli okból. Utóbbi esetben természetesen csak jogos okról lehet szó. Ilyenkor is felmerülhet azonban a jogosult érdekében való közbelépés szükségessége.

3. A per megindítására az OSZFSZK. 1923. évi — ma már nem hatályos — Polgári eljárásjogi Törvényének 2. §-a az anyagi jogosult mellett az ügyészt is feljogosítja a perbelépés mellett, „... ha véleménye szerint az állam vagy a dolgozó tömegek érdekeinek védelme ezt megköveteli." A 2a. § lehetővé teszi a bíróságnak gyermektartásdíj-per hivatalbóli megindítását, különböző jogszabályok pedig egyéb szerveket is perindítási joggal ruháztak fel. A Szovjetunió Polgári Eljárása 1961. évi Alapjainak 6. cikkelye is megadja ezt a jogot az anyagi jogosult mellett az ügyésznek és egyes egyéb szerveknek. Hasonló szabályozást találunk egyes népi demokratikus államokban is, így az 1963. december 4-i csehszlovák polgári perrendtartás 79—81. §§-ban.

A Pp. 2. § (1) bekezdése kifejezetten kimondja: „A bíróság a polgári ügyek körében felmerült vitát csak erre irányuló kérelem esetén bírálja el..." Az 54. § (2) bekezdése is csak kivételesen, a 23. § (1) bek. *b)* pontjában írt jogi személy esetében jogosítja fel a bíróságot, hogy a perben részt nem vevő harmadik személy felé, annak perbe lépése érdekében eljárjon, de csak a beavatkozási lehetőségről való értesítés útján, formális perbehívási jog nélkül. Az ugyancsak értesítendő ügyésznek már inkább módjában áll általános felügyeleti úton az illető érdekeltnek a perbe való beavatkozása iránt eljárni.[6]

Amidőn perrendtartásunk a bíróság irányában a perindítás tekintetében teljes mértékben megvalósítja a rendelkezési elvet, gondoskodik arról is, hogy az ne vezessen a törvényességnek vagy a közérdeknek a rovására és biztosítja azon anyagi jogosultak védelmét is, akik a perindításban akadályozottak, vagy akiknek ez nehézségükbe ütközik.

Mindenekelőtt a Pp. 2. § (2) és (3) bekezdése, a Csjt. 57. § (3) bekezdése, a 91. §-a, a Csjté. 26. és 32. §-a, valamint a Ptké. 8. §-a, valamint — az állampolgársági bizonyítványok ténymegállapításával kapcsolatban — az 1957. : V. tv. 18. §-a a gyámhatóságnak és meghatározott más szerveknek a kiskorúak érdekében adnak perindítási jogot. A 106/1952. (XII. 31.) M. T. sz. r. 10. §-a a Szerzői Jogvédő Hivatalt a szerzői jogdíjak perben és peren kívüli érvényesítésére jogosítja fel, ami a szerző hozzájárulásával a személyiségi jogokra is kiterjed. Ezekben az esetekben a szerven belül kerülhet csak elbírálásra a perindítás.

Sajátlagos helyzetet foglal el ebben a tekintetben az *ügyész*. A Pp. 2/A. §-a keresetindítási és perben való fellépési jogot biztosít részére. Perbeni eljárásának az *alapja* és egyben *végső célja* mindkét esetben a törvényesség biztosítása, nem pedig a bíróságnak, vagy az anyagi jogosultnak való segítségnyújtás. Az eljárás *formája* azonban az első esetben a felpereskénti perindítás.[7] Ez idő szerint viszont csupán a Ptk.-n alapuló, állam javára való marasztalás iránti per az egyetlen, amelyben az ügyész — legalábbis ebben a részben — az állam jogát érvényesíti. Egyébként a saját nevében jár ugyan el, de az egyes jogalany anyagi joga vagy jogvédte érdeke képezi a kereset alapját. Ez tehát az anyagi jogosult rendelkezési jogának a kizárólagosságát töri át a törvényesség biztosítása végett, de egyben rendszerint a jogosult saját érdekében is, biztosítva a perben a funkciók megosztását.

A jogi szabályozás azonban a törvényesség védelmét sem abszolutizálja. Mind az 1959:9. sz. tvr. (Üsz.) 15. §-a, mind a Pp. 2/A. § (1) bekezdése kizárja az ügyészi keresetindítást, ha a jogszabály értelmében az igény csak meghatározott személy által vagy személyesen érvényesíthető. Másrészt egyébként is csak akkor indíthat az ügyész pert, „ha az állam, az állami, gazdasági és társadalmi szervezet [23. § (1) bekezdésének *b)* pontja] vagy a polgár jogainak védelme megkívánja". (Uo.) Ez természetesen az ügyésznek — kizárólag a felettes ügyész által felülbírálható — mérlegelése alá tartozik. Az ügyész nyilván nem fog nyomban pert indítani, ha az igényt megalapozottnak látja, hanem az egyes személyt megfelelően kioktatja, a szocialista szervezetet pedig az általános felügyelet eszközeivel szorítja a per megindítására. Az ügyészi eljárás nem válhat hatósági gyámkodássá. [„Lehetőleg az érdekelt félre kell bízni jogának, igényének érvényesítését és a törvényesség megtartását az ügyészi munka más eszközeivel (fellépés, perorvoslat stb.) kell biztosítani..." — szögezi le a 14/1958. Legf. ü. sz. utasítás 10. pontja.] Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a természetes személy az anyagi jogon alapuló rendelkezési joga folytán igényéről lemondhat. Más kérdés, hogy ha ez a lemondás jogellenes behatásra történik, vagy egyébként jogszabályba ütközik, szintén megtámadható. Semmi okunk sincs azonban az anyagi jogosultnak ezt a rendelkezési jogát pusztán a perindítás miatt korlátozni.

[6] Arra nézve, hogy mennyire szükséges lenne a bíróság részére hivatalbóli perbehívási jogot biztosítani bővebben l. *Révai* Tibor: A jogvita egy perben való koncentrálása. JK. XXI. évf. (1966.) 53. old.; *Hámori* Vilmos: A pertársaság és a beavatkozás egyes kérdései. JK. XIX. évf. (1964.) 457. old.

[7] Vö. *Névai László:* Törvényességi felügyelet a polgári peres eljárásban. JK. XVII. évf. (1962.) 54. old.; *Szilbereky* Jenő: Az ügyész a polgári eljárásban. (Budapest, 1961.) 56—58. old.

A Pp. 49. § (4) bekezdése az ügyész és az arra feljogosított más szerv perindítása esetén is biztosítja az anyagi jogosult pozitív irányú rendelkezési jogát. Ennek a rendelkezése hatásában azt jelenti, hogy az anyagi jogosult külön cselekménye nélkül felperes lesz, ami a „nemo invitus agere vel accusare cogatur" római jogi (Novellae 112.) elv feladását jelenti, bár kétségtelen, hogy az eredeti jogosult nincs formálisan is cselekvésre kényszerítve, amennyiben azonban az első fokú ítéletet is szabályszerűen kikézbesítették neki, az eldöntött jogkérdés reá nézve is ítélt dolgot képez.

4. A *bíróság*nak a rendelkezési elvvel kapcsolatos perbeli tevékenysége részben ellenőrző, részben a jogérvényesítést elősegítő.

A bíróság *ellenőrző tevékenysége* még nem jelenti feltétlenül a rendelkezési elvből fakadó jogok korlátozását, de előfeltétele annak, hogy a jogok érvényesítését elősegítse, a felek percselekményeit elbírálhassa, a törvénnyel ellentétesektől a joghatást megtagadja. Ezt a tevékenységét *általában* valamely előtte folyamatban levő perben és erre a perre nézve gyakorolja.

A *jogérvényesítés megsegítésé*ben Beck Salamon külön perjogi alapelvet lát.[8] Bár álláspontja nem talált elfogadásra, a felek megsegítése valóban kötelessége a bíróságnak [Pp. 3. § (1) bek.], ami a felek egyenjogúságának elveként nyert kifejtést. Ez ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy a feleket egyenlő eljárásjogok illetik meg, hanem azt is, hogy a bíróság köteles mindkét félnek módot adni álláspontjának kifejtésére és eljárási jogaik gyakorlásának tényleges, egyenlő lehetőségét biztosítani. A Pp. 3. §-a ennek megfelelően még akkor is szükségessé teheti a felek megfelelő figyelmeztetését, ha a felperes helytelen jogi okfejtéssel (helytelen jogcímen) terjeszti elő az igényét, mivel esetleg eltérő alperesi védekezésnek lehet helye [pl. ha a Ptk. 339. § (1) bekezdése helyett a 471. § (1) bekezdése alkalmazandó]. A meghallgatás még olyankor is szükséges lehet, ha bizonyos ítéleti rendelkezést a jogosult nem kérhet, pl. a Ptk. 383. § (2) bekezdése alapján árleszállítást. Külön is előírja a kifejezett figyelmeztetést és kérdésfeltevést a Pp. 145. § (2) bekezdése, a keresetváltoztatás tekintetében pedig a 146. § (3) bekezdése. Következik ez a Pp. egyéb rendelkezéseiből [pl. 136. § (3) bek., 141. § (2) bek., 163. § (2) bek. stb.] is. Kétségtelen, hogy a bíróságnak igen nagy óvatossággal kell a kioktatást eszközölnie, hogy ne tárja fel a saját álláspontját (prejudikálás) és ne essen az elfogultság gyanújába. Nem lehet azonban szó a pernek „alapos" tárgyalásáról és a felek mindenre kiterjedő meghallgatásáról, ha a tanácsvezető nem figyelmezteti őket a felvethető állásfoglalásokra és nem hallgatja meg ezekre nézve. Az ún. „meglepetésszerű ítélet" egyáltalán nem vall alapos tárgyalásra, hiszen lehetséges, hogy a fél meggyőző jogi érveket és még inkább bizonyítékokat tudott volna ellene felhozni. Különösen veszélyes lehet az ilyen döntés a másodfokú ítéletben, ahol nincs lehetőség az esetleges tévedés rendes perorvoslattali kiküszöbölésére.

Ide is kapcsolódik az ügyész perbeli szerepe. A Legfelsőbb Bíróság a felmerült ellenvetésekkel szemben a XXVII. sz. polgári elvi döntésben (B. H. 1965/5. sz.) leszögezte, hogy a perben vagy nem peres eljárásban az ügyész a fél keresetét (viszontkeresetét) felemelheti, illetve a kérelmet meghaladó indítványt tehet, az eltérő nyilatkozatokat pedig a bíróság a per (eljárás) egyéb adatait is figyelembe véve bírálja el. Szükség esetén tehát sor kerülhet az ügyész megfelelő értesítésére. Vitás lehet, joga van-e az ügyésznek a keresetet más alperesre is kiterjeszteni. Annak nincs akadálya, hogy az ügyész külön pert indítson és azt a bíróság a már folyamatban levőhöz egyesítse, így a keresetkiterjesztés sem tekinthető kizártnak.

IV. A *perben* ténylegesen *résztvevő felek* részére a rendelkezési elvből származó jogok terén elsősorban a perviteli, illetve *pervezetési jogok* kérdése merül fel.

1. Perjogunk a *felek megegyezésé*nek a bíróságot kötő hatását a legszűkebb körre szorította. Így csak a Ppé. 17. § (1) bekezdésében és a 20. § (1) bekezdésében meghatározott esetben a választottbírósági hatáskör, valamint vagyonjogi perekben az illetékesség [Pp. 41. § (1)—(2) bek.] szerződési kikötését teszi lehetővé, a 151. § (1) bek. pedig a tárgyalás elhalasztását írja elő a 8 nappal előbb előterjesztett közös kérelemre. (Vö. még a szünetelésre és a permegszüntetésre vonatkozó szabályokkal.) Bizonyos fokig ide kapcsolódik az, hogy a pertárgy értékétől függő hatáskör hiánya (28. §) és a nem kizárólagos illetékesség hiánya [43. § (1) bek.] az alperes ellenkérelmének az előterjesztése után már nem vehető figyelembe.

2. Egyébként az eljárás során a törvényi korlátokon belül elsősorban a felperes rendelkezési joga érvényesül. Ide tartozik vagylagos illetékesség esetén az eljáró bíróság kiválasztása [41. § (1) bek., 277. § (2) bek.], aminek alperesi oldalon megfelel az állandó munkahely szerint illetékes bírósághoz való áttételre irányuló jog [29. § (3) bek.].

Az alperest a felperes jelöli meg. A 61—64. §-ok lehetővé teszik a felek személyében való változást, megfelelő esetben a felperes egyoldalú kérelmére is, a 64. § (2) bekezdése alapján azonban csak az első fokú eljárásban lehet alperesként más személyt perbevonni (799. PK.—B. H. 1961/6. sz.) Az elsőfokú eljárásban helye van keresetváltoztatásnak, a kereset felemelésének [146. § (1) bek.] és más személyre való kiterjesztésének is. A Pp. lehetővé teszi a keresettől való elállást is, egyes külföldi jogoktól eltérően anélkül, hogy az joglemondást jelentene. Az alperes ellenkérelmének előterjesztése után azonban az ő hozzájárulására is szükség van a per megszün-

[8] *Beck* Salamon: A jogérvényesítés megsegítésének elve. (Egy szocialista perjogi alapelv.) J. K. VII. évf. (1952.) 435—437. old.

tetéséhez [160. § (1) bek.], kivéve a házassági [284. § (2) bek.] és személyállapotot tárgyazó pereket, ahol a fellebbezési eljárás során is mód van az egyoldalú elállásra.

A mindkét felet megillető további lényeges rendelkezési jog a fellebbezési [223. § (1) bek.] és csatlakozó fellebbezési [244. § (1) bek.] jog, amelyeknek a visszavonása már nem szorul az ellenfél hozzájárulására [241. § (1) bek.]. Hasonlóan a rendelkezési elvből folyik a perújítás joga (260. §) is. Az ügyész a felek részére nyitvaálló határidőben mindkettőt akkor is előterjesztheti, ha előzőleg nem vett részt a perben [233. § (1) bek., 261. § (2) bek.], ez tehát a rendelkezési jog kizárólagosságát a törvényesség érdekében áttöri.

3. Ide kapcsolódik a rendelkezési elv érvényesülésének a perszaktól való függése.

A Pp. az elsőfokú eljárásban teljes mértékben biztosítja a fenti korlátozással és a kizárólagosságnak az ügyész javára való áttörésével a felperesi rendelkezési jogot. A fellebbezési eljárásban már korlátozza azt a Pp. 247. § (1) és (2) bekezdése, valamint az egyéb irányú részleges jogerő. Épp az utóbbi vonatkozásban lenne szükség pertársaság esetén a már másutt érintett módosításra.[9]

VI. 1. A *per érdemi elbírálásával* kapcsolatos kérelmeket és ellenkérelmeket, valamint az alapul szolgáló tényállást elsősorban a peres felek terjesztik a bíróság elé. Már Magyary Géza hangsúlyozta azonban, hogy a felek „nem lehetnek urai annak, hogy legyen-e igazságos jogvédelem, igazságos per".[10] Még kevésbé lehet erről szó a szocialista perben. Épp ezért a Pp. 163. § (2) bekezdése csak lehetőséget ad a bíróságnak arra, hogy az ott megjelölt esetekben a tényeket valóknak fogadja el. Ez a már tárgyalási elvhez is kapcsolódó szabályozás lényegében abból indul ki, hogy mivel a felek ismerik a legjobban a tényállást, az igazság kiderítése pusztán az ő közreműködésükkel is megtörténhet. Kétségtelen, hogy a tényállás bebizonyításának a megkövetelése — amellett, hogy a visszaélés ellen véd — az ellenfél jogait van hivatva biztosítani és így egyben mintegy alanyi jogot ad részére. A beismerés és az ellenfél előadásával egyező nyilatkozat tehát egyfelől egyszerű tényelőadás, tudomáskijelentés, de egyben *erről* a jogról való lemondás, tehát rendelkező nyilatkozat is, amint az az ellenfél tényelőadásának a tagadása, vagy annak az előadása, hogy a történtekről nincs tudomása, de kéri az ellenfél bizonyításra kötelezését.[11] A 163. § (2) bekezdésében írt esetekben — a bíróság ellenőrzési kötelességének a fenntartása mellett — nincs szükség a tényállás megállapítása során a bizonyítékok mérlegelésének a részletes leírására. A beismerés ekként bírói ellenőrzés alatt áll. Ugyanígy nem lehet abszolút hatályt tulajdonítani a jogkövetkezményekre is vonatkozó elismerésnek és joglemondásnak sem.[12]

A feleknek a Pp. 5. §-ában írt kötelezettsége, valamint az 1. és 4. § rendelkezései folytán nem lehet szó absztrakt jogvédelmi eszközökről, még kevésbé az azokról való lemondásról. A bírói ellenőrzés azonban nem szünteti meg a rendelkezési jogot. Itt is utalunk a 163. § (2) bekezdésével kapcsolatban előadottakra. Alapvető követelmény, hogy a beismerő és elismerő fél tudomással bírhasson a való tényállásról, vagy egyéb nyomós indok (pl. bizonyítási nehézség) forogjon fenn. Ilyen esetben a közület beismerését és elismerését is hatályosnak kell tekintenünk — ha nem forog fenn kétség —, mert ellenkező álláspont csak felesleges költségeket eredményez, a bírói ítélet pedig mint kiadási, illetve leírási bizonylat sem mentesítheti az illetékes szerveket az anyagi felelősség alól.

A perbeli „lemondás" önmagában csupán eljárási jogokról való lemondást jelent, vagyis azt, hogy a fél nem kívánja a jogát ebben a perben érvényesíteni. Ilyen a kereset leszállítása, de ilyennek kell tekintenünk azt is, amidőn a fél nem érvényesít valamely anyagi jogi kifogást, pl. beszámítást, amit külön perben még érvényesíthet. A felperesnek a kereseti követelés fenn nem állására vonatkozó nyilatkozata sem jelent feltétlenül anyagi jogi lemondást. Megkülönböztetendő tehát a perbeli „lemondás" az anyagi jogi rendelkezéstől. A kereset-leszállítás vagy az attól való elállás oka rendszerint az, hogy a felperesnek a keresetben érvényesített joga nem áll fenn, vagy nem tudja bizonyítani.

A Pp. 2/A. § (3) bekezdése az ügyészt nem jogosítja fel egyezségkötésre, elismerésre, lemondásra, a keresetleszállítás és elállás joga azonban őt is megilleti, sőt megfelelő esetben kötelessége is.

A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint a Pp. 4. §-a folytán az elismerés nemcsak nem kötelező a bíróságra, hanem esetleg éppen a tényállás tisztázása és annak eredménye alapján az igényérvényesítés vizsgálata lehet a feladat. (Pl. B. H. 1955/9/1002., 1964/2/3877. stb.)

A per érdemi elbírálása szempontjából az alperes teljes mulasztásának sem tulajdonít a 136. § (4) bekezdése abszolút hatályt, a mulasztás inkább eljárásjogi következményekkel jár (szünetelés, a fellebbezés be nem adása folytán a határozat jogerőre emelkedése stb.), így nem tekinthető teljes mértékben a rendelkezési elv érvényesülésének.

[9] L. a 6. sz. jegyzetet.

[10] *Magyary Géza:* Összegyűjtött dolgozatai. I. köt. (Budapest, 1942.) 113. old.

[11] Részletesebben: *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* I. m. 232. s köv. old.; *Móra* Mihály: Egyszerűbben bizonyítható tények a polgári perben. J. K. XIV. évf. (1959.) 230. s köv. old.

[12] *Durmanov—Klejnman:* A szovjet bűnvádi és polgári eljárásjog alapelvei. (Budapest, 1949.) 64. old.; V. K. *Pucsinszkij:* A perbeli elismerés a szovjet polgári eljárásban. Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből. IV. évf. (1954.) 676—687. old.; H. *Nathan:* Op. cit. 390. old.

2/a. Egyik leglényegesebb, de erősen vitatható és vitatott kérdés, milyen befolyással van a perben résztvevő, processzuális értelemben vett feleknek a rendelkezési joga a bíróság *érdemi döntése* terjedelmére.

A kérelemhez kötöttség nemcsak nem azonosítható a rendelkezési elvvel, de nem is közvetlenül, mintegy automatikusan következik belőle, hanem a kötöttség mértéke éppen a rendelkezési elv mikénti értelmezésétől és alkalmazásától függ.[13] Ez a kérdés ad egyben a rendelkezési elv leggyakorlatibb támadására alapot. Eőrsi Gyula az állami befolyásolásnak az autonóm struktúrájú viszonyokban való érvényesítése végett látja szükségesnek a bíróság részére „erősen megfontolandó esetekben" a kereseti kérelem határain túlmenő határozathozatal lehetőségének a biztosítását.[14] A perjogászok a tőkés felfogásnak a következményét látják benne, amely a polgári perben is a felek „magánügyét" látja, így kizárja az állami beavatkozást, ezért érvényesülését korlátok közé szorítandónak tekintik.[15] A külföldi szocialista perrendtartások valóban jelentős jogot biztosítanak a bíróságnak ezen a téren.

Az 1923. évi OSZFSZK. Pe. 2. §-a nemcsak a felek kioktatását írta elő, hanem a perbeli cselekményeik megvizsgálását is, nem irányulnak-e azok a törvény megkerülésére, nem kényszer, tévedés stb. eredményei-e. A 179. § jogot adott a bíróságnak a kereseti kérelem határain való túlterjeszkedésre kivéve, ha a követelés mértéke a felek korábbi megállapodásán alapul, vagy törvény (váltó, szerződés, díjszabás) szabja meg. Az 1961. évi eljárásjogi Alapok 37. cikkének (3) bekezdése is lehetővé teszi törvényes érdekek védelmében és a megállapított körülményektől függően a kereseti kérelem határainak átlépését. Az új csehszlovák Pp. 153. § (2) bekezdése is lehetővé teszi az ott megjelölt esetekben a kereseti kérelmen való túlterjeszkedést, miként az 1964. évi lengyel Pp. 321. § (2) bekezdése is.

b. Vannak esetek, amidőn az eljárási jogszabályaink kifejezetten kimondják, hogy a bíróság arra irányuló kérelem nélkül, vagy attól eltérően is rendelkezhet a folyamatban levő perben. Így a Pp. 290. § (1) bekezdése értelmében a bíróságnak a házasság érvénytelenítése vagy felbontása iránti perben a közös kiskorú gyermek elhelyezése és tartása efelől szükség esetén erre irányuló kereseti kérelem nélkül is határoznia *kell.* A Csjt. 76. §-án alapuló bírói gyakorlat szerint a szülők között folyó gyermekelhelyezési perben a bíróság kérelmük nélkül is elhelyezheti a gyermeket más alkalmas személynél.

A Ptké. 27. § (3) bekezdése alapján „a bíróság a hasznok, károk és költségek kérdésében akkor is határoz, ha az érdekelt fél csak a birtoklás kérdésében indított keresetet", ti. az államigazgatási határozat ellen. Ez azonban csak akkor kötelessége a bíróságnak, ha az igazgatási szerv ezek tekintetében is határozott, a kereset azonban csak a birtoklás kérdését támadja. (788. PK.—B. H. 1960/11. sz.)

c. A Pp. 213. § (1) bekezdése szerint az ítéleti döntésnek ki kell terjednie a perben érvényesített valamennyi kereseti kérelemre. De „a döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen; ez a szabály a főkövetelés járulékaira (kamat, költség stb. is) kiterjed." (215. §.) A vonatkozó miniszteri indokolás szerint „az anyagi igazságnak megfelelő döntést eléggé biztosítják a felek tájékoztatására vonatkozó rendelkezések". Hivatalból határoz azonban a bíróság a perköltség felől, kivéve, ha a pernyertes fél annak mellőzését kéri, egyezség esetén viszont csak kérelemre [78. § (2) bek.].

A kereset elutasítására irányuló alperesi ellenkérelem alapulhat az igény létrejöttének ténybeli vagy jogi okokból való tagadásán, vagy ellenjogon (pl. beszámítás) vagy jogszüntető tényen (pl. elévülés). Bár a 215. § nem különböztet az ellenkérelmek tekintetében, abból, hogy a Pp. 4. §-a szerint a bíróság a felek kérelmeihez és jognyilatkozataihoz kötve van ugyan, de a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben álló jogról való lemondást, elismerést nem köteles figyelembe venni, — következik, hogy a bíróságot az ellenkérelem csak annyiban köti, amennyiben az az anyagi jog szabályai szerint kifejezett ilyen rendelkezést kíván meg, mint pl. a beszámítási kifogás (Ptk. 296. §) stb. A bíróság azonban ebben a vonatkozásban is köteles a tényállást tisztázni és — szükség esetén az ügyész értesítése segítségével — döntés tárgyává tenni, ha a kereseti kérelem teljesítése enélkül közérdeket, vagy harmadik személy érdekét sértené. Enélkül nehézség merülhet fel akkor, ha az alperes megfelelő kioktatás után sem terjeszti elő a szükséges ellenkérelmet, mert abból indul ki, hogy a kereseti előadás sem való és a kioktatást szellemi képességei folytán szemmel láthatóan nem érti meg. Ilyen esetben a Pp. 1. és 4. §-ára figyelemmel nem látszik akadálya annak, hogy a bíróság az ellenkérelmen túlterjeszkedjen, ami még megfelelőbb megoldás, mint fikcióval azt mondani, hogy az elutasítási kérelem magában foglalja a megtámadást is. Semmi esetre sem kerülhet azonban sor pl. beszámításra vagy olyan egyéb ellenjog gyakorlására, amely az alperes jogainak a felhasználását jelenti.

Külön törvényi tilalom hiányában a 215. §-ból következik, hogy a kereseti kérelemnél kevesebb megítélhető. A marasztalásra irányulóban benne van a megállapításra irányuló — feltéve, hogy annak feltételei fennforognak —, hiszen a jogviszony, illetve jogi helyzet megállapítása a logikai alap a marasztalásnál is. Az ellenkező azonban nem áll, tehát nem lehet megállapítás helyett marasztaló ítéletet hozni, még akkor sem, ha a felperes nem jelent meg a tárgyaláson. Ha

[13] Részben eltérő *Bajory* Pál: Az érdemi döntés korlátai a polgári perben. M. J. VII. évf. (1960.) 416. old.

[14] *Eörsi* Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái (Budapest, 1965.) 92. old.

[15] V. ö. *Révai* Tibor: I. m. 57. old.; *Solt* Kornél: Az elsőfokú ítélkezés korlátai a polgári perben. J. K. XX. évf. (1965.) 233—242. old.

tehát időközben marasztalás vált lehetővé, a tárgyalás elnapolása mellett a felperest a 146. § (3) bekezdése szerinti figyelmeztetéssel kell megidézni.[16]

A bíróság a per adatai alapján megállapítja a tényállást és abból a felek közötti jogviszonyt. Ennek a jogviszony-megállapításnak a határát a keresetnek, illetve az ellenkérelemnek a jogalapja (causa petendi) képezi, vagyis a további ítéleti rendelkezéseknek csak annyiban lehet alapja az ítéleti megállapítás, amennyiben az megegyezik a keresetével. Ebben a vonatkozásban azonban a kereseti tényállás és az abból levonható jogi következtetés az irányadó, nem pedig a felek esetleges téves jogi minősítése. (Nem különböztethető meg tehát ténybeli és jogi rendelkezési jog annál kevésbé, mert a bíróságnak az igényt megalapító vagy kizáró tényállást hivatalból kell tisztáznia.) A hatáskörrel kapcsolatban mondotta ugyan ki a Fővárosi Bíróság, de az érdemi döntésre is áll az az elv, hogy „a bíróság a felek kérelméhez a követelés minősítése tekintetében nincs kötve". (51. Pf. 23299/1964/8. — 34. sz. Tájékoztató 919. sz.) A jogviszony megjelölése továbbá a per eldöntése szempontjából lényeges kell, hogy legyen. Az értelemszerű elbírálás maga után vonja azt is, hogy a keresetlevél benyújtását a bíróság a szükséges anyagi jogi nyilatkozatnak is tekinti (pl. elállásnak: P. törv. I. 21586/1962. — B. H. 1963/6/3589.).

Bajory Pállal[17] ellentétben nem a tárgyalási, hanem a rendelkezési elvből vezethető le, hogy a bíróság a felek által fel nem hozott jogszüntető körülményeket nem vehet ítéletének alapjául, ha ahhoz a jogszabály a fél nyilatkozatát kívánja meg. Így házassági bontóperben hivatalból nem tagadható meg a névviselési és tartás iránti jog (V. sz. polgári elvi döntés), a Ptk. 653. §-a alapján a végrendelet érvényessége csak olyan ok alapján támadható meg, amelyre hivatkozás történt (v. ö. Legfelsőbb Bíróság törv. érd. P. 20244/1958. — B. H. 1958/11/2113.)

d) Nehézséget okozhat az, hogy — a személyállapotokat tárgyazó perektől eltekintve — a keresettől való elálláshoz az ellenkérelem előterjesztése után már az alperes hozzájárulása szükséges [160. § (1) bek.]. Milyen legyen a döntés akkor, ha az alperes nem járul hozzá és a kereset megalapozott? A Pp. 215. §-a folytán legfeljebb ezt megállapító ítélet lenne hozható. Célszerűbb és következetesebb lenne a keresettől való elállást függetleníteni az alperes hozzájárulásától — legfeljebb megfelelő esetben (pl. cserelakás felajánlása melletti lakásfelmondási perben) az elutasító ítéletnek megfelelő joghatást fűzve hozzá — és az alperesnek a Pp. 159. § (2) bekezdése szerinti viszontkereseti jogot adni, mégpedig illetékmentesen.

e. A kereseti kérelem és ellenkérelem keretein belül rendszerint akkor kerülhet sor külön kérelem nélküli ítéleti rendelkezésre, ha erre a perbevitt jogviszony teljes és végleges rendezése végett feltétlen szükség van, vagy többféle megoldás lehetséges.

Mindkettőre példa a házassági vagyonközösség megszüntetési per. A Legfelsőbb Bíróság többször is hangsúlyozta, hogy ezekben a perekben „a bíróságnak kezdeményező módon kell törekednie arra, hogy a vagyonközösséget érintő minden vitás kérdés minden részletében megnyugtató eldöntéshez jusson..." (Pf. I. 20374/1956. — B. H. 1956/7/1318.), ezért „... erre irányuló kérelem hiányában — tehát hivatalból — is fel kell deríteni a házastársak egész vagyoni helyzetét..." (Törv. érd. P. 20738/1957. — B. H. 1958/9/2056.) Nincs ugyan kizárva, hogy valamelyik fél ne érvényesítse igényét; hanem jogfenntartással éljen (Törv. érd. P. 20532/1960 — B. H. 1960/12/2787.), de „a házastársi közös vagyon megosztásánál az alperesnek járó értékkiegyenlítést viszontkereset nélkül is meg kell ítélni." (P. törv. 20638/1963. — B. H. 1964/1/3829.)

A másik tipikus perfajta a tulajdonközösség megszüntetésére irányuló. A 824. P. K. sz. állásfoglalás (B. H. 1962/8.) az I. pontban kimondja: „Ingatlan közös tulajdonának megszüntetésénél a bíróság — egyetértés hiányában — a Ptk. 148. §-ában meghatározott megszüntetési módok közül a legmegfelelőbbet választhatja. Nem alkalmazhatja azonban a bíróság a közösség megszüntetésének azt a módját, amely ellen mindegyik tulajdonostárs tiltakozik". A Legfelsőbb Bíróság ezzel lényegében az anyagi jogi rendelkezési jogot ismerte el a perjogi gyakorlásánál. A kereseti és viszontkereseti kérelmen nem terjeszkedhet túl, így nem terjedhet ki a per tárgyává nem tett ingatlanra (P. törv. I. 21281/1963. — B. H. 1964/6/4031.)

Hasonlóan „már eleve nincs helye a kereseti kérelemhez, illetőleg ellenkérelemhez való kötöttség (Pp. 215. §) merev értelmezésének és alkalmazásának" a tartási és életjáradéki szerződésekből eredő perekben. A szerződés megszüntetése iránti kérelemben a módosításra és életjáradékra való átváltoztatás iránti is benne foglaltatik, az utóbbiak pedig egymásban, de „a bíróság semmiképpen sem alkalmazhat olyan megoldást, amely ellen a felek mindegyike tiltakozik". (P. K. 837. — B. H. 1963/1.)

Viszonylag önálló döntési joga végül a bíróságnak, ha a jogszabály többféle „megoldási" (döntési) lehetőséget ad. Így „a bíróság a kártérítés módjának a megállapításánál nincs kötve a felek kérelméhez, ebben a voantkozásban tehát a kereseti kérelem korlátja (Pp. 215. §) sem érvényesül (Ptk. 356—357. §)." (804/8. P. K. — B. H. 1961/8—9.)

Míg a tulajdonközösség megszüntetése iránti per tárgya lényegében magának a tulajdonközösségnek a megszüntetése, a kereseti kérelemben foglalttól eltérő mód nem jelenti a kereseti kérelmen való túlterjeszkedést még akkor sem, ha a bíróság ítéletében viszontkereset nélkül a felperest — kifejezett kérelme ellenére — az al-

[16] Ellenkezően *Móra* Mihály (*Bacsó—Beck—Móra—Névai:* I. m. 308. old.).

[17] *Bajory Pál:* I. m. 419. old.

peresi illetőség megváltására *is* kötelezi, — a tartási szerződés megszüntetése iránti kereset folytán a szerződésnek életjáradékira való átváltoztatása ellen már alaposan hozza fel Solt Kornél, hogy az „más", mint a kereseti kérelem. Ez is indokolja a feleknek az ítélethozatal előtti megfelelő felhívását. Lehet ugyanis, hogy a felperes kifejezetten ellenzi az átalakítást, még akkor is, ha a bíróság nem lát alapot a megszüntetésre. Ilyenkor már tulajdonképpen csak alperesi viszontkereset esetén lehetne helye a szerződés módosításának.

A Ptk. 202. § (2) bek. *a)* pontja és a 237. § (1) bekezdése a szerződéskötés előtti helyzet visszaállítását rendeli, egyben módot ad az állam javára való marasztalásra. A 836. PK. sz. állásfoglalás (B. H. 1963/1. sz.) csak annak anyagi jogi oldalát oldja meg, de vitás, hogy a bíróság külön erre irányuló kérelem nélkül is kötelezheti-e a feleket a visszaállításra. A Ptk. 234. § (1) bekezdése is csak azt teszi ugyanis lehetővé, hogy a semmisségre bárki, eljárás nélkül is hivatkozzon, vagyis a semmisség hivatalból észlelendő.

Amennyiben az ügyész keresetet vagy indítványt terjeszt elő az állam javára való marasztalás iránt, vagy valamelyik fél a szerződésből, illetve annak semisségéből eredő jogokat érvényesít, feltétlenül szükséges a szerződéskötés előtti helyzet visszaállításával kapcsolatos rendezés, legalább az érdekeltek jogainak és kötelezettségeinek a megállapítása útján, hiszen ez a kereset, illetve indítvány előkérdése. De van-e helye külön kereseti kérelem nélkül a visszaállításra való kötelezésnek is. Solt Kornél szerint a döntés nem függ az ide irányuló kereset vagy ügyészi indítvány előterjesztésétől, hanem hivatalból kell marasztalni is.[18]

Mindenekelőtt igaz ugyan, hogy a felek kioktatása jelentős nehézségekkel és felelősséggel jár, ami különösen tévedés esetén reájuk is hátrányos, azonban — amint fentebb láttuk — a Pp. alapelveiből és tételes rendelkezéseiből folyó kötelessége a bíróságnak és még súlyosabb nehézséget jelenthet az annak mellőzésével hozott, a kérelmen túlterjeszkedő ítélet.

Élesen el kell továbbá választanak a tényállás tisztázásának a terjedelmét az ítéleti döntésétől. Leginkább látszik ez a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti perekben, ahol a vagyonmérlegnek minden vagyonjogi kérdésre történő felállítása még nem jelenti a kereseti kérelmen való túlterjeszkedést és éppen annak alapján lehet figyelmeztetni a feleket a megfelelő kereseti kérelem előterjesztésére. De nem jelenti azt az értékkiegyenlítésnek viszontkereset nélküli megítélése sem, mivel a felperes igénye csak az ezen összeggel csökkentett értékre terjed ki, de nem zárható el az alperes a kifejezett lemondástól sem. Az ilyen perben sem vonhat le a bíróság a vagyonmérleg eredményéből olyan következtetést, hogy a felperest viszontkereset nélkül ezen a körön túlmenően teljesítésre kötelezze. (Egyik perben pl. az alperes indokoltan akként nyilatkozott, hogy akkor sem kíván viszontkeresetet előterjeszteni, ha a felperesnél az őt megillető nagyobb érték van.)

f) Az kétségtelen, hogy a Pp. 213. § (1) bekezdése és a 215. §-a logikai egységet képez és megszabja az ítélet kereteit. Az előbbi rendelkezés azonban kifejezetten a felek kereseti és viszontkereseti kérelmei tekintetében állítja fel az ítéleti teljesség követelményét és az esetleges hiányosság a 225. § (1) bekezdése szerint pótolandó.

A kereseti kérelmen való túlterjeszkedés általánosabban való lehetővé tétele azt jelentené, hogy kerülő úton, külön jogszabályi rendelkezés hiányában a bíróság, tehát jogalkalmazó teszi kötelezővé, mégpedig nem is az igény érvényesítését, hanem már annak teljesítését. Ez ellentétben állana a bíróság jogalkalmazói feladatával.

A szocialista rendelkezési elv valóban „... két komponensből tevődik össze: az egyik a materiális fél rendelkezési joga, a másik a társadalmi érdekek védelmére elsősorban hivatott szervek (bíróság, ügyész) megfelelő ellenőrzési joga."[19] Ebből azonban nem következik az, hogy a fél a saját hátrányára se legyen jogosult perbeni rendelkezésre, főképpen pedig az nem, hogy a bíróság feltétlenül jobban ismeri a tényállást, mint az érintett peres fél. A perindítási monopólium áttörése folytán a bíróságnak szükség esetén megvan a lehetősége az ügyész — vagy arra jogosult más szerv — értesítése útján biztosítani a hiányzó kereseti kérelem pótlását. Az ügyész perbeni részvétele — különösen közületi érdekeltség esetén — nem a bíróság részére való segítségnyújtás, hanem éppen a törvényesség biztosítása.

A felek perbeni rendelkezési joga ily módon való fenntartásának a célja már nem a tőkés jog „magánautonómiájának" az érvényesítése, hanem egyrészt a megfelelő közreműködést hivatott biztosítani, másrészt megfelel a büntetőeljárásban érvényes vádelvnek. Az 1962:8. sz. tvr. (Be.) 224. § (1) bekezdése kifejezetten kimondja, hogy „a bíróság csak olyan tények alapján hozhat ítéletet, amelyek miatt vádat emeltek", csak a jogi elbírálásnál nincs kötve [(2) bek.] és csupán a tárgyalás utáni ügyészi vádelejtés esetén teszi lehetővé a 221. § (3) bek. az erre hivatkozással történő megszüntetés mellett az ítélethozatalt. Önként vetődik fel a kérdés, hogy ha a közérdek szempontjából nagyobb jelentőségű büntetőeljárásban kötve van a bíróság és megvan a funkció-megosztás, — mennyiben indokolt a polgári perben a felek kérelme nélkül, azon túlterjeszkedve vagy annak ellenére történő ítélethozatal. (Természetesen nem kívánjuk ezzel a kivétel lehetőségét teljesen kizárni.)

Megfelelő kereseti kérelem (ellenkérelem) hiányában nincs biztosítva az ügy ezzel kapcsolatos kontradiktórius kivizsgálása.

[18] *Solt Kornél:* I. m. 238—239. old.

[19] *Solt* Kornél: I. m. 235. old.

Vonatkozik ez az érvénytelen ügyletekre is. Benedek Károly és Világhy Miklós okfejtésükből levonják ugyan a következtetést: „szerződés érvénytelensége esetében a bíróság nem elégedhet meg az érvénytelen szerződésre alapított kereseti követelés elutasításával, hanem rendelkeznie kell az eredeti állapot helyreállításáról, illetőleg — megfelelő esetben — a visszajáró szolgáltatásnak az állam javára való megítéléséről". Utóbb azonban külön is foglalkoznak annak eljárásjogi előfeltételével abban az esetben, ha az ügyész nem lép fel és megállapítják: ilyenkor „valóban nincs lehetőség arra, hogy a bíróság az eredeti állapotot a felek akarata ellenére is visszaállítsa. A Ptk. 237. §-a értelmében a semmisséget ugyan hivatalból kell megállapítani és az érvénytelenség következményeit is hivatalból kell alkalmazni, de csak az eljárási jogszabályok által megállapított keretben. Ha a felek egyike sem érvényesíti a szerződés semmisségén alapuló igényét, a szolgáltatás visszaítélésének nem anyagi jogi, hanem eljárásjogi akadályai vannak."[20] A megfelelő kereseti kérelem hiányában tehát nincs helye marasztalásnak annál kevésbé, mert gyakorlatilag is céltalan, hiszen a végrehajtás nincs biztosítva, a felek hallgatólagosan, passzivitásukkal is megakadályozhatják az ítéleti rendelkezés hatályosulását. Az ilyen ítéleti döntés meghozatala egyrészt szükségtelen munkát okoz tehát a bíróságnak, másrészt a végre nem hajtás folytán egyáltalán nem alkalmas a tekintélyének a biztosítására.

g) A *másodfokú bíróság* csak akkor mehet túl a fellebbezési kérelem és ellenkérelem határain, ha a Pp. 157. §-a alapján a per részbeni vagy teljes megszüntetésének az oka áll fenn [251. § (1) bek.], vagy ha az elsőfokú bíróság nem volt szabályszerűen megalakítva, vagy az ítélet meghozatalában törvény értelmében kizárt bíró vett részt, illetve az eljárás lényeges szabályainak megsértése miatt szükséges a tárgyalás megismétlése [252. § (1) és (2) bek.]. Egyébként csak a fellebbezési kérelem és ellenkérelem határai között járhat el [252. § (3) bek., 253. § (2) bek.]. Kivételt képeznek a szocialista szervezetek közötti perek, amelyekben több alperes (beavatkozó) esetében azzal szemben is helye van határozat hozatalának, akire az elsőfokú ítélet nincs fellebbezéssel megtámadva [117/1955. (I. K. 13.) I. M. sz. r. 10. §]. Megfontolandó lenne hasonló szabályozás minden perfajtánál.

VII. A rendelkezési elv legkézenfekvőbb érvényesülési területe a *bírói egyezség*. A túlnyomónak tekinthető felfogás a felek anyagi jogi rendelkezését látja benne, amely egyben perjogi ügylet is.[21] A részletes elemzés helyett csak arra mutatunk rá, hogy a felek anyagi jogait is érintő megegyezés egyben jogerős ítélet hatályával bír a jóváhagyó végzés jogerőre emelkedése után.

A tőkés perjogokkal szemben a Pp. 148. § (2) bekezdése szerint a bíróság az egyezséget „jóváhagyja", ami ekként az egyezség konstitutív elemét képezi és annak perjogi elemét adja. (Vö. a Legfelsőbb Bíróság XXII. sz. polgári elvi döntését és indokolását.)

Amellett, hogy a bíróságnak elő kell segítenie a vitás kérdéseknek egyezséggel való rendezését, a jóváhagyás fokozott ellenőrzési kötelességet jelent számára. Előfeltétel tehát a megfelelő kereseti kérelem és az egyezséget kötő felek anyagi jogi rendelkezési joga mellett az, hogy a felek legalább tisztában legyenek a rendelkezéshez szükséges tényekkel, vagy minimálisan azzal, hogy vitára lehetőség legyen, az esetleg szükséges hatósági engedély meglegyen, az egyezség megfeleljen a felek méltányos érdekeinek, ne ütközzön jogszabályba, vagy harmadik személy jogaiba és véglegesen rendezze a felek közötti jogviszonyt. Ennek során is fennáll a társadalmi tulajdon fokozott védelmének a követelménye.

Egyik legnehezebb kérdés, mennyire kell egyezség esetén a tényállást tisztázni, mivel az eljárás egyszerűsítése és a rendelkezési elv a bizonyításfelvétel mellőzését kívánná meg, de ez visszaélés veszélyét rejti magában és ellentétben állhat az igazság kiderítésének a követelményével.

A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásaiból nem lehet arra következtetni, hogy a bíróságnak minden esetben tisztáznia kellene jóváhagyás előtt a teljes tényállást. A 163. § (2) bekezdése itt is ad bizonyos útbaigazítást. A bíróságnak tehát ellenőriznie kell, hogy a felek a rendelkezésükre álló adatok alapján tudnak-e bizonyításfelvétel nélkül is nyilatkozni az alapul szolgáló tényállás tekintetében, ez bizonyításfelvétel útján egyáltalán tisztázható-e és nem jelent-e aránytalan költséget, vagy harmadik személyre sérelmet. Ezért fokozott jelentőségű a felek megfelelő kioktatása annál is inkább, mert az elmaradása folytán beállott tévedés perújítási ok lehet (törv. érd. P. 21464/1955. — B. H. 1956/2/1190.). Mindez éppen azt hivatott biztosítani, hogy a felek valóban tudjanak élni a rendelkezési jogukkal. Nehezebb annak a vizsgálata, nem érinti-e az egyezség harmadik személy jogait (pl. gyermektartási perben kötött színleges egyezség és letiltás más hitelező kielégítését). Amennyiben azonban a perben nem merül fel erre adat, csak a Ptk. 203. §-a nyújthat külön perben védelmet.

VIII. Összefoglalás. Az eddigieket áttekintve láthatjuk a rendelkezési elvnek a polgári perbeni jelentőségét, de azt is, hogy a peres eljáráson belül bizonyos belső ellentmondás áll fenn annak minél teljesebb megvalósítása és a törvényességnek, valamint az igazságosságnak a biztosítása között. A helyes megoldást a kettő megfelelő szintézise segíti elő, ami egyben túlmutat az egyes perek elintézésén. A bíróság ugyanis a perben nemcsak az adott ügyben a törvényesség

[20] *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. (Budapest, 1965.) 224. old., illetve 231—232. old. 2. jegyzet.

[21] Részletesebben l. *Vinkler* János: Peregyezség. (Budapest, 1915.); *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* I. m. 329. old.; *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: I. m. 68—72. old.

megvalósítását biztosítja, hanem nevelő feladatot is ellát. Ez nem merülhet ki a törvénysértések elkerülésére való iránymutatásban, hanem a polgárok egyéb irányú magatartására is ki kell, hogy hasson, mégpedig az által, hogy a helyes eljárásra szorítja őket. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a peres fél ugyanaz a személy, akinek a munkahelyén helyt kell állnia, a termelési értekezleten hivatva van a vállalat eredményes munkáját elősegíteni, esetleg mint a munkaügyi döntőbizottság vagy a társadalmi bíróság tagja maga is dönt munkatársai ügyében, vagy mint tanácstag közügyek intézésében vesz részt. Hogyan várhatjuk el tőle mindezeknek a helyes ellátását, ha nem merjük rábízni a saját perében, saját érdekében való elhatározást. Vagy másik oldalról: hányszor merül fel a szocialista szervezet perbeni eljárása során az „alapos gyanú", hogy csak könyvelési dokumentumot kíván biztosítani. Már pedig a per sem erre, sem arra nem hivatott, hogy a vállalat felettes szervei által gyakorolt ellenőrzést újabbal szaporítsa. A vállalatok vonatkozásában különösen időszerű ennek a kiemelése akkor, amidőn az új gazdasági mechanizmus fokozott önállóságot biztosít a vállalatoknak, de egyben az fokozott felelősségvállalással is jár.

A perbeni rendelkezési elvet tehát fel kell használni az állampolgárok és a szocialista szervezetek funkcionáriusai megfelelő, az ügyek felelősségteljes, helyes ellátására való nevelésére, természetesen anélkül, hogy ez a bírósági munka hátráltatását vagy visszaszorítását jelentené. A felek ilyen irányú aktívabb közreműködése, de különösen a per érdemi eldöntésével kapcsolatos fokozottabb felelőssége és felelősségérzete a bíróság munkáját is elősegítené, a kioktatások szükségességét csökkentené, egyben biztosítaná a perek gyors és a törvényességnek megfelelő befejezését már az által is, hogy mindinkább lehetővé válna a felek rendelkezése, vagy legalább egyező tényelőadásai alapján való döntés. Az eddigiek alapján — azt hisszük —, nem szükséges annak részletes kifejtése, hogy a rendelkezési elvnek a szocialista perben ily módon való érvényre juttatása már gyökeresen különbözik tartalmában és céljában annak tőkés megvalósításától.

Hámori Vilmos

SZEMLE

Két új német törvény a szerzői jogról

I.

1901. évi törvény szabályozta az irodalmi és zenei művek, 1907. évi törvény a képzőművészeti alkotások és fényképészeti művek szerzői jogát. Az első, hat évtizedet meghaladóan, a második, majdnem hat évtizeden át volt hatályban a Német Birodalomban. Azon túl annak keleti és nyugati részében alkalmazták ezeket a törvényeket, majd ugyanott, mint két önálló német állam területén, 1965-ben, — szinte egyidejűleg — alkotta meg a két német állam a szerzői jogról rendelkező új törvényét. A keleti állam (Német Demokratikus Köztársaság, az alábbiakban röviden: „D"), 1965. szeptember 13-án, a nyugati állam (Német Szövetségi Köztársaság, az alábbiakban röviden: „Sz") 1965. szeptember 9-én hozta tető alá saját törvényét. Mindkét törvény 1966. január 1-én lépett hatályba, egyben mindkét államban hatályon kívül helyezték a közös régi törvényeket.

A régi törvények kétségtelenül elavultak. Mindkét oldalon mindent megtettek a bíróságok, hogy a felmerült — egészen újszerű — jogvitákat a hatályban volt törvények alapján megelégedésre döntsék el. Ez azonban napról napra nehezebbé vált. Főleg a technika haladása vetett fel a szerzői jog területén tömegesen olyan kérdéseket, melyekre a több mint hatvan évvel korábban megalkotott jogszabályok nem adhattak feleletet. Az ítélkezés során az elavult jogszabályok lelkiismeretes értelmezésével iparkodtak a bíróságok feladatuknak eleget tenni.

A szerzői joggal foglalkozó tudományos irodalom az utóbbi harminc évben az új törvény elvi szempontjainak kialakítására gazdag anyagot nyújtott. Egész sor önálló törvénytervezet látott napvilágot. Ezek közül több, magánszakértők tollából. Szinte könyvtárra menő szakmunka iparkodott világosságot deríteni fontos, vitás elvi kérdések helyesnek vélt megoldására. Sokat segítettek a két állam legfelsőbb bíróságai is, melyek saját hazájuk politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésének szellemében nagyszámú, egészen újszerű jogviszonyból eredő vitát döntöttek el, igen gyakran irányt mutatva a megoldás helyes módjára.

Érthető, hogy eltérő megoldások keletkeztek ugyanazon kérdésben keleten és nyugaton. Más megoldást eredményezett a szocialista társadalmi és gazdasági berendezkedés és politikai szemlélet, viszont mást a kapitalista felfogás. A felfogások eltérő volta erőteljesen kihatott a két új német törvény rendelkezéseire. Különböző elvi szempontok miatt fontos különbségek keletkeztek. A Sz. törvényhozás nem tette magáévá pl. a kormány azon javaslatát, hogy törvényi engedélyt biztosítson a hanghordozók készítőinek és a rádiótársaságoknak. De még ott is gyakran eltérő a két törvénynek ugyanazon kérdést elrendező szabálya, ahol nem voltak jelentős okok, melyek egészen más szabályozást igényeltek volna.

Döntően befolyásolta az elvi álláspontokat az a tény, hogy D. a szerzői jogról szóló törvényt nemcsak a szerzők oltalmára kívánta felhasználni, hanem az alkotások értékesítésének egész területén irányító és közvetlen befolyást kívánt az állami szerveknek biztosítani. Ennek a törvénynek a szerzők oltalmán kívül további célja is van, ami kitűnik a törvény bevezetőjé-

ben olvasható deklarációból: „... a szocializmus széleskörű felépítésének alapvető kulturális feladata: a szocialista társadalom emberének szellemi formálása és a szocialista nemzeti kultúra fejlesztése. A szerzői jog támogatja és előmozdítja ennek a feladatnak a megoldását. Ezáltal a német munkás-paraszt állam minden polgárának azon alapvető jogát szolgálja, mely a kizsákmányolástól és elnyomástól felszabadult személyiséget, tehetséget és alkotóképességet védelmezi."

Sz. ilyen elvi deklarációt mellőzött és lényegében csak a szerzők jogaival és e jogok helyenkénti korlátaival foglalkozik.

D. a szerzőt az értékesítés területén messzemenően támogatni iparkodik, amikor szerződésszövegek előzetes kialakítását rendeli el, és e szerződésekben a szerző javára minimális követelményeket ír elő. Sz. törvénye a gazdasági élet versenyére bízza, milyen tartalmú szerződést köt a szerző az értékesítő vállalattal, de tüzetesen körülírja azokat a szabályokat, melyek védik a szerzőt a műhöz fűződő szellemi és személyes vonatkozásaiban és művének értékesítése körül (11. §.). Természetes, hogy mindkét törvény egyaránt szem előtt tartja azt a tényt, hogy a szellemi alkotások mennyisége és minősége kimagasló jelentőségű közügy. Szem előtt tartja, hogy nemcsak a kulturális élet egész területére hatnak ki a szerzői jogról szóló törvény rendelkezései, hanem igen közelről érintik a gazdasági élet számos területét is. Könyv, sajtó, színház, hangverseny, film, rádió, televízió, festőművészet, szobrászat, építőművészet, fényképezés egyaránt érdekelve vannak a szerző számára megállapított jogok mértéke és e jogok határvonalai tekintetében.

Mindazonáltal a két törvény több rendelkezése azonos meggondoláson alapszik és azonos célt követ. Ezért e rendelkezések tartalma, sőt szövege is majdnem azonos. Hozzájárul az elég számos felfogásbeli azonossághoz a közös múlt során alkalmazott közös törvény és bírói gyakorlat, a berni egyezményhez való tartozás — már az egyezmény keletkezése óta — és végül az egyezmény alkalmazása a nemzetközi gyakorlatban. Mégis igen lényeges eltérések is vannak. Ilyen kis ismertetés keretében ezeket az eltéréseket kimerítően elemezni nem lehet. De a leglényegesebb eltéréseket, vagy csak az egyik törvényben jelentkező különlegességeket az alábbiakban mégis ki akarjuk emelni.

II. A szerzők jogai, és e jogok közérdekű korlátozásai

Egyező mindkét törvényben a védett művek jegyzéke. Ez folyik abból, hogy a két állam tagja ma is az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult berni nemzetközi Uniónak. D. törvénye a művek felsorolását úgy vezeti be, hogy a felsorolt művek élére „zum Beispiel" — például — megjelölést helyezi. (2. §. (2) bek.) A Sz. törvény pedig a védett művek jegyzékét „insbesondere" — különösen — szóval vezeti be. Amíg a régi törvény felsorolása kimerítő volt, mindkét új törvény példálódzó, helyet adva ezáltal a jövőben az irodalom, tudomány és művészet területén keletkező új műveknek, melyeket ezek a törvények a jelenlegi keretek között is védeni fognak. Egyébként mindkét törvény a védelem körébe vonja a ma ismert és más államok törvényeiben is szereplő művek mindegyikét. A D. törvény a mű tartalmának színvonalát „individuelle schöpferische Leistung" — egyéni alkotó teljesítmény — (2. § (1) bek.), a Sz. törvény „persönliche geistige Schöpfungen" — személyes szellemi alkotás — kifejezéssel szabja meg. (2. §. (2) bek.)

Híven az előző német törvények állásfoglalásához, a két új törvény sem köti a védelmet alakisághoz. A mű védelmet élvez az alkotás pillanatától, akár megjelent a nyilvánosság számára, akár nem. A szerző személyét is azonosan írja körül mindkét állam jogszabálya: „Szerző az, aki a művet alkotta." (D. 6. §.; Sz. 7. §.)

Sz. a személyiségi jogról külön törvényjavaslatot tett közzé a hozzátartozó kimerítő indokolással együtt. Ez azonban még nem került a törvényhozás elé. Ez okból sem maradhatott ki a törvényből a szerzői személyiségi jog tüzetes védelme: a mű nyilvánosságra hozatalának joga, a szerzői minőség elismerése, a mű eltorzításának tilalma (12—14. §§.). A D. törvény még tovább megy. Az egész szerzői jogot „szocialista személyiségi jognak" minősíti, (13. §.) amelyből a szerző nemvagyoni jogai és vagyoni jogai (18. §.) származnak.

Egyébként a szerzői személyiségi jogok védelmét — droit moral — a berni egyezmény római szövegének 6/*a* cikke is tartalmazza. A most tárgyalt törvények életbeléptéig mindkét állam a berni egyezménynek római szövegét tette magáévá. D. megmaradt egyelőre ennél az álláspontnál, Sz. azonban ezúttal csatlakozott a berni egyezmény legutolsó — brüsszeli — szövegéhez.

Kizárólagosságot biztosít a szerzőnek — bizonyos kivételektől eltekintve — mindkét törvény az értékesítési jogok tekintetében. (D. 18. §.; Sz. 15. §.)

A D. törvény a kizárólagos értékesítési jogokat öt pontban sorolja fel: 1. többszörösítés, vagy rögzítés, 2. terjesztés üzleti célból, 3. nyilvános előadás, 4. ha a mű nem lett még közzétéve: a kiállítás, 5. filmesítés és sugárzás. A D. törvény ezen felsorolása *kimerítő*. Új használati lehetőség keletkezése esetén csak bírói értelmezés, vagy új jogszabály adhat oltalmat. A Sz. törvény értékesítési lehetőségeinek felsorolása csak példálódzó. Következőleg újabb értékesítési mód megnyílása esetén a Sz. törvény alapján a szerző oltalmat nyer a most megalkotott törvény alapján is. Ez a törvény (15. §.) két részre bontja a kizárólagos értékesítési jogokat, aszerint, hogy a mű testi példányait értékesítik-e, vagy testetlen alakban történik az értékesítés (nyilvános előadás, vagy a mű más testetlen megjelenítése által). A testi műpéldányok értékesítése körül három kizárólagos jogot biztosít a törvény: *a*) a többszörösítés, (16. §.), a terjesztés (17. §.) és a kiállítás jogát. A másik csoportban: 1. nyilvános előadás (19. §.), 2. a sugárzás (20. §.), 3. a kép- vagy hanghordozók útján történő megjelenítés (12. §.) és 4. a mű sugárzásának további értékesítése (22. §.) jogát. E felsorolás 2. pontjában foglalt jog jelenti a szerzőnek azt a kizárólagos jogát, mely szerint művét csak az ő engedélyével lehet a sugárzás minden műszaki lehetősége szerint a nyilvánossággal közölni. A 4. pont pe-

dig azt a jogot biztosítja a szerzőnek, hogy a 2. pont szerint engedélyezett sugárzást csak a szerző további engedélye alapján szabad vetítés, hangszóró, vagy más műszaki berendezés segítségével nyilvánosan megjeleníteni. A törvény az értékesítési jog ezen módozatait fogalmilag egyenként körülírja. Ez a törvény a műpéldányok üzletszerű kölcsönzése esetén a szerző számára jogdíj-igényt biztosít. (27. §.)

Biztosítja még a Sz. törvény a szerzőnek azt a jogot, hogy műve eredetijének vagy valamelyik többszörözött példányának birtokosa a szerző számára hozzáférhetőséget biztosítson, amennyiben erre a szerzőnek többszörösítés, vagy a mű átdolgozása érdekében szüksége volna és a birtokosnak jogos érdekeit nem sérti. Az eredeti művet, vagy többszörösítést a szerzőnek azonban a példány birtokosa kiszolgáltatni nem köteles. (25. §.) Hasonló rendelkezést tartalmaz a D. 43. §. Ez utóbbi jogszabály viszszavásárlási jogot biztosít a műpéldány eredetijének tulajdonosával szemben, ha a tulajdonos magatartása miatt a mű állapota veszélyeztetve van, vagy azt pusztulás fenyegeti. A visszavásárlás a mű azon árán eszközölhető, amelyet az a visszavásárlás időpontjában ér.

A Sz. törvény átvette a franciák által kezdeményezett „droit de suite" jogintézményét „Folgerecht" — követő jog — elnevezés alatt. „Ha a képzőművészet eredeti alkotását — az első értékesítést követően — tovább értékesítik és ennek során műkereskedő árverelő vevőként, eladóként, vagy közvetítőként szerepel, az eladó a szerzőnek a vételár egy százalékát kitevő részesedést tartozik kifizetni. Ötszáz márkán aluli vételárnál ez a kötelezettség elesik. Ez a szabály nem alkalmazható az építőművészet és az iparművészet alkotásaira." (26. §.) A törvény csak igen szerény százalékot juttat a képzőművésznek, de feltehető, ha a jogintézmény kedvező fogadtatást nyer, a juttatást fel fogják emelni. Mindenesetre némi orvoslás azon a területen, amelyen pályája kezdetén jelentéktelen összegekért értékesített művéért az időközben beérkezett képzőművész, vagy családja anyagi kiegészítéshez jut. Sajnálatos, hogy a törvény csak a kereskedők közreműködésével létrejött nyilvánosan lebonyolított ügyletekre szorítkozik.

A berni egyezmény 14 bis cikke ennél a szabályozásnál — bár nem kötelező erővel — továbbment. Az írók és zeneszerzők kéziratainak hasonló értékesítésére is kiterjed az egyezményi szabály.

A D. törvény ilyen rendelkezést nem tartalmaz.

Érdemes megemlíteni, hogy a Sz. kormány javasolta a „domaine public payant" „Uhrhebernachfolge Vergütung" bevezetését, mely intézmény szerint minden olyan alkotás értékesítése után, amely már nincs szerzői jogi oltalom alatt vagy nem is volt soha, a bevétel egy bizonyos százalékát országos pénztár kezelje és ezekből a pénzekből tehetséges fiatalokat, elaggott vagy beteg szerzőket és ezek hozzátartozóit támogassák. A Sz. írók és költők érdekszervezetei támogatták a javaslatot, a zeneszerzők elhárították. A francia szerzők is ez utóbbi álláspontra helyezkedtek annakidején. A Sz. törvényhozás sem tette magáévá a kormány javaslatát.

A D. törvény mellőzi a szerzői jog szempontjából a nyilvánosság fogalmának körülírását. A Sz. törvény (18. §. (3) bek.) az előadást, vagy egyéb megjelenítést akkor tekinti a szerzői jog szempontjából nyilvánosnak, ha az több személy számára eszközöltetett, kivéve, ha a megjelent személyek köre határozottan korlátozva van és ha ezek a személyek egymás között, vagy az előadást eszközlő személyen keresztül kapcsolatban állnak.

A társadalom fontos érdekei vonják meg a határt, ameddig a szerző kizárólagos jogait érvényesítheti. Ahol a közösségnek jelentős érdekei azt kívánják, hogy a szerzői alkotáshoz a tömegek a kulturális felemelkedés érdekében még az oltalmi idő lejárta előtt is eljussanak, ott a szerzőnek értékesítési jogait a törvény korlátozza.

Az első korlátozás maga az oltalmi idő, melynek lejártával a mű korlátlan használatba vételének semmiféle akadálya sincs. De addig is jelentkeznek területek, ahol nyomós érdekek indokolják, hogy a mű felett a szerző engedélye nélkül is rendelkezni lehessen. Ilyen a köznevelés, az iskolai oktatás, a hírközlés és tájékoztatás, új alkotásokhoz inspiráció merítése, a legszűkebb személyes használat, az igazságszolgáltatás érdeke, a műnek tartalmából történő idézés, nyilvános helyen tartott beszédek szövegének közlése, a rádió és televízió szolgáltatásainak megkönnyítése, stb.

Ezekkel a szempontokkal meszszemenően számolt mindkét törvény és ehhez képest a szerző jogait korlátozta. A korlátozások módja és mértéke tekintetében azonban a két törvény között jelentős eltérések vannak.

A szerzőt megillető értékesítő jogok korlátozása a D. törvény „a mű szabad használataként" — freie Werknutzung — szabályozza. Avégből, hogy a művészet és tudás kincseit az egész társadalom elsajátíthassa, valamint a tudomány és művészet fejlesztése érdekében szabad a törvény rendelkezései szerint, a szerző engedélye és jogdíj fizetése nélkül a szerző alkotását minden megkötöttség nélkül a törvény által engedélyezett esetekben használni (Szabad műhasználat). Első helyen a mű szabad felhasználását abban az esetben engedi meg a törvény, ha a használat nyomán új, egyéni alkotó tevékenység — schöpferische Leistung — keletkezik. (22. §.) Itt azért használja a törvény „mű" kifejezés helyett a „tevékenység" szót, mert ez a rendelkezés az előadóművészek teljesítményeire is alkalmazandó. Azonosan rendelkezik a mi törvényünk 6. §-ának 10. pontja is. A régi német törvény hasonló rendelkezést tartalmazott (13. §.). A szövegezés is szinte azonos: „Valamely mű szabad felhasználása megengedett, ha ezáltal sajátszerű alkotás jön létre." A Sz. törvény idevágó rendelkezése így hangzik: „Az önálló mű, mely más személy alkotásának szabad felhasználásával jött létre, a felhasznált mű szerzőjének hozzájárulása nélkül közzétehető és értékesíthető. Ez a rendelkezés nem vonatkozik valamely zenemű használatára, ha abból olyan dallamot — Melodie — vesznek át, mely új zenei alkotás alapjává tétetett." (24. §.) A régi törvény szóhangzata a dallam használatára vonatkozóan ez volt: „A zeneművészet valamely alkotásánál minden olyan felhasználás tilos, amelynél egy dallamot a műből felismerhetően átvesznek és azt

egy új munka alapjává teszik." (13. §. (2) bek.)

Az új D. törvény ezt a tilalmat nem vette át.

A D. törvény a rádiónak, televíziónak, és a sajtónak törvényes engedélyt nyújt. „A szerző beleegyezésének kikérése és szerzői jogdíj fizetésének kötelezettsége nélkül szabad a már közzétett művet, vagy annak valamely részét *napi eseményekről* szóló jelentés keretében, tájékoztatás céljából sugározni, előadni, vagy többszörösíteni. (32. §. (1) bek.) A szerző engedélye nélkül a rádió és televízió sugározhatja a közzétett művet változatlanul, de meg kell fizetnie az állami jogdíjrendelkezések alapján járó szerzői jogdíjat. Ennek a jogszabálynak alkalmazásával kapcsolatos részletes rendelkezéseket a rádiótanács elnöke a szerzők társadalmi szervezetével egyetértésben dolgozza ki. (32. §. (2) bek.)

Ugyancsak a D. törvény tájékoztatás és tudományos anyag gyűjtése érdekében jogot ad már megjelent tudományos, műszaki vagy irodalmi művek rövid foglalatának közzétételére. Verseny vagy kereseti célokra ez a jog nem vehető igénybe. Tudományos anyaggyűjtő szervezetek jogosultak cikkeket, tanulmányokat, rajzokat és egyéb közleményeket újságokból és folyóiratokból teljes terjedelemben vagy részben éspedig eredeti nyelven, vagy fordításban többszörösíteni. Ebben az esetben a szerző jogdíjra tarthat igényt. (24. §.)

Sz. kényszerengedélyt biztosít a hanghordozó (hanglemez, hangszalag) előállítói javára a zeneszerző terhére olymódon, ha valamely zeneműre vonatkozóan bármelyik hanglemezgyártó — akár külföldi — engedélyt kapott arra a szerzőtől, hogy művét hanghordozóra vigye át (többszörösítse) és forgalomba helyezze, úgy a szerző köteles minden más hanghordozó-előállítónak ilyen értékesítési jogot — az első hanghordozó megjelenése után és megfelelő feltételek mellett — biztosítani, amennyiben az igénylő hanglemezgyártónak Sz. törvény hatályosságának területén van a főtelepe, vagy lakása. Ezt a jogot nem lehet gyakorolni, ha a szerző idevonatkozó értékesítési jogot — csak kezelés céljából — értékesítő szervezetnek enged át vagy a mű, a szerző meggyőződésének már nem felel meg. (61. §.) Film céljaira ez a jog nem vehető igénybe.

A kényszerengedélyre vonatkozó ez a rendelkezés lényegében megegyezik az eddig hatályban volt német törvény 22. §-ával, melyet azonban D. nem vett át. Eredetileg Sz. törvényjavaslat nem kényszerengedélyt, hanem törvényi engedélyt tervezett a hanghordozók hazai gyártói javára. Ezt azonban a törvényhozás nem tette magáévá, mert a zeneszerző jogi helyzete súlyosabb lett volna, mint kényszerengedély esetében. A kényszerengedélynél ugyanis szerző és vállalkozó szabad alku alapján állapítják meg a zeneszerző jogdíját. Amíg ez meg nem történt, a szerző „birtokon belül" van. Törvényi engedély alapján azonban minden vállalkozó a törvény erejénél fogva, minden külön eljárás nélkül az értékesítési jog birtokába kerül, a hanghordozót elkészítheti, mielőtt a szerzővel a jogdíj mértékére nézve megállapodott volna. A szerző tehát a jogdíj megállapítását célzó alku során helyzeti hátrányba került volna a vállalkozóval szemben. Ezért döntöttek a törvényi engedély helyett a kényszerengedély mellett. Ezt az intézményt már a régi német törvény is monopólium keletkezetésének megakadályozására hívta életre. Különösen a külföldi vállalatok elleni verseny miatt került ennek törvényi szabályozására sor. Külföldi zeneszerzők rendszerint nem is voltak abban a helyzetben, hogy német hanglemezgyárosnak értékesítési engedélyt adjanak, mert saját hazájuk hanglemezgyára vagy más külföldi ilyen vállalat az egész világra szóló kizárólagos előállítási jogot szerzett. Hogy ezt a monopóliumot német területen megtörjék és a német gyáraknak a külföldi zeneművek hanglemezre való legális átvitelét biztosítsák, fenntartották a régi törvény azonos célú és tartalmú rendelkezését. (61. §.)

A szerzői jog korlátozásaként jelentkezik D. törvény azon rendelkezése, hogy szöveget, különösen kisebb költeményt a zeneszerző a szöveg megjelenése után szabadon megzenésíthet. Az így keletkezett mű nyilvános előadásához azonban mindkét szerző engedélye szükséges. Zeneszerzői engedély nélkül szabad megjelent kisebb zeneművekhez szöveg alkotása (27. §.).

A személyes és hivatásbeli felhasználást, mint szerzői jogi korlátozást a D. törvény úgy szabályozza, hogy közzétett művet bármilyen eljárás útján szabad többszörösíteni, ha ez személyes vagy hivatásbeli érdeket szolgál és a többszörösített példány nem kerül a nyilvánosság elé. Ki van véve ez alól az építőművész tervei alapján történő utánépítés. (23. §.)

Bonyolultabb ennek a kérdésnek szabályozása a Sz. törvényben. Itt a törvény külön tárgyalja a személyes használat kérdését és külön az egyéb saját felhasználást.

A személyes használat (53. §.) céljaira a Sz. törvény többszörösítés útján műpéldányok előállítását engedélyezi. Azt is megengedi, hogy a többszörösített példányokat a személyesen használó egyén mással állíttassa elő. Kép- és hanghordozókra való átvitelre és képzőművészeti alkotások ilyen célra történő többszörösítésére ez csak akkor áll, ha a többszörösítés díjtalanul történik. A többszörösített példányokat nem szabad terjeszteni, vagy nyilvánosan felhasználni. A mű nyilvános előadásának felvétele kép- vagy hanghordozókra, képzőművészeti alkotások céljaira készült tervek vagy vázlatok kivitelezése és az építőművészeti alkotások utánépítése csak a jogosított szerző engedélyével történhet. Ez azt jelenti, aki az előadóteremben, hangversenyteremben, színházban vagy filmszínházban hangfelvételt vagy képfelvételt eszközöl avégből, hogy később ugyanazt a művészi teljesítményt othonában élvezze: a szerző előzetes engedélyét beszerezni tartozik.

Az 53. §. ötödik bekezdésében tárgyalt kérdés évekig tartotta izgalomban az érintett ipari- és kereskedelmi köröket, foglalkoztatta a jogi szaklapokat és a bíróságokat, főleg azonban az érdekelt szerveket.

Köztudomású, hogy ma már viszonylag olcsón szerezhetők be azok a készülékek, melyek hangfelvétel eszközlésére alkalmasak. (Magnetofon és hasonló elnevezésű készülékek.) Az is köztudomású, hogy hanglemezről, rádió vagy televízió adásáról művészi teljesítményeket ilyen készülékekkel — minden különös szakértelem nél-

kül — lehet felvenni. Ezek a felvételek — hála a technikai haladásnak — olyan tökéletesek, hogy pótolják a hanglemezt, a rádióleadást, stb. A felvételeket — hangszalagfelvételeket — a készülék birtokosa sajátmaga számtalan esetben használhatja, de tovább is adhatja. A szerzői jog szempontjából annak van jelentősége, hogy a szerző engedélyét ilyen esetben ki nem kérik, szerzői jogdíjat nem fizetnek, mert az egész eljárás személyes használat körében — nem nyilvánosan — történik. A szerzők és az érdekeik védelmére alakult szerzői szervezetek a készülékek előállítóitól és forgalmazóitól bírói úton azt követelték, hogy az eladók a készülék vevőit figyelmeztessék szerzői jogdíj fizetésére vonatkozó kötelezettségükre és közöljék a szerzővel vagy a szervezettel a vevők nevét, címét és egyéb szükséges tüzetes adatokat avégből, hogy a készülékek vevőivel szemben — megítélésük szerint alkalmas módon — eljárhassanak. Az elsőbíróság a keresetnek helyt adott, a másodbíróság a keresetet elutasította. A Bundesgerichtshof a másodbíróság döntését tette magáévá. Az elutasító ítélet indokolásában a legfelsőbb bíróság egyfelől fennforogni látta a szerző törvényes jogainak sérelmét, másfelől a kereseti kérelem nyomán hozott elsőbírói marasztaló döntésből olyan valószínű lehetőségekre következtetett, amelyek a magánember otthonának ellenőrzésére és ezen keresztül különböző zaklatásra vezethetnek. Mivel a szerzői jog eddig csak a családi körön kívül elkövetett szerzői jogsérelmek ellen adott oltalmat, a legfelsőbb bíróság ezzel az ítélettel az otthon nyugalmát is meg akarta védeni. De az ítélet indokolásában a Bundesgerichtshof tanácsot adott a felperesként fellépő érdekvédelmi szervnek a bonyolult probléma megoldására. Úgy vélte a legfelsőbb bíróság, annak nem volna jogi akadálya, hogy a szerzőket képviselő felperesi szervezet a készülék gyártójától illetőleg forgalomba helyezőjétől igényeljen szerzői jogdíjátalányt, amely összeget a kereskedő a készülék vevőjére áthárithat. Ilyen átalánymegállapodások kötése más esetben is szokásos a szerzői jog területén, főleg ahol az előadott művek szerzőjét és címét megnyugtatóan megállapítani gyakran nem lehet. (Például vendéglőkben eszközölt nyilvános zenei előadásokon a zenekarnak legtöbbször nincs előre kialakított programja. A vendéglő átalányt fizet és ennek ellenében a zenekar bármilyen védett zeneművet előadhat.) A készülék vevője is jól jár, mert jogvédelem alatt álló műveket is hangszalagra vehet a megvásárolt készülékkel, anélkül, hogy megtorló lépésektől kellene tartania.

Ilyen előzmények után jött létre a Sz. törvény 53. §-ának (5) bekezdése, melyet egészen új, érdekes és egyedülálló volta miatt lényeges tartalmában idézünk: Ha a mű jellegéről feltételezhető, hogy személyes használatra sugárzásról (rádió, televízió) felveszik magnetofon készülék segítségével kép- vagy hanghordozókra, vagy kép- vagy hanghordozókról a vásárolt készülék segítségével hangszalagra, a szerzőnek igénye nyílik azon készülék gyártóival szemben, amely készülékek ilyen többszörösítésre alkalmasak, pénzbeli térítés szolgáltatására. (A készüléknek azért kell többszörösítésre alkalmasnak lenni, nehogy egyszerű diktáló gépeket is megterheljenek ilyen szerzői jogdíjjal.) A jogdíjat a készülék nyújtotta azon lehetőségért fizeti a készülék eladója, hogy azzal, az említett többszörösítések védett művekre vonatkozóan is eszközölhetők. Ezt az igényt — mondja a törvény — csak a szerzői jogok értékesítésével megbízott szervezet érvényesítheti.

A térítés egy részét teszi annak az összegnek, melyért a készülék előállítója azt a forgalomban értékesíti. Az összes jogosult szerzők, ideértve még az érdekelt előadóművészeket is, továbbá a hanghordozók előállítóit és a filmek gyártóit, nem követelhetnek többet szerzői jogdíj, illetőleg az előadóművészek stb. teljesítményeiért járó díjazás címén, mint a készülék eladási árának öt százalékát.

De ezekkel a rendelkezésekkel a Sz. törvény a szerzői jogok korlátozását nem zárta le. A személyes használatra vonatkozó korlátozó rendelkezések mellett a törvény további korlátozást ismer az egyéb magánhasználat — Vervielfältigung zum sonstigen eigenen Gebrauch — védelmére. Megengedi a törvény egyes többszörösített műpéldányok előállítását vagy előállíttatását 1. saját tudományos használatra, ha és amennyiben a többszörösítés erre a célra szükséges; 2. saját archívumba való felvétel céljából, ha és amennyiben a többszörösítés erre az esetre szükséges és a többszörösítés saját példányról történik; 3. napi kérdések felől saját tájékoztatás céljából, ha sugárzott műről van szó; 4. további magánhasználatra, *a*) ha újságban vagy folyóiratban megjelent cikkről vagy már megjelent mű kisebb részeiről van szó, *b*) ha elfogyott műről van szó és a jogosított személy fel nem található. Ha pedig feltalálható és a mű elfogyta óta több mint három év eltelt, a többszörösítésre vonatkozó engedélyt csak fontos okból tagadhatja meg. Ha a többszörösítésre a jogosítottnak ipari célokra van szüksége, a szerző részére megfelelő térítést kell fizetnie. A többszörösített példányokat nem szabad terjeszteni vagy nyilvánosan felhasználni. (54. §.)

További korlátozása a szerző jogának, mely szerint a Sz. törvény feljogosítja a sugárzást végző vállalatot, hogy azt a művet, melyet sugározni jogosult, saját eszközeivel kép- vagy hanghordozóra a szerző külön engedélye nélkül átviheti avégből, hogy ezt a felvételt *egyizben* újból erről a felvételről sugározhassa. A kép- és hanghordozók az ezekről történt első sugárzás után egy hónapon belül megsemmisítendők. Olyan kép- és hanghordozókat, melyeknek rendkívüli dokumentációs értékük van, nem kell megsemmisíteni, ha hivatalos archívumban helyezik el őket. Erről a szerzőt haladéktalanul értesíteni kell. (55. §.)

A D. törvény egyenesen feljogosítja a rádiót és televíziót, hogy a sugárzott művet kép- és hanghordozóra felvegye, és az így keletkezett többszörösített példányokat (lemez, hangszalag) ismétlés céljaira igénybe vegye (67. §.).

A D. törvény korlátozza a szerzői jogot azáltal, hogy a szerzőtől nem kell engedélyt kérni, ha megjelent zeneművet vagy közzétett írói alkotást nyilvánosan előadnak, de a nyilvános előadás nem szolgál kereseti célokat, a hallgatókat belépődíj fizetése nélkül bocsátják be és az előadó művészek sem kapnak tiszteletdíjat. Ez a rendelkezés nem

alkalmazható szöveges zeneművek színpadszerű előadására, valamint drámai művekre, némajátékokra és táncművészeti alkotásra. (31. §.) Hasonló rendelkezést tartalmaz a Sz. 52. §-a.

Mindkét törvény *egyformán szabályozza* az utcákon, tereken, állandóan elhelyezett képzőművészeti alkotások többszörösítésének jogát a szerző megkérdezése nélkül fényképezés vagy hasonló eljárás útján. (D. 26. §.; Sz. 51. §.) Korlátozza a szerzők jogát a D. 26. §-a, amikor a szerző hozzájárulása nélkül ad engedélyt olyan gyűjtemény készítéséhez, melybe egyes költeményeket és kisebb zeneműveket a szerzők beleegyezése nélkül vesznek fel, ha ezek az alkotások különböző szerzőktől erednek és művészi előadás célját szolgálják. Hasonló módon adhatók ki ilyen gyűjtemények oktató és iskolai célokra. (Sz. 46. §.)

III. Az oltalom időtartama

Az oltalom a D. törvény szerint a szerző halála után ötven év elteltével, (33. §.) a Sz. törvénye szerint hetven év elteltével szűnik meg (64. §.) Mindkét törvény szerint az oltalomnak a szerző halála után biztosított időtartama azon naptári év eltelte után kezdődik, amely naptári évben a szerző elhalálozott. (D. 33. §.; Sz. 69. §.) Szerzőtársak esetén az utoljára elhalt szerzőtárs halála után kezdődik az ötven, illetőleg hetven évi oltalmi idő. A Sz. törvény szerint a fényképi művek oltalmi ideje a mű megjelenésétől számított huszonöt év.

Ha az értékesítési jogokat a törvény életbelépte előtt — mondja a Sz. törvény — a szerző egészen vagy részben másra ruházta, kétség esetén ez a jog megilleti a jogosultság megszerzőjét a meghosszabbított húsz esztendős időtartamra is. A jogszerző azonban a jogot átruházó szerző, vagy jogutódai részére megfelelő térítést tartozik fizetni azért az értékesítésért, melyet a meghosszabbított védelmi időtartam alatt élvez, ha feltehető, hogy az átruházó fél vagy jogutóda a jog átruházásáért nagyobb ellenértéket kapott volna, ha a védelmi idő már az átruházás időpontjában hetven évet tett volna ki. (Sz. 137. §.)

A D. törvény társadalmi oltalmat is deklarál. (34. §.) A szocialista társadalom ezen törvény szerint az oltalmi idő lejárta után is biztosítja a szellemi javak védelmét. A mű sérthetetlenségének, a szerzők tekintélyének védelmét az illetékes állami szervek és intézmények látják el.

A szovjet jog analógiájára kiváló művészek, írók és tudósok hagyatékának védelme, a minisztertanács döntése alapján a nemzet feladatává tehető a D. törvény 35. §-a szerint. A minisztertanácsi határozat kijelölheti azt a szervet, vagy intézményt, mely az elhalt szerző jogait kezeli. Az örökösöknek vagyonjogi igényeit ez a kezelési mód nem érinti.

Tíz évi oltalmat biztosít a Sz. törvény annak az alkotó jellegű szerzői tevékenységnek, melynek nyomán szerzői jogi oltalomban nem részesülő művek vagy szövegek olyan új kiadása kerül kialakításra, mely az előzőktől jelentősen eltér és a szerző a kiadás anyagát tudományos válogató munkával állítja össze. (70. §.) Ez a rendelkezés a „rokon-jogok" fejezetében nyert elhelyezést.

Ugyancsak tíz évi oltalmat biztosít a Sz. törvény — a rokon-jogok fejezetében — annak a személynek, aki az eddig közzé nem tett és védelem alatt nem állt művet a törvény hatályának területén az oltalmi idő lejárta után tesz közzé, ha a mű szerzője több mint hetven éve halott. Jogosult ugyanez a személy a művet — kizárólagosan — többszörösíteni, forgalomba helyezni és a többszörösített példányokat nyilvános értékesítésre felhasználni. (71. §.)

IV. A D. törvény rendszere a szerzői szerződési jog szabályozása körül

Egy általános jellegű rendelkezés vezeti be a törvény idevonatkozó részét: „A kulturális intézmények feladata, hogy a szerző jogainak biztosítása mellett gondoskodjanak a mű legmesszebbmenő hatásáról. Bármelyik kulturális intézmény (kiadó, filmstúdió, színpad, rádió és televízió stb.) használja fel a művet, a szerzőnek joga van ahhoz, hogy művét érintő kérdésekben, mint az intézmény kollektívájának egyenrangú tagja, együttműködjön. A kulturális intézmények egész tevékenységük során a szerző alkotómunkáját előmozdítani és támogatni kötelesek." Ez a rendelkezés azt a meggyőződést ébreszti, hogy egy új kulturális rend van keletkezőben, mely az irodalmi és művészeti alkotásnak eddig nem ismert lendületet ad. (36. §.)

Az értékesítési szerződéseket — kivéve a színpadon kívüli zenei előadásokra vonatkozó megállapodásokat, az irodalmi és tudományos műveket és a hírlapokban, valamint folyóiratokban megjelent cikkeket — írásban kell megkötni. (37. §.) A Sz. törvény ezt csak kivételesen követeli.

A D. törvény az egyes szerződési fajtákat felsorolja és egyenként megszabja, azokat a kérdéseket, melyeket a szerző és a „kulturális intézmény" a megkötendő szerződésben szabályozni köteles. (38. §.) Minden értékesítési szerződésben körül kell írni a mű nemét és rendeltetését; a még megalkotandó mű tartalmát és jellegét; annak módját, hogy a „kulturális intézmény" hogyan működik közre a szerzővel a mű megalkotása körül; mikor adható át a mű rendeltetésének; a szerződés időtartamát; a forgalomba helyezendő műpéldányok, a nyilvános előadások, vagy sugárzások számát; a szerzőnek járó jogdíjat; a szerződés módosításának vagy felbontásának előfeltételeit és módját. (39. §.) A szerző engedélye nélkül a művön változtatás nem eszközölhető, kivéve nyilvánvaló tévedések helyreigazítását. (40. §.) Szerződésmintákat kell kialakítani és közzétenni. Ebben a munkában részt vesznek a kulturális ügyek minisztériuma, — saját ügykörében az állami rádióbizottság — a szerzők társadalmi szervezetei és a szakszervezetek. Azok a rendelkezések, melyek a szerzői jogdíj legalacsonyabb és legmagasabb tételeit és a szerzőnek járó egyéb juttatásokat (pl. tiszteletpéldány), határidőket, az elállás lehetőségeit szabályozzák: általános kötelező erővel ruházhatók fel a kulturális ügyek miniszteré által, — az igazságügyminiszterrel és pénzügyminiszterrel egyetértően. Ha a szerződésből hiányoznak olyan kikötések, me-

lyekre nézve a feleknek a törvény szerint meg kellett volna állapodniok, úgy a szerződésminta tartalma az irányadó. (41. §.) Jövőben alkotandó *egy* műre is szerződhetnek a felek. Szerzői jogdíjra vonatkozó igény csak a mű átadása után keletkezik. Bizonytalan jövőbeli alkotásokra vonatkozó szerződés — kivéve a munkaviszonyban kötött megállapodást — semmis. (42. §.)

A szerződő ellenfél köteles a szerzővel szemben a mű átvétele után írásban nyilatkozni, a művet elfogadja-e, vagy sem. Az utóbbit a szerződésben körülírt valamely okból teheti, amely okot a nyilatkozatban meg kell jelölni. Ha a „kulturális intézmény" igényel valamely módosítást a művön, erre a módosításra tüzetesen rá kell mutatnia. Ha ez a nyilatkozat a szerződésben megjelölt határidőn belül nem történik meg, a művet elfogadottnak kell tekinteni. (42. §.)

Az ilyen szerződésben megszerzett jogokat csak a szerző engedélyével lehet másra átruházni. (44. §.)

A szerző elállhat az ügylettől, ha az értékesítő jogot megszerző fél szerződési kötelezettségének megszegésével a művet nem viszi a nyilvánosság elé. Ennek következménye, hogy a jogok kizárólag a szerzőre szállnak vissza; számára tevékenységének megfelelő „munkatiszteletdíj" — Arbeitshonorar — fizetendő. Már kifizetett térítés vagy annak része vissza nem igényelhető. Ha az értékesítő fél oldalán kötelezettségeinek vétkes megszegése forog fenn, a szerző további kártérítést is igényelhet. Ugyanez a jog illeti meg a szerzőt, ha az értékesítő a művet úgy használja fel, hogy az a szerződés kikötéseivel ellenkezik.

Az értékesítő szerződő félnek elállási joga van, ha a szerző a szerződésben megjelölt időhatáron belül a művet nem adta át; a jövőben alkotandó művet nem a szerződéses feltételek mellett teljesítette; ha megtagadja a mű módosítását, melyet tőle a szerződésben megjelölt módon és keretek között az értékesítő fél igényelt. Ilyen esetben a szerző köteles a kézhezvett „térítést" — Vergütung — visszaszolgáltatni.

Az elállást írásban, megfelelő teljesítési póthatáridő kitűzése mellett kell közölni. A szerződésben vagy szerződésmintában az elállás joga ettől eltérően is szabályozható.

A D. törvény minden értékesítési módra vonatkozó szerződés fogalmi körülírását adja és megjelöli a szembenálló felek legfontosabb jogait és kötelezettségeit. A többit a törvény a szerződésmintákra bízza. Így írja körül a kiadói ügylet fogalmát és a felek legfontosabb jogait és kötelezettségeit (45—46. §§.), a nyilvános előadásra vonatkozó ügylet, különösen a színpadi nyilvános előadásra vonatkozó ügylet fogalmát és a felek legfőbb jogait és kötelezettségeit. (53—55. §§.)

Szabályozza a D. törvény az ún. színpadi kiadó tevékenységét is, amely jogviszony szerző és kiadó között avégből jön létre, hogy az utóbbi a szerző színpadi alkotását színházaknál, nyilvános előadásra felajánlja és ott evégből elhelyezze, gondoskodjék továbbá a mű szövegének és zenéjének többszörösítéséről és a színházakhoz történő eljuttatásáról. (A zenénél nemcsak partitúráról, de az egyes hangszerek számára szükséges kottákról, tehát a teljes zenei anyag szállításáról van szó.) A színpadi kiadó a szerződésileg megszabott időtartam alatt és területen saját nevében köthet szerződéseket az értékesítő vállalatokkal, és ellenőrzi ezeknek pontos végrehajtását. Az ilyen szerződés felmenti a szerzőt a mű színpadi értékesítésével járó kereskedelmi tevékenység személyes kifejtése alól. A színpadi kiadó a színpadi bevételeket — saját jutalékának levonása után — a szerzőhöz, elszámolása kapcsán továbbítani köteles. A törvény arról is rendelkezik, ha a szerző vagy kiadója a színpadi előadás céljaira szükséges „anyagot" (szöveg és zenei anyag) szolgáltatja, a színház köteles — ellenkező kikötés híján — a nyilvános előadásért járó szerzői jogdíjon felül „anyagdíjat" is fizetni. (56—58. §§.)

A filmesítési szerződés tárgyában a D. törvény előírja, hogy a szerző köteles művét — írói alkotást, zenei művet vagy egyéb művet — kellő időben és szerződésszerűen a filmgyártó — „Filmhersteller" — rendelkezésére bocsátani. Az utóbbi pedig a megállapodásszerű szerzői jogdíj megfizetésére köteles. A filmgyártó azonban nem köteles a filmet előállítani, de a szerző igénye a szerződésben megjelölt „térítés" iránt fennmarad. (59. §.)

A szerződés alapján a filmgyártó jogot nyer arra, hogy a filmesítésre átvett művet film kialakítására felhasználja, az elkészült filmet forgalomba helyezze és nyilvánosan előadja. (Filmesítési jog; D. 60. §.)

A zeneszerzőnek igénye van arra, hogy a zenéjével nyilvánosan előadott film *minden előadása után* „térítést" kapjon. (60. §. (2) bek.)

Ha a filmesítési szerződésben a felek másban nem állapodtak meg, a filmgyártó jogot nyer arra, hogy a felhasznált mű alapján elkészített filmet synkronizálva és idegen nyelvű feliratokkal ellátva, helyileg és időben korlátlanul forgalomban tartsa és nyilvánosan előadja. (Világjog; D. 61. §.)

A filmesítési szerződés hatályosságának tartama alatt a szerző ugyanazon művét másnak filmesítésre csak az első filmgyártó beleegyezésével engedheti át. (D. 62. §.)

Ha a filmesítési jog átruházásától számított tíz éven belül a filmgyártó a filmet nem készíti el, vagy az elkészült filmet nem adják elő nyilvánosan, a filmesítési jog a szerzőre visszaszáll. Ez az időtartam szerződésileg lerövidíthető. A szerzőnek ilyen esetben ugyanazon jogai vannak, mint az elállás esetében. (D, 63. §.)

Rádió- és televízió sugárzásra létrejött szerződésben a szerző arra kötelezi magát, hogy művét a rádiónak vagy a televíziónak sugárzás céljaira átengedi. A mű *minden* sugárzásáért a szerzőt a kikötött szerzői jogdíj illeti meg. Ha a művet nem sugározzák, a szerző a „mintaszerződésben" foglalt rendelkezés szerint csak „munkatiszteletdíjra" — Ausarbeitungshonorar — tarthat igényt. (D. 66. §.)

A sugárzásra vonatkozó szerződés alapján a rádió vagy televízió jogot nyer arra, hogy a művet a megállapított alakban és a megállapított időben sugározza. Arra is jogot nyer, hogy a művet sugárzás céljaira kép- és hanghordozón rögzítse és az így előállított többszörözött példányokat ismétlés céljaira felhasználja. (D. 67. §.)

Hanghordozóra, vagy hasonlóra történő felvételt célzó szerződésben a szerző kötelezi magát, hogy

a művet megfelelő alakban a gyártónak átadja. A gyártó kötelezi magát, hogy a művet hanghordozóra felveszi, a felvételről szerződésszerűen többszörösített példányokat készít, azokat forgalombahelyezi és a szerzőnek „térítést" — Vergütung — fizet. A szerződés a gyártónak azt a jogot biztosítja, hogy a művet a megállapodásnak megfelelően hanghordozóra felvegye, a többszörösített példányokat előállítsa és forgalmazza. (D. 68—69. §§).

A D. 70—72. §§-okban a törvény a képzőművészeti, iparművészeti művek és a fényképészet alkotásainak felhasználásáért tartalmaz hasonló rendelkezéseket.

Végigtekintve a D. törvénynek az értékesítési szerződésekre vonatkozó — a fentiekben ismertetett — rendelkezéseit, azt a meggyőződést nyerjük, hogy a szerző vagyoni érdekeinek oltalma jórészt a törvény szövegén kívül, a mintaszerződésekben nyer megoldást. A törvény elvileg minden szerződési mód tekintetében megállapítja a szerző kizárólagos értékesítési jogát, de a jogdíj mértéke tekintetében a szerzőnek nincsen teljesen szabad keze. Enyhíti ezt az aggodalmat az a tény, hogy a mintaszerződések kialakításánál a szerzői érdekképviseleteket és a szakszervezeteket is bevonják.

V. A Sz. állásfoglalása az értékesítési jogok kérdésében

A Sz. törvény nem szabályozza azokat a feltételeket és kikötéseket, melyek szem előtt tartása mellett az értékesítési szerződés hatályosan létrejöhet. Ez következménye a Sz. társadalmi és gazdasági rendjének, mely a szerződő feleknek, a szerződés feltételei kialakításánál elvileg szabadabb mozgást biztosít. Nem ismerjük tüzetesen a Sz. szerzőinek az egyes értékesítési ágazatokban elért jövedelmi színvonalát, ezért megnyugvással nem formálhatunk véleményt, vajon a szerződéskötési teljes szabadság kedvezőbb eredményeket biztosít-e az érdekelt szerzőknek, mint a D. kötöttebb és tarifákkal körülhatárolt rendszere. De szerencsésnek tartjuk az 1957. évi francia törvény 35. cikkéből szerzett inspirációt. Ez a cikk azt mondja, hogy a szerző a mű fölötti jogait teljesen vagy részben átruházhatja, kötelező azonban, hogy a szerző számára *minden bevételnek arányos része* biztosíttassék. (Pausál megállapodásnak tehát nincsen helye.) Ez adott nyilván indítékot arra, hogy a Sz. törvény olyan rendelkezést alakítson ki, mely szerint, ha a szerző valakinek értékesítési jogot biztosított és kitűnik, hogy a szerző javára a szerződésben — nyilván átalány összegben — kikötött ellenszolgáltatás, a jogszerző által elért bevételekhez képest durva aránytalanságot mutat, köteles a szerző ellenfele, a szerző kívánságára, a szerződés olyan módosításához hozzájárulni, amely módosítás által a szerző megfelelő jövedelem-kiegészítéshez jut. Erről az igényről a szerző előre le nem mondhat. (36. §.) Hasonlít ez a rendelkezés az osztrák polg. törvénykönyv 934. §-ának (Schadloshaltung über die Hälfte) a feléntúli sérelem orvoslásáról szóló rendelkezéséhez. A Sz. törvény többet kíván a jog érvényesítéséhez, mint az idézett osztrák jogszabály, mert egyfelől „durva aránytalanság" — grobes Missverhältnis — fennforgását kívánja a kikötött és a méltányosan igényelhető jogdíj közötti különbözet követeléséhez, másfelől azt is követeli ez az új jogszabály, hogy a bíró a szerző és értékesítő közötti *teljes kapcsolatot* tegye vizsgálat tárgyává és ne elégedjen meg az egyetlen szerződés körül felmerült aránytalansággal. („Unter Berücksichtigung der gesamten Beziehungen des Urhebers zu dem anderen") (36. §.) Ebből az következik, ha a szerző és értékesítő között több szerződés jött létre, és a kifogásolt szerződésen kívül kötött egyéb szerződések nyomán a szerző jelentős jövedelemhez jutott: a bíró ezt a körülményt döntésénél mérlegelni tartozik. Ilyen jog a filmmű szerzőjét nem illeti meg. (90. §.)

A Sz. törvénynek most idézett rendelkezése méltánytalan szerződések módosítását teszi lehetővé. Evvel szemben itt kell megemlíteni, hogy a D. törvény a törvényben nem szereplő tarifák szerint lehetőséget nyújt arra, hogy az örökösök jogdíja esetleg jelentősen kisebb legyen, mint az élő szerző jogdíja. Ezáltal a kiadó indokolatlan előnyhöz jut, a szerzői jogdíj pedig részben elveszíti azt a — jogi és társadalmi szempontból is kimagasló szerepét, hogy az elhunyt szerző családja a szerző halála után megfelelő ellátásban részesüljön. A családtagoknak kedvezőtlenebb elbánása azért is indokolatlannak tetszik, mert csak kimagaslóan jelentős művek kerülnek értékesítésre a szerző halálát követő ötven éven belül. Arra is van példa, hogy a szerző özvegye vagy gyermeke elveszíti nyugdíját, ha az elhalt férj vagy apa után szerzői jogdíjat is élvez. A D. törvény esetében ez az aggodalom talán kevésbé alapos azért, mert a mintaszerződéseket és tarifákat a szerzői érdekképviseletek és szakszervezetek közreműködésével alakítják ki a kormányzati szervek.

A Sz. törvény különleges szabályokat állított fel a filmesítés kérdésében. A D. törvénnyel lényegében azonosan állapítja meg, milyen jogok illetik meg az értékesítő személyt vagy vállalatot a szerzővel kötött filmesítési szerződés alapján. Kétség esetén a szerző tíz év lejártával újra értékesítheti bárhol a filmesítés jogát, akkor is, ha a korábbi szerződés alapján a film elkészült és azt forgalomba helyezték. (38. §.) Kiemeli a törvény, hogy aki a film előállítása körül szerzői jogot szerez, kétség esetén a film előállítójára ruházza azt a jogot, hogy az elkészült filmművet a ma ismert összes módozatok mellett értékesíthesse. Ebből kitűnik, hogy a filmvállalatnak a törvény *eredeti* szerzői jogot *nem* biztosított.

VI. A szerzői jog megsértésének következményei

A D. törvény a szerzői jog megsértését büntető úton nem torolja meg. Kizárólag polgári jogi következményeket ismer a törvény. Azt kívánhatja a szerző, hogy a jogsértő az eredeti állapotot állítsa vissza olymódon, ahogyan az a törvény rendelkezéseinek megfelel. Követelheti, hogy további jogsértést — amennyiben ilyen feltehető — a jogsértő hagyja abba. Igényelheti, hogy a jogsértő nyilvános helyreigazítást adjon és a műnek törvényellenes felhasználásáért a szerzőt kártalanítsa. Ha a jogsértő magatartása vétkes volt, a jogosított a felsorolt igényeken felül felmerült vagyoni kárának megtérité-

sét is követelheti. Mindez nem érinti azokat a további igényeket, melyeket a szerző a polgári jog általános szabályai vagy a szerződés kikötései alapján érvényesíthet. (91. §.)

A Sz. törvény a szerzői jog megsértéséről kimerítőbben rendelkezik. Aki a szerzőnek törvényoltalmazta jogát jogellenesen megsérti — wiederrechtlich verletzt —, attól a jogosított a sérelem megszüntetését, ismétlés veszélye esetén abbanhagyását és ha a jogsértőt szándékosság vagy gondatlanság terheli, kártérítést követelhet. Az utóbbi esetben a nemvagyoni kárért pénzbeli térítés igényelhető, amennyiben ez a méltányosságnak megfelel. Egyéb jogszabály alapján érvényesíthető jogok érintetlenül maradnak. (97. §.)

A sértett kérheti a jogellenesen előállított, jogellenesen terjesztett vagy terjesztés céljából még rendelkezésre álló többszörösített példányok megsemmisítését. Ugyanez áll azokra az eszközökre, melyek kizárólag a jogellenesen előállított példányok készítésére használtattak fel. (98. §.)

A sértett azt is követelheti, hogy az előző bekezdésben foglaltak helyett a jogsértő a többszörösített műpéldányokat és eszközöket egészben vagy részben — megfelelő megtérítés ellenében — amely azonban az önköltséget nem haladhatja meg, a sértettnek szolgáltassa ki. (99. §.)

A sértettnek a bíróság jogot adhat az ítéletnek a jogsértő költségére történő közzétételére. (103. §.)

Büntetőjogi következmények:

a. aki szándékosan, a jogosított engedélye nélkül a művet többszörösíti, terjeszti vagy nyilvánosan értékesíti, pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedhető fogházzal büntethető. (106. §.)

b. ugyanígy büntethető, aki eredeti képzőművészeti alkotáson a a szerző nevét engedély nélkül feltünteti, vagy aki a képzőművészeti alkotás többszörösített példányán tünteti fel a szerző nevét, vagy az ilyen példányt mint eredetit értékesíti.

c. a sérelmes cselekmény csak indítványra üldözhető. Az indítvány visszavonható.

d. az ítélet közzététele a jogsértő költségére elrendelhető.

VII. A szerzői jogok átruházása

A jogok átruházása tekintetében mindkét törvény úgy rendelkezik, hogy a szerzői jog a maga teljességében (személyiségi jogok és vagyoni jogok) élők között át nem ruházható. Csak öröklés útján szerezhető meg a teljes szerzői jog. A személyiségi jogok eddig sem voltak átruházhatók, de az egyes értékesítési jogok, sőt értékesítési jogágazatok is átruházhatók voltak. Most azonban még a kapitalista álláspontot levő Sz. törvény sem engedi valamely értékesítési ágazatnak átruházását. Nem lehet tehát a teljes nyilvános előadási jogot átruházni, a szerző csak arra adhat engedélyt, hogy az értékesítő fél bizonyos területen, bizonyos időn át kizárólagos előadási jogot nyerjen, vagy csak egyszerű előadási jogot vagyis más színházakkal egyidejűleg. A szerzői jog mindkét törvény szerint a szerzőnél marad, csak meg van terhelve azokkal a jogosítványokkal, melyeket a szerző különböző értékesítési ágazatokban szerződések útján másoknak biztosított. Mintául szolgált erre az 1936. évi osztrák törvény, 23. és 24. §§.

A D. törvény még szigorúbban kezeli ezt az elvi álláspontot, amikor az értékesítést a törvényben lefektetett szerződési szabályok szem előtt tartása mellett teszi kötelezővé. Az értékesítési jogok átruházásáért a szerzőt — a szocialista teljesítmény-elv szerint — térítés illeti. (D. 19. §.) A képzőművészeti alkotás eredetijének átruházása — eltérő megállapodás híján — nem jelenti, hogy a szerző valamilyen értékesítési jogot is átruházott. (D. 43. §.) A szerző a Sz. törvény 28. §-a értelmében a törvényben folyó jogok gyakorlását végrendeletében végrendeleti végrehajtóra is ruházhatja. Más módon mint öröklés útján a szerzői jog nem ruházható át. (Sz. 29. §.) A jogutódra szállnak — ha más rendelkezés nincs — mindazon jogok, melyek törvény szerint a szerzőt illették. (Sz. 30. §.) Ebből folyik, hogy a jogok gyakorlása során — különösen a szerzői jogdíj meghatározásánál — nem tehető megkülönböztetés szerző és jogutóda között.

A Sz. törvény szerint a szerző a műre vonatkozó értékesítési jogok egyikét, vagy másikát egyszerűen vagy kizárólagos hatállyal ruházhatja más személyekre. (Sz. 31. §.) A kizárólagos értékesítési jog alapján egyedül a jogosított élhet az értékesítési joggal, időbeli, helyi és nyelvi korlátozások mellett, minden más személy — a szerzőt is beleértve — kizárásával. (Sz. 31. §.)

A szerződéskötés idejében még ismeretlen értékesítési jog átruházásának nincs hatálya. Ha a szerződésből nem tűnik ki kétségtelenül az átruházott értékesítési módok mértéke, a szerződéskötés *céljából* kell azt megállapítani. (Sz. 31. §. (5) bek.) Egyebekben a szerződésben minden értékesítési jog, hely idő és tartalom tekintetében korlátozható. (Sz. 32. §.) A szerződésileg megszerzett értékesítési jogot csak a szerző hozzájárulásával lehet másra átruházni. A szerző azonban ezt a hozzájárulást jóhiszeműen nem tagadhatja meg. A kizárólagos értékesítési jog megszerzője csak a szerző engedélyével ruházhat másra egyszerű értékesítési jogot. Ilyen hozzájárulásra nincs szükség, ha a kizárólagos jogot a szerző kezelés céljából (pl. színpadi kiadó, vagy valamely érdekvédelmi szerv) ruházta át a jogosítottra. (Sz. 35. §.) Ez a rendelkezés analóg a D. törvény 57. §-ával, mely a színpadi kiadó tevékenységét részletesen szabályozza.

A Sz. törvény értelmező szabályából következik, hogy az értékesítési jogok átruházásáról szóló szerződések szorosan értelmezendők, következőleg a kifejezetten át nem ruházott jogok a szerzőnél maradnak. (Sz. 37. §.)

Olyan szerződést, melyben a szerző összes jövőben megalkotandó műveinek vagy művei bizonyos fajtáinak értékesítési jogát — pl. könyvkiadási jogát — ruházta át, bármelyik fél, a szerződés megkötésétől számított öt év elteltével felmondhatja. A felmondás időtartama hat hó. Erről a jogról előre lemondani nem lehet. Ezt a rendelkezést a Sz. törvény nyilván a ma is hatályos magyar törvény 3. §. (2) bekezdésének szinte szó szerinti szövegével vette át. A magyar rendelkezés a törvény előkészítése idején lefolyt Gárdonyi Géza — Singer és Wolfner per kapcsán került a törvényjavaslatba.

Az elállás jogát a szerző javára a Sz. törvény két esetre biztosítja. Ha a kizárólagos értékesítési jog fölött

rendelkező fél a megszerzett joggal egyáltalán nem, vagy nem kielégítően él és ezáltal a szerző jogos érdekei jelentős sérelmet szenvednek: a szerző elállhat. Ezt nem teheti, ha a kizárólagos értékesítési joggal a jogosított azért nem élt, mert olyan körülmények akadályozták, amelyeket a szerző elháríthatott volna. A szerzőnek pótteljesítésre határidőt kell, az elállási jog gyakorlása előtt, szerződő ellenfelének biztosítani. A szerző azonban a szerződő ellenfelet kártalanítani tartozik, ha és amennyiben ez a méltányosságnak megfelel. (Sz. 41. §.)

A másik eset, melyben a szerző az elállás jogát gyakorolhatja, ha a mű megváltozott meggyőződésének nem felel meg és nem tételezhető fel, hogy a szerző — megváltozott meggyőződése ellenére — a mű értékesítését kívánja. Ezt a jogot a szerző jogutóda csak akkor gyakorolhatja, ha igazolja, hogy a szerző halála előtt az elállásra már jogosult volt, de ennek gyakorlásában valamely körülmény akadályozta, vagy az elállást végrendeletében kifejezetten kívánta. Erről a jogról előre nem lehet lemondani. A szerző azonban az értékesítési jog fölött rendelkező felet kártalanítani tartozik. (Sz. 42. §.)

VIII. A törvények hatályossága

A D. törvény azokat a szerzőket és egyéb jogosítottakat védi, akik az állam polgárai, függetlenül attól, hogy műveik hol jelentek meg.

A D. területén először közzétett művekre a törvény akkor is vonatkozik, ha a szerző vagy egyéb jogosított más állam polgára, vagy hontalan.

Más állam polgárainak vagy hontalanok műveire, ha azok a D. területén kívül tétettek közzé, a nemzetközi szerződések alkalmazandók, ha az ilyen szerződésekben a D. részes. Ha ilyen szerződés nincs, a viszonosság az irányadó.

A Sz. törvény szabályai abban a kérdésben, kikre, illetőleg mely művekre alkalmazandók az oltalmi szabályok, lényegében azonosak a D. törvény idevágó rendelkezéseivel. Némi eltérés mutatkozik a külföldiek oltalmában. A berni egyezmény brüsszeli szövege (4. cikk (3) bek. 2 mondat) így hangzik: „több országban egyidejűleg megjelentnek kell tekinteni azt a művet, mely az első közzétételtől számított 30 napon belül két vagy több országban jelent meg." Ezért oltalmazza a Sz. törvény (121. §. (1) bek.) a külföldinek külföldön elsőízben közzétett művét is, ha az első közzétételtől számított 30 napon belül a Sz. területén is — akár eredetben, akár fordításban — megjelent. Sz. az új törvény hatálybalépésével egyidejűleg ugyanis külön törvényben magáévá tette a berni egyezmény brüsszeli szövegét. D. egyelőre megmaradt a római szöveg mellett, Sz. csatlakozott az ún. „Világegyezményhez" is. D. eddig ezt nem tette.

IX. Rokon-jogok. Szomszéd-jogok

D. „szomszédjogok" cím alatt a szerzői jogról szóló törvényben vonta oltalom alá *a)* a szólisták, (zenei vagy énekes) és a zenei, énekes vagy egyéb (pl. színpadi) együttesek *teljesítményeit,* továbbá *b)* a hanghordozók *gyártóit* és *c)* a rádió és televízió *sugárzásait* (D. 73—76. §§.) Ebben a keretben oltalmazza ez a törvény a művészeti és tudományos alkotások körébe nem tartozó fényképeket, valamint a térképek, tervek, vázlatok, ábrák, és plasztikus alakításokat. (D. 77—78. §§.)

A szerzői jogviszonyokat rendező szabályok ezekre a teljesítményekre is alkalmazandók. Részletesebben ennek a rövid ismertetésnek keretében ezekkel a szomszédjogokkal ezúttal nem foglalkozunk. Csak azt emeljük ki, hogy a teljesítmények oltalmi ideje tíz év. Az időtartam azon év lejárta után kezdődik, amelyben a teljesítmény megtörtént.

A Sz. törvény szabályozása a „rokonjogok" — ez a szomszédjogok elnevezése a Sz. törvényében — oltalmi körében sokkal kimerítőbb, mint a D. törvényé. Ennek részleteit sem ismertetjük ezúttal. Az oltalmi idő itt is jelentősen hosszabb, mint a D. törvény adta oltalomé: huszonöt év.

*

A németek — keleten és nyugaton egyaránt — hozzávetőleg harminc esztendőn át foglalkoztak a szerzői jogról szóló törvény megújításának feladatával. Az értékesítési módozatok érdekeltjei, elméleti és gyakorlati emberek egyaránt, kifejtették álláspontjukat, szolgáltattak értékes útmutatásokkal, tanácsokkal és javaslatokkal, míg végre ennek a beható és nyilvános közreműködésnek segítségével létrejött a két törvény.

Üdvözölnünk kell ezt a két alkotást, melynek előkészítői nagy hozzáértéssel iparkodtak a javaslat szövegét kialakítani úgy, hogy a szerzők jogos érdekei és a társadalom méltányos szempontjai — szerencsés egyensúlyban — egyaránt figyelembe vétettek.

Kívánatos volna, hogy a nálunk elkészült tervezet, mielőtt törvényjavaslat válna belőle, a szerzők és a szerzői joggal foglalkozó szakértők nyilvánossága elé kerüljön, alapos megfontolás és részletes megvitatás céljából. Ezzel hasznos szolgálatot tennének nemcsak a szerzőknek, de az egész társadalomnak, sőt a kormányzatnak is, mert a törvényhozás elé terjesztendő javaslattal előreláthatóan további hosszú évtizedekre lesz hivatva tető alá hozni azokat a jogszabályokat, melyek rendezni fogják a szerzők, valamint alkotásaik értékesítésével foglalkozók jogait és kötelességeit.

Palágyi Róbert

Beszámoló a Jénában rendezett szocialista nemzetközi jogelméleti simposiumról

A szocialista állam- és jogtudományok különböző ágazatainak művelői az utóbbi évek során mindgyakrabban találkoztak olyan nemzetközi rendezvényeken, melyen adott tudományágazat időszerű, alapvető kérdéseit vitatták meg. A szocialista országok állam- és jogtudománya művelői kölcsönös kapcsolatainak az utóbbi években tapasztalt örvendetes fejlődése korántsem ilyen mérvű a szocialista állam- és jogelmélet vonatkozásában, hiszen csak most került sor a szocialista jogelmélet művelői első nemzetközi értekezletének megrendezésére.* Az adósság törlesztésére, hat szocialista ország

* Jéna, 1966. május 12—13.

állam- és jogelmélet művelőinek összehívására a Jénai Friedrich Schiller Egyetem Állam- és Jogelméleti Intézete vállalkozott, mely összejövetel feladata a szocialista jog fogalmával összefüggően felmerült elméleti kérdések megvitatása volt. A kétnapos simposium referátumai és hozzászólásai két témakomplexumot alkottak, ennek megfelelően az első nap megbeszéléseinek tárgyát a szocialista jog fogalma meghatározásának logikai-ismeretelméleti-filozófiai kérdései képezték, a második nap vitáinak középpontjában a szocialista jog normáinak a kérdése állott.

I.

1. A szocialista jogfogalom meghatározása témakomplexum fő referátumát *Prof. dr. Gerhard Haney* (Jéna) tartotta, „A szocialista jog fogalmának elméleti kérdései" címmel, mely referátum fő feladatának a burzsoá jog és a szocialista jog közötti minőségi különbség kifejtését tekintette. Erre az elhatárolásra három oldalról, tudományos-világnézeti-ismeretelméleti oldalról, történeti-szociológiai-funkcionális oldalról és etikai-axiológiai-szubjektív oldalról tett kísérletet. A megközelítés első, tudományos-világnézeti-ismeretelméleti aspektusát illetően abból indult ki, hogy a kapitalizmusnak és szocializmusnak teljesen különböző struktúrájú társadalmi viszonyai kizárják, hogy a kapitalista és a szocialista jogot egy általános jogfogalomban közös nevezőre hozzuk, illetve általános jogfogalomban egyesítsük, mivel közös mértékkel nem mérhető nagyságok. Ezzel kapcsolatban utalt a két társadalmi rendszer jogának minőségileg különböző gazdasági és politikai viszonyaira, a kétféle jogtípus minőségileg különböző osztálytartalmának és osztályfunkciójának objektív meghatározottságára. Sokoldalúan elemezte a gazdasági és egyéb társadalmi viszonyok és a jogi forma kapcsolatát a tartalom és forma filozófiai kategóriáinak tükrében, s megállapította, hogy a forma a jog létezésének és működésének szükségszerű feltétele, s mint ilyen a forma nem tér és idő fölött, hanem tartalomhoz kötött forma. A forma relatív önállósága kapcsán vizsgálta a jogváltozás menetében a kontinuitás és diszkontinuitás, illetve a jog „konstans" elemeinek a problémáját. Arra a következtetésre jut, hogy egyfelől a szocializmus és kapitalizmus elvi különbsége a régi (polgári) jogi formákkal és jogi tartalommal való szakítást eredményezi, másfelől azonban — éspedig a társadalmi-politikai átalakulás módjától, ütemétől függően — adva van bizonyos formai elemek kontinuitásának a lehetősége a diszkontinuitás alapvetően és átfogóan érvényesülő mozzanatán belül, annak alárendelten.

A szocialista jogfogalom kérdéseinek *történeti-szociológiai-funkcionális oldalról* történő megközelítésén belül azt vizsgálja, hogy hogyan hat, érvényesül a szocialista jog. Megkülönböztetve a jog materiális társadalmi feltételezettségét a jog funkciójának a kérdésétől, rámutat arra, hogy a szocialista jog nem egyszerűen jogi summázata annak, ami már létezik, ami kialakult (tehát a jog és a materiális társadalmi viszonyok kapcsolata nem mechanikus-reflexív), hanem a szocialista jog az elmélet és gyakorlat egységét, az embernek a környezetét megváltoztató, alakító, tudatos tevékenységét fejezi ki. Ilyen értelemben a szocialista jog kezdettől fogva túlmutat a társadalmi viszonyok pillanatnyilag adott statikus állapotán, mert jóllehet annak eredménye, mégis ezzel egyidejűleg e viszonyok progresszív irányú változásának *feltétele* és *emelője.* Idevágó fejtegetéseinek eredményeként emeli ki a szocialista jog előremutató *tudatos* fejlődését a kizsákmányoló jogrendszerek fejlődésének *spontaneitásával* szemben, másfelől a szocialista jog funkcióinak a kapitalista jogéhoz képest gazdagabb és differenciáltabb alakulását.

A szocialista jog fogalmának *etikai-axiológiai-szubjektív oldalról* történő megközelítése keretében foglalkozik a szocialista társadalom és az egyes emberek viszonyával, illetve e viszony progresszív irányú alakításában a szocialista jog szerepével. A szocialista társadalom tagja nem egyszerűen eleme vagy alkatrésze a jogviszonyoknak, mely felfogásban az emberi kapcsolatoknak bürokratikus-etatista szemléleti módja nyilvánul meg, hanem az emberek közötti társadalmi és jogi viszonyok — benne saját maga személyisége — alakításának aktív tényezője. A burzsoá jog az individualizmust és egoizmust apriori tételként kezelte, mihez képest a szocialista társadalmat, ezen belül az egyes emberek helyzetét a társadalomhoz való *új módon való viszonyulás* jellemzi. A szocialista jog nem csupán szabályokat állít fel, melyek határain belül az egyes ember mozoghat. Az egyes ember magatartásának szabályozása minden esetben társadalmi viszonyok szabályozását is magában foglalja. Az egyén a társadalommal sokféle módon áll kapcsolatban és azzal sokféle módon azonosul. A szocialista jog szabályai elsősorban a közösnek, az azonosnak, a szükségszerűnek a megragadása és mint ilyen, egyenlő mérték megállapítása mindenki számára. Ez természetesen különbséget és ellentmondást is magában foglalhat, mert ez az egyenlő mérték a különbözőségben létezik. A szocializmus fejlődése kifejezi a közös megegyező elemeken belül az individuum előrehaladó differenciálódását.

2. A bevezető referátumhoz kapcsolódó előadások részben alátámasztották, részben kiegészítették annak alapvető téziseit. Így *Ioan Ceterchi* professzor (Cluj) „A lényeg, a tartalom és a forma kategóriái a szocialista jogban" című referátuma főleg a szocialista jognak a burzsoá jog típusától elhatároló *minőségi különbségei kiemelésére* törekedett, amelyet a jog lényege, tartalma és formája vonatkozásában vizsgált. A jog lényege alatt az uralkodó osztály általánosan kötelező („törvényerőre emelt") állami akaratát érti. Ehhez képest a szocialista jog tartalma azon jogi normák összességét jelenti, amelyek mint egész meghatározott célra irányulnak és meghatározott társadalmi jelentőséggel bírnak. A szocialista jog *tartalmának két oldalát* különbözteti meg, nevezetesen a *társadalmi-akarati* tartalmát és a *normatív tartalmát,* mindkettőt szoros belső összefüggésük egységében.

A szocialista jog formájának elemzését két különböző aspektusból, a belső és a külső forma aspektusából végzi el. Abból kiindulva, hogy a forma kérdése a jogi tartalom belső és külső struktúrájára vonatkozik, érinti a jog fennállásának és működésének a mód-

ját. A jog *belső* struktúráján a jog rendszertani tagozódását érti jogintézményekre és jogágazatokra, *külső* struktúra viszont meghatározott típusú államban hatályos jog forrásainak a rendszerét és azok egymáshoz való viszonyát jelentik. Kiemelkedő elméleti jelentőséggel bírnak a régi jogszabályok felhasználásának elméleti kérdései a szocialista típusú jogban. A szocialista jog — állapítja meg Ceterchi — a burzsoá jog *dialektikus tagadása,* amely az előző típusnak nem puszta megsemmisítésében áll, hanem a régi jelenség pozitív elemeinek a felhasználását is jelenti. Több jogintézmény, jogszabály, sőt jogelv hasonló a szocialista és a burzsoá jogban, így például a szerződés, bérletre vonatkozó normák; az emberölést, testi sértést, rágalmazást stb. szintén büntetik; a „nullum crimen sine lege", a „nulla poena sine lege" stb. jogelvek szintén tovább élnek. Több országban a politikai hatalom minőségének megváltozása után is hosszú ideig érvényben voltak a régi jogszabályok.

A szocialista jog kialakulása tehát egyrészt teljesen új normák bevezetését jelenti, másrészt a régi polgári joggal azanos megoldásokat is tartalmaz. Ezek okait az emberi társadalom anyagi életfeltételei bizonyos általános, közös elemeinek a létezésében és felhasználásában, az emberi társadalom bizonyos elementáris társadalmi formációkra tekintet nélküli betartásának szükségességében, néhány haladó és demokratikus intézmény és jogelv (melyek a régi jogban nyertek megfogalmazást) átvételében és továbbfejlesztésében, a jogtudományi megismerés során létrehozott több jogi kategória, jogi fogalom (jogalany, jogképesség, jogviszony, jogi norma, jogsértés, szerződés stb.) és végül a jogi technika számos elemei felhasználhatóságában jelölte meg. Az a tény, hogy a szocialista jog egyes esetekben a burzsoá joggal hasonló megoldásokat tartalmaz, sőt néhány régi normát felhasznál, nem változtatja meg a szocialista jog új, minőségileg magasabbrendű jellegét. A szocialista jog lényege, tartalma és formája csak a maga *egységében* méltatható és értékelhető. A szóbanforgó régi mormáknak, elemeknek a munkásosztály és a dolgozók egésze érdekei szerinti alkalmazása az említett osztályok akaratát fejezi ki a szocializmus építésével, a szocialista jog általános jogi alapelveivel összhangban.

3. Ioan Demeter professzor (Cluj) „A szocialista jogfogalom néhány aspektusa a jog és az erkölcs viszonya tükrében" című előadásában az erkölcs és a jog minőségileg újszerű viszonyának kérdéseit vizsgálja a szocialista társadalomban. Az erkölcs a szocialista társadalomban a belső ellentmondásaitól mindinkább megszabadult, a régi kizsákmányoló morál rendszeréből csupán egyes kisebb jelentőségű elemek maradtak fenn, ehhez képest a jognak sikerült a minőségileg túlhaladott történelmi múlt retrográd terhét levetnie. A jogi és erkölcsi szabályok tartalmi egységének megvalósulása, a jog és az erkölcs együttes hatása a hasonló társadalmi viszonyokra, a szocialista együttélés valamennyi jelentős kérdésére vonatkozik anélkül, hogy tagadnánk a kívülálló szféráknak a lehetőségét. A szocialista jog minőségi különbségének, magasabbrendűségének egyik specifikumát abban látja, hogy olyan társadalmi rend felépítését segíti, amelyben az általános érdekek az egyesek érdekeivel közös célban egyesülnek, és amely az ember sokoldalú képességeinek a fejlődését, egyre fokozódó jólétét, az embereknek minden embertelen korlátozottságaitól való megszabadítását célozza.

4. Szotáczki Mihály (Pécs) a szocialista jog lényegével kapcsolatban két kérdést tárgyalt. Egyfelől megállapította, hogy a szocialista jog lényege szerint a burzsoá jog osztálylényegéhez képest nem egoisztikus jellegű, amennyiben a szocialista társadalom vezető osztálya nem veti alá megélhetése feltételeinek az egész társadalmat, amely a kizsákmányoló társadalom és a jogrendszer sajátossága. A szocialista társadalomban egyebek között a jog is eszköz valamennyi társadalmi osztály megszüntetésére és osztály nélküli társadalom felépítésére. Másrészt felvetette, vajon az állam- és jogtudományban eddig általánosként használt jogfogalom valóban általános-e, s nem a különöst, tehát a kizsákmányoló jogtípust jellemző sajátosságokat emeltük-e az általános szintjére. Ez a kérdésfeltevés különösen akkor indokolt, ha a szocialista jogot a társadalmi osztályok, sőt magához az egész társadalomhoz való eltérő viszonyában vizsgáljuk. Az említett általános jogfogalom használata az össznépi állam joga sajátosságainak érzékeltetésére meglehetősen problematikus, hiszen mindjárt az előtt a probléma előtt állunk, hogy ha a jog általános fogalma szerint osztályjellegű kategória, vajon osztályjellegű jog-e az össznépi jog? Tény, hogy a szocialista jogfejlődés kialakulásától kezdve a kizsákmányoló jogtípustól egyre erősebben divergáló tendenciát mutat tartalmi jegyeiben, így könnyen juthatunk arra a következtetésre is, hogy a szocialista jog fogalmához képest az eddig általánosnak tekintett jogfogalom szintén különös és e két különös kategóriához képest kialakítható nagyobb általános jogfogalom megalkotása szükséges, mely természetét tekintve formai jellegű fogalom lehet.

5. Karl A. Mollnau (Berlin) előadásában a szocialista jogfogalom kérdéseit a szubjektum-objektum dialektikájának a szempontjából vizsgálta. Felvetette, vajon a szubjektív-objektív dialektikája megragadható-e az alap és felépítmény viszonyának keretében? A történelmi materializmus fogalompárja, nevezetesen az alap-felépítmény a gazdasági-társadalmi viszonyok és valamennyi egyéb társadalmi viszony közötti összefüggést ragadja meg, jóllehet ez az összefüggés nem azonos a társadalmi lét és társadalmi tudat szélesebb fogalompárjával. Az alap és felépítmény viszonya a jog megismerési szempontjából ismeretelméleti jelentőséggel bír, amennyiben a jog osztálytermészetének, továbbá a jogi formák társadalomtörténeti kötöttségének felismeréséhez segít. A jognak kizárólagosan a felépítmény körébe való utalása azonban csak a jogi jelenségek ideológiai-normatív oldalát ragadná meg, amely a jog materiális oldalának egyidejű háttérbeszorítását jelentené. Következésképpen a jognak csak ideológiai tartalma lenne és szociológiailag is csak mint ideológiai valóság lenne megragadható. Amennyiben a termelési viszonyok szabályozása a szocialista jog közvetlen tárgyát képezi, úgy ezek a termelési viszonyok már a szocialista jogi forma által formált társadalmi viszonyok, és ezért a szocialista jog, amennyi-

ben a gazdaság szervezését és vezetését szolgálja, a *gazdasági alap egyik eleme is.* Ezért a szocialista jogfogalom új minőségének filozófiai-világnézeti szintű kifejezésénél nem mellőzhető a szubjektum-objektum viszony kvalitatív változásainak a vizsgálata. Felhívja a figyelmet egyfelől a társadalmi fejlődés és a jogi formák okozati viszonya egyoldalú abszolutizálásának a veszélyére, másfelől a jogi formáknak az anyagi-társadalmi viszonyokkal szembeni relatív önállósága káros eltúlzására. A jogszerűen cselekvő ember, aki magatartását a jogi normákhoz szabja, nem csupán a társadalmi viszonyok által van determinálva, hanem e viszonyok alakulásának ő maga is egy determináló tényezőjévé válik. A jogi forma tehát mint a szubjektív oldal része, a társadalmi együttélés folyamatában a szocialista társadalom átalakításának meghatározott és meghatározó elemeit egyaránt magában foglalja. A társadalmi folyamatok jogon keresztüli irányítása nem jelenti a jogi formáknak olyan külsődleges létezését, amelyek kívülről avatkoznak bele a folyamatokba, hanem a jogi forma a társadalmi folyamat szükségszerű eleme, s a szubjektum-objektum dialektikájának az értelmében a jog a szocialista társadalom létezésének egyik létezési módja.

6. Péteri Zoltán (Budapest) referátumában a jogfogalom kérdését az értékelés, illetve az értékek oldaláról vizsgálta, felvetve egyúttal egy szocialista jogi érték-tan kiépítésének lehetőségét is. Az értékproblémának a polgári tudományban játszott szerepéből kiindulva, ennek bírálata során arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista társadalomtudomány számára elfogadhatatlan az érték-fogalomnak — leginkább elterjedt — természetjogi vagy újkantiánus értelmezése, ugyanakkor azonban az a feladata, hogy a szocialista társadalom célkitűzéseit, értékeléseit az objektív valósággal és a társadalom objektív fejlődési törvényeivel való összhangjuk alapján vizsgálja, illetve a társadalmi valóság talajáról kisarjadó új célkitűzéseket és értékeléseket fogalmazzon meg.

A szocialista társadalomtudomány az értékek társadalmi meghatározottságát vallja, így az okozatosság átfogó törvényének hatását az értékekre is kiterjedőnek tekinti. Az értékelés gyökerét az ember és az őt körülvevő társadalmi valóság sajátosságaiban kell keresni; bármilyen tárgy vagy jelenség csak az emberhez fűződő viszonyának keretei között rendelkezhet értékkel, s csak valamilyen emberi szükséglet kielégítésére való alkalmassága következtében kapcsolódik hozzá az értékesség emberi, szubjektív attribútuma. Az érték tehát nem objektíve létezik, hanem csak az emberi értékelő magatartás következtében alakul ki. Kétségtelen ugyanakkor, hogy vannak az emberi társas együttélésből fakadó értékítéletek, amelyek így nem csupán egyes emberek, hanem egész embercsoportok azonos vagy hasonló társadalmi életfeltételeiből magyarázhatók. A több ember egyező szubjektív állásfoglalását kifejező s ennyiben az objektív érvényesség irányába mutató értékelések gyökereinek vizsgálatánál a polgári tudomány az egyes emberből indul ki. Ha viszont a vizsgálódás nem az egyes ember, hanem az egész társadalom célkitűzéseit állítja előtérbe, úgy a társadalom minél több tagjának minél teljesebb életének kell az elérendő célok — értékek — között szerepelnie. A szocialista jogfogalomnak a túlnyomó többség, majd az egész nép érdekeire való utalása világosan kifejezésre juttatja a szocialista jogban bennerejlő s a szocialista állam- és jogelmélet által is felismert értékelő elemet. Erre utalnak a szocialista jognak olyan — sokszor hangsúlyozott — vonásai is, mint demokratizmusa, a termelési viszonyok fejlesztésében játszott szerepe, vagy akár a szocialista rend védelmével összefüggő funkciói is.

7. Traute Schönrath (Leipzig) „A jog kötelező erejének kérdései" című referátumában a szocialista jogi aktusok kötelező erejének problémáit két vonatkozásban tárgyalta. Egyfelől vizsgálta a szocialista jogi aktusok kötelező erejének specifikus sajátosságait, más társadalmi normák kötelező erejével szemben, másfelől a szocialista jogi aktusoknak „lépcsőzetes" kötelező erejének kérdését. Az elsőt illetően tagadja, hogy a két normarendszer, különbsége a jogi aktusok kötelező erejében lenne, az egyéb társadalmi normák állítólagos „nem kötelező" jellegével szemben. Másokkal egyezően megállapítja, hogy a szocialista jog a társadalom dolgozó tagjaitól nem idegen, kívülről jövő magatartást követel, mivel a jogszabály címzettjei érdekeinek és a társadalom objektív szükségleteit kifejező jogi követelmények összhangja *belső* összefüggésre utal. Ez a belső kapcsolat azonban nemcsak a jogi normára, hanem a szocialista társadalom egyéb társadalmi normáira is érvényes sajátosság. A jogi normák kötelező erejének specifikumát a szocialista állam funkciói érvényesítésének sajátos módjában jelöli meg, amely elsősorban nem az állami szankciók alkalmazásában, hanem a társadalmilag helyes magatartásra motiváló különféle eszközök (pl. anyagi ösztönzés, objektíven megalapozott követelmények tudatosítása) differenciált igénybevételében áll.

A második kérdést illetően a szocialista jogi aktusok különböző kötelező erejére vonatkozó álláspontot elutasítja, mivel a törvényesség, jogbiztonság a konkrét jogok és kötelezettségek egységes kötelező erejét igényli. Ez természetesen nem érinti a különböző rangú jogforrások, illetve a normatív aktusok rangsorát, a megengedő és kényszerítő stb. jogi normák létezését.

8. Radomir D. Lucič professzor (Belgrád) „A jog és a szocializmus" című referátuma több vonatkozásban támasztott kétséget mind a főreferátum, mind pedig az ahhoz kapcsolódó előadások megállapításai lehetőségét illetően. Mindenekelőtt azt vetette föl, van-e tényleg szocialista jog, mint a jognak minden más típustól megkülönböztethető önálló típusa, vagy csupán jogról beszélhetünk a szocializmusban? Ennek eldöntését attól teszi függővé, van-e már szocialista társadalom és milyen értelemben. A szocializmust olyan átmeneti társadalmi rendszernek tartja, amelyben „a kapitalizmus és kommunizmus elemei egyaránt megtalálhatók." Ennek megfelelően az említett két társadalmi rendszer jogi lenyomata is. A szocialista társadalomban három elem együttlétezését véli felismerni, éspedig a kapitalizmus elemeit (a „kizsákmányolás", az elidegenedés, az állam uralma stb.), másrészt a kommunista társadalom elemeit (mint pl. a szükségletek szerinti elosztást, az uralom anti-

humánus vonásainak a megszűnését), s végül a szocializmus elemeit a munka szerinti elosztás és a szocialista tulajdon formájában. A felsoroltak alapján kételyeket támaszt, hogy a kétségtelen társadalmi változások ellenére indokolt-e a jog új, szocialista típusáról beszélnünk.

Előadása további részében különösen figyelmet érdemelnek a jogi formát illető megjegyzései. Ezek között említi a ma létező szocialista jogrendszerek nem egy negatív vonását, így a jogszabályok egyre növekvő számát, a jogi eljárásoknak bonyolult, a nép számára sokszor érthetetlen és áttekinthetetlen rendjét, a jogszabályok túlzott változékonyságát stb. Keresni kell azokat az eszközöket — mondja —, hogy a nép és annak különböző szervezetei milyen módon vehetnek részt a jogi normák alkotásában és alkalmazásában, s ebben az értelemben a nép jogi kultúrája emelésének és javításának szükségességére figyelmeztet.

Lucič professzor megállapításai széleskörű vitát váltottak ki, melyben a simposiumon jelenlévők közül csaknem mindenki részt vett. A vita során különösen azt kritizálták, hogy Lucič professzor a szocializmus lényegét a munka szerinti elosztás elvére szűkíti le, jóllehet ez a lényeg több oldalú, illetve több tényezőből tevődik össze, így; a termelőeszközök tulajdonának társadalmasítása, a kizsákmányolás megszüntetése tényéből, az egyéni képességnek megfelelő munka, az egyéniség alakító készségnek fejlődése biztosításából, a társadalmi állami intézmények felépítése és működésének humanisztikus vonásaiból stb. Kifogás tárgyává tették azt is, hogy a szocialista társadalom, valamint a szocialista állam- és jogrendszerben csaknem kizárólag azokat az elemeket keresi és emeli ki, amelyek — ha csupán formailag is —, a kapitalista társadalomra emlékeztetnek. Ily módon nem azok a kérdések kaptak hangsúlyt okfejtésében, amelyek adott jogrendszerek lényegében a különbséget jelzik, hanem azok a nem-lényegi, zömmel formai elemek, amelyek azzal összekötnek. Ellenvetései mindenesetre az érintett kérdések további kidolgozására kell késztessék a szocialista jogelméletet.

II.

A simposiumon megvitatott második témakört illetően az előadások és a hozzászólások részben a szocialista jogi normák új módon való klasszifikálásának, másrészt a jogi normák belső szerkezete elemzésének a kérdését érintették, mindkét kérdést egymással és a szocialista jog minőségileg új típusú jellegére tekintettel.

9. A szocialista jogi normák új módon való klasszifikációjának kérdésével meglehetősen részletesen és átfogóan foglalkozott *Kazimierz Opalek* professzor (Krakkó) „A szocialista jog normaelméletének kérdései" című referátumában. A szocialista állam gazdasági szervezőfunkcióinak fejlődése szükségképp kihat a jog tartalmi változásaira, a jogi formák fejlődésére egyaránt. Ennek során a szocialista jogi normáknak új fajtái alakultak ki, mint pl. a terv-normák, utasító normák és technikai normák típusai, amelyek az általuk szabályozott tárgy, a szabályozás módja, s nem utolsósorban e normák belső szerkezete szerint elkülönülnek a hagyományos értelemben vett regulatív normáktól, egyben áttörik az eddigi normafelosztás kereteit. A hagyományos normatannak az a tétele, mely szerint csak általános normák lehetnek jogi normák, a szocialista jogfejlődés vonatkozásában aligha helytálló, a klasszikus jogszabálytan a liberális állam részéről az atomizált társadalom tagjainak együttműködését szolgálta jogi szabályozás útján. Ezek a normák a címzettek vagy az elrendelt magatartást illetően általános tételeket tartalmaztak, melyek individuális esetekben megkívánták az állami beavatkozást, különösen a konfliktusok eseteiben az államgépezetet működésbe hozták.

Az új típusú normák a szocialista államban annak aktív szerepével vannak szoros kapcsolatban, amely a gazdasági szervezőfunkció keretében a történelmileg magasabbrendű célok érdekében a társadalom tagjainak és szervezeteinek szervezett együttműködését szolgálja.

10. A szocialista jog normáinak fejlődése a normák típusait, de különösen az egyes normafajták elnevezését illetően nagyfokú gazdagságot mutat. Az új típusú normák egyik fajtájával, a „feladat-norma" elméleti kérdéseivel, struktúrájának, funkciójának kérdéseivel foglalkozott *Ingo Wagner* professzor (Leipzig), megállapítja a feladat kijelölő vagy feladat kitűző normák egyre növekvő számát a szocialista jogrendszerekben, mely önmagában is e normatípus elismertségére utal, anélkül azonban, hogy a szocialista jog normáinak ez a típusa, s főleg ennek normativitása kellő elemzésben részesült volna. A feladat-norma strukturális, pontosabban fogalmi elemei között sorolja fel, hogy; annak tulajdonképpeni tartalma — *feladat-jelölés;* célkitűző vagy cél megjelölő sajátossága révén a társadalmi viszonyok alakulásának *tudományos előrelátását* tudatosítja; a dolgozók valamint állami és társadalmi szervezeteik számára jogokat és kötelezettséget állapít meg azzal a rendeltetéssel, hogy *tudatosan és szervezetten működjenek együtt* a norma által megjelölt feladatok megvalósításában és végül; kiemeli az ilyen normában törvényileg megfogalmazott feladatok végrehajtásának *ideológiai, gazdasági* és *szervezési eszközeit, mint fő eszközöket,* úgy is mint potenciális lehetőséget, a jogilag kötelezettek részére jogi szankciók megállapítására, jogellenes magatartás esetén.

A feladatnorma fogalmi kritériumainak felsorolása után foglalkozott a feladat-norma jogi természetével. A hagyományos jogszabálytan felfogása szerint a feladatnorma nem minősíthető szabálynak az „ismétlődés" értelmében. Az ilyen (ismétlődés) értelemben vett szabályozó jogi norma rendeltetése, hogy meghatározott társadalmi magatartásokat szabályozzon (regulatív norma). Az ismételtség hiánya azonban nem fosztja meg a feladatnormát jogi norma természetétől, amint nem zárja ki a feladat-norma általánosságát sem, mivel e norma általánossága nem ismételtségében, hanem a feladat megvalósításának *tartósságában,* de méginkább *folytonosságában* nyilvánul meg.

11. A szocialista jogi normák logikai struktúrájának kérdésével *Hermann Klenner* professzor (Berlin) foglalkozott előadásában. Abból indul ki, hogy az ipari — technikai „forradalom" feltételei között a társadalom vezetési formáinak és módszereinek is tökéletesedniök

kell, ehhez kapcsolódóan a jogi normák rendszerének is. A társadalmi tulajdon és a társadalom tagjai érdekének összehangolása alapján, a társadalmi újratermelési folyamat folyamatos vezetése teszi lehetővé első ízben egy ilyen tudományosan megalapozott törvényalkotást (mint rendszert alkotó feladatot is).

A szocialista jog rendszerének vizsgálata igényli normatív dokumentációk előkészítését, meghatározott jogalkalmazási és törvényelőkészítő munkálatok elvégzésénél számítógépek igénybevételét is. A normákat követelő, tiltó, motiváló és szervező karakterű pragmatikus kategóriáknak tekinti, következésképpen a formális logika elemi részei nem alkalmazhatók közvetlenül a jog rendszerének vizsgálatánál. A jogi normák általánossága abból ered, hogy egyenlőtlen egyedek és körülmények csak egy meghatározott, a szabályozás szükséglete szempontjából nyernek kifejezést, abból a célból, hogy azonos mérték szerint legyenek értékelhetők. A norma tartalma és a nyelvi kifejezése nagyon különböző lehet, a jogi norma logikai rendszere azonban egységes, s mint ilyen két elemre épül; a tényálladékra és a következményre. A tényálladékot és a következményt egy „operator" köti össze, mely azt mondja ki, hogy a norma címzettje a tényálladékban meghatározott magatartás fennforgása esetén a következmény foganatosítására jogosult vagy kötelezett. A normák tényálladékainak és következményeinek különböző kopulái a „jogosult", „kötelezett" és „nem jogosult" formákra bonthatók le, ennek megfelelően megengedő, ajánló és tiltó normát képeznek. Ezek változtatva úgy és annyira alakíthatók, hogy egy normarendszer felépítése egyetlen operator segítségével, illetve tagadásával is elképzelhető.

12. Bystryna és *Lakatoš* (Prága) „A jogi norma mint a jogi szabályozás eszköze" című referátumukban a jogi norma oldaláról vetették fel ismét az objektív-szubjektív dialektikájának a kérdését. A normák akaratot feltételező gondolatok osztályába tartoznak, amelyek „operatív" és „imperatív" gondolatokra oszthatók föl. Ez utóbbi (imperatív) olyan akaratot feltételező gondolat, mely egy konkrét alanynak meghatározott cselekvést ír elő. A norma mint szabály, olyan akaratot feltételező gondolat, mely meghatározott csoport minden egyes tagja számára meghatározott magatartást ír elő. A különbség így nem az címzettek körében, hanem az általánosság szintjében jelentkezik.

A norma mint akaratot feltételező gondolat olyan általános, *átalakított* képmása az emberek magatartásának és viszonyainak, melyben a norma maga válik cselekvővé (alakítóvá), mely a létező viszonyokra behatást gyakorol. Ilyen módon a jogi norma arra vonatkozik, hogy mi legyen, ennek révén úgy közvetíti az emberi viszonyok képmását, ahogyan azok a megismerő egyén szempontjából megjelennek. A jogi szabályozás, a társadalom vezetése a jog segítségével aktív tényezőként hat, amely külső objektív feltételek által determináltan ugyan, maga is befolyásolja a társadalmi viszonyokat.

A jog mint a társadalmi viszonyok szabályozója és egyben az emberi kapcsolatok reprodukált szubjektív képe, nem mechanikus képmás. A jogi norma determináltsága — állapítják meg — nem abszolút, hanem statisztikai törvény természetű. A társadalmi-gazdasági fejlődésre való jogi ráhatás csak addig lehet eredményes, amíg a jogi normában foglalt követelmények a reális lehetőség határain belül mozognak. E határokon belül azonban a lehetséges megoldások kidolgozása és az optimális megoldások kiválasztása, majd ez utóbbinak jogi előírásokban való rögzítése tekintetében a jogalkotó viszonylagos szabadságot élvez.

III.

14. A szocialista jog normáinak szerkezeti elemzésével, valamint a normák klasszifikálásával kapcsolatban kialakult vitáknak csupán fontosabb kérdéseit érintjük. Mindenekelőtt a feladat-norma struktúrájával, jogi természetével, normatív jellegével foglalkoztak többen, éspedig a feladat-norma általánossága, ismételtsége, hypotetikus szerkezete és a szankció rendszere oldaláról. Így H. Klenner felvetette, hogy a szocialista jognak nem specifikusan fő vonása, hogy feladatokat jelöl meg, illetve ez a specifikum nem önmagában a feladat megjelölésben van. Nem az a döntő, hogy egyáltalán feladatot tartalmazhatnak, hanem az, hogy milyen feladatokat jelöl. Másrészt utalt arra is, hogy feladat-normák megtalálhatók már a Code Civil-ben és a német BGB-ben is.

Mások felvetették, hogy a feladat-norma kifejezés már önmagában is ellentmondás, mert hiányzik a norma mint szabály általánossága, ismételtsége és e „norma" szankciórendszere is problematikus. Pusztán az a körülmény, hogy valamilyen állami döntésnek, határozatnak, kijelentésnek normatív ereje van, — abban az értelemben, hogy általános követésre talál —, önmagában még nem teszi ezt a döntést, a feladatot megjelölő kijelentést, felhívást jogi normává. A feladat-norma hipotetikus természetének hiányát dr. Weininger (Prága) nem látja bizonyítottnak.

A szocialista jog normái csoportosításával kapcsolatban többféle elképzelés merült fel, amelyek maguk is kísérlet jellegével bírtak, s inkább csak a szocialista jog normái tipizálásának lehetséges irányait jelezték. (Így pl. feladat-norma és szabályozó norma, megengedő, parancsoló és tiltó norma, akció-norma és reakció norma, tervnorma, utasító-norma, technikainorma stb.) A szocialista jog normáival kapcsolatban a vita során felvetődött a jogi norma mint a valóság képmásának a kérdése éspedig Bystryna és Lakatos megállapításaihoz kapcsolódóan. Nevezetteknek azzal a tételével kapcsolatban, mely szerint a norma s így a jogi norma is a valóság átalakított képmása (transformiertes Abbild), Klenner e képmás igaz vagy hamis voltának lehetőségét hangsúlyozta.

Dr. Weininger viszont úgy látja, hogy a jogi norma nem abban az értelemben képmása a valóságnak, mint az igaz állítás, tehát ismeretelméleti értelemben, hanem a normák alkotásának menetében a tényekre vonatkozó ismeretek cél és akarati elemekkel együtt jelentkeznek. Így a norma-alkotás *nem csupán megismerés,* hanem *akarati döntés* is a lehetőségek keretein belül. A normák alapvető gyakorlati funkciója a társadalom és az egyének magatartásának irányítása és a

magatartások koordinálása; a jogi norma csak másodsorban funkcionál értékmérőként.

A szocialista jog minőségi különbségével, valamint a szocialista jog normáival kapcsolatban a felsoroltakon kívül számos részletkérdés vetődött fel, amelyek ismertetésére a helyszűke miatt nem térhetünk ki. A simposium anyagát a jénai egyetem tudományos közleményeiben teljes egészében jelenteti meg. Az összejövetel hasznos volt, mert egyrészt tisztázta; milyen kérdésekben alakult ki egyöntetű felfogás, s ismét mely kérdésekben különböznek. Az egyébként a szocialista jogelmélet művelői számára evidensnek tűnő elvi kérdésekkel kapcsolatban is az elhangzott észrevételek egy része arra int, hogy a fő tételek, úgyszintén a részkérdések is mélyebb, másrészt további differenciáltabb kidolgozást igényelnek.

Fontos tanúsága a jénai simposiumnak, hogy a szocialista országok állam- és jogtudománya művelői közvetlen, személyes eszmecseréje feltétlenül szükséges, melynek eredményei mind az egyes országok állam- és jogtudományait, mind pedig a szocialista állam- és jogtudományok egészét hatékonyan gazdagítják.

A simposium gördülékeny, fennakadások nélküli megszervezése, a mindvégig figyelmes és baráti fogadtatás a Jénai Friedrich Schiller Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara és Állam- és Jogelméleti Intézete részéről méltán váltotta ki a résztvevők őszinte elismerését.

Szotáczky Mihály

Tudományos fokozatok odaítélése

Doktori fokozat

Martonyi János „A bíróságok szerepe az államigazgatás törvényességének biztosításában" címmel 1963 novemberében, majd óvás folytán másodszor 1965. május 18-án védte doktori disszertációját. Az értekezés opponensei Búza László akadémikus, Beér János és Bihari Ottó az állam- és jogtudományok doktorai voltak.

A bíráló bizottság negatív, az állam- és jogtudományi szakbizottság pozitív (többségi) javaslata után a Tudományos Minősítő Bizottság Martonyi Jánost az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

Kandidátusi fokozat

Ustor Endre „A diplomáciai kapcsolatok joga" c. kandidátusi értekezését 1964. május 8-án védte meg. Az értekezés opponensei: Búza László akadémikus és Haraszti György az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a benyújtott értekezés — bár több, vonatkozó kérdés tudományos fejtegetését nem tartalmazza — a maga egészében a nemzetközi jognak a mai helyzetben rendkívül aktuális és fontos problémáját olyan színvonalon és marxista felfogással tárgyalja és világítja meg, amelyből kitűnik, hogy szerzője tudományos színvonalon áll, amely a kandidátusi fokozat megadására kétségtelenül alkalmassá teszi. Az opponensi véleményekre adott válasza teljesen kielégítő módon megindokolta azt, hogy a saját álláspontja tudományosan képviselhető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Ustor Endrét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Bak József „A mezőgazdasági termelőszövetkezet belső igazgatása" c. kandidátusi értekezését 1964. május 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Nagy László és Halász József, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt igen időszerű témát választott értekezése tárgyául. Közismert a termelőszövetkezeteknek a gazdasági és társadalmi életben, a szocialista mezőgazdaságban betöltött szerepe. A termelőszövetkezeti gazdálkodásra való áttéréssel kedvező feltételek teremtődtek a mezőgazdasági termelés fejlesztéséhez és egy sor társadalmi probléma megoldásához. A termelőszövetkezeti gazdálkodásban rejlő nagy lehetőségek kihasználása — különösen ebben az időszakban — elsősorban a termelőszövetkezetek közvetlen vezetésén, szervezeti rendszerük kiépítésén, működésük szervezettségén, egyszóval jelentős részben a belső igazgatás színvonalán múlik. A jelölt munkája a termelőszövetkezetek belső igazgatása szerteágazó témájának átfogó, a magyar jogirodalomban első monografikus s egyben jelentősen hiányt pótló színvonalas feldolgozása. A jelölt alapos felkészültséggel, témája elméleti-irodalmi anyagának, tételes jogszabályi rendelkezéseinek teljes ismeretében elemzi a szövetkezeti fejlődés számos kérdését, a termelőszövetkezeti demokráciának minden lényeges elemét, a termelőszövetkezetek szervezeti — jogi rendszerét és az ezzel kapcsolatos jogi problémákat. A mű nagy szerzői önállóságról, a tudományos munkában való jártasságról tanúskodik. Különösen jelentősek és új tudományos eredménynek minősülnek azok a fejtegetések és megállapítások, amelyek a termelőszövetkezeti demokrácia forrásaira, alkotó elemeire, érvényesülése területeire és formáira vonatkoznak. Ezek a megállapítások a tudomány és a gyakorlat számára egyaránt értékesek, hasznosak. A termelőszövetkezetnek társadalmi és gazdasági oldaláról való megközelítése és a termelőszövetkezeti demokrácia két alkotó elemének elhatárolása szilárd alapot teremt a termelőszövetkezetek belső igazgatása társadalmi-jogi problémáinak mélyrehatóbb elemzésére. A disszertáns elsősorban a témába vágó elvi tételek és jogi szabályok megvilágítására törekedett, általában színvonalas polémiát folytatva és nem egyszer rámutatva a jogi szabályozásnak meglevő, illetve vitatható fogyatékosságaira. Ez a törekvés azonban bizonyos fokig elvonta figyelmét a gyakorlatban felmerülő problémák szélesebbkörű tanulmányozásától. A témát elsősorban a termelőszövetkezeti demokrácia vetületében vizsgálta. A vizsgálat azonban bizonyos egyoldalúságot mutat, minthogy egyes lényeges összefüggésekre nem gondolt kielégítően. Részletesen kimunkálta pl. a termelőszövetkezet szervezeti önállóságát, de szélesebb körben vizsgálhatta volna ennek a gazdasági önállósággal való összefüggését és külső társadalmi-gazdasági hatását, valamint a belső és külső ellenőr-

zés kapcsolatát. Esetenként pedig nem jutott tovább valamely gyakorlati probléma jelzésénél, illetőleg bizonyos elméleti tételek deklarálásán. Ilyenek pl. a nagy termelőszövetkezetek vezetésének problémái, küldöttgyűlés esetén az egész tagsággal való tanácskozás lehetőségei stb. A kiemelt hiányosságok ellenére az értekezés magas színvonalú, jelentős új tudományos eredményeket és következtetéseket tartalmazó elméleti munka.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Bak Józsefet az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Asztalos László „A polgári jogi szankció" c. kandidátusi értekezését 1964. július 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus és Beck Salamon, a jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés a szocialista polgári jogi szankciók problémáinak monografikus újszerű feldolgozását nyújtotta, a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott követelményeket messze meghaladó tudományos színvonalon. A szankciók szerepét, a jogviszonyokhoz, valamint egymáshoz való viszonyát és kölcsönhatását az ellentmondások marxista elméletének, valamint az alap és felépítmény viszonyának helyes elemzésével mutatta be. Új tudományos eredményt ért el a szankciók érvényesülésének a jogviszonyok életfázisai szerinti, szakaszos feltárásával. További tudományos érdeme, hogy a szankciók tárgyalása során sok alkalmat talált a polgári jog egyes, a gyakorlat szempontjából is jelentős kérdéseinek megvilágítására és újszerű megoldására. Ebben a vonatkozásban a szerző érdeméül kell kiemelni, hogy a Ptk. bevezető rendelkezéseit minden kérdés megoldásában igyekezett messzemenően értékesíteni anélkül, hogy azokat generális klauzulák módjára a többi szabályok tartalmának átformálására és ezzel a szocialista törvényesség lazítására használta volna fel. A szerző által elért eredmények mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban értékesek, és a mű, kiadása esetén a tudomány és gyakorlat művelői számára egyaránt hasznos. A dolgozat kritikailag alaposan feldolgozta elsősorban a magyar, de jelentős mértékben a külföldi szocialista irodalomnak a tárgyalt kérdéskörhöz kapcsolódó megállapításait és ezeket eredményei felépítésében értékesítette. Gondos vizsgálatnak veti alá a kapitalista jogtudomány állásfoglalásait, elhatárolva ezeket a szocialista jogtudományi nézetektől, de az előbbiek pártos bírálata során is törekedett a múlt kultúrértékeit a jövő számára hasznosítani. Éppen a gyakorlati szempontból is jelentős sok probléma felvetése azonban a művet nemcsak nagy terjedelművé, de a széles keretek ellenére is zsúfolttá és helyenként nehezen követhető olvasmánnyá teszi. Emellett a szankciók igen szélesen megvont körének elhatárolása nem elég egzakt. A jelölt az opponensek véleményére válaszát ugyanolyan magas tudományos színvonalon adta meg, mint amit egész munkája képviselt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Asztalos Lászlót az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Both Ödön „A beszámítást kizáró és büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőbíráskodásában (1790—1848)" c. kandidátusi értekezését 1964. július 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Andor, az állam- és jogtudományok doktora és Fonyó Antal, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció eredeti levéltári forrásanyag alapján meggyőzően elemzi és rendszerezi Szeged 1790—1848 közti időszakában gyakorolt büntetőbíráskodásból a beszámítást kizáró és büntetést megszüntető okokat. Emellett a felhasználható irodalom alapján párhuzamot von a korabeli országos büntetőjogi elmélettel is. Feldolgozza a tárgyalt korszakra vonatkozólag Szeged város teljes büntetőjudikaturáját: húszezer büntető ítéletből mintegy nyolcezret vesz alapul szorosan vett témájához. Tartalmilag túlnő a helyi vonatkozásokon és — mint a magyar jogtörténeti szakirodalom túlnyomó többségéből annyira hiányzó rendszeres intézménytörténeti monográfia — a múltnak eddig fel nem tárt jelenségeit a legkedvezőbb aspektusból ragadja meg. Az értekezés mind jogtörténeti, mind pedig társadalomtörténeti szempontból új tudományos eredményeket mutat fel — amint erre az opponensek részletesen rámutattak. Különösen figyelemre méltó az, hogy a büntetőjog történetének feltárását arra az átmeneti szakaszra vonatkozóan végzi el, amelyből sem modern, sem korábbi tudományos mű nem látott napvilágot. A munka a marxi-lenini értékelés alapján áll, de a választott korszak büntetőjogtörténete teljes feldolgozása alkalmával az osztályellentétek jelentkezését még határozottabban lehetne bemutatni. Az opponensek és a bizottság egyik tagjának felszólalásában elhangzott azt a kérdést, hogy Szeged város bírói gyakorlatában a tárgyalt korszakban milyen mértékben mutatkoztak haladó vonások, a bizottság a jelölt válasza után is nyílt kérdésnek tekinti. A szerző nemcsak a korabeli büntetőjognak, hanem a szocialista büntetőjog elméletének is alapos ismerője, és így feldolgozásában olyan tudományosan rendszerezett történeti anyagot nyújt, amelyet a mai jogtudomány több vonatkozásában is fel tud használni. A munka szerzője a vitában elhangzott válaszával is bebizonyította az önálló tudományos munkára való képességét. A bizottság és az opponensek a választ kielégítőnek találták.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Both Ödönt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Bacsó Jenő „Az örökbefogadás jogi hatásai" c. kandidátusi értekezését 1964. december 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus és Pap Tibor, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző a szocialista családjognak a magyar irodalomban monografikusan még fel nem dolgozott nagy jelentőségű in-

tézményének, az örökbefogadásnak marxista szellemű teljes tudományos kifejtését nyújtotta. Az intézmény társadalmi funkcióját az örökbefogadáshoz fűződő jogi hatások rendszerbe foglalása útján úgy mutatja be, hogy nem merül el a jogszabályok dogmatikus elemzésében, hanem azokat az eszközöket is sikerrel keresi, amelyek segítségével az örökbefogadás a családi otthonban nyújtott nevelés útján feladatait a legtökéletesebben töltheti be. E cél szolgálatában számos vonatkozásban tesz javaslatot a fennálló jogszabályok tökéletesítésére. Ezek közül kiemelkedik az örökbefogadás két formájának megvalósítására vonatkozó javaslata és a teljes örökbefogadás intézményének kiépítése. Javaslatainak egyike-másika a disszertáció benyújtása óta meg is valósult. Az örökbefogadott jogállásának minden részletre terjedő megvilágításával a szerző egyszersmind a vér szerinti szülő és gyermeke közötti kapcsolatról is igen tanulságos képet nyújtott. Az örökbefogadással kapcsolatos társadalmi jelenségekkel összefüggő, az ekörül nem jogászi körökben lezajlott eszmecserékre is nagy figyelmet fordított és bőségesen igénybe vette a szocialista államok tekintetében a jogösszehasonlítás módszerét is. Továbbra is nyílt vitakérdés maradt a hallgatólagos nyilatkozatok elismerésére vonatkozó álláspontja, valamint az örökbefogadás körüli nyilatkozatokra a polgári jogi szerződés szabályainak alkalmazhatósága. A jelöltnek az opponensi véleményekre adott válasza tartalmilag és formailag egyaránt igen színvonalas volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Bacsó Jenőt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Gergely Ernő „A nemzetiségi egyenjogúság a Magyar Tanácsköztársaság jogszabályaiban és állami gyakorlatában" c. kandidátusi értekezését 1965. február 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Berényi Sándor, az állam- és jogtudományok kandidátusa és Hajdu Tibor, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja mind a munkásmozgalom története, mind a jogtörténet részére fontos téma. A disszertáció gazdag forrásanyag alapján dolgozza fel a kitűzött témát. Sokrétű és bő irodalmi forrásai mellett több központi és vidéki levéltárból merített anyagot. A disszertáció gerincét a III—IV. rész alkotja, amelyben a téma-választotta feladatot tudományosan elemző módszerrel és gazdag — jelentős részben publikálatlan — forrásanyagra támaszkodva oldja meg. A disszertáció helyesen értékeli a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikáját — kimutatva: hogyan egyesítette az internacionalista proletárpolitikát az igazi hazafisággal, a magyar nemzeti érdekek védelmével. Jogi vonatkozásban többet oldott meg, mint amit a címben kitűzött, mert nem csak a nemzetiségi egyenjogúság érvényesülését, hanem a nemzetiségi probléma teljes állami és jogi rendszerét, illetve gyakorlatát dolgozta fel. Egyes nemzetiségeknél a nemzetiségi kérdés és az agrárpolitikai, kultúrpolitikai összefüggéseket is feltárta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Gergely Ernőt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Szabó Lászlóné „A büntetőeljárás szabályozásának alapkérdései" c. kandidátusi értekezését 1965. április 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Fonyó Antal és Nagy Lajos az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Szabó Lászlóné disszertációjában a büntetőeljárásjog egyes, fölöttébb időszerű kérdéseit ragadta meg, ennélfogva a témaválasztás indokolt. Az irodalmi anyag gazdag, a feldolgozás módja — ideértve a formai követelményeket is — teljesen megfelelő. Magas elméleti felkészültségről és a marxizmus—leninizmus általános tételei alkotó felhasználásáról tanúskodik az értekezés egésze. Az értekezés tudományos eredményeinek tekintendők a következők: A büntető eljárásjog és a büntetőjog egymáshoz való viszonyának a feltárása; az eljárási jogviszony elméleti eredményeinek a felhasználása a büntető eljárási jog továbbfejlesztése, többek között az érintett személyek szabadságának az előkészítő eljárás során való még fokozottabb biztosítása; az eljárás kontradiktórius formáját kimutató megállapítások. Az opponensi vélemények sokoldalúan foglalkozva a disszertációval, több vitatémát vetettek fel. A jelölt válasza újból bebizonyította a tudományos munkára felkészültségét, fejlett vitaképességét és azt is, hogy a kandidátusi átlagos követelményeket meghaladó eredményei vannak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szabó Lászlónét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Cséka Ervin „A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai" c. kandidátusi értekezését 1965. június 29-én védte meg. Az értekezését opponensei Peschka Vilmos, Király Tibor és Móra Mihály az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a dolgozat a büntető eljárásban végzett ténymegállapítási tevékenység elméleti kérdéseit a vonatkozó irodalom és az ítélkezési gyakorlat elemzésével vizsgálja. A munka arra törekedett, hogy a jogalkalmazás egyik láncszemét a további láncszemekkel összefüggésben megmagyarázza és feltárja a ténymegállapítás elmélete és a bizonyítás gyakorlati tevékenysége közötti kapcsolatot. A tanulmány feladatát — a büntető ténymegállapítás eljárási problémáit átfogó jelleggel megvilágító kidolgozás igénye nélkül — a hazai és a külföldi — főleg a szovjet — irodalmi anyag felhasználásával, sok esetben túl széles értelemben felfogott határterületek kutatási eredményeinek figyelembevételével, további elemzésével, illetőleg kritikájával teljesítette. Kevéssé sikerült az a törekvése, hogy az állam- és jogelméleti tételeket a büntető eljárási jog elméletére alkalmazza. Szerző az opponensi véleményekben foglaltak túlnyomó részével egyetértett és ennek tartalmi és méretbeli kifejezéseként benyújtotta a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt, az opponensi vélemények figyelembevételével átdolgozott kéziratát. Az

opponensi véleményekre adott válasza magas színvonalú volt és a bizottság többségét arról győzte meg, hogy az elbírált disszertációban a pozitívumok a túlnyomóak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Cséka Ervint az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Schönwald Pál „Az 1918—1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései" c. kandidátusi értekezését 1965. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Szentpéteri István, az állam- és jogtudományok kandidátusa és Hajdú Tibor, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt az értekezés témakörével összefüggő kérdésekben széleskörű elméleti ismeretekkel rendelkezik. „Az 1918—1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései" témát kutatási eredményekre építve áttekinthetően kifejtette. Következtetései a téma irodalmának bírálatán, valamint jogszabályok és bőséges levéltári anyag elemzésén alapulnak. A dualizmus rendszere és a Magyar Tanácsköztársaság közötti időszakban funkcionált, eddig kevéssé vizsgált állam intézményeivel foglalkozó értekezés hézagot pótol. Előnyeit növelte volna, ha külföldi megfelelő rendeltetésű államszervekkel összehasonlítja a hazaiakat (pl. köztársasági elnöki intézmény), s így pontosabban megrajzolja általános és különös jellemző vonásaikat. Hiányossága az értekezésnek, hogy a szocialista államtudomány eredményeit nem mindig hasznosítja kielégítő mértékben, hanem helyenként a felszabadulás előtti közjogi terminológiával dolgozik, ami ilyenkor a kifejtésnek elavult színezetet kölcsönöz. Esetenként felmentést és pozitív értékelést ad olyan jelenségekre, mint a választójogi korlátozások stb., amelyek élesen szembekerültek a korabeli haladó irányzatokkal, különösen a nemzeti kérdést szemléli a polgári demokratikus forradalom aspektusára szűkítve. Összefoglalva, a disszertáns tudományos eredmény felmutatásával igazolta önálló kutatómunkára való képességét. A nyilvános vitában vitatott kérdések: az intézmények külföldi megfelelőjükkel összehasonlítás, valamint néhány kérdéskör (pl. munkajogi anyag) feldolgozásának hiányát kifogásolta a bírálat. Ezek mellőzését a disszertáns terjedelmi adottságokkal is indokolta. A bizottság véleménye, hogy kiadás esetén a tanulmány címét összhangba kell hozni a tartalmával és szerkezeti rendszerével.

A polgári demokratikus forradalom kormánya nemzetiségi koncepciójának alapja a bírálat szerint az volt, hogy csak autonómiát szándékozott adni. Az értekezés viszont azt a nézetét, hogy akkor föderatív államot akartak létrehozni, a vitában is fenntartotta, kifejtve a föderatív államok leglényegesebb vonásait. A bizottság a vitatott kérdés további vizsgálatát tartja szükségesnek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Schönwald Pált az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Csillag Pál „Augustus családjogi intézkedései" c. kandidátusi értekezését 1965. szeptember 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus és Hahn István, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása helyes. Egy nehezen áttekinthető korszak jogtörténeti anyagából emelte ki azt a kérdést, amelynek tisztázása a tudomány szempontjából fontosnak mutatkozik. A jelölt az ókori tudományban szerzett ismereteit megfelelő módon használta fel. Ha nem is állapítható meg, hogy a jelölt teljesen új álláspontokat alakított ki, annyi kétségtelen, hogy a meglevő nézeteket, amelyek az augustusi családjogi intézkedésekre vonatkoznak, helyesen, önálló kritikával rendszerezte, s ebben nyilvánul meg a munka újszerűsége. A jelölt az önálló tudományos munkára való képességét igazolta. Augustus családjogi intézkedésein túlmenően elfogadható képet nyújt lényegében a római házassági jog egészéről is. A munkát a marxista szemlélet érvényesítésére irányuló törekvés jellemzi. A disszertáció tárgyának lényegét nem érintő, de önmagukban nem lényegtelen kérdések némelyikében kifogásolható álláspontot foglal el, mint pl. a sc. Silanianummal vagy a l. Canuleiával kapcsolatban. A munka gyakran terjengős, stílusa olykor nem világos. A jelölt az opponensek véleményére kimerítő választ adott, amelyet az opponensek elfogadtak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Csillag Pált az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Herczegh Géza „Az általános jogelvek szerepe a nemzetközi jogban" c. kandidátusi értekezését 1965. november 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Búza László akadémikus és Samu Mihály, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjában egy sokat vitatott kérdés eldöntését kísérelte meg, és éppen ezért a téma megválasztását sikeresnek minősíti. A téma kidolgozásánál érveit logikusan, jogászilag mindenképpen helyeselhetően választotta, és érdemét nem csökkenti az sem, hogy a disszertációjában foglalt egyes megállapításokat az opponensek, illetőleg a felszólalók nem tették magukévá. Egy disszertáció feladata nem az, hogy egy vitás kérdést végérvényesen eldöntsön, hanem az, hogy a jelölt a vita tárgyát képező kérdés tekintetében álláspontját jogászilag képviselhető érvekkel tudja alátámasztani, és ezek az érvek visszatükrözzék a marxista eszmeiség érvényesülését. A bíráló bizottság megállapítja, hogy a jelölt a jogi és a nemzetközi jogi irodalomban teljesen jártas. Mind ennek felhasználásában, mind általában a kutatásban és új eredmények produkálásában alapos jártassággal rendelkezik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Herczeg Gézát az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Nagy Ernő „A tanácsi munka társadalmasítása" c. kandidátusi értekezését 1966. március 14-én védte meg. Az értekezés opponensei An-

talffy György és Takács Imre, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a témaválasztás mind elméleti, mind gyakorlati szempontból egyaránt helyeselhető és időszerű. A téma megválasztásának és feldolgozásának hazai és szocialista viszonylatokon túl általánosabb jelentősége is van. Nevezetesen egyes tőkés országok jelenkori jogirodalmában gyakran vitatott a dolgozók részvételének helyessége a politikai hatalom gyakorlásában. A témát szocialista viszonylatban pedig a még nyitva álló jelentős elméleti kérdések — pl. a társadalmasítás lényege, az állami felügyelet tartalma és jelentősége, a jogi szabályozás mérve és módszere stb. —, valamint a társadalmasítás szóhasználattal jelzett, és főként az állami feladatok demokratikusabb ellátására irányuló gyakorlat helyezi előtérbe. A disszertáció az utóbbi vonatkozásokban eredményesen kapcsolódik a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának a szocialista demokratizmus mind szélesebb kibontakoztatására irányuló határozataihoz. A disszertáció terjedelme 438 oldal. A szerző a tárgyát képező anyagot logikus, világos, könnyen áttekinthető rendszerben tárgyalja. Anyagát elvi alapokon rendszerezi. Az anyag belső tárgyalása terjedelmileg általában összhangban áll a tárgyalt problémák jelentőségével. A munka a marxizmus—leninizmus eszméinek beható ismeretét, a marxista tudományos módszer alkalmazását tükrözi. Szerző a társadalmi jelenségek értékelésében alapos ideológiai és államjogi felkészültségről tesz tanúságot. Disszertáns munkájában tárgyalja a szocialista demokratizmus és az állami munka társadalmasításának összefüggéseit, a társadalmasítás objektív és szubjektív feltételeit, a tanácsi szervezeten belül lehetséges társadalmasítási formákat, a Hazafias Népfront és a tanácsszervek együttműködését, a fontosabb tömegszervezetek és a tanácsok tömegkapcsolatait, valamint a pártirányítás problémáit is.

Az opponensek és a résztvevők a disszertációt tartalmilag egészében pozitívan értékelték. A dissszertáció figyelemreméltó tudományos eredményeket tartalmaz, hasznos hozzájárulás a tanácsi munka társadalmasítása elvi kérdéseinek megoldásához. Szerző új módon közelíti meg és tudományos megalapozottsággal válaszol több, a vonatkozó jogirodalom eddig nyitva hagyott kérdésére. A disszertációnak a társadalmasítási módok jogszabályi rendezésére, az állami felügyelet szervezeti jogi kérdéseire, a társadalmi munkások felelősségi formáira, az egyes tanácsi munkakörök társadalmasításának államjogi problémáira, a jelenlegi tanácstagi választási intézmények továbbfejlesztésére, a tanácsi szervezethez kapcsolódó társadalmi szervezetek által hozott döntések jogorvoslati fórumaira, a szakszervezeteknek a tanácsi munkában betöltött szerepére vonatkozó megállapításai új tudományos eredményként értékelhetők és a gyakorlat számára is alkalmazhatók. A vita során egyebek között két lényegesebb kérdés merült fel. Nevezetesen a disszertáció nem tér ki a tanácsok és a termelőszövetkezetek viszonyának részletes elemzésére, és viszonylag keveset foglalkozik a többi szocialista állam társadalmasítási törekvéseivel és tapasztalataival. Ezekkel kapcsolatban megállapítást nyert, hogy a tanácsok és a termelőszövetkezetek viszonyának részletes elemzése akár külön disszertáció tárgyát alkothatja. Az összehasonlító módszerek alkalmazása pedig nehézségekbe ütközik, mert ez egyrészt kiterjedt helyszíni tanulmányozást igényelne, másrészt pedig azért, mert ez az a terület, ahol a helyi sajátosságok leginkább megszabják a szóbajöhető megoldási formákat, s így a tapasztalatok alkalmazásának lehetőségei más körülmények között igen korlátozottak. A disszertáns a magyar tanácsi munka társadalmasítási kérdéseit vizsgálta és ebben a vonatkozásban igen hasznos munkát végzett.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Ernőt állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Nagy Lászlóné „A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-től 1918-ig)" című kandidátusi értekezését 1966. április 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Balogh Sándor, a történelemtudomány kandidátusa és Csizmadia Andor, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Nagy Lászlóné kandidátusi értekezése a szabadságjogok fejlődésének fontos területét fogja át. A téma kidolgozásának szükségességét kiemeli az a körülmény, hogy a női egyenjogúsítás jogtörténeti feldolgozását, általában a női emancipációs mozgalom feltárását tudományos irodalmunk monografikus szinten még nem végezte el. A bíráló bizottság megállapítja, hogy a disszertáció új tudományos eredményeket tartalmaz, mert ilyen tárgykörben az első, marxista—leninista szellemben készült monográfia. Szerkezete világos, általában jogtörténeti aspektusú, számos vonatkozásban azonban értékes művelődéstörténeti eredményeket is hoz. Helyes kutatási módszer alkalmazásával készült. A szerző szinte minden jelentősebb, a tárgyra vonatkozó magyar nyelvű monográfiát, ill. tanulmányt felhasznált, s bőségesen alkalmazta az országgyűlési tárgyalási, valamint a hozzáférhető levéltári anyagot is. Kiemelhető a disszertáció fő témájának a nők politikai jogaival és a munkához való joggal fennálló szerves kapcsolatának kimüvelése. A disszertáns bizonyságot tett arról, hogy az értekezésben tárgyalt emancipációs kérdéseken túl az azokhoz kapcsolódó jogterületeken is jártas, és a nők művelődési jogaiért folytatott küzdelmet elemezve, megfelelő gondot fordított a különböző társadalmi mozgalmaknak és szervezeteknek ilyen irányú tevékenységének a feltárására. A szerző a vitában elhangzottakra színvonalas választ adott. Igazolta, hogy képes új tudományos eredmények elérésére, tudományágának elmélyült művelésére. Megállapítható tehát, hogy Nagy Lászlóné az állam- és jogtudományok kandidátusa fokozat elnyeréséhez előírt feltételeknek mindenben megfelelt. Javasolja a bizottság, hogy a jog- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt igen értékes monográfia az opponensi véleményekben kifejtett észrevételek figyelembevételével kiadásra kerüljön. A nyilvános vitában voltak vitatott kérdések; főleg két fontosabb kérdés, ill. észrevétel merült fel. Az egyik az általános művelődéspolitikai és jogi szabályo-

zás elemzésének aránya, a másik kérdés a jogösszehasonlító módszer erőteljesebb alkalmazásának igénye. A jelölt a két kérdésre adott válaszát a bizottság elfogadta, de a disszertáció publikálásával kapcsolatban e két észrevételre a jelölt figyelmét felhívja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Nagy Lászlónét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Weiss Emília „A szerződés érvénytelensége a polgári jogban" c. kandidátusi értekezését 1966. április 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Beck Salamon, az állam- és jogtudományok doktora és Mádl Ferenc, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció mind tudományos, mind gyakorlati szempontból nagyjelentőségű problémát: a szerződések érvénytelenségét vizsgálja a szocialista polgári jogban. Ezzel a kérdéssel a szocialista polgári jog irodalma sem Magyarországon, sem más szocialista országokban nem foglalkozott jelentőségének megfelelően. A disszertáció így hézagpótló szerepet tölt be. A szerző a téma feldolgozását gondos intézmény- és tudománytörténeti bevezetéssel alapozza meg, amely ugyan nem lép fel a teljes intézménytörténeti áttekintés igényével, de feltárja mindazoknak a problémáknak történeti gyökereit és fejlődésük fő vonásait, amelyek a szocialista polgári jogban a szerződés érvénytelensége szempontjából jelentőséggel bírnak. Ennek kapcsán a szerző helyesen mutatja be az érvénytelenség eseteinek mindenkori társadalmi-gazdasági meghatározóit és funkcióit, széles körű és találó kritikai értékeléssel, ill. az ide vonatkozó irodalmi állásfoglalásokat. Ezt követően a disszertáció feltárja a szerződés érvénytelenségének gazdasági, társadalmi és jogpolitikai alapjait a szocialista jogrendszerben, kimunkálja ennek elvi kérdéseit és tudomanyos egységbe foglalja dogmatikai elemeit, részben önálló elméleti álláspont kifejtésével, részben a tudományban képviselt nézetek kritikai összegező feldolgozásával. Tudományos állásfoglalásai a gyakorlat elemzéséből indulnak ki: célkitűzése mindenkor a józan, célszerű megoldás keresése, és ennek érdekében gyakran foglal el bátor, újszerű álláspontot is. Fejtegetései alkalmasak a bírói gyakorlat pozitív alakítására, sőt jogalkotói megoldások kezdeményezésére is. A disszertáció tudományos eredményei közül külön felemlíti a bizottság a szerzőnek azokat az állásfoglalásait, amelyek az érvénytelenségre vonatkozó hivatkozás időbeli határaira, az érvénytelenség ex tunc és ex nunc hatályára, az érvénytelen szerződések orvoslási lehetőségeinek kiterjesztésére és ezen belül különösen a teljesítésnek a formahibás szerződésekre gyakorolt konvalidáló hatására, valamint az állam javára szóló marasztalás egyes elvi kérdéseire vonatkoznak. A disszertáns a témát a tételes jog, a bírói gyakorlat és a jogi irodalom széleskörű feldolgozásával, marxista tudományos szemlélettel dolgozta fel. A disszertáció színvonala jelentősen meghaladja azt a színvonalat, ami a kandidátusi fokozat odaítéléséhez megkövetelhető. A vitában elhangzott észrevételek — nem érintve itt a disszertációnak pusztán szerkezetére, tagolására vonatkozókat — nem érintették a disszertáns álláspontjának lényegét, sem színvonalát, hanem csak egyes kisebb részletkérdéseket vitattak. Ezek közül további kimunkálást igényel az állam javára szóló marasztalás kiterjesztésének és a bírói szerződésmódosításnak problémája. A disszertáns az észrevételekre adott válaszában álláspontját magas tudományos színvonalon védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Weiss Emíliát az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

JOGIRODALOM

*D. Nörr: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit**

Az imperium és a polis egymáshoz való kapcsolata olyan kérdés, amely különösen Mommsentől kezdve élénken foglalkoztatja a romanistákat, s mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. A témaválasztás tehát felettébb szerencsés, részben azért, mert egy, az ókortudomány valamennyi szakemberét érdeklő témát vesz bonckés alá, részben azért, mert egy erősen vitatott problémát kíván a végső megoldás felé vinni.

Fejtegetéseiben a szerző igen helyesen abból indul ki, hogy az antik világ uralmi kategóriáit nagyon nehéz a modern fogalmakkal megmagyarázni. Ami ma általánosan ismert fogalom, mint pl. a szuverenitás, az ókorban ismeretlen volt. Szerintünk éppen ez az egyik legdöntőbb oka annak, hogy az ókorban mai értelemben vett nemzetközi jog nem alakulhatott ki. Ugyanitt száll szembe a szerző az ún. ténylegességelmélettel (Tatsächlichkeitstheorie), amely szerint az uralom kizárólag politikai kategória, amelynek jogi szerkezete tulajdonképpen nincs is. A szerző igen helyesen mutat rá arra, hogy az önhatalmat korlátozó uralom bizonyos rendet feltételez, s maga a rend már jogot jelent. Ehhez hozzátehetjük, hogy Róma mindig arra törekedett, hogy hatalmi tényei jogi kifejeződést nyerjenek. Így pl. a deditio feltételnélküli megadás, de egyben szerződési ajánlat is a győző felé. Ha ezt Róma elfogadta, úgy szövetségi szerződés keletkezett.[1]

Az imperium és a polis egymáshoz való viszonyának kérdése már a késői köztársaság és a korai principatus korszakára nézve is felmerül. A szerző vizsgálódásait a késői principatus korára korlátozza, mert egyrészt az irodalom (Mommsen, De Martino) legbővebben ezt a korszakot teszi a fenti probléma szempontjából vizsgálat tárgyává, másrészt a római uralom hatalmi elvei a Hadrianustól Septimius Severusig terjedő bürokratizálódás idején jutottak jogi kifejeződéshez.

* Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte. 50. München, 1966. VIII. + 134 p.

[1] *Wegner:* Geschichte des Völkerrechts. Stuttgart. 1936. 184. old.

A szerző a polis fogalmából indul ki, rámutatva arra, hogy városról lehet szó az ókorban, mint „nemzetközi jogalanyról" és mint területi közigazgatási egységről. Az előbbire a városállam, az utóbbira az autonómiával nem rendelkező város a jellemző. (7. old.) Indokolt lett volna azonban e helyütt az Imperum Romanum fogalmát is szélesebb keretekben kifejteni. (A köztársaság végétől ui. Róma már nem egyik nagyhatalom a többi között, hanem a mediterrán kultúrterület, azaz az orbis terrarum, az „oikumené" ura.[2] Az Imperium Romanum tehát lényegében a „földkerekség" szinonimája.[3]

A szerző elsősorban a polis létét vizsgálja az imperiumban, majd az imperium és polis egymáshoz való viszonyát taglalja előbb belpolitikai, majd külpolitikai vonatkozásban, majd a mű befejezéseként azokkal az elméleti nézetekkel foglalkozik, amelyekkel az imperium és polis egymásközti viszonyára vonatkozólag a késői principatus irodalmában találkozunk.

A római belpolitika — mondja a szerző — a városokat az imperium építőkockáiként kezelte (9. old.), ami persze nem zárta ki a városon kívüli territoriumokat. A városok autonómiájának mértéke és léte a császártól függött. A város léte tehát precarium-jellegű, ami azt jelentette, hogy a császár a város önállóságát megszüntethette, s azt más városhoz csatolhatta.

Az imperium és polis viszonyát belpolitikai téren vizsgálva a szerző itt arra a konklúzióra jut, hogy bár a polis szabályoz, igazgat, de az imperiumnak is megvan egy bizonyos általános illetékessége mindezen életviszonyokban. A birodalmi szervek a birodalom céljainak megvalósításához a városi szerveket veszik igénybe, a város pedig döntéseihez gyakran a római felsőség megerősítését kéri. Igen érdekes, hogy a római felsőség beavatkozását igen gyakran nem a birodalmi érdekek védelme tette szükségessé, hanem a görög polisok igénye határozataiknak e szervek által leendő megerősítésére. A szerző ebben a polis gondolat hanyatlását véli felismerni. Nézetünk szerint azonban itt alapvetőleg nem is erről van szó, hanem arról, hogy a városi polgárság felismerte azt, hogy a polis tehetetlen a római uralommal szemben, s az erősebb hatalmi tényezőtől várták a biztonságot. Ennek pedig természetes következménye a szerző által említett körülmény. A polisok belpolitikai önállóságának megszűnése már az augusztusi időkben megkezdődik. A prusai Dion szerint a helytartó a provinciálisok „tanítója", akinek erkölcsi feladata a polgárok „nevelése" (46. 14.). A polis politikai autonómiája megszűnésének külső jele a városi jogrendszerek egységesítése az egész birodalomban. — E folyamat tükröződik a prusai Dion, Aristides és Dio Cassius írásaiban. Míg az előbbiek a birodalmi szerveknek a városi autonómiába való beavatkozását a város érdekében állónak tekintik, az utóbbi író egyedül a birodalmi érdekeket tartja szem előtt.

Ami az imperium és polis egymáshoz való kapcsolatát „külpolitikai" téren illeti, a szerző — az általános felfogástól eltérően — arra az álláspontra jut, hogy a polisok „külpolitikai" jogalanyiságának bizonyos jelei még felismerhetők e korban. Így egyes városoknak, pl. Rhodosnak, Athénnek, Spártának még e késői principatus idején is van bizonyos „arché"-ja (imperium) egyes függő városokkal szemben, amit a vezető városnak fizetendő tributum igazol. De megnyilvánul ez azokban a küzdelmekben, amelyet e városok nem a puszta címért, hanem a hegemónia maradványaiért egymásközt folytatnak. Persze római részről nem hiányzik a tendencia, hogy e városokat csupán közigazgatási egységeknek tekintse, és esetleges különleges jogállásukat a magasabb territorialis egységben (provincia, imperium) ragadja meg. A városok persze erőteljesen ragaszkodtak ehhez a „sánta külpolitikai jogalanyiságukhoz", amelyet azonban a Severus-korszak egységes városrendszere teljesen megszüntet.

Az imperium és polis viszonyára vonatkozó római nézeteket a szerző négy csoportban tárgyalja: *a)* Az ún. patronatus-eszme már Cicerónál (De off. 2. 8. 27.) jelentkezik. Proculus (D. 49. 15. 7. 1.) a szabad városok helyzetét az imperiumban a kliensnek a patronussal való kapcsolatához hasonlítja; *b)* A másik felfogás szerint a város dominium populi Romani vel Caesaris, kiindulva a magánjogi tételből, hogy a peregrinus föld a római nép vagy a császár tulajdona (Gai. 2. 7.); *c)* Az ún. nemzetközi jogi elméletnek alapja az, hogy minden polisnak Rómával való kapcsolata valamilyen „nemzetközi jogi aktuson" alapszik (foedus aequum, iniquum, dedititio). Az elmélet azonban csak a köztársasági korra érvényes — s ehhez még hozzátehetjük, hogy ott is főképpen Itáliára —, a késői principatus idején a szerződések helyébe a Róma által biztosított városi privilegium lépett. *d)* Végül volt olyan felfogás, mely szerint Róma uralma önmagától értetődő valami. Ennek gyökerei még a köztársasági időkre nyúlnak vissza (lex Acilia). A császárkor elején Liviusnál (41. 6.), Ovidiusnál (Trist. 2. 199.) találjuk e felfogás nyomait, majd az ifj. Pliniusnál (pan. 32. 1.) és Gaiusnál (1. 53.).

A görög nézeteket a szerző ismét több csoportra osztja: *a)* Az egyik felfogás szerint a polis magától értetődő fogalom volt, az egyetlen lehetőség a hellén ember számára, hogy a legfőbb jót elérhesse (Aristoteles); *b)* A másik nézet a római imperiumot városszövetségként fogta fel. Aristides Róma és a polisok között fennálló symmachiának tekintette a birodalmat, ami persze a polisok bizonyos „remzetközi jogalanyiságát" feltételezte; *c)* A legtöbb görög politikai szemlélet három fogalom, a szabadság (eleutheria), uralom (arché) és a szolgaság (duleia) körül mozgott. A hellén világ teljesen tudatában volt annak, hogy az arché a Mediterraneum felett a rómaiaké, de közelebbi elképzeléseik nem voltak világosak a polisok jogi helyzetét illetően.

A legnagyobb probléma volt a görögök számára a polis és a császárság egymáshoz való viszonya. A hellenisztikus monarchia és a római császárság identifikálása nem volt lehetséges, mert egyrészt az előbbiekben a polisok megőrizték önállóságukat, másrészt a császár nem volt azonos a hellenisztikus monarchával. A hellenisztikus világ számára sokkal inkább a római helytartó jelentette a hellenisztikus király utódját. A császárt valahogy úgy fogták fel, mint aki felette áll az archonoknak, az uralkodóknak, aki garantálja az emberiség szabad-

[2] *Kunkel:* Römische Rechtsgeschichte. Weimar. 1964. 40. old.
[3] *Maskin:* Az ókori Róma története. Budapest. 1951. 362. old.

ságát és biztonságát. Ahogy azonban az imperium kiépül, a császárság és a polisok egymáshoz való viszonylatáról vallott ez a felfogás is elenyészik. Ez tükröződik Plutarchos és Lukianos nézeteiben. Az előbbi a polis érdekeit a császárság érdekei elé helyezte, az utóbbi a császár szolgálatát dicsőítette. A császárhoz való tartozás elszakítja a polgárokat a polistól, s ugyanakkor a polis-eszme létének felszámolását az is elősegíti, hogy a császárság elszakadt a „nemzeti-római" alaptól.

A szerző e művével lényegében teljes képet ad az imperium és polis viszonyáról a vizsgált korszakban, legfeljebb azt lehet hiányolni, hogy nem tér ki kellő mértékben a polisok között Rómának, mint polisnak helyzetére, holott ez is beletartoznék az összképbe, hiszen Kunkel[4] igen nyomatékosan hangsúlyozza, hogy „jogilag ez az óriási birodalom egy igen fejlett képlet, különböző szövetségek és függőségi viszonyok rendszere, amelynek középpontjában Róma, a városállam állott".

A szerző bevezető szavaiban abbeli reményének ad kifejezést, hogy az ókortudomány szomszédterületeire való behatolásával talán nem okozott e területeken kárt. Úgy véljük, hogy a mű haszna az egész ókortudományra nézve nyilvánvaló.

Pólay Elemér

*Bibliography of Hungarian Legal Literature 1945—1965**

I.

A szocialista magyar állam- és jogtudomány mind intenzívebben alakítja nemzetközi kapcsolatait. Vonatkozik ez elsősorban a többi szocialista országhoz fűződő kapcsolatainak elmélyítésére és kiszélesítésére, amelynek során az érintkezés változatos formái szolgálják a szocialista állam és jog fejlődését célzó tudományos megismerést és tapasztalatcserét. Gyakorivá váltak a szocialista országok jogtudósai között a jog legkülönbözőbb területeinek problematikájával foglalkozó nemzetközi tudományos értekezletek.[1]

A külföldi szocialista országokban, mindenekelőtt a Szovjetunióban az állam és jog kialakítása terén a társadalmi építés menetében felmerülő, s ennek megfelelően az állam- és jogtudományok számára is adódó feladatok megoldása során elért eredményeket is közvetítik a magyar jogász számára folyóirataink a szovjet jogi szaksajtóból átvett, vagy szovjet jogászok által kifejezetten a mi szaklapjaink számára készített referatív vagy elemző tanulmányai. Ugyanezek az indítékok vezetik jogi könyvkiadásunkat is, amidőn szép számmal teszi a magyar jogász olvasók számára fordításban hozzáférhetővé a szovjet állam- és jogtudományok egy-egy kiemelkedő monografikus alkotását, vagy ad ki valamely jogágazat egészének problematikáját felölelő tankönyvet. Mind gyakrabban olvashatunk azonban a baráti népi demokratikus országok szerzőinek tollából is a saját problémáikra fényt vető, azokat a magyar jogász számára tolmácsoló tanulmányokat is hazai jogi lapjainkban.

E kapcsolatok kölcsönösségére, arra, hogy úgy a Szovjetunióban, mint a többi európai népi demokratikus országban érdeklődéssel fogadják a Magyarországon hasonló célzattal végzett: a szocialista társadalmi rend teljes kiépülését előmozdítani hivatott gyakorlati és elméleti jogászi munka alakulását, utal többek között, hogy a külföldi folyóiratokban magyar szerzőktől megjelenő cikkeken túlmenően nem kevés a magyar jogászoktól származó és más szocialista országokban megjelentetett jogi művek száma sem.[2]

Ennek a mind élénkebben jelentkező érdeklődésnek a kielégítését szolgálják azok az idegen nyelven közreadott kiadványaink is, amelyek részben a magyar jog egyes intézményeit és az ezekre vonatkozó elméleti felfogásokat hivatottak bemutatni, részben pedig általában a népi demokratikus jog valamely kérdéskomplexumát tárgyalva az előbbiekkel együtt ugyanakkor lehetőséget adnak arra is, hogy a nyugati országok érdeklődő szakemberei minden torzítástól mentesen szélesíthessék a szocialista jogra vonatkozó ismereteiket.[3] Ehhez nyújtanak fórumot különböző nemzetközi szervezetek kongresszusai, illetőleg konferenciái is, amelyeken a magyar állam- és jogtudományok művelői számára is lehetőség nyílik arra, hogy álláspontjaik előadásával, hazai jogintézményeink bemutatásával feltárják államunk és jogunk igazi arculatát és a szocializmus építésének jelen szakaszában adódó feladataink megoldására irányuló törekvéseinket ábrázolva eloszlassák a szocialista állam és jog tekintetében nem ritkán még felmerülő, gyakran tájékozatlanságból fakadó téves nézeteket.[4]

II.

Azon törekvéseink során, amelyek arra irányulnak, hogy állam- és jogtudományi irodalmunkat hozzáférhetővé tegyük a magyarul nem

[4] *Kunkel:* i. m. 40 .old.

* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966. 315 p. Szerk.: Nagy Lajos.

[1] Ld. erre nézve Pap T.: „A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája" c. cikkét, amely — a teljesség igénye nélkül — áttekinti a szocialista állam- és jogtudományok művelőinek eddig megrendezett tanácskozásait is.

[2] Utalunk itt Eőrsi Gyulának és Kovács Istvánnak Csehszlovákiában kiadott műveire. (Vývin vlastnického práva. Bratislava 1953; Krize buržoazní ústavnosti, Praha 1956), a Moszkvában magyar szerzők (Szabó Imre, Péteri Zoltán, Peschka Vilmos) közreműködésével kiadott „Az imperializmus mai jogi nihilizmusa ellen" c. kiadványra (1962), Beér János—Kovács István—Szamel Lajos: Alkotmányjogi tankönyvének orosz nyelvű kiadására (Moszkva, 1963.), valamint Szabó akadémikusnak a Szovjetunióban és Romániában közreadott két monográfiájára. (A szocialista jog. Moszkva, 1964. Interpretarea normulor juridice, Bucuresti. 1964.).

[3] E művek között említjük Réczei László: Das internationale Privatrecht, Budapest, 1960. c. tankönyvét, az Állam- és Jogtudományi Intézet szerkesztésében megjelent „Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien" c. tanulmánygyűjteményt, a „Nemzetközi termelőszövetkezeti jogi konferencia" c. orosz nyelvű kiadványt, (Bp., 1964.), Szászy István: Private international law in the Europeans People's demokracies c. művét (Bp., 1964.), az ILA magyar tagozata által 1962-ben, 1964-ben és 1966-ban közreadott „Questions of international law) c. tanulmánykötetét, végül pedig az ugyancsak az Állam- és Jogtudományi Intézet gondozásában közreadott két munkát: „Socialist Concept of Human Rights" c. kötetet, valamint az Uppsalai Kongresszus alkalmából megjelentetett: „Études en Droit Comparé" részben francia, részben angol nyelvű tanulmánygyűjteményt (mindkettő 1966-ban jelent meg).

[4] Ezek sorában első helyen kell említeni az ENSZ Budapesten tavaly nyáron rendezett regionális szemináriumát, amely az állampolgári alapjogokkal és azok érvényesülésének biztosítékaival foglalkozott a helyi igazgatásban (ld. Halász József vonatkozó beszámolóját, Jogtudományi Közlöny, 1966. 10. sz.), de ide sorolhatjuk az Académie de Droit Comparé, ugyancsak múlt év nyarán Uppsalában tartott kongresszusát (erre nézve Péteri Zoltán tájékoztat a Jogtudományi Közlöny 1966. évi 11. számában), valamint az ILA magyar részvétellel megtartott kongresszusait.

tudó külföldi szakemberek számára és ezáltal szélesebb körben nyíljon lehetőség egyfelől arra, hogy a szocialista országok állam- és jogtudományának művelői a megismerés mellett esetleges baráti bírálatukkal is hozzásegítsenek bennünket a helyes irányba való továbbhaladáshoz, másfelől pedig arra, hogy a nem szocialista országok jogtudományának a társadalmi haladás iránt érdeklődő művelői képet alkothassanak maguknak a szocialista magyar állam- és jogtudomány különböző ágazataiban elért és irodalmi termékekben megnyilvánuló eredményeiről, igen jelentős mozzanatként kell regisztrálnunk a címben jelzett angol nyelvű magyar jogi bibliográfia kiadását.

A magyar állam- és jogtudományi irodalom bibliográfiája, amelyet a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete tett közzé, beleilleszkedik abba a sorozatba, amely az Association Internationale des Sciences Juridiques égisze alatt a különböző országok állam- és jogtudományáról 1953 óta folyamatosan jelenik meg.[5]

Az Akadémiai Kiadó által közreadott ízléses kötet mintegy 20 ív terjedelemben adja a magyar állam- és jogtudományi irodalom válogatott bibliográfiáját. Válogatott, hiszen az 1945—1965 között megjelent összes műveknek csak mintegy 10%-át volt lehetséges a kötetbe felvenni, így is majd harmadfélezer tétel szerepel a bibliográfiában. De nemcsak a lehetőség szabott határt a tárgyalt mű terjedelmének. A célszerűség is a válogatás mellett szólt, hiszen — mint a nemzetközi szakirodalomban ismételten rámutattak — a jogi publikációk számának rohamos emelkedése következtében ma már a szakember számára is egyszerűen lehetetlen áttekinteni az egyes jogterületeken megjelenő és őt érdeklő összes művet. Ezekre az okokra tekintettel ösztönöz az UNESCO és egyúttal az Association Internationale des Sciences Juridiques — a társaság főtitkárának, F. H. Lawson professzornak az Association 1966. évi uppsalai kongresszusán elhangzott megállapítása szerint — arra, hogy az egyes országok válogatott és ezáltal hozzáférhetőbb bibliográfiákat tegyenek közzé.

A magyar jogi bibliográfia 17 fejezetbe foglalva közli a tételes jogra vonatkozó irodalmat, lényegében a pozitív jogrendszer felosztása menetében, kiegészítvén ezt a tagolást a referáló műveket bemutató fejezettel, valamint az állam- és jogelmélet, a nemzetközi jog, a nemzetközi magánjog, az állam- és jogtörténet területére tartozó, végül pedig vegyes dolgozatokat felölelő fejezetekkel. Az egyes fejezetek élén rövid, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársai, illetőleg egyetemi oktatók által írt bevezetők vázolják a kérdéses jogágazat tételes jogának fejlődését és a vonatkozó elmélet alakulását, kutatva — a szűkre szabott keretek között is — a nézeteknek és intézményeknek az irodalom síkján is jelentkező egymásra hatását is. A kötetet szerzői- és tárgymutató egészíti ki s további használhatóságát a külföldi olvasó számára rendkívüli mértékben növeli — a sorozat előző köteteiben nem szereplő — nyelv szerinti mutató, amely fejezetenként, illetve jogáganként feltünteti, hogy a kérdéses tárgykörben milyen dolgozatok szerepelnek a kötetben az egyes külföldi nyelveken.

III.

A kötetet Szabó Imre akadémikus tanulmánya vezeti be, amely a bibliográfia szerkesztőinek célkitűzéseit vázolva, rövidsége ellenére is markáns vonásokban, a jelenségek mélyére hatolva mutatja be a magyar állam- és jogtudományok fejlődésének társadalmi mozgató rugóit és ehhez kapcsolódóan — eredményeivel és fogyatékosságaival egyetemben — az állam- és jogtudományi irodalom alakulásának irányát. A kötetbe felvett művek 1945-től kezdődő megjelenési dátumával kapcsolatban hangsúlyozza a bevezető, hogy az időpont megválasztásának okai nem egyedül és nem is elsősorban „ideológiaiak", hanem társadalmiak. A felszabadulás Magyarországon mind az állam és a jog fejlődésében, mind pedig az állam- és jogtudományokat illetően alapvető cezúrát jelentett, és ha a magyar állam- és jogtudományok nem is hanyagolják el a múlt állam- és jogtudományának tanulmányozását, mégis nyilvánvaló, hogy annak ma is ható tényezői — mint a mai jogi gondolkozás előfutárai — csak a benne található progresszív eszmék lehetnek, amelyekkel a mai állam- és jogtudományi irodalom behatóan foglalkozik is. Ezért élő állam- és jogtudománynak Magyarországon csak az tekinthető, ami 1945-től kezdve jött létre.

Utal a bevezető a továbbiakban arra, hogy mivel társadalmunk fejlődésének az alkotmánnyal kezdődő szakaszában lényegesen meggyorsult az új jogalkotás és létrejöttek a nagy kodifikációs alkotások, azért a bibliográfia is nagyobb mértékben van tekintettel az új kódexekkel kapcsolatos irodalomra, ennek során pedig, de általában is, mellőzni kívánja a merőben gyakorlati célokat szolgáló és sokszor efemér értékű jogirodalmi anyagot és súlyponttal a szorosabban vett jogtudományi irodalom bemutatását tekinti feladatának. Mindez pedig a fokozatosan kibontakozó új intézményeket és az erősödő új elméleti felfogást tükröző művek előnyben részesítését eredményezte.

A jogirodalom által íratlan és írott jog esetében betöltött szerepet elemezve jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy míg a felszabadulást követő és új jogintézmények bevezetését is jelentő első években aránylag megnőtt a szövegközlés irányába elhajló kommentár-irodalom, addig annak későbbi elsatnyulása után olyan helyzet állt elő, amelyben kifejezetten hiányolni lehet a törvények, elsősorban pedig törvénykönyveink standard kommentárjait, amit ugyan némileg magyaráz az, hogy igen nehéz a gyorsan fejlődő viszonyokra, a felmerülő és új problémákra tekintettel levő, azaz aránylag időtálló kommentárok készítése, ami előfeltételként megkívánja a jogi gyakorlatban a stabilitás elemének a dominálóvá válását.

A társadalmunkban folyamatban levő alapvető ideológiai változásban

[5] A sorozat eddigi kötetei: Bibliografia juridica espanola. Barcelona. 1954.; Bibliographie des principaux ouvrages doctrinaux. Le droit des Etats-Unis d'Amérique, sources et techniques. Paris. 1955.; Bibliographical guide to the law of the United Kingdom, the Channel Islands and the Isle of Man. London. 1956.; Bibliographie juridique polonaise, 1944—1956. Warszawa, 1958.; A bibliography of Indian law. London—Madras, 1958.; Bibliographie juridique libanaise. Beyrouth, 1958.; Bibliographie juridique yougoslave. Belgrade, 1959.; Bibliography of Czechoslovak legal literature, 1945—1959. Prague 1959. Literature on Soviet law. Index of Bibliography. Moscow. 1960. Scandinavian legal Bibliography. Stockholm, 1961.; Bibliographie du droit Francais. 1945—1960. Paris. 1964.

látja a bevezető tanulmány annak is okát, hogy a mai magyar jogtudományi irodalomnak bizonyos elméleti íze van, mivel szerzőink arra törekszenek, hogy a jog kérdéseit széles elméleti alapon vizsgálják, s így egyfelől történeti aspektusban, másfelől társadalmi megalapozottságukban elemezzék az egyes jogintézményeket is, szabadulni igyekezvén a szűken értelmezett pozitivizmus terhétől.

E törekvés eredményének is tudja be Szabó akadémikus, hogy az utóbbi években jelentősen megnőtt a monografikus jellegű feldolgozások száma, amelyeket némelykor azzal a kritikával illetnek, hogy a gyakorlati jogász számára kevéssé adnak közvetlen segítséget és erre is tekintettel a magyar állam- és jogtudományi irodalom esedékes feladatának tekintik, hogy megtartva egyfelől az elméleti igényű monografikus művek mennyiségét, nagyobb számban készüljenek olyan munkák, amelyek a kidolgozott elméleti alapokból kiindulva közelebb jutnak a társadalmi és jogi gyakorlathoz és ezáltal közvetlenebb segítséget nyújtanak a gyakorlati jogász számára.

A bevezető a továbbiakban a bibliográfia külföldi használóit tájékoztatva emeli ki, hogy a mű, amely csak a magyar szerzők megjelent munkáit regisztrálja, nem tükrözi eléggé, hogyan kapcsolódik a magyar állam- és jogtudományi irodalom a nemzetközi állam- és jogtudományi élethez. Ennek során nyomatékkal mutat rá, hogy a Magyarországon a felszabadulást követően végbement hatalmas társadalmi átalakulások a magyar állam- és jogtudományt a szovjet állam- és jogfejlődés, illetőleg a szovjet állam- és jogtudomány beható tanulmányozására késztették, bárha az ismerkedésnek ezen első szakaszában általában kevéssé is tettünk megkülönböztetést a között, ami a szovjet állam és jog fejlődésében, illetőleg állam- és jogtudományban általános érvényű szocialista elem és a között, ami sajátosan a szovjet viszonyokból adódott. Ez a főleg ismertető jellegű irodalom még nagymértékben nélkülözte az összehasonlítás elemét. A jogösszehasonlítás eszméje csak a 60-as évek elején merül újólag fel a magyar állam- és jogtudományi irodalomban.

Szabó akadémikus bevezetőjét azzal zárja, hogy a bibliográfia lehetővé kívánja tenni az érdeklődő külföldi szakember számára a magyar állam- és jogtudományok művelői előtt álló problémák felőli tájékozódást, egyben pedig arra vonatkozó bizonyos általános és feltételes ítélet kialakítását is, hogy mennyire gazdag a magyar állam- és jogtudomány tematikája a nemzetközi standardhoz mérten.

IV.

Felmerülhet ezekután az a kérdés, miért szükséges a magyar olvasó számára készült dolgozatban viszonylag terjedelmesen foglalkozni egy angol nyelvű magyar jogi irodalmi bibliográfiával. Ennek több okát is adhatjuk.

1. Szerettük volna a figyelmet felhívni Szabó akadémikus bevezetőjére, amelynek — véleményünk szerint magyar jogász számára is igen tanulságos — főbb gondolatmenetét itt csak vázlatosan volt módunkban — a szó szoros értelmében is — „tolmácsolni". A bibliográfia ugyanakkor első fejezetében igen hasznosan tekinti át a Magyarországon 1945 óta megjelent jogi könyvészeti műveket, jogszabálygyűjteményeket és döntvénytárakat, tartalmazza a jogi folyóiratok és tanulmánygyűjtemények áttekintését, valamint tájékoztat a jogi karok és más intézmények által közreadott sorozatok tekintetében, végül pedig a jogi szak-szótárak jegyzékét is közli itt.

Mégsem ezek a szempontok azok, amelyekre figyelemmel a belföldi használat szempontjából nézve is igen jelentősnek tartjuk a bibliográfia megjelenését. Ami a hazai jogász számára különösen értékessé teszi a művet, az az, hogy anyaga — a válogatás szempontjait figyelembe véve — valóban a vonatkozó jogterület szempontjából a mai jogász számára leglényegesebb irodalmi művekre hívja fel a figyelmet és annak számára, aki valamely részletkérdés kutatása kapcsán nem kíséri folyamatosan figyelemmel az irodalmi publikációkat, jelentékenyen megkönnyíti a tájékozódást az elmúlt 20 évben megjelent jogirodalom tekintetében. Arról van ugyanis szó, hogy mintegy 20 ezer tétel helyett[6] ennek alig több mint 10%-ából kell az őt érdeklő (és a kötetben teljes magyar címükkel is közölt) írásokat kiválasztania.

2. Vizsgáljuk mármost azt a kérdést, hogy mennyiben sikerült a szerkesztőknek megvalósítaniok a maguk elé tűzött célokat, mennyiben tükrözi a kötet — a válogatás szempontjait kiindulási alapul elfogadva — az elmúlt 20 év magyar állam- és jogtudományi irodalmát, sikerült-e az egyes jogágak, illetve fejezetek között kialakítani a megfelelő arányokat, és mennyiben lehetett volna a bibliográfiát a külföldi olvasó számára még hasznosabb, a magyar állam- és jogtudományi irodalmat még szemléltetőbben és átfogóbban bemutató segédkönyvvé alakítani.

a) Ami az elsőként feltett kérdést illeti, úgy véljük, a bibliográfia sikeresen oldotta meg a válogatás feladatát és helyesen jártak el a szerkesztők, amidőn szükségszerűen az általános 10%-os közlés mellett döntve olyan mértékben növelték a felvett anyagot, amilyen mértékben a mához közeledünk. Ezzel elérték, hogy következetesen szocialista alapokra helyezkedett állam- és jogtudományunk jelentősebb műveinek figyelembevételét nem kellett mellőzniök, e tekintetben csak az okozhatott bizonyos nehézségeket a szerkesztők számára, hogy — éppen a külföld részére készített műről lévén szó — egyes publikációkat, amelyek esetleg több idegen nyelven is megjelentek, megfelelően többször kellett a bibliográfiában szerepeltetniök és ez a körülmény a névmutatót erre tekintet nélkül használó olvasó számára indokolatlan félreértések okául is szolgálhat.

b) Kevésbé találjuk bizonyos mértékig megnyugtatónak az egyes anyagrészek arányosságával kapcsolatos probléma megoldását. A szerkesztők — igen helyesen — nem ragaszkodtak minden tekintetben a fejezetek szerinti 10%-os válogatáshoz. Ahol a válogatás céljára rendelkezésre álló anyag viszonylag kisebbnek bizonyult, ott

[6] A Nagy Lajos által szerkesztett „Állam és jogtudományi bibliográfia" 1963-mal bezárólag eddig megjelent kötetei 18.937 tételt tartalmaznak és az utolsó kötet majd 2600 tételére figyelemmel 1965 végéig mintegy 21 500 tétellel kell számolni.

is arra törekedtek, hogy a volumenében kevésbé terjedelmes terület irodalma az arányok szigorú betartása következtében ne kerüljön hátrányos helyzetbe, illetőleg, hogy legalább olyan mértékben szerepeljen a bibliográfiában, hogy az olvasó megfelelő képet alkothasson magának a kérdéses terület művelése tekintetében is. Így adódhatott, hogy míg a polgári jog 11%-os válogatással szerepel, addig a tárgy terjedelménél fogva is természetszerűleg jóval szűkebb irodalmi munkássággal rendelkező családi jog a zsinórmértéket 7%-al meghaladó irodalmi publikációval jelentkezik a kötetben.

E szempontokat helyeselve sem tudunk azonban egyetérteni azzal, hogy a nemzetközi magánjog magyar jogirodalmának 87%-a került be az angol nyelvű kiadásba. Igaz, a kérdéses fejezet bevezetője említi, hogy ide kapcsolták a nemzetközi polgári eljárásjogot is (amely az e fejezetben felvett tételeknek nem egészen egy negyedét teszi ki), de még ez utóbbi körülmény sem látszik indokolni az aránytalanul magas szerepeltetést. Felhozható ugyan, hogy a nemzetközi magánjog kiváltképpen érdekli a külföld szakembereit és ez az érv semmi esetre sem becsülhető le, de az olvasó ugyanakkor nyilván tájékozódni szeretne a tekintetben is, hogy hozzávetőlegesen milyen súllyal foglalkozik a kérdéses jóganyaggal a magyar szakirodalom. Erre a bibliográfia azonban nem ad, mégcsak megközelítő felvilágosítást sem. A kérdéses fejezet előszava sem tér ki erre a kérdésre, holott legalább egy mondat erejéig meg kellett volna ezt tennie, de meg is tehette volna, hiszen a kötet bevezetőjétől eltekintve (amely egyébként több összefüggésben is utal általában arra, hogy a válogatás, valamint az a már említett körülmény, hogy ugyanis az anyag csak a magyar szerzők műveit regisztrálja, továbbá az a tény, hogy a magyar jogirodalomban publikált, a szovjet jogfejlődéssel és jogintézményekkel foglalkozó dolgozatok nem kerültek felvételre, mert a bibliográfia elsősorban a magyar jogintézményekre vonatkozó irodalmi publikációk bemutatására törekedett — bizonyos mértékig szükségszerűen torzítja a képet), éppen a nemzetközi magánjogi fejezet bevezetője a legterjedelmesebb.

c) Ami végül azt a kérdést illeti, hogy lehetett volna-e a bibliográfiát még hatékonyabbá tenni, úgy véleményünk szerint — részben bizonyos terjedelemnövelés árán — több vonatkozásban is alkalom nyílt volna arra.

Gondolok mindenekelőtt a fejezetek bevezetőinek komprimált szövegezésére, amelyekben valóban csak érintőleg lehetett vázolni a jogfejlődést, ezen belül is elsősorban csak a tételes jog mikénti alakulását. Nem lett volna talán érdektelen némi terjedelmet szentelni az ítélkezési gyakorlat figyelemmel kísérésének is, amely egyébként az irodalmi publikációkkal is közvetlenebb kapcsolatban állott, mint a kodifikáció és amelynek a vizsgálódás körébe történő bevonása esetén a joggyakorlat-jogirodalom-kodifikáció hármasának — távolról sem egyértelműen ebben a sorrendben egymást megtermékenyítő — kölcsönhatására is utalni lehetett volna.

Aligha jelentette volna a kötet valamelyest is számottevő terjedelem-növelését, ha a szerkesztők felvették volna az egyes magyar művekhez kapcsolódóan az azokra vonatkozó külföldi folyóiratokban megjelent — amúgy sem nagyszámú — recenziókat, márpedig az, ahol előfordul, a külföldi olvasó érdeklődését a bibliográfiában szereplő címnél jobban kielégíthette volna.

E gondolatkörben harmadikként a tárgymutatóra szeretnék még kitérni. Nem vitásan emeli a gondosan szerkesztett kötet értékét. Nem állott módunkban, hogy több vonatkozásban ellenőrizzük helyességét, de egyik címszavának közelebbi vizsgálata alapján arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a kérdéses címszó, a „Magyar Tanácsköztársaság" tekintetében nem tájékoztat megközelítőleg sem kimerítően a témával kapcsolatban a kötetben egyébként szereplő gazdag anyagról.[7]

*

Az alábbiakban tettünk néhány apróbb észrevételt, amelyek érvényesítése megítélésünk szerint az angol nyelvű magyar bibliográfia használhatóságát a külföldi szakemberek számára még növelhette volna. Ezek egyikét sem tekintjük azonban olyannak, amely mellőzése akár csak valamelyest is csökkentené a kötet értékét.

A MTA Állam- és Jogtudományi Intézete a bibliográfia közreadásával igen komoly feladatot vállalt és oldott meg sikeresen. Bizonyos megilletődöttséggel konstatáljuk: megszületett az első idegen nyelvű magyar állam- és jogtudományi bibliográfia. A mű jelentős mértékben látszik alkalmasnak előmozdítani a magyar állam- és jogtudományi irodalom iránti érdeklődés fokozását és elősegíteni azt, hogy az egyes kérdések iránt érdeklődők megtalálják az adott kérdésre a vonatkozó magyar irodalom megfelelő műveit és ezt követően tájékozódjanak a magyar állam- és jogtudományok művelőinek a kérdésben elfoglalt álláspontjáról.

Pap Tibor

[7] A „Magyar Tanácsköztársaság" címszó alatt a tárgymutató 8 tételt sorol fel, holott a kötetben erre vonatkozólag összesen 39 irodalmi publikáció került felvételre. Koncedáljuk, hogy a tárgymutató általában ilyen terjedelmű kialakítása meghaladta volna a bibliográfia kereteit. De talán éppen a Magyar Tanácsköztársaság megérdemelte volna a hozzávetőleges teljességet, másrészt a tárgymutató 8 tétele közül hiányzik az utalás a „Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról" c. műre (39; 2091), továbbá egy orosz nyelven megjelent dolgozatra (2158), ugyanígy mellőzi azonban a tárgymutató egy a kötetben egyébként felvett szakmonográfia feltüntetését (2085), s azt sem értjük — most már túllépve a „Magyar Tanácsköztársaság" tárgymutatóban szereplő címszaván —, hogy „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása" című, az Állam- és Jogtudományi Intézet által szerkesztett kötet 7 jogági bevezetője közül egynek a nevesített felvételét miért mellőzte a kötet (hasonlóképpen „A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" című kötetben publikált 11 tanulmány közül két dolgozat és a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójára megjelentetett Jogtudományi Közlöny szám 7 cikke közül 4 dolgozat tekintetében).

Új könyvek

Bibliography of Hungarian legal literature. 1945—1965. Ed. *Nagy* Lajos. Publ. by the Institute for Legal and Administrative Sciences of the Hungarian Academy of Sciences under the auspices of the International Association of Legal Science, International Committee for Social Science Documentation. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 315 p.

Az International Association of Legal Sciences és az International Commites for Sociale Science Documentation támogatásával megjelent válogatott bibliográfia a magyar jogi irodalomról, elsősorban a külföldi olvasók számára. A szöveges részek angol nyelvűek, a bibliográfiai részekben az eredeti cím mellett angol nyelvű címfordításokat is ad. A reference művek (bibliográfiák, jogszabály- és bírósági határozatgyűjtemények, gyűjteményes munkák, sorozatok, lexikális művek stb.) után szakági rendezésben közli, külön-külön a könyv- és a folyóirati anyagot. A szakágakon belül még további bontást is ad a főbb kérdéscsoportokra. Jelzi az idegen nyelvű tartalmi kivonatokat. A szakági részeket, főleg az Intézet munkatársai által írt rövid bevezetők előzik meg, az illető jogág fejlődésének főbb tendenciáiról. A munka kezelhetőségét angol nyelvű tárgymutató, névmutató és az egyes szakágak szerint külön csoportosított, a tanulmányok stb. megjelenési nyelvét feltüntető mutató könnyíti meg.

Schultheisz Emil: A nemi erkölcs elleni bűntettek de lege lata. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 331 p. [Bibliogr. passim]

Az új büntetőtörvénykönyvünk — figyelemmel a szocialista társadalmunk fejlődésében bekövetkezett, megváltozott társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokra — a nemi erkölcs elleni bűntettekről szóló rendelkezéseiben számos vonatkozásban és mélyrehatóan eltért a korábbi jogállapottól. *Schultheisz* professzor könyvének bevezetőjében összefoglalja a lényegesebb eltéréseket, majd a büntetőtörvénykönyvnek rendszerében részletes fejtegetéseket fűz az egyes törvényi rendelkezésekhez. Ezek a fejtegetések messze túlhaladják az egyszerű törvénymagyarázat jellegét és történeti áttekintéssel, a társadalmi háttér bemutatásával is kísért mélyrehatóan jogi elemzést adnak az egyes törvényi rendelkezések értelméről, céljáról. Különös értéke az ilyen jellegű bűncselekmények körében a gyakorlatban sokszor előforduló halmazati esetek világos, az alkalmazhatóságot is szem előtt tartó elemzése. Tárgyalási módjának életszerűségét biztosítja, hogy mindig az életből vett példákkal magyarázza meg elméleti fejtegetéseinek lényegét. Mindezzel biztosítja, hogy a kitűzött elméleti célok mellett a gyakorlati jogász kezébe is a mindennapi életben használható, biztos útmutatást adott.

Szamel Lajos: System of government in the Hungarian People's Republic.

Bp. Állami ny. 1966. 247 p.

/The foundations of the system of government and law in Hungary./

A külföldi olvasók tájékoztatására szánt munka az első részben a Magyar Népköztársaság politikai alapjáról ad általános tájékoztatást. A második részben az állami szervek szervezetét és működését (az államhatalom legfelsőbb szervei, az államigazgatás központi szervei, az államhatalom helyi szervei, gazdasági, szociális és művelődésügyi intézmények és működésük, a bíróságok és az ügyészségek, a kormányzati mechanizmus) ismerteti. A befejező harmadik részben a kormányzati szervek törvényes működésével (a jogforrások rendszere, a jogalkotás törvényessége, a jogalkalmazás törvényességének ellenőrzése) foglalkozik.

Szamel Lajos: Le système étatique de la République Populaire Hongroise.

Bp. Állami ny. 1966. 263 p.

/Les fondements du système étatique et juridique hongrois./

Az előbb ismertetett angol nyelvű kiadvánnyal azonos szövegű kiadvány.

Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből. 1001—1949. — [Közzéteszi:] *Beér* János—*Csizmadia* Andor.

Bp. Gondolat kiadó, 1966. 744 p. 2. melléklet.

A gyűjtemény a legfontosabb közjogi, gazdasági, szociális és kulturális jogszabályok tükrében mutatja be a magyar társadalmi és gazdasági élet fejlődését István király törvényeitől az 1949-es Alkotmányig. A — talán túlságos szerénységgel — „Bevezetésnek" nevezett és a munka célkitűzései mellett átfogó történeti értékelést is adó, önálló tanulmány *(Beér—Csizmadia)* után, a történeti fejlődésnek megfelelő periodizációban csoportosított jogszabályszövegeket magyarázó szövegek kísérik. A Függelékben számos, haladó szellemű író (Hajnóczy, Martinovics, Berzeviczy, Táncsics, Kossuth, Szemere) alkotmánytervezetét is közli. A jogszabályszövegeket számos táblázat stb. (összeállították: *Kiss* István, *Berlász* Jenő, *Bónis* György) kíséri, amelyek áttekinthetően mutatják be a fejlődés egy-egy szakaszát. A nagy gonddal összeállított, ellenőrzött szövegrészeket is külön rövid magyarázó szövegek vezetik be. Külön érdeme a gyűjteménynek, hogy az eddigi törvénytárakban forradalmi jellegük miatt nem szereplő joganyagot (Rákóczy törvényalkotása, az 1849. évi törvények, a Tanácsköztársaság jogalkotása) is közli. A munka — talán az első, ilyen jellegű vállalkozás irodalmunkban — nemcsak a Nemzeti Könyvtár minden olvasójának megbízható útmutatója a magyar jogalkotás történetével kapcsolatos, hanem a szakember számára nélkülözhetetlen forrás.

Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 661 p. /Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 24./ [Bibliogr. 645—650. és passim.]

A munka bevezetése a tanúbizonyítás helyét vizsgálja a bizonyítási rendszerben, abból kiindulva, hogy a bíróság tényállásmegállapítási tevékenysége megismerési tevékenység s a tanúbizonyítással kapcsolatban a bírói megismerés tárgya maga is megismerési folyamat: a tanúban annak idején a büntetőperben releváns jelenségről szerzett primér tudomásszerzés. A munka két részből áll. Az első részben a mű a tanúvallomás kialakulási folyamatát mint pszichikus folyamatot vizsgálja, egyenként elemezve ennek egyes fázisait (a tudomásszerzési folyamat, a szerzett tudomás megőrzése és közlése, valamint az ezek során közreható objektív és szubjektív tényezők: a társadalmi tudat által meghatározott szubjektív tényezők, fiziológiai tényezők, pszichikai tényezők). A második rész a tanú tudomásának bírói megismerését tár-

gyalja (a tanúkihallgatás előkészítése perjogi szabályai, a tanú kihallgatása, a tanú szerzett tudomásának feltárására irányuló sajátos módszerek: korábbi vallomás felolvastatása, a felismertetés, a bírósági szemle — kísérlet kapcsán lefolytatott tanúkihallgatás, a szembesítés, a gyermek- és a fiatalkorú tanú kihallgatása). Itt tér ki a munka a tanúvallomás rögzítésének kérdéseire. Külön fejezet foglalkozik a tanúvallomás mérlegelésének kérdéseivel (mérlegelési módszerek, mérlegelési művelet, a mérlegelés eredménye és indokolása). A befejező fejezet az elsőfokú határozathozatalt követő e járásokban lefolytatott tanúbizonyítás kérdéseit mutatja be.

Asztalos László: A polgári jogi szankció. Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. 441 p. [Bibliogr. passim]

A munka a polgári jogban keletkező anyagi jogi szankciókat elemzi, elsősorban a hazai joganyag alapján, a szükséghez képest azonban szocialista és kapitalista joganyagot is feldolgoz összehasonlítás céljából. A mű két fő részből áll: az első rész a polgári jogi szankciót mint a jogszabálynak és a jogviszonynak az elemét tárgyalja (főbb fejezetei: kényszer, meggyőzés, szankció; a szankció mint a polgári jogszabály eleme, a polgári jogszabály és a szankció realizálódása a polgári jogviszonyban, a polgári jogviszony elemei). A sokkal terjedelmesebb második részben a polgári jogi szankció kérdéseit a jogviszony keletkezésének és megszűnésének folyamatában vizsgálja. A jogviszony keletkezésével egyidejű, illetőleg a jogviszony keletkezését megelőző szankciók (polgári jogi érvénytelenség és az ahhoz kapcsolódó másodlagos jogkövetkezmények), valamint az állam javára történt marasztalás kérdései után a jogviszony rendellenes fejlődésében jelentkező elősegítő szankciókat (az abszolút és a relatív szerkezetű jogviszonyokban) vizsgálja részletesebben. Ezt követőleg a polgári jogviszony rendellenes megoldásának és szankcionálásának kérdéseit, a felelősség és reparáció elemeit, végül a szankciók egymáshoz való viszonyát tárgyalja. A munkát részletes mutatók (jogszabály- és joggyakorlat-mutató, névmutató, tárgymutató) kísérik, az orosz és német nyelvű tartalommutató külföldi olvasók számára is áttekintést ad a feldolgozott anyagról.

Büntetőjogi döntvénytár. Bírósági határozatok. [2. köt.] (1963. nov.—1965. dec.) (Összeáll. *Egeli* László, *Halász* Sándor, *Rácz* György, *Sömjén* György.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 712 p.

A Döntvénytár 1964-ben megjelent 1. kötete anyaggyűjtését 1963. októberében zárta; a most megjelent kötet ehhez kapcsolódik. A feldolgozási módszer teljesen azonos az 1. kötettel, a sorszámozás is az előző kötet sorszámozásának a folytatása. Külön értéke a hatályos büntetőjogi irányelveket és elvi döntéseket, valamint a hatályos büntető és katonai kollégiumi állásfoglalásokat feltüntető függelék. A munka kezelhetőségét részletes tárgymutató egészíti ki.

Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések. 1918—1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Vál. és jegyz. — —. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 685 p.

A munka az 1958-ban kiadott: Nemzetközi szerződések gyűjteménye, 1945—1958. c. forráskiadványhoz kapcsolódva, magyar szövegben közli a két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződéseit. A kötetben az egyes okmányok teljes szöveggel szerepelnek, kivonatos közlés csak a túlságosan nagy terjedelmű okmányok esetében történt, a kihagyásokat mindenütt pontozás jelzi. Ellentétben az első kötettel az újabb szerződéseknél a munka közli a szerződések aláírására meghatalmazottak neveit. A dokumentumanyaghoz mellékelt jegyzetek megvilágítják a szerződéskötés előzményeit, létrejöttük körülményeit, a velük kapcsolatos szerződéseket, valamint mindazokat a legfontosabb fejleményeket, amelyek a szerződések diplomáciai jelentőségének megítéléséhez szükségesek. A második világháború anyagánál mindezek mellett utalás történik a hadieseményekre is. A szerződések magyar nyelvű fordítása minden esetben a hiteles nyelvű szövegek alapján készült. A nagy gondossággal összeállított munkát *Hajdu* Gyula ny. egyetemi tanár és *Sebestyén* Pál ny. követ lektorálta, a szerkesztő és fordító bizottságban rajtuk és a szerkesztőn kívül *Popovics* Béla és *Trócsányi* László működtek közre.

Kriminalisztikai tanulmányok. 5. köt. Szerk. *Gödöny* József. Közzéteszi az Országos Kriminalisztikai Intézet. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 318. p. [Bibliogr. passim]

A kriminalisztikai tanulmányok 5. kötete *Gödöny* József: A bizonyítás tárgya és kerete a nyomozásban; *Simor* Pál: A tárgyi bizonyíték; *Tavassy* Tibor: A fiatal felnőttek visszaeső bűnözése; *Vass* Kálmán: A számjegyek kriminalisztikai vizsgálatáról; *Szabó* Ilona: Az alkoholos állapotban készített aláírások kriminalisztikai vizsgálatáról; *Bárkányi* Pál: Papírok anyagának kriminalisztikai vizsgálata c. tanulmányait és *Székely* János szemléjét tartalmazza a legújabb külföldi kriminalisztikai irodalomról.

Besnyő Károly—*Horváth* János: A magyar állampolgárság megszerzése és elvesztése. Gyakorlati útmutató az állampolgársági ügyek intézéséhez. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 309 p.

A szerzők összefoglalják az ügyfél jogait és kötelességeit, a tanácsi szervek, a külképviseleti hatóságok és az anyakönyvvezetők feladatait az állampolgári ügyekkel kapcsolatban. Közlik az állampolgársággal kapcsolatos hatályos nemzetközi szerződések szövegét és a függelékben — egyebek közt — a vonatkozó magyar jogszabályokat, kérvény- és iratmintákat.

Nagy László: Anyagi felelősség. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 318 p. /Munkajogi kézikönyvek./ [Bibliogr. 291.]

A Munkajogi kézikönyvek sorozatban megjelent kiadvány az anyagi felelősség, a munkaviszony, a jogellenesség, a felelősség rendszere, az okozati összefüggés és a kártérítés általános kérdésein kívül a vállalat és a dolgozók anyagi felelősségével és a kártérítési igény érvényesítésével foglalkozik.

Új szocialista alkotmányok. Összeáll. *Rácz* Attila—*Toldi* Ferenc—*Török* Lajos—*Varga* Csaba. Bp. MTA KESZ [Soksz.] 1966. 311 p. /A MTA Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványai./

A kötet négy ország, a Mongol Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság és Románia Szocialista Köztársaság alkotmányfejlődésének fő vonásait

bemutató tanulmányok után közli a legújabb alkotmányok szövegét és a rájuk vonatkozó alapvető irodalom és jogszabályok bibliográfiáját.

Jogtörténeti tanulmányok. 1. köt. Szerk. *Csizmadia* Andor. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 318 p.

A mai magyar jogtörténeti és római jogi kutatási irányokat és eredményeket bemutató kötet a következő tanulmányokat foglalja magába: *Horváth* Pál: A közép- és keleteurópai népek jogfejlődésének jelentősége jogtörténetírásunkban; *Pecze* Ferenc: A magyar parlamenti összeférhetetlenségi jog (inkompatibilitás) szabályozása a századforduló előtt (1861—1901); *Nagyné Szegvári* Katalin: Az 1868. évi XXXVIII. tc. jelentősége a nőképzés szempontjából; *Tóth* Árpád: Az 1906. évi osztrák kivételes intézkedések magyarországi bevezetésének problémái a koalíciós kormány idején; *Ruszoly* József: Az első nemzetgyűlési választások előzményeihez; *Hajdu* Lajos: Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez; *Csizmadia* Andor: Az esküdtbíróság Magyarországon a dualizmus korában; *Kovács* Kálmán: A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései; *Buzás* József: A klérus állásfoglalása a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásában; *Sarlós* Márton: Deák Ferenc és az úrbéri földtulajdon az 1832/1836-i országgyűlésen; *Bernáth* Zoltán: A birtok és a birtokvédelem a dualizmus korában 1911-ig; *Pólay* Elemér: Két kodifikációs terv a köztársasági Romániában; *Benedek* Ferenc: Pénztulajdon és kondikció a római jogban; *Bíró* János: A praetori infamia mediata kérdéséhez; *Gerics* József: A magyar királyi kúriai bíráskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez.

Nigriny Elemér — *Máltás* György: Munkaügyi viták a gyakorlatban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 499. p. [Bibliogr. passim]

Az 1962-ben azonos címen megjelent mű teljesen átdolgozott, bővített kiadása felöleli az azóta hatálybalépett jogszabályokat, amelyek közül különösen fontosak az 1965. január 1-i hatályú novelláris rendelkezések. A szerzők tekintetbe vették a jelentősen kibővült és módosult jogalkalmazási gyakorlatot is. A kötet használhatóságát jogszabály- és tárgymutató segíti.

Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. 442 p. [Bibliogr. passim]

Az igen gazdag forrásanyagra épülő jogtörténeti monográfia először összefoglalja a magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak alakulását a reformációig terjedő időben, majd a reformáció után, a szabadságharc, az abszolutizmus és a dualizmus korában, végül a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság idején. A Horthy-korszakra vonatkozóan az állam és az egyházak közötti kapcsolat általános jogi kérdéseinek áttekintése után a szerző kutatásának csomópontjai az egyházi vagyon és az egyházi jövedelmek megoszlása, a főkegyúri jog kérdései, valamint az egyházi személyek jogai és kiváltságai.

Államigazgatási kézikönyv. Szerk. *Besnyő* Károly. Bőv. és átd. kiad. Lezárva: 1966. febr. 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 546 p.

Az 1960-as kiadás 1400 címszavával szemben most több mint 2000 címszó öleli fel az államigazgatás és az államjog leggyakrabban előforduló témáit. A lexikális feldolgozás az egyes fogalmak meghatározásán, magyarázatán és a legfontosabb tudnivalókon túl a kérdésre vonatkozó jogszabályokat és egyéb forrásokat is feltünteti.

Majoros Richárd: Fővállalkozásra, technológiai szerelésre, komplett berendezésekre vonatkozó tervszerződések. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 368 p. [Bibliogr. 335—336.]

A munka a szocialista szervezeteknek — az építési és tervezési szerződések mellett a legfontosabb — vállalkozási tervszerződési típusaira vonatkozó anyagot foglalja össze. Ezeknek a szerződéstípusoknak az alapfeltételeit a legutóbbi jogalkotás állapította meg. A munka a szerződéstípusokra vonatkozó szállítási alapfeltételek közül a belföldi fővállalkozás alapfeltételeit (65.005/1965. KGM sz. utasítás), a belföldi technológiai szerelés alapfeltételeit (65.010/1965. KGM sz. utasítás), a komplett berendezések exportjára vonatkozó alapfeltételeket (a külkereskedelmi vállalatok belföldi szállítási alapfeltételeiről szóló 18/1957. [Kk. É. 14.] Kk. M. sz. utasítás kiegészítéséről szóló 20/1964. [Kk. É. 11.] Kk. M. sz. utasítás), végül a belföldi fővállalkozó és alvállalkozói között a komplett berendezések exportja érdekében kötött szerződések alapfeltételeit (64.210/1964. KGM sz. utasítás) tárgyalja. A bevezetésben áttekintést ad a szocialista szervezetek vállalkozási jellegű szerződéseinek alapelveiről, ezt követőleg részletezi az egyes szerződéstípusok alapfeltételeire vonatkozó legújabb jogszabályi intézkedéseket. A befejező részben a szerződéskötésekre vonatkozó legfontosabb gyakorlati útmutatásokat foglalja össze. A munka kezelését részletes tárgymutató könnyíti meg.

Választójogi törvény. 1966. évi III. törvény az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 221 p.

Az ismert zsebalakú jogszabálykiadvány-sorozatban megjelent munkát *Fonyó* Gyula és *Varga* József állították össze, a mű az alapvető törvény mellett a kiegészítő jogszabályokat, valamint a törvényjavaslat indokolását is tartalmazza. Kezelését tárgymutató könnyíti meg.

Vízügyi törvény. Az 1964. évi IV. törvény (Vt.) és a végrehajtásáról szóló 32/1964. (XII. 13.) Korm. számú rendelet (Vhr.), valamint a törvény indokolása. Lezárva: 1966. április 30. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 195 p.

A vízügyi törvény és a végrehajtási kormányrendelet kisalakú magyarázatos kiadása. Tartalmazza a törvényjavaslat indokolását is. Az összeállítást *Frommer* József végezte, ugyanő írta a szükséges magyarázatokat.

XXII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1967. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KULCSÁR KÁLMÁN:
A jogismeret vizsgálata 261

BENEDEK KÁROLY:
Az állam javára marasztalás elvi és gyakorlati kérdései 273

KOVÁCS KÁLMÁN:
A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1667—1777. 280

MOLDOVÁNYI GYÖRGY:
A vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás jogintézményének bevezetése 287

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
Az érvénytelen munkaszerződések kodifikációjának kérdéseihez 294

GYARMATI SÁNDOR:
Szankciók a polgári eljárásban 302

Szemle:

KERTÉSZ ISTVÁN:
Jogászaktíva értekezlet az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseiről 310

KALENSKÁ, M.:
A csehszlovák Munka Törvénykönyvének egyes kérdései 313

PÉTERI ZOLTÁN:
Az I. francia—magyar jogásznapok 320

RUDOLF LORÁNT:
Nemzetközi kollokvium Pécsett a munkajog és a polgári jog kapcsolatáról a gazdaságossággal 322

NAGY ÁRPÁD—TAMÁS LAJOS:
A VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi szekciójának előadásai 330

Jogirodalom:

Haraszti György: A nemzetközi szerződések értelmezésének alapvető kérdései (BOKORNÉ SZEGŐ HANNA) 335

SIK FERENC:
A cárizmus büntetőpolitikája 1905—1917 338

СОДЕРЖАНИЕ: *Калман Кульчар:* Исследование правового внания. — *Карой Бенедек:* Принципиальные и практические вопросы удержания в пользу государства. — *Калман Ковач:* Преподавание уголовного права на юридическом факультете университета в Надьсомбат в 1667—1777 гг. — *Дьёрдь Молдовани:* Введение правового института предания суду без обвинительного заключения и без назначения дела к слушанию. — *Ласло Гашпарди:* К вопросу кодификации недействительных трудовых договоров. — *Шандор Дьармати:* Санкции в гражданском процессе. — *Обзор: Иштван Кертес:* Совещание актива юристов по важнейшим вопросам нового хозяйственного механизма. — *М. Каленска:* Некоторые вопросы трудавого кодекса Чехословакии. — *Золтан Петэри:* Первые французско-венгерские дни юристов. — *Лорант Рудольф:* Международный коллоквиуы во вопросам связи трудового и гражданского права с экономией. — *Арпад Надь—Лайош Тамаш:* Доклади секции науки государства и права VIII Всевенгерской Научной студенческой конференции. — *Юридическая литература:* Дьёрдь Харасти: Основные вопросы толкования международных договоров *(Бокорне, Ханна Сегё).* — *Ференц Шик:* Уголовная политика царизма 1905—1917. — — —: Новые книги

INHALT: *Kálmán Kulcsár:* Die Untersuchung der Kenntnisse über Recht. — *Károly Benedek:* Prinzipielle und praktische Fragen der Verurteilung zu Gunsten des Staates. — *Kálmán Kovács:* Die Vorlesungen über Strafrecht an der juristischen Fakultät der Universität von Nagyszombat in der Zeit von 1667—1777. — *György Moldoványi:* Die Einführung der Rechtsinstitution der Vor-Gericht-Stellung ohne Anklageschrift und Anberaumung der Verhandlung. — *László Gáspárdy:* Zu den Fragen der Kodifikation ungültiger Arbeitsverträge. — *Sándor Gyarmati:* Die Sanktionen im Zivilverfahren. — *Rundschau: István Kertész:* Konferenz des Juristenaktivs über die wichtigsten juristischen Fragen des neuen Wirtschaftsmechanismus. — *Kalenská, M.:* Einige Fragen des neuen tschechoslowakischen Gesetzbuches der Arbeit. — *Zoltán Péteri:* Die I. französisch-ungarischen Juristentage. — *Loránt Rudolf:* Internationales Kolloquium in Pécs über die Beziehungen des Zivil- und Arbeitsrechts zur Wirtschaftlichkeit. — *Árpád Nagy—Lajos Tamás:* Die Vorträge der Sektion für Staats- und Rechtswissenschaften der VIII. Landeskonferenz der wissenschaftlichen Studentenzirkel. — *Rechtsliteratur: György Haraszti:* Die grundlegenden Fragen der Auslegung internationaler Verträge (Frau *Hanna Bokor-Szegő)* — *Ferenc Sik:* Die Strafpolitik des Zarismus 1905—1917. — — —: Neue Bücher

---

SOMMAIRE: *Kálmán Kulcsár:* L'examen de la connaissance du droit. — *Károly Benedek:* Problèmes de principe et problèmes pratiques de la condamnation au bénéfice de l'Etat. — *Kálmán Kovács:* Enseignement du droit pénal à la Faculté de Droit de l'Université de Nagyszombat au cours des années 1667—1777. — *György Moldoványi:* Introduction de l'institution juridique de traduire en justice sans acte d'accusation et sans fixation d'une audience. — *László Gáspárdy:* Contribution aux problèmes de la codification des contrats de travail nuls. — *Sándor Gyarmati:* Sanctions dans la procédure civile. — *Revue: István Kertész:* Conférence des juristes concernant les problèmes plus importants du nouveau mécanisme économique. — *Kalenská, M.:* Quelques problèmes du Code du Travail tchécoslovaque. — *Zoltán Péteri:* Ière rencontre juridique franco—hongroise. — *Loránt Rudolf:* Colloque international à Pécs au sujet des connexités du droit du travail et du droit civil avec l'économie. — *Árpád Nagy—Lajos Tamás:* Conférences données à la section de sciences politiques et juridiques du VIIIe Congrès Scientifique National des Cercles d'Etudients. — *Littérature: György Haraszti:* Problèmes fondamentaux de l'interprétation des conventions internationales. (Mme *Hanna Bokor-Szegő)* — *Ferenc Sik:* La politique criminelle du tzarisme 1905—1917. — — —: Nouveaux livres

XXII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1967. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A jogismeret vizsgálata

I.

A jogász, a tágabb értelemben vett jogalkalmazási szervek és a jogtudomány számára évezredek óta általánosan ismertnek tételezett a kihirdetett jogszabály. A társadalmi és állami rend, a jogbiztonság szempontjából ez természetesen érthető is, hiszen nyilvánvaló, a jogszabály ismeretének minden egyes eset kapcsán való bizonyítása a jogalkalmazás, sőt sok tekintetben a jog működésének és hatásának csődjét jelentené. Természetes tehát, hogy különösen a gyakorlatban a kihirdetett jogszabály általános ismeretének fikciójával kell dolgozni. Mihelyt azonban túlléptünk a mindennapi gyakorlat igényein és a jogi jelenségek alakulását tudományos pontossággal kívánjuk megközelíteni, tudnunk kell azt is, a valóságban milyen fokú ez az általánosnak feltételezett jogismeret, hogyan alakul egyes társadalmi rétegekben, egyes jogágak és jogszabályok szerint, milyen tényezők befolyásolják terjedését. Nagyon sok tudományos kérdés, különösen a jog funkcionális problémái tényleges kutatásának szinte előfeltétele ez.

Nem kell azonban feltétlenül csak a jogtudomány elméleti problémáira gondolnunk, amidőn a jogismeret tényleges feltárására vállalkozunk. Világos, hogy a szélesebb, nem eseti méretekben értett joggyakorlat, a társadalomnak jogszabályok útján való irányítása is igényli annak kutatását, milyen módon és mennyire válnak ismertté ezek a jogszabályok a lakosság körében. Mert nyilvánvaló, hogy a jogszabályokkal elérni kívánt célok teljesülése jórészt attól is függ, mennyire ismerik ezeket a jogszabályokat a címzettek. Véleményünk szerint tehát a gyakorlat, főleg a jogalkotást és jogalkalmazást politikai jelleggel is irányító szervek gyakorlata számára sem érdektelen a jogismeret fentebb jelzett problémáinak konkrét feltárása. Ezért is vállalkoztunk az Állam- és Jogtudományi Intézetben — egyelőre csupán első lépcsőt jelentő kísérletként — a jogismeret empirikus módszerekkel történő kutatására.[1]

Az állampolgárok jogismeretével kapcsolatos vizsgálatnak azonban jórészt elméletileg is, gyakorlatilag pedig teljesen járatlan úton kellett haladnia. Az eddigi jogirodalom a jogismeret problémáival általában csupán az „ignorantia iuris" szintjén foglalkozott[2], nem próbálta tehát felderíteni milyen fokú és hogyan tagozódik a tényleges jogismeret, milyen tényezők befolyásolják mélységét, alakulását. E kérdéseket természetesen mi sem válaszolhatjuk meg egyetlen vizsgálat alapján, különösen nem, ha tekintetbe vesszük, hogy ezt a vizsgálatot nagyon kevés elméleti előzménnyel s minden gyakorlati tapasztalat nélkül kellett lefolytatni. A vizsgálat megtervezése és részbeni lefolytatása után ugyan megismerkedhettünk néhány olyan tanulmánnyal is, amelyek kapcsolatban voltak a vizsgálat célkitűzéseivel is, ezek eredményeit azonban jórészt már csak az adatok feldolgozása során, illetőleg azok kiegészítése, esetleg új vizsgálatok tervezése kapcsán hasznosíthatjuk.

Az említett tanulmányok közül Franciszek Studnicki cikkére utalunk „A jogszabályok kommunikációs problémái"[3]-ról, amely a probléma elméleti összefüggéseinek megközelítésével próbálkozik a jogi információs folyamat egyes problémáit tárgyalva, sajnos azonban csak hipotézis jelleggel, tehát empirikus kutatások nélkül. Berl Kutschinsky cikke „Law and Education: Some Aspects of Scandinavian Studies into „The General Sense of Justice"[4] viszont azokról

[1] A jogismeretre irányuló vizsgálat teljes anyagát, mintegy 76 táblát, kiegészítve a használt kérdőívvel és egy bevezető tanulmánnyal az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet kiadványaként még 1967. évben közzétesszük. Az itt közölt tanulmány a legfontosabb adatok első elemzésére vállalkozott.

[2] Az Ignorantia Juris problémáját fogja össze — bő irodalmi utalásokkal — *Szabó* Imre: Le rôle actuel de la maxime „nul n'est censé ignorer la loi" (le devoir de connaître la loi) — Études en droit Comparé VIIe congrés int. de droit comp. Bp. 1966.

[3] Franciszek *Studnicki:* A jogszabályok kommunikációs problémái — Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata Bp. 1965.

[4] Berl *Kutschinsky:* Law and Education: Some Aspects of Scandinavian Studies into „The General Sense of Justice" — Acta Sociologica Vol. 10—Fasc. 1—2. 1966. 23 és köv. p.

a részben Svédországban, részben pedig Dániában lefolytatott vizsgálatokról tudósít, melyek valamilyen összefüggésben egy-két kérdést tettek fel a jogismeret fokának megállapítását illetően is. E cikkben foglaltak szerint a skandináv országokban már több mint egy évtizede folynak a mienkhez sok tekintetben hasonló célkitűzésű vizsgálatok, eredményeiknek jó része azonban nálunk egyelőre még ismeretlen, s nem állapítható meg az sem, hogy milyen elméleti összefüggésekhez kapcsolódnak.

Kutatási előzmények hiányában, s mert a jogi jelenségek szociológiai módszerekkel való megközelítése — a jogismeret problémáin túlmenően is — sok tekintetben még kialakulatlan, a vizsgálat során a jogismeret tényezőinek feltárásán túl, módszertani tapasztalatok szerzésére is törekedtünk. Bár az ebben a tekintetben nyert eredmények részletezésére itt nincs lehetőség, annyit meg kell említenünk, hogy a felvételezési technikának a jogi jelenségek megközelítésére való alkalmazásában, tehát a gyakorlatban is bebizonyosodott: elengedhetetlenül szükséges a jogi jelenségek társadalmi tartalmát alkotó tényezők szociológiai vonásainak a vizsgálat előtti feltárása, a jelenségre vonatkozó elméletekben, fogalmakban jelentkező tudásanyagnak a vizsgálat hipotéziseibe, kérdéseibe való beépítése. S ha ezt a követelményt a jelen esetben — éppen az egész folyamat elméleti feltáratlansága, szociológiai összefüggéseinek tisztázatlansága, részben pedig a módszertani kísérleti jelleg miatt — nem is teljesítettük maradéktalanul, ez csupán aláhúzza, hogy a most kapott eredmények feldolgozása csak további kutatásokkal kiegészítve lehet teljes. A szociológiai módszertan nyelvén szólva tehát azok az eredmények, amelyeket adatainkból most kiszűrhetünk a továbbiakban *ex post facto* hipotéziseknek tekinthetők, olyan hipotéziseknek tehát, amelyeket megalapozottan vonhatunk le a rendelkezésre álló empirikus anyagból, de amelyek teljes helytállósága további elméleti elemzésen, esetleg empirikus vizsgálaton is múlik.

II.

Rátérve most a vizsgálat lefolytatásának, a használt módszereknek rövid bemutatására, mindenekelőtt arról kell szólni, hogy a megközelíteni kívánt jelenség és problémái természetét figyelembevéve a szociológia milyen felvételezési módját választottuk ki.

Az alkalmazható módszerek közül a kérdőív alapján való kikérdezést találtuk a legmegfelelőbbnek. Ebben az esetben viszont a vizsgálat sikere sok tekintetben a kérdőív megszerkesztésén múlik. Mindenekelőtt azt a kérdést kellett megoldani, hogyan válasszuk ki a jogszabályi anyag óriási tömegéből azt a néhány kérdést, amelyekből nem csupán megalapozottan következtethetünk a jogismeret fokára, de amelyek egyúttal összehasonlításra is alkalmasak egyrészt az egyes jogágak, másrészt pedig az egyes életviszonyokat szabályozó jogi normák (függetlenül a jogági beosztástól) ismerete között. Mindezeket figyelembe véve a három nagy — itt komplexként felfogott — jogág (államjog, államigazgatási jog — büntetőjog — polgári jog, a családjoggal és tsz-joggal együtt) területéről nagyjából azonos számú jogszabályt választottunk ki, éspedig olyan módon, hogy azok lehetőség szerint magukban foglalják a mindennapi élethez közel- és azoktól távolabb álló viszonyok szabályozását is. E jogszabályok rendelkezéseire irányuló kérdéseket fogalmaztunk meg részben közvetlen módon, részben úgy, hogy röviden leírt jogeseteket tártunk a kikérdezettek elé. Néhány perjogi kérdés feltételére is sor került, de a vizsgálat során kiderült, hogy ez az 5—6 kérdés, ellentétben más jogágak, 16—19 kérdésével összességében nem ad értékelhető válaszokat az érintett jogágról.

További — jóval nehezebben megoldható — probléma volt már a kérdőív felépítésénél is a *jogismeret és a jogtudat elválasztása.* Az embernek a jogszabályokról, a hatályos jogról alkotott fogalmai igen sok tényező együttes működése következtében jönnek létre. E tényezők közül, amelyek kezdettől fogva jelen vannak az ember társadalmi lénnyé válásának, azaz szocializálásának folyamatában csupán egy a jogszabály tényleges ismerete, olyan ismeret tehát, amely valamilyen információs folyamat következtében jön létre, akár a tömegkommunikáció segítségével, akár pedig más módon, pl. a jogszabály gyakorlati alkalmazásával való valamilyen közvetlen vagy közvetett kapcsolat révén. A probléma tehát ennek az egy, de önmagában is összetett tényezőnek a kiszűrése volt.

Az emberi magatartást — a jogszabályok szempontjából releváns magatartást is — végsősoron ugyanazok a társadalmi tényezők irányítják, mint a jogalkotást.[5] A közvetettség a társadalmi viszonyok és a megalkotott jogszabály, valamint a társadalmi viszonyok és a mindennapi emberi magatartás között persze más összetettségű, más érdekek, társadalmi tényezők stb. hatnak közre a két folyamatban. A végső meghatározottság azonossága azonban azonos „talajt" biztosít a jogismeret és a jogtudat számára, különösen azokban az esetekben, ahol a sajátos érdekek, akár egyik akár másik részről nem hatnak túlságosan deformáló módon. Azokban az esetekben, ahol ilyen hatást különösen észlelhetünk — pl. a gyakorlatban ilyennek tűnnek vizsgálatunkban a devizagazdálkodással kapcsolatos bizonyos tiltó és büntető rendelkezések, a jogszabállyal megegyező magatartást majdnem teljes biztonsággal értékelhetjük a jogismeret következményeként. Ahol azonban a jogszabály és a mindennapi jogtudat következtében előálló magatartás szinte azonos módon nyilvánul meg, nagyon nehéz a jogismeret hatá-

[5] Lásd: *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban, Bp. 1961. 76 és köv. p.

sát más közreható tényezők hatásától elkülöníteni.

E feladat megoldása felé vezető lépcsőt jelentette annak a kérdőívszerkesztési technikai fogásnak alkalmazása, amely szerint a megadott válaszvariánsok közül elsőként a „nem tudja" válasz szerepelt. A felvételt végzőket is úgy oktattuk ki, hogy az ismeret és ne a jogtudat megnyilvánulását szűrjék ki az összeírt személyek válaszából. Mindennek ellenére nyilvánvalóan jelen van a válaszokban — szinte meg nem becsülhető arányban — az általános jogtudat hatása is a tényleges jogismeret mellett.

Miután nem csupán a jogismeret fokát, és bizonyos életviszonyok, illetőleg jogágak szerinti elhelyezkedését kívántuk megtudni, hanem azt is, hogy milyen tényezők befolyásolják a jogismeret alakulását, néhány olyan kérdésre is szükség volt, amelyek közvetlenül a jogi információs folyamatban közreható tényezők megállapítására, illetőleg egy egy momentuma hatásának feltárására irányultak. E tényezők egy része a foglalkozáshoz kapcsolódik, tehát eleve jelentkezik a minta foglalkozási megosztottságában, más része összefüggésben van a társadalmi szervezetek tevékenységében való részvétellel,[6] szorosabban pedig azokkal a lehetőségekkel, amelyek kapcsán az állampolgár a normális esetben a jogszabályokkal megismerkedhet. Ilyenek a jogszabályok olvasása (hivatalos lapban, falragaszon, újságban stb.), napilapok járatása, rendszeres olvasása, a bírói eljárásban való részvétel (tanú, peresfél, vádlott, népi ülnök), hivatalos érintkezés a tanácsi apparátussal, ügyvéddel vagy közjegyzővel stb. Világos, hogy a joggal vagy a jogi szervekkel való, tehát bizonyos jogi tájékozódásra is alkalmas érintkezés formáinak változatosságát ebben a vizsgálatban nem meríthettük ki. Inkább csak arra törekedtünk, hogy néhány fontosabb információs csatorna hatását a jogismeret alakulásában lemérve, az első lépést tegyük meg a jogismeret kommunikációs problémáinak felderítésében. E kérdéskörben nyert eredményeink talán még inkább magukon viselik az *ex post facto* hipotézis jellegét.

Feltételeztük, hogy a jogszabályok ismerete — legalábbis bizonyos fokig — együttjár az általános, de elsősorban a politikai jellegű tájékozottsággal is. Ennek lemérését bizonyos fokig a napilapok rendszeres olvasásával, méginkább járatásával összefüggő kérdésre adott válaszok elemzése is lehetővé teszi, mégis szükségesnek mutatkozott közvetlenebb információk beszerzése is. Így választottuk ki három magyar és három külföldi, sokat szereplő politikus, illetőleg közéleti személy nevét, s ezek ismerete alapján is megkíséreltünk képet kapni a politikai tájékozottság alakulásáról.

A fentiekben röviden jellemzett momentumokból összeálló kérdőívet a kikérdezett személyes körülményeit — elsősorban demográfiai sajátosságait — feltárni kívánó kérdések egészítették ki.

A kérdőív megszerkesztését követő fontos lépés a vizsgálat előkészítésének menetében a minta kialakítása, tehát annak a körnek a megjelölése, amelyben a vizsgálatot, a felvételezést le kell folytatni. A vizsgálat célkitűzéseitől függően kétféle eljárásra törekedhettünk. Ha az ország lakosságának jogismeretét statisztikai pontossággal, tehát a mintavétel matematikai szabályainak mindenképpeni megtartásával kívántuk megállapítani, akkor az egész országra érvényes, tehát a lakosságot egészében reprezentáló mintát kellett volna kialakítani. A vizsgálat anyagi és személyi (kikérdezői) feltételei ezt nemcsak nem engedték meg, de nem is tűnt mindenképpen szükségesnek. A lakosság, a társadalom tudati sajátosságainak vizsgálata ugyanis nem követeli meg azt a pontosságot, amelyre mindenképpen törekedni kell pl. a népesség bizonyos demográfiai ismérvek szerinti tagozódásának feltárása esetében. A tudati jelenségek — s ide tartozik a jogszabályok ismeretének foka is — ugyanis általánosságuk folytán könnyebben megragadhatók, így a mintavétel matematikai szabályainak csak részbeni alkalmazásával is alkothatunk bizonyos általánosságú képet. A második lehetséges cél, amelyet végül is követtünk, nem az ország teljes lakossága jogismeretének feltárását jelenti, hanem azoknak az eltéréseknek a megfigyelését, amelyek különböző rétegek, társadalmi gazdasági csoportok, nemek, korcsoportok, lakhely szerinti csoportok stb. sajátos viszonyaiból adódóan a jogismeretben megmutatkoznak. Ez a cél pedig általános, országos méretekben is reprezentáns minta nélkül is elérhető, tehát elegendőnek mutatkozott kb. 1200 mindkét nembeli 18 éven felüli kereső személy kiválasztása. Csupán arra kellett törekednünk, hogy a kialakítandó csoportok elég nagy számban legyenek képviselve az összehasonlításhoz. A legfontosabb csoport, a társadalmi gazdasági réteg fogalmát azonban tágan kellett meghatároznunk (különösen a minta nagyságára tekintettel) így csupán három réteget alakítottunk ki: a *szellemi foglalkozásúak*, a *fizikai foglalkozásúak*, és a *mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak* rétegét. Nem kétséges, hogy ilyen átfogó fogalmakban heterogén jellegű, egymástól nagyon sokféle viszonylatban eltérő népesség is összevonásra került, mert hiszen mindegyik kategóriában szociológiai sajátosságaikban egymástól sok vonatkozásban is elütő rétegeket találunk. A további

[6] A jogismeret az egyén által betöltött társadalmi szerepekhez is kapcsolódik, hiszen egy-egy szerepet alkotó elvárások kisebb-nagyobb része általában jogszabályi formában is megjelenik: a szerep ellátása tehát ezekben az esetekben szükségszerűen jogszabályismeretet is feltételez. Ez természetesen nagy változatossággal nyilvánulhat meg a jogszabályt alig tartalmazó szerepektől kezdve olyanokig, amelyek, pl. a bírói szerep, a jogszabályok szakismeretét is megkövetelik. Jóllehet ezt az igen fontos szempontot vizsgálatunk során még nem alkalmazhattuk, a társadalmi szerepekhez kapcsolódó jogismeret hatása adatainkban mégis felismerhetően megmutatkozik. Lásd: 267. és köv. p.

bontásnak azonban gátat szabott a minta kicsisége, amelynek következtében — bontás esetén — igen sokszor kaptunk volna értékelhetetlenül kevés számú adatot. A túlságosan átfogó rétegfogalom használatából eredő hátrányokat úgy igyekeztünk kiküszöbölni, hogy a kiválasztáskor rétegen belüli „rétegezést" is alkalmaztunk, tehát biztosítottuk, hogy pl. a fizikai dolgozók rétegén belül arányos képviselethez jussanak a kisipari termelőszövetkezeti tagok, az építőipari munkások, az ipari munkások stb.

A minta kialakításának egyik szempontja tehát a társadalmi-gazdasági rétegek szerinti rétegezés volt. A második szempont a területi elhelyezkedés, bizonyos településformák szerinti csoportok kialakítása. Célszerűségi okokból is vezettetve (a felvételezőket ugyanis a jogtudományi karok hallgatóiból választottuk ki) a kutatásokat területileg három város (Budapest, Pécs és Szeged) köré koncentráltuk. E városokhoz hozzátéve még néhány községet (Görcsöny, Pécsudvard, Balástya, Pusztaszer) a három fő települési típusnak — főváros (metropolis) — város — község — megfelelő csoportokat képeztünk.

A felvett minta társadalmi réteg és lakhely szerinti megoszlását alábbi, 1. táblázatunk mutatja.

1. táblázat

Társadalmi réteg	Budapest	Városok	Falvak	Összesen
Szellemi dolgozók	178	121	9	308
Fizikai dolgozók	367	254	46	667
Mezőgazdasági fizikai dolgozók	18	27	197	242
Összesen	563	402	252	1217

A társadalmi gazdasági rétegeken és a lakhelyen túlmenően általában elsősorban a nemek és a korcsoportok szerinti csoportok képzése jelentős. A nemek arányát előre meghatároztuk az adott helységben és foglalkozási ágakban ténylegesen meglevő arányok alapján, míg a korcsoportok kialakulását a véletlenre bíztuk, tehát az a felvételezők kiválasztó munkájától függött. A véletlen azonban nem alakította ki a felvétel során e mintában maradéktalanul a korcsoportok tényleges arányait.

A felvételezői munkát a budapesti, szegedi és pécsi Állam- és Jogtudományi Kar hallgatói végezték, önkéntes jelentkezés alapján, a kérdőív és a felvételezői munka lefolytatása tekintetében kapott megfelelő kioktatás után, 1965-ben. Tekintettel a kérdések nagy többségének szakjellegére, mindenképpen a jog területén legalább bizonyos mértékben járatos felvételezőkre volt szükség, s a joghallgatók ezt a feladatot általában sikeresen teljesítették is.

III.

A „jogismeret" kifejezést kettős értelemben használhatjuk: mint folyamatot és eredményt foghatjuk fel. Mint folyamat információs jellegű, része a társadalom kommunikációs folyamatának. Mint eredmény azt a szintet, azt a fokot jelzi, amennyire a lakosság, a jognak alávetettek tömege a jogszabályokat ismeri. Ez pedig nyilvánvalóan sokfajta és összetett folyamat eredménye. Mindjárt kezdetben megállapíthatjuk, hogy e folyamatoknak csupán egy része, információs jellegű, a szó megszokott, tudatos átadást magában foglaló értelmében, és az ilyen információs folyamatok is csak részben bonyolódnak le azokon a csatornákon, amelyeknek „hivatásszerű" funkciója a kihirdetett jogszabályok tudtuladása. Studnicki megjegyezte hivatkozott tanulmányában, hogy a magatartások egy része „véletlenül" is megfelel a jogszabályoknak.[7] A „véletlenül" kifejezés használata azonban csak feltételesen, ismereteink hiányában fogadható el, hiszen nyilvánvaló, hogy bár jórészt még fel nem tárt tényezőtől meghatározva, de ez a „véletlen" alakulás is társadalmi folyamat eredménye, amelyben a társadalmi viszonyok alakító ereje nyilatkozik meg. Említettük már ugyanis, hogy végsősoron a jogszabályalkotást és az emberek magatartását ugyanazok a társadalmi tényezők határozzák meg, természetesen több-kevesebb eltérésre vezető közbenső érdekekkel és elemekkel, a bizonyos mértékig való megegyezés tehát természetes.

Ennek a jelenségnek azonban adataink magyarázatával kapcsolatban igen nagy a jelentősége. Nem mérhető le ugyanis teljes pontossággal, milyen ismeretek kapcsolhatók ehhez az alapvető magatartást alakító folyamathoz, és melyek a jogismerést közvetítő, kifejezetten *információs* jellegű folyamatokhoz. Így azután a jogszabály ismerete és a fent említett társadalmi folyamatok eredményeként kialakult jogfelfogás vagy jogtudat között nehéz különbségeket tenni: illetőleg erre a különbségre csak következtethetünk a különböző rétegeknek a különböző jellegű jogszabályokkal összefüggő egymástól eltérő jogismereti szintje alapján. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ilyen következtetésekben is óvatosnak kell lennünk, hiszen a különböző rétegek ismereteiben nem csupán az információs folyamatokhoz való különféle viszonyulás, hanem eltérő életviszonyok és ezekkel összefüggő érdekek hatása is kifejeződik.) Ahol viszont a jogszabály ismeretének szintje feltűnően alacsony, ott az ellentétes jogtudat meglétén túl bátrabban következtethetünk az ismeretek hiányára is, hiszen nyilvánvaló, hogy a jogtudattal szemben esetleg tényleg meglevő ismeretek ebben az esetben a felvétel során kifejezésre jutottak volna. Jó példa erre egy-két a devizagazdálkodással összefüggő büntetőjogi

[7] *Studnicki:* i. m. 23 p.

jogszabály ismeretének rendkívül alacsony foka, amelyben az ismeretek által nem alakítottan jut kifejezésre a hétköznapi ember „ösztönös" állásfoglalása. Ebben az összefüggésben azonban az adott keretekben nem vizsgálhattuk azt, hogy az ilyen eltérést a hétköznapi életviszonyokban élő ember tájékozottsága és értékelése, valamint a társadalom tudatos, gazdasági és társadalmi tényezőkkel számotvető vezetése közötti szükségképpeni különbség, vagy egyrészről a jogszabály létrehozatalában közreható, másrészről pedig a társadalom különböző rétegeihez kapcsolódó sajátos érdekek és azok értékelése határozta-e meg.

E megjegyzés előrebocsátása és tekintetbe vétele után vállalkozhatunk a jelen esetben, de minden más feldolgozás esetén is, a közölt adatokból következtethető jogismeret értékeléséhez. A jogismeréssel mint információs folyamattal összefüggésben viszonylag kevés kérdést tettünk fel, éppen ezért e folyamat megközelítését is a jogismeret szintjének a legkülönbözőbb ismérvek szerinti bontásával kísérelhetjük meg. Egyrészt azonban a jogszabályoknak az egyes társadalmi rétegek és különböző ismérvek szerint összeállított társadalmi „csoportok" által való ismerete, másrészt pedig a különböző jogágakhoz tartozó, sőt különböző jellegű egyedi jogszabályok ismeretének foka, illetőleg az adatok ilyen szempontból való értékelése hozzásegíthet a jog információs csatornáinak körvonalazásához is.

A vizsgálat azonban nagy tömegű adatot bocsátott rendelkezésre, amelyeknek különböző ismérvek szerinti bontása még a százalékos viszonyszámokkal való munka esetén is nehézkessé tette volna az ilyen általános jellegű elemzést. Éppen ezért igen egyszerűen kiszámítható koefficienshez folyamodtunk, amely megbízhatóan jelzi a jogismeret szintjét. Azt a formulát, amelyet a jogismeret szintjének kiszámításához igénybevettünk, a szociológiában elfogadott skálaszámítás egyik ismert technikájából kölcsönöztük.[8] E szerint, ha a jogismeret ideális szintjét 1-nek vesszük (s ez akkor állna elő, ha valamennyi feltett kérdésre helyes választ kapnánk), akkor a jogismeret tényleges szintje azzal a szinttel egyenlő, amennyire ez a szint az ideális 1-et megközelíti. E szintet kifejező számot a következő formula alapján kaphatjuk:

$$1 - \frac{\text{a helytelen válaszok száma}}{\text{az összes feltett kérdések száma}} =$$

Az e formula segítségével kapott szám elvben nem mond többet a jogismeret százalékos nagyságánál, gyakorlatilag mégis megkönnyíti, és sokféle viszonylatban lehetővé teszi annak megállapítását, hogy a tényleges jogismeret mennyire közelíti meg az ideális szintet. (Itt jegyezzük meg, hogy a tanulmányban közölt valamennyi táblázat adatait e formula segítségével számítottuk ki.)

Az említett formula alkalmazásával megállapíthatjuk, hogy a *vizsgálat által átfogott körben a jogismeret szintje: 0,55.* Hogy ezt a szintet magasnak vagy alacsonynak értékelhetjük-e, ezt összehasonlító adatok és minden hasonló vizsgálódás hiányában most nem dönthetjük el. Az nem volt vitás, hogy a kapott szám a jogszabályismeret teljes, azaz az ideális szintjét, az 1-et nem éri el. A további értékelés azonban már a viszonyítástól, a felállított vagy felállítható követelményektől függ.

Az ilyen jellegű értékelés helyett helyesebbnek tűnik közelebbről meghatározni, milyen ismereteket fejez ki az említett adat. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy kifejezi a mintában szereplő valamennyi, a legkülönbözőbb társadalmi rétegű, lakhelyű, korú és nemű, valamint iskolai végzettségű egyénnek az államjog és államigazgatási jog, a büntetőjog, valamint a polgári jog területén feltett kérdésekre adott válaszát. Ebből a szempontból tehát a 0,55 eléggé általános jellegű szám. Nem foglalja magában azonban — jóllehet a vizsgálat erre is kiterjedt — a perjog területéről feltett kérdésekre adott válaszokat. E válaszoknak a többivel azonos jellegű értékelésétől azért tekintettünk el, mert — feltehetően a kérdések igen kis száma miatt — a válaszokból leszűrhető jogismeret annyira eltérően alakult az összes más jogágakat érintő jogismerettől, hogy semmiesetre sem fejezheti ki a valóságot; szignifikanciaszámítás nélkül is megállapíthatjuk, hogy csak a véletlen eredménye lehet. Erről azonnal meggyőződhetünk, ha egy pillantást vetünk a következő táblára, amely a jogismeret szintjének alakulását mutatja fő társadalmi rétegek és jogágak szerint.

2. táblázat

Társadalmi réteg \ Jogágak	A jogismeret szintje				
	Államjog és államigazgatási jog	Polgári jog	Büntetőjog	Perjog	Összesen (perjog nélkül)
Szellemi dolgozók	0,58	0,66	0,61	0,62	0,61
Fizikai dolgozók	0,43	0,58	0,58	0,80	0,53
Mezőgazdasági fizikai dolgozók	0,42	0,52	0,58	0,80	0,50
Összesen	0,47	0,59	0,59	0,78	0,55

Ha mármost a táblázat adatait kívánjuk értékelni, akkor mindenekelőtt a kikérdezettek tömegének különböző ismérvek szerinti bontásából kell kiindulnunk. A táblázatból egyenlőre mindössze a főbb társadalmi rétegeknek megfelelő jogismeret szintjére kaphatunk felvilágo-

[8] A formula eredeti alkalmazására lásd: *Schubert,* Glendon A.: Quantitative Analysis of Judicial Behavior. Glencoe Illinois, 1959. 272 p. Lásd erre még; *Kulcsár* Kálmán: Matematikai módszerek a jogtudományban. — Állam- és Jogtudomány 1962. évi 4. szám 576 p.

sítást, ebben a vonatkozásban azonban már lényegesnek mutatkozó eltérésekkel találkozunk. Ezek az eltérések megfelelnek az előzetesen kialakított feltételezéseknek, azaz megállapítható, hogy a jogismeret szintje a szellemi foglalkozásúaknál a legmagasabb, ezt a fizikai dolgozók követik, és a legalacsonyabb a szint a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúaknál. Ismételjük, ez a tény önmagában véve előrelátható volt, az arányok pontos megállapítása azonban nem felesleges. Talán nem szükséges külön kitérni arra, milyen tényezőket tükröz a jogismeret szintjének ilyen alakulása. A három fő társadalmi réteg, vagy társadalmi-gazdasági csoport, amelyek szerint az adatok bontását elsősorban elvégeztük, természetesen egyenként is erősen heterogén, így esetleg a rétegek egyes csoportjai egyes vonatkozásokban esetleg közelebb állanak egy másik társadalmi réteg egy bizonyos csoportjához, mint saját rétegük egyes részeihez. A vizsgálat szempontjából ez azzal a következménnyel jár, hogy — mivel a három társadalmi réteg szociológiailag nem minden vonatkozásban képez egységet — egy kategóriába kerülnek a jogismeret vonatkozásában is különböző jelentőségű szociológiai tényezők. Hogy mégis vállaltuk az ilyen szociológiailag nem egységes tartalommal rendelkező rétegforgalom használatát, annak csak részben az az oka, hogy a minta kis száma miatt a további bontás aligha hozott volna szignifikáns eredményeket. Másrészt ugyanis azt is megállapíthatjuk, hogy a vizsgálat jelenlegi szintjén, amely még mindig eléggé általános jellegű, ez a bontás és kielégítőnek mutatkozott. A mélység felé törekvő vizsgálatoknak, amelyek viszont már nem ilyen általános jellegű feladattal indulnak, már bontottabb jellegű, szociológiailag is egységesebb rétegforgalommal kell dolgozniok. Általános jelleggel azonban megállapítható, hogy a most használt három társadalmi réteg fogalma jónéhány a jogismeretben közrejátszható társadalmi tényezőt foglal magában. Mindenképpen tükrözi pl. az általános kulturáltság, iskolázottság, tájékozottság ma még eltérő szintjét és mindezen tényezőknek nyilvánvalóan szerepük van a jogismeret információs folyamatában is. A vizsgálat adataiból is megállapítható továbbá, hogy pl. a szellemi dolgozók közül járatnak legnagyobb százalékban napilapot, ami ismét már eleve párosul bizonyos közügyek iránti érdeklődéssel és itt a legnagyobb a politikai tájékozottság foka is.

A vizsgálat kiinduló hipotézisei között szerepelt az is, hogy a politikai tájékozottság legalábbis bizonyos fokig együtt jár a jogismeret szintjének alakulásával, amennyiben a magasabb fokú politikai tájékozottság a jogismeret nagyobb szintjével párosul. Mielőtt tehát az egyes társadalmi rétegek jogismeretének szintjét figyelnénk meg, érdemes röviden megismerkednünk e társadalmi rétegek politikai tájékozottságával is.

A politikai tájékozottság mérésének sokféle módszere közül itt a legegyszerűbbet választottuk, hiszen csak megközelítő, és általános képre volt szükségünk. Ez a módszer — mint már utaltunk rá — abból áll, hogy a kikérdezettnek 6 ismert politikus és közéleti személyiség (a kérdőíven Kállay Gyula, Losonczi Pál, Veres Péter, Gomulka, Gromiko, Kennedy) nevével kapcsolatban kellett választ adnia arra, kik ezek a személyek. A helyes válaszok alapján ugyanúgy állapítottuk meg a politikai tájékozottság fokát, mint a jogismeret szintjét. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a feltett kérdésekre adott válaszok nem tükrözik részleteiben és különösen nem a helyesség vonatkozásában a politikai tájékozottságot, amely végeredményben sok és összetett kérdésben való eligazodást jelent, a vizsgálat számára azonban elegendőnek mutatkozott ennek az általános, „formális" tájékozottságnak megállapítása, amely legalábbis jelzi a mindennapi események iránti érdeklődést, és velük összefüggésben bizonyos ismeretanyagot.

E módszer alapján kialakított tájékozottsági fokot az egyes társadalmi rétegek vonatkozásában a következő számok mutatják.

szellemi dolgozók	0,86
fizikai dolgozók	0,74
mezőgazdasági fizikai dolgozók	0,59

Mint láthatjuk a „politikai tájékozottság" általában magasabb mint a jogismeret szintje — és ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy ezt a tájékozottságot csupán igen egyszerűen a felszínen, és kevés (a jogismereti kérdések komplikáltságához nem hasonlítható) kérdés alapján mérhettük — de, és ez számunkra igen jelentős, a társadalmi rétegek közötti különbség a politikai tájékozottságot illetően éppen úgy megállapítható, mint a jogismeretet illetően.

IV.

A közügyek iránti érdeklődés, a politikai tájékozottság fokában tehát arányaiban a jogismeret szintjéhez hasonló különbségeket találhatunk a három fő társadalmi réteg között, amely jelzi, hogy a kettő között feltehetően összefüggés van. Az egyes fő társadalmi réteghez való tartozás, az ennek megfelelő iskolázottság, politikai érdeklődés és tájékozottság azonban általában csupán arányos eltérésekre vezet a jogismeret szintjében és nem eredményez kiugró ismereteket azokon a területeken, amelyeken a lakosság jogismerete és a fennálló rendelkezések között igen nagy különbség mutatható ki. Így pl. arra a feltett kérdésre, ha valaki értesítést kap, hogy külföldön elhalt rokonától nagyobb összeget örökölt, de erről az örökségről levélben lemond, megbüntetik-e vagy sem, a szellemi munkavállalóknak mindössze 19,5%-a válaszolt helyesen, azaz igennel, míg a fizikai dolgozók és mezőgazdasági fizikai dolgozók helyes válaszai-

nak aránya még alacsonyabb, 10,6, illetőleg 7,9%. A különbség ugyan nagyobb, mint amely a rétegek közötti jogismeret általános szintjében tapasztalható, de még mindig arányosnak mondható, tehát többé-kevésbé tükrözi azokat az ismereteket, amelyekben az egy-egy társadalmi réteghez való tartozás tényezői kifejeződnek. Mert világos egyébként, hogy ebben a mindennapi élettől meglehetősen távolálló ügy megítélésében a lakosság körében a jogszabálytól jelentősen eltérő jogfelfogás fejeződik ki, amellyel szemben — a helyes válaszokban — elsősorban a pozitív jogszabályismeret tükröződik. Azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyekre adott válaszok nem jogismeretet fejeznek ki elsősorban, hanem általános tudati állapotot, mégpedig olyan tudati állapotot, amelyre valamelyik főbb társadalmi réteghez való tartozás nem sok hatással van, szinte kísértetiesen egyező válaszokat kaptunk. Így pl. feltettük a következő kérdést: „A. J. már egy éve nem él együtt feleségével. Egy év után újból felkeresi és lakásán vele erőszakosan nemileg közösül. Büntetendő-e a magatartása." A szellemi munkavállalók 68,8, a fizikaiak 69,9, a mezőgazdasági fizikaiak 69,8%-a válaszolt igennel, tehát a rétegek között úgyszólván semmi jelentős különbség sem fedezhető fel. De a büntetőjoghoz tartozó kérdések megválaszolását illetően egyébként is megállapíthatjuk, hogy az átlagot tekintve a jogismeret szintjében a három fő társadalmi réteg között itt mutatkozik a legkisebb eltérés. Részben nyilvánvalóan azért, mert eltekintve néhány bűntettcsoporttól (mint éppen a devizagazdálkodás elleni bűntettek, vagy általában az ún. gazdasági bűntettek) talán itt található a legmagasabb fokú megegyezés a jogszabály és a jogtudat között,[9] különösen az alapvető, főleg az ember élete, testi épsége, tulajdona ellen irányuló bűncselekményekkel kapcsolatban (s ahol a jogszabály és a jogtudat közötti ilyen megegyezés hiányzik, az többé-kevésbé általánosan így van mindhárom rétegben), részben pedig azért mert a büntetőjogszabályokról a büntetőjogi esetek útján való tájékozódás, akár a tömegközlési eszközök útján, akár informális módon nagyjából azonos intenzitással jelentkezik mindhárom fő társadalmi rétegben. Annak igazságát egyébként, hogy ha a megegyezés a jogszabály és a jogtudat között hiányzik, ez a büntetőjog egy részét tekintve általánosan azonos módon mutatkozik méreteiben is a három fő társadalmi rétegben, illusztrálja a következő példa. A feltett kérdés így hangzott: „B. L. megtudja, hogy férfi szomszédja egy nőnek, volt szeretőjének meggyilkolására készül. Ebből a célból nikotinoldatot is beszerzett. Ezt azonban nem jelenti a rendőrségnek. Megbüntetik-e ezért?" A szellemi dolgozók 94,9%, a fizikaiak 91,8% és a mezőgazdasági fizikaiak 88,0%-a válaszolt helytelenül, azaz igennel.

Nagyobb különbségek állapíthatók meg a három alapvető társadalmi réteg között a polgári jog területére tartozó ismeretek szintjében. (Itt jegyezzük meg, hogy a polgári jogot tágabb értelemben fogtuk fel a kérdések összeállításánál, azaz ide soroltuk a szorosan vett polgári jog kereteit átlépő, tulajdonképpen a termelőszövetkezeti jog, családjog, örökjog szabályait érintő kérdéseket is.) E jogterületen a szellemi dolgozók jogi ismeretének szintje már arányaiban is magasabb a másik két rétegnél, és jelentősebb különbséget észlelhetünk a nem mezőgazdasági és a mezőgazdasági fizikai dolgozók jogismeretének szintje között is. A polgári jogot illetően tehát az általános tájékozottság, az eltérő kulturális szint már nagyobb különbségeket produkál, jóllehet itt is tapasztalhatunk bizonyos megegyezéseket olyan jogszabályok kapcsán, amelyek az általános jogtudatnak megfelelően kerültek megfogalmazásra. Pl. feltettük a következő kérdést: „P. L. pénzt kölcsönöz barátjának, de nem állapodnak meg abban, hogy az adós fizet-e kamatot vagy sem. A pénz visszafizetésekor P. L. kamatot követel. Jár-e neki kamat vagy sem?" A válaszok mindhárom réteget illetően csaknem azonos fokban nyilvánultak meg a jogszabályi rendezéssel egyezően. A szellemi dolgozók 84%-a, a fizikaiak 80,7%-a és a mezőgazdasági fizikaiak 80,2%-a válaszolt nemmel. Más kérdések kapcsán azonban már erőteljesen megmutatkozott egyik vagy másik társadalmi réteghez tartozók eltérő ismereteinek foka. Az általánosabb kérdéseknél, ha bizonyos arányoknak megfelelően is, de az eltérések a szellemi, illetőleg utána a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók magasabb jogismeretét mutatják, míg egyes speciális életviszonyokkal kapcsolatban a jogismeret másképpen is alakulhat. Nem tettünk ugyan fel olyan kérdéseket, amelyek egy-egy foglalkozással szorosan összefüggő jogszabályok ismeretére utalnának, így nem állapítható meg a társadalomban betöltött helyhez, azaz a társadalmi státushoz és szerephez kapcsolódó sajátos jogismeret foka, de így is megmutatkozott egy-egy kérdés kapcsán a közvetlen életviszonyok hatása. Pl. arra a kérdésre, hogy „kié az a föld amelyet a tag bevitt a termelőszövetkezetbe", társadalmi rétegenként a következő arányban kaptunk helyes válaszokat: szellemi dolgozók 31,8%, fizikai dolgozók 20,8%, mezőgazdasági fizikai dolgozók 41,7%. A jogismeret ebben a vonatkozásban elég alacsony ugyan, de így is megállapítható a többségükben tsz. paraszt mezőgazdasági dolgozók viszonylag nagyobb tájékozottsága. Valószínű azonban, hogy a sajátos életviszonyokhoz tapadó jogismeret csak egy bi-

[9] Nyilván ezzel a ténnyel magyarázható, hogy a büntetőjog területén észlelhettük a legkiegyenlítettebb szintet az egyes csoportok jogismerete között. Valószínűleg ebben az irányban hat a jogtudat és a jogismeret közti — legalábbis a büntetőjogi normák jórészével kapcsolatosan tapasztalható — megegyezésen túlmenően az a körülmény is, hogy a büntetőjogra vonatkozó ismeretek terjednek leginkább a tömegkommunikációs eszközök révén is. Mind a sajtó, mind a rádió, TV, stb. viszonylag sokat foglalkozik egyes bűnesetekkel, sőt a bűnözéssel általában is, s ennek eredménye is megmutatkozik a büntetőjogi ismeretek alakulásában.

zonyos mélységben nyilvánul meg az általános szinttől eltérő módon, éspedig ott, ahol viszonylag komplikáltabb jogi kérdések merülnek fel. Mert arra a kérdésre, hogy „beléphet-e a termelőszövetkezetbe az, akinek nincs földje", a válaszok — jóllehet a mezőgazdaságiak nagyobb ismerete kisebb fokban ismét megállapítható — nagyjából azonos szinten mozognak. A kérdésre a szellemi dolgozók 92,8%-a, a fizikaiak 91,4%-a, és a mezőgazdasági fizikaiak 97,1%-a válaszolt helyesen, azaz igennel. Bizonyos fokig a foglalkozáshoz kapcsolódó ismeretek nyilvánulnak meg — bár a vártnál alacsonyabb fokban — a következő kérdésre adott válaszokban is: „Az egyik gyárban új munkamódszert vezetnek be. A másik gyár szakmunkása megtudja és saját gyárában újításként javasolja bevezetését. Jár-e neki újítási díj? A helyes válaszok — társadalmi rétegenként — a következőképpen jelentkeztek: szellemi dolgozók 39,9%, fizikaiak 30,1%, mezőgazdasági fizikaiak 14,5%.

A 2. táblázat adataiból világosan leolvasható, hogy a jogismeret szintje általánosan és minden társadalmi réteget tekintve is a legalacsonyabb az államjog és az államigazgatási jog területén. Ez bizonyos fokig meglepőnek értékelhető, hiszen a feltett kérdések nem irányultak bonyolult államjogi vagy államigazgatási jogi problémákra, s a válaszadás nem igényelt olyan ismereteket, amelyek — az előzetes feltevések szerint — meghaladnák az átlagos ember feltételezett tájékozottságát. A kérdések a Magyar Népköztársaság államszerkezetének egy két igen egyszerű eleméhez, valamint a helyi államhatalmi és államigazgatási szervek működésével összefüggő néhány alapvető problémához kapcsolódtak. Megfogalmazásukkor abból a feltevésből indultunk ki, hogy az első kérdéskörhöz tartozó ismeretek általánosan megszerezhetők a napilapokból, tanítják a rendszeres és az iskolánkívüli oktatási formákban végbemenő képzés során, s ismertetésük politikai rendszerünk legkülönbözőbb szervezeteinek agitációs és propagandamunkájában is lényeges részt képez. A második kérdéskör pedig a legközvetlenebbül érinti a lakosságot, hiszen mindennapi élete során elsősorban éppen a helyi államhatalmi és igazgatási szervekkel kerül kapcsolatba, viszonylag nagyobb alkalma adódik tehát a kapcsolatos jogszabályok megismerésére.

A kapott válaszok azonban arra mutatnak, hogy az államjog és államigazgatási jog területén az információs csatornák sok tekintetben alacsonyabb hatásfokkal dolgoznak, az állampolgárok kevéssé érdeklődnek életüket, jogaikat szabályozó ilyen jellegű normák iránt és ez az államilag szervezett közélettel kapcsolatos szokásos magatartásról is ad valamelyes képet — végül ezen a területen nyilvánul meg egyelőre a legkevésbé a lakosság jogtudata, hiszen magatartását ebben a vonatkozásban nem határozzák meg azok a társadalmi folyamatok és viszonyok, amelyek a többi jogág területén pozitív vagy negatív előjellel kifejezésre jutnak. Szervezeti és e szervek működésével kapcsolatos kérdésekről lévén szó, az ismeretek valószínűleg már azért is csekélyek, mert az átlagember kevéssé látja velük kapcsolatosan saját szerepét, nem ismeri jogait, vagy nem törődik velük, mivel saját közvetlen, hétköznapi viszonyaira való hatásukat, saját aktivitásának jelentőségét ebben a vonatkozásban nyilvánvalóan kevéssé érzi. Más jogágakhoz, pl. a polgári joghoz tartozó jogszabályok nem ismeretének következményei adott esetben sokkal inkább „húsbavágóak" lehetnek, pl. anyagi vonatkozásban, míg az államjog, sőt az államigazgatási jog egyes — különösen szervezeti jellegű — szabályainak nem ismeretéből ilyen következmények nem adódnak. Ez a tény természetesen kihat a jogismeret fokára is, és arra mutat, hogy az állampolgárok tudatosságát ebben a vonatkozásban fokozni kell.

Ha ezt a jelenséget magyarázni akarjuk, feltétlenül szélesebb társadalmi-történeti összefüggésekig jutunk el. Eljutunk a magyar államszerkezet, különösen a közigazgatás felépítésének és működésének, benne az átlagpolgár helyének történeti, felszabadulás előtti sajátosságaiig, melyek folytán az átlagember és az igazgatás idegenül, sokszor ellenségesen álltak szemközt egymással, és melyek folytán az átlagos állampolgárnak az igazgatási szervek működésére nem, vagy alig volt befolyása, de eljuthatunk a személyi kultusz éveinek politikai sajátosságaiig is, amelyek következtében az állampolgárnak az állam szerveinek életében, működésük befolyásolásában sokszor csak formális hely jutott.

Az államjogi és államigazgatási jogi ismeretek foka jelentősen alacsonyabb a jogismeret általános szintjénél: 0,47%. Ha pedig főbb társadalmi rétegenként bontjuk az adatokat, akkor azt is megfigyelhetjük, hogy a szellemi dolgozók rétegén kívül, ahol a jogismeret általános és az államjogi, államigazgatási ismeretek szintje közelebb áll egymáshoz, ez a különbség mindkét másik rétegben elég jelentős. A szellemi dolgozók rétegének ezt a viszonylagosan magasabb szintjét azzal magyarázhatjuk, hogy azokra az általánosabb kérdésekre adott válaszaik, amelyek szorosan függnek össze az általános tájékozottsággal, politikai érdeklődéssel, jóval nagyobb arányban helyesek, mint a fizikai és a mezőgazdasági fizikai dolgozók által adott hasonló válaszok. Pl. arra a kérdésre, hogy „mi vagy milyen szerv hozza Magyarországon a törvényeket" helyesen válaszolt a szellemi dolgozók 71,4%-a, fizikai dolgozók 38,8%-a és a mezőgazdasági fizikaiak 27,7%-a. De hasonló arányú helyes válaszokat találunk pl. arra a kérdésre is: „hol teszik közzé a törvényt". A helyes válaszok megoszlása itt az előbbi sorrendben 55,9, 21,7 és 12,8%. Nagyon érdekes viszont, hogy a helyi tanácsokkal kapcsolatos kérdésekre adott helyes válaszok már másképpen alakulnak. Eltekintve attól a kérdéstől, hogy „mi a tanácsi állandó bizottság", amelyre adott válaszok mind-

három társadalmi rétegben igen alacsony helyességi fokban jelentkeztek (a szellemi dolgozók 21,1, a fizikaiak 6,8 és a mezőgazdasági fizikaiak 6,2%-a válaszolt helyesen), nyilvánvalóan azért, mert a tanácsi szervezet e részének munkája kevéssé ismert és propagált a közönség előtt, megállapítható, hogy a többségükben falun lakó mezőgazdasági fizikai dolgozók a tanács szervezetével, munkájával kapcsolatosan körülbelül olyan ismeretekről tesznek tanúságot, mint a nagy többségükben városi szellemi dolgozók. Így pl. arra a kérdésre, hogy „kik választják a községi, kerületi tanácstagot" a szellemi dolgozók 88,0, a fizikaiak 81,3 és a mezőgazdasági fizikaiak 88,8%-a válaszolt helyesen. De nagyobb tájékozottságot árultak el a mezőgazdaságiak a nem mezőgazdasági fizikai réteghez tartozóknál abban a tekintetben is, hogy ki választja a helyi tanács elnökét és titkárát, ki hívhatja vissza őket, nyilvánosak-e a tanácsülések vagy zártak, vagy kell-e értesíteni a tanácsülésekről a lakosságot. A mezőgazdasági fizikai dolgozók által arra a kérdésre adott helyes válasz aránya (92,1%) pedig, hogy „hogyan hirdeti ki a városi (községi) tanács a rendeleteit, a szellemi dolgozók rétege által adott helyes válaszok arányát is jelentősen meghaladja. Ezt a jelenséget aligha magyarázhatjuk mással, mint hogy a tanács és a lakosság közötti kontaktus még mindig a falvakban a legintenzívebb. Míg a városokban — akár a kerületekben is — a tanács a nagyobb terület, a nagyobb lakosság, a városi viszonyok folytán távolabb esik a lakosságtól (a legtöbben a saját tanácstagjukat sem ismerik és az igazgatási apparátussal is viszonylag kevés alkalommal érintkeznek), addig a falvakban — jórészt még mindig a falusi társadalom sajátosságai (elsősorban a lakosság homogénebb összetétele, a közvetlenebb viszonyok, a nagyobb fokú általánosabb ismeretség stb.) folytán — a tanács sem mint apparátus, sem pedig mint meghatározott szervezetben tevékenykedő egyének összessége nem különül el annyira a lakosságtól, mint a városban. Egyébként a közösségi élet is még mindig intenzívebb egy-egy községben, mint egy-egy városi kerületben.

A főbb társadalmi rétegek szerinti bontáson túl azonban a minta főbb demográfiai ismérvek szerinti tagolásától, a jogismeretnek ilyen ismérvekkel való kombinálásától is várható olyan eredmény, amely hozzájárulhat a jogszabályok információs folyamatának felderítéséhez.

A legkézenfekvőbb demográfiai ismérvek, amelyeknek (természetesen a társadalmi tartalmukban jelentkező különböző tényezők folytán) a feltételezés szerint a jogismeret szintjének alakulására hatásuk lehet, a népesség, nem, kor és lakhely szerinti tagozódása. Ennek megfelelően dolgoztuk fel az adatokat is.

Az adatokból mindenekelőtt azt látjuk, hogy a férfiak jogismereti szintje valamelyest magasabb a nőkénél. Ez az eltérés feltehetően nagyobb lenne, ha a vizsgálat nem szorítkozott

3. táblázat

	A jogismeret szintje				
	Valamennyi jogág (a perjog kivételével)	Államjog, államigazgatási jog	Büntetőjog	Polgári jog	Esetszám
Férfiak	0,57	0,49	0,59	0,61	683
Nők	0,53	0,42	0,58	0,57	534

volna csupán a kereső lakosság kikérdezésére. Feltételezhető ugyanis, hogy az alkalmazásban nem álló nők kevésbé tájékozottak általában a társadalom problémáiról, és mindenképpen kiesik számukra az az információs lehetőség, amelyet legalábbis bizonyos vonatkozásban a foglalkozás és a munkahely biztosít. Rá kell azonban mutatnunk arra is, hogy a nők politikai tájékozottsága valamelyest szintén alacsonyabb fokú a férfiakénál. (Néhány értékelhető adat ebben a vonatkozásban: a budapesti szellemi dolgozó nők közül a férfiakhoz viszonyítva 16,6%-al kevesebben ismerték mind a hat megjelölt politikus nevét, ugyanez a különbség a budapesti fizikai dolgozó nőkre és férfiakra vonatkoztatva 26,8%, a városi szellemi dolgozók esetében 15,3%, a városi fizikaiak esetében 14,9%, míg a falusi mezőgazdasági fizikaiak vonatkozásában 15,6%. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mezőgazdasági fizikai férfiak közül is csak 27% ismerte mind a hat nevet.) Márpedig, mint láttuk, a politikai tájékozottság — legalábbis általános szinten — összefügg a jogi tájékozódással, a jogismerettel is. A nőknek a mai társadalomban elfoglalt helyzete, amely még a múlt sokféle hátrányos kötöttségét hordozza magán, és amely még csak jogilag mondható egyenlőnek a férfiakéval, semmiképpen sem ténylegesen, még sok tekintetben szűkíti társadalmi kapcsolataikat, tájékozódási lehetőségeiket. Ebből a tényből, valamint a nő speciális, sok tekintetben ugyan közvetetten ható biológiai és pszichikai sajátosságaiból adódó helyzetéből azután több olyan tényező is fakad, amely a jogismeret más csatornáit is szűkíti. Pl. közismert, hogy a női bűnözés jóval alacsonyabb a férfiakénál. E pozitív tényező következtében azután jóval kevesebb nő kerül vádlottként közvetlen kapcsolatba a jogalkalmazó szervekkel, mint férfi. Meg kell azonban mondanunk azt is, hogy ez a tény csak igen kevéssé tükröződik a két nem büntetőjogi ismereteinek alakulásában, hiszen a különbség éppen a büntetőjog vonatkozásában a legkisebb. Nyilvánvaló, hogy a más jellegű közvetlen kapcsolatok (pl. tanú), más információs módok éppen e jogág esetében csökkentik az általánosan jóval nagyobb különbséget. Más jogterületen már erősebben érezhető ez a különbség, pl. a polgári jog vonatkozásában is, bár itt érdekes jelenségre figyelhetünk fel. A családdal, a családi állással, az örökjoggal kapcsolatos kérdésekre a nők szinte a férfiakkal azonos arányban válaszoltak

helyesen. Nagyobb különbségek elsősorban a polgári jog más vonatkozású kérdéseivel kapcsolatban észlelhetők. Ez a jelenség egyébként tökéletesen érthető, hiszen a nő érdeklődése nagyrészt elsősorban még ma is a család köré összpontosul (mint ahogyan a családi viszonyok is sok tekintetben a nő köré épülnek), így a sokszor nem formális csatornákon keresztül kapott, családdal kapcsolatos jogismeret is jobban összefügg érdeklődésével. A nemek közötti különbség egyébként az államjog és az államigazgatási jog esetében a legnagyobb. Ez ismét érthető, ha figyelembe vesszük, hogy ez a jogterület van leginkább kapcsolatban a közügyekben való részvétellel, a politikai érdeklődéssel és tájékozottsággal, amelynek foka, mint láttuk a nők esetében általában alacsonyabb.

A jogismeretnek egyes korcsoportok szerinti alakulásáról jelen vizsgálatunk alapján nem sokat mondhatunk, mert a kialakított egyes korcsoportokba került viszonylag kis esetszám miatt a mutatkozó eltérések feltehetően jórészt véletlenszerűek. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy adataink szerint a kor (természetesen 18 éven felüliekről beszélünk) kevéssé befolyásolja a jogismeretet. Az egyes korcsoportokban ható különböző tényezők a jogismeret vonatkozásában ugyanis sok tekintetben valószínűleg kiegyenlítik egymást.

Az utolsó vizsgálni kívánt demográfiai tényező, a lakhely hatását a jogismeret szintjére az alábbi tábla szemlélteti.

4. táblázat

Lakhely	A jogismeret szintje				
	Valamennyi jogág (a perjog kivételével)	Államjog és államigazgatási jog	Büntetőjog	Polgári jog	Esetszám
Budapest	0,55	0,43	0,59	0,61	563
Városok	0,56	0,50	0,60	0,58	402
Falvak	0,52	0,41	0,59	0,55	252

A táblázatból kitűnően a főváros és a városok hatása a jogismeret szintjére nagyjából azonosnak tekinthető. (Megjegyezzük, hogy itt természetesen csak olyan típusú városokra gondolhatunk, mint amilyenek a mintában szereplő Szeged és Pécs, tehát nagyobb, magas szinten iparosított, önmagukban is kulturális központot képező városokra.) Budapest és a mintában szereplő nagy városok — különösen a jogszabályok ismeretének terjedése szempontjából — nagyjából ugyanazon információs csatornákat produkálják.

A falu viszonyai ebből a szempontból negatívan értékelhetők, világos, hogy a falvakban lakók a várossal szemben a jogi információk szerzését tekintve (a büntetőjog kivételével, amelynek kiegyenlítettebb ismerete szinte minden bontásban megállapítható) is hátrányos helyzetben vannak. Az információs hátrány mellett természetesen közrejátszik a jogismeret kisebb szintjében az alacsonyabb iskolai végzettség, a falu elmaradása az általános kulturális helyzetet tekintve is.

V.

A jogi információs folyamatot eddig eredményeiben, a jogismeret szintjén, tehát a fogadó tömeg szempontjából vizsgáltuk. Az így kapott eredmények, amelyek a különböző ismérvek (rétegződési, demográfiai), jogágak és az egyes jogszabályokhoz kapcsolódó különbségekben jelentkeznek, elsősorban a jogismeret szintjének adott állapotát mutatják különböző szempontok szerint tagozódva. Mindezekből csak visszafelé következtethetünk a jogismeret terjedésére, csatornáira, az információs folyamatot befolyásoló tényezőkre. A vizsgálat azonban módot adott arra is, hogy egy-egy olyan tényezőt is elkülönítsünk, amelyek feltétlenül hatnak ebben az információs folyamatban és lemérhessük hatásukat is.

A jogszabályokról a legközvetlenebb ismereteket maguknak a jogszabályoknak az olvasásával szerezhetjük. Feltettük tehát a kérdést, „olvasott-e már törvényt". A megkérdezettek meglepően nagy arányban (933-an 284 személlyel szemben) válaszoltak igennel. Ez önmagában még nem lenne meglepetés, hiszen falragaszon, újságban, hivatalos lapban stb. szinte mindenkinek volt vagy van alkalma egy-egy törvény szövegével való megismerkedésre, és egy-egy jogszabály olvasása önmagában még nem is jelent túlságosan sokat a jogismeret szempontjából. Az érdekesség a törvényolvasásának egy-egy jogág tekintetében megnyilvánuló hatásában jelentkezik, ahogyan erről az alábbi tábla adatai alapján meggyőződhetünk.

5. táblázat

Olvasott-e már törvényt	A jogismeret szintje			
	Polgári jog	Büntető-jog	Államjog és államigazgatási jog	Esetszám
Nem	0,51	0,55	0,36	284
Igen	0,57	0,60	0,50	933

Látható, hogy a két csoport jogismeretének szintje között jóval nagyobb különbség van az államjogi és az államigazgatási jog, mint pl. a polgári jog vonatkozásában. A különbség jóval nagyobb, mint amilyen a két jogág ismeretének szintje között bármilyen összefüggésben is megállapítható. A kézenfekvő következtetést persze tüstént levonhatjuk, hogy ugyanis az államjogi és államigazgatási jogi szabályok, mint a mindennapi életviszonyoktól viszonylag távo-

labb eső szabályok ismerete jelenleg jobban függ a közvetlen jogszabályolvasásban kifejeződő informáltságtól, mint a napi gyakorlatban inkább hozzáférhető pl. a polgári jog. A nagyobb különbségben azonban nyilvánvalóan közrejátszik, hogy a törvényt nem olvasottak csoportja feltehetően egyébként is a legkevésbé tájékozott emberekből tevődik össze. (Ezt igazolja, mint később látjuk majd, hogy a napilapot nem járatók, illetőleg járatók vagy rendszeres olvasók között is az államjog és az államigazgatási jog ismeretében találjuk a legnagyobb, más jogágakétól eltérő arányú negatív jellegű különbséget.)

Ha tehát a törvényt olvasottak és nem olvasottak válaszainak vizsgálatakor arra a következtetésre jutottunk, hogy ezek a válaszok az esetenkénti jogszabályolvasottságon túlmenően kifejezetten az első csoport nagyobb érdeklődését, általános tájékozottságát tükrözik, akkor ennek a ténynek más módon is meg kell nyilvánulnia. Ennek lemérésére legalkalmasabbnak tűnik a napi sajtóhoz való viszony jogismeretre gyakorolt hatásának elemzése.

6. táblázat

	A jogismeret szintje				
	Valamennyi jogág (perjog nélkül)	Államjog, államigazgatási jog	Büntetőjog	Polgári jog	Esetszám
Nem járat napilapot	0,46	0,33	0,56	0,50	237
Nem járat, de rendszeresen olvas napilapot	0,52	0,45	0,56	0,54	181
Járat napilapot	0,56	0,51	0,61	0,56	799

Szembeötlő a már említett tény, az ugyanis, hogy a vizsgált három jogág közül a napisajtó járatása, vagy rendszeres olvasása elsősorban az államjog és az államigazgatási jog területén mutat ki nagyobb arányú eltérést. Különbségek észlelhetők, éspedig csaknem azonos arányban a büntetőjogra és a polgári jogra vonatkozó ismeretekben is, de ezek távolról sem olyan arányúak, mint a harmadik említett jogterületen. Ez a tény is arra mutat tehát, hogy az általános politikai, a közügyek iránti érdeklődés elsősorban a közvetlenül politikai jellegű jogterületen fejt ki a jogismeretben is megnyilvánuló hatást. Mert igaz ugyan, hogy a napilapot nem járatók és azt rendszeresen nem is olvasók rétege nyilvánvalóan azonos a legkevésbé iskolázott és kulturált emberek rétegével, ennek azonban azonos módon kellene jelentkeznie mindhárom jogterületen. Így az államjog és az államigazgatási jog ismeretének szintjében tapasztalható nagyarányú különbségeket joggal tulajdoníthatjuk a politikai érdeklődés és tájékozottság különböző alakulásának.

Ezen túl azonban joggal állapíthatjuk meg azt is, hogy a napi sajtó — a tömegközlési eszközök egyik legjelentősebbike — el nem hanyagolható szerepet tölt be a jogszabályokkal kapcsolatos információs folyamatban is. Nyilvánvalóan nem csupán és nem is elsősorban a formális jogszabályközlésre kell itt gondolnunk, hiszen erre viszonylag ritkán kerül sor, bár egyes lapok rendszeresen foglalkoznak jogi, elsősorban munkajogi, családjogi, örökjogi stb. kérdésekkel is, hanem bírósági tudósítások, a legkülönbözőbb visszaélések felfedését szolgáló cikkek is tartalmaznak jogi információs anyagot, sőt a jogi élettől látszatra távolálló hasábok is. A sajtó szerepét a jogi információk terjedésében azonban pontosan csak külön erre irányuló vizsgálattal, a lapok ilyen vonatkozásban elvégzett tartalomanalízisével állapíthatnánk meg. A tömegközlési eszközök közül a sajtó mellett különösen a rádiónak lehet még hasonló hatása a jogismeret alakulására.

Végül a jogismeretet közvetlenül befolyásoló tényezők közül a vizsgálat során adatokat szereztünk a különböző társadalmi szervezetben végzett aktív munka hatásáról. Az aktivitást a mérhetőség kedvéért a tisztségviseléssel azonosítottuk. Feltételeztük, hogy a társadalmi szervezetekben végzett aktív munka egyrészt a munka természetéből adódóan is közvetít jogismeretet az egyén felé, másrészt pedig az ilyen szervezetek ebből a szempontból önmaguktól is olyan nem formális csatornáknak tekinthetők, amelyeken keresztül a politikai és jogi ismeretek megközelítik az egyént. A kapott adatok egyébként azt bizonyítják (ld. 7. táblát), hogy a társadalmi szervezetekben végzett munka ismét csak a politikai jellegű jogterület, az államjog és az államigazgatási jog szabályai ismeretének szintjére hat különösen kedvezően. Természetszerűen a tanácstagi funkciót betöltők esetében a legmagasabb az államjogi és államigazgatási jogi ismeretek szintje.

7. táblázat

Visel-e vagy viselt-e tisztséget valamilyen társadalmi szervezetben	A jogismeret szintje				
	Valamennyi jogág (perjog nélkül)	Államjog, államigazgatási jog	Büntetőjog	Polgári jog	Esetszám
Nem	0,53	0,45	0,60	0,59	1078
Tanácstag	0,57	0,64	0,46	0,61	29
Pártfunkció	0,66	0,60	0,80	0,59	16
Szakszervezeti és egyéb funkció	0,59	0,55	0,65	0,57	94

Az esetszám kis volta miatt túlságosan messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le a más jogterületeken mutatkozó különbségekről (bár általánosságban magasabb jogismeret

állapítható meg a társadalmi tisztséget betöltők esetében), de semmiesetre sem véletlen, hogy a tanácstagi tisztséget ellátók az átlagot messze felülmúlóan ismerik az államjogi és az államigazgatási jogszabályokat, hiszen közvetlenül munkájukat érintő szabályokról van szó. (Megjegyezhetjük itt azonban, hogy arra a kérdésre, „mi a tanácsi állandó bizottság", még a tanácstagoknak is mindössze 37,9%-a adott helyes választ. Ez az arány ugyan messze felülmúlja a tisztséget nem betöltők tömege helyes válaszának arányát — ez mindössze 8,4% volt —, valamint minden más, egyéb ismérv szerint kialakított réteg helyes válaszadási arányát, mégis tekintettel arra, hogy tanácsi funkcionáriusokról van szó, nem tekinthető kielégítőnek.

Ez a néhány megállapítás, amelyet adataink első jellemzéseként alakítottunk ki a jogismeret szintjének körvonalozásán túl természetesen nem ad megközelítően sem teljes képet a jogi információs folyamatokról, e folyamat csatornáiról, és mindazokról a tényezőkről, amelyek ezt a folyamatot, az információ hatékonyságát és így a jogismeretet általánosan is befolyásolják. Mint hangsúlyoztuk is, e vizsgálat különösen ebben a vonatkozásban tényleg csak első lépcsőnek tekinthető, amely csak a kép nagy vonalait adja meg, a rendelkezésre álló összes adatok alapos feldolgozása után is. A társadalmi szervezetekben betöltött aktív szerep a fentiekben röviden elemzett hatása pl. arra mutat, hogy e szervezetek tevékenysége — szinte látens funkcióként — része a jogi információs folyamatnak is. S feltehetően méginkább így van ez a jogalkalmazó szervek esetében. A jogalkalmazás folyamatában résztvevők — bármilyen minőségben is — legalábbis az adott esetre vonatkozóan (de pl. a népi ülnökök általánosabb méretekben is) informálódnak jogszabályokról, és ez az információ közvetlen környezetükben, családjukban, baráti körükben, tehát éppen azokban a csoportokban, amelyeknek egyébként is nagy jelentőségük van a kapott ismeretek alakításában és továbbadásában, továbbterjednek. S hogy a jogszolgáltató szervek, elsősorban a bíróság ilyen szerepe a jogismeret terjedésében szubjektíve is érződik a lakosság tudatában, jelzi az az egyetlen tény, hogy vizsgálatunk egyik kérdésére: „hol teszik közzé a törvényt" a megkérdezettek 18,7%-a válaszolta: a bíróságon. Világos, hogy a jogi ismeretszerzésnek ilyen gyakori és gyakorlati módjának jelentősége az, amely ezekben a válaszokban kifejeződik. Feltételezhető lenne ugyan, hogy a magyar nyelvnek a „törvény közzététele" kifejezésében megmutatkozható sajátossága is közrejátszott a válaszok ilyen alakulásában, amennyiben a „közzététel" különösen a kevésbé művelt rétegekben involválhatja az „alkalmazás" értelmét is, mégis, miután pl. a budapesti szellemi dolgozók jelentős hányada (11,8%) is így válaszolt, és a nem mezőgazdasági fizikaiak hasonló válaszának aránya pl. felülmúlja a falusi mezőgazdasági fizikai dolgozók ilyen válaszának arányát, kevésbé kell ezzel a lehetőséggel számolnunk. Itt jegyezzük meg, hogy — ha nem is ilyen magas arányban — de a megkérdezettek egy része (1,4%) szerint a törvényeket is a bíróság hozza.

Az előbbi témakörben már érintettünk néhány helytelen választ és rámutattunk jelentőségükre is pl. az információs folyamat elemzése számára. Most azonban azt is megjegyezhetjük, hogy a helytelen válaszok értékelésének a jogi információs folyamaton túl, különösen a lakosság jogtudatának, a helytelen állásfoglalásokban is kifejezésre jutó tudati és azt meghatározó társadalmi tényezők megismerése szempontjából rendkívül nagy jelentősége van. Itt csak egyetlen példára utalnánk. Említettük már, hogy a megkérdezettek nagy része — még a mezőgazdasági foglalkozásúak jelentős része is — helytelen választ adott arra a kérdésre, kié a termelőszövetkezetbe bevitt föld. Pl. megkérdezettek 57,0%-a válaszolta, hogy a termelőszövetkezeté, vagy 12,1% szerint az államé. Világos, hogy a tulajdon jogi attributumai és reális, helyes értékelésük fejeződött ki abban, hogy a megkérdezettek legnagyobb része tudatában a termelőszövetkezet által használt föld magántulajdona nem tükröződött tulajdonként. Egyben azt is mutatja ez a tény, hogy mennyire a tényleges helyzetet és az érintettek jogtudatát fejezik ki a mezőgazdasági földtulajdonnal kapcsolatosan a IX. Pártkongresszuson jelzett és azóta folyamatban levő intézkedések.

Bevezetésként hangoztattuk, hogy a tényleges jogismeret feltárása éppen úgy hasznos a jogalkotás és a jogalkalmazás irányítása számára, ahogyan előfeltétele a jog társadalmi hatása konkrét tudományos vizsgálatának. Most — az elmondottak után — azt hisszük, joggal hangsúlyozhatjuk, ez a feltáró munka nem csupán tényvizsgálatokat, hanem a felmerülő kérdések elméleti elemzését is igényli. E problémákat — a gyűjtött adatok értékelésével összefüggésben — jeleztük vagy érintettük. További feladatunk teljes, társadalmi és elméleti összefüggéseikben való kibontásuk.[10]

Kulcsár Kálmán

[10] Itt említjük meg, hogy az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete az 1. jegyzetben említett adatközlő kiadványon túl, a jogismeret vizsgálat során feltárt adatok elméleti jellegű értékelését és elemzését tartalmazó tanulmánykötet kiadását is tervezi.

Az állam javára marasztalás elvi és gyakorlati kérdései*

A hagyományos polgári jogi szankció a jogellenes magatartás által okozott joghátrány kiküszöbölésével, reparálásával szolgálja a megelőzést. Ez általában abban nyilvánul meg, hogy a jogsértő fél köteles a másik fél által elszenvedett kárt megtéríteni. A szankció alkalmazása folytán a jogsérelmet előidéző fél vagyona a sérelmet szenvedett fél javára csökken, a vagyon átrendezése tehát a polgári jogviszony alanyai között következik be. Vannak azonban olyan esetek, amikor ez a hagyományos szankció nem alkalmas a jogsértések megelőzésére, vagy legalábbis nem kellő súllyal szolgálja azt. Az érvénytelen szerződéseket a jog közérdekből megfosztja jogi hatásuktól, megakadályozza a felek által célbavett jogsértő eredmény bekövetkezését és a már teljesített szolgáltatások kölcsönös visszajuttatása útján a szerződéskötés előtti helyzet visszaállítását rendeli el. Kétségtelen, az eredeti állapotnak ez a visszaállítása is szankció, ez is hátrányt okoz a feleknek. Mégsem eléggé hatásos, mert a felek számára semmi más kockázattal nem jár, mint azzal, hogy legrosszabb esetben nem tudják a teljesítést kikényszeríteni, ha pedig már teljesítettek, mindegyikük visszakapja a saját szolgáltatását, tehát az a fél is, aki rosszhiszeműen járt el. Ugyanez a helyzet akkor is, ha valaki rosszhiszeműen jut más rovására vagyoni előnyhöz. Súlyosabb lenne és a megelőzést jobban biztosítaná az olyan szankció, amely megfosztja a rosszhiszemű felet a neki visszajáró szolgáltatástól. Ez azonban a polgári jog hagyományos módszereivel nem lenne megoldható, mert a jóhiszemű fél jogalap nélkül juthatna vagyoni előnyhöz, ha megtarthatná a rosszhiszemű félnek visszajáró szolgáltatást, kétoldalú turpitudo esetén pedig még egyéb bonyodalmak is keletkeznének. A problémát a szovjet polgári jog új módon oldotta meg, és szakítva a hagyományos felfogással, elrendelte, hogy az államnak lehet megítélni azt a szolgáltatást, amely érvénytelen szerződés alapján a rosszhiszemű szerződő félnek járna vissza. Az állam javára marasztalás intézménye azóta általánossá vált a szocialista polgári jogban és szinte valamennyi új szocialista polgári jogi kódex, köztük a magyar Polgári Törvénykönyv is átveszi és szabályozza.

A Polgári Törvénykönyv életbelépése után az új jogintézmény jellege körül viszonylag széleskörű elméleti vita alakult ki. Ma már uralkodónak lehet tekinteni azt a felfogást, hogy az állam javára marasztalás sajátos polgári jogi szankció. Polgári jogi szankció azért, mert alkalmazására polgári jogi jogcímen, polgári jogi szabály megsértése miatt kerülhet sor. A polgári jogviszony alanyának azzal okoz joghátrányt, vagyonában csökkenést, hogy az érvénytelen szerződés alapján őt megillető szolgáltatást, a jogalap nélküli gazdagodás folytán visszajáró vagyoni előnyt, tervszerződés esetében a kötbért – tehát mind a három esetben a törvény által biztosított polgári jogi követelést, tőle elvonja és az államnak juttatja. Célja ugyanaz mint más polgári jogi szankciónak, a jogellenes magatartások megelőzése, az állampolgároknak ilyen magatartásoktól való visszatartása, tudatuknak joghátrány okozásával való formálása. Csakhogy a hagyományos polgári jogi szankció ezt a célt közvetve, tipikus polgári jogi módszerrel úgy kívánja biztosítani, hogy a jog által el nem ismert magatartástól a jogi hatást megvonja és a jogsértőt az általa okozott vagyoni hátrány kiküszöbölésére kötelezi. Az állam javára marasztalás ezzel szemben a preventív hatást nem a másnak okozott vagyoni hátrány kiküszöbölésével, hanem közvetlenül kívánja elérni. Különbözik a hagyományos polgári jogi szankciótól abban is, hogy kizárólag felróható, mégpedig általában szándékos magatartást fenyeget. Tudatalakító szerepét ugyanis csak akkor tudja betölteni, ha olyan személlyel szemben érvényesül, aki tudatosan helyezkedett szembe a joggal. Mint erről már szó volt, szankció maga az érvénytelenség, az eredeti állapot visszaállítása, a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítése is, ezek alkalmazása azonban figyelemmel arra, hogy elsődleges, közvetlen céljuk a reparáció, független attól, milyen a viszony a jogsértő tudata és a jogsértés között, vagyis büntetőjogi szakkifejezéssel élve közömbös az alanyi oldal. Ebből az is következik, hogy az állam javára marasztalás mindig másodlagos szankció, amelynek alkalmazását egy másik szankciónak (a teljes vagy részleges érvénytelenség, az eredeti állapot helyreállítása, jogalap nélküli gazdagodás visszatérítése), és az alanyi oldal, a jogsértés és a jogsértő tudata közötti viszony gondos vizsgálatának kell megelőznie. Másként érvényesül ez a szabály tervszerződések esetében, mert a kötbérfizetési kötelezettség a szerződés vétkes megszegését fenyegető szankció, alkalmazása tehát akkor is megkívánja az alanyi oldal vizsgálatát, ha állam javára marasztalás nem történik.

Az, hogy a marasztalás nem a jogosult, hanem az állam javára szól, és hogy általában szándékos jogsértést feltételez, ha nem is a szó jogdogmatikai értelmében, bizonyos büntetésszerű vonásokat kölcsönöz az új jogintézménynek. Ennyiben, de csakis ennyiben egyet lehet érteni azzal a nézettel, amely az intézményt büntetés jellegűnek ítéli meg.

A jogintézmény jellege körül kialakult elméleti vita, ha nem is tudatosan, kifejezésre jutott az ítélkezési gyakorlat kezdeti bizonytalankodásában is. Büntetőjogias felfogást lehet felismerni azokban az ítéletekben, amelyek a még nem teljesített szolgáltatást ítélték meg az állam javára és ezzel büntetésből olyan szerző-

* A kecskeméti jogásznapon tartott előadás alapján készült tanulmány. *(Szerk.)*

dés teljesítésére kötelezték a feleket, amelytől a polgári jog a jogi hatást megvonja. Ugyanez a szemlélet tükröződik azokban a bírósági határozatokban is, amelyek érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatást az állam javára ítélték vissza anélkül, hogy a felek jogviszonyát teljesen rendezték és ezzel az eredeti állapotot visszaállították volna. Ez a hiba még ma is előfordul lakáslelépési díjak esetében, amikor nem rendezik a lakás jogi sorsát.

Volt példa azonban arra is, hogy teljesen figyelmen kívül hagyták az alanyi oldal vizsgálatát és ezzel az állam javára marasztalást objektív szankcióvá alakították. Az állam javára ítélték meg pl. alakszerűségi fogyatékosság miatt érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatást, máskor az úgynevezett „antyszinallagmatikus" szerződés esetében a 201. § (2) bekezdésén alapuló követelésnél alkalmazták ezt a szankciót. Ezek a tévedések minden kétség nélkül a hagyományos polgári jogi felfogásra vallanak. De ugyanerre vezethetők vissza azok az állásfoglalások is, amelyek szerint a büntető eljárás során már elkobzott vagyontárgyakat is meg lehet ítélni az állam javára. Ebben a még ma is élő felfogásban az intézmény polgári jogi jellegének túlhangsúlyozása mellett a jogrendszer egységének figyelmen kívül hagyása is felismerhető. Azok, akik ezt az álláspontot képviselik, nem gondolnak arra, hogy nincs szükség erre a szankcióra nevelő hatásának biztosítása érdekében akkor, ha a jogsértőt más jogág keretébe tartozó jogszabály alapján már ugyanezzel a joghátránnyal sújtották.

Ugyancsak él még gyakorlati jogászok között az a nézet, hogy az önkéntes elállás mint büntetőjogi kategória a polgári jogban nem alkalmazható, akkor is van helye tehát az állam javára marasztalásnak, ha a felek az érvénytelen szerződést önként liquidálták. Ezt az álláspontot sem tartom helyesnek, mert ha egyszer mentesíthet a jogellenes magatartástól való önkéntes visszalépés, a kétségtelenül szigorúbb és súlyosabb szankciótól, akkor mentesítenie kell annak a jóval enyhébb szankciótól is, még akkor is, ha az más jogág keretében kerül alkalmazásra. Az igaz, hogy a büntetőjogi kedvezmény csak kísérleti stádiumban áll fenn, a polgári jogban pedig legtöbbször befejezett cselekményről van szó, hiszen az érvénytelen szerződést megkötötték, sőt a teljesítést is megkezdték, mégsem lehet ezzel a szemlélettel egyetérteni. Az ilyen merev álláspont nem egyeztethető össze a jogintézmény céljával, mert az önkéntes visszalépés közömbös volta nemcsak hogy nem tart vissza, hanem egyenesen biztat a jogellenes tevékenység folytatására, illetőleg befejezésére, hiszen „most már úgyis mindegy". De a polgári jogi dogmatika szemszögéből sem helyes ez a nézet, mert ha a felek a szerződést felbontották és az erre vonatkozó megállapodásuk alapján fordulnak bírósághoz, nem érvénytelen szerződésen alapuló restitúciós igényt érvényesítenek, hanem éppen ellenkezőleg, az ezt felszámoló, a jogtalan helyzetet megszüntető, tehát nagyon is érvényes jogügylet alapján lépnek fel. A felek visszalépése azt mutatja, hogy a törvény által kitűzött célt, a törvénysértéstől való visszatartást hatósági közbelépés nélkül is sikerült elérni. Arra is volt példa, hogy még a törvény hatálybalépése előtt, tehát már akkor a felszámolt érvénytelen szerződés – különösen csendestársasági szerződés – alapján marasztaltak az állam javára, amikor az ilyen magatartást ez a szankció még nem is fenyegette. Sőt még az is előfordult, hogy olyankor marasztalt a bíróság az állam javára, amikor már megváltozott a jogszabály és a korábbi jogszabály által tiltott szerződéskötés megengedetté vált. Egy időben pl. tiltott volt a magánosok közötti gépkocsi adásvétel. A bíróság az egyik ügyben a tiltott szerződésen alapuló vételárkövetelést akkor ítélte meg az állam javára, amikor a tiltó jogszabály már hatályát vesztette, tehát megint csak büntetőjogi kifejezéssel élve megszűnt a cselekmény társadalomra veszélyessége és így öncélúvá, tartalomnélkülivé lett a szankció alkalmazása.

Helyenként figyelmen kívül hagyta az ítélkezési gyakorlat azt is, hogy az állam javára marasztalás a már létrejött szerződés érvénytelenségéhez fűződő szankció. Nem lehet szó tehát alkalmazásáról akkor, ha a szerződés még nem jött létre, mert hiányzik a tényállásból a jogszabály által megkívánt hatósági jóváhagyás vagy harmadik személy hozzájárulása. Ilyenkor a Ptk. 215. §-ának megfelelő függő jogi helyzet keletkezik, amely vagy a szerződés létrejöttével, vagy létrejöttének meghiúsulásával szűnik meg. Ha a szerződés létrejötte meghiúsul, legfeljebb a 361. § (3) bekezdése ad módot az állam javára marasztalásra. Erre utal a 7. sz. irányelv 1/a. pontjához fűzött indokolás. Ha pl. tervezési szerződésnek magánosok és szocialista szervezetek közötti létrejöttéhez hatósági jóváhagyás szükséges, a jóváhagyás megadásáig a szerződés még nem jött létre, tehát érvénytelenségi szankció nem alkalmazható. Más lesz azonban a helyzet akkor, ha a felek tudatosan kötöttek szerződést hatósági jóváhagyás nélkül és nem is állt szándékukban annak megszerzése. Ebben az esetben már a jogszabály megkerülésével kötött, tehát a Ptk. 200. §-a (2) bekezdésének második fordulata értelmében semmis szerződésről van szó.

Az állam javára marasztalásnál az első lépés annak tisztázása, hogy érvénytelen-e a szerződés, illetőleg van-e jogalap nélküli gazdagodás. Tervszerződések vonatkozásában természetesen más a helyzet, ezek a szerződések azonban kívül esnek a bírói megítélés körén. Rendszerint az érvénytelenség súlyosabb esetének, a semmisségnek kell fennforognia. A megtámadható szerződések közül csupán a megtévesztésen és fenyegetésen alapuló érvénytelenség jöhet szóba. Ha tiltott szerződésről van szó, külön vizsgálni kell azt is, hogy a jogszabály nem fűz-e a tilalom megszegéséhez más jogkövetkezményt. A jogszabályban meghatározottnál magasabb al-

bérleti díj kikötése pl. nem teszi semmissé a szerződést, hanem csupán azzal a következménnyel jár, hogy a különbözet nem követelhető. Nem semmis a kölcsönszerződés sem egyedül azért, mert magasabb kamatot kötöttek ki a felek 5%-nál.

A szerződés érvénytelenségének megállapítása után kerülhet sor annak vizsgálatára, hogy az érvénytelenség oka felróható-e annak a félnek, akinek a teljesített szolgáltatás visszajárna. Ugyanezt kell vizsgálni a jogalap nélküli gazdagodásnál is. Ha a jogosult magatartása felróható, a további lépés az ügyész értesítése, természetesen csak akkor, ha nem ő indította a pert. Minthogy uzsora kivételével az állam javára marasztalás az említett feltételek fennforgása esetén sem kötelező, hanem csupán lehetőség, a továbbiakban az ügyészi indítvány keretében azt kell vizsgálni, hogy a szankció alkalmazása az adott tényállás mellett, az adott körülmények között jogpolitikailag indokolt-e, alkalmas-e tudatalakító, nevelő céljainak elérésére.

A Ptk. hatálybalépését követő első két évben különösen e tekintetben volt sok bizonytalanság. A gyakorlatot azzal lehetne jellemezni, hogy kritika nélkül az ügyészi indítvány szerint foglalt állást. E mögött az a ki nem mondott felfogás húzódik meg, hogy az ügyész akkor, amikor az indítványát megtette, már mérlegelte mindazokat a körülményeket, amelyek szóba jöhetnek. Ezért ha megállapították, hogy a szerződés érvénytelen, hogy van visszajáró szolgáltatás, hogy a visszakövetelésre jogosult felróható módon járt el, marasztaló döntés született, legfeljebb az ügyészi indítványban megjelölt összeget mérsékelték. Azt azonban csak a legritkábban vizsgálták, hogy milyenek az érdekelt fél személyi és anyagi körülményei, milyen cél vezette őt a szerződéskötésben, nem szenved-e a marasztalás által esetleg ugyanolyan vagy még nagyobb sérelmet, mint a másik fél, aki még jobban vagy legalább annyira vétkes mint ő. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a bíróságok a múltban az ügyész ilyen szerepével csak a büntető eljárásban találkoztak és megszokták, hogy ha az ügyész vádat emelt és a bűncselekmény törvényi tényállása megvalósult, nem mellőzhetik a büntetőjogi következmények alkalmazását. Itt azonban egészen másról van szó. Az indítvány anyagi jogi feltétele az állam javára marasztalásnak és a polgári jogviszony alanyaival szemben bírói mérlegeléstől függő polgári jogi jogkövetkezmények alkalmazására irányul.

Különösen a lakásügyekben alakult ki visszás helyzet. Helyeselni kell ügyészeinknek, bíráinknak azt a törekvését, hogy az új polgári jogi szankciót is felhasználják a lakásüzérek elleni fellépésben. Arra azonban már nemigen gondoltak, hogy az állam javára marasztalás ehhez nem mindig a legalkalmasabb eszköz, mert nem azt sújtja, aki a lakást pénzért árulja, hanem azt, aki a nehéz lakáshelyzet miatt törvényes úton nem tudott lakáshoz jutni, s ezért megtakarított pénzét lakásszerzésre fordította. Itt a helyzet úgy áll, hogy a szerződés a lakáskódex 32. §-ának (3) bekezdésébe ütközik, tehát a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése értelmében semmis. A már kifizetett lelépési díj visszajárna annak, aki adta. Ma már mindenki tudja, hogy az ilyen szerződés tilos. Nem fér kétség ahhoz sem, hogy a lakás bérleti jogának tiltott átruházása zavarja a lakáselosztás rendjét, az állam javára marasztalás törvényes előfeltételei tehát elvileg fennállanak. A szankció általános alkalmazását még sem lehet helyeselni, mert aligha alkalmas nevelő céljának betöltésére. A lakásüzér ugyanis mindenképpen köteles a lakáseladás leleplezése esetén a lelépési díjat visszaadni, az pedig, hogy nem a vevőnek, hanem az államnak kell teljesítenie, aligha tartja őt vissza újabb próbálkozástól, amihez mindig talál a jelenlegi lakásínségben partnert. A kockázatot tehát egyedül az viseli, aki nehéz helyzetén anyagi áldozattal akart változtatni, aki a felek közül a gyengébb és akinek magatartása kevésbé felróható. Ezt a bírói gyakorlat is érzi és úgy juttatja kifejezésre, hogy a marasztalást néhány száz forintra mérsékeli. Ezt formális, céltalan eljárásnak tartom, mert aligha van visszatartó hatása bárkire is annak, hogy mondjuk a 20 000 Ft lelépési díj helyett csak 19 000 Ft-ot kap vissza. Felmerül a kérdés, mégis hogyan lehet ilyen illegális tevékenység ellen védekezni. Kétségtelen úgy, hogy az eredeti állapotot vissza kell állítani és az áruba bocsátott lakást igénybe kell venni.

Sokszor figyelmen kívül hagyják a bíróságok, hogy a polgári jogi alapon visszajáró szolgáltatást mindenképpen vissza kell fizetni, méghozzá vagy a jogosultnak, vagy az államnak. A marasztalásnál tehát semmiképpen nem lehet a teljesítésre kötelezett fél helyzetének mérlegeléséből kiindulni. Nem a kötelezett, hanem a jogosult helyzetét kell annak eldöntése szempontjából vizsgálni, hogy ő kapja-e vissza a szolgáltatást, vagy pedig az állam. A bíróság ugyanis a szankciót nem a fizetésre kötelezettel szemben alkalmazza, hanem a jogosulttal szemben, ő szenved joghátrányt azáltal, hogy nem, vagy nem teljes összegben jut követeléséhez. Semmis szerződésen alapuló tartozást méltányosságból csak uzsora esetében és itt is csak igen kivételesen lehet elengedni. Olyankor tehát, amikor a visszakövetelésre jogosult méltányosságból nem tart igényt a rossz anyagi körülmények között élő ellenfelével szemben a visszafizetésre, nem lehet a kötelezett helyzetére tekintettel az ügyészi indítványt elutasítani vagy csak részben teljesíteni. Erre kizárólag csak akkor kerülhet sor, ha a jogosult oldalán állanak fenn olyan körülmények, amelyek a marasztalás mérséklését vagy mellőzését indokolttá tennék. Az ügyész perli a volt bérlőt, aki 30 000 Ft-ért átruházta lakását az új bérlőre és azt indítványozza, hogy a bíróság ezt az összeget ítélje vissza az államnak. Az I. r. alperes a lakás eladója azzal védekezik, hogy 4 gyermeke van,

az egyszobás lakás kicsi volt, új házat épített OTP kölcsönnel, ebbe fektette a lelépési díjat, el van adósodva, nem tud fizetni. Az új bérlő a II. r. alperes nem tart igényt a visszafizetésre, mert a tanács kiutalta neki a megvett lakást. Ilyen tényállás mellett a bíróság a volt bérlő helyzetére tekintettel nem mellőzheti a visszafizetésre kötelezést. Ha tehát az ügyész keresetétől, méltányolva az I. r. alperes helyzetét, nem áll el vagy azt nem szállítja le, a bíróság a lakáseladóval szemben méltányosságot nem gyakorolhat. Erre csak a jogosultnak, a II. r. alperesnek lenne joga, ha ezt a jogát az ügyészi fellépés következtében már el nem vesztette volna. Annak azonban nincs akadálya, hogy a jogosult az ügyészi fellépés után neki visszaítélt követelést vagy követelésrészt mint bármilyen más tartozást, a kötelezettnek méltányosságból elengedje. Ilyen értelemben rendezi a kérdést a 7. sz. irányelv 6. pontja is.

Itt kell megjegyezni azt, hogy a kamatokra ugyanaz vonatkozik, mint a főkövetelésre. Ha tehát kamat jár, mégpedig az érvénytelen szerződésen alapuló – vagy a jogalap nélküli – teljesítés időpontjától fennáll a kamatfizetési kötelezettség, a kamatot is meg kell ítélni vagy a visszakövetelésre jogosultnak vagy az államnak. A kamatot ugyanúgy, mint a főkövetelést a jogosulttól vonja el joghátrányként a bíróság, tehát a kamatot sem lehet a kötelezettel szemben méltányosságból elengedni. Ebben a vonatkozásban a 7. sz. irányelv 3. pontja félreérthető, mert ha a bíróság nem ítéli meg a kamatot az állam javára, meg kell ítélni azt a visszakövetelésre jogosultnak.

Végül nem lehet helyeselni azt az ítélkezési gyakorlatot sem, amely az úgynevezett kontármunka esetén járó néhány száz forintos vállalkozói díjat minden differenciálás nélkül az államnak ítél meg, vagy a megrendelőt kötelezi, hogy a kikötött vállalkozói díj és az iparjogosítvány alapján felszámítható munkadíj különbözetét fizesse meg az államnak. Erre a kérdésre később még visszatérünk.

Az állam javára marasztalás alkalmazásának harmadik jelentősebb csoportja a kölcsönszerződés. Ebben a vonatkozásban a gyakorlat helyesen alakult. Helyesnek kell elfogadni azt a megoldást, amely a szocialista együttélés szabályaival nyilvánvalóan ellentétesnek minősíti az aránytalanul magas kamatkikötést és a szerződést a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése értelmében érvénytelennek tartja akkor is, ha az uzsorás szerződés alanyi oldala nem állapítható meg, tehát nem bizonyítható, hogy a jogosult az aránytalanul magas kamatot a kötelezett hátrányos helyzetének ismeretében, annak kihasználásával kötötte ki. Az, aki megtakarított vagy egyéb elismert módon szerzett pénzét munka nélküli jövedelem szerzésére használja, nem érdemel a mérlegelés során sem kíméletet, tehát a visszajáró szolgáltatás teljes vagy jelentős mértékű elvonását helyeselni kell.

Eddig főként azokról a túlzásokról volt szó, amelyek az állam javára marasztalás területén előfordultak. Felvetődhet a kérdés, hogy az ellenkező oldalon nincsenek hibák? Nem valamiféle liberális szemlélet tükröződik abban, hogy csak a túlzó torzulásokról beszélünk, nem tompítjuk-e az élét ezzel ennek a szocialista típusú polgári jogi szankciónak? A kérdésre nemmel kell válaszolnom.

Az érvénytelen szerződések kötése nem általános, hanem kivételes jelenség. Még kevesebb azoknak az érvénytelen szerződéseknek a száma, amelyeket teljesítenek. Ezeknek is csak egy hányadában állapítható meg a visszakövetelésre jogosult fél felróhatósága. De jogpolitikai megfontolások még itt is további differenciálást tesznek szükségessé. A Polgári Törvénykönyvnek ezzel kapcsolatos szabályai tehát azok közé tartoznak, amelyek viszonylag ritkán kerülnek alkalmazásra, mert a tényállásuk ritkán valósul meg. Más jogágak területén is előfordul, hogy új jogintézmény bevezetése esetén a jogalkalmazók igyekeznek minél előbb felhasználni az új szabályozás adta lehetőségeket. Ezért ahelyett, hogy türelemmel megvárnák a megfelelő tényállás felderítését, olyan tényállásra is alkalmazzák az új jogszabályt, amelyre azt csak mesterkélt értelmezéssel lehet vonatkoztatni. Ezért azután az új jogszabály a kezdeti időszakban a gyakorlatban helytelen, a jogalkotó által nem kívánt tartalommal érvényesül és eltorzulásának a veszélye is fenyeget. Ez történt ebben az esetben is. Meg kell mondani, hogy a kezdeti időszakban a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata is ilyen irányban hatott. A későbbi években a Legfelsőbb Bíróság saját gyakorlatában lefaragta a túlzásokat és helyes jogpolitikai iránymutatásokat adott. Az alsófokú bíróságok azonban ezeket az útmutatásokat nehézkesen vették át és még ma is több vonatkozásban bizonytalanság van. Ez késztette a Legfelsőbb Bíróságot arra, hogy ítélkezési gyakorlatában az utóbbi években kialakított elveket összefoglalja és a bíróságokra kötelező irányelvben közzétegye. Ez magyarázza azt is, hogy a 7. sz. irányelv túlnyomó részt nem konkrét jogszabályértelmezési kérdésekkel, hanem azokkal a jogpolitikai problémákkal foglalkozik, amelyek az ítélkezési gyakorlatban felmerültek és egységes kötelező iránymutatást igényelnek. Az irányelv azzal, hogy megvilágítja e szankció célját, jogpolitikai indokát, megjelöli alkalmazásának feltételét, fellép az említett ítélkezési torzulások ellen is, a szocialista törvényesség érdekeit szolgálja. Helyére akarja tenni az értelmezett jogintézményt és biztosítani kívánja, hogy az ott érvényesüljön, ahol a politikai és gazdasági fejlődés előmozdítása érdekében indokolt és szükséges.

Az irányelv 1/a. pontja kiemeli, hogy az állam javára marasztalás a helyes magatartásra nevelés sajátos polgári jogi eszköze, amelynek alkalmazása a szocialista jog és erkölcs szabályai szerint súlyos megítélés alá eső magatartások miatt indokolt. Ezzel állást foglal a jogintézmény jellege körül kialakult vitában is. Az

indokolás a továbbiakban arra is rámutat, hogy a magatartás felróhatóságának vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy a szocialista együttélés követelményei állandóan növekednek. Helytelen eredményre vezetne a fejlődés alacsonyabb fokán tanúsított magatartásoknak a későbbi, fejlettebb társadalmi felfogás alapján való megítélése. Ehhez még azt is hozzá lehetne tenni, hogy a felróhatóság megítélésére a gazdasági, társadalmi fejlődés kettős hatással lehet. Egyrészt magával vonhatja azt, hogy az olyan magatartások, amelyek a fejlődés alacsonyabb fokán az akkori követelményeknek megfelelően tiltottak, mert nyilvánvalóan sértették a dolgozó nép érdekeit, később megengedettekké válnak. De előfordulhat az is, hogy a fejlődés követelményei a korábban megengedett magatartások megtiltását teszik szükségessé.

A gazdasági irányítás reformját előkészítő, átmeneti időszakban élünk. Számolni lehet olyan új jogi szabályozással, amely mind a két irányban érintheti a szerződések érvénytelenségét, lehet, hogy érvényes lesz olyan szerződés, amely korábban érvénytelen volt, vagy fordítva, érvénytelen lesz a korábban érvényes szerződés. Az új időszak új módszerei azonban jogszabályi rendezés nélkül is érinthetik a dolgozó nép érdekeit, a szocialista együttélés követelményeit, tehát a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdésében foglalt keretrendelkezés tartalmát, de a felróhatóság megítélését is. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az ítélkezési gyakorlatot foglalkoztató néhány konkrét jogalkalmazási kérdésben az irányelv külön eligazítást nem ad. Ezek a kérdések azonban a jelenlegi átmeneti időszakban is felmerülhetnek és új megvilágítást nyerhetnek. Ezért röviden velük is foglalkozni kell.

Itt van mindjárt a lakáskérdés. A jelenlegi lakáshelyzetben a lakásbérletnek önálló értéke alakult ki, és ez a forgalomban akként jelentkezik, hogy a bérlők a bérletről való lemondásért ellenértéket igényelnek. Ez egy olyan tény, amelyet a jogszabályok és az ítélkezési gyakorlat több vonatkozásban is tudomásul vesznek. A jogszabály például megengedi, hogy az ingatlankezelő vállalatok magánosoknak a lakásbérlet átengedéséért ellenértéket fizessenek. A Legfelsőbb Bíróság 787. sz. (795/14. sz.) polgári kollégiumi állásfoglalása bizonyos feltételek mellett kártalanítást biztosít annak a volt házastársnak, aki bírói határozat alapján bérlőtársi pozícióját elveszíti. Jogszabály biztosít térítést kisajátítási kártalanítás esetén a bérlőnek, illetve a lakáshasználónak a lakáshasználat megszűnéséért. Ugyanez a jogszabály, illetve a Legfelsőbb Bíróság 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása kisajátításnál, illetve a közös tulajdon megszüntetésénél különbséget tesz a lakott és a beköltözhető ingatlanok értéke között, s ezzel közvetve elismeri, hogy a lakáshasználatnak pénzben is kifejezhető értéke van. Ugyanakkor a lakáskódex 32. §-a tiltja a lakás bérleti jogának ellenérték fejében történő átruházását és e tilalom megszegését súlyos polgári jogi szankciók is fenyegetik. Ezek a szankciók nem váltják ki azt a társadalmi hatást, amelyről a 7. sz. irányelv 1. pontjában szó van. Köztudomású, hogy főként a Fővárosban ma is igen jelentős összegekért cserélnek gazdát a lakások. Az illetékes szervek foglalkoznak ezzel a kérdéssel és olyan jogszabályi megoldást keresnek, amelyek egyrészt alkalmasak az ellentmondás feloldására, másrészt gátat vetnek a lakásüzérkedésnek.

Kérdés, mi történjék addig is, amíg a jogszabályi rendezés meg nem történik. Nézzük meg elsőnek a lakáscsere szerződéseket. Ezzel kapcsolatban felvetették azt a jogdogmatikai kérdést, hogy a csereszerződésre mint önálló szerződéstípusra vonatkozik-e a lakáskódex 32. §-a, amely bérleti jog átruházásáról beszél. A Legfőbb Ügyészség a felé a felfogás felé hajlik, hogy a lakáscsere nem bérleti jog átruházása és az csak akkor semmis, ha a 200. § (2) bekezdésébe ütközik, tehát ha a szocialista együttélés szabályait nyilvánvalóan sérti. Ez pedig csak olyankor áll fenn, amikor a kikötött ellenszolgáltatás meghaladja a tényleges kiadásokat és azt az összeget, amelyet az állam adna a lakásért. Véleményem szerint ez a felfogás dogmatikailag de lege lata nem fogadható el, mert a lakáscsere lakásbérletek cseréje, ami nem más, mint a lakásbérletek kölcsönös átruházása. Ettől függetlenül helyeselni kell az ügyészi gyakorlatot, mert az ügyésznek jogában áll annak mérlegelése, hogy indítványozza-e az állam javára marasztalást vagy sem, és az indítvány mellőzése, bármilyen indokból is történik az, önmagában nem sérti a törvényességet.

Álláspontom szerint lakáscsere esetében a jelenlegi jogi szabályozás mellett csak a tényleg felmerült kiadásokat, költözködési költséget, a lakás rendbehozatalával felmerült költséget, a bútorok megrongálódásával felmerült kiadásokat lehet felszámítani. Az ezt meghaladó kikötés már érvénytelenné teszi a szerződést. Ennek pedig elsődleges következménye az eredeti állapot visszaállítása. Természetesen az érvénytelenség kérdése csak akkor merül fel, ha a tényállás teljes, vagyis ha a tulajdonos is hozzájárult a cseréhez, és ha szükséges, a hatóság is jóváhagyta azt. Ha a szerződés érvénytelen, a hozzájáruló nyilatkozat és a jóváhagyás sem érvényes, további igazgatási eljárásra tehát nincs szükség. Ami most már az állam javára marasztalás kérdését illeti, a 7. sz. irányelv 1. pontja értelmében kell eljárni, ami véleményem szerint annyit jelent, hogy csak akkor lehet a visszajáró szolgáltatást a jogosulttól elvonni, ha a lakáscsere az ő részéről teljesen indokolatlan volt, üzérkedési vagy luxuscélokat szolgált.

Még nehezebb kérdés a lakásbérlet átruházása, amelyet rendszerint csereszerződéssel lepleznek. Ebben az esetben is az érvénytelenség a szankció. Ennek mindig az eredeti állapot visszaállítása az elsődleges következménye. Ez azt jelenti, hogy a „vevő" köteles a lakást kiüríteni. Ha a lakás tanácsi rendelkezésű, a kiürített lakással a tanács rendelkezik, tehát nyilván igény-

be veszi, mert a volt bérlő a bérletet másra átruházta és ezzel a ráutaló magatartással arról lemondott [35/1956. (IX. 30.) MT sz. rendelet 27. § *d)* pont]. A lelépési díj visszajár a kiürítésre kötelezettnek és az állam javára egészben vagy részben csak akkor vonható el, ha lakásviszonyai a lakásvásárlást sem indokolttá, sem menthetővé egyáltalán nem tették.

Ugyanilyen szempontok szerint kell eljárni akkor is, ha a lakáscsere vagy a bérlet átruházása nem sikerült és ezért követeli vissza az érdekelt fél az általa fizetett összeget.

Ha a cserélő, illetőleg a bérletet megszerezni szándékozó fél nem fizette meg a kikötött összeget, őt nem lehet az állam javára teljesítésre kötelezni, azonban a semmisség következményeit hivatalból le kell vonni.

Tudott dolog, hogy különösen olyankor, amikor már a lakás többször cserélt gazdát, a megoldás nem egyszerű. Egy azonban álláspontom szerint bizonyos: a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése alapján csak a múltra vonatkozólag lehet a szerződést hatályossá nyilvánítani, tehát a kiürítésre kötelezést e törvényhely alapján nem lehet mellőzni.

A másik problémakör az úgynevezett kontárok által kötött vállalkozási szerződések érvénytelensége. Közismert tény, hogy az állami és szövetkezeti szolgáltató vállalatok nem tudják teljesen kielégíteni a lakosság szükségleteit. De nem oldja meg a nehézségeket az iparjogosítvánnyal rendelkező magánkisiparosok működése sem. Ezért az állampolgárok gyakran kénytelenek a különböző ipari szolgáltatások sürgős és pontos elvégzése érdekében iparjogosítvánnyal nem rendelkező olyan szakemberek segítségét igénybe venni, akik állami vállalatnál, intézménynél, szövetkezetben dolgoznak. Az ilyen munkára vonatkozó vállalkozási szerződések érvénytelenek. A bírói gyakorlat helyesen a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése alapján a szerződést a múltra vonatkozólag hatályossá nyilvánítja és rendelkezik a vállalkozói díjról. Ezt a szakmunkás munkabére szerint állapítja meg és megítéli az elhasznált anyag árát is. A kikötött díj és a megítélt összeg különbözetét rendszerint az állam javára vonja el. Van olyan gyakorlat is, amely arra kötelezi a megrendelőt, hogy a kikötött díj és a KIOSZ által meghatározott kisipari irányárak különbözetét fizesse meg az államnak. Ez a gyakorlat törvénysértő, mert az állam javára marasztalás nem terjedhet túl a felek szerződése körén, a kikötött szolgáltatásnál magasabb összeg megfizetésére nem lehet a szerződő felet kötelezni, legfeljebb csak akkor, ha a szolgáltatásnak a kikötöttnél magasabb a jogszabály által meghatározott ellenértéke, erről pedig itt nincs szó.

A gazdasági irányítás új rendszere keretében sor kerül ennek a kérdésnek a rendezésére is. A lakosság ellátásának megjavítása érdekében, de azért is, hogy a dolgozók életszínvonalukat munkaerejüknek a munkaviszony keretein kívüli felhasználásával is emelni tudják, bizonyos körben lehetővé kell tenni a munkaviszonyban, tagsági viszonyban álló szakembereknek kisebb szolgáltatások végzésére vállalkozási szerződés kötését. Az átmeneti időben az a helyes eljárás, hogy állam javára marasztalás csak akkor történik, ha a vállalkozás meghaladja a szokásos szolgáltatások körét és üzérkedés jellegű. Főleg olyanokkal szemben helyes a vállalkozói díj elvonása, akik nem állnak munkaviszonyban, kontárkodásból élnek, munkahelyükről mulasztanak, munkaidő alatt kontárkodnak, a munkáltató anyagát, szerszámát használják. Tevékenységük tehát a bűncselekmény, legalábbis a szabálysértés határán mozog.

Az irányelv bevezetőjében olvashatjuk: „Ennek a jogintézménynek az a célja, hogy a társadalomellenes magatartástól mind az állampolgárokat, mind pedig a jogi személyeket visszatartsa s őket anyagi hátrány kilátásba helyezésével is helyes magatartásra nevelje." Felmerülhet a kérdés: mit jelent a jogi személyekre utalás. Egyedül azt kívánja-e kifejezni, hogy a törvény a tervszerződések körében a kötbérre vonatkozóan lehetővé teszi az állam javára marasztalást? Vagy pedig egyben azt is jelenti, hogy ez a szankció általában egyformán alkalmazható mindenkivel szemben, aki polgári jogviszony alanya lehet, tehát állampolgárral szemben ugyanúgy, mint jogi személlyel szemben.

A kérdés megvizsgálását az is indokolttá teszi, hogy az irányelv előkészítése során felvetődött olyan nézet, amely szerint a gazdasági irányítás reformja keretében a jogintézmény szerepe nőni fog. A nagyobb anyagi érdekeltség ugyanis igen könnyen arra ösztönözheti a gazdálkodó szerveket, hogy a törvény által tiltott, társadalomellenes eszközökkel is fokozzák a jövedelmüket. Ezért meg kell keresni azokat a jogi eszközöket, amelyek alkalmasak arra, hogy a gazdasági tevékenységet az új viszonyok között is törvényes keretek közé szorítsák. Erre az állam javára marasztalás intézménye eredményesen felhasználható.

Nézzük meg most már miképpen rendelkeznek e tárgyban a hatályos jogszabályok. Az állam javára marasztalást a Polgári Törvénykönyv a kötelmi jog általános része keretében szabályozza. Az itt elhelyezett szabályok pedig minden szerződésre egyformán vonatkoznak, függetlenül attól, hogy kik annak az alanyai. Vonatkoznak tehát az állampolgárok szerződéseire ugyanúgy, mint a jogi személyek közötti kötelmi jogviszonyokra. Minthogy a törvény a jogalanyok között az állam javára marasztalás szempontjából sem tesz különbséget, arra a következtetésre lehetne jutni, hogy ez a szankció jogi személyekkel szemben is alkalmazható.

A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. A szocialista szervezetek közötti szerződéses viták túlnyomó többsége döntőbizottsági hatáskörbe tartozik. A döntőbizottsági eljárásban az ügyész nem vesz részt, ugyanakkor az ügyész indítványa az állam javára marasztalás anyagi jogi feltétele. A Ptké. 32—36. §-ai, amelyek az

ügyészi indítvánnyal kapcsolatos kérdéseket szabályozzák, kifejezetten csak a bírósági eljárásra vonatkoznak. Ebből a jogi helyzetből viszont az következik, hogy a jogalkotó a szocialista szervezetek közötti jogvitákra nem kívánta ezt a szankciót alkalmazni. Erre azt lehetne mondani, hogy nem minden ilyen jogvita tartozik döntőbizottsági hatáskörbe. Ez az érv sem változtat a helyzeten, mert a törvény nyilván nem kívánta a szankció alkalmazását egyedül attól az eljárásjogi kérdéstől függővé tenni, hogy a jogvita melyik hatóság hatáskörébe tartozik.

Ugyanezt igazolja a Ptk. 407. §-a is, amely a tervszerződések körében is csupán a kötbérre vonatkozólag engedi meg ügyészi indítvány nélkül az állam javára marasztalást, az ezt meghaladó kártérítésre azonban nem. Ez a kötbér szignalizáló szerepével és bírság jellegével magyarázható. Ha az is hozzájutna a teljes összegű kötbérhez, aki maga is felróható módon megszegte a szerződést, eltorzulna a szignalizáló szerepe. A bírságra pedig nem érdemes az, aki maga is felróható szerződésszegést követett el. Ez a szakasz egyébként nyilván ezért sokkal enyhébben szabja meg az állam javára marasztalás feltételeit, mint a Ptk. más rendelkezései.

Most már csak a termelőszövetkezetek és más olyan jogi személyek maradnak, melyeknek jogvitái mindig bírósági hatáskörbe tartoznak. Ezek a jogi személyek abban is különböznek az állami jogi személyektől, hogy saját csoporttulajdonuk van, tehát az állam javára marasztalás tulajdoni változást is eredményezne, mert az állam javára elvont összeg a társadalmi tulajdon egyik formájából, a szövetkezeti tulajdonból a másik formába, az állami tulajdonba kerülne. Emellett a szövetkezet tagjait sokkal érzékenyebben érintené ez a szankció, mint az állami tulajdonnal gazdálkodó vállalatok dolgozóit. A szövetkezeti tagok ugyanis munkájuk mennyisége és minősége szerint részesülnek a termelés eredményéből. Az állami vállalatok munkavállalói pedig minden körülmények között megkapják a munkateljesítményük után járó alapbérüket. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy az állami vállalatok nagyobb létszámmal és sokkal nagyobb vagyonnal gazdálkodnak, mint a termelőszövetkezetek, világossá válik előttünk, hogy dolgozóik a vállalat követelésének az állami költségvetésbe utalását akkor sem fogják megérezni, ha a jövőben a bérezésnél nagyobb szerepe lesz a vállalat anyagi helyzetének. Termelőszövetkezeteknél ezzel szemben jelentős összegű követelés elvonása számottevő módon csökkenthetné a tagok részesedését.

Az állam javára marasztalás itt tehát elvileg alkalmasabb lenne nevelő hatásának betöltésére.

Nem szabad azonban kihagyni a számításból azt sem, hogy a jogi személy képviselő szerve köti a szerződéseket, végzi az ügyvitelt, a szankció azonban nemcsak őt, hanem az egész kollektívát, a tagok összességét, tehát azokat is érinti, akik egyáltalán nem vesznek részt az ügyvitelben és talán nem is tudnak a jogellenes ténykedésről. Minthogy büntetőjogi kifejezéssel élve ártatlan embereket, esetleg közöttük olyanokat is sújtana a joghátrány, akik maguk is elítélik a törvénytelen tevékenységet, nem váltana ki az állam javára marasztalás kedvező társadalmi hatást, mert azt nemcsak az érdekelt állampolgárok, hanem környezetük is joggal érezhetné igazságtalannak. Legfeljebb akkor lehetne a szövetkezetnek járó követelés elvonását elvileg helyeselni, ha maga a közgyűlés határozta el a törvénysértő tevékenység folytatását, vagy ha az egész kollektívát a képviselő kiválasztásában és az ellenőrzésben súlyos mulasztás terheli. Ilyenkor is megfontolást érdemel azonban, hogy elvárható-e az egyszerű paraszt vagy munkásembertől a szövetkezeti tevékenységre vonatkozó bonyolult részletszabályok ismerete, amelyekkel még az átlag jogász és könyvelő sem mindig van tisztában. Gondoljunk csak az ún. melléküzemi tevékenységre, vagy a szövetkezeti elárusító helyek működésével kapcsolatos szabályokra.

Véleményem szerint nem volna szerencsés egy olyan gyakorlat kialakulása, amely az állam javára marasztalást jogi személyekkel szemben alkalmazná. Inkább azoknak az állampolgároknak megfelelő (büntetőjogi, államigazgatási, munkajogi) felelősségre vonására kellene törekedni, akik társadalomellenes magatartást tanúsítottak.

Az illetékes szervek most foglalkoznak azzal, milyen jogi eszközökkel lehet megakadályozni, hogy szocialista gazdálkodó szervek anyagi érdekeltségtől ösztönözve törvénytelen eszközökkel növeljék jövedelmüket. Ennek során meg lehet fontolni azt is, hogy az állam javára marasztalás alkalmas jogi eszköz-e a gazdasági tevékenység törvényes keretek közé szorítására. Ha a vizsgálódás pozitív eredményre vezet, meg kell teremteni a megvalósítás jogszabályi alapját. Ez pedig azt jelenti, hogy vagy rendezni kell a döntőbizottsági eljárás keretében az ügyészi részvételt és indítványozási jogot, vagy pedig lehetővé kell tenni a szankció hivatalból való alkalmazását. De mindenképpen biztosítani kell, hogy a joghátrány munkajogi eszközökkel áthárítható legyen arra a dolgozóra, aki a jogellenes tevékenységért közvetlenül felelős.

Az irányelv 4., 5. és 6. pontja az állam javára marasztalás eljárásjogi vonatkozásaival foglalkozik, amelyeknek vizsgálata önálló elemzést igényelne. Az irányelv anyagi jogi vonatkozásban igen hasznos útmutatásokat tartalmaz különösen jogpolitikai tekintetben és ezzel a jogalkalmazók kezébe adja a kulcsot a konkrét gyakorlati kérdések megoldásához. Látni kell azonban azt is, hogy nem egy konkrét jogszabályértelmezési kérdés maradt nyitva, amelyet a tényállás és az általa érintett társadalmi, gazdasági viszonyok elemzésével az ügyésznek,

bírónak, ügyvédnek, jogtanácsosnak kell megoldania. Ebben továbbra is segítséget nyújtanak a Legfelsőbb Bíróság eseti döntései, ítélkezési gyakorlata, és amennyiben a jövőben még szükséges lesz, úgy gondolom nem marad el a kollégiumi állásfoglalásban történő konkrét iránymutatás sem.

Benedek Károly

A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1667—1777

A ma Budapesten működő Tudományegyetemet (ELTE), mint az köztudomású, még a török elleni háborúk idején, 1635-ben, jogi karát pedig 1667-ben alapították a harcok által kevésbé veszélyeztetett Nagyszombatban, a mai Szlovákia területén. E város adott otthont az Universitasnak egészen 1777-ig, amikoris az egyetem Budára, majd onnan rövidesen Pestre költözött át.

Nem célunk az, hogy a jogi kar immár háromszáz éves múltját e helyütt felvázoljuk; tanulmányunkban egyetlen, eddig elhanyagolt részproblémával foglalkozunk: a büntetőjog oktatásának történetével, azt is csupán a kar százötíz esztendeig tartó nagyszombati időszakán át kívánjuk nyomon kísérni.

I. A büntetőjog oktatásának ügye valamely adott országban és korszakban természetszerűleg szorosan összefügg a büntetőjog általános helyzetével is. Mielőtt tehát témánk tárgyalására rátérnénk, egészen röviden utalni kívánunk a büntetőjog terén Magyarországon fennálló viszonyokra, a nagyszombati egyetem működésének periódusában.

Az említett jogág állapotára az egész időszak folyamán különösen rányomja bélyegét a magyar büntetőkódex hiánya, valamint a jogtudomány elmaradottsága. — Werbőczi Istvánnak még 1517-ben kinyomtatott Tripartituma, amelyre — noha az soha nem vált törvénnyé — a bírói gyakorlat szokásjogi alapon a tárgyalt korszakban is nagymértékben támaszkodott, a magánjogi stb. szabályok mellett tartalmaz ugyan egy sereg büntetőrendelkezést is, de szétszórtan, hézagosan és rendszertelenül, más jogterületeket érintő szabályokkal keverve. A különböző jogágak ebben az időszakban még különben sem határolódtak el egészen egymástól. — A Werbőczi utáni évszázadokban a rendi országgyűlések időnként hoznak ugyan különféle büntetőjogszabályokat; legtöbbször azonban minden rendszer nélkül, az éppen felmerülő szükséghez képest konstruálnak bizonyos bűncselekményi tényállásokat, többnyire szigorú büntetésekkel.

A feudalizmus egész tartama alatt — az 1712-ben megindult kodifikációs törekvések ellenére — nem születik büntetőkódex, amely a magyarországi feudális anyagi büntetőjog általános elveit, valamint a bűncselekményeket, a büntetési nemeket stb. rendszerezte és egységbe foglalta volna. Ugyanígy állt a helyzet az ún. alaki büntetőjog, a bűnvádi eljárás szabályainak vonatkozásában is. — A büntetőjognak is igen jelentős forrása volt a szokásjog, a bíróságok gyakorlata, amely a törvények hiányait igyekezett pótolni. A bírósági gyakorlatra nagy befolyással bírt a III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott büntetőtörvénykönyv, amelyet ugyan a magyar országgyűlés nem fogadott el, de — latin nyelvre lefordítva — Forma processus iudicii seu Praxis Criminalis címmel a XVII. sz. végétől egészen 1844-ig a Corpus Jurisban szerepelt, mint annak egyik függeléke. A bíróságok pedig — jobb híján — alkalmazni kezdték.

A tárgyalt korszakban büntetőjogtudományról alig beszélhetünk. A jogtudomány Magyarországon a büntetőjoggal, mint külön jogággal, valamelyest is rendszeresen, csak a XVIII. század közepe táján kezdett foglalkozni.

II. A fentiek ismeretében természetesnek kell tartanunk, hogy a nagyszombati egyetem jogi karának 1667. január 2-án kelt alapítóleveléből[1] *a büntetőjogot mint külön tantárgyat nem ismeri* s így annak oktatásáról nem is intézkedhetett.

Az alapítólevél, amely a jezsuita egyetem keretében, de az esztergomi káptalan külön felügyelete alatt hozza létre a jogi kart, kimondja, hogy a karon alkalmazandó három jogtanár közül „kettő a jus patrium-ot, azaz Magyarország szokásjogát, mindenesetre a Decretum Generale-t, amelyet Tripartitumnak nevezünk", valamint a törvényeket (constitutiones et articulos) világítsa meg. Az egyik tanár a hazai jogot „therotice", a másik pedig „practice" tárgyalja, ahogyan azt a magyarországi különféle bírósági fórumokon alkalmazzák. Meg kell továbbá ismertetni a tanulókkal a perekben használatos ügyiratok formuláit. — A harmadik professzor a római jogot[2] adja elő, a negyedik tantárgyból, az egyházjogból pedig az előadásokat a teológia egyik tanára tartja. — A kar alapítói ezekkel a rendelkezésekkel mintegy megvalósítani tö-

[1] Az alapítólevelet teljes terjedelmében közli Georgius *Fejér:* Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archiepiscopalis ac M. Theresianae Regiae Literaria, Budae, 1835. Documenta Nro VII. Studiorum Juridicorum fundationales penes Universitatem Tyrnaviensem, 22—25. old.; valamint *Pauler* Tivadar: A budapesti magyar kir. tudományegyetem története, Bp. 1880. 481—483. old.

[2] Abban az időben Magyarországon jus civile vagy jus caesareum alatt a római jogot értették, s vele szemben az országban használt jogot jus patriumnak vagy jus municipalénak nevezték.

rekednek Facciolati nézetét: „expedit omnes gentes romanis legibus operam dare, vivere suis".[3]

A főtantárgynak tehát a nagyszombati jogi karon a jus patriumot tekintették, amely magában foglalta az írott és íratlan magánjogi, közjogi, büntetőjogi és perjogi szabályokat, úgyszólván minden tudományos rendszerezés nélkül.

A *büntetőjog* az egyetemen egy évszázadon át *nem szerepel külön tantárgyként,*[4] hanem az csupán mint a jus patrium része — mint látni fogjuk — eléggé elhanyagolt része kerül előadásra. Ez a magyarázata annak, hogy a büntetőjog oktatásának alakulását vizsgálva kénytelenek leszünk a továbbiakban bizonyos mértékig a hazai jog egészének a helyzetével is foglalkozni.

A jus patrium oktatása csak 1672-ben kezdődik el[5] — addig csupán az egyházjog és a római jog előadásáról gondoskodtak[6] —, de a háborúk, valamint a pestisjárvány miatt valójában csak 1686-tól folyik rendszeresebben a tanítás, amikor Koller Ferenc lett a hazai jog — egyelőre egyetlen — tanára.[7] Kollernek kéziratban ránk maradt két munkája[8] arról tanúskodik, hogy ő büntetőjoggal nem foglalkozott még az eljárásjogot tárgyaló fejezetekben sem. 1696-ban a hazai anyagi jog külön tanárt kapott *Bencsik Mihály* személyében.[9] Hogy Bencsik a hazai jogból mit adott elő, azt nem sikerült megállapítanunk.[10] Az ő nevéhez fűződik azonban a magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata. Bencsik ugyanis, mint *Nagyszombat városának országgyűlési követe,* részt vett *az 1712—15. évi országgyűlésen,* s a rendek által kiküldött bizottság megbízásából ő készítette el, tíz pontba foglalva, a legsürgősebb kodifikációs feladatok vázlatát. Ebben szerepel 9. pontként *a magyar praxis criminalis tervezete* is. A javaslatot az országgyűlés nem emelte törvényerőre. Bencsik tervezetét később, az 1728—29. évi országgyűlés által kiküldött deputatio átdolgozta,[11] de a büntetőtörvénykönyv becikkelyezése ismét elmaradt. A konzervatív magyar rendek a Tripartitumhoz mereven ragaszkodtak és szembeszegültek minden haladóbb törekvéssel. A büntetőtörvénykönyv javaslatát azonban több bíróságnál alkalmazni kezdték, majd *Gochetz Gábor:* Systema praxis criminalis c., 1745-ben írt és a következő évben nyomtatásban megjelent munkájának lényegében ez a javaslat képezi anyagát.[12] — Gochetz 60 oldal terjedelmű könyve, amely a *magyar büntetőjogi irodalom első termékének tekinthető,* két részből áll (I. De malefactoribus et maleficiis in genere, II. De criminibus in specie). Művében Gochetz többek között a németalföldi Jodocus Damhouderusra és a szász jogtudósra, Benedictuc Carpzoviusra is hivatkozik. Arra nincs adatunk, hogy Gochetz könyvét a nagyszombati egyetemen az oktatásban felhasználták volna.

Tankönyvet a jus patriumból az egyetemen ezekben az évtizedekben még nem használtak, hanem mind Khlosz Pál, a perjog tanára, mind Kregar István László, aki a hazai anyagi jogot adta elő, óráikon kéziratairól, amelyekben büntetőjogi kérdésekre általában nem térnek ki, diktáltak a hallgatóknak. Néhány évvel később, az 1760-as évek elején *Nitray Gábor* professzor azonban már bizonyos mértékig a *büntetőjogot is tárgyalja* az előadásait tartalmazó, több mint 1700 oldalnyi, háromkötetes kéziratában.[13] Mint arról Zelenay Jánosnak, a hazai jog egyik professzorának későbbi jelentéséből[14] értesülünk, az 1760. évi rendezés előtt az anyagi jog teljes tananyagának előadása, helyesebben lediktálása 15, az alaki jogé pedig 12 évig tartott. (A jogi stúdiumok időtartama 2 év volt!!)

Az esztergomi káptalan által 1760-ban kiadott szabályzat,[15] amelyben a jogi oktatás terén

[3] Vö. *Vécsey Tamás:* A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jog- és államtudományi karának ismertetése 1667—1896. Bp. 1896. 1. old.

[4] A bécsi egyetemen is csak a felvilágosodás korában kerül erre sor, sőt ott még a polgári jogot sem tanították „... das österreichische Privatrecht, das österreichische Strafrecht... sind Kinder dieser »aufgeklärten« Zeit". Franz *Gall:* Alma Mater Rudolphina 1365—1965. Wien, 1965. 22. old. — A kánonjog és a római jog kizárólagossága akkor szűnik meg; L. Wilhelm *Böhm:* Universitas Vindobonesis, Wien, 1952. 73. old.

[5] *Molnár* Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp. 1881. 224. old.

[6] Magyar Országos Levéltár, Helytartótanács levéltára (továbbiakban: OL. Htt. Lt.) Fund. Lad. C. Fasc. 47. Az esztergomi káptalan felterjesztésének melléklete, Acta juridici studii.

[7] *Molnár* i. m. 224. old.

[8] Franciscus *Koller:* Isagoge, seu introductio in jus consuetudinarium...; továbbá az 1699-ben befejezett Methodus processualis... Mindkét mű egy kötetben, összesen 538 oldalnyi szöveggel a budapesti Egyetemi Könyvtárban, B. 93.

[9] L. *Eckhart* Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667—1935. Bp. 1936.

[10] Itt jegyezzük meg, hogy a jogi kar 1759 előtti jegyzőkönyveit Székely Miklós jogtanár, akit hanyagsága miatt állásából elbocsátottak, bosszúból elvitte magával és valószínűleg megsemmisítette. Vö. *Finászy* Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899. I. köt. 18. old. — A kar későbbi protocollumai és egyéb iratanyaga pedig 1956-ban az Országos Levéltárban kiütött tűz martalékai lettek.

[11] Opus Criminale. Orsz. Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 571. (az 1728—29. országgyűlés iratai között.)

[12] Vö. *Bónis* György: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. Bp. 1934. — Megjegyezzük, hogy legújabban Hajdu Lajos, ellentétben Bónis véleményével, az 1795-ös tervezetet tartja első büntetőkódex-tervezetünknek. Lásd *Hajdu* Lajos: Az első magyar büntetőkódex-tervezet kidolgozásának története és tartalmának értékelése a felvilágosodás büntetőjogi doktrínáinak tükrében. (Kézirat.)

[13] Conspectus iurisprudentiae Hungariae. A 2. könyvben többek között a lopásról, csalásról stb. tárgyal, sűrűn hivatkozva Huszty művére. Bpesti Egyetemi Könyvtár, B. 38.

[14] Informatio de progressu studii iuridici erga mandatum consilii regni transmissa, 1766. április 29. — Közli: Martin Georg *Kovachich:* Merkur von Ungarn... auf das Jahr 1787. Zweyten Jahrgangs, (továbbiakban: Merkur von Ungarn), 32—34. old. „... cursus iuris vero sub theorico durebant annis 15, sub practica autem annis 12...."

[15] Az esztergomi káptalan 1760. március 4-i, Nagy-

megkísérli a rendteremtést a nagyszombati egyetemen, még nem tiltja el a tanároknak a diktálást, hanem csak azt tilalmazza, hogy az előadók indokolatlanul elmaradjanak az órákról és valamelyik hallgatóra bízzák maguk helyett a diktálást. A káptalan úgy rendelkezett, hogy ezentúl a hazai jog tananyagát 2, illetve átmenetileg 3 év alatt be kell fejezni, s hogy a hazai jog mindkét tanára 2 évenként felváltva fogja előadni mind az anyagi (theoreticum), mind az alaki jogot (practicum), reggel 7—8 óráig. „A jövőben a hazai jog két professzora közül nem lesz az egyik csak az elmélet, a másik csak a gyakorlat előadója", mondja a szabályzat. Ugyancsak 1760-ban a helytartótanács, az esztergomi káptalanhoz intézett rendeletében[16] alapjában véve a káptalan szabályzatában foglaltakat erősíti meg és bővíti ki. Mégis jelentős ez a rendelkezés, mert azt tanúsítja, hogy az *oktatást kezdik állami ügynek is tekinteni* és lassan megindulnak a törekvések annak a helyzetnek a felszámolására, amelyben „schola est accessorium ecclaesiae".

A helytartótanács 1760. évi rendeletének végrehajtásáról Zelenay 1766. évi, fent említett jelentése számol be. Ebből megtudjuk, hogy ő — ellentétben a hazai jog másik tanárával, Nitray Gáborral — már nem diktál, hanem „pro facilitatione auditorum explanatur *Commentarius Husztianus*". Zelenay professzor tehát már használatba veszi Huszty István egri jogtanár tankönyvét, amely műről a továbbiak során részletesebben fogunk még szólani. Az oktatás helyzetéről a következő évben, 1769-ben Nitray és Zelenay együttes jelentéséből[17] kapunk képet. Többek között azt is közlik, hogy a diktálás teljesen megszűnt, tananyagként most már mindketten Huszty könyvét és a Corpus Jurist használják mind az elmélet, mind a gyakorlat tanítása során.

Végre tehát a nagyszombati jogi karon is *bevezették a tankönyv használatát* a hazai jog, ezen belül *a büntetőjog oktatásában.*

III. Mint arra már utaltunk, a hazai jog, illetve a büntetőjog rendszeresebb művelése Magyarországon a XVIII. század 40-es éveiben indult meg. — Először az 1733-ban Kolozsvárott felállított református tanintézet jog tanára, *Huszti András,* aki az Odera melletti Frankfurtban Heineccius tanítványa volt, adott ki tankönyvet 1742-ben, Szebenben, Jurisprudentia Hungarico-Transsilvanica . . . címmel.

A könyv előbeszédre (Oratio panegyrica) és ötvenöt titulusra tagozódik, s a Tripartitum álláspontján sok tekintetben messze túlmutat, sőt Werbőczi nézeteit nemegy helyen nyíltan téveseknek tartja s vitába száll velük. — Az anyagi büntetőjoggal külön nem foglalkozik. Az általános, elméleti kérdések tárgyalása után, a 26. címtől kezdve azonban munkája a perjogi alapismeretek valóságos enciklopédiájának tekinthető, a büntető eljárás vonatkozásában is. Felfogására jellemző példaként megemlítjük, hogy a beismerésnek különösen a büntetőperekben tulajdonít nagy jelentőséget, mert ott a beismerés „számos bírói visszaélésre adhat alkalmat a félhez intézett sugalmazó kérdések (suggestio) révén". Nem tartja megengedhetőnek, hogy a bíró a beismerést ilyen módon csikarja ki, illetve a társtettesek vallomását e módszerrel irányítsa, befolyásolja. (50. cím: De confessionibus et suggestionibus.)

Huszti András művét pár év múlva a református egyházi főconsistorium lefoglaltatta, mert a papok a könyv előszavában a Kálvin-féle praedestinatio elleni támadást láttak. Husztit állásától végleg elmozdították. Így tehát tankönyve a jogi oktatásra nem gyakorolhatott befolyást.[18]

Néhány esztendővel később, valószínűleg 1745-ben, az egri jogintézet (Foglareum) tanára, *Huszty István* is kinyomtatta Jurisprudentia practica seu commentarius novus c. tankönyvét, amelyben — három könyvre felosztva — a jus patriumot dolgozza fel: főként a magánjogot, továbbá a büntetőjogot, valamint a polgári és a büntető eljárásjogot. Hogy az első kiadás valójában mikor jelent meg, nem egészen tisztázott. A ma feltalálható legrégibb, 1745. évi kiadáson, amelyet Budán nyomtattak, az „Editio nova" megjelölés szerepel. (Mi az 1766. évi, nagyszombati kiadást használtuk.) Közbevetőleg megjegyezzük itt, hogy Gochetz Gábor már említett művén kívül hamarosan, 1751-ben *Bodó Mátyásnak* is megjelent az anyagi és az alaki *büntetőjogot* tárgyaló könyve: Jurisprudentia criminalis . . . in partes duas divisa, címmel. Bodó munkája az egyetemen a büntetőjog oktatásában nem jutott jelentősebb szerephez, bár később olykor maga Huszty is hivatkozik Bodóra.

Huszty István óriási anyagot felölelő, mintegy 900 oldal terjedelmű munkájának harmadik könyve,[19] harminchat címre (titulus) felosztva,

szombatból keltezett s a helytartótanácshoz intézett válaszíratában a jogi oktatás helyzetéről ad érdekes beszámolót. A válaszirat második fele közli a káptalan 1760. évi szabályzatát a jogi oktatásra vonatkozóan, megjegyezve, hogy az tulajdonképpen az előző évben már kiadott normák kibővítése. OL. Htt. Lt. C—39. Acta Fund. Lad. C. Fasc. 47. — A „Responsa Caputuli . . ." kezdetű melléklet szószerinti másolatban megtalálható az OL. Kanc. Lt. Litt, Cons. Reg. Locumten. 1760:604. jelzetű akta mellékletei között is.

[16] Merkur v. Ungarn, 25. old.

[17] OL. Htt. Lt. Fund. Lad. E. Fasc. 10. (Az esztergomi káptalannak a helytartótanácshoz intézett, 1767. május 30-i jelentése mellett.)

[18] Huszti Andrásra vonatkozóan l. *Kolosváry* Bálint: Huszti András erdélyi jogtanár és „Jurisprudentia Hungarico-Transsilvanica" című munkája, Kolozsvár, 1914.; *Török* István: A kolozsvári ref. collégium története, Kolozsvár, 1905. II. k.; *Molnár* i. m. 230. és 591—592. old.; továbbá *Szilágyi* Ferenc: Tugonyi József feletti emlékbeszéd, Budapesti Szemle, 1865. I. 513. old.; valamint *Bod* Péter: Magyar Athenas, Nagyszeben, 1766.

[19] A továbbiakban Huszty István művének csak a témánkat leginkább érintő 3. könyvével foglalkozunk.

120 oldalon át foglalkozik a közbűncselekményekkel (delicta publica), illetve a bűnvádi eljárással. A magánbűncselekményekről (delicta privata) a második könyv 77. és az utána következő titulusaiban tárgyal.

Az alábbiakban csupán a harmadik könyvről kívánunk némi áttekintést adni. Ez a könyv három fő témakörrel foglalkozik: általános fejtegetések a közbűncselekményekről; a bírói fórumok és a bűnvádi eljárás; továbbá az egyes bűncselekmények és az azok elkövetőire kiróható büntetések.

Az *általános fejtegetések*ben a szerző sokoldalúan és hosszadalmasan igyekszik meghatározni a közbűncselekmény fogalmát. „A közbűncselekmény olyan bűntett (crimen), amelyet külön törvény minősít annak és amelyet a közjog (publicum ius) torol meg, az illetékes hatóságok útján." A magánbűncselekmények pedig olyan delictumok, amelyet külön törvény nem minősít közbűncselekménynek. A magán- és a közbűncselekmények közötti különbséget Huszty abban is megjelöli, hogy az előbbi cselekmények tekintetében polgári úton (civiliter) és magánszemély keresete alapján ítélkeznek, az utóbbiakat pedig bűnvádi eljárás útján (criminaliter), a királyi vagy a megyei fiscus vádemelése alapján torolják meg. — A továbbiakban a delictumokat felosztja főbenjáró és nem főbenjáró, valamint nyilvános és titkos, rendes és rendkívüli bűncselekményekre. Ez utóbbiaknak nincsen sem meghatározott elnevezésük, sem meghatározott büntetésük. Végül vannak valóságos delictumok és quasi delictumok.

Huszty — Senecát idézve — a legszentebb kötelességnek tartja, hogy „a bűnügyekben igazság tétessék, s nem lehet az istennek kövérebb áldozati állatot bemutatni, mint a bűnös ember". Meg kell azonban említenünk, hogy szerzőnk már nemcsak a megtorlást és az elrettentést tekinti a büntetés céljának, hanem — mint mondja — „a józan ész úgy kívánja, hogy a büntetést az elkövető megjavítása érdekében kell kiszabni".

Nagy terjedelmet szentel Huszty annak a kérdésnek, hogy mi történjék a bűncselekmény útján szerzett vagyontárgyakkal, illetve az okozott károkkal abban az esetben, ha a bűnelkövető meghal. Szembeszáll azokkal, akik szerint „A rókácska valamennyi bűne megszűnik, mihelyt lehúzzák a bőrét". Ő azt tartja, hivatkozva egy sor törvényre, hogy a tisztességtelenül szerzett hasznot „az örökösből is ki kell csikarni".

További általános fejtegetései során Huszty, saját álláspontja alátámasztására, a törvényeken kívül többek között Werbőczire, Kitonichra, Bodóra, valamint Carpzoviusra, továbbá a Praxis Criminalisra és a Codex Juris Canonici megfelelő helyeire támaszkodik. — Végül a bűntettek elkövetésének különféle lehetséges módozatait taglalja, 15 pontba foglalva. Ezekben a pontokban lényegileg a tettesség, társtettesség, valamint a részesség: a felbujtás és a bűnsegély, továbbá a bűnpártolás, az orgazdaság stb. fogalmait elemzi rendkívül aprólékosan. E fogalmaknak a megjelölésére természetszerűleg általában nem a mai terminológiát használja.

Az általános rész után a szerző *a bűnvádi eljárás egyes szakaszaival* foglalkozik (vádemelés, elfogás és bebörtönzés, vizsgálat stb.). A legrészletesebben a kínvallatást tárgyalja s igen határozottan állást foglal amellett, hogy „in delictis occultis veritas per torturam est extorquenda", bár maga is elismeri, hogy a kínvallatás kegyetlen és veszélyes dolog. Aprólékosan felsorolja a kínzóeszközöket és magyarázgatja azok alkalmazásának mikéntjét. Hangsúlyozza azonban, hogy a nemeseket általában nem lehet megkínozni. Eljárásjogi nézeteit is lépten-nyomon igyekszik alátámasztani főként a Carpzovius munkájára[20] történő konkrét hivatkozásokkal.

A katolikus Huszty büntetőjogi nézeteire s így hosszú időn át a magyar jogi oktatásra, amint a továbbiak során tapasztalni fogjuk, igen nagy hatással volt a protestáns büntető és polgári jogász, a német Benedict Carpzov Practica Nova-ja, amely Huszty könyvének megírása előtt több mint 100 évvel, 1635-ben jelent meg először. Szükségesnek véljük ezért, hogy közbevetőleg röviden emlékeztessünk itt e nagynevű szász jogtudós munkásságára is. Carpzov (1595—1666), a lipcsei egyetem tanára és a híres lipcsei Schöffenstuhl tagja, az anyagi és az alaki büntetőjogot egyaránt felölelő, említett főművével Európa-szerte széleskörű befolyást gyakorolt mind a tudományra, mind a praxisra. Állásfoglalásait több évtizeden keresztül Skandináviától Ukrajnán, Magyarországon, Svájcon át Spanyolországig és Portugáliáig mindenütt idézték. Hazánkban is a büntetőjogi munkák éppúgy, mint a bíróságok büntető ítéletei[21] egyidőben gyakran hivatkoztak Carpzov művére.

Mint az ismert nyugatnémet jogtörténész Hans Thieme írja róla, Carpzov mélyen hitt korának borzalmas babonáiban, amelyek szerint a boszorkányságot az inkvizíció minden eszközével, kínvallatással és máglyával kell irtani. Nem kevésbé kegyetlen szigorúságot követelt azonban Carpzov az emberölés, az államellenes bűncselekmény, valamint az istenkáromlás, sőt a házasságtörés esetében is. — A processus vonatkozásában pedig műve pontos utasításokat ad még a tekintetben is, hogy pl. a halálraítéltet a vesztőhelyre vezető úton hányszor kell izzó fogókkal tépdesni. — „Bizonyos, hogy Carpzov nem tartozik azok közé, akik az emberi jogok és a sze-

Az első két könyvet általánosságban tárgyalja *Csizmadia* Andor: A hazai jog oktatása a XVIII. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practicaja c. tanulmányában. Jogtud. Közlöny, 1967. 3—4. sz.

[20] Practica nova Inperialis Saxonica rerum criminalium.

[21] L. *Fayer:* A magyar büntetőjog kézikönyve. Bp. 1900. I. köt. 24. old; *Reizner* János: Szeged története, IV. k. Szeged, 1900.

mélyiség méltósága, a szellemi haladás és a vallásszabadság úttörői voltak; ő nem volt Thomasius, sem Voltaire, sem Beccaria."[22]

Büntetőjogi felfogását már kortársai is, köztük legélesebben Oldekop[23] támadták, de nem sok eredménnyel. Carpzov vitathatatlan tekintélye jóideig akadályozta a haladóbb, felvilágosultabb büntetőjogi felfogás érvényesülését Németországban és más államokban is. Hazánkban pedig Carpzov hatása évszázados késéssel, főként Huszty István munkájának közvetítése útján bontakozik ki. Akkorra már a szász jogtudós nézetei valóban aligha nevezhetők korszerűeknek.

Visszatérve Huszty tankönyvéhez: a szerző az eljárásjog után a „különös részt", az *egyes bűntetteket,* ezek közül is elsőnek a felségsértést, azután a hűtlenséget veszi sorra. A felségsértés taglalásánál különbséget tesz az isteni felség (majestas divina) és az emberi felség (majestas humana) megsértése között. Az isteni felség elleni bűntetteket (magia, blasphemia, violatio ecclesiarum) azonban csak később, külön titulusokban, bár egymástól függetlenül, elszakítva tárgyalja. Nagy teret szentel a harmadik könyv az emberölés különféle fajainak (szándékos, véletlen, önvédelemből elkövetett emberölés), valamint a tulajdon elleni bűncselekményeknek; foglalkozik a várak áruló módon történő feladásával, továbbá a „zendüléssel" (vis publica), amelyet élesen elhatárol a magándeliktumot képező hatalmaskodástól (actus potentiae). A házasságtörés, a többnejűség, a sodomia, a vérfertőzés stb. szintén helyet kap a könyvben. Végül megemlíti a tankönyv az urbárium áthágásának (excessus urbarii) bűntettét is, amelyet a földesúr követ el akkor, ha a jobbágyoktól az úrbéri megállapodásban szereplő szolgáltatásoknál többet követel. Huszty szinte érezhető egyetértéssel állapítja meg, hogy erre a cselekményre a törvény (1723 : 12. tc.) nem ír elő meghatározott büntetést. — Művében majdnem minden titulus végén közli a megfelelő perbeli iratmintákat (forma actionis stb.) is.

Az egyes bűncselekményekről szóló titulusok általában nem valamilyen logikai sorrendben, hanem legtöbbször mintegy ötletszerűen követik egymást. A szerző nem képes a bűncselekményeket bizonyos rendszer szerint csoportosítani. Nem célunk az, hogy Huszty István hosszadalmas, bonyolult, olykor száraz fejtegetéseit az egyes bűntettekkel kapcsolatban nyomon kísérjük, könyvének mindössze két titulusával kívánunk — röviden — külön is foglalkozni: a magiával és a blasphémiával.

Huszty idejétmúlt, retrográd büntetőjogi nézetei a legszembetűnőbb módon a „De crimine magiae c. fejezetben nyilvánulnak meg. Abban a korban, amikor az 1728. évi szegedi nagy boszorkányégetés után (egyszerre hat férfit és hét nőt küldött máglyára a bíróság), már III. Károly, majd Mária Terézia[24] több intézkedésükkel igyekeztek visszaszorítani Magyarországon a boszorkánypereket, az egyetem jogi karán használt tankönyv Szent István és Szent László XI. századbeli törvényeire, valamint a Praxis Criminalisra és a kánonjogra, mindenekelőtt pedig Carpzovius régi, ominosus művére hivatkozva, tudományos komolysággal, a legkisebb kétely nélkül, továbbra is (1766-ban, sőt később is!) azt hirdeti, hogy a mágusok az emberi nem ellenségei, akik a gonosz lélek segítségét veszik igénybe, szerződésük, barátságuk van az ördöggel. Tíz különböző fajtáját sorolja fel azoknak, akik a mágia bűncselekményét elkövetik, köztük a strygákat is, akikkel kapcsolatban, mint ismeretes, már Kálmán törvénykönyve (I. 57.) megállapította, hogy „non sunt". Huszty véleménye szerint, — s ez megegyezett a közfelfogásban még az ő korában is feltalálható primitív, elmaradott hiedelmekkel — a strygák az „ördögi összejöveteleket (synagogas diabolicas) vasvillán, boton vagy seprűn lovagolva látogatják vagy bűnös kéjelgést folytatnak az ördöggel". A mágia büntetése: halál. Ha harmadik személy is károsodott, akkor a gonosztevőt élve kell megégetni, egyébként pedig fejét kell venni és a holttestét kell máglyán elégetni, „mint azt a bírói gyakorlat és a sok példa is bizonyítja".

De nem tárul elénk vigasztalóbb kép a blasphemiáról szóló titulus fejtegetéseiből sem. Huszty túlenyhének tartja a törvények (1563:42., 1659:42. és 1723:110. tc.-ek) rendelkezéseit, amelyek szerint a káromkodást „csak" harmadszori elkövetés esetén kell pallossal büntetni. Szerzőnk egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a halálbüntetést súlyosbítani szokás, „a bűnöst vagy megtüzesített fogókkal kínozzák meg, vagy szíjakat hasítanak ki a testéből vagy kitépik káromlást elkövető nyelvét, végezetül pedig, de még élve, lecsapják a fejét", másrészt — túlmenve az akkori hatályos magyar törvények rendelkezésein — kijelenti, hogy ha a blasphemiát közvetlenül isten ellen követik el, már az első esetben is indokolt a pallos általi halálbüntetés. Ennél enyhébb büntetésnek szerinte csak akkor lehet helye, ha valaki részegen káromkodik vagy a káromkodást „bűnbánattól indíttatva" tüstént vissza is vonja.

Általában a többi fejezetek sem vallanak írójuk haladottabb gondolkodásáról, különösebb emberiességéről.

Mindeme fogyatékosságai ellenére sem kívánjuk elvitatni Husztytól művének pozitív vonásait, kétségtelen érdemét. Munkája a maga

[22] *Hans Thieme:* Benedict Carpzov zum Gedächtnis. Badische Zeitung, 1966. aug. 30.

[23] *Oldekop:* Contra Carpzovium tractatus; továbbá: Observationes criminales.

[24] Mária Terézia pl. 1756. január 29-én, majd 1758. június 15-én elrendelte, hogy előforduló esetnél (boszorkányság vádja) az eljárás megindítása *előtt* legfelsőbb helyre jelentést kell tenni, a hozott ítéletet pedig kihirdetés előtt fel kell terjeszteni; 1768. május 28-i rendeletével gyakorlatilag megszüntette a boszorkánypereket. (Vö. *Komáromi* Andor: A magyarországi boszorkánypererek oklevéltára. Bp. 1910. 600., 638. és 715. old.)

idejében, a 18. század közepe táján a büntetőjog tanítása szempontjából is valóban hiánypótló s megalapozó jelentőségű volt. Tankönyvével Huszty szinte elsőként igyekezett didaktikus céllal, a gyakorlati jogi pályákra készülő ifjúság számára feldolgozni, rendszerezni, bizonyos egységbe foglalni és — ami különösen fontos — kinyomtatni a szétszórtan feltalálható törvényi és szokásjogi anyagot, a bírósági praxist, valamint a hazai és bizonyos külföldi jogtudósok nézeteit, nemcsak a magánjog, hanem — ami bennünket e helyen érdekel — a büntetőjog elmélete és gyakorlata tekintetében is. S ezzel akkor nagy szolgálatot tett a jus patrium, azon belül a büntetőjog oktatásának hazánkban.

Huszty mindinkább elavuló tankönyve azonban — a felvilágosodás eszméitől messze elmaradva —„tömérdek hivatkozásával, bőbeszédű magyarázataival és syllogistikus előadásával",[25] új, jobb, korszerűbb tankönyv híján — mint a továbbiakban látni fogjuk — mintegy félévszázadon át használatban volt és így sok, egymást követő jogászgeneráció számára segített konzerválni a felvilágosodás és a nagy francia forradalom századában egyre túlhaladottabb, maradi büntetőjogi nézeteket. Mindezekért már természetesen nem Husztyt, hanem az egyetem fenntartóit, a hazai jogtudomány akkori helyzetét s általában a rendi Magyarország elmaradott viszonyait kell felelőssé tennünk.

IV. A büntetőjog oktatásának fejlődését már maga az a tény is erősen hátráltatta, hogy sokáig *nem tekintették külön tantárgynak, még kevésbé rendelkezett külön tanszékkel,* sem az egyetemen, sem a jogakadémiákon.

Az arra irányuló kezdeményezés, hogy a büntetőjogot, a hazai jogról leválasztva, külön stúdiumként kellene oktatni az egyetemen, nem magyar részről indult ki, hanem a bécsi államtanácsban vetődött fel, 1769-ben. Amikor ugyanis a magyar kancelláriának, illetve a helytartótanácsnak a nagyszombati egyetem reformjára vonatkozó javaslatai a bécsi tanulmányi bizottság véleményezésével ismételten az államtanács elé kerültek, báró Borié államtanácsos azt javasolta, hogy *a büntetőjogot is fel kell venni az oktatandó tantárgyak sorába* s e tárgyat az 1768-ban elkészült új osztrák büntetőkódex, a Nemesis Theresiana szerint kellene előadni; ahol azonban a magyar törvények az osztrák kódextől eltérően rendelkeznek, rá kellene mutatni ezekre az eltérésekre. Borié szerint a büntetőjog előadását a római jog tanárára lehetne rábízni.[26]

Ugyanabban az évben gróf Nicky Kristóf is készített egy tervezetet — névtelenül — az egyetem átszervezésére.[27] Nicky memoranduma, mely az egyetemnek Budára történő áthelyezése mellett foglal állást, a büntetőjog vonatkozásában tovább megy Boriénél s *külön katedrát* tart szükségesnek e tudományág oktatására: „Facultas Juridica erfordert . . . item *Professorem Juris Criminalis,* welche Wissenschaft in dem Königreich zu dociren desto nöthig und nützlicher wäre, als die Causae Criminales in denen Comitaten sehr häuffig; keine Materi aber mehr Vorsichtigkeit erfordert, als diese, da *de vita et corpore hominis agitur.*"

Amikor ezt a tervezetet az államtanács tárgyalás alá vette, tagjai nem értettek egyet Nicky nézetével, hanem lényegében Borié fent ismertetett, korábbi állásfoglalását tették magukévá. Úgy vélekedtek, „dass . . . die Cathedra des Juris Criminalis mit jener des Juris Romani, weilen es nur subsidiarium ist, und daher kein so weitläufiges Studium wie in Deutschland erfordert, zu vereinigen wäre."[28] — Érdekes, hogy időközben a királynő Esterházy Ferenc kancellárhoz intézett kéziratában úgy foglal állást, hogy új, közös tanszéket kell felállítani Magyarország külön közjogának és *büntetőjogának* előadására.[29] A királynő tehát — a „hazai jogról" leválasztva — a büntetőjog oktatását a közjogéval kívánja párosítani.

A kérdés azonban még mindig nem jutott nyugvópontra. A magyar kancellária ugyanis a Digesták és a büntetőjog részére javasolt közös tanszéket,[30] az államtanácsban viszont, megváltoztatva előző állásfoglalásukat, most az a vélemény és javaslat alakul ki, hogy a ius criminale-t a hazai jog egyik professzorának kellene előadnia. Sőt azt is felvetik, hogy a büntetőjog oktatását csak akkor lenne célszerű bevezetni, ha majd az osztrák büntetőjogot Magyarország számára átdolgozzák.[31] Végül is a királynő elfogadja az államtanács fenti javaslatát és elrendeli, hogy a büntetőjog oktatását a jus patrium egyik tanárára kell bízni.[32] A hosszas huzavona tehát — legalábbis a büntetőjog oktatását illetően — semmi lényeges eredményt nem hozott.

A következő évben, 1770-ben kibocsátott Norma Studiorum külön-külön intézkedik az egyetem mind a négy karára vonatkozóan.[33] Témánk szempontjából minket inkább csak a hazai jog professzoraihoz intézett külön-utasítás érdekel,[34] amely elrendeli, hogy amíg jobb tankönyv

[25] *Finánczy* i. m. 332. old.

[26] Staatsrat 1769:1755. (l. *Eckhart* i. m. 58. old., 46. lábjegyzet).

[27] Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen. Szövegét teljes terjedelmében közreadta Finánczy i. m. 388—401. old.

[28] Staatsrat 1769:2515. (az utolsó vélemény dátuma: júli 27.) Az államtanács véleménye Nicky javaslatáról, közli *Finánczy* i. m. 416—422. old.

[29] OL. Kanc. Lt. Orig. Ref. 1769. Nr. 438 (1769. júli 17.)

[30] OL. Kanc. Lt. Orig.-Ref. 1769. Nr. 558. (1769. augusztus 30.)

[31] Staatsrat 1769:3388. (l. Eckhart i. m. 63. old., 52. lábjegyzet.).

[32] OL. Kanc. Lt. Orig. Ref. 1769. Nr. 558. (1769. szeptember 26.).

[33] A jogi karra vonatkozó általános utasításokat l. Merkur von Ungarn, 66—69. old. De studio iuridico.

[34] Norma secundum, quam professores Juris Hungarici . . . debent; l. Merkur von Ungarn, 84—88. old. — *Pauler* szerint (i. m. 72. old. l. jegyzet) a prágai egyetem jogtanárai is szinte szóról szóra ugyanilyen utasításokat kaptak. *Schnabel:* Geschichte d. iurid. Facultät an d. Carl-Ferdinand Hochschule zu Prag, 1827. II. r. 113. és köv. old.

nem jelenik meg, vagy a tanárok előadásaikat ki nem nyomtatják, továbbra is Huszty István művét kell használni. Tananyagként az első évben az I. könyvet, és a II. könyvből mintegy 30 titulust, a *második évre* pedig a dologi jog fennmaradó részét és a III. könyvet, *a büntetőjogot* írja elő. Az előadások során azonban Huszty kommentárjait ki kell egészíteni az új törvénycikkekkel. Az utasítás arról is intézkedik, hogy naponta délután 2-től 3-ig gyakorlatokat (exercitationes practicae) kell tartani, amikoris a hallgatókból megalakított bíróságok (tribunalia) előtt pereket kell lefolytatni, az eljárásjog gyakorlása céljából.

A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlatása[35] után a nagyszombati jezsuita kollégium feloszlatására Mária Terézia királyi bizottságot küldött ki (gróf Fekete György országbírót és Ürményi Józsefet). E bizottság részletes javaslatai alapján és a bécsi jogi kar szabályzatát figyelembe véve a királynő a helytartótanács útján 1775-ben kiadta a Planum iuridicae facultatis c. rendtartást a nagyszombati jogi kar számára. Az új szabályzat a jogi tanfolyam időtartamát 2 évről 3 évre emeli fel. (A gyakorlatban az oktatás tartama továbbra is két év maradt.) A Planum szerint a *büntetőjogot* ezután nem a hazai jog professzora, hanem a pandektajog tanára adja elő, éspedig *a második év három utolsó hónapjában,* délutánonként. A büntetőjog oktatásánál a Praxis Criminalisra kell figyelemmel lenni, amely — mint említettük — szokásjogilag Magyarországon is használatban volt. — Valójában ezután is Huszty könyvét tanulták.

Bár a pandektajog professzora a Planum rendelkezésének megfelelően átvette a büntetőjog oktatását, a kar azonban felterjesztésében azt kívánta, hogy a büntetőjog kerüljön vissza a hazai jog egyik tanárához (professor praxeos).

Az 1775. évi reformmal kapcsolatban említést érdemel, hogy ekkor bocsátotta ki az állam *az első szigorlati rendtartást,* amely a doktori fokozat elnyeréséhez három szigorlat letételét írja elő. A szigorlati tárgyak között szerepel a *büntetőjog* is, amely a római joggal egyetemben, a második szigorlat tárgyát képezi.[36]

A Planum kibocsátása után hamarosan megjelent „első közoktatási kódexünk", a Ratio Educationis,[37] amely először lép fel olyan igénnyel, hogy Magyarországon az egész közoktatás ügyét az elemi iskolától az egyetemig átfogóan, államilag rendezze.

Vizsgáljuk meg röviden, hogy ez — a tanügyi reformok vonatkozásában egyébként nagyfontosságú — szabályzat, amelynek általános értékelésére nem kívánunk kitérni, témánk szempontjából milyen jelentőséggel bír.

A Ratióban a legrendszeresebben és a legteljesebben a középiskolákra vonatkozó rendelkezéseket munkálták ki. A főiskolai rendtartásnak és tanulmányi rendnek a kidolgozása viszont eléggé elnagyolt. Magával az egyetemmel, a Regia Universitassal pedig, amelynek Budára történő áthelyezése ekkor már el volt határozva, a Ratio csak igen vázlatosan foglalkozik, figyelme alig terjed túl a tanszékek felsorolásán. Nem intézkedik külön az egyes karokról, így a jogi karról sem, hanem a jogi oktatás tekintetében az akadémiák jogi tanfolyamaira utal, amelyekről valamivel részletesebb rendelkezéseket közöl.[38]

Az akadémiákon a jogi tanfolyam időtartamát két évben állapítja meg. A Ratio mellékletei között található táblázat[39] bizonysága szerint a hazai jog, beleértve a magyar jog történetét, továbbá a magánjogot, a *büntetőjogot* és a perjogot is, csak a második évben kerül előadásra, két féléven át, napi két órában. — Meg kívánjuk itt jegyezni, hogy az akadémiákon a büntetőjog oktatásával a második félév végén s mindössze néhány héten át foglalkoztak.

Minthogy a használatban levő tankönyvek között „egy sem található, amely... a tanároknak és a tanulóknak egyaránt ajánlható volna", a Ratio szükségesnek tartja a hazai jog, valamint külön a *büntetőjog tankönyvének* mielőbbi kidolgozását. Addig is „a büntetőjog a Codex Theresianus útmutatása szerint adandó elő, miközben figyelemmel kell lenni mindenütt a hazai törvényekre". A Ratio e rendelkezése ellenére az oktatásban továbbra is Huszty commentárjait használták.[40]

Az egyetemen a jogi tanfolyamot, mint említettük, már az 1775. évi Planum három évre emelte, ezt a rendelkezést azonban csak az 1779—80. tanévtől — tehát már Budán — kezdik végrehajtani, újabb felső utasítás eredményeképpen, s új, megváltozott tantervvel, amelyben *a büntetőjog a harmadik év II. semesterében, egész féléven át napi 2 órában* kapott helyet.[41] A kor követelményeinek megfelelő, új tankönyv azonban hosszú ideig ezután sem állott rendelkezésre. Jellemző a büntetőjog tudományának elmaradottságára, hogy több mint egy emberöltőnek kellett még eltelni addig, míg végre —

[35] L. erre: XIV. Kelemen pápa 1773. júli. 24-i bullája: „Dominus ac Redemptor noster Jesus Christus..." és Mária Terézia 1773. szept. 20-i rendelete: Decretum Aulicum Abolitionis Societatis Jesu. Merkur von Ungarn 169—194. old.

[36] A Planumot és a szigorlati rendtartást az 1956-ban elégett kari protocollumok 200. és köv. tapjaira hivatkozva ismerteti Eckhart i. m. 93—105. old.

[37] A Ratio Educationisra vonatkozóan Finánczy idézett munkáján kívül l. többek között *Ballagi* Géza: A budapesti egyetem s a jogi szakoktatás. Bp. 1902.; *Friml* Aladár: Az 1777-i Ratio educationis. Bp. 1913.; *Kárman* Mór: Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században, Budapesti Szemle, 1911. évi 410—411. sz.; *Ravasz* János: Az 1777-i Ratio Educationisról. Bp. 1958.

[38] Ratio, 184—192. §.

[39] „Táblázat a magyar királyi akadémiák kétévi jogi tanfolyamának rendes előadásairól, melyek csütörtök és vasárnap kivételével minden nap tartandók."

[40] L. *Finánczy* i. m. II. 336. old., 1. jegyzet. Az új tanterv még 1780-ban sem lépett életbe. *Udvardy* László: Az egri érseki joglíceum története. Eger, 1898. 66—70. old.

[41] Tabella cursus triennii iuridici in Regio-Teresiana Universitate Budensi. OL. Kanc. Lt. 1779. Nr. 5297.

Szlemenics Pál pozsonyi jogtanár kísérlete[42] után — Vuchetich Mátyás pesti professzor tollából 1819-ben megszületett a magyar büntetőjog első tudományos igényű tankönyve, az Institutiones iuris criminalis Hungarici, amely mind az anyagi büntetőjogot, mind a büntető eljárásjogot magában foglalja.[43]

Mindezt azonban már csak mintegy kitekintésként említjük meg, minthogy ez a periódus, amelyben a büntetőjogtudomány művelésének kibontakozása Magyarországon is megindul, már kívülesik témánk keretein. Az egyetem ugyanis — mint említettük — 1777. őszétől kezdve Budán, majd Pesten folytatta működését, Nagyszombat pedig kárpótlásul — átmenetileg — akadémiát kapott, azt azonban néhány évi működés után, 1784-ben Pozsonyba helyezték át.[44]

[42] Elementa Juris Criminalis Hungarici, Pozsony, 1817.

[43] Szlemenincs és Vuchetich műveire l. *Pauler* Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Budapest, 1878.; Vuchetichre továbbá: *Jancs* Árpád: Vuchetich Mátyás (egy régi magyar büntetőjogász). Bp. 1932.

[44] *Ortvay* Tivadar: Száz év egy hazai főiskola életéből. A pozsonyi kir. akadémiának 1784—1884-ig való fennállása alkalmából. Bp. 1884.

Ahhoz, hogy a büntetőjog oktatásának történetéről a kar száztíz éves működése alatt — nem is említve a budapesti időszakot, amelynek feldolgozásával ilyen vonatkozásban még teljesen adós a jogtörténetírás — átfogóbb képet és behatóbb értékelést lehessen adni, egyrészt mélyen be kellene ágyazni a probléma vizsgálatát a korszak változó gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyaiba; másrészt kívánatos volna a nagyszombati helyzetet összehasonlítani a tantárgy oktatásának akkori állapotával a bécsi, a prágai, a krakkói, a németországi stb. egyetemeken, valamint a 18. században egyremásra megalakuló magyarországi jogakadémiákon. Ennek a — mind ez ideig kimunkálatlan — feladatnak a megoldására azonban csak egy nagyobb lélegzetű, szintetizáló jellegű, oktatás- és tudománytörténeti munka lehetne alkalmas. Nagy szerep várna e tekintetben azoknak a jogtörténészeknek összehangolt kutatómunkájára és egymást segítő, kölcsönös erőfeszítésére, akik az érintett országokban érdeklődést tanúsítanak a büntetőjog történetének művelése iránt.

Kovács Kálmán

A vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás jogintézményének bevezetése

I. *1.* Az egyes büntető rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről szóló 1966. évi 16. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Tvr) jelentős lépés a bűnüldözés hatékonyságának fokozása terén. Három büntető jogszabályunkat módosítja és egészíti ki: a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. számú tvr-t (Be), a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvényt (Btk), valamint a Büntető Törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről szóló 1962. évi 10. számú tvr-t (Btké).

A Tvr I. Fejezete a Be. módosítására és kiegészítésére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. Ezek három csoportba oszthatók: — a büntető eljárást általában, minden ügykategóriára nézve egyszerűsítő egyes rendelkezések; — az egyszerű ténybeli és jogi megítélésű bűnügyekben az eljárás — elsősorban a nyomozás — egyszerűsítése; — a vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás jogintézményének bevezetése.

A Tvr megalkotásának alapvető célja volt annak biztosítása, hogy a bűntettet gyorsan kövesse a megfelelő felelősségre vonás, továbbá — a kisebb jelentőségű ügyekben folytatott eljárás egyszerűsítésével — az is, hogy a bűnüldöző szervek tevékenységüket azokra a bűntettekre tudják összpontosítani, amelyeknek felszámolása a társadalomnak különösen fontos érdeke.

A gyors és hatékony bűnüldözés követelményét érvényesítő új rendelkezések közül jelentőségében kiemelkedő a vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás. A Tvr I. Fejezetének erre vonatkozó rendelkezései új jogintézménnyel gazdagítják büntető eljárási jogunkat. A továbbiakban feladatunk kizárólag az e jogintézményt szabályozó rendelkezések vizsgálata lesz, figyelembe véve a végrehajtás tárgyában megjelent két alacsonyabb szintű jogszabályt is. Ezek: a legfőbb ügyész 3/1966. Legf. Ü. sz. utasítása a vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítási eljárás feladatairól (a továbbiakban: Legf. Ü. utasítás) és az igazságügyminiszter 106/1966. (IK 13.) IM számú utasítása vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás esetén a bíróságokra háruló feladatokról (a továbbiakban: IM utasítás).

2. A vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítást bevezető új szabályozás tüzetes vizsgálata előtt helyesnek látszik a jogtörténeti előzmények áttekintése.

Az első világháborút követő időszak politikai és gazdasági viszonyai magukkal hozták a bűncselekmények számának emelkedését, ez pedig az akkori túlzottan bonyolult büntető eljárás egyszerűsítésének igényét helyezte előtérbe. A büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről szóló 1921. évi XXIX. törvény alapvetően nem változtatta meg ugyan az 1896. évi Bp nehézkes szabályait, egyes intézményei azonban — ha szűk keretek között is — egyszerűsítést jelentettek. Ezek közül ki kell emelnünk „a vádirat mellőzése" címmel ellátott 8. §-át. Eszerint tetten-

kapás esetében a terheltet az ügyészség elé kellett állítani, ha a cselekmény testi sértés vagy a lopás enyhébb esete, illetőleg az utóbbival kapcsolatos orgazdaság volt és a bizonyítékok rendelkezésre álltak: az ügyészség a terheltet nyomozás nélkül, vádirat mellőzésével a törvényszék mint egyesbíróság elé állíthatta. Ezt a kétségtelenül szűk és merev szabályozást tekinthetjük a most tárgyalt jogintézmény első előzményének.

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvény (Te) az 1921. évi XXIX. törvénnyel ellentétben nem csupán büntető eljárási vonatkozású rendelkezéseket tartalmazott; a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről a III. Fejezete szólt. A Te fő célja — a miniszteri indokolásból kitűnőleg — az arról való gondoskodás volt, hogy a gazdasági viszonyok folytán csökkentett létszámú igazságügyi szervezet a rohamosan növekvő munkaterhet is képes legyen ellátni. A büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítését illetően azonban a miniszteri indokolás azt is kiemelte, hogy a szorosan vett igazságügyi szempontok is az eljárás javítását követelik, a büntetés értéke szempontjából ugyanis rendkívüli fontosságú, hogy az a bűncselekményt lehetőleg nyomon kövesse; a gyors felelősségre vonás alkalmas lehet arra is, hogy az elítéltet ismét jó útra terelje.

A Te 107. §-a rendelkezett a törvényszék mint egyesbíróság eljárásának egyszerűsítéséről. Az (1) bekezdése a korábbi szabályozással egyezően tette lehetővé a lopás és az ezzel kapcsolatos orgazdaság, illetőleg a testi sértés elkövetőjének három napon belül bíróság elé állítását. A tulajdonképpeni új rendelkezéseket a (2)—(4) bekezdések tartalmazták. Eszerint a törvényszék mint egyesbíróság hatáskörébe tartozó bűncselekmény (magánlaksértés, sikkasztás és az ezzel kapcsolatos orgazdaság, csalás, hatósági közeg elleni erőszak, valamint az ezekre vonatkozóan elkövetett bűnpártolás) esetében, ha a jogi és a ténybeli megítélése egyszerű volt, a nyomozásnak csak a legszükségesebb adatok felderítésére kellett szorítkoznia, az ügyész alakszerű vádirat nélkül indítványozhatta a tárgyalás kitűzését; ha pedig a bizonyítékok nyomban a bíróság elé voltak terjeszthetők, az ügyész a letartóztatott terheltet három napon belül a bíróság elé állíthatta. — A Te tehát a bíróság elé állítás alkalmazhatóságát lényegesen kiterjesztette, ez maradt hatályban büntető eljárási jogunknak a felszabadulás utáni általános szabályozásáig.

Az első szocialista büntető eljárási kódexünk, a Bp (1951. évi III. törvény) előkészítése során a bíróság elé állítást a bűnüldözés hatékony és bevált intézményének ítélték meg, és így azt az új szabályozás fenntartotta. A Bp. 150. §-a szólt a bíróság elé állításról vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül. Ennek előfeltételeit a következőkben határozta meg: *a)* járásbírósági hatáskörbe tartozó bűntett, továbbá olyan megyei bírósági hatáskörbe tartozó bűntett, amelyre a törvény öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést állapít meg; *b)* a bűntett ténybeli és jogi megítélése egyszerű; *c)* az összes bizonyítékok rendelkezésre állnak; *d)* a terhelt előzetes letartóztatásban van. Az ügyész a terheltet attól a naptól számított három napon belül állíthatta bíróság elé, amelyen az előzetes letartóztatást elrendelte, illetőleg azt a terheltnek a rendőrség részéről történt átadása alkalmával fenntartotta.

Büntető eljárási jogunkat lényegesen megváltoztatta a Bp módosításáról szóló 1954. évi V. törvény. E jogszabály számos garanciális intézkedéssel kívánta a törvényességet biztosítani, így igen jelentősek voltak a nyomozásra és a tárgyalás előkészítésére vonatkozó szabályai. A törvény általános célkitűzéseivel állt összhangban az 55. §-a, amely a Bp 150. §-át hatályon kívül helyezte. A vádirat nélkül bíróság elé állítás lehetőségének megszüntetése annak tudható be, hogy a megelőző években ezt az eljárást olyan ügyekben is alkalmazták, amelyeknek jellege ezt nem indokolta (pl. közellátási bűntettek és tervgazdálkodást sértő bűntettek), e jogintézmény megszüntetése ezt a törvénysértő gyakorlatot a jövőre nézve kizárta.

A Be a büntető eljárást minden ügyre nézve egységesen szabályozta, tekintet nélkül a konkrét ügy súlyára, bonyolultságára. Nem nyújtott tehát lehetőséget egyszerűsített eljárásra az egyszerűbb megítélésű ügyekben. Ezt a hiányosságot pótolta a Be-t módosító és kiegészítő Tvr, hatékonyan kívánva szolgálni azt az alapvető jogpolitikai érdeket, hogy a bűntettet mielőbb kövesse az elkövető felelősségre vonása. Ezért vezette be a vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás intézményét, anélkül azonban, hogy ez a törvényesség biztosítékait a legcsekélyebb mértékben is érintené.

II. *1.* A vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állításra nézve a Tvr 18., 26., 28. és 41. §-ai tartalmaznak rendelkezéseket. Az utolsó kivételével ezek beilleszkednek a Be szerkezetébe, a Tvr 18. §-a a Be-t a 196/A. és a 196/B. §-okkal (a VIII/A. Fejezettel), a 26. §-a a 330/A. §-sal, a 28. §-a pedig a 343/A. §-sal egészítette ki. A továbbiakban a Be-nek ezekre a §-aira fogunk hivatkozni. E rendelkezések tüzetes vizsgálata előtt rá kell mutatni az intézmény kivételes jellegére. Az ügyek nagy többségében szükség van a nyomozásnak az általános szabályok szerinti teljes lefolytatására és a bírósági tárgyalás előkészítésére, az ügyek kivételt jelentő kisebb körében azonban a bírósági tárgyalást megelőző eljárás a törvényesség sérelme nélkül lényegesen megrövidíthető.

A Be 196/A. §-ának (1) bekezdése a vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás előfeltételeit a következőkben határozza meg: *a)* a bűntett járásbírósági hatáskörbe tartozik; *b)* a törvény arra öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést rendel; *c)* a bíróság elé állításnak a bűntett elkövetésétől számított három napon belül kell történnie; *d)* az ügy ténybeli és *e)* jogi megítélése egyszerű; *f)* a bizonyí-

ték rendelkezésre állnak; *g)* a gyanúsítottat a bűntett elkövetésén tetten érték, vagy *h)* a bűntett elkövetését beismerte.

A katonai büntető eljárás vonatkozásában a Be 343/A. §-a a bíróság elé állítást olyan katonai bűntettek esetében is lehetővé teszi, amelyekre a törvény öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést rendel.

Kizáró feltételt tartalmaz a Be 330/A. §-ának (1) bekezdése, amely kimondja, hogy fiatalkorút nem lehet vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítani.

2. A bíróság elé állítás feltételeivel kapcsolatban a következők érdemelnek figyelmet:

Az előző pontban *a)—f)* alatt felsorolt feltételek mindegyike megkívánt a vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állításhoz, ezen kívül vagylagosan kell fennforognia a *g)* vagy a *h)* alatti körülménynek.

A katonai büntető eljárásban az *a)* alatti feltétel sajátos alkalmazást nyer. A katonai büntető eljárásban is helye van bíróság elé állításnak az egyébként járásbírósági hatáskörbe tartozó nem katonai bűntettek miatt, továbbá — a Be 343/A. §-a folytán — az öt évet meg nem haladó szabadságvesztéssel fenyegetett katonai bűntettek miatt is. A törvény e külön rendelkezésére azért van szükség, mert a katonai bűntettek elbírálására csak a katonai bíróságoknak van hatáskörük, a járásbírósági hatáskörnek ilyen kiegészítő rendelkezés nélküli előírása tehát katonai bűntett miatt a bíróság elé állítást kizárta volna.

A Legf. Ü. utasítás 2. pontjának (2) bekezdése szerint az ügy akkor *egyszerű ténybeli megítélésű,* ha a cselekmény egymozzanatú, nem szerteágazó és nem összetett, ha a tényállás megállapításához közvetlen bizonyítékok állnak rendelkezésre, a bizonyítékok között levő esetleges ellentmondások nyomban tisztázhatók, az esetleg szükséges szakértői vélemény a tárgy vagy a személy hosszabb időt nem igénylő megvizsgálása után azonnal előterjeszthető. Az egyszerű ténybeli megítélés vizsgálatánál tehát abból kell kiindulni, hogy a tényállás szerteágazó, összetett-e, a bűntettet megvalósító cselekmény egymozzanatú-e. Hangsúlyozni kell, hogy a szerteágazás és az összetettség hiánya nem értelmezhető mereven; a bizonyítékok közvetlensége, valamint az ellentmondások nyomban tisztázhatósága pedig önmagában még nem jelenti az ügy egyszerű ténybeli megítélését, hiszen igen bonyolult, szerteágazó ügyben is lehetnek kizárólag közvetlen, egymásnak nem ellentmondó bizonyítékok. Kétségtelen azonban, hogy ezek a szempontok sem mellőzhetők az egyszerű ténybeli megítélés vizsgálatánál. Példaként a következő hozható fel: a zsebtolvajt az elkövetéskor leleplezik, e cselekményét egymásnak nem ellentmondó közvetlen bizonyítékok igazolják. A rendőrségi személymotozáskor birtokából előkerül még egy pénztárca, amelyre nézve beismeri, hogy ugyanazon a napon más helyen lopta el. A gyanúsított terhére róható tényállás tehát már nem egymozzanatú, önmagában azonban ez nem zárja ki azt, hogy az ügyet egyszerű ténybeli megítélésűnek tekintsük; a tényállás ugyanis nem szerteágazó, a bizonyítékok közvetlenek, közöttük nincs ellentmondás.

Az ügy *egyszerű jogi megítélése* azt jelenti, hogy az irányadó tényállás alapján vitathatatlanul lehet állást foglalni a gyanúsított büntetőjogi felelőssége kérdésében [Legf. Ü. utasítás 2. pontjának (3) bekezdése]. — Kizárja pl. a bíróság elé állítás lehetőségét, ha a ténybeli megítélés bármilyen egyszerű is, de az ügy büntethetőséget kizáró ok fennforgása szempontjából vitatható. — Nem hagyható nézetem szerint figyelmen kívül a bűntett minősítése sem. A jogi megítéléshez tartozik a bűntett minősítése természetesen annyiban is, hogy a törvény a bűntettre öt évi szabadságvesztésnél nem rendel-e súlyosabb büntetést, a minősítés szerepe azonban ezzel nem zárható le, ha tehát egyébként nem állapítható meg a helyes minősítés vitathatatlanul, az ügy nem egyszerű jogi megítélésű. Nehezebb jogi megítélésű leginkább akkor az ügy, ha jogszabály értelmezése kérdésében a gyakorlat nem egységes vagy még nem alakult ki.

A bizonyítékok megítélését érintettük már az egyszerű ténybeli megítélés vonatkozásában. Az, hogy a *bizonyítékok rendelkezésre állnak-e,* ezzel nem azonos feltétel. Utóbbi azt jelenti, hogy a bizonyítékok nyomban az eljáró hatóság előtt legyenek, pl. azonnal kihallgatható a gyanúsított és a tanúk, megtekinthetők a tárgyi bizonyítékok, vagy pedig a bizonyítékok megszerzése haladéktalanul, tehát a bíróság elé állításhoz megkívánt határidőn belül megtörténhessék. Az így rendelkezésre álló bizonyítékok lehetnek akár közvetlenek, akár pedig közvetettek is.

A Legf. Ü. utasítás 2. pontjának (4) bekezdése szerint *tettenérés* akkor forog fenn, ha az elkövető a bűntett tényállását egészben vagy részben más személy jelenlétében valósította meg, a tettenérő személy bárki lehet. Nézetem szerint a tettenéréshez általában ez nem elegendő, tettenérés rendszerint akkor áll fenn, ha a szemtanú a bűntett elkövetésére hivatalos személy figyelmét nyomban felhívta vagy az elkövetőt elfogta és hivatalos személynek átadta. Erre utalnak az utasításban a tettenérő személyére nézve felhozott példák: tettenérő a garázda magatartást észlelő rendőri közeg vagy a villamoson az útitársa sérelmére elkövetett zsebtolvajlást észlelő utas.

A bíróság elé állításnak a tettenéréssel vagylagos feltételeként megkívánt *beismerés* alatt a ténybeli beismerést kell érteni. Ezek a törvényi előfeltételek ugyanis általában arra irányulnak, hogy csak olyan ügyben legyen helye vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állításnak, amely nem bonyolult. A gyanúsított ténybeli beismerése pedig kétségtelenül egyszerűbbé teszi az ügy megítélését. A bűnösség elismerésére kiterjedő, az eljárás tárgyát képező tényeket azonban vitató vallomás ellenben

nem jelenti az ügy egyszerűségét, és így pusztán a bűnösség elismerése a bíróság elé állítás feltétele nem lehet. Indokolatlanul merev értelmezés lenne viszont a ténybeli beismerés mellett a bűnösség elismerésének megkívánása is. Ha a gyanúsított a tényeket beismeri, bűnösségét azonban tagadja, az utóbbi körülmény önmagában nem teszi bonyolultabbá az ügy megítélését. Ha azonban a ténybeli beismerésben levő gyanúsított a bűnösségét bonyolult jogkérdést felvető védekezéssel vitatja — pl. a Btk 21. §-ának fennforgására alapított védekezés — ez már az ügy jogi megítélésének egyszerű voltát érinti és a bíróság elé állítás lehetőségét kizárja.

3. A vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül bíróság elé állítás az ügyész feladata. Az eljárás azonban általában a rendőrség előtt indul. Abban a kérdésben tehát, hogy az ügyben sor kerülhet-e bíróság elé állításra, előzetesen a rendőrségnek kell állást foglalnia, Ha úgy látja, hogy a bíróság elé állítás feltételei fennállnak, nem hoz a nyomozást elrendelő határozatot. Nyomozásnak ugyanis ez esetben nincs helye. Ez a sajátos eljárás tehát már ebben is eltér a Be általános szabályai szerinti eljárástól.

A rendőrség kihallgatja a gyanúsítottat, a tanúkat, továbbá a Be 103. §-ának (2) bekezdése szerinti halaszthatatlan nyomozási cselekményeket foganatosíthat, tehát a gyanúsítottat őrizetbe veheti, a helyszínt és a bűnjeleket biztosítja, szakértőt alkalmazhat, szemlét, házkutatást, személymotozást, lefoglalást végezhet. Sor kerülhet iratok beszerzésére is, így a Legf. Ü. utasítás 5. pontjának (3) bekezdése előírja az erkölcsi bizonyítvány vagy priusz-lap beszerzését. A kihallgatásokról nem kell jegyzőkönyvet készíteni, a rendőrség az ügyész részére írásbeli jelentésben foglalja össze ezek anyagát. [Itt kell megjegyezni, hogy a Be 196/A. §-ának (2) bekezdése a „rendőrség" megjelölést használja, általános szabályként ez helyes is, nem kizárt azonban, hogy a bíróság elé állítás előkészítését az ügyészség nyomozó szerve végezze.]

Előfordulhat, hogy a rendőrség a nyomozást már elrendelte, nyomozási cselekményeket foganatosított, majd ezután állapítja meg, hogy a bíróság elé állítás előfeltételei fennállnak, illetve foglal állást úgy, hogy a bíróság elé állításra tesz javaslatot. Ezt a nyomozás korábbi elrendelése nem zárja ki, a bíróság elé állításra ez esetben is sor kerülhet, ha erre a bűntett elkövetésétől számított három napon belül lehetőség van.

4. A bíróság elé állítás előkészítése során bármely halaszthatatlan nyomozási cselekmény elvégezhető; ezek közül az őrizetbe vétel igényel közelebbi vizsgálatot. Mint már említettük, a Te 107. §-a, valamint az 1951. évi Bp. 150. §-a csak az előzetes letartóztatásban levő terhelt bíróság elé állítását tette lehetővé. Az új szabályozásban ez a feltétel hiányzik, lehetőség nyílik tehát szabadlábon levő gyanúsított bíróság elé állítására is.

A gyanúsított őrizetbe vételét a Be 103. §-ának (2) bekezdése tettenérés vagy szökés veszélye esetén halaszthatatlan nyomozási cselekményként teszi lehetővé, míg a Be 108. §-a szerint a nyomozó hatóság a gyanúsítottat őrizetbe veheti, amennyiben az ügy felderítés szükségessé teszi. Ezeknek a rendelkezéseknek a Be 120. §-ával való egybevetéséből az következik, hogy az őrizetbe vételre csak a Be 120. §-ának (1) bekezdésében felsorolt előzetes letartóztatási okok valamelyikének fennállása esetén kerülhet sor. Ezt pedig a bíróság elé állítás esetére is irányadónak kell tekinteni. Ebből következik, hogy a gyanúsítottat nem lehet pusztán a bíróság elé állítás biztosítása érdekében őrizetbe venni. [Az általam részletesen kifejtettek megfelelnek a Legf. Ü. utasítás 3. pontja (2) bekezdésében foglaltaknak.]

A Be 109. §-ának (2) bekezdése szerint az őrizet legfeljebb 72 óráig tarthat. A Be 196/A. §-ának (1) bekezdése a bíróság elé állítás esetére kimondja, hogy ilyen ügyben a gyanúsított őrizetbe vétele a bíróság elé állításig tart. Ezt az általánostól eltérő rendelkezést az indokolja, hogy a bíróság elé állításnak három napon belül kell történnie; a Be 75. §-ának (2) bekezdése szerinti határidőszámítás folytán tehát előfordulhat, hogy a bűntett elkövetése és a bíróság elé állítás között 72 órát meghaladó idő telt el. Például a bűntettet 10-én délelőtt 9 órakor követték el, az ügyész pedig 13-án délután 3 órára állítja a gyanúsítottat a bíróság elé. Ha ez esetben a gyanúsítottat az elkövetés után nyomban őrizetbe vették, a bíróság elé állítása három napon belül történt ugyan, de az őrizet tartama 72 órát meghalad.

Minthogy előzetes letartóztatásnak csak már terheltté nyilvánított személlyel szemben van helye, a bíróság elé állítás előkészítése során pedig nyomozást nem rendelnek el, és a gyanúsítottat nem nyilvánítják terheltté, előzetes letartóztatás elrendelésére itt nem kerül sor. Kivételt csak az a már említett eset képez, amikor a nyomozást már elrendelték, majd a három napos határidőn belül olyan döntés történik, hogy a terheltet vádirat mellőzésével bíróság elé állítják. Ilyenkor lehetséges, hogy a terhelt előzetes letartóztatását már elrendelték, és így az ügyész előzetesen letartóztatottat állít a bíróság elé.

5. Ha a rendőrség az előkészítő eljárása alapján az ügyésznek javaslatot tesz a gyanúsított bíróság elé állítására, jelentését és az esetleges tárgyi bizonyítékokat az ügyész rendelkezésére bocsátja.

Az ügyésznek a bíróság elé állítást előkészítő feladatait a Be 196/A. §-ának (3) és (4) bekezdése szabályozza. A (3) bekezdést az a rendelkezés vezeti be, hogy az ügyésznek a gyanúsítottat ki kell hallgatnia. Amíg a rendőrségnek a vallomásokról csupán jelentést kell készítenie, az ügyészi kihallgatásról jegyzőkönyvet kell felvenni. A jogszabály csak a gyanúsított kihallgatásáról szól, ez azonban nem zárja ki, hogy az ügyész más személyt is kihallgasson. Meg kell ugyanis állapítania, hogy a bíróság elé állítás feltételei fennállnak-e, ehhez pedig szükség

lehet tanú kihallgatására, szakértő meghallgatására is.

Miután az ügyész megállapította, hogy a bíróság elé állítás feltételei fennállnak, közölnie kell a gyanúsítottal, hogy milyen bűntett miatt és milyen bizonyítékok alapján kívánja őt bíróság elé állítani. Ez a közlés mintegy helyettesíti a rendes eljárási szabályokban előírt vádiratkézbesítést [Be 180. §-ának (2) bekezdése].

Minthogy ebben az eljárásban az ügyész a tárgyaláson a vád képviseletében fellép, a védő részvétele a tárgyaláson a Be 38. § (1) bekezdésének *f)* pontja értelmében kötelező. A Be 196/A. § (3) bekezdésének utolsó mondata az ügyész kötelességévé teszi a meghatalmazott védővel nem rendelkező gyanúsított részére védő kirendelését. Ennek a Tvr 3. §-ával módosított Be 39. §-ának (1) bekezdésében foglaltak szerint kell történnie, vagyis az ügyész védőül ügyvédi munkaközösséget rendel ki, az eljáró ügyvédet pedig a munkaközösség vezetője jelöli ki. Fontos garanciális rendelkezés, hogy az ügyésznek arról is gondoskodnia kell, hogy a védő az ügyet megismerhesse és az őrizetben levő gyanúsítottal a tárgyalás előtt tanácskozhassék.

A Be 196/A. §-ának (4) bekezdése az ügyész további teendőit szabja meg, — arra az esetre, ha a gyanúsított kihallgatása után azt állapította meg, hogy a bíróság elé állítás előfeltételei fennállnak. Az ügyész itt felsorolt feladatai: *a)* a gyanúsítottnak a bíróság elé állítása; *b)* a védőnek a tárgyalásra rövid úton megidézése; *c)* annak biztosítása, hogy a bizonyítékok a tárgyaláson rendelkezésre álljanak.

Az ügyésznek tehát elsősorban a gyanúsítottnak a bíróság előtti megjelenéséről kell gondoskodnia. A szabadlábon levő gyanúsított esetében ennek legegyszerűbb módja, ha a bíróság elé állítás helyét és idejét közvetlenül, élőszóval közli, míg az őrizetben levő vonatkozásában az őrizetet foganatosító szerv részére kell adnia előállítási utasítást.

A rövid úton idézés a gyakorlatban eddig is ismert volt, törvényi szabályozását a Tvr 5. §-ával módosított Be 80. §-ának (1) bekezdése tartalmazza. Ez a rövid úton idézés módjait példálózóan említi — szóval vagy távbeszélő útján —, a védő tárgyalási megjelenését tehát így kell biztosítani. — Annak biztosítása, hogy a bizonyítékok a tárgyaláson rendelkezésre álljanak többrétű feladat. Ide tartozik a tanúk, a szakértő idézése, a tárgyi bizonyítékoknak, az ügy elbírálásához elengedhetetlenül szükséges iratoknak (pl. erkölcsi bizonyítvány) a bíróság rendelkezésére bocsátása. A tanúk és a szakértő idézése történhet rövid úton, de írásban is.

E feladatok végrehajtásához az ügyész a rendőrség közreműködését igénybe veheti. Ennek különösen a tanúk vonatkozásában lehet helye, akiket az ügyész nem hallgat ki és így közvetlenül a tárgyalásra idézni nem tud. Sor kerülhet azonban a rendőrség igénybevételére más, a tárgyalásra idézendő személyekkel kapcsolatban is. Így amennyiben az őrizetben levő gyanúsítottat rendőrségi fogdában helyezték el, természetesen a tárgyalásra előállítását is a rendőrség foganatosítja.

A rendőrség közreműködésére utalás mellett a Tvr a „vagy egyéb módon" kifejezést használja. Ez arra a tényleges helyzetre utal, hogy az ügyésznek gyakran módja van a tárgyalásra idézni kívánt személyekkel közvetlenül közölni a bíróság elé állítás idejét és helyét, ilyen esetben nincs szükség a rendőrség közreműködésére.

6. Amennyiben az ügyész arra a megállapításra jut, hogy a bíróság elé állítás feltételei nem állnak fenn, a továbbiakban a Be-nek az eljárás megindítására és a nyomozásra vonatkozó általános rendelkezései szerint jár el. Ezeket a Be VII. Fejezete tartalmazza, a Be 196/A. §-ának (5) bekezdése a bíróság elé állítás feltételeinek hiányával kapcsolatban csak erre utal. Az ügyésznek ez esetben tett intézkedése lehet elsősorban a nyomozás megtagadása, illetőleg elrendelése, de sor kerülhet más intézkedésre is, pl. áttételre illetékességgel bíró más nyomozó hatósághoz stb. Az ügy érdemére vonatkozó intézkedésen kívül határoznia kell az ügyésznek az esetleges biztonsági intézkedések (őrizet, előzetes letartóztatás stb.) tárgyában is.

7. A Tvr nem tartalmaz rendelkezést arról, hogy az ügyész a bíróság elé állításról a bíróságot előzetesen miként értesíti és a tárgyalás előtt mik a bíróság teendői. Ennek rendezését az alacsonyabb szintű szabályozásnak engedte át; a Be 196/A. §-ának (6) bekezdése csak azt mondja ki, hogy bíróság elé állítás esetén a Be VIII. Fejezetének rendelkezéseit, vagyis a tárgyalás előkészítésének általános szabályait nem lehet alkalmazni.

A Legf. Ü. utasítás 12. pontja szerint az ügyésznek a bíróság elnökét kell értesítenie, hogy az általa megjelölt időpontban gyanúsítottat kíván bíróság elé állítani. A tárgyalás helyét a bíróság határozza meg; célszerű, ha az ügyész erről olyan időben szerez tudomást, hogy azokkal, akiket a tárgyalásra idézni kíván, ezt közvetlenül közölheti.

Ugyancsak a Legf. Ü. utasítás 12. pontja teszi az ügyész feladatává azt is, hogy a keletkezett iratokat bocsássa a bíróság rendelkezésére. Ha ez a tárgyalás előtt kellő időben történik, lehetőség nyílik arra, hogy az eljáró tanács elnöke az ügyet megfelelően megismerhesse.

A tárgyalás előkészítésére vonatkozó általános rendelkezések alkalmazásának kizárása azt jelenti, hogy a bíróság az ügyben a tárgyalás előtt az érdemet érintő intézkedést nem tehet; ügyviteli jellegű tevékenység viszont végezhető — az irat lajstromozása, a lefoglalt dolgok nyilvántartásba vétele, a tárgyalási naplóba bevezetés stb. — ezekről részletesen az IM utasítás 2—3. §-ai rendelkeznek.

8. A Be 196/B. §-a a bíróság elé állítás folytán tartott tárgyalásról rendelkezik. Ez csak az általános szabályoktól eltéréseket tartalmazza, a (3) bekezdése kimondja, hogy egyebekben a

bírósági tárgyalásra a Be IX. Fejezetének rendelkezései az irányadók.

Vádirat ebben az eljárásban nem készül, a Tvr úgy rendelkezik, hogy az ügyész a vádat a tárgyaláson szóval adja elő. Az eljáró hatóságok munkáját könnyíti a Legf. Ü. utasítás 13. pontjának az a rendelkezése, hogy az ügyész feljegyzést készít, ez a gyanúsított személyi adatain kívül tartalmazza a terhére rótt bűntett röviden összefoglalt tényállását, annak minősítését és az esetleges személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedés megjelölését, az ügyész a feljegyzést a vád szóbeli előadása után a bíróságnak adja át.

9. A Be 196/B. §-ának (2) bekezdése az iratoknak a bíróság által az ügyész részére visszaküldéséről rendelkezik. E rendelkezés három visszaküldési okot határoz meg: a bűntett elkövetésétől több mint három nap telt el, a bűntettre a törvény öt évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést rendel, a tárgyaláson felvett bizonyítás eredményéhez képest nyomozás látszik szükségesnek.

Minthogy ez a rendelkezés a bíróság elé állítás minden egyes feltételéről, illetve ennek hiányáról nem szól, a kérdés behatóbb vizsgálatot igényel.

A bíróság elé állítás törvényi előfeltételeit a tanulmány e fejezetének 1. pontjában soroltuk fel — ezek közül elsőként a bűntett járásbírósági hatáskörbe tartozását említve. — A Be 57. §-ának (1) bekezdése szerint a bíróság a tárgyalás megkezdéséig mind a hatáskörét, mind az illetékességét hivatalból vizsgálja. Ez az általános szabály a bíróság elé állítás folytán tartott tárgyalásra is érvényes. A hatáskör, illetőleg az illetékesség hiányát a bíróság akár a vád előterjesztése után, akár pedig még ezt megelőzően, a rendelkezésére bocsátott iratokból megállapíthatja. Az iratot a tárgyalás megkezdéséig — mely alatt a vádlott érdemi kihallgatásának megkezdését kell érteni — úgy a hatáskör, mint az illetékesség hiánya esetén az ügyésznek kell visszaküldeni. A hatáskör, illetőleg az illetékesség hiányának a tárgyalás megkezdése utáni megállapítására a Be 57. § (2), illetőleg (3) bekezdésének rendelkezései az irányadók. — Az elmondottakból következik, hogy ha a bíróság a tárgyalás bármely szakában arra a megállapításra jut, hogy az ügy nem járásbíróság hatáskörébe tartozik, az iratot az ügyésznek vissza kell küldenie.

A bíróságnak a vádlott kihallgatásának megkezdése előtt — miután az ügyész a vádat már előterjesztette — vizsgálnia kell, hogy a vád tárgyává tett bűntettre a törvény milyen büntetést rendel. Elsősorban a vád tárgyát képező cselekményt kell vizsgálnia, az ügy iratainak az ügyészhez visszaküldésére akkor is sor kerülhet, ha a cselekménynek a vád szerinti minősítése helytelen és a bíróság álláspontja szerint a törvénynek olyan minősítés felel meg, amelynél a büntetési tétel öt évi szabadságvesztést meghalad. — Természetesen, ha a bíróság később — a vádlott kihallgatásának megkezdése után — állapítja meg, hogy a bűntettre a törvény öt évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést rendel, ugyancsak az irat visszaküldését kell elrendelnie. A bíróság elé állításnak ez a feltétele tehát az eljárásnak ilyen módon való lefolytatásához a bírósági szakban is megkívánt.

Az, hogy a bűntett elkövetésétől a bíróság elé állításig több mint három nap telt el, általában már a bíróság rendelkezésére bocsátott iratokból megállapítható. E címen tehát a bíróság az ügy iratainak az ügyészhez visszaküldését akár a vád előterjesztése előtt is elrendelheti, ilyen határozatot kell hozni a tárgyalás bármely szakában, ha a bíróság ezt a körülményt megállapítja.

A bíróság elé állítás előfeltételei közül az ügy ténybeli és jogi megítélésének egyszerűsége, a tettenérés, illetőleg a beismerés fennállását csak a rendőrségnek és az ügyésznek kell vizsgálnia. A bíróság ezek hiánya címén már nem küldheti vissza az iratot az ügyésznek. — Nem hozhat ilyen határozatot a bíróság azon a címen sem, hogy a bizonyítékok nem állnak rendelkezésre. Ha úgy is látja a bíróság, hogy a kellő bizonyítékok hiányoznak, az ügyet tárgyalni köteles, a tárgyaláson fel kell vennie a bizonyítást, és csak akkor küldheti vissza az iratot az ügyésznek, ha a bizonyítás eredményéhez képest nyomozás látszik szükségesnek. Az utóbbi feltételhez kötés azt jelenti, hogy a visszaküldésre csak akkor kerülhet sor, ha a rendes eljárásban pótnyomozás lenne szükséges. A pótnyomozást illetően pedig a bírói gyakorlat kialakította azt az elvet, hogy ez általában akkor rendelhető el, ha a bizonyítékokat fel kell kutatni. (Adott esetben a jogszabály azért nem használja a „pótnyomozás" kifejezést, mert az ügyben még nem volt nyomozás.) — Ha nyomozás nem látszik szükségesnek, az ügy azonban érdemben további bizonyítás nélkül mégsem bírálható el, a bíróságnak a bizonyítás kiegészítését kell elrendelnie és ezt — a tárgyalást elnapolva — új tárgyalási napon foganatosítja. A tárgyalás elnapolása esetén a bíróságnak határoznia kell az őrizetben levő vádlott szabadlábra helyezése, illetőleg a biztonsági intézkedések elrendelése felől.

A bíróság elé állítást kizáró körülmény, ha a bűntett elkövetője fiatalkorú. Ez a hatáskör keretébe tartozó kérdés, amelyet a bíróságnak a tárgyaláson vizsgálnia kell, és ha megállapítja, hogy az elébe állított személy fiatalkorú, az iratot az ügyésznek vissza kell küldenie. Ha pedig a bíróság elé állítottak között felnőttkorú és fiatalkorú is van, a bíróság a mérlegelésétől függően különíti el a fiatalkorú ügyét, vagy küldi vissza valamennyi vádlottra nézve az iratot az ügyésznek. A helyes intézkedés kiválasztásánál elsősorban arra kell figyelemmel lenni, hogy a felnőtt- és a fiatalkorú bűntette között milyen szoros az összefüggés.

A bíróság azonban nemcsak a bíróság elé állítás fentiekben ismertetett egyes feltételei hiányában — illetőleg kizáró feltétel fennforgása

esetén — küldheti vissza az ügy iratait az ügyésznek. Az IM utasítás 4. §-a szerint sor kerülhet erre a tárgyaláson, még a vád előterjesztése előtt a következő okokból: *a)* az ügyész bejelenti, hogy a gyanúsított bíróság elé állításától eláll; *b)* az ügyész a gyanúsítottat a bírósággal közölt időpontban nem állítja elő; *c)* a védő nem jelenik meg és a tárgyalás emiatt a bűntett elkövetésétől számított három napon belül nem tartható meg. Ha ugyanis mód van még e határidőn belül új tárgyalás kitűzésére, a védő távolmaradása miatt az ügy iratainak az ügyészhez visszaküldésére nem kerülhet sor.

Itt kell megjegyezni, hogy — nézetem szerint — a vádlott a bíróság elé állítás folytán tartott tárgyaláson is lemondhat a védő részvételéről, ha a védő részvétele kizárólag azért kötelező, mert az ügyész a tárgyaláson fellép. A Be 196/A. §-ának (3) bekezdése az előkészítő szakra nézve tartalmazza azt a speciális rendelkezést, amely a védő kirendelését az ügyész feladatává teszi. Ez azonban szükségképpen nem zárja ki a *tárgyaláson* a védő részvételéről lemondás lehetőségét, a Be 38. § (1) bekezdésének *f)* pontjában foglalt szabály itt is irányadó. Ennek érvényesülését nem zárja ki az, hogy a Be III. Fejezetében, vagyis a statikus részben van elhelyezve, a Be 196/B. § (3) bekezdése pedig csak a Be IX. Fejezete rendelkezéseinek egyebekben irányadó voltáról szól. Nincs helye természetesen a védő részvételéről lemondásnak, ha a bíróság elé állított személy őrizetben van.

Az iratoknak az ügyészhez visszaküldése esetén az ügy nyomozási szakba kerül, az ügyész tehát a Be VII. Fejezetében foglaltak szerint köteles eljárni. Ilyen esetben is nyomban szükséges lehet a biztonsági intézkedések kérdésében való határozathozatal (az őrizet megszüntetése; előzetes letartóztatás, lakhelyelhagyási tilalom, ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelése). A Be 196/B. §-ának (2) bekezdése ezzel kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy az ügy iratainak visszaküldése esetében az előzetes letartóztatás kérdésében az ügyész határoz. A jogszabály tehát e téren csak a legfontosabb feladatot emeli ki, e rendelkezésből következik azonban, hogy a többi biztonsági intézkedés tárgyában is az ügyésznek kell határoznia.

9. Figyelmet érdemlő kérdés a bíróság elé állítás folytán tartott tárgyaláson a vád kiterjesztése. Abból, hogy a bíróság elé állításra vonatkozó speciális szabályokkal nem érintett kérdéseket illetően a tárgyalásra a Be általános rendelkezései az irányadók, következik, hogy a vád kiterjesztése ebben az eljárásban sem kizárt. A bíróság ezzel kapcsolatos teendőiről az IM utasítás 8. §-a rendelkezik. Az (1) bekezdése szerint vádkiterjesztés esetén a bíróság annak a bűntettnek a tárgyában, amelyre az ügyész a vádat kiterjesztette, csak akkor határoz, ha ennek a bűntettnek a felderítése az eljárás befejezését jelentékenyen nem késlelteti, és a törvény értelmében e bűntett sem büntethető öt évi szabadságvesztésnél súlyosabban. A „jelentékenyen nem késlelteti" kitételből az a következtetés vonható, hogy érdemben határozhat a bíróság a vádkiterjesztés tárgyát képező bűntettre nézve, ha ennek érdekében, bizonyítás céljából a tárgyalást rövid határidőre el kell napolni. Az utóbbi feltétel azt a garanciális jellegű követelményt érvényesíti következetesen, hogy öt évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetési tétel alá eső bűntett miatt semmiképpen sem legyen helye a bíróság elé állítás útján való felelősségre vonásnak. Bár erről az IM utasítás nem tesz említést, a hatáskörrel kapcsolatos általános rendelkezésekből következik, hogy nem járásbírósági hatáskörbe tartozó bűntettre nézve nincs helye a vád kiterjesztésének.

A jogalkalmazás gyakorlatának kell majd eldöntenie: kiterjeszthető-e a vád a bíróság elé állítás folytán tartott tárgyaláson olyan bűntettre, amelynek elkövetése óta több mint három nap telt el? E lehetőség mellett felhozható érv, hogy itt különös rendelkezés hiányában a Be 213. §-ának általános előírásai az irányadók, másrészt a bűntett három napon belüli érdemi elbírálásának elvét áttöri a tárgyalás elnapolásának megengedettsége is, — végül a vádlott érdeke is lehet, hogy a tárgyaláson felmerült korábbi bűntettét ugyanabban az érdemi határozatban bírálják el és ne induljon emiatt további eljárás. E nézet ellen szól viszont, hogy a bíróság elé állítás tárgyát képező bűntettre nézve elengedhetetlen feltétel, hogy a bíróság elé állítás az elkövetéstől számított három napon belül történjék.

Ha a bíróság megítélése szerint a vád kiterjesztésének az előbbiekben tárgyalt valamely feltétele hiányzik, az ügyet el kell különíteni arra a bűntettre nézve, amelyre a vádat kiterjesztették, és az ezzel kapcsolatos további eljárás végett a tárgyalási jegyzőkönyvet az ügyésznek kell megküldeni. [IM utasítás 8. §-ának (2) bekezdése.]

10. Az ítélet mielőbbi teljes írásba foglalása az eljárás gyors végleges befejezésével összefüggő követelmény. Ezért a Be 196/B. §-ának (3) bekezdése a Be 217. §-ában meghatározott határidővel (rendszerint nyolc, bonyolult ügyekben legfeljebb tizenöt nap) szemben úgy rendelkezik, hogy a kihirdetett ítéletet három nap alatt teljesen írásba kell foglalni.

11. A bíróság elé állítás jogintézményének zökkenőmentes gyakorlati alkalmazásához különböző személyi és tárgyi előfeltételek biztosítása szükséges; ez indokolja, hogy ne az ország egész területén egy időben, hanem fokozatosan ott kerüljön bevezetésre, ahol az előfeltételek biztosítottak. Erre nézve a Tvr 41. §-ának (3) bekezdése a legfőbb ügyésznek adott felhatalmazást.

Moldoványi György

Az érvénytelen munkaszerződések kodifikációjának kérdéseihez

1. *A munkaszerződés érvénytelenségének törvényi szabályozása és irodalma*

A munkajog kodifikációja és a mögötte álló gazdaság-, valamint jogpolitikai okok indokolják általában a munkajogi elmélet és törvényalkotás kérdéseinek tárgyalását. Az érvénytelen munkaszerződés kérdései felvetésének az említetteken kívül különös létjogosultságot ad egy további körülmény is. A munkaszerződés érvénytelenségének szabályait a munkajogi törvénykönyvek általában kazuisztikusan és egymástól technikailag szétszakítva tartalmazzák. Ebből arra lehet következtetni, hogy e joganyag jogpolitikai jelentőségére és dogmatikai önállóságára nem voltak kellő figyelemmel. Nézetünk szerint a rendellenes keletkezésű munkaszerződéseknek két alapkérdése van. Az első a jogellenesség és az érvénytelenség viszonyával foglalkozik. Arra keres választ, hogy mely körben vezet, illetve nem vezet a jogellenesség speciális munkaszerződési szankcióhoz. Ennek problematikájával tanulmányunkban nem foglalkozunk. A rendellenes keletkezésű munkaszerződések másik alapkérdése az, hogy miként alakítandó ki a munkaszerződés szankcióival kapcsolatos szabályok rendszere. Tanulmányunkban erre irányítjuk a figyelmet.

A rendelkezésünkre álló külföldi szocialista jogalkotások: a bolgár és a román Munka Törvénykönyve, valamint a szovjet kódex-tervezet, noha részletesen szabályozzák a munkaviszonyok kérdéseit, a munkaszerződések érvénytelenségével átfogóan nem foglalkoznak. Az 1950. évi *román Mt.* a kérdést egyáltalán nem szabályozza. Az 1951. évi *bolgár Mt.* 20. §-a szerint a munkaszerződés érvénytelen, amennyiben jogszabályba ütközik. A törvényhely szövege („amennyiben") arra enged következtetni, hogy a bolgár jog szerint a munkaszerződés jogellenessége, bár érvénytelenséghez vezet, azt csupán a jogszabályba ütköző részében teszi azzá. (Részleges érvénytelenség.) A 21. § szerint az érvénytelenség megállapításáig a jóhiszemű dolgozó jogállása az érvényes munkaszerződés szerint alakul. Ugyanez a törvényhely különbséget tesz eredetileg érvénytelen és utólag érvénytelenített munkaszerződés között anélkül, hogy e két fogalom közötti különbséget a kétféle érvénytelenség okainak felsorolásával is világossá tenné.

A nyilvános vitára bocsátott *szovjet Mt. Tervezet* mindössze két cikkelyben emlékezik meg a munkaszerződés érvénytelenségéről. A 3. cikkely szerint a jogszabályba ütköző munkaszerződés érvénytelen, a 7. cikkely pedig azt írja elő, hogy a jogszabályba ütköző munka teljesítése nem követelhető. A Tervezet előbbi rendelkezése az érvénytelenséget a jogellenes munkaszerződés szükségképpeni jogkövetkezményévé avatja.

A magyar Munka Törvénykönyve, noha lényegesen részletesebb szabályokat tartalmaz a munkaszerződések érvénytelenségére vonatkozólag, mint a bemutatott jogforrások és tervezetek, számos kérdésben — tudománytörténeti és egyéb okokból — nem adhatott eligazítást. A kódex tárgyunkat illetően az érvénytelenség okai szempontjából a leginkább kimunkált. Szabályait inkább kazuisztikusnak nevezhetjük, mint taxatívnak. Bár a jogszabályba ütközés jogkövetkezménye az Mt. 23. § szerint munkaköri tilalom megszegése esetén a semmisség, sőt a jogszabály a munkaszerződés semmisségéről, tehát *teljes* érvénytelenségről beszél, az orvoslás széles körben lehetséges. (Jóváhagyástól függő érvényesség esetén az „államigazgatás hallgatása" orvosol; mellőzhetetlen erejű jogszabály lép a semmis rész helyébe; munkaviszony szüneteltetésének kombinálása függőben levő munkaviszonnyal; részleges semmisség az írásbeli alak megsértésének bizonyos eseteiben.)

A magyar munkajog pozitív forrásai hiányosak az érvénytelenség mibenlétének, fajainak és jogkövetkezményeinek rendszerbe foglalását illetően is. A jogszabályok váltakozva használják az érvénytelenség és a semmisség kifejezéseket. A jogkövetkezményekről — az orvoslás lehetséges esetein kívül — az egyetlen rendelkezés az Mt. 16. § (2) bekezdésében olvasható, mely szerint a teljesített munkáért a szerződés semmissége ellenére munkabér illeti a dolgozót.

A hatályos szabályozás hézagai az analógia eszközével aligha tölthetők ki. Ez indította a munkajog tudományának művelőit arra, hogy a kibontakozás útját *de lege ferenda* keressék.

E téren *Weltner* professzor évekkel ezelőtt megjelent monográfiája úttörő vállalkozás és hézagpótló jelentőségű volt.[1] Könyvének gondolatait *Kertész* István fűzte tovább.[2] Az idézett könyvön és annak recenzióján kívül azonban — ideértve a munkajog külföldi szocialista jogirodalmát is — a munkaszerződés érvénytelenségének kérdéseivel alig foglalkoztak.

Weltner professzor koncepciójának csupán a további fejtegetések szempontjából legszükségesebb elemeit kívánjuk ismertetni. Elmélete szerint az érvénytelen munkaszerződések kétfélék: semmisek vagy megtámadhatók. Az előbbiek aszerint, hogy a tilalom magára a munkavégzésre vagy csupán a munkaszerződés megkötésére vonatkozik-e, tilos illetőleg szabálytalan munkaszerződésekre oszthatók. Az előbbiek mint tilos munkaszerződések feltétlenül semmi-

[1] *Weltner* Andor: Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

[2] *Kertész* István: Weltner Andor: Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban. Jogtudományi Közlöny, 1965. 241—248. old.

sek, amelyekhez az orvoslás kötelezettsége nem járul. A szabálytalan munkaszerződések semmissége feltételes: az orvoslás kötelezettségének teljesítése folytán azok *ex tunc* érvényessé válnak. A megtámadhatóság esetei a polgári jogi megtámadhatóság eseteinek az akarathibákra vonatkozó eseteivel azonosak. Ha a megtámadási ok az egész munkaszerződést érinti, a semmis munkaszerződésekkel együtt egy általános munkajogi megszüntetési rendszer sajátos eseteiként képezhetők ki. Attól függően, hogy munvégzés történt, vagy sem, elállásnak illetőleg felmondásnak van helye. A részlegesen megtámadható munkaszerződés viszont nem megszüntetésre, hanem a részlegesen érvénytelen rész konstitutív jellegű kiiktatására ad jogot. Végül a bemutatott teória lényegéhez tartozik a szerződő felek szubjektumának értékelése, mert *Weltner* professzor rendszerében ettől függ — többek között — a munkaviszony felszámolásának módja (azonnali vagy közbevetett idővel történő megszüntetés), valamint a dolgozó szempontjából igen lényeges az a körülmény, hogy a munkaviszony folyamatossága fennmarad-e, vagy sem.[3]

Kertész István a fentiekben összefoglalt monográfia nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a munkajogban szakítani kellene az érvénytelenség fogalmával, minthogy az érvénytelenségi okok a felmondási (elállási) okokban oldódnak fel. Tekintettel arra, hogy a feleket rendszerint orvoslási kötelezettség terheli, helyénvalóbbnak tartja az érvénytelen munkaszerződés helyett inkább *fogyatékos munkaszerződésről* beszélni.[4]

2. *Fenntartható-e a munkaszerződés érvénytelenségének kategóriája?*

Úgy véljük, hogy azok az ellenvetések, amelyek a munkajogi érvénytelenség, közelebbről pedig a munkaszerződések érvénytelensége fogalmának likvidálására vonatkoznak, nem tekinthetők megnyugtatóan megalapozottaknak. Kétségtelen, hogy az érvénytelenség kategóriája történetileg a polgári jog (magánjog) területéről származik. E fogalom azonban a polgári jogon (magánjogon) belül is jelentős változásokon ment keresztül a viszonylag primitív adásvétel — modell óta, amíg jelenlegi fejlődési állapotába eljutott.[5] Az érvénytelenség kategóriájának a polgári jogon belüli fejlődésében is határozottan megfigyelhető az a tendencia, amelynek végpontján az érvénytelenség nem mint a szerződéseknek, hanem mint magának a polgári jognak alapvető, általános fogalma jelentkezik.[6] Az érvénytelenség nemcsak a civilisztikán belül haladt azonban az általánosítás felé, hanem behatolt számos más jogág területére, így — más és más elnevezéssel, speciális szabályokkal — már a burzsoá közigazgatási jog, az eljárási jogok, a közjog és a nemzetközi jog területére is. Hasonló generalizálódás után lett jogrendi alapelv a joggal való visszaélés civiljogi tilalmából is.[7]

Az érvénytelenség — felfogásunk szerint — *a jognyilatkozatoknak a jogrend szintjén absztrahálható általános szankciója,* amelynek lényege, hogy ti. a felek által célzott joghatás egyáltalán nem, vagy pedig nem a jognyilatkozat tevője által kívánt mértékben vagy módon jön létre, *minden jogágazatban közös.* Nem mond ellent felfogásunknak az ismertetett koncepció sem, amely a *célzott joghatás kizárásának* két módszerét fejti ki: a tényállás megváltoztatása útján a tilalom tárgytalanná tételét (orvoslást) és a jogviszony felszámolását (megszüntetést). Határozottan az a véleményünk, hogy a fizikai és a gazdasági lehetőségek keretei között a jogellenesség következményeinek — a szerződő felek felróhatóságának súlyától is függő — *szankciós oldalát* lenne célszerű hangsúlyozott szerephez juttatni, mind a dolgozó, mind a vállalat nevelése, a jogellenes munkaszerződésektől való speciális és generális visszatartó hatás megvalósítása, a törvényesség erősítése érdekében.

Több körülmény szól az érvénytelenségi okokat is magában foglaló megszüntetési rendszer ellen. Véleményünk szerint ugyanis a szocialista törvényekben rejlő nevelő erőt veszélyeztethetné az a megoldás, amely közös dogmatikai kategóriába von össze egymástól a társadalmi megítélés szempontjából lényegesen különböző eseteket. Ennyiben tehát érvelésünknek jogpolitikai tartalma is van. Dogmatikai szempontból továbbá azért érezzük túlfeszítettnek az általános megszüntetési rendszert, mert nemcsak társadalmilag, hanem időbelileg is heterogén okokat tartalmaz: az érvénytelenségi okok között a munkaszerződés megkötése idején fennállott tényeket, a szorosan vett felmondási okok között pedig a szerződéskötés után bekövetkezett tényeket. Ezeket az időbelileg különböző okokat gyakran az is eltávolítja egymástól, hogy a szerződéskötéskor fennálló fogyatékosságok általában visszavezethetők a szerződő felek valamelyikének, vagy mindkettőjük vétkességére, míg a szerződéskötést követően előálló felmondási okok között a vétlen esetek a dominánsak. Lényeges különbség a jogellenességen és az attól független alapon nyugvó megszüntetés között az is, hogy a kétféle esetkör jogkövetkezményei egymástól eltérnek. Megjegyezzük, hogy a hivatkozott monográfia szerzője is a kétféle megszüntetési ok között tizenkétféle különbséget fedez fel.[8] Tételét gyengítheti az is, hogy a

[3] *Weltner:* i. m. 3—174. old.

[4] *Kertész:* i. m. 247. old.

[5] Az érvénytelenség történeti fejlődését a civilisztikában l. *Weiss* Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban, kandidátusi értekezés, 3. köt. Budapest 1965, kézirat.

[6] *Asztalos* László: Az érvénytelenség, mint polgári jogi szankció. Jogtudományi Közlöny, 1962. 350. old.

[7] *Gáspárdy* László: A joggal való visszaélés. Tanulmányok a polgári jog köréből I. Budapest, 1963. 25—46. old.

[8] *Weltner:* i. m. 168—170. old.

szerző által is főszabálynak tekintett részleges érvénytelenség eseteiben (151. old.) az érvénytelenség, mint szankció kerül alkalmazásra.

Nem látjuk megnyugtatónak az érvénytelen munkaszerződéseknek két fajtára: a semmis és a megtámadható munkaszerződésekre történt felosztását sem. Ezt éppen a tilos és a szabálytalan munkaszerződés közötti, a semmisségen *belül* a *Weltner* professzor által megejtett nagyfontosságú megkülönböztetéssel indokoljuk. A megtámadhatóság eseteiben ugyanis egyúttal szabálytalan munkaszerződés jön létre, minthogy nem a munka mint olyan a tilos ezekben az esetekben, hanem a felek (vagy ezek egyikének) akarata hibás, illetőleg a munkaszerződésben kikötött bér feltűnően aránytalanul magas vagy alacsony.[9] Tilos munkaviszonyt is eredményezhet ugyan — formailag — az akarathiba vagy az antiszinallagma, azonban ilyenkor az enyhébb megítélésű szabálytalanság beletorkollik a tilosságba. (Pl. megtévesztés az előéletben a dolgozó részéről.) Véleményünk szerint tehát az érvénytelen munkaszerződéseket helyesebbnek látszik ebből a szempontból közvetlenül felosztani tilosakra és szabálytalanokra.

Az érvénytelen munkaszerződések fajtái és azok *jogkövetkezményei* szempontjából azonban nem annyira a fenti, vagyis a tilalom tárgya szerinti csoportosításnak, hanem a reverzibilitás, illetve irreverzibilitás; a culpa in contrahendo és az orvoslás kérdéseinek fogunk döntő jelentőséget tulajdonítani. Nézetünk szerint a munkaviszony sokkal bonyolultabb, összetettebb kategória, semhogy a munkaszerződések érvénytelenségének jogkövetkezményeit pusztán a munkaszerződés jogellenessége, illetőleg az, hogy a szerződéskötés, vagy a munkavégzés-e a tilos, kizárólag meghatározhatná. Ez utóbbi kérdés azért sem játszhat egyeduralkodó szerepet, mert a jogellenesség két fajtája nem tükrözi szükségképpen a társadalmi veszélyesség fokozatait. Nem állítható egyértelműen, hogy a tilos munkaszerződés a súlyosabban veszélyes a társadalomra, a szabálytalan munkaszerződés pedig a kevésbé társadalomra veszélyes. A munkaszerződésnek az érvénytelenséget igénylő jogellenessége pusztán a jogviszony-felszámolást határozhatja meg egyértelműen, ennek *lebonyolítását* azonban a fentebb kiemelt körülmények determinálják. A fizikai lehetőségek keretei között (reverzibilitás, illetőleg irreverzibilitás) a felek felróhatóságának értékelését állítjuk a középpontba (culpa in contrahendo), ezzel összefüggésben figyelembe véve a jogviszonyfenntartás lehetőségét, ill. szükségességét (orvoslás).

[9] A megtámadhatóság eseteinek az akarathibákra történt redukcióját *Weltner* professzor rendszerében sem látjuk helyesnek. A kötelező bértételek esetein kívül, vagyis ha a felek szabadon állapodhatnak meg a munkabérben, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága okából [Ptk. 201. § (2) bek.] a munkaszerződés vagy módosítandó, vagy — előnytartó hatállyal — megszüntetendő lesz.

3. *Az érvénytelenség fajtái és azok jogkövetkezményei de lege ferenda*

A munkajogi elméletben különbséget szokás tenni a munkaviszony két szakasza között. Az első szakasz a munkaszerződés megkötésétől a munkábalépésig tart, a második szakasz pedig a munkába lépéssel kezdődik. Ez utóbbi szakaszban a munkavégzésnek, valamint a munkaviszony több más elemének irreverzibilitása folytán az érvénytelenség kérdései az első szakasztól, ahol a reverzibilitás általában keresztülvihető, eltérően merülnek fel. Ezért a sajátos munkajogi megoldások a munkaviszony második szakaszához fűződnek leginkább, míg az *első szakaszban* a polgári jog hagyományos megoldása: az *eredeti állapot helyreállítása* érvényesülhet. Éppen ezért az első szakaszban megrekedt munkaviszony álláspontunk szerint sem fegyelmi, sem munkajogi kártérítési felelősséget nem keletkeztet.

Az érvénytelenségnek a munkavégzés idején, vagyis a munkaviszony *második szakaszában* levonható jogkövetkezményei között különbséget tehetünk egyfelől az *érvénytelenségtől függő*, másfelől az *érvénytelenségtől független* jogkövetkezmények között.

Álláspontunk szerint az érvénytelenségtől független jogkövetkezményként vehetnénk számításba a vállalat munkabérfizetési kötelezettségét valamint az irreverzibilis és egyes reverzibilis szolgáltatások visszakövetelhetetlenségének szabályát. Az előbbit illetően hangsúlyozzuk, hogy a vállalat munkabérfizetési kötelezettsége nem az (érvénytelen) munkaszerződésben megállapított munkabér, hanem a dolgozó által ténylegesen elvégzett munka szerinti munkabér (és egyéb munkabérjellegű szolgáltatások: pl. különélési pótlék stb.) erejéig áll fenn.[10]

Az irreverzibilis szolgáltatások visszatérítésének mellőzése több okra is visszavezethető, melyek között egyáltalán nem az a fizikai ok dominál, hogy a szorosan vett restitúció nem lehetséges. A tágan értelmezett, vagyis a *pénzzel* történő restitúció ugyanis ilyenkor is helyt foghatna. E természetben vissza nem adható juttatások azonban rendszerint *vagy* munkavédelmi szabályokon alapulnak (pl. védőital, munkaruha), melyek a dolgozót a munkavégzés puszta ténye folytán jogosítják fel e szolgáltatások igénybevételére, *vagy* pedig a dolgozó e szolgáltatások elfogadására különös érdemessége folytán tett szert (pl. jutalomüdülés).

Ez utóbbi okból tartjuk általában kizárhatónak az egyébként reverzibilis juttatások visszatérítését is (pl. pénzjutalom), mert ezek szintén konkrét tényeken éspedig a munkaszerződés megkötésétől *független* tényeken alapulnak. Más megítélés alá kell azonban, hogy essenek azok a reverzibilis szolgáltatások, amelyeket a dolgozó éppen a munkaviszony folyamatosságára tekin-

[10] Így foglal állást a csehszlovák Mt. Tervezet 1. §-a és a bolgár Mt. 67. §-a is.

különböző többletráfordítások együttesen átlagban közel 6000 Ft-ot tesznek ki".[13]

E gazdasági szempont jelentőségét csak fokozza az *új gazdasági mechanizmus*, amely a termelés minőségi és mennyiségi növelésének egyik lényeges hajtóerejeként veszi számításba a vállalatok törekvését a rentábilis működésre. Jogos igény tehát, ha a vállalatok a gazdasági szempontok érvényesítésére e téren is megfelelő jogi eszközöket keresnek. Az említett közérdekkel összhangban áll a dolgozóknak az az egyéni érdeke, amely ugyancsak a munkaviszony fenntartását igényli, s amelyet *szociálpolitikai szempontnak* nevezhetünk.

Az orvoslást szükségessé tevő tényezők szerencsésen párosulnak azzal a dogmatikai sajátossággal, amely szerint a munkaszerződés érvénytelenségének orvoslását rendszerint nem gátolja szorosan vett jogi ok. E dogmatikai sajátosság nézetünk szerint a munkaviszony két alapvető jellemvonására is visszavezethető, melyek egymással összefüggnek: a munkaviszonyok jelentős hányadának a közérdeket érintő jellegére, valamint a munkaviszony folyamatos, huzamos voltára. Az előbbin sarkallik az összes olyan eset, amikor a munkaviszony érvényessége jóváhagyástól, beleegyezéstől, megerősítéstől függ (hivatali állások és a cselekvőképesség korlátozottságának esetei), valamint az írásbeli alakhoz kötött szerződések egy része (hivatali állás stb.). A munkaviszony folyamatos jellege ugyanakkor kedvező alkalmat teremt nemcsak az előbb említett érvényességi kellékek pótlására, hanem az érvényességi feltételek pótlására *általában*.[14]

A vázolt gazdasági-társadalmi igények és jogi lehetőségek azonban nem érvényesíthetők végletesen, mert ebben az esetben ellentétbe kerülnének más, nem kevésbé fontos igényekkel, illetve lehetőségekkel.

Minthogy a munkaszerződés tényállásának folyamatos, kiegészítésre alkalmas jellege formális-dogmatikai szempontból széles körben ad lehetőséget az érvénytelen munkaszerződés orvoslására, elsősorban tartalmi-jogpolitikai kérdés az, hogy e lehetőségek megvalósításának *kötelezettségként történő kiépítése* mennyiben indokolt.

Weltner professzor rendszerében — mint láttuk — a feleket a tilos munkaszerződés eseteitől eltekintve (vagyis, ha a munkaszerződés szabálytalan) orvoslási kötelezettség terheli. Álláspontja szerint e széleskörű kötelezettség indokai a tervteljesítéshez fűződő nyomatékos érdekek, és az, hogy a dolgozó az érvénytelen munkaszerződés eseteiben is a munkához való jogát gyakorolja, tehát a munkaviszony lehetőleg fenntartandó. Ez alól a dolgozó oldalán csupán az az eset jelent kivételt a vállalat javára, ha a dolgozó az orvoslásra érdemtelen lett, amit a fegyelmi elbocsátás eseteivel azonosít. A szerző rendszerében az orvoslási kötelezettség megsértése csupán közvetett szankciókkal jár.

Nézetünk szerint az orvoslásnak, mint kötelezettségnek az említett mértékű megfogalmazása jelenleg túllépi a jogpolitikai indokoltság határait. A tervteljesítés vagy a vállalat működésével kapcsolatos bármely más közérdekű gazdasági szempont ugyanis nem motiválja feltétlen szükségességgel a fogyatékos jogviszony minden áron történő fenntartását, de a munkaviszony alanyainak nevelése sem indokolja e kötelezettség széleskörű megállapítását. A vállalat ugyanis a tervét vagy egyéb mutatókat nyilvánvalóan jobban tudja teljesíteni korrekt, fegyelmezett dolgozókkal, mint olyanokkal, akik kisebb-nagyobbfokú vétkességgel kötnek munkaszerződést. Ugyanakkor a dolgozót sem lehet feltétlenül arra kényszeríteni, hogy fenntartsa munkaviszonyát azzal a vállalattal, amelynek magatartása miatt a munkaszerződés csak szabálytalanul jöhetett létre. Más oldalról viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az orvoslás alá vonható esetek túlnyomó részében az orvosló ténykedés a feleken kívül álló *harmadik személy* akaratelhatározásától függ.

Ez utóbbi körülmény két vonatkozásban is jelentős. A harmadik személy ugyanis rendszerint önszemléletű fél. (Pl. a korlátozottan cselekvőképesnek tetsző állás elvállalásával a törvényes képviselő nem ért egyet, éppen a képviselt személy érdekét tartva szem előtt. — A harmadik személy önálló nézőpontja miatt kell bírálatban részesítenünk az Mt. V. 20. § (1) bekezdésének azt a szabályát, amely az „államigazgatás hallgatásának" esetére a beleegyezés fikcióját állítja fel.) Másrészt a harmadik személy akaratelhatározásának befolyásolhatatlansága oda vezet, hogy az orvoslási kötelezettség nem „eredménykötelmet", hanem „ügyviteli kötelmet" keletkeztet az általa terhelt szerződő fél számára, aminek megsértése a munkaszerződés érvényességére, illetőleg érvénytelenségére nincs feltétlen befolyással.

Végül megjegyezzük, hogy a munkához való jog gyakorlásával történő érvelést is vitathatónak tartjuk. Ahogyan a polgári jogban sem nevezhetjük a semmis szerződést kötő felet olyannak, mint aki „szerződéskötési jogát" gyakorolja, ugyanúgy a munkajogban sem látunk erre módot. Inkább joggal visszaélőknek nevezhetjük a szabálytalan vagy a tilos munkaszerződések alanyait.

Mindezek a megfontolások arra indítanak, hogy az érvénytelen munkaszerződések orvoslásának kötelezettségét ne terjesszük túl azon a körön, amelyben a munkaszerződést kötő felek *akarati autonómiája még szerephez juthat*, vagyis ahol az orvoslás egyedül a felektől, illetőleg a féltől függ. Ezáltal az érvénytelenség, illetőleg az érvényesség „falain belülre" hoztuk az orvoslási kötelezettséget, melynek megsértése esetére az érvényességre, illetve az érvénytelen-

[13] *Szabó* László—*Gelléri* Péter: A munkaerő-vándorlás gazdasági, pszichológiai és szociológiai problémáinak vizsgálata a Csepel Vas- és Fémművekben. Munkaügyi Szemle, 1966. 257. old.

[14] *Weltner:* i. m. 18. old.

ségre közvetlenül kiható jogkövetkezményeket kapcsolhatunk.

Az orvoslási kötelezettség megsértése nézetünk szerint kétféle jogkövetkezményekkel járhatna: *a munkaszerződés orvoslódik* a jogszabály erejénél fogva; a másik jogkövetkezmény az előbbinek mintegy ellentéte: az *orvoslás lehetőségének kizárása* az orvoslási kötelezettség megsértőjével szemben.

Az előbbi szankciók alá vonnánk azt az egyetlen esetet, amikor a vállalat hibájából a munkaszerződés a jogszabállyal vagy a munkaszerződés alanyainak megállapodásával ellentétben nem jött írásban létre. — Az utóbb említett szankciót azokra az esetekre nézve tartjuk alkalmazhatónak, amikor a munkaszerződés érvénytelenségét a dolgozó magatartása okozta, a kifejtettek értelmében természetesen csak akkor, ha az orvoslás az ő akarati szférájába tartozik. (Az írásbeliség megsértésének a dolgozó mulasztására visszavezethető esete, munkakönyv átadásának, vagy az orvosi vizsgálaton való megjelenésnek az elmulasztása.)

Az orvoslási kötelezettségnek viszonylag szűk körben javasolt megállapítása korántsem jelenti azt, hogy az érvénytelenségnek e szűk körön *kívüli* eseteiben az orvoslást nem tartanánk rendszerint kívánatosnak. Mi ugyanis csupán az orvoslásnak, mint általánosan megfogalmazott kötelezettségnek a létjogosultságát vitatjuk. Úgy véljük azonban, hogy az érvénytelen munkaszerződések orvoslásának kérdését *általában* a legcélszerűbb a munkaszerződés alanyaira bízni. A *konkrét* helyzetben ők képesek eldönteni, hogy kívánatos-e a jogviszony fenntartása, vagy célszerűbb inkább a jogviszony felszámolása. Ez utóbbitól való félelem ugyanis a hibás felet az orvoslásra fogja *ösztönözni:* hogy közbenjárjon a felügyeleti szervnél a jóváhagyás kieszközlése végett, hogy megszerezze a törvényes képviselő beleegyező nyilatkozatát stb. Úgy véljük azonban, hogy az általunk fentebb megvont körön kívülre az orvoslás kötelezettsége nem terjeszthető ki. A törvényi általánosíthatóság szintjén ugyanis csupán az általunk orvoslási kötelezettséggel terhelt esetek mutatkoznak olyannak, ahol a munkaviszony fenntartása szükségképpen indokolt. Nem mondana ellent álláspontunknak a feleknek a munkaszerződés orvoslására is kiterjedő, e vonatkozásban erkölcsi színezetű együttműködési kötelezettségének a kódexbe iktatása.

Az érvénytelen munkaszerződések orvoslásának csupán egyik, bár talán legtöbbet vitatott kérdése a felek ténykedése által történő orvoslás, mely az orvoslási kötelezettség teljesítéseként, vagy a felek önkéntes elhatározásának eredményeként jelentkezik. Az orvoslásnak a munkaszerződések tekintetében azonban a következő módjai képzelhetők el: jogszabály; hatósági határozat; a felek megállapodása; egyoldalú akaratnyilvánítás; ráutaló magatartás: egyéb módok.

A jogszabály útján történő orvoslás ritkán bekövetkező esete az az *új jogszabályi rendelkezés,* amely visszaható hatállyal konvalidálja a korábbi jogszabályokkal ellentétes munkaszerződéseket. Viszonylag ritkán valósul meg a konverzió is, vagyis az az eset, ha a munkaszerződés valamely okból érvénytelen, azonban a munkaszerződés tényállása, mint valamely más szerződés érvényesen megáll. Ez az eset létrejöhet úgy is, hogy a *munkajogban érvénytelen* szerződés, mint *polgári jogi* szerződés érvényes (pl. hozzájárulás okából érvénytelen mellékfoglalkozás érvényes polgári jogi ügyeletté redukálható), de előállhat akként is, hogy a konverziós tényállásnak mindkét oldala a munkajogon belül valósul meg.

A jogszabállyal történő orvoslás körében említjük a *részleges érvénytelenséget is.* Az uralkodó felfogással egyezően a mi álláspontunk is az, hogy a munkajogban a részleges érvénytelenség főszabályát kell kimondani.

Sajátos munkajogi norma nyilvánul meg abban a tételben, amely szerint a munkaszerződésnek a munkaviszonnyal kapcsolatos szabályokkal ellentétes rendelkezései helyébe a szabály rendelkezése lép [Mt. 19. § (2) bek.].

Mind a részleges érvénytelenség, mind a konverzió, mind az imént említett ún. imperatív jogrendezés eseteiben azonban nézetünk szerint, de lege ferenda az orvoslást attól kellene függővé tenni, hogy az *megfeleljen a munkaszerződés alanyai akaratának.* Akaratlan szerződésnek és munkaviszonynak akár a dolgozóra, akár a vállalatra történő erőltetése ugyanis nem kívánatos eredményekhez vezethet.

A *hatósági határozattal* történő orvoslás eseteiben is szükségesnek tartjuk a felek akaratának kiemelését, ha a hatósági határozat a munkaszerződés tartalmi elemeit érinti. (Pl. a hatóság a munkavédelmi szabályokkal ellentétes helyzetet felszámolja. Ezáltal pl. a veszélyességi pótlék folyósításának lehetősége megszűnik, viszont a dolgozó éppen a veszélyességi pótlékra tekintettel kötötte meg a munkaszerződést.) Ha viszont a hatósági határozat orvosló hatálya a munkaviszony tartalmát nem érinti, a felek akaratának kiemelése szükségtelen, mert azt már a munkaszerződés megkötésekor kifejezésre juttatták. (Pl. felügyeleti szerv jóváhagyása.) *A felek megegyezésének* orvosló jellege vitás. A munkaszerződés módosításával ugyanis csaknem minden munkaviszony orvosolható, főként, ha az érvénytelenség oka a munkaszerződés tartalmában realizálódik. A kifejtettek értelmében a munkaszerződés orvoslása módosítás útján csak akkor lehetséges, ha a munkaszerződés érvénytelenítendő esete forog fenn.

Egyoldalú akaratnyilvánítással orvosolja a munkaszerződést a korlátozottan cselekvőképes törvényes képviselője, valamint a vállalat, ha a munkaszerződést a nevében eljárt álképviselő kötötte. Végül a második állás és a mellékfoglalkozás tekintetében kötött munkaszerződés

konvalidációja is egyoldalú aktussal, hozzájárulással megy végbe.

Jelentős szerepet játszik az érvénytelen munkaszerződések orvoslásában a felek *ráutaló magatartása,* éspedig főként abban a körben, amelyben a felek orvoslási kötelezettsége fennáll. (Írásbeliség pótlása, munkakönyv átadása, orvosi vizsgálaton megjelenés.) Nézetünk szerint az írásbeliség hiányát a munkavégzés is konvalidálhatná, minthogy viszonylag csekély értékű tilalomról van szó.

Ráutaló magatartással orvosolható azonban az orvoslási kötelezettséggel nem terhelt az az eset is, amikor álképviselővel kötött munkaszerződés alapján a dolgozó munkát végez. (Pl. a munkaügyi előadó pillanatnyi távollétében az előadónak az irodában tartózkodó barátjával kötött munkaszerződést a dolgozó, majd munkába áll.) Itt tulajdonképpen a vállalat részéről történik az orvoslás a munkavégzés biztosításával, illetőleg elfogadásával. Az álképviselővel kötött munkaszerződés eszerint szintén vagylagosan orvosolható.

Az orvoslás bekövetkezhet nézetünk szerint *időmúlással* is a korlátozottan cselekvőképes kiskorú esetében, ha eléri a cselekvőképesség korhatárát, illetőleg a cselekvőképtelen, vagy a korlátozottan cselekvőképes nagykorú esetében a cselekvőképesség állapotába jutással is, feltéve, hogy a dolgozó munkavégzéssel, vagy egyéb módon kifejezésre juttatja, hogy a munkaviszony eddigi fennállása akaratával egyező.

Orvosló jelentőséget tulajdoníthatunk az érvénytelenségi ok *utólagos elenyészésének* is. (Pl. a fertőző tüdőbeteg élelmiszeripari dolgozó meggyógyul, a szerződéskötéskor egyensúlyzavarokban szenvedő építőipari munkás egészsége helyreáll, a büntetett előéletű közhivatalnok a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól mentesül stb.) Minthogy az érvénytelenségi ok utólagos elenyészése — az időmúlással orvosolható eseteket kivéve — magára a munkavégzésre vonatkozó tilalmakat tesz tárgytalanná, vagyis a munkaszerződés tartalmi kérdéseit érinti, álláspontunk szerint ennek orvosló hatályát csupán az érvényteleníthető munkaszerződések körében ismerhetjük el. A dolgozónak a munkaszerződés megkötése során tanúsított magatartásának értékelésével összefüggő ez az álláspontunk abban is indokát találja, hogy az érvénytelenségi ok utólagos elenyészése rendszerint nem függ a dolgozó érdemességétől, hanem tőle független körülményekre vezethető vissza.

Az orvoslás ismertetett módjai, mint ilyenek, a polgári jogban is megtalálhatók, ideértve a munkajog egyik sajátosságának tartott imperatív szabályokat is. (Pl. jogképesség.) A kétféle orvoslási rendszer különbsége tehát nem az egyes orvoslási módokban, hanem e módok alkalmazásának *feltételeiben* (milyen hiba miként orvosolható) és — főként — *arányaiban* fedezhető fel.

Az érvénytelen munkaszerződések orvoslása a polgári jogtól részben eltérően merül fel nemcsak az orvoslási kötelezettség, illetőleg az orvoslás lehetséges eseteinek körét, hanem az orvoslás hatályát, más szavakkal *jogkövetkezményeit* illetően is. A semmis munkaszerződés eseteiben ugyanis az orvoslás — akárcsak a polgári jogban — ex tunc, vagyis a semmis munkaszerződés megkötésének időpontjára visszamenően hat ki. Az érvénytelenítendő munkaszerződések eseteiben azonban „függő érvényességről" beszélhetünk, amely csak a jövőre nézve vonható meg. Az ilyen érvénytelenítendő munkaszerződések orvoslásával kapcsolatban tehát fel sem vethető az orvoslás szokásos hatályának kérdése. Az érvénytelenítendő munkaszerződések eseteiben tehát az orvoslás jogkövetkezményét a felszámolási kötelezettség megszűnésében, a munkaszerződés *végleges érvényessé válásában* jelölhetjük meg.

Gáspárdy László

5. *Összefoglalás*

A fentiek előre bocsátása után kodifikációs javaslatunk a következő:

1. § (1) Ha a jogszabályba ütköző munkaszerződés érvénytelen, a dolgozó munkába nem léphet, a vállalat pedig a munkakönyv átvételét megtagadni, illetve a dolgozó részére azt kiadni köteles.

(2) Nem tagadhatja meg a vállalat a munkakönyv átvételét, ha a dolgozó a munkakönyv átadásának elmulasztásával okozta a munkaszerződés érvénytelenségét, illetve a dolgozó munkába lépését, ha a vállalat elmulasztotta a munkaszerződés kötelező írásbafoglalását.

2. § (1) Ha a dolgozó az 1. § (1) bekezdésében foglalt tilalom ellenére munkába lépett,

a) a dolgozó szándékosan tilos szerződéskötése esetén a munkában töltött idő a munkaviszony folyamatossága szempontjából nem tekinthető munkaviszonyban eltöltöttnek (semmis munkaszerződés);

b) a dolgozót a végzett munkájának megfelelő munkabér és a munkavégzésből folyó valamennyi juttatás megilleti, a munkaviszony vélt folyamatosságra tekintettel kapott juttatásokat azonban visszatéríteni tartozik;

c) a felek kölcsönös kártérítési felelősségére a jelen jogszabály rendelkezései az irányadók;

d) semmis munkaszerződés esetén a feleket továbbra is terhelik az 1. § (1) bekezdésében foglalt kötelezettségek, egyébként csak akkor, ha a munkaviszony felszámolásakor az érvénytelenség oka fennáll.

(2) Az (1) bekezdés *a)* pont esetén kívül a vállalat a dolgozót előzetesen figyelmeztetni köteles a felszámolásra (érvénytelenítendő munkaszerződés).

(3) Ha az érvénytelenítendő munkaszerződés megkötésében a vállalatot felróhatóság terheli, a dolgozóval szemben felelősséggel tartozik a munkaviszony felszámolásával okozott kárért.

3. § Az érvénytelen munkaszerződés felszámolásakor a felek egymással elszámolni kötelesek.

4. § Ha a dolgozó a vállalat által adott megfelelő határidő alatt az írásban kötendő munkaszerződés aláírását vagy a munkakönyv átadását elmulasztja, illetve a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban kötelezően előírt orvosi vagy egyéb alkalmassági vizsgálaton nem jelent meg, az említett kötelességek utólagos teljesítése a munkaszerződést csak a vállalat beleegyezése esetén orvosolja. A vállalat a beleegyezését a munkavégzés elfogadásával is kifejezésre juttathatja.

5. § (1) Amennyiben az érvénytelenség oka a munkaszerződés meghatározott részére vonatkozik, a munkaszerződés csak az érvénytelenségi okkal érintett részében érvénytelen, ha ez a felek akaratának megfelel (részleges érvénytelenség).

(2) Ha a jogszabály szerint annak rendelkezése lép az érvénytelen rész helyébe, ez a munkaszerződést csak akkor orvosolja, ha a szerződés így módosult tartalma a felek akaratának megfelel.

(3) Az érvénytelenség okának utólagos elhárulása általában a munkaszerződést megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal orvosolja.

(4) A semmis munkaszerződést az érvénytelenség okának utólagos elhárulása az 1. § (2) bekezdésében és a 4. §-ban foglalt eseteket, valamint a cselekvőképesség elnyerésének esetét kivéve, nem orvosolja.

Szankciók a polgári eljárásban

A szocialista polgári eljárási jogunkat feldolgozó jogirodalom mind ez ideig — véleményünk szerint indokolatlanul — mellőzte a polgári perbeli büntetések, az eljárási szankciók vizsgálatát.

E mulasztás pótlásának szerény részeként az alábbi főbb gondolatok szerint tekintjük át polgári eljárásjogunk szankcióit: I. a polgári eljárás célja és a jóhiszemű eljárás alapelve; II. a szankciók rendszere és azok tartalma; III. a szankciók alkalmazhatósági alapesetei; IV. jogpolitikai követelmények.

I.

A Pp. 1. §-a szerint a törvény célja, hogy a különböző polgári jogvitákat a bíróságok az igazság alapján döntsék el.

A per tartalmában ellenérdekű felek jogvitája, közvetlen feladat a vagyoni és személyi érdekellentétek megfelelő feloldása, mindez a törvényes keretek között, a Pp. szabályainak betartásával. A törvény számtalan garanciális szabállyal és a szocialista eljárási jogi alapelvek kiemelésével biztosítja e cél elérését.

A polgári jogviták igazságos eldöntése a vonatkozó anyagi jogszabályok érvényesülése mellett az eljárási rendelkezések perbeli megtartását feltételezi. Ehhez viszont nem elegendő, hogy a bíróság maga tartsa be a megfelelő perrendi szabályokat, fontos, hogy az eljárás egyéb résztvevői, mindenekelőtt a felek eljárási cselekményei is megfeleljenek a törvénynek.

A polgári eljárás tartalmának egyik eleme a vonatkozó jogszabályok, mindenekelőtt az eljárási törvény megtartásának kötelezettsége; s e szabályok érvényre juttatása a perben nemcsak a bíróság feladata, hanem az eljárásban betöltött szerepük szerint a résztvevő személyek joga és kötelessége is.

A már kiemelt főcélt, a felek közötti polgári jogvitának az igazság alapján való eldöntését, a bíróság csak akkor érheti el, ha feltárja a valóságos tényállást. Az igazságos döntés előfeltétele a valóságos tényállás megállapítása.

A szocialista polgári eljárásban is irányadó a rendelkezési elv.

A polgári per nem hivatalból, hanem a felek kérelmére indul, s a bíróság a felek kérelméhez a per egész menetében kötve van.

Az ügy tényállását maga a bíróság tisztázza, de elsősorban a felek előadása, a felek által bejelentett bizonyítékok mérlegelése révén. Így a bíróság a bizonyítási eljárás során túlsúlyban a felekre van utalva.

Ezért a Pp. a rendelkezési elvet egyrészt a bíróság aktív közreműködési kötelezettségével hozza összhangba, másrészt garanciális szabályokkal korlátozza azt. Előírja, hogy a bíróság hivatalból gondoskodik a perek alapos és gyors tárgyalásáról, a felek perbeli jogainak helyes gyakorlásáról, s perbeli kötelességeik teljesítéséről. A Pp. 164. § (2) bekezdése ezen túlmenően a bizonyítás hivatalbóli elrendelésének lehetőségét is biztosítja. Ezzel a bíróság valóban a per aktív résztvevőjévé válik. A felek bár perbevitt anyagi jogokkal és a védelmükre szolgáló eljárási eszközökkel szabadon rendelkezhetnek, de az eljárási eszközök igénybevétele terén lehetőségeik nem korlátlanok. A Pp. 5. § (1) bekezdése előírja, hogy a felek perbeli jogaikat jóhiszeműen kötelesek gyakorolni.

A Pp. e szabályát, tehát a jóhiszemű eljárás követelményét az eljárási alapelv színvonalára emeli. Nem határozza meg a jóhiszeműség fogalmát, perbeli tartalmát. Dr. Névai László szerint a jóhiszemű eljárás egyszerűen a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlása.[1] Ez azt jelenti, hogy a felek a polgári eljárásban cselekményeiket, akár aktív, akár passzív ténykedésüket csak a Pp. céljának megfelelően választhatják meg; törekvéseiket kötelesek alávetni a valóságos tényállás feltárására irányuló követelménynek, sőt tudatosan kötelesek törekedni arra, hogy a bíróság a jogvitát az igazság alapján gyorsan és alaposan tudja eldönteni. Ha a felek e kötelezettséget

[1] Lásd Magyar Polgári Eljárásjog című egyetemi tankönyvet 82. oladl. Szerkesztette: Beck Salamon és Névai László, Tankönyvkiadó, Budapest 1959.

megszegik, rosszhiszeműen járnak el. A jóhiszemű eljárás követelményét a Pp. nemcsak a felek, hanem a bíróság felé is szigorú követelményként írja elő, amikor megkívánja, hogy a bíróság hivatalból akadályozza meg a feleknek a per elhúzására, vagy az igazság kiderítésének meghiúsítására irányuló vagy akárcsak arra vezető minden eljárást. Amennyiben a per során a felek nem tartják magukat e követelményekhez, perbeli ténykedésük nem a valóságos tényállás feltárását célozza, esetleg azt hátráltatja, avagy akárcsak ezt eredményezheti is, a bíróság a feleket a perbeli jogok kötelezettségszerű gyakorlására a szükséghez képest ismételten is figyelmeztetni köteles. Tehát a jóhiszemű eljárás megértéséhez a Pp. már következményt, a felek bírói figyelmeztetését fűzi. De a rosszhiszemű pervitel következményei tekintetében nem áll meg a figyelmeztetésnél, további intézkedések megtételét is lehetővé teszi. Ezek a hátrányos intézkedések a polgári eljárásban ismeretes szankciók.

Mivel a polgári eljárás célja nem személyek felelősségrevonása, hanem a jogvita eldöntése, ezért különösnek tűnik a polgári eljárás szankcióiról beszélnünk. A polgári per szankciója abban áll, hogy a bíróság a felek rosszhiszemű pervitele, a gyors befejezést hátráltató mulasztása, egyes esetekben a feleken kívüli személyek rendzavaró magatartása, tanúk, szakértők kötelezettségellenes magatartása esetén hátrányos következményeket szabhat ki, illetve kényszer alkalmazását is elrendelheti. A szankció tehát itt is joghátrány, a törvény által tiltott magatartás következménye, ami nem a jogszabály erejénél fogva, hanem a bíróság rendelkezése által érvényesül.

A polgári eljárásban használható szankciókat el kell határolni az egyéb szankcióktól. Maga a per, az ítélet, annak végrehajtása során az esetleges kényszer mind szankció. A bíróság polgári stb. anyagi jogi szankciókat állapít meg különböző jogsértések miatt, mint pl. kártérítés, kötbér, birtoksértéstől eltiltás vagy éppen az állam javára marasztalás. Ezek anyagi szankciók, a pert megelőző jogsértések elhárítását célozzák.

A polgári eljárás szankciója a pernek csak járulékos jelensége, nem kifejezett jogsértés, hanem tiltott perbeli magatartás következménye. Így nem felelősségi jogviszonyból ered semmi köze a felelősségi joghoz, de az alapjául szolgáló magatartás feltétlenül jogellenes: sérti a Pp-nek a jóhiszemű eljárásra vonatkozó alapelvi szabályát. Tanulmányunkban kizárólag csak a polgári eljárás menetében alkalmazható szankciókkal kívánunk foglalkozni, melyek teljesen perjogi intézmények.

II.

A polgári perrendtartás szankcióit két csoportba oszthatjuk. Ismer a Pp. nevesített, intézményi jellegű szankciókat, és egyéb, nem nevesített szankciókat.

A nevesített szankciók közé tartozik véleményünk szerint a figyelmeztetés, a pénzbírság és a költségviselés. Az egyéb nem nevesített szankciók szintén meghatározott, a polgári eljárásban jogellenes magatartások következményei pl. a rendreutasítás, a kiutasítás, a jogvesztő következmények és egyes esetekben a kereset és fellebbezés elutasítása.

Legáltalánosabb, először használható perbeli szankció a figyelmeztetés. Meg kell állapítanunk, hogy a Pp. a figyelmeztetést kétféle értelemben használja, s ezért vizsgálatunk szempontjából e két értelmet el kell határolnunk. A bíróság a feleket akkor is figyelmezteti, ha a kitanítási kötelezettségével él. Az idézésben a bíróság a feleket a meghatalmazottal való képviselet lehetőségére, az alperest a kereseti kérelemre való nyilatkozattételre figyelmezteti, ugyancsak figyelmezteti a bíróság a tanút, szakértőt a hamis tanúzás törvényes következményeire stb.

A felsorolt bírói figyelmeztetések nem joghátrányt jelentenek, nem valamiféle magatartás következményei, hanem felhívó, kioktató jellegűek. Így ezeket a felhívásokat szankciónak nem lehet tekinteni.

A figyelmeztetés szempontjából csak az a bírói ténykedés számít szankciónak, ami tiltott perbeli magatartás következménye.

Ilyen figyelmeztetés a bíróságnak a Pp. 5. § (1) bek. szerinti intézkedése. A bíróság a feleket a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlására — a szükséghez képest ismételten is — figyelmeztetni köteles, e figyelmeztetésnek ki kell terjednie a rosszhiszemű pervitel egyéb jogkövetkezményeire is.

A Pp. a figyelmeztetés alkalmazását semmiféle alakszerűséghez nem köti. Nem írja elő azt sem, hogy a figyelmeztetésnek a súlyosabb szankciók alkalmazását meg kell előznie.

Véleményünk szerint azonban a figyelmeztetést minden rosszhiszemű pervitel észlelésekor alkalmazni kell, s annak minden szankció alkalmazását meg kell előzni.

A figyelmeztetés viszonylag súlytalan, a legenyhébb szankció; „A bírósági pervezetés magában foglalja a bíróság figyelmeztetési ... jogának gyakorlását".[2] A bíróság a pervezetés körében gondoskodik a felek perbeli jogainak jóhiszemű gyakorlásáról, meghiúsítja a rosszhiszemű perbeli törekvéseket, az igazság kiderítését hátráltató, s a per befejezését elhúzó magatartásokat.

A figyelmeztetés a pervezetés legjelentősebb eszköze, s így annak szerepe enyhébb súlya ellenére igen jelentős.

Amennyiben a rosszhiszemű magatartást tanúsító felek figyelmeztetése nem vezet eredményre, úgy a bíróság meghatározott esetekben, a rosszhiszeműség súlyosabb megnyilvánulásaival szemben pénzbírságot szabhat ki. A pénzbír-

[2] Lásd: Bacsó Ferenc megállapítást a fenti Magyar Polgári Eljárásjog című tankönyvben, 233. old.

ság már tipikusan szankció jellegű, a legsúlyosabb, egyúttal a legjelentősebb perbeli büntetés.

A pénzbírság intézményét a régi polgári eljárási törvény, az 1911. évi I. tc. is ismerte. A régi perrendtartás több esetben lehetővé tette a pénzbírsággal való büntetést; mivel általános rendelkezéseket, alapelvi tételeket nem tartalmazott, így a pénzbírság lehetősége a perrendtartásban szétszórtan, az adott rendelkezések mellett nyert szabályozást.

Ebből adódik, hogy első látszatra a régi perrendtartás több esetben tette lehetővé a pénzbírság alkalmazását, mint jelenlegi jogunk.

Ez azonban csak látszat. Lényegében látszat szabály volt a régi perrendtartás minden pénzbírságot előíró rendelkezése is. Így elsősorban a pénzbírság lehetőségét, előfeltételeit szabályozó, mintegy a tényállási elemeit meghatározó szabályok megoldása nem volt alkalmas sem a valóság feltárására, az igazságos ítélethozatalra, sem a perek elhúzásának megakadályozására. A törvény csak a „nyilvánvaló" rosszhiszeműséget rendelte büntetni.

Nem kell kommentár ahhoz, mennyire formális, a jogalkalmazó teljes belátásától függő az ilyen szabályozás. Ezért volt az, hogy a magyar burzsoá jogirodalomban oly gyakran kiemelt „perbeli hazugságok", a visszaélésszerű pervitel szankciós szabálya a gyakorlatban a legritkább esetben nyert alkalmazást.

A pénzbírság jelenlegi jogunkban hatékony eszköz, alkalmazási lehetőségei szélesebbek, pl. a régi Pp-vel szemben a jelentős tények elhallgatása miatt is kiszabható. Közvetlen joghátrányt jelent, kifejezetten büntető szankció. Jellegében, tartalmában mégis meg kell különböztetnünk az egyéb eljárásban alkalmazható pénzbírságoktól.

Így a szabálysértési eljárásban a pérzbírság valamely konkrét jogszabályi rendelkezésbe ütköző, annak tényállási elemeit kimerítő magatartás miatt alkalmazott büntetés. Kizárólag vétkes magatartás miatt szabható ki. Ezzel szemben a polgári eljárásban kiszabható pénzbírság nem vétkes, és nem ilyen konkrétan jogellenes magatartás következménye. Mint említettük, a polgári eljárás szankciói nem felelősségi viszonyból fakadnak.

A törvény a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlásának követelményét írja elő. Minden olyan perbeli magatartás, mely eltér e követelménytől, és kimeríti a Pp. meghatározott speciális törvényi tényállási elemeit — pl. igaznak bizonyult tény tagadása — már lehetővé teszi a pénzbírság alkalmazását, a magatartás vétkességétől függetlenül.

A Pp. 120. §-a szerint a polgári eljárásban kiszabható pénzbírság legmagasabb összege 1000 forint. A régi Pp-ben 200, 600 és 1000 Pengő volt a kiszabható pénzbírság összege. Már ezt egybevetve megállapíthatjuk, hogy az 1000 forintos értékhatár alacsony. A hazug, jogaival visszaélő, a bíróságot felesleges eljárásra kényszerítő és félrevezető fél olcsón ússza meg feltétlenül elítélendő, sokszor súlyos következményekkel járó magatartását. A törvény lényeges szabálya még az, hogy a polgári eljárásban kiszabott pénzbírságot szabadságvesztésre átváltoztatni nem lehet. A pénzbírság behajtására és hovafordítására a büntetőbíróságok által kiszabott pénzbüntetések szabályait kell alkalmazni.

A polgári eljárás célja a jogvita gyors és igazságos eldöntése. Amennyiben a felek ezzel, s a jóhiszemű eljárás alapelvével ellentétesen járnak el, természetes, hogy az e magatartásukból eredő perköltséget maguk kötelesek viselni. E következménynek megfelelően a Pp. eseti rendelkezéseiben is, de a 80. § (2) bek-ben már intézményesen kimondja, hogy aki egyes perbeli cselekményeket sikertelenül végez, a perben indokolatlanul késedelmeskedik, vagy mulaszt, s így felesleges költséget okoz, az ebből származó költségeinek megtérítését pernyertessége esetén sem igényelheti, illetve a másik fél ebből eredő költségeit a per eredményétől függetlenül viselnie kell.

Mivel a perköltségek ilyen elosztása megint csak a rosszhiszemű pervitel következménye, így ezt a bírói intézkedést is a szankciók közé soroltuk.

A Pp. által ismert és szabályozott szankciók utolsó csoportjába soroltuk az egyéb, nem nevesített szankciókat. Az eddig tárgyalt szankciókat a törvény intézményesen, mint a rosszhiszemű pervitel szoros következményeit szabályozza. Egyes szankciókat a törvény tiltott, jogellenes magatartás, súlyos mulasztás következményeként ír elő; de ezek a szankciók nem kifejezetten a rosszhiszemű eljárás következményei.

Láttuk, a figyelmeztetés mint a pervezetés egyik eszköze a rosszhiszemű magatartás ellen szóló első bírói intézkedés. Lehetséges, hogy a rendfenntartás más pervezetői intézkedések alkalmazását is megköveteli. A törvény ezért — kifejezetten a tárgyalás rendjének fenntartása körében — további szankciókra is lehetőséget ad. A tárgyalás rendjét megzavaró feleket, képviselőket, tanúkat, szakértőket, s a hallgatóság tagjait is tanácsvezető rendreutasíthatja. Ismételt, vagy súlyosabb rendzavarás esetén a bíróság a feleket, képviselőiket, a tanúkat és a szakértőket, valamint a hallgatókat a teremből kiutasíthatja, illetőleg kivezettetheti.

Míg a rendreutasítás az elnök, addig a kiutasítás és a kivezettetés a bíróság, tehát az egész tanács jogkörébe tartozik.

A Pp. egyes eljárási cselekmények elmulasztásához jogvesztő követelményeket fűz. Ha a fél a törvényben meghatározott végső, objektív határidőket is túllépi, eljárási cselekményét joghatályosan többé nem teheti meg.

Így a hatáskör és az illetékesség tekintetében emelt kifogás az alperes érdemi ellenkérelmének előadása után nem vehető figyelembe. A 106. § (1) bekezdése lehetővé teszi az elmulasztott határidő vagy határnap igazolását. A 107. § (1) bek. a tizenöt napos igazolási határidő mellett azt is kimondja, hogy hat hónapon túl

igazolási kérelmet előterjeszteni nem lehet. Szüneteléskor négy hónapon túl bármelyik fél kérheti az eljárás folytatását, egy évi szünetelés után viszont a per megszűnik, s e határidő elmulasztása miatt igazolásnak nincs helye. Az ítélet kiegészítésére irányuló kérelem tárgyában kitűzött tárgyalás elmulasztása miatt szintén nincs helye igazolásnak. Perújítási kérelmet az ítélet jogerőre emelkedésétől számított öt év elteltével már nem lehet előterjeszteni, s itt sem lehet élni igazolással. E szabályok megvonják az adott perbeli cselekmények megtételének jogát és így joghátrányt jelentenek, tehát szankciók.

A beadványok benyújtásának elmulasztása általában semmiféle jogkövetkezménnyel nem jár. Itt két megszorító kivételt kell tennünk.

Írásbeli perelőkészítés esetén a mulasztással járó felesleges költség a mulasztó felet terheli, nem megfelelő előkészítő iratért perköltség nem jár.

A beadványok közül jelentőségüknél fogva kiemelkedik a kereset és a fellebbezés. A Pp. 95. § (1) bek. szerint amennyiben a fél a visszaadott beadványt újból hiányosan adja be, úgy a bíróság azt elutasítja, illetőleg hiányos tartalma szerint intézi el.

E szabály nem ad rendelkezést arra, hogy a bíróság mikor utasíthatja el a beadványt, s mikor köteles azt hiányos tartalom mellett is elbírálni. A Pp. ezt máshol szabályozza és a két jelentős beadvány, a kereset és a fellebbezés tekintetében teszi lehetővé az elutasítást. A 130. § (1) bek. *g)* pontja szerint a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja, ha a felperes a hiánypótlás végett neki visszaadott keresetet a kitűzött határidő alatt nem adja be, vagy újból hiányosan adja be és emiatt a keresetlevél nem bírálható el.[3]

Hasonlóan a 237. § előírja, ha a fél a fellebbezést felhívás ellenére újból hiányosan adja be vagy azt egyáltalán nem adja be, az elsőfokú bíróság a fellebbezést hivatalból elutasítja.

A keresetlevél és a fellebbezés tekintetében tehát a felhívás ellenére tanúsított mulasztás az érdemleges kérelem elutasításával jár, e két esetben az elutasítás a hiányos eljárás, a megszabott határidő elmulasztásának következménye. A keresetlevél és a fellebbezés benyújtásához különböző joghatályok fűződnek (pl. perfüggőség, halasztó hatály). Egyéb beadványok hiánypótlásra visszaadása és felhívás ellenére való be nem nyújtása problémát nem okoz, hiszen ilyenkor úgy kell tekinteni, mintha a fél egyáltalán nem nyújtott volna be semilyen beadványt. A keresetlevél és a fellebbezés tekintetében a kapcsolódó joghatály beálltát és érvényesülését viszont bizonytalanná, vitathatóvá tenné, ha a bíróság a felhívás ellenére újból be nem adott kérelem felől nem döntene. Ezek az indokok szükségessé teszik a keresetlevél és a fellebbezés vonatkozásában a mulasztás szoros jogkövetelményeként azok elutasítását.

Szólni kell azokról a bírósági intézkedésekről is, melyek ugyan egyes perbeli cselekmények, vagy mulasztások következményei, de nem szankciók. A Pp. jelentős szabályokat tartalmaz a tárgyalás elmulasztásának következményeire. Ezek attól függően, hogy a felek az első vagy a folytatólagos tárgyalást mulasztották-e el, eltérően alakulnak. A jogkövetkezmények három formája ismeretes, a tárgyalás elmulasztása ellenére annak megtartása, esetleg annak elhalasztása, a szünetelés, és a megszüntetés. A felsorolt következmények joghátrányt nem jelentenek, ezért a tárgyalás elmulasztásának következményeit egyetlen vonatkozásban sem lehet szankciónak tekinteni.[4]

Érdemesnek látszik röviden foglalkozni a szankciók és az érdemi döntések közötti kapcsolat kérdésével. A szankciókat mindenkor rosszhiszemű perbeli magatartás, súlyos mulasztás, rendzavarás esetén, tehát minden esetben a polgári eljárás menetében egy-egy jogellenes perbeli mozzanat miatt alkalmazzák. Ezért a szankciók megállapítása nem feltétlenül az érdemi határozathozatalkor, hanem már a per során megtörténhet.

A szankciónak az érdemi kérdéssel nincs kapcsolata, bár az összefonódás pl. egy érdemi, perdöntő bizonyítékra alaptalanul hivatkozás esetén jelentős; más kérdés, más perrendi feladat a kereseti kérelem, és más a rosszhiszemű pervitel elbírálása. A szankció független a per érdemi eldöntésétől, így az a fél is lehet pernyertes, akit a bíróság szankcióval sújtott.

Külön probléma, hogy a bíróság mikor, milyen határozatban szabhat ki pénzbírságot, és ellene mikor van helye fellebbezésnek. A régi perrendtartás magyarázói szerint a bíróság pénzbírságot csak az ítéletben szabhatott ki.

A Pp. nem ad konkrét rendelkezést, de véleményünk szerint a 212. § (1) bek. itt is irányadó, eszerint a bíróság csak a per érdemében dönt ítélettel, a per során felmerülő minden más kérdésben, még a megszüntetés kérdésében is végzéssel határoz. Ez korántsem jelenti, hogy az ítélet kizárólag érdemi rendelkezést tartalmazhat.

Véleményünk szerint a per során, az érdemi döntéstől függetlenül, végzésben is mód van a pénzbírság kiszabására. A Pp. 5. § (2) és (3) bekezdése csak a felek meghallgatását követően, s nem pedig a per befejezése után engedi a pénzbírság kiszabását. Több esetben pedig kifejezetten a Pp. szabályaiból is következik, hogy a pénzbírságot a bíróság már a befejezés előtt, végzésben állapítja meg. Így a 19. § (2) bek. sze-

[3] A Plósz-féle 1911. évi I. tc. 141. §-a nem elutasításról, hanem a keresetlevél visszautasításáról rendelkezik. Mivel elutasítás általában a per érdemére vonatkozik, azok véleményét osszuk, akik szerint a régi Pp. szóhasználata kifejezőbb volt.

[4] Jelenlegi perrendtartásunk nem ismeri a mulasztási ítéletet. Tehát az első tárgyalás alperes által történő elmulasztása esetén a bíróság a felperes egyoldalú meghallgatása alapján nem hozhat ítéletet.

rint, ha a fél alaptalanul tesz kizárásra irányuló bejelentést, őt már a kizárást megtagadó határozatban — így tehát végzésben — pénzbírsággal lehet sújtani. A 134. § (3) bek. szerint a bíróság ismételt vagy súlyosabb rendzavarás esetén pénzbírságot szab ki. Nyilvánvaló, hogy a pénzbírság kiszabása ilyen esetben sem történhet az eljárás befejezésekor, mert akkor annak semmi rendfenntartó hatása nem lenne. A 185. § (1) bek. szerinti, a tanúkkal és szakértőkkel szemben kiszabható pénzbírságot is végzésben, közbenső intézkedésként lehet kiróni.

A pénzbírságot megállapító határozat ellen minden érdekelt — tehát akár a fél vagy képviselője, akár tanú, vagy hallgató — fellebbezéssel élhet. Következik ez a Pp. 233. § (1) bek.-ből, mivel a törvény nem tiltja, sőt a 185. § (3) bek. kifejezetten megengedi a pénzbírság elleni fellebbezést.

III.

Már foglalkoztunk a Pp. 5. § (2) bek. szerinti figyelmeztetés szankcionális szabályával. A törvény a figyelmeztetés alkalmazását semmi külön előíráshoz nem köti, mint pl. a pénzbírságot, ha a bíróság úgy látja, hogy a felek perbeli ténykedése rosszhiszemű, úgy függetlenül attól, hogy ez milyen természetű, köteles őket a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlására figyelmeztetni. A többi szankciót a bíróság csak akkor alkalmazhatja, ha a felek vagy más személyek a Pp.-ban meghatározott, tiltott magatartást tanúsítottak. A szankciók alkalmazásának tehát meghatározott külön előfeltételei vannak. Így az igazmondási kötelezettség megsértése, a perelhúzás, az alaptalan eljárás.

a) Hosszú időn át az *igazmondási kötelezettséget* az alapelvek közé sorolták. A Pp. fenntartja az igazmondás követelményét, de kifejezésre juttatja azt, hogy ez csak a jóhiszemű eljárás elvének része, hiszen az 5. §-ból világosan látszik, hogy a jóhiszemű eljárás elve ennél lényegesen szélesebb körű.

A Pp. 5. § (2) bek.-ének felsorolása szerint a bíróság — meghallgatása után — pénzbírsággal sújthatja azt a felet vagy képviselőt, aki akár a tárgyaláson, akár a periratban jobb tudomása ellenére, vagy nagyfokú gondatlanságból egyrészt az ügyre vonatkozó olyan tényt állított, amelyről bebizonyult, hogy valótlan, vagy az ügyre vonatkozó olyan tényt tagadott, amelyről bebizonyult, hogy igaz; másrészt oly tényt, amelyről tudnia kellett, hogy a per eldöntése szempontjából jelentős, elhallgatott, s végül ha nyilvánvalóan alaptalanul hivatkozott valamely bizonyítékra.[5]

Vegyük sorra az eseteket. A bíróság a tényállást csak komoly és bizonyított tényekre építheti. A bizonyítás elsősorban a felek által előadott tények tisztázása, ezért veszélyes és a valóság kiderítésének útjában áll az, ha a felek vagy képviselőik a perben valótlan tényeket állítanak, vagy igaz tényeket tagadnak, elhallgatnak, bár tudják, de legalábbis kellő körültekintés mellett tudniok kellene az igazságot.

A Pp. jelentős új szabálya a per eldöntése szempontjából fontos tények elhallgatásának büntetése.

Ezt a régi Pp. nem ismerte. Mondottuk már, hogy a jóhiszemű eljárás elve tudatos perbeli jóhiszeműséget követel meg, tehát a törvény nemcsak akkor rendeli büntetni az elhallgatást, ha az szándékos volt, hanem akkor is, ha a fél vagy képviselője oly tényt hallgat el, amelyről tudnia kell, hogy az a perben jelentőséggel bír.

A törvény nemcsak a szándékos, hanem már a nagyfokú gondatlansággal tanúsított fenti magatartásokat is büntetni rendeli. Nem fontos, hogy a fél szándéka a valótlan tény állítására irányuljon, elegendő, ha az annál jobb tudomása ellenére, tehát ha a valóságnak jobban megfelelő tények ismeretében állítja a később valótlannak bizonyuló tényeket.

Elegendő viszont a nagyfokú gondatlanság is. Ez a súlyos gondatlansággal lehet azonos felróhatósági fokozat. De mint említettük, a polgári eljárásjog szankciói nem felelősségi szankciók, s mivel súlyos gondatlanság a vétkesség egyik fokozata, úgy véljük a Pp. ezzel az árnyalt szóhasználattal is azt kívánta hangsúlyozni, hogy a pénzbírsághoz nem kell felelősségi értelemben vett vétkesség. A nagyfokú gondatlanság fennállását, tehát azt, hogy a félnek vagy képviselőjének a gondatlansága milyen mérvű, nem lehet csak az egyes tagadott, elhallgatott vagy éppen állított tények viszonylatában eldönteni. Véleményünk szerint ezt a bíróság a per egész anyagából, a bizonyítékok egybevételéből állapítja meg.

A régi Pp. 222. § (2) bekezdése a jelenlegi perrendtartás 5. § (2) bek. *a)* és *c)* pontjához hasonló rendelkezést tartalmazott. Ezek voltak a perbeli hazugságok.[6] A két szabályozás különbsége, jelenlegi jogunk szigorúbb, a valóságos tényállás feltárását jobban biztosító jellege a szabályok rövid egybevetése révén nyomban szembetűnik. A régi szabály szerint a bíróság azt a felet vagy képviselőt büntethette, aki jobb tudomása ellenére az ügyre vonatkozó oly tényt állít, amely nyilvánvalóan valótlan, az ügyre tartozó tényt nyilvánvalólag alaptalanul tagad, vagy nyilvánvalólag alaptalanul hivatkozik valamely bizonyítékra.

[5] Névai László a perbeli valótlan állítást és a hamis tagadást a „perbeli hazugság aktív módon", míg a releváns tények elhallgatását a „perbeli tagadás passzív módon" meghatározással jelölte, igen találóan. Lásd: „Polgári eljárásjog" című egyetemi jegyzet, 88. oldal. Tankönyvkiadó Budapest, 1964.

[6] A magyar polgári perjog irodalmának kedvelt kifejezése volt a „perbeli hazugságok", s mindenkor kellően felmagasztalták a régi kódex büntetési szabályát. Lásd: Kovács Marcell: A polgári perrendtartás magyarázata, Budapest 1927. 590—591. old. és az ott hivatkozott tanulmányok.

Tehát mai szabályunk annyival több, hogy a „jobb tudomása ellenére" tényállási elem mellé felveszi a nagyfokú gondatlanságot is, a tény tekintetében pedig nem nyilvánvalóság, hanem a perben reálisabban megítélhető bebizonyítottság ismérvét követeli meg.

A Pp. 101. § (2) bek. szerint, ha a hirdetményi kézbesítés iránti kérelemben előadott tények valótlannak bizonyulnak és a fél erről tudott, vagy kellő gondosság mellett tudhatott volna, úgy a hirdetményi kézbesítés és az azt követő eljárás érvénytelen, a felet pedig a felmerült költségben és ezenfelül pénzbírságban is el kell marasztalni. A pénzbírságot akkor is ki kell szabni, s a felmerült költségtöbblet viselésére a felet akkor is kötelezni kell, ha az ellenfél a hirdetményi kézbesítést követő eljárást — akárcsak hallgatólagosan is — jóváhagyja.

Tényállítás körében tárgyalt rosszhiszemű perbeli magatartás szabályai szerint pénzbírsággal sújtható a 197. § (4) bek. alapján az a fél, vagy képviselő is, aki a saját, illetőleg az általa képviselt fél aláírásának valódiságát jobb tudomása ellenére vagy nagyfokú gondatlanságból tagadja.

A régi perrendtartás büntetni rendelte azt a felet is, aki hamis előadás alapján eszközölte ki a szegénységi jog megadását.

Jelenlegi jogunk erre külön szankciót nem ír elő. A 86. § (1) bek. ismeri az engedélyezett költségmentesség visszavonását. A 2/1958. I. M. sz. r. 12. § (1) bekezdése szerint a költségmentességet az eljárás bármely szakaszában meg kell vonni, ha kitűnik, hogy a költségmentesség előfeltételei már annak engedélyezésekor sem voltak meg. A megvonáson túl a személyes költségmentesség rosszhiszemű kieszközlését a törvény külön nem rendeli büntetni. Mivel személyes költségmentesség csak kérelemre engedélyezhető, s mivel az e kérelemben előadott tények az ügyre vonatkoznak, ezért a személyes költségmentességet hamis, később valótlannak bizonyuló adatokkal kieszközlő felet az 5. § (2) bek. a) pontja alapján pénzbírsággal lehet büntetni.

Ha a fél rosszhiszeműsége már a személyes költségmentesség iránti kérelem elbírálásakor ismert, úgy a 85. § (3) bekezdése szerint költségmentességben nem részesíthető.

b) A Pp. 3. § (2) bek. szerint a bíróság hivatalból gondoskodik a perek gyors tárgyalásáról. Az 5. § (1) bek. szerint pedig a bíróság hivatalból köteles megakadályozni minden olyan eljárást, cselekményt, vagy egyéb magatartást, amely többek között a per elhúzására irányul vagy erre vezethet. Ez a *perelhúzás tilalma.*

E szabályok a polgári ítélkezés időszerűségét vannak hivatva biztosítani. A perek gyors befejezésének elősegítése a felek perbeli kötelessége, a jóhiszemű eljárás következményének szerves része. Ennélfogva a Pp. e követelmény megsértését, a perek gyors befejezését gátló, a tárgyalások elhúzását jelentő ténykedést és mulasztást is szankcióval fenyegeti.

A Pp. eredeti szövege a perelhúzást csak a költségviselés általános negatív szabályával rendelte büntetni. A Pp. novellája, az 1954. évi IV. tv. 3. §-a az 5. § (3) bekezdéseként új szabályt iktatott be, eszerint a bíróság pénzbírsággal sújtja meghallgatása után azt a felet, vagy képviselőt is, aki valamely nyilatkozatot késedelmesen tesz meg vagy azt felhívás ellenére nem teszi meg és ezáltal a pert elhúzza.

Az új szabály tehát pénzbírság alkalmazását teszi lehetővé a perben súlyosan mulasztó, s ezzel a per befejezését hátráltató féllel vagy képviselőjével szemben. A törvény egyszerűen nyilatkozatról beszél, hogy ez a nyilatkozat a tárgyaláson, vagy periratban; a per érdemére vagy más kérdésre, pl. bizonyítékra irányul-e, azt nem írja elő. Ebből az következik, hogy minden jelentős nyilatkozatról szó lehet, melynek megtételét akár a felek vállalták, s pl. ezért történt az elnapolás, akár a bíróság hívta fel a feleket annak megtételére. Amennyiben pl. írásbeli előkészítés során a felek vagy képviselőik a megadott határidőre a nyilatkozatokat nem teszik meg, s ide tartozik, hogy az előkészítő irat benyújtásával késedelmeskednek, vagy a bíróság felhívása ellenére a kért nyilatkozatot nem teszik meg, úgy a pénzbírság előfeltétele fennforog. Szükséges azonban az eredmény, a mulasztások által a per elhúzása; mondhatnánk, hogy az 5. § (3) bek.-e eredményjogellenességi szabály.

A gyakorlatban a tárgyalt rendelkezést sokan tévesen értelmezik, s úgy vélik, hogy a pénzbírság kiszabásához nem elegendő a határidőhöz kötött nyilatkozat késedelmes megtétele, s ezáltal a per elhúzása; szükséges, hogy a bíróság a pénzbírság alkalmazása előtt a felet vagy képviselőjét külön felhívja a nyilatkozat megtételére. Ezt a törvény nem kívánja meg, a bírói felhívást nem a megszabott határidő elmulasztására érti, hanem arra, ha a fél vagy képviselője a nyilatkozatot bírói felhívás ellenére nem teszi meg. Fontos a szóhasználat, a törvény tudatosan a „nem" szót használja, amennyiben ugyanis a *sem* szót használta volna, úgy a fenti gondolatmenet igazolva lenne. A szabály valódi értelmének elemzése, a szavak szerinti boncolgatása nem hiábavaló, ha a pergyorsaság sokat óhajtott, s az ítélkezés időszerűségének sokat emlegetett kívánalmát vesszük a szankció alapjául. A törvény nem kíván súlyos, vétkes, kirívó mulasztást, vagy ismétlődő késedelmet; ha a nyilatkozat késedelmes megtétele, vagy felhívás ellenére meg nem tétele a per elhúzását eredményezi, a gyors befejezést gátolja, úgy már fennáll a szankció lehetősége, sőt annak alkalmazása indokolt is.

Az eredmény, a per elhúzásának megállapítása elsősorban mérlegelés kérdése, s a gyakorlat azt igazolja, hogy e mérlegelés mindenkor túl liberális. Véleményünk szerint az eredményt a bíróság minden mulasztás esetében köteles vizsgálni s azt, hogy a késedelem ténylegesen a per elhúzásával járt-e, szintén a per minden

adata, a felek illetve képviselők egész perbeli ténykedése alapján döntheti csak el.

A per gyors befejezését komolyan hátráltatja az is, ha a felek az eljáró bíróval szemben alaptalanul, s ismételten tesznek kizáró kifogást. Ezért a 19. § (2) bekezdése kimondja, ha a fél nyilvánvalóan alaptalanul tesz kizárásra irányuló bejelentést, vagy ugyanabban a perben ugyanazon bíróval szemben ismételten alaptalan bejelentést tesz, őt a kizárást megtagadó határozatban pénzbírsággal lehet sújtani.

A Pp. 80. § (2) bekezdése a perhúzás ellen is tartalmaz szankcionális rendelkezést. Az a fél, aki egyes perbeli cselekményekkel indokolatlanul késedelmeskedik, avagy valamely határnapot vagy határidőt elmulaszt, az ebből származó költségeinek megtérítését pernyertessége esetén sem igényelheti, illetőleg e költségek megfizetésére a per eldöntésére tekintet nélkül is kötelezhető. A költségviselés tekintetében a szankciónak nem előfeltétele, hogy a késedelem és mulasztás eredménnyel, a per elhúzásával járjon. Lényeg az indokolatlan, felesleges költség okozása.

A Pp. 185. § (1) bekezdése a szakértő mulasztásával szemben tartalmaz szankcionális rendelkezést. Azt a szakértőt, aki a vélemény nyilvánítással alapos ok nélkül késedelmeskedik, az okozott költség megfizetésére lehet kötelezni és pénzbírsággal lehet sújtani.

c) Gyakran találkozunk olyan perekkel, ahol a felek egész perbeli ténykedése rosszhiszemű és alaptalan. Polgári intézkedésünkre ez a legkárosabb, ez időhúzás; az egész eljárás vagy a pernek jelentős szakasza is feleslegessé válik. A bíróságot erre a felesleges munkára a felek alaptalan, hazug, rosszhiszemű eljárása kényszeríti.

Az *alaptalan eljárásra* a Pp. nem ad külön tényállást, az alaptalanság mindenkor az 5. § (2) bek. a)—c) pontjaiban foglalt esetekre épül.

Ha a fél valótlan tényeket ad elő, vagy való tényeket tagad, a szükséges és jelentős tényeket szándékosan elhallgatja, rosszhiszemű célzattal hivatkozik alaptalan bizonyítékra, akkor eljárásának alaptalansága a per egészét egybevetve nyilvánvalóan megállapítható.

Van a Pp.-nek egy konkrét rendelkezése is az alaptalan eljárásra. A 237. § (1) bek. utolsó mondata szerint a másodfokú bíróság azt, aki a fellebbezést elutasító határozat ellen nyilvánvalóan alaptalan fellebbezéssel él, pénzbírsággal sújthatja.

Itt az alaptalanság már nem a per egészére, hanem csak alaptalan fellebbezésre vonatkozik, s nem is minden fellebbezésre.

Az elsőfokú határozat ellen mindenki, akinek ezt a törvény megengedi, minden hátrányos jogkövetkezmény nélkül élhet fellebbezéssel. Egyes esetekben viszont a törvény lehetővé teszi a fellebbezés elsőfokú bíróság előtti elutasítását, ennek esetei pedig a felek hibáira vezethetők vissza. Ha mármost a felek saját hibájuk mellett, a fellebbezésük elutasítása és az elutasító határozat indokolásában nyilvánvalóan kellő kioktatás ellenére még mindig, minden további törvényes alap nélkül fellebbezéssel élnek, úgy ezen eljárásuk már teljesen alaptalan, ehhez a törvény már szankciós jogkövetkezményt fűz.

Az elsőfokú bíróság a fellebbezést akkor utasíthatja el, ha az elkésett, ha a félnek nincs fellebbezési joga az érintett határozat ellen, továbbá ha a neki hiánypótlásra visszaadott fellebbezést nem adja be, vagy újra hiányosan adja be; ha ennek ellenére az elutasító határozat ellen is fellebbezéssel él, s erre továbbra sincs meg a törvényes alapja, pl. valóban nincs fellebbezési joga, s ezt ő maga is megítélhette volna, a hiánypótlásra visszaadott fellebbezését valóban újra hiányosan adja be, sőt egyáltalán nem adja be stb., úgy az ezirányú eljárás alaptalansága fennáll. Ha a másodfokú bíróság pl. az igazolási kérelemnek helyt ad, úgy nem is lehet szó alaptalanságról.

d) A jóhiszemű eljárás és az igazmondási kötelezettség elvének megsértésén felül a törvény egyéb magatartásokat is szankciókkal fenyeget. Szó volt már a rendfenntartás körében alkalmazható szankciókról, a rendreutasításról, kiutasításról. Meg kell még említeni, hogy a bíróság ismétlődő vagy súlyosabb rendzavarás esetén a kiutasítás és a kivezettetés mellett, vagy anélkül pénzbírságot is kiszabhat.

Ezek a rendfenntartás körében alkalmazható szankciók nem a perbevitt jogok és kötelezettségek érvényesítésével, az eljárási eszközök igénybevételével, hanem a tárgyalási magatartással vannak közvetlen összefüggésben, céljuk nem a rosszhiszemű pervitel megakadályozása vagy büntetése, hanem a rend biztosítása kényszerítő eszközökkel. Ezért e szankciókat *kényszerítő intézkedések*nek tekinthetjük. A tanúkkal és a szakértőkkel szemben a 85. § (1) bek. szerint igénybe vehető szankciók szintén kényszerítő eszközök.

Az eljáró bíróság azt a tanút vagy szakértőt, aki szabályszerű idézés ellenére nem jelent meg és elmaradását alapos okkal előzetesen ki nem mentette, vagy engedély nélkül eltávozott; úgyszintén azt, aki a vallomástételt illetőleg a közreműködést és a véleménynyilvánítást az ok előadása nélkül, vagy a bíróság jogerős határozata ellenére, a következményekre történt figyelmeztetés után megtagadja, az okozott költségek megtérítésére kötelezi, s egyúttal pénzbírsággal sújtja. A meg nem jelent vagy eltávozott tanú és szakértő elővezetése is elrendelhető.

IV.

A szankciók alkalmazása a bíróság hivatalból eredő kötelessége, de ez nem a Pp. szövegéből, hanem szelleméből, alapelveiből olvasható ki. Csak a 101. § (2) bekezdése írja elő, hogy a rosszhiszemű hirdetményi kézbesítés miatt kiszabható pénzbírság, a megállapítandó érvény-

telenség és költségviselés tárgyában a bíróság hivatalból intézkedik, s itt a pénzbírság kiszabása kötelező. Így a bíróság hivatalból köteles tisztázni azokat a körülményeket, melyek a szankciók előfeltételei, köteles ezen tényeket figyelembe venni; mérlegelni, hogy a szankciók alkalmazásának szükségessége mennyiben áll fenn.

A szocialista polgári eljárásban a felek közötti jogvitát feltétlen az igazság talaján kell eldönteni.

Amennyiben a felek vagy a perben részt vevő más személyek ennek megakadályozására irányuló magatartást tanúsítanak, úgy feltétlenül élni kell a szankciókkal.

A polgári eljárás is nevelő szereppel bír, s mint ahogyan minden más eljárásban a tiltott, jogellenes magatartás jogkövetkezményeinek alkalmazása, a felelősségrevonás érvényesítése speciális és generális nevelő hatással jár, ezt a hatást a polgári per szankcióitól sem lehet eltagadni.

A polgári jogalkalmazás jogpolitikai irányelvei azt követelik a bíróságtól, hogy a törvényben előírt feladataikat maradéktalanul s mélyrehatóbb elemző munkával lássák el.

Alapvető elv a fokozott követelmények támasztása, a társadalmi s az egyéni érdek összhangjának biztosítása és a nevelés. A jogpolitika tükrében a bíróságnak elő kell segíteni a jogos követeléseket, de a jogtalanokat meg kell akadályozni. Fokozott követelményeket kell támasztani a felekkel szemben a jóhiszemű eljárás elvének betartása tekintetében is. Mivel a szankciók hivatalból alkalmazandók, ezért e fokozott követelmény érvényesítése bírói feladat.

Őszintén meg kell állapítanunk, hogy a jelenlegi bírói gyakorlat keveset törődik a polgári eljárás szankcióival, azok alkalmazása ritka jelenség. A közelmúltban megjelent Polgári Jogi Döntvénytár szankcióval kapcsolatos állásfoglalást nem is tartalmaz, de a Bírósági Határozatokban is csak a tényállás között, nem az állásfoglalás tárgyaként találkozhatunk szankcióval.

Ezzel szemben igen gyakori a rosszhiszemű, alaptalan eljárás, a teljesen indokolatlan pereskedés, még szocialista szervezetek oldaláról is. A polgári ítélkezés időszerűségét igen károsan befolyásolják a felek és perbeli képviselők súlyos, sokszor kirívó mulasztásai. A legtöbb perben, ahol a bíró írásbeli előkészítést enged a képviselők sorozatosan mulasztanak a periratok benyújtása, a szükséges nyilatkozatok megtétele tekintetében. Mindezeket a jelenségeket igen ritkán követik a törvényben megszabott jogkövetkezmények.

A szankciók alkalmazása, annak eldöntése, hogy adott esetben szükség van-e pl. a pénzbírság kiszabására, sokszor nehezebb feladat a jogvita érdemi eldöntésénél is. Ez komoly mérlegelő, differenciáló munkát, a rendelkezésre álló tények és bizonyítékok komoly elemzését követeli meg.

Mivel jelenleg a szankciók alkalmazásával szemben bizonytalanság és idegenkedés mutatkozik, úgy véljük, hasznos lenne — természetesen a jelenlegi gyakorlat előzetes felmérése alapján — egy igazságügyminiszteri felügyeleti tájékoztató kiadása. Meggyőződésünk, hogy a Pp. sokkal célravezetőbb és a valóságos tényállás feltárását jobban biztosító, alkalmasabb szabályokat nyújt, s így megfelelő iránymutatással a jelenlegi gyakorlat indokolatlan liberalizmusa felszámolható.

Némely vonatkozásban indokolt lenne a Pp. szabályainak módosítása, a szankciók alkalmazásának kiszélesítése. Lényegében nem is kifejezetten a lehetőség kiszélesítéséről, hanem adott perszakaszban a szankció alkalmazási lehetőségének kihangsúlyozásáról lenne szó, mint ahogyan pl. a Pp. 197. § (4) bekezdése az okirati aláírás valódiságának tagadása tekintetében ezt meg is teszi. A Pp. 206. §-a, a bizonyítás eredményének mérlegelési keretei között hasznos lenne utalni arra, hogy a bíróság a rosszhiszemű, valótlan tényeket állító stb. felet, aki felesleges bizonyításra kényszeríti a bíróságot, alaptalanul pereskedik, pénzbírsággal sújthatja.

A perújítás, de még a törvényességi óvás alapján indult eljárásban is indokolt lenne a szankciók kihangsúlyozása, főként az ismételten alaptalanul perújítási kérelmet előterjesztő felekkel szemben. A régi Pp. az ismételten alaptalan felülvizsgálati kérelemmel élő fél büntetését külön is kihangsúlyozta.

A szankciók, mindenekelőtt a pénzbírság alkalmazásának megkönnyítése tekintetében megfontolható az érdekelt felek előzetes kötelező meghallgatásának eltörlése is. Úgy látjuk, perökonómiai és jogpolitikai szempontból is helyesebb lenne a Pp. 185. § elvei szerint szabályozni a felek büntetését is, tehát ha a fél rosszhiszemű perbeli magatartást tanúsít, a pénzbírság kiszabása előtt ne kelljen őt meghallgatni. A bíróság a rosszhiszemű fél meghallgatása nélkül is megnyugtató alappal és kellő mérlegeléssel kiróhatja a pénzbírságot, s ha a fél önmagát később kimenti, rosszhiszeműségét felszámolja, pl. az elhallgatott vagy a hamisan előadott tényeket a valóságnak megfelelően tárja fel, úgy a bíróság a vele szemben tett intézkedést hatályon kívül helyezheti. Ezzel egyrészt gyorsítani lehetne a szankciók alkalmazását, melyekkel szemben a legtöbb ellenvetés éppen amiatt hangzik el, hogy túl sok perbeli többletmunkával járnak, másrészt az intézkedés későbbi mellőzhetősége révén ösztönözné a feleket a rosszhiszemű eljárásuk felszámolására is.

Összefoglalva, a polgári eljárás szankciói mind a gyakorlati jogalkalmazás, mind pedig a jogirodalom oldaláról több figyelmet érdemelnének. Jelen tanulmányunkkal elsősorban a szankciók átfogó áttekintése, és e figyelem felhívása volt a célunk.

Gyarmati Sándor

SZEMLE

Jogászaktíva értekezlet az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseiről

A jogtudomány és a gyakorlat neves képviselőinek részvételével jogászaktíva értekezlet tárgyalta meg ez év március 31-én az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseit. Az értekezleten azt az előterjesztést vitatták meg, amelyet a Jogi elvi bizottság és albizottságai iránymutatásával az Igazságügyminisztérium munkaközössége dolgozott ki.

Az értekezleten *Szilbereky Jenő* miniszterhelyettes megnyitó szavai után *Korom Mihály* igazságügyminiszter mondott bevezetőt. Hangoztatta, hogy az új gazdaságirányítási rendszer megvalósítása nagy társadalmi kérdés, a szocialista népgazdaság továbbfejlesztésének ügye. Az eddigi munka oroszlánrészét a Párt útmutatása alapján mozgalmi és gazdasági vezetők, tudósok végezték el, akiknek a rendelkezésünkre álló átfogó, nagyvonalú, bátor gazdasági koncepciót köszönhetjük. A gazdasági reform egyben *jogrendszerünk reformját* is jelenti. Nekünk jogászoknak — mondotta — az a feladatunk, hogy biztosítsuk a Kormány által meghatározott politikai koncepción alapuló közgazdasági megoldások és a jogi megjelenési forma összhangját, hogy a jog a leghatékonyabban fejthesse ki rendező-szervező társadalmi hatását. Az új gazdasági mechanizmus sokat jelent a *jogászhivatás*, annak mind gyakorlati, mind elméleti művelői számára is; az eddigi gazdaságirányítási rendszerrel együttjáró uniformizálás a gazdasági életben végzett jogi munkára is rányomta bélyegét. A gazdasági reformmal járó változatos tartalmú termelési, elosztási, kereskedelemiüzleti kapcsolatok megfelelően kidolgozott szerződéseket kívánnak, s ebben a rendszerben összehasonlíthatatlanul több segítséget adhatnak a jogászok is a gazdasági élet zökkenőmentes lebonyolításához.

Az igazságügyminiszter ez után arról szólt, jogosan vethető fel, hogy a vitaanyagban nem szerepel jónéhány fontos kérdés. Ezért a felvetett témák kiegészítéseként először a *munkajog* továbbfejlesztéséről emlékezett meg. A nyereségérdekeltséghez nélkülözhetetlen gazdasági önállóság alapján a munkajogban nagyobb hangsúlyt kap a munkáltatói önállóság. Fokozni kell a vállalat értékelésének szerepét a javak elosztásában. Meg kell szüntetni azokat a korlátozásokat, amelyek jelenleg gátolják a munkaerő áramlását a gazdaságosabban működő vállalatok felé. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a munkát az új gazdasági viszonyok között is az *ember* végzi, aki a szocialista társadalom és a vállalati kollektíva egyenjogú tagja és akinek a munka nemcsak megélhetését biztosítja, de mindinkább életének fontos belső tartalmává válik. Szükségképpen növekednie kell az üzemi demokráciának és a szakszervezetek jogainak. A hagyományos védelem mellett szükség van továbbá a szociálpolitikai oltalom fokozott kiépítésére.

A reformnak a *mezőgazdaság*ra való alkalmazása kapcsán a fő figyelem a termelőszövetkezeti szektorra irányul — folytatta bevezetőjében az igazságügyminiszter. Ezzel kapcsolatban nemcsak a termelőszövetkezetek újszerű, a reform szellemének megfelelő gazdasági környezetét kell kialakítani, de ügyelni kell arra, hogy a szabályozás beilleszkedjék a népgazdaság egységes ösztönző rendszerébe. Ugyanakkor napirendre kerül a mezőgazdasági jog átfogó reformja: új termelőszövetkezeti kódexet, a földtulajdont és a földhasználat kérdéseit szabályozó törvényt készítünk elő.

Ezután a vitaanyag kiegészítéseként az *állami ellenőrzés* kérdéseiről szólva rámutatott arra, eddig az ellenőrzés fő feladata annak értékelése volt, hogy az adott ágazat, vállalat konkrét gazdálkodására vonatkozólag adott utasításokat végrehajtották-e. Az új ellenőrzési rendszernek viszont egyebek között a központi döntések helyességét is vizsgálnia kell, és — a vállalati önállóság korlátozása nélkül — a vállalati gazdálkodásnak az állam tulajdonosi jogosítványaiból folyó áttekinthetőségét is biztosítania kell.

A vita jelentőségével foglalkozva hangoztatta, a vitaanyagban vázolt gondolatok — ha helyesnek bizonyulnak — azt igénylik, hogy azokat elfogadásuk után minden jogi munkaterületen érvényre juttassák. Éppen ezért szeretné — mondotta —, ha az értekezlet a vitaanyag felett sokoldalúan, *kritikailag* is állást foglalna. A vita megmutathatja azokat a kérdéseket, amelyek megoldása további elmélyült vizsgálatot kíván.

Befejezésül az új gazdasági mechanizmus vulgáris értelmezéséből fakadó *aggályokkal* foglalkozott, amelyek szerint az állami irányítás „gyengülése", a vállalati önállósodás árdrágítással, minőségrontással, visszaélésekkel jár majd. Az ilyen „aggályok" félreismerik — esetleg tudatosan félremagyarázzák a reform lényegét. A cél egyebek között az, hogy az állami irányítás a jelenleginél hatékonyabbá váljék. Ugyanakkor egyes aggályoknak van bizonyos realitása. E veszélyekkel szemben tudatosan fel kell lépnünk a jog eszközeivel is. Ne gondoljuk azonban, hogy a jogi eszközöknek, az adminisztratív módszereknek döntő szerepe lehet. A tapasztalat szerint a gazdasági visszaélésekkel szemben elsősorban közgazdasági módszerekkel kell harcolni. Az igazi védekezés — fejezte be bevezetőjét az igazságügyminiszter — az a gazdasági előrehaladás, ami a reform megvalósításának célja. Ettől joggal várhatjuk a dolgozó nép öntudatának fejlődését, olyan demokratikus közszellem, társadalmi közvélemény kialakulását, amely a visszaélések megszüntetésének hatékonyabb eszköze mindenféle adminisztratív gyámkodásnál, aprólékos ellenőrzésnél, kicsinyes túlszabályozásnál.

A miniszter bevezetőjét széles körű vita követte. A vitában felszólaltak: *Kálmán György, Csanádi György, Móré András, Világhy Miklós, Soós László, Nyers Rezső, Szabó Imre, Lévai Tibor, Simalcsik Miklós, Weltner Andor, Görgey Mihály és Katona Péter.* A rendelkezésre álló keretek között a vitának csupán a legfontosabb mozzanatait tudjuk nem is annyira ismertetni, mint inkább a vitaanyag rendszerében felvillantani.

I. Számosan foglalkoztak a vitaanyagnak azzal a tételével, amely szerint az államnak a gazdasági élet tekintetében gyakorolt *funkciói* körében különbséget tehetünk *1.* a hatósági (közhatalmi), *2.* a gazdaságpolitikai irányító és *3.* a vállalatok állami tulajdonából folyó tulajdonosi jogkörök között.

Egyik álláspont szerint a három funkció jelentősége más sorrendet követel: először kell szólni a gazdaságpolitikáról, azután a tulajdonosi jogkörről és utoljára a hatósági tevékenységről.

Más álláspont szerint a hármas különválasztás állam- és jogelméleti megalapozottságát még egyszer felül kellene vizsgálni. A gazdaságpolitika ugyanis az állami politika része, s a gazdaságpolitikának vannak részben közhatalmi, részben tulajdonosi alapjai és megnyilvánulásai. Ez azt jelenti, hogy a hármas felosztás tagjai nem mellérendelt fogalmak, nincsenek közös nevezőn. A hatósági és közhatalmi funkciót sem lehet azonosnak tekinteni, hiszen közhatalmi ténykedés pl. a jogalkotás és a bíráskodás is, jóllehet nem hatósági funkciók.

A vállalat struktúrájának kérdése is felvetődött a vitában azzal összefüggésben, hogy a vállalaton belül valósulnak meg a gazdaság alapvető célkitűzései. Az állami tulajdont nem foghatjuk fel úgy, hogy egyedül az állam gyakorolja a tulajdonjogot, hanem — amennyire ez szükséges — a tulajdonjog gyakorlását átengedi a vállalatnak.

Szó esett arról is, milyen legyen a hatáskör megosztása a vállalat és az irányító szerv között, mire terjedjen ki az irányító szerv beleszólási joga. Erre több megoldás lehetséges, amelyek közül gondosan kell a legjobbat kiválasztani.

II. Élénk visszhangot keltettek az előterjesztésnek a *szerződési rendszer* kiterjesztésére vonatkozó tételei is.

Az egyik álláspont szerint a továbbiakban nem lenne helyes nevesített szerződési rendszer kidolgozása; a tervszerződést nem lehet felcserélni a gazdasági szerződéssel, mert a tervszerződés kategóriája — a tervutasítások megszüntével — már véglegesen a múlté. A vállalatok közötti kapcsolatokat távlatilag az ismert három polgári jogi szerződési alaptípus (a vállalkozás, az adásvétel és a megbízás) szolgálhatja a legmegfelelőbben.

Más felfogás szerint a szállítási szerződés eddig sem volt mechanikus tükörképe a tervnek és a tervlebontásnak, ezeket alkotóan fejlesztette tovább, tehát létjogosultsága és típusainak továbbfejlesztése ilyen alapon nem tehető kétségessé.

III. A vitaanyagnak a *kockázatvállalással,* a *felelősséggel* és a *szankciókkal* kapcsolatos téziseivel foglalkozva, a felszólalók általában egyetértettek azzal, hogy szankciórendszerünk revízióra szorul, és helyeselték a vállalati bírság bevezetésének gondolatát. Szó esett arról, hogy a kockázat nem jogi fogalom és ezért jogi meghatározása nem remélhető. Általában helyeselték a vállalaton belüli felelősségre vonás jelenlegi megkötöttségeinek feloldását, ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a bűncselekményből eredő kártérítési igények, illetve a büntető útról fegyelmi útra terelt cselekmények esetén a kártérítési, illetve a fegyelmi felelősségre vonásnak a jövőben is meg kell történnie.

IV. Élénk eszmecserét váltott ki az előterjesztésnek a *vitás jogi ügyek* eldöntésével foglalkozó része. A vita során rámutattak, hogy a bírósági hatáskör szűkebbé vált az államigazgatási hatáskör javára, s másfelől egész fórumrendszerünk rendkívül szétaprózódott. Távlatilag a szélesebb értelemben vett polgári jogvitákat, és ezek körében a munkaügyi vitákat is vissza kellene adni a bíróság hatáskörébe. Szó esett másfelől arról is, hogy a bírósági hatáskört sem helyes fetisizálni és tekintettel kell lenni arra is, hogy a jogi és a gazdasági oldal figyelembevételével milyen jellegű lesz a jogi szabályozás, amelynek alapján a vitákat elbíráló fórumok eljárnak. Olyan vélemény is elhangzott, hogy a szocialista szervezetek közötti gazdasági viták elbírálásának legalább annyira gazdasági, mint jogi jellege kell, hogy legyen, és ezért egységes döntőbírósági rendszer létrehozására lenne szükség, amit távlatilag majd az egységes bírósági út válthatna fel. A vitában többen aláhúzták az egyeztetés fontosságát. Volt olyan álláspont is, hogy az egyeztető szerveknek nem helyes döntési jogkört adni, viszont a kötelező egyeztetés helyeselhető. Hangoztattak olyan nézetet is, hogy a felekre kell bízni, a létrehozott egyeztető szervek közül melyikhez forduljanak.

V. A *jogi szabályozás* kérdései különösen sokat foglalkoztatták az aktíva résztvevőit. A vitában szó esett egyebek között arról, hogy a régi mechanizmus igen lényeges kérdésekben megtűrte a teljes szabályozatlanságot, ugyanakkor más kérdésekben a felesleges, aprólékos túlszabályozottság volt a jellemző. Az új gazdasági mechanizmusban ennek az ellentmondásnak meg kell szűnnie. A piac egységes és ehhez képest a szabályozásnak is legalább ágazatonként egységesnek kell lennie.

Utalás történt arra is, hogy a jogi szabályozás feladata nem a piac alakítása, hanem csak zavartalan működésének lehetővé tétele; a piac alkalmas az önkorrekcióra, nem helyes tehát a legkisebb ellentmondás esetén adminisztratív beavatkozáshoz folyamodni és ezzel éppen a piacot korlátozni.

A jogi szabályozás szempontjából nem közömbös, hogy sok kérdésben terminológiai bizonytalanság észlelhető, amit sürgősen meg kellene szüntetni.

Számosan egyetértettek azzal, hogy az új gazdasági mechanizmus igényeit a kormányrendeleti forma elégíti ki legjobban, többen hangoztatták azonban, hogy ez csak átmeneti lehet. Más felfogás szerint a gazdasági kérdések legalapvetőbb jogi szabályozását célszerű az államhatalmi szervekre bízni, aminek a törvényerejű rendelet formája felel meg, kiegészítve a kormányrendeleti formával.

Szó esett a vitában a miniszteri utasítások felülvizsgálatának szükségességéről is, és hogy közülük csak a legfontosabbakat kell fenntartani. Nemcsak a hatályosság szempontjából, de tartalmilag is el kellene végezni ezt a felülvizsgálatot. Ennek alapján a minisztériumok csak a voltaképpeni utasításokat: a saját szerveikhez szóló normákat kellene, hogy hatályban tartsák. Azok az utasítások ugyanis, amelyek az állampolgárok jogait közvetlenül érintik, rendeleti útra tartoznak. Számos további utasítás pedig csupán ún. technikai normákat tartalmaz, és ezeket helyesebb lenne pl. szakmai szabályzatnak hívni.

A vitában a jogi szabályozással kapcsolatban olyan javaslat is elhangzott, hogy az új gazdasági mechanizmussal össze nem függő, halasztást tűrő kodifikációs munkákat fel kellene függeszteni.

A vitában felszólalt *Nyers Rezső,* a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkára. Bevezetőben hangoztatta, hogy a gaz-

daság és a jog összekapcsolása fontos kérdés, és ilyen jellegű tanácskozásokra a továbbiakban is szükség lesz, majd a következőkre mutatott rá:

1. Feladatunk lényege ma — mondotta —, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetése érdekében *megvizsgáljuk az összes jogszabályt* abból a szempontból, melyek fenntartására van szükség, és melyeket kell kiiktatni. A feladat másik része, hogy felkészüljünk a későbbi átfogó jogi szabályozásra. A szocialista demokrácia fejlesztése is más szemléletű és tartalmú jogszabályok megalkotását teszi szükségessé. A jogszabályok felülvizsgálatát kritikusan kell elvégezni.

2. A gazdaság és a jog viszonyában a gazdaság a meghatározó, a jog tükröződése a gazdasági alapnak, de aktív szerepe is van, visszahat a gazdasági alapra. A gazdasági koncepcióban voltak tisztázatlanságok, és ennek volt a szükségszerű következménye a jogrendszerben mutatkozó némi tisztázatlanság. De ha ez így is van — mondotta —, minket politikusokat, akik végső soron jóváhagyjuk a jogszabályokat, terhel bizonyos fokú felelősség, mert a jogszabályokat bizonyára jobban is létre lehetett volna hozni, még akkor is, ha a gazdaság sok mindent determinál.

3. A régi gazdasági mechanizmus jó volt, szükséges volt a maga idején. A politikai igazság azonban az, hogy ez a gazdasági mechanizmus idejét múlta. De régen sem mindent láttunk helyesen — mondotta. — Helytelen volt, hogy a gazdasági tevékenységet kizárólag gazdasági igazgatási és végrehajtási tevékenységnek fogtuk fel, az áru- és pénzviszonyokat nem vettük figyelembe, tagadtuk a piac jelentőségét a népgazdaságban.

4. Az új gazdasági mechanizmus lényege, hogy nagyobb érvényesülési teret biztosítsunk a gazdasági életben annak, amit gazdaságpolitikának nevezünk és visszaszorítsuk az államigazgatási módszereket. Korábban nem adtunk lehetőséget a gazdasági élet feltétlenül szükséges *lüktetésének*, ami minden gazdaság éltető eleme. A jogszabályok megalkotásánál ezt is figyelembe kell venni.

5. Hasznosnak tartotta az állam gazdasági funkcióinak értelmezésével összefüggésben kialakult vitát. Hangoztatta, hogy a három funkció egymáshoz való kapcsolódását pontosabban ki kell dolgozni. A legnagyobb problémát a gazdaságpolitikai irányítás tartalma okozza. Felhívta a figyelmet arra, a vitaanyag is megjegyzi, hogy itt szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikáról van szó. Mindhárom tényező létezik és a jogszabályalkotási munkát mindháromra alapozni kell.

A tulajdonosi jogkör lényegéről szólva kijelentette, mint gazdaságpolitikus nem tud egyetérteni azzal, hogy a vállalatot úgy nézzük, mint az állam egyik részét. Az állami vállalat inkább az állam egyik *vállalkozása*. Az egészen belül működik, de van bizonyos fokú önálló mozgása.

6. Az ágazaton közgazdaságilag elkülönült, tartalmában különnemű tevékenységet kell érteni és nem műszaki szempontból különböző tevékenységet.

Az új gazdasági mechanizmus két egymásba kapcsolódó folyamatot indít el, és ezt figyelembe kell venni. Vertikálisan decentralizáljuk a népgazdaságot, ugyanakkor horizontálisan az irányítás felső síkján centralizálni kell. Ezáltal tisztázottabbá kell tenni, mi az állam érdeke.

7. Ezután hangoztatta, hogy egyetért a jogi terminológia tisztázásával. Ezt a munkát a jogászoknak és közgazdászoknak együtt kell elvégezniök. További ilyen tisztázandó fogalmakra mutatott rá, mint a terv, az irányítás, a vezetés, az igazgatás fogalma, továbbá a középirányító szervek (mint a vállalatok integrált szervei).

8. Az érdekképviseleti és a gazdasági funkciók világosabb elhatárolását látja szükségesnek. Az érdekképviseleti szerveknek szélesebb mozgásteret engedünk, mint eddig. Az érdekképviselet azonban nem járhat együtt a gazdaságos működésért való felelősséggel. Ez érvényes a szakszervezetekre és a szövetkezetekre is.

9. Kérdés, hogy a tervszerződések, illetve a gazdasági szerződések rendszerének az új gazdasági mechanizmusban át kell-e fognia az egész gazdasági életet. A kereskedelmi és termelő folyamatot nem kell minden esetben előre megkötött szerződéssel alátámasztani (pl. a nagykereskedelem-kiskereskedelem viszonyában jól működött a szállítási szerződések nélküli rendszer). Úgy véli azonban, a gyakorlatban általában szükség van a szállítási szerződésekhez hasonló sajátos szerződésekre. A gazdasági folyamatoknál ugyanis időben elkülönül az elhatározás és a megvalósítás. Biztosítani kell, hogy a megindítás és a befejezés között megmaradjon a felelősség.

10. A jogrendszer továbbfejlesztésében nem indulhatunk ki abból, hogy a jogi szabályozással minden visszaélésnek elejét vehetjük. A verseny, a piac aktív szerepének engedélyezésével vállaljuk az ezzel járó hátrányokat, a visszaélések lehetőségét is, annak reményében, hogy a hátrányok kisebb mértékűre szoríthatók, mint amekkorák az előnyök lesznek. A jogalkalmazás feladata többek között, hogy a hátrányokat a legkisebbre szorítsa. Képzett, a gazdasági életet jól ismerő apparátus, helyes jogalkalmazással e kérdésekben sokat segíthet, akár bíróságnak hívják, akár döntőbíróságnak.

11. Ma valóban jellemző, hogy vannak fontos gazdasági jelenségek, amelyeket a törvény nem szabályoz, vannak viszont túlzottan szabályozott részterületek. A közgazdászoknak, politikusoknak és jogászoknak ki kell építeniök a jogszabályok helyes rendszerét.

Befejezésül Nyers Rezső hangoztatta, az új gazdasági mechanizmus megvalósításához az kell, hogy a maga területén mindenki teljes szívvel és odaadással dolgozzék. Kérte a jelenlevő jogászokat és az egész jogásztársadalmat, vegyék ki alaposan a részüket ebből a nagy feladatból a jövőben is.

A vitát *Korom Mihály* igazságügyminiszter foglalta össze. A vita érdekes és hasznos volt — mondotta. A felszólalók általában egyetértettek az előterjesztett tételekkel. A Jogi elvi bizottság nevében is hangsúlyozta: ez a további munkát illetően megerősíti abban a meggyőződésben, hogy helyes úton járunk.

Az előttünk álló nagy feladatok — folytatta — kollektív munkát igényelnek a jogászok részéről. De tágabb értelemben is erre van szükség; főleg a jogászok és közgazdászok együttműködésére. A tudomány dolgozóinak munkájára is számot tartunk. Már eddig is igénybe vettük a jogtudomány művelői-

nek segítségét és ezt a jövőben még következetesebben megvalósítjuk.

Az általános egyetértés mellett számos kritikai megjegyzés és javaslat is elhangzott. Szó esett arról, jó lett volna, ha a vitaanyag még több kérdéssel foglalkozik. Az előterjesztésben kidolgozott hat kérdéskörnél most nem tudunk többet az aktíva elé hozni. A továbbiakban a felszólalók által megjelölt témák is napirendre kerülnek. Az elhangzott javaslatokkal kapcsolatban az igazságügyminiszter néhány fontosnak tartott kérdésre kívánt csupán kitérni:

1. A terminológiai bizonytalanságot illetően — mint mondotta — egyetért azzal, hogy azt meg kell szüntetni, hiszen amíg ez nem történik meg, voltaképpen nem tudunk egy nyelven beszélni.

2. A fórumrendszer, a vitás jogi ügyek eldöntésében sem az előterjesztés, sem az aktíva nem tudta egyértelműen leszögezni, ilyen vagy amolyan megoldás mellett döntsünk-e. Ez érthető is. Igazat adott abban, hogy ne fetisizáljuk a bíróságot a jogvitás ügyek eldöntésében. Ugyanilyen hiba lenne azonban, ha a másik végletbe esnénk. Tovább kell foglalkozni tehát ezzel a kérdéssel és két dologra kell tekintettel lennünk: egyrészt egyszerűsíteni kell az egész eljárást a jogviták elintézése terén, másrészt az sem tartható sokáig, hogy a szélesebb értelemben vett igazságszolgáltatás olyan széttagolt állapotban legyen, mint jelenleg, vagy esetleg még további tagozódás következzék be.

3. A jogi szabályozás struktúrájának kialakításánál arra kell törekednünk, hogy az nagyobb mozgékonyságot és lehetőséget adjon a Kormánynak a gazdasági kérdésekre vonatkozó javaslatok kimunkálásában és eldöntésében. Ezért gondolunk arra, hogy az átmeneti időszakban talán a kormányrendeleti forma lenne a legcélszerűbb. A gyakorlati tapasztalatok birtokában kerül majd sor a gazdasági élet különböző kérdéseit szabályozó törvények, kódexek kidolgozására. Rámutatott arra is, hogy — ha kimondva nincs is — a valóságban elsőbbséget élveznek az új mechanizmussal összefüggő kodifikációs feladatok. Kezd kialakulni az ezzel kapcsolatos jogi rendezés struktúrája, mert pl. a Kormány Gazdasági Bizottságának elnöke is megköveteli az adott gazdasági kérdést előterjesztő valamennyi minisztertől, hogy ne csak a kérdés gazdasági oldalát vegye figyelembe, hanem térjen ki arra is, hogy a kérdés rendezése milyen jogszabályokat érint és milyen javaslatai vannak az új jogszabály meghozatalát illetően. Ez a gyakorlat önmagában is jelentősen előmozdítja a gazdasági kérdésekkel összefüggő jogszabályrendezési munkát.

4. Az előterjesztésnek az állam gazdasági funkcióit foglalkozó tételeire tett kritikai megjegyzések és javaslatok megfontolást érdemelnek. Nem egyszerű kérdésről van szó, de a jogtudomány és a közgazdaságtudomány elméleti művelőinek a segítségével sikeresen megbirkózunk vele.

Befejezésül *Korom Mihály* arra kérte a résztvevőket, munkahelyükre visszatérve, vigyék el magukkal a lefolytatott vita szellemét és ezzel lüktetőbb, pezsgőbb jogászi tevékenység induljon meg az új gazdasági mechanizmus jogi koncepciójának minél jobb kidolgozása céljából.

Kertész István

A csehszlovák Munka Törvénykönyvének egyes kérdései*

1966. január 1. napján lépett hatályba a csehszlovák Munka Törvénykönyve. Elfogadásával munkaügyi törvényhozásunk történetében első ízben valósult meg az átfogó és teljes munkajogi kodifikáció. Amíg a szocialista tábor számos országában a munkajog kodifikációjára már a szocializmus építésének kezdeti időszakában sor került,[1] a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a fejlődés valamelyest eltérő, éspedig a munkajogi problematika fokozatos részszabályozásának útján haladó irányt vett.

A politikai és gazdasági feltételek alakulásának jelenlegi szakasza munkaügyi törvényhozásunk koncepciójában a maga egészében, és egyes intézményeinek felfogásában is tükröződik. Meghaladná e tanulmány kereteit, hogy az olvasót részletesebben tájékoztassuk az egyes intézményekről, illetve összehasonlítást végezzünk más szocialista országok törvénykönyveivel. Fejtegetéseink célja a csehszlovák Munka Törvénykönyve egyes alapvonásainak és koncepciójának a bemutatása.

I.

A Csehszlovák Köztársaság 1945-ben viszonylag fejlett burzsoá munkaügyi törvényhozást vett át, amely bizonyos változásokkal és kiegészítésekkel, a szocializmus építésének kezdeti szakaszaiban is alkalmazható volt. Ennek a helyzetnek az előnyeként kell elkönyvelni, hogy a hagyományokhoz kapcsolódhatott és a módosítások a változó társadalmi-gazdasági feltételekhez és a társadalom gazdasági lehetőségeihez képest fokozatosan haladhattak előre. Ezért mindenekelőtt a munkajogi részszabályozások útjára léptek[2] abból a perspektivikus megfontolásból kiindulva, hogy a szerzett tapasztalatokat későbbi kodifikáció során fogják hasznosítani.[3]

A munkaügyi törvényhozásnak ez az állapota azonban számos negatív vonás jegyeit is magán viselte, így különösen:

A) A dolgozók különböző kategóriái tekintetében eltérő, és bizonyos mértékben az élet által meghaladott jogi szabályozások voltak érvényben. Ezek a szabályozások nem voltak képesek a munkajogviszonyok terén jelentkező különböző érdekellentétek megoldásának irányába aktív hatást gyakorolni. Alkalmazásuk gyakran értelmezésektől függött. Egyes rendelkezések

* Készült a Jogtudományi Közlöny részére Fordította: Trócsányi László.

[1] Például a Szovjetunióban az első Munka Törvénykönyvét már 1918-ban, a másodikat 1922-ben bocsátották ki, Romániában 1950-ben, Magyarországon 1951-ben került sor ilyen törvénykönyv kibocsátására.

[2] Egész sor törvényt, rendeletet és hirdetményt bocsátottak ki, amelyek vagy a dolgozóknak egyes kategóriáit (pl. a munkaidő szabályozása a sütődékben, az állami alkalmazottak munkaviszonyainak, a tanulóviszonynak, stb. szabályozása), vagy valamennyi dolgozót érintették (pl. a munkaidő megrövidítése, a vállalatok és nemzeti bizottságok feladatai a munkaerőkről való gondoskodás terén, az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek kártalanítása, az alkalmazott által foglalkozásának gyakorlása során a vállalatnak okozott kár megtérítése, az üdülési szabadság szabályozása, stb.

[3] Például a munkaviszony keletkezésének, módosításának és megszűnésének kérdései, a munkafegyelem kérdései, stb.

alkalmazhatóságának értelmezés útján való kirekesztése azonban a szocialista törvényesség megszilárdítására kedvezőtlenül hatott, mert gyakran arra késztetett, hogy még az új és modern szabályokat sem vették figyelembe.

B) A munkaügyi törvényhozás sok szabályban forgácsolódott szét[4] és így igen áttekinthetetlen volt. Az a körülmény, hogy a régi jogszabályok nehezen voltak hozzáférhetők, és nem voltak áttekinthetők, a munkajogot a dolgozók széles tömegei, valamint az olyan jogászok számára is, akik azzal rendszeresen nem foglalkoztak, csaknem megközelíthetetlenné tették.

Kézenfekvő, hogy ezek a hiányosságok nem éreztették hatásukat túlságosan a jog és a szocialista törvényesség háttérbe szorításának időszakában, ami a forradalmi változások időszakában még a későbbi években is tükröződött. Abban az időben különösen az egyének jogos érdekeit hagyták figyelmen kívül és a társadalmi érdekeket rendszerint a vállalati érdekkel azonosították. Ily módon a jog jelentősége, ideértve a munkajogot is, általában aláhanyatlott. Ehhez járultak még a korábbi népgazdasági irányítási rendszernek a jog érvényesülése szempontjából megnyilvánuló kedvezőtlen kihatásai. Az irányítás túlnyomó területén a részletekbe menő direktíva jellegű formák, amelyek nem tették lehetővé a szervezetek és a dolgozók anyagi érdekeinek kellő kihasználását, a központi szerveknek abban a törekvésében nyilatkoztak meg, hogy a dolgozók magatartását jogszabályok útján a legrészletesebben szabályozzák. A jog részletekbe menő magatartási útmutatóvá vált, amely azonban a helyi körülményeknek nem felelhetett meg. Ezzel a munkajog hatékonyságából veszített, egyes rendelkezéseinek megtartása csak formális volt, gyengült a dolgozók kezdeményezése. A gazdasági dolgozók a jogot operatív tevékenységük fékjének tekintették, ami egyes esetben fenn is állott, azt tehát figyelmen kívül hagyták, sőt sokszor elferdítették.

A szocialista törvényesség megszilárdításának egyik feltétele a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1960-ban elfogadott szocialista alkotmánya elveinek megfelelően a szocialista jogrendszer kiépítése volt. Csehszlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága, amely a szocialista törvényesség területén tapasztalható hiányosságokkal részletekbe menően foglalkozott, 1960. december 8. napján kelt határozatában a munkajog jelentőségét is hangsúlyozta és fejlesztésének fő irányait meghatározta. Egyidejűleg megbízta a Szakszervezetek Központi Tanácsát, hogy egyes nélkülözhetetlen munkajogi részszabályozásokat készítsen elő, és ezek kibocsátásával egyidejűleg kezdje meg a Munka Törvénykönyvének előkészítését.

A Munka Törvénykönyvének előkészítését az egész lakosság nagyarányú érdeklődése kísérte nyomon. Így pl. a Munka Törvénykönyve alapelveinek tervezetével kapcsolatban 1964 elején rendezett nyilvános országos vitában kb. 3/4 millió dolgozó vette ki részét; csaknem 22 000 észrevételt terjesztettek elő, amelyek többségükben a javasolt elvek pontosabb meghatározására irányultak. A Munka Törvénykönyvét úgy kellett volna a nemzetgyűlés elé terjeszteni, hogy az legkésőbb 1964. július 1. napján lépjen hatályba. Ez a határidő azonban később nem mutatkozott megfelelőnek, különösen azokra a változásokra figyelemmel, amelyeket a népgazdaság irányítási rendszerében készítettek elő. A Munka Törvénykönyve elfogadásának további másfél évvel való elhalasztása igen hasznosnak bizonyult, mert a népgazdasági irányításban bekövetkezett változások — amint az alábbiakban látni fogjuk — egész sor munkajogi rendelkezésben közvetlenül tükröződnek.

II.

A csehszlovák Munka Törvénykönyvének viszonylag széles tárgyi és személyi hatályosulási köre van. A „munkajogi viszonyok" megjelölés alá lényegében véve azoknak a viszonyoknak a többségét vonja, amelyek a polgárok és a szocialista szervezetek között a társadalmi munkában való részvétel során keletkeznek.[5] Itt nemcsak azokról a tipikus (alapvető) munkajogi viszonyokról van szó, amelyekben a munkavégzési tevékenység megnyilvánul (munkaviszony, tanulóviszony, a munka elvégzésére vagy munkatevékenység ellátására vonatkozó megállapodás alapján létrejött viszony), továbbá azok keletkezésének, megváltozásának, megszűnésének és tartalmának szabályozásáról, hanem az azokkal közvetlenül összefüggő viszonyokról is, amelyekkel a továbbiakban kívánunk foglalkozni (III. rész).

A legnagyobb figyelmet a Munka Törvénykönyve a munkaviszonynak szenteli, amely a polgárok és a szocialista szervezetek között jön létre. A Munka Törvénykönyve azt olyan jogviszonyként jellemzi, amelyben a dolgozó munkakollektívában a szervezet utasításai szerint munkabérért végzett munkájával veszi ki részét ennek feladatai teljesítéséből, továbbá tevékenységének feljesztésében, irányításában és ellenőrzésében (27. §). A munkaviszony szabályozása egységes a munkások, az adminisztratív és műszaki dolgozók, a tanítók, az államapparátusi dolgozók stb. vonatkozásában. Mindenesetre elvi kérdésekben egységes szabályozásról van szó. A különböző részkérdések szabályozásánál már differenciálásra van szükség, így például az ágazat vagy foglalkozások jellege szerint (pl. vezető állású dolgozóknál).

A Munka Törvénykönyve az olyan *munkaviszonyokra* is vonatkozik, amelyeknek résztvevője nem szocialista szervezet, és bizonyos eltérésekkel a *polgárok között létrejött munkaviszonyokra* is, amelyek azonban csak személyi szolgáltatások végzésére létesíthetők. A szükséges eltérésekre a Munka Törvénykönyve a *házi munkások* (otthon dolgozók, bedolgozók) munkaviszonyainak szabályozásánál is gondol.

A Munka Törvénykönyve a *tanulóviszonyt* is szabályozza, amelynek tárgya a tanulóknak szakmunkásokká nevelése. A munka végzése ebben a viszonyban csak nevelési eszköz. A Munka Törvénykönyvének szabályozása előtt a tanulóvi-

[4] A Munka Törvénykönyve több mint 80 alapvető rendelkezést (ezen kívül számos irányelvet és határozatot is) hatálytalanított, amelyeknek 1/3-át még az Osztrák Magyar Monarchia és az első köztársaság idején bocsátották ki.

[5] A Munka Törvénykönyve a „szocialista szervezet" megjelölést mint a munkáltatók gyűjtőfogalmát, a „dolgozó" megjelölést pedig az „alkalmazott" megjelölés helyett használja.

szonyt rendszerint a munkaviszony különös fajtájának tekintették. A Munka Törvénykönyve azt a munkajog önálló viszonyaként szabályozta, amelyre a munkaviszonyról szóló rendelkezéseket csak az olyan esetekben lehet alkalmazni, amikor a tanulókra vonatkozó részekben eltérő rendelkezés nincsen.

A munkajog további olyan viszonya, amelyet a Munka Törvénykönyve szabályoz, a szocialista szervezet és a polgár között *munka elvégzésére* vonatkozó megállapodás alapján létrejött jogviszony.[6] Lényegében olyan viszonyról van szó, amely a burzsoá jogban a polgári jog által szabályozott ún. vállalkozási szerződésre (le contrat d'entreprise) épül. A munkaviszonnyal egybevetve az e szerződéssel megállapított viszonyoknál különösen az alá- és fölérendeltség hiányát kell kiemelni (ami a munkaviszonynál elengedhetetlen). A fő hangsúly a munkatevékenység eredményének — az adott feladat teljesítésének pontos meghatározásán van.[7]

A szocialista jogban is a vállalkozási szerződés rendszerint a polgári jogi szabályozásra maradt. A csehszlovák Munka Törvénykönyve azonban abból indul ki, hogy itt is társadalmi munkafolyamatban való részvételről van szó, amennyiben a munkát egyes polgár végzi. E részvételnél is biztosítják számára a szükséges egészségvédelmet és biztonságot, a szervezetnek okozott kár esetén az esetleges kártérítés összege korlátozva van.

A Munka Törvénykönyve szerint a szervezet és a dolgozó között jogviszony jöhet létre a munkatevékenység ellátására vonatkozó megállapodás alapján is, amely igen közel áll a munkaviszonyhoz. A *munkatevékenység ellátására* vonatkozó megállapodások lehetővé teszik a rendszeresen ismétlődő, de kis volumenű munkák ellátását, amikor a szervezet számára nem lenne gazdaságos rendszeresen irányítani ezt a munkát, a munkaidőt megállapítani stb. Olyan munkáról van szó, amelyet a dolgozók időbeli lehetőségeik, illetve családtagjaik segítségével vállalhatnak magukra. Ez a helyzet különösen a kisebb szolgáltatások nyújtása és a lakosság részére végzett javítások területén. Erre a viszonyra nem vonatkoznak a munkaidőre, üdülési szabadságra, munkaakadályokra stb. vonatkozó rendelkezések.

A Munka Törvénykönyve más viszonyokra is vonatkozik, de ezeknél eltérésekre ad lehetőséget. Ez a helyzet például a tanulóknak a termelésben végzett munkája és üzemi gyakorlata, a tudományos és művészeti aspiránsok, a kerületi ügyvédi munkaközösség tagjai tekintetében.

A dolgozók egyes csoportjainak viszonyára a Munka Törvénykönyve csak annyiban vonatkozik, amennyiben ezt egyes rendelkezései kifejezetten kimondják, vagy amennyiben a Munka Törvénykönyvének hatályát külön szabályok állapítják meg. Ez a helyzet pl. a nemzeti biztonsági testület tagjainál, az ügyészeknél és az ügyészségi nyomozóknál. A közfunkcionáriusoknál (amennyiben nem munkaviszonyban ellátott funkció gyakorlásáról van szó), a Munka Törvénykönyve egyes rendelkezéseinek hatályát nemcsak külön szabály, hanem a társadalmi szervezetek alapszabályai, illetve a szervezetek központi szerveinek határozatai is kimondhatják. Ugyanígy a kisipari termelőszövetkezetek és egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak és az olyan polgároknak munkaviszonyaira, akik az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetekben tartósan dolgoznak (és nincsenek azzal sem tagsági, sem munkaviszonyban)[8], a Munka Törvénykönyvének bizonyos rendelkezései kifejezetten vonatkoznak, más rendelkezések hatályát külön szabály vagy a szövetkezeti alapszabályok állapíthatják meg.[9]

III.

Az alapvető társadalmi munkaviszonyokon kívül, amelyek útján a polgárok munkatevékenysége végbemegy, és amelyek a munkajog tárgyának magját képezik,[10] a marxista munkajogtudomány többnyire a munkajog tárgyához sorol további viszonyokat is. Olyan viszonyokról van szó, amelyek az alapvető viszonyokkal közvetlenül összefüggnek, éspedig úgy, hogy azokhoz kapcsolódnak, illetve bizonyos körülmények között azok helyébe lépnek.

Különösen azokról a viszonyokról van szó, amelyek *a)* a dolgozóknak a szervezet tevékenységének irányításában és ellenőrzésében való részvétele során, *b)* a polgárok munkához való jogának biztosításánál, *c)* a munkabiztonság és egészségvédelem feletti felügyelet gyakorlása során, *d)* a jogok és kötelezettségek megsértésénél, *e)* a munkaügyi vitáknak az ún. döntőbizottsági eljárásában való eldöntésénél, *f)* a munkabérpolitika irányításánál, *g)* a dolgozó munkaképtelensége esetén betegségi, baleseti biztosítás, anyaság, egészségügyi zárlat esetén, az öregségi, rokkantsági biztosításnál, továbbá az egészségügyi gondozás ellátásánál keletkeznek.

A csehszlovák Munka Törvénykönyve és az annak végrehajtására kibocsátott szabályok a fentemlített viszonyok közül részletesebben csak egyeseket szabályoznak, éspedig az *a)*, *d)* és *e)* alatti viszonyokat. Egyeseket csak részben szabályoznak, és a részletesebb szabályozás külön törvényi rendelkezések útjára marad; ezek a *b)*, *c)* és *f)* alatti viszonyok. A *g)* alatti

---

[6] Két polgár egymással nem köthet a munka végzésére vonatkozó megállapodást, hanem vagy személyi szolgáltatások ellátására vonatkozó munkaviszonyt létesíthetnek, vagy pedig valamely polgár másik polgár részére munkát az ún. polgári segítségnyújtás keretében teljesíthet, amelyet a polgári törvénykönyv szabályoz (40/1964. Sb. sz. t. 384–386 §§), és az vagy ingyenes lehet, vagy arra kölcsönös megállapodással megállapított díjazás ellenében kerül sor. Szocialista szervezetek egymás közötti viszonylatában munka végzése különösen gazdasági szerződések segítségével biztosítható, és a vonatkozó viszonyok tekintetében a gazdasági törvénykönyv irányadó (109/1964. Sb. sz. gazdasági törvénykönyv 151 és köv. §§-ai).

[7] Vö. *G. H. Camerlynck, G. Lyon–Caen*, Précis de droit du travail, Paris, Libraire Dalloz, 1966. 97. p.

[8] Többnyire a szövetkezeti tagok családtagjairól van szó.

[9] A Munka Törvénykönyve hatályossági körét az említett viszonyok többsége tekintetében kifejezetten kimondotta, különösen a munkavédelmi és munkaegészségügyi rendelkezések, az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek kártalanítása, a nők és fiatalkorúak különleges munkafeltételei tekintetében. Az ügyészekre és az ügyészségi nyomozókra a Munka Törvénykönyve további rendelkezései többségének hatályát az ügyészségről szóló 60/1965 Sb. sz. törvény, a kisipari termelőszövetkezeti tagokra a Kisipari Szövetkezetek Központi Szövetsége Elnökségének 1965. december 21. napján kelt határozata, stb. mondotta ki.

[10] Különösen a munkajogviszonyok keletkezésének, módosításának és megszűnésének, a munka mértéke (munkaidő, teljesítménynormák) és a fogyasztás mértéke (munkabér, munkabértérítés) megállapításának kérdéséről, azon munkafeltételekről van szó, amelyek között a munkát végzik (munka- és egészségvédelem, üdülési szabadság), továbbá a munka irányításáról és annak koordinálásáról (munkafegyelem, stb.)

viszonyokról a Munka Törvénykönyve ugyan említést tesz, azok szabályozását azonban teljességgel különleges szabályok részére tartja fenn.

a) A dolgozók részvétele a szocialista szervezet fejlesztésében, irányításában és ellenőrzésében nálunk elsősorban a szakszervezet útján van biztosítva. A Munka Törvénykönyve hatályban tartotta a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom üzemi bizottságainak jogállásáról szóló 37/1959. Sb. sz. törvényt, amelynek melléklete a IV. általános szakszervezeti kongresszus határozata, az 1965. évi országos általános konferencia határozatával módosított és kiegészített szövegezésében. Ezt a módosított és kiegészített határozatot mellékletként a Munka Törvénykönyvéhez csatolták. Egyes kérdéseket a Munka Törvénykönyvének rendelkezései is szabályoznak. A 37/1959. Sb. sz. törvény mindenekelőtt politikai okokból maradt hatályban (a Szakszervezetek Központi Tanácsának kérésére), jóllehet törvényhozási célszerűségi meggondolásokból erre nem volt szükség.

Az irányítás korábbi rendszere nem hagyott elegendő teret a szocialista szervezetek vezető állású dolgozóinak döntése, sem pedig a szakszervezeteknek a határozathozatalban való részvétele számára. Ezért a szakszervezeteknek az irányításban való részvétele egyes területeken nagymértékben formális volt. Az új rendszerben jobb feltételek jönnek létre az irányítás és az ebben az irányításban való részvétel számára.

A Munka Törvénykönyve a szakszervezeti üzemi bizottságok együttes döntését meghagyta az olyan intézkedések vonatkozásában, amelyek valamennyi dolgozót vagy a dolgozók nagyobb számát érintik (pl. munkarendek, prémiumszabályzatok kibocsátásánál, munkaidő szabályozásánál, munkabérrendszerek, munkafelhasználási normák bevezetésénél stb.). Az olyan intézkedéseknél, amelyek az egyes dolgozók érdekeit érintik, az üzemi bizottság előzetes hozzájárulására csak akkor van szükség, ha fontos intézkedésről van szó, és a helytelen határozat utólagos helyesbítése nehéz lenne. Így például a szervezet részéről gyakorolt felmondás, azonnali hatályú elbocsátás, a dolgozónak hozzájárulása nélkül más munkára való áthelyezése esetén, amennyiben ez egy hónapnál hosszabb ideig tart. Eltekintettek az előzetes hozzájárulás kívánalmától a dolgozók felvételénél, a munkabérek megállapításánál, a fegyelmi intézkedés kiszabásánál, a minősítés elkészítésénél. Olyan esetekről van szó, amikor a helytelen határozat utólagos helyesbítése elegendő, akár a döntőbizottsági eljárásban, illetve a bíróságnál, akár a munkajogi jogszabályok megtartása feletti ellenőrzés formájában a szakszervezet közbelépése alapján.

A Munka Törvénykönyve alapvetően rendezte a kollektív szerződéseket is. A korábbi kollektív szerződések jogi formájuk ellenére tartalmuknál fogva inkább a vállalatvezetés és a szakszervezet tevékenységének akcióprogramjai voltak. Az új irányítási rendszerben kötelező jogi eszközzé válnak, amelyek egyes munkabérkérdések és más munkafeltételek szabályozására is szolgálnak. A kollektív szerződéseket a vállalatok (illetve üzemek, kivételesen elkülönített üzemek) és a szakmák szintjén kötik. Egyidejűleg megfelelőbben szabályozták a kollektív szerződések kötelező jellegét is.[11]

A Munka Törvénykönyve szabályozza a felsőbb szakszervezeti szerveknek a szocialista verseny irányítása és megszervezése, a kollektív szerződések megkötésére és ellenőrzésére vonatkozó irányelvek kibocsátása, a Szakszervezetek Központi Tanácsának a munkaügyi törvényhozás terén megillető hatáskörét, stb. is.

b) A munkához való jog biztosításánál keletkező viszonyok szoros kapcsolatban vannak a munkaviszony keletkezésével és megszűnésével. Ezen a területen, vagyis a munkaerők mozgásának szabályozása terén a Munka Törvénykönyve változásokat hozott az eddigi állapottal szemben. Az eddigi központosított irányítási rendszer, amelyben nem használták ki eléggé az anyagi ösztönzőket, a munkaviszonyok keletkezésénél és megszűnésénél egyes korlátozó intézkedéseket is szükségessé tett. A Munka Törvénykönyve elsősorban a járási nemzeti bizottság előzetes hozzájárulásának kívánalmát szüntette meg a munkaviszonyok létrejöttével és felbontásával kapcsolatban. Meghagyta a nemzeti bizottságoknak azt a kötelezettségét, hogy a polgárokat informálják a munkaalkalmakról, biztosítsanak számukra elhelyezkedést és felügyeljenek arra, hogy a szervezetek hogyan teljesítik a munkaszerződésből eredő kötelezettségeiket. Felhatalmazza a kormányt, hogy a polgárok anyagi biztosítását a munkába lépés előtti időre és az ilyen munkába lépés megkönnyítése érdekében rendezze.[12] A törvénykönyv hatályban tartotta a munkaerőkről való gondoskodás terén a vállalatokra és a nemzeti bizottságokra háruló feladatokról szóló 70/1958. Sb. sz. törvényt, amely a vállalatok és a nemzeti bizottságok közötti viszonyok tekintetében szintén tartalmaz rendelkezéseket, így elsősorban megállapítja a nemzeti bizottságoknak azt a jogát, hogy a vállalatok számára munkaerőtoborzást engedélyezzenek, meghatározzák azokat a forrásokat, amelyek terhére munkaerőkre lehet szert tenni, stb.

c) A munkabiztonság és egészségvédelem feletti felügyeletet a Munka Törvénykönyve csak annyiban szabályozza, amennyiben a szakszervezetek által gyakorolt felügyeletről van szó.[13]

Az állami szakfelügyeletet a Munka Törvénykönyve csak említi, hangsúlyozván, hogy az állami szakfelügyelet szervei kötelező utasításokat bocsáthatnak ki; egyébként a szabályozás külön jogszabályok részére maradt fenntartva.

d) A dolgozó által a szervezetnek okozott kárért való anyagi *felelősséget* valamennyi európai szocialista országban (Lengyelország kivételével) a munkajog szabályozza.[14] A Munka Törvénykönyve lényegében átvette a dolgozó által a szervezetnek okozott kár megtérí-

[11] A kollektív szerződések tekintetében részletesebben lásd *M. Kalenská:* Kollektív szerződések, Prága, Práce, 1966. 172. p.

[12] Az idevonatkozó szabályozás előkészítés előtt áll, minthogy a gazdasági szempontból nem hatékony üzemek felszámolásánál a dolgozóknak más foglalkozásokra való átirányításánál, egyes helyeken problémákkal számolni kell.

[13] A szakszervezetek továbbra is megtartották ennek az állami funkciónak a gyakorlását. Ez idő szerint kételyek támadtak e megoldás helyességét illetően, és ismét e felügyelet ellátásának az állami szervek részére való visszaadását latolgatják.

[14] Vö. *B. N. Mironov:* Az európai szocialista országok munkajoga, Juridicseszkaja Literatura kiadó, Moszkva, 1963. 193. p.

tésének korábbi szabályozását,[15] néhány eltéréssel. Nemcsak a gondatlanságból okozott kár megtérítését szabályozza, hanem a szándékosan okozott kár megtérítését is. A különbség nagyobbrészt a kártérítés körének meghatározásánál jelentkezik.

A Munka Törvénykönyve átvette az *üzemi balesetek és foglalkozási betegségek* kártalanításának eddigi szabályozását. Azért a kárért, amely a dolgozót üzemi baleset vagy foglalkozási betegség következtében éri, a szervezet felelős. Itt az eredményért való felelősségről van szó. A szervezet egészben vagy részben kimentheti magát, ha igazolja, hogy a dolgozó a baleset keletkezésében saját maga (kizárólag vagy részben) vétkes; a kimentési okokat a Munka Törvénykönyve kimerítő módon állapítja meg. Annak a dolgozónak, aki üzemi balesetet szenvedett, vagy foglalkozási betegség érte, a szervezet köteles abban a körben, amelyben a kárért felelős *a)* az elmaradt kereset címén térítést nyújtani, vagyis pl. a munkaképtelenség idején a dolgozó üzemi baleset előtti átlagkeresete és a táppénz közötti különbözetet; a munkaképtelenség megszűnése után a dolgozónak az üzemi baleset előtti átlagkeresete és az üzemi baleset utáni keresete között mutatkozó különbözetet megfizetni, beleszámítva az esetleges rokkantsági vagy részleges rokkantsági járadékot; ebben az esetben azonban az elmaradt kereset címén nyújtott térítés összege tekintetében maximális határok vannak megállapítva; *b)* fájdalomdíjat és a társadalmi érvényesülés csökkenése miatti térítést fizetni, *c)* a gyógykezeléssel kapcsolatban célszerűen befektetett költségeket és *d)* a dologi kárt megtéríteni. A Munka Törvénykönyve meghatározza a dolgozó hátramaradottai részére járó térítések fajtáit és körét is, amennyiben a dolgozó az üzemi baleset vagy foglalkozási betegség következtében meghalt.

Ami a fegyelmi felelősséget illeti, a Munka Törvénykönyve meghatározza a fegyelmi intézkedéseket, ezek kiszabásánál követendő eljárást és annak feltételeit, a jogorvoslatokat stb. Meghatározza a dolgozók alapvető kötelezettségeit, és a vezető állású dolgozók más fontos kötelezettségeit, és felhatalmazza a vállalatokat (illetve felettes szerveiket), hogy az illetékes szakszervezeti szervekkel egyetértésben munkarendeket bocsássanak ki.[16]

e) A munkaügyi viták elintézésének szabályozása egységes valamennyi dolgozó tekintetében (a Munka Törvénykönyve előtt az állami alkalmazottak tekintetében külön szabályozás volt érvényes.) A munkaviszonyból eredő igényekről a dolgozó és a szervezet között felmerült vitákban a döntőbizottsági eljárásban a szakszervezeti szervek és a bíróságok határoznak. A döntőbizottsági eljárás kötelező a szervezet és a dolgozó között a munkaviszony fennállása alatt keletkezett valamennyi vita (kivéve a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatos vitákban), és egyes más, a Munka Törvénykönyvében kifejezetten említett viták tekintetében. A többi vitában a bíróságok döntenek. A bíróságok illetékesek dönteni az olyan munkaügyi vitákban is, amelyeket I. fokon döntőbizottsági eljárásban tárgyaltak, de a panasz benyújtásától számított 30 napon belül a létrejött egyesség jóváhagyására vagy a határozat meghozatalára a döntőbizottsági szerv részéről nem került sor, és az egyik fél indítványt terjeszt elő arra vonatkozóan, hogy a vitát további tárgyalás végett a bíróság elé terjesszék, vagy a döntőbizottsági szerv határozata ellen annak kézbesítésétől számított 15 napon belül észrevételt nyújtottak be. A döntőbizottsági eljárást az üzemi szakszervezeti szervek folytatják le (üzemi, illetve más — általuk megbízott — szakszervezeti műhelybizottságok vagy munkajogi bizottságok; az olyan szervezetekben, ahol üzemi bizottság nem működik, a döntőbizottsági eljárást a járási szakszervezeti tanács, illetve az általa megbízott bizottság tárgyalja le).

f) A munkabérpolitika irányítása az egész népgazdasági irányítással, különösen a források képzésének és az eszközök különböző célokra való felhasználásának problematikájával szorosan kapcsolatos. Olyan problémakörről van szó, amelynek fejlődése igen dinamikusan megy végbe. Éppen ezért ezeket a kérdéseket a Munka Törvénykönyve nem szabályozza. Egyébként a munkabérkérdéseknek a Munka Törvénykönyvében történt szabályozását is az jellemzi, hogy elvileg csak a fő elvek, célok és fogalmak kerülnek meghatározásra, és a tulajdonképpeni szabályozás a bérügyi szabályokra és a kollektív szerződésekre marad. Részletesebben szabályozzák azonban azokat a kérdéseket, amelyek a munkabérvédelemmel (pl. munkabérből való levonások) és általában a dolgozó jogállásának biztosítékaival kapcsolatosak (pl. a túlmunka díjazása stb.).

g) A munkaképtelenség és öregség esetére való biztosítást a Munka Törvénykönyve nem szabályozta, és csupán a betegségi biztosítási, társadalombiztosítási és a népről való gondoskodásról szóló szabályokra utal. Ez a megoldás abból a tényből indul ki, hogy ugyan olyan viszonyok komplexumáról van szó, amelyek közül egyesek a munkajogviszonyokkal szorosan összefüggnek, pl. a betegségi biztosítási jogviszonyok, más viszonyoknál azonban ez a szoros kapcsolat nincs meg. Így pl. a gyógyellátást valamennyi polgárnak nyújtják, nemcsak munkaviszonyban álló dolgozóknak, a betegségi biztosítás és a járadékbiztosítás a szövetkezeti tagok és más önálló kereseti tevékenységet folytató személyek számára is biztosítva van. Ezen kívül jogszabályok nagyobb komplexumáról van szó, amelyek közül a Munka Törvénykönyve csak az elveket vehette át.

Nyilvánvaló, hogy a Munka Törvénykönyve nem egyedüli támasz a munkajog tárgyának meghatározásánál. Ez annak a következménye, hogy az egyes jogágak között a bonyolult és sokoldalú társadalmi viszonyok kölcsönös egymásbafonódottságára figyelemmel nem lehet természettudományi pontossággal határvonalat húzni. Hiszen egyes atipikus viszonyoknak közvetlen kapcsolata vagy hasonlósága lehet több jogágazat viszonyaihoz. A Munka Törvénykönyvének szabályozása egyébként nemcsak elméleti, hanem gyakorlati megfontolásokból is kiindul.

[15] Részletesebben ld: *K. Witz:* A dolgozó kártérítési kötelezettsége a foglalkozásának gyakorlása során keletkezett kárért. Praha, Orbis, 1961. 228. p.

[16] Részletesebben az új szabályozást illetően ld: *Kalenská M.:* A szocialista munkafegyelem. Praha, Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadója, 1965. 170. p.

IV.

A csehszlovák Munka Törvénykönyve a többi szocialista törvénykönyvtől abban különbözik, hogy általános kérdéseket is komplex módon szabályoz. A munkajogviszonyok részvevőinek nemcsak jogalanyiságát szabályozza (*a)* munkajogi jogképesség, *b)* munkajogi cselekvőképesség, *c)* munkajogi perképesség), hanem a képviselet, a jogügyletek fogyatékosságai következményeinek, a munkajogviszonyokból eredő jogok és kötelezettségek biztosításának, a jogok és kötelezettségek átszállásának és megszűnésének, úgyszintén az igények érvényesítése határidőinek és az időszámításnak kérdéseit is. Ez annak a ténynek a következménye, hogy a Munka Törvénykönyve teljesen leszakadt a polgári jogról.

Ebben az összefüggésben egyfelől rá kell mutatni a polgári jog és a munkajog közötti viszonyok történeti fejlődésére, másfelől a többi jogághoz való viszonyukra. A burzsoá jogban a munkaviszony magja a polgári jog keretében volt szabályozva. Mégha 1945 után egyes intézmények különleges szabályozásának útjára léptek is, nem oldottak meg ezekben sok fontos kérdést, amilyen például az akaratnyilatkozat kellékei, a feltétel jelentősége, a képviselet stb. Az 1950. évi polgári törvénykönyv nem szabályozta a munkaszerződést és ezzel kifejezésre juttatta, hogy a polgári jog keretein kívül álló viszonyokról van szó. Ezen kívül az említett törvénykönyv lényegében mindent szabályozott, amit szerződési típusú jogként lehetne megjelölni. Éppen ezért egyes általános rendelkezéseit más jogágazatok, így a munkajog intézményeire is alkalmazni lehetett. A polgári jogi rendelkezések alkalmazhatósága vagy szubszidiáriusan, vagy legalább is per analogiam történt. Az új 1964. évi polgári törvénykönyv (40/1964. Sb. sz. tv.) hatályossági körét azokra a viszonyokra korlátozta, amelyek az anyagi és kulturális szükségletek kielégítésénél jönnek létre. Ez összhangban állt a többi törvénykönyv, pl. gazdasági törvénykönyv, külkereskedelmi kódex, stb. koncepciójával, amelyek további viszonyokat szabályoznak. A jelenlegi polgári törvénykönyvnek a viszonyoknak csak egy meghatározott körére való korlátozása azzal a következménnyel járt, hogy minden további törvénykönyvnek az általános kérdésekre vonatkozó saját szabályozása van. Ez vonatkozik a Munka Törvénykönyvére is.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy egész sor rendelkezés a különböző kódexekben azonos módon van szabályozva, éspedig vagy teljességgel, vagy legalább is lényegét nézve. Az egyes kódexekben található különböző szabályozásoknak csak az eltérések szempontjából van jelentőségük. Az említett megoldás előnyei abban láthatók, hogy a jogi szabályozás az ágazat szükségleteit ezekben a rendelkezésekben is jobban tükrözheti. Azok, akik a jogszabállyal dolgoznak, a szakmában könnyebben tudnak tájékozódni. Az említett megoldás hátránya azonban különösképpen az a tény, hogy néha olyan eltéréseket is átvesznek, amelyek nem szükségképpeniek; törvényszerkesztési szempontból ez az eljárás nem gazdaságos; a jog, mint egész, részekre bomlik; kevésbé áttekinthető és nehéz a jogszabályok kézbentartása azok számára, akik különböző kódexek rendelkezéseinek alkalmazására kényszerülnek (pl. bírák, ügyvédek, ügyészek).

Nézetem szerint megfelelőbb lenne, ha az említett általános kérdéseket egy általános törvény szabályozná valamennyi törvénykönyv (polgári törvénykönyv, munkatörvénykönyve, gazdasági törvénykönyv, külkereskedelmi törvénykönyv, stb.) számára és az egyes kódexekben azután csak a szükséges eltéréseket szabályoznák.

V.

Sok vita tárgya volt a Munka Törvénykönyvének előkészítésénél a kogens és diszpozitív rendelkezések körének, a szabályozás részletességének és általánosságának problémája.

A munkajog alapviszonyai lényegüket nézve szerződési viszonyok. Ennek a jellegnek meg kell nyilatkoznia különösen e viszonyok keletkezésének, módosulásának és megszűnésének kérdésében, egyes vonatkozásai azonban a munkajog egyéb intézményeiben is tükröződnek. A szerződési viszonyokat az alanyok egyenlősége jellemzi. A munkajogviszonyok tartalmában azonban az alanyok egyenlősége teljességgel nem érvényesülhet. A munkatevékenység irányítása a szervezeti alárendeltség és fölérendeltség viszonyait igényli. Az alanyok jogi egyenlősége a szocialista jogban sem jelent még tényleges egyenlőséget. Hiszen pl. a szocialista szervezetnek, mint intézménynek szociológiai síkon rendszerint mindig erősebb a helyzete, mint az egyes polgárnak, akivel jogviszonyban áll. Ezért a társadalom a szerződési viszonyokba is kogens szabályokkal avatkozik be. Ilymódon biztosítja a munkaviszony egyik vagy másik részvevője jogos érdekének (olyan érdeknek, amelynek érvényesítése egyben a társadalom érdeke is) megvalósulását, vagy a társadalom érdekének mindkét résztvevővel szemben érvényre jutását. Ezzel lényegében a munkaviszony szerződési jellegét korlátozza. Ezeknek a behatásoknak a mértéke, tehát a szabályozás kogens jellegének köre, és a kogens szabályok részletessége vagy általánossága egyfelől a társadalmi-gazdasági feltételek fejlettségi fokától és annak a védelemnek a fokától függ, amelyet a társadalom a munkajogviszonyokban biztosít, másfelől a népgazdaság és a társadalom irányításának formáitól feltételezett. A direktívaszerű központi irányítási rendszer mellett a kogens rendelkezések száma, és különösen azok részletessége terebélyesedik el, a diszpozitív rendelkezések száma pedig csökken.

Míg a kogens és részletekbe menő szabályozás korlátozza a vezető állású dolgozók és a többi dolgozó kezdeményezésének területét, a túlságosan általános szabályozás, amelynek keretében az érdekeltek a kérdések többségében megállapodhatnak, nem biztosítja eléggé a polgár szociális jogainak megvalósulását. A munkajognak a szocialista termelési viszonyok fejlesztése és a dolgozó tömegek nevelése aktív eszközéül kell szolgálnia, de egyben a dolgozók jogait is biztosítania kell. Ez azt jelenti, hogy a dolgozók alapvető jogait és kötelességeit közvetlenül a Munka Törvénykönyvének kell meghatároznia, éspedig amennyiben lehetséges, egységesen. A kisebb horderejű kérdésekben, vagy amelyeknél nem lehet

megbízható módon előrelátni a gazdasági és egyéb ösztönző tényezők hatékonyságát a további fejlődés folyamán, a részletesebb szabályozást a dolog jellege szerint vagy az alacsonyabb fokú normáknak (ideértve a munkarendeket is) vagy a munkaszerződéseknek, illetve kollektív szerződéseknek kell átengedni.

A Munka Törvénykönyve nem lehet ún. „keret játékszabály", ahogyan azt egyesek, különösen közgazdászok szerették volna. De nem lehet részletekbe menő — minden helyzetre alkalmazható — magatartási szabály sem, amit lényegében a korábbi törvényhozási gyakorlatra támaszkodó nézetek képviselői követeltek. Azok a törekvések, amelyek szerint a Munka Törvénykönyvének a legrészletesebb magatartási útmutatónak kell lennie, a törvény előkészítésének első szakaszában éppenséggel odavezettek, hogy a Munka Törvénykönyvét nemcsak jogi, hanem erkölcsi-politikai dokumentumként jelölték meg. A Munka Törvénykönyvének eredeti javaslataiban kifejezetten az állt, hogy „a szocialista magatartási és cselekvési szabályokat is tartalmazza". Ez alatt a szankciók nélküli ún. erkölcsi normákat is értették, amelyek nemcsak a munkajogban fordulnak elő, hanem más jogágazatokban is. Ezek jelentőségét a múltban túlbecsülték. Az adott viszonyokban tanúsítandó magatartás mind részletesebb szabályozására irányuló törekvések már a jog lehetőségeinek határát súrolták. Mégha olykor kivételesen nem is lehetünk meg ilyen normák nélkül, alkalmazásukat nem lehet általános szabállyá tenni. Végeredményképpen ugyanis az ilyen normák túlsúlya elhomályosítja a normatív aktus jogi tartalmát és gyengíti a jog hatékonyságát. Ezért a Munka Törvénykönyvét ebből a szempontból is vizsgálat tárgyává tették, és egyes ilyen jellegű rendelkezéseket mellőztek. Egyben a munkajogviszonyok szerződési jellegének elmélyítésével egész sor kérdést továbbra is kogens módon szabályoztak, éspedig eléggé részletesen (pl. a munkajogviszonyok keletkezésének, módosításának és megszűnésének kérdését, a fegyelmi jogkört és felelősséget, a kártérítést, stb.). Egyes kérdések kogens szabályozása ugyan megmaradt, inkább azonban csak általános vonásokban és a részleteket a végrehajtási szabályokra bízták (pl. bérkérdések), ahol az egyes ágazatok és munkahelyek feltételeire és a fejlődés dinamikájára inkább kell tekintettel lenni. A munkabérek szabályozása tekintetében megnövekedett a kollektív szerződések jelentősége.

Általában azonban a Munka Törvénykönyvében a kogens rendelkezések ott is túlsúlyban vannak, ahol diszpozitiv szabályozással be lehetett volna érni.[17] Ez azért van így, mert a Munka Törvénykönyvének az új irányítási rendszer, valamint a bevezetésével kapcsolatos átmeneti időszak szükségleteinek is meg kell felelnie. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy még az új irányítási rendszer teljes érvényesülésének időszakában is az anyagi ösztönző tényezők erőteljes érvényesülésével csak a gazdasági szervezetek keretében lehet számolni (nem pedig pl. az államapparátusban).

A munkajog szerződési jellegének elmélyítése a Munka Törvénykönyvében mindenekelőtt a munkaviszony keletkezésének, módosulásának és megszűnésének szabályozásában és jogi biztosítékai kibővülésében és megszilárdulásában (ez vonatkozik valamennyi alapvető munkajogi viszonyra), továbbá a kollektív szerződések új szabályozásában mutatkozik meg.

a) Az a fő forma, amelyre a munkaviszony épül, a munkaszerződés, mint a két fél egyező akaratmegnyilvánulása. A munkaviszony keletkezéséhez semmiféle adminisztratív hozzájárulásra nincs szükség. Kinevezéssel munkaviszony csak a szervezetek vezető állású dolgozóinál keletkezik. A munkaviszonyt kivételesen választás alapozza meg.

b) A felek a munkaszerződésben valamennyi munkafeltételben megállapodhatnak, amennyiben egyeseket nem kogens rendelkezések határoznak meg. Azok a lényeges kérdések, amelyekben mindig meg kell állapodni, a munka (funkció) fajtája, a munka végzésének helye és a munkába lépés napja.

c) A munkaszerződés módosítása csak a két fél egyező akaratnyilatkozata alapján lehetséges. Kivételesen a dolgozó ideiglenesen más munkára osztható be, illetve őt a törvény által meghatározott okokból ideiglenesen, hozzájárulása nélkül is, más munkára lehet beosztani. Egyes esetekben a szervezet köteles a dolgozót más munkára áthelyezni (pl. egészségi okokból).

d) A munkaviszony a felek egyező akaratnyilatkozata alapján érhet véget (megállapodással vagy meghatározott időre létesített munkaviszony esetében a kikötött idő leteltével); felmondással vagy azonnal hatályú megszüntetéssel a munkaviszony csak a Munka Törvénykönyve által megállapított okokból és feltételek mellett szűnhet meg. A dolgozó a megállapított okok hiányában is felmondhat, felmondási ideje azonban 6 hónappal meghosszabbodik. A munkaviszony érvénytelen felbontásából származó igények szabályozása hatékonyabb anyagi szankciókat állapított meg a szervezet jogellenes cselekménye esetére.

e) A Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom üzemi bizottságának előzetes hozzájárulására van szükség a szervezet részéről a munkaviszony felmondással vagy azonnali hatályú megszüntetéssel való megszűnéséhez és egyes esetekben a dolgozó más beosztásához vagy áthelyezéséhez.

f) Ha valamely szervezet más szervezetnek minősítést ad a dolgozóról, tartalmát a dolgozóval közölni kell, és kérelmére arról másolatot kell kiadni. Ha a dolgozó a véleménnyel nem ért egyet, attól az időponttól számított három hónapon belül, amikor tartalmáról tudomást szerzett, kérheti annak döntőbizottsági eljárásban, illetve bíróság részéről történő megváltoztatását.

g) A *fegyelmi intézkedéssel* szemben a dolgozónak jogorvoslati eszközök állnak rendelkezésre; ezekről dorgálás és nyilvános dorgálás esetén adminisztratív úton döntenek, a többi fegyelmi intézkedés esetén a határozathozatal döntőbizottsági eljárásra, illetve bírósági útra tartozik. A dolgozó ellen fegyelmi eljárás nem indítható abból az okból,

[17] Így pl. az egységesen megállapított felmondási határidők nem hosszabbíthatók meg. Az eddigi szabályozásból átvették a szervezetnek azt a kötelezettségét, hogy a szervezetnek vétkesen okozott kár megtérítését követelje; a bérügyi és munkafeltételek szabályozására kollektív szerződésekben csak ott van lehetőség, ahol erre a Munka Törvénykönyve vagy központi szervek határozata felhatalmazást ad.

hogy a jogszabályokkal ellentétes utasítást nem teljesítette.

A Munka Törvénykönyve mindenekelőtt az eddigi jogszabályi rendezések végrehajtása során szerzett és nyilvános vita szűrőjén keresztül ment tapasztalatokra, valamint az eddigi tudományos eredményekre támaszkodik. Nem fér kétség ahhoz, hogy idővel fel fog merülni annak szükségessége, hogy egyes rendelkezéseit tökéletesítsék és újólag szabályozzák. Ennek ellenére a szabályozás a maga egészében társadalmi-gazdasági fejlődésünk szükségleteit fejezi ki és annak kiadása jogrendszerünk tökéletesítésének útján jelentős lépésként könyvelhető el.

Kalenská, M.

Az I. francia—magyar jogásznapok (Budapest, 1966. dec. 12—14.)

1. A magyar állam- és jogtudomány nemzetközi kapcsolatainak fejlődésében mindinkább az a tendencia figyelhető meg, hogy a korábban kialakult, meglehetősen rendszertelen és inkább személyes jellegű kapcsolatok mellett egyre jelentősebbé válnak az intézményes, szervezeti jellegű együttműködés különböző formái is. E fejlődési tendencia előmozdításában nagy szerep jutott a különböző nemzetközi tudományos szervezeteknek, amelyekhez állam- és jogtudományunkat — főként egyes tudományos központok kollektív tagságának formájában — szervezeti kapcsolatok is fűzték, illetve fűzik. A nemzetközi szervezetek tevékenységében a magyar közreműködés mindinkább érdemivé válik; állam- és jogtudományunk képviselői eredményesen vesznek részt e szervezetek rendezvényein, s lassanként lehetőségük nyílik azok általános irányvonalának befolyásolására is.

Ezeknek az örvendetesen bővülő nemzetközi kapcsolatoknak és az elért eredményeknek logikus következményeként merült fel az a gondolat az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete részéről, hogy — a szocialista és nem-szocialista országok tudományos központjaival kialakult és lassanként rendszeressé vált együttműködés eddigi formáinak fenntartása mellett — feltehetően nálunk is megérlelődtek már az olyan kétoldalú találkozók lehetőségei is, amelyek során a magyar állam- és jogtudomány művelői valamely — az ilyen találkozók megrendezése iránt fogékony — más ország jogéletének képviselőivel, elméleti, esetleg gyakorlati szakemberekkel találkoznának, bizonyos, előre meghatározott és kölcsönös érdeklődésre számot tartó tudományos és gyakorlati problémák beható megvitatása céljából. Az ilyen jellegű találkozók keretében — azok rendszeres megrendezése esetén — nem csupán a résztvevő országok állam- és jogfejlődésének, valamint tudományos eredményeinek átfogó megismerésére nyílik lehetőség, hanem egyes problémák alaposabb megbeszélésére, a részletekbe való elmélyedésre is.

2. Az ilyen kétoldalú tudományos találkozók gondolatát kétségtelenül nem lehet új felfedezésnek tekinteni. A különböző jogrendszerek megismerése és összehasonlító tanulmányozása iránt mindig is különösen fogékony francia jogtudomány már lassan két évtizede tartja fenn az ilyen — általa kezdeményezett — találkozók megrendezésének gyakorlatát. E találkozók szervezését az 1869-ben alakult — tehát valamennyi nemzetközi tudományos egyesület vagy társaság közül a legnagyobb múltra visszatekintő — Société de Législation Comparée vállalta magára; e társaság egyik fő feladatának tekinti a jogösszehasonlítás iránt érdeklődő jogászok szervezeti összefogását, s ebben a minőségében alapító tagja az 1951-ben alakult francia összehasonlító jogi központnak (Centre Français de Droit Comparé) is. A Société de Législation Comparé által kezdeményezett „jogász-napok" (journées juridiques) jelenleg francia—latin-amerikai, francia—olasz, francia—jugoszláv és francia—lengyel vonatkozásban kerülnek megrendezésre, az érintett országokban felváltva.[1] Napirendjükön rendszerint egy-egy elvi vagy aktuális jelentőségű polgári jogi, büntetőjogi, illetve államjogi vagy államigazgatási jogi téma alapvetően jogösszehasonlító jellegű megvitatása szerepel; az eszmecserék az egyes témákhoz előzetesen készült és egymásnak kölcsönösen megküldött nemzeti referátumok alapján folynak. A találkozókról a Centre Français de Droit Comparé kiadásában évenként megjelenő Bulletin d'Information rendszeresen információkat közöl, újabban pedig sor került két francia—lengyel és egy francia—olasz találkozó referátumainak egységes kötetben történő kiadására is.[2]

Ezekkel az előzményekkel összhangban állónak tűnik, hogy a francia—magyar jogásznapok első ízben Budapesten történő megrendezésének a Magyar Tudományos Akadémia, illetve annak Állam- és Jogtudományi Intézete által felvetett gondolata a Centre Français de Droit Comparé, illetve a Société de Législation Comparée vezetősége részéről kedvező fogadtatásra talált, s a jogásztalálkozó megrendezésével való egyetértés elvi alapján rövidesen sikerült a részletkérdésekben is megállapodásra jutni. Eszerint a francia—magyar jogásztalálkozó megrendezésére a jövőben rendszeresen, a két országban felváltva kerül sor; a találkozókon mindenkor egy vagy több, kölcsönös érdeklődésre számot tartó téma megtárgyalása kerül napirendre, előzetesen elkészített és kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátott referátumok alapján. Az első találkozót a Magyar Tudományos Akadémia, illetve az Állam- és Jogtudományi Intézet 1966. decemberében Budapesten rendezi; ennek keretében — tekintve, hogy az első, hasonló jellegű rendezvényről van szó — egy átfogó téma, a francia és a magyar jogforrási rendszer általános jellemzése, valamint főbb problémáinak megtárgyalása kerül napirendre. Megállapodás született arra nézve is, hogy a téma francia referátumát Jean Rivero, a párizsi egyetem professzora, a magyar referátumot Kovács István MTA-levelező tag, egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese készíti. Ez az előzetes terv csupán annyiban módosult, hogy a francia közjog és a magánjog forrásainak különbözősége fran-

[1] Érdemes megemlíteni, hogy a jogásznapok francia–latin–amerikai viszonylatban eddig 7 ízben kerültek megrendezésre, míg francia–olasz jogásznapokat 4 alkalommal, francia–jugoszláv jogásznapokat 8 ízben, francia–lengyel találkozót pedig 6 ízben rendeztek.

[2] Ld. „Journées juridiques de la Société de Législation Comparée". Ouvrage publié sous les auspices du Centre Français de Droit comparé et avec le concours de Centre nationale de la Recherches scientifique. Édition Cujas, é. n. IV. 397. old.

cia részről két külön referátum készítését tette szükségessé, s a magánjog forrásait bemutató referátumot Pierre Raynaud, a párizsi egyetem professzora bocsátotta a konferencia rendelkezésére.

A francia—magyar jogásznapok első ízben történő megrendezésének — úgy látszik — mindkét fél nagy jelentőséget tulajdonított. Erre utal az is, hogy a találkozóra a francia jogtudomány és gyakorlat jeles képviselőiből álló, magasszintű delegáció érkezett Budapestre. A delegációt Marc Ancel, a nemzetközi tudományos életben is nagy szerepet játszó kiváló büntetőjogász, a Cour de cassation bírája, a Centre Français de Droit Comparé főtitkára, a Société de Législation Comparée elnöke vezette; tagjai voltak: Roland Drago, a párizsi egyetem professzora, a Société de Législation Comparée főtitkára, Jean Rivero és Pierre Raynaud, a párizsi egyetem professzorai, Michel Lesage, a lille-i egyetem professzora, a Centre Français de Droit Comparé général rapporteur-je, valamint Guy Braibant, a Conseil d'Etat tanácsosa. Magyar részről az Állam- és Jogtudományi Intézet képviseletében Szabó Imre akadémikus, egyetemi tanár, igazgató, Kovács István MTA levelező tag, egyetemi tanár, igazgatóhelyettes, Eörsi Gyula MTA levelező tag, egyetemi tanár, Horváth Tibor és Péteri Zoltán tudományos osztályvezetők, Halász József és Peschka Vilmos tudományos főmunkatársak, a három magyarországi állam- és jogtudományi kar részéről pedig Antalffy György, Bihari Ottó, Takács Imre és Vas Tibor professzorok vettek részt a megbeszéléseken, a találkozóhoz kapcsolódó különböző rendezvények során azonban a magyar jogtudomány és joggyakorlat számos más képviselőjének is alkalma nyílott a francia vendégekkel való találkozásra, illetve eszmecserére.

3. A jogásznapok ünnepélyes megnyitására december 12-én délután, a Magyar Tudományos Akadémián került sor; egyidejűleg — ugyancsak az Akadémia épületében — nyílt meg a francia és a magyar jogi könyvkiadást reprezentáló kiállítás is. A megnyitó ünnepség keretében Jean Rivero professzor tartott előadást „A francia közjog és a modern állam problémái" címmel, s ennek kapcsán a francia társadalmi fejlődésnek a tételes jogra és annak forrásaira gyakorolt hatását vázolta. Abból kiindulva, hogy a modern társadalom fejlődése mindenütt az előrelátást, a jövő tudatos szervezését jelenti, — ami az állam befolyási körének szükségszerű kiterjedését előfeltételezi — utalt a Franciaországban végrehajtott államosításokra, valamint a tervezési rendszer meghonosítására, mint az állami beavatkozás fő formáira, majd ismertette az ebből szükségszerűen következő alkotmányjogi változásokat. E változások közepette a stabilitást a prezidenciális rendszer biztosítja, amely egyrészt lehetővé teszi a választópolgárok akaratának tevékeny megnyilvánulását, másrészt gondoskodik a választók akaratának realizálódását biztosító szilárd kormányzatról is. A prezidenciális rendszer keretében megváltozik a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egymáshoz való viszonya: az 1958. évi alkotmány a nemzetgyűlés törvényhozási jogkörének szigorú körülhatárolásával, s a kormány rendeletalkotási jogkörének ennek megfelelő kiterjesztésével a jogforrások hagyományos hierarchiáját is megbontotta, egyúttal — a rendeletek jelentőségének növelésével — a szakemberek, elsősorban a jogászok közreműködését is előtérbe állította. Mindezek a jog hatékonyságának, társadalmi szerepe növekedésének irányában ható változások a jog struktúrájának, külső formájának módosulását is mindinkább szükségessé teszik. Az irányított gazdálkodás rendszerében a jogszabályok hagyományos felépítése — valamely magatartás elrendelése vagy megtiltása, valamint a rendelkező résznek megfelelő szankciókkal való ellátása — már egyre kevésbé felel meg annak a követelménynek, hogy a társadalom tervszerű állami irányítása a lakosság támogatását élvezze s a jogszabályokkal előírt magatartás megvalósulását is inkább gazdasági jellegű meggondolások, mintsem kényszerítő szankciók biztosítsák. Az új jogi eszközök és módszerek megvalósítása a jog elméleti és gyakorlati művelőinek tevékeny közreműködésével megy végbe; az ezzel kapcsolatos viták, nemkülönben az egész átalakulási folyamat a francia jogrendszer élő voltának és továbbfejlődésének legbiztatóbb jele.

4. A találkozó tulajdonképpeni érdemi munkája, a francia és a magyar jogforrási rendszert bemutató, illetve a problémákat exponáló referátumok megvitatása december 13-án vette kezdetét és két napon át tartott. Bár az előzetes tárgyalások folyamán egyetértés született arra vonatkozólag, hogy — a minél teljesebb és sokoldalúbb tájékozódás és tájékoztatás érdekében — a megbeszélések tárgyát nem szükséges szorosan körülhatárolni, tehát a vita folyamán elvileg bármely, a jogforrási rendszerrel kapcsolatos kérdés felvethető, mégis célszerűnek látszott az eszmecserének azokra a kérdésekre történő összpontosítása, amelyek a leginkább alkalmasak az összehasonlító vizsgálódásra, illetve a két jogrendszer sajátosságainak és eltérő vonásainak minél sokoldalúbb feltárása. Így a megbeszélések — előzetes megállapodás alapján — három fő problémához kapcsolódtak: *a)* A francia, illetve a magyar jogforrási rendszer általános jellemzése; *b)* A törvény és a rendelet viszonya a jogforrások hierarchiájában; *c)* A bírói gyakorlat szerepe a jogforrási rendszerben.

A francia és a magyar jogforrási rendszer átfogó bemutatása és általános jellemzése mellett tehát két olyan probléma megvitatása került a találkozó napirendjére, amelyek tekintetében különösen megmutatkoznak a francia és a magyar jogfelfogás alapvető eltérései. Ismeretes, hogy a szocialista jogrendszertől mélységesen idegen a tőkés országokban hagyományosan érvényesülő közjog-magánjog felosztás, mégis a találkozó témájául választott kérdéskör vizsgálatánál a francia jogforrási rendszernek éppen ebből a tagozódásából fakadó — és az újabb fejlődési tendenciák által sem teljesen kiküszöbölt — sajátosságai jelentik az összehasonlításra leginkább alkalmas — és érdemes — területet. E sajátosságok ugyanis nem csupán a francia jogtudomány számára s nem csupán rendszertani szempontból jelentősek. A közjog és a magánjog elhatárolását a gyakorlat számára is élő problémává teszi egyrészt az a körülmény, hogy a legfontosabb jogforrások — tehát a törvény és a rendelet — szerepe a két területen egymástól eltérően alakult, amennyiben a közjog területén — átfogó kódexek hiányában

— mindig a rendelet szerepe állott az előtérben, míg a magánjogban — a nagy napóleoni kodifikációk árnyékában — a rendeleteknek eleve csak igen korlátozott szerep jutott, s csak a legújabb jogfejlődés mutat ezzel ellentétes tendenciákat; másrészt a francia jogrendszerben az írott jogforrások mellett a bírói gyakorlat is a jogforrások közé tartozik, s ez a bírói gyakorlat a közjog, illetve a magánjog területén — szervezeti felépítésének és eljárási rendjének egymástól való függetlensége következtében is — ugyancsak számottevő eltéréseket mutat. A jogforrási jelleg tekintetében az alapvető eltérés nem annyira a bírói gyakorlat jogforrási szerepének kisebb- vagy nagyobbfokú elismerésében mutatkozik — e téren, a bíróságok jogalkotó szerepének hangsúlyozásában úgyszólván egységesek a francia közjog és magánjog képviselői —, hanem inkább abban, hogy míg a magánjogban a bíróságok, elsősorban a Cour de cassation tevékenysége lényegében a kódexekben lefektetett alapelvek továbbfejlesztésében, a megváltozott gazdasági és szociális viszonyok, erkölcsi és kulturális értékelések következményeihez való hasonításában jelentkezett és jelentkezik ma is, addig a közjog területén a Conseil d'Etat bíráira várt az a feladat is, hogy — kódex hiányában — az ítélkezésük során alkalmazott és kiinduló pontul szolgáló alapelveket megkonstruálják. Ez az alapvetően alkotó jellegű, új jogot létrehozó munka az utóbbi két évtized során szívesen jelentkezik abban a köntösben, amelyet a francia közjog általános elveinek elmélete kínál számára: a Conseil d'Etat bírája — látszólag szerényen háttérbe vonulva — ítéleteit „a francia közjog általános elvei"-re alapozza, amelyek — e konstrukció szerint — régóta általánosan ismertek és elfogadottak, s amelyeket a bírói gyakorlatnak nem alkotnia, hanem csupán felfedeznie, illetve feltárnia kell. Ezek az elvek részben az 1789. évi polgári forradalom demokratikus és liberális hagyományain alapulnak — mint például a törvény előtti egyenlőség vagy a köztehervíselés elvei — részben általános erkölcsi meggyőződést tükröznek — például a jogalap nélküli gazdagodás tilalma —, részben pedig magának az államigazgatási eljárásnak a természetéből fakadó követelmények — mint például a közszolgálat folyamatosságának alapelve. Valójában a Conseil d'État gyakorlatának alkotó jellege ezeknek az elveknek az alkalmazása során sem tagadható; „a francia közjog elvei"-t ugyanis nem tartalmazzák a tételes közjogi szabályok, így alkalmazásuk során a Conseil d'État bírái éppen úgy a maguk felfogását érvényesíthetik, mint bármely más ügy eldöntésénél. Ez a sajátos, önálló jellegű közigazgatási bíráskodás ilymódon nemcsak a polgári bíróságok gyakorlatától különbözik, hanem egyúttal az egész francia jogrendszer egyik jellegzetes megkülönböztető vonását is alkotja.

E problémák a jogásztalálkozó magyar referátumában természetesen merőben eltérő módon, a magyar jogforrási rendszerben játszott szerepüknek megfelelően jelentkeztek, s a referátum inkább a témakör legfontosabb magyarországi vetületeire irányította a figyelmet. Így a bírósági gyakorlatnak a jogforrási rendszerben játszott szerepét illetően a referátum a szocialista — s ezen belül a magyar — jogelméletnek a bíróság jogalkotó szerepét elutasító álláspontját tükrözte, a jogforrások hierarchiájában pedig a törvény megkülönböztetett — s a további fejlődés során is fenntartani kívánt — jelentőségének hangsúlyozása mellett egyrészt a törvény és a törvényerejű rendelet, másrészt a miniszteri rendelet és a miniszteri utasítás kapcsolatát vizsgálta. A magyar jogforrási rendszer sajátosságainak további, részletes elemzését célozták a megbeszélésen elhangzott szóbeli kiegészítések is.

Tekintettel arra, hogy a két ország jogászai között most első ízben került sor ilyen átfogó, s ugyanakkor közvetlen eszmecserére, a megbeszéléseket — érthető módon — elsősorban az informatív jelleg, a tételesjogi, valamint a joggyakorlati megoldások kölcsönös ismertetése jellemezte. Bár e sajátosság nem volt teljesen összeegyeztethetetlen a tételes jogszabályokon felülemelkedő, általánosító következtetések levonására irányuló törekvéssel sem, — ilyeneket ugyanis mind a referátumok, mind az azokhoz kapcsolódó felszólalások tartalmaztak — ezek a következtetések, illetve általánosabb érvényű tételek ugyanakkor főként a tételes jogszabályi rendezéshez, valamint az intézményes megoldásokhoz kapcsolódtak, s tudatosan elkerülni igyekeztek a tételes jog szféráján kívül eső általánosabb összefüggések vagy filozófiai-politikai értékelések területét. A találkozó ilymódon inkább a két jogforrási rendszer formális-jogi hasonlóságainak és eltérő vonásainak feltárására nyújtott kedvező lehetőséget; az eszmecserék elmélyült voltát bizonyítja azonban, hogy a jogi formák mögött a társadalmi rendszerek különbözőségéből fakadó elvi, felfogásbeli eltérések kifejezett érintése nélkül is gyakran sikerült fényt deríteni a tartalmi különbözőségekre.

Mindezek alapján a találkozó — a francia és a magyar jogtudomány kapcsolatainak továbbfejlesztésében betöltött szerepe mellett — érdemben is hasznos kezdeményezésnek bizonyult. A hasonló jellegű eszmecserék —, amelyeknek folytatására mindkét fél kifejezte készségét — minden bizonnyal sikeresen előmozdítják majd a két ország jogászait foglalkoztató problémák kölcsönös jobb megértését.

Péteri Zoltán

Nemzetközi kollokvium Pécsett a munkajog és a polgári jog kapcsolatáról a gazdaságossággal

I.

Általánosan elfogadott felismerés, hogy a szocialista gazdaság konkrét irányítási rendszere is a fejlődés törvényének alávetett és hogy ebben a konkrét irányítási rendszerben alapvető, lényeges változtatásra van szükség. Ennek sikeres megvalósítása elsősorban üzemgazdasági és üzemszervezési problémákat vet fel és követel újszerű megoldásokat. De rendkívül téves az az időnként felmerülő nézet, hogy az új feladatok megoldásában a jognak — mégpedig a jogtudománynak és a tételes jognak egyaránt — szerepe nincs, illetve csak elenyésző szerepe van.

E problematikát tárgyalta meg munkajogi és polgári jogi vonatkozásban a Pécsi Tudományegyetem Polgári Jog I. sz. tanszékének meg-

szervezésében a kétnapos nemzetközi kollokvium 1966 szeptember 16—17-én.

A nemzetközi kollokvium plenáris ülésre és ezt követően az eredetileg két szekciós, de utóbb három szekciós ülésre tagozódott figyelemmel a korreferátumok nívóját és terjedelmét elérő számtalan hozzászólásra.

A plenáris ülést *Csizmadia Andor* dékán nyitotta meg. Ezt követően a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsának nevében annak titkára: Právitz Lajos üdvözölte a megjelenteket.

A vitabevezetőt „A munkajog és a polgári jog kapcsolata a gazdasággal" címmel *Rudolf Lóránt* tanszékvezető egyetemi tanár tartotta, aki bevezetőjében a termelékenységet előnyösen befolyásoló tényezőkkel foglalkozva arra az eredményre jutott, hogy a termelés megszervezésénél figyelemmel kell lennünk a természeti és a társadalmi törvényekre, ezekkel foglalkozó valamennyi tudomány tételeire. Így többek közt a filozófiának, a dialektikának, a logikának, a matematikának törvényeire. Mind jobban felismertté válik, hogy a termelékenység emelésére a szociológia, mint önnálló tudomány is fontos hatást gyakorol, mert a társadalmi tényezők és jelenségek kapcsolatait tükrözi. Hangsúlyozta ezután, hogy a jogi szabályozásnál az emberi lehető magatartásokat a maguk egészében kell mindig szemlélni és így figyelemmel kell lennünk nemcsak a gazdasági-társadalmi törvényszerűségekre, a jog lényegéből fakadó különleges tételekre, hanem az ezekre ható természeti (technikai, biológiai stb.) törvényszerűségekre is és így az ezekkel foglalkozó tudományok is segítséget nyújtanak a helyes jogi szabályozáshoz és jogalkalmazáshoz. A jog ama funkciójából, hogy az emberi magatartást befolyásolja, következik, hogy ez a termelés vonatkozásában a termelékenységre és a gazdaságosságra koncentrálódik. Ez pedig megköveteli a jelenségek okainak, összefüggéseinek felderítését, a cél tisztázását, mégpedig kettős vonatkozásban: egyrészt, hogy mi is legyen a jogi szabályozás konkrét célja, másrészt, hogy ezt a célt mily jogi konstrukciókkal tudjuk leghatékonyabban előmozdítani. A cél tehát célszerűséget jelent a kodifikációban és jogalkalmazásban. Befejezésül egyes munkajogi és polgári jogi szabályozási elvet analizált.

II.

A munkajogi szekció munkájának alapja három főreferátum volt, mégpedig Weltner Andor egyetemi tanár munkajogi bevezető, Nagy László egyetemi tanár és N. G. Alexandrov—V. K. Mirinov előadásai, amelyek még a plenáris ülésen hangzottak el.

Weltner Andor „A munkajog szerepe a termelékenység emelésében" című főreferátumában rámutatott arra, hogy az új gazdasági mechanizmus előkészítése érdekében már most foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy előreláthatólag milyen új megoldásokra lesz szükség, milyen irányban kell az egyes intézményeket továbbfejleszteni. Csökkenni fog a központi, adminisztratív jellegű irányítás, növekedni fog a vállalati önállóság, az egyszemélyi vezetés hatásköre és a gazdasági ösztönzők szerepe. Mindebből elsősorban az következik, hogy szélesebb lesz az igazgató utasítási, mérlegelési és döntési jogköre a dolgozók irányában, de a felügyeleti szervhez való viszonyban is. Ez lehetővé, de szükségessé is teszi, hogy számos kérdést vállalati szinten kötött kollektív szerződés szabályozzon, és hogy bővüljön a szakszervezet javaslattételi, ellenőrzési, tiltakozási, felhívási és jogérvényesítési jogköre. Lényegesen megnövekszik a kollektíva anyagi érdekeltsége, tehát tovább kell fejleszteni az üzemi demokrácia intézményeit, hogy a kollektíva hatékonyabban vehessen részt a vállalat gazdasági tevékenységének megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében. Feltételezhető, hogy érdekellentétek is fokozottabb mértékben alakulnak ki a vállalatvezetés és a kollektíva, sőt a kollektíva és egyes tagjai között is. Gondoskodni kell tehát az érdekek összehangolásának intézményes megoldásáról is. Meg fog növekedni a szakszervezetek tevékenységének jelentősége is, tehát tovább kell fejleszteni a szakszervezetek jogkörének rendszerét, hogy megfelelő szintézis alakuljon ki az ökonomizmus és a szocialista humanizmus ellentétének harcában. Egyik legfontosabb feladat az egyéni és a kollektív jellegű díjazási rendszerek továbbfejlesztése annak érdekében, hogy az anyagi érdekeltség a társadalmi érdek irányába ösztönözze a vezetést és a kollektívát. — Különösen megnövekszik azoknak a jogintézményeknek a jelentősége, amelyek közvetve vagy közvetlenül, jutalmazva vagy szankcionálva, a termelékenység emelkedését szolgálják. Egészen általánosságban abból lehet kiindulni, hogy mindezeket az intézményeket abban az irányban kell továbbfejleszteni, hogy az anyagi és az erkölcsi ösztönzés a dolgozók tevékenységét a termelékenység növelésének a szolgálatába állítsa. Ebből a szempontból különösen fontos a munkaversennyel, a szakmai képzéssel, a munkamódszerátadással, az újításokkal és a találmányokkal elérhető termelékenység-növelésre ösztönzés jogi eszközeinek továbbfejlesztése. Szinte felbecsülhetetlen az egyszemélyi vezetés és az üzemi demokrácia megfelelő összehangolásával kialakítható, alkotó lendületre ösztönző üzemi légkör. A bér- és prémiumrendszert, valamint a nyereségrészesedés intézményét meg kell védeni azokkal a szociológiai befolyásokkal szemben, amelyek az igazságtalan egyenlősdi irányában hatnak. A különböző jóléti, kulturális, lakásépítési stb. alapokat is fokozottabb mértékben kell a jó munka jutalmazására fordítani. Fokozni kell a vezető beosztású dolgozók kötelezettségét és felelősségét annak érdekében, hogy jól szervezzék meg a munkafeladatok teljesítéséhez szükséges feltételeket. Nagyon lényeges a felelősségi szabályok és a selejtelszámolás megfelelő kialakítása is. Végül az anyagi érdekeltség mellett fel kell ismernünk az erkölcsi elismerés nagy jelentőségét is.

Nagy László egyetemi tanár „A termelékenység emelkedésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések a gazdasági irányítás reformjának tükrében" című főreferátumában abból indult ki, hogy a szocialista társadalomban a nemzeti jövedelem az egész társadalom javára kerül felhasználásra. A nemzeti jövedelem emelkedésének egyik előfeltétele a termelékenység emelkedése. A szocialista társadalomban

tehát a társadalom minden tagjának érdeke, hogy saját munkájával is elősegítse a termelékenység emelkedését. A termelékenység emelkedése és az egyén helyzetének alakulása közötti összefüggés bonyolult áttételeken keresztül érvényesül. Az egyén ezért ezt gyakran nem ismeri fel. E téren a társadalom tudati szintjének emelkedése eredményez változást. — Annak előmozdítása érdekében, hogy az egyének munkája mindinkább szolgálja a termelékenység emelkedését a tudati szint fejlődésének elősegítése mellett további teendők is szükségesek. Egyrészt olyan objektív feltételeket kell teremteni, amelyek megkönnyítik az egyén számára, hogy munkája hozzájáruljon a termelékenység emelkedéséhez (megfelelő iskolarendszer, munka- és üzemszervezés, stb.). Másrészt olyan gazdasági rendszert kell létrehozni, amelynek keretében az egyének közvetlenül is tapasztalják, hogy akkor járnak jól, ha tevékenységük a társadalmi érdek megvalósulását előmozdítja, ill. rosszul járnak, ha tevékenységük ezzel ellentétes. Ennek segítségével közvetlen kapcsolatot lehet teremteni a társadalmi és az egyéni érdek között. — A dolgozók érdekeltségének bekapcsolása nem új keletű. Nálunk is a szocialista átalakulás kezdetétől érvényesül. A gazdasági irányítás reformja biztosabb alapot nyújt alkalmazására azzal, hogy a vállalat tevékenységének mércéjévé a nyereséget teszi, és a vállalat fejlődési lehetőségét, ill. a dolgozók személyi jövedelmét ettől függővé teszi. — Az egyéni érdekeltség bekapcsolására az ösztönzők és a hátrányok rendszere szolgál. Mindkettő jelentkezhet erkölcsi vagy anyagi jelleggel, sőt gyakran a kettő kombinációjaként. — Az ösztönzők és a hátrányok egy egységes rendszert alkotnak, amelynek célja az emberek nevelése, befolyásolása annak érdekében, hogy tevékenységük a társadalom által megkívánt irányban haladjon. Ennek nem mond ellent, hogy egyes ösztönzőknek, ill. hátrányoknak más irányú funkciójuk is lehet. — Az adott eset körülményeinek megfelelően kell kiválasztani, hogy a rendszer keretében rendelkezésre álló lehetőségek közül melyik mutatkozik a leghatékonyabbnak. Ez két szinten: a jogszabályalkotás és az egyes esetre történő alkalmazás szintjén történik. A hátrányok alkalmazása valamely kötelezően előírt magatartás kikényszerítésénél sikeres. Önálló kezdeményezés mozgásba hozatalára az ösztönzők a megfelelőbbek. A két eset a dolgozók tevékenysége során összefonódottan, együttesen jelentkezik, egyszerre kerülnek alkalmazásra ösztönzők és hátrányok. Ezek együttes hatásában a pozitív iránynak, az ösztönzésnek általában erősebbnek kell lenni.

N. G. Alexandrov és V. K. Mironov (Moszkva) beküldött referátumában rámutatott arra, hogy a Szovjetunióban különös jelentősége van a munkaerő szervezett toborzásának; a tervszerű munkaerőgazdálkodást az is elősegíti, hogy az üzem az elbocsátott dolgozó elhelyezéséről kérelmére köteles gondoskodni ugyanabban a helységben működő vállalatnál vagy intézménynél. Ezt az elhelyezést speciális szervek is elősegítik. — Jelentős a társadalmi munka termelékenységének növekedése szempontjából a csökkent munkaképességű személyek (rokkantak, nyugdíjasok), a nők és a fiatalkorúak munkájának felhasználása is. — A tervezés és a gazdasági ösztönzés új rendszerében fontos a szorosabb kapcsolat megállapítása a munkabér és a vállalat működésének eredményei között. Ezt biztosítja a jutalmazási alap, amely felhasználható részint a dolgozók premizálására, részint azok eseti jutalmazására, részint a dolgozók anyagi segélyezésére. A kifizetéseket a vezetőség a szakszervezettel közösen állapítja meg és így egész sor kiegészítő-munkabér kérdés eldöntése átkerült a vállalathoz, ami növeli a dolgozók részvételét a munkabérviszonyok meghatározásában. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az alapbért, ugyanúgy mint azelőtt is, elsősorban a tarifa-rendszer határozza meg, ezért a munkabérrendszer tökéletesítése a jövőben is a legfontosabb feladat marad.

A munka-termelékenység növekedése szempontjából fontos jelentősége van a szakemberek állandóságának, a szakemberek fluktuációja felszámolásának. A szociológiai kutatások alátámasztják, hogy a munkaerő fluktuáció fő okai: a munkaszervezés és a munkabér fogyatékosságai. Tehát önmagában munkaviszony folyamatosságát biztosító jogszabályok nem elegendők. N. G. Alexandrov és V. K. Mironov szerint a szocialista gazdálkodás új rendszere a társadalmi viszonyok következő fajtáit érinti: *a)* a polgári-jog által szabályozott áru-pénz viszonyokat a vállalatok között; *b)* a gazdaságirányítási viszonyokat, amelyeket a múltban főként az államigazgatási jog szabályozott. Fokozatosan kialakul ezen a területen a *gazdaságirányítási jog; c)* a dolgozó és a vállalat közötti munkaviszonyokat és az ezekből eredő viszonyokat a szakszervezet és a vállalatvezetőség között. Az új viszonyok között a kollektív szerződés normatív részének növekszik meg a szerepe; *d)* és végül a háromágú viszonyok a dolgozók és a vállalat és rajta keresztül az állam között. Ezek korábban általában nem képezték a komplex jogi szabályozás tárgyát. A szocialista gazdálkodás új rendszere megvalósításának lényege a társadalom, a vállalat és minden dolgozó érdekének legharmonikusabb összeegyeztetése. Ennek a jogrendszerben is kifejezésre kell jutnia mégpedig a tagozódás egy új alfejezetében, amelyet „gazdasági-munkajog"-nak nevezhetünk majd.

Mihajlo Vukovic egyetemi tanár (Zágráb) részletes történelmi áttekintés után a dolgozók anyagi felelősségével foglalkozott, rámutatva arra, hogy a termelékenységet hátrányosan befolyásolja, ha a jogi személy kizárólagos felelősségét állapítjuk meg harmadik személyeknek okozott károk esetén. A dolgozó felelősségét pedig csak másodlagossá és gondatlan károkozásnál korlátozottá tesszük. Sokkal inkább szolgálná a termelékenységet, ha ezt a másodlagos felelősséget jogszabályban nem rögzítenénk, és nem rögzítenénk a másodlagos felelősségnél eleve ennek mérvét, hanem konkréten felmerült esetekben hoznánk megfelelő döntéseket. Ezzel a felelősség szankció erejét, a visszatartás, a gondosság fokát nagyban emelnők.

Tihanyi János a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsának képviseletében az üzemi demokrácia és a szocialista munkaversenyek termelékenységet fokozó jelentőségével és a szakszervezetek ebbeli fontos szerepével foglalkozott. Behatóan elemezte a termelési tanácskozások jogi, mégpedig főképp az

1957. évi és az 1961. évi új szabályozást is. Előbbi az új szervezési szempontokat vette számba, utóbbi pedig az újítói és a feltalálói mozgalmat kapcsolta szorosabban a szocialista munkaversennyel. Helyes út e vonatkozásban a decentralizáció, mert csak így lehet aktivizálni a dolgozókat. Az új gazdasági mechanizmusban a szakszervezetek megnövekedett szerepéről szólva sürgette a megszűnt üzemi tanácsok jogkörének jogszabályi rendezését olyképp, hogy e hatáskört kibővítve a jövőben a szakszervezet gyakorolja.

E. Klusemann (Graz) azzal foglalkozott, hogy mily jogszabályok befolyásolják kedvezően a termelékenységet az osztrák államosított iparban. Szerinte az üzemi tanácsok ama hatásköre, hogy a vállalatvezetés ellen külön e célra létesített gazdasági bizottságnál panaszt emelhetnek, rendkívül előnyösen emeli a gazdaságosságot és a termelékenységet. E joguk biztosításaképp két kiküldöttet delegálnak a felügyelő bizottságokba is. A kollektív szerződéseknél a legmesszebbmenő differenciálás szolgálhatja csak a termelékenységet. Helyesnek tartja azt az osztrák rendezést is a dolgozók anyagi felelősségével kapcsolatban, hogy a gondatlanul okozott kár esetén csak a bíróság mérsékelheti a kárt, mégpedig figyelembe véve a dolgozó jövedelmét és az összes egyéb körülményeket.

Grabecz Ferenc területi munkaügyi döntőbizottsági elnök (Pécs) szerint a termelékenységet igen károsan befolyásolja, hogy a helyes munkajogi szabályokat igen sok üzem helytelenül alkalmazza. Ezen nevelőmunkával is segíteni kell. Helyesnek tartja N. G. Alexandrov és V. K. Mironov által vázolt azt a szovjet gyakorlatot és jogszabályt, hogy az elbocsátott munkást az elbocsátó vállalatnak el kell helyeznie. Ezt alkalmaznunk kell az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatosan várható elbocsátásoknál is, amit lényegében áthelyezésre kell változtatnunk. Ennek lebonyolításába a munkaerőgazdálkodási szerveket aktívan be kell vonni. Elfogadja azt a M. Vukovics-féle elgondolást magyar vonatkozásban is, hogy gondatlanságból okozott kárnál ne a jogtétel szállítsa le előre a kárfelelősség terjedelmét, hanem ezt a kárfelelősséget megállapító szervek eseti döntéseire kell bízni.

Trócsányi László (MTA Állam- és Jogtudományi Intézete) azt a kérdést vetette fel, összhangba hozhatók-e egyfelől az egyszemélyi felelős vezetés erőfeszítésére, másfelől a dolgozók közreműködési jogosítványainak szélesítésére irányuló tendenciák, továbbá, hogy az utóbbi nem ütközik-e a vezetés színvonalának emelésére irányuló kívánalomba. A probléma elvi szempontjainak taglalása után válaszát abban foglalta össze, hogy e tendenciák összhangba hozatalának feltétele a dolgozók közreműködési jogosítványa tárgyának és formáinak helyes megválasztása. Annak szem előtt tartásával továbbá, hogy a kollektívába az értelmiségi dolgozók is bele tartoznak és a szakképzettség növelése a technika és kultúra fejlődésével elengedhetetlen kívánalomként mutatkozik, a dolgozók nagyobb mértékű bevonása a vállalatok igazgatásába a szakszerű vezetést nem veszélyezteti.

Glöckner György jogtanácsos (Pécs) hozzászólásában kifejtette, hogy egyetért Weltner professzornak az igazgatói tanácsok fontosságát kiemelő álláspontjával, de az igazgatói tanács intézményét a nagyvállalatokon kívül az összes vállalatokra kiterjesztendőnek javasolja. Fontosnak tartja előre meghatározandó tárgykörökben az igazgatói tanács tagjainak vétó-jogát, és azt, hogy döntés előtt a gazdasági szerven belüli szakágazat véleményét ki kelljen kérni. — Szükségesnek tartja a bírálati jog nagyobb munkajogi védelmét, a jutalmazások és felmondások döntésének objektív alapra helyezését, a jogi képviselet további decentralizálását.

Román László adjunktus (Pécs) kiemelte, hogy a modern vállalatoknak szükségképpen meg kell alkotniok az átfogó és egységes szervezeti és működési szabályzataikat. A mai munkarendi szabályzat túlhaladott, mert a vállalat belső rendjét csak a munkajogviszony szempontjából szabályozza. Ugyanez a hibája a mai vállalati ügyrendnek is.

Bruck Józsefné (Szakszervezetek Baranya Megyei Tanácsa) főképp azt domborította ki, hogy az új gazdasági mechanizmusban a szakszervezetek szerepének is szükségképp meg kell nőnie. Ennek többek közt az új vállalati kollektív szerződés megkötésénél, végrehajtásánál és ellenőrzésénél is ki kell majd fejeződnie. Fontos e téren a szakszervezetek véleményező szerepének kiterjesztése jelentős gazdasági teendőknél, és ily vélemény kötelező írásbeli bekérése a vállalatvezetés részéről. Ez elősegíti a gazdaságosságot, a vállalatvezetést megfontoltabbá teszi, a szakmai kiválasztást és az objektív premizálást is előmozdítja, a dolgozók érdekeltségét és érdeklődését a vállalatvezetés iránt fokozza. Iparági kollektív szerződések kötését mellőzni kell, mert ezekkel kapcsolatos normatívák túlmerevek, és ma is okozói a kihasználatlan vállalati munkaidőnek. Termelőszövetkezetekben biztosítani kell a jövedelemelosztási vitákban a bírói utat és az itt dolgozó alkalmazottaknak a szakszervezeti védelmet.

Tóth Imre egyetemi adjunktus (Budapest) szerint a termelékenység emeléséhez hozzájárul, ha tovább növeljük a képesítéshez kötött munkakörök számát, — ha a munkaszerződés érvényességével kapcsolatos kérdéseket jogszabállyal rendezzük, — ha biztosítjuk, hogy a munkaszerződés keretei között is meghatározhassák a felek, az eddiginél nagyobb mértékben, azokat a tartalmi elemeket, amelyek a dolgozó élet- és munkakörülményeire, személyi jövedelmére befolyást gyakorolnak, — ha az újítási javaslat és a munkaköri kötelesség közötti összefüggés vizsgálata során megkülönböztetnénk olyan kötelezettség-vállalásokat, amelyek már túlnőnek a munkaviszonyba tartozó kötelezettségeken, és ezeket a bértarifától eltérően magasabban kell díjazni, — ha az igazgató mérlegelési jogkörébe tartozó juttatásokat is előre meghatározott feladatok teljesítése esetén folyósítaná. — Végül rámutatott a kollektív szerződések növekvő jelentőségére.

Prugberger Tamás jogtanácsos (Szombathely) jelentős kérdésnek tartja az új mechanizmusban a döntési jog mikénti decentralizálását a szűkebb értelemben vett munkajogviszonyokban és a termelőszövetkezeti jogviszonyban is. Ezért a munka termelékenységét közvetlenül érintő kérdés a belső

munkajogi jogalkalmazás problematikája. Szükségesnek tartja az igazgató mellett oly szervet is alakítani, amely nemcsak véleményez, tanácsokat ád, hanem fontosabb ügyekben kollektíve határoz is. A döntést egyes esetekben a társadalmi bíróságra is rá lehetne ruházni.

Vastagh Gyula, statisztikai hivatal főelőadója (Pécs) a munkaerővándorlással foglalkozott, rámutatva arra, hogy Baranyában az 1963. évben minden második munkás munkahelyet cserélt, mégpedig 66%-ban családi okok, távoli munkahely, nem megfelelő munkakörülmények, idényjellegű munka megszűnése miatt; a munkaerővándorlás további tényezőiként a betegség, a bérpanasz és egyéb okok szerepeltek; így a munkaerőcsábítás is, amely elszaporította az önkényes kilépéseket. Újabb munkajogi szabályozás általában egyharmaddal csökkentette a vándorlást. De további hatékony jogi szabályozásra még szükség van.

Kisvári András, MNB megyei igazgatója, szükségesnek tartja a premizálást szélesebb körben alkalmazni a fizikai dolgozók körében is, a nyereségrészesedés ösztönző hatásának növelése érdekében kiküszöbölni a túlzott periodicitást, a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket tartalmazó kollektív szerződések megkötését, a termelékenység növelését szolgáló találmányok és újítások terén a munkaköri kötelezettségtől függő megkülönböztetés megszüntetését.

Weltner Andor szekció zárószavában megállapította, hogy a hozzászólások igen nagy mértékben hozzájárultak a kollokvium eredményességéhez, mert felhívták a figyelmet azokra a legfontosabb összefüggésekre, amelyek a munkajog egyes intézményei és a termelékenység emelkedése között állnak fenn. Emelte a vita színvonalát, hogy abban jogászok és szakszervezeti funkcionáriusok, üzemgazdászok és statisztikusok, az elmélet és a gyakorlat területén dolgozók egymás szempontjait kiegészítve vettek részt. Szenvedélyessé tette a vitát, hogy a felszólalók a jelenlegi helyzet kritikai elemzésével, a fejlődésünkben jelentkező, és azt előbbre vivő ellentétek feltárásával, az új gazdasági mechanizmus igényeinek az elképzelésével arra kerestek választ, hogy milyen új megoldásokra van szükség annak érdekében, hogy az új gazdasági mechanizmus minél jobban szolgálja a termelékenység növekedését, a szocialista munkaszervezetnek magasabb szintre emelkedését.

III.

A polgári jogi szekcióhoz kapcsolódott az üzemgazdasági és üzemszervezési szekció is, amely az állami vállalatok belső struktúráját vizsgálta az új gazdasági mechanizmusra tekintettel.

Pap Tibor egyetemi tanár szekció-elnök bevezetője után. *J. Gwiazdomorski* egyetemi tanár (Krakko) referátumában azzal az ellentmondással foglalkozott, amely szerinte mind a szocialista elméletben, mind pedig a tételes jogokban a szocialista állami tulajdon egységének és az állami vállalatok jogi személyiségének elvei között fennforog. Tételesjogilag ezt az ellentmondást a lengyel Ptk és melléktörvényei egyes rendelkezéseinek részletes analízisével bizonyította, majd arra az eredményre jutott, hogy elkerülve e két elv merev alkalmazását az állami vállalatok rendelkezésére álló dolgokat alkotmányjogilag állami tulajdonnak, polgári jogi szempontból azonban a vállalat mint jogi személy tulajdonának kell minősítenünk. Így fel tudjuk számolni azt az ellentmondást, amely ma az elméletben és a tételes jogban egyaránt e vonatkozásban fennáll. E felfogással szemben nem lehet sikeresen érvényesíteni azt a kifogást, hogy a vállalat felsőbb szervei a termelőeszközöket a vállalattól teljesen függetlenül átirányíthatják, hisz a tulajdont nem lehet tekinteni egyébként sem korlátlannak. Összeegyeztethető ez a kettős felfogás a demokratikus centralizmus és ezzel kapcsolatosan a tervszerűség elvével is. E kettős minősítés biztosítja az állami vállalat tulajdonában levő vagyontárgyak fokozott védelmét is, hisz alkotmányjogi szempontból állami tulajdonnak tekintendők. — Alátámasztja ezt a konstrukciót a nagyobb vállalati önállóságra való törekvés, ami csak azt jelentheti, hogy jogi személyi jellegét, önállóságát minden eszközzel megerősítsük, és ezzel együtt háttérbe szorítva az államigazgatási jellegű megoldásokat, a polgári jogi jelleget domborítsuk ki mind a jogalanyok mellérendeltségében, mind a szerződések megkötésében. — Azzal fejezte be referátumát, hogy a jogi fogalmak nem statikusjellegűek, a gazdasági alap fejlődésével újabb és újabb jogi fogalmak születnek, illetve a régiek tartalma átalakul, egyesek teljesen szétmállanak. Keresnünk kell azonban az új fejlődésnek megfelelő jogi fogalmakat, amelyeknek meg kell felelniök a jog belső törvényeinek és a logika követelményeinek.

St. Luby professzor (Bratislava) előadásában kiemelte, hogy a gazdaságosság szempontjai elsősorban a szállítási szerződések vonatkozásában játszanak szerepet. Csehszlovákia is áttér az adminisztratív gazdasági irányításról a közgazdasági szempontú vezetésre — s mivel a gazdasági kódex még 1964-ből származik, a gyakorlatra és törvényhozásra még nagy szerep vár. Jelenlegi szabályozás szerint a felettes szervek és döntőbizottságok is szerződést hozhatnak létre, ami kárt, többletkiadásokat okozhat. Szükség lenne szállítást előkészítő szerződések intézményére, hogy az eddigi adminisztratív-tervező intézkedések helyét fokozatosan elfoglalják. — Szerződés megkötésére csak a szállító kötelezhető és e vonatkozásban a termelékenységre legfeljebb annak van hatása, hogy a felek kötelesek a népgazdaság szükségleteit a határidők, a mennyiség és a minőség szempontjából tekintetbe venni. Kötelesek továbbá az együttműködés, segítés és kármegelőzés elveit betartani. Tévedésre való hivatkozás megkötött szerződésnél általában nem lehetséges, szerződésmódosításnak vagy hatálytalanításnak előfeltétele a megalapozott költségekért kártalanítás nyújtása. Ez a szabályozás nem elégséges. A kötelező írásbeliség is okozhat károkat. A károk megelőzését szolgálja, hogy véleményeltérések rendezésére általában egy havi határidő áll rendelkezésre. Az ajánlati kötöttség időtartama is általában egy hónap. Szerződésváltoztatás a gazdaságosságra hátrányos lehet, ezért lehetőleg kerülendő és csak meghatározott tényállásoknál van helye. — Időbeli akadályközlés is a károk lecsökkentésével szolgálja a termelé-

kenységet. — A teljesítés a csehszlovák jogban is a reális teljesítés elvén alapul. Nehézséget okoz, ha a megrendelő pl. a keresletváltozás következtében a termék átvételétől elzárkózik. Ez esetben szállító a terméket őrzésbe veszi, a megrendelő őrzési díjat és a termék árának 5 százalékát kifizeti, ami teljesítésnek számít. Amennyiben megrendelő ettől kifejezetten nem zárkózik el, úgy a szállító rokonnemű termékekkel termékbehelyettesítést hajthat végre (aliud), azonban ezért 5% pénzbüntetést fizet. Ez a szabályozás egyrészt annak érdekében történt, hogy a szükséglet vonalán hiányok ne keletkezzenek, másrészt a pénzbüntetés kapcsán oda hat, hogy a szállítót pontos teljesítésre szorítsa. — Célszerű az a rendelkezés, hogy a megrendelő a még fel nem adott áruk átvételét megtagadhatja egy éven belül, illetve ha a romlandó terméket egyáltalában nem tudná felhasználni. Referátumát annak kiemelésével fejezte be, hogy a gazdasági kódex bár igen jelentős lépés volt az ökonómiai gazdasági vezetés érdekében, mégis szükséges a gazdasági reform miatt a gazdaságosság céljainak megfelelőbb újabb rendezés.

Rudolf Lóránt egyetemi tanár (Pécs) „A gazdaságosság szerepe az adásvétel szabályozásában" című referátuma bevezetőjében egyrészt vázolta, hogy egy-egy jogintézmény analízisénél miként vizsgálható a gazdaságosság, a termelékenység, mint társadalmi haladást biztosító törvényszerűség, másrészt bizonyította, hogy e szempontokat a jogi szabályozásnál el kell fogadnunk, illetve, hogy a jogalkotó és jogalkalmazó a célszerű, tehát a gazdaságos megoldásokra kell, hogy törekedjék. — E szempontú vizsgálódásában kiemelte, hogy a fogalom elvi tisztázása a gazdaságosságot szolgálja, hisz a fogalmi jegyek helytelen megállapítása gátolja a fejlődést, a termelésben bizonytalanságot eredményez, a termelő embert erőinek kifejtésében zavarja. Tiszta alaptípusokat kell kreálni, de el kell ismerni az átmeneti típusokat is. A vételt e szempontú analízis alapján oly szerződésnek kell minősítenünk, amelynek lényeges eleme a tulajdonátruházás. Épp ezért nem minősíthetjük az új gazdasági mechanizmusunkkal megvalósítandó termékmozgató szerződéses típust adásvételnek, mert a vétel lényeges fogalmi jegyét, a tulajdonátruházást nem valósítja majd meg. Kétségtelen azonban, hogy lényegesen közelebb kerül a tiszta alaptípusú adásvételhez, hisz az új típusban az áruforma jellegzetességei nagy mértékben megnövekednek, mégpedig különösen abban, hogy gyakorta szabad árban egyezhetnek meg a szocialista szervezetek, továbbá abban, hogy a vállalati szükségletek válnak a terv döntő, tehát kiinduló láncszemévé. Az átmeneti típusok minősítésénél — hacsak a jogszabály külön nem rendelkezik és nem kreál formailag egy új típust — az eddigi elméleteket mellőzve a konkrét elbírálás módszerét kell szerinte alkalmaznunk. — A vételi szerződések megkötésénél a gazdaságosság és termelékenység érdekében a biztonságos és gyors kötést lehetővé tevő jogi rendet kell kialakítani, ami általában a már beidegződött gazdasági műveletek, mint uniformalizálható ténykedések jogszabályokba való sűrítését jelenti. — Az adásvétel teljesítése, illetve mikénti teljesítése közvetlen hatást vált ki a gazdaságosságra, ha a vevő az árut, az eladó a pénzt kívánja újra termelésbe állítani. Közvetett hatása pedig főként abban mutatkozik meg, hogy a vevő elhasznált munkaerejét zavartalanul újratermelhesse. — Befejezésül a szerződésszegések és a gazdaságosság kapcsolatát vizsgálta, mégpedig főként a késedelemnél, a jogi szavatosságnál és a kellékszavatosságnál.

H. U. Hochbaum egyetemi tanár (Jena) J. Gwiazdomorski által kifejtett tételekre utalással arra mutatott rá, hogy az állami szocialista gazdasági vezetés egysége nem választható szét az állami tulajdon egységétől. Ez utóbbi gyakorlása épp a gazdasági vezetés útján történik. Ezeket az állami gazdálkodó szervezeteket, így az állami vállalatokat szintén a szocialista állam szerveinek kell tekintenünk. Annyiban helyes tehát Gwiazdomorski tétele, hogy az állami vállalat nem a saját tulajdonával gazdálkodik. Azonban nem szabad az állami vállalatok kezelésében álló dolgokat államilag másnak tekinteni, mint polgári jogilag. Sokkal helyesebb abból a szemléletből kiindulni, hogy tulajdonképp nem az absztrakt állam a tulajdonos. A tulajdonosi jogosítványokat dinamikusan kell szemlélni és konkrét megjelenésükben. E konkretizálódásukban az állami vállalat tulajdonképp saját felelősségére az államot illető tulajdonosi jogosítványokat sajátmaga gyakorolja. A jogosult az állami vállalat, de ezzel együtt maga a szocialista állam a jogosult a tulajdoni viszonyok terén éppúgy, mint valamennyi más jogviszonyok területén is. Az állami vállalat sajátos dialektikus egységet alkot, amely egység a sajátos érdek- és jogi helyzetében is megnyilatkozik. Ez elhatárolja valamennyi más vállalattól, de a többi állami szervektől is. E sajátosságok egyben azt is jelentik, hogy helytelen nézetekre vezet oly szemlélet, amely a jogi személyek fogalmából kívánja levezetni és megmagyarázni az állami vállalattal kapcsolatos gazdasági és jogi jelenségeket.

M. Vukovic egyetemi tanár (Zágráb) a kártérítési felelősséggel kapcsolatos bizonyítási teher kérdésével foglalkozott történelmi kialakulásában. Rámutatott arra, hogy a jugoszláv jogrendszerben még ma is uralkodó direkt bizonyítási rendszer hátráltatja a termelékenységet, a társadalmi haladást. Elsikkad az ösztönző erő, tehát a jog nevelő hatása is. Az indirekt bizonyítási rendszer azért is helyesebb, mert a tárgyi felelősség merevségét feloldja, amelyet általánossá a ma emberével szemben azért sem lehetne tenni, mert a technikai fejlődés nyomán kialakult életkörülmények az ember személyiségét, fiziológiai és kémiai struktúráját kedvezőtlenül befolyásolják egyes vonatkozásban.

Földes Iván egyetemi tanár (Pécs) a szövetkezeti formát, különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek népgazdasági szerepét, a gazdasági irányítás reformjának ezekre gyakorolt hatását vizsgálta. Kiemelte, hogy jövőben a termelőszövetkezetek gazdálkodása is önállóbbá válik, s így megvalósul az a követelmény, amelyet a szövetkezeti tulajdoni forma kezdettől fogva támasztott. Ez egyben azt is jelenti, hogy hatékonyabban kell kifejezésre jutnia a termelőszövetkezetek gazdálkodásában a gazdaságosság érdekében a vállalati jellegnek, mégpedig a szövetkezeti jelleg rovása nélkül. A fejlődés e szakaszá-

ban az állami felügyelet szerepe fokozódik.

Mádl Ferenc kandidátus (Budapest) szerint úgy tűnik, hogy Gwiazdomorski záró tételei még korántsem oldották meg a problémákat, hanem sokkalta inkább csak továbbtolták. Felmerül ugyanis elsősorban az a kérdés, hogy mennyiben tekinthető a jogi személy a tulajdoni viszonyok alanyának, ha ebből a pozíciójából tőle független felső szerv bármikor kimozdíthatja, tőle saját joga alapján, tehát a vállalattól függetlenül eszközöket elvonhat? E megfontolás amellett szól, hogy az állam a tulajdonos. Ha viszont elismerjük, hogy a vállalat mint jogi személy áll a tulajdoni jogviszonyok alanyi pozíciójában, akkor az állami tulajdon egységére vonatkozó tételből semmi sem marad. Nehezen fogadható el az az álláspont is, hogy létezik külön alkotmányjogi és külön polgári jogi értelemben vett állami tulajdon. Egyébként sem lehet a jogban abszolút biztos és merev kategóriákkal dolgozni. Valószínű, hogy a következőkben is szükséges lesz a jogban az egyes fogalmak, kategóriák különböző jelzőkkel való differenciálása, a fikciók és úgynevezett kvázi kategóriák alkalmazása. Ez természetesen nem menti fel a jogtudományt, hogy az új társadalmi gazdasági viszonyoknak megfelelő formákat, megoldásokat műveljen ki és logikus megoldásokra törekedjék. Az ellenben valószínűtlen, hogy a részletekig menően, mindig egymástól pontosan elhatárolt fogalmakig, azok ésszerű, logikai zárt rendszeréhez lehetne jutni. Alapvető tétel, hogy a jelenségeket a maguk történetiségében kell vizsgálnunk. E vizsgálódás során azt látjuk, hogy az állam mint az egyik és a vállalat mint a másik pólus között a tényleges jogosítványok aránya változott. Jelenleg az egyes szocialista országokban a vállalat pozíciójának erősödését figyelhetjük meg. E folyamat jellemezhető akként, hogy a tulajdon egységének elve szempontjából közömbös, vajon a kérdéses jogosítványok a két pólus között hogy oszlanak meg, mert állam és vállalat végső soron azonos alanyok. — De felmerülhet az a nézet, amely az állami tulajdon egységét fel is adja, ha a vállalati pozíció az uralkodó. — A harmadik nézet szerint az állami tulajdon egységét, fikcióját a vállalat növekvő önállósága nem érinti. A jog gyakran él átmeneti kategóriákkal. Ezért a fő kérdés a polgári jog szempontjából elsősorban nem az, hogy a vállalat saját jogán tulajdonosi pozícióban van-e vagy sem. A fő kérdés az, hogy a gazdaságosság és egyéb társadalmi gazdasági követelmények alapján a vállalatok önállóságát milyen mértékig célszerű fejleszteni és ennek milyen tételes jogi formák felelnek meg leginkább.

Selényi József, a SZÖVOSZ főosztályvezetője, utalva a vitaindító előadás több tételére, különösen fontosnak tartja, hogy a jog aktív szerepét a gazdasági funkcionáriusok is felismerjék, elszakadva a felszabadulás után közvetlenül jelentkező és még ma is szórványosan megnyilvánuló, a jog szerepét lebecsülő nézetektől. Ez a téves felfogás a tételes jogban is rögzítést nyert és akadályozta a fejlődést. Így pl. a tervtörvény lényegében a népgazdaságot egy vállalatnak tekintette, a részletekre is kiterjedő központi irányítást helyezte helytelenül előtérbe, mesterségesen háttérbe szorítva a megállapodásokon alapuló, sokoldalú gazdasági kapcsolatok kialakulását. Ezt szüntette meg az állami vállalatok egymásközti kapcsolatában az új szállítási szerződési rendelet. De más vonatkozásban is helytelen fogalmi kategóriák alakultak ki; így pl. a tulajdonjogban egyes tételek változhatatlanságát hirdették: „ne merj hozzám nyúlni!", ez volt a jelszó, holott a helyes tétel az, hogy „használj fel gazdaságosan". El kell kerülnünk a mechanikus jogszabályértelmezést és érvényesítenünk kell a gazdálkodó szervek önállóságát, kezdeményezését, differenciált szankciórendszerünkkel el kell határolnunk a kártevőket.

Kaufer Imre ügyvéd (Pécs) a tulajdonostársakat megillető elővásárlási joggal foglalkozott, mint új magyar szocialista jogintézménnyel, amely a nevében hasonló kapitalista jogintézménytől élesen elkülönül, s ma már nem a spekuláció eszköze. A Ptk azonban ennek az alakító jognak a mikénti gyakorlásáról nem rendelkezett, amely problematikát a Legfelsőbb Bíróság 823. sz. elvi döntése kielégítő módon oldotta meg. Cél, hogy idegenek tulajdonszerzését lehetőleg kiküszöböljük és ezzel a termelés zavartalanságát, gazdaságosságát és termelékenységét növeljük. Az elővásárlási jog jogi természetét illetően nem tulajdonszerzési mód, hanem csak jogcím. Álláspontja szerint ajándékozással kapcsolatban elővásárlási jog nem köthető ki.

M. Proske egyetemi adjunktus (Graz) a gazdasági korrupció kérdésével foglalkozott osztrák viszonylatban, amelynek két jelentős formája állami vállalatoknál is a tiltott ajándék és a közbenjárás. Mindkettő hátrányos, mert az állami vállalat gazdaságos működését veszélyezteti. Preventio a hatékonyabb, mégpedig a helyes kiválasztás, a jó bérpolitika, a megszervezett alapos ellenőrzés. Lényeges, hogy egy kézben ne legyen túl sok hatáskör. Hatékony munkajogi eszközök is vannak (fegyelmi eljárás, elbocsátás, kártérítés). De ezen túlmenően büntetőjogilag is üldözi e cselekményeket az 1964. IV. 29-i osztrák törvény.

Harmathy Attila az adásvétel és a szállítási szerződések szerepének változásával foglalkozott. Rámutatott arra, hogy a régi gazdaságirányítási rendszerben a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokat a központi utasítások alakították ki. Mivel az új mechanizmusban a vállalatok tervutasítást nem fognak kapni, azt a kérdést vetette fel, hogy a jövőben a vállalatok gazdasági kapcsolatait a szállítási szerződések szervezik-e meg, vagy célszerűbb adásvételi szerződéseket alkalmazni és a kapcsolatok irányítását a piaci mechanizmusra hagyni. Álláspontja szerint a szolgáltatások természete szerint kell az adásvételi vagy a szállítási szerződést választani, s a döntést a vállalatokra kell bízni, de egyes területeken a gazdaságilag egyenlőtlen pozíciókból folyó visszaélések elkerülése végett valamelyik szerződéstípus felhasználásának kötelezővé tétele szükséges lehet.

Visky Károly a Központi Döntőbizottság bírája rámutatott arra, hogy az új gazdasági mechanizmusban a vétel és a szállítási szerződés gazdasági funkcióját illetően is közelebb kerül egymáshoz. Ennek oka nyilván a szállítási szerződéseknél az árujelleg kidomborodása (keres-

let-kínálat, ár, önköltség, a nyereség, a termelékenység stb.). A mellékkötelezettségeknél és a szankciórendszerben is ez a hasonlóság megmutatkozik, így többek közt a kötbérnél is. Ez a hasonlóság azonban korántsem jelent teljes azonosságot, mert a szállítási szerződéseknél a kötbérnek signalizációs szerepe is van. E szerepében hátrányos a kötbér átlagkár jellege, mert nem tisztázza, hogy mennyi a ténylegesen felmerült kár és mennyi a büntetésjellegű összeg, amely utóbbi emelheti tulajdonképp csak a nyereséget. Megfelelő megoldást kell tehát találni ezek szétválasztására. Legcélszerűbbnek látszik a vállalati nyereség mikénti megállapítására vonatkozó számviteli jogszabályok megfelelő módosítása.

Prugberger Tamás jogtanácsos (Szombathely) szerint Gwiazdomorski által említett ellentmondás feloldására teljesen alkalmas Venediktov kettős kollektíva elmélete annál is inkább, mert ez teljes mértékben biztosítja a központi népgazdasági tervezésnek az új gazdasági mechanizmus által megkívánt új formáik funkcionálását is. Nézete szerint ebben a fejlődésben az állami és a szövetkezeti tulajdoni forma is közelebb kerül egymáshoz, hisz az állami tulajdon tekintetében kötetlenebb kezelési és szerződéskötési rendszerre térünk át. Az adásvételi szerződés jelentősége tetemesen fog nőni, de az egyes tervszerződések és a tervszerű befolyásolást megvalósító szerződések is átalakulnak, de mindinkább több tervszerű elem kell, hogy kerüljön az egyéb nevesített kötelmekbe is, úgyhogy a Ptk. reformja szükségessé válik.

Rudolf Lóránt egyetemi tanár (Pécs) vitazáró szavaiban kiemelte, hogy a több, mint harminc referátumban, korreferátumban és ilyen jellegű hozzászólásban mindig érvényesült — ha néhol csak áttételesen is, a kianalizált tétel megalapozásaként — a gazdaságossági, a termelékenységi szemlélet. Nézete szerint ez azonban csak kezdet lehet és nem befejezés. E kezdetet követnie kell a jogszabályalkotásban és alkalmazásban egyaránt oly tudatos tevékenységnek, amelynek vezető szemlélete az ember szolgálatában álló gazdaságosság és termelékenység biztosítása és növelése. Kiemelte, hogy számos oly megoldás született, amelynek részletes analízise nemcsak a megszervezendő, hasonló nemzetközi simposionoké lesz, hanem a különböző hazai intézményeink által megrendezendő országos munkaértekezleteké is.

IV.

A sok referátum és azt követő igen részletes vita, amelyben egy-egy résztvevő többször is felszólalt, szükségessé tette, hogy a polgári jogi szekció anyagát két szekcióra bontsák, mégpedig külön szekcióban került előadásra és megvitatásra az üzemszervezési és üzemgazdasági problematika.

Várszegi Károly c. egyetemi docens (Pécs) „A gazdaságosságot befolyásoló szervezési és üzemszervezési jogi problémák" című referátumában kiemelte, hogy a vezetők szervezési tevékenysége mindinkább a vállalati munka középpontjába kerül s ez szükségessé teszi, hogy a döntést hozó vezetők jogi biztonságát növeljük mégpedig különleges tartalmú, a vezető jogaira és kötelességeire, a beosztás jelentőségével arányban álló felmondási időre is vonatkozó munkaszerződések megkötésével. Nem kielégítő a jövedelem differenciálás a vezető és nem vezető, a felelősségteljesebb és kevésbé felelősségteljes munkakörök közt. Köztudott, hogy egy-egy jó szakmunkás és egy jó művezető jövedelmi összehasonlításából ez utóbbi kerül ki vesztesként. — A jogi szabályozásnak a vállalat szervezetével kapcsolatosan oly hatást kell elérnie, hogy a gazdálkodással kapcsolatos hatáskörök bővüljenek, kötetlenebb gazdálkodás lehetőségei megteremtődjenek. Ezért helytelen a vállalatok szervezetére, belső struktúrájára a kogens jogi szabályozás. Ezt a szerepkört a belső szabályzatoknak kell betölteniök, amelyek segítségével a vállalati munka gazdaságosságát növelnünk kell. Ezt a célt hatékonyan szolgálná többek közt a vállalati bérszabályzat jogszabályi megkötöttségének feloldása, egyes bérformák alkalmazásában a vállalat részére nagyobb jogkör biztosítása és az újítás díjazásának oly átszervezése, hogy az egyszemélyi vezetőt az elbírálásban és jutalmazásban semmiféle korlát ne kösse. Helyesnek tartja azt is, hogy újítói jutalomban részesülhessen az is, aki az újítást munkaköri kötelességének körében foganatosította. — A nyereségérdekeltség is újszerű jogi szabályozást igényel, mégpedig pénzügyi jogi új szabályozást, amelynek során többek közt kellően kell szankcionálni a jogtalan haszonszerzés legkézenfekvőbb módját: a jogtalan árképzést és felszámítást. — Befejezésül a kötbérek és kamatterhek hatásával foglalkozott, rámutatva, hogy a mai szabályozás az anyagi érdekeltség elvét sérti és egyébként is az ily jellegű improduktív terheket nem a költségből, hanem a nyereség terhére képzett tartalékból kell fedezni.

Boross Zoltán (tudományos osztályvezető, NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézet, Bpest) az iparvállalatok szervezetének és belső működésének kialakítása kapcsán felmerülő problémákkal foglalkozva rámutatott, hogy a vállalat működési modelljének kialakításánál — az iparirányítás rendszerében elfoglalt helyzeten kívül — mindenképpen adottnak kell tekintenünk bizonyos nagyságrendi határokon belül: *a)* a *kibocsátás* mértékét és összetételét (a vállalat létrehozását, működését indokoló célnak megfelelően); *b)* a termelés *belső* feltételeit: — (a rendelkezésre álló munkaerőt és ezáltal meghatározott fizikai termelőképességet, valamint szellemi kapacitást, — a rendelkezésre bocsátott állóeszközöket és ezáltal meghatározott termelőkapacitást); *c)* — a termelés *külső* feltételeit, — Az *a)*—*c)* pontokban foglaltak a vállalat működési modelljének zártságát meghatározó, a vállalat döntési lehetőségeit körülhatároló, korlátozó keretek, melyeken belül a vállalat *a műszaki technológiai,* valamint az *üzemgazdasági* törvényszerűségek, követelmények figyelembevételével önállóan választja ki a munkafolyamatok kialakításának, megszervezésének egymáshoz kapcsolódásának módozatait, variánsait.

A referátum a továbbiakban kiindulva a „cél munkafolyamat — szervezet — a szervezet működése" logikai sorrendből, felvázolta a vállalati szervezeti felépítés kialakítás, működésszabályozás során szükségessé váló vezetői döntés-sorozat

rendszerét, amelynek egyes kérdései országos hatállyal jogilag is szafejtette, hogy bár a szervezetet részmechanizmussal kapcsolatos gyakorlati kérdésekkel, másrészt azzal foglalkozott, hogy a szervezésben probléma akkor jelentkezhet: *a)* ha a tervgazdálkodás centrális irányításából folyó szükségszerű mértéken túlmenően nem ad lehetőséget az optimális szervezet kialakítására; *b)* ha a minimális külső szabályozás is hiányzik, és így a vállalat legfelső vezetőinek felelősségi és hatásköre is tisztázatlan.

E. Wangenheim egyetemi adjunktus (Graz) az osztrák állami tulajdonban levő vállalatok kérdéseivel foglalkozott. Rámutatott, hogy az állami vállalatoknak piacszabályozó, közszolgáltatásokat nyújtó szerepük van és ezért a rentabilitás háttérbe szorul: 36 nagyobb vállalat közül 24 osztalékot egyáltalában nem fizet. A munkatermelékenység ezekben az állami üzemekben is 1958-tól 1965-ig kb. 50%-kal nőtt, amelynél csak valamivel több az egész iparban ez a növekedés. Belső szervezetük, gazdasági mechanizmusuk még kialakulóban van, a két vezető osztrák párt eltérő koncepciója következtében.

Ökrös Tiborné (tudományos munkatárs, Bpest) az iparvállalatok optimális működéséhez szükséges információk biztosításának kérdésével foglalkozva rámutatott a korszerű döntéselőkészítési módszerek alkalmazásának szükségességére.

Végh Tibor (KGM Híradástechnikai Igazgatóság Bpest) rámutatott arra, hogy a szervezés és a jog között nem csupán annyi a kapcsolat, hogy a szervezés eredményeképp létrehozott rendszabályokban kerül rögzítésre, amelyek hasonlítanak a jogszabályokhoz, hanem a két terület között mélyebb, tartalmi összefüggés áll fenn. Ennek végső magyarázatát abban jelölte meg, hogy — más területekkel szemben — ez a két terület normatív jellegű. Kifejtette, hogy bár a szervezet részben a közgazdasági, részben a műszaki tudományok közé utalják, a szervezés alapelvei legközelebb a joghoz állnak és ezért a legtermékenyebben a jog alapelveit lehet a szervezésben felhasználni.

Rudolf Lóránt

A VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi szekciójának előadásai

I.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának rendezésében zajlott le 1967. március 20—22-én a VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának ülése.

1952-ben alakultak meg egyetemeinken a tudományos diákkörök, amelyek egyre inkább beváltották a hozzájuk fűzött reményeket és ma — elsősorban az utóbbi évek diákköri konferenciáin mutatott eredményekre alapozva — megállapítható, hogy a diákkörök jól működnek. Közismert a tudományos diákköröknek az a célja, hogy lehetőséget nyújtsanak valamely választott tudományág iránt érdeklődő hallgatóknak az önálló kutatásban való részvételre. Ennek során a tudományos diákkörökben résztvevő hallgatók megismerhetik az anyaggyűjtés és rendszerezés legjobb módszereit, lehetőség nyílik számukra gondolkodásmódjuk, szemléletük további fejlesztésére. Nagy segítséget nyújthatnak a jól működő tudományos diákkörök az egyetemi oktatásnak is.

Az egyetemen oktatott tananyagon felül érdeklődési körüknek megfelelően elsajátíthatják azon ismereteket, amelyek a szakemberképzés szempontjából számukra a legfontosabbak.

Érthető, hogy az egyes diákkörök életében a már hagyományossá vált Országos Tudományos Diákköri Konferencia kiemelkedő jelentőséggel bír. Ezeken a Konferenciákon a jogi karok legjobb hallgatói ismertetik az általuk készített dolgozatokat, amelyeknek megvitatása, értékelése során lehetőség nyílik arra is, hogy képet nyerhessünk az egyes karokon folyó diákköri munkáról.

II.

A Pécsett másodízben rendezett konferenciát Csizmadia Andor professzor a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja nyitotta meg, aki bevezetőjében kiemelte, hogy a most megrendezésre kerülő VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia szerves részét képezi a magyar felsőoktatás és egyben a Pécsi Egyetem alapítása 600. évfordulójának tiszteletére rendezett jubileumnak. A megnyitón résztvettek a Művelődésügyi Minisztérium, a Baranya megyei bíróság és a felsőbb KISZ Szervezetek küldöttei, valamint a baráti szocialista országokból 3 jugoszláv, 2 csehszlovák és az NDK 2 joghallgatója is, akik azzal a céllal jöttek a konferenciára, hogy egyrészt a bemutatott előadások alapján képet nyerjenek a magyar joghallgatók tudományos felkészültségéről, másrészt az általuk előadásra kerülő dolgozatok, illetve korreferátumok révén lehetőséget nyújtsanak a magyar joghallgatóknak arra, hogy bepillantást nyerhessenek a baráti szocialista országok jogi karain folyó tudományos diákkörök munkájába.

Az állam- és jogtudományi szekció hat tagozatában 50 dolgozat került megvitatásra. Ezek jogági megoszlása: államjogi- államigazgatási jogi szekcióban 10, a polgári jogi, polgári eljárásjogi, családjogi szekcióban 11, a büntetőjogi, büntető eljárásjogi, kriminalisztikai, kriminológiai szekcióban 7, a nemzetközi jogi, jogtörténeti szekcióban 8, a politikai gazdaságtani, filozófiai, jogelméleti szekcióban 8, a termelőszövetkezeti jogi, munkajogi szekcióban 6 dolgozat került megvitatásra.

A külföldi vendégek dolgozatai közül Stefan György bratislavai tanársegédnek a „Kibernetikai módszerek használatának lehetőségei gazdasági jogi viszonyokban" címmel bemutatott nagy érdeklődést kiváltó előadása emelkedett ki, míg a korreferátumok közül egy jénai joghallgató polgári jogi és egy novi sadi joghallgató szociológiai témájú hozzászólását kísérte a legnagyobb érdeklődés. A következőkben az 50 előadásra került dolgozatból csak azoknak a főbb gondolatmeneteit tudjuk hely hiányában bemutatni, amelyek *a)* Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottság közös jutalmában, illetve, amelyek *b)* minisztériumi dicséretben részesültek.

a) Friedrich Lajos V. évf. (Budapest): „Halmazat megállapítását ki-

záró okok a legújabb ítélkezési gyakorlatban". A szerző feldolgozta a halmazat problematikájával kapcsolatos elméleti állásfoglalásokat a vonatkozó irodalom alapján. Lényegében két fő irányzatot különböztetett meg e tekintetben: a Schultheis—Kádár-féle felfogást és a Földvári által képviselt álláspontot. A szerző megállapította, hogy a két álláspont azon a ponton tér el egymástól, hogy a tényállásszerűség tekintetében milyen nézetet vallanak. E kérdés gyakorlati vonatkozásait is teljes részletességgel feltárta, ismertette az ezzel kapcsolatos problémákat és bírálta a bírói gyakorlatnak az emléletileg helyes felfogással szemben kialakított álláspontját. Ez főként az egyes bűncselekmények közötti rendszerinti, illetve eseti benső összefüggésre alapított halmazat mellőzésben nyilvánul meg. A szerző végül részletes elemzéssel összefoglalta a jelenlegi bírói gyakorlat és az elméleti állásfoglalások tekintetében kialakított egyéni álláspontját. A dolgozat e fő problémakörön túl még említést tett a halmazattal összefüggő egyéb problémákról is.

Fodor János V. évf. (Szeged): „A nemzetközi szervezetek jogalanyisága." A szerző a hazai és külföldi irodalom feldolgozásával rögzítette a nemzetközi szervezetek jogalanyiságára vonatkozó álláspontokat. Azt az újabb szocialista álláspontot foglalta el, hogy a nemzetközi szervezetek is jogalanyisággal bírnak. Ezután tartalmilag vizsgálta azokat az okmányokat, amelyek egyes nemzetközi szervezeteket jogalanyisággal felruháztak, ezen túl pedig más jogi tényeket is figyelembe vett és ezzel a jogalanyiságról általános képet adott. A nemzetközi szervezetek szerződéseinek tartalmi és formai osztályozása után megállapította, hogy mennyiben kell módosítani egyes nemzetközi jogi fogalmakat az új jogalanyok létrejötte miatt. A szerző ebből szűrte le következtetéseit és többek között kiemelte, hogy módosításra szorul a nemzetközi jog tárgyának meghatározása és ki kell dolgozni a nemzetközi szervezetek szerződéseire vonatkozó szabályokat (megkötés, érvénytelenség, megszűnés, stb.). A dolgozat a témát elméletileg dolgozta fel elvonatkoztatva az egyes nemzetközi szervezetektől.

b) Gönczöl Katalin IV. évf. (Budapest): „Az utógondozás néhány problémája." A szerző dolgozatában a 12/1965. Korm. sz. rendelet végrehajtásával foglalkozott. Általánosságban megállapította, hogy a gyakorlatban e rendelet végrehajtása még nem tekinthető megoldottnak. A börtön-nevelés vonatkozásában kifejtette, hogy az a rendszeres munkáltatás megvalósításán már túljutott.

Az elítéltek szakmunkás képzésében új távlatokat nyitott az új börtönrendszer. Véleménye szerint revizió alá szorul a szakma szerzés szempontjából az az elv, amely szerint a büntetésvégrehajtás kezdetén az elítéltek foglalkoztatása meghatározott ideig tilos. A korm. rendelet rögzíti a börtönből szabadultak munkába állításának biztosítékait. Ennek ellenére — állapította meg a szerző — viszonylag magas azoknak a száma, akik szabadulásuk után munkakerülő életmódot folytatnak. A társadalmi visszailleszkedés további feltételei közül kiemelte a lakhatási lehetőséget, a családi körülményeket és a baráti kört. Végül elemezve az utógondozás továbbfejlesztésének lehetőségeit, és indokoltnak tartja egy hivatásos utógondozó szervezet felállítását a fiatalkorúak vonatkozásában.

Dvorzsák Anna IV. évf. (Budapest): „Az ítélkezési gyakorlat egyes kérdései a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknél." A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények az 1965. évben elkövetett összes bűntett 60%-át tették ki. Számuk jelentősen emelkedett az utóbbi években: 1964-hez viszonyítva a növekedés 16%. A lakosság kriminalitási aránya 1961 óta 31%-kal nőtt. A társadalmi tulajdont — mint a magyar büntetőjogi szabályozás által kiemelt védelemben részesített tulajdon formát — károsító cselekmények számának ilyen nagy emelkedése a velük kapcsolatban felmerülő anyagi jogi és eljárásjogi kérdések egységes megoldásának szükségességére is felhívja a figyelmet. Az eltérő minősítési lehetőségekre és a felelősségre vonás különböző módjaira tekintettel a legvitatottabb terület a kisebb súlyú és az ún. kisebb jelentőségű bűntettek köre.

Ezért választotta a budapesti eljárási jogi tanszék a hallgatók által végzett felmérés anyagául a Btké. 57. § (2) bek., Btk. 303. § (1) és (2) bek., és a 295. § (1) és (2) bek.-t, megvalósító, de a társadalmi tulajdont csekély mértékben károsító bűncselekményeket, melynek eredményét a szerző részletesen statisztikai adatokra támaszkodva 541 bűncselekmény aktáinak felhasználásával dolgozta fel. Az értékes és átfogó feldolgozás a gyakorlat szempontjából is hasznos következtetések levonására ad lehetőséget.

Dr. Verebély Imre egyetemi gyakornok (Budapest): „A kisközségi végrehajtó bizottságok működése szüneteltetésének problematikája egy konkrét vizsgálat tükrében." A dolgozat a szüneteltetés intézményének elemzését két részre osztva tárgyalta. Az első rész a szüneteltetés bevezetésének racionális alapját szervezési nézőpontból vizsgálta. A szerző véleménye szerint a kisközségi végrehajtó bizottság szüneteltetésével megszűnik az a párhuzamosság, amely a vb. és a tanács között állott fenn azért, mert a tanács tagjainak általában felét kitevő végrehajtó bizottság minden tanácsülés elé kerülő kérdést előzetesen „kitárgyalt" és így a tanácsülésen érdemi vita többnyire már nem alakulhat ki és ezért a tanácsülés tevékenysége formálissá válik. A szerző a dolgozat második részében az új intézmény jogdogmatikai elemzését végezte el. Lényeges kívánalomként vetette fel annak meghatározását, hogy kifejezetten melyek azok az ügycsoportok, amelyekben eddig csak a kisközségi végrehajtó bizottság járt el és most a tanács hatáskörébe került át, de vonatkozásukban a felettes fórum továbbra is államigazgatási szerv. A szerző szerint ezzel elkerülhető lenne annak elvi veszélye, hogy a felettes államigazgatási szerv a tanács minden rendelkezése tekintetében aktus-felülvizsgálati jogosítványokat gyakoroljon.

Gyügyei Klára III. évf. (Szeged): „A centralisták jogi és politikai nézetei". A dolgozat első részében a centralisták nézeteit általánosságban elemzi. A szerző foglalkozott az országgyűlés, a kormány, a megye, a város és a községek átalakításával, valamint a bíróságok átszervezésével. Elemezte a szabadság és a szabadságjogok fogalmát. Különösen a sajtó- és tulajdonszabadságot, valamint az egyesületi jogot részletezte, de említést tett a szólás-

és lelkiismereti szabadságról is. A dolgozat végül az 1843-as büntetőjogi és büntető eljárásjogi javaslatokat taglalta, kiemelve a burzsoá jellegű javaslatok általános jegyeit, anélkül, hogy részletek tárgyalásába bocsátkozott volna.

Fodor Márta és *Fodor Zsuzsa* V. évf. (Pécs): „Kodifikációs kísérletek a burzsoá polgári törvénykönyv megalkotására 1928-ig, különös tekintettel az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslatra." A dolgozat három fejezetre felosztva tárgyalta a burzsoá polgári törvénykönyv megalkotására irányuló kodifikációs törekvéseket. Foglalkozott a kodifikáció lényegével, jelentőségével, és szolgálati szerepével, majd röviden a korai kodifikációs kísérletekkel, a Werbőczy-féle Hármaskönyvvel és születésének körülményeivel, az 1848-as forradalmat megelőző, a kodifikáció szükségességét felvető törekvésekkel, a szabadságharc bukását követően az 1861-es Országbírói Értekezleten elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal, azok jellegével és a kodifikációhoz való viszonyukkal. A szerzők elemezték az 1900 és az 1913-as polgári törvénykönyv tervezeteit, azok lényeges vonásait és jogintézményeit, az I. világháborút és a Tanácsköztársaság bukását követően kialakult helyzetet, sajátosságait, ami lényegesen befolyásolta a burzsoá magánjog alakulását. A dolgozat végül az 1928-as magánjogi törvényjavaslat elkészítését megelőző, a kodifikációval foglalkozó nézeteket, a törvényjavaslatot, annak fogadtatását és sorsát elemezte.

Jakab Mária V. évf. (Pécs): „A hatósági bizonyítvány". A fogalmi meghatározás előtt a hatósági bizonyítvány kialakulásának történetével foglalkozik a dolgozat, majd részletes elemzés keretében megvizsgálja a hatósági bizonyítvány fogalmi elemeit, kiállításának módját (tanúvallomás, egyéb okiratok szerepe a bizonyítvány kiállításánál). Az államigazgatási eljárási törvény szabályainak alkalmazása, az abban foglalt alapelvek követésének szem előtt tartása, mint követelmény tükröződik az egész dolgozatban. Az ügykezelés, az érvényesség, majd az illetékkel kapcsolatos rendelkezések tárgyalása után a szerző az egyes bizonyítványfajták csoportos és ezen belül egyedi ismertetését végezte el. A dolgozatot a felhasználási célból történő továbbítás módjainak, a hibás bizonyítvánnyal kapcsolatos problémáknak, valamint a hatósági bizonyítvány kiállításáért való felelősségnek ismertetése zárja le.

Kanizsai László III. évf. (Pécs): „Jog- és erkölcs viszonya a szocialista társadalomban". A dolgozat bevezető részében rövid történeti áttekintést ad, melyben a normák kialakulásával, azonos, illetve eltérő vonásaikkal és ezek létrejöttében szerepet játszó társadalmi, gazdasági, politikai, történeti, stb. tényezők hatásával foglalkozik. A két legjelentősebb normacsoport a jog és az erkölcs fogalmának meghatározása mellett kitér a dogmatikus voluntarista jogfogalom bírálatára is. A szerző elemezte a jog és az erkölcs viszonyát és ezen belül kitért a két kategória különbözőségére a szocialista és az azt megelőző társadalomban, a kényszer fogalmának kifejtésére, a jog és az erkölcs kölcsönhatásának, egységének és differenciáltságának vizsgálatára. Megemlítette a jogalkalmazó szerepét, mint a két kategória közötti kölcsönhatás erősítőjét, az összhang felbomlásából származó problémákat és ennek kapcsán gyakorlati példákat dolgozott fel. A dolgozat befejezésében a jognak és az erkölcsnek a személyiség kialakításában betöltött szerepével, majd a szokássá vált erkölcs, illetve erkölcsi tartalmú szokásnak a joghoz való viszonyával foglalkozott.

Végezetül ismertetjük a konferencián bemutatásra került *külföldi korreferátumokat.*

Herbert Völmeyer a Jénai Friedrich Schiller Egyetem végzős hallgatója által bemutatott dolgozat címe: „A garancia szabályozása az NDK Polgári Törvénykönyvének javaslatában a kereskedelmi jog tükrében." Annak ellenére — állapította meg a szerző —, hogy a jelenlegi Polgári Törvénykönyvben a kellékszavatosság és a garancia fogalmak egymástól elkülönítve szerepelnek, a német jog egyesítette már ezeket. Ez az egyesítés nem formai csupán, hanem az eladó (kereskedelmi) vállalat és az előállító vállalat felelősségét hivatott egységesíteni, amennyiben a garanciális időn belül bekövetkező meghibásodásért a vevő rövidített úton érvényesítheti szavatossági jogait. A szerző szerint ez kedvező hatást gyakorol az áruk minőségére.

Stefan György a Bratiszlavai Komensky Egyetem Jogi Fakultásának tanársegéde: „Kibernetikai módszerek használatának lehetőségei a gazdasági jogi viszonyokban" című korreferátumát adta elő. A szerző foglalkozott a kibernetika és a jog egyes kérdéseit érintő általános problémákkal és feldolgozta az ezzel kapcsolatosan Csehszlovákiában lezajlott tudományos vita anyagát. Megállapította, hogy a kibernetika hasznosítását a jog területén hosszú ideig különböző dogmatikus elképzelések akadályozták. A lezajlott vita eredményeként a kibernetika a szocialista társadalom-tudományokban elnyerte méltó helyét és a különböző tudományágak tudósait együttes munkára készteti.

A kibernetikai módszerek felhasználásával — annak ellenére, hogy ez még kísérleti stádiumban van — jelentős eredményeket értek el. A jog területén is állandóan keresni kell a jelenségek tömeges előfordulását. E tömeges előfordulásra, sztereotip jellegére és arra való tekintettel, hogy egyes problémák az emberi emlékezőtehetség természetszerű korlátozottsága miatt nehezen oldhatók meg, a kibernetikai módszerek alkalmazása feltétlenül hasznos eredménnyel jár. A szerző a jövőre vonatkozóan javaslatot tesz, s ebben kifejti, hogy mivel a kibernetikai módszerek használata nemcsak jogi, hanem logikai, matematikai ismereteket is igényel, ezért célszerű lenne, ha a jogi fakultásokon e feladat ellátására képes szakembereket nevelnének. Fontosnak véli ezt a jelen, de méginkább a jövő szempontjából, mert csak így lesz lehetőség a kibernetika módszereinek a jog szolgálatába való állítására.

A konferencián

I. díjban részesült dolgozatok: Budapest: *Holló András* végzős hallgató: „Az állampolgári alapjogok intézményének általános elméleti kérdései, különös tekintettel a szabadságjogokra és az egyénhez fűződő jogosítványokra." *Dernyey Éva—Kamondy Katalin* II. évf.: „A magyarországi boszorkányperek és eljárási sajátosságaik." *Gyertyánfy Péter* IV. évf.: „Felelősség a hatósági jogkörben okozott károkért." Szeged: *Bodnár László* III. évf.: „Az orvosi megbízás." *Bo-*

doczky Zsuzsanna IV. évf.: A visszaesés fajai. *Kovács Kornélné* IV. évf.: „Néhány probléma a lakásbérleti jogszabályok alkalmazása köréből." *Kovács Ferenc* V. évf.: „A panasz ügyintézés helye és perspektívái." *Juhász Endre* IV. évf.: „Az áruk adásvételét szabályozó egységes törvény és az arra vonatkozó 1964-es hágai egyezmény."

Pécs: *Fekete Zsuzsanna* IV. évf.: „A hatósági tevékenység." *Körmöczi Emilia* IV. évf.: „Az új mechanizmus jogi problémái." *Mátyás Alice* V. évf.: „Az állampolgári jogok érvényesülése a kisajátítási kártalanítás során." *Papp Mariann* IV. évf.: „A termelőszövetkezeti közös üzem néhány problémája."

II. díjjal jutalmazott dolgozatok:

Közepessy Réka IV. évf. Bp.: A jog nevelő hatása a fiatalkorú bűnözésre. *Szabó Károly* IV. évf. Bp.: A szocialista állam gazdasági tevékenysége. *Szabó Gábor.* IV. évf. Bp.: A hatáskör és illetékesség szabályozásának egyszerűsítése a polgári eljárásban. *Glatz Olivér* IV. évf. Bp.: Okmányos meghitelezés (akkreditív). *Bogyai Mária* II. évf. Bp.: A Habsburg kérdés és Ausztria. *Timoránszky Péter* IV. évf. Bp.: Problémák a nemzetközijog forrásaival kapcsolatban. *Törzsökné (Szűcs Gizella* IV. évf. Bp.: A munka szerinti elosztás törvényének érvényesülése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. *Mattyasovszky Mária* IV. évf. Bp.: A munkatermék minőségének munkajogi védelme a gazdasági mechanizmus reformjának tükrében. *Erdélyi Miklós* III. évf. Szeged: A tanácsok megalakulása és fejlődése napjainkig. *Svéda Béla* Szeged: A fegyelmi felelősség egyes kérdései a termelőszövetkezeti jogban. *Wágner László* Szeged: A vállalati bérszabályzat az üzemi demokrácia tükrében. *Borza János—Csenterics Ferenc* IV. évf. Pécs: Gazdaságosság a munkajogban. *Fekete László* III. évf. Pécs: Az új mechanizmus hatása az építési szerződések jogi szabályozására. *Komlósi Zsuzsa—Vajó Éva* III. évf. Pécs: A végrehajtóbizottsági kirendeltségek Baranya megyében. *Koller Ernő* IV. évf. Pécs: A Baranya és Győr-Sopron megyében 1964-ben elkövetett emberölések kriminológiai vizsgálata. *Lábady Tamás* IV. évf. Pécs: A kellékszavatosság különös tekintettel az állatszavatosságra. *Zentay Ildikó* IV. évf. Pécs: A gyermek tartása.

III. díjjal jutalmazott dolgozatok:

Kovács Kálmán IV. évf. Bp.: A perbeli bizonyítás néhány kérdése a polgári ítélkezés gyakorlatában. *Pillér András* IV. évf. Bp.: A kellékszavatosság egyes kérdései és a Legfelsőbb Bíróság 31. számú polgári elvi döntése. *Zsuffa István* IV. évf. Bp.: A városi kommunális igazgatás egyes kérdései. *Baranyai György—Darányi Péter—Kajcsa Margit* IV. évf. Bp.: A felmentő ítélet és a megszüntető végzés egyes kérdéseinek vizsgálata a bírói gyakorlatban. *Lamm Vanda* IV. évf. Bp.: A gyarmati rendszer felbomlásának néhány kérdése a II. világháború után. *Hartl Béláné* III. évf. Bp.: Az anyaggazdálkodás hatása az önköltségre. *Révész Tamás* II. évf. Bp.: Hűtlenségi per a magyar munkásmozgalom vezetői ellen 1871—72-ben. *Gál Sándor* III. évf. Bp.: A művészi visszatükröződés. *Csüllögh Imre* IV. évf. Bp., A rehabilitáció. *Martonyi János* V. évf. Szeged: A közvélemény és a jogtudat. *Matúz György* V. évf. Szeged: A jogellenesség és a felelősség.

III.

A VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatásra került és azok közül kiemelkedő dolgozatok rövid ismertetése után feltétlenül szükségesnek látszik úgy a dolgozatok tartalmi, mint a konferencia szervezési kérdéseit illetően néhány következtetés levonása.

Elsősorban pozitívumként kell megállapítani azt, hogy úgy a budapesti, mint a szegedi és pécsi Karok olyan témájú dolgozatokkal érkeztek a konferenciára, amelyek állami- jogi életünk fontos és gyakorlati életünk aktuális problémáit dolgozták fel. A hallgatóknak a gyakorlati kérdésekhez való fordulása megnyilvánult úgy a témaválasztásban, mint abban a tényben is, hogy a dolgozatok több esetben a központi és helyi szerveknél végzett ténykutatásokra támaszkodtak, a szerzők következtetéseiket az ezekből levont tapasztalatokra alapozták. Ez mindinkább iránytmutató kell, hogy legyen a jövőre nézve is. Az elmélet és gyakorlat kapcsolatát annál is inkább szorosabbra kell fűzni, mivel ez a felsőoktatási intézmények és ezen belül a jogi oktatás reformjának is egyik alapvető elve. Rendkívül jelentős pozitívum az, hogy a dolgozatok tükrözték a szerzők marxista-leninista ideológiai felkészültségét.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának az elmúlt év október 5-i ülésén kidolgozott irányelvei újabb feladatokat adtak diákköreinknek. A Forradalmi Ifjúsági Napok akcióit, rendezvényeit, az ezzel kapcsolatos lehetőségeket kell hasznosítaniok történelmünk forradalmi hagyományainak ápolására és tudatosítására. „A diákok a III. ötéves tervért mozgalomban" ugyancsak jelentős feladatot kapnak a tudományos diákkörök, amelyek munkájukkal segíthetik a népgazdaság fejlődését, és az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a tudományos intézmények vetületében vizsgálhatják az országos és helyi szervek célkitűzéseiben megjelölt feladatok megoldásának módozatait, és szolgálhatják egyben a IX. Pártkongresszus legfontosabb gazdasági és politikai célkitűzéseit.

Ha a VIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi szekcióján elhangzott dolgozatokat áttekintjük, azt mondhatjuk, hogy azok a pártkongreszszus határozatainak és a KISZ irányelveiben foglalt célkitűzéseknek megfelelnek. Az irányelvek kibocsátása ugyan már előkészületben találta a Tudományos Diákköri Konferenciát, mivel a legtöbb, a konferencián bemutatott dolgozatot már 1966. októbere előtt elkészítették a szerzők. Az irányelveket tehát már a rövid idő miatt sem lehetett teljesen végrehajtani, mégis megelégedve tapasztalhattuk, hogy nem egy előadás foglalkozott az új gazdasági mechanizmus jogi problémáival és találtunk olyan előadásokat is, amelyek a forradalmi hagyományok feldolgozását tűzték ki célul. Természetesen ezen az úton kell tovább haladni és a legközelebbi konferencia dolgozataiban, valamint a konferenciák közötti időszak tudományos diákköri munkájában ezeket a célkitűzéseket sokkal intenzívebben kell megvalósítani.

Örvendetes tény volt a hallgatóknak a vitában való nagyfokú akti-

vitása is. A „hivatalos", vagyis előre bejelentett korreferenseken kívül számos spontán hozzászólás is elhangzott. Ez annak bizonyítékául szolgál, hogy a hallgatóság fogékony a felvetett problémák iránt. A hozzászólók feladatuknak megfelelően egyrészt bírálták, másrészt jól egészítették ki a bemutatott dolgozatokat, egyéni állásfoglalásaikat az általuk ismert gyakorlati esetekre hivatkozva igazolták. Több korreferens azonban kénytelen volt csupán a tézisek alapján felkészülni. A jövőben célszerű lenne, ha a tézisek mellett a dolgozatok is a korreferensek rendelkezésére állnának, mert ez feltétlenül emelné a hozzászólások színvonalát. Általában jellemző volt a vitára a közvetlen baráti hangnem, a különböző álláspontok tiszteletbentartása, ill. a szembenálló álláspontok megértésére irányuló törekvés. Úgy érezzük, nagy pozitívumnak tekintendő az, hogy sok esetben csak az idő hiánya kényszerítette a szekciók elnökeit a viták lezárására, ill. a további hozzászólások mellőzésére. A vitákat vezető oktatók vitazáró felszólalásai azt bizonyították, hogy jól ismerték az előadásra került dolgozatokat és szívügyüknek tekintik az egyes diákkörökben folyó munkát. A konferencia eredményességét és színvonalát növelte volna, ha nagyobb számban vettek volna részt olyan gyakorlati szakemberek, akiknek véleménye hozzájárulhatott volna a felvetett kérdések gyakorlati megvilágításához.

Megállapítható az is, hogy a csak két évenként megrendezésre kerülő Országos Tudományos Diákköri Konferencia egymagában nem elegendő ahhoz, hogy állandó kapcsolatot teremtsen a három jogi kar diákkörei között.

Utaltunk már arra, hogy a dolgozatok ismertetését követő vitát a résztvevő hallgatók nagyfokú aktivitása jellemezte. Emiatt vált szükségessé hat tagozat létrehozása is. Ez nem okozott különösebb nehézséget, mivel mindegyik előadáson megfelelő létszámban vettek részt hallgatók. Ezt egyrészt a hallgatók érdeklődésének tulajdoníthatjuk, másrészt annak, hogy a pécsi Karon a Konferencia időtartama alatt az oktatás szünetelt. Ez mindenképpen hasznos, mivel a bemutatott dolgozatok kivétel nélkül szervesen kapcsolódtak az egyetemi előadások anyagához, ugyanakkor azonban lehetőség nyílt arra, hogy részletesebben tárgyaljanak olyan kérdéseket, amelyeket a rendes stúdiumok keretein belül csupán érinteni lehet. Az ilyen országos konferencia további lendítő erőt jelent a tudományos diákkörök munkájában, hozzájárul a tudományos diákköri munka népszerűsítéséhez, az érdeklődés elmélyítéséhez és kiszélesítéséhez.

Nagyon érdekes képet mutat a Diákköri Konferencia abban a tekintetben is, hogy a dolgozattal résztvevő hallgatóknak több mint 60%-a alsóbb évfolyamú hallgató volt. Ez bizonyítéka annak, hogy már az alsóbb évfolyamokon is lehetséges egyes diákkörökben ilyen igényes feladatokkal megbízni hallgatókat.

A legtöbb, 24 dolgozattal a budapesti kar lépett a nyilvánosság elé. A pécsi kar 14, a szegedi pedig 12 tudományos diákköri dolgozattal szerepelt. Az 50 dolgozatból 5 kollektív munka eredménye. Ez feltétlenül helyesnek és hasznosnak ítélendő, bár vigyázni kell arra, hogy az ilyen módon készített dolgozatok egyes részei szerves egységet képezzenek.

Nagyon örvendetes a Konferencián dolgozattal szereplő nőhallgatók számának ugrásszerű megnövekedése. Amíg az elmúlt konferenciákon a nőhallgatók által készített tanulmányok csupán kis töredékét képezték a bemutatott dolgozatoknak, most az előadások több mint 40%-át nőhallgatók tartották. Az elmúlt évek során a jogi Karokra egyre több nőhallgató nyert felvételt, a tudományos diákkörökbe való bekapcsolódásuk ilyen közvetlen bizonyítékait most tapasztalhattuk első alkalommal.

A jövőre nézve véleményünk szerint feltétlenül sor kell, hogy kerüljön a három kar diákköreinek KISZ felelősei által tartott olyan megbeszélésekre, amelyek az egyes karokon folyó diákköri munka folyamatos tájékoztatását, az egyes diákkörök által elért eredményeknek kicserélését, a dolgozatoknak egymás számára hozzáférhetővé tételét célozzák.

Csizmadia Andor dékán zárszavában megállapította, hogy az előadások színvonala a korábbi konferenciákhoz viszonyítva magasabb volt, és több dolgozat a gyakorlati életben is hasznosítható következtetést tartalmazott. Célszerűnek tartaná a jövőben az előadások egészének megküldését, továbbá javasolta, hogy a diákkörök már most kezdjék meg a következő konferenciára való felkészülést. Végül örömét fejezte ki a külföldi vendégek aktív részvétele miatt és megköszönte a Diákköri Konferencia szervezésében és lebonyolításában résztvevő oktatók és hallgatók eredményes munkáját.

A konferencia záróülésén a KISZ Központi Bizottsága, a Művelődésügyi Minisztérium és az egyes karok jelentős pénzbeli elismeréssel jutalmazták a dolgozatok szerzőit. Minden bemutatásra került dolgozat jutalmat kapott azon megfontolás alapján, hogy az Országos Diákköri Konferencián úgyis csak a legjobb diákköri dolgozatok vehettek részt.

Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy bár egyrészt örvendetes a bemutatásra került dolgozatok ilyen nagyarányú növekedése, a jövőben ezt korlátozni kell és a minőség további emelésére kell törekedni, továbbá lehetőséget kell biztosítani arra, hogy az Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatásra nem kerülő dolgozatok szerzőinek alkalma legyen arra, hogy tanulmányaikat az egyes karok keretein túl is ismertethessék.

A Konferencia sikeres megrendezéséért köszönetet kell mondani a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara vezetőinek, a Párt és KISZ Szervezetnek, valamint az azon résztvevő pécsi joghallgatóknak is.

Nagy Árpád—Tamás Lajos

JOGIRODALOM

Haraszti György: A nemzetközi szerződések értelmezésének alapvető kérdései*

Korunkban az államközi kapcsolatok szabályozásában a nemzetközi szerződés szerepe több okból is jelentős mértékben megnövekedett. A technika, a közlekedési és hírközlési eszközök óriási fejlődése elősegítette az államok érintkezését: ugyanakkor az intenzívebb kapcsolatok bonyolultabbakká, sokrétűbbekké váltak. Talán példaképpen elég arra utalni, hogy míg a XIX. században és e század elején az államok a hajózás, a vasúti közlekedés szabályozására kötöttek egymással megállapodásokat, napjainkban a légiegyezmények százai rendezik az államok közötti légiforgalmat és már a kozmikus térségbe való behatolással kapcsolatos kérdések jogi szabályozása is előtérbe került. A kétoldalú szerződések mellett továbbá egyre növekszik a többoldalú szerződések, különösképpen azoknak a szerződéseknek a szerepe, amelyek nemzetközi szervezeteket hoznak létre és ily módon az állami élet igen széles körére vonatkozóan létesítenek állandó jellegű kapcsolatokat az egyes államok között; az államok közötti szorosabb együttműködés pedig szükségképpen az állami szuverenitásnak nemzetközi szerződések útján való nagyobb fokú korlátozásával járhat.

A nemzetközi szerződések jelentőségének emelkedésére ugyanakkor abban az időszakban került sor, amikor a világon létező államok társadalmi, gazdasági és így állami berendezkedése egymástól lényegesen eltér. Sokoldalú kapcsolataik szabályozására kétségkívül a kifejezett akaratnyilvánításukat tartalmazó nemzetközi szerződés a legalkalmasabb forma. Az említett okokból az államközi gyakorlatban nagy súllyal vetődik fel az a kérdés, hogy a megkötött szerződések végrehajtása valóban a szerződő felek akaratával megegyező módon történjék, hogy egyértelműen megállapítást nyerjen: szuverenitásukat milyen mértékben kívánták korlátozni, illetve egymással szemben milyen jogos igényeket támaszthatnak. Napjaink politikai viszonyai között így *a nemzetközi szerződések helyes értelmezése,* amikor hozzásegít a szerződő felek akaratának megállapításához, nemcsak az adott szerződés végrehajtásának hatékonyságát emeli, hanem hozzájárul a szerződő államok közötti viták kiküszöböléséhez és így végsősoron kapcsolataik zavartalan alakulásához.

Mindezt azért bocsátottam előre, hogy megindokoljam: Haraszti György témaválasztását rendkívül szerencsésnek tartom. Olyan nemzetközi jogi kérdés feldolgozására vállalkozott, amely nemcsak a nemzetközi jog elméleti művelőinek érdeklődésére tarthat számot, de hasznos útmutatóul szolgálhat mindazok számára, akik gyakorlati munkájukban nemzetközi szerződések végrehajtásából adódó problémákkal találják magukat szemben.

Könyvében rendkívül gazdag irodalmi anyagot dolgozott fel mégpedig mindvégig elemző, kritikai módszerrel. Így nemcsak saját állásfoglalása válik ismeretessé, de az olvasó teljes képet nyer a nemzetközi szerződések értelmezésével kapcsolatos különböző elméletekről és eltérő felfogásokról.

Műve nyolc fejezetre oszlik.

Az *I. fejezet* az értelmezés fogalmával és a nemzetközi szerződések értelmezésének feladataival foglalkozik. Az értelmezés fogalmi elemeiről szólva, mindenekelőtt rámutat a szerződés értelmezése és alkalmazása közötti szoros összefüggésre, de hangsúlyozza, hogy a két műveletet el is kell választani egymástól, mivel „az értelmezés a szerződésszöveg jelentésének megállapítását célozza", a szerződés alkalmazása pedig „azoknak a következményeknek a meghatározását jelenti, amelyek a szerződésből a szerződő felekre hárulnak." (14—15 oldal.) Abból az álláspontból kiindulva, hogy a nemzetközi szerződés értelmezése és alkalmazása összefüggő folyamat, határozottan elutasítja az absztrakt értelmezés lehetőségét. „Az értelmező szerv mindenkor csakis valamely adott esetre vonatkozólag határozhatja meg a konkrét szerződési norma értelmét" (16. old.), mivel ellenkező esetben ez a tevékenység elvesztené értelmezés jellegét, azaz új jogszabályalkotással lenne egyenértékű. Vitathatatlan, hogy az absztrakt értelmezés lehetőségének elutasítása a nemzetközi jogban nagyobb jelentőségű mint a belső jogban. Valamely nemzetközi szerződésben az államok önként korlátozzák szuverenitásukat: az absztrakt értelmezés lehetősége viszont a szerződő felek eredeti akaratának megváltoztatásával járhat és így alkalmat adhat az állami szuverenitás csorbítására.

A szerző az értelmezés fogalmát a nemzetközi jog területére leszűkítve rögzíti azt a tételt is, hogy a nemzetközi jog forrásai közül csak a nemzetközi szerződés értelmezése lehetséges: „az értelmezés egy pontosan kialakított jogszabálynak valamely konkrét helyzetre való alkalmazásával kapcsolatban történik" (23. old.) a jogalkotó szándékának felderítése céljából és ez nyilvánvalóan csak akkor valósítható meg, ha a jogszabály írott formában jelenik meg.

Az értelmezés céljáról szólva a szerző elveti azt az álláspontot, amely e művelet során a felek szándékának felderítését szükségtelennek tartja, illetve kizárólag a szerződési szöveg jelentését vizsgálja és határozottan amellett foglal állást, hogy az értelmezés egyedüli célja a szerződő felek szerződéskötéskori közös szándékának felderítése. Ezzel az alaptétellel teljes mértékben egyetértek. Ha mindig azt tartjuk szem előtt, hogy az állam minden szerződésben önként, szabad mérlegeléséből korlátozza szuverenitását, világos, hogy a szerződés értelmezésének nem lehet más célja, minthogy megállapítsa ennek az önkorlátozásnak a mibenlétét és terjedelmét. Minden olyan felfogás, amely a szerződéses szövegnek önálló életet kíván biztosítani, azaz azt függetleníteni akarja a szerződő felek eredeti szándékától, sérti a szerződő felek szuverenitását: az ilyen értelmezés ugyanis adott esetben a szerződő államok szuverenitásának olyan mértékű korlátozását segíti elő, amelyet nem állott szándékukban vállalni.

A szerző a fogalmi elemek tisztázása után a szerződésértelmezés fogalmát a következőképpen határozza meg: „a nemzetközi szerződés értelmezése alatt azt a jogi műveletet értjük, amely a szerződés

* Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1965. 271 p.

konkrét alkalmazásával kapcsolatban a szerződési tartalom feltárására irányul a felek szerződéskötéskori szándékának a szerződésszöveg és más, erre alkalmas anyagok alapján való megismerése révén." (26—27. old.) Ez a fogalommeghatározás rendkívül sikerültnek és világosnak mondható, pusztán annyit jegyzek meg, hogy az az utalás, amely szerint a felek szerződéskötéskori szándékának megismerése „a szerződésszöveg és más erre alkalmas anyagok alapján" történik, nem következik a szerző eddigi fejtegetéseiből. A fogalmi elemeket tárgyalva, ezekre az elemekre nem tért ki, ezekről az V. fejezetben, a szerződésértelmezés módszereiről szólva emlékszik meg. Talán logikusabb lett volna ezen a helyen egy ideiglenes fogalommeghatározással operálni és azt a fejtegetések végén, mintegy konklúzióként kiegészíteni.

A *II. fejezetben* a szerző a nemzetközi jog néhány kiemelkedő klasszikusának a nemzetközi szerződések értelmezésére vonatkozó felfogását ismerteti abból a célból, hogy vázolja a modern értelmezési elvek történelmi előzményeit: a továbbiakban ugyanis a szerződések értelmezésére vonatkozó újabb nézeteket az egyes problémák kifejtése során tárgyalja.

A *III. fejezetben* Haraszti arra a kérdésre keres választ, hogy vannak-e a nemzetközi jognak értelmezési elvei? A kérdés megválaszolása érdekében a különböző nézetek rövid áttekintése után a nemzetközi gyakorlatot, elsősorban a nemzetközi bírói döntéseket vizsgálja. Fejtegetései során csak azt igyekszik bebizonyítani, hogy a nemzetközi bíróságok ítélkezésükben alkalmaznak szerződésértelmezési elveket, illetve, hogy azokra, mint nemzetközi jogi szabályokra hivatkoznak. Az állandó jellegű nemzetközi bíróságok tevékenységének elemzése alapján arra a megállapításra jut, hogy „a nemzetközi bírói gyakorlatban állandó értelmezési elvek és szabályok nyernek következetesen alkalmazást" (61. old.). Nem bocsátkozik azonban annak elemzésébe, hogy melyek a nemzetközi bírói gyakorlatból kihámozható értelmezési elvek. Ezért nem látszik meggyőzőnek az a megállapítás, amely szerint „a nemzetközi szokásjogban kialakultak olyan elvek és szabályok, amelyeket a nemzetközi szerződések értelmezésével kapcsolatban alkalmazni kell." (61. old.) A fejezet fejtegetései alapján csak azt látjuk bebizonyítottnak, hogy a nemzetközi bíróságok hivatkoznak ilyen elvekre, de az elvek mibenléte homályban marad.

A szerződésértelmezés alanyaival foglalkozó *IV.* fejezet a könyv egyik legsikerültebb része. A nemzetközi szerződésekkel foglalkozó gyakorlati szakemberek számára is rendkívül hasznosak e fejezet fejtegetései, amelyek során világos választ kaphatnak a különböző szervek által végzett értelmezés jellegére vonatkozóan.

A szerző leszögezi, hogy „az összes szerződő felek által együttesen végzett értelmezés a felekre nézve feltétlenül kötelező, éspedig nemcsak a konkrét ügyre vonatkozólag, hanem általában a jövőben felmerülő minden hasonló helyzetre vonatkoztatva is irányadó". (84. old.) Ugyanakkor elveti azt a nézetet, amely a hiteles (autentikus) értelmezést egyszerűen azonosítja a kötelező erejű értelmezés fogalmával, minthogy olyan értelmezés is kötelező lehet a szerződő felekre nézve, amelyet nem a felek maguk végeznek közvetlenül, hanem felkérésükre egy harmadik szerv. Felteszi azt a kérdést, hogy a szerződő felek által együttesen adott értelmezés egyáltalán szerződésértelmezésnek tekinthető-e? Ebben az esetben ugyanis a szerződő felek nincsenek speciális értelmezési szabályokhoz kötve, azaz az értelmező megállapodásba esetleg új rendelkezést is belefoglalhatnak. Arra a konklúzióra jut, hogy a felek közös értelmező tevékenysége esetleg túlhalad a szerződésértelmezés fogalmán, de hangsúlyozza, hogy e kérdés gyakorlati jelentősége meglehetősen korlátozott.

A két vagy több szerződő fél által adott értelmezéssel kapcsolatban megállapítja, hogy az „a szóbanforgó felek viszonylatában »autentikus értelmezés« jelleggel bír, de a többi szerződő félre nézve annak közvetlen kötelező ereje nem lesz." (93. oldal.)

A szerződő felek részéről közösen kijelölt nemzetközi szerv által végzett értelmezésről szólva, a szerző az értelmezésre hivatott szerv jellegétől függően különbséget tesz a bírói és nem bírói értelmezés között. Az első csoportba sorolja a választott bíróságok és az állandó nemzetközi bíróságok által végzett értelmezést, a második kategóriába pedig minden más nemzetközi szerv által történő értelmezést. Megállapítja továbbá, hogy az értelmezés hatályát tekintve a második csoportot is két részre kell bontani, különbséget téve a szerződő felek által életrehívott közös szervek kötelező értelmezése és az egyeztető jellegű szervek nem kötelező értelmezése között. Leszögezi, hogy valamennyi csoportra egyaránt az az alapelv irányadó, hogy „az eljárásra csak a szerződő felek egyetértése esetében van lehetőség" (96. old.), mivel egyetlen nemzetközi szerv sem avatkozhat be az államok közötti vitába, ha arra az államok nem jogosították fel.

A szerző a szerződéses gyakorlatból merített példákkal illusztrálva nagyon világos áttekintést és értékelést ad a bírói szervek által a szerződő felek felkérésére végzett értelmező tevékenységről. A nem bírói szervek értelmező tevékenységéről szólva azonban csak az egyeztető jellegű szervekről emlékszik meg. Minthogy az előzőkben kifejtette, hogy a nem bírói szervek is végezhetnek a felek felkérésére kötelező jellegű értelmezést, helyes lett volna ezt az állítást is a szerződéses gyakorlatból vett példákkal alátámasztani.

Nagyon érdekesek és meggyőzőek azok a megállapítások, amelyek meghatározzák: nemzetközi szervezetek mely esetekben szerepelhetnek a szerződésértelmezés alanyaiként. Így valamely állam és nemzetközi szervezet között létrejött szerződés (pl. székhelyegyezmény) értelmezésével kapcsolatban a nemzetközi szervezetet ugyanolyan jogok illetik meg mint a szerződő államokat. Ha a szerződéskötő államok felkérésére valamely nemzetközi szervezet értelmez egy adott szerződést, egyeztető vagy választott bírói funkciót végez. A szerző a továbbiakban részletesen kifejti: külön elbírálás alá esik az a kérdés, hogy milyen jogok illetik meg a nemzetközi szervezeteket saját alapító okmányuk értelmezése tekintetében.

A problémakört a legjelentősebb nemzetközi szervezet, az ENSZ tevékenységével kapcsolatban vizs-

gálja és arra a megállapításra jut, hogy az ENSZ egyes szervei csak saját maguk számára értelmezhetik az Alapokmánynak azokat a részeit, amelyek funkcióikra irányadóak. E szabály alól két vonatkozásban kivételt tesz. Kiemeli ugyanis, hogy „különbséget kell tennünk bizonyos értelmező határozatok, nevezetesen a közgyűlés által egyhangúlag elfogadott Alapokmány-értelmezések tekintetében." (105. old.) Minthogy a közgyűlés az ENSZ-nek az a szerve, amelyben minden tagállam — azaz az ENSZ-t létrehozó Alapokmány valamennyi szerződő fele — képviselve van és ott hangot adhat az Alapokmány értelmezésével kapcsolatos álláspontjának, teljes mértékben egyetértek azzal a megállapítással, amely szerint „az egyhangú értelmező határozatok sok vonatkozásban az ún. autentikus szerződésértelmezéshez hasonló megítélés alá esnek." (106. old.) Az a kiegészítés is helytálló, amely szerint abban az esetben, ha a közgyűlés értelmező határozata túlmenne a puszta értelmezésen vagyis az Alapokmány bizonyos módosítását is jelentené, a határozat hatályosságához az Alapokmányban előírt ratifikációs eljárásra is szükség van.

A másik kivételes esetről szólva a szerző arra mutat rá, hogy az ENSZ Alapokmányának az öt nagyhatalom által való egyetértő értelmezése bizonyos esetekben ugyancsak irányadó minden tagállamra, de ismételten hangsúlyozza, hogy a két említett eset kivételével „az ENSZ egyes szervei által eszközölt Alapokmányértelmezésnek ilyen általános hatálya nincs." (107. old.)

Amikor a különböző, egymásnak alá nem rendelt szervek az Alapokmányt egymástól eltérően értelmezik, illetve az ENSZ egyik szerve nem tud megállapodásra jutni valamely alapokmányi rendelkezés helyes értelmét illetően, vetődik fel a Nemzetközi Bíróság felkérése tanácsadó vélemény adására. Haraszti a Nemzetközi Bíróság tevékenységének meggyőző elemzése alapján jut arra a konklúzióra, hogy „a Nemzetközi Bíróság nem feltétlenül alkalmas szerv az ENSZ Alapokmányának értelmezésére, bár vannak az Alapokmánynak olyan rendelkezései is, amelyek tekintetében a politikai szempontok nem annyira dominálóak, tehát azokat a Nemzetközi Bíróság értelmező tevékenységéből nem vonhatjuk ki. Ilyen esetben is áll azonban az a tétel, hogy a Nemzetközi Bíróság értelmezése éppen úgy nem lehet általánosan kötelező, mint más ENSZ-szerveké." (110—111. old.)

A szerződő felek által egyoldalúan végzett értelmezéssel kapcsolatos fejtegetések közül a bíróságok értelmező tevékenységéről szóló megállapítások különösképpen figyelemre méltóak. A szerző arra a kérdésre válaszolva, hogy ki végezhet az államon belül egyoldalú értelmezést, megállapítja, hogy „a nemzetközi szerződések értelmezését az egyes szerződő államokon belül mindazok a szervek végzik, amelyeknek feladata az illető szerződés végrehajtása." (112. old.) Arra is utal, hogy az egyes főhatóságok (pl. külügyminisztérium) ilyen irányú tevékenysége az államon belül a többi szervre nézve kötelező erejű lehet. Az egyoldalú értelmezés jellegéről szólva arra a konklúzióra jut, hogy annak a többi szerződő félre nézve természetesen nem lehet kötelező ereje, mindamellett az ilyen értelmezés „nem lehet teljesen közömbös a helyes értelem felderítése szempontjából, amennyiben ebből az értelmezésből következtetni lehet az illető állam szerződéskötéskori szándékára." (120. old.)

A jogtudósok értelmező tevékenységével, az ún. doktrinális értelmezéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy annak nem lehet kötelező hatálya, azonban bizonyos jelentőséget nyerhet, ha azt valamely szerződő állam saját álláspontjának alátámasztására igyekszik felhasználni.

Az *V. fejezet* a szerződésértelmezés módszereiről szól. Haraszti az értelmezés módszereit olyan eljárási módoknak tekinti, amelyek felhasználása révén az értelmező eljut a helyes értelem feltáráshoz: ezek a módszerek a nemzetközi szerződések tekintetében sem mások, mint amelyek bármely egyéb szöveg értelmezésénél adódnak. E módszerek azonban „nemzetközi szerződések vonatkozásában csak bizonyos eltérésekkel... alkalmazhatók, amelyek éppen a nemzetközi szerződés sajátosságaiból adódnak." (123. old.) Elveti azt a felfogást, amely azonosítja a szerződésértelmezés módszereinek és az értelmezés szabályainak kérdését, mivel ez a nézet — szerinte — elvezet az értelmezési normák létezését tagadó álláspontho z. Az értelmezési módszerek és az értelmezési elvek fogalmának világos elkülönítése azonban — véleményem szerint — csak akkor lenne igazán meggyőző, ha a szerző a továbbiak során az értelmezési elveket is meghatározná, illetve ismertetné. Így megmarad bennünk az a kétely, hogy vajon nem azonos-e a két fogalom, illetve léteznek-e egyáltalán értelmezési elvek?

Az értelmezési módszereket Haraszti két nagy kategóriába sorolja. Különbséget tesz: *1.* a nemzetközi szerződés szövegének közvetlen felhasználásán alapuló módszerek (a nyelvtani és a logikai értelmezés) és *2.* a szerződés szövegén kívüli anyagokat felhasználó módszerek (a történeti, a gyakorlati és a rendszertani értelmezés) között, míg a teleogikus módszer nézete szerint átmenetet alkot a két kategória között.

A *VI. fejezet* a kiterjesztő és megszorító értelmezésről szól. A szerző már az előző fejezetben elvetette azt a felfogást, amely a megszorító és a kiterjesztő értelmezést értelmezési módszerré minősíti és annak a nézetének adott kifejezést, hogy ebben az esetben nem az értelmezés módszeréről, hanem az értelmezés eredményének kérdéséről van szó. E fejezetben ismét hangsúlyozza, hogy „a kiterjesztő vagy megszorító szerződésértelmezés az értelmezési módszerek alkalmazásával kifejtett tevékenység eredménye, éspedig ahhoz az értelemhez viszonyítva, amely a nemzetközi szerződés szövegének a grammatikai módszer felhasználásával történő értelmezése révén adódik." (200. old.) Ez a felfogás a szerző logikus gondolatmenete alapján teljesen meggyőzővé válik. A továbbiakban rámutat arra is, hogy a szerződő felek szerződéskötéskori tényleges szándéka az értelmezési módszerek segítségével nem minden esetben tárható fel egyértelműen; amikor két vagy több szerződésértelmezési eredmény egyaránt lehetséges, a nemzetközi jog szabályainak kell útbaigazítást adniok a megfelelő értelmezési eredmény kiválasztására vonatko-

zólag. Szabályként rögzíti ezzel kapcsolatban, hogy amikor az értelmezési módszerek alkalmazásával a szerződő felek tényleges szándéka nem állapítható meg „a nemzetközi szerződések értelmezésénél a megszorító értelmezés alkalmazására kerül sor." (203. old.) Annak feltételezéséből kell ugyanis kiindulni, hogy a szerződő államok szuverenitásukat a lehető legkisebb mértékben kívánták korlátozni.

A szerző a kiterjesztő értelmezéstől világosan megkülönbözteti a szerződések hatályosulásának elvét (az „effet utile" elv), amely szerint a nemzetközi szerződéseket oly módon kell értelmezni, hogy azok a gyakorlatban érvényesüljenek. Ha tehát az értelmezés során kétfajta eredményhez juthatunk, amelyek közül az egyik a szerződés érvényesülését biztosítja, a másik viszont azt kizárja, az első eredményt kell helyesnek tekinteni. Az „effet utile" elvét a szerző magáévá teszi, mivel a „felek szándéka feltehetően valamilyen értelmes célra irányult..." (215. old.) Az „effet utile" elv egyik sajátos alkalmazási esetének tartja az ún. vélelmezett vagy bennrejlő jogkör megállapítását, hangsúlyozva, hogy e jogkör megállapításánál nagy óvatossággal kell eljárni: „csak azokat a jogokat lehet a szerződés által kifejezetten biztosított jogokban foglaltaknak tekinteni, amelyek nélkül a megadott jogok vagy egyáltalán nem vagy csak az elérni kívánt céllal arányban nem álló áldozatok révén gyakorolhatók." (220. old.)

A kiterjesztő és megszorító értelmezéssel foglalkozó fejezetben a szerző tehát két lényeges elvről emlékszik meg: a megszorító értelmezés elvéről és a szerződések hatályosulásának elvéről. Úgy vélem, jogosan tehető fel az a kérdés, hogy a szerző ezeket az elveket tekinti-e a nemzetközi szerződések értelmezési elveinek, illetve érdemi szabályainak? Igenlő esetben helyesebb lett volna ennek kifejezetten hangot adni és arra is utalni, hogy léteznek-e egyéb értelmezési elvek, amely esetben azonban az értelmezési elvekkel való foglalkozás önálló fejezetbe kívánkozott volna.

A *VII. fejezetben* a szerző a nemzetközi szerződések értelmezésével kapcsolatos speciális problémával, a többnyelvű szövegek értelmezésével foglalkozik, míg a könyv utolsó, *VIII. fejezetét* a technikai jellegű értelmezési szabályoknak szenteli. E szabályokkal kapcsolatban azt a felfogást juttatja kifejezésre, hogy ezek alkalmazása nem kötelező, túlnyomó többségükben olyan gyakorlati tapasztalatokon nyugvó vélelmek, melyek segítségével bizonyos esetekben a szerződő felek szándékára lehet következtetni. Példaképpen a contra proferentem elvre, a generalia specialibus non derogant tételre valamint a megengedő, a rendelkező és a tiltó rendelkezések viszonyával kapcsolatos elvre hivatkozik.

A jelen recenzió szűk keretei nem adnak több lehetőséget arra, hogy kitérjek Haraszti György művében fellelhető számos értékes elméleti következtetésnek és a nemzetközi gyakorlat szakavatott elemzésének részletes ismertetésére. Meggyőződésem, hogy a nemzetközi jog elméleti és gyakorlati művelői számos tételét magukévá fogják tenni és hogy munkája elérte célkitűzését: tisztázta a nemzetközi szerződések értelmezéséből adódó alapvető kérdéseket. Befejezésül annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a szerző továbbfolytatja a nemzetközi szerződések értelmezésével kapcsolatos problémák feldolgozását és hogy annak eredménye minél előbb napvilágot lát, tovább gazdagítva — akárcsak most ismertetett könyve — a nemzetközi jog tudományának magyar irodalmát.

Bokorné Szegő Hanna

*A cárizmus büntetőpolitikája 1905—1917.**

A Szovjetunióban az utóbbi években erősen fellendült az állam- és jogtörténeti tudományos kutatómunka és ennek eredményeképpen több olyan monográfia látott napvilágot, amely az eredeti források feltárása útján a politikai tisztánlátást is elősegíti. Ez a tudományos tevékenység több területen lehetővé tette az ellenforradalmi cári állam és jog bizonyos részterületeinek közelebbi, a korábban gyakran használt általános megállapítások helyett most már a vonatkozó forrásanyag ismeretében történő konkrét elemzését. Ezért igen jelentős ezeknek a jogtörténeti kutatásoknak mind a tudományos, mind a politikai értéke, emellett közrehatnak az egyetemeken folyó jogtörténeti oktatómunka színvonalának emelésében is. Az állam- és jogtörténet oktatása keretében az ellenforradalmi államot és jogrendszert ezeknek a műveknek a segítségével behatóbban, a levéltári anyag kellő ismeretében lehet szemléltetni és az ellenforradalmi mechanizmus tükrében megjelennek a forradalom erői is, a forradalmi szervezet kiépülése, összefonódása és belső harcai az antifeudális és nemzeti felszabadító mozgalmakkal. G. Sz. Szapargalievnek az alábbiakban ismertetésre kerülő könyve ezek közé a szakmai, politikai és oktatási szempontból egyaránt jelentős művek közé tartozik.

A cári Oroszország egésze vonatkozásában az ellenforradalmi mechanizmus szervezetét, büntetőpolitikáját és a forradalmi mozgalom felszámolására irányzott sokrétű akcióit egységes szerkezetűen feltáró monográfia nincs. Főként ezért érdemel különös figyelmet ez a Kazahsztánt tárgyaló munka, amely ennek a nagy témának szerves részeként az első lépést jelentheti az összegezést, a teljes kép kirajzolását lehetővé tevő úton. G. Sz. Szapargaliev könyve a kazahsztáni helyzet szinte teljesnek mondható feltárása mellett képet rajzol a cári központi törvényhozói és végrehajtó hatalom egyes főbb intézményeinek működéséről is és ennyiben egy eddig némileg elhanyagolt, de igen fontos jogtörténeti problémakör megoldásához fogott. Kutatásai során nagyon jelentős levéltári anyagot tárt fel és figyelmet fordított a rendelkezésre álló, viszonylag csekély szakirodalmi anyagra is. Főként ebben a vonatkozásban domborodik ki a mű sajátos, Kazahsztánt illető jelentősége, mert a feldolgozásnak ezt az országot illető részei, a helyi levéltárak anyagának alapos feltárására tekintettel, forrásértékűek, míg a központi apparátus működésére és a cárizmus általános büntetőpolitikájára vonatkozó részek forrásfeltáró jelentősége már kisebb, a szerző monográfiákra, újságcikkekre és egyéb feldolgozásokra utal. Emiatt azonban nem érheti őt szemrehányás, hiszen az ügyek egyedi feldolgozásáig, a

* Szapargaliev, G. Sz.: Karatyelnaja polityika carizma v Kazahsztanye 1905–1917., Alma-Ata, 1966.

konkrét akták felkutatásáig terjedő levéltári feltárás a Szovjetunióban, a cári orosz birodalom vonatkozásában teljes szélességben egy szerzőtől nem is várható el, a levéltári anyag óriási tömege miatt ez egyszerűen elképzelhetetlen. A birodalom hatalmas méreteit és a feltárásra váró anyag tömegét tekintve a szerző által választott módszer az egyedüli helyes megoldás, amikor némileg leszűkített keretek között teljes mélységű levéltári kutatómunkát végez, az összbirodalmi vonatkozásokat illetően pedig a rendelkezésre álló feldolgozások eredményeire épít.

A vizsgált területi egység kiválasztása helyes és indokolt. Kazahsztán 1905—1917 között jellegzetes módon börtön volt a „népek börtönében", a forradalmi mozgalmak likvidációja és az ellenforradalmi megtorlás során a cárizmus előszeretettel alkalmazta a bíróságon kívüli leszámolásnak azokat a fajtáit, melyek segítségével politikai ellenfeleit közigazgatási úton szigetelte el környezetüktől, száműzte őket a birodalom távoli részeibe, így Kazahsztánba is. Emiatt azután sok száműzött forradalmár került ide, közülük sokan itt folytatták forradalmi tevékenységüket és kerültek emiatt később bíróság elé. Kazahsztán ezért is alkalmas az ellenforradalmi büntetőpolitika tanulmányozására, de egyébként is jelentős forradalmi centrum volt, attól függetlenül is, hogy mint távoli országrészbe, a „forradalmárok exportja" ide irányult. Az 1916. évi kazah felkelés és az ezzel való cári elienforradalmi leszámolás ismertetése a könyv egyik jelentős és szépen kimunkált része.

Az I. fejezetben a szerző azokkal a szervekkel foglalkozik, amelyeket a cárizmus ellenforradalmi célkitűzései megvalósítására felhasznált. Bemutatja a gyarmatosító közigazgatás jellegét és szerepét, a rendőrség és csendőrség funkcióját, a bíróságokat, a katonai büntetőalakulatokat, valamint a börtönöket és egyéb letartóztató intézményeket. Indokoltan emeli ki a rendőrséget és csendőrséget a közigazgatás általános kereteiből, mert meggyőzően bizonyítja ezeknek az igazgatási ágaknak a közigazgatás egyéb területeitől való sajátos, lényeges jellegbeli eltérését. A széles spiclihálózat munkájára épített, terrorisztikus módszereket alkalmazó rendőrség és csendőrség működésében nyoma sincs a más igazgatási ágakban esetenként komoly súllyal jelentkező önkormányzati jellegnek. Ez az önkormányzati elem természetesen a többi igazgatási ágak területén sem veszélyeztette a központi hatalom legfontosabb célkitűzéseinek megvalósítását, a cári elgondolások érvényesítését nagyhatalmú központi kormánytisztviselők biztosították. [A generál-gubernátor (főkormányzó), akinek jogalkotó hatásköre is volt és az ujezdnij nacsalnyik, aki katonai és polgári hatalommal is rendelkezett.]

A rendőrség és csendőrség kiemelése a közigazgatás egyéb szervei közül jellegbeli eltérésükön túlmenően ellenforradalmi speciális szolgálati szerepük miatt is indokolt.

Az ellenforradalmak tipikus módszere az, hogy a kormánynak teljhatalmat adnak és tevékenységi körét a burzsoá állami mechanizmus más ágai rovására kiszélesítik. A Tanácsköztársaság megdöntése után Magyarországon is az „állam" fogalmát egy ideig az ellenforradalmi hadsereg, majd később — pozícióit lépésről lépésre szilárdítva — a kormány jelentette. A kormány helyettesítette a törvényhozó funkcióban az országgyűlést és hozott olyan alkotmányi és egyéb alapvető törvényi szabályokat, mint például az ún. gyorsított bűnvádi perrendtartást. Ezek a jogszabályok olyan témákat öleltek fel, amelyek szabályozása nemcsak a burzsoá felfogás szerint tartozott feltétlenül az országgyűlés hatáskörébe, hanem az uralkodó osztály már a feudalizmus idején is élénken tiltakozott volna az ellen, ha a végrehajtó hatalom a saját jogkörében, mondjuk királyi pátenssel próbálta volna rendezni azokat. Burzsoá viszonylatban az ellenforradalmi rendszerek közös, mondhatni nemzetközi sajátossága a kormány — és ezen belül a legszembetűnőbb módon a belügyi igazgatás — hatalmának a törvényhozó hatalom rovására történő önkényes kiterjesztése.

Csakúgy, mint a magyarországi ellenforradalom során, Kazahsztánban is a legnagyobb presztizsveszteséget a bíróság szenvedte el. Az ellenforradalmi kampány során ugyanis a bíróság — félretéve a cári „törvényesség" bizonyos addigi garanciáit — az uralkodó osztály nyers hatalmát megtestesítő közigazgatás engedelmes eszköze lett. Hiába léptek fel a bíróságok előtt a forradalmárok, például az omszki bolsevik Sancer, olyan igénnyel, hogy a rendőri nyomozás törvénytelenségeit és brutalitását a bíróság előtt leplezzék le. Azt kellett tapasztalniuk, hogy a bíróságok semmilyen irányban sem korlátozzák a rendőri és csendőri tevékenységet és egyszerű kiszolgálói ezeknek az erőszakszerveknek. Az ellenforradalmi bíróságok tudomásul vették, hogy a nyomozati munka az 1916. évi kazah felkelést követően főként éheztetésből, ütlegelésekből és egyéb kínzásokból áll.

A bírósági szervezet ezt a sajátos ellenforradalmi funkcióját nem egységesen és nem egyforma mértékben valósította meg. A legfőbb szerepet e téren a katonai bíróságok játszották, a korábban némi jelentőséggel bíró „népbíróságok" ellenforradalmi funkciója másodlagos volt. Ezek a „narodnij szud"-ok a kazah feudálkapitalista államszervezetben a kizsákmányoló osztályok felnőtt férfi tagjaiból álló ítélkező testületek voltak. A bírák választás alapján kerültek tisztségükbe, amelynek betöltéséhez ezenfelül szükséges volt a generál-gubernátor megerősítése is. Általában egyesbíróságként, néhány esetben, különösen jelentős ügyekben pedig mint rendes vagy rendkívüli bírói tanácsok jártak el.

Az imperializmus korában lejátszódó ellenforradalmak közös sajátosságait tükrözi a kazahsztáni helyzet annyiban is, hogy a forradalmárok elleni akcióból a fehérterror erői is jelentős szerepet vállalnak. Az ellenforradalmi kulákbandák működését bekapcsolták a forradalmi mozgalmak letörésére kiküldött katonai büntetőegységek tevékenységébe. Ezek ellátták őket fegyverrel és szervezett keretet adtak fellépésükhöz.

A szerző a cári igazságszolgáltatás működését és a forradalmat megelőző, illetve megtorló tevékenységét a II. fejezetben ismerteti. Bevezetőként talán túlságosan is rövid összefoglalást ad a forradalmi mozgalmak fejlődéséről, a forradalmi helyzet kialakulásáról Kazahsztánban. Ehelyütt — a mű többi részével ellentétben — nem támaszkodik levéltári kutatásokra, hanem kivonatosan ismerteti néhány ideo-

lógiai és történeti tanulmány megállapításait. Jogtörténeti témák feldolgozása során a szerző gyakran érzi azt, hogy megállapításai az adott társadalmi-gazdasági helyzet vizsgálata nélkül némileg egysíkúak és felismeri egy komplex vizsgálati módszer szükségét. Ez az igény helyes és indokolt, hiszen természetes az, hogy a jogi jelenségeket sem lehet összefüggéseikből kiragadni, politikai kereteiből kiemelni. Nagyon fontos viszont az a kérdés, hogy milyen összefüggések bemutatása lehetséges és szükséges, melyek azok a szorosan kapcsolódó keretek, amelyek felvázolása nélkül a kérdéses munka hiányos lenne. Az adott esetben a szerző állásfoglalása ilyen szempontból nem a legszerencsésebb. A forradalmi mozgalmak fejlődését kivonatosan ismertetni és 11 oldalon néhány lábjegyzetben olyan alapos feldolgozásokra utalni, amelyek az érdeklődést korábban már kielégítették, szinte feleslegesnek tűnik.[1] Az ilyen, kissé mesterkélten létrehozott kapcsolatban tényleges összefüggés valójában alig van: a szerző tételes feldolgozását nem húzza alá, nem teszi teljesebbé a forradalmi mozgalmak vázlatos — emiatt tudományos igények kielégítésére nem alkalmas — ismertetése.

Helyesebbnek tűnik az a módszer, amelyik a feldolgozott téma közvetlen összefüggéseit, tudományos igénnyel tárja fel és ezzel igyekszik megadni a munkát ténylegesen egésszé formáló keretet. Sajnálatos, hogy a szerző nem tárgyalja könyvében a büntetőpolitikát kialakító és ellenőrző hatóságok e téren kifejtett működésének jellemzését, az ítélkezési gyakorlatot koordináló tevékenységét. Ezek viszont olyan reális és közvetlen összefüggések, amelyek vizsgálata feltétlenül indokolt lett volna.

A forradalmi mozgalmak résztvevői ellen alkalmazott bírói megtorlást bemutató szakasz alapos és szép része a munkának. V. V. Kujbisev és más bolsevikok perének, valamint az urali, orenburgi és szemirecsei szociáldemokraták bűnügyében lefolytatott eljárásoknak a tanulmányozása során feltárulnak a cári büntetőpolitika és ítélkezési gyakorlat legjellemzőbb vonásai. Az ellenforradalmi kormányzat kinyilvánította, az ítélkező apparátus pedig ennek megfelelően magáévá tette és mintegy „jogszabállyá" torzította azt a politikai „dogmát", miszerint valamely vádlottnak a szociáldemokrata párt bármely szervezetéhez való tartozása önmagában politikai bűncselekményt valósít meg. Ezeket a tulajdonképpen sine lege megállapított „bűncselekményeket" a bíróságok rendkívül szigorúan büntették. Az ügynökök és besúgók serege jelezte és ennek nyomán a rendőrségi és csendőrségi nyomozások igyekeztek bizonyítani és felgöngyölíteni a szociáldemokrata szervezkedéseket. A szociáldemokratákat, mint a cárizmus ellenségeit politikai bűncselekmények elkövetéséért vonták felelősségre. A polgári és katonai bíróságok zárt ajtók mögött tárgyaltak. A felelősségre vontak többsége hősiesen viselkedett a bíróságok előtt, emiatt azután kapcsolataikat és a szociáldemokrata szervezkedés belső struktúráját a hatóságok nem is tudták felderíteni.

A szerző kiemelten tárgyalja az 1916. évi kazahsztáni felkeléssel kapcsolatos ügyek bírósági elintézését. Mondanivalóját egy-egy per anyagának ismertetéséhez fűzi, az olvasó számára azonban feleslegesnek tűnik a gondolatmenet folyamatosságának a konkrét ügyek szerinti tördelése. Egy-egy per, mint alcím, nem alkalmas a mondanivaló egységes szerkezetének kialakítására és esetenként elkerülhetetlenül ismétlésekhez vezet.

Az 1905-ös forradalom az antifeudális és antikolonialista mozgalmakat is fellendítette és ezek során a fő támadás gyakran a cári kormányzat ellen irányult. Ezek a burzsoá demokratikus és nemzeti felszabadító mozgalmak, amelyek az 1916. évi kazah felkelésben csúcsosodtak ki, igen komoly tömegbázissal rendelkeztek és sajátos ideológiájuk volt. A cári önkényuralom leszámolásra mozgósította bíróságait. A különben nehézkes, lassú ítélkező apparátus a felkelés elnyomása idején gyorsan és erőteljesen működött. Sajátos vonásuk volt ezeknek a pereknek, hogy az egyes ügyekben igen nagy számú, esetenként többszáz vádlott került egyszerre bíróság elé.

A büntető eljárás során a bizonyítás rendje fellazult és gyakran hoztak elmarasztaló ítéletet olyan esetekben is, amikor az eljárás alapjául szolgáló tényeket nem tisztázták kellő alapossággal. A perek során minden eszközzel kendőzni igyekeztek az ügyek politikai vonatkozásait: a bíróságok nem engedték meg, hogy a vádlottak védekezésük során politikai vagy társadalmi jelenségek fejtegetésébe bocsátkozzanak. Az ítéletek többségének szigorúsága, sőt kegyetlensége jogosulttá teszi azt a megállapítást, hogy az ellenforradalmi megtorlás, az uralkodó osztálynak a forradalomtól való rettegését kifejezve, drasztikus volt.

A cárizmus a büntetőjogi úton való leszámolás mellett ellenforradalmi büntetőpolitikája megvalósítása érdekében az adminisztratív megtorlás eszközeit is alkalmazta. Az idevágó kérdéseket a IV. fejezet tárgyalja. A cári és a Tanácsköztársaság megdöntését követően hatalomra került ellenforradalom egyaránt nélkülözte azokat a legális jogi eszközöket, így elsősorban a forradalmárok hatékony üldözésére alkalmas büntetőtörvényeket, amelyek segítségével a bírósági megtorlást zavartalanul, zökkenőmentesen folytathatta volna le. Ennek a célnak a megvalósítására a régebben alkotott büntetőtörvények alig voltak alkalmasak, ezért nyúltak a közigazgatási megtorlás rugalmasabb, kötetlenebb eszközeihez is, amelyeknél — ezen túlmenően — az eljárási garanciák, a vádlott jogainak biztosítása stb. könnyebben voltak kijátszhatók, mellőzhetők, mint a bírói eljárás során. A közigazgatás az eredetileg bírói funkció egy részét vette át az agitátorokkal, a marxista nézetek terjesztőivel szemben, de azokra is lesújtott, akik a kormányzat szerveiről, magasabbrangú tisztviselőkről, vagy a hadseregről állítottak olyasmit, ami a lakosságot ezek iránt ellenséges érzületre hangolhatta. A fasiszta ellenforradalmak korát és a középkort jellemzi az, hogy a közigazgatás végzi a tulajdonképpeni bírói funkció egy részét.

Az ellenforradalmi közigazgatásnak erős antiszemita jellege is volt. A cárok gyakran sürgettek szigorú intézkedéseket a zsidók ellen, akiket anarchistáknak, forradalmárok-

[1] Ilyen monográfiák például: Forradalmi mozgalmak Kazahsztánban 1905–1907. Az 1905–1907. évi forradalom Oroszország nemzetiségi körzeteiben. (Mindkét könyv orosz nyelven.)

nak tartottak. Az erőszakoskodások napirenden voltak, de az állami tisztviselőket sem antiszemita fellépésük, sem a politikailag egyébként aggályos személyek elleni — esetenként durván törvénytelen — eljárásuk miatt sohasem vonták felelősségre. A közigazgatási apparátus ellenőrzése egyébként is megoldatlan volt.

A megtorlás bírói és adminisztratív eszközein kívül rendszeresen alkalmaztak katonai erőt is a forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmak ellen, ez a módszer szerves részként épült be a cárizmus büntetőpolitikájába. Az V. fejezet arról tájékoztatja az olvasót, hogy ezt a megoldást akkor alkalmazták, amikor más eszközök nem látszottak célravezetőnek. Katonai erő bevetésével fojtották vérbe az 1905—1907-es forradalmat és az 1916. évi kazah felkelést is. A katonai büntetőegységek a fegyveres harc eldőlte után pogromokkal és a lakosság fosztogatásával folytatták tevékenységüket.

*

Az ellenforradalmi büntetőpolitika egy adott időszakban az uralkodó osztály részéről az osztályharc egyik legfontosabb jellemzője, mert annak tartalmát működésében, aktuális beállításban rajzolja meg. Ennek keretében dolgozza ki az uralkodó osztály a maga érdekeinek védelmére és a forradalom letörésére azt a büntető szisztémát, amelyben az igazságszolgáltatáson kívül egyaránt helyet kap a közigazgatás, a fehérterror, a hadsereg és a rendőrség.

G. Sz. Szapargaliev műve a jogelméleti jellegű fejtegetések terén kissé szűkszavúnak tűnik. Megállapításai helyesek ugyan és óvatossága is érthető, hiszen ilyen értelemben jogtörténeti munka még nem nyúlt az osztályharc kérdéséhez. Az ellenforradalmi megtorlást a „cári önkényuralom egységes feleletének" nevezi, de nem tárja fel elég világosan, hogyan volt elméletileg és a gyakorlatban is egység ez a sokféle eszközt alkalmazó, különféle jogágak területén jelentkező és — a fehérterrort illetően joginak nem is nevezhető — ellenforradalmi kampány. Feltételezhető, hogy elemzőbb igénnyel kezelte volna a jogelméleti kérdéseket, ha munkájában a jogtudósok részéről ugyanolyan támogatást kapott volna, mint azoktól a történettudósoktól, akiknek joggal fejezte ki a szerző köszönetét. T. E. Elenov és B. Szulejmanov, mindketten a történettudományok doktorai, valamint P. M. Palmurnij kandidátus értékes segítséget nyújthatott a szerkezet kialakításában, a feldolgozás módszereit illetően és sok más kérdésben. A jogi jelenségek jellegének, a jogrendszer belső harmóniáját illető eltolódásoknak és az ellenforradalmi kampány jogelméleti porblémáinak feltárásánál a szerzőnek talán nagyobb mértékben kellett volna ismeretlen területekre merészkednie és természetesen az ezzel járó tudományos kockázatot vállalnia.

Ez az úttörő jellegű monográfia bebizonyította, hogy a cárizmus büntetőpolitikája olyan egység, amelyre felépítve munkája keretét a szerző egy fontos és feltáratlan társadalmi-politikai folyamat lényegét tudta megragadni és szemléltetni. Ezzel tanúságát adta annak, hogy a jogtörténeti kutatómunka ilyen ismérvek mellett komoly tudományos értékű és politikailag is jelentős eredményeket hozhat.

Sík Ferenc

E lapszám (XII. új évfolyam 5.) szerzői: *dr. Kulcsár Kálmán* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezető. — *Dr. Kovács Kálmán* egyetemi tanár. — *Dr. Moldoványi György* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Gáspárdy László* ügyész. — *Dr. Gyarmati Sándor* ügyész (Kiskunhalas). — *Dr. Kertész István* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Kalenská M.* egyetemi docens (Prága). — *Dr. Péteri Zoltán* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Rudolf Loránt* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Nagy Árpád* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Tamás Lajos* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Bokor Péterné Szegő Hanna* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Sik Ferenc* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.0589 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1967. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A közép- és kelet-európai népek jogfejlődése iránti érdeklődés a magyar burzsoá jogtörténetírásban

A magyar burzsoá jogtörténetírás tárgyunkra koncentrált vizsgálata nem teszi lehetővé, hogy teljes képet alkossunk a hazai jogtörténettudomány fejlődéséről. Az itt kialakítható kép tehát csak mozaikszerű betekintést nyújt abba a bonyolult fejlődési folyamatba, amely nálunk a jogtudományok, közelebbről a történeti jogtudományok terén az utóbbi másfél évszázad alatt lezajlott. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a magyar burzsoá jogi historizmus történeti feltárásában kiemelkedő jelentőségű a környező népek jogfejlődéséhez való viszony kritikai elemzése. A hazai jogtörténettudomány historiográfiájában ugyanis legfontosabb feladataink egyike, hogy a burzsoá tudományosság rendkívül súlyos következményeket magában rejtő tanításait kritikailag értékeljük. Ilyen irányú vizsgálódásaink egyben eszközül szolgálhatnak annak a felismerésnek erősítésében, hogy a környező népek jogfejlődésének összefüggései nagy segítséget jelentenek ismereteink további kiszélesítésében. Ezek az összefüggések és kölcsönhatások az állam- és jogintézményeink történeti elemzésében különösen nem hagyhatók figyelmen kívül.

A magyar burzsoá jogi historizmus tudománytörténeti vizsgálata a hazai jogi gondolkodás több mint egy évszázados előrehaladásának elemzését követeli meg. Ebben az előrehaladásban a hazai jogtörténettudomány időtálló eredményei mellett súlyos hibákkal és ellentmondásokkal is találkozunk. A nemzeti függetlenség hiánya, a megoldatlan társadalmi-gazdasági problémák és a viszonylag korán jelentkező politikai reakció hatása egyre bonyolultabb módon tükröződött a jogi gondolkodás területén. A földbirtokos osztály politikai hatalmának fennmaradása, a hazai és az idegen tőke növekvő gazdasági térhódítása, a bonyolultan érvényesülő nemzeti elnyomás és sok más tényező teszi összetetté az idevágó jelenségeket. Az uralkodó osztályok növekvő érdeklődéssel fordultak a jogtudomány felé és erőfeszítésük abban az irányban haladt, hogy a jogi gondolkodást is saját érdekeik szolgálatába állítsák. E törekvések jelentőségét világosan mutatják azok a küzdelmek, melyek a polgári jellegű jogrend kiépítése, a jogi kodifikáció, a közjogi kérdések stb. területén zajlottak. A jogélet egyes területein váltakozó erővel bontakoztak ki e harcok, miközben a szembenálló erők a jogi gondolkodás historizmusában rejlő lehetőségeket is gyakran felhasználták céljaik elérésére. A tisztultabb polgári tartalmú történetszemlélet képviselői a polgári jellegű jogrend továbbfejlődését, a visszahúzó erők a „történelmi jog" fennmaradásának szükségességét hirdették. Az ellentétes tartalmú jogi történetfelfogás nyílt szembenállása azonban egyre ritkábban szemlélhető közvetlenül. A szokásjog erejére történő hivatkozás, a „népi-nemzeti jog" gondolata, az „egy politikai nemzet" fogalma, az ezeréves alkotmány, és sok más történelmi hagyományokkal szentelt jogi alaptétel nyert megfogalmazást már a dualizmus évtizedeiben. A jogélet egyes területein — így a közjogban és a tételes jog fejlődésének megoldatlan kérdései körül — gyakran dogmává emelt alaptételek születtek a történeti valóság figyelembevétele nélkül. A századforduló és az ellenforradalmi kor negyedszázadának jogi közfelfogása pedig már valósággal telített a nemzeti jog és államélet sajátos történelmi fejlődését propagáló tanításokkal. Mindezek kialakításában és a jogi közgondolkodás területére történő átvitelében növekvő szerepet játszott a hazai jogtörténetírás is.

A polgári nacionalizmus módfelett ellentmondásos fejlődése és a megoldatlan társadalmi problémák visszahúzó ereje nyomasztóan nehezedett a hazai jogi historizmus egész fejlődésére. Ide vezethető vissza az „európai jogtörténet" elsorvadása, a történeti-jogi iskola másodvirágzása, a pozitivista jogtörténetírás erőtlensége, valamint a konzervatív történetszemlélet és birodalmi nacionalozmus növekvő térhódítása stb. A hazai jogtörténetírás fokozatosan elejtette a társadalmi haladás eszméjét és a független nemzeti jogfejlődés gondolatát is tudománytalan fikciók rabjává tette. Mindez a magyar jogtör-

ténettudomány elszigetelődésével és a jogtörténetírás európai szintjétől történő lemaradással párosult. Ennek ellenére történetietlen volna, ha a polgári kor jogi gondolkodásának historizmusát tipikusan negatív jelenségnek tekintenénk. Nyilvánvalóan szembetűnik ugyanis, hogy a polgári demokratikus átalakulás megoldatlanságát magán viselő hazai jogtudomány a maga korlátai közt nagy lépést tett előre a jogi kategóriák történetiségének felismerésében. Még a konzervatív nézetek által vezetett jogtörténészek némelyikénél is felbukkant helyenként az a felismerés, hogy a jogi jelenségek csak történetiségükben foghatók fel, mint a fejlődés adott szintjét kifejező tényezők, amelyek tartósan nem állhatnak ellentétben az azokat túlhaladó gazdasági-társadalmi követelményekkel. A magyar jogi gondolkodás feudális elemeket őrző és védelmező tendenciáiban évtizedeken át kísért e fontos felismerés. Ha a tisztultabb polgári haladás-eszmének a közép- és kelet-európai típusú társadalmi átalakulásunk gyakorlatilag útját is vágta, nem kétséges, hogy a jogi gondolkodásból többé a történetiséget nem lehetett mellőzni. A vizsgált kor a jogi jelenségek történeti vizsgálatát módfelett bonyolulttá tette, mivel a fokozatosan tért hódító burzsoá jog, a politikai aktualitás állandó témájává tette a történeti úton létrejött régi jog maradványainak megőrzését vagy megszüntetésének mikéntjét. A magyar polgári jogtörténetírás kibontakozása, a fejlődés valóságos viszonyait tükröző források feltárására irányuló kísérletek és a pozitivista kutatómunka le nem becsülhető részeredményei azonban kétségtelenül mutatják az előrehaladást.

A hazai burzsoá jogtörténetírásunknak a környező népek jogfejlődése iránti érdeklődését vizsgálva különösen aktuális az a gondolat, hogy a vázlatosan jelzett súlyos örökséget látva sem kell lemondani a viszonylagos haladást kifejező hagyományainkról,[1] azokról a pozitív törekvésekről, amelyek a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésében érvényesülő kölcsönhatásokat keresték. A marxista jogtörténetírástól joggal várható e pozitívumok feltárása és felhasználása, mert e törekvés nemcsak szemléletünk lényegéből fakad, de ez ad biztos morális alapot előmutató kritikai elemzésünknek is.

Tárgyunk, a hazai burzsoá jogtörténetírás egyetlen saeculumára irányítja figyelmünket, ami nem akadályozhat meg abban, hogy korábbi időre is vissza ne tekintsünk. Nem egyedülálló tény, hogy a magyar jogtörténetírás hajnalán, Bél Mátyás, Kollár Ádám Ferenc és mások tanításai már jelezték azokat az alapvető gondolatokat, amelyek a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének egyre tudatosabb megközelítéséhez vezetnek.[2] A sokoldalúan képzett tudós és kultúrpolitikus, Kollár Ádám Ferenc pl. nemcsak a magyar jogtörténet művelésében tett jelentős lépéseket, de nagy gonddal elemezte a Duna-medencében élő népek, összefüggéseket magukban rejtő intézményeit is.[3] Középkori jogintézményeink kölcsönhatásainak szembetűnő nyelvi gyökereire pedig már jóval a hazai polgári jogtörténetírás kifejlődése előtt utaltak legjobb gondolkodóink. A magyar jogtörténetírás kibontakozását hátráltató idegen kultúrpolitika azonban nem segítette, de akadályozta e téren a tudományos előrehaladást. A túlnyomóan feudális jellegű jogi gondolkodás növekvő történeti érdeklődése mégis lépten-nyomon olyan intézményekbe ütközött, amelyek gyökerei a „történeti Magyarország" keretein túlmutattak. Gondolkodóink a XVIII. század utolsó évtizedeitől egyre gyakrabban ismerkedtek meg a különböző polgári eszmeáramlatokkal és ezek hatása alatt látókörük kiszélesedett. Fontos tényezővé lett ebben a német természetjogi iskola és a jogtörténetírás csíráit hordozó történeti államismeret térhódítása. Ezúton a felvilágosodás közvetett hatása is termékenyítően hatott jogi gondolkodásuk fejlődésére. Ilyen előzmények után látjuk, hogy a reformkor jogi gondolkodóinál egyre tudatosabb lett a különböző európai jogrendszerek iránti érdeklődés.

A polgári jellegű jogi gondolkodásuk kifejlődésének előtörténete tehát már világosan mutatja a főbb európai jogrendszerek iránti növekvő érdeklődést. A fejlettebb Nyugat megismerése a hazai jogrend elmaradottságának tudatát ébresztette és a reformok megvalósítását sürgette. A társadalmi haladás és a nemzeti felemelkedés ügye egyre szélesebb tájékozódást követelt a jogfejlődés területén. Ez az érdeklődés szükségszerűen túllépte az élő jog határát és a történeti fejlődés útját is törekedett megismerni. Ezúton egyfajta tisztultabb burzsoá jogi historizmus elemei érlelődtek, amelynek kezdetei a felvilágosodás által megfogalmazott haladás-eszmében és a liberalizmus progresszív történelmi analógia-keresésében gyökereztek.

A polgári jellegű jogi gondolkodás térhódítása — különösen a XIX. század folyamán — Európa-szerte összekapcsolódik egy szélesebb jogtörténeti világkép megjelenésével. A különböző népek, nemzetek jogfejlődésének, tudományos érvényű megalapozásával párhuzamosan feltűntek e korban a főbb európai jogrendszerek. A felhalmozódó ismeretek növelték a jog-

[1] Erre utal helyesen *Pach Zs. P.:* A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. L. „Történelmi Szemle" VIII. évf. (1964) 326., *Balog S.—Simon P.:* A magyar történettudomány néhány időszerű kérdése. „Magyar Tudomány". LXXI. köt. (Új folyam. IX. köt./1964.) 8—9. sz. 488.

[2] Legutóbb Csizmadia Andor vizsgálódásai vitték előbbre e pozitív jelenségek értékes számbavételének ügyét. L. Csehszlovák és magyar jogtörténészek IV. tudományos találkozója. „Századok" 98. évf. (1964) 3. sz. 614—615. Csizmadia A. joggal utalt ezúttal *Kollár Á. F.* sok haladó elemet magában rejtő „De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum" c. (1764) művére. Vö. Zápas Františka Kollara s uhorsku šlachtou. L. „Historyczky Časopis" XII. évf. (1964) 2. sz. 215—216.

[3] Az önmagában értékes törekvést természetesen az ébredő szlovák nacionalizmus ösztönözte Kollárnál.

XXII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1967. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HORVÁTH PÁL:
A közép- és kelet-európai népek jogfejlődése iránti érdeklődés a magyar burzsoá jogtörténetírásban 341

RÁCZ ATTILA:
A gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésének fórumrendszere 353

VALKI LÁSZLÓ:
Az Európai Közösségek Bírósága. Kísérlet a nemzetekfeletti bíráskodás megteremtésére ... 365

SOLT KORNÉL:
A közös károkozók osztott marasztalása 374

Szemle:

WELTNER ANDOR:
A szociális biztonsággal foglalkozó prágai symposium 380

HIDAS JÁNOS:
A bankszerződések szabályozása a csehszlovák jogban 384

Jogirodalom:

Történelmünk a jogalkotás tükrében (MÁRKUS FERENC) 388
Megjegyzések a tanúbizonyítás körében, a büntető eljárásban (BARNA PÉTER) 390
Kunkel, Wolfgang: Römische Rechtsgeschichte (MÓRA MIHÁLY) 398

— —:
Új könyvek 400

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Пал Хорват:* Интерес венгерской буржуазной литературы по истории права к правовому развитию народов Средней и Восточной Европы. — *Аттила Рац*: Система форумов рассмотрения имущественных споров между хозяйствевниыми единицами. — *Ласло Валки:* Суд Европейских Объединений. Попытка создания суда над нациями. — *Корнел Шолт:* Разделенная ответственность совместно причинившнх ущерб. — *Обзор:* Андор Велтнер: Пражский симпозиум, занимающийся социальной безопасностью. — *Янос Хидаш:* Регулирование банковских договоров в чехословацком праве. — *Юридическая литература:* Наша история в свете правотворчества *(Ференц Маркуш)*. — Заметки в кругу свидетельских показаний в уголовном процессе. *(Петэр Барна)*. — Вольфганг Кункел: История римского права *(Михай Мора)* — — —: Новые книги.

INHALT: *Pál Horváth:* Das Interesse für die Rechtsentwicklung der Völker Mittel- und Osteuropas in der ungarischen bürgerlichen Rechtsgeschichtsschreibung. — *Attila Rácz:* Das Forumsystem der Entscheidung von materiellen Streitsachen zwischen den Wirtschaftseinheiten. — *László Valki:* Das Gericht der Europäischen Gemeinschaften. Ein Versuch zur Schaffung übernationaler Gerichtsbarkeit. — *Kornél Solt:* Geteilte Verurteilung von gemeinsamen Schädigern. — *Rundschau: Andor Weltner:* Das Prager Symposium über die soziale Sicherheit. — *János Hidas:* Die Regelung der Bankverträge im tschechoslowakischen Recht. — *Rechtsliteratur:* Unsere Geschichte im Spiegel der Rechtssetzung *(Ferenc Márkus)*. — Bemerkungen zum Zeugenbeweis im Strafprozess *(Péter Barna)*. — Kunkel, Wolfgang: Römischen Rechtsgeschichte *(Mihály Móra)*. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Pál Horváth:* Intérêt manifesté par la historiographie du droit de la bourgeoisie hongroise à l'égard du développement du droit des peuples de l'Europe centrals et orientale. — *Attila Rácz:* Système des instances compétentes de connaître des litiges partimoniaux entre les unités économiques. — *László Valki:* La Cour des Communautés européennes. Tentative de la création d'une juridiction supranationale. — *Kornél Solt:* La condamnation divisée, des auteurs communs d'un dommage. — *Revue: Andor Weltner:* Symposium de Prague sur la sécurité sociale. — *János Hidas:* La réglementation des contrats de banque dans le droit tchécoslovaque. — *Littérature:* L'histoire hongroise à la lumière de la législation *(Ferenc Márkus)*. — Quelques réflexions relatives à la preuve par témoins dans la procédure pénale *(Péter Barna)*. — Kunkel, Wolfgang: Römische Rechtsgeschichte *(Mihály Móra)*. — — —: Nouveaux livres.

történetírás tekintélyét és a kutató-elemző módszerek kiterjesztését követelték. Ezt az igényt kívánta kielégíteni az összehasonlító jogtörténetírás, amelynek kifejlődését a jogalkotás célszerűségének keresése is előmozdította. Mindez a hazai jogi gondolkodás fejlődésében némi időbeli eltolódással, módosult formák takarója alatt jelentkezett.

Az 1860-as évektől ismert „egyetemes európai jogtörténettől" és az abba beágyazott magyar jogtörténetírástól egy erőteljesen kiszélesített jogfejlődési horizont birtokába jutott a hazai burzsoá jogtudomány. Ezért a környező népek jogfejlődése iránti érdeklődést tekintve nagy jelentőséget tulajdonítunk az „európai jogtörténet" megjelenésének. Vele a hazai jogtörténetírás erőteljesebb fejlődésnek indult és fokozódott az európai népek jogfejlődése iránti érdeklődés. Wenzel Gusztáv már a 30-as évek végén megkezdte az önálló nemzeti jogtörténetírás alapjainak szánt forrásfelkutató utazásait[4] és ezek eredményeként a Magyar Tudományos Akadémiának tett jelentéseiben az a felismerés tükröződött, hogy a környező népek okleveles és egyéb levéltári anyaga kiapadhatatlan forrást képez a magyar állam- és jogfejlődés kutatásában. Mindennemű forrásanyag lekötötte Wenzel Gusztáv figyelmét, amely reményt nyújtott a hazai jogfejlődés kútfőinek kiterjesztésére. Nagy jelentőséget tulajdonított a szilézíai, morvaországi utazásai során feltárt forrásoknak,[5] amelyekben a magyar és a morva kereskedők XIV. századi jogéletének megismerésére törekedett. Megoldatlan problémák egész sora tárult fel előtte az Erdélyben, Moldvában és Havasalföldön tett utazásai folyamán.[6] A különböző népelemek együttélésére utaló források jelentőségét azonban nacionalista szemlélettel igyekezett ábrázolni.

A romantikus nacionalizmus hatása alatt álló Wenzel középkorhoz vonzódó vizsgálódásai azonban egész sor konkrét történeti kapcsolatot érintettek, így a lengyel—magyar történeti kapcsolatokat a XVI—XVII. században, Mátyás király és III. Iván kapcsolatait stb.[7] A magyar államélet mozaikszerű történelmi kapcsolatainak felismeréséből rövidesen jelentkezett a jogfejlődés szükségszerű összefüggésének megsejtése. Az orosz évkönyvek és az óegyházi szláv nyelven írott történeti források irányában már saját vallomása szerint „kifejezetten jogtörténeti szempontok" vezetik.[8]

A tételes joggal is élénk kapcsolatot tartó Wenzel Gusztáv sokat foglalkozott a bányajoggal és ennek eredményeként maradt hátra több bányajogtörténeti fejtegetése. Saját tendenciózus szemlélete és a német nacionalista felfogás is zavarta e téren tájékozódását. Több idevágó írásából azonban annyi kétségtelenül megállapítható, hogy a felsőmagyarországi bányajog és a morvaországi bányászat jogi viszonyaiban valamiféle kölcsönhatást keresett.[9] Az sem lebecsülhető tény végül, hogy a magyar nemzeti jogtörténetírás kifejlődésének szentelt lelkesedése mellett Wenzel a középkori cseh, lengyel, orosz jogforrások és jogtörténetirodalom iránt növekvő érdeklődést tanúsított.[10] Idevágó írásaiban egyre gyakrabban bukkantak fel a magyar és a környező szláv népek jogfejlődésének analógiái.

A meginduló forráskutatás, a jogtörténetírásban még szinte ösztönösen jelentkező felismerésekre vezetett és nem bontakozhatott ki e szétszórt, időben is távoleső források alapján a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésében érvényesülő törvényszerűség keresése. Az erőteljesen ható romantikus szemlélet Magyarország történelmi nagyságának igazolására akarta felhasználni az ezúton feltáruló tényeket is. Az ébredő polgári nacionalizmus pedig igen korán e tények meghamisítására, a magyar jog és államélet felsőbbrendűségének igazolására ösztönözte a hazai jogtörténetírást. A XIX. század 60—70-es éveinek törekvései mégis előkészítői lettek egy szélesebb jogtörténeti világkép kifejlődésének.

[4] Elsőt a felső-magyarországi területeken 1839-ben, a másodikat 1841-ben az Alföldön és Erdélyben, a harmadik út (1843) már Horvátországban és Dalmáciában, a negyedik (1851) Szilézia, Lausitz, illetve Moldvába vezette, az ötödik (1853) Poroszország, Bajorország, Szászország és más német területeken zajlott le. L. Magyar Académiai Értesítő 1853-ról. XIII. évf. Pest. MDCCCLIII. (1853) 275.

[5] L. *Wenzel G.:* (jelentés) Szilézia, luzsiczai, morvai utazások eredményéről (1851. okt. 6.) „Magyar Acad. Értesítő 1851-ről XII. év. Pest 1851. 276., 29., *Uő.:* Tudósítást tesz németországi utazásairól (1853., okt. 10.) L. Magyar Acad. Ért. 1853-ról. XIII. év. Pest, 1853. 275., 290. Magyar Acad. Ért. 1853-ról. XIII. év. Pest, 1853. 275., 290.

[6] L. Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez. „Magyar Acad. Ért." XVII. évf. (1857). Itt vetette fel a településtörténet, a megyék történetének feltáratlan problémáit, a helyi birtoklási, vagyonjogi viszonyok beható elemzésének szükségességét. Törekvéseit azonban már a „jogélet magyar eredetiségeknek" előítélete vezette. L. *uő:* 314., 319., 379. stb.

[7] L. *Wenzel G.:* Szláv történeti emlékek és a magyar történelem. I., II., III. közl. „Történelmi Tár" 1878. évf. és az 1879. évf. *Uő:* Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó családból 1497—1540. Akad. Kiad. Bp. 1878. 9—10., *Uő:* Rosztizlaw galicziai herceg, IV. Béla magyar királynak veje. Értekezések a tört. tud. kör. XIII. k. (1888) 8. sz. 3.

[8] L. „Szláv történeti emlékek . . . I. közl. ih. (1878) 22. Hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított a horvát—magyar összefüggéseknek. L. uo. 1879. évf. 410.

[9] Inkább csak e két jogterület hasonlóságának felismerése értékelhető pozitívan. L. *Wenzel G.:* Handbuch des allg. öster. Bergrechts. (Bécs) 1855. 73. *Uő:* Magyarország városai és városjogai a múltban és a jelenben. Tanulmány az összehasonlító jogtudomány szempontjából. Értek. a társ.-i tud. kör. IV. köt. (1876) IX. sz. 56—57. *Uő:* Magyarország bányászatának kritikai története. Akad. Kiad. Bp. 1880. 176—177.

[10] L. *Wenzel G.:* A Magyarország jogtörténetének rövid vázlata. Pest. 1872. 27. *Uő:* Az országos jog és a particularis jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben. „Értekezések a társ.-i tud. köréből." IV. köt. V. sz. Budapest, 1876. 35—36., 40. stb. *Uő:* Egyetemes európai jogtörténet. 3. kiad. Buda-Pesten. 1873. 470. stb.

A XIX. század 60-as éveinek végétől az egész magyar szellemi életben érezhetővé vált a polgári átalakulás útjára tért Oroszország iránti érdeklődés.[11] Ezt megelőzően csak a konzervatív jogi gondolkodás tekintett hazánkban az európai feudalizmus utolsó bástyájára. A 60-as évek társadalmi és állami reformjai után azonban a jogi gondolkodás mintha csak felfedezte volna Oroszországot. Nemcsak a jobbágyreform megoldása és az államéletben megvalósuló polgári reformok tapasztalatai növelték meg az érdeklődést, hanem a soknemzetiségű orosz birodalom politikai életének sokban hasonló, megoldatlan problémái is. Az orosz birodalom jog- és államéletének a burzsoá rend irányában megtett lépései ösztönzően hatottak a magyar jogi gondolkodásra, de nemcsak a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének megértésére irányuló törekvéseket ébresztették, hanem a szláv nacionalizmustól való félelmet is. A magyar polgári jogtörténetírás fejlődésének belső összefüggésein túl tehát a Közép- és Kelet-Európát elárasztó retrográd nacionalizmus gyilkos küzdelme is egyre érezhetőbben hatott, a kétségtelenül jelentkező pozitív tudományos felismerések hatóerejének megbénításában.

A hazai jogtörténeti-történeti irodalomban e korban kétségtelenül megszaporodtak azok a pozitív felismerések, amelyek alapján a magyar jogfejlődés egyoldalúan nyugatos irányú beállítottságát korrigálni lehetett volna. Pauler Gyula már a 70-es években hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a magyar államiság kifejlődésének kezdeteitől „szláv befolyás" alatt állt. A nyelvészet által felmutatott eredmények szolgáltattak jórészt alapot arra, hogy az inkább csak megsejtésnek tekinthető felismerés Paulernál kialakuljon. „Intenzív szláv hatás érvényesült... a társadalmi, állami létnek majdnem minden fokozat"-ában... hiszen az „állam fejétől a szolgáig" szláv eredetű fogalmak találhatók[12] a magyar államélet fejlődésében. Pauer később sem szűnt meg hangoztatni, hogy a magyar feudális állam szláv hatás alatt fejlődött és azt a közvetlen szomszédságból származtatta.[13]

A magyar történetírás további pozitív megnyilatkozásait nem kisebb nevek, mint Tagányi Károly és Acsády Ignác fémjelzik. A „Századok" hasábjain sorban jelentek meg részletkutatások, amelyek a tények világánál tették egyre érthetőbbé, hogy a magyar jogfejlődést a modern forráskutatás és kritikai fényénél alapvetően át kell értékelni. Az újabb történeti kutatómunka eredményei alapján ismét megelevenedtek a középkori magyar perjog jellegzetesen szláv kölcsönhatásokra utaló forrásai.[14] Nemcsak a korai magyar államélet szláv kölcsönhatásokra utaló terminológiai elemei, de a jogélet ezen oly fontos területén is feltárultak a történelmi összefüggések. A romantikus jogtörténeti szemlélet tartalmatlan torzításai egyre elavultabbá lettek a forrásokra támaszkodó kutatások során. A magyar nemzet „történelmi nagyságával" oly sokszor összefüggésbe hozott lengyel fejlődésről pl. kiderült, hogy a „két nemzet politikai fejlődése meglepő rokonságot mutat".[15] Az újabb felismerések hatása alatt a magyar történettudományban Tagányi Károly érett kutatásai és Acsády Ignác józan megállapításai kitörölhetetlen nyomokat hagytak. Tagányi K. a magyar történelem két döntő jelentőségű összefüggését, a nyugati (német) és a szláv kölcsönhatásokat már képes volt egységben tárgyalni és átütő erejű monografikus munkáiban sok tekintetben irányt mutatott a jogtörténetírásnak.[16] Ezek nélkül ugyanis puszta megsejtés maradt volna Tagányi K. ma is aktuális megállapítása, hogy „aki valamikor az Árpádkori magyar társadalom történetét fogja megírni, a szláv népek jogtörténetét sem fogja mellőzni".[17] A hazai jogtörténetírás idevágó felismeréseit elemezve csak betekintésre van módunk a magyar történettudomány korabeli vívmányait illetően, de e kaleidoszkopszerű kép is nyilvánvalóan mutatja, hogy a magyar polgári jogtörténetírás világképében elkerülhetetlenné vált egy lényeges fordulat kibontakozása.

Téves volna azt hinnünk, hogy a hazai jogtörténetírás világképében mutatkozó változást a XIX. század utolsó évtizedeiben egyszerűen azonosíthatjuk a pozitivizmus térhódításával. A hazai és a környező népek fejlődésében ható társadalmi-gazdasági viszonyok előrehaladásának törvényszerűsége bonyolult kölcsönhatások útján teremtette meg azt a reális alapot, amelynek

[11] Erre utal helyesen *Niederhauser E.:* Magyar utazók Oroszországban a XIX. században. „Magyar—orosz történelmi kapcsolatok." Szerk. Kovács E. Művelt Nép, Bp. 1956. 133. A történetirodalomból l. *Géresi Kálmán,* Hunyadi Mátyás magyar király diplomáciai összeköttetései III. Iván Vasziljevics orosz cárral. „Századok" 1879. évf., *Tallóczy Lajos,* Oroszország és hazánk. Bp. 1884., *Szilágyi Sándor,* Erdély és az Északkeleti háború 1648—50. Bp. 1891., *Hodinka Antal,* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1909.

[12] Vö. *Pauler Gyula:* Szent István alkotmánya. Századok. 1879. 103.

[13] *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története. Bp. 1899. 69.

[14] L. Bél Mátyás, majdnem egy évszázaddal előbbi gondolatainak pozitív értékét továbbfejlesztő *Nagy András:* „Pristaldusok" c. („Századok" 1876. 338.) munkáját.

[15] L. az idevágó megállapítást ugyancsak a „Századok" hasábjain *Lovcsányi Gyula:* A magyar—lengyel érintkezés története. „Századok" 1886. 330.

[16] Tagányi „figyelmét nagy sikerrel terjesztette ki a magyar viszonyok német és szláv analógiáinak vizsgálatára" — mondja Szekfü Gy. L. „A magyar állam életrajza". Történelmi tanulmány. Dick M. kiad., Budapest. én. (1923) 226., Tagányi iránymutató kutatásai közt kiemelhető a „Megyei önkormányzatunk keletkezése". Értekezések a tört. tud. köréből. 18. köt. VI., a „Honfoglalás és a királyi vármegyék". L. Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. I. k. 1901. és „A nemesi önkormányzatú vármegyék megalakulása". L. uo., *Acsády I.* értékes utalásai pedig „A magyar jobbágyság története" c. (1908) művében láthatók. Vö. új kiad. Bp. 1950. 26. stb.

[17] L. *Tagányi K.:* Orosz történetírás. „Századok", 1892. 240.

a kor „meghatározott társadalmi tudatformái feleltek meg".[18] Ebben, a magyar jogtörténetírásra is ható, bonyolult fejlődésben azonban kétségtelenül nagy szerepe van a pozitivista jogtörténet első erőteljesebb térhódításának.

A magyar jogtörténetírás pozitivista irányának kifejlesztésében Hajnik Imrének van kétségtelenül nagy szerepe. Látnunk kell azonban Hajnik I. pozitivizmusának azt a jellemvonását, hogy a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének jobb megértését szolgáló összefüggések felismerése nem általában a pozitivista szemléletmódjából fakadt. A hazai burzsoá jogtörténetírásban elsőnek tekinthető „Magyar alkotmány- és jogtörténelem" c. műve[19] már magában foglalta a magyar jogfejlődés európai összefüggéseinek legfontosabb területeire való utalásokat. Az „ősmagyar nemzeti szervezet"-ről beszélve, tanításaiban megjelent a nyugati és déli szlávokkal való kapcsolat keresése. Ez az egyik olyan műve azonban, amelyben leginkább kísért, sőt jelen van a romantikus szemlélet maradványa is. Ugyanakkor, a pozitivizmusra még alig utaló ezen leírásokban a magyar államalakulás közvetlen előzményeit, a nyugati szláv államiság, Bizánc és a Balkán népeinek politikai fejlődése összefüggéseibe helyezte el.[20] Hajnik I. pozitivizmusa nagy és átütőerejű, amit be kell mutatnunk témánkra vonatkozóan is, de tudománytörténeti szempontból távolról sem olyan, mint ahogy azt a hazai burzsoá jogtörténetírás korában, a pozitivizmushoz legkülönbözőbb okok alapján visszamenekülő gondolkodók hinni vélték.[21]

Hajnik I. pozitivista szemlélettel megírt értékes munkái önmagukban nem voltak képesek a magyar polgári jogtörténetírás világképének teljes átalakítására. Mivel Hajnik I. a polgári haladás aktuális küzdelmeitől messze távoltartotta magát, egész életműve a múltba történő visszafordulás jegyében formálódott ki.[22] Viszonylag haladó tanításai azonban e téren annál világosabban bontakozhattak ki. Tárgyunkat illetően pozitív tényezőként fogható fel Hajnik I. minden addiginál jobb, európai szintű tájékozódása és a magyar jogfejlődés egyetemes történeti összefüggéseinek keresése. E törekvései azonban kevésbé tekinthetők pozitivista jellegűeknek és nem csekély ellentmondást is tartalmaztak.

Hajnik I. életművének tetőfokát jelentő „Magyar bírói szervezet és perjog története" c. munkája azonban a hazai jogtörténet egy nem jelentéktelen, területén alkotott olyan szintet, amit követői[23] mindmáig irányadónak tekintenek. Hajnik I. szigorú forráskritikán alapuló munkája az adott körülmények közt, legjobb eszköznek bizonyult a magyar bírói szervezet és perjog történeti feltárására. Nem adott ebben a koráig terjedő teljes képet, mégis a „legnehezebb feladványra" vállalkozott mindaddig a magyar jogtörténetírásban.

A magyar bírói szervezet és perjog történetének szentelt, a legjobb pozitivista hagyományok egyikének tekinthető eredmények Hajnik I. előtt feltárták és tudományos alapra helyezhetővé tették azokat a szétszórt felismeréseket, amelyek évtizedek óta érlelődtek a hazai szellemi élet különböző területein. Kitűnik ebből, hogy a magyar bírósági szervezet erőteljes szláv kölcsönhatások alapján fejlődött ki és e hatások jegyeit tartósan megőrizte önmagában.[24] A mű megjelenése idején már az egész magyar szellemi életet elöntötte a millenáris romantika mázával leplezett, reakciós nacionalizmus. Hajnikot e légkör sem akadályozta meg abban, hogy a magyar perjog több jelentős intézményének fejlődésében, közvetlenül ható szláv jogi gyökerekre mutasson rá.[25] Még értékesebb ennél a történelmi Magyarország keretében egy évezred óta együttélő népek jogéletének, bírósági és perjogi viszonyainak viszonylag tárgyilagos szemlélete. Hajnik pl. nem látta „kompromittálva" a magyar jogtörténetet azzal, hogy a tényeknek megfelelően leírta az országban élő szláv eredetű lakosság sajátos vonásokat őrző „területi bíráskodásának" fennmaradását.[26]

---

[18] Számunkra ebben is a marxizmus klasszikusainak alapvető iránymutatásai teszik érthetővé „... azt a reális alapot, amelyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik, s amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg." Vö. *Marx—Engels:* Válogatott Művek, I. Bp. 1949. 339—340.

[19] Heckenast, Pest, 1870.

[20] L. *Hajnik I.:* Magyar alkotmány- és jogtörténelem. Második füzet. Az ősmagyar nemzeti szervezet és ennek előzményei hazánkban. Heckenast, Pest. 1870. 49., 51. stb.

[21] Kétségtelen ugyanakkor, hogy a hazai „elmaradt viszonyaink között bizonyos ideig, bizonyos értelemben és bizonyos fokig még a pozitivizmus is haladást jelentett..." L. *Fogarasi B.:* A tudománytörténet módszertani kérdéseiről. A MTA Történeti Bizottságában 1952. március 4-én tartott előadás rövid szövege. L. „A tudománytörténet kérdései". Akad. Kiad., Bp. 1954.

[22] Hajnik I. pozitivizmusának ellentmondásos voltát felszínre hozta már a 30-as évek jogtörténeti vitairodalma is. *Mályusz Elemér:* Az Eckhart-vita. „Századok" LXV. évf. (1931) 412—413.

[23] Vinkler I., Meznerics I., Torday L. és mások munkáira utalunk. L. a főbb műveket: *Bónis Gy.:* Erdélyi perjogi emlékek. Erdélyi Tudományos Intézet kiadv. Kolozsvár, 1942. *Uő:* A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. Bp. 1935., *Eckhart F.:* A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVIII. században. Bp. 1954., *Gouth K.:* Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. Bp. 1936., *Janits I.:* Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Bp. 1940., *Meznerics I.:* A megyei büntető igazságszolgáltatás a XVI—XIX. században. Értekezések Eckhart F. Jogtörténeti Szemináriumából. 1. sz. Bp. 1933., *Torday L.:* A megyei polgári peres eljárás a XVI—XIX. században. L. uo. 2. sz. Bp. 1933., *Vinkler J.:* A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I—II. köt. Pécs. 1927. stb.

[24] L. a bíráskodás, a bírótársak (cojudices) szerepének leírásában, a perszemélyek és pervezetés, valamint a középkori magyar perjogi bizonyítás leírásában. Vö.: *Hajnik I.:* A magyar bírói szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 147—151., 155—164., 250—284. stb.

[25] L. a „pristaldus", az „istenítélettel" történő perjogi bizonyítás („judicium examen", „prauda"), valamint a „judices terrestres" leírását. Vö. i. m. 132., 151—164., 251.

[26] L. uo. 134—136.

A magyar jogtörténetírás pozitivista felismeréseit és eredményeit természetesen nem lehet idealizálni. Hajnik I. legjobb eredményei mögött is világosan ki lehet mutatni az osztályszemléletet. Meg kell említeni ugyanakkor, hogy a magyar polgári jogtörténetírás hanyatló korszakában a kivezető út keresői gyakran tették felelőssé a nagy jogtörténészt, amiért félben hagyta ezt a színvonalában utolérhetetlen perjogtörténeti szintézist. Nem éppen jogos természetesen a számonkérés, de kétségtelen, hogy a perjogtörténet újkori és legújabbkori vizsgálata már a magyar államélet feudális maradványokkal terhes eleven valóságában vezette volna a nagy pozitivista gondolkodót. E területen pedig a legjobbaknak sem nyílt mód arra, hogy olyan „pozitív tényeket" közöljenek, amelyek nem feleltek meg a kor alapvető politikai követelményeinek.

A nagy pozitivista alapvetés méltó folytatását a századforduló nacionalista jogtörténetírásában hiába keressük. Király János szemlélete azonban azt bizonyítja, hogy ezen „egészségesebb" irány folytatásának megvoltak a szubjektív feltételei. Hajnik I. hangos hazafiságtól mentes alkotómunkáját őszintén folytatni akarták egyesek, de lanyhuló erővel védelmezték az „európai színvonal" megőrzésének ügyét. A viszonylag tisztább polgári szemlélet mégis látható Király J. munkásságában, aki Hajnik I. jogos örököse lehetett volna a magyar jogfejlődés egyetemes összefüggéseinek továbbfejlesztésében. A Timon-féle irány elzárkózó, befeléforduló nacionalizmusával szemben szinte programnak tekinthető a „magyar és az európai tudományos élet kölcsönhatásai"-ról írott munkája, melyben a magyar jogtörténetírás tisztultabb polgári szemléletét védelmezve ostorozta az „egyoldalú elzárkózottságot és a tudománytalan szűkkeblűséget".[27] Király azonban nem tudta eszméit valóraváltani, koncepciója megkésett és a századfordulót követő években már elszigetelődött. Törekvéseinek bukása egybeesett az „európai jogtörténet" felszámolásával, illetve a Timon-féle nacionalista irány térhódításával. Király J. megmaradt ugyan a pozitivista hagyományok védelme mellett, de törekvéseit nem tudta számottevő eredményekkel alátámasztani. Erőtlensége abból fakadt, hogy a kor éles politikai harcától távol állva Hajnik I. szemléletének látható korlátait átlépni nem tudta, az erősödő polgári radikális eszmék befogadására pedig alkalmatlan volt.

A hazai pozitivista jogtörténetírást, ellentmondásos volta és viszonylag korai háttérbeszorulása ellenére a vizsgált kor jogi gondolkodásának — sok tekintetben haladó — színfoltjaként értékeljük. Ez az irány nemcsak a szélesebb, egyetemes jogtörténeti világkép kialakítását és a környező népek jogfejlődése iránti érdeklődést ébresztette, de a hazai jogtörténetírás nemzetközi tekintélyét is sok tekintetben megalapozta. A polgári tudományosság módszertani fejlődését és egyáltalán a magyar jogfejlődésről kialakítható kép egészét tekintve sokat nyertünk a pozitivista irány eredményeiből. Pedig ez az irány a magyar jogtörténetírás területén a maga teljességében ki sem fejlődött. Sem Hajnik I., sem mások nem tették érthetővé az újabb nemzedék számára a pozitivizmus ismeretelméleti és módszertani alapjait. A jogtörténetírás gnoszeológiájával szinte egyáltalán nem foglalkoztak e korban. A jogtörténészek egy részének tudatában a pozitivizmus egyik, felületi jellemvonása, a pozitív történeti tények tisztelete és előtérbeállítása tudatosult csupán és gyakran a pozitivizmustól távoleső törekvéseiket is azonosították azzal. A zavar és tisztázatlanság mindenekelőtt a pozitivizmus viszonylagos haladást képviselő irányának visszaszorulásával és a jogi gondolkodás egész területét elárasztó reakciós áramlatok térhódításával állandósulhatott.

A pozitivista irány és a liberalizmus XX. századi utóhajtásai az ellenforradalmi kor negyed-századában is felismerhetők voltak. Képviselőik többé-kevésbé őszinte törekvés hordozói maradtak a „pozitív történeti tények" tiszteletének. Nem állítható, hogy az adatszerű kutatásokban, vagy az előző század folyamán sok hibával elkezdett, forrásfeltáró törekvésekben túlságosan elmerültek volna, de a jogtörténetírás ide sorolható képviselői még így is, a tőkés-nagybirtokos osztályt elvtelen módon kiszolgálókhoz viszonyítva, haladóknak tűntek. Ezért a liberalizmus elveihez ragaszkodókat már a századfordulótól „baloldalisággal", másokat valamivel később „nemzetietlenséggel" vádolták a különböző reakciós irányzatok szószólói. Úgy tűnik, hogy a teljes dimenziójában ki sem fejlődő pozitivista jogtörténeti irány tekinthető egyáltalán a hazai burzsoá jogtörténetírás tetőfokának. Nem véletlen ezért, hogy a polgári kor utolsó évtizedeiben a liberális és pozitivista hagyományokat védelmező, vagy oda visszamenekülő kutatók tettek még kísérletet a magyar jogtörténetírás nemzetközi tekintélyének helyreállítására, és a környező népek jogfejlődése iránti érdeklődés ébresztésére. Döntő jelentőségű előrehaladás az utóbbi területen nem történt, de helyenként, a mozaikszerűen feltárt pozitív felismerések annál értékesebb tanulságot hagytak ránk.

*

[27] Érdemes betekinteni Király J. szemléletébe: „... A speciális műveltségnek alapja a generális. Ez alatt nem a tudományoknak korlátlan kosmopolitizmusát értjük, sőt ellenkezőleg, szent meggyőződésünk, hogy vannak tudományszakok és így különösen azok olyanok, amelyek nemzeti, ősi hagyományainkkal függenek össze, melyeket legelsősorban nemzeti alapokon, sajátlagos culturánk latbavetésével kell művelnünk. De ennek is *európai színvonalon, nem az elzárkózottság korlátai által elszigetelve kell végbe mennie.* Mert csak ezen nézőpont vezet bennünket a tudás és megismerés magasabb színvonalához és *ment meg bennünket a tudományos szűkkeblűségtől, az egyoldalú elzárkózottságtól ...*" (Kiemelés tőlem.) L. *Király J.:* Adalékok a magyar és az európai tudományos élet kölcsönhatásaihoz. Jogtörténeti részletek. Klny. a „Jogtud. Közl." 1905. évf.-ból. Bp. 1905. 13—14. stb.

A magyar polgári jellegű jogi gondolkodás fejlődésében, kialakulásának kezdeteitől a német jogtudomány és általában a német jog hatása vált elsődlegessé. A jogélet különböző területein könnyen felismerhető, hogy a német viszonyok közt kifejlődő, megkésett polgári átalakulás — sajátosan vegyes, feudális elemeket őrző jogrendje — közvetlen hatást gyakorolt hazánkra. A külső hatás, amely a magyar jogi gondolkodást sokrétűen és bonyolult összetevőkön keresztül érte nem pusztán a földrajzi közelségből és a történelmileg kialakult közvetlen kapcsolatból fakadt. A német burzsoá jogrend kibontakozása gyakorlatilag a közép- és keleteurópai típusú burzsoá jog kialakulásának kezdetét jelentette. A sok tekintetben hasonló társadalmi-gazdasági feltételek természetesen maguk után vonták a jogi gondolkodás előrehaladásának összefüggéseit is. Ezzel az objektíve ható folyamattal szemben a magyar jogi gondolkodás nacionalizmusa jelentett némi ellenállást, de feltartóztatni és főként kiküszöbölni ezt nem volt képes. A német burzsoá jog hatott a növekvő árutermelő társadalom igényeinek kielégítésében, a jogi kodifikációs kísérletekben, az ipar-, a kereskedelem- és a hitelélet jogi formáinak kialakításában, de sokrétűen hatott a jogtudományok fejlődésében is.

A magyar jogi gondolkodás hosszú időre konzerválódó és egyre reakciósabb nacionalizmusa soha nem szánhatta el magát a német joghatással történő szakításra. Az ide irányuló kísérletek a hazai jogi gondolkodás perifériáira szorultak és az alapvető jogi viszonyokban teret hódító burzsoá elem, hatásukat is korlátozta. Még a Timon-féle reakciós jogtörténeti irány is megőrizni törekedett ezért teóriájának a „keresztény-germán" gondolattal való kapcsolatát. A jogi historizmus fejlődésében azonban a német jogi gondolkodás hatása inkább visszafelé, a történeti múlt, a feudális maradványok megőrzése irányában hatott. Egyre kevesebb tér maradt annak a jogi historizmusnak, amely a történeti fejlődés alapján igazolni kívánta volna a Nyugaton kifejlett modern jogintézmények bevételének indokoltságát. Ennek ellenére a liberalizmus gyenge hajtásán kívül a magyar jogtörténetírás minden lényegesebb irányzatának fejlődésében a német viszonyok által kitermelt iskolák hatása reális tényező maradt.

A magyar jogtörténetírás sokat merített a germanista irány nacionalizmusából, a történeti jogi iskola „viszonylag haladó" tudományos módszereiből és retrográd romantikájából, de nem kevés hatás érezhető a hazai és a német jogtörténeti pozitivizmus között is. A magyar jogi gondolkodásra gyakorolt külső hatás azonban — főként a történeti jogtudományok terén —, nem tartalmazta a kölcsönhatás elemét. Ez abból fakadt, hogy a magyar jogtörténetírás szinte minden esetben megkésve nyúlt a német jogtörténeti iskolák fegyvertárába. Egyedül a jogtörténeti pozitivizmus magyarországi kibontakozása képez ez alól kivételt, de ennek korai háttérbeszorulása ismét a magyar jogi gondolkodás viszonylagos elmaradottságát bizonyítja.

Az elmaradottság és a magyar jogtörténetírás mindvégig domináns nacionalizmusa azonban elszigetelődésre kárhoztatta a különböző német iskolák nyomába felzárkózni törekvő hazai eredményeket. Szemben a jogfilozófia és bizonyos vonatkozásban a magánjog hazai művelőinek külföldön is ismeretessé váló tanításaival, a jogtörténet sohasem vált aktív tényezővé az idevágó irányzatok, európai méretek közt hullámzó fejlődésében. A XX. század elején eluralkodó befeléfordulás és a türelmetlen nacionalizmus ezt az elszigeteltséget csak fokozta. A környező népek növekvő polgári nacionalizmusa reagált csak aktív módon a magyar jogtörténetírás tendenciózus törekvéseire.

A Timon-féle irány retrográd nacionalizmusának térhódítása idején, a német jogtörténetírásban már a 80-as évek folyamán kifejlett ún. „kritikai iskola" volt az uralkodó tényező. A német irracionalista filozófiából (W. Dilthey) kisarjadó új irány az imperializmusra történő áttérés kísérő jelensége lett és keletkezése szoros összefüggésben volt a materialista történetszemlélet ellen felsorakozó, burzsoá eszmei reakcióval. A német „kritikai irányzat" a történeti-jogtörténeti tudományok területén számos iskola kialakulásának adott lehetőséget.[28] A német viszonyok közt is lezajlott tehát egy alapvető fordulat, amely a régi, főként pozitivista tanításokkal való szembefordulást képviselte. A történeti kutatás konkrét területein a különböző iskolák egymástól eltérő felfogást képviseltek, általánossá lett azonban a „szellemi" tényezők előtérbeállítása és a régi polgári tanítások kritikai felülvizsgálatára irányuló törekvés. A kritikai irány a történeti fejlődést „lelki", „szellemi" tényezőkkel törekedett magyarázni, innen Európa-szerte a „szellemtörténeti irány" elnevezést nyerte.

Filozófiai alapjait tekintve a szellemtörténeti irány a pozitivizmus természettudományos ténykutatásának határozott tagadását, de a korábbi irányzatok, így a liberalizmus és a történeti jogi iskola tanításának kritikai megrostálását is jelentette. A történeti jogi iskola viszonylagos haladást képviselő eredményei, csakúgy, mint a polgári pozitivizmus ténytisztelete megsemmisítő csapásokban részesültek. A szellemtörténeti irány radikális törekvései egy időre az újszerűség látszatát keltették, rövidesen kiderült azonban, hogy az „új irány" nem más, mint a régi reakciós idealista történetszemlélet továbbfejlesztett változata, amely a fokozódó politikai reakció eszmei tükröződése. A szellemtörténeti irány a gazdasági, társadalmi, jogi, politikai for-

[28] А. И. Данилов, Проблемы аграрной истории раннево средневековья в немецкой историографии. „Изд. Акад. Наук СССР", 1958. 120—125., 127. Vö.: *Kovács E.*: A mai polgári történetírás... 15—16. stb. Az irodalomban a „marburgi", „freiburgi" iskolák, a „földesúri teória" és a „strassburgi" iskola néven ismeretesek a német reakciós történetírás összetevői.

mák történeti elemzésébe bevitte a „történelmet alkotó szellemet", amely a „beleélés és az elemzés" útján ismerhető meg.[29] Módszertani elveiben az „elemzés" szükségességének hangoztatása igen alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy a tudományosság látszatát keltse. Gyakorlatilag a szellemtörténeti irányzat mindent megtett, hogy a történeti fejlődés összes lényeges elemét elszakítsa az anyagi világ fejlődésének törvényeitől.[30] A történettudomány feladata az eléggé önkényesen megválogatott „alkotó szellemekbe"[31] történő intuitív beleélés[32] lett. Ennek megfelelően a burzsoá jogtörténettudományok is a pozitív történeti ténykutatás elé helyezték azoknak a szellemi tényezőknek a felkutatását, amelyek — a reakciós szemlélet szerint — az állam- és jogintézmények fejlődésének „meghatározói".

A német szellemtörténeti iskola tipikus megnyilvánulása volt azoknak a törekvéseknek, amelyek — a hanyatlásnak indult polgári osztályuralom fenntartása érdekében — a tudományosság látszatát megőrizve hamisították meg a történelmet. A modern historiográfiai kutatás szélesen feltárta már azokat a tényeket, amelyek bizonyítják, hogy a szellemtörténeti irányzat képviselői a legszélsőségesebb eszközöktől sem riadtak vissza a tőkés rend védelme érdekében. A régi, megalapozottnak vélt tanításokat védelmező jogtörténetírás a német jogi gondolkodás területén is védekezésbe szorult vissza és a reakció csapásai alatt sorozatosan szenvedett vereséget. Különös szerep jutott e téren az A. Dopsch-féle gazdaság- és jogtörténeti iskolának, amely eljutott a pozitív történeti tények és a fejlődési fokozatok tagadásáig. Az iskola követői a kapitalizmus örökké létező intézményeinek bizonyításával tették ismertté nevüket. Tanaik nyomán kelt életre a „germán ősalkotmány", a „karoling kapitalizmus" és más képtelen tanítások.[33]

A német szellemtörténeti iskola hatása — némi időbeli eltolódással — kétségtelenül jelentkezett ismét a magyar jogtörténetben. A századforduló idején kibontakozó nacionalista irány fegyvertárában lépten-nyomon felbukkant a „különleges nemzeti szellem", a magyar nép minden más népnél fokozottabban érvényesülő „jogérzete", „államalkotó és államfenntartó" szelleme. Ennek ellenére még egy ideig nem beszéltek a „szellemtörténeti jogtörténet"-ről hazánkban. Ennek kettős oka volt: Először is Timon Á. eszméit nem közvetlenül a németországi szellemtörténeti irány, hanem a német reakciós történeti-jogi iskola táplálta. Másrészt a hazai szellemi élet növekvő nacionalizmusa lényegesen módosult formák kialakítására kényszerítette a jogtörténetírást és tartósan a „nemzeties" gondolatot állította előtérbe.

A magyar jogtörténetírásban csak a 30-as évektől kezdték hangoztatni nagy lelkesedéssel a „szellemtörténeti" jogtörténet jelentőségét.[34] A magyar és külföldi tudományos élet előtt hitelét vesztett Timon-féle irányra azonban senki sem hivatkozott, szinte a feledés homályába merült, hogy az, elméleti gyökereit tekintve szintén a reakciós szellemtörténeti irány egyik válfaját képviselte. A rajongók a Homan—Szekfű-féle megfogalmazásban sajátították el azokat az eszméket, amelyek szerint „a lelkiek azok, amelyek primér voltukban minden egyebet irányítanak".[35] A hazai szellemtörténeti irány uralkodó tényezővé válásának azonban az volt a jellemzője, hogy abban ismét összefolyt a feudális eredetű klerikális szemlélet, a türelmetlen na-

[29] Alapja a reakciós felfogásnak *W. Dilthey:* Einleitung in die Geistwissenschaften c. (Leipzig 1893.) művére vezethető vissza. Н. И. Данилов, i. m. 54—55. A jogfejlődésre konkretizáltan a szellemtörténeti felfogás szerint a „történelmet alkotó szellem" felismerése, a „hordozó jogérték különös, egyszeri megvalósulásának megértését" teszi lehetővé. L. *H. Coing:* Die obernsten Grundsätze des Rechts. Heidelberg, 1947. 138—139.

[30] A marxizmus klasszikusai már a múlt században élesen reagáltak az ilyen reakciós törekvésekre: „Vizsgálatom eredménye az volt — írta Marx —, hogy a jogi viszonyok és az államformák nem érthetők meg önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem ... az anyagi életviszonyokban gyökereznek..." L. *K. Marx:* Előszó a politikai gazdaságtan bírálatához. Marx—Engels: Válogatott Művek, I. Bp. 1949. 339.

[31] Ilyen „alkotó szellemet" nagyon sokfélét ismer a reakciós irány: Szinte megfoghatatlan a „mindenek felett álló alkotó szellem", „világszellem", valamivel közelebb fekvő, de tökéletesen tudománytalan kategória a sokat hangoztatott „kereszténység szelleme", a „szabadság szellem" és természetesen az eredetiség látszatát alig jelentő „nemzeti szellem" stb.

[32] Erre utalt már az irányzat megalkotójának tekintett W. Dilthey: Typen der Weltanschauung. Gesammelte Schriften. Bd. VIII. Berlin, 1921. 99.

[33] Ezek hatását jelzi legkorábban *Timon Á.:* „A germán ős-alkotmány". Bevezető tanulmány az európai alkotmány történetéhez. (Eggenberger, Bp. 1881.) c. munkája, amely Németországban tett tanulmányútja közvetlen eredményének tekinthető.

[34] Vö. *Pamlényi Ervin:* Az ellenforradalmi korszak történetírásának nacionalista jellegéhez. L. Az ELTE Évkönyve. Szerk. Balogh S.—Székely Gy. 1966. 98—99., Babits Mihály írta erről, hogy „egy új tudós generáció jelent meg, új és meglepően egységes ideológiával, mely minden érték átértékelésére ösztönöz". L. „Nyugat". 1931. szept.—okt. 331—336. Miként a történettudományban, úgy a jogtörténet vonalán is az ellenforradalmi kor ideológiai szükségletei nyomán lett hivatalos iránnyá és bizonyos értelemben uralkodóvá. Vö. még *Siklós A.:* Bevezetés az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak forrásaiba és irodalmába. Kand. ért. Bp. 1960. 180—181., „A burzsoá nacionalizmus elleni küzdelem..." L. i. h. 168.

[35] „Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története... És a magyar történet sem egyéb, mint a magyar lélek története..." Vö. *Hóman B.—Szekfű Gy.:* Magyar történet. I. köt. Budapest, én. 6—8. A 30-as évek idevágó irodalmából l. „... a történetnek is lényege a szellem..." „... a történelmi kutatás célja voltaképpen transzcendens..." L. *Joó Tibor:* Hegel és a szellemtörténelem. „Századok". LXV. évf. (1931) 448—449., „A történetírói praxis a tárgyba való spontán beleéléssel kapcsolatban különösképp öntudatlan..." l. *Dékány István:* A szellemtörténet történeti alapon megvilágítva. „Századok" LXV. évf. (1931) 356., 372. stb. Molnár Erik joggal írta ezekről a törekvésekről: „A szellemtörténészek a dolgot könnyebbik végénél fogják meg... Nyilvánvaló, hogy sokkal könnyebb megállapítani azt, hogy mit hitt, mit állított önmagáról a társadalom, mint azt, hogy mi volt a társadalom..." L. A magyar társadalom története. 306—307. (23.).

cionalizmus és a birodalmi törekvéseket tápláló „nemzeti eszme".[36] A szomszédos népek elleni gyűlölet, a „történeti Magyarország" gondolatának ébrentartása és a Kárpát-medence népei felett hegemóniát hirdető „szent istváni gondolat", csakúgy mint a „keresztény nemzeti eszme" stb. túlságosan aktualizálttá tették a szellemtörténeti irány, alapjaiban is reakciós elméleti tételeit. A szellemtörténeti irány megkésett magyarországi térhódítása tehát a politikai reakció bonyolultan egymásra rétegződő szellemi áramlatának összességét fejezte ki. Ezt a vegyes, de szemléletének egészét tekintve reakciós irányzatot tartották a két világháború közti időszak alkotmány- és jogtörténetírásában is uralkodónak.

A szellemtörténet behatolása a magyar jogtörténetírás területén — tárgyunkat tekintve — módfelett bonyolult helyzetet teremtett. Az új irányzat ismeretelméleti alapjainak hiányos felmérése következtében a jogtörténészek egy része komolyan hitt abban, hogy a szellemtörténeti módszer alkalmazása helyreállíthatja a jogtörténetírás objektivitását, visszaállítja tekintélyét és megszabadítja a ránehezedő tudománytalan nézetek uralmától.[37] A szellemtörténeti irány módszereihez fűződő téves illúziókból, részben pedig a pozitivista jogtörténetírás jobb hagyományainak folytatására irányuló törekvésekből fakadt ilyen módon a Timon-féle retrográd nacionalista iskola elleni fellépés. Megkésett harc bontakozott ki, formailag a szellemtörténeti irány zászlaja alatt, amely ugyanakkor a pozitív kutatómunkához történő visszatérést is hirdetett.[38] A „kritikai irány" nálunk átmenetileg az alapos forrásismeretek hiányából fakadó, „képzelgő összehasonlítások" ellen nyitotta meg a küzdelmet, azok ellen a káros nézetek ellen, amelyek „modern politikai követelményeket visszavetítenek a múltba". A 20-as évek végén és a 30-as évek első felében zajló ún. „Eckhart-vita" azt mutatja, hogy egyesek illúziókban ringatták magukat a „dogmamentes kritika szabadságának... jogaiba történő visszahelyezését" illetően.[39] Nem a szellemtörténeti irány érdeme természetesen, hogy ebben a küzdelemben lepleződött le először a magyar alkotmánytörténetet alapjaiban meghamisító modernizálás. Eckhart F. azt írta az egyik idevágó munkájában, hogy a kulturális izoláltság feltevése „a jogtörténeti forráskritika legelemibb módszeres követelményeinek elhanyagolása árán" fejlődhetett ki.[40] Szomorúan kellett tapasztalnia azonban, hogy sem a jogtörténetírás objektivitását, sem a forráskutatás pártatlan alkalmazását többé nem teszi lehetővé kora.

A magyar jogtörténetírás elmaradottságának felismerése Eckhart F. kritikai fellépésében több pozitív gondolat megerősödése irányában hatott. Tárgyunkat tekintve szembetűnő, hogy Eckhart F. mindenekelőtt a magyar polgári jogtörténetírás mesterségesen leszűkített világképébe ütközött. „Lehet hát Európa közepén egy nép, mely magát az európai kultúrközösségből kizárva, műveltségének egyik legfontosabb ágában, a jogban, teljesen önálló fejlődést vett!"[41] Joggal merült fel e kérdés, mivel az évtizedeken át hirdetett egyoldalú tanítások tudományos alapon történő bizonyítása egyetlen lépéssel sem haladt előbbre. A Timon-féle tudománytalan tanításokat bírálva Eckhart nemcsak a modernizáló felfogást utasította el, de a magyar jogfejlődés európai, egyetemes összefüggéseinek keresését is új alapokra kívánta helyezni. A korábban kifejlett „európai jogtörténet", a pozitivista jogtörténetírás, de főként az Eckhartnál jelentkező gazdaságtörténeti érdeklődés lehet a forrása annak, hogy a hivatalos szellemtörténeti iránytól idegen, gazdasági-társadalmi tényezők kerültek az összefüggéskeresés homlokterébe.[42] Eckhart több alkalommal is hangoztatta e vita folyamán, hogy a magyar jogfejlődés európai összefüggéseinek keresésében a „hasonló gazdasági és társadalmi fejlődésen keresztülmenő

[36] Erre utal *Molnár E.*: A magyar történetírás a felszabadulás óta. L. a MTA Közleményei I. (1951) 13., *Balázs B.*: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Kossuth, Bp. 1958. 96—123. Vö. *Pamlényi Ervin* idevágó újabb megállapításaival. L. ELTE Évkönyve. 1966. 99.

[37] Ezt fejezi ki *Eckhart Ferenc*nek az a meggyőződése, hogy „ma már szigorúan tudományos alapon lehet tárgyalni..." (1931) e kérdéseket. Vö. Eckhart F.: Jog- és alkotmánytörténet. L. „A magyar történetírás új útjai". Szerk. Hóman B. Bp. 1931. 304.

[38] Eckhart azt a monografikus jogtörténetírást kívánta visszaállítani, amely „a szigorú kritikát kiálló módon adja elő egy-egy kisebb kor jogi életét, bő forrásanyag felhasználásával..." L. *Eckhart F.*: Illés József és a magyar jogtörténet. L. „Emléklapok Viski Illés József egyetemi tanárságának huszonötéves jubileuma alkalmából." Bp. 1927. 29—30.

[39] „... a dogmamentes kritika szabadságát, minden tudományos haladás legjobb feltételét, ezen a téren is visszahelyezni jogaiba". L. *Eckhart F.*: i. m. „A magyar történetírás új útjai." 304. Az ún. „Eckhart-vita" főbb mozzanatai és eszmei rugói jól láthatók *Kéréssy Zoltán:* „Hűbéri eszmék és a magyar jogfejlődés". (Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog- és alkotmánytörténet" című dolgozatára) c. (Bp. 1931), *Molnár Kálmán:* „Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmányfejlődés, jellegzetes közjogi irányzata?" (Reflexiók Eckhart Ferenc „Jog- és alkotmánytörténet" c. dolgozatára) Pécs, 1931., *Erdélyi László:* „Az ezeréves magyar alkotmány". (A szegedi egyetemi „Acta" IV. köt. 1. füz. Szeged, 1931.), *Mályusz E.*: „Az Eckhart-vita". (L. i. h.) c. munkákban stb. a vitában résztvevők — a politikai orientációt tekintve eltérő — két, fő ellenforradalmi irányzat szerint csoportosultak. Vö. *Pamlényi E.*: „Az ellenforradalmi korszak történetírásainak..." l. i. h. 101.

[40] L. i. m. „A magyar történetírás új útjai" 306. L. a vita során újjáéledő és a módszeres történeti forráskritikát nélkülöző tanításokat. *Molnár K.*: „Alkotmánytörténeti illúzió..." 24—25., 27., 29. stb. *Uő:* Államelméletek lecsapódásai a tételes alkotmányjogból". Bp. 1932. 9—10. stb. Az ezzel szemben álló irányzat álláspontját l. *Mályusz E.*: i. m. 406., 411—413., 415—417. stb.

[41] Uo.

[42] Úgy tűnik, hogy *Kovács E.* idevágó gondolatai: „... szakembereket a gazdasági élet területén való tájékozottságuk... megóvja attól, hogy elszakadjanak a nép életét döntően befolyásoló materiális tényezőktől." (L. „A mai polgári történetírás." „Studium" könyvek 38. sz. Gondolat, Bp. 1962. 188.) ide is alkalmazhatók.

népek jogéletének megismerése" az elsődleges.[43]

A hazai jogtörténetírás józanabb világképének egyes elemeit fel lehet ismerni Eckhart F. idevágó gondolataiban. Tanításai azonban csak a Timon-féle „nemzeties" jogtörténetírással való szembenállást jelentették. Eckhart F. nehezen ismerte fel, hogy az ellenforradalmi kor hivatalos felfogása továbbra is a „barbár Kelettel" történő szembenállást és a német „Nyugathoz" tartozás gondolatát kívánta erősíteni. Állásfoglalásai mitsem változtattak azon, hogy a hazai jogtörténetírás továbbra is egyoldalúan Nyugatos szemléletet propagált.[44] Eckhart pozitív állásfoglalásainak elszigeteltségét azonban ennél is világosabban kifejezi az, hogy Hóman B. szellemtörténeti „vezéreszméivel" is szembekerült, miután a jogfejlődés szellemi meghatározói elé akarta helyezni a „gazdasági és társadalmi" tényezőket. Ugyanabban a reprezentatívnak szánt kötetben írta Hóman B., hogy „Utunk iránya ... az idealizmus felé és vele a természettudományos realizmus történetszemléletében háttérbe szorult szellemi jelenségek méltányosabb értékelés felé mutat".[45]

Teljesen nyilvánvaló, hogy Eckhart F. szemléletének pozitív jelenségei a magyar jogtörténetírás reakciós irányát megváltoztatni nem tudták, sőt a polgári pozitivizmus reálisabbnak tűnő világképéhez való visszatérést sem eredményezhették. A magyar jogfejlődés kelet- és középeurópai összefüggéseinek felismerésében azonban tanításai messze túljutottak a puszta megsejtéseken. Ez teszi értékessé számunkra idevágó tanításait.

Eckhart F. nemcsak a Timon-féle irányzat torzításaival szállt szembe, de az egész magyar jogtörténetírás feudális elemeket idealizáló törekvéseivel is szembekerült. Nem a feudális maradványok őrzése elleni harc tudatosult nála, hanem inkább a forrásokban felismert történeti valóság iránti fogékonysága késztette állásfoglalásra. Már a „leánynegyedről" folytatott vitában hangoztatta, hogy a magyar jogtörténet nem nélkülözheti a hasonló fejlődésen átment szláv népek jogtörténetének ismeretét.[46] Nem vulgarizálta a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének összefüggéseit, sőt erőteljesen hangoztatta, hogy a jogfejlődésben jelentkező analógiák nem minden esetben a kölcsönhatásokat jelentik. Az uralkodó konzervatív nacionalizmus befeléfordulásával azonban szembeállította a tények alapján bizonyítható jogfejlődési párhuzamok alapos megismerésének szükségességét.[47] Az ilyen igényű analógiákat azonban nem ott kell keresnünk, „ahonnan a befolyás már eleve ki van zárva". A modern politikai követelményeket, intézményeket múltba visszavetítő, „tudománytalan teóriák" visszautasítása tehát Eckhart F. jelentős pozitív lépése. Számára itt is a pozitivista szemléletmód képezett támaszt, mivel az elfogadhatatlan tanításokat a „gazdasági-társadalmi tényezők" világánál igazolhatatlannak látta.[48] Jól látta, hogy a jogtörténetírás mélypontjának gyökerei a hazai jogtörténetírás kezdeteihez nyúlnak vissza, hogy a nacionalista irány képviselői kritikátlanul vették át egymástól azokat a fikciókat, amelyek még a történeti kutatás forráskritikai módszereinek alkalmazása előtt keletkeztek.

Eckhart F. viszonylag haladó jogtörténeti tanításai bizonyítékát adják annak, hogy a magyar polgári „tudományosság" legsötétebb korszakában is tovább élt a környező testvérnépek állam- és jogfejlődésének jobb megértésére irányuló törekvés. Az ellenforradalmi kor nyomasztó szellemi élete lehetetlenné tette ugyan, hogy e tanítások a kutatómunkában realizálódjanak. A 30-as évek válságos időszakában megfogalmazott pozitív felismerések ezért a magyar polgári jogtörténetírás világképének változatlanságával együtt maradtak ránk.

Eckhart F. viszonylag haladó tanításai a magyar és a környező szláv népek középkori jogfejlődésében felismerhető összefüggések keresése során bukkantak fel. A hazai perjogtörténet területén pl. világosan felismerte a szláv jog hatását. A peres eljárás és a perbeli bizonyítás rendjének történeti fejlődésében szilárdnak tekinthető tudományos bizonyítékokat látott e kölcsönhatások igazolására.[49] Világos továbbá, hogy a feudális kor egész közjogi fejlődését reálisabb talajra akarta helyezni és a cseh, lengyel

[43] Sőt egy helyen ennél is jóval messzebb jutott el. Azt írta, hogy a környező népek jogfejlődésének összefüggései a hazai joggal a „gazdasági és társadalmi tényezők" („*a jogfejlődés legfőbb tényezői*") megegyezésen alapultak. Ld. Eckhart F. i. m. 296—301.

[44] Illés egyenesen „nyugat-európai" jognak tekintette a magyar jogfejlődést és teljesen háttérbe szorította a környező népek jogával való összefüggéseket. L. *Illés J.:* Bevezetés a magyar jog történetébe. Források története. Második kiad. Grill. Bp. 1930. 21., 309—311. Erre az uralkodó, hivatalos felfogásra utalt helyesen *Molnár E.:* A magyar történetírás ... l. i. h. 14.

[45] A hivatalos történetírás tehát Eckhart pozitív felismeréseivel egyidejűleg kívánta végleg feladni a pozitivista történetszemléletet. L. *Hóman B.:* A történelem útja. „A magyar történetírás új útjai". Bp. 1931. 42. E megállapításunkat támasztja alá az újabb marxista historiográfiai kutatás. L. *Pamlényi E.:* Az ellenforradalmi korszak ... L. i. h. 99.

[46] Vö.: „Vita a leánynegyedről." Századok. (1932) 415.

[47] „A legelemibb követelménye persze minden párhuzam felállításának az, hogy a párhuzamba vagy ellentétbe állított két jogfejlődés mindegyikét alaposan ismerjük" írja *Eckhart F.:* i. m. A magyar történetírás új útjai. 297.

[48] L. uo. 29—30. A minden európai népet felülmúló „közjogibb irányú jogérzet" hamis ideológiáját leleplezve írta, hogy: Ha mindez igaz volna, úgy a honfoglaló magyarok már oly fejlett alkotmányos viszonyok között éltek volna, aminő még a XX. században is kevés nemzetnek adatott meg. Vö. i. m. A magyar történetírás új ... 307. Elszigetelt felismeréseit csak a kibontakozó marxista történetszemlélet volt képes magasabb szinten folytatni. Ez a felfogás azonban nem elégedhetett meg a „tények logikájával", hanem azokat szembeállította a „szellemtörténeti rendszer logikai szükségleteivel" is. L. *Szentmiklósy L.:* (Molnár E.) Az Árpádkori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. 46—47.

[49] L. a „perbeli bizonyítékokra, a poroszlóra vonatkozó fejtegetéseket": i. m. „A magyar történetírás új útjai". 275—286.

államélet fejlődésével összefüggésben szerette volna tárgyalni. Joggal írta, hogy „a magyar alkotmánytörténet analógiáját megtaláljuk a lengyel, de különösen a cseh közjogi fejlődésben".[50] A királyi adományrendszer fejlődésében, a bárók szerepének alakulásában, a rendi államélet fejlődésében stb. egész sor önálló kutatómunkát igénylő felismerést rögzített le. A nacionalista torzításokkal szemben először tört utat annak a felismerésnek is, hogy a „koronaeszme" fejlődésében szinte egyidejűleg kimutatható analógiák vannak a környező népeknél. A közjogi viszonyaink történeti fejlődésében mutatkozó azonosságoknak pedig nála nem valami „egyedülálló közjogi szellem" a magyarázata, hanem a „megegyező gazdasági és társadalmi feltételek".[51] Látható, hogy elszigetelt felismerései éppen e ponton jutottak el a „középeurópai jogfejlődés" tényekkel igazolható megsejtéséhez. A továbbjutás az újkori jogfejlődés vizsgálatán keresztül vezethetett volna, de ebben az irányban csak a szocialista jogtörténetírás kibontakozása után tehetett kísérletet.

Jelentős, de nem eredeti felismerései Eckhartnak a középkori magyar várszervezet és közigazgatás szláv hatás alatt történő fejlődésének tudatosítása. Feltétlenül pozitív tény azonban, hogy e téren a magyar—cseh—lengyel államélet összefüggéseit helyezte előtérbe. Hasonlóan az egyházszervezet és az egyházjog fejlődésében, a kegyúri jog alakulásában stb. is felismerte a magyar jogtörténettudomány reálisabb szemléletét biztosító analógiákat. Először látjuk a magyar jogtörténetírás fejlődésében, hogy a cseh, lengyel szakirodalomra támaszkodni akar a hazai jogtörténetkutatás.[52] A rendiség fejlődésének közép-európai összefüggései és a hűbériség terén, Nyugattól némi eltérést mutató történeti viszonyok kezdtek feltárulni Eckhart F. szemléletében.[53] Nyilvánvalóan hamis az a felfogás, hogy e tanítások a magyar jogfejlődés sajátos vonásainak megtagadására vezették volna a jogtörténetírást. Mai marxista jogtörténetírásunknak kell azonban bizonyítani, hogy a specifikumokat nem ott kell keresni, ahol a nacionalista jogtörténetírás évtizedeken át megtévesztő módon kereste.

Az ellenforradalmi kor jogtörténetírása természetesen nem mentesült az uralkodóvá emelt szellemtörténeti irány hatásától. Az uralkodó szellemtörténeti irány pedig a jogfejlődés magyarázatából száműzni törekedett a gazdasági-társadalmi tényezőket és az egész magyar jogfejlődést „a német Közép-Európa" és Magyarország „érdekközösségének"[54] hamis szemléletével igyekezett átitatni. Ez a szemlélet mélyen behatolt az ellenforradalmi kor jogtörténetírásába is, függetlenül attól, hogy a szellemtörténeti irányhoz való tartozás esetenként milyen mértékben vált tudatossá gondolkodóink körében. A korábbi idők viszonylag haladó megsejtései és ösztönző felismerései időnként mégis felszínre törtek a polgári jogtörténetírás legutóbbi évtizedeiben. Mintha csak kísértene a magyar polgári kor utolsó évtizedeiben Eckhart F. „nemzetietlenséggel" sújtott megállapítása: „Nem különös, hogy európai jogtörténeteinkben nem találunk semmit a szlávokról, akár a csehek, akár a délszlávok jogviszonyairól, kik pedig szomszédaink lévén a tudományos kutatásban sokkal közelebbről érdekelnek bennünket."[55] Voltak a magyar jogtörténetírásnak képviselői, akik konkrét lépéseket is tettek az e téren mutatkozó súlyos hibák kiküszöbölésére. Ide sorolhatjuk Murarik Antal „Szláv és magyar jogtörténet" c.[56] munkáját, amely a magyar jogfejlődés és a környező, jórészt szláv népek jogának kölcsönhatásaiból kívánt kiinduló pontot keresni. Mások a jogfejlődés egyes részletkérdései kapcsán utaltak határozottan a reakciós szemlélet által elszigetelt felismerések igazára.[57] E szétszórt és csak részben tudatosnak tekinthető megállapítások azonban — szinte kivétel nélkül — a középkori jogfejlődés apró részletkérdéseihez tapadtak. A késő-középkor és az újkor századainak jogfejlődési analógiái pedig általában kiestek a tudományos vizsgálódás köréből.

Marxista jogszemléletünk joggal követeli meg, hogy a messzi középkor viszonyainak elem-

[50] L. uo. 301.

[51] „A közjogi viszonyoknak ez az azonos fejlődése semmiesetre sem tulajdonítható véletlennek... a megegyező gazdasági és társadalmi feltételek között olyan fejlődést hoztak létre, melyet méltán kezdenek összefoglalóan *közép-európai jogfejlődésnek nevezni.*" (Kiemelés tőlem.) L. uo. 303—304. A konzervatív nacionalista *Molnár K.* élesen támadta ezt a felfogást. L. „Alkotmánytörténeti illúzió..." i. h. 40—41. E tudománytalan felfogás előképeit l. az ellenforradalom uralomrajutását követő közjogi vitairodalomban: *Molnár Kálmán:* „A legitimizmus vagy királyválasztás", „A szentkorona jegyében", „Nem kell új alkotmány", „Jogfolytonosság" stb. c. munkáit. „Összegyűjtött kisebb tanulmányai és cikkei." Pécs. 1932.

[52] „A szépen kidolgozott és csaknem azonos alapon nyugvó cseh és lengyel egyházjogtörténetből különben mind tárgyi felvilágosítást, mind módszert meríthetne a magyar jogtörténetnek ez az ugyancsak elhanyagolt ága." L. *Eckhart F.:* i. m. „A magyar történetírás új..." 303.

[53] L. uo. 313.: Sajnálatos, hogy e gondolatok tudományos alapon történő kifejtésének az ellenforradalmi kor nem kedvezett. Újabb hazai történetirodalmunk azonban eredményesen halad előre a kérdések tisztázásában.

[54] Szekfű megfogalmazásában a „Magyar és keresztény-germán kapcsolat vezéreszméje" az intézmények átvételének is legjobb magyarázata. Mindennek „alapját Magyarországnak és a német Közép-Európának érdekközössége alkotta". L. „A magyar állam életrajza..." 18., 119. Jellemzi e kor történészeit a „keresztény-germán kultúrkörhöz való tartozásunk erőteljes propagálása, amiből értelemszerűen következett a felnagyított és állandónak minősített ellentétünk a keleti népekkel..." Vö. *Pamlényi E.:* Az ellenforradalmi korszak... l. i. h. 97. A szellemtörténeti irány reakciós tartalmú telítődésére utal *Tóth E.:* A polgári nemzetszemlélet fejlődésének fővonásai a dualizmus korában. L. Az ELTE Évkönyve 1966. 62—63. l.

[55] L. *Eckhart F.:* Illés József és a magyar... L. i. h. 30—31.

[56] Bp. 1937.

[57] L. István király törvényeinek szláv analógiára történő utalásokat. *Bónis Gy.:* Szent István törvényeinek önállósága. Bp. 1939. 7.

zéséhez visszamenekülő polgári jogtörténetírás idevágó pozitív lépéseit is megbecsüljük. Rá kell azonban mutatni, hogy ezek egyáltalán nem idealizálhatók, hiszen gyakran a környező népek jogfejlődésének jobb megértéséhez fűződő, elszigetelt törekvések maguk is megfertőződtek a retrográd nacionalizmus gondolatával. Divéky A.-nak az aranybullával foglalkozó munkája vagy Holub J.-nek a „leánynegyed" kapcsán kifejtett, egyes elemeiben pozitív tanításai pl. egyoldalúan a magyar joghatást propagálták és a nemzeti jogfejlődést idealizálták.[58] Igaz, hogy ebben a bonyolult útkeresésben nem nyújtottak megbízható támaszt a környező népek, ugyancsak polgári nacionalista jogtörténetírásának eredményei sem. A hazai jogtörténetírásnak a vizsgált korban kimutatható, többé-kevésbé ösztönös felismerései éppen ezért elszigetelődésre kárhoztattak. Pedig a 30-as években még feltűnt a szomszédnépek irányában kialakítható tárgyilagosabb szemlélet lehetősége,[59] amely az összehasonlító történetkutatás nemzetközi eredményeire is támaszkodhatott volna.[60] A magyar jogfejlődés tisztázását szolgáló komparatív kutatások azonban nem láthatók e korban, kivéve a lengyel—magyar történelmi analógiák iránt érdeklődő Divéky A., rendkívül ellentmondásos írásait.[61] A Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenő „Magyarság és a szlávok"[62] c. gyűjteményes kötet képviselt végül egy széles kelet- és közép-európai kitekintést, de ebben sem jutott szóhoz az összehasonlító jogtörténetírás. Csupán Kniezsa István itt látható két kisebb tanulmánya és Hadrovics Lászlónak a „déli szláv népek kultúráját" elemző írása jelentettek némi előrehaladást a jogtörténetírás által megsejtett történeti kapcsolatok némelyikének tisztázásában.[63] Úgy tűnik, hogy a jobbára szellemtörténeti alapon sarjadó, jogtörténeti felismeréseket nem követte a — kétségtelenül nagy erőfeszítéseket igénylő — komparatív kutatás. Balázs Béla az 1947-ben megjelenő „Magyarország és Kelet-Európa" c. kötetben úgy látta még, hogy a komparatív kutatómunka sorsa e korban a nacionalista áramlatok által uralt „közszellemtől" függött.[64] Valójában a szellemtörténeti alapon nyugvó jogtörténetírásunk azon ága sem tudott lényeges előrehaladást tenni a szomszédnépek jogfejlődésének felhasználásában, amely a szélsőséges nacionalista irány elleni harcot meghirdette. Ezt a helyzetet a marxista történetszemléletet hirdető és az ellenforradalmi rendszer ellen küzdő gondolkodóink tették érthetővé először a magyar jogi gondolkodásban.

A XX. század különböző, hivatalos és félhivatalos jogtörténeti irányai mellett élt már és egyre erősödött egy gyökeresen új szemlélet, amely a jogfejlődésről alkotott világképünket is alapjaiban átformálta. Bolgár Elek töredékesen ismert írásaiban és Molnár Erik gazdag életművében láthatjuk ma e fejlődés fő irányát. Ők és általában a marxizmus alapján álló jogi gondolkodóink tették érthetővé először a „magyar öncélúság" és a szellemtörténet igazi tartalmát.[65] Hazánkban a marxista jogi gondolkodás megjelenésétől kezdve összekapcsolta a társadalmi haladásért folytatott küzdelmet a történelmi valóság megismerésével. Ezért nyúlt Bolgár Elek az osztrák, német társadalom elemzésén túl Anglia vagy éppen az amerikai földrész történeti fejlődésének megértéséhez.[66] Ezek az írások

[58] L. *Divéky Adorján:* Az aranybulla hatása a lengyel jogra. Értekezések a történelmi tud. köréből. XXVI. k. 2. sz. Akad. Kiad. Bp. 1942., 28., *Holub J.:* Néhány kérdés a leánynegyed köréből. Felolv. az MTA II. Oszt. ülésén (1934. okt. 15.) L. Értekezések a fil.-i és társ.-i tud. köréből IV. k. 15. sz. Bp. 1936. 44.

[59] A Duna-völgye népeinek kultúráját, történetét tárgyaló összehasonlító törekvésekre utalunk. A hazai irodalomban Németh László, a népzenekutatásban Bartók Béla, az irodalomtörténetben Eckhart Sándor és mások törekvései jelzik ezt. Vö. *Balázs János:* Kelet-Európa és az összehasonlító történetírás, l. „Magyarország és Kelet-Európa", szerk. Gál J. Bp. Officina. 1947. 19., 20.

[60] Ide utal a lengyel *Tyimienicki* fellépése már a VI. Nemzetközi Történészkongresszuson, l. „Histoire sociale de l'Europe Orientale au moyen âge". Buletin du VIe congrès des sciences historique. 1928. L. továbbá *Victor Bauer,* „Zentraleuropa" (Brünn. 1936) c. művét stb. A hazai történetírásban *Váczy Péter:* „Die erste Epoche des ungarischen Königtums." (Pécs, 1935) hozott némi történeti kitekintést.

[61] Bezsák Miklós, Waldapfel József és mások mellett Divéky A. írt több lengyel—magyar jogtörténeti összehasonlítást tartalmazó munkát. L. „Az aranybulla hatása a lengyel jogra". (Bp. 1932.), „La constitution du royaume de Jerusalem et les institutions hongroise et polonaises" (Varsovie, 1935.), „A magyar—lengyel érintkezések történelmi tanulmányai" (Bp. 1937.) c. műveit stb.

[62] L. Magyarország és a szlávok. Szerk. Szekfű Gyula. Kiadja a Bp.-i kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete. Bp. 1942. Benne megtaláljuk Fügedi Erik, Kniezsa István, Zsirai Miklós, Lukinich Imre, Divéki A., Trócsányi Zoltán, Hadrovics László, Gogolák Lajos, Thun József írásait. Ezek számos vonatkozásban jogfejlődési elemeket is érintenek, de módszeres jogtörténeti kutatásokat nem képviselnek.

[63] Vö. *Kniezsa I.:* Magyar—szláv nyelvi érintkezések, l. i. m. 176—177., *Hadrovics L.:* A déli szláv népek kultúrája. L. 40., 142., *Divéky A.:* Ugyanitt jelentkező „Lengyelország történelmi fejlődése" c. tanulmányában csak vázlatos analógiakeresést és erősen tendenciózus politikai állásfoglalását („a nyugati kultúra védelmének missziós eszméje") találhatjuk. L. uo. 111. Vö.: a kötetben később is megfogalmazott „missziós" elmélettel: uo. 143.

[64] L. Magyarország és Kelet-Európa a magyarság kapcsolatai a szomszédnépekkel. Szerk. Gál István. Officiana, Bp. 1947. Ebben *Balázs B.:* „Kelet-Európa és az összehasonlító történetírás" c. munkájával indítja a kötetet. A hiv. l. uo. 16. A sok értékes tanulmány mellett e kötet hirdette már határozottan a „régi világ előítéleteivel" történő leszámolás szükségességét, de azt is megmutatta, hogy a mulasztás éppen a szomszédnépek irányában szembetűnő. Vö. uo. 25., 31. stb.

[65] Csak vázlatosan utalhatunk Bolgár Elek írásaira, az aktív politikai harcokhoz kapcsolódó jelentősebb tanításaira. L. „Mi volt és mi a magyar imperializmus", „A Magyar Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet", „A magyar szellemtörténeti iskola" stb. c. írásait: *Bolgár Elek,* Válogatott tanulmányok, Bp. 1959. 146—147., 149., 152., 164. stb.

[66] L. „A szakszervezeti mozgalom és a szociáldemokrácia", „A kapitalizmus fejlődésének alapvető kérdései az Egyesült Államokban", „A demokrácia útjai a francia forradalomban", „Tade unionizmus és Industrial unionizmus" és stb. c. írásait. L. uo. 22—39., 43—62., 192—200., 252. és stb.

a hazai polgári jogtörténetírás látóhatárát messze túllépték. A különböző történelemhamisító törekvések ellen küzdő Molnár E. pedig a hazai és a környező népek történetének tudományos alapjait lerakó kutatásokkal nyitott új távlatot.[67] Ezúton nyert maradandó értékű bírálatot a nemzeti önhittség szemlélete csakúgy, mint a politikai reakció igényeit szolgáló szellemtörténet. Molnár E. munkássága egyidejűleg a hazai marxista történettudomány kiindulópontjává lett, de egész életművével a magyar jogtörténetkutatás számára is jelentős eredményeket teremtett.[68] Tanításai minden eddiginél maradandóbban vitték előbbre azt a törekvést, amely a környező testvérnépek jogfejlődésének megértését keresi.

Horváth Pál

[67] Vö. *Pach Zs. P.:* Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. „Századok" 98. évf. (1964) 1014. stb., *Pamlényi E.:* Molnár Erik történetírásáról. „Századok" 98. évf. (1964) 931—932.

[68] A hazai burzsoá jogtörténet utolsó éveire irányítva figyelmünket különösen szembetűnik a *Szentmiklósy Lajos* álnév alatt (*Molnár E.*) megjelenő „Árpád-kori társadalom. A felépítmény" c. munkája (Bp. 1943.), amelyben a szellemtörténeti iskola tudománytalan törekvéseivel szembe állította az osztályok harcának elemzését. 1945-ben megjelent nagy műve (A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig) pedig a szocialista jogtörténetírás kezdetének is joggal tekinthető. Benne megtaláljuk a magyar társadalom és a szomszédnépek fejlődésének következetes összekapcsolását csakúgy, mint a nomád történeti analógiákra épített parancsuralmi szemlélet bírálatát. L. i. m. 41—42., 82., 96., 105., 170—171., 233—240., 306. stb. Vö. *Pach Zs.:* Marxista történettudományunk... l. i. h. 1012., *Bartha Antal:* A kelet-európai és belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. „Századok". 97. évf. (1963) 276.

A gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésének fórumrendszere

I. *Bevezető megjegyzések*

A gazdasági viták elbírálása tekintetében az egyik legtöbbet vitatott kérdés azoknak a szervezeti formáknak a kijelölése, amelyek a gazdasági egységek közötti vagyoni vitákban döntenek. Az az alapprobléma, hogy a gazdasági természetű vagyoni vitákban az ügyek sajátosságai valamiféle speciális eljárást, speciális szervezetet igényelnek-e, vagy pedig e vitákat is a rendes bírói szervezet keretein belül kell megoldani. Az is felmerül, hogy valamennyi gazdasági vitát egy szerv kizárólagos hatáskörébe utalják, vagy pedig több párhuzamosan funkcionáló szerv fakultatív hatásköre is megállapítható, illetve a gazdasági viták bizonyos sajátosságokat mutató csoportjai alapot teremthetnek-e a további hatásköri differenciálásnak.

E kérdések állandóan visszatérő problémát jelentettek az egész burzsoá jogfejlődésben. Ezt jól mutatja, hogy korántsem alakult ki egységes megoldás, s bár több vonatkozásban, főleg a rendes és különbíróságok hatáskörének megállapítása tekintetében jól megkülönböztethető rendszerek jöttek létre, mégis ezen belül is többször ellentmondásos fejlődés tanúi lehetünk. Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy *az újabb burzsoá jogfejlődés a gazdasági viták elbírálásának szervezeti kereteit nem csupán a bírói út igénybevételében keresi,* hanem e feladatok elbírálására a rendes és különbíróságok mellett más szervezeti formákat is kialakított, illetve elismert. Különösen nagy jelentőségre tett szert a választott bírósági forma, emellett — bár eléggé szűk körben — a gazdasági viták igazgatási úton történő elbírálása is ismeretes.

A szovjet forradalmi jogalkotás kezdettől fogva azt a törekvést mutatta, hogy a termelőeszközök széleskörű társadalmasítása által meghatározott új feltételek között *el kíván szakadni a korábban kialakult módszerektől, keresi a gazdasági viták elbírálására leginkább megfelelő szervezeti formákat.* Már egészen korán újtípusú szervezetet hoztak létre a Szovjetunióban, azonban csak 1931-ben dőlt el, hogy a bíróságokkal szemben az igazgatási szervezethez kapcsolódó *döntőbizottságok válnak a gazdasági természetű vagyoni viták eldöntésének alapvető formájává.* A döntőbizottságok megalakítása a népi demokratikus országokban is a korábbi szervezeti keretek gyökeres megváltoztatását jelentette, jóllehet bizonyos körben a bíróságok és az igazgatási szervek hatásköre is megmaradt, s több helyütt nem zárták ki a választott bíráskodás igénybevételének lehetőségét sem. A későbbi fejlődés során azután az lett az elsődleges probléma, hogy általánossá kell-e tenni a döntőbizottságok hatáskörét, illetve mely esetekben kell a gazdasági viták elbírálását más szervek hatáskörébe utalni. Újabban *a vállalatok jogi helyzetének megváltoztatásával* együtt egyre szélesebb körben merültek fel olyan nézetek, s ebbe az irányba mutatnak egyes újabban megjelent jogszabályok is, hogy meg kell változtatni a döntőbizottságok jogállását, mégpedig olyan irányban, mely azt eredményezné, hogy a döntőbizottságok szervezete és tevékenysége jellegében még inkább a bíróságok szervezetéhez, illetve a bírói tevékenységhez közeledne. Ha ez ebből a szempontból nem is jelent hatásköri átrendeződést, más jelenségek mellett mindenesetre azt jelzi, hogy a gazdasági egységek jogállásának megváltoztatása következtében *a vitáik elbírálásának szervezetére vonatkozó elképzelések a szocialista országokban további igen jelentős átalakuláson* mennek keresztül.

II. *A gazdasági viták eldöntésének szervezeti keretei a polgári államokban*

1. A középkori kereskedelem nagyarányú fellendülése a feudális anyagi és eljárási jog átalakításának és ezzel szoros összefüggésben a bírósági szervezet továbbfejlesztésének igényét is felvetette. Ez a törekvés a kialakulóban levő burzsoázia érdekeit fejezte ki, ugyanis a régi, feudális jogintézmények nem feleltek meg a kereskedelmi forgalom igényeinek, nem nyújtottak megfelelő garanciákat arra, hogy a burzsoázia a maga számára biztosítsa a kereskedelemből származó profitot. *A burzsoázia feudalizmus erőivel vívott küzdelmének sikerét jelezte a kereskedelmi jog, továbbá az új speciális bíróságok kialakulása és fejlődése.* Bíróságok alakultak a nagyforgalmú kereskedelmi kikötőkben, európaszerte elterjedtek a kereskedelmi ügyek eldöntésével foglalkozó különböző helyi, így pl. a vásári és céhbíróságok. Ezek a feudalizmus keretei között kialakult burzsoá intézmények voltak, *a polgári államban azonban a kereskedelmi bíráskodás különböző, több helyen ettől eltérő irányban fejlődött tovább.*

Az angol jog már a XVII. századtól kezdődően a common law bíróságok térhódítását és más speciális bíróságokkal együtt a külön tengeri, illetve kereskedelmi bíróságok visszaszorítását mutatta,[1] ami végül is azt eredményezte, hogy ezek hatásköre beolvadt a rendes bíróságok hatáskörébe. Az *angol és amerikai jogban* azután az vált általánossá, hogy a *rendes bíróságok kaptak általános hatáskört* a gazdasági viták eldöntésére, mindamellett a rendes bírósági szervezeten belül a későbbi fejlődés során kialakítottak bizonyos szakosítást. Az angol bírósági szervezetben pl. a „legfelső bíróságnál" (The High Court) szervezett Queen's Bench Division-on belül 1895-ben létrehoztak egy szektort, melyet gyakran „kereskedelmi bíróságnak" (commercial court) neveznek.[2]

A kereskedelemről szóló 1673. évi ordonnance a párizsi konzuli bírákra vonatkozó rendelkezéseket közössé nyilvánította *Franciaország* minden konzuli bírósága számára, ami az angol fejlődéssel szemben a külön kereskedelmi bíróságok megerősödését tükrözte. Jóllehet a polgári forradalom győzelme után e bíróságok megszüntetésének gondolata is felmerült,[3] azonban a kereskedők a nagyobb szakértelmet, egyszerűbb és előnyösebb eljárást biztosító konzuli bíráskodás fenntartását követelték, s az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1790. május 27-én tartott ülésén — melyen egyébként általában elhatározták a külön bíróságok eltörlését — csaknem egyhangúan a kereskedelmi ügyekben ítélkező különbíróságok elfogadása mellett döntött. Ez azt jelentette, hogy e tekintetben a feudalizmus időszakában kialakított formákat a forradalom törvényhozása is átvette. Az 1790. augusztus 16—24-i dektérum azután úgy rendelkezett, hogy kereskedelmi bíróságot kell létesíteni mindazokban a városokban, ahol a département adminisztrációja ezek létrehozását szükségesnek ítéli és e bíróságok hatáskörét minden kereskedelmi ügyre kiterjesztette.[4] Ezek az 1807. évi Code de commerce révén újjászervezett kereskedelmi bíróságok vették meg az alapjait a *modern kereskedelmi bíróságok elterjedésének, melyek szervezeti szempontból külön bíróságként vannak megszervezve,* s általában lehetőséget nyújtanak a kereskedők, illetve vállalkozók kereskedelmi viták eldöntésében való részvételére is.

Franciaországhoz hasonlóan több más európai országban is létrehoztak kereskedelmi bíróságokat, azonban már a XIX. század törvényhozása ezek visszaszorításának irányát mutatta. 1827-ben pl. Hollandiában, 1868-ban Spanyolországban, 1888-ban Olaszországban szüntették meg a kereskedelmi bíróságokat.[5] Különböző okok, így a hatásköri rendezés nehézségei miatt a külön kereskedelmi bíróságok rendszere csak néhány országban maradt fenn, így Belgiumban és Franciaországban.

A kereskedelmi bíróságok szervezetét és hatáskörét létrehozásuk óta ezekben az országokban is több ízben módosították. E fejlődés elemzését mellőzve csupán az érvényben levő rendelkezések alapján vázoljuk fel a francia kereskedelmi bíróságok legjellemzőbb vonásait. Ezek a következőkben foglalhatók össze: kereskedelmi bíróság (tribunal de commerce) működik minden kereskedelmi vagy ipari szempontból fontos településen. E bíróságok döntenek a kereskedők között felmerülő olyan ügyekben, amelyek a kereskedelem gyakorlásával kapcsolatosak, másrészt hatáskörükbe tartozik minden más személy közötti vita eldöntése is, amennyiben azok kereskedelmi aktusokra vonatkoznak. Ahol nem szerveztek kereskedelmi bíróságot, ott első fokon a tribunal de grand instance dönt a kereskedelmi jogvitákban. Másodfokon a rendes másodfokú bíróság (Court d'Appel) kereskedelmi tanácsa határoz minden kereskedelmi ügyben. A kereskedelmi bíróságok bíráit a kereskedők és

[1] Thomas *Kerr:* Business Law. New York, London. 1934. 5. old; Hugh W. *Babb*—Charles *Martin:* An Outline of Business Law. New York, 1947. 5. old.; E. C. S. *Wade*—G. Godfrey *Phillips:* Constitutional Law. Sixth Edition. Longmans, 1962. 653. old.

[2] R. M. *Jackson:* The Machinery of Justice in England. Cambridge, 1964. 40. old.

[3] Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1790. március 31-i ülésén Barriere de Vienzac küldött javaslatára felvázolta azokat a kérdéseket, melyeket a bírói szervezet rendezése előtt el kell dönteni, s ezek között az is szerepelt, hogy általános bírói hatáskört állapítsanak meg, vagy pedig a bírói hatáskört különböző bíróságok (közöttük a kereskedelmi bíróságok) hatáskörébe utalják. (Archives Parlamentaires de 1787 à 1860. Première série. Tome XII. Paris, 1881. 489. old.)

[4] E. *Garsonnet*—Ch. *Cézar-Bru:* Traité théorique et pratique de procédure civile et commerciale. Tome I. Paris, 1912. 128. old.

[5] Georges *Ripert:* Traité élémentaire de droit commercial. Cinquième édition par René *Roblot.* Paris, 1963. 62. old.

iparosok, illetve a vállalatok két fokozatban választják.[6]

A rendes bíróságok, másrészt a kereskedelmi bíróságok rendszerén alapuló gazdasági bíráskodás mellett a burzsoá országokban olyan megoldások is kialakultak, melyek *a kétféle rendszer elemeinek egyeztetésére törekednek.* Így pl. a *német bírósági rendszer* nem ismeri ugyan a külön kereskedelmi bíróságok intézményét, azonban a rendes bírósági szervezeten belül nagyfokú kereskedelmi szakosítást tesz lehetővé. Erre mutat, hogy a tartományi bíróságoknál (Landgericht) külön kereskedelmi kamarát lehet létrehozni a kereskedelmi ügyek tárgyalására. Emellett a kereskedelmi tanácsokban jelentős szerepet juttatnak a kereskedelmi életben járatosak számára is, akiket az ipari és kereskedelmi egyesülések javaslatára neveznek ki.[7] Még inkább szembetűnik a két különböző szervezeti forma egyeztetésére való törekvés az *osztrák jogrendszerben.* Az osztrák bírósági szervezet és polgári eljárás 1895—1896. évi kodifikációja kapcsán ugyanis Bécsben külön kereskedelmi járásbíróság és külön kereskedelmi törvényszék is alakult. Ahol nincs kereskedelmi járásbíróság és kereskedelmi törvényszék, ott ezek hatáskörét a rendes járásbíróság és a törvényszék gyakorolja azzal, hogy a törvényszékeknél ún. kereskedelmi tanács (Handelssenat) jár el a kereskedelmi ügyekben.[8]

A szocialista fejlődés útjára lépett európai országok korábbi törvényhozása elsősorban a *német, illetve az osztrák megoldás hatását* mutatta. A német megoldáshoz hasonló rendszer alakult ki Lengyelországban; külön kereskedelmi bíróságok nem alakultak, csupán a rendes bírósági szervezeten belül tették lehetővé a szakosodást oly formán, hogy a kerületi bíróságoknál kereskedelmi osztályt hozhattak létre.[9] A felszabadulás előtti román bírósági szervezet sem ismerte a külön kereskedelmi bíróságok intézményét, azonban egyes törvényszékeknél külön kereskedelmi szekciók is működtek.[10] Magyarországon „a polgári perrendtartásról szóló 1911 : I. törvénycikk életbeléptetéséről" intézkedő 1912 : LIX. törvénycikk 83. §-a szüntette meg a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék működését, és a budapesti törvényszéknél kereskedelmi szakosztály felállítását rendelte el. Mint a képviselőház igazságügyi bizottsága a polgári perrendtartásról szóló törvényhez készített jelentésében kifejti, „a bizottság a közpolgári és kereskedelmi hatáskör megkülönböztetését, a melylyel a felső bíróságoknál sem találkozunk, és a mely felesleges és gyakran hosszadalmas hatásköri vitákra ad alkalmat, nem tartja szükségesnek... Nagyobb góczpontokon, nevezetesen Budapesten, a budapesti törvényszéknél külön szakosztály szervezésével is eleget lehet tenni annak a szükségletnek, hogy a kereskedelmi ügyeket a kereskedelmi jogban kiválóan jártas bírák intézzék el."[11] Ezektől eltérően, az osztrák minta alapján épült fel a kereskedelmi bíráskodás szervezete Csehszlovákiában, minthogy kerületi és járási kereskedelmi bíróság működött Prágában, a kerületi rendes bíróságoknál pedig kereskedelmi tanácsok alakultak.[12] Hasonló rendszer alakult ki Jugoszláviában is. Belgrádban és Zágrábban kerületi kereskedelmi bíróság, míg a rendes kerületi bíróságoknál kereskedelmi osztály működött. Ez utóbbiak döntöttek másodfokon a járásbíróság által első fokon elbírált kereskedelmi ügyekben.[13]

A burzsoá jogalkotás tehát a gazdasági viták bírói elbírálásának több, szervezetileg eltérő formáját alakította ki. Ezek közül szélesebb körben elfogadott a rendes bírói szervezeten nyugvó kereskedelmi bíráskodás, szemben a francia típusú külön kereskedelmi bíróságok rendszerével. Általános érvényű követelménynek számít azonban, hogy a rendes bírósági szervezeten belül is a kereskedelmi ügyekre bizonyos mérvű szakosodást biztosítanak. Ez azt mutatja, hogy a gazdasági viták sajátosságai felvetik a bírói szervezet *belső differenciálását* még akkor is, ha ez külön bíróságok létrehozásában nem is jut kifejezésre.

2. Némely országban, így pl. az Egyesült Államokban a bíróságok általános hatásköre mellett egyes esetekben *quasi-bírói* szervek, lényegileg azonban az államigazgatási szervezethez kapcsolódó ún. „administrative tribunal"-ok is ügydöntő hatáskört kaptak gazdasági természetű vagyoni viták elintézésére.[14] *A gazdasági viták bírói elbírálását azonban ma még nem ezek az elszigeteltnek tekinthető jelenségek veszélyeztetik, hanem elsősorban a választott bíróságok* (arbitrage, arbitration court, Schiedsgerichte) *intézménye.*

A francia forradalom törvényhozása igen nagy reményeket fűzött e régi ítélkezési forma[15]

---

[6] Bernard *Morice:* Principes essentials du droit civil et de l'organisation judiciaire. Paris, 1962. 237. és köv. old.; *Ripert,* i. m. 66—73. old.

[7] Leo *Rosenberg:* Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts. München und Berlin. 1954. 76. és köv. old.; Arthur Taylor von *Mehren:* The Civil Law System. Prentice-hall. Inc. 1957. 105—109. old.

[8] Rudolf *Pollak:* Das Zivilprozessrecht in Österreich. Lásd a „Die Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr" c. kiadványban. Erster Band. (Szerkeszti: *Leske-Loewenfeld).* Berlin, 1930. 165. old.

[9] Az 1932. december 1-én kihirdetett polgári eljárási kódex 14. §-a.

[10] Josif G. *Cohen*—Dr. Adolf *Asch:* Das rumänische Zivilprozessrecht. (*Leske-Loewenfeld,* i. m. 543. old.)

[11] Magyar Törvénytár. 1911. évi törvénycikkek. Budapest, 1912. 6. old.

[12] Robert *Neuner:* Grundriss des tschechoslowakischen Zivilprozessrechtes. Prag, 1935. 44. old.

[13] Hugo *Lachner:* Das neue Zivilprozessrecht Jugoslawiens. Wien, 1933. 55—57. old.

[14] Ilyen szervek pl. az Interstate Commerce Commission, Federal Communications Commission, Federal Power Commission, Federal Maritime Board stb. (Lásd: Lewis *Mayers:* The American Legal System. New York, Evanston and London. 1964. 490. old.)

[15] A választott bíráskodás kialakulásáról, fejlődéséről, jogi és szervezeti problémáiról igen érlékes áttekintést nyújt *Fabinyi* Tihamér: „A választott bíráskodás" c. monográfiája. Budapest, 1920.

felhasználásához, alkalmazási körét rendkívüli mértékben ki akarta szélesíteni, azonban az 1806. évi polgári eljárási kódex már a visszaszorításukra irányuló törekvést jelzi. Ez azt a felfogást juttatta kifejezésre, hogy a választott bíráskodás nem konkurrálhat a bírói igazságszolgáltatás elvével. Szűk körben alkalmazták a választott bíráskodást Poroszországban és Angliában is. A XIX. század közepén, amikor Franciaországban a választott bírósági formát ismét szélesebb körben kezdték igénybevenni, a bíróságok igyekeztek fékezni ezt a fejlődést, pl. a belkereskedelmi viszonyok területén megtagadták a választott bírósági clausula elismerését.

A XX. század kezdetétől azonban — mint René David kifejti — gyökeres változások történtek a választott bíráskodás terén Franciaországban. A régi típusú választott bíráskodás fennmaradt, azonban egy teljesen *új választott bírósági forma is* kialakult. Ez a változás elsősorban a kereskedelmi kódex 631. cikkelyének 1925-ben történt módosításával függ össze, mely kereskedelmi ügyekben elismerte a választott bírósági kikötés érvényességét. Az új formájú választott bíráskodás jellemzőit pedig abban jelöli meg, hogy az már nem a jogvita keletkezésekor kötött választott bírósági szerződésen alapul, hanem egy olyan megállapodáson, amely akkor jött létre, amikor még nem volt jogvita, s a jogvita bekövetkezését nem is lehetett előre látni. Másrészt, a választott bíró nem olyan személy többé, akit a felekhez fűződő kapcsolatai alapján jelölnek ki, hanem a választott bíráskodás intézményessé vált, s azt legtöbb esetben valamely szakmai szervezet vagy állandó választott bírósági szervezet égisze alatt gyakorolják.[16]

Ez a fejlődés már a XX. század elején is szélesebb körben jutott érvényre. A magyar jogirodalomban is támogatták ezt a törekvést, úgymond, a kereskedelmi és ipari forgalomnak érdeke a jogviták gyors, méltányos, és az illető üzletág szokásainak megfelelő döntéssel való elintézése, éppen ezért elsősorban a különböző kereskedelmi, ipari szervezetek és egyesülések (kereskedelmi és iparkamarák stb.) mellett merült fel és merülhet fel a viták rendszeres és állandó elbírálására létrehozandó választott-bíróságok alakítása. A szerző álláspontjának támogatásául már arra is hivatkozhatott, hogy ez több országban, így különösen Németországban meg is valósult.[17] Az Egyesült Államokban pedig, miután 1922-ben megalapították az „Arbitration Society of America", majd 1926-ban az „American Arbitration Association" elnevezésű szervezetet, a kereskedelmi választottbíráskodás intézménye széles körben elterjedt, kialakult a lényegileg állandó választottbíróságok egész országot átfogó, szervezett rendszere.[18]

Az egyes országok jogrendszere szűk körben, általában csak azokban az ügyekben korlátozza a választott bíróságokhoz való fordulás lehetőségét, amelyekben a feleket szabad rendelkezés nem illeti meg. Ez jogilag lehetővé teszi, hogy a választott bíróságok az *állami igazságszolgáltatás konkurrensévé váljanak.* S hogy ez mennyire így van, azt jól jelezheti az az amerikai szerző által tett megfogalmazás is, hogy az arbitráció még „nem ütötte ki teljesen a bíróságokat hatáskörükből".[19] A kereskedelmi választott bíráskodás ténylegesen a bíróságok konkurrense lett, különösen a minőségi viták eldöntése tekintetében.

Melyek azok az *indokok,* amelyek a feleket arra serkentik, hogy a bírói út igénybevétele helyett választott bíróságokhoz forduljanak? A mellette szóló érveket többek között jól szemléltetik azok a szempontok, melyek Angliában a lord kancellár által 1960-ban összehívott, „kereskedelmi bíróságot használók" értekezletén felmerültek. Ezen a konferencián 21 iparág és kereskedelmi szervezet képviseltette magát. Nagy többségük annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a bírói eljárás jóval költségesebb, mint a választott bíráskodás. A választott bírói eljárás jóval gyorsabb. A kereskedelmi arbitráció atmoszférája barátságos, a minőségi kérdéseket a szakértő jobban el tudja bírálni, mint a speciális szakmai ismeretekkel nem rendelkező bíró. A választott bíráskodás eljárása egyszerűbb, döntései külföldön könnyebben végrehajthatók, továbbá a választott bíráskodás azért is előnyös, mert magánjellegű, azaz az eljárás nem nyilvános.[20] A választott bíráskodás vonzza a vállalkozókat azért is, mert ily módon — az egyes országokban ugyan eltérő mértékben — általában lehetőség kínálkozik felszabadulni a hatályos anyagi és eljárási jog alól, ha azok korlátozzák a feleket.[21] Az Egyesült Államokban pl. a választott bíráskodást ebből a szempontból úgy értékelik, az arbitrációs megegyezés annak a kísérletnek a felhagyását foglalja magában, hogy a felek jogaikat kikényszerítsék, ugyanis az amerikai doktrína szerint a választott bíróságok nincsenek kötve a joghoz, sem jogilag, sem erkölcsileg. Éppen ezért az a fél, amelyik úgy látja, hogy a jog az ő oldalán van, nem fog arbiterhez fordulni.[22] Lényegileg ehhez hasonló jelenségeket mutat a francia és angol fejlődés vizsgálata is.[23]

A választott bíráskodással összefüggésben igen figyelemreméltóak azok a körülmények, amelyek arra utalnak, hogy *átalakuláson megy keresztül a választott bíráskodás fogalmilag meghatározó eleme is.* Az arbiter kijelölése nem

[16] Arbitrage du XIXe et arbitrage du XXe siècle. („Mélanges offers a René *Savatier*" c. kötetben. Paris, 1965. 222. old.)

[17] *Fabinyi,* i. m. 257. old.

[18] A választott bíráskodás fejlődéséről az USA-ban — lásd: Frances *Kellor:* American Arbitration. New York and London, 1948.

[19] Dow *Votaw:* Legal Aspects of Business Administration. Prentice-Hall, Inc. 1961. 111. old.

[20] *Jackson,* i. m. 63. és 90. old.

[21] A. D. *Kejlin:* Szudousztrojsztvo i grazsdanszkij processz kapitaliszticseszkih goszudarsztv. Csaszt tretya. Arbitrazs. Moszkva, 1961. 9. old.

[22] *Mayers,* i. m. 549. és 561. old.

[23] Lásd erről René *David* idézett munkáját. 223—224. old.

minden esetben a felek akaratától, választásától függ (azon kívül, hogy kötelező választott bírósági hatáskört törvény is megállapíthat), hanem az egyes szakmai szervezetek arra törekednek, hogy tagjaikra arbitrációs kötelezettséget rakjanak.[24] Elterjedt egyes országokban a standard szerződési formák használata is, a megrendelő vagy elfogadja azt a választott bírósági kikötéssel együtt, vagy pedig a szolgáltatást nélkülözni kényszerül.[25] Ilyenformán az arbiter választásának önkéntes jellege[26] is változást szenved, több esetben úgy is mondhatnánk, kötelezővé válik mind a „választott bírósági" út, mind a konkrét „választott bíróság" elfogadása.

A választott bírósági rendszer térhódítása széles körben érvényre jutó jelenség. Ez azt eredményezi, hogy bírói hatáskörébe tartozik ugyan a vagyoni természetű gazdasági viták eldöntése, mégis gyakorlatilag — a jog engedő szabályai alapján — igen nagy hányaduk a választott bíróságok előtt nyer elintézést. Jackson az angliai viszonyokat elemezve kifejti, hogy néhány jogász nem helyesli ezt a tendenciát, mondván, hosszú időszakot alapul véve a rendes bíróságok a legmegfelelőbb formák a gazdasági viták eldöntésére. Azt írja azonban, hogy a jogászok véleménye e kérdésben nem lehet mértékadó, mert ha a felek előnyben részesítik a választott bíróságot, akkor bizonyosan ez felel meg leginkább érdekeiknek.[27]

Már csak az a kérdés — tekintve, hogy a választott bírósági megegyezés nem minden esetben önkéntes — van-e lehetőség arra, hogy a *választott bírósági döntéssel meg nem elégedő fél bírósághoz forduljon?* Jóllehet általában nincs helye rendes perorvoslatnak, azonban rendelkezésre állanak bizonyos eszközök, melyek lehetővé teszik a választott bírósági ítélet felülvizsgálatát. Ilyen eszközök az ítélet végrehajthatóságának megtagadása, a választott bíróság ítéletének meghatározott feltételek alapján keresettel való érvénytelenítése a bíróság előtt stb. Mindez eléggé szűkkörű garanciákat nyújt a felek érdekeinek védelmére, azt azonban jelzi, hogy a bíróságok felügyeleti jogköre bizonyos körben a választott bíróságok tevékenységére is kiterjed.

3. A bírói, illetve választott bírósági forma *általánosnak tekinthető a gazdasági élet önálló alanyai között felmerülő valamennyi jogvita tekintetében.* E formák nyújtanak keretet a *vállalattömörüléseken belüli,* továbbá a *közvállalatok között felmerülő* gazdasági viták eldöntésére is, amennyiben azok önálló gazdasági és jogi egységként szerepelnek. Gazdasági önállóság és jogi személyiség híján azonban széles körben alkalmazott módszer az esetleges viták igazgatási úton történő eldöntése is.

A burzsoá magyar jogban pl. az 1931. évi XX. törvénycikk 11. §-a kimondta, a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásban érdekelt feleket nem zárja el attól, hogy az egymás között fennálló jogviszonyukból eredő jogaikat a törvény rendes útján, azaz rendes illetve választott bíróság előtt érvényesítsék, s az ezzel ellenkező megállapodást semmisnek nyilvánította. Ez a szabályozás a kartelleken belüli vagyoni viták elintézése tekintetében egyértelműen a bíróságok és a választott bíróságok hatáskörét állapította meg. Bár más *monopolszervezetekre* is általában e törvény rendelkezéseit alkalmazták, azonban az azokon belüli, gazdasági önállóságukban korlátozott illetve attól megfosztott egységek között felmerülő esetleges vagyoni viták eldöntése a gazdasági egybefoglaltság mértékétől függően elsősorban belső igazgatási, illetve az alapító szerződések alapján létrehívott egyeztető bizottsági vagy választott bírósági útra került.

Az újabb jogfejlődés általános sajátossága, hogy a *közvállalatok* a gazdaságos működés biztosítása érdekében széles körben kiszakadnak a közigazgatás szervezetéből, önálló vagyonkezelést, önálló jogi személyiséget biztosítsanak számukra.[28] Külső tevékenységük túlnyomó részét illetően a magánjog uralma alá kerülnek, s a „privatizálás" irányát mutatja a vagyoni vitáik elintézésére vonatkozó hatáskör megállapítása is. Amennyiben ugyanis e vállalatok gazdasági és kereskedelmi funkciót gyakorolnak, ügyleteiket önálló jogi személyként, magánjogi formában kötik, akkor külső tevékenységüket illetően *bírói joghatóság alá tartoznak.*[29] A bíróságok mellett helye lehet a választott bírósági forma igénybevételének is (a felszabadulás előtti Magyarországon pl. az önálló jogi személyiséggel rendelkező állami vállalatok közötti vitákat főként választott bírósági úton döntötték el), bár egyes országokban, így Franciaországban a választott bíráskodás igénybevételének lehetősége korlátozott.[30] Ezek mellett azonban az ugyanazon községhez tartozó vállalatok közötti vitákban szerepet kaphat a belső egyeztetés, s bizonyos esetekben a gazdasági viták elintézésének igazgatási útra terelése is. Igen érdekes módon Angliában az is felmerült, hogy *egy speciális szervet* hozzanak létre az államosított iparon belüli vi-

[24] *Mayers,* i. m. 558. old.

[25] *Jackson,* i. m. 90. old.

[26] John J. *Savage:* On the Meaning of the Term „Arbitration" c. cikkében az arbitráció szó jelentésének történeti alakulásával foglalkozik, s megállapítja, hogy ezt már i. e. II. században abban az értelemben használták, mint ma — vagyis, ami „akarattól függő" tevékenységet jelöl. Ezt a jelentést vették át a román nyelvek és az angol is. (Arbitration Journal, 1952. 2. sz. 100. old.)

[27] I. m. 89. old.

[28] A községi és állami vállalatok kialakulását, fejlődését, szervezetét és jogállását összehasonlító alapon dolgozza fel a W. *Friedmann* szerkesztésében megjelent „The Public Corporation. A Comparative Symposium" c. tanulmánykötet. (The Carswell Company, Limited. Toronto, 1954.)

[29] W. *Friedmann:* A Comparative Analysis. uo. 588. old.

[30] André de *Laubadere:* Traité élémentaire de droit adminstratif. Grand services publics et enterprises nationales. Paris, 1966. 564. old.

ták eldöntésére az ún. administrative tribunalok mintájára, ez a javaslat azonban nem realizálódott.[31]

III. *A gazdasági viták elbírálására hivatott szervezeti formák kiépítése a szocialista országokban*

A gazdasági viták elbírálására a szocialista állam merőben új típusú, új feladatokat ellátó szervezetet hozott létre. Az igazgatáshoz kapcsolódó, azonban külön, *speciális szervezettel rendelkező állami szervekre, a döntőbizottságokra* bízta a szocialista szervezetek közötti vagyoni viták eldöntését. A burzsoá állam a gazdasági viták állami úton való eldöntésének szervezeti kereteit elsősorban a bírósági szervezeten belül kereste, jóllehet az igazgatási szervezethez kapcsolt szociális szervek létrehozása, a viták igazgatási úton való eldöntése is felmerült. A választott bírósági eljárást és esetleg annak egyes szervezeti kérdéseit is jogi szabályozás alá vonta, azonban a választott bíráskodás az állami szervezeten kívül eső formák között maradt.

1. Oroszországban a polgárháború és az intervenció időszakának feltételei között a gazdasági igazgatás erősen centralizált rendszerét hozták létre, a vállalatok vagyoni önállósággal nem rendelkeztek. Lényegileg ezzel függ össze, hogy az állami vállalatok között gazdasági viták jóformán fel sem merültek, s ha igen, ezeket közigazgatási úton döntötték el. Miután felszámolták a korábbi bírósági rendszert, közöttük a kereskedelmi bíróságokat, az újonnan létrehozott népbíróságok nem is kaptak hatáskört az állami vállalatok közötti vagyoni viták eldöntésére.

Az *új gazdasági politika* (NEP) feltételei között lényegesen módosult az állami vállalatok helyzete. Bevezették a kereskedelmi elszámolás rendszerét, a vállalatok meghatározott operatív és vagyoni önállóságot kaptak, a vállalatok közötti kapcsolatokban kezdték felhasználni a szerződéses formákat. Ilyen feltételek között vetődött fel egy *speciális szerv létrehozása* az állami vállalatok közötti vagyoni viták eldöntésére. 1922 áprilisában a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács Elnöksége és szerveik mellett e célra életrehívták az ún. *arbitrázs bizottságokat,* s az erről kiadott határozat úgy rendelkezett, hogy a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsnak alárendelt szervek a közöttük felmerülő, szerződésekkel kapcsolatos kereseteiket nem bocsáthatják sem bírói, sem igazgatási útra.[32] E mintegy ágazati jellegű szerveken kívül az O. Sz. F. Sz. K. Népbiztosok Tanácsa és az Ö. K. V. B. által 1922. szeptember 21-én elfogadott dekrétum a Munka és Honvédelem Tanácsa, valamint az oblasztyi gazdasági tanácskozások mellett is arbitrázs bizottságokat (arbitrazsnaja komisszia)[33] hozott létre az állami vállalatok és intézmények közötti vagyoni viták eldöntésére, amennyiben ezeket a vitákat a törvények szerint nem igazgatási úton döntik el. A dekrétum arról is rendelkezett, hogy a jogszabály nem terjed ki azokra az állami szervekre (Állami Bank, Állami Biztosítási Főigazgatóság), melyek kereseteit más jogszabályok szerint a bíróságok tárgyalják.

E szervezet további fejlődésének részletes tárgyalását mellőzve csupán azt emeljük ki, hogy e szerveket az O. Sz. F. Sz. K. 1922. november 11-én elfogadott bírósági szervezeti törvénye már *speciális bíróságoknak tekintette* (2. cikkely), *felügyeleti szempontból pedig a rendes bíróságok alá rendelte.* Hasonló koncepciót tükrözött azután a későbbi szovjet törvényhozás is.[34]

Mindez azt mutatja, hogy az állami vállalatok megváltozott jogállásával összefüggésben lényegileg megszüntették vagyoni vitáik közigazgatási úton történő elintézését. Jóllehet ezek elbírálását az államigazgatási apparátus mellett létrehozott speciális szervekre bízták, azonban e szerveket bíróságoknak tekintették, — arra törekedtek, hogy bekapcsolják az egységes bírósági rendszer keretébe. Az állami *vállalatok önállóságának növelése tehát vagyoni vitáik bírói illetve quasi bírói úton való eldöntését vetette fel.*

Méginkább ezt jelezték *azok az álláspontok,* amelyek azt igényelték, hogy az ágazati arbitrázs megszüntetése[35] mellett *a többi arbitrázsbizottságot is számolják fel,* ugyanis a bírói szerveken kívül más bírói funkciókkal felruházott szervek működése sérti a bírósági rendszer egységét. Ezen túlmenően azonban más, főleg *gazdasági szempontok is előtérbe állították az arbitrázs bizottsági rendszer felülvizsgálatának szükségességét.* A gazdaságos elszámolás elvét nem minden esetben tartották be, a szerződéses viszonyok lassan, nem megfelelően fejlődtek, a szerződéses fegyelem betartásának nem tulajdonítottak kellő figyelmet. Ebben közrejátszott az arbitrázsról szóló jogi szabályozás, és e szervek ezek alapján kifejtett tevékenysége is. Szovjetunió Munka és Honvédelmi Tanácsa mellett szervezett arbitrázsról szóló, 1924. június 6-án

[31] R. S. S. *Allen:* The Legal Relationships of a Nationalized Industry. Lásd a „Public Corporation. A Comparative Symposium" című gyűjteményes munkában. uo. 476. old.

[32] Arbitrazs v Sz. Sz. Sz. R. (Szerkeszti: A. F. *Klejnman*) Izdatelsztvo Moszkovszkogo Universziteta. 1960. 22—23. old.

[33] E bizottságok mellett a forradalmi jogalkotás ismerte a választott bíróságok (tretejszkij szud) intézményét is, melyet már az első bírósági dekrétum, később pedig az ÖKVB 1918. február 16-i dekrétuma is szabályozott, ami jelzi, hogy az arbitrázs szóval nem valamiféle választott bíráskodást kívántak jelölni.

[34] Külön kiemelte az arbitrázs bizottságok feletti bírósági felügyeleti jogkört a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról szóló, 1923. november 23-án elfogadott dekrétum 2. pontja, valamint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok bírósági szervezetének alapjairól szóló, 1924. október 29-én elfogadott rendelet 22. pontja is. E szerveket az 1926. évi orosz bírósági szervezeti törvény 4. pontja is speciális bíróságnak tekintette, s a Legfelsőbb Bíróság számára meghatározott felügyeleti jogkört biztosított.

[35] E szerveket 1929 decemberében szüntették meg és hatáskörüket az általános arbitrázs bizottság vette át.

elfogadott rendelet pl. úgy rendelkezett, hogy az arbitrázs állami érdekekből kivételes esetekben kimondhatja az adós kötelezettségétől vagy felelősségétől való teljes, illetve részleges felmentését is. Ugyanezt tartalmazta a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsnál szervezett arbitrázsról szóló 1926. február 12-i rendelet, továbbá kimondta azt is, hogy az arbitrázs nem csupán a Szovjetunió jogszabályait és gazdasági politikájának általános elveit alkalmazza, hanem ítélkező munkájában a gazdasági célszerűség is vezeti. Az ezek alapján hozott határozatok pedig akadályozták a terv és szerződési fegyelem, valamint az önálló gazdaságos elszámolás megerősítését.[36]

1930. január 30-án hitelreformot vezettek be, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa 1931. február 18-án hozott rendelete pedig arra kötelezte valamennyi gazdasági szervet, hogy megrendeléseiket és szállításaikat írásbeli szerződések révén bonyolítsák le és biztosítsák e szerződések pontos és időben való teljesítését. Alig két héttel ezután, 1931. március 4-én a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa rendeletet fogadott el, mely Szovjetunió bírósági rendszere egységének megerősítése, a gazdasági fegyelem megszilárdítása, továbbá a gazdasági szervek munkájukért való felelősségének fokozása érdekében *megszüntette az arbitrázs bizottságokat, a hatáskörükbe tartozó vagyoni viták eldöntését a bíróságok hatáskörébe utalta,* ahol ezekben az ügyekben népi ülnökként a gazdasági szervek dolgozói vesznek részt. Az azonos ágazathoz tartozó vállalatok vagyoni vitáinak eldöntése e jogszabály alapján a felsőbb igazgatási szervek hatáskörébe került.

Ezt követően *azonban igen rövid időn belül,* a Szovjetunió KVB és NBT 1931. május 3-án hozott rendeletével *létrehozták az állami arbitrázst* (a korábbi arbitrázs bizottságokkal szemben), mint a jogszabály preambuluma kifejti, a terv- és szerződési fegyelem megerősítése, és az önálló gazdaságos elszámolás biztosítása érdekében. A jogirodalomban abban látják ennek okait, hogy a különböző polgári ügyek elbírálásával túlterhelt bíróságok nem voltak olyan helyzetben, hogy kellőképpen számításba vegyék a gazdasági szervek között felmerülő vagyoni viták sajátosságait. A bírósági szervek el voltak szigetelve a gazdasági szervek konkrét tevékenységétől, nem tudták figyelembe venni a peres felek tevékenységének sajátosságait és éppen ezért megfelelően biztosítani a gazdaságos elszámolás, a terv és szerződési fegyelem erősítésének feladatait.[37]

Állami arbitrázst hoztak létre a Munka és Honvédelem Tanácsa, a szövetséges köztársaságok gazdasági tanácsai, az autonóm köztársaságok népbiztosainak tanácsai, a határterületi (kraj), területi (oblaszty) és az autonóm területi szovjetek végrehajtó bizottságai mellett — lényegileg azoknak alárendelten — a társadalmi szektorhoz tartozó vállalatok, intézmények és szervezetek vagyoni vitáinak eldöntésére. Az állami arbitrázs tevékenysége feletti felügyeletet azokra az államigazgatási szervekre bízták, amelyek mellett ezeket létrehozták, azzal a jogosítvánnyal, hogy e szervek felügyeleti jogkörükben hatályon kívül helyezhetik és módosíthatják az arbitrázs döntéseit, illetve új tárgyalást rendelhetnek el. Az utóbbi jogkörrel a fődöntőbírót is felruházták.[38]

Szervezeti vonatkozásban amellett, hogy már nem csupán állandó tagok vettek részt az ügyek tárgyalásában, hanem az állami döntőbíró mellett a peres felek képviselői is, *az az alapvető különbség a korábbi arbitrázs bizottságokkal szemben,* hogy a bíróságokat teljesen kikapcsolták az arbitrázs feletti felügyeletből, melyet a Szovjetunió bírósági szervezetének alapjairól szóló 1924. évi törvény 1932. február 23-án bekövetkezett módosítása külön is megerősített. Ez annak a felfogásnak az előtérbe kerülését fejezte ki, hogy a döntőbizottság lényegileg a gazdasági irányítás szervezetének láncszeme. *Egyértelművé vált az arbitrázs igazgatási szervezethez való kapcsolása,* melynek az igazgatási szerveknek való alárendeltség mellett legfontosabb kifejezője az igazgatási szervek időben korlátlan[39] hatályon kívül helyezési, módosítási jogköre. Ezzel természetesen fokozottan együtt járt a célszerűségi szempontok előtérbe kerülésének lehetősége is. Ilyen konstrukció jutott érvényre az 1931. második felétől fokozatosan bevezetett ágazati döntőbíráskodásnál is, melyek az ugyanazon ágazathoz tartozó szocialista szervezetek vagyoni vitáinak elintézésére kaptak hatáskört. Mindamellett a szocialista szervezetek közötti vagyoni viták eldöntésére *külön, speciális szervezetet hoztak létre, mely a szocialista jogszabályokat alkalmazza* és ez lett tevékenységének alapja, általános követelménye. Emellett keretet biztosít a *felek közötti egyeztetésre,* lehetőséget nyújt a *tényállás pontos, formaságoktól mentes felderítésére, szervezeti és eljárási garanciákat teremt a sajátos funkció gyors és szakszerű ellátására.*[40] Igen figyelemre méltó körülmény, hogy a szovjet jogalkotás e funkció ellátását nem az igazgatásra bízta, jóllehet az arbitrázst az igazgatási szervezethez kapcsolta.

Mi volt az elnevezésbeli hasonlóság ellenére e *szervek és a burzsoá választott bíróságok közötti alapvető különbség?* E szervek a társadalmi tulajdonban levő gazdasági egységek vagyoni vitáinak elbírálására állami úton létrehozott, speciális állami szervek voltak, melyek a jogszabályban hatáskörükbe utalt ügyekben kizárólagos, kötelező hatáskörrel rendelkeztek, s tevé-

[36] Lásd: A. A. *Dobrovolszkij* feldolgozását, mely az „Arbitrazs v Sz. Sz. Sz. R." c. munka második fejezetét képezi. (I. m. 28—31. old.)

[37] *Dobrovolszkij,* i. m. 30. old.

[38] 1., 4. és 12. cikkelyek.

[39] Sz. N. *Abramov:* Szovetszkij grazsdanszkij processz. Moszkva, 1952. 412. old.

[40] Az arbitrázs előtti eljárást az 1934. augusztus 10-én kiadott szabályzat rendezte.

kenységük általános igényű követelménye — szemben a burzsoá választott bíráskodással — a jogszabályok alkalmazása lett.

A szocialista szervezetek közötti *vagyoni viták elintézésének fő formájává azok arbitrázs útján való elintézése vált* (1933-tól a szerződéskötéssel kapcsolatos viták is az arbitrázs elé kerültek), *azonban néhány ügycsoport bírói, másrészt igazgatási elbírálásra került.* Amellett, hogy a magánfelek polgári jogvitáinak elintézése a rendes bíróságok hatáskörébe tartozott, az 1931. május 3-i rendelet 3. pontja kivette az arbitrázs hatásköréből a kolhozok egymás közötti vitáit, valamint a kolhozok és az állami, szövetkezeti és társadalmi intézmények, vállalatok és szervezetek közötti vagyoni vitákat (1935—37 között a kolhozok vagyoni vitáinak eldöntése is az arbitrázs hatáskörébe tartozott), melyek eldöntése bírói hatáskörbe került. Bíróság döntött azokban a vitákban is, mely az Állami Bank működéséből ered, ha az Állami Bank a perben félként szerepel, azokban a keresetekben, amelyek vasúti, vízi és légi fuvarozásból származnak, azon szerződésekből származó keresetek kivételével, amelyeket a vasút a nem általános használatú bekötő vágányok birtokosaival kötött. Ezeken kívül bírói hatáskörbe tartoztak a kommunális szolgáltatások használatára vonatkozó szerződésekből származó keresetek is. Igazgatási úton döntötték el az adókra és más befizetésekre vonatkozó olyan vitákat, melyeket nem bírói úton hajtanak be, továbbá az 1000 rubelnél kisebb értékű vagyoni vitákat.

2. Az *európai népi demokratikus országokban* közvetlenül a felszabadulás után általában nem változtatták meg a gazdasági természetű vagyoni viták eldöntésének szervezeti kereteit, bár egyes országokban rövidesen gyakorlatban, sőt a jogi szabályozásban is tükröződő *átalakulások* történtek. Lengyelországban pl. jogilag fennmaradt a rendes bíróságok hatásköre az állami vállalatok közötti vagyoni viták eldöntésére, azonban ezek különböző okok miatt ténylegesen nem a bíróságok elé kerültek, hanem vagy elintézetlenül maradtak, vagy pedig egyeztetés révén, illetve közigazgatási úton kerültek elbírálásra.[41] *Jugoszláviában* is először a felsőbb államigazgatási szervek döntöttek az állami gazdálkodó egységek közötti vagyoni vitákban, azonban *már igen korán, az állami vállalatokról és vitáikról szóló 622/1946. sz. törvény létrehívta az állami arbitrázs intézményét.*

Ennek az intézménynek a *bevezetését az vetette fel,* hogy az államosítással jelentősen megnövekedett a szocialista szektor aránya, megnövekedtek és átalakultak az állam gazdasági irányító feladatai, kialakulóban volt az egységes népgazdasági tervezés rendszere. Ilyen helyzetben előnyösebbnek mutatkozott az igazgatási szervezet mellett létrehozott arbitrázs a szocialista szektorhoz tartozó gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésére, mint a bírósági hatáskör fenntartása, illetve megállapítása. Hasonló szempontok merültek fel a *többi európai szocialista országban is,* ami azt eredményezte, hogy 1948—1951 között, általában a szállítási szerződési rendszer kialakításával és az önálló gazdaságos elszámolás elvének elfogadásával egyidőben bevezették az arbitrázs (a továbbiakban: döntőbizottság) intézményét,[42] a magánfelek számára továbbra is fenntartva a bírói hatáskört. Igen érdekes módon a magánfelek és a szocialista szervezetek közötti vagyoni vitákban egyes országokban a döntőbizottságok quasi választottbíróságként is eljárhattak, amennyiben a magánfél alávetette magát a döntőbizottság hatáskörének.[43]

Az 1950-es évek elejére valamennyi európai szocialista országban *kifejlődött és megszilárdult a döntőbizottsági szervezet.* Ezzel összefüggésben igen figyelemreméltó körülmény, hogy a vonatkozó jogi szabályozás szerint a népi demokratikus országok a döntőbizottsági szervezetet és azok hatáskörét lényegileg a *szovjet döntőbizottsági rendszer modellje* alapján építették fel. Állami és hatósági (ágazati) döntőbizottságokat hoztak létre, az utóbbiakat ugyanahhoz az ágazathoz tartozó gazdasági egységek vagyoni vitáinak elintézésére. A döntőbizottságok központilag különböző szervekhez kapcsoltan, azonban országos szinten és helyileg is minden esetben az államigazgatási szerveknek alárendelten fejtették ki tevékenységüket. A felügyeletet gyakorló igazgatási szerveket általában azzal a joggal is felruházták, hogy a döntőbizottságok határozatait hatálytalanítsák és az ügyet új eljárásra utalják. Amennyiben a döntőbizottságokról szóló jogszabályok rendelkeztek e kérdésről, úgy kimondták azok jogszabályokhoz való kötöttségét, s ezzel együtt általában azt is rögzítették, hogy tevékenységükben, az ügyek elbírálásában a jogszabályok mellett az általános gazdaságpolitikai elvek is irányadók. A döntőbizottságok hatáskörébe került a szerződések megkötésével kapcsolatban, valamint a szerződések nem vagy nem megfelelő teljesítéséből keletkező vagyoni viták elbírálása is. Hatásköri szempontból emellett az volt a jellemző, hogy a társadalmi tulajdonban levő gazdasági egységek vagyon vitáinak döntőbizottsági úton való eldön-

[41] Jan *Topinsky:* Ecenomic Arbitration in the Planned Economy of Poland. Review of Contemporary Law, 1965. 1. sz. 11. old.

[42] A döntőbizottságok felállításáról a következő jogszabályok rendelkeztek: Albániában az 1949. évi 728. számú tvr: Bulgáriában az 1950. május 31-i törvény; Csehszlovákiában a gazdasági szerződésekről és az állami döntőbizottságról szóló 1950. július 13-i 99. számú törvény; Lengyelországban az 1949. augusztus 5-i tvr; Magyarországon az állami és a közületi jogviták eldöntésére hivatott egyeztető bizottságok szervezéséről szóló 9830/1948. Korm. sz. rendelet; a Német Demokratikus Köztársaságban a szerződési bíróságok felállításáról és tevékenységéről szóló, 1951. december 6-i kormányrendelet; Romániában az 1949. évi 259. számú tvr.

[43] Lásd pl. a 2850/1949. Korm. számú rendelet 3. § (1) bekezdését, valamint a 99/1950. számú csehszlovák törvény 14. §-át. (Sbirka zákonu 1950. 43. sz.)

tése — éppen úgy mint a Szovjetunióban — nem kivétel nélküli, az ügyek viszonylag széles körében bírói (főleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében), illetve igazgatási szervek hatáskörét állapították meg. Ezeken túlmenően továbbra is bírói hatáskörben maradt a magánfelek gazdasági természetű vagyoni vitáinak elbírálása, a termelőeszközök széleskörű társadalmasításával azonban a gazdasági viták döntőbizottsági úton való eldöntésével szemben ezek száma és népgazdasági szempontból való fontossága másodlagos jelentőségű lett.

IV. *A gazdasági viták eldöntésére szolgáló szervezeti formák továbbfejlesztésére vonatkozó újabb törekvések a szocialista országokban*

A szocialista országokban a több helyen már az ötvenes évek közepétől megindult, s a napjainkban szinte általános jelenségként értékelhető *gazdasági reformtörekvések* elsősorban olyan irányba mutatnak, hogy növeljék a szocialista vállalatok operatív önállóságát, ezzel együtt és e mellett a gazdasági irányítás adminisztratív eszközeivel szemben fokozott szerepet kapjanak az irányítás közgazdasági módszerei. Az erősen központosított, részletekbe menő tervezéssel szemben tágabb lehetőséget kívánnak nyújtani a vállalatoknak egymás közötti kapcsolataik megállapításában is.

A vállalati önállóság és felelősség biztosításával együtt széles körben jelentkezik az az igény, hogy a vállalatok vagyoni vitáit olyan szervezeti keretek között bírálják el, amely *fokozott garanciákat teremt önállóságuk biztosítására, egyben a jogszerűség erőteljesebb érvényesítésére.* Az utóbbi követelmény külön is előtérbe kerül azért, mert a szocialista államban a jogi szabályozás a gazdasági irányítás egyik legfontosabb módszerévé válik. A szocialista állam nem engedheti meg jogszabályainak mellőzését — mint a kapitalista választott bíráskodás esetében — hiszen ez a legfontosabb eszköze az összállami érdekek biztosításának. Ilyen összefüggésben merült fel, hogy *változtassák meg a gazdasági viták elbírálásának szervezeti kereteit és formáit,* s több vonatkozásban e téren már számottevő változások is történtek. A továbbiakban elsősorban e törekvéseket, a szervezeti és hatásköri rendezés fejlődésének legújabb irányait vizsgáljuk.

1. Szinte valamennyi európai szocialista országban felmerül az az igény, hogy *alakítsák át a döntőbizottságok szervezetét és jogállását.*[44] E törekvések *elsősorban a jogszerűség teljesebb érvényrejuttatására, és ehhez szorosan kapcsolódva a döntőbizottságok igazgatási szervezettel szembeni önállóságának fokozott biztosítására kívánnak megfelelő garanciákat teremteni.* Ez az irány már az újabb jogi szabályozásban is kifejezetten kirajzolódik. Ebből a szempontból, valamint a döntőbizottságok hatáskörének továbbfejlesztését illetően néhány körülmény külön is figyelmet érdemel.

A döntőbizottságokról szóló hatályos jogszabályok leszögezik a döntőbizottságok *jogszabályokhoz való kötöttségének* elvét, bár emellett általában azt is kimondják, hogy ítélkező tevékenységükben a politika, illetve a gazdaságpolitika általános elveit is kötelesek figyelembe venni.[45] Csehszlovákiában azonban a jogirodalomban kifejezetten felmerül az a követelmény, hogy a gazdaságpolitikai elv ne fusson contra legem, s azt is igénylik, pontosan határozzák meg azt a szervet, amely jogosult kijelenteni, hogy ilyen értelmében mely elvek tekinthetők gazdaságpolitikai elveknek.[46]

A bolgár döntőbizottságokról szóló jogszabály (1950. május 31-i törvény) már eredeti szövegében azt írta elő, hogy a döntőbizottság a vitákat a törvények, törvényerejű rendeletek, a minisztertanácsi határozatok, a jóváhagyott gazdasági tervek és a felek között kötött szerződések alapján, a Bolgár Népköztársaság gazdasági politikája alapelveinek szellemében bírálja el (18. cikkely). Ez a megfogalmazás arra mutat, hogy a gazdaságpolitikai alapelvek elsősorban a jogszabályok értelmezésénél játszanak szerepet. Emellett külön említést érdemel az a körülmény, hogy a törvény 1957. és 1960. évi módosításai a korábbi helyzettel szemben kizárták annak a lehetőségét is, hogy azok az államigazgatási szervek, amelyek mellett a döntőbizottságok megalakultak, utasíthassák őket a viták eldöntése tekintetében, illetve megváltoztassák vagy megsemmisítsék ítéleteiket.[47]

Ez utóbbi szempont már közvetlen kapcsolatban van azzal a kérdéssel, hogy mit jelent *a döntőbizottságok államigazgatási szerveknek való alárendeltsége.* Valamennyi európai szocialista országban ugyanis a döntőbizottságok azoknak az államigazgatási szerveknek vannak alárendelve, amelyek mellett létrehozták azokat (minisztériumok, országos hatáskörű államigazgatási szervek, helyi tanácsok végrehajtóbizottságai stb.), a központi állami döntőbizottságok pedig hasonló meggondolások alapján a Minisztertanács vagy egyes minisztériumok, így a Pénzügyminisztérium (pl. Lengyelország) vagy

[44] A döntőbizottsági szervezet és eljárás kérdéseit részletesen, széleskörű összehasonlító anyagra támaszkodva vizsgálja, *Újlaki* László: „A döntőbizottsági szervezet és eljárás" c. monográfiája. (Budapest, 1964. 571. old.)

[45] Pl. Az állami döntőbizottságok szervezéséről és működéséről szóló 1954. évi 5. számú román törvény 24. szakasza; a 15/1962. (V. 6.) Korm. számú rendelet a döntőbizottságokról és a döntőbizottsági eljárásról Magyarországon (1. §. 2. bek.); az 1962. évi 121. számú, gazdasági döntőbíróságokról szóló csehszlovák törvény 4. §-a.

[46] Zdenek *Pribyl:* K postaveni hospodárské arbitráze v nové soustave plánovitého rizeni národniho hospodárstvi. Právnik, 1965. 9. sz. 490. old.

[47] J. *Stalev:* State Arbitration in the Bulgarian People's Republic. Review of Contemporary Law, 9. évf. (1962—63.) 2. sz. 118. old.

az Igazságügyminisztérium (pl. Bulgária) alá[48] tartoznak. Kérdés, hogy milyen jogkör illeti meg ezeket az államigazgatási szerveket, joguk van-e a döntőbizottságokat határozat-hozatali tevékenységükben utasítani, határozataikat megváltoztatni, illetve megsemmisíteni. Utasítási joggal a hatályos jogszabályok az államigazgatási szerveket nem ruházzák fel, azonban általában nincsenek meg a kellő garanciák ennek gyakorlati kizárására. Éppen ezért pl. a csehszlovák jogirodalomban azt igénylik, hogy biztosítsanak a döntőbizottságok számára nagyobb önállóságot, legyen bátorságuk szembehelyezkedni a szaktárcákkal és más államigazgatási szervekkel, ugyanis nagy a veszélye, hogy ezek a különböző csoportérdekeket igyekszenek rájuk oktrojálni.[49]

Más a helyzet az államigazgatási szervek döntőbizottsági határozatokat megsemmisítő illetve megváltoztató jogköre tekintetében. Néhány ország kivételével (Lengyelország és Bulgária) általánosnak tekinthető, hogy az államigazgatási szerveket felügyeleti jogkörükben megilleti ilyen jogosítvány, s az előbbiekben kivételként említett országokban is megtalálhatók még e jogkör bizonyos maradványai. A szovjet jogirodalomban ezzel összefüggésben széles körben vetik fel azt az igényt, hogy elsősorban a helyi döntőbizottságok esetében szüntessék meg a helyi szovjet végrehajtó bizottságainak felülvizsgálati jogkörét, olyan indokolással, hogy e szerveknek nincs meg a lehetősége a szakszerű felülvizsgálatra, valamint ez a konstrukció sérti az állami szervek tevékenységi körének és hatáskörének elhatárolására vonatkozó, általánosan elfogadott alapelvet is.[50]

A szocialista országokban ismeretesek az ún. ágazati, más néven hatósági döntőbizottságok a minisztériumok, országos hatáskörű államigazgatási szervek, valamint a szövetkezeti szövetségek mellett, bár a Német Demokratikus Köztársaságban e szervek újabban csak a szövetkezeti rendszerben működnek.[51] Több országban felvetődött, hogy szüntessék meg az *ágazati döntőbizottságok rendszerét* és hatáskörüket a rendes döntőbizottságok vegyék át. Ez az igény az új gazdasági mechanizmussal összefüggésben a szovjet jogirodalomban is felmerült, azonban az erre irányuló javaslatoknak számos ellenzője van, mondván, a döntőbizottsági tevékenység is a vezetés egyik formája — éppen ezért helyten a minisztérium önállóságát ily módon korlátozni.[52] Ezzel szemben, bár a jogszabály lehetőséget ad a differenciált ágazati döntőbizottsági rendszer kiépítésére, Lengyelországban csak egy, az Építésügyi Minisztérium mellett szervezett ágazati döntőbizottság működik. Ezt a helyzetet úgy értékelik, hogy ez a konstrukció kivételt teremt az alól a szocialista országok döntőbizottságai szervezetében is kifejezésre jutó felfogás alól, hogy kettő ugyanazon szerv által ellenőrzött vállalat vitáit csak az utóbbi szerven belül lehet elintézni.[53]

Meg kell említeni azt az előbbiekkel is szorosan összefüggő, bár jóval szélesebb körben felmerülő igényt, mely a döntőbizottsági tevékenység egysége és a törvényesség fokozottabb biztosítása érdekében a *felsőbb szintű döntőbizottságok felügyeleti jogkörének* kiszélesítésére irányul. Legszemléletesebben fejezi ki ezt az irányt a bolgár jogalkotás, mely a 200 leva értéket meghaladó ügyekben a helyi (kerületi) és ágazati döntőbizottságok által hozott határozatok esetében is rendes felülvizsgálati jogkört biztosít a Központi Döntőbizottság számára.[54]

Általános tendenciaként értékelhető az a folyamat is, mely a döntőbizottságok *hatáskörének növelésére*, egyben a bíróságok és igazgatási szervek szocialista szervezetek közötti vagyoni viták eldöntésére vonatkozó hatáskörének csökkentésére irányul. A Szovjetunióban pl. a Minisztertanács „állami döntőbizottsági munka megjavításáról" szóló, 1959. július 23-án elfogadott rendeletének 4. pontja kimondta, hogy a Minisztertanács célszerűnek tartja az állami döntőbizottságok elbírálása alá bocsátani az állami, szövetkezeti (a kolhozok kivételével) és az egyéb társadalmi szervezetek, vállalatok és intézmények között felmerült, addig bíróságok hatáskörébe tartozó valamennyi jogvitát. Az újabb jogirodalomban az is felmerül, hogy adják döntőbizottsági hatáskörbe a kolhozok vagyoni vitáit, s indokolt az igazgatási szervek hatáskörébe tartozó, 100 rubel értéken aluli jogviták eldöntését is a döntőbizottságokra bízni.[55] Pregnánsan fejezi ki a döntőbizottsági hatáskör szélesítésének tendenciáját a bolgár jogalkotás is. A szocialista szervezetek közötti szerződésekről szóló, 1963-ban elfogadott törvény[56] 58. cikkelye ugyanis hatályon kívül helyezte a döntőbizottságokról szóló törvény 8. szakaszának c) pontját, ilyen módon döntőbizottsági hatáskörbe kerültek az olyan viták is, amelyekben félként a Bolgár Nemzeti Bank, a Bolgár Beruházási Bank, az Állami Takarékpénztár és az Állami biztosító sze-

[48] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1003/1967. (IV. 22.) számú határozata kapcsán az addig kormány felügyelete alá tartozó Központi Döntőbizottság miniszteri felügyelet alá került Magyarországon is.

[49] *Pribyl*, i. m. 791. old.

[50] Lásd pl. *Kallisztratova:* Szoversensztvovaty zakonodatelsztvo o goszudarsztvennom arbitrazse. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1965. 10. sz. 72. old.; T. I. *Geslina:* Nekotorüe normü polozsenij o gozsarbitrazsah nuzsdautszja v izmenenii. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1966. 12. sz.; I. T. *Gavrilenko*—I. G. *Pobircsenko:* Struktura goszudarsztvennogo arbitrazsa na uroveny zadacs novoj hozjasztvennoj reformü. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1966. 6. sz. 45. old.

[51] *Újlaki*, i. m. 60. old.

[52] *Kallisztratova*, i. m. 77. old.; Sz. *Ordünszkij:* Nekotorüje problemü rabotü organov goszarbitrazsa v novüh uszlaviah upravlenie promüslennoszti. Szovetszkaja Juszticia, 1966. 5. sz. 4. old.

[53] *Topinsky*, i. m. 26. old.

[54] Minisztertanácsi rendelet „az állami döntőbizottság munkájának ideiglenes szabályairól a népgazdasági irányítás és tervezés új rendszerében". (Drzsaven Vesztnik, 1965. október 12-i, 80. sz.)

[55] *Kallisztratova*, i. m. 75. old.

[56] Drzsaven Vesztnik 1963. november 1-i, 85. sz.

repel. A törvény arra is lehetőséget kínált, hogy a Minisztertanács a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vitáinak eldöntését a döntőbizottság hatáskörébe utalja. Ennek alapján a Minisztertanács 1964. február 3-i 33. számú határozatával már kísérletképpen egyes kerületekben a döntőbizottságok hatáskörébe is utalta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vitáinak eldöntését.[57]

A döntőbizottság hatásköre szélesítésének, egyben a törvényesség fokozott biztosításának irányába mutat az a szovjet jogirodalomban felmerült kezdeményezés is, miszerint a gazdasági reform során bekövetkezett változásoknak megfelelően indokolt lenne az állami döntőbizottságot olyan jogkörrel is felruházni, hogy hatálytalannak nyilvánítsa a gazdasági irányító szerveknek a vállalatok jogait sértő aktusait. Az állami döntőbizottság e jogkörét a vállalatok közötti keresetek eldöntésekor, emellett a vállalat igazgatási szerv ellen közvetlenül benyújtott keresetének elbírálása kapcsán gyakorolná. Egyes esetekben a döntőbizottságok gyakorlatilag már végeznek is ilyen irányú tevékenységet, amikor a konkrét vitákat vizsgálva nem ismerik el az igazgatási szervek törvénytelen aktusainak jogi következményeit.[58]

Más vonatkozásban a döntőbizottsági *hatáskör szűkülése* is előtérbe kerül az új gazdasági irányítási rendszer feltételei között. Az új irányítási rendszerben ugyanis bizonyos termékeket felszabadíthatnak a szerződéskötési kötelezettség alól, amint azt pl. a Bolgár Népköztársaságban tették,[59] ilyenformán e tekintetben megszűnik a döntőbizottságok szerződéskötéssel kapcsolatos vitákban való ügydöntő jogköre. Hasonlóképpen automatikusan szűkül a döntőbizottságok ügyköre a szállítási szerződésekről szóló 10/1966 (II. 14.) Korm. sz. rendelet kapcsán Magyarországon is, ugyanis eszerint csak a szállítót és csak az Országos Tervhivatal elnöke által meghatározott termékek tekintetében terheli szerződéskötési kötelezettség.[60]

2. Egyes európai szocialista országokban felmerült a döntőbizottságok megszüntetésének a gondolata is. Csehszlovákiában pl. azt javasolták, hogy a gazdasági döntőbizottságot gazdasági, sőt kereskedelmi bíróság váltsa fel.[61] E javaslatok azonban kisebbségben levő álláspontokat tükröznek. Velük szemben elsősorban azt hozzák fel, hogy nem biztosítható a bíróságok gazdasági élettel, gazdaságirányító szervekkel való kapcsolata olyan mértékben mint a döntőbizottságok esetében, ami pedig a gazdaság össztársadalmi irányításának feltételei között elsődleges követelmény.[62] Csehszlovákiában tehát, éppen úgy mint az európai szocialista országok többségében, a döntőbizottságokat továbbra is megfelelő formának tartják a szocialista szervezetek közötti vagyoni viták eldöntésére. Ez alól — mint ismeretes — csupán a jugoszláv megoldás kivétel.

A döntőbizottságokat 1954-ben gazdasági bíróságok váltották fel Jugoszláviában. Ez a változás elsősorban annak tudható be, hogy a gazdasági és tervezési rendszert lényegesen átalakították. A vállalatoknak nagyobb gazdasági önállóságot kívántak biztosítani, lehetővé téve, hogy a piacon önállóan jelentkezzenek. Ez természetesen együtt járt a jogi önállóság fokozott biztosításával, valamint azzal is, hogy a jog kiemelkedő szerepet kapott a vállalatok kölcsönös vagyoni viszonyainak szabályozásában. Mindezzel szoros kapcsolatban a gazdasági igazgatásban már korábban is háttérbe szorult célszerűségi elem helyett fokozottan előtérbe került a vállalatok igazgatásában és egymás közötti viszonyaiban a jogszerűség érvényrejuttatásának követelménye. Úgy értékelték, hogy ilyen feltételek között meg kell erősíteni és formálisan is tükrözni kell azt a fejlődési folyamatot, ami a döntőbizottságok munkájában lényegileg 1949 óta bekövetkezett, azaz az állami vállalatok vagyoni vitáinak eldöntését a jogszerűség betartásának biztosítására kell alapozni. Ezt a törekvést juttatta kifejezésre a döntőbizottságok megszüntetése és az egységes bírósági rendszerhez kapcsolódó különbíróságok, a gazdasági bíróságok létrehozása és hatáskörének megállapítása az említett ügyekben, minthogy az igazgatástól különválasztott bírói szervezet a maga garanciáival jobban kielégítheti e követelményeket. Figyelemreméltó körülmény azonban, hogy e vitákat nem a rendes bíróságok hatáskörébe utalták, elsősorban olyan megfontolások alapján, hogy a gazdasági életben számos problémát okozhatna ezek viszonylag lassú és komplex eljárása.[63]

A gazdasági bíróságokra vonatkozó hatályos rendelkezéseket a Jugoszláv Szocialista Köztársaság 1963. évi alkotmánya alapján 1965-ben kiadott, gazdasági bíróságokról szóló törvény tartalmazza.[64] Eszerint a gazdasági bíróságok (kerületi és felső gazdasági bíróságok, valamint a legfelsőbb gazdasági bíróság) ítélkeznek a munka- és más szervezetek, valamint a társadalmi — politikai közösségek gazdasági pereiben, a tengeri ügyekben, büntetést és más rendszabályokat szabnak ki a gazdasági szabályok megsértőivel szemben és határoznak más gazdasági jellegű ügyekben is, ha ezt szövetségi törvény hatáskörükbe utalja. A gazdasági bíróságok szabályként tanácsokban ítélkeznek, a hivatásos bírákat és az ülnököket meghatározott időre a

[57] Drzsaven Vesztnik 1964. február 11-i, 12. sz.

[58] Lásd erről részletesen: T. *Abova:* Za uszilenie roli arbitrazsa v novüh uszloviah upravlenia narodnüm hojzjajsztvom. Szocialiszticseszkaja Zakonnoszty, 1967. 2. sz. 39—40. old.

[59] Lásd erről: V. V. *Makarov,* Ob organizacii rabotü goszarbitrezsej Narodnoj Reszpubliki Bolgarii. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1966. 7. sz. 128. old.

[60] 7. § (1) és (3) bekezdés.

[61] Lásd erről: *Pribyl,* i. m. 486. old.

[62] Uo.

[63] Lásd erről részletesen: A. *Goldstajn:* The Economic Courts. The New Yugoslaw Law, 1954. dec. szám.

[64] Slusbeni List, 1965. 7. sz.

megfelelő szintű államhatalmi szervek (szkupstinák) választják. Ezek a bíróságok is függetlenek funkcióik gyakorlásában, az alkotmány és a törvények alapján ítélkeznek. A gazdasági bíróság a gazdasági és tengeri perekben a szokásjogot is figyelembe veszi, feltéve, hogy azok alkalmazását a felek nem zárták ki. Külön biztosítja a törvény a bírák és ülnökök mentelmi jogát is. A gazdasági bíróságok ügy érdemében első fokon hozott határozata ellen fellebbezésnek van helye. Maga a szövetségi alkotmány mondja ki, hogy Jugoszlávia Legfelsőbb Bírósága elvi állásfoglalásokat állapít meg és jogi véleményeket ad azokban a kérdésekben, amelyek jelentősek a szövetségi törvényeknek az általános hatáskörű és a különleges bíróságok részéről való egységes alkalmazása tekintetében,[65] biztosítva ezzel Jugoszlávia Legfelsőbb Bírósága számára a gazdasági bíróságok feletti elvi-irányító jogkört is.

Az újabb jogirodalom érdekes módon azt is felveti, hogy indokolt lenne megvizsgálni az általános hatáskörű és a külön gazdasági bíróságok egyesítésének kérdését, mégpedig azért, mert a jugoszláv gazdaságnak már nincs szüksége olyan speciális oltalomra, mely különbözne az egyéb társadalmi viszonyoktól. Az egységes bírói szervezet megteremtése elősegítené az ésszerűbb és hatékonyabb ítélkezést, egyben növelné a bíróságok jelentőségét is.[66]

3. Figyelemreméltó jelenségként értékelhető az az utóbbi években előtérbe került, egyszersmind a jogi szabályozásban is tükröződő törekvés, mely a *szocialista szervezetek közötti vagyoni viták eldöntésénél is lehetővé kívánja tenni az ügyek választott bírósági úton történő elbírálását.*

Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. július 23-án elfogadott rendelete[67] 4. pontjában kimondta, hogy a Minisztertanács a vállalatok, szervezetek és intézmények közötti gazdasági viták eldöntésénél a demokratikus elvek fokozása érdekében célszerűnek látja megengedni, hogy a jogvitákat egyes nagy és bonyolult ügyekben a felek által a konkrét ügy eldöntése céljára választott választottbíróság döntse el. Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő döntőbizottság fődöntőbírája 1960. augusztus 31-én jóváhagyta a gazdasági viták választottbírósági úton való elbírálásának ideiglenes szabályait is, s lépéseket tettek e forma szélesebbkörű elterjedésének biztosítására. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő döntőbizottság fődöntőbírájának előterjesztésére e mellett megszüntették azt a korlátozást is, hogy a választottbírósági eljárás csak nagyjelentőségű és bonyolult ügyekben vehető igénybe.

Igen figyelemreméltó körülmény, a gazdasági viták választottbírósági eldöntésével kapcsolatos szovjet törvényhozás meghatározó jelentőségű vonása az lett, hogy a választott bíróságok a törvényeket és más *jogszabályokat kötelesek alkalmazni.*[68] A jogszabályok alkalmazását tehát a szovjet jog a választott bírói eljárásban elengedhetetlennek tartja, ugyanis nyilvánvaló, hogy a szocialista állam a vállalatai és más szocialista szervezetek közötti vitákban nem adhat ettől eltérő elveken nyugvó döntéshez végrehajtási segélyt.

Amellett, hogy egyes európai népi demokratikus országokban az állampolgárok, valamint némely esetben az állampolgárok és a szocialista szervezetek közötti viták választott bírósági úton való eldöntése megengedett,[69] több országban vetődik fel ennek lehetővé tétele a szocialista szervezetek egymás közötti vagyoni vitáinak eldöntésében is. Így pl. a gazdasági döntőbizottságokról szóló 121/1962. sz. csehszlovák törvény 32. §-a lehetővé tette, hogy a demokratikus alapelvek erősítése céljából egyes gazdasági vitákat választott bíró tárgyaljon és döntsön el, akit az érintett szervezetek választanak. Lehetőséget kínált erre az új lengyel polgári eljárásjogi törvénykönyv is, amikor kimondta, hogy minisztertanácsi rendelet állapítja meg azokat az eseteket, amelyekben a társadalmi tulajdonban levő gazdasági egységek szerződést köthetnek a vitának választottbírósági döntés alá bocsátására.[70] Jugoszláviában az 1963. évi alkotmány nyújtott módot a gazdasági viták választott bírósági elbírálására is (133. sz.), s már alakultak is ilyen szervek a gazdasági kamarák mellett. Ezekkel kapcsolatban az az álláspont jut kifejezésre, hogy létrehozásuk összhangban van azzal a törekvéssel, miszerint meghatározott funkciók az állami szervek hatásköréből társadalmi szervek hatáskörébe kerüljenek, e mellett elősegíti a vállalatok fokozott anyagi önállóságának biztosítását. Ez a gyakorlat előmozdítja továbbá a gazdasági szervezetek kezdeményezésének és felelősségének növelését is.[71] Az említett országokon kívül még másutt, így pl. Magyarországon is felmerült a szocialista szervezetek közötti egyes vagyoni viták választottbírósági úton való eldöntésének lehetővé tétele.[72]

Mindezek azt mutatják, hogy széles körben merül fel a választott bíráskodás szocialista szervezetek közötti vagyoni vitáinak eldöntésére való kiterjesztése, azonban éppen a szocialista

[65] 239. szakasz 1. pontja.

[66] Josip *Brncic:* Prijedlozi za Unapredenje Pravosuda. Arhiv za Pravne i Drustvene Nauke, 1966. 1. sz. 66. old.

[67] Rendelet az állami döntőbizottsági munka megjavításáról.

[68] A gazdasági viták választott bírósági úton való elbírálásáról lásd részletesen: Szovetszkoje grazsdanszkoje processzualnoje pravo. (Szerkeszti: K. Sz. *Jugyelszon).* Moszkva, 1965. 442—445. old.

[69] A választott bíráskodás problematikájáról részletes áttekintést és értékelést ad *Révai Tibor:* „A választott bíráskodás egyes elvi kérdései a szocialista országokban" c. tanulmánya. Jogtudományi Közlöny, 1965. 3. sz.

[70] 1964. november 17-i 296. számú törvény, 697. cikkely 3. §-a.

[71] *Brncic,* i. m. 66. old.

[72] *Révai,* i. m. 75. old.

jog érvényesítésének követelményéből folyóan indokolt kétségek vethetők fel e forma bevezetésével szemben. A választott bírósági döntéssel szembeni törvényességi felülvizsgálat fóruma ugyanis az általában ismert keretek között a döntőbizottsági szervezeten belül keresendő, s kérdéses, indokolt-e közbeiktatni a választott bíráskodást akkor, amikor a döntőbizottság eljárása is széles lehetőségeket teremthet a felek közötti egyeztetésre, emellett biztosítható az ügyek gyors, szakszerű elbírálása is.

4. Az előbbiek mellett figyelmet érdemelnek azok a *speciális formák,* melyek az egyes szocialista országokban bizonyos speciális gazdasági viták eldöntésével kapcsolatban az eddigiek során kialakultak.

A csehszlovák döntőbizottságok azon kívül, hogy más szocialista országok döntőbizottságaihoz hasonlóan a szerződések megkötésével és teljesítésével kapcsolatos vitákban határoznak, még más feladatokat is ellátnak. Hatáskört kaptak arra, hogy eldöntsék a vállalatok és irányító szerveik között felmerülő olyan vitákat, melyek új feladat kiszabásával, rendkívüli kötelező feladat teljesítésével kapcsolatosak. A döntőbizottságok hatáskörébe tartozik az ezzel kapcsolatosan vállalatnak fizetendő térítés összegszerűségének meghatározása.[73] A szovjet jogirodalomban is vannak olyan álláspontok, hogy az állami döntőbizottság döntsön a felsőbb gazdasági irányító szerv vállalattal szembeni anyagi felelősségéről, ha a kár a terv módosítására vonatkozó, törvényben előírt kötelezettségeinek nemteljesítéséből származik.[74] *Lengyelországban* azonban speciális döntőbizottságok döntenek az állami vállalatok és irányító szerveik között felmerülő egyes vitákban, így többek között a már elfogadott terv módosításával összefüggésben felmerült anyagi hátrányok következményeiről.[75]

Speciális szerveket hoztak létre *Jugoszláviában* is, éspedig a vállalatok egységei közötti, valamint a vállalat és egységei közötti viták elbírálására. Ezek a vállalaton belül alakított döntőbizottságok a termékszállítással, az árakkal, minőséggel, szállítási feltételekkel stb. kapcsolatos vitákban rendelkeznek ügydöntő hatáskörrel.[76] Ez a forma a vállalati egységek közötti viták elbírálásának nagyobb szakszerűséget, a vállalati egységek fokozottabb önállóságát biztosító módja, mint a hasonló esetekre megállapított konstrukció, pl. Magyarországon. A 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendelet 5. § (3) bekezdése ugyanis úgy rendelkezett, hogy bizonyos speciális esetek kivételével az ugyanazon középfokú irányító szerv alá tartozó vállalatok és szövetkezetek között felmerült ügyekben gazdasági igazgatási jogkörében a középfokú irányító szerv vezetője dönt.

*

A gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésére létrehívott szervezet fejlődésének áttekintése jól szemlélteti a formáknak azt a változatosságát, amelyet a burzsoá és a szocialista jogfejlődés e téren kialakított. Az is szembetűnik, hogy a szocialista állam a megváltozott gazdasági feltételek között új utakon indul el, amennyiben pedig felhasználja a korábban kialakult formákat, ezeket az új követelményekhez igazítja. Ezt példázza a szocialista jog későbbi fejlődése is, valamint az a törekvés, amely a szocialista szervezetek közötti gazdasági viták elbírálására létrehozott szervezet továbbfejlesztésére irányul. A gazdaság-irányítási rendszer reformjával együtt ugyanis szinte egyértelműen felmerül a már meglevő formák alakításának, új, speciális formák kiépítésének az igénye. A tanulmány azt tartotta feladatának, hogy összegezze e jelenségeket, bemutassa azokat a variációkat, amelyek között a szocialista jogalkotás és jogtudomány a gazdasági természetű vagyoni viták eldöntésére létrehívott szervezet, valamint ezek hatáskörének továbbfejlesztését keresi.

Rácz Attila

[73] A gazdasági döntőbizottságokról szóló 121/1962. sz. törvény 116/1965. sz. törvénnyel történt módosítása. (Sbirka Zákonu 1965. 49. sz.)

[74] P. V. *Loginov:* O szootnosenii norm materialnogo prava i arbitrazsnogo processza. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1967. 1. sz. 99. old.

[75] *Topinsky,* i. m. 13. old.

[76] Lásd részletesen: Stanko *Grozdanic:* Administrative Management of Public Enterprises in Yugoslavia. Revue Internationale des Sciences Administratives, 1966. 1. sz. 55—56. old.

Az Európai Közösségek Bírósága. Kísérlet a nemzetekfeletti bíráskodás megteremtésére

A nemzetközi kapcsolatok történetében számos általános és különös hatáskörű bíróság jött létre az államok közötti vitás kérdések rendezésére. Különös figyelmet érdemel közöttük az Európai Közösségek Bírósága, mint az első olyan bíróság, amely integrációs szervezet keretében alakult meg és amely integrációs célkitűzéseket szolgál. A Montánuniót, a Közös Piacot, valamint az Euratomot felölelő „Európai Közösségek" azonban nem csupán az integráció megvalósítását, hanem a távolabbi jövőben egy nemzetek feletti szervezet létrehozatalát is célul tűzte ki. Ezért a Közösségek alapítói már eleve úgy szabályozták az egyes szervek felépítését, hatáskörét, működését, hogy azok a megfelelő „fejlődési fokozat" elérése után alkalmasak le-

gyenek a nemzetek feletti jellegéből fakadó feladatok ellátására. Ez a helyzet az Európai Közösségek Bírósága tekintetében is. Ennek következményeként a Bíróság számos, más nemzetközi bíróságtól eltérő vonással rendelkezik. Így pl. összetételében nem jelentkezik a „nemzeti képviselet elve", eljárásában két főügyész működik közre az „általános közérdek" érvényre juttatása céljából, a Bíróság joghatósága külön alávetés nélkül is megáll, az államokon kívül pert indíthatnak előtte a Közösségek szervei, sőt természetes és jogi személyek is, stb. Az alábbiakban elsősorban ezekkel a vonásokkal foglalkozunk, de igyekszünk egyúttal általános képet adni a Bíróság szervezeti, hatásköri, eljárási konstrukciójáról is.

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nemzetközi jogi irodalom eddig még nem dolgozta fel a Bírósággal kapcsolatos kérdéseket, de nem foglalkozott azokkal érdemben a szocialista nemzetközi jog sem.

A Bíróság megalakulása

Az Európai Közösségek Bírósága (továbbiakban: EKB, Bíróság) voltaképpen még az Európai Közösségek megalakítása előtt keletkezett.

Az 1951-ben hat állam részvételével létrejött Montánunió ugyanis már rendelkezett egy bírósággal, amely működését 1953-ban kezdte el Luxemburgban. Az 1957-ben Rómában a Közös Piac és az Euratom létrehozásáról aláírt két szerződés, valamint az ezekhez csatolt jegyzőkönyvek szintén felállítottak egy-egy bíróságot, amelynek a funkcióit a már létező Montán-Bíróságra ruházták át, annak nevét „Európai Közösségek Bíróságára" változtatva. Az 1957-től Európai Közösségek néven szereplő három integrációs szervezet tehát egyetlen közös bírósággal rendelkezik. Az újjáalakult Bíróság 1958. október 7-én kezdte meg működését, változatlanul luxemburgi székhellyel. Első ténykedésével meghatározta saját eljárási szabályait, amelyek a Közösségek tanácsainak jóváhagyásával 1959. február 2-án váltak érvényessé.[1]

A továbbiakban az áttekinthetőség kedvéért a Bíróságnak csupán a Közös Piac keretében létrejött szabályozásával foglalkozunk, tekintve, hogy a három szervezetre vonatkozó szerződések megfelelő szakaszai többségükben szóról szóra, de legalábbis értelemszerűen megegyeznek egymással, a néhol mégis meglevő eltérések pedig nem lényegbevágóak.

Szervezete

1. A Bíróság hét *bíróból* áll, kinevezésük hat évre szól. Három évenként három (illetve négy) bíró helyét kell újonnan betölteni. Az újra-kinevezés megengedett. A tagállamok kormányai kölcsönös egyetértésben nevezik ki a Bíróság tagjait azon személyiségek közül, akik „megfelelnek azoknak a követelményeknek, amelyeket államukban a legmagasabb bírói tisztségek betöltésével kapcsolatban támasztanak, vagy elismerten kiváló képességű jogászok" (Római Szerződés 167. c.). A vonatkozó cikkből kitűnik, hogy míg a kinevezés előfeltételeit más nemzetközi bíróságokéhoz hasonlóan állapították meg, addig eltérés mutatkozik a kinevezésre jogosultak tekintetében. A nemzetközi bíróságok tagjainak kinevezésére, illetve választására ugyanis általában testületi szervek jogosultak (az ENSZ Nemzetközi Bíróságnál pl. a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács, az Emberi Jogok Európai Bíróságánál a Tanácsadó Közgyűlés stb.), ezzel szemben az EKB tagjai tekintetében a Közösségek vezető szervén, a Tanácson kívül történik a döntés. Ez különösen a jövőben válhat jelentőssé, amikoris a Tanács majd a többségi szavazás útján fog dönteni a felmerült kérdésekben. Így ugyanis a Bíróság összetételét illetően a tagállamok „vétójoga" fenn fog maradni. Az a szabály továbbá, hogy a bírákat nem a Közösség vezető szervei nevezik ki, hangsúlyozza a Bíróság függetlenségét az említett szervekkel szemben.

Az integrációs szervezet szakított az ún. *„nemzeti képviselet"* elvével. Ez az elv kimondja, hogy a jogvitában részvevő államnak jogos igénye van arra, hogy a bíróságban saját állampolgárságú bíróval legyen képviselve. A Római Szerződésnek a Bíróság szervezeti felépítését szabályozó rendelkezései, s az egyéb jogforrások nem tesznek említést a bírák állampolgársági megoszlásáról, arról tehát, hogy a bírák mely államok polgárai legyenek, illetve egy-egy tagállamot hány bíró képviselhet a Bíróságban. Ezzel a megoldással a Közös Piac létrehozói lényegesen eltérő szabályozást vezettek be pl. az Emberi Jogok Európai Bíróságával szemben, amelynek az Alapszabályzat szerint annyi tagja van, ahány tagja az Európa Tanácsnak, így minden államot egy-egy bíró reprezentál az eljárás során. Eltérő a szabályozás a hágai Nem-

[1] A fenti aktus a Vertrag zur Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft 188., a Vertrag zur Gründung der Europäischen Atomgemeinschaft 160., a Protokoll über die Satzung des Gerichtshofes der EWG 44., a Protokoll über die Satzung des Gerichtshofes der EAG 45., a Protokoll über die Satzung des Gerichtshofes der EGKS 20., 28., 44. cikke alapján jött létre. Az EKB-ra vonatkozó *jogforrások* a jelzett három szerződésben, a hozzájuk csatolt jegyzőkönyvekben, illetve a Bíróság saját eljárási szabályaiban (Verfahrensordnung des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften) találhatók. Szövegük megjelent az Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften megfelelő számaiban, illetve együtt Groeben-Boeckh: Handbuch für Europäische Wirtschaft c. összeállításában (Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, in Loseblätter). Az eljárási szabályokat ugyan a Bíróság maga alkotta, tehát államközi szerződésről nem lehet beszélni, azok mégis nemzetközi jogi érvénnyel bírnak, tekintve, hogy államközi szerződések felhatalmazása alapján, jogalkotó hatáskörrel felruházott szerv jóváhagyásával jöttek létre.

zetközi Bírósággal szemben is, amelynek a rendelkezések értelmében két azonos állampolgárságú tagja nem lehet, továbbá, ha valamelyik fél államának bírája nem tagja a bíróságnak, konkrét ügyekben kérheti a saját állampolgárságú bíró kijelölését. A Római Szerződés hallgatásának következménye az, hogy a héttagú bírósága bármilyen állampolgárságú bíró kinevezhető, sőt Mühlenhover szerint[2] nem-tagállam bírája is. (A szerződés létrehozását célzó tárgyalásokon valóban fel is merült egy olyan lehetőség, hogy a hetedik bíró — az elnök — a Közösségen kívüli állam, tehát a vitában semleges állam polgára legyen, később azonban ezt a javaslatot elvetették.[3])

Lehetséges, hogy egyes tagállamokat kettő vagy több bíró is képviseljen a Bíróságban, s ezáltal másokat egy sem. A Közösség létrehozói ezzel a megoldással a nemzeti képviselet elve helyett a nemzetekfelettiség elvét kívánták a szervezeti felépítésben kifejezésre juttatni. Egyébként sem kívánták az „ad hoc" bíró intézményét alkalmazni, lévén az szerintük „idegen test" egy bíróságban, a feleknek nem a bíróságban, hanem a bíróság *előtt* kell képviselettel rendelkezniük.[4] Figyelemreméltó azonban — s ez egyúttal jellemző az integrációs szervezet jelenlegi helyzetére is —, hogy a jogszabályadta lehetőséggel a tagállamok mind ez ideig egyáltalán nem éltek. Mindig csak egy államnak szerepelt egyszerre két bírája az EKB-ban, kettőnél több bírája nem volt egy tagállamnak sem. Az EKB összetételében csak elvileg jelentkeznek nemzetekfeletti elemek, gyakorlatilag az eddigiekben a nemzeti képviselet elve jutott érvényre. Csupán akkor kerülhet sor arra, hogy a peres tagállamnak nem lesz képviselője a Bíróságban, ha magánszemély indít keresetet egy állammal szemben. Ekkor ugyanis — mint erről később szó lesz — a Bíróság az egyik háromtagú kamarájában tárgyalja az ügyet, s a bíróság elnökének nem kötelessége ahhoz a kamarához utalni a pert, amelyben az alperes államának bírája tevékenykedik.

A bírák függetlenségét és pártatlanságát van hivatva biztosítani néhány egyéb rendelkezés is. Ezek többek között megállapítják, hogy a bíró nem fogadhat el utasításokat semmilyen szervtől és államtól — különösen a saját államától nem. A Bíróság valamennyi tagja mentességet élvez, amelynek terjedelme valamivel szélesebb némely nemzetközi bíróságnál szabályozott mentességnél, s közel hasonló a diplomáciai mentességhez (azzal az eltéréssel, hogy az természetszerűleg a „küldő államban", tehát a bíró államában is fennáll). Erről a bíró állama nem mondhat le, felfüggesztése csak a Bíróság határozata alapján következhet be. Ugyancsak a Bíróság egyhangú határozata szükséges egy bírónak a hat év lejárta előtt való felmentéséhez is. E tekintetben a szabályozás azonos a más nemzetközi bíróságoknál alkalmazott megoldáshoz, kivéve a Nyugat-Németország és a megszálló hatalmak egymásközötti ügyeit intéző bíróságot, ahol is a szerződő felek kormányai jogosultak a felmentésre. Végül meghatározzák a jogszabályok, hogy mely esetekben lehet megállapítani a bírák általános és speciális — az adott ügyre kiterjedő — összeférhetetlenségét, illetve mikor kérhetik a felek összeférhetetlenség miatt más bíró kijelölését.

2. A Bíróság kétféle formában járhat el: teljes ülésben, vagy kamarákat alakítva. *Teljes ülésben* tárgyalja azokat a jogvitákat, amelyeket a tagállamok, vagy a Közösség valamely szerve terjesztett a Bíróság elé, valamint azokat az ügyeket, amelyeket a tagállamok nemzeti bíróságai terjesztenek eléje valamilyen előzetes állásfoglalás meghozatala céljából (Vorabentscheidung). Minden más esetben — azaz akkor, ha természetes vagy jogi személy indít keresetet egy tagállam, vagy a Közösség valamely szerve ellen — a Bíróság a két *kamara* egyikében folytatja le az eljárást. Formailag ugyan ilyenkor is a Bíróság hozza meg az ítéletet, jóllehet a kamarákban történik a szavazás. Az EKB az esetek túlnyomó többségében kamarai formában járt el, tekintve, hogy főleg vállalatok indítottak keresetet. Egy-egy kamara három tagú. A Bíróság teljes ülésén megválasztja saját elnökét, valamint a kamarák elnökeit. A kamarák elnökei résztvesznek az ügyek tárgyalásán, a Bíróság elnöke csak a teljes ülésben lefolytatott tárgyaláson vesz részt.

3. A Bíróság szervezeti felépítését tárgyalva említést kell tenni az előadó bíróról (Berichterstatter). Minden ügy tárgyalása előtt az elnök a kamarák egyik bíróját megbízza az ügy tanulmányozásával, s az írásbeli anyagok alapján részletes jelentés készítésével. Az előadó bíró résztvesz a tárgyaláson. Szükség esetén lehetőség van „segéd-előadó" megbízására is, ő azonban nem válik tagjává a Bíróságnak, így annak tárgyalásain sem vehet részt. (Ez utóbbi kinevezésére eddig még nem került sor.)

A Bíróság szótöbbséggel határoz. Minden ügyben csak páratlan számú bíró járhat el, az elnök szavazata ilyen módon minden esetben egyenértékű a többiével. Az eljárás általában nyilvános, a bírák tanácskozása zárt. Eltérő szabályozás érvényesül más nemzetközi bíróságokkal szemben az ítéletek kihirdetése és indokolása tekintetében. Egyrészt ugyanis nem hirdetik ki a szavazás számszerű eredményét, másrészt a „nem"-mel szavazó bírónak nincs joga arra, hogy különvéleményét nyilvánosságra hozza.

4. Érdekes megoldása az EKB-nak — mint a bevezetőben említettük — a *főügyészek* közreműködése az eljárásban. A tagállamok kormányai — ugyancsak kölcsönös egyetértésben — egy-egy kamara mellé egy-egy főügyészt neveznek ki. Feladatuk, hogy a jogviták előzetes

[2] Groeben—Boeckh: i. m. IA 63/1 10. old.

[3] Bächle: Die Rechtsstellung der Richter am Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaften. Berlin. 1961. 12. old.

[4] Dahm: Völkerrecht. Stuttgart, 1961. II. köt. 479. old.

tanulmányozása után — függetlenül és pártatlanul — indokolással ellátott javaslatot terjesszenek a Bíróság elé. A főügyész nem az integrációs szervezet jogi képviselője a bírósági eljárásban. Függetlenül a felek minőségétől, egyaránt nyilatkozhat a felperes vagy az alperes ellen. A bírákhoz hasonlóan az ügyészek állampolgársága sincs meghatározva, nincs kizárva, hogy az ügyész olyan eljárásban is fellépjen, amelyben saját állama az egyik fél, és nyilatkozzon akár ellene is. Javaslatát a saját mérlegelése alapján terjeszti elő, utasításhoz — éppúgy, mint a bírák — ő sincs kötve. Az EKB létrehozói mintegy az általános jogrend, a tagállamok közös érdekei képviselőjének szerepét szánták az ügyésznek.[5] Tevékenységük valóban azt mutatja, hogy e feladatuknak eddig jól megfeleltek. (Zárójelben meg kell ugyan jegyeznünk, hogy a Bíróság eddigi működése során természetszerűleg nem foglalkozott és nem is foglalkozhatott a Közösségen belüli legjelentősebb ellentétekkel, ezek megoldása ugyanis nem a Bíróság feladata. Ez mindenesetre megkönnyíti az ügyészek közérdeket képviselő pártatlan fellépését is.). Tevékenységük jelentősége egyébként nem csupán abban mutatkozik meg, hogy támogatják a Bíróságot a helyes alapokon nyugvó döntések meghozatalában, hanem abban is, hogy magas színvonalú jogi fejtegetésekkel, bizonyos vitatott jogi helyzetek értékelésével, a szerződések, jogi aktusok értelmezésével nagymértékben hozzájárulnak az integrációs „közösségi jog" fejlesztéséhez.[6] Ez az oka annak, hogy a Bíróság hivatalos kiadványában[7] az ítéletek mellett minden alkalommal közlik a végindítványt is.

5. A bírák és ügyészek mellett még említést kell tennünk az ún. *kancellárról.* A kancellár a Bíróság munkáját támogatja, az eljárásokkal kapcsolatos adminisztratív teendőket végzi, így a beérkezett keresetek regisztrálását, a Bíróság levéltárának kezelését, az ítéletek közzétételét, stb.

Hatásköre

A nyugati irodalomban többféle módon csoportosítják a hatásköröket. Pl. a különböző fajta — polgári jogrendszerben létrehozott — bíróságok funkciójának megfelelően megkülönböztetnek az EKB-nél alkotmánybírósági, továbbá igazgatási, fegyelmi és magánjogi jellegű hatásköröket.[8]

Az egyes kategóriákba való beosztás azonban gyakran problematikus. Daig[9] a hatásköröket — formális módon — aszerint osztja fel, hogy milyen minőségű alperes ellen indítható a kereset. Helyesebbnek látszik a fentiekkel szemben a hatásköröket egyszerűen tárgyuk szerint csoportosítva fontossági sorrendben tárgyalni.

Ezt megelőzően azonban még néhány szót kell szólnunk a Bíróság *funkciójáról* általában. A Bíróság feladata az, hogy a szerződés értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos vitákat eldöntse (164. cikk). A Bíróság tehát nem valamilyen általános kontrollfunkciót lát el, hanem csak a szerződésben közelebbről meghatározott esetekben gyakorolhat ellenőrzést a Közösség tagállamainak és szerveinek tevékenysége felett.[10] Az államok és szervek aktusait így csak vita esetén és csak atekintetben vizsgálhatja, hogy azok a Közös Piac alapító szerződésében foglaltaknak megfelelnek-e. Ahol a szerződés az államoknak vagy a szerveknek a szabad mérlegelésen alapuló döntés jogát biztosítja, ott a Bíróság kontroll-funkciója nem áll fenn, kivéve, ha azok visszaélnek e számukra biztosított joggal. A Bíróság nem alapíthatja ítéletét célszerűségi megfontolásokra.[11] A Bíróság csak a Római Szerződés értelmezésével és alkalmazásával foglalkozhat, nem dönthet tehát nemzeti jog vagy a tagállamok részvételével létrejött valamely más szerződés alapján, ha csak ez utóbbi nem vált a Római Szerződés integráns részévé. A nemzeti bíróságok jogerős ítéleteihez sincs kötve az EKB. A szerződés értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos bármilyen vitában különben az EKB hatásköre kizárólagos. A tagállamok ugyanis (a 219. cikkben) kötelezettséget vállaltak arra, hogy ilyen jellegű vitáikat nem bocsátják más szerv elé.

Ezek után sorra vesszük a Bíróság egyes hatásköreit.

1. A tagállamok szerződésszegő magatartása esetén indítható perek. E perek akkor kezdeményezhetők, ha a Közös Piac Bizottsága, vagy bármely tagállam álláspontja szerint valamelyik tagállam megszegte a Római Szerződésből folyó kötelezettségeit (169., 170. cikk). A per azonban közvetlenül nem indítható meg, előzőleg a Bizottságnak kell az üggyel foglalkoznia. Akár úgy, hogy valamely állam terjeszti eléje panaszát, akár úgy, hogy maga a Bizottság kíván eljárni a szerződésszegő állammal szemben. Mindkét esetben meg kell hallgatni a feleket (sőt — államok közötti vita esetén — kontradiktórius tárgyalásra is sor kerül), majd indokolt állásfoglalást kell kiadnia. Ezután két változatról lehet szó. Ha a Bizottság maga kezdeményezte az eljárást, és az állásfoglalásban foglaltaknak az érintett állam egy meghatározott határidőn belül nem tesz eleget, a Bizottság a Bírósághoz for-

[5] Így Bächle: i. m. 14. old.

[6] Daig: Die Gerichtsbarkeit in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und der Euratom, mit vergleichenden Hinweisen auf Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl. Archiv des Öffentlichen Rechts. 1958. évf. 135. old.

[7] Sammlung der Rechtsprechung der Europäischen Gemeinschaften. Luxemburg, 1953. és köv. évf.

[8] Breitner: 473. old. Bächle: 17. és köv. old. Dahm: i. m. 672. old.

[9] Daig: 133. old.

[10] A magánszemélyek ellen ugyanis nem indítható kereset.

[11] Daig szerint ugyan a Bíróság mégis — másodlagosan — dönthet célszerűségi megfontolások alapján is, de csak kivételképp, különleges esetekben. Daig: i. m. 151. old.

dulhat. Ha tagállam emelt panaszt a Bizottság előtt, tekintet nélkül arra, hogy mit tartalmaz a Bizottság állásfoglalása, illetve az érintett állam eleget tett-e az abban foglaltaknak, a pert a tagállam most már megindíthatja. Egyébként bármelyik tagállam kezdeményezheti az eljárást, azaz nemcsak a sértettnek van keresetindítási joga.

A Bizottság előtti eljárás hasonlít egy valódi bírósági eljáráshoz. A feleket meg kell hallgatni, s ha két állam áll egymással szemben, azaz nem maga a Bizottság kezdeményezte az eljárást, az kontradiktórius.

A fenti rendelkezések jelentősége nagy. Ezzel a megoldással a Közösség megalakítói gyakorlatilag kiküszöbölték azt, hogy a szerződés alkalmazásával kapcsolatban felmerülő súlyosabb természetű ellentétek a Bíróság és ezáltal a nyilvánosság elé kerüljenek.[12] Egyébként Mühlenhover szerint[13] az esetek többségében az államok az állásfoglalás kiadása után nem viszik már az ügyet a Bíróság elé.

Jelentősége van továbbá a fenti rendelkezéseknek a Közös Piac általános jogi mechanizmusa szempontjából is. A Közös Piac szervezetében ugyanis a Bizottság gyakorolja a végrehajtási funkciót. Ennek keretében a Bizottság — a 155. cikk értelmében — gondoskodik a Római Szerződés, valamint az annak alapján az egyes szervek által kiadott rendelkezések alkalmazásáról és betartásáról. Amennyiben tehát egy állam megsérti akár a Szerződés, akár a rendelkezések valamely pontját, a Bizottság jogosult, illetve köteles cselekedni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felmerült kérdésben kötelező erővel dönthet (ilyen jellegű aktussal más esetekben él a Bizottság), hanem a fent jelzett módon állásfoglalást kell kiadnia. Az állásfoglalás nem kötelező, de ha egy tagállam nem tesz eleget az abban foglaltaknak, a Bizottság a Bírósághoz fordulhat. A Bizottság végérvényesen és kötelező érvénnyel nem állapíthatja meg egy állam szerződésszegő magatartását, csak a Bíróságot kérheti fel erre. A Bíróság határozata viszont már kötelező, s ebben a Bíróság bizonyos nemzetekfeletti jellegű hatásköre is kifejezésre jut, hiszen e lényeges kérdésben egy, nem a nemzeti képviselet elvén álló, többségi szavazással határozó szerv foglal állást.

E szupranacionális elemeket ugyan később — a végrehajtás során — nem követik továbbiak. A 171. cikk erre nézve ugyanis csupán azt állapítja meg, hogy a tagállamnak „végre kell hajtania mindazon intézkedéseket, amelyek a Bíróság ítéletéből adódnak". A Bíróság ezek szerint csak megállapítási ítéletet hoz, s nem rendeli el kötelező jelleggel, hogy az államnak mit kell konkrétan tennie, a végrehajtás módjának megválasztása tehát továbra is a tagállam hatáskörében marad. A nemzetekfelettiség elve tehát itt már háttérbe szorul. A Bíróság szankciókat sem állapíthat meg a szerződésszegő állammal szemben, valamint végrehajtást sem rendelhet el ellene.[14] De nemcsak a Bíróság, hanem a Közösség más szerve sincs feljogosítva arra, hogy közhatalmi funkciókat gyakoroljon a tagállamokkal szemben abból a célból, hogy a szerződés, illetve egyéb rendelkezések betartását kényszer alkalmazásával biztosítsa. A Közösség megalakításával tehát nem jött létre egy szupranacionális kényszerítő hatalommal rendelkező apparátus. Más kérdés, hogy — mint később látni fogjuk — a természetes és jogi személyekkel szemben helye van végrehajtási funkciók gyakorlásának. Ebben is jelentkeznek ugyan nemzetekfeletti elemek, de a kettőt élesen meg kell különböztetni egymástól.

A végrehajtás ellenőrzésével különben ugyancsak a Bizottság van megbízva, ez fakad a 155. és 169. cikkek ismertetett rendelkezéseiből.[15] Ha az állam nem tesz eleget a Bíróság ítéletében foglaltaknak, akkor az eljárás gyakorlatilag megismétlődhet, hiszen ez esetben is a „szerződési kötelezettségek nem-teljesítéséről" van szó.

2. A Közösség szerveinek jogellenes magatartása esetén indítható perek: a) Abban az esetben, ha a Tanács vagy a Bizottság olyan kötelező erejű rendelkezéseket (rendelet, döntés, irányelv) adott ki, amely tekintetében nem volt hatásköre, megsértette a Római Szerződést (vagy annak végrehajtása során alkalmazott egyéb jogi normákat), továbbá lényegesebb alaki szabályok előírásait, vagy visszaélt a szabad mérlegelés jogával, ellenük két hónapon belül kereset indítható. Keresetindításra jogosult a Bizottság, a Tanács, bármely tagállam, valamint természetes vagy jogi személyek. Az utóbbiak azonban csak abban az esetben, ha a rendelkezések rájuk vonatkoznak, vagy őket közvetlenül érintik (173. cikk).[16]

A Közösség két vezető szerve s a tagállamok attól függetlenül indíthatnak keresetet, hogy érdekeltek-e az ügyben (a Közgyűlés nem rendelkezik aktív legitimációval). A keresetindításnak általában nincs felfüggesztő hatálya, a Bíróság

[12] Nyilvánvaló, hogy amennyiben a Bizottság kezdeményezi az eljárást, szintén a tagállamok közti ellentétekről van szó.

[13] In: Groeben—Boeckh: I. m. IA. 63. 23. old.

[14] Így többek között: Groeben—Boeckh: i. m. IA. 63. 24. old.

[15] Meg kell jegyeznünk, hogy a Bizottság mellett ellenőrzési funkciót lát el a Közös Piac Közgyűlése is (az ún. Európai Parlament). Míg azonban a Bizottság ellenőrzési funkciója közvetlen és *jogi* jellegű, a Közgyűlésé általános és politikai jellegűnek tekinthető.

[16] Mühlenhover szerint közömbös, hogy a jogi személyek a belső jog szerint annak minősülnek-e vagy sem, vagy hogy a magánszemélyek jogképesek-e vagy sem, a keresetindítási jog kétség esetén is megilleti őket. (Groeben—Boeckh: i. m. IA. 63. 32. old.) Daig felteszi a kérdést: vajon megtámadhatók-e a Közös Piacnak a Közösségen kívüli államokkal, illetve nemzetközi szervezetekkel kötött szerződései? (Daig: i. m. 167. old.) Szerintünk lehetőség van arra is, hiszen a 173. cikk szövege („cselekmény", „amennyiben nem ajánlásról vagy állásfoglalásról van szó") negatív megközelítésével nem zárja ki ilyen kereset megindításának lehetőségét.

azonban — ha szükségesnek tartja — a megtámadott aktus végrehajtását elhalaszthatja (185. cikk).

Nem új dolog a nemzetközi jogban, hogy természetes vagy jogi személyek, valamint nemzetközi szervezetek félként felléphetnek államközi bíróság előtt. Így pl. a Vegyes Döntőbíróságok, valamint a Közép-amerikai Bíróság előtt lehetőség volt arra, hogy magánszemélyek érvényesíthessék jogaikat. Ezek a lehetőségek azonban csak elhatárolt esetekben és igen korlátozott mértékben álltak fenn, az államok általában nem szívesen járulnak hozzá ahhoz, hogy magánszemélyek velük szemben nemzetközi bíróság előtt felléphessenek. A Közösség megalkotói sem akartak túlzottan széles jogkört biztosítani számukra, mégis szükségesnek tartották, hogy az EKB vezető szerveinek jogellenes határozataival szemben a magánszemélyek bizonyos jogvédelmet élvezzenek. Nem kívánták ugyanakkor ezt a jogot kiterjeszteni annyiban, hogy az államokkal szemben is keresetindítási jogot adjanak a magánszemélyeknek. Ezzel a megoldással is mindenesetre lényegesen eltérően szabályozták a keresetindításra jogosultak körét a hágai Nemzetközi Bíróság statutumával szemben, amely nemcsak a magánszemélyek perindítási jogát nem biztosítja, hanem még az ENSZ szerveinek is csak tanácsadó vélemény kérésére biztosít lehetőséget. Kétségtelen, hogy az EKB-nél e vonatkozásban is jelentkezik bizonyos nemzetek feletti elem, mert a jogérvényesítés és jogvédelem tekintetében a nemzetközi szervezet és a magánszemély között a közbeeső lépcsőfokot, az államot, illetve annak bírósági szerveit kikapcsolja, s így minden egyéb megkötöttség nélkül a magánszemély közvetlenül egy nemzetközi bírósághoz fordulhat. Később, a Bíróság tevékenységének tárgyalásakor látni fogjuk, hogy — ha a természetes személyek nem is — de a jogi személyek viszonylag gyakran éltek e jogosultságukkal. A Bíróság előtt lefolyt perek túlnyomó többségét ugyanis vállalatok indították a Közösség valamelyik szerve ellen.

Meg kell jegyezni, hogy az 1. pontban tárgyalt szabályozással szemben a tagállamok minden előzetes eljárás nélkül kezdeményezhetnek eljárást a Bíróság előtt. Amennyiben tehát pl. a Tanács ellen indítanak keresetet, nem kell az ügyet a Bizottság elé vinni, vagy megfordítva.

A Bíróság ítéletében vagy elutasítja a keresetet, vagy a megtámadott határozatot — egészben vagy részben — ex tunc hatállyal semmisnek nyilvánítja. A Bíróság tehát a határozatot nem módosíthatja, azaz nem gyakorol jogalakító funkciót. Arra mégis lehetősége van, hogy megjelölje a rendeletek azon részeit, amelyeknek további érvényességét kívánatosnak tartja (174. cikk).

b) Jogellenes magatartást tanúsítanak a Közösség vezető szervei akkor is, ha elmulasztják a határozathozatalt olyan esetekben, amelyekben a Római Szerződés rendelkezései azt előírják (173. cikk). Ellenük e címen is kereset indítható. Ez esetben azonban nemcsak kötelező határozatokról lehet szó, hanem ajánlásokról és állásfoglalásokról is. Ha a Római Szerződés szerint csak lehetőség (és nem kötelezettség) áll fenn a határozathozatalra, ennek elmulasztása esetén csak akkor van helye a keresetindításnak, ha az illetékes szerv visszaélt szabad mérlegelési jogával. (Ermessensmissbrauch.)[17]

A szervezeten kívül itt is perindítási joggal rendelkeznek az érdekelt természetes és jogi személyek is.[18] A keresetnek azonban mindkét vonatkozásban csak akkor van helye, ha az illetékes szervet előzőleg kifejezetten felhívták a határozathozatalra, s az a felhívásnak két hónap alatt nem tett eleget.

A Bíróság ítéletében elmarasztalt szervnek végre kell hajtania azokat az intézkedéseket, amelyek az ítéletből adódnak — állapítja meg a 176. cikk a 171.-hez hasonlóan.

c) Érdekes vonása a hatáskör szabályozásának, hogy a Tanács vagy a Bizottság által kiadott rendeleteket a Bíróság az említett két hónapi keresetindítási határidő eltelte után is felülbírálhatja, ha az előtte folyó perben az egyik fél arra hivatkozik, hogy a rendelet — a 173. cikkben foglaltak miatt — alkalmazhatatlan (184. cikk, ún. „inzidente Normenkontrolle"). A rendelet ugyan nem veszti el érvényét, mert a Bíróság nem nyilvánítja azt általában semmisnek, de a konkrét ügyben szereplő fél szempontjából voltaképpen mégis ez az eljárás eredménye. A fenti szabályok csak a rendeletre vonatkoznak, más határozati formákra nem.

d) Csak közvetve tartozik e ponthoz — s csak az áttekinthetőség kedvéért említjük itt — a 172. cikkben megállapított hatáskör. E cikk értelmében a Tanács rendeletei feljogosíthatják a Bíróságot az azokban előirányzott kényszerintézkedések korlátlan felülvizsgálatára, megváltoztatására és felfüggesztésére. A nemzetekfelettiség elve szempontjából ennek a cikknek szintén jelentősége van, amely még növekedne, ha a felhatalmazás nem a Tanács belátásától függene. (Mühlenhöver szerint[19] — helyesen — generális felhatalmazás lenne szükséges a megfelelő kontroll gyakorlásához.) Az államokkal szemben ugyan a Közös Piac rendszerében nem lehet közvetlenül kényszerintézkedéseket foganatosítani, mégis szerepe lehet annak, hogy vállalatokkal (magánszemélyekkel) szemben pénzbüntetéseket[20] csak a Bíróság jóváhagyásával vagy módosító határozatának megfelelően lehet kiszabni. Ez esetben — ha a Tanács saját belá-

[17] Így Mühlenhover is. (In: Groeben—Boeckh: i. m. IA/63. 35. old.) Felmerül egyébként a kérdés, hogy a döntéshozatalt elutasító határozat ellen e címen van-e helye a keresetindításnak. Mivel itt már született határozat, nyilvánvalóan az a) pontban tárgyalt módon és esetben lehet a Bírósághoz fordulni. (Daigh: i. m. 175. old.)

[18] Az állásfoglalások és ajánlások tekintetében azonban már nem.

[19] Groeben—Boeckh: I. m. IA 63. 27. old.

[20] „Geldbussen und Zwangsgelder" a 87. cikk 2. sz. a) pontja szerint.

tásától függően is — a Bíróság felülbírálhatja egy részben nemzetekfeletti szerv határozatait, tehát megvan az a jogosultsága, amellyel a magánszemély saját állama nem rendelkezik.

Fel kell hívni e cikkel kapcsolatban a figyelmet arra, hogy a Bíróság általában csak jogi kontrollt valósít meg, tehát csak annyiban vizsgálhatja a szervek, vagy államok rendelkezéseinek a tartalmát, amennyiben azok jogellenesek. A 172. cikk szerint azonban a kényszerintézkedések felülbírálatánál egyéb — gazdasági, politikai, méltányossági stb. — szempontokat is figyelembe vehet. Ez az egyetlen ilyen felhatalmazást tartalmazó rendelkezés a Római Szerződésben.

3. Előzetes határozat a nemzeti bíróságok felkérésére (Vorabentscheidung). A nemzeti bíróságok az előttük folyó ügyekben találkozhatnak olyan kérdésekkel, amelyek a Római Szerződésnek, a Közös Piac szervei által kiadott rendelkezéseknek, valamint az újonnan létrehozott közösségi intézmények alapszabályzatainak értelmezésével és érvényével vannak összefüggésben. Ha a nemzeti bíróság szükségesnek tartja, akkor e kérdések előzetes eldöntése végett megkeresheti az EKB-t. Ha olyan nemzeti bíróság tárgyalja az ügyet, amelynek ítéletei jogorvoslattal már nem támadhatók meg, akkor annak a fenti kérdésekben az EKB-hoz *kell* fordulnia (177. cikk). A Bíróság tehát széles jogszabályértelmezési privilégiummal rendelkezik, feladata nem csupán az eléje került jogvitákban való döntéshozatal, hanem — a Közösséget érintő kérdésekben — a tagállamokban az egységes bíráskodás biztosítása is. E funkció fontosságára mutat az is, hogy az ilyen ügyekkel a Bíróság teljes ülésben foglalkozik és határoz.

4. Hatáskör döntőbírósági kikötés alapján. A Közösségnek harmadik állammal, vagy a tagállamoknak egymással megkötött megállapodásai tartalmazhatnak döntőbírósági kikötést arra nézve, hogy a Bíróság tárgyalja magával a megállapodással, vagy a Római Szerződéssel kapcsolatban felmerült vitákat. A Bíróság ezekben az ügyekben saját szabályai alapján dönt, tehát a felek nem köthetnek ki (ellentétben a nemzetközi döntőbíróságoknál egyébként szokásos rendszerrel) más eljárási, szervezeti szabályokat, de nem hagyhatja figyelmen kívül a Bíróság a Közösség egyik vagy másik érvényben levő jogszabályát sem.

5. Szakértői vélemény adása. A Közösség szervei vagy bármely tagállam megkeresheti a Bíróságot szakértői vélemény kiadása céljából atekintetben, hogy a Közösség által megkötni szándékolt megállapodás összeegyeztethető-e a Római Szerződéssel. Ha a Bíróság véleménye elutasító, akkor a megállapodás megkötésére csak akkor kerülhet sor, ha magát a Római Szerződést — a megfelelő alakiságok betartásával, valamennyi állam ratifikálásával — módosították (228. cikk). A Bíróság határozatához a Közös Piac szervei tehát kötve vannak, ellentétben a „tanácsadó véleményeknél" szokásos megoldási formákkal. Adott esetben fontos garanciális értéke lehet rendelkezéseknek, ha vita merül fel a tagállamok között a megkötni kívánt megállapodás és a Közösség alapító szerződésének összeegyeztethetősége tekintetében.

6. Egyéb hatáskörök: a) A Bíróság dönt a szerződésen kívüli károkozással kapcsolatos kártérítési ügyekben, ha a kárt a Közösség szervei vagy alkalmazottai hivatali tevékenységük körében okozták. A döntés a tagállamok területén érvényes „közös jogelvek" alapján történik (215. cikk).

b) Ugyancsak a Bíróság határoz a Közösség és alkalmazottai közötti — munkaügyi jellegű — vitás kérdésekben is, az alkalmazottakra érvényes külön rendelkezések alapján (175. cikk).

c) Végül kiterjed a Bíróság hatásköre az Európai Beruházási Bankkal kapcsolatos ügyekre is, ha a tagállamok megsértik a Bank Alapszabályzatából fakadó kötelezettségeiket, vagy ha a Bank szervei jogellenesen járnak el (180. cikk).

7. A Bíróság ítéleteinek végrehajtása. Már említést tettünk arról, hogy a Bíróság ítéletei ugyan kötelezőek, de az államok vagy szervek az ítéletben foglaltak be nem tartása esetén nem sújthatók szankcióval. Mind az államok, mind a szervek tekintetében a Római Szerződés azt a kitételt tartalmazza, hogy „végre kell hajtaniuk azokat az intézkedéseket, amelyek a Bíróság ítéletéből adódnak". Erről itt már nem szükséges még egyszer részletesen szólni. Csupán a fentiekhez csatlakozva jegyezzük még meg, hogy a természetes vagy jogi személyekkel szemben már helye van a kényszerítő intézkedésnek, a végrehajtásnak. A Bíróság ítéletét a megfelelő belső hatóság végrehajtási záradékkal látja el, anélkül, hogy az ügy tartalmát vizsgálat tárgyává tenné (192. cikk). A Bíróság ítéletei ezek szerint a tagállamokban — de sohasem a tagállamok ellen — közvetlenül végrehajthatók. Ebben a szabályozásban a fentiekhez hasonlóan szintén jelentkeznek bizonyos nemzetekfeletti elemek.

Összefoglalva tehát az aktív és passzív legitimáció szabályozását, a Bíróság előtt keresetet lehet indítani a tagállamnak valamely szerv ellen s viszont, továbbá a szerveknek, illetve a tagállamoknak külön-külön egymás ellen, valamint magánszemélyeknek a Közösség szervei ellen. A Közösséggel mint szervezettel szemben nem lehet eljárást indítani, hanem mindig csak egy szervével szemben. Nem indíthatnak pert a magánszemélyek tagállamok ellen, vagy egymás ellen. A szervek közül csak a Tanács és a Bizottság kezdeményezhet eljárást a Bíróság előtt. A Közösségen kívül álló államok és nemzetközi szervek nem indíthatnak eljárást a tagállamok ellen semmilyen esetben sem, a Közösség ellen is csak akkor, ha erre nézve döntőbírósági megegyezés áll fenn. Ugyanez áll a Közösség szerveire és tagállamaira is kívül álló szervezetek és államok vonatkozásában.

Eljárás

Az EKB eljárási szabályaival nem kívánunk teljes részletességgel foglalkozni, mert ezek általában megfelelnek más nemzetközi bíróságok hasonló tárgyú szabályainak, ezért csupán a lényegesebb rendelkezések ismertetését tartjuk szükségesnek.

A legfontosabbról, az *alávetésről* nem szólnak a Bíróságra vonatkozó jogforrások. Ez azt jelenti, hogy az integrációs szervezetet létrehozó államok magával a Római Szerződés aláírásával egyszer, s mindenkorra, feltétel nélkül alávetették magukat a Bíróság joghatóságának a fenti tárgyú jogvitákban. A perindításra jogosult fél tehát a vele szemben álló állam vagy szerv egyetértésének hiánya esetében is az EKB-hez fordulhat, s a Bíróság az alperesnek az *eljárástól való távolmaradása* esetén mulasztási ítéletet hozhat. Ezek szerint az integrációs szervezetben az államközi kapcsolatok egyik legfontosabb területén létrejött a *kötelező bíráskodás* intézménye.

Az eljárás két részre tagolódik — *írásbeli* és *szóbeli* eljárásra. Az előbbi a keresetnek a kancellárhoz történő benyújtásával kezdődik. Erre az alperes védekező iratában válaszol. A Bíróság a pernek ebben a szakaszában is felszólíthatja már a feleket okmányok, bizonyítékok előterjesztésére, valamint felkérheti a vitában nem részes államokat vagy szerveket is, hogy a szükséges felvilágosításokat adják meg.[21] Megbízhat magánszemélyeket, intézményeket, hivatalokat szakértői vélemény készítésével. A bizonyítási eszközök a szokásosak: a felek nyilatkozatai, felvilágosítások, okiratok, tanúvallomások, szakértői vélemények, szemlék.[22] A Bíróság előtt az államokat és a szerveket meghatalmazottak képviselik, akik ügyvédeket vehetnek igénybe. A meghatalmazás az egész ügyre, annak minden vonatkozására kiterjed. A magánszemélyeket ügyvédek képviselik. A meghatalmazottak és az ügyvédek tevékenységük zavartalan ellátása érdekében bizonyos mentességekkel rendelkeznek.

A *szóbeli eljárás* érdemi részét az előadó bíró nyitja meg. Miután ismertette az ügyet, a Bíróság meghallgatja a feleket, illetve képviselőiket, hozzájuk kérdéseket intéz, kihallgatja a tanúkat és szakértőket. Az eljárás végén meghallgatja a főügyész végindítványát. A felek nem tárgyalhatnak közvetlenül egymással, vagy a tanúkkal és szakértőkkel, csupán a Bíróságot kérhetik a kérdés feltevésére.

Az EKB előtt folyó eljárásba a Közösség tagállamai, valamint szervei az eljárás bármely szakaszában *beavatkozhatnak,* attól függetlenül, hogy érdekeltek-e az ügyben. Természetes, illetve jogi személyek is beavatkozhatnak az eljárásba, de csak érdekeltségük valószínűsítése esetén, s csak akkor, ha az egyik peres fél szintén magánszemély. Államok egymásközötti, illetve a Közösség szerveivel folytatott vitákba tehát nincs helye beavatkozásnak. A fenti rendelkezések eltérnek többek között a hágai Nemzetközi Bíróságnál alkalmazott szabályoktól. A hágai bíróság előtt ugyanis egyrészt csak azok az államok avatkozhatnak be az eljárásba, amelyek jogi érdekeltségüket valószínűsítik, másrészt nemzetközi szervek csak észrevételeiket közölhetik a bírósággal.

Említettük, hogy a Bíróság *ítéleteit* zárt tárgyaláson hozza. Vita esetén a Bíróság az ítéleteit maga értelmezi.

10 éven belül sor kerülhet *a per újrafelvételére,* ha az ítélet kihirdetése után olyan lényeges új bizonyítékok vagy tények merülnek fel, amelyekről a feleknek nem volt tudomásuk.

Ismeri még az EKB rendszere a *harmadik személyek* által emelhető *kifogás* intézményét is, amelyre akkor kerülhet sor, ha az ítélet harmadik személy jogos érdekét sértette, s az alapeljárásban nem tudott részt venni.

Tevékenysége

Nincs lehetőség e cikk keretén belül arra, hogy a Bíróság tevékenységével is részletesen foglalkozzunk. Egyrészt azért, mert az EKB eddigi működése alatt meglehetősen nagyszámú ítéletet hozott, másrészt pedig mert az egyes jogviták az integrációs szervezet mechanizmusának részletkérdéseit érintették. Még a legfontosabb ítéletek tárgyalásánál is szükség lenne a szervezet gazdasági és jogi mechanizmusának szinte teljes bemutatására, mert ez általában nem közismert. Ezért az alábbiakban az EKB tevékenységének csupán legfontosabb jellemző vonására kívánunk rámutatni.[23]

Az EKB, illetve elődje, a Montánunió Bírósága — mint említettük — 1953 óta működik.[24]

[21] A Római Szerződés 223. cikke értelmében a tagállamokat nem lehet kötelezni olyan felvilágosítások, információk, adatok kiszolgáltatására, amelyek lényeges biztonsági érdekeiket sértik. Ugyanez a szabály vonatkozik a 224. cikk szerint a Közösség szerveire is.

[22] A Bíróságok a felek által nem vitatott tényeket és bizonyítékokat általában nem szokták vizsgálni. Az EKB azonban ettől eltérően is dönthet, tekintve, hogy az integrációs szervezet tagjainak közös érdekében tevékenykedik. A tanúkat, szakértőket éppúgy lehet megidézni, mint a belső bíróságoknál, hamis tanúvallomás, ill. szakértői vélemény adása esetén a hazai bíróság előtt büntetőjogi felelősségrevonásra kerül sor, a meg nem jelenő tanút pedig 250 dollárig terjedhető pénzbüntetéssel lehet sújtani.

[23] Lásd erről bővebben: Riese: Erfahrungen aus der Praxis des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl. Deutsche Richterzeitung, 1958. évf. 270. old., Steindorff: Die Europäischen Gemeinschaften in der Rechtsprächung. Archiv des Völkerrechts, 1958. évf. 50. old., Moser: Die Rechtsprechung des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften. 1958—1963. Juristische Blätter, 1962. évf. 136. old., 1963. évf. 412. old., 1964. évf. 506. old., 1965. évf. 459. old., Breitner: Die Chronik des Montangerichtshofes. Europa Archiv, 1957. évf. 9639. old., Daig: Die Rechtsprächung des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften für Kohle und Stahl. Juristenzeitung, 1958. évf. 204., 238. old.

[24] A Bíróság eddigi tevékenységét tárgyalva már nem szükséges kizárólag a Közös Piaccal kapcsolatos

Az azóta eltelt tizenhárom év alatt összesen 216 ítéletet hozott.[25] A statisztika azt mutatja, hogy a Bíróság munkája az idők folyamán megnövekedett. Míg 1954-ben mindössze 6 ítélet született, 1959-ben (még a Közös Piaci ügyek nélkül) 14, 1966-ban pedig 37 volt az ítéletek száma.

Érdekes megvizsgálni, hogy elsősorban milyen tárgyú ügyek kerültek a Bíróság elé, továbbá milyen minőségű peres felek vettek részt az eljárásban, s hogy a Bíróság hány alkalommal adott helyt a kereseteknek.

Mint ahogyan azt már fentebb említettük, az EKB előtt többségben jogi személyek (vállalatok) léptek fel a *Közösségek szervei ellen.* A 216 ügy közül 103 esetben tárgyalt ilyen ügyet a Bíróság, 17 keresetnek teljes egészében, 7 keresetnek pedig részben helyt adva. Természetes személyek 62, államok pedig 16 alkalommal indítottak pert a Közösségek szervei ellen, közülük 25, ill. 4 volt eredményes. A természetes személyek által indított eljárások többnyire munkaügyi perek voltak, míg a vállalatok és az államok — néhány „tétlenségi" és „kártérítési" keresetet kivéve — valamennyien megsemmisítés iránti panaszt terjesztettek elő.

A tagállamok szerződésszegése miatt a Bizottság mindössze 6 alkalommal nyújtott be keresetet s a Bíróság mind a hatnak helyt is adott, *Előzetes döntésre* 19 esetben került sor. Egyéb — csak a Montánunió, illetve az Euratom alapító szerződéseiben foglalt — felhatalmazások alapján tárgyalt jogvitákban még 6 ítélet született. *Államok egymás közötti vitái* 1966-ig egyáltalán nem kerültek Bíróság elé.

A fenti adatokból levonható következtetés az, hogy a Bíróság elsősorban a hat tagállam területén levő jogi személyeknek (vállalatoknak), valamint természetes személyeknek, szerényebb mértékben pedig maguknak a tagállamoknak a jogi védelmét biztosítja a Közösségek szerveinek rendelkezéseivel szemben. (Az ítéletek 83%-a ilyen tárgyú ügyben született!) Másképpen megfogalmazva, *a Bíróság fő feladata a gyakorlatban a Közösségek működése feletti belső jogi kontroll kifejtése, amely a szervek határozatainak, döntéseinek a felülvizsgálatában jut kifejezésre.* Bár e funkció ellátása csak az egyik — látszatra nem is a legfontosabb — hatásköre a Bíróságnak, az eddigiek folyamán mégis ilyen irányban fejlődött ítélkezési gyakorlata. Anélkül, hogy értékelni akarnánk a Bíróság idevonatkozó ítéleteit, fel kívánjuk hívni a figyelmet arra, hogy az EKB jelzett funkciójának gyakorlása során a vállalatok és államok által indított keresetek csak egy meglehetősen csekély részének (mintegy 15%-ának) adott helyt. A Bíróság tehát a Közösség vezető szerveinek tevékenységét mindössze ilyen mértékben találta szerződésellenesnek.

A fenti adatok egyébként igazolják azt a korábbi megjegyzésünket, hogy a Közösségek tagjainak legkomolyabb nézeteltéréseit — természetesen csak a jogi vonatkozásúakra gondolunk — nem a Bíróság oldja fel. Ha a jogviták a Bizottságon belül merülnek fel, akkor a tagállamok ennek kereteit felhasználva igyekeznek megegyezésre jutni, a tagállamok egyéb jogvitái pedig — ezek szerint — két vagy többoldalú egymásközti tárgyalások útján nyernek elintézést, esetleg szintén a Bizottság közreműködésével. A Közösségek tagjai láthatóan nem tekintették célszerűnek azt sem, hogy egy másik tagállamot szerződésszegése esetén a Bíróság által igyekezzenek szerződésszerű magatartásra bírni. Ez a megállapítás különben kiegészíti a fentit, azaz *a Közösségek megalkotói a Bírósággal elsősorban a Közösség szerveinek, s nem a tagállamoknak a működése felett szándékoztak jogi kontrollt gyakoroltatni.*

A statisztikai adatok továbbá arra mutatnak, hogy a nemzetközi szervezet alkalmazottai is élveznek bizonyos jogvédelmet munkaügyi téren. A Bíróság ugyanis az ilyen tárgyú keresetek nagy részének helyt adott, s a jogszerű állapot helyreállítására kötelezte a Közösség szerveit (több esetben önmagát is). A Bíróság tehát e tekintetben is ellenőrző funkciót fejt ki a szervek működése felett. Figyelemreméltó, hogy a természetes személyek az eddigiekben nemigen éltek azzal a jogosultságukkal, hogy az egyéb — gazdasági vonatkozású — közösségi döntéseket megtámadják.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy az Európai Közösségek Bírósága a három másik szerv — a Tanács, Bizottság és a Közgyűlés — mellett önálló szervként helyezkedik el, mert azoktól sem személyi összetételében, sem ítélkezési gyakorlatában nem függ, azoknak alárendelve nincs, s semmilyen intézménynek — még a tagállamoknak sem — tartozik közvetlen felelősséggel. (Közvetett felelősséggel természetesen már igen, ami abban nyilvánul meg, hogy a tagállamok kormányai a bírák megbízatásának lejártával — közös egyetértésben — ismét diszponálnak a helyek betöltése felől.) Tevékenységük között pontos határvonal nem húzható, hiszen mindhárom szerv gyakorol kontrollfunkciót, azonban mégis kimutatható, hogy míg a Tanács és a Bizottság elsősorban a Közösségek területén működő magánvállalatok, valamint a tagállamok gazdasági és — részben — politikai, s jogi tevékenysége felett lát el felügyeletet, addig a Bíróság elsősorban a Közösség működésének jogszerűsége felett őrködik.

A Bíróság szervezeti felépítésében és hatáskörében fellelhető nemzetekfeletti elemek egyébként nem öncélúan nyertek szabályozást a Római Szerződésben és az egyéb megállapodásokban. Arra tekintettel született meg a Bíróságra vonatkozó szabályozás, hogy a *jövőben,* tehát akkor, amikor *a Közösségek majd nemzetekfeletti intézménnyé válnak,* legyen egy szerv,

ügyeket számbavenni, sőt — az általános kép helyes kialakítása érdekében — a Montánunió Bíróságára is ki kell terjesztenünk a vizsgálódást.

[25] A keresetek száma ennél jóval nagyobb, a Bíróság ugyanis számos pert egyesített az eljárás folyamán.

amely képes lesz az egyes tagállamok által külön-külön már nem ellenőrizhető szupronacionális vezető szervek tevékenységét legalábbis jogilag kontrollálni. Ily módon lényegében nemzetekfeletti szerveket nemzetekfeletti bíróság fog ellenőrizni. Lehetséges, hogy ennek érdekében a Bíróság hatásköre a későbbiek során bővülni fog.

A helyzet ma még az, hogy — a megalkotók eredeti szándékával ellentétben, de a jelenlegi reális politikai és gazdasági viszonyoknak megfelelően — gyakorlatilag sem a Montánunió, sem a két másik Közösség nem vált még nemzetekfeletti szervezetté. Így a Bíróság sem élhetett teljes mértékben azokkal a nemzetekfeletti jogosultságokkal, amelyeket a különböző szerződések egyébként számára biztosítottak. Ilyen körülmények között a Bíróságot ma még nem lehet szupranacionális jellegűnek tekinteni, de létrehozatala — egyéb fontos célok mellett — e tekintetben kísérleti célokat is szolgált. A Közös Piaccal foglalkozó szerzők egybehangzó véleményére támaszkodva mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a Bíróság már eddig is fontos szerepet játszott a tőkés integráció mechanizmusában, s az „integrációs nemzetközi jog" fejlesztésében.

Valki László

A közös károkozók osztott marasztalása

I.

1. A közös kártérítési felelősségnek[1] két *feltétele* van: *a)* a felelőssé tett személyeket a károsulttal szemben külön-külön terhelő kártérítési felelősség és *b)* az egyes károkozások között fennálló jogilag releváns okozati összefüggés (a károkozás *közös* volta).[2]

Ennélfogva közös károkozásra alapított kárigény esetén a károsult és a felelőssé tett személyek külső viszonyában először egyenként kell elbírálni minden egyes közös károkozó felelősségét a károsulttal szemben[3] a rá vonatkozó felelősségi szabály alapján,[4] majd azt kell vizsgálni, hogy közös volt-e a károkozás.

2. A *Ptk.* a közös károkozásnak kétféle jogkövetkezményét ismeri: az *egyetemlegességet* és az *osztott marasztalást.* Az előbbi a főszabály, az utóbbi a kivétel.[5]

A *Ptk.* 344. § (3) bek. *a)* és *b)* pontja jelöli meg azokat a feltételeket, amelyek mellett a bíróság osztott marasztalást alkalmaz*hat.* Ezeknek a feltételeknek a hiányában az egyetemleges marasztalás *kötelező.* Ha ezeknek a feltételeknek valamelyike adva van, a bíróság akár egyetemlegesen, akár megosztva marasztalhatja a közös károkozókat. A főszabály körében tehát az egyetemlegesség *egyetlen* és *kötelező,* a kivétel körében viszont az egyetemlegesség és az osztott marasztalás mérlegeléstől függő, *vagylagos* jogkövetkezmény.

3. Az egyetemleges marasztalás akkor kötelező, ha az osztott marasztalás a kár megtérítését

---

[1] A közös károkozásról l. különösen *Eörsi Gyula:* A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Budapest. 1966. 162—179. old. Továbbá *Mattyasovszky Pál:* Többek által közösen okozott kár esetén a károkozók felelőssége a károsulttal szemben és egymással szemben (Ptk. 344. §). MJ. 1961. 5. — (A termelőszövetkezeti jog körében l. *Kerék Lajos:* Többek közös károkozása a termelőszövetkezetben. MJ. 1966. 1.)

[2] Sem az *akarategység,* sem az *időbeli egység* nem feltétele a közös károkozásnak. Ha az előbbi adva van, egyben a károkozások közti releváns okozati összefüggés, tehát a közös károkozás is adva van. (L. *Eörsi Gyula:* Kézikönyv. 163—1964. old.) Azonban akartegység nélkül is lehet közösen kárt okozni. „A közös károkozás tényállásának lényege — írja *Benedek Károly* és *Világhy Miklós* — a Ptk.-ban merőben objektív." (A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Budapest, 1965. 348. old.)

Az *időbeli egység* önmagában nem teszi közös károkozássá az egymással okozati összefüggésben nem álló külön-külön károkozásokat. Továbbá: a közös károkozások különböző időpontokban is kifejthetik közös hatásukat. (L. erről a kérdésről *Kecskés Sándor:* A közös károkozók kárviselésének aránya. MJ. 1963. 9. 402. old.)

Arról, hogy a közös károkozásnak sem az akarategység, sem az időbeli egység nem feltétele, l. pl. *P. I. Szedugin* fejtegetéseit. (Naucsno-prakticseszkij kommentarij k GK RSZFSZR. Red.: *E. A. Flejsic.* Moszkva. 1966. 527. old.)

Továbbá: a *sértett jogtárgy azonossága* ellenére az önálló károkozók önállóan és nem együttesen felelősek.

[3] Ez következik az alábbi megállapításokból is. „Az egyetemlegesség — írja *Karl Oftinger* — feltételezi, hogy minden egyes résztvevő felelőssége már önmagában megállapítást nyert." (Schweizerisches Haftpflichtrecht. II/2. Zürich. 660. old.) — *Karl Larenz* szerint az egyetemleges kártérítési felelősségnek éppen az az alapja, hogy „... mindegyik közös károkozó az egész kárért felelős". (Lehrbuch des Schuldrechts. I. Allg. Teil. München u. Berlin. 1953. 287. old.)

[4] „... mindenki csak a saját felelősségi alakzata, illetőleg rendszere szabályai szerint köteles helytállni" — írja *Eörsi Gyula* (Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Budapest. 1962. 134. old.) — Hasonlóan *Karl Oftinger:* közös károkozás esetén „... mindegyik kártérítési felelősséggel tartozó személyt azoknak a normáknak az alapján kell perelni, amelyek személy szerint rá vonatkoznak." (I. m. 660—661. old.)

[5] Az *OSZFSZK Ptk*-jának 455. §-a, az 1964. évi *lengyel Ptk.* 441. cikkének 1. §-a, a *román Ptk.* 1003. cikke, vagy pl. a nyugati jogrendszerek közül az *olasz Codice civile* 2055. cikke a közös károkozásnak egyetlen jogkövetkezményét ismeri: az *egyetemlegességet.*

A BGB. 830. és 840. §-a folytán is a közös károkozás jogkövetkezménye az egyetemleges felelősség. (L. erről *Enneccerus—Kipp—Wolff:* Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. Tübingen. 1954. II. 356. old. *Josef Esser:* Schuldrecht. Allgemeiner u. besonderer Teil. 2. Aufl. Karlsruhe. 1960. 443. old.)

A *francia Code civil* nem ismeri az osztott marasztalást, hanem csak a közös károkozók *in solidum* felelősségét, kivételesen egyetemleges felelősségét.

Viszont pl. az 1964. évi *csehszlovák Ptk.* 438. §-a értelmében az egyetemlegesség a kivétel és a közös károkozók osztott felelőssége a főszabály. (Az 1964. évi 109. sz. *gazdasági törvény* 146. §-a a szocialista szervezetek közös károkozása esetén osztott marasztalást tesz kötelezővé.)

veszélyeztetné vagy tetemesen késleltetné, továbbá a károsult nem hatott közre kára bekövetkezésében és igénye érvényesítésével sem késlekedett menthető ok nélkül. Osztott marasztalásnak viszont az alábbi esetekben *lehet* helye: *a)* az osztott marasztalás nem veszélyezteti és tetemesen nem is késlelteti a kár megtérítését; *b)* a károsult maga is közrehatott kára bekövetkezésében; *c)* a károsult menthető ok nélkül késlekedett igénye érvényesítésével.

Egyetértünk *Eörsi Gyulával* abban, hogy a károsultat a *c)* esetben is terheli bizonyos „önhiba",[6] mégis a *b)* és a *c)* alattiakat egymástól elvi szempontból különböző eseteknek érezzük, minthogy a *b)* esetben a károsult önhibájával magában a *károsodásában* hatott közre, a *c)* esetben viszont ez az elem hiányzik.[7]

Az egyetemlegesség mellőzésének törvényhozási indoka — amint erre *Eörsi Gyula* rámutatott — az *a)* esetben az, hogy az egyetemlegesség *felesleges*, a *b)* és *c)* esetekben pedig az, hogy a károsult *érdemtelen* az egyetemlegességre.[8] Az osztott marasztalás tartalmi sajátosságainak vizsgálata után térünk vissza arra a kérdésre, hogy milyen körben nem értünk egyet az említett indokokkal.

II.

4. Mi a *tartalma* a közös károkozás jogkövetkezményeinek?

Az *egyetemlegesség* tartalma tekintetében a *Ptk.* 337. §-a irányadó.[9] Ennek a §-nak a legfontosabb rendelkezése az, hogy mindegyik egyetemlegesen marasztalt közös károkozó az egész kártérítéssel tartozik, de ha bármelyikük teljesít, a többiek kötelezettsége is megszűnik.[10]

Az osztott marasztalás a *Ptk.* 344. § (3) bek. értelmében a közös károkozók *közrehatásának arányában* történik. A Legfelsőbb Bíróság 804/3. sz. PK állásfoglalása értelmében: „... azzal a károkozóval szemben, aki felróható magatartása alapján felel, a károkozásban való közrehatásán felül magatartásának felróhatóságát is vizsgálni kell ..."[11] „Az egyetemlegesség ilyen feloldása esetén ... a közös károkozók belső viszonya is el van döntve."[12]

Ez azonban — nézetünk szerint — csak úgy lehetséges, ha a külső viszony elbírálása a belső viszony elbírálásával azonos módon, *azonos eredménnyel* történik. Ennélfogva osztott marasztalás esetén a károsult és a közös károkozók külső viszonyának elbírálása — valójában — *a)* nem ezeknek a személyeknek *egymás közti* viszonyában jelentős *tények* és *b)* nem a *külső* viszonyukra vonatkozó *jogszabályok*, hanem *a)* a közös károkozók *belső* viszonyában jelentős *tények* és *c)* a *belső* viszonyukra vonatkozó *jogszabályok* alapján történik.

5. Az *osztott* marasztalás *tartalmát* vizsgálva szembetűnő, hogy ez az elnevezés nem fejezi ki pontosan a tartalmat. Az elnevezés arra látszik utalni, mintha a bíróság a közös károkozók mindegyikét marasztalná bizonyos arányban. Ténylegesen azonban az osztott marasztalás nemcsak ezt, hanem egy vagy több közös károkozó *teljes mentesítését* és egy vagy több közös károkozó *teljes marasztalását* is jelentheti. Az osztott marasztalásnak két alapesete van:

a) a tulajdonképpeni *„osztott"* marasztalás, amikor a bíróság bizonyos arányban mindegyik felelőssé tett közös károkozót marasztalja és

b) egy vagy több közös károkozó *teljes mentesítése* egy vagy több közös károkozó *teljes marasztalása* mellett.[13]

Pl. *ad a)* Egy járókelő (A) megsérül egy gépkocsi (B)[14] és egy motorkerékpár (C) összeütközése során. A kárviszony mindhárom alanya felróhatóan közrehatott a baleset bekövetkezésében. A bíróság az osztott marasztalás keretében — a tényállásra figyelemmel — a kár $^1/_3$—$^1/_3$ részének megfizetésére kötelezi külön-külön B-t és C-t. *ad b)* A motorkerékpáros vétlen. A bíróság úgy alkalmaz osztott marasztalást, hogy egyedül B-t kötelezi pl. a kár 60%-ának megfizetésére.

---

[6] Kézikönyv. 170—171. old.

[7] Az a)—c) esetek *kumulálódhatnak*. Pl. a károsult önhibájával közrehatott károsodásában, menthető ok nélkül késlekedett kárigénye érvényesítésével és az osztott marasztalás nem veszélyezteti s nem is késlelteti a kár megtérítését.

[8] Kézikönyv. 169—170. old. — „Nem indokolt az egyetemlegesség — írja *Eörsi Gyula* — ha a károsult is vétkes, mert ilyenkor arra a külön védelemre, amit az egyetemlegesség jelent, nem érdemes." (Felelősség több személy együttes károkozásáért. MJ. 1958. 3. 73. old.)

Ebben az összefüggésben említjük meg azt a kérdést, hogy vajon a károsult pusztán objektív közrehatása károsodásában megvalósítja-e a b) alatti feltételt? Pl. az üzembentartó fokozott veszéllyel járó tevékenységével, de önhibája nélkül maga is közrehatott károsodásában. A törvény szövege ilyen esetekben sem látszik kizárni az osztott marasztalás lehetőségét. A károsult „érdemtelenné válásáról" azonban ilyenkor aligha lehet szó.

[9] L. PJD. I. 111. p.

[10] Az egyetemlegesség tartalmáról l. pl. *O. Sz. Ioffe:* Szovjetszkoje grazsdanszkoje pravo. Leningrad. 1961. II. 496. old.

Az egyetemleges marasztalás szempontjából közömbös körülmény az, hogy a kárviszony egyes alanyai különböző felelősségi rendszerekhez tartoznak. (L. erről *Eörsi Gyula:* Kézikönyv. 168. old.)

[11] PJD. I. 123. p. — A közrehatáson „felüli" felróhatóság helyes bírálatát l. *Kecskés Sándor:* i. m. 403. old., *Eörsi Gyula:* Kézikönyv. 173. old.

[12] A Legf. Bír. 5046. sz. döntése (BH. 1966. 10.) rámutat arra, hogy az osztott marasztalás egyben *ítélt dolgot* jelent a közös károkozók belső viszonya tekintetében is.

Minthogy az osztott marasztalás a belső viszonyt is eldönti, osztott marasztalás esetén eleve nincs visszkereseti igény. (Hasonlóan: *Franz Gschnitzer:* Schuldrecht. Besonderer Teil u. Schadenersatz. Wien, 1963. 165. old.)

[13] Az alapeseteknek számos kombinációja lehetséges. Pl. a bíróság egy vagy több közös károkozót teljesen mentesít a felelősség alól, két vagy több közös károkozóval szemben pedig vagy osztott, vagy egyetemleges marasztalást alkalmaz.

[14] Az üzembentartó.

Az osztott marasztalás tehát a károsult és egy adott közös károkozó külső viszonyában háromféle eredménnyel járhat: *a)* a kérdéses közös károkozó teljes marasztalásával, *b)* kármegosztással közte és a károsult között, *c)* a kárigény teljes elutasításával az adott közös károkozóval szemben.

III.

6. Vizsgáljuk ezek után az osztott marasztalás következményeit *felelősségi* szempontból.

Közös károkozás esetén az egyes kár-okok *empirikus* szempontból egyenlő súllyal hatnak mind a *külső,* mind a *belső* viszonyban, azok *jogi relevanciája* azonban az említett két viszonyban eltérhet egymástól.

Pl. Két gépkocsi (B és C) összeütközése folytán egy járókelő (A) megsérül. Az üzembentartók közül B magatartása felróható volt, C magatartása nem. A balesetet a C oldalán jelentkező rendellenesség is okozta. A-t nem terheli közreható önhiba.

A *külső* viszonyban *B* és *C* egyaránt teljes kártérítési felelősséggel tartozik A.-val szemben a *Ptk.* 345. § (1) bek. alapján. A külső viszonyban mindkét kár-ok releváns, mégpedig egyenlő mértékben. A *belső* viszonyban azonban a *Ptk.* 346. § (1) bek., 339. § (1) bek. és 344. § (1) bek. második fordulata folytán egyedül a felróható magatartást tanúsító B károkozása releváns.

Ha az osztott marasztalás kizárt vagy nem indokolt, a bíróság B-t és C-t a *Ptk.* 345. § (1) bek. és 344. § (1) bek. alapján egyetemlegesen marasztalja A-val szemben. (Egyetemleges tárgyi felelősség.) Osztott marasztalás esetén viszont A. kárigényét C-vel szemben teljesen elutasítja és egyedül a felróható magatartást tanúsító B-t marasztalja A-val szemben.

Látjuk tehát, hogy osztott marasztalás esetén a külső viszony elbírálása a belső viszony szabályai szerint történik. Egy közös károkozó magatartása a külső viszonyban is csak akkor és csak olyan mértékben releváns osztott marasztalás esetén, ha és amilyen mértékben a belső viszonyban releváns. Más szóval: egy közös károkozó úgy felel a külső viszonyban a károsult harmadik személlyel szemben, ahogy károkozótársaival szemben felel a belső viszonyban.

A fenti példa esetén C az osztott marasztalás folytán nem felelős A-val szemben a külső viszonyban, minthogy nem felelős B-vel szemben a belső viszonyban. A. abba a pozicióba kerül C-vel szemben, amilyen pozícióban B van C-vel szemben.

Ez a megoldás — nézetünk szerint — a felelősségi szempontok csorbulását jelenti. Az a körülmény ui., hogy C nem felelős B-vel szemben a belső viszonyban, dogmatikailag nem érintheti C egyébkénti teljes kártérítési felelősségét a külső viszonyban A-val szemben.

7. Az említett példából azonban további következtetés is levonható. Ha C egyedül okozza A. kárát, *objektív* felelőssége folytán felróhatóságára vagy annak esetleges hiányára tekintet nélkül teljes kártérítési felelősséggel tartozik A-val szemben. C felelősségének objektív voltát nem érintheti az a körülmény, hogy A. kárát nem egyedül ő, hanem vele közösen más is okozta.

Ez a dogmatikai szempontból nem vitatható helyzet osztott marasztalás esetén megváltozik. C mentesítése az A-val szembeni felelősség alól azon alapszik, hogy C-t *nem terheli felróhatóság.* Az osztott marasztalás tehát azt jelenti, hogy A. *objektív* alapú kárigénye a *szubjektív felelősség* szabályai szerint nyer elbírálást C-vel szemben.

Más szóval: a szubjektív felelősségi rendszerhez tartozó károsult abba a helyzetbe kerül az objektív felelősségi rendszerhez tartozó egyik közös károkozóval szemben, amilyen pozícióban egy veszélyes üzem üzembentartója van egy másik veszélyes üzem üzembentartójával szemben. Az utóbbiak kárviszonyát pedig a *Ptk.* 346. § (1) bek. folytán a szubjektív felelősségi rendszerhez tartozó személyek kárviszonyára irányadó szabályok alapján kell elbírálni mindaddig, amíg valamelyik oldalon van felróhatóság.

Az osztott marasztalás tehát a szubjektív felelősségi rendszerhez tartozó károsult objektív alapú kárigényének szubjektív alapú kárigényként való elbírálását jelenti egy vétlen közös károkozó üzembentartóval szemben, ha a másik közös károkozó üzembentartót felróhatóság terheli.

8. Az osztott marasztalás akkor is a felelősségi szempontok csorbulására látszik vezetni, ha pl. a kárviszony alanyai kivétel nélkül a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartoznak. Pl. B és C közös tettlegessége folytán A. megsérül. Sem B, sem C nem tudja kimenteni magát a szubjektív felelősség alól. A-t nem terheli közreható önhiba.

E példa esetén B és C — a *Ptk.* 339. § (1) bek. értelmében — egyaránt teljes kártérítési felelősséggel tartozik A-val szemben. Főszabályként a külső viszonyban B-t és C-t egyetemlegesen kell kötelezni A teljes kárának megfizetésére. B és C belső viszonyára a Ptk. 344. § (1) bek. második fordulata, ill. (2) bekezdése irányadó: az A-nak kifizetett kártérítés magatartásuk felróhatóságának arányában, ennek bizonyítatlansága esetén egyenlő arányban, terheli B-t és C-t.

Ha az adott esetben a bíróság — pl. A. ki nem mentett jogérvényesítési késedelme folytán — osztott marasztalást alkalmaz, ez *kármegosztást* jelent A és B, valamint A és C viszonyában *A közreható önhibája nélkül.*

Ez az eredmény szintén sérteni látszik a felelősségi szempontokat. Dogmatikailag a kármegosztás előfeltétele vagy a károsult közreható önhibája károsodásában, vagy fokozott veszéllyel járó tevékenysége, amely közrehatott károsodásában. Ezek a feltételek adott esetben hiányzanak és mégis sor kerül kármegosztásra. Dog-

matikailag B és C kártérítési felelősségére A-val szemben kizárólag A közreható önhibája hathat csökkentően, de nem egy vagy több más közös károkozótárs közrehatása.[15]

9. Az osztott marasztalás a károsult közreható *önhibája* esetén is a felelősségi szempontok korlátozott érvényesülését jelenti a külső viszonyban.

Ha A. károsodását — saját magán kívül — egyedül B okozta, A a *kettőjük* magatartásán alapuló kármegosztás után B terhére jelentkező *részleges* kártérítést — elvileg — *teljes egészében* igényelheti B.-től.[16]

Osztott marasztalás esetén viszont a helyzet nem ez. Ha a károsodásában önhibájával közreható A kárát B-vel közösen C *is* okozta, az A-t B-vel szemben egyébként megillető részleges kártérítés az *A. közreható önhibája által indokolt mértéket meghaladóan tovább csökken C magatartása folytán.* Más szóval: a közös károkozó C közrehatása A *hátrányára* változtatja meg az A és B közti kármegosztás egyébkénti arányát.

10. Úgy tűnik, *dogmatikai, felelősségi* szempontból[17] nem igazolható az az eredmény, hogy osztott marasztalás esetén pl.

a) egy közös károkozó azért *nem felelős* a károsulttal szemben, mert nem felelős károkozótársával szemben;

b) azért nem felelős *teljes* mértékben a károsulttal szemben, hanem csak bizonyos *kármegosztás* mellett, mert közte és károkozótársa között kármegosztást kell alkalmazni;

c) azért nem felelős a károsulttal szemben az utóbbi közreható önhibája folytán egyébként indokolt *kármegosztás arányában,* hanem csak ennél kisebb arányban, mert kettőjükön kívül egy harmadik személy is okozta a károsult kárát,

d) azért nem az *objektív,* hanem a *szubjektív* felelősség szabályai szerint felelős a károsulttal szemben, mert károkozótársával szemben is csak a szubjektív felelősség szabályai szerint felelős.

IV.

11. Amikor a fentiek során az osztott marasztalás következményeit *felelősségi* szempontból elemeztük, vizsgálódásunk merőben *absztrakt* volt. Így nem voltunk tekintettel arra a körülményre, hogy a konkrét esetben az osztott marasztalást lehetővé tevő három feltétel közül *melyik* valósult meg. Ezért most egészítsük ki a már elmondottakat ennek a szempontnak a figyelembevételével.

12. Ha az a feltétel van adva, hogy az osztott marasztalás nem veszélyezteti és tetemesen nem is késlelteti a kár megtérítését, a felelősségi szempontok — ténylegesen — *nem* szenvednek csorbát.

Mert mi történik abban az esetben, ha a bíróság az egyaránt fizetőképes közös károkozókat egyetemlegesen marasztalja a károsulttal szemben? Az a közös károkozó, aki belső felelősségi arányát *meghaladóan* teljesít kártérítést a külső viszonyban, a „többletet" visszkereseti igény útján sikerrel áthárítja károkozótársára (-társaira). Ezek szerint „második lépésben" áll elő az a helyzet, amely osztott marasztalás esetén már az első lépésben bekövetkezik. A helyesen alkalmazott osztott marasztalás nem egyéb mint egy lépésnek a kihagyása: az osztott marasztalás folytán azonnal az a helyzet áll elő, amely egyetemleges marasztalás esetén csak a visszkereseti igény sikeres érvényesítése után következik be.

Az a közös károkozó, aki az egyetemleges marasztalás alapján „belső kvótáján felül" teljesít a külső viszonyban, a többletet csupán *előlegezi* károkozótársa helyett. A szankció „nem reked meg" a belső kvótáját meghaladóan teljesítő közös károkozónál, hanem megfelelő részében továbbgördül a visszkeresti igény folytán a fizetőképes károkozótársra és — végső fokon — a belső viszony szabályainak megfelelően állapodik meg az egyes közös károkozóknál.

Mi a helyzet, ha a bíróság osztott marasztalást alkalmaz?

A közös károkozó fizetőképessége esetén [és a fizetőképesség a *Ptk.* 344. § (3) bek. *a)* pontja körében eleve mindig adva van] a károsult harmadik személy *az osztott marasztalás mellett is teljes kártérítésben részesül,* minthogy egyrészt az egyes marasztalási összegek együttesen a teljes kárával egyenlőek, másrészt az egyes marasztalási összegeket mindegyik közös károkozón be tudja hajtani. Ezért, ha a közös károkozók kivétel nélkül fizetőképesek, az osztott marasztalás — valójában — nem jelenti a

---

[15] Ha az osztott marasztalás aránya pl. 30—70% B és C között az utóbbi terhére, ez azt jelenti, hogy a bíróság A és B között az előbbi terhére 70—30%-os, A és C között az utóbbi terhére 30—70%-os kármegosztást alkalmaz annak ellenére, hogy A nem hatott közre károsodásában önhibájával.

Ha a kárviszony alanyai a szubjektív felelősségi rendszerhez tartoznak és a károsultat nem terheli közreható önhiba, a közös károkozók felróhatósága eltérő fokának a külső viszonyban elvileg nem lehet jelentősége. Annak, hogy egyiküket pl. culpa lata, másikukat csak culpa levissima terheli, csupán a belső viszonyban lehet relevanciája.

[16] *Henri* és *Léon Mazeaud* mutat rá a *Code civil* tekintetében arra, hogy a közös károkozók és a károsult között alkalmazott kármegosztás esetén a károsult „*bármelyiküktől* is követelheti az őt megillető *egész* részleges kártérítést." (Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle. II. 4. kiadás. Párizs. 1949. 803. old.)

[17] *Asztalos László* véleménye szerint: „A károkozók belső viszonyában ... elsődleges kérdés ... a felelősségi oldal ..." „Annak folytán, hogy határozottan különválasztjuk a felelősség kérdését a reparációétól, *az egyetemlegesség vagy részarányosság nem a felelősség, hanem a reparáció kérdésévé válik.*" (A polgári jogi szankció. Budapest. 1966. 373. old.) — Nem értünk egyet *Asztalos László* idézett álláspontjával. Úgy véljük, hogy az osztott marasztalás elsődlegesen a *felelősség* kérdését érinti, mégpedig nemcsak a belső, hanem a külső viszony szempontjából is.

felelősségi szempontok sérelmét.[18] Az egyetemlegesség — ezekben az esetekben — kétségtelenül felesleges.

V.

13. Úgy véljük azonban, más a helyzet egy vagy több közös károkozó *fizetésképtelensége* esetén.

Eörsi Gyula fejtette ki, hogy az osztott marasztalás a károsultra hárítja a közös károkozók közül egynek vagy többnek a fizetésképtelenségében rejlő veszélyt,[19] ellentétben az egyetemleges marasztalással, amelynek az a következménye, hogy egy vagy több közös károkozó fizetésképtelenségének veszélyét a fizetőképes közös károkozó(k)nak kell viselnie(ük).

Egyetemleges marasztalás mellett — fizetésképtelen közös károkozó esetén — a „belső kvótáján felül" a károsult harmadik személynek kártérítést fizető közös károkozó a többletet, továbbhárítás lehetősége hiányában, *viselni* is kénytelen. Osztott marasztalás esetén viszont mindegyik marasztalt közös károkozó fizetésképtelenségének veszélye a károsultat terheli.

Végeredményben miben állhat a károsult „veszélye" részben fizetésképtelen közös károkozók osztott marasztalása esetén? Pl. abban, hogy a károsult kára *teljes egészében* megtérítetlen marad. Ez a helyzet, ha a bíróság a fizetésképtelen közös károkozót marasztalta a károsulttal szemben és a károsult keresetét éppen a fizetőképes közös károkozóval szemben teljesen elutasította, minthogy a belső viszony szabályából kötelezően ez a megoldás következett. Máskor ez a „veszély" abban áll, hogy a károsult kára *részben* megtérítetlen marad. Ez a helyzet, pl. ha a bíróság megosztva marasztalt két közös károkozót, akik közül az egyik fizetésképtelen.

14. Ezek a hátrányok — de lege lata — a károsodásában önhibájával közreható, valamint a kárigénye érvényesítésével menthető ok nélkül késlekedő károsultat sújt*hat*ják. Kérdés: helyes-e hatályos jogunknak ez a megoldása?

A károsult közreható önhibája esetén — *Eörsi Gyula* véleménye szerint — a károsult *érdemtelenné* válik az egyetemlegességre. „Ha a károsult önhibát vét — írja *Eörsi Gyula* —, már nem áll meg az az érvelés, hogy inkább a károkozó-társ viselje a károkozó-társ fizetőképtelenségének, készsége hiányának a veszélyét, mint az »ártatlan« károsult."[20] — Nem értünk egyet álláspontjával.

15. Úgy véljük, hogy az itt tárgyalt kérdés nemcsak a *fedezet* és nemcsak a behajtás kockázatának kérdése. Adott esetben nemcsak erről, hanem — mégpedig elsősorban — *szankcióról, felelősségről* és *reparációról* van szó, minthogy csupán a *tényleges* (behajtott) kártérítés jelent szankciót a károkozó szempontjából és reparációt a károsult szempontjából.

Tény az, hogy a B károkozó fizetésképtelenségének veszélyét akkor is az A károsultnak kell viselnie, ha A kárát egyedül B okozta. Igyekszünk azonban a továbbiak során kimutatni, hogy az osztott marasztalás említett hatása (egy vagy több közös károkozó fizetésképtelenségének veszélyét a károsultra hárítja) a károsult jogainak — egy helyes alaphelyzetben viszonyított — indokolatlan csökkentése. A helyesnek látszó alaphelyzethez képest helytelen következménynek látszik az, hogy osztott marasztalás és a marasztalt közös károkozó fizetésképtelensége esetén „a szankció egészen vagy részben nem érvényesül, a felelősségrevonás egészen vagy részben elmarad, a reparáció egészen vagy részben meghiúsul". Osztott marasztalás esetén a többek közös károkozása folytán károsult személy csak akkor nem kerül az „alaphelyzetnél" hátrányosabb helyzetbe, ha *mindegyik közös károkozó fizetésképtelen.*

16. Jogi irodalmunk álláspontja az, hogy az egyetemlegesség a közös károkozás *többletszankciója*,[21] az osztott marasztalás pedig ennek a *többletelőnynek* a károsulttól való megvonása, minthogy arra a károsult — önhibája folytán — érdemetlenné vált.[22]

Ezzel szemben úgy érezzük, hogy közös károkozás esetén nem az osztott felelősség a „természetes alaphelyzet", hanem a minden egyes közös károkozót terhelő teljes kártérítési felelősség az általa okozott *egész* kárért akkor is, ha azt — rajta kívül — más (károkozótársa) *is* okozta. A közös károkozás, tehát a kár-okok első releváns okozati összefüggése, úgy véljük, azt jelenti, hogy ha az okok láncolatából bármelyik közös károkozót kiiktatjuk a káreset nem következik be. Ezért mindegyik közös károkozó a károsult *egész* kárért felelős.[23]

Nézetünk szerint ezért a mindegyik közös károkozót egyenként terhelő teljes kártérítési felelősség *nem többletszankció,* hanem az osztott marasztalás az *elégtelen szankció,* ti. akkor, ha egy vagy több (de nem mindegyik) közös károkozó fizetésképtelen.

17. Induljunk ki a következő példából: A

---

[18] Ez az a kör, amelyben *Eörsi Gyula* — szerintünk is helyes — véleménye szerint az egyetemlegesség *felesleges.* Ezekben az esetekben az osztott marasztalás *perökonomiai* előnyei nem vezetnek ugyanakkor felelősségi szempontból kifogásolható eredményekre. Így pl. szocialista szervezetek kárviszonyaiban az osztott marasztalás eredménye felelősségi szempontból is hibátlannak látszik.

[19] L. *Eörsi Gyula:* Kézikönyv. 107. old. Részletesebben: *Eörsi Gyula:* Felelősség több személy együttes károkozásáért. MJ. 1958. 3.

[20] Kézikönyv. 170. old.

[21] L.: *Eörsi Gyula:* Kézikönyv. 170. old. *Benedek Károly—Világhy Miklós:* i. m. 347. old.

[22] Az egyetemlegességre való érdemetlenségről l. *Eörsi Gyula:* Kézikönyv, 339—341. old.

[23] Ez a helyzet — a károsult önhibája által csökkentett keretben — akkor is, ha a károsult maga is közrehatott károsodásában. Ha pl. B és C közösen okozott kárt A-nak, aki önhibájával szintén közrehatott károsodásában és A — önhibája folytán — kárának 30 %-át maga tartozik viselni, kárának fennmaradó 70%-át B és C *egyaránt teljesen* okozta és ezért egyaránt teljes kártérítési felelősséggel tartozik.

szabálytalanul közlekedő járókelő (A) balesetét egy gépkocsi (B) és egy kerékpáros (C) okozta. B fizetőképes, C nem. A baleset döntő oka a kerékpáros felróható magatartása volt. A bíróság A. közreható önhibája folytán osztott marasztalást alkalmaz. A belső viszony szabályából az adott esetben pl. az következik, hogy a bíróság B-t a kár 20%-a, C-t pedig a kár 50%-a megfizetésére kötelezi. (Kára 30%-át A-nak magának kell viselnie.)

Az osztott marasztalás tehát azzal az eredménnyel jár, hogy A. kárigénye — az önhibája által indokolt 30%-ot meghaladó mértékben — további 50% erejéig meghiúsul. Kétségtelen, hogy ha A-t egyedül a fizetésképtelen C kerékpáros ütötte volna el, A. kárigénye szintén — méghozzá teljesen — meghiúsult volna. Nézetünk szerint azonban nem ebből kell kiindulni, hanem abból, hogy ha a balesetében önhibájával közreható A. kárát rajta kívül *egyedül* a fizetőképes B okozta volna, A. jogos 70%-os kára — önhibája ellenére — *teljes orvoslást nyert volna.*

18. Az osztott marasztalásból tehát A-ra nézve az az indokolatlan hátrány származik, hogy *a fizetőképes és egyébként felelős B kiesik a vele szemben felelős személyek közül* (és ezzel csökken A. kárigényének fedezete) *pusztán azért, mert nemcsak B, hanem „más is" okozta A. kárát.* Ebben látjuk az osztott marasztalás indokolatlan *többlethátrányát* a károsult szempontjából.

Ha a balesetében önhibájával közreható A kárát rajta kívül egyedül a fizetőképes B okozta volna, A. önhibája ellenére *nem* esnék el a B felelősségében rejlő fedezettől. Mi indokolja tehát azt, hogy A. — egyébként azonos feltételek mellett — elessék B felelősségétől és fedezetétől pusztán azért, mert B-n kívül C *is* okozta A. kárát?[24] A károsult önhibáján alapuló „érdemetlensége" nem indokolhatja ezt az eredményt, mert ha az önhiba ehhez elegendő indok lenne, akkor B az *előbbi* esetben (egyedül ő és maga A. okozta A. kárát) szintén teljesen mentesítendő lenne a kártérítési felelősség alól.

Úgy véljük, hogy a B és C által közösen károsított A. — önhibája ellenére — nem kerülhet hátrányosabb helyzetbe sem B-vel, sem C-vel szemben, mintha önmagán kívül *egyedül* B, vagy *egyedül* C okozta volna a kárát.[25]

VI.

19. Még kevésbé tudunk egyetérteni az osztott marasztalással, ha annak egyedüli indoka a károsult jogérvényesítési késedelme. Tény, hogy a ki nem mentett jogérvényesítési késedelemben van bizonyos értelemben vett önhiba. A ki nem mentett jogérvényesítési késedelem azonban nem jelent releváns közrehatást magában a károsodásban, tehát nem lehet kármegosztás alapja.

Ezért nem mindenben értünk egyet *Eörsi Gyula* következő megállapításával: a *Ptk.* 344. § (3) bek. *b)* pontjának második tényállása esetén „... is fellelhető — *Grosschmid* kifejezését alkalmazva — az önhiba »lehelete«, amely a jogérvényesítés menthető ok nélküli késleltetésében áll. Itt azonban egy veszélyviselési szempont is közrejátszik. Az időmúlás gyakran jár a bizonyítás megnehezítésével, és ebből a bizonyítási szükséghelyzet veszélye keletkezik. Ezt a veszélyt annak kell viselnie, aki azt okozta. Ez néhol úgy jelentkezik, hogy megfordítja a bizonyítási terhet, ... itt pedig úgy, hogy megfosztja a károsultat az egyetemlegesség kedvezményétől".[26]

Nézetünk szerint a felróható jogérvényesítési késedelemnek lehet *jogvesztő* következménye (nem jár kártérítés) és lehet kihatása a *bizonyítási teherre* (a késlekedőt terheli a bizonyítás), de elvileg nem járhat azzal a következménnyel, hogy a károsult — magában a károsodásában való releváns közrehatása nélkül — *kevesebb* kártérítést kapjon, mint amennyi őt egyébként megilletné. Úgy érezzük, hogy a ki nem mentett jogérvényesítési késedelem nem lehet *kármegosztási* ok, még kevésbé érdemi elutasítási ok.

Márpedig — de lege lata — annak következtében, hogy az osztott marasztalás folytán egy vagy több közös károkozó fizetésképtelenségének veszélye a károsultra hárul, előállhat az a helyzet, hogy a károsodásában önhibájával közre nem ható, de ki nem mentett jogérvényesítési késedelemben lévő károsult elesik a külső viszony szabálya szerint őt megillető kártérítéstől vagy annak egy részétől.

Ha A. kárát egyedül a fizetőképes B okozta, A. — ha jogérvényesítési késedelme nem járt jogvesztéssel és B felelősségének feltételei egyébként adva vannak — ki nem mentett jogérvényesítési késedelme ellenére a marasztalás folytán teljes kártérítést kap B-től. Ezért a fizetőképes B kártérítési felelősségét nem csökkentheti vagy nem szüntetheti meg A-val szemben A. ki nem mentett jogérvényesítési késedelme akkor sem, ha A. kárát B-n kívül pl. C *is* okozta.

VII.

20. Összegezve az elmondottakat: Egyetértünk azzal, hogy az osztott marasztalás helyes, az nem ütközik a felelősségi szempontokba, amikor az egyetemlegesség „felesleges", azonban dogmatikai, felelősségi és jogpolitikai szempontból aggályosnak tartjuk az osztott marasz-

[24] *Karl Oftinger* rámutatott arra, hogy pl. a veszélyes üzem üzembentartójának felelősségét nem érinti egy harmadik személy konkurráló vétkessége (Drittverschulden). (I. M. II/2. 661. old.) — Az osztott marasztalás ezzel ellenkező eredménnyel jár.

[25] Helyesen írja *Henri* és *Léon Mazeaud*, hogy aki pl. *két* gépkocsi összeütközése folytán sérül meg, nem kerülhet hátrányosabb jogi helyzetbe annál, mint amilyenben akkor lenne, ha csak *egy* gépkocsi ütötte volna el. (I. m. 704. old.)

[26] Kézikönyv. 170—171. old.

talást az *„érdemetlenség"* említett két esetében feltéve, hogy az osztott marasztalás veszélyezteti vagy tetemesen késlelteti a kár megtérítését, feltéve különösen egy vagy több közös károkozó fizetésképtelenségét.

Úgy véljük, hogy az utóbbi esetekben az osztott marasztalás helyessége elsősorban felelősségi szempontból vitatható. Egyetértünk *Eörsi Gyulával* abban, hogy az egyetemleges marasztalás nem jelent *„okozáson felüli"* marasztalást.[27] Úgy érezzük azonban, hogy az osztott marasztalás a fizetésképtelenség és az „érdemtelenség" eseteiben — az imént említett tétel párdarabjaként — egy vagy több közös károkozó *„releváns okozáson aluli"* felelősségét jelenti.

Ha igaz az a tétel, hogy a közös károkozók *teljes* egyetemleges kártérítési felelőssége *nem jelent releváns okozáson felüli* felelősséget (márpedig ez a tétel — nézetünk szerint is — igaz), akkor szükségképpen igaz az a tétel is, hogy a felelősségnek minden, a teljes egyetemleges kártérítési felelősségnél „enyhébb" formája, így az osztott felelősség is, *releváns okozáson aluli* felelősséget jelent.

Solt Kornél

[27] L. erről *Kemenes Béla:* A többek közös károkozásának vitás kérdései a Ptk. tervezet tükrében. MJ. 1958. 2. 50. old. és *Eörsi Gyula:* Felelősség több személy együttes károkozásáért. MJ. 1958. 3. 72. old.

SZEMLE

A szociális biztonsággal foglalkozó prágai symposium

I.

1966. május 17. és 20. között Prágában tudományos gazdasági-jogi symposium foglalkozott a szociális biztonság feladataival, különös tekintettel a szocialista társadalomra. A symposiumot a prágai Károly Egyetem jogi fakultása, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, a Szociális Biztonság Állami Hivatala és a Szakszervezetek Központja szervezte.

A symposiumon számos tudományos és más intézet, hatóság és szervezet képviselői vettek részt, mind Csehszlovákiából, mind külföldről. A nemzetközi szervezetek részéről a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, a Szociális Biztonság Nemzetközi Egyesülete és a Szakszervezeti Világszövetség képviseltették magukat.

A symposium anyagát tartalmazó 467 oldalnyi kiadvány most jelent meg. Ilyen nagy terjedelmű anyagot még kivonatosan sem lehet ismertetni. Arra szorítkozom tehát, hogy a főreferátum lényegét nagyon röviden, a következtetéseket pedig teljes egészükben ismertetem.

II.

A vitaanyagul szolgáló főreferátumot öt tagból álló előkészítőbizottság szerkesztette.[1] A főreferátum három részre tagozódik.

[1] V. Fabry elnök), J. Koloušek, K. Pinc, I. Tomes és V. Vergeiner.

1. A főreferátum első része azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a szociális biztonságnak mi a feladata a társadalom fejlődésében.

A főreferátum utal arra a nehézségre, hogy még nem alakult ki a „szociális biztonság" egységes, egyértelmű fogalma. A különböző nézetek ismertetése után ide sorolja mindenek előtt az anyák és a gyermekek anyagi ellátásáról való gondoskodást, a betegség, az öregség és a rokkantság esetére szóló biztosítást, illetve szolgáltatásokat. Ezek tekintetében különbséget tesz a szociális biztonság társadalmi viszonyai, a szociális biztonságot szabályozó jog és a szociális biztonság jogviszonyai között.

A szociális biztonság történelmi fejlődésének áttekintése után a főreferátum arra a következtetésre jut, hogy a szocializmus a fejlődési tendencia meggyorsulását és következetesebb megvalósulását teszi lehetővé, mert megteremti azokat a feltételeket, amelyek megkönnyítik, hogy a szociális biztonság, az emberről való gondoskodás komplex rendszere kialakuljon.

Ezután a főreferátum nagyon fontos megkülönbözetést tesz munka és szükségletek szerinti elosztás között, amidőn arra utal, hogy a munka szerinti elosztás elve mellett kialakul a társadalmilag elismert szükségletek szerinti elosztás elve is, amely különösen a szociális biztonság területén valósul meg, mert ennek szolgáltatásai az elosztási rendszer szerves részeivé válnak. Ez abban is megnyilvánul, hogy a szociális biztonsághoz való jog alapvető állampolgári joggá válik. A szocialista társadalom tehát a szociális biztonság rendszerével fedezi egészben vagy részben olyan állampolgárok életszükségleteit, akik ezek kielégítését saját munkájuk segítségével biztosítani nem tudják. A szociális biztonság rendszerében fedez egyes egyéb szükségleteket is, amelyek kielégítéséhez különösen fontos társadalmi érdek fűződik és éppen ezért biztosításukat nem lehet kizárólag a társadalom munkájában való részvételtől függővé tenni.

A szociális biztonság rendszere azonban még nem érte el azt a színvonalat, amelyet a rá váró feladatok igényelnének. A szociális biztonság rendszere azonban a biztosított személyek körének és a biztosítás hatálya alá eső élethelyzeteknek állandó bővítésével, továbbá a szolgáltatások integrációjával hozzájárul ahhoz, hogy ez a színvonal folyamatosan emelkedjék és így a társadalom — kéz a kézben a fejlődő népgazdasággal — lehetővé tegye az ember mindenoldalú fejlődését.

2. A főreferátum második része a szociális biztonság rendszerének gazdasági és társadalmi feladatait, továbbá szolgáltatásait tárgyalja. Abból indul ki, hogy a szocializmusban a munka szerinti elosztás elve érvényesül, de ez az elv nem old meg minden problémát, így például olyan élethelyzetekben, amikor az ember nem tud dolgozni. Hasonló problémák merülnek fel a lakosság számának növekedésével, a közoktatással, a közegészségüggyel stb. kapcsolatban is. Ilyen esetekben előtérbe lép a társadalom gondoskodása, éspedig „ellenérték" nélkül, társadalmi fogyasztási alap terhére. Az állampolgárok ezen az alapon nem munkájuk szerint, ha-

nem szükségleteikre tekintettel részesülnek szolgáltatásokban és előnyökben. A szocializmusban tehát kétféle elosztási rendszer érvényesül. Az egyik a munka szerinti elosztás rendszere, a másik pedig az ellenérték nélküli elosztás rendszere társadalmi fogyasztási alap terhére, amelynek a szociális biztonság rendszere (a szó legtágabb értelmében) egyik lényeges részét alkotja.

Ebből a megkülönböztetésből — a főreferátum szerint — számos fontos következtetést kell levonni.

Az egyik az, hogy a szociális biztonság viszonyai viszonylagos önállósággal rendelkeznek. Ebből következik például, hogy a szociális biztonság elméletileg meghatározott fejlesztési folyamatát mindenképpen biztosítani kell. El kell tehát kerülni, hogy a nemzeti jövedelem alakulásában bekövetkezett rövid időre szóló ingadozások ezt a fejlődést befolyásolják.

Egy másik problémát jelent, hogy mennyi fordítható a nemzeti jövedelemből a szociális biztonságra. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi lehetőségek megszabják az erre fordítható anyagi eszközök határát, mértékét. Ma még azonban korai lenne a szocialista országok vonatkozásában konkrét választ adni arra, hogy mekkora hányad lenne optimális, mert eddig még tudományosan megalapozott és uralkodónak tekinthető nézet nem alakult ki, pedig ez nagyon fontos lenne.

Lényeges kérdés az „elkülönített finanszírozás" problémája is. A főreferátum szerint ez az elv már veszített korábbi jelentőségéből és azt a fejlődés több vonatkozásban már áttörte, de teljes elvetése bizonyos veszélyekkel járna, mert ebben az esetben a szociális biztonság rendszerét és fejlődését a népgazdaság pillanatnyi helyzete befolyásolná. Nem helyes tehát az egyszerű „tagadás", hanem az „elkülönített finanszírozás" elvét — pozitív tulajdonságainak megtartásával — kell továbbfejleszteni és meghaladni. A szociális biztonság rendszere tehát továbbra is a népgazdaság szerves része, de jellegéből az következik, hogy fejlődését átgondoltan, perspektivikusan, tervszerűen úgy kell irányítani, hogy feladatait maximálisan betölthesse.

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés is, hogyan lehet fenntartani a szolgáltatások stabilitását, illetve hogyan lehet a szolgáltatásokat a gazdasági életben bekövetkezett változásokhoz hozzáigazítani. Ebben a vonatkozásban is elsődleges az a tény, hogy a szociális biztonság rendszere a népgazdaság szerves része, tehát ha éles és súlyos ellentmondás alakulna ki a kettő között a szociális biztonság terhére, akkor is a népgazdaság szempontjai érvényesülnének, bárennek társadalmi hatásai nagyon súlyosak lennének. Más felől viszont ebben a vonatkozásban is érvényesül a szociális biztonság rendszerének viszonylagos önállósága, amely abba az irányba hat, hogy a népgazdaságban esetleg bekövetkező kedvezőtlen változások ne befolyásolják hátrányosan a szociális biztonság fejlődését. A mindennapi életben azonban ez az ellentmondás nem szokott ilyen élesen jelentkezni, tehát abból az elgondolásból lehet kiindulni, hogy a hosszabb időre szóló szolgáltatások hozzáigazítása a népgazdaság alakulásához, ne zavarja a szociális biztonság rendszerének fejlődését. Ez úgy valósítható meg a legjobban, ha a szóban forgó szolgáltatások mértékét nem abszolút módon, vagyis meghatározott pénzösszegben, hanem relatív módon határozzák meg, éspedig más gazdasági mércéhez viszonyítva, így például az átlagbérekhez igazodó viszonyszám segítségével. Bizonyos esetekben azonban ezen túlmenően figyelembe kell venni az életfenntartási költségek alakulását is. Ezzel kapcsolatban a főreferátum azt vallja, hogy a szocialista társadalom garantálni tudja, hogy ilyen változásokra csak a szolgáltatások élvezőinek javára kerüljön sor.

3. A harmadik rész a szociális biztonság jogi szabályozásának feladataival foglalkozott.

a) Először a betegség esetére nyújtott szolgáltatások gazdasági-társadalmi rendeltetését elemzi, majd részletesen ismerteti a táppénz mértékének meghatározásával kapcsolatban kialakult különböző szempontokat, nézeteket és megoldásokat, és arra a végső következtetésre jut, hogy egyértelműen helyes megoldás még nem alakult ki, tehát a megfelelő szempontok, illetve megoldások kialakítása további elemzéseket igényel.

b) Ezután a terhesség és anyaság esetén járó, továbbá a gyermekekről való gondoskodást szolgáló juttatásokkal foglalkozik a főreferátum.

Az anyák támogatásával kapcsolatban két variációt állít egymással szembe. Az egyiknek a lényege az, hogy bölcsődékben való elhelyezés segítségével biztosítani kell, hogy a szülési szabadság lejárta után az anya teljes, vagy meghatározott ideig tartó részfoglalkoztatás formájában továbbdolgozhassék. A másik megoldást a szülési szabadság meghosszabbítása jelenti hosszabb időtartamra, persze megfelelő anyagi ellátás biztosításával.[2]

A család támogatásával kapcsolatban a főreferátum kifejti, hogy ezt nemcsak a szociális biztonság juttatásai, hanem egyéb intézmények és intézkedések is szolgálják, így különösen az egészségvédelem és az oktatás területén. Ide sorolhatók a családtagok számára tekintettel nyújtott adó-, lakbér- és árkedvezmények is. Ezek azonban más jellegűek, mint a családi pótlék. Indokolt lenne mindezeket egységes elvek szerint szabályozni. Ezzel kapcsolatban azt kell mérlegelni, hogy a támogatást milyen esetekben indokolt pénzben nyújtani, amely felett a szülők szabadon rendelkezhetnek úgy, hogy ezek az összegek az egyéni fogyasztás elemeivé válnak, és hogy milyen esetekben szükséges és indokolt, hogy a támogatás természetbeni juttatások formájában történjék. A pénzbeli támogatás hátránya, hogy nem mindig használják fel rendeltetésének megfelelően. A természetbeni támogatás viszont a fogyasztás uniformizálására vezet, túlzott igényeket támaszt a társadalom irányában és visszaélésekre ad lehetőséget. Problémát jelent az is, hogy a támogatások mértéke a dolgozó keresetéhez igazodjék-e vagy attól független legyen? Emelkedjék-e a támogatás mértéke a gyermekek korának megfelelően, hiszen ezzel együtt a kiadások is növekszenek, vagy ezt a problémát más módon kell megoldani? Egyes országokban már egy gyermek után is jár pótlék, más országokban a népesség növekedésének előmozdítása érdekében csak két vagy több gyermek

[2] Mint ismeretes, Magyarországon az utóbbi megoldás bevezetése érdekében éppen nemrég jelentős intézkedés történt.

után, holott a támogatásnak nem ez az elsődleges célja, hanem az, hogy a megnövekedett költségeket ellensúlyozza. Egyes országokban a támogatás a kereset mértékéhez igazodik, éspedig degresszív módon. Ez a megoldás azonban végeredményben a munka szerinti elosztás elvét sérti.

c) Részletesen foglalkozik a főreferátum az öregek és a munkaképtelenek nyugdíjával. Ezek színvonala a társadalmi rend jellegétől és a termelőerők fejlettségének színvonalától függ. A nyugdíjak színvonalával kapcsolatban különösen fontos, hogy milyen viszony áll fenn a bérek és a nyugdíjak között, és hogy a nyugdíjak mennyiben tartják meg reálértéküket. A szocialista országokban — általában véve — a nyugdíjak magas színvonalat érnek el és alapvető feladataikat ellátják.

A nyugdíjak színvonala szempontjából igen jelentős a társadalom demográfiai struktúrája, az élet- és munkakörülményeknek, továbbá a foglalkoztatottság fokának és a kereseteknek a fejlődése.

Mindezek a tényezők meghatározzák a nyugdíjakkal járó kiadások összegét és hányadát a nemzeti jövedelemben.

A nyugdíjakon kívül egyéb szolgáltatásokra is szükség van, így például a nyugdíjasok egészségügyi ellátására, a rokkantak foglalkoztatására, megfelelő lakás-lehetőségekre, a nyugdíjasok integrációjára a társadalomban stb.

d) Ezután a főreferátum egyes jogi feladatokat emel ki. A jog egyik fontos szerepe a szocialista társadalomban, hogy alanyi jogosultságokat konstruáljon a szociális biztonságra. A jelenlegi gazdasági feltételek mellett ugyanis, amidőn minden az ember munkaeredményeitől függ, a szocialista társadalom felelős az ember biztonságáért, ha nem tud részt venni a társadalom munkájában. Ezt az alkotmányban mint mellőzhetetlen alanyi jogosultságot kell biztosítani. Ennek tartalmát pedig és feltételeit, az állam a jogszabályokban kifejezésre jutó szociálpolitikájával határozza meg. Jogilag is biztosítani kell, hogy a juttatások a gazdasági élet változása esetén is megtartsák reálértéküket, vagyis megtarthassák eredeti rendeltetésüket. Kívánatosnak látszik, hogy szervezetileg egyesített apparátus intézze a szociális biztonság rendszerének különböző ágazatait. Nem elegendő, ha a szociális biztonság anyagi feltételeit garantáljuk. Megfelelő jogi biztosítékokra van szükség a jogalkalmazás, az eljárás területén is. Szükséges az is, hogy az apparátus megfelelően képzett emberekből álljon, hogy helyes döntések születhessenek. Meg kell szabadulni számos kazuisztikus jellegű szabálytól is, ehelyett a jogi szabályozásnak elvi alapon történő egyszerűsítésére van szükség. Tévedések is adódhatnak, tehát ellenőrzésre és arra is szükség van, hogy a dolgozók az eljárásban részt vehessenek. Lehetőséget kell biztosítani a döntések felülvizsgálatára is, éspedig olyan fórum előtt, amely a vitás feleken kívül áll. A tapasztalatok szerint erre a bíróságok a legalkalmasabbak.

e) Végül a főreferátum a szociális biztonság rendszerének a jogrendszerben elfoglalt helyét elemzi. Abból indul ki, hogy a szociális biztonság intézményeit túlnyomó részben a munkajog, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, vagy az államigazgatási jog intézményeinek tekintik, holott ez bizonyos nehézségeket jelent.

A munkajog lényegében olyan viszonyokat szabályoz, amelyek a társadalom munkájában való részvételnek, továbbá ezzel kapcsolatban a munka szerinti elosztásnak a viszonyai. Ezzel szemben a szociális biztonságot szabályozó normaanyag olyan kapcsolatokat szabályoz, amelyek alapján az állampolgárok „ellenérték" nélkül társadalmi fogyasztási alapokból részesülnek juttatásokban, ha a társadalmi munkában átmenetileg vagy véglegesen aktív módon résztvenni nem tudnak, vagy ha munkatevékenységükből folyó bevételeik nem elégségesek a társadalmilag elismert szükségleteik fedezésére. Ha az ilyen juttatások mértékét az határozza meg, hogy az érdekelt személy korábban milyen arányban vett részt a társadalom munkájában, akkor szoros kapcsolat áll fenn a munkajog és a szociális biztonság joga között. Ez a kapcsolat leggyakrabban úgy nyilvánul meg, hogy a juttatásoknak előfeltétele egy fennálló vagy a múltban fennállott munkaviszony és a juttatás mértéke is a végzett munkáért járó díjazáshoz igazodik. Ez a kapcsolat, illetve függőség mégsem tekinthető elegendő bizonyítékul ahhoz, hogy a szociális biztonság jogát és a munkajogot egységnek lehessen tekinteni. Ugyanez mondható a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogra is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy valamennyi intézmény, amely szociális feladatokat szolgál, mint pl. a vállalatok vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jóléti alapjai, a szociális biztonság intézményei lennének.

Ugyanígy problematikus a szociális biztonság beépítése az államigazgatási jogba. Az a tény, hogy a szociális biztonság a termelési (elosztási) viszonyok szerves részévé vált, abban jut kifejezésre, hogy a jogrendszer az alkotmányban biztosítja az állampolgárok részére a szociális jogosultságokat. Az állampolgárnak a szociális biztonságra irányuló jogosultsága jogilag érvényesíthető igény formájában jelentkezik a juttatásra kötelezett jogalannyal szemben, legyen az az állam vagy társadalombiztosítási szerv. Így pl. betegség esetén a biztosítottnak jogilag garantált igénye van meghatározott minőségű és mennyiségű juttatásokra. A biztosításra kötelezett szerv jogilag is köteles a biztosított igényét a meghatározott mértékben kielégíteni. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy az igény teljesítésére egy önálló társadalombiztosítási szerv vagy közvetlenül az állam van kötelezve. A kötelezett jogalany tehát mint egyenrangú jogalany jelentkezik egy jogviszonyban, amely jellegét illetően sokkal inkább egy kötelmi, mint államigazgatási jogviszonyhoz áll közel. A felek egyenjogúságát az is jelzi, hogy egy államigazgatási döntés helyessége bírói ellenőrzésnek van alárendelve, holott egyébként nem általános szabály az, hogy államigazgatási döntéseket a bíróság felülvizsgálhat. Ebből is kitűnik, hogy a szociális biztonság területén az állampolgárnak az illetékes szervhez való viszonya nem vonható az államigazgatási jog által szabályozott társadalmi viszonyok szokásos fogalma alá.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a jogszabályoknak egy bizonyos komplexitása önálló jogágazatot alkot-e vagy nem, ezt meghatározott, a jogtudomány által elismert kritériu-

mok alapján tesszük. Ezek közé tartoznak a valóban létező specifikus társadalmi viszonyok sajátosságai, amelyek együttvéve egységesek és tipikusak, és így más társadalmi viszonyok komplexitásától különböznek. Ezeket a társadalmi viszonyokat a jogrendnek kell szabályozni, és egész természetes, hogy a társadalom nemcsak egyedül a szabályozásban érdekelt, hanem abban is, hogy a szabályozás e viszonyok jellegének és sajátosságainak megfeleljen.

Egy szocialista társadalom polgárai az elosztásban nemcsak munkateljesítményeiknek megfelelően vesznek részt, hanem egyenérték, illetve ellenérték nélkül is részesülnek társadalmi fogyasztási alapokból a társadalom által elismert szükségleteiknek megfelelően. Ez a gondoskodás az arra rászoruló állampolgárok érdekében az elosztás gazdasági területén valósul meg, holott ezek a juttatások lényegüket illetően különböznek a végzett munka alapján történő juttatásoktól. Éppen ez a különbség igényli azonban végül is azt, hogy eltérő jogi szabályozás érvényesüljön, amely általában az állampolgárok biztonságát szolgálja meghatározott élethelyzetekben.

Mindaddig, amíg a személyeknek ez a csoportja korlátozott volt és a társadalmi gondoskodás csak a személyek szűk körére vonatkozott, pl. e személyek kereseti tevékenységére tekintettel, a szociális biztonság is szoros kapcsolatban állt ezzel a tevékenységgel. Mihelyt azonban kialakultak az elosztásnak azok a viszonyai, amelyek az arra rászoruló személyek számára össztársadalmi alapokból nyújtottak juttatást, a szociális biztonság közvetve vagy közvetlenül kiterjedt a lakosság túlnyomó részére, tehát olyan személyekre is, akik semmiféle gazdasági tevékenységet nem fejtenek ki.

A társadalmi gondoskodás tehát függetlenné vált azoktól a viszonyoktól, amelyekkel azelőtt szoros kapcsolatban volt. Egyre inkább előtérbe lépett a társadalmi gondoskodás, továbbá egyre szaporodtak a szociális biztonság különböző juttatásainak közös vonásai. Egyre nagyobb nyomatékot kaptak azok a vonások is, amelyek ebben a körben közösek, és egyre jelentéktelenebbé váltak az eltérő vonások. Ezzel áll összhangban az a folyamat is, amely szerint egyre inkább csökkennek a jogi szabályozásban mutatkozó eltérő vonások is, a dolgozók különböző csoportjai tekintetében (alkalmazottak, termelőszövetkezeti parasztok és ezeken belül a különböző kategóriák). Fokozatosan megszűntek azok a különbségek is, amelyek korábban fennállottak a juttatások alapjául szolgáló feltételek, továbbá a juttatások mértéke között. Ezek egyre inkább egységessé válnak, illetve közelítenek egymáshoz.

A szociális biztonság intézményeinek a fejlődése az önállóság irányában, a jogi szabályozás fejlődésében is megnyilvánul. Számos szocialista országban a negyvenes évek végén vagy az ötvenes évek elején olyan munkakódexek jöttek létre amelyek a szociális biztonságra vonatkozó fejezetet is tartalmaznak. Az országok többségében azonban ezeket a fejezeteket önálló törvényekkel pótolták.

Úgy tűnik tehát, hogy általában kialakulóban van a jognak egy új ágazata, éspedig a szociális biztonságot szabályozó jogágazat. Ez azokat a szabályokat foglalja magában, amelyek a beteg emberek, a terhes nők és az anyák anyagi ellátásának biztosítására, a gyermekek családon belül történő nevelésének biztosítására, a csökkent munkaképességű, a rokkant és az öreg emberek anyagi ellátására, a családtagok és a hátrahagyott családtagok anyagi ellátására irányulnak, ide értve azokat a preventív jellegű intézkedéseket is, amelyek különböző szociális események bekövetkezésének megelőzésére irányulnak.

A szociális biztonságra irányuló igények jogi formái és feltételei a termelési viszonyokkal együtt változnak, továbbá a társadalom gazdasági lehetőségeivel és a társadalmi tudattal együtt. Nehezen határozható meg persze az az időpont, amikor egy új jogágazat „kialakul", mert egy önálló jogágazat kialakulása tartós folyamat, amely a jogrend objektíve meghatározott kritériumainak megvalósulásától függ.

Anélkül azonban, hogy ma már egyértelmű álláspontot lehetne elfoglalni, annyi talán már ma is kétségen kívül áll, hogy a szociális biztonság területe viszonylag önálló fejlődést mutat. Jelentkeznek már olyan elméleti és gyakorlati problémák, különösen a szervezés és az eljárás területén, amelyek közösek a szociális biztonság minden intézményében, és a tudományos munka, amely a szociális biztonság kérdéseivel foglalkozik, sajátos módszereket igényel. Az állampolgárok szükségleteinek a kielégítése társadalmi alapok terhére egyre nagyobb jelentőségre tesz szert és elengedhetetlenné teszi ezen a területen az elmélyült tudományos kutatást.

III.

A symposium a főreferátum és negyvenöt hozzászólás alapján záró következtetéseket vont le:

1. A szociális biztonság olyan intézményből fejlődött ki, amelynek személyi és tárgyi hatálya eredetileg nagyon korlátozott volt. Ma már szinte az egész lakosságnak az életszükségleteit biztosítja részben vagy egészben minden olyan élethelyzetben, amely lehetetlenné teszi a társadalom munkájában való részvételt. A szociális biztonság ezen felül egész sor további feladatot is ellát. Ennek következtében a nemzeti jövedelem elosztásának egy nagyon fontos olyan eszközévé vált, amely nélkül a modern társadalom elképzelhetetlen. A szociális biztonság szorosan összefügg az adott ország népgazdaságával, annak fejlődésétől függ és ugyanakkor visszahat a gazdasági életre.

2. Éppen a szociális biztonságnak a gazdasági élettel fennálló kapcsolata hat abba az irányba, hogy a szociális biztonság azon az alapvető feladatán túlmenően, hogy a dolgozók életszükségleteit meghatározott élethelyzetekben kielégíti, — egyéb társadalmi funkciókat és feladatokat is ellát. Ezeknek a mellékfunkcióknak az érvényesülési körét is a termelési viszonyok, vagyis a gazdasági rendszer jellege határozza meg, ezekhez igazodik e mellékfunkciók dinamikája is.

3. A jelenlegi feltételek mellett a szociális biztonság fő- és mellékfunkciói egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.

Éppen ezért meg kell vizsgálni, hogy mennyiben kielégítőek még a szolgáltatásokra vonatkozó koncepciók, a munkaszervezési és tervezési módszerek, továbbá a finanszírozás módja.

4. A szociális biztonság további harmonikus fejlődésének érdekében állna az empirikus megközelítést tudományos kutató és irányító módszerekkel pótolni, hiszen a szociális biztonság intézménye érezhető módon befolyásolja az emberek magatartását.

Máris intézetek egész sora foglalkozik a szociális biztonság problémáinak a kutatásával. Mégis mindezideig nagyon ritkán végeztek olyan alapvető munkát ezen a területen, amely az eddigi fejlődés mélyen szántó értékelésével és a perspektívák kialakításával foglalkozott volna. Erre leghivatottabbak lennének a főiskolák, amelyeken a szociális biztonságról előadásokat tartanak, továbbá más intézetek.

5. Különös figyelmet érdemel a szociális biztonság jogi szabályozásának komplex kutatása, éspedig egy viszonylag önálló tudományág keretei között. Meg kell vizsgálni a szociális biztonság helyét a jogrendszer egészében, továbbá az eddigi eljárási jogi megoldásokat.

6. A prágai symposium résztvevői örömmel üdvözölték, hogy a symposium megrendezésre került, és annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy a tudományos nézetek hasonló kicserélésére ismételten szükség lenne. Abból indultak ki, hogy igen nagy előnnyel járna a nemzetközi együttműködés, a szociális biztonság gazdasági, szociológiai, jogi és egyéb szempontjainak tudományos kutatása érdekében, továbbá egy bizonyos munkamegosztás gyorsabb eredményeket hozna. Kezdetben talán célszerű lenne, ha a kutatásokkal foglalkozó munkahelyek kicserélnék terveiket, és bizonyos koordinációra törekednének. Indokolt lenne a tudományos publikációkat idegen nyelvű rezümékkel is ellátni.

A symposium résztvevői azt is javasolták a szervező bizottságnak, hogy hívják fel a nemzetközi szervezetek figyelmét a szociális biztonság tudományos kutatásának jelentőségére, továbbá annak a lehetőségnek a megvizsgálására is, hogy miként lehetne hozzájárulni a kutatások kibontakozásához.

A tudományos ismeretek kicserélésének elmélyítése érdekében nagyon hasznos lenne nemzetközi folyóirat alapítása is, amely ezekkel a kérdésekkel foglalkoznék.[3]

A határozati javaslat megvitatásával kapcsolatban egyesek úgy nyilatkoztak, hogy a határozat célkitűzései minimálisak, bár nem lenne helyes mindjárt kezdetben túl nagy és nehezen teljesíthető feladatokat kitűzni. Javasolták egy újabb symposium összehívását két vagy három év múlva. Indítványozták továbbá, hogy rendszeres időközökben a szocialista országok szakemberei közös tudományos üléseket szervezzenek. Azt is javasolták, hogy a következő symposium napirendjére csak egyes problémákat kellene kitűzni azok közül, amelyeket a jelenlegi ülés komplex módon vetett fel.

Az ismertetett határozat szövegét a symposium elfogadta.

IV.

A négy napig tartó symposium úttörő munkát végzett és nagyon eredményes volt. Egy rövid ismertetés nem tudta érzékeltetni, de a főreferátum mélyenszántó elemzései feltárták, hogy milyen bonyolult gazdasági, társadalmi és politikai összefüggések, kölcsönhatások és ellentétes tendenciák befolyásolják a szociális biztonság alakulását, lehetőségeit, követelményeit és további fejlődését. Valóban az a helyzet, mint arra a főreferátum is utalt, hogy a szociális biztonság területén nagyon sok feladat vár az elméleti kutató munkára, mert ki kell alakítani a további fejlődés perspektíváját, az ehhez szükséges anyagi, szervezeti és jogi megoldásokat. Igen nagy érdeme a symposiumot megszervező intézményeknek, a szervező és szerkesztő bizottságnak, továbbá magának a symposiumnak, hogy megtette a kezdeményező lépéseket, és olyan határozatot fogadott el, amely kijelöli a munka folytatásának további útját.

Weltner Andor

A bankszerződések szabályozása a csehszlovák jogban

I. Közismert tény, hogy a szocialista államok jogalkotásukban tervszerűen törekszenek a társadalmi-gazdasági viszonyok különböző területeinek átfogó kódex általi jogi szabályozására. Hazánk ezen a téren sem maradt el a többi szocialista országtól, legfeljebb abban a kérdésben különböznek a nézetek, hogy a pénzügyi és a termelőszövetkezeti jog kodifikálása után marad-e átfogó szabályozást igénylő jogterület. Arra a kezdeményezésre[1] célzok, amelynek lényege, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kapjanak külön jogi szabályozást, mert olyan sajátosságaik vannak, amelyek a belső viszonyok rendezése során vagy egyáltalában nem jöhettek szóba, vagy más megítélés alá esnek, mint belföldi megfelelőik. Példával élve: a Ptk egyáltalában nem szabályozta — és nem is szabályozhatta — a részvénytársasági jogot, mert belső viszonyaink ezt nem teszik szükségessé; a külfölddel való kapcsolatban azonban ennek a jogi formának még ma is van jelentősége. Másrészt a Ptk szabályozta pl. az adásvételi, kölcsön-, bizományi, stb. szerződést, de ez a szabályozás elsősorban a belföldi szükségleteket tartja szem előtt, a külkereskedelmi szempontok nem érvényesülhettek hasonló súllyal.

A csehszlovák jogalkotás már régebben fölismerte a nemzetközi gazdasági kapcsolatok sajátos adottságaiból következő külön kódex szükségességét és megalkotta a „nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok jogviszonyairól" szóló 1963. december 4-i 101. számú törvényt (Nemzetközi Kereskedelmi törvénykönyv, a továbbiakban: NkKt).

Nem tekintem feladatomnak a törvény rendelkezéseinek részletes ismertetését; ez aligha férne bele egyetlen cikk kereteibe, hiszen az NkKt felöleli úgyszólván az egész kötelmi jogot (általános és különös részt[2]). Úgy gondolom azonban, nem lesz érdektelen megismerni a törvénynek a „bankügyletekkel kapcsolatos szerződések" címet viselő (IV/XX) részét egyfelől azért, mert túlnyomórészt úttörő jellegű jogszabályokról van szó, másrészt mert azt remélem, hogy az új gazdasági mechanizmus be-

[3] A határozati javaslatot Andrejev, Laroque, Pisca, Tomes és Vergeiner dolgozták ki.

[1] Meznerics: A külföldi kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok átfogó szabályozásának szükségessége, Magyar Jog 1963 évi 12. sz.

[2] A tematika ismertetését l. Jogtudományi Közlöny 1964 évi 5. számában dr. Trócsányi Zoltán tollából.

vezetésével szükségessé váló jogalkotó tevékenység során idővel tényleg megvalósul a nemzetközi gazdasági kapcsolatok magyar kódexe is és ennek keretében nálunk is sor fog kerülni a bankszerződések jogi szabályozására.

Az NkKt a bankügyletekkel kapcsolatos szerződések körébe sorolja a *hitellevél* (meghitelezés), a *bankinkasszó,* a *bankkezesség* (bankgarancia), az *utazási csekk,* az *értékpapírletét* és értékek *letéte* intézményét; külön cím alatt említi, de a bankok gyakorlatában is igen nagy jelentőségű és ezért ide tartozik a *kártalanítási ígéret* szabályozása.

II. A *hitellevél* szabályainak tárgyalásához előre kell bocsátanom két fontos megjegyzést.

Az NkKt következetesen a hitellevél kifejezést alkalmazza[3], de ezt a kifejezést a magyar szaknyelvben inkább az ún. kereskedelmi hitellevélre használják. Amit a csehszlovák törvény hitellevélen ért, azt a magyar gyakorlatban meghitelezésnek, idegen szóval akkreditívnek nevezzük. Legyen szabad a továbbiakban a meghitelezés kifejezést használnom, mert így félreértéseknek vehetem elejét.

A másik fontos tudnivaló, hogy a meghitelezést tételes törvény Csehszlovákián kívül egyedül Görögországban[4] szabályozza ugyan, azonban a párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara először az 1933. évi kongresszusán fogadta el, legutóbb 1962-ben módosította az „Okmányos meghitelezésre vonatkozó egységes szabályok és szokványok" szövegét. Ezek a „Szabályok", illetőleg — a francia hivatalos cím után a magyar szaknyelvben is meghonosodott szóval — Règles, mint kereskedelmi szokás[5] érvényesülnek a világ nagy részében. A Règles-hez a Csehszlovák Állami Bank 1958-ban a maga nevében, az 1962-i módosított szöveghez pedig 1963 júniusában valamennyi csehszlovák bank nevében csatlakozott (a magyar bankok szintén 1963-ban fogadták el). A csehszlovák törvény a Règles jelentőségét azzal is hangsúlyozza, hogy az alapvető rendelkezések elveit a maga részéről is deklarálja, a törvény által nem szabályozott kérdésekben pedig utal a „nemzetközi bankkapcsolatokban általában elfogadott szokások"-ra.

A törvény előbb a meghitelezés általános meghatározását adja, majd az ún. okmányos meghitelezést definiálja. Az általános meghatározás szerint meghitelezés nyitásával a bank (pénzintézet) a megbízó kérelme alapján írásban arra kötelezi magát, hogy meghatározott szolgáltatást eszközöl harmadik személy, a jogosult javára, ha meghatározott időn belül teljesednek a meghitelezésben megjelölt feltételek. Okmányos meghitelezés esetében a szolgáltatást a bank akkor köteles teljesíteni, ha a jogosult — szabályszerűen és kellő időben — bemutatja az előírt feltételek szerinti iratokat.

A bank kötelezettsége — a meghitelezés *általános* szabályaként — a jogosulttal szemben akkor jön létre, amikor vele a meghitelezés megnyitását közölték. Az okmányos meghitelezés esetében viszont különbséget kell tenni visszavonható és visszavonhatatlan meghitelezés között. Ha magából a meghitelezésből más nem következik, az visszavonható. Megjegyzendő, hogy a Règles szövegezése szigorúbb: 1. cikkelyének (3) bekezdése szerint a „visszavonhatatlan" *megjelölés* hiányában a meghitelezést visszavonhatónak kell tekinteni akkor is, ha lejárati időt kötöttek ki. Véleményem szerint vitatható, hogy a két rendelkezés eltérését milyen értelmezéssel lehet feloldani: kell-e a „visszavonhatatlan" szónak (vagy legalábbis valamely hasonló értelmű kifejezésnek) szerepelnie, vagy ez pótolható-e a meghitelezés egész *tartalmával.* Abban azonban aligha lehet vita, hogy a lejárat tűzése egymagában nem teszi a meghitelezést visszavonhatatlanná.

A visszavonhatóság következménye, hogy az ilyennek tekintendő meghitelezést a bank bármikor nemcsak visszavonhatja, hanem módosíthatja is. Itt az NkKt ismét nem követi szószerint a Règles-t. Annak 2. cikkelye (1) bekezdése szerint ui. „a visszavonható meghitelezés *nem létesít jogi kötelezettségvállalást*" a bank részéről; a módosításról és a visszavonásról továbbá a kedvezményezettet értesíteni sem kell. Ami különösen a mondat első felét illeti, az igen sok félreértésre adott alkalmat. A *kontinentális jogászok*[6] — szerintem helyes — álláspontja szerint ez nem jelenti azt, hogy a visszavonható meghitelezés a bank oldalán minden jogi kötelezettséget nélkülöz. Ha a bank visszavonási jogával nem élt, az ügylet lebonyolításának jogi alapja ugyanaz, mint a visszavonhatatlan meghitelezésnél. Pl. a bank okmányvizsgálati kötelezettsége okmánybenyújtás után ugyanúgy áll fenn, mintha visszavonhatatlan meghitelezés lett volna. Ezzel szemben az angolszász jogászok a visszavonható meghitelezést nem is tekintették akkreditívnek, hanem abban sui generis intézményt láttak.[7]

Abból, hogy a csehszlovák törvény nem vette át a Règles 2. cikkely (1) bekezdésének a szövegét, továbbá figyelembevéve a meghitelezésre általában irányadó azt a — már idézett — szabályt, hogy a bank kötelezettsége a közléssel áll be, joggal lehet arra következtetni, hogy az NkKt is elismeri a visszavonható meghitelezés joghatásokat keletkeztető erejét.

A visszavonhatatlan meghitelezés csak a jogosult, a bank és a megbízó megállapodása alapján módosítható vagy vonható vissza. [A Règles 3. cikkely (3) bekezdése „valamennyi érdekelt fél beleegyezését" írta elő.]

Az okmányos meghitelezés *megerősítéséről* (igazolásáról) szóló szabály szerint: ha a visszavonhatatlan okmányos meghitelezést további bank megerősíti, ez a bank is önállóan és közvetlenül kötelezett a jogosulttal szemben, a jogosult a szolgáltatást e bankok közül bármelyiktől követelheti. Ez a rendelkezés szabatosabb, mint a Règles 3. cikkely (2) bekezdése; egyértelműen — és helyesen — dönti el azt a kérdést, hogy megerősítés esetében a két kötelezett bank helytállása bizonyos sorrendhez van-e kötve. Az irodalomban erről a kérdésről a legváltozatosabb nézeteket lehet olvasni,[8] a csehszlovák megoldással

[3] Az eredeti szövegnek a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében készült fordítása.

[4] Vö. Meznerics: Bankügyletek a szocialista gazdálkodásban, 1963, 229. old. Kováts–Szilágyi: Az akkreditív elmélete és gyakorlata 1965. 6. old.

[5] Meznerics: Bankügyletek, 230. old.

[6] Eisemann: Recht und Praxis des Dokumenten-Akkreditives. Heidelberg 1963, 48–49, Zahn: Zahlung und Zahlungssicherung im Aussenhandel, Berlin, 1957, 53 s. köv., Schinnerer: Bankverträge, Wien, 1959., III. Teil, 79. old.

[7] Vö. Eisemann i. m. 49. old.

[8] Shaterian: Export-import banking, New-York, 2. ed., 399. old., Schinnerer:

egyező nézetek mellett van, aki a nyitó bank, más a megerősítő bank kötelezettségének elsődlegességét hirdeti. Bár ezek a viták a Règles új szövegének keletkezését megelőző időre nyúlnak vissza, a Règles újrafogalmazása során sem született világos rendelkezés e kérdésben. Annál inkább dicséretes az NkKt egyszerűségében is világos rendelkezése.

A megerősítő bank, ha a meghitelezés alapján teljesít, megtérítést igényelhet attól a banktól, amely őt a megerősítésre felkérte.

Az a bank, amely a jogosultat csupán értesíti arról, hogy más bank okmányos meghitelezést nyitott, de azt a maga részéről nem erősíti meg (nem igazolja), nem válik kötelezetté; csak a közlés helytelensége esetében felel.

Végül még idézni kell azt a fontos — egyébként a Règlesből is ismert — megállapítást, hogy a meghitelezés független a megbízó és a jogosult közötti attól a jogügylettől, amely a meghitelezés megnyitását előidézte.

Látnivaló, hogy az NkKt rendelkezései szűkszavúságuk ellenére a legfontosabb alapelveket lefektették és több vonatkozásban tisztázták a meghitelezés vitás kérdéseit. Ha szabad mégis személyes véleményt nyilvánítanom, úgy hiszem, hogy a túlzott részletezés veszélye nélkül lehetett volna még néhány anyagi jogi kérdést rendezni; ilyen pl. a bank felelőssége az igénybevett másik bankért, az okmányvizsgálat és az ún. pouvoir discrétionnaire, a meghitelezés átruházása stb.

III. A *bankinkasszó* a magyar gazdasági életben jól ismert intézmény, hiszen a vállalatok, szövetkezetek stb. fizetéseinek túlnyomó része inkasszó útján bonyolódik le. A magyar Ptk ennek ellenére nem foglalkozik vele, szabályait ez idő szerint a 6/1961. (III. 7.) Korm. sz. r. és a 12/1963. (VIII. 10.) PM sz. r. tartalmazza. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a KGST-államok közti többoldalú és a többi szocialista állammal kötött kétoldalú megállapodásokon alapuló Általános Szállítási Feltételek (ÁSZF) fizetési rendelkezései írnak elő a bankinkasszóhoz nagyon hasonló fizetési módozatot. A kapitalista államokkal való kapcsolatban — a meghitelezéshez hasonlóan — ugyancsak a párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által kidolgozott szabályzat a „Kereskedelmi okmányok beszedésére vonatkozó egységes szabályok" (francia címe után: Règlement) 1956. az irányadó.

A csehszlovák NkKt a Règlement kiegészítő szabályozási szerepére utal, mint meghitelezésnél a Règlesre, mondván, hogy amennyiben saját rendelkezései eltérő szabályozást nem tartalmaznak, „a nemzetközi bankkapcsolatokban általában megtartott szokásokat hatályosnak kell tekinteni".

Az NkKt maga elég szűkszavú, még inkább az, mint a meghitelezés esetében. Definíciója szerint „bankinkasszó szerződéssel a bank (pénzintézet) arra kötelezi magát, hogy a megbízó számára követelést behajt vagy más inkasszócselekményt végez". Az okmányos beszedvényről pedig azt mondja: „iratok kiadásával kapcsolatos bankinkasszószerződéssel a bank megbízójával szemben arra kötelezi magát, hogy harmadik személynek az áruval való rendelkezésre jogosító iratokat vagy más iratokat kiadja, ha az iratok kiadásakor megfizetik azt az összeget, amelyet a banknak be kell szednie, vagy ha ekkor más inkasszócselekményt eszközölnek".

A fogalmi meghatározásokon kívül csak a bank felelőssége van szabályozva: a beszedés során a bank felel az inkasszómegbízásnak az elfogadott megbízással ellentétes, hibás végrehajtásáért.

A törvény egyebekben utal — a már említett nemzetközi bankszokásokon kívül — a megbízási szerződés szabályaira.

IV. Jóval bővebb anyagot találunk az NkKT-ben a „bankkezességre", illetőleg *bankgaranciára.* Az intézmény helyes megítéléséhez tudni kell, hogy a csehszlovák NkKt a kötelmi jog általános szabályait tartalmazó fejezetben, A kötelem biztosítása c. részben szól a tulajdonképpeni kezességről. A „bankkezesség" ezzel szemben a kötelmi jog különös részében, mint sajátos szerződéstípus van felvéve, amelynek szabályai a kezességtől teljesen önállóak, annyira, hogy még a kezesség szabályainak subsidiarius alkalmazására sincs utalás. Nem egyszerűen bank által vállalt kezességről van szó, hanem sui generis szerződéstípusról, amely járulékosság tekintetében a magyar jogi irodalomban[9] is jól megkülönböztetett kezesség és garancia között helyezkedik el. Bár az utóbbi függetlenségét csak egyik alfajában éri el, az alábbiakban inkább a bankgarancia kifejezést használom az egész intézményre, mert megítélésem szerint a kezesség általánosan ismert fogalmától, úgyszintén a kezességnek a NkKt-ban adott szabályaitól távolabb áll.

A csehszlovák törvény meghatározása szerint: bankgaranciával a bank (pénzintézet) a garancia elfogadójával szemben arra kötelezi magát, hogy a jogosultat a garancia tartalma szerint kielégíti az esetben, ha meghatározott harmadik személy kötelezettségét nem teljesíti, vagy ha a garanciában megjelölt feltételek teljesedésbe mennek.

Szembeötlők e meghatározásokban azok az elemek, amelyek a biztosított követeléstől a bankgarancia-kötelezettség tartalmát függetlenítik. A bank a jogosultnak a *garancia tartalma* szerinti kielégítést ígér, nem azt, hogy a főadós helyett teljesíti azt, amivel a főadós tartozik, hanem esetleg mást. A kapcsolat ugyan nem szakadt meg teljesen a biztosított (fő)-kötelemmel, hiszen a garáns is arra az esetre ígér teljesítést, ha harmadik személy nem teljesíti kötelezettségét, de ez a nemteljesítés csak mintegy feltétele a garáns — esetleg más tartalmú — kötelezettsége beálltának; ezzel a feltétellel teljesen azonos megítélés alá eső alternatívaként lehet a bankgaranciában más föltételeket is megjelölni.

A bankgarancia tartalma a főkötelemtől a legjellemzőbben akkor tér el, ha a bankgarancia *nem pénzbeli szolgáltatást* biztosít; a bank ui. a „bankgarancia" alapján ilyenkor is *pénzbeli kielégítést* köteles nyújtani. Nem pénzbeli szolgáltatás

i. m. III. 34. old., Stoufflet: Le crédit documentaire, Paris, 1957. 40. old., Walton: Foreign Trade and foreign exchange. London, 1956. 64. old., Gautschi: Das Akkreditiv im Lichte der neuen internationalen Richtlinien, Schweiz. Juristen-Zeitung 1964. 3–4, Meznerics: id. m. 233. old., Kováts–Szilágyi: i. m. 162. old.

[9] György E.: A garanciaszerződés. Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben II. 1959. 124–163 old., György E.–Simon–Szilágyi–Vásári: Fizetési forgalom a nemzetközi kereskedelemben, 1959. 229. s. köv., Meznerics: i. m. 219–226.

biztosítása esetében azt kell föltételezni, hogy a biztosított kötelezettség megszegése folytán a hitelezőt megillető igény a garancia-okiratban megszabott összeg erejéig van biztosítva. Ha ezt az összeget nem szabták meg, a biztosított szolgáltatásnak a garancia létesítésekori értéke az irányadó.

A járulékosságra utal mégis az a szabály, hogy ha a bank kötelezettsége a harmadik személy nemteljesítésétől függően áll be, a jogosult a bankgaranciából folyó jogait csupán a biztosított követelés engedményezésével és a reá háruló kötelezettségek átruházásával engedményezheti.

A magyar gyakorlatban kialakult garancia függetlenségét a csehszlovák törvénybeli intézmény akkor éri el, ha a bank a jogosult első felszólítására, kifogás nélküli teljesítést ígér; ilyenkor a bank nem érvényesítheti azokat a kifogásokat, amelyek egyébként a megbízót mint adóst a biztosított kötelezettségből kifolyólag a jogosulttal szemben megilletik.

A járulékosság hiányának következményét kell látni abban a szabályban, hogy a megbízó a banknak köteles megtéríteni azt, amit a bankgaranciából folyó kötelezettség alapján teljesített, tekintet nélkül azokra a kifogásokra, amelyeket a megbízó a jogosulttal szemben emelhetett. Ha a jogosult ily módon olyan szolgáltatáshoz jut, amelyre egyébként a megbízó jogos kifogásai folytán igénye nem volt, ezért a megbízóval szemben felel.

A bankgarancia szabályai az NkKt egy másik sajátos intézményével is összefüggnek. Ha ui. a bankgaranciából folyó szolgáltatás harmadik személy kötelezettségétől függ, a törvény szerint megfelelően alkalmazni kell a *kártalanítási* ígéretre vonatkozó rendelkezéseket is. A kártalanítási ígérettel (indemnizációs nyilatkozattal) a nyilatkozat kiállítója (az ígérettevő) írásban arra kötelezi magát, hogy az ígéret elfogadójának megtéríti a kárát, ha az bekövetkezik abból az ügyletből kifolyólag, amelyet az ígérettevő kérelmére végzett, jóllehet arra kötelezve nincs. A kártalanítási ígéret azáltal válik kötelezővé, hogy az ígéret elfogadója azt elfogadja. Az elfogadó azonban az elfogadás által még nem válik kötelezetté arra, hogy az ügyletet, amelyre a kártalanítás vonatkozik, megvalósítsa. Ilyen jogi következmény csak akkor áll be, ha az elfogadó *kifejezetten* vállalja.

Visszatérve a bankgaranciához még két kérdésről kell megemlékezni. A bankgarancia *igazolása* a meghitelezéshez teljesen hasonlóan van szabályozva. Ugyancsak a meghitelezésre emlékeztet az a rendelkezés, hogy ha a bankgarancia hatályának ideje korlátozott, a jogosult legkésőbb a bankgarancia tartama alatt köteles közölni igényeit a bankkal, egyébként a bankgaranciából folyó jogai megszűnnek. A gyakorlatban a bankgarancia (és a bankkezesség) lejárathoz kötése rendszerinti, mondhatni bankszerű követelmény; a kezességnek általános polgári jogi fogalmához azonban nem tartozik hozzá. Ezek a meghitelezéshez hasonlító vonások adnak magyarázatot arra, hogy az NkKt szerint a bankgaranciára kiegészítőleg vonatkoznak a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatban a *meghitelezésre* vonatkozólag általában elfogadott szokások. Ennek gyakorlatilag abban van a leginkább jelentősége, hogy a bankgaranciában a fizetés föltételeül gyakran kötik ki okmányok bemutatását. Ezzel a bank ugyanolyan okmányvizsgálati kötelezettséget vállal magára, mint okmányos meghitelezés esetében. Természetes, hogy a meghitelezésre irányadó felelősségi stb. szabályok ilyenkor megfelelően alkalmazandók. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az NkKt nem korlátozza a meghitelezés szabályainak alkalmazását az okmányvizsgálatra, hanem mindazokra az esetekre kiterjeszti, amelyekben a bankgarancia saját szabályai és a bankgarancia jellege ezt megengedi.

V. Az *utazási csekk* jogi mivoltának a megítélése az irodalomban nem egységes. Van olyan nézet[10], amely szerint az utazási csekk „igazi" csekk, de annak speciális fajtája, más felfogás szerint[11] az utazási csekk a hitellevél egyik faja stb. Tételesjogi szabályozást azonban hiába keresünk.

A NkKt az elméleti vitákat eldönti annyiban, hogy kizárja a váltó- és csekktörvény rendelkezéseinek alkalmazását az utazási csekkre. Meghatározása szerint az utazási csekk a tulajdonosát arra jogosítja fel, hogy az abban megjelölt összeget a fizetésre való bemutatáskor — a kibocsátó által megszabott feltételek szerint — felvegye. Az utazási csekket kibocsátó bank (pénzintézet) köteles az utazási csekket megfizetni, vagy a fizetésről gondoskodni. Az utazási csekk akkor érvényes, ha tartalmazza az utazási csekk megjelölést, a kibocsátó nevét, aláírását (vagy annak kellő pótlását); meghatározott összeg fizetésére irányuló megbízást vagy ígéretet arra az esetre, ha az utazási csekk tulajdonosának ellenőrző aláírását bemutatják. A fizetést eszközlő személy a kifizetéskor az utazási csekk tulajdonosától azonossági bizonyítványt kívánhat.

Mint látjuk, a csehszlovák törvény meglehetősen radikálisan szakított a csekk fikciójával. Az utazási csekk kibocsátója nem a bank ügyfele, a csekkszámla tulajdonosa, hanem maga a bank, minthogy az utazási csekk mögött nem is áll csekkszámla viszony (legalábbis nem az szolgál a csekk kibocsátásának alapjául). A kibocsátó nem mást utasít a fizetésre, hanem rendszerint a maga fizetését ígéri. (Ha utasít is mást, az rendszerint a saját, más helységbeli intézete.) Ennek nem mond ellent, hogy az utazási csekket az utastól más bankok, utazási irodák, üzletek stb. is beváltják, hiszen a kibocsátó bank nem a személyes bemutatást kötötte ki a fizetés feltételéül, hanem csak az ellenőrző aláírás meglétét; a személyazonosság fennforgását pedig „a fizetést eszközlő személy", nem okvetlenül a bank alkalmazottja, kívánhatja. Ily módon a csekk beváltója bizton számíthat rá, hogy az utazási csekket a kibocsátó bank be fogja váltani.

Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban, hogy az NkKt az utazási csekk forgatásáról nem szól.

VI. Az *értékpapírletét* és egyéb értékek letéte mint bankszerződés az NkKt szabályozásában a letéti szerződés szokásos vonásait mutatja. Az NkKt a kötelmi jog különös részében szabályozza a közönséges letétet. Ez a szerződés ott ingyenes. A bankletétet a letéteményes díj ellenében vállalja. A letét tárgyára

[10] Kováts (György–Simon–Szilágyi–Vasvári): Fizetési forgalom a nemzetközi kereskedelemben, 107. old.

[11] Elsősorban az angol jogi szemléletben, vö. Chorley: Law of banking, London, 1947. a magyar irodalomban l. Cottely: A bankügyletek joga 289.

és a letéteményes bank voltára tekintettel nem újszerű az a rendelkezés sem, hogy a bank köteles szakszerűen gondoskodni a letett értékpapírról és egyéb értékekről, s megtenni a letevő számlájára minden intézkedést az értékpapírból vagy egyéb értékből folyó jogainak megóvására.

A törvény szabályozza még a letéti szerződés felmondása és a letét kiadása, valamint a kárfelelősség kérdését; kiegészítően alkalmazni rendeli végül a raktározási (és nem a közönséges letéti) szerződésre vonatkozó rendelkezéseket.

Nincs szó az NkKt-ben külön a safe-letétről, sem a rendhagyó letétről, pedig a bankgyakorlatban mindkettő eléggé ismert szerződéstípus.

VII. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a csehszlovák jogalkotás úttörő feladatra vállalkozott azzal, hogy az ismertetett bankszerződéseket — közülük egyeseket úgyszólván a világon először — tételesen szabályozta. A szabályozás rendkívül tömör és világos, amellett számos olyan kérdésre ad egyértelmű választ, amely a szakirodalomban vitás, és amelyek a bankszokásokban sem oldódtak meg. Egy esetleges magyar jogalkotás sokat használhatna a csehszlovák törvényből. Nézetem szerint azonban célszerű lett volna más bankszerződéseket is szabályozni, mint pl. a bankszámlaszerződést, a bankhitelt stb. A szabályozott szerződéstípusoknál pedig — mint ezt már helyenként jeleztem is — még néhány lényeges anyagi jogi kérdés vár rendezésre. Reméljük, hogy a magyar jogalkotást ez a kiváló minta egy még teljesebb jogszabály létrehozására fogja ösztönözni.

Hidas János

JOGIRODALOM

Történelmünk
a jogalkotás tükrében

Sarkalatos honi törvényeinkből
1001—1949

Beér János és Csizmadia Andor egyetemi tanárok gondos válogatása és irányítása alatt a Gondolat Kiadónál 1966-ban a fenti cím alatt egy olyan jelentős gyűjtemény jelent meg 746 könyvoldal terjedelemben, amely nemcsak a magyar jogásztársadalom és ezen belül az állam- és jogtörténet művelői, vagy azok érdeklődésére tarthat számot, akik különös vonzalmat éreznek a jogtörténeti kérdések iránt, hanem az egész magyar társadalom érdeklődésére. A gyűjtemény az állami létünk folyamán kialakult legfontosabb törvényeinket tartalmazza, kiegészítve ezt egyes törvények megalkotására irányuló olyan jelentős tervezetekkel és javaslatokkal, amelyek — ha nem is váltak törvénnyé — történeti fejlődésünk megértése szempontjából sokszor a hatályban volt és alkalmazott törvényeknél is jelentősebbek. Ezek ugyanis a történeti fejlődés megértése és helyes értékelése szempontjából sokszor olyan fontos eszmei áramlatokat tükröznek, amelyek léte és hatása nagy jelentőségű a haladó hagyományaink szempontjából is és az egész társadalmunkban megerősítheti azt a meggyőződést, hogy ha voltak is történelmünkben árnyoldalak, ha a történelmi fejlődésünk zökkenői és buktatói sokszor meg is gátolták azt, hogy államiságunk és jogi életünk e hagyományokhoz híven alakuljon, a múltunk egészét véve egyáltalán nincsen miért szégyenkeznünk.

A kötet azért is érdeklődésre tarthat számot az egész magyar társadalom részéről, mert — a kötet összeállítóinak szavaival élve — a „jogalkotás mindenkor hűen, pontosan, sokrétűen tükrözte a társadalmi és gazdasági helyzetet, az e téren lezajlott változásokat", így tehát a gyűjteményben bizonyos szempontból visszatükröződik társadalmunk egész történeti fejlődése. A kötet közreadói éppen ebből a tényből kiindulva határozták meg a célkitűzésüket a következőképpen: „E kötetünk a jogszabályok tükrében kívánja bemutatni a magyar társadalmi és gazdasági élet fejlődését a feudalizmustól a szocializmusig." Nem kétséges ugyanakkor, hogy az ekként meghatározott feladat megoldása egyáltalán nem volt könnyű, mert — bár a jog a gazdasági alap felépítménye — a társadalmi és gazdasági helyzet tükröződése a jogalkotásban nem olyan egyszerű, hogy a jogi felépítmény egészének vagy egy részének a bemutatásával minden további nélkül el lehetne érni a kívánt célt. A társadalmi és gazdasági élet fejlődésének bemutatása a jogszabályon keresztül az érdeklődők széles rétegei számára csak megfelelő és gondos válogatás útján érhető el.

A kötet összeállítóit dicséri, hogy nemcsak megoldották a lehető legtökéletesebben a válogatásnak ezt a nehéz feladatát, hanem ezen felül még többet is tettek. Az alapvető törvények megfelelő kiválogatásával egy olyan összeállítást is készítettek, amely majdnem teljesnek mondható mindazok szempontjából, akik a magyar alkotmány fejlődését kívánják tanulmányozni, ide értve az állampolgári jogok és szabadságok fejlődését is. Ilyen szempontból tehát a gyűjtemény nemcsak a történeti fejlődésünk iránt általánosan érdeklődők igényeit elégítheti ki, hanem nagyrészt azoknak az igényeit is, akik a történelmi fejlődésünket az államjog szintjén kívánják tanulmányozni. Ez az a többlet, amivel a kötet összeállítói az eredeti célkitűzésnél, a társadalmi és gazdasági élet fejlődésének a jogszabályok tükrében való bemutatásánál többet adtak. Már itt is megállapítható tehát, hogy nemcsak dicséretesen teljesítették az elsődleges és rendkívül nehéz eredeti célkitűzésüket, hanem azt olyan módon teljesítették, hogy ezzel egyben a jogászok — elsősorban az államjogászok — számára igen fontos forrásanyagot adtak.

De a kötet célkitűzésének megfelelően nemcsak az összeállítóinak a feladata volt nehéz, hanem nehéz annak a feladata is, aki e kötetről ismertetést kíván írni. Érthető ugyanis, hogy az ilyen átfogó, gyűjteményes jellegű összeállításról nagyon nehéz érdemben mást mondani, mint azt, hogy teljes, vagy azt, hogy hiányos (amennyiben vannak hiányosságai) és megjelölni azt, amit kihagytak a válogatásnál.

A jelen kötet kapcsán azonban ahhoz, hogy teljes egészében megértsük az ismertetés nehézségeit, a

kötet egyik érdemeként rá kell mutatni arra, hogy használatának megkönnyítése végett a bevezetőben 39 oldalas terjedelemben általános szinten ismerteti a kötetbe felvett anyagot és a történeti hátteret, s ezen felül az egyes történeti vagy jogalkotási időszakok előtt rövid, tömör és találó történeti áttekintést is ad. Ilyen körülmények között az ismertetés írója — ha a szokásos ismertetés szintjén kívánna maradni — nem tehetne mást, mint azt, hogy kivonatolja azokat a megállapításokat és fejtegetéseket, amelyeket a kötetben foglalt ismertetések bővebb terjedelemben tartalmaznak, vagy esetleg abba a hálátlan feladatba bonyolódik, hogy az alapos és dicséretes eredménnyel elvégzett igen nehéz válogató munkában a kákán is csomót keresve igyekezzen hiányosságot találni (bár ennek az ismertetésnek az írója ilyen hiányosságot felfedezni nem tudott), avagy egyszerűen a tartalom ismertetésére szorítkozik.

Ebben az esetben az ismertetés fentebb említett útjainak egyike sem látszott járhatónak. A kötet érdemi ismertetésére törekedve egyedül az a megoldás volt elfogadható, hogy az ismertetés egy néhány olyan gondolatnak adjon hangot, amelyek a kötet tanulmányozása során merülhetnek fel. Hangsúlyozni kell azonban, hogy egyáltalán nem a kötet összeállítóinak munkájában fellelhető esetleges hiányosságokról van szó, hanem államunk és jogunk történetével kapcsolatos olyan gondolatfelvetésekről, amelyekről érdemesnek látszik elgondolkozni.

Így a magyar állam kialakulására és a korai feudális államra vonatkozó anyag vizsgálata során a szemébe tűnhet az olvasónak a magyar államalakulást jellemző az a sajátosság, hogy az állam kialakulása mintegy ugrásszerűen történt a külső környezet hatására és a fokozatos fejlődés az ősközösségi társadalomból csak a katonai demokráciáig jutott el, majd itt a belső fejlődés fokozatosságát átugorva a környezet hatására az európai keresztény államok mintájára a korai feudális királyság formáját vette fel.

A magyar állam kialakulásának ez a sajátossága magyarázza azt, hogy az első magyar jogemlékekben túlsúlyban vannak az idegen eredetű szabályok. A magyar törzsek szövetségén belül már az államalakulást megelőzően bizonyára kialakultak az akkori fejlettségi fokuknak megfelelő és szokásként alkalmazott társadalmi magatartási szabályok. Ezek a magatartási szabályok azonban nem alakultak át joggá, és a magyar állam megszervezése és a kereszténység felvétele kapcsán kibocsátott első magyar törvényekben már csak nagyon kis mértékben tükröződtek.

A magyar államalakulásnak ezt a jellemző sajátosságát és annak kihatásait akkor tudjuk kellően érzékelni, ha összehasonlítjuk a magyar korai feudális állam törvényeit a többi európai állam első törvényeivel, s különösen a Római Birodalom területén kialakult germán államok jogával. Ez utóbbiak sajátossága a lakosság különböző eredetű rétegei saját törvényeinek és szokásainak az elismerése, s különösen az államalkotó nép szokásainak törvénykénti elismerése. Ezzel szemben a magyar jogrendszer létrejötte az új vallás felvétele kapcsán a régi szokásokkal való teljes szakítással járt együtt, e szokásoknak nem volt lehetőségük arra, hogy szokásjoggá alakuljanak, azokat az új magyar állam szempontjából sok tekintetben ideegeneknek és ellenségeseknek tekintették, és így a királyi hatalom nem hogy nem szentesítette törvényként e társadalmi magatartási szabályokat, hanem — a régi szokásokhoz való ragaszkodásban a régi vallás melletti kiállást látva — sok tekintetben üldözte.

Ezek a megállapítások természetesen nem mondanak ellent annak a ténynek, hogy az államalakítás e formája az adott történelmi körülmények között szükségszerű volt és egyáltalán nem csökkentik, hanem inkább hangsúlyozzák az állam megalakításán munkálkodó fejedelmek, majd királyok bölcsességét, amely abban nyilvánult meg, hogy megtalálták az adott körülmények között egyedül lehetséges útját a fennmaradásnak. Az adott helyzetben azt sem lehet a szemükre róni, hogy túlzott buzgalommal irtották a régi szokásokat. Ez a helyzet ugyanakkor nehéz és néha szinte megoldhatatlan feladatok elé állítja a történelmi múltunk feltárásán munkálkodó tudósokat.

A jogtörténet szempontjából ez a nehéz feladat annak a megvizsgálásában áll, hogy az első királyok törvényeiben mi a külföldi elem és mi az eredeti, spontán és folyamatos fejlődéssel kialakult ősi elem. Régi adóssága a magyar jogtörténetírásnak annak alapos megvizsgálása, hogy milyen minták alapján alkotódtak az első magyar törvények, hogy mi lett bennük átvéve a régi szokásokból. A régi magyar törvényszövegek hozzáférhetőségének megkönnyítésével ez a gyűjtemény talán elősegíti ennek a feladatnak a megoldását is.

A feudális állam kialakulásával és a rendek létrejöttével, a jobbágyi függőség megteremtődésével a magyar állam és jogrendszere mindinkább hozzáidomult az őt körülvevő európai feudális államokhoz. A kötet összeállítói a bevezetőben azt írják, hogy a válogatás során annak bemutatására törekedtek, „hogy az ún. sarkalatos törvények és az ide sorakozó egyéb jellegzetes honi törvények... is kizárólag az uralkodó osztályoknak az érdekeit szolgálták" (36. old.). Ez az önmagában teljesen helyes és a kizsákmányoláson alapuló jogtípusok valóságos arculatának bemutatására törekvő célkitűzés azonban egy olyan általános érvényű kiegészítő megjegyzésre szorul, amely talán magától értetődik, de amelynek szem előtt tartása a magyar jogfejlődésre vetítve annak értékelése szempontjából elengedhetetlen. Arról van szó, hogy a kizsákmányoló jogtípusok elnyomó jellege nem valami speciális magyar tulajdonság, hanem e jogtípusok általános lényegi vonása, e jogtípusoknak a fejlődés törvényszerűségei által kiváltott velejárója.

Így a feudalizmus korát jellemezve rá kell mutatni arra, hogy a kizsákmányolás, a széttagoltság, a hatalom megoszlása, a parasztok földhözkötöttsége a feudalizmus olyan jellemző sajátosságai, olyan velejárói, amelyek a feudalizmus lényegét adják, amelyek nélkül nem beszélhetünk feudalizmusról. A politikai és jogi felépítményben mutatkozó e sajátosságok létrejöttét a fejlődés törvényszerűségei vonják maguk után, ezek a jellemző vonások nem a magyar feudális állam speciális jellemző tulajdonságaiként jelentkeznek, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben va-

lamennyi európai feudális állam jellemző tulajdonságai. Nem lehet kétséges, hogy helytelen lenne olyan igénnyel fellépni a magyar jogfejlődéssel szemben, hogy az eltérjen az általános európai jogfejlődéstől és ezen az alapon a magyar feudális államról és jogrendszerről annak kizsákmányoló és a jobbágyokat elnyomó jellegére tekintettel egyértelműen elmarasztaló ítéletet mondani.

Az elmondottak különösen vonatkoznak a feudalizmus korának legjelentősebb jogemlékére, Werbőczi Hármaskönyvére, és annak szerzője munkásságára. Mindenesetre helytelen lenne e mű negatív értékelése kizárólag azon az alapon, hogy ellátta azt a szolgálati szerepet, amelyet a feudális rendben betölteni volt hivatott. Ezért nem látszik alaptalannak az a vélemény, hogy a Hármaskönyv és szerzője egyértelmű elmarasztalása helyett a marxista tudományos megismerés kívánalmainak inkább az felel meg, ha a Hármaskönyvet elsősorban a szerzőjének elméleti fejlettségi színvonala szempontjából vetnénk vizsgálat alá és értékelnénk. És nem kétséges, hogy Werbőczi ilyen szempontból elérte az akkori európai élvonalat. Ha ettől eltekintünk és a Hármaskönyvet már egymagában a feudális jellege miatt elmarasztaljuk, ez egyet jelent a fejlődés törvényszerűségeinek az elmarasztalásával.

Az 1526 utáni feudális államra az egyes országrészek szétszakítása és az állandó harcok elkerülhetetlenül rányomták a bélyegüket. Mindez lehetetlenné tette a további folyamatos fejlődést. Ezektől a körülményektől semmiképpen sem lehet eltekinteni akkor, amikor ezt a kort értékeljük. Talán éppen ezek a mostoha körülmények magyarázzák azt, hogy a Hármaskönyv befolyása fennmaradt olyan időben is, amikor már túlhaladott volt és éppen ebben a túlságosan hosszú ideig tartó befolyásában nyilvánult meg a Hármaskönyv retrográd szerepe.

A kötet értékelése szempontjából egyik jelentős pozitívumként kell megemlíteni azt, hogy magábanfoglalja (és első ízben teszi közzé magyar nyelven) a Rákóczi-szabadságharc törvényhozását. Aligha kell bizonygatni, hogy hozzánk sokkal inkább közeláll és inkább tekintjük sajátunknak a kuruc idők törvényhozását, mint az osztrák császárok szentesítésével létrehozott törvényeket. A kötet összeállítói ezeknek a jogszabályoknak a közzétételével régi adósságot törlesztettek és jelentős hozzájárulást adtak annak a történelmi múltnak a feltárásához és jogemlékeinek bemutatásához, amely tényleg a magyar nép érdekeit és törekvéseit fejezte ki, amely tényleg a mi sajátunk. És lényegében ugyanezt lehet mondani az egyes olyan tervezetek és javaslatok közzétételéről, amelyek ugyan nem emelkedtek törvényi hatályra, de amelyek mégis sokszor közelebb állnak hozzánk, mint a sok esetben idegen befolyásnak és idegen kívánalmaknak megfelelően alkotott törvények.

Összegezve a kötettel kapcsolatos mondanivalót, megállapíthatjuk, hogy történelmi múltunk megismerése szempontjából és így a jelenlegi gondolkodásunk fejlesztése szempontjából is rendkívül hasznos kiadványról van szó. Éppen ezért hangsúlyozni kell a kötet közreadóinak, Beér János és Csizmadia Andor egyetemi tanárok érdemét, akik a közreadandó anyag kiválogatásának igen nehéz feladatát magukra vállalták és maradéktalanul megoldották. A kötet megjelenése idején a közreadásában együttműködő egyetemi tanárok egyike, Beér János már nem volt az élők sorában. A munkássága teljében bekövetkezett halála kapcsán rá kell mutatni arra, hogy e kötet közreadásában való együttműködéssel olyan munkát végzett el, amely jól rávilágít életművének sokrétűségére és nem hagyható figyelmen kívül akkor, amikor annak a jelentős és eredményes szerepnek az értékeléséről van szó, amelyet Beér János életműve a magyar szocialista jogtudomány megteremtése és fejlesztése szempontjából betöltött.

Amikor ismételten rámutatunk arra, hogy milyen nagy jelentősége van e kötet megjelentetésének — többek között — az állam- és jogtörténeti kutatómunka fellendítése szempontjából, nem mulaszthatjuk el annak megemlítését, hogy ebből a szempontból e kötet közreadása nem jelentheti a jogemlékek közreadásával kapcsolatos feladat megoldását és e munka befejezését. Remélhetőleg folytatódni fog az ilyen kiadványok megjelentetése, most már elsősorban a jogtörténészek munkájának keretében akként, hogy az egyes kötetek az egyes jogágak, esetleg egyes jogintézmények fejlődését mutassák be a jogemlékek tükrében. Nem kétséges, hogy a megfelelően szerkesztett ilyen természetű kiadványok iránti érdeklődés sem korlátozódna csak a jogtörténészek körére, hanem ezek sok mondanivalót és adatot tartalmazhatnának a jogásztársadalmon túlmenően az egész társadalmunk számára is.

Márkus Ferenc

Megjegyzések a tanúbizonyítás körében, a büntető eljárásban.

*(Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben c. művéhez)**

I. A marxizmus—leninizmus többszörösen bizonyított tétele, hogy az igazság megismerhető és megismerésével szemben nem állanak fenn ismeretelméleti akadályok, azonban felmerülhetnek gyakorlati természetű nehézségek. A büntető eljárásban a bizonyítás segítségével lehet és kell eljutni az igazság megállapításáig. A bizonyítás elméleti alapkérdései a marxista—leninista jogtudományban viszonylag kidolgozottak, de a kutatómunka még ezen a téren sem tekinthető befejezettnek, minthogy a tudományos megvitatás még nem zárható le olyan kérdésben sem, mint a büntető eljárásban elérhető igazság tartalma, a filozófiai igazsághoz való viszonya, stb. Nézetek, nézetcsoportok állanak szemben egymással még a szocialista büntető eljárási jogtudományban is, habár bizonyos vonatkozásban a vita terminológiai kérdések körül forog. Nagyobb terjedelmű munkák, monografikus feldolgozások váltak ismeretessé a szocialista jogtudományban, jogirodalomban a bizonyítás főbb elméleti kérdéseiről és magáról az egész büntető eljárás elméleti alapproblémáiról. Ez utóbbi tekintetben hazai jogirodalmunkban is születtek értékes újabb eredmények. Annak fenntartása mellett, hogy különösen hazai jogirodalmunk bővítendő további elméleti munkákkal, amelyek a bizonyítás

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

általános kérdéseivel foglalkoznak, örvendetesnek ítélhető, hogy megkezdődött olyan tudományos elméleti művek kidolgozása, amelyek a bizonyítás egy-egy részletkérdését teszik vizsgálódásuk tárgyává, de olyan jelentékeny részkérdést vizsgálnak, amelyen az alapos feldolgozás igénye mellett kimutathatók mindazok a törvényszerűségek, ideológiai-filozófiai, jogi összefüggések, amelyek a bizonyítás teljes elméleti alapkomplexumára vonatkoznak.

Ez a feldolgozási módszer jellemző a szerző komoly terjedelmű művére, amely — mint előszavában írja — az eljárástudományi kérdések elemzése, az alkalmazott pszichológiai eredményeink kritikai összefoglalása alapján a hazai és a külföldi irodalom, a tételes jogi anyag és a bírói gyakorlat feldolgozásával az igazságszolgáltatási tevékenységet: a mindennapos jogalkalmazói gyakorlatot is kívánja szolgálni.

Nem mellőzhető azonban az a megjegyzés, hogy a feldolgozásnak alkalmazott módszere látszólag kissé egyoldalú szemléletre utal, minthogy a szerző a tanúbizonyítással bár mind pszichológiai, mind büntető eljárásjogi szempontból foglalkozik, mégis ez utóbbi anyagrészből feltűnik a nyomozás szakának a mellőzése. Felvethető természetesen az igény úgy is, hogy a tanúbizonyítás a nyomozásban ugyancsak megérdemelné a monográfikus feldolgozást. Ezzel az igénnyel azonban ellentétben állónak látszik a szerző művének a pszichológiai feldolgozást tartalmazó igen terjedelmes része: a mű mintegy egyharmadára kiterjedő elméletileg igen értékes, rendszeres fejtegetés, a mű tulajdonképpeni első része: a tanúvallomás kialakulása. Ez a rész ugyanis a tanú tudomásának megismerése szempontjából olyan elméleti alapozás, amely nemcsak a tanú tudomásának a birói megismerésére, hanem már a nyomozás során felmerülő problémákra egyaránt vonatkozik. Ha ezt a feldolgozást követte volna a tanú tudomásának a megismerése a nyomozásban című rész, akkor az olvasóban aligha merülhetne fel bárminemű hiányérzet és megalapozottnak volna tekinthető a nyomozási anyag megismeréséről és felhasználásáról szóló, feltűnően rövid anyagrész. (254—268. p.) Nem tételezhető fel, hogy a szerző csak a bírói jogalkalmazás körében működő gyakorlati emberek számára kívánt a tanúbizonyításról, mint a bizonyítás folyamatának igen fontos fázisáról tudományos felvilágosítást nyújtani, annál is inkább, mert a szerző megállapításai, következtetései visszavetíthetők a nyomozás szakára, ilyen feldolgozás hiányában is.

Felfogásom szerint azonban a tanúvallomás megismerésének relevanciája döntő mértékben függ össze azzal, hogy a tanút először a nyomozás során, esetleg a nyomozás elrendelése előtt halaszthatatlan nyomozási cselekményként, a nyomozás befejezését követően, de még a bírósági eljárás előtt hallgatták-e ki először, vagy a tanú kihallgatására csupán a tárgyaláson (itt is különbséget lehet tenni az elsőfokú és a másodfokú eljárás között) került sor. A fő kérdés: az igazság megismerése érdekében van elsősorban jelentősége annak, hogy a bűncselekmény elkövetése óta mennyi idő telt el a tanú kihallgatásáig, milyen objektív és szubjektív tényezők jutottak szerephez a tanú tudattartalmának kialakításában vagy átalakításában, ami a tanúvallomás hiteltérdemlőségének a relevancia szempontjából való nem lebecsülhető értékmérője.

Alig vitatható, hogy a bírói határozathozatal alapját a perbeli bizonyítás képezi. A tárgyaláson felvett bizonyítás azonban ritkán hoz a perben új eredményeket, ha az előkészítő szakasz során az eljáró hatóságok jól teljesítették bűnüldözési funkciójukból adódó kötelességeiket. Azonos mértékben vonatkozik ez a megállapítás a nyomozás során felvett tanúbizonyításra is. Ezzel nem csorbul a bírói ítélkezés konstitutivitása és nem tulajdonítható a bíróság tárgyalási tevékenységének olyan jellegzetesség, hogy funkciója a nyomozás során történt megállapítások regisztrálására szorítkozik. A tanúvallomás tekintetében is hangsúlyozott a bíróság tevékenységének ellenőrző szerepe abban, hogy a tanú korábbi kihallgatása során az általa ismert tényállást vagy tényállásrészletet az igazsággal megegyezően tárta-e fel. Az ellenőrző szerepen túlmenően azonban a bírósági tevékenység feladata az is, hogy a tanú tudattartalmának teljes megismerésére törekedjék, vagy a büntetőper egész anyagából is felfedezzen további olyan személyeket, akik a tárgyaláson tanúkként számbajöhetnek. Ennélfogva a bíróság ellenőrző tevékenysége a tanúvallomás vonatkozásában is olyan következtetésekhez vezet, amelyek egyaránt tartalmaznak deklaratív és konstitutív elemeket. Ezért teljes egészében helyeselni kell a szerző ama felfogását, hogy a tanú tudomásának és nem a vallomásának a megismerését helyezi előtérbe tudományos vizsgálódásai során. Eme éles disztinkciótételnek elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentősége van különösen abban az összefüggésben, hogy a bírói tanúbizonyítás során elérendő cél: a tanú tudomásának és vallomásának egymással és az ügyben elérhető teljes igazsággal való egyezése.

Mindezzel csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy a szerző művében alkalmazott szerkezeti megoldások bár összefüggenek az elméleti kérdésekkel és felkeltenek bizonyos fokú hiányérzetet, alapjában nem érintik a szerző koncepcióját megalapozó tételek helyességét. A szerkezettel összefüggésben azt is meg kell állapítani, hogy a mondanivaló kifejtésére szánt anyagrészek terjedelme arányos. Szokatlan az a megoldás ugyan, hogy a szerző az egész I. fejezetet tulajdonképpen bevezetésnek szánta, ami abból derül ki, hogy ezt a terjedelmes fejezetet (15.—77. p.) követi az „első rész" megjelölés.

Így sem áll azonban fenn aránytalanság, minthogy a 40 ívet meghaladó terjedelmű műben a tanúbizonyítás elhelyezése a bizonyítás rendszerében tárgyú anyagrész az olvasót a büntető eljárásjog területéről segít átkísérni a pszichológia tudományának a büntető eljárási joggal ölelkező egyes alaptételeihez, következtetésként rámutatva a pszichológiai ismereteknek a tanúbizonyításnál fennálló jelentőségére. Erre a szemléleti módra való figyelemfelhívás azért is értékes, mert tudományosan bizonyítja annak jelentőségét, hogy a jogalkalmazó gyakorlati tevékenysége során, különösen a tényállás megállapítás folyamatában nem pusztán adminisztratív tevékenységet végez, hanem az elméletileg is képzett pszichológus szemüvegén keresztül

ismeri meg a jogban releváns ama jelenségeket, amelyek részei a tanú tudattartalmának és válnak elemeivé a tanú vallomásának. A szerző azonban kellő óvatossággal nyúl ehhez a kényes kérdéshez, mint írja: „Az előbb csak egészen nagy vonásokban érintett történelmi fejlődés tanulsága, hogy a gyakorlat bizonyos idő után mindig a kellő mértékre szállította le az újonnan alkalmazott módszerek, köztük a pszichológiai elgondolásokra alapozott megoldások eleinte túlzott jelentőségét, de az újításból valami hasznosíthatót mindig megtartott. Ez a folyamat ma is tart." (57. o.) E megállapítással összefüggésben azonban vitatkoznom kell a szerző művének legelső mondatával. Amikor helyesen állapítja meg, hogy a tanúvallomás a büntető eljárás gyakorlatában ma is a legtöbbször igénybevett bizonyítási eszköz, ezzel szembeállítja azt a tényt, hogy a műszaki és biológiai tudományok eredményeinek fokozottabb felhasználása jelentékeny mértékben kiszélesítette a bíróság belső meggyőződését kialakító bizonyítékok körét. Nézetem szerint a tanúvallomás felhasználásának gyakorisága nem magyarázható a büntető ügyekben eljáró hatóságok gyakorlatának konzervativizmusával, vagy azzal, hogy a tanúvallomást mint érdemi bizonyítékot többrebecsülnék, mint a többi bizonyítékot, vagy különösen kiemelnék jelentőségét szemben a tárgyi bizonyítékokkal. A bizonyítékok primátusának problémája hagyományos vitakérdés a büntető eljárási jog irodalmában és ez a vita ma sem lezárt. A megismerés objektivizálásának elve, ami a szerző felfogásában is jelentős tényező, hangsúlyozza a tanúvallomás, mint bizonyíték jelentőségét éppen annál fogva, hogy a pszichológiai tudomány eredményeinek ismerete és felhasználása még inkább biztosítja a tanú tudomása megismerésének lehetőségét. Mégis mi az, amin vitatkoznom kell? A szerző hivatkozott megállapításának az a része, hogy „... a bíróság belső meggyőződését kialakító bizonyítékok..." arra enged következtetni, mintha a szerző a bizonyítékok jelentőségét abszolutizálná a bíróság belső meggyőződése kialakítása szempontjából, másképpen fogalmazva, a szerző szerint a bizonyítékok önmagukban determinálják a bíróság belső meggyőződését. A bíróság, de általában a jogalkalmazó belső meggyőződésének kialakulásában a bizonyítékoknak, közöttük a tanúvallomásnak kétségtelenül meghatározó jelentősége van abban az esetben, ha a bizonyítékok mint objektív tények helyesen tükröződnek vissza a jogalkalmazó tudatában. Ebben a pszichikai folyamatban azonban nemcsak a bizonyítékoknak, közöttük a tanúvallomásnak, van jelentősége, hanem mindazoknak a tudati tényezőknek, amelyek kihatnak arra: *hogyan értékeli a jogalkalmazó a bizonyítékokat,* közöttük a tanúvallomást. Ebben a folyamatban pedig a szubjektum egészének jelentősége van, beleértve a jogalkalmazó világnézetét, tudományos és szakmai ismereteinek körét, idegrendszerének állapotát, valamint a tudatra befolyást gyakorolható egyéb objektív és szubjektív jelenségeket. Teljes mértékben egyetértek a szerzővel abban, hogy a tanúval történő bizonyítás, mint megismerési folyamat maga is kettős jelenség. Első fázisa a tanú tudatában végbemenő folyamat a büntetőperben releváns jelenségről, másik fázisa pedig ama megismerés, melynek eredményeképpen a bíróság feltárja a tanú által megismert jelenséget a maga objektív valóságában. (11. o.) Ez a megállapítás azért is kiemelendő, minthogy a szerző már az előszóban kifejezésre juttatja a mű egészén végigvonuló álláspontját.

A mű I. fejezetében a szerző a bíróság tényállásmegállapítási tevékenységéből indul ki. Itt gondolatjelek közé rejt egy másik fontos megállapítást, a büntető eljárásjogi relevancia értelmét, amelyre a következőképpen utal: „... a relevancia keretében, tehát már eleve bizonyos bűncselekmény elvont, törvényfogalmi elemei között, továbbá a jogi elbíráláshoz szükséges egyéb körülmények vonatkozásában..." Helyesen hozza összhangba a tényállásmegállapítási feladatot a megalapozottság követelményével. Ugyanakkor rámutat arra, hogy az irodalom és a tételes törvény nem teljesen egységes a tényállással kapcsolatos szóhasználatban, mert szinonimaként használják a „tényállás", „tényállásmegállapítási tevékenység", „tényállásmegállapítás", stb. kifejezéseket. A szerző szintézisként azt a helyes következtetést vonja le, hogy a tényállásmegállapítási tevékenység a releváns jelenségek összességét öleli fel, a tényállás egyes elemeit gondolatilag rekonstruáló tevékenység a: *ténymegállapítási tevékenység,* amelynek eredményei a bíróság egyes *ténymegállapításai.* A szerző szükségképpen kitér a tényállásmegállapító és jogértelmező tevékenység szoros összefüggésére is, melynek gyakorlati vetülete a tény- és jogkérdés elhatárolásának problémája. (17. o.) Egyetértek azzal a következtetéssel is, hogy az említett megállapítások alapja a bíróságoknak az objektív igazságra való törekvést magábanfoglaló elvi meggyőződése, általános jogi meggyőződése: jogtudata.

Miután a szerző helyesen mutat rá a bíróság tényállásmegállapítási tevékenységének fókuszaira, a megismerés és a bírói tényállásmegállapítás közötti összefüggés feltárására törekszik. A bíróság ténymegállapítási tevékenységének lényegét úgy jellemzi, hogy ez a megismerés: az elkövető magatartásának, az anyagi világban végbement jelenségnek gondolati rekonstruálására irányuló célszerű és aktív tevékenység. A bíróság megismerési tevékenysége és a filozófiai megismerés között pedig a cezúra úgy határozható meg: a bíróság ítélkezése során nem általános törvényszerűségeknek, hanem mindig konkrét jelenségeknek: az egyedinek, az egyszer megtörténtnek megismerésére, felismerésére törekszik. (19. o.)

A megismerés mint folyamat természeténél fogva sem lehet statikus jelenség. Általánosított értelemben az emberi megismerés fejlődése a társadalom fejlődésének során mindig befolyásolta a bírói megismerést is. A szerző rámutat arra, hogy a társadalmi viszonyokban történt forradalmi ugrások ezen a téren is mindig alapvető változásokat hoztak. A szocialista forradalom az eljárás alapvető elvei közé iktatta az objektív igazság megállapításának követelményét. Helyesen mutat rá a szerző arra, hogy ennek az elvnek tételes jogi kinyilatkoztatása nem jelent objektivizmust a bíróság ténymegállapító tevékenységében. Az objektív valóság megismerése ötvöződik a belső meggyőződés mellett a jogalkalmazó jogtudatának aktív szerepével. A szocialista eljárási jog érdeme, hogy a már

korábban is meghirdetett eljárási elvek és garanciák deklarálásán túlmenően a természettudományok fejlődésének eredményeit következetesen beállítja a bíróság megismerési tevékenységének szolgálatába. (23. o.)

A bíróság megismerési tevékenységével általánosan foglalkozó anyagrészben — amely még mindig a bevezető fejezethez tartozik — a szerző arra a megállapításra jut, hogy a tanúban a releváns tényről végbement tudomásszerzés eredményeképpen a szerzett tudomás a tanú szempontjából szubjektív, a bíró és mindenki más szempontjából objektív jelenség. Ebben a relációban a szubjektívnek az objektívvel való szembeállítása helyt foghat, de csak abban az értelemben, hogy a tanú tudomásszerzése a bíró tudatától független, tehát így objektív jelenség. Mégis szükségesnek vélem rámutatni arra, hogy ez a reláció csak absztrakt értelemben áll meg, mert abban az esetben, ha a tanú a jogilag releváns objektív tényeket érzékelte ugyan, de a tudatában végbemenő visszatükröződési folyamat eredményeképpen keletkezett tudomás akár endogén, akár exogén tényezők hatására tartalmilag nem felel meg az objektív valóságnak, a tanú tudomása a bíró szempontjából tartalmilag elveszti objektív jellegét és ebben a relációban is torzítóan ható szubjektív elemek válnak benne túlnyomóvá. Ebből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a bíró megismerési tevékenysége nemcsak a tanú tudomásának vizsgálatára, hanem annak tartalmi összetevőire, tudati keletkezési rugóira is ki kell, hogy terjedjen. Ezért helyeselhető a szerző ama meglátása, hogy a tanú tudomásának megismerésével kapcsolatos probléma éppen ez: a tanú által a releváns jelenségről megszerzett és általa szubjektívként őrzött tudomást, mint objektív jelenséget feltárni, megismerni. (25. o.)

Gyakorlati szempontból megemlíthető lenne az is, hogy a bíró, amikor a megismerési tevékenység során arra a megállapításra jut, hogy a tanú tudomásszerzése és annak kinyilatkoztatása: a vallomás torz képet mutat, nem egyezik vagy nem egyezhet az objektív történés jogilag releváns elemeivel, köteles vizsgálat tárgyává tenni ennek okát. Másképpen fogalmazva, a vallomás hiteltérdemlőségének vizsgálata nem csupán annak a ténynek a megállapítására szorítkozik, hogy valamely tanú vallomása, vagy vallomásának valamely részlete a valósággal nem egyezik meg. A megismerési folyamatnak a bíró részéről át kell fognia azt a kört is, hogy a tanú tudomásszerzésének kinyilatkoztatására szolgáló vallomás miért nem felel meg az objektív valóságnak. A tanúban végbement megismerési folyamat torzult el vajon a tanú tudatára befolyást gyakorló valamilyen jelenség hatásaképpen, vagy pedig a tanú tudatosan, akaratlagosan tért el vallomásában tudomásszerzésének tartalmától.

A most kifejtettekkel összefügg a szerző megállapítása a gondolkodási tevékenység elemeinek a tényállásmegállapítási tevékenységben való szerepéről. A bírói megismerés rekonstruálási művelet. Ebben a bírót segítik az emberi élettapasztalatok, a tudományos ismeretek, a társadalmi gyakorlat és törvényszerűségek. Helyesen jut arra a következtetésre a szerző, hogy a megismerés történeti és logikai módszerének egyidejű, egymást ellenőrző alkalmazása vezetheti csupán a bírót az objektív valóság megismeréséhez. (30. o.) Ama megállapítás azonban, hogy a tanúvallomás a tételes jogban bizonyítási eszköz, a kérdéskörben régóta folyó irodalmi viták jegyében, továbbra is vitatható. A hatályos magyar tételesjog a tanúvallomást a bizonyítékok között sorolja fel. (Be 61. §). Korábban érvényesült hazánkban olyan tételesjogi felfogás, hogy a tanúvallomás bizonyítási eszköz.

Nézetem szerint a tanúnak az ügyre tartozó vallomása abban az esetben, ha akár a tényállás, akár a terhelt személyiségének megítéléséhez szükséges személyi vagy tárgyi körülményre nézve érdemi tényállítást tartalmaz, bizonyíték és nem bizonyítási eszköz. Ez a megállapítás azonban felveti azt az elméleti kérdést is, hogy különböztetnünk kell a tanúbizonyítás körében is vallomás és nyilatkozat között. A nyilatkozat fogalmilag tágabban és szűkebben értelmezhető. Tág értelemben a nyilatkozat a tanú érdemi vallomását is magában foglalja. Szűk értelemben azonban nem vallomás, hanem nyilatkozat a tanúnak akár az ügyre nem tartozó tényállítása, vagy eljárási jogainak gyakorlása körében pl. a tanúvallomás megtételének valamilyen akadályára való hivatkozás, kötelezettségeire való kioktatás alkalmából tett kijelentése, stb.

Teljes egészében egyetértek a szerző ama elvi álláspontjával, hogy az objektív valóság feltárása érdekében két párhuzamosan vizsgálandó megismerési folyamatról van szó: az egyik megismerési folyamat a tanúban, a másik megismerési folyamat a bíróban megy végbe, amely utóbbinak tárgya a tanúban végbement megismerési folyamat is. (32. o.)

A szerző a bírói megismerés, mint rekonstrukciós folyamat jellegzetességeinek bemutatása során kifejti, hogy a bíró saját maga rendszerint nem közvetlenül, saját érzékszervei útján ismeri meg magát az elbírálandó releváns tényt. Ennélfogva más tények segítségével, közvetett úton jut el a releváns tény megismeréséhez. Azt is helyesen állapítja meg, hogy a bírói megismerés tárgyát: a tanú megismerési folyamatát az eredeti tudomásszerzés pillanatától a tárgyaláson tett kijelentésig egész sor tényező befolyásolja. A bíróságnak fel kell derítenie mindazokat az adatokat is, amelyek a tanúvallomásnak bizonyító erejét, hiteltérdemlőségét befolyásolják: alátámasztják, illetőleg meggyengítik. (34. o.)

Ide azonban az a megjegyzés kívánkozik, hogy a bíró, de már a nyomozás során a nyomozó pszichikumában rejlő tényezőknek is befolyásoló jelentősége lehet a tanúvallomás hiteltérdemlőségének megállapításában. Szerephez jut tehát a megismerési folyamat eredményessége szempontjából a tanú kihallgatását végző jogalkalmazó tudatának status praesense, tehát magának a tanúkihallgatási aktust végzőnek tudati beállítottsága, amelyet ugyancsak számos külső és belső tényező befolyásolhat.

A tanúbizonyítás és a bírói tényállásmegállapítás összefüggésének vizsgálata során a szerző kifejezésre juttatja azt az álláspontját, hogy a bizonyítás a megismerés segédeszköze. Nézete szerint a büntető eljárásban a bizonyítás legáltalánosabb értelemben az eljárás alanyainak azt a tevékenységét jelenti, hogy szükséges és elegendő tételek

alapján valamely ténymegállapításról kimutassák, hogy az megfelel az objektív valóságnak. Elfogadható, hogy ez a tétel megfelel a bizonyítás logikai fogalmának. (40. o.) Felmerül azonban a kérdés, hogy kiknek a kötelessége végezni azt a ténymegállapítási tevékenységet, amelyről ki kell mutatni, hogy az megfelel az objektív valóságnak. Valamely tényállítás valóságának vagy valótlanságának kimutatása önmagában aligha vezethet el a releváns tényállás teljes megismeréséig. A bizonyítás tehát nem vezetne eredményre, ha fogalmilag pusztán logikai műveletnek tekintenék. A logikai bizonyítás lehetőségének szükségképpeni előfeltétele tények felderítése, tények sokaságának feltárása, objektív és szubjektív összefüggéseik kimutatása, a konkrét ügyben a relevancia körének meghatározása és mindezek után kerülhet csak sor a logikai bizonyításra. Ezért azt a szerzői megállapítást, hogy a bizonyítás mint eljárási tevékenység a büntető eljárásnak a bírósági határozathozatalt megelőző szakaszaiban rendszerint a felek által kifejtett művelet, szükséges lenne azzal kiegészíteni, hogy ez a felek és más az eljárásban résztvevő egyéb alanyok által kifejtett nem spontán műveletek sorozata, hanem a büntető ügyben eljáró hatóság és legelsősorban a nyomozóhatóság által tervszerűen irányított eljárás keretében történik. A tanúbizonyítás a büntetőperben tehát tulajdonképpen nem rendszerint két, hanem inkább három megismerési folyamat rekonstruálásának eredményeképpen érheti el célját. Az első megismerési folyamat a releváns ténynek a tanú által történt érzékelése, a második megismerési folyamat a nyomozóhatóság érzékelése a tanú tudomásának megismeréséről, a harmadik pedig a bírói megismerés, melynek tárgya az első megismerési folyamat *ténybeli*, a második megismerési folyamat *kritikai* ellenőrzése.

Helyes az a következtetés, hogy az objektív igazságnak megfelelő tényállásmegállapítás követelménye a bíróságot is kötelezi aktív tevékenység kifejtésére a tényállás felderítésével, valamint a bizonyítékok összegyűjtésével kapcsolatban. Szűk azonban az a megállapítás, hogy a bíróság ebben a vonatkozásban nincs kötve a felek által megjelölt kerethez, az általuk felhozott bizonyítékokhoz. (41. o.) Nézetem szerint a bírói aktivitás pozitívabb kifejtést igényel. Nem bízható a felek akarati spontaneitására, hogy a büntető eljárás során milyen bizonyítékokat hoznak fel, tevékenységüket mindvégig az ügydöntő hatóság aktív irányító tevékenysége kell, hogy vezérelje. A kontradiktórius perszerkezet — felfogásom szerint — nemcsak a büntető perre vonatkozó törvényszerűségeket tükröz, hanem visszavetíthető a büntető eljárás egészére, mint annak kontradiktórius formájára. Ez szorosan összefügg a szerző által is helyesen hivatkozott officialitás elvének széleskörű érvényesülésével, amellyel azonban a büntető ügyben először és elsősorban a nyomozóhatóságnak kell élnie. Ez a bíróság, szintén a kontradiktórius perszerkezetből folyó, aktivitását nem korlátozza, nem gyengíti, de az aktivitás körének kiterjesztése szempontjából éppen maga a bíró tekintheti meghatározó jelentőségűnek. A tanúbizonyítás szempontjából ezért nem egyformán jelentkeznek a bírói megismerés feltételei és tényezői, ha a nyomozóhatóság által már kihallgatott tanúról, vagy olyan személyről van szó, akit tanúként csupán a bíróság von be az eljárásba. A szerző helyesen jegyzi meg egyik lábjegyzetében, hogy a nyomozás során olyan önmagában nem teljes adat is felderíthető, amely nyomravezető és ennek segítségével további, erősebb bizonyíték merül fel. Pl. egy tanú elszólásából új tanú neve merül fel, aki azután teljes és használható vallomást tesz. (47. o.)

A részletek kifejtése szempontjából jelentősnek kell tekinteni a szerző bevezető gondolatainak lezárását képező ama megállapítását, hogy a bíróság végig követi azt a pszichés folyamatot, amely a tanúban a releváns cselekményről szerzett tudomás keletkezésétől a bíróság előtt tett kijelentésig végbement. Idetartozik mindazoknak a tényezőknek a felderítése, amelyek a tanúvallomás tartalmára hatottak, illetve valamennyi, a bírói megismerés befolyásolására alkalmas szubjektív és objektív tényező, amelyeknek ismeretében a tanúvallomás megfelelően analizálható, tartalma és hitelérdemlősége ellenőrizhető. (52. o.)

A szerző bevezetőnek szánt fejezete a mű egésze szempontjából nemcsak érdemi megállapításokat tartalmaz, hanem kifejezésre juttatja a szerzőnek a mű egészén végigvonuló alapkoncepcióit. Ezek a nézetek összefüggenek a szocialista büntető eljárás fontosabb alapkérdéseivel, elsősorban a bizonyítási elmélet problémáival.

II. Az elméleti jellegű bevezetőfejezet után a könyv két részre tagozódik, a tanúbizonyítás két alapvető fázisának megfelelően. A mű egyrészt a büntetőperben megítélés alá eső releváns jelenségről a tanúban keletkezett primer tudomásszerzési folyamatot, másrészt pedig a tanú tudattartalmát feltáró tevékenységet: a bíróban végbement, szekunder megismerési folyamatot tárgyalja. (59. o.) A tényállásmegállapítással kapcsolatban alapvető szemléletnek tekinti a materialista filozófiának a lét elsődlegességéről és a tudatot meghatározó jellegéről szóló tételét.

A tanúvallomás kialakulásáról szóló első részben a szerző feltárja a tanúvallomás kialakulási folyamatának szakaszait: a tanú tudomásszerzése, a szerzett tudomás megőrzése és közlése, valamint kimutatja a folyamatot befolyásoló tényezőket.

Rámutat arra, hogy a tanúvallomás kialakulásában közreható tényezők az eljárásjogi szabályozás szempontjából nem egyenértékűek. A tételes törvényhozás ugyanis ezek közül egyeseket (pl. életkor, ettől függő értelmi fejlettség) annyira figyelembe vesz, hogy azokat tételesjogilag szabályozza, míg másokat (pl. a közreható pszichikai tényezők) csupán az eljárási gyakorlat vesz figyelembe. A szerző említést tesz a történeti fejlődés során felmerült olyan tényezőkről is, amelyek a tételes jogi szabályozás szempontjából átmeneti jellegűek voltak. Ilyennek tekinti az osztályhelyzetet, nemhez, valláshoz, fajhoz való tartozást, stb. (81. o.) Felmerül a kérdés, hogy vajon ez utóbbi tényezők jelentősége a történeti fejlődés eredményeképpen valóban elenyészett-e?

Függetlenül attól, hogy a tanúvallomás kialakulásában közreható tényezők tételesjogi szabályozására — nézetem szerint — nincs szükség és a hatályos tételesjog a szerző által említett életkort, az ettől füg-

gő értelmi fejlettséget a tanúvallomás szempontjából nem is szabályozza, a felsorolt tényezők közül több még nem tekinthető olyannak, mint amit a történeti fejlődés figyelembevételével a jelentőséggel bíró tényezők közül ki lehetne hagyni. A marxizmus—leninizmusnak az osztályokról szóló tanítása alapján ma még — nézetem szerint — az osztályhelyzet figyelembevételének a tanúvallomások szempontjából is jelentősége lehet egyes bűntetti kategóriáknál, pl. az állam elleni bűntettek körében. Jelentősége lehet a tanúvallomás hiteltérdemlőségi fokának megállapításánál. A különböző nemekhez tartozás olyan pszichikailag jelentős tényezők esetleges figyelembevételét igényelheti, amely a női pszichikum sajátosságaival függ össze. Mindeme példákból arra a következtetésre lehet jutni, hogy a történeti fejlődés ellenére még nem minden említett tényező jelentősége enyészett el, illetve hagyható figyelmen kívül a tanúvallomással összefüggő egymásra épített megismerési folyamatok során.

A szerző a pszichológia tudományának eredményei felhasználásával helyesen mutatja be az érzékelés és az észlelés szerepét a tudomásszerzés és annak visszaadása folyamatában. A szerző az észlelést befolyásoló konkrét objektív és szubjektív tényezők vizsgálatát tartja fontosabbnak, mint amelyek a tanúban végbemenő tudomásszerzési folyamatnál ténylegesen közreműködtek. Ezek a tényezők szolgálhatnak alapul ugyanis a tudomáskijelentés tartalmi kritikájánál. (93. o.)

Helyeselhető az az állásfoglalás is, hogy az észleléssel mint gondolkodási művelettel kapcsolatban felmerült tévedések okainak analizálására nem lehet általánosan érvényes szabályokat kialakítani, hanem a tanúvallomás tartalmát ellenőrző tevékenység során mindig egyenként kell ellenőrizni és kiszűrni azokat a konkrét tényezőket, amelyek a tévedést okozták vagy okozhatják. (103. o.) Ez a következtetés azonban — nézetem szerint — annyiban kiegészítésre szorul, hogy döntő jelentősége van a tanúvallomásban tükröződő tévedés indulati eredetű feltárásának. A tanúvallomás hiteltérdemlősége nem kis mértékben függ attól, hogy a tanú tévedése jóhiszemű vagy rosszhiszemű, illetve a tévedés mögött tudatos, akaratlagos torzítás fedezhető fel. A szerző később helyesen állapítja meg, hogy a vallomástétellel kapcsolatos akaratelhatározásban közreműködnek a tanú személyiségének ezzel összefüggő vonásai, akarati tulajdonságai. (117. o.)

A szerző részletesen feltárja a tanúvallomás kialakulását befolyásoló tényezőket, a tényezők osztályozásának lehetőségét: az objektív és a szubjektív jellegű tényezők felderítésének jelentőségét. Hangsúlyozza az objektív tényezők tisztázása szükségességének elsődlegességét anélkül azonban, hogy ez a szubjektív tényezők felderítésének jelentőségét csökkentené. A szubjektív tényezők körében különbséget tesz a társadalmi tudat által meghatározott szubjektív tényezők és a fiziológiai tényezők között (életkor, nem, az érzékszervek állapota,). Részletesen tárgyalja a pszichikai tényezőket (értelem, szakismeretek és foglalkozás jelentősége, figyelem, érzelmi tényezők, befolyásolás, patologikus jellegű tényezők). A befolyásolás formái körében foglalkozik a szuggesztió jelentőségével és azt a követelményt fogalmazza meg, hogy a tanúvallomások bírói ellenőrzésénél nemcsak a bíróság előtt tett vallomást befolyásoló, hanem esetleg a korábban, a nyomozás során a tanúra gyakorolt szuggesztiót is figyelembe kell venni. (211. o.) Nézetem szerint a szerző ennek a kérdésnek a jelentőségét eltúlozza. A nyomozóhatóság részéről aligha képzelhető el akár a tanú, akár a terhelt kihallgatása során szuggesztiós módszer alkalmazása a magyar bűnüldözési gyakorlatban. Annak is ritka esetben képzelhető el a valószínűsége, hogy a tanút külső személy szuggerálja a tanúvallomás mikénti megtételére. Tény azonban, hogy ez a lehetőség sem teljesen kizárt.

A III. fejezetben a szerző részletesen tárgyalja a tanú bírósági kihallgatását, a bírósági tanúkihallgatás perjogi szabályait, a bírósági tanúkihallgatás előkészítését, a tanú kihallgatását, a szerzett tudomás feltárására irányuló sajátos módszereket, majd a tanúvallomás rögzítését. Eme második résznek a szerző a tanú tudomásának bírói megismerése címet adta. A tanú jogállásának vázolása során összehasonlító jogi kutatásra alapozza megállapításait. Figyelmét elsősorban a tanú vallomástételi kötelezettsége felé fordítja. Helyesen állapítja meg, hogy követelmény: az igazmondás. A szerző szerint ez azt jelenti, hogy a tanú köteles a releváns jelenségről szerzett eredeti tudomását a bírósággal teljes egészében közölni. Más kérdés, hogy ez a vallomás mennyire adekvát az objektív valósággal. A szerző álláspontjában kifogásolható, hogy az igazmondás követelményét nem terjeszti ki a tanú származékos tudomásával szemben. Igaz, hogy az eredeti és a származékos tudomásszerzés között értékrendbeli különbség állítható fel, azonban előfordulhat, hogy a konkrét büntető ügyben csak származékos tudomásszerzésen alapuló tanúvallomás áll rendelkezésre. Az igazmondás követelményét — nézetem szerint — mind eljárásjogi, (vallomástételi kötelezettség) mind anyagi jogi (igazmondási kötelezettség) szempontjából a származékos tudomásszerzésen alapuló tanúvallomással szemben is kell támasztani. (223. o.) Hiányolható, hogy a szerző nem foglal állást ebben a részben a tanúvallomás akadályának fennforgása ellenére történt tanúkihallgatás problémájában. Az objektív igazság elérésének követelménye látszólag szembekerül a törvényi tilalomhoz fűződő ama joghatással, hogy az akadály fennforgása ellenére kihallgatott tanú vallomását bizonyítékként nem lehet figyelembe venni. Felmerül azonban a kérdés, hogy van-e eljárásjogi akadálya az olyan tanú kihallgatásának és vallomása figyelembevételének, akit a hatályos jog rendelkezése által kizárt tanú vallomása nevezett meg, és az utóbbi személlyel szemben személyre szóló kizárási akadály nem áll fenn. Ez a vitakérdés a jogirodalomban nem ismeretlen ugyan, azonban megnyugtató megoldása nem ismeretes. Véleményem szerint a megoldás abban kereshető, hogy a tanúkihallgatási tilalom joghatásának határa formálisan vagy materiálisan értelmezendő-e. A materiális értelmezés, nézetem szerint, inkább szolgálja az objektív igazságnak a konkrét ügyben történő megállapíthatását és csak látszólag sérti a terhelt védekezéséhez fűződő jogait. Az utóbbi tanú tehát nem kizárt.

Már utaltam arra, hogy a témából hiányolható az elsődleges jelentőséggel bíró ama kérdések tisztázása, amelyek a nyomozási tanúbizonyítás problematikájának körét töltik ki. A szerző ezekre a kérdésekre művében több helyütt tesz utalásokat, valamivel bővebben tárgyalja a nyomozási anyag megismerésének és felhasználásának kérdését. A mű egész terjedelméhez képest azonban — mint említettem — ez a rész aránytalanul kis terjedelmű, amit a szerzőnek azért nem lehet felróni, minthogy ez a téma külön monográfikus feldolgozást igényelhet. A szerző irodalmilag is alátámasztott egyik megállapítása azonban, elsősorban a kellő indokolás híján, vitára késztet. E megállapítás szerint a nyomozási anyag, mint a nyomozószervek megismerésének eredménye — beleértve a nyomozás során tett tanúvallomást is — a bíróság számára elsősorban csak tájékoztatási eszköz lehet. (255. o.) Nézetem szerint ez az állítás tartalmilag kevesebbet, részben pedig többet mond a kelleténél. Az esetben, ha a nyomozás során a tanúkihallgatás mint megismerés éppen azáltal volt eredményes, mert sikerült feltárni a tanúnak az objektív valósággal egyező tudomását az ügyben releváns tényre nézve, a tanúvallomás értéke a bíróság számára többet jelent mint tájékoztatási eszközt. Az esetben pedig, ha a nyomozás során felvett tanúvallomás nem tükrözi az objektív valóságot, illetőleg hiányos, torzított, vagy egyenesen megtévesztő adatokat tartalmaz, nem tájékoztatási eszköz, hanem dezinformációs szerepet tölt be. Helyes azonban a szerzőnek az a megállapítása, hogy a legtökéletesebben végzett nyomozásanyag sem mentesíti a bíróságot a büntető eljárás alapelveinek érvényesítésével járó feladatok teljesítése alól.

A második részhez tartozó IV. fejezetben a szerző összegezi addigi vizsgálatainak eredményét és azokat mind elméleti, mind gyakorlati szempontból hasznosíthatóvá teszi. A tanúvallomás mérlegelése körében foglalkozik a mérlegelés módszereivel, a mérlegelési művelet lefolytatásával, a vallomástételre ható egyes tényezők ellenőrzésével, a tanúvallomás egyes elemeinek kísérleti ellenőrzésével, majd a mérlegelés eredményével. A szerző helyesen mutat arra rá, hogy a tanúvallomás mérlegelésének osztálytartalma van. A tanúvallomás tartalmának és hiteltérdemlőségének elbírálása, az erre vonatkozó szabályok kidolgozása, a büntető eljárás fejlődéstörténetében az eljárási típus egyik lényeges jellemzője. (421. o.)

A szocialista felfogások ismertetése körében megállapítja, hogy a szocialista büntető eljárásjogok a bizonyítékok értékelésének módszereként a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét fogadják el. (442. o.) Nézetem szerint azt is hangsúlyozni kell, hogy a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve feltételezi a bizonyítás szabadságának elvét is. Az esetben ugyanis, ha az adott jogrendszer a bizonyítás szabadságát — a lehető legkisebb korlátozások között — nem biztosítja, a bizonyítékok szabad mérlegelése sem megalapozott. Változatlanul vitás kérdés, hogy a mérlegelés és az értékelés szinonimaként foghatók-e fel a bizonyítás relációjában. Álláspontom szerint a bizonyítékok szabad mérlegelése folyamat, amelynek a leglényegesebb pontjai kiemelhetőek: 1. a bizonyítékok számbavétele, 2. a bizonyítékok rendszerezése, 3. a bizonyítékok egyenkénti, egymáshoz viszonyított és összességében történő értékelése. A mérlegelés tehát tartalmilag értékelést juttat kifejezésre, a bizonyítékok bizonyító erejének felmérését, a bizonyítottság fokának megállapítását, de nem absztrakt módon, hanem in konkreto, a bizonyított tényállás egyidejű konstruálása mellett.

Felmerül az a kérdés is, hogy a mérlegelés mint funkció kisajátítható-e kizárólag a bíró számára? A szerző szerint a mérlegelés sajátosan ítélkezési funkció (443. o.). Nézetem szerint a mérlegelés nem kifejezetten ítélkezési, hanem megítélési funkció, amelynek a büntető eljárás első aktusától kezdve, annak jogerős befejezéséig ügydöntő jelentősége van. A büntető eljárás negatív aktusa, a nyomozás megtagadása sem képzelhető el a rendelkezésre álló adatok (vagy megfelelően kiegészített adatok) számbavétele, rendszerbefoglalása és értékelése nélkül. Ebből a körből a tanúvallomás sem hiányzik még akkor sem, ha a feljelentés kiegészítése során nem tanú kihallgatására, hanem személyek meghallgatására kerül a sor.

A szerző összehasonlító módszer alkalmazásával megállapítja, hogy a mérlegelési művelet fogalmával kapcsolatos tételesjogi rendelkezés a szocialista országok büntető eljárási törvényeiben nem ismeretes, bár egyes törvényhozásokban a mérlegelés tartalmi jegyeire való utalás megtalálható. (OSZFSZK Bp. 71. §-a). A szerző a tételesjogok és egyes irodalmi nézetek ismeretében meghatározza „az ítélethozatalt közvetlenül megelőző, analizáló — szintetizáló, problémamegoldó gondolkodási műveletnek" a leglényegesebb tartalmi ismérveit. Meghatározásának címszavai: az adatok ellenőrzése, értékelése, bizonyítékként való elfogadása, a hozott döntés és annak indokolása. (450. o.) A tanúvallomás mérlegelésénél a bizonyító adatok értékelésének általános kérdésein túlmenően a szerző néhány sajátos kérdést is megvizsgál. Hangsúlyozza, hogy a büntető eljárásjog tudományának egyik legidőszerűbb feladata azoknak a lehetőségeknek a vizsgálata és ezzel kapcsolatban a megfelelő módszerek kidolgozása, amelyek segítségével a tanú tudattartalma bírói megismerésének helyességét a gyakorlat, tehát lehetőleg objektív jellegű adatok alapján ellenőrizni lehet. (455. o.)

A tanúvallomások ellenőrző módszerei körében a szerző sok olyan problémát is felvet, amelyek megoldására ebben a műben nem vállalkozhatott. Ezek közé tartozik a tanúvallomásoknak tárgyi bizonyítékokkal, illetőleg a szakértői szemle eredményének segítségével való ellenőrzése. Ennél is bonyolultabb probléma a tanúvallomás és az ügyben feltárt más körülmények közötti összefüggések értékelése, az ún. közvetett bizonyítékok problémája. Ez utóbbi tekintetben a szerző ismerteti a bírói gyakorlatban kialakult főbb álláspontokat. (467. o.) Nézetem szerint ennél a kérdésnél egyik fő probléma, hogy maga a tanúvallomás is lehet közvetett bizonyíték, függetlenül attól, hogy forrására nézve eredeti vagy származékos bizonyíték-e. Az esetben, ha a tanú vallomása a főténnyel, a bűncselekmény tényállásával egyenesen és közvetlenül összefügg, tehát a tanú tényállítása és a bizonyítandó tény közé nem ékelődik, vagy

nem kívánkozik hézagtöltő adat, a tanúvallomás közvetlen bizonyíték, minden más esetben azonban a tanúvallomás közvetett bizonyíték. Ennélfogva önmagában nem töltheti be az adott ügyben a bizonyíték szerepét, csak az indiciumokkal együtt, azokkal összefüggésben. Ilyenkor nem a tanúvallomás, mint bizonyíték ellenőrzéséről van szó, hanem az egész közvetett bizonyítási láncolat csorbíthatatlan egységességén múlik a tanúvallomással együtt jelentkező kisegítő tények együttes hiteltérdemlősége, bizonyító ereje.

Helyeselhető, hogy a szerző hangsúlyozott jelentőséget tulajdonít a személyiség-vizsgálat kérdésének nem csupán a vádlottal, hanem a tanúval kapcsolatban is. Valóban az eljárási tudomány az utóbbi kérdéssel részletesebben nem foglalkozott. Helyes megállapítás, hogy a tanú személyiségének megismerése és a terhelt személyiségének ismerete között mind a feladat, mind a módszer szempontjából különbséget kell tenni. (489. o.) A személyiség kétségtelenül rányomja bélyegét a tanú egész perbeli magatartására, az észlelésre, emlékezetben tartásra és vallomástételre egyaránt. A szerző megelégszik a tanú személyiségének leszűkült vizsgálatával: a büntetőperben a tanú személyiségét csupán szavahihetőségével és vallomásának hiteltérdemlőségével kapcsolatban kell vizsgálni. Nézetem szerint a személyiségvizsgálatnak a leszűkülése csupán látszólagos. Tény az, hogy ez a két kérdés meghatározza a személyiségvizsgálat kereteit, de a tanú személyiségvizsgálatának tartalmi tényezői legalább olyan figyelmet érdemelnek, mint a terhelt személyiség vizsgálata. A terhelt nyilatkozata nélkül ugyanis (teljes vagy részleges beismerő vallomás) elképzelhető a büntető eljárás felelősségrevonással záruló eredményes befejezése, de hiteltérdemlő tanúvallomások nélkül aligha lehet teljes a tényállás megállapítása, annak bizonyítása. A következtetést a szerző már helyesen vonja le, amikor megállapítja, hogy nem csupán annak ellenőrzése a lényeges: az adott esetben hogyan megy végbe a tanú tudomásszerzési és közlési folyamata, hanem azt is állandóan vizsgálnia kell a bíróságnak, hogy ennek eredményeként jelentkező közlés milyen összefüggésben van az egyéb úton szerzett ismeretekkel, az általános élettapasztalattal, az oksági törvénnyel stb. (493. o.) A szerzővel egyet lehet érteni abban, hogy a tanú személyiség vizsgálata elméletileg elhanyagolt terület, s az ezzel kapcsolatos kutatás egyik további feladata az eljárási tudománynak.

Lényeges kérdés a vallomástételre ható egyes tényezők ellenőrzésének sajátos módszerei között ama szakértői vizsgálat szerepe, amely közvetlenül a tanú szavahihetőségének, illetőleg a tanúvallomás hiteltérdemlőségének egyes, elsősorban szubjektív jellegű elemeire vonatkozik. (509. o.) Másképpen fogalmazva: a pszichológus-szakértőnek a büntető eljárásba való bevonása *általában* helyt foghat-e, vagy csupán akkor van helye, ha a tanú tudatának épségével kapcsolatban merül fel kétely. A szerző mind a szocialista, mind a burzsoá szakági irodalom részletes áttekintése alapján nyújt erről az ellenőrzési módszerről képet. Megállapítása szerint a tanúvallomás hiteltérdemlőségének mérlegelését célzó általános pszichológiai módszerről, szakértői szemléről ez időszerint nem beszélhetünk (523. o.)

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a szocialista országok tételesjogi szabályai általában lehetővé teszik a tanúzási képesség orvosszakértői ellenőrzését. Hazai jogunkban az a tanúvallomási akadály, amelyet a Be oly módon fogalmaz meg, hogy „nem lehet tanúként kihallgatni azt, akitől testi vagy szellemi fogyatékossága folytán helyes vallomás nem várható" [63. § (1) bek. *b*)], más módon, mint pszichológiai szakértő alkalmazásával, nem is lenne megállapítható. Egyetértve a szerző álláspontjával, a tanú személyiségével összefüggően egyes tények orvostani szakértői megvizsgálása a tanúvallomás esetében is elkerülhetetlen. A probléma azonban az — nézetem szerint —, hogy a pszichológus-szakértő megállapítása mennyiben hat determináló módon a bírói ténymegállapításon alapuló jogi megítélésre. A megoldást abban látom, hogy a pszichológus-szakértő véleményére is vonatkozik a jogalkalmazó részéről a fokozottabb figyelembevétel kötelezettsége, mint az orvosszakértői véleményre általában. Negatíve megfogalmazva, a pszichológus-szakértő véleményének elutasítása a bíró részéről alapos indokolást igényel. Nem elképzelhetetlen, hogy a pszichológus-szakértő megfigyelésen alapuló szubjektív véleményével szemben ellenkező előjelű tények, objektív jelenségek merülnek fel. A pszichológus-szakértő szerepének a büntető eljárásban való kiterjesztése azonban messzemenően megköveteli annak az előfeltételnek a megvalósulását, hogy hazánkban rendszeresen folyjék kriminálpszichológiai kutatás, melynek csupán egyik fajtája a tanú személyiségének vizsgálata.

A tudományos kutatás egyik tere lehet a tanúvallomás egyes elemeinek kísérleti úton végzett ellenőrzése. Ennek kézenfekvő módszere a tanú egyes tényállításainak nyomozási kísérlettel való ellenőrzése. Ez lehetőséget nyújt egyfelől az érzéki észlelés megbízhatóságának vizsgálatára, másfelől a tanú akaratiságának tartalmi ellenőrzésére, jóhiszeműségének vagy rosszhiszeműségének felfedezésére. Ez a módszer a tanú szavahihetősége egyes elemeinek objektív jelenségek alapján végzett kísérleti ellenőrzése. Ezen a téren a büntető eljárásjogi tudomány (a kriminalisztika is) adós még az alapkérdések általánosításával is, ami a tanúvallomások kísérleti ellenőrzését illeti. A legtöbb problémát felvető és vitát okozó módszer a pszichikai és fiziológiai reakciók megfigyelése, mérése alapján végzett ellenőrzés a tanúhoz intézett kérdések alapján. (558. o.) A szerző által megemlített számos kísérleti módszer tudományos megvizsgálásának tág tere lehet hazánkban is.

A mű V. fejezete a tanúbizonyítás kérdéseit vizsgálja az első fokú határozathozatalt követő eljárásokban. Részleteiben kitért a II. fokú bíróság felülbírálati tevékenységére, a II. fokú bíróság ténybeli reformációs tevékenységére, a tanúbizonyítás felvételére a II. fokú és a megismételt eljárásban, majd a tanúbizonyításra az I. fokú határozat jogerőre emelkedése után lefolytatott eljárásokban.

A szerző beváltotta a mű előszavában tett ígéretét, ez a munka a hazai és a külföldi irodalom, a tételesjogi anyag és a bírói gyakorlat feldolgozásával alkalmas arra, hogy

messzemenően szolgálja az igazságszolgáltatási tevékenységet, a mindennapos jogalkalmazói gyakorlatot is. Az elmélet munkásainak a figyelmét pedig olyan kutatási területekre hívja fel, amelyek indokolatlanul elhanyagoltak, a fejlődés megkívánja rendszeres művelésüket. Kritikai megjegyzéseink távolról sem rontják a mű értékeit, amely a monografikus feldolgozás keretében az összefoglaló és kritikai értékelések mellett számos elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdésben gazdagítja kibontakozóban levő hazai eljárásjogi tudományunkat.

Barna Péter

Wolfgang Kunkel: Römische Rechtsgeschichte, Eine Einführung

Vierte, erweiterte Auflage, Böhlau Verlag, Köln Graz, 1964, 203 oldal.

I.

A kiváló müncheni romanista tankönyvének első két kiadása 1947-ben és 1948-ban látott napvilágot Heidelbergben a Scherer kiadónál. A kis tankönyvet a Böhlau kiadó 1952-ben a harmadik, 1956-ban a negyedik, 1960-ban az ötödik, 1964-ben pedig a hatodik kiadásban jelentette meg. (A címlap eltérő számozása nyilván azzal függ össze, hogy a könyv mai kiadója a kiadások számozását újra kezdte.) Ez a siker önmagáért beszél. Az, hogy egy jogtörténeti szakkönyv valamivel több mint 10 év alatt 4 kiadásban jelenjék meg, ritkaság. *Kunkel*nek, akinek tankönyvírói erényei a római magánjogról írt munkája révén már előbb is ismeretesek voltak (*Jörs-Kunkel-Wenger:* Römisches Privatrecht, 3. kiadás, Heidelberg, 1949), sikerült, ami nem minden jogtörténésznek adatott meg: hogy felébressze a szélesebb szakkörök és nem utolsósorban a hallgatók figyelmét tárgya iránt. Ennek egyik oka, hogy a római állam és a társadalom, valamint a jogforrások történetét a rövid tankönyv rendkívül tömören, de azért finoman árnyalva, a legújabb tudományos kutatások eredményeit kritikailag értékelve mutatja be. Az azonos jellegű jogtörténeti bevezetéseket (a német nyelvterületen pl. *Kaser, Dulckeit* hasonló műveit) ezekkel a jótulajdonságaival múlja felül.

A könyv felépítése történeti-rendszeres. A szerző mindenekelőtt korszakok szerint tagolja három részre az anyagot. Az első rész az őskort foglalja magában, amely az i. e. III. század közepéig tart (13—39. old.). A második rész ettől számítva az i. sz. III. század közepéig terjed, a római nagyhatalom és világbirodalom korát tárgyalja (40—120. old.). A harmadik részben az i. sz. III. század közepétől kezdve a hanyatlás ideje következik (121—154. old.). A szerző a függelékben a római jog továbbélésével foglalkozik a római birodalom bukása után (154—166. old.).

A történeti szempontú tagoláson belül a rendszeres tárgyalásmód jut szóhoz; a szerző a könyvet mind a három korszakban §-okra és ezeken belül ismét római számokkal ellátott alszakaszokra osztja. Minden korszakot a hagyományos módon az államterületre, gazdaságra, a társadalmi és politikai viszonyokra vonatkozó áttekintés vezet be. Így a jogforrásokat és a jogrétegeket nem izoláltan tárgyalja, hanem azokkal a tényezőkkel összhangban, amelyek a struktúrájukat lényegesen befolyásolják. Az ábrázolás erőssége a fejlődés fő vonalainak gondosan elemzett, éles kontúrokban megrajzolt jellemzése. A részletezéstől tartózkodó önmérséklés a jellegzetes fejlődési vonalakat annál szembeötlőbben juttatja kifejezésre. Erre az összefoglalásra valóban mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy a sok fától nem látni az erdőt. A nagytudású szerző írói erényei folytán könyvét rövidsége ellenére sem lehet kompendiumnak tekinteni. Itt is bebizonyosodik, hogy elsősorban nem a rövidség tesz egy könyvet kompendiummá, hanem a lélektelen adathalmaz, önállótlan előadás.

Kunkel könyvében(az eddig bevált módszerének megfelelően) lényegileg két, nyomdatechnikailag is különválasztott szövegréteg különböztethető meg. Az 1—166. oldalig terjedő, az előző bekezdésben említett három rész a tulajdonképpeni feldolgozás. A részletes, bár természetesen nem kimerítő bibliográfia (terjedelmében az előzőnek csaknem 20%-a) ettől elkülönítve, de a részeknek, a §-oknak és az alszakaszoknak rendjébe sorolva külön áll (167—194. old.). Ez a petitszedésű áttekintés nem az irodalom és a legújabb forráskiadványok könyvészeti adatainak a puszta felsorolására szorítkozik, hanem jól olvasható, összefüggő szöveg, amelyben a szerző a legfontosabb műveket, a tudomány legújabb állását, a kutatási munka fejlődését is jellemzi. A kommentált bibliográfiának sikerült elérnie azt a célt, hogy ez a bibliográfiai útmutató ne élettelen, száraz adathalmaz legyen, hanem a hallgatót az alaposabb tanulmányokra ösztönözze. A könyv e két szövegrétegét gondos tárgymutató (195—203. old.) köti össze.

II.

A szerző lényegében a római jog történetébe és hátterébe kívánt bevezetést adni. Abból indult ki, hogy a holt, adatokban kimerülő tudás sehol sem ártalmasabb, mint a jogtörténetben és hogy a joghallgatót — nem utolsósorban, mert ez érdekesebb — azokkal az erőkkel is meg kell ismertetni, sőt elsősorban ezekkel kell, amelyek a római magánjog fejlődését kialakították. Talán éppen ebben van a könyv sikerének a kulcsa. Tudott dolog, aminek legutóbb Hans *Lentze* adott pregnáns kifejezést (Rechtsgeschichte als Hobby, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, XXXVI/1964, 621. old.), hogy a jogtörténész működésének a fővesélye az unalom: a jogtörténetre az unalmas oktatás halálos veszélyt jelent. *Kunkel* tankönyve példa nemcsak a tömör, hanem az érdekes, fordulatos előadásmódra is.

Könyve nem öncélú alkotmány és jogforrástörténet, hanem inkább a római magánjogtörténet mögött álló mozgató erők megrajzolása. Hogy a polgári pert részletesen nem elemzi, az azzal a felfogásával függ össze, hogy azt célszerűbb a római magánjoggal együtt tárgyalni, ami csak helyeselhető. Nem egészen világos az álláspontja a büntető bíróság és a büntető eljárás kérdésében, amelyet mégis itt tárgyal. Talán azért, mert a római (anyagi) büntetőjog, mint ilyen, a mai oktatásban mostoha bánásmódban részesül (nem beszélve azokról a részeiről, amelyeket a hallgató a római magánjogban ismert meg).

Vagy talán azért, mert éppen ezen a területen hoztak újat Kunkel legutóbbi kutatásai. (Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil. — hist. Kl., Abhandlungen, Neue Folge, 56, München, 1962), amelyeknek az eredményeit nagyon érthetően az összefoglalása új kiadásába is átvette.

III.

Az előző kiadás 164, a legújabb 203 oldalra terjed. A két kiadás oldalszámának az összevetése azonban nem ad képet azokról a változásokról, amelyeket a legújabb kiadás felmutat. Ebben több alszakaszt a szerző újrafogalmazott és jelentősen kiszélesített, másokat csupán ebben a kiadásban találunk, a korábbiban nem. Megemlítést érdemelnek azok a kiegészítések, újrafogalmazások, amelyek a XII táblás törvényre (2. §, II., 32—37. old.), a magisztrátusi igazságszolgáltatás jelentőségére a magánjogfejlődésben (6. §, II., 82—88. old.), a germán országok kodifikációira (10. §, IV., 140—143. old.) vagy amelyek a Digesta-ra (11. §, III., 148—153. old.) vonatkoznak. Ki kell emelni, hogy a formuláris per kialakulására feladta a korábbi kiadásában képviselt azt a nézetét, hogy az először a peregrinus-perekben alakult ki: ehelyett azt közvetlenül a legis actio-s eljárásból eredezteti (a legis actio per indicis postulationem és l. á. per condictionem esetén idővel meghonosodtak a formulák.). Azt már — közvetlen meggyőző adatok hiányában — nehezebben lehet elfogadni, hogy a római bíróság ősi formája nem az in iure szakban egyedül döntő praetor, hanem a több tagból álló „esküdtszék" volt, amelyben a praetor vagy a helyettese csupán elnökölt. Kérdés, hogy a szerzőnek a Sulla előtti büntető eljárás terén elért eredményei átvihetők-e ilyen formában a polgári bíráskodásra. Változások észlelhetők továbbá azokban a szövegrészekben, ahol a szerző a praetor urbanus büntetőjogi illetékességéről (82. oldal), a rekuperátorokról és a centumvirális bíróságról (83. old.), a comitia centuriata büntetőeljárási illetékességéről (21. old.), a magisztrátus dekrétumai ellen a princeps-hez intézhető fellebbezésről büntető és polgári ügyekben (54. old.), a rhodosi feliratról írt, amely utóbbi az alkalmazandó jog választására enged következtetést (76. old.), vagy pl. az adóbérlet visszaszorításáról a császári pénzügyi igazgatás kiépítése következtében (59. old.). Ezek és még sok más hely azt mutatja, hogy a szerző felfogása nem merevedett meg, azt képes volt továbbfejleszteni és az újabb eredmények hatására meg is változtatni.

IV.

A műben a dolog természeténél fogva több vitatható nézet is akad, bár talán kevesebb, mint más hasonló jellegűben. Nyilván a szerző maga csodálkoznék a legjobban, ha valamennyi megállapítását a római jog nemzetközi tudományában mindenki elfogadná. Mégis ki kell emelni, hogy kiegyensúlyozottabban fogalmazott, óvatosabban tartott, hosszú idő alatt érlelt nézetei általában kisebb vitát kavartak fel, mint pl. a gyorsabban dolgozó, élesebb kihangsúlyozásra inkább hajló *Kaseréi*, aki a kritika tüzére gyakran volt kénytelen megváltoztatni korábbi felfogását. (Ebben persze részben a más érvei előtt meghajló belátásnak is szerepe van, amit csak helyeselni lehet.) *Kunkel* pl. azt a szkepticizmust, amely ma már a kellő jelentőségére szállítja le az interpolatio-kutatást, olymódon fejezi ki, hogy utóbbinak valódi, időtálló érdemeit, a múlt század fogalmidogmatikus irányával szemben történeti látásmódját tárgyilagosan elismeri. A jövőben is fel kell vetnie a tárgyalt forrás valódiságának a kérdését minden dolgozatnak, amely a jusztiniánuszi és egyáltalán a posztklasszikus áthagyományozásból a klasszikus jogászok gondolatait meg akarja ismerni. Csakhogy ennek a kritikának a szemlélete és a módszere lényegesen megváltozott azzal, hogy sokoldalúbbá, bonyolultabbá vált. Így pl. ma a puszta formális gyanúokoknak sokkal csekélyebb jelentőséget tulajdonítanak: a nem klasszikus nyelv önmagában még nem bizonyítja a nem klasszikus tartalmat. A múlt század vége óta napvilágot látott számtalan interpolációs állítás — summázza ítéletét Kunkel — igen jelentékeny, valószínűleg a túlnyomó része a kritikai felülvizsgálat révén tarthatatlannak, vagy nagymértékben kérdésesnek bizonyult; mások pedig, amelyek hihetőek voltak, nem jogosítanak fel az azokhoz fűzött történeti következtetésekre (151. old.). A túlzott interpoláció-kritika radikális iránya sokakat elvezetett ehhez, a kiábrándultságtól sem mentes felfogáshoz. Valóban, a szövegek eredetiségében már eleve gyanakvó interpolációhajhászás, amely gyakran a szöveg (egyébként korrekt és elegáns latinba öltöztetett) átköltéséhez vezetett, azzal a veszéllyel fenyegette egykor a római jog tudományát, hogy az tudósok játékává fajul el, amelyben az győz, aki a legjobban ért a gyanúsított szöveg új formába öntéséhez. Ehhez pedig sokszor elég volt csak egy pár fogással megnyesegetni a szöveget, ahelyett, hogy a tartalmi problémával kellett volna viaskodni. Ezek a *Riccobono* által grammatikusoknak nevezett szuperkritikus szókutatók egyidőben nagyüzemileg gyártották az interpoláció-gyanúsításokat. *Wlassak* a gomba módra szaporodó interpolációs állítások láttán (hátrahagyott jogtörténeti tanulmányában: Rechtshistorische Abhandlungen, Aus seinem Nachlasse herausgegeben und bearbeitet von Ernst *Schönbauer*, Österr. Akademie der Wiss., Phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte, 248, Bd., 3. Abh., Wien, 1965, 11—14. old.) nem alap nélkül tartott attól, hogy ha ez így megy, belátható időn belül elhangozhat a győzelmi daluk is: a valódiság látszatát sikerült derekasan szétrombolni, és így ezentúl már nincsen egyetlen Digesta-hely sem, amely teljes valódisággal dicsekedhetnék. A római jog tudományának érdeme, hogy ez nem következett be. Ma már az, aki egy Digesta-hely nyelvi formáját meg akarja ítélni, kötelezve érzi magát arra, hogy minden interpolációs indextől függetlenül mindenekelőtt magát a szöveget egészen elfogulatlanul, mintha arról még irodalom nem is lenne, alaposan áttanulmányozza és értelmezze, ami persze nem jelenti, hogy magát a forráskritikát (s ennek sorában kellő bírálattal az interpolációs kritika szolid eredményeit) elhanyagolhatná.

V.

Meg kell említenünk végül, hogy a könyvnek a második korszakot tárgyaló részében a szerző a késői köztársaság és a principátus közbüntető eljárását (iudicia publica) új §-ban (64—72. old.) dolgozta fel, amelyben a XII. táblás törvény magánbüntetőjogáról szóló, szintén átdolgozott szövegét egészíti ki a saját, újabb kutatásai alapján. A XII. táblás törvény idejére erősebben hangsúlyozza a magánjog és a büntetőjog egységét és az állami bűnüldözés csaknem teljes hiányát (utóbbinak hazaárulás és súlyos szakrális deliktumok esetén volt helye). A régibb büntetőper is csupán a védekező tettes esetén volt lehetséges (a beismerőt vagy a tettenértet a magisztrátus nyomban megbüntette) és a magánjog érvényesítésére szolgáló polgári per formáit használta fel: lényegében nem volt más, mint magáneljárás a praetor és az esküdtek előtt, amely a legis actio sacramento in personam pertechnikai eszközét használta fel. Csak a quaestios eljárás hozott létre állami büntetőbíróságot (iudicia publica). A legiszakciós büntetőpert ugyanis a második pun háború után szorították ki a szenátus által esetről esetre kialakított, ad hoc különbíróságok (quaestiones extraordinariae), amelyek az i. e. II. században állandó bíróságokká váltak (quaestiones perpetuae). Ezeket illette meg a rendes büntetőbíráskodás a köztársaság végén és a principatus elején, mígnem a császári praefectus urbi cognitio extraordinaria-ja i. u. sz. I. századtól kezdve kezdte ezeket felváltani.

Kunkel műve az angol fordítás (Roman legal and constitutional history, Oxford, 1966, 217 pag., fordította J. M. *Kelly*) után rövidesen spanyolul is megjelenik. A könyvet a Német Demokratikus Köztársaság területén (weimari nyomdában és jénai könyvkötészetben) állították elő. Kunkel a NDK-ban megjelenő Zeitschrift der Savigny — Stiftung für Rechtsgeschichte római jogi szekciójának egyik szerkesztője. Munkája a nyugati államok romanisztikájának kiváló alkotása, amelyet a szocialista kritika is kedvezően fogadott (*Kincl*, Právnéhistorické Studie, 1965, 270. old. *Petersen*, Vesztnyik Drevnyej Isztorii, 1967, 1. sz. 183—184. old.) Ehhez a magyar romanisták is szívesen csatlakoznak. Kívánatos lenne, ha a szerző a római magánjogról írt tankönyv negyedik kiadását is mielőbb tető alá hozná.

Móra Mihály

Új könyvek:

Választójogi törvény. [Az] 1966. évi III. törvény az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról. Összeáll. *Fonyó* Gyula—*Varga* József.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1956. 221 p.

Az összeállítás tartalmazza az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról szóló törvényt, az országgyűlési képviselők és a tanácstagok általános választásának kitűzéséről, továbbá az országgyűlési választókerületek számának, területének és székhelyének megállapításáról, végül a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanácsi választókerületek számának megállapításáról szóló NET határozatokat és a választójogi törvény végrehajtásáról intézkedő kormányrendeletet.

Aktual'nüe voproszü szocialisztičeszkogo grazsdanszkogo prava. Material naucsnogo rabocsego szovescsanija, provedennogo v dekabre 1965 goda v. gorode Szeged. [A szocialista polgári jog időszerű kérdései. A Szegeden 1965. december hónapban tartott tudományos munkaértekezlet anyaggal.]

Bp. MTA [KESZ soksz.] 1966. [1967.] 730 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete és a József Attila Tudományegyetem jogi kara rendezésében Szegeden, 1965. december 7—9. között tartott tudományos munkaértekezlet anyagát orosz nyelven ismertető kötet a bevezető után *Eörsi* Gyula referátumát a szocialista polgári jog struktúrájáról és tanulmányozásának módszereiről, *Kemenes* Béla referátumát a szerződések elméleti alapjairól és *Csanádi* Györgynek az állami vállalatok közötti szerződések időszerű kérdéseivel foglalkozó referátumát tartalmazza a hozzászólásokkal és az azokra adott válaszokkal együtt. *Mihalovics* Tivadar—*Kovács István*—*Zsiga* László: Hatályos munkajogi állásfoglalások, 1966. 2. kiad. Lezárva: 1965. dec. 31.

Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 142 p.

A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete 1965. január 1-i módosítása után továbbra is érvényes, a Munkaügyi Minisztérium által a Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben kiadott elvi állásfoglalásokat és a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának munkajogi tárgyú állásfoglalásait tartalmazza.

A XI. kecskeméti Jogásznapok előadássorozatának anyaga. 1967. II. 3—4.

Kecskemét, Bács-Kiskun megyei ny. [Soksz.] 1967. 121 p. /[A] Magyar Jogász Szövetség Bács-Kiskun megyei szervezete és a Közalkalmazottak Szakszervezetének Bács-Kiskun megyei bizottsága kiadványa./

A kötet a következő előadásokat tartalmazza: *Nyers* Rezső: Társadalmi fejlődésünk kérdései a IX. pártkongresszus tükrében; *Benedek* Károly: Az állam javára marasztalás elvi és gyakorlati kérdései, különös figyelemmel a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvére (Dobos László és Kerék Lajos korreferátumával); *Gödöny* József: A bűnözés tanulmányozásának néhány kérdése (Lengyel Zoltán, Franyó János, Horváth Gábor korreferátumával); *Görgey* Mihály: A szállítási szerződések új szabályozásának egyes gyakorlati kérdései (Hegedűs Kálmán, Makra László, Vértessy Ervin korreferátumával) és *Nagy* László: A termelőszövetkezeti jogalkotás néhány kérdése.

E lapszám (XII. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Horváth Pál* egyletemi tanár. — *Dr. Rácz Attila,* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Valki László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Solt Kornél* Fővárosi Bírósági bíró. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Hidas János,* a Magyar Nemzeti Bank jogtanácsosa. — *Dr. Márkus Ferenc,* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Barna Péter* egyetemi tanár. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.0728 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1967. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1967 AUG 21

TARTALOM:

SZALÓKY LÁSZLÓ:
A KGST Általános Szállítási Feltételei jogi jellege 401

KATONÁNÉ SOLTÉSZ MÁRTA:
Az igazságosság problémája a tudományban 407

HEGEDÜS ISTVÁN:
A szövetkezeti gazdálkodó szervezet struktúrája 413

BOYTHA GYÖRGY:
Az elállás intézménye jogunkban 422

Szemle:

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A Munka Törvénykönyve tervezetének vitája a Magyar Jogász Szövetségben 433

MÓRA MIHÁLY:
A jogi nyelvművelés Szlovákiában 436

Jogirodalom:

Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai (GYÖRGYI KÁLMÁN) 438

Jogtörténeti tanulmányok. I. (VARGYAI GYULA) 442

A legújabb jugoszláv jogtörténeti tanulmánykötet magyar vonatkozásokkal (PECZE FERENC) 446

— —:

Új könyvek 451

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Салоки:* Правовой характер общих условий поставок СЭВ. — *Катонанэ, Марта Шолтес:* Проблема справедливости в науке. — *Иштван Хегедюш:* Структура кооперативной хозяйствующей организации. — *Дёрдь Бойта:* Институт отказа в нашем праве. — *Обзор: Ласло Трочани:* Дискуссия о проекте Кодекса законов о труде в Ассоциации Венгерских Юристов. — *Михай Мора:* Юридическое языковедение в Словакии. — *Юридическая литература:* Сабоне, Терез Надь: Основы системы уголовного процесса. *(Калман Дёрдьи).* — Статьи по истории права I. *(Дюла Варга).* — Венгерские аспекты новейшего югославского сборника статьей по истории права *(Ференц Пеце).* — — —: Новые книги.

INHALT: *László Szalóky:* Der rechtliche Charakter der allgemeinen Lieferbedingungen des Comecons. — Frau *Márta Katona-Soltész:* Das Problem der Gerechtigkeit in der Wissenschaft. — *István Hegedüs:* Die Struktur der genossenschaftlichen Wirtschaftsorgane. — *György Boytha:* Die Institution des Rücktritts im ungarischen Recht. — *Rundschau: László Trócsányi:* Diskussion über den Entwurf des Arbeitsgesetzbuches im Ungarischen Juristenverband. — *Mihály Móra:* Die Pflege der juristischen Sprache in der Slowakei. — *Rechtsliteratur:* Frau *Teréz Szabó-Nagy:* Die Grundlagen des Strafprozesssystems *(Kálmán Györgyi).* — — —: Rechtshistorische Abhandlungen I. *(Gyula Varga).* — — —: Der neueste jugoslawische Sammelband für Rechtsgeschichte mit ungarischen Beziehungen *(Ferenc Pecze).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Szalóky:* Le caractère juridique des conditions générales de livraison du Conseil d'Entraide Economique. — Mme *Márta Katona-Soltész:* Le problème de la justice dans la science. — *István Hegedüs:* La structure des organismes économiques coopératifs. — *György Boytha:* L'institution de la résiliation des contrats dans le droit hongrois. — *Revue: László Trócsányi:* Discussion du projet du Code du Travail dans l'Association des Juristes Hongrois. — *Mihály Móra:* Le culte de la langue juridique en Slovaquie. — *Littérature:* Mme *Teréz Szabó-Nagy:* Les bases du système de la procédure pénale. *(Kálmán Györgyi).* — — —: Etudes en histoire du droit I. *(Gyula Vargyai).* — — —: Le récent récueil d'études en histoire du droit yougoslave et ses relations avec la Hongrie. *(Ferenc Pecze).* — — —: Nouveaux livres.

XXII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1967. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A KGST Általános Szállítási Feltételei jogi jellege

1966-ban a KGST-országok egymás közötti áruforgalmának a volumene meghaladta a 22 milliárd rubelt. Ez nyilvánvaló többezer szerződés megkötését, lebonyolítását és jó néhány vitás, peres ügy keletkezését is jelenti. E jogügyletek megkötésének és lebonyolításának a menetét, rendjét az 1958. évi KGST Általános Szállítási Feltételei szabályozzák, elsősorban közvetlen anyagi jogi normákkal. Az ÁSZF által nem szabályozott kérdésekben a 74. § szerint az eladó anyagi jogát kell alkalmazni.

Az Általános Szállítási Feltételek hatálybalépésétől eltelt esztendők tapasztalatai ma már lehetővé, sőt szükségessé teszik felülvizsgálatát, kiegészítését, finomítását. Ezért nagy érdeklődés előzi meg az újabb ÁSZF megjelenését. Az átdolgozást végző szakértői munkacsoport, melyet a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottsága hozott létre, még nem fejezte be munkáját, az eddigi munkálatok nem ismeretesek és nem véglegesek. Éppen ezért e témával kapcsolatosan érdemesebb most az Általános Szállítási Feltételek néhány gyakorlati kihatásokkal járó elméleti problémáját megvizsgálni.

Így elsősorban az *ÁSZF jogi természetét, jellegét.* Ugyanis e kardinális kérdés tisztázatlansága lobbantott fel újabb és újabb irodalmi és közvetlen peres ügyekbeni vitát. Például az ÁSZF kötelező jellegéről, a kogens és diszpozitív szabályok viszonyáról, a mögöttes jogról, a kollízió megoldásáról stb.

E probléma tisztázásához nagyban hozzájárult a KGST alapszabályának kidolgozása és közzététele, a KGST jogi helyzetének és alapszabálya egyes részeinek behatóbb tudományos elemzése. Mindjárt felmerül a kérdés, lehet-e a KGST-alapszabály elemzéséből kiindulni az 1951. évi és az 1958. évi Általános Szállítási Feltételek megítélésénél. A KGST-alapszabályt ugyanis később dolgozták ki. A KGST-ben részt vevő államok kormányainak képviselői 1959. december 14-én erősítették meg és a megfelelő ratifikációk után 1960. április 13-án lépett hatályba.

A KGST működésének vizsgálata azt mutatja, hogy az alapszabály tulajdonképpen a korábban is folytatott tevékenység alapvető elveinek és szabályainak írásba foglalása. A KGST tevékenysége kezdettől fogva a szocialista internacionalizmuson alapul: a tagállamok közötti gazdasági és tudományos-műszaki együttműködése a teljes egyenjogúság, a szuverenitás és a nemzeti érdekek tiszteletben tartása, a kölcsönös előnyök biztosítása és az elvtársi kölcsönös segítségnyújtás elvei alapján valósul meg. A KGST kereteiben folyó nemzetközi gazdasági koordináció korábban is a mai alapszabályban foglalt elvek szerint folyt. A KGST alapszabályában foglalt politikai és jogi alapelvek a KGST-országok korábbi politikai és jogi dokumentumaiban is kifejezésre jutottak. Így elsősorban a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződésekben (mintegy 30 szerződés). A Varsói Szerződésben pedig szerződő felek kifejezetten hangsúlyozzák, hogy az egymásközötti gazdasági és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztése és erősítése érdekében a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni, kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és az egymás belügyeibe való be nem avatkozásának az elvét (8. cikk). Ugyanezek az elvek tükröződnek a KGST-országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek deklarációiban is (1958, 1960, 1962, 1966).

Ha a KGST szervei állásfoglalásainak terminológiájában kezdetben volt is ingadozás (pl. határozat, ajánlás, rendelkezés) a lényeg az, hogy a KGST-ben sohasem fordult elő utasításgatás egyik tagország irányában sem. Egyetlen KGST-szerv állásfoglalása sem vált hazai joggá anélkül, hogy a tagországok a saját hazai törvényhozásuknak megfelelő aktussal ne nyilvánították volna azt hazai joggá. Ezért az ÁSZF

jogi megítélésénél a KGST alapszabályából és egyéb jogi dokumentumaiból kell kiindulni.

Mint ismeretes a KGST alapszabálya szerint (IV. cikkely) a KGST szervei, így az Állandó Bizottságok a hatáskörükbe tartozó kérdésekben is *gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés kérdéseiben ajánlásokat,* szervezeti és eljárási kérdésekben pedig határozatokat hoznak. Az ÁSZF tartalmát tekintve nyilvánvalóan csak ajánlásról lehet szó, ezért csak ezzel szükséges foglalkozni. Ugyancsak azt is meghatározza az alapszabály, hogy a tanács tagállamai az általuk elfogadott ajánlásokat kormányaik vagy illetékes szerveik határozata alapján törvényhozásuknak megfelelően valósítják meg. Ajánlásokat csak az érdekelt tagállamok beleegyezésével tesznek. Az érdekeltséget bármely tagállam bejelentheti. Az ajánlásokat megvizsgálás céljából a Tanácsban részt vevő államok tudomására hozzák. A tagországok az alapszabályban arra is kötelezettséget vállaltak, hogy gondoskodnak a Tanács szerveinek általuk elfogadott ajánlásainak végrehajtásáról, valamint, hogy tájékoztatják a Tanácsot az elfogadott ajánlások teljesítésének menetéről.

Mindezekből következik tehát, hogy egy-egy ajánlás kidolgozásába bármely állam bekapcsolódhat, bejelentheti érdekeltségét a dologban, vagy ha akar, nem kapcsolódik be. A KGST szervei által kidolgozott ajánlás még nem jelent az ajánlásban érdekelt országok számára jogi parancsot az ajánlásban foglaltak végrehajtására. Az ajánlás csak *tanács, felhívás* a tagországok irányába, hogy azt vizsgálják meg. Mindenesetre helyesen mutat rá Jevgenyij Trofimovics Uszenko e téma legkiválóbb szakértője, hogy az ajánlásnak a KGST valamely szerve által való elfogadása (kidolgozása) mindazonáltal bizonyos nemzetközi jogi kötelezettséget jelent egyrészt a KGST illetékes szerve, másrészt az érdekeltségét bejelentő tagország felé is. Így a KGST köteles megküldeni az ajánlást a tagországoknak megvizsgálás céljából, valamint a megvizsgálás eredményéről köteles értesíteni a többi tagállamot is. Ugyancsak az ajánlat elfogadása esetén a KGST köteles közreműködni annak végrehajtásában.

Az ajánlásban érdekeltséget bejelentő tagállam pedig köteles az ajánlást kormánya vagy más illetékes hatósága elé terjeszteni és azt megvizsgálni, 60 napon belül pedig köteles jelenteni a megvizsgálás eredményét. Az ajánlást elfogadó tagállamnak a saját nemzeti jogrendszerének megfelelően intézkedést kell tennie az ajánlásban foglaltak megvalósítása érdekében. Végül pedig a tagállam köteles tájékoztatni a Tanácsot, az általa elfogadott ajánlás teljesítésének menetéről.

Tehát az eddigi elemzésből következik, hogy a KGST szervei által kidolgozott és a tagországokhoz eljuttatott ajánlás érdemben, a tartalmára is kiható kötelező jogi erővel nem rendelkezik. Ugyanakkor mégis a Tanács és a tagállam között a tartalomra is kiható eljárási jellegű jogok és kötelezettségek keletkeznek. Amennyiben a tagállamok nemzeti törvényhozásaiknak megfelelően elfogadják, vagyis a megfelelő aktussal hazai joggá nyilvánítják az ajánlásban foglaltakat, akkor az ajánlás tartalmától függően közvetlenül az elfogadó tagállamok között is megfelelő jogok és kötelezettségek is keletkeznek. Leggyakrabban kötelezettség keletkezik a konkrét ügyletek megkötésére az ajánlásban foglaltak végrehajtása érdekében (kooperációs, külkereskedelmi stb.). Tehát ily módon az ajánlás két- vagy többoldalú *nemzetközi egyezménnyé* válik, amelynek megvalósítását és végrehajtását egyrészt maga a Tanács segíti és a tagállamok jelentése alapján figyelemmel kíséri. Éppen a tagországok által elfogadott ajánlás nemzetközi jogi szerződés jellegéből következik, hogy az érdekelt tagállamok, megítélésem szerint a keletkezett nemzetközi jogok és kötelezettségek alanyaiként annak érvényesítése érdekében a szokásos nemzetközi úton egymás felé fel is léphetnek.

Álláspontom szerint tehát mind az 1951. évi, mind az *1958-as ÁSZF* szövegét, amikor azt a KGST külkereskedelmi Állandó Bizottsága elfogadta, ajánlásnak kell tekintenünk. *Nemzetközi szerződéssé akkor vált, amikor a tagállamok kötelező belső jogszabállyá deklarálták.*

Ebből az elemzésből az is következik, hogy ma már meghaladottnak kell tekintenünk az ÁSZF eltérő megítélését. Ismeretes, hogy Pozdnyakov[1] szerint, amikor a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottságának ülésén részt vesznek a tagországok külkereskedelmi miniszterei és ott jóváhagyják az ajánlás szövegét, így az ÁSZF szövegét is, akkor az azonnal, nemzetközi szerződéssé válik.

Ugyanilyen álláspontot fejtettek ki Kemper és Kirsten is,[2] valamint a magyar szakirodalomban is jelent meg hasonló álláspont[3] Lunc professzor is ezen az álláspontón volt tankönyveiben, azonban az 1965-ben írt cikkében ezt módosította.[4]

Másik oldalról pedig a csehszlovák Jicsinszky nem ismerte el nemzetközi szerződésnek az ÁSZF-et, hanem továbbra is csak nem kötelező jellegű KGST ajánlásnak tekintette.[5]

---

[1] Pozdnyakov, V. Sz.: Pravovoje reguliroványije vnyesnyej targovli v SZSZSZR. Vnyestorgizdat 1961. 14. old.

[2] Kemper, M.—Kirsten, J.: Rechtsfragen der neuen Etappe internationaler ökonomischer Beziehungen zwischen den Mitgliedstaaten des Rates für gegenseitige Wirtschaftshilfe. Staat und Recht 1962. No. 12.

[3] Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Bp. 1962. 259. old.; György Ernő—Katona Péter—Újlaki László: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések. Bp. 1963. 34. old.

[4] Lunc, L. A.: Mezsdunarodnoje csasztnoje právo. Obscsaja csaszty. Moszkva, 1959. 83. old.; Mezsdunarodnoje csasztnoje pravo. Aszobennaja csaszty. Moszkva, 1963. 115. old.; Ob adnoj iz vazsnyejsih problém mezsdunarodnovo prava. SZGP. 1965. No. 8.

[5] Jicsinszky: Právni Zpravodaj, 1959. No. 1.

Bisztrickij és Landa pedig csak azt hangsúlyozzák, hogy az ÁSZF alkalmazása igenis kötelező, mert a gyakorlatban ez így alakult ki. Szerintük az már másodlagos jelentőségű, hogy kötelező jellegét közvetlenül mint nemzetközi szerződésből származtatjuk, vagy a hazai alkotmányos rendelkezéseknek megfelelő életbeléptető norma teszi kötelezővé alkalmazását.[6] Ezzel két szempontból nem lehet egyetérteni. Egyrészt a nemzetközi szerződés csak akkor hatályosulhat bármely állam területén, ha azt éppen az alkotmányos hazai rendelkezéseknek megfelelően ratifikálják, vagyis hazai joggá nyilvánítják. Másrészt ennek a hatályba léptető jogszabálynak jogforrási szintje sem mellékes, amint ez az áttekintés is szemléltetni fogja.

Az ÁSZF kötelező alkalmazását nemegyszer a praeambulumból vezették le. Mint ahogyan az egyes embereket sem abból ítéljük meg, hogy mit állítanak magukról, ugyanúgy ebben az esetben itt sem elég magának a jogforrási szempontból vitatott jogszabálynak saját rendelkezéseiből kiindulni.

Ugyancsak nem lehet egyetérteni, a ma hatályos KGST-alapszabály mellett, azokkal az „előre mutató törekvésekkel", amelyek a KGST-ajánlást már a hazai törvényhozás „előlépcsőjének", valamint máris „feltételes hatályú" normának, vagy amelyik már az ajánlást magát is kötelezőnek fogják fel, hacsak az illető ország 60 napon belül nem emel ellene kifogást.[7]

Ismeretes, hogy az 1951-es ÁSZF nem került közvetlenül alkalmazásra a külkereskedelmi ügyletekre, hanem csak a KGST-államok közötti kétoldalú államközi kereskedelmi szerződések megkötése alapjául szolgált. Ugyanakkor az 1958. évi Általános Szállítási Feltételeket valamennyi tagállam külön jogi aktussal hazai joggá nyilvánította és kötelezően alkalmazni rendelte valamennyi tagállam közötti ügyletekre.

A nyomaték kedvéért ismét idézni kívánom a KGST-alapszabály idevonatkozó szakaszát: „A tanács tagállamai az általuk elfogadott ajánlásokat kormányaik vagy illetékes szerveik határozata alapján, törvényhozásuknak megfelelően valósítják meg" (IV. cikkely).

Ez a rendelkezés tökéletesen megfelelő és a legcsekélyebb mértékben sem kíván beleszólni az ajánlás megvalósításának módozataiba. Amennyiben tehát az ajánlás valamely konkrét jogi kódex hazai joggá való nyilvánítására vonatkozik, amint ez a helyzet az ÁSZF-el kapcsolatban, akkor természetesen az egyes tagállamok feladata ismerni hazai törvényhozásukat. Tehát minden tagországnak külön vizsgálat alá kell vennie az ajánlást és annak tartalmától függően eldönteni először is, hogy mely szerv hatáskörébe tartozik annak megvalósítása. Előfordulhat, amikor valamely kisebb jelentőségű termelési kérdésről van szó és az ajánlás megvalósításához akár egy miniszterhelyettesi utasítás is elegendő. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy az ajánlás megvalósítása magasabb szintű hatályos jogszabály megváltoztatását teszi szükségessé. Ehhez természetesen csak annak a szervnek van joga, amelyik azt a szabályt alkotta.

Az 1958. évi Általános Szállítási Feltételeket az egyes tagországokban az állami monopóliumban levő külkereskedelmi vállalatok irányító hatóságai a külkereskedelmi miniszterek léptették hatályba és rendelték el kötelező alkalmazását.

Magyarországon az 5/1958. számú külkereskedelmi miniszteri utasítás léptette életbe és a KGST-országokkal folytatott árucsereforgalom lebonyolítására kötelező alkalmazását rendelte el. Ez a hatálybaléptetés, ill. a hatálybaléptetés ilyen módja akkor 1958. január 27-én kevésbé vetett fel joghierarchiai problémát, mivel akkor sem hatályos polgári törvénykönyvünk sem nemzetközi magánjogi kérdéseket szabályozó törvényünk nem volt. Ez utóbbi ma sincs, de polgári törvénykönyvünk már van, amelyet érinthet az új ÁSZF.

II.

Az egyes polgári törvénykönyvek viszonyát az ÁSZF-hez vizsgálva az alábbiakat tapasztalhatjuk:

A Szovjetunió valamennyi köztársaságának polgári törvénykönyvébe változatlanul bekerültek az Alapelvek rendelkezései:

„Amennyiben más szabályok vannak azokban a nemzetközi szerződésekben, amelyekben a Szovjetunió résztvesz mint a szovjet polgári törvénykönyvben, akkor a nemzetközi szerződés vagy egyezmény szabályait kell alkalmazni."

Tehát a jogalkalmazó világos utasítást és felhatalmazást kap és kollízió esetén a nemzetközi szerződés szabályait kell alkalmaznia. A nemzetközi szerződésekben foglalt és hazai joggá nyilvánított normáknak prioritásuk van.

Csehszlovákiában sem a PTK, sem a gazdasági törvény nem szabályozza a nemzetközi kereskedelmi viszonyokat. Így a Gazdasági törvénykönyv [1964. évi 109. sz. tv. (kifejezetten is) 389. § (2) bek.] a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok jogviszonyait szabályozó törvényre utal.

E törvény (1963. évi 101. sz. tv. 4. §-a) viszont pontosan meghatározza alkalmazási körét: akkor kerül alkalmazásra, amennyiben nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik. Az ÁSZF tehát megelőzi az alkalmazásban és szintén csak szubszidiáriusan kerül alkalmazásra az ÁSZF által nem szabályozott esetben.

[6] Bystricky, Rudolf—Landa, Alois J.: De l'unification des normes juridiques régissant le contrat de vente internationale. Revue de Droit Contemporain. 1959. No. 1. 82—83. old.

[7] Kemper, M.—Kirsten, J.: Rechtsfragen der Tätigkeit des RGW. Staat und Recht 1962. No. 12.; Posch, M.—Petev, V.: Probleme der Angleichung und Vereinheitlichung zivilrechtlicher Materien der sozialistischen Länder. Staat und Recht 1964. No. 5.

Hasonlóan rendelkezik a Lengyel Népköztársaság 1965. évi 290. sz. nemzetközi magánjogi törvénye is. (2. §)

Magyar viszonylatban magasabb rendű jogforrásnak kellett volna az ÁSZF-et életbeléptetni. Egyébként joggal hangsúlyozza ezt Martin Posch a többi KGST-ország viszonylatában is.[8]

Szerencsére a PTKé (1960. évi 11. sz. tvr.) 31. §-a sajátságos módon, de mégis teret biztosít az ÁSZF alkalmazásának is. Ugyanis engedélyezi, hogy a PTK diszpozitív szakaszai által szabályozott kérdések esetén, amikor a felek egyező akarattal eltérhetnek, nemzetközi egyezmény szabályai érvényesüljenek. Mégpedig úgy, hogy a felek megállapodásának kell tekinteni az adásvételi vagy vállalkozási szerződésnek nemzetközi megállapodásban vagy szabályzatban, meghatározott feltételeit is. Vagyis nem tekinti jogszabálynak, hanem csak szerződési kikötésnek. Éppen az ÁSZF megfelelő ratifikációja hiányában valamint a szovjet, cseh és lengyel megoldás hiánya miatt, ilyen áthidaló megoldással biztosít teret az ÁSZF alkalmazásának. A PTKé indokolása kifejezetten is utal erre, amikor megemlíti, hogy a 31. § nem a törvénnyel, vagy törvényerejű rendelettel megerősített nemzetközi egyezményekre gondol, mivel azok egyenrangúak a PTK-val. hanem azokra a nemzetközi egyezményekre, amelyeket csak alacsonyabb jogforrás deklarál egyes külkereskedelmi kapcsolatokra kötelezőnek.

Persze ismeretesek azok a körülmények, amelyek bizonyára sok nehézséget gördítettek a PTK alkotói elé ebből a szempontból. Így elsősorban a nemzetközi magánjogi kódex hiánya, a nemzetközi forgalom kötelmi jogának hiánya miatt, más nem lévén a PTK-t kell tekintenünk a nemzetközi kereskedelmi ügyletek szabályozása alapjául is, felhasználva mellette a szokásjogot, a bírói gyakorlatot is. Kivéve a KGST-országokkal kapcsolatosan azokat a kérdéseket, amelyeket az ÁSZF maga szabályoz.

Összefoglalva az eddigieket: A KGST Általános Szállítási Feltételeket (1951. és 1958. évi) a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottsága dolgozta ki ajánlás formájában és az egyes tagállamok saját jogi aktusukkal rendelték el kötelező alkalmazását. Míg az 1951. évi ÁSZF csak a kétoldalú áruszállítási államközi megállapodásokban kerültek felvételre, addig az 1958. évi ÁSZF esetében az egyes tagállamok a KGST-ajánlást hazai jogszabállyal egyidőben léptették hatályba, mellyel az *ÁSZF kötelezően alkalmazandó nemzetközi szerződéssé is vált.*

Figyelemmel azonban az ÁSZF-ben foglaltakra, amelyek bizonyos ügyek vonatkozásában az igazságszolgáltatást is befolyásolják, valamint az ÁSZF által szabályozott ügyek hatalmas tömege és népgazdasági jelentősége miatt a jövőben ügyelni kell arra is, hogy egy újabb ÁSZF elfogadása esetén az arra hatáskörrel rendelkező szerv, és szabályos módon nyilvánítsa hazai jognak.

III.

Az 1958. évi ÁSZF tehát a KGST tagországokban egymással folytatott árucsereforgalom során egészében kötelezően alkalmazandó. Alkalmazásának kizárása, vagy más jog egészében való kikötése nem lehetséges.

Ugyanakkor más kérdés az, hogy az ÁSZF egyes rendelkezései milyen jellegűek, illetve egyes rendelkezéseitől viszont el lehet térni a praeambulumban foglalt feltételek megléte esetén.

Tekintettel arra, hogy az ÁSZF praeambulumának különböző értelmezése különböző nézetek kialakulására, valamint eltérő döntőbizottsági gyakorlatra is vezetett, helyénvaló itt megállni és azt behatóan elemezni: „A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában résztvevő országok külkereskedelmi szervezetei között az összes áruszállítások az alábbi Szállítási Feltételek szerint történnek. Oly esetekben, mikor a felek a szerződés megkötésekor arra a következtetésre jutnak, hogy az áru sajátossága és (vagy a szállítások különlegessége miatt el kell térni a jelen Általános Szállítási Feltételek egyes rendelkezéseitől) ezeket a szerződésben szabályozhatják."

Az 5/1958. KKM. sz. utasítás az ÁSZF életbeléptetéséről még külön is hangsúlyozza az ÁSZF kötelező alkalmazását, amikor kimondja, hogy az ügyletet akkor is az Általános Szállítási Feltételek alapján kell bonyolítani, ha a szerződésben nincs hivatkozás erre.

A praeambulumot magyarázó Vh. ut. 1. pont szintén az ÁSZF rendelkezéseinek kötelező jellegét hangsúlyozza. Az irodalmi megnyilatkozások ugyancsak egyöntetűen kidomborítják ezt.

A sokkal inkább vitatott téma a praeambulummal kapcsolatosan az ÁSZF-től való eltérés lehetősége. Elegendő-e a felek egyszerű kijelentése arra vonatkozóan, hogy az eltérést az áru sajátossága vagy a szállítások különlegessége indokolta, vagy a választottbíróságok vizsgálhatják az objektív szükségességét az eltérésnek? Amennyiben valóban eltérhettek a felek az ÁSZF „egyes szakaszaitól", mely szakaszoktól térhettek el és melyiktől nem?

E témával a szerzők egész sora foglalkozott és már terjedelmes helyet foglal el a szocialista nemzetközi magánjogi szakirodalomban. Nem véletlen, hogy a KGST-államok választottbíróságainak berlini konferenciája (1965. január) átírt az ÁSZF módosító bizottságához, hogy az ÁSZF praeambulumát úgy fogalmazza át, „hogy az ÁSZF alkalmazása szempontjából ebben kétség ne lehessen.[9]

A praeambulum helyes értelmezéséhez értékes utalásokat találhatunk több szerzőnél.

[8] Posch, Martin: A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködése keretében. JK. 1964. 8. sz.

[9] Faragó László: A KGST államok választott bíróságainak konferenciája Berlinben. JK. 1965. 10. sz.

Lunc professzor tankönyvében rámutat, hogy a felek nem térhetnek el saját belátásuk szerint az ÁSZF rendelkezéseitől, hanem csak a praeambulumban meghatározott feltételek megléte esetén: az áru sajátossága, vagy az áru szállításának sajátossága esetén. E feltételek fennállását, az ÁSZF egyes szakaszaitól való eltérés objektív okait a döntőbizottság hivatalból is vizsgálhatja. Amennyiben az állapítható meg, hogy az eltérésnek objektív okai nincsenek, akkor eltérő szerződési feltételeket semmisnek kell tekinteni. Ugyanezt hangsúlyozza Helmut Wagner is: „Vereinbarte Abweichungen, die nicht dur derartige Besonderheiten gerechtfertigt sind, verstossen gegen die zwingenden Normen der Bedingungen und sind daher ninchtig."

Ezt a megállapítást azzal kell még kiegészíteni, hogy nem elegendő a szerződést, vagy annak egy részét ily módon semmisnek tekinteni, hanem a KGST-államok közötti árucsereforgalom tervszerű jellegéből, valamint a reálteljesítés elvéből kiindulva helyesebb, ha a választottbíróság ilyen esetben az ÁSZF rendelkezéseit veszi alapul és a szerződési feltételeket ezzel egészíti ki, akként reformálja, mint erre Faragó dr. is helyesen utal. A szovjet, NDK és magyar választott bíróságok már ilyen gyakorlatot is folytatnak, míg a cseh és bolgár álláspont szerint a felekre kell bízni az eltérés lehetőségének megállapítását.

Az eltérés lehetőségének vizsgálatánál mind Lunc, mind Faragó, mind György Ernő is természetesen mindig az ÁSZF kogens szabályaitól való eltérést vizsgálja, hiszen a diszpozitív szakaszoktól akkor is el lehetne térni, ha az ÁSZF-nek nem lenne ilyen praeambuluma. Sztalev professzor is arra utal, hogy lehetnek olyan speciális esetek, amikor a kogens normáktól is el lehet térni.[10]

Ez az egyszerű grammatikai értelmezésből is következik. De itt nemcsak a grammatikai értelmezés az alapvető, hanem azoknak a társadalmi viszonyoknak a sokrétűsége, bonyolultsága és hatalmas mennyisége valamint változatossága, ami megköveteli, hogy egy ilyen rövid kis kódex bizonyos rugalmasságot is biztosítson a problémák szabályozásában, megoldásában.

IV.

Genkin és több szerző is az ÁSZF kogens szabályai közül legtöbbször a 74. §-t emeli ki, mint amelytől eltérni, semmiféle körülmények közepette nem lehet, mint amely teljesen kizárja a jogszabályválasztás lehetőségét. Ismeretes, hogy a 74. § szerint minden olyan kérdésben az eladó jogát kell alkalmazni, amikor azt az ÁSZF nem szabályozza.

Itt ismét meg kell állni. Az ÁSZF 74. §-a egyben az utolsó szakasza is az ÁSZF-nek, tehát lényegében 73 szakasz szabályozza azt a tömegméretű áruforgalmat, mely a KGST országok között bonyolódik. Bár a 73. szakasz közül még eljárási rendelkezés is van, mégis nagy jelentőségű kódex, mert egységes anyagi jogi normákkal rendkívüli módon leegyszerűsítette és szilárddá tette a külkereskedelmi kapcsolatok bonyolítási módját. Schmitthoff professzor mondta: „kétségtelenül a legfejlettebb egységes szabályozása a nemzetközi kereskedelmi vételi ügyleteknek, ami jelenleg hatályban van."[11]

Mindamellett természetes, hogy ez a 73 szakasz kimerítően nem szabályozhatta és nem is szabályozta e bonyolult viszonyokat. Ezért feltétlenül szükséges volt egy egységes kollíziós norma felvétele, mely ha mereven is, de egyszerűen és főleg egységesen dönt a mögöttes jog, a szubszidiáriusan alkalmazandó jog kérdésben. Maga a kollíziós norma kiválasztása is szerencsés. A nemzetközi ingóvételnél világszerte az eladó jogának alkalmazása tör előre megérdemelten.

Vizsgáljuk csak meg tehát, a 74. §-tól valóban nem lehet eltérni? Vajon teljesen kizárja a jogszabályválasztás lehetőségét?

Legtöbb szerző: Lunc, Genkin, Uszenkó, Szászy, Mádl kifejezetten vagy hallgatólagosan amellett vannak, hogy eltérés tőle nem lehetséges. Bár Mádl Ferenc említi, hogy „az ÁSZF általában nem enged meg jogszabályválasztást, hanem maga határozza meg az alkalmazandó jogot, a diszpozitív rendelkezések tekintetében viszont brevitatis causa lehetséges a jogszabályválasztás."[12]

Dr. Faragó László pedig azt írja, hogy a „felek jogot nem kötnek és nem köthetnek ki, mert *a)* az Általános Feltételek, *b)* az eladó országának joga, az utóbbi mint szubszidárius jog érvényesül mindenképpen. Jogot tehát nem, de egyes jogszabályokat igenis kiköthetnek a felek, olyanokat, amelyek nem foglaltatnak az ÁSZF-ben, de nem is ütköznek az ÁSZF szabályaiba és ugyanakkor nem is ellentétesek az eladó országa kötelmi jogának cogens szabályaival (magyar eladói viszonylatban pl. ilyen beleütközés az elévülési határidők meghosszabbítása)."[13]

De ha ismét a praeambulumból indulunk ki elfogadva azt, hogy meghatározott körülmények közepette a kogens rendelkezésektől el lehet térni, és hogy a 74. § is egyike e kogens rendelkezéseknek, szerintem akkor ettől is el lehet

[10] Sztalev: KGST—ÁSZF jogi jellege. Pravna miszl. 1958. No. 5. (bolygár nyelven); Faragó László: Tapasztalatok az Általános szállítási feltételek alkalmazása körül. JK. 1962/6.; György Ernő: A békés egymás mellett élés elvének jogi követelményei a gazdasági kapcsolatok körében. JK. 1963. 7. sz.; Wagner, Helmut: Bedeutung und Charakter der „Allgemeinen Bedingungen des Rates für Gegenseitige Wirtschaftshilfe 1958." Aussenhandel 1958. No. 6.

[11] Varró József idézi az International Association of Legal Science (IALS) 1962 szeptemberében tartott londoni kollokviumának anyagából. Külkereskedelem, 1965. márc.

[12] Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium — Nemzetközi magánjog. Bp. 1966.

[13] Faragó László: Jogszabályok változása a külkereskedelmi szerződés végrehajtása alatt. Külkereskedelem, 1964. július.

térni. Igaz, a praeambulum eleve meghatározza, ill. korlátozza ezt az eltérési lehetőséget, mert csak az ÁSZF „egyes szakaszaitól" lehet eltérni és nem valamennyitől, de ennél pontosabb meghatározást nem tartalmaz. Itt sem a nyelvtani értelmezést tartom döntőnek, amely szerint ehhez az eredményhez jutunk, hanem ismét a szabályozandó viszonyokat, ill. a különböző rugalmas szabályozási módszerek szükségességéből indulok ki. Gondoljunk csak például a reexport ügyletekre a KGST országok között.

V.

Már Lunc professzor utal arra, hogy a 74. §-ban foglalt kollíziós utaló szabályt csak végső esetben kell használni és amennyiben nincs az ÁSZF-ben egyenes utalás a szabályozandó problémára, akkor az anyagi jogi szabályok analógiáját kell igénybe venni. Ugyanis az ÁSZF létrehozásával éppen az egységesített anyagi jogi szabályozás volt a cél. Azóta más szerzők az egységes kollíziós norma elhagyását és az analógia legisre vonatkozó szabály felvételét is javasolták.[14]

Kétségtelenül ennek megvalósítása nagy lépést jelentene előre.

Éppen a 73 szakaszra, vagyis a hézagos szabályzásra tekintettel azonban gyakran kell nyúlni az eladó jogához, ami országonként más és más. Így az eladó nemzetiségétől függően más és más eredményt kapunk, ha szubszidiáriusan az eladó jogát is alkalmazni kell. A valóban teljes egységes anyagi jogi szabályozás ideális lenne. Akkor el lehetne hagyni a kollíziós utalószabályt, illetve a kisebb joghézagok kitöltése történhetnék analógia legis útján.

Kérdés azonban, hogy elérhető-e, és megvalósítható-e napjainkban. Az analógia legis még egy országon belül, sokkal részletesebb kódexeknél sem veszélytelen dolog. A hézagpótlás könnyen jogalkotássá válhat a bíró kezében. Pedig egy országon belül a bíró összességében ismeri egységes hazai jogát, jogi szemléletét.

Habár a KGST országokban azonos gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok uralkodnak, a tételes jogaikban jelentős eltérések vannak. Analógiai iurist, egységes jogrendszer hiányában nem lehet végezni. Az analógia legis pedig ilyen körülmények közepette csak több együttható feltétel megvalósítása esetén lehetséges. Így elsősorban egy lényegesen nagyobb és részletesebb kódex lenne ahhoz szükséges.

A csehszlovák külkereskedelmi törvénykönyv több mint 700 szakaszból áll, amelyből 143 szabályozza az adás-vételt a negyedik fejezetben, holott az előző fejezet szintén a kötelmekre vonatkozó általános rendelkezéseket tartalmaz.

De még egy nagyon részletes kódex alkalmazása esetén is szükséges lenne a tagországok választottbírósági gyakorlatának egységes irányítására. Akár egy ítélkező másodfok, akár csak elvi iránymutató és magyarázó felsőbb szervre, továbbá közös tájékoztató lapra, konzultációkra stb. Sajnos még erre vonatkozóan nincs megállapodás.

Véleményem szerint a KGST Titkárság hatalmas apparátusában elférne egy, néhány emberből álló, kis szakértői csoport, amely nagyon hasznos munkát tudna végezni mind az egységes jogalkalmazás irányítása, mind újabb egységes anyagi jogi szabályok tervezeteinek kidolgozása terén.

VI.

Mivel az egységes kollíziós utalószabály felvétele az újabb ÁSZF-be is elengedhetetlen, részletesebben foglalkozni kell a mögöttes jog kérdésével. Az eladók, azaz valamennyi KGST ország anyagi jogával. A 74. § ugyan — a renvoi-t kizárva — az eladó anyagi jogára utal, de ez a meghatározás nem bizonyult elég pontosnak, mivel a hazai anyagi jog minden országban olyan hatalmas, hogy abból még sok, jellegében is eltérő szabályt lehet kiválasztani és alkalmazni erre a célra. Az NDK-ban évekig, a Román Szocialista Népköztársaságban pedig napjainkban is a belső szállítási szerződésekre vonatkozó lényegesen szigorúbb, rendelkezéseket tartották, ill. tartják alkalmazandónak. A többi választottbíróságok pedig ma is többszörösen megállapítják, hogy mögöttes jogként a belső általános polgári jogot, nem pedig a hazai szocialista vállalatok közötti szállítási szabályokat kell alkalmazni.

Ki jogosult ennek eldöntésére? Kézenfekvőnek látszik, hogy minden ország saját maga határozza meg, hogy saját jogának mely részét kívánja alkalmaztatni. Ebből azonban éppen a mai ellentmondásos helyzet adódik továbbra is. Ezért egységes szempontok és ismérvek alapján magának a közösen kidolgozott és elfogadott új ÁSZF-nek kell afelől rendelkezni, hogy mit kell érteni a hazai anyagi jog alatt. Amire rögtön lehet nyilatkozni: mindenesetre nem a hazai szocialista vállalatok közötti szigorúbb szabályokat, hanem a polgári jog általános szabályait.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban azonban önálló külkereskedelmi kódexet léptettek hatályba (1963. évi 101. sz. tv.) és a külkereskedelmi vagyoni viszonyok szabályozására sem a polgári, sem a gazdasági kódexet nem lehet kisegítőleg sem alkalmazni. Ugyanakkor Csehszlovákiában is vita folyik arról, hogy a nemzetközi külkereskedelmi kódexet melyik jogágba kell sorolni (polgári, nemzetközi magánjogi, gazdasági jogi, nemzetközi kereskedelmi jogi?[15]

Az NDK-ban önálló jogának tartják a nemzetközi áruforgalmat szabályozó normák összességét: „Recht der internationalen Wirtschafts-

[14] Ld.: Faragó László beszámolóját. A KGST államok választottbíróságainak konferenciája Berlinben. JK. 1965. 10. sz.

[15] Kanda—Bystricky: Právnik No. 3. Külker. Jog. 1966. jún.

beziehungen" vagy „Internationales Wirtschaftsrecht."[16]

Hasonló kódexek kidolgozása iránt másutt is nagy az érdeklődés. Így tehát ma már — amikor a vagyoni viszonyok klasszikus egységes szabályozásának több, mint ezeréves épülete több helyen recseg-ropog — kizárólag „a polgári jog általános szabályait" megjelölni sem látszik elegendőnek.

VII.

Íme, a ma még hatályos Általános Szállítási Feltételek első és utolsó néhány sorának elemzése milyen sok problémát mutat. Reménykedve várjuk, hogy az új Általános Szállítási Feltételek precíz és pontos szabályai, valamint a szükséges módon történő hatálybaléptetése nem adnak tápot eltérő elméleti álláspontok kialakítására és nem vezethetnek eltérő választott bírósági gyakorlatra, s még inkább alkalmas lesz a KGST államok közötti gazdasági kapcsolatok szabályozására, növekedésük elősegítésére.

Szalóky László

[16] Kemper, Manfred—Wieman, Horst: Die charakteristischen Merkmale der Aussenhandelslieferverträge in Bereich des RGW. Staat und Recht 1965. 2.

Az igazságosság problémája a tudományban

A polgári és az azt megelőző tudományos gondolkodás lényegében azon az általunk is vallott állásponton van, hogy az igazságosság tudományos kategóriáit Platon és Arisztotelesz alkották meg.[1] Platon szerint az igazságosság az *erények erénye*, a „saját kötelesség teljesítése."[2] Aristoteles is *általános* értelemben erénynek tartja, azonban az igazságosság általános fogalma mellett megkülönbözteti a *különös igazságosság* két faját: az osztó és a kiegyenlítő igazságosságot. Előbbi a geometriai arányosságnak megfelelően a tisztségek elosztásában és a díjazásban, utóbbi az akarati és akaraton kívüli szinnallagmatikus viszonyokban érvényesül az aritmetikai arányosságnak megfelelően.[3]

Általános álláspont az is, hogy e két nagy gondolkodót megelőző korban az igazságosság erénye — legalábbis az irodalmi emlékek tanúsága szerint — korántsem volt tulajdonsága a történelmi, illetőleg mitológiai személyeknek. Homerosz életművében még nyomai sincsenek az igazságosságról később kialakult nézeteknek; Hessziodosz az első, aki theogoniájában a perek istennőjét Zeusz trónjának a lábához ülteti. Dike istennő és Themis, az isteni döntés istennője mitikus előképei az igazságosság később kialakult általános fogalmának.

Immár kétezer év óta a Platon és Arisztotelesz által felvázolt koncepcióból kiindulva taglalják a tudósok az igazságosság kategóriáját. A római jogtudomány a két koncepció alapján dolgozta ki a római jogfogalmat. Ulpianus híres meghatározása szerint „Jus est autem a justitia apellatum", azaz a jogot az igazságosságról nevezték el; az igazságosság pedig arra vonatkozó állandó és örök akarat, hogy mindenki megkapja azt, ami jog szerint az övé: „Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi."[4] A római jog praktikus elvvé emelte az osztó és kiegyenlítő igazságosságról szóló görög filozófiai doktrínát[5] és gyümölcsözően használta fel az áruviszonyok napjainkig tökéletesnek bizonyuló jogi szabályozásánál. A keresztény egyházatyák pedig a platoni és arisztoteleszi kon-

[1] Georges Del Vecchio. La justice — La vérité. Dalloz. 1955. Paris 10—21. old. *H. R. Ahrens.* Die Göttin Themis; *Hirzel:* Themis, Dike und Verwandten, Leipzig, 1907. Az említett szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a homéroszi korban még nem jelent erényt az igazságosság, s hogy az igazságosság-istennők is csak mitikus képei, megszemélyesítései annak. Utóbb mind a mitológiai ábrázolásokban, mind az irodalmi megnyilvánulásokban hangot kap az igazságosság követelménye, azonban összefüggő, filozófiai doktrínává Platon és Arisztotelesz képezi ki. Vecchio ugyan az első koncepció megalkotójának Pythagoras-t tartja, amiben igaza van. Azonban Pythagoras nézeteit csak Arisztotelesz művéből, bírálatából ismerjük, így *lényegében* e két klasszikus nevéhez fűzzük a tudományos koncepció megjelenését. A későbbiekben ki fogjuk mutatni, hogy a nézeteknek, felfogásoknak milyen történelmi fejlődése vezetett az igazságosság e két klasszikus koncepciójához.

[2] L. különösen Rap. IV. 10, 433 a.

[3] Nicom. Et. V, 3, 1140 a, V, 5, 1130 b, 31—33; V. 6, 1131 a, 20—27; V, 7, 1131 b, 11—20;

[4] Dig. I. 1.

[5] Vecchio, Hirzelt és Baumgarten-t idézve az igazságosság kategóriájának a kidolgozásában a rómaiaknak a görögöknél nagyobb jelentőségét hangsúlyozza. Rámutat arra, hogy míg a görög koncepció szerint a „suum cuique" elvéből a jogosultnak igénye nem vezethető le, addig a római felfogás értelmében — a ratio juris-nak megfelelően — a „jus suum" a jogosult mással szembeni igényét és másnak ezzel megfelelő kötelezettségét is tartalmazza. Kétségtelen, hogy a rómaiak a jogviszonyra alkalmazták a görög doktrínát, a fejlődés egy lényegesen későbbi szakaszán, s hogy ezt kitűnően tették, azt a jog fejlődésének egész története bizonyítja. Vecchio azonban téved, amikor a görögök érdemeit a rómaiakkal szemben második helyre szorítja, s e tévedése történelmi szemléletének fogyatékosságából fakad. Az osztó igazságosság koncepciója a „suum cuique" elve görög megfogalmazásában egyrészt egy jóval korábbi történelmi korszak feltételeinek a kifejeződése, mint római jogi változata, másrészt az igények és kötelezettségek e kölcsönös megfelelősége, amelyet Vecchio a római ratio juris-nak tulajdonít, a görög koncepcióban is benne foglaltatik, csakhogy nem az osztó igazság a „justitia distributiva", hanem a justitia commutativa, a kiegyenlítő igazságosság szférájában, a szinallagmatikus, bilaterális viszonyokban — hiszen ez a kiegyenlítő igazságosság lényege. Arisztotelesz korában az osztó igazságosság s benne a suum cuique elve az egyén és közösség viszonyában érvényesül, mint egy már letűnt közösségi rend legfőbb létszabályának a tudati maradványa. Ezt az utókor semmiképpen se értette meg; a római ratio juris pedig egészséges realitásával a görög elvet az akkori viszonyok igényeinek megfelelően az összes — abszolút és relatív — jogviszonyok attribútumává tette. Az osztó és kiegyenlítő igazságosság követelményeinek ezt az összevegyülését Hirzel, Baumgarten és Vecchio nem vették észre.

cepciót felhasználva az isteni igazságosság doktrináját munkálták ki. Ez a doktrina alkalmas volt arra, hogy a középkorban az egyháznak az állam tevékenysége, különösképpen pedig a joghatósága feletti ellenőrzési és rendelkezési jogát filozófiailag megalapozza, napjainkban pedig arra, hogy az egyház által irányított politikai pártok és mozgalmak a tömegek igazságérzetére ható, népszerű filozófiai megalapozást nyerjenek.[6] A különböző korok filozófusai igyekeztek elemezni és interpretálni az igazságosság klasszikus fogalmát, azonban napjainkig se sikerült az osztó és kiegyenlítő igazságosság lényegét, összefüggésüket felfedezni, jóllehet ez az arisztoteleszi koncepció a gyakorlati igényeket — mint erre fentebb utaltunk — tökéletesen kielégítette. Évszázadokon keresztül vitatkoztak például a tudósok azon, hogy Arisztotelesz a különös igazságosságnak csupán két faját — a justitia distributiva-t és a justitia commutativa-t — különböztette-e meg, avagy elmélete szerint a két említetten kivül a justitia judicativa, illetőleg vindicativa is az igazságosság különös kategóriájába tartozik-e. Sőt, az arisztoteleszi kategóriáknak — az osztó és kiegyenlítő igazságosságnak — egészen új tartalmat igyekeztek tulajdonítani.[7] Évszázadokon át folyt a vita afelől is, hogy az osztó igazságosság, vagy a kiegyenlítő igazságosság előzi-e meg logikai, illetőleg fontossági sorrendben a másikat. A korai polgári tudomány a kiegyenlítő igazságosságot részesítette előnyben; a modern tudomány az arisztoteleszi logikai sorrendet fontossági sorrendnek is tekinti, tehát az osztó igazságosság elsőbbsége mellett foglal állást.[8] Mindezek mellett az élénk polémiák mellett azonban elsikkadt a fő probléma: tulajdonképpen miért is szól a klasszikus tanítás „osztó" és „kiegyenlítő" igazságosságról, honnan erednek e kategóriák, mi a tulajdonképpeni jelentőségük. A dogmatikus gondolkodás csak annak megállapításáig jutott el, hogy az igazságosságnak, mint kategóriának jogi és erkölcsi mozzanata van; a két mozzanat azonban egymástól meg nem különböztethető, el nem választható, illetőleg a különbségtétel rendkívül nehéz. Ennélfogva mind a jog fogalma — amely összefűződik a római jogi meghatározás szerint az igazságosság fogalmával — mind az igazságosság fogalma — amely hasonló módon hozzátapad a jog fogalmához — kétértelművé, definiálhatatlanná lesz.[9] Továbbmenően, az osztó igazságos-

[6] A keresztény egyházatyák tanításában — éppúgy, mint az újtestamentumban — az igazságosság platoni, transzcendens felfogása szerepel; az igazságosság az isten mindenhatóságából, bölcsességéből és könyörületéből fakadó akaratának kifejeződése. Az isteni igazsággal szemben az emberi igazságosság kevésbé tökéletes, azonban — mivel lényege a platoni rend — az emberi erények anyja, amely a törvények és kötelezettségek maradéktalan tiszteletében áll. (*Tertullianus.* Adversus Marcionem; *Ágoston.* De civitate Dei; *Anselmus.* Proslogion; Johannes Chrysrstome: In Psalmum; *Robert Bellarmin:* De justificatione, *Ambrosinus:* De Paradiso stb.) A skolasztikában, különösen *Aquinói Tamás* művében még kifejezettebb és következetesebb a platoni és arisztoteleszi hatás az igazságosságról szóló doktrínában. Az igazságosság a legfőbb erény; célja a közös jó, lényege a kötelezettségek teljesítése mind az egyénnek a közösséggel, mind a közösségnek az egyénnel szemben. A törvényes igazsággal szemben az isteni igazságosság a magasabbrendű, tökéletes; a törvényes igazságosság az isteni igazságosság felismerése és alkalmazása stb. Tamásnak az osztó és kiegyenlítő igazságosságról szóló doktrínája a katolikus egyház hivatalos álláspontja a legújabb korban is, amelyet — a munkásmozgalom fejlődésének a hatására és a keresztényszocialista pártok és mozgalmak filozófiai megalapozására — kiegészített a „szociális igazságosság" speciesével, mint amely az osztó és kiegyenlítő igazságosság része. Az 1931. évi pápai encyklikában, a *Quadrogesimo Anno*-ban XI. Pius pápa a következőket nyilatkoztatja ki: „Sua igitur cuique pars bonorum attribuenda est: efficiendumque, et ad boni communis seu socialis justitiae normae revocentur et conformetur partitio bonorum creatorum... Alienam est igitur a justitia sociali, ut proprii emolumenti gratia et posthabita boni communis ratione opificum salaria nimis deprimantur aut extollantur"... Az 1937-ben megjelent Encyklikában, a *Divini Redemptoris*-ban pedig a következőket nyilatkoztatja ki: „Verum enim vero, praeter justitiam, quam commutativam vocant, socialis etiam justitia colenda est, quae quidem ipsa officia postulat, quibus neque anticipes neque heri se subducere possunt. Atque socialis justitiae est id omne ab singulis exigiere, quod ad commune bonum necessarium sit."

[7] *Felden, Trojano* és *Puffendorf,* valamint Trendelenburg a hármas felosztás mellett foglaltak állást s a büntető, vagy bírói igazságosságot az osztó és kiegyenlítő igazságosság mellett, harmadik speciesként vélték kielemezni az arisztoteleszi tanításból. *Grotius* az osztó és kiegyenlítő igazságosságot új elnevezéssel és új tartalommal jellemzi: szerinte van justitia *expletrix* és justitia *attributrix. Vico* átveszi Grotius magyarázatát azzal, hogy a különös igazságosság egyik faja (az osztó igazságosság) a justitia *rectrix,* amely a büntetés, jutalom, terhek, tisztségek elosztásában — tehát a közügyekben — érvényesül, s egyben az egyenlőtlenek — a hatalmon levők s az alávetettek — viszonyait is az egyenlőség nevében szabályozza; míg a justitia *aequatrix* (a kiegyenlítő igazságosság) a magánviszonyokban, az egyenlők között érvényesül. Ez a magyarázat — mint erre Vecchio rámutat — az arisztoteleszi tanból közvetlenül nem vezethető le, mert Arisztotelesznek a közügy és magánügy e megkülönböztetéséről nem volt fogalma, ellenkezőleg. (Vecchio. I. m. 45—60.) Kétségtelen, hogy a polgári jogtudománynak az előfutárai az arisztoteleszi tanokat a kialakuló polgári rend feltételeihez adaptálták a fenti magyarázattal, amelynek politikai tendenciája kétségtelen, s amely a polgári szerzők egész soránál visszhangra talált.

[8] A sorrend kérdése ugyanúgy politikai jelentőségű, mint a fentebb említett új tartalom, amelyet a polgári rend kivívása érdekében tulajdonitottak az ideológusok az arisztotelészi tanoknak. Vico első helyre teszi a kiegyenlítő igazságosságot; (De uno universi juris principio et fine uno, LXII §), hasonlóan *Schmalzgrueber* (Jus ecclesiasticum universum, Romae, 1843, 8. old. 1. §), *Dabin* (La Philosophie de l'ordre juridique positif, Paris, 1921, 362. old.), *Aramburo, Petrone* stb.

[9] *Leibniz:* „Juris et justitiae notiones, etiam post tot praeclaros scriptores, nescio, an satis liquidae habeantur" (Dissertatio primae Codicis gentium diplomatici parti praefixa; XI §). *Le Lugo:* Adhuc non videtur per haec satis explicari quidditas justitiae, nec ejus objectum; declaratur enim justitia in ordine ad jus, tamquam ad objectum: ipsum autem jus declaratur per ordinem ad justitiam, dum dicitur jus esse justam: quare declaratur unum ignotum per aliud aeque ignotum. (De justitia et jure. Disput. I, sest. I. Paris, 1868, 445. old.). *Vecchio:* „Mindenki tudja, hogy mily számos és súlyos vita folyik a jog fogalma körül, de az igazságosság fogalmát illetően még nagyobb a bizonytalanság és a nézeteltérés..." (Id. m. 6. old.).

ság és a kiegyenlítő igazságosság egymáshoz való viszonyának elemzésénél arra a következtetésre jutottak, hogy az osztó igazságosság kategóriája üres, semmitmondó: a „mindenkinek azt megadni, ami megilleti" követelmény — Kant és követői szerint — semmit se mond, ugyanis a mindenkit megillető részt valamilyen módon meg kell előzőleg határozni.[10] Következésképpen a polgári tudomány az arisztoteleszi koncepciót ez időtől kezdve részint átértékelte, az osztó igazságosságnak új tartalmat „a mindenki jogát annak megvédéséhez, ami őt megilleti" követelményét tulajdonították — részint megfosztotta tudományos értékétől — s az igazságosság koncepcióját tudományosan meghatározhatatlan, üres, tautologikus kategóriává degradálta.[11] Ez utóbbi álláspontra helyezkedett a modern pozitivizmus minden irányzata; ez a felfogás, amelynek tipikus képviselője Kelsen, nem vitatja, hogy a történelem során keletkeztek különböző igazságosság-követelmények, normák, amelyeket az emberek szubjektív beállítottságuknál fogva magukévá tesznek. E normák tartalmilag azonban a tudomány számára megközelíthetetlenek, s a tudomány nem is foglalhat állást tartalmi helyességük, vagy helytelenségük mellett, legfeljebb bizonyos hasonlósági jegyek szerint regisztrálhatja, osztályozhatja őket. A jog érvényességét azonban ezek az igazságosságnormák — relativitásuknál fogva és a jog pozitivitásánál fogva — nem érintik.[12] A polgári tudomány szociológiai irányzata az igazságossági nézeteknek nagy jelentőséget tulajdonít a társadalom életében. Egyik tipikus képviselője ennek az irányzatnak Duguit, aki szerint az igazságosság kategóriája az ember társadalmi viszonyai megismerésének a formája.[13] A természetjogi irányzatok polgári képviselői az igazságosság kategóriájának még jelentősebb s a jog fejlődése szempontjából meghatározó szerepet tulajdonítanak. Az igazságosság — mint abszolút elv és örök ideál — a jog értékmérője, amelynek normái pozitivitásra törekszenek s a jogfejlődés, a pozitív jog korrekciója ezekhez az igazságnormákhoz való igazodás formájában megy végbe. E felfogás legjelentősebb képviselője Vecchio.[14]

Az igazságosság kategóriáját illető e modern elméleti állásfoglalások mindegyike — jóllehet, mint fentebb a három fő irányzatot jellemezni igyekeztünk, alapvetően eltérnek egymástól — kifejezetten, vagy hallgatólagosan a klasszikus doktrínából indul ki, az igazságosság általános és különös kategóriáiból. A gyakorlat pedig — a jogviszonyok rendezésénél és a bíráskodásban egyaránt — az osztó és kiegyenlítő igazságosság elveit alkalmazza, mintahogy az igazságszolgáltatás is az első időktől napjainkig minden országban az ezeket az elveket megszemélyesítő Justitia istennő „védnöksége" alatt folyik.

Nem vitás, hogy a klasszikus doktrína világtörténelmi jelentőségű sikert ért el mind az elméletben, mind a gyakorlatban.

Ugyanakkor ez a siker egyik legkülönösebb az ideológiai jelenségek körében. Ugyanis az igazságosság fogalmának kielégítő meghatározásával mind ez ideig — bevallottan — adós maradt.

[10] *Kant:* Metaphysiche Anfangsgründe der Rechtslehre. Epilog. Eintheil d. Rechts lehre, A; 2. Aufl. XLIII. old.: „A végső forma (suum cuique tribuere), ha úgy fordítjuk: „mindenkinek add meg a magáét", meghatározatlanságot jelent; mert senkinek se lehet olyasvalamit adni, ami már az övé. Tehát ahhoz, hogy értelme legyen, így kellene hangzania: „lépj olyan viszonyba, amelyben mindenkinek a java minden mással szemben biztosítva lehet" (lex justitiae). *Schopenhauer:* Grundlage der Moral, III. köt. 598. old.: „Az igazságosság negativitása a következő triviális definitióban is megnyilvánul: »Mindenkinek a magáét«. Ha valami már valakié, nem kell neki adni; tehát azt jelenti, »senkitől se vedd el az övét«." A modern szerzők általában osztják azt az álláspontot, amelyet *Gény* (Science et technique en droit privé positif, II. Paris, 1915, 392. old.) a következőképpen foglal össze: „Az objektív igazságosság lényege csupán a következő elvekre vezethető vissza: »Add meg mindenkinek azt, ami jár neki és ne okozz kárt senkinek«. Ezek bizonyára fontos elvek, azonban a gyakorlat számára igen elégtelenek, miután mindig azt kell tudni, hogy valaki törvényesen mit igényelhet, illetőleg miben áll az a kár, amelynek okozásától másra tekintettel tartózkodnia kell."

[11] *Vecchiónak* is az az álláspontja, hogy az igazságosság görög princípiumai üresek, legalábbis kétértelműek; alkalmazhatóságukat a római átdolgozás biztosította. (I. m. 95—96.) L. sz. 5. sz. jegyzetet. *May:* Introduction à la science du droit. Paris, 1925. 160. ol. „... kedvezőbb, ha nem használjuk az igazságosság kifejezést, kétértelműsége miatt."

[12] *Kelsen,* Arisztotelesz doktrínáját jellemezve, ezt írja: „Egy adott szociális rend érvényességét tételezve, ezt igazolja ez az etika. Ez a tulajdonképpeni funkciója a középmérték tautologikus formulájának..." Justice et droit naturel. Annales de philosophie politique. Presses universitaires de France. Paris. 1959. 17. old. És a későbbiekben a következőket írja: „... egy pozitivista jogelmélet szerint valamely pozitív jogrend érvényességét nem alapozhatja meg a számos igazságosságnormák valamelyike, tekintettel arra, hogy ezek közül a normák közül egyiket se részesítheti előnyben a többiek felett..." (Uo. 67. old.) És máshelyütt: „A tulajdonképpeni, a jogtól különböző, sajátlagos értelmében az igazságosság azonban abszolút érték. Tartalmát a tiszta jogtan nem határozhatja meg. Az a racionális megismerés számára nem érhető el." H. Kelsen Reine Rechtslehre. Leipzig. 1934. 13. old.).

[13] „Azt akarom ezzel mondani, hogy az ember nem tükrözheti másképp a társadalmi jelenségeket, mint az igazságosság keretei között." *Duguit:* Traité de Droit constitutionnel, Paris, 1927. 124. old. Hasonlóképpen *Djuvara:* „Az igazságosság társadalmi szervezet. ... Társadalmi rendet alapoz, amelyen kívül nincs más, csak igazságtalanság." Idézi Vecchio, i. m. 96. old. és hozzáfűzi, hogy ezek és az ehhez hasonló álláspontok az igazságosságot csak tiszta, formális, illetőleg logikai értelemben fogják fel, anélkül, hogy annak abszolút és traunscendens eszménytartalmát figyelembe vennék. A szociológiai igazságkoncepció ugyanis minden társadalmi rendet, mint igazságost igazol, holott a történelem ennek ellenkezőjét bizonyítja. (Uo. 97. old.).

[14] *G. D. Vecchio:* I. m. 101—102. old. „Ha a valóságban, a jelenségek világában (ahova a pozitív jogi törvények is tartoznak) az igazságosság nem realizálódik, ellenkezőleg, áthágják és megsértik, igazsága azonnyomban megerősödik az értékek világában, mint ennek a sérelemnek a felismerésében implicite bennerejlő ideális kritérium... Ezzel reálisan a jog filozófiai központi problémáját érintettük, anélkül, hogy azt megoldottuk volna." A természetjogi felfogásnak számos modern képviselője van; így *Coing, Uitz, D'Entrèves,* bizonyos értelemben *Radbruch* is. Igazságosság-koncepciójuk politikai jelentőségére a későbbiekben kitérünk.

radt a polgári tudomány. Ugyanúgy az igazságosság forrása, eredete kérdése is tisztázatlan, illetőleg egymásnak ellentmondó álláspontok keletkeztek megválaszolására. Az egyik legtisztázatlanabb kérdés az, hogy ontológiai, avagy értékelő jellegű-e az igazságosság kategóriája. A jog és igazságosság összefüggésének tisztázatlanságára már utaltunk. Az igazságérzetnek, az egyén igazságossági értékítéletének nagy jelentőségét általánosságban hangsúlyozza a modern tudomány; azonban e szubjektív tényezőnek mibenlétére vonatkozóan tudományosan kielégítő választ adni nem tudott. Tisztázatlan az a kérdés is, hogy az igazságosság kategóriája mennyiben történeti-konkrét, s mennyiben általános; létezik-e abszolút, illetőleg „örök" igazságosság; a polgári szerzők álláspontja e kérdésben eltérő, mintahogy eltérő — mint erre már utaltunk — az az álláspont is, hogy az igazságosság különböző korokban keletkezett konkrét követelményeiben tartalmaz-e olyan közös mozzanatot, amelyek a tudományos általánosítás és absztrakció tárgyát képezhetik. A pozitivisták e tekintetben negatív álláspontja mellett azok között, akik szerint az igazságosság kategóriája tudományosan megismerhető, vita van afelett, hogy mi az igazságosságra jellemző, minden megjelenési formájában közös, lényegi vonás.

Az igazság az, hogy a gyakorlati életben az emberek nagyonis pontos, konkrét tartalmat tulajdonítanak az igazságosságnak s az emberi relációk igen széles körére — elsősorban a jogviszonyokra, de a jogviszonyokon kívüli viszonyokra, is — alkalmazzák e kategóriát mind értékítélet, mind követelmény formájában, anélkül, hogy ez a pontos, konkrét tartalom határozottan megfogalmazott, tudatosított lenne.[15] Bonyolult, sokrétű kategóriáról van szó, amelynek lényegét a tudomány — bár közel két és félezer év óta több könyvtárt betöltő tudományos mű foglalkozott vele — még kielégítően nem tárta fel. Az emberek mindennapos gyakorlatának ennek ellenére szerves része az igazságosság kategóriája; e kategória emberek generációit, osztályokat és népeket lelkesített a történelem során jobb, újabb társadalmi rendszerek kivívására.[16]

Az igazságosságért sokan áldozták életüket a történelem során. Sok kritika hangzik el — ugyancsak az igazságosság jegyében — napjainkban is a társadalmi jelenségek különböző csoportjait, vagy egyes jelenségeit illetően; az igazságosság jegyében ítélkeznek a bírák a jog megsértése, avagy vitássá tett jog esetében; az igazságosság jegyében értékelik az emberek saját helyzetüket a társadalomban és másoknak a velük szemben tanúsított magatartását. Ez közös vonása a szocialista és a kapitalista rendnek. (Más dolog az, hogy az emberek — a különböző társadalmi rendszerekben különböző társadalmi valóságot — eltérő igazságossági követelmények alapján ítélik meg, s osztálytársadalom esetén ugyanazon jelenség megítélése is az osztályérdekektől függően esetleg más és más lesz.)

Az igazságosság kategóriájának nagy biztonsággal történő gyakorlati alkalmazása, ugyanakkor tudományos tisztázatlansága arra utal, hogy olyan jelenséggel állunk szemben, amely *e vonatkozásban* — de csakis ebben a vonatkozásban — a nyelvhez, illetőleg a logikus gondolkodáshoz hasonlítható. Az anyanyelvet és a logikus gondolkodást az ember — a társadalmi nevelés és tapasztalat folyamatában — anélkül sajátítja el, hogy a nyelvtan és a logika törvényeiről bármiféle tudomása lenne. A grammatika és a logika tudományos törvényeinek az ismerete nélkül is nyelvtanilag pontosan beszéljük anyanyelvünket és logikusan gondolkodunk. S e tudományos törvények feltárása is jóval azután következett be, hogy az emberiség nyelve és gondolkodásának törvényszerűségei kialakultak. Hogy a hasonlatokat — amelyek a dolog természete szerint mindig sántítanak — tovább folytassuk, utalhatunk egy, a témánkhoz már közelebb álló másik jelenségre is: a csere és áruviszonyok lényegét csak a kapitalizmus kialakulásával, a tőkének, mint társadalmi viszonynak a tudományos felismerésével egyidejűleg lehetett feltárni, holott a csereviszonyok és áruviszonyok kialakulása az ősközösségi társadalom fejlődésének korai szakaszára esik, s azóta az emberi gyakorlat — e viszonyok lényegének tudományos felismerése nélkül is — a fejlődés mindenkori szükségleteinek megfelelően alakult, az emberek az e viszonyokban szükséges, tudatos és akaratlagos magatartást tanúsították s eljutottak e viszonyokban szükséges magatartások generalizálásához, szabályozásához, majd törvényekben és igazságossági követelményekben való rögzítéséhez is. Hogy ez utóbbiak lényegéről — nevezetesen a jog és az igazságossági követelmények lényegéről és fogalmáról — éppoly keveset tudtak, mint magának a cserének és az áruviszonynak a gazdasági lényegéről, nem volt akadálya e viszonyok helyes gyakorlati alakulásának és adekvát tudati tükröződésének.

Az emberek *igazságérzete* — amely gyakorlatilag fontos szerepet játszik és játszott a történelem során, s amely gyakorlati viszonyaik pontos megítélésében jut kifejezésre — valamint *igazságossági nézeteik,* amelyeket az ideológusok

[15] *Engels* „A lakáskérdéshez" írt tanulmányában, Proudhon eszméjéhez, az „örök igazságossághoz" visszatérve, egyebek közt azt írja, hogy az igazságosság azokhoz a dolgokhoz tartozik, amelyeken mindenki valami mást ért; emellett az emberek mindennapi életükben, elbírálás alá kerülő egyszerű viszonylataikban az olyan kifejezéseket, mint: jogos, jogtalan, igazságosság, jogérzék stb. még társadalmi vonatkozásukban is félreértés nélkül alkalmazzák. Ugyanakkor a gazdasági viszonyokra vonatkozó tudományos kutatásban áldatlan zavart idéz elő az igazságosság kategóriája. Marx, Engels: Vál. Műv. 1949. I. 606. old.

[16] „Szabadság, egyenlőség, testvériség és igazságosság az ember életében a legfőbb értékek. A társadalom egész története bizonyítja ezt. Ezekért az értékekért harcoltak, szenvedtek, haltak meg és győztek nemcsak az emberiség legjobb képviselői, hanem egész népek is" — írja *Tugarinov.* Über die Werte des Lebens und der Kultur. Berlin, 1962. 86. old.

dolgoztak ki — *valóságos viszonyaik meghatározott oldalainak tudati tükröződése, e viszonyok megismerésének a rezultatív eredménye.* E vonatkozásban, az igazságosság, minthogy e valóságos viszonyok bizonyos sajátosságainak tudati tükröződése, amely tükrözés adekvát a valóság e meghatározott vonásaival, ismeretelméleti vonatkozásban *igazság* is, mégpedig olyan *objektív igazság*, amely az objektív valóságnak csupán *relatíve adekvát* képe. Az igazságosságról szóló elméletek tudományos elégtelenségére fentebb utaltunk. Azonban nagyjában és egészében a *társadalmi viszonyok bizonyos oldalai valóságának* — az adott társadalom szükségleteit kielégítő — *adekvát tükröződését jelentik és jelentették minden korban.* Az, hogy ezek az igazságosságról szóló nézetek mindeddig nem tárták fel kielégítően a jelenség lényegét, nem határozták meg fogalmát, nem világították meg összefüggését más jelenségekkel, helyét a jelenségek rendszerében — csak azt jelenti, hogy ismeretelméletileg az emberi tudás e területen se léphet fel az *abszolút igazság* igényével, meg kell elégednie azzal, hogy az igazságosságról szóló nézetek *relatív igazsága* mind több oldalát, vonatkozását világítja meg e vitathatatlanul fontos jelenségnek, mind jobban közelít az abszolút igazsághoz.

Az igazságosság klasszikus fogalma — az arisztoteleszi koncepció — objektív igazság jellegét a már említett világtörténelmi siker, *a gyakorlat* is igazolja, amelynek igényeit e doktrína évezredeken keresztül kielégítette.

Az igazságosság modern koncepcióinak nem tagadott gyengeségeit viszont az magyarázza, hogy *abszolút igazságként* kezelték az arisztoteleszi koncepciót, premisszaként indultak ki belőle anélkül, hogy azokkal a konkrét történelmi viszonyokkal összefüggésben elemezték volna, amelyek közt keletkezett, s amelyeknek tükröződése volt. A szükséges tudományos módszer és filozófiai-ismeretelméleti megalapozottság hiányában — mindamellett, hogy sok újabb, fontos s az igazságosság kategóriájának lényegéhez tartozó vonását tárták fel — e modern koncepciók zsákutcába jutottak, s vagy arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az igazságosság lényege nem közelíthető meg az emberi tudás számára[17], vagy pedig bevallották, hogy elégtelennek tartják tudományos eredményeiket.[18] Emellett a tudományos metodológiai probléma mellett, amely a vizsgált jelenség lényegének egyéb jelenségekkel való összefüggésének felismerésében nehézségeket okoz, *az igazságosság kategóriájának elsőrendű politikai jelentősége* az a további momentum, amely a polgári tudomány képviselőit — szubjektív szándékaitól esetleg függetlenül — az objektív valóságnak megfelelő ténymegállapításokban, következtetésekben hátráltatja, illetőleg az objektív valóságnak ellentmondó ténymegállapításokra és következtetésekre készteti.[19] Az igazságosság kategóriája ideologikus jellegű.

A dialektikus és történelmi materializmus, mint a társadalmi jelenségek megismerésének tudományos módszere és filozófiai ismeretelméleti alapja lehetővé teszi, hogy az igazságosság kategóriájának a lényegét, összefüggéseit a tudomány az objektív valóságnak megfelelően tárja fel, rávilágítson társadalmi funkciójára, helyére és jelentőségére a jelenségnek rendszerében. E módszer és ismeretelméleti kiindulás lehetővé teszi azt is, hogy az igazságosságról eddig keletkezett nézetek objektív igazságtartalmát kielemezve, az emberi megismerés e nagyjelentőségű eredményei megfelelő felhasználást nyerjenek. Elsősorban a klasszikus doktrína az, amely e vonatkozásban elemzést igényel, mert annak objektív igazság-tartalmát az emberiség évezredes praxisa — mint erre utaltunk —, már igazolta. Másrészt az emberiség elnyomott osztályainak a történelem folyamán a társadalmi igazságosság eszmei jegyében folytatott küzdelmei, e harcok eredményei is következtetési alapot képeznek az igazságosság kategóriájának megismerésénél. A dialektikus és történelmi materializmus módszerével folytatott elemzéssel szemben amellett az igény mellett, hogy az emberiség egész elméleti és gyakorlati tapasztalatát fel kell használni és általánosítani kell az igazságosság kategóriájának megismerésében és megvilágításában, azt a további igényt is kell támasztani, hogy a történelmi fejlődés jelen szakaszában — a két rendszer egymás mellett létezésének körülményei közt, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti világtörténelmi periódusában — az igazságosság kategóriájának különösen nagy politikai jelentőségére tekintettel a következtetések a lehető legpontosabban tükrözzék az objektív valóságot, azaz, hogy az

[17] L. a 12. sz. jegyzetet, Kelsen álláspontját. Vecchio szerint is az igazságérzet, mint az igazságosság forrása apriori, természetfeletti, irrationális tulajdonsága az emberi léleknek. *Cahn* (The sense of injustice, New York, 1949. 24. old.) az említett érzetet *mágikus átérzésnek* nevezi.

[18] „Mind ez idáig hiányzik az igazságosságnak az a specifikus fogalmi eleme, mely valódi filozófiai jelleget adna neki" — írja Vecchio. Id. m. 6. old. És utóbb: „Az igazságosság fogalma menedéke lett az etika és filozófia megemészthetetlen, vagy embrionális elemeinek, megőrizte kétértelműségét." 25. old. Lásd továbbá a 11. és 14. sz. jegyzetekben foglaltakat. *Perelman* véleménye nem kevésbé lesújtó: „... Az igazságosság fogalmáról szóló nézeteket tanulmányozva konstatálhatjuk, hogy e fogalom kétértelmű és zavaros, s ez első pillantásra annál is inkább orvosolhatatlannak látszik, mert e kétértelműség és zavarosság egyrészt azoknak az ideológiáknak különbözőségéből ered, amelyek e fogalomba behatolnak, másrészt azoknak a szinteknek a különbözőségéből, melyeken az igazságosság elméleteit kifejtették..." L'idée de Justice dans ses rapports avec le morale, le droit et la philosophie. Annales de philosophie politique. Id. kiad. 125. old.

[19] *Kelsen* is, *Perelman* is azon az álláspontón vannak, hogy az igazságosságról szóló nézetek ideologikus tartalmúak (lásd a 18. sz. alatt Perelman véleményét), illetőleg különböző osztályérdekeket fejeznek ki. *Kelsen:* Justice et droit naturel. I. m. 100—101. old.

igazságosság kategóriájának lényege, jelentősége, összefüggései az *objektív igazságnak megfelelően* táruljanak fel. Az az osztály, amelynek az a történelmi hivatása, hogy az embernek ember által való kizsákmányolását véglegesen megszüntesse, ezzel végetvessen az emberi társadalom többévezredes osztályokra bomlásának, s a társadalmi egyenlőség és a javak bősége alapján berendezze a kommunista társadalmat, elsőrendű érdeke, hogy a természeti és társadalmi jelenségeket az objektív valóságnak megfelelően ismerje meg. Az új társadalom megalkotása, berendezése a világ jelenségei lényegének megismerése, az objektív igazság nélkül nem lehetséges.

Az igazságosságra, mint a *politika, etika és a jogtudomány e fontos kategóriájára* ez nem kevésbé áll, mint a többi jelenségre. Osztályérdek, általános emberi érdek és az objektív valóság megismeréséhez fűződő érdek először esik egybe a történelem fejlődése során.

Néhány év óta kutatások folynak a szocialista tudományban is az igazságosság kategóriájának tisztázása érdekében. A marxizmus klaszszikusainak műveiben csak általános jellegű utalások találhatóak az igazságosság fogalmára vonatkozóan. Marx és Engels éles bírálatban részesítették azt a jogászi illúziót, amely abból indult ki, hogy az „örök igazságosságra" hivatkozással a kapitalizmus ellentmondásai megszüntethetőek, „rossz oldalait" ki lehet küszöbölni. Ugyanakkor az igazságosságnak a helyét nagy vonásokban felvázolták a társadalmi jelenségek körében, ha keletkezésének, lényegének kifejtésére idejük már nem is volt.[20] Az utókor azonban hosszú időn keresztül nem, illetőleg alig foglalkozott az igazságosság kategóriájával — bár Lenin műveiben erre vonatkozóan igen jelentős utalásokat találunk[21] — úgy tűnik, mintha a klasszikusoknak a „jogászi illúziókról" szóló éles bírálatát vette volna az elmélet a „szívére". Mindenesetre a téma mostoha kezelése nem indokolt.[22] Az utóbbi években Tugarinov jelentős műve szentelt figyelmet az értékkategória megvilágítása körében az igazságosságnak, és legújabban Rolf Schüsseler foglalkozott az igazságosság és jog összefüggésének kérdéseivel egy, a témáról szóló értékes tanulmányában.[23] A szocialista tudomány eddigi eredményeit[24] röviden abban összegezhetjük, hogy az igazságosságnak, mint politikai, etikai és jogi kategóriának nagy gyakorlati jelentőséget tulajdonít *és az emberiség kulturális-szociális értékei közé sorolja.* Hangsúlyozza *eszmény jellegét és alapvető jelentőségét a jogintézmények létrejöttében.* Az eddigi eredmények azonban nem elégségesek; mind az elmélet — nem utolsó sorban a kapitalizmus védelmében kelt igazságossági koncepciókkal való tudományos vita — igénye, mind az a gyakorlati szükséglet, hogy a nap mint nap értékmérőként és követelményként alkalmazott igazságosság kategóriának pontos, tudományos tartalmát meghatározzuk, a már megkezdett tudományos erőfeszítések fokozását követelik meg.

Katonáné dr. Soltész Márta

[20] *Marx* a Filozófia nyomorában, valamint a Tőkében megsemmisítő bírálatban részesíti Proudhon-t, aki a kapitalizmus gazdasági viszonyait nem a gazdasági törvények elemzésével, hanem az „örök igazságosság" mértéke szerint bírálta. Engels is több helyen foglalkozott az igazságosság és igazságtalanság problémájával. A marxizmus klasszikusainak álláspontja szerint az igazságosság-igazságtalanság eszmekörének megjelenése a tömegek tudatában csak tükröződése meghatározott gazdasági tények bekövetkezésének; csak tünete, hogy az adott társadalmi alakulat túlélte magát. A munkásmozgalom követeléseit ezért a fejlődés objektív szükségszerűségére kell alapozni, nem az „örök igazságosságra". Az igazságosság — más összefüggésében — a jog legelvontabb kifejezése és mindig csak ideologizált, eszményített kifejezése a fennálló gazdasági viszonyoknak, majd konzervatív, majd forradalmi oldalukról nézve. Örök igazságosság, mely minden korra és minden társadalomra érvényes, nincsen: az egyes osztályok erkölcse között azonban van különbség az időállóságot illetően; abban van a legtöbb tartósságot ígérő elem, amely a jelenben a jelen forradalmi átalakítását, a jövőt képviseli, vagyis a proletárerkölcsben. L. *Marx:* A filozófia nyomora. Szikra, 1952. 5. old. A Tőke. 1949. I. 95—97. old. *Engels:* Antidühring. Szikra. 1950. 152—153. Marx—Engels: Vál. Műv. 1949. I. 605—606. old.

[21] *Lenin* az Állam és forradalom c. művében a kommunizmus első szakasza és második szakasza közötti különbséget elemezve, a proletariátus igazságosságról szóló nézeteit fejti ki; megfogalmazza a történelem utolsó elnyomott osztályának, a proletariátusnak a társadalom berendezéséről — tulajdoni és elosztási viszonyairól — a gazdasági rend feltételeit számbavevő igazságossági ítéletét. (*Lenin:* Állam és forradalom. Szikra. 1949. 92—93. old.) Több helyen hangsúlyozza, hogy a tömegek igazságérzetének milyen fontos szerepe van társadalomformáló aktivitásukban, s ezért van nagy jelentősége a kommunizmus vonzó társadalmi eszménye ismertetésének.

[22] Az etikai irodalom, úgy látszik, nem tekinti saját kategóriájának, s így hallgat róla. Lásd A. F. *Siskin:* A marxista etika alapjai. Kossuth, 1964. c. művének V. fejezete 5. pontját, amelynek címében ugyan szerepel az igazságosság, mint a kommunizmus építőjének egyik jellemző tulajdonsága, mint erkölcsi követelmény. A tartalmi kifejtés azonban elmarad; a szerző igazságosság helyett az igazság ismeretelméleti kategóriáját fejtegeti, s az említett követelmény lényegében az igazmondásra szűkül. A jogelmélet pedig a jogtudat körében — általában csak utalásszerűen — foglalkozott eddig e kategóriával.

[23] *W. G. Tugarinov:* O Cennosztjah zsizni i kulturi. Leningrád, 1960. Idézett német kiadása: Über die Werte des Lebens und der Kultur. Berlin. 1962. *Rolf Schüsseler.* Socialistisches Recht und Gerechtigkeit. Staat und Recht. 1966. I. szám 1—27. old.

[24] 1962-ben, Tugarinov és Schüsseler fentebb említett műveinek megjelenése előtt, e tanulmány szerzője is — egy kiadatlan nagyobb munkájának önálló részeként — foglalkozott e témával.

A szövetkezeti gazdálkodó szervezet struktúrája*

Társadalmi, gazdasági viszonyaink fejlődésével — különösen a gazdaságirányítás új rendszerére történő átmenet kérdéseinek vizsgálatával — kapcsolatban az utóbbi időben egyre inkább a jogtudomány érdeklődésének homlokterébe kerülnek a gazdálkodó szervezetek felépítésének és működésének kérdései.

A társadalmi rendszerünkben fontos szerepet betöltő mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlődésének első korszaka — a kisparaszti gazdaságok szövetkezetekbe tömörülése, valamint a szövetkezetek gazdasági, szervezeti és politikai megszilárdulása — lezáródik. E szövetkezetek — a gazdaságirányítás új rendszerében — mint mezőgazdasági nagyüzemek, vállalatok, a gazdasági, szervezeti és jogi önállóság, és az ezt kifejező egyenjogúság és mellérendeltség pozíciójában vesznek részt a gazdasági forgalomban. A feladat tehát *egyrészről* abból ered, hogy értékelni kell azokat a változásokat, amelyek a szövetkezetek eddigi fejlődésében végbementek, *másrészről* ki kell munkálni a gazdaságirányítás új rendszerébe történő beleilleszkedés feltételeit. Nyilvánvaló, hogy ez a jogtudományban is igen sokirányú tevékenységet kíván, a szövetkezet jogalanyiságától a tagsági jogviszonyig, az állami irányítás jogi kérdéseitől a szerződéses kapcsolatokig stb. A jelzett jogi feladatok munkálása azonban most már napirendre tűzi a szövetkezeti gazdálkodó szervezet jellegének és a népgazdaság rendszerében elfoglalt helyének, vagyis *a szövetkezeti szervezet, mint gazdálkodó egység* lényegének és más szocialista gazdálkodó szervezetekhez való viszonyának meghatározását.

Az alábbiakban e kérdéssel kapcsolatos álláspontunkat kívánjuk — az adott keretek között — felvázolni.

I.

A szövetkezeti struktúra tulajdoni alapjai és általános jellege

1. A szövetkezeteknek a szocialista társadalomban betöltött szerepére vonatkozó marxi—lenini alaptételek közismertek. Mégis — még a legjobb szándékú álláspontokban és elemzésekben is — kísért a szövetkezeti tulajdon vulgáris felfogásából eredő, s a szocialista államok fejlődésének egy szakaszában tisztázatlanul hagyott, sőt helyenként hallgatólagosan elfogadott ama elvi álláspont, mely szerint a szövetkezet a szocializmus gazdasági rendjét fogalmilag legjobb esetben is csak kiegészítő formáció (apparátus) lehet.[1] A szövetkezet, mint gazdasági formáció álláspontunk szerint a szocialista gazdasági rendnek fogalmi eleme, része, nem pedig azt kiegészítő apparátus. A „kiegészítő apparátus" fogalma feltételezi, hogy létezik a szocializmus gazdasági rendje szövetkezetek nélkül, vagyis ez voltaképpen az állami gazdálkodó szervezetek rendszere, s ezt (esetleg) kiegészíti a szövetkezeti apparátus.

A szocializmus gazdasági rendje — eddig — szövetkezetek nélkül nem létezett, noha a már említett tisztázatlanság sok vonatkozásban gátolta a szövetkezetek szerepének teljes kibontakozását. A szocializmus tulajdoni rendszere — amely a gazdasági rendszer jellegét végső soron meghatározza — a társadalmi tulajdonon alapul, amelyet nyilvánvalóan helytelen lenne annak egyik formájára, az állami társadalmi tulajdonra szűkíteni.[2] A szövetkezeteknek (a szövetkezeti tulajdonnak) a szocialista rendszerben betöltött szerepét lényegileg abban lehet megjelölni, hogy *a)* a kistermelőknek a szocialista termelőmódra való átvezetésének útja és szervezeti, jogi formája; *b)* olyan szervezeti és jogi forma, amely a szocialista építés egész korszakában fennállhat, s az állami szervezeti formációk mellett a tulajdoni és gazdálkodási rend szocialista típusának egyik formája.

A marxista elmélet a szövetkezetnek a szocialista építésben fontos szerepet jelölt meg. Engels a kistermelőknek a szocialista útra történő vezetését, s közelebbről a kistermelői magántulajdon átalakításának, szocialista típusú tulajdonuk kialakításának szervezeti formáját a szövetkezetben látta.[3] Engels fejtegetéséből az is nyilvánvaló, hogy a kistermelői magántulajdon szocialista tulajdonná alakításának általános formáját látta a szövetkezetben. Nemcsak arról van szó ebben az értelemben, hogy a kistermelői rétegek jelenléte az egyes országokban általában más utat a szocialista értelmű és szellemű megoldáshoz (politikai és gazdasági okoknál fogva egyaránt) nem ad, hanem arról is, hogy a szövet-

* A cikk szerzőnek „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti kollektíva jellegéről és struktúrájáról" című, az Agrártudományi Egyetem (Gödöllő) Mezőgazdasági Jogi Tanszékének Munkaközössége által 1966. május 20-án megvitatott tanulmánya alapján készült.

[1] Ezt az álláspontot fogadja el — Gyenes Antal nyomán — legújabban egyébként az említett értelemben vett legjobb szándéktól és helyes törekvéstől vezetve — Bak József is: „A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései" c. tanulmányában. (Jogtudományi Közlöny, 1966. 10. sz.) A szándék ellenére azonban a kiindulási tétel pontatlansága — egyéb hasonlókkal kiegészülve — megítélésünk szerint néhány vitatható következtetéshez vezet. (L. későbbieket.)

[2] Az „állami-társadalmi tulajdon" elnevezéssel Seres Imre tanulmányában találkozunk. Úgy érezzük, igen szerencsésen és plasztikusan fejezi ki e tulajdonforma lényegét és a „szövetkezeti-társadalmi" tulajdontól eltérő sajátosságát, de rokonvoltát is. Vö. Seres I. „A termelőszövetkezeti tulajdonjog alanya." Állam és Jogtudomány, IX. évf. 550—559. oldal.

[3] Vö.: Engels „A parasztkérdés Németországban és Franciaországban." Marx—Engels Válogatott Művek II. k. 430—434. old. Szikra, 1949.

kezeti tulajdonnal a tulajdon új (szocialista) formája jön létre.

A szövetkezeti tulajdonjog a tulajdonjog szocialista típusán belül annak egyik formája.[4]

A tagság tulajdonosi (résztulajdonosi) mivoltának hangsúlyozásában általában pozitív törekvések jelentkeznek. A tulajdonosi minőséget azonban ott — abban a jogviszonyban — kell hangsúlyozni, ahol megvan, pontosabban ahova áttevődött, „átminősült", vagyis a tagsági jogviszonyban. Más út egyébként sem adódik. A magántulajdonjog „kiüresedik" abban az értelemben is, hogy tulajdonjogát a tag a közös tulajdonjog (a polgári jogi tulajdonközösség) szabályai szerint nem realizálhatja. Csak utalunk itt arra, hogy a tulajdonjog nincs eszmei hányadok alapján nyilvántartva, a tulajdoni hányad nem örökölhető, nem vihető ki stb. — s természetesen ehhez igazodik a felelősség is. Hol van hát a tagság tulajdonjoga? Megvan-e a tulajdonjog? Igen, éspedig *mert* megvan, mert meg akarjuk tartani — és: minthogy a régi (a tulajdonjogi) jogviszonyban ez már nem lehetséges — a tulajdonjog átminősül, benyomul a tagsági jogviszonyba, azaz nem a tulajdonjog, hanem más jogintézmény szabályaiban fejeződik ki. A szocialista jogrendszerben végbemenő sajátos differenciálódásról és integrációról, a tartalom átmentéséről, a megszüntetve megőrzésről — mint „a régi minőségről az új minőségre való áttérés egyik formájáról" — van tehát itt szó.[5]

A tulajdon — elsajátítás. A tulajdon, mint jogintézmény ennek az elsajátítási viszonynak a jogi szabályozása. A tagsági jogviszony is tulajdonosi elsajátítás, — mégpedig annak a korábbi (egyéni tulajdonosi, „tulajdonjogi" szabályokkal rendezett) formájánál magasabb rendű, haladottabb fokozata — de *nem a tulajdonjogi jogviszony,* hanem a *tagsági jogviszony* szabályai szerint.

Ebből az is következik, hogy a tag tulajdonosi minőségét a tagsági jogviszonyban, a szövetkezeti jogalanyiság és a szövetkezeti tulajdonjog alapján kell kifejezni. Ez a minőség két jogviszonyban nyer kifejezést:

a) a szövetkezet jogalanyiságában a kívülállók felé, amely a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni sajátosságai alapján tulajdonosi jogállás (és jogviszony);

b) a szövetkezet és tagjának tagsági jogalanyiságában, amely a tagság tulajdonosi minőségét juttatja kifejezésre saját szövetkezete irányában.

A szövetkezeti szocialista tulajdon, mint jogi konstrukció tehát kétfajta jogviszonyban fejezi ki a tulajdoni viszonyokat: a szövetkezeti tulajdonjogban (tulajdonjogi jogviszony), valamint a tagsági jogviszonyban (nem tulajdonjogi jogviszony). A közvetlen termelő (a tag) tulajdonosi minősége tehát nem tulajdonjogi jogviszonyában fejeződik ki (mert abban a jogi formában nem lehet kifejezni), hanem egy sajátos, új jogviszonyban: a tagsági jogviszonyban, amely szerkezetére nézve teljesen új, a tulajdonjogi jogviszonytól eltérő jogviszony.[6] A szövetkezeti tulajdon azonban továbbra is tulajdonjogi jogviszonyban („tulajdonosi" jogállásban) fejeződik ki a szövetkezeti jogalanyiság körében. A szövetkezet jogalanyisága ennél fogva *a)* minden kívülálló irányában tulajdonjogi (polgári jogi) jogalanyiság; *b)* tagjai irányában: tagsági-jogi (termelőszövetkezeti jogi) jogalanyiság. Előbbiből következik a szövetkezet polgári jogi egyenjogúsága és mellérendeltsége a gazdasági forgalomban, utóbbiból pedig a tagsági viszony jellegéhez szabott sajátos jogalanyisága.[7]

2. A szövetkezeti tulajdonjognak a szövetkezeti jogalanyiság fogalmára és annak differenciálódására (szövetkezeti és tagsági jogalanyiság) vonatkozó sajátosságainak vázolása után e tulajdonjognak a szövetkezeti szervezet struktúráját meghatározó főbb vonásait kívánjuk taglalni.

A szövetkezeti tulajdonjognak a szervezet struktúráját meghatározó fő sajátosságát abban

---

[4] Fogalmilag tehát egészen más dologról van szó, mint a jogi értelemben vett közös tulajdon (tulajdonközösség), amely bizonyos tulajdonformán belül, vagy különböző tulajdonformák között jöhet létre az egyénileg elkülönült tulajdonosok eszmei hányadait meghatározott dolog (dolgok) feletti tulajdonjogra vonatkoztatva. Ebből következnek a tulajdonostársak belső és külső kapcsolatainak jogi szabályai (érdekeltségük, felelősségük, rendelkezési joguk stb.). Közismert, hogy a szövetkezeti tulajdonjog nem ilyen. Ebben az esetben egyébként új, szocialista típusú tulajdonjogi formáról nem is beszélnénk, minthogy az csupán közös magántulajdonjog vagy más tulajdoni formákon alapuló tulajdonközösség lehetne. A szövetkezeti tulajdonjog azonban nem közös magántulajdonjog, sőt nem is elkülönült tulajdonosok közös tulajdonjoga. A szövetkezeti tulajdonjog egy szövetkezeti jogi személy tulajdonjoga. A szövetkezeti jogi személy jogalanyisága sem azonos a tagok egyéni jogalanyiságának összességével, hanem attól elkülönült, önálló jogalanyiság.

[5] A tulajdonjog „átminősüléséről" és a tagsági jogviszonyba történő „benyomulásáról" mondottakat vö. Világhy Miklós „A népgazdaság és az állam és jogtudományok" c. tanulmányával. (Áll. és Jogtudomány, 1964. VII. k. 1. sz.); a differenciálódásra és integrációra vonatkozó utalást pedig Eörsi Gyula „Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben" c. tanulmányával. (MTA 2. oszt. Közleményei, XIII. k. 1—2. sz. 71—122. old.)

[6] Hasonló szerkezettel találkozunk az állami össznépi tulajdonnál is. Az állampolgár tulajdonosi minőségét sem tulajdonjogi jogviszony fejezi ki, hanem az államjogi jogviszony, valamint egy adott termelőkollektíva „tagsági" viszonya, a munkajogviszony. Értelmetlenség lenne azt állítani ezen az alapon, hogy tulajdonosi minősége is megszűnt; ellenkezőleg: a tulajdonosi minőség ebben a formációban a tulajdonjog intézményében már nem fejezhető ki.

[7] Ezeket részletesen itt nem vizsgálhatjuk, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy mindkét jogviszonyban a tagétól elkülönült jogalanyiságról van szó, amely ennek következtében a megfelelő jogviszonyban a tagétól elkülönült — és esetileg azzal szembe is kerülhető — önálló érdeket fejez ki. Csak itt áll módunkban a jelen alkalommal utalni arra, hogy a jogalanyiság ilyen felfogása eleve szemben áll a szövetkezeti és az egyéni érdek egységének mechanikus felfogásával is.

látjuk, hogy a tulajdonosok köre egybeesik a tagság körével.[8] Ebben az értelemben szövetkezeti (osztatlan, „közös") tulajdonról és tágabb értelemben a szövetkezeti vagyonról — a vagyoni érdekű jogok és kötelezettségek összességéről — beszélünk. Ez a sajátosság ahhoz a következtetéshez vezet, hogy:

a) a szövetkezeti szervezet gyakorolja a teljes tulajdonosi jogkört;

b) a szövetkezeti szervezet struktúrájának kifejezésre kell juttatnia a tagság tulajdonosi helyzetét.

A szövetkezeti szervezet — mint gazdálkodó egység — a felhalmozott társadalmi munka meghatározott mennyiségével (amely különféle dolgokban testesül meg) gazdálkodik, amelyekre nézve a tagság tulajdonosi viszonyán alapuló tulajdonosi jogállása a tulajdonjog tartalmát teljesen átfogja (kitölti). A szövetkezeti szervezetnek tehát képesnek kell lennie a tulajdonosi akaratelhatározásra, illetőleg annak nyilvánítására, figyelemmel a gazdasági forgalom meghatározott feltételeire. Nem kevésbé jelentős azonban a másik követelmény sem, amelynél fogva a szövetkezeti szervezetnek kifejezésre kell juttatnia a tagság — tagsági jogviszonyban szabályozott — tulajdonosi minőségét is. Ennek megfelelően a szövetkezet „gazdálkodó" szervezete és a szövetkezet „tagsági" szervezete — általános és elméleti értelemben — egybeesik, ugyanaz.[9] [A szövetkezet gazdálkodó szervezetében megjelenő nem-tagokról később lesz szó. Jelenlétük azonban a gazdálkodó szervezet és a tagsági szervezet elvi (elméleti) egybeesését nem érinti.]

A szövetkezeti tagság azonban nem csupán egy meghatározott gazdálkodó szervezeti tagságot, hanem tömegszervezeti tagságot is jelent, melynek megfelelően a szövetkezet szervezete nemcsak a tagság gazdálkodó szervezete, hanem egyben átfogó társadalmi szervezete is. A struktúra szemszögéből nézve ez a sajátosság annak a mérlegelését indokolja, hogy vajon a kétféle jellegű tevékenység ugyanazon szervezetben miképpen biztosítható. Ez a probléma csak a szövetkezetek bizonyos típusánál, mégpedig *a tagság társadalmi létét meghatározó termelőtevékenységét egyesítő (átfogó) szövetkezeteknél merül fel.* Egyéb szövetkezeti szervezeteknél is megtaláljuk a kettős — gazdasági és társadalmi szervezeti — funkciót, azonban a szövetkezeti tevékenység köre és jellege, valamint ennek a tagság életviszonyaira való — többé-kevésbé — korlátozott hatása (nem meghatározó volta) következtében a kettős funkció tartalmi és szervezeti kérdései új módon (új igényekkel) csak az előbbieknél (az ún. termelőszövetkezeteknél) vetődnek fel.

Összefoglalva tehát, a szövetkezeti szervezet struktúráját két fő sajátosság határozza meg — a tulajdonjog szövetkezeti jellegének kifejezéseként: *a)* a szövetkezeti gazdálkodó szervezet és tagsági szervezet (kollektíva) szervezeti egysége és *b)* a szövetkezeti szervezet kettős — gazdálkodói és tömegszervezeti — funkciója.

II.

A szövetkezeti struktúra differenciálódása

1. A szövetkezeti struktúrát eddig a legnagyobb általánosságban vizsgáltuk, s így a szövetkezeti tulajdonjog legáltalánosabb sajátosságainak kifejeződését érinthettük. A szövetkezeti struktúrát azonban a tulajdon szövetkezeti jellege abban az értelemben határozza meg, amelynél az egyéb tulajdonjogi formációktól történő elkülönítésről van szó. Tulajdonjogi alapon másfajta (más síkon történő) differenciálódásról, mint a tulajdonosi elsajátítás formái szerinti különbségtételről nem is beszélhetünk. A szövetkezet azonban a tulajdon meghatározott formájára épülő *gazdálkodó szervezet.* Ezért a szervezet struktúráját a tulajdoniak mellett a gazdálkodási sajátosságok, feladatok is befolyásolják. A gazdálkodási sajátosságokhoz kapcsolódnak a gazdálkodás és termelés közvetlenül társadalmi hatásai is.

A szövetkezeti mozgalom — történelmi fejlődése során — olyan differenciálódáson ment keresztül, amely szervezeti struktúrájának alapjait is érinti. *A szervezeti struktúra szemszögéből legalapvetőbb differenciálódás a szövetkezetek két típusa: a) a tagság termelőtevékenységét a társadalmi létet meghatározó mértékben (a termelési-, osztályviszonyok meghatározásáig) átfogó, illetőleg b) a kiegészítő jellegűnek nevezhető (a tagság életviszonyára korlátozott, nem meghatározó jellegű hatást kifejtő) szövetkezetek között keletkezett.*[10]

A szövetkezetek történelmi szerepének marxista értelmezése magában foglalja annak elismerését, hogy a szövetkezeti mozgalom célja, hogy *1.* a magántulajdont „szövetkezeti tulajdonba vezesse át" és *2.* az egyesített termelőeszközök alapján a nagyüzemi termelést alakítsa ki.[11] A tulajdon új formájának (s egyben szocialista típusának) a szövetkezeti szervezetet meghatározó vonásairól már beszéltünk, most a

[8] Vö.: Eörsi Gyula i. m.

[9] Vö.: Eörsi Gyula i. m. „... a kollektívának a szövetkezettel azonos szervezete és szervezeti élete van, a tulajdonosi konstrukció alapján".

[10] Témánk szemszögéből történő csoportosítás. Az általunk meghatározott típusok tehát nem érintik a szövetkezetek egyéb alapon végzett osztályozását, vagy csoportosításait. Ismeretes, hogy legáltalánosabb értelemben kereskedelmi-, illetőleg termelőszövetkezetekről és átmeneti típusú szövetkezetekről beszélhetünk, amelyeken belül még további csoportosítások is lehetségesek. Vö.: Erdei Ferenc „Mezőgazdaság és szövetkezet". Akadémiai Kiadó, 1959. 211—212. old. Találkozunk némileg más csoportosításokkal, vagy elnevezésekkel is. Vö.: Nyers Rezső „Szövetkezeti mozgalom a mai Magyarországon". Közgazd. és Jogi Kiadó, 1962. 35. oldal.

[11] Vö.: Engels i. m. uo.

nagyüzemi termelésnek a szervezeti struktúrára kiható vonásait kell felvázolnunk.

A nagyüzemi termelés feladatai a szövetkezet gazdasági tevékenységében két irányban jelentkeznek: a gazdálkodó üzem külső kapcsolatai, illetőleg a nagyüzem belső tevékenységének (termelő munkájának) szervezése és lebonyolítása területén. A szövetkezetek eme típusánál tehát fellépnek azok az objektíve megalapozott tendenciák, amelyek ezeket a szövetkezeteket általában minden termelő és a gazdasági forgalomban résztvevő (gazdálkodó) szervezethez hasonlóan, a gazdálkodó szervezet (vállalat) szervezeti elvei szerint kívánják kiépíteni. Ezzel kapcsolatban azonban kellő biztosítékokat kell kidolgozni (a szervezet működésében) a tagság tulajdonosi jogainak biztosítására, valamint a tömegszervezeti funkció gyakorlására.

A tagsági jogoknak a szövetkezeti nagyüzemben történő megvalósulásánál vezető elvként azt kell elfogadnunk, hogy *1. a tagsági tulajdonosi érdek elsősorban a nagyüzem eredményes működésének biztosításában rejlik, illetőleg azt, hogy 2. a tag tulajdonosi elsajátítása ebben a szövetkezeti formációban majdnem kizárólag — lényegében és úgyszólván legközelebbi perspektívájában: teljesen — dolgozói elsajátítás, munkajövedelem.*[12] A tag tulajdonosi érdeke, tulajdonosi minősége tehát egyre inkább és egyre teljesebben nagyüzemi dolgozói mivoltában jut (és juthat) kifejezésre. Ebből viszont az következik, hogy a tulajdonosi érdek dolgozói jogosultságok és kötelezettségek formájában jelenik meg. A szövetkezeti szervezetnek tehát olyan nagyüzemi struktúrát kell kialakítania, amelyben a tagság dolgozói jogosultságai és kötelezettségei magukban hordják az említett tulajdonosi érdeket is. (A másik csoportba tartozónak minősített szövetkezeteknél a tagsági viszonyon alapuló elsajátítás, a tag tulajdonosi minősége különféle gazdasági előnyök formájában realizálódik.)

Ebből a szemszögből nézve külön kérdés a nemdolgozó — nyugdíjas, járadékos — tagság jogi helyzete ezekben a szövetkezetekben, amely első pillanatra ellentmond a fenntebb kifejtetteknek. Történelmileg kialakult olyan ellentmondásról van azonban szó, amely az előbb jelzett (és a szövetkezeti struktúra differenciálódásához vezető) folyamatban jelentkezett és a további fejlődésben fog feloldódni. A nyugdíjas (és járadékos) tagsági viszony létezésének történelmi szükségessége és alapja a szövetkezeteknek a kistermelői magántulajdonból eredő vagyoni alapjának létrehozásával kapcsolatos körülmények (belépés, vagyonbevitel) politikai és gazdasági sajátosságainak továbbhatásában; az idős tagság létfenntartási alapjaiban a házkörüli gazdasági tevékenység szerepében (jövedelemkiegészítés); valamint a termelőszövetkezeteknek az idősebb tagok munkaerejének felhasználásához kapcsolódó érdekeiben van.

Ebből az elemzésből viszont arra is lehet következtetni, hogy a feleknek nem valami sok érdeke fűződhet a kisipari termelőszövetkezet nyugdíjas tagja tagsági viszonyának fenntartásához. Ez lehet az oka annak, hogy a nyugdíjba vonulás után ezt a tagsági viszonyt általában meg is szüntetik.[13] Más a helyzet a mezőgazdasági termelőszövetkezetnél. A fejlődési folyamat lényege azonban itt is az, hogy az idős tagok tulajdonosi mivoltát (érdekeit) is alapjában véve és elsősorban dolgozói jogosultságok fejezzék ki, amilyenek a társadalombiztosítási szolgáltatások, továbbá az ezt kiegészítő szövetkezeti juttatások. Előbbiek úgyszólván teljesen „dolgozóias" formát öltenek, utóbbiaknál pedig (bár nem függetlenül az előbbiek rendszerétől és nagyságától) ki kell munkálni a szövetkezetben — munkaképes korban — végzett munka mennyiségéhez és minőségéhez igazodó (az adott tulajdoni keretekben felhalmozott munkához való hozzájárulást kifejező), tehát voltaképpen a tulajdonosi érdekeltséget ismét dolgozóias jogosultságok formájában hozó, „átmentő" jogosultságokat. Erre van szükség minden termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyban.

A nagyüzemi struktúra kiépülésével kapcsolatban felvetődik a szövetkezeti tag, mint a nagyüzem dolgozójának *tömegszervezeti* szervezete is. A nagyüzemi (üzemi, hivatali) dolgozók (munkások, alkalmazottak) e minőségéhez kapcsolódó tömegszervezeti feladatok — a nevelés és érdekképviselet — a szakszervezeti szervezetben, illetőleg a szakszervezetek feladataiban, s a szakszervezeti jogokban nyertek kifejezést.[14] A kérdést most — a szervezeti struktúra oldaláról — két vonatkozásban kell felvetnünk: az üzemen kívüli, illetőleg az üzemen belüli tömegszervezeti feladatok irányában. Az üzemen kívüli körben *ezideig* a szervezet teljes hiányát láttuk, de az üzemen belül is fel kell vetni a kérdést: az új módon és új tartalommal jelentkező igények milyen követelményeket támasztanak azzal a szervezeti struktúrával szemben, amely lényegében minden szövetkezetre érvényes, következésképpen csak a legáltalánosabb igényeket fejezi ki a szövetkezet gazdasági, és tömegszervezeti funkciójával kapcsolatban.

A kérdés lényege itt abban van, hogy a nagyüzemi tevékenységet irányító szövetkezeti szervezet struktúrájában és tevékenységi módszereiben felveszi (egyre inkább fel kell hogy vegye) általában a vállalati szervezet jellemvonásait, azaz elsősorban és tevékenysége tartalmának nagyobb részében gazdasági, vállalati jelleget ölt. A vállalati tevékenység kifejlődése

[12] Hasonló értelemben foglalkozik a kérdéssel Seres Imre is hivatkozott tanulmányában. Seres Imre i. m. 579—580 old.

[13] Vö.: Bak József i. m.

[14] Vö.: Weltner A. „Az új gazdasági mechanizmus és a szakszervezeti jogosultságok." — Jogtudományi Közlöny, 1966. 12. sz.

egyben azzal is jár, hogy a csoportérdek élesebben elkülönül az egyéni érdektől, s ennek következtében esetenként szembe is kerül azzal. A szövetkezeti szervezetben tehát — a tömegszervezeti funkció kifejeződéseként — differenciálódásnak kell végbemennie, bizonyos típusú tevékenységeknek egyes szerveknél kell összpontosulniok, más tevékenységekre új szerv (vagy szervek) létrehozása válhat szükségessé.

Nem azt jelenti mindez, hogy a szervezet kettéválik, de az egységen belül — a tevékenység jelzett típusai szerint — differenciálódik. Sajátos fejlődési vonalról van szó, amelyet különösen akkor érthetünk meg, ha párhuzamba állítjuk az állami vállalat struktúrájának fejlődésével. Ott a jelen szakaszban éppen ellentétes irányú a fejlődés: a vállalat szervezeti, jogi egysége felé, amelynek lényege az, hogy — az elvi differenciáltságot fenntartva — a vállalati kollektíva szervezete közeledik a vállalat gazdasági szervezetéhez, helyenként szervezeti összeolvadás következik be és egy magasabb integráció körvonalai alakulnak ki. A szövetkezeti struktúra a differenciálódás ellenére megtartja a szervezeti integráltságot és az elvi egységet, nem következhet be az állami vállalatnál is — meghatározott értelemben és mértékben — túlhaladott szervezeti, jogi kettéválasztás.[15]

A szervezeti struktúra ilyen irányú fejlődési tendenciáit nyilvánvalóvá teszi és megerősíti, hogy a termelőszövetkezetek szövetségeinek létrehozása történelmi szükségletként jelentkezett. Ezek tevékenységében — középfokon — ugyan egyelőre döntő részben gazdasági és vállalati érdekképviseletről van szó, azonban felső szinten máris általánosabb értelmű és *tömegszervezeti jellegű* érdekképviselet kialakulásával lehet számolni, amely — a formai eltéréseket fenntartva — tartalmában sok tekintetben közeledik az alkalmazottak szakszervezeti érdekképviseletéhez is. A fentebbi elemzésekből következően szükségszerűen ebben az irányban megy a fejlődés, amely a legközelebbi jövőben ki fog egészülni tartalmában a szocialista nevelés (ezt a legtágabban értelmezve) jegyeivel, illetőleg ezek az igények kialakítják a középszintű és az üzemi szervezet ennek megfelelő szövetkezeti struktúráját.

b) Az előbbi pontban tárgyalt szövetkezetek mellett azonban továbbra is fontos szerepet töltenek be azok a szövetkezetek, *amelyek a tagság tevékenységét* — élő és holt munkáját — *csak részben* — tehát a tag társadalmi létét (osztályhelyzetét) meg nem határozó mértékben — egyesítik. Ezeket kiegészítő jellegű szövetkezeteknek nevezhetjük. Teljesen egyetértünk azzal az álláspontlal, hogy ezekre a szocialista társadalmi viszonyok között is fontos szerep hárul.[16] Nem mondhatjuk ezeket „üzemkiegészítő" szövetkezeteknek, minthogy szocialista viszonyok között nem az egyéni üzem kiegészítéséről, hanem — az idézett szerző helyes megjelölése szerint — az életviszonyok kiegészítő jellegű javításáról van szó. Fel sem merülhet, hogy ezek elvesztették szövetkezeti jellegüket, mert céljuk nem a „tagok egyéni termelői helyzetének stabilizálása és erősítése."[17]

A kiegészítő jellegű szövetkezetekben közös és egyben a tagság alapvető termelőtevékenységét egyesítő szövetkezetektől elválasztó sajátosság, hogy a szövetkezeti tagsági viszony a tag alapvető termelési viszonyainak lényegét, jellegét nem határozza meg. A kérdés az, hogy mi a hatása ennek a tagsági viszonyban érvényesülő sajátosságnak a szövetkezeti struktúrára. E kérdéssel kapcsolatban mostmár a kiegészítő jellegű szövetkezeteket kell vizsgálnunk, minthogy a másik típusra vonatkozóan már vázoltuk a struktúra főbb vonásait.

A kiegészítő jellegű szövetkezet — akár termelő, akár nem — a tagok termelői, munkatevékenységét, illetőleg e tevékenységek cseréjére vonatkozó megnyilvánulásait olyan mértékben egyesíti, hogy ez sohasem fogja át a tagok termelési és elosztási viszonyainak alapvető, meghatározó részét, hanem azt csak *korlátozott mértékben befolyásolja.*

Ennek következtében az ilyen *szövetkezeti üzem* három lehetőség közül „választhat":

a) az egész tagság tevékenysége meghatározott hányadának arányos egyesítése alapján működik;

b) a tagság egy részének tevékenységét teljesen, a többiét csak részben fogja át;

c) elválasztja a szövetkezeti üzemet, szervezetet — vállalatot — a szövetkezeti tevékenységi körtől és előbbit attól elkülönítve, alkalmazottak bevonásával működteti.

Mint ismeretes, gyakorlatilag ez az utóbbi megoldás a legjárhatóbb út. Ebben az esetben az üzemben dolgozó tag is alkalmazottja a saját szövetkezetének, vagyis: a társadalmi létét meghatározó társadalmi munka-tevékenységét nem közvetlenül e szövetkezetbeli tagsági viszonya, hanem (alkalmazotti) munkaviszonya alapján végzi. Meg kell jegyeznünk, hogy itt nem valamely szövetkezetellenes jelenségről van szó, hanem gazdasági (vállalati) szükségszerűségről. Az ilyen szövetkezetek vállalatait (vállalkozásait)

[15] Vö.: Weltner Andor „A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája". A MTA társadalmi-történeti osztályának Közleményei, XIV. köt. 3. sz.

[16] Vö.: Bak József i. m. 536 old.

[17] Uo. — A kiegészítő jellegű szövetkezetek a kapitalista rendszerben is lehetnek termelő (üzemkiegészítő), illetőleg fogyasztói (az életviszonyok kiegészítő jellegű javítására irányuló) szövetkezetek. A szocialista szövetkezeti rendszer kritikusainál ez utóbbiakkal kapcsolatban nem találkozunk azzal a felvetéssel, hogy ezek nem szövetkezetek, mert nem az egyéni üzemre, hanem az egyénre (a személyre) tekintettel jönnek létre. Egyébként mindkét forma megtalálható a szocialista gazdaság rendszerében is. Az üzemkiegészítő jellegű szövetkezetek — természetesen nemcsak az egyéni, hanem pl. a szövetkezeti üzemek kiegészítésére is — szocialista viszonyok között is léteznek. Közismert, hogy a másik fajtával is széles körben találkozunk (a takarékszövetkezettől a lakásszövetkezetekig).

enélkül nem lehetne működtetni. A szövetkezeti mozgalomnak ez nem szövetkezeti, hanem vállalati sajátossága, ezért mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban megtalálható a vizsgált típusba tartozó szövetkezeteknél.

A kérdés lényege azonban ezeknél a szövetkezeteknél nem is ebben, hanem a tulajdon és az irányítási funkció viszonyában van, valamint az üzem (vállalat) dolgozóinak a tulajdonhoz való viszonyában. A mi társadalmunkban az első kérdés főként a forgalmi típusú szövetkezeteknél, a másik pedig a szövetkezeti és szövetkezetközi vállalkozások körében merül fel.[18]

aa) A tulajdon és az irányítási funkció a szövetkezeti tulajdon körében általában nem válhat el egymástól. A szövetkezet tulajdonos és vállalkozó egyszerre és mint vállalkozó — az irányítás meghatározott részét kezében tartva — „vállalkozói jogainak" egy részét gazdálkodó alapegységeire (vállalataira) ruházza. A viszonyoknak ez a része ma még általában nem látszik problematikusnak, minthogy a „központi" (állami és szövetkezeti központi!) irányítás a „központ" (a tulajdonos) oldaláról maximálisan érvényesült. Fel kellene azonban figyelni arra, hogy amikor az állami vállalatok önállósága körében a tulajdon és az irányítási funkció (a „vállalati önállóság") kérdései igen előtérben állanak, a szövetkezeti vállalatok hasonló viszonyainak elméleti kérdéseit eddig kevésbé taglalták.[19] A kérdés másik része — a tulajdoni oldalról — a tagság tulajdonosi jogainak érvényesítése. Ez a szövetkezeti struktúra jelentősen eltér a már vizsgált szövetkezeti struktúrától, ahol a tagság dolgozói minőségében realizálhatók a tulajdonosi érdekek. Eltér az állami tulajdoni struktúrától is, ahol az állampolgári jogviszonyban és ezt kiegészítően a vállalati munkajogviszonyban realizálódnak a tulajdonosi érdekek. Itt valami sajátos jelenséggel találkozunk: a tulajdonosi elsajátítás lényegében *nem munkatevékenység,* hanem a forgalmi (üzleti) részvétel formájában megjelenő *egyéni munkák* (osztalék, illetőleg a csereviszonyokban kifejezésre jutó gazdasági előnyök) alapján valósul meg. Vagyis ez a fajta szövetkezeti formáció mutat legtöbb történelmi (szerkezeti és formai) hasonlóságot a mozgalom kezdetén — az önálló, elkülönült kisüzemek szövetkezése alapján — kialakuló szövetkezeti formációkkal. Ezért igen meglepőnek tartunk olyan következtetést, hogy ez a szövetkezeti formáció — elméletileg nézve (?) — magasabbrendű, haladottabb szervezeti forma, (általában a többi szövetkezethez képest).[20] Ennél a formációnál azt látjuk, hogy mind a tulajdonosi igazgatás, mind a tulajdonosi elsajátítás egyúttal — alapjában véve — tulajdon*jogi* formában is megy végbe.

bb) A szövetkezeti üzem — nem tag — dolgozója (alkalmazottja) nem az egész társadalom, hanem az emberek egy meghatározott csoportját megszemélyesítő szövetkezet (vagy szövetkezetek) tulajdonában levő termelőeszközökkel dolgozik. Ez — mint ismeretes — általános jelenség és a jövőben, a szövetkezeti közös vállalkozások különböző változataival kapcsolatban előreláthatólag továbbra is fennmarad, sőt szaporodik. Biztosra vehető, hogy azok a kísérletek, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös vállalkozásai tevékenységét a tagszövetkezetek tagságának *közvetlenül* tagsági viszonyuk alapján történő foglalkoztatásával óhajtják biztosítani — a vállalati gazdálkodás elemi törvényszerűségeinek érvényesülése alapján — hajótörést szenvednek. [Nem ők lesznek az első szövetkezeti (vállalati) alkalmazottak.]

Szembe kell tehát néznünk a szövetkezeti vállalat struktúrájának kérdésével, e vállalat alkalmazottjának a szövetkezeti tulajdonhoz való viszonyával is.

Abból kell kiindulnunk, hogy a szövetkezeti vállalat dolgozói kollektíváját is megilletik az állami vállalati kollektívához hasonló, illetőleg annak megfelelő jogosultságok. A vállalati önállóság koncepcióját a szövetkezeti vállalatra is kiterjesztve, s a vállalati és az egyéni anyagi érdekeltséget is beleértve e fogalomba, érzékelhető, hogy igen lényeges kérdésről van szó. A szövetkezeti vállalat kollektíváját sem illethetik meg szűkebb körű jogosultságok, mint az állami vállalatét. A kérdés az, hogy milyen alapon? Minden szocialista dolgozói kollektívát megillető jogok tulajdoni alapjait abban látjuk, hogy a *társadalmi tulajdon mindkét formája feltételezi* — funkciójának betöltéséhez: *az elsajátítás társadalmi jellegének biztosításához — a termelőkollektíváknak a tulajdonjog gyakorlásába való bevonását.* Ennyiben tehát arról van szó, hogy bizonyos fokban elkülönül mindkét tulajdonformánál a termelés irányításának vállalati szintű funkciója a tulajdontól.[21] Ez az elkülönülés ott fog kialakulni, ahol a közvetlen tulajdonosi irányítás optimális határa van. Az ezen túleső területeket átengedi a tulajdonos „megbízottjának". A kérdés mostmár az, hogy ki a tulajdonos megbízottja: az igazgató egyedül, vagy a vállalati kollektívával együtt. Véleményünk szerint a tulajdon társadalmi jellegéből — a tulajdonosi igazgatás és a társadalmi jellegű elsajátítás fő jellemvonásaiból — következik, hogy csakis az utóbbiról lehet szó. Eltérő meg-

[18] A kapitalista rendszerben működő szövetkezetek megfelelő problematikájának taglalásától terjedelmi okok miatt — figyelemmel arra is, hogy a kérdéses téma e vonatkozásban (elsősorban politikai-gazdaságtani és politikai értelemben) eléggé ismert — el kell tekintenünk. A „szövetkezetközi" és vegyes vállalkozások tulajdoni viszonyainak elemzését lásd bővebben Seres Imre i. munkájában.

[19] A tulajdon és az irányítási funkcióról mondottakat vö. Földes Károly „Vállalati önállóság és szocialista tulajdon" c. tanulmányával. (Közg. Szle 1966. 10. sz.)

[20] Vö. Bak József i. m. uo. A kérdésre még visszatérünk.

[21] A tulajdon és a termelésirányítási funkció részleges szétválásáról mondottakat vö. Földes Károly i. m.

oldások a következő veszélyeket hordozzák magukban:

a) a tulajdonosi érdekeknek — a tulajdonosi igazgatás túlzott központosítása alapján előálló — sérelmét;

b) a „megbízotti igazgatás" nemkívánatos függetlenedését (különösen nagyobb vagyontömeg igazgatásánál);

c) a társadalmi tulajdon és a közvetlen termelő elkülönülését (érdekeltségének csökkenését) és az elidegenedési tendenciákat.

Mindezek alapján a *szövetkezeti tulajdon, mint társadalmi tulajdon,* jellegénél fogva nem tagadja, sőt *feltételezi a nem-tagsági termelőkollektíva részvételét a vállalat vezetésében.*

2. A szövetkezeti struktúra differenciálódásának általános kérdései után még két jelenséget kell megvizsgálnunk: a tagsági kollektívák „el-alkalmazottiasodását", illetőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági kollektíva mellett az alkalmazotti kollektíva megjelenését az adott szövetkezeti struktúrán belül.

a) A tagsági kollektíva „el-alkalmazottiasodása" — bizonyos értelemben: deformálódása — a kisipari termelőszövetkezetekben következett be és végső soron a szövetkezeti struktúra alakulását is meghatározta. Ezeknél a szövetkezeteknél a jelenlegi helyzet kialakulását két hatás eredményezte. Az egyik — objektív és pozitív — hatás az üzemi (vállalati) jelleg térhódításán alapszik, melynek következtében keresni kellett azokat a szervezeti formákat, a szövetkezeti szervezetnek azt a struktúráját, amelyben a jelzett tendencia érvényesülhet. A másik — szubjektív jellegű, s általában a szövetkezeti mozgalmat negatívan érintő — hatás a szövetkezetek állami irányításának és központosításának az a koncepciója, amely jórészt a szövetkezeteknek a szocializmus gazdasági rendjében betöltött szerepe egyes tisztázatlan kérdéseiből, illetőleg a gazdaságirányítási rendszer maximális központosításra törekvő tendenciáiból táplálkozott.

A kisipari — vagy pontosabban: ipari[22] termelőszövetkezetek további fejlődésének e téren jelentkező problémáit annak alapján kell megítélnünk, hogy a szövetkezet ebben a tevékenységi körben (az ipar egyes területein) sem merítette még ki a benne rejlő lehetőségeket. A szövetkezeti formának tehát továbbra is helye és történelmi szerepe van a szocializmus gazdasági rendszerében az ipar területén is. A további fejlődésben természetesen számolni kell az eddigi fejlődésmenetben érvényesült külön-haladással (a többi, különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezettől), valamint az állami gazdálkodó szervezetek („másik oldalról" kifejtett) ráhatásával is.

b) A mezőgazdasági termelőszövetkezet struktúráját — és különösen annak további fejlődését — egyre lényegesebb mértékben érinti az alkalmazottak — és az „alkalmazottiasnak" tekinthető rendszeresen dolgozó családtagok — számbeli aránya és a szövetkezet egész tevékenységében kialakult súlya.[23]

Ez esetben tehát arról van szó, hogy magában az adott szövetkezeti szervezetben és nem attól elkülönülten következett be a differenciálódás. (Láttuk, hogy a szövetkezeti vállalat szervezetileg is elkülönülten hozza létre a differenciált viszonyokat, a kisipari termelőszövetkezetben pedig maga az egész szervezet mutat bizonyos átalakulást, de önmagán belül nem differenciálódik.) Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink jelen fejlődési szakaszában azonban a szövetkezet tulajdonosi és dolgozói kollektívájának, a kettős minőségnek az egysége nem érvényesül következetesen: a tulajdonosi és dolgozói kör vonalai nem vágnak egybe. Ismeretes, hogy kétirányú eltérés mutatkozik: egyrészt a tulajdonosi kör tágabb, mert beletartoznak a már nem dolgozó nyugdíjasok és járadékosok, másrészt szűkebb, mert nem tartoznak bele a rendszeresen dolgozó családtagok és alkalmazottak.

Vajon, az említett „kettős minőség" nem csupán az egyes tag jogállására vonatkozik-e; illetőleg lehet-e azt általános értelemben, a szövetkezeti struktúrára is alkalmazni? Vagyis: ki kell-e fejeznie a struktúrának is a tulajdonosi és dolgozói szervezet egységét; ebben az értelemben is egybe kell-e esnie a kollektíva tulajdonosi és dolgozói szervezetének?

Úgy véljük, más megoldás nem lehetséges. A szövetkezeti formáció jellege nem teszi lehetővé hosszabb fejlődési periódusban a szervezeti szétválást: vagy egyik, vagy a másik szervezeti formáció meghatározó jellege a szervezeti struktúrában is kizárólagosan kifejeződik. A jelenlegi szakaszban a további fejlődés menetében feloldódó — feloldható — olyan belső ellentmondásról van szó, amelyben ideiglenesen és részlegesen (a tulajdonosi és dolgozói kollektíva egy részére vonatkozóan) külön is megjelenik és önállósul a szövetkezeti kollektíva „tagjának" kettős arculata: a tulajdonosi, illetőleg a dolgozói oldal. A szövetkezetek szocialista jellegű fejlődésében ez a dialektikus ellentmondás feloldható, mert a szövetkezet fejlődésének belső törvényszerűségei e pozíciók megmerevedése ellenében hatnak; noha kétségtelenül nem minden problémától mentesen. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szövetkezet belső lényegének — a tulajdonosi és dolgozói minőség egységének — a szervezeti struktúra egységében is ki kell fejeződnie. Ez a sajátosság a szövetkezeti szervezet lényegi vonása, s megfelel a tagsági jogállás kettős jellegének. Ennél fogva azokat a tendenciákat,

[22] Vö.: Bak József i. m.

[23] Ma különösen az alkalmazotti probléma jelentkezik, azonban a jövőben — a fiatalabb családtagok bevonásának jogi formáinál mutatkozó alkalmazottias megoldások következtében — esetleg számolni kell a családtagi jogviszony további fejlődésének irányával kapcsolatosan felvetődő problémákkal is.

amelyek ezzel ellentétes értelmű kifejlés eredményeként jelentkeznek, időlegesen ható, s a szövetkezeti szervezet további fejlődésében feloldódó, integrálódó tényezőknek tekintjük.

III.

A szövetkezet helye és fejlődése a szocialista tulajdoni és gazdasági rendszerben

A szövetkezeti gazdálkodó szervezet struktúrájával kapcsolatban az előbbiekben felvázolt elemzés lényegében az alábbi kérdéseket érintette:

a) a szövetkezeti tulajdon jellegét, s a szövetkezet, mint gazdálkodó szervezet felépítését, illetőleg ezek összefüggéseit;

b) a szövetkezeti tagsági viszony tartalmát és jellegét, s ezzel összefüggésben a szövetkezet, mint tömegszervezet jellegét és felépítését.

Végeredményben ezekre a kérdésekre adott válasz határozza meg a szövetkezeteknek a szocializmus gazdasági rendszerében elfoglalt helyére és fejlődési távlataira vonatkozó álláspontunkat is, amelyet az alábbiakban kívánunk röviden összegezni.

1. A szövetkezeti tulajdon jellegét — a szocializmus tulajdoni rendszerében — azzal határozzák meg általában, hogy a szocialista társadalmi tulajdonnak egyik formája — az állami (össznépi) tulajdon mellett. E legáltalánosabb jellegű meghatározás azonban — úgy érezzük — lehetőséget nyújt bizonyos helytelen következtetésekre. (Még akkor is, ha nem tesszük oda rögtön kiegészítésül, hogy . . . az állami tulajdonnál „fejletlenebb" vagy „kevésbé következetesen szocialista" formája.) Véleményünk szerint a pontosabb meghatározás úgy szólhatna, hogy a szocialista társadalomban az uralkodó helyzetben levő társadalmi tulajdon két formában alakult ki: az állami tulajdonjog formájában megjelenő össztársadalmi tulajdon, valamint a szövetkezeti tulajdonjog formájában megjelenő csoporttulajdon. Ezek szerint tehát a szövetkezeti tulajdonjog nem fogható fel az állami tulajdonjog előkészítésének formájaként, hanem mindkettő (az állami is és a szövetkezeti is) a kommunista — össznépi tulajdont megelőző — azt előkészítő — tulajdonjogi forma.[24]

Nem tartjuk feleslegesnek e rövid összefoglalást, illetőleg a szövetkezeti szocialista tulajdonjog jellegének hangsúlyozását, mert csakis ezen az alapon érthető meg a szövetkezetek helye és történelmi szerepe a szocializmus gazdasági rendszerében. A társadalmi tulajdon eme két formájának „belső fejlődése" — és természetesen egymásra hatása — fogja legyőzni azokat a maradványokat és negatív tendenciákat, amelyek koronként különböző mértékben *mindkét* formációnál felmerülnek.

A vázoltakból egyértelműen következik, hogy a jelenlegi szövetkezeti formációk között olyan „rangsorolással" nem érthetünk egyet, amely az egyeseknél mutatkozó „állami (össznépi)" elemeket a „szövetkezeti jellegen éppen túlmutató, annál magasabbrendű" vonásokként értékeli. Az ilyen állásfoglalásból azután logikusan következik az is, hogy „a szövetkezeti formán belül megjelenő állami vállalati" vonások „a fejlődés végső, ill. általánosabb perspektívájaként", „történelmileg általánosan elérendő célként" értékeltessenek. S mindez pedig következik annak figyelembe vétele mellett is, hogy „ezek a vonások külön-külön és összefüggésükben, irányzatukat tekintve is a tagság befolyásának, a szövetkezet vezetésében és ellenőrzésében való részvételének, a szövetkezet működésében való közvetlen anyagi érdekeltségének, egészében a szövetkezeti jelleg kisebb-nagyobb gyengülését jelentik".[25]

De vajon ez-e a cél? Ez-e a szövetkezet fejlődési perspektívája? Fel kell-e vennie a szövetkezetnek az *állami* vonásokat? A tulajdonjogi elemzés éppen ellenkező következtetésre vezet. A két formáció között ugyanis a különbség úgy fog elhalni, hogy „az össznépi tulajdon elveszti(!) állami vonásait, a szövetkezeti tulajdon pedig felveszi az össznépi tulajdon vonásait."[26]

A kérdés mélyén talán az húzódik meg, hogy nem mindig teszünk következetesen különbséget a gazdálkodó szervezetek *tulajdoni* viszonyait megjelölő különböztetés — állami és szövetkezeti — illetőleg a *gazdálkodó szervezet struktúráját* és működési elveit kifejező különböztetés — vállalat, intézmény — között. A szövetkezet, mint gazdálkodó szervezet vállalati jellegének kialakítását haladó, pozitív, az eredményes gazdasági működést elősegítő lépésnek tartjuk, a szövetkezeti jelleg gyengítését azonban elméletileg nem igazolható és közgazdaságilag hibás útnak tekintjük. A szövetkezeti struktúra továbbfejlesztésében az egyik feladat az, hogy a szövetkezet, mint gazdálkodó szervezet vállalati — tehát az eredményes gazdasági működésre leginkább képes — szervezetét úgy építsük ki, hogy mind a szövetkezet tulajdonosi pozíciója (szervezeti és gazdasági önállósága), mind a tagság tulajdonosi helyzete (tulajdonosi érdekeltsége és befolyása) erősödjék.

A szövetkezet „vállalati szervezetének" kifel, mert szövetkezeteink egy része — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek — fejlődésükben *napjainkban* — elértek arra a fokra, amelyen a szervezés és a szervezeti-gazdasági stabilizálódás időszaka lezárul. Ma tehát a tipikus és jellemző társadalmi viszonyaik meghatározóalakítása, mint igény és mint feladat azért merül sához nem az *eredetüket* jellemző körülményeket, hanem a *mostani* (sőt bizonyos mértékben: kibontakozó) viszonyaikat kell vizsgálnunk. Az

[24] Vö. V. G. Venzser: „Az értéktörvény felhasználása . . ." Kossuth K. 1965. 10—16. o.

[25] Vö.: Bak J. i. m.

[26] Vö.: V. G. Venzser i. m. 13. old.

eredetükre valóban az a jellemző, hagy „önálló kistermelők hozták létre" ezeket a szövetkezeteket,[27] és végeredményben ezek a viszonyok nyomták rá bélyegüket a szövetkezet struktúrájára is. A marxista elmélet által megjelölt feladat teljesítésében azonban ezek a szövetkezetek előreléptek: kialakult, fejlődött (gyarapodott) és megszilárdult a *szövetkezeti tulajdon* és létrejött a *nagyüzem.* Ezek a szövetkezetek tehát — a kisipari termelőszövetkezetekkel együtt — nagyot léptek előre történelmi feladatuk teljesítésében, melynek eredményeképpen reális viszonyaik megváltoztak. A feladat most: a szervezeti és jogi formában végrehajtani mindazokat a változásokat, amelyek e viszonyok lényegét (ideértve további haladó fejlődésük igényeit is) kifejezik. Az, hogy a jelen időszakban ezzel milyen mértékben különülnek el régen „közeli rokonaiktól" — a szövetkezetek széles skálájától — másodlagos kérdés. A lényeges az, hogy a régi formák ne akadályozzák a tartalom helyes kifejezését.[28]

A fentebb vázoltak után talán abban lehetne összegezni fejtegetésünk tendenciáját, hogy a szövetkezeti jelleg erősítését ma nem a korábbi szövetkezeti üzemi formáció ráerőltetésével kell biztosítanunk valamennyi szövetkezetre, — hiszen ez a formáció az önálló kisüzemek meghatározott körre szorított együttműködésének időszakát, illetőleg termelőszövetkezeteink szervezésének korszakát fejezi ki — hanem keresnünk kell azokat a szervezeti és jogi formákat, amelyek a *szövetkezeti tulajdon lényegét a nagyüzemmé fejlődött szövetkezet, mint vállalat gazdálkodásának viszonyai között fejezik ki.*

2. A szövetkezet „társadalmi szervezet" oldala, sajátossága a mozgalom kezdeteinek viszonyai között alakult ki: az elszigetelt kistermelők gazdasági összefogása mellett meghatározott társadalmi, politikai célkitűzést is maga elé tűzött. Legfontosabb vonásaikban ezek ugyan utópisztikus célkitűzések voltak (különösen a „szövetkezeti szocializmus"-ra vonatkozó elképzelések), más részük azonban olyan tömegszervezeti-mozgalmi célkitűzés volt — pl. a munkanélküli tagok foglalkoztatására törekvés, a szövetkezeti nevelés[29] — amely a szétaprózott, önmagukban erőtlen, vagy éppen tönkrement kistulajdonosok tömegszervezeti összefogásának reális tartalma lehetett. Ezt a tömegszervezeti-mozgalmi elemet a szocializmus építésének viszonyai között erőteljesebben ki lehet fejleszteni — figyelemmel arra is, hogy a szövetkezeteknek a szocializmus építésében kialakuló szerepe is elvileg megváltozik. A kezdeti időszakban azonban ez a tömegszervezeti funkció (még a szocialista építés időszakában is) *a kistermelő társadalmi (osztály-) helyzetéhez szabott,* mind alapvető tartalma, mind pedig formái tekintetében. (A szövetkezetbe lépő kistermelőnek nem „egycsapásra" változik meg a társadalmi helyzete, különösen pedig tudata.)

A termelőszövetkezetek tényleges viszonyainak az előbbiekben elvégzett rövid áttekintése alapján azonban világos, hogy megváltozott a helyzet: a korábbi önálló kistermelő, elkülönült tulajdonos, *közvetlenül* szövetkezeti *tagsági viszonya alapján egy nagyüzemnek, a saját szövetkezetének dolgozója* — nem kell félnünk kimondani: munkavállalója — lett. Ez a szövetkezeti szervezet és tagsági viszony nemcsak a kezdeti kistermelői szövetkezeti összefogás leghaladóbb eredménye, hanem egyúttal a szövetkezeti mozgalmon belüli differenciálódás alapvető mozzanata lett. Szövetkezeti mozgalmunkban ma — *a tömegszervezeti funkció szemszögéből* nézve is — alapvető különbség van a szövetkezetek két típusa között, mégpedig:

a) az életviszonyok kiegészítő jellegű javítására irányuló szövetkezetek, amelyekben a tagoknak közvetlenül a tagsági viszonyon alapuló tevékenysége a saját társadalmi létüket (osztályhelyzetüket) nem határozza meg;

b) a tagok munkaerejét a nagyüzemi gazdálkodó tevékenységben közvetlenül a tagsági viszony (tehát nem külön munkajogviszony!) alapján egyesítő szövetkezetek, amelyekben a tagsági viszony a tagok társadalmi létét (osztályhelyzetét) alapjában meghatározza.

Nem férhet kétség ahhoz, hogy a szövetkezet tömegszervezeti funkciójának tartalma és formája tekintetében alapjában véve ezen az alapon differenciálódnia kell. Nem lehet egyenlőségi jelet tenni a tömegszervezeti funkciónak sem tartalmát, sem formáját tekintve pl. a fogyasztási, értékesítési, takarék-, vagy lakásszövetkezetek (a háziipari szövetkezetek a két csoport között helyezkednek el) illetőleg a kisipari (ipari), valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek között. (Más kérdés, hogy a kisipari és a mezőgazdasági termelőszövetkezet között — a tömegszervezeti funkciót tekintve is — lényeges különbség van, amelyet az életviszonyokban meglevő tényleges eltérések *nem mindig* magyaráznak.)

*

Témánkat a jelen keretek között nem meríthettük ki. Nem is erre törekedtünk. Célunk az volt, hogy szövetkezeti mozgalmunk történelmi eredményei alapján és a kibontakozó fejlődési távlattal kapcsolatban jelezzünk néhány problémát, főként pedig a vizsgálódás, a tudományos elemzés szükségességét, elsősorban a

[27] Vö.: Bak J. uo.

[28] Marx írja: „Hogy az elért eredmény veszendőbe ne menjen, ... az emberek kénytelenek valamennyi hagyományos formájukat megváltoztatni, mihelyt érintkezésük módja ... nem felel meg többé a megszerzett termelőerőknek." Marx—Anyenkovhoz. — Marx—Engels Válogatott művei II. k. Szikra, 1949. 441. o.

[29] Vö.: Nagy László „Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban". Akadémiai K. 1965. 16—24., ill. 191—211. o.

szövetkezetek jogi szabályozásával kapcsolatban. Világos, hogy fel kell tárni és tovább kell fejleszteni mindazon eredményeket, amelyek a szövetkezeti mozgalom, s a szövetkezeti jog *általános elveiként,* illetőleg legalapvetőbb *intézményeiként* fejlődtek ki, ugyanakkor azonban a valóságos viszonyok elemzése alapján keresnünk kell a hagyományos szövetkezeti elvek *új tartalmát és kifejezésük korszerű formáit.* A „végső" következtetésekkel — pl. a jogági elrendeződéssel — talán helyesebb lesz ezt követően foglalkozni.

Hegedüs István

Az elállás intézménye jogunkban

I.

1. A szerződés létét érintő bármely kérdés megoldásának módja jelentős mértékben attól függ, hogy mennyire tartjuk szem előtt a szerződések jogintézményi valóságát meghatározó, általános tartalmi sajátosságokat. Célszerűnek tűnik ezért, hogy az elállás kérdéseinek elemzésekor is a szerződés lényegi vonásaiból induljunk ki.

A jogszabályoknak megfelelően létrehozott szerződés legalapvetőbb lényegi sajátsága, hogy nem csupán valaminő gondolati konstrukció, jogi eligazodásunkat könnyítő fiktív kötelék, hanem *objektív realitás.* Az objektivitás ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy az érvényes szerződés jogi valósága nem függ attól, hogy az általa — akár széles körben is — érintett személyek tudata mennyire fogja át létezését és tartalmát. A realitás pedig abban jut kifejezésre, hogy a szerződés hatásaiban is tapasztalható módon létezik, alakítólag hat az életviszonyok kisebb-nagyobb körére, további jogilag jelentős magatartások indítéka lesz, saját keretein is túlmenő eltolódásokat idézhet elő vagyoni viszonylatokban, befektetésekhez és újabb kötelezettségvállalásokhoz vezethet. Normális esetben egyre szervesebben beágyazódik a társadalmi valóság szövedékébe és tovagyűrűző hatásával önmaga érvényesítése, jogi tartalmának anyagi megvalósulása irányában tereli az életviszonyokat.

A konkrét szerződés objektív realitása a társadalmi törvényszerűségekre épülő *jogrendben gyökerezik* és a jogi szankciók árnyékában köréje fonódó jogi és ténybeli változások gyűrűjében izmosodik.

A szerződés objektív célja mindenkori tartalmának, a teljesítés során rendszerint változóan célbavett joghatásoknak a realizálása, s ezen keresztül végső soron önmaga megszűnése. A szerződés *mindaddig létezik, amíg abból bárki is jogokat származtathat magának.* A szerződésből folyó joghatások mindenki által történő elismerése, a szerződés zavartalan és reális teljesítésének előmozdítása társadalmi-forgalmi érdek, akár társadalmi szükségletek kielégítésén fáradozó vállalatok és egyéb intézmények szerződéseiről van szó, akár magánszemélyek közötti, a személyi tulajdon viszonyai körében kötött megállapodásokról.

2. A szerződés objektív valóságából következik, hogy *léte az azt életrehívó felek akarati autonómiájának is csak korlátozott mértékben lehet alávetve.* Minél előbbre jutott egy szerződés a teljesülés útján, annál körülményesebb a megváltoztatása, vagy éppen felszámolása. Hiába jutnak a szerződést kötő felek arra az egybehangzó elhatározásra, hogy megállapodásukat leghelyesebb lenne felbontani és úgy tekinteni, mintha létre sem jött volna, ha a szerződéshez időközben már joghatások, illetőleg ténybeli változások kapcsolódtak.

A szerződést akkor sem lehet minden további nélkül nemlétezőnek tekinteni, ha a nyomában beállott változások reverzibilisek. Amíg ugyanis a felek között és harmadik személyek irányában nem nyernek befejezett rendezést a felek új elhatározása nyomán felmerülő kérdések, addig a szerződés következményeiben is kimutathatóan létezik, a szerződésből eredő nyílt kérdések csak a szerződés talajáról rendezhetők. Fokozódnak a nehézségek, ha a szerződés folytán bekövetkezett változások irreverzibilisek és a szerződés művi megsemmisítése csupán az egyik vagy másik fél, esetleg harmadik személyek orvoslandó érdeksérelme árán lehetséges. Amíg az ezzel kapcsolatos igények rendezést nem nyernek, újra és újra vissza kell nyúlni a szerződéshez, okozati összefüggéseket keresve annak tartalma és az időközben beállott, figyelembeveendő változások között.

A realitások figyelmen kívül hagyásával a szerződés nem létezővé nyilvánítása csupán fikció marad, méghozzá olyan fikció, amely a kialakult ténybeli és jogi realitással szemben alig érvényesíthető.[1]

---

[1] A fikciónak természetesen megvan a maga szükséges szerepe az életviszonyok jogszabályi rendezése terén is. Indokolt eszköze lehet a jogszabályok kiterjesztésének olyan tényállásokra, melyekre azok eredetileg nem vonatkoznak. Így pl. meghatározott vonatkozásokban nem létezőnek tekintheti a jog az elmebeteg szülőt, a gyermek tekintetében az árvákra irányadó szabályok alkalmazását rendelve. Mihelyst azonban valamely tényállás saját testére szabott jogi rendezést igényel, vagy ha a jogi fikció egyenesen valamely jogszabályban gyökerező kialakult jogi realitást kíván figyelmen kívül hagyni, a tények szembeszegülnek a jogi fikció érvényesülésével. Ilyen esetekben óvatosan kell bánnunk a különböző jogtechnikai eszközökkel, nehogy azok *erőtlen* fikciókká üresedjenek.

3. Még bonyolultabb a helyzet, ha csupán a felek egyike akar a szerződéstől szabadulni. Ilyenkor az előbb említett objektív nehézségeken kívül, súlyosan esik a latba *a másik fél ellenkező akarata is.* Egybehangzó nyilatkozattal létesített megállapodás egyoldalú megsemmisítése a kötelmi jog alapelveinek is ellentmond. A szerződésnek a teljesítés irányában szakaszosan alakuló léte során mégis adódnak olyan esetek, amikor indokolttá válik, hogy az egyik szerződő fél a másik akarata ellenére is lerázhassa magáról a szerződés kötelékeit, méghozzá oly módon, hogy egyúttal a szerződés megkötését megelőző állapot helyreállítására is törekedhessen.[2]

Ez a megoldás a szerződő felek mellérendeltségének elve alapján elsősorban akkor lehetséges, ha az egyoldalú döntés lehetősége szintén egybehangzó akaratmegegyezésre vezethető vissza. Vagyis, ha az érdekelt fél már a szerződés megkötésekor biztosította magának a szerződés megsemmisítésének jogát.

A szerződés egyoldalú felbontása egyébként csak akkor lehet helyénvaló, ha a másik fél magatartására visszavezethető teljesítési zavar szankcionálásaként, ex lege biztosított jog formájában, vagy esetleg nagyobb károsodás lehetőségének megelőzése érdekében, a másik fél kártalanítása mellett kerül rá sor, szabatosan meghatározandó esetekben. Ezekben az esetekben is számolni kell azonban a szerződés objektív realitásával kapcsolatban említett nehézségekkel, amelyek a szerződés egyoldalú felbontásakor abban a kérdésben összpontosulnak, hogy a *szerződést felbontó fél nyilatkozata mimódon eredményezheti a szerződés tényleges megsemmisítését?* Elég egyenlőre csak az olyan tényállásra utalnunk, amikor a másik félnél — jogosan vagy jogtalanul — továbbra is fennmarad a szerződés folytán kialakult helyzet, vagy amikor in integrum restitutióra csak úgy törekedhetünk, ha éppen a felbontott szerződésre hivatkozva bizonyítjuk, mi az, amit restituálni kellene?

A kérdés tehát: miként lehet az egyik szerződő félnek olyan jogot biztosítani, amelynek alapján meghatározott esetekben a szerződést megelőző állapot helyreállítására törekedve, egyoldalúan felszámolhassa a szerződést, anélkül, hogy e jog tartalma üres fikcióvá váljék a szerződés objektív realitásának következményei és a másik szerződő fél érdekkörében kialakult helyzet jogalapot fenntartó tényleges hatása miatt?

A PTK erre a célra az elállás intézményét rendeli. Vizsgáljuk meg, mit jelent az elállás a PTK rendszerében és miképpen érvényesül a különböző szerződésfajták körében?

II.

4. A PTK szerint a jogosult az elállást a másik félhez intézett *nyilatkozattal* gyakorolja. Az elállás a szerződést *felbontja* [320. § (1) bek.]. A szerződés felbontása esetében a szerződés megkötésének időpontjára *visszamenő hatállyal* szűnik meg és a már teljesített *szolgáltatások visszajárnak* [319. § (3) bek.]. Az elállás a PTK rendszerében tehát olyan egyoldalú nyilatkozat, amely első tekintetre *arra lenne hivatva, hogy a szerződést azonnali hatállyal meg nem történtté tegye.*

Az elállás joga szerződésnél vagy jogszabálynál fogva illetheti meg a jogosultat.

A szerződésen alapuló elállás körében a PTK ismeri az elállás jogának bánatpénz ellenében való kikötését is [320. § (2) bek.].

A törvényen alapuló elállás eseteit részben az általános, részben a különös szabályok keretében találjuk.

Elállási jog illeti meg a jogosultat a *késedelmes kötelezettel szemben,* ha a teljesítés már nem áll érdekében, vagy egyébként is, fix határidő, illetőleg megfelelő póthatáridő eredménytelen eltelte esetében [300. § (1) és (2) bek.].[3]

Hibás teljesítéskor, a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan dolog kijavíthatatlansága esetén, vagy ha a kijavítás túlságosan sokáig tartana, illetőleg a kötelezett azt nem vállalja; fajlagos hibás dolog szolgáltatásakor a jogosultnak ezen felül érdekmúlást is bizonyítania kell, egyébként csak kicserélést követelhet [305. § (1) bek. *b)* és *d)* pontok].[4]

Az adás-vétel körében elállási jog illeti a *vevőt* akkor is, ha a tulajdonjog megszerzésében harmadik személy joga akadályozza [372. § (1) bek.]. A *vállalkozó* elállhat a szerződéstől, ha a megrendelő nem megfelelő anyagot szolgáltat vagy helytelen utasítást ad, s a vállalkozó figyelmeztetése ellenére sem segít a hibán [390. § (2) bek.], vagy ha a megrendelő a vállalkozó által adott megfelelő határidőn belül a munkavégzés helyét nem bocsátja alkalmas állapotban rendelkezésére [391. § (2) bek.]. A *megrendelő* a szerződéstől bármikor elállhat, köteles azonban a vállalkozó kárát megtéríteni (392. §)[5]; a késedelemre vonatkozó szabályok szerint állhat el a szerződéstől akkor is, ha már a határidő lejárta előtt nyilvánvalóvá válik annak be nem tartása (393. §). A *fuvarozó* is elállhat a szerződéstől, ha a feladó a berakással késlekedik [492.

[2] A kötelem „lerázásának" problémájáról egyéb vonatkozásokban részletesen írt Beck Salamon „Kötelem lerázás" címen. (Négy értekezés, Budapest, 1941.)

[3] Lényegében ezt a szabályt tartalmazza a szállítási szerződésekről szóló 10/1966. (II. 11.) Korm. sz. rendelet 37. §-a is.

[4] A 10/1966. Korm. sz. rend. 40. § (4) bek. szerint alkalmatlan és megfelelően vagy kellő időre ki sem javítható szolgáltatás esetén a megrendelő elállhat a szerződéstől, ha a teljesítés többé nem áll érdekében.

[5] A szállítási szerződésekről szóló 10/1966. Korm. sz. rend. 23. § (1) bek. hasonlóképpen szabályozza a megrendelő elállási jogát, aki a teljesítési határidő előtt a szerződéstől bármikor elállhat, köteles azonban a szállítónál felmerült költségeket (ráfordítást) megtéríteni.

§ (4) bek.]. A *feladó* a fuvarozás megkezdése előtt bármikor elállhat a szerződéstől [496. § (1) bek.].

A *kiadói szerződések* körében lényegében elállási jogot biztosít a kiadónak a 98/1951. (IV. 21.) MT sz. rend. 7. § (4) bek.-e, mely szerint a kiadó a szerződést egyoldalúan felbonthatja, ha a szerző a megkívánt kéziratváltoztatást neki felróható okból határidőre nem teljesíti. Ilyenkor jogdíj nem jár és az esetleg fizetett előleg visszafizetendő.[5a]

Vannak végül a PTK-ban olyan szabályok, amelyek *implicite* biztosítanak elállási jogot, anélkül, hogy ezt az intézményt nevén neveznék:

Elállási jog vezethető le az *ajándék visszakövetelhetőségének* szabályaiból is (582. §). Ha az ajándékozó még nem teljesített, a visszakövetelésre jogosító körülmények fennforgásakor nyilván teljesítésre sem szorítható, tehát az ajándékozási szerződést felbonthatja. Hasonló jellegű szabályt tartalmaz az 523. § is, amelynek (1) bek.-e lehetővé teszi, hogy a hitelező az érvényesen létrejött *kölcsönszerződés* ellenére, meghatározott feltételek fennforgásakor, lényegében a clausula rebus sic stantibus alapján megtagadja a kölcsönösszeg folyósítását. Ezzel végső soron egyoldalúan felbontja a szerződést, melyhez így semmiféle joghatás sem fűződhet, akár létre se jött volna. Tartalmilag hasonló szabályt találunk a *haszonkölcsön* kapcsán az 583. § (2) bek.-ben is.

Az 523. § (2) bek. szerint a *kölcsönadós* is megtagadhatja a kölcsönösszeg átvételét, a hitelező úgynevezett biztatási kárának megtérítése fejében; itt lényegében ex lege megváltható elállási jogról van szó, hasonlóan a vállalkozási szerződés kapcsán a 392. §-ban biztosított megrendelői elállási joghoz. A kölcsönadós szerződést felbontó magatartásának visszamenőleges hatályára kártérítési kötelezettségének a negatív interesse körére szorításából is következtethetünk. A hitelező a felbontott szerződésre semmiféle teljesítési érdekhez fűződő igényt sem alapíthat, így az elmaradt kamatot sem követelheti. A kölcsönösszeg átvételét megtagadó adós kötelezettsége lényegében nem is kártérítésre, hanem a hitelező negatív interesse körében maradó *kártalanítására* irányul. A PTK a kártérítés kifejezést általában a jogellenes károkozás eseteire tartja fenn. A törvényben biztosított elállási jog kompenzációja pedig éppúgy nem lehet szankciós jellegű, mint ahogy pl. a szükséghelyzet által indokolt károkozásért rendelt kártalanítás sem az. Ezekben az esetekben a törvény lényegében valamely nagyobb kár vagy hátrány megelőzése érdekében hatalmasságot biztosít kétoldalú jogviszony egyoldalú, de visszterhes létesítésére, vagy módosítására, aminek folytán a másik fél kártalanítás fejében tűrni tartozik vagyontárgyainak károsító igénybevételét, illetőleg meglévő szerződése felbontását, noha a maga részéről minderre okot nem szolgáltatott.

5. Mindebből viszont az is következik, hogy *nem minden, a PTK-ban ex lege biztosított elállási jog szankciós jellegű.* Semmiféle — sem felróható, sem fel nem róható — szerződésszegés sem előfeltétele a feladó fuvarozás megkezdése előtti elállásának, a megrendelő 392. § szerinti [vagy a 10/1966. Korm. rend. 23. § (1) bek. szerinti], vagy a kölcsönadós 523. § (2) bek. szerinti elállási joga gyakorlásának. Ezekben az esetekben az elállási jog — a másik fél érdekeinek párhuzamos jogi védelme mellett — a jogosult belátásától függően, saját érdekeinek autonóm mérlegelési körében illeti meg az elálló felet.

Az ex lege elállási jogok másik része szankciós jellegű, azonban korántsem egyívásúan. Vannak elállási esetek, amelyek *pusztán reparációs jellegűek:* amikor pl. a hitelező kimentett késedelmes szolgáltatás miatt áll el a szerződéstől, vagy amikor a kölcsönszerződés hitelezője az adós személyi körülményeinek objektív változása miatt tagadja meg a kölcsön folyósítását, a szerződés felbontását eredményezve.

A szankciós elállási jogok másik, nagyobb csoportja viszont *egyúttal represszív jellegű is,* amikor az elállás a másik fél felróható magatartásának következménye.

III.

6. Mielőtt az elállás tartalmi problematikájába mélyednénk, elemezzük röviden azt a kört, amelyben a PTK az elállás jogát biztosítja.

Szembetűnik mindenekelőtt, hogy a hagyományos szabályozástól eltérően a PTK a teljesítés *lehetetlenné válása kapcsán* (309—312. §) *nem említi az elállást.* Ez annál is inkább meggondolkoztató, mert a PTK indokolása több helyen is utal a lehetetlenülés következtében gyakorolható elállásra. Így a 310. § indokolása során megemlíti, hogy „nincs azonban akadálya annak, hogy a jogosult — elállási joga gyakorlása mellett — csupán ..... a negatív interessét követelje stb.". Vagy a fix határidő túllépésével beálló késedelem következményeinek [300. § (2) bek.] indokolása során, ahol azt olvashatjuk, hogy „ebben a körben a késedelemhez és a lehetetlenüléshez jórészt azonos szankciók fűződnek: az elállási jog feltétlen (tehát az érdekmúlás bizonyításától független) biztosítása, továbbá a kártérítés". Hol keresendő tehát jogunkban a lehetetlenülés kapcsán gyakorolható elállás jogszabályi alapja?

A fel nem róható lehetetlenülés esetében első pillanatra feleslegesnek is tűnik az elállás

[5a] A (2) és (5) bekezdésekben felbontási jogként említett jogosultságok lényegében ex nunc hatályú felmondások. A (2) bek. esetében kártalanítás nélkül (felróhatóság miatt), de a már fizetett előleg meghagyásával [a (4) bek. kifejezetten csak „ebben az esetben" biztosít visszakövetelést, nyilván a (2) bek.-sel szemben], az (5) bek.-ben teljes kártalanítással, ami előleg esetében az azt meghaladó szerződés szerinti jogdíj. A felmondásig eszközölt teljesítések tehát hatályban maradnak!

szabályozása, hiszen a 309. § szerint a szerződés ilyenkor amúgyis megszűnik.[6] Azonban korántsem biztos, hogy a teljesítés objektív lehetetlenülésével csakugyan mindenkor megszűnik a teljesítési kötelezettséggel együtt maga a szerződés is. A visszterhes szerződés ugyanis két szembenálló teljesítési kötelezettség foglalata. Az egyik teljesítés lehetetlenülése csupán a funkcionális synallagma követelményei szerint vonja maga után a szembenálló kötelezettség és ezzel egyben az egész szerződés elestét is. Mihelyst megbomlik a synallagmatikus egyensúly — rendszerint a veszélyviselés következtében — az egyik teljesítés objektív lehetetlenülése még nem mentesíti a másik felet saját, szerződés szerinti kötelezettsége alól. Ilyenkor a szerződés továbbél, noha az egyik teljesítési kötelezettség megszűnte folytán lényegesen módosult és csupán ellenszolgáltatás nélküli teljesítésre irányuló formában. Gondoljunk a *vállalkozó* teljesítésének objektív lehetetlenülése kapcsán a Ptk. 395. § *a)* és *c)* pontjaira, melyek részletesen szabályozzák — implicite részben a veszélyviselés kérdését rendezve —, hogy az önhibáján kívül nem teljesítő vállalkozó milyen keretek között támaszthat igényt a szerződésen alapuló díjazásra. Vagy gondoljunk arra az esetre, amikor adásvételnél a felek megállapodása folytán a kárveszély már a teljesítés előtt átszáll a vevőre, aki emiatt az áru vétlen elpusztulása után is tartozni fog a vételárral. Ilyenkor tehát a 309. § megállapítása merő fikcióvá válik a szerződés tényleges továbbélésével szemben és nem hinném, hogy a teljesítésre változatlanul köteles vevő kifogásként eredménnyel hivatkozhatna rá. Valójában a teljesítés *vétlen lehetetlenülésével az adós teljesítési kötelezettsége szűnik meg,* ami sokszor együttjár ugyan a szerződés megszűnésével is, de korántsem szükségképpen. Miután azonban a veszély viselése a várt szolgáltatás objektív lehetetlenülésével kapcsolatban eo ipso kizárja az elállás lehetőségét, témánk szempontjából vizsgáljuk tovább a kérdést.[7]

Tegyük fel, hogy a kárveszély még nem szállt át vevőre vagy a megrendelőre, de az a maga részéről már előre teljesített, részben, vagy egészen, előleget adott, vagy anyagot bocsátott a másik fél rendelkezésére, akinek a teljesítése ezt követően fel nem róható módon lehetetlenül. Vajon beszélhetünk-e ilyenkor a szerződés megszűnéséről, amikor a két szerződő fél kapcsolata az eredeti szerződés alapján ténylegesen tovább él, hiszen a kapott ellenszolgáltatás vonatkozásában rendezni kell a kártérítés, illetőleg a visszaszolgáltatás kérdését, s bizonyos esetekben ilyenkor is az elé a választás elé kerülhet a jogosult, hogy elállás mellett döntsön-e (visszakövetelve pl. az általa rendelkezésre bocsátott anyagot, az előre kifizetett vételárat stb.), vagy a PTK 312 § alapján a lehetetlenné vált szolgáltatás tárgyának maradványát, illetőleg annak biztosítás útján vagy egyéb módon adódó szurrogatumát követelje-e kötelezettjétől, esetleg újabb, arányos ellenszolgáltatáshányad ellenében?

Végül felmerülhet az elállás kérdése az osztható szolgáltatás részbeni vétlen lehetetlenülése kapcsán is, amikor még nyilvánvalóbb, hogy nem lehet szó a szerződés ipso iure megszűnéséről. A már teljesített rész tekintetében vevőre kell bízni, hogy azt arányos ellenszolgáltatásért meg kívánja-e tartani, vagy pedig in integrum restitutiot választ-e?

Még indokoltabb az elállási jog biztosítása a szolgáltatás felróható lehetetlenülése esetén, ahol az elállás a teljesítési érdek érvényesítésének alternatívájaként hiányzik a PTK-ból.[8]

Közvetlen rendezés hiányában a késedelmes szolgáltatással kapcsolatos elállás szabályaira kell visszanyúlnunk, esetleg — részleges lehetetlenülésnél — a hibás teljesítés szabályaira támaszkodhatunk.

Noha a lehetetlenülés és a késedelem lényegileg különböző jelenségek, néhány kellően szelektált, késedelemre vonatkozó szabály mutatis mutandis mégis kiterjeszthetőnek tűnik a lehetetlenülés területére. Végső esetben közös nevezőnek tekinthető, hogy késedelem és lehetetlenülés esetében a szerződés szerinti időpontban egyaránt teljesítés nélkül marad a hitelező. Ha érdekmúlás vagy eredménytelen póthatáridő esetén akkor is megilleti az elállás joga, ha a teljesítés később még végbemehetne, mennyivel inkább megilleti, ha későbbi teljesítésre már nincs is kilátás. A késedelem miatti elállás szabályainak a lehetetlenülés eseteire való alkalmazásánál indokoltnak tűnik a 300. § (1) bek.-ben foglalt azt a rendelkezést is értelemszerűen kiterjeszteni, amely szerint az elállás attól függetlenül gyakorolható, hogy a kötelezett késedelmét kimentette-e vagy sem.

7. Másik említésre méltó sajátság, hogy a jogszabályban külön felsorolt állatok vonatkozásában *hibás állat szolgáltatásakor* a PTK a hibás teljesítés egyéb eseteitől eltérően nem elállásra, hanem csupán a *szerződés felbontásának*

[6] Ezt a szövegezést vette át a 10/1966. Korm. sz. rend. 45. § (1) bek. is.

[7] A veszélyviselés és a szerződés létszakainak alakulása közti összefüggésekről bővebben: Szerző: Veszélyviselés a polgári jogban, Magyar Jogász Szövetség kiadványa, 1963. 45—47. old.

[8] A szállítási szerződésekről szóló 10/1966. Korm. sz. rend. sem ismer lehetetlenülés esetén elállást. Az állami vállalatok fizetési forgalmában ezidőszerint érvényesülő meghitelezési tilalom azonban ebben a körben valóban szűkebb térre szorítja a lehetetlenüléskori elállás indokoltságát, hiszen visszakövetelhető saját szolgáltatásról legfeljebb a teljesítést előmozdító megrendelői szolgáltatások körében lehet szó. Mégis indokolt lehet az elállás részszállítások esetében, amikor valamely későbbi részlet szállításának lehetetlenülésénél megrendelő az addigiakat is meg nem történtté kívánja tenni. A késedelem szabályai természetesen itt is segítségül hívhatók, azonban lehetetlenülésnél nyilvánvalóan másról van szó; felesleges az érdekmúlás bizonyítását megkívánni, póthatáridő tűzése pedig fogalmilag is elesik.

követelésére ad jogot. A PTK egyrészt szerencsés módon a szerződés teljesítésének körében rendezi a szavatossági igényeket és igyekszik összhangba hozni a történetileg kialakult szavatossági jogokat a kötelem teljesítésével kapcsolatos jogi fegyvertárral, ennek megfelelően azonos tartalmú elállási jogot biztosítva — természetesen különböző előfeltételek mellett — a késedelmesen és a hibásan teljesítő adóssal szemben. Másrészt azonban meggyőző indok nélkül különböztet a hibás teljesítés szankcióin belül elállás és a szerződés felbontásának követelésére irányuló igény között. Ez annál meggondolkoztatóbb, mert a rendezés még az állatszavatosság körén belül sem egységes, a jogszabályban külön felsorolt állatok vonatkozásában a szerződés felbontása követelhető, míg a fel nem sorolt állatok tekintetében elállás gyakorolható. Hibás ló szolgáltatásakor a szerződés csak az eladó kikényszerített beleegyezésével bontható fel, hibás kutya vételétől viszont vevő egyoldalúan elállhat. Úgy véljük, hogy meghatározott állatok miatti szavatosság külön szabályozására nem a szerződés felbontásának eltérő rendezése, hanem a mezőgazdaságban különleges jelentőségű állatok forgalmának egyéb sajátos szempontjai miatt lehet szükség.

Az állatszavatosság szabályai utólag épültek a már elkészült törvénytervezet szerkezetébe. Az eredeti tervezet az állatszavatossági szabályok megállapítását még külön jogszabályra hagyta. A pótlólagos szabályozás során a szerződés felbontásának szabálya a korábbi állatszavatossági jogszabályban előírt módon került a törvénybe,[9] a tervezetben egyébként kialakított elállási rendtől eltérően. A törvényhozó elképzelése ebben a körben nyilvánvalóan az volt, hogy a felek szintjéről a bíróság szintjére emelje a döntést abban a kérdésben, hogy a szerződés felbontására vagy más szavatossági igény gyakorlására kerüljön-e sor. A 383. § (2) bek. *a)* pontja szerint, ha a vevő a felbontást választja, a bíróság a vételár leszállításával a szerződést hatályában fenntarthatja. Erre vevő feltétlen elállási joga esetében már nem lenne mód. A felbontás követelésére irányuló jog — az elállástól eltérően — ebben a vonatkozásban nem bizonyul ex lege érvényesíthető igénynek.

A PTK 305. § (1) bek. *a)* és *b)* pontjai felől nézve azonban a kérdést, ez a speciális biztonsági szelep sem tűnik indokoltnak: egyedileg meghatározott — tehát elvileg ki nem cserélhető — dolog szolgáltatásakor vevőt csak akkor illeti meg az elállás joga, ha a dolog átadásakor a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan. Ilyenkor pedig nyilván a bíróság sem tarthatná fenn a szerződést megfelelő árleszállítás mellett. A megfelelő határidőn belüli kicserélésre — fajta szerint meghatározott állat vételénél [383. § (2) bek. *b)* pont] — szintén feljogosítják eladót az általános hibás teljesítési szabályok is, melyek szerint a vevő csak késedelmes csere esetében állhat el a szerződéstől, a csere elfogadása helyett [305. § (1) bek. *c)* pont].

Speciális szabály legfeljebb arra az esetre nézve indokolt, amikor a nem teljesen alkalmatlan, csupán kellékhiányos állat szolgáltatásakor is szabadulni kíván a vevő a szerződéstől, nem érve be a 305. § (1) bek. *a)* pont szerinti árleszállítással. Legfeljebb ebben a körben lenne szükséges a felbontás követelésének bírói mérlegelésétől függő igényét biztosítani.

Az elállás tartalmi hatályosulásának vizsgálata egyébként arra is rá fog világítani, hogy az elállás a gyakorlati konzekvenciák szempontjából korántsem esik olyan messze a szerződés felbontásának követelésétől, amint azt jogi tartalmuk szembeállításakor hinni lehetne.

IV.

8. Fontos gyakorlati kérdés: *mikor* hatályosul az elállási nyilatkozat? Ebben az összefüggésben másról van szó, mint az elállás megvalósult hatályának időbeli kiterjedése kapcsán. Ez utóbbi körben arra keresünk választ, hogy *mettől* számít az elállás hatálya, ex nunc csupán, vagy visszamenőleg, ex tunc? Az alábbiakban egyelőre azt kíséreljük megállapítani, hogy a megtett nyilatkozat mikor eredményezheti a PTK által megkívánt terjedelmű hatályt?

A PTK szövegéből úgy tűnik, mintha az elállási nyilatkozat megtételével a szerződés máris megszűnt volna, és a nyilatkozat jogszerű közlését követően minden továbbit oly módon lehet és kell rendezni, mintha a szerződés nem is létezett volna. A gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy a szerződés általában szívós realitás, amelyet számos esetben akkor sem lehet azonnali hatállyal kiirtani, ha az elálló fél egyébként elállásra jogosult.

A szerződéstől való egyoldalú szabadulás igényét ennek megfelelően eleinte igen óvatosan ismerték el a korai polgári törvénykönyvek. Ez az óvatosság egyben a pacta sunt servanda elv nagy tekintélyéből is következett, amely viszont megfelel a korai kapitalizmus nagyjából egyenlő esélyeket feltételező polgári érdekeinek is. A Code Napoleon ezért keresethez kötötte a szerződés felbontására törvényileg biztosított jog érvényesítését és a felbontást csak konstitutív bírói ítélet alapján ismerte el hatályosnak.[10] Ezt a megoldást kodifikálta a Holland Polgári Törvénykönyv is[11], majd az olasz, spanyol, portugál

[9] 1923 : X. tc. 6. §: „... vevő a vétel felbontását kérheti." Ez a megoldás összhangban volt a Mtj. általános szavatossági jogi szabályaival, melyek szerint a vevőt szintén a vétel felbontásának követelése illette. (1929. évi Mtj. 1385 §, 1389—1394 §) A Mtj. viszont a BGB később még tárgyalandó szabályozási rendjét vette át. (BGB 462, 465 §, állatszavatosság körében különösen 487. §).

[10] Code Civil (1803) 1184, 1610 §§.

[11] Burgerlijk Wetboek (1838) 1302, 1303, 1516 §.

és a legfontosabb latin-amerikai törvények; a francia jogot követő államok legnagyobb részében ma is ez a tételes jogi helyzet.[12]

A kibontakozó kapitalizmus korában azonban ez a hosszadalmas és költséges elállási eljárás már nem felelt meg a forgalmi érdekeknek. Az Osztrák Általános Kereskedelmi Törvénykönyv már felbontó hatállyal ruházta fel az elálló nyilatkozatot.[13] Ezt a megoldást alkalmazta a német BGB[14], a megreformált osztrák ABGB, s az aránylag modern svájci OR is.[15] Az angol és az amerikai jogban a „rescission" szintén egyoldalú nyilatkozattal megy végbe.

A szavatosság területén azonban a BGB nem merészkedett ennyire; a *Wandlung* intézményével valamiféle öszvér megoldást keresett. Nem kívánt meg konstitutív ítéletet, tehát nem kötötte az elállás érvényesítését perhez; viszont a másik fél beleegyezése nélkül sem tekintette az elállást hatályosnak. A megegyezéses felbontástól a Wandlung mégis lényegesen különbözik, amennyiben a törvényes elállási jogát gyakorló félnek peresíthető igénye van a másik fél hozzájárulására.[16]

Lényegében a Wandlung intézményét vette át a szavatosság körében a régi magyar magánjogi törvénykönyv javaslata és a már idézett, állatszavatosságról szóló 1923 : X. tc. is, amelynek nyomán, mint láttuk, a PTK egyik zugolyába is bekerült a szerződés felbontásának követelésére irányuló jog.

E megoldás pozitív magja a tisztázatlan helyzetek megelőzése lett volna. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy amennyiben az ellenérdekű fél nem látja be az elállás jogos voltát, az ügy perre kerül, akár megkívánja a jogszabály a másik fél elálláshoz való hozzájárulását, akár nem. A figyelmet tehát azokra az esetekre kell összpontosítani, ahol az elállás peren kívül érvényesíthető. Ebben a körben viszont célszerűtlennek bizonyult az elállás lebonyolításának elnyújtása a másik fél beleegyező nyilatkozatának kötelezővé tételével. Ma már a német bírói gyakorlat is egyoldalú jogosultságként kezeli a Wandlungot, az általános kötelmi jogi Rücktritthez közelítve tartalmát.[17]

A szocialista törvényesség felől közelítve meg a kérdést, szintén fölöslegesnek bizonyul valamely törvényes jog gyakorlásához a másik fél hozzájárulását kérni. A törvényesen előirányzott jogok megfelelő gyakorlásával is a törvényesség szilárdul, és ha valamely kellő megfontolással törvénybe iktatott jog gyakorlását formálisan az érintett fél hozzájárulásától tesszük függővé, ez végsősoron annyit is jelent, hogy a törvényesség válik bizonyos körben feltételessé. Ha viszont csakugyan a felek megállapodásától kívánná a törvény a szerződés felbontását függővé tenni, úgy e tekintetben semminő peresíthető igényt sem adna a hibás teljesítéssel károsult félnek; ezzel azonban a jogosultság elvesztené szankciós jellegét.

Mindenképpen helyeslendő ezért, hogy a PTK a hibás teljesítés szankcióinak általános szabályozása során szakított a Mtj-n keresztül közvetített BGB hatással és az egyoldalú elálló nyilatkozat modern eszközét kodifikálta az ún. szavatosság területén is. Ebből azonban az is következik, hogy az előzőkben részletesen taglalt állatszavatossági szabályok körében is az elállási jog érvényesítésére kell törekednünk megfelelő értelmezéssel, per esetén a lehetőséghez képest a kért felbontás tudomásulvételét vélelmezve konkludens tények alapján, illetőleg ítéletileg honorálva az elállási szándékot, amennyiben az jogszabályba nem ütközik.

9. Az elállási jog egyoldalú jellegének elismerése azonban még nem jelenti azt, hogy hatályosulásának kérdését is megoldottuk volna, s a szerződést az elálló nyilatkozat elhangzásával feltétlenül felbontottnak tekinthetjük.

Az elállás jogalapja igen különböző lehet és a kialakult helyzetek, amelyekben az elállás történik, szintén.

Legtisztább a helyzet a *feltétlen* elállási jog gyakorlásánál. Így pl. feladó elállása esetében a fuvarozás megkezdése előtt vagy a megrendelő elállásakor, amikor a vállalkozó az elállási nyilatkozattal szemben fogalmilag sem hozhat fel semmit, csupán kártalanítását kérheti.

A törvényen alapuló elállásnak azonban a legtöbb esetben objektív vagy szubjektív előfeltételei vannak. *Objektív előfeltétel* pl. szabatosan meghatározott fix határidő vagy póthatáridő eredménytelen eltelte. Ilyenkor már van rá lehetőség, hogy az elállás vitássá váljék, az elálló nyilatkozat nem mindig hatályosul megtételével. (Az adós pl. bizonyos körülmények között állíthatja, hogy teljesített, vagy hogy a teljesítés érdekében mindent megtett, és hitelező érdekkörében keresendő a késedelem vagy meghiúsulás oka.) *Szubjektív előfeltétel* pl. az érdekmúlás bizonyítása, ami magával hozza a bizonyítékok értékelésének problémáját és ezzel az ellenérdekű fél beleszólási igényét. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor még nagyobb a valószínűsége annak, hogy az elállás vitássá válik és kisebb esélyek vannak arra, hogy az elálló nyilatkozat megtételével nyomban hatályosuljon.

Ezért kellő figyelmet érdemel a Legfelsőbb Bíróság XXXI. sz. polgári elvi döntésének idevágó megállapítása, amely szerint „ha a jogosult a szerződéstől elállt, ezzel a felek közötti jogviszonyt akkor lehet rendezettnek tekinteni, ha a kötelezett az elállást minden kétséget kizárólag tudomásul vette, a jogosult szavatossági igényét

[12] Olaszország: Codice Civile 1165 §; spanyol kódex 1124 §; portugál törvény 709, 1572 §§; Argentína 1454 §; Brazília 1092 § stb.

[13] aHGB (1862) 355 §.

[14] BGB (1896) 325—327 §§, 346—356 §§.

[15] aBGB (3. résznovella 1916) 918, 920 §§, OR (1911) 107—109 §§.

[16] BGB 462, 465 §§.

[17] Rabel, Ernst: Das Recht des Warenkaufs. 2. kötet. 1958. Berlin—Tübingen. 237. old.

s a szóbanforgó szavatossági jog gyakorlását jogszerűnek ismerte el."[18]

Hangsúlyozandó, hogy ezzel a jogosult elállása még nem vált egyoldalú nyilatkozatból akaratmegegyezést involváló intézménnyé. Csupán arról van szó, hogy az *egyoldalú felbontó nyilatkozat jogszerűségének nyilvánvalóvá válásához, tehát a jogszerű elállás után felül álló hatályosulásához (amire további jogügyletek alapozhatók) szükséges lehet bizonyos idő eltelte.*[19]

Az elvi döntés idézett szövege azonban további értelmezésre szorul. Mennyiben tekinthető az idő múlása önmagában is olyan ténynek, amelyből kétséget kizáróan kitűnik az elállás tudomásulvétele? A kifejtetteknek megfelelően helytelen lenne a kötelezett nyilatkozatát vagy akár egyéb konkludens tevésben álló magatartását elvárni és ezzel az elállás egyoldalú jellegét gyengíteni. Az elállás hatályosulásához végső elemzésben nem az elállást jóváhagyó nyilatkozat szükséges, hanem annak bizonyossá válása, hogy azt nem fogják megtámadni. Erre a célra — úgy véljük — az időmúlás önmagában is megnyugtató rendező elem lehet, de lege ferenda azonban megfontolandó lenne, nem kellene-e — legalábbis a szavatosság körében — az elvi döntést ezen a téren többé-kevésbé tüzetesen körülírt *határidők kialakításával* tovább finomítani, amelyek elteltével a kötelezett éppúgy nem támadhatná meg az elállást, mint ahogyan a jogosult sem tehet semmit a szavatossági határidők eltelte után.

10. Az elállás hatályosulásának körében további kérdések merülhetnek fel a többalanyú szerződések kapcsán, *a jogosultak egyetemlegessége* esetén. A PTK nem rendezi közvetlenül, hogy ilyenkor mimódon gyakorolható az elállás. A 335. § (2) bek. kimondja, hogy bármely félnek olyan nyilatkozata, amely a követelés érvényesítésének vagy a kötelezettség teljesítésének feltétele, mindegyik jogosultra kihat. A nyilatkozat objektív hatályának tehát az a kritériuma, hogy a szerződés szerinti követelés érvényesítését illetőleg a kötelezettség teljesítését mozdítsa elő. Az elállás nyilvánvalóan nem esik ebbe a körbe. E contrario érveléssel ezért az elállás érvényéhez több jogosult esetében együttes nyilatkozatot kell megkívánni.

Ezen — érdemben is helyes — következtetéssel szemben azonban az idézett törvényhelyben foglalt példálódzó felsorolásra lehetne hivatkozni, amely a többi jogosultra is kiható hatályú nyilatkozatok között első helyen a felmondást említi, noha az a PTK rendszerében is a szerződés megszüntetésére irányuló nyilatkozat, akárcsak az elállás. Ezt a szakaszon belüli közvetett ellentmondást a törvényhely tartalmi rendelkezése alapján megszorítólag kell feloldanunk, kirekesztve az objektív hatály köréből minden olyan kifejezetten nem említett nyilatkozatot, amely a szerződés módosítására vagy megszüntetésére irányul. A több jogosult által létesített szerződés keretein belül a jogosultak külön-külön csak olyan intézkedést tehetnek, amely a szerződés realizálását valamennyiük eredeti elképzelései szerint mozdítja elő. A szerződés felszámolásához — sőt módosításához is, ahogy ezt a megszüntetésről egyébként hallgató indokolás ugyancsak megjegyzi — valamennyi jogosult hozzájárulása szükséges.

11. Az elállási nyilatkozat hatályosulása kapcsán végül térjünk ki röviden a felmerülő *bizonyítási terhek* viselésére is. Közvetlen rendező szabályt e tekintetben sem találunk, a Pp. 164. § (1) bek.-ben írt szabályát kell tehát megfelelően alkalmazni. Ebből következően a jogosult tartozik bizonyítani a törvényben megkívánt előfeltétel fennforgását, azt pl., hogy mi volt a túllépett határidő, mennyiben volt fix határidő kikötve, miért nem áll többé a teljesítés jogosult érdekében, mennyiben kijavíthatatlan a szolgáltatott áru stb. De vajon mit és kinek kell bizonyítani késedelem miatti elállásnál a teljesítés meg- vagy meg nem története vonatkozásában? A negatívum bizonyításával szemben a pozitívum bizonyításának megkövetelését kell előnyben részesíteni. Így helyes felfogás szerint nem az elálló félnek kell bizonyítania a teljesítés elmaradását, hanem az elállással szemben fellépő kötelezettnek a teljesítés szerződésszerű megtörténtét. Ha azonban a kötelezettség abbanhagyásban, vagy nemtevésben áll, e kötelezettség tevőleges megszegését — ugyancsak az előbbi indok alapján — az elálló félnek kell bizonyítania.

V.

12. Ezek után hatoljunk az elállás-problematika sűrűjébe és próbáljunk megbirkózni az *ex tunc hatály* néhány kérdésével.

A megszűnés visszamenő hatályának kimondására nyilvánvalóan az elállás lényegének, az in integrum restitutio követelményének dogmatikai következményeként került sor. Az idevezető gondolatsor valahogy így alakul: ha a szerződést megelőző állapot helyreállítására törekszem, ezt azért teszem, mert azt kívánom, hogy a szerződés sohase jött volna létre. Azt tehát elálláskor visszamenő hatállyal kell száműznöm a tények világából, hogy a már teljesítettek visszakövetelésének se legyen semmi akadálya. Ez az okoskodás a szerződés hiányában látja az elállást követő in integrum restitutio jogdogmatikai alapját és ezért a visszamenőleges megszűnés fikciójához folyamodik, megteremtve ezzel a

[18] Bírósági Határozatok 1966. II.

[19] Mint ahogy a teljesítés hatályosulása is csak meghatározott idő elmúltával tekinthető befejezettnek, hiszen a jogszerű teljesítés is csak a szavatossági határidők eltelte után minősíthető fenntartás nélkül hibátlannak; ezért merő fikció marad a befejezett joghatály valamely korábbi teljesítési aktushoz kapcsolása is; közben a teljesítés legfeljebb ha vélelmezhető.

szerződés-megszüntetés ex tunc hatályának tanát.[20]

Az elállást egyoldalú ügyletként kodifikáló BGB nem foglalt állást az ex tunc hatály kérdésében. Ez annál figyelemreméltóbb, mert első tervezetében még szerepelt a visszamenő hatály tüzetes meghatározása[21], az e körül támadt viták miatt azonban a végső szövegből ki kellett maradnia.[22] A német jogban ezzel a tudomány berkeire korlátozódott az ex tunc hatály problematikája. Hasonlóképpen Svájcban is, ahol az OR szintén nem szól kifejezetten az elálló nyilatkozat ex tunc hatályáról. Angliában és az Egyesült Államokban sem éleződött ki a „rescission" ex tunc hatályának kérdése, az elmélet a kártérítés és in integrum restitutio viszonya felől foglalt a visszamenőleges hatály mellett állást.[23]

Jogunkban a visszamenőleges megszűnés tanának tételesjogi lecsapódásait először az 1875. évi, osztrák mintára készült Kereskedelmi Törvényben találjuk[24], majd a Csődtörvényben.[25] A Mtj tervezetei később megelégedtek az elállás kapcsán az in integrum restitutio szabályozásával és nem kívánták az elálló nyilatkozat ex tunc hatályát törvényileg kimondani.[26] Ezt azután a PTK úgy határozza meg, hogy a szerződés felbontásakor a szerződés megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal szűnik meg és csak ezt követően írja elő, hogy a már teljesített szolgáltatások visszajárnak.

Úgy tűnik, hogy ezzel az in integrum restitutio követelményeiből levezetett jogdogmatikai következtetés a PTK rendszerében az eredeti állapot helyreállításának tételes jogi alapjává lesz.

De vajon csakugyan helyes-e az a felfogás, amely az elállási nyilatkozatot ipso iure ex tunc hatállyal kívánja felruházni és megfelelően értelmezni a PTK idézett szövegét is? Vajon szükséges-e az ex tunc hatályt fikcióként az eredeti állapot helyreállításának *előfeltételévé* tennünk, vagy nem kellene-e éppen fordítva, az in integrum restitutio útján elérendő célnak, megvalósítandó *követelménynek* tekinteni a szerződés visszamenőleges megszüntetését, és ennek megfelelően kísérelni meg a PTK idézett szakaszának de lege lata értelmezését?

Az ex tunc hatály a jogalkotás igen tetszetős és sokszor igen hasznos rendező eszköze. Végső lényegét tekintve *absztrakt fikció,* amely különböző konkrét törvényi és eseti tényállások kapcsán hasznosítható. Így pl. amikor a szabályszerű elbirtoklás folytán bizonyos idő elteltével az addig csupán a jogszerűség látszatával bíró tényleges helyzet visszamenőleg is megtámadhatatlanul jogszerűnek tekintendő, noha nyilvánvaló, hogy nem volt az. Vagy: orvosolható semmisség esetén, amikor valamely utólagos tény (időmúlás, cégbejegyzés, konstitutív ítélet stb.) következtében a szerződés ex tunc hatállyal konvaleálódik.[27] De vajon mindenkor érvényesíthető-e ez a fikció az elállási nyilatkozat kapcsán is?

A megoldás végső soron azon múlik, hogy mennyire szegül szembe a szerződés realitása, a nyomában kialakult jogi és ténybeli valóságok szövevénye a „mintha mi sem történt volna" feltételezéssel. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést előbb az elállás és kártérítés viszonyának, majd az in integrum restitutio problémáinak körében.

13. a) Az *elállás és kártérítés* viszonyának kérdését az ex tunc hatályról egyébként hallgató BGB élezte ki. Egymást kizáró, fakultatív alternatívákként állítja szembe a nemteljesítés miatt igényelhető kártérítést és a szerződéstől való elállást.[28] Ez a tétel teljes szigorral átment a német gyakorlatba,[29] újabb és újabb dogmatikai tápot adva az elállás ex tunc megsemmisítő hatályát valló felfogásnak: azért nem követelhető elálláskor az elmaradt teljesítés miatti kár megtérítése, mert ehhez minden szerződéses alap hiányzik.

Úgy tűnik, hogy az angol, amerikai jogfelfogás hasonló alapokon áll.[30]

Differenciáltabb a svájci tételes jog szabálya: Ihering negatív interesséről szóló tanára építve, az OR 109. §-a igényt biztosít a szerződés elestéből — tehát nem a teljesítés elmaradásából! — származó kár megtérítésére. A magyar magánjogi törvényjavaslat hasonló megoldást tartalmazott.[31] Az ún. biztatási kárra szorítkozó igény szintén a szerződés visszamenőleges fel-

---

[20] „Direkte Wirkung". *Oertmann,* Paul: Recht der Schuldverhältnisse, 5. kiadás, Berlin, 1928/29, a BGB 346. §-ához fűzött megjegyzések során. *Leonhard,* Franz, Allgemeines Schuldrecht, München—Leipzig, 1929. 410. old. *Enneccerus-Lehmann,* Recht der Schuldverhältnisse, 14. kiadás, Tübingen, 1954, 159. old. *Grossschmid* Béni, Fejezetek kötelmi jogunk köréből, Budapest, 1932, *I.* kötet 694. old. *Görög* Frigyes (Szladits Károly szerkesztette Magyar Magánjogban) III. kötet, 561—563. old. stb.

[21] BGB első tervezete (1887) 427. § (1) bek.

[22] Vö.: második törvényelőkészítő bizottság Jegyzőkönyve, VI/158.

[23] Ch. B. Morison: Rescission of contracts (1916) „Redcission" általában úgy értelmezendő, hogy „the whole contract is avoided".

[24] 1875 : XXXVII. tc. 353. § (... a szerződéstől egyszerűen elállhat, mintha az meg sem köttetett volna.")

[25] 1881 : XVII. tc. 23. § („... a szerződéstől elállhat, mintha az meg sem köttetett volna.")

[26] Mtj. 1928. évi szövege, 1077—1078. §§.

[27] Az ex tunc hatályt az irodalomban néha helytelen értelemben említik, így pl., amikor a semmisség ex tunc hatályáról szólnak. A semmisség a hibás tényállásnak kezdettől, ex origine velejárója, méghozzá teljes és objektív realitással, amire bárki hivatkozhat. Nem utólag bekövetkezett tény visszamenőleges hatályáról van szó, ez, ahogy arra rámutattunk, éppen a semmisséget megszüntető, orvosló körülmény velejárója. A semmisség ex tunc hatályáról szólni értelemszerűen annyit jelent, mintha valamely eredetileg érvényes tényállás utólag vesztené el jogszerűségét, keletkezése pillanatára visszaható módon.

[28] BGB 325. §

[29] Vö.: pl. *Haage,* Hans: Das Abladegeschäft, Hamburg, 1950. 27. old. *Szerző:* Néhány szó a fix határidőről (Külkereskedelem, IV. évf. 5. sz. 26—27. old.)

[30] Lásd T. Cyprian *Williams.* Law Journal 71 (1931) I. 390.

[31] 1928. évi Mtj., 1078. §§.

bontásának fikciójához igazodik. Az idézett törvényhelyek azonban e tekintetben már nem egészen egyértelműek: a szerződés elestére építenek, a magyar javaslat egyenesen a szerződés megkötéséből eredő kárt említ. Arra alapoznak, hogy „volt egyszer egy szerződés" és ezzel máris csökkentik annak a fikciónak az erejét, amely szerint a szerződést úgy kell tekinteni, mintha azt meg sem kötötték volna. Az egyszer létrejött szerződés, mint Bartók csodálatos mandarinja, újra és újra felemeli fejét, tanújelét adva szívós létének.[32]

A Code Civil (1184. §) és az azt követő jogok, az osztrák jog (a BGB 921. §) és a skandináv jogok (vételi törvény 30. §) túltették magukat a visszamenőleges megszűnés dogmatikai botránykövén és több realitásérzékkel nem a logikai konstrukció tisztaságára, hanem a sértett érdekek megfelelő orvoslására fektették a hangsúlyt. Ám szűnjön meg a szerződés visszamenőlegesen, de a jogosult fél kára is térüljön meg. A szerződő felek tudatában seholsem tudtak komoly gyökeret verni a szerződés visszamenőleges felbontásának jogdogmatikai konzekvenciói: amikor a jogosult szabadulni akar a szerződéstől, a legtermészetesebbnek tartja, hogy kára is megtérüljön; és ezen a téren nem sokat segít rajta a negatív interesse körüli okoskodás. A szerződés eltervezett szabályos lebonyolódásának elmaradt következményeiben gondolkozik, a positiv interesse érdekli és inkább tudomásul veszi a szerződés megkötése körüli kárának meg nem térülését, ha ezt a nem teljesítés miatti kártérítés nem fedezi, hiszen az adott esetben akkor is rajta száradt volna, ha a szerződés teljesedésbe megy. A gyakorlat emberét végső soron az az összeg érdekli, amelyhez az ellenszolgáltatásból származó többlet előny révén remélt jutni. (Differenztheorie.)

Az egységes nemzetközi vételi jogról szóló 1964. évi hágai egyezmény már jogdogmatikai álmeggondolásoktól függetlenül, a gyakorlati követelményeknek megfelelően rendezi a kötelem megszüntetésének kérdéseit. Egyrészt széles körben lehetővé teszi az elállást akkor is, amikor az in integrum restitutio már nem vihető keresztül, másrészt — részben ennek korrelativumaként — bőven méretezett, az elmaradt haszonra is kiterjedő kártérítést tesz lehetővé.[33]

b) Hogy áll ezek után elállás és kártérítés viszonya a PTK-ban? A rendezés korántsem egyértelmű és az indokolás sem nyújt egységes eligazodási szempontot.

A 307. § (1) bek. a hibás teljesítés kapcsán elállás mellett a kár megtérítésére is követelést biztosít a hibáját ki nem mentő kötelezettel szemben. Mire terjedhet ki ez a kártérítés? Csupán a negativ interessére, azon az alapon, hogy elállásnál ex tunc fölbomlik a szerződés, mintha nem is lett volna, positiv interesséről tehát nem is lehet szó, vagypedig utóbbira is (az elmaradt hasznot is ideértve) azon az alapon, hogy a 307. § semmiféle korlátozást sem tartalmaz?

A vonatkozó indokolás szerint „a javaslat arra törekszik, hogy kártérítés címén a jogosult csak azt a kárt követelhesse, amely a szavatossági igény érvényesítésével nem térül meg". Ezek szerint positiv interessére kiterjedő kártérítésről is szó lehet. A lehetetlenüléssel foglalkozó 310. § indokolása során viszont — noha e részben, mint arra már rámutattunk, elállási jogot nem is biztosít a PTK — mégis azt olvashatjuk, hogy „nincs .... akadálya annak, hogy a jogosult — elállási joga gyakorlása mellett — csupán a szerződés megkötésével kapcsolatos kárait, tehát a negativ interessét követelje ...." Eszerint tehát az ex tunc hatályú szerződésfelbontás dogmatikai konzekvenciói a kártérítés vonalán is levonandók lennének.

A 372. § (1) bek. a jogszavatosság körében szintén elállási és kártérítéshez való jogot biztosít együttesen. A (3) bek. szerint: ha a vevő a dolgot harmadik jogosultnak kiszolgáltatja, vagy az eladónak visszaadja, kártérítést követelhet az utóbbitól. A (4) bek. ehhez még hozzáfűzi, hogy ha az eladó jóhiszemű volt, csak a szerződés megkötéséből eredő károkat köteles megfizetni, s ez a vevő elállási jogát nem érinti.

Mi az, ami nem érinti vevő elállási jogát? Nyilván nem a kártérítés negativ interressére szorítása, hanem az eladó jóhiszeműsége, amiből viszont az következik, hogy a (3) bek.-ben a rosszhiszemű eladóval szemben biztosított teljes kártérítéssel eo magis együttjár az elállás joga. Rosszhiszemű eladóval szemben tehát teljesítési érdek megtérítése is követelhető, noha a szerződés visszamenő hatállyal megszűnt. A dogmatikai koncepció ismét összeütközésbe kerül a realitásból fakadó igényekkel. Az elmondottaknak megfelelően teljes kártérítésre irányuló igénynek kell tekintenünk a 373. § (3) bek.-ben biztosított jogot is: ha a tehermentesítés akadályba ütközik, „a vevő a szerződéstől elállhat és kártérítést követelhet".

A késedelmes teljesítés kapcsán a 299. § a késedelemből eredő kár megtérítésére ad jogot. A 300. § érdekmúlás esetén a teljesítés követelése helyett elállási jogot biztosít. Nincs azonban tisztázva ebben a körben az elállás és a kártérítéshez való jog együttes gyakorlásának lehetősége a késedelmét kimenteni nem tudó kötelezettel szemben. Az indoklásból e contrario az látszik következni, hogy ez esetben elálláskor a positiv interessével összefüggő kártérítés nem követelhető: „érdekmúlás hiányában pedig a szerződés megszüntetése *helyett* teljesítéshez és

---

[32] A negatív interesse gondolatának az egyszer már megkötött szerződés lebonyolódási hibáival kapcsolatos felhasználása az intézmény eredeti rendeltetésén túlmenő kiterjesztést jelent. A negatív interesse dogmatikailag a culpa in contrahendo szankcionálásával függ szorosan össze, nem pedig szabályosan létrejött szerződés teljesítési zavaraival.

[33] Az 1964. évi hágai egyezményben a 43., 45., 48., 75—81. §-ok szabályozzák a szerződés megszüntetésének eseteit, a 41., 77., 78. és 84—87. §-ok pedig az elállással együtt gyakorolható kártérítésre irányuló jogokat.

kártérítéshez van joga" a szerződéshez hű félnek. A fix határidőnek elmulasztásához fűződő következmények indokolása során viszont ismét felmerül az elállással együttjáró kártérítés lehetősége: „ebben a körben a késedelemhez. és a lehetetlenüléshez jórészt azonos szankciók fűződnek, az elállási jog feltétlen ... biztosítása, *továbbá* a kártérítés."

A vállalkozás körében a 391. § (2) bek. a vállalkozó elállási joga kapcsán leszögezi, hogy az elálló vállalkozó a jogosult késedelmére vonatkozó szabályok szerint kártérítést követelhet. A vonatkozó 303. § szerinti kártérítési kötelezettség viszont az indoklás értelmében korántsem szorítkozik a negativ interessére, hanem felöleli a legteljesebb teljesítési érdeket is, így különösen az elmaradt hasznot és minden tényleges kárt, ami a szerződésszegésből ered. Az ex tunc szerződésbontás fikciója a PTK-n belül ismét megtörik a realitás követelményein: teljesítési érdek megtérítése csupán a szerződés figyelembevételével lehetséges.

A fuvarozás körében a 492. § (4) bek. szerint feladó késlekedése esetén a fuvarozó kárának megtérítését követelheti és el is állhat a szerződéstől. Vajon az ex tunc felbontott szerződés hiányában ez esetben is kiterjedhet-e a kártérítés a szerződés nemteljesítéséből eredő károkra? A kérdés egyértelműen igenlő megválaszolását megnehezíti az elállás ex tunc hatályának a Ptk. nyomán fennmaradt koncepciója.

14. Ezek után szemügyre kell vennünk *az ex tunc hatály érvényesítésének az in integrum restitutio kapcsán felmerülő akadályait* is.

A 320. § (3) bek. leszögezi, hogy nem gyakorolhatja a *szerződésen alapuló* elállási jogot az a fél, aki a megkapott szolgáltatást nem, vagy csak tetemesen csökkent értékben tudja visszaszolgáltatni. Miután az (1) bek. együtt és egyforma tartalommal szabályozza a szerződésen és a jogszabályon alapuló elállási jogot, a (3) bek.-ből az következik, hogy a törvényen alapuló elállási jog akkor is gyakorolható, ha a visszaszolgáltatás jelentős akadályba ütközik. A (3) bek.-ből továbbá az is következik, hogy a kisebb mértékben csökkent értékű visszaszolgáltatás még a szerződésen alapuló elállás gyakorlásának sem akadálya. Hogyan értelmezendő azonban ezekben az esetekben a szerződésnek a megkötés időpontjára visszamenő hatályú felbomlása? A megkötött szerződés alapján irreverzibilis jogok álltak elő, esetleg a jogi változások egész láncolata, melyek jogszerűsége a szabályszerűen létrejött alapszerződésben gyökerezik, s amelyek alól a szerződés ex tunc hatályú felbontása minden jogalapot kiránt. Ilyenkor különösen nyilvánvalóak annak a koncepciónak a nehézségei, amely a szerződést az elálló nyilatkozattal meg nem történtnek kívánja tekinteni. A restituálható esetekben is felmerül azonban a kérdés: ha igaz az, hogy de strygis quidem, quae non sunt, nulla fiat quaestio, vagyis ha a felbontott szerződést minden jogi realitástól megfosztjuk, úgy milyen alapon bonyolódjék le az integrum restitútió, miféle jogviszonyban állnak egymással a korábban szabályszerűen szerződött felek?

Ez a probléma fordított előjelű tányállások kapcsán már sokat foglalkoztatta bíróságainkat, nevezetesen az érvénytelen szerződés következményeinek felszámolása kapcsán. Ezekben az esetekben a tényállásból eredő legnagyobb nehézség abban rejlik, hogy a felek között nincs és nem is volt semmiféle jogszerű viszony, kapcsolatuk jogi relevanciája az in integrum restitutio szankciójának alkalmazásával kezdődik. A felek között ex lege, illetőleg konstitutív ítélet folytán keletkező viszony kategorizálása, megfelelő jogszabályi tényállás alá vonása nem kis fejtörést okoz. Jogalap nélküli birtoklás? Jogalap nélküli gazdagodás? Felelős őrzés? Vagy a PTK 237. §-ból levezetendő és részleteiben egyáltalán nem szabályozott sui generis jogviszony?[34]

Az elállás esetében ezzel szemben létezik a felek között jogilag rendezett kapcsolat, amely az elállásból folyó in integrum restitutio lebonyolítása szempontjából az eddiginél több figyelmet érdemelne. A PTK nyomán a jogászi köztudatban élő elállás — koncepció azonban az elálló nyilatkozat következtében nemlétezőnek tekinti ezt a kapcsolatot is, ezzel dogmatikailag az érvénytelen szerződések tényállásaihoz rokonítva az elállással kapcsolatos in integrum restitutiót. Ezzel azután az is együttjár, hogy a probléma megoldása is az érvénytelenség körében szükségszerűen adott korlátok közé szorul.[35]

Úgy hisszük azonban, hogy a felek közt korábban létrejött és különböző joghatásokat eredményező szerződés sokkal súlyosabban esik a latba, semhogy az in integrum restitutiónál mellőzhetjük. A szerződés fontosságának szemléltetésére talán elég arra utalnunk, hogy a szerződés

[34] Lásd a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának *836. sz. állásfoglalását* és dr. *Józsa* Mihály: Az érvénytelen szerződés megkötése előtti helyzet visszaállításának a gyakorlat által felvetett elvi kérdései c. cikkét (Magyar Jog, 1963. dec.), továbbá *Weiss* Emília: A polgári jogi semmisség néhány kérdése c. tanulmányát (Jogtudományi Közlöny, 1965/5. sz.) és „A szerződés érvénytelensége a polgári jogban" c. kandidátusi disszertációjának vonatkozó részét, valamint *Asztalos* László „A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció" 8. részét. (Jogtudományi Közlöny, 1964/9. sz. 429—494. old.)

[35] Még Grosschmid is azon az álláspontón volt, hogy a „resolvált kötelmi szerződés (causa) csakugyan létre nem jöttnek tekintendő (a célzott hatály szempontjából), miként az érvénytelen szerződés". Azonban rögtön rámutatott arra is, hogy „mások a törvény okai egyiknél, mint másiknál ... némely tekintetből a hatások is különbözők". (Fejezetek, 1932. I. kötet, 1953. old.) Ezen a gondolatsoron kell továbbhaladnunk. Az elállással járó visszakövetelés jogalapját a condictio ob causam finitam intézményében keresve, Grosschmid közvetve már ezáltal is elhatárol az érvénytelenség eseteitől (ott nem is volt causa! 694. old.) A jogalap nélküli gazdagodásban egyébként azért is hiába keressük az integrum restitutio alapját, mert a gazdagodás a kötelezett vagyoni állapotában kimutatható változást tükrözi, míg a restitutio elsősorban a jogosult, mindenesetre azonban mindkettejük eredeti pozíciójának helyreállítását célozza.

nyomán esetleg bekövetkezett tulajdonjogi és egyéb, jogilag jelentős változások a szerződésből fakadó, érvényes jogcímen alapulnak, s ezért pl. a szerződés nemlétezőnek nyilvánításával az átruházott tulajdonjog még korántsem szűnik meg, vagy azt se tévesszük szem elől, hogy a felek közti viszony rendezése érdekében a PTK 237. § (2) bek.-e értelmében a bíróság még az érvénytelen szerződést is hatályossá nyilváníthatja a határozathozatalig terjedő időre, ha a szerződéskötés előtti helyzet vissza nem állítható. Miért kell akkor a törvényes elállás esetében hasonló helyzetben a már adott, jogszerű szerződést ex tunc felbontottnak tekintenünk, még nehezebb helyzetbe jutva, mint az érvénytelenség körében?

Az érvénytelenséggel kapcsolatos in integrum restitutio szabályai nem adnak tehát eligazítást, és az ezzel foglalkozó 836. sz. kollégiumi állásfoglalás sem segít a PTK szerinti ex tunc koncepciójú elállással keletkező jogi vacuumon. Adaequat megoldást kell tehát keresnünk.

VI.

15. Az eddigiekből kitűnik, hogy a szerződés jogi realitása és a nyomában kialakuló tények egyaránt gátolják annak a fikciónak az érvényesülését, hogy a szerződés az elállás gyakorlásakor azonnal és visszamenő hatállyal felbomlik.[36]

Mi történik valójában elállásnál? A szerződő felek rendszerint továbbra is kapcsolatban maradnak egymással és az egyik fél jogszerű akaratából folyóan a meghiúsult eredeti szerződésszerű célkitűzés helyett az in integrum restitutio lehető végrehajtása formájában igyekeznek kettejük jogviszonyát lezárni.

Mihelyst zavar áll be a szerződés tervszerű realizálódásának menetében, szükségképpen módosul annak tartalma; újabb joghatások fűződnek hozzá az elmaradtak helyett, amelyek azonban egy szempontból valamennyien közös nevezőre hozhatók: mind a szerződő felek szerződéses kapcsolatának rendezett megszüntetését mozdítják elő.

Amíg még van kilátás a kapcsolat teljesítéssel történő lezárására, a szerződés tartalmi módosulása még ezt a célt szolgálja. (Póthatáridő, késedelmi kamatra nyíló igény, kicserélés, kijavítás követelése stb.) Ha a reális teljesítésre már nincs lehetőség, mód nyílhat a szerződéses kapcsolat teljesítés helyett igényelt kártérítés formájában való felszámolására. A szerződés tartalma ilyenkor eszerint módosul. S ha a jogosult fél úgy véli, hogy a teljesítés elmaradásából adódó kárát leginkább az eredeti állapot helyreállítása orvosolhatja vagy előzheti meg, úgy a jogszabályok adta lehetőségek körén belül nem az elmaradt teljesítéshez igazodó kártérítést, hanem a már eszközölt teljesítéshez viszonyított in integrum restitutiót kérhet; a fennmaradó szerződéses kapcsolat az elállási jog gyakorlásával ennek megfelelően módosul.

Az elállás tehát valójában olyan hatalmasságnak bizonyul, amelynek gyakorlásával a felek szerződéses viszonyának tartalma egyoldalúan módosítható, a szerződés felszámolása és a szerződéskötést megelőző helyzet lehető visszaállítása érdekében. A szerződés nem közvetlenül az elállási nyilatkozat hatályánál fogva, hanem az új tartalmának megfelelő, a nyitott kérdések rendezését célzó további kölcsönös teljesítésekkel szűnik meg. Nem azzal a hatállyal, mintha sohasem létezett volna, hanem a megkötésének időpontjában fennállott jogi helyzet lehető helyreállításával. A szerződő felek ennek során kapcsolatukat visszaalakítják a kiinduláskori helyzetnek leginkább megfelelő állapotra. Ennek során számolniuk kell az időközben bekövetkezett joghatásokkal, harmadik személyek vonatkozásában és kettejük synallagmatikus kapcsolatának alakulása szempontjából egyaránt.

Abban a határesetben, amikor a szerződéshez még semminemű joghatás sem kapcsolódott, az elállás természetesen a szerződés azonnali felbontásához vezethet és nem csupán egy alakító momentum a szerződés felbontására irányuló további jogilag jelentős aktusok sorában. Ilyenkor elmosódnak az ex tunc és ex nunc hatály dogmatikai különbözőségei és végkövetkezményekben azonos eredményre vezet a szerződés felbontása és megszüntetése.

Az elállás helyes felfogásának tükrében egyébként más jelentőséget nyer az ex tunc és

[36] Az elállás *közvetlen hatásának* a 20. sz. lábjegyzetben említett hirdetőivel szemben a BGB vonatkozó szakaszainak értelmezése során a német jogirodalomban is számos ellenvélemény kapott hangot.

Dernburg szerint elállásnál megmarad a régi kötelmi viszony, a felek csupán kifogással élhetnek a még nem teljesítettek követelésével szemben. Egyebekben új követelések keletkeznek visszaszolgáltatások iránt. *(Indirekt hatály)* (Das Bürgerliche Recht des Deutschen Reichs, 1909. II. 107. §.) E felfogás hibája, hogy a szerződéssel együtt a régi kötelezettségeket is fenntartja, s csupán kifogásokkal erőtleníti.

Th. Kipp Windscheid magyarázata során *ex nunc* hatályt látott fennforogni. A még nem teljesített szolgáltatások ipso iure megszűnnek, a már teljesítettekre nézve feltételes visszaszolgáltatásra irányuló ígéret hipotéziséből kívánt restitutiós kötelezettségeket levezetni. *(Windscheid,* Lehrbuch des Pandektenrechts, 9. kiadás, Th. Kipp feldolgozásában, Frankfurt/M. 1906.) Ez a felfogás is a szerződésen kívül kereste az elállás utáni helyzet rendezésének jogalapját, s nem ad kielégítő megoldást.

Nézetünk szerint helyes irányban *Stoll* (Die Lehre von den Leistungsstörungen, 1936) és legújabban Ernst *Wolf* (Rücktritt, Vertretenmüssen und Verschulden, Archiv für die Civilistische Praxis, 153. kötet, 1957. 94—144. old.) foglalnak állást. Szerintük az elállás a szerződést *tartalmilag módosítja* és a nyomában beálló új kötelezettségek valódi szerződéses kötelezettségek. (Lásd még Eberhard *Glaser:* Gefahrtragung und Haftung beim gesetzlichen Rücktritt, Berlin, 1959.)

Újabb hazai irodalmunkban v. ö. *Asztalos* László: A polgári jogi szankció (Budapest, 1966) c. művében mondottakkal: „... az esetleges rész vagy egész *teljesítés restituálása* jelenti a jogviszony felszámolását" (346. old.) vagy: „Az elállás az a *jogi forma,* amelyben a jogszabály... lehetőséget nyújt az egyik félnek arra, hogy felszámolja a relatív szerkezetű jogviszonyt." (347. old.)

ex nunc hatály-jelzők tartalma is. A szerződés felszámolásának *irányát* jelzik, a vonatkozó jogosult nyilatkozat megtételekor fennálló helyzethez képest. Előbbi esetben *visszag*öngyölítendő a szerződés, utóbbi esetben az eddig kialakult helyzet fenntartásával csupán *fel*göngyölítendő.

16. Az előzőkben vázolt értelmezés de lege lata is összeegyeztethető a Ptk elállást meghatározó szakaszaival. Helyes felfogás szerint a *szerződés felbontása, mint az elállás 320. § (1) bek. szerinti joghatása, a 319. § (3) bek.-ben rendelt in integrum restitutio útján következik be. A szerződés megkötésének időpontjára visszamenő hatály a felek akkori jogi helyzetének lehető újbóli hatályosítására irányuló parancsként értelmezendő.* Figyelemreméltó ebben az összefüggésben, hogy a Ptk a Kt szövegétől eltérően nem állítja, hogy a szerződés úgy szűnik meg, mintha meg sem kötötték volna.

Ezáltal egyik igen fontos jogintézményünk állhat a talpára és válhat problematikus fikcióból reális tartalmú rendező eszközzé: az elálláskor nem ex tunc hatályú megszűnés következménye az in integrum restitutio, hanem a szerződéstől való szabadulás, az in integrum restitutio igénye eredményezi a szerződésnek — lehetőleg az eredeti állapotnak megfelelő — visszafejlesztését.

A szerződés tehát addig, amíg a felek közötti megváltozott tartalmú jogviszony megfelelő rendezést nem nyer, *létezik.* Ezáltal olyan rendező elemre támaszkodhatunk, amely lehetővé teszi a korábbiakban vázolt problémák megoldását.

Feloldódik az elállás ez tunc hatályának téves értelmezése (azonnali nyilatkozati hatály) és a Legfelsőbb Bíróság XXX. sz. polgári elvi döntésének ama megállapítása közötti ellentmondás, hogy a felek közötti jogviszonyt akkor lehet rendezettnek tekinteni, ha a kötelezett az elállást minden kétséget kizáróan tudomásul vette.

Megoldódik a kártérítés követelésének problémája, mivel a szerződés visszaalakító felszámolása dogmatikailag sem zárja ki az in integrum restitutio mellett fennmaradó, a szerződéses viszonnyal összefüggő és az eredeti tartalomnak megfelelő teljesítés meghiúsulásáért felelős féllel szembeni kártérítési igényt sem. A Ptk számos szakasza, mint láttuk, amúgyis ebben az irányban mutat.

Megfelelő keretet kap az in integrum restitutio lebonyolítása is. A felek közötti viszony új tartalmából folyó kölcsönös kötelezettségek teljesítése a jogszerű elállási nyilatkozat megtételével esedékessé válik. A továbbiakra a szerződések teljesítésének általános szabályai alkalmazandók megfelelően. (Késedelem, kártérítési felelősség, kamatok, kötelezettség a tulajdon visszaruházására stb.) S a korábbi eredeti teljesítésekhez viszonyítva rendezhetők az in integrum restitutio nem teljes megvalósíthatósága esetén jelentkező különbözeti igények is (természetbeni szolgáltatások pénzbeli megváltása stb.). A kérdés részletekbemenő kibontása azonban ezekben a vonatkozásokban már túlnőne e tanulmánynak az elállás vizsgálatára szorítkozó keretein.

S végül, de nem utolsósorban: az elállási jog reális értelmezése az elállás önmagában talán nem túlságosan égető problémáján túl újabb lépést jelenthet a szerződés objektív törvényeinek maradéktalan megismerése, a kötelmi jogi problémák rendezésénél mutatkozó alapvető jelentőségük hasznosítása, és az ebből adódó következtetések levonását gátló, indokolatlan jogtechnikai fikciók felszámolása felé.

Boytha György

SZEMLE

A Munka Törvénykönyve tervezetének vitája a Magyar Jogászszövetségben

1967. május 29. napján a Magyar Jogászszövetség munkajogi bizottsága a Vállalati Jogász Szakosztályok Országos Vezetőségével együttesen nyilvános vitát rendezett a Munka Törvénykönyve tervezetéről.* Az ülésen *Weltner Andor* egyetemi tanár, a munkajogi bizottság elnöke elnökölt.

A vita bevezetéseképpen *Nagy László,* a Munkaügyi Minisztérium önálló jogi osztályának vezetője ismertette azokat az alapvető elgondolásokat, amelyekre a tervezet épült. Utalt arra, hogy a központi szabályozás köre csökkenni, viszont a vállalati szintű szabályozás jelentősége növekedni fog. Bizonyos fogalmakat, amelyekről a tervezet csak általánosságban beszél, majd a kollektív szerződéseknek kell konkretizálniok. E szerződések kötésére idejében fel kell készülni, ezért a vállalatoknak idejekorán kell felmérniök ezzel kapcsolatos teendőiket. Foglalkozott a munkaviszony megszüntetésének a tervezetben lefektetett koncepciójával. Fenn kell tartani bizonyos felmondási korlátozásokat a dolgozók érdekében és a szakszervezeteknek vétójogot kell biztosítani a felmondással kapcsolatos visszaélések kiküszöbölése céljából. Egyébként azonban a felmondást, mind a vállalat, mind a dolgozó részére kötetlenné kell tenni, a vállalatot azonban indokolási kötelezettség terheli a munkaviszony megszüntetése esetében. Utalt továbbá arra is, hogy az ún. kisebb súlyú fegyelmi büntetésekkel a tervezet szerint fegyelmi eljárás lefolytatása nélkül is élni lehetne, a jogorvoslatot azonban az ilyen esetekben is biztosítani kell.

Az ülés résztvevői ezután a tervezetet szakaszonként vették tárgyalás alá.

1—18. pontokhoz:

Tóth Imre (egyetemi adjunktus) felszólalásában utalt arra, hogy a törvénykönyv céljának meghatáro-

* A Munka Törvénykönyvének Tervezete megjelent a Munkaügyi Közlöny, 1967. évi 7. számának mellékleteként, a Munka c. lap 1967. évi áprilisi számának külön lenyomataként, a Munkaügyi Szemle 1967. évi 5. számában, és a Magyar Jog 1967. 5. számának mellékleteként.

zásánál figyelemmel kellene lenni a szakszervezetek szerepére és részvételére a munkaügyi jogalkotásban, továbbá a jogalkalmazásban. A munkavégzési viszony mellett a munkaviszony keretében elosztási viszonyokkal is találkozunk, amelyekre szintén utalni kellene a törvénykönyv céljai között. Itt a dolgozók részvételi jogosultságaira is ki kellene térni. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy a törvénykönyv a társadalombiztosítási viszonyokat is szabályozni fogja. Egyébként is nehéz megállapítani, hogy a tervezet szerkesztői milyen meggondolások alapján tettek különbséget az alapelvek és az általános rendelkezések között, mert nézete szerint, egyes általános rendelkezések inkább az alapelvi részbe kívánkoznának. Az alapelvekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy az állampolgároknak munkaviszony létesítésére vonatkozó lehetősége nem azonos a munkához való joggal, sem annak biztosítékaival. Ez a rendelkezés inkább a munkajogi jogképesség deklarálását jelenti, mint a munkához való jog biztosítását. Hangsúlyozta, hogy az alapelveket tételesen kellene a törvénykönyvbe bedolgozni és ezt követően kellene a biztosítékokról rendelkezni. A joggal való visszaéléssel kapcsolatban nézete szerint nemcsak azt kellene kimondani, hogy a joggal való visszaélés büntetendő, hanem, hogy a munkaviszony jogellenes megszüntetéséért a munkáltatói joggal visszaélő dolgozó anyagi felelősséggel is tartozik. Végül megjegyezte, hogy a tervezetben a munkavégzésre vonatkozó rendelkezések mellett célszerű lenne a munkáltatói jogokat is kiemelten felsorolni.

Varga Gábor jogtanácsos egyetértett Tóth Imrével a törvénykönyv céljának meghatározása kérdésében. Nézete szerint ki kellene mondani, hogy a joggal való visszaélés nemcsak tilos, hanem büntetendő is. Utalt arra, hogy a kollektív szerződések vállalaton belüli nyilvánosságára különös súlyt kell helyezni. Az általános rendelkezések sorában kellene felvenni, hogy a dolgozóval közölt írásbeli intézkedés a jogorvoslat lehetőségére való figyelmeztetést is tartalmazza. Egyetért azzal, hogy a munkaviszonyt szabályozó szabályok között a munkarend nem szerepel, viszont akkor ezzel összhangba kellene hozni a tervezet további részeit (vö. a tervezet 21. pontjával).

Badinyi Gyula fővárosi bírósági bíró szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok és a kisipari szövetkezeti tagok munkavégzésére vonatkozó szabályokra történő utalást mellőzni kellene, mert ezek nem a munkaviszonnyal szorosan összefüggő kérdések, hanem a Ptk szabályozási körébe tartozó problémák. A tervezet több jogszabályt sorol fel, ezek között a SZOT által kibocsátott óvórendszabályt és a kollektív szerződést. Vitatható, hogy ezek a szabályok jogszabályok-e, és így e körbe kell-e azokat felvenni. Egyébként is a szóbanforgó 15. pont kifogásolható, mert abban a jogszabály és a szabály fogalmai keverednek.

Balogh Elemér jogtanácsos az elévüléssel kapcsolatos rendelkezést kifogásolja, mert a tervezet koncepciója szerint akár 15—20 év múlva is fel lehetne lépni kártérítési igénnyel, ami aligha lehet cél. Nézete szerint ezen úgy lehetne változtatni, hogy a dolgozó csak akkor legyen kötelezhető az okozott kár megtérítésére, ha neki a kár okozásával kapcsolatban anyagi haszna származott, ami különösen az örökösök szempontjából lényeges. Kívánatosnak tartja, hogy ezzel a kérdéssel a munkaügyi döntőbizottság is foglalkozzék, akkor is, ha a kollektív szerződés alkalmazása során konkrét sérelem nem merült fel.

Karlóczai János jogtanácsos a Munka Törvénykönyve hatályával kapcsolatban a nemzetközi jog területét érintő kérdésekkel foglalkozott. Számolni kell ugyanis azzal, hogy belföldi vállalat külföldön magyar és idegen állampolgárokat foglalkoztat. Másfelől előfordulhat, hogy külföldi vállalat végeztet belföldön magyar állampolgárokkal bizonyos munkákat. Félreérthetetlenül rendelkezni kell, hogy adott esetben melyik ország munkajogi szabályait kell alkalmazni. Alapszempontként kell szolgálnia, hogy a belföldi és külföldi munkavállalók azonos elbírálásban részesüljenek.

Krémer Miklós jogtanácsos szerint a kisiparosok és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok munkaviszonyai nem tartoznak a törvénykönyv keretei közé. A munkaviszonyok egységes szabályozására ugyan szükség van, de vagyoni viszonyaikból kiindulva mások az adottságok és a rendezni való kérdések az egyes területeken.

A 19—25. pontokhoz:

Varga Gábor jogtanácsos nézete szerint helyesebb, ha a munkaviszonyt érintő kérdések nem kerülhetnek a munkarendbe. Utal a kollektív szerződések fontosságára és ezért egyetlen gazdasági tevékenységet kifejtő területet sem lehet abból kihagyni akkor sem, ha a gazdasági tevékenységet folytató intézmény költségvetési szerv (pl. színház vagy kutató intézet), amelynek működési területén gazdasági eredményt elérni kívánó célok is szerepelnek. Helyesnek tartja, ha a szakszervezeti központ vétójogot kapna a kollektív szerződés vagy annak valamely rendelkezése felülvizsgálata érdekében, amelynek folytán a sérelmezett rész újbóli megvitatása válnék kötelezővé.

Badinyi Gyula helyesnek tartaná annak kimondását a polgári perrendtartás idevonatkozó rendelkezéseivel összhangban, hogy amennyiben a dolgozó nevében a szakszervezet jár el, a dolgozó félként szintén részt vegyen az eljárásban (vö. a tervezet 23. pontjával). Eldöntendő kérdés mi a helyzet olyankor, ha a szakszervezet és a fél nyilatkozata eltér. Ennek a résznek megfelelő kiegészítését javasolja.

A 26—38. pontokhoz:

Garancsy Mihályné (MTA Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos munkatársa) annak az álláspontnak ad kifejezést, hogy a vállalat oldalán a felmondásra csak az adhat okot, hogy a termelés érdeke a munkaviszony megszüntetését kívánja, vagy a dolgozó a munkaszerződésben vállalt munka elvégzésére alkalmatlan. Utalt arra, hogy Lengyelország kivételével valamennyi szocialista országban a kötött felmondási rendszer érvényesül. Ezenkívül egyes államokban a vállalat részéről történő felmondáshoz a szakszervezet hozzájárulása szükséges. Ezt a dolgozó védelme kívánja meg.

Máltás György járásbírósági csoportvezető bíró felhívja a figyelmet arra, hogy a tervezet a munkaviszony folyamatossága kérdésével

nem foglalkozik, pedig azt szabályozni kellene. A joggal való visszaélés nem olyan egyszerű probléma, mert ilyen esetben a bizonyítás nyilvánvalóan a dolgozóra fog nehezedni. Nézete szerint a munkaügyi vitát elbíráló szervnek lehetőséget kell adni annak vizsgálatára is, hogy a vállalati felmondás alaptalan. Ha azután az igazgató felmondási tilalom ellenére mégis felmondana, a legsúlyosabb törvénysértést követné el, és ennek következményeit a szervezetnek is le kellene vonnia. Kifogásolja, hogy a tervezet 32. pontjának 3. bekezdésében a vállalatnál hosszú ideje munkaviszonyban álló dolgozó munkaviszonyának megszüntetésével kapcsolatos védelmet illetően hat feltétel szerepel és így az említett védelem gyakorlati érvényesíthetőségének vonatkozásában komoly aggodalmai vannak. A 6 hónapos próbaidővel kapcsolatban megjegyzi, hogy a 30 napot meghaladó tartamú próbaidőnél legalább 15 napos felmondási időt kellene biztosítani. A tervezet 30. pontja szerint a vállalat és a dolgozó a munkaszerződést csak közös megegyezéssel módosíthatják. A Minisztertanács azonban ez alól kivételt tehet. Kérdés, hogy a Minisztertanács csak a dolgozó javára vagy a terhére is tehet-e kivételt. A tervezet 32. pontjával kapcsolatban megjegyzi, hogy a dolgozó számára szabadidőt olyan mértékben kell biztosítani a felmondási idő alatt, hogy valóban legyen ideje új munkahelyet keresni. Ha a kötött felmondási rendszer megszűnik, azt is biztosítani kell, hogy a munkaügyi vitákban eljáró szerv a felmondás megalapozottságát is felülvizsgálhassa.

Varga Gábor szerint is védelmet kell biztosítani az alaptalan felmondásokkal szemben. Aggályai vannak a 6 hónapos próbaidővel kapcsolatban, amely nemcsak a dolgozót sújthatja hátrányosan, de a vállalat szempontjából is terhes lehet, mert az eddiginél még sűrűbben fognak fiatal diplomások tovább vándorolni, ha jobb körülményeket ígérő munkahelyet találnak. Sérelmesnek tartja, hogy az egy évnél rövidebb ideig munkaviszonyban levő dolgozóknak indokolás nélkül lehessen felmondani. A 32. pont 3. bekezdését ő is sérelmesnek tartja, mert lehetetlen feltételeket állapít meg, miután a dolgozók korának növekedésével teljesítményei szükségképpen csökkenni fognak. Annak a véleményének ad továbbá kifejezést, hogy hosszabb felmondási idő esetében a vállalat legyen köteles a dolgozót elengedni akkor, ha a felmondási idő alatt megfelelő munkahelyet talál, természetesen a további bérfizetés megszüntetésével.

Balogh Elemér szerint leghelyesebb lenne a felmondási idő fokozatosan történő megállapítása éspedig úgy, hogy a nagyobb felkészültséget kívánó munkakörökben hosszabb legyen a felmondási idő.

Tóth Imre a felmondási joggal való visszaélésnél többek között oly biztosítékot látna megfontolandónak, hogy a vállalati igazgató pénzbírsággal legyen büntethető a dolgozó jogtalan elbocsátása esetében.

A 39—52. ponthoz:

Varga Gábor a túlmunkáról szóló rendelkezésekkel összefüggésben úgy véli, hogy a 8 órai pihenőidőt a dolgozó részére mindenképpen biztosítani kell. A túlmunkával kapcsolatban a kollektív szerződéseknek kell rögzíteniök azt, hogy a túlmunka a dolgozó számára aránytalan terhet ne jelentsen.

Az 53—61. pontokhoz:

Varga Gábor a tervezet 54. pontjának 2. bekezdésével kapcsolatban felhívja a figyelmet a szövegezés pontatlanságára, minthogy a dolgozó díjazása megváltoztatását az alkalmazás előtt közölni fogalmilag kizárt.

A 62—74. ponthoz:

Badinyi Gyula a dolgozók anyagi felelősségével kapcsolatban aziránt kért tájékoztatást, hogy gondatlan károkozás esetén, amikor a kártérítés a dolgozó alapbérének 15%-át nem haladhatja meg, a havi vagy az évi alapbér 15%-ról van-e szó. Az együttesen anyagi haszonszerzés céljából történő szándékos károkozásnál a tervezet 72. pontja nem a fő szabályt állapítja meg, hanem a kivételt rögzíti, márpedig a fordított eljárás lenne a helyesebb.

Balogh Elemér álláspontja szerint a fegyelmi elévülés ideje rövid, mert vannak munkakörök, ahol az esetleges hibák később jelentkeznek. A tervezet 74. pontjával kapcsolatban véleménye az, hogy a dolgozónak minden olyan esetben kártérítést kellene kapnia, amikor a bekövetkezett balesetért vétkesség nem terheli.

Varga Gábor hiányolja, hogy a tervezetből nem tűnik ki, mennyi időre lehet maximálisan a juttatásokat a dolgozótól a fegyelmi felelősség címén megvonni. A kisebb súlyú cselekményeknél helytelennek tartja az alapbér csökkenthetőségét, mert a legkisebb csökkentés is a dolgozót súlyosan érintheti. Éppen ezért a tervezet 66. pontja d) alpontjának mellőzését indítványozza. Helyesnek tartaná, ha a területi munkaügyi döntőbizottságot kivonnák a Munkaügyi Minisztérium hatásköre alól, ill. olyan lenne a Minisztérium és a területi munkaügyi döntőbizottság közötti kapcsolat, mint a bíróságok és az Igazságügyminisztérium között.

Mándoki Pál jogtanácsos arra utal, hogy míg eddig a fegyelmi vétségről való tudomásszerzéstől számított 3 hónapon belül csak meg kellett indítani a fegyelmi eljárást, a tervezetből kivehetően e határidőn belül azt most már majd be is kell fejezni. Vannak bonyolult ügyek, ahol ez lehetetlen. Ezért a tervezet módosítását javasolja.

Burián Pál jogtanácsos azt javasolta, hogy fegyelmi büntetést csak fegyelmi eljárás lefolytatása után lehessen kiszabni. Arra lehetőséget kell teremteni, hogy fegyelmi vétség megállapítása esetén bizonyos érdemességi szempontok fennállásakor ne kelljen fegyelmi büntetést kiszabni. Kiegészítésre szorul a tervezet abból a szempontból is, hogy bizonyos körülmények esetében mentesíteni lehessen a dolgozót a fegyelmi büntetéssel járó hátrányok alól.

A 75—84. pontokhoz:

Krémer Miklós a munkaügyi vitákban a bírói hatáskör visszaállítását szorgalmazza, mert ezt az egységes joggyakorlat kialakítása kívánja. Ezenkívül egyes vitáknál (pl. újítási viták esetében) a döntőbizottságok nem rendelkeznek kellő felkészültséggel. A munkaügyi viták elintézését nézete szerint a döntőbizottságok működése csak meghosszabbítja. Legalábbis másodfokon biztosítani kell a bírói hatáskört.

Trócsányi László (MTA Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos

munkatársa) szintén a bírói hatáskör visszaállítása mellett szólalt fel, éspedig olyan értelemben, hogy jogorvoslati fórumként mindenképpen a bírói utat kell megnyitni. Ha pedig jelenleg bármilyen akadálya lenne annak, hogy a munkaügyi viták a bíróság hatáskörébe kerüljenek vissza, akkor egy országos szintű szervet kellene létrehozni az e téren szükséges egységes joggyakorlat kialakítása érdekében, amelyben a Legfelsőbb Bíróság képviselői is helyet foglalnának.

Máltás György szintén a bírói hatáskör mellett foglalt állást. Tapasztalatból tudja, hogy nemegyszer a döntőbizottságok az ügyeket nem kellőképpen készítik elő, a tényállás felderítése nem kielégítő. Az állampolgárok bizalma is nagyobb a bíróságban.

Simon Zsuzsanna felszólalásában arra az álláspontra helyezkedik, hogy nagyobb vállalatoknál a döntőbizottságok hatáskörét meg kellene hagyni, különösen kisebb jelentőségű ügyekben. Kisebb vállalatoknál vissza lehet térni a szakmaközi döntőbizottságokra. A dolgozók alapvető jogaival kapcsolatos viták bíróságok elé tartozhatnának, valamint mindenképpen meg kellene nyitni a bírói hatáskört másodfokon.

*

A vita befejezésével *Nagy László* válaszában köszönetet nyilvánított a felszólalóknak és kijelentette, hogy a törvényszerkesztők minden javaslatot gondosan mérlegelni fognak. Éppen ezért nem is kíván részletekbe menően válaszolni, csupán egy két kérdést érint. A felszólalók által vitatott több kérdésben a végrehajtási rendelet fog megoldást tartalmazni, így pl. a kollektív szerződések törvényességének kérdésében. Mivel a termelőszövetkezetben és a kisipari szövetkezetekben is van munkavégzési folyamat, álláspontja szerint helyes, ha az ezekkel kapcsolatos kérdések is a Munka Törvénykönyvében tükröződnek. Azzal a javaslattal kapcsolatban, hogy a munkaügyi vitákban eljáró szerv a felmondást alaptalanság címén is megsemmisíthesse, véleménye az, hogy ez igen messze vezetne, mert adott esetben egy vállalati szervezeti intézkedés indokoltságának felülvizsgálását is maga után vonhatná, amire nyilvánvalóan a felszólalók sem gondoltak. A vállalati munkaügyi döntőbizottságok, nézete szerint nagyban-egészben jól látták el feladataikat, legfeljebb a közös döntőbizottságok tekintetében lehetne a fennálló koncepciót vizsgálat tárgyává tenni. A másodfokú eljárást illetően, nézete szerint megfelelő a területi munkaügyi döntőbizottság, amely tartalmilag már ma is munkaügyi döntőbíróság. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy perspektivikusan ne lehetne az utóbbi szervek szervezeti hovatartozásának kérdését újból megvizsgálni.

Weltner Andor egyetemi tanár zárszavában megállapította, hogy a vita során igen komoly észrevételek és javaslatok hangzottak el. Elismeri, hogy nehéz volt vitatkozni a végrehajtási utasítás ismerete nélkül, minthogy feltehetően egyes kérdések rendezése a végrehajtási jogszabályban fog szerepelni. Lesznek természetesen olyan kérdések is, amelyeket majd a kollektív szerződések rögzítenek. A probléma ezzel kapcsolatban azonban az, hogy a vállalati szakszervezeti bizottság megfelelő partner lesz-e. Ezen a téren merülhetnek fel problémák. Nézete szerint a kollektív szerződéseknek kell szabályozniok pl. hogy mit tehet az igazgató vagy a vezető beosztású dolgozó, melyek jogosultságaik és kötelezettségeik. A kormányrendeletben megfelelő garanciákat kell kidolgozni arra nézve, hogy a kollektív szerződések a társadalom, a vállalat és az egyén érdekét összhangoltan biztosítsák és hogy ez meg is valósuljon. Azzal ért egyet, hogy kötetlenebb felmondási rendszert teremtsünk, mint a jelenlegi, de, hogy annyira kötetlen legyen, mint a tervezetben, azzal nem ért egyet. Nézete szerint is állást kell foglalni abban a kérdésben, hogy a bírói vagy a döntőbizottsági hatáskör indokolt-e a munkaügyi viták eldöntéséhez. Az elhangzott felszólalásokhoz csatlakozik, vagyis ahhoz, hogy legalább másodfokon, bírói hatáskörre van szükség. Végül felhívta a jelenlevőket, hogy esetleges további észrevételeiket írásban juttassák el a megfelelő szervekhez.

T. L.

A jogi nyelvművelés Szlovákiában

A hazai jogi nyelvművelés gazdagodik, ha figyelmet fordít a külföldi törekvésekre és eredményekre is. Különös érdeklődésre tarthat számot a hozzánk közel eső, velünk határos baráti országok helyzete. Az alábbiakban egy ilyenre szeretnénk felhívni a figyelmet. Az ilyen áttekintés azért is hasznos, mert mutatja, hogy milyen feladatok előtt áll a külföldi jogi nyelvművelés, milyen nehézségeket milyen úton-módon kíván megoldani.

Szlovákiában Štefan *Luby* professzor, a jogi tudományok doktora foglalkozik behatóan a jogi nyelvműveléssel. A törvények helyes szlovák nyelvezetéről (PO, 1946, 90. s köv. old.), a polgári jogi terminológia egyes időszerű kérdéseiről (PO, 1959, 209. s köv. old.), a Szlovák Nyelv Szótárának I—II. részében a jogi terminológiáról (Československy Terminologicky Časopis, 1961, 93. s köv. old.), a szlovák jogi terminológia fejlődéséről, helyzetéről és kilátásairól (Právnické Studie, 1953, IV. rész, 195. s köv. old.) írt tanulmányai után legutóbb *„A jogi műnyelv — sürgős kérdések és feladatok"* címen írt alapos dolgozatot (PO, 1965, 2, 76—89. old.) A magánjogászok, (mint pl. *Szászy-Schwarz* Gusztáv, *Szladits* Károly, *Marton* Géza) nálunk is élénk érdeklődést mutattak és mutatnak a jogi nyelvművelés iránt; a szépen író jogászok csoportjába tartoznak. Ez a helyzet Szlovákiában is: a civilista Luby kitűnően tájékozott a jogi műnyelv kérdéseiben, és azokat évtizedek óta napirenden tartja. Örömmel állapítható meg, hogy tanulmányaiban figyelemmel van a külföldi jogi nyelvművelés, ezek sorában a lengyel mellett a magyarnak az eredményeire is.

Luby professzor legutóbbi tanulmánya szerint Szlovákiában a jogi nyelv színvonalának hiányossága észlelhető mind az elméleti (tudományos előadások, művek), mind a jogpolitikai (jogi normák, bíróságok, különösen hivatalok által hozott döntések), pedagógiai (előadások, jegyzetek) szóbeli és írásbeli megnyilatkozások terén. Ebben itt is a nyakatekert hivatali kifejezésmód, a dolgozó értelmiség nyelvkultúrájának hanyatlása, valamelyes intellektuális nemtörődömség a

ludas. A jogi és a politikai szaknyelv terén a társadalmi viszonyokban bekövetkezett hatalmas változások nemkívánatos következményeiként jelentkeznek ezek a nálunk is ismert, de most már részben túlhaladott jelenségek. A parasztok és a munkások szóhasználatában azonban nyoma sincsen az olyan barbárságoknak, amelyek a jogászok szakmai nyelvét jellemzik.

Vannak, akik szerint mindezért a nyelvtudósok felelősek, mert nem irányítják és nem ellenőrzik ezt a fejlődést, és főként nem fordítanak kellő gondot a kultúrnyelv általános színvonalának növelésére. Ezzel szemben Luby professzor rámutat arra, hogy a nyelvészek megfelelő munkát fejtettek ki ezen a területen is. Idetartozik a szlovák helyesírás szabályainak 1953-ban és és 1957-ben történt kiadása, a Szlovák Nyelv Szótárának előkészítése, amely rövid időn belül megjelenik. A szakmai műnyelv színvonala azonban elsősorban azoktól függ, akik használják.

A jogi terminológia kérdései Szlovákiában bizonyos időben a jogtudomány, korábban az Igazságügyi Megbízotti Hivatalnál, utóbb a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete mellett működő terminológiai bizottságok, legújabban a Csehszlovák Tudományos Akadémia Központi Terminológiai Bizottsága (utóbbi inkább irányító szerv) rendszeres gondoskodásának körébe tartoznak. E munka eredménye a rendszeresen kibocsátott terminológiai határozatok egész sora és végül a Jogi Terminológiai Szótár (1952, Bratislava). Jelenleg azonban sem Csehországban, sem Szlovákiában nincsen különleges szerv, amely rendszeres figyelmet szentelne az új jogi szakkifejezések keletkezésének, vagy amely ilyen új kifejezéseket alkothatna. Ilyen körülmények között a jogi nyelvművelés eléggé ösztönössé vált.

A jogtudománynak mint a jogi műnyelv alkotójának szerepe funkcionális szempontból korlátozott, minthogy az elméleti írások közvetlen hatása szűkebbkörű, mint pl. a jogszabályalkotásé. Ami az utóbbit illeti, a helyzet Szlovákiában az, hogy az elsődleges normák (törvények, kormányrendeletek) egészen jó színvonala mellett egyes tárcák jogszabályalkotása terminológiai szempontból nem kielégítő. Olykor az elméleti szakembereket csak a kész szövegek szerkesztésébe vonják be, holott részvételük fontosabb lenne a tartalom együttesen kialakításában, mint pusztán a kifejezések formális megvizsgálásában utólag.

A joggyakorlat termékeinek nyelvi színvonala kifogásolható. Kivételek a *közzétett* bírói határozatok, amelyeket a nyomtatás előtt külön ellenőriznek a nyelvi helyesség szempontjából is.

A jogi szaknyelv gazdagításának jellegzetes formája az újszerű szavak és új kifejezések képzése a meglevő alapszókincs felhasználásával. Itt az elsőbbség általában a cseh terminológiát illeti, amelyből a szlovák nyelv kész kifejezéseket vett át, mint pl. „zlpesovatel" (újító). Az alapszókincs eltérő tartalma a szlovák nyelvben egyes esetekben nem engedi meg új cseh szavak és kifejezések ilyen átvételét. Ilyen pl. a „zmetok" (selejt) szó. Ilyen esetekben szlovák újszerű szavakat is szoktak képezni saját szóképző módokon. Így keletkezett a „nepodarok" (szóról szóra „nem sikerült dolog" kifejezés) a selejt megjelölésére.

Új kifejezések megalkotásánál Szlovákiában is leginkább főnevek és melléknevek összekapcsolásával segítenek jelentésük megváltoztatása, újszerű szavak képzése nélkül; az ilyen összekapcsolással az új jogi fogalmaknak megfelelő új jelentések megfelelően kifejezhetők. Így jött létre a felszabadulás óta nagyszámú új kifejezés, mint pl. állami szocialista tulajdon, személyi tulajdon, nemzeti vállalatok, költségvetési szervezetek, egységes mezőgazdasági termelőszövetkezet, gazdasági szerződések, jogosulatlan vagyoni előny.

Új elnevezések képzése ismert szavak jelentésének megváltoztatásával, különösen összevonással, bővítéssel, majd átvitellel a jogi műnyelvben — más szaknyelvtől eltérően — eléggé gyakori. A szó általánosabb jelentése specifikálódik és ezzel sajátos jelentése lép előtérbe, vagypedig már létező speciális jelentéséhez további sajátos jelentés járul. Bár ez nem mindig könnyű, az új jogi elnevezések keletkezésének ez a módja statisztikailag ma a leggyakoribb. Az új Polgári Törvénykönyv nagyszámú ilyen módon keletkezett szlovák kifejezést ismer, mint pl. alkatrész, tartozék, közeli hozzátartozó, szolgáltatás, családi ház szlovák terminusát.

A jogi terminológia ma új kifejezések képzésénél keveset vesz át a népnyelvből, mert a népnyelv kifejezései gyakran túl színesek, vagy más okból a szakmai jogi stílus összefüggésében rendkívülinek vagy szokatlannak tűnnek.

Az idegen nyelvekből való átvétel Szlovákiában mindenekelőtt a két nyelv közelségére tekintettel a cseh nyelvből való átvételt jelenti, az ellenkező eljárás viszont ritka. Ezt az átvételt az Első Köztársaság idején az egységes csehszlovák nemzet koncepciójának befolyása alatt, különösen a jogi terminológia vonatkozásában tulhajtották. A csehesítési irányzatra az ún. szlovák állam idején szélső purizmus reakciója volt a visszahatás, amely nem állt meg a szlovák terminológiának a megtisztításánál, hanem szegénnyé tette a szlovák nyelvkészletet és kiirtott kifejezetten szlovák szavakat és kifejezéseket is, ha cseh eredetüket sejtette. A személyi kultusz idején a védekezést a cseh szavak és kifejezések megalapozatlan átvételével szemben még ott is, ahol az átvételt a nyelvi szükséglet nem indokolta, vagy ahol az a szlovák nyelv szóképzési rendszerébe ütközött, megbélyegezték, mint a burzsoá nacionalizmus megnyilatkozását. Ezért ebben az időben a szlovák jogi műnyelvbe szükségtelen és rendszerbe nem illő szavak hatoltak be. A cseh szavak átvételének a kritériumai ma már elméletileg kialakultak, de ezt szélesebb körökben még nem eléggé ismerik és ezért egyes átvett cseh szavakat alaptalanul visszautasítanak. Luby professzor szerint ott, ahol nem elegendőek a saját szlovák szóképzési források és eszközök, indokolt a cseh szavak átvétele, ha az átvétel a szlovák nyelv szóképzési rendszerével nem áll ellentétben. A cseh szavak kritikátlan átvételével szemben azonban az élő szlovák nyelv ösztönösen védekezik.

Néha az idegen szavaknak különleges, a hazai szavak megfelelő értelmétől eltérő jelentést adnak. Ilyen pl. „az objektum" idegen szó

helytelen használata a csehszlovák büntetőjog elméletében, ahol azt a bűncselekmény közvetlen tárgyának a megjelölésére tartották fenn (a megsértett társadalmi viszonyok megjelölésére), míg a „tárgy" kifejezést a bűncselekmény közvetett tárgyának a megjelölésére (főként annak a dolognak a megjelölésére, amelyhez a megsértett társadalmi viszonyok kapcsolódnak). Ugyanígy helytelenül különböztették meg az 1957. évi találmányi törvényben, illetőleg az 1953. évi szerzői jogi törvényben a „szerző"-t és az „autor"-t, mert az előbbiben a találmány alkotóját kizárólag „szerző"-nek, míg az utóbbiban a mű alkotóját „autor"-nak nevezték.

Luby professzor végül szükségesnek tartja a cseh és a szlovák műnyelv területén a szervezett és rendszeres munkát. E célból javaslata szerint létre kell hozni a cseh és szlovák terminológiai bizottságot éspedig a Csehszlovák Tudományos Akadémia és a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos intézeteiben, vagy az Igazságügyminisztérium és a Szlovák Nemzeti Tanács mellett működő Igazságügyi Megbízotti Hivatal mellett. A szervezetileg is biztosított munka keretében meg kell ismertetni a jogászságot a terminológiai kérdésekkel és gondoskodni kell aktív részvételükről azok megoldásában, különösen a jogi folyóiratok útján. A terminológiai bizottságok munkájának perspektivikusan a cseh és szlovák terminológiai szótárak kibocsátására kell irányulnia, esetleg a nyelvi eltérésekre figyelemmel is.

Móra Mihály

JOGIRODALOM

Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai.*

A felszabadulás utáni büntető eljárási irodalmunk nem dúskál monográfiákban. *Nagy Lajos* és *Király Tibor* munkáit követően *Szabóné* monográfiája sorrendben a harmadik, azonban az első olyan munka, amelyet szerzője a büntető eljárás alapvető elméleti kérdéseinek szentelt.

A felszabadulást követően a büntető eljárás általános elméleti kérdéseiről leginkább csak a büntető eljárási jog egyetemi tananyagában olvashattunk. A büntető eljárási jog elméleti művelésének megélénkülése — amelynek most tanúi vagyunk — a szocialista társadalom fejlődésének szükségszerű követelménye. A büntetőjog alkalmazásában az 50-es évek elején jelentkezett törvénysértések és a lényeges eljárási intézményeket érintő gyakori törvénymódosítások a nagyobb lélegzetű munkák megalkotásának nem kedveztek. Hozzájárult az elméleti tevékenység pangásához az a szemlélet is, amely az ilyen irányú tevékenységet szükségtelennek tartotta, mert a büntető eljárást az anyagi jog praktikus kiszolgálójának tekintette.

A büntető eljárás struktúrájának monografikus igényű feldolgozásával a szerző úttörő munkát vállalt hazai irodalmunkban. Ilyen irányú feldolgozás híján igény volt a munkával szemben az is, hogy ismertesse és értékelje a szocialista büntető eljárási jog tudományában kialakult irányzatokat és szocialista elvi alapokon nyugvó bírálatnak vesse alá a burzsoá eljárásjogi irodalomban kialakult iskolákat is. A jogviszonyelméletnek a büntető eljárási jogra történő alkalmazására ugyancsak a szerző tette az első kísérletet a hazai irodalomban. Részletesen tárgyalja a szerző anyagi és eljárási jog kapcsolatának kérdését is. E kérdések részletes tárgyalására az eljárás struktúrájával kapcsolatos fejtegetések megalapozásához volt szükség.

A mű általános értékeléséről szólva a szerző *alapkoncepciójának* jelentőségét kell nyomatékosan aláhúzni. Ez a szocialista *kontradiktórius* rendszerű büntető eljárás, amelyben érvényesül a *funkciók megosztása,* amelyben az eljárás résztvevői között valóságos, széleskörű jogokat és kötelezettségeket tartalmazó *jogviszonyok* állanak fenn és amely eljárási rendszerben a szocialista társadalom általános érdekei nem az állampolgár rovására, hanem éppen az ő jogainak messzemenő *garantálásával* jutnak érvényre. Ez az alapfelfogás tükrözi szocialista társadalmunk *demokratizmusát* és egyben eljárási jogunk *továbbfejlesztésének* irányát is mutatja. Ez az elméleti alap a különböző burzsoá iskolák és a szocialista jogtudományban kialakult irányzatok kritikájánál is.

A monográfia tudományos színvonalát, értékét fémjelzi az, hogy a szerző 1965-ben a jelen munka alapját képező disszertációjával nyerte el az állam- és jogtudományok kandidátusa fokozatot.

A recenzens munkájánál mindig problémát okoz, hogy a rendelkezésre álló terjedelemben a munka mely fejezeteit méltassa részletesebben. Törekedtem arra, hogy a mű lényeges megállapításait kiemeljem. Egy-két kérdés kapcsán — e terjedelem szabta korlátok között — a szerzőétől eltérő nézeteimre is utalok.

A monográfia rövid bevezetés után öt fejezetre tagozódik, a fejezeteken belül — világos rendszerrel — tovább tagolva. Az első fejezet a szocialista jogirodalomban kialakult tiszta processzuális irányzattal, a második az anyagi jogias szemléletű irányzattal foglalkozik. A harmadik fejezetet a szerző a büntető eljárási jogviszonyok elméletének szenteli. A negyedik fejezetben a büntető anyagi és eljárási jog kapcsolatát tárgyalja, míg az ötödik fejezetben a büntető eljárás formájának kérdéseit elemzi.

A *Bevezetésben* a szerző a mű elkészítésénél őt vezérlő elméleti tételeket szögezi le és a tanulmányozás kereteit vonja meg. Hangsúlyozza, hogy a büntető eljárási jog tudományában a jogalkalmazó szervek tevékenységének tanulmányozása és az ebből leszűrhető általánosítások elvégzése a feladatoknak csupán egy részét jelenti. Szükség van olyan *elméleti kutató tevékenységre* is, amely magát az *általános társadalmi gyakorlatot* teszi elméleti tételeinek alapjává. A szerző a büntető eljárás *társadalmi tartalmának* legfontosabb *objektív* tényezőit a következőkben jelöli meg: 1. a büntetőjog és a büntető

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

eljárási jog viszonya; 2. a büntető eljárási funkciók társadalmi és politikai tartalma. Az eljárási jog tudományában e két szempont egyikét vagy másikát alapvetőnek tekintve alakult ki az ún. *tiszta processzuális* szemlélet, másrészről az ún. *anyagi jogias* irányzat. A munka célját a szerző abban jelöli meg, hogy „a büntető eljárás társadalmi és jogi tartalmának alapvonásait feltárja, és ezekből a büntető eljárás szerkezeti felépítésére, rendszerére és formájára következtessen". (12. o.) S mivel az eljárás alapkérdését abban látja, „hogy kik annak a résztvevői, és ezek között milyen viszonyok lehetségesek" (uo.), az eljárás alanyainak helyzetét, viszonyait meghatározó társadalmi és politikai tényezők vizsgálatát emeli ki elsőrendű szempontként.

Az I. fejezet címe: *„A tiszta processzuális irányzatot képviselő nézetek a szocialista jogirodalomban"*. E fejezeten belül a szerző a tiszta processzuális irányzat két válfaját tárgyalja: 1. az általános eljárástannal (törvénykezési joggal) és 2. a védelv-koncepcióval összefüggő nézeteket. Az *általános eljárástan* a szocialista igazságszolgáltatás egysége alapján a polgári és büntető eljárás közös, általános vonásait hangsúlyozza és figyelmen kívül hagyja az eljárás szoros összefüggését az alapjául szolgáló anyagi joggal, ennek folytán szükségképpen háttérbe szorulnak — különösen a büntető eljárás tudományában — a speciális intézmények fejlesztésével összefüggő problémák. Ez megfelelően tükröződött az eljárási funkciók megosztásánál és az eljárás formájának meghatározásánál. A büntető eljárási funkciók vizsgálatát a büntető perre szűkítik le és elsősorban a polgári perrel közös, formális vonásokat emelik ki. Így a nyomozás során létező bűnüldöző és védekező funkció elsikkad és ez különösen a védekező funkció szempontjából aggályos. Az eljárás formájának meghatározásánál is kizárólag a perszakaszt veszi figyelembe e felfogás. A perszakasz kontradiktórius, a nyomozati szaknak eljárási értelemben vett formája nincs, azt közvetlenül az állam típusa határozza meg. E nézet forrásául a szerző az anyagi büntetőjoggal való kapcsolat elhanyagolását jelöli meg.

A *védelv-koncepcióval* összefüggő tiszta processzuális irányzat gyökerei a burzsoá védelv-koncepcióra vezethetők vissza. Ez a felfogás az ún. általános eljárástani koncepciótól az eljárás formája és az ezzel összefüggő „alapvető" elv tekintetében különbözik. Míg ott az eljárás kontradiktórius és azt — valamint az eljárásban érvényesülő funkciómegosztást is — a kontradiktórius elv határozza meg, addig e felfogás szerint az eljárás vegyes rendszerű, a funkciómegosztás tartalmát pedig a védelv határozza meg. Mivel ez csak a perszakban érvényesül, a funkciók megosztása is csak itt jelentkezik. Ezt pedig meghatározza a vádló rendelkezési joga a váddal. A szerző ezt követően kitér a vád fogalmáról a szocialista irodalomban kialakított álláspontokra. A különböző álláspontok bírálata után adott fogalommeghatározásban (34—35. old.) hangsúlyozza a bűnüldözési funkció egységét, a vád anyagi és eljárásjogi feltételeit és következményeit és a vádló felelősségét az általa emelt vádért. A szerző elveti a vádló rendelkezési jogát a váddal. A tiszta processzuális felfogások *közös lényegét* a szerző a következőkben látja: 1. mellőzik az anyagi joggal való szoros kapcsolatból eredő problémák feltárását, 2. az eljárás formájánál egy „vezérelv" érvényesülését tekintik meghatározónak, 3. a vezérelv koncepció alapján vizsgált funkciómegosztást a perre szűkítik.

A II. fejezet címe: *„Anyagi jogias szemléletet tükröző nézetek a szocialista jogirodalomban"*. E fejezet két részben, először az anyagi jogias felfogás általános jellemzésével, majd e felfogásnak a büntető eljárás tartalmáról és rendszeréről vallott nézetekben való tükröződésével foglalkozik. E felfogás lényege: az eljárás a büntetőjog realizálásának formája, ehhez képest az eljárás tartalmát az eljárásban realizálódó büntetőjog adja. E felfogás helytelensége különös élességgel jelentkezik egyes tételeiben. Így a büntető eljárásban a jogviszonykoncepció tagadásáról, valamint a bírói ítéletben megállapított *igazság* jellegéről vallott nézetekben. Ez utóbbival kapcsolatban a *szerző álláspontja* az, hogy a bírónak a „teljes" igazságot kell megállapítani, (az új terminus technikus bevezetésének oka, hogy a bírói ítéletben megállapított igazság a filozófiai „abszolút" igazság fogalmával nem azonos) ennek pedig az eljárás bizonyítási szabályai biztosítják a feltételeit. A szerző hangsúlyozza, hogy az objektív igazság megállapítása az *összes* eljáró hatóság kötelessége. Az anyagi jogias felfogás további exponált hibás tétele a *bírák jogtudata* szerepének túlzott értékelése. E felfogás a büntető eljárást az abban résztvevő hatósági személyek *cselekményei összességének* tekinti, így tagadja az eljárási jogviszonyok létét. Ennek folytán a terhelt és a védelem jogainak biztosítása a hatósági személyek kötelessége, de jogviszonyról nem lehet szó, mert a büntető eljárásban a hatalom és alárendeltség viszonyai állanak fenn. A büntető eljárás rendszerét illetően az anyagi jogias felfogás a gyakorlatiasság, gazdaságosság és célszerűség szempontját tartja elsőrendűnek és az eljáró hatóság előnyös pozícióját. Az eljárás formájának e nézet nem tulajdonít jelentőséget, hanem csak típusának. A hatósági ténykedés túlzott előtérbe helyezése folytán a védekezési funkció az eljárás tartalmából kimaradt. Az anyagi jogias nézetek fogyatékosságait a szerző az alábbiakban összegezi: a szocialista államra és jogra vonatkozó etatikus nézetek, az eljárás hatalmi jellegének egyoldalú hangsúlyozása, a jogviszonyok tagadása, az eljárás formájával kapcsolatos kérdések negligálása, az alanyi jogok háttérbe szorítása.

A III. fejezet *„A jogviszonyelmélet a büntető eljárási jog tudományában"* címet viseli. E fejezetben a szerző először a *burzsoá* büntető eljárási jogtudományban képviselt nézetekkel, majd a szocialista eljárási jogban kifejtett álláspontokkal foglalkozik. Az első témakörben a szerző először a *háromoldalú* perviszonyelmélettel, a „klasszikus" *Bülow*-féle koncepcióval foglalkozik és rámutat arra, hogy a büntető eljárási jogviszonyelmélet a polgári perre kidolgozott perviszonyelméletek nyomán fejlődött ki. A később kialakult ún. kétoldalú jogviszony teóriája a büntető perben az állam és a terhelt közötti jogviszony dinamikus stádiumát látta. Az *imperializmus* korszakában a büntető eljárási irodalomban tért hódító anyagi jogias irányzatok a burzsoá büntető eljárási

jogviszonyok teóriáját bírálják. Fő tételeik: az állam abszolút közjogi hatalma, az állam a törvényekben meghatározott jogok és kötelességek elsődleges alanya, mindezek következtében az állampolgári alanyi jogok részleges vagy teljes felszámolása. A szerző értékelése szerint a burzsoá anyagi jogias irányzat retrográd, mert az imperialista állam gyakorlatának elméleti igazolását adta.

Ezt követően a szerző a *szocialista jogviszonyelmélet* problémáit vizsgálja az eljárási irodalomban. A büntető eljárást a szerzők egy része *cselekményösszességnek* tekinti, ami egyet jelent a jogviszonyok létének tagadásával. A büntető eljárási jogviszonyok létét elismerő nézetek között a szerző két irányzatot különböztet meg. Az elsőt *„jogelméleti"* irányzatnak nevezi és ezen belül is további négy egymástól többé-kevésbé elhatárolható felfogást jelöl meg. Ezek közül a negyedik irányzatot kell kiemelnünk, amely a jogviszonyelmélet *általános érvényét* vallja. Ennek az irányzatnak a szerző elsősorban a deduktív módszert (pontosabban annak „túlértékelését"), továbbá azt rójja fel, hogy az anyagi és eljárási jogot a tartalom és forma viszonyának fogja fel. A szerző szerint ez szükségképpen az eljárási jog önállóságának tagadásához vezet és képtelenségének alátámasztására a burzsoá polgári eljárásjogi irodalomban a materiális és absztrakt kereseti elmélet között folyt vita arzenáljából merít érvet, miszerint, ha a vádlottat bűncselekménye hiánya okából felmentik, utólag az derülne ki, hogy az eljárásban résztvettek eljárási jogokat nem vagy nem joghatályosan gyakoroltak. A szerző aggályait nem tudom osztani a bírált felfogással szemben, ugyanis a szerző a tartalom és forma viszonyát itt nem dialektikusan szemléli. Az, hogy (amit egyébként a szerző által később más vonatkozásban idézett *Marx* is vallott) az eljárás az anyagi jog formája, nem jelenti azt, hogy az eljárásnak nem lehet önálló tartalma is. Tartalom és forma mindig meghatározott vonatkozásban jelentkeznek, ezért e megkülönböztetés viszonylagos is. Az eljárásban résztvevőknek az eljárásban sajátos eljárási jogaik és kötelességeik vannak, amelyek alapján önálló tartalmú eljárási jogviszonyok keletkeznek. Más vonatkozásban az eljárás kétségkívül az anyagi jog érvényesítésének formája. Nem a jogelmélet feladata, az eljárási és anyagi büntető jogviszonyok specifikumainak a feltárása sem. Más kérdés az, amit a szerző is megállapít, hogy a jogelmélet kidolgozta legáltalánosabb tételek nem helyettesíthetik a büntető anyagi és eljárási jogviszonyok speciális elméletének kidolgozását.

A szocialista *büntető eljárási jogirodalomban* kialakult jogviszony koncepciókat a szerző *„tételesjogi"* irányzat néven foglalja össze. Ennek az irányzatnak a „jogelméleti" irányzattal való szembeállítása nem szerencsés. Arról van szó csupán, hogy a szerző jogelméleti irányzat néven a szocialista jogelméletnek a büntető anyagi és eljárási jogra vonatkozó megállapításait foglalja össze, tételes jogi irányzat néven pedig arról szól, hogy a szakjogág művelői milyen elképzeléseket vallottak. A szerző szembeállításában viszont pregnánsan kifejeződik az a valóságos különbség, ami hazai jogtudományunkban a szakjogágak elméletét az általános jogelmélet vonatkozásában nem ritkán jellemzi. Ezek ismertetése kapcsán a szerző kiemeli, hogy az 1958-as szovjet Alapelvek megjelenése óta a büntető eljárási jogviszonyok kérdése hangsúlyozott jelentőséget nyert az irodalomban.

A IV. fejezetet a szerző a *büntetőjog és a büntető eljárási jog kapcsolata* kérdéseinek szenteli. A szerző hangsúlyozza az anyagi és eljárási büntetőjog közötti szoros kapcsolatot és ezt az anyagi, illetve eljárási jogviszonyok sajátosságainak konkrét elemzésével bizonyítja. A büntetőjogviszony konkrét elemzése előtt a szerző a büntetőnorma tartalmával foglalkozik, mivel kiinduló tétele az, hogy „a jogviszony... maga a jogszabály hatályosulásában". (143. old.) A büntetőnorma *címzettjének* a büntetőjogi alannyá válás feltételeivel rendelkezőket tekinti. Felfogásom szerint a büntetőjogi normában írt kötelezettségek *szélesebb* körhöz szólnak, *mindenkihez,* (a 10. éves gyermekhez és a beszámításképtelen elmebeteghez is, nem különben a diplomáciai vagy személyes mentességet élvezőkhöz is) csupán a jogkövetkezmények jelentkeznek, esetleg más jogághoz tartozó szankcióban, vagy maradnak el. A kényszergyógykezelés és — bizonyos körben — a védő- és óvóintézkedések alapja egyebek között a büntetőjogi norma megsértése is. Miként kerülhetne sor ezek elrendelésére, ha a gyermeknek vagy elmebetegnek nem kellene tartózkodnia tárgyilag bűntett tényállását megvalósító cselekménytől. A szerző felfogása szerint a büntetőjognak *jogosultjai* is vannak. Ezek azon társadalmi, illetőleg jogi viszonyok alanyai, akiknek jogait a bűntett sérti vagy veszélyezteti. A szerző e tételéhez a hatályos jogból jó érveket merít, de téves az az okfejtés, hogy a törvény olyan magatartásokat tilt és büntet, „amelyekkel szemben a büntetőjogi fellépés a védett jogviszonyok alanyaira tekintettel — kívánatos és szükséges." (147. old.) Ismeretes, hogy ugyanazon személy a legkülönfélébb jogviszonyok *alanya* lehet és a büntető törvény ezek közül egyesek megsértését bűntettnek nyilvánítja, másokét pedig nem. Nem a jogviszony alanyának, hanem *tartalmának* van elhatározó jelentősége a büntetőjogi oltalom alá helyezés szempontjából. A szerző a büntetőjogi normában kifejeződő jogosultság tartalmát abban jelöli meg, hogy az állampolgárnak joga van az állam felé, „hogy a törvényhozó állapítson meg, és rendeljen büntetni minden olyan magatartást, amely a társadalmi rend, és az állampolgárok jogai és jogos érdekei szempontjából veszélyes és káros" (155. old.), továbbá, hogy az állam szervei útján büntesse meg a bűnelkövetőket. Felfogásom szerint maga a büntetőnorma ilyen jogosultságokat semmiképp *nem tartalmaz.* Szocialista államunk demokratizmusa lehetővé teszi, hogy maguk az állampolgárok képviselőik, illetőleg társadalmi szervezeteik útján törvényeket kezdeményezzenek, erre azonban a büntetőjog normái senkit nem jogosítanak. Ez a jogosultság az általános állampolgári jogviszony egyik alkotójának tekinthető. A büntetőjogi norma alapján az egyes állampolgár arra sem nyer jogot, hogy az állam a bűnelkövetőket büntesse meg. Hangsúlyozom, a kritikai észrevételek nem jelentik a büntetőjogviszonyok tagadását. Felfogásom szerint ugyanis a büntetőjog jogosítottja az állam. A sértettnek nincs büntetőjogi igénye. A büntetőjogszabály hatályo-

sulásának egyik formáját látja a szerző abban, ha a címzettek tartózkodnak a tényállásszerű cselekmény tanúsításától. Ez — a szakirodalomban már bírált álláspont — végiggondolása esetén az élettől távoleső következtetésekre vezethet. A szerző a büntetőnorma *hatályosulásától* (ha a normát nem szegték meg) megkülönbözteti annak *realizálását,* amelyről bűntett elkövetése esetén beszélhetünk és amely büntető jogviszony keletkezésével jár. A büntetőnorma elemzését követően részletesen foglalkozik a szerző a büntető jogviszonnyal. E recenzió keretei nem engedik meg, hogy a szerző egyes megállapításait részletesen méltassam, csupán utalni kívánok arra, hogy az itt (pl. a magánindítványról) elmondottak még további részletes megvitatást kívánnak. A szerző szerint a büntető jogviszony *alanyai:* az állam, a sértett és az elkövető. A jogviszony *tartalma:* jogok és kötelezettségek. A büntető jogviszony *tárgya:* a konkrét társadalmi viszonyok büntetőjogi hátrány alkalmazásával történő védelme. A büntető jogviszony *szankciója:* eljárási jogviszony módosulása, keletkezése. A büntető jogviszony *realizálása:* az állam büntető igényének érvényesítése, amely büntető eljárásban valósul meg.

A következőkben a szerző a *büntető eljárási jog tartalmát* tárgyalja. A büntető eljárási jog feladatáról szólva a szerző hangsúlyozza a *„feladat"* és az *„alapelv"* fogalma különtartásának a fontosságát. *A szocialista törvényesség megvalósítását és az objektív igazság megállapítását* helyesen az eljárás *feladatának* kell tekinteni, nem pedig *alapelvnek,* amelyeket hasonlóan más alapelvekhez „lehetséges bizonyos korlátok közé szorítani, vagy esetenként ‚áttörni'". (183. old.) Amikor a Be. 1. §-a a *gyorsaság* és *claposság* követelményét jelöli meg feladatként, a szerző felfogása szerint nem fejezi ki pontosan szocialista büntető eljárásunk feladatait. A következőkben a szerző a büntető eljárási jogviszonyokban a büntető anyagi és eljárási jog közötti összefüggést vizsgálja. Megállapításait a következőkben összegezi: a büntető jogviszony az eljárás alanyainak tevékenysége során *realizálódik.* Az eljárás *tartalma:* büntető eljárási jogviszonyok és eljárási cselekmények. A büntető jogviszony realizálása az eljárás *tárgya* és *feladata.* Az eljárási jogviszonyok létének *általános feltétele:* konkrét büntető jogviszony (vagy annak alapos gyanúja) egyrészről, másrészt a joghatóság, hatáskör, illetékesség. *Különös feltételei:* az eljárás alanyainak a törvényben írt eljárási cselekményei. A büntető eljárási jogviszonyok *tartalma:* sajátos eljárási jogok és kötelességek; elsődlegesek a büntető eljárás főszemélyei közötti jogviszonyok (ők az eljárási funkciók alanyai is), másodlagosak a mellékszemélyekhez kapcsolódó eljárási jogviszonyok.

Az V. fejezetben, amelynek címe: *„A büntető eljárás rendszere"*, a szerző a büntető eljárás formájával, és a büntető eljárásban érvényesülő funkciómegosztással foglalkozik. Különbséget tesz az eljárás *tipusa,* és az eljárás *rendszere,* másnéven *formája* (elvi, politikai felépítése) között. Elemzi az eljárás történetileg kialakult formáit: az *akkuzatórius, inkvizitórius* és *vegyes rendszerű eljárást.* Rámutat arra, hogy a szocialista irodalomban az eljárás formáját tekintve egységes nézet nem alakult ki. Egyesek szerint a szocialista eljárás formája kontradiktórius, mások szerint vegyes rendszerű. A szerző szerint a szocialista büntető eljárás *kontradiktórius* formájú és rámutat azon nézetek helytelenségére, amelyek a *„vezérelv"* — koncepció alapján, a nyomozati szakaszt figyelmen kívül hagyva kívánják az eljárás rendszerét meghatározni. A szerző az eljárás rendszere szempontjából a funkciómegosztásnak nagy jelentőséget tulajdonít. A továbbiakban jellemzi az angol és francia megoldást, majd kitér a funkciómegosztás tükröződésére a burzsoá magyar tételes jogban. A funkciómegosztásra vonatkozó burzsoá nézetek elvi alapját a szerző Montesquieu-i koncepcióban látja. A szerző bírálja a burzsoá büntető eljárásban érvényesülő funkciómegosztásról kialakított elméleteket és nyomon kíséri ezek fejlődését.

A munka utolsó része a funkciómegosztásnak a szocialista büntető eljárásban meglevő jelentőségével foglalkozik. E szerint a szocialista büntető eljárásban az egyes *eljárási funkciók* nem különülnek el élesen egymástól. A büntető eljárás *általános feladata,* a szocialista törvényesség és az objektív igazság megvalósítása a bűnüldöző és ítélkező funkció alanyainak egyaránt kötelessége. A bűnüldöző funkció alanyainak is kötelessége a terhelő körülmények mellett a terhelt javára szólókat is felderíteni. A bíróság a bűnüldöző hatóság által feltárt bizonyítékokhoz, az ezekből levont következtetésekhez nem köthető, és a vádhoz csak annyiban, hogy csak a vádolt személy ellen és csak a vádban megjelölt tényállás alapján hozhat érdemi döntést. A bűnüldözési és igazságszolgáltatási funkció tartalmaz a védelmi funkcióra jellemző ismérveket is, a védekező funkcióban azonban nem találhatók meg az előbbi két funkció vonásai. A védelem a hatósági szervek tevékenysége feletti ellenőrzést is megvalósít. Az *eljárási funkciók feladatkörének bővülése* az alanyok jogainak és kötelezettségeinek a kibővülését is eredményezi. *A terhelt jogainak a kibővülése* számára a nyomozati szakasz feladatainak megfelelő ügyféli pozíciót jelent. Bővül az eljárási funkciók alanyainak köre is. Ez az eljárási alanyok (sértett) jogainak kibővítése, és új alanyok bevonása által valósulhat meg (társadalmi vádló, védő). Az alanyi kör ilyen kibővülése elősegíti a funkciómegosztás alapvető hivatásának, a széleskörű ellenőrzésének teljesebb megvalósulását.

Az eljárás alapvető kérdéseiről kialakított elméletek ismertetése és bírálata, a burzsoá jogi szabályozás elemzése és a szerzőnek a szocialista büntető eljárás jövőbeni továbbfejlesztésének elméleti alapjairól kialakított nézetei joggal tarthatnak számot az elméleti jogászokon kívül a bűnüldözési és igazságszolgáltatási apparátus gyakorlati munkásainak érdeklődésére is. Sokszori hangoztatása sem rontja annak az állításnak az igazát, hogy jó gyakorlati munka elméleti továbbképzés nélkül nem végezhető. A szerző könyve gazdagon honorálja az áttanulmányozásra fordított munkát.

Györgyi Kálmán

Jogtörténeti tanulmányok I.[1]

A nemzetközi fórumokon történő állandó szereplés, az állam és jogtörténeti publikációk számának örvendetes emelkedése már korábban is jelezte, hogy a magyar jogtörténészek — sajnos még mindig kicsi — táborában egyre összehangoltabb kutatómunka folyik. A fejlődés eredményeiről a most megjelent tanulmánykötet is tanúskodik. Majd egy évtizednek kellett eltelnie, hogy a magyar jogtörténészek új tanulmánykötettel jelentkezhettek.[2] A kötet nem egységes profilú, feladatát Csizmadia professzor úgy fogalmazta meg, hogy az „... lehetőséget adjon a szerzőknek esetleg már régibb idők óta készülő tanulmányai publikálására is."[3]

A kötet — a tervek szerint — kezdetét jelenti egy évenként megjelenő gyűjteményes kiadásnak, amely a magyar jogtörténészek tervszerű publikációi mellett a magyar—csehszlovák nemzetközi konferenciák jelentősebb eredményeit is rögzíteni kívánja.

Az alábbiakban a most megjelent gyűjteményes kötet egyes tanulmányairól kívánjuk reflexiónkat megfogalmazni.

A kötetet *Horváth Pál* tanulmánya nyitja meg.[4] Az érdekes műfajú írás joghistoriográfiai és programmatikus fejtegetései világosan sorakoztatják fel az európai szocialista államok jogtörténészeinek szükségszerű egymásrautaltságából adódó feladatköröket. A szerző az eddig elvégzett munka legnagyobb eredményét abban látja, hogy a jogtörténetírás is hozzájárult ahhoz, hogy Közép- és Kelet-Európa egyetemes történeti jelentősége teljes elismerést nyert. Horváth Pál Molnár Erik egy 1951-ben írt cikkétől származtatja annak megállapítását, hogy a magyar történetet a szomszéd népekével együtt kell tárgyalni. S mikor a „... burzsoá jogtörténetírás nyomasztóan retrográd örökségéről" beszél, s hangoztatja a hazai és kelet-európai polgári jogtörténetírás Európacentrikus szemléletét, s helyesen értelmezi a Magyarországon létrejött s ugyancsak európai mércével számolt egyetemes jogtörténetírás genezisét, véleményünk szerint nem nyer eléggé hangsúlyozást az, hogy akadt néhány felszólalás a hamis politikai érdekek talaján kiépített, s eltorzított analógia-kutatás eredményei ellen. Származhatott ez a hatástalan vétó az erudíció racionalizmusából, esetleg ennek egy felvilágosultabb módosulásából, vagy — s tegyük hozzá: a legnagyobb hatással — magát a szellemtörténet formanyelvén kifejező, de következtetéseiben mégis a pozitívizmus teóriájához és gyakorlatához igazodó történész-jogtörténésztől.[5] Horváth Pál helyesen emeli ki Maxim Kovalevszkij életművének jelentőségét Kelet-Európa történetének „recipiálása" érdekében, de Hajnik Imrére vonatkozó megállapítását nem érezzük teljesnek.[6] Hajnik 1891-ben legfeljebb kissé racionalizálta az angol—magyar alkotmányjogi analógiák kérdését, de végső soron a the kings prerogative és a szentkorona tan politikai összehasonlításában megfogalmazta ugyanannak a korlátozott királyi hatalomnak a meglétét Angliában és Magyarországon.[7] Bár az kétségtelen, hogy Wenzel Gusztáv „egyetemes európai" nézetei után Hajnik elképzelései elfogadhatóbbnak tűnnek.[8] Horváth Pál rendkívül alapos joghistoriográfiai felkészültséggel írt fejtegetéseit a közép- és keleteurópai összehasonlító jogtörténeti kutatásról nem kívánjuk — de nem is tudnánk kiegészíteni. Végkövetkeztetése teljesen logikus, amikor arról szól, hogy a polgári jogrendnek olyan kompromisszumos formája jött létre Kelet-Európában, amely a polgári állam és jogtípus minden addigitól eltérő jellegzetességeit alakította ki. A tanulmány értékeinek újbóli hangoztatása mellett két megjegyzést kívánunk még tenni. Meggyőződésünk szerint a közép- és kelet-európai történeti-jogtörténeti kutatás polgári művelőinek viszonylag progresszívebb irányzatai szemléletükkel objektíve ismét a nyugatra pillantást segítették elő, amikor a társadalmi fejlődés fáziskülönbségeit figyelmen kívül hagyva a liberalizmus történelemfelfogását vagy anakronizmusként, vagy melegházilag sem meghonosítható importként képviselték. Továbbá fel kívánjuk hívni a figyelmet arra a jelenségre, amely a közép- és keleteurópai állam és jogfejlődés törvényszerűségeit a nyugat-európai fejlődésből adódó absztrakciók segítségével fejezi ki, amelyben ismét — s még mindig — bizonyos öröklési kérdések is szerepet játszanak.

Pecze Ferenc tanulmánya a dualistakori magyar törvényhozás történetének tárgyköréből meríti témáját.[9] A szerző az összeférhetetlenség néhány elméleti problémájának vizsgálata, az incompatibilitás eseteinek megkülönböztetése után szól a kérdés történeti előzményeiről. Ennek kapcsán talán kitérést lehetett volna tenni a reformkor politikai irodalmában jelentkező nézetek bizonyos mérvű ismertetésére is. Pecze Ferenc vizsgálja továbbá a kiegyezés körüli helyzet alakulását, az 1866-os javaslatot, az összeférhetetlenségi törvényi szabályozását 1875-ben, majd a gazdasági és más összeférhetetlenségi alakzatok jelentőségének megnövekedését az 1901 : 24. tc.-ben. Igen érdekesek azok a fejtegetések, amelyekben a szerző arról szól, hogy a munkásegyletek, a népgyűlések, a sajtó milyen gyakran érintették a parlamenti jog kérdéseit a legkonkrétabban is. E fórumokon persze inkább a gazdasági és méltatlansági, s nem a hivatali összeférhetetlenség került előtérbe. Véleményünk szerint azonban Pecze Ferenc kissé egyszerűsíti a kérdést akkor, amikor arról ír, hogy „... a munkásmozgalom fellendülése, a nemzetiségi törekvések erősödése szűkítették a kormány manőverezési lehetőségeit és az összeférhetetlenség kérdésében nyílt színvallásra kényszerítették."[10] Nem tartjuk

[1] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1966. Szerk.: Csizmadia Andor. (továbbiakban: i. m.)
[2] Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Bp. 1958.
[3] I. m. 9. old.
[4] A Közép- és kelet-európai népek jogfejlődésének jelentősége jogtörténetírásunkban. i. m. 11—28. old.
[5] Concha Győző: Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén. Hatvan év tudományos mozgalmai között. Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálatai. Bp. 1928. I. 213—227. old., Balogh Jenő: A jogtörténet oktatása hazánkban. Budapesti Szemle, 1905. 161—197. old., Eckhart Ferenc: Jog és alkotmánytörténet. A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. Bp. 1931. 297—309. old.
[6] Vö.: i. m. 14. old.
[7] Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet. A középkor kezdetétől a francia forradalomig. Bp. 1891. 198. old.
[8] Vö.: Wenzel Gusztáv: Egyetemes európai jogtörténet. Bp. 1873. 62., 150—151., 156., 184., 512. old.
[9] A magyar parlamenti összeférhetetlenségi jog (incompatibilitas) szabályozása a századforduló előtt. (1861—1901.) i. m. 29—54. old.
[10] I. m. 48. old.

ugyanis valószínűnek, hogy a különböző kormányok elképzelései teljesen egységesek lettek volna az összeférhetetlenség kérdésének politikai megítélésében, különösen nem a dualizmus válságának elmélyülése előtt.[11] Hiányoltuk az 1901: 24. tc. keletkezéstörténetének az agrár-merkántil ellentétpár szembenállásából adódó rugóinak megvilágítását. Azt is megválaszolandó kérdésnek tartjuk, hogy a képviselőházból összeférhetetlenséggel történő eltávolításnak a század elején van-e még egyáltalán politikai jelentősége, amely kérdés megválaszolása persze nem elsődlegesen a jogtörténész feladata, hiszen itt a jogi értelemben vett politikai tényezők és a financiális körök összefonódásának problémája húzódik meg. Helyes lett volna talán az osztrák törvényhozás vonatkozó kérdéseinek a megvilágítása is. Nyilvánvalóan a szabott terjedelem akadályozta a szerzőt abban, hogy az összeférhetetlenség praktikumának alakulásáról is — legalább adalékszerűen — beszámoljon, vizsgálja a parlamenten kívüli erők állásfoglalásának súlyát, s azt, hogy a dualizmus egyes pártjai milyen álláspontot foglaltak el az incompatibilitás politikai és jogi megítélésében. Pecze Ferenc nyilván kutatásainak csak egy részéről számolt be tanulmányában, amely azonban a folytatást — úgy véljük — feltétlenül ígéri.

Nagyné Szegvári Katalin tanulnánya a dualizmus időszakának inkább egy művelődéspolitikai, mint jogtörténeti kérdését tárgyalja.[12] A szerző a magyar iskolaügy elmaradott jellegének dokumentálásánál az analfabétizmus statisztikumából indul ki. Értelmezi az 1868:38. tc.-t, szól a törvénytervezet nemzetiségi vonatkozásairól. Rámutat a fiúk és lányok oktatásának különbségeire a polgári iskolában. Megállapítja, hogy a fiúk képzése valamivel politikusabb jellegű, a fiúk számára pl. a polgári iskolában közjogot is oktattak. Nem érezzük teljesnek Nagyné Szegvári Katalin fejtegetéseiben azt, hogy a magyar társadalom képlete, s ennek az ideológia és politika különböző síkjain jelentkező sajátosságai mennyiben határozták meg a vizsgált téma alakulását. Hangsúlyozni kívánjuk: nem a kérdés politikatörténetére gondolunk, hanem a politikatörténet összefüggéseinek alkalmazására az eredmények teljesebbététele érdekében. A szerző részletesen szól tanulmányában a tanítónőképzés rendezéséről is, amelyet ugyancsak az 1868:38. tc. valósított meg. Hangsúlyozza, hogy ez a törvény vetette meg az alapját az állami intézetekben történő tanítónőképzésnek. Nagyné Szegvári Katalin tanulmányának következtetései és ítéletei teljes mértékben megalapozottak, csupán azt a kérdést szeretnénk felvetni, hogy nem lehetett volna levéltárilag mélyebbre hatolni? Különösen érdekesnek tűnt volna a törvénytervezet alakulásának, a tervezet elfogadásának levéltári vizsgálata. A tanulmány nem érinti azt a kérdést, hogy a különböző politikai fórumok hogyan foglaltak állást az érintett tárgyban. Ennek ellenére Nagyné Szegvári Katalin írását jelentősnek tartjuk a problémakör végleges megoldása tekintetében.

Tóth Árpád igen érdekes tanulmányában szerencsés kézzel nyúlt egy nagyon fontos problémához.[13] A tanulmány már egy korábban megjelent művének folytatása — időrendben is. A kivételes intézkedések bevezetésének igényét ismét a közös hadügyminisztérium vetette fel, s a szerző azt vizsgálja, hogy ez milyen fogadtatásban részesült a különböző magyar politikai tényezők részéről. Tóth Árpád ismerteti a rendelkezéstervezet legfontosabb elképzeléseit, s megállapítja, hogy a tervezet a katonai hatóságok hatáskörének növelésére irányult, s korlátozni kívánta az állampolgári jogokat. A tervezet felállítani kívánt egy Kriegsüberwachungsamt elnevezésű vegyes polgári-katonai szervet.[14] A tervezet megfogalmazta azt a további igényt is, hogy a katonai bíróságok hatáskörét meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén polgári személyekre is ki kell terjeszteni. A magyar tárcák a közös hadügyminisztérium tervezetét aggályosnak tekintették, s közjogi pozíciókból igyekeztek visszautasítást fogalmazni. Tóth Árpád világosan ismeri fel ennek az álláspontnak cui prodest-jét is. Ugyancsak helyesen utal a szerző arra, hogy a magyar minisztériumok állásfoglalása az állampolgári jogok megszorítása ellen kifejezte a magyar fél félelmét a közös hadsereg szerepének és befolyásának kiterjesztésétől. Érdekesnek tartjuk Tóth Árpád említését az ún. Vorsanctionierung kérdéséről,[15] bár ennek tényleges megítélésével még nyilvánvalóan adós a magyar jogtörténettudomány.[16] Tóth Árpád tanulmányát abból a szempontból tartjuk igen jelentősnek, hogy adalékokat szolgáltatott a deklarált liberális állam és jogfelfogás katonai igények hangoztatása között megfogalmazott lebontási kísérletéhez, amely kísérlet torz valóságában előrevetíti a magyar ellenforradalom egyik döntően ható jellegzetességét is.

Ruszoly József tanulmánya az ellenforradalmi magyar állam keletkezéstörténetének egy problémáját tárgyalja.[17] Az előzmények ismertetése során a szerző kifejti: a tanácskormány ellen szervezkedők a nemzetgyűlés tervét, mint a polgári demokratikus forradalom örökségét elevenítették fel. Egyetértünk Ruszoly Józseffel abban, hogy döntően az igényelt antanttámogatás miatt hangoztattak Bécsben és Szegeden oktobrista nézeteket, de nem kizárólagosan ezért. Ezek a hangok Szegeden a katonai körök előtérbe kerülésével párhuzamosan némultak el, vagy nyertek oly értelemben honorálást, amely ténylegesen is megfelelt a már kabinett-keretekből is kilépő fővezérség elképzeléseinek. Helyesnek tűnik annak a kifejtése is, hogy az ellenforradalom terveiben nem szerepelt egy constituante összehívása, ezt a nemzetgyűlés megalkotói többízben is félreérthe-

[11] A kérdés megítélésére v. ö.: Hanák Péter: A dualizmus válságának elmélyülése a XX. sz. első éveiben. Bp. 1955. 7–23. old.

[12] Az 1868. évi XXXVIII. tc. jelentősége a nőképzés szempontjából. I. m. 55–71. old.

[13] Az 1906. évi osztrák kivételes intézkedések magyarországi bevezetésének problémái a koalíciós kormány idején. I. m. 73–88. old.

[14] E sorok írója legutóbb bécsi kutatásai alkalmával találkozott az e tervezetben még csak igényelt, de az első világháborúban ténylegesen működő szerv tevékenységének levéltári lecsapódásával. Ez nagyjából megfeleit a tervezetben körvonalazottakkal. Vö.: Haus- Hof und Staatsarchiv. Politisches Archiv. XL, 191., 121., 232–234., XL. 198., 1., 4., XL. 199. 101–102., 109.

[15] I. m. 88. old.

[16] E kérdésről szólt Hanák Péter a bécsi egyetemen a Ferenc József halála 50. évfordulója alkalmából rendezett előadás keretében.

[17] Az első nemzetgyűlési választások előzményeihez, i. m. 91–108. old.

tetlenül kifejezésre juttattak. Ezt csak annyiban kívánjuk kiegészíteni, hogy a nemzetgyűlés constituante jellegének hangoztatása mégis felbukkant: a legitimisták szóhasználatában jelentkezett ez a királyválasztókkal szemben. Egyszer még Teleki Pál miniszterelnök is így nyilatkozott: Megítélésünk szerint kissé elsikkad a tanulmányban az a kérdés, hogy a régi országgyűlés összehívásának hívei álláspontjukat modernül is megfogalmazták: az 1910-es országgyűlés összeülésével prejudikálni lehetne olyan alapállásból, amely leplezetlenül jeleníti meg a revizionista igényeket. A kérdésnek természetesen antantvonatkozásai is voltak. Ruszoly József igen alapos apparátussal vizsgálja a Friedrich-féle választójogi rendelet keletkezését, s ezt a megállapításunkat méginkább szeretnénk alátámasztani akkor, amikor a szerző a választások lefolyását tárgyalja. Eddig alig hasznosított anyagot dolgozott fel: a székesfehérvári levéltárban található Dunántúli Főkormánybiztosság iratait. Ruszoly József szól arról a kérdésről is, hogy a nemzeti hadsereg egységei menynyiben vették ki részüket a választások lefolyásából, amely megállapításait a Hadtörténeti Levéltár csomói ismételten igazolják.

Hajdu Lajos tanulmányában a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek kérdéseiről értekezik.[18] Hangoztatja a magyar büntetőjogtörténet elhanyagolt jellegét, éppen ezért kissé furcsának tűnik az, hogy irodalmi áttekintésében nem említi Both Ödön büntetőjogtörténeti munkásságát. Nem lát közös véleményt arról, hogy mi tekinthető az első magyar büntetőkódex tervezetének. Igen sikerültnek tartjuk az incorporáció és kodifikáció elméleti elhatárolását.[19] A szerző megállapításai szerint Magyarországon első ízben az 1790—91. évi országgyűlés 67. tc.-e alapján kiküldött Deputatió Juridica végzett olyan munkát, amely megfelel a kodifikáció ismérveinek. Jó érzékkel látja meg a II. József halála után fölmerült büntetőjogi nézetek jellegét: ezek részét képezték egy rendi in integrum restitutio igényének. Hajdu Lajos körvonalazza tanulmányában a Deputatio Iuridica intézménytörténetét, vázolja a bizottság munkájának mechanizmusát. Igen érdekesek azok a megállapítások, hogy milyen források hatottak a készülő tervezetre, hogyan torzult el a felvilágosodás bizonyos tanítása a rendi visszaperlések talaján, amely sajátosság a bizottságot kiküldő országgyűlés szónoklataiban, de még politikai megnyilvánulásaiban is jelentkezett. Ugyancsak kiemelendőnek tartjuk a szerző megállapításait, amelyek azt elemzik, hogy milyen körülmények között került a tervezetbe egy sor klasszikusan feudális delictum, amelyet a politikai szituáció méginkább elmélyített. Nem tudjuk, vajon elvégezte-e Hajdu Lajos azt a munkát, hogy a tervezetek — elsősorban a Reviczky-féle — romlásában a régi magyar feudális büntetőjog hatása milyen csatornákon érvényesült, a kuriális és a sedriális praxis, a kánonjog, a jogtudomány milyen mértékben adott lehetőségeket a tervezetek készítői számára e vonatkozásokban.

Csizmadia Andor professzor tanulmányában kimerítő képet rajzol arról, hogy a feudális abszolutizmus minden garanciális megoldásoktól mentes igazságszolgáltatása elleni pozitív tiltakozás csak milyen felemás és gyenge valóságot eredményezett Magyarországon.[20] A reformkori, az 1848-as, az 1867-es előzmények ismertetése után a szerző elemzi az 1897:33. tc.-t, az esküdtszékek működésének nemzetiségi vonatkozásait. Szól a tény és szakkérdés döntő elhatárolást nyert jellegéről, az esküdtcenzus szabályozásáról. Külön kiemelést kap az, hogy Magyarországon az esküdtcenzuson túlmenő szelekció rendkívül antidemokratikus sajátosságokat eredményezett, amely azután meghatározta az esküdtszékek összetételének vonásait is. Igen kevés volt azon ügyeknek a száma, amelyben esküdtbíróság ítélt — hangsúlyozza a szerző. A processuális kérdésekről szólva Csizmadia professzor azt a következtetést vonja le, hogy az eljárás szabályozása nagymértékben alárendelt helyzetet teremtett az esküdttestület rovására a bírósággal szemben. A tanulmány világosan ítéli meg azt a kérdést, hogy a haladó elemek azért tulajdonítottak bizonyos garanciális jelleget az esküdtbíróságnak és küzdöttek fenntartásáért, mert az esküdtek a kormány által kinevezett bírákkal szemben nagyobb függetlenséget élveztek. A szerző munkáját gátolta az, hogy a kérdés levéltárilag ma már alig nyomozható, bár a különböző — elsősorban vidéki — levéltárak még nyilván tartogatnak iratokat a kérdés kutatója számára.

A problémák kiderítésére szerző két munkatársával, illetve tanítványával végeztetett is jogszociológiai vizsgálatokat a pécsi, illetve a szombathelyi esküdtbíróság működésére s ezeknek eredményeit tanulmányában értékesíti.

Csizmadia professzor ismerteti a magyar jogtudomány állásfoglalásait a már működő esküdtbíróságokkal kapcsolatban, majd szól az esküdtszékek hatáskörének csorbításáról az I. világháború előtt. Érdekesnek és jellemzőnek éreztük volna a polgári radikalizmus állásfoglalásainak elemzését, a különböző parlamenten kívüli faktorok nézeteinek megszólaltatását. A probléma megítélése pl. sajátosan jelentkezett az SZDP programjában: az igazságszolgáltatás kérdésében a program nem szólt az esküdtszékek kérdéséről.[21]

Befejezésképpen a szerző összefoglalja az esküdtbíróságok későbbi sorsát: a polgári demokratikus forradalom kedvező jogszabályi kiterjesztését, a vádjury megvalósítási kísérletét, majd az ellenforradalmi korszakban a nép teljes kirekesztését a bíráskodásból. A tanulmány először foglalja össze a magyar esküdtbíráskodás egész történetét.

Kovács Kálmán professzor a jogtörténeti kutatás egy terra incognita-jához nyúl.[22] A mélyreható elemzéseket hozó tanulmány szól a népbíráskodás bevezetésének előzményeiről, s felvázolja azt a különböző fórumokról hangoztatott nézeteket, amelyek a háborús bűnösök felelősségrevonását sürgették. Vizsgálja a népbíráskodásról szóló kormányrendelet létrejöttének körülményeit,

[18] Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez, i. m. 111—127. old.
[19] I. m. 113. old.
[20] Az esküdtbíróság Magyarországon a dualizmus korában, i. m. 131—146. old.
[21] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Bp., 1955. III. 140. old.
[22] A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései. I. m. 149—174. old.

hangsúlyozza a debreceni kodifikációs munka nehézségeit. Telitalálatnak érezzük a debreceni politikai viszonyok jellemzését.[23] Kovács professzor felhasználja tanulmányában a személyes visszaemlékezésből adódó lehetőségeket, s például így kerül sor a népbírósági rendelet praeambulumában találhatóak elemzésére is. A szerző hangsúlyozza, hogy 1945-ben csak a klerikális és egyéb reakciós erők, a párt és kormánykoalícióban résztvevő polgári elemek törekedhettek a régi esküdtbíróságok visszaállítására, amely megállapítást az egyre inkább anakronizmussá váló oktobrizmus figyelembevétele talán tovább színezhetne. Kovács professzor szól a háborús és népellenes bűnösök felelősségrevonásának jogi szabályozásáról, a nullum crimen sine lege elv szükséges áttöréséről, a népbíróságok által alkalmazható büntetésekről. Az internálás kérdésében határozó népbíróság eljárásának kauzális problematikája egy más tanulmányban bizonyára még sokoldalú megvilágítást fog nyerni. A népbíróságok szervezetéről, személyi összetételének problémáiról, a NOT-ról, a NOT tevékenységének elemzéséről írottak megvilágítják a népbíróságok működésének sok figyelemreméltó mozzanatát. Kovács professzor hangsúlyozza, hogy nem tekintette tanulmánya feladatának a magyar háborús főbűnösök elleni perek rekapitulálását. Reméljük viszont, hogy a szerző a későbbiek folyamán vállalkozik majd e munka elvégzésére is. Éppen Lackó Miklós legutóbbi kutatásai bizonyították be, hogy a pereknek az Országos Levéltárban mikrofilmen található anyaga milyen mélységben szólaltatható meg az ellenforradalom történetére vonatkozólag, s talán nem alaptalan annak vélelmezése, hogy a perek lefolyása a felszabadulást követő időszak történeti eseménysoraira is adhat értékes és értékelhető tényeket. Fontosnak tartanánk e munka elvégzését azért is, mert az e perekről megjelent kortársi művek — véleményünk szerint — mind történeti, mind jogi szempontból majdnem teljesen használhatatlanok.

Buzás József tanulmányában a magyar klérus állásfoglalását vizsgálja a háborús bűnösök pereit illetően.[24] Buzás József ismerteti azokat az egyház részéről hangoztatott nézeteket, amelyek igyekeztek kétségbevonni a népbírósági eljárás jogalapját. A szerző megállapítása szerint az egyházi körök két szinten támadtak: hangoztatták a nullum crimen elvet és követelték az esküdtbíróságok felállítását. Hiányoljuk Buzás József tanulmányában azt, hogy e rendkívül érdekes, s a felszabadulás utáni fejlődés egészére is jellemző téma feltárásánál nem hasznosította azokat a lehetőségeket, amelyeket az anyaggyűjtés elmélyítése biztosíthatott volna. Az egyházi jellegű levéltárak, Sulyok Dezső és Nagy Vince memoárjai, a peres anyag felhasználása lehetővé tette volna a téma szélesebb igényű kibontását. Említést lehetett volna tenni arról is, hogy a háborús bűnösök a népbírósági eljárás során más érvelést is igyekeztek felvonultatni: Bárdossy László pl. az 1848: 3. tc.-ben foglalt miniszteri jogi felelősségre való hivatkozással vonta kétségbe az eljáró népbíróság joghatóságát. Véleményünk szerint a szerző nem nyújt eléggé differenciált képet a népbíróságok jogalapját kétségbevonó reakcióról, amely 1945-ben — s ekkor még különösen nem — távolról sem volt olyan homogén jellegű, amint azt a tanulmány ábrázolja. Finkey büntetőjogelméleti kommentárjai érvelésének alkalmazását sem tartjuk helyénvalónak, a nullum crimen elv áttörését a népbírósági perek során alkalmazott érvelés, ha jogi szempontból nem is maradéktalanul, de politikailag feltétlenül teljes egészében indokolta. Ennek figyelemmel kísérése talán többet adhatott volna. Buzás József tanulmányát kifogásaink ellenére is értékesnek tartjuk az 1945 utáni jogfejlődés megismerése szempontjából.

Sarlós Márton professzor korábbi kutatásai nyomán halad tanulmányában: az úrbéri földtulajdon kérdését vizsgálja az egyik legfontosabb reformországgyűlés tevékenységében.[25] Előrevetítve közli kutatási végeredményét: „Deák ismeretlen műveinek tekinthetjük azokat az általa szerkesztett törvényszakaszokat, amelyek a Corpus Iuris-ban névtelenül szerepelnek. Ezek pedig meghozták azt az eredményt, hogy ezen az országgyűlésen eldőlt: a földesúr az úrbéri földön csak járadéktulajdonos".[26] Sarlós professzor kutatja a kérdést, hogyan látták a földtulajdont az országgyűlésen. Ismerteti a magyar civilisztika művelőinek álláspontját a sessióra is tekintettel levő tulajdonjog megítéléséről. Deák álláspontja az országgyűlésen lényegesen eltért e szemlélettől, noha nem bizonyítható teljes kizárólagossággal, hogy ismerte Frank Ignác kétségtelenül döntő fordulatot megfogalmazó koncepcióját. Sarlós professzor tanulmányának legnagyobb érdemeként azokat a finom elemzéseket tekintjük, amelyek Deáknak nemcsak politikai, de jogi vénáját is ismételten kifejezésre juttatják. Deák a törvénymegfogalmazás eszközeit is felvonultatta az elveszett ügy bizonyos önállósítható részjogosítványainak rei vindicatiójánál. Az érdekesen dialogizált összefoglalás meggyőzően állítja fel a szerző koncepcióját. Sarlós professzor fejtegetéseihez csupán annyi megjegyzést kívánunk tenni, hogy a későbbiek során megválaszolásra érdemesnek tartjuk: vajon a bírósági, s így nyilván az 1836-os törvényhozásban megreformált úriszékek gyakorlatában megmutatkozott-e az országgyűlésen bekövetkezett fejlődés eredménye. E gyakorlat igen felszínes, adalékszerű ismerete alapján azt állíthatjuk, hogy leginkább a legelőelkülönözési törvény indított olyan pereket, amelyeket kifejezetten az 1836-os törvényhozás inspirált. E perek nagyrésze azután olymértékben elhúzódott, hogy sok esetben része lett az 50-es évek második felében induló, már az abszolutizmus jobbágyfelszabadítását realizáló úrbéres pereknek.

Bernáth Zoltán tanulmányában a birtok és birtokvédelem kérdéseiről szól a dualizmus korában.[27] A tanulmány témaválasztását csak üdvözölni lehet: a szerző a szokásjog, a bírói gyakorlat, kúriai állásfoglalások, időnként részterületeken a törvényhozás, a jogtudomány állásfoglalásainak hallatlanul bonyo-

[23] I. m. 156. old.

[24] A klérus állásfoglalása a háborús és népellenes bűnösök felelősségrevonásában, i. m. 177–190. old.

[25] Deák Ferenc és az úrbéri földtulajdon az 1832–36.-i országgyűlésen, i. m. 193–210. old.

[26] I. m. 193. old.

[27] A birtok és birtokvédelem a dualizmus korában 1911-ig. I. m. 213–228. old.

lult összetevőiből képződő magyar dualistakori magánjog egy intézményének a történetét ragadja meg. A szerző elsősorban a bírói gyakorlatban kifejezésre jutó jog vizsgálatát ígéri. Helyesen állapítja meg, hogy melyek azok az új viszonyok, amelyek új állásfoglalásra késztették a bírói gyakorlatot. A birtok alanyáról és tárgyáról szóló fejtegetések után Bernáth Zoltán megállapítja, hogy a bírói gyakorlat tevékenysége eredményezte a jogbirtok létezésének elismerését. Szól a birtok megszerzésének és megszűnésének kérdéseiről, a birtokhoz fűződő joghatályokról, a birtok védelméről. S amikor újból kiemeljük a témaválasztás helyességét, a szerző alapos jártasságát a felsőbírósági állásfoglalásokban és a jogtudomány vonatkozó megnyilvánulásaiban, meg kell mondanunk, hogy a magánjogtörténet művelésének ilyen jellegű megközelítését nem tartjuk járható útnak. Tudjuk, hogy a magánjogtörténet metodológiája egyáltalán nincs kiművelve, hiszen mindig a magánjogtörténetírás volt művelt tudományunk mostohagyermeke. S mikor ennek figyelembevétele mellett is hangot adunk véleményünknek, akkor elsősorban arra a problémára szeretnénk utalni, ami a felsőbíróságok és a jogtudomány állásfoglalásainak nem mindig adekvát hatásában jelentkezik a praxisban. A bírói gyakorlat tényleges megismerését elsődlegesen a peranyag teszi lehetővé. Hiányoljuk továbbá azt, hogy Bernáth Zoltán nem foglalkozik a birtok és birtokvédelem kérdéseiről értekezve azzal, hogy a nagyobbméretű fejlődésnek induló kapitalista viszonyok között milyen mértékű volt a feudális jellegű joganyag szerepe, mennyiben kapott ez jogpolitikailag alátámasztást és mennyiben segítették elő ennek továbbélését a dualizmus Magyarországának társadalmi, gazdasági és politikai viszonyai. Különösnek és nem helyeselhetőnek tűnik a tanulmányban a dogmatikai anyag tárgyalásának majdnem kizárólagosan alkalmazott szinkronikus jellege is.

Gerics József tanulmánya igen jelentős eredményeket közöl a magyar kúriai bíráskodás Anjou-kori átalakulásáról.[28] A tanulmány a királyi különös jelenlét bíróságának történetéhez hoz adatokat. Gerics József hangsúlyozza azokat a súlyos feladatokat, amelyek a központi igazságszolgáltató fórumok előtt álltak: elkerülhetetlenné vált egy permanensen működő ítélőszék felállítása. A XIII. sz. végén a specialis praesentia és az állandóan működő kúriai ítélőszék vezetése egyaránt az alországbíróra hárult. Ez a fejlődés különösen az utolsó Árpádházi király uralkodása idején vált világosan felismerhetővé. Gerics József a fejlődés közjogi vonatkozásait is hangsúlyozva később arról ír, hogy ez a fejlődés visszalépést mutat az Anjou-korban. A XIV. sz.-i kúriai bíráskodás egészen más úton fejlődött. Az első Anjou uralkodása idején a kúriai főbíróság vezetése ismét a iudex curiae kezébe került. Ez a bíróság a király intenciói szerint működött ugyan, azonban ez nem érvényesült maradéktalanul. A tanulmány elemzi továbbá az alkancellár bevonását a király nevében történő ítélkezéshez: az alkancellár nemcsak bírói helyettesként képviselte a királyi különös jelenlét bíróságát, hanem hiteles helyi működésében is. Az alkancellár és a királyi különös jelenlét kapcsolata azután a gyakori ismétlődés nyomán vált szokásossá, annak ellenére, hogy az alkancellár mégsem lett a különös jelenlét rendes bírája. A bírói fórum végül a kancellár vezetése alá került — teljesen függetlenülve a király személyes ítélkezésétől — s vált rendes bírósággá. Gerics József tanulmányának talán legérdekesebb részletei azok a fejtegetések, amelyekben a speciális praesentia kancellári vezetése alá kerülésének következményeit tárgyalja: az intézmény menynyiben veszíti el királyi karakterét és válik a királyi tanács eszközévé. Gerics József tanulmányát illetően nem kívánjuk ismételni azokat a megállapításokat, amelyek korábban már munkásságáról elhangzottak, annyit szeretnénk csupán megállapítani, hogy továbbra is elvárják a jogtörténészek Gerics József művekkel való jelentkezését.

A kötet három római jogi tanulmányt is tartalmaz.[29]

E művek rendkívül érdekes fejtegetései, az érintett problémák sokrétűsége, következtetéseik megalapozottsága késztet bennünket arra, hogy e művek értékelésére valamely más fórumon térjünk vissza.

A kötet egyes tanulmányainak felsorakoztatása után csupán annyit szeretnénk még megjegyezni, hogy a kötet anyaga feltétlen bizonyosságot szolgáltat és dokumentál: a magyar jogtörténészek széles érdeklődéssel munkálkodnak, a monográfikus feladatok megoldásain. Az alapkutatások eredményei — reméljük — hamarosan egy új szintézist is eredményeznek majd. Nagy érdeklődéssel várjuk a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó hasonló gondos kiadásában remélhetőleg mielőbb megjelenő II. kötetet is.

Vargyai Gyula

A legújabb jugoszláv jogtörténeti tanulmánykötet magyar vonatkozásokkal

I.

A jelenkor hazai jogtörténet-tudománya, az elődök értékesíthető eredményeinek felhasználásával és a rájuk nehezedő akadályok áthidalásával, számottevően előrelépett. Az utóbbi évtizednyi időszak folyamán, egyebek mellett, múltbeli többirányú elszigeteltségét feloldotta. E probléma fontosságát már a polgári ideológiák hatása alatt álló kutatók felismerték, de a korlátokat meghaladni nem tudták. Az elzárkózás méginkább tarthatatlanná vált a tudományokkal szemben a szocialista fejlődés és egyáltalán korunk által támasztott igények körülményei között.[1] Különösen a történettudománnyal és más országok jogtörténet-tudományaival kölcsönös együttműködési törekvéseket koronázta siker; mégis észlelhetünk bizonyos egyoldalúságot és aránytalanságokat. A közös történelmi múltú szomszédos népek állam- és jogfejlődésének

[28] A magyar királyi kúriai bíráskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. I. m. 285–306 old.

[29] Pólai Elemér: Két kodifikációs terv a köztársasági Rómában. I. m. 231–247. old., Benedek Ferenc: Pénztulajdon és kondikció a római jogban. I. m. 251–267. old., Biró János: A praetori infamia mediata kérdéséhez. I. m. 271–281. old.

[1] A korábbi izoláltságról lásd lapunk 1962. 11. számában Állam- és jogtörténetünk művelésének új vonásai c. tanulmány Eckhart Ferenc, Beér János, Bónis György, Móra Mihály és mások megállapításaira vonatkozó utalásait, továbbá vö.: *Csizmadia Andor*, Václav Vaněček: Csehszlovák állam- és jogtörténet. Jogtudományi Közlöny 1965. 6. sz. 280. p.

tanulságait, egymásra hatásának eredőit elsősorban csehszlovákiai, részben lengyel, valamint osztrák vonatkozásban elemeztük.[2] Az előzőekkel legalább azonos mérvű érdeklődést kívánó egyéb irányokban viszont rendszeresen alig, legfeljebb esetenként tájékozódtunk. Úgyszólván teljesen hiányzott áttekintésünk például déli szomszédaink jogtörténettudományának újabb fejlődéséről és eredményeiről. Eközben aligha számíthat vigasztalónak, hogy más jogtudományi diszciplinák hasonló lemaradások kiküszöbölésén fáradoznak.[3]

A magyarországi állam- és jogintézményeknek a közeli országokéval párhuzamba állításának hajlama korábbi hazai hagyományokból táplálkozik. A kérdések nemzetközi szintű összehasonlításának, amint hajdan mondották „a magyar jogirodalomban európai világítású" felvetésének nálunk számos követője volt. A múlt század derekán jogtudományunkban erősen kifejeződött nemcsak a francia, német, olasz, hanem a bolgár, szerb, horvát, román és más népek jogintézményei megismerésének, miénkkel egybevetésének, a vélemények kölcsönös becsülésen alapuló megvitatásának készsége.[4] A helyes módszerek feleleventésével újabban mindegyik oldalon iparkodnak a hiányokat és mulasztásokat pótolni, az adósságból törleszteni. E tekintetben elsősorban a jogtörténet-tudományra hárulnak nem lebecsülendő feladatok, mivel valamely ország hatályos jogának megértése az előzményekről legalább vázlatos képnek a megalkotását feltételezi.

II.

A külföld jogtörténeti irodalmának legújabb termése között tallózva, sok érdekes és értékes, bennünket egészen szorosan érintő munkára bukkanunk. A tudományszak a legtöbb távoli és közeli országban tekintélyes létszámú kutató apparátussal rendelkezik, a szellemi élet áramába cselekvőleg illeszkedik.[5] A jugoszláviai jogtörténeti kutatások műhelyei mind szervezetileg (akadémiák, egyetemek intézeteiben), mind földrajzilag (zágrábi, belgrádi, spliti, skopjei, ljubljanai, dubrovniki, stb) igen szerteágazóak. Mindezek külön-külön, olykor együttesen, kollektív összefogással kifejtett irodalmi tevékenysége nagyon termékeny. A közelmúlt évek egyik vállalkozása, nyolc szerző közreműködésével, az állam- és jogtörténeti tankönyv[6] elkészítése, ami pl. csehszlovákiai, szovjet, lengyel, osztrák relációban szintén megoldott,[7] nálunk pedig napjainkban égető, élénken vitatott kérdés.[8] Mellőzve azonban az összefüggések további beható taglalását, ezúttal csupán egyetlen intézet egyévi munkásságának egyik oldaláról adunk rövid áttekintést.

A belgrádi egyetem jogi karán működő *jogtörténeti intézet* az elmúlt 1966. évben a többi között három jelentős műnek a publikálását gondozta. Az egyik közülük *jogtörténeti tanulmánykötet*, a másik kettő pedig *a kölcsön és kamat*, valamint *a szerb fejedelemségi, illetőleg királysági korszak községei (I. rész — 1804—1839)* kérdésének feldolgozását tartalmazzák.[9] De ezek közül is most csak az elsőül említett tanulmánykötetet ismertetjük, míg a többi méltatását más alkalomra bízzuk.

A jogtörténeti tanulmánykötetet az Association internationale d'histoire du droit et des institutions bürotagként ismerős belgrádi Dragomir Stojčević szerkesztésében, a jogtörténeti intézet egyik alapítója, a nemrég elhunyt Albert Vajs emlékének szentelték. E kollektív munka tematikailag széles skálát átfogó 23 tanulmánya egymásután felsorakoztatja a jugoszláv jogtörténet és rokontudományai élvonalbeli művelőit. A kötet átfogja a babilóniai törvények, az ógörög műveltség, a hebraisztika jogi vonatkozású kérdésein, a római jogon keresztül a raguzai statutumokról, a dalmáciai szigetek agrárjogi viszonyairól, továbbá a párizsi kommünről, a szerb házassági jogról, a magyar-horvát kiegyezésről, a jugoszláviai időszerű nemzeti problematikáról, a felszabadulás forradalmi szerveiről, a nemzetközi kapcsolatok története mozzanatairól stb. szóló elemzéseket. A federatív állam köztársaságaiban működő különböző nemzetbeli (szerb, horvát, macedon, szlovén) szakírók összefogása jelentős szervező munkát igényelt. Mindezek a jelzett tények az ottani jogtörténet-tudomány tágan körülhatárolható és láthatóan gyümölcsöző tevékenységére vallanak. A vaskos tanulmánykötet nagyszámú dolgozatából a megadott terjedelemben néhány kiemelésére, míg egyébként mindössze egy-két tollvonással jellemzésre szorítkozunk.

---

[2] A jogtörténeti nemzetközi konferenciák bibliografiáját lásd Jogtörténeti tanulmányok I. Budapest, 1966. Appendix 309—318. pp. A közeli országok jogtörténete tanulmányozásának indokait szakirodalmuk újólag megvilágította, legutóbb *Horváth Pál:* A közép- és kelet-európai népek jogfejlődésének jelentősége jogtörténetírásunkban. Uo. 11—28. pp.

[3] Vö.: *Pap Tibor,* A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája. Jogtudományi Közlöny 1966. 1—2. sz.

[4] *Rényi József,* A gyülekezési jog. Bp., 1900. 48., 69., 82. pp. A fordítások szintén segítették a véleménycserét, lásd *Popovich Milos,* A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Szabadkán, 1865. Visszhangra talált külföldön a kiváló történész és jogtudós, Szalay László munkássága, lásd Нилъ Попов, Мальярскій истрикъ Владиславъ Салай и исторія Венгріи отъ Арпада о Прагматической Санкціи. Санктпетербург, 1858. 200 p.

[5] Több szocialista ország jogtörténészei intenzíven résztvettek pl. a Bibliographical introduction legal history and ethnology (1—6. v. Bruxelles, 1965) anyagának előkészítésében. Napjainkban Európa-szerte láthatók a Dunamenti népek jogtörténete iránti érdeklődés példái: *W. G. Zimmermann,* Valtazar Bogišić 1834—1908. Ein Beitrag zur südslawischen Geistes- u. Rechtsgeschichte im 19. Jh. Wiesbaden, 1962. 530 p; *Charles Eszlary,* Histoire des institutions publiques hongroises. Paris, 1959—1965; Б. Д. Греков, Полиця. (Poglizza) Опыт изучения общественных отношений в Полице XV—XVII вв. Москва, 1951. 318 p.

[6] Istorija država i prava jugoslovenskih naroda (do 1918. godine). Beograd, 1962.

[7] *Václav Vaněček,* Dějiny státu a práva v Československu. Praha, 1964; *Ernst C. Hellbling,* Österreichische Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte. Wien, 1956; — továbbá részmunkák: *Kaczmarczyk—Lesnodorski,* Hystoria panstwa i prawa Polski do roku 1795. Warszawa, 1957; *Mihail Andreev,* Istorija na bolgarskata burzoazna derzava i pravo. Sofija, 1960; Noukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse ajaloost. Tallin, 1960; Istorija gosudarstva i prava Ukrainskoj SSR. Kiev, 1961; Istorija gosudarstva i prava sovjetskogo Kazahstana. Alma-Ata, 1965; *Pascu—Hanga,* Crestomatie pentru studiul istoriei statului si dreptului RPR. Bucuresti, 1963; *Hanga—Jacota,* Drept privat roman (Ed. didactica si pedagogica). Bucuresti, 1964.

[8] *Csizmadia,* i. h; *Pecze Ferenc,* A magyar állam- és jogtörténeti egyetemi jegyzetanyag stb. Jogtudományi Közlöny 1966. 11. sz; Századok 1965. 6. sz. 1314. p.; 1966. 2—3. 622 p.

[9] Zbornik radova iz pravne istorije posvećen Albertu Vajsu. Institut za pravnu istoriju na pravnom fakultetu u Beogradu. Beograd 1966; *Obrad Stanojević,* Zajam i kamata. Beograd, 1966; *Ružica Guzina,* Opština u kneževini i kraljevini Srbiji. I. deo 1804—1839. Beograd, 1966.

III.

A három kötetből ismertetni szándékolt kiadványban a már említett Albert Vajs postumus munkája, *a jog történelmi fejlődésének specifikus törvényszerűségeivel* foglalkozik.[10] A szerteágazó életművet hátrahagyott szerző e témájában a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségei és a jog közötti elválaszthatatlan összefüggést hangsúlyozza. A fejlődés sajátosságaként jelöli, hogy *a jogszabályt hatálytalanításáig alkalmazzák, bárha tartalmilag meghaladottá vált* (egyazon jogrendszeren belül) és már társadalmi indokolatlansága nyilvánvaló. Az előbbivel szoros rokonságban *a jog kontinuitásának* problematikájához régi és újabb példákon bemutatta, hogy noha forradalmi változáskor keletkező új állam a korábbi joggal kapcsolatát egészében megszakítja, egyetlen pillanatban minden vonalon mégsem alkothat formailag is saját jogszabályokat. Ezt az állapotot szerző a jogban olyannak tekinti, amiről Lenin általában társadalmi síkon „a régi az újban" tételénél beszélt. A harmadikként szereplő *fokozatos absztrakció* törvényszerűségét elemezve megállapítja, hogy az emberek eleinte teljesen általánosított jogszabályokat nem voltak képesek létrehozni. Az írástudás szűkebb elterjedése idején a jogalkalmazásban uralkodó vallásos, szertartásos elemek a későbbi okirati rögzítés funkcióit (emlékezetbe vésés, utólagos bizonyíthatóság stb) is betöltötték; az absztrahálásra törekvés korai megnyilvánulásai közé Hammurabi törvényét sorolja.

A további törvényszerűségekként szerző *a jog differenciálódásában* először az etikai, vallási és más elemek leválasztódását, a jogintézmények (birtok, tulajdonjog, stb) mind szabatosabb elhatárolását ábrázolja. Másik vonás a bármely típushoz tartozó *jogrendszer belsőleg hierarchikusan felépülő egysége*, s nem pusztán szabályok aritmetikai összessége. Alapvető jellegzetesség *az állam jogi aktivitásának kiterjeszkedése;* az osztályuralom gépezetének érdeklődése kezdetben a létével közvetlenül kapcsolatos (tulajdon, államszervek védelme, adózás) kérdéseire korlátozódik, fejlettebb lépcsőfokokon viszont normáival beavatkozik a gazdasági és kulturális tevékenységbe is. A szocializmus mutat új folyamatot, amikor társadalmi szervek, ámbár egyelőre állami előírásokkal, bizonyos funkciókat átvesznek. A tanulmány boncolja még a *joyszerűség, jogellenesség, célszerűség, jogbiztonság* fogalmak dialektikus váltakozásainak árnyalatait. A területileg és időbelileg távoli, egymással nem érintkező azonos gazdasági-társadalmi viszonyok alapján élő népek *jogintézményei hasonlók,* de az *eltérések* is szerepet játszanak. Lényegesnek tartja *a sokoldalú kölcsönhatások konkrét tanulmányozását,* ami különösen a szociológia, valamint a jogtörténet és az összehasonlító jog feladata. Végül szerző a hármas beosztású (primitív, archaikus, érett jog) periodizálásához megjegyzi, hogy ez utólagos és a mai ember nézőpontjából leszűrt elmélet.

A kötet soronkövetkező egyetemes jogtörténeti tanulmányban a ljubljanai Viktor Korošec a hettita birodalom uralkodói által más uralkodókkal kötött *államközi szerződések* természetét elemezte. Ezek az okiratok a hatalmi állapotokba a nagyszámú tüzetesebben ismert civiljogi jellegű egykori leletnél világosabb betekintést engednek. Utalt arra, hogy a hettiták előnyére i. e. 15. század táján meghonosodott, különösen Szuppiluliuma korabeli formulákat sokáig alkalmazták. Szerződések egybevetésével konkréten kimutatja, hogy az államférfiak a hagyományokat a partner országok gazdasági, földrajzi stb. körülményeinek figyelembevételével fejlesztették. Ugyancsak időszámítás előttre vezet Mile Boras (zágrábi jogi kar) tanulmánya a héber szabályok szerinti *elővásárlási jog* kezdeti változatairól. Részletesen analizálja az intézménynek az ingatlan örökösödési rendjével összefüggését, a római, izlám stb. jogokra gyakorolt hatását, az előírások megkülönböztetését a földekről, valamint a házakról, amelyek fallal övezett helyiségekben épültek. A jellegzetes rokoni elővásárlási jog az ősközösségi tulajdon, továbbá a nemzetség és család társadalmi viszonyokra kifejtett nagy befolyását bizonyítja. A rijekai (fiúmei) Lujo Margetić tanulmánya az Iliász *hősköltemény jogi vonatkozásban* érdekes néhány részét tárgyalja. Megvilágítja kritikailag a klasszikus irodalmi alkotás több fordítását és vitatja a perrendi szerepek (bíró, tanú stb) felvázolásának helytállóságát,[11] bár elismeri, hogy Homérosz nem törvényi, hanem költői mű rendeltetésének megfelelő szöveget írt. Az emberiség jogi kultúrája sokrétű színeit felvillantó e témák után a kötetben római jogi tanulmányok csoportját találjuk.

A tanulmánykötet szerkesztőjeként imént bemutatott D. Stojčević *a korai római állam kialakulásáról* értekezett. Kiinduló pontja Engels tanítása az állam eredetéről, közelebbről a társadalom osztályokra bomlásáról. A római és az irokéz társadalmak struktúrája közötti párhuzam során kifejti, hogy az előbbi az irokézekéhez képest *központosítottabb* és egyben *minden néptörzs tagjainak gyűlésén* alapult. Az eltérést abból származtatja, hogy a rómaiak etnikailag jobban hasonlítotak egymáshoz és kisebb területen tömörültek, továbbá az irokézek nagyobb létszámot képviseltek stb. A rómaiaknál — mondja a szerző — a testületi szervek megőriznek fontos szerepköröket, vallási funkciókat, majd megvilágítja az államfői tisztség keletkezését, monarchikus tendenciákat. Az osztálytagozódás egyfelől a római társadalom belső folyamataként, másfelől idegenek beköltözésével, meghódításával, részben fejlettebb népekkel kereskedelmi és kulturális kapcsolatok közbejöttével játszódott le. Ezek eredményeként a különféle szervek (comitia curiata stb.) *tartalmilag lényegesen átalakultak* külső formájuk megtartásával, s megszűnnek az egész társadalom képviselői lenni, létrejönnek a tömegtől elkülönített katonai-fegyveres elit egységek. A Servius Tulius-

[10] A szerkesztőség megjegyzi, hogy szerző tanulmányát kéziratai között fellelt állapotban közlik. Egyéb munkái: Razvitak civilizacije. Beograd, 1965. 470 p., erről recenziót lásd: *Imamovićtól* az Arhív za pravne i društvene nauke 1965. 3–4. sz.

[11] A szerző egybeveti *Maretic* átültetését *Köstler* (Homerisches Recht. Wien, 1950.) munkájával; félreértések elkerülése végett megemlítendő, ahol előbbi pl. „bírót" fordít, ugyanott magyar szövegben „tanú" szerepel, vö.: *Homéros,* Ilias (ford.: *Devecseri Gábor*) – 18. é. Achilleus pajzsa. Bp., 1952. 315. p.

féle reformon alapuló hatalmi egyensúly államszervezetével a vérségi kötelék szerepére további csapást mértek, a súlypont a vagyonra helyeződött; s a lakosság terület szerinti megszervezésével az elnyomást szolgáló gépezet teljességgel kialakult. A római jognak ezután még Jelena Danilović adózott *a legisactio per conditionem* eredetének tanulmányozásával. A szakirodalomban választott témája iránt egészen a legutóbbi időkig megnyilvánuló nagy érdeklődést a szűkös forrásadatokkal magyarázza.[12] Fejtegetéseit beleágyazta a javak forgalmának bővülése és más okok folytán megváltozott helyzetképbe, ami a súlypontot morális biztosítékokról szükségképpen áttolta jogiakra. A belgrádi Ante Romac rövid bepillantást nyújt *a késő római jus patronatus* intézménye körüli terminológiai ingadozásokra és vitákra. Követi annak fejlődését, amikor főleg patriarchális viszonyok kifejezője, majd a politikai csoportosulások, végül pedig a nagybirtok erősítésének szolgálatába állítják.

A kötet további nagy térbeli távolságokban mozgó, *a kölcsön és kamat keletkezéséről* szóló munkában O. Stanojević szintén messzi történelmi múltba kalauzol. Az előzményeket a legrégibb időkben tartja indokoltnak keresni és vitatja más szerzők (Appleton, Kovalewsky, Diamond) nézeteit, mintha a kölcsön intézménye a szolgáltatás, a letét stb. tulajdonságaival rendelkező hibrid ügyletből keletkezett volna. A szerző számos nyelv ősi emlékeinek egybevetésével megkísérli a kölcsön különböző alakzatait etimológiai alapon elhatárolni, a némely népeknél dívott kamatszedési tilalmat magyarázni. Arra a következtetésre jutott, hogy a kamat eszméje nem a kölcsön gyümölcsözőségével igazolt logikus és morális kategória, hanem a hitelező lehetőségeiben és az adós ínségében gyökerezik (az idővel kifejlődő termelési jellegzetességeket külön kérdésnek tekinti). A kötet későbbi részében olvashatunk ezután *a középkori polgári jogi képviselet, megbízás* és egyéb kérdésekkel foglalkozó rövidebb elemzéseket.

A mához eszmei tartalmában és időbelileg közeli a zágrábi Konstantin Bastaić tollából *a párizsi kommün időszaka politikai eszméiről* bemutatott tanulmány. Behatóan foglalkozik a polgári szakirodalom idevonatkozó korlátozott, illetőleg deformált megállapításaival, s megvilágítja a marxizmus klasszikusainak a kommün történelmi jelentőségéről adott értékelését. Kidomborítja, hogy az eredmények valamint a hiányosságok miként befolyásolták Lenin stratégiáját és taktikáját a proletárforradalomban, valamint az átmeneti időszak államával kapcsolatban. A tanulmány a párizsi kommün megalakulása előtti politikai eszmék; az ostrom alatti politikai akciók és eszmék; a fegyverszünet megkötésétől a márciusi felkelésig; végül a kommün idejének politikai eszméi alcímekre tagozódik.

Az egyetemes jogtörténeti jellegű tanulmányok után következő szorosabban nemzeti jogtörténeti témák szükségképpen jelentenek újabb periódusokra áttérést is. A csoportosítás mind tematikai, mind időbeli síkon teljes pontossággal természetesen alig megoldható; elsődlegesen a kronológiai szempontot tekintik irányadónak, amit ezúttal csekély mértékű eltéréssel követni kívántunk.

IV.

Az alább bemutatandó tanulmányok nemcsak általánosságban emberi műveltség produktumaként, hanem sokszor *a magyar állam- és jogtörténettel igen közeli kapcsolatot* jelző anyagokként kötik le érdeklődésünket. E témák zömében olyan időszakokra és területekre vonatkoznak, amelyekből a szomszédos népek történeti érintkezéseinek jogi emlékei bőségben áradnak. A tanulmányokban fellelhető legtöbb megállapítás a tárgyilagos és tényhű feldolgozási törekvések egyenes következménye. A kiaknázatlan anyagok méretei eléggé megsejthetők, ha szem előtt tartjuk, hogy a kötet külön kiemelten nem tűzte célul a magyar és a jugoszláv jogtörténetben értékelhető kölcsönhatások feltárását. Az ismertetett munka adatai reálisan ígérik, hogy a két országot közösen érdeklő múltbeli nézetekre, jogintézményekre irányuló kutatások jóval gazdagabb forrásokra lelnének.

A mai jugoszláviai területekre vonatkozó tanulmányok között a belgrádi Mustafa Imamović *a dubrovniki (raguzai) statutumok rabszolgákról szóló* rendelkezéseit ismerteti. Elfogadhatónak tartja azt a magyarázatot, hogy a terminus-technicus a tárgyalt időben tartalmilag túlhaladott, a régi megnevezés lényegében a feudális függőséghez közelítő népesség csoportot takar. Ezt követően a szerb történettudományi intézetben készült munka hasonlóképpen *a dubrovniki város-állam szerveinek* kérdéskörében meríti témáját. A consilium rogatorum többi tanácsokhoz való viszonyát a XIV. század derekáig vizsgálva, egyebek mellett hivatkozik Gelcich kutatási eredményeire is.

Az adriai szigetvilágban képződött sajátságos *agrárjogi viszonyok* kifejtését a spliti jogi karról Antun Cvitanić docens választotta tanulmányának tárgyául. A történeti áttekintésben kiemeli, hogy Brač sziget, a legnagyobbak egyike a horvát állam, illetőleg a horvát—magyar perszonálunió időszakában többé-kevésbé *autonóm közösség* volt. Az eredetileg több etnikai elemből összetevődő, majd kroatizálódó lakosság alapjában nemesekre és köznépre tagolódott. A velencei hatalom megdőltekor a XVIII. század végén fellobbanó mozgalmat az osztrák igazgatás sem volt képes elfojtani. A szerző *az agrárjog fogalmát* kiterjeszti a földművelést, állattenyésztést, halászatot, gyümölcstermesztést, szőlészetet stb. érintő szabályokra. A legfontosabb kérdésnek *a közvetlenül termelő paraszt és a föld tulajdonosa,* illetőleg a pásztor és az állat tulajdonosa közötti viszonyt tekinti. A szigeten a földtulajdonnak két alapvető formája *a közös (terra comunis) és az egyéni tulajdon,* ami többé-kevésbé a legelőkre is vonatkozott. A parasztság négy kategóriája: *a közös földet közvetlenül; közös földet bérlet közbeiktatásával; saját kis parcellát és egyházi vagy nemesi földet* művelők. Az ezekből fakadó feudális alávetettség olyan erősnek bizonyult, hogy egyesek még a régi Jugoszlávia fennállásának utolsó éveiben is kötelezőnek tartották terményeikből egykori „uraiknak" átadni. Az agrárjogi keretekben megfigyelhetők — írja a

[12] Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abt. 1954. 555–590. pp.

szerző — szövetkezési tendenciák, s gyakori a „kétlakiság" egyfelől földművelési, másfelől halászati tevékenység kifejtése, illetőleg ilyen társulásokban részvétel. Végezetül rámutat, hogy bár szerződési viszonyok előfordultak és némely elemek korai kapitalista jellegzetességre mutattak, mögöttük lényegében mégis feudális jogintézmények rejtőztek.[13]

A további tanulmányban a sarajevói Avdo Sućeska professzor a török érabeli *belgrádi pasalik* területi igazgatási egység formáljogi létezését tagadó konklúziókat elemezte. Érdekesek számunkra a budai vilajet megalakulásától végrehajtott közigazgatási átcsoportosítások kérdései. A smederevói szandzsákot pl. a török időnként Budáról igazgatta közvetítő tisztviselőkkel. A soronlevő elemzésben R. Guzina tárgyalja *a szerb társadalom rétegződését a török uralom alatt és az utóbbi elleni felkelések* kérdéseit. Adatok felsorakoztatásával vitatja az irodalomban meggyökerezett nézeteket a szerb lakosság differenciálatlanságáról, a vagyoni különbségek állítólagos hiányáról. Téves felfogásnak minősíti, hogy a szerb nemesség megsemmisítése után a török feudálisokkal egységes osztályképződményű hazai szegénység állt volna szemben, holott valójában a hazai lakosságnak a „felső rétege" megvolt. Számos utalást tesz szerző a magyarországi áttelepülésekre (Čarnojević) és Ausztria politikájára.[14] A családjog körébe tartozó tanulmányban Vera Petrić a XIX. század első fele *szerbiai házassági jogával* foglalkozik. A normatív és a tényleges helyzet párhuzama alapján rámutat, hogy a családjogot a klasszikus európai burzsoá megoldástól eltérően a porta alatti saját önkormányzat, valamint az idegen feudalizmus hagyományait egyidejűleg hordozva szabályozták, de kiemeli az osztrák polgári törvény erős befolyását. E jogintézményeknél az ozmán hatalom a másvallásúakkal szemben toleránsabb, szabadabb mozgást enged, mivel rendszerét döntően nem érintették. A bontási okokhoz ((szándékos elhagyás, házasságtörés stb.) a bírói gyakorlat nem igazodott következetesen, de a házasság intézménye a pravoszláv egyház kizárólagos hatáskörébe tartozott, amit az államfők a polgári hatalom befolyása növelésének favorizálásával sem tudtak alapvetően megingatni. A skopjei N. Sotirovski professzor jelentős levéltári és szakirodalmi apparátus felhasználásával a törökellenes *második szerb felkelés legfelsőbb hatalmi szerve* létrehozásának kérdéseit tárgyalja, amiben ismét találunk autszriai vonatkozású utalásokat.

Különálló figyelmet érdemel a zágrábi Hodimir Sirotković professzor tanulmánya *a sabor államjogi helyzete a horvát-magyar kiegyezés időszakában* (1868—1918) kérdéskomplexumról. Előrebocsátja, hogy a délszlávok egyik legrégibb képviseleti intézménye, a horvát sabor államjogi helyzetének erősödése, törvényhozási funkciójának kikristályosodása lényegében az árpádházi dinasztia idején megkezdődik. A szervezeti felépítése a feudálisok túlsúlyát volt hivatva biztosítani, de a horvát főnemesek erőfeszítése, hogy magyar mintájú kétkamarás testületet alkossanak, a kisnemesség ellenállásán meghiúsult. Kimutatja, hogy a horvát nemesség a magyar osztálytársával szövetsége erősítését a parasztfelkelések, jozefinista reformok, stb. szembeni pozíciója érdekében szorgalmazta, sőt pl. a latin helyett az anyanyelv hivatalossá tételétől elzárkózott, amikor pedig ez magyar részen már megtörtént. Mindamellett a közvélemény a sabort nemzeti gondolat hagyományos letéteményeseként értékelte, amelytől a szuverenitás és a kiegyezésben rögzített jogok védelmét várta. Tüzetesen vizsgálja szerző a horvát államszervek (sabor, báni kormány) egymásközti, illetőleg a budapesti ún. központi államszervekkel kialakult tényleges, valamint jogszerinti viszonyát. A sabor hatáskörét elsődlegesen rendező *magyar-horvát kiegyezés alkotmányjogi aktusától eltértek,* a közös minisztériumok horvát ügyosztályai magyar részről tanúsított ellenzés miatt politikai befolyás nélküli, pusztán fordítói-technikai szerepkörre szorultak. Elemzi még szerző a sarbor működési elveit, az interpelláció jellegét, kidomborítja, hogy a bán politikai és jogi felelőssége döntően a magyar kormány iránti alárendeltséget tükrözte. Végül levonja a következtetést, hogy a kiegyezési időszak horvátországi politikai rendszere *parlamenti jellegzetességgel nem rendelkezett,* hanem az osztrák korlátozott alkotmányosság típusát képviselte.

Az előbbi tanulmány után a zágrábi Ferdo Čulinović beható elemzést nyújt a *jugoszláviai országok nemzeti kérdése* köréből, továbbá a nemzet fogalmáról, ennek az etnikai csoport, az állam és más kategóriákhoz való kapcsolatáról. Ugyanakkor vázolja a délszlávok (horvátok, szerbek, macedónok, szlovénok) mozgalmainak egyenként sajátos történelmi kifejlődését és velük egyazon államkeretben élő nem-szlávok (magyarok, olaszok, törökök, siptárok) mai federációban elhelyezkedését. A szerző megismétli régebbi tételét, hogy a nemzeti kérdés huzamos elnyomás következtében a múlt század elejénközepén a politikai küzdelmek fővonalába került, abszorbeálva számos egyéb kérdést,[15] amit az osztrák-magyar államalakulaton, illetőleg török hódoltságon túlmenően a két háború közötti királysági Jugoszláviára is vonatkoztat. A nemzetről szóló voluntarisztikus, biologiai, geopolitikai magyarázatokat elvetve, a kritériumok meghatározásánál a társadalmi élet objektív tényezőit hangsúlyozza. A nemzet történelmi kategóriája jugoszláv területeken az idegen hatalmak antagonizmusaként jelentkezett, de különbözött egyfelől a Habsburg és másfelől a török uralom alatti mozgalmak jellege. Az előbbinél a nemzeti (horvát, szlovén) kérdés hordozója, az ausztroszlávizmushoz közelálló fiatal, gyenge gazdasági és tömegbázissal rendelkező polgárság *a szuverenitás követelményével nem lépett* porondra, de a forradalmi ifjúság aktivitása figyelemreméltó. Ettől eltérőleg Szerbiában és Montenegróban viszont a nemzeti mozgalmat reprezentáló kispolgári elemek kevesebb akadályba ütköztek, mivel *önálló álla-*

[13] Vö.: *ugyane szerzőtől,* Karakteristika statutarnog uredjenja srednjovjekovne bračke komune. Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu 1962. 199—208. pp.

[14] Alkotmányjogi vetületben a külföldi jogintézmények hatását tárgyalja uő.: P. Гузина, Карл Маркс о „Уставној монархији" код Срба. Анали правног факултета у Београду 1958. 3.

[15] *Uő.,* Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb, 1953.

maikban volt fejlődési lehetőségük. Ezek valamennyi délszláv felszabadítására és egyesítésére törekedtek, bár gyakran dinasztikus politika kifejezői, a saját államterületük kiterjesztésének igényével. Az évszázados elkülönítettség folytán képződött *több jugoszláv nemzet — egy etnikai közösségbe tömörül,* minek alátámasztására szerző utal a nyelvek közelségére, a nemzeti kultúrák sajátosságai fölött meglevő hasonlóságokra, stb. Korábbi művében kifejtett[16] centralista és federalista tendenciákról szólva, kidomborítja az első világháború után konfliktusokat szülő nemzeti unitárizmus hivatalos tézisének hibáit, amivel ellentétben a kommunista mozgalom e kérdésnek a társadalmiakkal szétválaszthatatlan kapcsolatát hangoztatta. Befejezésül rámutat, hogy a népeket a szocializmus nem elkülöníti, hanem összeköti, amely konstellációban a nem-jugoszláv etnikumú nemzetiségek helyet kapnak, a fejlődési távlat konkrétebb mozzanatairól a feleletet jövőbeni tényekre bízza.

A kötet következő tanulmányát D. Janković *a jugoszláv nemzeti kérdés a korfui konferencián* (1917) címen írta. Vázolja az „egyetlen háromnevű nép" fogalmának kialakulását, amiről szerb oldalon viszonylag keveset beszéltek, s az államberendezkedés kérdésében Pašić és Trumbić nézetkülönbsége elmélyült. De minden irányzat *közös államot kívánt* létrehozni, ami mind a szerb mind a horvát és a szlovén burzsoáziának érdeke az antant meggyőzése végett is. A központosító unitárizmust tagadó föderalista felfogás hívei Horvátországnak a magyar állam kereteiben élvezett részleges autonómiájával érveltek. A vitában felülkerekedett a meglevő saborok (a monarchiában horvát, dalmáciai, bosznia-hercegovinai, valamint szlovénlakta területeken krajnai stb. képviseleti szervek voltak P. F.) elvetésének és és a „szerb alkotmány minden lényeges rendelkezése kiterjesztésének" gondolata. Rávilágított szerző, hogy a Deklarációban a szlovéneket pontatlanul a szerbekkel és horvátokkal azonos nyelvűnek jelölték, s a macedónokat önálló nemzetnek nem tekintették.[17] E fejtegetések fonalán a korfui határozmányokkal indul *a nemzeti kérdés hatása az SHS királyság önkormányzati rendszerére* című ausztriai-magyarországi előzményekre szintén hivatkozó tanulmány. A kötet végén az állam- és jogtörténet legmodernebb fejleményei közül *a népfelszabadító bizottságok szervezete és feladatai,* többi szervekhez viszonya, továbbá politikai jelentősége témát találjuk. A gazdag repertoárt lezáró, a JSzSzK *nemzetközi viszonyai története* kidolgozásának kritériumait felölelő munka a periodizáció fontosságának vázolásával figyelmet szentel a szocialista országok kapcsolatára, a rideg polarizációtól mentes világméretű aktív békés egymásmellettiségre, stb. Végül rámutat, hogy a legújabb-kori történeti kutatásoknak a középkorra irányulókkal egyszintre emelésével párhuzamosan, az előbbi minden ágazatát egyenlő arányban és hatásfokkal kell művelni.

*

A beszámoló egyrészt szomszédos ország jogtörténet-tudományát foglalkoztató *szakmai problematikáról,* másrészt művelésének *eszmei irányáról,* s végül a mi *állam- és jogtörténetünket* érintő mozzanatairól kívánt vázlatot nyújtani. A rövid recenziónak elsődleges feladata lehetett, hogy a tematikai, valamint ideológiai helyzetképről és a termékeny polémiákra ihlető magyar vonatkozású anyagokról tájékoztasson. Egyetlen munka a tudományág összefoglaló koncepcióját, tényleges súlyát nem tükrözheti és teljes kiterjedését nem fedheti, de mindezeknek körvonalait kellően szemlélteti.

Pecze Ferenc

[16] *Uő.,* Razvitak jugoslavenskog federalizma. Zagreb, 1952.

[17] E kérdésről olvashatjuk a 6-os jegyzetnél említett tankönyvben kifejtett gondolatait szerzőnek, aki egyébként a 6. (moraványi) magyar–csehszlovák sympozionon bemutatott előadást későbbi fázis problémájáról: Question de l'origine et de l'evolution des organes de forces en Yougoslavie. Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae. 1966. 49–53. pp.

*Új könyvek**

Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 7. 1966. Redigit J[ános] Beér—L[ászló] Névai—I[mre] Szabó. (Lezárva: 1966. március.) Bp. Állami ny. 1966. [1967.] 169 p.

A felszabadulás 20. évfordulója alkalmából a szocialista demokrácia magyarországi problémáiról tartott tudományos ülésszak anyagát tartalmazó kötet *Király* Tibor megnyitója után a következő előadásokat közli: *Beér* János: Demokrácia és fegyelem; *Berényi* Sándor: A társadalmi szervek szerepe államigazgatásunk demokratizmusának fejlesztésében; *Kovács* Imre: Demokrácia és jogalkotás; *Samu* Mihály: A szocialista állam demokratizmusa és a tudományos vezetés kérdései; *Szabó* Imre: A szocialista demokrácia és a jog; *Weltner* Andor: Az üzemi demokrácia intézményei; *Névai* László: Demokrácia és törvényességi felügyelet; *Seres* Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseiről; *Takács* Imre: A demokrácia fejlesztésének jogi eszközei a helyi tanácsoknál. Az idegen nyelven közzétett előadások szövegét további két idegen nyelvű összefoglaló követi. Az előadásokhoz elhangzott hozzászólásokat *Szatmári* Lajos foglalta össze. Végül az évkönyv végén — az előző évekhez hasonlóan — bibliográfiát találunk a kar oktatóinak 1964. jan. 1.—dec. 31. között nyomtatásban megjelent munkáiról. A bibliográfiát *Benedek* Jenőné állította össze.

Szabó Imre:
Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog.
Bp., Közgazd. Kiadó, 1967. 312 p.

A kötet szerzőjének különböző időpontokban írt s a szocialista jogelmélet fejlődésének alapvető, ma is időszerű kérdéseit tárgyaló tanulmányait tartalmazza, amelyeket egységes rendszerbe foglal az egyes tanulmányok témaválasztásában megnyilvánult következetesség. A könyv első része a szocialista, mar-

* Összeállítják: *Nagy* Lajos – *Popovics* Béla – *Veredy* Katalin.

xista—leninista jogelmélet általános kérdéseivel foglalkozik, és az itt közölt tanulmányok a szocialista jogelmélet szerkezeti kérdéseit, továbbá a marxista—leninista jogelmélet sajátos, a polgári jogelmélettől eltérő vagy azzal éppen ellentétes vonásait tárgyalja. Ezek a nemzetközi fórumokon elhangzott előadások, legtöbbször polemikus jellegű tanulmányok — egy kivételével — most jelennek meg először magyarul s főleg azokra a kérdésekre adnak marxista választ, amelyeket a jelenlegi polgári jogelmélet felvet. A könyv második része — amelyet a szerző „alkalmazott" jogelméletnek nevez —, a marxista—leninista jogelmélet tanításainak a társadalmi gyakorlatban érvényesülő vonásait elemzi a magyar népi demokrácia jogfejlődésében. A második részben közölt — s legnagyobb részében már nehezen hozzáférhető régebbi folyóiratokban megjelent — tanulmányok a mai jogunk történeti előzményét: a Magyar Tanácsköztársaság államát és jogát elemző tanulmány után a mai magyar népi demokratikus jog fejlődésének kérdéseit, a felszabadulás előtti magyar jog és a népi demokratikus jog közötti összefüggéseket, továbbá a jogfejlődésünk új vagy ma is időszerű kérdéseit vizsgálják. Az itt tárgyalt kérdések: a nemzeti jog és a szocialista jogfejlődés fő vonásai, a szocialista dekulása, a népi demokratikus jogfejlődés fővonásai, a szocialista demokrácia és a jog, a demokrácia és a felelősség, nagyban—egészben tükrözik mai jogelméleti problematikánkat.

A munka részletes ismertetésére visszatérünk.

Mádl, F[erenc]: Foreign trade monopoly — private international law. Transl. Decsényi, J. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967. 170 p. /Series in foreign languages by the Institute for Lega and Administrative Sciences of the Hungarian Academy of Sciences 3./

A mű 1966-ban jelent meg magyar nyelven Külkereskedelmi monopólium — nemzetközi magánjog címen. A bevezetésben a szerző így jelöli meg a tanulmány egészen konkrét célját és tárgykörét: „Az állami külkereskedelmi monopólium köre, különösen magánjogi és kollíziós jogi aspektusból; az állami külkereskedelmi monopólium keretében fellépő polgári jogi jogviszonyok köre és — mint következő láncszem — a jogviszonyok körében fellépő jogszabálykollíziók jogi rendje, e jogi rend főbb pillérei és intézményei; mindez összehasonlító jogi aspektusban, különös tekintettel a magyar jogra."

Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Szerk. *Hajdú* Gyula. Előszó Sík Endre. 2. átd. kiad. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967. 918 p.

A lexikon anyaga négy tárgykört ölel fel: diplomácia, diplomáciatörténet, nemzetközi jog és nemzetközi gazdaság. A tárgykörön belül a legfontosabb eseményekre, konfliktusokra, békekötésekre, nemzetközi egyezményekre, szerződésekre, fontosabb szervezetekre, kiemelkedő egyéniségek életrajzának ismertetésére terjed ki. Történeti anyaga a vesztfáliai békével kezdődik, az adatokat 1965. június 30-ával zárták, de a fontosabb kiegészítéseket 1966. december 1-ig bezárólag felvették. Függelékben közlik Magyarország és a nagyhatalmak államfőit, kormányfőit és külügyminisztereit 1914—1966. március 31., az európai szocialista országokét 1945—1966. március 31. közötti időszakban.

A szállítási szerződések szabályai. Összeáll. és jegyz. *Görgey* Mihály. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1967. 121 p.

A Közgazdasági és Jogi Kiadó Kis jogszabálygyűjtemények sorozatában megjelent összeállítás. A szállítási szerződésekről szóló 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet. A szállítási szerződési kötelezettség alá tartozó termékekről szóló 20/1966. (Tg. É. 12.) OT számú utasítás és A szállítási szerződés hiányos vagy hibás teljesítésének kifogásolásáról szóló 250/1966. (II. 14.) KDB számú utasítás jegyzetekkel ellátott szövegét tartalmazza.

Polgári jogi döntvénytár. Bírósági határozatok. 2. köt. 1963—1965. Összeáll. *Bardócz* Béla—*Géczy* Kálmán—*Erdős* Béla—*Oroszi* Ferenc. Bp. Közgazd. Kiadó. 1966. 842 p.

A döntvénytár 2. kötete az 1963. okt. 1—1965. dec. 31-ig a Bírósági Határozatokban közzétett, a polgári jogalkalmazás területére eső irányelveket, elvi döntéseket, kollégiumi állásfoglalásokat és határozatokat tartalmazza. A kötetet tárgy- és jogszabálymutató egészíti ki.

Kocsics Mihály: A jogforrások ügye a büntetőeljárásban. Bp. Tankönyvkiadó, 1966. 48 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 49./

A tanulmány a bevezető fejtegetések (a kérdés feldolgozásának időszerűsége, a jogforrások kutatásának szakági elhelyezése) után a jogforrásnak a büntetőeljárási jogon belüli sajátos problémáit vizsgálja, elemezve az egyes jogforrások (alkotmány, törvény, bírósági határozatok, utasítás stb.) vitás kérdéseit.

Munkásellátási jogszabályok gyűjteménye. Összeáll. *Bardóczky* József—*Darvas* László—*Kerepesi* Ferenc. Szerk. *Darvas* László. Lezárva: 1966. szept. 30. Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 427 p.

A munkásellátásra vonatkozó legfontosabb rendeletek, határozatok, utasítások, elvi állásfoglalások gyűjteményének célja, hogy segítséget adjon a munkásellátással foglalkozó szakszervezeti és gazdasági szerveknek. Elsősorban azokat a jogszabályokat tartalmazza — teljes vagy kivonatos szöveggel, az alkalmazásukra vonatkozó tudnivalókkal, témakörönként csoportosítva — amelyeket a SZOT elnöksége a szakszervezetek munkásellátási tevékenységének hatáskörébe utalt.

E lapszám (XXII. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Szalóky László* jogtanácsos. — *Dr. Katonáné Soltész Márta*, a Fővárosi Bíróság tanácsvezető bírája. — *Dr. Hegedüs István* egyetem adjunktus (Gödöllő). — *Dr. Boytha György*, a Szerzői Jogvédő Hivatal osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Trócsányi László*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Györgyi Kálmán* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Vargyai Gyula* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.0861 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1967. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

JOGTUDOMÁNYI 1967 SEP 12

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KÁLMÁN GYÖRGY:
A gazdasági mechanizmus reformja és a büntetőjog 453

ODLER JÁNOS:
Elvi és gyakorlati problémák a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásánál 460

KORDA GYÖRGY:
A szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásával kapcsolatos problémákról 467

MEZNERICS IVÁN:
A gazdasági verseny jogi szabályozása 471

PESCHKA VILMOS:
A jogtudomány és a joggyakorlat 482

HARMATHY ATTILA:
Szállítási szerződések — tömegtermékek forgalma 491

Szemle:

RÉCZEI LÁSZLÓ:
Az utazási ügynökség felelősségének egységes szabályozása 497

Jogirodalom:

Pap Tibor: Magyar családi jog (BACSÓ JENŐ) ... 501

— —:

Új könyvek 508

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дёрдь Калман:* Реформа хозяйственного механизма и уголовное право. — *Янош Одлер:* Принципиальные и практические проблемы исполнения наказания в виде лишения свободы в дисциплинарных батальонах и на военной гауптвахте. — *Дёрдь Корда:* О проблемах, связанных с исполнением лишения свободы в дисциплинарных батальонах и на военной гауптвахте. — *Иван Мезнерич:* Правовое регулирование экономического соревнования. — *Вилмош Пешка:* Правовая наука и правовая практики. — *Аттила Харматы:* Договоры поставки — оборот товаров массового производства. — *Обзор: Ласло Рецеи:* О едином урегулировании ответственности бюро путешествий. — *Юридическая литература:* Тибор Пап: Венгерское семейное право *(Йене Бачо).* — — —: Новые книги.

INHALT: *György Kálmán:* Reform des Wirtschaftsmechanismus und das Strafrecht. — *János Odler:* Prinzipielle und praktische Probleme bei der Durchführung der Freiheitsentziehung in einem Zuchtbataillon bzw. Arrestzelle. — *György Korda:* Über die Probleme der Durchführung der Freiheitsentziehung in einem Zuchtbataillon bzw. Arrestzelle. — *Iván Meznerics:* Die rechtliche Regelung des wirtschaftlichen Wettbewerbs. — *Vilmos Peschka:* — Die Rechtswissenschaft und die Rechtspraxis. — *Attila Harmathy:* Lieferungsverträge — der Umsatz von Massenprodukten. — *Rundschau: László Réczei:* Die einheitliche Regelung der Verantwortlichkeit der Reiseagenturen. — *Rechtsliteratur:* Tibor Pap: Ungarisches Familienrecht (JENŐ BACSÓ). — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *György Kálmán:* Le réforme du mécanisme économique et le droit pénal. — *János Odler* Problèmes de principe et pratiques se posant au cours de l'exécution d'une peine privative de liberté dans des bataillons disciplinaires ou bien dans des locaux disciplinaires militaires. — *György Korda:* Problèmes relatifs à l'exécution d'une peine privative de liberté dans des bataillons disciplinaires ou bien dans des locaux disciplinaires militaires. — *Iván Meznerics:* Règlementation juridique de la concurrence économique. — *Vilmos Peschka:* Science juridique et jurisprudence. — *Attila Harmathy:* Contrats de livraison — trafic des produits de masse. — *Revue: László Réczei:* La réglementation uniforme de la responsabilité des agences de voyages. — *Littérature:* Tibor Pap: Droit hongrois de la famille (JENŐ BACSÓ). — — —: Nouveaux livres.

XXII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1967. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gazdasági mechanizmus reformja és a büntetőjog[1]

I.

A gazdasági mechanizmus reformja, annak kihatásai a társadalomtudományok minden ágának elméleti és gyakorlati művelőit foglalkoztatják. Mindjobban előrehalad az e téren folyó jogalkotási munka első szakasza, a közgazdasági koncepciónak az életbe való átültetéséhez szükséges jogszabályok kidolgozása. Egyre jobban foglalkoztatja a jogi közvéleményt a munka második szakasza, azoknak a változásoknak a felmérése és megvalósítása — amely az új mechanizmus továbbgyűrűző társadalmi hatásainak következtében a jogrendszer minden területén — így a büntetőjogban is — bekövetkeznek.

Az új gazdasági mechanizmus jogi rendezésének általános kérdései és a sajátos büntetőjogi kérdések között az összekötő láncszemet a jogi felelősség rendszerének általános követelményei jelentik.

Az új mechanizmusnak két alapvető intézménye érinti a jogi felelősség rendszerét, az egyik az érdekeltségi rendszer, a másik — ezzel szorosan összefüggő intézmény pedig — a kockázatvállalás szerepe a gazdálkodásban, a gazdasági döntésekben.

A gazdasági irányítás rendszerében az érdekeltség, más szóval az anyagi ösztönzés, mindig szerepet játszott. Az új gazdasági mechanizmusban fokozott szerephez jut. Ezt az teszi lehetővé, hogy minden gazdálkodó egység, minden vállalat tevékenységének eredményességét szintetikusan mutatja a vállalati nyereség. Ez a vállalati nyereség — a közgazdasági szabályozás helyes kiépítése, a társadalmi ráfordításokkal, az értékkel arányos árrendszer esetén — azt fejezi ki, hogy az adott használati értékek előállításához milyen élő és holt munkaráfordításokra volt szükség. Végső soron tehát megfelelő közgazdasági szabályozóeszközök, s megfelelő árrendszer esetén a nyereség a társadalmi termelékenység alakulására utal. A nyereség meghatározott részét az adórendszeren keresztül az állam központi társadalmi és gazdasági célokra elvonja, más részét pedig a vállalatnál részben fejlesztési célokra, részben pedig a kollektíva anyagi ösztönzésére visszahagyja. (A tartalékalap létezése e két alapvető felhasználási célon nem változtat.) Minél eredményesebben dolgozik a vállalat, annál nagyobb a vezetők és a kollektíva részesedése a nyereségből, a szociális és kulturális kiadások mértéke és a vállalat saját alapból történő fejlesztési lehetősége. Minél rosszabbul dolgozik a vállalat, annál szűkebbre szorulnak össze e lehetőségek. A nyereség mint a gazdálkodás eredményességének szintetikus mutatója és a kollektíva részesedése ebből — különféle formákban —, közvetlen kapcsolatot létesít a vállalat működésének eredményessége, s a vállalat fejlesztési lehetőségei, valamint a kollektíva és a dolgozók dotálása között. Ez a kapcsolat automatikusan működik. Eörsi Gyula megfogalmazása szerint valóra válnak a népmese szavai, „a jó önmagában hordja jutalmát, a rossz önmagában hordja büntetését". A jogi felelősség intézményére tehát az érdekeltség körében nincsen szükség ahhoz, hogy a rossz munka hátránnyal és a jó munka előnnyel járjon. Ez a megállapítás persze elsődlegesen a személyi felelősség intézményeire áll, a vállalat, mint jogi személy anyagi jellegű felelőssége, a polgári jogi felelősség, beépül az anyagi érdekeltség rendszerébe. A jogi felelősség rendszerének kiépítésénél ezzel számolni kell.

Alapvető igazság, hogy nagymértékű előrehaladást, nagy eredményeket csak a megszokott, begyakorolt eljárások és munkamódszerek állandó felülvizsgálatával és tökéletesítésével lehet elérni. Az életben gyakorlatilag még ki nem próbált eljárások a kudarc veszélyét is magukban hordják, tehát kockázattal járnak. Mégis a társadalom, a népgazdaság számára értékesebb

[1] Szerzőnek a Csongrád megyei Jogásznapok keretében Szegeden 1967. április 21-én tartott hasonló tárgyú előadása alapján.

az olyan vezetés, amely a kudarc kockázata mellett is bátran vállalja az újat, új ösvényeket tör, mint az olyan vezetés, amely a már bevált, kitaposott úton, óvatosan, a fal mellett halad, nem vállalja a kudarc veszélyét, de nem is képes nagy eredmények elérésére. Ez felel meg világnézetük alapvető követelményének, a világ megváltoztatására való törekvésnek. A jogi felelősségi rendszer, — és itt már hangsúlyozottan aláhúzom — a személyi felelősség intézményeinek kiépítésénél ezt messzemenően szem előtt kell tartanunk. A kockázatvállalásnak, az új vállalásának nem szabad felidéznie a jogi felelősség alkalmazásának veszélyét mindaddig, amíg ésszerű határok között mozog, amíg az új vállalását, bátor kezdeményezést jelent, a gazdasági haladást szolgálja, s nem pedig a társadalom vagyonával való „va banque" játék.

A kockázat persze nem jogi fogalom és így nem lehet jogi határt vonni törvényhozási aktussal, „törvényi tényállással" ésszerű és ésszerűtlen kockázatvállalás között. Ennek megítélése, a kettő elhatárolása mindig a jogalkotás körében történik meg. Mégis egyfelől az automatikusan működő anyagi érdekeltségi és ösztönzési rendszer létezése, s az eddiginél nagyobb szerepe, másfelől a kockázatvállalás követelménye bizonyos következményekkel jár a felelősségi rendszer kiépítése tekintetében. Melyek ezek a következmények?

1. Először, s mindenekelőtt az, hogy az érdekeltségi rendszer automatikus működése az általános, a jogi felelősség intézményeinek a működése a kivételes, amellett, hogy a kettő között meghatározott kapcsolat épül ki. A helyes döntés, a sikeres működés az érdekeltségi rendszeren keresztül anyagi előnnyel, a rossz döntés, de a körülmények kedvezőtlen találkozása okozta kudarc is anyagi hátrányokkal, vagy legalábbis anyagi előnyök elmaradásával jár együtt. Az érdekeltségi rendszer funkcionálása a mindennapos, a jogi felelősségi rendszer működése a kivételes, ez utóbbi akkor lép be, amikor a helytelen döntés, a rossz működés jelentős hátránnyal jár és természetesen megvannak annak jogi feltételei is (felróhatóság, bűnösség, stb.).

2. Érdekeltségi rendszer és jogi felelősség egymással olyan kapcsolatban is vannak, hogy a jogi felelősség egyes intézményei beépülnek az anyagi érdekeltségi rendszerbe. Gondolok itt mindenekelőtt a polgári jogi felelősség intézményére. Ha a vállalat polgári jogi felelőssége alapján kötbért, illetőleg kártérítést fizet, ez csökkenti a vállalati nyereséget és az anyagi érdekeltség rendszerén keresztül csökkenti mind a kollektíva, mind az egyének részesedését is abból. Természetesen ezeknek az anyagi hátrányoknak egy részét, sőt túlnyomó részét a jövedelemelvonási rendszeren keresztül mégis az össztársadalom viseli. Ami tehát a vállalat, mint jogi személy szintjén a jogi felelősség intézményének formájában jelenik meg az — megint Eörsi kifejezését használom — bizonyos mértékig kompenzálva és kompenzálódva az anyagi érdekeltség rendszerén keresztül hat a kollektívára és az egyes dolgozókra.[2]

3. Szükség lehet arra is, hogy a jogi felelősség és az anyagi érdekeltség rendszerét más módon is összekapcsoljuk, necsak a polgári jogi felelősség intézményén keresztül. Az anyagi érdekeltség a nyereségen keresztül hat. A nyereség növelésének gazdasági követelménye a megfelelő közgazdasági ösztönzők esetén egybeesik a társadalom általános gazdasági érdekeivel. Ezt úgy szoktuk nevezni, hogy ami jó a társadalomnak, az jó kell, hogy legyen a vállalat számára is. Előfordulhat azonban, hogy a gazdasági, a nyereség növelésére irányuló követelmények ellentétbe kerülnek egyéb, gazdaságon kívüli társadalmi érdekekkel és az utóbbiaknak oltalmat kell kapniok e törekvésekkel szemben.

Leegyszerűsített példa: nagy iparvidékeken ügyelni kell a levegő tisztaságára, meg kell akadályozni egy bizonyos, egészségre ártalmas szinten felül a levegő szennyezését. Ez költséges berendezéseket kíván, létesítésük csökkenti a gazdálkodás eredményességét. Másik példa; nap mint nap olvasni arról, hogy az ipari szennyvizek kellő derítésének elmaradása miatt pusztulóban van a halállomány. (Ebben a példában ugyan gazdasági érdekekről, csak más népgazdasági ág érdekeiről van szó.)

E társadalmi érdekeket védeni lehet a személyi felelősség intézményein keresztül: fegyelmi eljárással, szabálysértési eljárással, vagy akár büntető eljárással. Mégis mindezeknél hatékonyabb lehet, ha sikerül olyan felelősségi intézményt találnunk, amely a polgári jogi felelősséghez hasonlóan beépülhet az anyagi érdekeltségi rendszerbe. A szabálysértési felelősség szankciói viszonylag korlátozottak, néhányszáz, vagy ezer forintos büntetés kilátásbahelyezésével nem lehet hatékonyan több százezer Ft-os ráfordításokra sarkallni. A fegyelmi felelősség érvényesítése viszonylag nehéz akkor, ha a fegyelmi vétség nem sérti egyszersmind az egész kollektíva érdekét. A büntetőjogi felelősséget pedig nem lehet, de nem is szabad olyan szélesen megvonni, hogy minden ilyen esetben hatásosan alkalmazható legyen.

A legcélszerűbbnek az látszik, ha a vállalattal, mint jogi személlyel szemben lehet — sajátos új felelősségi intézmény kiépítése mellett — olyan bírságot alkalmazni ilyen esetekben, amely összegszerűleg meghaladja azt az anyagi előnyt, amelyet a vállalat a gazdaságon kívüli társadalmi érdekek megsértése útján elért. Ez a bírság csökkenti a vállalati nyereséget, ezen

[2] L. minderre: Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések c. tanulmányát „Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből" c. tanulmánykötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1967. 40—69. old.

keresztül beépül az anyagi érdekeltségi rendszerbe. Persze ez új intézmény lenne és mint minden új intézményt bevezetése előtt a célszerűség szempontjából sokoldalúan meg kell vizsgálni. Első látásra azonban összhangban van az új mechanizmus rendszerével és hatékony védelmet képes biztosítani a nyereségnek más társadalmi érdekek rovására való hajszolásával szemben.

4. A kockázatviselés számos eseti döntés következményéből tevődik össze. Következésképpen a megítélés tárgyának nem egyes kiszakított magatartásoknak kell lenniök, hanem az egész vezetési és gazdálkodási tevékenység folyamatának. Ezen a folyamaton belül jó és rossz döntések, sikeres és sikertelen tevékenységek kompenzálhatják egymást. A felelősség megítélésénél tehát általában nem helyes egyes kiszakított magatartásokat vizsgálni, hanem a megfelelő, széleskörű információk birtokában az egész folyamatot, a gestiók láncolatát és az azok következtében kialakuló összeredményt kell figyelembe venni. Ebből — véleményem szerint — a személyi jellegű felelősségi intézményekre, elsősorban a büntetőjogi felelősségre nézve az következik, hogy a felelősség köre szűkülni fog, viszont kevésbé marad papíron, érvényesíteni is fogják, amikor annak feltételei megvannak. Természetesen a szándékosan kárt okozó magatartásokat minden további nélkül, a kirívóan gondatlan magatartásokat pedig gondos vizsgálat alapján ki kell vonni a tevékenység folyamatos, az összeredményen keresztül történő elbírálásából és azok tekintetében a személyi felelősséget, sorukban a büntetőjogi felelősséget is —, a tevékenység összeredményétől függetlenül érvényesíteni kell.

A gazdasági vezetők nagyobb önállósága, a kezdeményezés és a kockázatvállalás követelménye azt igényli a jogi szabályozástól, hogy szakítsunk minden olyan felelősségi intézménnyel, amely egyfelől formális, az életben gyakorlatilag úgy sem érvényesül, másfelől viszont a felelősség kilátásba helyezésével fékezheti a jog rendelkezéseit ismerő és azokat tisztelő vezetők kezdeményezését. Szakítani kell az olyan általános felelősségi szabályokkal, amelyek bármilyen hibásnak vagy sikertelennek bizonyult intézkedés esetén elvben lehetővé tennék a felelősség alkalmazását, de különböző okokból, — talán éppen túl általános jellegüknél fogva — soha nem kerülnek érvényesítésre. A személyi felelősség intézményeinek és elsősorban a büntetőjognak csak a kiemelkedően rossz, hibás (és természetesen bűnös) ténykedésekre kell reagálniok. Az ilyen módon megszabott terjedelmű felelősségnek viszont ténylegesen érvényesülnie kell, amikor az alkalmazás törvényes feltételei megvannak. Ez olyan követelmény, amelyet egyfelől a Btk. reformja során (amelyről később szólok) másfelől és különösen azonban a jogalkalmazásban állandóan szem előtt kell tartani.

II.

A büntetőjog szerepének áttekintése az új mechanizmus viszonyai között magában foglalja azt is, hogy foglalkozni kell azzal a kérdéssel, hogyan alakul a bűnözés, vagy Veverka kifejezésével élve a delikvencia[3] az új mechanizmus viszonyai között. Persze nem szabad és nem is lehet jóslásokba bocsátkozni arról, emelkedik-e, vagy növekszik a bűnözés és azon belül hogyan alakul az egyes bűncselekménykategóriák súlya, szerepe. Minden ilyen részletekbemenő elemzésnek ma még szükségképpen spekulatív jellege, „íróasztal szaga" lenne.

Három dolog kétségtelen, mégpedig:

1. az új mechanizmus nem kriminogén hatású, a gazdasági jellegű bűnözés az új mechanizmus viszonyai között előreláthatólag nem növekszik; sőt csökken.

2. A mechanizmus jellegéből, természetéből és az 1. alattiból következően is a büntetőjogi eszközök szerepe az új mechanizmus viszonyai között sem növekszik; viszont,

3. visszaélések az új mechanizmus viszonyai között is lesznek.

Varázsszerek nincsenek, az új mechanizmus sem varázsszer arra, hogy a gazdasági jellegű visszaélések társadalmunkban teljesen megszűnjenek. Mindaddig, amíg vannak gyenge jellemű emberek, akik minden lehetőséget felhasználnak arra, hogy maguknak illetéktelen és törvénytelen módon vagyoni előnyt szerezzenek, amíg vannak bizonytalan vezetők, akik nem lépnek fel határozottan a káros jelenségekkel szemben, a visszaélési források megszüntetése érdekében, addig fogunk a gazdasági élet területén is bűnözéssel találkozni. Mindezeknek előrebocsátása után előreláthatólag hogyan alakul a gazdasági életben előforduló bűncselekmények száma és összetétele, a kriminalitás rendjét, a bűnözés alakulásának irányát tekintve?

Minden gazdasági jellegű bűncselekmény, de különösen a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmény kárt okoz. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények alapvető jellegzetessége, hogy nemcsak össztársadalmi kihatásaikban járnak káros anyagi kihatással, hanem annak a vállalatnak, kollektívának is kárt okoznak, amelynek körében ezt elkövették. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket elsősorban az a szűkebb kollektíva tudja egyfelől megakadályozni, másfelől felderíteni, amelynek körében azt elkövették. Mindenkor alapvető célunk volt, hogy e bűncselekmények ellen mozgósítsuk a szűkebb társadalmi kollektívát. Eddig erre a célra csak az erkölcsi ráhatás eszközeit tudtuk felhasználni. Hangsúlyoztuk minden állampolgárnak azt az alapvető alkotmányos kötelezettségét, hogy a társadalmi tulajdont óvja

[3] Miroslav Veverka: A bűnözés okairól. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1965. évi 4. szám. 540—542. oldal.

és gyarapítsa. Törekvésünk arra irányult, hogy a kollektíva kiadja és kiközösítse magából a társadalmi tulajdon megkárosítóit és ezzel érjen el elsősorban generálpreventív hatást. Ennek a légkörnek a felkeltésére jogi eszközök, mégpedig eljárásjogi eszközök alkalmazására is törekedtünk, mindenekelőtt a nagy politikai jelentőségű társadalmi bíráskodás intézményének bevezetésével. Mindez csak viszonylagosan járt eredménnyel, hiszen rendkívül sok és közvetett áttételen keresztül érezhette volna az egyes dolgozó, hogy a társadalmi tulajdon megkárosítása őt magát egyénileg is megkárosítja. A hatás annyira közvetett volt, hogy annak alapvető igazsága, helyessége nem volt szembetűnő, nem volt bizonyítható, az egyes dolgozó nem érezte azt, hogy személyileg is károsodik akkor, ha eltűri, elnézi a társadalmi tulajdon megkárosítását saját környezetében.

A vezetőkkel szemben is elsősorban igazgatási úton, adminisztratív módszerekkel előírt vezetési követelmény és morális ráhatás volt az, hogy a társadalmi tulajdont gondosan kezeljék, ellenőrzési tevékenységükkel megakadályozzák annak megkárosítását, feltárják és megszüntessék a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények forrásait, az azokat lehetővé tevő körülményeket.

Mindez alapvetően megváltozik azzal, hogy a vállalati eredményben a nyereségnek nagyobb szerepe lesz mind a vezetők, mind a kollektíva egyes tagjainak, a dolgozóknak személyi jövedelmében, továbbá a vállalat fejlesztési lehetőségeiben. Ezzel a társadalmi tulajdonnak okozott kár és a vállalatnak, a kollektívának okozott kár közötti áttétel egyszerűsödik, közel azonosul és ezzel rögtön szemléletesebbé is válik. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény, de annak hanyag kezelése is megmutatkozik a vállalat eredményeiben, az általa okozott kár csökkenti a vállalati nyereséget. Ezzel szűkülnek a vállalat saját eszközökből megvalósítható fejlesztési lehetőségei, a vezetőknél nagyobb, a kollektíva egyes tagjainál, a dolgozóknál kisebb mértékben csökken a fizetés, a bér ún. mozgó része, de csökkenhetnek a vállalat szociális és kulturális jellegű kiadásai, a dolgozóknak adható ilyen jellegű közvetett jellegű juttatások is.

Ezzel a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények aktív fellépésre nemcsak erkölcsi jellegű ráhatásokkal lehet majd rábírni a kollektívát, hanem anyagi jellegű motívumok is e fellépésre fogják sarkallni őket. Ezért várható, hogy az új mechanizmus viszonyai között az anyagi ösztönzési tényezők érvényesülése következtében sokkal erőteljesebb lesz az egyes kollektívák és a különböző szintű vezetők fellépése a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekkel szemben. Hasonló tényezők következtében ugyancsak megnőnek azok a követelmények is, amelyeket az egyes kollektívák támasztanak a vezetőkkel szemben a társadalmi tulajdon gondos kezelése tekintetében. Ebben a vonatkozásban tehát minden különösebb optimizmus nélkül bízni lehet abban, hogy a társadalmi tulajdon megkárosításának forrásait jobban feltárják mint eddig, hatékonyabb lépéseket tesznek azok megszüntetése érdekében és az egész kollektíva gondosabban fog őrködni a társadalmi tulajdon megőrzésén, mint korábban. Ennyiben tehát bizonyos, hogy az új mechanizmus csökkenti a bűnözést, csökkenti a visszaélések lehetőségét.

Homokba dugnánk azonban a fejünket akkor, ha nem számolnánk azzal, hogy az új mechanizmus nemcsak ilyen kedvezően hat a bűnözés alakulására. Az az alapvető elv, hogy az új mechanizmusban az eddiginél nemcsak jóval nagyobb, hanem minőségileg is más szerep jut a piacnak és a piac egyes kategóriáinak, előtérbe helyezhet más bűncselekmény típusokat.

Az új mechanizmusnak az az alapvető elve, hogy minden többletteljesítmény, az igények, a szükségletek jobb, gyorsabb rugalmasabb kielégítése növelje a vállalati eredményt, nagyobb nyereséget biztosítson. Az új mechanizmus tehát a nyereség növelésére ösztönöz, de nem akármilyen nyereség elérésére, nem a nyereség akármilyen módon való növelésére. Csak a nyereségnek olyan növekedése hasznos a társadalomra, amely mögött valamilyen vonatkozásban többletteljesítmény, tehát a termelési és ellátási színvonal akár mennyiségi, akár minőségi emelkedése, az igények, a szükségletek magasabb színvonalú rugalmasabb, gyorsabb kielégítése áll. Ha a nagyobb nyereség mögött nincsen egyidejűleg nagyobb teljesítmény, ha ezt a nagyobb nyereséget ügyeskedéssel, bizonyos gazdasági nehézségek, áruellátási hiányok kihasználásával, árfelhajtó törekvésekkel érik el, akkor ez a nyereségnövekedés már nem hasznos, hanem káros a társadalomra, spekulatív tényezők veszélyét rejti magában.

Az új gazdasági mechanizmus alapvető törekvése, hogy a nyereségnövekedés ilyen módszerei alkalmazásának útját állja, azt megakadályozza. Illúziókat azonban nem szabad táplálni. Nem szabad azt hinni, hogy a népgazdaság egészében, sőt legtöbb részterületén elért gazdasági egyensúly mindig és mindenkor valamennyi részterület egyensúlyával jár együtt. Józan előrelátás mellett számolni kell azzal, hogy egyes részterületeken időnként az igények és azok kielégítési lehetőségei közötti harmónia megbomlik és olyan piaci viszonyok alakulnak ki, amelyek spekulatív ténykedéseket, áruvisszatartást, a szállítói pozícióval való visszaélés tendenciáit szülhetik. Azt hiszem nem kell külön hangsúlyozni, hogy az ilyen káros jelenségek elleni küzdelemben nem az adminisztratív eszközök és nem azok legsúlyosabbika, a büntetőjog fegyverei az elsődlegesek. Elsősorban közgazdasági módszerekkel, az egyensúly megteremtésével lehet és kell útját állni az ilyen káros tendenciáknak. Ugyanakkor súlyos hiba lenne az adminisztratív eszközök, s közöttük a büntetőjogi eszközök szerepének az alábecsülése, pláne teljes tagadása. A gazdasági élet funkcionáriusai felé

az a követelmény, hogy a társadalmi tulajdonnak nemcsak hű, de a népgazdasági érdeket mindenkor szem előtt tartó sáfárjai legyenek, olyan szemlélettel dolgozzanak, amely felismeri népgazdasági érdek és vállalati érdek egységét és összefüggését. Persze nem lehet megkövetelni az össznépgazdasági érdekek előtérbe helyezését, ha azok tartósan szembeállanak vállalati érdekekkel. Az össznépgazdasági érdeket elsősorban a vállalati érdeken keresztül kell szolgálni. Ha azonban a kettő között helyenként és időnként ellentmondás keletkezik, akkor a részérdekeknek meg kell hajolniok az össztársadalmi érdekek előtt. Bizonyos, hogy gazdasági vezetőink túlnyomó többségénél ez a szemlélet fog érvényesülni. Ez egyben megköveteli azt, hogy fellépjünk azzal a kisebbséggel szemben, amely saját egyéni, vagy szűkebb kollektíva érdekeit az össznépgazdasági érdek elé helyezi olyankor, ha a kettő egymásnak ellentmond. Ez a fellépés a cselekmény jellegéhez és súlyához képest különböző lehet, az egyszerű figyelmeztetéstől a fegyelmi büntetésen, vagy a leváltáson át egészen a büntetőjogi eszközök alkalmazásáig. Ha azonban nem alkalmazzák módjával és indokolt esetben ezeket az eszközöket azokkal szemben, akik erre rászolgáltak, ez demoralizáló hatású lehet arra a többségre nézve is, amely tiszteletben tartja az össznépgazdasági érdeket. Ezért nem szabad lebecsülni ebben a tekintetben az adminisztratív eszközök, sorukban a büntetőjogi felelősség szerepét, elismerve természetesen, hogy a gazdasági alaphelyzet formálásában nem juthatnak szerephez. A speciál-, de elsősorban a generálprevenció követelménye viszont szükségessé teszi, hogy minden spekulatív tendencia ellen kellően differenciált módszerekkel fellépjünk.

III.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése nyilvánvalóan szükségessé teszi, hogy a Btknak a népgazdaság elleni bűntettekkel foglalkozó részét felülvizsgáljuk és újjáalkossuk. Ha a büntető törvénynek a népgazdaság védelmével foglalkozó tényállásai nem tisztán keretjellegűek, hanem azokkal szemben olyan igényeket támasztunk, hogy önmagukban meghatározzák azokat a társadalomra veszélyes magatartásokat, amelyekkel szemben büntetőjogi eszközök alkalmazandók, akkor a büntető jogszabályoknak alkalmazkodniok kell a mindenkori gazdasági viszonyokhoz, ahhoz a konkrét gazdasági környezethez, amelyekben a gazdálkodás, a gazdasági mozgás folyik. Bár a Btk-nak a népgazdaság elleni bűntettekkel foglalkozó XIII. fejezete számos keretjellegű rendelkezést is tartalmaz (pl. a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegésével foglalkozó 224. §, a beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntettet pönalizáló 229. §., a rossz minőségű ipari termék forgalombahozatala 230, 232. §§, stb.), s a keretjellegű rendelkezések a büntetőjogszabályok időtállóságát fokozzák, mégis a XIII. fejezetet áttekintve azt kell mondani, hogy az természetszerűleg a gazdasági irányításnak azt a rendszerét tükrözi vissza, amely megalkotásának idején, tehát az 1958—60. években jellemezte népgazdaságunkat.

A gazdasági irányítás rendszere azonban — az új mechanizmus bevezetésétől függetlenül is — azóta nagy változáson ment keresztül. Egyszerűsödött a tervezés, csökkent a tervlebontás volumene és hatóköre, a terveket a legutóbbi években már nem komplex módon bontották le a vállalatokra, hanem csak egyes mutatói tekintetében. Ezzel is, más úton is növekedett a vállalatok önállósága. Mindezek a változások összességükben már olyan irányban mutatnak, olyan jellegűek voltak, ami az új mechanizmus iránya, az új mechanizmus jellege. Természetesen az új mechanizmus nem egy további lépést jelent a fokozatos változtatásnak ezen az útján, hanem minőségileg is újat hoz.

Úgy vélem, hogy ezzel az objektív gazdasági adottsággal is összefüggésben van az a tény, hogy a XIII. fejezetnek egyes, különösen nem keretjellegű tényállásai az utóbbi esztendőkben alig kerültek alkalmazásra, ítélkezési gyakorlat azokban nem is alakulhatott ki. Ismeretes, hogy az e fejezetben pönalizált számos bűncselekmény miatt az eljárás csak feljelentésre indul meg. A bűnüldöző szervek az elmúlt években számos esetben eredménytelenül szorgalmazták a feljelentés megtételét az illetékes gazdasági irányító szerveknél. A törvényesség szemlélete és a gazdasági mérlegelés szemlélete e cselekmények tekintetében nem esett egybe, a kettő között ellentmondás állott fenn. Az e tényállásokban ütköző felderített magatartások viszonylag kis száma, s a felderített cselekmények tekintetében is a feljelentés mellőzése azzal a következménnyel járt, hogy rendkívül alacsony volt ilyen bűncselekmények miatt a büntetőeljárások száma. A fejezet számos rendelkezése, a pazarló gazdálkodás, a beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntett stb. papíron maradt. Azt hiszem, hogy nem alaptalan az az állítás, hogy ebben a jelenségben az életnek az az ellentmondása tükröződik, hogy gazdálkodásunk rendje, gazdaságirányításunk rendszere — ha lassan, fokozatosan is —, de jelentősen megváltozott a Btk. megalkotása óta. A feljelentések mellőzése elsősorban erre vezethető vissza, s csak kisebb mértékben arra, hogy a gazdaságirányító szervek elsősorban a saját rendelkezésükre álló eszközökkel (pl. a fegyelmi eljárással) s nem a büntető eljárás útján kívántak fellépni a káros magatartások ellen.

A XIII. fejezet módosítása tekintetében két módon lehetne eljárni. Az egyik módszer az lehet, hogy most a mechanizmus, elvi elméleti alapjainak s gyakorlati rendszerének ismeretében, de empirikus tapasztalatok nélkül megállapítjuk, hogy melyek azok a törvényi tényállások, amelyek az új viszonyok között alkalmazha-

tatlanokká, s így feleslegessé válnak (ez viszonylag könnyebb feladat lenne) és egyidejűleg hasonló módszerekkel megállapítjuk, hogy milyen új törvényi tényállásokra lehet a szükség a társadalom, a gazdasági rend védelme érdekében ezen a területen (ez a bonyolultabb feladat).

A másik módszer az lehet, hogy az új mechanizmus gyakorlati követelményeinek ismeretében, funkcionálása empirikus tapasztalatainak birtokában végezzük el ezt a feladatot, s a mechanizmus bevezetése után bizonyos idő elteltével állapítjuk meg, milyen törvényi tényállások mondanak ellent az élet követelményeinek, melyek azok a társadalomra veszélyes és büntetőjogi üldözést is igénylő magatartások, amelyek a hatályos törvény keretei között hatékonyan nem üldözhetők. Ez gyakorlati következményében azt jelenti, hogy a XIII. fejezet újjáalakításával az új mechanizmus bevezetésétől számított két, esetleg három esztendőt várunk. Véleményem szerint, ha azt akarjuk elérni, hogy az újjáalakított XIII. fejezet megfeleljen a gyakorlat követelményeinek, ha el akarjuk kerülni azt a veszélyt, hogy már a megalkotását követő rövid időn belül elavuljon, úgy minden elhamarkodott módosítást el kell kerülni és a második utat kell választani.

Kétségtelen tény azonban, hogy ez megnehezíti a jogalkalmazás feladatait az új viszonyok között. Nem lesz könnyű eldönteni, hogy csak formális jogellenességről van-e szó, amelyből hiányzik a bűncselekmény fogalmának materiális eleme, a társadalomra való veszélyesség. Ellentmondásba kerülünk azzal az alapvető és általában helyes elméleti megállapítással is, hogy mindaz, ami tényállásszerű, egyben rendszerint veszélyes is a társadalomra. Ez azonban a kisebbik baj. Az élet követelményei átmenetileg a jogalkalmazás megfelelő irányításával is kielégíthetők. Igaz, hogy az alaptalan büntetőeljárások épp annyira károsak lehetnek és demoralizálhatnak, mint a büntető eljárás elmaradása az indokolt esetekben. A megszüntető határozattal, vagy felmentő ítélettel végződő büntetőeljárás is kellemetlenséget és volens-nolens esetleg meghurcoltatást is jelent, annál nagyobb mértékben, minél lelkiismeretesebb, fegyelmezettebb és törvénytisztelőbb az eljárás alá vont állampolgár. Ennek megakadályozására azonban rendelkezünk megfelelő biztonsági szeleppel és ez éppen a feljelentés intézménye.[4] Nem kell tehát attól tartani, hogy nagy számban indulnak alaptalan büntetőeljárások idejétmúlt törvényi tényállások alapján. Az új mechanizmus azonban bizonytalanná teheti olyan törvényi tényállásoknak a sorsát is, amelyek tekintetében az eljárás arra illetékes szervek feljelentése nélkül is megindulhat. Ezért különös jelentősége van annak, hogy abban az átmeneti időben, ami az új mechanizmus bevezetésétől a XIII. fejezet módosításáig eltelik, fokozott és bizalomteljes együttműködés alakuljon ki a bűnüldöző szervek, elsősorban az ügyészi szervek és a gazdaságirányító szervek között. A bűnüldöző szerveknek talán az eddiginél is nagyobb mértékben kell támaszkodni a gazdaságirányító szervek véleményére, annál is inkább, hiszen az új irányítási rendszer jellegéből, természetéből következően megszűnik az a tervlebontás rendszerére jellemző állapot, hogy a felügyeleti, irányító szervek a vállalat működésének egészéért is felelősek voltak és a vállalati működés körében elkövetett bűncselekmények esetleg egyben saját irányító tevékenységükre is rossz fényt vethettek. A gazdaságirányító szervek várható új szemlélete az eddiginél jóval objektívebbé fogja tenni a vállalati gazdálkodás körében elkövetett bűncselekmény gyanúját ébresztő magatartások elbírálását és így közelebb fog kerülni egymáshoz a bűnüldöző szerveknek, mindenekelőtt a törvényesség megőrzését szem előtt tartó és a gazdaságot irányító szerveknek a gazdálkodás eredményességét, célszerűségét szem előtt tartó szemlélete. A hatékony és bizalomteljes együttműködés átsegíthet a jogalkalmazási nehézségeken.

IV.

Végezetül korántsem a teljesség igényével a büntetőjogi rendezés és a büntetőjogi jogalkalmazás néhány kérdését is érintem.

A gazdaságirányítás jelenlegi rendszerében az áru- és pénzviszonyok korlátozása leginkább a termelési eszközök forgalmának területén érvényesül. Jogi vetületében ez az anyag- és a termékgazdálkodásra vonatkozó normatív előírásokban jelentkezik. Az anyaggazdálkodás által átfogott körben még ma sem bontakozhatott ki teljesen a szerződések és ezek sorában a szállítási szerződések aktív szerepe a gazdasági folyamatok szervezésében. A piac aktív szerepének kibontakozása ezen a téren is megkívánja, hogy a termelési eszköz forgalom adminisztratív rendszerét a termelési eszköz kereskedelem váltsa fel. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a termelő vállalatoknak meg kell adni a lehetőséget arra, hogy maguk döntsék el, tevékenységi körükön belül, milyen termelési eszközökből, mennyit gyártanak és adnak el, illetőleg pénzükért honnan és milyen mennyiségben vásárolnak termelési eszközöket. A termelő és felhasználó vállalatok szabadon létesíthessenek egymással közvetlen kereskedelmi, illetőleg kooperációs kapcsolatokat, a speciális kereskedelmi vállalatok közbeiktatódása a gazdasági célszerűség alapján történik.

Az új termékforgalmazási rendszer fő alapelve lesz, hogy a vállalatok közvetlen piaci kapcsolaton nyugvó közvetlen termelőeszköz kereskedelmet folytatnak, döntéseiket a kapcsolatok kialakításánál a piac szükséglete és értékítélete határozza meg.

Jelenleg a termelési eszköz forgalmazás jórészt hatóságilag előírt kényszerpályákon halad,

[4] Bár kérdésessé tehető, hogy a XIII. fejezet újjáalkotása után erre az intézményre szükség lesz-e.

tehát igazgatási úton van megszabva az, hogy az egyes vállalatok és gazdálkodó szervezetek termelési eszközeiket milyen forrásból szerezhetik be. Az új termékforgalmazási rendszer mindenekelőtt a forgalmi kötöttségeket, e kényszerpályákat számolja fel. A vállalatok a jövőben nem az áruforgalom egy meghatározott csatornáján keresztül szerezhetik csak be termelési eszköz szükségletüket. Az új termékforgalmazási rend fő jellemzője az ún. többcsatornás forgalmazás lesz. Ez annyit jelent, hogy a vállalatok szabadon választhatnak a különböző beszerzési források (termelő vállalat — tehát műtől-műig vásárlás, szakosított termelőeszköz kereskedelmi vállalat, a belkereskedelem nagy- és kiskereskedelmi bolthálózata stb.) között, termékeiket is szabadon értékesíthetik ezek bármelyikének.

A termékforgalomban tehát arra törekszünk, hogy a termelés és a forgalom szervezetének jelenlegi struktúrája mellett minden lehetséges eszközzel növeljük a fogyasztó, a felhasználó választási lehetőségét a kielégítési források között és az etekintetben fennálló kötöttségeket feloldjuk, hacsak azok fenntartásához kivételesen nem fűződnek elengedhetetlenül oltalmazandó népgazdasági érdekek. Meg kell tehát akadályozni, hogy a jogszabályi jellegű kötöttségek helyett a vállalatok a termelők, illetve forgalmazók egymás közötti megállapodása, a fogyasztóknak terület, felhasználási volumen, vagy más egyéb szempontból egymás közötti rayonírozása korlátozza, vagy eleve kizárja a választási lehetőséget. Ebben a tekintetben az igazgatási jellegű eszközöknek és annak van elsődleges szerepe, hogy az ilyen jellegű szerződésekhez a semmisség következménye fűződjék, minthogy azok beleütköznek az áruforgalmat rendező igazgatási szabályokba. Kérdéses azonban, hogy az áruforgalomban a monopolhelyzettel való visszaélés kirívó eseteiben nem kell-e a büntetőjogi felelősség eszközéhez is nyúlni? Természetes, hogy ma még nem lehet eldönteni azt, hogy a kérdések ilyen megközelítése életszerű-e. Fognak-e — a kivételesség szintjén túl —, ilyen jellegű visszaélések jelentkezni? Kétségtelen tény azonban, hogy az anyagi érdekeltség elismerése és fokozott szerepe nem járhat együtt a spekuláció megengedésével, a szabadság a szabadossággal, s olyan jellegű tevékenységek, mint a raktárkészlet visszatartása, a piaci helyzet alakulásának a fogyasztók megkárosítására való felhasználása, az árukapcsolás stb. nem megengedhető, adott esetben büntetőjogi eszközökkel is üldözendő.

Mégegyszer hangsúlyozom, hogy az ezek elleni küzdelemben is közgazdasági eszközök elsődlegesek és minden lehetőség megvan arra, hogy ezek jelentkezését a közgazdasági eszközökkel is megakadályozzuk. Ma még nem lehet és nem is szabad eldönteni, szükség lesz-e az ilyen jellegű magatartásokat pönalizáló büntetőjogi tényállásokra, a későbbiekben az élet, a valóság jelenségeinek vizsgálata erre választ fog adni.

A másik kérdés, amely az áruforgalom és az árrendszerrel összefüggésben a büntetőjogi rendezés szempontjából megvizsgálandó, az árdrágítás kérdése. Az árdrágításnak ma két elkövetési tevékenysége van:

a) áruért a hatósági árnál magasabb ár követelése;

b) hatósági ár hiányában olyan ár követelése, kikötése, vagy elfogadása, amely a méltányos hasznot meghaladó nyereséget foglal magában.

Árrendszerünk strukturális átalakulása a hatósági ár fogalma tekintetében is változásokat fog magával hozni. Nagy szerepe lesz az értelmező rendelkezéseknek abban a tekintetben, hogy az új árformák közül melyek lesznek hatósági, illetőleg hatósági rendelkezés folytán alkalmazandó árnak tekinteni. Még problematikusabb az elkövetési tevékenység második fordulata, a méltányos hasznot meghaladó nyereséget magában foglaló ár fogalma. Az árak igen jelentős része minden hatósági megkötés nélkül a piac viszonyai között mozgó szabadár lesz. Joggal felvethető a kérdés, hogy ezeknek az áraknak a tekintetében elkövethető-e az árdrágítás, meghatározható-e ezeknek az áraknak a tekintetében, „méltányos hasznot" meghaladó nyereség. Joggal merül fel az a követelmény is, hogy a büntetőjog méltányos hasznot meghaladó nyereség fogalma és az árrendelkezések, valamint a pénzügyi jogban használatos meg nem engedett nyereség, illetőleg illetéktelen többletjövedelem fogalmát megfelelően egybevessük, ha közöttük azonosság van, azokat azonos elnevezéssel illessük, ha pedig különbség van, ennek tartalmát is megállapítsuk.

Véleményem szerint az árdrágítás törvényi tényállásának második fordulatát az új mechanizmus viszonyai között sem szabad teljesen elejteni és nem szabad arra az álláspontra helyezkedni, hogy a szabad árak körében árdrágítás nem követhető el. A jogalkalmazói gyakorlatra fog hárulni az a feladat, hogy a gazdasági viszonyok — szakértők igénybevételével is történő — gondos mérlegelésével megállapítsa és esetleg a jelenleginél szűkebben vonja meg a méltányos hasznot meghaladó nyereség kikötésével stb. elkövethető árdrágítás körét. Erre annál is inkább szükség van, mert ebben a tekintetben ellentmondó követelmények érvényesülnek. Egyfelől a társadalom általános értékítélete megköveteli, hogy fellépjünk — szükség esetén büntetőjogi eszközökkel is — az olyan magatartásokkal szemben, amelyekben az elért nyereség nyilvánvalóan erősen meghaladja a szakmailag szokásos mértéket, esetleg a szállítói helyzettel való visszaélés, a piaci viszonyok alakulásának kihasználása útján — anélkül, hogy a termék újdonsága, nagyobb használati értéke azt indokolná — másfelől viszont nem szabad adminisztratív eszközökkel elbátortalanítólag hatni az érdekeltségi viszonyokon alapuló,

a piac lehetőségeit kihasználó kezdeményezésekkel szemben. Ezért nyilvánvalónak látszik, hogy a büntetőjogi eszközök alkalmazását a legsúlyosabb esetekre kell korlátozni.

*

Még nagy munkát, s nem kevés időt igényel, hogy megtaláljuk a büntetőjogi eszközök hatókörét és szabatos szerepét a gazdaságirányítás új rendszerében. Az átmenet időszakában — a jogi munka minden területén — nagy szükség van a jogászok és közgazdászok együttműködésére. Az elméleti munkában, ez mindenekelőtt a büntetőjogban is alkalmazott közgazdasági kategóriák (ár, hitel stb.) tartalmára vonatkozó közgazdasági nézeteknek a büntetőjog fogalmai kialakításában történő hasznosításában mutatkozik meg. A gyakorlati munkában ez az együttműködés mindenek előtt a bűnüldöző szervek és a gazdaságirányító szervek bizalomteljes kapcsolatában ölthet testet. Ezen a módon is fel kell készülni arra a felelősségteljes feladatra, amely az átmenet időszakában elsősorban a jogalkalmazásban működő büntetőjogászokra hárul.

Kálmán György

Elvi és gyakorlati problémák a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásánál*

Erdész László a fenti cím alatt igen érdekes, sok gondolatot felvető tanulmányt jelentetett meg, amely tartalmánál és témájánál fogva főleg a katonai jogászok körében tarthat nagyobb érdeklődésre számot. A tanulmány értékét a két speciális katonai büntetésvégrehajtási intézet (fegyelmező zászlóalj és katonai fogda) sokoldalú bemutatása, illetve a két intézetnek az általános büntetésvégrehajtási intézetek közé ékelődésével felmerülő elvi és gyakorlati kérdések széles körű taglalása mellett növeli az, hogy a szerző vázlatosan a vonatkozó szovjet jogalkotás területéről is áttekintést ad.

Mindezek mellett azonban a tanulmányban sajnálatos módon a hatályos jogszabályokkal ellentétes megállapítások is találhatók, valamint a szerző egyes kérdésekben — megítélésem szerint — helytelen szemléletből kiindulva foglalt állást. Az alábbiakban a vonatkozó problémákkal a tanulmány sorrendjében kívánok foglalkozni.

I.

A tanulmány II) pontjának az első felsorolást követő d) alpontjában az áll, hogy „A fegyelmező zászlóalj önálló katonai alakulat és az elítélt a fegyelmező zászlóalj állományába kerül". E megállapítás téves, mert a fegyelmező zászlóalj büntetésvégrehajtási utasítása („Szervi Határozvány") 3. § (2) bekezdésének rendelkezése szerint „A változó állományba tartozó katonák (az elítéltek) eredeti egységük állományába maradnak és a büntetés letöltésének időtartamára a fegyelmező zászlóaljba vannak vezényelve".

A katonai személyekre kiszabott szabadságvesztés végrehajtásával kapcsolatos eljárás szabályozásáról szóló HM, BM és az IM 4/1965. számú együttes utasítás I/2. pontja hasonlóan rendelkezik, amikor kimondja, hogy „A fegyelmező zászlóaljba utalt elítéltek továbbra is eredeti alakulatuk állományába maradnak és szabadulásuk után oda vonulnak be a tényleges szolgálat folytatására". Hasonlóképpen foglal állást a kodifikálás alatt álló fegyelmező zászlóalj új büntetésvégrehajtási utasítás tervezete is.

Ugyancsak félreértésre adhat okot a tanulmány II/e pontjában olvasható azon megállapítás, hogy „... az elítéltnek a szolgálati ideje az itt (a fegyelmező zászlóaljban) eltöltött szabadságvesztés tartamával meghosszabbodik". Jelenleg az általános sorkatonai szolgálat időtartama a Néphadsereg alakulatainál 24 hónap, a BM Karhatalom és Határőrség alakulatainál pedig 27 hónap. A sorkatonai szolgálat időtartamát az 1960. évi IV. tv. (honvédelmi törvény) 24. § (1) bekezdéséből, valamint a vonatkozó miniszteri indokolásból következően — akár pozitív, akár negatív irányban — csak a honvédelmi miniszter változtathatja meg.

A sorkatonai szolgálat időtartamának meghosszabbodása tehát nyilvánvalóan nem következhet be abból az okból, hogy a sorkatonára kiszabott szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban rendelték végrehajtani. Ez következik a már hivatkozott 4/1965. számú együttes utasítás 15. pontjának rendelkezéséből is, mely szerint „A fegyelmező zászlóaljban *ténylegesen eltöltött büntetési idő nem számít be* a tényleges katonai szolgálat tartamába..." A fegyelmező zászlóaljban végrehajtani rendelt szabadságvesztésre ítélt katona esetében mindössze olyan helyzet állhat elő, hogy leszerelésének időpontja kitolódik.

Ezt azonban helytelen lenne úgy értékelni, mintha a szolgálati idő meghosszabbodna, mert ez azt jelentené, hogy a fegyelmező zászlóaljban büntetésként töltött időt az illetékes miniszter által meghatározott katonai szolgálat idejére rá kell szolgálni, holott nem erről van szó, hanem

* Erdész Lászlónak a J. K. 1967. évi 2. számában megjelent tanulmányához. *(Szerk.)*

csupán arról, hogy a tényleges katonai szolgálat teljesítését a katona elítélése félbeszakítja, s az elítélt katonának szabadulását követően a büntetés megkezdésekor még hátra volt katonai szolgálati időt kell kitöltenie. A gyakorlatban természetesen előfordul olyan eset, hogy a még ki nem töltött katonai szolgálat és a fegyelmező zászlóaljban töltött szabadságvesztés időtartama egybe esik.

Éppen a fentiekre figyelemmel szükséges megemlíteni, hogy a leszerelés időpontjának kitolódása is csak abban az esetben következik be, ha a fentiek szerinti két időtartam azonos, vagy éppen a fegyelmező zászlóaljban töltött szabadságvesztés ideje a félbeszakított katonai szolgálat időtartamánál hosszabb és a fegyelmező zászlóaljban ténylegesen eltöltött büntetési időt az illetékes parancsnokok a katonai szolgálat idejébe nem számítják be, miután ilyen beszámításra — bizonyos előfeltételek fennforgása esetén — lehetőség van.

II.

A szerző a büntetési nemek és büntetésvégrehajtási módok problémáival hosszasan foglalkozva azt a következtetést vonja le, hogy „a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés fogalmilag sajátos katonai főbüntetések". A szerző e következtetéssel határozottan amellett foglal állást, hogy a katonával szemben kiszabott szabadságvesztés fenti speciális katonai büntetésvégrehajtási intézetekben való végrehajtásának elrendelése nem büntetésvégrehajtási mód meghatározását jelenti, hanem a vonatkozó rendelkezés a szabadságvesztést önálló — katonai — főbüntetési nem rangjára emeli. Ezt az álláspontot — többek között — a speciális katonai, illetve a polgári büntetésvégrehajtási intézetekben végrehajtani rendelt szabadságvesztés közötti tartalmi és joghatásbeli eltérésekkel, valamint a Btk. büntetéseket meghatározó 35. §-nak sajátos értelmezésével támasztja alá.

Mindenekelőtt szükséges lerögzíteni, hogy a büntetési nemek a Btk-ban meghatározottak, taxatíve felsoroltak. Egy meghatározott büntetési nemnek — jelen esetben a szabadságvesztésnek — a végrehajtás helye és ennek kapcsán a joghatások különbözősége alapján való kettéválasztása, vagyis egy teljesen új büntetési nem kreálása a helyes jogértelmezés kereteit meghaladja. Különösebb indokolás nélkül elég csupán utalni arra, hogy a joghatások különbözősége folytán a végrehajtás tekintetében felfüggesztett szabadságvesztést, valamint a fiatalkorú elkövetőre 1 évnél nem súlyosabb tartamban kiszabott végrehajtandó, vagy az ilyen személlyel szemben alkalmazott felfüggesztett szabadságvesztést is önálló büntetési nemként lehetne felfogni.

Megítélésem szerint a szerző helytelen koncepcióból indul ki, amikor a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtani rendelt szabadságvesztésnek önálló büntetési nemmé minősítéséhez az utat az eltérő jogi hatásokból kiindulva keresi. Államunk alapvető érdeke, hogy országunk külső biztonságának megóvására a korszerű haditechnikát kezelni tudó, jól kiképzett hadsereg álljon rendelkezésre. Ez az igény nemcsak a katonai szolgálatot éppen teljesítő sorkatonák és hivatásos katonák, hanem az adott esetben katonai szolgálat céljából mozgósításra kerülő hadkötelesek tekintetében is fennáll.

Ez a követelmény indokolta mintegy 12 évvel ezelőtti jogalkotásunkban olyan speciális katonai büntetésvégrehajtási intézmény létesítését, mely lehetővé teszi, hogy a bűntettet elkövető katonák zöme elítélésük ellenére is a hadsereg kötelékében maradjanak és leszerelésük — a sorkatonák esetében — csak a katonai kiképzés teljes befejezése után következhessék be.

A jogalkalmazó katonai bíróság tehát helytelen szemléletből indulna ki, ha a katonával szemben kiszabott szabadságvesztés végrehajtási módját a rehabilitáció beállása, vagy be nem állása, illetve a várakozási idő kitolódása szempontjából és nem az említett katonai érdekekre figyelemmel határozná meg. Ilyen következtetésre juthatunk a Btk. 107. § (2) bekezdésének rendelkezéséből, de a vonatkozó miniszteri indokolásból is. Egyébként a fenti értelmű mérlegelésre a Btk. 107. § (1) bekezdése nem is ad lehetőséget, mivel az ott meghatározott feltételek fennforgása esetén a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban való végrehajtásának elrendelése kötelező.

Az eltérő jogi hatások miatt tehát — a törvény ilyen rendelkezésének hiányára figyelemmel — a speciális katonai büntetésvégrehajtási intézetekben végrehajtásra kerülő szabadságvesztés nem léptethető elő önálló büntetési nemmé. Hogy például a rehabilitáció csak másodrendű kérdés, illetve a katonai ítélkezésben a katonai érdekekkel nem konkurrálható büntetőjogi következmény, a Btk. 107. § (1) bekezdésének azon rendelkezéséből is nyilvánvaló, hogy a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban való végrehajtásának elrendelésénél az elítélt hátralevő szolgálati idejét figyelembe kell venni.

E rendelkezésnek megfelelően helyesen alakult ki a katonai bíróságok ítélkezési gyakorlata. Ugyanis a leszerelés előtt álló katonát akkor sem utalják a fegyelmező zászlóaljba, ha a közel két éves katonai szolgálata alatti magatartása különösebb kifogás alá nem esik, a bevonulása előtt is becsületesen élt és dolgozott, s így minden körülmény méltóvá tenné a kedvező joghatás (rehabilitáció) elnyerésére.

Ennek indoka az, hogy az ilyen katona teljes kiképzése lényegében befejeződött, a hadsereg hadrafoghatóságával kapcsolatos katonai érdekek megvalósultak, tehát a jogalkalmazó katonai bíróság ítélkezésében az elkövető személyéhez tapadó érdekek közömbösek maradnak.

Véleményem szerint a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtani rendelt szabadságvesztésnek sajátos katonai főbüntetési nemként való értékelése nemcsak a törvény indokolásával, hanem a törvény szövegével, sőt az ítélkezési gyakorlattal is ellentétes. A szerző a vonatkozó kérdés megválaszolásánál tévesen abból indul ki, hogy a törvény szövege a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtani rendelt szabadságvesztést sem büntetési nemnek, sem büntetésvégrehajtási módnak nem nevezi, s ezért a helyes álláspont kialakítása jogszabályértelmezéssel lehetséges. A jogértelmezés során ezután olyan álláspontra helyezkedik — amire már utaltam —, hogy a katonai büntetésvégrehajtási intézetekben végrehajtani rendelt szabadságvesztés sajátos katonai főbüntetési nem.

Felmerül a kérdés, hogy amennyiben jogszabályértelmezésre szükség van, úgy a szerző miért veti el a Btk. vonatkozó rendelkezéseihez fűzött miniszteri indokolást. Vélelmezni kell ugyanis, hogy a törvény egyes rendelkezéseihez fűzött indokolások is a törvényalkotó akaratát fejezik ki azokban a kérdésekben, melyeket tételesen szükségtelennek vélt rendezni, de ugyanakkor a jogalkalmazó számára útbaigazítást kívánt adni. Ez a helyes álláspont különösen akkor, ha valamely törvényi rendelkezés és az ahhoz fűzött indokolás összhangban áll, közöttük ellentét nem mutatkozik. Ilyen megállapítás tehető a Btk. 107. §-ban foglalt rendelkezés és az ahhoz fűzött indokolás viszonyára is, mely utóbbi a szabadságvesztésnek mind a fegyelmező zászlóaljban, mind a katonai fogdában való végrehajtásának elrendelését egyértelműen sajátos büntetésvégrehajtási módnak nevezi.

A szerző — megítélésem szerint — tévesen közelíti meg a kérdés megválaszolását a Btk. 35. §-nak értelmezése során is. Állítása szerint annak nincs jelentősége, hogy a Btk. 35. §-a a fegyelmező zászlóaljról és a katonai fogdáról említést nem tesz, melyet lényegében azzal indokol, hogy például a lefokozás is büntetési nem, speciális katonai mellékbüntetés és a fenti törvényhely arról sem tesz említést. Ez az állítás igaz lenne, ha az egységes büntetőjogi kódexnek nem lenne olyan fejezete, amely a katonákra vonatkozó, az általános szabályozástól eltérő különös rendelkezéseket megállapítja. A Btk-nak ilyen fejezete azonban van.

A Btk. VII. fejezete fogalmazza meg azokat a katonákra vonatkozó rendelkezéseket, melyek az egységes büntetőjog általános részének rendelkezéseihez képest különös rendelkezések. Az e fejezetbe felvett 103. § (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy „A büntető törvénykönyvnek a megelőző Fejezetekben foglalt rendelkezéseit a katonákra a jelen fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni". A törvényalkotó e rendelkezéssel elvileg eldöntötte, hogy a katonai bíróságok elé kerülő katonák bűnügyének elbírálásánál egyes kérdésekben a tágabb értelemben vett általános rendelkezések, míg más kérdésekben a különös rendelkezések az irányadók.

A fegyelmező zászlóalj és a katonai fogda, mint speciális büntetőjogi intézmények, valamint a katonai mellékbüntetések, mint speciális büntetési nemek olyan kérdései a büntetőjognak, melyekre vonatkozóan különös rendelkezések megalkotására volt szükség, melyek a Btk VII. fejezetében nyertek elhelyezést. Nem véletlen tehát, s méginkább nem joghézag, hogy a Btk 35. §-a a fenti speciális katonai büntetésvégrehajtási intézetekre és katonai mellékbüntetésekre nézve rendelkezést nem tartalmaz.

Már az eddigiekből is kitűnik, de aláhúzott figyelemmel arra, hogy a Btk 103. § (2) bekezdésében foglalt generális rendelkezést követően a katonákra vonatkozó különös rendelkezések — anélkül, hogy a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtásra kerülő szabadságvesztést, mint önálló speciális katonai főbüntetést említenék — csak a katonai mellékbüntetések taxatív felsorolását adják, méginkább nyilvánvaló, hogy a katonára kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtása csak büntetésvégrehajtási módként és nem sajátos büntetési nemként fogható fel. Ellentmondanak ennek egyébként a büntetési nemek egységességével kapcsolatos elvek is. Továbbmenve félre nem érthetően ez következik a Btk 107. §-nak és 108. §-nak megfogalmazásából, de a vonatkozó rendelkezésekhez fűzött, kifejezetten büntetésvégrehajtási módot említő indokolásból is, melyről előbb már szó esett.

Végül a helyes jogértelmezéshez következtetési alapként említendő meg, hogy a katonai bíróságok az ítéletben először a szabadságvesztés tartamát állapítják meg, s csak az „ítéli" szót követően fogalmazzák meg azt az ítéleti rendelkezést, hogy a kiszabott szabadságvesztést — mértékétől függően — fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában kell végrehajtani, ami a büntetési nemmel szemben a szabadságvesztésnek ugyancsak büntetésvégrehajtási módként való minősítését támasztja alá.

Az önálló büntetési nemkénti minősítés alátámasztására — a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma egyik eseti döntésének indokolásában olvasható helytelen fogalmazására is utalva — azt is állítja a szerző, hogy „a bíróság a büntetés kiszabása előtt a gyakorlatban először abban a kérdésben foglal állást, hogy az összes körülményekre tekintettel a büntetés céljának a fegyelmező zászlóaljban, illetve a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés megfelel-e" és csak ezután határoz a büntetés mértékét illetően, sőt maga a szerző foglal el határozottan olyan — véleményem szerint helytelen — álláspontot, hogy a bíróságnak előbb a büntetésvégrehajtás módjának megválasztása kérdésében kell dönteni, s a szabadságvesztés tartamának megállapítása csak ezután kerülhet szóba.

Már az előző fejtegetésekből is nyilvánvaló, de szükséges újólag és külön is aláhúzni, hogy „a fegyelmező zászlóaljban, vagy katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztést" a Btknak sem az általános, sem a katonákra vonatkozó különös rendelkezései nem ismernek.

Ennek igazolására álljon itt a Btk. 107. § (1) bekezdésének vonatkozó rendelkezése, mely szerint „A bíróság a sorállományú katonára ... kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban végrehajtását rendeli el ..." Hasonló rendelkezés nyert megfogalmazást a Btk 108. § (1) bekezdésében is azzal a kivétellel, hogy a katonai fogdában nemcsak a sorkatonákra, hanem a hivatásos és továbbszolgáló katonákra kiszabott szabadságvesztés is végrehajtható.

Maga a szabadságvesztés, mint önálló büntetési nem és e büntetési nemre vonatkozóan meghatározott végrehajtási mód összekeverésével alkotott nyelvtani formula — mégha a Legfelsőbb Bíróság fogalmazása is — az érintett kérdés tartalmi vonatkozású eldöntésének nyilvánvalóan nem lehet alapja. Egyébként meggyőződésem, hogy a katonai bíróságot a határozatszerkesztés során „a fegyelmező zászlóaljban (vagy) katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés" kifejezés használatánál kizárólag a nehézkes jogi nyelvezet egyszerűsítésére való törekvés, s egyáltalán nem valami speciális katonai főbüntetési nem fogalma megkonstruálásának gondolata vezeti.

A sajátos katonai főbüntetési nemmé minősítést a szerző azzal is indokolja, hogy amíg a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtását bíróság határozza meg, addig a szabadságvesztés börtönben vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen való végrehajtásának kérdésében büntetésvégrehajtási szervek döntenek. E vonatkozásban csupán érintőleg utalok arra, hogy a gyakorlat — a katonai bíróságok ítélkezésében a Btk 107. § és 108. § rendelkezésén alapuló gyakorlat — a felvetett probléma megoldásában még mellékesen sem lehet meghatározó szempont. A kérdéssel azonban szükségtelennek mutatkozik részletesen foglalkozni, miután a szabadságvesztésnek a polgári büntetésvégrehajtási intézetekben való végrehajtási módját (fokozatát) is — az időközben megjelent 1966. évi 20. tvr. alapján — bíróságok állapítják meg —, melyre lábjegyzetben a tanulmány is utal.

A tanulmány a bírói gyakorlat köréből olyan kérdésben állít tényeket, melyek legfeljebb csak vélelmezhetők, de objektív valóságként ki nem nyilatkoztathatók. Itt a tanulmány azon részére gondolok, mely azzal foglalkozik, hogy a bíróság először a speciális katonai büntetésvégrehajtási mód meghatározásának kérdésében dönt, s csak ezt követően, a választott büntetésvégrehajtási módtól függően határozza meg a szabadságvesztés mértékét. Miután az ügy érdemi eldöntése zárt tanácskozáson történik, nem tudható, hogy a bíróság először milyen kérdésben dönt, tehát a fenti megállapítás csak feltételezésen alapulhat.

Nem vitatható szerintem viszont az, hogy a jogalkalmazó bíró gondolatában a kiszabható szabadságvesztés maximuma, mint a speciális katonai büntetésvégrehajtási módok alkalmazásának egyik feltétele, valamint a konkrét büntetésvégrehajtási mód igénybevételének lehetősége együttesen jelentkezik. Nem lenne azonban jelentősége annak sem, ha előbb a büntetésvégrehajtási mód gondolata jelentkezne, miután a speciális büntetésvégrehajtási mód alkalmazását lehetővé tévő egyik feltétel, a szabadságvesztés mértéke annyira meghatározott, hogy e kérdésben a mérlegelési lehetőség teljesen kizárt.

A helyes jogalkalmazói tevékenység kétségkívül az — mégha az ítélkezési gyakorlat felügyeleti tapasztalatai ellenkező következtetésekre is adhatnak alapot —, hogy a bíróság a tanácskozás során a bűnösség kérdésében való döntést követően — a Btk. 64. § (1) bekezdésében foglalt elvekre figyelemmel — először a büntetési nem kiválasztása, majd a büntetés mértékének a megállapítása kérdésében dönt, s csak ezután foglal állást a büntetésvégrehajtási módok megválasztása, esetleg a büntetés végrehajtásának felfüggesztése, vagy éppen javítónevelő munka kiszabása esetén a munkabércsökkentés százalékának és a munkakör meghatározásának kérdésében.

A katonai bíróságok ítélkezési gyakorlatában tehát a szabadságvesztés tartama nem függhet a szabadságvesztés végrehajtási módjától. A speciális büntetésvégrehajtási módok igénybevételének kérdése csak akkor kerülhet szóba, ha az igénybevétel lehetőségét a törvényes előfeltételek — köztük a szabadságvesztés időtartama — biztosítják.

A gyakorlatban valóban előfordul olyan eset, hogy amennyiben a helyes jogalkalmazói tevékenység során kiszabásra szánt szabadságvesztés időtartama kisebb mértékben meghaladja azt a maximumot, amely a speciális büntetésvégrehajtási mód alkalmazását lehetővé teszi, viszont minden egyéb előfeltétel fennforog, de nem utolsó sorban kifejezetten katonai szolgálati érdekek, így például különleges katonai szakképzettség az elítélt katonának a hadsereg kötelékében való meghagyását indokolják, a bíróság olyan mértékű szabadságvesztést állapít meg, mely a katonai büntetésvégrehajtási intézetek valamelyikében végrehajtható.

Kivételes esetek ezek, s a bíróság csak annak a kérdésnek az alapos mérlegelésével helyezkedhet ilyen álláspontra, hogy adott esetben az engedélyezett maximumot valamivel meghaladó, s a katona leszereltetését maga után vonó szabadságvesztés kiszabásához, vagy az ország védelme szempontjából nem jelentéktelen katonai vonatkozású indokok érvényesítéséhez fűződnek-e nyomatékosabb érdekek. Ha a katonai bíróságok az ítélkezés során ezekkel a kérdésekkel egyáltalán nem, vagy nem így foglalkoz-

nának, a hivatásuk betöltésére alkalmasságukat kétségessé tennék.

Éppen ezért helytelen lenne olyan álláspontra helyezkedni, hogy a speciális büntetésvégrehajtási mód megválasztása körében végzett dialektikus, az alkalmazhatóság szempontjából kölcsönhatásukban jelentkező feltételek és katonai követelmények mélyreható vizsgálatának a vonatkozó kérdés eldöntésében meghatározó szerepet kell tulajdonítani. Az ilyen jogalkalmazási tevékenység ugyanis — a szerző álláspontjától eltérően — nem a speciális büntetésvégrehajtási mód mellőzése kapcsán jelentkező joghátrány kérdése.

A jogalkalmazó katonai bíróságot a jogpolitikai elvek jól felfogott értelmében olyan szemlélet nem vezetheti, hogy adott ügy elbírálása alkalmával a speciális büntetésvégrehajtási módot az elítélt katona személyéhez tapadó törvényi rehabilitáció elnyerése lehetőségének biztosítása céljából válassza, illetve az ilyen végrehajtási mód alkalmazását az elítéltnek e rehabilitáció elnyerésétől való megfosztása végett mellőzze. A katonai bíróságnak elsődlegesen nyilvánvalóan a katonai szolgálati érdekek követelményeit kell szem előtt tartania, s a kedvező vagy hátrányos joghatások — mint arról már szó esett — csak e követelmények függvényei lehetnek.

III.

Az eddigiekhez kapcsolódva a tanulmány felveti azt a kérdést is, hogy a 3 hónapon aluli szabadságvesztésre ítélt leszerelt katona a büntetés végrehajtása céljából katonai fogdába beutalható-e, mely kérdést igenlően dönti el. A szerző az igenlő álláspontját — többek között — ismét a joghatás alakulásával támasztja alá, valamint azzal, hogy szemben a fegyelmező zászlóaljjal „A katonai fogda büntetésvégrehajtási intézmény — amely nem katonai alakulat és amelyben nem folyik kiképzés", de e kérdés megválaszolásánál segítségül hívja a Btk. 108. §-hoz fűzött miniszteri indokolást is.

A különböző büntetésvégrehajtási módok alkalmazása kapcsán keletkező joghatások kérdésével ehelyütt már nem kívánok ismételten vitába bocsátkozni, így csupán arra utalok, hogy a szerző e kérdésben is — megítélésem szerint tévesen — a katonai szolgálati érdekek teljes mellőzésének koncepciójából indul ki. Vitába kell azonban szállni azzal a felfogással, hogy a katonai fogda egyszerűen büntetésvégrehajtási intézet.

A katonai fogda nem általános, hanem speciális büntetésvégrehajtási intézet. Ezen túlmenően, ha nem is önálló katonai alakulat, de önálló katonai alakulat, a honvéd helyőrségparancsnokság keretében működik. E speciális büntetésvégrehajtási intézetnek katona a parancsnoka, de az elítéltek őrzését végző foglárok és az egyéb beosztottak is katonák. Mindezeken túl szükséges utalni még arra, hogy a katonai fogda speciális büntetésvégrehajtási utasítás alapján fejti ki tevékenységét, s a büntetésvégrehajtási feladatok mikénti ellátásának felügyeletét és a büntetés félbeszakításának jogát is katonai igazságügyi szerv, az Igazságügyminisztérium Katonai Főosztálya gyakorolja.

Mindezekre figyelemmel annak nincs jelentősége, s méginkább a katonai fogda hovatartozását illetően nem meghatározó tényező, hogy a katonai fogdában nem folyik olyan szervezetszerű katonai kiképzés, mint a fegyelmező zászlóaljban. Ennek egyébként kizárólag az az oka, hogy a katonai fogdában letölthető szabadságvesztés viszonylag rövid időtartama a szélesebbkörű katonai kiképzés megszervezését nem teszi lehetővé, s egyben szükségessé. Itt kell utalni arra, hogy a szerző a katonai kiképzés kérdésében is téves megállapítást tett, mert katonai kiképzés — mint a fentiekből már következtetni lehet — a katonai fogdában is folyik.

A speciális büntetésvégrehajtási utasítás 108. §-nak rendelkezése alapelvként rögzíti, hogy a katonai fogdában az elítélteket „politikai és katonai kiképzéssel, valamint munkáltatással" kell a katonai fegyelemre nevelni. Az ezt követő 109. § (1) bekezdése pedig akként rendelkezik, hogy „Az előzetes letartóztatottak (akik alatt az elítélteket is érteni kell) politikai és katonai kiképzését negyedéves kiképzési terv alapján kell folytatni. A kiképzési tervet... jóváhagyás végett fel kell terjeszteni a HM Kiképzési Csoportfőnökséghez". Ezek a rendelkezések kommentár nélkül, önmagukban cáfolják a katonai fogda státusára, illetve a katonai kiképzés hiányára vonatkozó megállapításokat.

A speciális büntetésvégrehajtási utasítás eddig említett rendelkezéseiből önként következik, hogy helytelen lenne a leszerelt katonát büntetésének letöltése végett katonai fogdába utalni. Ugyanis ilyen gyakorlat kialakítása esetén az a furcsa helyzet állna elő, hogy a sorkatonai szolgálatát éppen befejezett polgári személyeket katonai kiképzésben való részvételre kötelezznénk. Végül utalni kell arra, hogy a leszerelt katonára kiszabott szabadságvesztés katonai fogdában való végrehajtásának jogszabályi akadálya is van.

A már hivatkozott büntetésvégrehajtási utasítás 21. §-a ugyanis akként rendelkezik, hogy „A katonai fogdába *csak azokat a tényleges szolgálatot teljesítő katonákat lehet* befogadni, akiket *a)* a katonai bíróságok katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés büntetésre ítéltek, *b)* a nyomozóhatóság, a katonai ügyész, vagy a katonai bíróság előzetes letartóztatásba helyezett, *c)* fegyelmi úton fogdával fenyítettek". Megítélésem szerint e tételes rendelkezéssel a Btk. 108. §-hoz fűzött miniszteri indokolás nem konkurálhat, amely egyébként kiemeli, hogy a szabadságvesztésnek katonai fogdában való elrendelésénél „... a szolgálatban megmaradás elsődleges tényező...".

A fenti tételes rendelkezés már csak azért

sem szorítható háttérbe, mert a katonai fogda, mint katonai intézet feletti rendelkezés joga a honvédelmi minisztert illeti meg, a speciális büntetésvégrehajtási utasítást is a Honvédelmi Minisztérium adta ki, melynek rendelkezéseit a katonai fogda parancsnokának feltétlenül be kell tartania, tehát tényleges szolgálatot már nem teljesítő — leszerelt — katonák büntetésvégrehajtás céljából befogadását nem eszközölhetné még a vonatkozó bírói rendelkezés ellenére sem. Így gyakorlat kialakításáról szó nem lehet, legfeljebb jogszabálymódosítás kérdése vethető fel, mellyel az elmondottak alapján nem értenék egyet.

IV.

A tanulmány szerzője helyes álláspontot foglal el abban a kérdésben, hogy amenyiben a Be. 349. § (3) bekezdésében foglalt tárgyi vagy személyi összefüggés alapján a katonai bíróság hatáskörében tartozó ügyben olyan személy szerepel vádlottként, aki a bűntettet még a bevonulása előtt követte el, de az ügy elbírálása alkalmával már tényleges katonai szogálatot teljesít, úgy a vele szemben kiszabott szabadságvesztés akár fegyelmező zászlóaljban, akár katonai fogdában végrehajtható.

Ezzel szemben nem osztom a szerző nézetét abban a kérdésben, hogy a polgári bíróság hatáskörébe tartozó olyan ügyek vádlottait, akik az ügyük jogerős elbírálását megelőzően már katonai szolgálat teljesítésére bevonultak, a polgári bíróság is beutalhatja a speciális katonai büntetésvégrehajtási intézetbe. Méginkább nem értek egyet azzal a feltevéssel, hogy a polgári bíróság „... miért ne alkalmazhatna a katonával szemben kiszabható bármilyen büntetést". A szerző azt állítja, hogy „sem a Be., sem egyéb jogszabály nem korlátozza a polgári bíróságot a katonával szemben alkalmazható büntetések (»büntetésvégrehajtási módok«) kiszabását illetően. Elvileg sem lenne helyes, ha az eljáró bíróság jellegétől függene egyes büntetések (»büntetésvégrehajtási módok«) alkalmazásának a lehetősége".

Téves a tanulmány azon kiindulási alapja, miszerint a polgári bíróságot már önmagában véve az is felhatalmazza a speciális büntetésvégrehajtási módok alkalmazására, sőt bármilyen büntetés kiszabására, hogy számára a törvény a katonával szembeni ítélkezést lehetővé teszi. Ez a lehetőség ugyanis a kérdésnek csak hatásköri oldala, ami egyben nem vonhatja maga után azt is, hogy a polgári bíróságok a katonákra vonatkozó anyagi büntetőjog szabályait is alkalmazhatnák.

Úgy vélem, hogy amíg a Btk. hatályba lépéséig a katonákra vonatkozó anyagi büntetőjog szabályait külön törvénykönyv, az 1948. évi LXII. törvénnyel kiadott „Katonai Büntetőtörvénykönyv" (Ktbtk.) tartalmazta, egyetlen büntető bírónak sem jutott eszébe, hogy az abban foglaltak a polgári bíróság által is alkalmazhatók. Igaz, hogy az ilyen lehetőséget például a katonai mellékbüntetések kiszabása tekintetében az említett törvény 13. § (1) bekezdése, valamint a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtásának elrendelését a fenti speciális büntetésvégrehajtási intézményeket létesítő 1955. évi 5. tvr. rendelkezései kizárták, amikor félre nem érthetően akként rendelkeztek, hogy a katonai mellékbüntetések „a katonai büntetőbíráskodásban" alkalmazhatók, illetve a szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában „a katonai bíróság rendelkezései szerint" lehet végrehajtani.

A Btk.-ban a katonákra vonatkozó rendelkezések között ilyen határozott tételes rendelkezések nincsenek. Mindezek ellenére meggyőződésem, hogy az anyagi büntetőjog szabályainak egységes kódexben való kiadásának, vagyis önálló katonai büntetőtörvénykönyv alkotásáról való lemondás indoka nem az volt, hogy ezzel a jogalkalmazó bírói szervek közötti határok elmosódjanak és ebből folyóan a polgári bíróság az ítélkezése során eléje kerülő katona ügyének elbírálásakor mindazt megtehesse, ami a Btk. hatályba lépéséig fel sem merülhetett. A Btk. VII. fejezetéhez fűzött általános indokolásból is olyan következtetés vonható le, hogy a törvényhozót az egységes büntetőjogi kódex megalkotásánál egészen más jogpolitikai indokok vezették.

Az elmondottakon kívül — a szerző megállapításával szemben — több jogszabály kifejezett rendelkezése is kizárja azt, hogy a polgári bíróság a speciális büntetésvégrehajtási módokat alkalmazhassa. Például a Btk. hatályba lépését követően kiadott fegyelmező zászlóalj Szervi Határozványának 1. §-a akként rendelkezik, hogy „A fegyelmező zászlóalj feladata: *a katonai bíróságok által* fegyelmező zászlóaljban letöltendő szabadságvesztés büntetésre ítélt katonák átnevelése ...", továbbá a fegyelmező zászlóalj részére kiadásra kerülő új büntetésvégrehajtási utasítás tervezetének 1. §-a szerint „*A katonai bíróság* a sorállományú katonára ... kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtását rendeli el ..." valamint a már hivatkozott 4/1965. számú együttes utasítás 1. és 17. pontja is akként rendelkezik, hogy a katonára kiszabott szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában kell végrehajtani „... *ha a katonai bíróság* az ítéletben így rendelkezik", s végül a már említett „fogdaszabályzat" 21. §-a is kifejezett rendelkezést tartalmaz arra nézve, hogy a katonai fogdába — többek között — *csak a katonai bíróság által elítélt katona* fogadható be.

A fenti jogszabályok a katonai jogalkotás olyan „termékei", melyek nem hagynak kétséget afelől, hogy az elítélt katonákkal szembeni speciális katonai büntetésvégrehajtási módok alkalmazására csak a katonai bíróság jogosult. Ez következik azonban a 109/1964. számú büntetés-

végrehajtási együttes utasítás VII. fejezetének „A katonai szolgálat figyelembevétele szabadságvesztés, javító-nevelő munka és pénzbüntetés esetében" cím alatt megfogalmazott rendelkezéseiből is.

A bírói gyakorlatra utalva itt kell megemlíteni, hogy eddig még soha sem fordult elő, hogy polgári bíróság katonai mellékbüntetést kiszabott volna és az is csak egy esetben történt meg, hogy az egyik járásbíróság a sorkatonai szolgálatot teljesítő katonára kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtását rendelte el. A megyei bíróság azonban a vonatkozó rendelkezést mellőzve rámutatott, hogy a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban való végrehajtását csak katonai bíróság rendelheti el. (Miskolci Megyei Bíróság Bf. III. 522/1965.)

Mindent egybevetve, ha arra az álláspontra helyezkednénk, hogy a polgári bíróság ítélkezése során a speciális katonai büntetésvégrehajtási módokat alkalmazhatná, valamint katonával szemben bármilyen büntetést kiszabhatna, akkor eljuthatnánk egészen addig a gondolatig, hogy vajon katonai bíróságokra és katonai ügyészségekre egyáltalán szükség van-e.

Elvileg — a törvényes rendelkezésektől most eltekintve — ugyanis annak jelentőséget tulajdonítani, hogy a felelősségrevonás alatt álló katona a bűntettet polgári személyként vagy katonaként követte-e el, nem lenne indokolt, hiszen a katonáknak a polgári bíróságok hatáskörébe utalása csak azt eredményezné, hogy több katona felett kellene ítélkezniük és a katonai bűntetteket is el kellene bírálniuk. Egyébként meggyőződésem, hogy a katonai bűntettek elbírálása a polgári bíróság számára sokkal egyszerűbb problémát okozna, mint a speciális büntetésvégrehajtási módok alkalmazása és a katonai mellékbüntetések kiszabása.

A jogalkalmazó katonai bíróságnak minden eléje került ügy elbírálásánál vizsgálnia kell az adott fegyveres testület sajátos fegyelmi és szolgálati viszonyait, a testületre háruló speciális feladatokat, a bűntettek elkövetését kiváltó sajátos okokat és elősegítő körülményeket, de sok egyéb olyan tényezőt is, melyek teljes feltárása, vagy éppen ismerete nélkül a jogpolitikai elvek érvényesülését biztosító ítélkezés a katonákkal szemben el sem képzelhető.

Az ilyen feltáró tevékenység lehetőségét, illetve az elengedhetetlenül szükséges katonai ismeretek megszerzését nemcsak a katonai bíróságok és az alakulatok közötti rendszeres élő munkakapcsolat biztosítja, hanem méginkább az, hogy a katonai bírók a kinevezésük előtt maguk is katonai, többen sorkatonai szolgálatot teljesítettek, sőt ugyancsak többen tiszti iskolát is végeztek, nem beszélve a katonai ülnökökről, akik az egységük legfegyelmezettebb katonái.

Ismerve a polgári bíróságok munkamegterhelését, tőlük nem is lenne elvárható, hogy a fegyveres testületekkel az említett szoros és széleskörű kapcsolatot tartsanak fenn, de a polgári bírák — néhányukat kivéve — nem rendelkeznek azokkal a katonai szakismeretekkel, melyek a katonákkal szembeni helyes ítélkezés elengedhetetlen személyi feltételei. E körben feltétlenül megemlítendő az is, hogy a nem egy esetben államtitoknak minősülő katonai szolgálati titkok fokozott védelmére törekvés is olyan el nem hanyagolható követelmény, amely feltétlenül jobban biztosítható, ha a fegyveres testületekkel kapcsolatos kérdésekkel a szükségesnél nem több ember foglalkozik. Ez nem a polgári bíróság iránti bizalmatlanság, hanem inkább adott esetben a felelősség egyszerűbb megállapításának kérdése.

A fentebb felvetett, de távolról sem kimerített gondolatok után úgy vélem; egyértelműen el kell vetni nemcsak azt a gondolatot, hogy katonai igazságszolgáltató szervekre nincs szükség, de azt a sokkal kevesebbet is, hogy a polgári bíróságok az időközben bevonult katonák ügyének elbírálásakor akár a speciális katonai büntetésvégrehajtási módokat alkalmazhassák, akár a katonai mellékbüntetéseket kiszabhassák.

Befejezésül még annyit, hogy a tanulmány a speciális katonai büntetésvégrehajtási módok és a kapcsolódó kérdések területéről valóban sok jelentős elvi és gyakorlati problémát vetett fel, melyeket azonban a szerző — megítélésem szerint — meglehetősen önkényesen, egyes jogszabályok rendelkezéseit tudomásul nem véve, sőt esetenként azok rendelkezéseivel ellentétben magyarázott, illetve oldott meg. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a szerző vélemény- és nézetszabadságát a legtávolabbról sem volt szándékomban bírálat tárgyává tenni. Hozzászólásom megírásánál kizárólag az a cél vezetett, hogy a vonatkozó, a katonai igazságszolgáltatás területére tartozó elméleti és gyakorlati kérdések több oldalú megvilágítást nyerjenek — mégha e cél kinyilvánítása csak a tanulmányban mondottak bírálatán keresztül történhetett is.

Odler János

A szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásával kapcsolatos problémákról*

I.

A szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásának lehetőségét először az 1955. évi 5. számú tvr. rendezte, de ezek az új jogintézmények lényegében csak az 1961. évi V. törvény meghozatalával kapcsolódtak be szervesen büntető jogunkba. Érthető így, hogy alkalmazásuk még a jelenben is több elvi és gyakorlati problémát vet fel. Igen értékes volt ezért Erdész László elvtárs tanulmánya, amelyben elemezte az új intézmények lényegi vonásait, egymáshoz való viszonyukat, s ráirányította a figyelmet a felmerült problémákra, egyben javaslatokat tett azok megoldására is. E javaslatok többségével azonban — bármily helyesen világított rá a tanulmány az új jogintézmények lényegére — mégsem lehet egyetérteni, mert a szerző a kialakult bírói gyakorlattal ellentétben álló alaptételekből kiindulva, hibásan következtetett a problémák gyakorlati megoldásának lehetőségére. Miután azonban a kiinduló tételek helyes megválasztása mellett többnyire megtalálható a törvénynek megfelelő megoldás is, ezért főként azokkal kívánok foglalkozni.

II.

Az első alaptétel — amellyel ugyan a tanulmány csak másodlagosan és közvetve foglalkozik, de amely véleményem szerint az egész katonai bíráskodás szempontjából alapvető fontosságú — annak az eldöntése, hogy kikkel szemben alkalmazhatók a Btk. VII. és XVII. Fejezeteiben foglalt, a katonákra vonatkozó külön — általános és különös — rendelkezések.

A büntető anyagi jog területén e kérdést a Btk. 103. §-ának (1) bekezdése rendezi, kimondva, hogy a büntetőtörvény alkalmazásában katonának kell tekinteni a fegyveres erők tényleges állományú tagjain kívül — akiket természetszerűen katonának tekint — a rendészeti testületek tagjait is, ha ezt külön törvény rendeli. Nem tartalmaz viszont rendelkezést a törvény arra vonatkozóan, hogy a tényleges állományviszonynak a bűncselekmény elkövetésekor, annak elbírálásakor, vagy mindkét időpontban fenn kell-e állnia. Eljárásjogi szempontból a Be. 349. §-a (1) bekezdésének *a)* pontja a katonai bíróságok hatáskörét úgy szabályozza, hogy azok tartoznak az eljárást lefolytatni a katonák [Btk. 103. § (1) bekezdés] által tényleges állományviszonyuk tartama alatt elkövetett bármely bűntett miatt. Az eljárásjogi szabályozás tehát kifejezetten utal arra, hogy a tényleges állományviszonynak csupán az elbírálás alá kerülő bűntett elkövetésekor kell fennállnia, miután a katonai bíróságok hatásköre csak így határozható meg egyértelműen, s csakis így érvényesíthetők azok a különleges szempontok, melyek a katonai bíróságok, mint külön bíróságok létét indokolhatják. Tudniillik a sajátos katonai szolgálati viszonyok között elkövetett katonai bűntettek, de egyéb bűntettek társadalomra veszélyességének megítélése és így elbírálása is speciális ismereteket kíván, amiknek megléte csak a katonai bíróságok bíróinál biztosítható.

Felvethető viszont, hogy a katonai bíróságok hatáskörét szabályozó eljárásjogi rendezés nem feltétlenül vonatkozik az anyagi jogi szabályokra. Azok tekintetében attól eltérően is meghatározható, kik tartoznak a katonákra vonatkozó külön rendelkezések hatálya alá, annál is inkább, mert a katonai bíróságok hatáskörébe tartozó személyeknek a Be. 349. §-ában meghatározott köre jóval tágabb, mint azoké, akikre a katonai büntető anyagi jogszabályok hatálya kiterjed. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy a Btk. XVII. Fejezetében foglalt különös rendelkezések megszegői — tehát például az őrszolgálati bűntett vagy függelemsértés elkövetői — csak olyan személyek lehetnek, akik tényleges katonai szolgálatot teljesítenek, akár a fegyveres erők, akár pedig a törvény által külön meghatározott rendészeti testületek kötelékében, nyilvánvalóvá válik, hogy bár a törvény erről külön említést nem tesz, de mégis annak alkalmazásában *csak azokat lehet katonának tekinteni, akiknek tényleges állományviszonya a bűncselekmény elkövetésekor fennállt.* Érdektelen viszont ebből a szempontból, hogy az még az elbíráláskor is fennáll-e vagy sem.

Ezt az álláspontot fogadta el a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma is a 449. számú állásfoglalásának indokolásában, kimondva: „A Btk. 103. §-ának (2) bekezdése szerint a VII. Fejezetben foglalt rendelkezéseket azokkal szemben kell alkalmazni, akik a cselekmény elkövetésekor a 103. § (1) bekezdésében foglaltak értelmében katonának voltak tekintendők."

Nem lehet viszont elfogadni a tanulmánynak azt a javaslatát, hogy másképp értelmezzék a katonai bíróságok a katona fogalmát a Btk. XVII. és VII. Fejezetének alkalmazása során, s míg az előbbi tekintetében az elkövetéskori, az utóbbinál viszont az elbíráláskori állapotot vegyék figyelembe. Ha a hatáskört szabályozó eljárásjogi és a törvény hatályát megadó anyagi jogi meghatározások eltérhetnek és el is térnek egymástól, semmi esetre sem lehet *egy büntető törvényen belül* ugyanazt a fogalmat eltérően értelmezni, mert az nem kétségesen annak helytelen alkalmazására, és így a törvényesség megsértésére vezetne.

Nem szolgálhat érvként ily helytelen követ-

* Erdész Lászlónak a JK. 1967. évi 2. számában megjelent tanulmányához. *(Szerk.)*

keztetés mellett, hogy a Btk. VII. Fejezetében foglalt egyes rendelkezések, így éppen a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtásának elrendelése, nem alkalmazható azokkal a katonákkal szemben, akik a cselekmény elbírálásakor már nem teljesítenek tényleges szolgálatot. A külön rendelkezések érvényesülésének a katonai szolgálati viszonyok sajátosságaiból eredő korlátja ugyanis nem érintheti a fentebb kifejtett alapvető tétel helyességét, annál is inkább, mert a Btk. egyéb — nem katonai jellegű — általános rendelkezéseinek némelyike is csak bizonyos korlátok között alkalmazható. Elég itt utalni a javító-nevelő munkára, mely egyes meghatározott munkakörben dolgozó személyekre nem szabható ki, épp így a pénzmellékbüntetés sem arra, aki megfelelő vagyonnal vagy jövedelemmel nem rendelkezik. A felhozott érvek sem dönthetik meg tehát annak a bírói gyakorlat által is állandóan követett álláspontnak a helyességét, hogy bár a törvény kifejezetten nem mondja ki, de egész rendszeréből következik, hogy az anyagi büntetőjog alkalmazásában is csak az tekinthető katonának, aki a cselekmény elkövetésekor tényleges állományban volt. Ha pedig ebből az alapelvből indulunk ki, akkor több irányban is ellentétes következtetéseket kell levonnunk a tanulmányban kifejtettekkel szemben:

1. A Btk. 103. §-ának (2) bekezdésében foglaltak szerint a VII. Fejezet rendelkezéseit csak katonákkal, tehát olyan személyekkel szemben lehet alkalmazni, akik a cselekmény elkövetésekor tényleges állományban voltak. Nem lehet így a szabadságvesztés katonai fogdában vagy fegyelmező zászlóaljban való végrehajtását elrendelni azzal szemben, aki csupán a cselekmény elbírálásakor teljesít tényleges szolgálatot, de annak elkövetésekor még polgári személy volt, mert a Btk. 107. és 108. §-a ugyancsak a VII. Fejezetbe felvett külön rendelkezések, melyek csak katonákkal szemben alkalmazhatók.

Nem lehet következésképp elfogadni azt az indítványt sem, hogy a Btk. 107. és 108. §-át a nem katonai büntető bíróságok is alkalmazhassák, miután azok a Btk. 103. §-ának (1) bekezdése értelmében katonának tekintendő személyekkel szemben a Be. 349. §-a (1) bekezdésének *a)* pontjában foglaltak folytán nem járhatnak el. Egyébként a Btk. 107. §-ának (1) bekezdése szerint a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban való végrehajtása csak akkor rendelhető el, ha a büntetés célja ez úton is elérhető. A fegyelmező zászlóalj pedig a (2) bekezdés szerint katonai alakulat lévén, nyilvánvaló annak eldöntése, hogy a büntetés célja a szabadságvesztésnek ott történő végrehajtásával is elérhető-e, a sajátos katonai szolgálati viszonyok alapos ismeretét tételezi fel, ami viszont csak a katonai bíróságoknál biztosítható, s már ez okból sem lenne megengedhető, hogy más bíróságok is elrendelhessék a szabadságvesztés ott történő végrehajtását. Megemlítendő itt egyébként, hogy a közelmúltban néhány járásbíróság a bűntett elkövetése és annak elbírálása között katonai szolgálatra bevonult egyes személyekre kiszabott szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban rendelt végrehajtani. Az ügyekben másodfokon eljáró megyei bíróságok azonban éppen az itt kifejtett indokokra hivatkozva törvényellenesnek minősítették és elhárították ezeket a próbálkozásokat. Döntéseikkel a Legfelsőbb Bíróság is egyetértett, ellentétes határozat hiányában viszont beavatkozásának — másodfokú elbírálás oda vonásának vagy törvényességi óvás emelésének — szükségessége nem merült fel.

2. Nem lehet elfogadni a kifejtettekből következően azt a további javaslatot sem, hogy a cselekményük elbírálása előtt, vagy azt követően katonai szolgálatra bevonult, de az elkövetéskor még polgári személyekre kiszabott rövidebb tartamú szabadságvesztés — a szolgálat tartamára történő elhalasztása helyett — fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában kerüljön végrehajtásra, miután a büntető törvény alkalmazásában nem tekinthetők katonának, s így a külön rendelkezések hatálya sem terjed ki rájuk.

Vitatható ezzel kapcsolatban a tanulmányban kifejtett az az álláspont is, amely szerint egyenlőtlen elbírálást eredményez, hogy a bűntett elkövetése után bevonult katonát más bíróság vonja felelősségre, mint azt, aki bevonulása után valósított meg bűntettet, s miután az előbbivel szemben a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtásának lehetősége nem áll fenn, hátrányosabb helyzetbe kerül. E különbség azonban éppen abból adódik, hogy az elkövetés idején egyikük katona volt, a másik pedig polgári személy. A bűntettet elbíráló bíróságnak viszont akár katonai, akár nem katonai, egyaránt vizsgálnia kell a cselekmény súlyát, s az elkövető bűnösségét és a Btk. 34. §-ában meghatározott elveknek megfelelően úgy kell meghatároznia a büntetést, hogy az egyaránt alkalmas legyen az elkövető megnevelésére és másoknak a hasonló cselekményektől való visszatartására. Mindkét bíróságnak egyaránt lehetősége van a büntetési tétel keretei között választani a büntetés nemének, mértékének és esetleges végrehajtási módjának meghatározásánál, hogy az leginkább alkalmas legyen az elérendő célok megvalósítására. Amikor pedig a katonai bíróság a szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában rendeli végrehajtani, tekintettel van az elítéltre kedvező jogkövetkezményekre is, amelyekkel a végrehajtás e módja együttjár, s annak megfelelően szabja ki a büntetést. A törvény egyébként külön is felhívja a figyelmet arra, hogy a Btk. 107. §-a csak akkor alkalmazható, ha a büntetés célja a végrehajtás ily módja mellett is elérhető. Így nem lehet azt állítani, hogy egyik elítélt a másikhoz képest hátrányosabb helyzetbe kerül, nem említve, hogy mi történik, ha a bűntett elkövetője később sem vonul be katonai szolgálatra, akkor kihez viszonyítva kerül hátrányosabb helyzetbe.

3. A törvény helyes értelmezése nem teszi lehetővé azt sem, hogy a katonai bíróság az összbüntetés során kiszabott szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában rendelje végrehajtani, ha az alapítéletek egyike oly szabadságvesztést tartalmazott, amelyre vonatkozóan a bíróság a Btk. 107. vagy 108. §-át nem alkalmazta. Ez esetben is a katonákra vonatkozó külön rendelkezések egyike oly személlyel szemben kerülne alkalmazásra, akit a törvény nem tekint katonának. A Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatos iránymutatásában nem ezt hozta fel ugyan indokul, hanem azt, hogy ellenkező esetben az elítélt éppen egy újabb bűncselekmény elkövetése folytán mentesülne a büntetéshez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól. Téves viszont a tanulmánynak ezt az indokot cáfolni kívánó érvelése is, mely szerint a Btk. 83. §-ának (1) bekezdésében foglaltak ily esetben akadályoznák, hogy a mentesítés az összbüntetésbe foglalt és eredetileg nem fegyelmező zászlóaljban végrehajtani rendelt szabadságvesztésre is kiterjedjen. A Btk. 113. §-ának (1) bekezdése ugyanis félreérthetetlenül meghatározza, hogy ha a büntetést fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában hajtják végre, az elítélt a végrehajtás befejezésének napján mentesül a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól. Következik ebből, ha az összbüntetés egységesen fegyelmező zászlóaljban kerül végrehajtásra, az elítélt a büntetés kitöltésével mentesül az összbüntetésbe foglalt valamennyi elítéléséhez fűződő hátrányos jogkövetkezmény alól, tekintet nélkül arra, hogy az alapítéletek a szabadságvesztésnek a fegyelmező zászlóaljban vagy a katonai fogdában való végrehajtása iránt intézkedtek-e vagy sem.

III.

A tanulmány másik, fokozottabban hangsúlyozott alaptétele, hogy a fegyelmező zászlóaljban és a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés fogalmilag sajátos katonai főbüntetések, minőségileg különböző büntetési nemek. Ez az alaptétel azonban ugyancsak téves, mint az már a törvény szövegének értelmezéséből is kitűnik, miután a Btk. 107. és 108. §-ai a *szabadságvesztés* fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásáról intézkednek, tehát a szabadságvesztés sajátos végrehajtási módjait szabályozzák, s nem kívánnak önálló büntetési nemeket meghatározni, mint a 109. §. Erre utal az is, hogy e végrehajtási módok alkalmazhatóságát a szabadságvesztés, mint egységes büntetési nem bizonyos tartalmi korlátai között engedik csak meg. Ily következtetésre jutott a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma is — az egyéb okból időközben már hatályon kívül helyezett — 254. számú állásfoglalásában is.

Téves ezért a tanulmánynak az a következtetése, mintha a katonai bírósági gyakorlat a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtását valaha is önálló büntetési nemnek tekintette volna, s ezért a szabadságvesztés tartamát ahhoz igazodóan állapította volna meg, hogy melyiket kívánja alkalmazni. Önmagában az a körülmény, hogy a törvény csak bizonyos tartamú szabadságvesztést enged katonai fogdában vagy fegyelmező zászlóaljban végrehajtani, utal arra — mint már rámutattam —, hogy annak csupán végrehajtási módjával, s nem attól külön álló, minőségileg más büntetési nemmel állunk szemben. A Btk. 107. és 108. §-ának alkalmazásánál így a bíróságnak elsősorban arra kell tekintettel lennie, hogy az elkövető egyéniségét és az általa megvalósított cselekmény súlyát is figyelembe véve alkalmas-e a katonai szolgálat további teljesítésére, amiben benne van az is, hogy nem szükséges-e hosszabb tartamú szabadságvesztés kiszabása, mint ami ott végrehajtható. E kérdésnek eldöntése után vizsgálható, hogy a büntetés célja a szabadságvesztés e sajátos végrehajtási módjainak alkalmazásával elérhető-e. Az igenlő válaszban így már benne van az is, hogy a szabadságvesztés tartamának olyannak kell lennie, amelynek fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtását a törvény még lehetővé teszi, de nem az a kiindulópont. E mérlegeléssel kapcsolatos indokolásból így tévesen vonta le a tanulmány írója azt a következtetést, mintha a bíróságok itt önálló büntetési nem alkalmazásáról döntenének.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontjának helyességét alátámasztotta az időközben hatályba lépett 1966. évi 20. számú tvr. is, mely az — e külön katonai rendelkezésektől eltekintve — addig egységes büntetési nemnek, a szabadságvesztésnek négyféle végrehajtási fokozatát állapította meg. Egyidejűleg akként rendelkezett, hogy a bíróságnak kell meghatároznia, melyik fokozatban kerüljön az általa kiszabott szabadságvesztés végrehajtásra. Ezzel választ is adott egyben a tanulmánynak az önálló büntetési nem létét alátámasztani kívánó érvére, amely szerint a törvény nem a bíróságra, hanem a büntetésvégrehajtási szervekre bízza annak a kérdésnek eldöntését, hogy a szabadságvesztést börtönben, vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen hajtsák-e végre, tehát a végrehajtás módjának eldöntése nem tartozik a bíróságra, csak a büntetési nem megválasztása. A Btk. módosítása éppen azt bizonyította, miszerint a törvényhozás is visszásnak tartotta, hogy igazgatási szerv, s ne a bíróság határozza meg a szabadságvesztés végrehajtásának módját, s nemcsak a büntetési nem megválasztása tartozik annak hatáskörébe. E rendelkezésnek mintegy előfutárjaként tekinthető így a Btk. 107. és 108. §-a, amely a szabadságvesztés különleges katonai végrehajtási módjainak alkalmazását a katonai szolgálati viszonyok sajátosságaira figyelemmel, a büntetési célok kellő érvényre juttatása érdekében eleve a bíróságra bízta.

Az 1966. évi 20. számú tvr. és a Legfelsőbb Bíróságnak az alkalmazása során felmerülő problémák megoldásához segítséget nyújtó 450. számú büntető és katonai kollégiumi állásfoglalása nemcsak alátámasztotta a tanulmányban kifejtett alapelv téves voltát, de egyben megoldotta a felvetett problémák egy részét is, bár többnyire az ott javasoltaktól eltérő módon.

1. Így az állásfoglalás VIII. pontja kimondotta, hogy a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában való végrehajtásának elrendelése esetén a katonai bíróságnak az ítélet rendelkező részében meg kell határoznia, hogy ha az elítélt katonai szolgálati viszonya a büntetés letöltése előtt megszűnik, a szabadságvesztést mely fokozatban kell végrehajtani. Ez iránymutatás folytán mind a 254. számú állásfoglalás, mint pedig az abban foglaltak helyett a tanulmányban javasolt külön eljárás — amelynek során meg kellene határozni, hogy a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban vagy katonai fogdában való végrehajtásának lehetetlenülése folytán, hol kerüljön a büntetés végrehajtásra — feleslegessé vált.

2. Választ adott ezzel az állásfoglalás arra a javaslatra is, hogy a szabadságvesztés akkor is katonai fogdában kerüljön végrehajtásra, ha az elítéltet időközben leszerelték. Miután e válasz nemleges volt, szóba sem kerülhet annak a javaslatnak elfogadása, hogy oly személyek szabadságvesztése is a katonai fogdában nyerjen végrehajtást, akiknek tényleges állományviszonya már a büntetés megkezdésekor, illetve elítélésükkor sem állott fenn. Bár a Btk. 108. §-ához fűzött miniszteri indokolás valóban lehetőséget ad olyan következtetés levonására, hogy bizonyos feltételek mellett a tényleges szolgálatban meg nem maradó személyek is katonai fogdába utalhatók, e következtetés helyességét azonban a büntetésvégrehajtás célja és az azt rendező jogszabályok tartalma cáfolja. A szabadságvesztés sajátos katonai végrehajtási módjait ugyanis az teszi szükségessé, hogy a szolgálatban megmaradó katonák a büntetés végrehajtásának tartama alatt se essenek ki a sajátos katonai szolgálati viszonyok keretei közül, s a büntetés végrehajtása elsősorban a szolgálati rendre és fegyelemre nevelésüket szolgálja. Ezért a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban és katonai fogdában való végrehajtását rendező jogszabályok akként intézkednek, hogy a büntetésüket ott töltő személyek a külön katonai büntető anyagi és eljárásjogi szabályok hatálya alatt állanak. E rendelkezések nyilvánvalóan nem lehetnek ellentétben magával a törvénnyel, amely viszont csak a tényleges szolgálatot teljesítő személyeket helyezi e külön büntető jogszabályok hatálya alá, s már ebből is nyilvánvaló, hogy a tényleges állományban már nem levő személyek büntetésüket ott nem tölthetik. De a szabadságvesztés e sajátos módjainak alkalmazását velük szemben a fentebb említett célok megvalósítása sem kívánja meg, miután náluk a szolgálati viszony megszűnte folytán a szolgálati rendre és fegyelemre nevelés is értelmét vesztette.

3. Az állásfoglalás VI. pontja kimondja, hogy nem ütközik a súlyosbítási tilalomba, ha a másodfokú bíróság a terhelt terhére bejelentett fellebbezési óvás hiányában a szabadságvesztést súlyosabb fokozatban rendeli végrehajtani. Az indokolás szerint ugyanis a szabadságvesztés egységes büntetési nem, az egyetlen szabadságelvonásban álló főbüntetés. Így a szabadságvesztés szigorúbb fokozatának kijelölése csupán annak végrehajtásában jelent módosítást, de nem a büntetés súlyosbítása. Ezek az indokok a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban és katonai fogdában való végrehajtására is vonatkoznak, amelyek ugyancsak az egységes büntetési nem, a szabadságvesztés végrehajtásának módjai, akkor is, ha alkalmazásuk egyéb kedvezmény, a törvényi mentesítés megadását vonja is maga után. Következik ebből, hogy a szabadságvesztés katonai fogdában vagy fegyelmező zászlóaljban való végrehajtásának elrendelését a másodfokú bíróság súlyosbításra irányuló fellebbezési óvás hiányában is mellőzheti, s a büntetést a törvény előírásainak megfelelő fokozatba rendelheti végrehajtani. A tanulmány ezzel ellentétben kifejtett álláspontja így nem fogadható el, bár kétségtelen, hogy méltánytalanságot eredményez az elítéltre nézve a szabadságvesztés fegyelmező zászlóaljban, de különösen a katonai fogdában való végrehajtásának mellőzése. A törvényből és a bírói gyakorlatnak megfelelően azt értelmező fentebb idézett legfelsőbb bírósági állásfoglalásból azonban csak erre a megoldásra lehet következtetni. A Legfelsőbb Bíróság így csupán arra szorítkozhat, hogy a szabadságvesztés katonai fogdában való végrehajtásának elrendelését súlyosbításra irányuló ügyészi óvás hiányában a gyakorlatban annak ellenére sem mellőzi, hogy a törvény erre lehetőséget ad, elkerülve ezáltal a súlyosabb méltánytalanság előidézését.

IV.

Felveti a tanulmány a szabadságvesztés különleges katonai végrehajtási módjainak alkalmazásával kapcsolatban mindeddig megoldatlan azt a kérdést is, hogy a Be. 264. §-ában szabályozott súlyosbítási tilalom szempontjából a katonai fogdában, illetve a fegyelmező zászlóaljban végrehajtandó szabadságvesztés súlyosabb büntetés-e, mint a felfüggesztett szabadságvesztés. A Legfelsőbb Bíróság a súlyosbítási tilalommal kapcsolatos problémákat rendező 391. számú büntető és katonai kollégiumi állásfoglalásában ugyanis e kérdést nem érinti. A tanulmány viszont abból kíván itt is kiindulni, hogy a fegyelmező zászlóaljban, illetve katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés önálló büntetési nem és ezen az alapon látja a kérdést rendezhetőnek. Ez a kiinduló pont azonban —

mint már az előbbiekben rámutattam — nem fogadható el, s így a megoldás sem kereshető ezen az úton. Kétségtelen viszont, hogy a kérdést el kell dönteni, mert a Btk. hatálybalépését követően több egymással ellentétes másodfokú ítélet meghozatalára került sor e vonatkozásban. Az utóbbi időben pedig a Legfelsőbb Bíróság kerülte az eredetileg felfüggesztett szabadságvesztés katonai fogdában, vagy fegyelmező zászlóaljban való végrehajtásának elrendelését, illetve az elsőfokú ítélet ellenkező irányú megváltoztatását, vagyis a kérdés tekintetében való állásfoglalást. Nehéz ugyanis érdemben eldönteni, hogy melyik büntetés hátrányosabb az elítéltre, a lefokozással súlyosbított felfüggesztett szabadságvesztés, vagy pedig a katonai fogdában végrehajtandó szabadságvesztés, amely mellett még megmaradhat a fegyveres testület állományában. Különösen nehéz eldönteni ezt hivatásos állomány tagjainál, akiknél a lefokozás, s az azzal járó elbocsátás egész egzisztenciájukat érinti.

Míg tehát az alaptételek tisztázása megadja a helyes megoldás lehetőségét a tanulmányban felvetett problémák többségére, sőt azok egy részét a 450. számú büntető és katonai kollégiumi állásfoglalás már meg is oldotta, a súlyosbítási tilalommal kapcsolatos kérdés még a jelenben is megoldatlan, s a helyes állásfoglalás előkészítése — úgy vélem — külön tanulmányt igényel, amely nem fér be e válasz kereteibe.

Korda György

A gazdasági verseny jogi szabályozása

(A fontosabb külföldi kodifikáció áttekintése és gondolatok az esetleges hazai szabályozáshoz)

I. *A probléma időszerűsége*

1. Az új gazdaságirányítási rendszerben kialakuló piaci viszonyokban fokozott jelentőséghez jut a vállalatok[1] közötti *verseny*. A versenylehetőség biztosítása s a versenykedv (érdekeltség) fokozása egyik eszköz lehet annak a követelménynek megvalósításához, hogy a jelentkező szükségleteknek jó minőségű, korszerű termékekkel, népgazdaságilag indokolt áron való kielégítése biztosítható legyen. Ugyanakkor a teljesen szabadjára hagyott verseny nemcsak a közvetlenül érintett partnernak az érdekeit sértheti, de az egész népgazdaság szempontjából káros következményekkel járhat.

A versenyből folyó lehetőségek népgazdaságilag előnyös felhasználásának biztosítására, másrészt a versennyel gyakran együttjáró hátrányos következmények lehető kiküszöbölésére elsősorban *gazdaságpolitikai* elhatározások és eszközök hivatottak.[2] Szocialista gazdálkodásban az ilyen eszközök alkalmazására sokkal több lehetőség van, mint kapitalista viszonyok között, ahol az állam nem vagy csak szűk körben léphet fel „tulajdonosi" minőségben s így magángazdasági viszonyokba kell — tiltó jogszabályokkal — beavatkoznia, ha gátat akar vetni az elvileg helyeselt szabad verseny káros kinövéseinek. Ez az egyik oka annak, hogy a verseny lehetőségének biztosítása és a „tisztességtelen" verseny kiküszöbölése érdekében *jogi szabályozásra* elsősorban kapitalista államokban került sor, éspedig az Egyesült Államokban már a múlt század végétől kezdve, más fejlett kapitalista államokban pedig az utóbbi évtizedekben, a legújabb időkig, amikor is a *nemzetközi síkon* való szabályozás (Közös Piac) is előtérbe lépett.

Az alábbiakban megkísérelem összefoglalni több (Jugoszlávia kivételével mind kapitalista) állam ilyen jellegű törvényhozásának legjellemzőbb elemeit, elsősorban azokat, amelyekből egyik-másik megfontolást érdemel, ha új gazdasági viszonyaink között a verseny feltételeinek a megteremtése, mint e téren elsődleges követelmény mellett egyben annak szabályozása: *az újonnan megnyílt versenylehetőségek visszaélésszerű kihasználásának megakadályozása* jogi eszközökkel is biztosítandónak látszik. Az természetes, hogy a kapitalista viszonyokra készült szabályozás bármelyik elemének a nálunk esetleg szükségessé váló jogi szabályozásban való felhasználása, a szocialista gazdálkodás talajába való átplántálása csak az alapvetően eltérő tulajdoni viszonyoknak *megfelelő átértékelés* után történhetik. Másrészt szem előtt kell tartani, hogy az új gazdaságirányítási rendszernek a gazdasági élet egészére való hatása csak fokozatosan, évek során fog kibontakozni s éppen ezért az egyes ismertetett megoldások értékelésénél az új mechanizmus kezdeti és átmeneti viszonyai között való felhasználhatóság mellett helyes *perspektívában is* gondolni a lehetőségekre. Későbbi stádiumban másfajta szabályozásra lehet szükség, mint a kezdeti vagy átmeneti szakban. Konkrét példán: ha mostani viszonyaink között még elsősorban a verseny kibontakozását gátló tényezők, így a termelői (szállítói) oldalon levő monopolhelyzetből eredő káros következmények elhárítását célozzuk jogi eszközökkel, későbbi szakaszban a már szélesebb körben kibontakozott versenynek népgazdasági szempontból káros eszközökkel való folytatása lehet az a jelenség, amely meghatározza a jogi szabályozás súlypontját. A jogi szabályozás stabilitásának szempontját — ha az átfogó szabályozás időpontja elérkezett — a változó viszonyoknak

[1] „Vállalat"-on a továbbiakban szövetkezeteket és más szocialista gazdálkodó egységet is értek.

[2] Az új mechanizmus előkészítése során külön „versenybizottság" (Wilcsek prof.) foglalkozik a kérdés közgazdasági oldalával.

megfelelő tartalommal kitölthető *keretszabályozással* lehet érvényre juttatni.

2. Hazai viszonyaink között a piaci versenyt érintő *jogi szabályozás* problémája két vonatkozásban jelentkezik:

a) Elsődleges feladat hatályos jogrendszerünkből azoknak a szabályoknak a *kiküszöbölése,* amelyek az új gazdasági rendszerben *gátolják* a piaci mechanizmus s az ezen belül kívánatos verseny kibontakozását, anélkül természetesen, hogy lemondanánk szocialista népgazdaságunk tervszerű irányításának alapvető princípiumáról. Ennek a feladatnak a megvalósítása, tehát a még korábbi gazdaságirányítási rendszerben született jogszabályoknak e szempontból is történő felülvizsgálata, a versenyt akadályozó jogszabályi és egyéb állami rendelkezések *lebontása* gazdasági életünk valamennyi területén *folyamatban van.* Ebbe a körbe esnek: a népgazdasági tervezés új koncepciója, kapcsolatban a termékforgalom „elosztásos" rendszerének megszüntetésével; a beruházások finanszírozásának, valamint a hitelellátásnak új, az eszközök gazdaságos felhasználására ösztönző rendszere; az árrendszer merevségének feloldása; a termékforgalomban a vállalatok közti kapcsolatok szabadabb és változatosabb lehetősége, ideértve a társulási és közös vállalkozási lehetőségek bővülését; a szerződéskötési kötelezettség minél szűkebb körre szorítása; a vállalati önállóságnak formaiból érdemivé tétele; a vállalati és dolgozói anyagi érdekeltség új rendszere; a tanácsi és szövetkezeti vállalkozásoknál az állammal szemben hátrányos diszkrimináció megszüntetése; a trösztnek, mint vállalati szervezési formának a háttérbe szorítása; az ipari nagyvállalati forma helyességének felülvizsgálása; a vállalati „profilgazda"-rendszer megszüntetése; a külkereskedelmi monopólium körében az exportáló és importáló vállalatok körének kiszélesítése s új kapcsolatok lehetősége a külkereskedelmi és a termelő vállalatok között; az import céljára szolgáló deviza megszerzésének megkönnyítése, stb.

A versenyt érintő jogi szabályozás hazai vonatkozásainak vizsgálatánál ezt a (fenti *a)* alatt említett) kört *nem* fogom a továbbiakban érinteni. Ebben a vonatkozásban — igen alapos előkészítés és megvitatás után — már konkrét elhatározások születtek és számos új jogszabály látott napvilágot.

b) A másik feladat nem a versenyt még akadályozó jogszabályoknak, hanem annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy ha az új gazdaságirányítási rendszer egyik elemeként kialakuló piaci verseny során vagy a több területen máris meglevő monopolhelyzetből kifolyólag a verseny pozitív hatása mellett népgazdaságilag káros jelenségek is mutatkoznak, *milyen jogi eszközökkel léphetünk fel ezek ellen?* Szükségesnek, helyesnek látszik-e valamilyen *egységes,* a monopolhelyzet visszaélésszerű kihasználását, a verseny korlátozását vagy tisztességtelen eszközökkel való folytatását egyaránt felölelő „versenytörvény" alkotása, vagy pedig megelégedhetünk — legalábbis egyelőre — azzal, hogy a konkréten jelentkező káros jelenségeket és visszaélési lehetőségeket egyrészt gazdaságpolitikai eszközökkel (pl. import), másrészt a jogrendszerünkben máris meglevő vagy a gazdasági tevékenység különböző részterületeinek egyébkénti szabályozásánál hozandó egyes rendelkezések felvételével próbáljuk háttérbe szorítani, ill. megelőzni. Ilyen, a monopolhelyzettel vagy a versenyszabadsággal való visszaélések megakadályozását vagy részben ezt is célzó, ill. lehetővé tevő rendelkezések elszórtan *máris vannak* jogrendszerünkben, részben az új mechanizmus jegyében készült, részben korábbi jogszabályainkban. Ilyennek tekinthetők pl. a termékforgalom körében a szállítói oldalon a *szerződéskötési kötelezettség* bizonyos körben fenntartása (10/1966. Korm. sz. r.), vállalatok alapításánál a döntés meghozatalának új módja, a *trösztintézmény szűk körre* szorítása, vagy a vállalatok együttműködési lehetőségeinek szabályozásánál az a rendelkezés, hogy a felettes hatóság megakadályozhatja az *egyesülések népgazdaságilag káros működését* stb. (11/1967. Korm. sz. r.). A termékforgalom tervezett új szabályozása szerint pedig már egyenesen tilos volna — érvénytelenségi szankcióval — az olyan megállapodás, amely a piac felosztását vagy a fogyasztók beszerzési, választási lehetőségének a korlátozását célozza.

Adva van másrészt, mint a versennyel való visszaélések ellen adott esetben felhasználható *közvetett eszköz,* a súlyosabb gazdasági visszaéléseknek, árdrágításnak, üzérkedésnek *büntethetősége.* A gazdasági versenylehetőségek, ill. az azokkal való visszaélések lehetőségének körét érinti továbbá a meglevő *iparjogvédelmi* (találmány, védjegy, mintaoltalom, újítás) szabályozás is. Hatályban van ezeken kívül a *tisztességtelen versenyről* szóló régi törvényünk (1923: V. tc.) számos rendelkezése is, amelyeknek eddig csak igen szűk körben (külkereskedelmi vonatkozásban) volt gyakorlati jelentőségük, de új viszonyaink között e törvény egyes rendelkezéseinek feleleventésével is megoldható volna több kérdés. Végül a meglevő államigazgatási jellegű, *hatósági engedélyezési* lehetőség is egyik eszköze lehet a monopolhelyzettel vagy a megnövekedett versenylehetőségekkel való visszaélések elleni küzdelemnek.

Ha azonban a „kazuisztikus" megoldás helyett mégis az *átfogó és egyenesen a visszaélések eltiltását és szankcionálását* szabályozó jogszabályalkotás *(„versenytörvény"),* illetőleg ilyennek az előkészítése látszik helyesnek, akkor mind a fogalmi kör definiálásánál, mind az érvényrejuttatás (szankciók) megállapításánál hasznos lehet az alábbi, a külföldi szabályozást vázlatosan ismertető összefoglalás.

3. A különböző országokban hozott *„versenytörvények"*[3] a megoldásoknak meglehető-

[3] Az alábbiakban egyszerűség szempontjából ezt a kifejezést használom, hiszen végül is a *verseny* vagy

sen változatos képét mutatják, de mégis két pólus az, amely köré a szabályozás elemei csoportosulnak: az egyik a *monopolhelyzet*, tehát a versenylehetőség hiánya és az ebből adódó lehetőségnek a közérdeket sértő módon való kihasználása (ideértve az „oligopol"-helyzetet is, amikor több hasonló profilú vállalat létezése ellenére jelentkeznek a káros következmények); a másik a versenynek a közmorált sértő, tisztességtelen eszközökkel való folytatása (*„tisztességtelen verseny"*). Mindkét esetben kétféle formában jelentkezhetik az a károsnak ítélt cselekvőség, amely ellen a törvényi szabályozás fellép: vagy a verseny lehetőségét kizáró, illetőleg korlátozó (esetleg monopol- vagy oligopolhelyzetet létrehozó) két vagy többoldalú *megállapodás formájában*, vagy pedig *egyoldalú magatartással*, ami lehet az előnyös pozíció közérdekellenes kihasználása, vagy pedig a verseny tisztességét sértő „praktikák", mahinációk alkalmazása. (A megállapodáson alapuló megjelenési formát a „kartell", az egyoldalú cselekvőségeket a „monopólium" szó jellemzi inkább; mindkettőre illenek a „versenykorlátozó", a „restrictive trade practices", a „tisztességtelen verseny" stb. megjelölések). A kétféle megjelenési forma (megegyezés — egyoldalú „praktika") gyakran kombináltan jelentkezik.

Az alábbi, összehasonlító jellegű áttekintésben a különböző törvényi szabályozásokból csak olyan részeket emelek ki, amelyek a mi gazdasági viszonyaink között — perspektívában is — érdeklődésre tarthatnak számot. Nem törekszem tehát a különböző szabályozási rendszereknek „in toto" ismertetésére és szembeállítására. Ebben a tanulmányban csak a *fogalommeghatározás* (a versenytörvénnyel tiltott cselekvőségek *körének* megállapítása) kérdésével foglalkozom s e körben a különböző külföldi megoldások ismertetése után megpróbálok utalni a mi viszonyaink között elképzelhető megoldásra. A tilalmak érvényrejuttatásának (eljáró szervek, szankciók) a kérdését egy későbbi tanulmányban vetném fel.

II. *A definíció*

(A versenytörvényben tiltott megállapodások és egyéb cselekvőségek köre)

A) Külföldi példák

1. Annak a tevékenységi vagy magatartási körnek a *meghatározása*, amely kimeríti a versenytörvények által tiltott (rendszerint érvénytelenségi vagy büntetőjogi szankcióval terhelt) tényállást, elvileg két nézőpontból indulhat. Az egyik, amely az első modern „antitrust" törvényben,[4] nevezetesen az 1890. évi *USA-beli Sherman-Act*-ben került először megfogalmazásra, az *abszolút tilalom* nézőpontjából indul ki, megtiltván a kereskedelmet korlátozó bármilyen megállapodást, szövetkezést, összebeszélést, valamint a kereskedelem monopolizálását és az erre irányuló kísérletet.[5] E széles körű, keretjellegű meghatározást, amelynek elvi alapja a *kereskedelem szabadsága*, a gyakorlatban nagyszámú bírói döntésnek kellett tartalommal kitöltenie, hiszen hamarosan kiderült, hogy a kereskedelem szabadságát korlátozó megállapodásoknak nem minden formája feltétlenül káros. A bírói gyakorlaton keresztül előtérbe került az *indokoltság* fogalma, aminek eredményeképpen a törvényi tilalmat úgy értelmezték, hogy az csak a szabadverseny indokolatlan korlátozására vonatkozik. Ilyen szabályozás mellett a bírósági (legfelső bírósági) gyakorlatnak (szokásjog) lett döntő szerepe a tisztességtelen versenymódszerek fogalmi körének kialakításában, majd az 1914-ben létesített Szövetségi Kereskedelmi Bizottság is szerepet kapott az indokolatlan versenymódszerek megállapításában. Az ugyanezen évből (1914) való *Clayton-Act* konkrétan is megtiltott (büntető szankció nélkül) *néhány*, a versenyt korlátozó vagy monopóliumot teremtő üzleti gyakorlatot (árdiszkrimináció, kizárólagossági megállapodás, fúzió részvényfelvásárlás útján), de mind e törvény, mind ennek későbbi (1936., 1950., 1960) módosításai és kiegészítései után is a *bíróság* kezében maradt az egyes cselekmények törvényességének vizsgálata. Az e téren kialakult bizonytalanságon alig segített a „vélelmezett (feltehető) törvénytelenség"-nek ugyancsak a legfelső bírósági gyakorlatban kialakított fogalma, amely szerint bizonyos fajtájú megállapodásokról (árrögzítés, piacfelosztás) *vélelmezhető* azok szabad verseny-ellenes volta, *anélkül, hogy a bíróságnak vizsgálnia kellene* az általuk okozott kárt vagy az indokoltság kérdését. Az utóbbi évek bírói gyakorlata — az amerikai gazdasági életben tapasztalható rohamos koncentrációs tendencia ellensúlyozására — a „vélelmezhető törvénytelenség" fogalmát kiterjesztette a *vállalati fúziók* bizonyos formáira is. Sok kritika hangzott el a Legfelső Bíróság gyakorlata ellen, amely — mondják — a vállalat nagyságát azonosítja annak káros voltával, és inkább a kis versenytársakat védi, mint magát

annak *hiánya* a tárgyalt probléma központi fogalma. Egyéb szokásos megjelölések: „antitrust legislation", „antimonopoly legislation", „law relating to restrictive trade practices", „Kartellgesetzgebung", versenyszabályozó, tisztességtelen verseny („unfair competition") elleni törvények stb.

[4] Kuriózumként: Már a római jog (Lex Julia de annona, Dig 48. 12. 2.) bünteti a kereskedőket, akik áremelésre szövetkeznek. Másrészt Zeno császár törvénye, a *Lex de Monopoliis* (!) (Coc. 4. 59) vagyonelkobzással és száműzéssel bünteti a monopolistákat.

[5] „1. Every contract, combination in form of a trust or otherwise, or conspiracy, in restraint of trade or commerce among the several states, or with foreign nations, is declared to be illegal.

2. Every person who shall monopolize, or attempt to monopolize, or combine or conspire with any person or persons to monopolize any part of the trade or commerce among the several states or with foreign nations, shall be deemed guity of a misdemeanour."

a szabad versenyt. Az ezzel szemben álló nézet szerint — és ez a nézet a kongresszusi vitákban gyakran kifejezésre jutott — az antitröszt törvényhozás célja, igenis, a *gazdasági erő decentralizációja* és a *kis vállalatok védelme.*

2. Az USA-beli szabályozás után, mint azzal — a definíció kiindulópontja szempontjából — talán a legjellegzetesebben szembenállót, említem meg az 1956. évi *holland* törvényt (módosítva egy 1958. évi törvénnyel), amely *nem* abból az alapállásból indul ki, hogy a verseny szabályozása vagy a domináló piaci helyzet *per se* közérdekellenes. A holland törvény a kartell- és hasonló jellegű megállapodásokat „prima facie" *törvényesnek és megengedettnek* tekinti, s csak arra az esetre ad felhatalmazást a hatósági beavatkozásra, ha *egyes esetekben* az egyesülés vagy megállapodás — a gazdasági miniszter véleménye szerint — *a közérdeket,* a kormányzat által követett gazdaságpolitikát sérti. A törvény tehát csak az *esetleges* visszaélések ellenőrzésére állít fel hatósági szervezetet. Minden megállapodást — hacsak a kormány egyes csoportokra felmentést nem ad — bírság terhe mellett *regisztráltatni* kell. A gazdasági miniszter a versenyt szabályozó megállapodást részben vagy egészben — amennyiben azt közérdekbe ütközőnek véli — *nem-kötelezővé nyilvánítja,* annak végrehajtását azonnal felfüggesztheti, határozatát publikálhatja. Viszont meglevő versenyszabályozást az ipar egy-egy ágában általánosan kötelezővé lehet tenni, mert a *verseny szabályozásának a hiánya* is közérdeket sérthet.

Monopolhelyzet esetén, ha annak következményei a közérdeket sértik, a kormány, ill. a gazdasági miniszter *utasíthatja* — bírság terhe mellett — az érintett vállalatot vagy személyeket a közérdeknek megfelelő magatartásra; ez vonatkozhatik *szállítási kötelezettségre, árakra,* bojkott vagy más káros piaci „praktikák" *abbahagyására.*

E rendszer szerint tehát a hatósági beavatkozás kivételes és *kazuisztikus* jellegű.

3. Valahol az amerikai és a holland rendszer között — az utóbbihoz közelebb — helyezkedik el az *angol* szabályozás, amelyet két törvény (az 1956. évi *„Restrictive Trade Practices Act"* és az 1948. évi (1956-ban módosított) *„Monopolies and Restrictive Practices Act"* tartalmaz.

Az angol szabályozás a versenymegállapodások bizonyos körét kifejezetten *megtiltja,* nevezetesen olyanokat, amelyek kikötött eladási árak betartását a szállítás megtagadásával, visszatartásával, bírság vagy kötbér kikötésével akarják kollektíve érvényesíteni. Törvénytelennek minősíti két vagy több *szállító* olyan megállapodását, hogy bojkottálják a hazai piacon azokat a megrendelőket, akik megszegik a viszonteladási árfeltételeket vagy diszkriminálnak ilyen vevők, ill. ezek közvetett szállítóival szemben. Ugyanakkor tiltja a *megrendelőknek* bojkottra vagy diszkriminációra irányuló megállapodásait is olyan hazai piaci szállítókkal szemben, akik nem kötöttek ki továbbeladási árat vagy elmulasztják az erre vonatkozó kikötés érvényesítését. A tilalomnak nincs büntető szankciója, de a tiltott megállapodások ellen a Board of Trade felléphet („injunction").

Az említett körbe nem tartozó (számbelileg messze túlnyomó) versenymegállapodások csak *regisztrálási* kötelesség alá esnek. Ilyen — meghatározott kivételekkel — minden olyan üzleti megállapodás, amelyben két vagy több, Egyesült Királyság-beli termelő vagy értékesítő cég a törvényben felsorolt kérdésekben (ár, minőség, mennyiség, gyártási eljárás, szállítási feltételek, vevők vagy eladók köre stb.) *megszorító rendelkezéseket* („negatív kötelezettségeket") vállal. (A kivételek között szerepelnek — többek között — export és más külkereskedelmi szerződések.) A regisztrálási kötelesség alá eső szerződések tekintetében gazdasági ügyekben szakértő bíróság (Restrictive Practices Court) dönti el — a törvényben felsorolt kritériumok alapján, részletesen szabályozott kontradiktórius polgári peres eljárásban —, hogy azok vagy egy részük *sértik-e a közérdeket.* Igenlő esetben a megállapodás *semmis* s a bíróság megteheti a szükséges intézkedéseket arra, hogy a kifogásolt korlátozások ne érvényesüljenek. Figyelemreméltó, hogy a kritériumokat a törvény *negatíve* sorolja fel, tehát azokat a követelményeket, amelyek fennforgása esetén az egyébként versenyt korlátozó egyezményt *nem* lehet közérdekellenesnek minősíteni, tehát amelyeknél a közérdek javára keletkező előny lényegesen jelentősebb, mint az a kár, amely a szerződés megszűnte folytán a köz vagy harmadik személy hátrányára jelentkeznék. („Ésszerű" korlátozó rendelkezések.)

A megállapodás nélkül fennálló *monopolhelyzet* hasonló szempontok szerint való megvizsgálására a *Board of Trade* megkeresése alapján a még 1948-ban létesített *Monopolies Commission* hivatott. A Bizottság véleménye alapján a hatóság (Board of Trade) felhívhatja a monopolistát, hogy tartózkodjék a monopolhelyzetnek visszaélésszerű kihasználásától, pl. a szállítások visszatartásától. A „valódi" (megállapodás nélküli) monopolhelyzet megállapítása különben ritka, mert annak előfeltétele, hogy az egész országban *egy* társaság vagy csoportosulás kezében legyen meghatározott cikket előállító vagy szállító tevékenységnek legalább harmadrésze.

Az angol versenytörvényhozásra tehát — összefoglalva — az jellemző, hogy a szabályozás túlnyomó részben a *„visszaélés"* szankcionálásának elvén alapszik s csak szűkebb körben érvényesül a „tilalom" elve. Ennek megfelelően a büntető szankciók elsősorban az információ-adás megtagadására és a regisztrálási kötelesség elmulasztására vonatkoznak, *nem* pedig *magukra a közérdekellenes cselekményekre.* Ezek szankciója: a polgári jogi semmisség megállapítása.

4. Az újabb *belga szabályozás* (1960. május 27-i tv.) a *„gazdasági hatalom"*-mal való visszaélést tiltja. (Ma is hatályos versenyszabályokat tartalmaz a termelés és az értékesítés köréből

az 1935. jan. 13-i királyi rendelet is.) A „gazdasági hatalom" a piacon való domináló helyzet, akár megállapodással jön az létre, akár anélkül alakul ki. Az összpontosított gazdasági erő vagy monopolhelyzet *önmagában nem* jelent sérelmet, csak az azzal való *visszaélés*. Ilyen állapítható meg akkor, ha *„két vagy több személy gazdasági hatalom birtokában a közérdeknek kárt okoz olyan praktikákkal, amelyek a verseny normális menetét eltorzítják, vagy korlátozzák, vagy amelyek akadályozzák akár a termelők, az értékesítők vagy a fogyasztók gazdasági szabadságát, akár a termelésnek vagy kereskedelemnek a fejlődését"*. Azoknak a „praktikák"-nak a felsorolása, amelyek sértik a közérdeket, a korábbi törvénytervezetekből végül is — mint iránymutatás — a tv. indokolásába került, de ott is csak mint exemplikatív felsorolás szerepel. Ilyenek: az ár emelésére vagy ésszerűtlen csökkentésére irányuló praktikák; indokolatlan árdiszkrimináció a vásárlók között; a találmányok vagy technikai eljárások fejlesztését gátló kikötések; a termelés mennyiségi korlátozása vagy minőségrontás; piacfelosztás; kizárólagossági szerződések; bojkott; korlátozó vagy diszkriminációs kikötések a nyersanyagok, termékek, a hitel szétosztásánál; dömping-árak („below-cost prices").

A belga szabályozás tehát — éppen úgy, mint a holland és javarészt az angol — nem az „a priori" tilalmak, hanem a versenyszabadsággal való *visszaélések* elleni küzdelem elvi alapján áll s az érvényesítést elsősorban *hatósági* (nem bírósági) szervekre bízza.

5. A meglehetősen komplikált *francia szabályozás* (amely részben az 1810. évi Code pénalban foglalt, 1926-ban módosított tilalmakra támaszkodik, részben az 1945. évi szigorú árszabályozó rendelet későbbi kiegészítésével és módosításával (1959) jött létre) elsősorban a „domináló helyzet"-tel vagy a „gazdasági hatalom"-mal való konkrét visszaélések *tilalmazásának* büntetőjogi oldaláról indul ki, határozottan megjelölvén azokat a cselekményeket, amelyek ebben a vonatkozásban *büntetendők*. Ezek: 1. a *fix minimumár* kikötése, elsősorban vertikális vonalon, a továbbeladókra kötelezően; 2. az *eladás* (szállítás) *megtagadása* (amely tilalom alól csak négy kivétel van: a szállítónak nincs áruja; a tilalom törvényes rendelkezésen alapszik, pl. gyógyszereknél; a rendelés „abnormális"; a fogyasztó rosszhiszemű); 3. az eladásnak vagy a szolgáltatás teljesítésének olyan *feltételhez kötése,* hogy a vevő más árut is, vagy legalább bizonyos mennyiségű árut köteles venni, ill. szolgáltatást igénybe venni („árukapcsolás"); 4. *diszkriminációs* eladási feltételek (árak) alkalmazása (szokásos s a termelési költségek változásának megfelelő árengedmények és felárak nem tilosak).

Másrészt a francia rendeleti szabályozás tiltja a *kartellmegállapodásokat*. Ez a tilalom vonatkozik minden olyan megállapodásra, amelynek tárgya a verseny szabad érvényesülésének a korlátozása, vagy amely erre vezethet annak folytán, hogy megakadályozza az előállítási vagy értékesítési árak leszállítását, vagy megkönnyíti az árak mesterséges emelését. E tilalom alól kivétel az olyan megállapodás, amely a termékek piacának a megjavítását vagy bővítését szolgálja, vagy amely ésszerűsítéssel és szakosítással gazdasági fejlődést eredményezhet.

6. *Olaszországban* az 1942-ben hatálybalépett *Codice civile* (2595—2620 §-ok) állapít meg a versenyjogot érintő elveket és korlátozásokat. Eszerint a verseny korlátozható *versenyzáradékok,* kizárólagos jogokat tartalmazó szerződések és vertikális árkorlátozások formájában, ha ez csak meghatározott területre vagy meghatározott tevékenységre szorítkozik; az ilyen korlátozás azonban *öt évnél* hosszabb időre nem szólhat. Az ún. *konzorciumok,* amelyek nemcsak a szó szoros értelemben vett kartelleket, hanem általában minden olyan szerződést magukban foglalnak, amelyet azonos vagy hasonló gazdasági tevékenységet végző vállalatok létesítenek a tevékenységük irányítását szolgáló közös szervezet kialakítása céljából, megengedettek, de időtartamuk *tíz évre* korlátozódik, a meghosszabbítás lehetőségével. Ha a termelő szervezet számára ilyen fajtájú kényszerszövetkezés szükséges, kényszerkonzorciumokká változtathatók át.

A Közös Piac alkotmányában foglalt versenyszabályozó rendelkezések (l. alább) eredményképpen készült új *olasz* szabályozás (1960. évi *tv-tervezet*) megtilt — pénzbüntetés szankciójával — minden olyan *megállapodást,* amely az árra, minőségre, eljárásokra stb. vonatkozó kikötésekkel *korlátozza a versenyt,* másrészt *domináló pozícióban* levő vállalatok részére tiltja azt, hogy a megrendelőkkel és fogyasztókkal szemben akár az ár-, akár más feltételek tekintetében méltánytalan kikötéseket alkalmazzanak.

7. A Közös Piac még nem említett országai közül a *Német Szövetségi Köztársaság* versenytörvénye a legújabb keletű, abban az értelemben, hogy az 1957. évi július 27-i törvényt a későbbi módosítások figyelembevételével 1966-ban egységes szerkezetben tették közzé. A szabályozás — az USA-belihez hasonlóan — a versenyt *korlátozó megállapodások tilalmának* elvéből indul ki, de — az USA-val ellentétben — a tilalmak érvényre juttatását nem elsősorban büntető, hanem polgári jogi szankciók (érvénytelenség) biztosítják s az eljárásra elsődlegesen nem bírósági, hanem közigazgatási szervezet hivatott. A kimerítő szabályozásnak (107. §) a definíciót, ill. a kifogásolható cselekmények körét meghatározó főbb, német alapossággal körülírt rendelkezései a következők:

a) Érvénytelenek az olyan vállalati együttműködési megállapodások és határozmányok, amelyek alkalmasak arra, hogy a *termelést* vagy az áruforgalom vagy az ipari szolgáltatások területén fennálló *piaci viszonyokat versenykorlátozások* révén befolyásolják. Az általános tilalom

alóli *kivételek* főbb esetei: általános (de nem árra vonatkozó) üzleti feltételek, indokolt árengedményre, szabványokra, export előmozdítására vonatkozó megállapodások.

A kartellhatóság továbbá a kereslet tartós megváltozásán alapuló forgalomcsökkenés esetén kérelemre *engedélyezheti az egyébként tiltott szerződést vagy határozmányt,* ha az a kapacitás és a szükséglet tervszerűen egybehangolásához szükséges és a szabályozás az *összgazdaság és az összjólét* figyelembevételével történik.

b) Vállalatok között árukra vagy ipari szolgáltatásokra vonatkozóan létrejött olyan egyéb *szerződések,* amelyek a törvény hatályossági területén belüli piacokra vonatkoznak, *érvénytelenek,* amennyiben a szerződésben részes felet az árak vagy az üzleti feltételek kialakításának *szabadságában korlátozzák* olyan szerződéseknél, amelyeket ez harmadik személyekkel a szállított áruk vagy más áruk vagy ipari szolgáltatások tekintetében köt.

A kartellhatóság a vállalatok között árukra vagy ipari szolgáltatásokra vonatkozólag létrejött *szerződéseket érvénytelenné nyilváníthatja* és újabb, hasonló megkötések alkalmazását, megtilthatja, amennyiben azok a szerződésben részes valamely felet *aa)* a szállított áruk, más áruk vagy ipari szolgáltatások *felhasználására* vonatkozó szabadságában, vagy *bb)* abban korlátozzák, hogy más árukat, illetve ipari szolgáltatásokat harmadik személyektől *igénybe vegyen,* avagy harmadik személyek részére *elidegenítsen,* vagy *cc)* abban korlátozzák, hogy a szállított árukat harmadik személyek részére továbbadja, avagy *dd)* arra kötelezi, hogy ténylegesen vagy a kereskedelmi szokás szerint *összse nem tartozó árukat* vagy ipari szolgáltatásokat vegyen át,

és ezáltal más vállalatok számára a valamely piacra való behatolást *méltánytalanul korlátozzák* vagy amennyiben az ilyen korlátozások mértéke ezeknek az áruknak vagy más áruknak, illetve ipari szolgáltatásoknak a *piaci versenyét* lényegesen korlátozzák.

c) Ha valamely vállalat áruk vagy ipari szolgáltatások meghatározott fajtájára versenytárs nélkül van vagy jelentős versennyel nem áll szemben és *piacot uraló helyzetét visszaélésszerűen használja ki,* a kartellhatóság e magatartását *megtilthatja és szerződéseket érvénytelenné nyilváníthat.*

A *vállalatok összevonását,* meghatározott esetekben, a kartellhatóságnál be kell jelenteni s ha várható, hogy az összevonás által piacot uraló helyzet alakul ki, a hatóság megteheti a megfelelő intézkedéseket.

d) Vállalatok és vállalatok egyesülései más vállalatokat *nem fenyegethetnek vagy sújthatnak hátrányokkal* és azoknak nem ígérhetnek vagy nyújthatnak előnyöket abból a célból, hogy azokat *olyan magatartásra bírják,* amely a törvény vagy a kartellhatóságnak a törvény alapján hozott határozata szerint nem tehető szerződéses kötelezettség tárgyává.

Vállalatok vagy vállalatok egyesülései más vállalatot vagy vállalatok egyesüléseit *nem késztethetik* szállítási vagy beszerzési korlátozásokra abból a célból, hogy meghatározott *versenytársakat méltánytalan hátrányban* részesítsenek.

Ha valamely vállalatnak egy gazdasági vagy foglalkozási *közösségbe való felvételét* elutasítják, a kartellhatóság az érintett vállalat kérelmére a közösségbe való felvételt elrendelheti, ha az elutasítás objektíve nem indokolt *megkülönböztető bánásmódot* valósít meg és a versenyben a vállalat méltánytalan hátrányához vezet.

e) *Gazdasági és foglalkozási közösségek* a saját területükre versenyszabályokat állapíthatnak meg abból a célból, hogy a versenyben a *tisztességes verseny* alapelveivel szembenálló magatartást meggátolják és a versenyben az említett alapelveknek megfelelő magatartásra ösztönözzenek. A versenyszabályok a kartellhatóságnál *nyilvántartásba* vehetők, *bejegyezhetők.*

f) A versenytörvényt alkalmazni kell — bizonyos kivételekkel (Vasút, Posta, közművek, bankok) — olyan vállalatok vonatkozásában is, amelyek egészben vagy részben *köztulajdonban vannak* vagy azokat a közösség igazgatja, illetve üzemelteti.

8. Svájcban, a kartellek, más piacszabályozó megállapodások és „gentlemen's agreement"-ek klasszikus hazájában, fokozott óvatosság jellemzi a kérdés megközelítését. Az alkotmány alapján a kormánynak még 1947-ben adott felhatalmazás alapján készült törvénytervezetből (1959) 1962-ben lett törvény (a „kartellekről és hasonló szervezetekről"), de az csak 1964-ben lépett hatályba. E törvény a kartell — és hasonló megállapodások — visszaélésszerű megnyilvánulásaival foglalkozik, éspedig elsősorban civiljogi szankciók (érvénytelenség, kártérítés) alkalmazásával *tiltja a versenynek közös akcióval való korlátozására irányuló megállapodásokat,* határozmányokat. Ez vonatkozik nemcsak a vállalatok közötti horizontális, de *vertikális* megállapodásokra is. A piacon domináló vagy döntő befolyást gyakorló vállalatot vagy vállalati egyesülést fogalmilag kartellnek kell tekinteni. Maga a *kartell- vagy hasonló megállapodás tehát nem törvényellenes,* csak az abban foglalt, *bojkottáló* jellegű, diszkrimináló, a verseny lehetőségét kizáró vagy korlátozó rendelkezések támadhatók meg. De az ilyen tilalmak alól is fontos kivételek vannak, pl. az exportra szánt termékekre, vagy a márkázott áruk tekintetében alkalmazott ár- stb. kikötésekre stb. Az *adminisztratív beavatkozási lehetőség minimális.*

Kartell-regisztrálási kötelezettség Svájcban nincs.

9. Az *osztrák* kartelltörvény (Kartellgesetz, 1959) ezzel szemben a kartellmegállapodásokra — érvénytelenségi szankcióval — *regisztrálási* kötelességet ír elő. A kartell *fogalmát* úgy definiálja, hogy az a vállalkozóknak vagy vállalkozói egyesüléseknek a verseny szabályozására vagy korlátozására — akár horizontálisan, akár verti-

kálisan — irányuló megállapodása, különösen a termelés, az értékesítés és az árak tekintetében. A „gentlemen's agreement"-ek, továbbá a versenyre vonatkozó határozmányok és ajánlások is e fogalmi körbe tartoznak (kivételek vannak pl. exportcélú megállapodások, kiadói termékek stb. tekintetében). A kartell-nyilvántartásba történő bejegyzés a megállapodás *érvényességi kelléke.* Csak olyan kartellmegállapodást lehet regisztrálni, amely nem ütközik törvényes rendelkezésbe vagy a jóerkölcsbe, a közmorálba s a *nemzetgazdaság szempontjából nem kifogásolható.* Különösen *nem regisztrálható* az olyan egyezmény, amely *kizárólagos* eladásra (akár horizontálisan, akár vertikálisan), bojkott-jellegű diszkriminációra (szem előtt tartván a szerződéses szabadság ésszerű mértékét) vonatkozik, vagy amely a szállítást az árra vagy a mennyiségre vonatkozó korlátozások elfogadásától teszi függővé, vagypedig a kartell felmondásának vagy az abból való kilépésnek a törvényben megállapított jogát kötbérhez, bírsághoz köti. Speciális rendelkezések vonatkoznak az árkartellekre és a viszonteladási árkikötésekre.

Az osztrák szabályozás tehát — mint általában a regisztrálási kötelességet előíró rendszerek, ellentétben a svájci, a holland, a belga megoldásokkal — nem elsősorban a konkrét visszaélések ellen lép fel (nem „kazuisztikus"), hanem a problémát gyökerében úgy ragadja meg, hogy már eleve megakadályozni kívánja a közgazdaságilag káros versenykorlátozó megállapodások *létrejövését.* Ennek eszköze a kötelező regisztrálás, mint érvényességi kellék, illetőleg a regisztrálás megtagadásának a lehetősége.

10. Az USA-beli, és néhány európai (javarészt közös piacbeli) versenytörvények definíciós, érvényességi kört megállapító szabályainak fenti vázlatos áttekintése után röviden foglalkozni kell magának az *Európa Gazdasági Közösség*nek (Közös Piac) vonatkozó szabályaival is. E vonatkozásban a jogforrás elsősorban a Közös Piac alkotmányát képező, 1957. évi Római Szerződés 85. és 86. cikke (valamint a 87—94. cikkek) s az ezek alapján és kiegészítéseként a közösség irányító szervei (Bizottság, Tanács) által kiadott több szabályzat, elsősorban az 1962-ben hatálybalépett 17. sz. tanácsi, továbbá még néhány, végrehajtást, részletkérdéseket rendező bizottsági vagy tanácsi szabályzat. Jóllehet a Római Szerződés külön kiemelt két szakasza (85, 86) első olvasásra világosnak tűnik, azok értelmezése, a hazai törvényekhez való viszonya (kötelezőek-e azok közvetlenül vagy csak a hazai törvényhozáson keresztül?) s a hazai törvényekkel való konfliktus nemzetközi közjogi és magánjogi vonatkozású kérdéseiben óriási irodalom látott napvilágot az elmúlt tíz évben (elsősorban a Közös Piac országaiban), nem beszélve a merőben közgazdasági jellegű vitákról. Ehelyütt természetesen a közös piaci idevonatkozó szabályozásnak csak a *definíciót* adó rendelkezéseit tekintjük át, vagyis azt a módot, ahogyan ez a *nemzetközi szerződés* körülhatárolja a gazdasági versenyben nem kívánatos megállapodások, cselekvőségek és magatartások körét.

A szóbanforgó 85. § tiltja a vállalatok közti olyan *megállapodásokat,* vállalati egyesülések határozmányait, eljárásokat és magatartási módokat, amelyek alkalmasak a tagállamok közötti kereskedelem káros befolyásolására és a Közös Piacon belüli *verseny kizárását, korlátozását vagy eltorzítását* célozzák vagy idézik elő. Ilyenek: a termelés vagy a fejlesztés korlátozására, a piacok felosztására, a partnerek diszkriminációjára vagy szokatlan addicionális szolgáltatások kötelező átvételére irányuló kikötések.

A 86. § *tiltja* a Közös Piacon vagy annak lényeges részén meglevő *uralkodó helyzet visszaélésszerű kihasználását* egy vagy több vállalat részéről, amennyiben ez a tagországok közötti gazdasági kapcsolatok káros befolyásolásához vezethet.

A 85. cikk szerint tiltott megállapodások és határozatok *érvénytelenek.* Az árutermelés vagy elosztás *javítására* irányuló versenykorlátozó szerződések azonban meghatározott feltételek mellett (pl. hogy a fogyasztók is arányosan részesülhetnek a keletkező nyereségben) mentesek a tilalom alól.

A közös piaci versenyszabályozás tehát az *automatikus tilalom* elvén épül fel, mind a versenykorlátozó megállapodások (amelyek körében azonban a Bizottság az esetek meghatározott csoportjaira (pl. egyes gazdasági ágak vagy területek külön szükségletei, alacsony életszínvonalú területek fejlesztése, technikai fejlesztés stb.) kivételeket engedélyezhet, mind a monopolhelyzettel való visszaélés tekintetében. Ugyanakkor megvan a *regisztrálási* kötelesség bizonyos típusú szerződéseknél. Végül jellemzi e rendszert — az USA-belivel és az angollal ellentétben — az *adminisztratív ellenőrzés* túlsúlya, szemben a bírósági eljárás korlátozottabb lehetőségeivel. Az USA-beli rendszerrel szemben megint különbség, hogy míg az USA-ban a hatóságok *tetszésük szerint* kiválaszthatnak s azután megtámadhatnak versenykorlátozó megállapodásokat, addig a közös piaci szabályozás szerint a Bizottság köteles kivizsgálni *minden olyan esetet,* amelynél valószínű, hogy a megállapodás a tilalom alá esik.

11. A külföldi példák után nem lesz talán felesleges bemutatni nagy vonásokban a *kapitalista Magyarországnak* a *„tisztességtelen verseny"*-re vonatkozó szabályozását sem, helyesebben ebből — itt — azt a részt, amely a fogalommeghatározásra, a *tiltott cselekmények körülírására vonatkozik.* A vonatkozó törvény (1923 : V. tc. a tisztességtelen versenyről, módosítva az 1933 : XVII. tc. által) jelentős része — többek között éppen a tilalmat és a fogalmi kört megállapító rész — ma is *hatályos* törvény, mert azt a Ptk — a Kt több más rendelkezése között — külföldi kapcsolatainkra tekintettel hatályban tartotta.

E törvény definíciója szerint: *„Üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy ál-*

talában a jóerkölcsbe ütköző módon folytatni". A szankciók részben polgári jogiak (a magatartás abbahagyására kötelezés, kártérítés), részben — egyes, szigorúbb tényállások — büntetőek.

Az említett „generális klauzulát" követően a törvény felsorolja „az üzleti tisztesség"-szabta korlátoknak egyes fontosabb áthágásait: *szédelgő feldicsérés* (reklámszédelgés), *bitorlás és utánzás, üzleti hírnév- és hitelrontás, hólabdaszerződés, üzleti vagy üzemi titok elárulása* vagy jogosulatlan felhasználása. Ezek közül egyes tényállások büntető szankció alá is esnek. A felsorolás nem lezárt, hanem exemplikatív.

12. Néhány kapitalista országbeli szabályozás áttekintése után egy *szocialista* versenytörvényről is tudunk mondani valamit, nevezetesen a vonatkozó *jugoszláv* szabályozásról. Arról nincs tudomásom, hogy más szocialista állam jogrendszerében a verseny átfogó szabályozására vagy ilyen jogszabálytervezet publikálására került volna sor, bár más szocialista országokban is — éppen úgy mint nálunk — a tőkés államokkal való kereskedelmi kapcsolatok céljára a régi kapitalista jogrendből fenntartották a *tisztességtelen verseny* elleni jogszabályokat. (Pl. a régi csehszlovák Ptk 352. §-a.) Emellett a szocialista jogrendszerekben csak *elszórtan* lehet felfedezni — az „új mechanizmus" jegyében létrejött gazdasági szabályozásban is — néhány olyan elvet vagy konkrét szabályt, amely a szocialista gazdasági versennyel, annak szabályozásával kapcsolatos jogi megoldás szempontjából figyelembe jöhet. (Ilyenekre útaltam — magyar vonatkozásban — fentebb, az I. fejezet 2. pontjában.)

Hogy azonban más szocialista országban is foglalkoznak az *átfogó szabályozás* kérdéseivel, erről tanúskodik K. *Knapp* prágai professzornak egy, a folyó évben jogi folyóiratban[6] megjelent cikke, amelyben síkraszáll a *szocialista versenyjog* sürgős kialakítása mellett.

Ami tehát *Jugoszláviát* illeti, itt az *alkotmány* már az *alapelveket* tartalmazó bevezető részében az ember egyéni és általános érdekeivel, valamint az alkotmány által meghatározott *társadalmi, gazdasági és politikai rendszerrel össze nem egyeztethetőnek* proklamál — többek között — minden olyan *termelési és elosztási formát,* amely az alkotmányban körülírt, emberi státuson alapuló társadalmi viszonyokat eltorzítja, jelentkezzék az akár a bürokratikus önkényességnek, akár a *monopolhelyzetből eredő privilégiumok* kihasználásának vagy a magántulajdonra jellemző egoizmusnak vagy partikularizmusnak a formájában. Konkrétan pedig az alkotmány egyik cikke (30.) tiltja az állami szervezetek olyan *egyesülését, fúzióját,* vagy *tevékenységeit,* amelyek anyagi vagy nem munkából eredő egyéb előnyök szerzése céljából a javak és szolgáltatások *szabad cseréjének a megakadályozására vagy korlátozására irányulnak* vagy amelyek a szocialista gazdasági kapcsolatokat alapjukban sértik, a gazdasági tevékenységben *egyenlőtlenségi viszonyokat* hoznak létre vagy szövetségi törvény által meghatározott általános érdeket sértenek.

Miután egy 1961. évi rendelet (27/61.) megtiltotta a gazdasági szerveknek olyan megállapodások létesítését, amelyek az *árakra,* a *piac felosztására* vagy a tevékenység más feltételeire vagy formáira vonatkozóan monopolhelyzet kialakulásához vezetnek, 1962-ben hatályba lépett a *piaci kapcsolatok szabályozásáról szóló törvény* (30/62.) Ennek alapvető elvei, ill. rendelkezései a következők.

A gazdasági szervezetek *a piacon,* az ország egész területén függetlenül és *szabadon* működnek s áruforgalmi korlátozásokat csak szövetségi törvény írhat elő. A gazdasági szervezeteknek saját érdekeiket össze kell egyeztetni a *társadalmi közérdekkel.* Arra kell törekedniök, hogy az áruk a *minimális közvetítéssel* és költséggel jussanak a termelőtől a fogyasztóhoz. A vállalatok közti *megállapodások és egyesülések* nem korlátozhatják a *verseny szabadságát* s nem hozhatnak más vállalatokat egyenlőtlen helyzetbe a piacon. A piaci tevékenység alapelveibe ütköző cselekvőségek: a *monopol- vagy más privilegizált helyzet* biztosítására irányuló megállapodás; a *spekuláció;* a *tisztességtelen verseny;* a szerződési kötelezettség durva megsértése; a piaci tevékenység alapelveinek egyéb súlyos megsértése.

A jugoszláv törvény a meg nem engedett piaci tényke dések között említi még az adásvételi *szerződés megkötésének* indokolatlan *megtagadását,* a *fogyasztók tévedésbeejtését* az áru minőségét illetően, hiányos vagy homályos adásvételi szerződések szándékos létesítését stb.

B) Elgondolások a hazai viszonyokra

Ha a fentiekben sikerült képet adni — legalább vázlatosan — a kapitalista országoknak (és Jugoszláviának) a versenyt érintő törvényhozásáról, közelebbről arról, hogy a törvényi szabályozásban miként írják körül a tilalmakat, hogyan határozzák meg egyrészt a domináló piaci helyzet (monopólium) közgazdaságilag káros kihasználását, másrészt az egészséges gazdasági verseny kizárására vagy korlátozására irányuló megállapodásokat (kartell stb.), vagy a versenyzés egyéb „tisztességtelen". módszereit, akkor most fordítsuk figyelmünket a *hazai* viszonyokra. Vajon a különböző külföldi kodifikációs megoldások, azok egyes részei felhasználhatók volnának-e — mutatis mutandis — *szocialista gazdálkodási rendünkben,* abban az esetben, ha az *új mechanizmussal* kapcsolatos gazdaságpolitikai elhatározások megvalósítása során szükségesnek látszik a megváltozott piaci viszonyok ilyen szempontból való ellenőrzése, a piaci kapcsolatok fokozottan szabadabbá tételével együttjáró, népgazdaságilag káros magatartások-

[6] „Pravnik", 1967. évi 1. sz., ismertetve a Magyar Jog 1967. májusi számában.

nak és egyéb jelenségeknek *jogi szabályozás* útján való megelőzése vagy legalábbis háttérbe szorítása. (E részben csak a „definíció" kérdésével foglalkozunk, az eljárási, hatásköri, szankciós kérdéseket a következő számban tárgyaljuk, megint a megfelelő külföldi szabályozás vázolása után.)

Ha külföldi, akár kapitalista kodifikációból ötleteket merítünk, megoldásokat átveszünk, ez *nem* jelentheti természetesen azt, hogy a szabályozásoknak tartalmilag is azonosaknak kellene lenniök vagy hogy éppen az elvi alap megegyeznék. Hiszen a szocialista gazdálkodás új rendszerében is az alapvető irányítási eszköz a *központi tervezés* s a piaci mechanizmus a tervgazdálkodásnak kiegészítő része. Ha a szocialista gazdálkodás új rendjében teret engedünk a piaci viszonyok érvényesülésének, a gazdasági versenynek, ez semmiképpen nem jelenti a központi tervezés, szabályozás és adott esetben a konkrét beavatkozás lehetőségéről való lemondást. A szocialista piac *szabályozott piac* s ebből következik az is, hogy ha egyszer tágabb teret nyitunk a versenylehetőségeknek, ezt is *szabályozni* kell. A *verseny szabályozása* szocialista gazdálkodási rendben szükségszerű követelmény, sokkal inkább az, mint kapitalista viszonyok között.

A kapitalista versenyjogi szabályozás eredetében a *versenytársak érdekeinek* a védelmét szolgálta s a tisztességtelen verseny, a bojkott, a diszkrimináció stb. álltak a szabályozás előterében. Ez indokolt szocialista viszonyok között is, de a szocialista versenytörvénynek a közvetlen versenyzőkön túlmenően az *egész társadalom,* a *fogyasztók* közvetlen érdekét is védeni kell. Egyébként a külföldi jogalkotás áttekintése azt mutatja, hogy a kapitalista versenyjogalkotás is mindinkább a *„szocializálódás"* irányában is fejlődik.[7] A leendő szocialista versenytörvényben ennek az alapelvnek kell döntően érvényesülnie.

a) *Monopolhelyzet*

1. A szabályozásnak két pólusa: egyrészt a kartell- és hasonló megállapodások, másrészt a gazdasági domináló helyzet szemszögéből nézve a kérdést, kétségtelen, hogy a mi szocialista gazdasági viszonyaink között az utóbbi, tehát a gazdasági *monopolhelyzet* (ideértve az „oligopol" helyzetet is) az, amellyel kapcsolatosan jelentkeznek elsődlegesen a népgazdasági szempontból nem kívánatos következmények, éspedig annál változatosabb formákban, minél szabadabb teret engedünk a vállalatok közötti piaci, szerződéses kapcsolatok alakulásának.

Hogy gazdasági életünk jelentős területein a termelői kapacitás még szűk s hogy részben emiatt, de részben egyéb okokból is (nagyvállalati szervezés, területi telepítés) a „szállítói" oldalon — nem is egy gazdasági szektorban — monopol vagy ezt megközelítő („oligopol") helyzet van, ez közismert. Az is biztos, hogy ezen merőben gazdasági eszközökkel (pl. import), vagy szervezeti megoldásokkal máról holnapra változtatni nem lehet, tehát ezzel a tényleges helyzettel az új gazdaságirányítási rendszerben is még jó ideig számolni kell, akkor is, ha további monopolhelyzetnek akár megállapodásokkal, akár felülről jövő szabályozással való kialakulását akadályozzuk. Emellett nyilvánvaló, hogy a monopolhelyzet *nem minden esetben,* vagy önmagában a monopolhelyzet nem feltétlenül elítélendő, különösen nem szocialista gazdálkodási rendben, ahol az nem a tőkések érdekében alakult ki. Egészen biztos, hogy egyéb kényszerítő okok megszűnte vagy szervezeti változtatások után is lesznek olyan szférák, ahol a monopólium fenntartása vagy éppen létesítése népgazdaságilag — éspedig nem merőben fiskális szemszögből — előnyös és szükségszerű.

Ez a meggondolás máris arra int, hogy ha a monopolhelyzetből adódó káros következmények ellen jogi szabályozással akarunk fellépni, a kör megvonásánál, a nem kívánatos megnyilvánulások elhatárolásánál *(definíció)* sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem volna indokolt a több külföldi szabályozásban (elsősorban az USA-beliben) látott az a megoldás, amelynek kiindulópontja a monopolhelyzet „a priori" helytelenítése, annak a szabályozásban eleve eltiltása azzal, hogy kivételeket jogszabály vagy valamilyen szerv állapíthat vagy állapít meg. A helyes kiindulási pont, elvi alap az, hogy a monopólium, mint a szocialista gazdasági viszonyok között kialakult vagy éppen kialakított piaci domináló helyzet *önmagában* nem tiltható kategória, hanem az ilyen helyzetnek a *népgazdaságot sértő módon való kihasználása,* az ilyen helyzettel való *visszaélés* az, amely ellen — ha az szélesebb körben jelentkezik — jogi szabályozással is védekezni kell, elsősorban a prevenció eszközeivel, de szükség esetén adminisztratív eszközökkel, sőt büntető szankciókkal is.

2. Hogy viszont ebben a vonatkozásban nem boszorkányok ellen kell törvényt hozni, azt a termékforgalomnak az új mechanizmus jegyében fogant első átfogó szabályozás óta eltelt több mint egyéves tapasztalatok máris mutatják. Még nagyobb számban és változatosabban fognak jelentkezni a „szabadabb" piac népgazdaságilag káros vagy veszélyes megnyilvánulásai a vállalatok közti egyéb szerződéses kapcsolatok folyamatban levő szabadabbá tétele során, valamint a gazdasági ösztönzők egyre szélesebb körben érvényesülésének következményeként.

A szállítási szerződések múlt év szeptemberétől hatályos új rendszerében (10/1966. Korm. sz. r.) a fentebb említett okokból a *szállítói oldal* az, ahol a tapasztalatok elég sok kedvezőtlen jelenséget is mutatnak. Elsősorban természetesen a termékeknek abban a körében, ahol a szállítót szerződéskötési kötelezettség *nem* terheli. Itt van ui. elsősorban lehetőség arra, hogy a szállító — *monopolhelyzetét kihasználva* — az

[7] *Knapp* is utal erre említett cikkében, de ő csak a svájci törvényt említi mint olyat, amely széles körben védi a fogyasztók érdekeit is.

új szabályozással biztosított szabad döntési jogával élve, vagy *megtagadja* a szerződéskötést (s ezzel veszélyezteti a szükségletkielégítés népgazdasági érdekét) vagy olyan *feltételekhez* köti azt, amelyeknek a másik fél (a megrendelő) részéről való elfogadása az utóbbi indokolatlan megterhelését s ezen keresztül (továbbhárítás) az egész népgazdasági érdek sérelmét vonja maga után. A konkrét esetekből vett példák: a szállító — az új szabályozás-adta lehetőséget kihasználva — csak *felárral* kalkulálva hajlandó szerződést kötni a többé-kevésbé kiszolgáltatott helyzetben levő megrendelővel olyan termékek tekintetében, amelyeket eddig — amíg szerződéskötési kötelesség terhelte — rendszeresen szállított. A „különleges" kívánságért kikötött felár sok esetben feltűnően magas, 40, 50, sőt 80%-os (!) „felárral" is találkoztunk. Más: a *teljesítés helye* az új szabályozás szerint általában a *megrendelő* telephelye, mert számos meggondolásból főszabályként ez látszik helyes megoldásnak. E szabály diszpozitív lévén: a szállító — *monopolhelyzetben* — csak úgy hajlandó szerződést kötni, ha a megrendelő továbbra is elfogadja a szállító telephelyén való teljesítés kikötését. Más: a régi kötelező *igényérvényesítési* szabály helyett az új rendszerben a feleket széles körű mérlegelési jog illeti abban a kérdésben, hogy érvényesítik-e a szerződésszegésből származó igényeiket. Számos esetben a szállító a megrendelés elfogadását attól teszi függővé, hogy a megrendelő nem érvényesít vele szemben kötbérigényt. Az *„előszállítás"* kérdése a múltban sok zavart okozott. Az új szabályozás súlyos szankciókhoz köti a kikötött idő előtti szállítást, de — helyesen ez is diszpozitív szabály lévén — a szállító oldalán a monopolhelyzet ismét felhasználható („kihasználható") az időelőtti szállítás elfogadtatására vagy indokolatlanul hosszú teljesítési határidő kikötésére, ütemezés el nem fogadására stb.

3. A felhozott, az eddigi tapasztalat szerint leggyakoribb visszaélési esetek nem merítik ki a monopolhelyzettel való manőverezés lehetőségét s az egyéb szerződési kapcsolatok lehetőségének kiszélesedésével s a kötelező szabályozás körének további csökkentésével nyilván szaporodni fog a lehetőségek és a változatok száma. S előbb-utóbb megrendelői oldalon is lehet majd domináló helyzet. A jövőbeli lehetőségek száma áttekinthetetlen s éppen ezért a szükségessé váló szabályozásban a tiltott eseteket nem volna helyes taxatíve felsorolni, hanem példálódzóan lehetne utalni a gyakorlatban leginkább jelentkező megnyilvánulásokra. A tilalom tehát *általános jellegű* volna, de — a fent mondottak szerint — az nem magára a monopolhelyzetre, ilyen helyzet kialakítására vonatkoznék, hanem a piaci *monopolhelyzet* (gazdaságilag domináló helyzet) *népgazdaságilag káros kihasználására,* a monopolhelyzettel való *visszaélésekre.* Példaszerű (tehát nem taxatív) felsorolásban szerepelhetnének a visszaélésszerű magatartások tipikusabb esetei.

Ez az általános jellegű tilalom lényegében tehát *keretszabályozás* volna. Azt konkrét tartalommal eseti hatósági döntések, bírói (döntőbizottsági) gyakorlat, esetleg a keretszabályozásnál alacsonyabb rendű (könnyebben változtatható) jogszabályok, állásfoglalások töltenék ki. Külön szabályozandó, fontos kérdés az, hogy milyen szerv legyen hivatott annak eldöntésére, hogy valamely kikötés, magatartás stb. konkrét esetben népgazdaságellenes-e, túllépte-e a vállalati érdek indokolt érvényesíthetőségének a határát, figyelemmel ugyanekkor arra is, hogy az önálló vállalati elhatározásokba való beavatkozás elkerülése, minimálisra csökkentése az új gazdaságirányítási rendszernek egyik alapvető követelménye kell hogy maradjon. A hatósági — szervezeti kérdésekre azonban a következő számban térek ki.

b) Megállapodáson alapuló versenykorlátozások

Mostani viszonyaink között, az új mechanizmus küszöbén és kezdetén, a piaci kapcsolatoknak és lehetőségeknek olyan *megállapodásokkal* való szabályozása, amelyekből népgazdaságilag káros következmények állhatnak elő, sokkal kevésbé látszik gyakorlati veszélynek, mint a monopolhelyzetből adódó, máris jelentkező visszaélési lehetőségek. De ha nem is kell tartanunk attól, hogy a „piacszabályozó", a „versenyt korlátozó", az „árrögzítő" vagy egyéb kartell- stb. megállapodások akár csak megközelítően is olyan jelentőséghez jussanak a szocialista gazdálkodásban, mint amilyennel bírnak a tőkés világban, azzal számolnunk kell, hogy az új rendszerben a monopolhelyzet mellett a szerződéskötéseknek, társulásoknak, közös vállalkozásoknak az eddiginél lényegesen szélesebb körű lehetősége teret nyithat majd olyan jelenségeknek is, amelyeknek népgazdasági érdekből határt kell szabni. Hogy máris ilyen konkrét lehetőségre hivatkozzunk: az állami vállalatokról szóló új jogszabály (11/1967. Korm. sz. r.) szerint a vállalatok egymással és szövetkezetekkel meghatározott közös gazdasági célok megvalósítására *kereskedelmi társaságokat* (Rt. Kft.), illetőleg *egyesülést* és más polgári jogi társaságot létesíthetnek. Annak a közös gazdasági célnak a fogalmába, amelyet a jogszabály megjelöl, beleférnek olyan célkitűzések, megállapodások is, amelyek népgazdasági szempontból adott esetben káros következményekkel járhatnak, zavarhatják, korlátozhatják az egészséges piaci helyzet kialakulását, a szükségletkielégítés biztosítását, a minőségi követelmények érvényesítését, technológiai eljárások fejlesztését, a tervezett, áralakulást, a fogyasztói érdekvédelmet stb. Maga az említett jogszabály (37. §) is provideál arra a lehetőségre, ha a vállalatok közötti együttműködés (egyesülés) sértené a népgazdaság érdekét. A termékforgalom tervezett új szabályozásánál pedig egyenesen tiltanák — sem-

misség terhe mellett — az olyan megállapodást, amely a piac felosztását, vagy a fogyasztók meghatározott körének valamely beszerzési lehetőségből való kizárását célozza, vagy korlátozza a fogyasztóknak a beszerzési források közötti választás lehetőségét. A külkereskedelmi vállalatok és a hazai termelő (szállító vagy megrendelő) vállalatok között új jogszabályaink a szerződési kapcsolatok, társulások még további formáinak kialakulását teszik lehetővé. Ami pedig Polgári Törvénykönyvünket illeti, ez a szerződéskötések tekintetében a *típusszabadság* elvi alapján állván, a különös részben szabályozott szerződéstípusok nem alkotnak zárt kört, tehát mód van itt nem szabályozott, „innominát" vagy akár nevesített szerződések létesítésére, éspedig szocialista gazdálkodó egységek között is. A Ptk-ban már meglevő, valamint az új mechanizmus jegyében készült és készülő újabb jogszabályokban provideált társulási, együttműködési alakzatok mellett tehát a vállalatok közötti kapcsolatokat szabályozó, a piaci viszonyokat, a gyártási technikát, az értékesítést, az árakat stb. érintő megállapodások számos fajtája alakulhat ki, s mindezek a piaci versenyt érinthetik.

Az új mechanizmus szemléletében fontos jelentőséget tulajdonítunk a piacnak, s ennek szükségszerű velejárója, sőt feltétele a *verseny* lehetősége, „szabadsága", feltételeinek biztosítása is. A versenyzésnek teljesen szabaddá tétele vagy szabadon hagyása viszont — világszerte észlelt tapasztalatok szerint — lehetőséget ad e szabadságnak a magasabb profit érdekében az összgazdaság érdekét sértő módon való kihasználására. Ennek egyik eszköze éppen a termelő (szolgáltató) és értékesítő vállalatok közötti, akár horizontális, akár vertikális irányú megállapodások, társulások létrehozása lehet. Egyéb, a közérdedeket sértő kikötések mellett az ilyenfajta megállapodásoknak egyik lehetséges célja vagy eredménye éppen a monopolhelyzet, a piacon domináló pozíció mesterséges megteremtése. Mindez az egyébként kívánatos verseny korlátozásához vezethet, s így — paradox módon — éppen a piaci verseny korlátlan szabadságának elismerése vonja maga után a tényleges versenynek megállapodásokon alapuló, gyakran közérdekellenes korlátozásait, a versenylehetőség kizárását. Ez viszont dialektikusan ahhoz a felismeréshez vezet, hogy a piaci versenyszabadság káros, éppen a versenyt gátló megnyilvánulásai ellen *szabályozással* is fel kell lépni, a piacot a *verseny szempontjából is* szabályozni kell, a versenylehetőségek visszaélésszerű kihasználását, az erre irányuló *megállapodások* létrehozását vagy érvényesülését éppen úgy meg kell akadályozni, mint a megállapodás nélkül is meglevő monopolhelyzet közérdekellenes kihasználását.

Ha a versenyt korlátozó vállalati megállapodások, társulások (amelyeknek a rugója természetesen mindig a magasabb profit reménye), a dolog természete szerint, elsősorban a kapitalista világ problémája, az új mechanizmus által determinált szocialista gazdálkodási rendünkben is, amelyben a vállalati önállóság és a vállalati nyereség meghatározó fontosságú kategóriákká váltak, számolnunk kell a nyereségre törekvésnek népgazdasági szempontból nem kívánatos megnyilvánulási módjaival is, s ezek közé tartozhatnak a vállalatok közötti együttműködést célzó megállapodások bizonyos kategóriái is.

Annak a körnek a megállapításánál, amelyre *tilalom* (érvénytelenséggel és egyéb szankciókkal) vonatkoznék, megint — éppen úgy, mint a monopolhelyzettel való visszaélés esetén — nem volna helyes az abszolút tilalom elvi alapjából kiindulni, hanem a nyereséges gazdálkodás elősegítését célzó, fejlettebb termelési, értékesítési, technológiai eljárásokra vonatkozó, adott esetben akár árakat vagy más piaci feltételeket érintő megállapodások, társulások létjogosultságának elismerése mellett, az együttműködési megállapodásokban jelentkező olyan kikötések, feltételek ellen kell jogszabályt hozni, amelyek az általános *népgazdasági érdek*, az *üzleti tisztesség*, a *szocialista vállalati erkölcs* (mert ilyen is megkövetelhető!), a *fogyasztói érdek* szempontjából kifogásolhatók. Olyan megállapodások ellen kell tehát fellépni, amelyek a gazdasági versenyt — az említett kritériumok alapján — közérdekellenessé, tisztességtelenné tennék.

c) „Tisztességtelen" verseny (megállapodás nélkül)

Nemcsak a monopolhelyzet kihasználásával és nemcsak különféle, „negatív" kötelezettségeket megállapító vállalati megállapodásokkal lehet megsérteni azt a követelményt, hogy a gazdasági verseny ne alakuljon a közérdek rovására, ne sértsen népgazdasági érdeket. Egyéb cselekvőségek is sérthetik a versenymorált s ha talán a népgazdasági kár közvetlenül nem is jelentkezik, a versenytársakkal szemben tanúsított „tisztességtelen" magatartás, a közfelfogás szerint meg nem engedhető versenyeszközök, manipulációk, „praktikák", trükkök használata — akár a sportban — a gazdasági versenyben is a versenytársnak okozott káron túlmenően sérti a közmorált. A szocialista vállalatoktól e vonatkozásban is meg lehet és kell kívánni a jóerkölcsbe ütköző cselekményektől való tartózkodást. Meg kell tudni vonni a határt a *szocialista gazdálkodási erkölcs*-csel összeegyeztethető és össze nem egyeztethető tevékenységek között, akkor is, ha azok nem alapulnak megállapodáson vagy nem a monopolhelyzet kihasználásának formájában jelentkeznek.

Olyanfajta, a nagyobb nyereség elérését célzó cselekvőségekről, machinációkról van itt szó, amelyet több kapitalista törvénykezés tilt s amelyek közül többet a mi, még 1923-ból való, a tisztességtelen versenyről szóló törvényünk is tiltott, polgári és büntetőjogi szankciók terhe

mellett. Ilyenek lehetnek: a *hírnév-* vagy a *hitelrontás,* a versenytárs rágalmazása („befeketítése", „dénigrement", esetleg csak ráutaló magatartással), a *reklámszédelgés,* üzleti vagy üzemi *titok jogosulatlan elárulása,* védjegyek, üzletjelzők jogosulatlan használata, *utánzás, bitorlás, hólabda-szerződés* stb.

d) Javaslat a definícióra

Ha külföldi példák bemutatása és az új mechanizmussal determinált szocialista gazdálkodási rend szempontjainak és követelményeinek a fentiekben történt kiemelése után megkísérelnők a megalkotandó új magyar *szocialista versenytörvény* legfontosabb §-ának („generális klauzula") a megszövegezését, vagyis azoknak a cselekvőségeknek a körülírását, amelyeknek a megtiltása népgazdasági érdekből kívánatos, valami ilyen megoldásra gondolunk (anélkül természetesen, hogy ez a jogszabályszövegezés precizitásának igényével lépne fel).

1. §

(1) „Gazdasági versenyt nem szabad a népgazdaság érdekét sértő, vagypedig az üzelti tisztességbe és általában a szocialista gazdálkodási erkölcsbe ütköző módon és eszközökkel folytatni.

(2) A vállalatok és más szocialista gazdálkodó szervek, valamint az állampolgárok közötti gazdasági együttműködésben, megállapodásokban, társulásokban tilos minden olyan kikötés vagy feltétel alkalmazása, határozat hozatala vagy egyéb cselekvőség, illetőleg magatartás, amely az egészséges piaci verseny kialakulását gátolja, a népgazdaság érdekét sértő monopol- vagy ehhez hasonló uralkodó helyzetet teremt, népgazdaságilag nem indokolt áremelkedést céloz vagy idéz elő, a minőség javítását vagy a műszaki fejlesztést akadályozza vagy bármely más módon sérti vagy veszélyezteti a versenytársak, a felhasználók, az értékesítők vagy a fogyasztók jogos és méltányos érdekeit.

(3) A piacon meglevő túlsúlyi (uralkodó) helyzetet (monopol és monopolszerű helyzet) megállapodás nélkül sem szabad olyan cselekményekkel vagy magatartással kihasználni, amelyek az előző bekezdésben felsorolt következményekre irányulnak vagy ezeket előidézik és általában, amelyek révén a népgazdaságot kár éri."

*

Az ilyenféle „generális" definíciót — egy vagy több további §-ban — esetleg *példálódzó felsorolással* lehetne kiegészíteni, erre azonban most nem térnék ki.

Helyesnek tartanám viszont azt, hogy a jogszabály a konkrét tilalom (1. §) előtt, bevezetőként, *preambulum*-ként tömören foglalja össze *pozitív irányban* is (mintegy általános orientációként) a *szocialista versenyjog alapelveit:* a népgazdaság tervszerű fejlesztésében betöltött szerepét, az egész szocialista társadalom érdekeinek védelme szempontjából értékelendő jelentőségét, valamint a közmorál, a tisztesség szempontjainak és követelményeinek a szocialista gazdálkodási rendben fokozottan megkívánható érvényesítését. Ennek helyes megfogalmazásához elsősorban elméleti közgazdászok közreműködése szükséges.

Meznerics Iván

A jogtudomány és a joggyakorlat

1. Kevés kérdés van a filozófiában és általában a tudományban, amely annyi vitának és elméleti tisztázásnak tárgya lett volna, mint az elmélet és a gyakorlat kapcsolata. E dolgozat címéből — amely az elmélet és a gyakorlat a jogéletben megnyilvánuló viszonyának elemzését ígéri — ezért tisztes unalom árad. S hogy ennek ellenére mégis arra vállalkozunk, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának néhány mozzanatát ismét megvizsgáljuk és ezekkel összefüggésben néhány gondolatot közöljünk, annak több oka van. Mindenekelőtt, hogy az elmélet és a gyakorlat viszonya jóllehet minden tudomány területén immár „történelmi" idők óta vitatott, mégis kevés olyan ágazata van a tudománynak, ahol zavarosabb, kuszáltabb és problematikusabb lenne, mint a jogtudományban. És ez nem véletlen. Az elmélet és a gyakorlat kapcsolata a jog világában sajátos módon, meglehetősen komplikált és összetett relációk szövedékében jelentkezik. Mindez — mint majd a továbbiakban megkíséreljük részletesebben bemutatni — a jog mint sajátos társadalmi objektiváció struktúrájából, a jogalkotás és a jogalkalmazás, a jogszabályok és a jogviszonyok kettősségében megnyilvánuló jogi élet szerkezetéből fakad. A figyelemnek és az érdeklődésnek a jogi elmélet és gyakorlat egyes problémáira irányítását azonban nemcsak általában a jogtudomány és a joggyakorlat komplikált kapcsolata indokolja, hanem ezt különösen aktuálissá teszi napjainkban az új gazdasági irányítási rendszer bevezetése, amely a jogi szabályozást és a jogalkalmazást új, nem könnyű feladatok elé állítja. A társadalmi-gazdasági viszonyokban lezajló átalakulás következtében a jogi szabályozásban és a jogviszonyokban, a szélesebb értelemben felfogott joggyakorlatban szükségszerűen felmerülő problémák joggal igénylik az elmélet, a jogtudomány közreműködését és se-

gítségét megoldásukat illetően. Ilyen helyzetben, olyan viszonyok között, amikor a mindennapi jogi élet, a joggyakorlat, a jogalkotás és a jogalkalmazás problémái rendkívüli módon megnövekednek, az új jogi kérdések egész sora merül fel, a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatában általában észlelhető tendencia, amely a joggyakorlat oldalán a felmerülő problémák *közvetlen* tudományos megoldásának igényét, a jogtudomány részéről pedig a mindennapi jogi feladatok *közvetlen* kielégítésére való törekvést jelenti, felfokozottan jelentkezik. Köztudottak és megszokottak azok a sirámok, hogy a jogtudomány nem segíti a joggyakorlatot mindennapi problémáinak megoldásában, s ezen általában azt értik, hogy a jogtudomány a jogi élet gyakorlati kérdéseinek *közvetlen* megválaszolását elhanyagolja. Hasonlóképpen ismertek azok a tudományos törekvések is, amelyek a joggyakorlat említett panaszait megszívlelve, a jogi élet problémáinak közvetlen megoldására irányulnak. A félreértések elkerülése végett már most hangsúlyoznunk kell, nem arról van szó, hogy a jogtudomány művelői közvetlen tevékenységükkel és tanácsaikkal ne follyanak bele a joggyakorlat munkájába, hogy az ún. tudományos jogértelmező, jogeset-elemző, vagy jogszabályokat kommentáló munka szükségességét, jogosultságát és hasznosságát elvitassuk. Csupán annak a tendenciának szeretnénk útját állni, amely a jogtudomány és a joggyakorlat valóságos viszonyát eltorzítva, a jogtudományt a joggyakorlat igényeinek közvetlen kielégítésére, a joggyakorlatot pedig az ilyen jogtudományi eredmények mechanikus és egyszerű felhasználására szorítja. Mind a joggyakorlat, mind a jogtudomány hibáinak jelentős része kölcsönös kapcsolatuk helytelen felfogásából, közvetlenségének hangsúlyozásából fakad. S ha a jelenlegi helyzetben, amikor a társadalmi viszonyok és körülmények objektíve különösen kedveznek a joggyakorlat és a jogtudomány közötti viszony ilyen leegyszerűsített és vulgáris értelmezésének, nem tűnik feleslegesnek az olyan tudományos kísérlet, amely a jogtudomány és a joggyakorlat valóságos kapcsolatának megvilágítására irányul. Csak a jogtudomány és a joggyakorlat viszonyának helyes megértése óvhat meg attól, hogy a jogtudomány a jogi élet változó és efemer gyakorlati feladatait *konkrét közvetlenségükben* rosszul megoldja.

2. A jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának megvilágítására irányuló kísérletünk kiinduló pontja a dialektikus materializmus ismeretelméletének alapvető tétele, amely Marx megfogalmazásában a következőképpen hangzik: „Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg — nem az elmélet kérdése, hanem *gyakorlati* kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igazságát, vagyis valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítania. Az olyan gondolkodás valóságáról, vagy nem-valóságáról folytatott vita, amely el van szigetelve a gyakorlattól — tisztára *skolasztikus* kérdés."[1] Az elmélet és a gyakorlat között kölcsönös dialektikus összefüggés áll fenn, amely a maga absztrakt általánosságában azt jelenti, hogy az elmélet kérdésfeltevéseinek szerkezetét a mindennapi életből meríti, feladatait a gyakorlat határozza meg, s az elméleti megállapítások és eredmények végül is a mindennapi gyakorlati életbe torkollnak. Az elmélet és a gyakorlat viszonyának lényegét kifejező ez az elvont általános megállapítás a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatára nézve is érvényes. Hogy a jogtudománynak problémáit a joggyakorlatból kell merítenie, s hogy a jogtudomány eredményeinek a joggyakorlatban kell realizálódniuk, mind a jogtudományban, mind a joggyakorlatban — mint erre már utaltunk — gyakorta hangoztatott tétel. A jogtudomány és a joggyakorlat dialektikus összefüggésének megértése azonban az elmélet és a gyakorlat viszonyának lényegét absztrakt általánosságában kifejező alapvető megállapítás további konkretizálását igényli. Ami az elmélet és a gyakorlat dialektikus összefüggésében a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatát illetően lényeges és döntő, hogy míg az emberek mindennapi életére és gondolkodására az elmélet és a gyakorlat közvetlen egybeesése jellemző, addig a tudomány többek között éppen azáltal válik le az emberek mindennapi életéről sajátos objektivációként, hogy az elméletnek és a gyakorlatnak ezt a közvetlen egybeesését megszünteti. Jóllehet a tudomány és a gyakorlat kölcsönös kapcsolatában a tudomány kérdéseit végső fokon a gyakorlatból meríti s eredményei a gyakorlatba folynak vissza, ez a dialektikus összefüggés nem közvetlen, hanem átmenetek és áttételek által közvetített. A tudomány számára a mindennapi élet közvetlen gyakorlatától való távolság, az elvontság foka a döntő, a tudomány és a gyakorlat viszonya a tudomány számára többé-kevésbé távoli és bonyolultan közvetett; ahhoz, hogy a tudomány az objektív valóság lényegét magánvalóságában feltárhassa, nélkülözhetetlen a közvetlen gyakorlati cél ideiglenes felfüggesztése. A tudomány kialakulását és kibontakozását egyrészt „végső soron a gyakorlati célkitűzések határozzák meg, és a legelvontabb és látszólag az élettől legtávolabb eső tudományos igazság is előbb vagy utóbb, közvetlenül vagy közvetve a társadalmi gyakorlatba torkollik, másrészt viszont minden tudományos munka parancsolóan megköveteli, hogy valamiképpen felfüggesszék az alapjául szolgáló, esetleg a munkát közvetlenül mozgásba helyező célkitűzést. Ha a felfüggesztésnek ezt az aktusát a valóság visszatükrözése által felvetett problémák megoldása idején megkerülik, akkor a gondolkodás eltávolodik a valóság lényegétől, és ennek megközelítésében zavarok állnak be."[2]

A tudomány és a gyakorlat dialektikus

[1] Marx—Engels Művei. 3. kötet. Bp. 1960. 7. old.
[2] Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. köt. Bp. 1965. 602. old.

kapcsolatában jelentkező ennek a közvetettségnek a magyarázatát az objektív valóság szerkezetében, a jelenség és a lényeg az objektív valóságban megnyilvánuló dialektikus összefüggésében, illetve a tudománynak az objektív valóság jelenségvilágával, valamint lényegével való viszonyában találjuk meg. „Minden tudomány fölösleges volna — írja Marx[3] — ha a dolgok megjelenési formája és lényege közvetlenül egybeesnék." A tudomány feladata ugyanis éppen az, hogy az objektív valóság jelenségformáiból a lényeget kihámozza. A tudomány nem elégedhet meg a jelenségek tanulmányozásával, leírásával és értelmezésével, hanem arra kell törekednie, hogy a dolgok lényegét objektív magánvalóságukban tárja fel. A jelenség és a lényeg kettősségében, sőt ellentétességében van minden tudomány alapja. Hegel a kanti filozófia igen fontos eredményének tekinti azt a felfogást, hogy közvetlen tudatunk tárgyai, amelyek a tapasztalati megismerés tartalmát alkotják, csak jelenségek.[4] Az objektív valóság szerkezete és jellegzetessége, hogy a lényegnek meg kell jelennie és a jelenségnek a lényeghez kell kapcsolódnia, ellentmondásos módon a lényeget kell hordoznia: „A lényegnek meg kell jelennie . . . a látszás az a meghatározás, amely által a lényeg nem lét, hanem lényeg, a kifejtett látszás pedig a jelenség."[5] Az objektív valóságnak ez a dialektikus szerkezete, lényeg és jelenség ellentmondásos egysége, amelyben a lényeg és a jelenség jóllehet kölcsönösen feltételezik egymást, nem esnek közvetlenül egybe, a jogot, a jogi intézményeket és képződményeket is jellemzi. Ezért a jogtudomány, ha valóban tudomány akar lenni, feladatát nem redukálhatja a jogi jelenségek tanulmányozására és descriptiójára, hanem a tudományos megismerés menetében meg kell haladnia e jelenségformákat és a lényeg adekvát fogalmi meghatározására kell törekednie. A tudományos „dezantropomorfizáló visszatükröződés számára elkerülhetetlen, hogy a lényeget és a jelenséget szigorúan elválassza egymástól, mert egységüket mintegy ellentétesség egységét csak úgy tudja konkrétan feltárni, ha láthatóvá teszi egymástól eltérő irányú és egymás felé tartó dialektikus mozgásukat".[6] A jogtudománynak a megismerés menetében gondolatilag fel kell bontania a jogi jelenségek és a jog lényegének közvetlenül adott kapcsolatát, hogy a jog lényegét megragadva, megállapíthassa a jogi jelenségek és a jog lényege közötti törvényszerű összefüggéseket.

A jogélet, a joggyakorlat problémái a maguk közvetlenségében a jogi jelenségek világában merülnek fel. Ezért tudományos és helyes megoldásuk csak úgy érhető el, ha a jogtudományi megismerés a jogi jelenségek lényegét tiszta — ami viszont csak a lényeg és a jelenség gondolati szétválasztása útján történhet —, hogy a világosan felismert lényegből a jelenségvilág törvényszerűségeihez való visszatérés lehetővé váljék. Ez a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának közvetett jellegét határozza meg. Jóllehet a jogtudomány feladatát és tevékenységét illetően — végső fokon — a joggyakorlat célkitűzései a döntők és a jogtudomány végső soron arra törekszik, hogy a gyakorlati jogi tevékenységet segítse, ezt csak azáltal érheti el, ha a jogi jelenségek szintjén elhelyezkedő joggyakorlatot meghaladja, ennek közvetlen feladataitól és célkitűzéseitől ideiglenesen függetleníti magát, hogy ezáltal e jogi jelenségeknek a joggyakorlatot meghatározó lényegét objektív magánvalóságában tárja fel. A jogtudomány a joggyakorlat munkáját nem úgy segíti, hogy célkitűzéseit közvetlenül magáévá teszi, hogy a joggyakorlat problémáit direkt módon megoldani akarja, hanem azáltal, hogy a jogi jelenségek lényegét megragadva, a lényeg és a joggyakorlat közötti kölcsönös dialektikus mozgásokat megvilágítva, a felmerülő gyakorlati jogi probléma és a lehető legjobb gyakorlati megoldása között közvetítéseket tár fel és ezeket közéjük csúsztatja. A jogtudománynak a közvetlen gyakorlati cél ilyen gondolati felfüggesztésével létrehozott eredményei a joggyakorlat álláspontjáról nézve gyakran paradoxnak tűnnek, és ezért merülnek fel a jogtudománnyal szemben ismételten az olyan rosszalló megjegyzések, hogy a jogtudomány túlságosan absztrakt, elszakad a joggyakorlattól, megállapításai a joggyakorlat munkáját közvetlenül nem segítik. De „a tudományos igazságok mindig paradoxak — mint Marx rámutat[7] —, ha a mindennapi tapasztalat alapján ítélik meg őket, ami a dolgoknak csak megtévesztő látszatát fogja fel". Ebből magától értetődően következik, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat viszonya nemcsak a jogtudomány oldaláról nézve bizonyul közvetettnek, hanem a joggyakorlat szempontjából is, nevezetesen a paradoxnak tűnő jogtudományi megállapítások gyakorlati hasznosítása sem történhet közvetlenül, hanem mindig közvetítések, meglehetősen komplikált, aktív gondolati-gyakorlati tevékenységek folyamatán keresztül megy végbe.

3. Mindeddig nem tettünk mást, mint hogy a materialista dialektikának az elmélet és a gyakorlat viszonyát megvilágító egyes megállapításait a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatára elvont közvetlenségében vonatkoztattuk. Tekintettel azonban arra, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatában a tudományos elméletnek kérdésfeltevéseit meghatározó alapját és próbakövét specifikus jelenségek és relációk jelentik, sajátos jogi jelenségek és viszonyok, amelyeket a joggyakorlat terminussal jelölünk, ahhoz, hogy a jogtudomány és a joggya-

[3] Marx: A tőke. III. köt. Bp. 1951. 885. old.
[4] Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Bp. 1950. 97, 212. old.
[5] I. m. 131. §.
[6] Lukács György: I. m. I. köt. 275. old.
[7] Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. Bp. 1963. 426. old.

korlat közötti összefüggést megértsük, a jogi jelenségeknek a joggyakorlat fogalma alá foglalt körét és ezeknek a társadalmi jelenségek és viszonyok szövedékében elhelyezkedését kell tisztázni. Ez természetesen egy jogi ontológia kidolgozását tenné szükségessé, amelyre itt most nincs terünk, így csak arra vállalkozhatunk, hogy a joggyakorlat által átfogott jogi jelenségek körét és helyzetét nagy vonalakban — mindig elsősorban a jogtudománynak a joggyakorlattal való kapcsolatát tartva szem előtt — felvázoljuk.

Az elmélet és a gyakorlat összefüggésének általános struktúrájából kell kiindulnunk, hogy a joggyakorlat sajátos jellege világossá váljék. Az a terület, ahol — mint arról szó volt — az elmélet és a gyakorlat közvetlenül egybeesik, az emberek mindennapi élete és tevékenysége. Az emberek mindennapi életéből és tevékenységéből nőtt ki és vált le a tudomány mint sajátos objektiváció; a tudomány szoros és bensőséges kölcsönhatásban van az emberek mindennapi életével és tevékenységével: „a tudomány megoldandó problémái közvetlenül vagy közvetve a mindennapi életből emelkednek ki, és ez azoktól a benne értékesülő eredményektől és módszerektől gazdagodik szakadatlanul, amelyeket a tudomány dolgozott ki".[8] A tudomány feladata tehát, hogy a mindennapi életből felmerülő problémákat a már tárgyalt közvetett módon megoldja, ezáltal az emberek mindennapi tevékenységét befolyásolja. Az emberek mindennapi élete és tevékenysége, amely minden emberi tevékenység tulajdonképpeni kezdetét és végpontját jelenti, a jogtudomány viszonylatában sajátos, közvetett módon jelentkezik. A jogtudományi megállapítások és eredmények egy sajátos közvetítő közegen, az ugyancsak az emberek mindennapi életéből kiemelkedő és oda visszatorkolló joggyakorlaton keresztül kerülnek a mindennapi élettel kapcsolatba. Az emberek mindennapi életének és tevékenységének a joggyakorlat kifejezéssel jelölt jogi jelenségekben és viszonyokban visszatükröződése az, ami a jogtudomány tulajdonképpeni tárgyát alkotja. Az eddig elmondottakból már két jelentős következtetésre juthatunk: az egyik, hogy gyakorlatként a jogtudomány vonatkozásában nem általában a társadalmi gyakorlat, hanem a specifikus joggyakorlat jelentkezik; a másik, hogy a jogtudománynak az emberek mindennapi életével és tevékenységével való összefüggése nem direkt, hanem éppen e joggyakorlat által közvetített.

Tekintettel arra, hogy jogtudományunkban csaknem általánosnak mondható az a felfogás, hogy a jogtudomány vonatkozásában a gyakorlatot nem a specifikus joggyakorlat, hanem éppen ellenkezőleg a társadalmi gyakorlat jelenti, a félreértések elkerülése és álláspontunk megvilágítása érdekében még a következőket kell hangsúlyozni. Mindenekelőtt, hogy a társadalmiság, a társadalmi, szociológiai jelleg és az általában vett társadalmi gyakorlat nem azonosak. Ha tehát a jogtudományi kutatás feladatát abban látjuk, hogy a specifikus joggyakorlatot és ne általában a társadalmi gyakorlatot vizsgálja, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a joggyakorlatból kilúgozzuk a társadalmi tartalmat, a jogtudomány elől pedig elzárjuk a joggyakorlat társadalmi mozzanatainak és vonatkozásainak kutatását. Erről szó sem lehet; csupán arról, hogy az általunk körülírt specifikus joggyakorlatot önmagában is társadalmi jelenségek, tevékenységek és viszonyok komplexusának tekintjük, minek folytán a jogtudomány szociológiai jellege e sajátos jogi-társadalmi jelenségek és nem általában a társadalmi gyakorlat kutatásából adódik. Ebből magától értetődően következik, hogy nemcsak a társadalmiság, a szociológiai jelleg és a társadalmi gyakorlat, hanem a társadalmi gyakorlat és a joggyakorlat sem azonosak egymással. A joggyakorlat — mint erre utaltunk — kétségkívül társadalmi; s mint ilyen az általános társadalmi gyakorlat körébe tartozik. De az általában vett társadalmi gyakorlat a tevékenységek, jelenségek és viszonyok felmérhetetlenül szélesebb területét jelenti és fogja át, mint a joggyakorlat, mi több, magát a joggyakorlatot is felöleli. A joggyakorlat és az általános társadalmi gyakorlat tehát a rész és az egész viszonyában állnak egymással. Ennek rendkívüli jelentősége van a jogtudományt és általában a társadalomtudományokat illetően. Ha ugyanis a jogtudomány vonatkozásában gyakorlatként az általában vett társadalmi gyakorlatot tekintjük, akkor a jogtudomány mintegy az egyetlen, átfogó társadalomtudományként tűnik fel. Holott az általános társadalmi gyakorlat a társadalomtudományok összességének alkotja tárgyát s a jogtudomány közvetlenül az általános társadalmi gyakorlatnak egy részét, az általunk megjelölt specifikus joggyakorlatot vizsgálja. Ha nem ezt teszi — meggyőződésünk —, hogy erejét meghaladó feladatra, lehetetlenre vállalkozik. Hogy a félreértés és a félremagyarázás csábító lehetőségének már most elejét vegyük, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy amint a joggyakorlat által átfogott sajátos jogi-társadalmi jelenségek közvetlen vagy közvetett, közelebbi vagy távolabbi összefüggésben vannak az egyéb társadalmi jelenségekkel, s az általában vett társadalmi gyakorlat körébe tartozó társadalmi jelenségek és viszonyok szövedékébe beágyazva, abból kiszakíthatatlanul jelentkeznek, hasonlóképpen a jogtudomány is a többi társadalomtudománnyal való szoros kölcsönhatásban működik. Világos, hogy a specifikus joggyakorlat lényegét a jogtudomány nem értheti meg, ha nem látja ennek a joggyakorlatnak az általános társadalmi gyakorlattal való összefüggését, ha nem ismeri az általános társadalmi gyakorlatnak a joggyakorlatot többé vagy kevésbé, közvetlenül vagy indirekte meghatározó és befolyásoló mozzanatait. Csakhogy az általános társadalmi gyakorlatnak a joggyakorlat körén

[8] Lukács: I. m. I. köt. 38. old.

kívül elhelyezkedő területeit a jogtudomány nem közvetlenül kutatja és ismeri meg, hanem a társadalmi gyakorlat e szegmentumait vizsgáló más társadalomtudományok eredményein keresztül, ezen eredményeknek a jogtudományi kutatásokban hasznosítása és alkalmazása révén.

A jogtudománynak a mindennapi élettel való ez az indirekt kapcsolata azonban rendkívül összetett és bonyolult, melynek alapját és okát a joggyakorlat által átfogott jogi jelenségek sajátos többrétűségében, az emberek mindennapi életéhez és tevékenységéhez való távolabbi vagy közelebbi, közvetlenebb vagy áttételesebb, konkrétabb vagy elvontabb kapcsolatában találjuk meg. A joggyakorlat e sajátos és komplikált összetettségének tisztázása egyrészt a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának differenciáltabb, a tudományos kutatás tárgyát és módszerét jelentősen befolyásoló felfogását teszi lehetővé, másfelől megvilágítja azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a jogtudomány és a mindennapi élet közötti áramlás végbemegy. A joggyakorlat bonyolult összetettségének és többrétűségének hangsúlyozásából már minden bizonnyal sejthető volt, amit most nyíltan és határozottan leszögezünk, hogy a jogtudománnyal szembeállított és kapcsolatba hozott joggyakorlat necsak az általában vett társadalmi gyakorlattal nem azonos, hanem a szorosabb értelemben felfogott és használatos olyan joggyakorlattal sem, amely tulajdonképpen az állami szervek, elsősorban a bíróságok jogi gyakorlati tevékenységét, az ún. jogalkalmazói gyakorlatot jelenti. A joggyakorlat a jogi jelenségeknek és viszonyoknak ennél sokkal szélesebb és gazdagabb körét fogja át: az emberek mindennapi életében megnyilvánuló jogszerű vagy jogellenes konkrét magatartásoktól, a konkrét jogviszonyokon, az állami szervek jogalkalmazó munkáján keresztül egészen a tulajdonképpeni jogalkotó tevékenységig. A következőkben a joggyakorlat e mozzanatainak a mindennapi élettel, illetőleg a jogtudománnyal való összefüggését vizsgáljuk meg.

A joggyakorlatnak az a rétege, amelynél az emberek mindennapi életétől és gondolkodásától való eltávolodás, a mindennapi életről való leválás és objektiválódás a legpregnánsabban megnyilvánul, a jogi normák világa, a tulajdonképpeni jogalkotó tevékenység. A jogalkotás, a jogszabályok területe ugyanakkor a joggyakorlatnak az a része, amely a jogtudományhoz a legközelebb helyezkedik el, amellyel a jogtudomány kapcsolata a legkevésbé közvetett. A jogalkotói tevékenység és az ebből előálló jogi normák szerkezete és jellege ugyanis lényegesen eltér az emberek mindennapi életének és magatartásának struktúrájától. Míg a mindennapi életben a közvetlen gyakorlati cél, az élet egyedi esetére irányuló cselekvés és szándék, a cselekvés indítékainak elmosódottsága, az egyéni érdekek, az egyedi személyiség és partikularitás a döntő, addig a jogalkotó tevékenység és az ebből előálló sajátos objektiváció — amely már sajátos közegében és rögzítettségében is lényegileg különbözik a mindennapi élet zárt objektivációktól ment világától — mint minden jelentős objektiváció a személyes, egyedi érdekek és partikularitás meghaladására irányul, amit a konkrét egyedi esetektől való elvonatkoztatás, az egyéni érdekektől és akarattól való függetlenülés, lényegi általánossága révén ér el. A jogalkotó tevékenység eltérően a mindennapi életben lejátszódó cselekvésektől nem valami közvetlen gyakorlati cél elérését tűzi ki maga elé. A jogszabály az emberek mindennapi magatartását szabályozza s kétségkívül közvetlen hatásra törekszik, nevezetesen arra, hogy a társadalom tagjaiban, a jogalanyokban a jogi norma által körülírt magatartást váltsa ki, idézze elő. De ezt egyrészt még további közvetítéseken keresztül éri el, másrészt a mindennapi élet közvetlen gyakorlati céljai jelentős részben éppen a jogi norma szabályozta konkrét egyedi emberi magatartásokban valósulnak meg. A jogi norma általánossága folytán szükségszerűen elvonatkoztat a konkrét közvetlen, egyedi gyakorlati céloktól, s jóllehet az emberi magatartásokat szabályozza, nem irányul közvetlenül az egyedi, konkrét emberi cselekvésekre. A jogi norma az emberi magatartásokat tipikusságukban tükrözi és általános érvénnyel mondja ki.[9] Mindebből jól látható a jogtudomány — amelynek a jogalkotás és a jogszabályok is kutatási tárgyát alkotják — és az emberek mindennapi élete és tevékenysége közötti kapcsolat közvetettsége a jogalkotó tevékenység és a jogi normák mint a joggyakorlat egyik jelentős rétege vonatkozásában.

Másfelől viszont a jogi normákat általánosságuk, a közvetlen gyakorlati céloktól, az egyedi érdekektől és akarattól függetlenülésük rendkívül közel hozza a jogtudományhoz. Valóban a jogtudományt is jellemzi, hogy nem a közvetlen gyakorlati célokra irányul, hogy a konkrét egyediségtől elvonatkoztat és a lényegi általánosságra tör. A jogtudomány és a joggyakorlatnak a jogi normákat, a jogalkotó tevékenységet átfogó világa között azonban mélyreható, lényeges eltérések vannak. Mindenekelőtt, hogy a jogtudomány nemcsak a mindennapi élet közvetlen gyakorlati céljait, hanem a jogalkotó tevékenység sajátos feladatait és célkitűzéseit is a tudományos munka során felfüggeszti, hogy törekvése nem e célok és feladatok közvetlen megoldására irányul. A jogalkotó tevékenység a jogtudomány mint elmélet vonatkozásában gyakorlatként, céljai pedig gyakorlati célokként jelentkeznek, amelyeknek közvetlen elérése a jogtudománynak nem feladata, bármennyire támogatni látszik is az ellenkező álláspontot az a jogalkotó és a jogtudományi tevékenységben egyaránt fellelhető törekvés, hogy mindkettő az általánosságra tör. Csakhogy a jogalkotás és a

[9] L.: Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965. III. fejezet 2. pont és IV. fejezet.

jogtudomány általánossága között lényeges eltérés áll fenn. A jogtudomány által megállapított általános területe jelentős részében éppen a joggyakorlatnak a jogalkotó tevékenységet és a jogi normákat magában foglaló része, amikor is a jogtudomány arra törekszik, hogy az e területen jelentkező és érvényesülő általános törvényszerűségeket és vonásokat tárja fel. De ha ettől el is tekintünk, s a jogtudomány olyan általánosító munkáját vesszük figyelembe, amikor a kutatás tárgyát azok a társadalmi-jogi jelenségek teszik ki, amelyeknek jogi szabályozása a jogalkotó tevékenység közvetlen feladata, akkor is az e körre korlátozottan megállapított jogtudományi és jogalkotói általánosság között lényeges eltérés mutatkozik. Mert míg a jogtudomány a szóbanforgó társadalmi-jogi jelenségek objektív általános törvényszerűségeit, lényegi közös vonásait ragadja meg, addig a jogalkotó tevékenység eredményeképpen előálló jogi norma általánossága csupán a jogszabály érvényességének általánossága, a jogi normában kifejeződő államakarat — mint Marx hangsúlyozza[10] — „látszólagos", „illuzórikus" általánossága.[11] Ami pedig az adott társadalmi-jogi jelenségeknek a jogszabályban való tartalmi jogi visszatükröződését illeti, azt, hogy ennek során a jogalkotó is a szóbanforgó jelenségek lényegi általánosságából indul ki, s ekkor valójában a jogtudomány általános megállapításaira támaszkodhat, ezeket hasznosíthatja, a jelentős különbség, amelyet hangsúlyozni kell, hogy a jogtudomány által megállapított általános nem válik közvetlenül a jogi norma tartalmává, oda mechanikusan nem emelhető be, hanem ez az általános csak kiindulópont, amely jelentős, sajátos jogi feldolgozásban részesül, s amelynek eredményeképpen végül is a tartalmi jogi feldolgozás során a különös, a tipikus és nem az általános nyer megfogalmazást. Éppen a jogi normának ez a tartalmi és akarati tipikussága és különössége az, ami a jogszabály általánosságának — Marx által kiemelt — „illuzórikusságát" és „látszólagosságát" megalapozza.[12]

Végül a jogalkotó és a jogtudományi tevékenység másik lényeges különbsége a jogtudomány dezantropomorfizáló tendenciája szemben a jogalkotás és általában a joggyakorlat antropomorf természetével. Hangsúlyozzuk nemcsak a jogi norma és a jogalkotó tevékenység antropomorf jellegéről van szó, hanem az egész joggyakorlat általában antropocentrikus. Ezzel szemben éppen a tudomány az a sajátos objektiváció, amely radikálisan szakít a mindennapi élet és gyakorlat általános antropomorfizáló tendenciájával. Az antropomorf jelleg rányomja bélyegét az emberek mindennapi életére és tevékenységére, azt teljesen áthatja, az antropomorfizáló tendencia általános jelenség: „Az ember soha sem érti meg, milyen antropomorf" — mint Goethe mondja. A tudományos visszatükröződés a mindennapi élettől és gyakorlattól elválásának egyik lényeges mozzanata éppen az, hogy ennek az általános antropomorfizáló tendenciának a megszüntetésére, az objektív valóságnak olyan megragadására törekszik, amelyből az emberi szubjektivitás kiiktatódik, ahol a teleologikus emberre koncentráltságot gondolatilag eltávolítják, megszüntetik: „az objektív valóság igazán tudományos megragadása csak akkor lehetséges, ha szakítunk a megszemélyesítő, antropomorfizáló szemléletmóddal. A valóság visszatükröződésének tudományos módja a megismerésnek mind tárgyát, mind alanyát dezantropomorfizálja."[13] Magától értetődik, hogy ez — ha valóban tudomány akar lenni — a jogtudományra nézve is érvényes. A jogtudománynak is az antropomorf jogi jelenségek magánvaló lényegét kell megragadnia, amely csak úgy lehetséges, ha a jognak ezt a társadalmi lényegét megtisztítják az antropomorf rárakódásoktól, s a jogtudomány pedig szakadatlanul arra törekszik, hogy a kutatás során szükségszerűen felmerülő emberi szubjektivitást, a tudományos vizsgálódást torzító antropomorfizáló tendenciákat kiiktassa és megszüntesse. A jogtudomány, mint minden társadalomtudomány, dezantropomorfizáló jellegének megértését rendkívüli módon megnehezíti, hogy antropomorf jelenségekkel, emberi tevékenységekkel és viszonyokkal foglalkozik, hogy tárgyát az ember, az emberi magatartások és jelenségek alkotják. A jogot, a jogi jelenségeket és viszonyokat is az emberek hozzák létre, ezek az emberi tevékenységekben realizálódnak. A jogtudomány törekvése és feladata azonban nem az, hogy ezeket a jogi jelenségeket közvetlen antropomorf voltukban megragadja, sem pedig hogy közvetlenül előre meghatározott emberi magatartási módokra hívjon fel, hanem hogy ezekben az emberi tevékenység által létrehozott és megvalósított jogi jelenségekben és folyamatokban feltárja az objektív, az emberektől függetlenül létező törvényszerűségeket. Mert mint Marx rámutatott a társadalmi mozgást és folyamatokat is „természettörténeti folyamatként" kell felfogni, amelyet az emberek akaratától, tudatától, szándékától független törvények irányítanak.[14] A jogtudomány tehát csak akkor teljesítheti feladatát, ha a tárgyát jelentő jogi jelenségeknek az antropomorf, emberre vonatkoztatott mozzanataitól megtisztított, objektív lényegét tárja fel. A jogtudomány e dezantropomorfizáló tendenciájának másik mozzanata a jogtudományi kutatás alanyának oldalán jelentkezik, ahol is a törekvés állandóan arra irányul, hogy a kutató személyében és személyével kapcsolatosan felmerülő antropomorf elemeket, az egyéni szubjektivitást

[10] Marx—Engels: Művei 3. köt. Bp. 1960. 33—34., 63., 68. old.
[11] L.: Peschka: I. m. IV. fejezet.
[12] Uo.
[13] Lukács: I. m. I. kötet. 133. old.
[14] L. Marx: A tőke I. köt. Bp. 1961. 14., 21—22. old.; Marx—Engels: Művei 13. köt. Bp. 1965. 6—7. old. stb.

és partikularitást sajátos módszerek és eszközök igénybevételével, saját szemléletének és fogalomalkotásának a valósággal kapcsolatos viszonyát szakadatlanul kontrollálva, kiiktassák. A jogi normák, a jogalkotó tevékenység és általában az egész joggyakorlat viszont lényegében antropomorf természetű. A jogalkotó tevékenység az emberre koncentrál, emberi cselekedetek és magatartásmódok kialakítására irányul, a jogi norma az emberre, az emberek egymással való viszonyaira, egymással szembeni magatartásaikra vonatkozik. A jogi norma az emberekhez szól, közvetlenül általa előre meghatározott magatartások kifejtésére hív fel. Természetesen a jogi-társadalmi jelenségeknek, a szabályozásra kerülő emberi magatartásokban és viszonyokban érvényesülő objektív törvényszerűségei és lényege a jogalkotás során is felhasználásra kerül, a jogi normában e jelenségek objektivitása is megőrződik, de nem a tudományos dezantropomorfizáló visszatükröződés tisztaságában, hanem történelmi tipikusságában, az emberi, szubjektív mozzanatokkal, az antropomorf rárakódásokkal együtt úgy, ahogy azt a társadalmi fejlődés mindenkori konkrét állapota meghatározza. A jogszabálynak ez az antropomorfizmusa fejeződik ki abban, hogy a jogi norma az emberi magatartások és cselekvések tekintetében megnyilvánuló szabályozó szerepét azáltal valósítja meg, hogy a szabályozandó emberi magatartásokat és helyzeteket mint tartalmat tipikus magatartási módokban és tényállásokban foglalja össze és fejezi ki.[15] A jogi norma és a jogalkotó tevékenység antropomorfizáló tendenciája nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a jogszabály sajátos, normatív módon emberi magatartásokra és cselekvésekre hív fel, hanem a normativitás kialakulásának abban a mozzanatában is, amely a szubjektív oldalon elhelyezkedő emberi akaratot, individuális osztályakaratot, illetve államakaratot a jogszabály normativitásának megteremtésében mozgásba hozza. Míg tehát a jogtudományi kutatás dezantropomorfizáló jellege az alanyi oldalon az szubjektív mozzanatok, az emberi szándék és akarat, az egyéni érdek és partikularitás kiiktatására irányult, addig a jogalkotás során végbemenő jogi visszatükröződés éppen az antropomorf mozzanatok, az emberi, egyéni vagy társadalmi érdek és akaratok bekapcsolásával éri el sajátos célját. A joggyakorlatnak ez az antropocentrizmusa és a jogtudomány dezantropomorfizáló tendenciája világosan felmutatják, hogy miért lehetetlen a dezantropomorfizáló visszatükrözéstől az antropomorf joggyakorlat problémáinak közvetlen megoldását várni. A kétfajta tükröződési, objektivációs folyamat lényegi különbsége, amely a valóság teleologikusan az emberre központosított, illetve éppen e mozzanatot kiiktató megragadásában nyilvánul meg, a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának közvetítettségét is megalapozza.

[15] L. Peschka: I. m. III. fejezet.

Az emberek mindennapi életétől és gyakorlatától viszonylag legtávolabb elhelyezkedő jogalkotó tevékenységgel és jogszabállyal szemben a joggyakorlat körébe tartozó jelenségeknek az a rétege, amely az emberek mindennapi életével és tevékenységével a legközvetlenebbül egybeesik, olyannyira, hogy arról jóformán nem is válik le, hanem csak arról beszélhetünk, hogy bizonyos mozzanatai a jogi objektiváció irányába tendálnak, az embereknek az a mindennapi konkrét, közvetlen tevékenysége és magatartása, amely a jogi normákkal való egybeesése, vagy azoktól való eltérése folytán jogszerűnek vagy jogellenesnek minősül. Tekintettel arra, hogy az emberek mindennapi életében az elmélet és a gyakorlat közvetlen egybeesése, a közvetlen egyéni érdekek és szükségletek, a cselekvés szándékának az élet egyedi esetére való közvetlen irányulása, a közvetlen gyakorlati cél a domináns, s az emberi magatartás csak e mellett és ezekkel együtt, tudatosan vagy tudattalanul a jogi normával is egybeesik, vagy attól eltér, az emberek mindennapi tevékenységének jogi vonatkozása, a joggyakorlat felé mutató mozzanata abban nyilvánul meg, hogy egyrészt jogviszonyokat keletkeztet vagy módosít, másrészt jogviszonyokat megszüntet. A jogi jelleg a legszembetűnőbbé akkor válik, ha a jogviszony keletkeztetés vagy megszüntetés valamely jogi norma vagy intézmény tudatos és a közvetlen gyakorlati cél eléréséhez közbeiktatott felhasználásával, ill. a tulajdonképpeni jogalkalmazás segítségével történik. Egyébként a közvetlen mindennapi tevékenység jogi jellege meglehetősen elmosódik. Tehát már ebben a szférában, a jogszerű vagy jogellenes konkrét, egyedi magatartások körében a jogi jelleg szempontjából több fokozat különböztethető meg a mindennapi tevékenység és jogi vonatkozása többé-kevésbé elmosódottságától kezdve, a tudatos jogkövetésen és jogfelhasználáson keresztül egészen a tulajdonképpeni jogalkalmazást igénybevevő és mozgásbahozó tevékenységig. A jogtudomány és a joggyakorlat összefüggését illetően a joggyakorlat körébe tartozó jelenségekkel kapcsolatosan egyrészt azt kell kiemelni, hogy ez az a pont, vagy inkább egész mező, ahol a jog az emberek mindennapi életével és tevékenységével közvetlen kapcsolatba kerül, ahol tehát a joggyakorlatnak a mindennapi életből leválása, illetve ide visszaáramlása közvetlenül végbemegy. Másfelől a joggyakorlat e területével kapcsolatos jogtudományi vizsgálódások szigorú körülhatároltságát kell hangsúlyozni, azt, hogy a jogtudomány az emberek mindennapi tevékenységébe beleolvadó e joggyakorlati szférának, a jogszerű, ill. a jogellenes emberi magatartásoknak csupán jogi vonatkozásait kutathatja, azokat a mozzanatait és oldalait, amelyeknek jogi relevenciájuk van vagy lehet, s ezeket sem úgy, hogy az ezen a szinten felmerülő jogi problémákat a maguk közvetlenségében megoldja.

A joggyakorlatnak az a része, amely az emberek mindennapi életében megnyilvánuló jog-

szerű vagy jogellenes magatartások és a tulajdonképpeni jogalkotó tevékenység és az ennek eredményeképpen előálló jogi normák között helyezkedik el, a kifejezetten és sajátlagosan jogalkalmazó tevékenység, amely egyrészt a jogviszonyokon keresztül az emberek mindennapi életében megvalósuló jogszerű vagy jogellenes magatartásokból, másrészt ugyancsak a jogviszonyok közvetítésével a jogi normákból nyeri lényeges szerkezeti elemeit. Már a jogalkalmazásnak ebből a közbenső helyzetéből és meglehetősen bonyolult jelzéséből következik, hogy a joggyakorlat e szegmentumának a mindennapi élettel, illetve a jogtudománnyal való kapcsolatát megvilágítani csak számos különböző irányú összefüggés és vonatkozás feltárásával lehetséges. Utaltunk arra, hogy a jogalkalmazás tápláló talaja az emberek mindennapi élete, közelebbről azok a mindennapi emberi tevékenységek és magatartások, amelyeknek jogi relevanciájuk van. Már az eddigi fejtegetésekből is kitűnik, hogy a mindennapi életben lezajló ezeknek a jogi relevanciájú cselekvéseknek csak bizonyos része az, amely a jogalkalmazás számára feldolgozandó matériaként szolgál: nevezetesen azok a magatartások, amelyek a különféle jogviszonyoknak a mindennapi életben való realizálódását valamilyen módon akadályozzák, olyannyira, hogy realizálódásukhoz, azaz a konkrét alanyi jogok és kötelezettségek kölcsönös megvalósításához és teljesítéséhez valamely állami szervnek a hatályos jogi normát az adott esetre közvetlenül vonatkoztató közreműködése szükséges. Amikor a jogszabályoknak a mindennapi élet egyedeire, a jogalanyokra konkretizálódását jelentő alanyi jogok és kötelezettségek az emberek mindennapi tevékenységében realizálódnak, amely jogviszonyok keletkezését, változását és megszűnését eredményezi, akkor külön jogalkalmazó tevékenységre, arra, hogy a jogviszonyok realizálódását állami szervek sajátos közrehatásával érjék el, nincs szükség. A jogalkalmazás tehát az emberek mindennapi életéhez kapcsolódik, de csak a jogviszonyokon keresztül; az olyan mindennapi tevékenységhez, amely a jogviszonyok realizálódásának útját állja, mégpedig mindig a mindennapi élet és gyakorlat valamely egyedi, konkrét magatartásához, jelenségéhez. A jogalkalmazásnak az emberek mindennapi életével való kapcsolata jól mutatja a jogalkalmazó tevékenység konkrétságát, egyedi jellegét, valamint hogy csak az olyan mindennapi tevékenységgel kerül kapcsolatba, amely a jogviszonyok realizálódását gátolja. A jogalkalmazás tényanyagát, tárgyát, amelyre a jogszabályokat konkretizálnia, vonatkoztatnia kell, az emberek mindennapi életéből merítik, s tevékenysége arra irányul, hogy a jogszabálynak az adott konkrét esetre vonatkoztatásával a jogviszonyoknak a mindennapi életben realizálódását az emberek jogi mederbe terelt magatartása által elősegítse. Ezt azonban csak a jogi normával való kapcsolata révén érheti el. A mindennapi életből kinövő jogalkalmazást igénylő eset megítélésének mértékét, az útmutatást, hogy az adott jogviszony realizálódását mely irányba terelje, az illetékes, jogalkalmazásra feljogosított szerv a jogszabályokból meríti. A jogalkalmazásra feljogosítottságra utalással azt a vonatkozást is jelezni kívántuk, hogy a jogalkalmazó állami szerv és a jogi norma kapcsolata is meghatározott, sajátos jogviszonyokon, ill, ezek realizálásán keresztül, nevezetesen az eljárási jogi viszonyok közvetítésével történik, amelyre itt most részletesebben nem térünk ki. Csupán arra akartuk a figyelmet felhívni, hogy a mindennapi élet és a joggyakorlat összefüggése a jogviszonyok egész hálózatát, szövedékét jelenti.

A jogalkalmazásnak a jogi norma és a mindennapi élet közötti sajátos helyzetét, a mindennapi emberi magatartásokkal és a jogszabállyal való specifikus kapcsolatát jól megvilágítja, ha a jogalkalmazó tevékenységet mint sajátos jogi objektivációt közvetlen célját és hatását, valamint a hétköznapi élet közvetlen gyakorlati célkitűzéseivel való összefüggését illetően vesszük szemügyre. Ha az emberek mindennapi életükben kifejtett jogszerű, illetve jogellenes magatartását úgy jellemeztük, mint azt a területet, ahol a mindennapi élet és a jog még meglehetősen egybeolvadva, kevéssé differenciáltan áll előttünk, akkor a jogalkalmazás a jogi jelenségeknek az a köre, ahol a mindennapi életről leválás és ugyanakkor az oda közvetlen visszahatás már világosan látható. Míg ugyanis a hétköznapi jogszerű vagy jogellenes cselekedetekre nézve az volt jellemző, hogy ezek megvalósítása során az emberek közvetlen gyakorlati céljaikat követték, magatartásuk közvetlenül ezekre irányult, s e mellett a cselekedeteknek jogi relevanciájuk is volt, addig a jogalkalmazásnál már a mindennapi élet közvetlen gyakorlati célkitűzésétől differenciálódott, sajátos célkitűzésnek megfelelően járnak el, a közvetlen gyakorlati célkitűzést felfüggesztik, hogy a jogalkalmazás sajátos célját közvetve még jobban valósítsák meg. A mindennapi élet közvetlen gyakorlati célkitűzéseitől való ez az ideiglenes függetlenülés a jogalkalmazásnál abban figyelhető meg, hogy a jogalkalmazó sajátos, közvetlen célja és feladata a jogszabálynak az eléje került konkrét, egyedi, hétköznapi esetre való vonatkoztatása. Jól látható ez egy olyan gyakorlati példán, ahol a jogi normának, illetve a jogalkalmazásnak a mindennapi élet gyakorlatával való kapcsolata viszonylag egyszerű formában és a lehető legkevesebb áttételen keresztül jelentkezik, nevezetesen egy olyan konkrét adás-vételi jogviszonynál, ahol a realizálódással kapcsolatosan bizonyos jogi problémák merültek fel, amelyeknek megoldásához a jogalkalmazás közrehatására van szükség. A szóbanforgó eset közvetlen mindennapi gyakorlati célja világos: az árucsere viszony tárgyának az egyik, az ellenszolgáltatást jelentő pénznek a másik fél tulajdonába kerülése. Amikor ennek hétköznapi megvalósítása problematikussá válik és az eset a jogalkalmazó elé kerül, a bíró, ha helyesen jár el nem a

hétköznapi életnek ezt a közvetlen gyakorlati célkitűzését, pontosabban a két fél oldalán konkréten más-más aspektusban megjelenő gyakorlati célkitűzést teszi magáévá, hanem ezt ideiglenesen felfüggeszti és saját, különös közvetlen célkitűzését, a hatályos jogi normának az adott esetre vonatkoztatását, tartja szem előtt. Csak azzal, hogy a hatályos, az esetre illő jogszabályt helyesen konkretizálta, a feleknek a jogszabályból következő jogait és kötelezettségeit, ill. a jogkövetkezményeket megállapította, s ezek realizálódását állami eszközökkel biztosította, azaz közvetlen sajátos célját elérte, hatott a mindennapi életre s valósította meg annak közvetlen gyakorlati célkitűzéseit úgy, hogy az előálló eset és megoldása közé a jogi norma rendelkezését becsúsztatta. Ha a jogalkalmazó bármelyik fél közvetlen gyakorlati célkitűzését teszi magáévá, és közvetlenül ennek megvalósítására tör, akkor lehetőség nyílhat arra, hogy a konkrét eset gyakorlati célját rosszul vagy egyáltalán nem valósítják meg, mert a bíró annyira az egyedi, konkrét eset sajátosságaihoz tapad, hogy elveszti szem elől az eset társadalmi összefüggéseit és kihatásait. Éppen a jogi norma — már jelzett — tipikus tartalma és általános jellege az, ami a mindennapi élet közvetlen gyakorlati céljaitól való elvonatkoztatás folytán ennek elkerülését lehetővé teszi, de csak úgy, ha a jogalkalmazó is ideiglenesen felfüggeszti a mindennapi élet közvetlen gyakorlati célját és saját, különös célkitűzéseit követi. Az elmondottakból talán kitűnt, hogy a mindennapi élet közvetlen gyakorlati célkitűzéseitől való ez a viszonylagos függetlenülés nem jelenti azt, hogy a jogalkalmazót a mindennapi gyakorlat nem érdekli és egy külön jogi világba zárkózva, csupán sajátos, „steril" jogi céljait követi. Közel sem. A jogi objektiváció, a jogi norma és a jogalkalmazás is éppen azért jöttek létre, azért váltak le az emberek mindennapi életéről, hogy ennek közvetlen gyakorlati célkitűzéseit sajátos, áttételes, indirekt módon a lehető legjobban megvalósítani segítsék. Ami már most mindebből a mindennapi élet, a jogalkalmazás, és a jogi norma kölcsönös helyzetére és összefüggésére nézve következik az, hogy a jogalkalmazás a mindennapi élet gyakorlatához közelebb helyezkedik el, mint a jogszabály, a hétköznapi élet konkrét, egyedi esetei és céljai közvetlenebbül és intenzívebben belejátszanak a jogalkalmazás folyamatába, mint a jogalkotásába, s az ezektől való elvonatkoztatás és relatív, ideiglenes függetlenedés mértéke is nagyobb a jogi normánál, mint a jogalkalmazásnál. Hasonlóképpen közvetlenebbül és szembetűnőbben nyilvánul meg a jogalkalmazásnál, mint a jogalkotásnál a jogi objektiváció antropomorfizáló jellege. A jogalkalmazás közvetlenül az egyéni magatartásokra, cselekvésre irányul, középpontjában az emberre koncentráltság áll. A jogi normát a jogalkalmazó közvetlenül az emberre, az emberi magatartásokra vonatkoztatja, minél fogva antropocentrikussága közvetlenül fejeződik ki.

A jogalkalmazásnak a mindennapi élet és általában a joggyakorlat viszonylatában elfoglalt specifikus helyzete a joggyakorlat e szegmentumának a jogtudománnyal való kapcsolatára is fényt vet. Ha általában a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának közvetettségét, indirekt jellegét, az antropomorfizáló és dezantropomorfizáló tendenciák lényeges különbözőségét hangsúlyoztuk. akkor a jogtudomány és a jogalkalmazás kapcsolatában ezek a mozzanatok még felfokozottabban jelentkeznek. A jogalkalmazásnak az egyedivel való közvetlen kapcsolata, valamint nyilvánvalóan antropomorf jellege határozottan aláhúzzák annak az általános törvényszerűségnek a jogtudomány és a jogalkalmazás vonatkozásában való érvényességét, hogy a jogtudomány a jogalkalmazói joggyakorlat közvetlen célkitűzéseit nem teheti magáévá, ezeket közvetlenül nem oldhatja meg, hiszen feladata éppen az, hogy a konkrét, egyedi, antropomorf jogalkalmazásnak az egyedi konkrétságtól elvonatkoztatott, az antropomorf vonatkozásoktól megtisztított általános objektív törvényszerűségeit állapítsa meg, s a jogalkalmazói joggyakorlatot éppen e tudományos megállapításokkal segítse.

4. A joggyakorlat körébe tartozó jelenségeknek, a joggyakorlat különböző szféráinak és összefüggésüknek ez a rövid felvázolása minden mozzanatában és konkrétságában megerősíti és alátámasztja azokat az előzetes megállapításainkat, amelyeket a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatára nézve — a materialista dialektikának az elmélet és a gyakorlat viszonyát megvilágító megállapításait a jogtudomány és a joggyakorlat összefüggésére elvont közvetlenségében vonatkoztatva — tettünk. E megállapítások — most már a joggyakorlat különböző rétegeit vizsgáló fejtegetésekkel megalapozott — lényege az, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat között nem közvetlen, hanem indirekt összefüggés áll fenn, amiből következik, hogy helytelen a jogtudomány és a joggyakorlat áttételes kapcsolatát szem elől tévesztve, a joggyakorlat konkrét problémáinak a jogtudománytól közvetlen megoldását várni, illetve akármelyik oldalról erre törekedni. Aminthogy ez a felfogás — remélhetőleg az eddigi fejtegetésekből kitűnőleg — távolról sem a jogtudomány és a joggyakorlat egymástól elszakítását, a közöttük levő kapcsolat lazítását jelenti, éppoly kevéssé a jogtudomány saját problémáiba való bezárkózását és a jogtudomány fensőbbséges „arisztokratizmusának" megalapozását, illetve a joggyakorlati munka elméleti lebecsülését. Éppen ellenkezőleg. A jogtudomány és a joggyakorlat objektív összefüggésének helyes megértése mutatja meg, hogy a jogtudományi és a joggyakorlati munka számos mozzanatban ugyan eltérő, de egyaránt magasrendű szellemi tevékenységet jelent, és szünteti meg mind a jogtudományi, mind a joggyakorlati munkának azt a degradálását és lebecsülését, amely a joggyakorlat és a jogtudomány kapcsolatának téves felfogásából ered. A jogtu-

domány és a joggyakorlat közvetlen kapcsolatát feltételező álláspont ugyanis, ami a joggyakorlat problémáinak direkt megoldását közvetlenül a jogtudománytól várja, nemcsak a jogtudományi tevékenységet váltja fel a joggyakorlati munkával, hanem a joggyakorlati munkát az így létrejött állítólagos „jogtudományi" eredmények közvetlen mechanikus, lélek- és szellemtelen alkalmazására szorítja. Holott a jogtudomány és a joggyakorlat összefüggésének helyes megértése nemcsak a jogtudomány bonyolult elméleti, a konkrét jogi jelenségek törvényszerűségeit absztraháló tevékenységét követeli meg, hanem a joggyakorlat részéről is olyan aktív, a joggyakorlat konkrét, közvetlen célkitűzéseit szem előtt tartó, komplikált elméleti munkát, amelynek során a jogtudomány általános megállapításai az egyedi, vagy különös joggyakorlatban, átgondolt és általakított formában, realizálódnak.

Peschka Vilmos

Szállítási szerződések — tömegtermékek forgalma

(A szállítási szerződések jogi szabályozásáról a szocialista országokban)

I.

A gazdaságirányítás rendszerének reformja jelentős mértékben megváltoztatja a szocialista szervezetek közötti szerződéses kapcsolatok rendszerét is. Az áruforgalom lebonyolításában korábban uralkodó szerepet betöltő szállítási szerződések mellett a szerződéstípusok egész sora kerül alkalmazásra. Ez a fejlődési tendencia már a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendeletben megjelent, fokozódó érvényesülését pedig a Gazdasági Bizottság több közelmúltban megjelent határozata jelzi.[1] Érthető az a jelenség, hogy a figyelem a szocialista szervezetek közötti viszonylatokban újonnan megjelenő szerződési típusokra terelődik, a régi forma pedig bizonyos fokig háttérbe szorult. Ez a tény összefüggésben áll azzal, hogy a gazdasági életben bekövetkező változások számos új követelményt támasztanak, és ezért a régi szerződési forma mellett újakat kell keresni.

A termelés szervezése, a szocialista szervezetek tartós gazdasági kapcsolatainak kialakítása, a tömegtermékek forgalmának szervezése bár nem új követelmény, de a tervezési rendszer megváltozása folytán a korábbitól eltérően jelentkezik és nézetünk szerint a szerződések rendszerének egyik legfontosabb feladatát éppen az képezi, hogy ennek a követelménynek eleget tegyen.[2]

A szocialista szervezetek közötti áruforgalomnak s ezen keresztül a termelésnek a polgári jog eszközeivel való szervezését a múltban a szállítási szerződések látták el. E feladat jelentőségének növekedése azt indokolja, hogy foglalkozzunk az újonan alkalmazásra kerülő szerződéstípusok mellett a szállítási szerződésekkel is, és próbáljuk felvázolni azt a szerepet, amelyet ennek a szerződésformának a jövőben be kell töltenie. Ezt az a körülmény is szükségessé teszi, hogy jelenleg a gyakorlatban problémák jelentkeznek a szocialista szervezetek közötti szerződések megkötésével kapcsolatban, és bár ezek a problémák nagyrészt az átmeneti időszak nehézségeivel magyarázhatók, kialakulásukban része van a különböző szerződésekkel kapcsolatos bizonytalanságnak is. A kérdés felvetése azért is időszerű, mert a Gazdasági Bizottságnak a termékforgalmazás új rendjéről szóló határozata előírta, hogy ez év végéig ki kell dolgozni a szállítási alapfeltételek új rendszerének főbb elveit.[3]

A szállítási szerződések szerepének tisztázásánál segítséget nyújthat a többi szocialista országban kialakult megoldások vizsgálata. Ezért a következőkben megkíséreljük röviden összefoglalni a gazdaságirányítási rendszer reformját megvalósító szocialista országok jogi szabályozásának azokat a kérdéseit, amelyek témánk szempontjából érdekesek lehetnek.

II.

A Szovjetunióban és az európai népi demokráciák többségében az elmúlt években megindult a gazdasági mechanizmus reformja. A reformtörekvések alapvető célkitűzése közös: áttérni a gazdaság extenzív fejlesztésének módszereiről az intenzív fejlesztési módszerekre, nagyobb teret engedni az áruviszonyok létezéséből adódó törvényszerűségek érvényesülésének és ezen keresztül jobb gazdasági eredményeket elérni, mindezt azonban úgy, hogy az állami centralizált tervszerű vezetés fennmarad. Emellett a lényeges megegyezés mellett azonban az egyes országokban kidolgozott elgondolások, megoldások sokban eltérnek egymástól.[4] Külön tanul-

[1] L. a Gazdasági Bizottság 1/1967 (III. 9.) és 13/1967 (IV. 13.) sz. határozatait.

[2] Úgy gondoljuk, ezt az álláspontot nem szükséges részletesen indokolni, elég csupán utalni arra, hogy a vállalatok gazdasági tevékenységét felső szervek utasításai nem határozzák meg, a kapacitás legalább egy részét kitöltő megrendelések szolgáltathatják tehát azt az alapot, amelyre támaszkodva reális vállalati terveket lehet készíteni. Tervszerű vállalati tevékenység nem valósulhat meg abban az esetben, ha az előállított összes termékről csak a piacon dől el, azonnal lebonyolódó adásvételi szerződések formájában, hogy előállításuk szükséges volt-e vagy nem.

[3] 13/1967 (IV. 13.) GB. sz. határozat 11. pont.

[4] Ezekkel a kérdésekkel számos tanulmány foglalkozott, itt példaként csak a következőkre utalok:

mánynak kell azzal foglalkoznia, hogy milyen összefüggés áll fenn a különböző szocialista országokban megvalósuló változtatás és a szerződési rendszer szabályozása között;[5] erre a kérdésre a jelen cikk keretei között nem térhetünk ki, nem részletezhetjük a közgazdasági koncepcióknak a jogi szempontból lényeges eltéréseit sem.

A gazdaságirányítási rendszer reformjával foglalkozó párt- és kormányhatározatok mindegyik országban kiemelik azt, hogy növekszik a szerződések jelentősége. Nem egyformán kidolgozott azonban az a kérdés, hogy a szerződések milyen szerepet töltenek be a termelés szervezésében.

1. Különösen nagy hangsúlyt kapott a szerződéseknek a termelés szervezésében betöltött szerepe a *Német Demokratikus Köztársaságban.* A gazdaságirányítási rendszer reformja szempontjából fontos határozatok közül kettő is kifejezésre juttatja azt, hogy megváltozik a szerződések szerepe, mert a jövőben a gazdasági szerződések is alapját szolgáltatják a rövid időtartamra szóló terveknek; a vállalatok közötti kooperáció fontos szervezőivé válnak a szerződések.[6] A terv és a szerződés megváltozott viszonya abban is megnyilvánul, hogy a szerződés időtartama nem esik feltétlenül egybe a tervezési időszakokkal. Ez pedig H. Such professzor álláspontja szerint minőségi változást idéz elő a gazdasági szerződések szerepében, mert így válik lehetségessé, hogy a gazdasági szerződés a vállalatok együttműködésének, a termelésnek szervezőjévé váljék.[7]

A Vertragsgesetz a gazdasági szerződéseknek a tervezés és gazdaságirányítás rendszerében betöltött helyéről szóló részében külön formákat is meghatároz valamennyi gazdasági szerződési típus tekintetében. Így külön rendelkezik a hosszú időtartamra létrejövő szerződésekről és a keretszerződésekről.[8]

A jogszabály a hosszú időtartamú szerződéseket többek között a kutatási feladatok, beruházások, komplett berendezések szállítása, a nemzetközi munkamegosztásból adódó feladatok tekintetében látja különösen indokoltnak. A szerződéssel a felek hosszú időre megteremtik az együttműködés alapjait, kapacitás lekötéséről állapodnak meg, egy-egy termék fejlesztésének irányát határozzák meg, megállapítják továbbá azokat a határidőket, amikor a feltételek további konkretizálására sor kerül. Amíg ez a forma a valamely hosszabb idő alatt elérhető eredmény előmozdítását szolgálja, addig a keretszerződés a sorozatosan megoldandó feladatokhoz kapcsolódik. A felek azokat a feltételeket határozzák meg keretszerződésben, amelyekre az ennek a keretszerződésnek az alapján kötendő szerződéseiknél számíthatnak, vagyis a felek tárgyalása, szerződéskötése, együttműködése lényegesen egyszerűbbé válik.

A gazdasági szerződések kategóriájába a Vertragsgesetz számos szerződéstípust sorol, amelyek közül az áruforgalom szempontjából a szállítási, a vállalkozási és a bizományi szerződés fontos. A szállítási szerződéseknél két olyan további rendelkezést találunk, amely a felek tartós kapcsolatára utal. Ezek közül az a fontosabb, amely a szállítási szerződésből eredő jogok és kötelezettségek meghatározása után kifejezésre juttatja azt, hogy ez a szerződéstípus a tömeggyártmányok nagy mennyiségben történő átruházására alkalmas: ez a termékek folyamatos szállításának esete. A másik rendelkezés a lehívásokra vonatkozik.[9]

A felek kapcsolatát hosszabb időtartamra rendező szerződésekkel kapcsolatban problémák merültek fel a gyakorlatban. Ez a szerződési forma ugyanis nem tekinthető előszerződésnek, a rövid időre szóló szerződésektől csak annyiban tér el, hogy a szerződési feltételek kevésbé konkrétak. Ezért merültek fel olyan javaslatok, amelyek a szerződésmódosítást vagy a szerződés megszüntetését az általánostól eltérően kívánják szabályozni, ezeknél a szerződéseknél a feleknek nagyobb mozgási szabadságot kívánnak biztosítani. Jelenleg még az a helyzet, hogy a vállala-

K. Osztrovityanov: Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének kérdései. Dokumentumok, 8. évf. 16. sz. 37—40. old.; A változás okai. A Novoje Vremja c. folyóirat szerkesztőségi cikke. Cikkek a szocialista sajtóból, 9. évf. 85. sz. 2—7. old.; J. Branik: Gazdasági reformok a szocialista országokban. Cikkek a szocialista sajtóból, 10. évf. 53. sz. 1—8. old.; A. Koszigin beszéde az SZKP Központi Bizottságának plénumán. Dokumentumok, 8. évf. 23. sz. 47—48. old.

[5] Ennek a témának a kidolgozásával foglalkozik jelenleg a szerző, s a tanulmány előreláthatólag az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének jogösszehasonlító kiadványsorozatában jelenik meg.

[6] Richtlinie für das neue ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft. Gesetzblatt, 1963, Teil, II. Nr. 64. 467. old.; Aus dem Bericht des Politbüros an die 13. Tagung des ZK der SED. Neues Deutschland, 1966. szeptember 18., Vertragssystem, 1966. 11. sz. 641—643. old.

[7] L. H. Such hozzászólását az 1965 decemberében Szegeden megtartott polgári jogi munkaértekezleten: Aktualnüje voproszü szocialiszticseszkogo grazsdanszkogo prava. Material naucsnogo rabocsego szovescsanija provegyjonnogo v dekabrje 1965. goda v gorogye Szeged. Budapest, 1966. 616—626. old. Lényegileg azonos nézetet tükröz O. Spitzner: Wirtschaftsverträge — sozialistische Wirtschaftsleitung, Berlin, Staatsverlag der DDR. 1965. 63—65. és 71—72. old. A szerződés időtartamára vonatkozó rendelkezést l. Verstragsgesetz. Gesetzblatt, 1965. Teil I. Nr. 7. 9. §.

[8] Vertragsgesetz, 10—11. és 13. §§.

[9] Vertragsgesetz 55. § (2) bek. és 57. §. Érdekes egyébként a felek szállítási szerződésből eredő kötelezettségeinek meghatározása, amely megfelel az adásvételből fakadó kötelezettségeknek. Említésre méltó azonban ezzel kapcsolatban Such professzornak idézett felszólalása, amely a raktárról történő azonnal lebonyolódó adásvétellel kapcsolatban kifejtette azt, hogy ezt a szerződést a német gyakorlat és elmélet nem adásvételnek, hanem szállítási szerződésnek minősíti. Ezt az álláspontot azzal indokolta, hogy az adott ügylet csak része egy egységes, tervszerű gazdasági folyamatnak, amely a gazdálkodó egységek között kialakul, és az ügyletet ebből a folyamatból nem lehet kiszakítani, nem lehet önálló adásvételi szerződésnek tekinteni. Ez az álláspont utal arra is, hogy a szállítási szerződéseknél a kooperációs kapcsolat elemét lényegesnek, az adásvételtől elválasztó ismérvnek fogadják el.

tok vonakodnak hosszabb időre kötelezettséget vállalni, nem hajlandók hosszú időre szóló szerződéseket kötni.[10]

2. *Csehszlovákiában* is nagy szerepet tulajdonítanak a vállalatok gazdasági szerződéseinek. Itt azonban a gazdaságirányítás rendszerének reformjára vonatkozó legfontosabb párthatározat, illetve kormányrendeletek annak leszögezése mellett, hogy a vállalatok tervüket a szükségletek felmérése alapján kötelesek elkészíteni, főleg a szerződéskötés szabadságának biztosításával, a központi szervek beavatkozási lehetőségének korlátozásával foglalkoznak.[11] Ebben a körülményben szerepet játszik az is, hogy az új gazdálkodási módszerekre való áttérésről szóló jogszabályok megalkotásánál támaszkodni lehetett az 1964. évi gazdasági törvénykönyvre, amelynek elkészítésénél figyelemmel voltak a reform célkitűzéseire,[12] s így legfeljebb néhány kiegészítő rendelkezést kellett megfogalmazni.

A gazdasági törvénykönyv a gazdasági kötelmekre vonatkozó közös rendelkezések között kimondja azt, hogy a vállalatok együttműködését elsősorban gazdasági szerződések útján kell megszervezni, a szerződések alapját képezik a vállalati terveknek.[13] A vállalatok közötti kooperációról a törvénykönyv termékszállításra vonatkozó címe tartalmaz részletesebb szabályokat. Az itt megtalálható szabályok szerint a szállítók és a megrendelők terveik kidolgozása során kötelesek megbeszéléseket folytatni, a szükségletek és a termelési lehetőségek tisztázása érdekében. Ezeken a megbeszéléseken a felek úgynevezett szállításokat előkészítő szerződésben megállapodhatnak — összes feladataik felmérése és rögzítése előtt — annak érdekében, hogy fontos termelőkapacitást, illetve nyersanyagokat hosszabb időre előre biztosítsanak. Külön utalás történik arra, hogy amennyiben a feleknek olyan feladataik merülnek fel később, amelyek a szállítást előkészítő szerződésben vállalt valamilyen kötelezettség teljesítését megakadályozzák, a felek kötelesek a szerződést módosítani.[14]

A szállítási szerződésekről szóló rendelkezésekről mind szerkezeti szempontok, mind pedig a szabályok tartalma alapján meg lehet állapítani, hogy a törvényalkotó ezt a szerződéstípust a tömeggyártmányok forgalma lebonyolítási formájának tekinti. Ez a felfogás nyilvánul meg pl. a folyamatos szállításokról szóló szabályban is.[15] Vertragsgesetz-hez hasonlóan a csehszlovák gazdasági törvénykönyv is külön rendelkezést tartalmaz a lehívásokról.[16]

Az áruforgalommal kapcsolatban fontosabb szerződéstípusok közül megemlíti még a törvénykönyv a vállalkozási és a megbízási szerződést, részletes szabályozást azonban ezekről a szerződéstípusokról nem tartalmaz.[17]

A gazdasági törvénykönyv fenti rendelkezéseivel kapcsolatban a jogirodalom hangsúlyozta, hogy a korábbi szabályozásnál sokkal inkább előtérbe került a termelés előkészítésének kérdése. Kiemeli, hogy a szállítást előkészítő szerződések szolgáltatják azt az alapot, amelyre támaszkodva a vállalatok biztonsággal készülhetnek egy-egy termelési időszakra, számíthatnak termékeik értékesítésére és a termékek előállításához szükséges nyersanyagokra.[18]

3. A *Szovjetunióban* az SZKP Központi Bizottságának a gazdasági irányítási rendszer reformja szempontjából nagy jelentőségű 1965. szeptemberi plénumán A. Koszigin hangsúlyozta azt, hogy a vállalatok közötti áruforgalom lebonyolítását szolgáló szerződések szerepe a jövőben sokkal fontosabb lesz.[19] A reformmal kapcsolatban a jogirodalom különösen azt emeli ki, hogy megváltozik a terv és a szerződés viszonya, a szerződés már nem a terv végrehajtásának puszta eszköze lesz, hanem a szükségletek tükrözőjévé válik s így a tervezés egyik alapjává is, azaz a szerződés a vállalatok termelésének fontos szervezője lesz.[20]

A Minisztertanács által 1965. október 4-én jóváhagyott — az állami termelővállalatokról

---

[10] O. Spitzner: i. m. 68. old.; G. Pflicke: Die Wirtschaftsrechliche Orientierung ist für die Lösung der künftigen Aufgaben notwendig. Vertragssystem, 1966. 3. sz. 167. old.; O. Spitzner: Die Wirtschaftsverträge in der zweiten Etappe des neuen ökonomischen Systems, Vertragssystem, 1966. 6. sz. 324. old.

[11] A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága által 1965. januárban elfogadott anyag a tervszerű népgazdasági irányítás tökéletesítésének fő irányairól. (Fordítás) 109—111. old.; 1965. augusztus 21-i 90. sz. Korm. rendelet a népgazdaság tervszerű irányításáról 83. §, valamint az említett kormányrendeletet hatályon kívül helyező 1966. dec. 12-i 100. sz. Korm. rendelet a népgazdaság tervszerű irányításáról 82—84. §§. L. továbbá V. Markwart: Elosztás vagy kereskedelem — és a szocialista vállalkozás. Cikkek a szocialista sajtóból, 10. évf. 60. sz. 14—18. old.

[12] S. Stuna: L'évolution de la législation économique dans la République Socialiste Tchécoslovaque et l'objet de la réglementation portée par le Code économique. Bulletin de Droit Tchécoslovaque, 1965. 1—2. sz. 5—6. old.

[13] 1964. június 4-i 109. sz. törvény a gazdasági törvénykönyvről. 116. és 151. §.

[14] Gazdasági törvénykönyv, 156—157. és 159. §§.

[15] L. a 187. §. Az elmondottakra utal még a felek kötelezettségeinek meghatározásáról szóló 165. § is, amely már tartalmazza azt az elemet, hogy nem azonos időpontban történik a szerződéskötés és a teljesítés. Közelebb áll tehát a magyar szabályozáshoz, mint a némethez. L. továbbá a 166. §-t is.

[16] L. 165. és 188. §§-at.

[17] 354., 356. és 357. §§.

[18] J. Vinš: La règlementation des obligations économiques. Bulletin de Droit Tchécoslovaque, 1965. 1—2. sz. 32—34. old.; S. Stuna: Wirtschaftsrechtliche Aspekte des neuen Systems der planmässigen Leitung der tschechoslowakischen Volkswirtschaft. Vertragssystem, 1966. 1. sz. 51. old.; M. Skaloud: A szállítási szerződések az új gazdaságirányítási rendszerben. A gazdasági mechanizmus tökéletesítése a szocialista országokban, 1966. 12. sz. 42—44. old.

[19] Dokumentumok 8. évf. 23. sz. 21—24. és 36—37. old.

[20] I. V. Guszkova: A gazdasági kapcsolatok gazdasági eszközökkel való ösztönzésének jogi szabályozása. Szovjetszkaja Juszticija, 1965. 23. sz., Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1966. 2. sz. 233. old., Sz. N. Bratusz: A szocialista termelés jogi szabályozása. Szovjetszkaja Juszticija, 1966. 1. sz. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1966. 2. sz. 226. old.

szóló — szabályzat kimondja, hogy a vállalat a jóváhagyott tervnek és a megkötött szerződéseknek megfelelően végzi termelőtevékenységét, a szükségletek minél jobb kielégítése érdekében köteles az igényekről tájékozódni, megrendelőivel állandó, közvetlen kapcsolatot fenntartani.[21] A szállítási szerződések erre a feladatra igen alkalmasak, hiszen a Szovjetunió Polgári Törvényhozásának Alapjai egész szállítási szerződésekről szóló fejezetében azt tükrözi, hogy ez a szerződéstípus a tömegtermékek nagy mennyiségekben bonyolódó forgalmát szolgálja főleg.[22]

A szállítási szerződések jelentőségének növekedését, a termelésszervező szerep kibontakozását a magas szintű jogszabályok (az Alapok és az egyes köztársaságok polgári törvénykönyvei) lehetővé teszik, a részletes szabályozást nyújtó 1959. évi általános szállítási alapfeltételek azonban az új követelményekkel nem állnak összhangban, s a gyakorlat több területen túl is lépett az alapfeltételek rendelkezésein. Az általános szállítási alapfeltételek ugyanis annak a koncepciónak az alapján készültek, amely szerint a szállítási szerződés nem több mint a terv végrehajtásának eszköze, a szerződés időtartama pedig megegyezik a tervidőszakkal.[23] Valójában a szerződések már a múltban is sokszor hosszabb időre jöttek létre a tervidőszakoknál, mert a szolgáltatás természete ezt kívánta meg. A hosszú időre szóló szerződési formák kiterjesztését akarta elősegíteni a minisztertanács több rendelete is már az 1962—1963-as években. A cél a tervezés folyamatosságának biztosítása, a perspektivikus tervek jobb felhasználása volt, s erre a célra jól felhasználhatónak látszott a hosszú időtartamra szóló szállítási szerződés, amely alkalmas a szükséglet tükrözésére és emellett a termelés szervezésére, a vállalatok együttműködésének irányítására. Az elképzelés szerint a szállítási szerződések a tervezés alapját is szolgálhatták volna. Ezek az elgondolások azonban a régi tervezési rendszerben nem valósulhattak meg.[24]

A szerződések új szerepe az új tervezési módszerek mellett bontakozik ki, amikor a vállalatok a kapott tájékoztató tervszámok alapján megkezdik szerződéskötési tárgyalásaikat, a megrendelőikkel és szállítóikkal elért megállapodásaik figyelembevételével készítik el azután részletes tervjavaslataikat. Problémát jelent azonban a gyakorlatban az, hogyan alakul a felek felelőssége, ha a tárgyalásokat követően, a tervjóváhagyások során olyan új feladatok merülnek fel, amelyek miatt a szerződésből eredő kötelezettségeiknek nem tudnak eleget tenni.[25]

4. Bulgáriában több éven át tartó kísérletek során próbálták ki azokat az elveket, amelyek a gazdaságirányítási rendszer reformjának alapjait szolgáltatják. A kísérletek időszakában készült el a szocialista szervezetek közötti szerződésekről szóló 1963. október 23-i 726. sz. törvény. Ez a törvény már kifejezi azt a változást, amely a terv és a szerződés viszonyában, a szerződések szerepében bekövetkezik.[26]

A változás azzal jellemezhető, hogy a szerződések nem kötődnek mereven a tervekhez, a szerződés időtartama nem feltétlenül azonos a tervezési időszakkal, megjelent a hosszabb időtartamra szóló szerződés megkötésének a lehetősége. Ennek az úgynevezett perspektivikus szerződésnek az a célja, hogy a vállalatok között megszilárdítsa a gazdasági kapcsolatokat, megteremtse az előfeltételeket az éves vagy többéves tervfeladatok meghatározására, a termelés racionalizálására és a szervezett áruforgalomra. A perspektivikus szerződésben körvonalazott együttműködés megvalósítása érdekében a vállalatok kötelesek éves szerződéseket kötni, s ha valamelyik fél az éves szerződés megkötését megtagadja, a másik fél a döntőbizottsághoz fordulhat a szerződés létrehozatala végett.[27]

A jogirodalom hangsúlyozta, hogy a perspektivikus szerződésekkel lehetőség nyílt a gazdasági folyamatok szerződéseken keresztül való

[21] Polozsenije o szocialiszticseszkom goszudarsztvennom proizvodsztvennom predprijatii. Ekonomika, 1965. 29—30. pontok. Megjegyezzük, hogy a vállalati tervek elkészítésének az a segédanyaga, amelyet a Szovjetunió Tervhivatalának megbízásából a Tervezési Tudományos Kutatóintézet dolgozott ki, szintén kifejezi azt a tételt, amely szerint a szerződések a tervek kidolgozásának alapját szolgáltatják. (Tehpromfinplan v novüh uszlovijah. Ekonomicseszkaja Gazeta, 1967. 22. sz. melléklete, 2—3. old.)

[22] Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy az Alapok 44. cikke a felek szállítási szerződésből eredő kötelezettségeit az adásvételből folyó kötelezettségekhez hasonlóan határozza meg. E. A. Fleisitz a 44. cikkhez fűzött kommentárjában azt fejtegeti, hogy a szállítási és az adásvételi szerződés gazdasági tartalma azonos, de ennek ellenére a szabályozásban fennálló különbségek (alanyok, teljesítési idő) miatt a szállítási szerződést önálló szerződéstípusnak kell tekinteni. Naucsnoprakticseszkij kommentarij k Osznovam Grazsdanszkogo Zakonodatelsztva Szojuza SZSZR i Szojuznüh Reszpublik. Red.: Sz. N. Bratusz, E. A. Fleisitz, Moszkva, Goszudarsztvennoe Izdatelsztvo Juridicseszkoj Literaturü, 1962. 199. old.)

[23] Sz. N. Bratusz i. m. 225. old.; F. Liberman: Fokozódik a gazdasági szerződés szerepe. Szovjetszkaja Juszticija, 1965. 24. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1966. 2. sz. 229. old.; N. I. Klein: Rol' hozjajsztvennogo dogovora v formirovanii plana proizvodsztva tovarov narodnogo potreblenija. Szovetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1966. 6. sz. 41. old.

[24] Dogovorü v szocialiszticseszkom hozjajsztve. Red.: O. Sz. Joffe, Moszkva, Izdatelsztvo Juridicseszkaja Literatura, 1964. 36—39. és 141—142. old.; N. I. Klein i. m. 38. old.; A szállítási szerződések szervező szerepével kapcsolatban l. R. O. Halfina megjegyzését. Pravovoje regulirovanije posztavki produkcii v narodnom hozjajsztve. Moszkva, Izdatelsztvo Akademii Nauk SZSZSZR, 1963. c. művében 36. old.

[25] G. I. Hajdasz: Szoversentvovaty pravovoje regularovanije narodnohozjajsztvennogo planirovanija. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1966. 3. sz. 21—22. old.

[26] L. Vaszilev: A népgazdaság új tervezési és vezetési rendszerének alkotórészei közötti egység és kölcsönhatás — jogi vonatkozások. Pravna Mysl, 1965. 6. sz. IV. rész. (Fordítás).

[27] 1963. október 23-i 726. sz. törvény 50., valamint 9. és 52. cikkei.

irányítására. A szerződéseknek ez a szerepe úgy valósul meg, hogy a vállalatok a tájékoztató perspektivikus tervszámok figyelembevételével szerződéseket kötnek, tisztázzák az előrelátható szükségleteket és termelési kapacitásokat. Megállapodásukkal egyrészt olyan bázist hoznak létre, amelyre termelési, értékesítési tevékenységük során támaszkodhatnak, másrészt egyidejűleg rövid időtartamú terveik elkészítéséhez is alapot teremtenek.[28] Amennyiben azonban az éves tervből eredő kötelezettségek a már megkötött szerződéssel ellentétben állnak, a szerződést módosítani kell.

A vállalatok termelésének, kooperációjának, az áruforgalomnak szervezésére a szállítási szerződések természetüknél fogva alkalmasak: a törvénynek a szerződés tartalmáról szóló egész fejezete azt tükrözi ugyanis, hogy itt tömegtermékek nagyarányú forgalmának szabályozásáról van szó.[29]

A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács 1966 júniusában határozatot hozott a népgazdaság új irányítási rendszerének alapelveiről. A határozat ugyanazokat az alapgondolatokat fejezi ki, mint amelyeket a szocialista szervezetek közötti szerződésekről szóló törvénnyel kapcsolatban említettünk.[30]

5. *Lengyelországban* is az eddig vázoltakhoz hasonló jelenségekkel találkozhatunk. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizotsága IV. plénumának a gazdaságirányítási rendszer reformjával foglalkozó határozata kiemelte a vállalatok közötti szerződések növekvő jelentőségét és hangsúlyozta a hosszú időre szóló szerződések fontosságát.[31] Ezzel további lépés történt azon az úton, amely a szerződések termelésszervezési szerepét növelte és különösen a könnyűipar területén ahhoz a jelenséghez vezetett (amelyet a jövőben általánossá kívánnak tenni), hogy a megrendelések, a szerződések, a rövid időtartamra szóló tervek elkészítésének alapjául szolgáltak.[32]

A szállítási szerződésekre vonatkozó új jogszabályok előírják azt, hogy a vállalatok már a távlati tervek alapján is kössenek szerződéseket, mégpedig lehetőleg úgy, hogy a szükségletek és a termelőkapacitások feltárásával az éves terv kidolgozásának megfelelő reális alapot biztosítsanak. A hosszú időtartamra szóló szerződéseknek a tervezési munka segítése mellett a többéves termelőtevékenység, az ipari kooperáció, az áruforgalom szervezése a feladata. Ezeknél a hosszú időtartamra szóló szerződéseknél a szerződéskötéskor csak az előre tisztázható feltételekben kell megállapodni, a részletek rögzítése későbbi időpontban történik.[33]

A jogirodalomban itt is utalást találhatunk egyébként arra, hogy bár a szállítási szerződések a termelés szervezését akkor láthatják el, ha a felek határozott, részletes kötelezettségvállalását tartalmazzák, mégis a gyakorlatban idegenkednek a hosszú időre való kötelezettségvállalástól. Ezen a helyzeten a szerződés felbontásának, módosításának könnyebbé tételével kívánnának segíteni.[34]

A szállítási szerződések termelésszervező szerepét már az 1964. évi polgári törvénykönyv is kiemelte, amikor a szállító kötelezettségeként fajta szerint megjelölt dolog előállítását és a terméknek a megrendelő részére időszakosan vagy részletekben történő átadását jelölte meg.[35]

---

[28] L. Vaszilev, i. m. IV. rész, V. Tadzser: Új és megjavított kölcsönös viszony a terv és a szerződés között. Szocialiszticseszko Pravo, 1965. 6. sz. 4. pont. (Fordítás), L. Vaszilev: A szocialista szervezetek közötti szerződések szabályozásának lényege és alkalmazási köre. Pravna Mysl, 1964. 2. sz. VI. rész (Fordítás), V. Tadzser: A centralizmus megszilárdítása és a demokratizmus kiszélesítése — a népgazdaság irányításának kettős feladata. Cikkek a szocialista sajtóból. 10. évf. 44. sz. 18. old.

[29] A törvény egyébként szállítási és vállalkozási szerződésekre (kivéve a beruházási és fuvarozási szerződéseket) egyaránt vonatkozik (2. cikk). A törvény a kötelmekről és szerződésekről szóló törvény felfogását követve a szállítási szerződést az adásvételi szerződés egyik fajtájának tekinti és nem minősíti külön típusnak a mezőgazdasági termények felvásárlására kötött szerződéseket sem. (L. Vaszilev: A szocialista szervezetek közötti szerződések szabályozásának lényege és alkalmazási köre. Pravna Mysl, 1964. 2. sz. IV. rész).

[30] Osznovü polozsenia na novata szisztema na rkvodsztvo narodnoto sztopansztvo. 5, 32, 33. pont. Megemlítjük még, hogy a szocialista szervezetek tervei kidolgozásának alapját képező szerződések megkötéséről és az egyes kötelezettségekért való felelősség fokozásáról szóló 1965. február 16-i 10. számú minisztertanácsi határozattal jóváhagyott ideiglenes jogszabály (melyet az 1966. július 12-i 35. sz. minisztertanácsi határozat módosított és kiegészített) rendelkezéseket tartalmaz a hosszú időre szóló koordinációs szerződésekről is, ezek azonban inkább az irányító szervek egymásközötti kapcsolatának rendezésére szolgálnak és csak kevéssé érintik a vállalatok együttműködését.

[31] A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága IV. plénumának határozata. Dokumentumok, 8. évf. 20. sz. 58—60. old.

[32] S. Jedrychowski vitaindító beszéde a LEMP Központi Bizottságának IV. plénumán. Dokumentumok, 8. évf. 20. sz. 26—28. old.; J. Pajestka: Terv-irányelvek vagy kezdeményezés? Cikkek a szocialista sajtóból, 10. évf. 30. sz. 1—5. old.

[33] Az Országos Tervhivatal elnökének 276. sz. utasítása (Monitor Polski, 1966. 57. sz.) 4. §, és 277. sz. utasítása (Monitor Polski, 1966. 57. sz.) 4. §.

[34] J. Topinski: Von Änderungen im Rechtssystem der vergestellschafteten Wirtschaft in der Volksrepublik Polen. Vertragssystem, 1966. 5. sz. 308—310. old. és J. Topinski: A szocialista gazdaság jogrendszerében végzendő változtatások küszöbén. Panstwo i Prawo, 1966. 1. sz. III. rész (Fordítás).

[35] 1964. április 23-i 93. sz. törvény a polgári törvénykönyvről, 605. cikk. A jogalkotó ezzel a meghatározással kívánta kifejezni azt, hogy a szállítási szerződést az adásvételtől különálló, önálló szerződéstípusnak tekinti még akkor is, ha az adásvétel szabályaira a 612. cikk visszautal. L. ezzel kapcsolatban S. Buczkowski: A szocialista áruforgalom problematikája a polgári törvénykönyvben. Panstwo i Prawo, 1964. 10. sz. 6. pont (Fordítás); S. Grzybowski: Az adásvétel és a szállítás az új polgári törvénykönyvben, Panstwo i Prawo, 1965. 10. sz. III. rész (Fordítás).

III.

Az egyes szocialista országokban kialakult álláspontok, jogi szabályozások vázlatos áttekintése után összefoglalásként azt állapíthatjuk meg, hogy közös vonásként jelentkezik:

a) növekvő jelentősége van a hosszabb időre szóló szerződéseknek s az ezzel kapcsolatos problémáknak,

b) a szállítási szerződéseket a tömegtermékek nagyarányú áruforgalmának bonyolítására és ezen keresztül a termelés szervezésére kívánják felhasználni.

A szocialista szervezetek közötti szerződések kérdései — amint arra a bevezetőben is utaltunk — Magyarországon is napirenden vannak. Az új gazdasági mechanizmus főbb jogi kérdéseiről 1967 márciusában megtartott jogász aktívaértekezlet is azt mutatta azonban, hogy a szállítási szerződések szabályozása tekintetében egységes álláspont még nem alakult ki.[36] A szabályozás szempontjából a fenti anyag következtetéseként az alábbiakat látjuk megfontolandónak:

1. A tervezési rendszer megváltoztatása azt a követelményt támasztja, hogy a szocialista gazdálkodó szervezetek közötti áruforgalmi kapcsolatokat ne felsőbb szervek utasításai, hanem szerződések szabályozzák. A feladatot több szerződéstípusnak kell ellátnia: fontos szerepet kapnak az adásvétel, a szállítási szerződés, a bizomány, a vállalkozási szerződés. A tömegtermékek nagy mennyiségben, esetleg folyamatosan történő átruházásaira, a termelés szervezésére, a szállítási szerződés látszik legalkalmasabbnak. Ez következik a szállítási szerződésből eredő kötelezettségek jelenlegi jogszabályi meghatározásából is.[37] Erősen kérdéses azonban, megfelelően tükrözi-e ez a meghatározás és a hatályos szabályozás többi része azt, hogy az említett feladat betöltése képezi a szállítási szerződések típusának leglényegesebb vonását. Nézetem szerint nem tükrözi megfelelően, s amíg a szállítási szerződés szerepe nem tisztázódik, nehézségek merülnek fel az adásvételi és a vállalkozási szerződéstől való elhatárolás terén. A helyes megoldás álláspontunk szerint az lenne, ha a szállítási szerződésekről szóló jogszabály kifejezné azt, hogy e szerződéstípus feladata a tömegtermékek nagy mennyiségben történő forgalmának lebonyolítása. Az átmeneti időszakban egyébként nem lenne feltétlenül szükséges a vonatkozó kormányrendelet módosítása, kielégítő megoldást nyújthatna egyelőre az, ha az új alapfeltételek kidolgozásánál ez az álláspont kifejeződnék, vagy az esetleg elkészítendő szerződésminták felhívnák a figyelmet arra, hogy az említett feladatok ellátására a legcélszerűbb szállítási szerződéseket kötni.[38]

2. Az alapfeltételek kidolgozásánál foglalkozni kellene azzal a kérdéssel, hogy milyen esetekben célszerű hosszú időre szóló szerződéseket kötni. Helyes lenne az iparági, valamint a termékek természetéből fakadó sajátosságok figyelembevételével szerződésmintákat, ajánlásokat kidolgozni, a szerződés tartalmának fokozatos, több lépésen keresztül történő meghatározására. Indokolt lenne azt is megvizsgálni, hol célszerű a lehívások rendszerét felhasználni.

3. Távolabbi feladatnak látszik annak a kérdésnek eldöntése, hogy az új mechanizmusra való áttérés után a szállítási szerződéseket mint önálló szerződéstípust kell-e szabályozni. Ezzel a cikkel erre a kérdésre nem kerestünk választ, s a fentiekben csupán utaltunk az egyes országokban kialakult állásfoglalásokra. Ezekből az utalásokból az tűnik ki, hogy egységes álláspont nem alakult ki. Az azonban a kérdés elmélyültebb vizsgálata nélkül is világos, hogy akár önálló szerződéstípusnak tekintik a szállítási szerződést, akár az adásvételi szerződés egyik fajtájának, erre az ügyleti formára részletes szabályozást nyújtanak a tárgyalt szocialista jogok. Nézetünk szerint arra a feladatra, amelynek betöltésére a szállítási szerződést hivatott (ti. a tömegtermékek nagy mennyiségben történő forgalmának lebonyolítására) speciális jogszabályok megalkotása nálunk is szükséges lesz a jövőben is akár önálló szerződéstípusként, akár az adásvétel egyik fajtájaként kezeljük a szállítási szerződéseket. Ezeknek a speciális szabályoknak a megfogalmazása szempontjából természetesen nem közömbös, hogy a felvetett kérdésben milyen álláspontot fogadunk el. A kérdés eldöntése azonban további vizsgálatot igényel.

Harmathy Attila

[36] L. a kérdésről Görgey Mihály, Nyers Rezső, Soós László, Szabó Imre, Világhy Miklós felszólalását, továbbá a legutóbb megjelent cikkek közül Soós László: Az áruforgalommal kapcsolatos szállítási szerződések, a szerződésszegések elbírálása. Döntőbíráskodás, 1967. 5. sz; Csanádi György: A szerződési rendszer, továbbfejlődésének problémái, a jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. c. tanulmánykötetben.

[37] 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 2. § (2) bek.

[38] Az elmondottaknál a szállítási szerződések és az adásvételi, illetve vállalkozási szerződések viszonyát tartottuk szem előtt. A bizományi szerződések alkalmazását ugyanis külön gazdaságpolitikai és jogpolitikai indokok tehetik indokolttá.

SZEMLE

Az utazási ügynökség felelősségének egységes szabályozása

I.

Éppen száz éve, hogy egy New York-i vállalkozó C. C. Duncan társasutazást hirdetett Európába és a Szentföldre, e célra bérelt „gőzösön" 150 személy számára. A részvételi kérelmeket elbíráló bizottság méltónak tartotta Mark Twaint arra, hogy a 150 kiválasztott egyike legyen. Így ez utazás hirdetése és feltételei fennmaradtak az író „The Innocents Abroad" című útleírásában. Azt is megtudjuk e könyvből, hogy az újságok hónapokig szenzációként tárgyalták ennek az utazásnak az előkészületeit. „Egészen újfajta kirándulás volt — mondja Mark Twain — ehhez hasonlót sohasem gondoltak ki eddig..."

Ezt tekinthetjük tehát a vállalkozó által szervezett és kerek áron felajánlott társasutazás kezdetének. Ma már az utazás közszükséglet, s a legnagyobb tömegek kielégítésére is alkalmas formája, a társasutazás, a maga sokféleségében és komplex szolgáltatásainak egységében a luxus-utazást kívánóktól a szerény keresetű dolgozókig mindenki számára tud csábító ajánlatot tenni. Az „újfajta kirándulás" megszokottá, mindennapi jelenséggé vált, — százszorannyi turistát juttat egyik országból a másikba egy év alatt, mint amennyi ember egyik hazából a másikba ment a népvándorlás korának fél évezrede alatt. Az utazásnak, a turisztikának ez a növekedése és minőségi változása követte a közlekedési technika fejlődését, a gazdasági élet kitermelte a vállalkozásnak e szükséglet kielégítésére alkalmas vállalati és szerződés-formáit. A jogi szabályozás azonban nem követte ezt a rohamos fejlődést, a bíróságokra hárítva azt a feladatot, hogy a meglevő jogintézmények felhasználásával oldják meg a felmerülő kérdések és jogviták sokaságát. A turisztika par excellence nemzetközi jellegű, — a meglevő jogintézmények elsősorban a nemzeti — belső — jog intézményei s egymástól lényegesen eltérnek. A belső jogi szabályozás hiányában a meglevő szabályok analóg alkalmazása vezeti a bíróságokat a megoldáshoz. Ilyen analógiát kínál: a fuvarozás, a bizomány, a közvetítő ügylet, a vállalkozás, adásvétel, fogadós felelőssége, veszélyes üzemi (objektív) felelősség stb. A jogviták megoldása tehát messzemenő bizonytalanságot jelent minden egyes kérdésben, függően attól, hogy melyik országban és milyen jog alkalmazásával történik. A jogi rendezésnek e mindenütt érezhető hiánya, s a turisztika nemzetközivé vált jellege önként kínálta a belső törvényhozási úton történő szabályozás kihagyása mellett az e körbe tartozó szerződéses jogviszonyok nemzetközi egyezménnyel történő, egységes megoldását. E feladat előkészítésére a római Institut International pour l'Unification du droit privé (UNIDROIT) vállalkozott. Az e célból alakult szűkebb bizottság Dr. Otto Riese lausannei professzor elnökletével 1967. áprilisában megvitatta az eléje terjesztett tervezetet s azt megfelelően átdolgozva szélesebb vitára bocsájtja. E széleskörű vita alapján készülő végleges tervezetet fogja az UNIDROIT diplomáciai konferencia elé terjeszteni. Az alábbiakban a szűkebb bizottságban vitatott problémákkal, s e bizottság által elfogadott tervezettel kívánok foglalkozni. A bizottság munkáját nagyon megkönnyítette a M. Willem Vanderperren-nek a belga közlekedésügyi minisztérium jogi osztálya vezetőjének kitűnő rapportja. Ez a problémakör tudományos feldolgozásán felül, sok példával illusztrálta az egymásnak ellentmondó bírói gyakorlatot s elkészítette az egységes rendezést célzó első javaslatot és indokolást.

A magyar jogirodalom eddig nem sok figyelmet szentelt e kérdésnek, elsősorban a bírói gyakorlat hiánya miatt. Ilyen természetű perek egyáltalán nem vagy csak igen szórványosan foglalkoztatják bíróságainkat. Ehhez hozzájárul az is, hogy a magyar utazási ügynökség az általa kötött szerződésekből eredő kockázattal szemben sok esetben biztosítással „védekezik". Így a Rómában készült tervezet részletezése előtt hasznosnak látszik néhány jogi problémát ismertetni.

II.

Az utazás főszereplője az utas: az ő kívánságának kell eleget tenni, ő fizet és az ő kényelmére és biztonságára kell ügyelni. Az utas és útjának biztonságával kapcsolatos kérdések azonban belső törvényekkel és nemzetközi egyezményekkel kielégítő szabályozást nyertek, az utazással kapcsolatos felelősségi kérdések a meglevő jogszabályok alkalmazásával megoldhatók, bármilyen járművön történik az utazás.

A jogi megoldás hiánya abban jelentkezik, hogy az utazás tömegméretűvé válásával, az utazás előtt és alatt az utasnak nyújtott szolgáltatások sokrétűvé váltak s e komplex szolgáltatás az utazási ügynökséggel kötött *egyetlen* szerződéssel megvásárolható. E szerződés megkötésével az utas mintegy megveszi az *egész utazást*, jogot szerez különböző közlekedési eszközök igénybevételére, hordár segítségére, szállodai vendéglői ellátásra, taxi használatra, idegenvezető kíséretére, stb. anélkül, hogy ezek tekintetében külön kellene alkudnia vagy szerződnie. Mindezt az utazási ügynökséggel kötött szerződés biztosítja számára. Az egységes jogi megoldás keresése szempontjából tehát az utas primér szerepe háttérbe szorult, s előtűnt az utazási ügynökség, amely az utas és az általa elérni kívánt úticél közé kerülve, vállalja az úticél eléréséhez tartozó szolgáltatások teljesítését, — pontosabban ezek teljesítéséről való gondoskodást. Ha nem gondoskodik valamiről, szerződésszegést követ el s reparációval tartozik. De a gondoskodás és nem-gondoskodás határai között olyan károk vagy hibás teljesítési esetek merülhetnek fel, amelyek a „gondoskodás" ellenére következnek be s ahol vagy nincs mulasztás az utazási ügynökség részéről, vagy a mulasztás nem a „gondoskodás" hanyag vagy gondatlan teljesítésében áll.

Az utazási ügynökség felelőssége mellett természetesen mindig megáll magának a károkozónak, — személyfuvarozó vállalatnak, szállodának, stb. — a felelőssége a reá vonatkozó szabályok szerint. De a károsult utas az ügynökséggel szerződik a reparációért legtöbb esetben ehhez fordul. Nincs is módja uta-

zás közben „pereskedni", s ha hozzá is jut, hogy idegenben elindítsa a pert, csak kényelmetlenséget vesz magára. Ezért is fordul az ügynökség ellen.

III.

Az utazási ügynökséggel szemben szerződésszegésből támasztható igények szempontjából lényeges különbségek jelentkeznek.

Az utas mindenekelőtt igénybeveheti az ügynökség közreműködését egyéni útjának megrendezésében. Ez állhat csupán utazási jegy megvételében, — de megbízhatja az ügynökséget azzal is, hogy számára a szükséges szolgáltatásokról (szálloda, hordár, taxi, stb.) az egész út tartamára gondoskodjék.

Ily esetben az ügynökség — a bírói gyakorlat szerint — a személyfuvarozó vállalat bizományosaként, egyéb szolgáltatások tekintetében az utas megbízottjaként jár el és felel. Felel továbbá az utas részére szükséges felvilágosítás elmulasztásáért is. Pl. nem tájékoztatja, hogy az úticél országában járvány van, a védőoltás elmulasztása miatt az utas egészségügyi karanténba kerül s útja késedelmet szenved. E felvilágosítási kötelezettség őt kérdés nélkül is terheli.

Mindez lényegében az utazási irodák hagyományos tevékenységének vázlatos leírása. Ez a tevékenységi kör módosult az utazások tömegméretűvé válásával.[1]

Az utazási ügynökség hagyományos tevékenysége mellett új tevékenységként jelentkezik csoportos utazásoknak meghatározott átalányösszegért *előre* megszervezése, —

más ügynökség által előre megszervezett utazáshoz résztvevők toborzása vagyis utasok szerzése, —

hozzájuk forduló csoport (egyesület, stb.) kívánsága szerinti utazás előkészítése és megszervezése.

Szabályozás hiányában kénytelenek vagyunk e háromféle tevékenységet meglevő jogi kategóriáink valamelyikébe besorolni. Ehhez azonban szükséges, hogy e sokféle, bonyolult szolgáltatások *sorát*, amit egy szóval „utazásnak" vagy adott esetben „nyaralásnak" hívunk, valamilyen *egységnek* tekintsük és ne annyi szerződéssel létrejött szolgáltatásnak, amennyire az utazás befejezéséig az utasnak szüksége van. Ellenkező álláspont arra vezetne, hogy az utas és minden szolgáltató közötti szerződések sorát kellene feltételeznünk.

Úgy vélem, hogy a fenti utazási ügynöki szolgáltatás igénybevételére létrejött szerződést minden jogi akadály nélkül tekinthetjük *egy* jogügyletnek és nem egy megállapodásba foglalt több szerződésnek.

Mindenekelőtt erre mutat a felek szándéka, sőt az utazási ügynökség előzetes hírverése is. „Utazás Opatijába 10 napra", stb. cím közlésével kezdődik az „ajánlat". S az utas nem autóbusz utazást, elszállásolást és strandolást „vásárol", hanem „utazást" Opatijába, beleértve minden szolgáltatást, ami ehhez szükséges. Ennek megfelelően az opatijai utazás ára is egységes, — az ár a hirdetésben szerepel, gyakran anélkül, hogy a szolgáltatások s ezek külön-külön ellenértéke fel volnának tüntetve.

Egy ajánlattevő egy elfogadó, egy jogügylet, egy átalányár, egy jogviszony, amelyből *több* szolgáltatás ered. Ez utóbbi azonban nem elegendő ahhoz, hogy a jogviszony egységét megbontsa. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy itt *egy* szerződés jött létre, s a szerződés hibás teljesítése vagy nem teljesítése miatt az utas az ügynökség ellen léphet fel.

Amíg a szerződés simán teljesedésbe megy, addig megnyugvással fogadjuk, hogy a Ptk. kötelmi jogi fejezete ilyen szerződést nem szabályozván, — innominát, nem-nevezett, szerződésről van szó. A szerződési szabadság elvéből következően ily szerződés kötésének jogi akadálya nincs és a szerződés a polgári jog körébe tartozik. De ha a szerződés „bajba jut", ha a szolgáltatás elmarad, nem szerződésszerű, az utast meglopják, csomagja elkallódik vagy őt baleset éri, akkor nem megnyugvás az „innominát" szó, hanem megoldásra váró kérdések merülnek fel.

Kérdés, hogy a szerződésszegés általános szabályai (Ptk 298—318. §§) adnak-e egyértelmű megoldást. E szabályok a forgalmi élet leggyakoribb szolgáltatását, a dologszolgáltatást tették a jogi rendezés alaptípusává, csupán a 308. § utal arra, hogy e „szabályokat megfelelően alkalmazni kell akkor is, ha a kötelezettség nem dolog szolgáltatására irányul."

Az alábbi példa talán megmutatja, hogy a Ptk. 308. §-a alapján nem lehet kielégítő megoldást találni, — már csak azért sem, mert a Ptk. 358. §-ból következik, hogy a kártérítés a károsult vagyonában beállt értékcsökkenés reparációja, vagy elmaradt vagyoni haszon pótlása, s más kárt a Ptk. nem enged pénzre „átszámolni".

A turistacsoport Firenzéből gyorsvonaton folytatta útját Rómába. A csoport tagjai helyjegyüket megkapták, — de helyük el volt foglalva: egy németországi utazási irodának az olasz vasút másodszor is eladta a helyjegyeket. A csoport állva utazott. A helyjegy árát (Kb. 6—10 Ft) a vasút visszafizette. A zsúfolt vonaton ácsorgás, fáradság, bosszúság ezzel — a mi jogunk szerint — ki van fizetve.

A külföldi turistacsoport lengyel luxusgőzösön (Batory) elindul, hogy megtekintse a Spitzbergákat. Ezt azonban az utasok soha meg nem látták. A hajó kapitánya visszafordult, mert különben későn érkezett volna vissza a lengyel kikötőbe a következő turistacsoportért. Mi az utasok kára? Nem érték el úticéljukat, de ez nem üzleti cél volt, *anyagi* veszteségük nincs. A hajójegy árának megfelelő ellátást megkapták, de *nem* kapták meg *azt a nyaralást*, amit megvettek. Ha a hajó szolgáltatása megfelelt is a hajójegy árának, ők *nem ezt vették*. A *célt* szem előtt tartva fizettek az *eszközért*.[2]

Ha magyar jog alapján kellene állást foglalnunk, vagyoni kár hiányában el kell utasítani a kártérítési igényt. De, aki azért fizet, hogy meglássa a Spitzbergákat, annak visszajár, amit fizetett, ha a vele szerződő félre visszavezethető okból, nem jut el a Spitzbergákig.[3]

E példák mutatják, hogy a szerződésszegés általános szankciói nem

[1] Itt természetesen a kivándorlások tömegméretű szervezésével foglalkozó utazási irodák tevékenységével s az ezekre vonatkozó jogszabályokkal nem foglalkozunk. Ez más jellegű tevékenység volt, amit nálunk e század elején az 1903. évi IV. törvény szabályozott.

[2] A francia bíróság előtt folyt perben a vita *más* kérdések körül forgott. E példát azért hozom fel, hogy a *magyar* jogi szabályozás hiányosságát lássuk.

[3] Színházba is a kulturális élmény és nem a zsöllye kedvéért megyünk, — noha színházzal kötött szerződésünk a zsöllye használatára jogosít. A nézőnek joga van aludni, — de ha a műsor elmarad, a jegyet vissza kell váltani.

adnak kielégítő megoldást a hibás teljesítés esetére. „... az aki hibást szolgáltat, köteles bizonyos esetekben a szolgáltatás hibátlanná tételére más esetekben a jogviszony felszámolásának tűrésére, akár felróható neki a minőségi hiba, akár nem ..." — mondja Eörsi.[4] Ez megfelel a Ptk. 305 §-ban foglaltaknak, ha kiegészítjük azzal, hogy hibás *dolog* szolgáltatása esetében árleszállításnak is helye van.

A jelen esetben a hibás teljesítés által kiváltott szankciók a szolgáltatás természete miatt nem kielégítőek. A jogosult *kész helyzet* elé kerül, a hibás teljesítést el *kell* fogadnia s mivel elfogadta, nem követelhet hibamentes teljesítést. A szerződés tehát a hibás teljesítéssel foganatba ment. Nem gyakorolható elállás, nem követelhető hibátlan teljesítés, marad az árleszállítás. Ez a helyjegy esetében jelentéktelen összeg, a Batory esetében egyáltalán nincs helye, a szolgáltatás megfelelt a hajójegy árának.

Vagyis az utazási ügynökség bizonyos esetekben elkövethet szerződésszegést anélkül, hogy kötelezhető volna a szerződésnek megfelelő teljesítésre. Azt, hogy adott esetben az elrontott nyaralásért, bosszúságért, szükségtelen fáradságért kártérítésre köteles-e, a szerződésre irányadó jogtól függ. Ha magyar jog irányadó, ily címen vagyoni igény nem támasztható.

IV.

Ha a szerződésszegés általános szabályai nem adnak megnyugtató megoldást, meg kell nézzük, hogy az előző fejezetben felsorolt utazási ügynöki tevékenység beilleszthető-e a Ptk. által szabályozott valamely szerződéstípus felelősségi rendszerébe.

Itt önként kínálkozik az elhatárolás abból a szempontból, hogy az ügynökség a saját maga által szervezett utazást „adja-e el", más által rendezett ilyen utazására talál „vevőt" vagy utazni kívánók egy csoportja rendel nála megszervezett utazást.[5]

Az ügynöki tevékenység az utas irányában ennél kissé bonyolultabb is lehet. Amikor ugyanis az ügynökség *saját számlájára* utazást szervez s ehhez résztvevőket toboroz, akkor valójában *mások* szolgáltató tevékenységét szervezi meg és hangolja össze. A személyfuvarozó vállalat, szálloda, idegenvezetői szolgálat, rövid kirándulások, strandolás, kalauzolás múzeumban, stb. olyan munka, amit nem az ügynökség végez. Ezek egy részét azonban az ügynökség is végezheti. Pl. ad idegenvezetőt, saját autóbuszán szervez kirándulást vagy bérel e célra járművet, stb. Ugyanígy saját tevékenységével kombinálhatja a más ügynökség által szervezett utazás valamely szolgáltatását.

Így az ügynök tevékenysége vagy abban áll, hogy saját eszközével maga szolgáltat, illetve e célra más eszközét bérbeveszi, — vagy saját vállalkozásaként megszervezi mások szolgáltatását, illetőleg „eladja" a mások által szervezett szolgáltatást.

A felelősség elbírálása viszonylag egyszerű, ha mindent az ügynökség szolgáltat. A funkcióra — amelynek során kár következett be — vonatkozó szabályozás szerint felel. Hasonló a helyzet, ha szerepe tisztán közvetítés, nehézséget a kevert pozíció okoz.

Két fő ügynöki tevékenységi forma azonban különválik és külön felelősségi tényállásokat is mutat. Annak az ügynökségnek a felelőssége, amely maga szervezi az utazást, különbözik azétól, aki csupán közvetítő tevékenységet végez. Az utazást szervező szorosabb kapcsolatban van a közbeeső szolgáltatókkal, mint saját ügyfeleivel. Az üdülő-helyek szállodáit manapság az ügynökség tölti meg vendégekkel, ő gondoskodik arról, hogy az egyik csoport üdülésének letelte után, a másik csoport már ott legyen s „telt házat" biztosítson.

Mindamellett ez a szervezés nem közvetítő tevékenység: utas és szolgáltató közt szerződés nem jön létre, s az utas az ügynökkel kötött szerződése alapján sem léphet fel a szolgáltató ellen. Pl., ha a feltétel volt a napi ötszöri étkezés s a szálloda háromszori étkezést nyújt, az utas a szállodától nem követelheti a szerződés szerinti szolgáltatást. Követelési joga csak az ügynökség ellen van. Ha az ügynökség tevékenysége nem közvetítés, akkor a szerződésre a vétel vagy vállalkozás szabályai állanak. A külföldi bírói gyakorlat leggyakrabban e két minősítés szerint oszlik meg s a jogkövetkezményeket e két kategória valamelyikéhez fűzi. Az indulás előtt visszalépett utast a vállalkozás szerint kötelezte kártérítésre az ügynökséggel szemben.[6] A belga bíróság ugyan sui generis szerződésnek nevezi, de kimondja, hogy e szerződés alapján az *eredményért* felel az ügynökség, ami vétel vagy vállalkozás kategóriájára mutat.[7]

Más a helyzet, ha az ügynök valóban közvetítőként lép fel; ennek leggyakoribb esetei:

Az utas *egyéni* útjával kapcsolatos előkészítő munkák elvégzésével megbízza az ügynökséget;

valamely csoport (egyesület, stb.) kívánságára végzi el az utazás zavartalan lebonyolításával járó teendőket;

más ügynökség által szervezett utazáshoz résztvevőket toboroz s velük szerződést köt.

Mindhárom esetben a közvetítői tevékenység nyilvánvaló. Az utas a szolgáltatókkal kerül szerződéses viszonyba, az utazási ügynökség szerepe minősülhet bizományi vagy megbízási tevékenységnek, de a maga személyében az eredményért nem felel; felel tehát saját mulasztásáért, culpa in eligendó-ért (ha ezt az ügyfél reábízta), azokért, akikre a megbízás teljesítését rábízta, — egyszóval vétkessége esetén.

A nyugatnémet irodalomban a kétfajta tevékenység megkülönböztetése már polgárjogot nyert, s az a bírói gyakorlat kialakulására is hatott. Eszerint különbséget kell tenni a „Buchendes Reisebüro" (rendelést felvevő utazási iroda) és „Veranstaltendes Reisebüro" (szervező utazási iroda) között. Az előbbi a rendelés továbbításáért, utóbbi a szervezés és szolgáltatás tekintetében végzett közreműködése szerint felel.[8]

V.

A bírói gyakorlat ellentétes megoldásai az ügynökségeket arra indították, hogy az utazást ajánló hir-

[4] A jogi felelősség alapproblémái... 263. old.

[5] Az idézőjelet azért használom, mert nem tekintem eldöntöttnek, hogy vételről van szó.

[6] Cour d'appel de Paris, 23. mai 1961. ítélet.

[7] Brüsszeli Trib. Com. 1952. ápr. 5-i ítélet.

[8] Klatt: Die Reisedienstleistung, 1962. Carl Heymanns-Verlag.

detéseikben, az arra kötött szerződésben felelősségüket korlátozzák vagy kizárják, különösen a közbeeső szolgáltatást nyújtó vállalatok vagy személyek által okozott kár vagy hibás teljesítés esetére. Ugyancsak fenntartották maguknak a jogot, hogy az úticélt vagy útirányt megváltoztathassák.

A bíróságok gyakorlata általában figyelmen kívül hagyja a felelősséget kizáró vagy korlátozó klauzulákat, ami általában megfelel az adhéziós szerződésekkel szemben kialakult szigornak. A mellőzés alapja legtöbb esetben az, hogy az ügynökség mulasztását *„súlyos"* hanyagságnak vagy gondatlanságnak tekintik s e tekintetbeni felelősséget kizárni nem lehet (u. így Ptk. 342. §. (1) bek.)

A kockázat elhárításának másik módja, a szavatossági biztosítás, szocialista társadalmi rendszerben nem hatékony orvosság. Csak azt eredményezi, hogy az állam által alapított utazási ügynökség helyett a kárt az állam által alapított biztosító vállalat fizeti. Az állami vagyon megóvása és jövedelem biztosítása szempontjából tehát a kár és szavatossági biztosításnak ez a fajtája közömbös. Jelentősége annyiban van, hogy a biztosítási díj arányos részét rezsiköltségként számításba kell venni s azt az ügyfélre lehet hárítani.

Az ügynökség, amely tevékenysége alapján csupán közvetítőként felelne, — vállalkozóként felel, ha az ügyfél előtt így tünteti fel magát. Ha tehát prospektusában magát a közlekedési eszköz tulajdonosának állítja, — vagy cégszövegét feltünteti a járművön, — utóbb nem hivatkozhatik eredményesen arra, hogy ő csupán az útra bérelte a járművet.

Az utazás során a járművön elszenvedett vagy a jármű által okozott károk, — a felelősség objektív jellege folytán, — sok jogi problémát okoznak. A francia bírói gyakorlat — épp Magyarországon bekövetkezett autóbusz baleset kapcsán — a bérelt jármű tekintetében különbséget tesz aszerint, hogy az ügynökség csupán a jármű útja és menetbeosztása felett rendelkezik-e vagy annak személyzete felett is. Előbbi esetben a tárgyi felelősségre alapított igényt a jármű tényleges üzemeltetőjével szemben lehet csak érvényesíteni.[9]

VI.

E sokféleképp megoldott, s ezzel még bonyolultabbá tett kérdéseket kívánja egységes jogszabállyal rendezni a bevezetőben említett római tervezet. A teljes szöveg ismertetése nem volna helyénvaló, mert ez még szakértők bevonásával vita tárgyát fogja képezni. Néhány jellemző rendelkezése azonban mutatja a jogi szabályozás lehetőségeit. A Tervezet első cikke megkülönbözteti s definiálja az ügynök által *szervezett* utazásra kötött szerződést s az ügynök által *közvetített* ilyen szerződést, — mindkettőben az utassal szerződő felet egyaránt „utazási ügynök"-nek nevezi.

Az ügynök köteles az utasnak az utazásban való részvételre jogosító olyan okiratot kiállítani, amelyből a köztük létrejött szerződés minden lényeges feltétele kitűnik. Ez okirat kiállításának elmulasztása az ügylet érvényét nem érinti, de az ügynök felelősségének kizárása vagy korlátozása céljából az egységes törvénynek ilyen rendelkezésére nem hivatkozhatik.

Az utas az utazást bármikor indokolás nélkül lemondhatja, vagy félbeszakíthatja. Ilyen esetben azonban az ügynökség ráfordított kiadásait és kártérítési átalány címén az utazás nem teljesített része arányában százalékosan meghatározott összeget tartozik fizetni. A kártérítési átalány az utas halála vagy más vis major esetében nem jár.

Az utazási iroda a szerződést csak az esetben bonthatja fel, ha nem gyűlt össze annyi utas, amennyire az utazást szervezték, feltéve, hogy ezt az utasnak kiadott okmányban fenntartotta s e jogát az utazás megkezdése előtt legalább tíz nappal gyakorolja. E felbontás esetében nem fizet kártérítést.

Az utazási ügynökség felelős az utazás és tartózkodás szervezéséért s minden kárért, ami hiányos vagy elmulasztott intézkedéséből ered, kivéve, ha bizonyítja, hogy a kárt hibáján kívüli körülmények okozták.

A felelőssége tehát szubjektív, vétkessége mellett vélelem szól. E megoldás hasonlít a Ptk. felelősségi rendszeréhez, de a kimentés módszere attól mégis eltér. A Ptk. szerint a szerződésszegő félnek azt kell bizonyítani, hogy „úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában várható."[10] A tervezet szerint azt kell bizonyítani, hogy a kárt olyan külső körülmény okozta, amely az ügynökség hibáját kizárja. Nem a saját eljárása áll a bizonyítás központjában, hanem azok a körülmények, amelyek az ügynök diligenciáját hiábavalóvá tették.

A nehezebb bizonyítási módszert messzemenően enyhíti a felelősség maximális mértékének javasolt bevezetése, amit a tervezet viszonylag alacsony összegben állapít meg. Ezt az összeget minden károsult személy követelheti.

Az utazás lebonyolítása során okozott kárért ugyancsak felel az ügynökség, akkor is, ha a kárt okozó szolgáltatást nem ő nyújtotta. A felelősséget ez esetben csak a szóban forgó szolgáltatásra nézve fennálló esetleges külön szabályokra hivatkozva lehet korlátozni. A szolgáltatást nyújtó vállalattal szemben az ügynökséget a megtérítési igény megilleti.

A más által szervezett utazás közvetítése esetén, a felelősség enyhébb, — de ez csak akkor illeti meg az ügynököt, ha világosan közvetítőként jelöli meg magát. Az ügynök ily esetben csak saját gestióiért felel, ugyancsak a fenti maximális kár erejéig. Nem felel az utazás nem szerződésszerű lebonyolításáért, — kivéve, ha ezt olyan harmadik végzi, akinek a szolgáltatás nyújtására alkalmatlanságát vagy fizetésképtelenségét ismernie kellett volna.

A tervezet meghatározza azon személyek körét, akiknek cselekményeiért az utazási ügynökség úgy felel, mintha maga járt volna el.

Az utas felelőssége ugyancsak vétkességen alapszik. Hibájának mértéke, hogy a kárt okozó magatartás megfelel-e az utastól elvárható átlagos (normale) viselkedésnek.

A tervezet kogens szabályként készült, következőleg alkalmazása

[9] A „Batory" hajó útja tekintetében is az ügynökség felelőssége azon alapult, hogy a hajó legénysége a kapitánnyal együtt köteles volt az ügynökség utasításait követni és ennek ellenőrzési joga csak a navigálásra és a legénység fegyelmére nem terjedt ki. (Cour de Cass. 1960. II. 6-i ítélet).

[10] Ptk. 299, 303, stb. §-ok.

olyan ország bírósága előtt, amely részese lesz az egyezménynek akkor is kötelező, ha a felek más jog alkalmazását kikötötték, vagy ha a felek szerződése a tervezet rendelkezéseitől eltér. A választott bírósági kikötés érvényét is csak akkor ismeri el, ha a kikötés kifejezetten rendelkezik arról, hogy a választottbíróság az egyezmény alapján köteles ítélni.

Az egyezményben nem szabályozott kérdésekben, ha a felek mást nem kötöttek ki, az utazási ügynök székhelyének *vagy* a szerződéskötés helyének a joga irányadó. A vagylagosság a kollizió megoldásába a bizonytalanság elemét viszi be. Talán a diplomáciai konferencián el lehet érni — a felek autonómiájának elismerése mellett — az ügynök *székhelye* jogának alkalmazását.

E beszámolóban aránytalanul kis rész jutott magának a tervezetnek ismertetésére. Ez annak feltételezése miatt történt, hogy a tervezet nem tekinthető még oly értelemben sem véglegesnek, hogy ez kerül diplomáciai konferencia elé. Ezért csak a tervezet legfontosabb rendelkezéseit említettem és az egymásnak ellentmondó bírói gyakorlatból is, csak ezek megvilágításához szükséges néhány példát hoztam fel.

A teljes ismertetés igénye megkívánta volna az utazási ügynökségek növekvő gazdasági jelentőségének részletes tárgyalását is. Erről mégis megemlítek annyit, hogy a vendég téved, amikor azt hiszi, hogy ő tölti meg a szállodát. A szállodát az utazási ügynökség tölti meg a vendéggel. Talán ez a szándékosan egyoldalú fogalmazás segít ahhoz, hogy az utazási ügynökség gazdasági fontosságának megfelelő helyre kerüljön a törvényhozásban is. S ehhez hozzátehetjük jelentőségét valamely üdülőhely népszerűsítése, új üdülőhelyek propagálása terén. S ami mindennek következménye: a népek közti tömegméretű nem hivatalos kapcsolatok fejlesztésének, az utazási ügynökség a legfontosabb közvetítője s ezzel a békés együttélés gyakorlati megvalósításának ma már nélkülözhetetlen eszköze.

Úgy vélem, mindez indokolja, hogy az utazási ügynökség jogállásának egységes szabályozása s ennek nemzetközi egyezmény útjáni elfogadása hivatalos helyen is megfontolásra kerüljön. Csatlakozásunk ilyen egyezményhez, a jogi kérdések egyöntetű rendezése által idegenforgalmunk fellendítését és a békés együttélés megvalósítását kívánó politikánkat segítené elő.

Réczei László

JOGIRODALOM

*Pap Tibor: Magyar családi jog**

I.

Egy meghatározott szakterülettel foglalkozó jogász számára mindig különös öröm, ha a szakterületére vonatkozó művet vehet kézbe. Különös öröm ez éppen a családjogász számára, akit a családjogi irodalom olyan szűkösen lát el szakkönyvekkel, és még inkább ritka az átfogó jellegű, a családi jog egészét felölelő munka. Ha a Családjogi Törvény hatálybalépése óta eltelt évek szakirodalmát áttekintjük, gyakorlatilag 4—5 könyv felsorolásával le is zárhatjuk az átfogó jellegű munkák sorát. (A családi jog egyetemi jegyzete 1953 és 1962, A családi jog kommentárja 1955, A család jogi rendjének alapjai 1963). Ezek mellett nagyobb számmal vannak monográfiák a házasság, a házassági vagyonjog, a származási perek, a tartási viszonyok köréből.

Ez a tény egyaránt nem jelenti azt, hogy ne volnának olyan jogászok, akik családjoggal kívánnának foglalkozni, illetőleg hogy a családi jog területén ne volnának olyan problémák, amelyeket meg kellene oldani és elméletileg is fel kellene dolgozni. A Családjogi Törvény hatálybalépése óta eltelt majdnem 15 év nemcsak arra utal, hogy a törvény lényegében változatlan szövege időtálló volt, az átment a gyakorlatba, de a törvény szövegére épült bírósági gyakorlat arra is figyelmeztet, hogy társadalmi életünkben a törvény hatálybalépése óta jelentős változás következett be, a régi életviszonyok továbbfejlődtek, új életviszonyok alakultak, és mindez sajátosan meghatározta a törvény gyakorlati alkalmazását.

Eljött tehát az ideje annak, hogy a törvény rendelkezésein alapuló és e rendelkezéseket társadalmi életünk fejlődésével összhangba hozni kívánó gyakorlatot összefoglaljuk, elemezzük és átfogóan értékeljük. Egy ilyen értékelésből további következtetéseket lehet levonni a családi jog újabb kodifikációjára is. De a gyakorlat, kellő elemzés nélkül elhamarkodott következtetésre is adhat alkalmat.

Éppen ezért szükséges olyan családi jogi munka, amely az eddig esetenként és részleteiben felmerült problémákat összefoglalja, és elvégzi a gyakorlati szempontból is messzemenően hasznos *átfogó értékelést*. Ezt a feladatot teljesíti — a mű jellegéhez mért keretben — Pap Tibor műve: A Magyar családi jog egyetemi tankönyve. Ez a mű így kettős szempontból is jelentős, mert az említett átfogó elemzés mellett értékes új munkával gyarapítja az amúgy is sajnálatosan szűkreszabott családjogi irodalmunkat.

Ez a könyv jellegénél fogva sajátosan végzi ezt az összefoglaló-értékelő feladatot. Pap Tibor műve ugyanis egyetemi tankönyv, és ezáltal a rendeltetése is határozott, jellegében más, mint akár egy általános monográfiáé, vagy akár egy családjogi kommentáré. Ugyanakkor olyan sajátos feladatokat is el kell végeznie, amelyek az oktatási célt *elsődlegesen* szolgálják. Egy ilyen munka értékelésénél tehát szakmai-tudományos követelmények mellett fokozott figyelmet kell fordítani arra is, hogy a könyv mennyiben tesz eleget azoknak a didaktikai követelményeknek, amelyek tankönyveknél általában, egyetemi tankönyveknél pedig a felsőfokú oktatás sajátosságaival összhangban jelentkeznek.

Pap Tibor tankönyvénél nyomban szembeötlik a világos és áttekinthető szerkezet. A szerző az elméleti alapvetés után a családi jogot a törvény szerkezetében (házasság-család-gyámság) tárgyalja. Ez már önmagában is elősegíti az anyag elsajátítását (a törvény

* *Pap Tibor:* Magyar családi jog. Egyetemi tankönyv. Budapest 1967.

rendszere és a tankönyv rendszere azonos), de ezen belül a szerző megtalálja a módot arra, hogy az egyes részanyagok kifejtésénél is messzemenően érvényesítse a didaktikai szempontokat. Könyvének anyagát ezért úgy adja elő, hogy az a szakmai-tudományos szempontok legteljesebb érvényrejuttatása mellett az egyetemi oktatásnak is hasznos eszköze legyen (erről még külön is kívánok szólani).

A részletes elemzés előtt szükséges bizonyos kérdéseket megvizsgálni.

Ez pedig elsősorban a munka terjedelme, amely a korábbi egyetemi jegyzetéhez képest csökkent (18 ív helyett csupán 13 ív terjedelem). Ez a tény — bár ismeretesek előttem azok az irányelvek, amelyek az egyetemi tananyag terjedelmét meghatározzák — nagyon sajnálatos. A szerző a korlátozott terjedelem ellenére is helyesen tartja meg művének arányait, megfelelő terjedelemben tárgyalja az egyes részeket, és erről az oldalról nézve a didaktikai szempontok sérelmet nem szenvedtek. Véleményem szerint azonban sérelmet szenvedtek a didaktikai szempontok azáltal, hogy a történeti rész gyakorlatilag elmaradt, és igen sajnálatos módon lényegesen csökkent a szocialista jogintézményeket összehasonlító anyag.

Lehet olyan álláspontot is képviselni, hogy egy tankönyv csupán „vezérfonal" kíván lenni, amely alapot ad a hallgatónak ahhoz, hogy az itt közölt anyagot saját szorgalmából elvégzett tanulmányaival, illetőleg az egyetemi előadáson hallottakkal kiegészítse. Bár ez helyes követelmény, realizálása azonban aligha valószínű, és különösen nem valószínű *általánosságban,* minden hallgató vonatkozásában. Ilyen körülmények között pedig célszerűbb volna egy olyan tankönyv, amely széles alapon tárgyalja az anyagot, de kiemeli azokból az elsajátítandó részeket, illetőleg elválasztja az ilyen részeket a magyarázatul szolgáló részektől. Ez egyébként a gyakorlati jogász számára is sokkal hasznosabb lenne.

Bár a munka az előbbiek szerint szűkebb terjedelemben, bizonyos — a jegyzetben korábban tárgyalt — részek hiányával, illetőleg korlátozott tárgyalásával jelent meg, mégis vannak olyan új részek, amelyeket a szerző a korábbi jegyzet elkészítése, illetőleg széleskörű didaktikai tapasztalatai alapján iktatott be az új könyvbe. Ezek a részek igen jelentősek, és a szerző újabb kutatásain alapulnak. Tárgyalja ugyanis a legújabb tudományos eredményekre támaszkodva a szocializmus és a család helyét, jelentőségét és szerepét a szocializmusban (48. és köv. old.).

Egy további általános probléma a szerkezettel, illetőleg az anyag rendszerbeli elhelyezésével függ össze. Az elméleti részben (Első rész) a szerző helyesen jelöli meg a családi jog tárgyát (17. old.) és világosan elhatárolja a családi jogot a jogrendszer egyéb ágazataitól (21. és köv. old.). Az általa adott meghatározás (23. old.) a tudomány mai álláspontjának megfelelő, általánosan elfogadott tétel. Szerinte is a családi jogot a polgári jogtól az határolja el, hogy a családi jog *elsődlegesen nem vagyoni* viszonyokra vonatkozik. Rendszerbelileg — a tudomány álláspontja szerint, de a tételes jog alapján is — a gondnokság intézménye nem tartozik a családi jog körébe, hanem az a polgári jog tárgyát alkotja. Ennek ellenére a tankönyv a gondnokság intézményét a gyámsággal együtt a negyedik részben (301. és köv. old.) tárgyalja. A szerző ezt a megoldást követte az általa írt korábbi egyetemi jegyzetben is (Budapest, 1962, 200—205. old.). Nem vitatja, hogy a gondnokság a jogi cselekvőképesség hiányát pótolja, és mint ilyen a polgári jog intézményei közé tartozik, mégis szükségesnek véli annak a családi jog keretében való tárgyalását, mert ez a családi jog szempontjából számos vonatkozásban jelentős (302. old.). Véleményem szerint ez a megállapítás helyes, de önmagában még nem tenné szükségessé a gondnokság intézményének a családi jog keretében való tárgyalását, mert ilyen álláspont elfogadása esetében indokolt lehetne itt tárgyalni a polgári jog több intézményét (kiskorúság-nagykorúság, cselekvőképességgel, szerződésekkel kapcsolatos egyéb problémák, amelyek a családi jog vagyonjogi vonatkozásainál jelentősek).

A szerző azonban e vonatkozásban helyesen mértéktartó, és csak azokat az idegen, más jogrendszerbeli (pl. eljárásjogi) intézményeket, illetőleg szabályokat ismerteti, amelyek a családi joggal, illetőleg annak intézményeivel szorosan összefüggnek. Már pedig a gondnokság nemcsak jelentős a családi jog szempontjából (vö. a szerző által a 302. oldalon kifejtetteket), hanem a gondnokság intézménye szorosan összefügg a családi jogban helyet foglaló gyámság intézményével. Mindkettő a cselekvőképesség több-kevesebb hiányának pótlását célozza, a cselekvőképességgel többé-kevésbé nem rendelkező személy mellé ad egy róla gondoskodó személyt, aki neki jogi képviselője, ügyeinek intézője, és ezen túlmenően egyéb feladatokat is kell teljesítenie. Ilyen körülmények között azt is fel lehet vetni, hogy vajon a gyámság intézménye nem közelebb áll-e a személyi joghoz, és vajon elég kapcsoló elem-e az, hogy a gyámság — a magyar jog szerint — a kiskorú személyek cselekvőképességének pótlására, azokról való gondoskodásra szolgál? A jogtudomány ezt a kérdést eldöntötte, és ezt, a tartalmában két rokon intézményt éppen az utóbbi kapcsoló elem alapján választotta el (gyámság kizárólag kiskorúakra vonatkozik, a gondnokság intézménye viszont túlnyomórészt — de nem mindig — a nagykorúak vonatkozásában kerül alkalmazásra). A kérdésnek ezzel a részével nem kívánunk foglalkozni, viszont ezek a fejtegetések adnak alapot arra a következtetésre, hogy a gondnokság a gyámsággal annyira rokon intézmény, hogy annak ismertetése már csak jogösszehasonlítás okából is indokolt. Ebből következik, hogy a szerzőnek azzal a megoldásával, hogy a gondnokság intézményére a családi jog keretében kitér, egyetértünk, sőt ezt a benne rejlő didaktikai lehetőségre (összehasonlítás, a családjogi jogszabályok érvényesülésének bemutatása stb.) tekintettel indokoltnak is tartjuk.

II.

Minden tudományos munka elemzésénél alapvető annak a megvizsgálása, hogy a közölt anyagnak milyen a *szakmai-tudományos értéke,* hogyan értékelhető a munka *világnézeti* szempontból, és végül — mivel tankönyvről van szó — nyomatékosan vizsgálni kell

annak *didaktikai értékét.* Talán szükségtelen arra rámutatnom, hogy egy tudományos munka világnézeti értékelése sohasem lehet elvont, minthogy az szorosan összefügg a tananyag szakmai-tudományos, és didaktikai értékelésével. A mű következetesen marxista világnézetű, és ez a tankönyvnek éppen azokban a szakmai-tudományos megállapításaiban tükröződik, amelyek a marxizmus alkotó módon való alkalmazásával tárják fel, elemzik az összefüggéseket és a törvényszerűségeket. Éppen ezek a megállapítások alkotják a mű értékét, és ugyanezek mutatnak rá arra, hogy a szerző helyesen és következetesen alkalmazza a marxista módszert műve egész anyagának kifejtésében, és végkövetkeztetéseiben.

A munka szakmai-tudományos értékével a közölt joganyag és tudományos tételek elemzése kapcsán kívánok foglalkozni. Általánosan jellemzőként előre kell bocsátanom, hogy a műben közölt tudományos megállapítások megfelelnek a szocialista családi jog tudománya mai helyzetének, meghaladott tételeket a tananyag nem tartalmaz. A munka az egyes tételek kifejtése során következetesen egybekapcsolja az elméletet a gyakorlattal, sőt műve jelentős részét éppen — a bevezetőben általában is említett okból (a családjogi törvényre épült bírósági gyakorlat szerepének növekedése) — ennek a gyakorlatnak az elemzésére építi fel, ugyanakkor pedig ezt a gyakorlatot alkotó módon veszi bírálat alá.

Kétségtelen, hogy a szerző által alkotott egyetemi jegyzet (1962) óta az akkor még élénken vitatott több családjogi probléma ma már — mondhatjuk — megnyugodott (pl. az akarathibák szerepe a házasság érvénytelenségében, illetőleg általában az egész családi jogban), viszont azóta sokkal élesebben merültek fel újabb problémák (a házasság felbontása közös akaratnyilvánítás esetében, a házassági vagyonjog új felfogása a bírósági gyakorlatban stb.). Mindezekre a mű az adott keretek között részletesen kitér és az elemzés útján a kérdés lényegének feltárásával módot ad a problémák helyesebb megértésére. Ezáltal pedig mint tankönyv didaktikai célokat is szolgál, mert fejleszti az egyetemi hallgató jogi gondolkodását, előkészíti az egyetemi tanulmányok utáni további munkára.

III.

Átfogó családjogi munkának, de különösen egy tankönyvnek alapvető feladata, hogy *meghatározza a családi jog tárgyát,* elhatárolja azt a jogrendszer más ágaitól, és ennek elemzése útján jusson el magának a családi jognak a fogalmához (17—25. old.). A szerző mintegy elemekből összerakva, fokról fokra előrehaladva építi ki azt a meghatározást, amely egyes elemek összefoglalásaként ugyan, de azoktól elkülönítve önállóan adja meg a magyar családi jog fogalmát. Az anyag ilyen módon való tárgyalása didaktikai szempontból igen jelentős. Egy előrevetett meghatározás, és egyes tételeinek ezt követő magyarázata nem hatol be olyan mélyen a hallgató tudatába, mint az egyes, általa már ismert elemek logikus összekapcsolása útján felépített teljes meghatározás. A hallgató ismeri a közölt elemeket: a családjogi viszonyokat, magát a házasságot, a rokoni kapcsolatot stb. Ezek útján logikusan rávezeti őt a mű arra, hogy ezek nem termelési viszonyok, sajátosan alakul e viszonyokban résztvevő személyek akaratának szerepe. Ilyen elemzés után érthetővé válik a tudományban általánosan elfogadott az a tétel is, hogy mi választja el a családi jogot a többi jogágtól, és különösen a polgári jogtól. Ez utóbbinak a kiemelése azért is fontos, mert a családi jog a burzsoá jogtudomány álláspontja szerint a polgári jog része, és még a szocialista irodalomban is találunk olyan felfogást, amely a családjogot nem választja el élesen a polgári jogtól (erre utal a szerző: 25. old., — sőt ne hagyjuk azt a — bár formai — tényezőt sem figyelmen kívül, hogy a családi jogot az egyetemen — bár önállóan — a polgári jogi tanszéken adják elő).

Emellett azonban *a polgári jog és a családi jog kapcsolata* azért is problematikus, mert — minden jogági önállóság mellett is — a családi jog számos olyan kérdést nem szabályoz, amelynek szabályait a polgári jog keretében találjuk. Most nem a cselekvőképesség vagy az elévülés stb. szabályaira gondolunk, amelyek mint polgári jogi szabályok kerülnek alkalmazásra a családi jog területén is, hanem azokra a szabályokra, amelyeket valamikor a polgári jog mint „anyajog" szabályozott, és amelyet az abból „kivált" jogágak nem tartalmaznak: vagy azért, mert az egyik felfogás szerint azoknak nincs jelentősége, vagy pedig azért, mert a másik felfogás változatlanul analógia útján alkalmazhatónak tartja a polgári jog szabályait. Ilyen pl. azoknak a nyilatkozatoknak a problémája, amelyek akarathibában szenvednek.

A kérdés sok vonatkozásban még nyílt, a szerző az ezzel kapcsolatos problémákat a tételes joganyagot összefoglaló megfelelő részben tárgyalja.

Az elemek összerakása után adja meg a szerző *a családi jog fogalmát* (25. old.). Ezzel egyetértünk, de talán megjegyezhetjük, hogy a meghatározásnak azt a részét, hogy a családi jog a családi és a családi jellegű kapcsolatokat „az állami ellenőrizhetőség keretei között" szabályozza, szükségtelennek tartjuk. Az, hogy a jog mit von szabályozása körébe, a jogalkotó elhatározásától, adott esetben az uralkodó osztály elhatározásától függ. Ha szabályozása körébe von valamit („joggá" válik), ezáltal adva van az állami ellenőrzés is. Viszont ez nemcsak a családi jog, hanem minden jog, illetőleg jogi szabályozás sajátossága. Éppen ezért, amikor családi jogról beszélünk, szükségtelen az említett állami ellenőrizhetőség kereteire utalni. A szerző utal arra is, hogy a családi jog fogalma a családi jogviszonyokat csak annyiban ölelheti fel, amennyiben azokat az állam lehetségesnek és szükségesnek látja normatív ellenőrzés körébe vonni. Ez helyes, de jogról is csak akkor beszélhetünk, amikor már azt az állam valamilyen módon (akár csupán védelemmel vagy szankcionálással) szabályozta.

A magyar *családi jog alapelveinek* összefoglalása és elemzése (30—37. old.), a családi jog alapelveinek mint e jogágazat irányító eszméinek értékelése, a mű igen fontos része. Helyesen emeli ki a szerző, hogy az alapelvek a társadalmi viszonyok tükröződései, és ezek kifejezésre juttatják a közvetlen kapcsolatot a jogágazat szempontjából legfontosabb jogi

nézetek és jogintézmények között. Fontos az a megállapítás is, hogy az alapelvek változó társadalmi viszonyokban gyökereznek, ezért a társadalom adott fejlődési szakaszától függően szabják meg a jogágazat intézményeit, és azok tartalmát. Az alapelvnek elméleti jelentősége mellett gyakorlati jelentősége is van, elsősorban a jogágazatra vonatkozó törvény megalkotásában, és a már létrejött törvény értelmezésében is.

Az alapelvek meghatározása és értékelése a szocialista családi jog tudományának korszerű megállapításait tükrözi. Az alapelvek sorrendje megfelel annak az elvi kiindulópontnak, hogy a családi viszonyok létrejöttének alapja elsődlegesen a házasság, ennek önkéntessége, szabadsága, a házastársak egyenjogúságának elve meghatározza a szocialista család jellegét is. Helyes az a megállapítás is, hogy a családjogi alapelvek nemcsak a családi jog keretében érvényesülnek, hanem más jogágazatban is kifejezésre jutnak (pl. férfi és nő egyenjogúsága 32. old.), de ezek a családi jog keretén sajátosan jelentkeznek.

A *család és a családi jog fejlődését* a szerző — a mű korlátozott keretei között — történeti áttekintésben közli, amelynek értéke nem az adatok közlése és a fejlődés útjának egyszerű leírása, hanem a családjog intézményeinek jellemzése (különösen áll ez a burzsoá házasság és az ilyen házasság felbontásának jellemzésére).

Önálló részként és a jegyzethez képest is új anyagként illeszkedik be a könyvbe *a család és a szocializmus problémájának* tárgyalása. A szerző a vonatkozó rész bevezetőjeként és a később kifejtendők indokolásaként rámutat a család, illetőleg a családon belüli kapcsolatok átalakulásának napjainkban lezajló folyamatára (48. old.), amely már ismert kategóriák új értékelését, már ismert szabályok új tartalommal való kitöltését teszi szükségessé. Ezt a fejlődési folyamatot több tényező jellemzi. A szerző által kifejező módon megjelölt „házassági mozgás felgyorsulása", a női munkavállalás lényeges változásokat eredményezett a házasság belső tartalmában is. Amikor a női munkavállalás növekedése óriási lehetőséget ad a nő számára képességeinek kibontakoztatására, ugyanakkor bizonyos erkölcsi-tudati visszatartó erők hátráltatják ezt a mozgást (így pl. az a tény, hogy az otthon, a család gondja a nőé — 50. old.). A házassági mozgás természetesen nemcsak a házasságkötések vonatkozásában jelentkezik, hanem a család szerepére, funkciójára is kihatással van. Több a családok száma, ezeknek a családoknak egyre több lehetősége nyílik arra, hogy elsősorban mint érzelmi közösségek bontakozzanak ki (53. old.). Az így kialakuló család azonban a házasságok felbomlása folytán fokozott veszélynek van kitéve: a bontott házasság a családi közösség bomlását is jelenti, amelynek káros hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Éppen ezért helyesen mutat rá a szerző arra, hogy a kiegyensúlyozott harmonikus családi élet társadalmi követelmény, tehát közérdek (54. old.). A szocialista fejlődés a házastársak, a szülők és gyermekek kapcsolatait, és így magát az egész családot megszilárdítja (55. old.).

A szocialista családi jog fejlődésének ismertetésénél a szerző — szintén a korlátozott lehetőségek kereteiben — módot talál arra, hogy összehasonlítást tegyen a Szovjetunió és a népi demokráciák családi jogának kialakulása, illetőleg az egyes családjogi intézmények tekintetében. A fejlődés útjai eltérőek voltak, alapvetően azonban olyan, lényegében egyező intézményekről van szó, amelyekre az egyes államok sajátosságai jellemzők (59. old.).

IV.

A *házasságról* szóló részben a szerző a házasság fogalmának meghatározása után a házasság létrejöttét, érvénytelenségét, illetőleg megszűnését tárgyalja első helyen. Ezt követik a házastársak személyi viszonyaira, a házastársi tartásra, majd a házassági vagyonjogra vonatkozó fejtegetések (73—192. old.).

A *házasság fogalmának* meghatározása megfelel a szocialista családi jog tudománya általánosan elfogadott megállapításainak. Kiemeli azokat az elemeket, amelyek a szocialista házasságot jellemzik, így (nem említve azt a magától értetődőnek látszó tényt, hogy házasság csak férfi és nő között jöhet létre) helyesen elsőként jelöli meg a felek egyenjogúságát és külön kiemeli, hogy a Csjt szabályai az egyenjogúság minden vonatkozásában (személyes viszonyok, vagyoni viszonyok stb.) kógensek, azok a felek akaratával nem tehetők félre. Ugyanilyen alapvető fogalmi eleme a házasságnak a férfi és a nő szövetségének szabad, önkéntes volta. Ezt a két elemet helyesen előre veszi a szerző. Ez az, ami családi jogunkban és mindegyik szocialista családi jogban a házasság intézményét a legélesebben elválasztja a burzsoá házasság intézményétől. Kétségtelen, hogy éppen e két vonatkozásban (egyenjogúság, szabad, önkéntes szövetség) az újabb burzsoá kódexek jelentős szabályokat tartalmaznak (így pl. a német Gleichberechtigungsgesetz, az új francia házassági vagyonjogi szabályok), azonban a kapitalista viszonyok, a vagyoni érdekek nem teszik lehetővé, hogy a deklarált és részben jogilag is alátámasztott egyenjogúság és szabadság még a szabályozott szűk körben is úgy érvényesüljön, mint a szocialista országokban.

A szerző a *házasságkötés alakiságaira* vonatkozó szabályokat (előfeltételek, törvényes akadályok, stb. — 78—114. old.) világos áttekinthető csoportosításban tárgyalja. Ez nagymértékben elősegíti az anyag elsajátítását az egyetemi hallgatók részére, de ugyanakkor megkönnyíti az eligazodást az olyan jogászok részére is, akik a családi joggal mélyrehatóbban kívánnak foglalkozni. Ennek abból a szempontból van jelentősége, hogy a törvény szövege nem ad közvetlenül eligazítást abban a vonatkozásban, hogy mikor létező, mikor nem létező a házasság, mikor lehet a létező házasságot érvényesnek tekinteni, illetőleg az mikor érvénytelen. Az erre vonatkozó fogalmi elemek a Csjt több rendelkezéséből, illetőleg bizonyos vonatkozásban a törvény indokolásából állapíthatók meg (78—79. old.). Hasonlóan helyeselhető a törvényes előfeltételek, illetőleg a házassági akadályok csoportosítása és annak kifejtése, hogy mikor és milyen mértékben van az akadályok alól felmentésnek helye (84—89. old.).

A házasság megkötésével kapcsolatban a szerző helyesen módot ta-

lál arra, hogy a *házasságkötést megelőző eljárást* a könnyelmű házasságkötések megakadályozásának lehetőségei szempontjából vizsgálja (90—91. old.). Sajnálatos, hogy a szűkre szabott keretek nem adtak módot a szerzőnek arra, hogy a kérdéssel bővebben is foglalkozzék. Ez a könyv ui. egyetemi tananyag, és mint ilyennek feladata az oktatás és nevelés. Aligha lehet vitatni, hogy a közvetlen oktatási célok mellett egy tananyagnak az általános nevelési célokat is szem előtt kell tartania. Erre pedig a jog területén kiemelkedő alkalmat nyújt a családi jog, azon belül is a házasság jogi problémáinak elemzése. A jogi problémákat is — adott esetben — úgy kell felvetni, hogy azok nevelési célt is szolgáljanak.

Szükségesnek tartom hangsúlyozni, nem arról van szó, hogy a „fiatalokat" figyelmeztessük, a „fiatalokat" óvjuk meg a könnyelmű és meggondolatlan házasságkötéstől. Kétségtelen, hogy fiatalok is kötnek sokszor meggondolatlan házasságot, de a meggondolatlanság és könnyelműség nemcsak a fiatalok házasságkötésére jellemző. Az ezzel kapcsolatban a sajtóban közölt „elrettentő" példák (futó ismerkedés utáni házasságkötés, alkoholmámorban adott ígéret beváltása a következő napon stb.) kiragadott esetek. A meggondolatlan házasságkötés általános probléma és ennek megelőzése érdekében igen megfontolandók a szerzőnek azok a megállapításai, amelyekben párhuzamot von a szocialista államok házasságkötési eljárást szabályozó rendelkezései és a magyar szabályok között. Fel lehet vetni természetesen, hogy adminisztratív eszközökkel aligha lehet megoldani mélyebb társadalmi problémákat. Magát a felelősséget, a felelősségtudatot neveléssel, és igen nagymértékben társadalmi neveléssel lehet kialakítani. Ha a társadalom elítéli a könnyelműséget, a meggondolatlanságot a házasságkötésnél, akkor az nyilvánvalóan nagyobb hatással lesz a házasulókra, mint bármely más adminisztratív jellegű intézkedés. Kétségtelen azonban az is, hogy az adminisztratív jellegű intézkedés bizonyos fokig lehetőséget ad a szélsőségek kiküszöbölésére. A szerző által is felvetett — végső fokon adminisztratív jellegű akadályok (egészségi állapot közlése, várakozási idő a házasságkötést megelőzően) bizonyos mértékben visszatartó hatást gyakorolnak és meggondolásra késztethetnek egy könnyelmű lépés tekintetében.

Természetesen azt is le kell szögeznünk, hogy az élet a merev korlátokat nem tűri. Nem lehet halasztani a házasságkötést akkor, ha annak soronkívüli megkötéséhez valóban komoly érdek fűződik. A megoldás ilyen esetben csak az lehet, hogy a megfelelő államigazgatási hatóság jogot kapjon arra, hogy a házasság megkötését a várakozási időn belül is engedélyezhesse. Azt pedig, hogy ezzel a lehetőséggel ne lehessen visszaélni, jogszabállyal aligha lehet megoldani. Ehhez az szükséges, hogy az államigazgatási hatóság kellő eréllyel lépjen fel.

A házasság érvénytelensége körében a Csjt-t követő családjogi irodalom erősen vitatta, helyes volt-e a Csjt-nek az a megoldása, amely akarathiba alapján nem tette lehetővé a házasság érvénytelenné nyilvánítását. A gyakorlat megmutatta, hogy a Csjt megoldása helyes volt. Ha a házasság olyan okból vált feldúlttá, amelyet a korábbi jog alapján megtámadási okként lehetett érvényesíteni (akarathibák), a házasság felbontása útján meg lehet szüntetni a kapcsolatot. Ezen túlmenően további intézkedés aligha szükséges, mert a házasság érvénytelenné nyilvánítása után fennmaradó joghatások igen sok vonatkozásban megegyeznek a házasság megszűnése után fennmaradó joghatásokkal (gyermek származása, vagyonjog, névviselés stb.), ahhoz tehát hogy a házasságot megszűntnek vagy érvénytelennek lehessen tekinteni, különösebb érdek nem fűződik.

Házassági jogunknak egyik legvitatottabb és legproblematikusabb része a *házasság felbontásának* szabályozása. A Csjt hatálybalépése után felmerült viták lényege az volt, helyes-e a bontóok-kategóriák elejtése, betöltheti-e feladatát a Csjt 18. §-ának általános megfogalmazása. Problematikus volt az is, helyes-e a vétkességi rendszer elejtése, ugyanakkor azonban a házasság egyes jogi hatásaiban a vétkesség figyelembe vétele (tartás, névviselés). Ezek a problémák ma ugyan másként jelentkeznek, viszont éppen a névviselés és tartás kérdésében a gyakorlat arra mutatott rá, hogy az érdemtelenség feltétele nem vezet mindig helyes eredményre. A szerző az anyagot biztos kézzel uralja, és tudományos elemzéssel ad választ a felmerült kérdésekre.

A bírósági gyakorlatnak az utóbbi években egyik legjelentősebb állásfoglalása a házassági köteléki jog terén a 3. sz. irányelv, és annak is az a szabálya, amely a közös akaratnyilvánításon alapuló bontási szándék tekintetében foglalt állást. Az irányelv a házasság felbontása tekintetében jelentkező tudati változás reális felismerését jelenti. Igen helyesen mutat rá a szerző arra, hogy a bontásra irányuló akarat figyelmen kívül hagyása arra készteti a házasfeleket, hogy kerülő úton a törvény rendelkezéseinek kijátszásával jussanak el szándékukhoz: a házasság felbontásához. Másrészt pedig a bontásra vezető okok minden áron való kutatása sokkal több kárt okoz a feleknek azáltal, hogy a közöttük levő viszonyt elmérgesíti, mintha a közös akaratnyilvánítás szabad, kényszertől mentes és végleges voltáról szerez a bíróság meggyőződést (125—126. old.).

A szerző — helyesen — vitatja, hogy a bontás megtagadása jelenthet-e bizonyos fokú prevenciót a házasság javulása tekintetében. A gyakorlat azt mutatja, hogy a már megromlott házasságot a bontás megtagadása nem javítja meg, de egy vagy több elutasító ítélet sem tud *más* házasságokra „hatni". Ezért itt is a realitásokkal kell számolni, különösen pedig azzal, hogy adminisztratív eszközökkel aligha lehet megoldást keresni egy olyan kérdésben, amelynek a bírósági eljárás (a bontóper) már utolsó fázisát jelenti. A házasságok megjavítását korábban, az életfelfogás megváltoztatásával, a felelősségtudat növelésével és a könnyelmű házasságkötések elkerülésével kell kezdeni.

A házastársak *személyes viszonyainak* elemzése után a szerző részletesen foglalkozik a *házassági vagyonjog problémáival.* Itt is alapvetően támaszkodik a legújabb bírósági gyakorlatra (5. sz. irányelv), és annak elemzése alapján mutatja be a magyar házassági vagyonjogot (158—192. old.). Meg kell állapítanunk, hogy családi jogunk legnehe-

zebb, és legbonyolultabb része éppen a házassági vagyonjog. A Csjt szövegezésükben egyszerű, könnyen érthető szabályai a gyakorlatban számos problémát vetettek fel. Ennek — amellett, hogy a vagyonközösségi rendszer önmagában sem egyszerű — két sajátos oka is van. Egyrészt a bírósági gyakorlatban sokáig élt a korábbi szerzeményi közösségi elv, és csak az 5. sz. irányelv zárta le ezt a vitát, másrészt viszont a gyakorlatba igen nehezen ment át és mondhatjuk még ma is problematikusan érvényesül a Csjt-nek az egyenlőség elvén alapuló vagyonközösségi rendszere. Az utóbbi különösen a házasságba bevitt és elfogyasztott vagy felhasznált javak tekintetében okozott zavart.

A bontás problematikája mellett a vagyonjogi kérdések azok, amelyek házassági jogi, sőt mondhatjuk családi jogi irodalmunkat leginkább foglalkoztatták. Számtalan cikk foglalkozik a kérdéssel, a Legfelsőbb Bíróság több állásfoglalása, eseti ügyben hozott elvi jelentőségű döntése elemezte a kérdéseket. Az anyag ezért tehát igen nagy. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a külföldi szakirodalom is szintén igen részletesen foglalkozik a házassági vagyonjoggal. A szerző a nehéz és bonyolult anyagot biztosan uralja és igen ügyes didaktikai érzéssel rendszerezi a tárgyalandó kérdéseket. Az egész tárgyalandó anyagot beilleszti a házassági vagyonjognak a szocialista jogban kialakult felfogásába, a Szovjetunió és a többi szocialista állam jogszabályaiban foglalt megoldásba. A szerző által közölt anyag megfelel a tudományág mai korszerű helyzetének és helyesen kapcsolja össze az elméletet az állandóan fejlődő gyakorlattal, miközben következetesen az elmélet alapján állva elemzi és bírálja a gyakorlat megállapításait.

V.

A *családról* szóló harmadik rész a családi jogállás, az örökbefogadás, a rokoni tartás, valamint a szülői felügyelet ismertetését és elemzését tűzte ki célul.

A rész bevezetőjeként a szerző az alapfogalmak meghatározását adja. Ez mint a tankönyvnek a része kétségtelenül helyes. Helyes ez azonban nemcsak mint egy tankönyvbeli meghatározás, hanem azért is, mert az itt közölt fogalmakra csak részben ad a Csjt választ. Így pl. a Csjt közli mi a rokonság egyeneságon, illetőleg oldalágon (34. §), de már nem határozza meg a rokonság számításának a fokát (az ízszámítást). A szerző ennek a meghatározását is megadja. Egyébként a kérdés azért is jelentős, mert vannak jogszabályaink, amelyek a rokonság fokát ízek alapján határozzák meg, anélkül azonban, hogy megjelölnék milyen ízszámítást alkalmaznak [4/1966. (II. 13.) FM sz. rendelet 20. §.] Ugyanilyen a sógorság fogalmának meghatározása, amely ugyan jogszabályainkban mint fogalom közvetlenül nem fordul elő, de a mindennapi életben gyakran használják.

A *származás megállapításával kapcsolatos* első szabályok kialakítása nálunk a felszabadulást követő évre nyúlik vissza. Ez volt az első korszerű családjogi vonatkozású törvényünk (1946: XXIX. tv), amely jelentős lépést tett meg a házasságból és a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetének egyenlővé tétele érdekében. Ezt fejlesztette tovább az 1952. évi IV. törvény. Lehet azt mondani, hogy Családjogi törvényünknek az idevonatkozó szabályai azok, amelyek lényegesebb módosítás nélkül élnek tovább és a vonatkozó jogszabályi rendelkezésekhez kapcsolódó gyakorlat is szorosan fűződik a tételes rendelkezésekhez. A szerző e szabályokat híven elemzi és ügyes csoportosítással mutatja be az apasági vélelem eseteit, az apaság megállapítására szolgáló eszközöket, valamint az anyaság megállapítását, illetőleg apaság vélelmének megdöntését.

A vonatkozó bírósági gyakorlatot a szerző helyesen közli, holott véleményem szerint a bírálat is indokolt lehetett volna. Hogy ez nem történt meg, annak inkább didaktikai okai vannak. Nem feltétlenül indokolt ui., hogy egyetemi *tananyag* vitassa azt a szabályt vagy gyakorlatot, amelyet a bíróság valamennyi jogalkalmazója egyöntetűen elfogad és alkalmaz. A szerző maga is helyes érzékkel mutat rá a származás megállapítása terén a kapitalista felfogásra, a törvénytelen gyermek jogoktól megfosztottságára, a törvénytelen gyermek anyjának a társadalom által lenézett, szinte kiközösített voltára. A régi gyakorlat ilyen esetben az ún. tartási pereket ismerte, de azt is az anyával nemi érintkezést folytató férfi „jogainak" teljes védelmével. Ilyen védelmi eszköz volt az ún. „feslettségi" kifogás abban az esetben, ha a nő többekkel folytatott nemi viszonyt a fogamzási idő alatt. Ez a „feslettségi" kifogás szinte kísértetiesen tükröződik azokban a bírósági állásfoglalásokban, amelyek az apasági vélelem megállapítása esetében az anya erkölcsi (!) magatartásának vizsgálatától teszik függővé a vélelem fennállását vagy fenn nem állását. A probléma éppen az „erkölcsi magatartás" kifejezéssel függ össze. Ha az állásfoglalások csak azt hangsúlyozták volna, hogy többekkel folytatott nemi érintkezés esetében a vélelem a Csjt 38. § (2) bekezdésének b) pontja alapján nem állapítható meg, hanem vizsgálni kell, hogy abból-e vagy más nemi érintkezésből származik-e a gyermek, az állásfoglalás lényegében egy bizonyítási kérdésre szűkítette volna le a problémát. Az állásfoglalás azonban az anya magatartását kifogásolja és erkölcstelennek találja, hogy többekkel folytat nemi viszonyt. Ez a hibás meghatározás a nő múltbeli megalázott helyzetének mintegy burkolt kivetítődése: csak a nőnél számít erkölcstelenségnek a többekkel való nemi érintkezés, de a partnernél, a férfinál nem (vö. 208—209. old.).

Bár részben eljárásjogi vonatkozású kérdés, de a szerző az összefüggés okából is helyesen ismerteti a származási perekben lefolytatandó bizonyító eszközök legjelentősebbikét: az *orvosszakértői vizsgálatokat*, köztük a legfontosabbat, a vércsoportvizsgálatot. Helyes lett volna utalni az Egészségügyi Tudományos Tanács állásfoglalására, amely ezeknek a szakértői vizsgálatoknak a jelentőségét éppen a bizonyító erő szempontjából összefoglalja (304/1965. (IK 2) IM III/2. sz. közlemény).

Sajnálatos, hogy a szűkre szabott keretek nem tették lehetővé annak részletesebb kifejtését, hogy az akaratbiba a származás vélelmét megalapító elismerő nyilatkozat esetében mennyiben jöhet számításba. Míg ezt a szerző a házasság vonatkozásában megfelelően tárgyalja,

itt csak rövid utalást találunk (213. old.). A bírói gyakorlat a megtámadást akarathiba alapján elismeri. A kérdés lényege azonban éppen az, hogy ha a Csjt egyéb vonatkozásban még szóval sem említi az akarathibát, a bírói gyakorlat milyen alapon jut el az akarathiba alapján történő megtámadáshoz. Megítélésem szerint nincs szó arról, hogy a polgári jogot a családi jog vonatkozásában „anyajognak" ismerjük el. Analógiáról lehet szó, és ezt alátámasztja végeredményben a Csjt 43. §-ában levő „is" szócska (az apai elismerő nyilatkozatot „azon az alapon *is* meg lehet támadni, hogy . . ." stb.). Ez egyébként az örökbefogadás vonatkozásában is jelentős.

A szerző a származási perekkel kapcsolatban összefoglalást ad a vonatkozó *eljárásjogi szabályokról* (215—218. old.). Ez önmagában ismét felveti a bevezetőben említett jogági problémákat. Nem vitás, hogy a családi jog tárgyalása során eljárásjogi problémákat nem kellene tárgyalni, mert az a polgári peres eljárás anyagába tartozik. A szerzőnek ad azonban igazat maga a törvény is, amelynek sajátos beosztása az, hogy az anyagi szabály több olyan kérdést rendez, amelynek eljárásjogi vonatkozása is van, az eljárásjog pedig kitér olyan kérdésekre is, amelyek az anyagi jog szempontjából értékelendők. Így a Csjt szabályozza, ki jogosult a keresetindításra (felperesi pozíció), viszont a Pp mondja meg, ki ellen kell a keresetet indítani (alperesi pozíció). A Csjt szabályozza bizonyos esetekben a perbeli jogutódlás kérdését (amennyiben egyáltalán van ennek helye), a Pp szabályozza a per során tehető apai elismerés lehetőségét stb.

Az *örökbefogadást* általában mint a jogi rokonságot létrehozó intézményt jellemzik, holott ennek elsődleges jelentősége a gyermeknek egy családba való beillesztése és ezen a módon a gyermek családi nevelése. A szerző ezeket a szempontokat igen helyesen az örökbefogadás intézményének bemutatásával együtt tárgyalja (223. és köv. old.). Egyébként az örökbefogadás létrejöttével kapcsolatban merül fel az a probléma, hogy az örökbefogadást lehet-e az örökbefogadással kapcsolatos nyilatkozatok fogyatékossága okából megtámadni (érvénytelenné nyilvánítani). A bírósági gyakorlat ezt elismeri, a Csjt szövege erre nem ad módot. Az kétségtelen, hogy az örökbefogadás intézményének céljával, a családi neveléssel nem állana összhangban a hibás nyilatkozat alapján létrejött örökbefogadás érvényesként elismerése. Viszont azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az örökbefogadás folytán egy tartós jogi kapcsolat jön létre, amelyben a felek egymáshoz való viszonyának kialakulását nem a nyilatkozat, illetőleg nem elsősorban a nyilatkozat létrejöttének körülményei határozzák meg, hanem e hosszantartó egymás mellett élés, a szülő-gyermeki viszony alapján kialakult, illetőleg kialakítható kapcsolatok. Ha ezek a kapcsolatok jók, ha megfelelnek az örökbefogadás céljának, a hibás nyilatkozat tagadásához, és az azon alapuló jogviszony megszüntetéséhez sem fűződik semmiféle egyéni vagy közérdek. Az örökbefogadás esetében kialakult helyzet tehát nagymértékben hasonlít az akarathibás nyilatkozattal létrejött házassághoz, ahol is a házasság fenntartását sem önmagában a nyilatkozat hibás volta fogja eldönteni, hanem az, hogy maga a kapcsolat jó-e vagy pedig feldúlttá vált (akár a nyilatkozat hibás volta miatt, akár más okból). Ezeket a kérdéseket a szerző helyesen elemzi és a Csjt-nek megfelelő álláspontot foglal el, bírálva a törvénnyel nem teljesen összhangban álló gyakorlatot (234—235. old.).

Az örökbefogadás jogi hatásait a szerző helyesen, jelentőségük sorrendjében tárgyalja. Megállapítja a tételes jogszabályi rendelkezésnek megfelelően, hogy az örökbefogadott ugyan az örökbefogadók családjának teljes jogú tagjává válik, nem szakad el mindenben a vérszerinti családjától (öröklés, szülői felügyelet feléledése, tartási igény stb. — 228—230. old.). Helyes lett volna ezzel kapcsolatban utalni arra is, hogy a kétirányú kapcsolat fenntartása hátráltathatja a gyermek beilleszkedését az új családba, aminek hátrányos nevelési következményei is lehetnek (kettős ráhatás: vérszerinti szülőktől és az örökbefogadóktól).

A *rokontartást* a szerző mint a család védelmét tevékenyen előmozdító családjogi intézményt jellemzi. Ez a megállapítás helyes, összhangban van a családról alkotott erkölcsi felfogással is, amely megköveteli egymás kölcsönös támogatását és segítését. Ennek helyességét jogrendszerünk annyira elismeri, hogy büntetőjogi védelmet nyújt a tartási kötelezettség megszegése esetében, a tartásdíjkövetelések behajtásánál pedig külön kedvezményes elbírálást biztosít (levonás mértéke, a munkáltató felelőssége a levonásért stb.). Mindezeket a kapcsolatos szabályokat a szerző helyesen ismerteti, és ezzel teszi az anyagot teljessé (248., 251. old.).

A rokontartás körében a bírósági gyakorlat a Csjt szabályait továbbfejlesztette. Legjelentősebb e téren az addig csak a házastárs vonatkozásában ismert érdemtelenség fogalmának a szülőtartásra és bizonyos esetben a gyermektartásra való kiterjesztése. Érdemtelenséget ui. rokontartás vonatkozásában a Csjt nem ismer. A Legfelsőbb Bíróság konkrét ügyekből levont következtetés alapján alakította ki ezt a gyakorlatot. A szülőtartás vonatkozásában ez azokkal a szülőkkel szemben kíván szankció lenni, akik gyermeküket elhanyagolták és csupán akkor kívánják a kapcsolatot felújítani, amikor arra ők szorulnak rá. A szülő magatartása erkölcsileg mindenképpen elítélendő, vitatható azonban, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak a gyakorlata csupán továbbfejlesztése-e a Csjt szabályainak, vagy pedig új jogszabályalkotásként jelentkezik. Hasonló a helyzet a továbbtanuló nagykorú gyermek tartása vonatkozásában az érdemtelenség fogalmának megállapításánál. A szerző mindkét esetben ismerteti a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát (254., 260. old.). Indokoltnak tartottuk volna, ha a szerző mélyebben elemzi ezeket a határozatokat és a szocialista jogi megoldások vonatkozásában összehasonlítást tesz.

A *szülői felügyeleti jog* szabályozása adja meg a szülő és a gyermek viszonyának sajátos jogi arculatát. Ez a nevelés, a gondviselés, törvényes képviselet, vagyonkezelés sajátos komplexuma, amely amennyiben jog, annyiban kötelesség is. Ez pedig a felügyeleti jog lényege. Helyesen mutat rá a szerző éppen ezekre az alapvető jellemzőkre (264—266. old.).

A szülő felügyeleti jogának egyik eleme, hogy a szülő kérheti a *gyer-*

mek kiadását, illetőleg magánál való *elhelyezését.* A gyakorlatban az ilyen kérdések eldöntése ad legtöbb alkalmat a házastársak vagy volt házastársak elkeseredett vitáira, amelynek a gyermek lesz rendszerint az áldozata. Éppen ezért fontos ezeknek a kérdéseknek a helyes megoldása, amelyet a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata megfelelő irányba terel. A szerző is érezve ennek a kérdésnek a fontosságát, jelentős helyet szentel könyvében a gyermekelhelyezés problémáinak (268—272. old.). Ennek a tárgyalását nevelési szempontból igen fontosnak tartjuk. A házassággal, a házastársak felelősségével szorosan összefüggő kérdés a házasságból származó gyermekekről való megfelelő gondoskodás. A gyermek nem lehet a szülők áldozata, vagy ahogy azt a jogirodalom helyesen megjelöli, nem válhat „válási árvává". Ennek tudatosítása pedig elsőrendű feladata az e kérdést tárgyaló családjogi munkának.

VI.

A mű negyedik része a *gyámság és a gondnokság* intézményét tárgyalja. A bevezetőben már rámutattam arra, hogy összefüggés okából helyesnek tartom a gyámság mellett a gondnokság intézményének az ismertetését is.

A *gyámság* intézményének ismertetésénél a szerző módot talál arra, hogy összehasonlítsa a burzsoá jog szabályait a szocialista jog szabályaival (291—292. old.). A gyámság intézményét a szerző a hatályos jognak megfelelően tárgyalja. Véleményem szerint azonban nem indokolt a Csjt jelenlegi szabályai alapján a „törvényes" és a „rendelt" gyám közötti megkülönböztetés. A Csjt ui. csak rendelt gyámot ismer. Kétségtelen, hogy ezen belül van egy szűkebb kategória, amely szerint elsősorban a rokon jön tekintetbe, és csak ha az nem alkalmas, akkor egy idegen személy, azonban ezt a rokont is — ahogy arra a szerző helyesen rámutat (294. old.) — *kirendeli* a gyámhatóság, és a gyámság nem a törvény értelmében illeti meg őt.

VII.

Ismertetésem befejezéseként — mivel egyetemi tananyagról van szó — rá kell mutatnom a mű *didaktikai értékére* is. Bár az előzőekben külön kiemeltem egyes didaktikai szempontból helyes megoldásokat, az alábbiakban összegezni kívánom a didaktikai szempontból jelentős részeket.

A könyv lényeges ismeretanyagot úgy közöl, hogy azt *könnyen el lehessen sajátítani.* A mű szűkre szabott keretei csak a legalapvetőbb anyag ismertetését és közlését teszik lehetővé, de ezt a közölt anyagot a szerző úgy adja át, hogy abból az egyetemi hallgató egyenlő súllyal megismerhesse a családi jog valamennyi intézményét. Ezen túlmenően rá kell mutatnom a következőkre:

a) a mű keretei között él azzal a lehetőséggel, hogy *összehasonlítást* tegyen a burzsoá és a szocialista családi jog intézményei között, kiemelje a szocialista jog megoldásának jelentőségét,

b) a mű a *lényeges ismereteket* közli, terjedelme megfelel a szokásos egyetemi tananyag terjedelmének,

c) a mű *világosan, tömören, könnyen tanulható módon* közli az ismereteket,

d) az ismeretanyag elsajátítását jelentősen megkönnyíti a mű *arányos beosztása,* az egyes részek közötti megfelelő arányok biztosítása, a világos szerkezet és tagolás, ez utóbbit a megfelelő nyomdatechnika is biztosítja (apróbetűs részek, kurzív szedés stb.),

e) a mű rövid ismertetésként utalás formájában közli a családjog intézményeivel *kapcsolatos más jogágba tartozó intézményekre* vonatkozó jogszabályokat, ezáltal jelentősen megkönnyíti a rokon intézmények közötti kapcsolatok felismerését, és ugyanakkor szélesebb alapokra fekteti a családi jog megértését,

f) a könyv részletes *irodalomjegyzéket* közöl, amely lehetővé teszi, hogy a családi joggal foglalkozni kívánó egyetemi hallgatók megfelelő eligazítást kapjanak az alaposabb tanulmányokhoz, vagy a tudományos kutatáshoz.

*

Mindezek alapján úgy vélem igen hasznos művel gyarapodott családjogi irodalmunk és az egyetemi tankönyvek sora is. Ki kell emelnem még a könyv szép kiállítását, jó minőségű előállítását, könnyen olvasható, világos szedését, amely méltóan járul hozzá a mű tartalmi értékéhez. *Bacsó Jenő*

Új könyvek

Jogi kérdések az új gazdasági irányítás köréből. [Tanulmánygyűjtemény.] Szerk. Szilbereky Jenő. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 325 p.

A tanulmánykötet célja, hogy a gazdálkodás és a gazdaságirányítás gyakorlati munkaterületein, valamint az elméleti munkában dolgozó szerzőnek a gazdaságirányítás egyes kérdéseivel foglalkozó tanulmányainak közzétételével hozzájáruljon az új gazdasági mechanizmus jogi szabályozásának előkészítéséhez. A gazdaságirányítás új rendszerének megvalósítása ugyanis sok vonatkozásban igényel jogi szabályozást, amely sikeresen segítheti az új gazdasági mechanizmus bevezetését és működését.

A gazdasági irányítás rendszerének reformját hosszabb ideig tartó közgazdasági munka előzte meg. A jogi szabályozás előkészítésére viszont rövidebb idő áll rendelkezésre és a jogi szabályozásnak nagy vonalakban az 1967. évben meg kell történnie. A tanulmánykötet célkitűzése, hogy a legfontosabb kérdésekben történt állásfoglalásokkal elősegítse ennek a jogi szabályozásnak a megvalósítását. A tanulmánykötetben a következő tanulmányok szerepelnek: *Csanádi* György: Szerződési rendszer továbbfejlődésének problémái; *Eörsi* Gyula: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések; *Farkas* Károly: Az állami vállalat egyes jogi kérdései az új gazdasági mechanizmusban; *Kálmán* György: A népgazdaság központi irányításának jogi eszközei; *Kozma* Tamás: A tervezési és kivitelezési szerződések a gazdaságirányítás új rendszerében; *Moznerics* Iván: A bankhitel és a vállalati elszámolások új szabályozása; *Móré* András: A gazdasági ágazati minisztériumok jogállása, legfontosabb feladataik jellegének alakulása a gazdaságirányítás új rendszerében; *Szász* Iván: A külkereskedelem belföldi szerződéses kapcsolatai; *Széll* András: A vállalkozási szerződés a vállalati gazdálkodásban; *Szilágyi* László: A gazdasági miniszterek ágazati felelősségének problémái az új gazdasági mechanizmusban.

E lapszám (XXII. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Kálmán György,* Országos Tervhivatal titkárságának vezetője. — *Dr. Odler János,* igazságügyminisztériumi osztályvezető helyettes. — *Dr. Korda György,* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Meznerics Iván,* a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. — *Dr. Peschka Vilmos,* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Harmathy Attila,* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Réczei László,* egyetemi tanár. — *Dr. Bacsó Jenő,* Igazságügyminisztériumi osztályvezető.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.0952 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1967. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

VILÁGHY MIKLÓS:
Az egyesülésről 509

WELTNER ANDOR:
A kollektív szerződés intézménye 521

MEZNERICS IVÁN:
A versenytörvények érvényre juttatása 528

BAK JÓZSEF:
Munkajogi alapelvek és termelőszövetkezeti jogviszonyok 534

BOYTHA GYÖRGY:
Viszonosság a nemzetközi szerzői jogban 538

Szemle:

HORVÁTH ANNA:
A hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességnek hanyagságból történt megszegéséért való büntetőjogi felelősség 549

HRASKÓ GYULA:
A jogi (bírói) szubjektivizmusról 555

Jogirodalom:

Abonyi Géza: A magyar társadalombiztosítás alapvető szabályai (TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ) 561

O. Kunz: Találmányok a nemzetközi jogban (VIDA SÁNDOR) 562

— — :

Új könyvek 564

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Вилаги:* Об объединении. — *Андор Велтнер:* Институт коллективного договора. — *Иван Мезнерич:* Осуществление законов соревнования. — *Йожеф Вак:* Основные принципы трудового права и производственно-кооперативные правоотношения. — *Дёрдь Бойта:* Взаимность в международном авторском праве. — *Обзор: Анна Хорват:* Уголовноправовая ответственность за нарушение обязанностей, связанных с профессией, по халатности. — *Дюла Храшко:* О правовом (судебном) субъективизме. — *Юридическая литература:* Геза Абоньи: Основные правила венгерского общественного страхования *(Ласло Трочани).* О. Кунц: Изобретения в международном праве. *(Шандор Вида).* — — —: Новые книги.

INHALT: *Miklós Világhy:* Über die Vereinigungen. — *Andor Weltner:* Die Institution des Kollektivvertrags. — *Iván Meznerics:* Die Geltendmachung von Konkurrenzgesetzen. — *József Bak:* Arbeitsrechtliche Grundsätze und produktionsgenossenschaftliche Rechtsverhältnisse. — *György Boytha:* Gegenseitigkeit im internationalen Urheberrecht. — *Rundschau: Anna Horváth:* Strafrechtliche Verantwortlichkeit für die Verletzung der Berufspflicht aus Nachlässigkeit. — *Gyula Hraskó:* Über den juristischen (richterlichen) Subjektivismus. — *Rechtsliteratur:* Géza Abonyi: Die grundsätzlichen Regeln der ungarischen Sozialversicherung *(László Trócsányi).* — Kunz, O.: Erfindungen im Völkerrecht. *(Sándor Vida).* — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Világhy:* De l'association (en droit civil). — *Andor Weltner:* L'institution du contrat collectif. — *Iván Meznerics:* La mise en oeuvre des règles de la concurrence. — *József Bak:* Principes de base en droit du travail et rapports juridiques de coopératifs de production. — *György Boytha:* Réciprocité dans le droit d'auteur international. — *Revue: Anna Horváth:* Responsabilité pénale pour négligence professionnelle. — *Gyula Hraskó:* Subjectivisme juridique (du juge). — *Littérature:* Géza Abonyi: Règles fondamentales de l'assurance sociale hongroise *(László Trócsányi).* — Kunz, O.: Inventions dans le droit international *(Sándor Vida).* — — —: Nouveaux livres.

XXII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1967. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az egyesülésről

1. A gazdasági reform előkészítésének és végrehajtásának menetében számos új, eddig nem ismert vagy eltérő tartalommal ismert fogalom, elnevezés, intézmény tűnik fel és válik egyre inkább használatossá. Az is előfordul, hogy amikor egy-egy ilyen új fogalom, vagy elnevezés először szerepel, vagy akár valamely jogszabályban intézményszerűen is megjelenik, a mögötte rejlő gazdasági tartalom is még csak csírájában van meg, inkább valamiféle vázlatos elképzelés él, amelynek pontos kidolgozását voltaképpen a jogalkotó is a gyakorlattól várja.

Nincs ebben semmi rendkívüli, semmi kivetnivaló olyan nagyarányú gazdasági reform esetében, amely — mint a miénk is — hivatva van egész gazdasági-politikai és nem kis részben jogi gondolkodásmódunk megszokott kereteinek kitágítására, sőt nemegyszer az alapokat is érintő átalakítására. A baj ott szokott jelentkezni, amikor megkezdődik az egyelőre homályos tartalmú intézmény átültetése a gyakorlatba, a vele kapcsolatos tapasztalatok gyűjtése, majd fokozatos általánosítása. Ilyenkor — éppen az intézmény kidolgozatlansága miatt — igen nagy a jogi dilettantizmus veszélye.

Ezeket a megállapításokat, amelyek természetesen nem tartanak igényt a tévedhetetlenségre, hanem inkább — Rousseau híres könyvének címét kölcsönvéve — „egy magányos sétáló álmodozásai", az alábbiakban egy ilyen újonnan feltűnt intézmény, az ún. egyesülés példáján kíséreljük meg szemléltetni. Törekvésünk természetesen nem csupán kritikai, hanem elsősorban konstruktív jellegű: megkísérlünk néhány lépést tenni ennek az új és immár gazdaságiból jogivá is lett intézménynek a kidolgozására.

I. Általában

2. Mindenekelőtt egy megjegyzés az egyesülés elnevezéséhez. Ez a kifejezés „egyesülés", nem új a magyar törvényhozás történetében. Elsőnek tudomásom szerint az 1875. évi XXXVII. törvénybe foglalt Kereskedelmi Törvény 62. §-ában tűnt fel mint „a közös haszon vagy veszteségre, egy vagy több kereskedelmi ügylet tekintetében keletkező (alkalmi) egyesülés". A Kereskedelmi Törvénynek ez a §-a kimondotta, hogy az ilyen egyesülések nem esnek a törvénynek a kereskedelmi társaságokról szóló határozatai alá. Ha a felek szerződésükben másképp nem rendelkeznek, a résztvevők egyenlő mértékben járulnak a közös vállalathoz, a nyereség- és veszteségben más megállapodás hiányában fejenként osztozkodnak; azon ügyletekből, amelyeket a résztvevők egyike harmadik személlyel köt, a harmadik személy irányában csak ő válik jogosulttá, illetőleg kötelezetté, ha azonban az ilyen résztvevő a többiek nevében és megbízásából jár el, vagy ha a résztvevők közösen vagy közös meghatalmazott által szerződnek, a szerződő harmadik irányában egyetemleges jogosultakká, illetőleg kötelezettekké válnak. A közös üzlet befejezése után a résztvevők közül az, aki az ügyletet vezette, a többieknek számadással tartozik, egyúttal ő köteles az elszámolást teljesíteni. — A Kereskedelmi Törvény most ismertetett 62. §-a a Polgári Törvénykönyv életbeléptetéséről szóló 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet mellékletének 1. pontja folytán hatályát vesztette, mert ez a pont nem sorolja fel a Kt. ama rendelkezései között, amelyek a felszabadulás előtt keletkezett jogszabályok közül hatályban maradtak. Ismertetésére ezúttal mégis azért helyeztünk súlyt, mert csaknem bizonyosra vehető, hogy a mostanában újból kialakulóban levő „egyesülés"-nek legalábbis az egyik típusa mögött — mint ez az alábbiakból ki fog derülni — a Kt. most említett rendelkezéseire való visszaemlékezés húzódik meg.

Az egyesülés jogtörténete mindamellett nem ért véget a Kt. 62. §-ának hatályon kívül helyezésével. Az ipar államosításának folyamatában kiadott 102/1950. (IV. 4.) M. T. sz. r. ismét létrehozott egyfajta „egyesülés"-t, amely voltaképpen nem volt más, mint az akkor kialakuló gazdasági irányítási rendszerben ismeretes egyfajta középfokú irányító szerv, amely mindenekelőtt kisebb, akkor állami tulaj-

donba vett vállalatok szoros irányítására volt hivatott. Ez az intézmény nem volt hosszú életű, mert gazdasági és jogi szerkezete nem különbözött lényegesen a trösztökétől. Az állami iparvállalatok és iparirányító szervek egyes szervezeti kérdéseiről szóló 2/1963. (I. 29.) Korm. számú rendelet 22. §-ának (5) bekezdése alapján szűnt meg. Említése ehelyütt — a történeti fejlődés menetének nyomonkísérésén felül — mindenekelőtt azért indokolt, hogy szembeállítsuk az alábbiakban megvizsgálásra kerülő, mostanában kialakuló egyesülésekkel. Bár a két elnevezés azonos, az újonnan kialakuló egyesüléseknek — amint alább kifejtjük — sem elvileg, sem gyakorlatilag nem lehet semmi közük ezekhez a régifajta, kisvállalatok szoros irányítására rendelt trösztszerű egyesülésekhez. (Megint más kérdés, hogy ilyen előzmények után helyes volt-e azonos elnevezést használni.)

3. Mindenesetre ilyen előzmények után lép majd életbe 1968. január 1-én a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet az állami vállalatról (a továbbiakban Ávr-nek fogjuk nevezni), amelynek 7. §-a az *a)* pontban azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az állami vállalatok egymással és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetekkel is, továbbá ez utóbbiak egymással tevékenységi körükkel kapcsolatos meghatározott közös gazdasági célok megvalósítására a polgári jog szabályai szerint társulhatnak és ennek keretében egyesülést (34—37. §) létesíthetnek. Az Ávr. 34. §-a ezután kimondja, hogy az előbb említett szocialista szervezetek „társasági szerződéssel egyesülést (irodát, alkalmi egyesülést stb.) hozhatnak létre." Az egyesülés létrehozásához szükséges az egyesülés fő tevékenysége szerint illetékes (ágazati) miniszter véleménye és a pénzügyminiszter hozzájárulása. Az ágazati miniszter az egyesülés működése felett felügyeletet gyakorol. Ha az egyesülés működéséhez szervezet létrehozása szükséges, „ennek vezetőjét az egyesülésben résztvevő állami vállalatok és egyéb szocialista gazdálkodó szervek vezetői jelölik ki az illetékes miniszter jóváhagyásával." Az Ávr. 35. §-a lehetővé teszi, hogy egyesülés létrehozását meghatározott célra és határozott időre — legfeljebb 5 évi időtartamra — az illetékes miniszter is elrendelhesse; ez esetben a miniszter kinevezi az egyesülés vezetőjét és az érdekelt vállalatokat és egyéb szocialista gazdálkodó szervezeteket társasági szerződés megkötésére utasítja. Az Ávr. 36. §-a hangsúlyozza, hogy az egyesülés a benne részvevők önállóságát nem érinti. Ennek megfelelően az érdekelt vállalatok és egyéb szocialista gazdálkodó szervek az állami költségvetéssel maguk számolnak el, saját alapokkal rendelkeznek, hitelt önállóan vehetnek igénybe stb. Az egyesülés tevékenységének eredményét évenként el kell számolni. Az egyesülés tevékenységi körét, szervezetét és a résztvevő szervek kapcsolatát a társasági szerződés szabályozza. Az egyesülés vezetője felelős a társasági szerződésben meghatározott tevékenység megvalósításáért, köteles végrehajtani az egyesülésben résztvevő szervek döntéseit. Az egyesülés működésével kapcsolatos költségeket a résztvevők viselik; tevékenységéért a résztvevők „közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak." Egy vállalat, illetve más szocialista gazdálkodó szervezet több egyesülésnek is tagja lehet. Az Ávr. 37. §-a végül felhatalmazza az illetékes minisztert a közérdekkel vagy a népgazdaság érdekeivel ellentétes működést kifejtő egyesülés munkájának ellenőrzése céljából megbízott kijelölésére, ha pedig az egyesülés káros működése másképp nem orvosolható, az egyesülés megszüntetésére.

Ezek azok a rendelkezések, amelyeknek alapján a most folyó hónapokban sor kerül az első, egyesülés létrehozását célzó társasági szerződések kidolgozására és jóváhagyására. Ennek a munkának nem kevés nehézséggel kell megküzdenie. A jogszabályi kiindulópontok — amint az a fentebbi, gyakorlatilag teljes ismertetésből látható volt — rendkívül vázlatosak, szórványosak. Ezért indokolt, ha már erre magában a jogszabályban nem volt lehetőség, az egyesülés jogi intézménytanának kidolgozására törekedni.

4. Tegyük fel magunknak mindenekelőtt azt a kérdést, voltaképpen mi is az egyesülés? Erre a kérdésre az Ávr. 7. §-a és 34. §-ának (1) bekezdése alapján így válaszolhatunk: állami vállalatok és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetek társulása a tevékenységi körükkel kapcsolatos meghatározott közös gazdasági célok megvalósítására (Ávr. 7. §), illetőleg közös gazdasági érdekeik előmozdítására és az erre irányuló együttes tevékenység összehangolására (Ávr. 34. § (1) bek. Némileg rövidítve ezt a jogszabályszöveghez ragaszkodó és éppen ezért kissé bonyolult, hosszadalmas meghatározást, az egyesülést így határolhatjuk meg: *az egyesülés az állami vállalatok és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetek eseti (alkalomszerű) vagy tartós (szervezetszerű) gazdasági együttműködésének (kooperációjának) egyik lehetséges változata, jogi formája.*

Hogy a meghatározásban szereplő „egyik" szót, illetőleg ennek kiemelését közelebbről megindokoljuk, utalhatunk arra, hogy az állami vállalatok és más szocialista gazdálkodó szervezetek együttműködésének (kooperációjának) számos más változata, jogi formája is lehetséges. Az *eseti jellegű* (alkalomszerű) együttműködés formája voltaképpen minden szerződéses kapcsolat (vagy legalábbis minden huzamos szerződés), amely állami vállalatok vagy más szocialista gazdálkodó szervezetek között létrejöhet, tehát pl. a jelenleg ismeretes szállítási, építési, tervezési stb. szerződések, valamint más szerződéstípusok is, amelyek útján állami vállalatok vagy más szocialista gazdálkodó szervezetek között gazdasági együttműködés egyáltalában létrejöhet. E szerződésfajták száma a szerződési típusszabadság immár a vállalatok körében is általánosan elismert, a törvényben pedig eddig is ismeretes elvénél fogva elvileg korlátlan: a vállalatok elvileg bármilyen nevesített, vegyes vagy atipikus szerződéssel egyaránt együttműködhet-

nek közös gazdasági érdekeik szolgálatára. Ami pedig a *tartós (szervezetszerű)* kooperáció egyéb — az egyesülésen felül még lehetséges — változatait, jogi formáit illeti, utalhatunk az Ávr. 28—33. §-aiban szabályozott trösztre, továbbá az Ávr. 7. §-ának *b)* pontjában és 38. §-ában szabályozott ún. közös vállalatra. Az egyesülés tehát — akár eseti (alkalomszerű), akár tartós (szervezetszerű) együttműködésről legyen szó — mindenesetre a kooperációnak csak egyik és nem egyetlen lehetséges változata.

Az egyesülésnek az Ávr.-ben rögzített és fentebb ismertetett szabályai ezenfelül egészen világosan kifejezésre juttatják, hogy az egyesülés nem valamiféle „középfokú irányító szerv", nem hozható párhuzamba a gazdasági irányítás régi rendszerében e néven ismeretes jogi formák (pl. tröszt, igazgatóság stb.) egyikével sem. E régi s részben a gazdasági reform után is továbbélő szervezetek fő jellegzetessége az volt, hogy a gazdasági minisztériumokhoz hasonlóan — a vállalatok fölött helyezkedtek el, mintegy középhelyen a minisztérium és a vállalat között, a vállalatok irányában azonban voltaképpen ugyanolyan — habár korlátozottabb — *utasítási joguk* volt, mint a minisztériumoknak. Ezzel szemben az egyesülés mintegy *vállalati szinten elhelyezkedő jelenség.* Az egyesülés keretében a vállalatok a döntéseket, amelyekhez azután alkalmazkodni kötelesek — alább még részletezendő módon — maguk alakítják ki. Ennyiben és ilyen értelemben van igaza annak az egyébként jogi szempontból laikus megállapításnak, hogy az egyesülés „vállalati szerv". Az egyesülés természetesen jogi értelemben nem „vállalati szerv", mert a vállalat — mint minden más jogi személy — „szervének" csak olyan fizikai, esetleg jogi személyt lehet tekinteni, amelynek révén a vállalat, mint jogi személy akaratelhatározása befelé kialakul (ügyvitel) vagy kifelé, harmadik személyek irányában kifejezésre jut (képviselet). Ilyen értelemben ügyviteli és képviseleti szerve a vállalatnak az igazgató, a szövetkezeteknek az igazgatóság, illetőleg a vezetőség stb. Az egyesülés azonban, ha nem is vállalati szerv a szó jogi értelmében, mindenesetre vállalati szinten elhelyezkedő, a vállalatok eseti vagy tartós kooperációját kifejező jogi jelenség.

Már az eddigi elemzés is megmutatta azonban, hogy a fentebb az Ávr. alapján meghatározott egyesülésnek *két fajtája* van. Az egyik a vállalatok eseti, alkalomszerű kooperációját, a másik a vállalatok tartós, szervezetszerű kooperációját valósítja meg. Az első, tehát az eseti (alkalomszerű) kooperációról, az ilyen céllal létrejött egyesülésről voltaképpen csak az Ávr. 34. §-ának (1) bekezdése rendelkezik, itt is csak azáltal, hogy zárójelben utal az alkalmi egyesülésre. Az Ávr. egyéb, az egyesülésre irányadó rendelkezései (kivéve az Ávr. 7. § *a)* pontját, amelybe voltaképpen az eseti egyesülés is belefér) tartalmukból következőleg kivétel nélkül a tartós (szervezetszerű) egyesülésre vonatkoznak, szemmel láthatólag erre a második fajta egyesülésre gondolnak. Ha ugyanis az eseti kooperációra, a 34. § (1) bekezdésben zárójelben említett alkalmi egyesülésre is vonatkoznának azok a szabályok, hogy kétszeres miniszteri jóváhagyásra, valamiféle „vezető" kijelölésére van szükség stb., akkor az állami vállalatok között létrejött minden eseti kooperációhoz, minden „alkalmi egyesüléshez", tehát minden szerződéskötéshez — hogy a Kt. 62. §-ának kifejezését használjuk — „közös haszon vagy veszteségre, egy vagy több kereskedelmi ügylet tekintetében" kétszeres miniszteri jóváhagyásra, vezető kijelölésére és annak jóváhagyására stb. lenne szükség. Ez pedig éppen a kooperáció eseti (alkalomszerű) jellegével lenne ellentmondásban, azt reménytelenül elbürokratizálná a gyors gazdasági döntést, a változékony piaci viszonyokhoz való gyors alkalmazkodást tenné lehetetlenné, tehát éppen ellentétes lenne azzal a gazdaságpolitikai céllal, amelyet a gazdasági reform elsősorban szolgálni kíván. Ezt az Ávr. bizonyosan nem akarhatta. Ezért *az eseti (alkalomszerű) egyesülésre* — véleményünk szerint — *az Ávr. 34. §-ának (2) és (4) bekezdései, továbbá 35.—37. §-ai nem vonatkozhatnak.* Ez a nem jelentéktelen kodifikációs pontatlanság is alátámasztja azt a fentebb már kifejezett véleményünket, hogy az egyesülés, mint jogi forma, létrehozása alkalmával ennek az intézménynek a tartalma részleteiben még nem alakult ki, azt igazában a gyakorlat fogja kidolgozni.

Az Ávr. szabályai azonban arra is alapot adnak, hogy a tartós (szervezetszerű) egyesülésnek is két fajtáját különböztessük meg. Az egyik az, amelyet társasági szerződéssel, tehát önkéntes elhatározással maguk az érdekelt állami vállalatok, illetőleg más szocialista gazdálkodó szervek hoznak létre *(önkéntes egyesülés),* a másik az illetékes miniszter által elrendelt és utasításra kötött társasági szerződés alapján működő egyesülés *(kényszeregyesülés).* A kétféle egyesülés a legtöbb vonatkozásban közös szabályok alá esik ugyan, a kényszeregyesülésnek azonban részben eltérő szabályai is vannak.

Az alábbiakban az egyesülésnek mindhárom, most említett formáját tárgyalni fogjuk. Elsőnek az eseti jellegű (alkalomszerű) egyesüléssel foglalkozunk. A tartós (szervezetszerű) egyesülés közös szabályait az önkéntes egyesüléssel kapcsolatban fejtjük ki, végül utalunk majd a kényszeregyesülés eltérő szabályaira.

II. Az eseti egyesülés

5. Az eseti jellegű egyesülés jogszabályi alapja — mint említettük — az Ávr. 34. § (1) bekezdésének az a zárójelbe tett megjegyzése, hogy az állami vállalatok és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetek egyebek között „alkalmi egyesülés"-t is létrehozhatnak. Mint ugyancsak említettük, ez a zárójelbe tett „alkalmi egyesülés" is belefér továbbá az Ávr. 7. §-ának a) pontjába is. Ez utóbbi szabály kifejezetten utal arra, hogy a társulás a polgári jog szabályai

szerint történik, a 34. § (1) bekezdésének rendelkezése pedig kiegészíti a polgári jog szabályaira utalást azzal, hogy — egyebek között — az alkalmi egyesülés is — „társasági szerződéssel" jön létre. Első feladatunk eszerint elhelyezni ezt a „társasági szerződés"-t a polgári jogi szerződéstípusok rendszerében.

A Ptk. 571—578. §-ai szabályozzák az ún. polgári jogi társaságot, a legkézenfekvőbb tehát az lenne, hogy az Ávr. 7. §-ának a) pontjában említett társulást, illetőleg a 34. § (1) bekezdésében említett társasági szerződést egyszerűen a Ptk.-nak a polgári jogi társaságról szóló rendelkezései alá vonjuk, mintegy a polgári jogi társaság egyik sajátos fajtájának tekintsük. Ez a formál-logikailag talán megalapozott, kézenfekvő következtetés azonban megítélésem szerint — legalábbis a Ptk. jelenleg érvényben levő szabályai alapján — helytelen lenne. A Ptk. a polgári jogi társaságra vonatkozó szabályok kialakításánál a gazdasági irányítás akkor érvényben levő régi rendszeréből indult ki. Amint a Ptk. javaslatához fűzött miniszteri indokolásból kiderül, a Ptk. előkészítő munkálatai során még az a kérdés is felmerült, célszerű-e egyáltalán a társaságot, amelynek a magántulajdoni, különösen a tőkés viszonyok között játszott kiemelkedő szerepe közismert, egyáltalában jogi elismerésben részesíteni. Sokan tartottak attól, hogy a társaság, különösen a kisipar és a kiskereskedelem területén a kapitalizálódás eszközévé válhat. A Ptk. végső fokon nem hagyta ugyan egészen figyelmen kívül a társaságot, nem tiltotta meg a társasági szerződés kötését, a szabályozás tartalmának kialakításánál azonban abból indult ki, hogy erre a szerződési formára voltaképpen csak a még létező magántulajdonosok bizonyosfajta együttműködésének szervezése céljából lehet szükség. Innen van, hogy a Ptk.-nak a polgári jogi társaságra vonatkozó szabályai mindenekelőtt a kapitalizálódás elleni védekezést tartják szem előtt. A Ptk. 571. § (2) bekezdése kifejezetten kimondja, hogy társaság kereskedelmi célokra nem alakulhat, kizsákmányoló tevékenységet nem folytathat. Az 571. § (3) és (4) bekezdése is jellegzetesen a még létező kismagántulajdonosok viszonyaira gondol. Ugyanez látható igen erőteljesen az 572. § (2) bekezdéséből, az 573. § (2) bekezdéséből és az 575. § (1) bekezdéséből is. A Ptk.-nak ezek a rendelkezései világossá teszik, hogy az egyesülés alapjául szolgáló „társasági szerződés"-nek a Ptk. 571. és következő §-aiban szabályozott polgári jogi társasági szerződéssel való azonosítása ellentmondana a Ptk. jelenleg is érvényben levő szövege mögött meghúzódó törvényhozói indoknak. Az *Ávr. idézett rendelkezéseiben használt „társulás" és „társasági szerződés" kifejezések alatt elvileg nem lehet a Ptk.-ban említett polgári jogi társaságot érteni.* Ez a társulás, ez a társasági szerződés nyilvánvalóan szerződés ugyan, de elvileg nem a Ptk. által szem előtt tartott kismagántulajdonosok viszonyait szabályozó polgári jogi társasági szerződés. Ebben a következtetésben nem látunk semmi ellentmondást. A szerződési típusszabadság mai jogunkban [Ptk. 200. § (1) bek.] is elismert elvénél fogva a szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja. Semmi akadálya nincs tehát annak, hogy az állami vállalatok és más szocialista gazdálkodó szervezetek között olyan „társasági szerződés" jöjjön létre, amely az egyéb szerződési típusokhoz viszonyítva, különösen a mai polgári jogi társasághoz képest is atipikus. Ebből az következik, hogy az Ávr. 7. és 34. §-aiban említett társasági szerződés *elvileg nem esik a polgári jogi társaság jelenleg érvényben levő szabályai alá, hanem csupán a Ptk-nak a szerződésekre vonatkozó általános szabályai (198—338. §)* alá.

Ennek ellenére van összefüggés a Ptk.-ban szabályozott társaság és az Ávr.-ben említett társaság között. Ez utóbbi társasági szerződés ugyanis elvontan szemlélve azonos tényállású a Ptk. 571. §-ának (1) bekezdésében szabályozott társasági szerződéssel, amellyel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet igénylő közös céluk elérése érdekében együttműködnek és az ehhez szükséges anyagi eszközöket közös rendelkezésre bocsátják. Ez a tág, elvont fogalommeghatározás alkalmas az Ávr. 7. és 34. §-aiban használt társasági szerződés elvont meghatározására is — természetesen azzal az alapvető eltéréssel, hogy ez utóbbi esetben nem kismagántulajdonosokról, hanem a társadalmi tulajdon hordozóiról van szó.

Az eseti egyesülést létrehozó társasági szerződésnek az a jellemvonása, hogy a felek együtt működése nem szervezetszerű, hanem eseti, alkalmi jellegű. Eltekintve tehát attól, hogy az Ávr. 34. §-ának (1) bekezdése kifejezetten alkalmi egyesülést említ, a kifejtetteknél fogva tételesjogilag is megalapozott következtetésnek látszik, hogy az eseti jellegű egyesülés voltaképpen ugyanolyan terjedelmű együttműködést jelent, amilyent annak idején a Kt. 62. §-a is szem előtt tartott. *Az eseti egyesülés tehát a szocialista szervezetek olyan együttműködése, amely — közös haszon vagy veszteség kikötése mellett — egy vagy több vagyonjogi, forgalmi ügyletre irányul.* Az eseti egyesülés elemei aszerint: *a)* a *közös haszon és veszteség, b)* hogy az egyesülés tárgya egy vagy több *polgári vagyonjogi, forgalmi ügylet,* végül *c)* hogy az egyesülés alkalomszerű, tehát *előre meghatározott* ügyletekre irányul.

Az eseti egyesülés a Ptk. és az Ávr. kifejezett rendelkezései folytán szerződéssel keletkezik. A szerződés elvileg nincs alakszerűséghez kötve, létrejöhet tehát írásban, szóban, vagy hallgatólagosan. Fentebb már utaltunk arra, hogy az eseti egyesülésre nem vonatkoznak az Ávr.-nek azok a rendelkezései, amelyek tartalmukból világosan kivehetően nem alkalomszerű, hanem állandó, szervezetszerű együttműkö-

dést tartanak szem előtt. Az ilyen szerződés, az eseti egyesülés létrejöttéhez tehát miniszteri véleményre, illetőleg hozzájárulásra nincs szükség, az ilyen egyesülésnek nyilvánvalóan nincs és nem is lehet valamiféle elkülönített szervezete, az ilyen egyesülésnek nincs „vezetője", az ilyen egyesülés létrehozását az illetékes miniszter nem rendelheti el stb. Egyszerűen arról van szó, hogy két vagy több vállalat vagy más szocialista gazdálkodó szervezet közös haszonra és veszteségre együttműködik, meghatározott egy vagy több gazdasági-forgalmi ügylet tekintetében.

6. Eseti egyesülés során a tagok belső (egymás irányában fennálló) jogviszonyaikat szerződéssel a jogszabályok korlátai között tetszésük szerint szabályozzák. Szabadon rendelkezhetnek az egyesülésben résztvevő szervezetek vagyoni és egyéb hozzájárulásának mértékéről és mibenlétéről, az ügyvitelről, továbbá a nyereség, illetőleg a veszteség felosztásáról. Ha azonban a szerződés ebben a vonatkozásban rendelkezést nem tartalmaz, *analógia alapján* alkalmazhatjuk a Ptk. 572. és következő §-ainak a polgári jogi társasági tagok egymásközti viszonyát szabályozó rendelkezéseit. Ebben a vonatkozásban azonban nagyfokú óvatosságra van szükség, mert — mint kimutattuk —, a Ptk. elsősorban magántulajdonosi viszonyokat tartott szem előtt. Így pl. nyilvánvalóan nem lehet, még analógia alapján sem alkalmazni a Ptk. 572. §-ának (2) bekezdését, 573. §-ának (2) bekezdését.

7. Az eseti egyesülés külső (harmadik személyek irányában fennálló) jogviszonyaira nézve szintén elsősorban a társasági szerződés tartalma irányadó. Ha a harmadik személlyel szemben csak az eseti egyesülés egy tagja lép fel, tehát a szóban forgó ügyletet ő köti meg, az ügylet alapján csak ő lesz jogosult, illetőleg kötelezett. Megint más kérdés, hogy az ügylet eredményét befelé, az eseti egyesülés többi tagja irányában hogyan számolja el. Ebben a kérdésben a társasági szerződés az irányadó. Ha azonban valamennyi tag együttesen köti az ügyletet, akár úgy, hogy az ügyletkötésnél valamennyien szerepelnek, akár úgy, hogy mindnyájukat közös meghatalmazott képviseli, s ilyen közös meghatalmazott valamelyik tag is lehet, az ügylet alapján valamennyi tag a harmadik személy irányában is jogosulttá, illetőleg kötelezetté válik. E jogosultság, illetőleg kötelezettség arányát illetően — ha más megállapodás nincsen —, a Ptk. 334—338. §-ának a többalanyú szerződésekre vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

8. Az eseti egyesülés megszűnésére vonatkozólag végül ugyancsak analógia alapján megfelelően alkalmazni kell a Ptk. 576—578. §-ainak a polgári jogi társaság megszűnésére vonatkozó azokat a szabályait, amelyek az adott viszonyok között, különös tekintettel arra, hogy az eseti egyesülés tagjai nem fizikai személyek, hanem szervezetek, egyáltalában alkalmazhatók.

III. A tartós egyesülés

9. A tartós (szervezetszerű) egyesülés az eseti (alkalomszerű) egyesüléstől lényegesen, éspedig elvileg különbözik, annak ellenére, hogy mind a kettőt egyesülésnek hívják, s mind a kettőre vonatkoztatható az a voltaképpen formális meghatározás, hogy egyesülés alatt az állami vállalatoknak és egyéb szocialista gazdálkodó szervezeteknek közös gazdasági célok megvalósítására a polgári jog szabályai szerint létrehozott társulását kell érteni. A különbség mindenekelőtt a társulás terjedelmében, az együttműködés fokában van. Amíg az eseti (alkalomszerű) egyesülés lényegét abban véltük felfedezni, hogy szocialista szervezetek közös haszon és veszteség kikötése mellett meghatározott egy vagy több polgári vagyonjogi, forgalmi ügyletre társulnak, addig *a tartós (szervezetszerű) egyesülés tevékenységének fő jellemző vonása a tagok gazdasági tevékenységének összehangolása.* Ez az összehangolás természetesen csak huzamos, több éves együttműködés keretében képzelhető el, éppen ezért az Ávr.-nek az egyesülésre vonatkozó 34—37. §-ai valamennyien ilyen huzamos együttműködést tartanak szem előtt. Az együttműködés mértékében, fokában megmutatkozó különbség azonban nemcsak mennyiségi, hanem egyúttal minőségi is. Míg az eseti (alkalomszerű) egyesülésben a hangsúly azon a kötelmi viszonyon, azon a meghatározott egy vagy több polgári vagyonjogi forgalmi ügyleten van, amelynek lebonyolítása céljából a felek közös haszonra és veszteségre szerződnek, addig a tartós (szervezetszerű) egyesülést — egy régi, de ma is használható kifejezéssel élve — úgy lehetne jellemezni, mint *személyegyesülést,* amelyben a hangsúly nem meghatározott közös ügyleteken van, hanem a tagok tevékenységének meghatározott irányú összehangolásán. — Az eseti és a tartós egyesülés között azonban nemcsak különbség, hanem összefüggés is van, vagy legalábbis lehetséges. A tartós egyesülés összehangoló szerepe ugyanis egyáltalában nem zárja ki, hogy tagjai adott esetben meghatározott ügyletekre nézve közös haszonra és veszteségre eseti egyesülést is hozzanak létre. Az eseti egyesülés ilyenkor a tartós egyesülés keretében, mintegy annak talaján keletkezik, mindenesetre azonban *külön szerződéssel.* Ha tehát a felek a tartós egyesülés keretében eseti egyesülést kívánnak létrehozni, ehhez külön szerződésre van szükség, mert csak ebben a külön szerződésben lehet azokat a forgalmi ügyleteket meghatározni, amelyek céljára a felek esetileg egyesülnek. A tartós egyesülés keretében létrejövő ilyen eseti egyesülés továbbá nem feltétlenül jelenti azt, hogy az eseti egyesülésben a tartós egyesülés valamennyi tagja részt vesz, lehetséges, hogy az alkalomszerű egyesülésre egyik-másik tag vállalkozik.

A tartós egyesülést az Ávr. mindenekelőtt mint önkéntes egyesülést képzeli el és társasági szerződéssel létrejövő intézményként szabályoz-

za. (Megint más kérdés, vajon a gyakorlatban a tartós egyesülésnek ez az önkéntes típusa fog-e leginkább elterjedni.) A társasági szerződés típusára, a polgári jogi szerződések között való elhelyezkedésére ugyanazok a meggondolások állnak, amelyeket fentebb az alkalmi egyesülésre nézve kifejtettünk. A tartós egyesülést létrehozó társasági szerződésre nézve is azt állítjuk, hogy az elvileg különbözik attól a polgári jogi társaságtól, amelyet a Ptk. jelenlegi szabályai szem előtt tartanak, ennek ellenére a tartós egyesülést létrehozó társasági szerződés is a Ptk. 571. §-ának (1) bekezdésében adott fogalommeghatározás alá vonható. Elvileg azonban abból kell kiindulni, hogy a polgári jogi társaság jelenlegi szabályai a tartós egyesülésre is csak analógia alkalmazásával és csak annyiban alkalmazhatók, amennyiben a tartós egyesülés keretében kialakuló gazdasági viszonyok jellege azt szükségessé és lehetővé teszi.

A tartós egyesülést létrehozó társasági szerződés elvileg ugyancsak nincs alakszerűséghez kötve. A szerződés érvényességéhez azonban az ágazati miniszter véleménye és a pénzügyminiszter hozzájárulása szükséges. Az egyesülés létrehozásának folyamata eszerint elvileg két mozzanatból áll: a szerződéskötésből és a szerződés hatósági jóváhagyásából. Ez utóbbinak egyik eleme az illetékes miniszter véleménye, a másik pedig a pénzügyminiszter hozzájárulása. Ha a pénzügyminiszter a hozzájárulást megtagadja, a szerződés keletkezésére visszaható hatállyal megszűnik, ha pedig azt feltételekhez köti, a szerződés érvényessége a feltételek teljesítésétől függ.

A tartós egyesülést létrehozó társasági szerződésben az együttműködés területeinek közelebbi meghatározása, általában a felek kölcsönös jogainak és kötelezettségeinek közelebbi kialakítása célszerűségi kérdés, amelybe a jogásznak elvileg nincs beleszólása. Saját tapasztalatai alapján legfeljebb azt tanácsolhatja az ezekben a kérdésekben elsősorban illetékes gazdasági-pénzügyi szakembereknek, hogy az együttműködés fő területeit, a feleknek ezzel kapcsolatos jogait és kötelezettségeit, különösen az első időkben, amikor gyakorlati tapasztalatok még nem, vagy alig állnak rendelkezésre, minél általánosabban, minél lazábban határozzák meg. A gazdasági irányítás új rendszerének feltételei között kialakuló viszonyokról, szükségletekről ugyanis még nincs és nem is lehet semmiféle gyakorlati tapasztalatunk, legfeljebb elképzeléseink lehetnek. Ilyen körülmények között pedig helyes a szerződés tartalmát minél lazábbra fogni, nehogy utóbb — a gyakorlati tapasztalatok nyomán — állandó szerződésmódosítgatásra legyen szükség. A szerződés megkötésének mechanizmusa ugyanis eléggé nehézkes, hosszadalmas ahhoz, hogy a gyakori módosítás lehetőség szerinti elkerülése tanácsosnak tűnjék.

Még a szerződés megkötésének problémaköréhez tartozik az az Ávr.-ben közelebbről nem szabályozott kérdés, vajon kitől származzék a miniszteri vélemény, illetőleg hozzájárulás abban az esetben, ha a szerződést nem állami vállalatok, hanem pl. szövetkezetek kötik egymással. Az Ávr. rendelkezéseinek szó szerinti alkalmazása ilyenkor is az ágazati miniszter véleményét és a pénzügyminiszter jóváhagyását kívánná meg, e megoldás elvi helyessége felől azonban vitatkozni lehet. Mindenképp kívánatosnak látszik ilyen esetekben a megfelelő szövetkezeti szövetség vagy központ véleményének kikérése.

10. A tartós egyesülés szervezetéről, belső jogviszonyairól az Ávr. ugyancsak kevés felvilágosítást nyújt. A 34. § (4) bekezdésében szó esik az egyesülés „vezetőjéről", akit a tagok „jelölnek ki" (helyesen: választanak meg) az illetékes miniszter jóváhagyásával, ezen felül a 36. §-nak a tagok önállóságára, az eredmény éves elszámolására, a vezető és a tagok felelősségére, végül arra vonatkozó rendelkezése, hogy egy vállalat, illetve más szocialista gazdálkodó szervezet több egyesülésnek is tagja lehet — ezek azok a jogszabályi kiindulópontok, amelyekre támaszkodni kell. Mivel a 36. § (3) bekezdésének első mondata értelmében az egyesülés tevékenységi körét, szervezetét és a résztvevő szervek kapcsolatát a társasági szerződés szabályozza, elvileg a tagok belső jogviszonyai kérdésében a felek a jogszabályok korlátai között szabadon állapodhatnak meg. Ez azonban messze nem annyit jelent, hogy a felek merőben belátásuk szerint alakíthatják ki az egyesülés belső szervezetét. A szervezet kialakítása során alkalmazkodniok kell a gazdasági irányítás új rendszerének elvi kiindulópontjaihoz, amelyeket egyébként az Ávr. is szem előtt tartott. Ezekből az alapelvekből — és nem annyira az Ávr. szó szerinti szövegéből — vontuk le fentebb azt a következtetést, hogy a tartós (szervezetszerű) egyesülés személyegyesülés, amelyben a hangsúly a tagok tevékenységének meghatározott irányú koordinálásán van. Ezt a koordinálást a tartós egyesülés keretében maguk a tagok hajtják végre, az egyesülés vezetője a tagok döntéseit köteles végrehajtani [vö. Ávr. 36. § (3) bek. második mondat.].

Ezekből a kiindulópontokból az következik, hogy a tartós egyesülés belső jogviszonyai körében legalábbis kétféle fórum *elengedhetetlen:* az egyik valamiféle olyan gyűlés, amelyben az egyesülés tagjainak akarata kialakul, a másik az Ávr.-ben kifejezetten említett vezető, aki a társasági szerződésben meghatározott tevékenység megvalósításáért felelős, és köteles végrehajtani az egyesülésben résztvevő szervek döntéseit. Ez természetesen nem annyit jelent, hogy a tartós egyesülésnek *csak* ez a kétféle szerve lehetséges. Mivel a 36. § (3) bekezdése a szervezet kialakítását a társasági szerződésre bízza, az eset különbözősége szerint a belső viszonyban másféle szerveket is ki lehet alakítani (pl. valamiféle felügyelő vagy ellenőrző bizottságot, egyeztető bizottságot stb.). Ezek azonban esetleges szervek. *A tartós egyesülés mellőzhetetlen*

szervei a belső viszonyban: a tagok valamiféle gyűlése és a vezető.

A két szerv közül az elsőt, a tagok gyűlését, amely az egyesülés lényeges kérdéseiben döntésre hivatott, a kialakulóban levő tapasztalatok szerint célszerű a tagvállalatok vezetőiből (igazgatóiból, elnökeiből) álló *igazgatótanács* alakjában megszervezni. Az egyesülés lényeges kérdéseiben a döntés jogát ennek az igazgatótanácsnak kell fenntartani, amely — ha éppen analógiát akarunk keresni — egy szervezet keretében egyesíti azt a hatáskört, amelyet mondjuk egy részvénytársaság esetében a közgyűlés és az igazgatóság szokott betölteni. Az igazgatótanács tagjai a tagvállalatok igazgatói és az egyesülésnek általuk választott elnöke. Mindezeknek az igazgatótanácsban szavazati joguk van. Tanácskozási joggal bármely más szerv képviselője vagy bármely külső szakértő is meghívható. Mivel továbbá az Ávr. 34. §-ának (3) bekezdése szerint az egyesülés működése felett az illetékes miniszter felügyeletet gyakorol, a társasági szerződésben a körülmények szerint helyes lehet az illetékes miniszter egy képviselőjének az igazgatótanácsban tanácskozási jogot biztosítani.

Az igazgatótanács határozatai az egyesülés vezetőjére és tagjaira kötelezők, ezért a társasági szerződés tartalmának kialakítása során a határozathozatal módjára különös gondot indokolt fordítani. Mivel az Ávr. ebben a vonatkozásban nem rendelkezik, a társasági szerződésben többféle megoldási lehetőség között kell választani. Ilyen megoldás lehet az, hogy az igazgatótanács határozatait minden esetben egyhangúan hozza. Ez a megoldás tetszetős lehet, mert formailag ez áll a leginkább összhangban a tagok önállóságának az Ávr. 36. §-a (1) bekezdésében kimondott elvével. Hátránya az, hogy bármely tag ellenszavazatával meghiúsíthatja a határozat meghozatalát, ez pedig az egyesülést működésképtelenné teheti. Egy második változat a szótöbbség elvén alapulhat azzal a hozzáadással, hogy minden tagnak egy szavazata van. Szavazategyenlőség esetében az a javaslat válik határozattá, amelyhez az igazgatótanács elnöke (rendszerint az egyesülés vezetője) csatlakozott. Végül egy harmadik megoldási módozat, hogy az igazgatótanács minden egyes tagjának szavazatát abban az arányban kell figyelembe venni, amelyben az általa képviselt tagvállalat az egyesülés fenntartási költségeihez hozzájárul. Ez a harmadik megoldás a személyegyesülést már a régen tőkeegyesülésként megjelölt alakzatokhoz viszi közel.

A többféle lehetséges megoldás közül az eddigi tapasztalatok szerint valamiféle közvetítő álláspont látszik kialakulni. Eszerint a határozatok meghozatalánál megállapodásra, és ezúton elérhető egyhangúságra kell törekedni. Vannak kérdések, amelyekben az egyhangúság kikötése mindenképpen indokoltnak tűnik (pl. távlati koncepciók kialakítása, az egyesülés fenntartási költségeinek megállapítása, a szerződés kiegészítése vagy módosítása, valamely tag kizárása, az egyesüléshez való csatlakozás megengedése stb.). Ha ezekben a kérdésekben az egyhangú döntés nem alakítható ki, a társasági szerződés úgy is rendelkezhet, hogy az illetékes miniszter állásfoglalását kell kikérni. Megítélésünk szerint azonban abból sem történhet semmi baj, ha ilyenkor az adott kérdésben nem lesz határozat — mindaddig, amíg kompromisszum útján az egyhangúság nem érhető el. — Egyéb kérdésekben a szótöbbség elve érvényesülhet, azzal a kikötéssel, hogy minden tagnak egy szavazata van.

Az egyesülés határozatainak kialakítására vonatkozó kérdések közül a legkényesebbek egyike az ún. vétójog kérdése, vagyis az a kérdés, helyes lenne-e, ha valakinek (pl. az igazgatótanács elnökének, esetleg a leszavazott kisebbségnek) olyan jogot adnánk, hogy a vitás ügyet döntés végett az illetékes miniszter elé terjessze. Lehetséges, hogy a népgazdasági érdekek érvényesítése vagy a kisebbség jogainak védelme ilyen megoldást legalábbis eleinte szükségessé tesz. Mindenesetre bizonyos, hogy ilyen megoldás mellett az egyesülés folyamatos működése állandó zökkenők veszélyének van kitéve, s különösen ha ez a jog az igazgatótanács elnökét korlátozás nélkül illeti, ezzel az elnök szükségképp a tagvállalatok fölé emelkedik. Hogy ez indokolt-e, szükséges-e, kívánatos-e, nem a jogász feladata eldönteni.

Az igazgatótanács határozathozatali rendszerének kialakítása során felmerül olyan elgondolás is, hogy bármelyik tagnak jogában van az előterjesztett javaslat ügyében érdektelenséget nyilvánítani, ez esetben a szavazásban nem vesz részt, viszont a hozott határozatból az általa képviselt tagra sem jogok, sem kötelezettségek nem származnak. Ez az elgondolás ugyanolyan tetszetős, mint a minden esetben kötelező egyhangúság elve, de ugyanolyan veszélyes is. Ez ugyanis annyit jelent, hogy bármelyik tag bármely kérdésben tetszése szerint kivonhatja magát a tartós együttműködés korábban vállalt kötelezettsége alól, s ezzel a tartós egyesülés gyakorlati értelme kérdésessé válik. Ezt az elvet legfeljebb azzal a korlátozással lehetne elfogadni, hogy meg kell határozni azokat a kérdéseket, amelyekben ilyen érdektelenség bejelentése nem lehetséges. Véleményünk szerint azonban még helyesebb lenne nem a kivételeket meghatározni, hanem azokat az eseteket, amelyekben ilyen érdektelenség egyáltalában bejelenthető. Ilyen eset véleményünk szerint talán az lehetne, amikor az egyesülésnek meghatározott konkrét forgalmi ügyletbe való belebocsátkozás felől kell határoznia. Ilyenkor és csakis ilyenkor lehet előrelátható nagyobb veszély nélkül megengedni, hogy valamelyik tag érdektelenséget jelentsen be, s ezzel kivonja magát az adott kérdésre nézve a korábban vállalt együttműködési kötelezettség alól.

Az egyesülés másik mellőzhetetlen szerve az Ávr. szerint a vezető, akit természetesen az

igazgatótanács választ meg, az illetékes miniszter jóváhagyásával. A vezető szerepét az Ávr. 36. § (3) bekezdésének második mondata úgy határozza meg, hogy a vezető felelős a társasági szerződésben meghatározott tevékenység megvalósításáért, köteles végrehajtani az egyesülésben résztvevő szervek döntéseit. A vezető tehát egyik oldalról felelős az egyesülés tevékenységének sikeréért, másik oldalról viszont köteles végrehajtani a tagok, tehát az igazgatótanács döntéseit. A vezető jogállásának ez a kettőssége meglehetősen ellentmondásos. Mivel a döntések kialakításakor neki is csak egy szavazata van, nem lehet felelős a döntésért, ha leszavazzák. Viszont akár egyetért a döntéssel, akár nem, köteles végrehajtani az igazgatótanács határozatát. A két ellentmondó érdek kielégítése csak többé-kevésbé és csak valamiféle kompromisszum útján képzelhető. Így kívánatos lehet, hogy a vezető az igazgatótanács elnöke legyen, akinek szavazategyenlőség esetében döntési joga van. Kívánatos lehet ezenfelül a fentebb már említett vétójog is, tehát az elnöknek az a joga, hogy az adott kérdést döntés végett az illetékes miniszter elé terjessze. Ez utóbbi — mint már említettük — a vezetőt mindenesetre erőteljesen az igazgatótanács fölé helyezi.

Az egyesülés működéséhez esetenként függetlenített szervezet kialakítására is szükség lehet. Hogy ez nem minden esetben szükséges, az kitűnik az Ávr. 34. §-ának (4) bekezdéséből. Valóban lehetnek olyan esetek, amikor esetleg tartós (szervezetszerű) egyesülés is meglehet anélkül, hogy működéséhez külön szervezet létrehozására lenne szükség. Az egyesülés működéséhez szükséges ügyviteli és más hasonló feladatokat elláthatja pl. az egyesülés valamelyik tagja saját apparátusával, saját alkalmazottai útján. Az ilyen eset azonban tartós egyesüléseknél ritkán, inkább eseti egyesüléseknél fordulhat elő. A tartós, többéves együttműködés ugyanis, különösen ha az egyesülés tagjainak tevékenysége és ennélfogva maga az együttműködés is (mint rendszerint) bonyolult kérkérdéseket vet fel, külön szervezet nélkül nehezen képzelhető el. Ha ilyen esetekben az egyesülés valamely tagvállalata látná el saját apparátusával az ilyen tennivalókat, óhatatlanul a többi fölé emelkednék, az egyesülésen belül privilegizált helyzetet vívna ki magának. Márcsak ezért is célszerűbb tartós egyesülések esetében külön szervezet létrehozása. — A külön szervezettel kapcsolatos elvi kérdés az, hogy a gazdasági irányítás új rendszerének követelményeiből folyólag az ilyen külön szervezet semmi esetre se nőhet a tagvállalatok feje fölé, semmi esetre sem termelhet újra valamiféle „középfokú irányító szervet". Ennek veszélye pedig nem lebecsülhető. Az egyesülés működéséhez szükséges szervezet jogállását tehát mindenképp úgy kell szabályozni, hogy ez a veszély a lehetőséghez képest a minimálisra csökkenjen. A szervezetnek mindenekelőtt az igazgatótanács üléseinek előkészítésével és az azokon hozott határozatok végrehajtásával kell foglalkoznia. Az igazgatótanács természetesen megbízhatja a szervezetet egyéb tennivalókkal is és az sincs kizárva, hogy az egyesülés szervezetét maguk a vállalatok vegyék igénybe — megfelelő ellenérték mellett — speciális feladatok végrehajtására (pl. katalógusok, propaganda-anyag összeállítására, elszámolások lebonyolítására stb.). Az egyesülés ilyen feladatokkal megbízott szervezetét talán legcélszerűbb irodának nevezni. (Egyébként nehéz lenne megmondani, hogy az Ávr. 34. § (1) bekezdésében ugyancsak zárójelben említett iroda alatt mi mást lehet érteni.) Az iroda vezetője [34. § (4) bek.] és az egyesülés vezetője [36. § (3) bek.] a jogszabály szerint elvileg két különböző személy. Eltekintve azonban attól, hogy ez a kettősség egyszerű kodifikációs pontatlanságból is származhat, gyakorlati okokból helyesebb az egyesülés vezetőjét az egyesülés irodájának vezetésével is megbízni. Az egyesülés vezetője irányában a munkáltatói jogokat az egyesülés nevében az igazgatótanács gyakorolhatja, az iroda alkalmazottai irányában viszont e jogok — ugyancsak az egyesülés nevében — a vezetőt illetik. Egyébként az iroda szervezetét, létszámát stb. az igazgatótanács állapítja meg, az igazgatótanács gondoskodik az iroda működéséhez szükséges költségek rendelkezésre bocsátásáról.

A belső jogviszonyok között végül indokolt néhány szót szólni az egyesülés gazdálkodásáról, mindenekelőtt pénzgazdálkodásáról. Bár az Ávr. erről kifejezetten nem rendelkezik, általában egyetértés van abban a kérdésben, hogy az egyesülésnek a Magyar Nemzeti Banknál saját nevére szóló bankszámlája legyen, s hogy a bankszámlaszerződést a társasági szerződésben foglalt felhatalmazás alapján az egyesülés nevében az igazgatóság elnöke, mint az egyesülés vezetője kösse meg. A bankszámlán mindenekelőtt azok az összegek szerepelnek, amelyeket — az egyesülés működéséhez szükséges költségek címén — az igazgatótanács erre vonatkozó határozata alapján a tagok bocsátanak az egyesülés rendelkezésére. Utalványozásra az igazgatótanács elnöke, mint az egyesülés vezetője és vele együtt az jogosult, akit erre az igazgatótanács felhatalmaz.

11. A gazdálkodás, különösen a pénzgazdálkodás kérdései már átvezetnek bennünket a tartós (szervezetszerű) egyesülés külső (harmadik személyekkel szemben fennálló) jogviszonyainak kérdéseihez. Ezek sorában mindenekelőtt az a kérdés merül fel, ki képviseli az egyesülést polgári jogviszonyokban harmadik személyekkel szemben? Ezt a kérdést — mint az egyesülés jogi helyzetével összefüggő annyi más problémát is — az Ávr. szintén nem szabályozza. Az Ávr. 36. §-ának (3) bekezdéséből elvileg az következnék, hogy ebben a kérdésben, amely szintén a tartós egyesülés szervezetével függ össze, a társasági szerződés az irányadó. Az Ávr. 36. § (3) bekezdésének második mondatából azonban — bár ez kifejezetten nincs ki-

mondva — arra a következtetésre is lehetne jutni, hogy az egyesülést kifelé annak „vezetője" képviseli, vagyis — fentebb már kifejtett álláspontunknak megfelelően — az igazgatótanács elnöke, aki egyben — bár nem szükségszerűen — az egyesülés működéséhez szükséges szervezetnek az Ávr. 34. § (4) bekezdésében említett vezetője is lenne. A képviselet eszerint az egyesülés esetében is *egyszemélyi,* annak ellenére, hogy az ügyvitel, általában az egyesülés fontosabb ügyeiben való döntés kollektív (az igazgatótanács hatáskörébe tartozik). Ez felelne meg leginkább az állami vállalatok körében általában uralkodó egyszemélyi képviselet elvének, továbbá annak az elvnek is, hogy a szervezet vezetője egyben a szervezet képviselője is. Analógiaként hivatkozhatnánk végül a Ptk. 54. § (2) bekezdésének a szövetkezetekre vonatkozó szabályára, amely szerint a szövetkezetet az igazgatóság elnöke, akadályoztatása esetén pedig a közgyűlés által kijelölt igazgatósági tag képviseli. Mivel tartalmilag a szövetkezet igazgatósága (vezetősége) áll a legközelebb ahhoz a helyzethez, amelyet az egyesülésben az igazgatótanács elfoglal, nem látszik helytelennek a nyilvánvaló jogszabályi hézag kitöltésére az analógiát a szövetkezetből venni. — Bár eszerint ilyen — meglehetősen szórványos — kiindulópontok alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az egyesülésnek egyszemélyi képviselete van, nem lehetne törvénysértőnek tartani, ha adott esetben a társasági szerződés valamiféle kollektív képviseletet írna elő, bár ennek eljárása a gyakorlatban rendszerint túlságosan nehézkesnek fog bizonyulni. — Mindenesetre kollektív képviseletet indokolt előírni — az e tekintetben már egyhangúan kialakult álláspont szerint — az egyesülés bankszámlája felett való rendelkezésre, tehát pénzösszegek kiutalásához. Ezen az úton továbbmenve nem lehetne törvénysértőnek tartani azt a társasági szerződést sem, amely nemcsak a bankszámla felett való rendelkezéshez, hanem általában minden írásbeli kötelezettségvállaláshoz kollektív képviseletet követelne meg, úgy, ahogyan ezt szövetkezetek esetében a Ptk. 54. §-ának (3) bekezdése megkívánja.

Akár egyszemélyi legyen azonban végül is a képviselet kifelé, akár kollektív, mindenesetre bizonyos, hogy az egyesülés képviseletében eljáró személy vagy személyek csak úgy járhatnak el, ahogyan azt a belső jogviszonyban az egyesülés legfőbb szerve, az igazgatótanács megszabja. A képviselő, vagy képviselők tehát a képviseleti jogkör, illetőleg a kifelé, harmadik személy irányában tett jognyilatkozatok tartalmát illetően kötve vannak az igazgatótanács határozatához. Bizonyosan ez következik az Ávr. 36. §-ának (3) bekezdéséből is. Amennyiben a képviselő képviseleti jogkörét túllépi, a Ptk. 220. §-ának rendelkezéseit kell alkalmazni. Általában a Ptk. 219.—221. §-ainak a képviseletet általában szabályozó rendelkezéseit a tartós egyesülés képviseletére is alkalmazni kell.

12. A tartós egyesülés jogállásával összefüggő kérdések között szándékosan utolsó helyen térünk rá arra a mostanában sokat vitatott és különféle laikus vagy legalábbis jogi értelemben szakszerűtlen állásfoglalások folytán eléggé összezavart, túlkomplikált, kihegyezett kérdésnek a tárgyalására, amelyet úgy szoktak feltenni, vajon jogi személy-e a tartós egyesülés vagy sem? Ez a kérdés két okból vált különösen élessé. Az egyik az a feltétlenül jogos, és méltánylást érdemlő törekvés, hogy az egyesülés működéséhez szükséges szervezet (apparátus) az egyesülés cégtáblája alatt semmi esetre se nőhessen az egyesülésben részes vállalatok és más szervezetek feje fölé, tehát a „középfokú irányító szerv" jelensége, amely a mai felfogás szerint széles körben károsnak bizonyult, ne termelődhessen újra. E törekvés indokoltságát az Ávr. 30. §-a folytán feltétlenül el kell ismerni. A jogi személyiség elismerése körül kialakult vitának azonban van egy másik, már nem helyeselhető és feltétlenül jogi dilettantizmusra mutató forrása is. Vannak, akik azt hiszik, hogy az apparátusnak a vállalatok feje fölé növését azáltal lehet megakadályozni, hogy az egyesüléstől megvonjuk a jogi személyiséget. Ez az álláspont azonban jogi szakszempontból feltétlenül dilettáns. Minden tapasztalt jogász tudja, hogy a jogi személyiség megadása vagy meg nem adása semmit sem dönt el abban a tekintetben, hogy az apparátus és a tagok között a gyakorlatban milyen viszony alakul ki. Ha az apparátus jól dolgozik, tehát úgy, ahogyan azt az Ávr. és az annak megfelelően létrehozott társasági szerződés megkívánja, az apparátus nem fog a tagok feje fölé nőni — akkor sem, ha az egyesülés jogi személyiségét elismerjük. És megfordítva, ha az apparátus rosszul dolgozik, tehát nem úgy, ahogyan azt az Ávr. megkívánja és a társasági szerződés szabályozza, a vállalatok feje fölé fog nőni — akkor is, ha a jogi személyiséget megtagadjuk.

Egyáltalában lényeges hangsúlyozni: a kérdés nem akörül forog, vajon az egyesülés *apparátusa* jogi személy-e vagy sem, mert ha csak ez lenne a kérdés, egyszerűen nevetséges lenne a jogi személyiség kérdését felvetni. Nem az apparátus, hanem az *egyesülés,* tehát a tagok szövetségének jogi személyiségéről van itt szó. A jogi személyiség kérdése mögött meghúzódó félreértések egyik magyarázata feltétlenül az, hogy állandóan összetévesztik az egyesülést annak apparátusával. A másik ok, mint már említettük, egy jellegzetes jogi fetisizmus, a jogi forma jelentőségének messzemenő túlbecsülése. Ez természetesen ismét összefügg a jogi forma lényegének, a jogi személyiség kritériumainak meg nem értésével, tehát ismét egyfajta jogi dilettantizmussal.

A jogi személyiség ún. ellenzői álláspontjuk alátámasztására mindenekelőtt arra hivatkoznak, hogy míg az Ávr. 29. §-a a trösztöt kifejezetten jogi személlyé nyilvánítja, addig az egyesülésre nézve az Ávr. 36. §-a ilyen kifejezett

rendelkezést nem tartalmaz. Ebből a kétségkívül fennálló különbségből azonban csupán arra lehet következtetni, hogy az Ávr. 36. §-a a jogi személyiség kérdését *nem szabályozza,* a kérdést tehát nyitva hagyja. Ezt annál inkább tehette, mert a 36. § (3) bekezdése az egyesülés szervezetének meghatározását a társasági szerződésre bízta. Ezt az eljárást nem lehet ugyan ideálisnak tartani, ha azonban figyelembe vesszük, hogy az egyesülés esetében olyan gazdasági elképzeléssel állunk szemben, amely gazdaságilag is, de különösen jogilag az Ávr. kialakulása idejében legfeljebb csak vázlatosan létezhetett, semmi rendkívülit sem lehet találni abban, hogy az Ávr. ezt a kérdést — mint annyi mást is — nyitvahagyta és eldöntését a gyakorlatra bízta.

Vegyük tehát egyenként sorra azokat a kritériumokat, amelyeket a jogtudományban ma általánosan elfogadott nézet a jogi személyiség feltételéül megkíván. E feltételek közül — mint ismeretes — az első az állandó szervezet követelménye. Szükséges, hogy a jogi személynek állandó szervezete legyen, amelynek keretei a tagok változása esetén is változatlanok maradnak. Vajon van-e az egyesülésnek ilyen állandó szervezete? Igenis van. Az Ávr. különféle rendelkezéseiből — mint fentebb kimutattuk — annyi legalábbis kiderül, hogy az egyesülésnek legalábbis két szerve mellőzhetetlen: az egyik a tagok valamiféle gyűlése, amelyet az egyre inkább kialakuló gyakorlat igazgatótanácsnak nevez, a másik az egyesülés vezetője, aki köteles a tagok döntéseit végrehajtani. Ez a két szerv természetesen nem azonos azzal a képzettel, amely az Ávr. 34. §-ának (4) bekezdése mögött meghúzódik, tehát valamiféle elkülönített szervezettel, amely az egyesülés működéséhez valóban nem feltétlenül lesz szükséges. Akik az állandó szervezet kritériumát éppen azért nem látják megállapíthatónak, mert az egyesülés működéséhez elkülönített szervezet (apparátus) valóban nem mindig szükséges, ismét világosan összekeverik az egyesülést annak apparátusával. Az egyesülés attól még nagyon is lehet jogi személy, hogy apparátusa nem mindig van, vagy adott esetben éppen nincsen. Az egyesülés állandó szervezete ugyanis nem apparátust jelent, hanem olyan szerveket, amelyek adott esetben (befelé) az egyesülés ügyeiben határoznak (kifelé pedig), az egyesülés nevében eljárnak. Aligha lehet kétséges, hogy éppen a tagok összességét képviselő igazgatótanács és az egyesülésnek az Ávr.-ben kifejezetten említett vezetője ilyen szervek, az igazgatótanács és az elnök tehát az az „állandó szervezet", amely a tartós egyesülésnél is megvan és amely a jogi személyiség első kritériuma.

Második kritériumként azt szokták kiemelni, hogy a jogi személynek valamely államilag elismert, az állam által helyeselt, támogatott célja legyen. Hogy az egyesülések esetében ilyen célról van szó, aligha lehet kétséges. A cél meghatározását az Ávr. 34. §-ának (1) bekezdése megkívánja, a cél állami elismerését pedig a tartós egyesülés kettős miniszteri jóváhagyása igen határozottan fejezi ki.

A harmadik kritérium abban van, hogy a jogi személlyé minősülő szervezetnek tagjai vagyonától elkülönített vagyona legyen. A vagyon elkülönítettsége általánosan elfogadott felfogás szerint rendelkezési jogot jelent meghatározott vagyontárgyak felett és nem feltétlenül tulajdonjogot. Van-e a tartós egyesülésnek ilyen „elkülönített vagyona"? Igenis van. Bár az egyesülés körül számos kérdés nyitott és az egész intézmény a kialakulás időszakában van, annyi máris bizonyos, hogy az egyesülésnek saját bankszámlája van, a bankszámla-szerződést pedig az egyesülés nevében annak erre felhatalmazott vezetője köti meg. Kétségtelen, hogy erre a bankszámlára az egyesülés működéséhez szükséges összegeket a tagok „adják össze". Ez azonban nem változtat azon, hogy a tagok részéről a bankszámlára befolyó összeg kikerül az adott tag rendelkezése alól és az egyesülés, mint személyegyesülés, illetőleg az ennek szerveiként eljáró igazgatótanács, illetőleg (felhatalmazása körében) a vezető rendelkezése alá tartozik. Az elkülönített vagyon tehát megvan. Ebben a kérdésben olyan nézet is kifejezésre szokott jutni, hogy nem lehet „vagyon"-nak tekinteni azokat a viszonylag nem jelentős (vagy nem jelentősnek képzelt) összegeket, amelyek voltaképpen csak az egyesülés apparátusának személyi és dologi kiadásaira valók. Az ilyen nézetek hangoztatói nemcsak azt bizonyítják, hogy ismét összekeverik az egyesülést annak apparátusával, hanem azt is, hogy nem látják világosan a „vagyon" jogilag egzakt fogalmát. A jogi értelemben vett vagyon ugyanis nem jelent a világon semmiféle mennyiségi meghatározást, hanem csupán jogok és kötelezettségek elvont összességét. „Vagyona" tehát jogi értelemben még annak is van, aki fülig eladósodott és csak kötelezettségei vannak. Az ilyen személynek ugyanis kizárólag passzív vagyona van, de mindenesetre jogi értelemben van vagyona. Akármilyen összegű és nagyságú tehát az a bankszámla, amely felett az egyesülés, mint ilyen, rendelkezik, egymagában a bankszámla nyitásával, illetőleg azon tetszés szerinti összeg, akár egy forint rendelkezésre bocsátásával, az egyesülésnek máris elkülönített vagyona keletkezik.

Egy következő kritériumnak azt szokták tekinteni, hogy a jogi személlyé minősülő szervezetet önálló vagyoni felelősség terheli, tehát saját maga, a rendelkezésére álló elkülönített vagyonnal köteles helytállni azokért a kötelezettségekért, amelyek szerveinek cselekményeiből keletkeznek. Anélkül, hogy a tartós egyesülés működése felől bármilyen jóslásba bocsátkozhatnánk, annyit mindenesetre biztosnak lehet tartani, hogy az egyesülés saját maga felelős pl. alkalmazottainak munkabéréért, saját maga köteles a banknak a bankszámlaszerződés megnyitásáért és az azon nyilvántartott összegek kezeléséért ellenértéket fizetni, saját maga köteles esetleg lakbért fizetni stb. Az önálló vagyoni fe-

lelősség tehát vitán felül megvan. — Ezzel szemben arra hivatkoznak, hogy az Ávr. 26. §-ának (4) bekezdése szerint „a tagok az egyesülés tevékenységéért közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak". Ez az ellenvetés azonban nem helytálló. Az önálló vagyoni felelősség nem jelenti azt, hogy a szervezet mindig egyedül felel, egyedül áll helyt kötelezettségeiért. Lehetséges, hogy a szervezet kötelezettségeiért más is felelős (pl. jelen esetben azért, mert a jogszabály kimondja). Egymagában az azonban, hogy a résztvevők az egyesülés tevékenységéért közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak, egyáltalában nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi az egyesülés vagyoni felelősségét, ha ugyanis az egyesülés jogi értelemben egyszerűen azonos lenne a tagjaival, a tagok „közvetlen és teljes" felelősségének kimondására egyáltalában nem lett volna szükség. A jogszabály ugyanis itt nyilvánvalóan megkülönbözteti az egyesülést annak résztvevőitől, tagjaitól, a tagok felelőssége tehát feltételezi az egyesülés felelősségét.

Egyáltalában, ha már itt tartunk: mit jelent az Ávr. 36. §-ának (4) bekezdésében foglalt az a szabály, hogy az egyesülés tevékenységéért a résztvevők közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak? Éppen az egyesülés, mint intézmény kialakulatlansága miatt egyáltalában nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az Ávr. most említett szabályában szereplő felelősség jelent-e egyáltalán valamiféle szorosan jogi értelemben vett felelősséget. Könnyen lehetséges, hogy az itt említett felelősség egyszerűen valamiféle politikai, gazdasági vagy morális „felelősséget" jelent, kb. úgy, mint amikor a 36. § (3) bekezdésének második mondata azt mondja ki, hogy az egyesülés vezetője „felelős" a társasági szerződésben meghatározott tevékenység megvalósításáért. Itt nyilvánvalóan nem jogi, vagy legalábbis nem polgári jogi értelemben vett felelősségről van szó. Ha azonban (ami szintén nincs feltétlenül kizárva) az Ávr. 35. §-ának (4) bekezdésében említett felelősséget jogi, éspedig polgári jogi értelemben kell felfogni, az annyit jelent, hogy az egyesülés résztvevői *kezesekként* éspedig *készfizető kezesekként* kötelesek helytállni az egyesülés tevékenységéből eredő kötelezettségekért. Polgári jogi értelemben ugyanis a közvetlen felelősség (szembeállítva a közvetett felelősséggel) ilyen készfizető kezesi felelősséget jelent. Ismételjük; egyáltalában nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az Ávr. 36. §-ának (4) bekezdése ilyen polgári jogi értelemben kívánta volna felfogni a közvetlen és teljes felelősséget. Erre egyebek között abból is következtetünk, hogy a jogszabály szószerinti szövege a felelősséget az egyesülés tevékenységéért mondja ki, ami kétség kívül laikus meghatározás, a jogi értelemben pontos meghatározás ugyanis a tevékenységből eredő *kötelezettségekért* való felelősség lett volna. Akárhogy is áll azonban a kérdés, az bizonyos, hogy a résztvevők közvetlen és teljes felelőssége az egyesülés önálló vagyoni felelősségét nem zárja ki.

Végül a jogi irodalomban vitás, de egyes jogtudósok által nagyon határozottan képviselt nézet szerint a jogi személy döntő kritériuma az, hogy saját nevében vesz részt a polgári jogviszonyokban. E nézet képviselői azt állítják, hogy ez a jogi személyiség legfőbb ismérve. Bár — ismételjük — ez a nézet a jogi irodalomban vitás, aligha lehet kétséges, hogy a tartós egyesülés ennek a követelménynek is megfelel, hiszen legalább a bankszámla vonatkozásában feltétlenül saját nevében lép fel, saját nevében lép fel akkor is, amikor az esetleges alkalmazottakkal munkaviszonyt létesít stb.

Mindezt összevéve sem gyakorlati, sem tételesjogi alapja nincs a jogi személyiség megtagadásának. A tartós egyesülés meggyőződésünk szerint jogi személy. A jogi személyiség ugyanis nem szubjektív vélemények, hanem objektív kritériumok kérdése. E kritériumokat fentebb egyenként megvizsgáltuk. Ha a tartós egyesülés e kritériumoknak megfelel, jogi személy.

13. A tartós egyesülés jogi személyiségének ellenzői arra is szoktak hivatkozni, hogy az egyesülés jogállása kb. olyan, mint az angolszász jogrendszerekben ismeretes trust, illetőleg trustee intézményé. Aki kíváncsi rá, mit jelent pontosan az angol jogban a trust, illetőleg a trustee, magyar nyelven is elolvashatja ifj. dr. Szladits Károly: „Az angol jogi trust-intézmény" című könyvében és meggyőződhet arról, hogy a trust-intézmény olyan angol jogi specialitás, amely az angol jogban még mindig ismeretes feudális eredetű osztott tulajdon (legal owner és beneficial owner) megkülönböztetésen alapszik. Ahol ez a megkülönböztetés, mint nálunk is, hiányzik, igen nehéz lenne angolszász értelemben felfogott trust-ról, illetőleg trustee-ről beszélni. Számos kontinentális jogrendszerben kísérleteztek már — természetesen kapitalista viszonyok között — ennek az intézménynek a meghonosításával, minden esetben sikertelenül. Akár a franciák, akár a németek kísérleteztek vele, a trust-intézmény a kontinentális jogrendszerek talaján egyszerűen megbízássá változott, amilyen a német „Treuhand", vagy a francia „mandat". Nem szeretnénk senkit megvádolni, de a magyar jogi gondolkodásra jellemző lenne, ha egy német intézményre gondolna még akkor is, ha egy angolszász intézményt szeretne látni. A megbízás gondolatát a tartós egyesülés szervezetében legfeljebb annyiban lehetne hasznosítani, hogy az egyesülés, mint szervezet, ha önkéntesen alakított egyesülésről van szó, a tagok megállapodásán, önkéntes akaratelhatározásán alapszik, tevékenységét tehát — laikus módon — úgy is fel lehetne fogni, hogy a tagok „megbízásából" tevékenykedik. Ez azonban az egyesülés, mint szervezet egészére, jogi szak-értelemben nyilvánvalóan nem helytálló, mert az egyesülés és tagjai között nincs szó megbízási viszonyról a szó valódi értelmében. Lehet természetesen, hogy e nézet képviselői itt sem az egyesülésre, mint szervezetre, hanem az egyesülés esetleg létező apparátusára gondolnak, amelynek tevékenysé-

gét már több joggal lehetne (bár jogilag még mindig pontatlanul) „megbízásból" végzett tevékenységnek felfogni. A valóságban természetesen nem megbízásról, hanem munkaviszonyból eredő kötelezettségről van szó.

14. Az Ávr. kifejezetten nem rendelkezik a tartós egyesüléshez való csatlakozás kérdéséről sem. Nagy valószínűséggel előre látható, hogy amennyiben egy-egy egyesülés valóban életképes, jól szervezettnek és vezetettnek bizonyul, az egyesülésen kívül álló vállalat vagy más szervezet részéről felmerülhet az az óhaj, hogy a már működő egyesüléshez csatlakozni kíván. Mivel az önkéntes egyesülés alapjául szolgáló társasági szerződés meghatározott személyek, illetőleg szervezetek között jön létre, voltaképpen minden ilyen csatlakozás a társasági szerződés módosítását jelenti. A csatlakozás megengedéséhez éppen ezért az egyesülés valamennyi tagjának egyhangú hozzájárulására van szükség, még akkor is, ha a csatlakozó fél a társasági szerződés valamennyi rendelkezését változatlan szövegben ismeri el magára nézve kötelezőnek. Ezt legcélszerűbb úgy biztosítani, hogy a csatlakozás kérdésében a tagok képviselőiből álló igazgatótanács egyhangú határozatát kívánjuk meg. Természetesen még inkább így van ez akkor, ha a csatlakozó fél a társasági szerződés meghatározott irányú módosítása mellett kíván az egyesüléshez csatlakozni. Ilyenkor elvileg kétféle helyzet lehetséges. Az egyik az, hogy a módosítás az egyesülés valamennyi korábbi résztvevőjére is kihat, tehát a társasági szerződésnek irányukban való módosítását is jelenti. Lehetséges azonban az is, hogy a csatlakozás külön feltételeinek megállapítása csak a csatlakozóra hat ki, a többi tagokra nézve azonban a társasági szerződés változatlan marad. Az egyhangú határozat követelménye természetesen mindkét esetre egyformán érvényes.

15. Végül indokolt néhány megjegyzést tenni a tartós egyesülés megszűnéséről is. Az Ávr. a megszűnésnek csupán két esetét szabályozza: az egyik az Ávr. 25. §-ában a kényszeregyesülésekre megállapított legfeljebb öt évi időtartam, a másik az önkéntes egyesülésekre vonatkozó 37. §, amely szerint az illetékes miniszter elrendelheti a közérdekkel vagy a népgazdaság érdekeivel ellentétes működést kifejtő egyesülés megszüntetését. E két esetet általánosítva, mindenekelőtt tehát abból kell kiindulni, hogy a tartós (szervezetszerű) egyesülés határozott és határozatlan időre egyaránt alakulhat. A határozott időre alakuló egyesülés megszűnésének rendes módja az, hogy eltelik az az idő, amelyre az egyesülés alakult. Az idő elteltével az egyesülés mintegy önműködőleg megszűnik, ez azonban az egyesülésnek a megszűnés időpontja előtt szerzett jogait és vállalt kötelezettségeit természetesen nem érinti. Éppen ezért szükséges lehet a határozott időre alakult egyesülés valamiféle felszámolása. Felszámolóként, illetőleg a felszámolás céljára az egyesülés változatlan szervezettel továbbműködik, mindaddig, amíg a vagyontárgyak értékesítése, illetőleg a kötelezettségek teljesítése meg nem történt. Ez utóbbi célra mindenekelőtt az egyesülés saját vagyonát kell felhasználni, ha ez nem elegendő, a résztvevők közvetlen és teljes felelősségének érvényesítésére kerülhet sor.

A határozatlan időre alakuló egyesülésből a tagok bármelyike felmondás útján kiléphet, bár erről az Ávr. kifejezetten nem rendelkezik. A kilépést a társasági szerződés meghatározott feltételekhez kötheti (pl. hogy csak bizonyos idő után lehet felmondani, hogy a felmondás csak meghatározott felmondási idő betartásával és csak bizonyos időpontra történhet, írásbeli alak kikötése stb.) A felmondás természetesen nemcsak valamelyik tagnak áll rendelkezésére az egyesülés irányában, hanem megfordítva, az egyesülés is felmondhatja a társasági szerződést meghatározott tagja irányában. Erre nyilván akkor fog sor kerülni, ha valamelyik tag magatartása az egyesülés működését zavarja, sikerét veszélyezteti — anélkül azonban, hogy a tag megbélyegzésére indok lenne. Ha viszont valamelyik tag az egyesülés működését súlyosan sérti vagy veszélyezteti, kizárásra is sor kerülhet. A kizárás természetesen azonnali hatályú. Akár a felmondás, akár a kizárás természetesen nem érintheti az egyesülésből kiváló tag korábban megszerzett jogait, illetőleg elvállalt kötelezettségeit.

IV. A kényszeregyesülés

15. Az illetékes miniszter által elrendelt, tehát közhatalmi úton létrehozott tartós egyesülés (az ún. kényszeregyesülés) szabályai alapjában azonosak az önkéntes egyesülés most kifejtett szabályaival. A lényeges eltérések a következők. *a)* Míg az önkéntes egyesülés határozott és határozatlan időre egyaránt alakulhat, a kényszeregyesülés mindig határozott időre, legfeljebb öt évi időtartamra szól. *b)* A kényszeregyesülés létrehozását az illetékes miniszter rendeli el. Az elrendelés formája a miniszteri utasítás. Ebből is következik, hogy a miniszter csak a felügyelete alá tartozó vállalatokra, illetőleg szervezetekre nézve rendelhet el kényszeregyesülést. Elvileg azonban nincs kizárva, hogy a kényszeregyesülést két miniszter közös utasítással rendelje el. *c)* Kényszeregyesülés elrendelése csak meghatározott célra irányulhat, ezt a célt a miniszter határozza meg. *d)* Míg önkéntes egyesülés esetében az egyesülés vezetőjét a tagok választják az illetékes miniszter jóváhagyásával, a kényszeregyesülés vezetőjét a miniszter nevezi ki. *e)* A kényszeregyesülés alapja formailag szintén társasági szerződés. Míg azonban az önkéntes egyesülés alapjául szolgáló társasági szerződés tartalmát maguk a résztvevők határozzák meg, a kényszeregyesülés oly módon jön létre, hogy az illetékes miniszter a résztvevőket meghatározott tartalmú társasági szerződés megkötésére utasítja. Kényszeregyesülés esetében tehát a résztvevőket szerződéskötési kötelezettség, éspedig

meghatározott tartalmú szerződés megkötésére irányuló kötelezettség terheli. *f)* A kényszeregyesülésnek ez a jellege nem zárja ki, hogy ahhoz valamely kívülálló akár az eredeti, akár módosított feltételekkel csatlakozzék. Ilyen esetben az önkéntes egyesülés a kényszeregyesüléssel párosul. A csatlakozás megengedéséhez azonban minden esetben a miniszter hozzájárulására van szükség. Ugyanez áll kényszeregyesülés esetében a felmondásra, a kilépésre, illetőleg a kizárásra.

Világhy Miklós

A kollektív szerződés intézménye

1. A gazdasági mechanizmus reformja előre láthatólag újból életre kelti a kollektív szerződés intézményét. Szükségképpen felmerül a kérdés, hogy az 1951-ben megalkotott Munka Törvénykönyve gyakorlatilag miért nem nyújtott lehetőséget „normatív" tartalmú kollektív szerződések megkötésére; miért vezette be viszont a „kötelmi" tartalmú kollektív szerződések intézményét; miért szűnt meg csakhamar az ilyen kollektív szerződések megkötése, és végül, miért lesz szükség ismét a „normatív" tartalmú kollektív szerződés intézményének felújítására?

2. Munkajogunknak kevés olyan intézménye van, amely a felhasználás és a szünetelés, a jellegbeli fluktuáció, továbbá megkötésének szintje szempontjából olyan sok változásnak lett volna kitéve, mint éppen a kollektív szerződés. Annyira, hogy még az a kérdés is felmerül, hogy az idők folyamán kialakított megoldások az azonos elnevezés ellenére azonos jellegű intézmények voltak-e?[1]

Meghaladná e fejtegetés kereteit, ha mindezekre a kérdésekre részletes választ kívánnánk adni. Itt csak azt emeljük ki, hogy az 1951-ben megalkotott Munka Törvénykönyve elvileg úgy szabályozta a kollektív szerződést, hogy annak normatív és kötelmi része is lehessen.[2]

A gyakorlatban azonban a kollektív szerződések megkötésére, illetőleg tartalmuk meghatározására is rányomta a maga bélyegét az a körülmény, hogy nagyon erőteljesen érvényesült a centralizált gazdaságirányítás. Ez abban is megnyilvánult, hogy a központi állami jogalkotás, tehát a Munka Törvénykönyve, a végrehajtását szolgáló Kormányrendelet, továbbá a különböző funkcionális és gazdasági minisztériumok olyan részletesen szabályozták a munkaviszonyokat és a munka megszervezésére irányuló egyéb társadalmi viszonyokat, hogy nem is igen maradhatott fenn lehetőség arra, hogy a kollektív szerződésben normatív tartalmú, vagyis a munkaviszonyok feltételeit szabályozó rész létrehozására sor kerüljön. Lényegét illetően ugyan hasonlított a normatív tartalmú kollektív szerződéshez a vállalati munkarend, de erre vonatkozóan nem szerződés jött létre az igazgató és a szakszervezeti bizottság között, hanem a munkarendet az igazgató határozta meg a szakszervezeti bizottság egyetértésével. Az eltérő elnevezés ellenére, sokkal inkább hasonlítottak már a normatív tartalmú kollektív szerződésekhez a később bevezetett vállalati bér- és normaszabályzatok, mert ezekre vonatkozóan már megállapodásnak, szerződésnek kellett létrejönnie az igazgató és a szakszervezeti bizottság között. A vállalatok azonban még mindig csak csekély gazdálkodási, pénzügyi és szervezési önállósággal rendelkeztek, tehát ezek a „szabályzatok" tulajdonképpen csak a központilag erőteljesen és mereven meghatározott keretek között mozoghattak, a központilag kialakított megoldások lebontásai, lenyomatai voltak.

Rövid ideig tartó törekvések után azonban kiderült, hogy a kollektív szerződésekben kötelmi rész megkötésének gyakorlati lehetősége is nagyon minimális, mert egyfelől a tervek merevsége, másfelől pedig különösen a vállalati pénzügyi alapok ilyen célokra való felhasználásának erős korlátozottsága megnehezítette, hogy a vállalatok olyan kötelezettségeket vállaljanak, amelyek pénzügyi kihatásokkal járnak. Érdekes azonban, hogy ha szűk keretek között is, és nem is „kollektív szerződés" elnevezéssel, létrejöttek bizonyos intézkedésekre vonatkozó megállapodások az igazgató és a szakszervezeti bizottság között, például a munkaverseny, a munkavédelem, a dolgozók továbbképzése, az üdültetés stb. megszervezése érdekében.

Mindez arra utal, hogy a nagyon szűk reális lehetőségek ellenére is olyan társadalmi, szociológiai törvényszerűségek érvényesültek, amelyek abba az irányba hatottak, hogy néha egészen más elnevezéssel, normatív és kötelmi tartalmú szerződések jöjjenek létre az igazgató és a

---

[1] L. erre vonatkozóan: Rudolf Loránt: A kollektív szerződés főbb elvi kérdései a szocializmusban, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 1960; Weltner Andor: A magyar munkajog, 1955. 117. és k. old.; Weltner Andor: A magyar munkajog, második kiadás, I. k. 1960, 105. és k. old.

[2] A Mt. 7. §-a ugyanis kimondta, hogy „A Magyar Népköztársaság a kollektív szerződések rendszerével lehetőséget nyújt a dolgozóknak arra, hogy közvetlenül is részt vehessenek munkafeltételeik, munkakörülményeik megállapításában. Biztosítja a dolgozóknak azt a jogát, hogy a szocialista üzem működése felett társadalmi ellenőrzést gyakorolhassanak. A kollektív szerződések a szocializmus építése érdekében mozgósítják a dolgozókat a népgazdasági tervek megvalósítására. A kollektív szerződésben a vállalat igazgatója kötelezi magát azoknak a feltételeknek a biztosítására, amelyek lehetővé teszik a tervek teljesítését, illetőleg túlteljesítését, a dolgozók munkafeltételeinek javítását, a vállalat jóléti és munkavédelmi feladatainak megvalósítását, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának emelését. A dolgozók a kollektív szerződésben a tervek teljesítésére, illetőleg túlteljesítésére vállalnak kötelezettséget. A kollektív szerződés tartalmazza a vállalatra irányadó bértételeket is."

szakszervezeti bizottság között, éspedig mind a munkaviszonyok egyes feltételeinek szabályozása, mind pedig bizonyos feladatok megvalósítása érdekében. Tulajdonképpen ide sorolhatók még a termelési tanácskozás határozatai és az üzemi tanács egyes döntései is. Mintha ennek felismerése nyilvánult volna meg abban is, hogy a Munka Törvénykönyve az 1951 óta bekövetkezett többrendbeli módosítás ellenére sem hagyta el a kollektív szerződés intézményét annak ellenére, hogy ilyen elnevezéssel majdnem másfél évtizeden át nem jöttek létre megállapodások sem az igazgató és a szakszervezeti bizottság között, sem pedig magasabb szinten.

Melyek voltak ezek a társadalmi, szociológiai törvényszerűségek, amelyek mindvégig hatottak, és az adott lehetőségek keretei között különböző formák között megnyilvánultak? Több ilyen törvényszerűség és tendencia is felismerhető, amelyek egymással összefonódva és egymásra kölcsönhatást gyakorolva működtek.

A legfontosabb tendencia a szocialista társadalmi rendből, a dolgozóknak ebben a társadalmi rendben kialakult pozíciójából, a termelési eszközök társadalmi tulajdonából, a szocialista gazdálkodó szervezetnek szociológiai szubsztrátumából és az ennek megfelelő sajátos struktúrájából ered. A most tárgyalt kérdés lényegét illetően is ugyanis arról van szó, hogy az állampolgárok az országgyűlés (Elnöki Tanács, Minisztertanács) jogalkotó tevékenységének közvetítésével mindvégig részt vettek a munkaviszonyok szabályozásában. Alsóbb szinteken az állampolgárok, most már dolgozói minőségben, ugyancsak részt vettek a munkaviszonyok szabályozásában, mert már az 1951-es Munka Törvénykönyve azt a megoldást vezette be, hogy miniszterek csak az érdekelt szakszervezetek egyetértésével szabályozhatták a dolgozók élet- és munkakörülményeit. Mindez azonban szükségképpen csak meglehetősen közvetett részvételt jelentett. Hiányzott a legalsó és egyben a legkevésbé közvetett szint, vagyis az a lehetőség, hogy a központi szabályozás keretei között a részletes szabályozás vállalati szinten alakuljon ki, ahol a dolgozók — persze a szakszervezeti bizottság közvetítésével, de mégis a viszonylag legközvetlenebb módon — vehetnek részt munkaviszonyaik szabályozásában. Az üzemi demokrácia továbbfejlődése szempontjából lényeges haladást jelent tehát, hogy a jelenlegi elképzelés szerint a Munka Törvénykönyve és a végrehajtási rendelet lényegében elvi jellegű keretszabályozást nyújt, viszont rábízza az igazgatóra és a vállalati kollektívát képviselő szakszervezeti bizottságra a részletes szabályozásban történő megállapodást a vállalati kollektív szerződés megkötésével.

A másik fontos tendencia megnyilvánulását a munkajog tudománya mint a munkajogi szabályozás differenciáltságának a problémáját ismeri. A szocialista munkajog alapelvei mindenfajta munkaviszonyra egységesen érvényesek. Munkajogunk azonban különböző fajta munkaviszonyokat szabályoz. Ezek között bizonyos különbségek állnak fenn, amelyek — éppen a munkajog szocialista alapelveinek egységes érvényesülése érdekében — részben eltérő, differenciált tartalmú szabályozást igényelnek. A szabályozás tartalmi differenciáltsága maga után vonja a szabályozás alaki differenciáltságát is, ami főleg három irányban nyilvánul meg: *a)* a szabályozás különböző jellegű formáiban, *b)* a szabályozás különböző szintjeiben és *c)* az egyes jogszabályok hatályának eltérő terjedelmében.

A tartalmi differenciálódást különböző tényezők határozzák meg:

a) A differenciált tartalmú szabályozást elsősorban és alapvetően a tulajdon eltérő típusai, illetőleg fajtái határozzák meg, mert a tulajdoni formák eltérő jellegének megfelelően a munka megszervezésének és a munkaviszonyok szabályozásának egymástól részben eltérő módszerére van szükség egyfelől a vállalatok, másfelől a szövetkezetek keretei között. Részben eltérő szabályozást igényelnek a magánmunkáltatókkal fennálló munkaviszonyok is. Ez jelenleg formailag abban nyilvánul meg, hogy a szövetkezetek keretei között folyó munka megszervezését nem a Mt., hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjaira vonatkozóan külön jogágazat, a kisipari szövetkezetek tagjai tekintetében pedig külön jogszabályok, illetőleg a szövetkezetek alapszabályai szabályozzák. A magánmunkáltatókkal fennálló munkaviszonyokat azonban a Mt. szabályozza, meghatározva azokat a kivételeket és eltéréseket, amelyeket ezek a munkaviszonyok szükségessé tesznek.

b) A tartalmi differenciáltság szempontjából különbséget kell tennünk továbbá az állami gazdálkodó szervekkel fennálló munkaviszonyok és a közszolgálati munkaviszonyok között. A gazdálkodó szervekkel fennálló munkaviszonyok körén belül is eltérő szabályozást igényelhetnek az egyes népgazdasági ágazatok, például a bányászat és a kereskedelem eltérő sajátosságai. A közszolgálat körén belül is részben eltérő szabályozást tesznek szükségessé az államigazgatás, a bíróság, az ügyészség, a MÁV, a Posta dolgozóinak, a pedagógusoknak, az orvosoknak munkaviszonyában mutatkozó eltérő sajátosságok.

c) Ismét más jellegű differenciáló tényező lehet a munkakör jellege is. Így például a vezető, az ártalmas, a nehéz stb. munkakört betöltő dolgozókra részben eltérő szabályok vonatkoznak.[3]

Az egyes népgazdasági és igazgatási ágazatoknak és ezeken belül is az egyes szakmai, foglalkozási és hivatali ágazatoknak, valamint a vállalatoknak és az egyes munkaköröknek eltérő sajátosságai gyakorlatilag lehetetlenné teszik, hogy a Mt. vagy a Mt. V. mindezeket teljes részletességgel, de egyben úgy is szabályozza, hogy az eltérő sajátosságokat figyelembe vegye. Ebben a vonatkozásban tehát olyan megoldás alakult ki, hogy a Mt. és a Mt. V. az egyes kérdése-

[3] L.: Rudolf Loránt: A jogi szabályozás differenciálódása a munkajogban. JK. 1959. 5. sz.

ket csak olyan mélységig szabályozzák, ahol az eltérések még nem kezdődnek.

Mindezideig a legalsó szabályozási szint gyakorlatilag a miniszter rendelete vagy utasítása, mert a vállalati szinten alkotott munkarendnek és a különböző szabályzatoknak túl nagy gyakorlati jelentőségük nincsen.

Most fog hatni azonban a harmadik lényeges tényező, nevezetesen a gazdasági mechanizmus reformja, amely a másik két tendencia fejlődésére is erőteljes befolyással lesz. A gazdasági mechanizmusnak ugyanis lényeges vonása, hogy erőteljesen megnöveli a vállalatok önállóságát, kezdeményezését és felelősségvállalását, ezzel együtt a dolgozó emberek, a vállalati kollektívák kezdeményezését is, továbbá tevékeny részvételét a gazdasági folyamatok irányításában és ellenőrzésében, valamint uralmuk megerősítését a dolgokon és saját társadalmi viszonyaikon. Ebből szükségképpen következik, hogy a szocialista állami vállalatokban együttesen, egymást kiegészítve érvényesül majd az igazgató egyszemélyi felelős vezetése és a dolgozók kollektív részvétele a vállalat ügyeinek intézésében. Lényeges, az előbbivel összefüggő vonása a gazdasági mechanizmus reformjának az is, hogy az állami vállalat gazdasági tevékenységének fő iránytűje és mércéje a nyereség lesz, megfelelő módon összekapcsolva a vállalati dolgozók személyi jövedelmének alakulásával. A nyereségnek a vállalatnál maradó egy része, az ún. részesedési alap ugyanis felhasználható lesz a személyi jövedelmek kiegészítésére, évközi premizálásra, jutalmazásra, évvégi részesedés kifizetésére, továbbá vállalati jóléti és kulturális célokra. A lényegesen nagyobb önállóság a gazdálkodás, a pénzügyi források felhasználása, a személyzeti és a szociálpolitika, általában tehát a vállalati tevékenység megszervezése területén, nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi, hogy számos kérdés szabályozása és eldöntése ne központilag, hanem vállalati szinten, a vállalat keretei között valósuljon meg, így a munkaviszonyok feltételeinek részletes szabályozása is, persze a Munka Törvénykönyvének, a központi szabályozásnak a jelenleginél sokkal tágabb keretei között.

Ismét szükségessé válik tehát egy olyan jogi forma bevezetése, amelynek a keretei között megtörténhet a munkaviszonyok szabályozása az üzemi demokrácia elvei szerint. Erre a célra kiválóan alkalmas a vállalati kollektív szerződés annál is inkább, mert a gazdasági mechanizmus reformjának egyik fontos politikai célja, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsen a szocialista demokrácia további fejlődéséhez. Ez több vonatkozásban is megmutatkozik. A vállalat önállóságának megnövekedése lehetővé teszi a dolgozók véleményének és javaslatainak hasznosítását, a a kollektíva részvételét a vállalati tevékenység irányításában és ellenőrzésében. Megnövekszik ennek folytán a szakszervezeteknek, mint a dolgozók képviseleti szerveinek a szerepe is. Ez főleg három vonatkozásban nyilvánul majd meg. A dolgozók bevonása a vállalaton belüli vezetésbe ugyan elsősorban közvetlenül történik, ameddig ez lehetséges, például a termelési tanácskozásokon, ezen túl pedig közvetve a szakszervezeti bizottság közvetítésével. A szakszervezeti bizottság dönt majd az igazgató véleményének a meghallgatása után a szociális és kulturális szolgáltatásokat érintő kérdésekben, az ilyen célokra a vállalatnál rendelkezésre álló pénzügyi kereteken belül. Végül, ami a témánk szempontjából a legfontosabb, a szakszervezeti bizottság az igazgatóval megköti a kollektív szerződést, amely a dolgozók munkaviszonyait, munkafeltételeit szabályozza.

Ez a megoldás igen nagy mértékben kielégíti a differenciált szabályozás igényeit is, hiszen a vállalati kollektív szerződésben lehet majd a legrugalmasabban alkalmazkodni a vállalat sajátosságaihoz.

Így tehát a normatív tartalmú kollektív szerződés újabb bevezetése egyaránt szolgálja a gazdasági mechanizmus reformját, az üzemi demokrácia fejlődését és a differenciált szabályozás igényét.

Vizsgáljuk meg ezek után a kollektív szerződés legfontosabb dogmatikai problémáit.

3. Jogszabály-e a kollektív szerződés? A nézetek ebben a kérdésben megoszlanak. A polgári irodalomban a legellentétesebb véleményekkel találkozunk.

Egyesek szerint a kollektív szerződés magánjogi szerződés, mások szerint sajátos jogügylet, végül találkozunk olyan nézettel is, amely szerint a kollektív szerződés közjogi intézmény, sőt jogszabály. Ugyanígy megoszlanak a vélemények a polgári irodalomban a kollektív szerződés tartalmát alkotó normatív rész tekintetében is, de még azok a szerzők is, akik tagadják a normatív rész közjogi jellegét, a normatív részt sajátos jogforrásnak tekintik, amely tárgyi jogot tartalmaz.[4] Ez a koncepció azonban nagyon súlyos ellentmondást tartalmaz a forma és a tartalom között, ami végső fokon a közjog és a magánjog ellentmondására vezethető vissza, és talán arra is, hogy a polgári irodalom nem tudja elfogadni azt, hogy a munkáltató szervezetek és a szakszervezetek „közjogi" szervezetek, és hogy ezek jogszabályt alkothatnak. A „magánjogias" felfogással viszont nehezen egyeztethető össze, hogy magánjogi szervezetek tipikusan közjogi tevékenységet fejtsenek ki, vagyis jogforrást hozhassanak létre, tehát tárgyi jogot alkothassanak.

Mindezek a problémák a szocialista jogrendszerben nem merülnek fel. A szocialista állam a szocialista demokrácia elvének megfelelően számos állami feladat ellátásába bevonja az állampolgárokat, és ezeknek különböző társadalmi szervezeteit. Ugyanezt az elvet követi a társadalmi munkaszervezet területén is, ahol az üzemi demokrácia elve alapján bevonja a dolgozókat és

[4] L. pl. Hueck-Nipperdey: Lehrbuch des Arbeitsrechts. 2. kiad. 256. s köv. old.

szakszervezeteiket a vállalati tevékenység megtervezésébe és megszervezésébe, irányításába és ellenőrzésébe, sőt a kollektív szerződés intézményének felhasználásával a munkaviszonyok feltételeinek szabályozásába is. A kollektív szerződés tehát „szerződés" a szerződésnek abban a legáltalánosabb értelmében, hogy autonom és egyenrangú partnerek között közös és kölcsönös akaratelhatározással jön létre; ennek érdekében egyik fél sem kényszerítheti rá akaratát a másikra, és a kollektív szerződés megkötéséhez joghatás fűződik. Igaz, hogy sajátos joghatásról van szó, nevezetesen arról, hogy a kollektív szerződés tárgyi jogot hoz létre. Ebből az is következik, hogy a kollektív szerződés sajátos jogforrás, mert szerződéses formában hoz létre jogszabályt, tehát szerves része a jogalkotás mechanizmusának.

4. A kifejtett gondolatokból következik az is, hogy az állam, illetve a központi szabályozás határozza meg a kollektív szerződések helyét a jogalkotás mechanizmusában és hierarchiájában, vagyis azt, hogy a gazdasági mechanizmus igényeinek megfelelően milyen szinten köthetnek kollektív szerződést.

A gazdasági mechanizmus reformja azt igényli, hogy a vállalatok számára biztosított önállóság keretei között a vállalatok önállósága ebben a körben is akadálytalanul érvényesüljön. Ezt zavarhatná, ha iparági szinten is kötnének kollektív szerződéseket, holott az elv az, hogy a felsőbb szervek, ha csak arra feltétlenül szükség nincs, ne avatkozzanak be a vállalatok tevékenységébe. Valószínű tehát, hogy az új Munka Törvénykönyve szerint kollektív szerződést majd csak vállalati szinten lehet kötni.

Lényeges kérdés az is, hogy felsőbb szervek hogyan szólhatnak bele a munkaviszonyok szabályozásába, ha arra feltétlenül szükség van. Az új Munka Törvénykönyvében továbbra is fennmaradhatnak azok a lehetőségek, hogy a miniszter az érdekelt szakszervezettel egyetértésben — akár a saját, akár pedig a szakszervezet kezdeményezésére — a munkaviszonyok feltételeit szabályozza, vagy hogy a miniszter az érdekelt szakszervezettel közösen irányelveket ad ki a vállalati kollektív szerződések megkötésére vonatkozóan. Az irányelvek jogilag nem lennének kötelezőek a vállalatra, illetőleg az igazgatóra és a szakszervezeti bizottságra, hanem lényegében csak ajánlásokat tartalmaznának. A miniszter által kiadott jogszabály sem jelentene azonban közvetlen kötelezettséget, mert nem azt határozná meg, hogy mit és hogyan kell, vagy mit és hogyan nem szabad a kollektív szerződésben szabályozni. A miniszter által kiadott jogszabály csak közvetve gyakorolna hatást a kollektív szerződés megkötésére, éspedig annyiban, hogy a miniszter által kiadott jogszabály magasabb rendű jogszabály, tehát kogens rendelkezéseivel ellentétes szabályt a kollektív szerződés érvényesen nem tartalmazhat. Kérdés azonban, hogy jellegét illetően van-e lényeges különbség a miniszter által hozott jogszabály és a vállalati kollektív szerződés között. Megítélésünk szerint a különbség inkább csak formai, mert a lényeg az, hogy a miniszter ilyen jogszabályt csak az érdekelt szakszervezettel egyetértésben adhat ki. Ez pedig azt jelenti, hogy ilyen jogszabály kiadására csak akkor kerülhet sor, ha abban a miniszter és az érdekelt szakszervezet megállapodtak. Ugyanaz vonatkozik a jogszabály tartalmára is.

5. Érdekes és újszerű kérdések merülnek fel a kollektív szerződések normatív tartalmának jogi jellegével és hatályával kapcsolatban is.

a) A normatív tartalom egyik érdekessége az, hogy nem a kollektív szerződést megkötő felek, tehát az igazgató és a szakszervezeti bizottság közötti viszonyban hoz létre jogosultságokat és kötelezettségeket, hanem a normatív tartalom rendeltetése az, hogy az egyéni munkaszerződések, illetve munkaviszonyok tartalmi elemeit határozza meg, tehát a vállalat és az egyes dolgozók között fennálló, illetve jövőben keletkező jogviszonyok tartalmában hozzon létre egyéni alanyi jogosultságokat és kötelezettségeket. Mint minden más absztrakt jellegű tárgyi jog, akkor konkretizálódik, abban az esetben hoz létre alanyi jogosultságokat és kötelezettségeket, ha az elképzelt tényállás megvalósul, vagyis a mi esetünkben akkor, ha a vállalat munkaszerződést köt.

b) A kapitalista országokban még ma is nagyon lényeges elméleti és gyakorlati probléma, hogy a kollektív szerződés normatív része kikre hat ki. Ebben a kérdésben a fejlődésnek három szakaszát, a polgári elméleteknek pedig ahhoz igazodó három fajtáját különböztetjük meg.

A kollektív szerződés fejlődésének első szakaszában az egyes vállalatok már nem tudnak elzárkózni a kollektív szerződések megkötése elől, de az egész tőkésosztály elég erős még ahhoz, hogy a kollektív szerződés törvényes elismerését és ezzel a sztrájkok által elért eredmények jogi kikényszeríthetőségét megakadályozza. Az erőviszonyoknak ez az állapota jut kifejezésre abban, hogy egyre nagyobb számban jönnek létre a kollektív szerződések, de ennek ellenére a jogalkotás, a bírói gyakorlat és a jogelmélet a kollektív szerződés jogi létét elismerni nem hajlandó.[5] A kollektív szerződések gyakorlati megvalósulása tehát a mindenkori erőviszonyoktól függött.

A kollektív szerződés intézményének második fejlődési szakaszára tanulságos módon világítanak rá Kaskel fejtegetései. Kaskel szerint a „dolgozók elsősorban azért törekszenek kollektív szerződések megkötésére, mert szervezett formában jobb munkafeltételeket képesek el-

[5] Helyesen világít rá Csanádi György arra, hogy „a kollektív szerződés olyan igénnyel lépett fel, amit a tőkésállam csak a saját törvényei részére szándékozott biztosítani, de amit csak nagyon vonakodva volt hajlandó megadni a kollektív szerződésnek, amelynek létrehozásában a munkásosztály szervezetei is részt vesznek." Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem munkajogi jegyzete.

érni, a munkáltatók pedig azért, mert egy hosszabb időtartamú kollektív szerződés alapján szilárd bértételekkel és ennek következtében zavartalan termeléssel és változatlan árkalkulációval számolhatnak. Ezenfelül mindkét fél részére a kollektív szerződés biztonságot nyújt a vitákkal és a viszályokkal, a sztrájkokkal és a kizárásokkal szemben. A „munkabéke" érdekében, amelynek a veszélyeztetése az általános békét is veszélyeztetné, végül maga az állam is, amely eredetileg a tarifaszerződésekkel szemben ellenséges álláspontot foglalt el, egyre inkább megtűri, majd elősegíti, végül pedig állami védelem alá helyezi a kollektív szerződés intézményét. Mindamellett az eltűrés, az elismerés vagy az előmozdítás foka a különböző európai és Európán kívüli államokban még mindig különböző."[6]

Kaskel fejtegetései azonban két alapvető kérdésben tévesek.

Kaskel fejtegetéseinek egyik tévedése az, hogy két fejlődési szakaszt összevon. Az első fejlődési szakaszban ugyanis — mint már kifejtettük — csak a dolgozók akartak kollektív szerződést kötni, a munkáltatók azonban nem. A tőkésállam álláspontja csak akkor változik meg, amikor a kollektív szerződéseknek olyan tömege jön már létre, hogy „illegálisan" ezek szabályozzák már a munkaviszony legfontosabb kérdéseit. Kénytelen tehát a kollektív szerződések jogi érvényességét elismerni, de arra törekszik, hogy a sárga szakszervezetek és a munkásarisztokrácia segítségével a kollektív szerződés intézményét a saját érdekeinek a szolgálatába állítsa. Mihelyt úgy érzi, hogy ennek a feltételeit sikerült a szakszervezetekbe való behatolás segítségével, illetőleg a szakszervezetek megfelelő ellenőrzés és befolyás alá vonásával megteremteni, elismeri és törvényben szabályozza a kollektív szerződést, de ugyanakkor a kollektív szerződés megkötését és az abból fakadó viták elintézését kisebb vagy nagyobb mértékben, közvetve vagy közvetlenebbül állami ellenőrzés alá vonja.

Így azután 1910-től kezdve a különböző európai országok egymás után szabályozzák a kollektív szerződést, mégpedig általában a „szerződéses" elmélet alapján. Elismerik tehát már azt, hogy a kollektív szerződés érvényes magánjogi szerződés. A szabályozás értelmében a normatív rész rendelkezései az egyéni munkaszerződések tartalmi elemeivé válnak, azokat mellőzni nem lehet, és a velük ellentétes rendelkezések semmisek. A kollektív szerződésnek ez a hatálya viszont csak azokra a dolgozókra illetve munkáltatókra terjed ki, akik tagjai a kollektív szerződést megkötő szakszervezetnek, illetve munkáltatói szervezetnek.

Egyes országokban azonban kialakul a kollektív szerződés intézményének harmadik fejlődési szakasza is, amelyben az állam elrendelheti, hogy a normatív rész rendelkezései olyan munkáltatókra és dolgozókra is mellőzhetetlen erővel kötelezőek, akik nem tagjai a szakszervezetnek, illetve a munkáltató szervezetnek. Ezzel a normatív rész valójában jogforrássá, rendelkezései pedig jogszabályokká válnak.

A szocializmus viszonyai között ilyen problémák nem merülnek fel, mert a kollektív szerződés normatív rendelkezései tárgyi jognak minősülnek, tehát ex lege, automatikusan kiterjednek a vállalatra és a vele munkaviszonyra lépő minden dolgozóra. Közömbös tehát, hogy a dolgozó tagja-e annak a szakszervezetnek, amelynek vállalati szakszervezeti bizottsága a kollektív szerződést megkötötte, mindenképpen a kollektív szerződés hatálya alá kerül, ha a vállalattal mukaszerződést köt.

c) Fontos kérdés az is, hogy a kollektív szerződés rendelkezéseitől az egyéni munkaszerződések megkötésekor el lehet-e térni, vagyis a kollektív szerződés rendelkezései mellőzhetetlen erejűek-e vagy nem. Ez a probléma is újszerűen jelentkezik a gazdasági mechanizmus reformja következtében.

A korábbi gazdasági mechanizmus merevsége azt igényelte, hogy a központi szabályozás, legalább is főszabályként, a munkajogviszony tartalmát mellőzhetetlen erővel állapítsa meg, éspedig nemcsak abban az értelemben, hogy a dolgozók részére járó szolgáltatások minimumát határozták meg a központi szabályok mellőzhetetlen erővel, hanem a maximumát is. Ez a merev megoldás persze nem érvényesült, nem is érvényesülhetett, bizonyos kivételek nélkül. Meghatározott esetekben a jogszabály a vállalat mérlegelési körébe utalta bizonyos szolgáltatások teljesítését és ezek mértékének a meghatározását. Más esetekben a jogszabály a szolgáltatás alsó és felső határait állapította meg mellőzhetetlen erővel és rábízta a felekre, hogy e keretek között szabadon megállapodhassanak. Voltak végül olyan esetek is, bár nagyon kivételesen, amidőn a jogszabály egyszerűen diszpozitív jellegű volt, amelytől a felek minden korlátozás nélkül eltérhettek. Más lapra tartozik, hogy számos esetben a jogszabály vagy a miniszter utasítása a mellőzhetetlen kötöttséget nem a vállalat és a dolgozó, hanem az állam és vállalat között fennálló viszonyban hozta létre, meghatározva azokat a kereteket, amelyeken belül a vállalat a dolgozók részére szolgáltatásokat teljesíthetett. Gyakran ez a mellőzhetetlen kötöttség egymással kombinálva az állam és a vállalat, a vállalat és a dolgozó közötti viszonyban is érvényesült. Így például az állam és a vállalat között fennálló viszonyban ilyen kötöttséget jelentett az átlagbér-rendszer vagy a vállalat részére megállapított túlmunka-, prémiumkeret stb. A vállalat és a dolgozó viszonyában pedig jogszabályok állapították meg mellőzhetetlen erővel a bérek alsó és felső határait, a túlmunka maximumát stb.

A gazdasági mechanizmus reformja ezeket a megoldásokat, vagyis a mellőzhetetlenség különböző formáit a jövőben sem nélkülözheti, de

[6] Kaskel: Munkajog, 1928. Berlin, 16. old.

ezek sokkal szűkebb területen, rugalmasabb módon kerülnek majd felhasználásra. A felhasználás mértékét és merevségét, illetőleg rugalmasságát illetően valószínűleg különbség lesz majd egyfelől az állam és a vállalat, másfelől a vállalat és a dolgozó viszonyában. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, általánosságban azt mondhatjuk, hogy az állam és a vállalat viszonyában a mellőzhetetlen szabályozás megoldására addig a határig kerül majd sor, ameddig össztársadalmi érdekből erre továbbra is feltétlenül szükség van. Ezentúl pedig a vállalat önállósága fog érvényesülni. A mellőzhetetlenség és a vállalati önállóság ugyanis egymást kizáró fogalmak, persze azzal a finomítással, hogy nyilván ebben a viszonyban is találkozunk majd továbbá is kombinált megoldásokkal, vagyis azzal, hogy a vállalat az állam irányában csak bizonyos keretek között lesz önálló.

A vállalat és a dolgozók viszonyában a kollektív szerződések minden valószínűség szerint erőteljesebben fogják alkalmazni a mellőzhetetlen erejű szabályozást. Így például megítélésünk szerint kivételt nem tűrő elvnek, illetve szabálynak kell majd tekinteni, hogy a dolgozók részére a kollektív szerződésben megállapított szolgáltatásoknak és azok minimumának, illetve alsó határának a meghatározására vonatkozó rendelkezések mellőzhetetlen erejűek. Ebből következik, hogy a kollektív szerződés ezekre vonatkozó rendelkezései az egyéni munkaszerződést megkötő felek akarata és nyilatkozata nélkül, sőt, ezek ellenére is ex lege, automatikusan és eltávolíthatatlanul behatolnak a munkaszerződés, illetve munkajogviszony tartalmába. Az egyéni munkaszerződésnek vagy módosításának minden olyan kikötése tehát automatikusan semmis, amely a dolgozó részére kedvezőtlenebb, és a semmis rész helyébe ugyancsak automatikusan a kollektív szerződés kedvezőbb rendelkezése lép. Differenciáltabb megoldásra lesz majd szükség azokra az esetekre vonatkozóan, amidőn a munkaszerződés vagy módosítása a dolgozó részére kedvezőbb megoldást, magasabb szolgáltatást tartalmaz. Továbbra is lesznek olyan esetek, amidőn az ilyen kikötéseket is semmisnek kell majd tekinteni, ha azt fontos társadalmi érdek vagy a helyesen alkalmazott egyenlő elbánás elve igényli, és a jogszabály, illetve a kollektív szerződés így rendelkezik. Egyébként viszont meg kell engedni, hogy a vállalat és a dolgozó a munkaszerződésben vagy módosításában a dolgozóra nézve kedvezőbb feltételekben is érvényesen megállapodhassanak.

Ebben a vonatkozásban lényeges kérdés lesz az is, hogy a központi szabályok és a miniszter által kiadott jogszabályok mennyiben mellőzhetetlen erejűek a kollektív szerződések megkötése, illetve tartalmuk meghatározása szempontjából. A kollektív szerződések ugyanis magasabb rendű jogszabály rendelkezéseivel ellentétes szabályokat nem tartalmazhatnak. Különösen az új Munka Törvénykönyve azonban elég széles körben csak irányelveket fog adni a jogalkotó szervek és a kollektív szerződéseket megkötő felek részére, például a munkavédelem, az ezzel kapcsolatos alkalmazási és foglalkoztatási tilalmak, a munkaidő beosztása, a túlmunka, a kirendelés elrendelése stb. területén. Nem egy esetben tehát nagyon gondos értelmezést és mérlegelést igényel majd annak az eldöntése, különösen a dolgozók érdekeit szolgáló garanciális, munkavédelmi és szociálpolitikai rendelkezések tekintetében, hogy a kollektív szerződés szabályai elérik-e a mellőzhetetlen minimumot. Azonos probléma persze a maximum túllépését illetően is felmerülhet. Ebben az utóbbi vonatkozásban sajátos probléma az is, hogy jogellenes, jogalap nélküli, tehát visszakövetelhető-e a vállalat részéről az a szolgáltatás, amely a kollektív szerződés által meghatározott maximumot ugyan nem haladja meg, de egészben vagy részben meghaladja a felsőbb rendű szabály által mellőzhetetlen erővel meghatározott maximumot, aminek következtében a kollektív szerződés ebbe ütköző rendelkezése tulajdonképpen érvénytelen. Ezzel a problémával kapcsolatban háromféle megoldás is elképzelhető. Az egyik szerint arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy a vállalat önállóságából az következik, hogy ha az igazgató olyan kollektív szerződést kötött, amely a magasabb rendű jogszabály által mellőzhetetlen erővel meghatározott maximumot meghaladó szolgáltatást biztosít a dolgozók részére, ez a kikötés ugyan érvénytelen, de amíg errevaló tekintettel a kollektív szerződés módosítása nem történt meg, ennek következményeit a vállalatnak kell viselnie. A másik végletes megoldás az előbbinek ellentéte lenne: a kollektív szerződés vonatkozó rendelkezése érvénytelen, a dolgozó jogalap nélkül kapott szolgáltatást, azt tehát köteles visszatéríteni. A harmadik megoldás a két véglet között helyezkedne el. Ennek lényege az lehetne, hogy a vállalat ilyen esetben ugyan igényelheti a szolgáltatás visszatérítését, de csak a téves kifizetés visszatérítésére jelenleg fennálló szabályok szerint, és azzal a korlátozással, hogy a dolgozó minden ilyen esetben jóhiszeműnek tekintendő, mert abból kell kiindulni, hogy jóhiszeműen bízhatott abban, hogy a kollektív szerződés rendelkezései magasabb jogszabályokba nem ütköznek, tehát nem érvénytelenek.

6. Számos probléma merülhet fel a kollektív szerződés megkötésével kapcsolatban is.

Mi történik például akkor, ha az igazgató és a szakszervezeti bizottság nem tudnak egymással megállapodni vagy vita merül fel a kollektív szerződés rendelkezéseinek értelmezésével, illetve alkalmazásával kapcsolatban. Hogyan történjék az érvénytelenség megállapítása, jogkövetkezményeinek levonása, vagyis az „érvénytelenítés", ha az a kérdés merül fel, hogy a kollektív szerződés magasabbrendű jogszabály mellőzhetetlen rendelkezéseibe ütközik. Megoldást igényelhet kivételes esetekben, az a probléma is, amely akkor merül fel, ha a kollektív szerződés rendelkezései nem is ütköznek kifejezetten ma-

gasabb rendű jogszabály mellőzhetetlen erejű szabályaiba, de olyan mértékben sértik a társadalom, a kollektíva, a munkavédelem, a szociálpolitika stb. fontos érdekeit, hogy azon valahogyan változtatni kell. Előfordulhat, az is, hogy a kollektív szerződés megkötésével kapcsolatban tévedés, megtévesztés, fenyegetés vagy illetéktelen befolyásolás érvényesült.

Meghaladná e tanulmány kereteit, ha mindezeket a kérdéseket részletesen elemeznénk és a megoldások részletes kidolgozására kísérletet tennénk.

Megkíséreljük azonban egy-két elv kidolgozását.

a) Általában az a helyes, ha a felsorolt esetekben elsősorban a felekre, vagyis az igazgatóra és a szakszervezeti bizottságra bízzuk rá, hogy lehetőleg a kollektív szerződés megfelelő módosításával oldják meg az érvénytelenségből, a tévedésből stb. származó problémákat, állapodjanak meg a kollektív szerződés helyes értelmezésében és alkalmazásában.

b) Előfordulhat azonban, hogy a felek még a kollektív szerződést sem tudják megkötni. Ez súlyos helyzetet teremt, mert a központi szabályozás csak elvi, általános jellegű rendelkezéseket tartalmaz majd, tehát a kollektív szerződés megkötésének az elmaradása gyakorlatilag azt jelenti, hogy hiányzik a munkaviszonyok részletes szabályozása. Igaz, hogy a miniszter az igazgatót, a szakszervezeti központ pedig a szakszervezeti bizottságot felhívhatja a kollektív szerződés megkötésére vagy egyéb esetekben a megfelelő módosításra. Nem biztos azonban, hogy ez sikerre vezet. Szükség van tehát egy olyan megoldásra, amely a felsorolt esetekben lehetőséget nyújt a viták eldöntésére, végső fokon a kollektív szerződés megkötésére vagy módosítására, illetőleg ezek megfelelő pótlására. Ez többféle módon is megtörténhet. Az egyik megoldás az lehetne, hogy a miniszter és a szakszervezeti központ közös döntése oldja meg a vitát és egyben pótolja is a kollektív szerződés megkötését vagy megfelelő módosítását. Egy másik fajta megoldásul az szolgálhatna, hogy ezt a tevékenységet valamely magasabb szintű paritásos bizottság végezné el. Gondolni lehet arra is, hogy a területi munkaügyi bizottság döntsön ilyen kérdésekben is. A legcélravezetőbb megoldás talán az lenne, ha mindezekben az esetekben a miniszter és az érdekelt szakszervezeti központ által paritásos alapon kijelölt tagokból álló bizottság járna el, amelynek kijelölt vagy közösen választott elnöke lenne, hogy szavazategyenlőség esetén is döntés születhessen.

c) Azt az elvet is érvényesíteni kellene, hogy amennyiben a kollektív szerződés módosítására kerül sor, ennek ne legyen visszaható hatálya, különösen a dolgozók terhére. A módosítás tehát ebben a körben csak a jövőre nézve válthatna ki joghatásokat, az egyéni munkaszerződések, illetve munkajogviszonyok tartalmában.

d) A kollektív szerződés tárgyi jogot tartalmaz. Értelmezés és analógia szempontjából tehát a jogszabályok értelmezésére vonatkozó elveket és szabályokat kell alkalmazni.

7. Lényeges kérdés az is, hogy milyen feltételek megvalósulása szükséges ahhoz, hogy a kollektív szerződés érvényesen létrejöjjön.

a) Kollektív szerződést érvényesen csak olyan személyek, illetve szervezetek köthetnek, amelyek erre vonatkozó jogképességgel rendelkeznek. Ilyenek lesznek előreláthatólag a vállalatok igazgatói és a vállalati szakszervezeti bizottságok. Erre irányuló jogképesség hiányában kötött kollektív szerződés minden további jogi aktus nélkül semmis.

b) A kollektív szerződést a szakszervezeti bizottság köti a vállalat igazgatójával. Az üzemi demokrácia elvéből azonban az is következik, hogy a kollektív szerződés megkötésének előkészítésébe a dolgozókat be kell vonni, lehetőséget kell nyújtani részükre, hogy javaslataikat és észrevételeiket előterjeszthessék. Helyes tehát a kollektív szerződés érvényességét ennek a lehetőségnek biztosításától függővé tenni, vagyis kimondani, hogy a kollektív szerződés tervezetét a dolgozók részére összehívott értekezleten meg kell vitatni, és hogy a dolgozók észrevételeit és javaslatait a végleges szöveg megállapításával kapcsolatban figyelembe kell venni.

Ha pedig nem nyújtottak lehetőséget arra, hogy a dolgozók a kollektív szerződés tervezetét megvitassák, a kollektív szerződést érvényesnek tekinteni nem lehet.

c) A kollektív szerződés tárgyi jogot hoz létre. Ez indokolttá teszi, hogy csak olyan kollektív szerződést fogadjunk el érvényesnek amelyet írásba foglaltak, továbbá az igazgató és a szakszervezeti bizottság aláírtak.

d) Ha létrejön olyan megoldás, hogy a kollektív szerződés megkötését vagy módosítását a miniszter és a szakszervezeti központ közös döntése vagy valamely döntőbizottság határozata pótolhatja, akkor kollektív szerződés vagy annak egy része ilyen írásbafoglalt döntéssel is érvényesen létrejöhet.

8. Az érvényesség kérdésétől el kell határolnunk a hatályosság, illetőleg a hatályba lépés időpontját.

a) Elképzelhető lenne olyan megoldás is, hogy a kollektív szerződés csak akkor érvényes, ha azt a miniszter és a szakszervezeti központ jóváhagyja és (vagy) az erre szolgáló jegyzékbe felveszi. Feltétlenül szükség van arra, hogy a felsőbb állami és szakszervezeti szervek, sőt az illetékes munkaügyi döntőbizottságok is megkaphassák a kollektív szerződés példányát. Megítélésünk szerint azonban nem lenne indokolt, ha a kollektív szerződés érvényessége ilyen bemutatástól, jóváhagyástól vagy lajstromozástól függne. Más az, hogy lehetőséget kellene biztosítani az illetékes miniszter és a szakszervezeti központ részére, hogy kezdeményezhessék a kollektív szerződésnek vagy egy részének érvénytelenítését, illetve módosítását, ha az felsőbb jogszabályba, közérdekbe vagy olyan mértékben

ütközik a kollektíva érdekeibe, hogy ez indokolttá teszi az érvénytelenítést.

b) Fontos, hogy a dolgozók tudomást szerezzenek a kollektív szerződés megkötéséről és annak tartalmáról. Indokolt lenne tehát kimondani, hogy a kollektív szerződés akkor lép hatályba, ha azt megfelelő módon a dolgozók számára bejelentették és ismertté tették.

9. A kollektív szerződés érvényességének ideje alatt felmerülhet a módosítás szükségessége is. A helyes megoldás az, ha a kollektív szerződés módosítására is a megkötésével kapcsolatbzan kifejtett elveket alkalmazzuk. Egyoldalúlag tehát egyik fél sem módosíthatja a kollektív szerződést, annak viszont nem lehet akadálya, hogy a felek közös megegyezéssel és a javasolt érvényességi feltételek megtartásával a kollektív szerződést bármikor módosíthassák. Sőt, gondolni kellene arra is, hogy mi legyen a megoldás, ha az egyik fél módosítást igényel, de ehhez a másik fél nem hajlandó hozzájárulni. Helyes megoldásul ugyanazt a megoldást kellene bevezetni, mint amidőn a felek a kollektív szerződés megkötésében nem tudnak megállapodni. A kezdeményező fél tehát ilyen esetben a módosítás kimondása érdekében ahhoz a döntő szervhez fordulhatna, amely az egyéb vitákat is elintézi.

9. Eddig csak azokkal a kérdésekkel foglalkoztunk, amelyek normatív tartalmú kollektív szerződéssel kapcsolatban merülnek fel. Ezek közül is csak azokat tárgyaltuk, amelyeket a legfontosabbnak tartottunk. A témát azonban még csak megközelítő részletességgel sem tudtuk feldolgozni. Inkább csak a figyelmet kívántuk egyes kérdésekre felhívni és arra is, hogy a munkajog tudományának nagyon sok kérdést kell majd még tisztázni a kollektív szerződéssel kapcsolatban, amely a jövőben munkajogunk egyik legfontosabb intézménye lesz. Itt szeretnénk arra is rámutatni, hogy megítélésünk szerint a megkötésre kerülő kollektív szerződések nemcsak normákat fognak tartalmazni, hanem olyan megállapodásokat is, amelyek nem normákat, hanem olyan kölcsönös kötelezettségeket határoznak meg, amelyeket az igazgató és a szakszervezeti bizottság egymás irányában vállalnak el bizonyos szervezeti, megszervezési, végrehajtási intézkedések, tennivalók elvégzésére, közös feladatok végrehajtására, az üzemi demokrácia funkcionálására stb. Nagyon valószínű az is, hogy az igazgató és a szakszervezeti bizottság a kollektív szerződésen kívül is együttműködési, intézkedési megállapodásokat fognak kötni, sőt esetleg olyan megállapodásokat is, hogy a kollektíva által elért előre meghatározott eredmények esetén a kollektíva milyen ellenszolgáltatásokban részesül. Ez azt jelenti, hogy a kollektív szerződéseknek esetleg nemcsak normatív, hanem ún. kötelmi része is lesz, vagy pedig ezek a kötelmi jellegű megállapodások a kollektív szerződésen kívül jönnek majd létre az igazgató és a szakszervezeti bizottság között. Bárhogyan is fog alakulni a helyzet, ezekkel a kötelmi jellegű megállapodásokkal kapcsolatban is fontos tudományos feladatot jelent a dogmatikai vonatkozások kidolgozása.

10. Végül arra szeretnénk a figyelmet felhívni, hogy a tudománynak egyik legfontosabb feladata a közeljövőben az lesz, hogy megfelelő megoldások kidolgozásával elősegítse a kollektív szerződések megkötését, tanulmányozza ezek tartalmát és gyakorlati megvalósulását, általánosítsa a tapasztalatokat, mert a jövőben a magyar munkajog tételes szabályainak a zöme a kollektív szerződések tartalmában fog jelentkezni és igen nagy mértékben a kollektív szerződéseken is múlik majd, hogy a gazdasági mechanizmus reformja a munkaszervezet területén minél gyorsabban és eredményesebben megvalósuljon.

Weltner Andor

A versenytörvények érvényre juttatása*

Eljáró szervek és a szankciók

A versenytörvényekkel tiltandó cselekmények és magatartások körének mikénti meghatározása (definíció) mellett a másik nehéz kérdés a szabályozásnál az, hogy miképpen történjék a szabályozás *érvényre juttatása.* Ehhez a kérdéshez tartozik egyrészt annak a szabályozása, hogy

a) milyen *szervek* (igazgatási vagy bírósági szervek), milyen *hatáskörrel* s milyen *eljárás* kapcsán biztosítsák a tilalmak érvényre juttatását? Másrészt, hogy

b) mik legyenek az alkalmazható *szankciók?*

A) *Példák a külföldi szabályozásból*

1. Az USA törvényhozásában a különböző versenytörvényekben statuált végrehajtási rendelkezések szerint az alábbi intézkedések lehetségesek a törvények érvényesítésénél.

a) büntető eljárás;

b) polgári peres eljárás a sérelmes eljárás megtiltására és kártérítésre;

c) elkobzási eljárás;

d) hatósági tiltó határozat kibocsátása.

Ad a) A versenytörvényekben tiltott megállapodások, a monopolhelyzet előidézése vagy kihasználása s meghatározott más cselekmények egy évig terjedhető *börtönnel* és 50 000 $-ig terjedhető *pénzbüntetéssel* büntetendők. Az eljárás

* Lásd a JK. 1967. 8. számában szerzőtől megjelent „A gazdasági verseny jogi szabályozása" c. tanulmányt. *(Szerk.)*

megindítására az igazságügyminisztérium szervezetében e célból létesített külön szerv (*„Anti-trust Division"*) illetékes. Ez a szervezet — Washington székhellyel — kb. 300 főből álló *ügyészi kart* foglalkoztat. Feladata valamennyi tudomására jutott állítólagos törvénysértő eset *hivatalból* kivizsgálása s a szükségesnek látszó bűnvádi és polgári eljárás megindítása.

Ad b) A kártérítésre és megszüntetésre irányuló *polgári pert* a rendes bíróságok előtt megindíthatja akár a károsult, akár — a közérdek sérelme címén — az államügyész, ill. az említett ügyészi szervezet.

Ad c) Az *elkobzási eljárás* megindítására az említett Anti-trust Division hivatott.

Ad d) Azonnali abbahagyásra kötelező *hatósági határozatot* („cease and desist order") az 1914-ben felállított *Federal Trade Commission* hozhat s annak be nem tartása esetére sértésenként 5000 $ bírságot szabhat ki. (Folyamatos be nem tartás esetén minden nap külön „sértés"-nek számít.)

Az USA versenytörvényeinek *érvényesítési* rendszerét a fentiek szerint a polgári jogi szankció (kártérítés) mellett a *büntető* útra terelés lehetősége, a büntető szankciók szigorúsága, továbbá az erre a célra szervezett ügyészi kar által folytatandó hivatalbóli *vizsgálat* (nyomozás) rendszere és az *azonnali adminisztratív* közbelépés intézménye jellemzik. Ez a szigorúság és elsődlegesen „büntetőjogi" szemlélet folyik a definíciónál alkalmazott abból az elvi kiindulópontból, amely szerint *eleve* tilalom alá esik minden a versenyt korlátozó magatartás és megállapodás, amely általános tilalom alól csupán *kivételeknek* lehet helye.

2. Amint a definíció kérdésében, úgy az *érvényesíthetőség* szabályozásánál is talán a *holland* törvény az, amelynél az USA-beli rendszerből való eltérés a leginkább szembetűnő. Ebben a szabályozásban büntetőjogi elem, büntető bírósági eljárás, nyomozás, az állam nevében indított polgári per lehetősége — amelyek mind jellemzői az USA-beli törvénynek — *nincs*.

Az ellenőrzés alapja a meghatározott fajtájú megállapodások kötelező *regisztrálása*, de ennek elmulasztása csak *bírságot* von maga után.

A tehető intézkedések pedig:

A) Kartell vagy hasonló *megállapodás* esetében a gazdasági miniszter

a) az olyan megállapodást, amelyet közérdekellenesnek vél, részben vagy egészben *„nemkötelező"-nek nyilváníthatja;* ennek a hatása tehát *polgári jogi érvénytelenség,*

b) közérdekből valamely versenyt szabályozó megállapodást valamennyi „brancs"-beli vállalkozóra *kötelezővé tehet,*

c) a közérdek közvetlen veszélyeztetése esetén a végleges döntés előtt is *felfüggesztheti* a megállapodást vagy annak egy részét,

d) publikálhatja a megállapodásnak megítélése szerint közérdekellenes részeit abból a célból, hogy ez talán meggondolásra készteti a szerződőket.

B) Megállapodástól függetlenül kialakult monopólium esetén, *ha* azt *közérdekbe* ütközőnek véli:

a) publikálhatja a nem-kívánatos koncentrációra vonatkozó adatokat,

b) utasíthatja a monopolhelyzetben levő vállalatot meghatározott aktusoktól való tartózkodásra,

c) szállításra (eladásra) vagy szolgáltatásra kötelezheti az ilyen vállalatot,

d) meghatározhatja megjelölt áruk szállításának vagy szolgáltatásának és a fizetésnek *feltételeit,* vagy az árakra vonatkozó *direktívákat* adhat.

A miniszter intézkedéseinek nem-teljesítése *bírságot* von maga után.

E miniszteri határozatok és intézkedések ellen meghatározott körben a *közigazgatási bíróság* keretében szervezett *speciális bírósághoz* („cartel division") van helye fellebbezésnek, de a bíróság csak a *törvényesség* kérdését vizsgálhatja, elsősorban azt, hogy az adminisztratív szerv nem lépte-e túl hatáskörét.

3. Az *angol* szabályozás szerint a tilalom alá eső kartell- és hasonló megállapodások vagy azok végrehajtása — az USA-beli rendszerrel szemben — *nem* képeznek büntetendő cselekményt.

a) A sérelem ellen való fellépés elsősorban a jogaiban *sértett fél* dolga, ő *perelhet* kártérítésre s a sérelmes magatartás megszüntetésére.

b) Ha a *regisztrálási* kötelesség alá eső megállapodások valamelyikéről a speciális *bíróság* (Restrictive Practices Court) megállapítja, hogy az vagy annak egy része közérdeket sért, a megállapodás ebben a részben *érvénytelen* s a bíróság jogosult megfelelő intézkedést tenni a végrehajtás megakadályozására.

c) Megállapodás nélküli monopolhelyzet esetén a *Board of Trade* a *Monopolium-bizottság* (Monopolies Commission) elé terjesztheti az ügyet kivizsgálás végett. (Ugyanide terjesztheti az exportcélú *megállapodásokat,* amelyeket a Board of Trade-nél kell regisztráltatni.) A Bizottság az ügyet kivizsgálja a közérdek sérelme szempontjából és véleményes jelentést készít. Ennek birtokában az illetékes hatóság (Board of Trade) *elrendelheti* a monopolhelyzet közérdekellenes (visszaélésszerű) kihasználásától való *tartózkodást,* a diszkriminációs gyakorlat *megszüntetését, megtilthatja* a szállítások visszatartását, preferenciák nyújtását stb., de magát a monopolhelyzet megszüntetését nem rendelheti el. A hatósági határozat szankciója — éppenúgy, mint a regisztrálási kötelességé — *bírság;* ugyanez a szankciója az adatszolgáltatási kötelesség megtagadásának.

Figyelemreméltó ebben az eljárásban a Monopólium bizottságnak, mint az *ipari érdekeket képviselő szakértői testületnek* a döntő fontosságú szerepe.

4. A „gazdasági hatalom"-mal való visszaélést tiltó *belga* törvény az érvényesítést elsősorban *hatósági* szervekre bízza. Az ügyészi szervezet tagjai sorából az e célra kinevezett *„commissaire-rapporteur"* feladata az, hogy akár a sérelmet szenvedő fél kérelmére, akár a *gazdasági miniszter* felhívására vizsgálatot folytasson, ha komoly körülmények arra mutatnak, hogy a gazdasági hatalommal való visszaélés esete forog fenn. A vizsgálat eredménye a *Gazdasági Vitás Ügyek Tanácsa* elé kerül, amely kontradiktórius eljárásban, az érdekeltek meghallgatásával foglal állást abban a kérdésben, hogy történt-e visszaélés. Igenlő esetben *tanácsot ad a gazdasági miniszternek* abban a kérdésben, hogy az utóbbi a visszaélés megszüntetése céljából az azokat elkövetők irányában milyen *ajánlatot, javaslatot* tegyen. Aki az ilyen „ajánlatnak" (felhívás) nem tesz eleget, *bírsággal* büntetendő cselekményt követ el.

A belga érvényesítési rendszerre tehát a meglehetősen *komplikált igazgatási eljárás,* a gyors közbelépés lehetőségének hiánya, s emellett az jellemző, hogy nem operál a *polgári jogi érvénytelenség* vagy érvénytelenné nyilvánítás szankciójával, de a visszaélésjellegű megállapodásokat vagy cselekményeket *nem* nyilvánítja eleve *büntetendő* cselekménynek sem.

5. *Franciaországban* a háború utáni árszabályozó rendelkezések *drasztikus büntetéseket* (pl. 20 évig terjedhető börtön!) állapítottak meg az árral, készlethalmozással s általában a termékforgalommal kapcsolatosan elkövetett visszaélésekre. Az 1959. évi kiegészítés újabb büntető tényállásokat állapított meg (árukapcsolás, a szokásostól eltérő szállítási feltételek stb.).

A visszaélések felderítése gazdasági ellenőrök és a rendőrség feladata.

A gazdasági ellenőrzés szervezetében működő „directeur départemental" által vagy ennek javaslatára a miniszter, ill. a préfet által alkalmazható *közigazgatási szankciók:* bírság, üzletbezárás, elkobzás, kereskedéstől eltiltás.

Szakkérdésekben véleményadásra az 1954-ben e célra szervezett magasszintű *Technikai Bizottság* hivatott, amely a Conseil d'Etat (Államtanács) vagy a Cour de Cassation (Semmisítőszék) egyik tagjának elnöklete alatt működik s áll: a Conseil d'Etat vagy a Cour de Cassation 5 tagjából, 6 ügyvédből és 2 gazdasági szakemberből. A Bizottság tagjait 5 évre nevezik ki.

A vitás ügyeket a *gazdasági miniszter* viheti a Bizottság elé. A Bizottság bárkit meghallgathat s véleményt ad a gazdasági miniszter részére, aki azután — *adminisztratív vonalon* — a végső határozat hozatalára hivatott.

Ha az ügy adminisztratív úton nem intézhető el, a rendes *büntetőbíróságok* (tribunaux correctionnels) elé kerül az ügy, ahol a védelem érdemben, pl. azzal operálhat, hogy az inkriminált cselekmény célja pl. racionalizálás, fejlesztés.

Ilyen ügyekben a bíróság *gazdasági tanácsa* jár el, amelyben a szakbíró mellett két ülnök működik, akiket 300 jurytag közül sorsolnak ki. (A 300 jurytagból legalább 50-nek két gyermekes családanyának kell lennie.)

A francia szabályozási és szankcionálási rendszert a közvetlen *fogyasztói érdekeknek* szigorú szankciókkal való védelme jellemzi. Franciaországban a nagy monopóliumok csak az utóbbi években vannak kialakulóban s ezzel függ össze, hogy az idevonatkozó törvényeket nem elsősorban a monopóliumok és a kartell-stb. megállapodások elleni küzdelem, hanem a *kispiaci manipulációk radikális üldözése* inspirálja.

6. A közös piaci versenyszabályozás (Római Szerződés 85. és 86. cikke) szellemében készült *olasz* versenytörvényben foglalt rendezés szerint a vállalatok között a termelés és értékesítés szabályozása érdekében létrejövő megállapodásokat a létrejövéstől számított 30 napon belül *be kell jelenteni az ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban.* A miniszter kifogást emelhet s az általa hozott határozat be nem tartása esetén 1 millió líráig terjedő *pénzbírságot* alkalmazhat. A miniszter a vállalatok közötti *verseny ellenőrzésére* bizottságot állíthat fel.

7. A *Német Szövetségi Köztársaság* 1966-ban egységes szerkezetbe foglalt terjedelmes versenytörvénye német alapossággal szervezte meg az ellenőrzés és szankcionálás kérdését is.

a) Az ellenőrzés és érvényesítés központi szerve a Berlinben székelő *Szövetségi Kartellhivatal,* amely a szövetségi gazdasági miniszter felügyelete alatt működik. A Hivatal évi jelentéseit a Kormány terjeszti a Bundestag elé.

A Szövetségi Kartellhivatal *határozatait* elnökből és két ülnökből álló tanácsban hozza. A Szövetségi Kartellhivatalon kívül — meghatározott jogkörben — a tartományi törvények szerint illetékes szerv is gyakorol *kartellhatósági* jogkört.

A kartellhatóság a feladatainak ellátásához szükséges bármely adat szolgáltatását kívánhatja a vállalatoktól és azok egyesüléseitől.

b) A törvény a *szabálysértéseknek* számos esetét állapítja meg, mint amilyenek a kartellhatóság határozatainak megszegése, kijátszása, adatszolgáltatás megtagadása stb. stb. A szabálysértés 100 000 DM-ig terjedhető s ezen felül a szabálysértéssel elért többletbevétel háromszorosáig terjedhető *bírsággal* sújtható.

A bírságot a kartellhatóság szóbeli nyilvános tárgyalás lefolytatása után szabja ki.

c) A kartellhatóság határozatát *bíróság* (tartományi főtörvényszék) előtt lehet megtámadni; a bírósági tárgyaláson — sértett fél jogállásával — részt vesz a kartellhatóság képviselője.

A tartományi bíróság határozata ellen a Szövetségi Törvényszékhez van helye fellebbezésnek.

d) A versenytörvényből vagy a kartellszerződésekből eredő *polgári jogviták* a tartományi bíróságok kizárólagos hatáskörébe tartoznak. Az eljáró bíróság minden perről köteles értesíteni a

Kartellhivatalt, amelynek képviselője a tárgyalásokon részt vehet.

Meghatározott esetekben a károsult *nem vagyoni kárért* is méltányos pénzbeli kártérítést igényelhet.

8. A 107 §-ból álló német versenytörvénnyel szemben a rövid (16 §-ból álló) *svájci* kartelltörvény (amely, mint említettük, nagyon óvatosan nyúl a kérdéshez és a kartellmegállapodások szabadságának elvi alapján áll) az érvényesítés lehetőségét a versenykorlátozás folytán jogaiban *sértett (bojkottált) fél* kezébe adja, aki *polgári jogi eszközökkel* (per) követelhet orvosolást. Nevezetesen: *pert indíthat* (a rendes bíróság előtt) a jogait sértő megállapodás *érvénytelenítésére,* a jogellenes állapot *megszüntetésére,* a kartell által kontemplált intézkedés *megakadályozására* és *kártérítésre.* Bizonyos esetekben a kereset a kartellbe történő *beengedésre* s más esetekben az ítélet közzétételére is irányulhat.

Adminisztratív jogkörben a Szövetségi Tanács által kinevezett gazdasági szakértőkből álló *Kartellbizottságnak* van informáló és tanácsadó szerepe. Ez — korlátozott körben — *bírság* terhe mellett *adatok közlését* kívánhatja vállalatoktól és személyektől. A kapott információk alapján a szövetségi gazdasági minisztérium egy éven belül keresetet indíthat az e célra szervezett speciális bíróság *(kartellbíróság)* előtt.

A Kartellbizottság korlátozott információs és tanácsadó szerepén kívül más közigazgatási beavatkozási lehetőség *nincs.* Így nincs regisztrálás, nincs kartellhivatal, nincsenek adminisztratív tilalmak és bírságok sem.

9. Az 1959. évi *osztrák kartelltörvény,* amely, mint láttuk, a közérdekellenes kartellek általános tilalmának elvi alapján áll s e célból minden ilyen jellegű megállapodásra — érvényességi feltételként — *regisztrálási kötelességet* állapít meg, az ebből a célból a wieni Oberlandesgericht szervezetében felállított *kartellbíróságra* bízza a döntést abban a kérdésben, hogy a regisztrálási kötelesség alá eső egyezményben van-e olyan rendelkezés, amely — mint közérdekellenes — a törvény értelmében kizárja a regisztrálás (és érvénybelépés) lehetőségét. Határozata ellen fellebezésnek van helye a Felsőbíróságnál szervezett *kartell-felsőbírósághoz.*

Figyelemreméltó Ausztriában a *Szövetségi Kereskedelmi és Iparkamara* szerepe. Az ennek keretében működő *kartellügyi paritás-bizottság véleményt* ad a kartellbíróságnak abban a kérdésben, hogy valamely megállapodás kifogásolható-e az összgazdasági érdek szempontjából, illetőleg hogy a viszonteladási árrögzítéseknél alkalmazott árrések indokoltak-e?

Büntető rendelkezések (pénzbüntetés, max. 3 évi börtön) alá eső tényállásként a törvény egyrészt a közgazdasági szempontból indokolatlan *áremelést* (árcsökkentés megakadályozását), másrészt az ugyanilyen jellegű *termelés-* vagy eladáskorlátozást jelöli meg, feltéve mindkét esetben, hogy a cselekmény a kartell*megállapodás* felhasználásával történik. Szabálysértési tényállások pénzbírsággal vagy elzárással büntetendők.

10. A *közös piaci* versenyszabályok (Római Szerződés 85. és 86. §-ai) érvényre juttatásának központi szerve a Közös Piacnak a Tanács (Council) után legfontosabb szerve: a *Bizottság* (Commission). Az érvényrejuttatás módozatait az 1962. évi Regulation (No. 17) és későbbi kiegészítő rendelkezések szabályozzák.

Az érvényrejuttatás egyik módja az, hogy a Bizottság a tagországok hazai jogalkotó hatósági és bírósági szerveit *igyekszik befolyásolni* abban az irányban, hogy a hazai kodifikációban és bírósági gyakorlatban is érvényesüljenek a Római Szerződés 85. és 86. cikkeiben lefektetett elvek és szabályok. Az utóbbiaknak a hazai versenyszabályokhoz való viszonyát, az összeütközések lehetőségét illetően számos probléma merült fel. Sok vita után ma már elfogadottnak látszik az az álláspont, hogy a Római Szerződésben (a 85. és a 86. cikkekben) a verseny akadályozását célzó vagy előidéző megállapodásokra és magatartásokra vonatkozó tilalomnak (85. §), éppen úgy, mint a monopolhelyzettel való visszaélést tiltó rendelkezéseknek (86. §) a közös piacbeli országok vállalatait illetően *közvetlen hatályuk* van, azoknak a hazai bíróságok részéről való alkalmazhatóságához tehát nincs külön átvételre szükség.

A 85. és 86. §-okban foglalt tilalmak *közvetlen* érvényrejuttatása, éspedig *adminisztratív* eszközökkel, a Közös Piac Bizottságának a feladata. Ami a monopolhelyzet visszaélésszerű kihasználására vonatkozó tilalmakat (86. §) illeti (amely tilalmak közvetlenül a vállalatokhoz szólnak), ezek alól — eltérően a megállapodásokra vonatkozó tilalmaktól, l. alább — nincs helye mentesítésnek, tehát azokhoz a vállalatoknak minden további nélkül alkalmazkodniok kell s a Bizottság erre *bírsággal* szoríthatja a vállalatokat.

Ami viszont a 86. §-ban tiltott tartalmú *megállapodásokat* illeti, meghatározott feltételek esetén ezek alól *mentesítésnek* lehet helye. Az erre vonatkozó határozatot a Bizottság hozza, kérelemre. Ebből a célból a megállapodást a Bizottságnál *be kell jelenteni,* mert csak ezen az úton lehet „mentesítő" határozatot elérni. [Ez a bejelentési (notification) rendszer tehát nem azonos a több országban (Anglia, Ausztria) alkalmazott kötelező regisztrálási rendszerre?]

A Bizottság által tehető intézkedések:

a) ajánlhatja az érintett vállalatnak vagy vállalatoknak a 85. vagy 86. cikkekben foglalt tilalmak figyelembevételét;

b) ennek eredménytelensége esetén kötelező erejű *határozatot* hozhat a megfelelő magatartást, ill. megállapodásmódosítást illetően („cease and desist order");

c) bírság-gal szoríthatja a kötelezetteket arra, hogy eleget tegyenek a felhívásnak.

A Bizottság határozatának felülvizsgálását az *Európai Közösségek Bíróságánál* (Luxemburg) lehet kérni.

A Bizottságnak jogában áll a tagországokban *közvetlen* vizsgálatokat folytatni — szoros kontaktusban a hazai hatóságokkal — annak érdekében, hogy biztosíttassék a 85. és 86. szakaszok érvényre juttatása.

A Bizottság-i határozathozatal előtt módot kell adni az érdekelteknek álláspontjuk kifejtésére.

A kiszabható *bírság,* ill. a késedelem minden napjára érvényesíthető *kötbér* felső határa 1 millió dollár, illetőleg az utolsó évi forgalom 10%-a.

11. A kapitalista *Magyarországnak* a tisztességtelen versenyről szóló törvényében (1923 : V. tc. és 1933 : XVII. tc.) foglalt szabályozás szerint a jogaiban sértett versenytárs a *polgári bíróság* előtt indított keresetben kérheti a törvényben tiltott cselekvőségek vagy magatartás abbahagyására való *kötelezést* és — szándékosság vagy gondatlanság esetén — az okozott *kár megtérítését.*

A törvényben *büntetendő cselekménynek* (vétség) minősített esetekben (szédelgő feldicsérés, bitorlás, utánzás, üzleti vesztegetés, üzleti vagy üzemi titok megsértése) a büntetés három (visszaesés esetén öt) évig terjedhető *szabadságvesztés* és egyben *súlyos pénzbüntetés.* Kiszabható mellékbüntetések: kereskedéstől való eltiltás, elkobzás, az ítélet közzététele.

Az enyhébb visszaélések *kihágásként* voltak büntetendők.

Figyelemreméltó e szabályozásban a *kereskedelmi és iparkamarák* szerepe. A törvény alapján megindított polgári perekről és büntető ügyekről a bíróság az illetékes kereskedelmi és iparkamarát hivatalból értesíti. A kamara mind az elsőfokú, mind a fellebbviteli tárgyalásokon kiküldöttel képviseltetheti magát, aki közérdekből felszólalhat. Ha a kamara az eljárásban kiküldöttel részt vett, az ügyben hozott véghatározatot a kamarával is közölni kell.

A kamarák a törvény szerint rájuk bízott feladatok ellátása érdekében külön szervet *(„kamarai jury"),* továbbá a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült viták felett döntésre hivatott *választottbíróságokat* létesítettek. (A felperes keresetét, ha az csak abbahagyásra s nem kártérítésre irányult, a rendes bíróság helyett a kamarai választottbíróság előtt indíthatta.) (A kamarai jury és választottbíróság feladatát a felszabadulás után a kiskereskedők, ill. a Kisiparosok Országos Szabad Szervezete vette át, 12.800/1948. Korm. sz. r.).

A tv. vonatkozó részének indokolása szerint a kereskedelmi és iparkamarák hivatásához tartozik az is, hogy a *kereskedelem és ipar terén a verseny tisztességét ellenőrizzék* és a tisztességtelen verseny leküzdésére a maguk részéről is mindent megtegyenek.

12. A piaci kapcsolatok szabályozásáról szóló, 1962. évi *jugoszláv törvény* szankciós rendelkezései szerint a *népi kommunális bizottságok* akár saját kezdeményezésre, akár a piaci felügyelőség, az államügyész vagy a becsületbíróság javaslatára *határozatot* hozhatnak a törvény rendelkezéseit meg nem tartó gazdasági szervezet munkásigazgatási szervének *feloszlatására,* vagy az igazgató *elmozdítására* vonatkozólag.

Kereskedelmi cég magántulajdonosa 300 000 dínárig terjedő *bírsággal* és legfeljebb 30 napos *elzárással* (kihágás) büntethető spekulációs cselekmény, tisztességtelen verseny, üzérkedés címén.

A *gazdasági felsőbíróság* illetékes már elsőfokon is eljárásra olyan *gazdasági bűncselekmény*nek minősülő *megállapodás* esetén, amelynek célja a monopol- vagy más privilegizált helyzetnek, vagy pedig a spekuláció vagy a tisztességtelen verseny lehetőségének a biztosítása.

B) *Megfontolások az esetleges hazai szabályozásnál.*

1. A külföldi versenytörvényekben található, a fentiekben vázolt *szervezeti-végrehajtási megoldások,* tehát azoknak a szabályoknak az *érvényrejuttatása,* amelyek a közérdek szempontjából hátrányosnak látszó versenymegállapodásoknak és a monopolhelyzet közérdekellenes kihasználásának a megakadályozását, valamint a versenynek tisztességes eszközökkel való folytatását vannak hivatva biztosítani, két nagy kategóriába oszthatók aszerint, hogy inkább *bírósági* vagy pedig túlsúlyban *közigazgatási* szervek kezébe adják az érvényrejuttatás (szankcionálás) eszközeit. Az első megoldás elsősorban az USA-beli törvényhozást jellemzi, éspedig akként, hogy a *büntető*bírósági eljárásnak és súlyos büntetőjogi szankcionálásnak van elsődleges jelentősége. Fontos szerepe van a büntetőbíróságnak és a büntető szankcióknak a *francia* szabályozásban is, de mégsem elsődlegesen, hanem akkor, ha a közérdek érvényrejuttatása adminisztratív eszközökkel nem biztosítható. Az *angol* törvények szerint ugyancsak bíróságoknak, de nem a büntető, hanem *polgári bíróságoknak* van — bizonyos adminisztratív szervezet (regisztrálás) mellett — elsődleges szerepük és ennek megfelelően a szankciók elsősorban polgári jogi jellegűek (érvénytelenség, kártérítés). A *polgári bírói eljárás* lehetőségének elsődleges volta jellemzi a *svájci* kartelltörvényt is, amelynél az adminisztratív beavatkozás lehetősége minimális, regisztrálási kötelesség, kartellhivatal, adminisztratív tilalmak (bírságok) nincsenek. Az *osztrák* kartelltörvény szintén bíróságra bízza a döntést abban a kérdésben, hogy valamely megállapodás közérdekellenes-e s emellett büntető rendelkezésekkel is szankcionál egyes, visszaélésszerű jelenségeket. A kapitalista viszonyokra készült *magyar* szabályozásban a *polgári* és a *büntetőbírósági* hatáskör egyaránt jelentős, az igazgatási jellegű intézkedési lehetőség igen szűkkörű.

A másik kategóriát (holland, belga, NSZK, Közös Piac) az jellemzi, hogy a tilalmak érvényesítése (érvénytelenné nyilvánítás, eltiltás, ab-

bahagyására kötelezés, bírság) elsősorban *közigazgatási (hatósági) szervek* (gazdasági miniszter, kartellhivatal, a Közös Piac Bizottsága) feladata s legfeljebb ezek határozatai ellen lehet meghatározott esetekben (törvényesség) a bírósághoz (közigazgatási bírósághoz) fordulni. Modernebb megoldásnak a tilalmak érvényrejuttatásának *adminisztratív* eszközökkel való biztosítása látszik, éspedig főképpen két okból: egyrészt az eljárás gyorsabb és egyszerűbb lehetőségének, másrészt a gazdasági szakértelem és az összgazdasági áttekintés alapján való döntés lehetőségének biztosítása érdekében. Az utóbbi szempont viszont azt kívánja, hogy a döntési jog meglehetősen *magas* szintű adminisztratív (hatósági) szervnél legyen.

2. Az új mechanizmus által determinált szocialista gazdasági viszonyaink között is — ha a vállalatok minél szabadabb piaci kapcsolataiban a népgazdasági érdeket sértő cselekvőségek meggátlása érdekében külön szabályozás látszik szükségesnek — a visszaélésekre vonatkozó tilalmak és egyéb szabályok *érvényrejuttatásának* az a rendszere látszik célravezetőbbnek, amelyben a döntés joga — abban a kérdésben, hogy konkrét cselekmény, magatartás, gyakorlat, megállapodás, határozmány stb. sérti-e a népgazdaság érdekét, s hogy ez a sérelem olyan fokú-e, hogy az az egyébként nem kívánatos állami beavatkozást indokolja — *megfelelően magas szintű adminisztratív gazdasági szervnél* van.

Első tekintetre talán kézenfekvőnek látszik az a megoldás, hogy a *döntőbizottsági szervezet* (tehát lényegében bíróság) legyen hivatott az e kérdésben való állásfoglalásra is, hiszen a szállítási szerződéseknél és a vállalatok közötti más szerződési kapcsolatoknál felmerülő vitákban máris fontos szerepe van e szervezetnek a népgazdasági érdek biztosítása terén. Ennek a megoldásnak azonban ellene szól elsősorban is az, hogy a döntőbizottságoknak csak a *ténylegesen* elébük kerülő ügyekben — tehát szerződési és szerződésszegési vitákban — van módjuk a közbelépésre. Márpedig a visszaélések lehetősége a szerződési viszonyokon kívül is adva van, vagy ott talán még inkább. Ilyen a monopolhelyzet népgazdaságellenes *kihasználása* (amely viszonyaink között elsődlegesen jelentkezik mint a vállalatok közti szerződéses kapcsolatok szabadabbá tételének kedvezőtlen kísérőjelensége) azzal pl., hogy az ilyen helyzetben levő szállító a szerződéskötést indokolatlanul megtagadja, vagy azt olyan feltételekhez köti, amelyek a megrendelőt méltánytalanul súlyos helyzetbe hozzák s amelyek miatt a szerződés létre sem jön. Szerződéskötési kötelezettség hiányában (tehát az esetek nagy részében) továbbá a felek a szerződési vita eldöntése végett *csak közös megegyezéssel* fordulhatnak a döntőbizottsághoz vagy más hatósághoz (10/1966. Korm. sz. r. 17. §), aminek folytán éppen a népgazdasági szempontból kifogásolható esetek kerülnek ki az ellenőrzés lehetősége alól. Vagy hogy más körből hozzunk példát: a vállalatok közös gazdasági érdekeik előmozdítására egyesüléseket hozhatnak létre, kereskedelmi társaságot (Rt. Kft.) alapíthatnak (11/1967. Korm. sz. r.), a külkereskedelem körében pedig még más társulási és elszámolási formák is lehetségesek. Az ilyenfajta együttműködési megállapodásokban lehetnek olyan elemek, amelyek népgazdasági szinten nézve káros hatásúak, de nyilván ritka lesz az olyan eset, amelynek során ilyen megállapodás a döntőbizottság megítélése alá kerülhet. (A vállalati egyesüléseknél észlelt közérdekellenes működésnél az új jogszabály meg is adja a jogot az illetékes *miniszternek* a közbelépésre, ill. megszüntetésre.)

A másik szempont, amely az ellen szól, hogy bizonyos piaci megállapodásoknak vagy magatartásoknak a népgazdasági érdeksérelem szempontjából való megvizsgálását és a döntési jogot bírósági, ill. döntőbizottsági szervnél összpontosítsuk, az, hogy ha formailag jogszabály alkalmazásáról van is szó, érdemben *gazdasági,* népgazdasági szempontok mérlegelése után lehet csak dönteni, éspedig e körben is *olyan szinten,* ahonnan a gazdasági élet széles területe áttekinthető. Ha a döntést e kérdésben formailag bírósági (döntőbizottsági) szervekre bíznánk is, ezek — legalább az esetek jelentős részében — nyilván rá volnának utalva valamelyik központi gazdaságirányítási szerv véleményére abban a döntő kérdésben, hogy valamely megállapodás, magatartás adott esetben sérti-e a népgazdaság érdekét s hogy a sérelem vagy veszélyeztetés olyan fokú-e, hogy indokolt a beavatkozás.

Ilyen magasszintű gazdasági testület vagy más szerv működhetnék talán a Gazdasági Bizottság vagy esetleg az Országos Tervhivatal vagy még inkább az Országos Anyag- és Árhivatal szerveként, éspedig olyan *adminisztratív hatáskörrel,* amely biztosítja az adatszerzés, az azonnali közbelépés, az érdemi határozathozatal és meghatározott körben (az adatszolgáltatás megtagadása, a kifogásolt magatartás abbahagyására vagy megállapodás felbontására, módosítására irányuló határozat végre nem hajtása stb.) bírság kiszabásának a lehetőségét.

A népgazdasági érdek közvetlen védelmére hivatott ez a magasszintű hatósági szerv a konkrét ügyekben hozott állásfoglalásaival, határozataival hivatott lenne a jogszabályban keretszerűen megállapított szocialista versenyszabályoknak *tartalmi kitöltésére* is s ezzel *iránymutatást* adna egyrészt maguknak a gazdálkodó szerveknek, másrészt az ilyen szervek közötti vitákban állást foglaló bírósági (döntőbizottsági) vagy más hatósági szerveknek.

3. A verseny írott és az említett iránymutatás alapján kialakult szabályainak megszegése folytán sérelmet szenvedő *félnek* — szerződő fél, versenytárs, harmadik károsult — természetesen biztosítani kell azt a lehetőséget, hogy *polgári bíróság (döntőbizottság)* előtti eljárás során érvényesíthesse jogait (kártérítés, abbahagyására kötelezés). Ha az ilyen eljárásban a népgazdaság egésze sérelmének a kérdése merül fel,

ebben — vita esetén — az említett magasszintű központi gazdasági szerv állásfoglalását kell kérni. Ugyanezt a lehetőséget kell biztosítani vagy kötelességként megállapítani más olyan hatósági vagy gazdasági irányító vagy ellenőrző szerveknek, amely elé versenyt érintő megállapodások kerülnek jóváhagyás végett vagy bejelentés formájában.

4. A verseny tisztességét sértő cselekmények egy részét természetesen helyes lesz *büntetendő* vagy — enyhébb esetekben — *szabálysértésként* elbírálandó cselekménynek deklarálni s az ilyen ügyekben az eljárás a *büntető bíróságok* vagy szabálysértési hatóságok hatáskörébe tartoznék.

5. Végül megemlítek még egy gondolatot, amellyel, véleményem szerint, érdemes volna foglalkozni a leendő magyar versenytörvény mikénti érvényrejuttatásának problémájánál. Ez pedig volna a *kereskedelmi* és *iparkamarák* esetleges felélesztése, vagypedig más *érdek- és hivatásvédelmi szervezetek* bekapcsolása a tisztességtelen vagy népgazdaságellenesen folytatott gazdasági verseny elleni eljárásokba. Erre — mint láttuk — több külföldi kodifikációban is van példa s megvolt ez a tisztességtelen versenyről szóló magyar törvényben is.

Az ilyen megoldás alapgondolata az, hogy maguk a „versenytársak" (érdekképviseleteik útján) és talán a felhasználók és fogyasztók is (pl. jury-ben) vegyenek részt — a konkrét ügyekben való állásfoglalásokkal — a szocialista gazdasági morál elveinek, szabályainak kialakításában. Míg a népgazdaság egészét sértő vagy veszélyeztető magatartások, megállapodások elbírálása a fentebb említett magasszintű gazdasági szerv hatáskörébe tartoznék, addig célszerűnek és a szocialista demokrácia szemszögéből is helyeselhetőnek látszik az, hogy a piaci verseny folytatásánál konkrétan jelentkező magatartások, összebeszélések, megállapodások, módszerek stb. megengedettsége vagy meg nem engedettsége, tisztességes vagy tisztességtelen volta kérdésében fontos, esetleg döntő szerephez jusson maguknak az érdekelteknek a felfogása, véleménye, amelynek nyilván a nevelő hatása is meglesz s jelentékenyen hozzájárulhat a szocialista versenyerkölcs megszilárdulásához.

Meznerics Iván

Munkajogi alapelvek és termelőszövetkezeti jogviszonyok

(Néhány megjegyzés az új Munka Törvénykönyve tervezetéhez)

Szocialista társadalmi és gazdasági fejlődésünk általános előrehaladása alapján szükségessé, egyben lehetővé vált, ugyanakkor a gazdaságirányítás rendszerének reformjával különös időszerűséggel került napirendre — többek között — a munkajog és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működési szabályainak új kodifikációja.

Tekintettel arra az általánosan ismert és elfogadott alaptételre, hogy a szocializmus rendjében mind a munkaviszony, mind a termelőszövetkezeti tagsági viszony az össztársadalmi munkában való részvétel alapvető, a legszélesebb tömegeket átfogó formáit jelenti, e két jogviszony szabályozása és a szabályozás alapjait képező elvek egymástól nem szigetelődhetnek el, közöttük szükségszerűen kölcsönös összefüggések állanak fenn, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ennek megfelelően — amint ez is széles körben ismeretes — az új mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogszabályok tervezete egyfelől a tagsági viszony egyes, *a munkateljesítéshez szorosan kapcsolódó kérdések* szabályozásában messzemenően támaszkodott a munkajogban kialakult elvekre, ill. ott kialakult gyakorlati megoldási módszerekre, másfelől azonban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sajátos körülményei miatt nem térhetett ki *az ott dolgozó alkalmazottakra vonatkozóan* bizonyos speciális szabályok kialakítása elől sem.

Most, hogy a közelmúltban az új Munka Törvénykönyvének tervezete — megvitatás céljából — a szakmai nyilvánosság elé került,[1] érdemes és szükséges figyelmet fordítani a probléma másik oldalára: a szövetkezeti, elsősorban *a termelőszövetkezeti viszonyokból eredő konzekvenciáknak a munkajogi szabályozásban való jelentkezésére.* Erre két oknál fogva is szükséges figyelmet fordítani: 1. A tervezet is mutatja azt az igényt, hogy a társadalom munkájában mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony és munkaviszony keretében való részvétel hasonló elemeiből következő konzekvenciák a munkajogban is kifejeződjenek. 2. A szocializmus rendszerében *termelői típusú,* tehát azonos közgazdasági tartalommal működő szövetkezetek nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az iparban is léteznek jelentős számban, jelentős termelési kapacitással és taglétszámmal, s a gazdasági mechanizmus reformja minden valószínűség szerint időszerűvé teszi — többek között — az ipari szövetkezetek működésének *általános új szabályozását* is.[2] Ehhez fontos tapasztalatokat, jogelveket és megoldásokat lehet meríteni egyfelől *a mezőgazdaságban működő termelőszövet-*

[1] Megjelent — többek között — a Munkaügyi Közlöny 1967. évi 7. számában.

[2] L. (időrendben): Szerző: A szövetkezetek szabályozásának helyzete jogrendszerünkben. Jogtudományi Közlöny, 1966. évi 11. sz. 585.; Dr. Katona Zoltán: A gazdasági mechanizmus reformja és a törvényesség időszerű kérdései. Állam és Igazgatás, 1967. évi 5. sz.

kezetek szabályozásából (és gyakorlatából), másfelől azonban *a majd hatályba lépő Mt.-nek* is lehet *bizonyos meghatározó* vagy *útmutató szerepe.*

A Mt. tervezetére csupán az előbbiekben jelzett szempontból, azaz csak *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek* és némileg az ipari termelőszövetkezetek működésének szabályozására utaló rendelkezéseire kívánok néhány megjegyzést tenni. Arra tekintettel, hogy e megjegyzések a gazdasági mechanizmus reformja keretében folyó átfogó jogi szabályozás két alapvető jelentőségű kódexét, ezek lényeges kapcsolódási pontjait érintik, indokolt lehet az észrevételek bizonyos szélesebb kifejtése.

*

A Munka Törvénykönyvének tervezete a kétféle jogviszony és szabályozásuk kapcsolatát alapjában a 14. pont két utolsó bekezdésében fejezi ki. Egyik azt mondja ki, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak munkavégzését ugyan külön törvény szabályozza, de a külön törvény ilyen szabályainak is a Mt. alapelveit kell figyelembe venniük, azaz a 2—8. pontban meghatározott munkajogi elvek *ennyiben alapul szolgálnak, kötelező erejűek* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének szabályozása számára is. Az utolsó bekezdés még ennél is tovább megy, az ipari szövetkezetek tagjai esetében, munkavégzésükre a Mt. *rendelkezéseinek alkalmazását* írja elő — bár a szövetkezeti tagsági viszonyból eredő sajátosságok figyelembe vételével.

A 14. pont tartalmilag idézett utolsó előtti bekezdése — még amellett is, hogy a munkajogi alapelvek alkalmazását csak a munkavégzés kérdéseinek szabályozására teszi kötelezővé — a munkaviszony és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak tagsági viszonya, ezzel együtt pedig *a munkajog* és *a termelőszövetkezeti jog* közötti kapcsolat egyoldalú felfogását, tulajdonképpen — még ha csak részben is — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének a Mt. alá rendelését mutatja.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvénynek a Mt. alá rendelésével — még ilyen részlegesen is — véleményem szerint nem lehet egyetérteni. *a)* Egyrészt a termelőszövetkezeti viszonyok és a termelőszövetkezeti jog „munkajogiasításának" — egyébként ismeretes — irányzatát tükrözi, a szövetkezetek e jellegének gyengítése irányában hat. *b)* Másrészt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jelenlegi szabályozásának, méginkább új szabályozásának tartalmára figyelemmel, fölösleges. *c)* Végül alaptalan, akár a termelőszövetkezeti jog jelenleg hatályos szabályait és a tervezett szabályozást, akár a Mt. itt hivatkozott alapelveit egybevetve is.

ad a) A mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszonyai olyan sajátos társadalmi viszonyok, amelyek önálló jogviszonyokká minősítése, önálló és összefüggő szabályozása a jövőre nézve is kétségtelenül indokolt. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogviszonyaiban, ill. ezek középpontjában álló intézményben, *a tagsági viszonyban* valóban alapvető elemet jelentenek a munkateljesítéshez kapcsolódó jogok és kötelezettségek, de ezek — a munkajogi irodalom szerint is — nem önállósult elemek, a tagsági viszonynak olyan *szerves tartalmi elemei,* amelyek annak köréből nem emelhetők ki.

Ilyen kiemelést, elkülönítést, a munkajogi alapelveknek való közvetlen alárendelést nem indokolná az sem, hogy az új Mt. időrendben esetleg előbb lépne hatályba, mint az új termelőszövetkezeti törvény, de még az sem, hogy a munkateljesítés kötelezettségében és az ehhez kapcsolódó jogokban *megjelenési formáikat* tekintve közeli hasonlóság van a munkaviszonnyal. Megjelenési formákat tekintve más jogágakban szabályozott viszonyokkal is találhatunk *közeli hasonlóságot,* mégsem mondja ki pl. a Ptk., hogy a tag és a szövetkezet közötti kártérítési igényeket a (külön) termelőszövetkezeti törvényben a Ptk. alapelvei szerint kell szabályozni, azaz a termelőszövetkezeti viszonyok *még egy meghatározott részének szabályozására* sem kívánta kimondani más jogág elveinek kiterjesztését, bár erre kb. ennyi alap lett volna.

Lehetne további példákat is hozni más jogágakban meghatározott jogintézmények formai hasonlósága köréből is. (Pl. államigazgatási eljárási jog — termelőszövetkezetei jog: határozatok megsemmisítésének korlátozása a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelmével; büntetőjog — munkajog — termelőszövetkezeti jog: bizonyítás és bizonyítási teher, ill. ártatlanság vélelme, büntetés kiszabásának elvei a fegyelmi eljárásban stb.)

ad b) A különböző jogágak, ill. azok hasonló jogintézményei és egyes jogelvek közötti kapcsolatok szükségszerűen érvényesülnek, anélkül, hogy erről egyik vagy másik jogág szabályai (pontosabban: *annak a jogágnak* szabályai, amelyben az adott jogintézménynek vagy jogelveknek legáltalánosabb jelentősége van) külön rendelkeznének, azaz jogintézmények hasonlósága és hasonló jogelvek alkalmazása alapján *egyes jogágak más jogágakra terjesztenék ki hatókörüket* — fölöslegesen és hibásan.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének *hatályos szabályozása* (az 1959 : 7. tvr. és közvetlen végrehajtási rendeletei mellett más, kapcsolódó rendelkezések összessége) *jelenleg is érvényesíti* azokat az elveket, amelyek ugyan önállóan és általános jelentőséggel, alapelvként a munkajogban szerepelnek, de szükségszerűen hatnak más olyan jogviszonyban is, amelynek szerves része az *állandó* és *üzemi keretek közötti munkateljesítés.*

Ezeket az elveket (az állampolgárok jogainak egyenlősége; a zavartalan, biztonságos és eredményes munkavégzés feltételezi; nők és fiatalkorúak védelme; a végzett munka mennyiségével és minőségével arányos díjazás stb.) az új termelőszövetkezeti törvény — szintén ide-

értve végrehajtási rendeleteit is — előreláthatóan még jobban, pontosabban fogja érvényesíteni, nem azért, mert a Mt. ezt elrendeli, hanem elsősorban azért, mert a termelőszövetkezetek fejlettebb viszonyai ezt méginkább lehetővé teszik. Fordítva is: Amennyiben ezek az elvek, követelmények a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben nem maradéktalanul vagy más konkrét módon érvényesülnek, annyiban ennek objektív okai vannak, amelyeken nem tud változtatni a Mt. sem.

Itt jegyzendő meg, hogy a munkavégzésre vonatkozó szabályokat és elveket mind a jelenlegi mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogszabályok, mind a jövőben az új törvény nemcsak *a tagokra,* hanem az ott munkát végző *családtagokra kiterjedően is* szabályozzák, ennyiben ezeknek a munkajogi elveknek személyi hatályát még a Mt.-tervezethez képest is pontosabban és — helyesen — jóval szélesebb körben érvényesítik. Ez ismeretes volt már a Mt.-tervezet elkészítése előtt, és sem a jelenlegi termelőszövetkezeti jogszabályok, sem a hatályos Mt. alkalmazásában zavart nem okozott. A termelőszövetkezetek szabályozási körének ilyen megvonását feltételezhetően a Mt. sem kívánja korlátozni.

ad c) A 14. pontban kategórikusan, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szabályozásában is érvényesítendő elvként hivatkozott alapelvek közül a 2. pontban foglalt elvnek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagokra való ilyen feltétlen érvényesítéséhez kétség fér.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjai a társadalom munkájában lényegében és egészében véve *szövetkezeti tagsági viszonyuk keretében,* annak következményeként (közvetítésével) vesznek részt, csak kivételesen — második, mellékjogviszonyként — munkaviszony keretében, amely *alá is van rendelve a tagsági viszonynak* és az erre vonatkozó szabályokban kifejeződő *termelőszövetkezeti érdekeknek,* mind a jelenlegi, mind a jövőbeli szabályozás szerint.

A munkaviszonyba lépés jogának ilyen egyszerűen, feltétel nélkül a mezőgazdasági termelőszövetkezeti szabályozás elvei közé sorolása a kétféle jogviszony közötti különbséget és kapcsolatot elhomályosítja. Gyakorlatilag — pl. szövetkezeti tagok körében — olyan téves következtetésre adhat okot, mintha a munkaviszony létesítésének a termelőszövetkezeti tagok esetében való feltételhez (a szövetkezeti szervek engedélyéhez) kötöttsége a Mt.-ben általánosan elismert és biztosított állampolgári jogot korlátozná, mintha a Mt. és az új mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény között ebben ellentét volna.

A két jogág alapvető jogforrásai között ténylegesen sem jelenleg, sem a jövőben nem lesz ellentét *az állampolgárok munkához való jogának biztosításában,* aminthogy ezt a jogot *a szocialista alkotmány* biztosítja alapvetően és a legáltalánosabban, mégpedig nemcsak munkaviszony keretében, hanem más jogviszonyok keretében is.

A tervezet 2. pontjának tartalma és megfogalmazása — csupán az Alkotmánnyal összevetve is — alkalmas arra, hogy bizonyos munkajogi avantgardizmus látszatát keltse, vagy ilyen szemlélet kialakulását segítse, ezért a tervezet e pontját külön önmagában is felülvizsgálandónak tartom.

Elvileg *alaptalan* és gyakorlatilag *megvalósíthatatlan* a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok munkavégzésének szabályozásában *az alapelvek 8. pontjában* foglaltak érvényesítése, ill. bármilyen — a tervezet kifejezésével — „figyelembevétele" is. Ez egyébként már *nem is a munkavégzésre* vonatkozó alapelv még a munkaviszony körében sem, amely *egymástól teljesen elkülönült jogalanyok* — vállalat és dolgozó — *között* áll fenn, hanem a munkavégzés kérdéseit és jelentőségét *messze meghaladja,* a vállalat *vezetésében* való részvétel (üzemi demokrácia) alapelve.

Ahol a dolgozók *elkülönült jogalanyok között, szerződés alapján fennálló* munkajogviszony keretében élnek munkához való jogukkal *1.* a dolgozókat *szakszervezeteik képviselik; 2.* a vállalat vezetésében és munkaviszonyuk tartalmának alakításában csak — másik félként — *közreműködnek.*

A szövetkezet a tagság kollektívájának vállalata, így a mezőgazdasági termelőszövetkezetben a szövetkezeti tulajdon és *a tagsági viszony alapján 1.* a tagok — mint dolgozók — és „vállalatuk" között nincs elkülönültség, hanem közvetlen egység áll fenn; *2.* a tagok *nem külön érdekképviseleti szervezet* útján, hanem közvetlenül, ill. kizárólag az adott „vállalat" keretén belül, általuk kialakított szervek útján, *3. nem közreműködnek* a vállalat vezetésében, ellenőrzésében stb. hanem *teljes egészében* — az általánosan érvényes jogszabályok keretei között — *maguk valósítják meg,* ideértve „vállalatukon" belüli viszonyaik szabályozását is.

Lényegében hasonlókat lehet megállapítani a Mt.-nek az ipari szövetkezeti tagok munkavégzésére való alkalmazásáról is. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a „kisipari" szövetkezet mint fogalom elavult, jogi jelentősége nincs. Csak a történelmi eredetet jelzi, a jelenlegi helyzet ezen már — szükségszerűen — túl van, minthogy a szövetkezeti forma nincs elválaszthatatlanul összekapcsolva a kisüzemmel, sőt ellenkezőleg: a nagyüzemmé, ill. nagyvállalattá fejlődés lehetőségét kívánja biztosítani és — potenciálisan is, ténylegesen is — ezt a perspektívát mindig magában hordja.)

Az eddigieket összefoglalva: Sem tételesen, sem elvi általánosítással nem helytálló és a gyakorlat számára pozitív hatással nem jár a tervezetnek az a tétele, amely szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló külön törvény a tagok munkavégzésére vonatkozó szabályokat a 2—8. pontban meghatározott alapelveknek *alárendelve* rendezi.

Legalább ennyire megalapozott, sőt elvileg helyesebb és a gyakorlat számára is szükséges-

sebb lenne a 14. pont e tételének a fordítottját kimondani: azt, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben munkaviszonyban álló dolgozókra a Mt. általános szabályai *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sajátosságainak figyelembe vételével* (a megfelelő speciális eltérésekkel) alkalmazandók.

Bizonyos speciális munkajogi szabályokat már jelenleg is tartalmaznak a termelőszövetkezetek működését érintő egyes külön jogszabályok, a jövőre vonatkozóan pedig az új termelőszövetkezeti törvény, ill. *az egységes rendszert képező kódex* kíván felállítani lényeges speciális szabályokat a munkaviszonyban álló dolgozók e *jelentős* és *sajátos helyzetben* levő kategóriájára.

E speciális munkajogi szabályok a jelenlegiekhez képest előreláthatóan *még szélesebb körűek lesznek* és egyfelől a termelőszövetkezet *üzemi sajátosságaiból,* a mezőgazdasági termelés adottságaiból, másfelől *szövetkezeti jellegéből,* végül pedig *a tagok és alkalmazottak helyzete közötti különbségek csökkentésének követelményéből* következnek. (Pl. munkaidő szabályozása; a munkafeltételek, ill. a munkaszerződés egyes kérdéseinek alapszabályban való szabályozása; általában az alapszabály és más belső szabályozás tiszteletben tartásának kötelezettsége az alkalmazottakra nézve is; a munkabér megállapításában a tagok javadalmazására vonatkozó szabályok értelemszerű alkalmazása; illetményföld használat és a tagokat megillető egyes kedvezmények alkalmazottakra való kiterjesztésének lehetősége.)

A szövetkezeti jellegből eredő és a szövetkezeti alkalmazottak *munkaviszonyára* kiható sajátosságok közül külön kiemelve is szükséges rámutatni arra, hogy a szövetkezetekben munkaviszonyban dolgozókra *kötelező ereje van az alapszabálynak és a szövetkezeti vezető szervek más rendelkezéseinek* is, két oldalról. Egyfelől: az alapszabályok és méginkább más általános érvényű szabályok (munkarend stb.) tartalmazhatnak a munkaviszonyban álló dolgozókra is *kötelező rendelkezéseket.* Másfelől: munkakörük ellátása során az alkalmazottak is kötelesek az alapszabályi és más belső rendelkezéseket *egészében véve tiszteletben tartani,* azokhoz alkalmazkodni.

Levonható az a következtetés, hogy a szövetkezetekben munkaviszonyban álló dolgozók *munkaviszonyára* legalább annyira hatással vannak *a szövetkezeti viszonyok sajátosságai,* mint amennyire a munkaviszony munkavégzéshez kapcsolódó elemei a szövetkezeti tagok viszonyaira. Ez érvényes mind a mezőgazdasági, mind az ipari termelőszövetkezeteknél, sőt más szövetkezeteknél és a szövetkezeti szervezeteknél, ill. a nem gazdasági feladatot végző társadalmi szervezeteknél munkaviszonyban álló dolgozók esetében is. Ezért helyes lenne, ha erre figyelemmel lennének a Mt. tervezetének *a munkajogi jogforrásokat megállapító,* ill. ezekre fontos utalást tartalmazó rendelkezései is, így szükségesnek tartom a 15., 17., és 18. pont megfelelő kiegészítését.

A munkaviszony és a termelőszövetkezeti tagsági viszony éles elkülönítése egy ideig nagyobbrészt pozitív szerepet játszott, mert elősegítette e viszonyok pontosabb kialakulását, a jövőre azonban nem tartható fenn.

A jelenleg hatályos Mt-nek az az alapvető szabálya, amely szerint a Munka Törvénykönyve kötelező minden munkaviszonyban álló dolgozóra (Mt. 5. §), lényegében megfelelőnek tekinthető, amint ezt — helyesebb fogalmazással — fenntartja a tervezet 14. pontjának 1. bekezdése is. Nem látszik elegendőnek és pontosnak azonban az ehhez kapcsolódó végrehajtási rendelkezés, amely a szövetkezetek és a szövetkezeti szervezetek, valamint társadalmi szervezetek munkaviszonyban álló dolgozóira a munkajogi szabályok kizárólagos alkalmazását rendeli el [Mt. V. 4. § (1) bek. f) ill. e) pontja]. Ez a rendelkezés egy jelentős időszakra elegendő volt, figyelemmel gazdasági viszonyaink akkori fejlettségi fokára, mind az állami vállalatoknál, mind a szövetkezeteknél. E viszonyok fejlődéséből következik a munkaviszony és a termelőszövetkezeti tagsági viszony tartalmának (még az ipari szövetkezeti tagsági viszonyt is ideértve) *egymáshoz való közelítésének követelménye,* sőt ennél tágabb körben: *a társadalmi tulajdon két formája közötti szorosabb kölcsönhatás.*

Ez a kölcsönhatás, ezen belül a munkaviszony és a termelőszövetkezeti tagsági viszony egymáshoz való közeledése azonban nem lehet erőltetett, nem oldható meg pl. a termelőszövetkezeti jog, ill. a szövetkezeti jogviszonyok munkajogiasításának módszerével, hanem csak *mindkét oldalról* történhet. A jelenlegi helyzet éppen azt mutatja, hogy az állami vállalati és a szövetkezeti viszonyok, az állami és a szövetkezeti tulajdon közötti hatás — az új gazdasági mechanizmus talaján — valóban *kölcsönösen* alakul. Egyfelől erősödik a szövetkezetek gazdasági tevékenységének *vállalatszerűsége* (gazdasági stabilitás; hatékonyság stb.). Másfelől az állami vállalatoknál is elengedhetetlen a helyi — vállalati érdekek és lehetőségek fokozottabb érvényesítése, az ott dolgozó kollektíva közvetlen érdekeltségének növelése stb., ami pedig *jellemző vonásként* a szövetkezetekben alakult ki. A két tulajdoni forma, a kétféle vállalati típus viszonyainak közelítésére alkalmas helyes út és módszerek megválasztását a szocialista gazdasági rend fejlődésének biztonsága megkívánja, ugyanakkor mind az állami vállalati, mind a termelőszövetkezeti — sőt általánosabban is: a szövetkezeti — viszonyok mélyebb feltárása, alaposabb ismerete lehetővé is teszi.

Bak József

Viszonosság a nemzetközi szerzői jogban*

I

1. A nemzetközi szerzői jog sajátos kérdései végsősoron közös tőről fakadnak: *a szerzői jogok territoriális jellegéből,* abból a körülményből, hogy a mű megalkotásával létrejövő szerzői jog kiterjesztő, nemzetközi jogi érvényű intézkedés hiányában csupán annak az államnak területére korlátozódik, amelynek jogszabályaiban léte gyökerezik, amely saját joghatósága keretein belül biztosítja a szerzőnek a mű felhasználásával kapcsolatos személyiségi és vagyoni érdekű jogokat. Amíg más abszolút jellegű polgári jogi jogosultságok — mint például a tulajdonjog, a névhez való jog stb. — minden további nélkül nemzetközi elismerésre tarthatnak számot, addig a szerzői jog államhatárokon túli érvényesüléséhez különleges előfeltételekre — nemzetközi megállapodásokra vagy bizonyos esetekben ténylegesen egybehangzó kölcsönös gyakorlatra — van szükség. Ennek megfelelően az alanyi szerzői jogok elsődleges, nemzeti jogokon alapuló védelme is csak abban a körben biztosítható, amelyben az azokat keletkeztető tárgyi jog hatályosul.

A szerzői jog territorialitása tehát egyrészt azt jelenti, hogy az egyes államok szempontjából elismert szerzői jog nemzeti törvények alapján csak saját törvényeik hatályosulása körén belül *keletkezhet,* másrészt pedig, hogy ezeknek a szerzői jogoknak a *védelme* eredetileg csak saját joghatóságuk területére korlátozódik. A territorialitás e két vetülete nem fedi egymást szükségképpen: a törvény személyi hatálya folytán a saját állampolgároknak hazai joguk alapján külföldön is keletkezhet szerzői joga, amelynek védelmét aztán a hazai törvény otthon épp úgy biztosítja, mintha érvényesülési területén keletkezett volna. Külföldiekre nézve a territorialitás elvéből viszont az következik, hogy az egyes államok a saját törvényeik területi hatálya alatt keletkezett szerzői jogokat saját jogszabályaiknak megfelelően akkor is védjék, ha azok alanya külföldi.

A territoriális kapcsolóelv tehát szabályként a *szerzői jog keletkezési helye,* amely mellett azonban kisegítő elvként érvényesül az *állampolgársági kötelék szempontja is.* Korántsem egyszerű azonban annak megállapítása, hogy a mű megalkotásával létrejövő szerzői jogok hol keletkeztek? A keletkezési hely meghatározása ezért *megdönthetetlen törvényi vélelmek* formájában történik. Nem lehet esetenként utánajárni, valójában hol született meg valamely konkrét alkotás, hol készült el a kézirat, hol festették a képet stb. Írói műveknél általában az *első kiadás helyéhez* igazodnak az egyes nemzeti törvények és külföldi szerzők javára akkor rendelik önmaguk alkalmazását, ha művük először a hatályuk alá tartozó területen jelent meg. (Ún. „egyoldalú" — nem valódi — kollíziós normák, lényegében a törvény hatályát külföldi elemre tekintettel rendező szabályok.) A régebbi szerzői jogi törvények a megjelenés, illetve a kiadás esetein nem is igen terjeszkedtek túl, amiből az következik, hogy nem saját állampolgárok tekintetében minden más esetben külföldön keletkezettnek minősül a szerzői jog és ennek megfelelően pl. önmagában a mi 1921 : LIV. tc.-ünk alapján külföldi állampolgár akkor sem követelheti színművének védelmét, ha az először Magyarországon kerül bemutatásra. Az újabb keletű külföldi törvények már tovább lépnek a territoriális kapcsolódás vélelmeinek kiépítésében. Legmesszebb ezen a téren az 1964. évi Szovjetorosz Ptk. 476. és 477. szakaszai mentek, amelyek szerint a Szovjetunió területén első ízben közzétett, vagy közzé nem tett, de valamilyen objektív formában a Szovjetunió területén nyilvánosságra hozott művek szerzői jogai az állampolgárságtól függetlenül megilletik a szerzőt. A mű a szovjetorosz törvény szerint akkor számít nyilvánosságra hozottnak, ha azt kiadták, nyilvánosan előadták, bemutatták, rádión vagy televízión sugározták, vagy nem zárt körű nyilvánossággal bármely más módon közölték. Az újabb nyugati törvények közül a Német Szövetségi Köztársaság 1965. évi szerzői jogi törvényét említeném, amely ugyan korántsem olyan bőkeblű a territoriális kapcsolódás elismerése terén, mint a szovjetorosz jog, mégis mutat bizonyos előrelépést, amennyiben a megjelenés hagyományos kapcsolóelvét (a Berni Unió brüsszeli szövegével összhangban) kiterjeszti a képzőművészeti alkotások ingatlanhoz rögzített formában való kivitelezésére is. (121. § (2) bek.)

Az egyes nemzeti törvények alapján tehát a külföldieknek nem az állam területéhez kapcsolódóan keletkezett szerzői jogai territorialitásuk következtében ki vannak rekesztve a nemzeti védelem köréből. *A nemzetközi szerzői jog központi problémája ezért a territorialitás feloldása, a szerzői jogok exterritoriális kiterjesztésének megvalósítása, az egyetemesség követelményének irányában.*

2. A szerzői jog territoriális korlátozottságának sajátos *történeti okai* vannak, melyekre e rövid tanulmány keretében éppen csak utalhatunk. A viszonosság kérdéseinek szempontjából mutatkozó különleges jelentősége miatt azonban, ha summásan is, de mindenképpen fel kell idéznünk a napjainkig vezető jogfejlődés főbb állomásait.

Noha szerzői alkotások bizonyos értelemben már az őskorban is voltak (gondoljunk az egyéni, eredeti barlangrajzokra. melyekben a mai szemlélő is érzi a művészet elemeit, még ha a „primitív" jelzővel minősíti is azokat), az ókorból pedig már a szerzői alkotás minden területén

* Szerzőnek 1967. március 29-én a Magyar Jogász Szövetség Nemzetközi Magánjogi Szakosztályában tartott azonos című előadása alapján készült tanulmánya. *(Szerk.)*

számtalan csodálatos mű maradt ránk, a szerzők alkotásaikkal kapcsolatos jogvédelme, a tulajdonképpeni szerzői jog mégis alig idősebb másfél évszázadnál. S a nemzetközi szerzői jog még ennél is fiatalabb, száz esztendősnek is csak egy kis jóakarattal mondható. Azok a tényezők, amelyek a szerzői jog létrejöttét késleltették, egyúttal magyarázattal szolgálhatnak a territoriális jelleg kialakulását illetően is.

Az ókorban a szerzői alkotás az artes liberales körébe tartozott. A rabszolgatársadalom termelési rendjének megfelelően, amelyben az anyagi érték forrása a rabszolgamunka volt, a jogrend a szabad szerzői alkotást nem tekintette védendő jövedelemforrásnak és a közzétett mű felhasználását semmiféleképpen nem korlátozta. A középkorban a világi irodalom és művészet szintén a kedvtelés keretei között mozgott, vagy pedig csupán a megbízó által rendelt munkának minősült; utóbbi megállapítás nagymértékben áll a középkori egyházi művészetre is. Az igen tekintélyes egyházi irodalom terén viszont a tanítói becsvágy állt előtérben, nem pedig a konkrét alkotáshoz fűződő szerzőség tudata. A többszörözés korlátozott lehetőségei sem indokolták a művek felhasználásának szabályozását, a mű vagyoni érdekű hasznosításának gondolata nem került előtérbe.

Az újkorban, nagyjából a XV. század közepétől, a mozgatható, külön szedhető faustigutenbergi betűk vezettek a mű többszörözéséhez fűződő érdek jogi elismeréséhez, a dolog természetéből következően azonban nem a szerző, hanem a nyomdász, a kiadó javára, nem a szerzői alkotómunka, hanem a nyomdai tevékenység védelmében. A védelem jogi formája, mint ismeretes, a meghatározott művek vonatkozásában egyes nyomdászoknak adott privilégium *közjogi* intézménye volt, amely szükségképpen a *privilégiumot adó közjogi hatalom területére korlátozódott* és a további fejlődést a territorialitás medrébe szorította. A közjogi territorialitás vonalán kísérletezett azután a műre vonatkozó kizárólagossági jogok további kiépítése és általánosítása érdekében a XVIII. század első felének német *büntetőjogi iskolája is,* a „plagium litterarium" bűncselekménnyé minősítésével (Leyser, 1740). A büntetőjog lehetőségei nemzetközileg elismert alanyi jog kiépítése szempontjából természetesen szintén korlátozottak és közvetettek.

A minőségi változást a szerzői jog megalkotása irányában az angol—francia polgári ipari forradalomban és filozófiában gyökerező *szellemi tulajdon fogalom* hozta magával. Az angol és francia jogfejlődés a műre vonatkozó jogokat már a szerző személyéhez kapcsolta, s ezt nem közjogi eszközökkel, hanem a polgári tulajdonfogalom magánjogi koncepciójának felhasználásával tette. Ezzel adva lett volna a territorialitás feloldásának lehetősége, megvalósulásának azonban útját szegte az egyenlőtlen gazdaságitársadalmi fejlődésnek megfelelő *egyenlőtlen jogfejlődés.* Az 1791. és az 1793. évi francia forradalmi dekrétumokat mintegy félévszázados késéssel és más koncepciók alapján követték a porosz és osztrák törvények, a fejlődés ismét megrekedt a territorialitás korlátai között.

Hozzájárult ehhez, hogy az angol jogalkotás még a XVIII. század végén letért a tulajdonjogi analógia útjáról, azonban nem a sui generis szerzői jog feltétlen elismerése irányában, hanem a *formalitásokhoz kötött statutorius szerzői jogi védelem* bevezetésével. 1774-ben a House of Commons leszögezte, hogy „publication puts an and to common law protection", s a kiadott mű már csak akkor részesül speciális védelemben, ha a kiadáskor a szerző megfelelő formalitásoknak eleget téve, kifejezetten fenntartja védelemre való igényét. Ez a rendszer az 1790. évi USA kódex révén átplántálódott az amerikai államokba is, ahol különböző formákban ma is tovább él, amikor szülőhazájában már rég felszámolták. Az amerikai államok formális szerzői jogi védelmi rendszerei igen komoly akadályát képezik az amerikai világrész legtöbb állama és az európai államok közötti nemzetközi szerzői jog kiépítésének.

A szerzői jog koncepciója időközben a legtöbb állam jogtudományában egybevágó felismerések irányában fejlődött tovább: egyre általánosabbnak mondható az a felfogás, amely szerint a szerzői jog személyiségi és vagyoni érdekű jogosultságok egységes fonadéka, amelyet valamely mű vonatkozásában annak megalkotása pillanatától kezdve törvényileg kell a szerzőnek biztosítani. A szerzői jog fogalma ezáltal úgy szakadt el a tulajdonjogi és személyiségi jogi analógiák egyoldalú kötöttségeitől, hogy ugyanakkor megmaradt a szerzőhöz tapadó abszolút jogosultság koncepciójának keretei között, amely nem kíván meg a szerzői jog létrejöttéhez semmiféle formális és államonként változóan rendezett konstitutív aktust.

A szerzői jog univerzalizmusának elméleti alapjai tehát meglennének. A tételesjogi helyzet ezzel szemben továbbra is territoriális, sőt, paradoxnak tűnő módon éppen a legutóbbi években vált maradéktalanul azzá.

A francia jogalkotás ugyanis a XIX. században megkísérelte a forradalmi szerzői jogi dekrétumok jogelméleti koncepciójának következéseit nemzetközi vonatkozásban is levonni. Azon az alapon, hogy a Code Civil 11. cikke csupán a stricto sensu vett polgári jogok elismerését köti viszonosság fennforgásához, a szerzői jogot lato sensu polgári jognak minősítették, amely külföldi szerző esetében is feltétlenül védendő. Ezt a felfogást 1852-ben külön dekrétum erősítette meg, kimondva, hogy a külföldi szerzők a belföldiekkel egy tekintet alá esnek. Az 1957. évi francia szerzői jogi törvény a külföldi szerzők feltétlen jogvédelmét büntető szankciók bevezetésével még tovább erősítette. Ezt a felfogást 1886-ban a berni Unió születésének évében, törvényileg magáévá tette Belgium is, a Berni Unió tíz alapító államának egyike.

Ezek az egyoldalú jogszabályok azonban nem eredményezhették a szerzői jog univerzalizmusát. A belföldiekkel való egyenlő elbánás elve viszonosság nélkül csupán egy irányban oldja fel a territorialitás korlátait: a külföldiek javára, anélkül, hogy a saját szerzők jogainak külföldi elismerését biztosítani tudná. Ezért Franciaország is államközi szinten kényszerült arról gondoskodni, hogy minél több állam ismerje el viszonzásul a francia szerzők jogait. Az 1852. évi dekrétum kedvező alapot adott ehhez és Franciaország rövid időn belül huszonhárom állammal kötött kétoldalú viszonossági megállapodást.

A Berni Unió a kétoldalú egyezmények sorát elsőnek gazdagította többoldalú egyezménnyel, amely azonban szintén a viszonos védelem elvére épült, tovább erősítve azt a fejlődést, amelynek értelmében a szerzői jogok territorialitása a nemzetközi viszonosság eszközeivel és nem a feltétlenül biztosított védelem útján oldható fel.

Az általános nemzetközi jogi fejlődési irányzatnak megfelelően Belgium már 1921-ben, Franciaország pedig az 1964. évi július 8-i törvénnyel megszüntette a külföldi szerző feltétlen védelmét, a viszonosság fennforgásához kötve azt. *A viszonosság ezzel a fejlődés jelenlegi szakaszán a szerzői jogok nemzetközi védelmének kivétel nélküli alapfeltételévé és a szerzői jogi territorialitás feloldásának általános és alapvető módszerévé vált.* A szerzői jog modern, univerzális igényű felfogásának nemzetközi jogi haszna tehát egyenlőre abban áll, hogy lehetővé teszi és előmozdítja a szerzői jogok viszonosság útján történő exterritoriális kiterjesztését más államok kisebb-nagyobb csoportjára.

3. A viszonosság általános értelemben *két vagy több állam meghatározott tényállások kapcsán egymás irányában követett, azonos szempontok szerint kialakított, kölcsönös eljárását* jelenti. *Anyagi* viszonosságról szólunk akkor, ha az egymással szemben alkalmazott eljárás tartalmilag azonos, vagyis: ha az érintett felek ugyanazt az anyagi jogot alkalmazzák egymás viszonylatában. *Alaki* viszonosság forog fenn akkor, ha csupán az egymás irányában alkalmazandó szabályok kijelölésének szempontjai azonosak, maguk az alkalmazásra kerülő anyagi szabályok azonban eltérőek.

A nemzetközi szerzői jog alapvetően az alaki viszonosságra épül, a fejlődés azonban érezhetően az anyagi viszonosság fokozottabb érvényesítésének irányában mutat.

A szerzői jogi viszonosság két- vagy többoldalú *államközi megállapodáson* (nemzetközi szerzői jogi egyezmények), kölcsönösen megfelelő tartalmú *belső jogszabályokon* (szerzői jogi törvények viszonossági szabályai) és *ténylegesen egybehangzó gyakorlaton* (pl. a szerzői jogok nemzetközi felhasználásának kölcsönösen kialakított feltételei) alapulhat.

A viszonosság alkalmazási köre a nemzetközi szerzői jogban kiterjed a szerzői jogok abszolút értelemben vett nemzetközi *védelmére* és azok nemzetközi *felhasználására* is (anyagi feltételek, jogdíjak adóztatásának viszonos szabályai stb.).

A továbbiakban megkíséreljük közelebbről szemügyre venni a szerzői jogi viszonosságnak az imént vázolt körben felmerülő néhány kérdését.

II.

4. A szerzői alkotások védelmére létesült *nemzetközi egyezmények az aláíró államokat elsősorban a viszonosság rendszerében kötelezik külföldi szerzői jogok védelmére.* Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi szerzői jogvédelem elsősorban a *nemzeti szerzői jogok viszonosan kiterjesztő alkalmazásában áll.*

A viszonosságon alapuló jogvédelem kiegészül az *egyezményekben foglalt közvetlen és közös anyagi szabályok alkalmazásával,* amikor a védelem tartalmát meghatározott vonatkozásokban már nem az aláíró államok eltérő nemzeti jogai, hanem egységes nemzetközi jogszabályok határozzák meg. Amíg a viszonosságon alapuló jogvédelemnél a territoriális jogvédelem kiterjesztéséről, a meghatározott nemzeti törvényben gyökerező alanyi szerzői jog exterritoriális kibővüléséről van szó, addig az egységes nemzetközi szerzői jogi szabályokban már az egyetemesség csírái rejlenek. Noha utóbbiak kétségtelenül magasabbrendű — mert az egységes jogi eredményt a védelem, illetőleg a szerzői jog keletkezési helyének jogától függetlenül biztosító — nemzetközi magánjogi szabályok, az egyezmények jelenleg hatályos formái és a fejlesztésükre irányuló elvi és gyakorlati élű állásfoglalások arra engednek következtetni, hogy előreláthatólag még hosszú ideig a viszonosság marad a nemzetközi szerzői jogi egyezmények alappillére.[1]

---

[1] *Berni Unió* berlini, római és brüsszeli szövegének 4. cikk (1) bek.-e: „Az Unió *valamelyik országának kötelékébe tartozó szerző,* akár meg nem jelent, akár először az Unió valamely országában megjelent műve tekintetében a mű származási országán kívül eső *többi országban* azokat a jogokat élvezi, amelyeket a *vonatkozó törvények belföldinek most vagy ezután megadnak,* valamint azokat a jogokat is, amelyeket a jelen egyezmény külön megad..." (Régime national, principle of assimilation. Inländerbehandlung.) Az 1967. évi revideált stockholmi szöveg számos vonatkozásban kiterjeszti a védelem körét (így elsősorban az unio valamelyik országának kötelékébe tartozó szerző *bárhol* megjelent műve tekintetében) és a viszonossági szabályt 5. cikke (1) bek.-ében általánosabban fogalmazza: „A szerzők, azon műveiket illetően, amelyek tekintetében a jelen Egyezmény alapján védelmet élveznek, az Uniónak a *mű származási országán* kívüli *többi országban* azokat a jogokat élvezik, amelyeket a vonatkozó törvények a belföldieknek most megadnak vagy ezután meg fognak adni stb."

Az Amerikai Egyesült Államokkal Budapesten 1912. jan. 30-án kötött egyezmény (1912:LXI. tc.) 1. cikke: „Azok a szerzők (vagy jogutódok), akik a két ország *egyikének állampolgárai* vagy alattvalói... *a másik ország területén* ugyanazokat a jogokat fogják él-

A viszonos jogvédelmet elrendelő egyezményes normák jellegüket tekintve egyrészt konstitutív, *jogalakító* szabályok, mert az eredetileg territoriális alanyi szerzői jog elismerését kiterjesztik más államok területére; másrészt *utaló* szabályok, mert meghatározzák, hogy a viszonosan rendezett védelem tartalmára nézve melyik tárgyi jog az irányadó? A viszonosságot mintegy az alkalmazandó kapcsolóelv minden aláíró félre kötelező meghatározása útján rendelik el és szabályozzák.

A nemzetközi szerzői jogi egyezmények viszonossági szabályai tehát technikailag a *nemzetközi magánjogi kollíziós normák körébe* tartoznak. A nemzetközi magánjog tudománya ennek a körülménynek idáig aránylag kevés figyelmet szentelt.[2] Amiatt a legutóbbi időkig túlnyomóan érvényesült felfogás miatt, amely csupán a kollíziós normákat tekintette a nemzetközi magánjog tárgyának, e jogág művelői a Berni Unió számos közvetlen anyagi szabályára tekintettel az egész nemzetközi szerzői jogot kissé vizsgálódásaik körén kívül eső területnek érezték és ennek következtében az ott fellelhető sajátos kollíziós normákat sem vették alaposabban szemügyre. Ez a tartózkodás azután az elméletben a nemzetközi szerzői jogi kollíziós normák mibenlétét és a viszonosság rendszerében játszott szerepét illetően meglehetős tisztázatlanságot eredményezett.

5. A Berni Unió 4. cikke (stockholmi szöveg 5. cikke) (1) és (2) bekezdéseiben foglalt kapcsolóelv az irodalomban mint a lex fori elve gyökeresedett meg. A (2) bekezdés leszögezi, hogy az egyezmény közvetlen szabályain túlmenően a védelem terjedelmére, valamint a szerzői jogok érvényesítéséhez rendelkezésre álló védelmi eszközökre nézve annak az országnak a jogszabályai az irányadóak, *amelyben a védelmet igénylik.* Ez az ország azonban nem szükségképpen egyúttal a fórum országa is! A szerzői jogbitorlást elkövető alperes lakó-, illetőleg székhelye lehet más állam területén is, mint ahol a jogbitorlást elkövette. Nyilvánvalóan célszerű lesz a lakó-, illetve székhelyén perbevonni, hiszen végrehajtást a legtöbb esetben amúgy is csak ott lehet ellene kérni. A védelem terjedelme tekintetében alkalmazandó jog azonban ilyenkor nyilvánvalóan nem az eljáró bíróság, a fórum joga lesz, hanem annak az országnak a törvénye, amelynek területén alperes a szerző jogát megsértette. Gondoljunk például arra az esetre, amikor a védelmi idők különböző tartama folytán a mű valamelyik, a származási országéhoz képest rövidebb védelmi idejű külállamban már szabadon lefordítható és kiadható, e kiadásnak egyes hosszabb védelmi idejű országokban való engedély nélküli terjesztése azonban még szerzői jogot sért és ezekben az országokban az ottani szerzői jogi védelem szabályai alá esik. Ez utóbbi országok törvényei lesznek irányadók nemcsak a védelem időtartama, hanem tartalmi kérdések tekintetében is, így például, hogy mennyiben szabad valamely mű részeit más önálló mű keretében átvenni, akkor is, ha a kiadó országának bírósága jár el az ügyben és a lex fori szerint nem forog fenn jogbitorlás.[3] Vagy ha hazai kiadás kerülne érvé-

vezni, amelyeket a *vonatkozó törvények most vagy ezután a belföldiek javára biztosítanak.*"

A Montevideóban 1899. jan. 11-én kelt nemzetközi szerződés. (Magyarországra nézve az 1931 : XXXI. tc. alapján kötelező s Argentína, Bolívia és Paraguay viszonylatában hatályos) 2. cikke szerint: „Minden irodalmi vagy művészeti mű szerzője és ennek jogutóda az aláíró államokban azokat a jogokat élvezi, amelyeket *annak az államnak a törvénye megad,* ahol a művet *először tették közzé vagy alkották.*"

Az 1952. évi genfi Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény II. cikke 1—2. bek. értelmében a Szerződő Államok polgárai első ízben egy ilyen állam területén megjelent vagy meg nem jelent művek tekintetében *minden* más szerződő államban olyan jogokat élveznek, mint amilyeneket az illető állam biztosít megfelelő esetekben *saját állampolgárainak.*

Néhány példa a *Berni Unió közvetlen anyagi szabályaira,* amelyek a viszonossági szabályok alapján alkalmazandó nemzeti jogok mellett mint minimális védelmi szabályok alkalmazandók: A mű lefordításának engedélyezéséhez a szerzőnek van kizárólagos joga (8. cikk). A mű más műfajú engedély nélküli adaptálásának tilalma. (12. cikk.) Színpadi és zeneművek előadásához fűződő feltétlen jogok (11. cikk; a brüsszeli szöveg, melyet Magyarország nem ratifikált, 1948-ben 11ter cikkében ezt a jogot kiterjesztette irodalmi művek előadására is). A brüsszeli szöveg bevezette a szerző halálának évét követő 50 esztendőre terjedő minimális védelmi időt. [7. cikk (1) bek.] stb.

[2] Nemzetközi magánjogi kézikönyveikben *egyáltalán nem* foglalkoznak a nemzetközi szerzői joggal például *Niederer* (Svájc), *Kegel* (NSZK), *Cheshire* (Anglia), *Bystricky* (Csehszlovákia) stb. Igen futólag bár, de *érintik* a nemzetközi szerzői jognak legalább a kollíziós szabályait *Raape* (hangsúlyozza, hogy ezzel a problémakörrel még igen keveset foglalkoztak), *Batiffol;* a szovjet irodalomban *Lunc* és *Peretyerszkij.* Hazai irodalmunkban külön fejezetet szentelnek a nemzetközi szerzői jognak *Réczey* László (Nemzetközi Magánjog, II. kiadás, Budapest 1959), *Mádl* Ferenc (Külkereskedelmi monopólium—nemzetközi magánjog. Budapest, 1966) és *Világhy* Miklós (Bevezetés a nemzetközi magánjogban, Egyetemi jegyzet, 1966.). Összehasonlító jogi alapon részletesebben foglalkozik a kérdéssel *Szászy* István (Népi demokráciák nemzetközi magánjoga, Budapest, 1962.).

[3] 1921:LIV. tc-ünk 88. §-a által körülírt esetekben a védelmi idő a szerző halálozási évét követő 58 esztendő. A Német Szövetségi Köztársaság 1965. évi szerzői jogi törvénye 70 évre terjedő védelmet biztosít p. m. a. olyan művek vonatkozásában, amelyek védelme 1964 végével még nem szűnt meg. Vannak tehát olyan magyar művek, amelyek jogosultjai a Berni Unió római szövegének 7. cikk (2) bek-e értelmében az NSZK-ban is 58 éves védelemre tarthatnak igényt. A Római Egyezmény alapján is biztosítandó a védelmet adó ország védelmi ideje a származási ország védelmi idején belül; miután a római egyezményben előirányzott egységes 50 éves védelmi időt nem fogadta el valamenynyi tagállam egyöntetűen, ez nem vált egyezményes anyagi joggá és semmiféleképpen — sem minimális, sem maximális időtartamként nem jön figyelembe. Kizárólag a védelmi idők egyeztetésének szabálya irányadó. [Hasonlóan többek között A. *Saenger:* Das Verhältnis der Berner Konvention zum innerstaatlichen Urheberrecht, 1940. Basel, 50. old. és B. *Mentha* (Pinner, World Copyright 1953. 525. old.)] Az előbb említett magyar művek ugyanakkor Svájcban vagy az NDK-ban 50 év után szabadon kiadhatók, mivel ezek az államok nem nyújtanak 50 évnél hosszabb védelmet. Ha egy svájci

nyes szerződés nélkül külföldi terjesztésre: annak elbírálásánál, hogy a külföldi értékesítés megvalósít-e jogsértést, ugyancsak a külföldi jog lenne az irányadó, függetlenül attól, hogy a per nyilván hazai bíróság előtt folyna.

A Berni Unió szövegében a „védelem igénylése" alatt tehát *nem feltétlenül kereset formájában történő jogérvényesítést kell értenünk, hanem tágabb értelemben, általában a Berni Unió által biztosított védelemre való igénytartást.* Ez pedig mindig annak az országnak a törvényeihez igazodik, ahol a szerzői jogot hasznosítják.

Jogbitorlás eseteit szem előtt tartva, a lex loci delicti comissi normájához rokoníthatnánk a Berni Unió idézett kapcsolóelvét,[4] azonban a Berni Unió korántsem csupán jogbitorlásra nézve jelöli ki az alkalmazandó jogot, hanem a jogszerű felhasználások túlnyomó többségű eseteire is irányadó jog meghatározásával kíván azoknak megfelelő medret szabni, akkor is, ha sem jogbitorlásról, sem pedig perről, tehát eljáró fórumról sincs szó. Ezért úgy hiszem, szabatosabb a Berni Unió 4. (stockholmi szöveg 5.) cikkében rejlő kollíziós normát a *lex loci protectionis* kapcsolóelvének neveznünk.

Kétségtelen, hogy a Berni Unió 4. (illetőleg 5.) cikk (2) bekezdése kétféle jogot vesz célba egy csapásra és ezért sem egyértelmű: a védelem terjedelmére, valamint az anyagi jogi szankciókra nézve irányadó jogot (a tulajdonképpeni lex loci protectionis-t) és a jogérvényesítés perjogi eszközeit szabályozó alaki jogot, ami szabályként az eljáró bíróság joga. Ilyen szűkebb értelemben tehát a Berni Unió vonatkozásában is szólhatunk a lex fori kapcsolóelvéről.

A lex loci protectionis normájának párdarabja a nemzetközi szerzői jogi egyezményekben a *lex loci originis* elve, vagyis a mű származási országának a joga. A Berni Unió az alkalmazandó jog kijelölése szempontjából kisegítő kapcsolóelvként használja meghatározott esetekben, amint arra a későbbiek során még visszatérünk. Sajátos fontosságot nyer azonban a Berni Unió rendszerében a származási ország 4. cikk (3) bekezdése (stockholmi szöveg 5. cikk (4) bek.) szerint értelmezett fogalma azáltal, hogy az uniós védelem alá tartozás, a Berni Unió területiumához való kapcsolódás és ezáltal az uniós államok egymásközt viszonos védelmére való igényjogosultság fontos kapcsolóelve. Amint arra már rámutattunk, a szerzői jog territoriális lokalizálása a viszonosság alkalmazásának előfeltétele. A származási ország meghatározása ezért az egyezmény alkalmazása szempontjából elsődleges jelentőségű. A stockholmit megelőző egyezményszövegek szerint csak az a szerző részesülhet uniós védelemben, akinek a műve valamely uniós országból származik. (A Berni Unió értelmező szabályai szerint először ott jelent meg, vagy meg nem jelent műveknél a szerző állampolgársága kapcsolja oda.) Az 1967 nyarán megtartott stockholmi revíziós konferencia szövege az uniós államok polgárai javára a védelmet akkor is biztosítja, ha a mű származási országa unión kívüli állam s az állampolgársággal egy tekintet alá vonja az állandó lakóhelyet is. A nem uniós szerzők javára azonban ebben az esetben is fontos marad a jogalapító, Unión belüli megjelentetés.

A származási ország meghatározásának egyébként a Berni Unión belül is nagy jelentősége van: a származási országban ugyanis a szerzőt nem illetik meg az egyezményben foglalt minimális anyagi jogosultságok, kizárólag a lex loci originis szabályaira tarthat igényt. A többi országban viszont mindazokat a jogokat élvezi, amit az egyezmény megad, tehát a viszonosság alapján a mindenkori lex loci protectionis védelmét és az egyezmény saját anyagi szabályaiban biztosított minimális védelmet is.[5]

Alapvető, alkalmazandó jogra utaló kapcsolóelvként szerepel a lex loci originis a Montevideói Egyezmény viszonos védelmet előíró 2. cikkében. Ez az Egyezmény a territorialitást oly módon oldja fel, hogy az egyes államokat mindig a származási ország jogának viszonos alkalmazására kötelezi. A Montevideói Egyezmény szervesebben igazodik a szerzői jogok genetikusan territoriális jellegéhez, mint az inkább deliktuális ihletésű Berni Unió, nem a védelem helyének jogát rendeli alkalmazni, mint utóbbi, hanem a szerzői jog keletkezési helyének jogát terjeszti ki az exterritoriálissá váló szerzői jog nyomában. Ez a dogmatikailag talán következetesebb — és, mint látni fogjuk, az egységes nemzetközi jogi eredményt is jobban előmozdító — megoldás azonban gyakorlatilag nehezebben vihető keresztül. A külföldi jogfelhasználónak mindig idegen jog szabályaihoz kell magát tartania, ami pedig még a bíróságok számára is ne-

kiadó az ott szabaddá vált művet németül kiadja, nem követ el jogbitorlást. Ha azonban kiadását a Német Szövetségi Köztársaság területén terjeszti, szerzői jogot sért. Ha emiatt svájci székhelyén perlik, a svájci bíróságnak a nyugatnémet jogszabályok figyelembevételével kell elbírálnia, mennyiben történt jogbitorlás, minden olyan vonatkozásban, amikor a Berni Unió annak az országnak a törvényét rendeli figyelembevenni, ahol a védelmet igénylik.

[4] *Batizfol*, Henry, mutat rá a deliktuális felfogás és a Berni Unió kapcsolóelve közötti szemléleti rokonságra. (Traité élémentaire de droit international privé, II. kiadás, Paris, 1955. 577. old.) Kifejezetten lex loci delicti commissi-t irányoznak egyébként elő a stockholmit megelőző szövegek 9. cikk. 2. bek-ei a sajtóban való szabad cikkátvétel esetei kapcsán előírt forrásmegjelölési kötelezettség megszegésének következményeit illetően.

[5] Berni Unió 4. cikk (1) bek., 6. cikk (1) bek. (Stockholmi szöveg 5. cikk (1) bek., (3) bek.). Nem öleli fel ezért a teljes védelem körét az olyan meghatározás, amely szerint „... a Római Egyezmény országai a belföldi szerzőkkel azonos védelemben részesítik a bármelyik szerződő ország területén megjelent műveket, még akkor is, ha a szerző egyik szerződő ország kötelékébe sem tartozik." (Réczey i. m. 186. old.) Az uniós védelem az egyezmény közvetlen szabályaiban foglalt minimális védelem folytán a származási országon kívül *több lehet*, mint amennyit az egyes államok belföldieknek biztosítanak.

héz feladat. Per esetén is ritkán fordul elő, hogy a szerzői jogot külföldön sértő felet a mű származási országában pereljék, a lex fori gyakorlatilag alig esik egybe a locus originis jogával, míg a lex loci protectionis igen sokszor egyben lex fori is. A lex loci originis alkalmazása külföldön könnyen eredményezhet közrendi problémákat is.

6. A lex loci protectionis és a lex loci originis elveinek alkalmazása a nemzetközi szerzői jogi egyezmények viszonossági rendszereiben egyébként egyformán *alaki viszonosságot* eredményez. Az idevágó szabályok kollíziós norma jellege hosszú ideig elvonta a figyelmet a nemzetközi szerzői jogi egyezményekben betöltött sajátos funkciójukról, a két- vagy többoldalú viszonosság rendezéséről. Gyakran találkozunk olyan nézettel, amely szerint a védelem helye szerinti jog alkalmazása, a regime national — a belföldiekkel való egyenlő elbánás elve — egyenesen kizárja a viszonosságot. E felfogás abból indul ki, hogy viszonosságnál fogalmi kellék a külföldi jog tekintetbevétele, amiről pedig a regime national esetében nincs szó. E nézet hibaforrása a viszonosság fogalmának az anyagi viszonosság körére szorításában rejlik. Viszonosságról azonban nemcsak akkor szólhatunk, ha a figyelembevett külföldi jog szabályainak anyagi tartalmára vagyunk tekintettel, hanem akkor is, ha a regime national elvének alkalmazását várjuk el azoktól az államoktól is, amelyek javára azt alkalmazzuk. A nemzetközi egyezmények, amennyiben a lex loci protectionis elvét irányozzák elő, a regime national alkalmazását egyszerre valamennyi tagállam részére teszik kötelezővé, ezzel egyrészt az egyezmény területére terjesztve ki az egyébként csak a tagállamok területére korlátozódó jogvédelmet, másrészt valamennyi tagállam részére egységes elv szerint írva elő ennek a védelemnek a megvalósítását. Mihelyst *valamennyi* tagállam a regime national elve szerint tartozik a külföldi szerzői jogokat védeni, viszonossági szabállyal állunk szemben. Etekintetben nincs eltérés a lex loci originis elvén alapuló viszonosságtól, amelynél a lényeg felismerését nem bonyolítja a saját állampolgárok jogaihoz való igazodás követelménye: amikor minden állam egyformán a mű származási helye szerint adott külföldi jogot tartozik alkalmazni és a védelmet egymás jogára tekintettel tartozik biztosítani, első tekintetre nyilvánvaló, hogy viszonosságra épülő kapcsolatról van szó.

Az alaki viszonosság különböző fajainak közös formája, hogy azt valamennyi érintett állam számára *azonos kollíziós norma* kötelező alkalmazása biztosítja. Miután csupán a jogszabályok kijelölésének szempontja közös, az *alkalmazandó jogszabályok eltérnek* aszerint, hogy a védelmet hol igénylik, illetőleg, hogy a mű mely országból származik. A nemzetközi szerzői jog alaki viszonossági szabályai tehát szerkezetileg a nemzetközi magánjog hagyományos kollíziós normáival azonosak, a jogalkalmazás anyagi eredményétől független elvek szerint jelölik ki az alkalmazandó jogot. A vizsgált alaki viszonossági szabályok ezért a kollíziós normák általános korlátaival terheltek: *a kapcsolóelvek egységesítésével nem érhető el egységes jogi eredmény.*

Hiába válik egységes nemzetközi normává például az eladó jogának alkalmazása: még azonos felek adás-vételi szerződései is különböző jogok uralma alá kerülnek, aszerint, hogy éppen melyikük az eladó. Hasonlóképpen eltérő lesz az eredmény a szerzői jogi egyezményes kapcsolatban álló államok esetében is, attól függően, hogy éppen melyik állam tekintendő védelmet nyújtó vagy származási országnak.

A nemzetközi szerzői jogi védelem *lehető egységesítése* szempontjából azonban mégis *fokozati különbség* van a lex loci protectionis és a lex loci originis alkalmazása között. Előbbi esetben ahány egyezményes állam, annyi féle tartalmú védelem biztosítja az egységes jogalapú szerzői jog exterritoriális érvényesülését. A lex loci originis esetében legalább egyazon műre nézve minden szerződő államban azonos jog alkalmazandó és az eltérés az egyes szerzői jogok keletkezési helye szerinti különbözőségekre szorítkozik; azonban még ez az elv sem segíthet túl az alaki viszonosság határain.

Már utaltunk azokra az elsősorban a gyakorlat terén jelentkező megfontolásokra, amelyek a lex loci originis elvével szemben a lex loci protectionis alkalmazása mellett szólnak. Ki kell azonban térnünk egy jogdogmatikai kérdés vizsgálatára is: kézenfekvőnek tűnne ugyanis a lex loci originis elvét a lex rei sitae bevált kapcsolóelvéhez rokonítani, mondván, hogy utóbbi a nemzetközi magánjogban kellő polgárjogot nyert, nem kellene-e ezért hasonló nyomdokon haladni a nemzetközi szerzői jogi védelem lehető egységesítése irányában is?

A szerzői jog keletkezési helyét azonban nem vonhatjuk azonos elbírálás alá a dolog fekvési helyével. A „szellemi tulajdon" klasszikus koncepciója ezen a téren sem bizonyul kellő alapnak analógikus jogalkotáshoz. A szerzői jognak ugyanis *csak az eredete lokalizálható,* a szerzői jog tárgya, a szellemi alkotás már nem. A lokalizációban rejlő előnyök szerzői jogok esetében a származási ország meghatározásán túl nem aknázhatók ki. Amíg a tulajdonjog dologi tárgya szükségképpen meghatározott államterülethez kapcsolódik, addig a szerzői jogi alkotás egyszerre több jogrend unalma alatt is állhat. Kétségtelen, hogy e téren lényeges különbség áll fenn a szabadalmi jogokhoz képest is: a szerzői jog ugyanis exterritoriálisan kibővült formájában is egységes jog marad, a nemzetközi védelem nem keletkeztet államonként új jogokat, mint szabadalmaknál a konstitutív bejegyzés. A szerzői jog keletkezése pillanatában kiterjed a viszonos kapcsolatban álló valamennyi állam területére és territóriumról territóriumra terjeszkedik, illetve húzódik vissza aszerint, hogy a viszonos kapcsolatok köre hogyan alakul. Bár-

mennyire is egységes alapú azonban a szerző alanyi joga, tartalma a viszonossági szabályoktól függően államonként változik, és a jog egyszerre több állam területén is felhasználásra kerülhet. Nem szükségszerű dogmatikai követelmény ezért védelmének egyetlen jogrend, jelesen a lex loci originis uralma alá helyezése.

7. A nemzetközi szerzői jogi egyezmények alaki viszonossági szabályai tehát *egyenlőtlen védelmi szinteket* eredményeznek a különböző tagállamokra nézve.[6]

A többoldalú nemzetközi szerzői jogi egyezmények a nemzetközi védelem szintkülönbségein részben *egységes anyagi szabályokkal* kívánnak segíteni, amelyek valamennyi államban egységesen biztosítják a nemzetközi védelem minimális szintjét, kisebb részben pedig *anyagi viszonossági szabályokat* tartalmaznak, amelyek a szabályozott körben legalább azonos mű és meghatározott államok viszonylataiban biztosítanak egységes jogi eredményt, függetlenül attól, hogy melyik érintett államban igénylik a védelmet és melyik tekintendő éppen származási országnak.

Amíg az egységes szabályok a védelem minimumát írják elő, addig az egyezmények anyagi viszonossági szabályai *maximálják a külföldi szerzői jogok védelmét,* korlátozó módon rendelik el a viszonosság alkalmazását. Mint kollíziós normák, a *kevesebb védelmet nyújtó jog* figyelembevételét rendelik a jogszabályok konkurrálása esetén.[7]

Az anyagi viszonosságot a nemzetközi szerzői jogban szerkezetileg bonyolultabb kollíziós normák igyekeznek biztosítani, mint a hagyományos kapcsolóelvek. *Viszonyító tartalmú utaló szabályok,* melyek értelmében a konkurráló jogszabályok egybevetése útján állapítandó meg, melyik felel meg a viszonossági szabályban foglalt elvnek; relatív kollíziós normák, nem abszolút módon definiált jogra célzók.

Így a *védelmi időre* vonatkozó anyagi viszonossági szabály értelmében — ahol ilyen van — a lex loci originis és a lex loci protectionis közül mindig a *rövidebb* védelmi időt biztosító jog rendelkezései az irányadók.

Az *ipari minták* oltalmáról is rendelkező brüsszeli és stockholmi egyezmények szerint ilyenek szerzői jogi védelmet csak akkor élveznek, ha ezt mind a lex loci originis, mind pedig a lex loci protentionis lehetővé teszi. Irányadó tehát végsősoron a védelmet *megtagadó* jog. Ez a rendelkezés jogtechnikailag egyben *minősítési szabály is:* az a kérdés, hogy valamely ipari vonatkozású alkotás szerzői jogi műnek minősül-e, a lex loci originis szerint döntendő el. Ha nem minősül annak, ipari mintákra a lex loci protectionis szerint akkor sem igényelhető szerzői jogi védelem, ha az utóbbi ezt egyébként lehetővé tenné. (Brüsszeli Egyezmény 2. cikk (5) bek.) (Stockholm, (7) bek.).

A Brüsszeli Egyezmény 14bis cikke (a stockholmi egyezmény 14ter cikke), az ún. *„droit de suite"* (a szerzőnek képzőművészeti alkotása vagy eredeti kézirata első értékesítését követő további eladásaiból származó bevételekben való részesedési joga) kapcsán leszögezi, hogy eziránvú védelem a lex loci protectionis alapján csak akkor követelhető, ha azt a lex loci originis is lehetővé teszi. (A származási országot az egyezmény ebben az esetben közvetlenül határozza meg, mint a szerző hazáját. Vitás lehet adott esetben, hogy ez csak állampolgársági kötelék alapján jelölhető-e meg?) A jogalap tekintetében tehát itt is anyagi viszonosság a feltétel. A szerzői részesedés mérvét tekintve azonban minden esetben a lex loci protectionis irányadó. (Aminthogy a modusra nézve egyébként is a lex loci actus alkalmazandó.)

Sajátos szabály a Berni Unió 6. cikk (2) bek-e (stockholmi szöveg (1) bek.), amely Unión kívüli állam viszonylatában teszi lehetővé az uniós védelem korlátozását, először uniós államban megjelentetett mű kapcsán, ha a nem uniós állam nem védi kielégítően az uniós állam szerzőjének ott megjelenő művét. Ebben az esetben nem közvetlen anyagi viszonossági szabályról van szó. A hivatkozott rendelkezés új, *lex singurális alkotását* teszi lehetővé az egyes tagállamoknak, meghatározott unión kívüli állam vonatkozásában, amely azután az egyezmény alapján irányadóvá válik a többi tagállam által nyújtandó védelem mérvét illetően is, természetesen csak a korlátozó államban először megjelent érintett művek kapcsán. Ez a rendelkezés azért sem szigorúan vett anyagi viszonossági szabály, mert nem azonos tartalmú védelmet kíván biztosítani. Ha az unión kívüli állam nem biztosít *kielégítő* védelmet, az uniós állam a saját joga által nyújtandó védelmet *belátása szerint* korlátozhatja. Az egyezmény a korlátozást nem írja elő kötelezően és egyáltalán nem teszi lehetővé, ha a nem azonos védelem még kielégítőnek mondható; a védelem kielégítő volta természetesen mérlegelés kérdése. Általában el kell ismerni a védelem megfelelő voltát, ha az kiterjed a személyiségi jogok tiszteletben tartására (jelesen a nyilvánosságrahozatalhoz, a szerzőség feltüntetéséhez és a mű változtatás nélküli többszörözéséhez fűződő jogok biztosítására), valamint a felhasználásért szokásos megfelelő ellenérték fizetésére.

A 6. cikk (2) illetőleg (1)) bek. szerinti korlátozás lehetőségével egy uniós állam sem élt. A szerzői jog territoriális jellegének megfelelően általában az egyezményes kapcsolaton kívüli

[6] Magyarország vonatkozásában a többoldalú egyezményeink mellett a tartalmi egyenlőtlenség szempontjából elsősorban az USA-val 1912-ben kötött egyezményünkre utalnék. Vö. *Szerző:* Magyar művek szerzői jogi védelme az Amerikai Egyesült Államokban (JK. 1965. 3. sz.).

[7] A védelmi idők megállapítására vonatkozóan lásd a Berni Unió 7. cikk (2) bek. (stockholmi szöveg 7. cikk (8) bek.); Montevideói Egyezmény 4. cikk, Egyetemes Egyezmény IV. cikk (4) bek. Egyéb vonatkozásban: Brüsszeli Egyezmény 2 cikk (5) bek. (stockholmi szöveg (7) bek.) 14bis cikk (2) bek. (stockholmi szöveg 14ter cikk (2) bek.).

olyan államok is kielégítő védelmet biztosítanak külföldi szerző területükön megjelentetett művének, amelyek a szerzői jogot, mint olyat elismerik és jogszabályilag rendezik.

8. Az anyagi viszonosság kérdéseit egyébként mindig az alkalmazandó jogrendszer szerzői jogi szabályainak *egészére,* az egymást felváltó jogszabályok időközi szabályaira is kiterjedő összehasonlító elemzéssel kell tisztázni.

Így például a védelmi idők egyeztetése sem elvontan, hanem mindig az előírt védelmi időhöz kapcsolódó értelmező szabályok és törvényi tényállási elemek figyelembevételével történik. (A halál napjával vagy a rákövetkező naptári évvel kezdődően számítandó-e a védelmi idő, meghatározott rokonsági fokok szerint igazodik-e tartamuk, mik a járulékosan biztosított védelmi idők előfeltételei stb.) A kérdés a nemzetközi egyezményekben szereplő viszonyító kollíziós normák alapján úgy vetődik fel, hogy valamely mű védettnek tekintendő-e még akár a származási ország, akár a védelmet nyújtó ország jogszabályainak tükrében? Ha a mű még mindkét országban védelem alá esik, úgy az egyezményes védelem biztosítandó.

A megkívánt speciális tényállási elemnek természetesen fenn kell forognia ahhoz, hogy a védelmi időt biztosító jogszabályra hivatkozni lehessen. Így például a román törvény alkalmazásakor — akár mint származási ország, akár mint védelmet nyújtó ország joga jön figyelembe — vizsgálandó a szerzői jogutód rokonsági foka is, mert a védelem időtartama nagymértékben ettől függ. Vagy: az 1921 : LIV törvényünk 88. szakaszának alkalmazásakor vizsgálandó, hogy a szerző 1921. dec. 31. előtt hunyt-e el, illetőleg, hogy a mű védettsége a törvény hatálybalépte előtt megszűnt-e már. Ha a megkívánt törvényi feltételek uniós külföldi viszonylatában is fennállnak, amelynek állama egyébként olyan védelmi időt irányoz elő, amely felöleli a mi törvényünk 88. szakasza szerinti védelmet, úgy a Berni Unió 7. cikkének egyeztetési szabálya szerint a külföldi szerző javára is biztosítandó az 58 éves védelmi idő, viszont megfelelő esetben magyar szerző javára is igényelhető a szóbanforgó külállam szerzői jogi törvényében biztosított védelem.

A védelmi idő járulékos időszakkal vagy a törvényi védelem általános tartamának felemelésével történő meghosszabbításának eseteiben ki kell térni annak vizsgálatára is, hogy a konkrét mű vonatkozásában nem szűnt-e meg már a védelem a hosszabbítás hatálybalépte előtt? A hosszabbító törvény időközi szabályai állapítják meg, mennyiben van az új rendelkezésnek visszaható hatálya. Ami egyszer domain public lett, az utólag bekövetkezett védelmi idő hosszabbítás révén általában nem tehető ismét védetté.[8]

[8] Így például az 1965. évi nyugatnémet szerzői jogi törvény által bevezetett 70 éves védelmi idő csak az olyan művek vonatkozásában alkalmazható, amelyek 1965. január 1-én még védettek voltak. Szerzői jogi törvényünk 88. §-a és a Berni Unió Római Egyezménye 7. cikk (2) bek.-e alapján ezért az NSZK-ban csak olyan magyar írók művei kapcsán igényelhetünk 58 éves p. m. a. védelmet, akik 1914. december 31 *után* és az 1921:LIV. tc. életbelépése *előtt* haltak meg.

III

9. Az elmúlt negyedszázad jogfejlődése azt mutatja, hogy a nemzetközi szerzői jogi egyezmények szabályaitól függetlenül is *egyre több nemzeti szerzői jogi kodifikáció tartalmaz viszonossági szabályokat.*[9] Ezek a szabályok a viszonosság feltételétől függően egyoldalúan szabályozzák önmaguk külföldiek javára történő alkalmazását.

A viszonosságtól feltételezett exterritoriális védelmet ezek a nemzeti kodifikációk kétféleképpen irányozzák elő: nagyobbrészük *kiterjesztő* módon, amikor a viszonosság *fennforgása* meghatározott viszonylatban a nemzeti törvény külföldiek javára történő alkalmazását vonja maga után, és kis részben *korlátozó* módon, amikor a viszonosság *hiánya* a törvény külföldiek javára történő alkalmazásának teljes vagy részleges megtagadását eredményezi.

A korlátozó irányú viszonosság-követelményt elsősorban Franciaország és Belgium iktatták törvénybe, sajátos jogfejlődésüknek megfelelően, amelynek kezdetén a hazai jog minden feltétel nélküli alkalmazása állt, a szellemi tulajdon univerzális felfogásának megfelelően.

Találkozunk végül olyan *vegyes* rendszerű kodifikációval is, amely a viszonosság követelményét mind kiterjesztő, mind pedig korlátozó irányban rendezi. Így például a Német Szövetségi Köztársaság 1965. évi szerzői jogi törvénye — nyilvánvalóan a Berni Unió római és brüsszeli szövegének 6. cikke (2)bek.-ének mintájára — lehetővé teszi, hogy az igazságügyminiszter korlátozza az NSZK területén először megjelenő művek olyan külföldi szerzőinek védelmét, akik nem polgárai egyik Berni Uniós államnak sem és lakóhelyük sincs sem az NSZK-ban, sem pedig más Berni Uniós államban, ha államuk nem biztosít kellő védelmet a német állampolgároknak (121. szakasz (3) bek.). Egyébként a törvény államközi szerződés nélkül is védelmet biztosít az olyan külföldi állampolgárnak, akinek az állama — ismét a Német Szövetségi Köztársaság igazságügyminiszterének a hivatalos lapban megjelentetendő közleménye szerint — kellően védi a német szerzők jogait (4) bek.) A törvény végül — szintén a Berni Unió (brüsszeli szöveg) mintájára — a viszonos-

[9] Így például: az 1957. évi *jugoszláv* törvény 2. szakasza, az 1965. márc. 25-i *csehszlovák* törvény 50. § (2) és (4) bek-ei, az 1965. szept. 13-i *NDK* törvény 96. § (3) bek-e, az 1965. szept. 9-i *NSZK* törvény 121. § (3), (4) és (5) bek-ei, az 1921. március 5-i *belga* törvény, az 1941. április 22-i *olasz* törvény 186. §-a, az 1954. június 24-i *egyiptomi* törvény 49. §-a, az 1957. június 4-i *indiai* törvény 40. §-a, az 1960. december 30-i *svéd* törvény 6. §-a, az 1961. május 12-i *norvég* törvény 59. §-a, az 1961. május 31-i *dán* törvény 60. §-a, az 1964. július 8-i *francia* törvény az 1952. jún. 10-i lengyel törvény 6. cikk (4) bek.-e.

ságtól tette függővé a droit de suite külföldiek javára történő védelmét, vagyis ismét korlátozó értelemben alkalmazza a viszonosság követelményét, ebben az esetben uniós tagságtól függetlenül (viszont a vonatkozó Berni Uniós szabályozással összhangban).

A korlátozó irányú viszonosság-követelmény dogmatikai és gyakorlati szempontból egyaránt bírálható. Mindenekelőtt azért, mert a külföldi szerzőnek először a korlátozást lehetővé tevő törvény területén kiadott művén keletkezett jogait érinti, ezek a jogok pedig a szerzői jogi territorialitás elvének megfelelően elsődlegesen illetik a szerzőt, az állam területén való keletkezésük tényénél fogva, nem pedig a külföldiek javára tett gesztus folytán, mint amilyen a külföldi származású művek jogainak elismerése. Ezért a viszonosságtól való függővé tételük a saját állam területén gyengíti a nemzeti szerzői jog érvényesülését és nem a legalkalmasabb eszköz állam elleni retorzió céljaira. Ugyanakkor a gyakorlatban bizonyos fokig hátrányos lehet a hazai szerzőkre nézve is, akikkel szemben növelheti az olcsóbb — mert nem jogdíjigényes — kínálat körét. S végül a felhasználóra nézve sem feltétlenül előnyös, ha szerzői jogvédelem híján részére sem biztosítható a mű megfelelő terjesztéséhez és a befektetések megtérüléséhez szükséges kizárólagosság. A hivatkozott NSZK törvényhelyeknek ezen felül még különös szépséghibájuk, hogy a Berni Unió tagállamai javára nemzeti törvényben tesznek kivételt, noha az uniós államok sajátos jogállása iure conventionis amúgyis adva van, másrészt nemzeti törvénybe foglalva diszkrimináció a nem Berni Uniós vagy más nemzetközi egyezményekhez tartozó külállamokkal szemben.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a viszonosságra saját szerzői jogi törvényünk hatályának korlátozása céljából nem indokolt tekintettel lennünk. *Annál célszerűbbnek látszik viszont a viszonosság jogvédelmet kiterjesztő irányú figyelembevételét már a nemzeti törvényben lehetővé tenni.*

A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a nemzetközi szerzői jogvédelem kiterjesztését sok esetben a nemzetközi egyezmények létesítésével kapcsolatos különböző nehézségek késleltetik. A meglevő többoldalú egyezményekhez való csatlakozásnak is a kialakult renddel kapcsolatos számos elvi, gazdasági és jogi meggondolás állhatja útját. Klasszikus kétoldalú államközi szerződések megkötése általában szintén körülményes, huzamos előkészítést igénylő és a törvényhozási apparátust mindkét oldalon megmozgató eljárás; azonkívül külpolitikailag is fokozottabb jelentőségű lehet — mind az államközi egyezményt létesítő, mind az azon kívül maradó államok szempontjait figyelembevéve —, mint a viszonos nemzetközi gyakorlat már meglevő törvények alapján történő egyszerű bevezetése, illetőleg kétoldalú konstatálása, általában, vagy meghatározott vonatkozásokban. A *nemzeti szerzői jogi törvények kiterjesztő célzatú viszonossági szabályaiban ezért még ki nem aknázott lehetőségek rejlenek a nemzetközi szerzői jogi védelem körének bővítése terén.* Néhány sort tehát e szabályok de lege ferenda célzatú elemzésének kell szentelnünk.

10. A nemzeti törvényekbe foglalt viszonossági szabályok ún. nem valódi, *egyoldalú kollíziós normák,* melyek a saját törvény hatályát viszonos gyakorlatú külföldi államokhoz kapcsolódó szerzői jogok védelmére rendelik kiterjeszteni.

Nem egyezményes államok viszonylatában egyik legfontosabb szabályozandó kérdés a viszonosság *igazodási szempontjának* meghatározása. Miután a viszonosság meghatározott államok viszonylatában áll fenn, elsődleges kérdés: milyen szempontok szerint dől el, hogy a szóbanforgó jog a velünk viszonos kapcsolatban álló államhoz kapcsolódik-e?

Az eddigi tapasztalatok két megoldást kínálnak: a perszonál- és a reálstatutumot, vagyis a külföldi szerző *állampolgársága* és a külföldi mű *származási országa* szerinti beszámítást. Az állampolgárság elve mellett hasznos szempont lehet a szerző lakóhelye is.

A szerzői jogi törvények többsége az állampolgárság alapján írja elő a viszonosság elbírálását. A francia jog viszont a mű származási országát tekinti irányadónak.[10]

Érvek pro és kontra felsorakoztathatók. Helyesnek látszik az egyes államokhoz való tényleges szerzői kapcsolódás legjellemzőbb jeleit figyelembe venni és *a legszorosabb kapcsolódás elvét,* az állampolgárság és lakóhely *kumulált* követelményét alkalmazni. A többoldalú egyezmények alapvető kapcsoló elve, a mű származása, az első kiadás ténye kétoldalú kapcsolat esetében nem látszik célszerűnek, mert azt eredményezheti, hogy harmadik államok szerzői is a maguk javára fordíthatják a kétoldalú viszonosság előnyeit, anélkül, hogy saját államuk vállalná a viszonos védelemmel járó kötelezettségeket. Ami többoldalú egyezményeknél a „közös teherviselés" jegyében megoszlik, két állam kapcsolatát egészségtelenül túlterhelheti.

További fontos feladat annak rendezése, hogy egyezmény hiányában *mely szerv legyen illetékes a viszonosság megállapítására és körének megvonására?*

Azok a törvények, amelyek eredetileg feltétlen alkalmazásuk korlátozását írják elő nem megfelelő viszonosság esetére, a viszonosság értékelését kifejezetten a bíróságra bízzák.[11]

Első tekintetre azokban az államokban is bírósági feladatnak látszik a viszonosság konstatálása, ahol ez a kiterjesztő jogalkalmazás fel-

[10] Vö. *Desbois,* Henri: La loi française du 8. Juillet 1964. (Revue Internationale du Droit d'Auteur, 1965. Jan. XXXXV. sz., 23. old. és köv.)

[11] A belga és francia jog, utóbbi azonban a bíró kötelességévé teszi, hogy esetenként a Külügyminisztériummal konzultáljon.

tétele, s ahol a törvény nem intézkedik arról, hogy a kérdésben ki foglaljon állást.

Amint azonban arra a bevezetőben rámutattunk, ma már egyetlen állam sem nyújt a külföldi szerzőknek feltétlen védelmet, valamennyi a viszonosságtól függően alkalmazza szerzői jogát külföldiek javára. Ezért ma már nincs olyan állam, amelyikhez a többi állam egyoldalúan igazodhatna. A viszonos védelemre elvben hajlandó államok hiába várnák egymástól az egyoldalúan kezdeményező gyakorlatot, amely a másik állam bíróságai előtt bizonyítás tárgya vagy esetleg figyelembeveendő külföldi jogszabály lehetne. A törvényadta elvi lehetőségből gyakorlatilag csak úgy lesz viszonosság, ha az érdekelt államok a viszonosság beindításaként megfelelően kicserélik egymással ezirányú elhatározásukat. Ezért a konstitutív viszonosság eseteiben — akár előírja a jogszabály, akár nem — megfelelő *államigazgatási szerv* iránytmutató nyilatkozatára van szükség a védelem valamely külföldi állam javára történő, egyezményen kívüli kiterjesztéséhez. Helyesnek látszik, ha a saját törvényeken alapuló viszonos jogvédelem meghatározott keretek között történő gyakorlását az államok alkalmas diplomáciai eszközökkel biztosítják egymásnak, kölcsönösen és egybehangzóan, esetleg jegyzékváltás útján, aminek tartalmát az egyes államok miniszteri jogszabály szintjén tehetik kötelezővé saját államukban.

A viszonosság tartalmi elbírálásánál felmerülő legfontosabb kérdés abban áll, hogy *milyen esetben minősíthetjük a másik államban biztosított védelmet megfelelőnek?* Miután a saját jogszabály alkalmazásának kiterjesztéséről van szó, a másik állam ugyancsak saját törvénye alapján biztosított védelmi rendjére tekintettel, anyagi viszonosság nem kívánható meg. A védelem viszonosság alapján történő kiterjesztésének tehát nem lehet akadálya, hogy a másik állam nem ugyanúgy és nem azonos mértékben védi a kiterjesztő államhoz kapcsolódó szerzői jogokat. A törvényekben szereplő „megfelelő" jelző erre utal.

Ha a védelem kölcsönös kiterjesztésére a másik államban is megvan a lehetőség, a szembenálló védelmi rendszerek egybevetésénél célszerű a leglényegesebb követelmények kölcsönös biztosításának megkívánására szorítkozni. Ezek — mint már említettük — elsősorban a személyiségi jogosultságok tiszteletbentartása és a szerzői jogok legfontosabb felhasználási módjainak megfelelő díjazáshoz kötése. Ne lehessen akadálya a viszonos védelem bevezetésének, ha például az egyik állam tágabb körben alkalmazza a méltányos díjazáshoz kötött törvényi engedély rendszerét, mint a másik, vagy ha a szabad felhasználás körét a szabad idézés vagy önálló műbe való átvétel terén liberálisan rendezi. A viszonos védelem bevezetése mindenképpen nyereség arra az államra nézve is, amelyik magasabb szintű szerzői jogi védelmet biztosít, mint partnere. Az alaki viszonosság egyszerű bevezetése hasznos alapja lehet a nemzetközi védelem későbbi, egyezmény formájában való továbbfejlesztésének is.

11. A külföldi szerzők *személyiségi jogainak védelme* helyes felfogás szerint nem tehető függővé a viszonosság feltételétől, abban a körben, amelyben az általános személyiségi jogok polgári törvénykönyvben biztosított általános kategóriái kiterjednek a szerzői jogban foglalt specifikus személyi jogosultságokra is. A jóhírnév védelme körében (Ptk 82. § (2) bek.) a törvény végsősoron territoriális korlátok nélkül biztosítja a mű sértetlenségét, a torzítás elleni védelmet és a szerzőség elismerését.

Problematikus lehet ebben az összefüggésben a közzétételhez és a mű forgalomból való visszavonásához fűződő jogok kérdése. Abból, hogy valamely mű nem védett, az következne, hogy a szerző hozzájárulása nélkül szabadon közzétehető. Az első közzététel azonban szintén összefügg a jóhírnév védelmével is: amit a szerző nem hozott nyilvánosságra, arról feltehetően úgy vélekedik, hogy adott körülmények között nem szolgálná megfelelően jóhírét. Hozzájárulása nélkül tehát szerzői jogi viszonosság hiányában sem szabad azt nyilvánosságra hozni. Az esetek nagy részében a kérdés jogtechnikailag is leegyszerűsödik, amennyiben az első kiadás tényével a mű szerzői jogilag is a kiadás helyének jogához kapcsolódik és így inautorizált kiadás ellen a szerző a jogbitorlás helyén is igényelhet specifikus szerzői jogi védelmet is. Ahol a territoriális kapcsolódás elismerése szélesebbkörű — mint például a Szovjetunióban — úgy ez az első nyilvánosságrahozatal más formáira nézve is érvényes. (Nem terjedhet ki természetesen egyezmény hiányában a személyiségi jogok védelme a már nyilvánosságra hozott mű hű többszörözésének, lefordításának, vagy előadásának a meggátlására.)

A visszavonás, a droit de repentir egyrészt meghatározott esetekben szintén a jóhírnév védelméhez fűződő jogosultságnak minősíthető, másrészt azonban még szerzői jogi védelmet nyújtó állam területén is csak kártalanítás ellenében gyakorolható. A szerzői jogi védelem nyújtására nem kötelezett állam nézetünk szerint ezen felül feltételül szabhatja, hogy a művet ne csak az ő területén, hanem egyidejűleg mindenhol visszavonják a nyilvánosság elől.

A droit de repentir egyébként helyes felfogás szerint olyan személyiségi jog, amely csak a szerzőt illetheti meg, jogutódait nem. Ha a szerző jónak látta a művet nyilvánosságra hozni, anélkül, hogy azt haláláig visszavonta volna, úgy a mű hozzátartozik az általa vállalt életműhöz.

[12] A szerzői jogi törvény viszonosság alapján történő alkalmazását a svéd törvény 62. §-a értelmében a király, az USA Title 17. 9. §-a értelmében az Elnök, az 1955. évi védelmi időt meghosszabbító norvég törvény szerint a Korona rendelheti el. A Német Szövetségi Köztársaságban a viszonosság fennforgását az igazságügyminiszternek kell deklarálnia.

S végül itt említendő meg, hogy az egyes nemzeti szerzői jogok viszonossággal kapcsolatos követelményei nem érvényesíthetők a nemzetközi egyezményekben vállalt szerzői jogi védelmi kötelezettségekkel szemben. Annak nincs akadálya, hogy az egyes államok a Berni Unió 20. szakasza értelmében az egyezményen túlmenő kedvezményeket nyújtsanak egymásnak nemzetközi megállapodások útján. Ennek megfelelően a második világháború utáni szerződések is kötelezhettek meghatározott államokat a védelmi idő meghatározott államok javára történő meghosszabbítására. Ha azonban valamely Berni Uniós állam egyoldalúan határozza el a védelem valaminő kiterjesztését és ezt saját állampolgárai javára elrendeli, úgy a Berni Unió 7. cikkében foglalt szabállyal szemben nem teheti meg, hogy saját állami hatáskörben döntsön a kibővített védelem másik jogosult uniós állam javára történő alkalmazásáról.[13] A nemzetközi egyezményekben vállalt viszonos kötelezettségek jus specialeként első helyen alkalmazandók.

Különös jelentőséget nyerhet ez a megállapítás az olyan államokban, ahol a nemzeti jog a megfelelő viszonos védelem hiánya esetén lehetővé teszi a jogszabály alkalmazásának egyoldalú korlátozását. Nemzetközi kötelezettségvállalással szemben erre sem kerülhet sor.

IV

12. A nemzetközi szerzői jogi egyezmények és az egyes nemzeti szerzői jogi törvények korántsem rendezik a viszonosság eseteinek szerzői jogi szempontból felölelendő teljes körét. A *szerzői jogok nemzetközi hasznosítása* számos, az eddig vizsgáltakon túlmenő problémát vet fel.

Ilyen kérdés a szerzők jogdíjainak idegen államban való adóztatása. Az adózás rendezése minden állam szuverén joga és ez a körülmény a nemzetközi gyakorlatban a külföldi szerzői jogok felhasználásából eredő jogdíjak kettős adóztatásához vezetett. Adót vet ki az az állam, amelynek területén a szerző jövedelme keletkezik, és adóztat az az állam is, amelynek területén a szerző a jövedelmet élvezi, rendszerint, ahol állandó lakóhelye van.

Ez a rendszer méltánytalanul sújtja éppen azokat a szerzőket, akiknek az alkotásai saját országuk határain túlmenő érdeklődésre is számot tarthatnak, s az anyagi feltételek kialakításának terén megnehezíti a kulturális termékek államok közötti cseréjét. Ezért századunkban számos nemzetközi egyezmény született a kettős adózás kiküszöbölésére; ezek az egyezmények a szerzők jövedelmein kívül felölelik az egyéb szellemi alkotások (elsősorban a szabadalmak) nemzetközi értékesítéséből eredő jövedelmeket is.[14] Formailag az alaki viszonosság elvére épülnek:[15] a közös utaló szabály rendszerint a *jövedelemélvező lakóhelyének adójogát rendeli alkalmazni,* ami azt jelenti, hogy a jövedelem keletkezési államából adómentesen kerülnek a szerzői jogdíjak a külföldi jogosultnak kifizetésre. Magyarország kettős adózást kizáró nemzetközi egyezményei közül egyedül a Romániával kötött megállapodás irányozza elő a keletkezési helyen való adózást: ebben az esetben a szerződő államok arról mondtak le, hogy a saját alattvalóik javára fizetett jogdíjakat a hazai törvények alapján ismét megadóztassák. Az eredmény mindkét esetben egyformán alaki viszonosság: a partner államok adókulcsai rendszerint különbözőek, az adó mérve attól függ, melyik államban keletkezett a jövedelem és melyik állam polgárai élvezik azt.

A legújabb magyar adórendeletek megkísérelték az anyagi viszonosságot egyezményen kívül, egyoldalú szabályok útján előmozdítani, mindazon viszonylatban, ahol kettős adózást kizáró egyezmény nincs hatályban. Nyereségadórendeletünk szerint, ha a külföldi jogosult jogi személy és államával kölcsönös kapcsolatunk van, ugyanolyan adókulcsot kell a neki járó jogdíj adóztatásánál alkalmazni, mint amilyent az ő állama magyarországi jogosultaknak járó jogdíjak esetében előír. Csak kölcsönös jogdíj-forgalom hiányában alkalmazandó rögzített adókulcs, amelynek mérve 20%. Jövedelemadó rendeletünk hasonlóan intézkedik, viszonos adókulcsalkalmazást azonban csak 20%-on felüli külföldi adókulcsoknál ír elő, a 20%-os adót ezzel minimális jövedelemadóvá minősítve.[16]

Ezekben az esetekben anyagi viszonosságra irányuló, *egyoldalúan viszonyító utaló-szabályokkal* van dolgunk. Az alkalmazandó magyar adókulcs mérve meghatározott esetekben a külföldi állam adójoga szerint alakul.

Az egyoldalúan viszonyító módszerrel anyagi viszonosság csak addig érhető el, amíg csupán az egyik fél álláspontja relatív. A nemzetközi magánjog történetében megfelelő példát találhatunk az angol bíróságoknak a renvoi kapcsán korábban követett gyakorlatában: amikor a felhívott jog államának bíróságai azonos kérdésben teret adtak a renvoi-nak, az angol bíró-

[13] Noha a már idézett 1955. évi norvég törvény szerint a 6 éves védelmi időmeghosszabbítás külföldiek javára történő alkalmazásáról viszonosság esetén a Korona dönt, Berni Uniós államok viszonylatában ez a döntési jog nyilván nem gyakorolható és adott esetben csupán a viszonosság jegyzékváltás útján történő konstatálásáról lehet szó, amint arra annak idején Brazília és Spanyolország viszonylatában sor került (Le Droit d'Auteur, 1960. okt.).

[14] Magyarországnak hatályos kettős adóztatást kizáró egyezménye van Svájccal, Svédországgal, Ausztriával, Hollandiával, Lengyelországgal és Romániával.

[15] A szerzői jogok kettős adóztatásának elméleti kérdéseire nézve lásd különösen: M. Moreira *da Silva:* La double imposition internationale et les droits d'auteur (Le Droit d' Auteur, 1966. június).

[16] Adórendeleteink: 21/1961. (XI. 30.) PM sz. rend. a nyereségadóról, 2, 3. §§; 7. § (7) bek.

3/1963. (III. 2.) PM sz. rend. az általános jövedelemadó végrehajtásáról szóló 3/1961. (II. 19.) PM sz. rendelet módosításáról és kiegészítéséről. 32. § (2) bek. (Vhr. 75. § *m)* pont).

ságok elszegték a további utalás lehetőségét. Amikor a felhívott jog hatálya alatt működő bíróságok tették ezt, Angliában figyelembevették a revoit. Ilymódon elérhetőnek látszott, hogy azonos tényállásokra mindig azonos anyagi jog kerüljön alkalmazásra, függetlenül attól, hogy a per melyik érintett államban indul. Ez a gyakorlat azonban csak addig lehetséges, amíg egyetlen állam igazodik a többihez. Mihelyst mások is ezt kívánják tenni, relatív álláspontok ütközése esetén elvész a kérdés rendezését szolgáló anyagi jogi bázis.

Az említett magyar adórendeletek nem is mint követendő jogszabályalkotási példák arattak sikert, hanem egyéb nemzetközi adójogi eredménnyel jártak: Viszonyító szabályaikban nyereségadó vonalán bennerejlik a kölcsönös adómentesség, jövedelemadó terén pedig a 20%-os minimum lehetősége. Ez a partner államokat a kölcsönös adószint egyoldalú leszállítására ösztönözheti, illetőleg nyereségadó esetén akár az adóztatás megszüntetéséhez is vezethet. Több népi demokrácia már élt is az adócsökkentés lehetőségével.

A partner állam viszonossági szabályunkra tekintettel egyoldalúan vezethet be magyar viszonylatban speciális adókulcsot. Rendszerint előre jelzi szándékát, hogy a viszonosságra épülő adórendeletünkben rejlő lehetőséggel élni kíván és az új, kölcsönösen alacsonyabb adókulcs végeredményben az érintett népi demokráciák központi szerzői jogi szervezetei közti levélváltással kerül előzetes rögzítésre, amit azután a partner állam adóhatósága belsőleg jóváhagy. Viszonosságra építő adójogszabályaink tehát kimutatható módon a *nemzetközi adózás államközi egyezményeken kívüli rendezéséhez,* a szerzőket sújtó adóterhek könnyítéséhez nyitottak kaput.

13. Befejezésül rá kell mutatnunk a szerzői jogok nemzetközi felhasználása kapcsán a gyakorlatban kialakult *tényleges viszonosság* eseteire is, amelyeket sem egyezmény, sem nemzeti jogszabályok nem rendeznek. A szerzői jogok felhasználásának nemzetközi piacán is érezhető a kereskedelmi és jogi kondíciók reciprocitásának irányában ható törekvés. Aki jogot szerez, rendszerint értékesíteni is akar. A kiadók és ügynökségek hol felhasználói, hol értékesítői pozícióban lépnek fel. Ez a körülmény a feltételek bizonyos szempontok szerinti nivellálását, megfelelő határok között kialakuló kölcsönös szintjét idézik elő.

A tőkés szerzői jogi piacokon ez a folyamat aránylag szervezetlenül megy végbe és a szó tulajdonképpeni értelmében vett viszonosságról nem beszélhetünk. A gyakorlat általában különféle szerzői és felhasználói tömörülések közötti tárgyalások eredményeként szövegezett típusszerződésekben tükröződik, melyek azonban azonos tárgykörben is sokban eltérnek egymástól és csupán informatív jellegűek. Egységesítő hatása van a bírói gyakorlatnak és bizonyos mértékben a jogirodalomnak is. Figyelemreméltó, hogy az újabb keletű szerzői jogi törvények is egyre nagyobb teret szentelnek a szerzői jogok felhasználásával kapcsolatos kérdéseknek, ezzel mintegy lecövekelve azokat a szempontokat, amelyek a nemzetközi jogértékesítésnél is szem előtt tartandók.

Sokkal szervezettebb és kiépültebb a szocialista államok központi szerzői jogi szervein keresztül lebonyolódó kölcsönös szerzői jogfelhasználás gyakorlata. Mint a KGST-n belül egyéb vonatkozásokban, úgy a szerzői jogok terén is egyelőre *bilaterálisan* rendezett viszonossági rendszer alakult ki, amely kellő alapnak tűnik multilaterálisan közös nevezőkre hozott gyakorlat fokról fokra történő kiépítéséhez is.

Népi demokratikus viszonylatokban bilaterális viszonosság alakult ki eddig elsősorban a különböző jogfelhasználási típusok szerint fizetendő jogdíjak mérvét, a jogdíjfizetés módozatait, a szerződésben foglalt jogosítás körének megvonását, a szerző és a felhasználó közötti jogviszony megszűnésének szabályait illetően.

A szerzői jogok nemzetközi hasznosítása a gyakorlatban állandóan fejlődő és alakuló jogterület. Tanulságai nemcsak a szerzői jogi viszonosság kérdéseinek alakulása szempontjából hasznosak, hanem több vonatkozásban a kötelmi jog és a nemzetközi magánjog egészére nézve levonható következtetésekhez is vezetnek. A kérdés ilyen irányú elemzése azonban már túlnőne a jelen fejtegetések körén és önálló tanulmány keretei közé kívánkozik.

Boytha György

SZEMLE

A hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességnek hanyagságból történő megszegéséért való büntetőjogi felelősség

Az „Academie Internationale de Droit Comparé" 1966. augusztus 6—13. között Uppsalában megrendezett VII. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszusán a büntetőjogi szekció két (anyagi jogi) témát tűzött napirendjére. Az egyes témákból nemzeti referátumok készültek, amelyeket az illető országok küldöttei adtak elő, és a nemzeti referátumokat összefogó, ún. főreferátum (rapport général) alapján folyt a vita a szekcióban. A címbeli — első számú témához — Kádár Miklós professzor, az ELTE büntetőjogi tanszékének a vezetője és Horváth Tibor, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete büntetőjogi osztályának a vezetője készítettek referátumot.

A téma főreferátumát Sahir Erman, isztambuli professzor készítette és adta elő. Nemzeti referátumokat készítettek még: Ausztria, Belgium, Franciaország, Görögország, Jugoszlávia, Lengyelország, Mexikó, Nyugat-Németország, Nagy-Britannia, USA, Venezuela.

A főreferátum az egyes nemzetek jogintézményeiben érvényesülő tételekből kiindulva, mintegy szinté-

zisét adta a tárgyalt témával kapcsolatban felmerült problémáknak, és azok lehetséges, vagy éppen kívánatos megoldásainak. Ebben a keretben következik a kongresszus büntetőjogi szekciója munkájának ismertetése, különös tekintettel a hatályos magyar büntetőjogi rendelkezésekre.

I. A téma alapját képező bűncselekmény jellegénél fogva eleve többszörös elhatárolási problémákat vet fel. Az elhatárolás igénye a büntetőjog és más normarendszerek között, a büntetőjogon belül pedig a bűnösség két fő formája, valamint a gondatlanság különféle esetei között jelentkezik. Ezzel magyarázható az, hogy a főreferátum az elemzést az egyik jelentős elhatárolási ismérvvel, a bűnösség fogalmával, a következőképpen kezdte.

A bűnösség mint a büntetőjog egyik alapeleme és elhatároló eleme, két formát tartalmaz: a szándékosságot és a gondatlanságot. A kettő közös alapjának mást tekint a pszichológiai elmélet és megint mást a normatív elmélet. Az előbbi szerint a bűnösség alapját a bűnös akarat képezi, amely szándékosság esetében kiterjed mind a cselekményre, mind annak káros eredményére, míg gondatlanság esetén az akarat csak a cselekmény tekintetében jöhet számításba.

A normatív elmélet pedig a jogi normával való szembehelyezkedést tekinti a szándékos és gondatlan bűnösség alapjának. Az előadás a foglalkozásbeli kötelességnek hanyagságból történő megszegésével összefüggő esetekben elsősorban a pszichológiai elméletet tekinti a vizsgálódás kiindulópontjának, s a normatív elméletet csupán kiegészítő eszközként használja.

II. A foglalkozásbeli negligencia meghatározására a különféle államok kódexei különböző kifejezéseket és különböző fogalmakat használnak. Az eltérés azonban már korábban kezdődik, ugyanis a foglalkozásbeli kötelességek meghatározása is nagyon változatos mind az egyes kódexek, mindpedig az egyes foglalkozási ágak, sőt a konkrét kötelezettségek listája tekintetében is. A magyar referátum jelentős lépést tett a kérdés elméleti tisztázása irányában, amikor a foglalkozásbeli kötelezettségeknek három forrását jelölte meg: 1. a jogszabályt, 2. a jogügyletet, és 3. az erkölcsi normát. A különböző formákban fellelhető foglalkozásbeli kötelezettségek alapján a hivatás fogalmát büntetőjogi szempontból úgy határozza meg, mint amely felölel minden olyan emberi tevékenységet, amelyet akár élethivatásszerűen, keresetforrásként, akár társadalmi vagy más, eseti vagy állandó megbízatás folytán gyakorolnak.

Ennek a meghatározásnak a visszhangja a kongresszuson részben egyetértő, részben ellentétes volt. Az általános véleménnyel találkozott az a tétel, amely szerint büntetőjogilag azonos megítélés alá esik mindazoknak a személyeknek a cselekménye, akik a hivatásbelihez hasonló helyzetben vannak, tehát valamely hivatást, foglalkozást hivatásszerűen avagy alkalomszerűen gyakorolnak. Eltérés mutatkozik ugyanakkor egyfelől a magyar és a jugoszláv szabályozás, másfelől a kongresszuson résztvevő többi államok megoldása között atekintetben, hogy a hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességek fogalmába a vagyonigazgatással, vagyonkezeléssel kapcsolatos kötelességek is beletartoznak-e (hanyag kezelés bűntette).

A magyar referátum a „hivatás" büntetőjogi fogalmának meghatározását széleskörű tényelemzéssel és elmélyült elméleti fejtegetésekkel alapozta meg. Ezekből kitűnik, hogy a hivatás, foglalkozás megjelölésére a magyar büntető törvényhozás számos kifejezést használ. Ilyenek: hivatal; szolgálat; közmegbízatás; ügyvédi tevékenység; újságírói tevékenység; vasúti, légi- és vízijármű, illetőleg közúti gépjármű vezetése; állami szerv, társadalmi szervezet vagy szövetkezet önálló intézkedésre jogosított dolgozójának a tevékenysége; ipari vagy kereskedelmi vállalat, vagy szövetkezet vezető munkakört betöltő, vagy minőségi ellenőrzést végző dolgozójának a tevékenysége; állami vállalatnál, egyéb állami gazdálkodó szervnél vagy szövetkezetnél betöltött munkakör; a kiskereskedelemben betöltött munkakör; vagyonkezelés. A mindezekkel a kifejezésekkel megjelölt területeken megállapított foglalkozási kötelezettségek megfelelő teljesítése olyan fontos a társadalom szempontjából, hogy azok elmulasztása vagy elhanyagolása — természetesen megfelelő differenciáltsággal — bizonyos esetekben büntetőjogi következményeket von maga után.

A kötelességmulasztással előidézett káros következmények tekintetében a magyar jogban nincs elvi jelentőségű különbség aközött, hogy a kár az emberi egészség, élet területén, vagy pedig anyagi javakban keletkezett. A különbség csupán a konkrét esetek súlyában és a kilátásba helyezett szankciókban érvényesül. A foglalkozási kötelesség elhanyagolása tehát a magyar büntetőjog szerint éppen úgy lehetséges a vagyonkezelés körében is, mint ahogy a testi épség, emberi élet területén.

A főreferátumból kitűnően a téma megvitatásában résztvevő országok többsége ezzel szemben azt az álláspontot juttatta kifejezésre, hogy a hanyag vagyonkezelést elkövető személy csupán fegyelmi felelősséggel tartozzék. Ez az álláspont összefüggésben van a szóbanforgó országoknak azzal a nézetével, amely a hivatásbeli kötelességszegés által okozott káros következmények közül az emberi életben, testi épségben, egészségben bekövetkezett károsodást tekinti a legfontosabbnak, ezért ezeket a cselekményeket főleg az ilyen káros következmények megelőzése érdekében fenyegeti szankciókkal. Az a tény, hogy a felelősség alapjának elsősorban a bűnösséget tekinti, s annak fokát értékeli az alkalmazásra kerülő szankcióban is, arra mutat, hogy az okozott kárt lényegében a társadalomra veszélyes magatartás szimptomájának és a jogi felelősségre vonáshoz szükséges alkalomnak tekinti, különösen, ha a kár anyagi javakban jelentkezik.

Ezért talán annál érdekesebb, hogy a téma e részét érintő vitában elhangzottak felszólalások ezeknek az országoknak képviselői részéről is, és igen figyelemre méltónak találták a magyar megoldást. Mind Marc Ancel, a neves francia professzor, mind pedig G. Mueller, amerikai kriminalista nagy érdeklődéssel fogadták a magyar referátumnak ezt a közlését és kifejezték azt a véleményüket, hogy a maguk jogrendszere számára is követendőnek tartják a magyar megoldást.

A hivatásbeli kötelességszegés társadalmi szankcionálását tekintve mind a magyar, mind a többi ország büntetőjoga több fokozatot ismer. A magyar referátum a teljes-

ség kedvéért megemlítette a legenyhébb fokozatot is: az erkölcsi rosszallást, amelyet a foglalkozási szabályok puszta megszegése vagy elhanyagolása von maga után abban az esetben, ha az társadalmilag hátrányos közvetlen következmények nélkül marad. Amennyiben a szabályszegés közvetlen következményekkel jár, ez már jogi rosszallást eredményez. A jogi felelősség a következmény súlya szerint lehet a fegyelmi jog, illetőleg a büntetőjog területére tartozó.

Amennyiben a társadalmilag hátrányos következmény csupán a közrendet, vagy valamely hivatal működésének zavartalanságát sérti, valamint az összes hivatali bűntettek gondatlanságból történt elkövetése — csupán fegyelmi eljárást von maga után. A büntetőjogi felelősség megalapozásához szükséges, hogy a hivatásbeli kötelességszegés az egyéni vagy társadalmi érdekek, jogok tényleges sérelmét, vagy ilyennek veszélyét hordozza magában.

A büntetőjogi felelősség szubjektív feltétele a bűnösség, pszichikai tartalmát illetően kétféle lehet: szándékos és gondatlan. (Bár a főreferátum a szándékos cselekményeket nem vonta vizsgálódása körébe, a magyar referátum által adott teljes kép a hivatásbeli negligencia elhelyezkedéséről a magyar büntetőjog rendszerében megkívánja, hogy érintőleg arról is szó essék.) A cselekményhez való pszichikus viszony terjedelme tekintetében egységes nézet, hogy annak akár szándékosság, akár gondatlanság esetén az egész magatartásfolyamatot át kell fognia, tehát a cselekmény által kiváltott következményre is ki kell terjednie.

Minthogy a szándék és gondatlanság különböző fajtáival elkövetett cselekmények elhatárolása a gyakorlatban nálunk és valamennyi országban sok problémát okoz, a főreferátum külön figyelmet fordít a negligencia és a mulasztásos bűncselekmények viszonyának, valamint a negligencia és az eshetőleges szándék elhatárolásának a fontosságára. A magyar referátum értékeihez tartozik, hogy a bűnösség formáin belül részletesen foglalkozik azok fajtáival, kombinációival az egész magatartásfolyamat tekintetében.

A részletes elemzés annak megállapítását készíti elő, hogy mely esetekben indokolt a büntetőjogi felelősség létesítése, annak szem előtt tartásával, hogy egyik rendeltetéséhez híven a büntetőjog elősegítse a figyelem fokozását, azaz a hanyagságból történő kötelességszegések, a káros eredmény megelőzését.

A büntetőjogi felelősség megállapításának alapját képező bűnös pszichikai viszony alakulását a magyar referátum tehát a következőképpen fejti ki: az elkövetőnek a káros következményhez fűződő pszichikus kapcsolata szándékos kötelességszegés esetén lehet — szándékos vagy gondatlan, míg gondatlan kötelességszegés esetén — kizárólag gondatlan lehet.

A közvetlen szándékkal megszegett vagy elhanyagolt hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelesség személyt vagy jogot sértő okszerű következményeit a szándékos kötelességszegő láthatja előre és e sérelem beálltát kívánhatja. (Ebben az esetben a kötelességszegés tekintetében a pszichikus viszony közvetlen szándékkal — dolus directus — megvalósított, a sérelmi következmények tekintetében ugyancsak szándékos, de etekintetben a szándék lehet közvetlen — dolus directus — is, és lehet eshetőleges — dolus eventualis — is; a kötelességszegés közvetlen szándékos megvalósítása esetén a sérelmi következményt láthatja előre a megvalósító, azonban annak elmaradásában bízván és cselekedvén, a sérelmi következményhez fűződő pszichikus viszonya tudatosan gondatlan — luxuriosus —, amiből viszont az következik, hogy a kötelességszegéssel és a sérelmi következményekkel együttes egész magatartásfolyamat — a büntetőjogi megítélés szempontjából — gondatlan, éspedig a gondatlanság luxuria fajtájának megfelelő.

A hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességet szándékosan megszegő, amennyiben nem látja előre e magatartásának azt az okszerű következményét, hogy valakinek személyét vagy jogait érintő sérelmet idéz elő, de tőle elvárható volt, hogy ezt előre lássa, a valóban bekövetkező sérelem tekintetében a pszichikai viszonyt illetően gondatlanság, éspedig: hanyagság (negligentia) forog fenn, ami — az előbbi esethez hasonlóan — az egész releváns magatartáskomplexust gondatlanná, negligenssé teszi.

A hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességek gondatlan megszegője a kötelesség megszegéséből okszerűen következő sérelem tekintetében kizárólag gondatlan lehet, éspedig, amennyiben a kötelességszegés luxuriosus volt, akkor a káros következmények tekintetében a pszichikus viszony a gondatlanság luxuriosus fajtájával esik egybe; amennyiben a kötelességszegés tekintetében a gondatlanság negligens, akkor a sérelmi következmények tekintetében a gondatlanság kizárólag negligens lehet [s azzá csakis akkor válik, ha a kötelességet gondatlanul (negligenter) megszegőtől elvárható volt, hogy a kötelességszegés következményét, tehát a sérelmet mint lehetőséget — a konkrét körülmények között — előre lássa].

A legutoljára említett pszichikus viszony fennforgása esetén, ha elméletileg nem is kizárt a sérelmi következmények előrelátásának az elvárhatósága, mégis gyakorlatilag aligha lehet a gondatlanságot megállapítani. Ugyanis, aki azt sem tudja, hogy a konkrét körülmények között kötelességet mulasztott vagy szegett meg (noha ezt tudnia kellett volna), annak terhére vajmi ritkán lehet (ha ugyan egyáltalában) azt megállapítani, hogy nem tudván aktuálisan a kötelesség elmulasztásáról, illetőleg megszegéséről, mégis tudnia kellett volna — ugyancsak aktuálisan — az általa nem tudott kötelességmulasztás, illetve kötelességszegés — egyébként — okszerű sérelmi következményéről.

Minthogy a téma, szorosan véve, ez utóbbi esetek problémakörét kívánta részletesen megvizsgálni, a magyar referátum készítői etekintetben hangsúlyozták, hogy figyelemmel a technika gyors fejlődésére, az ember életére és jogaira veszélyt jelentő jelenségek nagymértékű szaporodására, szükséges e veszélyforrások közömbösítésére szolgáló technikai eszközök fejlődése is, és mindezeknek kezelése az emberektől egyre nagyobb fokú gondosságot követel. Ez az oka annak a szigorú álláspontnak, mely szerint a büntetőjogi felelősség még az előbbiekben említett gondatlan magatartásokért is indokolt lehet mindazokban az esetekben, amikor a kötelességszegőnek vagy mulasztónak szemrehányás tehető, hogy miért nem tartózkodott a sérelmet

okszerűen előidéző magatartástól. Más szóval, amennyiben az elkövető személyét alapul véve, továbbá a konkrét körülmények között több figyelem, előrelátás vagy körültekintés tanúsítása esetén keletkezhetett volna az a képzet, amely a magatartás okszerű következményeként a valóban beállott sérelmet tartalmazza, illetőleg, amennyiben a sérelmi következményt előrelátó személy — alaptalanul bízva annak elmaradásában — a sérelmet a hivatásbeli (foglalkozásbeli) szabályok megszegésével, elhanyagolásával idézte elő.

Bár az ilyen jellegű gondatlanul elkövetett kötelességszegések és a szándékosan kárt okozó magatartások pszichikai tartalma között igen lényeges eltérés van, mégsem lehet tagadni az említett veszélyforrások technikai fejlődés folytán bekövetkezett szaporodása és a gondatlanságból okozott sérelmek növekvő száma közötti okozati kapcsolatot. Ezekből következően, arra a felvetődő kérdésre, hogy mennyire alkalmasak ezeknek a gondatlan magatartásoknak megelőzésére a büntetőjogi eszközök, a választ a büntetőjogi szabályozás nemzetközi tapasztalatai, valamint a pszichológia tudományának elért eredményei alapján adhatjuk meg.

III. A kongresszus tematikájában a hivatásbeli negligencia problémái szerepeltek ugyan, a magyar nemzeti referátum mégis abból a meggondolásból indult ki, hogy az ott résztvevő országok büntetőjoga megoldásától részben eltérő magyar megoldás helyes megvilágításához szükséges nagyobb területet felölelni és a szóbanforgó bűntettet az egyéb hivatali, foglalkozásbeli bűntettekkel összefüggésben bemutatni, a magyar BTK rendszerében való elhelyezésüket is érzékeltetni. Ennek megfelelően a Kádár Miklós és Horváth Tibor által készített összeállítás igen értékes, teljes összefoglalást ad e bűntettekről; részletesen elemzi azok elméleti és dogmatikai vonatkozásait egyaránt.

A magyar BTK-ban a hivatásbeli kötelességszegéssel kapcsolatos bűncselekményi tényállások — a bűnösség formájától függetlenül — háromféle szempont alapján nyertek elhelyezést.

1. Egyes tényállásoknál a hivatásbeli kötelességszegés jellege — lényegében — a bűntett speciális alanyának a meghatározásában jut kifejezésre. Ide tartoznak a hivatali bűntettek, amelyeknek objektív és szubjektív jellemvonásokon alapuló közös ismérvei a következők:

a) elkövetőjük — tettesként — kizárólag hivatalos személy lehet;[1]

b) a cselekmény sérti a hivatal működésének a zavartalanságát;

c) alkalmas annak a bizalomnak a csökkentésére, amely a hivatalos személyben összpontosul;

d) közvetlenül veszélyezteti vagy sérti az egyének érdekeit;

e) kötelességmulasztás vagy kötelességszegés, illetőleg a hivatali hatáskör túllépésének formájában nyilvánul meg.

A hivatali bűncselekményeknek két nagy csoportját lehet megkülönböztetni:

A) a sajátképpi hivatali bűntetteket, azaz, amelyeknek az elkövetési magatartása kizárólag hivatalos személy által valósítható meg, más által nem követhető el.[2]

Ezekre a bűncselekményekre jellemző, hogy az elkövetési magatartásaik, általánosítva, két tényállásba sűríthetők: — a hivatali hatáskörbe tartozó ügyben elkövetett kötelességszegés, és — a hatáskörbe nem tartozó ügyben visszaélés a hivatali hatalommal vagy jelleggel, vagy az ilyen hatalom, illetőleg jelleg felhasználása.

B) A nem sajátképpi hivatali bűntettek, amelyeknek elkövetési magatartása bárki által megvalósítható[3], amennyiben pedig alanyuk tettesként hivatalos személy — éppen tettesük sajátosságainál fogva minősülnek hivatali bűntettekké[4] annak következtében, hogy a hivatali helyzet felhasználásával történő elkövetésük a társadalomra veszélyességnek nagyobb fokát eredményezi[5].

A hivatali bűntettek csoportosítása megkülönböztet még általános és különös, valamint abszolút és relatív hivatali bűncselekményeket. Az általános hivatali bűntettet bármely hivatalos személy elkövetheti, míg a különöseket csak valamely szűkebb köre a hivatalos személyeknek.[6] Abszolút vagy relatív a hivatali bűntett attól függően, hogy az minden körülmények között ilyenként értékelendő, vagy pedig csak bizonyos körülmények fennforgása esetén emelkedik ki a fegyelmi rosszallást érdemlőség köréből a bűntettek közé.[7]

A hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességszegéssel kapcsolatos törvényi tényállásoknak ebben a körében a bűnösség csak egyfajta lehet. A tulajdonképpeni hivatali bűntettekért a magyar BTK kizárólag szándékos elkövetés esetére állapít meg felelősséget; a hivatali hanyagságot mint tényelemet teljesen kiküszöbölte a bűntettek köréből, s azt a fegyelmi jog hatáskörébe utalta.

2. Vannak olyan hivatásbeli kötelességszegést pönalizáló bűntettek, amelyeknél e jelleg az elkövetési magatartás meghatározásában jut kifejezésre.[8] A bűntetteknek ennél a csoportjánál maga a tényállás szövege tartalmazza a foglalkozási szabályszegés kifejezést vagy az ezt tartalmazó elkövetési magatartás leírását. Ebből következik, hogy alanya tettesként csak az lehet, aki bizonyos foglalkozásbeli szabályok hatálya alatt van. Nagy jelentősége van tehát a foglalkozás, a foglalkozási szabály, illetőleg szabályszegés helyes értelmének.

A szerzők megállapítják, hogy a magyar bírói gyakorlat a tényállásokban meghatározott jogtárgyak minél hatékonyabb védelme érdekében büntetőjogi szempontból foglalkozásnak nemcsak a keresetként gyakorolt tevékenységet tekinti, hanem minden olyan egyéb tevékenységet is, amely írott vagy íratlan, de a gyakorlat által általánosan elfogadott szabályokhoz van kötve. Aki tehát valamely szakképzettséget igénylő foglalkozást folytat — akár hatósági jogosítvány

[1] A hivatalos személy büntetőjogilag releváns fogalmát a BTK 114. §-a tartalmazza.

[2] Pl. a hivatali visszaélés büntette — BTK 144. §; vagy: a jogtalan előny követelése vagy elfogadása — BTK 149. § (1) bek.

[3] Pl. a bűnpártolás büntette.

[4] Pl. a hivatali bűnpártolás — BTK 148. §.

[5] Idetartoznak még a hivatalos eljárásban való bántalmazás — 1965. §; a kényszervallatás — BTK 146. §; a törvénytelen fogvatartás — BTK 147. §.

[6] Mint pl. a törvénytelen fogvatartás büntette.

[7] Így pl. a kényszervallatás büntette csak akkor valósul meg, ha a hivatalos személy a törvényellenes eszközt vallomás vagy nyilatkozat kicsikarása céljából alkalmazza — BTK 146. §.

[8] Idesorolhatók a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés — BTK 258. §, járművezetés ittas állapotban — BTK 194. §, segítségnyújtás elmulasztása — BTK 259. § (3) bek., hűtlen kezelés — BTK 298. §, hanyag kezelés — BTK 298. § (1) bek.

alapján, akár anélkül — arra az illető foglalkozás szabályai az irányadók, azaz foglalkozási szabályok hatálya alatt van.

Ilyen tevékenységi területek:

1. a munkavédelmi és balesetelhárító szabályok,

2. építkezéssel kapcsolatos műszaki, statikai szabályok,

3. orvosi tevékenység,

4. járművezetés,

5. lőfegyver használata, kezelése.

A referátum a foglalkozási szabályokat konkrét, eseti és általános szabályokra tagolja.

A kötelességszegést pönalizáló tényállásoknak ehhez a csoportjához tartoznak az olyan jellegű magatartások is, amelyeknél az elmulasztott kötelesség nem valamely foglalkozásból vagy hivatásból, hanem megbízásból folyik. Ilyenek a tulajdon elleni bűntettek sorában elhelyezett hűtlen kezelés és hanyag kezelés bűntettei, amelyek közül az utóbbi az előbbinek gondatlan alakzata.

3. A hivatásbeli kötelességszegéssel kapcsolatos bűntettek harmadik csoportjába azok tartoznak, amelyeknél e jelleg a tényállásban kifejezetten nem szerepel ugyan, de tartalmukat tekintve foglalkozásbeli szabályszegésről van szó. Idetartoznak a BTK XIII. fejezetében elhelyezett népgazdaság elleni bűntettek, amelyek elsősorban a népgazdaság tervezésével, beruházási rendszerével, anyag- és energiaellátásával, a gazdálkodás érdemi tevékenységével, annak ellenőrzésével, valamint a fogyasztók érdekeinek védelmével kapcsolatos támadást jelentenek.[9] Annak következtében, hogy a népgazdasági tevékenységnek ezek az oldalai leginkább belülről támadhatók, a népgazdasági bűntettek alanyai rendszerint speciális személyi körből, a gazdasági tevékenységet ellátó szervek olyan dolgozóiból kerülnek ki, akiknél a vonatkozó gazdálkodási szabályok egyúttal a foglalkozásukkal, beosztásukkal együttjáró foglalkozásbeli kötelességként jelentkeznek.

Ilyen bűntett a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése (BTK 224. §), amely elkövethető gondatlanul is, ugyanúgy mint a pazarló gazdálkodás (BTK 225. §) tényállása is, amely az ésszerű gazdálkodás követelményeit szegi meg, függetlenül attól, hogy ezek a követelmények írott szabályokban vannak rögzítve, vagy pedig csupán a szakemberek számára feltétlenül ismertek és kézenfekvők. Ismerteti a referátum még a népgazdaság szervei megtévesztésének (BTK 226. §), a gazdasági ellenőrzés és adatgyűjtés akadályozásának (BTK 227. §), a beruházási és a pénzügyi fegyelem megsértésének (BTK 229. §) bűntettét, valamint a rossz minőségű ipari termék forgalomba hozatalának (BTK 230. §) bűntetti tényállását, amelynek társadalomra veszélyessége indokolja, hogy gondatlan elkövetése is büntetőjogi felelősségre vonást eredményezzen.

Ezeknek a kötelességszegéseknek egy része formális bűntett, többsége azonban a tényállásban meghatározott veszélyhelyzet beállását vagy más káros következményt feltételező eredménybűntett.

IV. A főreferátum külön, éspedig indítást célzóan, vitakérdésként foglalkozott a büntetőjogi büntetés szükségességével a hivatásbeli negligencia esetét illetően. Ezzel kapcsolatban két kérdést vetett fel:

a) a gondatlanságnak mely fokától indokolt a kriminális büntetés,

b) mi a büntetőjogi felelősség tulajdonképpeni alapja — a felróható magatartás vagy a káros következmény?

A felvetett kérdés körül kialakult eszmecsere összegezéseképpen a főelőadó az első kérdés megoldásához kétféle szempontot tartott figyelemre méltónak:

az individualista szempont szerint a hivatásbeli kötelességszegés minden (alkalmilag és hivatásszerűen gyakorló személy által történő elkövetés) esetben büntetendő, de csak a hanyagságnak igen magas fokán, a culpa levis eseteiben;

a társadalminak nevezett szempont szerint pedig valamennyi foglalkozási ágban különbséget kell tenni a culpa levis és a culpa lata között, s büntetést csupán a felületesség, a szakmai jártasság hiányából eredő mulasztások, a megbocsáthatatlan vigyázatlanság eseteiben kell alkalmazni, míg a kisebb gondatlanságból eredő károkozások elbírálását a fegyelmi és a polgári jog hatáskörébe kell utalni.

Nagyobb vitát eredményezett a második felvetett kérdés, amelyben az álláspontok eltérően alakultak ki. A résztvevők többsége a cselekmény büntetendőségéhez megkívánja a bekövetkezett eredményt, ahogy a magyar referátum hangsúlyozza — a közvetlen veszélyt, illetőleg a káros eredményt. Ezzel ellentétes volt a nézete a venezuelai küldöttnek, aki szerint a hivatali hanyagság büntetendő teljesen függetlenül az eredménytől. Nagy-Britannia képviselője is hasonlóan nyilatkozott: szerinte a modern jogban megfigyelhető törekvés az inkriminált cselekmény, magatartás hangsúlyozása, a következmények figyelmen kívül hagyásával. Összegezésként a főelőadó kiemelte a gondatlan elkövetésért való felelősség kivételes jellegét és a normatív elméletre támaszkodva a büntetőjog fejlődésének jelenlegi szakaszában kizárólag a káros eredményt tartotta a büntethetőség alapjának. Ennek alátámasztásaként azt is megemlítette, hogy a gondatlan bűncselekmények kísérlete éppen ezért nem büntetendő. Az a gondatlan magatartás, amely sem társadalmilag, sem egyénileg kárt nem okozott, nem lehet a büntetőjogi felelősség alapja.

Sokszor és több szempontból merült fel a szekció ülésein a hivatásbeli negligencia differenciálásának a szükségessége. Többen kívánatosnak mondották, hogy nagy mértékben korlátozódjék a kifejezetten büntetőjogi jellegű cselekmények köre és ezzel együtt szélesedjék a fegyelmi jog területe.

A büntetőjogi felelősségre vonásnak csak a törvény által meghatározott, a társadalomra vagy az egyénre káros következmények realizálása esetén van helye, éspedig kivételes intézkedésként. Az elbírálás mércéje az legyen, vajon ugyanazokat a káros következményeket az egyes területeken működő jó szakember előreláthatta-e, s ezen belül is különbséget kell tenni az elkövetők között aszerint, hogy valamely foglalkozást hivatásszerűen űz-e, vagy pedig azt éppen csak alkalomszerűen folytatja; különbséget kell továbbá tenni a „megengedett" és a „tiltott" kockázat között. Valamennyi egyéb esetben az elbírálást a fegyelmi jogra kell bízni.

[9] Meg kell jegyezni, hogy az idevágó fejtegetések még nem lehettek tekintettel a gazdaság új irányítására vonatkozó és azóta megállapított elvekre.

Szükségesnek látszik ez utóbbiakkal kapcsolatban megjegyezni, hogy eltérés van a főreferátumban kifejtettek és a magyar referátum, ill. általában a magyar büntetőjog szemlélete között atekintetben, hogy a büntetőjogi felelősség mértékének a megállapításában milyen mértékben kell kiindulni a bűnösség fokából, annak árnyalataiból, vagy pedig a káros következmények elemzéséből. Míg nálunk a büntetőjogi felelősségre vonásban a bűnösség ugyan szükséges kellék, de annak megléte esetén vizsgálódásunkat teljes erővel a beállott káros következményekre fordítjuk, addig az Uppsalában részt vevő többi államban azt figyelhetjük meg, hogy érdeklődésüket elsősorban a szubjektív tényelemek, a bűnösség formája, foka, jellege (egészen az árnyalatokig) köti le.

V. Abban a kérdésben, hogy milyen legyen a hivatásbeli kötelességszegés konkrét büntetése, szinte egyöntetű vélemény alakult ki. A büntetés alapja a bűnösség foka és a társadalomra veszélyesség foka. Combaldieu francia delegátus hangsúlyozta, hogy rövid szabadságvesztés büntetés helyett célszerűbb a pénzbüntetés; ahogy a jugoszláv Djordjevics kifejezte, speciális büntetésekre van szükség. Nem megtorló jellegű büntetés kell, hanem inkább jóvátevő, a kárt kompenzáló, semmiképpen nem szabadságvesztés büntetés. Ezenkívül igen fontos a hivatásbeli negligenciáért szabadságvesztésre elítéltekkel való egyéniesített bánásmód a végrehajtás során, szeparálásuk a többi elítélttől.

Minthogy a téma éppen az ilyen jellegű bűncselekmények nagy és fokozódó veszélyessége miatt vált aktuálissá, a főelőadó külön foglalkozott a megelőzés problémáival. A megelőzésre két területen kínálkozik lehetőség. Az egyik a veszélyes hivatás és foglalkozás gyakorlásához szükséges szakmai vizsgák szigorítása és azok pszicho-technikai jellegének hangsúlyozása, a másik az ún. akadályozó bűntetti tényállások alkotása, azaz a foglalkozási szabályok be nem tartásának a büntetése. Ennek a követelménynek felelnek meg a magyar BTK-ban az ún. veszélyeztetési bűntettek. További lehetőségként vetette fel az előadó azt, hogy aki bizonyos számú ilyen akadályozó bűntettet (les délits obstacles) már elkövetett, azt újabb vizsga letételéig el kell tiltani az adott foglalkozástól vagy annak gyakorlását fel kell függeszteni. A büntetőjogi felelősség az alkalmazót, munkáltatót csak a saját gondatlansága miatt terheli és büntetése is csak annak mértéke arányában lehetséges.

A hivatásbeli kötelességszegéssel elkövetett bűntetteknél a főbüntetések mellett különösen fontos szerephez jutnak a mellékbüntetések. Ezek közül a legjelentősebb a foglalkozástól való eltiltás, amely Magyarországon a leggyakrabban a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntette (BTK 258. §) eseteiben kerül alkalmazásra. Mivel ez igen hatékony eszköz a megelőzés tekintetében is, talán nem hiába való megemlíteni, hogy a foglalkozástól eltiltásnak mellékbüntetésként való alkalmazása igen nagy szerepet játszhatna a vagyonkezelés körében elkövetett és a népgazdaság elleni bűntettek esetében is.

VI. Elemzéseinek végén a főreferátum összefoglalta a téma lényeges pontjaira vonatkozó nézeteket és általános következtetéseket vont le belőlük. Ezek közül néhány, jelentőségénél fogva, megérdemli, hogy ismertetésünkben mi is visszatérjünk rájuk.

A büntetőjogi felelősséget a hivatásbeli negligenciának csupán a törvény által megjelölt különlegesen veszélyes és súlyos eseteiben kell fenntartani, akár az élet, testi épség, akár a vagyon sérthetetlenségéhez fűződő társadalmi érdeket tartjuk is szem előtt. Erre vonatkozóan a magyar referátum olyan összesítő adatokat is tartalmaz, melyből kitűnik, hogy a magyar BTK a hivatásbeli (foglalkozásbeli) kötelességszegéssel kapcsolatos, mintegy 16 bűntetti tényállása közül mindössze ötnél bünteti a gondatlan elkövetőt is.

Gondatlan bűnösség mellett is megvalósíthatók: a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése [224. § (4) bek.]; a pazarló gazdálkodás [225. § (3) bek.]; a rossz minőségű ipari termék forgalomba hozatala [230. § (4) bek.]; a 294. §-ban foglalt társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett hűtlen kezelés szándékos bűntettének a kötelességszegés, vagy mulasztás hanyagságát feltételező esetben, hanyag kezelés elnevezéssel a gondatlan változatát fogalmazza meg a magyar Büntető Törvénykönyv 298 §-a. A 258. §. a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést úgy fogalmazza meg, hogy a szabályszegés lehet szándékos és gondatlan is; a közvetlen veszélyhelyzet gondatlan előidézése sajátképpenni befejezett bűntett, amennyiben a szabályszegésből okszerűen következik; a gondatlan vagy szándékos szabályszegésből okszerűen bekövetkezett gondatlan testi sértést, illetőleg gondatlan emberölést súlyosabb büntetéssel fenyegeti.

Hogy ne akadályozzuk feleslegesen és károsan a korunkra oly jellemző tudományos és technikai fejlődést, el kell határolnunk egymástól a súlyos és kevésbé súlyos hanyagságot, és a büntetőjogi szankcionálásnál különbséget kell tenni a culpa lata, levis et levissima között, mindamellett feltétlenül foglalkozásbeli negligenciaként kell értékelni a káros hatást kiváltó technikai újítások alkalmazását.

Abban a kérdésben, hogy a kiszabott büntetés mivel legyen feltétlenül arányos, az okozott kárral vagy pedig a bűnösség fokával — a főreferátum arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjog jelen fejlődési szakaszában, nem szándékos bűncselekményekről lévén szó, a kötelességszegő által nem akart eredmény nem lehet közvetlen hatással a büntetés mértékére. Emellett azt is hangsúlyozta, hogy a bíró számára meg kell adni a szabad mérlegelés lehetőségét, hogy a számbajöhető büntetések közül ő válassza ki a legmegfelelőbbet, akár szabadságvesztés, akár pénzbüntetés, vagy biztonsági intézkedés formájában.

Szabadságvesztés büntetés kiszabása esetén feltétlenül gondoskodni kell az ilyen cselekményekért elítéltek megfelelően szeparált elhelyezéséről, sőt a főelőadó a török jog megoldására hivatkozva, a megszakításokkal való büntetés letöltését is javasolja.

A foglalkozásbeli negligencia általános törvényi meghatározása helyett a főelőadó által levont következtetés inkább a veszélyforrást magukban rejtő foglalkozási ágak minél sürgősebb pontos szabályozását tartja kívánatosnak.

Horváth Anna

A jogi (bírói) szubjektivizmusról.*

Úgy látszik, hogy az ági vagyon intézményével kapcsolatos 878. sz. polgári-kollégiumi állásfoglalás (ezután: áf.) önmagában nem eléggé meggyőző és kritikaálló, mert gyors egymásutánban immár három nagytekintélyű jogász szerzőnk is szükségesnek látta tanulmányt, illetve cikket írni ennek az, enyhén szólva, radikális jogszabály-értelmezésnek a — védelmében.

Az első ilyen defenzív akció *Világhy Miklósnak* a Jogtudományi Közlöny 1966. évi 1—2. számában „Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben" címmel megjelent tanulmánya volt, amely *Bárány Aladárnak* az áf.-t kritizáló, de a Jogt. Közlönyben csak később közzétett, „Egy állásfoglalás margójára" című cikkében foglaltakat (az áf.-sal szembeni „ellenvéleményt") igyekezett — a történeti értelmezési módszer alapján, illetőleg e módszer alkalmazásának az „ellenvéleményen" levők általi elmulasztására hivatkozva — megcáfolni.

Második defenzorként *Benedek Károly* lépett fel, aki a Jogt. Közlöny 1966. évi 7. számába írt egy, „A jogi formalizmusról" című cikket ugyancsak az áf. helyességének „begyőzése", illetőleg Bárány Aladár álláspontjának a megdöntése céljából.

Végül, de az előbbivel csaknem egyidőben *Eörsi Gyula* állt sorompóba, aki az „Állam- és Jogtudomány" 1966. évi 2. számában „Megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának iránymutató döntéseire (1965—1966. február)" cím alatt megjelent hosszabb tanulmánya kb. két oldalnyi részét szintén a 878. sz. áf. védelmének szentelte.

*

Világhy Miklós tanulmányát illetően már régebben megírtam részletes „hozzászólásomat", melynek közzétételére azonban a Jogt. Közlönynél, sajnos, mindezideig nem került sor.

Itt, az alábbiakban csak azt az objektív forrású, illetve lényegű benyomásomat kívánom a jogász közvélemény elé tárni, hogy a három neves szerzőnek hogyan sikerült végeredményben — „agyonvédeni" a szóban levő áf.-t.

* Vitacikk. *(Szerk.)*

I.

Világhy M. az említett tanulmánya IV. részében kifejezetten elismeri az ellenvélemény azon alaptételének helyességét, hogy a Ptk. 611. § (1) bek.-ében meghatározott „ági öröklés" fogalmilag a korábbi örökhagyó, illetve ajándékozó felmenőnek a *tulajdonjogát* tételezi fel ama vagyontárgy tekintetében, amely tőle vagy róla a lemenőre (a későbbi örökhagyóra) ingyenesen hárult. — Hasonlóan elismeri, hogy: „Mindegyik esetben a tulajdonjognak vagy másféle ingyenesen juttatott jognak a törvényes szerzése (beleértve az alakszerűségeket is) a feltétele az ági öröklésnek." (Fenti kiemelés: tőlem.)

A IV. rész egy további bekezdése — bár bizonyos célzatos „bővítéssel" történt megfogalmazásban — lényegileg ugyanezt tartalmazza:

„A bírált álláspontnak igaza van abban, hogy a Ptk. 611. § (1) bekezdésében említett „öröklés" és „ingyenes juttatás" a nyelvtani (alacsonyabb fokú) és a rendszeres (magasabb fokú) értelmezés eszközeivel szemlélve olyan vagyontárgyat jelez, amely az örökhagyó, illetőleg juttató tulajdonában volt akkor, amikor a vagyontárgy a szerző félre, a későbbi ági örökhagyóra hárult."

E mondat folytatása pedig a következő:

„Ennek az álláspontnak a hibája azonban abban van, hogy nem alkalmazza a történeti értelmezés módszerét."

Szóval, Világhy szerint az ellenvéleménynek *csak* az a hibája, hogy hiányzik belőle a történeti módszerű értelmezés.

Szerző a tanulmánya elején pótolta is ezt az általa hiányolt történeti értelmezést, azonban rögtön és könnyen megállapíthatja bárki, hogy amit a tanulmány idevonatkozó része tartalmaz, annak nincs — nem lehet — *semmi köze* az áf.-sal kapcsolatban már az előkészítése során kirobbant éles vitának a lényegéhez, nevezetesen:

1. ahhoz a kérdéshez, hogy az áf. által szem előtt tartott eset(ek)ben a felmenő és a lemenő ajándékozási jogviszonya szempontjából *mi az ajándékozás tárgya?* Vagy, más szóval, a felmenő *minek a tulajdonjogát* ruházta át — ingyenesen — a lemenőjére? Illetőleg.

2. ahhoz a kérdéshez, hogy vajon kivonható-e a Ptk. 613. § (1) bek. b) pontjának hatálya alól az az eset, midőn a felmenőről a lemenőre ingyenesen hárult *pénz*-összeg volt az a vagyontárgy, amelynek *helyébe* a lemenő hagyatékában meglevő (bizonyos) vagyontárgy lépett? (Persze, ide értendő mind az ajándékozással, mind az *öröklással* „ingyenesen hárult pénz"!)

Az áf.-sal szemben ellenvéleményen levők válasza a fenti kulcskérdésekre az, hogy a felmenő részéről a lemenő javára csupán meghatározott pénzösszeg tulajdonjogának ingyenes átruházása, illetőleg a lemenőt mint vevőt terhelő vételárnak (pénznek!) helyette ingyenesen történő kifizetése valósult meg úgy tényszerűen, mint jogilag. És, amint fentebb már rámutattam, Világhy ezt az ellenvéleményt csak annyiban tartja hibásnak, azaz tévesnek, amennyiben nem a történeti értelmezés módszerének alkalmazásával jött létre. Viszont a Világhy által nyújtott „történeti értelmezési" anyag — amely lényegileg ugyanazt tartalmazza, mint ami már magában a törvény 611—614. §-aihoz fűzött min. indokolásban is benne van — egyáltalán nem érinti sem magának az áf.-nak megállapításait, sem az azok ellen — pl. Bárány Aladár cikkében — felsorakoztatott elvi kifogásokat, — következőleg a szóban levő történeti értelmezés (min. indokolás) már eleve teljességgel alkalmatlan mind az áf. helyességének, mind az ellenvélemény helytelenségének bizonyítására. Vagy — egész pontosan véve — legfeljebb annyiban áll fenn közöttük összefüggés, hogy a min. indokoláshoz, valamint a Világhy adta történeti értelmezéshez, illetőleg az annak megfelelő tételes szabályozáshoz viszonyítva az áf. az ági öröklés körét *tárgyilag* jelentős mértékben *bővíti,* míg az ellenvéleményesek a min. indokolásban és az azzal összhangban megalkotott tételes szabályokban kifejezett korlátozó vagy szűkítő tendenciát teszik magukévá és igyekeznek megvédeni, érvényre juttatni.

II.

Benedek Károly a Bárány-féle cikkre írt „válasz"-cikkében — melynek „A jogi formalizmusról"

címet adta — a lényeget illetően csak megismétli azt, amit Világhy Miklós fentebb tárgyalt cikke tartalmaz. Az áf.-ra vonatkozólag Bárány által kifejtett vélemény ő szerinte is „formalista" jogszabályértelmezésből származik, azaz olyan értelmezésből, amely a *történeti* értelmezési módszert figyelmen kívül hagyta.

Cikkét egyébként az általa „naturalistának" nevezett jogászi módszer leírásával vezeti be, — ezáltal pedig, amint a későbbiekből kitűnik, akaratlanul bár, de épp a *saját módszeréről* „rántotta le a leplet."

Ugyanis — és a két szerző egész „hozzáállásában" és vita-módszerében épp ez a leglényegesebb — ha közelebbről vizsgáljuk fejtegetéseiket, arra jövünk rá, hogy, bár a „történeti értelmezés" döntő szerepéről beszélnek, végül ténylegesen maguk is egész más szempont, illetve teljesen más körülmény alapján döntik el az áf.-sal kapcsolatos törvény-értelmezési vitát. Ahogy pl. Benedek cikkében olvassuk:

„Az emberek ügyeiket általában a legegyszerűbb és ennek megfelelően legésszerűbb módon szokták intézni, ezért alig akad olyan ember (állítom, jogász sem), aki az ajándékozást a vita-cikkben megkívánt jogi megoldással bonyolítaná le." — (Ennek a kirívóan szubjektív „érvnek" a hasonmása — pendantja — megtalálható, még részletesebb és plasztikusabb kidolgozásban, Világhy tanulmányában is!)

Folytatólag, Benedek cikkéből:

„Nem történt... más, csak annyi, hogy két olyan szerződést, amelyek mindegyikében az egyik fél azonos személy, *egy szerződésbe foglaltak*, kihagyva egy olyan közbenső jogi aktust, amely az elérni kívánt jogi hatás, a tulajdonjognak" — (és az *ágy jellegnek??*) — „a megajándékozott által való megszerzése szempontjából mellőzhető." (Kiemelés, valamint a zárójelek közé tett beszúrás: tőlem.)

Ez az utóbb idézett rész önmagában véve is ellentmondónak látszik, mert a szerző előbb két szerződésnek — feltehetőleg, de nem biztosan, a felmenő és az „idegen" eladó közötti adásvételi — s a felmenő és a lemenő között történő ajándékozási szerződésnek — csupán egy szerződésbe (nyilván az „idegen" és a lemenő közt tényleg létrejött adásvételi szerződésbe) *foglalásról*, utóbb pedig a két szerződés egyikének, mint mellőzhetőnek, a *kihagyásáról* beszél.

Egyébként — a cikk eme részét olvasva — azt is gondolhatnánk, hogy a szerző itt *egy közös okiratra* utal, amely tartalmazza mind a felmenőnek a 3-ik személlyel kötött adásvételi szerződését, mind a felmenő és a lemenő között egyidejűleg létrejött ajándékozási szerződést. (*Ilyen* „technikai" megoldás nem ütköznék semmi akadályba.)

Ámde, amint tudjuk, az áf.-sal „értelmezett" esetben, illetve tényállásban távolról sem a most említett közös okiratról, hanem, ellenkezőleg, olyan okiratról van szó, amely *kizárólag* a 3-ik személy, mint eladó, s a lemenő, mint vevő, által kötött *adásvételi* szerződést foglalja magában.

Ez az *objektív* tény, illetve az *okirati valóság*: *egyetlen* — s kizárólagosan *adásvételi* — szerződés!

És, amint a fentebbi idézetekből kétségtelenül kitűnik, a „válasz"-cikk írója *ebbe* — merőben szubjektív módon — két másik szerződést *képzel* bele, amely abban ténylegesen (objektíve) nincs benne, ti. olyan szerződéseket, melyek egyikében a felmenő mint az ingatlan (vagyontárgy) vevője, másikában pedig mint ugyanazon ingatlan ajándékozója szerepel,

és azt akarja, hogy a csak az ő kívánsága, illetve képzelete alkotta 2-ik és 3-ik szerződést valóságnak, azaz objektíve is létezőnek fogadják el. Ennek az elhivésére vagy elfogadására azonban, természetesen, senki sem köteles.

De mindennek ugyebár, valóban nincs semmi köze ahhoz a „történeti értelmezéshez", amely a Ptk. indokolásában, illetve Benedek Károly és Világhy Miklós cikkében foglaltatik.

Ez a körülmény pedig — igen nagy valószínűséggel — arra mutat:

egyfelől, hogy a két szerző — legalábbis az áf.-beli tényállással kapcsolatban — tűrhetetlenül szigorúnak, igazságtalannak *érzi* a Ptk. 613. §-ának azt a rendelkezését, mely szerint „az ágy vagyontárgy helyébe lépett, vagy az ágy vagyontárgy értékén vásárolt vagyontárgyra" az ágy öröklés szabályai nem terjednek ki;

másfelől, hogy — tudatosan, vagy csak ösztönösen — ettől az *érzéstől* indíttatva, igyekeznek így vagy úgy, de valahogy mégis igazolni, megmagyarázni az áf. törvényességét, illetőleg „életszerűségét".

Úgy vélem, *ez* a jogászi, (illetve bírói) szemlélet és magatartás az, amely — minden másnál indokoltabban és találóbban — *szubjektivizmusnak* nevezhető, és: lényegileg ugyanezt jelenti a „válasz"-cikk bevezetésében leírt „naturalista" jogászi módszer is!

Szerintem tehát az adott és, sajnos, több hasonló esetben egyáltalán nem „formalista" és „történeti" jogszabályértelmezés közti különbségről, hanem az objektivizmus és a szubjektivizmus összeütközéséről, illetőleg az utóbbinak egy olyan gyakorlati megnyilvánulásáról van szó, mellyel kapcsolatban a történeti értelmezés valóban csak szólamnak, pontosabban: a lényegtől, ti. az önkényes jogalkotás tényétől való figyelem-elterelési kísérletnek bizonyul. (Lásd: a „válasz"-cikk záró mondatát!)

Persze, még szubjektív(ista) szemszögből nézve is nehéz megérteni, hogy az áf. miért tulajdonít kivételesen (vagy egyedül) a felmenői *pénz*-vagyonnak szinte törvényfeletti jelentőséget, illetve hatóerőt?

Hiszen a törvény az ágy öröklés szempontjából a pénz és másfajta vagyontárgyak közt nem tesz semmi különbséget, és — feltehetőleg — az áf. hívei is minden további nélkül bele tudnak törődni pl. abba, hogy:

— ha a lemenő a felmenőjétől természetben, nem „pénzben" kapott házat (vagy egyéb vagyontárgyat) akár hosszabb idő múlva, akár mindjárt másnap elcseréli egy másik házra, (illetőleg bármiféle vagyontárgyra), vagy nyomban értékesíti, azaz pénzzé teszi, esetleg épp a felmenő kívánságának vagy „meghagyásának" megfelelően — akkor a tulajdonába kerülő másik ház (egyéb vagyontárgy), illetve pénz-összeg már nem lesz többé „ágy" jellegű, azaz törvényes öröklés címén a túlélő házastársé lehet!

Elvi síkon ui. az áf.-ba a „pénz" helyett betehető akármilyen (más nemű) vagyontárgy, és így az áf. — elvi következetességgel alkalmazva, illetőleg érvényesítve — nyilvánvalóan alapul vagy eszközül szolgálhat a Ptk. 613. § (1) bek. b) pontjában foglalt korlátozó szabály teljes kiküszöbölésére, meghiúsítására. Mert: ha a pénznek, mint vételárnak, a *felmenőtől* való *származása,* illetve a felmenőnek az áf.-ban kiemelt „meghagyása" olyan — varázslatszerű — mozzanat, amely a lemenő tulajdonába egy harmadik személy tulajdonából átkerülő másik vagyontárgyat is eredendően „ági" jellegűvé képes tenni, akkor az a „leegyszerűsített jogtechnikai megoldás", amellyel az áf. és a vele egyetértő cikk-írók operálnak, az imént jelzett példa-esetekre éppen úgy „illik", vagy éppen úgy ráilleszthető, mint az áf. „pénzes" esetére. Sőt annak se lehet majd semmi akadálya, hogy az áf.-sal született jogelv az ági öröklés körén kívül is, azaz egész általánosságban érvényesüljön!

Az áf.-ban rejlő ezek az elvi lehetőségek, illetve következmények világossá teszik, hogy az áf. valójában a Ptk. 117. és 579. §-ait „értelmezi" a maga sajátos módján azzal a szubjektív célzattal, hogy az objektíve nem ági jellegű vagyontárgy (is) ági jelleget, illetőleg látszatot nyerjen. A „sajátos értelmezési mód" pedig abban nyilvánul meg, hogy az áf. — minden tulajdonképpeni *indokolás nélkül* — *csak kimondja,* rendelkezés-szerűen, hogy a vizsgált esetben a törvény ellentétes szabályaihoz képest mutatkozó ténybeli, illetve alaki hiányosságoknak „nincs jelentőségük." Vagyis az áf. a törvény ellentétes értelmű elvi szabályait a tárgyát képező tényállás (eset) tekintetében egyszerűen *hatályon kívül helyezi.* Illetőleg úgy „értelmezi" a Ptk. 613. § (1) bek. b) pontját, mintha az a következőképpen szólna:

„Az ági öröklés szabályai nem terjednek ki:

a) . . . . . .

b) az ági vagyontárgy helyébe lépett vagy az ági vagyontárgy értékén vásárolt vagyontárgyra „— kivéve azt az esetet, ha az (eredeti) ági vagyontárgy *pénz* volt és a lemenő az újabb (meglevő) vagyontárgyat ebből a pénzből vásárolta magának."

Azt hiszem, senki sem vonhatja kétségbe, hogy a b) pontnak az itt megfogalmazott „kivétellel" való bővítése semmi más, mint meg nem engedett bírói jogalkotás.

*

Az eddigiekhez képest a vita mérlege a következő:

Azt az „ellenvéleményt" támadó két cikk-író maga is kifejezetten elismerte, hogy az első három értelmezési módszer — ti. a nyelvtani, a logikai és a rendszertani módszer — alkalmazása feltétlenül és kizárólag az ellenvélemény helyességét, alaposságát igazolja. Itt, a fentiekben pedig tényként az derült ki, hogy a 4. fokú, azaz a történeti értelmezéssel szintén nem lehet más eredményre jutni, illetve hogy az adott történeti értelmezés az adott vitával nem hozható semmi olyan összefüggésbe, amely az ellenvéleményt bármiként is hátrányosan érintené.

De ha az „értelmezéssel" így állunk, akkor a vitás áf., valamint az azt támogatók álláspontja semmiesetre sem lehet helyes, törvényszerű, és tagadhatatlanul érvényben levő jogunk lényeges, sőt alapvető megváltoztatását jelenti.

A Ptk. 613. § (1) bek. b) pontjában foglalt rendelkezéshez képest ui. az áf. híveinek azt kellett volna, vagy kellene a jövőben, bebizonyítaniuk, hogy az áf. szerint „ági" jellegű vagyontárgy tulajdonjoga a *felmenőről* szállt (hárult) a lemenőre. (Világhy!!) Ez a bizonyítás azonban egyáltalán nem sikerült nekik és nem is sikerülhet soha — azok előtt a jogalkalmazók előtt, akik a törvény, a logika és a jogszabályértelmezés szükségképpen objektív lényegét (természetét) megértve és kellően tiszteletben tartva gyakorolják fontos társadalmi hivatásukat.

III.

Amint láttuk:

Világhy professzor még határozottan azt az *elméleti* álláspontot képviseli, hogy ági öröklés tárgya — már *fogalmilag* — csak olyan vagyontárgy lehet, amely a lemenőre (a későbbi örökhagyóra) való ingyenes hárulláskor — (pontosabban: hárulás előtt) — a *felmenő tulajdona* volt. — (Ugyanakkor „jogi tudatunkra", „népünk gondolkodására", illetőleg a „nem jogász" módon gondolkodók véleményére hivatkozva mégis arra a végkövetkeztetésre jut, miszerint: „. . . mindegy, hogy a felmenő maga szerezte-e meg a vagyontárgyat és utóbb örökítette (?) át", (a beszúrt kérdőjel: tőlem) — „illetőleg ajándékozta a lemenőnek, vagy hogy a vagyontárgyat a lemenő „nevére" vásárolta. Ezt a két esetet jogi tudatunk, népünk gondolkodása teljesen egyenértékűnek, csupán formálisan különbözőnek tekinti.")

Benedek Károly — a cikkéből kitetszően — elvileg elfogadja az ellenvéleménynek azt a kiindulási alapját, mely szerint az áf.-sal elbírált esetben (tényállásban) tagadhatatlanul *két* jogviszony, illetve *két* szerződéses szerepel: 1. a felmenő és a lemenő közötti jogviszony (szerződés), 2. a lemenő, mint vevő, és a vagyontárgy eladója közötti jogviszony (szerződés), — és az áf. ezt a két jogviszonyt egybeolvasztja. Benedek álláspontja az „emberek" „szokására" való hivatkozás mellett — szintén ilyen egybeolvasztás-félét jelent és kíván elfogadtatni, de egy objektíve teljesen megalapozatlan állítással, ti. azzal, hogy az áf.-beli esetben említett szerződésben (okiratban) *két másik* szerződés „foglaltatik".

— Az „ellenvélemény" szerint ilyen „egybeolvasztásról" nem lehet szó se ténybeli, se jogi szempontból. Mert ha az adott (vitás) ingó vagy ingatlan vagyontárgyat a lemenőre a felmenőről hárultnak nyilvánítják, még pedig „ajándékozás" jogcímén, akkor egyrészt a felmenő pénz-szolgáltatása elveszti az értelmét, illetőleg jogcímét, másrészt az a minden szempontból lehetetlen helyzet állna elő, hogy az adott vagyontárgy egyidejűleg adásvétel *és* elajándékozás címén (nem ajándékozással *vegyes* adásvétel címén!) kerülne a lemenő tulajdonába. (Ami ingatlan esetén telekkönyvileg sem realizálható!)

Ki kell térni itt még Benedeknek arra a megállapítására, hogy: „. . . hiszen a hagyatékban" — ti. a lemenő hagyatékában — „megvan az (?) a dolog, amelyet (?) a felmenő a vételár kifizetésével a lemenőjének juttatott (?)." (A kérdő-

jelek beszúrása: tőlem.) — Ehhez egyelőre csak azt a megjegyzést fűzöm: Íme, egy *saját* dolgot „juttatni" és a *más dolgának* (tulajdonának) megvásárlásához a *vételárat* (pénzt) „juttatni" jogilag egy és ugyanaz! — Egyébként Benedek szóban lévő megállapítását itt csak mint összekötő láncszemet, vagy átmenetet kívántam megemlíteni Eörsi Gy. professzor cikkéhez.

*

Eörsi Gyula egyáltalán nem beszél arról a történeti értelmezési módszerről, amellyel Világhy és Benedek érvel.

Ehelyett bevezetőben a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának a 878., 884. és 880. sz. állásfoglalásokban kifejezett, illetve általa kifejeződőnek vélt „jogpolitikai irányvonalára" hivatkozik, melynek a lényege, szerinte: „az örökhagyó és a felek akaratának szolgálata, az érdekhelyzetekből folyó igazságos követelmények érvényesítése a jogászi formalizmussal és a formalista-sematikus gondolkodással szemben." — E közt és későbbi okfejtései közt azonban nála sincs döntő jelentőségű összefüggés. Vagy legfeljebb arra figyelmeztethet ez a bevezető, hogy a „jogpolitikai megközelítés" a 878-as áf. esetében tényleg szubjektivizmusra vezetett, s nem csupán annak a „veszélyét idézte fel". (Lásd ezzel kapcsolatban az Eörsi tanulmánya 3. lábjegyzetét, a 242. oldalon!)

Majd közvetlenül a 878-as áf.-ra vanatkozólag valahogy úgy állítja be a kérdést, mintha az „ellenvélemény" szerint az ági öröklés köre „szűkítendő" volna, holott az ellenvéleménynek a magja, a lényege a valóságban az, hogy a törvényben világosan, egyértelműen meghatározott keretektől a bíróság — „jogszabályértelmezés" címén — nem térhet el sem a bővítés, sem a (további) szűkítés irányában.

A vita tulajdonképpeni tárgyára térve, Eörsi — miután az „Állam- és Jogtudomány" idei 2. számának 255. old.-án (fent) egy, az áf.-belihez hasonló példaesetet hoz fel — a 2-ik bekezdésben előbb koncedálja, hogy: „ha a jogtechnikai megoldást nézzük, a levezetés helyesnek látszik." [Ti. az ellenvélemény alapját képező — logikai — levezetés, mely szerint a felmenő az áf.-beli mindkét esetben pénzt ajándékozott, tehát ági vagyonnak csak ez a pénz tekinthető, míg az azon a lemenő által 3-ik személytől vásárolt vagyontárgy a Ptk. 613. § (1) bek. *b)* pontja értelmében már nem minősíthető ági vagyonnak.]

A folytatásban viszont a következőket írja:

„Ha azonban feltesszük a kérdést, hogy mit ajándékozott a felmenő, pénzt vagy ingatlant, az a válasz, hogy ingatlant."

Nem értem. Mert hiszen az „ellenvéleményesek" logikai levezetésénél is *ez* a megoldandó kérdés, és a szerző az ott adott választ („levezetést") helyesli. Hogyan lehetséges tehát, hogy amikor a következő mondatban *ő* teszi fel ugyanazt a kérdést, akkor már a válasz más, épp az ellenkező lesz?! Talán csak mert — *ő* kérdezett??

De lássuk, hogyan próbálja maga a szerző megmagyarázni ezt a különös jelenséget. Íme, a következőképpen:

„Ajándékozás esetén az egyik fél saját vagyona rovására a másiknak ingyenes vagyoni előnyt juttat (ptk. 579. §). Miben állott az ingyenes vagyoni előny, amit a lemenő szerzett? Ingatlanban: ő nem vételárral, hanem az ingatlannal gazdagodott."

Hát ez — szerintem — már nem is formalista, hanem szofista „értelmezési" kísérlet a szerző részéről.

Hiszen az ajándékozásnak a ptk. 579. §-ában meghatározott fogalmából — nyilvánvalóan és kizárólagosan — az következik, hogy a „megajándékozott" *azzal* „gazdagodik", *amivel* az ajándékozó „szegényedik". *Ez* pedig az áf.-beli eset(ek)ben kétségtelenül az a *pénz*összeg, amit a felmenő a 3-ik személytől vásárolt vagyontárgy — közvetlen vagy közvetett — kifizetésére fordít („juttat" a lemenőnek). Amit a megajándékozott az ajándék-pénzen mástól szerez, az egy külön *visszterhes* szerződésnek, azaz rendszerint *adásvételnek* a tárgya, amellyel nem a pénzajándékozó felmenőnek, hanem kizárólag az eladó 3-ik személynek a vagyona csökken. (Persze, nem ingyenesen, hanem visszterhesen, a kapott vételár ellenében!)

Az ajándékozás fogalma tehát nem tűri az ajándékozási jogviszonynak egy másfajta, más személyek közt létrejött visszterhes jogviszonnyal (szerződéssel) való összekeverését, illetve „egybecsavasztását", mégha a kettő egymással szoros kapcsolatban és egyidejűleg bonyolódik is le.

Ezért, aki a tulajdonjog átruházásának egyik fajtájára, az ajándékozásra vonatkozó ptk.-i szabályt, az 579. §-t a 117. §-ban foglalt általános érvényű jogszabályra tekintet nélkül, attól elszakítva „értelmezi", az a feltétlenül szükséges rendszertani (illetve „rendszeres") módszert nem alkalmazza, hanem tisztán csak a betűk, a szavak keltette látszatra támaszkodik, s ezt esetleg azért teszi, hogy — hacsak lehet — az ő merőben szubjektív forrású nézete jusson érvényre.

A szerző azonban nem állt, amint hogy nem is állhatott itt meg. A következő bekezdésben a felmenő s a lemenő közti, általa konstruált „ingatlan"-ajándékozást a törvény (ptk. 579. §, XXV. ped.) szerint kötelező írásbeli alak hiánya ellenére is érvényesnek nyilvánítja, ím, így okoskodván:

„Az írásbeliségnek ott kell meglennie, ahol a tulajdonjogváltozás bekövetkezik. A felmenő az ajándék tárgyának soha nem volt tulajdonosa, ezért közte és a megajándékozott között nem áll fenn az írásbafoglalás követelménye."

A szerző előbb azt tételezi, hogy a felmenő *ingatlant ajándékozott* a lemenőjének, és bár a törvény [579. § (2) bek.] azt rendeli, hogy „ingatlan ajándékozásának érvényességéhez a szerződés írásbafoglalása szükséges", a szerző mégis azt mondja, hogy az említett ajándékozásra az írásbafoglalás nem kötelező, „mert" az ingatlannak (az ajándékozás tárgyának) a felmenő soha nem volt tulajdonosa! — De hát akkor hogyan, illetve *hol* jött létre a szerző szerinti „ingatlan"-ajándékozás? Talán egy titokzatos 4-ik vagy 10-ik dimenzióban? S így már nem is egyszerű szubjektivizmussal, hanem valamiféle „jogi miszticizmussal" állnánk szemben? — Az ellenvélemények lévők reális, földönjáró választ, illetve megoldást adnak erre: a kérdéses „ingatlan"-ajándékozás nyilván csak az áf. híveinek szubjektív képzeletében létezik!

De érezni, hogy valami még mindig hiányzik. A szofizmás ellentmondásokat feltétlenül „tisztázni"

kell. Le kell vonni a végső, a döntő konzekvenciát! — S a szerző meg is teszi ezt.

Nevezetesen, a fentiekben elemzett okfejtéseit a cikke következő bekezdésében ezzel a konklúzióval zárja:

„*Lehetséges tehát, hogy valaki olyan vagyontárgyat ajándékozzon, amely soha nem volt az övé? Természetesen lehetséges,* (csak el kell kissé szakadni az annyira megszokott *kétpozíciójú* szemlélettől)." (Kiemelés: tőlem.)

Igen, ez bátor, egyenes beszéd!

Csak az a baj, hogy a törvény — világosan és egyértelműen — épp az ellenkezőjét mondja: „Átruházással — ha a törvény kivételt nem tesz — csak a dolog tulajdonosától lehet a tulajdonjogot megszerezni." [Ptk. 117. § (1) bek.]

Ezt az elvi, s általános jogszabályt még Világhy és Benedek, de maga az áf. sem tagadta meg. Ha ui. ezt a szabályt nyíltan s egyszerűen félretehetőnek tekintették volna, akkor nem lett volna szükség bonyolult fejtegetéseikre.

Szóval, Eörsi professzor homlokegyenest ellenkezőjét mondja annak, amit a törvény mond, sőt parancsol.

A bíró viszont, mint általában, úgy ebben az esetben is a törvénynek köteles engedelmeskedni, még ha egyesek emiatt netán „formalista" vagy „naturalista" jelzővel illetik is.

De hogyan jut, hogyan kényszerül a szerző végül is a fenti, nyilvánvalólag téves, törvényellenes konklúzió levonására?

Úgy, hogy — amint láttuk — már az e konklúziót megelőző fejtegetéseiben visszájára fordított szillogizmussal operál:

a maga ítéletéből (quod erat demonstrandum!) mint premisszából indul ki, s ebből következtet az ítéletének megfelelő jogtételre, így: A nem ingatlan-tulajdonos felmenő „ingatlant", nem pénzt „ajándékoz" a lemenőnek — a szóban lévő ingatlan másnak (3-ik személynek) a tulajdona —, „tehát" a felmenő olyan vagyontárgyat is ajándékozhat, amely nem az övé.

Holott a helyes, logikus következtetés csak az alábbi lehet:

1. Az ajándékozás (ingyenes) tulajdonjogátruházásra irányuló szerződés. 2. A ptk. 117. §-a szerint „átruházással — ha a törvény kivételt nem tesz — csak a dolog tulajdonosától lehet a tulajdonjogot megszerezni". 3. Az állásfoglalással elbírált esetben az ingatlannak („vagyontárgynak") a felmenő nem volt tulajdonosa. 4. Tehát az illető ingatlan (vagyontárgy) tulajdonjogát a lemenő a felmenőtől nem szerez(het)te meg. (Amit a felmenő tényleg és jogilag ajándékozott, az az általa kifizetett, illetve kifizetés végett lemenőjének átadott vételár-összeg.)

A szerző egyébként további indokolásul azt fűzi hozzá a szóban lévő egyéni jogtételéhez, hogy: „... csak el kell kissé szakadni az annyira megszokott *kétpozíciójú* szemlélettől." (Kiemelés: tőlem.)

Közbevetőleg: *Bárány* Aladár részletes fejtegetéseit is azzal az egymondatos lábjegyzettel intézi el, hogy: „Bárány ... — a *hárompozíciójú* jogviszony lehetőségének a figyelmen kívül hagyása folytán — ellenkező állásponton van." (Kiemelés: tőlem.)

Ezért feltétlenül tudnunk kellene, hogy konkréten mi az a „hárompozíciójú" jogviszony-kategória, amelyre a szerző utal. Erre nézve — legalábbis feltehetően — a cikk alábbi passzusa ad felvilágosítást:

„Elengedem neked a tartozásodat, ha B-nek ajándékozod a rádiódat. Ki itt az ajándékozó? A rádió tulajdonosa? Nézetünk szerint nem ő. Stb."

Hát, úgy látszik, ez volna a szerző által „hárompozíciójúnak" nevezett jogviszony.

Nem biztos, de a szerző talán úgy érti a dolgot, hogy az ő példa-esetében a felmenőnek többféle szerződési szerepe van: egy vevői és egy ajándékozói. Igen ám, de ez még csak két „pozíció", nem három! Ugyanakkor az eredeti rádió-tulajdonos és a lemenő jogviszonyi pozíciója mindenképpen csak egyfélének mutatkozik. Ti. az előbbi mint „ajándékozó", az utóbbi pedig mint megajándékozott szerepel. — Vagy talán a pénzzel (vételárral), illetőleg a tartozás-elengedéssel kapcsolatban rendelkezik a felmenő egy külön — harmadik — szerződési pozícióval? Lehetséges viszont az is, hogy felhozott példájával a szerző egyszerűen „harmadik személy javára szóló szerződésre" gondolt (Ptk. 233. §). Az ilyen szerződést, illetve jogviszonyt, ha „hárompozíciójú jogviszonynak" nevezhetnénk, a példa akkor sem vág az áf.-beli esetre, mert hiszen — amint már az előkészítő értekezlet során „egyhangú" megállapítást nyert — magában az áf. tárgyául szolgált esetben (tényállásban) szó sincs a felmenő és a vagyontárgy-tulajdonos által harmadik személy (ti. a lemenő) javára (vagy „részére") kötött szerződésről, hanem csak:

1. arról, hogy a vagyontárgy „vásárlásához a lemenőnek ..... valamelyik felmenője adta a vételárat vagy úgy, hogy azt „ténylegesen a felmenő fizette ki az eladónak", vagy pedig úgy, hogy „a lemenőnek azzal a meghagyással adta át a vételhez szükséges pénzt, hogy ... stb."; 2. arról, hogy írásbeli szerződés (okirat) csak *egyetlenegy* keletkezett, mégpedig a vagyontárgytulajdonos mint *eladó,* és a lemenő mint *vevő* által kötött *adásvételi* szerződés.

De nézzük csak meg a hárompozíciójú jogviszony példájaként szerző által felhozott esetet egy kicsit közelebbről, a Ptk. szemüvegén keresztül.

„Elengedem neked a tartozásodat, ha B-nek ajándékozod a rádiódat" — hangzik a példa-eset, amit persze, jobb lett volna így fogalmazni: X „ajándékozási" szerződéssel Y-ra ruházta rádiójának a tulajdonjogát — annak ellenében, hogy Z elengedte neki a rádió értékének megfelelő összegű tartozását.

Szerző felteszi a kérdést: „Ki itt az ajándékozó? A rádió tulajdonosa?" És azt feleli — helyesen —, hogy: nem ő. — Azonban ebből nem az következik, amivel a szerző folytatja, ti. hogy „a rádiót a tartozás-elengedő (Z) ajándékozta", hanem egyszerűen az, hogy az X és Y közt létrejött szerződés csak *színleg* „ajándékozás", azaz egy másik — mégpedig visszterhes — szerződést leplező *„színlelt szerződés"* [Ptk. 209. § (2) bek.]. Mert hiszen X a valóságban nem ingyenesen ruházta át a rádióját Y-ra. Mindketten — a kívülálló Z-vel együtt — úgy tudták és akarták, hogy a rádió átruházása (megfelelő) ellenszolgáltatás fejében történjék, s tényleg így is történt. Tehát: jogilag X a rádiónak nem ajándékozója, hanem *eladója* volt, s a rádió tulajdonjoga a valóságban kizárólag adásvétel, nem pedig X vagy Z általi ajándékozás címén szállt át Y-ra. Z és Y egymásközti viszonyában csupán a vételári pénz ingye-

nes juttatása (ajándékozása) valósult meg. (Persze, ehhez képest a szerző által megemlített különböző joghatások is elesnek, illetve megfelelően módosulnak.)

Az érintett tanulmány-rész utolsó bekezdése lényegében csak ismétlése annak a szubjektív jogi dogmának (tételnek), hogy a felmenő és a lemenő közt „ági" jelleget szülő ajándékozás (ti. ingatlan-, illetve vagyontárgy-ajándékozás) ment végbe, „mert" ők mint gazdasági célt, *ezt akarták*. És szerző szerint *ez* a döntő. — Így tehát a felek célja (= akarata) szentesít bármiféle jogi („jog-technikai") eszközt! Mégpedig — adott esetben — az ellenérdekű félre (azaz a törvényes örökösre) való minden tekintet nélkül — az egyérdekű rokon felek akarata!

Persze, a szerző erre a nyers vagy sommás megállapításra rögtön észrevételezheti, hogy ő azonban ugyanakkor különböző megszorításokat, fenntartásokat is hangoztat, így — a felek által — „bizonyos jogcselekmények" véghezvitelének a szükségességét. — Igen ám, de azok közül a jogcselekmények közül, amelyekre ezzel kapcsolatban utal, egyik sem szerepel az áf. szerinti esetben (tényállásban)! Sorra véve a szerző által szükségesként megjelölt utakat-módokat, melyek „mindegyike .... célravezet (a *célra*)", — az áf.-ban nincs szó:

1. sem „egyszerű ajándékozásról" (Ptk. 579. §),

2. sem harmadik személy javára vagy részére szóló szerződésről (Ptk. 233. §),

3. sem pedig „vételi megbízásról" (Ptk. 474—483. §§).

Az áf.-ban csupán *arról* van szó, hogy:

a lemenő egy harmadik személytől vásárolt valamit (*adásvételi* szerződéssel), és ehhez a vásárláshoz a felmenője adta neki — ingyenesen — a pénzt.

És, ami mindennek a teteje: az áf.-beli esetben (tényállásban) arról sincs egyáltalán szó, hogy maguk a „felek", azaz a felmenő és a lemenő, *ingatlan* (illetve egyéb „vagyontárgy") ingyenes átruházására (= ajándékozására) vonatkozó nyilatkozatot, akaratkijelentést tettek volna egymással (vagy bárkivel) szemben (Ptk. 207., 579. §§)!!

Mivel a fent 1. alatt említett „egyszerű ajándékozás" csakis olyan esetre vonatkozhatik, midőn a felmenő a saját tulajdonában meglévő ingatlant (illetőleg más vagyontárgyat) közvetlenül — valóságos, törvényszerű ajándékozási szerződéssel — juttatja lemenőjének, ez az eset az áf. körüli vita szempontjából nyilván teljesen irreleváns és figyelmen kívül hagyandó.

A harmadik személy javára (vagy részére) szóló szerződést pedig szintén nem lehet semmi lényeges összefüggésbe hozni az áf.-sal. Ugyanis, mint „jogtechnikai eszköz", ez a szerződés-forma sem jelenti, illetőleg eredményezi azt, hogy a vitás ingatlan (vagy más vagyontárgy) a felmenő tulajdonából száll át (ingyenesen) a lemenő mint harmadik személy tulajdonába. Mert hiszen az ingatlan („vagyontárgy") tulajdonjogát ilyen szerződés esetén is csak annak a tulajdonosa ruházhatja át — szerződési kötelezettségének teljesítése képpen — a lemenőre; ez a tulajdonos viszont nyilván nem a felmenő, hanem az ő szerződési partnere, akivel szemben a felmenő — ellenszolgáltatásul — olyan dolog (pl. pénz) vagy más vagyoni előny juttatására vállal kötelezettséget, amely az ő tulajdona, illetőleg amely az ő rendelkezése alatt áll (pl. tartozás-elengedés). Így az ő és a felmenője közötti viszony, illetve az ági öröklés szempontjából a lemenő ilyen esetben is csak vételárral, nem pedig a másik szerződő fél ingatlanával (ill. egyéb vagyontárgyával) megajándékozottnak tekinthető.

Lényegileg ugyanez áll a „vételi megbízási" formára vagy „jogtechnikai" megoldásra is.

Közbevetőleg itt jegyzem meg:

Még a régi Mtj. is az ajándékozásnak csak azt a különleges esetét ismerte és szabályozta, amidőn „az ajándékozó oly tárgy szolgáltatására kötelezi magát, amelyet még csak ezentúl kell megszereznie" — nyilván tulajdonul megszereznie (Mtj. 1452—1453. §§), de a leghalványabb utalás sem volt benne olyan „jogelvre", mely szerint valaki olyan vagyontárgyat is ajándékozhat, amely soha nem volt az övé.

Egyúttal rámutatok itt arra is, hogy a szerző új „jogtétele" révén az ági öröklés eredetileg egységes fogalmába bizonyos kettősség csúsznék be, nevezetesen az, hogy míg öröklés esetén az ági vagyon tárgyának a felmenő tulajdonából való — ingyenes — származása az alap — mégpedig kizárólagosan (mert hiszen a felmenőtől „örökölni" csakis az ő saját vagyonát lehet, a másét nyilván nem) —, addig ajándékozás esetén az ági vagyon alapja — a felmenő saját tulajdonán kívül — másnak, nem a felmenőnek tulajdonából való származás (hárulás) is lehetne.

*

A fentebbi elemzések végeredményben annak az objektív ténynek a felismerésére, illetőleg belátására vezetnek, hogy nincs és nem is lehetséges semmi olyan „jogtechnikai eszköz", amellyel, mint akár jogi, akár gazdasági cél, elérhető volna a felmenő által a más, nem a saját vagyonából való — megengedett és érvényes — ajándékozás (= ingyenes juttatás) a lemenő részére —, vagyis, az áf.-beli esetre vonatkoztatva, elérhető, megvalósítható volna az, hogy a felmenő és a lemenő viszonyában ne a felmenő adta vételár (pénz), hanem az azon más, harmadik személytől vásárolt vagyontárgy (pl. ingatlan) váljék ajándékozás és ezáltal ági öröklés tárgyává.

Ezen a tényen vagy jogi helyzeten csakis érvényben lévő jogunk több fontos szabályának — a Ptk. 117., 579. és 613. §-ának — mellőzésével, illetőleg lényegbevágó módosításával lehetne változtatni.

E mellett — mindentől eltekintve — az áf. hívei valójában egy, magában az áf.-ban leszegezett és irányadóul vagy alapul vett *tény ellen* harcolnak — ami felett tulajdonképpen vitázni sem lehetne. Nevezetesen, az ellen a tény ellen, hogy a felmenő — (csak) — *a pénzt adta* a lemenő eszközölte vásárláshoz, amely által ez *egy harmadik személy vagyontárgyát* tulajdonul szerezte meg magának. S így álláspontjuk elfogadása a valóságban az áf. szerinti *tényállásnak* a megváltoztatására, s a helyett egy eltérő, másféle tényállás *feltételezésére* és elbírálására vezetne.

*

A 878-as PK állásfoglalást nem lehet megvédeni, — ez annál világosabbá válik, minél jobban védik.

Hraskó Gyula

JOGIRODALOM

*Abonyi Géza: A magyar társadalombiztosítás alapvető szabályai**

A társadalombiztosítási jogszabályok bonyolult szövevényeiben eligazodni még a szakavatottak számára is olykor komoly erőfeszítést jelent, az e kérdésektől távolabb állók számára pedig egyenesen megoldhatatlan feladatnak mutatkozik. Pedig olyan joganyag ez, amely többé-kevésbé minden dolgozót érint, éppen ezért annak különösen világosnak és áttekinthetőnek kellene lennie. Addig is azonban, amíg e téren egy egyszerűbb, sok, ma már fölöslegesnek tekinthető kategóriát kiküszöbölő szabályozáshoz eljutunk[1], rendkívül fontos a jelenlegi hatályos anyagnak olyan egységes szerkezetbe való bemutatása, amely amellett, hogy mindenekelőtt a fő kérdésekben eligazít, egyben a társadalombiztosítás minden részét magában foglaló tájékoztatást ad.

Ilyen munka jelent meg a közelmúltban *Abonyi Géza* tollából, aki már eddig is több munkájában igyekezett az ilyen jellegű publikációk terén jelentkező hézagot betölteni.[2]

A munka nyolc részre és ezeken belül világosan tagolt fejezetekre oszlik.

Az *első rész* a társadalombiztosítás feladatait ellátó szervezetet és a társadalombiztosítási ügyintézést mutatja be. Ennek keretében foglalkozik az egységes társadalombiztosítási szervezet kialakulásával, a Szakszervezetek Országos Tanácsának társadalombiztosítási feladatkörével, a társadalombiztosítás egyes szerveivel és a társadalombiztosítási ügyintézéssel.

A *második* rész a betegségi biztosítás és a betegségi biztosítási szolgáltatások szabályozásának anyagát foglalja magában. Egyes fejezetei a következő kérdéseket ölelik fel: a betegségi biztosítás és a társadalombiztosítási jogszerzés, a biztosítási kötelezettség feltételei; a betegségi biztosítás szolgáltatásai (betegség, szülés és halál esetén) és az igényjogosult családtagok (ezek két csoportja attól függően, hogy a dolgozóval rokoni kapcsolatban állnak-e vagy sem); a betegség esetén járó szolgáltatások (táppénz, orvosi gyógykezelés, fogászati kezelés, gyógyszerek, gyógyfürdők, gyógyászati segédeszközök, kórházi ápolás, szakszervezeti üdülőszanatóriumi ápolás, gümőkóros betegeknek járó rendszeres és rendkívüli anyagi támogatás); a szülés esetében nyújtott szolgáltatások (készpénz és nem készpénzszolgáltatások); a temetési segély; a dolgozóknak az üzemi baleset (foglalkozási betegség) folytán járó betegségi biztosítási szolgáltatások; a mezőgazdasági biztosítottak, a háztartási alkalmazottak és a házfelügyelők betegségi biztosítási kérdései; a betegségi biztosítási szolgáltatásokkal kapcsolatos különleges rendelkezések (a betegségi biztosítási szolgáltatásokra való jogosultságot kizáró és korlátozó okok, a biztosított kártérítési kötelezettsége, levonás a szolgáltatásokból, a készpénzszolgáltatások felvételére jogosultak, a biztosított halála esetén a készpénzszolgáltatások felvételére jogosultak); a betegségi biztosítási szolgáltatásokra való jogosultság a katonai szolgálat ideje alatt és után; a munkaviszonyban nem álló dolgozók és egyéb személyek betegségi biztosítása és a szolgáltatásokra való jogosultsága (idetartoznak elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok és a kisipari szövetkezeti tagok betegségi biztosítási kérdései); a munkáltatók társadalombiztosítási kötelezettségei és ezek elmulasztásának jogkövetkezményei.

A munka *harmadik* része a nyugdíjszabályok bonyolult anyagát kívánja az olvasó számára érthetővé tenni. Ez a rész a legterjedelmesebb (a könyv több mint egyharmadát felöleli). Önmagában ez a tény is bizonyíték amellett, hogy ez a joganyag egyszerűsítésre szorul. Ez az érzésünk különösen akkor, ha a korábbi jogszabályok alapján megállapított nyugdíjak egyes kategóriáit vagy a szolgálati idők számításának különböző variációit nézzük. A munka szerzőjének itt valóban nehéz feladata volt, hogy az anyagot az olvasó számára valamelyest is érthetővé tegye. Ismerteti a nyugellátások fajait (a dolgozó részére saját jogán: öregségi nyugdíj, rokkantsági nyugdíj, baleseti járadék, a hozzátartozók részére a meghalt dolgozó jogán: özvegyi nyugdíj, végkielégítés, árva-ellátás, szülői nyugdíj), a nyugdíjjogosultság feltételeit és a nyugellátások összegét, a nyugdíjjogosultság szempontjából figyelembe vehető szolgálati idők problémáját, a nyugdíj összegének alapjául szolgáló munkabér kiszámításának egyes kérdéseit, a nyugdíj megállapításának és folyósításának szabályait, a korábbi jogszabályok alapján megállapított nyugdíjak átcserélésével, emelésével és folyósításával kapcsolatos különböző kérdéseket, figyelmet szentel a szocialista munka hőse, a kiváló művész és érdemes művész, a népművészet mestere, a kisipari szövetkezeti tagok, a bedolgozók és ügyvédek nyugdíja, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok nyugdíjbiztosítása, a kisiparosok nyugdíjbiztosítása, a hadkötelezettséget teljesítő személyek nyugdíjjogosultsága és nyugdíja egyes kérdéseinek.

A munka *negyedik* része a családi pótlék megállapításának és folyósításának problémáit veszi sorra (a munkaviszonyban álló dolgozók, a mezőgazdasági és kisipari szövetkezeti tagok, a nyugdíjasok és a munkaviszonyban nem álló egyéb személyek családi pótlékával összefüggő kérdések).

A társadalombiztosítás említett három ágára vonatkozó joganyag bemutatása után a könyv külön részekben (V—VIII. részek) a társadalombiztosítás valamennyi ágának vonatkozásában érvényes speciális kérdéseket tárgyalja, így foglalkozik a társadalombiztosítási szerv különlegesen szabályozott megtérítési igényeivel, a külföldi tartózkodás alatt járó társadalombiztosítási szolgáltatásokkal és a Magyarország területén kívüli társadalombiztosítási jogszerzésekkel, a társadalombiztosításból származó igények érvényesítésével és a jogorvoslatokkal, az üzemi balesetet szenvedett dolgozók és egyéb sze-

---

* Táncsics, Bp. 1967. 340 old.

[1] A magyar munkajog tudományának jelenlegi helyzetéről és feladatairól. Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága kibővített vitaülésének anyaga. Az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának Közleményei. 1966—67. 3/4. sz. 261. old.

[2] Ld. e szerző tollából még: Társadalombiztosítási vitás kérdések. Budapest, 1958. 105. old. MJSZ vállalati jogtanácsosi tanfolyamának anyaga. A társadalombiztosítás és a nyugdíj gyakorlati kérdései, figyelemmel a vállalati és peres gyakorlatra. Budapest, 1963. 73. old. MJSZ vállalati jogásztovábbképző tanfolyamának anyaga. (A társadalombiztosítás alapvető jogszabályainak összefoglaló jegyzete. Budapest, 1960. 76. old., MJSZ jogtanácsosi tanfolyamának anyaga.)

mélyek fokozott védelmével a társadalombiztosításban, továbbá a csökkent munkaképességűek rehabilitációjával. A könyv Függeléke a munka nyomdába adása után megjelent új társadalombiztosítási jogszabályokat ismerteti, majd a munkát részletes tárgymutató egészíti ki.

A mű írója könyvét a hatályos joganyagra oly módon építi fel, hogy jóllehet fejtegetéseit pontosan körülhatárolt tárgykörök szerint elemzi és ezáltal a tájékozódást igen megkönnyíti, minden egyes cím után azonban utal azokra a jogszabályokra is, amelyekre fejtegetései felépülnek, ami a munka gyakorlati használhatóságát szolgálja. Ezeknek az utalásoknak és a jogszabályok jegyzékének segítségével a kereső az eredeti jogforrást szükség esetén a legrövidebb idő alatt megtalálhatja. A munka gyakorlati jelentőségén túlmenően azonban azáltal, hogy a könyv az értékelő megjegyzéseket sem nélkülözi, továbbá a legfontosabb kérdésekben a szabályozások összefüggéseire és okaira is rámutat, az e kérdésekkel tudományos igényekkel foglalkozók számára is hasznos szolgálatot tesz. Meg vagyunk győződve arról, hogy Abonyi Géza munkája széles jogászi körök és gyakorlati szakemberek egyik leghasznosabb kézikönyve lesz.

Trócsányi László

O. *Kunz: Találmányok a nemzetközi jogban**

A szocialista nemzetközi magánjogi irodalomban eddig egyedülállt a szovjet *Boguszlavszkij*nak a feltalálói jog nemzetközi kérdéseiről írott és két orosz, valamint egy német kiadásban napvilágot látott munkája. Boguszlavszkij könyve, amelynek első kiadása az 1960. évben úttörő jelentőségű volt[1] ráirányította a szocialista jogtudomány figyelmét az iparjogvédelmi kérdések fontosságára. E könyv azonban a tudomány rohamos fejlődése, a jogszabályok gyors változása következtében ma már több tekintetben túlhaladott.

Ilyen irodalmi előzmények mellett örömmel üdvözölhetjük, hogy öt évvel később egy csehszlovák szerző is vállalkozott lényegileg ugyanennek a témának korszerűbb feldolgozására. *Kunz* kiinduló pontja azonban természetesen a csehszlovák jog, ami még érdekesebbé teszi a két mű összehasonlítását.

A könyv tartalmáról való tájékozódást nagymértékben elősegíti a mű francia nyelvű összefoglalója. Ez egyben tanulságul is szolgál a kevéssé ismert nyelvet beszélő szerzők és kiadók számára (ilyen a magyar nyelv is) arra, hogy a könyv hozzáférhetőségét mennyire megkönnyíti a világnyelven közzétett összefoglaló. Örvendetes volna, ha jogi könyvkiadásunk is nagyobb mértékben élne ezzel az eszközzel, ami a magyar jogi irodalom eredményeinek külföldi megismertetése mellett még bizonyos devizabevétellel is járhatna.

A mű hét fejezetre oszlik.

A találmányok és azok néhány nemzetközi vonatkozása c. (I.) fejezetben a szerző abból indul ki, hogy a találmányok akár kapitalista, akár szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között jönnek létre, társadalmi munka eredményei. A szocialista jog azonban újszerűen szabályozza a társadalmi munkával kapcsolatos viszonyokat, mert egyidejűleg a jogi szabályozás körébe vonja a feltalálók egyéni érdekeit és a társadalom érdekeit is. Olyan egymástól eltérő érdekeket szabályoz tehát, amelyek között nem ritkák az érdekösszeütközések, így különösen az egyéni és a társadalmi érdek közötti összeütközések.

A találmányok oltalmi formáiról beszámolva a szerző ismételten azt mondja, hogy szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között a szabadalmi jog túlhaladott, hogy a szabadalmi jognak azok az intézményei, amelyek a szocialista találmányi jogban továbbélnek, más tartalmat kapnak, s hogy a szocialista társadalomban még a fennmaradó szabadalmi jog jelentősége is döntően negatív tartalmú. (20—21. old.) — A szerzőnek e nézeteivel nem tudunk egyetérteni. E felfogás a szocialista gazdaság kezdeti szakaszában alakult ki és vált uralkodóvá. Napjainkban azonban, amikor a szocialista közgazdaságtudomány az áru-pénz viszonyok szerepét kellőképpen tisztázta e nézet már nem tűnik meggyőzőnek. Véleményünk szerint a szabadalom intézménye a szocialista állami vállalatok egymás közötti versenyében — a kapitalista társadalmi viszonyok között gyakori tisztességtelen verseny túlzásainak kiküszöbölése mellett — igen hatásos eszköz lehet a szocialista társadalom kezében az állami vállalatoknak és szövetkezeteknek a műszaki fejlesztésre való ösztönzése érdekében.[2] A szerző általunk bírált álláspontjának tárgyilagos megítélése érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kézirat lezárásának időpontja 1965. július hónap, amikor e kérdések egyetlen szocialista országban sem voltak még kellőképpen tisztázottak.

Figyelemreméltó és a gyakorlat szempontjából is nagy jelentőségű megállapításokat tesz a szerző a szocialista országokban létrehozott találmányoknak más szocialista országokban való szabadalmaztatása kérdésével kapcsolatban. E probléma szinte kivétel nélkül valamennyi szocialista országban — közel másfél évtizede — vita tárgyát képezi. A szerző az érvek és ellenérvek tárgyilagos felsorakoztatása során arra mutat rá, hogy ha az egyik szocialista országban létrehozott találmány a másik szocialista országban nem részesül védelemben, úgy ezzel a körülménnyel a nem szocialista országok alattvalói (kapitalista versenytársak) visszaélhetnek. E visszaélés történhet annak a szocialista országnak kárára, amelyben a találmányt létrehozták, vagy annak az országnak a kárára, amelyben azt oltalom nélkül hasznosítják. E visszaélési lehetőség küszöbölhető ki az oltalom biztosításával. E körülményekre tekintettel a szerző határozottan állást foglal az egyes szocialista országokban létrehozott találmányoknak más szocialista országokban oltalomban való részesítése mellett, javasolja azonban, hogy azokban az országokban, amelyeknek törvényhozása ezt lehetővé teszi, az oltalom biztosítása szerzői tanúsítvánnyal[3] történjék. (26. old.)

* Vynálezy v mezinárodnim právu. Prága 1966, 266 old. Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadása. 22 Kčs.

[1] Ismertetések ld: JK. 1962. 264—267. old.

[2] Vö.: Vida Sándor: A szabadalmi jog perspektívái, figyelemmel a gazdasági mechanizmus reformjára. Magyar Jog. 1967. 7. szám.

[3] A szerzői tanúsítvány intézményét nálunk az újításokról és találmányokról szóló 53/1955. (VIII. 25.) MT sz. ren-

Eredeti nézeteket vall a szerző a szocialista országok találmányi hivatalai által közel egy évtizede végzett jogegységesítési munka várható kihatásaival kapcsolatosan. E vonatkozásban azt mondja, hogy véleménye szerint a szocialista országok találmányi jogának egységesítése csak akkor képzelhető el, ha az egyes országokban a találmány létrehozásával és társadalmi felhasználásával kapcsolatos társadalmi viszonyok annyira hasonlóak lesznek egymáshoz, hogy a társadalmi viszonyok e nagymérvű közeledése következtében az azonos jogi felépítmény (vagy legalábbis a felépítmény egyes részeinek azonossága) meg fog felelni a különböző szocialista országok számára. A különböző országok jogában ugyanis — természetesen találmányi jogában is — még egész sor különbség van mind a tartalom, mind a forma tekintetében, amely különbségek az egyes országok különböző fejlődési fokára, nemzeti sajátosságaira vezethetők vissza. Ezért az általános és különös érdekek elvi jelentőségű dialektikus egysége mellett ellentétek keletkeznek az általános és a különös között. Mindazonáltal a szocialista jog is egységes, még ha belülről ellentmondó is (például, ha a szocialista országok újabb és régebbi jogszabályait nézzük), valamint ha a gyakran egymással szembenálló, jóllehet nem antagonisztikus érdekeket szabályoz is (26. old.).

A szocialista országok egységes gazdaságának megteremtése — a szerző szerint — szükségképpen olyan jogi felépítményt is igényelni fog, amely ennek a gazdasági egységnek a keretében előállott, vagy csak a jövőben előálló társadalmi viszonyoknak megfelel. Nem volna ugyanis helyes — és ebben egyetértünk a szerzővel — ha a társadalmi viszonyok az emberi viszonyok meghatározott területén azonosak, vagy meghatározott területen közösek, ugyanakkor az azoknak megfelelő jogi szabályozás minden országban különböző. Ezért éppen a közös gazdasági alapnak a KGST tagállamai közötti viszonylatban való létrehozása vezethet egységes jogintézmények kialakításához. Ami a szocialista országok egységes szabadalmát illeti, a jogi szabályozásnak az első fázisa előreláthatólag a különböző országok találmányi joga lényeges elemeinek egységesítése lesz. Ezt követően feltehetőleg az egyik államban tett szabadalmi bejelentés alapján a szabadalmakat valamennyi szocialista országra kiterjedő hatállyal engedélyezni fogják. Elképzelhető, hogy a szabadalomengedélyezési eljárást a szocialista országok közösen fogják lefolytatni. A jogegységesítés egy további fázisában azután elképzelhető közös szabadalmi hivatal felállítása, amely közös KGST szabadalmi hivatal valamennyi tagállam területére kiterjedő hatályú szabadalmat vagy szerzői tanúsítványt ad ki. (27. old.)

A jogforrásokról szóló (II.) fejezetben a szerző a témát annak alaki oldaláról közelíti meg. Vizsgálódásait a csehszlovák nemzetközi magánjogra összpontosítja. A nemzetközi magánjog fogalmát azonban a szerző — a szocialista jogtudományban az utóbbi években uralomra jutott — tágabb értelemben fogja fel, s így a jogforrások közé sorolja nemcsak a szűkebb értelemben vett nemzetközi magánjogi szabályokat, hanem a csehszlovák Külkereskedelmi Kódex szabályait is, valamint a találmányi törvény szabályait.

Ehelyütt tárgyalja végül még a szerző az iparjogvédelmi tárgyú nemzetközi szerződéseket, így elsősorban a Nemzetközi Iparjogvédelmi Uniót létrehozó egyezmény alaki szabályait. Végezetül megemlékezik még a nemzetközi szokásjogról — amelyet természetesen ő sem tekint jogforrásnak —, amelynek azonban a nemzetközi jogi gyakorlat által elismert néhány olyan elvéről emlékezik meg (pl. az állam immunitásának elve), amely általánosan elfogadottnak tekinthető.

A találmányok létrejöttére vonatkozó nemzetközi jogi szabályozás alapelveiről szóló (III.) fejezetben a szerző behatóan foglalkozik a találmányok oltalma kapcsán a territorialitás elvével, az egyenlő elbánás elvével (amit a csehszlovák irodalomban szokásos kifejezéssel élve asszimilációs elvként említ), a minimális oltalom elvével, az elsőbbség elvével, a szabadalmak függetlenségének elvével, a szabadalom hasznosítása kötelezettségének elvével. E fejezetről beszámolva terminológiai szempontból kell megjegyeznünk, hogy elgondolkoztató, vajon helyes-e mindezeket az intézményeket „elv" megjelöléssel tárgyalni. — A mi egyéni véleményünk az, hogy szerényebb, de talán pontosabb volna ezeket az intézményeket a „szabály" kifejezéssel jelölni.

A találmányok nemzetközi védelmét biztosító különös szerződések című (IV.) fejezetben a szerző elsősorban a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióról szóló egyezmény anyagi szabályait tárgyalja, elemzi igen mélyrehatóan. E vonatkozásban a szerzőnek különösen azok a gondolatai érdekesek, amelyek az Uniós Egyezmény továbbfejlesztését célozzák: javasolja az Uniós Egyezménynek a szabadalomra vonatkozó rendelkezéseit a szerzői tanúsítványra vonatkozó rendelkezésekkel kiegészíteni. (E javaslatot az teszi időszerűvé, hogy az 1965. évben a Szovjetunió is csatlakozott a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióhoz, s ebben az országban a találmányok jogi oltalmának uralkodó formája a szerzői tanúsítvány. Javasolja még a szerző, hogy az Uniós Egyezmény rendelkezzék a tagállamok közötti kölcsönös együttműködésről a szabadalmi bejelentések újdonságvizsgálata tekintetében; a kiállítási oltalom nemzetközi szabályainak kiterjesztéséről; a szabadalmi bejelentések alakiságaira vonatkozó egységes normákról; végül a licenciaszerződésekre vonatkozó egységes kollíziós szabályokról. A szerző által felvetett progresszív gondolatok — ha nem is eredetiek — azt mutatják azonban, hogy a szerző igyekezett tanulmányát úgy megszerkeszteni, hogy azzal nemzetközi síkon elősegítse a társadalmi haladást, s a nemzetközi jog fejlődését is kedvező irányban szolgálja.

A külföldiek jogállása a csehszlovák szabadalmi jogban c. (V.) fejezet, valamint A csehszlovák alattvalók jogállása külföldön c. (VI.) fejezet mint párdarabok egészítik ki egymást. Az utóbbi fejezetet a szerző a külföldi jog leglényegesebb vonásainak ismertetésére használja fel. Ami az arányokat illeti, a mű dicséretére legyen mondva, hogy szinte oldalszám szerint azonos terjedelemben számol be a szocialista országok jogáról és a kapitalista országok jogáról. Ehelyütt kell arról is megemlékeznünk, hogy a szabadalmi eljárás ismertetése során

delet 37. §-a ismerte, valamint az azt megelőző jogszabályok. E jogintézményt azonban az 1957. évben a magyar jogszabályalkotó megszüntette.

a szerző elismeréssel emeli ki hazánkat a többi szocialista ország közül, mert a szabadalmak engedélyezése tárgyában nálunk másodfokon bírói szerv (Budapesti Fővárosi Bíróság) dönt. (173. old.)

A licenciaszerződésekről szóló (VII.) fejezet a könyv egyik legkiforrottabb része. Lehetetlen itt meg nem emlékezni arról a szerencsés körülményről, amelyet a csehszlovák irodalomban e tárgyban korábban megjelent több tanulmány (elsősorban *Doležil* tanulmányaira gondolunk[4]) biztosított a szerző számára. Némi irigységgel kell ezért megállapítanunk, hogy a csehszlovák irodalom a licenciaszerződések jogelméleti feldolgozása tekintetében messze a magyar irodalom előtt jár.

A jogtudomány újabb állásfoglalásainak és a bíróságoknak a licenciaszerződések nemzetközi magánjogi megoldásai tekintetében követett újabb gyakorlatának ismertetése során a szerző magáévá teszi a szocialista országok irodalmában e tárgyban uralkodó nézeteket, s jól esik olvasni, hogy e vonatkozásban szovjet szerzők mellett ismételten hivatkozik magyar szerzőkre is. (228—229. old.)

Végül igen részletesen tárgyalja a licenciaszerződésekre irányadó jog meghatározásának kérdését a csehszlovák jog szerint. E vonatkozásban a szerző abban a figyelemreméltó helyzeti előnyben van sok más ország jogászával szemben, hogy a tételes jogból, nevezetesen a csehszlovák nemzetközi magánjogi törvény (1963) 10. §-ából indulhat ki. Következtetéseiről — amelyekkel nemcsak egyetértünk, de a magyar nemzetközi magánjog szempontjából is ugyanezeket a nézeteket valljuk[5] — maga a szerző tiszteletreméltó őszinteséggel jegyzi meg, hogy azok igen közel állnak a svájci *Schnitzer* álláspontjához. (233. old.) E beismerés szemlélteti az egész mű őszinte, tárgyilagos hangnemét.

Ha visszatérünk a jelen könyvismertetés elején tett ahhoz a megállapításunkhoz, hogy *Kunz* arra vállalkozott, miszerint tovább építse a *Boguszlavszkij* által megkezdett művet, nevezetesen az iparjogvédelem nemzetközi vonatkozású kérdéseinek a szocialista jogtudomány számára való feltárását, akkor befejezésül meg kell állapítanunk, hogy e vállalkozás sikeres volt: a szerzőnek több tekintetben sikerült jelentős előrehaladást elérnie Boguszlavszkij úttörő művéhez képest.

Vida Sándor

[4] Megjegyzendő, hogy V. Doležil: Licencni smlouvy v mezinárodnim obchode, Prága 1965. könyvére a szerző nem is hivatkozik, csak Doležil egyéb tanulmányaira. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a kézirat lezárása Doležil könyvének megjelenése előtt történt.

[5] Vö. Vida Sándor: A licenciaszerződések nemzetközi magánjogi kérdései. (Megj.: Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben. Budapest 1963.) 281—283. old.

*Új könyvek**

Jogi kérdések az új gazdasági irányítás köréből. [Tanulmánygyűjtemény.] Szerk. Szilberszky Jenő. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 325 p.

Polgári törvénykönyv. Lezárva: 1967. március 15. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 351 p. /[Kis jogszabálygyűjtemények.]/

Az igen hasznosnak bizonyult sorozatban megjelent jogszabálygyűjtemény a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény, a polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. számú tvr., a polgári törvénykönyv által érintett egyes jogszabályok módosításáról, illetőleg kiegészítéséről szóló 1960. évi 12. sz. tvr., valamint a tartási, az életjáradéki és az öröklési szerződésre vonatkozó szabályok kiegészítéséről szóló 1967. évi 2. sz. tvr. szövegét és tárgymutatót tartalmazza.

Szászy István: International civil procedure. A comparative study. Bp. Akad. Kiadó, 1967. X, 708 p.

A szerző 1963-ban megjelent Nemzetközi polgári eljárásjog című munkájának angol nyelvű kiadása.

A munkaügyi döntőbizottságok szabályai. Jogszabályok, jogszabálymagyarázatok és állásfoglalások. Lezárva: 1967. április 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 446 p.

A munka célja, hogy elsősorban a vállalati és a közös munkaügyi döntőbizottságok tagjainak számára összefoglalja azokat a jogszabályrendelkezéseket és magyarázatokat, amelyekre a hatáskörükbe tartozó ügyek elbírálásánál szükségük lehet. A gyűjtemény nem tartalmazza — a munkaügyi viták elintézésének szabályairól szóló fejezet kivételével a munka törvénykönyvének, valamint a végrehajtási rendeleteknek szövegét, hanem a jogszabálymagyarázatokat illetőleg állásfoglalásokat, amelyeket a Munkaügyi Közlönyben illetve a Bírósági Határozatokban közzé tettek. Közli továbbá a leggyakoribb alkalmazásra kerülő általános jellegű kormányilletve miniszteri rendeleteket, végül a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó eljárási szabályokat. A gyűjtemény anyagát a munka törvénykönyve rendszerében rendezi, kezelhetőségét betűsoros tárgymutató biztosítja. A munkát a Munkaügyi Minisztérium munkajogi osztályának dolgozói állították össze.

* Összeállították: *Nagy* Lajos—Popovics Béla—*Veredy* Katalin.

E lapszám (XXII. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. — *Dr. Bak József* ügyész. — *Dr. Boytha György* a Szerzői Jogvédő Hivatal osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Horváth Anna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Hraskó Gyula* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Vida Sándor* a Műszaki Könyvtár igazgatóhelyettese.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.1050 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam **10—11.** szám Budapest, 1967. október—november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

— —:
Ötvenedik évforduló 565

PAP TIBOR:
Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem 566

VILÁGHY MIKLÓS:
Az állam és vállalata 573

SZIGLIGETI VIKTOR:
A házassági vagyonjog fejlődési tendenciái ... 581

ASZTALOS LÁSZLÓ:
Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben 592

VÉKÁS LAJOS:
A szerződő felek együttműködésének elvi alapjai a szerződéses termeltetés jogviszonyaiban 599

REX-KISS BÉLA—SZUHOVSZKY GYULA:
Az ún. „indirekt" apaság-kizárásról, származásmegállapítási perekben 606

ÁDÁM GYÖRGY:
Az igazság érvényesülése a büntető eljárásban 612

Szemle:

KULCSÁR KÁLMÁN:
Magyar—szovjet tanácskozás a szociológiai módszerek felhasználásáról a jogtudományban 619

BECK SALAMON:
Egy óvási határozat margójára 623

BOYTHA GYÖRGY:
Néhány gondolat a kiadói szerződésről 627

BASSOLA ZOLTÁN:
Vita a büntető eljárási jog néhány kérdéséről 631

Jogirodalom:

J. T. Uszenko: A szocialista nemzetközi munkamegosztás szabályozásának formái (SZALÓKY LÁSZLÓ) 635

— —:
Új könyvek 638

ÉLJEN A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJA!

СОДЕРЖАНИЕ: — —: К 50-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции. — *Тибор Пап:* Влияние идей Октябрьской Революции на возникновение семейного права народных демократий и охрана семьи. — *Миклош Вилаги:* Государство и его предприятие. — *Виктор Сиглигети:* Тенденции развития брачного имущественного права. — *Ласло Асталош:* Удержание с юридического лица в пользу государства. — *Лайош Векаш:* Принципиальные основы сотрудничества договаривающихся сторон в правоотношениях по контрактации. — *Бела Рекс-Кишш — Дюла Суховски:* Об исключении так называемого «косвенного» отцовства в процессах по установлению происхождения ребенка. — *Дёрдь Адам:* Осуществление справедливости в уголовном процессе. — *Обзор:* — *Калман Кулчар:* Венгеро-советские переговоры об использовании социологических методов в правовой науке. — *Шаламон Бек:* О решении, вынесенном по протесту. — *Дёрдь Бойта:* Несколько идей об издательском договоре. — *Золтан Башшола:* Дискуссия по некоторым вопросом уголовно-процессуального права. — *Юридическая литература*: Е. Т. Усенко: Формы регулирования социалистического международного разделения труда *(Ласло Салоки)*. — — —: Новые книги.

INHALT: — —: Zum 50. Jahrestag der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution. — *Tibor Pap:* Die Wirkung der Ideen der Oktoberrevolution auf die Entwicklung des Familienrechts der Volksdemokratien und der Familienschutz. — *Miklós Világhy:* Der Staat und sein Betrieb. — *Viktor Szigligeti:* Die Entwicklungstendenzen des ehelichen Güterrechts. — *László Asztalos:* Die Verurteilung der juristische Personen zu gunsten des Staates. — *Lajos Vékás:* Die prinzipiellen Grundlagen der zusammenarbeit der Vertragspartner in den Rechtsverhältnissen der vertraglichen Produktion. — *Béla Rex-Kiss—Gyula Szuhovszky:* Die Ausschliessung der sog. „indirekten" Vaterschaft in den Abstammungsprozessen. — *György Ádám:* Die Geltung der Wahrheit im Strafverfahren. — *Rundschau:* — —: *Kálmán Kulcsár:* Ungarisch—sowjetische Verhandlungen über die Anwendung der soziologischen Methoden in der Rechtswissenschaft. — *Salamon Beck:* Über einen Protestbeschluss. — *György Boytha:* Einige Gedanken über den Verlagsvertrag. — *Zoltán Bassola:* Diskussion über einige Fragen des Strafverfahrensrechts. — *Rechtsliteratur:* J. T. Uszenko: Die Regelungsformen der sozialistischen internationalen Arbeitsteilung. — *(László Szalóky)* — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: — —: À propos du 50e anniversaire de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre. — *Tibor Pap:* L'influence des idées de la Révolution d'Octobre sur le développement du droit de la famille des démocraties populaires et la protection de la famille. — *Miklós Világhy:* L'État et ses entreprises. — *Viktor Szigligeti:* Les tendances de l'évolution du droit des biens matrémoniaux. — *László Vékás:* Condamnation en faveur de l'Etat prononcée contre une personne morale. — *Béla Rex-Kiss—Gyula Szuchovszky:* L'élimination de la paternité dite «indirecte» dans les procès en constatation de la filiation. — *György Ádám:* La constatation de la vérité dans le procès pénal. — *Revue:* — —: *Kálmán Kulcsár:* Colloque hungaro—soviétique sur l'emploi de méthodes sociologiques dans la science du droit. — *Salamon Beck:* Remarques sur une décision prise en matière de protêt. — *György Boytha:* Réflexions sur quelques problèmes de la procédure pénale. — *Littérature:* J. T. Ousenko: Nouvelles formes de la division internationale socialiste du travail. — *(László Szalóky)* — —: Nouveaux livres.

MELLÉKLET: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

XXII. új évfolyam 10—11. szám Budapest, 1967. október-november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Ötvenedik évforduló

1917. november 7-e olyan világeseménynek a dátuma, amelyhez fogható előtte és azóta nem volt. A Lenin vezette forradalmi tett a világkép megváltoztatásának elindítója. Az azóta eltelt ötven év az emberi élet valóban emberivé alakításának ezelőtt sohasem remélt olyan folyamatát tartalmazza, amely nemcsak az akkor megnyitott távlatokra való kitekintést, hanem minden azóta eltelt napon keletkezett újjal új távlatokat, az emberebbé, az emberréválás feltételeit teremtő erejével szinte belátthatatlan jövőt tárt fel. Ehelyütt a tudomány és ezen belül is a társadalomtudomány egyik ágának, a jogtudománynak az eredményei lehetnek mérőeszközei az 1917. évi Októberi Forradalom jelentőségének. A tudományban bekövetkezett forradalmak példáiként a tudomány természettel kapcsolatos ágazatai szoktak szolgálni. Kopernikusz tételei, Lavoisier kémiai elmélete; az élettan, az ember kifejlődése ismeretanyagát illetően Darwin tanítása és további más események jeleznek forradalmi változást a természettudományokban. Az Aurora ágyúinak eldördülésével kezdődött forradalom a mindenre és majdan mindenhová kiható változást a társadalomtudományok vonatkozásában is megindította. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak hatása alá, hogy manifesztált módon Magyarország került leghamarabb, a hálán felül büszkeség érzetét is keltette. 1919 márciusa Magyarországon forradalmat jelentett a társadalomtudomány és ezen belül a jogtudomány körében is. A Jogtudományi Közlöny a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság rövid léte alatt címében és tartalmában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak hatására alakult át és ha tapogatózva is, de bátran fogott hozzá az ilyen módon szerzett szabadság birtokában az új társadalom új joga alapjainak a lerakásához. Nemcsak a lendületet, hanem az irányt is megtörte az 1919 őszétől a második világháború végéig tartott ellenforradalmi elnyomás. Aligha véletlen, hogy újból, az 1917-es Októberi Forradalom győzelmének eredményeképpen alakult és kifejlődött, felszabadító Vörös Hadsereg áldozatos harcai nyomán vált ismét szabaddá a magyar gondolat is és vált lehetővé e hazában akkor és azóta a harccal, munkával a Szovjetunió területén teljesült szocializmus termékenyítő erejének a felhasználása. Hálának, az emberiséget felszabadító részére járó tisztelet kifejezésére szolgál az évforduló ünnepi alkalmul.

A Budapesti Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán helyet kaptak már 1946-tól kezdve a Szovjetunió jogtudományában elért forradalmi eredmények terjesztését szolgáló tantárgyak. Ennek az ősi egyetemnek a katedráiról hangzottak el a Szovjetunió jogrendszerét, a szovjet polgári jog és eljárás anyagát, a szovjet földjog- és kolhozjogot, a szovjet államjogot, államigazgatási jogot, büntetőjogot és eljárást közvetítő tudományos előadások. A Jogtudományi Közlöny kiadásában jelent meg az a tíz kötetet tartalmazó jogtudományi anyag, amely a „Tanulmányok a szovjet jog köréből" címet viselte. A Jogtudományi Közlöny 1946-tól indult új évfolyamai hasábjain, az elmúlt több mint húsz év alatt, sorozatosan jelentek meg azok a szovjet jogtudományi eredményeket tárgyazó tanulmányok, amelyek jogtudományi- és jogéletünk forradalmi átalakításának, kifejlesztésének nélkülözhetetlen eszközei voltak. Ha értünk el önállónak minősített eredményeket hazánkban a jogtudomány, az új, az igazi tudomány fejlesztésében, azt a viszonylag rövid időn át szerezhetett, tehát kevés saját tapasztalat miatt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom színhelyéül szolgált szovjet államnak és népnek, tudományos eredményeinek tulajdoníthatjuk elsősorban. Ezek az eredmények kötelező erejűek. Arra indítanak és sarkallnak, hogy minden szocializmust építő néppel együtt és a magunk és azok számára fejlesszük saját erőinket és képességeinket a tudomány gyarapítására.

A Jogtudományi Közlöny boldog és felszabadult örömmel köszönti a Nagy Októberi Szocialista Forradalom országát, a hős szovjet népet, a szovjet jogtudományt és annak hivatott művelőit és fogadja, hogy az egész emberiség boldogulása érdekében maga is munkálkodik a jogtudomány eszközeivel a nagy jövendő teljes felépítésén.

Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem*

Kiemelkedő mozzanat valamely tudományág fejlődésében, ha nemzetközi fórum előtt adhat számot elért eredményeiről és bocsáthatja vitára megoldásra váró kérdéseinek problematikáját. Akkor is így van ez, ha a kérdéses tudományágnak — természetszerűleg — csak meghatározott és körülhatárolt problémái szerepelhetnek egyetlen konferencia napirendjén.

Ez a konferencia a Nagy Októberi Szocialista forradalom 50. évfordulója, egyben pedig a középkori pécsi egyetem és a magyar felsőoktatás kezdeteinek 600 éves jubileuma alkalmából került megrendezésre. Különösen megtisztelő tehát, hogy az egyetemes társadalmi haladást forradalmasító e páratlan értékű, és a magyar kultúrtörténet e kiemelkedő jelentőségű két eseményének jubileumán, amelyeket a történelem szeszélye folytán egybekapcsolva ünnepelhettünk, a családi jog volt az, amelynek néhány problémáját vitára bocsáthattuk.

A megtisztelés azonban kötelezettséget is jelent. Jelenti mindenekelőtt, hogy széles alapokon vizsgáljuk, milyen hatással volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 év előtti győzelmének eredményeként megszületett szovjet szocialista állam- és jog, mint a szocialista államnak és jognak az emberiség történetében elsőként megvalósult formája a szocialista magyar családi jog, sőt ezen túlmenően a többi európai szocialista állam családi jogának kialakulására és alakulására. De jelenti ez a megtisztelés másodsorban azt is, hogy a családi jognak nem akármilyen — mégha jelentőséggel is bíró — kérdését taglaljuk, hanem olyan problémái felé irányítsuk figyelmünket, amelyek társadalmunk egész fejlődése szempontjából kiemelkedő horderővel bírnak. Nos, úgy gondolom, hogy a szülők és gyermekek közötti jogi kapcsolatok kérdés-komplexuma, ezen belül pedig az a probléma, hogy melyek a társadalom feladatai a szülők és gyermekek közötti kapcsolatok tekintetében röviden: a családvédelem problémája e kérdések közé sorolható.

I

A következőkben megkísérlem, hogy eleget tegyek az elsőként említett kötelezettségnek és vizsgáljam a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméinek, egyben pedig a szovjet szocialista jognak a hatását a felszabadulást követő magyar családi jog, ezen túlmenően pedig általánosságban az európai népi demokráciák családi jogának a fejlődésére.

1. A szocialista családi jog, mint a családi viszonyokat szabályozó intézmények rendszere elsőként a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően a Szovjetunióban alakult ki és szilárdult meg. A fiatal szovjet állam mindjárt a forradalom győzelmes megvívása utáni időszakban felszámolta a családi viszonyok feudális jellegű antidemokratikus szabályozását. Mint Lenin a nő-munkások 1919 szeptemberében — tehát a házasságról szóló dekrétum kibocsátása és az első szovjet házassági és családjogi törvénykönyv megalkotása után — tartott negyedik Moszkva-városi párton kívüli konferenciáján megállapította: a szovjet hatalom, mint a dolgozók hatalma, már fennállásának első hónapjaiban a legradikálisabb forradalmi átalakulást hajtotta végre a nők helyzetét szabályozó törvényhozás terén. A Szovjet Köztársaságban kő kövön nem maradt azokból a törvényekből, amelyek a nőt alárendelt helyzetben tartották.

Hasonló feladat előtt állottak a II. világháborút követően a fasizmus felett aratott győzelem eredményeként kialakult európai népi demokratikus országok is. A szocializmus általános törvényszerűségeiből okszerűleg következett, hogy a családi viszonyok jogi szabályozása tekintetében, e szabályok tartamának kialakításában több előre mutató vonatkozásban követhették a szovjet családi jogi törvényhozás példáját. Ennek során — és ez folyik a népi demokráciák fejlődésének sajátosságaiból, amelyek már nem egyedül, ellenséges környezetben, hanem a Szovjetunió évtizedes tapasztalatait is ismerve építhették országaikban a szocializmust — családjogi törvénykönyvük megalkotásánál figyelemmel lehettek a szovjet családi jog olyan megoldásaira is, amelyek a szovjet állam fejlődésének későbbi szakaszaiban jellemzik a szovjet családjogi törvényhozást.

Mind a szovjet, mind a népi demokratikus szocialista családjogi törvényhozás gondoskodik a családi viszonyok minden területén arról, hogy a férfit és a nőt egyenlő jogok illessék és a kötelességeik is egyaránt terheljék őket. Kiküszöbölik a családi viszonyok terén is az egyházi befolyás érvényesülésének nyomait, csak a polgári házasságnak tulajdonítanak házastársi jogokat és kötelezettségeket fakasztó hatást (bár e vonatkozásban meg kell említenünk, hogy Magyarországon a katolikus egyházzal és a római szent-székkel a múlt század végén folytatott úgynevezett „kultúrharc" eredményeként már az 1894. évi XXXI. törvény bevezeti a kötelező polgári házasságot). Nem ismerik a szocialista családi jogok az ugyancsak egyházi befolyásra visszavezethető ágytól és asztaltól való elválás intézményét. A házasság felbontásának rendezé-

* A Pécsi Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara által a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója, a Középkori Pécsi Egyetem és a magyar felsőoktatás kezdeteinek 600 éves jubileuma alkalmából 1967. október 12—14-én Pécsett rendezett nemzetközi családjogi konferencián elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

sénél abból indulnak ki, hogy csak az orvosolhatatlanul feldúlt, a házastársak és a társadalom szempontjából értéktelen házasságokat lehet és kell is egyben felbontani, ennek során pedig fokozottan rendelik figyelembe venni a kiskorú gyermekek érdekeit. A házastársak közötti vagyoni viszonyok szabályozásában is a házassági kötelék megerősítését és a házastársak közötti egyenjogúság következetes megvalósítását tartják szem előtt. A szülők és a gyermekek közötti viszonyok területén pedig a szülők jogainak kidomborítása helyett a szülők gyermekkel szembeni egyenlő kötelezettségeinek a gyermek javát szolgáló szabályozására törekednek. Megszüntettek minden hátrányos megkülönböztetést, amely a házasságon kívül született gyermeket érte és az örökbefogadás, valamint a gyámság intézményét is úgy szabályozzák, hogy azok mindenekelőtt a kiskorú gyermek érdekeit védő intézményekké váljanak.

Mindezek a tételek — mint általános törvényszerűségek — egyaránt jellemzőek a Szovjetunió és a népi demokráciák családjogi törvényhozására és előbbi határozott befolyást gyakorolt a népi demokratikus törvényhozásra, amidőn az a családi jogi törvénykönyvekben jogilag szabályozta a családi viszonyokat. Természetesen nem érvényesülhetnének ezek a tételek egységesen a Szovjetunió és a népi demokráciák családi jogában, ha nem azonos típusú: szocialista és szocializmust építő társadalmakról lenne szó. Az sem tekinthető azonban véletlennek, hogy akár csak a Szovjetunióban, a népi demokráciákban megalkotott első következetesen szocialista szellemű törvénykönyvek között ott szerepelnek a családjogi kódexek is.

(Csak zárójelben említem meg itt, hogy hasonló elvek jellemezték az első magyar proletárdiktatúra, az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság családi jogát is. A Tanácsköztársaság családi jogi jogszabályainak száma viszonylag csekély. E jogszabályok jelentősége mégis igen nagy, mivel megnyilvánult bennük a családi és házastársi kapcsolatok szocialista szellemű szabályozására irányuló szándék és megállapítható, hogy e célkitűzések jelentős mértékben meg is valósultak. A Magyar Tanácsköztársaság törvényhozása annakidején a szó valódi értelmében forradalmasította a magyar családi jogot. Nem kisebb jelentőségű kérdésekről volt szó, mint aminők: *1.* a házasságon kívül született gyermek jogállásának a gyermek érdekeit szem előtt tartó rendezése; *2.* a házasság felbontásával összefüggő igen bonyolult és mind a társadalom, mind a házastársak, egyben pedig a gyermek szempontjából igen nagy horderővel bíró kérdések szabályozása, végül pedig *3.* a családi viszonyokhoz s ezen keresztül a családi joghoz szélesebb értelemben kapcsolódva a gyermek megfelelő nevelését, gondozását biztosítani hivatott szabályrendszer megalkotása révén a szocialista gyermek- és ifjúságvédelem kialakítása).

2. A szovjet és a népi demokratikus családi jogi törvényhozásra jellemző elvek azonossága ugyanakkor nem jelenti feltétlenül a családi jogi intézmények teljes azonosságát is. Ugyanazon elv, hasonló cél megvalósítását a társadalmi fejlődés meghatározott fokán, a történeti előzmények sajátosságaiban s ennek következtében a dolgozók nézeteiben mutatkozó különbségekre tekintettel eltérő jogintézmények is alkalmasak szolgálni. Amikor tehát — az elsőként kitűzött feladat megoldására irányuló vizsgálódások általánosított eredményeként — megállapítható, hogy a szocialista családjogi törvényhozások a jelleget adó alapvető elvekben megegyeznek, találunk közöttük helyenként nem lényegtelen kérdésekben eltéréseket is.

Így mind a szovjet, mind a népi demokratikus törvényhozás gondoskodik arról, hogy a házasságon kívül született gyermeket ne érje hátrányos megkülönböztetés a házasságból született gyermekkel szemben, de a jogi eszközök, amelyek a cél elérését szolgálják, eltérnek egymástól. Az 1944 utáni szovjet családi jog nem ismeri az apaság bírói megállapításának lehetőségét és a házasságon kívül született gyermekről az állam gondoskodik az anyának nyújtott támogatás, vagy intézeti elhelyezés révén. A népi demokráciák családjoga viszont egybehangzóan módot ad a gyermek apjának bírói eljárás útján történő megállapítására és kötelezi őt a gyermek eltartására. (A magyar jog ezen felül még az apaság megállapítása nélkül tartás jogintézményét is kodifikálta). Nem találjuk a népi demokráciák családjogi törvényhozásában — e törvényhozás fejlődésének egyetlen stádiumában sem — a tényleges házasság elismerését, míg a Szovjetunióban az 1926. évi családjogi kódexek értelmében a tényleges és bizonyos lazán megszabott ismérveknek megfelelő együttélés házastársi jogokat és kötelezettségeket eredményezett egészen 1944-ig, amikortól kezdve csakis a regisztrált házasságot tekintik olyannak, amelyből a házastársakra és a gyermekekre nézve házastársi illetve szülői jogok és kötelezettségek keletkeznek. Részletesebben szabályozza a népi demokráciák családi joga a házastársak közötti vagyoni viszonyokat, mint ahogyan azt a Szovjetunió szövetséges köztársaságainak családjogi kódexei teszik, ami éppen arra vezethető vissza, hogy a népi demokratikus törvényhozás számára már rendelkezésre állottak a szovjet tudomány és gyakorlat tapasztalatai is.

3. A népi demokráciák szocialista családjogi törvényei egymás között is mutatnak fel eltéréseket néhány intézmény rendezése terén (így pl. a meghatalmazott útján köthető házasság lehetővé tétele, az örökbefogadási kapcsolatnak a házasság érvénytelenségét eredményező okként történő értékelése, a házasság felbontásának felperesi kizárólagos vétkesség esetében történő megengedettsége, a házassági vagyonjognak a vagyon-elkülönítés alapulvételével történő kiépítése, a házastársi tartás előfeltételeinek és időtartamának szabályozása tekintetében). Az észlelhető fontosabb eltérések azonban e körben sem arra vezethetők vissza, hogy az egyes népi

demokráciák törvényhozását a családi viszonyok jogi szabályozása során más-más célok vezették volna. Egyrészt abból adódnak, hogy e kódexek a népi demokratikus fejlődés különböző szakaszain keletkeztek, továbbá abból, hogy a különböző történeti előzmények mellett létrejött nemzeti törvényhozások nem mindenben tudták, vagy éppenséggel akarták magukat függetleníteni a korábban érvényes szabályozástól és ott, ahol a családi jog szocialista jellegének érintése nélkül mód adódott rá, nem léptek feltétlenül a régivel mindenáron való szakítás útjára.

4. Az eddigiekben annak bemutatására törekedtem, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák családjogi törvényhozása között tapasztalható egyes eltérések a legkevésbé sem érintik az említett jogrendszerek azonos típusú joghoz: a szocialista joghoz való tartozásnak tényét. A következőkben viszont röviden arra szeretnék utalni, hogy a szovjet és a népi demokratikus családi jog egyes intézményeinek hasonlósága nem feltétlenül következik a szovjet és a népi demokratikus jog egy típusú voltából, szocialista lényegéből.

Így a Szovjetunió és a népi demokráciák családjogi törvényhozásnak szocialista jellegéből fakadó és rájuk jellemző rokonvonások mellett találunk közös hasonlóságokat olyan kérdésekben is, illetve észlelhetjük a szovjet családi jogi törvényhozás által a népi demokráciák családjogi törvényhozására gyakorolt hatást olyan intézmények esetében is, amelyek részben a szocialista táborhoz tartozó országokra, kodifikálásuk idején egyaránt ható külső körülmények befolyására, illetőleg emellett az egyes nemzeti jogrendszereken belüli sajátos összefüggésekre tekintettel keletkeztek, részben pedig esetlegeseknek tekinthetők.

Az említett kategóriák körébe tartozik a házassságkötés egy időben történt tilalmazása a Szovjetunió állampolgárai és külföldi állampolgárok között, amelyhez hasonló, vagy amelyre emlékeztető szabályozást több népi demokrácia családjogában is találhatunk. Az említett szabályozás esetében nem a Szovjetunió és a népi demokráciák családi jogának szocialista lényegéből fakadó sajátossággal állunk szemben, amit mutat egyrészt az intézmény fennállásának rövid tartama, ott ahol egyáltalán bevezették, másrészt az, hogy nem minden népi demokrácia családjogi törvényhozása tartotta szükségesnek intézményesítését.

A másik, esetlegesnek nevezett hasonlóságot a szovjet és a népi demokratikus családi jog között a házasság felbontását megelőző, az érdemi eljárástól elkülönített, azt sajátos módon érdemi döntés meghozatalára való jogosultság nélkül kettőző — és egyidőben a magyar törvényhozásban is bevezetett — békéltető, illetőleg előkészítő eljárás intézményében látjuk. Az említett törvényhozások szocialista jellegéből folyik, hogy ésszerű keretek között szabályozásuk révén hozzájárulnak a házasság tartósságának biztosításához. Az azonban, hogy a cél érdekében, mondhatni adminisztratív eszközöket is igénybe vesznek — amelyek egyébként, legalábbis ami a kérdéses intézmény hatályon kívül helyezését megelőző magyar tapasztalatokat illeti, igen kétes értékűek voltak — nem folyik e törvényhozások szocialista lényegéből.

5. E rövid kitérés után szeretném az eddig tárgyalt kérdést összegezve kidomborítani, hogy az egyes szocialista családjogi törvényhozások között tapasztalható eltérések megértéséhez figyelembe kell venni, hogy az ember viszonyát a családhoz és a házassághoz a gazdasági rend nem közvetlenül határozza meg és ezért a társadalmi viszonyok e területén a fejlődés nem lehet olyan gyors mint például a termelési viszonyok körében, ahol a szocialista államnak tágabb lehetőségei vannak arra, hogy érvényre juttassa gazdasági-szervező funkcióját. Emellett a családi viszonyok területén különös jelentőségük van az erkölcsi nézeteknek és fokozottabb súllyal esnek latba, mint a társadalom életének bármely más vonatkozásában. Ezért itt különösen szoros kapcsolatban vannak a jogi és erkölcsi nézetek és a családi jog által szabályozott emberi kapcsolatok helyenként sokkal bonyolultabbak a legkomplikáltabb polgári jogi viszonynál.

II

Ezek után rátérek a szülők és gyermekek közötti jogviszonyok sokrétű kérdéskomplexumának felvázolására. Ennek során inkább érintőleg foglalkozom csupán a házasságból és a házasságon kívül született gyermek, valamint a szülei közötti kapcsolatok jogi rendezésével és a jogi rendezés során felmerülő elméleti és gyakorlati problémákkal s mondanivalóm másik súlyponti kérdéseként a bevezetőben már említett, a családi jogon túlmutató családvédelem jogi és szervezeti vonatkozásaival szeretnék foglalkozni.

1. Nem vitásan érdekes elméleti problémák adódnak a szülői jognak mint jogviszonyon kívül keletkező abszolút jognak, a szülői jogosultságok és a szülői kötelezettségek elszakíthatatlan kapcsolatának illetve egységének elemzése körében. E helyütt mégis a házasságban élő szülők és gyermekeik közötti jogi kapcsolatokat illetően csupán arra utalnék, hogy bármennyire törekedett is a magyar törvényhozó és a bírói gyakorlat a külön élő vagy elvált szülők tekintetében megfelelően rendezni a gyermek elhelyezésének és ezzel összefüggésben a gyermek felett gyakorolt szülői felügyeletnek a problémáját, e kérdéskörben úgy a láthatás jogával, mint pedig ehhez kapcsolódva abban a vonatkozásban is merülnek fel további kimunkálást váró feladatok, hogy hogyan vehet részt a külön élő szülő a gyermek nevelésében illetőleg, hogy arra milyen befolyást jogosult gyakorolni. Megvizsgálásra érdemes kérdésnek látszik az is, célszerű-e a gyermekelhelyezés és a láthatás kérdésében hozandó határozatra illetékes szervek különválasztása.

2. Ettől kissé távolabb állónak látszik az a kérdés, hogy helyesen nyert-e szabályozást a kiskorú gyermek házasságkötésének engedélyezésével kapcsolatos eljárás. Kétségtelenül helyén való az, hogy — a többi szocialista ország családjogi törvényhozásával egyetemben — eltekintünk a szülők formális engedélyének vagy hozzájárulásának megkövetelésétől. De már sokkal kevésbé látszik egyértelműen helyesnek, hogy elvileg 12 éves kortól kezdve adható a kiskorú számára házasságkötési engedély és megszívlelendőnek tartom ebben az összefüggésben azt a javaslatot is, amely lehetővé kívánná a gyámhatóság számára tenni az eljárásnak a kérelem benyújtását követő 6 hónapi időtartamra történő felfüggesztését s a döntésnek csak azt követő meghozatalát. Ez a hat hónapi határidő ugyanis sok esetben felszínre hozhatná, hogy mikor állunk szemben meggondolatlan fellángolásból eredő házasságkötési szándékkal. A kiskorú házasságkötésének engedélyezésével kapcsolatban külön problémaként merül fel az az eset, amidőn a gyámhatóság engedélyét a menyasszony terhességére tekintettel sürgetik. Elképzelhetőnek tartanám, hogy az engedély megadását attól tegyük függővé, hogy a vőlegény elismerje a születendő gyermek tekintetében apaságát. Igaz, az utólagos házasságkötés egymagában is megalapozza az apaság vélelmét és elvileg feleslegessé teszi az elismerő nyilatkozatot. Ha azonban a leendő férj vonakodna a kívánt nyilatkozat megtételétől, úgy ez önmagában is jelenthetné, hogy a könnyű felbomlás csíráját magában hordó házasság megkötéséről van szó, amikoris az engedély megtagadása nem csupán a házasságkötési, de a házasság-felbontási statisztikára is befolyással lehetne. Ami pedig az így esetleg házasságon kívül született gyermek apaságának bírói megállapítását illeti, úgy az a körülmény, hogy a későbbiek során alperesként perbevont férfi korábban házasságot kívánt kötni az anyával, önmagában is nyomós bizonyítékként eshet latba. Abban, hogy a házasságnak gyámhatósági engedély hiánya folytán történt elmaradása következtében a gyermek családi jogállása körüli esetleges vitában az onus probandi tekintetében megfordul a perbeli felek helyzete, nem látok olyan súlyos ellenérvet, amely a születendő gyermek érdekeit eltúlozva már eleve labilis házasságok létrehozásában való közreműködésre kellene hogy késztesse a gyámhatóságot.

3. Nem elsődlegesen családi jogi probléma, de kapcsolódik a szülők és gyermekek közötti jogviszonyok gondolatköréhez a házasságon kívüli együttélés mikénti jogi értékelése. Jelenleg az együttélés — az öröklési jog területétől eltekintve — általában ugyanazon szociális juttatások élvezését teszi lehetővé, mint amelyekben házastársak részeltethetők. Ez a gyakorlat ill. jogi helyzet nem látszik megnyugtatónak. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a jogilag is rendezett családi kapcsolatok tartósabbak mint a házasságon kívüli együttélések. A házasságon kívüli együttélésből származó gyermekek sorsa rendszerint ziláltabb, rosszabb, mint a házasságból származóké. Példa erre, hogy a gyámhatósági gyakorlatban sokkal nagyobb a házasságon kívüli együttélésből származó állami gondozott és veszélyeztetett körülmények között élő kiskorúak száma, mint amilyen arányban a házasságon kívüli együttélések szerepelnek a házasságok számarányához viszonyítva. Bizonyos ideje tapasztalható az is, hogy a kiskorúak körében is elszaporodott a házasságon kívüli együttélések száma. A házasságkötéshez szükséges gyámhatósági engedélyt kérő kiskorúak nem kis része is több hónapja házasságon kívüli életközösségben él.

III

Szabadjon végül rátérni a bevezetőben említett második súlyponti kérdés taglalására. Ez összefügg a társadalom feladataival a szülők és a gyermekek közötti kapcsolatok tekintetében. Jeleznem kell azonban, hogy a kérdést a családvédelem problematikájaként felfogva szélesebb alapokon kívánom tárgyalni. Nem csupán családjogi, sőt nem is csupán jogi aspektusból közelítve a témához. Teszem ezt mindenekelőtt azért, mert amit már a bevezetőben is említettem, a mai magyar társadalom szempontjából alapvető megoldásra váró és a népesedés alakulásával is összefüggő kérdéskomplexumról van itt szó.

Az MSZMP IX. Kongresszusa Kádár János elvtárs előadói beszéde alapján foglalkozott múlt év végén a családvédelem legégetőbb problémáival és a kongresszus határozatai — azóta már állami aktusokban, így a világviszonylatban is egyedül álló gyermekgondozási segély formájában realizálódott — konkrét intézkedések foganatosítását látták szükségesnek a családvédelem hatékonyabbá tétele érdekében.

1. A családvédelem jelentőségét domborítja ki, hogy mind Magyarországon, mind pedig a többi európai szocialista országban az érdeklődés homlokterébe került a családnak a mai szocialista társadalomban betöltött funkciója. A részletkérdésekben divergáló felfogások is megegyeznek abban, hogy a család a szocialista társadalomnak jelentős szervezeti egysége, abban, hogy tartalmas emberi élet nem képzelhető el a szocialista-humanizmus szellemében megújhodott család nélkül.

Rendszerünkben egyre nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy tartalmasan bontakozzék ki a család, mint érzelmi közösség. A férjnek és a feleségnek ezt az érzelmi kötődését mozdítja elő a gyermekáldás és *hangsúlyozott jelentőséget kap a gyermek, mint a családot összekötő kapocs.*

A kommunizmus nem a pozitív emberi tulajdonságok elsorvasztása, hanem éppen ellenkezőleg azok kitedjesedése irányában hat. Egyfelől a társadalom mind intenzívebben kér részt a család gyermekgondozási, gyermeknevelési feladatainak az ellátásában, másfelől maga a csa-

lád is közvetlenül társadalmi embert nevel. A szocialista család e funkciójának betöltését előmozdítja az a körülmény, hogy ráhatási lehetőségei az általa nevelt gyermekekre és általában a család tagjaira nem szűkebbek a társadalmi ráhatás számára közvetlenül adott lehetőségeknél, sőt az elsődleges családi környezeti ráhatások megalapozzák a későbbi társadalmi ráhatás könnyebb vagy nehezebb érvényesülésének módozatát is — azt, hogy az természetesen vagy ellentmondásosan játszódik-e le. Éppen ezért a szocialista család kialakítása és a kialakult szocialista család oltalomban részesítése fontos, a szocializmus alapvető elvéből folyó követelmény, amit államunk alaptörvénye, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya is kifejezésre juttat, amidőn rögzíti, hogy államunk védi a család intézményét.

2. A szovjet társadalom már 1936-ban felfigyelt a család védelmének fontosságára és többirányú intézkedéseket tett a család megszilárdítása érdekében, amelyeket 1944-ben további lépések követtek. Kitűnően érzékelteti a családvédelem ügyének jelentőségét két európai szocialista ország: a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság 1963. évi, illetve 1965. évi családjogi törvénye, amelyek már bevezetőikben utalnak arra, hogy a házasság, az anyaság és a gyermekek érdekeinek védelmét, valamint a többgyermekes családok felőli gondoskodást az egész társadalom, az állampolgárok, a szocialista kollektívák és a társadalmi szervezetek hivatottak megvalósítani. (Említhetjük ebben az összefüggésben a lengyel és a jugoszláv családvédelem igen átgondoltan és átfogóan kialakított szervezeti felépítését is.)

3. A családvédelem fontosságát a mi társadalmunk szempontjából aláhúzza az a tény is, hogy a család átalakulása az ipari forradalom, a nagyfokú urbanizálódás, a mezőgazdaság szocialista átalakulásának körülményei közepette megy végbe. E körülmények egyrészt meggyorsították a polgári család bomlási folyamatát, másrészt bizonyos mértékig bonyolították a szocialista családi közösség kialakulásának progresszív folyamatát, amihez hozzájárult, hogy társadalmunk és államunk nem mindig találta meg kellő időben, kellő egyértelműséggel és megfelelő határozottsággal a kialakulóban levő új családi kapcsolatok támogatásának célravezető eszközeit.

Országunkban jelenleg mintegy 9 millió ember él több, mint 3 millió család kötelékében és ma Európában a házasok arányszáma Magyarországon a legmagasabb. Ugyanakkor a születések arányszáma tekintetében Magyarország a legújabban jelentkező biztató tendencia ellenére világviszonylatban is a legelmaradottabbak közé tartozik, a művi vetélések száma magasan meghaladja az élveszületések számát és a válások statisztikája tekintetében is az „élenjárók" közé tartozunk.

Hazánkban a polgári család felbomlóban van. A szocialista család pedig még csak most formálódik és a szocializmus viszonyai között megújhodó család védelmét szolgáló sokrétű és koordinált intézkedések fokozott mérvű alkalmazásának mellőzése már ma is, de főleg perspektívájában hátráltatja a szocializmus eredményes építése érdekében kifejtett társadalmi erőfeszítések sikerét.

Nem tekinthető véletlennek, hogy Kádár János elvtárs az MSZMP IX. Kongresszusán előadói beszédében a család problematikáját a népesedés alakulásának oldaláról megközelítve, azt államunknak és társadalmunknak azon kérdései közé sorolta, amelyekkel foglalkozni kell. Rámutatott ugyanakkor arra is, hogy nagyon sokrétű kérdésről van szó és szükségesnek látta, hogy az illetékes kormányzati szervek foglalkozzanak a problémával és a társadalmi szervek bevonásával dolgozzák ki mindazon intézkedések körét, amelyek a nők, az anyák, a család, a társadalom érdekének megfelelnek és a kérdés társadalmi, etikai, közegészségügyi és anyagi oldalát egyaránt átfogják.

4. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a szocialista társadalomban általában, a szocializmust építő Magyarországon pedig különösen az államnak és a társadalmi szervezeteknek egyaránt feladata, hogy a családot érintő és a társadalmi viszonyok alakulásának hatásaként jelentkező változások, s e változásokkal együttjáró családon belüli problémák megoldásához sokrétű segítséget nyújtsanak.

Tudatában kell lennünk annak is, hogy csak akkor növelhető a családvédelem egyes szervekre, vagy szervezetekre háruló részfeladatainak ellátását célzó tevékenység hatékonysága, ha ezek erőfeszítései harmonikusan koordinálódnak a családvédelem egésze tekintetében a legkülönbözőbb és nagyszámú állami, társadalmi szervek, valamint szervezetek által kifejtett sokrétű és sokirányú egyéb tevékenységgel. A szocialista családvédelmet, mint társadalmi feladatot, annak komplexitása jellemzi. Ez megnyilvánul az alkalmazandó intézkedések egybehangolt megválasztása, valamint az intézkedések alkalmazására hivatott szervek együttműködésének szükségessége tekintetében. Sikeres megvalósítása megköveteli egyfelől a családnak, mint egésznek, másfelől a család minden egyes tagjának az oltalomban részesítését. E kétirányú gondoskodás nem szakítható el egymástól. Az egyik csak a másik megvalósításán keresztül realizálódhat.

A családvédelem komplexitása azonban nem csupán az említett részfeladatok egybefonódásában nyilvánul meg. Azok eredményes ellátása külön-külön de egészükben is a legkülönbözőbb szakterületek együttható gondoskodó tevékenységét igényli. A korszerű szocialista elveken alapuló családvédelem az egészségügyi, a pszichológiai, a pedagógiai, a szociálpolitikai és jogászi stb., stb. gondoskodás eredőjeként valósulhat meg. Az említett egyes részterületek önálló reszortfeladatokként is jelentkeznek, de nem mellőzhető összefogásuk, koordinálásuk, egyszóval

az egyes részterületeken jelentkező problémák felmérése és a problémák megoldásának széleskörű egybehangolása sem.

Ezért úgy látom, hogy a családvédelem területén kifejtett társadalmi erőfeszítések megfelelő egybehangolása nélkül nehezen érhető el az eddiginél nagyobb előrehaladás, mint ahogyan másrészről megfelelő és átgondolt egybehangolás jelentékeny mértékben növelheti a családvédelmi munka eredményességét — mégpedig az eddigieken túlmenő anyagi ráfordítások eszközlése nélkül is.

5. Mivel a család mint társadalmi intézmény rendkívül összetett jelenség, ezért, mint arra már utaltam, a családvédelmi feladatok is a legkülönbözőbb társadalmi vonatkozások területein jelentkeznek.

Az egészségügy és a pedagógia, a jog, a szociológia és a demográfia, a munkaügy és a kultúra — hogy csak a legfontosabbakra utaljak — mindezek olyan területei a társadalmi életnek, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak a családdal, következésképpen a családvédelem szempontjából is külön-külön, de főként összefüggésükben, figyelembe veendők, mint olyan területek, amelyek meghatározott és speciális családvédelmi intézkedések alkalmazását igénylik.

A továbbiakban — ugyancsak a teljesség igénye nélkül — az említett területek egynémelyikén szeretnék rámutatni arra, hogy ezeken belül is milyen sokrétű a családvédelem ügyét előmozdítani alkalmas intézkedések és intézmények köre.

a) Kifejezetten vagy elsődlegesen egészségügyi problémaként jelentkezik az anya- és csecsemővédelem vonatkozásában a csecsemőhalandóság alakulásának vizsgálata és az elért kedvező eredmények további fokozása. Szorosan kapcsolódik ehhez a koraszülések problematikája, de mindkét előbb említett intézkedés elválaszthatatlan a terhesgondozás minél teljesebb és széleskörű kiépítésétől. Nem kevésbé jelentkezik egészségügyi, illetve egészségvédelmi problémaként is a családtervezés, valamint a születés szabályozás és ezzel összefüggésben a művi vetélések kérdése, amelynek vitathatatlanul vannak jogi vonatkozásai is, mindenekelőtt azonban egészségvédelmi, demográfiai, etikai és szociológiai meggondolásokból kiindulva lehet csak az említett kérdések tekintetében a megvalósítandó irányelveket kialakítani. Az egészségügy területére tartozó kérdésként kell foglalkozni a gyermekgondozó intézeteknek nyújtott szakorvosi segítséggel, a napközi otthonok és csecsemőotthonok egészségügyi helyzetével, de ezen túlmenően általában az ifjúság egészségvédelmével, a fogyatékos gyermekek gondozásával, a veszélyeztetett gyermekekkel, bizonyos vonatkozásban az állami gondozásbavétel és az utógondozás intézményével.

b) Részben egészségügyi, de ugyanakkor jogi területen is jelentkező feladat a házasságkötési tanácsadás, illetve a házasságkötést megelőző orvosi vizsgálat mérlegelésének a kérdése, de a házassághoz kapcsolódik, bár jelentőségében azon jóval túl is mutat a nemi higiénia mikénti kialakulásának a problematikája is. Mivel a házasság és a család egymással a legszorosabban összefüggő intézmények, ezért nem kis számú, a családvédelmet szolgáló intézkedés közelebbről a házasság intézményéhez kapcsolódik. Mint jogilag jelentősekre utalunk ezek közül a válások jogilag is befolyásolható mikénti alakulására, tudatában annak, hogy a jog eszköze e vonatkozásban csak másodlagos szerep ellátására alkalmas. Jelentősége azonban növekedhet, ha a házasság felbontását összefüggésében vizsgáljuk a meggondolatlanul kötött házasságokkal, amikoris előtérbe léphet a házasságkötési korhatár kérdése, a katonai szolgálatot teljesítő állampolgárok házasságkötésének problémája, amelynek mikénti elbírálása során nem hagyható figyelmen kívül az acceleráció jelentősége sem, tehát a házasságra lépésre való biológiai és társadalmi alkalmasság közötti eltérés. De ide tartozhat a párválasztáshoz szükséges megfontolt döntés kialakítása érdekében megkívánható minimális idő elteltének jogi garantálása is. A most említett példák egyébként igen pregnánsan dokumentálják, hogy egyazon területen belül is különböző intézkedések állhatnak rendelkezésre egyazon feladat: a házasság, illetve a család megszilárdításának elérésére.

c) Vitathatatlan, hogy a család társadalmi problémáinak centrumában még a szocializmusban is a nőkérdés áll. A családi problémák egyik alapvető mozzanata az az ellentmondás, amely a nőknek a családon belüli egyenlőtlen megterhelése és a társadalmi munkamegosztásba való egyenlő esélyű bekapcsolódásuk lehetőségének a kiszélesítése között van. E tekintetben különösen lényeges komponensek felmérése bírhat jelentőséggel a családvédelmi intézkedések átgondolt kiépítése szempontjából. Itt említjük a női munkalehetőségek és munkakörülmények, különösen a gyermekes családanyák munkakörülményeinek a problémáját, meghatározott esetekben vagy általánosabb keretek között a csökkentett munkaidő intézményesítésének lehetőségét családanyák számára. (Hogy ezek az intézkedések milyen jelentősek lehetnek, azt mutatja a gyermekgondozási segély bevezetése óta eltelt idő, illetőleg a kérdéses idő alatt az anyáknál jelentkező szülési kedv határozottan észlelhető fokozódása). Nem vonatkoztatható el ettől a dolgozó nők tekintetében alkalmazandó családvédelmi intézkedések terén a bölcsődék, napközi otthonok és óvodák hálózatának széleskörű kiépítése sem, ennek során pedig felvetődik a különböző típusú és felügyeleti alárendeltségű ilyen intézmények arányos és országos ellátottságának a kérdése is. De idetartozik a legkülönbözőbb természetű közvetlen és közvetett szociális juttatások rendszere is, beleértve bizonyos árpolitikai intézkedések lehetőségének a mérlegelését is bizonyos közszükségleti cikkek tekintetében. Kifejezetten családvédelmi jelleggel

bírhat a vendéglátóipar nyújtotta lehetőségek helyes kihasználásának, valamint a házastársi munkát segítő, az arra fordítandó családi energiát csökkentő közszolgáltatások mikénti alakításának megvizsgálása is, ami nem vitásan kihatással lehet a család kulturális szükségleteinek kielégítésével összefüggő intézkedések megtételére is.

d) Hathatós szerepet tölt be a családvédelem tekintetében a pedagógiai nevelő munka, amely szoros kontaktusban a családdal elsődleges tudatfejlesztő és jellemnevelő feladatokat lát el. Kellő körültekintéssel és gondossággal idejében felfigyel a gyermeknél tapasztalt zavaró körülményekre és agitatív erejű ráhatással a családok tekintetében is elláthat nevelő funkciókat. Elsősorban a gyermek, de a szülők felé is nevelő ráhatásra van lehetősége, szükség esetén pedig szignalizálhatja a gyermek nem megfelelő környezetből való kiemelésének szükségességét. Mindezen kérdések szorosan összefüggnek az iskolai neveléssel, ahol a szülői munkaközösség, a pedagógus által végzett családlátogatás, mint szervezett keret, módot nyújt számos családvédelemmel összefüggő probléma feltárására és a célravezető megoldási módozatok közvetítésére.

6. A fentiekben — hangsúlyozom, távolról sem a teljesség igényével — egyrészt a családvédelmi intézkedések szempontjából rendelkezésre álló lehetőségek széles skálájára igyekeztem rámutatni, másrészt törekedtem, annak kidomborítására, hogy ezek mennyire összefonódottan, egymástól igen gyakran elválaszthatatlan összeforrottságban jelentkeznek. Tettem ezt azért, hogy kellő nyomatékkal érzékeltessem, miszerint elszigetelt intézkedések önmagukban a legjobban kialakított formában sem célravezetőek, az általuk elért eredmények nem állnak arányban az eszközölt ráfordításokkal, míg a lehetőségek keretei között átgondolt és egybehangolt alkalmazásuk kisebb ráfordítások mellett is az egyes intézkedések hatásfokának hatványozását eredményezheti.

Az alkalmazandó intézkedések optimális „produktivitásának" elérése érdekében mindenekelőtt az látszana szükségesnek, hogy *1.* kerüljenek átfogó és részletező felmérésre a családvédelem érdekében a legkülönbözőbb területeken alkalmazott intézkedések, *2.* Ezt követően kellene mérlegelni, hogy a rendelkezésre álló lehetőségek keretei között mely intézkedések bizonyulnak a legcélravezetőbbeknek, melyek azok, amelyek nem töltötték be a hozzájuk fűzött reményeket és csupán a meglevő erők és anyagi eszközök szétforgácsolásához vezetnek, *3.* végül pedig milyen új, eddig nem alkalmazott intézkedéseket lehetne — párosítva azokat már meglevőkkel — hathatósan a családvédelem szolgálatába állítani.

7. A következőkben vizsgáljuk, hogy államunk és társadalmunk mely szervei, illetve szervezetei azok, amelyek a családvédelem tekintetében feladatok ellátására hivatottak.

Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a családvédelem államunk és társadalmunk egészének feladataként jelentkezik és nyer elismerést, de nincs olyan állami vagy társadalmi szerv, amely e feladatok ellátásának egészéért lenne felelős.

Nevezetesen:

a) Ami a családvédelem egészségügyi vonatkozásait illeti, úgy azok ellátása elsődlegesen az Egészségügyi Minisztérium, részben pedig (más társadalmi szervezetekkel együtt), a Magyar Vöröskereszt feladatkörébe tartozik. Ugyanakkor egészségügyi vonatkozású családvédelmi szakfeladatok ellátására hivatottak a tanácsok szakigazgatási szervei is — ami figyelembe véve a tanácsi szervezeten belül alapelvként jelentkező kettős alárendeltséget — egyben az államhatalmi szerv, a tanács ilyen irányú befolyásoló ténykedését is jelenti.

b) Igen kiemelkedő részt vállal a családvédelem megvalósításának biztosításában a Munkaügyi Minisztérium, amennyiben a dolgozó nő családjának védelmét szolgáló intézkedések jelentős része a munkaviszonyhoz kapcsolódván az említett tárca hatáskörébe tartozik. Ugyanezen vonatkozásokban a szakszervezetek is hivatottak eljárni.

c) A Művelődésügyi Minisztérium egyrészt a családvédelem pedagógiai vonatkozású problémáinak legfőbb gazdája, másrészt, mint a legfőbb gyámhatóság az ifjúságvédelem prominens feladatát látja el a kiskorúak érdekében szükséges gyámhatósági intézkedések megtételének irányítása és felügyelete során. Természetesen itt is jelentkezik a tanácsi belső alárendeltségből folyó megosztottság, mivel az alsófokú gyámhatóságok a tanácsi szakigazgatási szervezetbe beépítve végzik munkájukat.

d) Az Igazságügyi Minisztérium, illetőleg az igazságügyi szakterület a családvédelem szempontjából igen nagy jelentőséggel bíró jogszabályi aktusok kodifikációjának előkészítőjeként, másrészt mint a joggyakorlat mikénti alakulására is befolyást gyakorló szerv kell, hogy említésre kerüljön. Különösen a házassággal, valamint az elvált szülők gyermeke elhelyezésével és tartásával, a házasságon kívül született gyermek vonatkozásában az apaság megállapításával kapcsolatos jogviták azok, amelyek eldöntése során kiváltképpen érvényesítendők családvédelmi szempontok is. A fiatalkori bűnözéssel kapcsolatos problémák, amelyek a családvédelemtől nem esnek távol, szintén az igazságügyi szervek hatáskörébe tartoznak.

e) Bizonyos, a családvédelem céljait szolgáló intézkedések megtétele végezetül az egyes szaktárcák, különösen a Belkereskedelmi Minisztérium területén konkretizálódik.

f) Társadalmi szervezeteink közül említettük már a Magyar Vöröskeresztet és a szakszervezeteket, amelyekre a családvédelem tekintetében igen jelentős feladatok ellátása hárul.

Nem kisebb jelentőségű e téren azonban a Nőtanács szerepe sem, amely elsősorban peda-

gógiai-propaganda tevékenységével járul hozzá iskolán belül és az iskolán kívül a családvédelem ügyéhez, de végez családjogi és családvédelmi tanácsadást, foglalkozik veszélyeztetett gyermekek felderítésével, feladatokat lát el a családgondozás terén. A KISZ érdekvédelmi bizottsága révén törekszik az arra rászoruló fiatalkorúak segítésére, szervezi az üzemekben a szakszervezetekkel együttműködve a munkásszállásokon élő ifjú munkásokkal való törődést, kulturális igényeik kielégítését, stb. Agitációs és propaganda feladatok, valamint a megsegítésre szoruló gyermekek felderítése terén családvédelmi feladataik vannak a Hazafias Népfront helyi szerveinek is.

8. Mint látjuk, nagy a száma azoknak az állami és társadalmi szervezeteknek, amelyekre családvédelmi feladatok ellátása hárul. Folyik ez az állami és társadalmi munka differenciáltságából, abból, hogy egyazon életjelenségnek különböző oldalai más-más megközelítést igényelnek.

Itt csak két vonatkozásban látszik szükségesnek bizonyos alapvető fogyatékosságokra rámutatni. Egyrészt arra a már említett körülményre, hogy a családvédelemnek mint olyannak nincs felelős gazdája, ami eleve kizárja, vagy legalábbis gyakorlatilag rendkívül megnehezíti egy egységes családvédelmi koncepció következetes kialakítását és megvalósítását, valamint annak kiküszöbölését, hogy lokális szempontok ne kerekedjenek elvileg és átfogóan elismert családvédelmi megfontolások fölébe.

Másrészt a családvédelemnek különböző szakterületeken való jelentkezése — az egységes irányítás hiányában — adott esetben egységes feladatok megoldásának szétforgácsoltságához, illetőleg a feladatok ellátásában nem mindig szükséges kettősséghez, átfedésekhez vezet. (Pl. a tanácsokon belül három szakigazgatási szerv foglalkozik a kiskorúak problémáival; a gyermekelhelyezés terén a bíróság dönt, de nagymértékben a gyámhatóság által adott környezettanulmányra támaszkodik ítéletének meghozatalában; a gyermekkel való érintkezés, a láthatás kérdésében a gyámhatóság jogosult egyedül eljárni; helyenként igen jelentős eltérések mutatkoznak — távolról sem indokoltan — egyrészt a különböző üzemek, másrészt az üzemek és a tanácsok által fenntartott bölcsődék egy gyermekre jutó ellátottsága között; a különböző munkahelyeken dolgozó családok üdülésének megoldhatósága tekintetében is hasonló a helyzet stb., stb.)

9. Szükségesnek látszana a fenti vonatkozások tekintetében is tehát az egyes szervek családvédelmi hatáskörének és az általuk eszközölt intézkedéseknek az átfogó és részletező felmérése és ennek során a feltárt átfedések vagy ütközések kiküszöbölése, illetve nem megfelelően ellátott feladatokra nézve felelős szervek kijelölése. Végeredményben tehát itt is a feladatok egybehangolása. Mivel az állami és társadalmi munka említett differenciáltsága nem teszi sem szükségessé, sem lehetővé a sokrétű családvédelmi intézkedések konkrét megvalósításának egy kézben történő központosítását, ezért igen erőteljesen jelentkezik annak szükségessége, hogy *jelöltessék ki egy felelős állami tényező, amely hivatott a családvédelem egységes koncepciójának legfelsőbb szintű kialakítására és e koncepció számos részletintézkedés révén történő megvalósításának folyamatos és következetes figyelemmel kísérésére.*

Pap Tibor

Az állam és vállalata

1. A most folyó években valamennyi európai szocialista ország gazdasági reformot hajt végre. Bár a gazdasági reform elnevezése és végrehajtásának üteme is az egyes országokban a dolog természeténél fogva igen eltérő, alapjában minden ország két egymással szorosan összefüggő gazdaságpolitikai alapelvből indul ki. Egyetértés van abban a kérdésben, hogy fokozatosan — nagyobb vagy kisebb mértékben — csökkenteni kell a kötelező tervmutatók számát, fokozni kell ezzel kapcsolatban a vállalatok önállóságát. Egyetértés van továbbá abban a kérdésben is, hogy a vállalatok egymásközti viszonyainak megszervezése során fokozottabban kell érvényesíteni az értéktörvény hatását, szélesebb körben kell felhasználni a piaci viszonyokat a szocialista gazdaság mechanizmusának kialakításában.

A gazdasági reform végrehajtása természetesen az állam- és jogtudományok területét is érinti. Az alapvető elvi kérdés, amely ebben a körben felmerül, *a szocialista állam és a vállalatok egymáshoz való viszonya.* Ez a viszony, a legtöbb európai szocialista országban az államnak *saját* vállalataihoz való viszonyaként tűnik fel, de Jugoszláviában pl., ahol az ún. önigazgatás rendszerére tértek át, a kérdés már a szocialista államnak egyáltalában *bármely* gazdálkodó vagy nem gazdálkodó intézményhez való viszonyaként jelentkezik.

Ebben a tanulmányban nem kívánunk kiterjeszkedni arra a mélyebb és a tulajdonjog elméletének legáltalánosabb kérdéseit érintő különbségre, amely egyfelől a jugoszláv megoldás, másfelől a többi európai szocialista országban követett megoldás mögött meghúzódik. Csupán azokat a kérdéseket kívánjuk fejtegetni, amelyek az állami tulajdonjogra és az állami vállalat jogállására nézve Jugoszlávia kivételével a többi európai szocialista országban szük-

ségképp egyformán merülnek fel, s amelyeket a jogtudományi irodalom tanulmányozása alapján nyitvaállóknak kell tekinteni.*

2. Induljunk ki azokból a szabályokból, amelyek a jelenleg hatályban lévő különféle törvénykönyvekben olvashatók. A Szovjetunió polgári törvényhozásának 1962. május 1-én hatálybalépett Alapjai a 21. cikkben kimondják, hogy az állam az egész állami vagyon egyedüli tulajdonosa. Az állami szervezetekre bízott állami vagyon e szervezetek operatív igazgatásában van s ezek e vagyon tekintetében a törvény által meghatározott keretek között, a tevékenységük céljainak, tervfeladataiknak és a vagyon rendeltetésének megfelelően csak a birtok, használat és rendelkezés jogát gyakorolják. Az Alapok 11. cikkének második bekezdése értelmében az állami vállalatok és egyéb állami szervezetek, amelyek a gazdasági önelszámolás rendjében működnek, jogi személyek. E jogi személyiség tartalmát fejezi ki az Alapok 21. cikkének második bekezdésében említett operatív igazgatás. Az Alapokkal tartalmilag azonosan rendelkeznek az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaság 1964. évi Polgári Törvénykönyvének 24., illetőleg 94. §-ai.

Az 1964. évi lengyel polgári törvénykönyv 128. cikke kimondja, hogy a szocialista nemzeti (állami) tulajdon oszthatatlanul az államot illeti meg. Az állami jogi személyek jogképességük keretei között a nemzeti vagyon kezelésük alá tartozó része tekintetében saját nevükben fejtik ki az állami tulajdonból származó jogokat. Ezzel összefüggésben a lengyel polgári törvénykönyv 33. cikke 1. §-ának 2. és 3. pontja jogi személyekké nyilvánítja az állami vállalatokat és azok egyesüléseit, valamint az állami bankokat, továbbá azokat az egyéb állami szervezeti egységeket, amelyeket külön jogszabályok ruháznak fel jogi személyiséggel.

Az 1964. évi csehszlovák gazdasági törvénykönyv 63. §-a értelmében az állami szocialista tulajdon az egész nép tulajdona. Az állami szocialista tulajdonban lévő minden dolog egyetlen tulajdonosa az állam. A törvénykönyv 65. §-ának (1) bekezdése szerint a nemzeti vagyont elvileg az azokkal a feladatokkal megbízott szervezet kezeli, amelyeknek teljesítésére a vagyon egészében vagy túlnyomó részében szolgál. A törvénykönyv 66. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy az a szervezet, amely nemzeti vagyont kezel, jogosult és köteles e vagyont feladatainak teljesítésére felhasználni és azzal e feladatokkal összhangban rendelkezni. A csehszlovák gazdasági törvénykönyv egyébként a szocialista szervezetekre (köztük a szocialista szervezeteknek minősülő állami szervezetekre) a jogi személyiség kategóriáját nem használja, a törvénykönyv 17. §-a azonban kimondja, hogy a szocialista szervezetek gazdasági viszonyokba saját nevükben lépnek és az ezekből a viszonyokból folyó anyagi felelősséget is viselik, amennyiben a törvény vagy külön szabályok eltérően nem rendelkeznek. Ez a szabály tartalmilag ugyanazt jelenti, mint amit a többi szocialista országok polgári törvénykönyvei a jogi személyiség kategóriájával fejeznek ki.

Végül az 1959. évi magyar Polgári Törvénykönyv 170. §-a értelmében az állami szocialista tulajdon egységes és oszthatatlan. A 171. § (2) bekezdése értelmében az állami szerv köteles a kezelésébe adott vagyontárgyakat rendeltetésüknek megfelelően, tervének teljesítése érdekében, illetőleg az állami költségvetésben megszabott célra használni és megilletik mindazok a jogosultságok, amelyek e kötelességének teljesítéséhez szükségesek. A magyar Polgári Törvénykönyv 31., 39., 40. §-a az állami gazdálkodó és költségvetési szerveket jogi személyekké minősíti.

2. Ha megkíséreljük általánosítani ezeket a rendelkezéseket, a következő tételekre kell jutnunk.

a) Az európai szocialista országok többségének törvényhozása a gazdasági élet szempontjából döntő fontosságú vagyontárgyakat *az egész nép tulajdonaként a szocialista állam tulajdonának* minősíti.

b) E vagyontárgyakat az állam, mint tulajdonos, különféle jogállású állami szervek útján kezeli. E szervek egy része az önálló gazdasági elszámolás rendszerében, más része az állami költségvetés rendszerében működik. A vagyont kezelő szervek azonban mindkét esetben *jogi személyek*, vagy jogállásuk mindenesetre ezzel tartalmilag egyértelmű.

c) Az állam szervei — akár az önálló elszámolás rendszerében, akár az állami költségvetés rendszerében működnek — *nem tulajdonosai, hanem kezelői* az állami vagyonnak.

d) E kezelői jog tartalmát az egyes törvényhozások bizonyos fokig eltérő elnevezésekkel jelölik ugyan, tartalmilag azonban valamennyi szabályozás mögött az a jogi kategória húzódik meg, amelyet immár hagyományosan *operatív igazgatásnak* szokás nevezni, s amely a megfelelő állami szervet arra kötelezi, illetőleg jogosítja, hogy a kezelésére bízott vagyontárgyakkal tervének teljesítése érdekében rendeltetésszerűen gazdálkodjék.

A szocialista államok többségének ezek a törvényhozási eredményei egyúttal kifejezik a szocialista jogtudománynak azokat a tételeit, amelyek az állami szocialista tulajdonjog koncepciójára, e koncepció körében az államnak és vállalatának egymáshoz való viszonyára, végül

* Vö. az idevágó irodalomból: *Weltner Andor:* A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája. A Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei. XIV. köt. 3. szám. 221—253. old.; *Horst Langer—Rudolf Streich:* Zur Rechtsfähigkeit der staatlichen Wirtschaftsorganisationen im neuen ökonomischen System. Staat und Recht. 1966. évf. 1. sz. 74—85. old.; *Horst Langer—Gerhard Pflicke—Rudolf Streich:* Volkseigentumsrecht und Stellung der Betriebe. Staat und Recht. 1967. évf. 3. sz. 401—417. old.; *Hochbaum—Oberländer:* Die Rechtsstellung des VEB. Vertragssystem. 1966. évf. 9. sz. 531—538. old.

az állami vállalat jogállására vonatkoznak. Nem kétséges, hogy a gazdasági reform alaptételei érintik ezeket a jelenleg elfogadott elméleti megállapításokat és szükségessé teszik, hogy a gazdasági reformtörekvések fényében azokat újból megvizsgáljuk.

3. A marxizmus a tulajdont elsajátításként fogja fel, vagyis mint olyan emberi tevékenységet, amelynek során az emberek, ezek csoportjai vagy az egész társadalom birtokába veszi a természet tárgyait és azokat közvetlenül, vagy különféle irányú átalakítás, feldolgozás után szükségleteinek kielégítésére használja fel. Ez az elsajátító tevékenység az állam kifejlődésével és az állami élet tökéletesedésével sokféle, modern viszonyok között igen bonyolult szabályozás alá kerül, igen sokféle jogi formában tükröződik. E jogi formák közül, amelyek végső fokon valamennyien tulajdoni, tehát elsajátítási mozzanatot fejeznek ki, az elsődleges a tulajdonjog, mint intézmény, illetőleg a tulajdonjogból, mint jogviszonyból eredő, azon alapuló alanyi jog.

E kiinduló tételek alapján lehet csak megmagyarázni az állami szocialista tulajdonjogot, amely a ma létező szocialista országok többségében a termelési eszközökre vonatkozó tulajdonjog alapvető formája. Az állami szocialista tulajdonjog általános elméletének kidolgozása során a szocialista jogtudomány korábban elsősorban arra törekedett, hogy megvilágítsa a szocialista állami tulajdonjog alapvető, tartalmi különbségét a kapitalista állami tulajdonjogtól. Ez a törekvés, amely mindenekelőtt a jogi forma mögött rejlő politikai-társadalmi tartalom ellentétes jellegének megvilágítására irányult, voltaképpen a jogi formalizmus elleni harc egyik mozzanata volt. A végső következtetés abban állott, hogy míg szocialista körülmények között az állami tulajdonjog az állam jellegénél fogva elvileg valóban az egész társadalom érdekeit szolgálhatja, azaz valóban társadalmi tulajdont, társadalmi elsajátítást fejez ki, addig kapitalista körülmények között a formailag szintén állami tulajdonjog ugyancsak a mögötte rejlő politikai hatalom jellegénél fogva erre nem alkalmas, voltaképpen csak a kollektív magántulajdon egy formája lehet. — Ezzel az alapjában feltétlenül helytálló következtetéssel azonban ma, amikor az említett gazdasági reformtörekvések szükségképp felvetik a szocialista tulajdonjog szerkezetének, az állam és vállalata egymáshoz való viszonyának kérdését, ma már nem lehet megelégedni. Szükség van arra, hogy a szocialista állami tulajdonjog lényegét, az államnak az alapvető termelési eszközök tulajdonjoga körül játszott szerepét mélyebben megvilágítsuk.

E mélyebb megvilágítás kezdete lehet annak felismerése, hogy a szocialista állami tulajdonjog társadalmi elsajátítást, társadalmi tulajdont fejez ugyan ki, a társadalmi tulajdonnak azonban csupán kezdeti, elsődleges formája lehet. Az elsődlegesség (mondhatni kezdetlegesség) az állami szocialista tulajdonjogban, mint a társadalmi tulajdon ma alapvetőnek tekintett formájában ott jelentkezik, hogy olyan viszonyok között, amikor állam és jog létezik, amikor a társadalmat bonyolult munkamegosztás, a szellemi és a fizikai munka, a város és a falu közötti lényeges különbség fennállása jellemzi, a társadalom még nem veheti *közvetlenül* birtokába a termelési eszközöket a társadalmi szükségletek kielégítése céljából. Mai viszonyok között a társadalomnak erre a célra állami kényszerszabályozás alá eső szervezetre van szüksége. Ez a szervezet az alapvető termelési eszközök vonatkozásában éppen a szocialista (tehát az egész dolgozó nép érdekeit szolgáló) állam. Az állam, az állami szervezet szerepe tehát a szocialista állami tulajdonjog körül lényegében abban van, hogy *a társadalmi-össznépi elsajátítást, a társadalomnak az alapvető termelőeszközök felett való rendelkezését az állami szervezet közvetíti.* Az állami szocialista tulajdonjog tehát, mint a társadalmi tulajdonjog elsődleges, kezdeti formája, közvetett, *az állami szervezet által közvetített társadalmi tulajdonjog.* (Egyébként nincs ez másképp a társadalmi tulajdonjog másik formája, a szövetkezeti szocialista tulajdonjog esetében sem. A szövetkezeti szocialista tulajdonjog körében ugyanis a társadalmi csoportelsajátítást a szövetkezet, *mint állami kényszerszabályozás alá eső, bár nem állami szervezet közvetíti.* A szocialista tulajdonjog fejlődésének mai formáit tekintve tehát azt állapíthatjuk meg, hogy minden társadalmi tulajdonjog közvetett, az állami vagy a szövetkezeti szervezet által közvetített társadalmi tulajdonjog.)

Mélyebben elemezve mármost az állami szocialista tulajdonjog körében a közvetítő eszköz, az állami szervezet szerepét, elvileg felmerülhet az a kérdés, vajon az *egész* állami szervezet közvetíti-e a társadalmi elsajátítást, vagy ennek a szervezetnek csupán az a *része,* ahol a munkával előállított többletérték közvetlenül keletkezik, tehát az állami vállalat, még pontosabban az anyagi javakat termelő állami vállalat? A kérdésnek nem pusztán valaminő formális, dogmatikus jelentősége van. Az a felfogás ugyanis, amely szerint az állami szocialista tulajdonjog körében a társadalmi elsajátítást csupán a termelő állami vállalat, mint szervezet közvetíti, gyakorlatilag a csoporttulajdon koncepciójához jut el, tehát az állami-össznépi tulajdonjogot a szövetkezeti csoport-tulajdonjoggal hozza egy szintre, az elsajátítás össznépi mértékét csoportmértékre korlátozza. E felfogás veszélye a gazdasági reform körülményei között annál nagyobb, mert a differenciáltabb gazdaságpolitika szükségképp olyan követelmény kifejlődésére is vezet, amilyen az állami vállalat fokozottabb önállósága, ez pedig olyan hamis látszatot is kelthet, hogy a társadalmi elsajátítás az állami vállalatok esetében is nem össznépi, hanem csoportszintig valósul csak meg. Ha ezt a nyilván hibás felfogást el akarjuk kerülni, szükségképp arra a következtetésre jutunk, hogy az állami szocialista tulajdonjog körében a tár-

sadalmi elsajátítást nemcsak az állami termelő vállalat, hanem az egész állami szervezet közvetíti. Bővebb fejtegetés helyett ezúttal elegendőnek látszik arra utalni: egymagában az, hogy az állam vállalatainak nyereségét, mint *ilyent* vonja el és használja fel a társadalmi szükségletek kielégítésére, bizonyítja, hogy az elsajátítási folyamat közvetítésében az egész állami szervezet részt vesz. Az állami szocialista tulajdonjog tehát felfogásunk szerint a társadalmi tulajdonjognak az a közvetett formája, amelyben a társadalmi elsajátítást az egész állami szervezet, annak minden mozzanata, eleme vagy szerve közvetíti. Ebből természetesen az is következik, hogy a szocialista állam polgára nem dolgozói, hanem állampolgári minőségében részese annak az elsajátító tevékenységnek, amelyet az állami szervezet közvetít. (Ha nem így lenne, ismét a csoporttulajdon képzetéhez jutnánk el, egyúttal pedig a nem állami vállalatnál dolgozókat, tehát pl. a szövetkezeti tagokat, vagy a még, illetőleg már nem dolgozókat ki kellene zárni az állami tulajdonjog köréből, ami szintén helytelennek tűnik.)

4. Ha azonban így van, tehát ha a társadalmi elsajátítást állami tulajdonjog körében nemcsak a termelő vállalat, mint szervezet közvetíti, hanem az egész állami szervezet, akkor miképp kell magyarázni az állami vállalat, különösen pedig a termelő állami vállalat sajátos, a gazdasági reform körülményei között biztosított helyzetét? Nem az következik-e ebből, hogy helyes volt az a régebbi felfogás, amely az állami vállalatot egyszerűen besorolta az állami szervek hálózatába, s e hálózaton belül az állami vállalat és a többi állami szervek viszonyát egyszerűen a közhatalmi-igazgatási természetű fölé-alárendeltség, illetőleg — megfelelő esetben — az ugyanilyen természetű mellérendeltség viszonyaként fogta fel? Ettől a következtetéstől való félelem mostanában sokakat még jogászok között is odáig vezet, hogy új életre keltsék az „osztott tulajdon" koncepcióját, talán azzal az eltéréssel, hogy az állam tulajdonosa a vállalatoknak, a vállalatok pedig tulajdonosai a rendelkezésük alatt álló javaknak. Az állam, mint egész is tulajdonos tehát, de tulajdonos a vállalat is, csakhogy az állam a vállalatoké, a vállalat pedig közvetlenül a termelőeszközöké. Ezt a koncepciót a magunk részéről mechanikus-formalisztikus jellegűnek tartjuk. A vállalat, amely szociológiai értelemben személyek és dolgok szerves kapcsolata, meghatározott, államilag szervezett és az állam által rendelkezésre bocsátott eszközökkel gazdálkodó kollektíva, egyszerűen *nem alkalmas* arra, hogy a szó jogi értelmében az állam tulajdonaként legyen felfogható. Amikor a vállalatot az állam tulajdonaként fogjuk fel, voltaképpen elfeledkezünk a vállalatban arról, ami a legfontosabb, a vállalat emberi eleméről, az állam által szervezett kollektíváról, amely a termelőeszközöket működésben tartja. A vállalat lényegét, jogállását pedig csak a termelés személyi és dologi feltételeinek egységeként foghatjuk fel helyesen. Nem lehet tehát az államnak és vállalatának egymáshoz való viszonyát valamiféle főtulajdonosi és altulajdonosi vagy használati tulajdonosi kategóriák régi hordójában felfogni, mert a merőben új társadalmi és jogi jelenségek ezekben a régi hordókban nem férnek el, azokat szükségképp szétrepesztik. Ahhoz, hogy az állami vállalat jogállását — régi kategóriák szükségtelen és célra nem vezető újjáélesztése helyett — a valósághoz híven foghassuk fel, konkrét módon kell elemeznünk az állami vállalat valóságos helyzetét az állami szervezetben, illetőleg az állami szervezet által közvetített elsajátítási folyamatban. E konkrét elemzés egyik fő mozzanatanként azt mutatja, hogy az állami vállalat része az egész állami szervezetnek, amelyről fentebb megállapítottuk, hogy az össznépi-társadalmi elsajátítási folyamat közvetítője. Az, hogy az állami vállalat nem akármilyen, hanem *állami* vállalat, egyik eleme az állami szervek összefüggő hálózatának, ez az állami vállalat jogállásának egyik lényeges mozzanata. Az állami vállalat jogállását azonban önmagában ezzel a vonással nem lehet helyesen kifejezni, mert ebben az esetben nem lehetne megmagyarázni, miért különül el mégis az államnak ez a szerve, az állam vállalata az állami szervek egyéb fajtáitól, miért van biztosított jogállása, miért nem lehet a kezelésére bízott eszközöket bármikor, belátás szerint átcsoportosítani, miért nem lehet az állami vállalatnak csak kivételesen egyedileg kötelező utasítást adni stb. Az állami vállalat jogállásának tehát az államiságban rejlő általános vonásán felül egy sajátos, különös vonása is van, olyan vonása, amely megmagyarázza, hogy az állami vállalat miért nem akármilyen, hanem sajátos szerve a szocialista államnak. Éppen ezen a sajátosságon múlik az állami vállalat jogállásának helyes felfogása. Ez a sajátosság pedig véleményünk szerint abban van, hogy az állami vállalat az államnak az a szerve, amelynek útján az állam a társadalmi elsajátítás folyamatában *árutulajdonosként* lép fel — Marx kifejezésével élve —, mint meghatározott áruk „őrzője", akire azért van szükség, mert az áruk maguktól nem mehetnek a piacra. Innen magyarázható az állami vállalatok jogállásának az a sajátossága, hogy elkülönül az állam egyéb, különösen közhatalmi-igazgatási természetű szerveitől, hogy biztosított jogállása van stb. — Az természetesen, hogy az állami vállalat, mint állami szerv útján az állam a piacon árutulajdonosként lép fel, nem annyit jelent, hogy az állam maga, vagy egyéb olyan állami szervek, amelyek maguk is jogi személyek, ne vehetnének részt a polgári forgalomban, tehát ne köthetnének egyes vagyonjogi-forgalmi ügyletet. Míg azonban az egyéb jogi személyiséggel bíró állami szervek esetében ez az eljárás kivételes, a kérdéses állami szerv funkcióira, struktúrájára nem jellemző, mintegy járulékos mozzanata a kérdéses állami szerv jogállásának, addig az állami vállalat esetében éppen ez a másutt kivételes, járulékos mozzanat a jellemző, a tömegesen előfor-

duló, éppen ez az, amiben az állami vállalat az egyéb állami szervektől funkcionálisan különbözik.

Összefoglalva az állami vállalat jogállására vonatkozó megállapításokat, azt kell mondanunk, hogy az állami vállalat jogállását sajátos *kettősség* jellemzi. Egyfelől része az egész állami szervezetnek, tehát a megfelelő államhatalmi és államigazgatási szervekkel fölé- és alárendeltségi viszonyban is van, de másfelől az össznépi-társadalmi elsajátítást egészében közvetítő állami szervezet körében speciálisan az árutulajdonosi mozzanat közvetítője, éppen ezért el is különül az állami szervezet egészétől és ezen belül biztosított, viszonylag önálló helyzetben van. Megítélésem szerint csak e két vonás: *az állami minőség és a sajátos, árutulajdonosi funkció egységével lehet az állami vállalat jogállását helyesen felfogni.*

E konkrét elemzés alapján most már válaszolhatunk arra az előbb feltett kérdésre, vajon tulajdonosa-e az állami vállalat a rendelkezése alatt álló javaknak? Erre a kérdésre véleményünk szerint nem lehet egyszerű igennel vagy egyszerű nemmel válaszolni, mert minden attól függ, hogy a vállalat jogállását melyik oldaláról szemléljük. *Az állami vállalat nem tulajdonos az elvontan szemlélt egész társadalom irányában,* mert az össznépi-társadalmi elsajátítást nemcsak a vállalat, hanem az egész állami szervezet közvetíti. *Nem tulajdonos az állami szervezettel, mint egésszel, vagyis az elvontan szemlélt állammal szemben sem,* mert csupán része az állami szervezetnek, az állam bocsátja rendelkezésére a vagyontárgyakat, nyeresége elvileg az államot illeti, a rendelkezésére bocsátott vagyontárgyakkal az állam meghatározott szabályok szerint végső fokon mégis csak rendelkezik stb. — Ezzel szemben *az állami vállalat kifelé, harmadik személyek és szervezetek (akár állami, akár szövetkezeti szervezetek) irányában tulajdonosa a kezelésére bízott vagyontárgyaknak,* tehát ugyanolyan szabályok szerint járt el, mint amilyenek az árutulajdonosokra általában vonatkoznak.

A jelenleg érvényben lévő szocialista polgári törvénykönyvek közül az állami vállalatnak, mint az állami tulajdonjog hordozójának ez utóbbi szerepét egyedül a lengyel Ptk. 128. cikkének 2. §-a fejezi ki, amely szerint az állami jogi személyek jogképességük keretei között a nemzeti vagyon kezelésük alá tartozó része tekintetében saját nevükben fejtik ki az állami tulajdonból származó jogokat. A lengyel törvénynek ez a rendelkezése — legalábbis külföldi jogász számára — nem egészen világos ugyan, de világosan felismerhető a lengyel törvényhozónak az az elképzelése, hogy az állami tulajdonjog és az azt hordozó állami szerv között nincs semmiféle közbülső, közvetítő eszköz, valamiféle olyan jogi kategória, amely sajátosan az állami vállalat helyzetére lenne jellemző, hanem az állami vállalat saját nevében egyenesen az állami tulajdonjogot gyakorolja.

Az állami vállalat tehát tulajdonos is, nem is, a nemtulajdonosi minőség és a tulajdonosi minőség egysége. Csak e két egymást kizáró, ugyanakkor egymást feltételező és egymásba átmenő vonás egységében lehet az állami vállalat jogállását helyesen felfogni.

5. Az állami vállalat jogállását — eltérően az előbbiekben levezetett elméleti következtetésektől — a jelenlegi törvényhozási gyakorlat az ún. operatív igazgatás kategóriájával fejezi ki. Ez a Venediktovtól származó kifejezés az állami vállalat jogkörének körülhatárolását szolgálja a gondozására bízott és állami tulajdonban lévő vagyontárgyakkal, mindenekelőtt a termelőeszközökkel kapcsolatban. A fentiekben alapulvett polgári törvénykönyvek csaknem kivétel nélkül, helyenként szószerint is használják ezt a megjelölést. A szovjet Alapok 21. cikkének második bekezdése kifejezetten kimondja, hogy az állami szervezetekre bízott állami vagyon e szervezetek operatív igazgatásában van. Szószerint ugyanígy rendelkezik az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaság 1964. évi Polgári Törvénykönyve a 91. § második bekezdésében. Az 1964. évi csehszlovák gazdasági törvénykönyv 66. §-ának (1) bekezdése nem használja ugyan kifejezetten ezt a megjelölést, tartalmilag azonban az operatív igazgatás szokásos elméleti meghatározásának megfelelően rendelkezik. Nem használja kifejezetten az operatív igazgatás elnevezést az 1959. évi magyar Ptk. sem, de a 171. § (2) bekezdésében tartalmilag az operatív igazgatás következetes meghatározásával jellemzi az állami szervek jogállását a kezelésükbe adott vagyontárgyakra nézve.

Ha mármost összehasonlítjuk a felsorolt szocialista törvénykönyvek rendelkezéseit abból a szempontból, hogy az operatív igazgatás kategóriáját milyen terjedelemben és közelebbről milyen tartalommal használják, a következő kép alakul ki. A szovjet Alapok 21. cikkének második bekezdése az operatív igazgatás kategóriáját valamennyi állami szervezetre vonatkoztatva használja, tartalmát pedig úgy határozza meg, hogy az állami szervezetek a rájuk bízott állami vagyon tekintetében a törvény által meghatározott keretek között, a tevékenységük céljainak, tervfeladataiknak és a vagyon rendeltetésének megfelelően „csak a birtok, használat és rendelkezés jogát gyakorolják". Ugyanilyen terjedelemben és tartalommal használja az operatív igazgatás kategóriáját az OSZFSZK 1964. évi polgári törvénykönyv 66. §-ának (1) bekezdése értelmében az a szervezet, amely nemzeti vagyont kezel, jogosult és köteles e vagyont feladatainak teljesítésére felhasználni és azzal e feladatokkal összhangban rendelkezni. Az 1959. évi magyar Ptk. 171. §-ának (2) bekezdése értelmében az állami szerv köteles a kezelésébe adott vagyontárgyakat rendeltetésüknek megfelelően, tervének teljesítése érdekében, illetőleg az állami költségvetésben megszabott célra használni és megilletik mindazok a jogosultságok, amelyek e kötelességének telje-

sítéséhez szükségesek. (A lengyel Ptk. eltérő szabályáról már szó volt.)

Általánosítva a rendelkezéseket mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy az európai szocialista országok polgári törvénykönyveinek túlnyomó része az operatív igazgatás kategóriáját nemcsak az állami vállalatokra, hanem *az állami vagyont kezelő valamennyi szervezetre* kiterjesztette, tehát elvileg nem lát különbséget az önállóan elszámoló állami vállalat és a költségvetési rendszerben gazdálkodó egyéb állami szervezet között. — Közelebbről vizsgálva az operatív igazgatás *tartalmát*, azt látjuk, hogy a különféle törvénykönyvek az állami szervezetek a rábízott állami vagyonnal kapcsolatos jogkörét a tevékenység céljával, az állami szerv tervfeladataival, a vagyon rendeltetésével (szovjet), a szervezet feladataival (csehszlovák), vagy a vagyontárgyak rendeltetésével, az állami szerv tervével, illetőleg az állami költségvetésben megszabott céllal (magyar) határozzák meg. A törvénykönyvek szövegében található eltérések megítélésünk szerint nem elvi természetűek. Valamennyi vizsgált törvénykönyvre általánosságban állapíthatjuk meg, hogy *az operatív igazgatás tartalmát mindenekelőtt az állami szervezet tervfeladatai határozzák meg.* — Ha végül azt vizsgáljuk, hogy szorosan vett *szerkezeti szempontból* miféle jogi helyzetet fejez ki az operatív igazgatás, valamennyi törvénykönyvből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *az operatív igazgatás az alanyi jog és a kötelezettség komplex egysége.* A szovjet Alapok kifejezetten felsorolják a birtoklás, a használat és a rendelkezés jogát, amelyeket az állami szervezetek tevékenységük céljainak, tervfeladataiknak és a vagyon rendeltetésének megfelelően az operatív igazgatás alapján gyakorolhatnak. A csehszlovák gazdasági törvénykönyv az alanyi jog és a kötelezettség egységét oly szorosnak minősíti, hogy a „jogosult" és a „köteles" kifejezéseket ugyanazzal a tartalommal (nevezetesen a nemzeti vagyont kezelő szervezet feladatainak teljesítésével) összefüggésben használja. A magyar Ptk. 171. §-ának (2) bekezdése végül nem sorolja fel az állami szervet megillető alanyi jogokat, hanem egyszerűen annyit mond, hogy az állami szervet megilletik mindazok a jogok, amelyek a vagyontárgy rendeltetéséből, az állami szerv tervéből, illetőleg az állami költségvetésben megszabott célból eredő kötelezettségének teljesítése érdekében szükségesek. — Kisebb, ismét nem elvi természetű eltéréseket nem tekintve, végül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *az operatív igazgatás, mint alanyi jogból és kötelezettségből összetevődő komplex jogi helyzet tartalmában a kötelezettség az alapvető,* a meghatározó jelentőségű. A kötelezettség, amelynek tartalmát az állami szerv célja, a vagyon rendeltetése, a tervfeladat, illetőleg az állami költségvetésben megszabott cél határoz meg, meghatározza egyúttal az állami szervet illető alanyi jog tartalmát. Külön kiemelést érdemel azonban a szovjet Alapok 21. cikkének az az eljárása, hogy az alanyi jog tartalmát a birtoklás, a használat és a rendeltetés jogában közelebbről meghatározza. Ez a három jogosultság ugyanis — mint ismeretes — az áru-tulajdonjog, mint alanyi jog három hagyományos mozzanata.

Ha most egyenként vetjük össze ezeket a törvényhozási eredményeket azzal az elméleti következtetéssel, amelyre az állami vállalat jogállását illetően jutottunk, mindenekelőtt *szembe kell helyezkednünk azzal az eddig követett törvényhozási gyakorlattal, amely az állami szervek jogállását, tekintet nélkül arra, hogy azok önállóan elszámoló állami vállalatok-e vagy költségvetési szervezetek, egyformának látta és egyformán az operatív igazgatás kategóriájával fejezte ki.* Nézetünk szerint az állami vállalatot (és a többi önállóan elszámoló állami szervezetet) nem lehet egyszerűen besorolni az állami szervek rendszerébe. Az állami vállalat elvont értelemben szintén állami szerv ugyan, de nem akármilyen állami szerv és jogállását csak akkor lehet helyesen felfogni, ha a hangsúlyt éppen a különösre, tehát arra fektetjük, ami az állami vállalat, különösen az állami termelő vállalat jogállásában eltér a többi állami szervek jogállásától. Míg az egyszerű költségvetési szerveknél, még akkor is, ha jogi személyek, fel sem merül az a gondolat, hogy gazdálkodásuk szempontjából valaminő elhatárolt, sajátosan biztosított helyzetbe kerüljenek a felsőbb állami szervek irányában, addig az állami vállalattal kapcsolatban éppen a gazdaságpolitikai követelmény jutott kifejezésre, hogy egyre inkább önállósodjék, elhatárolódjék az egyéb, akár a felsőbb állami szervektől is, a felsőbb állami szervek is csak bizonyos eszközökkel, általában csak közvetve befolyásolhassák a vállalat tevékenységét, adminisztratív-közhatalmi úton kiadott utasításra a vállalat irányában egyre ritkábban, inkább csak kivételesen kerülhessen sor. Mindezek a gazdaságpolitikai törekvések világosan mutatják, hogy elvileg helytelen az állami vállalat jogállásában csak azt a közöset észrevenni, ami összefűzi őket az egyéb (pl. költségvetési) állami szervekkel, s hogy az állami vállalat jogállásának elméleti és törvényhozási felfogásából éppen a reá jellemző sajátos vonások jogi kifejezése hiányzik.

Tovább elemezve az operatív igazgatás kategóriáját, figyelmünket most már arra a szocialista törvényhozásban túlnyomónak mondható felfogásra fordíthatjuk, amely szerint az operatív igazgatás komplex jogi helyzet, alanyi jog és kötelezettség egysége, a két mozzanat közül azonban mindenesetre a „cél", „feladat", „tervfeladat", „rendeltetés" által körülhatárolt kötelezettség az alapvető. A különféle eszközökkel körülhatárolt kötelezettség határozza meg annak az alanyi jognak a terjedelmét és tartalmát, amely az állami vállalatot megillette. Ismerve a népgazdasági tervezésnek azt a módszerét, amely uralkodó volt a felsorolt szocialista törvénykönyvek mindegyikének keletkezésekor,

úgy gondoljuk, nem túlzott az a következtetés, hogy az említett különféle eszközökkel körülhatárolt kötelezettség a központilag megállapított és közhatalmi eszközökkel minden egyes vállalatra lebontott, kötelezően előírt terv teljesítésére vonatkozó *kötelezettséget* jelentette.

Végső elemzésben tehát arra a következtetésre kell jutni, hogy *az operatív igazgatás kategóriája semmi más, mint elméleti és normatív kifejezése az állami szervek, különösen az állami vállalatok jogállásának a gazdasági irányítás olyan rendszerében, amelyben a vállalat tervét felülről, közhatalmi eszközökkel, az adott vállalatra kötelező módon állapítják meg.* De éppen a gazdasági irányításnak ez a rendszere tűnik egyre inkább meghaladottnak az új gazdaságpolitika fényében. A kötelező tervmutatók számának csökkentése, az áruviszonyok, az értéktörvény hatókörének kiterjesztésére irányuló, minden szocialista országban egyformán megállapítható törekvés világosan bizonyítja, hogy *az állami vállalat jogállását az operatív igazgatás kategóriája az új gazdasági irányítási rendszer követelményei között már nem fejezi ki megfelelő módon.* Az operatív igazgatás kategóriájának döntő mozzanata, a felülről megállapított terv teljesítésére vonatkozó kötelezettség, helyesen tükrözte vissza az állami vállalat helyzetét az erősen központosított és közhatalmi úton részekre bontott tervezés viszonyai között. A vizsgált szocialista törvénykönyvek tehát a maguk idejében helyesen jártak el, amikor egyfelől az állami vállalat jogállását a többi állami szervezetekével egyformán szabályozták, másfelől amikor e jogállás döntő mozzanatát a közhatalmi úton megállapított terv teljesítésének megfelelően határozták meg. Az operatív igazgatás kategóriája azonban fokozatosan idejétmúlttá válik, amikor a gazdaságpolitika a központi tervezés hatékonyságát a vállalatok önállóságának növelésével, a piac szabályozó szerepének kifejlesztésével kívánja fokozni. Ezért aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy ilyen körülmények között az operatív igazgatás kategóriája már nem használható és jogosultaknak kell minősítenünk azokat a különféle szocialista országokban szinte egyszerre jelentkező elméleti törekvéseket, amelyek ezt a kategóriát más, a tervezés fokozatosan kialakuló új módszereit kifejező kategóriával kívánják felváltani.

Ennek az új kategóriának a kiképzésére a törvényhozási kiindulópontok is adva vannak. A szovjet Alapok 21. cikke — mint említettük — a birtoklás, a használat és a rendelkezés jogát említi az állami vállalat jogállásának jellemzésére, ezek pedig az árutulajdonosi helyzet jellemző mozzanatai. A lengyel Ptk. többször említett 128. cikke pedig a 2. §-ban kifejezetten arról szól, hogy az állami jogi személyek saját nevükben gyakorolják az állami tulajdonból származó jogokat. Ezekkel a törvényhozási kiindulópontokkal teljesen összhangban állónak látszik az a fentebb levezetett elméleti következtetés, hogy az állami vállalat az egységes állami tulajdonjog körében az árutulajdonosi mozzanat hordozója, hogy az állami vállalat az a sajátos állami szerv, amelynek útján az állam a piacon árutulajdonosként lép fel. Az operatív igazgatás kategóriáját tehát, amely a jelenlegi törvényhozási gyakorlatban az állami szervek kezelési jogosultságának egységes kifejezésére szolgál, két szempontból kell felülvizsgálni. Egyfelől ketté kell választani az állami szerveket aszerint, hogy állami vállalatok, illetőleg önállóan elszámoló gazdálkodó egységek-e vagy sem. Ez utóbbiak, tehát az állami költségvetési szervek jogállásának jellemzésére megítélésünk szerint az operatív igazgatás kategóriája lényegében változatlan tartalommal fennmaradhat. *Az állami vállalatok és általában az önállóan elszámoló állami szervek jogállására vonatkozó szabályt azonban úgy kell kialakítani, hogy annak középpontjában az árutulajdonosi mozzanat álljon,* tehát az a speciális vonás, amelyben az állami vállalat különbözik a többi állami szervektől. Ezt a követelményt pedig csak úgy lehet kielégíteni, ha elejtjük az operatív igazgatás kategóriáját, amelyre ma már megítélésünk szerint ebben a körben nincs szükség. Az állami vállalat jogállását felfogásunk szerint a gazdaságpolitika ma kialakuló rendszerében egyre inkább éppen az jellemzi, hogy egyszerűen tulajdonosként jár el abban a körben, amelyre gazdasági tevékenysége kiterjed. Az állami tulajdonjog gyakorlása természetesen változatlanul tervszerűen történik, bár a tervezés módszere fokozatosan megváltozik és egyre inkább a vállalat által autonóm módon megállapított terv az, amelynek teljesítése érdekében a vállalat a tulajdonjogát gyakorolja. Az új gazdaságpolitika követelményeinek tehát nagyjából a következő szabály felelne meg: „az állami vállalat a kezelésébe adott vagyontárgyakkal tervének teljesítése érdekében tulajdonosként rendelkezik". Ez a szabály kifejezésre juttatja az állami vállalat jogállásának fentebb részletesen elemzett kettősségét: egyfelől azt a vonást, hogy az állami vállalat nem tulajdonos az állami szervezet egésze, illetőleg az általa kifejezett társadalom irányában, hanem csupán tőle kapja, kezelés céljára azokat a vagyontárgyakat, amelyekkel gazdálkodik. Ugyanakkor azonban másfelől az állami vállalat ezekkel a vagyontárgyakkal kifelé, harmadik személyek irányában tulajdonosként rendelkezik, tehát megilletik mindazok a jogok, amelyek a tulajdonosokat általában illetik és terhelik mindazok a kötelezettségek, amelyek általában a tulajdonosokra hárulnak.

6. Az állami vállalat jogállásának kettős jellegére vonatkozó felfogás végül alapot ad arra is, hogy megkíséreljünk néhány következtetést levonni az állami vállalatok jogi személyiségére, e jogi személyiség objektív tartalmára és jogi kifejezésformájára.

A szocialista országok polgári törvénykönyvei az állami vállalatokat általában kifejezett rendelkezéssel jogi személyekké minősítik. Így jár el a szovjet Alapok 11. cikkének második

bekezdése, az OSZFSZK Ptk. 24. §-a, a lengyel Ptk. 33. cikk 1. §-ának 2. pontja és a magyar Ptk. 31. §-ának (1) bekezdése. Az tehát, hogy az állami vállalatok jogállásának kifejezésére a jogi személyiség kategóriáját indokolt használni, az európai szocialista országok törvényhozásában többségűnek mondható álláspont. Az egyetlen kivétel a csehszlovák gazdasági törvénykönyv, amelynek sem az állami gazdasági szervezetek gazdálkodásáról szóló 56—59. §-ai, sem a nemzeti vagyont kezelő szervezetek jogállásáról szóló 66. s köv. §-ai nem használják a jogi személyiség kategóriáját. Ez utóbbi kivétel mindenesetre arra figyelmeztet: nyitott kérdés, vajon az állami vállalat jogállásának megjelölésére indokolt-e a jogi személyiség hagyományos kategóriáját felhasználni? Elsőként éppen ezért ezzel a kérdéssel foglalkozunk.

A jogi irodalomban általánosan elfogadott, bár természetesen erősen formális jellegű meghatározás értelmében jogi személynek kell tekinteni minden szervezetet, amelynek alanyi jogai, illetőleg kötelezettségei vannak vagy lehetnek. Ez a meghatározás általánosan elfogadott a szocialista jogtudományban is, azzal a hozzáadással, hogy az államot, mint egészet legtöbbször nem jogi személynek, hanem éppen állami (tehát szuverén) minőségénél fogva sajátos jogalanynak tekintik. A vita a jogi irodalomban nem annyira a jogi személyiség formális meghatározása, mint inkább a jogi személyiség kritériumai (ismérvei) körül forog, tehát azt a kérdést érinti, milyen ismérvek szükségesek ahhoz, hogy valamely szervezetet jogi személynek lehessen tekinti. Aligha lehet kétséges, hogy állami vállalat esetében ezek a bárhogyan is meghatározott ismérvek megvannak, tehát hogy az állami vállalatot jogi személynek *lehet* tekinteni. A kérdés azonban, amelyet mindenekelőtt a csehszlovák gazdasági törvénykönyv eltérő szabályozása miatt kell felvetni, éppen itt kezdődik. Az nem lehet vitás, hogy az állami vállalatot — ha akarjuk — jogi személynek tekinthetjük. Kérdés azonban, vajon kell-e, szükségszerű-e, hogy annak tekintsük? Indokolt-e, hogy az állami vállalat jogállásának megjelölésére ezt a polgári jogtudományban hagyományosan kialakult megjelölést használjuk? A válasz erre a kérdésre attól függ, mit jelent, miféle társadalmi viszonyokat fejez ki, milyen funkciót tölt be a vagyoni viszonyok jogi szabályozásában a jogi személyiség kategóriája? Ezt a kérdést azonban tovább általánosíthatjuk. A jogi személy csupán egy fajtája a vagyonjogi értelemben vett jogalanynak, a jogalany az a tágabb, általánosabb kategória, amelynek egy fajtájaként tűnik fel a jogi személy (megint más kérdés, hogy a jogalany, mint sajátos jogi kategória, történetileg elsőként a fizikai személyekre nézve fejlődött ki, s csak utóbb, főleg a középkor óta általánosodott úgy, hogy a jogalanyok részben fizikai, részben jogi — eredetileg erkölcsi — személyek). A kérdés tehát, amelyet előbb csupán a jogi személyekre nézve tettünk fel, voltaképpen így hangzik: milyen társadalmi viszonyokat fejez ki, milyen funkciót tölt be a vagyoni viszonyok jogi szabályozása körében a jogalany kategóriája?

Nincs itt elegendő terünk arra, hogy a jogalanyiság kategóriájának történeti és összehasonlító elemzésébe belebocsátkozzunk. Ehelyett elegendő lesz olyan kiinduló tételekre támaszkodni, amelyek általános elfogadottságuknál fogva szilárd következtetések levonására alkalmasaknak látszanak. Ilyen kiinduló tétel az, hogy a vagyoni viszonyok jogi szabályozásában az alapvető mozzanat a tulajdonjog. A tulajdonjog a vagyoni viszonyoknak az az elsődleges szabályozása, amelytől minden egyéb jogi szabályozás, a vagyoni viszonyok körében használt minden más jogintézmény, jogi forma egyaránt függ. A tulajdonjog intézményének ez a középponti helye a vagyoni viszonyok jogi szabályozásában a jogi kategóriák szempontjából annyit jelent, hogy a legáltalánosabb, a vagyoni jogviszonyok egésze szempontjából jelentős jogi kategóriákat is a tulajdonjogra vonatkoztatva kell meghatározni, csak a tulajdonjoggal összefüggésben lehet helyesen ábrázolni azt a szerepet, amelyet a kérdéses kategóriák a vagyoni viszonyok jogi szabályozásában játszanak, azt a funkciót, amelyet e szabályozásban betöltenek. Ha pedig az első látásra elvontnak tűnő „jogalany" kategóriát ilyen konkrétabb értelemben fogjuk fel, akkor jogalanyon mindenekelőtt tulajdonost kell érteni, olyan embert, vagy szervezetet, amely tulajdonos vagy legalább az lehetne. A jogalanyiság kategóriájának funkciója tehát a vagyoni viszonyok jogi szabályozásában ott van, hogy tulajdonosi minőséget fejez ki: aki jogalany, az tulajdonos, vagy az lehet. Megfordítva: a jogalany kategóriáját, illetőleg annak különféle alfajait (fizikai személy, jogi személy) akkor indokolt használni (ilyenkor viszont szükségszerű is), amikor azt akarjuk kifejezni, hogy a fizikai személy vagy szervezet alanya lehet annak a primér vagyonjogi viszonynak, amelytől valamennyi többi vagyonjogi viszony jogi szabályozása függ: a tulajdonjognak. Nem térünk itt most ki arra a kérdésre, miért volt indokolt a jogi személyiség kategóriájának használata a népgazdasági tervezés olyan formája mellett, amelyben mindenekelőtt az állami vállalat nem-tulajdonosi minősége volt a fontos, tulajdonjogot közvetítő minősége pedig erősen háttérbe szorult. Külön vizsgálódás kellene annak eldöntésére, hogy ilyen körülmények között az állami vállalat valóban jogi személy volt-e, s ha igen, mennyiben és milyen értelemben? Nem kétséges azonban, hogy a gazdasági irányítás most kialakuló új rendszerében az új, a sajátos éppen az, hogy az állami vállalat nem-tulajdonosi minősége mellett egyre inkább előtérbe kerül az állami vállalat tulajdonosi minősége, állami tulajdonjogot közvetítő funkciója. E funkciónak megfelelően jutottunk fentebb arra a következtetésre, hogy az állami vállalat kifelé, harmadik személyekkel, más tu-

lajdonosokkal szemben a kezelésére bízott vagyontárgyakra nézve valóban tulajdonjogot gyakorol, tulajdonosként lép fel. Ha azonban így van, *most már nem lehet tagadni, hogy az állami vállalat a szó minden értelmében jogi személy,* tehát olyan szervezet, amely (meghatározott irányban) tulajdonos, tulajdonjogot gyakorol. Ebből pedig teljesen egyértelműen az következik, hogy a jogi személyiség kategóriájának az állami vállalat jogállásának jellemzése körében feltétlenül helye van, az állami vállalat jogi személy. Nem lehet helyeselni tehát a csehszlovák gazdasági törvénykönyvnek azt az eljárását, amely az állami vállalat jogállásának szabályozása körében a jogi személyiség kinyilvánítását óvatosan elkerüli.

Az állami vállalat jogállásának kettős jellegére vonatkozó felfogás végül alapot ad arra is, hogy újból megvizsgáljuk az állami szervek jogi személyiségére vonatkozó Venediktovtól származó elméletet. Ennek az elméletnek a lényege — mint ismeretes — abban áll, hogy minden állami szerv, köztük az állami vállalat is, munkások és alkalmazottak államilag szervezett és az állam által kinevezett vezető által irányított szűkebb kollektívája, amely mögött az állam, mint szélesebb kollektíva áll. Ez a kettős kollektíva-elmélet alapjában és annyiban helyes, hogy megítélésünk szerint híven fejezi ki az állami vállalat jogállásának, jogi személyiségének egyik oldalát, nevezetesen azt, hogy az állami vállalat nem egyszerűen autonóm-csoport, hanem része az állami szervek egész rendszerének. Bár Venediktov annak idején ezt kifejezetten nem mondta ki, ismerve az általa szem előtt tartott gazdasági modellt, bizonyosra vehető, hogy az állam mögött álló szélesebb kollektíva és a vállalatban szervezett szűkebb kollektíva között egyfajta szubordinációs viszonyt tartott szem előtt. A gazdasági irányítás reformja után, az állami vállalatok viszonylagos önállóságának egyre fokozódó kiépítése után ez a kép már egyoldalú, az állami vállalat valódi jogállását nem fejezi ki pontosan. Amint fentebb a vállalat jogállását az állami minőség és az árutulajdonosi mozzanat egységében véltük felfedezni, ugyanúgy a vállalati kollektíva szerepét sem lehet többé egyszerű szubordinációs viszonyban látni a szélesebb kollektívát kifejező állammal szemben. Ezt a korábbi Venediktov-féle megállapítást tehát ki kell egészíteni, tovább kell fejleszteni olyan értelemben, hogy alkalmas legyen a vállalat árutulajdont közvetítő szerepének kifejezésre juttatására is. *Az állami vállalat tehát munkásoknak és alkalmazottaknak az állam, mint szélesebb kollektíva által szervezett és vezetett olyan szűkebb kollektívája, amelynek sajátos funkciója az állami szervek között abban van, hogy általa az állam árutulajdonosként lép fel.*

Világhy Miklós

A házassági vagyonjog fejlődési tendenciái

I.

Bár a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése 5. sz. irányelvének közzététele óta hosszabb idő telt el, egyesek részéről még mindig idegenkedés, nem titkolt fenntartások és aggályoskodó kétségek tapasztalhatók. Kételkednek abban, hogy a társadalmi és gazdasági viszonyainkban végbement változások valóban szükségessé tették-e házassági vagyonjogi ítélkezési gyakorlatunk új irányvételét. Úgy vélik, indokolatlanul fordult szembe az irányelv az ítélkezési gyakorlatnak következetesen a múlt hagyományaira támaszkodó irányzatával.

Azzal is érvelnek, hogy az adott iránymutatás nem egyértelmű, sőt bizonyos értelemben ellentmondásos: amikor a közös vagyon fokozott védelmét fő szabályként hangsúlyozza, ugyanakkor egyes vonatkozásokban a különvagyon védelmének erősítésével a házastársak vagyoni önállóságát fokozza (pl. a személyes használati tárgyak különvagyonba való utalása, a közös célra felhasznált különvagyon megtéríttetése).

Kifogásolják, hogy az 5. sz. irányelv — s különösen annak 5. pontja — túl nagy teret enged a jogalkalmazás során a méltányosságnak, s azzal, hogy a kötelező erejű elvi irányítás a benne foglalt irányelvektől való eltérést, vagyis az azokkal ellentétes megoldás alkalmazását is lehetővé teszi, tulajdonképpen önmaga semmisíti meg saját kötelező erejét, és egyúttal szabad utat nyit a bírói önkénynek.

Ezekkel az alaptalan vádakkal szemben az 5. sz. irányelv nem szorul védelemre. A családi kapcsolatok erősítésére irányuló célkitűzése, erkölcsileg és jogilag megalapozott tartalma, meggyőző indokolása magáért beszél. Ezért az irányelv tételeinek és érveinek elemzésével nem kívánok most foglalkozni, sem a vádak megcáfolása céljából vitába bocsátkozni. Annál is kevésbé, mert az 5. sz. irányelv kiemelkedő jelentőségéről véleményemet nemcsak különböző helyeken tartott előadások során szóval, hanem két cikkben is kifejtettem (Házassági vagyonjogunk időszerű kérdései, JK. 1966. 7. sz., Házassági vagyonjogunk fejlődése a Legfelsőbb Bíróság 5. sz. irányelvének tükrében, Magyar Jog 1966. évi 8. és 9. sz.).

Mégis a felhozott kifogásokra is figyelemmel talán nem felesleges körültekinteni a nagy világban, hogy az összehasonlító jogtudomány eredményeinek és módszereinek felhasználásával házassági vagyonjogi ítélkezési gyakorlatunk új irányvételét szembesítsük a házassági vagyonjog más országokban észlelhető fejlődésével. Ennek érdekében legalább nagy vonalak-

ban igyekszem tájékoztatást adni a házassági vagyonjognak a legutóbbi évtizedekben a fejlett kapitalista országok jogrendszerében tapasztalható fejlődési tendenciáiról. Másrészt röviden ismertetni kívánom azoknak az európai szocialista országoknak házassági vagyonjogi kodifikációját, amelyek a legutóbbi években a családjogot újra szabályozták.

II.

Az összehasonlító jogtudomány világszerte ismert, tekintélyes orgánuma, a Párisban megjelenő Revue Internationale de Droit Comparé című folyóirat a párizsi egyetem jogösszehasonlító intézetének szervezésében végrehajtott adatgyűjtés alapján két alkalommal is — először 1957-ben, majd 1965-ben ismét — igen behatóan foglalkozott a különböző országok házassági vagyonjogi rendszereinek legújabb fejlődésével.

Mindkét alkalommal a közreműködő külföldi jogtudósok által készített anyagok együttes közzétételével kapcsolatban egy-egy bevezető tanulmány hívta fel a figyelmet a publikált nemzeti beszámolók összehasonlításából levonható általánosabb jellegű tanulságokra. Mint az 1965. évi bevezetőben Zajtay Imre írta, a bevezetésnek egyedüli célja néhány észrevételt megformulázni a fejlődési tendenciákról és az olvasók figyelmét felhívni bizonyos jelenségekre és problémákra, amelyeknek — különösen ha több ország jogában nyilvánulnak meg — számottevő érdekességük lehet az összehasonlító jogi tanulmányok számára. (Revue Internationale de Droit Comparé, Paris, 1965/3. — 590. old.)

Már az 1957. évi bevezetés három főcsoportba sorolta azokat a tényezőket, amelyek a különböző országok törvényhozását a törvényes házassági vagyonjogi rendszer megszervezésénél, kialakításánál befolyásolták. Ezek a következők: „1. korunk világának gazdasági és társadalmi átalakulásai, amelyeknek hatása egyfelől *a)* az ingatlanok és ingóságok közötti különbségtétel fontosságának az eltűnése, másfelől *b)* a nő szerepének a megváltozása, aki ugyanis, miután előzőleg otthonába zárt háziasszony volt, most odajutott, hogy személyes foglalkozása legyen; 2. a házastársak egyenlőségének eszméje; 3. a hagyományos vagyonjogi rendszerek egymásba hatolása." (I. m. 591. old.)

Az 1965. évi bevezetés hangsúlyozottan kiemeli, hogy az újabb anyaggyűjtés, a mostani nemzeti beszámolók azt mutatják, hogy az említett tényezők továbbra is befolyást gyakorolnak a joganyag fejlődésére. Ezt a bevezetés tényezőnként példákkal támasztja alá.

Az ingatlanok és ingóságok közötti különbségtétel elhalványodásával nem kívánok foglalkozni, mert ez a probléma a legtöbb szocialista ország jogrendszere, s különösen a magyar jog szempontjából nemcsak érdektelen, hanem szinte érthetetlen is. Nálunk ugyanis a vagyontárgy kezelését és a felőle való rendelkezést illetően *házassági vagyonjogi szempontból* korábban sem volt jelentősége annak, hogy ingóságokról vagy ingatlanokról volt-e szó. Az ingatlanokkal való rendelkezés tekintetében a polgári jogi és a telekkönyvi szabályok tértek el az ingóságokra vonatkozó szabályoktól, ennek azonban nem volt házassági vagyonjogi alapja.

Ennek ellenére talán nem felesleges egy megjegyzés. Jellemző ugyanis a burzsoá jogászi gondolkodásra, hogy amikor a gazdasági-társadalmi fejlődés kihatásairól, következményeiről beszél, akkor egymás mellett, egyforma súlyú, ha nem előbbre sorolandó tényezőként említi az ingatlan és az ingó közötti különbségtétel fontosságának eltűnését a nő társadalmi szerepének megváltozásával. Pedig e két jelenség jelentősége között olyan nagy súlykülönbség van, hogy nem is szorul bővebb kifejtésre. Ugyanis az elsőként említett jelenség csekély jelentőségű részletkérdés, míg a másodikként említett jelenség a társadalmi, gazdasági és jogi fejlődési folyamatnak egyik alapvető fontosságú tényezője. Két ilyen tényezőnek egysorba állítása arra alkalmas, hogy a társadalmi fejlődés egyik forradalmi hatású tényezőjének jelentőségét csökkentse, leértékelje.

Az 1965. évi bevezetés ugyanakkor igen figyelemre méltó megállapításokat tesz „a feleség szerepének megváltozásáról."

„Úgy tűnik — írja Zajtay —, jelenleg két eltérő szociológiai jelenség tanúi vagyunk: az egyik... a feleségnek a családi otthonon kívül gyakorolt foglalkozási tevékenysége, a másik a feleség családi otthonon belül végzett tevékenységének újraértékelése. Mind a kettő közrehat a házasságban élő nő helyzetének fejlődésére, különböző alapokon. Az egyik jogossá teszi bizonyos családi vagyoni jogoknak a nő részére biztosítását, minthogy ő is javakat szerez; a feleség foglalkozási tevékenysége elismerésének ez a gondolata megtalálható... a fenntartott vagyontárgyak rendszere intézményesítésének alapjában. Viszont a második jelenség azon az elven alapul, hogy a házasságban a házastársak tevékenységei, bármilyen természetűek is, egyenértékűek, és hogy ennek következtében a házasság tartama alatt realizált jövedelmeket úgy kell tekinteni, mint a házastársak közös erőfeszítéseinek eredményét... Jegyezzük meg, hogy az említett két jelenség bizonyos mértékben összefügg egymással. *Valójában az a megoldás, amely abban áll, hogy mind a két házastárs dolgozzon a családi otthonon kívül, és bízza a háztartást és a gyermekeket alkalmazott személyekre, egyre inkább nehézzé válik, abban a mértékben, ahogyan az ipari és kereskedelmi munka magához vonzza a női munkaerőt. Következőleg a feleség tevékenysége a házastársi otthonon belül annál értékesebbnek fog tűnni, minél inkább gyakorlatilag pótolhatatlannak fog bizonyulni.*" (I. m. 592. old.)

E megállapítások helytálló voltát a gazdaságilag fejlett országokban a legutóbbi időkben végbemenő gazdasági-társadalmi fejlődés mesz-

szemenően igazolja. Minél gyorsabb ütemben megy végbe ez a fejlődési folyamat az egyes országokban, annál nagyobb gondokat okoz a házassági és családi kapcsolatok szilárdságának megóvása szempontjából, s komoly problémaként jelentkezik az ilyen országokban rendszerint a népszaporodás jelentős csökkenése is. Mindez számos családvédelmi intézkedés tételére készteti az ilyen országokat, mint pl. a szüléssel, gyermeknevelléssel kapcsolatban a nők részére biztosított különböző kedvezmények, a családi pótlék jelentős emelése, nálunk legutóbb a gyermekgondozási segély intézményének a bevezetése stb. Mindezek az intézkedések a gazdasági feltételeit igyekeznek biztosítani annak, hogy a feleségek, anyák a kisgyermekes családokban maguk végezhessék el azokat a háztartási, gyermekgondozási teendőket, amelyeknek fizetett alkalmazottakkal történő elvégeztetésére nincs és egyre kevésbé lesz lehetőségük. Másfelől ezekben az intézkedésekben kifejezésre jut a háztartásban, a családi otthonban végzett munka társadalmi jelentőségének jogi elismerése is. Érthető, hogy e társadalmi jelenségnek, az ebben kifejezésre jutó társadalmi fejlődési törvényszerűségnek a következményeit a házassági vagyoni viszonyok jogi rendezésénél is le kell vonni.

Ezzel tulajdonképpen át is térünk a másik fő fejlődési tényezőre, a férfi és a nő egyenlőségének a gondolatára annak kiemelésével, hogy csak a gazdasági egyenlőségen alapuló egyenjogúság lehet szilárd és valóságos. Ez áll a férfi és a nő egyenlőségére is. Ezért fontos annak a társadalmi fejlődési folyamatnak szem előtt tartása, amely a fejlődés bizonyos fokán azt eredményezi, hogy egyfelől a nő — családi állapotától függetlenül — szabadon és a férfiakkal egyenlő feltételek mellett részt vehet a társadalmi termelésben, másfelől viszont a nőnek a családi otthonon belül végzett munkája a család érdekei szempontjából is, de pótolhatatlanságára tekintettel a társadalom értékelése szerint is egyenlő értékűvé válik a társadalmi termelésben végzett munkával. Ilyen társadalmi-gazdasági körülmények között ugyanis a feleség, ha a család érdekeinek mérlegelésével akár a társadalmi termelésben dolgozik, akár a családi otthonában tevékenykedik, gazdaságilag egyenlő partnere a férjének, mert a család és a társadalom számára hasonló értékű munkát végez. Az így megvalósuló gazdasági egyenlőség pedig előbb-utóbb szükségszerűen maga után vonja azt, hogy a férfi és a nő egyenjogúsága nemcsak szép szólam, nemcsak az alkotmány ünnepélyes deklarációja lesz, hanem ténylegesen megvalósult mindennapi gyakorlattá, magától értetődő egyszerű ténnyé válik.

Természetesen ez a fejlődési folyamat kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok között rendkívül nagy nehézségeken, nemcsak a társadalmi rend természetéből és a társadalmi tudat elmaradottságából adódó, „természetes" akadályokon, hanem a politikai, erkölcsi és jogi eszközök egész fegyvertárának bevetésével kiépített mesterséges gátrendszereken át tör magának utat. Ez tükröződik az említett bevezetőben is, amely hangsúlyozza ugyan, hogy a férfi és a nő egyenlőségének gondolata továbbra is erős befolyást gyakorol a házassági jog és a házassági vagyonjogi rendszerek fejlődésére. Ugyanakkor azonban óvakodik a gazdasági egyenlőség jelentőségének kimelésétől, forradalmasító tartalmának kifejtésétől. Ez érthető is, mivel a gazdasági egyenlőség egyáltalán nem ideálja a kapitalizmusnak, hiszen lényegével ellenkezik.

A bevezető ennek megfelelően nem sokat és csak egészen felszínesen szól a férfi és a nő „egyenlőségének gondolatáról", még azt is elkerülve, hogy szint valljon, vajon „egyenlőségen" csak jogi, vagy esetleg gazdasági kategóriát is ért-e. A szemléltetésül felhozott jogszabályalkotási példák kivétel nélkül a jogegyenlősítés irányában tett nagyon óvatos engedményeket, következetlen félmegoldásokat tartalmaznak. Az egyenjogúsítás felé kénytelen-kelletlen tett lépésekben azonban nyoma sincs annak, hogy a nők gazdasági egyenlőségét is tudatosan elő kívánnák segíteni. A regisztrált eredmények között ilyenek szerepelnek, mint pl. Hollandiában az 1956. június 14-i törvény, Kanadában, Québec tartományban az 1964. február 14-i törvény megszüntette a férjes nő cselekvőképtelenségét (incapacitását), az 1958. április 24-i spanyol törvény és az 1962. évi 353. sz. Louisiana Act értelmében ezentúl a feleség beleegyezése is szükséges a közös vagyon tekintetében kizárólagos rendelkezési joggal felruházott férj meghatározott nagyobb jelentőségű rendelkezési cselekményeinek hatályosságához. Az 1962. augusztus 27-i 4121. sz. brazíliai törvényről, amelynek célkitűzése a házastársak között „a teljes egyenlőség", maga a bevezető is azt állapítja meg, hogy „ezt, úgy látszik, nem sikerült elérni bizonyos pontokon." (I. m. 592. old.)

Feltűnő, hogy a bevezetés, bár a férfi és a nő egyenlősége gondolatának továbbra is érvényesülő erős hatását hangsúlyozza, ennek alátámasztásául mégsem hivatkozik sem a japán, sem a finn törvényhozás eredményére. Holott a japán házassági vagyonjogról közölt nemzeti beszámolóból kitűnik, hogy a japán Ptk. házassági vagyonjogról szóló részének 1947-ben történt újjáalkotásakor a teljes vagyonelkülönítés rendszerét olyan következetes módon vitték keresztül, amely a kapitalista társadalmi rendben lehetséges legnagyobb mértékben megvalósította vagyoni téren a házastársak teljes egyenjogúságát. Ezért igazán nem érthető, hogy példaként miért nem hivatkozott a bevezetés a japán jogra. Hacsak nem az zavarta a bevezetés írójá̀t, hogy a japán házassági vagyonjogról szóló nemzeti beszámoló befejezésként azt emelte ki, hogy: „Egyes szerzők támadják a teljes vagyonelkülönítés rendszerét, mert az nem biztosítja a háztartásban tevékenykedő feleség gazdasági egyenlőségét, s nem védi meg kielégítően a vagyontalan feleséget a házasság felbontása ese-

tén. Ezért közösségi irányzatú vagyonjogi rendszer bevezetését javasolják a skandináv vagy az új nyugatnémet jog mintájára." (Eiichi Hoshino, i. m. 678. old.)

Az 1964. március 13-i finn törvényre való hivatkozás mellőzése még kevésbé érthető, mert az arról készült nemzeti beszámoló a japán jelentés befejezéséhez hasonló kényes részt nem is tartalmaz. Ugyanakkor kétségtelenül igen haladó elveket is figyelembe vevő és a házastársak egyenjogúságát messzemenően érvényrejuttató vagyonelkülönítő jellegű vagyonjogi szabályozásról van szó, amely tehát indokoltabban szerepelhetne példaként, mint a bevezetésben említettek.

Az 1965. évi bevezetés különösen részletesen és sokoldalúan foglalkozik a hagyományos vagyonjogi rendszerek egymásbahatolásával. Abból indul ki, hogy a házassági vagyonjogi rendszer jogi természetét két különböző síkon lehet vizsgálni: 1. a vagyonjogi rendszernek *a házasság fennállása alatt* a házastársak javai *(vagyonai) időleges helyzetére* gyakorolt joghatásai szempontjából, vagyis abból a szempontból, vajon a házasság tartama alatt mindegyik házastárs megtartja-e vagyonának önálló igazgatását vagy pedig éppen ellenkezőleg a két vagyon közös igazgatása áll-e fenn a férj kezében koncentrálva; 2. másfelől vizsgálni lehet a házassági vagyonjogi rendszereket *a házasság megszűnésekor* a házastársak javai *(vagyonai) végleges jogi sorsára* gyakorolt joghatásai vonatkozásában, vagyis abból a szempontból, vajon a vagyonjogi rendszer helyet ad-e a házastársak között vagyonaik bizonyos elemeinek megosztására. A hagyományos rendszerek két alaptípusa közül a vagyonközösségi rendszer összekapcsolja a koncentrált igazgatást és a közös vagyon létrehozását, míg a vagyonelkülönítő rendszerben mindkét házastárs vagyonának önálló igazgatásával együttjár a megosztásra kerülő közös vagyontárgyak hiánya. Ám e két véglet között a határokat már régóta átlépték, úgyhogy a házassági vagyonjogi rendszerek többé már általában nem jelentkeznek tisztán vagyonközösségi vagy tisztán vagyonelkülönítő formában. Vannak olyan rendszerek, amelyek a két vagyon igazgatását a férj kezében koncentrálják, anélkül azonban, hogy megosztásra kerülő közös vagyont hoznának létre. Viszont vannak olyan rendszerek is, amelyek meghagyják a házastársaknak a szabadságát saját vagyonuk önálló igazgatására, de rendelkeznek e vagyonok bizonyos elemeinek a házasság megszűnése időpontjában történő megosztására. Ezek az ún. szerzeményi közösségi rendszerek.

Ilyen körülmények között okkal kérdezhető, vajon miben is áll valamely vagyonjogi rendszer közösségi jellege: a vagyontárgyaknak a házasság alatti kezelésére (igazgatására) vonatkozó szabályokban, vagy pedig éppen ellenkezőleg, azokban a szabályokban, amelyek mindegyik házastárs részére a másik vagyonának növekedéséből részesedést biztosítanak. Ehhez képest indokolt az a kérdés is: vajon a szerzeményekben való részesedés rendszere vagyonközösségi rendszer-e, vagy éppen ellenkezőleg vagyonelkülönítő rendszer? Ha az általános vagyonközösség nem veszti el vagyonközösségi jellegét, annak ellenére, hogy az ún. fenntartott vagyontárgyak tekintetében egyik vagy másik házastárs önálló igazgatási és rendelkezési jogát elismeri a törvény, nehéz lenne minden vagyonközösségi jelleget megtagadni a szerzeményekben való részesedés rendszerétől, noha ez csak kötelmi jellegű követelési jogot jelent is, és nem dologi joghatályú vagyonközösséget hoz létre. A kétféle megoldás között ugyanis a valóságban csak fokozati különbségek vannak, és nincs a lényeget érintő eltérés. Ennek a magyarázata részben talán az is, hogy a hagyományos vagyonjogi rendszerek egymásba hatolása olyan fokot ért el, hogy nincsenek többé „tiszta" megoldások. (I. m. 593—594. old.)

Mindenesetre a legújabb fejlődés tendenciái azt mutatják, hogy a vagyonjogi rendszerek egymásba hatolása mindinkább átlépi a különböző jellegű vagyonjogi rendszerek közötti választó vonalat. Így pl. az európai országokban a kontinentális vagyonközösségi rendszerekben tanúi vagyunk a házastársak növekvő vagyoni függetlenségének a házasság fennállása alatt. Ugyanakkor a különböző angolszász jogrendszerekben az ott hagyományosan alkalmazott vagyonelkülönítő rendszerekben megállapítják a közösségi elemnek mindinkább érezhető erősödését. (I. m. 595. és 598. old.)

A különböző vagyonjogi rendszerek egymásbahatolása folyamatának mozgató erőiként két ellentétes irányba ható tendenciát lehet felismerni: egyfelől a férji vagyonkezelési és igazgatási privilégiumok felszámolása, illetve korlátozása révén nagyobb szabadságot, önállóságot kívánnak biztosítani a feleség részére saját vagyona igazgatásában; másfelől valamiféle közösségi gondolatot, több közösségi elemet igyekeznek belevinni a vagyonjogi rendszerbe ugyancsak a feleség egyenjogúsítása jegyében. E két ellentétes irányúnak látszó tendencia összeegyeztetésére való törekvés sok gondot okoz a burzsoá kodifikátoroknak. Elfogadható kompromisszumként a szerzeményi közösségi rendszer valamelyik változata kínálkozhat, hiszen ez a rendszer éppen az említett két gondolat összeegyeztetésén alapul. Ez a magyarázata, hogy a legújabb nyugati házassági vagyonjogi kodifikációk mind nagyobb figyelemmel fordulnak a szerzeményi közösségi rendszer felé. Az NSZK legújabb (1957. június 18.) szabályozása a törvényes házassági vagyonjogi rendszerré — a korábbi igazgatási közösség helyett — a szerzeményben való részesedést (a kötelmi jellegű szerzeményi közösséget) tette. Franciaországban viszont az 1965. július 13-i törvény a szerzeményekre korlátozott közösséggel váltotta fel a korábban a szerzeményeken kívül az ingóságokra is kiterjedő részleges vagyonközösséget. Brazíliában az általános vagyonközösségről szándé-

koznak a szerzeményi közösségre áttérni. Japánban és Ausztriában pedig éppen a vagyonelkülönítő rendszerrel szemben jelentkeznek ilyen elgondolások.

Zajtay úgy jellemzi e folyamatot, hogy „a rendszerek egymásbahatolása nem más, mint a kifejezés tág értelmében vett részleges és kölcsönös recepciók sorozata". Valóban a két véglet között igen tarka változatosságban elhelyezkedő különböző vagyonjogi rendszerek az idők folyamán lassan, fokozatosan összébbzáródnak, egymáshoz közelednek, a vagyonjogi rendszerek bizonyos integrálódása megy végbe.

Érdemes még kiemelni, noha ezt a bevezető nem említi, hogy az angol, északírországi, ausztráliai jogban a törvény igen széles diszkrecionárius jogkört biztosít a házassági vagyonjogi vitákat eldöntő bíróságnak arra, hogy úgy rendelkezhessen, ahogyan a méltányosság és az igazságosság megkívánja. Ezzel a törvényi felhatalmazással az ítélkezési gyakorlat messzemenően él is: a közös erőfeszítések révén szerzett vagyontárgyak megosztásánál a részesedés arányát a méltányosságra tekintettel egyes esetekben egyenlően, máskor egyenlőtlenül állapítják meg a bíróságok. A már meg nem levő vagyontárgyakért felelős házastárs által fizetendő megtérítés összegének megállapítására is befolyással lehet a méltányosság. De a családi otthonul szolgáló ingatlan, lakás használatáról történő döntésnél is messzemenően alkalmazásra kerülhet a méltányosság. Sőt méltányossági alapon a bíróság még a házastársak között létrejött vagyoni megállapodást is módosíthatja.

Az 1963. december 18-i dán törvény is a közös vagyon elvileg egyenlő arányban történő megosztása helyett megengedi az eltérő arányú részeltetést lényegében méltányossági szempontok alapján. Nevezetesen e törvény fenntartotta azt az elvet, hogy a tiszta vagyon megosztása felezéssel történik, de néhány újítást is bevezetett. Így a gyermekek használatára szánt tárgyakat nem számítják fel annak a házastársnak, amelyiknek a szülői felügyeletet biztosítják (vagyis akinél a gyermekeket elhelyezik), ezek a tárgyak tehát nem kerülnek a megosztandó vagyonba. Ha valamelyik házastárs otthona (háztartása) számára szükséges berendezési tárgyaknak és más ingóságoknak értéke meghaladja a házastársak teljes vagyonának a felét, a vagyonmegosztás bírósága úgy is dönthet, hogy ennek a házastársnak többet juttat a vagyon felénél. Ha pedig a házastársak összes vagyonának nagyobb része az egyik házastársnak még a házasság megkötése előtti szerzéséből, illetve az általa a házasság alatt kapott ajándékokból vagy öröklésből származott, és ha így a felében történő megosztás kirivóan méltánytalan volna, különösen a házasság rövid tartama, illetve jelentősebb közösen szerzett vagyon hiánya miatt, a bíróság úgy határozhat, hogy mindegyik házastárs a közös vagyon felében történő megosztása előtt visszakövetelheti annak az értékét, amit a házasságba hozott, illetve később örökség vagy ajándék útján szerzett. Ha ez utóbbi szabálynak az alkalmazására kerül sor, ez azt eredményezi, hogy az általános vagyonközösség házassági vagyonjogi rendszerén alapuló dán jogban is a konkrét ügy rendezése lényegében úgy történik meg, mintha a házastársak között szerzeményi közösség állott volna fenn. Az ilyen szabályozás is a szerzeményi közösségi rendszer felé közeledő lépést jelent.

A házassági vagyonjog fejlődési tendenciáival foglalkozva, Adolf F. Schnitzer, az összehasonlító jogtudomány kiváló svájci művelője óva int az elhamarkodott általánosítástól. Rámutat arra, hogy az, aki a legutóbbi időnek csak az európai fejlődését ismeri, pl. könnyen állíthatná fel azt a tételt: a fejlődés egyenesvonalúan az általános vagyonközösségtől a teljes vagyonelkülönítés irányába halad. Bizonyítékul egyfelől a paraszti általános vagyonközösségre, az angol jog hagyományos felfogására hivatkozhatna, amelyben az asszony személyisége a férjéébe ment át, és a férj lett minden vagyon ura, másfelől viszont a Szovjetunió jogára utalhatna, míg történeti közbeeső lépcsőkként a római és a germán jogok különböző szabályozásait szerepeltethetné. Ezzel szemben azonban Schnitzer arra is felhívja a figyelmet, hogy a jogösszehasonlítás mindjárt mutat ellenpéldákat is. Így éppen a legrégebbi egyiptomi jogban a nő meglepő vagyoni önállósága mutatható ki, és az izlám jog is — annak ellenére, hogy egyébként nem túlságosan kedvez a nőnek — elvileg a házastársak vagyonai elkülönítésének álláspontján van. Vagyis már az ókornak és a középkornak egy-egy igen jelentős jogrendszere is olyan felfogást mutatott, amely a legmodernebb európai jogoknak sajátossága. A jogösszehasonlítás azt is igazolja, hogy a vagyonelkülönítést nemcsak a Szovjetunióban, hanem már a régi cári Oroszországban is meg lehet találni, de a régi román és bolgár jogban is a házastársak vagyonai elválasztva maradtak. Éppenígy nagyon jellemző, hogy az új Törökország is Polgári Törvénykönyvében törvényes vagyonjogi rendszerként a vagyonelkülönítést választotta, ebben élesen eltérve az egyébként követett svájci példaképtől, mégpedig nyilván az évszázados izlám hagyománynak megfelelően. (A. F. Schnitzer: Vergleichende Rechtslehre. Basel, 1961. II. kötet 524—525. old.)

A továbbiakban Schnitzer kiemeli, hogy az általános vagyonközösség leginkább agrárviszonyok között található, a középkorban különösen az északi germánoknál, Németország egyes részeiben, Angliában, Hollandiában és a gótok idejében Portugáliában. Ma is még törvényes vagyonjogi rendszer a portugál és a brazil jog szerint, valamint a Délafrikai Unióban. Az északi (skandináv) jogok is történetileg ebből a rendszerből indultak ki, de ma már modernizáltan folytatják ezt a rendszert, éppúgy, mint Hollandia. (I. m. 525. old.)

Majd azt is említi Schnitzer, hogy „Franciaországban és Belgiumban a szerzeményi kö-

zösséget szándékoznak bevezetni" (i. m. 529. old.), illetve, hogy „a délamerikai államokban részben vagyonelkülönítés áll fenn, mint pl. Costa Rica-ban, részben pedig különféle szerzeményi közösség, így pl. Chilében, Columbiában, Cubában, Ecuadorban" (i. m. 531. old.).

Úgy vélem, egyet kell érteni Schnitzerrel abban, hogy nem szabad túlgyorsan általánosítani. Ezért elhamarkodott következtetés volna annak a tételnek elfogadása, hogy a házassági vagyonjogi rendszerek fejlődése egyenesvonalúan az általános vagyonközösségtől a teljes vagyonelkülönítés irányába halad. Az ugyan kétségtelen, hogy az általános vagyonközösség rendszere mindinkább háttérbe szorul, egyre kevesebb országban marad hatályban törvényes házassági vagyonjogi rendszerként. Sőt még azokban a jogrendszerekben is, ahol most is hatályban van, többnyire olyan átalakításon, „modernizáláson" ment keresztül, hogy mind több hasonló vonást mutat a szerzeményi közösséggel, vagy éppen a vagyonelkülönítő rendszerrel. Az előbbire példa a holland és a dán jog, az utóbbira a brazil jog, amely szerint a közösségből kivett számos egyéb vagyontárgyon kívül általában ki vannak zárva a közösségből a keresmények és a munka révén elért hasznok, jövedelmek is.

De a házassági vagyonjogi rendszerek fejlődésének kiindulási pontjaként az általános vagyonközösséget már csak azért sem lehet általában elfogadni, mert számos jogrendszerben sohasem hatályosult az általános vagyonközösség, hanem vagyonelkülönítés, részleges vagyonközösség vagy szerzeményi közösség, esetleg csak igazgatási közösség volt a törvényes házassági vagyonjogi rendszer. A részleges vagyonközösségi rendszer és az igazgatási közösség csak néhány országban fordult elő, de jelenleg törvényes házassági vagyonjogi rendszerként már ezekben az országokban sem érvényesül.

Így a mindinkább háttérbe szoruló és átalakuló általános vagyonközösség mellett napjainkban két házassági vagyonjogi rendszer érvényesül igen erőteljesen: a vagyonelkülönítő és a szerzeményi közösségi rendszer. De mindkét rendszernek számos változata ismeretes. Annál is inkább, mert nagyon megalapozott és igen sok példával igazolható Zajtay Imrének az a megállapítása, hogy a hagyományos vagyonjogi rendszerek egymásba hatolása („interpénétration") mindinkább átlépi a különböző jellegű vagyonjogi rendszerek közötti választó vonalat, és olyan fokot ért el, hogy nincsenek többé tiszta megoldások.

Ha viszont helyes ez a megállapítás, és valóban olyan integrálódási folyamat megy végbe, amelynek eredményeként a különböző házassági vagyonjogi rendszerek tartalmában mind több hasonló vonás jelenik meg, mégpedig abban válnak egymáshoz hasonlóvá a különböző rendszerek, hogy mindegyikükben keverednek a házastársak bizonyosfokú vagyoni önállóságának és vagyoni közösségének az elemei, akkor ezt a fejlődési tendenciát úgy helyes jellemezni, hogy az ez idő szerint a vagyonelkülönítés és a vagyonegyesítés gondolatát összeegyeztető szerzeményi közösség irányába halad. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a társadalmi, gazdasági viszonyok további fejlődése során olyan változások következhetnek be, amelyek más irányt adhatnak a házassági vagyonjog fejlődésének is. Elhamarkodott volna azonban nagyobb távlatra szóló jóslatokba bocsátkozni. Ezért helyesebb beérni azzal, hogy az eddigi fejlődési folyamat és a jelenlegi helyzet alapján igyekezzünk a legközelebbi jövőre meghatározni a fejlődési tendenciát.

III.

Az európai szocialista országok házassági vagyonjogi rendszereiben voltak és jelenleg is vannak eltérések. A szovjet tapasztalatok figyelembevétele azonban elkerülhetővé tette a túlságosan sokirányú differenciálódást. Annál is inkább, mert a szocializmust építő országokban a gazdasági-társadalmi fejlődés eredményeként feltétlen érvényesülést kívánó politikai követelmény is volt a nemek egyenjogúságának minden vonatkozásban történő biztosítása. Ez pedig már eleve kizárta olyan vagyonjogi rendszerek alkalmazását, amelyek a férfi és a nő jogi egyenlőségét sértenék vagy veszélyeztetnék. Annak a megítélésére azonban, hogy melyik vagyonjogi rendszer alkalmas a leghatékonyabban megvédeni a házastársak vagyoni érdekeit és a legjobban megvalósítani a házastársak egyenjogúságát, a társadalmi-gazdasági viszonyok változásainak különféle értékelésén kívül az eltérő ideológiai felfogások és a történeti előzmények különbözőségei is lényeges befolyást gyakorolhatnak.

Abban, hogy az 1918. évi első szovjet házassági és családjogi törvénykönyv annak kimondásával, hogy „a házasság nem létesít a házastársak között vagyonközösséget", a vagyonelkülönítés álláspontjára helyezkedett, bizonyára szerepe volt a korábbi orosz jog hasonló szabályozásának is. De befolyással lehetett erre a házasságról, mint szerződésről vallott bebeli felfogás is, valamint az is, hogy az 1918. évi törvény rendszerében a házasság jellemzője a labilitás volt: lényegében bármelyik fél, bármikor egyoldalúan felbonthatta. (Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Budapest, 1959. — 173. old.) Az az elgondolás is közrehathatott e megoldás elfogadtatása irányába, hogy — amint ezt Nizsalovszky Endre hangsúlyozza — „a házastársak gazdasági és társadalmi vonatkozásban megkívánt szabadságát és függetlenségét — elsősorban akkor, ha mindkét házasfél dolgozó — a legteljesebb mértékben a vagyonelkülönítés rendszere szolgálja. A szocialista környezetben ennek van leginkább ösztönző ereje arra, hogy kereső foglalkozás útján mindkét házasfél részt vegyen a társadalmi ter-

melésben." (A család jogi rendjének alapjai. Budapest, 1963. — 159. old.)

Csakhogy hamarosan kiderült, hogy az az elgondolás, amely szerint a vagyoni elkülönültség kimondása biztosíthatja legjobban a nőnek korábbi alárendelt helyzetéből való felszabadítását és egyenjogúságának megvalósítását, nem vált be. Mint Szverdlov rámutat, „a házastársak vagyoni viszonyainak az 1918. évi törvénykönyv szerinti szabályozása azoknak a családoknak az esetében volt megfelelő, ahol a férj és a feleség együtt vesz részt a létfenntartási eszközök megszerzésében és a feleség a személyesen szerzett anyagi eszközökért vagyontárgyakat szerezhet. Ez a szabályozás azonban abban a fogyatékosságban szenvedett, hogy a szerzett vagyonban való részesedésből kizárta azt a feleséget, aki nem a családon kívül, hanem a családi körben fejtett ki tevékenységet, aki a háztartás vezetésének és a gyermekek nevelésének szentelte minden erejét." (Szverdlov: Házasság és válás. Budapest, 1951. — 141. old.) Ennek felismerése 1922-től kezdve olyan bírói gyakorlat kialakulására vezetett, amely a házasság fennállása alatt szerzett vagyont a házastársak közös vagyonának ismerte el olyan értelemben, hogy mindkét házastársat egyenlő jogok illették a házasság alatt szerzett minden vagyonra.

Az 1926. évi szovjet családjogi kodifikáció a bírósági gyakorlatot szentesítve a vagyonelkülönítés rendszerétől eltért és a dologi joghatályú szerzeményi közösség rendszerét fogadta el.

Az 1926. évi szovjetorosz javaslat indokolása helyesen tárta fel az akkori gazdasági-társadalmi viszonyokból a házassági vagyonjogi rendszer meghatározására levonható következtetéseket: „A hatályban levő 1918. évi törvénykönyv szerint a házasság nem vonja maga után a házastársak vagyonközösségét. A proletármunkarendszer kifejlődésének körülményei közt a házasság a mi felfogásunk szerint mentes minden kényszertől, a házasságkötés nem eredményezhet a házastársak gazdasági függetlenségével ellenkező semmiféle hatást sem, hiszen a házasfelek nem kapcsolják össze vagyonukat az együttélés céljára csak olyan mértékben, amint ezt szabad megegyezéssel kívánják. Ennek folytán a házasfeleknek a házasságkötéskor meglevő vagyonára felesleges lenne közösséget rendelni, és erre nézve a legteljesebb szerződési szabadságot kell a feleknek engedni. A házasfeleknek a házasság fennállása alatt szerzett vagyona tekintetében azonban a javaslat éppen az ellenkező álláspontra helyezkedik. *A házasság* szovjet felfogás szerint mindenekelőtt *két dolgozó társulása, amelyben lehetetlenség megállapítani, hogy mely elemeket ki szerzett és hozott be közös használatra a társulás közös javai közé; ennek következmény*eképpen jelentkezik *a két házasfél közös jogának elismerése mindarra, amit együttélésük során szereztek* ... Még abban az esetben is, *ha a házasfelek valamelyike, rendszerint a feleség, kizárólag házi munkával foglalkozik, és ellentétben a férjjel, a házon kívül semmit sem keres, mégis hasznos munkát végez, amely teljesen egyenértékű a férj munkájával.* Ez pedig elvitathatatlan jogot ad neki a kifejtett munkája arányában való részesedésre az előállt közös vagyonban." (Az idézet átvéve: Nizsalovszky Endre: Családi jog. 1955. évi kiadású egyetemi jegyzet, 62. old.)

Nem kétséges, hogy a gazdasági-társadalmi viszonyok a Szovjetunióban 1926. óta hatalmas változásokon mentek át. Ám azok a szempontok, amelyek az idézett indokolásrész értelmében annak idején meghatározó módon eldöntötték a házassági vagyonjogi rendszer megváltoztatását, jelenleg is helyesek. Sőt a legújabb gazdasági-társadalmi fejlődés éppen igen nagy hangsúlyt adott nemcsak a gyorsan fejlődő szocialista országokban, hanem — amint erről már szó volt — a fejlett kapitalista országokban is, a házastársak tevékenységei egyenértékűsége gondolatának. Nevezetesen azzal, hogy ez a fejlődés nemcsak a házasság és a család szilárdságához fűződő igen fontos társadalmi érdek szempontjából, hanem a szorosan vett gazdasági megfontolások alapján is újraértékelve, jelentősen felértékelte a feleségnek a családi otthonon belül végzett tevékenységét. Ilyen körülmények között érthető, hogy a Szovjetunióban ma is hatályban van a házassági vagyonjognak az 1926-ban elfogadott rendszere, a házasság alatti szerzeményekre kiterjedő dologi joghatályú közösség, és nem is tervezik, hogy ezt a házassági vagyonjogi rendszert — a családjog esetleg újra kodifikálása során — más vagyonjogi rendszerrel cseréljék fel. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az ítélkezési gyakorlat az eltelt négy évtized alatt számos vonatkozásban nem finomította, nem egészítette ki, jobban nem dolgozta ki a vagyonjogi rendszer egyes részletkérdéseit. Itt most csak egyet említek: a szovjet ítélkezési gyakorlat a különvagyontárgyak körét a házasságba hozott vagyontárgyakon kívül, amelyeket a törvény egyedül említ, kiterjesztette a házasság alatt ingyenes jogcímen szerzett és a személyes használatra szolgáló vagyontárgyakra is. Ebben is érvényesült az imént idézett kodifikátori indokolás helyes dialektikája: az indokolt keretben a vagyonközösség szilárd fenntartása egyáltalán nem mond ellent annak, hogy a házastársak vagyoni önállóságát minden olyan vonatkozásban biztosítani, sőt növelni kell, ahol nem szükséges a családi közösség érdekében korlátozás alkalmazása.

Amikor az európai szocialista országok fejlődésük népi demokratikus szakaszában első családjogi törvényeiket megalkották, rendelkezésükre állottak a most ismertetett igen nagyértékű szovjet jogalkotási és jogalkalmazási tapasztalatok. Ezek meggyőző ereje arra indította az albán, a csehszlovák, a lengyel, a magyar és a román törvényhozást, hogy törvényes házassági vagyonjogi rendszerként a házasság alatti, nem ingyenes szerzeményekre kiterjedő dologi joghatályú közösséget fogadják el. A házassági vagyonjogi rendszer ilyen jogi termész-

tén és lényegén mit sem változtatott az, hogy az egyes országok törvénykönyvei milyen elnevezést használtak, „házastársi vagyonközösségről", „törvényes közszerzeményről" (lengyel) beszéltek-e, vagy csak egyszerűen a házastársaknak a házasság folyamán szerzett közös vagyona megjelölést használták (szovjet jog). A vagyonjogi rendszer lényegét az sem érintette, hogy egyes érdemi kérdésekben is voltak számottevő eltérések, pl. a különvagyontárgyak körének tágabb vagy szűkebb megszabása tekintetében, az egyenlő részesedési arány törvényi kimondása, illetve a részesedés mértékének bírói megállapításra bízása vonatkozásában, úgyszintén abban is, hogy szerződéssel el lehet-e térni a törvényes házassági vagyonjogi rendszertől.

A bolgár kódex házassági vagyonjogi rendszerét a bolgár szocialista jogirodalom is, de külföldi írók is vagyonelkülönítő rendszernek szokták minősíteni. (Pap Tibor: i. m. 178—179. old.) Ám a kódex 52. §-ának abból a rendelkezéséből, amely szerint a házasság megszűnésekor „mindkét házastársnak igénye van a házasság fennállása alatt a másik fél által szerzett vagyon egy részére", éppen az tűnik ki, hogy ebben az esetben is szerzeményi közösségi rendszerről van szó. Csak annak nem dologi joghatályú változatáról, amely az előbb említett szocialista országokban hatályosul, hanem kötelmi jellegű szerzeményi közösségről, amely jogi természetében hasonlít a Csjt. előtti magyar közszerzeményhez.

Csak a Német Demokratikus Köztársaság járt az 1965. évi kodifikáció előtt a többi európai szocialista országtól lényegesen eltérő úton. Ennek történelmi előzménye a BGB sajátosan szabályozott házassági vagyonjogi rendszere, amely megengedte akár az általános vagyonközösség, akár a szerzeményi közösség, akár a vagyonelkülönítés törvényileg szabályozott válfajának szerződési kikötését, eltérő házassági szerződés hiányában viszont törvényi házassági vagyonjogi rendszerként alkalmazásra került a BGB-ben igen részletesen szabályozott igazgatási közösség. Az NDK bírói gyakorlata a nők alkotmányban deklarált egyenjogúsítása után a BGB házassági vagyonjogi rendszerei közül a teljes vagyonelkülönítést tette magáévá.

Bár a német, sőt a lengyel irodalomban is voltak olyan vélemények, amelyek szerint a szocialista társadalmi viszonyok között legmegfelelőbb megoldás a teljes vagyonelkülönítés rendszere, mégis a Német Demokratikus Köztársaság 1965. december 20-i családjogi törvénykönyve ugyancsak a dologi joghatályú szerzeményi közösséget tette a törvényes házassági vagyonjogi rendszerré.

Az 1964. február 25-i új lengyel családjogi kódex ugyancsak megmaradt a szerzeményi közösség rendszere alapján.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1964-ben új családjogi kódex alkotására került sor. A családjogi törvénykönyv szabályozása köréből azonban ez alkalommal kihagyták a házassági vagyonjogi viszonyokat. Az 1964. február 26-i Polgári Törvénykönyv a személyi közös tulajdonról szóló fejezetében szabályozta a házastársak hányad nélküli közös tulajdona elnevezéssel a házastársak közötti vagyoni jogviszonyokat. A jogintézmény nevének megváltoztatása és a családi jogból a polgári jogba történt átvitele sem változtatta meg a vagyonjogi rendszer jogi természetét, amely az új szabályozásban is a házasság alatti nem ingyenes szerzeményekre kiterjedő dologi joghatályú közösség maradt.

Bár a Bolgár Népköztársaságban nem került még sor a családjogi törvénykönyv újjáalkotására, de foglalkoznak az új kodifikáció gondolatával. Az erre vonatkozó tervezet a többi európai szocialista ország házassági vagyonjogi rendszeréhez hasonló dologi joghatályú szerzeményi közösségi rendszer bevezetését irányozza elő.

Végeredményben az európai szocialista országokban is a házassági vagyonjogi rendszerek integrálódása megy végbe. Általánossá vált a dologi joghatályú szerzeményi közösség rendszerének alkalmazása — mégis azzal a kivétellel, hogy a bolgár jogban kötelmi jellegű szerzeményi közösség hatályosul.

A szocialista országok új házassági vagyonjogi kodifikációiban a közösségi gondolat erősödése, a közösségi elemek növekedése elsősorban a tulajdonjogi konstrukciójú szerzeményi közösség megszilárdulásában és általánossá válásában nyilvánul meg. De egyik-másik kódexben más formában is jelentkezik a közösségi eszme fokozódása. Pl. a lengyel Csjt. 34. §-a értelmében a mindkét házastárs használatát szolgáló rendes háztartási tárgyak a törvényes közösségbe tartoznak még abban az esetben is, amikor azok szerzése öröklés vagy ajándékozás útján történt — kivéve, ha az örökhagyó vagy az ajándékozó másként rendelkezett. Viszont a 33. §-ból kiderül, hogy az öröklés, hagyomány vagy ajándékozás útján szerzett egyéb vagyontárgyak sem feltétlenül kerülnek a különvagyonba, mert az örökhagyó, illetve az ajándékozó ez esetben is másképpen rendelkezhet, amikor is ezek a vagyontárgyak nem az örökös, illetve a megajándékozott házastárs különvagyonába, hanem a közös vagyonba kerülnek. Ugyancsak a lengyel kódex 45. §-a a közös vagyon és a különvagyonok közötti megtérítési igények között is megkülönböztetést tesz aszerint, hogy melyik alvagyonnak jár a megtérítés. Nevezetesen, ha a közös vagyon fedezte a különvagyont terhelő költségeket és kiadásokat, ezt teljesen vissza *kell* téríteni. Ha viszont a különvagyon előlegezte a közös vagyon helyett a költségeket és kiadásokat, ezek megtérítését *kérheti* az előlegező házastárs. A megtérítés általában a közös vagyon megosztásakor történik, de ha a család érdeke azt kívánja, a bíróság előbb is elrendelheti. Az NDK családjogi kódexének 14. §-a értelmében a házastársak megállapodhatnak abban, hogy egyes vagyontárgyak a törvény szabályaitól eltérően kerüljenek a közös vagyonba vagy külön-

vagyonba (közös vagyonba, illetve különvagyonba utalás), de a törvény azt kifejezetten kimondja, hogy „a közös tulajdon és vagyon olyan tárgyai tekintetében, amelyek a család közös életéhez szükségesek, eltérő megállapodás nem létesíthető". Vagyis a közös háztartáshoz szükséges vagyontárgyak érvényesen nem utalhatók valamelyik házastárs különvagyonába. A német kódex 15. §-a szerint „ház és telek felett a házastársak csak közösen rendelkezhetnek" — eltérően az általános szabálytól, amely az egyik házastárs egyedül tett rendelkezését a harmadik személlyel szemben csak akkor nyilvánítja hatálytalannak, ha a harmadik személy a jogügylet létesítésekor a másik házastársnak a jogügylettel ellentétes akaratáról tudott.

A házastársak vagyoni önállóságát különvagyonuk körében az új szocialista családjogi törvénykönyvek is biztosítják. Sőt a lengyel kódex számottevő mértékben szélesítette is a különvagyonba tartozó vagyontárgyak körét. Az új csehszlovák és lengyel szabályozás a korábbihoz hasonlóan fenntartotta azt a rendelkezést, amely szerint azok a dolgok, amelyek jellegüknél fogva csak az egyik házastárs személyi szükségletének vagy foglalkozása gyakorlásának célját szolgálják, ennek a különvagyonába tartoznak. Az NDK családjogi kódexe hasonlóképpen rendelkezett. Mivel a román Csjt. ugyanígy szabályozta a kérdést és a szovjet, valamint a magyar bírói gyakorlat is kialakította ugyanezt a jogi megoldást, ez a tétel a szocialista családi jogokban általánosan elfogadottnak mondható.

A házassági vagyonjognak mind a három új szocialista szabályozása megfelelő rendelkezéseket tartalmaz a közös vagyon és a különvagyonok közti megtérítési igényekre.

Mind a csehszlovák, mind a lengyel új szabályozás elejtette azt a korábbi rendelkezést, amely a házasság felbontásában vétkesnek nyilvánított házastársnak a közszerzeményben való részesedéstől egészen vagy részben történő megfosztását lehetővé tette, ha ez a házastárs a vagyon keletkezéséhez egyáltalán nem vagy csak jelentéktelen mértékben járult hozzá. Ehelyett az új csehszlovák és lengyel szabályozás épp úgy mint az NDK családjogi kódexe — a vétkességtől függetlenül — általában módot ad rá, hogy az elvileg egyenlő mértékű részeltetéstől a bíróság eltérhessen. A bíróság a részesedés eltérő meghatározásánál — a lengyel jog szerint — azt veszi tekintetbe, hogy az egyes házastársak milyen mértékben járultak hozzá a vagyon gyarapításához, s e körülmény megítélésénél figyelembe kell vennie a gyermek-nevelés terén és a közös háztartásban személyesen végzett munkát is. A csehszlovák jog szerint a kölcsönös megtérítési igényeken kívül mindenekelőtt figyelembe kell venni a kiskorú gyermekek szükségleteit, továbbá azt a körülményt, hogy mindegyik házastárs miképpen gondoskodott a családról, valamint azt, hogy miképpen járult hozzá a közös dolgok megszerzéséhez és fenntartásához. A hozzájárulás mértékének megállapításánál tekintetbe kell venni a gyermekekről történő gondoskodást és a közös háztartás ellátását.

Sokkal messzebb megy a méltányosság figyelembevételével történő döntés megengedésében az NDK kódexe. Az eltérő részesedés megállapításának — eszerint — különösen akkor lehet helye, ha az egyik házastársnak nagyobb részre van a közös vagyonhoz tartozó dolgokból szüksége azért, mert tartásra jogosult közös gyermekek vannak gondozásában, vagy ha az egyik házastárs sem kereső tevékenységével, sem a háztartásban végzett munkájával a közös vagyon létrehozásához megfelelően nem járult hozzá. Sőt különleges esetekben a bíróság az egyik fél javára ítélheti meg az egész közös vagyont. Ha pedig az egyik házastárs a másik házastárs vagyonának növeléséhez vagy fenntartásához lényegesen hozzájárult, a bíróság a hának egy részét is megítélheti, mégpedig ez a zasság megszűnésekor a közös vagyonból való részesedésén kívül a másik házastárs vagyonárész a vagyon feléig terjedhet. Mint e rendelkezésekből kitűnik, a német jog a megtérítési igények elbírálásánál éppúgy, mint a közös vagyon megosztásánál messzemenően feljogosítja a bíróságot a méltányosság alapján történő döntésre.

Még azt indokolt kiemelni, hogy mind a lengyel, mind az NDK családjogi kódex eltérően a korábbi szabályozástól, nagyobb szerződési szabadságot biztosít a házassági vagyonjogi viszonyok rendezését illetően. Ebben is kifejezésre jut az a helyes felfogás, hogy ahol nyomós társadalmi érdek védelme nem teszi ezt szükségessé, nem helyes korlátozni vagy éppen ki is zárni a felek szerződési szabadságát.

IV.

Ha a házassági vagyonjog fejlődésében általában észlelhető tendenciákat és különösen a szocialista országok házassági vagyonjogi kodifikációjában tapasztalható fejlődési irányvonalat egybevetjük a Legfelsőbb Bíróság 5. sz. irányelvében foglalt elvi tartalommal, akkor megállapíthatjuk, hogy az 5. sz. irányelv leglényegesebb elvi iránymutatásai teljesen egybeesnek az eddigi fejtegetésekben kimutatott fejlődési irányvonallal.

Az irányelv legfontosabb tétele a közösségi vagyon fokozott védelme a házasság és a családi kapcsolatok megszilárdítása érdekében. E fokozott védelem jogi eszközei jelentős mértékben növelik, erősítik házassági vagyonjogi rendszerünk közösségi vonásait.

Új közösségi elemet vitt az 5. sz. irányelv házassági vagyonjogi ítélkezési gyakorlatunkba azzal, hogy egyes különvagyontárgyak közös vagyonba utalásának jogi lehetőségét elismerte. Igaz ugyan, hogy az irodalomban már jóval előbb kifejezésre jutott az az álláspont, amely

szerint „a házastársi vagyonközösségbe kerülnek azok a különvagyontárgyak is, amelyeknek a vagyonközösségbe bevonására a házastársak szerződésben megállapodtak" (Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjog. Budapest, 1959. 130. old.). Az ítélkezési gyakorlat azonban ezt a szabályt az irányelv előtt nem alkalmazta. Annak az általános jellegű elvi tételnek kimondása, amely szerint „nincs jogi akadálya annak, hogy a házastársak különvagyonuk egyes tárgyait a közös vagyon elemévé tegyék", nem azért jelentős továbbfejlesztése házassági vagyonjogunknak, mert a közös vagyontárgyak fogalomkörét elméletileg újabb kategóriával bővítette ki. Hiszen ez a kategória elvileg addig is a közös vagyon része volt. Hanem a jelentősége abban van, hogy az elvi tételt a kötelező elvi irányítás a gyakorlati ítélkezés során ténylegesen alkalmazott jogintézménnyé tette. Mégpedig olyan intézménnyé, amely az irányelvben kifejtett tartalmának megvalósítása esetén a közös vagyon fokozott védelmének és erősítésének gyakorlatilag igen hatékony jogi eszköze lesz.

E tekintetben elég itt arra utalni, hogy az irányelv értelmében a különvagyontárgy közös vagyonba utalásának érvényességéhez nem szükséges szigorú alakszerűségek megtartásával kötött szerződés, hanem elég ehhez az is, ha a házastársak ráutaló magatartásából arra lehet következtetni, hogy a vagyontárgyat a házastársi vagyonközösség részévé kívánták tenni, amint ezt az irányelv 1. pontjának indokolása a házasságkötést megelőző együttélés során szerzett vagyontárgyakra kifejti. Sőt a megtérítés kizárásához az is elegendő, „ha a körülményekből arra lehet alaposan következtetni, hogy a különvagyon felhasználása a közös vagyonba utalás, illetőleg a megtérítési igényről való lemondás szándékával történt". A tágabb értelemben vett közös háztartás, általában az életvitel céljára felhasznált különvagyontárgyat illetően pedig a közös vagyonba utalás, illetve a megtérítési igényről való lemondás szándékát egyenesen vélelmezni kell.

E vélelemmel szemben felhozott gyakori kifogásokra figyelemmel már egy korábbi cikkemben (J. K. 1966. 570. old.) rámutattam arra, hogy bár eltérő megjelenési alakban, de lényegében ugyanez a gondolat jutott kifejezésre abban a régebbi ítélkezési gyakorlatban is, amely a közösen használt különvagyontárgy természetes kopása, elhasználódása, az ebből előálló értékvesztesége vagy megsemmisülése fejében sohasem ítélt meg a különvagyon javára a közös vagyonnal szemben megtérítést. Ez a régebbi ítélkezési gyakorlat már évtizedekkel ezelőtt az akkori társadalmi szükségletnek megfelelően korlátozta e tekintetben „a hiányzó különvagyon pótlását".

Az 5. sz. irányelv a régi szabályt nemcsak vélelemmé alakította át, hanem alkalmazási körét is kétségtelenül kiszélesítette. Ezzel nemcsak fokozta a közös vagyon védelmének hatékonyságát, hanem elősegítette a közösségi vagyon mennyiségi növelését is. Nyilvánvalóan a társadalmi, gazdasági viszonyok fejlődése tette szükségessé házassági vagyonjogunknak ez irányban történt alkotó jellegű továbbfejlesztését, aminthogy bizonyára nem ok nélkül került sor az 1964. február 25-i új lengyel családjogi kódexben annak kimondására, hogy a házastársak közös használatában álló háztartási tárgyak a közösségi vagyonba tartoznak még akkor is, ha azok szerzése öröklés vagy ajándékozás útján történt. Hasonló társadalmi szükségletre utaló gondolatot fejez ki az NDK 1965. december 20-i családjogi törvénykönyve is, amikor úgy rendelkezik, hogy a házastársak megállapodásukkal egyes különvagyontárgyakat a közös vagyonba utalhatnak, de a család közös életéhez szükséges közös vagyontárgyakat érvényesen nem utalhatnak valamelyik házastárs különvagyonába. A társadalmi fejlődésnek ez az új igénye jelentkezik egyes kapitalista országokban is. Így pl. a teljes vagyonelkülönítésen alapuló japán vagyonjogi rendszerrel kapcsolatban is a jogirodalomban egyes szerzők azt vitatják, hogy a közös háztartáshoz, a házastársak közös életéhez szükséges vagyontárgyak a férj és a feleség közös tulajdonának tárgyai még akkor is, ha ezeket a vagyontárgyakat egyedül az egyik házastárs a saját vagyonából vásárolta (Eiichi Hoshino, im. 678. old.). A család használatára szolgáló vagyontárgyak együtt tartásához fűződő közösségi érdeket védik az ugyancsak vagyonelkülönítő finn házassági vagyonjognak azok az új rendelkezései, amelyek szerint a tulajdonos házastársnak a másik házastárs beleegyezése nélkül nincs joga elidegeníteni vagy megterhelni a házastársak közös használatára szolgáló ingatlanokat és ingókat, valamint a másik házastárs részére szükséges munkaeszközöket és a házastársak gyermekeinek személyes használatára szánt dolgokat (Heikki Jokela, im. 671. old.).

A közösségi gondolatot az 5. sz. irányelv nemcsak azzal erősítette, hogy új közösségi elemeket vitt be a gyakorlatban hatályosuló házassági vagyonjogunkba, hanem azzal is, hogy a közös vagyon mellett szóló vélelmet, amelyet a korábbi ítélkezési gyakorlat is alapelvként követett, a kötelező elvi irányítás részévé és ezzel alkalmazását kötelezővé tette. A vélelem érvényesülésének hatékonyságát azzal is fokozta, hogy több irányban ható tartalmát — minden lényeges vonatkozásában — átfogóan kifejtette. A közös vagyoni vélelem következetes érvényrejuttatását és a házassági vagyonjogi igények, különösen a hiányzó különvagyon megtérítése iránti követelések elbírálásánál a közös vagyon hatékony védelmét gyakorlati szempontból igen nagy mértékben biztosította az irányelv a bizonyítási teher kérdésében adott világos és határozott iránymutatásával. E vonatkozásban is új útra lépett az irányelv, amennyiben élesen szembefordult a korábbi helytelen gyakorlattal, amely az alapelvként vallott közös vagyoni vé-

lelmet az ítélkezés során történő alkalmazásánál a közös vagyont védő hatásától jórészt megfosztotta, illetve nagymértékben elerőtlenítette.

A közösség erősítésének gondolatát igen nagy hangsúllyal juttatja kifejezésre az irányelv akkor is, amikor a legfontosabb általános szempontként azt a követelményt állítja a bíróságok elé, hogy „a házastársak vagyoni jogviszonyainak rendezésénél a közös vagyon védelmét fokozottan szem előtt kell tartani", és ehhez nyomban azt is hozzáfűzi: „Ezt az elvet a közös vagyon és a különvagyon közötti megtérítési igények elbírálásánál is érvényesíteni kell." A megtérítési igények elbírálásánál, vagyis a közösségi vagyoni érdek és az egyéni vagyoni érdekek közötti összeütközések rendezésénél a „közös vagyon fokozott védelme" természetesen csak azt jelentheti, hogy a közösségi vagyon érdeke nagyobb védelemben, előnyösebb elbánásban részesül, mint az egyik vagy a másik házastárs egyéni vagyoni érdeke. Azt pedig, hogy ez az irányelv részéről nem csupán jámbor óhaj, hanem gyakorlatilag is megvalósítani kívánt követelmény, kétségtelenné teszik az irányelvnek a megtérítési igényekre vonatkozó tételei. A közös vagyon javára felállított védelmekből és a bizonyítási teherre vonatkozó állásfoglalásból ugyanis kétségtelenül kitűnik, hogy a megtérítési igények elbírálásánál nem az egyenlő elbánás elve érvényesül a közös vagyon, illetve a különvagyonok javára.

Bár az 5. sz. irányelv házassági vagyonjogi rendszerünk közösségi vonásait mennyiségileg is növelte és intenzitásukban is erősítette, mégsem mondható róla, hogy a házastársak vagyoni önállóságának korlátozására vagy éppen megszüntetésére törekednék. Sőt indokolt annak megállapítása, hogy az irányelv minden olyan vonatkozásban, amelyben a közösség érdekében nincs szükség korlátozásra, fenntartani és megerősíteni kívánta a házastársak vagyoni önállóságát. Ez mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy az irányelv kötelező erejűvé tette a korábban csupán kollégiumi állásfoglalásban kifejtett azt a tételt, amely szerint a házastársak bármelyikének személyes használatára szolgáló ingóságokat — mégha az életközösség alatt vásárolták is azokat — e házastárs különvagyonába utaltnak kell tekinteni. Amikor a Legfelsőbb Bíróság az irodalomban erősen vitatott szóbanforgó álláspontja mellett szilárdan kitartott, sőt azt kötelező erőre emelte, az európai szocialista országok házassági vagyonjogában általában érvényesülő szabályt juttatott érvényre. De azt, hogy a kapitalista országokban is mutatkoznak hasonló fejlődési tendenciák, szemléltetheti az, hogy az 1965. július 13-i francia törvény szerzeményi közösségi rendszerében is különvagyontárgy az egyik házastárs személyes használatára szolgáló ruha és fehérnemű, valamint a foglalkozásához szükséges munkaeszközök; az 1962. évi brazíliai törvény általános vagyonközösségi rendszerben is kiveszi a közösségi vagyonból a személyes ruhaneműeket, a házastársak foglalkozásának folytatásához szükséges könyveket és egyéb eszközöket.

Az irányelv a közösségi vagyoni érdek sérelme nélkül ugyancsak a házastársak különvagyonának védelmét, a házastársak vagyoni önállóságát kívánta erősíteni azzal is, hogy a közös célra felhasznált különvagyon értékének a közös vagyonból történő megtérítését általában biztosítja. Igaz ugyan, hogy az ítélkezési gyakorlat az irányelv előtt is, mégpedig szélesebb körben és kevésbé szigorú feltételek mellett, megtérítette a közös vagyonból a hiányzó különvagyont. E gyakorlat jogi megalapozottsága azonban az irodalomban sem állt vitán felül, és a jogalkalmazók körében is nem egyszer merültek fel kétségek, hogy kifejezett törvényi rendelkezés hiányában helye lehet-e megtérítésnek. A megtérítési kötelezettség elvének kötelező erejű deklarálása megszüntette ezt a bizonytalanságot, és meggyőző jogszabályértelmezéssel kimutatta a megtérítési kötelezettség tételesjogi alapjait.

A fejlődési tendenciákat elemezve, szó volt arról, hogy egyes kapitalista országok házassági vagyonjogában is, de az új szocialista házassági vagyonjogi szabályozásokban is mindinkább teret nyer a méltányosság gondolata. Mégpedig az említett külföldi jogokban nemcsak a megtérítési igények elbírálásánál kerülhet sor a méltányosság gyakorlására, hanem a közös vagyonból jutó részesedés arányának megállapításánál is. E fejlődési irányvonallal egybeesik és így nem meglepő, hogy az 5. sz. irányelvben is több helyen és több összefüggésben is megfelelően hangot kapott a méltányosság gondolata. Sőt, még az is érthető, ha az 5. sz. irányelv 5. pontjának alkalmazásával kapcsolatban a gyakorlat felveti azt a kérdést is, vajon a házassági vagyonjogi igények elbírálásánál a méltányosság alkalmazása csak a megtérítési igények összegének csökkentésére vagy növelésére, esetleg a megtérítés mellőzésére vezethet-e vagy pedig arra is, hogy különösen akkor mutatkozik ez indokoltnak, amikor az egyik házastárs számottevő különvagyonát használták fel a családi közösség javára olyan módon, amely nem szolgálhat alapul megtérítési igény érvényesítésére, míg a másik házastárs különvagyonából semmit sem fordítottak a közös vagyon javára. Arra is hivatkoznak, hogy a közös vagyon megosztásánál az eltérő részesedési arány megállapításának annál kevésbé lehet akadálya, mert a Csjt. nem is mondja ki még elvileg sem, hogy a házastársak vagyonilletősége egyenlő, mint ezt éppen az eltérő részesedés megállapítását is megengedő csehszlovák, lengyel és NDK törvény teszi.

Úgy vélem, a mi Csjt.-nk rendelkezései mellett és az 5. sz. irányelv egyéb iránymutatásait is figyelembe véve, egyáltalán nincs szükség az eltérő részesedési arány megállapításának lehetővé tételére. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy a megtérítési igények elbírálásánál a méltányosság figyelembevétele eredményében ugyanoda vezet, mint az egyenlő részesedési aránytól méltányosságból történő eltérés.

Egyébként a vagyonközösség megszűnésekor meglevő vagyon megosztása során az eltérő arányú részeltetés általában akkor mutatkozik méltányosnak, amikor megtérítési igények is felmerülnek. Ám a megtérítési igény érvényesítése — az irányelv értelmében — olyankor nem zárható ki, ha egyébként kizárásának általában helye is lehetne, amikor ez a konkrét esetben a másik házastárs oldalán méltánytalan vagyoni előnyre, jogalap nélküli gazdagodásra vezetne. Erre az esetre ugyanis kétségtelenül alkalmazható az 5. sz. irányelv 5. pontja is, amely a méltánytalanság elkerülése érdekében megengedi a megtérítésre irányadó szabályoktól való eltérést is. Különben is a Csjt. 30. §-ának (4) bekezdésében megkonstruált kártérítési kötelezettség egyes esetekben ugyancsak feleslegessé teheti a méltányosság alkalmazását. Mivel ilyen kártérítési szabály az említett külföldi jogokban nincs, ott éppen ennek hiánya miatt is szükséges lehet az eltérő arányú részeltetés méltányossági alapon.

Végül az 5. sz. irányelv azzal, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a házastársak megállapodásának, kifejezett vagy a körülményekből felismerhető, illetve vélelmezett szándékának, ugyancsak bölcs mértéktartással előrelép a szerződési szabadság figyelembevételének terén. A vagyoni kérdések rendezésében nagyobb önállóság elismerése a házastársak, volt házastársak fokozott felelősségtudatra nevelését szolgálja. Ez jogpolitikai szempontból is helyes fejlődési tendencia.

Szigligeti Viktor

Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben

Benedek Károly és Világhy Miklós *Határesetek a polgári jogban* c. cikksorozatának a Magyar Jog 1967. évi 1. számában a fenti címen megjelent elemzés egyes tételeivel, következtetéseivel szeretnék vitába szállni. A gazdasági mechanizmus megváltozása folytán a gazdálkodó egységek önállóságának növekedése, az észszerű kockázat vállalása, az anyagi érdekeltség hangsúlyozása, s ugyanakkor a felelősség növekedésének a kérdései előtérbe állítják a jogi személyekkel szemben alkalmazható állam javára való marasztalás elemzését is. A kérdés felvetése tehát mindenképpen időszerű. Nem olyan egyértelműek s főleg egyes vonatkozásokban nehezen elfogadhatók azonban a megjelent cikk következtetései, érvelései.

1. A közölt tényállás szerint az I. r. alperes — a jogcselekmény idején mtsz. elnök — a II. r. alperesnek — ebben az időben állami gazdasági igazgatónak — 6000,— Ft-ot adott azért, hogy az állami gazdaság soron kívül biztosítson silótakarmányt a tsz-nek. Az ügyész által indított kereset alapján a bíróság kötelezte a II. r. alperest, hogy a felvett összeget az államnak fizesse meg, az I. r. alperest pedig ennek tűrésére. A hivatkozott cikk szerzői szerint ez az ítélet két okból is törvénysértő. Egyrészt azért, mert a marasztalás a Ptk. 237. § (1) bekezdése alapján történt, másrészt azért, mert a II. r. alperes a perben nem álló termelőszövetkezettől kapta a pénzt, tehát az a tsz-nek járna vissza.

A második érv többé-kevésbé helytálló. De csak azzal a kiegészítéssel, hogy lényegében a II. r. alperes sem saját személyében járt el, hanem mint az állami gazdaság igazgatója, tehát felvethető az is, helyes-e a II. r. alperes perbenállása, s nem volna-e helyesebb az állami gazdaság, mint jogi személy alpereskénti perlése?

Nem értek azonban egyet azzal, hogy a bíróság — a közölt tényállás alapján — helytelenül járt el, amikor nem a Ptk. 361. § (3) bekezdése alapján marasztalt az állam javára, hanem a 237. § (1) bekezdése alapján. Az adott tényállás alapján tisztázni kell, hogy az alperesek között (illetve az állami gazdaság és a tsz között, amelynek csak képviselői voltak az alperesek) milyen jogviszony jött létre, amely alapul szolgálhat az állam javára való marasztaláshoz. A tényállásból nem derül ki, hogy a II. r. alperes, akár csak ráutaló magatartással is [Ptk. 216. § (1) bek.] a felek között megállapítható szerződés létrejöttéhez hozzájárult volna. A tiltott ajándék elfogadása, illetve vissza nem adása folytán lényegében mint ráutaló magatartással létrejött szerződés valószínűleg megáll. Ez lényegében egy tilos megbízási szerződés. De ennek hiányában, tehát amennyiben a pénz juttatása az I. r. alperes részéről pusztán egyoldalú jognyilatkozat lenne, tehát amennyiben a II. r. alperes részéről semmiféle szerződéskötésre utaló magatartás nem történt, akkor sem térhetünk át rögtön a 361. §-ra. A Ptk. 205. §-a szerint ugyanis az egyoldalú nyilatkozatokra — ha a törvény kivételt nem tesz — a szerződésre vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni. Itt ilyen törvényes kivétel nincs. Ennek alapján pedig az I. r. alperes törvénybe ütköző egyoldalú nyilatkozatára *a szerződés érvénytelenségének a szabályai* alkalmazandók, s nem a jogalapnélküli gazdagodásé.[1]

Ez a jogeset és állásfoglalás ismételten felveti azt, hogy — jóllehet a bírói ítéletben e vonatkozásban helyesen, de az elméletben — tévesen jelentkezhet *a jogalapnélküli gazdagodásnak* a szerződéshez, illetve az egyoldalú jognyilatkozathoz fűződő viszonya. A magyar kapitalista magánjogban — hasonlóan egyébként

[1] Kétségtelen, hogy a szerzők előző állásfoglalásukban (Benedek Károly—Világhy Miklós, A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. — Száz jogeset — Budapest, 1965. 611 p. 414—417. old.) hasonló tényállás mellett a 361. § alapján látták megállapíthatónak az állam javára való marasztalást. Nézetem szerint ez az állásfoglalás is téves.

más burzsoá jogokhoz — az érvénytelen szerződés in integrum restituálási folyamata a jogalapnélküli gazdagodás intézményének felhasználásával bonyolódott le. Azonban már a legújabb német és francia állásfoglalásokban is megtaláljuk — különböző feltételek mellett — a jogalapnélküli gazdagodás szubszidiaritására vonatkozó nézeteket. A szocialista polgári jog elmélete pedig egyértelműen a szubszidiaritás mellett van,[2] mint azt egyébként Benedek és Világhy is régebben hangsúlyozták.[3] A következmények levonásának kérdésében ezt hangsúlyozza a Legfelsőbb Bíróság 836. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása is. Ilyen körülmények között a jogalapnélküli gazdagodás szabályainak alkalmazására is csak akkor kerülhet sor, ha az elbírálásra kerülő magatartás és vagyonmozgás más, elsődleges intézmények alá nem foglalható, azok szabályai az adott esetben nem alkalmazhatók. Mindaddig, amíg a szerződés szabályai — az egyoldalú jognyilatkozatokra is kiterjedően (205. §) — s így a szerződés érvénytelenségének a szabályai is alkalmazhatók, a jogalapnélküli gazdagodás szabályainak alkalmazására nem kerülhet sor. Ilyen körülmények között elvileg akkor alkalmazható a jogalapnélküli gazdagodás, ha sem szerződési, sem kártérítési, sem egyéb nevesített jogintézményünk szabályai az adott vagyonmozgásra nem alkalmazhatók. Lényegében a jogalapnélküli gazdagodás a Ptk.-nak az a pótkötél szabálya, amely végső esetben (ezt követően legfeljebb a 6. § alkalmazhatóságáról lehet beszélni) alkalmazható.

2. Nem helytálló a cikknek az az állásfoglalása, amely szerint az állam javára való marasztalásnak a Ptk.-ban szabályozott négy esete közül „az első három eset (ti. az uzsorás és más okból érvénytelen szerződések felszámolása és a jogalapnélküli gazdagodás visszatérítése során alkalmazható) a kötelmi jognak a szerződésről szóló . . . címében vannak szabályozva". (24. old.) A 202. és a 237. § alapján alkalmazható állam javára való marasztalás valóban a Ptk. Negyedik rész I. címében, a szerződésről szóló címben kerül szabályozásra. Ezzel szemben a jogalapnélküli gazdagodás a Negyedik rész II. címében (Felelősség szerződésen kívül okozott károkért és jogalapnélküli gazdagodásért) kapott szabályozást. Így a 361. § (3) bek.-e alapján lehetséges állam javára való marasztalás *nem* a szerződési jogviszonyokkal, *nem* a szerződés érvénytelenségével kapcsolatos.

A szerződés érvénytelenségéhez és a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő jogkövetkezmények megkülönböztetése a vitatott cikkben nem elég határozott. Ez is nyilván annak a következménye, hogy a régebben vallott határozott elvi különbségtétel feledésbe merült. Helyes a cikknek az a megállapítása, hogy a szerződés érvénytelenségéhez és a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő állam javára való marasztalással szemben külön szabályként jelentkezik a Ptk. 406. § alapján lehetővé tett állam javára való marasztalás. Hiányzik azonban annak a differenciálásnak a kiemelése, amely a szerződések érvénytelenségéhez és a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő állam javára való marasztalás között jelentkezik, s nem helytálló a 406. § alkalmazásával kapcsolatos állásfoglalás.

A szerződés érvénytelenségéhez és a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő állam javára való marasztalás ennek az intézménynek az általános rendelkezéseit tartalmazza, míg ehhez képest a 406. § a speciális rendelkezéseket foglalja magában. A szerződés érvénytelensége és a jogalapnélküli gazdagodás azonban egymáshoz viszonyítva is különválik, az állam javára való marasztalás viszonylatában pedig még ehhez képest is különös szabályokkal jelentkezik.

Az *érvénytelenség* nem szűkül le a szerződések (és egyoldalú jognyilatkozatok) körére.[4] Csakhogy kevéssé szoktunk beszélni pl. a találás, az elbirtoklás, a feldolgozás, az egyesítés, a ráépítés, a túlépítés stb. eseteiben a jogviszonykeletkezés érvénytelenségéről. Pedig lényegét tekintve ezekben az esetekben is érvénytelenséggel állunk szemben. Az érvénytelenség a jogviszonykeletkezéssel szemben az állami felülbírálásnak az adott jogág (tehát a jelen esetben a polgári jog) szerinti negatív értékelését jelenti. Az általánosan elfogadott, ha nem is pontos megfogalmazás szerint az érvénytelenség nem egyéb, mint a célzott jogi hatások megtagadása. Ez azonban nem szűkül le a szerződések körére, mert azokban az esetekben, amikor más jellegű jogviszonykeletkezési tendenciával állunk szemben, amely nem szerződési alapon áll fenn, ugyancsak jelentkezik az állami felülbírálatnak az a jellege, hogy a célzott jogviszonykeletkezéshez a felek által célzott jogi hatásokat nem fűzi hozzá.

Míg azonban a szerződés érvénytelensége jelentkezhet mozgás (tehát rész- vagy egész teljesítés) nélkül is, addig a szerződéseken kívüli érvénytelen jogviszonykeletkezés polgári jogi értékelése ilyen mozgás (jogcselekmény) nélkül nem lehetséges. Az állam javára való marasztalás szempontjából — ahol a magyar jog szerint ez a marasztalás csak a már teljesített és visszajáró szolgáltatásra áll fenn (kivéve ismét a 406. §-t) — nincs különbség a szerződés érvénytelensége és más érvénytelen jogviszonykeletkezéshez fűződő állam javára való marasztalás között. A különbség ott jelentkezik, hogy a szerződés érvénytelenségéhez (a jogviszonykeletkezés érvénytelen szerződési formájához) kapcsolódó jogkövetkezmények mellett a jogalapnélküli gazdagodás szabályaira való áttérésre csak akkor

[2] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog I—II. köt., Budapest, 1962. 530 és 471 p. I. köt. 520. old., Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Budapest, 1962. 223 p. 74—78. old., Asztalos László: A polgári jogi szankció. Budapest, 1966. 441 p. 375—377., 381—382. old.

[3] Benedek—Világhy i. m. 115., 173., 223. old.

[4] L. az érvénytelenség kérdésére Asztalos i. m. 177. s köv. old.

kerülhet sor — mint azt a Lfb. 836. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása e vonatkozásban helyesen leszögezi —, ha olyan szolgáltatás megítéléséről van szó, amelyre nem alkalmazhatók a szerződéssel kapcsolatos rendelkezések. Nézetem szerint ilyen alapon a 361. § csak igen ritkán alkalmazható. Így a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő állam javára való marasztalás általában megmarad azokra az érvénytelen jogviszonykeletkezésekre, amelyek nem szerződés (vagy egyoldalú jognyilatkozat) alapján kerülnek elbírálásra.

Éppen az állam javára való marasztalás szempontjából azonban eltérés jelentkezik egy más vonatkozásban is a szerződés érvénytelenségéhez és a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő marasztalás között.[5] Míg ugyanis a nem szerződési érvénytelen jogviszonykeletkeztetés elbírálásánál — a jogalapnélküli gazdagodás szubszidiaritása folytán — elsősorban az adott jogviszonyra irányadó szabályokat kell alkalmazni, s csak ezek alkalmazhatatlansága esetén kerülhet sor a jogalapnélküli gazdagodás szabályára, addig az állam javára való marasztalásra (ha ez nem a szerződés érvénytelenségéhez kapcsolódik) a 361. § (3) bek.-e alapján nem szubszidiárius jelleggel is mód van. Annál is inkább, mert mindazok a nem szerződéses érvénytelen jogviszonykeletkezések, amelyeknél szubszidiariusan alkalmazható a jogalapnélküli gazdagodás, nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely lehetővé tenné az állam javára való marasztalást. Így tehát a nem szerződéses érvénytelen jogviszonykeletkezéshez fűződő állam javára való marasztalás a 361. § alapján — a megfelelő feltételek fennállása esetén — nem szubszidiarius.

Különbözik mindezektől a 406. § alapján alkalmazható állam javára való marasztalás. A jogszabály szövegéből következik, hogy ez akkor alkalmazható, ha a szerződés megkötése vagy teljesítése során a szocialista együttműködés elveit megsértik, s csak a kötbérre. Ebből azonban korántsem következik a vitatott cikk által képviselt (25. old.) nézet, hogy a 406. § feltételei enyhébbek lennének a többi szabálynál, illetve, hogy a tervszerződések körében csak a 406. § alapján volna helye az állam javára való marasztalásnak. A 406. § csupán kiegészítő rendelkezést tartalmaz a szerződés érvénytelenségénél szabályozott állam javára való marasztaláshoz. Mindenekelőtt téves az a felfogás, mintha a tervszerződések körében — most nem érintve az eljárásjogi kérdéseket — nem volna helye a szerződés érvénytelensége alapján járó állam javára való marasztalásnak. A KDB 619. sz. elvi határozata — a Ptk. szabályaival összhangban — le is szögezi azt, hogy az ilyen körben is helye van a Ptk. 237. § alapján történő állam javára való marasztalásnak. Annál is inkább így van, mert a tervszerződések speciális szabályai az általános szabályokon nyugosznak, s a 406. § *nem* a 237. § *helyett*, hanem *mellett* érvényesül. (Ezt nem akadályozza az eljárásjogi kérdés sem, amelyre még visszatérünk.) A 406. § annak következtében, hogy a megkívánt objektív és minősített szubjektív feltételek fennállása esetén nemcsak az érvénytelen szerződéskötéshez fűzötten, hanem a szerződés megkötése körüli súlyosan felróható magatartáshoz, sőt a teljesítéshez kapcsolódóan is lehetővé teszi a kötbérre vonatkozóan az állam javára való marasztalást, a többi rendelkezéstől elszakítva tűnhet csak enyhébbnek. Ha azonban azt nézzük, hogy a tervszerződések körében az egyébként is alkalmazható általános állam javára való marasztalási szabályok mellett, azokat *tetézően* érvényesülhet az állam javára való marasztalás, akkor már a 406. §-t nehezen lehet enyhébbnek tekinteni. Míg az általános szabályok csak a már teljesített szolgáltatásra teszik lehetővé az állam javára való marasztalást, addig a 406. § a még nem teljesített szolgáltatásra, a kötbérre is megadja ezt a lehetőséget. Ebben a vonatkozásban tehát a 406. § a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári törvényhozásának Alapjai 14. cikkében, illetve a csehszlovák Gazdasági Törvénykönyv 24. § (2) bek.-ében megfogalmazott restitutiós keret túllépését jelenti. Míg a magyar általános szabály megmarad a *restitutiós* keretben, a szovjet Alapelvek és a csehszlovák gazdasági tv. az *egyenértékűség* keretében mozog, addig a 406. § lényegében ezen túl is megy, amikor a kötbérre lehetővé teszi az állam javára való marasztalást. Így nézve a 406. § szabályait, azt még különválasztva sem lehet enyhébbnek tekinteni az általános szabályokkal szemben.

3. Amikor az állam javára való marasztalást a *felelősség* egyik speciális esetének tartjuk — s ebben a vonatkozásban nincs eltérés a felelősség tágabb és szűkebb értelmét vallók között —, akkor szükségszerűen érintenünk kell a jogi személy felelősségét is. A *jogi személy felelőssége* a jogi személy elméletének egyik legnehezebb kérdése.[6] Kapitalista viszonyok között, az atomizált, egyes emberre lebontott magántulajdon alapján a jogi személy nem is lehet más, mint az egyes emberek, a magántulajdonosok közössége. Ilyen körülmények között, amikor a termelés társadalmi, az elsajátítás egyéni, nem is válhat külön az egyes emberre szabott felróhatósági, adott esetben vétkességi kritérium a jogi személynek beszámított egyes emberek magatartása folytán megnyíló vétkességtől és felelősségtől. A vitatott cikk ebben a vonatkozásban még mindig azt az álláspontot képviseli, hogy a jogi személy felelőssége a jogi személy nevében eljárók vétkessége alapján áll fenn. Ez igaz. De a jogi személy felróhatósága — mert nézetem szerint a vétkesség, amelynek alapja a vétőképesség, csak a természetes személyre alkalmazható — *nem csak a tagok felróhatósága.* Ennél

[5] L. részletesen Asztalos i. m. 252. s köv. old.

[6] Vö. Benedek—Világhy i. m. 384—388. old., Asztalos i. m. 111—117. old.

több és más. A kollektíva más, mint az őt alkotó egyes emberek összessége. A kollektíva gondossági követelménye több is, mint az egyéné. [V. ö. 10/1966. Korm. sz. r. 5. § és 48. § (1) bek.] Itt *nem másért való felelősségről* van szó, hanem a kollektíva felel a jogi személy jogcselekményeiért, amelyet természetesen az egyes képviselők realizálnak. Az állam javára való marasztaláshoz megkívánt speciális felróhatóság figyelembevételénél általában azonban nincs jelentősége az adott jogi személy fokozott elvárhatóságának. Ez inkább a gondossági mérték határán jelentkező eseteknél jut szerephez. Az állam javára való marasztalással kapcsolatosan megkívánt különleges felróhatóság kérdésében — legalábbis ami a szerződés érvénytelenségéhez és a jogalapnélküli gazdagodáshoz fűződő állam javára való marasztalást illeti — általában a különbség alig jelentkezik. A tervszerződések körében lehetséges állam javára való marasztalásnál azonban, amely a szocialista együttműködés szabályaival ellentétes szerződéskötő, illetve a teljesítéshez kapcsolódó felróható magatartást értékeli, már szerepe lehet annak, hogy a jogi személy fokozott gondossággal tartozik. Ebben a körben ugyanis ugyanaz a magatartás, amely a szerződés érvénytelenségével kapcsolatosan nem adna kellő alapot az állam javára való marasztaláshoz, a jogi személy mértékével mérve — az adott körülmények között — súlyosan felróhatónak minősül, s a kötbérre nézve alapul szolgálhat az állam javára való marasztaláshoz.

4. A jogi személlyel kapcsolatos állam javára való marasztalás cikkbeli kifejtése további három vitatható elemzést tartalmaz. Álláspontja szerint lényegében a marasztalt jogi személynél jelentkező állammal szembeni fizetés egyik döntő kérdése a kollektíva viszonya a megvalósult felróhatósághoz, tehát az, hogy mennyiben felelős az egész kollektíva a magatartásért, befolyásolja a marasztalás lehetőségét, továbbá az állami jogi személyekkel szemben az állam javára való marasztalás eltérő a többi jogi személynél lehetséges ilyen marasztaláshoz képest s általában mellőzendő és végül, hogy bizonyos körben eljárásjogi akadályai vannak a jogi személyekkel szemben az állam javára való marasztalásnak.

Ami az első kérdést illeti, tehát, hogy állam javára való marasztalásnak csak akkor van helye — hivatkozva a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvében foglalt szempontokra —, ha az egész kollektíva felelős, nézetem szerint ez a felfogás azt fejezi ki, hogy a kollektíva az azt alkotó tagok összessége. Egyszer végre túl kell jutnunk azon az egyénekre, kapitalista jogban egyéni tulajdonosokra épülő polgári jogi szemléleten, amely mindig abból indul ki, hogy a polgári jogviszonyok alanya elvileg ugyan a természetes személy mellett az állam és a jogi személy is, a részletszabályozásnál azonban mindig megreked a természetes személyre szabott rendelkezéseknél, s ezeket kísérli meg átvinni a jogi személyre. A jogi személy egész működését nem a külső viszonyai, így a polgári jogi viszonyai, hanem belső, kollektíva viszonyai szabják meg.

A kollektíva esetében, különösen ha az termelői kollektíva, egy vitatható büntetőjogi szemlélet megnyilvánulása az, amely szerint az állam javára marasztalás nem tekinthető jogi értelemben kárnak, ugyanúgy mint pl. a pénzbüntetés (24. old.), s lényegében a marasztalhatóságot erősen befolyásolja az, hogy áthárítható-e a marasztalt jogi személyről a ténylegesen felróható módon eljáró dolgozókra az állam javára marasztalás. Mindenekelőtt semmi akadálya nincs annak, hogy a marasztalt jogi személy szempontjából kárnak, tehát vagyoni veszteségnek tekintsük az állam javára való marasztalást. Ha a kár vagyoni veszteség,[7] akkor az állam javára való marasztalás alapján kifizetett összeg is az. Az a téves szemlélet jut ebben kifejezésre, amely ismét leszűkíti a kérdés vizsgálatát a kétszemélyes magánjogi helyzetre. Nem az a kár, amely a károsultat úgy éri, hogy annak megtérítését mástól követelheti. Egy ilyen felfogás alapján csak az minősül kárnak, illetve kártérítésnek, amely a kétszemélyes magánjogi szemlélet alapján a másik félnek jár, illetve a másik féltől követelhető. Ez a nézet alapjaiban tagadja a szocialista állam felülbírálatából fakadó és a hagyományos dogmatikában beivódott kétszemélyűséggel szembenálló értékelését az állam javára való marasztalásnak. Az állam javára való marasztalás polgári jogi szankció-jellege nem azon fordul meg, hogy az kinek jár. Ez a kétszemélyes magánjogi szemlélet, mely kirekesztette, illetve nézővé degradálta az államot, a szocialista jogban nem fogadható el. Nézetem szerint minden vagyoni veszteség kárnak tekinthető, s a polgári jog szempontjából nem azon fordul meg a kérdés, hogy ez a vagyoni veszteség kinek jut. Ilyen körülmények között a marasztalt jogi személy által az állam javára kifizetett összeg nem pénzbüntetés, nem is adó, hanem annak a következménye, hogy az eredeti állapot visszaállítása során nem jogosult, érdemtelen az adott jogi személy az előny megtartására.

A marasztalásnak azonban nem lehet feltétele az sem, hogy csak akkor marasztaljunk, ha az egész kollektíva felróható módon járt el, illetve az áthárithatóság kérdésétől tegyük függővé a marasztalást. A bírói gyakorlatban soha nem merül fel, hogy ha természetes személy például balesetet szenved, a károkozó jogi személy marasztalásának mértéke attól függjön, hogy a konkrét károkozó dolgozóra a kifizetésre kerülő összeg mennyiben hárítható át. Természetesen az állam javára való marasztalásnál — a speciális felróhatósági feltételek folytán — nem erről van szó. Azonban más kérdés az, hogy a jogi személy — a megfelelő felróhatósági feltételek mellett — marasztalható az állam javára, s más kér-

[7] Vö. a Magyar Nemzeti Bank által kiszabott bírság (büntetőkamat) kár jellegére a KDB 207. sz. elvi határozatát.

dés az, hogy egyrészt szükséges-e ehhez a kollektíva egészének vagy többségének felróhatósága, s az, hogy a marasztalás mennyiben hárítható át.

A polgári jogi felelősség szempontjából, s az adott esetben a speciális felelősségi alakzatként jelentkező állam javára való marasztalás szempontjából ezek a kérdések a marasztalást gátló tényezőként figyelembe nem vehetők. Egyrészt azért nem, mert ha az egész kollektíva vagy annak többsége felróhatóságát kívánnánk meg, akkor lényegében a jogi személlyel szemben az állam javára való marasztalásnak alig volna lehetősége. Azok a magatartások ugyanis, amelyek a jogi személyek vonatkozásában mint az állam javára való marasztalás feltételei jelentkeznek, nagyon sok esetben olyan konkrét személyek magatartásaképpen váltják ki a jogi személy marasztalását, akik döntésébe a kollektívának egyáltalán nincs beleszólása, vagy ilyen beleszólás nélkül is megvalósul a magatartás. Ha sikerre vezetett volna a felhozott példában jelentkező tiltott ajándék, akkor az egész tsz előnyére szolgált volna a silótakarmány. Ha tehát az egyik vonatkozásban — törvényes keretek közötti eljárás esetén — biztosítjuk a kollektíva előnyét, akkor a másik vonatkozásban miért hárítjuk el a vagyoni terhelést? Az a gazdálkodási kockázat, amely az új gazdasági mechanizmus körülményei között a gazdasági egységek részére nagyobb lehetőségeket biztosít, s ezzel együtt természetesen nagyobb veszélyt s főleg a nagyobb felelősséget is maga után vonja, nem jelentheti azt, hogy a hátrányos következmények a kollektívára csak akkor háruljanak, ha a kollektíva tagjainál is megvan az a felróhatóság, amely egyébként az állam javára való marasztaláshoz szükséges. Éppen itt is jelentkezik, hogy a jogi személy nem egyszerűen a kollektíva tagjainak összessége. Az állam javára való marasztalás alapjául szolgáló magatartás elkövetése folytán jelentkező hátrányok a jogi személyt, tehát a kollektíva egészét érintik s nem kívánja meg a kollektíva egyes tagjainak speciális felróhatóságát. (Hasonló a helyzet — eltérő feltételek mellett — a bírság megállapításánál is.) Ők csak esetleg viselik az adott körben jogellenesen eljáró személy magatartásának olyan következményeit, amelyeket erre a személyre áthárítani nem lehetett. Ebben a körben pedig jelentkezik a másra át nem hárítható kár veszélyének viselése. Ha elfogadnánk a cikkben jelentkező megszorító szemléletet, akkor a jogi személyekkel szemben, akár az áthárithatóság nehézsége miatt, akár mert az egész kollektíva felróhatósága nem állapítható meg, lényegében kinulláznánk éppen a jogi személyekkel szemben az állam javára való marasztalás lehetőségét. A Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvének helyes megállapításai általában a természetes személlyel szemben alkalmazható állam javára való marasztalás gondolatának körében maradnak. Az értelmezés viszont nem ragadhat meg ennél, hiszen éppen a KDB 619. sz. elvi határozata, amely a jogi személyekkel szemben alkalmazható állam javára való marasztalás döntő körét, a tervszerződési viszonyokat fogja át, egészen más alapokon áll. Éppen ezért a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvében foglaltak alkalmazandók ugyan a bírósági gyakorlatban, de mivel a jogi személyek speciális adottságainak figyelembevétele az irányelvben alig tükröződik, lényegében ebben a vonatkozásban iránymutatást alig tartalmaznak. Az ellenkező álláspont arra az eredményre vezetne, hogy szemben a tervszerződéseknél már kimondásra került szigorúbb gondossági mértékkel, s szemben az egyéb viszonyokban is a szocialista szervezeteket, de általában a jogi személyeket is terhelő gondossági mértékkel, éppen az állam javára való marasztalás körében ez a lehetőség — a cikkben felvetett megszorítás folytán — még olyan mértékben sem foghatna helyt, mint a polgárokkal szemben. Az ártatlan emberek sújtása, illetve a kedvezőtlen közhangulatra utalás (25. old.) ugyancsak a magánjogi két- és többszemélyű szemlélet alkalmazása a szocialista kollektívára, s ez a szemlélet alig tesz különbséget egy polgári jogi társaság és a szocialista kollektíva jogi személyisége között. Ártatlan emberek büntetéséről nincs szó. Adott esetben a gazdálkodó egység rossz gazdálkodásának a következményei, az ezzel járó esetleges hátrányok (t. i. amit nem lehet a konkrétan jogellenes magatartást tanúsítótól megtéríttetni) terhelik a kollektíva egészét. Ez a *kockázat* más vonatkozásokban is terheli a kollektívát. Nyilván arra fog szolgálni, hozzávéve egy kedvezőtlen közhangulatot is, hogy a konkrétan jogellenes magatartást tanúsító megfelelő kollektíván belüli felelősséggel tartozzék, aminek egyik következménye lehet a vezetői tiszttől való megfosztás, illetve felmentés is. Éppen az ilyen körülmények indíthatják a kollektíva tagjait arra, hogy a közös ügyet nagyobb figyelemmel kísérjék és a konkrét felelősséget alkalmazva a szükséges következményeket alkalmazzák, illetve követeljék. Ha a kollektíva egy-két vezetője roszszul gazdálkodik, akkor is a kollektívára hárul a tudatlanság eredményeként jelentkező gazdasági kihatás, már t. i. annyiban, amennyiben az nem hárítható át. Az állam javára való marasztalásnál tehát a kollektívával takarózva ne legyen lehetőség a jogi személy marasztalására, vagy csak megszorítva legyen lehetséges?

5. Nem helytálló a cikknek az a következtetése, amely az állami gazdálkodó szervezetek és az egyéb jogi személyek között az előbbiek javára lényeges különbséget vél felfedezni az állam javára való marasztalás szempontjából. A kérdés ilyenkénti felvetése nem új. Az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága Teljes Ülésének 1927. május 16-án kelt határozata értelmében az 1922. évi orosz-szovjet Ptk. 147. §-a (amely a törvényellenes vagy az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló szerződések esetében mindkét féllel szemben alkalmazható állam javára való marasztalásról rendelkezik) nem alkalmazható azokra az ügyletekre, amelyeknél

mindkét fél állami intézmény, vagy az egyik oldalon állami, a másikon szövetkezeti szervezet áll. Ezt a határozatot a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Teljes Ülésének 1939. július 16-án kelt határozata megváltoztatta, rámutatva arra, hogy a Ptk. 147. §-a az állami, szövetkezeti, társadalmi szervek egymás közötti ügyleteire is alkalmazandó.[8]

A szocialista szervezetek egymás közötti szerződéseinél alkalmazott kötbérrel kapcsolatban eléggé elterjedt az a nézet, hogy itt lényegében egyik zsebből a másikba való áttételről van szó. Nos, a vitatott cikk álláspontja ezt a tulajdonváltozás kizárt voltára, s történeti értelmezésre hivatkozással az állami szervek állam javára való marasztalásának mellőzéseként használják fel. Ez a szemlélet teljesen figyelmen kívül hagyja azt, hogy jóllehet az állami szervek egymás közötti viszonyában tulajdonosváltozás nem áll fenn, a gazdálkodó szervezetek működésének eredményessége éppen azon is múlik, hogy többek között a termelés mennyire rentábilis, illetve ráfizetéses, hogy az alkalmazott szankciók alkalmasak-e arra, hogy befolyásolják a jogi személy tevékenységét stb. Ebben a vonatkozásban pedig sokkal jelentősebb az állami jogi személy gazdálkodását érintő állam javára való marasztalásnak a jogi személyre való lecsapódása — még akkor is, ha a nagyobb vagyon folytán az egyes dolgozókat kevésbé érinti — mint az egységes tulajdonjog túlhajtott szemlélete. Ennek alapján — ad abszurdum — a szerződési viszonyoknak sem volna helye e körben. A rész és az egész dialektikája nem egyszerűsíthető így le. Különösen a gazdasági mechanizmus adta lehetőségek felhasználásával nem válik érdektelenné a gazdálkodó egység mérlegét esetleg csak kisebb mértékben érintő marasztalás. Ez a kisebb mérték ti. akkor áll, ha csak a 406. § keretében, a kötbér vonatkozásában gondolkozunk. Ha azonban a jogi személyekre is alkalmazandónak tartjuk a Ptk. más szabályaiban jelentkező állam javára való marasztalást, akkor már egy szerződés érvénytelensége folytán jelentkező állam javára való marasztalás — az in integrum restitutio és az eredménytelen termelés mellett is — jelentős lehet a vállalat gazdálkodását illetően.

Nem helytálló az a történeti értelmezés, amely az állami vagyonnal gazdálkodó szervezetekkel szemben a szerződés érvénytelensége és a jogalapnélküli gazdagodás alapján lehetséges állam javára való marasztalást mellőzendőnek ítéli. A Ptk. megalkotása idejében nem volt kétséges, hogy a 406. §-on kívül jelentkező állam javára való marasztalás alkalmazható az állami vagyonnal gazdálkodó szervekkel szemben is. A jelenlegi körülmények között pedig, amíg a gazdasági mechanizmus változása következtében a gazdálkodó egységek nagyobb önállóságot és nagyobb felelősséget is kapnak, éppen a visszájára fordulna az értékelés. A *nagyobb önállóság nem jelentheti a nagyobb felelőtlenséget.* Az, hogy a demokratizmus a polgári jogi szerződési lehetőségek kötetlenebbé válását eredményezi a tervgazdálkodó egységeknél, korántsem járhat azzal, hogy a demokratizmussal együttjáró centralizmus, amely a polgári jogban éppen mint állami felülbírálás jelentkezik, most éppen az állami vállalatok vonatkozásában eltekintsen azoktól a szankciós eszközöktől, amelyeket egy nem állami jogi személlyel vagy még inkább egy természetes személlyel szemben magától értetődőnek tartunk. Ezek szerint az új gazdasági mechanizmus azt jelentené, hogy az állami vállalatok a nagyobb önállósághoz a helytállás és a felelősség, s általában a polgári jogi szankciók vonalán is nagyobb kedvezményben részesüljenek,mint mások? Éppen az állami gazdálkodó szervezeteknél, amelyek a társadalmi tulajdonjog magasabb formájával gazdálkodnak, szervezetük gördülékenyebben működik, mint pl. egy tsz-é, a gondossági követelmények szintje is emelkedik. Ezt a felelősségi szintet egyetlen vonatkozásban — az állam javára való marasztalás körében —, s éppen ott mellőzzük, ahol a szocialista társadalmi renddel szembeni durva törvénysértésről van szó, s adjunk az állami vállalatok részére szabad utat? Azt hiszem, ez nem volna helyes.

6. Nem értek egyet a cikknek a jogi személyekkel szemben alkalmazható állam javára való marasztalás *eljárásjogi* akadályaira vonatkozó fejtegetéseivel sem. A cikk szerint ugyanis míg az állami szervekkel szemben mellőzendő volna a szerződés érvénytelensége, vagy a jogalapnélküli gazdagodás alapján történő állam javára való marasztalás, ugyanakkor ezek a rendelkezések nem is alkalmazhatók a döntőbizottsági eljárásban, mert az ügyészi fellépés hiányzik. Ennek folytán a Ptk. módosítására volna szükség. Nézetem szerint a Ptk. idevonatkozó szabályainak értelmezése alapján világos, hogy a döntőbizottságnak a 202., 237. vagy a 361. § alapján az állam javára való marasztaláshoz nincs szüksége ügyészi fellépésre, s nincs szükség a Ptk. módosítására. A cikkből kitűnő szemlélet élesen elhatárolja egymástól a bírósági és a döntőbizottsági eljárást abban a vonatkozásban is, hogy félti a jogegységet, ha véletlenül a bíróság marasztalná az állami szervet az állam javára. Igaz, hogy anyagi és eljárásjogi szempontból lényeges feltételbeli eltérés jelentkezik a bíróság előtt és a döntőbizottság előtt érvényesített állam javára való marasztalás között, s ezen az alapon a jogegység érdekében azt a következtetést is levonhatnók, hogy a két szervezet különállásának fenntartása felesleges, hiszen nem egy kérdésben eltérő gyakorlat alakulhat ki, illetve alakult ki.

Mindenekelőtt a Ptk. 202., 237. és 361. §-ban minden esetben, amikor az állam javára való marasztalásról szó van, állandóan ismétlődik, hogy a *bíróság* az ügyész indítványára marasz-

[8] A. V. Venegyiktov: A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban. Budapest, 1955. 215 p. 192. s köv. old., kitűnő példákkal és részletes jogesetelemzéssel.

tal.[9] Ez a rendelkezés teljesen hiányzik a 406. §-ban. Annak folytán, hogy a 406. § rendelkezéseit a többihez képest speciálisnak és tetézőnek tartjuk, ez éppen azt jelenti, hogy ahol a Ptk. nem rendelkezik az ügyészi indítványról, ott ez nem is szükséges. Teljesen helytelen az olyan következtetés, amely abból kiindulva, hogy a Ptké. 32—36. §-ai csak a bírósági eljárás vonatkozásában rendezik az ügyészi indítványt, a döntőbizottsági eljárásban ez a kérdés rendezetlen volna, illetve nincsenek meg a marasztalás eljárásjogi feltételei. Figyelemmel arra, hogy maga a Ptk. szövege is csak az említett esetekben kívánja meg az ügyészi indítványt, de nem a döntőbizottsági eljárásban, a Ptké. sem mondhatott ennél többet. Ebből azonban korántsem következik az, hogy a döntőbizottsági eljárásban a 202., 237. és 361. §-ok alapján ügyészi indítvány nélkül ne volna helye az állam javára való marasztalásnak. Mindenekelőtt ahol a törvény speciális szabálya (406. §) nem kívánja meg az ügyészi indítványt, ott az általános szabály alapján nem lehet megkívánni, vagy hiányolni az ügyészi indítványt. Igaz, hogy amiben a speciális szabály nem rendelkezik, arra az általános szabály alkalmazandó. Adott esetben nem a tényállások szerint (érvénytelenség vagy kötbér), hanem az igény elbírálására jogosult szervek között jelentkező eljárási különbségekről van szó. Az ügyészi indítvány nemcsak anyagi jogi, hanem eljárásjogi feltétel is. A *döntőbizottság* működése és *eljárásában jelentkező officialitás* mértéke más és nagyobb, mint a bíróságoké. Így pl. a 15/1962. Korm. sz. r. 17. § (2) bek. *b)* pontja értelmében az eljárást a döntőbizottságnak hivatalból akkor kell megindítani, ha valamely szerződés a népgazdaság érdekeivel ellentétben áll. Kétségtelen, hogy ez a szabály még a 10/1966. Korm. sz. r. előtti anyagi joghoz kapcsolódott, s az új szállítási szerződési rendszer kialakulásának természetes következménye lesz az eljárási szabályok módosítása is. De még módosított formában is valószínűnek mutatkozik, hogy a döntőbizottság eljárása — különösen az állami felülbírálat érvényesítésének a kérdésében — nem mellőzheti az olyan hivatalbóli eljárási lehetőségeket, amelyek a bíróságokat önmagukban nem illetik meg. Amennyiben természetesen a döntőbizottság eljárásáról szóló rendelkezések ebben a vonatkozásban is módosulnak, akkor, de csak akkor valóban rendelkezni lehet az erre vonatkozó feljogosításról, amely akár az ügyészi indítvány bevezetésével, akár továbbra is a döntőbizottság hivatalbóli eljárásának fenntartásával valósulhat meg.[9a] A jelenleg fennálló rendelkezések alapján azonban semmi akadálya nincs annak, hogy a döntőbizottság hivatalból alkalmazza a jogi személlyel szemben is az állam javára való marasztalást nemcsak a 406. § alapján, hanem a 202., 237. és 361. § alapján is. Erre mutat rá egyébként a KDB 619. sz. elvi határozatának indokolása is, amikor kiemeli, hogy a Ptk. helyes értelme szerint a törvénynek az ügyész indítványára vonatkozó rendelkezései csak akkor irányadók, ha az ügyet bíróság tárgyalja. Ha azonban a kérdés a *döntőbizottság előtt* merül fel — éppen az alanyi oldalról jelentkező tulajdonviszonyok folytán, továbbá a nagyfokú officialitásra tekintettel — akkor az *ügyészi indítvány nélkül is* lehet az állam javára marasztaló határozatot hozni, a másik fél helyzetét kihasználó, sérelmet okozó fél terhére.

Abból, hogy a döntőbizottsági eljárásban nincs szükség az ügyészi indítványra, nem következik az, „hogy a jogalkotó a szankció hatályát, a 406. § által szabályozott esetek kivételével, nem kívánta a szocialista gazdálkodó szervek döntőbizottsági hatáskörébe utalt jogvitáira alkalmazni." (25. old.) A nem szabályozásból éppen az következik, hogy *a döntőbizottsági eljárásban nincs szükség ügyészi indítványra.* A 202., 237. és 361. §-ok, valamint a Ptké. 32—36. §-ai esetében a hangsúly azon van, hogy a *bírósági eljárásban* szükség van az ügyészi indítványra, s nem azon, hogy az e szakaszokban foglalt tényállás fennállása esetén mindenféle eljárásban az ügyészi indítvány volna szükséges, tehát ahol nincs ügyészi indítvány, ott nem lehet az állam javára marasztalni. A cikk álláspontja e rendelkezéseknek olyan kiterjesztő értelmezést tulajdonítana, amely szembenáll mind az anyagi jogszabályok szövegével, a rendelkezések egymáshoz való viszonyával, mind azokkal az eljárásjogi szabályokkal, amelyek a döntőbizottság eljárását rendezik. Az értelmezés mind a négy eszköze, a nyelvtani, a logikai, a rendszeres és a történeti értelmezés is a cikkben foglaltakkal ellentétes eredményre vezet.

7. Összefoglalva az elmondottakat, nézetem szerint a jogi személyekkel szemben alkalmazott állam javára való marasztalás jogszabályi rendelkezése nem hiányos, *a fennálló rendelkezések kiegészítésre nem szorulnak.* Az állam javára való marasztalás feltételei tényállásonként mutatnak eltéréseket, ezek azonban a jogi személyek vonatkozásában nem vezethetnek e szankció alkalmazásának mellőzésére vagy legalábbis a polgárokénál kedvezőbb eljárásra. Éppen a jogi személyekkel szemben merül fel a fokozott gondosság, s különösen az állami vagyonnal gazdálkodó szervezetek vonatkozásában lépnek előtérbe azok a fokozott követelmények, (még a többi jogi személyhez viszonyítva is), amelyek mellőzése — különböző tetszetős érvek mellett — a polgárokkal szembeni diszkrimináció realizálását jelentené. Az ilyen természetű jogpolitikai elveken társadalmunk régen túljutott. Az új gazdasági mechanizmus nagyobb lehetőségei nagyobb felelősséget is jelentenek. Az

[9] Az ügyészi indítványt hangsúlyozza Szilbereky Jenő (Az ügyész a polgári eljárásban. Budapest, 1961. 223 p. 131—139. old.) is. Ez a nézet azonban adott esetben teljesen indokolt, mert csak a *polgári eljárásban,* a bíróságok előtti állam javára való marasztalás kerül tárgyalásra.

[9a] Az időközben megjelent 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r. a kérdést nem érinti, így marad a hivatalbóli eljárás.

új gazdasági mechanizmus adta önálló gazdálkodási lehetőségek széles körben visszaszorítják éppen a tervszerződések körében az officialitást, ez azonban nem vezethet oda, hogy a szocialista állam felülbírálatából, ellenőrzéséből fakadó sajátos polgári jogi szankció éppen a magasabb gondossági követelménnyel terhelt jogi személyekkel szemben mellőzésre kerüljön.

Asztalos László

A szerződő felek együttműködésének elvi alapjai a szerződéses termeltetés jogviszonyaiban

I.

Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó reformja, gazdasági mechanizmusunk átalakítása népgazdaságunk valamennyi ágazatát érintő változások sorozatát hozza magával. Természetes, hogy a változások mind közvetve, mind közvetlenül jelentős mértékben érintik a mezőgazdaság irányítását is, hiszen a mezőgazdasági termelési ág népgazdaságunk egyik fő szektorát képezi.

A reformnak a mezőgazdaság irányítására gyakorolt közvetett kihatását szükségszerűvé teszi önmagában az a szoros összefüggés, amely a szocialista tervgazdálkodás rendszerében a népgazdaság alapvető két ága, az ipar és a mezőgazdaság között fennáll. Az ipar irányításában végbemenő lényeges változás, az ipar szerkezetének, termelési és értékesítési kapcsolatainak új, az eddigiektől sokban eltérő jellegű kialakítása már magában véve is jelentős befolyást gyakorol a mezőgazdaság tervszerű irányítására. Az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolatok jellegében bekövetkező változások, amelyek az ipari irányítás reformjának természetes következményei, szinte maguktól követelik és természetessé teszik a mezőgazdaság irányításának átalakítását is.

A mechanizmus átalakításának igényét emellett a mezőgazdaság közvetlenül is felvetette. A mezőgazdasági termelés szocialista átszervezésének sikeres befejezése, az önálló szövetkezeti kollektívákra épülő nagyüzemi mezőgazdasági termelés lehetőségének létrejötte olyan termelési viszonyokat hozott létre a mezőgazdaság területén, amelyek túlhaladták az irányítás mechanizmusának korábbi formáit és eszközeit. Ezek a változások belülről, a mezőgazdasági szektorból magából is a mezőgazdasági irányítás reformjának parancsoló igényét támasztották. A termelőszövetkezetek tervezési rendszere, a mezőgazdasági árrendszer, az ipari és mezőgazdasági termékek áraránya, a hitelnyújtás és a termelőszövetkezetek állami támogatásának rendje meghaladottakká váltak, elmaradtak gazdasági fejlődésünk mögött, nem feleltek meg azoknak az igényeknek, amelyeket gazdasági szisztémánk általános eredményei — és közelebbről — a szövetkezeti gazdaságok fejlődése támasztottak. Az irányítás mechanizmusának ezek a hiányosságai gátolták a termelőszövetkezetek önálló gazdálkodásának kiteljesedését, fékezték az öntevékeny kezdeményezések kialakulását, a területi és üzemi lehetőségek és tartalékok megfelelő kihasználását.[1] Ezek és ehhez hasonló problémák a mezőgazdasági ágazatban önállóan is a gazdaságirányítás alapvető intézményeinek reformját sürgették.

A mechanizmus reformja a mezőgazdaságban lényegében már 1966-ban megindult.[2] Átalakították a termelőszövetkezetek tervezési rendszerét, és ehhez kapcsolódva változott a termékek felvásárlásának rendje is. Korrigálták az árrendszer legkirívóbb aránytalanságait, amortizációs alapok képzésére kötelezték a termelőszövetkezeteket, és ezzel összefüggésben felülvizsgálták és részben leírták a szövetkezeti gazdaságoknak az állami hitelekből eredő tartozásait. Módosult a termelőszövetkezetek állami támogatásának rendszere is. Jórészt megindultak tehát a megvalósítás útján azok a követelmények, amelyeket az előzőkben a gazdaságirányítás reformja iránt a mezőgazdasági szektorból közvetlenül felmerülő igényekként jelöltem meg. Kialakultak a továbbfejlődés alapvonásai, kirajzolódtak azok a főbb tendenciák, amelyek felé a mezőgazdasági irányítás mechanizmusának orientálódnia kell.

Az átalakítási folyamat újabb lépcsőjeként értékelhetjük a mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának átfogó reformját ígérő és e reform fő vonásait jogszabályilag is rögzítő 1020/1967. (VII. 11.) Korm. sz. határozatot. E határozat az 1968. január 1-től bevezetésre kerülő új felvásárlási rendszer lényeges kereteinek rögzítése során — sok más igen fontos intézkedés mellett — leszögezi, hogy „a mezőgazdasági termékek felvásárlásának fő módszere a mezőgazdasági termékértékesítési szerződéssel történő áruátvétel", vagyis a termelőkkel „előzetesen megkötött értékesítési szerződések" alkalmazásának módszere. (III/1. p., II/2. p). Az új felvásárlási szisztémának ez az alapelve egyértelműen mutatja annak a ténynek — az eddigi tapasztalatokon nyugvó — helyes felismerését, hogy a szerződéses termeltetés rendszere — lényegét tekintve — gazdasági-társadalmi fejlődésünk jelenlegi időszakában továbbra is a legalkalmasabb formája és módszere a mezőgazdasági

[1] A mezőgazdaság korábbi irányítási mechanizmusának alapvető fogyatékosságaira nézve: Molnár Frigyes: A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének főbb tapasztalatai Bács-Kiskun megyében. — Társadalmi Szemle XX. évf. 10. sz. 72—84. o., 1965.

[2] V. ö. Fehér Lajosnak az Országgyűlés 1966. június 23—25-i ülésszakán elhangzott felszólalásával.

termékek állami készletbegyűjtésének. Ezt a megoldást kívánja meg a mezőgazdasági termelés alapjául szolgáló termelőszövetkezeti szocialista tulajdon önállóságának és csorbítatlanságának, illetőleg a mezőgazdasági termelés és értékesítés tervszerűségének egyidejű igénye, a termelőszövetkezeti termelés nagyüzemivé válása, valamint a szövetkezeti értékesítés és az állami készletgyűjtés biztonsága egyaránt.

A szerződéses termeltetés egyik legfőbb és egyben igen előnyös sajátossága a mezőgazdasági termékek felvásárlásának egyéb jogi formáival szemben, a szerződő felek közötti fokozott együttműködés követelménye, illetve lehetősége. Ez indokolja, hogy felvásárlási rendszerünk lényeges átalakításának részletes kidolgozása előtt e tanulmány keretében vizsgálat tárgyává tegyük a szocialista együttműködés elvi alapjait a szerződéses termeltetés jogviszonyaiban.

II.

A szocialista polgári jog egyik alapvető elve a szocialista együttműködés követelménye. Ennek általános, az egész jogágra kiterjedő megfogalmazását adja a Ptk. 4. § (2) bekezdése, amely szerint „a polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttműködés követelményei szerint kell eljárni. Az együttműködést a kötelezettségek pontos teljesítésével és a jogok rendeltetésszerű gyakorlásával kell megvalósítani."[3]

1. Kódexünknek ez az általános tétele különböző módon és — főleg — különböző mértékben, eltérő mélységgel és intenzitással valósul meg az egyes polgári jogi jogviszonyokban. Ezeknek a különbözőségeknek végső okát az egyes jogviszonyok alapjául szolgáló tulajdoni formák különbségében találhatjuk meg. Ugyanígy általánosságban is az együttműködés kötelezettségének és lehetőségének a szocialista társadalmi viszonyokban a kapitalista lehetőségekhez képest kifejlődött minőségileg más, teljesen új jellegét is a tulajdonviszonyokban bekövetkezett változás, a kizsákmányoló magántulajdonnak társadalmi tulajdonnal történt felváltása alapozza meg materiálisan. A társadalmi viszonyokban végbement gyökeres változások adják meg azt az objektív alapot, amelyen az együttműködés követelménye általános érvényűvé, jogi kötelezettséggé válhatott.[4]

A kapitalizmusban uralkodó kizsákmányoló magántulajdonosi viszonyok közepette, e viszonyok folytán a burzsoá jogban a múlt század második felétől is csak egyes kivételes esetekben támasztanak bizonyos fokú együttműködési követelményt a jogalanyokkal szemben, jórészt a „szociális irányzat" hatására. Ezek az esetek is szinte kizárólag a szerződéses viszonyok körében találhatók, és az együttműködés kötelezettsége általában a felek egymással szembeni tájékoztatási, felvilágosítási, értesítési viszonosságát kívánja meg. Az együttműködési kötelezettség ennél szélesebb körben, átfogóbban és mélyebben történő kiépítésére a magántulajdoni rend objektíve nem ad módot. Teljesen helytálló — bár az alapvető okok megjelölésével — érthetően — adós marad — Szászy-Schwarz Gusztáv megállapítása, aki — az értesítési kötelezettséggel kapcsolatban — az általánosan kötelező előírás, az általános jogászi formulázás hiányát állapítja meg, és azt konstatálja, hogy ilyen kötelezettség fennállásáról egyáltalában csak olyan értelemben lehet szó, hogy e kötelezettség teljesítése a szerződő felek saját érdekeinek kockáztatásával ne járjon.[5]

2. A szerződéses termeltetés viszonyai a szocialista polgári jog azon területei közé tartoznak, ahol az együttműködés általános követelménye — mind szükségességét, mind lehetőségeit tekintve — fokozottan, az általánosnál nagyobb mértékben érvényesül. Ennek okát több körülményben jelölhetjük meg.

a) A legalapvetőbb vonást, amely az együttműködési kötelezettség intenzív megvalósulását eredményezi, a szerződéses termeltetés alapját képező társadalmi tulajdoni formák jelentik. Az a tény, hogy a mezőgazdasági termékek felvásárlása során ma már szinte teljes mértékben a szocialista társadalmi tulajdon két formája között, az állami és a szövetkezeti szocialista tulajdoni formák között jönnek létre jogi kapcsolatok, alapjaiban határozza meg a kölcsönös együttműködés követelményének átfogó, a szerződéses viszony egészét átható érvényesülését. Egyáltalában nem frázis tehát az, hogy e viszonyokban az együttműködés vonatkozásában megnyilvánuló fokozottabb követelményekről beszélünk, hanem annak a nagyonis reális, a materiális viszonyok legalapvetőbb rétegében gyökerező ténynek objektív következményéről van szó, amely a tulajdon társadalmasodásának a mezőgazdasági termelés körében történt megvalósulása következtében állt elő.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének sikeres befejezése óta nemcsak termeltetői, hanem termelői oldalon is döntővé — monhatjuk kizárólagossá — váltak a társadalmi tulajdon viszonyai, és így az állami és a szövetkezeti szocialista tulajdon talajára épülhet a felek szoros együttműködése. E szerződésekben a szocialista társadalmi tulajdon két formájának kapcsolata, találkozása valósul meg, ami az érdekek szorosabb közösségét és ezen keresztül az együttműködés reálisan nagyobb lehetőségét vonja maga után. A társadalmi tulajdonon alapuló közös ér-

[3] Eörsi az együttműködés kötelezettségét a szocialista együttélés elvének egyik sajátos — és a polgári jogi specifikumok megfigyelésére különösen alkalmas megnyilvánulási formájának tekinti. L.: Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. — Akadémiai Kiadó Budapest, 1965, 114. old.

[4] V. ö. Eörsi i. m. 210. old., 122. old.

[5] Schwarz Gusztáv: Új irányok a magánjogban. — Budapest, 1911, 174. old.

dekek képezik azt a szilárd bázist, amelyen a szocialista együttműködés fokozása lehetségessé és szükségessé válik. Ez az az objektív alap, amelyre a társadalmi tulajdon két formáját összekapcsoló szerződéses termeltetés során megkívánt és kibontakozó fokozott együttműködés épülhet.

E szerződéses viszonyokban a tulajdon társadalmasodása, a társadalmi viszonyok alapvető változása nemcsak közvetve, az egyes gazdasági és jogi áttételeken keresztül fejti ki a szocialista együttműködés fokozásának irányába mutató, azt segítő hatását, mint pl. a magánszemélyek egymásközötti viszonyaiban, vagy a szocialista szervezetek és a magánszemélyek között létrejövő kapcsolatokban, hanem direkt módon, az érdekek közvetlen közösségének létrehozása útján. Ez tehát az a végső és alapvető ok, amely a szerződéses termeltetés jogviszonyaival kapcsolatban az együttműködési kötelezettség fokozódására vezet. Ez a körülmény adja meg azoknak a megállapításoknak az elvi alapját is, amelyek a termelési szerződések körében megnyilvánuló együttműködéssel kapcsolatban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jellegváltoztató, minőségileg újat eredményező hatásáról szólnak.[6]

Bár a szerződéses termeltetés viszonyai kifejezetten polgári jogi természetűek, vagyis olyan viszonyok, amelyekben az érdekek elkülönülése, relatív eltérése megtalálható, amelyek tehát „autonom-struktúrájú"[7], árutermészetű viszonyoknak tekinthetők, a szocialista együttműködés követelménye a polgári jogi viszonyokra általában jellemző mértéket meghaladó módon érvényesül. Ez annak a következménye, hogy e viszonyok szocialista szervezetek között jönnek létre, közvetlenül a szocialista társadalmi tulajdon formáira épülnek.

Eörsi állapítja meg, hogy az autonóm-struktúrájú viszonyok között, a polgári jog viszonyai között igen nagy eltérések vannak a struktúrában szereplő személyek, a jogviszony alanyai szerint. Különbségek vannak elsősorban abból a szempontból, hogy hogyan és mennyiben oldhatók meg az ellentmondások „az e struktúrára jellemző egyéni, vállalati, szövetkezeti érdekek és az egyetemes kollektíva társadalmi érdeke között".[8]

Tulajdonképpen a jogviszonyok alanyai mögött levő tulajdon formája az, ami végső soron a polgári jog egyes viszonyai között ezekre a különbségekre vezet. Az adott jogviszony mögött levő egyes tulajdoni formák, illetve a társadalmi tulajdonnak az adott jogviszonyra kifejtett hatása, e hatás közvetett vagy közvetlen jellege határozza meg ugyanis az érdekek közösségének fokát és ezzel eldönti az autonóm-struktúrában találkozó egyéni-, kollektíva- és társadalmi érdekek összeütközésének és kiegyenlítődésének arányát, az érdekösszeütközések megoldódásának mértékét. Erre talán az egyik legjobb példát szolgáltatja a szocialista együttműködési kötelezettség követelményének eltérő mérvű megvalósulása a polgári jog egyes jogviszonyaiban.

Az a fenti megállapítás, hogy a mezőgazdaság szövetkezeti átszervezése és ezzel a társadalmi tulajdoni viszonyoknak a mezőgazdasági termelés körében történő kiteljesedése fokozta és jellegében is megváltoztatta a szerződéses termeltetés viszonyaiban a szocialista együttműködés érvényesülését, két vonatkozásban kiegészítésre szorul.

Egyrészről nem változtat a megállapítás általános érvényén és elvi helyességén az a tény, hogy jogszabályainkban nem tükröződik az említett változás, jogalkotásunkban nem követte a mezőgazdaság kollektivizálásának sikeres befejezését egy olyan értelmű módosítás, amely mintegy demonstrálta volna a szocialista együttműködés lehetőségeinek és szükségességének növekedését. Ennek oka elsősorban az, hogy a Ptk. megalkotásának idején, méginkább a termelési és terményértékesítési szerződéseket szabályozó kormányrendelet elkészítésekor már alapjaiban kirajzolódtak ezen a területen a továbbfejlődés irányai. Így ezekben a jogszabályokban a jogalkotónak már módja volt figyelembevenni azokat a várható főbb változásokat, amelyeket a kollektív gazdálkodás általánossá válása a szocialista együttműködés területén eredményezett. Ugyanakkor a jogszabályok nem is tükrözhetik mindig egzakt módon az együttműködés részleteit, a szocialista együttműködés lehetőségeinek alakulását. Ezt mutatja a szerződéskötések eddigi gyakorlata, amely igen sok — a konkrét jogszabályi előírásokon túlmenő — új formáját építette ki a termelési szerződésekben megvalósuló szocialista együttműködésnek. Ezek az újabb alakzatok az együttműködés általánosodását, elmélyülését mutatják, bizonyítva a fent vázolt összefüggések elvi helyességét. Mind a növénytermelési, mind az állatnevelési és állathizlalási szerződésekben, de a terményértékesítési kapcsolatokban is több új területen kialakultak a termelők és termeltetők együttműködésének lehetőségei. Erre nézve az együttműködési kötelezettség részletkérdéseinek tárgyalása során láthatunk majd példákat.

A másik oldalról tekintve is kifogások, ellenvetések tehetők a szocialista együttműködés fokozódásának tételét állító fenti megállapítással szemben. Bírálható ez a megállapítás azért, hogy a szerződéskötések és a szerződések lebonyolításának gyakorlata során a szerződő part-

[6] A szövetkezeti gazdaságok létrejötte és a szerződéses termeltetéssel kapcsolatos együttműködési kötelezettség fokozódása közötti összefüggés kérdését érinti Sárándi Imre: A termelőszövetkezetek termelési és terményértékesítési szerződései. — „A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései" című tanulmánykötetben. — Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 134. old.

[7] A szocialista társadalom tagjainak és szervezeteinek egymás közötti viszonyait Eörsi osztályozza aszerint, hogy „kollektíva-struktúrában", vagy „autonóm-struktúrában" jönnek létre. Koncepcióját, amelyet az egyes jogágak elhatárolásának problematikájánál is alapul választ, l.: Eörsi i. m., különösen 7—20. old.

[8] L. Eörsi: i. m. 10—11. old.

nerek között igen sok esetben merültek fel — különösen az első években —, sőt merülnek fel ma is olyan viták, nehézségek, problémák, amelyek egyátlalában nem a szerződő partnerek együttműködésének fokozódását, még kevésbé a szocialista együttélés követelményei szerinti eljárást mutatják. Ez tagadhatatlan tény, de értékelésénél néhány körülményre figyelemmel kell lennünk.

Mindenekelőtt nem szabad megfeledkezni arról, hogy a termeltetési szerződések a szocialista áruviszonyok egyik formáját jelentő, autonóm-struktúrájú, polgári jogi viszonyok. E viszonyoknak pedig jellegükből, a különböző tulajdoni formák érintkezéséből folyó alapvető és természetes sajátossága a bennük szereplő felek relatív érdekkülönbsége, adott esetben relatív érdekellentéte is. A tulajdoni formák különbözősége folytán e viszonyokban sohasem beszélhetünk az érdekek teljes azonosságáról. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy az érdekek különbözőségének és közösségének aránya az utóbbiak erősödését mutatja, de az érdekek bizonyosfokú, viszonylagos különállásával, ellentétével mindig számolni kell. Ez pedig természetszerűleg szüli a nehézségeket, szükségszerűen vezet alkalmakként szerződéses vitákra, ami az együttműködési kötelezettség lazulásában, elhanyagolásában, — adott esetben — megszegésében, sőt durván megsértésében is jelentkezhetik. Más eszközök mellett egyébként éppen az együttműködési kötelezettség kiépítése az egyik eszköz arra, hogy a társadalmi tulajdon két formája közötti, a szövetkezeti kollektíva és az össztársadalmi kollektíva közötti érdekellentétek oldódjanak, az érdekkülönbözőségek csökkenjenek, az érdekközösség és az érdekellentét aránya az előbbi javára tolódjék el.

A termelők és termeltetők együttműködésének alakulását, fejlődését vizsgálva az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek együttműködésének értékelését végezve nem szabad szem elől téveszteni tehát azt az alapvető tényt, hogy e viszonyokban a tulajdoni formák relatív különbsége miatt — annak ellenére, hogy a társadalmi tulajdon formáiról van szó — az érdekek teljes azonossága sohasem valósulhat meg. Ebből pedig az következik, hogy a szerződő felek közötti együttműködés sem lehet abszolút harmonikus, és ezért ilyen mérce felállítása az értékelés hamisságát eredményezi.

Csak éppen utalok e körben arra az általánosan ismert tényre, hogy az érdekek bizonyos mérvű, helyes arányban meglevő különbözősége egyébként a fejlődés egyik mozgatója. Ezt mutatja az is, hogy a szocialista állami tulajdonon belül mesterségesen építették ki az egyes vállalatok viszonylagos önállóságát (jogalanyiság, operatív igazgatási jog) és ezzel az érdekek viszonylagos különbözőségét is, és az áruviszonyok formájának mesterséges felhasználásával az egységes állami tulajdonra épülő egyes relatíve önálló egységeket szerződéses úton kapcsolták össze.[9] Amint közismert, ez a megoldás a gazdaságirányítás bevezetendő új rendszerében még jelentős mértékben erősödni is fog.

A szerződéses termeltetés viszonyaiban az eddigi fejlődés során a felek együttműködésében igen gyakran előforduló zökkenők, nehézségek egyik alapvető okát kétségtelenül egyes konstrukciós és szemléletbeli hibák jelentették. Azok a problémák nehezítették, sőt igen sok esetben egészében is meggátolták a szerződő felek — szocialista szervezetekhez illő — kölcsönös együttműködésének jobb megvalósulását, amelyek a szövetkezeti szocialista tulajdon általános értékelése, e tulajdoni forma állami irányítása során fordultak elő. Azok a hibák, amelyek a szövetkezeti tulajdonosi jogosítványok kibontakozásának akadályozása, e jogok megnyirbálása formájában, a tényleges szerződéses kapcsolatoknak igazgatási jellegű, egyoldalú, adminisztratív természetű állami aktusokkal történő helyettesítése formájában jelentkeztek. Végső soron azok a hibák állták útját az érdekek bizonyos közösségére épülő — és egyben az érdekek közösségét fejlesztő, erősítő — szocialista együttműködés igazi kibontakozásának az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek termelési szerződéses kapcsolataiban, amelyeknek alapvető gyökere egy helytelen felfogásból eredt. Abból a — ki nem mondott, de gyakorlatilag feltétlenül érvényesülő — elméleti tévedésből, amely a társadalmi tulajdon két formájára, tehát az érdekek viszonylagos különbözőségére épülő kapcsolatok megítélésénél és jogi szabályozásánál — igen fontos kérdésekben — az érdekek teljes és közvetlen azonosságából indult ki.

E tévedéssel kapcsolatban a gazdasági viszonyok sajátos, törvényszerű dialektikája figyelhető meg. A helyzet azonban csak látszólag paradox. A lényeget tekintve logikus és szükségszerű, hogy az érdekek azonosságából történő kiindulás olyan viszonyokban, amelyekben az érdekek relatív különbözősége, viszonylagos ellentéte forog fenn, csak arra vezethet, hogy csökken az érdekek közössége is. Ennek pedig egyik tünete és következménye a szerződő felek együttműködésének gyengülése, lazulása, a szerződő partnerek viszonyának általános megromlása. Alapvetően ezzel a súlyos hibával, tévedéssel függött össze, hogy a szocialista együttműködés erősödése helyett olyan kirívó esetekkel is találkozni lehetett a termelési szerződéses viszonyokban, mint pl. a szerződéses kötelezettségek letagadásának megkísérlése,[10] vagy a szerződéses viszony büntető üggyé fajulása.[11]

---

[9] V. ö. Eörsi Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, különösen 39. és köv. oldal, valamint — konkrétan az együttműködési kötelezettség szempontjából vetve fel az érdekkülönbségek mesterséges kiépítésének kérdését — Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái — Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 122—123. old.

[10] L. pl.: Pest megyei Bíróság Pf. IV. 21.390/1961. sz. ügyben, közzétéve: B. H. 1962. évi 1. sz. 3063. sz.

[11] L. Miskolci megyei Bíróság Bf. I. 735/1965. sz. ügyben, közzétéve: B. H. 1965. évi 11. sz. 4643. sz.

A szerződéses termeltetés körében a szocialista együttműködéssel kapcsolatban előfordult korábbi hibák nagyrésze összefüggött a termelőszövetkezetek gazdálkodásának megszilárdulatlanságával, az anyagi erők gyengeségével, a személyi feltételek korlátozott biztosítottságával, a nagyüzemi termelési és értékesítési tapasztalatok hiányával is. Ezek a nehézségek — amelyek egyébként nem utolsósorban szintén az előbb említett alapvető konstrukciós és szemléleti hibákkal függtek össze — ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy sok esetben döcögött a felek együttműködése, és ezáltal egészében csökkent a szerződéses termeltetés hatékonysága.

A felmerült hibák és nehézségek nagymértékben hátráltatták és akadályozták azt, hogy a szerződéses termeltetés jogviszonyaiban, mint szocialista szervezetek között létrejött és a társadalmi tulajdon formáira alapozott szerződésekben a termelők és a termeltetők közötti szocialista együttműködés a tényleges lehetőségeknek megfelelően alakuljon. Ennek ellenére megállapítható, hogy állandó és egyre növekvő mértékű fejlődésnek lehetünk tanúi az együttműködés követelményének elérése irányában. A szövetkezeti tulajdon és a szerződéses rendszer helytelen megítéléséből, hibás, eltorzított értékeléséből eredő fogyatékosságok fokozatos kiküszöbölésével önmagában sok olyan probléma elhárult, amely korábban lényegesen nehezítette a kellő együttműködés teljesebb kibontakozását. A termelőszövetkezeti közös gazdaságok nagyrészének megerősödése, anyagi erő és szubjektív feltételek szempontjából történt megszilárdulása szintén igen kedvezően hat a szocialista együttműködés lehetőségeinek mind szélesebb körű megvalósulására.

A meglevő nehézségek, ellentmondások létezését nem tagadva, sőt azok objektív okára, a teljes érdekazonosság hiányára történt egyidejű rámutatás mellett megállapíthatjuk, hogy a szerződéses termeltetés viszonyaiban egyre jobban, mind mélyebb és szélesebb alapokon valósul meg a szocialista együttműködés követelménye. A népgazdaság két alapvető szektora között létrejövő értékesítési kapcsolatokban gyakorlatilag is egyre inkább, újabb területekre, a szerződések mind több mozzanatára kiterjeszkedve realizálódik a szocialista együttműködés elve, amelynek fokozott kibontakozására a szerződések mögötti tulajdonformák társadalmi jellegének közvetlensége biztosít szilárd objektív alapot.

A társadalmi tulajdoni formáknak a szerződéses termeltetés során megvalósuló együttműködésre gyakorolt közvetlen és alapvető hatását megállapítva, rá kell mutatnunk e kapcsolat ellenkező irányú összefüggésére is. Arra nevezetesen, hogy a termelőszövetkezetek és a felvásárló vállalatok közötti teljes érdekazonosság hiánya folytán éppen az áruviszonyok létezését felhasználó szerződéses kapcsolatok, egyebek között tehát a szerződéses termeltetés jogviszonyai nyújtanak alkalmat a szövetkezeti szocialista tulajdonra épülő termelőszövetkezeti kollektívák és az állami tulajdonon alapuló vállalati kollektívák közötti együttműködés kibontakoztatására.[12] Egyik oldalról tehát a társadalmi tulajdon hatásának közvetlen érvényesülése biztosítja a szerződésekben a szocialista együttműködés fokozottabb megvalósulását, másik oldalról viszont éppen a szerződéses formák adnak módot arra, hogy a társadalmi tulajdon két formája között a tényleges együttműködés létrejöhessen.

A szerződéses árukapcsolatok hiányában a társadalmi tulajdon két formájának viszonylagos elkülönültsége és — ebből következően — az érdekek relatív eltérése folytán az állami és a szövetkezeti tulajdonra épülő kollektívák között a szocialista együttműködésnek csak olyan általános lehetőségei realizálódhatnának, illetve olyan általános formái létezhetnének, mint pl. a társadalmi tulajdon védelmének általános követelménye, illetőleg ennek az általános elvnek az egyes részintézmények területén történő biztosítása. Csupán olyan formák tehát, amelyekre a polgári jogi, autonóm-struktúrájú viszonyokban, a kapcsolatok statikus, mozdulatlan állapotában, a szocialista gazdasági-társadalmi viszonyok folytán általánosságban, tehát a társadalmi tulajdon hatásának közvetlenségétől függetlenül lehetőségek adódnak.

Azt láthatjuk tehát, hogy a társadalmi tulajdon két formája között a szocialista együttműködés aktív, pozitív irányú lehetőségeinek érvényesülése szempontjából is döntő jelentősége van a szocialista áruviszonyok helyes arányú kibontakoztatásának. Az áruviszonyok létezésének tagadása, a megfelelő árukapcsolatok létrehozásának visszaszorítása és adminisztratív eszközökkel való helyettesítésének megkísérlése — egyéb káros következmények mellett — a szocialista együttműködés eltorzulására, elcsökevényesedésére is vezet. Nem azoktól az ellentétektől kell tehát a két tulajdoni forma kapcsolatainak létrehozásánál tartani, amelyek a társadalmi tulajdon két formájának elkülönülése folytán objektív adottságként előállnak. Természetesen — a lehetőségekhez képest — ezek finomítására is törekedni kell. Azok az ellentmondások az igazán károsak, amelyek mesterséges úton állnak elő az érdekkülönbségek elhanyagolása, az áruviszonyok részbeni tagadása, a szerződéses formák mellőzése következtében. Ezek a hibák gátolják a szocialista együttműködés megfelelő érvényrejutását, és ezen keresztül akadályozzák a társadalmi tulajdon két formája egymást erősítő kapcsolatainak növekedését, szilárdulását is. Magától értetődően juthatunk el tehát e körben ahhoz a természetes végkövetkeztetéshez, hogy a szocialista együttműködés követelményének minél teljesebb megvalósulása nemcsak a termelési szerződések reális teljesítéséhez szükséges, hanem — ezen túl és ezen keresztül — elengedhetetlen fontosságú, alapvető jelentőségű általában a társadalmi tulajdon két formája közötti gyü-

[12] V. ö. Eörsi Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 415. old.

mölcsöző kapcsolatok létrejötte szempontjából is.

b) A szocialista együttműködés elvének fokozottabb érvényesülését a szerződéses termeltetés körében még egy tényező motiválja alapvetően, a társadalmi tulajdon — előbbiekben vázolt — közvetlen hatásán kívül. Éspedig az a tény, hogy a szerződéses forma nem marad a forgalom körében, hanem behatol a termelés szférájába is.

Joffe állapítja meg, hogy „a termelési szerződés lényege nem az árucsere, hanem a termeltetés."[13] E szerződési fajta alapvető sajátja sok más szerződéssel — így pl. az egyéb szempontokból hasonlatosságot mutató adásvétellel szemben —, hogy természetéhez, lényegéhez tartozó fogalmi jegye a termelés területére történő kiterjeszkedés, az áru létrehozási szakaszának átfogása. A magyar irodalomban Nizsalovszky emeli ki először, hogy a rendes gazda gondosságával való termelés e szerződésfajták esetében nem csupán mellékkötelezettség, hanem a szerződés lényeges tartalmát alkotó főkötelezettség.[14]

A szocialista polgári jog szerződéses rendszerének általában egyik legalapvetőbb sajátos vonása, hogy „a termelő folyamat sok vonatkozásban a szerződés falain belülre kerül, megszűnik rejtett magánművelet lenni, amely a beszerző szerződésen túl és a továbbadó szerződésen innen hozzáférhetetlenül, titokban, rejtve megy végbe."[15] Ez a változás szoros összefüggésben van a szükségletkielégítés alapelvével és a polgári jogi szerződéses viszonyokkal szemben támasztott azzal az általános követelménnyel, hogy a viszonyokban nem elvont értékek cseréje kell végbemenjen, hanem elismert szükségletek reális megvalósítása kell megtörténjék.

A szerződések ilyen irányú változása — egyebek között — azzal a következménnyel jár, hogy a szerződő partner számára alapvető kérdéssé, szerződési kérdéssé válik nemcsak a szolgáltatás végső megszerzése, hanem az a folyamat is, amelynek során a másik szerződő fél a szerződés tárgyát létrehozza. A termelés folyamata ilymódon a felek érdekközösségébe kerül. Mivel pedig ezekben a szerződésekben nemcsak a jogosult személyes érdeke kívánja meg, hogy a termelés folyamatát a szerződésen keresztül közelebb hozza magához, ellenőrizze azt, stb., hanem társadalmi érdek is fűződik ehhez, a jog módot is ad a termelő periódus figyelemmel kísérésére. Ezért a szerződések jogi kiépítése során a termelési fázis is bekerül a szerződés jogilag releváns mozzanatainak körébe.

Természetesen a kapitalista termelés fejlődése is szükségessé tette olyan jogi megoldások alkalmazását, amelyek bizonyos mértékig a termelő folyamatot is magukban foglalták. A burzsoá magánjogban is létrejöttek ennek megfelelően olyan szerződési formák, amelyek — kisebb-nagyobb mértékben — kiterjeszkedtek a termelésre is. Így alakultak ki a vállalkozási típusú szerződések különböző fajtái. Ez a tendencia a termelés fejlődésének természetes következménye és szükségszerű velejárója volt. Mindez azonban nem változtatott a burzsoá magánjog szerződéses rendszerének azon az alapvonásán, hogy a lényeg az elvont érték bármilyen formában történő realizálása maradt. Ez következett a burzsoá magánjog alapjául szolgáló kizsákmányoló magántulajdoni rend alapvető törvényszerűségeiből. „Az anarchikus magántulajdon viszonyai túlságosan kezdetlegesek ahhoz, hogy pl. az egyik fél lépéseket tehessen a másik fél termelési folyamatának megjavítása érdekében. Ez neki érdekében sem áll, de lehetősége sincs rá." — írja e kérdéssel kapcsolatban Eörsi.[16]

Ezért nyugodtan nevezhetjük alapvetőnek azt a változást, amely ezen a területen a szocialista polgári jogban végbemegy. Ezért mondhatjuk azt, hogy a szerződések jórészének a termelés területére történt behatolása a szocialista polgári jog szerződéses rendszerének egyik legfontosabb új vonása.

A tervszerződések mellett éppen a termelési szerződések reprezentálják leginkább a szocialista szerződéses rendszerben bekövetkezett ezt a változást. E szerződéseknek egyik legfontosabb fogalmi ismérve a termelőnek meghatározott növény termelésére, illetőleg a tenyésztőnek meghatározott állatok nevelésére vagy hizlalására irányuló kötelezettsége. Ezen kívül pedig a törvény kifejezetten kiemeli, hogy a termeltetőnek is jogi kötelezettsége a termelésben való részvétel, a közreműködés. E kötelezettség kiemelt, nevesített formái a természetbeni és pénzbeni szolgáltatások nyújtására, valamint a termeléssel kapcsolatos szakmai útbaigazítások és felvilágosítások adására vonatkozó kötelezettség.

A termelési szerződésekben tehát mind a termelő, mind a termeltető oldaláról nézve, előtérbe kerülnek azok a tartalmi vonások, amelyek a termelés körébe esnek. Valóban igaz, hogy e szerződésekben nem az árucsere dominál, nem önmagában a termék átadásán van a hangsúly, hanem a termék megtermelésének folyamata képezi a szerződés lényegét.

A feleknek a termeléssel kapcsolatos jogait és kötelességeit részletezve a törvény egészében a szerződés tartalmává teszi a termelési tevékenységet. Ez a megoldás biztosítja azt, hogy a szerződéses termeltetés jogviszonyai a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolásának alkalmas eszközeivé váljanak, és ez a vonás teszi alkalmassá e szerződéseket a szükségletkielégítés alapelvének megvalósítására is.

A termelési teendők bekerülése a szerződés falai közé tehát azt is megkívánja, hogy a felek

[13] L. Joffe: A szovjet polgári jog fő kérdéseiről, Leningrád, 1953. (A Zsdanov Egyetem Tudományos füzetei 151. sz., Jogtudományi sorozat, 4. füzet.)

[14] L. Nizsalovszky Endre: Sztálin tanításainak hatása a polgári jog átalakulására. — Jogtudományi Közlöny, VI., 749. old., 1951.

[15] L.: Eörsi Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 73. old.

[16] L. u. o.

fokozottabban működjenek együtt a szerződés folyamán. A szerződés megkötésétől kezdve, a termelés során, egészen a teljesítés reális végbevitelig fennáll ez a fokozott együttműködési kötelezettség. Azok a jogok és kötelességek, amelyek a termelési tevékenység szerződési tartalommá válását hozzák magukkal, az átlagosnál nagyobb mértékben kívánják meg, és egyben jobban lehetővé is teszik a szocialista együttműködés követelményének érvényesülését e szerződéses viszonyokban.

Azon kívül tehát, hogy a szerződéses termeltetés ma lényegében szocialista szervezetek között létrejövő, a társadalmi tulajdon két formájára épülő kapcsolatokban realizálódik, a szerződéseknek a termelés körére történő kiterjeszkedése az a másik döntő körülmény, amely a szocialista együttműködés alapelvi tételének fokozottabb, átfogóbb, intenzívebb érvényesülését teszi lehetővé, illetve kívánja meg.

A két kérdés tulajdonképpen a legszorosabban összefügg egymással. Ezt az összefüggést eredményezi az a körülmény, hogy végső soron a társadalmi tulajdonra épülés hozza létre azt az érdekközösséget, amely objektív lehetőséget ad arra, hogy a termelési szerződések egészében átfogják a termelés folyamatát is. Az a tény, hogy mind termelői, mind termeltetői oldalon társadalmi tulajdonon alapulnak ezek a szerződések, a felek között az érdekek olyan mértékű közösségét hozza létre, amelynek alapján a szerződés tartalmilag kiterjeszthető az árutermék létrehozásának folyamatára is, és ezáltal a szerződő felek olyan arányú együttműködése valósulhat meg, amilyenre a polgári jogi viszonyokban legtöbbször nincs lehetőség.

A jelzett szoros összefüggés fennállta mellett azonban a termelési folyamat szerződésen belülre kerülésének megvan a maga viszonylagos önállósága, a felek együttműködésének fokozására gyakorolt önálló objektív hatása is. A termelési szerződésekkel elérni kívánt gazdasági cél — természeténél fogva — szükségessé teszi azt, hogy a szerződés átfogja a termelés szakaszát is. A társadalmi tulajdon közvetlen jelenléte csak növeli azokat a lehetőségeket, amelyek ennek az igénynek az elérésére módot adnak. A két kiemelt tényező (a társadalmi tulajdoni forma közvetlen hatása egyrészről, a termelési tevékenység alapvető szerződéses kérdéssé válása másrészről) tehát részben összefonódva, részben pedig önállóan is a szocialista együttműködés követelményének és lehetőségének fokozódását eredményezi a szerződéses termeltetés jogviszonyaiban.

Megjegyzendő, hogy felvásárlási rendszerünk küszöbön álló refomja előreláthatólag olyan jellegű változást is magával fog hozni, hogy a termelés folyamata az eddiginél kisebb mértékben marad a szerződés keretein belül. Valószínűvé teszi ezt a változást az a körülmény, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok megszilárdulása következtében egyre kevésbé lesz szükség arra, hogy a termeltetők ténylegesen közreműködjenek a termelés fázisában. Ugyanebben az irányban hat az árukapcsolatok lazulása, a termelőszövetkezetek beszerzési lehetőségeinek (műtrágya, növényvédőszerek, tápanyag, vetőmag stb.) várható folyamatos javulása is. A reform során tehát — előreláthatólag — a mezőgazdasági termékek felvásárlására létrehozandó új szerződésfajta közelebb fog kerülni az eredmény-szolgáltatás jellegét magán viselő vállalkozási szerződéstípushoz. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy a termelő tevékenység egészében a szerződésen kívül kerül, hanem csak az arányok eltolódására lehet számítani. A termelési tevékenység szerződési kérdésként történő megmaradását elsősorban a mezőgazdasági termelés sajátosságai teszik indokolttá a jövőben is. Ez pedig a szerződő felek együttműködése szempontjából az eddigi követelmények és lehetőségek megmaradását, sőt fokozódását vonja maga után.

Az a körülmény, hogy a termelési szerződésekben a termelési szakasz is a szerződés tartalmává, a felek közötti jogi kapcsolat egyik fő elemévé válik, nem jelenti azt, hogy a termeltető minden kérdésbe beleszólási jogot kap a termelő tevékenységébe. A termelési folyamatnak a szerződés keretei közé kerülése nem érinti a felek önállóságának és önálló felelősségének létét. Ez már abból is következik, hogy a termelési szerződésekben különböző tulajdonosok, a társadalmi tulajdon két formájának önálló, egymástól elkülönült alanyai kerülnek kapcsolatba. Ez a tény önmagában is a feleknek a szerződéses kapcsolatban is meglevő elkülönülését kívánja meg. Szükség van erre a különállásra mind az érdekek és a tevékenységi kör vonatkozásban, mind pedig a felelősség szempontjából. E kérdések viszonylagos elkülönültségének hiánya a szerződéses módszer deformálódására és ezáltal a szerződéses cél megvalósulásának gyengülésére vagy torzulására vezet. Ennek hangsúlyozását a termelési szerződések eddigi gyakorlata során felmerült hibák szükségessé teszik, méghozzá több szempontból is.

A hibák nagy része abból adódott, hogy a termeltetők némelyike a szerződésben biztosított és a termelési folyamat befolyásolására módot adó jogait már a szerződés létrejötte előtt érvényesíteni akarta. Egyes termeltető vállalatok a termelőszövetkezeti kollektív gazdaságokat, leendő szerződéses partnereiket tervkészítésükben, a szerződések megkötésében és a szerződés tartalmi elemeinek meghatározásában befolyásolták, illetve — más állami, államigazgatási szervek segítségével — egészében is átvették a termelők ezirányú jogait. Ezek a helytelen módszerek lényegében abból a hibás és káros felfogásból is eredtek, hogy a termeltetők a termelés folyamatára kiterjedő leendő szerződéses jogaik alapján a termelést megelőzően, már a tervezés szakaszában, tehát lényegében a szerződés megkötése előtt és a szerződéses polgári jogi módszer mellőzésével befolyásolhatják a terme-

lők tevékenységét, csorbíthatják azok tulajdonosi jogait.

E nézet tarthatatlansága, a módszer helytelensége, az együttműködés elve szempontjából is nyilvánvaló. A szerződéses termeltetés formája, ezen belül — egyebek mellett — éppen az a sajátosság, hogy a termelési tevékenység is szerződéses kötelezettséggé, illetve jogosultsággá válik, alkalmas, kívánatos és szükséges eszköz a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolására. A korábbi helytelen gyakorlat folytán azonban ez a lehetőség nem egyszer saját visszájára fordult azzal, hogy a termeltetők szerződéses jogai, a termelés befolyásolására, irányítására, ellenőrzésére vonatkozó jogok a termeltetők számára mintegy a priori, a szerződéstől független, a szerződést megelőző, sőt lényegében azt helyettesítő jogokká lettek. Olyan „jogokká", amelyek adminisztratív belenyúlást, teljesen alaptalan és káros beavatkozást jelentettek a termelőszövetkezeti tulajdonba.

A polgári jog szabályai szigorúan meghatározzák azt a kört, amelyben a termeltetőnek joga van a termelő által végzett termelési tevékenységbe beleszólni. E határok túllépése, a termelői jogok külső beavatkozással történő csorbítása nemcsak a termeléssel kapcsolatos együttműködési kötelezettség megvalósulása ellen hat, hanem kártékonyan befolyásolja a szerződéses kapcsolat egészét is.

Ezek a hibák lényegükben azonosak vagy hasonlóak azokkal a helytelen eszközökkel, amelyek a termelőszövetkezeti önálló — az állami érdekektől viszonylagosan elkülönülő — érdekek figyelmen kívül hagyásának téves felfogásából fakadtak, és amelyeket az előbbiekben bíráltam. Alapvonásaikat tekintve ugyanazokról a hibákról van szó, amelyeket a termelő és termeltető érdekazonosságának elvéből kiindulva követtek el a termelési szerződések korábbi gyakorlatában. A hibák közötti szoros összefüggés nem véletlen, hanem annak a fentiekben vázolt általános összefüggésnek az eredménye, amely a társadalmi tulajdonon alapuló érdekközösség mértéke és a termelésnek a szerződés tartalmává válása között fennáll. Erről az oldalról közelítve is azt láthatjuk tehát, hogy a szerződő felek együttműködésével kapcsolatos nehézségek, sőt általában a termelési szerződésekkel kapcsolatos hibák végső gyökere a termelőszövetkezeti és vállalati érdekek közössége és különbözősége közötti arány helytelen értékelése; még mélyebben nézve: a társadalmi tulajdon két formája közötti viszony téves felfogása.

Vékás Lajos

Az ún. „indirekt" apaság-kizárásról, származásmegállapítási perekben

(Az apaság-kizárás lehetőségei a vércsoport-vizsgálatoknak a peres felek családtagjaira való kiterjesztése által.)

A vitás apaság tisztázásánál az apaság kizárásának lehetőségeit jelentősen csökkenti az a körülmény, hogy egyes alkalmazott vércsoport-rendszereknél a vizsgálandó személyek vércsoport-genotípusának közvetlen megállapítása mai napig sem lehetséges. Így pl. nem vagyunk képesek szerológiailag elkülöníteni az AB0-rendszerben az AA—A0, ill. a BB—B0 genotípusokat, annak ellenére, hogy már több mint másfél évtizede, hogy angol szerzők[1] valódi anti-0 ellenanyag létezéséről számoltak be.

Mielőtt a részletek tárgyalására rátérnénk, a könnyebb megértés kedvéért szükségesnek látszik, hogy röviden ismertessük a *fenotípus* és *genotípus* fogalmát. A fenotípus (magyarul: megjelenési-típus) alapját minden esetben a genotípus (alkati-típus) képezi. Bizonyos esetekben a kettő nem különbözik egymástól, azaz a genetikai (alkati) típus a megjelenési típusban (helyesebben: a direkt meghatározható típusban) teljesen manifesztálódik és így az utóbbi meghatározásával az előbbi is közvetlenül meghatározható, megismerhető. Ez az eset kodomináns öröklődő jellegek esetén áll fenn. (Pl. az MN-vércsoportrendszerben.) Más esetekben a fenotípus nem azonos a genotípussal, vagyis a meghatározott fenotípusok nem fedik a genotípust, ill. a fenotípuson belül több genotípus lehetséges. Ez az eset akkor fordul elő, amikor egy jellegcsoportban recessive (rejtve) öröklődő jellegek is előfordulnak. (Pl. az AB0-rendszerben, amelyben az A és B jellegek génjei dominánsan öröklődnek, szemben a recessive öröklődő 0-génnel. A recessív gen által meghatározott jelleg csak akkor manifesztálódhatik, ha mellette domináns gen nincsen.

Elsősorban a vitás származás tisztázásánál a genotípus pontos megállapításának szükségessége vezetett a genotípus-megállapítás ún. indirekt (közvetett) módszereinek tanulmányozásához. A genotípus indirekt megállapítására a *családvizsgálatok* adnak lehetőséget. Az alábbiakban egy példával szeretnénk ábrázolni az indirekt genotípus-megállapítás említett módszerét.

Az A_1A_2B0-rendszerben 4 gen szerepel. Ezek közül a p_1 idézi elő az A_1 tulajdonság kifejlődését, a p_2 az A_2-ét, a q a B-ét és az r a 0-ét. A p_1 (A_1), p_2 (A_2) és q(B) dominánsak az r(0)-val szemben; a domináns gének sorában a p_1 dominál a p_2-vel szemben. Vagyis az A_1 és B, valamint az A_2 és B tulajdonságok kombinánsan (egymást el nem fedve) öröklődnek. A genetikai viszonyok az A_1A_2B0-rendszerben tehát a következők:

Fenotípusok	*Lehetséges genotípusok*
A_1	A_1A_1, A_1A_2, A_10
A_2	A_2A_2, A_20
B	BB, B0
A_1B	A_1B
A_2B	A_2B
0	00

[1] *Boormann, K. E., B. E. Dodd and B. E. Gilbey:* Ann. Eugen. (London). 14.201—208. (1948).

Példa a családvizsgálattal történő indirekt genotípusmegállapításra:

Legyen adva a következő szülőpár: anya 0 × apa A_1. Mint látjuk, míg az anyánál megállapított fenotípus (0) megegyezik a genotípussal (00), addig az apánál meghatározott fenotípus (A_1) 3 genotípus lehetőségét rejti magában. Az ilyen szülőpártól a következő vércsoportú gyermekek születhetnek: A_1, A_2 és 0. Mégpedig, ha az apa homozygota[2] A_1A_1, akkor csak A_1 (A_10) csoportú gyermekek, ha az apa heterozygota A_10, akkor csak A_1 (A_10) és 0 csoportú gyermekek, ha az apa heterozygota A_1A_2, akkor csak A_1 (A_10) és A_2 (A_20) csoportú gyermekek születhetnek.

Fenti példában tehát egy A_2-csoportú gyermeknek csak abban az esetben lehet az apaként megjelölt férfi nemzője, ha heterozygota A_1A_2 genotípusú. Ha sikerül megállapítani, hogy genotípusa nem ez, hanem A_1A_1 vagy A_10, akkor nemzőapaságát kizártnak kell tekintenünk. Ez jelenleg közvetlen szerológiai vizsgálattal nem lehetséges, de lehetséges az apa szüleinek, testvéreinek vagy többi legitim gyermekeinek vércsoportvizsgálata segítségével. (Egy ilyen esetünket a későbbiek folyamán fogjuk ismertetni.) Indirekt apaság-kizárásról tehát akkor beszélünk, amikor a vélelmezett apa apaságának kizárását lehetővé tevő genotípusát indirekt módszerrel határozzuk meg, mégpedig úgy, hogy kiterjesztjük a vércsoport-vizsgálatokat a vélelmezett apa (szükség esetén a perben szereplő gyermek anyja) vérszerinti rokonaira, így elsősorban szüleire, de bizonyos esetekben az oldalági és lemenő vérszerinti rokonaira is.[2, 3, 4]

Ezeknél a vizsgálatoknál igen nagy segítséget jelent a *szerostatisztika*. Ugyanis az egyes vércsoportrendszerek géngyakorisági számainak ismeretében a lehetséges genotípusoknak az egyes fenotípusokon belüli előfordulási gyakoriságait %-ban ki tudjuk számítani. Így pl. tudjuk azt, hogy az A-vércsoporton belül az A0 genotípus kb. 80%-ban, az AA pedig kb. 20%-ban fordul elő hazai lakosságunkban.[5] Vagy pl. a C + c + D + E — e + Rh-fenotípusban a CDe/cde genotípus 93,6, a CDe/cDe 6,2, a C'de/cDe pedig 0,2%-ban fordul elő. Ezekben az esetekben a matematikának is jelentős szerepe van. Ezért ma már „matematikai-kizárásról" is beszélhetünk. A szerologiai szakvéleményekben a matematikai kizárások legtöbbször az Rh-vizsgálatok eredményein alapulnak. Arról van ezekben az esetekben szó, hogy a vélelmezett apa csak abban az esetben lehet a perben szereplő gyermek nemzője, ha Rh-fenotípusában egy ritkán előforduló genotípus van jelen. Ha a genotípus ismeretes, akkor az eset akár pozitív, akár negatív irányban eldönthető. Ugyanis, ha a ritkább genotípus van jelen, akkor az illető valószínű, vagy valódi apa, ellenkező esetben apasága kizárható.

*

A genotípus megállapításának esélye a családvizsgálatokkal igen különböző lehet és függvénye az adott esetben jelenlevő fenotípusnak. Az alábbi táblázatban a genotípus-megállapítás esélyeit állítottuk össze a szülővizsgálat útján az A_1A_2BO-rendszerben.[6]

1. táblázat

A vizsgált személy vércsoportja (fenotípus)	Genotípus a szülők vizsgálata útján		A megállapítható genotípusok gyakorisága (%)	A genotípus gyakorisága a lakosságban (%)*
	megállapítható (%)	nem állapítható meg (%)		
A_1	56,54	43,46	A_1 O 98,55	75,6
			A_1 A_1 1,40	15,4
			A_1 A_2 0,05	9,0
A_2	68,01	31,99	A_2 O 99,60	94,3
			A_2 A_2 0,40	5,7
B	85,23	14,77	BO 99,00	88,6
			BB 1,00	11,4

* Hazai adatok. (5)

Az A_1A_2BO-genotípusok megoszlása (a fenotípusokon belül) nem egyezik meg a megfelelő géngyakoriságokkal a lakosságban. Míg az A_10, A_20 és B0 genotípusoknál ezek az eltérések nem nagyok (pl. 98,55% szemben a 75,6%-kal), addig az A_1A_1, A_1A_2, A_2A_2 és BB genotípuscsoportoknál az eltérések már lényegesek. Ez azt jelenti, hogy ha az ügy az A_10, A_20 vagy B0 genotípusoknak a vizsgált személyben (vélelmezett apa, a gyermek anyja) való jelenléte esetén eldönthető, akkor a szülővizsgálat sokkal inkább sikerrel kecsegtet, mint a többi genotípusok jelenléte esetén. Általánosságban megállapítható, hogy a szülővizsgálatoktól az A_1A_2 B0-rendszer területén elég sok esetben eredmény várható, mert a szóbajövő fenotípusok (A_1, A_2, B) esetében a genotípus megállapítása az esetek 56—85%-ában lehetséges.

Az alábbiakban ismertetjük egyik peres ügyben végzett vizsgálataink eredményeit, amelyben az indirekt apaság-kizárást az A_1A_2B0-vércsoportrendszer vizsgálatával sikerült elérni.

Az n-i járásbíróság elrendelte a vércsoportvizsgálatot kk. K. L. felperesnek B. L. alperes ellen apaság megállapítása iránti perében. A perben alperes a nemi viszonyt felperes anyjával tagadta. A bíróság csak az AB0. MN és haptoglobin vizsgálatok elvégzését rendelte el. Mivel azonban ezek a vizsgálatok nem vezettek alperes apaságának kizárásához, elvégeztük az Rh és Gm(a) vizsgálatokat is. A vizsgálatok eredményei a következők voltak:

Anya: 0, M, Rh:R_1R_2, Hp 2—2, Gm(a—)
Gyermek: A_2, M, Rh:R_1R_2, Hp 2—2, Gm(a—)
Alperes: A_1, MN, Rh:R_1R_2, Hp 2—2, Gm(a—)

[2] *Homozygotia*-ról akkor beszélünk, ha a kromoszomapárok azonos helyein elhelyezkedő, örökléses jelleget meghatározó allel gének azonosak. Ha ezek a gének egymástól különböznek, *heterozygotia* áll fenn.

[2] *Fischer, W.:* D. Zschr. ges. ger. Med. 37.231. (1943).

[3] *Hummel, K.:* Z. Hyg. Infekt. — Kr. 145.488. (1959).

[4] *Jungwirth, J.:* Blut 2.296. (1956).

[5] *Rex—Kiss B.:* Morph. és Ig. Orv. Szemle. 6(3). 188—194. (1966).

[6] *Hummel, K.:* Die medizinische Vaterschaftsbegutachtung mit biostatistischem Beweis. G. Fischer, Stuttgart. 1961.

Mint látható, a vizsgálatok nem vezettek az alperes apaságának kizárásához. A járásbíróság alperest a keresetben elmarasztalta. Fellebbezés folytán az ügy a megyei bírósághoz került. Alperes nem-apaságát az anthropológiai vizsgálattal kívánta bizonyítani. A vizsgálatra ugyancsak intézetünkben került sor. A megyei bíróság a vércsoportvizsgálat megismétlését, ill. kiterjesztését nem rendelte el. Ennek ellenére az anthropológiai vizsgálat alkalmával a perben szereplő személyektől újból vérmintákat vettünk és kiterjesztettük a vércsoportvizsgálatokat az Rh(Cw)-faktorra, az Ss-rendszerre és a $Gm_2(1)$-faktorra is, abban a reményben, hogy ezek a vizsgálatok az apaság kérdését tisztázni fogják. Azonban az apaság ezekkel a vizsgálatokkal sem volt kizárható. Mivel alperes azon állítását, hogy a gyermek anyjával nemi viszonyt nem folytatott, továbbra is fenntartotta, megvizsgáltuk az apaságkizárás egyéb lehetőségeit is. Így merült fel az indirekt apaság-kizárás lehetősége. Ezt az A_1A_2B0-rendszer eredményei rejtették magukban. Ugyanis az A_2 alcsoportú gyermeknek (mivel az anya 0-csoportú, genotípusa csak A_20 lehet) alperes csak abban az esetben lehet nemzőapja, ha genotípusában az A_2 előfordul, vagyis genotípusa A_1A_2. (Az A_2 jelleget ugyanis a gyermek anyjától nem örökölhette.) Ennek valószínűsége (azaz az A_1A_2 genotípus előfordulási gyakorisága) nem nagyobb a 9%-nál. Ennek eldöntésére első lehetőségként alperes szüleinek vizsgálata kínálkozott. Ha sikerül megállapítani, hogy a szülők egyike 0-csoportú, akkor az A_1A_2-genotípus jelenléte alperesnél kizárt s így apasága is kizárható. Mivel a szülők mindegyike A_1-csoportúnak bizonyult, ezért alperesnél az A_1A_2 genotípus jelenlétét kizárni nem lehetett. Így került sor alperes testvéreinek vizsgálatára. A feltételezés az volt, hogy ha a testvérek között akár egy is akad, akinek vércsoportja 0, akkor biztos, hogy a szülők A-genotípusa csakis A_10 lehet és ez esetben alperes genotípusa nem lehet A_1A_2 s így apasága biztosan kizárható lenne. Szerencsére alperesnek 7 élő testvére volt, akik a vizsgálat számára elérhetők voltak. A vércsoportvizsgálat a következő eredményekhez vezetett:

1. testvér: 0, N, Rh: R_1R_2, Hp 2—2, Gm(a-x-InV-)
2. testvér: A_1, N, Rh: R_1R_2, Hp 2—1, Gm(a-x-InV-)
3. testvér: A_1, N, Rh: R_1R_2, Hp 2—2, Gm(a-x-InV-)
4. testvér: A_1, MN, Rh: R_1R_2, Hp 2—1, Gm(a-x-InV-)
5. testvér: A_1, MN, Rh: R_2R_2, Hp 2—1, Gm(a-x-InV-)
6. testvér: 0, MN, Rh: R_2R_2, Hp 2—1, Gm(a+x-InV-)
7. testvér: A_1, MN, Rh: R_2R_2, Hp 2—2, Gm(a-x-InV-)

Mint az eredményekből látható, a testvérek között 2 0-csoportú is akadt, így alperes genotípusa biztosan nem lehet A_1A_2, hanem csak A_1A_1 vagy A_10. Ehhez azonban bizonyítani kell azt is, hogy a két 0-csoportú testvér is ugyanazon szülőktől származik, mint az alperes, közelebbről, hogy nemzőapjuk közös, illetve azonos. Ennek bizonyítása érdekében végeztük el az összes testvéreknél az A_1A_2B0-vércsoportokon kívül a többi szokásos vércsoport-vizsgálatokat is, majd pótlólag a szülőknél is. A szülőknél elvégzett vércsoportvizsgálatok a következő eredményeket adták:

Anya: A_1, MN, Rh: R_1R_1, Hp 2—2, Gm(a-x-InV-)
Apa: A_1, MN, Rh: R_2R_2, Hp 2—1, Gm(a-x-InV-)

Mint az eredmények kiértékelése mutatja, az 5., 6. és 7. testvér (egyébként ezek voltak a legfiatalabbak) nemzőapja nem lehet alperes apja. Az apaságot kizárja az Rh-, a 6. testvér esetében ezenkívül még a Gm-vizsgálat eredménye. ($R_1R_1 \times R_2R_2$ szülőpártól nem származhatik R_2R_2-genotípusú gyermek és Gm(a-)× ×Gm(a-) szülőktől sem Gm(a+) gyermek.) Ezzel szemben az első 4 testvér, s köztük az egyik 0-csoportú, közös apától való származása tekintetében nem merült fel kétség. Ennek következtében megállapíthattuk, hogy az alperes A-genotípusa biztosan nem lehet A_1A_2 és így nem lehet nemzője a perben szereplő gyermeknek.

Egyébként az indirekt szerológiai apaságkizárást az anthropológiai vizsgálat eredménye is alátámasztotta, amennyiben az alperes apaságát nagyfokban valószínűtlennek nyilvánította. A bíróság a szakvélemények alapján az apasági keresetet elutasította.

*

A fentebb elmondottak — bizonyos korlátozottsággal — *az Rh-vércsoport-rendszerre* is érvényesek. Ugyanis ennél a rendszernél — ellentétben az AB0-rendszerrel — még a máig ismeretlen anti-d birtokában is csak a genotípusok egy részét sikerülne megállapítani. Különösen az Rh-pozitív vérek azok, amelyek azonos fenotípuson belül számos genotípussal rendelkeznek. Éppen ezért az indirekt apaság-kizárás esélyei az Rh-rendszernél kedvezőtlenebbek. A CcDee, ccDee és ccDEe fenotípusok esetén van leginkább kilátás arra, hogy a családvizsgálat által a genotípust meg lehessen állapítani. (2. táblázat).

2. táblázat

A vizsgált személy Rh-fenotípusa	Genotípus a szülők vizsgálata útján		A megállapítható genotípusok gyakorisága (%)		A genotípus gyakorisága a lakosságban (%)
	megállapítható (%)	nem állapítható meg (%)			
ccDee	39,61	60,39	R_0r	100,00	96,80
			R_0R_0	—	3,20
ccDEe	38,51	61,49	R_2r	100,00	93,32
			R_2R_0	—	6,16
			(R_0r'')	(—)	(0,52)
ccDEE	20,81	79,19	R_2R_2	72,45	85,58
			R_2r''	27,55	14,42
CcDee	38,68	61,32	R_1r	100,00	93,66
			R_1R_0	—	6,19
			($R'R_0$)	(—)	(0,15)
CcDEe	18,90	81,10	R_1R_2	81,76	88,92
			R_1r''	13,17	7,49
			R_2r'	2,46	2,08
			R_2r	2,61	1,42
			(R_2R_0)	(—)	(0,09)
			(R_yR_0)	(—)	(0,00)
CCDee	18,16	81,82	R_1R_1	90,42	95,50
			R_1r'	9,58	4,50
CCDEe	32,40	67,60	R_2R_1	97,60	95,79
			R_2r'	2,40	2,25
			R_yR_1	—	1,96

(Az esély kb. 39%.) A ritkán előforduló CCDEe fenotípusnál az esély 32,4%, a CCDee, ccDEE és CcDEe fenotípusoknál pedig 21% alatt van. Figyelembevéve, hogy az Rh-vizsgálat sokkal nagyobb követelményeket támaszt, mint az AB0-vizsgálat, ezért az utóbbi 3 fenotípus esetén, az eredményesség alacsony %-a miatt, a szülővizsgálatot csak ritkán szokták elvégezni. Pedig a matematikai kizárásokban a CcDEe fenotípusnak van a legnagyobb szerepe. Ennél a szülővizsgálat segítségével az eseteknek kb. $^1/_5$-ében érhetünk el csak apaságkizárást, $^4/_5$ része a matematikai értékelés számára marad fenn.

Az alábbiakban ismertetjük egy esetünket, amelyben indirekt apaság-kizárást értünk el az Rh-vizsgálatnak a vélelmezett apa szüleire történt kiterjesztése segítségével. A sz-i járásbíróság végzése értelmében apaság megállapítása iránti perben került sor vércsoportvizsgálatra intézetünkben ez év elején. A perben szereplő személyeknél elvégzett vércsoportvizsgálatok eredményei a következők voltak:

Anya: A_1, MN, Rh: CcDee(R_1r),
Hp 2—1, Gm(a-x-InV-)
Gyermek: 0, MN, Rh: ccddee(rr),
Hp 2—1, Gm(a-x-InV-)
Vél. apa: B, M, Rh: CcDEe (R_1R_2),
Hp 2—2, Gm(a-x-InV-)

Mint az eredményekből látható, a vél. apa apasága az A_1A_2B0-, MN-, Hp és Gm-vizsgálatok alapján nem volt kizárható, ellenben az Rh-vizsgálat eredményei alapján az apaság nagyon valószínűtlennek volt tekinthető. Ugyanis az rr-genotípusú gyermek egyik génkomplexumát (r) anyjától örökölte és ugyanezt a génkomplexumot kellett örökölnie nemzőapjától is. A vélelmezett apa Rh-fenoptípusában az r-génkomplexum csakis az R_2r-genotípusban fordulhat elő. Ez azonban ebben a fenotípusban rendkívül ritka (1,4%) és így a vélelmezett apa apasága nagyon valószínűtlen. Sokkal valószínűbb, hogy genotípusa a kb. 88%-os gyakorisággal előforduló R_1R_2, amely esetben apasága lehetetlen. Tehát, ha a vélelmezett apában az Rzr genotípus jelenlétét kizárjuk, ill. az R_1R_2 genotípus jelenlétét bizonyítjuk, akkor apasága kizárható. Mivel a vélelmezett apának élő szülei és egy élő testvére volt, a családvizsgálattól eredmény volt várható. Az Rh-vizsgálat eredményei a következők voltak: anya R_1r, apa R_2r, testvér rr. Az eredményekből meg lehetett állapítani, hogy a vélelmezett apa Rh-genotípusa csak R_1R_2 lehet, R_2r semmiképpen sem. (Anyjától az R_1-, apjától az R_2 komplexumot örökölte, amit a testvérnél talált rr Rh-genotípus megerősített.) Ennélfogva apaságát kizártnak véleményezhettük.

*

Most pedig lássuk az indirekt apaság-kizárás lehetőségeit az *MN-Ss-rendszerben*. Az MN-vércsoport-rendszerhez tartozó Ss-rendszer igazságügyi orvostani alkalmazása nem régi keletű. Ennek oka elsősorban a vizsgálatokhoz szükséges anti-S és anti-s szérumok nehezebb beszerezhetőségében keresendő. Mint ismeretes, a vizsgálathoz rendelkezésre álló 4 teszt-szérummal (anti-M, anti-N és anti-S, anti-s) e rendszerben 9 fenotípus különíthető el direkt vizsgálattal, amelyek közül 8 azonos a genotípussal, 1-nek viszont két genotípusa lehetséges.[7]

Fenotípusok	Lehetséges genotípusok
MS	MS/MS
Ms	Ms/Ms
MSs	MS/Ms
MNS	MS/NS
MNs	Ms/Ns
MNSs	MS/Ns Ms/NS
NS	NS/NS
Ns	Ns/Ns
NSs	NS/Ns

Vagyis e rendszerben összesen 9 fenotípus lehetséges 10 genotípussal. A 9 közül 8 fenotípusra egyformán jellemző, hogy vagy az MN- vagy az Ss-komplex, vagy mindkettő tekintetében homozygoták. A mindkét komplex tekintetében heterozygota MNSs fenotípus esetén a genotípus direkt nem határozható meg. Hogy adott esetben a lehetséges két (Ms/NS vagy MS/Ns) genotípus közül melyik van jelen a vizsgált egyénben, csak családvizsgálattal állapítható meg. Ez rejti magában ennek a rendszernek az indirekt apaság-kizárás céljára való felhasználhatóságát származásmegállapítási ügyekben.

Így pl. egy MNSs fenotípusú gyermek genotípusa csak Ms/NS lehet, ha anyja Ms/Ms vagy NS/NS genotípusú, míg MS/MS vagy Ns/Ns genotípusú anya esetén a gyermek genotípusa csak MS/Ns lehet. Ha pl. az anya Ms/Ms, a gyermek Ms/NS genotípusú, akkor minden Ms/Ms, MS/MS, MS/Ns vagy Ns/Ns genotípusú férfi apasága kizárható, de az NS/NS, NS/Ns vagy MNSs típusúaké nem. De egy egyébként ki nem zárható MNSs típusú férfi apasága kizárhatóságának lehetősége fennáll a vizsgálatnak a vérszerinti rokonokra való kiterjesztésével. Ha ennek eredményeként genotípusa pl. MS/Ns-nek bizonyul, apasága kizárható, mivel a gyermek az Ms-komplexet szülőanyjától örökölte, s így az NS-komplexet csakis nemzőapjától örökölhette.

Az alábbiakban ismertetjük egy ügyünket, amelyben az indirekt apaság-kizárást az MN-Ss vizsgálattal sikerült elérni. A z-i járásbíróság végzése értelmében apaság vélelmének megtámadása iránt indított perben került sor intézetünkben vércsoportvizsgálatra ez év szeptemberében. A perben szereplő személyeknél az alábbi eredményeket kaptuk:

Anya:	0, MNSs,	Rh: rr,	Hp 2—1, Gm(a-x-)
Gyermek:	A_1, MSs,	Rh: R_1r,	Hp 2—2, Gm(a-x-)
Törv. apa:	A_1, MNSs,	Rh: R_1r,	Hp 2—1, Gm(a-x-)
Tanú:	A_1, Ms,	Rh: R_1R_2,	Hp 2—1, Gm(a+x-)

Mint látható, az apaság-kizárás egyetlen lehetőségét az MNSs genotípus megállapítása nyújtotta az anyánál és a törv. apánál. (A gyermek és a tanú genotípusa a direkt vizsgálattal megállapítható volt: MS/Ms, ill. Ms/Ms.) Elsősorban az anya genotípusának megállapítására volt szükség, annak kiderítése végett, hogy a gyermek az MS vagy az Ms komplexet örökölte-e az anyjától. Az anya szüleinél elvégzett vizsgálatok a következő eredményt adták: anya NSs (genotípus NS/Ns), apa MS (genotípus MS/MS). Tehát a gyermek anyjának genotípusa csak MS/Ns lehet s így a gyermek anyjától csak az MS-komplexet örökölhette, aminek következtében nemzőapjától Ms-komplexet kellett örökölnie. A tanú mindenképpen lehet a gyermek nemzője, mert genotípusa Ms/Ms. A törv. apa genotípusa lehet MS/Ns vagy Ms/NS. Az első esetben apasága kizárható, a másodikban ellenben nem. Nevezettnek szülei és egy testvére került vizsgálatra. E vizsgálatok eredményei: anya Ns (genotípus Ns/Ns), apa MSs (genotípus MS/Ms), testvér Ms/Ns. E vizsgálatok eredményei alapján a törv. apa genotípusa csakis MS/Ns lehet és így a gyermek nemzőapjaként kizárható. (Ugyanis az Ms-komplexet nem tartalmazza és így nem is örökíthette át.) A bíróság szakvéleményünk alapján a keresetnek helyt adott.

Az MN-Ss-vizsgálatok megbízhatósága az öröklésmenet biztosságára vonatkozó többezer családvizsgálat eredményei következtében ma már kétségen felül áll. Használhatóságát a viszonylag magas (kb. 33—34%) kombinált kizárási esély bizonyítja. Ez azt jelenti, hogy 100 biztosan nemapa férfi közül 33—34 apaságát lehet kizárni egyedül ezzel a rendszerrel. (Különkülön számítva kb. 16—17%-os kizárási esély az Ss- és kb. 17—18%-os az MN-rendszernél.) Mivel azonban kettős (az MN mellett Ss) kizárások (fedések) is előfordulhatnak, ezek számát (kb. 1%-ot) le kell vonni, így kb. 31—32%-os kombinált kizárási eséllyel számolhatunk.

[7] *Rex—Kiss B.*: Morph. és Ig. Orv. Szemle 7/3. 214—220. old. (1967).

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az MN—Ss-rendszer vizsgálata jelentőség tekintetében alatta marad az A_1A_2B0- és Rh-rendszerek nyújtotta lehetőségeknek az indirekt apaság-kizárásban; mégpedig azért, mert a lehetséges fenotípusok közül csak 1 nem azonos a genotípussal. Tekintettel azonban arra, hogy ez a fenotípus (MNSs) viszonylag elég gyakran (kb. 23%-ban) fordul elő és a lehetséges 2 genotípus megoszlása sem a legkedvezőtlenebb (MS/Ns = = 17%, Ms/NS = 6%), mégis meg kell állapítanunk, hogy értékes eszköz kezünkben az indirekt apaság-kizárás fegyvertárában. (8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.)

*

Fentiekből megállapítható, hogy az indirekt genotípus megállapítására csak az A_1A_2B0-, Rh- és MN—Ss-rendszerek alkalmasak. A gyakorlati eredményekről nem sok adat áll rendelkezésünkre a szakirodalomban, aminek oka elsősorban az, hogy a szakértői gyakorlatban ilyen esetek ritkán fordulnak elő. A kérdés tárgyalását azért tartottuk szükségesnek, hogy megállapítsuk, hogy mely esetekben látszik eredményre vezetőnek a genotípus indirekt vizsgálata. Ez a kérdés természetesen a bíróságok részéről is felmerülhet.

Az *indirekt genotípus megállapítás kivitele* különböző körülményektől függ. Az előfeltételek akkor optimálisak, ha mindkét szülő él és vizsgálható. De olykor elegendő lehet egyik szülő vizsgálata is. Előfordulhat az is, hogy a vizsgálandó személy genotípusának pontos megállapítása csak a testvérei vagy gyermeke vizsgálata segítségével lehetséges. A vizsgálandó személy szüleinek vizsgálatánál számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a törvényes apa esetleg nem valódi apa. Éppen ezért sohasem szabad teljesen megbízni a bíróság adataiban a vérszerinti származás megítélésében ilyen viszonylatban, hanem az összes vizsgálható vércsoportok megállapítása útján először is meg kell győződni a vizsgálandó személy törvényes apjának valódi, nemzőapaságát illetően, még akkor is, ha a bírósági végzésben esetleg csak meghatározott vércsoport-rendszerek vizsgálatát kérik. Ennek fontosságát egyébként ismertetett első esetünk is bizonyítja.

Annak megállapítása végett, hogy az indirekt vizsgálattal az ügyek hány %-ában van meg az elméleti lehetőség a kizárási esélyre, megvizsgáltuk 1966-ban 1000 apasági perben végzett vércsoport-vizsgálataink eredményeit. Az A_1A_2B0, MN, Rh, haptoglobin és Gm-vizsgálatokkal apaság-kizárással végződött 323 ügy (32,3%). A fennmaradó 677 ügy közül 300-ban (tehát az ügyek 44%-ában) találtunk olyan vércsoport-konstellációt az AB0- vagy az Rh-rendszerben (18 ügyben mindkettőben), amelyben az indirekt genotípus-meghatározásnak „elméletileg" meg volt a kizárás esélye. A 300 ügy közül 170-ben a vélelmezett apaként szereplő férfi A_1A_2B0-genotípusának megállapítása rejtette magában az „elméleti" kizárási lehetőséget. Csupán 130 olyan ügyet találtunk, amelyben a vélelmezett apa (egyes esetekben a gyermek anyja) valódi Rh-genotípusának ismeretétől volt remélhető az apaság kizárása. Az MN—Ss rendszerre nézve adatok nem állnak rendelkezésünkre, mivel az Ss-vizsgálatokat csak nemrégen kezdtük alkalmazni.

A *gyakorlati alkalmazás* szempontjából saját vizsgálataink elemzéséből is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az indirekt genotípus-meghatározástól elsősorban az AB0-rendszerben várható eredmény. (Nagyon fontosak ebből a szempontból az A_1/A_2 alcsoportvizsgálatok.) Az Rh-genotípus megállapításának — a lehetséges genotípus-konstellációk nagy száma ellenére — gyakorlatilag nincsen nagy jelentősége, kivéve a CcDEe fenotípust, amelyben a viszonylag igen ritka (a fenotípusban kb. 1,4%-ban előforduló) R_zr genotípus jelenlétének kizárása az apaság-kizárások számát jelentősen emeli. Az MN—Ss-rendszerben az MNSs-fenotípus 2 lehetséges genotípusának a megállapítása látszik az indirekt vizsgálat számára elsősorban eredményesnek.

Az indirekt vizsgálattal *elérhető kizárási esélyt* (a tárgyalt 3 vércsoportrendszerrel) kb. 3%-ra becsülhetjük. Ez az érték önmagában tekintve elég alacsony, azonban ha meggondoljuk, hogy a *Kell-* vagy az *A_1/A_2 alcsoport-vizsgálattal* sem tudunk elérni ennél magasabb kizárási esélyt, mégis figyelemreméltó eredmény. Hátránya ennek az eljárásnak a sok utánjárás és a több személy vizsgálatával járó munkatöbblet. Pozitívumnak kell azonban elkönyvelni, hogy az indirekt genotípus-megállapítás nemcsak az apaság kizárását eredményezheti, hanem bizonyítékot szolgáltathat az apa személyének megállapításához is. Mindezeken felül meg kell említenünk azt is, hogy a családvizsgálatok fontos adatokat szolgáltathatnak az Rh- és MN-Ss-génkomplexek öröklődésének tanulmányozásához is.

*

Az indirekt genotípus-vizsgálattal kapcsolatban — a fentiekben tárgyalt öröklésbiológiai, szakértői problémák mellett — több eljárásjogi és etikai kérdés is felmerül. Ezek közül — teljesség igénye nélkül — néhányat e helyen is fel kívánunk vetni, illetve ezek kapcsán a figyelmet olyan korlátozottságokra felhívni, amelyek az indirekt apaság-kizárás szélesebbkörű alkalmazását ma még akadályozhatják és ezért „de lege ferenda" megoldást igényelnek.

[8] *Speiser, P.:* Österr. Richter—Ztg. XLI. Juni. (1963).

[9] *Bernard, R.:* Schweiz. med. Wschr. Nr. 33. (1962).

[10] *Heiken, A.:* Hereditas. 53.187—211. (1965).

[11] *Herbich, J.:* D. zschr. ges. ger. Med. 51.506—513. (1961).

[12] *Jungwirth, J. und W. Spann:* D. Zschr. ges. ger. Med. 49.622—626. (1960).

[13] *Ponsold, A.:* Lehrbuch der ger. Medizin. II. Aufl., G. Thieme. Stuttgart. 1957.

[14] *Speiser, P.:* Österr. Juristen—Ztg. 16.21.569—572. (1961).

1. A vércsoportvizsgálatot végző szakértő — a 4/1955. I. M. sz. rendelet 1. §-a értelmében — csak azoknál a megkeresésben névszerint felsorolt személyeknél jogosult a vizsgálat elvégzésére, akiknél „a vérvétel szükséges". Ebben az értelemben az eljáró bíróság hivatott a szükségességet megállapítani. Mi történjék ilyen formán azokban az esetekben, amelyekben a rutin vércsoportvizsgálat eredményei alapján a szakértő arra a megállapításra jut, hogy bár az apaság az elvégzett vizsgálatok szerint nem zárható ki, de van esély arra — és ez, mint említettük, a nemkizárással végződő esetek kb. 44%-ában fordul elő —, hogy az indirekt genotípus-vizsgálattal való kiegészítés az apaság kizárásához vezethet. Úgy véljük, a szakértő akkor jár el helyesen, ha erre a tényre nemcsak felhívja a bíróság figyelmét, hanem javasolja is, hogy az általa megjelölt személyeknél — szülőknél, testvéreknél stb. — a vércsoportvizsgálatot a bíróság rendelje el. Ezen túlmenően biztosítani kellene azonban azt is, hogy a tárgyi igazság maradéktalan megállapíthatósága érdekében itt a vérvétel és vizsgálat „szükségessége" kérdésében a szakértő javaslata nyomatékosan figyelembe vétessék.

2. Ezzel összefüggésben merül fel az a kérdés, hogy a hatályos rendelkezések lehetővé teszik-e származásmegállapítási ügyekben a vélelmezett — akár felperes, akár alperes — apa vagy a perben szereplő más személy szüleinek, ill. más hozzátartozóinak a vércsoportvizsgálatok útján történő bizonyítási eljárásba való bevonását. A Pp. 300. §-a rendelkezései szerint „bármelyik érdekelt" kötelezhető a vérvétel és vizsgálat tűrésére, ilyen értelemben pedig legjobb esetben is kérdésesnek kell tartani, hogy valamely hozzátartozó „érdekelt"-nek tekinthető-e jogi szempontból vagy sem. Anélkül, hogy bővebb jogelméleti fejtegetésekbe, a jogszabály — szószerinti vagy más jellegű — értelmezésének elemzésébe bocsátkoznánk, és annak tudatában, hogy a polgári perben a bizonyítási teher a feleken nyugszik, így pedig adott esetben a vélelmezett — és kizárást óhajtó — apa érdekét szolgálja az indirekt genotípusvizsgálat, tehát gondoskodjék ő hozzátartozóinak a vércsoportvizsgálaton való részvételéről, mégis az a véleményünk, hogy biztonságosabb, félreérthetőségeket kiküszöbölő és jogi garanciákat is biztosító az a megoldás lenne, ha a jogszabály kategorikus rendelkezése az „érdekelt" megjelölés helyett azokat a személyeket kötelezné a vérvétel és vércsoport-vizsgálat tűrésére, akiknél ez — az előbbi pontban kifejtettek szerint — szükséges. Ily módon szűnhetne meg ugyanis az az elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fennálló korlátozottság, hogy egyes személyeknek a vércsoportvizsgálat elvégzését lehetetlenné tevő, különböző és nemegyszer emberileg érthető okok miatti magatartása az indirekt genotípus-meghatározást, ezen keresztül a tárgyi bizonyítás ezen lehetőségének kihasználását, vagyis az igazságszolgáltatás érdekeinek megvalósulását megakadályozza.

3. Különös kérdésként jelentkezik az indirekt apaság-kizárás vonatkozásában — az *orvosi titoktartás problematikája.* A családvizsgálatot végző orvosszakértő — az 1959. évi 8. sz. tvr. (Orvosi Rendtartás) 10. § (2) bekezdése értelmében — a hatósági megbízásból végzett vizsgálat eredményét köteles közölni a megbízó hatósággal, sőt az említett tvr. végrehajtása tárgyában kiadott 8/1959. Eü. M. sz. 23. § (1) bekezdése expressis verbis kimondja, hogy az orvost nem köti a titoktartási kötelezettség, ha a vizsgálatot hatósági megbízásból végezte. (Természetesen ilyen esetben is kizárólag csak a megbízó hatósággal közölheti vizsgálata eredményeit — sőt magát a vizsgálat tényét is —, amelyek kívülállók számára hivatali titoknak minősülnek.) A szakértői megbízás, ill. kirendelés folytán azonban az is kötelessége az orvosszakértőnek, hogy a szakvéleményezés céljából vizsgálatokat végezzen, megfigyeléseket eszközöljön a vizsgálatba bevont személyeknél. Továbbmenve: az orvos, mint szakértő jogosult és köteles mindazokat a megfigyelt, megtudott vagy megállapított tényeket, melyeknek közlése a szakvélemény megalapozottságának igazolásához szükséges, a hatóság tudomására hozni. *Mi tehát a helyzet akkor, ha a családvizsgálat során az kerül megállapításra, hogy a perben szereplő vélelmezett apa nem vérszerinti gyermeke törvényes apjának vagy anyjának?* Másszóval: joga-e, kötelessége-e az orvosszakértőnek olyan általa ismert tényeknek az elrendelő hatósággal való közlése, mely tények az adott apasági per szempontjából indifferensek és csak arra volnának alkalmasak, hogy újabb családi perek forrását, esetleg évtizedek óta fennálló családi- és házassági közösségeket feldúló káros következményeit jelentsék. Mint előbbiekben kifejtettük, a szakértő az orvosi titoktartás alól jogszabály által adott felmentése folytán ilyen közléssel tulajdonképpen titkot nem sértene — az pedig, hogy a bíróságoknál milyen ügykezelés folyik, egy-egy ügyiratba kik és mikor, hogyan tekinthetnek be és ezzel milyen mértékű, különösen vidéki viszonylatban az indiszkréció lehetősége, nem képezheti szakértői mérlegelés tárgyát — mégis úgy gondoljuk, hogy ezen veszélyek miatt és az orvosi titoktartás elvi lényegét szem előtt tartva, a szakértő akkor jár el helyesen, ha itt csupán a tényközlésre szorítkozik. Így — *Törő* álláspontjának megfelelően[14, 15] és saját megítélésünk szerint is — elegendő annak a vizsgálati eredménynek a bíróság tudomására való hozása, hogy a családvizsgálat nem vezetett a perben szereplő férfi apaságának kizárásához. Az ilyen szakértői vélemény — ha a vizsgálati adatok részletezése nélkül megalapozatlannak is tűnhet — jogos magánérdeket (orvosi titkot) semmiképpen sem fog sérteni, mégis biztosítani fogja azt, hogy a közérdek ilyen esetekben se szenved-

[15] *Törő, K.:* Az orvosi polgári jogi viszony. Közgazd. Könyvkiadó, Budapest. 1965.

[16] *Törő, K.:* Az orvos titoktartási kötelezettsége. JK. (1963). 40. old.

jen sérelmet. Szükségesnek látszik azonban, hogy jogszabály jogosítsa fel az eljáró orvosszakértőt önmagában orvosi titkot képező — és mint említettük, egy adott ügy bírósági megítélése szempontjából közömbös — vizsgálati adatok, ill. az ezekből eredő következtetések közlésének mellőzésére abban az esetben, ha a vizsgálat nemleges eredménye is elégséges a polgári per tárgyát képező vita eldöntéséhez.

*

Az indirekt genotípusvizsgálat szélesebb körű alkalmazása a különböző adminisztratív és technikai jellegű ténykedések szükségszerű megnövekedésével fog járni és ezzel adott esetekben a származásmegállapítási perek lezárását időbelileg késleltetni fogja. Ennek ellenére ezen újabb természettudományos bizonyítéknak minél kiterjedtebb felhasználása — meggyőződésünk szerint — a polgári igazságszolgáltatás javára lesz. Az indirekt apaság-kizárás lehetőségeinek, módszereinek ismertetésével, a problematikus elvi és gyakorlati kérdések felvetésével magunk is ennek a célnak mielőbbi megvalósítását kívántuk elősegíteni.

Rex-Kiss Béla—Szuhovszky Gyula

Az igazság érvényesülése a büntető eljárásban

I.

Minden jogi eljárásnak és így a büntető eljárásnak is a leglényegesebb mozzanata a bizonyítás, melynek célja az igazság hiteltérdemlő megállapítása. Éppen ezért az igazság problematikája központi helyet tölt be a büntető eljárási jog elméletében. A kérdés gyökerei a régmúltba vezetnek vissza, és — mint sok más büntető anyagi és eljárásjogi kérdés — ez is érintkezik filozófiai meggondolásokkal, koncepciókkal. Az igazság mibenléte, lényege és megismerhetősége több évezredes kérdés és hatása a jogtudományra mindig jelentős volt. Természetes, hogy napjainkban is erős ezen a ponton a filozófia és a büntető eljárási jog tudományának kölcsönhatása. A múltban (pl. az ókori görögöknél és rómaiaknál, az újkor polgári filozófusainál és jogbölcselőinél) érthető volt, hogy ez a hatás nagyon is egyoldalú volt, ugyanis a „filozófia a tudományok tudománya" idealista koncepciója oly erős volt, hogy e felfogás alól aligha vonhatta ki magát polgári jogtudós. Ebből az következett, hogy általában deduktív módszerrel, az adott kor vagy irányzat filozófiai igazság-koncepcióját erőszakolták rá a jogi eljárási tudományok igazságelméleteire.

A szocialista államokban az eljárási jogágak tudományában a 60-as évek első felében ismét fellángolt a vita az igazság értelmezése, megismerhetősége, objektivitása, abszolút és relatív jellege körül.[1] Ebben a vitában, sajnálatos módon — véleményem szerint — ismét felütötte fejét a filozófia „tudományok tudománya" felfogása és ez torzulásokat eredményezett az eljárási tudományok igazságkoncepciójában. A vitában részt vevő legtöbb szerző a dialektikus materialista gnoszeológia tudományos megismerésről vallott nézetét akarja minden változtatás nélkül (vagy esetleg némi változtatásokkal) a büntető eljárás gyakorlatába átvinni, ami nyilvánvalóan nem sikerülhet. A dialektikus materializmus ismeretelmélete (és még inkább igazságelmélete) ugyanis mindezideig a *tudományos kutatásokban* való általános elvi problémákra irányította a figyelmet, vagyis elsősorban az objektív természeti és társadalmi *törvények* megismerhetőségének és verifikálhatóságának kérdéseire, míg a büntető eljárásban a megismerés, a bizonyítás és az igazság elsősorban múltban lezajlott egyedi tényekre (történésekre) vonatkozik. A büntető eljárási jog tudományának az egyedi tény bizonyításának elméletét kell kidolgozni (ami a filozófiában mindezideig többé-kevésbé kidolgozatlan kérdés) és ezt kell a filozófiának általánosítania. A filozófia Engels szavaival élve „másodlagos absztrakció", tehát a tudományokban kidolgozott tételeket kell egy újabb szinten feldolgozni. Az a kérdés tehát, hogy a büntető eljárás során a történeti tényállások felderíthetők vagy sem, és azok abszolút vagy relatív igazságot képeznek, stb., elsősorban nem elméleti, hanem gyakorlati kérdés és amennyiben induktív úton

[1] Az igazság kérdéséről a büntető eljárásban a 60-as évek elején volt jelentős vita a Szovjetunióban (lásd a vita rövid összefoglalását a „Külföldi jogi cikkgyűjtemény" 1963. évi 4. száma 680—685. oldalain), NDK-ban (lásd pl. W. *Grahn:* Az igazság fogalma az NDK büntető eljárásjogi irodalmában, Staat und Recht 1965. évi 7. szám) és Lengyelországban. Hazánkban, ebben az időben, a polgári eljárásban felmerülő igazság problémájáról folyt jelentős vita a Magyar Jog hasábjain (*Hartai* László: Az igazság fogalmának értelmezése a polgári ítélkezésben, 1960. évi 6. szám, 227—230. oldal; *Hámori* Vilmos: Az igazság megállapítása a polgári perben, 1961. évi 11. szám, 507—531. old.; *Hartai* László: Az abszolút igazság és a polgári perrendtartás, 1962. évi 9. sz. 420—424. old.; *Csíki* Ottó: Az abszolút igazság és a polgári per tényállásának megállapítása, 1962. évi 11. sz. 513—518. old.; *Hámori* Vilmos: A tényállás megállapításának a bizonyossága a polgári perben, 1963. évi 3. sz. 122—128. old.; *Révai* Tibor: Az igazság megállapítása a polgári perben, 1963. évi 4. sz. 179—182. old.) és a büntető eljárásban szereplő hasonló kérdésekről a Jogtudományi Közlönyben (lásd: *Szabó* Lászlóné: Dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában II., 1964. évi 3. sz. 147—158. old.; *Balog János:* Az igazság a büntető eljárásban, 1965. évi 6. sz. 265—269. old.). Jelentős e tárgyban *Szabó* Lászlóné nemrég megjelent monográfiája: A büntető eljárási rendszer alapjai (Közgazdasági Kiadó, Budapest, 1966.), melyben az ide vonatkozó részek a 46—62. oldalakon találhatók.

általánosítani akarunk, a büntető eljárási jog tudománya szintjén kell ezt megtennünk, hogy tovább mehessünk jogelméleti, majd filozófiai szintre. Érdekes módon azok a szerzők hagyják elsősorban figyelmen kívül Marx ezen tételét, akik éppen a marxista filozófiával kívánnák megoldani a büntető eljárások gyakorlati problémáit. „Az a kérdés — mondja Marx — hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg, nem az elmélet kérdése, hanem gyakorlati kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igaz voltát vagyis gondolkodása valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítania."[2] Mindezek ellenére az utóbbi években felmerült vitákban se szeri, se száma az olyan megfogalmazásoknak, melyek a büntető eljárás ténymegismerés problémáit filozófiai elméleti síkon akarják megoldani anélkül, hogy konkrétan elhatárolnák a tudomány törvényszerűségei megismerésének elméleti problémáját a büntető eljárásban felmerülő ténymegismerés kérdéseitől.

A magam részéről eltekintek a hosszas idézgetéstől — hiszen, aki csak valamennyire is ismeri a vitákat, maga is számtalan ilyen kitételt tud felsorolni — csak egy pregnáns megfogalmazást elemeznék. Barna Péter írja: „A marxizmus —leninizmus többszörösen bizonyított tétele, hogy az igazság megismerhető és megismerésével szemben nem állnak fenn ismeretelméleti akadályok, de felmerülhetnek gyakorlati természetű nehézségek."[3] A mondatban szereplő két tétel logikailag ellent mond egymásnak. Ha ugyanis az igazság megismerése elé nem tornyosulnak ismeretelméleti akadályok, akkor gyakorlatiak sem merülhetnek fel, hiszen az elmélet a gyakorlat általánosítása (köztük ilyen merev határokat vonni nem lehet). Ha viszont gyakorlati akadályok felmerülnek, ezek általánosíthatók (hiszen éppen ezt tette tételében az idézet szerzője is) és elméletileg is feldolgozható akadályokká válnak. Ebből okszerűen következik, hogy vagy az első tétel hibás, vagyis a megismerés konkrét esetekben (a büntető eljárásban *kizárólag* konkrét, térben és időben jól körülhatárolható megismerésről lehet szó) ismeretelméleti akadályokba ütközik, vagy a másik tétel nem helyes, tehát a megismerésnek gyakorlati akadályai sem lehetnek. Aki ismeri a büntető eljárásokat az jó tudja, hogy gyakori az igazság megállapításának meghiúsulása a legkörültekintőbb bizonyítási eljárás ellenére is, ezért azt a tételt kell elvetnünk, mely szerint az igazság megismerésével szemben nem merülnek fel ismeretelméleti akadályok.

Itt csak mellékesen jegyzem meg, hogy maga az „ismeretelméleti akadály" kifejezés sem helytálló, mert ilyenek még filozófiai síkon — az emberek generációinak gyakorlatilag végtelen sorát feltételezve — is felmerülnek. Az agnosztikus ismeretelméleti koncepciók ugyanis akadályozzák a világ megismerését adott filozófusok számára és ez éppen hibás ismeretelméletükből — mint akadályból — fakad. Kant agnosztikus elmélete is éppen akadálya volt annak, hogy a világról igaz képet kapjon. A gondolat, amit Barna Péter ki akar fejezni helyesen így lenne megfogalmazható: „A marxizmus—leninizmus ismeretelmélete szerint a világ jelenségei megismerhetők az emberi generációk gyakorlatilag végtelen visszatükrözési folyamatában és nincs olyan elvi határ, amelyet az emberiség a megismerés során történetileg ne tudna átlépni, de az egyes emberek vagy adott történelmi korok számára a megismerés mind elméletileg, mind gyakorlatilag korlátozott, véges." Az a Barna által „többszörösen bizonyított"-nak tartott tétel ugyanis, hogy „az igazság megismerhető", filozófia történetileg az agnoszticizmus ellen vívott harcban került megfogalmazásra, de a tényleges helyzetnek csak egyik oldalát tartalmazza. A helyes, dialektikus tétel szerint az igazság megismerésének két oldala van, melyek egymással dialektikusan ellentmondásos egységet alkotnak: az egyik oldal a megismerhetőség (történelmi perspektívában, az emberiség egészét figyelembe véve a megismerés folyamatában) a másik oldal a megismerés akadályai (konkrét történelmi perspektívában, körülhatároltan térben és időben).

Az általam vitatott tétel fő hibájának tehát azt látom, hogy a filozófiában általánosságban, az egész emberiségre és történelmi távlatokban, érvényes tételt mechanikusan átviszi a büntető eljárás térben és időben korlátozott megismerő tevékenységére. Ebből kifolyóan az a zavar támad, hogy a büntető eljárás során ténylegesen felmerülő megismerési akadályokat *csak* gyakorlatiaknak tekinti, holott az ilyen akadályok elméletiek is. Pl. köztudomású, hogy a ténymegállapítás során a legnehezebb bizonyítani a bűncselekmény szubjektív mozzanatait, az elkövető tudati kapcsolatát a bűncselekményhez. Ennek az az elméleti oka, hogy az emberi agyban lejátszódó folyamatokat a tudomány ma még nagyon kevéssé ismeri és különösen gyermekcipőben jár annak ismerete, hogy az emberi agyban lejátszódó folyamatok a külvilágban milyen nyomokat hagynak hátra. Ha ezt a tudomány egyszer fel fogja tárni (nem lehet kétséges, hogy ez meg fog történni, hiszen elvi akadályai ennek az emberiség perspektívájában nincsenek) akkor megszűnnek azok az akadályok, melyek nehezítették pl. a szándékosság vagy gondatlanság egzakt megállapítását. Ezeket az akadályokat mind elméletileg, mind gyakorlatilag el kell ismernünk és ki kell jelentenünk, hogy a büntető eljárás során a jogalkalmazó szervnek konkrétan nem áll mindig rendelkezésére olyan lehetőség, hogy az igazságot feltárja. Ez mindig az adott konkrét szituációtól, a tudományok (pl. az orvostudomány, pszichológia, műszaki tudományok, kriminalisztika tudománya stb.) mindenkori állásától függ. Az kétségtelen — és ennek is nagy jelentősége van a büntető eljárási jog tudományában —, hogy perspektívában a mai nehézségek eltűnnek

[2] *Marx:* Tézisek Feuerbachról (2. tézis).

[3] „Magyar büntető eljárási jog" I. köt. (egységes egyetemi jegyzet az állam- és jogtudományi karok számára, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.), 211. old.

és feltárhatók lesznek a jövőben olyan esetek, melyekhez hasonlók ma megismerhetetlenek, de mégis *elméletileg* kell megállapítanunk minden adott szituációban a korlátokat. Sőt, ezeknek a korlátoknak a fennállását az igazságszolgáltatásban részt vevő szerveknek *adott esetben bizonyítani kell!* Ha pl. a nyomozó hatóság a Be. 160. § (1) bek. *e)* pontja alapján megszünteti az eljárást, bizonyítania kell, hogy „a további eljárástól sem lehet eredményt várni", ami másként nem állhat elő, csak úgy, hogy adott pillanatban a megismerés határai végesek.

Az általam hibásnak tartott felfogás logikáját tovább folytatva jelentős tévedésekre vezet. Paskevics, szovjet büntető eljárás jogász pl. határozottan leszögezi: „Ügyek kivizsgálása során az igazság megállapítható *minden* ügyben."[4] Ezt a tételt a szerző a fentebb interpretált nézethez hasonlóan, a következőkkel indokolja: „... ha az ember számára elérhetők az igaz ismeretek a tudomány bonyolult kérdéseiben, akkor nem lehet semmi kétség az igazságnak a büntető ügyben való megismerhetőségének lehetőségeit illetően."[5] Itt megint megjelenik a hibás azonosítás a gnoszeológiailag általánosságban megfogalmazott tétel — mely az emberiség számára távlatilag adott — és az igazságszolgáltatásban résztvevő, jogalkalmazó szervek térben és időben korlátozott lehetőségei között, tetézve még azzal a több szerzőnél található megallapítással, mely a tudományos megismerést mintegy misztifikálja és gyökeresen másnak, főleg bonyolultabbnak tartja, mint az általa nem tudományosnak tartott ténymegismerést. A helyzet azonban az, hogy a tudományok éppen törvényszerűségeik felállítása során a ténymegállapítások tízezreivel foglalkoznak és semmiképpen sem állítható, hogy ezek (pl. egy hőmérő időnként való leolvasása) bonyolultabb lenne, mint pl. egy „pazarló gazdálkodás" bűntettének a megállapítása. Véleményem szerint tudománytalan az az éles megkülönböztetés, mely a „tudományos" és a büntető eljárás során végrehajtott megismerést *elvileg* különbözteti meg. Ez a felfogás egyenesen vezet ahhoz az álláspontho:z, mely szerint — amennyiben a büntető eljárásban nem derítik ki az igazságot — ez az igazságszolgáltatásban részt vevő szervek hibás tevékenységére vezethető vissza. Pakovics sajnálatosnak nevezi azt a körülményt, hogy néha az igazság nem derül ki a büntető ügyekben, majd így folytatja: „Az objektív lehetőség nem mindég realizálódik, nem mindég válik valósággá mivel az igazság büntető ügyekben való teljes megismerésének lehetősége mellett létezik a *hiba* és a *tévedés* lehetősége is."[6]

Ebből a felfogásból — ha tovább folytatnánk — az következne, hogy eljárást kellene indítanunk minden esetben az igazságszolgáltató szervek dolgozói ellen, ha nem derítenének fel egy tényállást, mivel a mindég fennálló lehetőséget hibájuk és tévedésük miatt nem tudták valóra váltani. Ehhez Paskevics még hozzá teszi: „... az igazság büntető ügyekben való megismerése objektív lehetőségének gyakorlati realizálása elsősorban a megismerő személyes képességeitől, vagyis szubjektív lehetőségeitől függ."[7] Ilyen formán a megismerés lehetősége mindég végtelen, annak csupán szubjektív hibák szabhatnak határt. Ezzel a szubjektivista felfogással szemben a valóság feltétlenül az, hogy minden konkrét megismerésnek vannak *objektív* határai, legyen az jogi eljárás során végzett megismerés, vagy bármely más megismerési folyamat. Az orvosi tevékenység során végzett megismerésnek pl. objektíve határt szab az orvosi diagnosztika mindenkori állása, az orvosi műszer technika stb. Ugyan ez vonatkozik értelemszerűen a büntető eljárásra.

II.

A büntető eljárási jog irodalmában az igazság problémái körül folyó vitában a legnagyobb hullámokat az a kérdés verte, hogy az eljárás során a jogalkalmazó szerveknek, de elsősorban a bíróságoknak az ítéletében az abszolút igazságra kell-e törekedni, vagy megelégedhetnek a viszonylagos igazsággal is.[8] Nézetem szerint ennek a problémának a megoldásánál is jelentkezik az a szemlélet, melyről az előzőekben szóltam és mely abban jut kifejezésre, hogy a filozófia általánosságban felvetett és lényegében más problémakörre vonatkozó tételeit mechanikusan alkalmazzák egyes szerzők a büntető eljárás során végzett megismerésre. Helyesen ismerte fel ezt az idealista jellegű tendenciát Szabóné, mikor Visinszkij nézeteit bírálva a következőket írta: „Az általános ismeretelméleti tételeket... nem lehet szűkített körre, pontosabban egy egyedi, konkrét jogviszony megismerésére mechanikusan átvinni."[9] Vagyis Szabóné kifogásolja, hogy Visinszkij azt a filozófiai tételt, mely szerint az abszolút igazság a tudomány törvényeinek megismerése során csak állandóan asszimtotikusan közelíthető, de soha a maga teljességében el nem érhető — mert ezzel „a megszámlált számtalan sokat emlegetett csodája ment volna teljesedés-

[4] P. F. *Paskevics:* Objektív igazság a büntető eljárásban. (Állami Jogi Könyvkiadó„ Moszkva, 1961. Magyar nyelven megtalálható Or. Kri. nyersfordításban, az oldalszámok a nyersfordításra vonatkoznak.) 36. old. (Kiemelés: Á. Gy.)

[5] I. m. 28. old.

[6] I. m. 36. old. (Kiemelés: Á. Gy.)

[7] I. m. 37. old.

[8] Megjegyzendő, hogy az irodalomban többek álláspontja szerint az igazság megállapítása a bíróság feladata. Később kifejtendő álláspontom szerint a büntető eljárásban részt vevő valamennyi szerv feladata az igazság felderítése és ennek következtében való megállapítása. (Lásd a vitáról Balog János idézett cikkét.) Tanulmányom további részében — a magam részéről — az egyszerűbb fogalmazás kedvéért általában csak a bíróság igazság megállapító tevékenységéről fogok szólni, de azon tágabb értelemben az igazságszolgáltatásban részt vevő valamennyi szerv ilyen irányú tevékenysége értendő.

[9] *Szabó* Lászlóné: „A Büntető eljárási rendszer... stb." 53. old.

be"[10] — mechanikusan az egyes konkrét esetekre értelmezi és ebből kifolyólag azt állítja, hogy a bírói ítéletek az abszolút igazságot nem érhetik el, ahhoz csak közeledhetnek.

Valóban kétségtelen, hogy ez a szemlélet mechanikus, sőt hozzátehetem: metafizikus, mert mereven különválasztja az abszolút és viszonylagos igazságot. Ezen nézet számára csak vagy abszolút vagy relatív igazság létezik, de „figyelmen kívül hagyja a dialektika alapelemeit, amelyek éppen minden poláris ellentét elégtelenségéről szólnak." (Engels)[11] Minden igazság lényegében abszolút is és relatív is. Abszolút abban az értelemben, hogy éppen annyi, *amennyi objektíve igaz* tartalmát, magvát adja, *az abszolúte igaz,* de relatív abban az összefüggésben, melyben az igazság kifejeződik, vagyis szubjektív tudati tükröződésében, mely soha nem lehet teljes, tökéletes, abszolút: a valóságot *csak meghatározott relációban* tükrözi *teljesen.*

Az igazság relatív jellege abból adódik tehát, hogy „... a kép nem meríti ki *teljesen* a tárgyat és a festő modellje mögött marad."[12] Az igazság relatív oldala az objektív valóság „korlátoltan pontos" tükröződése. Engels „örök igazság"-ra hozott példája („Napóleon 1821. május 5-én halt meg"[13]) abszolút igaz annyiban, amennyiben a valóságot adekvátan tükrözi (Napóleon valóban az említett napon halt meg) de viszonylag igaz abban az értelemben, hogy egy 24 órás relációt (keretet) ad. „Korlátolt pontossága" a tételnek az, hogy órát és percet nem jelöl meg; ennyiben tehát relatíve igaz.

Az a vita tehát — álláspontom szerint — mely a körül forog, hogy a bíróságnak az abszolút igazságot kell-e megállapítani, vagy megelégedhet „csak" a relatív igazsággal is, a metafizikus kérdésfelvetésből származik és mint ilyen, skolasztikus. A pontosabb kérdésfelvetés így hangozhatnék: „A bíróságoknak milyen relációban kell az abszolút igazságot megállapítani, és milyen összefüggésben elégedhetnek meg a relatív igazsággal?"

A jogi eljárásban soha nem tudományos törvényszerűségeket, hanem múltban lezajlott történeti tényállást kell megállapítani. A büntető eljárási jog tudományának ezt a mindeddig kevéssé feldolgozott gnoszeológiai problémát kell kutatása tárgyává tenni. Ez a probléma ugyanis *ilyen súllyal,* elsősorban a büntető eljárásban merül fel.

Amennyiben az igazságszolgáltatásban részt vevő szervek a valósággal adekvát ténymegállapítást tesznek, az *az adekváció mértékéig abszolúte igaz.*[14] Minthogy azonban a ténymegállapítás feltétlenül „korlátoltan pontos" (mert egy konkrét — térben és időben véges — dologról vagy jelenségről is végtelen ismeretet lehet szerezni, amire az emberi megismerés képtelen) a megállapítások — a *maguk teljességében — relatívok.*

Mindebből látható, hogy az igazság abszolút és relatív jellegének megállapításánál *döntő jelentősége van a relációknak.* A dolgok és jelenségek végtelen relációjából, az ember számára feltétlenül egyesek relevánsak, míg mások irrelevánsak. Egy évszázadon keresztül nem ismerte pl. a tudomány az elektromos áramlás lényegét, és mégis Edison számtalan elektromos gépet fedezett fel és volt képes működtetni, mivel az *ebben a vonatkozásban releváns* tényekkel tisztában volt. Ma azonban a tudomány számára döntőek azok az elektron áramlási szabályok, melyek még Edison számára irrelevánsak voltak. A tudományos megismerés folyamatában szabály az, hogy mindég új, korábban elhanyagolható tények válnak lényegessé, a kutatás figyelme az eddig mellőzött tényekre irányul, vagyis megváltozott (a fejlődés törvényszerűségei folytán) a relevancia-irrelevancia viszony. A jogi eljárások során azonban kezdettől az eljárás befejezéséig ezt a viszonyt nem lehet megváltoztatni. Ami a tudományos törvényszerűségek feltárásának társadalmi, történeti folyamatában szabály[15] az a jogi eljárásban a legszigorúbban tilos, mert a relációk „menet közben" való megváltoztatása a legsúlyosabb törvénysértésekre vezet. Lehetetlenné teszi a védekezést, de a vád funkciójának sem kedvez. Ezt fejezi ki a büntetőjogban a „nullum crimen sine lege." A továbbiakban tehát azt kell kutatnunk: melyek azok a relációk, melyek keretet szabnak a relevanciának, vagyis — más szavakkal — melyek azok a keretek, melyeken belül feltárva a valóságot, a bíróságok elérkezhetnek az abszolút igazsághoz? Ezeket a kereteket mindig az objektíve létező társadalmi viszonyok szabják meg. Azt — hogy egy adott társadalmi-gazdasági alakulatban, konkrét térben és időben — mi veszélyes a társadalomra, az ember tudatától független viszonyok determinálják. A törvényalkotó ezeket az objektíve létező viszonyokat figyelembe véve absztrakt módon meghatározza, hogy az adott időszakban milyen emberi magatartást kell társadalomra veszélyesnek tekinteni. A jogilag releváns tények körét tehát elsődlegesen a társadalmi viszonyok és másodlagosan (az elsődlegesek által determináltan) a törvényi tényállások szabják meg. A büntető jogtudományban nem követünk el különösebb hibát, ha azt állítjuk, hogy „egy meghatározott körön belül maradó tényeknek azt a tulajdonságát, hogy létükhöz vagy hiányukhoz valamilyen *büntetőjogi hatás* fűződik, jogi jelen-

[10] *Engels:* Anti-Dühring (Szikra, 1950.), 90. old.
[11] I. m. 94. old.
[12] J. *Dietzgen:* Kleine philosophische Schriften. Streifzüge eins Sozialisten in das Gebeit der Erkeuntrustheorie. (Stutgart, 1903.) 197. old. (Kiemelés: Á. Gy.)
[13] I. m. 92. old.
[14] Az abszolút igazság tudományban elfogadott fogalmának két ismérve: *a)* meghatározott viszonylatban *teljes, kimerítő* és *b)* a jövőben is megcáfolhatatlan (ugyanezen viszonylataiban).
[15] Meg kell jegyeznem, hogy egy konkrét tudományos kutatási részfolyamatnak is elengedhetetlen követelménye, hogy relációit kezdettől befejezéséig ne változtassák, mert ez a kutatást is megzavarja.

tőségnek, relevanciának hívják."[16] Vagy ha úgy fogalmazunk: „... a relevancia megoldására irányadó a törvényi tényállás."[17] De feltétlenül megjegyzendő, hogy a relevancia *formai* keretét adja a jogszabály, a tényleges objektív társadalmi viszonyok döntik azonban el, hogy a jog mennyiben határozza meg a releváns tények körét. Ez a reláció tehát *objektív*.

Jelen tanulmány keretei között semmiképpen nem térhetek ki arra az ismert és ma is élő lényeges kérdésre, hogy közelebbről mit kell érteni büntető jogi relevancián. Annyit azonban feltétlenül meg kell állapítani, hogy a releváns tények köre komplex, melybe beletartoznak büntető anyagi és eljárási vonatkozású tények, így különösen a bűncselekmény tényének megtörténte, az elkövetők személye, az elkövetők személyes tulajdonságai, melyek felderítését a jogszabályok előírják, az enyhítő és súlyosbító körülmények, melyek a felelősségrevonás mértékének megállapításához vezetnék az eljáró szervek hatásköre és illetékessége stb.

A jogszabályok által, többé-kevésbé pontosan körülírt, jogi relevancia a bíróság által, az esetek többségében megismerhető. A tudományos módszerek egyre elterjedtebbek a büntető eljárásban is, de már egyszerű (laikus) emberi logikával is az esetek nagy százalékában a tényállás felderíthető. A jogi ítéletalkotás[18] evidens logikája, hogy az csak abszolút igaz ismereteken alapulhat. A jogi minősítés alapja a ténykérdés pontos, teljes ismerete. Ha a jogszabály által körülhatárolt keretben sem *teljes* és *végleges* az ismeretem, nem dönthetek jogkérdésben. Különösen jelentős ez a jogerős bírói ítélet esetében, minthogy a jövőben való megcáfolhatatlanság (res judicata), azoknak egyik eleme. Ettől függetlenül azonban határozottan le kell szögeznem, hogy véleményem szerint más jogalkalmazó szervek döntéseinek alapja is csak abszolút igaz ismeret lehet.[19] Súlyos logikai és ezt követően jogi, majd társadalmi ellentmondásra vezetne annak a gondolatnak következetes végigvitele, hogy az igazságszolgáltatásban részt vevő szervek döntéseinek alapja lehet a *relevancia keretei között is* relatív igazság.

Azok a szerzők, akik annak a nézetüknek adnak hangot, hogy a bíróságoknak meg kell bizonyos esetekben (vagy mindig) elégedniök a viszonylagos igazsággal — álláspontjuk igazolására — lényegében háromféle érvet hoznak fel:

1. Az egyik tábor azt állítja, hogy *bizonyos esetekben* nem lehet az abszolút igazságot megállapítani, de ítéletet mégis kell hozni. Arra hivatkoznak, hogy a bizonyítékok hiányában való felmentés pl. éppen nem az abszolút igazságra alapozott. Nézetem szerint ez az érv ismét abból származik, hogy képviselői az abszolút és relatív igazság ellentétét mechanikusan fogják fel. Ha a bíróság a Be. 226. § (1) bek. *b)* pontja alapján felmentő ítéletet hoz, ezt is csak a jogilag releváns tények abszolút igaz ismeretében hozhatja meg. Ekkor ugyanis az a tény, melyre az ítéletet alapozta: a bizonyíthatatlanság. Kétség sem férhet ahhoz, hogy az események megtörténtének vagy lefolyásának bizonyíthatatlansága is objektíve fennálló helyzet (tény), mely az események lefolyásából, körülményeiből, a nyomok helyzetéből, tanúk jelenlétéből vagy távollétéből stb. objektíve következik. A bíróság kötelessége ezeknek a tényeknek abszolút igaz jelleggel való megállapítása és ennek alapján dönteni.

Egyes szerzők még arra is szoktak ezzel kapcsolatban hivatkozni, hogy a jog ismeri a vélelmeket azokra az esetekre, melyekben a tényállás abszolút igaz jelleggel nem állapítható meg. A vélelmeket úgy szokták jellemezni, hogy rendszerint azt mondja ki: a bizonyíthatatlanság kinek a javát szolgálja. Pl. a jog vélelmezi, hogy rágalmazó (Btk. 266. §) valótlan tényeket állított, minthogy a 269. § szerint valóság bizonyítására kötelezett. Ha az elkövető tényállításainak valósága nem bizonyul be: a vélelem ellene szól és a bíróság jogszerűen ítéli el. Nem állítható azonban, hogy ebben az esetben a bíróság csak relatíve igaz tényekre alapozta ítéletét, minthogy a releváns tények köre ebben az esetben a jogszabályok értelmében a következők: megtörtént-e a tényállítás, az alkalmas-e a becsület csorbítására és állításainak valóságát (ha ez megengedett) tudja-e bizonyítani?[20] Ha ezeket a bíróság abszolúte igaz jelleggel megállapította, ítélete is a jogilag releváns tények relációjában abszolúte igaz alapokon nyugszik.

2. A fentiekkel ellentétben, más szerzők azért nem látják a büntető eljárásban az abszolút igazság megállapítását lehetőnek, mert pl. a bíróság, mely nem volt jelen az eseményeknél, a tényeket teljes pontossággal soha nem tudja megállapítani. Mindig maradnak feltáratlan pontok — mondják — melyek szintén beletar-

[16] *Cséka* Ervin: A büntetőjogilag releváns tények problémája. (Jogtudományi Közlöny, 1961. június) 321. old. (Kiemelés: Á. Gy.)

[17] *Kocsis* Mihály: Magyar büntető eljárási jog (egyetemi tankönyv, szerkeszti *Móra* Mihály, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.) 254. old.

[18] Itt az „ítélet" kifejezést nem eljárásjogi, hanem logikai terminológia értelmében használom.

[19] Szabó Lászlóné idézett monográfiájában annak a véleményének ad hangot, hogy helyesebb az „abszolút" igazság helyett a „teljes" igazság kifejezést alkalmazni, mert véleménye szerint „az objektív igazság, melyet a bírói ítéletnek tükröznie kell, a filozófiai abszolút igazságfogalom egyikével sem teljesen azonos". (I. m. 55. old.) Nézetem szerint a filozófia és ezen belül az ismeretelmélet fogalmai nem egyebek, mint az egyes szakterületek fogalmainak további általánosítása. Ezért pl. a büntető eljárásban szereplő abszolút igazság terminusa azonos annak filozófiai fogalmával (a különbség mindössze annyi, hogy az ismeretelméletben ugyanezt a kifejezést általánosabb értelemben használjuk, ami egyébként minden szaktudományban és filozófiában egyaránt használt fogalomra vonatkozik). Egyébként a „teljes" kifejezés az „abszolút" magyar megfelelője és ezért tulajdonképpen ugyanazt jelenti Szabóné minden tiltakozása ellenére is.

[20] Természetesen ezenkívül releváns még a Btk. általános részében és a Be.-ben foglalt több kérdés, melyre itt szükségtelen kitérnem.

toznak a tényállásba. Ez kétségtelen, a tényállásba végtelen tény tartozik (a véges is egy bizonyos aspektusban végtelen), de ezekből pontosan körülhatárolható véges számú tény, releváns. Ha ezeket a bíróság megállapította, nem kell tovább folytatni a bizonyítási eljárást, sőt ehhez nincs is joga. Az irreleváns tények feltárása a büntető eljárás során helytelen, az eljárás menetét zavarja, felesleges időt és energiát köt le és ezért az eljárás igazságosságát is veszélybe sodorja. Az irreleváns tények feltárása az eljárásban egyenesen törvénysértő.

3. Ismét más szerzők az abszolút igazság megállapítását az eljárásban azért nem tartják mindig lehetségesnek, mert — úgymond — a bíróságnak gyakran meg kell elégednie a valószínűség magas fokával. E kérdés kapcsán már elöljáróban le kell szögeznem, hogy az abszolút igazság és a valószínűség ilyen szembeállítása helytelen. Az abszolút igazság dialektikus egységet alkotó ellenpárja a relatív igazság és poláris ellentéte az abszolút tévedés. A valószínűség dialektikus ellentétpárja a bizonyosság és poláris ellentéte az abszolút valószínűtlenség (pontosabban, a lehetetlenség). A valószínűség lehet mind az abszolút, mind a viszonylagosan igaz oldal valószínűsége.[21]

A valószínűség: a lehetőség és a valóság viszonya, annyit jelent, hogy ismereteinknek *valóság színe*zete van, de még nem biztos, hogy valóság. A valószínűségnek van ontológiai és gnoszeológiai oldala. Ontológiai oldala a jelen és a jövő viszonyára vonatkozik, vagyis azt jelenti, hogy a jelen lehetőségei milyen valószínűséggel válhatnak a jövőben valóra. A megtörtént eseményeknek ontológiai valószínűsége nincs. Minden múltbeli történés „egyértelműen" történt. Itt csak arról van szó, hogy az általunk ismert hiányos tényekből milyen valószínűséggel lehet következtetni a megtörtént eseményre.[22] (Pl. a helyszínen hagyott bűnjelből a tettes kilétére stb.) Ez az utóbbi — tehát gnoszeológiai értelemben vett — valószínűség szubjektív abban az értelemben, hogy *kizárólag ismeretelméleti* tényező, vagyis hiányos szubjektív ismereteink szülötte. Az ismertből az ismeretlenre következtetés azonban a logika szabályaival történik. Az a körülmény, hogy az általunk ismert tényekből milyen mértékben lehet az ismeretlen tényezőkre következtetni: *objektív*. Ezt a tételt a büntető eljárási jog tudományában vitatják. Egyes szerzők szerint a valószínűség ebben az értelemben is szubjektív kategória. Szabóné pl. leszögezi: „Az ítélet objektíve helyes lehet akkor is, ha a bíróság nincs kellően meggyőződve arról, hogy amit megállapított, feltétlenül megfelel az objektív valóságnak és megfordítva, az ítélet objektíve hamis lehet attól függetlenül, hogy igazságáról és helyességéről a bíró meg van győződve. A valószínűség — a bírói jogalkalmazás vonatkozásában — ezzel ellentétben *szubjektív kategória,* a bíró benső meggyőződésén alapuló viszonyát jelenti az általa megállapított tényekhez, tényálláshoz és az általa meghozott döntés helyességéhez. A valószínűség azt fejezi ki, hogy a döntés a bíró benső meggyőződése szerint lehet igaz is, de lehet hibás, helytelen is."[23] Az kétségtelen, hogy a bírónak van valamilyen „belső meggyőződése" az általa ismert tényekből a valószínűség fokára nézve, de ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy maga a valószínűség ezáltal szubjektivizálódik és még kevésbé következik az, hogy a valószínűség a bíró benső meggyőződésének viszonya az általa megállapított tényekhez. A valószínűség — véleményem szerint — „a bírói jogalkalmazás vonatkozásában": *a gyanú.* Akinek bűnössége valószínű, azt a büntető eljárás során gyanúsítják. A gyanú magasabb foka az „alapos" gyanú, mely a büntető eljárás egész folyamatában fennáll, viaskodik az ártatlanság vélelmével és ha megszűnik: véget kell vetni a büntető eljárásnak. Ha ugyanis nincs tovább alap a gyanúsításra, az eljárást megszüntető határozattal vagy felmentő ítélettel be kell fejezni, ha viszont a gyanúból (a valószínűségből) bizonyosság lesz, az eljárást marasztaló ítélettel kell befejezni. Törvényt sértenek az igazságszolgáltatásban részt vevő szervek, ha nem vetnek véget (minden stádiumban a törvény által előírt módon) az eljárásnak, ha az alapos gyanú megszűnt (elenyészett vagy bizonyossággá vált). A valószínűség bizonyos fokának fennállása tehát feltétele a büntető eljárás folytatásának. A valószínűség bizonyos fokának fennállásához tehát jelentős joghatások fűződnek.[24] Létezését az illetékes szer-

[21] Mégis néhány szerző az igazságot a valószínűséggel állítja szembe. Balog János a következőket írja: „A büntető eljárás során már a nyomozó hatóságok kötelesek megállapítani az *igazságot* az adott konkrét büntető ügyben a nyomozás befejezésekor. *Valószínűség feltételezése* esetén nem dönthetik el pozitív értelemben a vádemelés kérdését." (I. m. 266. old. Kiemelés: Á. Gy.) A szövegből látható, hogy abban az igazság ellentétpárja a valószínűség. A helyes tétel az lett volna, hogy a nyomozóhatóság a vádemelést csak bizonyosságra és nem valószínűségre építheti.

[22] Vitatható tehát Barna Péter megfogalmazása, mely szerint a „valóság fogalmának két különböző jelentése van... jelenti azt, hogy valamely esemény a jövőben be fog következni... és vonatkozhatik a múltban már végbe ment eseményre is". (*Barna,* idézett egyetemi jegyzet, 211. old.) A valószínűségnek — nézetem szerint — nincs „két jelentése", hanem két oldala: ontológiai és gnoszeológiai. A büntető eljárásban, mikor valószínűségről beszélünk, az utóbbi jelleggel van dolgunk.

[23] Idézett monográfia, 56. oldal. (Kiemelés: Á. Gy.) Megjegyzendő, hogy Barna Péter idézett jegyzetének 211. oldalán hasonló álláspontot fejt ki.

[24] Ebből következik, hogy a magam részéről nem értek egyet Szabó Imre következő tételével: „Ha valamely tényállás igaz voltát nem lehet bizonyossággal megállapítani, ha az nem igaz, csak valószínű, ehhez nem lehet a jogalkalmazásban következményeket fűzni." (*Szabó* Imre: A szocialista jog. Közgazdasági Kiadó, Budapest, 1963. 312. old.) Először is vitatható — mint már erről szó volt —, hogy ami „csak valószínű" az „nem igaz". Ami valószínű, az éppen ezért lehet igaz is meg nem is. Másodszor viszont a valószínűség objektív fennállásához sokféle következmény fűződhet a jog-

veknek adott szakaszokban *bizonyítani kell:* meg kell pl. indokolni a terheltté nyilvánítási határozatban, hogy melyek azok a „nyomozás során feltárt adatok", melyek „alapján meghatározott személy alaposan gyanúsítható a bűntett elkövetésével." [Be. 114. § (1) bek.] Nyilvánvaló, hogy ezek nem lehetnek szubjektív, belső meggyőződésen alapuló viszonyok, mert ezekre nem lehetne az egész eljárás létét alapozni.[25] Ezzel a nézettel — ha következményeit logikusan végiggondoljuk — az egész büntető eljárást elszubjektivizálnánk. (Természetesen annyit el kell ismerni, hogy az ismert adatokból az ismeretlenre következtetés logikája az esetek többségében, nagyon nehéz művelet és benne nagy szerepe van a benső meggyőződésnek. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a bírói ítélkezés sem kevésbé bonyolult, mégis maga Szabóné hangsúlyozza nyomatékosan és teljesen helyesen, hogy a bírói ítélet igazsága objektív kategória.)

A büntető eljárás során a valószínűségnek rendkívül nagy szerepe van. Annak objektív fennállását vagy hiányát az igazságügyi eljárásban részt vevő szerveknek konstatálniok és adandó alkalommal bizonyítaniok kell. Meghatározott körülmények között a jogszabályok által előírt kereteken belül a *releváns valószínűség abszolút igaz voltát kell bizonyítani.* Véleményem szerint pl. a nyomozó hatóságnak minden olyan esetben, amikor indokolt határozatot kell hoznia, bizonyítási kötelezettsége is van.[26] Ilyenkor a bizonyítás az alapos gyanúra vonatkozik. Nem osztom ebben a vonatkozásban sem Balogh János nézetét, ki idézi az OSZSZSZK büntető eljárási törvényének 143. cikkét, mely a terheltté nyilvánításról rendelkezik és a következő szavakkal kezdődik: „Ha elegendő bizonyíték áll rendelkezésre . . ." stb., majd a Be. 114. § (1) bek.-ről szól („Ha a nyomozás során feltárt adatok alapján meghatározott személy alaposan gyanúsítható . . ." stb.) és ezt követően írja: „Részletesebb indokolás nélkül is azonnal megállapítható, hogy sem az OSZSZSZK, sem a magyar büntető eljárási szabály nem tartalmaz bizonyítottságra utaló kifejezést a terheltté nyilvánítással kapcsolatban."[27] Én erre éppen az ellenkezőjét mondanám: részletesebb indokolás nélkül is azonnal megállapítható, hogy az idézett rendelkezések tartalmaznak bizonyítottságra utaló kifejezést. Balogh félelme — ti., hogy ez a bűnösség vélelmét vonná maga után, mert már a nyomozó szerv a kezdet kezdetén „megállapítja a bűnösséget" — alaptalan. Ugyanis itt nincs másról szó — éppen az ártatlanság vélelme érvényesüléseképpen —, mint arról, hogy már a „gyanú árnyékát" is bizonyítani kell! Bizonyítatlanul még gyanúsítani sem lehet senkit, sőt a tények abszolút igaz valószínűsége nyújthat csak alapot akár terheltté nyilvánításra stb.

Az igazságszolgáltatásban és így a büntető eljárásban részt vevő minden szervnek joga és kötelessége az igazság megállapítása és a törvényi tényállás keretei által megszabott relevancia mértékéig döntését az abszolút igaz történeti tényállásra alapozni, továbbá ennek létét bizonyítani. Az más kérdés, hogy egyedül a büntető bíróság rendelkezik azzal a jogosítvánnyal, hogy döntésében kimondhatja az ártatlanság vélelmének megdőlését és mindazokat a joghatásokat előidézheti, melyek ehhez fűződnek.

Ádám György

alkalmazásban, pl. az eljárás megindítása [Be. 103. § (1) bek. „bűntett alapos gyanúja esetén"]; a terheltté nyilvánítás [Be. 114. § (1) bek. „meghatározott személy alaposan gyanúsítható"]; előzetes letartóztatás [Be. 120. § (1) bek. *c), d)* és *e)* pontoknál az ontológiai valószínűség áll fenn, a jövőben bekövetkezhető eseményekre]; házkutatás (Be. 151. §, „ha alaposan feltehető, hogy . . . bizonyíték megtalálására vezet"); személy motozás [Be. 153. § (1) bek.] stb. (Természetesen a valószínűséghez szankció — mint jogkövetelmény — nem fűződhet.)

[25] A büntető eljárás során valószínűség (gyanú) alapján hozott határozat ellen jogorvoslatoknak is van helye (pl. Be. 166. §). Ha a valószínűség szubjektív kategória és csak belső meggyőződésen alapuló viszony, hogy lehetne követelni a panaszt elbíráló szervtől, hogy döntsön? Miből állapítható meg, hogy a jogalkalmazónak milyen volt a „belső meggyőződése" és az helyes volt-e? Ha a valószínűségnek nem lennének objektív kritériumai, semmi alap nem lenne az egész eljárás alatt arra, hogy bármit indokoljanak, vagy bármilyen intézkedéssel szemben jogorvoslattal éljenek.

[26] Itt a „bizonyítás" fogalmát érthetően tágabban kell értelmezni, mint ahogy azt a Be. alkalmazza, a bírói eljárás során. Nyilvánvaló, hogy a bizonyítás már az eljárás megindulásával kezdetét veszi.

[27] I. m. 267. old.

SZEMLE

Magyar-szovjet tanácskozás a szociológiai módszerek felhasználásáról a jogtudományban (Moszkva, 1967. június 4—9.)

A nemzetközileg is koordinált tudományos tevékenység egyre nagyobb súllyal szerepel a jogtudomány életében is. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete különösen nagy gondot fordít a tudományos együttműködésnek erre a formájára, mert az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a nemzetközileg koordinált kutatások — azon túl, hogy sok felesleges párhuzamosságot küszöbölhetnek ki, hogy közelebb hozzák egymáshoz a hasonló vagy éppen azonos témák kutatóit és így termékeny gondolatcserét tesznek lehetővé az eredményekről kapott információt megelőzően is — éppen az összehasonlítás lehetőségéből adódóan —, sokoldalúbban tárhatják fel az egyes jogi jelenségekkel kapcsolatos problémákat.

Különösen hasznos a nemzetközi együttműködés olyan területeken, amelyek kutatása világszerte kezdeti stádiumban van. Ezért is különös örömmel fogadta az MTA. Állam- és Jogtudományi Intézete a Szovjetunió Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének meghívását a szociológiai módszerek jogtudományban való alkalmazási lehetőségeinek Moszkvában történő kétoldalú megvitatására. A magyar—szovjet viszonylatban történő kétoldalú eszmecserét különösen indokolta egyrészről az a tény, hogy a szovjet intézetben a közelmúltban szervezték meg a szociológiai vizsgálatokkal foglalkozó laboratóriumot, amely néhány — elsősorban gyakorlati vonatkozású — vizsgálatot már végzett is, másrészt pedig az a körülmény, hogy a magyar intézetben már hosszabb ideje folynak elméleti és módszertani kutatások a jogi jelenségek szociológiai megközelítésével kapcsolatban, e körben nemzetközileg is elismert eredmények születtek és a közelmúltban kerültek publikálásra az Intézet által végzett jogismereti vizsgálat első adatai, amely vizsgálat mind elméleti, mind pedig a kutatási gyakorlat szempontjából sok tanulsággal járt.[1]

Jóllehet ilymódon a szovjet Jogtudományi Intézettel való találkozó napirendjén elsősorban a szociológiai módszerek alkalmazásával kapcsolatos elméleti-módszertani problémák állottak, lehetőség nyílott szélesebb körű eszmecserére is elsősorban a két intézet szervezetét, munkaprogramját illetően, de az összehasonlító jogi kutatások, a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tudományos életben való részvétel vonatkozásában is. Mindezen kérdések körül az 1967 június 4. napjától 9-ig terjedő tudományos ülések és találkozók során mindvégig igen érdekes és színvonalas, őszinte és hasznos vita bontakozott ki, amely nem csupán személyes kontaktust teremtett a két intézet munkatársai között, de az intézetek további szervezett együttműködését is megalapozta.

A magyar és a szovjet jogtudományi intézetek konferenciáján — amelynek ülései egyébként a szovjet intézet nyilvánossága előtt folytak le — népes szovjet és magyar delegáció vett részt. A szovjet delegációt A. E. Lunyev, a SzU. T. A. Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese vezette, tagjai voltak: I. V. Pavlov, A. A. Piontkovszkij, R. O. Halfina, V. A. Tumanov, V. P. Kazimircsuk, R. A. Szafarov és V. A. Patjulin. A magyar delegáció vezetője Szabó Imre akadémikus, az MTA. Állam- és Jogtudományi Intézete igazgatója, tagjai pedig Kovács István az MTA. levelező tagja, igazgatóhelyettes, Eörsi Gyula az MTA. levelező tagja, Horváth Tibor az állam- és jogtudományok kandidátusa, Péteri Zoltán tudományos osztályvezetők, Kulcsár Kálmán az állam- és jogtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs és Ficzere Lajos tudományos munkatárs voltak.

I.

A konferencián először *Kulcsár Kálmán* referátuma hangzott el *„A szociológia módszerek használatának lehetőségei és elvi problémái a jogtudományban”* címmel.[2]

A referátum — első fő részében — röviden utalt a jogászi és a szociológiai szemlélet közeledésének történeti sajátosságaira, és arra a mai helyzetre, amelyet — különösen a marxista jogtudomány vonatkozásában — egyértelműen a jogi jelenségek társadalmi tartalma fontosságának, e jelenségek szociológiai kutatása szükségességének elismerésével jellemezhetünk. Szerte a világon fokozódik az érdeklődés a jog társadalmi vonatkozásai, és a különösen a „működő jog” iránt, amely másként, mint szociológiai eszközökkel nem közelíthető meg. A referátum megállapítja, hogy a marxista jogtudományt kettős — elméleti és gyakorlati jellegű — szempont is ösztönzi az eddigi jórészt normatív jellegű kutatások meghaladására: egyrészt az a társadalomelméleti tétel, mi szerint a jog forma, amelynek tartalmát a társadalmi viszonyok adják meg, másrészt a jogi normák eszközjellegének a felfogása. Világos, hogy az első szempont honorálása éppen úgy követeli a szociológiai vizsgálódást, mint a második, a jog mint bizonyos célokra irányuló, bizonyos funkciókat ellátó eszköz hatékonyságának elméleti és gyakorlati szempontú felderítése. Elméleti szinten különösen fontos probléma, hogy milyen mértékben és milyen feltételek között alkalmas a jog a társadalmi viszonyok alakítására, milyen funkcionális hatások várhatók a jognak a társadalomban való megvalósulásától, milyen korlátok állanak a jogi normák előtt, hogyan alakul ebből a nézőpontból kiindulva a jog helyességének problémája. Gyakorlati szempontból elsősorban — de ezeket a vizsgálatokat az elméleti munka sem nélkülözheti — egy-egy jogszabály tényleges megvalósulásával összefüggő kérdések igényelnek szociológiai megközelítést.

E megállapításokból kiindulva vázolja azután a referátum második része azokat a problémákat, amelyeknek kutatása a szociológiai módszerek segítségével különösen eredményes lehet. A jog szociológiai megközelítésének eddigi fejlődése azt is mutatja, hogy érdeklődését, módszereit, problémáit az adott társadalmi-történeti szituáció szabta követelményeken túl elsősorban a szociológia fejlődésének foka, a szociológiai elméletek jellege és módszereinek fejlettsége határozta meg. Ezek a körülmé-

[1] Ld.: A jogismeret vizsgálata. Bp. 1967. A vizsgálat első eredményeivel foglalkozik: *Kulcsár* Kálmán: A jogismeret vizsgálata. — JK. 1967. 5. sz.

[2] A magyar és a szovjet referátumok az Állam és Jogtudomány 1967. évi 4. számában megjelennek.

nyek az eddigi kutatásokat meglehetősen szűk körre korlátozták és sok tekintetben egy-egy kutató speciális érdeklődéséhez kötötték az ilyesfajta vizsgálatokat, mintsem átgondolt programhoz. Ha a szociológiai módszerek felhasználásának lehetőségeit vizsgáljuk, három fő területet jelölhetünk meg. *1)* Mindenekelőtt a hagyományos jogelméleti problémákat kell említenünk, ahol az eddigi logikai-dogmatikai szint túlhaladása a történeti és a konkrét szociológiai módszerek segítségével feltétlenül indokolt. Ebben az esetben sem kívülről kell azonban a jogi jelenségeket megközelíteni, hanem belülről, az eddig is rendelkezésre álló tudásanyagból adódó problémákból kiindulva. *2)* A szociológiai megközelítési mód segítségével feltárhatók olyan jelenségek, illetőleg egyes jelenségek olyan oldalai is, amelyek hagyományos úton nem, vagy csak nagyon általános szinten voltak megközelíthetők. Különösen gazdagok ezek a lehetőségek a jog funkcionális vonatkozásaiban — elméleti és közvetlen gyakorlati vonatkozásokban egyaránt — amidőn az előrelátott és kívánt következmények mellett igen fontos feltárni egy-egy jogszabály vagy maga a jog nem kívánt, előre nem látott, tehát dizfunkcionális következményeit is. De több probléma válik megközelíthetővé ilyen módon a jog és az emberi magatartás alakulásának szempontjából, vagy közelebb kerülhetünk a jogalkalmazás hatásosságának, társadalmi következményeinek méréséhez stb. *3)* Végül általánosságban is megállapíthatjuk, hogy a jogelméleti használhatóság mellett, illetőleg azzal együtt különösen kifejleszthetők a szociológiai jellegű vizsgálatok a jogtudomány szakágazatainak területén. Erre nézve már eddig rendelkezünk tapasztalatokkal, elsősorban a kriminológiai kutatásokban. De világos az is, hogy a büntetőjog klasszikus területén, a büntetőjogi dogmatikában is érvényesíthető a szociológiai szemlélet, hiszen egy-egy dogmatikai lépés mögött is társadalmi viszonyok, a bennük bekövetkezett vagy kívánt változások stb. állanak. A büntetőjog mellett eddig leginkább az államjog és az államigazgatási jog problémakörében bontakozott ki a szociológiai szemlélet és módszerek hasznosításának sajátos lehetősége és problematikája. Elsősorban a szervezet társadalmi tartalmából, jelenségeiből adódnak ezek a problémák, de ezen túl az igazgatási döntések sajátosságai, a testületi és a szakszervek viszonya, a társadalom felé irányuló funkcionális kapcsolataik igénylik a szociológiai elemzéseket. S jóllehet — egyes családjogi vizsgálatoktól eltekintve — más jogterületeken még kevéssé alakultak ki a szociológiai megközelítési mód sajátos lehetőségei, nyilvánvaló, hogy ez minden jogág problematikájában felhasználható, ha esetleg eltérő sajátosságokkal is.

A referátum harmadik része azokkal a módszertani problémákkal foglalkozik, amelyek — különös tekintettel a jogtudományban eddig is végzett szociológiai vizsgálatokra — ma már világosan felismerhetők, és amelyekkel kapcsolatos alapkérdést röviden abban fogalmazhatnánk meg: mennyire közelíthetők meg a jogi jelenségek jogi fogalmi keretben szociológiai vizsgálati eszközökkel. Ebben a problematikában a referátum rámutat arra, hogy a jogi fogalmakban sokszor mesterséges egységbe foglalt jelenségeket szociológiai összetevőikre kell bontani, és szociológiai fogalmak segítségével megközelíteni, másképpen az empirikus vizsgálódás, a szociológiai vizsgálati eszközök használata és a jogi fogalom által kifejezett jelenség között áthidalhatatlan űr marad, ami lehetetlenné teszi az empirikus úton szerzett adatok elméleti felhasználását. Világos, hogy ebből a szociológiai tudásanyag felhasználása is következik, különösen a vizsgálati hipotézisek kialakításának szakaszában. A vizsgálatok tervezésekor figyelemmel kell lenni a társadalmi jelenségek általános sajátosságaira is — különösen arra, hogy azok olyan objektív jelenségek, amelyek emberi magatartásokban nyilvánulnak meg — és ennek megfelelően kiválasztott módszerekkel kell őket megközelíteni. Végül a referátum hangsúlyozza, hogy a jogi jelenségek szociológiai megközelítése, különösen a funkcionális vizsgálatok esetében feltétlenül igényli a társadalmi gyakorlat szociológiai tanulmányozását is.

II.

A SzU. T. A. Állam- és Jogtudományi Intézetének referátuma mindenekelőtt elhelyezi a szociológiai vizsgálati módszereket a marxista társadalomtudományi módszertan egészében, megállapítva, hogy ezek a módszerek részben következnek a dialektikus módszerből, részben pedig annak keretei között alkalmazhatók. E módszerek alkalmazása azonban nem teszi feleslegessé a jogtudomány más, tradicionális módszereit, sőt éppen azok további fejlesztését igényli, ahogyan igényli a különböző, a jogtudománnyal határos tudományterületek eredményeinek felhasználását is.

A konkrét szociológiai kutatások fontossága azonban — állapítja meg a referátum — különösen előtérbe került ma, amidőn a párt határozottan elutasította a marxista-leninista elmélet dogmatikus felfogását, elítélte a népgazdaság szervezésének, vezetésének, az államapparátus tevékenysége aktuális kérdéseinek eldöntésével kapcsolatos szubjektív, a szigorúan vett tudományos megközelítést figyelmen kívül hagyó nézeteket és gyakorlatot. A kutatásokat mindenekelőtt a gyakorlat tanulmányozása alapján és a gyakorlat számára kell elvégezni, ilymódon elérhető a jogi elmélet és a társadalmi gyakorlat szintézise. A referátum azután általánosan a következő témákat jelöli meg a konkrét szociológiai kutatások tárgyaként: A társadalom politikai szervezetének intézményei és formái; a jog társadalmi hatékonysága, a jog szabályozó és nevelő szerepének mechanizmusa; az állampolgárok politikai aktivitásának feltételei; a közvélemény formálása a jogi kérdésekben, a választók véleményének a kondicionáltsága és formálása; a jogszabálysértések okainak és a bűnöző személyiségének tanulmányozása, a társadalmi patológia kérdései.

A referátum a továbbiakban röviden összegezi azokat az eredményeket, amelyek a már elvégzett kutatások (pl. 1963—64-ben Belorussziában, a krasznodári határterületen a tulai és a gorkiji területen, 1965-ben Kazahsztánban, és a gorkiji területen, 1966-ban Észtországban és a Tatár Köztársaságban) alapján megállapíthatók. Ezeket a

kutatásokat általában a helyi államhatalmi és az államigazgatási szervek működésével összefüggésben folytatták le, különös tekintettel e szervek demokratizmusának érvényesülésére, tömegkapcsolataik alakulására, az ipari és a mezőgazdasági igazgatás speciális problémáira stb. A referátum szerint a legfontosabb tanulság, amely e vizsgálatok alapján levonható az, hogy a képviseleti szervek munkájára igen nagy figyelmet kell fordítani a jövőben, és jónéhány olyan problémát tártak fel, amelyek megoldása jelentősen hozzájárult e szerveknek a társadalom életében betöltött szerepének növekedéséhez. Igen fontos továbbá pl. a gazdasági viszonyok területén a törvényesség elvének érvényesítése, amely elősegíti, hogy a gazdasági igazgatás tudományosan megalapozott és közgazdaságilag is igazolt módszereken alapuljon.

A szovjet jogtudomány tehát közvetlen gyakorlati jelentőségű következtetésekig jutott el a konkrét vizsgálati módszerek alkalmazásával. Az eredmények azonban még jelentősebbek lehetnének — mutat rá a referátum — ha a kellő koordinációt időben megteremtették volna. Éppen ezért ennek a feladatnak az ellátására a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége külön a szociológiai kutatások koordinálásával foglalkozó Tudományos Tanácsot hozott létre, amely — egyebek között — az állami és jogi jelenségekre vonatkozó kutatásokat is koordinálja.

A referátum ezután néhány, a kutatások során alkalmazott módszer problémáival foglalkozott. Megállapítja, hogy helytelen lenne az összes szociológiai vizsgálatokat a kérdőíves vizsgálattal azonosítani, amely csak egyike ezeknek a kutatási módoknak és minden esetben alapos előzetes tanulmányozást igényel, milyen probléma közelíthető meg segítségével. Ma már a korszerűen összeállított kérdőív anyagát csak elektronikus számológépek segítségével dolgozhatjuk fel, amelyek igénybevétele nem csupán gyorsítja és pontossá teszi a munkát, hanem igen sok összefüggés kimunkálására is alkalmas. Ha a kérdőíves módszer nem is egyedüli, mégis nélkülözhetetlen akkor, ha véleményeket akarunk feltárni. A fentebb említett kutatások során éppen ezért eredményesen alkalmazták.

Az állami és társadalmi igazgatás kutatásának területén különös jelentősége van a kísérletnek, segítségével ugyanis egy-egy szűkebb körben vagy területen bevezetett intézkedés hatása mérhető le és tanulmányozható, mielőtt általánosan is bevezetésre kerülne. Ezt a módszert az új gazdasági irányítási rendszer bevezetése kapcsán már eddig is eredményesen alkalmazták. A szovjet Jogtudományi Intézet jelenleg a helyi szovjetek hatáskörének kiterjesztésével kapcsolatban kíván a kísérletre alapozó vizsgálatot végezni.

Befejezésül a referátum hangoztatta, hogy a konkrét szociológiai módszerek alkalmazása széleskörű lehetőséget biztosít a kollektív munka előnyeinek kihasználására, kutatócsoportok létesítésére, és ennek kapcsán utal a nemzetközi együttműködés, a közösen elvégzett kutatások jelentőségére is.

III.

A referátumok elhangzása után kibontakozott három napos vita elsősorban néhány elméleti kérdés körül és a szociológiai módszereknek a jogtudomány egyes szakágazataiban való használhatóságával összefüggésben alakult ki.

A vita első csomópontját a szociológiai módszereknek a jogtudományban, a jogtudomány módszerei között elfoglalt helye alkotta. I. V. Pavlov szerint pl. a szociológia módszereire feltétlenül szükség van, ezek a módszerek azonban a jogtudományon kívül fekszenek. Ezzel az állásponttal Szabó Imre szállt vitába, aki kifejtette, hogy a szociológiai szemléletnek és módszereknek a jogtudomány szerves részét kell képezniük. Így kétségtelenül szélesedik a jogtudomány kutatási köre, de csak így haladható meg a jogtudományban az a dogmatikai jellegű szemlélet, amely nem tekintett túl a jogszabály szövegén és a társadalmi összefüggések, a jogi jelenségek társadalmi meghatározottságának vizsgálatát elhanyagolta. Egyébként valamennyi e kérdéskörben felszólaló, mint A. E. Lunyev, I. V. Pavlov, R. A. Szafarov, A. A. Piontkovszkij, V. P. Kazimircsuk, Szabó Imre, Kovács István, Péteri Zoltán, Kulcsár Kálmán egyetértett abban, hogy a szociológiai módszerek egyrészről a marxista dialektika kereteiben kerülhetnek felhasználásra, másrészről nem szorítják ki és nem helyettesítik a jogtudomány hagyományos módszereit még akkor sem, ha felhasználásuk igénye ma különösen hangsúlyozódik.

A szociológiai módszerek jogtudományon belüli felhasználásával összefüggésben Kovács István hangsúlyozta, hogy a tudományos módszerek történetileg alakulnak ki és az igény a szociológia hasznosítására a marxista jogtudományban mindig megvolt. Kísérletek is történtek ebben a vonatkozásban, így bizonyos tapasztalatokkal — különösen a szovjet jogtudomány fejlődésének első évtizedeiből — rendelkezünk is. Most azonban pontos metodika kidolgozásáról van szó, arról, hogy ezek a módszerek ne szubjektíven és ötletszerűen, hanem szisztematikusan kerüljenek alkalmazásra. Ezzel kapcsolatban többen is (Piontkovszkij, Pavlov, Kazimircsuk, Kulcsár) rámutattak az elméleti megfontolások jelentőségére a szociológiai módszerek felhasználásával lefolytatott vizsgálat hipotéziseinek kidolgozásánál, és hangsúlyozták a polgári szociológia elméleti és adatanyaga kritikai értékesítésének szükségét is. A marxista jogszociológiai kutatásoknak azonban — hangoztatták Kazimircsuk és Kulcsár — meg kell haladniuk a polgári jogszociológia szinte egyoldalú funkcionális szemléletét is, és nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a jogi jelenségek strukturális vonatkozásaira. A jogi jelenségek strukturális és funkcionális vonatkozásainak vizsgálata, a számbajöhető módszerek komplex felhasználása — mutatott rá Kulcsár Kálmán — egyébként feloldja azt a veszélyt is, amely abban jelentkezik, hogy egyes álláspontok szerint a szociológiai módszerek nem a jogtudomány problémáinak megoldására valók, hanem csupán a közvetlen, napi jelentőségű gyakorlati feladatok megoldásának segítésében hasznosíthatók. Bár ezekkel a módszerekkel közvetlen gyakorlati célokkal összefüggésben is lehet élni, sőt az egyes esetekben kívánatos is, mégis a jogtudomány problémáinak szociológiai eszközökkel való kutatása és tisztázása segíti

leginkább a jogi gyakorlat problémáinak megoldását is. Ez volt a véleménye Kovács Istvánnak is, aki hangsúlyozta, hogy a problémákat nem szubjektíven, hanem a tudomány oldaláról kell megközelíteni, és az ilyen módon fejlesztett, a szociológiai eszközökkel is rendelkező jogtudomány a gyakorlatot is segíti a tények szubjektív, ötletszerű kiválasztásának kiküszöbölésében.

Több igen érdekes felszólalás hangzott el a szociológiai módszereknek az egyes jogi szaktudományok területén való felhasználásával összefüggő problémákkal kapcsolatban is.

Jóllehet az eddig ismertetett vita általánosságban is *jogelméleti* szintű kérdéseket érintett, Péteri Zoltán mégis további, igen fontos problémával bővítette a vitatott kérdések körét. Egyetértve Piontkovszkij és mások ama álláspontjával, amely a jogi jelenségek megismerésében az empirikus — szociológiai módszerek mellett más —, pl. az analitikus vagy normatív — megközelítési módok alkalmazásának fontosságára is utalt, e megközelítési módok között az értékelő szempontok érvényesítésének jelentőségére hívta fel a figyelmet. Ez a probléma, — amely a polgári tudományban s azt megelőzően évszázadokon át a természetjog problémájaként jelentkezett — újabban a szocialista jogelméletben is felvetődött, bár egyelőre inkább csak negatív formában. A szocialista jogelmélet több művelője foglalkozott már a természetjogi elmélet bírálatával, s ezek a bírálatok egyértelműen a természetjog elutasítására vezettek. Ugyanakkor azonban előrehaladás történt annak igazolásában is, hogy az értékelést, illetve az érték-probléma megválaszolását nem csupán a természetjog oldaláról lehet megkísérelni. A szocialista jogelmélet művelőinek ezzel kapcsolatban az a feladata, hogy kidolgozzák a szocialista állam- és jogtudományban mindenkor érvényesített értékelő szempontok elméleti kérdéseit, így az értékek tudományos megalapozásának, hierarchiájának, valamint érvényességének problémáit. Míg a természetjogi elméletek ezekre a kérdésekre idealista megalapozású válaszokat adtak, addig a szocialista jogelméletnek e válaszokat a szocialista világnézeti kiindulópont alapján kell keresnie. E téren, különösen az értékeknek a társadalmi valóságból történő levezetése, érvényességüknek az adott társadalom anyagi életviszonyaihoz kapcsolódó megalapozása terén már történtek figyelemreméltó kísérletek; e kutatások folytatásánál az állam- és jogtudomány más módszereinek, így az empirikus módszernek is jelentős szerepe van.

Az *államjog* problémáit a szociológiai módszerekkel összefüggésben V. A. Patyulin és Kovács István érintette.

Patyulin a jog megvalósulásának politikai aspektusairól beszélt, s ebben a vonatkozásban a politikai rendszer nagy jelentőségére mutatott rá, amely befolyásolja a jog megvalósulási folyamatát is. A politikai aspektusnak azonban különösen nagy jelentősége van az állampolgári jogok érvényesülésének folyamatában. Ezeket a jogokat nem elegendő csupán törvénybe foglalni, megvalósulásuknak szociológiai feltételei is vannak. A mai szovjet fejlődésben éppen az alanyi jogok elmosása elleni küzdelem, a jogi biztosítékok fontossága került előtérbe. A szociológiai módszerek alkalmazásának ezen a területen tehát nagy jelentősége van az állampolgári jogok tényleges érvényesülése társadalmi tényezőinek feltárásában. A jogi biztosítékok kimunkálásában Kovács István jelentős szerepet szán a jogszociológiai kutatások elterjedésének, amelyek a tényleges viszonyok feltárásával elvezetnek addig, hogy felismerjük a jogi biztosítékok jelentőségét a politikaiakkal szemben, és azt, milyen jogi biztosítékok felelnek meg a társadalom tényleges viszonyainak. A szocialista országok fejlődésében napirendre kerülő új alkotmányos intézmények kidolgozása szempontjából különösen nagy jelentőségük van a szociológiai kutatásoknak. Az új fejlődési szakasz új viszonyai sok tekintetben új politikai felépítményt is igényelnek, amelyek összhangban vannak ezekkel a viszonyokkal. A szociológiai kutatások itt is hozzásegítenek ahhoz, hogy az új, vagy továbbfejlesztett intézmények ne legyenek szubjektívak, ne csak az ún. „előremutató elemet" tartalmazzák és így elszakadjanak az adott viszonyoktól, hanem sokkal inkább az átlagra szabott intézményekként jelenjenek meg. Kovács István különösen jelentősnek tartja olyan problémáknak a valóságos viszonyok közötti vizsgálatát, mint a képviseleti rendszer, az államigazgatási mechanizmus és a törvényességi biztosítékok hatékonysága, a termelőszövetkezetek helyzete stb.

A szociológiai módszereknek a *büntetőjog* tudományában való felhasználásáról Horváth Tibor és I. Petruhin szólott.

Horváth Tibor áttekintette a kriminológia magyarországi fejlődésének utolsó tíz évét, s rámutatott a szociológia és pszichológia sajátos alkalmazásának lehetőségeire a kriminológiában, hangsúlyozva, hogy az egyedi jelenségek megközelítésénél éppen úgy kell alkalmazni a szociológia kérdésfeltevéseit, mint a pszichológiai megközelítés módszereit a társadalmi jelenségek vizsgálatánál. A magyar kriminológiai kutatások módszereinek és eredményeinek áttekintése után felvázolta azokat a problémákat, amelyek a szociológiai kutatásokat igénylik a büntetőjogban, de ahol még nem születtek eredmények. Általánosságban szólva ez a büntetőjogi intézmények hatékonyságának területe. Itt mindenekelőtt a büntetés hatékonysága érdemel vizsgálatot: miben rejlik és hogyan érvényesül a büntetőjogi büntetés általános visszatartó ereje a társadalomban, de problémákkal teli az egyes büntetési nemek hatékonysága is. Ezek a problémák is mutatják, hogy a kriminológia kialakulása nem vonta ki a büntetőjog tudományából a társadalmi tartalom kutatásának lehetőségét, egy-egy büntetőjogi norma társadalmi hatásának kutatása pl. nyilvánvalóan visszahat a norma alkalmazására, új norma kialakítására stb. Ezekkel a vizsgálatokkal összefüggő talán legfontosabb probléma: milyen társadalmi célkitűzések elérésére alkalmasak a büntetőjogi normák, és melyek azok a célkitűzések, amelyeknél a büntetőjogi eszközök használatáról helyesebb eleve lemondani. I. Petruhin Horváth Tibor felszólalásához kapcsolódva egyetértett a kriminológia fejlesztésének szükségességével, hangsúlyozni kívánta azonban, hogy a szociológiai kutatási módszerek alkalmazása a büntető eljárásjog tudományában is nagyon fontos. A szovjet büntető eljárásjog tudománya már kidolgozta az elméleti kérdések jórészét, az ennek

megfelelő intézmények már működnek, éppen ezért a következő lépés ez intézmények funkcionálásának kutatása. Ezzel összefüggésben Petruhin beszámolt annak a vizsgálatnak a tervéről, amelyet most indít meg a szovjet intézet az ítéletekben tapasztalható bírói hibák és a bíróságok technikai ellátottsága, elhelyezése az egyes bírák szakképzettsége, kulturáltsága stb. közötti feltehető összefüggések felderítésére.

Eörsi Gyula a szociológiai kutatási módszereknek a *polgári jogban* való használhatóságáról szólva mindenekelőtt arra mutatott rá, hogy a régi értelemben vett, hagyományos polgári jog területén pl. a családjogban már történtek kísérletek ebben az irányban, de a lehetőség a polgári jog tulajdonképpeni területén is adott, ha az eddigi tapasztalatok talán itt a leggyérebbek is. A különböző szerződéstípusok társadalmi gyakorisága, a szállítási szerződések megszegésén alapuló vállalati felelősség egyéni felelősséggé való átalakulása a vállalati viszonyok között stb. pl. olyan problémák, amelyek kizárólag a szociológia kutatási módszereivel közelíthetők meg, s amelyek ilyen kutatásának gondolata már fel is merült. Jóllehet a felsoroltak csak példák, mégis jelzik e módszerek bevezetésének lehetőségeit a polgári jog szocialista tudományába. Ennek fő akadályai: a magántulajdon, a magánérdekre szűkítő szemlélet, a polgári jogeset teljes elszigetelése a társadalmi-gazdasági folyamattól ma már megszűntek vagy alig hatnak. Lényegében ugyanezt hangsúlyozta Halfina is, külön is rámutatva arra, mennyire jelentős ez a lépés a jogtudomány fejlődése szempontjából.

A három napig tartó vitát A. F. Lunev és Kovács István zárták le. Mindketten hangsúlyozták, hogy a vita nem csupán a kérdések tisztázását segítette elő, de jó kapcsolatot is teremtett a szovjet és a magyar jogtudományi intézetek munkatársai között is, minden remény megvan arra, hogy a szociológiai kutatási módszereknek a marxista dialektika keretei közötti hasznosítása összekapcsolva a hagyományos jugtudományi megközelítési módokkal tovább segíti a marxista jogtudomány fejlődését.

IV.

A megbeszélések során a már ismertetett tudományos vita mellett a két intézet megjelent munkatársai néhány más közös problémát is megvitattak. Így szovjet részről V. A. Tumanov és magyar részről pedig Péteri Zoltán tájékoztatták a megjelenteket az intézeteikben folyamatban levő kutatási munkáról, különösen kitérve itt az összehasonlító jogi jellegű vizsgálatokra, amelynek jelentőségét mindkét fél igen nagyra értékelte, majd megvitatták a különböző nemzetközi állam- és jogtudományi szervek rendezvényein való részvételből adódó problémákat.

A tanácskozások befejeztével a két delegáció közösen összegezte az eredményeket, amelynek során megállapították: „A magyar és a szovjet jogászok egységesek abban, hogy a szociológiai módszerek további fejlődése a jogtudományban nemcsak egész sor fontos elméleti probléma eldöntését teszi lehetővé, hanem egyben elősegíti a magyar és a szovjet jog társadalmi hatékonyságának növelését a szocialista társadalmi viszonyok szabályozásában". Figyelembe véve a lefolytatott tanácskozás gyümölcsöző jellegét mindkét delegáció arra a következtetésre jutott, hogy nem csupán a hasonló megbeszéléseket kell folytatni, hanem célszerű olyan téma meghatározása is, amely mind a Szovjetunióban, mind pedig Magyarországon összeegyeztetett program alapján, közösen kutatható.

Kulcsár Kálmán

Egy óvási határozat margójára

A BH 1967. évi áprilisi száma (5259. sz. esete) egy érdekes, különleges tartalmú biztosítási szerződésből eredő pert közölt. A tényállást a BH közlése nyomán az alábbiakban ismertetjük.

Felperes özvegy, akinek elhalt férje az alperes termelőszövetkezetnél mint baromfi telepvezető dolgozott, és a termelőszövetkezet tehergépkocsiján kísérőként utazott, és rajta kívül még két rakodó is a gépkocsin utazott. A tehérgépkocsin való utazás közben baleset történt és a felperes férje olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy a helyszínen meghalt.

A felperes tudomással bírt arról, hogy a termelőszövetkezet alperes szerződést kötött az Állami Biztosítóval. A szerződés szerint a biztosító a gépjárművezető és legfeljebb két kísérő javára azt a kötelezettséget vállalta, hogy halálos baleset esetén személyenként 20 000 forintot fizet, de ha több kísérő utazott a gépkocsin, a térítendő biztosítási összeg arányosan csökken. Arról, hogy a másik két személy szenvedett-e balesetet és mily méretűt, és hogy a biztosítási szerződés szerint nem halálos baleset esetén mily összeg erejéig vállalt kötelezettséget, a BH-beli közlés adatot nem tartalmaz. A keresetben a felperes a halál esetére kötelezett 20 000 forintot, továbbá 4000 forint temetési költség, 3000 forint ruhakár megítélését, továbbá összeg szerint meg nem jelölt havi járadék megítélését kérte. A járásbíróság alperest 26 837 Ft-ra ítélte — 20 000 forintot temetési költség és ruhakár címen, és havi 500 Ft járadékot, de legkésőbb 1968. okt. 31-ig. Hogy ez a végső határnap mily alapon nyert megállapítást, az alsó bírói ítéletekből nem tűnt ki, és az óvás során e kérdést nem is érintették.

Az ítélet ellen egyedül a perben beavatkozóként részt vett Állami Biztosító élt fellebbezéssel, azért, hogy a biztosítási összeg arányosan csökkentendő lett volna. A megyei bíróság a beavatkozó fellebbezését elutasította.

A Legfelsőbb Bíróság elnöke a megyei bíróság ítélete ellen a járásbírósági ítéletre is kiterjedően törvényességi óvást nyújtott be. Az óvás lényege az volt, hogy a biztosítási szerződés harmadik személy javára szóló szerződés, amelyből a balesetbiztosítási összeg fizetése iránti kötelezettség csak a biztosító terhére jelentkezhet; a biztosított termelőszövetkezet a balesetbiztosítási összeget a balesetet szenvedett biztosítottnak vagy kedvezményezettjének (az özvegy ilyen kedvezményezettnek tekintendő, mondja az óvás) közvetlenül megfizetni nem köteles; a balesetbiztosítási összeg kifizetése tekintetében az özvegy egyedül az Állami Biztosító beavatkozóval van jogviszonyban, tehát csak az Állami Biztosítóval szemben támaszthat jogszerűen igényt. A felperes és az alperes ter-

melőszövetkezet között e vonatkozásban jogviszony nincs. Ez alapon az óvási határozat megállapította, hogy törvénysértés volt, hogy mindkét bíróság nem észlelte, hogy a peres felek között nincs jogviszony, és így törvénysértő volt a bírósági ítéletek azon része, amely az alperest a 20 000 Ft megfizetésére kötelezte; ezzel záródik is a BH-beli közlés.

A Legfelsőbb Bíróság irattárában megtekintettem az ügyiratokat. Tartalmazott az óvási határozat a BH-beli közlésből kimaradt részt. Ugyanis az óvási határozat tartalmazza az alperesnek és a beavatkozónak az óvási tárgyaláson tett bejelentését, hogy felperessel szemben az első- és másodfokú tárgyalásért költséget nem igényelnek.

A meghozott óvási határozatnak, tehát természetszerűen a BH-beli közlésnek is hiánya, hogy említést sem tesz arról, hogy a felperes írásbeli észrevételeket tett, és így az ott felhozott érvekkel a határozat — bár a törvényben ez nincs kötelezővé téve — már nem is foglalkozik. De ugyanígy nem foglalkozott a határozat azzal sem, hogy az óvási indítvány a beavatkozónak mindkét bíróság által elutasított csökkentési kérelmével azt az álláspontot tartalmazza, hogy a csökkentési kérelmet csak annyiban tartotta helyesnek, szemben a beavatkozó számszerű 13 330 Ft összegű csökkentése csupán 15 000 Ft-ra történő csökkentés erejéig volna helyes. Tekintettel arra, hogy az óvási indítvány a peres felek közötti jogviszonyt nem tartotta helyesnek — amit az óvási határozat el is fogadott —, és a határozat a felek közötti jogviszony hiánya okából helyezte hatályon kívül a két alsó bírósági ítéletet, ami valójában a csökkentési kérdés inaktualitását is jelenti, és így némi önellentmondás van az óvási indítványban, hogy a csökkentéskérdéssel is foglalkozik. Ezt azonban nem tartjuk az indítvány rovására esőnek, mert az indítványnak számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a *hozandó* határozat esetleg nem fogadja el az indítványnak a jogviszony hiányára vonatkozó álláspontját, és akkor aktuálissá válhatik, hogy a határozat a csökkentés kérdésével foglalkozzék és annak keretében döntsön az indítványnak azzal a javaslatával, hogy a 20 000 Ft-ra vonatkozó marasztalás elvi hatályban maradása mellett a marasztaláscsökkentés 15 000 Ft-ra szóljon.

Az óvási határozat a termelőszövetkezetnek az Állami Biztosítóval kötött szerződés — minősítéséből — a biztosítási jog körében szabályozott szerződésfajták melyikébe való besorolásból indul ki; ez mint módszer kétségtelenül helyes — de az óvás által elfoglalt álláspont elhibázott. Ennek az egyéni véleménynek kifejtése e sorok célja. Saját magamat bizonyos elfogultság első pillantásra arra vezetett volna, hogy örömmel üdvözöljem a határozat azon állásfoglalását, amely azt mondotta ki, hogy a biztosítóval kötött szerződésnek a halál esetére szóló (20 000 Ft-os) rendelkezés folytán e vonatkozásban a „kedvezményezett" és az Állami Biztosító között teremt jogviszonyt, még pedig akkora erővel, hogy e tekintetben a termelőszövetkezet és a kedvezményezett között a jogviszonyt kizárja és ezen jogviszony hiánya okából az alperest nem volt jogosult perelni. Ezekután legyen szabad az óvásnak (óvási indítványnak és óvási határozatnak egyező) indokolás kritikai elemzésére rátérni.

Az óvási határozatot, nevezetesen azt az álláspontot, hogy a felperes helytelenül indított pert a termelőszövetkezet ellen, holott az óvás állásfoglalása szerint a felperes nem a termelőszövetkezettel, hanem egyedül a biztosító társasággal van e részben jogviszonyban, és ezért törvénysértőnek találta a bíróságoknak a termelőszövetkezetet marasztaló rendelkezését. Nézetem szerint a jogviszonyi kapcsolat fennállásának megállapítása (felperes és a biztosító társaság között) éppenúgy téves, mint a jogviszonyi kapcsolat tagadása (felperes és a termelőszövetkezet között).

A hiba gyökere, nézetem szerint, a szövetkezet és a biztosító társaság között kötött szerződés helytelen minősítésében rejlik. Idézem az óvási határozatnak idevágó okfejtését: „A kérdéses biztosítási szerződés ez utóbbi vonatkozásban (értsd: a baleset esetére szóló szerződést, a casco biztosítás nélkül) harmadik személy javára szóló balesetbiztosítási szerződés, amelyből a balesetbiztosítási összeg fizetése iránti kötelezettség csak a biztosító terhére jelentkezhet; a biztosított termelőszövetkezet a balesetbiztosítási összeget a balesetet szenvedett biztosítottnak vagy kedvezményezettjének közvetlenül megfizetni nem köteles."

Első ellenvetés: mi a harmadik személy javára szóló balesetbiztosítási szerződés?

A Ptk. kétségtelenül szűkszavú szabályozást nyújt a balesetbiztosítási szerződésre — a szűkszavúság már a biztosítási jog terjedelménél kezdődik; a Ptk. biztosítási jogi fejezete kezdődik az 536. §-sal és végződik az 570. §-sal. A Ptk. ugyan többször említi a balesetbiztosítást; a „közös szabályok" közül az 536. § 2. bek. — amely a biztosítási eseményt az exemplificative sorolja fel, a biztosítási események egyik példájaként említi a testi sértést, rokkantságot vagy halált okozó balesetet. Az 564. § ugyancsak említést tesz második mondatában arról, hogy a szakasz szabálya a felelősség és balesetbiztosítás körében nem alkalmazható, és végül a „balesetbiztosítás" címfelirat alatt az 568—569. §.

Az itt megemlített szakaszok közül az 564. § a balesetbiztosítási szerződés vonatkozásában negatív rendelkezést ad, tehát a továbbiakban a balesetbiztosítás érdemi tárgyalásánál jelentőséggel nem bír, — marad tehát az 536. § 2. bek., amely sajnos nem ad érdemi megvilágítást a „balesetbiztosítási szerződésre", hiszen mint említettük, a balesetet csak mint „biztosítási eseményt" említi, nem mint balesetbiztosítási szerződést. Mégis jelentőséggel bír az 536. § kérdésünk szempontjából azért, mert a szakasz a „közös szabályok" között nyer elhelyezést; ami annyit jelent, hogy a vagyonbiztosítás — felelősségbiztosítás, életbiztosítás — a balesetbiztosítás területére is kiterjed — vagyis mindezen ügyletfajtáknál jelentkezik (vagy jelentkezhetik) a halálos baleset mint „biztosítási esemény". Marad tehát egyedül a balesetbiztosítást szabályozó 568—569. §; az 568. § felsorolja azokat az életbiztosítási szabályokat, amelyek a balesetbiztosításra is alkalmazandók, és ezzel ellentétesen az 569. § azt rendeli, hogy az 568. §-ban felsorolt szabályokon kívül minden más vonatkozásban a vagyonbiztosítás szabályai alkalmazandók.

A Ptk. szabályai tehát abban, hogy a balesetbiztosítás vagyonbiztosítás-e vagy életbiztosítás — kü-

lönösen tétovázó az 568—569. §§ tartalma. Az 568. § az ott felsorolt esetekre az életbiztosítási szabályokat rendeli alkalmazandóknak, míg az 569. § általában a vagyonbiztosítási szabályokat rendeli alkalmazandóknak. De már az Indokolás (438 lap) azt jelenti ki: „A balesetbiztosítás az életbiztosítás mellett a személybiztosítás legjelentősebb változata", de annak az idézett mondatnak határozott állásfoglalását az Indokolás a folytatásban megint csak ingadozóvá teszi.

Próbáljuk meg tehát más oldalról megközelíteni, hogy helyes-e a harmadik személy javára szóló balesetbiztosítási szerződés minősítése. Tegyük hozzá, hogy az óvási határozat a felperest a Ptk. 562. § (2) bek. értelmében, mint a balesetet szenvedett biztosított örökösét a szerződés kedvezményezettjéül „tekintendőnek rendeli".

Úgy véljük, hogy a „kedvezményezett" műszó használata közelebb juttat az óvási döntés helyessége kérdésében történő álláspontho z. (Az óvás indokolásában felperes özvegy örökösül való tekintése tényállásilag nem pontos; az özvegyet ugyanis férje hagyatékában — minthogy az örökhagyónak a fia is élt — haszonélvezeti jog illeti; a haszonélvezeti jogosult „örökösnek" tekinthető ugyan de xxx XX xx örökösről (a fiúról) sehol a per során említés nem történt.) Szó szerint: „kedvezményezett"-nek volna nevezhető a konkrét szerződés szereplői közül a gépkocsi vezetője, a kísérő (akit a halálos baleset ért) és a két rakodó munkás. De a kedvezményezett mint jogi fogalom nem illik rá sem a gépkocsivezetőre, sem a másik háromra. Ezek ugyanis jogi értelemben vett kedvezményezetté, helyesen jogosulttá, az őket ért baleset alapján válnak — míg a biztosítási jog „kedvezményezettje" már a „biztosítási esemény" bekövetkezése előtt jelölhető ki a biztosított részéről, aki jogosult az első kedvezményezetté kijelölt helyett új kedvezményezettet kijelölni. Eltérés a jogi értelemben vett „kedvezményezett" és a konkrét szerződés laikus értelemben vett „kedvezményezettje között az is, hogy az utóbbi kedvezményezettek nem előre meghatározott személyek, és őket „kedvezményezett"-nek nem a biztosított nevezi meg, hanem a balesetnek általa (vagy általuk) való elszenvedése és kedvezményezett minőségük a biztosított részéről el sem vonható. A perbeli balesetbiztosítás megkötése nem irányult arra, hogy a szerződő fél a saját magát érő baleset esetére kívánta volna biztosítani a saját magát ért balesetből eredő károkozás, de esetleg a kár összegszerűségétől elszakadó fix összegre. A perben más személyt érő balesetről van nyilván szó — és a szerződésmotívuma: a biztosított felől a vagyoni kár áthárítása a biztosító társaságra és semmiképpen nem a balesetet szenvedő iránti emberbaráti célzat, hanem, amint fentebb említettük — a biztosított csak a baleset bekövetkeztekor tudja meg, hogy ki is az a személy, akinek javára a balesetbiztosítási szerződést az óvási határozat felfogása szerint megkötni kívánta volna. Ez a balesetbiztosítási szerződés nem öncélú a biztosított vonatkozásában; és akit az óvási határozat „kedvezményezettként jelöl meg, azok a baleset elszenvedése alapján válnak jogosulttá és — mint mondottuk — e joguk a biztosított által el sem vonható. A saját magát érő baleset és idegen személyt érő baleset esetére kötött szerződések közötti természetszerű különbség lesz az, hogy saját balesetre kötött biztosítási szerződés esetén *a biztosított baleset által okozott kár* térítendő meg a biztosító társaság részéről, az idegen személyt érő balesetre kötött szerződés alapján az *idegen személyt érő kár* térítendő meg. Ha a személyi biztosításnak tekintendő — két fentebb tárgyalt esetet (biztosított saját személyét érő kár — idegen személyt érő kár) összevetjük a perbeli szerződéssel, ugyan abban idegen — de előre meg nem határozott személyt érő kárról van szó, de a perbeli szerződés nem tekinthető személyi biztosításnak, sem életbiztosításnak, sem balesetbiztosításnak. Ami a perbeli szerződést elválasztja az életbiztosítástól (balesetbiztosítástól), az a szerződéssel elérni kívánt cél; kétségtelen, hogy a termelőszövetkezet azért kötötte meg a szerződést, hogy adott esetben „mentesítse őt olyan kár megtérítése alól, amelyért a jogszabály szerint felelős". [Ld. a felelősségbiztosításról szóló 560. § (1) bekezdését.] Bár a szerződés tartalma, megkötésének célzata provokálta volna, hogy a szerződés minősítése ügyében szinte kényszerű lett volna, hogy a bíróság legalábbis bevonja érvelése-állásfoglalása keretében a felelősség biztosításként való minősítés kérdését, de sem az alsó bíróságok, sem az óvási indítvány, sem az óvási határozat egyetlen szóval sem említi a „felelősségbiztosítást". A felelősségbiztosítás teljes említetlensége a magyarázata annak, hogy ugyancsak nem foglalkoztak a bírói állásfoglalások azzal, hogy a konkrét esetben autó üzembentartásáról és ennek keretében bekövetkezett kárról van szó — és így arról sem esett sehol szó, hogy itt autóbalesetből származóan a biztosítottat a jogszabály alapján terhelő kár esetével állunk szemben.

Ha ezek után a perbeli szerződést a felelősségi biztosítással összevetjük, gondolni kellett volna a 30/1959. Korm. sz. rendeletre, melynek alapján a szövetkezetre mint autóüzemeltetőre kötelező a felelősségbiztosítási szerződés megkötése. A termelőszövetkezet által kötött szerződés kevesebb és több is, mint a felelősségbiztosítási szerződés — mert ez a szerződés a felelősségbiztosítás alapján —, szemben a megkötött szerződéssel, amely a „kedvezményezett" (fenntartva a kedvezményezetti minőségre vonatkozó fentebb említetteket) között szám szerint korlátolja; a biztosító személyi számszerű korlátolás nélkül felel az autó üzemben bekövetkezett károkért, míg a megkötött szerződés alapján a biztosító társaság nem felel az olyan személyeket ért kárért, akik nem tartózkodnak az autón, hanem akiket mint járókelőket ütött el az autó. Ebben áll a megkötött szerződés kevesebblete. Többlete pedig abban lelhető fel, hogy halálos baleset esetére felelteti a biztosító társaságot a szerződésben kikötött húszezer forint erejéig. A szerződéskötés alkalmával a biztosító társaságot terhelte volna az a gondossági kötelezettség, hogy vegye észre, hogy a szerződés nem gondoskodott a személyi korlátolás nélküli, tehát a bárkit érhető balesetet szenvedők biztonsági érdekeiről. A biztosító társaságra róható hibát enyhíti a biztosító társaság részéről kapott tájékoztatás alapján az, hogy a kötelező biztosítás (az idézett 30/1959. sz. rendelet szerint) szerződés nélkül is felelteti a biztosító társaságot az autó által oko-

zott sérülésekkel keletkező kárért. Egyéni nézetem szerint a 30/1959. sz. rendelet nem teremt *ex lege* kötelezettséget a biztosító társaság terhére; a Ptk. fentebb már idézett 560. §-a — amely a felelősségbiztosítás tartalmát előírja, azzal indul, hogy „felelősségbiztosítási *szerződés* alapján" stb., ami tehát utal arra, hogy a biztosító társaságra („ex contract") kötelezettség áll fenn, sőt a szakaszban a kötelezettség contractuális jellegére utal az 560. §-nak az a kijelentése, hogy a „biztosítási *szerződésben* megállapított mértékben" terheli a megtérítési kötelezettség. (Nem hallgathatom el az idézett törvényszöveggel szemben azt az ellenvetésemet, hogy nem helyes az, hogy a felelősségbiztosítást „a szerződésben megállapított mértékben" rója a biztosító társaságra a megtérítési kötelezettséget, ami megengedi, hogy a szerződés csökkenthetné a biztosító társaság kötelezettségét, más szóval a biztosított a csökkentés lehetőségével élve, részben önbiztosítóként szerepelhetne. Az ilyen „csökkentés" tehát arra az eredményre juttathat, hogy a biztosító társaság a csökkentés arányában fizet a sérültnek — és az ezzel nem fedezett részt a sérült a teljes kárért felelős biztosítottól igényelheti. Ez a helyzet a biztosítás törvényhozói intenciójával szembe kerül; ugyanis a csökkentett biztosítás esetén a mindenkori sérült ki van téve annak az eshetőségnek, hogy igazolt kárának csak azt a részét kapja meg, amit a biztosító társaságtól megkap, de teljes kárához való hozzájutás csak akkor történne meg, ha az autó üzembentartóján a különbözeti összeg behajtható volna. A törvény célzata pedig éppen ennek akart elibe vágni, hogy a sérült feltétlen teljes igazolt kárát kapja meg a biztosító társaságtól (amivel a biztosító társaság elleni kereseti jog elvonása nem szolgál akadályul), és ne legyen kitéve annak a kockázatnak, hogy az autó üzembentartóján esetleg nem tudja behajtani a biztosító társaság révén meg nem térülő részt. Indokolt volna, hogy adandó alkalommal az 560. § újra szövegeztessék a „szerződésben megállapított mértékben" szavak töröltessenek és ezzel a biztosítás csökkentése ki legyen zárva.

Ezek után még rá kívánok mutatni a Ptk. önellenmondására. Az 560. § (2) bekezdése a javaslat rendelkezésének megváltoztatásával akként rendelkezik, hogy a felelősségi biztosításnál a sérült igényét a biztosító társasággal szemben közvetlenül nem érvényesítheti, más szavakkal tehát a törvény a sérült és a biztosító társaság közötti jogviszonyt nem ismeri el, amit már korábban is panaszoltam (Ld. JK. 1966. 1—2. sz. „Nem vagyok jogviszonyban" c. cikk). Ezzel szemben a Ptk. indokolás (423. l.) „az idegen személy javára kötött szerződés esetén a biztosított „kedvezményezettje" fog közvetlen joga alapján a biztosítóval szemben fellépni". Itt tehát az idegen személy közvetlenül léphet fel a biztosító társasággal szemben, ami tehát egyértelmű azzal, hogy ez esetre a törvény közvetlen jogviszonyt ismer el az idegen személy és a biztosító társaság között. Az Indokolás „idegen számlára kötött biztosítás" *szöveg szempontjából* eltér az óvási határozattól; az óvás indokolása harmadik személy javára szóló balesetbiztosítási szerződést említ. Nem hinném, hogy az eltérő szövegezés tartalmi eltérést involválna. Az óvási határozat fő indoka a sérült és a biztosító társaság közvetlen jogviszonyának törvényi elismerését a Ptk. 562. § 2. bekezdésére alapítja. Fentebb már foglalkoztunk a kedvezményezett kifejezésnek aggályos kiterjesztésével. Korábbi fejtegetésünket ezúttal még azzal kívánjuk kiegészíteni, hogy az 562. § az életbiztosítási fejezetben van elhelyezve — kérdéses tehát, hogy az adott szabály alkalmazható-e a balesetbiztosításra, ami a törvényben követi az 568. §-al kezdődően az életbiztosítás szabályait. Az óvási határozat — amit kifogásolni alig lehet — a concrét perbeli szerződést nem nevezi életbiztosításnak, noha ez részlegesen — abban a részében, amikor a sérült halálos balesetére 20 000 Ft erejéig kötelezettséget vállalt a biztosító társasággal az életbiztosítási szerződéssel való egybevetésre adott volna alkalmat és okot.

Az óvási határozat javára meg kell említeni, hogy a csökkentés kérdésével nem foglalkozott, hanem csak azt állapította meg, hogy az a kérdés — a határozat értelmében —, a biztosító társaság mint alperes ellen indítandó per témája lesz, amiről tehát az óvási határozatnak rendelkeznie nem kell. Az óvási indítvány iránti tárgyilagosságból meg kívánom említeni, hogy a jogviszony hiányt megtámadó óvási indítványnak nem írható a rovására, hogy a csökkentési kérdésben kifejtette saját álláspontját, ami átmenetileg látszatra önellentmondást jelent, mert hiszen az óvási indítványnak a tanács általi elfogadása esetén a termelőszövetkezet ellen indított perben a csökkentés kérdése nem kerülhet szóba, mint ahogy az óvási határozat vonala a csökkentés kérdése a jogviszonyhiány megállapítása után már el is vesztette aktualitását. Az óvási indítvány ugyanazon helyzetbe jutott, mint az ügyvéd a kereset indításnál, amikor számítva, hogy a bíróság esetleg a megemelt jog címen a keresetnek nem fog helyt adni, ez esetre egy második — az első kérelemmel többé kevésbé ellentmondóként jelentkező — eventuális kérelmet is előterjeszt.

Ugyancsak a konkrét eset megbeszélésén túlmenően a 30/1959. korm. sz. rendelet egy kérdésére is kitérjek. A rendelet utal arra, hogy a felelősség biztosítási szerződés megkötése, vagy a megkötés esetén a biztosítási díj későbbi meg nem fizetése alapján a rendőrség (közlekedési rendőrség) az üzembentartási engedély kiadását megtagadja, illetve megadás után visszavonja. Szabad legyen egy korábbi állásfoglalásomra („Közlekedő csatornák a jogban". Polgári Jog 1932. évf. 284. lap) reá utalni, amely elvileg vetette fel a különböző fórumok közötti „közlekedési csatornák" létét, de olykor hiányát is. A rendőrség és a biztosító társaság közötti „közlekedési csatona" ki van építve; a biztosító társaság közli a rendőrséggel a felelősségbiztosítási szerződés megkötését, vagy a biztosítási díj meg nem fizetését. Mégis helyesnek vélném a rendőrség és a biztosítótársaság e vonalon való kapcsolatának további kiépítését.

Beck Salamon

Néhány gondolat a kiadói szerződések köréből*

I.

Törő Károly „Kiadói szerződések" c. tanulmánya fontos jogterületre irányítja a figyelmet: a szerzői jogok felhasználásával, értékesítésével, a szerzői jogosultságok rendeltetésszerű gyakorlásával kapcsolatos bonyolult elméleti és gyakorlati kérdésekre.

A szerzői jog újabb fejlődési szakaszának talán legjellemzőbb vonása, hogy a jogalkotás túllépett a szerzői jogosultságok kiépítésén, a jogok és a szabad felhasználás esetei közötti határok kimunkálásán, a jogbitorlás elleni védelem megalapozásán. Amíg a régebbi szerzői jogi törvények a szerzői jogot statikus szemlélettel, abszolút jellegére szorítkozóan rendezték, addig a modern törvények egyre nagyobb teret szentelnek a szerzői jogok felhasználási formáinak, a szerzői jogosultságok hasznosítása során felmerülő jogvédelmi kérdéseknek, egyszóval: a szerzői jog dinamikájának is.

A szerzők szempontjából is ez bizonyul a lényegesebb területnek: a jogbitorlás esetei a szerződéses keretek között zajló jogfelhasználás eseteihez képest elenyésző arányúak. Ennek megfelelően a gyakorlatban a szerzői jogok abszolút jellegű körülbástyázása elsősorban nélkülözhetetlen előfeltételként, meghatározó alapvetésként jelentkezik a tulajdonképpeni cél, a szerzői jogok felhasználása, a rendezett joggyakorlás érdekében. Az alig több mint másfélszázados szerzői jogfejlődés történeti eredménye, hogy a szerzői jogfelhasználás előfeltételeit, a szerzői jog elismerését és védelmét mind nemzeti, mind nemzetközi szinten használható formákba öntötte. E formák továbbfejlesztése mellett azonban a szerzői jog súlyponti kérdései ma már egyre inkább a kiépült szerzői jogosultságok hasznosításának körében rejlenek.

Különös jelentőséggel vetődik fel a kérdés a szocialista jogban, ahol a jogok hasznosítása terén a szerző és közönsége érdekösszhangjának minél tökéletesebb jogi kiépítése a cél. E célkitűzésnek kell alárendelni a felhasználó állami intézmények és a szerzők közti jogviszonyok szabályozását. A szerzői alkotást a közönség elé táró, többszöröző stb. tevékenység — lényegi funkcióját tekintve — nálunk nem profitra termelő magánvállalkozás, hanem az alkotó munkát serkentő, a népesség kulturális igényeinek megfelelő kielégítésén fáradozó munka; a gazdasági önelszámolás követelményeire épülő, de végső lényegét tekintve mégis kulturális feladatú közvetítő tevékenység szerző és közönsége között. Jogtudományunknak ennek megfelelően kell a kiadói szerződés jogi problémáira is egyre több figyelmet fordítania.

Miután Törő Károly említett tanulmánya bevezetőjében kiemelte, hogy a problémák elemzésén, a jogszabályok értelmezésén túl a figyelem felkeltése, elméleti és gyakorlati kérdések felvetése is célja, legyen szabad a tanulmányában olvasott néhány megállapításához hozzászólnom.

II.

1. A szerzői jogok más által történő hasznosításának körében alapvető és ez ideig kellően nem tisztázott probléma a szerzői jog *jogtárgyi* minősége s ebben a körben is elsősorban az a kérdés, hogy milyen módon lehet a szerzői jog polgári jogi ügyletek tárgya?

A szellemi tulajdon kezdeti, dologi jogias szemlélete, majd az egyoldalúan személyiségi jogi felfogás fokozott érvényesülése után egyre inkább teret nyer az *alanyi szerzői jog egységes koncepciója*, annak helyes felismerése, hogy a mű alkotásával keletkező jog személyiségi jogi és vagyoni érdekű jogosultságok egységes fonadéka.

Ebből a felismerésből a szerzői jog más által történő felhasználása tekintetében elsősorban az következik, hogy a szerzői jog *élők közötti átruházásáról nem szólhatunk.* Az átruházás ugyanis a szerzői jognak a maga egészében való elidegenítését jelentené, ami a személyiségi jogi elemekre tekintettel polgári törvénykönyvünk értelmében is tilos és semmis. Vagyoni érdekű részjogosítványok viszont személyiségi jogosultságoktól különválasztva nem idegeníthetők el, miután azokkal a szerzői jog egységes jellegéből következően szorosan összefüggenek. A szerzői jog átszállásáról tehát csak a szerző személyéhez tapadó személyiségi jogok megszűntével, vagyis a szerző halálával szólhatunk, öröklés esetén. Az öröklött szerzői jog már nem az eredeti személyiségi jogi elemeket, hanem a szerző halálával keletkező, hasonló tartalmú, ugyancsak a szerző alkotására vonatkoztatott és az átszállt vagyoni érdekű jogosultságokkal összefonódó, de már az örökösök személyét illető *kegyeleti szerzői személyiségi* jogokat tartalmazza.

Nézetem szerint tehát nem szólhatunk arról, hogy élők közötti átruházás folytán „— bizonyos szigorúan személyes természetű jogok kivételével — a szerző jogutóda válik a szerzői jog jogosultjává" (i. m. 39. old.). A szerzői jog egységes, annak jogosultja, amíg él, csak a szerző lehet. *A szerző csak szerzői joga meghatározott, többé-kevésbé széles körű hasznosítására engedhet másnak jogot.* Ha mindenképpen analógiát keresünk, úgy a szerzői jog értékesítése e tekintetben talán leginkább a haszonbérleti szerződésre emlékeztet, noha az Ptk-nk szerint természetesen csak dolgokra nézve köthető.

2. Az elmondottak a kiadói szerződésre is vonatkoznak, amelyről a szerző helyesen állapítja meg, hogy a szerzői jog átruházása nélkül jogosít a mű kiadására. Éppen ezért nem eléggé szabatos a tanulmány más helyén az olyanféle fogalmazás, mely szerint „a szerző a kiadói szerződés alapján *elsősorban jogosultságot ruház át*" (kiemelés a szerzőtől, 42. old.). A kiadói szerződésből eredő jog nem azonos a szerzői jogban rejlő többszörözéshez, közzétételhez, forgalombahozatalhoz stb. való jogosultságokkal. A kiadói jog sajátos keretjogosultság, amelynek eredeti alanya a kiadó. A kiadói jog szerzői jogra épülő *új, másodlagos jog*, amelynek tartalmát ugyan végső soron a szerző joga határozza meg, abból fakad, arra épül, de azt egyben korlátozza is és azzal még a szerzői jog meghatározott részjogosítványait tekintve sem azonos. Valahogy olyan formán, mint ahogyan a másodlagos dologi jogok keletkezésekor sem a tulajdonjog részleges átruházásáról, hanem a tulajdonjogot

* Hozzászólás Törő Károly: „Kiadói szerződések" című tanulmányához. JK. 1966. 39—46 old. *(Szerk.)*

korlátozó, arra épülő új jogról szólunk. Más az, ha én járok a kertemben és megint más, ha a szomszédnak engedek átjárási szolgalmat. Más az, ha a szerző saját költségére („saját kiadásban") többszörözi művét, és megint más, ha erre valamely kiadót jogosít.

Hangsúlyozandónak érzem továbbá, hogy a kiadó szerződésen alapuló és a szerzővel szemben relatív jellegű hasznosítási joga egyúttal *kizárólagos jog* is (Kt. 515. §), ami azt jelenti, hogy tiszteletbentartására harmadik személyek is kötelesek. A kiadó a szerződésen alapuló kiadói joga folytán igenis jogviszonyba kerülhet a szerződésben nem szereplő személyekkel is; ennek megfelelően egyébként egyik mondatában a szerző maga is írja, hogy a jogosulatlan többszörözés a kiadó javára is kártérítési igényt teremthet a jogsértővel szemben. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a kiadó a szerzői jogot saját nevében és önmaga javára is hasznosítja.

Nemzetközi kiadói szerződésekben általános szokás, hogy a kiadó a mű kiadásán és a kiadott példányok értékesítésén túl saját nevében értékesítheti a szerzőnek a kiadott műre vonatkozó további jogait is, amilyen pl. a sajtóban, folyóiratokban való részleges vagy folytatásos közlés, a rádióban való felolvasás, zsebkönyv sorozatokban való kiadás, könyvegyesületeknél való elhelyezés stb. joga. A kiadó az értékesítésből eredő bevételben meghatározott arányban részesedik. Ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy általában már a kiadásért fizetett *jogdíj mérve és a kiadó haszna is egyaránt a hasznosítás mértékének a függvénye*, nem lesz nehéz a kiadói szerződésben a Ptk 513. §-a szerinti bizományi szerződés elemeit is fellelnünk.

Egyet kell értenünk azzal, hogy a kiadói szerződés alapján, a kiadás céljaira jövőben elkészítendő mű alkotásának vállalásával sajátos elemmel bővül a kiadói szerződés, amelyre nem illenek sem a megbízás, sem a vállalkozás szabályai. Abból viszont, hogy a szerzői jog a mű megalkotásának pillanatában keletkezik, az következik, hogy az ilyen fajta szerződéseknél ebben a fázisban még nem szerzői jog hasznosításáról van szó. Leginkább a *szerző és a kiadó közös vállalkozásáról* beszélhetnénk, amelynek polgári jogi társasági formák közé szorítását azonban ezidőszerint meggátolja a Ptk. rendelkezése, mely szerint kereskedelmi célzattal ilyen társaság nem alakulhat.

A vállalkozás intézménye kísért azonban a kiadó tevékenysége felől nézve is: a szerzői jog hasznosítása különböző megvalósítandó kiadói cselekmények útján történik, melyekre a kiadó a hasznosítási jog engedése fejében kötelezi magát, a jogdíj fizetése mellett. A mű *kiadására irányuló kötelezettség* a kiadói szerződés másik leglényegesebb eleme, a szerzői *jog hasznosítására irányuló jogosultság* mellett. Itt is határt szab azonban az analógiának, hogy a kiadó nem csupán a szerzőnek tartozik a kiadással, azt a szerzőtől kapott szolgáltatáson túlmenő saját hasznára is végzi.

3. A kiadói szerződés heterogén elemei *sajátosan alakítják a kiadói szerződés synallagmáját.* A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értéke a szerződés megkötésekor rendszerint nem mérhető fel egészében, az nagymértékben függ az értékesítési lehetőségek jövőbeli alakulásától is. A szerző és a kiadó között *huzamos jogviszony* létesül és csak később válik el, hány kiadást fog a kiadó hozni, adott esetben hogyan tudja a szerzői jogot másodlagos módon is hasznosítani stb. E tényezőktől függ mind a szerzői jog hasznosításának, mind pedig az emiatt fizetendő jogdíjnak a mérve. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás szerződésben meghatározott aránya (genetikus synallagma) és a szerződés teljesítése során fennálló kölcsönös feltételezettségük (funkcionális synallagma) *dinamikusan alakul.* A szerződéskötésnél a szerző vállalja, hogy *engedni* fogja jogának meghatározott keretek között való hasznosítását és *tartózkodni* fog attól, hogy mást a szerződésbe ütköző módon jogosítson. A kiadó vállalja, hogy a művet a *keresletnek megfelelő számú kiadásban kiadja* és a szerzői jog *hasznosításának függvényében jogdíjat fizet.* A szerződés realizálása a szolgáltatás és ellenszolgáltatás összefüggéseinek változó, egyszerre több nominát szerződés szabályaira is emlékeztető alakulása útján történik. *Hol a szerzői jog hasznosítása történik előbb* (másodlagos jogértékesítésnél, a kiadott példányok fogyás arányában történő elszámolásánál, ami nemzetközi kiadói ügyleteknél igen elterjedt megoldás), *hol pedig a szerzői jogdíj fizetése előzi meg a hasznosítást* (előlegnél, ívhonoráriumnál). A dinamikus synallagma a kiadói ügylet egyik leglényegesebb sajátsága.

*

A meglevő intézményekhez való rokonítási kísérletek legfőbb értéke eredménytelenségükben rejlik. A szerző idevágó fejtegetései is meggyőzően támasztják alá azt a tételt, hogy amiként a szerzői jog önmaga is különleges intézmény, úgy hasznosításának minden kötelmi jogi formája is sui generis ügyleti típusok kialakítását kívánja. A meglevő ügyleti típusokkal való egybevetés csupán a jogfejlődés eddigi eredményeinek megfelelő figyelembevételét szolgálhatja, adekvát megoldás meglelése érdekében.

III.

1. Annál több figyelmet kell viszont szentelnünk — de lege lata és de lege ferenda egyaránt — *a kiadói szerződést rendező jogszabályainknak.* Különösen értékesek ezért a szerző fejtegetései idevágó hatályos jogszabályaink összefüggéseiről.

Igen fontos körülmény, hogy a kiadói ügyletet rendező *legmagasabb szintű* jogszabályunk ma is még a Kt. — hatályában néhány szakasz kivételével kifejezetten fenntartott — nyolcadik címe. A Kt. hatálya ma már az 1960. évi 11. sz., a Ptk-t életbeléptető törvényerejű rendeleten alapszik. Ez természetesen korántsem jelenti, hogy hazai szocialista könyvkiadásunk számára a Kt. lenne egyben a legfontosabb jogszabály is: e téren az *alapvető jogforrás* a 98/1951. (IV. 21.) M. T. sz. rendelet (Mtr.), a jogszabályok hierarchiájában a második helyet elfoglaló szabálycsoport, és az ezt alkalmazó 4/1964. (XI. 26.) M. M. sz. rendelet (R). Mégis rá kell azonban mutatni egyrészt arra, hogy az említett rendeletek sem értelmezhetők a Kt. hatályos rendelkezéseivel ellentétesen és a szerző fogalmazásától (40. old.) eltérően a Kt. kogens szabályaival szemben újabb alacsonyabbrendű jogszabály sem tartalmazhat eltérő

rendelkezést; másrészt pedig különösen arra, hogy nemzetközi kiadói szerződéseinkre ma alapvetően a Kt. szabályai irányadóak.

A Mtr. ugyan nem korlátozza önmaga hatályát kifejezetten magyar szerző és magyar kiadó közötti szerződésekre, alkalmazásának szabályozását azonban a kiadó vállalatok felett főfelügyeletet gyakorló miniszter hatáskörébe utalja. A 14. §-ában foglalt felhatalmazás alapján alkotott R, amely saját szövegébe építve a Mtr. legfontosabb rendelkezéseit is megismétli, 1. § (2) bek.-ében egyértelműen kimondja (mint korábban a 3/1958. évi M. M. sz. rend.), hogy rendelkezései csupán magyar devizabelföldi és magyar kiadó közötti szerződésekre alkalmazandók. Magyar szerzői jogok külföldi hasznosítása tekintetében egyébként közvetve már a Mtr. is kizárja önmaga alkalmazását, 4. §-ában kimondva, hogy a kiadó a szerződéssel — ellenkező kikötés nélkül — a műnek csak a Magyar Népköztársaság területén megjelenő magyar nyelvű kiadására nyer jogot. Ebből is kiviláglik, hogy a Mtr. eleve csupán a magyar kiadó és a belföldi szerzők közötti szerződés rendezését tartotta szemelőtt. Mindennek megfelelően kezdettől fogva érvényesnek tekintendők voltak négy éven túl is a külföldi művek hazai kiadására időhatár nélkül kötött és a Magyar Nemzeti Bank által jóváhagyott *nemzetközi* szerződések, és külön kikötés hiányában is területi korlátozás nélkül megszerzeteknek külföldi mű hazai magyar nyelvű kiadásának terjesztési jogai, ha a szerződés ezeket — az Mtr. szabályával éppen ellenkezőleg — Magyarország területére nem szorította.

2. A fentieket támasztja alá egyébként a szerzőnek az a felfogása is, amely szerint „nem lehet tehát a 98/1951. M. T. sz. rendeletet mint alaprendeletet sem alkalmazni olyan esetekben, amikor a 4/1964. M. M. sz. végrehajtási rendelet alkalmazásának nincs helye". (41. old.) Ezzel a konklúzióval azonban csak megszorításokkal érthetünk egyet. A szerző helyesen mutat rá arra is, hogy az alacsonyabbrendű végrehajtási jogszabály rendelkezéseit „nem lehet az alaprendelettel ellentétesen értelmezni". (40. old.) Ám ezen túlmenően azt is le kell szögeznünk, hogy amire a végrehajtási utasítás nem tér ki, arra nézve az alaprendelet által szabályozott tárgykörben igen is irányadó lehet maga az alaprendelet, önmagában is, akkor is, ha a szabályozás mélysége kívánni valót hagy maga után. A szabályozott kérdések körét nem a végrehajtási rendelet, hanem az alaprendelet határozza meg. A végrehajtási rendelet részletszabályokat hozhat, személyi-, időbeli-, és más hatálykérdéseket stb. rendezhet, de mindig a magasabb szintű jogszabály alapján és sohasem hatálytalaníthatja annak anyagi rendelkezéseit.

S végül, de nem utolsósorban: *az alkalmazó rendelet ellentétbe sem kerülhet az alaprendelettel.* Ezt az elemi tételt a R. szerző által megjegyzés nélkül idézett 16. §-a kapcsán tartom szükségesnek felvetni. E szakasz a) pontja szerint, ha a kiadásra a szerzőnek fel nem róható okból nem került sor, a kézirat elfogadása előtt a szerző által kimutathatóan elvégzett munka arányában fizethető jogdíj. A b) pont szerint az elfogadást követően a szerzőnek a jogdíj 80%-a jár.

Nézetem szerint e rendelkezésekkel szemben két magasabbrendű jogszabályunkra is hivatkozhat a szerző, *a teljes jogdíjat igényelve.* A Kt. 528. §-a szerint „oly esetben, midőn a szerződés teljesítése a kiadó személyében történt véletlenség miatt lehetetlenné válik, a kiadó a tiszteletdíj fizetése alól csak úgy szabadul fel, ha a szerző a munkát ugyanazon feltételek mellett más kiadónak átadta". Egyébként tehát a teljes jogdíjra van igénye, még akkor is, ha a kiadás elmaradása nemcsak neki nem róható fel, hanem abban a kiadó is vétlen. Ez következik a Mtr. idézett törvényhellyel összhangban álló szakaszaiból is: a 7. § (5) bek. szerint a kiadó, ha a kézirat elfogadását a szerzőnek fel nem róható alkalmatlanság miatt tagadja meg, a szerződést ugyan egyoldalúan felbonthatja, de a szerzői jogdíj teljes összegét köteles megfizetni. (Tehát már a kézirat elfogadása előtt is teljes jogdíj jár, még a kézirat kifejezett, de nem a szerzőnek felróható alkalmatlansága esetén is!) Elfogadás után a Mtr. már csak a szerzőnek biztosítja a szerződés felbontásához való jogot és a kiadót egy éven belüli reális teljesítésre vagyis a kézirat kiadására kötelezi, késedelmi kötbérrel szorítva teljesítésre. A 9. § (3) bek. szerint a szerződést a kiadó nem teljesítése miatt felbontó szerző a teljes jogdíjat követelheti.

A szerző is helyesen mutat rá arra, hogy a lehetetlenülés következményeit a veszélyviselés szabályai rendezik. A veszélyviselés viszont azt jelenti, hogy a veszélyt viselő fél a maga szolgáltatásával az ellenszolgáltatás (a vizsgált körben a szerzői jog hasznosítása) lehetetlenülésekor is tartozik. Miután a vizsgált körben valamennyi jogszabályunk értelmében a kiadót terheli a veszélyviselés, emiatt sincs jogi alapja a kiadó jogdíjfizetési kötelezettsége mérséklésének.

Az idézett néhány jogszabályhely egybevetése is bizonyítja, hogy a kiadói szerződések sokrétű jogszabályainak *egységes kodifikációja sürgős feladat.* A legfontosabb kérdéseket, a kiadói ügylet leglényegesebb tartalmát (a kiadói jogosultság körét, a kiadói jog kizárólagosságát, a kiadásra irányuló és a jogdíjfizetési kötelezettség alapvető követelményét stb.) új szerzői jogi törvényünkben kell rendezni, oly módon, hogy az mind belföldi, mind nemzetközi kiadói szerződésekre alkalmazható legyen. S végrehajtási rendeletben kellene egységes szerkezetben újra szabályozni a belföldi szerző és kiadó közötti szerződések sajátos részleteit, lényegében a Mtr. szellemében.

IV.

Általános kötelmi jogi szempontból is figyelmet érdemelnek a szerző fejtegetései a kiadói szerződés teljesítésével kapcsolatban. Ebben a vonatkozásban három kérdéshez kívánnék megjegyzést fűzni: 1. a teljesítés és a szavatossági jogok közötti viszony, 2. a teljesítés lehetetlenülése és a szerződés megszűnése közötti összefüggés, s végül 3. a szerzői jognak a határozott időre kötött kiadói szerződés megszűnte utáni helyzetével kapcsolatos problémákhoz.

ad 1. Igen helyesen mutat rá a szerző arra, hogy „kiadói ügyleteknél az átadás még nem jelent teljesítést, ez csak egyik fázisa a teljesítésnek". (43. old.) A teljesítés csak az elfogadó nyilatkozattal,

vagy a nyilatkozattal megszabott határidő eredménytelen elteltével tekinthető lezártnak; közben a kiadó a kéziratot átdolgozásra és kiegészítésre visszaadhatja és el is állhat a szerződéstől.[1]

Nem érzem azonban meggyőzőnek e szabályok elvi szembeállítását a Ptk. szerinti hibás teljesítés szabályaival, arra való hivatkozással, hogy a Ptk. körében a hibás teljesítéssel is megtörténik a teljesítés, „a megvizsgálás csupán a szavatossági jogok érvényesítésének a feltétele", míg a kiadói szerződésnél nem megfelelő kézirat átadásával még nem történik teljesítés, tehát szavatossági jogok érvényesítésére sincsen szükség. (43. old.)

A szembeállítás formális és arra a történeti okra vezethető vissza, hogy az ún. szavatossági jogok a római jogban eredetileg piacrendészeti szabályok alakjában keletkeztek s a kötelem teljesítésének szabályai közé formailag ma is csak nehezen illeszkednek be. A lényeget tekintve azonban *az ún. szavatossági jogok éppúgy a szerződésszerű teljesítésre irányuló jogosultságok, mint a teljesítés előmozdítását célzó bármely más kötelmi jogosultság.* A hibás teljesítés még nem befejezett teljesítés, a szolgáltatás hitelezője a szavatossági határidőkön belül még jogokat alapíthat a szerződésre, a megfelelő teljesítés érdekében.[2]

A kiadói szerződés felől nézve a kérdést: A Mtr. a nem megfelelő teljesítés következményeit dogmatikailag korszerű módon a teljesítés általános szabályozási körében rendezte. Ez az egybeépítés fölöslegessé teszi a szavatosság szóhasználatát és elsősorban nyilván arra vezethető vissza, hogy az ún. szavatossági jogok lényegében az adásvétel, majd az újabb jogokban a vállalkozás, illetőleg a szállítási szerződések körére szorítkozóan nyert polgárjogot. Tartalmilag azonban mi más az alkalmatlan kézirat szolgáltatásakor a kiadót megillető jogkör, mint a hibás teljesítéssel kapcsolatos szavatossági jogok csokra?

Ne feledjük, hogy a Ptk. igen modern módon nem külön dologszavatossági jogokat említ, hanem a hibás teljesítés következményeit szankcionálja, ezzel is mintegy a teljesítés menetébe illesztve az ún. szavatossági jogokat. S gondoljunk arra a további közös vonásra is, hogy mind a kézirat kifogásolásának, mind az ún. szavatossági jogok gyakorlásának lehetősége határidőhöz van kötve, amelynek elteltével a teljesítés mindkét esetben automatikusan befejezetté, megtámadhatatlanná válik, a szolgáltatás elfogadottnak tekintendő.

ad. 2. A szerző rámutat arra, hogy „a kiadói szerződésekre vonatkozó különös szabályok szerint" bizonyos esetekben „a szerződés megszűnése a szerző díjigényét nem érinti, vagy csak részben érinti". (46. old.)

A szerződés megszűnéséről és ugyanakkor a szerződésen alapuló jogdíjigény fennmaradásáról szólni fogalmi ellentmondás. Vitatható a Ptk. idézett 309. §-ának helyessége is, mely szerint a teljesítés vétlen lehetetlenülése esetén a szerződés megszűnik.

Korántsem biztos, hogy a teljesítés objektív lehetetlenülésével csakugyan mindenkor megszűnik maga a szerződés is. A visszterhes szerződés ugyanis két szembenálló szolgáltatási kötelezettség foglalata. Az egyik szolgáltatás lehetetlenülése csupán a funkcionális synallagma követelményei szerint vonná maga után a szembenálló kötelezettség és ezzel az egész szerződés elestét is. Mihelyst azonban megbomlik a synallagmatikus egyensúly — rendszerint a veszélyviselés következtében —, az egyik teljesítés lehetetlenülése már nem mentesíti a másik felet saját teljesítési kötelezettsége alól. Ilyenkor a szerződés még tovább él, noha lényegesen módosult és csupán ellentétel nélküli teljesítésre irányuló, claudicans formában. Gondoljunk pl. a vállalkozó teljesítésének objektív lehetetlenülése kapcsán a Ptk. 395. §. (a) és (c) pontjaira, melyek részletesen szabályozzák — implicit veszélyviselési szabályként —, hogy az önhibáján kívül nem teljesítő vállalkozó mely esetekben támaszthat igényt a szerződésen alapuló díjazásra. Vagy adásvételnél a teljesítéssel bekövetkezett vagy a felek megállapodása folytán még a teljesítés előtt végbement veszélyátszállásra, melynek következtében a vevő akkor is fizetni tartozik, ha az áru senkinek fel nem róható módon elpusztult; a szerződés csak a vételár megfizetésével szűnik meg, akár volt teljesítés eladó részéről, akár vétlenül lehetetlenült az.

Így állunk a R. 16. §-a esetében is, amint arra más összefüggésben már utaltunk. Ha a teljesítés lehetetlenülése nem róható fel a szerzőnek, a kiadó veszélyviselése folytán tartozik a szerzői jogdíjat megfizetni. Amíg ez meg nem történt, a szerződés létezik, csupán a kiadás realizálása, a szerzői jognak a kiadó részéről történő hasznosítása lehetetlenült. Ebben a vonatkozásban is élesen különböztetnünk kell tehát valamelyik teljesítési kötelezettség lehetetlenülése és az egész szerződés megszűnése között. Ha nincs szerződés, mire alapítsa a szerző jogdíjigényét?

ad 3. Végül nem tudom osztani szerzőnek azt az álláspontját, hogy a felek együttműködési kötelezettsége alapján a Kt. 517. szakasza határozott időre kötött kiadói szerződés lejárta után is kötelezné a szerzőt, hogy műve máshol való kiadásától tartózkodjék, amíg a korábbi kiadás példányai el nem keltek. (42. old.)

Egyrészt: A felek együttműködési kötelezettsége a szerződés teljesítésére irányul és köztük fennálló jogi kapcsolatot, szerződéses viszonyt feltételez. Ez a kapcsolat a határozott időtartam lejártával nem létezik tovább. A Mtr. 3. § (3) bek. szerint a kiadói szerződést legfeljebb négy évre lehet kötni, ezt követően az megszűnik. A felek tehát nincsenek továbbra is együttműködő viszonyban.

Másrészt: A Kt. szabályai határozatlan időre kötött kiadói szerződést tartanak szem előtt, s a hivatkozott 517. § is az ilyenfajta szerződés kifutási idejét rendezi. Nem alkalmazható tehát olyankor, amikor a felek vagy jogszabály a szerződés megszűntét határozott időponthoz kötik.

[1] A 98/1951. (IV. 21.) M. T. sz. rendelet 2. §-a a szerződés megszűnésének többféle esetét egyaránt a felbontás szóval jelöli. Tulajdonképpeni, a Ptk. értelmében vett elállásról csak a (4) bek. esetében szólhatunk, a (2) és (5) bek.-ekben felbontási jogként említett jogosultságok lényegében ex nunc hatályú felmondások. A (2) bek. esetében kártalanítás nélkül (felróhatóság miatt), de a már fizetett előleg meghagyásával [a (4) bek. kifejezetten csak „ebben az esetben" biztosít visszakövetelést, nyilván a (2) bek.-sel szemben], az (5) bek.-ben teljes kártalanítással, ami előleg esetén az azt meghaladó jogdíj. A felmondásig eszközölt teljesítések tehát érintetlenül maradnak.

[2] Bővebben lásd Boytha Gy.: Graue, E. D., A hibamentes szolgáltatás ingó dolgok vételénél. (Állam és Jogtudomány, 1965. 414—421. old.)

Továbbá: *Ha a szerző a kiadóval kötött szerződés megszűnte után sem rendelkezhetne újabb kiadás jogosításáról, fogalmilag is értelmét vesztené a kiadói szerződés négy esztendőre korlátozása.* A kiadó továbbra is élvezné a kizárólagos joghasznosítás pozícióját, a szerződés megszűnte folytán szerzőre visszahulló jog pedig ennek megfelelően „üres mogyoró" lenne csupán, Grosschmid találó hasonlatával élve.

A R. 5. § (1) bek. világosan úgy rendelkezik, hogy a kiadói szerződés időtartamának lejárta után a művet új kiadásban csak újabb kiadói szerződés alapján szabad megjelentetni. Nem rendelkezik egyrészt arról, hogy a korábbi kiadás még raktáron levő példányai tovább már nem értékesíthetők, de arról sem, hogy a szerző ne szerződhetne más kiadóval újabb kiadásra. A rendeletből legfeljebb csak annyi következtethető, hogy az eredeti kiadó a szerződés megszűnte után is terjesztheti a raktáron levő példányokat (noha ez az engedmény sincs a Mtr. 2. § (1) bek. szerint a mű *kiadására* és *terjesztésére* jogosító határozott időtartamú szerződés lejárta utáni időre jogszabályilag egyértelműen biztosítva), a szerző pedig másfele is rendelkezhet műve újabb kiadásának kizárólagos jogosítása iránt, azzal azonban, hogy a korábbi kiadás terjesztését az új kiadó tűrni tartozik. Gyakorlati jelentőséget nyerhet a kérdés különösen hazai idegennyelvű kiadások esetében, amikor méltánytalan lenne a szerzőt arra kötelezni, hogy a hazai szerződés lejárta után se élhessen kínálkozó külföldi kiadás lehetőségével, amíg az esetleg rosszul fogyó korábbi kiadás példányai raktáron vannak. Ez évek hosszú sorára megbéníthatná a szerzőt jogai gyakorlásában, és gátolhatná magyar művek külföldi elterjedését is.

Boytha György

Vita a büntető eljárási jog néhány kérdéséről

A jogi oktatásban az egyetemi jegyzeteknek és tankönyveknek nem csupán a tételes joganyagot s az illető jogág tudományának régebben kialakult és nem vitatott elméleti megállapításait kell tartalmazniok. A korszerű írásbeli tananyagnak ezen felül az is feladata, hogy a hallgatók elé tárja a tudomány legújabb és legmagasabb szintű eredményeit, s ezek elemző feldolgozása mellett tartalmazza a szerző megalapozott egyéni álláspontját is. Ezt követeli meg a hallgatóknak önálló jogi gondolkodásra való nevelése, hogy az egyetemről kikerülő gyakorló jogászok ne álljanak tanácstalanul a jogszabályok változásaival szemben, hanem a társadalmi viszonyok által objektíve meghatározott jogfejlődés jelenségeit lássák bennük. Fokozott jelentősége van ennek a követelménynek a büntető eljárási jog oktatásában, hiszen e jogág tételes joganyaga a meghatározó társadalmi viszonyok gyors átalakulása folytán állandóan forrásban van, s időnként megváltoztatást igényel.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága ez év elején vitaülést rendezett a büntető eljárási jog jelenlegi egyetemi jegyzetéről,[1] amely a fent vázolt követelmény messzemenő figyelembevételével készült. A vita tárgyát képező munkának ez a jellemvonása vezetett arra, hogy az oktatás eredményesebbé tételét célzó vitában nem csupán a Jegyzetről, mint egyetemi írásbeli tananyagról hangzottak el vélemények. A résztvevő elméleti és gyakorlati szakemberek megragadták az alkalmat, hogy a Jegyzetben rögzített nézetekkel kapcsolatban kifejtsék álláspontjukat a büntető eljárási jog több fontos tudományos kérdésében is. Az alábbiakban az ilyenformán tudományos jellegűvé szélesedett vitának néhány aktuális témájával foglalkozunk.

1. A vitatott kérdések között sorrendben elsőként szerepelt a *büntető eljárás feladatainak* a problémája. A Jegyzet szerzőinek álláspontja szerint a büntető eljárás feladata — az anyagi büntető jog feladatának megvalósításával szoros összefüggésben — a szocialista törvényesség és az objektív igazság érvényre juttatása. Ennek kifejtéséhez szükséges volt, hogy a Jegyzet bemutassa a büntető anyagi jog feladatának és társadalmi funkciójának a fejlődését az egyes társadalmi rendszerekben, különösen a szocialista társadalmi rendszerben. A szocialista büntetőjog feladata az aktív nevelő ráhatás útján a generális és a speciális megelőzés, s ennek segítségével pedig a bűnözés csökkentése.

A szocialista törvényességnek — bár az egész szocialista jogrendszer, s ezen belül minden jogág jellemzője — a büntető eljárásban különösen nagy a jelentősége. A büntető eljárásban dönteni kell a büntetőjogi felelősség megállapítása felől, s ennek érdekében az állampolgári jogokat korlátozó kényszerítő intézkedések is foganatosíthatók. A szocialista törvényesség tehát akkor valósul meg, ha az eljáró hatóságok egyfelől helyesen alkalmazzák a büntető anyagi jogot, másfelől megtartják a büntető eljárási jogszabályokat.

A szocialista törvényesség szorosan összefügg az objektív igazsággal. Az eljáró hatóságok csak akkor tudják a büntetőjog szabályait alkalmazni — tehát a szocialista törvényesség követelményének e vonatkozásban eleget tenni —, ha az objektív igazság megállapítására törekednek, és ha az objektív igazságot — az eljárás befejezéseképpen — végül meg is állapítják. Ezért a büntető eljárás feladatai között kell megfogalmazni az objektív igazság megállapításának követelményét is.[2] Következésképpen a Jegyzet álláspontja szerint a Be. 1. §-ának szövege a büntető eljárás feladatának a meghatározása tekintetében nem teljes. A törvényhozó a Be. 1. §-ában az eljárás gyorsaságának és alaposságának a követelményével a szocialista törvényesség és az objektív igazság követelményét is kifejezésre akarta juttatni, holott ezek a fogalmak nem fedik egymást.

Farkas Sándor legfőbb ügyészségi főosztályvezető ügyész kifogásolta a Jegyzetnek ezt a megállapítását. Nézete szerint a Be. 1. §-a minden igényt kielégítő szabatossággal határozza meg a törvény feladatát, s ez nem azonosítható a büntető eljárás feladatával. Ennek ellenére a Be. 1. §-ából arra a következtetés-

[1] Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné: Magyar büntető eljárási jog I.—II. egységes egyetemi jegyzet. Szerk. Király Tibor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

[2] Más nézetek szerint az objektív igazság megállapításának igénye a büntető eljárás alapelvei közé tartozik, — a Jegyzet szerzői azonban ezt az álláspontot elvetik.

re lehet jutni, hogy az eljárás során érvényre kell juttatni a szocialista törvényességet és az objektív igazságot is.

Az érdekelt szerző (Szabó Lászlóné) ezzel az észrevétellel szemben kifejtette érveit. A törvény feladata, hogy biztosítsa a büntető eljárás feladatának maradéktalan megvalósítását. Nem helyeselhető tehát, hogy amikor a Be. 1. §-a a törvény feladatát — a büntető eljárás feladatait is megfogalmazó módon — határozza meg, nem említi kifejezetten is a szocialista törvényességnek és az objektív igazság megállapításának követelményét. E tekintetben példaként szolgálhattak volna a szovjet Alapelvek, illetve a szovjet köztársasági büntető törvénykönyvek, amelyek külön hangsúlyozzák a büntető eljárásnak ezeket a kiemelkedően jelentős feladatait.

De lege ferenda az a következtetés szűrhető le, hogy a szocialista törvényesség és az objektív igazság megvalósításának feladata mellett talán célszerűbb lenne az eljárás alaposságát és gyorsaságát módszernek tekinteni. Ebben az esetben a fogalmak között sem átfedésről, sem egymás kizárásáról nem lehetne szó.

2. A *szignalizáció intézménye* olymódon került a vitatott kérdések közé, hogy többen hiányolták a Be. 13. §-ába foglalt jogintézmény részletes kifejtését (Benedek Károly igazságügyminisztériumi főosztályvezető, Rácz György legfelsőbb bírósági bíró, Vargha László egyetemi tanár), és ezzel összefüggésben azt is, hogy a Jegyzet a kriminológiának, mint a büntető eljárási jogtudomány kisegítő tudományának nem szentel kellő teret (Rudas György rendőrezredes). Olyan vélemények is elhangzottak, hogy a Be. 13. §-ában megfogalmazott új jogintézmény jelentőségét húzza alá az Alapelvek című fejezetben történt rendszerbeli elhelyezése is. Következésképpen, helyes lenne a szignalizáció intézményét tudományos szempontból is hasonlóképpen értékelni, és a szignalizáció helyét a büntető eljárás alapelvei között a tudományos alapelvek rendszerének figyelembevételével megjelölni.

A Be. 13. §-a „Intézkedés a bűnözés megelőzésére" címszó alatt a büntető ügyekben eljáró hatóságoknak kötelességévé teszi, hogy egyrészt felderítsék azokat az okokat és körülményeket is, amelyek a bűntett elkövetését lehetővé tették vagy előmozdították, másrészt pedig, hogy ezekről az okokról és körülményekről — a további bűntettek elkövetésének megelőzése végett — értesítsék az intézkedésre illetékes szervet.

A rendelkezés annak a társadalmi felismerésnek törvényben való tükröződése, hogy a bűnözés elleni küzdelemnek nem a büntető eljárás az egyetlen formája. A bűnözés társadalmi okainak, feltételeinek a kutatásával az egyre nagyobb jelentőségűnek felismert bűnügyi tudomány, a kriminológia foglalkozik. E tudomány fejlődésével párhuzamosan — természetesen más feltételektől is függően — lehet a bűnözés elleni küzdelmet tervszerűbbé, tudományosan megalapozottá tenni.

Az egyes konkrét bűncselekmények okait, feltételeit a büntető ügyekben eljáró hatóságok (elsősorban a rendőrség, az ügyészség és a bíróság) derítik fel a büntető eljárás során. A konkrét bűncselekmény okainak, feltételeinek egy része a terhelt (vagy esetleg más személy) büntetőjogi felelősségrevonása szempontjából releváns — így ezek felkutatásának kötelezettsége a büntető ügyekben eljáró hatóságoknak az objektív igazság megállapítására (illetve minden bűncselekményt elkövető személy felelősségre vonására) vonatkozó általános kötelezettségéből folyik. A konkrét bűncselekmény okainak, feltételeinek másik csoportja nem bír ugyan relevanciával a büntetőjogi felelősség megállapítása szempontjából — felderítésük azonban az üggyel behatóan foglalkozó hatóságok kötelességévé tehető.

A jogintézmény ilyen kiemelkedő jelentősége további kutatásokat tesz szükségessé annak eldöntésére, vajon a büntető ügyekben eljáró hatóságoknak a Be. 13. §-ában foglalt kötelezettsége tudományosan is a büntető eljárás egyik alapelvének tekinthető-e. Az alapelvi rangsorolás a büntető eljárási jogtudomány előtt még valóban megoldásra váró probléma. Jelentősége abból adódik, hogy a bűnügyi tudományok együttműködése megfelelő elméleti alapot nyújthat az okkutatási tevékenység szervezettebbé tételéhez, ami viszont gyakorlatilag visszahat a büntető eljárás eredményesebbé válásához, elsősorban a megelőzés szempontjából.

3. Vita tárgyát képezte a Jegyzet felfogása a *megyei bíróságok székhelyén működő járásbíróságok Be. 51. § szerinti illetékességének* az értékeléséről is. Vargha László egyetemi tanár szerint a Be. 51. §-ában nem feltételes, illetve vagylagos kizárólagos illetékességről, hanem különös illetékességről van szó, amely „kétségtelenül vagylagos, ez a vagylagosság azonban nem egyeztethető össze semmiféle kizárólagossággal". Álláspontját negatíve a törvény szóhasználatával indokolta, amely az 51. §-ban mellőzi a „kizárólag" kifejezést. A miniszteri indokolás is „különös illetékesség"-ről beszél.

Megjegyzendő, hogy maga a Jegyzet is a különös illetékesség egyik nemének tekinti a kizárólagos illetékességet. (I. kötet, 116. oldal.) Különös illetékesség alapján jár el az a bíróság, amelyre nézve ugyan nem áll fenn általános illetékességi ok, de a törvény különös rendelkezése eljárását lehetővé teszi.

Az ilyen értelemben vett különös illetékességen belül élesen elkülönül az ügyeknek az a csoportja, amelyekben a törvény kifejezetten célszerűnek látja, hogy — az általános illetékességi szabály alapján — ne járjon el bármely bíróság, hanem csak az általa meghatározott — az ügyek eldöntésére nagyobb szakértelemmel rendelkező — bíróság. Más ügyekben viszont a hatályos jog nem teszi kötelezővé az általa meghatározott bíróság eljárását, de — szerkezetéből kitűnően — javasolja. Az 51. § (1) bekezdésében ugyanis fő szabályként azt mondja ki, hogy a közlekedés, a szállítás és a távközlés biztonságának a sérelmére elkövetett bűntettek miatt a Pesti Központi Kerületi Bíróság, illetőleg a megyei bíróságok székhelyén működő járásbíróságok illetékesek. Az e szakaszban foglalt másik rendelkezés a fenti főszabály kivételeként engedi meg az általános illetékességű bíróság eljárását, ha az ügyész az ügyet elbírálás végett eléje terjeszti. Az illetékességnek az 51. §-ban szabályozott fajtájánál tehát az általános illetékesség csak mögöttes (szubszidiárius), mivel ezeknek az ügyeknek a többségét nem célszerű akármelyik járásbíróságon elbírálni.

Helyesebb ezeknek eldöntését kisebb számú — a megyei bíróságok székhelyén működő — járásbíróságokon beosztott olyan szakbírákra bízni, akik rendelkeznek a szükséges speciális szakértelemmel — anélkül azonban, hogy ez a szakértők igénybevételét feleslegessé tenné.

Ugyanakkor ezeknek az ügyeknek kisebb része jogilag és ténybelileg egyszerűbb is lehet, s ez indokolatlanná teheti az elkövetés helyétől és a terhelt lakóhelyétől esetleg távoleső megyei bíróság székhelyén működő járásbíróság eljárását. Ezért a törvény az ügyész számára lehetővé teszi, hogy — belátásától függően — az általános illetékességű bíróság előtt emeljen vádat. Ez azonban nem ronthatja le azt a megállapítást, hogy az ügyeknek ebben a csoportjában feltételes kizárólagos, vagy — ha úgy tetszik — általános illetékességgel a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság jár el, s csak kivételesen — bár az ügyész elhatározásától függően — az egyébként általános illetékességű bíróság, amelynek illetékességi minősége ilyen esetekben fordított: tulajdonképpen különös illetékességgel bir.

4. Rudas György rendőrezredes kifogásolta a Jegyzetnek azt a megállapítását, hogy a *nyomozó hatóság* fogalma szűkebb értelemben csak a rendőrség szerveire vonatkozik. A Be. 14. §-a szerint ugyanis e fogalomba tartozik az ügyészség is.

A szerző (Szabó Lászlóné) rámutatott arra, hogy a Be. a „nyomozó hatóság" kifejezést következetlenül használja. A Be. 14. §-a — fogalommeghatározó jelleggel — valóban említi az ügyészséget is, de a továbbiakban a törvény egymástól eltérően rendelkezik a nyomozó hatóság (rendőrség) és az ügyész feladatáról és külön-külön állapítja meg az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság tagja (nyomozó) kizárásának szabályait. A törvénynek ez a következetlensége abból fakad, hogy az ügyész a büntető eljárásban több, egymástól különböző pozícióban vesz részt. Az ügyészség egyes szervei egyrészt nyomozó tevékenységet fejtenek ki — így ezek valójában nyomozó hatóságok, másrészt az ügyészség — a büntető ügyektől független feladatain kívül — ellátja a nyomozás feletti törvényességi felügyeletet és a vádképviseletet is. Amikor a törvény az „ügyész"-ről beszél, ezen rendszerint az ügyészségnek e két utóbbi feladatkörében tevékenykedő tagját érti (v. ö.: „Az ügyész feladata" 16—18. §). A Jegyzet a félreértések elkerülését célozta akkor, amikor a nyomozó hatóság fogalmát szűkebb értelemben a rendőrségre korlátozta és az ügyész, illetőleg az ügyészség megjelölést elsősorban a nyomozás feletti felügyelettel és a vádképviselet körében kifejtett tevékenységgel hozta összefüggésbe. Ennek egyébként didaktikai jelentősége is van, minthogy célszerű oktatási szempontból plasztikusan ábrázolni azt a különbséget, ami a nyomozó és az ügyész feladatkörei között mutatkozik, bár ezek a tevékenységek egyben a tervszerű együttműködés jegyeit is magukon viselik.

5. Vita alakult ki a *Be. 192. §-a által bevezetett új büntető eljárásjogi intézménnyel* kapcsolatban is. Azt a bírósági határozatot, amelyben meghatározott feltételek esetén a járásbíróság tárgyalás mellőzésével pénzbüntetést szab ki, — a Jegyzet elsősorban didaktikai okokból — találóan — büntető végzésnek nevezte el. A jogintézmény törvényadta elnevezése ugyanis lényegesen komplikáltabb: „tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén."

A vita nem is az elnevezéssel kapcsolatban bontakozott ki. Rácz György legfelsőbb bírósági bíró azt vitatta, hogy a büntető végzés meghozatala után az erre jogosítottaknak tárgyalás tartása iránti kérelme a jogorvoslat egyik speciális nemének lenne tekinthető. Kifejtette, hogy ebben az esetben — éppúgy mint amikor a terhelt az előkészítő ülésen alkalmazott figyelmeztetés esetén kéri a tárgyalás kitűzését, — „nem a végzés megtámadásáról van szó, hanem arról, hogy a kérelem folytán a bíróság tárgyalást köteles tartani".

Vargha László professzor ezzel a felfogással szemben, a Jegyzettel egyezően a tárgyalás tartása iránti kérelmet nemdevolutív hatályú jogorvoslatnak tekinti. A kérelem jogorvoslati jellege mellett szól a „meg nem támadott" kifejezés használata a 195. § (5) bekezdésében, amely kimondja: „A tárgyalás mellőzésével hozott meg nem támadott végzésnek, illetőleg meg nem támadott részének olyan hatálya van, mint a jogerős bírósági ítéletnek."

Az utóbbi álláspont a jogorvoslat fogalmából vezethető le. „A jogorvoslat az eljárásban résztvevő alanyok (magánszemélyek és felek) számára biztosított jogi eszköz a hatóság határozataiban (vagy intézkedéseiben) előforduló ténybeli vagy jogi tévedések kijavításának indítványozására. A jogorvoslat tartalmát tekintve tehát indítvány, célja a hatóság tévedéseinek a kijavítása és a tévedés következményeinek a megszüntetése." (Jegyzet II. kötet 175. old.) A fogalom ilyenértelmű meghatározása esetén a tárgyalás tartása iránti kérelem a jogorvoslat egyik, bár speciális fajtájának tekinthető.

A tárgyalás tartása iránti kérelem tehát inkább jogorvoslati jellegű, minthogy benyújtásával a terhelt azt indítványozza a bíróságnak, hogy a további eljárás során (nevezetesen a tárgyaláson) korrigálja a terhelt által hibásnak vélt intézkedést. Ha a tévedés valóban fennáll, ennek kijavítása végső fokon megszüntető végzésben vagy felmentő, illetve enyhébb büntetést megállapító ítéletben történik meg. A tárgyalás tartása iránti kérelem tehát — amelyet a bíróság teljesíteni köteles — egyben indítvány is a bűnösség hiányának, illetve enyhébb fokának a megállapítására.

A tárgyalás tartása iránti kérelem egyben a jogorvoslat speciális formája, mert a megtámadott határozat magának a jogorvoslat megtételének a tényével — és nem újabb bírósági határozat rendelkezése alapján — máris hatályon kívül helyeződik. Ennek a következménye az, hogy a bíróság nem a megtámadott végzést vizsgálja felül, hanem — a büntetőjogi felelősség kérdésének eldöntése céljából — annak érdemétől függetlenül folytatja eljárását. A jogorvoslatok tipikus fajtáitól eltérő vonás továbbá az is, hogy a tárgyalás tartása iránti kérelem nem emeli magasabbfokú bírósághoz az eljárást, hanem a kérelemben testet öltött és a fent vázolt célú indítványról — nem kifejezetten ugyan, de új határozat meghozatalával lényegileg — ugyanaz a bíróság dönt, amely a megtámadott határozatot hozta. A tárgyalás tartása iránti kérelemnek ilyen értelmű nem-

devolutív jogorvoslatként való minősítése — mint azt Vargha professzor megállapította —, lehetővé teszi annak megindokolását, hogy miért kizárt a büntető végzés elleni fellebbezés lehetősége. Ugyanazon határozattal szemben ugyanis nem lehet egyszerre helye nem-devolutív és devolutív jogorvoslatnak.

6. Igen élénk vita alakult ki abban a kérdésben: helyes-e, hogy a Jegyzet rendkívüli perorvoslatnak minősíti a *törvényességi óvást.* Rácz György a Jegyzet álláspontjával szemben fejtette ki véleményét. Szerinte a törvényességi óvás — „mint a két legfőbb igazságügyi tényezőt, a legfőbb ügyészt és a Legfelsőbb Bíróság elnökét megillető, jellegzetesen diszkrecionális jogkör gyakorlása" — perorvoslatnak nem tekinthető. Ilyen értelemben foglalt állást Benedek Károly — hivatkozva a Legfelsőbb Bíróság 210. számú kollégiumi állásfoglalására. Névai László egyetemi tanár is ezt a felfogást képviselte azzal, hogy felszólalásában a törvényességi óvást nem rendkívüli perorvoslatnak, hanem a bíróság feletti felügyelet eszközének minősítette.

A Jogtudományi Intézet írásbeli véleménye, valamint Kocsis Mihály és Vargha László professzorok a Jegyzet álláspontjának helyessége mellett szálltak síkra. Kocsis Mihály szerint nem helytálló az az érvelés, hogy a törvényességi óvást indítványozó személy magas államjogi pozíciója, diszkrécionális joga miatt a törvényességi óvást nem lehet rendkívüli perorvoslatnak minősíteni. Álláspontja szerint a perorvoslati jelleget az dönti el, hogy a jogerős határozatot az illetékes hatóság újra tárgyalja és a jogerős határozat helyett esetleg új döntést hoz. A törvényességi óvásnál pedig ezek a feltételek megvannak.

Az érintett szerzők (Barna Péter és Király Tibor) válaszukban hangoztatták, hogy tiszteletben tartják a Legfelsőbb Bíróságnak több ízben is kifejezésre juttatott álláspontját, amely szerint „a törvényességi óvás lényegéből és céljából következik, hogy az nem tekinthető tulajdonképpeni perorvoslatnak, hanem a Legfelsőbb Bíróság elnökének vagy a legfőbb ügyésznek a Legfelsőbb Bíróság elé terjesztett indítványa a jogerős bírósági határozat törvényességének felülvizsgálata és esetleg hatályon kívül helyezése iránt" (B. K. 210.). Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy elméletileg a törvényességi óvást rendkívüli perorvoslatként kezeljék. A törvényességi óvás beletartozik a jogorvoslatnak a Jegyzet által meghatározott általános fogalmába, s mivel bírósági határozat ellen irányul, elbírálása pedig bírói úton történik — perorvoslatnak tekinthető. Az az igen lényeges jellemvonása azonban, hogy jogerős határozat ellen irányul, eltávolítja a „tipikus" perorvoslatoktól, és a perújításhoz hozza közel. Ilyen formán a törvényességi óvás és a perújítás elméletileg rendkívüli perorvoslatnak minősítése a lényeges fogalmi jegyek azonosságán alapszik, s ugyanakkor hangsúlyozza kivételes jellegüket is. (A Be. is ugyanabban a fejezetben szabályozza ezt a két jogintézményt.) Ezzel egyidejűleg azonban nem szabad elhomályosítani a törvényességi óvásnak azt a kiemelkedő szerepét, amelyet — a perújításhoz viszonyítva is — betölt az igazságszolgáltatás terén, mint a törvényesség feltétlen érvényre juttatásának intézményesített perrendi eszköze.

7. A vitában szerephez jutott annak a kifejezetten elméleti kérdésnek a tisztázására irányuló igény, vajon *a terhelt halála után kezdeményezett perújítás eredményeképpen keletkezett bírói határozat deklaratív vagy konstitutív jellegű-e.* Farkas Sándor a deklaratív jelleg hangsúlyozása ellen foglalt állást. Nézete szerint az ártatlanság megállapítása mellett hozott jogerős felmentő ítéletnek egyéb jogi hatása is van: esetleges kártalanítás, polgári jogi és munkajogi következmények stb. Ilyen esetben csupán a terhelt szabadlábra helyezése marad el a dolog természeténél fogva, mint egyetlen olyan jogkövetkezmény, amely általában a felmentő ítélethez fűződik. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a terhelt halála után benyújtott perújítás eredményeként hozott felmentő ítélet vonatkozásában deklaratív hatályról nem beszélhetünk.

Az érintett szerző (Barna Péter) válaszában rámutatott arra, hogy a büntető eljárás célja a büntetőjogi felelősség kérdésének a tisztázása és — a felelősség megállapítása esetén — a megfelelő mértékű büntetés kiszabása. Ebből a szempontból kell az ítélet deklaratív vagy konstitutív hatályának a kérdését eldönteni. A büntető ítélet mindig konstitutív hatályú, mert a büntető eljárási jogviszonyt büntetésvégrehajtási jogviszonnyá alakítja, konstituálja. A felmentő ítélet is általában konstitutív, mivel a büntető eljárási jogviszony nem önmagától, hanem a felmentő ítélet meghozatalával szűnik meg. Abban az esetben viszont, amikor a terhelt már meghalt, tehát a büntető eljárási, illetve büntetésvégrehajtási jogviszony közte és az eljáró hatóságok között a halál tényével megszűnt, a perújítás során hozott felmentő ítélet már csak deklaratív lehet — büntető eljárásjogi szempontból. Más kérdés, hogy az ilyen deklaratív hatályú ítéletnek civiljogi kihatásai lehetnek, amelyek a deklaratív jellegű határozat egyes konstitutív elemeinek a létezésére utalnak.

*

A fentiekben tárgyalt tudományos kérdések nem ölelik fel a jegyzetvita teljes anyagát. Azt sem lehet állítani, hogy a megvitatott kérdésekben az álláspontok közelebb jutottak volna egymáshoz. A vélemények és ellenvélemények harca azonban alkalmasnak bizonyult ezekben a kérdésekben is hazai büntető eljárási jogtudományunk eredményeinek gazdagítására. Legalábbis olyan mértékben, hogy a felvetett kérdések megoldásának érdekében az elmélet és a gyakorlat dolgozóit további kutató tevékenységre ösztönzi.

Bassola Zoltán

JOGIRODALOM

J. T. Uszenkó: A szocialista nemzetközi munkamegosztás szabályozásának formái[1]

1965-ben jelent meg könyv formájában Moszkvában Jevgenyij Trofimovics Uszenkó professzornak, az Össz-szövetségi Külkereskedelmi Főiskola tanszékvezető tanárának doktori disszertációja: *„A szocialista nemzetközi munkamegosztás szabályozásának formái"* címmel.

A könyv iránti érdeklődés fokát mutatja, hogy az néhány óra alatt elfogyott és még betekintésre is nehéz megszerezni. Lunc professzor igen magasra értékelő recenziót írt a könyvről „A nemzetközi jog egyik legfontosabb feladatáról" cím alatt.[2]

A könyv méltán keltette fel nemzetközi méretekben is az érdeklődést és rászolgál a dicsérő jelzőkre. Uszenkó műve monografikus feldolgozásban, tudományos szinten, áttekinthetően magában foglalja a szocialista országok között kialakult és egyre fejlődő nemzetközi méretű munkamegosztás jogi szabályozásának valamennyi formáját.

A könyv tartalmának ismertetése és értékelése előtt feltétlenül szükséges kiemelni a téma feldolgozásának komplex módszerét. A jogi fejtegetések olyan alapos és széleskörű közgazdasági alapozással és történelmi áttekintéssel rendelkeznek, hogy e részletek megírása közgazdász, ill. történész részére is dicsérendő lenne. Ugyanakkor az államjogász, a nemzetközi jogász és a nemzetközi magánjogász csak elismeréssel adózhat szerző nagyon alapos jogi fejtegetéseinek. Ebből következik, hogy a művet nemcsak a jogászok, hanem mindazok haszonnal forgathatják, akik bármely területen kapcsolatba kerülnek a nemzetközi termékcsere-, nemzetközi pénzügyi- egyáltalán a szocialista országok közti gazdasági kapcsolatok valamely formájával.

A hatalmas anyagot szerző három részben összesen 19 fejezetben foglalja össze. Egy-egy téma feldolgozása nemcsak az eddigi ismeretek összegyűjtését, hanem azok tudományos egybevetését, értékelését és a levonható következtetéseket is tartalmazza minden esetben. Szerző meghatározásai, fejtegetései és következtetései nemcsak a közgazdaságtudomány, a nemzetközi jog és nemzetközi magánjog kitűnő ismeretéről tanúskodnak, hanem egész sor nagy jelentőségű kérdésben új tudományos eredményekkel találkozhatunk.

Szerző könyve első fejezeteiben megmagyarázza a téma megértéséhez szükséges alapvető közgazdasági kategóriákat. Így elsősorban a nemzetközi munkamegosztás fogalmával, kialakulásával, típusaival és formáival foglalkozik. Rámutat, hogy a munkamegosztás kialakulása az emberek között objektív történelmi folyamat eredménye, amely a termelőeszközök, az ember termelési tapasztalatának fejlődésével, a tudomány és a technika előrehaladásával jött létre. Egyrészt a termelés folyamán a különböző tevékenységet folytató egyének és kollektívák mind jobban elkülönültek egymástól, másrészt a különböző szakmák és gazdasági ágak kialakulásával (kézművesség, mezőgazdaság, ipar) a társadalmi termelés menetében ezek kölcsönösen ki is egészítik egymást. A munkamegosztás tehát a munka *specializálódása* és a kialakult termelési ágak *együttműködése,* egymás kiegészítése a termékcsere útján. A társadalmi munkamegosztás tehát a csere létrejöttének előfeltétele és a csere a társadalmi munkamegosztás kifejeződése is. A csere a munkamegosztás kialakulásával egyidőben alakul ki. A társadalmi munkamegosztás, a termelés termékeinek cseréje az emberek termelési viszonyain keresztül valósul meg és így közvetlen kapcsolatban van a tulajdonviszonyokkal. Ebből következik, hogy a tulajdonviszonyok szerint különböznek a munkamegosztás típusai és formái is egymástól (kapitalista, szocialista). A nemzetközi méretű munkamegosztás speciális jellemzője, hogy itt a munkamegosztás résztvevői államok, politikailag elkülönült gazdasági rendszerek. A nemzetközi munkamegosztás a társadalom termelőerőinek nemzetközivé válását mutatja. A munkamegosztás fejlődése eredményezte a nemzetközi árucsere, a külkereskedelem kialakulását, amely egyben mutatója is az államok közötti munkamegosztás színvonalának.

A munkamegosztás bonyolult társadalmi jelenség, az egyik legnagyobb mozgató ereje az emberiség történelmének, mivel a munka termelékenységének növelését eredményezi.

A szocialista országok között már a kezdeti időszaktól kialakultak, illetve megvoltak a munkamegosztás kedvező adottságai. Az eltérő földrajzi adottságok, a természeti kincsek aránytalan megoszlása, az egyes országok ipari szintjének nagy különbségei, a másik oldalról pedig az azonos gazdasági és politikai rendszerek, azonos típusú szocialista államok jelentek meg. Ezért közöttük hamarosan elmélyülhetett a munkamegosztás, elsősorban árucsere formájában. Ugyanakkor a nemzetközi munkamegosztás más szervezeti és közgazdasági formái is kialakultak. (Pl. technikai-tudományos segítségnyújtás stb.). A fokozott ütemű iparosítás, a mind-magasabb műszaki színvonal a termelésben pedig még kedvezőbb feltételeket teremt, ill. tesz szükségessé a nemzetközi kooperációban.

E közgazdasági kapcsolatok új típusú kompetensei és jellemző vonásai egészében új szocialista nemzetközi munkamegosztást képeznek. Valamennyi megjelenési formája a szuverén szocialista államok egyenjogúságán, a kölcsönös előnyök nyújtásán és a baráti segítség elvein alapul. A szocialista országok önálló nehéziparának megteremtése, számos új ipari ágazat kialakítása, a régiek rekonstrukciója vezetett oda, hogy ezek az államok valóban egyenlő partnerekként léphetnek fel kölcsönös ügyleteikben nemzetközi együttműködésük során. Ezek az ügyletek az egyes szocialista országok népgazdasági tervein alapulnak és így gazdasági együttműködésük összességében is tervszerű. A nemzetközi kapcsolatok létezése óta a szocializmus hozott létre először olyan feltételeket, amelyek keretei között a szocialista államok, mint szuverének teljesen

[1] Uszenko, J. T.: Formi regulirovanija szocialisztlcseszkogo mezsdunarodnogo razdelénija truda. Moszkva, Izd. Mezsdunarodnüe otnosenija, 1965. 415 old. — A Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik Berlinben, 1966-ban német nyelven kiadta Uszenko professzor könyvét: „Sozialistische internationale Arbeitsteilung und ihre rechtliche Regelung" címen.

[2] Szovetszkoe Goszudarsztvo i Právo 1965. 8. sz.

egyenrangúan vehetnek részt a nemzetközi együttműködésben.

A könyv második részében szerző a szocialista országok kölcsönös gazdasági kapcsolatai jogi szabályozásának általános kérdéseivel foglalkozik. Különösen értékes fejtegetéseket tartalmaz a negyedik fejezet, melyben a szocialista államot, mint a szocialista nemzetközi együttműködés alanyát elemzi behatóan. Rámutat, hogy a szocialista állam élesen elkülöníti belső gazdasági viszonyait a külső gazdasági kapcsolataitól. Ebben a vonatkozásban a külső gazdasági viszonyok az állam vámhatárával különülnek el, amely határ nem mindig esik egybe az állam földrajzi-politikai határával. Így vámellenőrzési pontok az állam belső területén is lehetségesek, ill. két vagy több állam vámuniója esetén az adott ország határain túl is lehet vámhatár. Bár szerző hangsúlyozza, hogy a „vámhatár" megnevezés helyett helyesebb a „gazdasági határokról" beszélni. Ez a fogalom ugyanis szélesebb, magában foglalja nemcsak a vámhatárokat, hanem a kereskedelmi, valutáris és adózási határokat is. A szuverén állam önállóan dönti el miként vesz részt a nemzetközi munkamegosztásban, milyen módon építi ki nemzetközi gazdasági kapcsolatait. E kapcsolatok kiépítése és fejlesztése a szocialista országokban a külkereskedelem állami monopóliuma alapján történik. Noha a szocialista államok külkereskedelmi monopóliumának szervezeti formái és egyes jellemző vonásai különbözhetnek egymástól, sőt a fejlődés folyamán is állandóan változhatnak egyes elemek, szerző az alábbiak szerint csoportosítja őket: *a)* az állam tervezi meg mind az export, mind az import volumenét. Ez a terv része a népgazdasági tervnek; *b)* az állam kezében van a valuta-monopólium is, így minden pénzügyi műveletet külföldi valutával és más fizetőeszközzel csak az erre szervezett speciális állami bank végezheti; *c)* az állam az áruk behozatali és kiviteli engedélyezésével, behozatali és kiviteli kontingensek meghatározásával közvetlenül irányítja az áruforgalmat; *d)* az állam jelöli ki azokat a szervezeteket, amelyek külkereskedelmi tevékenységet folytathatnak és közvetlenül meghatározza azok tevékenységi körét és kapcsolatait a belföldi termelő vagy rendelő vállalatokkal; *e)* a külföldi áruk fuvarozási díját is az állam szabja meg; *f)* és végül a vámügyi szerveken keresztül az állami monopólium biztosításának ellenőrzése is az állam kezében összpontosul.

E tényezők és jellemző vonások összességükben és egyes részleteiben csak a szocialista államnál találhatók meg. Szerző szerint tehát a külkereskedelmi monopólium és az állam ebből fakadó jogai a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén a szocialista állam jellemző sajátossága, amely a nemzetközi jog és nemzetközi kapcsolatok, így a nemzetközi munkamegosztásnak is minőségileg új alanyává teszi.

A szocialista államok szuverenitását szemlélteti szerző, amikor a népgazdasági tervezést, mint a szocialista állam szuverén jogát mutatja be. A szocialista állam e tevékenysége során rendelkezik az ország természeti kincseinek felhasználásáról, a technikai fejlesztésről, a beruházásokról, a munkaerő felhasználásáról, anyagi és pénzeszközök felhasználásáról, irányítja a népgazdaság tervszerű és arányos fejlődését. A tervgazdaság irányítása, a népgazdasági tervek jóváhagyása a szocialista állam szuverén joga. A szocialista államok felismerve a nemzetközi munkamegosztás előnyeit tervszerűen alakítják ki és fejlesztik nemzetközi gazdasági kapcsolataikat. Az egymás közötti gazdasági kapcsolatok az egyes népgazdasági terveken alapulnak, amelyeknek nemzetközi méretű koordinációja hatalmas lehetőségeket tár fel valamennyi résztvevő fél számára. A népgazdasági tervek összehangolása természetesen új technikai, közgazdasági és jogi eszközök felhasználását is követeli. Mindenesetre ez a tevékenység csak az egyes népgazdaságok néhány fontos területére (pl. közös energiamérleg készítése), a legfontosabb népgazdasági mutatókra, valamint kölcsönös gazdasági kapcsolataiknak fejlesztésére terjed ki. A tervek egyeztetése során az egyenrangú felek kölcsönösen összehangolt tevékenysége egyáltalán nem sérti az állami szuverenitást. Éppen az egyes szocialista országok szuverén joga a saját népgazdaságuk kialakítására és vezetésére teszi lehetővé a saját termelő és alkotó képességek legteljesebb feltárását és felhasználását. Ugyanakkor a nemzetközi együttműködés (specializáció, kooperáció, népgazdasági tervek összehangolása) újabb igen jelentős külső tartalékok felhasználását biztosítja a bővített újratermelés menetében. A szocialista államok e külső, egymás közötti baráti kapcsolatok fejlesztésére irányuló tevékenysége, a szuverén szocialista államoknak, mint a nemzetközi viszonyok minőségileg új alanyainak *új*abb fontos *funkció*jaként jelentkezik.

A továbbiakban igen színvonalasan munkálja ki szerző a szocialista országok együttműködésének nemzetközi jog elveit: önkéntesség, egyenjogúság, szuverenitás tiszteletben tartása, egymás belügyeibe való be nem avatkozás, kölcsönös előnyök biztosítása és a kölcsönös segítség elvei, amelyek egységben a szocialista internacionalizmus elvének alkalmazását jelenti a kapcsolatok jogi és más jellegű szabályozásában.

Értékes része a könyvnek, ahol szerző a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nemzetközi jogi és polgári jogi szabályozását tárgyalja, illetve a két szabályozási módszert egymástól elhatárolja. Rámutat, hogy amikor a szocialista országok, mint szuverének kötnek egymással szerződést, gazdasági kérdésekben azok teljesen más jogi szférába tartoznak, mint amikor a külkereskedelmi vállalatok kötnek egymással konkrét ügyleteket. Noha az államok közötti szerződések tárgyai is nemzetközi gazdasági viszonyok és e szerződések is jogok és kötelezettségek keletkezésének, megváltoztatásának és megszüntetésének forrása, sőt nemegyszer polgári jogi viszonyok forrása, mégis különbözik a külkereskedelmi ügyletektől. Elsősorban a szerződések alanyai különböznek egymástól, amíg az egyiknél szuverén államok, addig a másiknál anyagi felelősség szempontjából is elkülönített jogi személyek szerepelnek. A felmerülő vitás kérdések megoldása is ennek megfelelően különbözik: diplomáciai tárgyalások, vagy arbitrázs eljárások keretében.

Ilyen ismérvek alapján az államok közötti gazdasági kapcsolatok jogi szabályozása a nemzetközi közjog, míg a külkereskedelmi vállalatok közötti ügyletek a nemzetközi

magánjog szférájába tartoznak. Ez utóbbiak konkretizálják és valósítják meg a keretjellegű államközi szerződéseket. Ugyancsak a külkereskedelem monopóliumával és a termelőeszközökkel rendelkező szocialista állam jellemzője, hogy az általa kötött szerződésekben vállalt termelési, szállítási kötelezettségét közvetlenül államigazgatási intézkedéssel biztosítani tudja. Ugyanakkor a kapitalista állam erre nem tud kötelezettséget vállalni, mivel a termelőeszközök magántulajdonban vannak.

Kiemelkedő része a könyvnek a nemzetközi szerződések és a hazai jog viszonyát elemző tanulmány. (135—170. oldalakon.) E téma körül jelentős vita zajlott le mind a kapitalista, mind a szocialista országok szakirodalmában, és tulajdonképpen a nemzetközi jog és a nemzetközi magánjog egész megítélésével kapcsolatos. E fejezet címe: „A nemzetközi gazdasági szerződésben megállapított kötelezettségek megvalósulásának elengedhetetlen feltétele e kötelezettségek transzformációja." Mármint a hazai jogba való átültetése.

Szerző röviden utalva az irodalmi állásfoglalásokra maga is behatóan elemzi mindazokat a nézeteket, amelyek a nemzetközi jog primátusát hangsúlyozzák a hazai joggal szemben, mind amelyek a hazai jog elsőbbségét hirdetik a nemzetközi joggal szemben. Különösen ez utóbbi nézet részletes elemzése és bírálata tartalmaz új érveket. Mintegy tíz pontban foglalhatók össze szerző észrevételei, amidőn Visinszkij idevonatkozó nézeteit bírálja és rámutat annak ellentmondásaira logikai, gyakorlati és politikai szempontból egyaránt. Szerző abból a helyes tételből indul ki, hogy a nemzetközi jog és a hazai jog két elkülönült szférát képeznek, noha hatással vannak egymás alakulására, fejlődésére. Ebből egyrészt következik, hogy a belső jogi norma közvetlenül nem érvényesülhet a nemzetközi kapcsolatokban, másrészt a nemzetközi jogi norma közvetlenül nem érvényesülhet valamely ország területén azok „transzferálása" nélkül, a nemzeti jogba való „inkorporálása" nélkül. Szerző különösen R. Vanicsekkel (csehsz.) polemizálva azt az álláspontot foglalja el, hogy a nemzetközi jog és a hazai jog szembeállítása, vagy egymás fölé helyezése helytelen. Példákkal szemlélteti, hogy még azokban az országokban is, ahol az elmélet, vagy az alkotmány közvetlenül kötelezőnek tartja az általánosan elismert nemzetközi jogi normákat hazai viszonylatban, a gyakorlatban túlnyomórészt szintén csak a hazai jogba transzferált (ratifikációval, kihirdetéssel, hazai törvények közé való felvétellel, államigazgatási aktussal stb.) nemzetközi jogi normákat ismerik el hatályosnak területükön. (NDK, Anglia, USA) Még a nemzetközi szokásjogi elemek elismeréséhez is szükséges közvetlen elismerő hazai utaló szabály.

Szerző a nemzetközi szerződéseknek a hazai jogba való transzformálási menetében kettős jelentőséget tulajdonít a ratifikációnak: egyrészt a legfőbb államhatalmi szerv létrehozza és jóváhagyja a nemzetközi szerződést, másrészt pedig a hazai joggal azonos jogerővel ruházza fel saját jogként való hatálybaléptetéssel. Ezzel a nemzetközi szerződés kettős jelleget ölt. Nemegyszer még az is szükséges, hogy az állam a nemzetközi szerződés ratifikálásán és kihirdetésén túlmenően a saját előző jogának a nemzetközi szerződéssel érintett részét megváltoztassa, vagy a vállalt kötelezettségének megfelelően egészen új normákat alkosson. Némely nemzetközi szerződés közvetlen kötelezettséget jelent az állam számára, hogy a szerződésben foglalt normákat változatlanul nyilvánítsa saját jognak is.

Amennyiben eltérés merül fel a hazai jog és a nemzetközi szerződés normái között, az tulajdonképpen két hazai szabály közötti kolliziót jelent csak. Amennyiben a hazai általános jogalkalmazási szabály szerint a nemzetközi szerződésben foglaltak megelőzik alkalmazásban a hazai normát, akkor is csak a lex speciális alkalmazásáról van szó, a lex generálist megelőzve.

E fejezetben foglaltakkal kapcsolatban még meg kell jegyezni, hogy Lunc professzor említett recenziójában kifogásolja a „transzformálás" szóhasználatot, noha tartalmilag egyetért szerzővel. Bizonyára azért, mert ez a kifejezés már több alkalommal szolgált hibás nézetek jelölésére.

Kár, hogy szerző e nagyon értékes fejtegetések során nem foglalkozik a ratifikáció kérdésével részletesebben, az alkotmányok idevonatkozó részét is elemezve. Ugyanis kidolgozatlan még, hogy a különböző rendű és rangú nemzetközi szerződéseket mely állami (államhatalmi, államigazgatási) szervnek kell ratifikálni (pontosabban hazai joggá nyilvánítani). E téren a gyakorlat rendkívül eltérő és nemegyszer egészen véletlenszerű, hogy valamely nemzetközi szerződést mely szerv nyilvánítja hazai jogszabállyá. (Pl. Magyarországon az ÁSZF egyik külkereskedelmi miniszterhelyettes utasításaként jelent meg.) Hogy e téren is szép kutatási eredményeket kaptunk volna szerzőtől, bizonyítja a következő fejezet is, melyben a szocialista országok közötti gazdasági szerződések rendszerét és formáit elemezi behatóan. Vizsgálódási köre, mint valamenynyi más témánál is, sokkal szélesebb. Sorra veszi a nemzetközi jogi irodalomban fellelhető fontosabb osztályozási elveket és nagyon alapos elemzés után hangsúlyozza (és a továbbiakban alkalmazza is), hogy a nemzetközi szerződések osztályozásánál elsősorban a *szabályozás tárgyát* kell első és legfontosabb kritériumnak tekinteni. Az így kialakított nagyobb csoportokon belül már a további rendszerezés céljából felhasználja a jogi szabályozás formájának kritériumát, a szerződésben résztvevő felek számát, a szerződés hatályának időtartamát, valamint a szerződésben vállalt kötelezettség jellegének kritériumait is.

Elsősorban a szabályozás tárgyát figyelembe véve szerző az alábbiak szerint osztályozza a szocialista országok közötti gazdasági szerződéseket:

A szocialista országok gazdasági együttműködésének nemzetközi jogi rendszerét meghatározó szerződések. Ezen belül, amelyek az alapelveket rögzítik. Pl. kétoldalú barátsági és segélynyújtási szerződések, a Varsói Szerződés, KGST-alapszabály és a „Nemzetközi szocialista munkamegosztás alapelvei". Továbbá azok a szerződések, amelyek ezeket az alapelveket továbbfejlesztik és kiegészítik, és mind tartalmilag, mind jogilag meghatározzák azok megvalósításának rendjét. Így: szerződések a kereskedelemről, a szárazföldi közlekedésről, a tengerhajózásról, valamint megállapodások különböző

kereskedelempolitikai kérdésekről. Majd a további felosztás: áruszállítási, technikai segítségnyújtási, nemzetközi fuvarozási, fizetési, tudományos-technikai együttműködési szerződések stb. Végül sajátos vonásai miatt külön sorolja az ingyenes gazdasági segítségnyújtásra vonatkozó nemzetközi szerződéseket.

A könyv harmadik része képezi tulajdonképpen a mű különös részét. Itt már szerző egyenként elemzi a szocialista országok közötti gazdasági szerződéstípusokat. Hasonlóan az előbbi részekhez, itt is minden fejezet elmélyült kutatómunkáról tanúskodó, tömör, jogászilag pontos meghatározásokat, fejtegetéseket tartalmaz. Minden szerződéstípus vizsgálatánál annak politikai és gazdasági rendeltetéséből indul ki, ugyanakkor mindig alaposan kifejtve jogi jellegzetességeit, sajátosságait. E 160 oldalnyi rész mind az elmélet, mind a gyakorlati szakemberek számára közvetlenül felhasználható anyagot jelent. Csokorba gyűjtve megtalálható itt azoknak a sokrétű gazdasági kapcsolatoknak a jogi kifejeződési formái, amelyek az elmúlt két évtized folyamán megjelentek újabb és újabb formákkal is gazdagítva az egyenlőségen és testvéri barátságon alapuló kapcsolatok szálait. Hasznos lenne valamennyi idetartozó fejezet ismertetése (9 fejezet), erre azonban ez alkalommal nincs mód. Egyetlen új momentumra legyen szabad még rámutatni, melyben szerző szintén jelentős új lépést tesz az eddigi irodalmi vitában. Nevezetesen a KGST-államok közötti Általános Szállítási Feltételek jogi jellegével kapcsolatban. Nagyon helyesen mutat rá ugyanis, hogy különbséget kell tenni egyrészt az ÁSZF jogi jellege között olyan értelemben, hogy az ÁSZF összességében minek minősül, másrészt, hogy a benne foglalt egyes jogi normák milyen jellegűek. Az első problémát elemezve az 1958. évi ÁSZF kidolgozásánál és életbelépésénél később kidolgozott KGST-alapszabály rendelkezéseinek fényében szerző rámutat, hogy a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottsága mint ajánlást dolgozta azt ki. Ugyanakkor azonban azzal a ténnyel, hogy valamennyi tagállam a saját nemzeti szabályai szerint annak kötelező alkalmazását az állami külkereskedelmi monopóliumot megvalósító külkereskedelmi vállalatok felé kötelezővé tette, hazai joggá emelte, az 1958. évi *ÁSZF* többoldalú *nemzetközi szerződésnek minősül* és *alkalmazása kötelező jellegű.*

A könyv utolsó két fejezete szerző már korábban publikált elemzéseit tartalmazza a KGST ajánlásainak jogi jellegéről, az ajánlások nemzetközi szerződéssé való átalakulásának feltételeiről. Szerző e témának egyik legjelentősebb művelője.

A könyv gazdag tartalmához viszonyítva e rövid ismertetést azzal zárhatom, hogy a könyv joggal keltett nemzetközi érdeklődést, és mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek számára jelentős segítséget nyújt.

Szalóky László

Új könyvek

Polgári törvénykönyv. Lezárva: 1967. március 15. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 351 p. /[Kis jogszabálygyűjtemények.]/

Az igen hasznosnak bizonyult sorozatban megjelent jogszabálygyűjtemény a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény, a polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. számú tvr., a polgári törvénykönyv által érintett egyes jogszabályok módosításáról, illetőleg kiegészítéséről szóló 1960. évi 12. sz. tvr., valamint a tartási, az életjáradéki és az öröklési szerződésre vonatkozó szabályok kiegészítéséről szóló 1967. évi 2. sz. tvr. szövegét és a tárgymutatót tartalmazza.

Szászy István: International civil procedure. A comparative study. Bp. Akad. Kiadó, 1967. X. 708 p.

A szerző 1963-ban megjelent Nemzetközi polgári eljárásjog című munkájának angol nyelvű kiadása.

Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Tomus 9. Szerk. a Kar tudományos és módszertani bizottsága.

Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 318 p.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Actáinak 9. kötete az alábbi tanulmányokat foglalja magába: *Horváth* Pál: A felvilágosodás hatásának főbb területei a magyar jogi gondolkodásban; *Móra* Mihály: A római jog továbbéléséről; *Asztalos* László: Hatályosság, hatálybantartás és hatályossá nyilvánítás; *Nándori* Pál: A jogellenes irredenta mozgalom; *Sárándi* Imre: A hallgatók aktív foglalkoztatásának szerepe a jogászképzésben; *Sík* Ferenc: Büntető jogegységi tevékenység Magyarországon. 1919—1921.; *Tóth* János: Az adójog forrásai; *Györgyi* Kálmán: Az objektív büntethetőségi feltételek problémája; *Vékás* Lajos: A hibás teljesítés tényállása és a reális teljesítés alapelve polgári törvénykönyvünkben; *Bassola* Zoltán: A tévedés jogi problémái a munkajogban; *Laukó* Károly: Gondolatok a külpolitika és a nemzetközi jog kapcsolatáról; *Pék* Árpád: A nemzetközi szervezetek feladata és szerepe a békés egymás mellett élés időszakában, különös tekintettel az Egyesült Nemzetekre és annak Biztonsági Tanácsára.

A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Tanulmányok. Szerk. *Nagy* László.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 241 p.

A munka abból a felismerésből indul ki, hogy az új gazdasági mechanizmus egyben új jogi mechanizmust is jelent, és szükséges, hogy az új jogi szabályozás megfelelő módon fejezze ki az új gazdasági mechanizmus alapvető vonásait. A tanulmánykötet a termelőszövetkezeti jog területén kívánja ezeket a kérdéseket kimunkálni, figyelemmel a termelőszövetkezetek kettős jellegére (vállalatszerűen gazdálkodó üzem és társadalmi szerv), s ebből fakadóan a termelőszövetkezeti tagság kettős jellegére (a tag tulajdonos is és dolgozó is). Ezek az elgondolások adják meg az egyes tanulmányok közötti összefüggéseket, s így a tanulmánykötet lényegében az új jogi mechanizmus minden lényeges kérdését érinti. Az egyes tanulmányok a következők: *Szép* György: A ter-

melőszövetkezeti jog forrásainak időszerű kérdései; *Seres* Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon bővülése; *Németi* László: A termelőszövetkezetek jogalanyisága és a gazdasági mechanizmus reformja; *Sylvester* Domokos: A termelőszövetkezeti vezetés és igazgatás rendszere; *Pongrácz* Aladár: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek árukapcsolatai; *Hegedűs* Iván: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony fejlődésének új vonásai; *Nagy* László: A tagsági munkamegállapodások helye a termelőszövetkezeti jogban; *Fóris* Imre: A termelőszövetkezetek tagjainak munkaügyi és szociális helyzete.

Búza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban.
Bp. Akad. Kiadó, 1967. 111 p.

A tanulmány a szerzőnek a második világháború után, az ENSZ megalakulásával kialakult új szellemű nemzetközi jogra vonatkozó nézeteit foglalja össze. Az ENSZ Alapokmányában lefektetett jogrendszert tételes jogrendszerként tárgyalja, s ezen belül vizsgálja a nemzetközi jog fogalmát, az államon belüli joghoz való viszonyát, a nemzetközi jogszabályok fajait, a nemzetközi jog alanyait, valamint az államok közti ellentéteket, azok elintézési módjait és megelőzésüket.

Abonyi Géza: A magyar társadalombiztosítás alapvető szabályai.
Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 339 p.

A gyakorlati jellegű munka a vállalatok, üzemek, hivatalok társadalombiztosítási dolgozói számára foglalja össze a társadalombiztosítással összefüggő joganyagot, és ezzel teljes áttekintést ad a társadalombiztosítási tevékenység egészéről. Nyolc nagy fejezeten belül a jelentősebb társadalombiztosítási fogalmakra, szervezetre, intézményekre stb. vonatkozó anyagot ismerteti, felsorolván a vonatkozó jogszabályanyagot is. Használhatóságát a rendszeres tartalomjegyzék mellett az igen részletes tárgymutató fokozza.

Hertelendy Magdolna—*Hencz* Aurél—*Zalányi* Sámuel: A dolgozó ember védelme Magyarországon. Irodalmi áttekintés és bibliográfia.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 546 p.

Orvos, pedagógus, jogász, könyvtáros szakemberek összeállításában készült ez a kötet, amely első részében képet kíván adni a dolgozó ember védelmének alakulásáról Magyarországon — az egyes fejezetek végén feltüntetve a felhasznált forrásmunkákat is —, míg a második részben a munkavédelem és munkaegészségügy válogatott bibliográfiáját közli az 1945—1965 között közzétett magyar szakirodalomból

Társadalmi bíróságok kézikönyve. A SZOT összeállítása. Szerk. *Posta* Gyula. 2. átdolg. kiad.
Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 143 p.

A kézikönyv az 1963-ban megjelent első kiadás anyagán kívül tartalmazza az 1962. évi 24. tvr., az 56/1962. (X. 21.) SZOT határozat rendelkezéseit, az ezzel kapcsolatos leglényegesebb elvi kérdésekre vonatkozó magyarázatokat, az 14/1962. (XII. 16.) IM sz. rendeletet, a Magyar Jogász Szövetség idevonatkozó tájékoztatóját és a legfontosabb iratmintákat.

[SZOT] Határozatok gyűjteménye. 5. köt. Lezárva: 1967. febr. 28.
Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 264 p.

A SZOT elnökségének és titkárságának 1966. jan. 1. és 1967. febr. 28. között közzétett legfontosabb határozatait, irányelveit, elvi állásfoglalásait, valamint néhány, a dolgozók élet- és munkakörülményeit érintő kormány- és miniszteri rendeletet közöl.

Állam- és jogtudomány,
1967. X. évf. 2. sz.

Tanulmányok: *Szászy István:* A nemzetközi magánjog, a nemzetközi munkajog és a nemzetközi polgári eljárásjog kodifikálásának kérdése; *Márkus Ferenc:* Jus cogens és jus dispositivum a nemzetközi jogban; *Lontai Endre:* A tulajdonjog korlátai a szocialista jogrendszerben; *Garancsy Mihályné:* Felmondás a dolgozó részéről; *Lázár Miklós:* Az okirathamisítási bűntettek jogi tárgyának problematikája. Szemle: Vita Bauer Miklós: „Az importáló külkereskedelmi vállalat felelőssége a külföldi eladó magatartásáért" c. tanulmányról. Jogirodalom: „A szociológiai gondolkodás fejlődése" jogelméleti aspektusból *(Peschka Vilmos);* „Bibliography of Hungarian Legal Literature" *(Csizmadia Andor).* Tájékoztató külföldi könyvekről.

*

1967. X. évf. 3. sz.

Tanulmányok: *Rivero, Jean:* A francia közjog és a modern állam problémái; *Nizsalovszky Endre:* „Eötvös József" és a notaperek; *Bokorné Szegő Hanna:* Az új államok és a nemzetközi jog; *Horváth Tibor:* A büntetőjogi személyiségvédelem elméleti alapkérdései; *Trócsányi László:* A munkaügyi viták elintézésének alapelvei. Jogirodalom: Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben *(Király Tibor);* Franz Achermann: A Sein és a Sollen viszonya mint a jog alapvető problémája *(Peschka Vilmos);* Michel Virally: La pensee juridique *(Varga Csaba):* Tájékoztató külföldi könyvekről.

*

1967. X. évf. 4. sz.

Tanulmányok: Szovjet—magyar konferencia a szociológiai módszerek felhasználásáról a jogtudományban; *Szabó Imre:* A szovjet jog szerepe a magyar népi demokratikus jog kialakulásában és fejlődésében; *Horváth Tibor:* A szovjet büntetőjog kialakulásának első évei: 1917—1922; *Harmathy Attila:* A gazdaságirányítási rendszer reformjának hatása a szállítási szerződésekre a Szovjetunióban. Szemle: A jogi képzés formái a Szovjetunióban *(Varga Csaba);* A szovjet jog és jogtudomány hazai dokumentációja *(Nagy Lajos).* Jogirodalom: Új szovjet monográfia a veszélyes üzem felelősségéről *(Lontai Endre);* Monográfia a jogi kutatás módszereiről *(Varga Csaba).* Tájékoztató külföldi könyvekről.

E lapszám (XXII. új évfolyam 10—11.) szerzői: *Dr. Pap Tibor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Szigligeti Viktor* igazságügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Asztalos László* egyetemi adjunktus. — *Dr. Vékás Lajos* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Rex-Kiss Béla* a Budapesti Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézete tudományos főmunkatársa. — *Dr. Szuchovszky Gyula* a Budapesti Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostana Intézete tudományos munkatársa. — *Dr. Ádám György* egyetemi adjunktus. — *Dr. Kulcsár Kálmán,* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Boytha György* a Szerzői Jogvédő Hivatal osztályvezető-helyettese. — *Dr. Bassola Zoltán* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Szalóky László* jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.1195 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete.

Ára: 12,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1967. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZUBERT, WACLAW:
A lengyel munkajog jellemző vonásai és időszerű kérdései 641

SZABÓNÉ NAGY TERÉZ:
A szabálysértés elbírálása a büntető eljárásban 646

SCHELNITZ GYÖRGY—ZALKA KÁROLY:
A perújítás egyes időszerű kérdései a polgári eljárásban 654

RÁTONYI TAMÁS:
A polgári perrendtartás módosításáról 661

MÓRY LÁSZLÓ:
Az együttműködési szerződés 668

Szemle:

BOROSS BÉLA:
A versenyjogról 675

SOLT KORNÉL:
A közös károkozók visszkereseti igényei 667

USTOR ENDRE:
A Nemzetközi Jogi Bizottság XIX. Ülésszaka 684

TAMÁS LAJOS:
A szocialista családjogászok második nemzetközi konferenciája 686

Jogirodalom:

SZÁSZY ISTVÁN:
Az amerikai nemzetközi magánjog tudományának fejlődése és Albert A. Ehrenzweig „lex fori-elmélete" 691

Maisel, Witold: Poznanskie prawo karne do konca XVI wieku. (NAGY ISTVÁN) 696

СОДЕРЖАНИЕ: *Вацлав Шуберт:* Характерные черты и актуальные вопросы польского трудового права. — *Тэрез Сабо Надь:* Рассмотрение административного проступка в уголовном процессе. — *Дёрдь Шелнич—Карой Залка:* Актуальные вопросы возобновления процесса в гражданском процессе. — *Тамаш Ратоньи:* Об изменении гражданского судопроизводства. — *Ласло Мори:* Договор сотрудничества. — *Обзор: Бела Борошш:* О праве на соревнование. — *Корнэл Шольт:* Регрессные требования совместно причинивших ущерб. — *Эндре Уштор:* XIX. сессия Международной Юридической Комиссии. — *Лайош Тамаш:* Вторая международная конференция социалистических юристов по семейному праву. — *Юридическая литература:* Иштван Саси: Развитие науки международного частного права в Америке и „теория lex fori" Альберта А. Эрецувейга. — Витольд Майзел: Poznanskie právo karne do konca XVI wieku. *(Иштван Надь).* — — —:

INHALT: *Waclaw Szubert:* Charakteristische Züge und zeitgemässe Fragen des polnischen Arbeitsrechts. — *Frau Teréz Szabó-Nagy:* Die Beurteilung einer Regelverletzung im Strafverfahren. — *György Schelnitz—Károly Zalka:* Einige zeitgemässe Fragen der Wiederaufnahme im Ziviverfahren. — *Tamás Rátonyi:* Über die Änderung der Zivilprozessordnung. — *László Móry:* Der Kooperationsvertrag. — *Rundschau: Béla Boross:* Über das Konkurrenzrecht. — *Kornél Solt:* Die Regressansprüche der gemeinsamen Schädiger. — *Endre Ustor:* XIX. Sitzungsperiode der Internacionalen Rechtskommission. — *Lajos Tamás:* Die zweite internationale Konferenz der sozialistischen Familienrechtswissenschafter. — *Rechtsliteratur: István Szászy:* Die Entwicklung der amerikanischen internationalen Privatrechtswissenschaft und die „Lex-fori-Theorie" von Albert A. Ehrenzweig. — Das Posnaner Strafrecht bis zum Ausgang des XVI. Jahrhunderts. *(István Nagy)*

SOMMAIRE: *Szubert, Waclaw:* Traits caractéristiques et problèmes actuels du droit polonais du travail. — *Mme Teréz Szabó-Nagy:* L'appréciation de la contravention dans la procédure pénale. — *György Schelnitz—Károly Zalka:* Quelques problèmes actuels de la réouverture de la requête civile. — *Tamás Rátonyi:* La modification du Code de procédure civile. — *László Móry:* Le contrat de coopération. — *Revue: Béla Boross:* Le droit de concurrence. — *Kornél Solt:* Le droit de recours des auteurs communs du dommage. — *Endre Ustor:* La XIXe session du Comité de Droit international. — *Lajos Tamás:* Deuxième conférence internationale des spécialistes du droit de famille socialiste. — *Littérature: István Szászy:* Le développement du droit international privé américain et la „théorie de *lex fori*" d'Albert A. Ehrenzweig, — *Maisel, Witold:* Le droit pénal de Poznan jusquà la fin du XVIe siècle *(István Nagy).*

XXII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1967. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A lengyel munkajog jellemző vonásai és időszerű kérdései

A szocialista országok munkajogára vonatkozó összehasonlító tanulmányok fontossága állandóan növekszik. Ezekben az országokban a munkajog olyan azonos elveken nyugszik, amelyek ezeknek az országoknak társadalmi struktúráját tükrözik. A munkajognak azonban mindegyik országban olyan sajátos vonásai vannak, amelyek a történelmi hagyományokhoz, a jogrendszer korábbi fejlődéséhez és az egyes országok jelenlegi körülményeihez és szükségleteihez kapcsolódnak. Ezeknek a különleges vonásoknak a tanulmányozása teszi lehetővé, hogy elismerjük a mai szocialista jogot jellemző jogi konstrukciók gazdagságát.

Felesleges hangsúlyozni, hogy az azonos társadalmi célok elérésére használt különböző eszközök és megoldások ismerete nemcsak azt teszi lehetővé, hogy jobban megismerjük a szocialista munkajog aktuális problémáit, hanem lehetővé teszi azt is, hogy felhasználjuk más országok tapasztalatait avégből, hogy a hatályos jogot és a jogszabályok végrehajtását tovább javítsuk.

A lengyel munkajognak is vannak olyan sajátos vonásai, amelyek a jogösszehasonlítás szempontjából érdeklődésre tarthatnak számot. Hazám munkajogának ezek a jellemző vonásai azok, amelyekre a figyelmet fel óhajtanám hívni.

Anélkül, hogy a különböző jogi intézmények jellemző vonásainak kimerítő taglalásába bocsátkoznék, néhány olyan kérdésre kívánok szorítkozni, amelyek nézetem szerint lényegbe vágóak. Foglalkozni kívánok nevezetesen: *1.* az egyéni munkaviszonyokra vonatkozó új konstrukciókkal; *2.* a vállalati dolgozók képviseleti szerveinek szerepével; *3.* a szakszervezeteknek mint a kollektív szerződések aláíróinak szerepével.

1

Az egyéni munkaviszonyok szabályozása jogi és társadalmi szempontból egyaránt számos igen érdekes kérdést vet fel. E kérdések közül azonban a dolog természeténél fogva ki kell válogatni egyeseket, nehogy olyan dolgokról beszéljek, amelyek mindenütt hasonlóan jelentkeznek.

Helyénvalónak tartom azonban, hogy néhány általános megállapítást bocsássak előre.

Lengyelországban (mint a többi szocialista országokban is) a munkaviszonynak szerződési jellege van. A felek szabad megállapodása útján létrejött szerződés (melynek módosítása is csak a felek egyező akaratával történhetik), az a fő jogi tény, amelynek alapján Lengyelországban a munkaviszonyok keletkeznek. Sőt, alkalmazási területe egyre növekszik, mert ma már a közalkalmazottakra is kiterjed, kiknek alkalmazása túlnyomórészben szerződéssel és nem kinevezéssel történik.

Az államigazgatási szervek beavatkozása igen korlátozott, mert a jogszabály a dolgozóknak azt a jogát, hogy szabadon válasszák meg munkahelyüket, csak kivételesen korlátozza, nevezetesen akkor, ha az orvosok és bizonyos szakmákban diplomát szerzett személyek nem vállalnak olyan állást, amely képzettségüknek megfelel.

A munkaadó szabadsága ezen a téren sokkal korlátozottabb, ami azonban nem igazgatási intézkedések foganatosításából ered és nem is annyira a dolgozók alkalmazására, mint inkább munkaviszonyaik megszüntetésére vonatkozik.

Így érkezünk el az alkalmazás stabilitásának jogi garanciáihoz, amelyek Lengyelországban éppen úgy, mint más szocialista államokban, igen fejlettek. A hatályos jog rendelkezései védelmet kívánnak nyújtani a dolgozóknak munkaviszonyuk indokolatlan és reájuk hátrányos megszüntetése ellen és biztosítani kívánják, hogy a dolgozó jogellenes felmondás esetén visszakaphassa azt a munkalehetőséget, amelytől elesett.

A hatályos jog ebben az esetben nemcsak

azt a kötelezettséget rója a munkaadóra, hogy kártérítést fizessen, hanem azt is, hogy a felbontott szerződést ténylegesen végrehajtsa.

A lengyel munkajognak fontos elemeit alkotják azok a különböző jogi eszközök, amelyekkel a jogaiban sértett dolgozó élhet. Ezek a jogi eszközök a következők:

1. a foglalkoztatás folytatása, amelyet a dolgozó érvénytelen felmondás esetén követelhet (ebben az esetben ugyanis a szerződés nem szűnik meg, tehát nem lehet szó a szerződés visszaállításáról, hanem csupán annak a munkaadó által történő további végrehajtásáról);

2. a munkába való visszahelyezés (vétkes, de érvényes felmondás esetén); ebben az esetben a bíróság konstitutív jellegű döntése kötelezi a munkaadót arra, hogy visszafogadja a nem kellő módon elbocsátott dolgozóját);

3. az újbóli alkalmazáshoz való jog (hosszabb ideig tartó előzetes letartóztatás után, és — bizonyos iparágakban — hosszantartó betegség után);

4. a felfüggesztett munkaszerződés felújítása (katonai szolgálat után).

E konstrukcióknak csak jelzésére szorítkoztam, anélkül, hogy azok részleteibe belebocsátkozhatnék. Szeretném viszont a figyelmet felhívni egy másik olyan meglehetősen eredeti jogintézményre, amely ugyancsak az egyéni munkaviszonyokra vonatkozik Lengyelországban. Ez az intézmény a munkaviszony időtartamát tartja szem előtt, és ennek olyan tágabb értelmet kíván adni, amely túlhalad egy adott vállalat (sőt szakma) keretein.

Ez az intézmény teszi lehetővé, hogy a dolgozó megőrizze szerzett jogait munkahelyének változtatására való tekintet nélkül, és ez az intézmény kötelezi a munkaadót arra, hogy a dolgozónak bizonyos juttatásokat nyújtson más munkahelyen végzett munkája után is.

Íme egy olyan új elv, amely ellentétben áll azokkal a hagyományos megoldásokkal, amelyek a munkaviszonyból folyó jogokat és kötelezettségeket annak rendelik alá, hogy azok feltételei ugyanannak a munkaviszonynak a keretében valósuljanak meg. Nyilvánvaló, hogy a munkaviszony folyamatosságának szabálya az ország szociális struktúrájából fakad.

A termelőeszközök államosítása teremtett olyan helyzetet, amelyben az egyes vállalatok az állami tulajdonnak tekintett javak felett csak rendelkezési joggal bírnak és kötelesek a terv követelményeinek eleget tenni. Egymással nem versenyeznek, hanem a közös cél elérése érdekében együttműködni tartoznak. Egy ilyen helyzetben el kell ismerni, hogy megszűnnek azok az okok, amelyek következtében a munkaviszonyban eltöltött időt külön-külön kell megállapítani minden egyes vállalat vonatkozásában. Kézenfekvővé válik az a gondolat, hogy a dolgozók jogai ahhoz az időhöz mérten nyerjenek szabályozást, amelyet a dolgozó az államosított gazdaság egészének hasznára töltött munkában, tekintet nélkül munkahelyének esetleges változásaira.

Egyes szerzők ezt a gondolatot úgy juttatták kifejezésre, hogy különbséget kell tenni egyfelől az egyes vállalatokkal kötött munkaszerződések, másfelől egy tágabb értelemben vett munkaviszony között, amely minden egyes dolgozót az államosított gazdasághoz köt. Anélkül, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítanánk ennek a képletes kifejezésnek, el kell ismerni, hogy azok az indokok, amelyek amellett szólnak, hogy a dolgozók jogai összesített idejük alapján nyerjenek megállapítást, szocialista körülmények között igen erősek. Ebből adódik, hogy az ismertetett elvre alapított rendezés egyre inkább átfogja a dolgozók jogait és a számukra nyújtott szolgáltatásokat. Hogy ennek a rendezésnek a jellemző vonásait kellően megvilágíthassuk, vegyük vizsgálat alá a fizetett szabadság biztosításának feltételeit.

A munkajogban azelőtt úgy tekintették a fizetett szabadságot, mint egy adott vállalatban teljesített munka idejéhez kapcsolódó juttatást. Egy bizonyos munkatartamot — általában egy évet — kívántak meg ahhoz, hogy a dolgozó ezt a szabadságot igénybe vehesse. Ha a munkaszerződés egy év eltelte előtt felbontásra került, a dolgozó elvesztette várományát és arra kényszerült, hogy újra kezdje a szabadságra való jog megszerzését egy más munkaadónál.

Egy ilyen rendezés szigorúsága számos államban arra indította a törvényhozót, hogy lehetőséget keressen a fizetett szabadság feltételeinek enyhítésére (nem csupán a nem folyamatos munkát igénylő szakmák dolgozói számára, akikre nézve gyakran különleges rendelkezések vonatkoztak).

A Lengyelországban alkalmazott megoldásra az jellemző, hogy a különböző vállalatoknál töltött munkaidőt a fizetett szabadsághoz való jogosultság szempontjából úgy tekinti, mintha azt a dolgozó ugyanannál a vállalatnál töltötte volna. A munkahelyváltoztatások e szerint a szabályozás szerint, nem szolgálnak akadályául annak, hogy a dolgozó szabadságát és a neki járó jutalmakat az új munkaadójától kaphassa meg, mihelyt a munkában töltött idő feltétele fennáll. A különböző munkaadók számára teljesített munkák szakaszai tehát egymáshoz kapcsolódnak, úgy hogy a dolgozó által bármely vállalatnál szerzett várományokat ki lehet egészíteni és meg lehet valósítani a maguk teljességében más vállalatnál.

Ezzel szemben fel lehet vetni azt a kérdést, hogy vajon egy ilyen rendezés nem jár-e azzal a veszéllyel, hogy gyengíti a vállalatok és a dolgozóik között fennálló kötelékeket, és nem növeli-e az amúgy is túlzott munkaerővándorlást, ami a gazdaság egésze szempontjából hátrányos volna.

Ennek a veszélynek az elhárítása érdekében fogadtak el Lengyelországban egy olyan megoldást, amely arra törekszik, hogy a bármely vállalatnál végzett munka után járó évi szabadság-

hoz való jog elvét összhangba hozza a vállalatoknak és a népgazdaságnak jogos érdekeivel. E megoldás szerint a munkaviszony folyamatosságát csak bizonyos feltételek mellett lehet megállapítani, amelyek arra irányulnak, hogy megakadályozzák a dolgozókat kötelességeik elhanyagolásában és munkahelyük kellő ok nélkül való változtatásában.

Az egyik ilyen feltétel az egymást követő alkalmazások közötti megszakítások tartamára vonatkozik, amely semmi esetre sem terjedhet három hónapon túl. A másik a szerződés felbontásának módjával kapcsolatos. A munkaviszony folyamatossága ugyanis megszakad, ha dolgozónak súlyos kötelezettségszegése miatt mondtak fel, vagy ha a dolgozó a szerződést maga bontotta fel.

Ebben a második esetben azonban a folyamatosság fennmarad akkor, ha a szerződés felbontása a munkaadó hibájából, vagy fontos családi okokból (a férj vagy a feleség elköltözése okából) történt. A folyamatosság fennmarad a munkaszerződés megszűnésének minden egyéb esetében is, nevezetesen akkor, ha a munkaviszony a határozott idő lejárta folytán, akaratmegegyezéssel vagy szabályszerű felmondással szűnik meg.

A folyamatosság fenntartása lehetővé teszi a dolgozó számára, hogy a fizetett szabadságra vonatkozóan az előző munkaviszonyában szerzett jogot egy új munkaadónál is érvényesítse. Ha tehát a dolgozó pl. bármely vállalatnál 4 hónapon át dolgozott és a folyamatosság megőrzése mellett munkahelyet változtatott, fizetett szabadsághoz való joga az új vállalatnál 8 hónapi munkavégzés után fog megnyílni.

A folyamatosság szabálya a fizetéses szabadság tartamára is vonatkozik. A lengyel jog szerint, a szabadságidő a munkában töltött idő tartama szerint főleg a munkásoknál növekszik. Egy év folyamatos munkavégzés után a szabadságidő elvben 12 munkanapot tesz ki, majd 3 év elteltével 15 munkanapra és 10 év után egy hónapra emelkedik. A törvény nem követeli meg, hogy a dolgozó az egész idő alatt ugyanazzal a vállalattal álljon munkaviszonyban, elegendő, ha a folyamatosság fennáll. Ugyanez a szabály alkalmazandó a nehéz testi munka vagy az egészségre ártalmas munka alapján járó pótszabadságra is.

A folyamatosság szabályának az alkalmazása azonban nem korlátozódik erre a területre. Vonatkozik ez a szabály a korpótlékra, az elhunyt dolgozó családjának járó pénzbeli juttatásra, a családi pótlékokra és az egyéb juttatásokra is. A szabály alkalmazási területe egyre tágul. A fizetett szabadságra vonatkozó elvek alkalmazást nyernek más jogosultságokra. és szolgáltatásokra is, részben állami előírások, részben kollektív szerződések, részben pedig a joggyakorlat útján.

A munkaviszony folyamatossága ekként általános jelentőségű elvvé vált, s az a lengyel munkajognak jellemző vonása.

2.

Ezek után ismertetem a vállalat dolgozóinak képviseleti intézményeit, ezek szerepét és felépítését. Azok között az intézmények között, amelyek ezen a téren Lengyelországban, éppúgy mint a többi szocialista államban, kialakultak, elsősorban kell említeni az üzemi tanácsot, amely a dolgozók összességének képviseleti szerve és egyben a szakszervezetnek egy osztálya is.

Az üzemi tanácsok nyomban a felszabadulás után (1945-ben) létesültek, és hatáskörük a törvényes rendelkezések és a kollektív szerződések alapján egyre bővül. Az említett tanácsoknak jelenleg döntő szavuk van sok területen, mint pl. az elbocsátások, bizonyos jutalmak engedélyezése, fegyelmi büntetések kiszabása, a szabadságolások rendje és időpontja tekintetében hozott határozatok és a szociális létesítmények igazgatása területén. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a munkaadó (vállalatvezető) hatásköre egyre inkább szűkül, és hogy a dolgozók a vállalatvezető önkényes intézkedéseivel szemben védelemben részesülnek.

Az üzemi tanács tevékenységét kiegészíti az alája rendelt különböző szervek (bizottságok) tevékenysége, amely szervek egyben a szakszervezeti szervezet részét is alkotják. E szervek között meg kell említeni mindenekelőtt a szociális munkafelügyelet 1950-ben létesült intézményét, amely egyébként minden szocialista országban ismert.

A vállalati bizottságok teendőinek nincs kifejezetten védelmi jellege, minthogy azok kiterjednek a vállalat vezetőségével a termelés fejlesztésének érdekében végzett együttműködésre is. Mindenesetre jellemző vonása azonban a lengyelországi rendszernek, hogy a dolgozóknak a vállalat vezetésében való közreműködése külön ezt a célt szolgáló formában történik olyan különleges szervek útján, amelyek nem részei a szakszervezeti szervezetnek (noha a szakszervezetek felügyelete alá tartoznak és azok támogatását élvezik). A szóbanlevő szervek 1956-ban kerültek megszervezésre. Ezek előbb munkástanácsok voltak, és a továbbiakban (két évvel később) részeivé váltak (és ma is részei) a munkásönigazgatás intézményének (melynek fő szerve az önigazgatási gyűlés).

Az önigazgatás szerveinek működési területe igen széles. E szervek mindenekelőtt mint a vállalat vezetőségével együttműködő szervek tevékenykednek, véleményt nyilvánítanak a vállalat munkaprogramjáról és ellenőrzik a vezetőség működését. A munkásönigazgatási tanács feladatai közé tartozik nevezetesen a vállalat évi mérlegének a megvizsgálása, az éves terveknek a kibocsátott irányelvek és mutatók alapján történő elfogadása, a vállalat szervezeti struktúrájának jóváhagyása stb.

A munkásönigazgatás szerveinek (nevezetesen a munkástanács elnökségének) teendői közé tartozik emellett az is, hogy véleményt nyilvánítson a vállalatvezető kinevezése és felmentése

tekintetében is. Az önigazgatás szerveinek említett jogköre mellett, e szervek kizárólagos joggal rendelkeznek bizonyos ügyekben döntések hozatalára. Ez az utóbbi hatáskör az, amely kiemelkedő szerepet játszik a munkaviszonyok szabályozása szempontjából.

Az önigazgatási gyűlés először is fel van jogosítva arra, hogy határozzon a vállalati alapok felosztása tekintetében (vagy pedig, hogy ezt a kérdést a vállalat dolgozóinak döntése alá bocsássa). Ugyancsak ennek a gyűlésnek jogkörébe tartozik az említett alapokból fizetett jutalmak nyújtására vonatkozó szabályzat megállapítása is. Hogy ennek a jogkörnek a fontosságát kellően méltányolhassuk, tekintetbe kell venni, hogy a szóbanforgó jutalmak összege (amelyek évenként egyszer kerülnek kifizetésre), meglehetősen magas, minthogy e jutalmak a havi munkabérrel egyenlőek (ami ekként lényegileg egy ún. 13. hónapra járó fizetés). A munkásönigazgatás határozatai ekként befolyást gyakorolnak a bérek szabályozására és egyben meghatározzák azokat a módozatokat, amelyek által a vállalat kollektívája a vállalat által elért eredményben érdekelve van.

További hatásköre a munkásönigazgatásnak — amely igen lényeges a munkajog szempontjából —, az üzemi szabályzat megállapítására vonatkozik. E fontos okmány kidolgozásának módozatai (amely okmány a munkafegyelemre, a munkaidőre, a munka-egészségügyre és munkabiztonságra, valamint a mulasztások szankcióira vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza), nagy fejlődésen mentek keresztül.

Az, ami a múltban a munkaadó akaratától függött és ami később az üzemi tanács ellenőrzése alá került, ma Lengyelországban a dolgozók képviseleti szervének hatáskörébe tartozik, amely ebben a kérdésben maga dönt, minthogy ezen a téren kizárólagos hatáskörrel rendelkezik. Jogkörének gyakorlásában ezt a szervet csupán a Minisztertanács, valamint a Szakszervezetek Központi Tanácsa által kibocsátott irányelvek kötik.

Ekként az üzemi szabályzat jellege is megváltozott. A szabályzatot nem lehet sem az egyéni munkaszerződés mellékletének, sem pedig a munkaadót megillető utasítási jog megnyilvánulásának tekinteni. Nem lehet azt egy bizonyos kollektív megállapodásnak sem tekinteni, nevezetesen olyan kétoldalú aktusnak, amelyet két fél, vagyis a munkaadó és a szakszervezet együttesen állapított meg.

Az üzemi szabályzat most inkább egy olyan szakmai társaság szabályzatához hasonlít, amelyet a társaság képviseleti szervei demokratikus úton állapítottak meg. Így történt az, hogy a belső munkarendre vonatkozó jogszabályok kialakítása az érdekeltek kezébe került. Felesleges hangsúlyozni, hogy az üzemi szabályzatot jogforrásnak tekintik.

A munkásönigazgatás fejlődése mélyreható befolyást gyakorol a dolgozók társadalmi és jogi helyzetére is. A munkásokat nem lehet egyszerűen dolgozóknak tekinteni, minthogy immár olyan jogokat szereztek és olyan felelősségek hárulnak reájuk, amelyek a szoros értelemben vett munkaviszony kereteit meghaladják. Ekként a dolgozók jogi helyzete új elemekkel gazdagodik, s a dolgozók a vállalat ügyeinek intézésében egyre tevékenyebben vesznek részt.

A további fejlődés kétségtelenül ennek a részvételnek a megerősödése felé vezet majd. A gazdaság decentralizációját és a vállalatok önállóságának növekedését eredményező változások azt mutatják, hogy ezen a területen előrehaladás van folyamatban.

3.

Vizsgáljuk meg végül azokat a formákat, amelyekben a szakszervezetek a munkajog alakításában részt vesznek. Ezen a téren a szakszervezetek szerepe minden szocialista országban igen fontos. Így van ez Lengyelországban is, noha ez a részvétel különleges és eredeti formában történik, amely megérdemli, hogy röviden foglalkozzam vele. Lengyelországban a kollektív szerződések, e kétoldalú normatív aktusok a munkajog igen fontos forrásaivá váltak. Eredetük a szocialista struktúra követelményeinek megfelelő formában visszanyúlik a felszabadulást követő első évekre.

A szakszervezetek és az államosított ipar vezetői között kötött szerződések ebben az időben széles körben hozzájárultak ahhoz, hogy a munkajog a dolgozókra előnyös irányban fejlődjék. Ezeknek a megállapodásoknak köszönhető pl., hogy a munkások fizetett szabadságait meghosszabbították, hogy az „egyenlő munkáért egyenlő bér" elve elismerést nyert, hogy kialakult a terhes nőnek felmondás ellen való védelme stb. E szerződések ekként megelőzték a jogszabályokat, amelyek ezeket a kérdéseket csak valamivel később rendezték.

1950 körül a kollektív szerződések kötését elhagyták, ami szoros kapcsolatban állott a gazdaság tervezése és igazgatása terén bevezetésre került központosító módszerekkel. A munkabérek szabályozását közvetlenül az államigazgatás szerveire bízták: a Minisztertanácsra, amely kormányrendeletekkel, és az illetékes miniszterekre, akik miniszteri rendeletekkel intézkedtek. Igaz ugyan, hogy a szakszervezeteket meghallgatták, azonban a hozott döntéseknek egyoldalú jellege volt.

A bérek szabályozásának a kollektív szerződések köréből való kizárása megszüntette az egész intézménynek létjogosultságát. A korábban kötött kollektív szerződések vagy elvesztették jelentőségüket, vagy pedig hatályon kívül helyezték azokat.

A kollektív szerződések fejlődésének új fázisa 1956-ban vette kezdetét. Az előző rendszer hibáinak kiküszöbölése (amely hibák a gazdaságirányítás módszereiben mutatkoztak), valamint a decentralizáló és a vállalatok önállóságát

fokozó irányzat szükségképpen napirendre tűzték a bérek szabályozásával és a dolgozók egyéb jogainak rendezésével kapcsolatos módszerek kérdését. A kollektív szerződések előnyei elismerést nyertek, mert azok megerősítik a szakszervezetek szerepét és a kollektív akarat befolyását a hatályos jog rendelkezéseinek tartalma tekintetében, és biztosítják a munkaviszonyok területén jelentkező érdekösszeütközések legjobb megoldását. Ennek következtében a szerződések újból fejlődésnek indultak, és ma úgyszólván a népgazdaság valamennyi ágát behálózzák.

A kollektív szerződések jellemző vonása abban áll, hogy azokban a szakszervezetek az állami gazdasági igazgatás szerveinek partnerei. Ennekfolytán a szakszervezetek szerepe nem szorítkozik csupán vélemény nyilvánítására, hanem a szakszervezeteknek döntő szavuk van a béreknek és az egyéb munkafeltételeknek a szabályozásában. Azt lehetne mondani, hogy ez a szabályozás a szakszervezetek és a gazdasági igazgatás szervei (vagyis az illetékes miniszterek) közötti egyetértésen nyugszik. A szerződéseket valóban ez a két szerződő fél írja alá, s azok e felek által együttesen létrehozott normatív aktusokat jelentenek.

A kollektív szerződések mint jogforrások, alá vannak rendelve a törvénynek, következésképpen nem állhatnak ellentétben a kogens jogszabályokkal. A szocialista rendszerben azonban biztosítani kell azt is, hogy e szerződések ne csupán a törvényes rendelkezésekbe ne ütközzenek, hanem azt is, hogy összhangban álljanak az államnak a nemzeti jövedelem felosztására vonatkozó gazdaságpolitikai célkitűzéseivel is.

Íme egy olyan rendkívül fontos kérdés, melynek megoldása tagadhatatlanul nehéz. A megoldás érdekében különböző technikai eszközöket alkalmaztak. A háború utáni első években a szerződések tartalmára nézve, azok megkötése előtt, kikérték a Központi Tervhivatal véleményét (majd utóbb a Gazdasági Tervezés Állami Bizottságának véleményét, amely az előbbinek a helyébe lépett). E vélemények jogi természete nem volt egészen világos; gyakorlatilag azonban hasonlított egy olyan jóváhagyáshoz, amely a szerződés mint jogforrás érvényességének feltétele volt. Utóbb más megoldást vezettek be, nevezetesen azt, hogy a kollektív szerződések megkötése minisztertanácsi rendelettel adott felhatalmazástól függött. Ezek a rendeletek állapították meg egyben a munkabéralap engedélyezett növelésének határait is.

A kollektív szerződések tartalmának ellenőrzését célzó mindkét módszer immár a múlté. 1960 óta az illetékes miniszterek már általános felhatalmazással rendelkeznek abban a tekintetben, hogy a bérek szabályozására vonatkozóan a Minisztertanács által megállapított elvekkel összhangban álló szerződéseket köthessenek. Azonban a Munka- és Bérügyi Bizottság feladata az, hogy megállapítsa, hogy ez az összhang valóban fennáll-e; az erre vonatkozó eljárásnak meg kell előznie a kollektív szerződések megkötését. Ezek azok a különböző módszerek, amelyeket felhasználtak arra, hogy a kollektív szerződéseken alapuló jogot összhangba hozzák a tervezést irányító elvekkel. A probléma továbbra is nehéz, azonban az elért eredmények azt mutatják, hogy szocialista viszonyok között a kollektív szerződések a munkafeltételek szabályozása terén hasznos eszközök és a haladás tényezői lehetnek.

A kollektív szerződéseknek jogforrási jelentősége igen nagy. Nehéz lenne a munkaviszonyok terén akár csak egy olyan intézményt is találni, amelyre a kollektív szerződéseken alapuló jog ne gyakorolt volna hatást, vagy azt ki ne egészítette volna. E szerződéseknek köszönhető a munkajog előnyösnek tekinthető differenciálódása, ami lehetővé teszi, hogy a jogszabályokat megfelelően alkalmazzák a különböző tevékenységi és szakmai ágazatok szükségleteivel összhangban. Ugyancsak e szerződéseknek köszönhető az az előrehaladás, amely a munkaviszonyok szabályozása terén bekövetkezett, és amely egyre javítja a dolgozók jogi helyzetét.

A kollektív szerződésekben foglalt rendelkezések hozzájárultak pl. az alkalmazás állandóságát biztosító garanciák megerősítéséhez, az üzemi tanácsok hatáskörének kiszélesítéséhez, a fizetett szabadságra vonatkozó szabályok tökéletesítéséhez és a dolgozóknak járó új szolgáltatások (pl. korpótlék) bevezetéséhez.

Ez az a mód, amellyel a kollektív szerződések kiegészítik a hatályos jogot. Sőt, azt lehetne mondani, hogy e szerződések — igen széles mértékben — megelőzik a jogalkotást azáltal, hogy új megoldásokat alakítanak ki, amelyek megnyitják az utat a jövőbeli jogalkotás előtt. Íme azok az okok, amelyek következtében a kollektív szerződések hasznosságát és fontosságát Lengyelországban kétségtelennek tekintik.

Mindehhez még azt fűzhetem hozzá, hogy Lengyelországban a kollektív szerződések alkalmazásának területe igen széles. Minden egyes szerződés kiterjed egy adott gazdasági ágazathoz tartozó valamennyi vállalatra (pl. a textilipar, vegyiipar), ami megfelel a népgazdaság és a szakszervezeti mozgalom szervezeti felépítésének.

4.

Legyen szabad ezekután néhány szóval jelezni azokat a problémákat, amelyeket Lengyelországban a munkajog fejlődése felvet. E problémák nálunk állandó megvitatás és tudományos kutatás tárgyát alkotják.

Sokat foglalkoznak nálunk a munkaszerződésre vonatkozó kérdésekkel, nevezetesen a munkaszerződés jogi természetével, annak tartalmával és működésével. Különösen fontos, hogy kellően felismerjük azokat a változásokat, amelyeken a munkaviszony szocialista viszonyok között keresztül megy. A dolgozók képviseleti intézményeinek fejlődése, azok kiterjedt hatásköre olyan új helyzetet teremtett, amely-

ben úgy tűnik, hogy még az egyéni munkaviszonyok természete is bizonyos fokig megváltozott.

Az erre vonatkozó viták során olykor kiemelik, hogy a munkaviszony bizonyos közösségi irányban fejlődik. (E közösség jogi értelme azonban homályos.) Más nézetek szerint, a szerződésen alapuló munkaviszonyok a közszolgálatot jellemző viszonyokhoz idomulnak.

Mindazonáltal uralkodónak tekinthető az a vélemény, hogy a munkaviszonyok szerződéses jellegének hangsúlyozása a helyesebb. Tagadhatatlan előnye e nézetnek az, hogy világos jogi helyzetet teremt a dolgozók számára és lehetővé teszi, hogy jogaiknak a munkaadó részéről történő megsértése esetén, jogaik érvényesítésére a megszokott eszközökkel éljenek.

Ezekre az okokra való tekintettel döntöttek amellett, hogy az egyéni munkaviszonyok szerződési jellegét fenn kell tartani, és hogy azokat ne keverjék össze más (egyébként igen fontos) jogviszonyokkal, amelyek a munkásönigazgatás következtében alakulnak ki. Elismerik azonban, hogy a munkaszerződés nem valami merev jogi alakzat, hanem ellenkezőleg, képes arra, hogy az új szükségletekhez alkalmazkodjék. A máris látható és folyamatban levő változások beható tanulmányozás és elemzés tárgyai.

Egy másik élénk érdeklődést keltő probléma a munkajog és a polgári jog közötti viszony kérdése. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy a munkajog már régóta önálló jogággá vált és számos sajátos intézményt fejlesztett ki. Nyilvánvaló az is, hogy a polgári jogból származó számos hagyományos megoldás a munkajog területén ma már gyakran elavultnak mutatkozik és nem felel meg a mai szükségleteknek.

Ebből azonban nem következik az, hogy a polgári jog és a munkajog között minden kapcsolatot meg lehetne szakítani. Gyakran elengedhetetlennek mutatkozik, hogy a polgári jog egyes rendelkezései a munkaviszonyokra kisegítő eszközként alkalmazást nyerjenek, nevezetesen a cselekvőképességre, a szerződéskötésre, az akaratnyilvánítás fogyatékosságaira, a törvény által előírt forma hiányosságára stb. vonatkozóan.

A törvényhozó ennek szükségét az új Polgári Törvénykönyv bevezetése alkalmából ismerte fel. A polgári jog szabályainak a munkaviszonyokra való alkalmazását azonban a törvényhozó annak a feltételnek rendelte alá, hogy a szóbanlevő szabályok ne álljanak ellentétben a munkajog alapelveivel. Ez igen figyelemre méltó megoldás, amely a szóbanlevő alapelveknek új értelmet ad és igen fontossá teszi az erre vonatkozó kutatásokat.

Sokat foglalkoznak Lengyelországban a munkajog szabályainak végrehajtásával kapcsolatos kérdésekkel is. Minthogy e szabályok hatékonyságát nem tartják kielégítőnek, keresik azokat az eszközöket, amelyek a fennálló helyzet orvoslására szolgálhatnak. Ezért a munkajogi kutatások egyre inkább nem csupán a jogi konstrukciókra, hanem azok működésére is vonatkoznak. Vizsgálatokat folytattak és folytatnak különböző olyan kérdésekre nézve, amelyeket a hatályban levő rendelkezések végrehajtása vetett fel. (Ilyenek az üzemi tanácsok tevékenysége, a munkafelügyelők működése, a dolgozók elbocsátására vonatkozó gyakorlat, a fegyelmi büntetések alkalmazása stb.)

Ezeknek a kutatásoknak köszönhető, hogy a munkajog tekintetében a különböző ágazati jogtudományok képviselői között bizonyos közeledés történt. A jogászok ma már szorosan együttműködnek más jogágak művelőivel, ez pedig lehetővé teszi számukra, hogy túlhaladjanak a tiszta jogi analízis területén, kutassák a jogszabályok hatékonyságát meghatározó tényezőket, és hogy értékeljék az azonos társadalmi célra törekvő különböző szabályozási módszerek használhatóságát.

Ezek a kutatások feltárják a jelenlegi és kielégítőnek nem tekinthető jogi helyzet hiányosságait is. Ennek folytán a hiányosságok megszüntetésére és a munkajog anyagának rendszerezésére vonatkozó munkálatok igen nagy fontosságot nyertek. Ezek a munkálatok már folynak és máris bizonyos eredményekhez vezettek. (Ezek között kell említeni az ipari tanulói szerződésre, a szövetkezetekben érvényesülő munkaviszonyokra, a munkaegészségügyre és a munkavédelemre vonatkozó új törvényeket.)

A közvélemény ezeknek a munkálatoknak a meggyorsítását óhajtja, azonban általában elismerik, hogy helyes, ha fokozatosan haladunk előre és ily módon közeledünk egy olyan kodifikációhoz, amely egy gondosan kidolgozott mű betetőzése lenne.

Szubert, Waclav

A szabálysértés elbírálása a büntető eljárásban

Az 1966. évi 16. sz. törvényerejű rendelet (Bn.) — egyebek között — a szabálysértések büntető eljárás keretében történő elbírálásával összefüggő rendelkezéseket is tartalmaz. A részint új, részint a korábbi szabályokat módosító törvényhelyek hatálybalépésének következtében jelentékenyen megváltozott az eljárási hatóságok szabálysértésekkel kapcsolatos feladata, és ezzel együtt megszaporodott az elemzésre váró — elméleti és gyakorlati területen jelentkező — kérdéseknek a száma is. Ezek közül választottam ki néhány olyan kérdést, amelyek a büntető eljárási hatóságok szabálysértésre irányuló joghatóságának a kialakulásával, tartalmával és feltételeivel összefüggésben jelentkeznek, és nem hanyagolhatóak el a szabálysértés eldöntésére irányuló konkrét feladat körvonalainak a kialakításánál sem.

I.

1. A kihágás intézményének és a kihágási bíráskodásnak a megszüntetéséről szóló 1955. évi 17. számú törvényerejű rendelet az addig egységes anyagi és eljárási jogi megítélés alá tartozó magatartásokat két — egymástól az anyagi jogi szabályok jellege következtében élesen elkülönülő — csoportra bontotta fel: a bűntettek, vagyis az akkori terminológia szerint a bűncselekmények, és a szabálysértések csoportjára. Az elkülönítés eljárási megoldását elsősorban az 1955. évi 17. számú törvényerejű rendeletnek a szabálysértési eljárás alapelveivel kapcsolatos rendelkezései (9—18. §-ok) tükrözték, amelyek egyben rögzítették az államigazgatási szervek és a büntető eljárási szervek joghatóságának merev elkülönítését is.[1]

A Büntető Perrendtartás (az 1951. évi III. számú törvénynek az 1954. évi V. számú törvénnyel módosított egységes szerkezetbe foglalt szövege, továbbiakban Bp.) szövegében azonban nem volt kifejezett rendelkezés arra nézve, hogy mi az eljáró hatóság teendője az egyes eljárási szakaszokban, ha bűntett helyett, vagy mellett szabálysértés megvalósulását észleli. Erről említést a II. és III. Bpn. (1957. évi 8. sz. tvr. és 1958. évi 16. sz. tvr.) sem tett. Alkalmazásra tehát elsősorban azok a rendelkezések kerültek, amelyek a büntető eljárás lefolytatásához szükséges általános feltételek hiányának — ezen belül a bűntett, vagy bűntett alapos gyanúja hiányának — észlelése esetére állapították meg az eljáró hatóság tevékenységét. Így a nyomozási szakaszban szabálysértés fennállása esetén a nyomozást meg kellett tagadni, illetőleg meg kellett szüntetni [Bp. 90. § (1) bekezdés és 133. § (1) bekezdés]. A bírói szakaszban azonban más volt a helyzet. Ott a megszüntetésre (előkészítő ülésen), illetőleg a felmentő ítélet meghozatalára (tárgyalási szakaszban) sor nem kerülhetett, hanem — függetlenül attól, hogy a cselekmény szabálysértési minőségére az előkészítés keretében, vagy csak a tárgyaláson belül derült fény — az ügy áttételét kellett kimondani [Bp. 142. § és 175. § (1) bekezdés].

A büntető eljárási és az államigazgatási hatóságok joghatóságának szigorú elkülönítése következetesen érvényesítésre került a büntető eljárási hatóságok gyakorlatában is.[2] Probléma jelentkezett mégis a bírósági szakaszban hozandó, áttételről szóló határozat jogalapjának értékelésénél. Tekintettel ugyanis arra, hogy az ügy szabálysértési hatósághoz való áttételének az alapja a bűncselekmény hiánya volt, az elbírálandó cselekmény szabálysértési minőségének a feltárása esetén az ítélkezési gyakorlat esetenként hajlott arra a megoldásra, hogy az ügyet az eljárás előkészítő szakaszában megszüntető végzés, a tárgyalási szakaszában felmentő ítélet hozatala mellett kell áttenni a szabálysértési hatósághoz. A bírói gyakorlat egységesítésének az érdekében 1957-ben két kollégiumi állásfoglalás látott napvilágot, melyek ismételten rögzítették a szabálysértési eljárás és a büntető eljárás éles elkülönítését, és e két típusú eljárásban közreműködő hatósági szervek joghatóságának merev kettősségét.[3] E szerint a szabálysértés tárgyában az eljáró bíróság csak joghatóságának a hiányát megállapító, áttételt kimondó határozatot hozhat. Megszüntetésnek vagy felmentésnek azért nem lehet helye, mert az eljárást — más hatóság előtt ugyan — folytatni kell. Ilyenkor tehát nem az a döntő, hogy nincs bűncselekmény, hanem az, hogy az ügyben szabálysértési eljárás lefolytatásának van helye.

2. A szabálysértésnek büntető eljárás keretében történő elbírálására — a szabálysértési eljárás létrehozatalához és kialakításához viszonyítva — első ízben az egyes bűncselekmények kisebb jelentőségű eseteinek szabálysértéssé nyilvánításáról szóló 1960. évi 14. sz. törvényerejű rendelet adott lehetőséget. Az 1960. évi 14. sz. törvényerejű rendelet a garázdaság, az üzletszerű kéjelgés és a közveszélyes munkakerülés kisebb jelentőségű eseteit szabálysértéssé nyilvánította, és megállapította, hogy ezek miatt az eljárás első fokon a járási (városi, fővárosi kerületi) rendőrkapitányságok hatáskörébe tartozik. A tvr. 13. §-a azonban feloldotta a szabálysértési hatóság joghatóságának a kizárólagosságát, és lehetővé tette a bíróság által történő elbírálást, feltéve, hogy a bíróság a vád tárgyává tett garázdaság, üzletszerű kéjelgés, vagy közveszélyes munkakerülés szabálysértéssé minősüléséhez szükséges kritériumokat a tárgyalás során, a bizonyítási eljárás eredményeként állapította meg.[4] Ez említett feltételek

[1] Az 1955. évi 17. sz. tvr. 11. §-a értelmében: „Szabálysértés miatt az eljárás a tanács végrehajtó bizottsága igazgatási osztályának, illetőleg a rendőrségnek, a tűzrendészeti hatóságoknak és a folyamrendészeti hatóságnak a hatáskörébe tartozik." Vö. az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. sz. törvény 1., 2. és 7. §-ával.

[2] Lásd erről a jogosulatlan iparűzés bűntetti és szabálysértési alakzatának elhatárolásával kapcsolatban hozott eseti döntést (Bf. 576/1956. sz.), és a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmény bűntetti és szabálysértési alakzatának elhatárolásáról szóló törvényesség érdekében hozott határozatot (B. III. 740/1956. sz.).

[3] 191. sz. BK. (BH. 1957. 1. sz.); 206. sz. BK. (BH. 1957. 4. sz.). A 262. sz. BK. (BH. 1958. 5. sz.) pedig a büntető eljárás lefolytatásának keretében megállapítható bűnügyi költségek kapcsán szögezte le a következőket: „Amennyiben a büntető eljárás bűntett miatt indult, de a tárgyalás adatai szerint csupán szabálysértés látszik megállapíthatónak, és ezért a bíróság az ügy áttételét rendeli el, a felmerült bűnügyi költségek viselése tárgyában nem határoz, csupán megállapítja azok összegét az áttételt elrendelő végzésben".

[4] Az egyes bűncselekmények kisebb jelentőségű eseteinek szabálysértéssé nyilvánításáról az 1. §; az elbírálásra jogosult hatóságról a 4. §. szól. A megindult vagy lefolytatott büntető eljárás esetére a tvr. 13. §-a a következőket rendeli: „(1) Amennyiben az 1. §. (1) bekezdésében meghatározott valamely cselekmény miatt büntető eljárás indult, és a cselekmény az eset összes körülményeire tekintettel kisebb jelentőségű, az ügyész az ügyet elbírálás végett az illetékes szabálysértési ható-

fennállása esetén a bíróság a vádlottat ítéletében bűncselekmény elkövetésének a hiánya miatt felmentette, és a felmentő ítéletben rendelkezett az államigazgatási felelősség megállapítása és az államigazgatási szankció alkalmazása felől.

Az 1960. évi 14. sz. tvr. tehát — elsősorban a büntető és a szabálysértési eljárás fölösleges megkettőzésének elkerülése érdekében — jogot adott a büntető eljárási hatóságnak arra, hogy érdemi döntés meghozatalával mintegy átnyúljon az államigazgatási hatóságok joghatósága számára fenntartott területre. Ez a lehetőség azonban mind a jogosított hatóság, mind pedig az alapul szolgáló ügyek tekintetében szűk határok között mozgott. *1.* Az eljáró hatóságok közül csak a bíróság, és az is csak a tárgyaláson lefolytatott bizonyítási eljárás eredménye alapján mellőzhette az ügy áttételét, és dönthetett érdemben, továbbá *2.* csak olyan szabálysértések tárgyában dönthetett érdemben, amelyeket az 1960. évi 14. számú tvr. fogalmazott meg. Minden egyéb esetre azonban a korábbi büntető eljárási, illetőleg államigazgatási eljárási szabályok vonatkoztak.

3. Az 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet (Be.) a bűntett és a szabálysértés eljárási jogi elhatárolását, illetőleg a büntető eljárási és a szabálysértési hatóságok tevékenységi körének a körvonalazását lényegében az 1960. évi 14. sz. tvr.-ben lefektetett, az előbbiekben vázolt megoldás alapján szabályozta. A főszabály tehát továbbra is az volt: szabálysértésnek minősülő magatartás miatt büntető eljárást megindítani és lefolytatni nem lehet, mert az ilyen cselekmények a szabálysértési hatóságok elbírálása alá tartoznak. Ezt a főszabályt fejezték ki a Be.-nek azok az új rendelkezései is, amelyek — a korábbiaktól eltérően — pontosan rögzítették a nyomozó hatóságok áttételi kötelezettségét arra az esetre, ha az eljárás megindításánál, vagy folytatása során bűntett helyett, vagy mellett szabálysértés megvalósulását észlelték.[5]

A nyomozó hatóság számára előírt, áttételre vonatkozó kötelezettség azonban a bíróságra, a Be. 227. § (1) és (2) bekezdésének rendelkezése értelmében — nem, illetőleg csak részben terjedt ki. Az említett törvényhelyek ugyanis lehetőséget biztosítottak a bíróság számára, hogy ítéletében a vádlott államigazgatási felelősségét a büntetőjogi felelősség helyett [(1) bek.], vagy mellett [(2) bek.] megállapítsa. A büntető ügyekben eljáró bíróság ún. államigazgatási joghatóságának a kereteit a Be. az 1960. évi 14. sz. tvr. 13. §-ában körvonalazott terjedelemhez viszonyítva lényegében két irányban szélesítette ki: 1. Kiterjesztette a bíróság által elbírálható szabálysértések körét; és 2. módot adott arra is, hogy a bíróság a szabálysértés tárgyában ne csak a büntetőjogi felelősség megállapítása helyett, hanem amellett, vagyis a büntetőjogi felelősség megállapításával együttesen is dönthessen.[6]

A Be.-nek a szabálysértések büntető eljárás keretében történő elbírálására vonatkozó rendelkezéseiről alkotott kép azonban a joghatóság kiterjesztésének ismertetésével nem teljes. Ezen túlmenően szükséges a szabálysértés bírói eldöntésének a Be.-ben lefektetett korlátairól is néhány szót szólni. Az elbírálás korlátai lényegében a következő kérdésekkel összefüggésben jelentkeztek: *a)* vádhozkötöttség; *b)* a szabálysértés észlelésének eljárási időpontja; *c)* az eljárás lefolytatásának mellőzhetése a terhelt felelősségre vonása szempontjából jelentéktelen bűntett miatt.

a) A vádhozkötöttséget — az eljárás alá vont személy, valamint a vádiratban foglalt tényállás tekintetében — a Be. kivételt nem tűrő szabályként fogalmazta meg. A vádhozkötöttség érvényesül a szabálysértés eldöntésénél is, vagyis a bíróság szabálysértés elbírálására vonatkozó jogkörét a konkrét ügyben ugyancsak a vádirat tartalma alapozhatta meg. Ez annyit jelentett, hogy a bíróság a Be. 227. § (1), illetőleg (2) bekezdésében megállapított felhatalmazással csak olyan személlyel szemben élhetett, akivel szemben a vádló vádat emelt, és csak olyan magatartás szabálysértési minőségét állapíthatta meg, amelyet a vádló a vád tárgyává tett.

Tekintettel arra, hogy a Be. eredeti — vagyis az 1966. évi 16. sz. tvr. hatálybalépését megelőző — rendelkezései értelmében az ügyész büntető eljárásban csak bűntett miatt emelhetett vádat és nem tehetett indítványt szabálysértés elbírálására, a bíróság által eldönthető ügyek köre konkrétan azokra az esetekre korlátozódott, amelyekben utóbb, a bírósági eljárás lefolytatása során derült ki, hogy a vád tárgyává tett magatartás csak szabálysértést valósít meg. A vádhozkötöttségből fakadó korlátozás tehát: a bíróság a szabálysértés elbírálására csak akkor jogosult — és egyben kötelezett —, ha az ügyész a vádlott cselekményét tévesen minősítette, illetőleg a bírói eljárás során olyan új tények megállapítására került sor, amelyek a vádban

---

sághoz teszi át. (2) Az (1) bekezdésnek megfelelően határozhat a bíróság is, ha az ott megszabott feltételt az előkészítő ülésen állapítja meg. Ugyanígy határoz az eljáró tanács elnöke, ha az ügyben előkészítő ülést tartani nem kell. A bíróság (tanácselnök) végzése ellen csak az ügyész élhet perorvoslattal. (3) Amennyiben a bíróság az (1) bekezdésben megszabott feltételt tárgyaláson állapítja meg, a szabálysértést — az e törvényerejű rendelet 1. §-ának (2) bekezdésében foglaltak alkalmazásával — maga bírálja el. Ilyen esetben az eljárásra a büntető eljárás szabályai irányadók; e törvényerejű rendelet 3. §-át, 7. §-át, valamint 9—12. §-át a bírósági eljárás során is megfelelően alkalmazni kell."

[5] „Szabálysértés fennforgása esetén a feljelentést — a nyomozás megtagadásával egyidejűleg — a szabálysértési hatósághoz kell áttenni." [104. § (2) bek.] Ugyanezt a felszólítást tartalmazza szó szerint a 160 § (2) bekezdés is.

[6] A Be. 227. § (2) bekezdés — amelyet a Bn. nem érintett — nem mondja ki ugyan azt, hogy a szabálysértést a bűnösséget kimondó ítéletben meg lehet állapítani. Erre tulajdonképpen a mellőzés megengedéséből lehet következtetni. A mellőzés lehetősége csak akkor értelemszerű, ha az elbírálás kötelezettsége, vagy legalábbis megengedettsége megvan.

foglalt minősítést megalapozatlanná tették. A már a nyomozási szakaszban szabálysértésként észlelt cselekmény — minthogy vád tartalmává nem válhatott — bírói döntés alapja nem lehetett.[7]

b) A bíróságnak az államigazgatási felelősség tárgyában való döntésre irányuló jogkörét továbbá a magatartás szabálysértési minősége felismerésének időpontja határolta körül. A Be. 227. § (1) bekezdésének értelmében ugyanis erre csak akkor kerülhetett sor: „ha a tárgyalás eredményéhez képest" jutott arra a következtetésre a bíróság, hogy a vád tárgyává tett magatartás csak szabálysértést valósított meg. Ebből a contrario következik, hogy a bíróság a tárgyalás lefolytatását megelőzően, vagyis a tárgyalás előkészítési stádiumában szabálysértés elbírálására irányuló jogosítvánnyal még nem rendelkezett. Olyan esetben tehát, ha a bíróság — vagy a tanács elnöke — már az iratok áttanulmányozása alapján megállapíthatta, hogy a vád tárgyává tett cselekmény szabálysértés, tárgyalás kitűzésének helye nem lehetett.

Megjegyzendő azonban, hogy a Be. tárgyalás előkészítéséről szóló VIII. fejezete sem az áttétellel, sem pedig az eljárás megszüntetésével kapcsolatban nem rendelkezett kifejezetten arról: mi tulajdonképpen a teendő, ha a vád tárgyává tett cselekmény szabálysértési minősége már a vádirat, illetőleg a nyomozási iratok tartalmából kitűnik. A megoldáshoz tehát a különböző törvényhelyek egybevetéséből levont következtetés útján lehetett eljutni, éspedig a következőképpen. A Be. hatálybalépését megelőzően a Bp. rendelkezései értelmében a bíróság — mint ahogyan azt már vázoltam — érdemben a szabálysértés tárgyában nem dönthetett. Ez a tilalom eredményezte azt, hogy a bíróság szabálysértés fennállása esetén az ügy áttételét a cselekmény bűntetti minőségének hiányára alapozandó megszüntető végzés, illetőleg felmentő ítélet egyidejű meghozatala nélkül rendelte el. Az érdemi döntés meghozatalára irányuló tilalmat az 1960. évi 14. sz. tvr. a garázdaság, a közveszélyes munkakerülés és az üzletszerű kéjelgés szabálysértési alakzatainak észlelése esetére, a Be. pedig általában, bármely szabálysértés tekintetében feloldotta, és megengedte a szabálysértés felmentő ítélet keretében történő eldöntését. Ez a lehetőség tehát kétirányú: részint azt jelenti, hogy a szabálysértés megvalósulása egy tekintet alá veendő a többi olyan esettel, amelyekben a vád tárgyává tett magatartás „nem bűntetti" minősége a Be. 226. § (1) bekezdés *a)* pontjára alapozott felmenő ítélet meghozatalát teszi szükségessé, másrészt viszont azt az engedélyt jelenti, hogy a büntető eljárási hatóság államigazgatási ügyben döntsön. Az elsőként említett vonás — vagyis a szabálysértés „nem bűntetti" minőségének az elismerése — az előkészítő eljárásban is jelentőséghez jutott. Ebből, valamint a nyomozás megtagadásáról és a nyomozás megszüntetéséről szóló szabályok áttételi kötelezettséggel való kiegészítéséből következett az, hogy a bíróság előkészítés során is hozhat negatív érdemi döntést akkor, ha a vád tárgyává tett magatartás nem bűntettet, hanem szabálysértést valósított meg, és az áttételt kimondó határozat — feltéve, hogy alapja nem hatáskör és illetékesség, hanem joghatóság hiánya — nem zárja ki egyidejűleg az eljárás megszüntetéséről szóló bírósági végzést. A bíróság az előkészítés során a Be. 179. § (1) bekezdés *a)* pontja értelmében az eljárást köteles megszüntetni akkor, ha a vád tárgyává tett cselekmény nem bűntett, mert ilyenkor az eljárás lefolytatásának az anyagi jogi alapja hiányzott. Tekintettel arra, hogy sem a Be. 179. §-a, sem pedig az ügy áttételéről szóló 175. § nem tartalmazott e szabály alól kivételes, csak a szabálysértésre irányuló ellentétes szabályt, és a tárgyalás alapján hozott felmentő ítélet tartalmának az államigazgatási felelősség megállapításával történő kiegészítését megengedő 227. § (1) bekezdés ilyen — előkészítő eljárásra irányadó — kivételnek nem volt nevezhető, a 179. § (1) bekezdés *a)* pontjában megállapított kötelezettség a bíróságot a szabálysértés észlelése esetén is terhelte.[8]

c) A szabálysértés büntető eljárás keretében történő elbírálását korlátozta végül is a Be. 227. § (2) bekezdése, amely szerint a bűnösséget megállapító ítéletben a szabálysértés miatti döntést mellőzni lehet. A Be. X. fejezetéhez fűzött indokolás erről a következőket tartalmazza: „Itt ki kell még emelni, hogy bűnösséget megállapító ítéletben akkor lesz helye a szabálysértés megállapításának, ha a megállapított bűntett viszonylag csekély jelentőségű, a szabálysértés pedig a bűntetthez viszonyítva sem jelentéktelen éspedig akár jogkövetkezményei, akár jellege miatt. Ellenkező esetben a bíróság a szabálysértésnek bizonyult cselekményre vonatkozó bizonyítást sem folytatja le (211. §)."

Mint ahogyan arra az idézett indokolás utal, a Be. 227. § (2) bekezdésének a szövege tulajdon-

[7] A 3457. sz. eseti döntés ezzel kapcsolatban a következőket tartalmazza: „a már eredetileg is szabálysértést képező cselekmény elbírálására — melyet az ügyész is ennek tekintett, és ezért emiatt vádat sem emelt — a vádlott vád tárgyává tett egyéb cselekményének elbírálása után kerül sor. Mégpedig nem a bíróság, hanem a szabálysértési hatóság előtt. Az elsőfokú bíróságnak tehát — az ügyészi indítványnak megfelelően — az ügy jogerős befejezése után a szabálysértési eljárás lefolytatása végett az ügy iratait át kellett volna tennie". (Bf. 421/1963. sz., BH. 1963. 6. sz.)

[8] Ezt a megoldást helyesli Nagy György—Neményi Béla: „A büntető tárgyalás előkészítésének rendje, a tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén", c. munkája, (Bp. 1965. 28. o.), valamint az egyetemi jegyzet is (Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné: Magyar büntető eljárási jog, Bp. 1966. II. kötet. 82—83. o.). A Bírósági Határozatokban e kérdésben kifejezett döntés vagy állásfoglalás nem jelent meg. Az álláspont mégis — negatíve — abban fejeződik ki, hogy a 389. sz. büntető és katonai állásfoglalás a korábbi — Be. hatályba lépését megelőző — szabályozást kifejtő 191. és 206. sz. BK-át nem tartotta fenn.

képpen — a bűntett mellett jelentkező szabálysértés tekintetében — az ugyancsak a Be.-ben szabályozott vádemelés mellőzéséről (169. §), a büntető eljárás előkészítő ülésen történő részleges megszüntetéséről [179. § (2) bekezdés] és a bizonyítás mellőzéséről (211. §) szóló szabályok alapgondolatát fejezte ki. A kiindulási alap az volt: ha a Be. hivatkozott rendelkezései módot adnak arra, hogy az ügyész, vagy a bíróság a vád tárgyává teendő vagy tett súlyosabb bűntett mellett a terhelt felelősségre vonása szempontjából jelentéktelennek bizonyuló bűntett miatt az eljárás lefolytatásától és a büntetőjogi felelősség megállapításától eltekintsen, ugyanezt a lehetőséget meg kell a bíróság számára adni a bűntett mellett értékelésre kerülhető szabálysértésre nézve is.

A szabálysértés megállapításának mellőzésével kapcsolatos rendelkezés azonban két problémát is felvetett: a Be. 279. § (1) bekezdésének *a)* pontjára, valamint a 227. § (1) bekezdésére figyelemmel létezett-e egyáltalán törvényes lehetőség az ún. elhanyagolható szabálysértés bizonyításának a mellőzésére; s továbbá, mi történik a bíróság által mellőzött szabálysértésből eredő államigazgatási igénnyel. Tekintettel arra, hogy a Bn. szabálysértés elbírálására irányuló új rendelkezéseinek az elemzése kapcsán az utóbbi problémát érinteni kell, ehelyütt az elsőként megfogalmazott kérdést vizsgálom meg.

A Be. X. fejezetének indokolása a bizonyítás lefolytatásának a mellőzésével kapcsolatban a Be. 211. §-ának az alkalmazására utalt. Ez a törvényhely arról rendelkezik, hogy a bíróság mellőzheti a bizonyítást olyan csekélyebb súlyú bűntett tényállására nézve, amely a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítását nem befolyásolja lényegesen. Ha a terhelt terhére rótt két, vagy több bűntett közül az egyik szabálysértésnek bizonyul, úgy ez — a várható szankcióra, valamint a cselekmény jellegére tekintettel — az esetek túlnyomó többségében azonos megítélés alá eshet a 211. §-ban körvonalazott bűntettekkel, vagyis elvileg ilyen ügyekben a bizonyítás általában mellőzhető. Mégis, ha a Be. 179. § (1) bekezdésének a) pontját, valamint a 227. § (1) bekezdésének a szövegét figyelembe vesszük, ezzel ellentétes következtetésre kell jutnunk. A 179. § (1) bekezdésének *a)* pontja — mint ahogyan erről már szó is volt — kötelezettséget írt elő a büntető eljárás megszüntetésére feltéve, hogy a bíróság már a vádirat és a nyomozás iratainak az áttanulmányozása alapján megállapíthatta: a vádlott terhére rótt cselekmény — vagy azok valamelyike — nem bűntett. Ha azonban erről az előkészítő eljárás keretében a tanács elnöke, illetőleg tanácsi előkészítés esetén a bíróság az iratok alapján meggyőződni nem tudott, úgy feltehetőleg a magatartás tényállása és jogi minősítése a vádiratban összhangban volt, és csak esetleg majd a tárgyaláson, a bizonyítási eljárás lefolytatása keretében válhatott ismertté a tényállás és a minősítés között meglevő — szabálysértési minőség megállapítását megalapozó — ellentmondás. Eszerint nemigen volt lehetséges az, hogy a bíróság az ún. jelentéktelen szabálysértés tényállásának a bizonyítását mellőzze. Egyszerűen azért nem, mert azt, hogy a magatartás nem bűntett, hanem szabálysértés, éppen a bizonyítás keretében állapíthatta meg a bíróság. A bizonyítás mellőzése továbbá nem volt összhangban a 227. § (1) bekezdésének tartalmával sem. Itt ugyanis arról van szó, hogy a bíróság a bűntett helyébe lépő szabálysértés fennállását a tárgyalás eredményéhez képest rögzítheti. Ezt a feltételt a szabálysértés bűnösségét megállapító ítéletben lehetséges mellőzéséről szóló 227. § (2) bekezdés — ellenkező megállapítás híján — ugyancsak tartalmazza. A tárgyalás eredményére utaló kitétel pedig magában foglalja a tényfelderítést vagyis a bizonyítást is. Az képzelhető csak el, hogy ilyenkor a bizonyítás a legrészletesebb mozzanatokra nem terjed már ki.

II.

Az 1966. évi 16. sz. tvr. (Bn.) több rendelkezése szól a szabálysértés büntető eljárás keretében történő elbírálásának a kérdéséről. Az e körhöz tartozó rendelkezések a következők: a szabálysértés felderítésének mellőzése a nyomozási szakaszban [Be. 113/A. § (1) bekezdés második fordulata; Bn. 11. §]; a szabálysértés nyomozás megszüntetésével egyidejű áttételének szükségtelensége a felderítés mellőzésének az esetén [Be. 160. § újonnan szövegezett (2) bekezdés; Bn. 14. §]; szabálysértés elbírálásának indítványozása a vádiratban [Be. 168. § új (5) bek; Bn. 15. §]; a szabálysértés érdemi elbírálására irányuló bírósági jogkör kiterjesztése [Be. 227. új (1) bek.; Bn. 19. §].

A Be.-nek a novella által nem érintett, illetőleg azzal módosított vagy kiegészített rendelkezéseit figyelembe véve a szabálysértés büntető eljárásban történő elbírálása jelenleg a következő képet nyújtja.

A főszabály lényegében változatlan, vagyis elvileg a szabálysértés államigazgatási joghatósághoz, államigazgatási szerv elbírálására tartozik. Ezt a főszabályt azonban a Be.-ben meghatározott — bíróságra, és a tárgyalási szakaszra megállapított kivételen kívül — a Bn. további, éspedig a nyomozó hatóságra és a nyomozási szakaszra is kiterjedő kivétellel érvényesíti. A Bn. ugyanis lehetővé teszi azt, hogy a nyomozó hatóság a nyomozást, vagyis a felderítő tevékenységet a szabálysértésre is kiterjessze, feltéve, hogy a szabálysértés valamilyen bűntettel, illetve bűntett elkövetésének alapos gyanújával összefügg, és hogy az ügyész ilyen esetben a szabálysértés elbírálására a vádban indítványt tegyen.

A szabálysértés büntető eljárásban történő elbírálására vonatkozó hatályos szabályok sze-

rint a büntető eljárási hatóságok jogköre több tényezőtől függ. Függ ez a jogkör attól, hogy 1. a szabálysértés önálló magatartásként vagy bűntett megvalósítására utaló más magatartással együttesen jelentkezik; továbbá, hogy azt 2. az eljárás mely szakaszában milyen eljárási hatóság észleli; és végül attól is, hogy a 3. a szabálysértés jellegére, és a miatta alkalmazható szankció nagyságára tekintettel milyen jelentőségű.

1. A szabálysértés tényállását megvalósító magatartás önállósága, illetőleg más magatartással való összefüggése szempontjából több variáció állítható fel. Ezek közül a legfontosabbak — és egyben az elbírálás kereteire legjobban hatnak a következők: *a)* A szabálysértés mint önálló — egységet alkotó — magatartás jelentkezik; *b)* a szabálysértés más — ugyancsak szabálysértés megvalósítására alkalmas — magatartással összefüggésben jelentkezik; *c)* a szabálysértés más — bűntett megvalósítására utaló — magatartás mellett jelentkezik.

Az *a)—b)* pontokban körülhatárolt esetekben a nyomozó szervek a büntető eljárást nem indíthatják meg, nem folytathatják le és az ügyész nem emelhet vádat, hanem a Be. 104. § (1) bekezdés *a)* pontja, illetőleg a 160. § (1) bekezdés a) pontja alapján, ugyanezen §-ok (2) bekezdéseinek a rendelkezései alkalmazásával (áttétel), a nyomozás megtagadásáról, vagy megszüntetéséről hoznak határozatot. Az eljárás megszüntetéséről dönt a bíróság is, ha a most vázolt körülményekről a tárgyalás előkészítő szakaszában szerez tudomást. Ha a bíróság a tárgyalást megkezdte, és a tárgyalás eredményéhez képest úgy látja, hogy a terhelt csupán szabálysértést követett el, a Be. 227. § (1) bekezdés *b)* pontjában meghatározott jogkör alapján azt a felmentő ítéletben elbírálja.

A *c)* pontban megjelölt esetekben a szabálysértés eldöntésére irányadó szabályok a most vázoltaktól eltérnek, éspedig attól függően, hogy a bűntett és a bűntett mellett jelentkező szabálysértés milyen szoros kapcsolatban van egymással. Ez a kapcsolat lényegében kétféle lehet: a magatartások között összefüggés áll fenn; vagy a magatartások között nem áll fenn szoros összefüggés.

A Be. 168. §-ának újonnan szövegezett (5) bekezdése értelmében annak, hogy az ügyész a szabálysértés elbírálását indítványozza, az a feltétele, hogy a terhelt által elkövetett szabálysértés a vád tárgyává tett bűntettel összefüggjön. A hivatkozott törvényhely a magatartások szoros kapcsolatára utal, vagyis a két magatartás között meglevő olyan kapcsolatra, amely mind az alanyi („terhelt által elkövetett"), mind pedig a tárgyi oldalon fennáll. [Ilyen lehet pl. a Btk. 258. §-ában meghatározott foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettének, és a Btké. 57. § (1) bekezdésében meghatározott gondatlan rongálás szabálysértésének a találkozása.] A szoros összefüggés tehát megalapozza a szabálysértés büntető eljárás keretében történő elbírálását, éspedig oly módon, hogy a bíróság az ügyész által döntése alá bocsátott szabálysértés tárgyában köteles határozni. A bíróságnak ez a kötelezettsége tulajdonképpen a vádhozkötöttségnek abból a szabályából ered, amely szerint a bíróság a vádat „köteles kimeríteni". Minthogy ezt az általános szabályt a bíróság ún. államigazgatási jogkörének a terjedelmét körvonalazó 227. § nem erőtleníti meg, ellenkezőleg, szövegezésével és szerkezetével alátámasztja [(1) bekezdés új a) pont], megállapítható, hogy a bíróság a bűntettel összefüggő — vád tartalmába és tényállásába felvett — szabálysértés eldöntését nem utasíthatja el magától.

Az összefüggő szabálysértések elbírálására vonatkozó, most ismertetett rendelkezések azonban csak az ügyésznek a vádirat készítésével, illetve megszerkesztésével kapcsolatos, valamint a bíróságnak a tárgyalási szakasz keretében érvényesülő döntési jogkörére irányadó szabályokat tartalmazza. Arról azonban nem szól: mi a teendője ilyen esetben a nyomozó szervnek, köteles-e vajon az eljárás alá vont személlyel, továbbá az ügyésszel közölni azt, hogy a felderítés a szabálysértés miatt is folyik, továbbá, hogy mit tegyen a Be. 168. § (5) bekezdésének az alkalmazása esetén a bíróság a tárgyalás előkészítése során. Anélkül, hogy ezeknek a kérdéseknek a részletes elemzésébe bocsátkoznék, a következőket kell megemlíteni. A nyomozás elrendelésének, valamint a terheltté nyilvánításnak az általános feltételeit vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a bűntettel összefüggő szabálysértés tárgyában nyomozás elrendeléséről szóló határozat nem hozható, és nem vehető fel ez a terheltté nyilvánításról szóló határozat szövegébe sem. A hatályos szabályok szerint az ügy e részével a terhelt legkorábban — kivéve a felderítés mellőzésének az esetét — a nyomozás anyagának elébe tárásakor ismerkedhet meg. Ez a jelenlegi, a Be. szabályainak szó szerinti értelmezésén alapuló helyzet. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a büntető eljárási hatóságok államigazgatási joghatóságáról szóló szabályok mind későbbiek, mint az eljárás megindításáról, a terheltté nyilvánításról rendelkező — az elmúlt évek novelláris módosításaival nem, vagy alig érintett — törvényhelyek. Tehát az utóbbiak tartalma még abból az időből ered, amikor büntető eljárás csak bűntett miatt folyhatott. Ha továbbá figyelemmel vagyunk arra is, hogy a szabálysértés jellege a büntető eljárási hatáskörbe vonás következtében nem változik, tehát az elbírálása folyamán keletkező eljárási viszonyok jellegét szükségképpen a szabálysértés államigazgatási tartalma is meghatározza, nem lenne törvényellenesnek nevezhető az, ha a nyomozó szerv valamilyen határozatában a szabálysértés miatt indított eljárás tényét is rögzítené.

A bíróság előkészítő eljárás keretében teljesítendő tevékenységét a Bn. rendelkezései ugyancsak nem említik. Az elbírálás ügyészi in-

dítványozására, valamint az elbírálás kötelezettségére vonatkozó rendelkezésekből ugyan logikusan következik, hogy az összefüggő szabálysértés esetén az eljárás megszüntetésének a Be. 179. § (1) bekezdés a) pontja alapján nem lehet helye, erre azonban a Be. szövege útmutatást nem ad. Törvényi rendelkezés híján nem lenne felesleges rögzíteni azt, mi a teendője a bíróságnak abban az esetben, ha az ügyész a bűntettel összefüggő szabálysértés elbírálását a vádiratban indítványozza, pontosabban rögzíteni azt, hogy ez az eset — a tárgyalás előkészítésének szabályait figyelembe véve — nem eshet a Be. 179. § (1) bekezdésének a) pontja alá.

Ha a magatartások (bűntett-szabálysértés) között nincsen összefüggés, illetőleg van ugyan, de az szorosnak nem nevezhető (mert pl. vagy csak a személyi, vagy csak a tárgyi oldalon áll fenn), akkor a nyomozó szerv, illetőleg az ügyész kifejezett, akaratlagos cselekménye a szabálysértés eldöntését nem alapozhatja meg. Ez tehát azt jelenti, hogy ilyen esetekben a nyomozó szerv a szabálysértés felderítése érdekében eljárási cselekményeket nem teljesíthet, az ügyész pedig az elbírálást a vádiratban nem indítványozhatja. Ebből következik, hogy a bíróságnak a már az ügyész által is szabálysértésnek tekintett, de a vádiratban elbírálni nem indítványozott szabálysértés elbírálására jogköre nem lesz, és joghatóságának, valamint a vádnak a túllépése nélkül érdemi döntést nem hozhat.

2. Az 1. pont alatt vázoltakkal összefüggésben, és az ott már kifejtettek szükségtelen ismétlése nélkül, vázolni szeretném azt a kérdést is, hogy mennyiben hat ki a szabálysértés büntető eljárás keretében történő elbírálásának a lehetőségére a szabálysértési minőséget észlelő szerv milyensége, és az észlelés eljárási stádiumban meghatározható időpontja.

Önálló, vagy más, ugyancsak szabálysértést megalapozó magatartás büntető eljárás keretében történő elbírálásának a feltétele az, hogy a vád tárgyává tett magatartás ilyen minőségét a bíróság a tárgyalás során állapítsa meg. A büntett elkövetésével összefüggésben nem levő ún. solo szabálysértési magatartás fennállása esetén a joghatóság megállapítására tehát csak a bíróság, és csak a tárgyalási szakaszban jogosult.

Más a helyzet akkor, ha a szabálysértés az eljárás alá vont személy által elkövetett bűntettel összefügg. Ilyen esetben a szabálysértés elbírálására irányuló joghatóságot — a nyomozó szerv felderítő tevékenységének az eredményeként — az ügyész elbírálásra irányuló vádirati nyilatkozata alapozza meg. Ha az ügyész erre indítványt nem tesz, a bíróság — a vádhozkötöttség érvényesülésének következtében — az államigazgatási felelősség tárgyában nem dönthet. Olyan esetekben tehát, amelyekben a szabálysértés érdemi eldöntésének lehetőségét annak a terhelt által elkövetett bűntettel való összefüggése alapozza meg, a konkrét ügyre fennálló joghatóságot az ügyésznek a nyomozási (vádemelési) stádiumban bejelentett indítványa rögzíti.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a vádhozkötöttség ilyen esetben is a vádiratban foglalt — vád tárgyává tett — tényállás, és nem annak jogi minősítése tekintetében áll fenn. Ha tehát az ügyész a terhelttel szemben több bűntett miatt emel vádat, és ezek közül — a tárgyalás eredménye alapján megállapíthatóan — valamelyik csak szabálysértést valósít meg, a bíróság az ügyben érdemi döntést hozhat anélkül, hogy az ügyész a terhelt államigazgatási felelősségének a megállapítását külön indítványozta volna. Ugyanez a helyzet fordítva is fennáll: ha a bíróság úgy látja, hogy az ügyésznek a vádiratban tett — Be. 168. § (5) bekezdése szerinti — indítványa a tárgyalás eredménye szerint nem szabálysértésre, hanem bűntettre vonatkozik, egymagában annálfogva, hogy a vádirat tényállása ezt a deliktumot is tartalmazta, a vád kereteinek a túllépése nélkül határozhat a büntetőjogi felelősség tárgyában. Mindebből tehát levonható az a következtetés, hogy a bíróság államigazgatási döntés meghozatalára irányuló jogkörét a Bn. új szabályai szerint is csak a tettazonosság keretében gyakorolhatja. Ebből következik viszont az is, hogy a bíróság államigazgatási felelősség megállapítására sem jogosult akkor, ha a felelősség alapjául szolgáló tények a vádban nem szerepelnek, vagyis a bíróság az eljárás tárgyát saját hatáskörében akkor sem szélesítheti ki, ha ez a kiszélesítés szabálysértésre vonatkozna.

3. A szabálysértés büntető eljárás keretében történő elbírálása végül is a konkrét ügyben attól is függhet, hogy az eljáró hatóság által észlelt ilyen magatartásnak milyen a jelentősége.

A Be. 113/A. § (1) bekezdésének második fordulata szerint a szabálysértés tényállásának felderítését a nyomozási szakaszban mellőzni kell akkor, ha az a terhelt felelősségre vonása szempontjából jelentéktelen. Ezzel összefüggésben a következő kérdések vetődnek fel: a) mi értendő a szabálysértés felelősségre vonás szempontjából jelentéktelen voltán; b) a szabálysértés felderítésének a mellőzéséről szóló határozatnak milyen hatása van az államigazgatási igény érvényesítésére.

a) A szabálysértés megvalósítása — függetlenül attól, hogy államigazgatási eljárás, vagy büntető eljárás keretében észlelik — államigazgatási igényt keletkeztet, illetőleg államigazgatási felelősséget alapoz meg. A büntetőjogi és az államigazgatási felelősség anyagi jogi elhatároltsága folytán a szabálysértés jogi természete nem változik meg azáltal, hogy érvényesítésére a büntető eljárás keretében kerül sor, szankciója is változatlanul államigazgatási szankció marad. A szabálysértés elkövetése ezért elvileg a terhelt büntetőjogi felelősséget sem jelentékenyen, sem pedig jelentéktelen mértékben nem befolyásolhatja. A konkrét elbírálás során azonban az egyes bűntetti, illetőleg szabálysértési tényállások egymáshoz való viszo-

nya, valamint az alkalmazható szankciók mineműsége következtében nem pontosan ez a helyzet. A büntető és a szabálysértési tényállások között eléggé nagy számban vannak olyanok, amelyeknél az elemek fővonásaikban egyezően vannak megállapítva, és csak egyes — olykor csak egy — meghatározott kritérium fennforgása dönti el a magatartás lehetséges minősítését. Hogy csak a már eddig is említettek körében maradjunk, ilyenek pl. az üzletszerű kéjelgés, a közveszélyes munkakerülés, a garázdaság tényállásai, amelyeknél a szabálysértési minőséget az alapozza meg, hogy a konkrét ügy az eset összes körülményeire (különösen az elkövetés módjára és az elkövető személyi körülményeire tekintettel) kisebb jelentőségű, továbbá a tulajdon elleni szabálysértések esetei, melyeknél a jogellenes magatartással okozott anyagi hátrány mértéke (200, illetve 5000 Ft) húz határvonalat általában a bűntetti és a szabálysértési alakzat között. Míg azonban a garázdaság, az üzletszerű kéjelgés és a közveszélyes munkakerülés szabálysértése más, bűntettet megvalósító magatartással nemigen kerülhet együttesen elbírálásra, hiszen az elkövető — szabálysértési minőség megállapíthatásához szükséges — csekély fokú személyes társadalomra veszélyessége aligha állhat fenn, ha őt más bűntett elkövetése miatt is felelősségre kell vonni, a tulajdon elleni szabálysértés és bűntett találkozása gyakori jelenség. És bár ilyen esetben értékegybefoglalásnak, vagyis a szabálysértés felminősítésének a folytatólagos egység fennállásán kívül nincsen helye, a büntetőjogi felelősség mértékét a szabálysértés — pl. a kisebb súly megállapíthatása tekintetében — kétségtelenül befolyásolhatja (személyi körülmények).

Az eljárás alá vont személlyel szemben megállapítható szankció szempontjából, továbbá a szabálysértés jogkövetkezménye általában akkor tekinthető jelentősnek, ha a kiszabott büntetőjogi büntetés pl. pénzfőbüntetés, javítónevelő munka, esetleg felfüggesztett vagy rövid tartamú szabadságvesztés büntetés, és a szabálysértés súlya önmagában nagyobb, vagyis miatta viszonylag magas — felsőhatár felé közelítő — pénzbírság szabható ki. A szankció jelentőségének a kérdése tehát relatív, csak a konkrét ügy kapcsán határozható meg.

b) A második kérdés, vagyis az, mi lesz az államigazgatási igény sorsa a felderítés mellőzése esetén, röviden úgy is megfogalmazható: eljárhat-e államigazgatási hatóság (vagyis szabálysértési hatóság) utóbb, olyan szabálysértés miatt, amelynek a felderítését a nyomozó hatóság a Be. 113/A. § (1) bekezdése értelmében mellőzte. A Bn. szabályai ezt a kérdést kifejezetten nem érintették. A szabálysértés sorsáról mindössze a Bn. 14. §-a [Be. 160. § módosított (2) bekezdés] tett említést, leszögezvén, hogy a nyomozó hatóság nem köteles a szabálysértés áttételére akkor, ha annak felderítését mellőzte. A probléma az: vajon az áttételi kötelezettség hiánya megakadályozhatja-e általában a további államigazgatási eljárást, azaz osztozik-e az ún. mellőzött szabálysértés a büntető eljárás valamely szakaszában érvényesítés szempontjából mellőzött bűntett sorsában? Az utóbb említett, elbírálás szempontjából jelentéktelen bűntettek érvényesíthetőségét ugyanis a nyomozás mellőzéséről, a vádemelés mellőzéséről hozott határozat is megakadályozza, mert — változatlan tényállás esetén — nem képzelhető el az, hogy a nyomozó hatóság az említett határozatokkal érintett bűntettek miatt újabb eljárást indítson.

A probléma tisztázása érdekében vessünk egy pillantást a büntetőigény és az államigazgatási igény realizálásának legfontosabb szabályaira.

A büntetőigény — főszabályként — csak büntető eljárás keretében, és csak a büntető eljárási hatóságok közreműködésével érvényesíthető. E főszabály alól ugyan a társadalmi bíráskodásra és a fegyelmi jogkörre vonatkozó — kizárólagos hatáskört, illetőleg önálló döntési jogkört megfogalmazó — egyes szabályok kivételt jelentenek. Ezek a kivételek azonban csak ún. pozitív kivételként foghatók fel. A pozitív jelző alatt azt értem, hogy a büntető ügy elbírálásra kerülhet ugyan társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság elé, amelyek el is járhatnak a büntető eljárási hatóságok helyett, azaz a törvényi szabályozás keretei között hatáskörük „versenghet" a büntető eljárási hatóság hatáskörével, de ugyanakkor nem vonhatják el a döntési jogot az eljárási hatóságtól „nemtevéssel" vagyis nem lehet joguk bűntett tényállásának megvalósulása esetén az eljárás, célszerűségre alapozott megszüntetéséhez. Mindezt egybevetve megállapítható, hogy a legalitás érvényesítése, vagyis a büntető üldözés kereteinek a konkrét — pozitív — meghatározása főszabályként, és a célszerűségi szempontok érvényesítése, vagyis a büntető üldözés kereteinek konkrét — negatív — megvonása kivétel nélkül a büntető eljárási hatóságok feladatkörébe tartozik. Ennek következtében nem lehet mód arra, hogy olyan bűntettek miatt, amelyek miatt a nyomozás vagy a vádemelés mellőzésére került sor, más hatóság előtt — büntetőjogi igény érvényesítése okából — eljárás induljék, mert az eljáró hatóság negatív döntése a konkrét ügyben mindenkire nézve kötelező. (Mód van természetesen a polgári jogi, munkajogi stb. következmények elbírálására, de ezt egyébként a lefolytatott büntető eljárás során hozott bírósági határozat sem akadályozza meg.)

A szabálysértés sorsának a vizsgálatánál — úgy vélem — ugyancsak egy főszabályból kell kiindulni: nevezetesen abból, hogy a szabálysértés államigazgatási deliktum, s mint ilyen, az államigazgatási eljárás, vagyis a szabálysértési eljárás keretében érvényesíthető. A szabálysértés tárgyában tehát az államigazgatási hatóságok számára kell biztosítani az igény érvényesítésének pozitív, illetőleg negatív jogkörét, a legalitás, illetőleg a célszerűségi szempontok alapján történő döntéshez való jogot (kötelezettsé-

get). Kétségtelen, hogy e területen a pozitív, vagyis az eljárás lefolytatásával kapcsolatos jogkör tekintetében több a kivétel: a társadalmi bíráskodás, és a fegyelmi elbírálás lehetőségén kívül további — a büntető eljárási hatóságokat megillető — „versengő" hatáskörrel is számolni kell. Azt gondolom azonban, hogy a negatív irányú döntést, vagyis döntést abban a tárgyban: célszerű-e a szabálysértési eljárás lefolytatása, illetőleg célszerű-e a szabálysértésből fakadó államigazgatási igény érvényesítése, az államigazgatási szervektől elvitatni nem lehet. Emellett szól az is, hogy a Be. 113/A. § (1) bekezdésének alkalmazása esetén az újabb államigazgatási eljárás nem jelent kettőzést, hiszen a nyomozó hatóság a szabálysértés felderítését mellőzte, vagyis tényállásának a tisztázása érdekében eljárási cselekményeket nem teljesített és továbbá, hogy szabálysértés tárgyában az államigazgatási szervre is kötelező jogerős határozatot a büntető eljárás során csak a bíróság hozhat.

Az elmondottakat figyelembe véve, nincsen akadálya annak, hogy a szabálysértés, amely tényállásának a felderítését a nyomozás során mellőzték, szabálysértési hatóság elé kerüljön, esetleg az érdekelt fél (sértett, károsult) kezdeményezése alapján, akit egyébként a nyomozó hatóság a szabálysértés felderítésének a mellőzéséről a Be. 113/A. § (2) bekezdése értelmében köteles értesíteni. Meg kell még jegyezni, hogy a szabálysértés sorsával kapcsolatos fejtegetések nem azt célozzák, hogy pl. szabálysértési eljárás folyjék-e feltétlenül olyan személlyel szemben, akit a bíróság hosszú, több éves szabadságvesztésre ítélt. Mindössze azt kívántam kifejteni, hogy a szabálysértés felderítésének a mellőzéséről hozott határozat elvileg nem zárhatja ki a szabálysértési eljárás lefolytatását, vagyis nem hat ki érdemben az államigazgatási igény érvényesíthetőségére.

Szabóné, Nagy Teréz

A perújítás egyes időszerű kérdései a polgári eljárásban*

1. A perújítás a polgári eljárásjognak viszonylag nem gyakran alkalmazásra kerülő olyan intézménye, amelynek funkciója a tartalékos egységéhez hasonlatos: rendkívüli esetekben van rá szükség, amikor a rendelkezésre álló reguláris eszközök bevetése már nem elegendő; éppen ez a tartalékos jellege teszi az intézményt az objektív igazság kiderítésére törekvő polgári eljárás számára nélkülözhetetlenné.

A szocialista tartalmú rendelkezési elv vonalán a perújítás — azt lehet mondani — az a határállomás, amelyen túl, ha a felek rendelkezési joga nem is szűnik meg, annak hatóereje mindenesetre lényegesen csökken.

E tanulmányunkban a polgári eljárásbeli perújítás néhány időszerű kérdésével kívánunk foglalkozni; ennek során szemügyre vesszük az ítélkezési gyakorlatban, valamint az idevágó — meglehetősen kevés — irodalmi megnyilatkozásban felvetett vagy felvethető vitás elvi jellegű és gyakorlati kérdéseket, eközben bemutatjuk az európai szocialista államok újabb polgári eljárásjogi kódexeinek a perújításra vonatkozó alapvető szabályait és végül megkísérelünk egyes részletkérdéseket illetően kodifikációs javaslatokat tenni a magyar szabályozás későbbi kialakítására.

2. Mielőtt a Pp perújításra vonatkozó egyes részletrendelkezéseinek elemzéséhez hozzákezdenénk, előbb három olyan kérdést vizsgálunk meg, amelyekkel kapcsolatban a hatályos törvény egyáltalán nem tartalmaz rendelkezést.

a) A Pp XIII. fejezete kifejezetten nem határozza meg a perújításra jogosultak körét, a törvény egyes rendelkezéseiből [Pp 260. § (1) bek.; 261. § (2) bek.] vonhatunk le csupán erre nézve következtetést. A polgári eljárásjogi egyetemi jegyzet a jogosultak közé sorolja a feleket, az ügyészt, illetve lényegében azokat, akik fellebbezésre is jogosultak.[1] A beavatkozó perújítási jogával a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 757. számú állásfoglalása foglalkozik. Eszerint, ha a perben hozott ítélet jogereje a bavatkozónak az ellenféllel szemben fennálló jogviszonyára is kiterjed [Pp 57. § (1) bek. második mondata], akkor a beavatkozó az általa támogatott fél tiltakozása ellenére is élhet perújítással; egyéb esetekben [Pp 57. § (1) bek. első mondata] sem lehet a beavatkozó által benyújtott perújítási kérelmet jogosultság hiánya okából idézés kibocsátása nélkül elutasítani, hanem tárgyalást kell tűzni, azon a perújítás kérdésében a támogatott felet is meg kell hallgatni, s ha ő a perújítás ellen nem tiltakozik, akkor a beavatkozó perújítási kérelmét, mint arra jogosult által előterjesztettet el kell bírálni. Ha pedig tiltakozik a perújítás ellen, akkor azt, mint arra nem jogosult által előterjesztettet el kell utasítani.[2]

A beavatkozó perújítási jogával összefüggésben az a probléma is adódott az ítélkezési gyakorlatban, hogy az anya, ha a kiskorú gyermeke által indított apaság megállapítására irá-

*E tanulmány a szerzőknek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő tudományos munkaközösségben megtartott előadása alapján készült. (Szerk.)

[1] *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog II. félévi anyag. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest 1965. 134. old.

[2] Bírósági Határozatok (a továbbiakban: BH) 1959. évi 11. szám, 351. old.

nyuló alapperbe nem avatkozott be, utóbb előterjeszthet-e ő maga perújítási kérelmet. Véleményünk szerint nem.[3]

b) A Budapesti Fővárosi Bíróság a 46 Pf 29 518/1964/9 sz. határozata szerint: a perújítás perorvoslati jellegéből következik, hogy a perújítási kérelem új keresettel össze nem kapcsolható.[4] A magunk részéről célszerűségi szempontból elképzelhetőnek tartjuk, hogy a perújítási kérelemmel együtt terjesszék elő a megtámadott ítélet alapján teljesített vagy behajtott szolgáltatás visszakövetelésére irányuló keresetet.[4/a]

c) A perújítási eljárásban van-e helye viszontkeresetnek? A Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozata olyan álláspontot foglalt el, hogy a perújítás során viszontkeresetet nem lehet támasztani, téves azonban az a nézet, hogy az alperesnek a követelése a felperes kereseti követelésével szemben beszámítás útján nem érvényesíthető.[5] A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának a Pp 147. §-ához fűzött állásfoglalása szerint a II. Ppn *hatályba lépése előtt* az alperes perújítás esetén is támaszthatott viszontkeresetet, mert a perújítással megtámadott ítélet hatályon kívül helyezése folytán az ügyet újból kellett tárgyalni. A II. Ppn *hatályba lépése óta* az alperes viszontkeresetet nem emelhet, mert a megtámadott ítélet továbbra is hatályban marad. Mi úgy gondoljuk, hogy a viszontkereset kizártságára a Pp 268. §-ából nem lehet következtetni, másfelől viszont a Pp 269. §-a éppen a viszontkereset megengedettsége mellett szól. A törvényi megalapozottságon túlmenően a célszerűségi szempontok is a viszontkereset megengedhetőségét teszik indokolttá.

3. a) A természettudományok és a társadalomtudományok fejlődésének kölcsönös hatása mutatkozik meg abban, hogy az orvostudomány előrehaladása új, megoldásra váró problémákat vet fel a jogtudomány és a jogalkalmazás területén is. Az utóbbi években felvetődött ilyen probléma az, hogy a vércsoportszerológia újabb eredményei milyen jogi hatások kiváltására alkalmasak, más szóval a témánknál maradva — ezek az eredmények szolgálhatnak-e perújítási kérelem alapjául.

Anélkül, hogy az átlagos természettudományi műveltséggel rendelkező jogász számára nyilván nem könnyen megérthető, egyébként jogi folyóiratokban is megjelent részletes ismertetésekre[6] kitérnénk, csupán arra utalunk, hogy a legutóbbi esztendőkben az addig végzett AB0, illetőleg MN vércsoport vizsgálatokon kívül bevezették az ún. haptoglobin, a GM/A faktor és az RH faktor vizsgálatokat is. Ezeknek a vizsgálatoknak a tudományos értékelése tekintetében az Egészségügyi Tudományos Tanács foglalt állást.[7]

Már röviddel a haptoglobin vizsgálat bevezetése után felvetődött a kérdés, hogy e vizsgálat utólagos lehetősége folytán, előterjeszthető-e perújítási kérelem az apaság megállapítására irányuló, valamint a Csjté 43. §-ának (1) bekezdésére alapított gyermektartási perekben.[8] A hivatkozott tanulmány szerzője a feltett kérdést igenlően válaszolta meg és még ezen túlmenően megfontolásra javasolta, hogy legalábbis a Csjt 38. §-a (2) bekezdésének c) pontja és a Csjté 43. §-ának (1) bekezdése alapján történt marasztalás esetében e perekkel kapcsolatban a Pp 264. §-ában írt ötévi határidő tágítása is indokolt volna.

A perújítás megengedhetőségét illetően ugyanilyen értelemben nyilvánított véleményt dr. Rex-Kiss Béla és dr. Gerencsér György a GM/A és az RH faktor vizsgálatok rendszeresítését követően.[9]

A szóban forgó kérdés megoldása nemcsak a jogirodalmat foglalkoztatta, az ítélkezési gyakorlatban is előadódott. A Legfelsőbb Bíróság az 1966. január 19-én meghozott Pf III. 21 111/1965/24 sz. határozatában arra az álláspontra helyezkedett: — „minthogy ... a perújítás során lefolytatott GM/A szérumvizsgálat eredménye természettudományos bizonyossággal zárja ki az alperes apaságát, tehát önmagában olyan új bizonyíték, amely bírói mérlegelés körébe nem is vonható, ezért helyes az első fokú bíróság

[3] V. ö. *Csiki* Ottó—*Simor* Antal: Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek. Budapest 1961. 177—178. old.

[4] A Budapesti Fővárosi Bíróság 33. sz. tájékoztatója. 1965. március.

[4/a] A vita során elhangzott olyan álláspont, mely szerint a perújítási kérelemmel megtámadott ítélet alapján teljesített vagy behajtott szolgáltatás visszakövetelésére nem szükséges külön kereseti kérelmet előterjeszteni, ennek elérésére a Vht. 43. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezés értelmében is mód van.

[5] P. törv. P. 22.585/1955. sz. hat. BH 1956. évi 2. szám 1191. eset.

[6] *Karay* Pál: A vércsoportmeghatározás családjogi jelentősége. Jogtudományi Közlöny 1948. évi 5—6. szám, 53—60. old.; *Rex-Kiss Béla:* AB0-alcsoport és RH-vércsoportvizsgálatok atyasági ügyekben. JK. 1958. 327. old.; *Rex-Kiss* Béla: A szakértői bizonyítás lehetőségei a vércsoportkutatás legújabb eredményei alapján származásmegállapítási és gyermektartási perekben. JK. 1959. 174. old.; *Budvári* Róbert: Az apasági (származásmegállapítási) vércsoportvizsgálatok megbízhatóságának és eredményességének feltételei. JK. 1962. 18. old.; *Fehér* Miklós: Az öröklődő jellegek felhasználhatósága apasági problémák megoldásában. Magyar Jog 1963. 129—132. old.; *Fehér* Miklós: Az antropológiai-örökléstani vizsgálatok eredményei peres ügyekben. Magyar Jog 1965. 27—30. old.

[7] Ld. az Egészségügyi Tudományos Tanács állásfoglalását a haptoglobin és minuciavizsgálatok felhasználhatósága kérdésében — 315/1961. (I. K. 21.) IM I/1. sz. közlemény; a származással kapcsolatos perekben alkalmazott orvosszakértői vizsgálatokról szóló 304/1965. (I. K. 2.) IM III/2. sz. közlemény.

[8] *Fáy* Béla: A perújítás kérdése az apaság megállapítása iránti és a Csjté 43. §-a alapján indított gyermektartási perekben — tekintettel a haptoglobin vizsgálat utólagos lehetőségére. Ügyvédi Közlöny 1963. évi 9. szám 67—68. old.

[9] *Rex-Kiss* Béla—*Gerencsér* György: A vércsoportszerológia újabb eredményeinek alkalmazása és jelentősége a joggyakorlat számára. Magyar Jog 1966. 132—136. old.

perújítási kérelemnek helytadó ítéleti rendelkezése."

A jogirodalomban kifejtett és az idézett legfelsőbb bírósági határozatban érvényesülő, az új szérumvizsgálat eredménye alapján a perújítási kérelemnek helytadó álláspont nem talált egyöntetű helyeslésre, voltak és vannak ellenzői, akik részben jogi, részben családvédelmi okokra hivatkozással indokoltabbnak látják a perújítási kérelem előterjesztésének megengedése helyett annak kizárását.

A mi véleményünk az, hogy bár a vizsgálat alapjául szolgáló tény az alapperbeli döntés idején már megvolt, azonban annak tudományos értékelése később került megállapításra, ezért a perújításnak helye kell legyen.

b) A Pp 260. §-a (1) bekezdésének bevezető mondata értelmében perújításnak a jogerős *ítélet* ellen van helye. Ezzel összefüggésben meg kell jegyezni, hogy a törvénynek ez a szóhasználata — amiként ezt a Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozatában kifejtette — nem zárja ki a perújítás lehetőségét arra az esetre, amikor a másodfokú bíróság ítéletének hatályon kívül helyezése következtében a Legfelsőbb Bíróság által hozott *törvényességi határozat* lépett a másodfokú bíróság ítélete helyébe.[10] Perújítással lehet élni a bíróság által jóváhagyott egyezség ellen is (Pp 262. §), továbbá az ellentmondással meg nem támadott fizetési meghagyással szemben [Pp 321. § (1) bek.].

Perrendtartásunk az ítéleti formában megjelenő határozatnak négy típusát ismeri: a részítéletet, a közbenső ítéletet, a jogvitát lezáró ítéletet, valamint a kiegészítő ítéletet.[11] Az ítélet fogalmát a polgári eljárásjog kettős értelemben használja: egyfelől ítéletnek nevezi a határozatok egyik fajtáját, a végzésektől való megkülönböztetésképpen, másfelől viszont az ítéleti fajtának az egyik egyedét is így jelöli. Nem egészen szerencsés, hogy a fajta és a fajtán belüli egyik egyed elnevezésére ugyanaz a fogalom szolgál.

Minthogy a Pp 260. §-ának (1) bekezdésében a „jogerős ítélet" kifejezés szerepel, nyilvánvaló: az ítélet mindegyik fajtája ellen van helye perújításnak, tehát a közbenső ítélet ellen is; erre egyébként a törvény 267. §-ának (2) bekezdése kifejezetten is utal azzal kapcsolatban, hogy közbenső ítélet elleni perújítás sikerének valószínűsége esetében a bíróság a per tárgyalásának folytatását hivatalból is *felfüggesztheti.*

A közbenső ítélet elleni perújítást — a korábbi joghelyzettel szemben — az 1952. évi III. törvény tette lehetővé. Hogy ennek megengedésénél milyen megfontolás vezethette a törvényalkotást, ezt a miniszteri indokolás szövegéből nem tudjuk megállapítani, de feltételezhető, hogy a perökonómiára és a gyorsaságra való törekvés lehetett az indok.

A közbenső — régi nevén közbenszóló, interlocutorius — ítélet intézményét a német perjogi szabályozás hatására az ún. sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvény 105. §-a vezette be és ezt az ítéletet a fellebbvitel szempontjából végítéletnek tekintette. Az idézett rendelkezés szakított az 1868. évi LIV. törvény 249. §-ában foglalt azzal a rendszerrel, mely szerint a per tárgyául szolgáló „minden jogügy — habár több pertárs vett részt — ugyanazon egy ítélet által döntendő el és abban a felek jogai és kötelességei pontosan megállapítandók". Az 1911. évi I. törvény 391. §-a a közbenszóló ítéletre vonatkozó szabályozást az 1893. évi XVIII. törvényből átvette, de elhagyta azt a magyarázó szabályt, hogy a közbenszóló ítélet *a fellebbezést illetően* a végítélettel esik egy tekintet alá. Ennek azután az lett a következménye, hogy a Plósz-féle perrendtartás hatályba lépését követő esztendőkben az ítélkezési gyakorlatban bizonytalanság alakult ki arra nézve, hogy a közbenszóló ítélet önálló perújítási keresettel megtámadható-e vagy sem. A perújítás megengedettsége kérdésében a Kúria eltérő álláspontú döntéseket hozott. A korabeli jogi irodalomban is különböző vélemények kaptak hangot. Magyary Géza azt a nézetet vallotta, hogy jogerős közbenszóló ítélet ellen önmagában véve nincs perújítás.[12] Ugyanerre az eredményre jutott el Bőhm József[13] és Antalfy Mihály.[14] Az ellenkező álláspont tükröződött vissza Jancsó György munkájából.[15]

Az ítélkezési gyakorlatot és a jogi irodalmat egyaránt jellemző ezt a felemás helyzetet a Kuria szüntette meg az 1929. március 16-án meghozott 37. sz. jogegységi döntvényével, amely kimondotta, hogy a fél perújítási keresetével a közbenszóló ítéletet önállóan nem támadhatja meg, hanem a végítélet (részítélet) ellen érvényesített perújítási keresetében kell a közbenszóló ítéletet megtámadni, és ehhez képest, a perújításra megállapított határidőket az alappert befejező végítélet (részítélet) jogerőre emelkedésétől kell számítani.

Ezeknek az előzményeknek az ismeretében most már még inkább érdeklődésre tarthat számot, hogy az 1952. évi III. törvénynek a közbenső ítélet elleni perújítás megengedését tartalmazó szabályozása valóban megfelelő-e?

Nézetünk szerint az alapper és a perújítás a jogvita két olyan, egymástól időben elkülönülő szakaszát jelenti, amely nem létezhet egy idő-

[10] P. törv. 22.590/1959. — BH 1961. évi 3. szám 27—28. old.

[11] Pp 213. § (1), (2) és (3) bekezdés, illetőleg a Pp 225. § (4) bekezdés.

[12] *Magyary Géza:* Magyar polgári perjog. 2. kiadás. 601. old.

[13] *Bőhm* József: Közbenszóló ítélet ellen van-e helye önálló perújításnak? JK. 1928. 166—177. old.

[14] *Antalfy* Mihály: A közbenszóló ítélet elleni külön perújítás kérdése. Magyar Jogi Szemle, 1929. 28—36. old.

[15] *Jancsó* György: A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve. Budapest 1915. II. kötet 556. old.

ben, egyszerre, csak követheti egyik a másikat, márpedig a közbenső ítélet elleni perújítás megengedése ennek a két „életszakasznak" az összevegyítésével jár. Logikailag is hibás konstrukciónak látszik az, hogy anélkül, hogy az alapper a maga teljességében befejezést nyerne, a jogvita egy része tekintetében, a jogalap kérdésében már perújítási eljárásra is sor kerülhet.

A jelenlegi megoldás a felhozott logikai érveken túlmenően azért is kifogásolható, mert a perökonómiának sem felel meg, ugyanis a jogvita egészére vonatkozó perújítási kérelem egyszerre történő elintézése helyett arra kényszeríti a bíróságot, hogy a perújítási kérelemmel két, egymástól időben elkülönülő alkalommal foglalkozzék, először a jogalap, majd később a mennyiség tekintetében.

Ha a közbenső ítélet elleni perújítás megengedésének megszüntetésére irányuló javaslatunk megfontolásához az általunk kifejtett érvek nem lennének elegendőek, a Pp 267. §-a (2) bekezdésének mostani szabályozását abban az esetben is módosításra szorulónak tartjuk abból a szempontból, hogy közbenső ítélet elleni sikeres perújítás esetében a per tárgyalása folytatásának felfüggesztését nem *diszpozitív,* hanem *kogens* szabállyal kell rendezni.

c) A Pp-nek — a más összefüggésben már tárgyalt — 260. §-a (1) bekezdésének a) pontja szerint a jogerős ítélet ellen perújításnak van helye, ha a fél olyan tényre *vagy* bizonyítékra, illetőleg olyan jogerős bírói vagy más hatósági határozatra hivatkozik, amelyet a bíróság a perben *nem bírált el,* feltéve hogy az — elbírálás esetén — rá kedvezőbb határozatot eredményezhetett volna. Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy az idézett törvényhely szóhasználata nincs összhangban a Pp 263. § (2) bekezdésének a második mondatában foglalt rendelkezéssel. Az ellentétes szóhasználat abban áll, hogy a 260. § (1) bekezdésének a) pontja értelmében tényre *vagy* bizonyítékra hivatkozás esetében van helye perújításnak, tehát elképzelhető, hogy a fél új tényre hivatkozik bizonyíték nélkül [Pp 163. § (3) bek.], vagy megfordítva, az alapperben felhozott már korábban elbírált régi tényre nézve új bizonyítékot szolgáltat; ugyanakkor viszont a Pp 263. §-a (2) bekezdésének a második mondata azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a kérelemben meg kell jelölni a perújítás alapjául szolgáló tényeket *és* azok bizonyítékait; ebből a megfogalmazásból az következik, hogy a perújítási kérelemben minden esetben új tényeket és azokra vonatkozó új bizonyítékokat kell felhozni, nem lehet az egyikre hivatkozni, a másik nélkül; a két jogszabályhelynek a „vagy", illetőleg az „és" szavak használatában kifejezésre jutó ellentétét a majdani új kodifikáció során meg kell szüntetni.

Visszakanyarodva a Pp 260. §-a (1) bekezdésének a) pontjában foglalt rendelkezés elemzéséhez: annak, hogy a fél által felhozott valamely tényt vagy bizonyítékot, illetőleg valamely jogerős bírói vagy más hatósági határozatot a bíróság a perben nem bírált el — igen sokféle oka lehet. Előfordulhat, hogy a fél a perújítás okaként felhozott tényre, vagy bizonyítékra nem azért nem hivatkozott az alapperben, mert arról akkor még nem volt tudomása, hanem valaminő meggondolástól vezettetve tudatosan nem tett említést arról és az alapperben *rosszhiszeműen elhallgatott* tényre vagy bizonyítékra hivatkozással kéri utóbb a perújítást. A törvény értelmében a perújítás ilyen esetben nem tagadható meg. Az a körülmény — állapítja meg a polgári eljárásjogi egyetemi jegyzet —, hogy a felet terheli-e mulasztás abban, hogy az elbírálás az alapperben nem történt meg, közömbös és nincs befolyással a perújítás lehetőségére.[16] Ez a szabályozási megoldás eléggé sajátos, eltér az újabb szocialista polgári eljárásjogi kodifikációk idevonatkozó rendelkezéseitől. Az új csehszlovák, a lengyel és a szovjet-orosz Pp csak olyan tények, határozatok vagy bizonyítékok alapján engedi meg a perújítást, amelyeket a fél az alapperben *önhibáján kívül* nem használhatott fel.[17]

Ezt a szabályozást a mienknél sokkal megfelelőbbnek tartjuk. Semmilyen dogmatikai vagy jogpolitikai szempont nem szól amellett, hogy a mulasztó vagy éppen rosszhiszeműen késlekedő fél számára is biztosítsuk a perújítás lehetőségét. A Pp 260. §-ának (2) bekezdése a másodszori perújítás tekintetében már tartalmazza is azt a korlátozást, hogy az (1) bekezdés a) pontja alapján a felek bármelyike csak akkor élhet újabb perújítással, ha az ott említett tényt, bizonyítékot vagy határozatot sem a korábbi eljárás, sem a perújítás során *saját hibáján kívül* nem érvényesíthette. A szabályozás következetessége szerintünk azt kívánná meg, hogy „a saját hibáján kívüli"-ség, mint előfeltétel már az első ízben történő perújításnál is megkövetelt legyen.

d) A Pp 260. §-a (1) bekezdésének c) pontja értelmében a jogerős ítélet ellen perújításnak van helye, ha a perben hozott ítéletet megelőzően ugyanarra a jogra nézve már korábban jogerős ítéletet hoztak. A szabály nem tartalmaz rendelkezést arra nézve, hogy a korábbi jogerős ítéletet, amely a perújítás alapjául szolgál, milyen bíróságnak kellett hoznia, nevezetesen csak belföldi, vagy pedig akár belföldi, akár külföldi bíróság által hozott jogerős ítéletnek kell-e lennie.

A polgári eljárásjogban ismeretes az ún. párhuzamos joghatóság fogalma, amelyről akkor beszélünk, ha valamely perre nincs megállapítva az állam kizárólagos joghatósága, illetve a per nincs elvonva sem a belföldi, sem más állam bírósága elől.[18]

Az európai szocialista országokkal megkö-

[16] *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: i. m. 133. old.

[17] A csehszlovák Pp 228. § (1) bekezdés *a)* pont, a lengyel Pp 403. cikk 2. §, illetőleg a szovjet-orosz Pp (1964. június 11-i törvény) 333. § 1. pont.

[18] *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog I. félévi anyag. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó. Budapest 1964. 116. old.

tött, kétoldalú jogsegélyszerződéseink a leszármazással, a szülő és gyermekek közötti viszonyokkal, a gyámsággal, és gondnoksággal, nemkülönben a hagyatéki ügyekkel összefüggő bizonyos természetű vitás ügyekben — az egyes szerződések által részletesen, de nem egységesen körülhatárolt esetekben — megengedik a külföldi állam bíróságának joghatóságát és ennek megfelelően az említett tárgykörben ott hozott határozatot belföldön elismerik és végrehajthatónak nyilvánítják. (Mellékesen jegyezzük meg: a közelmúltban valamelyes előrehaladás történt annak érdekében, hogy az európai szocialista országok között fennálló, s az egyes részletkérdésekben eltéréseket mutató, kétoldalú jogsegélyszerződéseket egy egységes multilateralis megállapodás váltsa fel. Ennek a gondolata már évekkel ezelőtt felvetődött; 1966. novemberében Varsóban tudományos konferencián tanácskoztak erről a kérdésről.)

A Pp 260. §-a (1) bekezdésének c) pontjára alapított perújításra tehát — miként látjuk — akkor is sor kerülhet, ha ugyanarra a jogra vonatkozó korábbi jogerős ítéletet — nemzetközi szerződés alapján — külföldi bíróság hozta, s ezt belföldön elismerik és végrehajthatónak nyilvánítják.

4. a) A perújítási határidőket illetően közismert az a felosztás, amely különböztet az ún. szubjektív és objektív határidő fogalma között. A szubjektív határidőt a megtámadott ítélet jogerőre emelkedésétől, ha pedig a perújítás okáról a fél csak később szerzett tudomást, vagy csak később jutott abba a helyzetbe, hogy perújítással élhessen, ettől az időponttól kell számítani. Objektívnek pedig azt a határidőt nevezzük, amelynek elteltével perújításnak már nincs helye. Mind a szubjektív, mind az objektív határidő kívánatos és célszerű tartamára vonatkozóan egyes szerzők eltérő álláspontra helyezkednek és az európai szocialista államok idevonatkozó törvényi szabályozása is meglehetősen tarka képet mutat. Nálunk Magyarországon a két határidő — ismételt módosítás után — hat hónap, illetőleg öt év. Az 1964. április 1-én hatályba lépett új csehszlovák Pp 230. §-ának (1) bekezdése a szubjektív határidőt három hónapban, a § (2) bekezdése az objektív határidőt három évben állapítja meg. Ez az objektív határidő azonban nem abszolút jellegű, ugyanis azon a jogcímen, mely szerint a félnek a bíróság eljárása következtében nem volt lehetősége arra, hogy a bíróság előtt felléphessen, továbbá amikor nem lett volna szabad lefolytatni az eljárást, az eljárás feltételeinek hiányára tekintettel, vagy kizárt bíró határozott, a három év elteltével is helye van perújításnak.

A Lengyel Népköztársaság polgári perrendtartását magában foglaló, 1964. november 17-én megjelent és a következő év január hó 1. napján hatályba lépett 296. sz. törvény 407. cikke értelmében a szubjektív határidő egy hónap; a 408. cikk az objektív határidőt öt évben szabja meg, de — a csehszlovák megoldáshoz hasonlóan — akként rendelkezik, hogy ez a szabály nem vonatkozik arra az esetre, amikor a fél meg volt fosztva cselekvési lehetőségétől, illetőleg nem volt kellően képviselve.

Látjuk tehát, hogy sem a csehszlovák, sem a lengyel polgári perrendtartás az objektív határidő abszolút kizárólagosságát — mint ahogyan a mi törvényünk — nem ismeri.

b) A perújítási határidőkkel kapcsolatos témakörből szeretnénk azzal a kérdéssel is foglalkozni, amely az idevonatkozó, eléggé gyérszámú irodalmi publikációkban „többfordulós" vitamenetre adott alkalmat. Ez a kérdés a Pp 261. §-ának (2) bekezdésében megfogalmazott rendelkezés mikénti értelmezésére vonatkozik. Az idézett törvényhely a következő szabályt tartalmazza: „Az ügyész — ha az eljárásban nem vett részt — az alatt a határidő alatt terjeszthet elő perújítási kérelmet, amely a kérelem előterjesztésére a felek részére is rendelkezésre áll."

E törvényszöveggel összefüggésben két különböző, kihatásaiban egymástól lényegesen eltérő vélemény alakult ki. Novák István szerint az látszik helyes álláspontnak, hogy a perben részt nem vett ügyész számára is — az objektív határidő korlátain belül — csak akkor nyílik meg a hathónapos határidő, amikor ő (ti. az ügyész) a perújítás okáról tudomást szerzett.[19] Hasonlóképpen Szitás István is azt a nézetét fejtette ki, hogy az eljárásban részt nem vett ügyész szempontjából a Pp 261. §-ában írt határidőt az ügyésznek és nem a félnek a tudomásszerzésétől kell számítani.[20] Ezzel szemben Varga László nem tartja indokoltnak, hogy az ügyészt a perújítási szakban a törvényesség védelmét biztosító funkciójánál fogva lényegesen több jog illesse meg, mint az egyszerű perfélt, mert ez — mutat rá — a törvény kijátszását eredményezné.[21] A két szembenálló törvénymagyarázat között közbülső helyet foglal el Németh János álláspontja, aki azzal érvel, hogy a törvényszöveg nem homályos vagy többértelmű, hanem — szerinte — az objektív igazság érdekének nem megfelelően fogalmazott, így tehát — folytatja a gondolatmenetet — nem értelmezésre, magyarázatra szorul, hanem megváltoztatásra.[22] Vagyis azt az eredményt, hogy ti. az eljárásban részt nem vett ügyész számára a hathónapi határidő az általa való tudomásszerzéstől kezdődjék, és amelyet a Novák—Szitás-féle álláspont jogszabályértelmezéssel is elérhetőnek vél, Németh János csak törvénymódosítás útján látja megvalósíthatónak.

c) A különböző nézetek bemutatása után az általunk helyesnek tartott felfogást ismertetjük.

[19] *Novák* István: A perújítási határidő. Magyar Jog 1959. 24. old.

[20] *Szitás* István: A perújítási határidőről. Magyar Jog 1959. 377. old.

[21] *Varga* László: A perújítási határidő. Magyar Jog 1959. 280—281. old.

[22] *Németh* János: A perújítási határidő. Magyar Jog 1960. 178. old.

A magunk részéről nem tudunk egyetérteni sem a Novák—Szitás-féle jogszabályértelmezéssel, sem pedig a Németh János javasolta törvénymódosítási indítvánnyal. Szerintünk a kérdés megválaszolásánál a Pp 2/A. § (3) bekezdésének első mondatában foglalt rendelkezésből kell kiindulni: eszerint az ügyészt fellépése során és az általa indított perben mindazok a jogok (s nem több) illetik meg, amelyek a felet megilletik. Ez a szabály — a Pp 269. §-a értelmében — a perújítási eljárásra is irányadó, s ennélfogva nem lehet helytálló az a jogszabályértelmezés, amely a perújítás szubjektív határideje tekintetében az ügyész számára *több jogot* kíván biztosítani azáltal, hogy az eljárásban részt nem vett ügyész olyan időben is előterjeszthet perújítási kérelmet, amikor az érdekelt fél ugyanezt már nem teheti meg. A kifogásolt jogszabályértelmezés a Pp 234. §-a (1) bekezdésének második mondatában foglalt rendelkezéssel sincs összhangban, mivel az is úgy rendelkezik, hogy az eljárásban részt nem vett ügyész a határozat ellen az alatt az időtartam alatt élhet fellebbezési óvással, amely a felek részére fellebbezés céljára rendelkezésre áll. A törvény rendelkezése szerintünk világos s egyértelmű, módosítására nincs szükség.

5. *a)* A Pp 262. §-a akként rendelkezik, hogy az ítélet elleni perújításra vonatkozó rendelkezések megfelelő alkalmazásával perújításnak a bíróság által jóváhagyott egyezség ellen is helye van, de kiemeli, hogy a 260. § (1) bekezdésének a) pontja alapján azonban csak akkor, ha a perújító fél a perújítás alapjául szolgáló tényről vagy bizonyítékról (ítéletről, határozatról) az egyezség megkötésekor nem tudott.

Az ítélkezési gyakorlatban vitás az a kérdés, hogy tévedés, vagy megtévesztés címén a bíróság által jóváhagyott egyezség ellen perújításnak van-e helye, vagy pedig ilyen esetben önálló keresetet kell indítani.

A Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy „sem a tévedés, sem az illetéktelen befolyásolás nem vonható a Pp 260. §-ában felsorolt perújítási okok egyike alá sem."[23] Ám ugyanabban az évben (1955-ben) hozott egyik törvényességi határozatában viszont azt fejti ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy „a bírói egyezség tévedés címén perújítással *is* megtámadható". „Fennáll a perújítási lehetőség — folytatódik a törvényességi határozat — ha a tévedést az okozta, hogy a fél az egyezség jóváhagyása előtt a bíróságtól nem kapta meg a feltétlenül szükséges tájékoztatást."[24] Ez a határozat tehát — eltérően az előbb idézettől — már vagylagos álláspontot foglal el, s tévedés miatt a bíróság által jóváhagyott egyezség ellen perújítást is, de önálló keresetet is enged.

Hasonlóképpen vagylagosan foglalt állást a tárgyalt témakörben a Legfelsőbb Bíróság egy 1958-ból[25] és később egy 1964-ből[26] származó határozatában is.

A mi felfogásunk szerint a szóban forgó probléma helyes jogi megoldása nem teszi szükségessé a vagylagos állásfoglalást, megfelelőnek látjuk az egyértelmű, egyedül lehetséges válaszadást, hogy ti. *tévedés vagy megtévesztés címén a bíróság által jóváhagyott egyezség általában perújítással támadható meg, az önálló keresetindítás előfeltételei nincsenek meg.*

Ezt a felfogásunkat arra alapozzuk, hogy perújítás az első fokú ítélet hozatalakor, illetőleg az egyezség bíróság által történő jóváhagyásakor már megvolt, de csupán azt követően kiderült tények vagy bizonyítékok alapján kérhető, új kereset előterjesztésének ellenben csak olyan új körülmények alapján van helye, amelyek a jogvita elbírálásakor *még nem léteztek, csak annak megtörténte után, utóbb keletkeztek.*[27] A tévedést, illetőleg a megtévesztést kiváltó körülmények már a bíróság által jóváhagyott egyezség *megkötésekor* objektíve fennforognak, csak később válnak az érdekelt fél számára ismeretessé. Az imént elmondottak alapján — véleményünk szerint — egészen nyilvánvaló, hogy a megtörtént vagy a vélt sérelem elhárítását perújítási kérelemmel kell megkísérelni.[27/a]

b) A bíróság által jóváhagyott egyezség és a perújítás egymáshoz való viszonyában egy másik kérdés is felvetődött a jogirodalomban, nevezetesen, hogy a perújítási eljárás során a felek köthetnek-e egyezséget és azt a bíróság jóváhagyhatja-e. Hámori Vilmos „A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben" címen, ebben a munkaközösségben, 1966. februárjában megtartott előadásában — miként a vitaülésről megjelent beszámolóban olvastuk — azt az álláspontot foglalta el, hogy a perújítási, mint rendkívüli perorvoslati eljárás során az egyezségkötés lehetősége kizárt.[28]

Ezzel ellentétes nézetet vall Szabó Tibor, aki szerint a felek a perújítási eljárás rendjén is köthetnek egymással egyezséget és azt a bíróság

[23] Legf. Bír. Pf. V. 20.293/1955. — BH 1955. évi 8. szám 968. eset.

[24] P. törv. 21.464/1955. — BH 1956. évi 2. szám 1190. eset.

[25] P. törv. 22.093/1958. — BH 1959. évi 5. szám 2276. eset.

[26] P. törv. I. 20.079/1964. — BH 1965. évi 2. szám 4340. eset.

[27] A magyar polgári perjog főbb kérdései. Budapest 1953. 212. old.

[27/a] Az előadást követően egyes felszólalók a kifejtett álláspontunk helytállóságát azzal az indokolással vitatták, hogy tévedés, illetőleg megtévesztés címén a jóváhagyott egyezség a Ptk 236. §-ának (1) bekezdése értelmében önálló keresettel is megtámadható. Ha ennek a felfogásnak van is létjogosultsága, az a sérelmet szenvedett fél számára — legalábbis a perújítás objektív határidejét tekintve — lényegesen kedvezőtlenebb, mint amely a mi nézetünkből következik, a megtámadási határidő ugyanis sokkal rövidebb, mint az objektív perújításé.

[28] *Félegyházi* Gyula: Vitaülés a rendelkezési elvről a szocialista polgári perben. Magyar Jog 1966. 281. old.

— a Pp 148. §-ának (2) bekezdésében foglalt feltételek megléte esetében — jóvá is hagyhatja. Kérdés, hogy ilyenkor mi lesz a sorsa az alapperben hozott ítéletnek? Szabó Tibornak az az álláspontja, hogy a Pp 268. §-ából levezethető felhatalmazás folytán a bíróság hatálytalaníthatja az alapperben hozott határozatát — tekintet nélkül arra, hogy az első vagy másodfokon emelkedett jogerőre — *és ez* megtörténhet az egyezséget jóváhagyó végzésben.[29]

A Hámori- és a Szabó-féle álláspont közül a magunk részéről az utóbbit, vagyis a perújítás során a bírói egyezség megkötését és jóváhagyását megengedő véleményt fogadjuk el. A törvényi rendelkezés (Pp 269. §) ezt a véleményt támasztja alá.

6. A Pp 264. §-a szerint, ha a perújítási kérelmet a megtámadott ítélet jogerőre emelkedésétől számított öt év elteltével terjesztették elő, a bíróság azt tárgyalás kitűzése nélkül, hivatalból utasítja el. Kérdésessé tehető, hogy a perújítási kérelem tárgyaláson kívüli elutasítása egyéb esetekben nem lehetséges-e? A Legfelsőbb Bíróság a BH 1955. évi 12. számában közzétett 172. számú polgári kollégiumi állásfoglalásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megtámadott ítélet jogerőre emelkedésétől számított 5 éven belül előterjesztett perújítási kérelem tárgyában általában *tárgyalást kell tartani.* A polgári kollégiumi állásfoglalásban kifejtett véleménnyel irodalmilag vitába szálltak,[30] rámutatva arra, hogy a Pp 264. §-ában írt körön kívül is vannak olyan esetek, amikor a perújítási kérelem tárgyalás kitűzése nélkül elutasítható. Később már maga a Legfelsőbb Bíróság is az időközben túlhaladottá vált kollégiumi állásfoglalástól eltérő értelmű eseti döntést hozott, amelyben azt állapítja meg, hogy a bíróság a perújítási kérelem felől minden esetben tárgyaláson köteles határozni, kivéve ha a perújítási kérelmet öt év elteltével terjesztették elő, illetve ha a Pp 269. §-a értelmében a Pp 130. § (1) bekezdése g) pontjának alkalmazására kerül sor.[31] Eszerint a perújítási kérelem tárgyalás nélküli elutasításának a Pp 264. §-ában említett eseten kívül is helye van.

7. A továbbiakban vizsgálat tárgyává tesszük, miként kell eljárni a perújítási kérelem nyomán az adott jogviszony elbírálásánál, ha az alapperbeli ítélet meghozatalát követően az adott jogviszonyra nézve új anyagi jogszabály jelenik meg.

Mielőtt erre a kérdésre felelnénk, választ kell adnunk arra a logikailag megelőző kérdésfeltevésre, hogy új jogszabálynak, illetőleg módosító vagy kiegészítő jogszabálynak az alapper eldöntése után történő meghozatala önmagában — egyéb feltételek nélkül — alapul szolgálhat-e perújítási kérelem előterjesztésére. Véleményünk szerint a Pp 260. §-a (1) bekezdésének a) pontjában említett „tényeknek" a jog világán kívülállóknak kell lenniük, a jogszabályok birodalmában bekövetkezett változás önmagában perújításra soha nem vezethet.[32]

Visszatérve a kiindulóponthoz, az alapperbeli ítélet meghozatalát követően az adott jogviszonyra nézve megjelent új anyagi jogszabálynak — értve ezen a módosító vagy kiegészítő jogszabályt is — a perújítási eljárás során történő alkalmazása attól függ, hogy van-e visszaható hatálya, pontosabban, hogy ez a hatály visszanyúlik-e az alapperbeli ítélet meghozatalának időpontjáig. Ha az új anyagi jogszabály ilyen visszaható erővel felruházva nincs, a bíróságnak a perújítási kérelem nyomán a jogviszonyt — függetlenül az időközben kihirdetett új rendelkezéstől — a régi jogszabály alapulvételével kell elbírálnia.

Mi legyen a helyzet az alapperbeli ítélet meghozatala után napvilágot látott elvi döntések, irányelvek és kollégiumi állásfoglalások figyelembevételénél? Rácz György legfelsőbb bírósági bíró azon az álláspontón van, hogy „az elvi döntésnél a visszaható erő problémája egyáltalán fel sem merülhet. Csak a jogszabálynak nincsen — vagy esetleg van — visszaható ereje. Az elvi irányítás megnyilvánulási alapjainak mindegyike valójában »visszahat«, azokat alkalmazni kell nyomban meghozataluktól kezdve". Rácz György nézete szerint „az elvi döntés alkalmazása szempontjából nincsen jelentősége, hogy a konkrét eset alapjául szolgált jogviszony mikor keletkezett. Ennek vizsgálatára tekintet nélkül az elvi döntésben kifejezett jogértelmezés, az irányelvbe foglalt jogpolitikai iránymutatás nyomban hat. Ugyanez vonatkozik a kollégiumi állásfoglalásra is".[33]

Úgy gondoljuk, ennek az álláspontnak a helyességéhez szó férhet, de az legalábbis vitatható, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései, irányelvei és kollégiumi állásfoglalásai minden esetben, kivétel nélkül, automatikusan visszaható erejűek lennének. Volt eset, amikor az elvi jellegű döntés visszaható erejét a Legfelsőbb Bíróság egyenesen kizárta. Ez történt meg a 639. sz. állásfoglalásban,[34] amikor a polgári kollégium kimondotta, hogy a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa által 1952. október 28-án meghozott, a Kúria 212. sz. elvi határozatát hatályon kívül helyező döntésnek — amelynek alapján az öröklési igényeket annak az államnak a jogszabályai szerint kell elbírálni, amely államnak

[29] *Szabó* Tibor: Egyezségkötés a perújítási eljárásban. Magyar Jog 1965. 374—376. old.

[30] Vö. *Boros* József: Vitás kérdések a perújítás köréből a polgári eljárásban. Magyar Jog 1956. 116—118. old.

[31] Legf. Bír. Pf. IV. 20.603/1965/5. — 1965. július 30.

[32] Ezzel ellentétes véleményt fejt ki *Beck* Salamon: „Perújítás — jogi alapon" c. tanulmányában. JK. 1946. június 174—175. old.

[33] *Rácz* György: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója. JK. 1966. 423. old.

[34] BH 1958. évi 4. szám 128. old.

az örökhagyó polgára volt — visszaható ereje nincsen.[35]

Bár az idézett kollégiumi állásfoglalás arra példa, amikor a visszaható erőt maga a Legfelsőbb Bíróság kívánta kizárni, ebből azonban nem lehet olyan következtetést levonni, hogy ha a Legfelsőbb Bíróság az elvi iránymutatásának visszaható erejét kifejezetten nem zárja ki, az a meghozatala előtt keletkezett jogviszonyok elbírálásánál feltétlenül alkalmazandó.

8. Befejezésül még egyetlen problémakört kívánunk egészen röviden érinteni:

Az 1952. évi III. törvény az eljárási szabályok megsértésében jelentkező perújítási okokat — mint ismeretes — teljesen mellőzte. A Pp azt az elvet vallja, hogy ha az ítélet megsértette az igazságot, a perújítást, mint rendkívüli perorvoslatot feltétlenül meg kell engedni, de ha az ítélet helyesen döntött, a perújításnak még akkor sincs értelme vagy célja, ha a perben bizonyos eljárási szabálytalanság történt, pl. kizárt bíró vett részt az ítélet hozatalában, vagy a fél helyett harmadik személy meghatalmazás nélkül járt el, vagy a cselekvőképtelen fél az eljárásban nem törvényes képviselője útján vett részt.

Az európai szocialista államok újabb polgári eljárásjogi törvényei ezt a koncepciót nem teszik magukévá, mert mind a csehszlovák, mind pedig a lengyel Pp taxatíve felsorolt esetekben ismeri az eljárásjogi jogszabálysértés miatti perújítást.[36]

A mi törvényünk szerint, ha a jogerős ítélet a Pp 215. §-ában foglalt rendelkezés megsértésével túlterjed a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen,[37] ez a törvénysértés csakis törvényességi óvás útján orvosolható. Sokkal célszerűbb lenne ilyen esetekre feljogosítani a feleket, hogy eljárási jogszabálysértés miatt perújítási kérelmet terjeszthessenek elő.

Úgy véljük, a Pp-nek a távolabbi években sorra kerülő újrakodifikálása során ennek az újból felvetődött koncepciónak a megfontolásával is foglalkozni kell.

Schelnitz György—Zalka Károly

[35] *Tallos* József—*Király* István: Nemzetközi vonatkozású kérdések az igazságügyi szervek gyakorlatában. Budapest 1964. 130—131. old.

[36] Vö. A csehszlovák Pp 228. § (1) bekezdés *c), d)* és *e)* pontjával, illetőleg a lengyel Pp 401. cikkével.

[37] Önálló elemzésre érdemes kérdés az, hogy ha az ítélet nem a keresettel érvényesített jog tárgyában döntött vagy túlterjeszkedett a kereseti kérelmen, a döntés (vagy annak a kereseten túlterjeszkedő része) kívülesik-e a jogerő tárgyi keretein. Vö. *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog II. félévi anyag. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó. Budapest 1965. 93. old.

A polgári perrendtartás módosításáról

A polgári eljárásjog módosításáról eddig megjelent cikkek[1] szerzői széles körben vizsgálják a gyors, alapos, egyszerű és szilárd, egyszóval hatékony ítélkezés kialakításának kérdését. A társadalmilag hatékony bíráskodásnak előfeltétele az is, hogy a vitás ügyeket társadalmi hasznosságuk, jelentőségük szerinti körülmények között intézzék el. További előfeltétel, hogy a perrendtartás e viták résztvevőit ügyük mielőbbi helyes elintézését segítő magatartásra kötelezze. Ezeknek a kérdéseknek a folyamatban levő gazdasági átalakulás komoly időszerűséget ad, hiszen számítani lehet arra, hogy a felelősség kérdésének felvetése az eddiginél gyakoribb lesz, s így a vitás ügyek, a polgári perek száma nő.

I. A jelenlegi szabályozás hátrányai

A Ptk. 7. §-a szerint a polgári jogviták nagy része bírósági útra tartozik. Mindazok, akik teljes cselekvőképességgel rendelkeznek, korlátozás nélkül pert indíthatnak és annak során személyesen eljárhatnak. [Pp. 49. § (1) bek.] Jogi képviselő igénybevétele nem kötelező, a panaszos személyesen elkészítheti keresetét, vagy bármely járásbíróságnál jegyzőkönyvbe mondhatja [94. § (1) bek.]. A feleket a Pp. 84. §-a alapján széles körben költségkedvezmények illetik meg, amelyek mentesítenek az eljárási kiadások nagyrésze alól. Az alkalmazásban (vagy tagsági viszonyban) álló tanúk munkakiesésének költsége pedig minden esetben a munkáltatót, túlnyomó részben állami, társadalmi szervet terhel. [Mt. 69. § *a)* pont, Mt. V. 139. § (1) bek. *a)* pont.]

Mivel a fenti lehetőségekkel nagyszámban élnek, a polgári bíróságokat komoly pertömeg terheli. Egy-egy polgári bíróra havonként átlag 35—40 peres ügy elintézése vár. (Így pl. a kiskunhalasi járásbíróság 4 polgári bírója évente 1600—1800 polgári peres ügyet kap, s ettől a számtól lefelé, csak a járások összevonása folytán megszűnőfélben levő kisebb bíróságokon van eltérés.) A havonként kiosztott 35—40 ügyből általában 5—10 tárgyalás nélkül nyer befejezést (áttétel, elállás stb.), de a fennmaradó ügyek elintézése még így is havi 10—12 tárgyalási napot és azokon átlag napi 3—4 tárgyalási befejezést tesz szükségessé. Általában minden második-harmadik ügy elnapolásra kerül, ezért egy-egy

[1] Novák István: A polgári peres eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny XX. évf. 1965. 11. szám, Hámori Vilmos: Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny XXI. évf. 1966. 8—9. szám, Zsembery István: A hatékony polgári bíráskodás néhány eljárásjogi eszközéről. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XIV. évf. 1967. 5. szám.

tárgyalási napon átlag 4—5 üggyel foglalkozni kell. Ez a feszített ítélkezési tempó alkalmas ugyan a statisztikai igények kielégítésére, de nem teszi lehetővé, hogy a bíró a tárgyalásokra munkaidőben rendszeresen felkészüljön, vagy egy jelentősebb ügyben időzavar nélkül elmélyülhessen, alaposabb jogi feltárást végezzen.

A nagyszámú ügy komoly része, becslésem szerint a harmada, csekély értékű, társadalmilag érdektelen, sőt sok esetben előreláthatóan alaptalan követelést tartalmaz. Ilyenek különösen a kártérítési, ingó kiadási, lakásjogi és birtokháborítási ügyek között találhatók nagy számban, ahol a kezdeményező gyakran nem is annyira anyagi előnyt, hanem inkább a másik bosszantását, meghurcolását akarja elérni, vagy egyszerűen időtöltést keres. Az ilyen igények érvényesítői rendszerint nyugdíjas vagy háztartásbeli személyek, akiknek a törvény kis jövedelmükre tekintettel költségmentességet biztosít. Így sem ügyvédre, sem a bírósági eljárásra nincs kiadásuk, s kockázat nélkül ragaszkodhatnak jelentéktelen vagy alaptalan követelésük kimerítő tisztázásához. Az ilyen ügyek jogi és tényállásbeli megítélése egyszerű lenne, ha a felek nem kuszálnák össze rosszhiszemű, egymásnak minden tekintetben ellentmondó állításaikkal, egyértelmű tények tagadásával, előrelátható valótlanságokkal. A közvetlen ismereteket és a közvetlen észlelési lehetőséget általában nélkülöző bíróság azonban ilyen ügyekben is hosszadalmas eljárást folytat. Így a hónapokig együttlakó férfi és nő élettársi viszonyának bizonyítására számos tanút hallgat ki, mivel az egyik tagadta ezt, s a másiktól a lakásért és ellátásért térítést követelt. A közös tulajdonú ingatlan pár négyszögölének birtokát az eddigi használat előzményeinek, az egész ingatlan birtokviszonyainak tanúkkal, szakértővel és bírói szemlével való felderítése után rendezi. Komoly bizonyítást vesz fel, mivel az éretlen, rosszminőségű termésében csekély kárt szenvedett igénylő „nemesített" terményért követel nagyösszegű kártérítést. A követelt 4700 forintból megítéli a már első tárgyaláson elismert 430 Ft-ot, de előzőleg két tárgyaláson 3 órán át foglalkozik az üggyel, kihallgat 10 tanút, s végül a 250 Ft perköltség viselését a költségmentességet kapott felperes helyett az államra hárítja.

E példák nem újak, de társadalmi visszhangjuk egyre erősebb. A bagatell ügyekben 20—30 km távolságból történő tanúidézés, a kórházban, iskolában, termelő üzemeknél dolgozó emberek kimozdítása, s közérdekű szervek (tanács, rendőrség) apparátusának ilyen célokra való igénybevétele értetlenséget vált ki. Több ízben is tapasztalhatja a bíró az érintett személyek tiltakozó, felháborodott vagy lekicsinylő magatartásából, hogy eljárásával azt a benyomást kelti, mintha a polgári bíróság egyedül az összeférhetetlen emberek eszköze, a társadalom perifériájára tartozó viták lebonyolítója, társadalmilag haszontalan, sőt káros intézmény lenne. — Másik, konkrétabb hátrány, hogy a nagy perszám következményeként meghiúsul a társadalmilag jelentős, időigényes ügyek alapos és gyors elbírálása. Általánosnak mondható, hogy a jelentősebb népgazdasági vagy magánérdeket érintő perekben (pl. nagyobb kötbér és kártérítési perek, házastársi vagyonközösség megszüntetése iránti perek stb.) az egyes tárgyalások között 1—2 hónap az időköz, az első fokon való befejezés időtartama pedig kb. fél év. Ezután következik a fellebbezési időszak, s esetleg hatályon kívül helyezés esetén az eljárás megismétlése. Így ezeknek az ügyeknek a tisztázása késve, a mai életritmussal ellentétesen történik — a többszöri megszakítás, a kevés idő miatt gyakran a döntés sem elég alapos, határozott. Talán felesleges is kérdezni: van-e az ilyen ítélkezésnek kellő társadalmi hatása, nevelő, visszatartó ereje?

Az alaptalan pereskedésnek és az eljárás elhúzódásának egyik fő okát abban keresném, hogy az eljárási törvény a perindítást és a pervitelt a cselekvőképességen kívül semmiféle személyi feltételhez nem köti. Így a felek jelentősebb, bonyolultabb ügyeikben is felléphetnek jogi képviselő nélkül, s ezt meg is teszik. A hagyományosan nagyobb jelentőségű tulajdoni, tulajdonközösség megszüntetési perek többségében még igénybeveszik az ügyvédi segítséget, de már az újabban bevezetett s éppen ezért a laikusok által alig ismert jogintézmények alapján, a kisajátítási, az újítási, a tsz-perekben — de sok más jelentősebb ügyben — a felek rendszerint jogi segítő nélkül járnak el. (Gyakori, hogy még állami vagy társadalmi szervezetek sem jogtanácsos, hanem joghoz nem értő dolgozóik által képviseltetik magukat.) A jogban járatlan felek helyett gyakran a bíróságra vár tulajdonképpeni szándékaik felderítése, s jogi formába öntése. A Pp. 3. § (1) bek. ugyan rendelkezik a bíróságok tájékoztatási kötelezettségéről, de a bíróság nincs olyan helyzetben, hogy a jogérvényesítés felelősségét, tehát hogy jogi lehetőségeivel helyesen él-e a fél, s hogy alaptalan követeléssel ne álljon elő, magára vállalja. A bíróság sem a panasznapon, sem a Pp. 124. § (2) bek.-ben szabályozott előkészítés során, s különösen a tárgyaláson nem képes a fél jogi lehetőségeit, a tényállást előre, kimerítően tisztázni, s így a felet kellően útbaindítani. Ennek oka részben az időhiány, részben a bíróság korlátozott mozgási lehetősége, s nagyrészben az, hogy a fél érdekeinek mérlegelése s a hatásos tanácsadás csak olyan bizalmas kapcsolat és felelősségvállalás esetén történhet meg, amit csak az egyedül az ügyfeléhez tartozó hivatásos jogi képviselő alakíthat ki.

Jelenleg a jogi segítség hiányát a fent említett tájékoztatási kötelezettséggel vélik pótolni, de ez a felfogás és a bíróságok ilyen igyekezete számos tekintetben visszás vagy eredménytelen. Gyakran előfordul, hogy a bíró a felet olyan — látszólag jogos — igény bejelentésére veszi rá, amelyet pedig a fél egy vagy más körülmény folytán, egyáltalán nem akart érvényesíteni. Ta-

lálóan állapítja meg Hámori Vilmos, hogy a felek rendelkezési jogával szemben a bíróságra háruló feladatból főképpen az nem következik, „hogy a bíróság feltétlenül jobban ismeri a tényállást, mint az érintett peres fél".[2] Gyakori az is, hogy a bíró képtelen megértetni a féllel azoknak a jogintézményeknek lényegét és alkalmazhatóságát, amelyek pedig a jogérvényesítéshez szükségesek lennének. Ha pedig a fél a kitanítás szerint terjeszti elő kérelmét, s a bíróság aszerint ítél — vagyis a fél ügyvédje és bírája lesz egyszemélyben — a másik félben ezzel óhatatlanul az elfogultság látszatát kelti.

A jogi képviselet hiánya a bizonyítási eljárásban is sok hátránnyal jár. A bizonyítás relevanciáját felismerni képtelen fél gyakran fontos tényeket mellőz, érdektelen tényekre bizonyítást vétet fel, s az eljárást elhúzza, mellékvágányra viszi. Gyakori eset, hogy a fellebbezésben a jogi képviselet hiányára hivatkozva jelentenek be új bizonyítékokat, olyan esetben is, amikor az elsőfokú bíró mindent megtett az ügy feltárása iránt. Gyakran a személyesen eljáró fél maga is érzi, hogy a bizonyítási feladatnak (pl. vagyonmérleg készítése) nem tud eleget tenni, de élve a lehetőséggel nem ügyvédhez, hanem zugírászhoz fordul. Ilyenkor kerülnek a bíróság elé a látszólag jogi formába öntött, de gyakran a hatályos jogszabályok elemeit is nélkülöző, gátlástalan hangú, készítőjének teljes felelőtlenségére valló iratok, amelyek nemcsak az eljárás kerékkötői, de nem egy esetben a fél saját érdekeivel ellentétes perbeli álláspont kialakítói is. A Pp. 3. §-a szerinti ellenőrző és tájékoztató tevékenység tehát nem pótolhatja kellően a jogi képviseletet.

A bíróság a Pp. 148. § (1) bek.-nek megfelelően majdnem minden ügyben megkísérli az egyezség létrehozását, s különösen a jelentősebb anyagi érdeket nélkülöző ügyekben törekszik a pertárggyal arányban nem álló bizonyítást egyezség elérésével mellőzni. Az ilyen törekvések azonban gyakran méltatlan alkudozásokká fajulnak, mivel a költségviselésre vonatkozó szabályok nem teszik kellően érdekeltté a feleket az ügy békés elintézésében, s a további eljárást nem kötik különösebb kockázatvállaláshoz. Az illetékezés szempontjából pl. teljesen közömbös, hogy a felek az első, vagy az utolsó tárgyaláson egyeznek meg, vagy ítéletre hagyják vinni az ügyet, mivel az illetékfizetési kötelezettség pusztán a perértékhez igazodik. Pedig a perek többségénél a való — de a tárgyaláson gyakran elhallgatott vagy megmásított — tényállás ismeretében mindkét fél már a tárgyalás kezdetén látja azt az alkalmas módot, méltányos anyagi engedményt, ami az eljárás igazságos befejezését nyomban lehetővé tenné.

II. A kötelező jogi képviselet és a községi bíráskodás

A polgári bíróság elé kerülő ügyek három, hozzávetőleg egyformaszámú kategóriába sorolhatók. Az ügyek egyharmadában a követelés jelentősége, a jogi vagy ténybeli bonyolultság indokolttá tenné jogi képviselő részvételét. Az ügyek másik harmadának elintézésénél nincs nagy szerepe a jogi képviseletnek, míg a harmadik kategóriában nemcsak a jogi képviselő közreműködésére nincs szükség, de az ide tartozó ügyek a jelenleginél jóval egyszerűbb eszközökkel, s alacsonyabb fórumon is elintézhetők lennének. Ennek alátámasztására szolgáljon néhány adat a kiskunhalasi járásbíróság 1966-ban érkezett 1000 polgári peres ügyéről. Az 1000 ügy közül 285-ben vett részt jogi képviselő, rendszerint a felperesi oldalon. (Nem számítottam az eseti s az ügygondok eljárását és azokat az ügyeket, ahol csak az állami, vagy társadalmi szervnek volt jogi képviselője, a másik félnek nem.) Az 1000 ügyből megítélésem szerint további 85-ben szükség lett volna jogi segítségre (olyan esetben is, amikor az egyik félnek volt, s csak a másik szorult volna rá), egyrészt az ügyek természete, másrészt a kereset s a beadványok hiányos vagy értelmetlen volta, harmadrészt a kereset vagy védekezés nyilvánvaló alaptalansága miatt. (Ide soroltam a zugírász fellépésének eseteit is.) Az 1000 ügyből az egyszerűbbek (kölcsön, kártérítés, vállalkozási és munkadíj, ingó kiadása, birtokháborítás és ingatlanhasználat, valamint a magánszemélyek termelési szerződéses perei) között, 5000 Ft értékhatáron alul 205 olyan ügy volt, ahol ügyvéd nem működött közre, és álláspontom szerint közvetlenebb, rövidebb eljárás is eredményes lett volna. Ez a szám még emelkedik, ha hozzászámítjuk a fentihez hasonló olyan ügyeket (a 165 db 1000 forinton aluli perértékű ügyből is), ahol volt ugyan jogi képviselő, de komolyabb munkát nem fejtett ki, így rendszerint a tárgyaláson sem jelent meg. Az e két kategória közötti ügyek nagy részét a családjogi perek tették ki, amelyeknek társadalmi jelentősége (a gyermektartási pereknél a sok adminisztráció) miatt feltétlenül szükség van a bírósági eljárásra. Érdemes lenne megfontolni, hogy a törvényi szabályozással nem kellene-e követni ezt a három kategóriát: előírni a kötelező jogi képviseletet, ahol ez szükséges — egyszerűbb útra terelni az ilyen eszközökkel is megoldható jogvitákat — míg a perek harmadik csoportjánál fenntartani a jelenlegi szabályozást.

Az ügyvédkényszer eltörlése már korábban is kétségeket váltott ki; így a polgári eljárásjog 1959-ben megjelent tankönyve kifejti, hogy az 1952. évi III. tv. az ügyvédkényszer intézményét kényszerűség nélkül ejtette el.[3] A jogpolitikai

[2] Hámori Vilmos: A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben. Jogtudományi Közlöny XXII—1967. 230. old.

[3] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar Polgári Eljárásjog, Tankönyv 1959. Szerk.: Beck Salamon, Névai László 150. old.

elvek közzététele után Névai László felhívta a figyelmet a felek gyakori elkényelmesedésére, passzivitására. „Gyakoriak még az érvényesíthető jogok nem ismeretéből, a perbeli magatartás szabályai felől való tájékozatlanságból stb. eredő mulasztások." Rámutatott arra is, hogy „fel kell számolni azt a bírósági gyámkodási szemléletet, amely a felek gyakori passzivitásának a hátterében áll."[4] Véleménye szerint ehhez a kellő eljárási eszközök a jelenlegi szabályok között is megvannak, bár kétségtelenül finomításra szorulnak. Az ELTE Polgári Eljárásjogi Tudományos Munkaközösségén 1965-ben rendezett vitaülés során már az előadó Varga Gyula és a többi felszólalók is határozottan felvetették, hogy lehetőséget kellene találni, hogy a jogokban járatlan és „passzív felet bonyolultabb ügyeknél ügyvéd igénybevételére lehessen utasítani." „A vita során a résztvevők többsége arra a — Zsembery István által megfogalmazott — álláspontra helyezkedett, hogy az ügyvédkényszer minden körülmények közötti egyértelmű elítélése és antidemokratikusnak bélyegzése jelenlegi társadalmi viszonyaink között indokolatlan és a felek jogos érdekeinek biztosítása, valamint az eljárás gyorsaságának és alaposságának szemszögéből kell vizsgálni az ilyen képviselet feltételeit, kereteit, indokoltságát."[5]

A jogi képviselet hiánya felmérésem szerint a perek közel egytizedénél jár káros kihatással, de ezek nagyobbrészt a jelentősebb érdeket tárgyazó, nagyobb bizonyítással járó ügyek közül kerülnek ki. A tulajdoni, öröklési, házastársi vagyonközösségi, kisajátítási, lakásjogi, újítási, tsz-tagsági, szerződés megtámadási, perújítási és végrehajtási pereknek már jóval nagyobb hányadában jelent hátrányt a jogi képviselet hiánya, s okoz komoly mértékben felesleges munkát, eljárási késedelmet, s gyakran a félnek sérelmet. (Pl. a cserelakásos felmondásnál, ahol az alakilag hiányos felmondás elutasítása esetén a fél ezt a felmondási jogot két évre elveszti.) Ezeket a hátrányokat bíróság nem tudja a jelenlegi eljárási szabályokkal, ellenhatással kiküszöbölni, mivel itt nem a fél hanyagságáról, (ami bírsággal stb. ellensúlyozható), hanem tehetetlenségéről van szó. A bírónak nem áll módjában, hogy a fél helyett derítse fel a telekkönyvi előzményeket, készítsen vagyonmérleget vagy felmondólevelet. Épp ezért ezekben az ügyekben a kezdeményező fél számára általában kötelezővé kellene tenni a jogi képviseletet. Szóbajöhet olyan szabály, mely szerint a bíróság csak a kereset megvizsgálása után rendelhetné el a jogi képviselő igénybevételét. Nézetem szerint ez csak az alperes védekezése tekintetében lenne helyes, mivel egyébként éppen az ügyvédkényszer nagy előnyét: a perindítás megfontolását, a kereset helyes kidolgozását engedné el a félnek. Ezt a bíróság később csak részben és késedelemmel tudná pótolni. Az előbb nem említett egyéb vagyoni ügyekben bizonyos értékhatáron (5000 Ft) felül és a jogi személyek egymásközti pereiben is indokolt lenne a követeléshez, illetve a jogi személyek anyagi lehetőségeihez képest aránylag csekély költséggel járó jogi képviselet előírása, tekintettel a perbevitt jelentősebb érdekre s a komolyabb jogászi munkára. A perek másik harmadát kitevő családjogi perekben viszont a jogérvényesítés egyszerű, a bizonyítás meghatározott, a bíróság ellenőrző, tájékoztató feladata különösen előtérbe kerül. Így ezekben a perekben — a vagyonközösségi perek kivételével — ügyvédkényszerre nincs szükség, miáltal a társadalmilag legjobban ráutalt személyek továbbra is minden kötöttség nélkül fordulhatnának bírósághoz.

A kötelező jogi képviselet további két kérdést vetne fel. Az egyik: a tárgyi és személyi költségmentesség esetében mellőzhető lenne-e a keresetkészítésnél a jogi képviselő bevonása? Úgy vélem, hogyha egyes perfajtákban az ügyvédkényszert elrendeli a törvény, ezt következetesen végig kell vinni minden bírósághoz fordulóval szemben, nehogy az intézmény épp a kis kockázattal pereskedő személyeknek hagyjon kiskaput. A tárgyi költségmentesség az ügyvédi költségekre eddig sem terjedt ki, így ez a jövőben sem mentesíthetne a kötelező ügyvédvallás alól. A személyi költségmentességre jogosult félnek igénye van pártfogó ügyvédre, tehát ingyenes képviseletre. Méltányosabb megoldás lenne, ha bizonyos csökkentett ügyvédi díj előlegezésére a költségmentességet kérő felet is kötelezné, s költségmentesség engedélyezése esetén az előlegezett díj egy részét a félnek a bírósági ellátmányból megtérítenék. Így a pártfogó ügyvédi költségek előlegezésében nemcsak az ügyvédi testület, hanem az állam és maga az ügyfél is résztvenne. — A másik kérdésre: a felperes (ill. jogi képviselője) távollétében való tárgyalás szabályozására Hámori Vilmos már megadta a választ, amikor kifejtette, hogy ezt a jogot a bíróság rendelkezésétől kellene függővé tenni.[6] Ezáltal a jogi képviselet sem lehetne formális.

A peres ügyek fennmaradó harmadát számításom szerint az egyszerűbb jogi és tényállásbeli, 5000 Ft perértéken aluli vagyoni ügyek teszik ki, amelyeknek tetemes része alaptalan, érdek nélküli követelés. Igen időszerű lenne az ilyen viták megoldását súlyuknak és elintézhetőségüknek megfelelően szabályozni, vagyis eldönteni a majdnem két évtizede vitatott községi bíráskodás ügyét. E tárgyról Beér professzor sok gyakorlati kérdést felvető ismertetést adott

[4] Névai László: A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás. Jogtudományi Közlöny XVIII—1963. 624—625. old.

[5] Szász Iván: Vitaülés a hivatásos perbeli képviselők szerepéről a polgári eljárás gyorsításában. Magyar Jog XII—1965. 237. old.

[6] Hámori Vilmos: Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny XXI—1966. 456. old.

1966-ban megjelent cikkében,[7] melyet a községi bíráskodás melletti állásfoglalásnak szánt. Javaslatának lényege, hogy a helyi bíráskodást a polgári ügyek közül a birtokháborítási, 500 Ft-on aluli (eddig fizetési meghagyásra tartozó) ügyekre, a bontóperrel, valamint a tartási szerződésekkel kapcsolatos békéltetésre, s a kisebb tsz-tagsági vitákra lehetne bevezetni. Ez a bírói fórum a tanácsi szervezeten belül, „békebíráskodás" elnevezés alatt működne, vezetője a tanács vb-elnöke vagy titkára, illetve az igazgatási szerv egyik dolgozója lenne, tagjai pedig részben a tanácstagok, részben tanácson kívüli személyek közül kerülnének ki. Az intézmény mellett főként azt emeli ki, hogy az eljárás közvetlenül, a helyi viszonyok ismerete mellett, egyszerűen, gyorsan és kisebb kiadásokkal történhetne.

Az érvelés és a javaslatok igazságát a jelenlegi bírósági gyakorlatban, a kisebb ügyek tárgyalása során kapott tapasztalatok messzemenően bizonyítják. Nagyon sok ügyben az egyszerű ténykérdést a bíróság nyomban nem döntheti el, mivel a kevés idő, a nehézkes apparátus, az eljárási kötöttségek, vagy egyszerűen a távolság a bizonyíték nyombani beszerzését s az eljárás befejezését nem teszi lehetővé. Ez történik nagyszámú kártérítési, ingatlanhasználati és birtokháborítási perben, ahol sok esetben a kárt szenvedett tárgy illetve a helyszín szemléjével a vitát el lehetne dönteni. A bíróságnak mindehhez megkeresésre, szakértőre, tanúk utazására, s főként újabb és hosszadalmas tárgyalásokra van szüksége, holott ezek az ügyek ott a helyszínen jóval egyszerűbb feltételek mellett eldönthetők. Községenként ugyanis az ügyeket érintő köztudomású tények köre (a felek körülményeinek, a helyszínnek, sőt a perbeli történésnek az ismerete) sokkal szélesebb, a közvetlen észlelési lehetőség jóval nagyobb, mint a járások összevonása folytán a felektől egyre távolabb kerülő bíróságokon. Ezek a tényezők csak a községi bíráskodásban állnának fenn, a javaslatként szóbajöhető járásbírósági egyesbíráskodásból ugyanúgy hiányoznának, mint a jelenlegi eljárásból.

Az ellenérvek közül az Alkotmányra és a községi szervezet visszamaradtságára vonatkozókat Beér János cikkében meggyőzően cáfolja. A helyi hatóságok túlterheléséről annyit mond, hogy a községi bíráskodásra szánt ügyek számát a lakosság 4%-ára teszik, ami 1000 lakosonként évi 40 ügyet jelent. Az én számításom szerint — ami csak a polgári ügyekre vonatkozik — a kiskunhalasi járásbíróság évi polgári érkezéséből (1600—1800) mintegy 500 kerülne a községi bíráskodáshoz, ami a járás 16 községe és a járási jogú város között igen nagymértékben felaprózódna. Így csak egy-egy nagyobb községhez vagy a városhoz kerülne évi 40—50 vagy ennél több ügy, ami a szabálysértési és magánvádas ügyekkel sem lenne több évente 100—150 ügynél. Ez pedig heti 3 vagy 4 tárgyalást jelentene, amelyek a messzemenően leegyszerűsített eljárási szabályok mellett túlnyomórészben befejezhetők is lennének. A nem megfelelő jogalkalmazással kapcsolatban pedig figyelembe kell venni, hogy Magyarországon egészen 1950-ig, majdnem egy évszázad óta, a jelenleginél jóval kevésbé szabályozott anyagi jog, és jóval bonyolultabb alaki szabályok mellett is fennállt és életképes volt ez az intézmény, a rendelkezésünkre álló kodifikált joganyag alapján tehát még nagyobb az esély erre. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a helyi bíróságokhoz egyszerű, inkább tényállásmegállapítást, mint jogi minősítést kívánó ügyek kerülnének, valamint hogy a jogorvoslati lehetőség minden ügyben való biztosításával, s a járásbíróság ellenőrző és tanácsadó tevékenységével a hibás munkát korlátozni és orvosolni lehetne.

A döntő kérdés a községi bíráskodás szervezetére és hatáskörére vonatkozik. A Beér János által javasolt „vegyes" rendszer (a vezető községi tisztviselő, a tagok választott laikusok) a jelenlegi ülnökbíráskodásnak a községekben sokszorosított változata lenne, ahol a fő munka, s különösen az adminisztráció a tanácsot vezető vb-elnökre vagy titkárra hárulna. Ezeknek a személyeknek a nagyobb államigazgatási munkaterhe pedig szükségszerűen azzal a veszéllyel járna, hogy a békebíráskodást mellékesen és késedelmesen intéznék. (Jelenleg is előfordul, hogy a birtokháborítási panaszt a túlterhelt vagy kényelmeskedő tanácsi előadó 15 nap elteltével minden intézkedés nélkül a bírósághoz továbbítja.) A békebíráskodás társadalmi úton, tehát teljesen laikusok által történő megvalósítása pedig a gyakorlatlanság, az írásmunkában való járatlanság miatt okozhat nehézségeket, bár ezek a személyek ambíciójukat és idejüket erre a feladatra összpontosítva, képességeiket fejleszthetnék. A békebíráskodás szervezeti kerete — Beér Jánoséval egyező véleményem szerint — csak a jelenlegi tanácsi apparátus lehet, mivel újabb, esetleg a lakóterületek melletti szervezet kialakításának jogi és anyagi feltételei egyaránt hiányoznak. Ha a békebírákat a helyi tanácsok választanák meg, a bírák választására vonatkozó alkotmány-elv széleskörben megvalósulna, a tanácsok pedig a békebíróságoknak hatósági tekintélyt, központi elhelyezkedést, s hivatali segédletet (helyiségek, adminisztráció) biztosíthatnának.

A községi bíráskodás hatáskörét illetően fontos elvnek tűnik — ami az intézmény létoka is —, hogy az egyszerűbben eldönthető és az érdek nélküli ügyek minél nagyobb számban kerüljenek a békebíróság, s minél kisebb számban a rendes bíróság elé. Ennek az elvnek az érvényesülése több tényezőtől függ: mindenekelőtt az értékhatártól, másodszor az eljárás fakultatív vagy kötelező jellegétől, harmadszor a járásbírósághoz való továbbítás lehetőségétől, végül a bírósági jogorvoslat szabályozásától. A régi Pp.

[7] Beér János: A községi bíráskodás ügyéről. Állam és Igazgatás 1966. 105—113. old.

(1911. I. tc. 758. §) 100 pengős értékhatára a társadalmi bíráskodásról szóló jelenlegi jogszabály (1962. 24. tvr. 12. §) 1000 Ft-os értékhatárának felel meg, s a jelentősebb vagyoni érdek valóban inkább ettől az értéktől kezdődik, mint az 500 Ft-os határtól. Emellett ha az 1000 Ft-os értékhatárig is kivételt képeznének a kötelező jogi képviseletnél felsorolt ügyek és valamennyi családjogi ügy, akkor sem nehezebb jogi megítélésű, sem társadalmilag jelentősebb érdek nem kerülne helyi hatáskörbe. Ezért az 1000 Ft értékig, valamint az ingatlanhasználati és a jelenleg is községi hatáskörben levő birtokháborítási és békéltetési ügyekben a helyi bíróságot kötelező első fórumként lene indokolt kijelölni. A bírósághoz való továbbítási jog könnyen illuzórikussá teheti az új intézmény fennállását, ezért a rendes bírósági eljárás kezdeményezését a jogorvoslatra kellene hagyni. Még bonyolultabb ügyekben sincs ok tartani az egyszerű élettapasztalaton, természetes igazságérzeten alapuló, sommás intézkedéstől, mert a hibalehetőségnél jóval nagyobb az esély a helyes, életszerű döntésre, súlyosabb érdek nincs veszélyeztetve, s a hibás határozaton a rendes bíróság kellő időben változtathat.

Előnyös lenne, ha az értékre tekintet nélkül biztosított jogorvoslati lehetőségnél az ügyvéd igénybevételét előírná a törvény. Így a felek a felülvizsgálat kezdeményezése előtt jogi tanács megfontolására, bizonyos kockázatvállalásra s a kereset kellő előkészítésére lennének szorítva. A szakszerű előkészítés azt is lehetővé tenné, hogy a rendes bíróság az előző eljárás iratait bekérve, s az ellenfelet a Pp. 257. §-ához hasonlóan megnyilatkoztatva, a lehetőséghez képest tárgyalás nélkül végezze el a felülvizsgálatot.

Az 1000 és 5000 Ft perérték közötti, ügyvédkényszer alá nem tartozó vagyoni ügyeknél az egyik lehetőség a régi törvényhez hasonlóan (1911. I. tc. 94. §) a fél személyes eljárása, de ez visszás lehet akkor, ha már az 1000 Ft-on aluli ügyek rendes bíróság elé vitele ügyvédvalláshoz van kötve. Másik megoldás, hogy ez ügyekben a fél választása szerint fordulhatna ügyvéd útján a rendes bírósághoz, vagy személyesen a községi bírósághoz (aki bonyolultabb ügy visszaadásával az előbbire kötelezhetné is a felet).

III. A költségviselés és a per első tárgyalásának szabályai

Az egyszerűbb és alaposabb tárgyalási rendszer kialakítását célozva Hámori Vilmos felvetette az első tárgyaláson való egyesbíráskodás, továbbá a felek személyes meghallgatásának kérdését. Az ülnöki részvétel mellőzése szerinte a nem vitás tényállású ügyek első tárgyalásán lenne indokolt, mely esetben „határozottabbá válna az egyes perszakok elkülönülése... Az azonban nem szüntetné meg a tárgyalás egységét és a perfelvételi tárgyalástól éppen az különböztetné meg, hogy nem vitás tényállás esetén ítélethozatalnak lenne helye, egyébként pedig az lenne a rendeltetése, hogy a felek közreműködésével hathatósan előkészítse" a további eljárást, a bizonyítást.[8] Nem az első tárgyalással kapcsolatban, de hiányolta, hogy a felek személyes meghallgatását a törvény — a családjogi pereken kívül — nem biztosítja, holott ennek elmaradása „nemcsak a bíróságnak és az ellenfélnek okoz szükségtelenül, aránytalanul sok munkát, de az igazság felderítése is bizonytalan".[9] Ugyancsak nem az első tárgyalással kapcsolatban, de széles körben kialakult nézetnek adott hangot Zsembery István, amikor rámutatott, hogy az új gazdaságirányítási rendszerre tekintettel fokozott jelentősége van „az alaptalan perlés és az alaptalan védekezés elleni küzdelemben" a perköltség-következményeknek.[10] Az előadását követő vita során is egyöntetű véleményen voltak a felszólalók e kérdésben.[11] A tett javaslatok elvi lényege abban foglalható össze, hogy a polgári peres eljárásban résztvevők magatartását is a nagyobb kockázatvállalásra való kötelezéssel lehetne helyes irányban befolyásolni.

Nézetem szerint az utóbb említett két intézmény is a per első tárgyalásának újraszabályozásával összekapcsoltan fejthetne ki nagyjelentőségű pozitív hatást, a viták mielőbbi lezárása, a felesleges eljárás elkerülése és a döntés alapos előkészítése érdekében. A per első tárgyalása ugyanis szerintem nem az egyesbíráskodás vagy a mulasztási ítélet újbóli bevezetése miatt jutna különös jelentőséghez, hanem mert megfelelő szabályok alapján ez képezné a nagy vízválasztót a jogvita nyombani rendezése, illetve a per kiszélesítése, elhúzódása között. E szabályok szerint az első tárgyalás lényege a felek (jogi személyeknél a képviselők) meghallgatása és a békés megoldás előmozdítása lenne. A felek meghallgatása, a kereset és védekezés egyeztetése után ugyanis az esetek többségében a bíró már ismeri annyira a tényállást, hogy ha dönteni nem is, de a jogvita befejezésének módjára (egyezségre, esetleg elállásra) kellően megalapozott javaslatot tud tenni. A felek gyakran — még ha nem is várnak a per folytatásától kedvezőbb eredményt — azért zárkóznak el ez elől, mert nem fűződik komolyabb anyagi érdekük ahhoz, hogy ne kíséreljék meg mégoly tiszta ügyben is az eljárás elhúzását, mondvacsinált kifogásokkal és bizonyítási indítványokkal. A feleknek ezzel az indolenciájával szemben lenne szükség az első tárgyalás hatásosabb szabályaira.

Az első tárgyalás jelenleg is túlnyomó részben a felek meghallgatására, a további eljárás

[8—9] Hámori Vilmos: Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny XXI—1966. 454—456. old.

[10] Zsembery István: A hatékony polgári bíráskodás néhány eljárásjogi eszközéről 301. old.

[11] Boros József: Vitaülés az új gazdaságirányítási rendszer polgári eljárásjogi kérdéseiről. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XIV—1967. 318. old.

előkészítésére korlátozódik. Az általam vizsgált 1000 perben az okirati bizonyításon kívül egyéb bizonyításra (tanú és szakértő meghallgatására) mindössze 32 ügyben került sor, de ezek közül is csak 16 tárgyalás fejeződött be nyomban, a többit elnapolták. A 970 ügy többségében az első tárgyaláson csak a felek meghallgatására, egyeztetésére került sor, bár számos ügy nyomban (egyezséggel, ítélettel stb.) bizonyítás nélkül is befejeződött.

Érdemes lenne ezzel a helyzettel és a bontóper szabályaival egyezően az első tárgyalást átalakítani a felek meghallgatása, békítése, s a bizonyítás előkészítése keretévé, eljárásjogi és illetékjogi szempontból egyaránt. Így a bíróság az első tárgyalásra csak akkor tűzne bizonyítást, ha ezzel az ügyet be is tudná fejezni. Egyéb esetben a bíróság az első tárgyaláson csak a fenti céllal járna el, s a kereseti illeték lerovása is ennek megfelelően történne. A régi Bélyegtörvény 20. § (1) bek. is különbséget tett a perfelvételi tárgyaláson és a később kötött egyezség, illetve az egyezség és az ítélet között. (Egyezségnél az illeték csak a negyede, később a fele volt az ítéleti illetéknek.) Épp ezért a kereseten csak egy általános illetékminimumot kellene leróni, amit a perérték szerinti összegre csak ítélet, illetve további bizonyítás esetén kellene kiegészíteni. — Jelenleg a Pp. 148. § (1) bek. szerint a bíróság a per bármely szakában megkísérelheti az egyezség létrehozását, holott a jóváhagyás kérdésében a felek meghallgatása nélkül nem dönthet. Az első tárgyalás jelentőségét emelné, ha a feleket meghallgatásuk után a bíróság perrendszerűen figyelmeztetné az alkalmas megoldásra: egyezség lehetőségére, elállásra, vagy a bizonyítandó kérdésekre. A felek ezt követő újabb nyilatkozatához fűződne az illetékkiegészítés, a további költségviselés hatálya.

A költségmentesség engedélyezésével is várni kellene az első tárgyalásig, mert a bíróság csak a felek meghallgatása, magatartásuk megismerése után tudja mérlegelni a Pp. 85. § (3) bek.-ének alkalmazását, hogy a költségmentességet kérő perlekedése nem látszik-e rosszhiszeműnek, vagy előre teljesen eredménytelennek. — Ugyanakkor a Pp. 146. § és 147. §-án változtatva csak az első tárgyalás berekesztéséig kellene jogot adni a keresetváltoztatásra, vagy a viszontkereset (beszámítási kifogás) előterjesztésére. Jelenleg ugyanis gyakran előfordul, hogy a bizonyítás sikertelensége esetén élnek újabb — s rendszerint ismét alaptalan — követeléssel, vagy a kereseti követelés bebizonyítása után jelentik be a viszontkeresetet. Mivel követeléseik tárgyával a felek már a per kezdetén tisztában vannak, az első tárgyalás után csak a Pp. 247. § (1) bek.-e szerinti mértékben lehet szükségük a keresetmódosítási jogra. (Utóbb történt változás esete, keresetfelemelés stb.)

A per első tárgyalásának jelentőségét így az adná meg, hogy 1. ez a tárgyalás biztosítaná a felek vitájának bírói ellenőrzését; 2. a bíróság intelme és az illetékkedvezmény az ügy mielőbbi lezárását segítené elő; 3. a további eljárás, s különösen a rosszhiszemű, alaptalan pereskedés megfelelő kockázatvállaláshoz lenne kötve; 4. a felek meghallgatása, s valamennyi követelés, és ellenkövetelés áttekinthetősége módot nyújtana a további eljárás alapos előkészítésére, végül 5. az eljárási illeték arányos lenne a bíróság igénybevételének mérvével.

A további eljárás kockázatához — úgy vélem — nem csak az illeték viselése, de a tanúk munkából való kiesésének költsége is hozzá tartozik. Ha a magánvádas büntetőigény érvényesítését, tehát egy közérdekűbb eljárást a törvény a tanúköltség előlegezésétől tette függővé, még kevésbé indokolt, hogy a vagyoni érdekek érvényesítése a munkáltató; a társadalom költségére történjen. Arról is gondoskodni kellene, hogy a felek az elsőfokú eljárásban érvényesíthető bizonyítékokat csak kellő jogkövetkezmények (anyagi hátrány) terhe mellett hagyhassák a másodfokú eljárásra, vagyis ne nehezítsék ezzel is a per befejezését. Végül idézem Zsembery István figyelemreméltó megállapítását: „nagyon kevés percsoportban indokolt, hogy a pervesztes felet ne terhelje az illeték kockázata ... hogy a könnyelműen, alaptalanul pert indító fél se viseljen semmiféle következményt."[12] Ha a bíróság jogot kapna, hogyha a fél rosszhiszeműsége vagy teljesen alaptalan perlése csak később bizonyul be, ítéletében a költségmentesség ellenére is kötelezhesse ezt a felet az általa okozott kiadások (vagy egy részük) megtérítésére, módja lenne megakadályozni a költségmentességgel való visszaélést.

A peres eljárás módosítására tett javaslatok közül csak néhányat igyekeztem részletesebben kidolgozni, de ezek is mutatják, hogy nem csupán a részletszabályok módosítására van szükség. A perrendtartásban biztosított jogok és jogérvényesítési lehetőségek nem tarthatók fenn egyforma mértékben és egyenlő szinten a társadalmilag hasznos viták kezdeményezői és a jogokkal visszaélő, összeférhetetlen személyek számára. Ennek a lényeges, alapvető kérdésnek a megoldását kívánja elősegíteni a jelen dolgozat.

Rátonyi Tamás

[12] Zsembery István: A hatékony polgári bíráskodás néhány eljárásjogi eszközéről. 301. old.

Az együttműködési szerződés

A társadalmi munkamegosztás kiszélesedése egyre több termelő szervezet résztevékenységét igényli. A termelési folyamat megszervezése ennél fogva mind nagyobb mértékben függ a termelési kooperációba bekapcsolódó társvállalatok tevékenységétől. Az ipari vállalatok gyártás-programozását gyakran nemcsak a fontos alapanyagok vagy félkészáruk szállítási késedelme, de kisebb értékű anyagok beszerzési nehézsége is érzékenyen érinti. A nem telepített iparágakban, például az építő- és a szerelőiparban, a kooperáció még bonyolultabb. E termelő szervezetek működését az is nehezíti, hogy kooperációs partnereiket nem maguk választják meg, jóllehet a társvállalkozók nagy része térben és időben együtt dolgozik (lásd beruházások, nagyberendezések exportja).

A telepített ipar a kooperációban mutatkozó zavarok esetében vagy tartalékához nyúl, vagy más partnerrel veszi fel a kapcsolatot. Vállalatközi termelési kapcsolatainak megszervezésére, illetve átcsoportosítására megfelelő kötelmi formák (adásvételi, szállítási szerződés stb.) állnak rendelkezésére. A nem telepített iparágak egymással fennálló tényleges, illetve kívánatos együttműködésének azonban közvetlen jogi alapja nincs.[1] A beruházásoknál például az egyes (építőipari, technológiai szerelési, tervezési stb.) vállalkozói tevékenységek összehangolása közvetetten, a beruházó által a vállalkozókkal létesített kétoldalú jogviszonyok alapján történik. A fővállalkozási rendszer ezen a problémán részben segít, erre alkalmas szervezetek hiányában azonban a teljes (ún. kulcsátadásos) fővállalkozás még elég ritka, és várhatóan sokáig az is lesz.[2]

Az a felismerés, hogy az egymással kötelmi kapcsolatban nem álló, de egy munkahelyen közös cél érdekében tevékenykedő vállalkozók kooperációja elégtelen és ebből jelentős népgazdasági kár származik, nem mai keletű. Részmegoldásként a jelenlegi jogszabályok egyes szerződésen kívüli kapcsolatokat államigazgatási jellegű kötelezettségként írnak elő, ezek a szankció nélküli rendelkezések azonban az együttműködés területének csak határmezsgyéit érintik.[3]

A jogszabályok azonban szigorú szankciórendszerükkel és a jogérvényesítési kötelezettség előírásával az együttműködési kapcsolatok kialakulását hátráltatják is. A gazdasági mechanizmus új rendszerében várhatóan e kötöttségeknek egy része feloldódik, az egyéni és a kollektív érdekeltség fokozása pedig a kooperációs hajlandóságot nyilvánvalóan növelni fogja.

A vállalkozók közötti együttműködés jogi formájának rendezését már többen sürgették, az ehhez szükséges előfeltételek azonban nálunk csak most érnek meg.[4] Örvendetes kezdeményezéseknek azonban tanúi vagyunk (ilyen pl. a Debreceni Konzervgyár beruházásának megvalósítására irányuló munkahelyi együttműködési szerződés). A német jogi irodalomban ezt a kérdést már régebb idő óta részletesen tárgyalják, mivel az NDK Szerződési Törvényének 14. §-a a kettőnél több üzem közötti gazdasági, komplex szerződés megkötését egyes esetekben kötelezővé teszi.[5]

Az együttműködési kapcsolatok összehangolásának kötelmi jogi formájaként alapvetően *három megoldás* kínálkozik.

a) Az egyik módszer szerint az együttműködés egyik résztvevője a többi kooperáló partnerrel külön-külön egyezteti az együttműködés alapjául szolgáló dokumentumot és *kétoldalú megállapodásokban* rögzíti velük az együttműködés körét, feltételeit és módozatait. Ebben az esetben a termelési (gyártási, kivitelezési stb.) folyamatban résztvevők tevékenységének egymással való összehangolása az ő feladata, a kooperáció szálai hozzá vezetnek, a vállalkozók egymással szerződési jogviszonyban nem állnak. A módszer hagyományos annyiban, hogy ez érvényesül az építőipari generálkivitelezés és a technológiai fővállalkozás rendszerében jelenleg is.

Ez a megoldás a többé-kevésbé egymásba illő jogviszonyokat mesterségesen szétválasztja, a hálózatszerűen összefonódó affinitások helyébe gúla-felépítésű, többlépcsős kapcsolatokat teremt. Nem lehet ezért az együttműködés tartalmát és az ahhoz kapcsolódó problémákat az egyes vállalkozók lehetőségeinek tükrében együttesen tisztázni, a szerződések megkötése-

[1] A Ptk. 4. §-ának a szerződési jogviszonyban nem álló felekre is irányadó általános együttműködési szabályát a döntőbizottsági gyakorlat nem alkalmazza és nem is lehet alkalmas arra, hogy a szóbanforgó, elég bonyolult kapcsolatokra pozitív hatást gyakoroljon.

[2] Ez nem jelenti azt, hogy a fővállalkozási rendszert ne kellene szorgalmazni. A Bolgár Népköztársaságban T. Zsivkov már 1963-ban sürgette, hogy a főtervező és a fővállalkozó legyen a beruházási munkahely kizárólagos parancsnoka (Za preusztrojsztvo na organizacijata, formite i metodite na rakovodsztvo i upravlenie na sztroitelsztvoto) (Rabotnicseszko Delo, 1963. V. 17.)

[3] Pl. az építési szerződés megkötése előtt a tervező és a kivitelező együttműködése a helyszíni eljárás során, valamint a kivitelezési tervdokumentáció kidolgozása folyamán, a megrendelő és a technológiai szerelő kölcsönös adatszolgáltatási és tájékoztatási kötelezettsége a szállítási szerződés létrejöttét megelőzően.

[4] Többek között Móry: Gondolatok a beruházási rendszer továbbfejlesztéséhez (Építésügyi Szemle 1964. 11.). — Kozma Tamás: A tervezési és kivitelezési szerződések a gazdaságirányítás új rendszerében. — Széll András: A vállalkozási szerződés a vállalati gazdálkodásban (mindkettő a „Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből", Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.). — Sárközy Tamás: Az együttműködési szerződés — kooperáció a beruházások megvalósításában. (Építésügyi Szemle, 1967. 11. sz.).

[5] A német szerzők közül megemlítjük G. Kelm, H. Such, G. Görner, K. Dressler, O. Spitzer, W. Berg és G. Püschel nevét.

kor előre nem látható veszélyforrások együttes elhárítására felkészülni, és általában a szocialista szervezetektől elvárható együttműködési magatartásokat előírni. Ezért a kooperációs igényeket is kielégítő, egymástól különálló kétoldalú szerződések csak olyan jogviszonyokban képesek a szükséges kapcsolatokat megfelelően megteremteni, amelyek az egyes közreműködők között, valamint az őket igénybe vevő jogosult között áll fenn (pl. fő- és alvállalkozók viszonya).

b) Másik együttműködési forma a *társasági szerződéssel* létrehozott egyesülés.

Az egyesülés első pillanatra alkalmasnak látszik a kívánt célra. Az egyesülés létesítésének ugyanis akkor van helye, ha állami vállalatok és egyéb gazdálkodó szervezetek közös gazdasági érdekeik előmozdítása céljából tevékenységüket szorosan össze akarják hangolni. Előnyösnek tűnik ebből a szempontból az állami vállalatról szóló kormányrendeletnek az a szabálya is, hogy az egyesülés működéséhez nincs szükség külön szervezet létrehozására.

A társasági szerződést ennek ellenére két okból nem tartjuk kielégítő megoldásnak.

Az egyesülés célja az, hogy közös gazdasági érdekeket mozdítson elő. A termelési kooperációban résztvevők nem vitásan egy cél érdekében fejtik ki tevékenységüket, érdekeik azonban gazdaságilag *csak részben közösek.* A gazdasági érdekközösség például beruházásoknál épületátadási prémium-alap képzésével megteremthető lenne ugyan, a gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei azonban ezt nem teszik lehetővé, a beruházások anyagi folyamatában részt vevő vállalatok érdekeltségének alapvetően a vállalati nyereségérdekeltség rendszerén keresztül kell érvényesülnie.

Az egyesülés e célra való alkalmatlanságának másik oka, hogy a társasági szerződés a tagvállalatok tevékenységét elsősorban a tagsági viszonyon kívüli külső kapcsolatokra figyelemmel rendezi, primér rendeltetése szerint tehát *nem a tagok közötti belső együttműködésre* irányul. Az egyesülési forma emellett döntés-technikai okokból sem lehet alkalmas az együttműködésre (az egyesülés keretében a résztvevő szervek szótöbbséggel, vagy egyhangúlag hozzák határozataikat).

c) A harmadik alternatíva számol a kooperációs kapcsolatok bonyolultságával, a jogosultságok és a kötelezettségek összefonódásával és általában azzal a körülménnyel, hogy az együttműködési jogviszonyban kettőnél több fél vesz részt. Ez a megoldás a kooperáló szervezetek együttműködését célzó viszonyok összességét többoldalú (multilaterális) kapcsolatként, *többalanyú szerződésként* fogja fel.

A többoldalú együttműködési jogviszony sajátosságai a kötelem egészét jellemzik: az alanyok száma elvileg korlátlan; a kötelem tárgyát a felek együttműködése, mint kötelmi cél a lehető legtágabban határozza meg; a kötelezettségek egy része (pl. a feleknek egymás javára fennálló tájékoztatási kötelezettsége) valamennyi szerződő alanyt terheli, másik oldalról valamennyit jogosítja; a kooperáció részleteit a termelési tevékenység egészére kiterjedő, vagy legalábbis annak egészére figyelemmel levő program alapján kell összehangolni; a szankciórendszernek — összhangban a pozitív jellegű érdekeltség-forrásokkal — arra kell ösztönöznie, hogy a kötelemszegés aránylag súlyos következménye ne csak a felróható magatartást tanúsítót, hanem lehetőleg a szerződő-kollektíva minden számbajöhető tagját serkentse a kár elhárítására, illetve csökkentésére. Az együttműködési szerződés jellegzetessége Sárközy szerint az, hogy a kötelem alanyait széles körben illetik meg a jogosultságok, illetve terhelik a kötelezettségek, a jogosultságok és a kötelezettségek egymást keresztezik, a szolgáltatások egy része nem vagyoni és nem is visszterhes.[6]

Az együttműködési kapcsolatok többoldalú szerződésben való rögzítésének gazdasági szükségszerűsége nem jelenti azt, hogy a kétoldalú szerződések ezáltal feleslegessé válnak. A kooperációs megállapodások nem pótolhatják az együttműködési szerződés egyes alanyai között a termelési résztevékenységek elvégzésére irányuló kétoldalú szerződések megkötését. Kétségtelen azonban, hogy a többoldalú szerződés — amint azt Gerhard Görner és Johannes Schubert kifejti — megerősíti a kétoldalú teljesítmények egymástól való függőségét, és ez átfogó közösségi viszonyokban realizálódik.[7]

Az együttműködési jogviszonyok létrehozása iránti igény szükségessé teszi a többalanyú kooperációs szerződéstípus azon jogi kritériumainak szabályozását, amelyek lehetővé teszik, illetve megkönnyítik a felek részére az ilyen megállapodások megkötését.

Ehhez át kell tekintenünk azokat a főbb problémákat, amelyekkel az együttműködési szerződés szabályozása során számolni kell és amelyek helyes megoldásától függ az említett jogintézmény megfelelő funkcionálásának sorsa. Ezek körébe tartozik a szerződéskötési szabadság kérdése, a szerződés alanyai, a kötelem tárgya, a jogok és a kötelezettségek tartalma, a felelősségi és szankciórendszer és végül a jogérvényesítés. E fejtegetések végén kísérlünk meg választ adni arra a kérdésre, hogy az együttműködési szerződés hogyan illeszthető be a *polgári jog rendszerébe.* Előljáróban megemlítjük még, hogy a kooperációs kötelem modelljeként a beruházási kapcsolatokat vettük figyelembe, mint legjellemzőbbeket, s minthogy ez az a terület, amely a szabályozást legjobban igényli.

1. Az új gazdasági mechanizmusban a piaci törvényeket, elsősorban az értékviszonyokat a közhatalom elsősorban indirekt, hosszabb ideig ható szabályozó eszközökkel befolyásolja. Az állam a piaci kapcsolatokba közvetlenül ritkán, és akkor is csak olyan mértékben fog beleavatkoz-

[6] Sárközy Tamás: i. m. 346. old.

[7] Komplexverträge im Investitionswesen. (Vertragssystem, 1966. 8. sz.)

ni, amikor és amennyiben az feltétlenül és más eszközökkel nem biztosíthatóan szükséges. Ez polgári jogilag azt jelenti, hogy általában a szerződéskötési szabadság érvényesül, amely a felek akaratszabadságának a kötelem létrehozásában, tehát nemcsak megkötésében, hanem tartalmának kialakításában is, tág teret enged.

A modellként vett területen, tehát a beruházások előkészítésének és megvalósításának érdekében kötött kétoldalú szerződéseknél, a szerződéskötési kötelezettség viszonylag szűk keretekre fog korlátozódni. A Gazdasági Bizottság határozata[8] értelmében a szerződéskötési kényszer csak az egyedi nagyberuházások tekintetében és csak a generálvállalkozókat terhelően áll majd fenn. A kötelmi kötelezettséget megalapító kijelölési rendszer, valamint e kötelezettség alvállalkozókra való esetleges kiterjesztésére vonatkozó elképzelések ma még nem ismeretesek.

Mindezzel a feltételezéssel számolnunk kellene, ha a beruházási folyamatban résztvevők kooperációját kötelező formában, állami kényszerrel kívánnánk biztosítani. Megítélésünk szerint azonban erre szükség nincs, sőt ilyen kényszer kifejezetten káros lenne akkor, ha egyúttal nem gondoskodnánk ennek ellentételeként a többoldalú szerződést kötő felek közös gazdasági érdekeltségéről. Ezt a kollektív ösztönzést azonban a mechanizmus irányelvei nem teszik lehetővé. Ennek hiányában a saját nyereségtömegük növelésében érdekelt vállalatoknak nem feltétlenül lesz céljuk az, hogy együttműködésüket jogi kötelékekkel megkössék.

Az együttműködési szerződés kötelezővé tétele a jogszabályalkotó számára ugyanakkor kényszerítően szükségessé tenné legalábbis a legfontosabb kötelezettségek normákba foglalását. E tartalmi kellékek meghatározása azonban az együttműködés lehetséges területeit, formáit és módszereit tekintve csak rendkívül szűk körű, pontatlan lehetne és a feleket arra ösztönözné, hogy a tág keretekben megszabott kötelességek szerződésbe foglalásakor magukat esetleges mulasztásaik következményeinek viselése alól már eleve mentesíteni igyekezzenek, a szerződés létszakában pedig, hogy a bekövetkezett kötelemszegés konzekvenciáit elhárítsák. Figyelembe kell venni azt is, hogy a számbajöhető vállalkozók tevékenysége tárgyilag, de részben időbelileg és térbelileg is elváló, és ezért kétoldalú kötelmeik létrehozására irányuló állami kényszer (a kijelölési rendszer) is várhatóan differenciált lesz.

Ezek és egyéb megfontolások amellett szólnak, hogy *az együttműködési szerződések megkötését kikényszeríteni nem lenne helyes,* különösen annak tudatában, hogy a tervezési, az építési és az egyéb vállalkozási szerződések létrehozásának kötelezettsége az állami nagyberuházások körében is csak ideiglenes jellegű intézkedés.

[8] 9/1967. (IV. 13.) GB. számú határozat 3. pontja.

2. Az együttműködési szerződés tárgya: kooperáció a beruházás előkészítésében és megvalósításában vagy azok valamelyik fázisában. Az előző pontban kifejtett álláspontból következik, hogy *az ebben való megállapodást is a felek akaratmegegyezésére javasoljuk bízni.* Elképzelhető az is, hogy a több szerződő fél által kooperációs céllal létrehozott szerződés kötelmi viszonyai egyes felek vagy azok egyes csoportjai között a beruházás különböző szakaszaihoz kapcsolódnak (pl. az egyedi nagygépek szállítóinak kooperációja az objektum megvalósításának konkrét időszakához).

Azt sem lehet kizártnak tekinteni, hogy a felek az együttműködés körébe iktassák be meghatározott kapacitás lekötését, illetve fenntartását és megállapodásukat erre az előszerződésre (pactum de contrahendo) is kiterjesszék. Ugyanez vonatkozhat a kooperációs kapcsolatok keretszerződésbe foglalására is.[9]

A kapacitáslekötési szerződést a vállalkozási szerződések körében is önálló, nevesített szerződéstípusként célszerű kialakítani; együttműködési szerződésbe való felvétele általában akkor lesz indokolt, ha több vállalkozó kapacitásának időbelileg összehangolt igénybevételét egyéb kooperációs kapcsolatokra (árajánlat stb.) is figyelemmel előre biztosítani kell (pl. bankhitelszerződés megkötéséhez). Az együttműködési viszonyok keretszerződésbe foglalását viszont csak olyan felfogás indokolja, amely a termelési folyamat *egészénél* kívánatos együttműködési viszonyt is egyes fázisokra vonatkozó kooperációs megállapodásokra tagolja, a keretszerződés tehát éppen ezek egységbe foglalása miatt szükséges. Megítélésünk szerint azonban ilyenkor is helyesebb az együttműködés egész területét felölelő szerződés létrehozása, a felek legfeljebb a szerződést a szükségnek megfelelően módosítani fogják.

A beruházási tevékenységet figyelembe véve az együttműködési szerződés tárgykörének területe rendkívül széles. Ide tartoznak többek között az alábbi megállapodások: *1.* a beruházási javaslathoz vagy a beruházási programhoz való adatszolgáltatás, azok elkészítésében való közreműködés; *2.* a költségvetés kidolgozásához szükséges adatfelvételben való részvétel; *3.* a kiviteli (műhely-)tervek készítéséhez adatok szolgáltatása, a kidolgozás alatti konzultáció (különösen az építőipari és a szerelési munka technológiáját és megszervezését illetően); *4.* megállapodás a kiviteli (műhely-)tervek tartalmára és méretarányára vonatkozóan; *5.* megegyezés a tervek fokozatos szolgáltatására, a szolgáltatás módjának és határidőinek megjelölése mellett; *6.* a munkahe-

[9] Lipcse városközpontjának felépítésénél például a főtervkötelezett, a főberuházó, a generáltervező, a középületek építőipari generálkivitelezője és a lakótelep generálvállalkozója kötött ilyen keretszerződést. A szerződés a feleknek az előkészítéssel és a megvalósítással kapcsolatos főbb kötelezettségeit jelöli meg, elsősorban felelősségük alapvető elhatárolására figyelemmel.

lyi kooperáció felételeinek rögzítése; 7. egymás részére nyújtott technikai segítség.[10]

A példaként felsorolt együttműködési szférák közül, a rangsorolás szándéka nélkül, két fontos területet külön is meg kell említenünk.

A gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei a tervek fokozatos szolgáltatását jelentősnek tartva kiemelik, hogy „a folyamatos tervszolgáltatás mértékére és határidejére az együttműködő felek kooperációs szerződésben állapodjanak meg". Az Irányelvek a kooperációs szerződést, az idézett szövegből is kitűnően, többoldalú szerződésnek tekinti. A kérdés jelentősége abban rejlik, hogy a jelenlegi jogszabályok a kivitelezési tervdokumentációt a szerződés tárgyát meghatározó lényeges tartalmi kelléknek tekintik, a judikatura ennél fogva a tervdokumentáció tartalmi hiányaihoz a szerződés semmisségének jogkövetkezményeit fűzi. Ezen a tételes jog azzal könnyít, hogy az államigazgatás felső szervei engedélyezhetik, illetve elrendelhetik a fokozatos tervszolgáltatást. Ez a szerződő felek akaratába mélyen belenyúló államigazgatási beavatkozás azonban az új mechanizmusban nem tartható fenn. A tervek fokozatos szolgáltatásában tehát az érdekelteknek kell egymással megállapodniuk. Ez viszont a beruházó, a tervezők és a kivitelezők állandó és szoros kooperációját tételezi fel.[11]

A másik széles területű együttműködési szféra a munkahelyi kooperáció feltételeiben való megállapodás, ideértve az egymás részére nyújtott technikai segítséget is A munkahelyi kooperációra irányuló többoldalú szerződés lényegét Kozma úgy foglalja össze, hogy ennek megkötésével a felek arra vállalnak kötelezettséget, miszerint a szervezési dokumentáció alapján a beruházói, a tervezői és a kivitelezési tevékenységeket az üzembehelyezési határidő tartása érdekében egybehangolják.[12] A közös munkahelyen együtt dolgozó fővállalkozók, illetve vállalkozók száma a jelentősebb beruházásoknál olyan nagy, hogy szervezett kooperáció nélkül a gazdasági szempontból rendkívüli előnyöket jelentő együttműködés nem valósítható meg. Ennek jogi eszköze pedig, az egész beruházásért felelős fővállalkozó hiányában, csak a többoldalú szerződés lehet.

Az összehangolt cselekvésekre irányuló megállapodás kiterjedhet a termelési tevékenység tényleges befejezése utáni időszakra is, elsősorban az üzembehelyezésre. (A jelentősebb gyárüzemek gépi berendezéseinek komplex kipróbálása és az objektum üzembehelyezése ugyanis elég bonyolult, meghatározott terv szerint végzett folyamat.) Sárközy kivételes esetekben elképzelhetőnek tartja az együttműködési szerződés tárgykörébe a szavatossági kötelezettségek teljesítését is felvenni.

3. Az együttműködési szerződés alanyait lényegében két tényező határozza meg. A szélesebb határvonalat a beruházási rendszer és a vállalatok struktúráját, tevékenységét meghatározó rendelkezések vonják meg, a szűkebbet a szerződés tárgyát képező kooperáció területe. Az elsőt adottságnak fogva fel, a szerződés alanyainak körében legtágabb értelemben a beruházót, a generáltervezőt, az építőipari generálkivitelezőt és a technológiai szerelést végző fővállalkozót sorolhatjuk fel. Ez csak egy korrekciót igényel, nevezetesen azt, hogy generál-, illetve fővállalkozás hiányában szerződő fél lehet valamennyi kivitelező, kivéve az alvállalkozókat.

Az iménti felsorolás nem jelenti annak a nézetnek az elfogadását, hogy a szerződő felek körét, vagy éppen számát, korlátozni kell.[13] A jogviszonyba lépő felek természetes kiválasztódása ugyanis minden állami beavatkozás nélkül is megvalósul. Azt ugyanis, hogy ki legyen a kötelem alanya, elsősorban az együttműködés tárgya és jellege, valamint a szolgáltatások faja és jelentősége fogja megszabni. Az alvállalkozóknak partnerként való bevonására aligha fog sor kerülni, részben az együttműködési szerződéstípus kötelmi sajátosságaiból adódó nehézségekre, részben pedig arra figyelemmel, hogy az alvállalkozók egymás közötti kooperációját az egyes generálvállalkozási rendszerek biztosítják.

Az előzőekben szó volt arról, hogy célszerű, ha a kooperációs megállapodások hatálya a beruházás teljes előkészítési és megvalósítási időszakára kiterjed. Ebből a premisszából azonban nem kell szükségképpen levonni azt a következtetést, hogy az összes lehetséges együttműködési cselekményt az összes számbajöhető partnerrel már eleve egy szerződésbe kell foglalni. Ennek különböző akadályai lehetnek, elsősorban az, hogy a partnerek egy része az együttműködési szerződés megkötésénél még nem ismert. A kooperációs megállapodás megkötésénél ezért adott esetben tervbe vehető, hogy további szerződő felek később lépnek a szerződésbe.

Több alany fellépése mindenesetre már a szerződés megkötésénél problémákat jelent.

A szerződés létrejöttének általános elve, valamennyi félnek a lényeges tartalmi kellékekben való akaratmegegyezése, itt is irányadó. A lényeges tartalmi elemek közé tartozik a vállalko-

[10] Az NDK-ban a többalanyú, ún. komplex szerződést általában a beruházás előkészítésének egyes fokozataira (műszaki-gazdasági célkitűzés, feladatmeghatározás) és megvalósításának egy-egy szakaszára (tervezés, tervkoordinálás és kivitelezés) külön kötik meg.

[11] Berg és Püschel igen fontosnak tartja az egyes résztervek és tervrészek kivitelezés előtti koordinálását az egységes műszaki terv összeállítása és a különböző időszakokban kidolgozott tervek eltéréseinek kiküszöbölése érdekében (Der Wirtschaftsvertrag über die Koordinierungs der Projektierungsunterlagen — Vertragssystem 1966. 3. sz.).

[12] Kozma: i. m. 162—163. old. Azzal a felfogással azonban gyakorlati megfontolásból már kevésbé lehet egyetérteni, hogy jogszabály biztosítsa a lehetőséget a beruházó, a fővállalkozók és a tervező részére egyetlen többoldalú kivitelezési szerződés megkötésére.

[13] G. Görner és J. Schubert a korlátozó álláspont hívei annak érdekében, hogy a szerződéskötés és módosítás ne váljék nehézkessé.

zási szerződések körében a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás, valamint a határidő meghatározása, a felek azonban más kérdést is lényegesnek minősíthetnek. Az együttműködési szerződés esetében a felek akaratmegegyezésének vizsgálatánál elsősorban a kooperációs hajlandóságból célszerű kiindulni, tehát abból, hogy a fél együttműködésre általában kész-e. Ha ennek az együttműködési készségnek nincs olyan jogviszony-gátló feltétele, amelynek fennállása azt kétségessé teszi, e szerződő felet illetően a kötelmet létrejöttnek kell tekinteni.

4. A többoldalú kötelmek jogosultjainak és kötelezetteinek helyzete, *a jogok és a kötelezettségek rendszere* a bilaterális szerződésektől merőben eltér. A kétoldalú jogviszonyokban a jogosulti és a kötelezetti pozíció mind formailag, mind tartalmilag egyértelmű. Lényegében ugyanezt mondhatni el a Ptk. többalanyú szerződéscsoportjairól (osztott kötelem, jogosultak együttessége, jogosultak egyetemlegessége, kötelezettek egyetemlegessége) is.

Az együttműködési szerződéseknél a jogok és a kötelezettségek rendszerbeli összefüggéseinek feltárásához célszerűnek mutatkozik egy kooperációs modell igénybevétele.

Tegyük fel, hogy A. beruházó, B. generáltervező, C. generálkivitelező, valamint D. (technológiai szerelési) fővállalkozó megállapodik abban, hogy egy vegyipari beruházás kiviteli és műhelyterveinek kidolgozásában, valamint az objektum kivitelezésében együttműködik. A közös tevékenység végső célja, hogy a beruházást határidőre, vagy előbb befejezzék. Az együttműködés — főleg időbeli — összehangolásának alapjául a felek szervezési dokumentációt fogadnak el.[14]

C. generálkivitelező és D. fővállalkozó kötelezettséget vállal arra, hogy B. generáltervező részére a tervezéshez adatokat szolgáltat saját műszaki felkészültségéről és a tervek folyamatos konzultációjában résztvesz, B. pedig kötelezi magát, hogy egyrészt a tervkészítés meghatározott fázisaiba C.-t és D.-t bevonja, másrészt adataikat és észrevételeiket érvényesíti (esetleg A. beruházó hozzájárulásával). Valamennyi fél megállapodik a fokozatos tervszolgáltatás rendszerében, B. rögzíti C.-vel és D.-vel, hogy milyen részletekben és időpontokban fogja a kiviteli, illetve a műhelyterveket rendelkezésükre bocsátani. A kivitelezés során valamennyien vállalják a kölcsönös segítségnyújtást, a legfontosabbakat fel is sorolják (munkaerő, gépek átengedése, energiaforrások közös kihasználása, helyiségek biztosítása stb.). Rögzítik, hogy a teljes munkaterületet A. C.-nek július hó 15-én, C. pedig annak a technológiai szereléshez szükséges részét november hó 3-án D. egyik alvállalkozójának átadja. Megegyeznek abban is, hogy közös újítási feladattervet állítanak össze és A. az újítási javaslatok elbírálásába a többi felet bevonja. Végül kinyilvánítják azt a szándékukat, hogy egymás részére minden szükséges tájékoztatást, különösen a felmerült akadályokat illetően, megadnak.

Ezt a modellt alapulvéve a jogosultságok és a kötelezettségek hálózatában némi rendet teremthetünk.

A felek jogviszonyában mindenek előtt *háromfajta kapcsolatot* találunk: kétoldalú, többoldalú és közösségi viszonyt.

Kétoldalú viszony az előbbi példában — többek között — az, hogy B. generáltervező C. generálkivitelező részére a terveket meghatározott ütemben szolgáltatja. E kétoldalú viszonyok körében, a kétoldalú kötelmekhez hasonlóan, a jogosult a teljesítést csak a kötelezettől, és nem mástól, követelheti.

Többoldalú viszony, ha C. részére — mondjuk — egy daru átengedését A. és D. egyaránt vállalta, tehát C. akár A.-tól, akár D.-től vagy mindkettőjüktől igényelheti a teljesítést (kötelezettek egyetemlegessége). A többoldalú viszonyok körébe tartozik lényegében a harmadik személyek javára szóló kikötés (modellünkben az a megállapodás, hogy C. munkaterületet ad át D. egyik alvállalkozójának).

A *közösségi viszonyok* közé soroljuk a kötelem tartalmának azt a részét, amely rendszerint általános megfogalmazásban bármelyik felet bármelyik féllel szemben jogosítja és egyben kötelezi (például: felvilágosítás kérése és adása, technikai segítség nyújtása), illetőleg, amely alapján a kollektíva munkájában valamennyi félnek együttesen kell részt vennie.[15]

A kooperációs kapcsolatok ilyen jellegű kategorizálását nem lehet csak dogmatikai kérdésnek tekinteni. A többoldalú szerződéseknél ugyanis alapvető fontosságú, hogy a szerződő felek egyértelműen tisztázzák: ki kivel szemben jogosított és kötelezett. A kötelmet ugyanis elsősorban a két- és többoldalú viszonyok töltik meg reális tartalommal, a közösségi viszonyokba tartozó kötelezettségek átfogó jellegüknél fogva inkább hézagpótlóak, általában a szerződéskötésnél kellő gondossággal figyelembe nem vehető események bekövetkezésének elhárítására, hatásának csökkentésére, illetve a szocialista szervezetektől általánosan elvárható magatartás tanúsítására irányulnak.[16]

A jogelmélet körébe tartozik viszont annak eldöntése, hogy a többoldalú *együttműködési szerződések felfoghatók-e* az egyes felek közötti jogviszonyok, illetve — a közösségi viszonyok tekintetében — *minden szerződő félnek mindenki-*

[14] A szervezési (hálótervezési) dokumentációk e célra történő felhasználására ld. Széll: i. m. 299. és azt követő oldalait, valamint Széll: A szerződések összhangja a beruházások megvalósításának folyamatában (Pénzügyi Szemle, 1966. 4. sz.).

[15] Görner és Schubert közösségi viszonynak tekintik a harmadik személyek javára szóló kikötéseket.

[16] Ebből a szempontból közel állnak a Ptk. 4. §-ában, valamint a 10/1966. (II. 14.) számú kormányrendelet 4. §-ában meghatározott elvekhez.

vel szemben fennálló viszonyai összegének. Megítélésünk szerint a többoldalú együttműködési szerződés kvalitatíve különbözik a kétpozíciójú kötelmektől, ezért az említett mennyiségi felfogás nem helyeselhető.

Jogalkotási kérdés végül az, hogy a jogosultságok és a kötelezettségek közül a jogszabály mit tartalmazzon, s az utóbbiakból melyeket célszerű felruházni kogens erővel.

A kooperációs jogviszony céljának általános megfogalmazásán (pl. valamely gazdasági cél elérése érdekében kifejtett tevékenységek összehangolása) túlmenően az együttműködési magatartások felsorolása, akár exemplikatív jelleggel is, feleslegesnek tűnik. A kötelem néhány további alapvető kritériumát azonban célszerű meghatározni. Ilyen jellemzők lehetnek: 1. az együttműködési szerződés nem tervszerződés; 2. a társasági szerződésektől való elhatárolást célzó kritériumok; 3. néhány közösségi, mindegyik felet terhelő (pl. általános tájékoztatási) kötelezettség meghatározása; 4. a szocialista szervezetek egymás részére nyújtott nem vagyoni; illetve kisebb vagyoni szolgáltatásainak visszthermentessége; 5. minden jogosult csak az őt megillető szolgáltatást követelheti és csak attól, aki vele szemben erre a szolgáltatásra köteles.

5. A kialakítandó szankciórendszer tárgyalása előtt célszerű az alapvető *felelősségi és kockázatviselési* kérdéseket tisztázni.

A beruházás megvalósításáért a beruházó a felelős. Ez egyik oldalról államigazgatási kötelezettséget jelent, másrészről azonban azt, hogy a kárveszélyt a beruházónak saját érdekkörében kell viselnie. Két- vagy többoldalú együttműködési megállapodások nélkül tehát a beruházás előkészítésében és megvalósításában részt vevők közötti kooperáció megszervezése és irányítása a beruházó feladata. Ezt a kötelezettséget (és egyúttal a kockázat viselését is) a beruházó megbízási szerződéssel másra átruházhatja.[17] E nélkül a kooperáció hiányosságaiból adódó kár a beruházó terhére esik.

A kooperációs tevékenység többoldalú jogviszony keretében való megosztása csökkenti a beruházói érdekkörbe eső veszteségeket, részben közvetlen kármegelőzés, illetve kárcsökkentés formájában, részben azáltal, hogy a bekövetkezett kár rendezésének alapjául szolgálhat. Megfelelő kooperáció esetében az együttműködési szerződés primér funkciója, a prevenció fog kidomborodni, annak ellenére, hogy a többoldalú megállapodás kötésekor ezeket a magatartásokat előre látni, és így a szerződés tartalmában részletesen körülírni általában nem lehet.[18]

Az együttműködési szerződés sajátosságaira és tartalmi differenciáltságára vonatkozóan korábban kifejtettekre tekintettel a szankciórendszer meghatározásánál kettős alapelvből kell kiindulni: *1.* a joghátrányok körét korlátozni sem abszolút, sem relatív értelemben nem szabad; *2.* a csaknem teljes diszpozivitásból. Ennek a két elvnek az érvényesítésével a szankciórendszer lényegét a következőkben lehet vázolni.

Az együttműködési szerződésben a felek maguk állapíthatják meg, hogy az egyes kötelezettségek megsértését mivel kívánják szankcionálni.

Az eleve csekélyebb súlyúnak ítélt, illetve az általános megfogalmazású kötelezettségek teljesítését a felek előre láthatóan nem fogják mellékkötelezettség (kötbér stb.) kilátásba helyezésével biztosítani. E körben az erkölcsi megítélésnek, a többoldalú szerződés alanyaiból álló kollektíva rosszallásának lesz döntő szerepe, amely az együttműködési szerződésekre jellemzővé váló kooperációs értekezleteken fog kifejezésre jutni. (Ennek jelentőségét helytelen lenne a kialakuló piaci viszonyok között lebecsülni, amikor az egyes vállalatokkal való kapcsolat létesítésében a „good will" egyre nagyobb súllyal fog latba esni.)

A kooperációs cselekmények nagy része jellegénél és súlyánál fogva alkalmas arra, hogy végrehajtásukat *kötbér* erősítse meg. Ilyenek lesznek a határidős kötelezettségek (pl. a tervek fokozatos átadása) és általában azok a szolgáltatások, amelyekre a kötelezett kifejezetten vállalkozik (pl. meghatározott energiaforrás rendelkezésre bocsátása). A kötbérkikötés szabadsága egyúttal azt is jelenti, hogy az érdekelt felek egyeznek meg a kötbér formájában és mértékében is. A határidős teljesítéseket a késedelmi és a nemteljesítési, az egyéb szolgáltatásokét pedig az utóbbi kötbérfajta hatásosan biztosíthatja. A nem vagyoni szolgáltatásokra, valamint általában egyes szolgáltatásoknak jelentőségükkel arányban nem álló kisebb értékére tekintettel valószínű, hogy a kötbért százalékos mérték helyett inkább meghatározott időtartamra (napra, hétre stb.) szólóan fix összegben rögzítik majd. A kötbér és általában a szerződést biztosító egyéb mellékkötelezettségek kikötésére is vonatkozik természetesen az az elv, hogy ahhoz mindazon szerződő feleknek hozzájárulása szükséges, akik a főkötelezettségben mint jogosultak vagy kötelezettek érdekeltek.

Az együttműködési szerződés tárgyának példálózó felsorolásából (2. pont) is kitűnik, hogy a kooperáció igen gyakran a felek előzetes információjára szolgál, amelynek jelentős kihatása lehet a kétoldalú (építési, technológiai szerelési stb.) szerződések tartalmára, főleg az ellenszolgáltatás megállapítására. Az egyik legfontosabbat említve, ilyen jellegű az építőipari költségvetés, illetve az egységárak véleményezése. Rendszerint érdek fűződik ahhoz, hogy a tervező által kimunkált egységárakat a kivitelező meg-

[17] Az NDK gyakorlatát illetően ld. Berg: Die Koordinierung der Projektierungsleistungen auf der Grundlage der neuen Invest-VO (Vertragssystem 1965. 7. sz.).

[18] A kockázatviselési és a felelősségi koncepcióknak az új mechanizmusban való kialakulását mélyrehatóan elemzi Eörsi: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések (Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.).

határozott időn belül, később már nem vitathatóan, véleményezze.[19]

Az együttműködési szerződés ilyen jellegű kötelezettségeinél a *jogvesztés kikötése* hatékony eszköz lehet a teljesítés kikényszerítésére, illetve — szerződésszegés esetén — a mulasztó fél büntetésére. Ha például az építőipari vállalkozónak olyan szerződési kötelezettsége áll fenn, hogy a terveket már tervezés közben konzultálja, azokra és az egységárakra vonatkozó észrevételeit közölje, a felek kiköthetik, hogy ennek elmulasztása esetében a vállalkozó elveszti a véleményezés jogát, illetve kedvezményét.[20]

A legáltalánosabban érvényesülő szankció a *kártérítési kötelezettség* lesz annak ellenére, hogy ezt a szerződésben külön kikötni nem kell. A kooperációs kapcsolatok megsértése ugyanis túlnyomórészt kárt okoz, mégpedig általában láncreakcióként továbbgyűrűző, tehát a szerződésszegő magatartással közvetlen okozati összefüggésben álló következménynél rendszerint jóval nagyobb kárt. A kártérítésre az igényérvényesítéssel kapcsolatban egyébként még visszatérünk.

Az együttműködés körébe eső szerződésszegés lehetséges joghátrányai azonban a felsoroltakkal koránt sincsenek kimerítve. A szerződő felek például megegyezhetnek abban, hogy az a fél, aki a saját szolgáltatásával késedelembe esik, nem követelheti a másik féltől meghatározott szolgáltatás teljesítését a késedelem ideje alatt. Az együttműködési szerződés emellett rendszerint vegyes típusú kötelem (ld. 7. pontot) lesz, az egyes szolgáltatások által meghatározott típusú szerződések szabályai pedig a kötelemszegés következményei tekintetében is alkalmazhatók, illetve alkalmazandók.

6. Az előzőekből következik az, hogy *a többoldalú szerződés megszegéséből eredő igények érvényesítését nem szabad az állam iránti kötelezettségként felfogni* és azt jogszabályilag előírni. A jogalkotásban e téren már némi engedmény tapasztalható, amelyet remélhetőleg majd a judikatúra is érvényesíteni fog. A legutóbbi időkig azonban a tervszerződések területén a felek egymás közötti viszonyát egymással szembeni kapcsolatként kezelték annak érdekében, hogy ez az érdekellentét, mint állandó jelzőrendszer mutassa ki a legkisebb kötelemszegést is.[21]

Az együttműködési szerződés céljából adódik, hogy e kötelemnek több fél érdekazonosságán, egymással összehangolt tevékenységén kell alapulnia. Ezért a rendelkezésre álló szankciókat csak akkor indokolt igénybevenni, amikor a kívánt hatás más módon, mint joghátrány okozásával, nem érhető el. Ennél fogva az együttműködési szerződéseknél a sérelmet szenvedett félre kell bízni azt, hogy jogainak érvényt kíván-e szerezni.

A többoldalú szerződéseknél problematikus lehet *az igényt érvényesítő személye.*

A szolgáltatásokat illetően a szabály az, hogy minden jogosult csak az őt megillető szolgáltatást követelheti attól, aki vele szemben erre köteles. Ha osztható szolgáltatással többen tartoznak vagy azt többen követelhetik, a Ptk. 334. § (1) bekezdése az irányadó. Nem lenne helyes azonban ezt a szabályt kivételt kizáróan alkalmazni az igényérvényesítés alanyának meghatározásánál.

Az együttműködési szerződés alanyai között — mint említettük — két- és többoldalú, valamint közösségi kapcsolatok létesülnek a jogosulti vagy a kötelezetti oldalon álló felek száma szerint. Kötelemszegésből eredő igényeket ehhez képest csak a mindenkori jogosultak támaszthatnának. A felek közül a beruházó az a személy, akit a szerződésszegések általában — ha közvetve is — érintenek. A beruházó azonban valamely kötelezettel szemben csak akkor érvényesítheti jogait, ha az ő kötelezettjéről van szó. Ez megoldható részben a beruházó javára szóló kikötéssel vagy azzal is, hogy a beruházó is jogosítottja lesz az illető szolgáltatásnak. (Pl. a generáltervező és a beruházó megállapodik az építőipari generálkivitelezővel abban, hogy utóbbi a kiviteli terveket és az egységárakat folyamatosan észrevételezi, ennek elmulasztása esetén a generáltervezőnek kötbért fizet, a beruházónál pedig az egységárakat később nem kifogásolhatja.)

A kártérítési követeléseknél ennél sokkal egyszerűbb megoldás is alkalmazható. A szerződésszegés ugyanis a beruházónak igen sokszor akkor is kárt okozhat, ha a szóbanforgó kötelezettséget illetően a kötelemsértővel nincs jogosulti viszonyban (nem a beruházó javára szól a szolgáltatás). Ez az eset természetszerűleg nemcsak a beruházó, hanem más fél vonatkozásában is előfordulhat. (Pl. a generáltervező a beruházóval csak a teljes tervdokumentáció szolgáltatásának határidejében állapodik meg, az egyes tervek részletekben való átadásának határidőire pedig a generálkivitelezővel köt szerződést. A generáltervező a beruházóval kötött megállapodást betartja, egyes terveket azonban a generálkivitelezővel rögzített határidőknél később ad át, amely az üzembehelyezést is késlelteti. Ebben az esetben a beruházó az üzembehelyezés késedelméből eredő kárát közvetlenül a generáltervezővel szemben érvényesíthetné.)

Ezért a jogszabálynak lehetővé kellene tennie, hogy a többoldalú szerződés bármelyik alanya a kötelemszegésből eredő kárát a szerződést

[19] A korábbi rendelkezések szerint valamennyi, 1967. január hó 1. után pedig a szerződéskötési kötelezettség alá tartozó építőipari munkánál a kivitelezőnek az előírt időn belül a költségvetés egységárait észrevételeznie kell, ennek elmulasztása esetén azokat később nem kifogásolhatja.

[20] Ennek bizonyos korlátai vannak. A vállalkozónak pl. a műszakilag alkalmatlan terv kivitelezését előzetes észrevételezési kötelezettségének megsértése esetén is meg kell tagadnia. A jogvesztés tehát nem feltétlen, azt mindig egyéb vállalkozási szabályokkal (megrendelő utasítási joga stb.) összhangban kell alkalmazni. A mulasztó kivitelezőnek azonban a késedelmes észrevételezésből (pl. tervmódosításból) eredő beruházói kárt ilyenkor is meg kell térítenie.

[21] Ld. a kötelező jogérvényesítés megszüntetésének és a kötbérkulcsok leszállításának igényével kapcsolatosan Eörsi meggyőző érveléseit (i. m. 59—69. old.).

megsértővel szemben akkor is érvényesíthesse, ha az utóbbi a szolgáltatásra nem a károsult féllel szemben köteles.[22]

További problémát okozhat a kártérítési követelés elévülése is, figyelemmel arra, hogy a kártérítés a károsodás bekövetkeztekor nyomban esedékessé válik. Megfontolandó az is, hogy a kártérítési felelősség a felróhatóságon vagy objektív kritériumokon alapuljon-e, annak ellenére, hogy Eörsi a vétkességi és az „objektív" felelősség rendszeralkotó képességeit — joggal — túlhaladottnak tartja.

7. Jogdogmatikai kérdés, hogy a többoldalú együttműködési jogviszony — az előzőekben ismertetett és itt ismételni nem kívánt sajátosságokra figyelemmel — megfelel-e a Ptk. valamelyik nevesített szerződéstípusának, illenek-e rá és mennyiben a Ptk. többalanyú kötelmeket tárgyaló fejezetének rendelkezései, *beilleszthető-e a polgári jog jelenlegi rendszerébe.*

A válasz az első kérdésre a legegyszerűbb: az együttműködési szerződés nem vonható a Ptk. egyik nevesített szerződése alá sem. Érthető, hiszen a Ptk. kötelmi jogi részének III. címe csak a legtipikusabb, gyakorlatilag legfontosabb szerződéseknek a közös szabályoktól való eltéréseit tartalmazza, az együttműködési szerződés pedig *atipikus.* A szerződési típusszabadság elve azonban magától értetődően lehetővé teszi, hogy a felek — a törvényi keretek között — a szerződés tartalmát szabadon állapíthassák meg (Ptk. 200. §-a).[23]

A Ptk. többalanyú szerződésekről rendelkező fejezete, indokolásából is kitűnőleg, csak a szűkebb értelemben vett többalanyúság eseteit szabályozza. Az együttműködési szerződés alanyai kapcsolatának hármas tagozódását (kétoldalú, többoldalú és közösségi viszony) elfogadva, a kooperációs kötelem *többoldalú viszonyaira a Ptk. 334—338. §-ai alkalmazhatók* (ld. 4. pontot), természetesen e szerződés sajátosságaiból folyó eltérések (pl. a nem vagyoni szolgáltatások gyakorisága) figyelembe vételével. A közösségi viszonyok körébe tartozó általános jellegű (pl. tájékoztatási) kötelezettségek olyan osztható szolgáltatások, amelyeket valamennyi fél követelhet, másik oldalról azokkal valamennyi fél tartozik (Ptk. 334. §-a). Mindez nem jelenti azonban azt, hogy az együttműködési szerződés belekényszeríthető a Ptk. többalanyú szerződéseket tárgyaló fejezetébe. A többpozíciójú viszonyok közös vonása ugyanis az, hogy valamennyiükben egyidőben, egymás mellett *azonos jogcím alapján* szerepel több jogosult vagy több kötelezett. A kooperációs kötelem jogcíme azonban heterogén, hacsak nem tekintjük erőszakoltan közösnek az együttműködést, mint általános kötelezettséget.

Az együttműködési szerződés tartalmát tekintve általában *vegyes típusú szerződés;* szolgáltatásai irányulhatnak vállalkozásra, bérletre, megbízásra, fuvarozásra, haszonkölcsönre és így tovább. Ha azonban ezek közül bármelyik uralkodóvá válik, az a többit abszorbeálja. Együttműködési szerződésről ilyen esetben nem beszélhetünk.

A kooperációra irányuló kötelem jellegzetessége továbbá, hogy mindig *kapcsolódik* valamilyen *gazdasági* célhoz, amelynek közvetlen megvalósítását kétoldalú szerződések biztosítják.

Végezetül az együttműködési szerződés nem tartozik a Ptk. 397. §-ában körülírt *tervszerződések* körébe, léte nem a népgazdasági tervből folyik. Mindazonáltal a gyakorlati szempontokra figyelemmel, ideiglenes jelleggel, elképzelhető olyan megoldás is, hogy jogszabály — a Ptk. 409. §-ának (3) bekezdésében foglaltak alapján — elrendelje az együttműködési szerződésekre a tervszerződések szabályainak alkalmazását.

Összefoglalva: az együttműködési szerződés olyan atipikus, rendszerint vegyes típusú szerződés, amely a szocialista szervezetek kooperációját valamilyen gazdasági cél megvalósításához kapcsolódva szervezi meg.

Móry László

[22] Az NDK Szerződési Törvényének 14. §. (2) bekezdése szerint a szerződéses kötelezettségek megsértése miatt keletkező jogok csak a sértett felet illetik meg. Ennek a megoldásnak az elégtelensége késztette Görnert és Schubertet annak kifejtésére, hogy a felelősségből eredő igények érvényesítése centralizálható lenne, például a generálvállalkozónál.

[23] A Ptk-nak a szocialista szervezetek ingyenes szolgáltatásait korlátozó 200. § (3) bekezdése érdekes módon a vállalatok együttműködési kötelezettségéből folyó kisebb jelentőségű, visszthermentes jogkövetkezményt. A hivatkozott törvényhely felhatalmazása alapján azonban szükség lehet kifejezetten is kivételt tenni a visszthermentesség tilalma alól, mivel az együttműködési szerződés nem feltétlenül csak a kisebb jelentőségű és cáljánál fogva éppen nem alkalmi szolgáltatásokra irányul.

SZEMLE

A versenyjogról*

Megszokott dolog Meznerics Iván tollából a legidőszerűbb, legégetőbb témákról gazdasági-jogi szemlélettel, tudományos megalapozottsággal előremutató, konkrét javaslatokkal végződő írásokat olvasni. Ezek között is kiemelkedő „A gazdasági verseny jogi szabályozásáról" címmel megjelent versenyjogi tanulmány.

Legyen szabad e cikkhez néhány szerény gondolattal kapcsolódnom.

A hozzászólás során figyelembe veszem Wilcsek Jenő: „A gazdasági verseny helye és szerepe az új gazdasági mechanizmusban" c., a Közgazdasági Szemle 1967. 7—8. számában megjelent cikkét is, amely Meznerics Iván írása utolsó mondatában foglalt kívánalmat jórészt kielégíti. (Ez a mondat a versenyjog helyes szabályozásához az elméleti közgazdászok közreműködését is kéri.)

1. A cikk I. fejezet 2. pontjában

* Hozzászólás Meznerics Iván „A gazdasági verseny jogi szabályozása" c., a Jogtudományi Közlöny 1967. 8. számában megjelent cikkéhez.

exemplificatív célzattal, a valóságban azonban csaknem a teljesség igényével felsorolja azokat a gazdasági és jogi intézményeket, amelyek — alapítása, módosítása, megszüntetése — révén új gazdasági rendszerünkben *el kell hárítani a verseny kibontakozásának akadályait.* A szóbanforgó tanulmány *elején* ennek a feltevésnek szerepeltetése arra a megfontolásra utal, hogy a majd keretek közé szorítandó versenynek előbb *ki kell alakulnia.*

Nem szorul bizonyításra, hogy suigeneris szabályozásra érett verseny ma nálunk nem folyik — mint ahogy az sem bizonyítandó, hogy a tervezett verseny szabályozása a verseny célul tűzésében bennefoglaltatott. (Szabályozott piac szabályozó szerepéről lévén szó.)

Kérdés: van-e, lehet-e egyáltalán olyan versenyről szó gazdasági életünkben, amelyet — mint szerző cikke erre céloz — alapvetően restrictív, regulatív szabályok keretei közé kellene foglalni?

Azt hiszem nem túlzás azt állítani, hogy erről nincs, vagy csak nagyon szerény mértékben lehet is szó. Erre utal Wilcsek Jenő: „Most nem az a probléma, miként lehetne korlátozni a gazdasági versenyt, hanem, hogy mi módon lehetne kibontakoztatni azt." (I. m. 820. old.)

Előbbiekből két következtetés vonható le: — vagy nem versenyjog kialakításáról kell beszélnünk, — vagy egyelőre nem kell a versenyjog kialakítását szorgalmaznunk.

2. A versenyjog kialakításának ellenzése nem azt jelenti, hogy a „verseny és környéke" témakör nem szorul — esetleg azonnal — szabályozásra. De nem e cím alatt és nem a javasolt tartalommal.

Meznerics Iván igen alapos körültekintéssel elemzi hazai adottságainkat és a ténybevágó külföldi — zömében kapitalista — joganyagot. Utal a „versenybizottság" munkájára és felhívja az „élő" magyar jogot is. (Utóbbit a kelleténél kevesebb kritikával.)

Nos, a versenyjog tartalmát a külföldi anyagok több-kevesebb eltéréssel, mégis azirányban egyértelműen szabják meg, hogy restrictív jellegűek, a tőkés konkurrenciaharcban a kis vállalatokat „védik" és olyan gazdasági lépések ellen „óvnak", amelyek a monopóliumok gazdaságpolitikai hatalmának — a kelleténél (!) — nagyobb növekedését eredményeznék.

Szerző odaadó munkával, frappánsan ismerteti — és elsősorban ezekre irányítva a figyelmet — azokat az elemeket, amelyekből az antitrust szabályozások összetevődnek. Végkövetkeztetésében — jogszabály-javaslatában lényeges tartalmi módosításokkal a mi társadalmi-gazdasági rendünk érdekeinek megfelelő propozíciót tesz. Ez a propozíció — ahogy Szerző nevezi, definíció — félarcú. Míg cikkében Meznerics Iván a verseny *segítéséről* is szól, a végkövetkeztetésében a szocialista versenytörvényt is *csak* védekező szemlélettel tölti meg. (Igaz preambulumként pozitív megfogalmazás szükségességére is utal.)

Nem lesz — és ebben Wilcsek Jenő cikke bőségesen bizonyítékanyaggal szolgál — a mi gazdasági versenyrendszerünk tartalmában és méreteiben olyan — megközelítően sem, mint ez a kapitalizmusban van. Nem is lehet. Drága módszer és „ott" drágasága mellett is *egyetlen* fémjelző, szeizmográf. Nekünk erre — különösen ilyen mértékben nemcsak nem volt, de nem is lesz soha szükségünk. Ha pedig ez így van, talán nem szerénytelen javaslat a versenytörvény tervezett nevét is „megtámadni" — és termékforgalmi törvényt kívánni helyébe. Ebben helyet kell kapjanak a versenyre vonatkozó restrictív szabályok — a Meznerics Iván javasolta tartalommal, mellettük azonban a versenyre egészségesen ösztönző előírások, sőt a versenyként nem értékelhető forgalmi elemek is.

3. A másik megoldás a versenyjog egyelőre legalábbis tartózkodó szorgalmazása.

Kálmán Györgynek a Jogtudományi Közlöny ugyancsak 1967. évi 8. számában megjelent „A gazdasági mechanizmus reformja és a büntetőjog" c. cikke — korább, más forrásokhoz hasonlóan foglalkozik a Btk. XIII. fejezetének 2—3 év múlva időszerű módosításával. Nos, ha nemcsak a büntetőjogi területen, hanem általában nem akarunk szubjektív hibákon kívül álló, mégis kevésbé sikerült jogi módszereket alkalmazni — amelyek vagy nem telítődnek meg élettel, vagy rosszul befolyásolnák az életet — akkor a verseny vonatkozásában sem alaptalan kívánalom: várjuk meg a verseny születését, ismerjük meg természetrajzát, és a követelményeknek megfelelően — később — kerüljön szabályozásra. Legalábbis e témában a jogi eszközökkel való úttörő, szervező munka mindenképp legyen kétoldalú.

Ezek után néhány észrevétel a kérdés részleteire vonatkozó megállapításokhoz:

4. A probléma *időszerűségét* ez idő szerint vitatni kell. Mint *verseny*-problémát. Egyáltalán nem, mint a piac jogi szabályozásának problémáját. E tárgyban ugyanis a termékforgalomról megjelent 26/1967. (VIII. 20.) Korm. számú rendelet nem minden „piaci" kérdésre terjed ki (pl. a „szabad" fogalmat alig érinti).

Helyesen mutat rá a Szerző, hogy a tisztességtelen, általában mindenféle verseny jogi szabályozása a kapitalista államokban életkérdés. Érdekesek az „Elgondolások a hazai viszonyokra" fejezetében foglalt megállapítások is, különösen a monopolhelyzet szállítási oldalról tapasztalható kedvezőtlen tapasztalatainak felsorolása.

Nem teljes azonban a cikk ezen része azért, mert ezeket a ritka gyakorlatias érzékkel felsorolt kedvezőtlen tapasztalatokat Szerző a monopolhelyzetre és úgy vezeti vissza, mintha feltétlenül a *verseny*téma részeinek lennének tekinthetők. Pedig nem szorul bizonyításra, hogy az öncélú, vagy a vállalati érdeket a népgazdasági érdek elé helyező, pl. csak a jövedelmező termelést favorizáló vállalati tényked és éppen nem a „verseny" jegyében képez visszaélést.

Ezzel kapcsolatban a következőkre kell figyelemmel lenni:

A régi mechanizmusban a monopol (vagy oligopol) helyzet kiterjedtebb volt, mint az új mechanizmusban. (Különösen az iparátszervezés után, de már azt megelőzően is.) A profilgazda-rendszer előtt is a központi gazdálkodás teljes monopolizmust jelentett — és biztosította a vállalatoknak — kezdetben kevéssé, később jobban — azt a lehetőséget, hogy a vevőkkel szemben különböző extra kikötéseket alkalmazzanak. Ez az extra-ki-

kötés-rendszer soha nem volt olyan fejlett, mint ma, ez igaz. (Az is igaz, hogy a cikk a monopol, különös-rosszul alkalmazott monopolszervezetek ellen szót emel.) Ezen azonban változtatni nem versenytörvénnyel, hanem tulajdonosi rendszabályokkal, a szűken értelmezett kereskedelmen kívüli „üzletszabályokkal", termékforgalmi törvénnyel kell és lehet. Itt ugyanis nem a versennyel összefüggő monopolkérdésről, hanem ténylegesen adott termelőkapacitásról, és a keresletet meg nem közelítő termelési volumenekről van szó. Az e talajon kinőtt visszaéléseket már vissza kellett volna nyesni, de különösen vissza kell az új mechanizmusban — és erre nem antitrust szabályok a legalkalmasabbak.

5. Feltételezve, hogy a nem egészségtelen versenyszemléletből fakadó, meglevő hibáktól eltekintünk — továbbá, hogy nem utolsó, de nem is elsősorban a jogi eszközökkel szervezett verseny általánosan beindult, vizsgálhatjuk — talán Meznerics Iván cikke a legalkalmasabb tükör ehhez — a mi versenyjogi szabályozási lehetőségeinket.

A cikk gazdag és igen értékelhető gyűjteményt ad a kapitalista (és jugoszláv) antitrust szabályozás alapelemeiből. Aztán dicséretreméltó módon értékeli át ezeket az elemeket.

Külön tanulmányt igényelne a méreteiknél, gazdasági hatalmuknál fogva különböző kategóriába sorolható gazdasági egységek és a nemzetgazdaságok kapcsolatának, különösen a gazdasági szervek és a nemzetgazdaságok közös és eltérő érdekeinek elemzése, majd ennek alapján az állam beavatkozási módszereinek, eszközeinek kiválogatása. Éppen a versenyjog szempontjából. Ha szabad itt megjegyezni, ez az a témakör, amelyben néhány egyéb gazdaságszervezési területtől eltérően sem a szocialista, sem a tőkés államok ökonómusai soha nem beszéltek, írtak konvergenciáról. Nem is lehet.

Milyen elemekről van szó? Részben anyagi, részben eljárási témákról. Az anyagiakra helyezve a súlyt: ezek szervezetiek, árszínvonalra, bojkott-tilalomra, hatalommal visszaélésre, versenykorlátozásra, piacelosztásra vonatkoznak — több helyen, bár kevésbé exact módon utalva a közérdekellenességre. (Ismét más kérdés, hogy a „köz"-érdek milyen közösség érdeke.)

Nos, a mi hazai viszonyaink, a szocialista gazdaságépítés keretei között várható versenynek éppen nem ezek a legeklatánsabb hátulütői. Ez folyik szocialista rendszerünkből, tervgazdálkodásunkból, egész termékforgalmunk eltérő típusából.

Ha pedig ez így van, akkor a külföldi — kapitalista, antitrust joganyag kevés tapasztalatot nyújthat.

Már érdekesebb, de ez is csak áttételesen értékelhető módon a jugoszláv szisztéma. Minthogy a magyar új gazdasági mechanizmus céljából, módszerében a jugoszláv gazdasági rendszertől alapvetően különbözik, itt sem vehetünk át azonos megoldásokat.

Végül nem kiindulási alap az a néhány „hatályos" magyar jogszabály sem, amelyet a kapitalista magyar jogtól örököltünk. Amilyen könnyű volt — és problémamentes — a KT néhány passzusát életben hagyni, amíg nem volt szó azonos életviszonyokról, annyira sürgős most — véleményem szerint — az így „élő" joganyag újjáalakítása. Míg a hírnévrontás, reklámszédelgés, esetleg titkok eladása, hólabdaszerződés stb. alig fordulhatnak elő — nem beszélve arról, hogy bizonyos, nevében a „régi", de tartalmában új szervezeti formák hajdani kizsákmányoló tartalommal létrehozása sem személynek, sem szervezetnek nem lehet és nem is célja. Vajon mi indokolná, hogy — talán a versenyjog gyorsabb kialakítása érdekében — akár milyen rövid időre életben lássuk ezeket a normákat? Semmi.

6. Voltak és vannak olyan intézmények — gazdaságiak és jogiak — amelyek igenis képesek a versenyt nemcsak szabályozni, de létrehozni is. Ilyen pl. a közszállítási rendszer, a versenytárgyalások stb.

A mi túlságosan is központi szervezéshez szokott népgazdaságunk ezeket a módszereket szívesen, veszélytelenül, egyértelműen pozitív hatással vállalja, alkalmas is használatukra. Talán itt kellene kezdeni.

A verseny, valóban versennyé tétele versenypályát kíván. Ma ilyennek még a szűken értelmezett piacot mondhatjuk, de holnap ilyen lehet nemcsak a hatósági, de vállalati tanácsterem is, ahol valóban versenyfeltételekről — és úgy esik szó, hogy az a népgazdaságnak egyértelműen előnyös.

7. Meznerics Iván cikkéből — úgyis írhatom mindkét részéből úgy tűnik, hogy ezt a kategóriát, a versenyt központi elgondolások alapvetően jogi eszközökkel kívánják beindítani és mindjárt szabályozni. Szerző kitűnő érzékkel gyűjtötte anyagát, végezte összehasonlításait — és adott konkrét javaslatot. Különösen érettek az eljárási és pönalizálási felvetései. Bizonyos azonban, hogy a véglegesítés előtt a közgazdászoknak az életben máris sok területen mérhető tapasztalatok alapján a verseny-szabályozást be kell és lehet állítaniok a nagy ügy, a szocialista gazdaságépítés gyorsítását szolgáló új mechanizmus keretei közé.

Boross Béla

A közös károkozók visszkereseti igényei

Az alábbiakban *a közös károkozók polgári jogi visszkereseti igényeivel* foglalkozunk.[1] Kizárólag a szerződésen kívüli kárviszonyokat vizsgáljuk. Nem térünk ki a *Ptk.* 348—354. §-aira.[2]

I.

1. Mindenekelőtt a visszkereseti igény néhány *elméleti* sajátosságára mutatunk rá.

Visszkereseti igény érvényesítésére akkor kerülhet sor, ha *két vagy több személy közösen kárt okoz egy harmadiknak,*[3] *és egy*

[1] Így nem vizsgáljuk pl. azokat a tényállásokat, amikor a közös károkozás folytán keletkező valamelyik kárviszony *munkajogi* jellegű.

[2] Kívül esnek vizsgálatunk körén azok az esetek is, amikor a közös károkozók belső viszonyában valamelyik fél oldalán *gazdagodás* is jelentkezik. (L. erről pl. *Eörsi Gyula:* A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Budapest, 1966. 174—177. old. — *Mathiasz Tivadar:* Felelősség a károkozók belső viszonyában több személy együttes károkozása esetén. MJ. 1963. 2. 71. old. — *Kecskés Sándor:* A közös károkozók kárviselésének aránya. MJ. 1963. 9. 402. old.)

[3] A közös károkozásról l. pl. *Eörsi Gyula:* Kézikönyv, 154—179. old.

vagy több közös károkozó kártérítést fizet a harmadik személynek. A kártérítést fizető fél — ebben jelentkező kárát — visszkereset útján érvényesíti (akár egészen, akár részben) egy vagy több károkozótársával szemben.

2. Közös károkozás esetén *kétféle jogviszonyt* lehet megkülönböztetni: a *külső* viszonyt a közös károkozók és a harmadik személy között, valamint a *belső* viszonyt a közös károkozók között. A külső viszonyban a károsult harmadik személy támaszt *„egyenes"* kárigényt a közös károkozókkal szemben. A belső viszonyban egy vagy több közös károkozó támaszt *visszkereseti* igényt károkozótársával (-társaival) szemben.

A közös károkozás folytán létrejött jogviszonyoknak legalább *három* alanya van: a harmadik személy és két közös károkozó. Ilyenkor két külső viszony jön létre és egy belső viszony. Ha a kárt kettőnél több közös károkozó okozta — valójában — mindegyik közös károkozó és a harmadik személy között létrejön egy-egy külső viszony és mindegyik közös károkozó között keletkezhet egy-egy belső viszony. Valamennyi külső és belső viszony: egy jogosultból és egy kötelezettből álló, *kétalanyú* kárviszony. A belső viszony sem háromalanyú kárviszony: a harmadik személy nem alanya a belső viszonynak. A külső viszony kötelezettje — a megfelelő feltételek mellett — a belső viszony jogosultjává válik.

3. „Visszkereseti igénynek"[4] nevezzük a törvényi engedményen alapuló igényeket is. Így pl. az Állami Biztosító „visszkereseti igényéről" beszélünk, ha az utóbbi a *Ptk.* 558. § (1) bek. alapján kárigényt érvényesít a károkozóval szemben. Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyen igény nem visszkereseti, hanem „egyenes" kárigény.[5] Ugyanolyan természetű, mint a biztosított kárigénye a károkozóval szemben.

4. A közös károkozás folytán nemcsak a harmadik személy, hanem egy vagy több közös károkozó a *saját* személyében vagy dolgában is károsodhat. Ezért egy közös károkozónak *két* kárigénye keletkezhet: a) *„saját"* kárigénye és b) *visszkereseti* igénye.

A tételesjogok általában különkülön szabályozzák az említett két kárigényt. *Általában a belső viszony szabályozása kizárólag a visszkereseti igényekre vonatkozik, a közös károkozók „saját" kárigényeire nem.*[6] Így hazai jogunkban sem vitás, hogy a *Ptk.* 344. §-a (1) bekezdésének második fordulata és (2) bekezdése kizárólag a közös károkozók visszkereseti igényeit szabályozza, de nem vonatkozik az általuk egymással szemben támasztható „saját" kárigényekre.

5. A közös károkozók egymással szemben támasztható „saját" kárigényei kapcsán — általában — nem beszélünk *belső* viszonyról. Ezek a kárigények a *külső* viszony, az *egyenes* kárigény szabályai szerint nyernek elbírálást.

Így *Eörsi Gyula* rámutatott arra, hogy ha pl. két gépkocsi összeütközik egymással és ennek során egy harmadik személy is károsodik, a gépkocsi üzembentartóinak „... egymásközti viszonyában az általános vétkességi felelősség érvényesül (346. §), vagyis alkalmazni kell a 339. §-t és az önhibáról rendelkező 340. §-t."[7]

Fel sem merülhet tehát az a megoldás, hogy a közös károkozók közötti viszonyban, „saját" káraik tekintetében a *Ptk.* 344. § (1) bekezdésének második fordulata, ill. (2) bekezdése kerüljön alkalmazásra.

6. A visszkereseti igény — az egyéb törvényi feltételek mellett — akkor jön létre, amikor a közös károkozó a külső viszonyban kártérítést fizet. (Ezt megelőzően nincs regresszálható visszkereseti kár.) A visszkereseti igény, jogalapját illetően, ennyiben és — amint ezt pl. *Szmirnov* hangsúlyozza[8] — *csak* ennyiben függ a külső viszonytól, az egyenes kárigénytől.

Ezen túlmenően a visszkereseti igény jogalapja *független* az egyenes kárigénytől. A két igény viszonya merőben más, mint pl. a szerződéses mellékkötelezett és a főkötelezett kötelezettségeinek egymáshoz való viszonya. *Szmirnov* mutatott rá arra, hogy míg pl. a kezes kötelezettsége a főkötelezettséghez igazodik, addig a visszkereseti igény olyannyira nem függ a jogalap tekintetében az egyenes kárigénytől, hogy az utóbbi a visszkereseti igény érvényesítésekor a teljesítés folytán *már meg is szűnt.*

7. A fentiekből kitűnik a külső és a belső viszony *időbeli* sorrendje. Egy adott külső viszonyból eredő belső viszony akkor keletkezik, amikor a külső viszony megszűnik. A két igény *nem egyidejűen* áll fenn. Az egyenes kárigény szükségképpen *megelőzi* a visszkereseti igényt.

II.

8. Nem osztjuk *Mattyasovszky Pálnak* azt az álláspontját, amely szerint a visszkereseti igény egyik feltétele az *egyetemleges marasztalás.*[10]

Ha pl. *B, C* és *D* közös károkozók közül — a károsult harmadik személy (*A*) alperesválasztása folytán — egyedül *B* és *C* áll perben, és ezért a bíróság *csak őket* marasztalta egyetemlegesen *A*-val szemben, vajon megfoszthatja-e ez a *véletlen* körülmény az *A*-nak teljes kártérítést fizető *B*-t *D*-vel szemben támasztható visszkereseti igényétől?[11] Bizonyára nem.

Vagy: ha a külső viszony tekintetében indított pernek a közös károkozók (*B, C* és *D*) közül *egyedül B* volt az alperese és ezért *C*-vel és *D*-vel szemben nem került sor sem egyetemleges, sem osztott

[4] Vagy: megtérítési igénynek.

[5] L. erről *B. T. Смирнов:* Регрессные иска в обязательствах из причинения вреди. Moszkva, 1960. 6. old.

[6] L. pl. *Karl Oftinger:* Schweizerisches Haftpflichtrecht. Zürich, II/1. 376. old., II/2. 665. old.
Megemlítjük, hogy más megoldást követ pl. az *osztrák* 1959. jan. 21.-iki 1959/48. sz. *Eisenbahn- und Kraftfahrzeughaftpflichtgesetz* (EKHG.), amelynek 11. §-a szabályozza a vasúti és a gépkocsi felelősség körében a visszkereseti igényeket. (Eszerint a belső viszonyban a felelősséget a vétkesség, a rendkívüli üzemelési veszély, ill. a túlnyomóan az egyik fél oldalán jelentkező szokásos üzemelési veszély dönti el.) A 11. § (1) bek. utolsó mondata értelmében *ugyanez* a szabály vonatkozik a közös károkozók által egymással szemben támasztható *„saját"* kárigényekre is.

[7] Kézikönyv, 178. old. 353. pont.

[8] I. m. 5. old.

[9] *Szmirnov:* i. m. 4–5. old.

[10] „Nincs egyetemleges marasztalás, nincs visszkereseti igény" – írja *Mattyasovkszy Pál.* [Többek által közösen okozott kár esetén a károkozók felelőssége a károsulttal szemben és egymással szemben (Ptk. 344. §). MJ. 1961. 5. 210. old.]

[11] Esetleg *D* fizetőképes, *C* ellenben nem az.

marasztalásra,[12] ez a *véletlen* körülmény — nézetünk szerint — nem állhatja útját annak, hogy a marasztalt és *A* részére kártérítést fizető *B* sikerrel érvényesítsen visszkereseti igényt *C*-vel és *D*-vel szemben, amennyiben a felelősség egyéb feltételei adva vannak.[13]

9. Ezért — *Mattyasovszky Páltól* eltérően — úgy gondoljuk, hogy az a közös károkozó, aki jogerős ítélet alapján kártérítést fizetett a károsult harmadik személynek — a visszkereseti igény egyéb feltételeinek megléte esetén — sikerrel érvényesíthet visszkereseti igényt azon károkozótársával (-társaival) szemben, aki(ke)t a károsult harmadik személy irányában a *törvénynél fogva* vele közös kártérítési felelősség terhel, akkor is, ha sem őt magát, sem károkozótársát jogerős ítélet nem marasztalta egyetemlegesen a harmadik személy részére kártérítés fizetésére.

10. Nézetünk szerint a visszkereseti igény előfeltételei (a felróhatóságon, ill. a fokozott veszéllyel járó tevékenységen kívül) általában a következők:

a) A külső viszonyban a perelt közös károkozót az igényt érvényesítővel együtt *a törvénynél fogva terhelő közös kártérítési felelősség* (de nem az egyetemleges marasztalás).

b) Az igényt érvényesítő közös károkozó *jogerős marasztalása* kártérítés fizetésére a harmadik személy részére.

c) A kártérítés *tényleges kifizetése* az igényt érvényesítő fél részéről a harmadik személynek.

11. Arra vonatkozóan, hogy a visszkereseti igénynek nem az egyetemleges marasztalás a feltétele, utalunk pl. *Josef Esserre*, aki szerint: „A felelősségi jogszabályoknak a belső kiegyenlítésre vonatkozó rendelkezései azt feltételezik, hogy többen *a törvény erejénél fogva* ... egyetemlegesen felelősek."[14] Tehát a visszkereseti igény feltételének *Esser* sem az egyetemleges *marasztalást*, hanem az *ex lege* egyetemleges felelősséget tekinti.

12. A visszkereseti igény *kereteit* eldönti az igényt érvényesítő terhére a külső viszonyban hozott *jogerős ítélet*. A jogszerű visszkereseti igény nem lépheti túl ezt a keretet.

A külső viszonyban jogerős ítélet nélkül, *önként* kifizetett kártérítés összege nem feltétlenül irányadó a visszkereseti igény jogszerű összege szempontjából. Előfordul, hogy a visszkereseti igényt érvényesítő közös károkozó — ítélet nélkül — teljes kártérítést fizet a harmadik személynek, bár kármegosztásnak lett volna helye, vagy olyan tételeket is kifizet, amelyek nem lettek volna felszámíthatók. Ezt a „többletet" — természetesen — nem háríthatja át automatikusan, visszkereseti igény útján, károkozótársára. Egyik közös károkozó sem lehet „nagylelkű" a külső viszonyban a másik terhére.

13. A harmadik személy részére történő *tényleges teljesítés* előtt nincs *tényleges kár*, amely visszkereset útján áthárítható lenne. [*Ptk.* 358. § (1) bek.] Helyesen írja *Szmirnov:* „Az egyenes kárviszonyban történő fizetés előtt a regreszszáló félnek nincs kára."[15]

Ezért a közös károkozó a külső viszonyban az egyenes kártérítésnek azt a részét is „előlegezni" tartozik, amelyet utóbb visszkereset útján sikerrel átháríthat károkozótársára. A külső és a belső viszony sorrendje nem fordítható meg. A közös károkozó nem igényelheti, hogy előbb károkozótársa fizesse ki részére a megtérítést és ő csak ezt követően teljesít a külső viszonyban.

III.

14. Ami a visszkereseti igény további *anyagi jogi feltételeit* illeti, mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a *Ptk.*-nak *más-más §-ai* vonatkoznak a közös károkozók egymással szemben támasztott „saját" kárigényeire és a visszkereseti igényeire.[16] Így pl.:

a) Ha a közös károkozók kivétel nélkül a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartoznak, *saját* kárigényeikre a *Ptk.* 339. § (1) bek. és 340. § (1) bek. vonatkozik, *visszkereseti* igényeikre pedig a 344. § (1) bek. második fordulata, ill. (2) bekezdése.

b) Ha a harmadik személy és egymás kárát két olyan közös károkozó okozta, akik közül az egyik a *szubjektív*, a másik az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozik, a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozó saját kárigénye tekintetében a 345. § (3) bek., az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozóé tekintetében pedig a 339. § (1) bek. és a 340. § (1) bek. irányadó;[17] a *visszkereseti* igényekre a 344. § (1) bek. második fordulata, ill. (2) bekezdése vonatkozik.

c) Ha a közös károkozók mindegyike az objektív felelősségi rendszerhez tartozik, *saját* és *visszkereseti* igényeikre *egyaránt* a 346. § irányadó.[18] Ha azonban az üzem-

[12] *Benedek Károlytól* és *Világhy Miklóstól* eltérően *eljárásjogi* okokból aggályosnak tartjuk az osztott marasztalást, ha a károsult harmadik személy a közös károkozók közül csak egyiküket vonta perbe. (L. erről: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Budapest, 1965. 352. old., l. jegyz.) — Az osztott marasztalás a Legfelsőbb Bíróság P. K. 804/3. sz. állásfoglalása (PJD. I. 123.) értelmében a közös károkozók belső viszonyát is eldönti. Ez azonban perjogilag — úgy véljük — nem lehetséges az érintett közös károkozók perbenállása nélkül.

[13] Pl. *A*-t annak következtében is gázolja el egy szabálytalanul közlekedő *B* gépkocsi, mert ennek vezetőjét elvakítja egy ismeretlen *C* gépkocsi szabálytalanul használt fényszórója. *A* az egyedül ismert *B*-t perli, akit a bíróság teljes kártérítésre kötelez. *B* a kártérítést kifizeti *A*-nak. Nincs egyetemleges, sem osztott marasztalás. *B*-nek mégis kétségtelenül van jogos visszkereseti igénye az utóbb ismertté váló *C*-vel szemben.

[14] „Die Ausgleichsregelung der Haftpflichtgesetze setzt voraus, dass mehrere *kraft Gesetzes* ... gesamtschuldnerisch haften." (*Josef Esser:* Schuldrecht. Karlsruhe. 1960. 956. old. — Kiemelés tőlem.) — „A visszkereset és az egyetemlegesség — írja *Karl Oftinger* — elszakíthatatlan korrelatív fogalmak." (I. m. II/1. 377. old.) „Ahol a külső viszonyban — írja másutt — a károsulttal szemben, több kártérítésre köteles személy egyetemleges felelőssége áll fenn ... ott merül fel ennek a kárnak a belső elosztásával kapcsolatos kérdés, más szóval a külső viszonyban teljesítő félnek a visszkereslet igénye a többi kártérítésre köteles személlyel szemben. (I. m. II/2. 665. old.) — Amint látjuk *Oftinger* sem egyetemleges *marasztalásról*, hanem egyetemleges felelősségről tesz említést.

[15] "...ранее, чем будет произведен платеж по первому обязательству,.. у ретредиента ущерба..." (I. m. 5. old.).

Ellenkező álláspontot képvisel a *BGB*-nek az NSZK-ban kiadott Nagykommentárja. Eszerint: „Der Ausgleichungsanspruch entsteht nicht erst mit der Befriedigung des Geschädigten durch einen Gesamtschuldner, sondern in dem Augenblick, in dem mehrere Ersatzpflichtige schadensersatzpflichtig werden, also normalerweise im Zeitpunkt des Unfalles." (Das Bürgerliche Gesetzbuch mit besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Reichsgerichts und des Bundesgerichtshofes. Elfte Aufl. Gruyter. Berlin. 1960. II. 2. 1516. old.)

[16] L. *Eörsi Gyula:* Kézikönyv. 171., 292–296. old.

[17] A szembenálló kárigényeknek a 340. § (1), illetve a 345. § (3) bek. alapján történő elbírálására példa a Fővárosi Bíróság Pf. 20.606/1967/14. sz. ítélete. (A gépkocsi nekiment a sorompónak. Mindkettő megrongálódott.)

[18] Több veszélyes üzem közös károkozásáról l. *Benedek Károly—Világhy Miklós:* i. m. 349. old.

bentartók közül legalább egynek a magatartása felróható, akkor — a 346. § (1) bek. utaló szabálya folytán — *a saját és a visszkereseti igényekre vonatkozó §-ok eltérése ugyanaz, mint az a) esetben.*[19]

15. Annak a közös károkozónak, aki a külső és a belső viszonyban egyaránt a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozik, károkozótársával szemben érvényesített *saját* kárigénye nem alapulhat kizárólag a 339. § (1) bek.-en, hanem egyben *mindig* a 340. § (1) bek.-en is alapszik. Magatartása ui. a külső viszonyban minden esetben *felróható* (ellenkező esetben nem lett volna felelős a külső viszonyban). Ennélfogva őt a belső viszonyban eo ipso *önhiba* terheli.[20]

16. Két olyan esetet említünk, amikor a belső viszonyban a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozót károkozótársával szemben támasztott igénye szempontjából nem terheli szükségképpen *önhiba*:

a) Ha pl. két gépkocsi összeütközése folytán egy járókelő megsérül (14. c) pontban írt eset), akkor előfordulhat, hogy azt az üzembentartót, aki igényt érvényesít károkozótársával (a másik üzembentartóval) szemben, egymás közti viszonyukban nem terheli önhiba, minthogy magatartása nem volt felróható a külső viszonyban. (Pl. felelőssége a külső viszonyban a nála jelentkező elháríthatatlan belső okon alapult.)

b) Ha az egyik közös károkozó a károsult harmadik személynek a munkáltatója — a baleset kettőjük viszonyában üzemi baleset —, a munkáltatót a külső viszonyban az *Mt.* 123/A. §-a alapján *munkajogi objektív* felelősség terheli. Ilyenkor előfordulhat, hogy a munkáltató magatartása a külső viszonyban nem volt vétkes. Ebben az esetben a munkáltatót, — aki a belső viszonyban a *polgári jogi szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozik, — károkozótársa ellen érvényesített igénye szempontjából nem terheli önhiba.

Az említett esetekben tehát a károkozótárssal szemben támasztott saját kárigény — a 340. § (1) bek. *nélkül* — kizárólag a 339. (1) bek.-en alapul.

17. A 14. c) pontban említett esetben, ha az üzembentartók egyikének a magatartása sem felróható, — a tényállás további részleteitől függően — a 346. § (2) vagy (3) bekezdését kell alkalmazni, mégpedig *nemcsak* a *saját* kárigényekre, hanem a *visszkereseti* igényekre is. A *Ptk.*-nak cikkünkben tárgyalt felelősségi szabályai közül egyedül a 346. § (2) és (3) bekezdés az, *amely egyaránt vonatkozik a saját és a visszkereseti igényekre.*

Ennek a körülménynek annyiban tulajdonítunk jelentőséget, hogy — ezek szerint — a saját kárigénynek és a visszkereseti igénynek a *különtartása, külön-külön* történő szabályozása, *nem kivétel nélküli* a *Ptk.*-ban.

IV.

18. A visszkereseti igénnyel kapcsolatos felelősség *tartalma* tekintetében a *Ptk.* 344. §-ának (1) és (2) bekezdése irányadó. Eszerint:

„(1) Ha többen közösen okoznak kárt, felelősségük... egymással szemben... magatartásuk felróhatósága arányában oszlik meg.

(2) A kár a károkozók között egyenlő arányban oszlik meg, ha magatartásuk felróhatóságának arányát nem lehet megállapítani."[21]

A 344. § (1) bek. második fordulata *kivételt* állít fel az egyetemlegesen kötelezetteket belső viszonyukban a 338. § (1) bek. folytán egyébként terhelő egyenlő arányú felelősség szabálya alól.[22]

19. Csupán mint példát említjük meg más megoldásra *Henri* és *Léon Mazeaud* álláspontját a francia jogot illetően. A *Code civil* 1213. cikke kapcsán — amely a szerződéses viszonyban álló egyetemleges adóstársak visszkereseti igényét szabályozza — hangsúlyozzák, hogy *ugyanez* a szabály vonatkozik az egyetemlegesen felelős közös károkozókra is. Szerintük: *„Nincs kétféle — egy szerződéses és egy deliktuális — egyetemlegesség."*[23] Ennélfogva a szerződésen kívüli közös károkozók is *egyenlő arányban* viselik a harmadik károsultnak kifizetett kártérítést.

Mazeaudék szerint nincs jelentősége az egyes közös károkozókat terhelő vétkesség eltérő fokának, mert: „... mindegyik vétkesség egyformán okozta a kárt, minthogy közülük mindegyik egymagában is az egész kárt okozta."[24] Tény ezzel szemben — figyelemmel az empirikus és a jogilag releváns okozásnak *Eörsi Gyula* által kifejtett különbségére[25] —, hogy az *empirikus* szempontból valóban egyenlő súlyú okozásból nem következik a közös okozások egyenlő *jogi relevanciája* is a belső viszonyban.

20. A *Ptk.* 344. §-ának idézett rendelkezései folytán a felelősség alapja a belső viszonyban a *felróhatóság.* A felróhatóság tartalma tekintetében a 339. § (1) bek. irányadó. Továbbá: az utóbbi szabály folytán az abban foglalt felróhatósági *vélelem* a 344. § (1) és (2) bek. körében is érvényesül.

21. *Eörsi Gyula* szerint: „Egyetemleges felelősség esetén a károkozók felelőssége egymással szemben... magatartásuk felróhatóságának arányában oszlik meg..., ha ezt az arányt nem lehet megállapítani, a felelősség az egyetemlegesség általános szabályának [Ptk. 338. § (1) bek.] megfelelően a károkozókat egyenlő arányban terheli [Ptk. 344. § (2) bek.]"[26]

Ennek kapcsán csupán azt je-

[19] L. *Zsembery István:* Kártérítési jogunk néhány vitás kérdéséről. MJ. 1965. 12. 551. old.

[20] Ennek megfelelően az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozó károkozótárssal szemben annak a közös károkozónak a részéről támasztott saját kárigény, aki mind a külső, mind a belső viszonyban a polgári jog *szubjektív* felelősségi rendszeréhez tartozik, nem alapulhat a 345. § (1), hanem — szükségképpen — a 345. § (3) bekezdésén. (Ez alól a szabály alól pl. a 16. pontban említett esetek jelentenek kivételt.)

[21] A 344. § (1) bek. második fordulatának alkalmazása, ha a felelőssé tett személy magatartása felróható, a tényállástól függően vagy teljes, vagy megosztott felelősségéhez vezet. (Az utóbbi eset: *kármegosztás a belső viszonyban.)*

[22] L. erről *Kecskés Sándor:* A közös károkozók kárviselésének aránya. MJ. 1963. 9. 405. old.

[23] „Il n'y a pas deux solidarités: une solidarité contractuelle et une solidarité délictuelle." (Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle. Párizs. 1949. II. 817. old.)

[24] „... chaque faute a également causé le dommage, puisque à elle seule l'a produit pour le tout. Il y a là une égalité absolue qui dicte la solution. Dans les rapports des coauteurs entre eux, la charge de la réparation doit également porter sur chacun des coauteurs..." (I. m. II. 821. old.) — Idézik *M. Defroidmont* példáját: Egy vasúti kocsi megmozdításához 100 kg erő szükséges. *B* 99 kg erőt fejt ki, *C* további 1 kg erőt. A megindúló vasúti kocsi megsérti *A*-t. *B* és *C* egyenlő mértékben okozta *A* kárát, mert a kár sem *B*, sem *C* magatartása nélkül nem következett volna be. (I. m. II. 820. old.)

[25] A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Budapest. 1961. (Különösen: 137—138., 143—148. old.)

[26] Kézikönyv. 171—172. old.

gyezzük meg, hogy a 344. § (2) bek.-ben írt jogkövetkezmény tartalmilag ugyan valóban azonos a 338. § (1) bek. szabályával, ez az egyezés azonban csak *külsőleges*. A 344. § (2) bek. elvi alapja is az, hogy a közös károkozók belső viszonyában a felelősséget a felróhatóságok aránya dönti el. A 344. § (2) bek. csupán vélelmet állít fel erre az arányra nézve, ha az bizonyítatlan.[27] *Az egyenlő felelősség nem a 338. § (1) bek.-ből, hanem a felróhatóságok vélelmezett egyenlő arányából következik.*

22. A 344. § (1) és (2) bek. idézett szabálya — szövege és rendszeri, a *Ptk.* XXIX. fejezetében történő elhelyezése folytán — *kizárólag szubjektív* felelősségi szabály.[28] Eszerint a felelősség alapja a belső viszonyban egyedül a felróhatóság. A jogszabály nem tesz említést az egyik közös károkozó esetleges *fokozott veszéllyel* járó tevékenységének a jelentőségéről.[29] A belső viszony szabályozásának erre a hiányosságára *Zsembery István* mutatott rá.[30]

A Legfelsőbb Bíróság P. K. 804/4. sz. állásfoglalása értelmében: „Veszélyes üzem károsodása esetén a veszélyes üzem üzembentartóját megillető kártérítés megállapításánál az üzembentartó terhére — a károkozó és az ő netáni felróható közrehatása mellett — az üzem veszélyességét is figyelembe kell venni, amennyiben az a veszélyes üzem károsodásában közrehatott."

Az állásfoglalás idézett része a veszélyes üzem károsodásának kérdését oldotta meg, mégpedig a 339. § (1) és 340. § (1) bek. körében, azonban — *kifejezetten* — nem döntötte el a veszélyes üzem veszélyességének jelentőségét a 344. § (1) és (2) bek. szempontjából.

Ezt a kérdést — nézetünk szerint is helyesen — *Zsembery István* oldotta meg. Szerinte a 804/4. sz. állásfoglalással „...az a megoldás lenne összhangban, ha a Ptk. 344. §-a esetén a károkozók egymásközti viszonyában is latba esnék az üzem veszélyessége."[31] Álláspontjával mindenben egyetértünk: ha a közös károkozó fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, ennek a ténynek — károkozása és károsodása szempontjából — ugyanaz a jelentősége kell legyen a visszkereseti igények kapcsán a 344. § (1) bek. második fordulat, ill. a (2) bek. körében, mint az egyenes kárigények kapcsán a 339., 340., 345. § körében.

23. Ha egy vagy több (de nem mindegyik) közös károkozó fokozott veszéllyel járó tevékenységével — vagy azzal *is* — okozta a harmadik személy kárát, és a felróhatóságok aránya nem nyer bizonyítást, a 344. § (2) bek. helyes alkalmazása mellett a belső viszonyban *nem egyenlő* arányban kell a visszkeresetben érvényesített kárt megosztani, hanem abból nagyobb rész kell, hogy terhelje a veszélyes üzem üzembentartóját, mint a szubjektív felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozót.

24. Korábban már utaltunk arra, hogy *más-más szabályok* rendezik a közös károkozók egymással szemben támasztható *saját* kárigényeit és *visszkereseti* igényeit. Itt említjük meg, hogy *Zsembery István* megoldása mellett *tartalmilag* nincs különbség a közös károkozók saját kárigényeinek és visszkereseti igényeinek az elbírálása között. *Azok kapcsán eltérő §-okat kell ugyan felhívni, de az alkalmazandó jogkövetkezmények tartalmilag azonosak.*[32]

Tény ezzel szemben, hogy a 344. § (1) bek. második fordulatának — *Zsembery István* álláspontjától eltérő — *tisztán szubjektív* szabályként történő alkalmazása esetén a „kétféle" kárigényre nemcsak másmás §-ok, hanem *tartalmilag* is eltérő felelősségi szabályok vonatkoznának. A „kétféle" kárigény eltérő elbírálásának azonban semmilyen jogpolitikai alapja nem lehet.[33]

25. Ha az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozó tevékenységének fokozott veszélyességét eleve külön figyelembe vesszük az üzembentartó terhére,[34] úgy akár az általa, akár az ellene támasztott visszkereseti igénynek a 344. § (1) bek. második fordulatán, ill. (2) bekezdésén alapuló elbírálása *tartalmilag ugyanarra az eredményre vezet,* mintha a visszkereseti igényt valamely *egyenes* kárigényre vonatkozó megfelelő § [339. § (1) bek., 340. § (1) bek. 345. § (1) bek., 345. § (3) bek.] alapján bíráltuk volna el. Így pl.:

a) Ha az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozó a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozó károkozótársával szemben támaszt visszkereseti igényt, az üzembentartó terhére eleve külön figyelembe kell venni az ő károsodásában közreható fokozott veszéllyel járó tevékenységét. Erre figyelemmel „objektív" kármegosztást kell alkalmazni. A visszkereseti kár fennmaradó ré-

[27] A visszkereseti igények szempontjából kifejezetten a közös károkozók *egyenlő arányú vétkességének vélelmét* állítja fel pl. az olasz *Codice civile* 2055. cikke. („Nel dubbio, le singole colpe si presumono uguali.")

A *Ptk.* 344. §-ának (2) bekezdéséhez hasonló szabályt tartalmaz hajók összeütközése esetére az angol *maritim law:* „If... it is not possible to establish different degrees of fault, the liability is apportioned equally." (*J. W. Salmond:* Law of Torts. London, 1936. 9. ed. 493. old.)

[28] A *csehszlovák Ptk.* 431. §-a szabályozza a visszkereseti igényt. Eszerint a belső megosztás „a kár okozásában való részvétel szerint" történik. Ez a szabályozás tehát az *objektív* szemléletet tükrözi. Ezzel szemben pl. az *OSZFSZK. Ptk.* 456. §-a, a *lengyel Ptk.* 441. cikkének 2. §-a, vagy — a nyugati jogok közül — pl. az *olasz Codice civile* 2055. cikke hazai jogunkhoz hasonlóan *szubjektív* felelősségi szabályt állít fel a visszkereseti igényre nézve.

Az *OSZFSZK. Ptk.* 456. §-áról és a visszkereseti igényről *Ioffe* és *Tolsztoj* azt írja, hogy a közös károkozók felelőssége a belső viszonyban egyenlő, ha vétkességük foka nem ad alapot más kárfelosztásra. (*О. С. Иоффе — Ю. К. Толстой:* Новый Гражданский Кодекс РСФСР. Leningrád, 1965. 374. old.)

[29] *Eörsi Gyula* koncepciója szerint a polgári jogi felróhatóság nem azonos a vétkességgel, hanem magában foglalja *a) az általános vétkességet,* de körébe tartozik *b)* „A törvény által kiemelt kárforrás korében a vétkességtől függetlenül is vagy azzal kombinálva az ilyen kárforrások elleni specifikus védekezés elmulasztása is." (Kézikönyv. 127. old., 257. pont.) — Ennek a fontos kérdésnek a vizsgálata kívül esik cikkünk keretein. Úgy véljük azonban, hogy a *Ptk.* 344. § (1) és (2) bek. hézagos: nincs tekintettel azokra az esetekre, amikor egy vagy több (de nem mindegyik) közös károkozó *fokozott veszéllyel járó tevékenységgel* okozta a kárt.

[30] I. m. 552. old.

[31] I. m. 552. old.

[32] A jogkövetkezmények tartalmi azonossága alól *egyetlen* kivétel van. Ezzel cikkünk V. részében foglalkozunk.

Josef Esser is hangsúlyozza, hogy a veszélyes üzem veszélyességének jogi relevanciája egyaránt kell, hogy érvényesüljön a saját kárigények és a visszkereseti igények kapcsán. „Es kann und soll im Ergebnis keinen Unterschied machen, ob sich die Betriebsgefahrt zu einem eigenen oder zu einem fermden Schaden auswächst." (I. m. 957. old.)

[33] Nem ritka, hogy egy elsőfokú ítélet a visszkereseti igény kapcsán a saját kárigényekre vonatkozó §-okat hívja fel és fordítva. Ez kétségtelenül hiba. De ennek a tévedésnek egyik forrása bizonyára annak a megérzése, hogy a „kétféle" kárigény lényegében azonos természetű, ezért egyforma elbírálást igényel.

[34] Pl. *Karl Oftinger* álláspontja is ez. Szerinte: „Der Gefährdungshaftpflichtige hat grundsätzlich vorweg einen Teil des Schadens zu tragen, weil die von ihm gesetzte Betriebsgefahr an der Verursachung des Schadens beteiligt ist." (I. m. II/2. 668. old.)

szét a felróható magatartást tanúsító és a szubjektív felelősségi rendszerhez tartozó károkozótárs teljes egészében köteles az üzembentartónak megtéríteni, ha az utóbbit nem terheli önhiba. Ellenkező esetben (tehát: az üzembentartót önhiba is terheli) még további „szubjektív" kármegosztást is kell alkalmazni.

A visszkereseti igénynek a 344. § (1) bek. második fordulatán alapuló ilyen elbírálása tartalmilag teljesen azonos azzal, mintha az üzembentartó visszkereseti igényét a 339. § (1) bek., illetve a 339. § (1) bek. és a 340. § (1) bek. alapján bíráltuk volna el.

b) Ha a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozó az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozó károkozótársával szemben támaszt visszkereseti igényt és őt önhiba nem terheli, az üzembentartó az egész visszkereseti kárt megtéríteni tartozik. A visszkereseti igénynek a 344. § (1) bek. második fordulata alapján ilyen módon történő elbírálása tartalmilag teljesen azonos azzal, mintha az igényt a 345. § (1) bek. alapján bíráltuk volna el.

Ha a *szubjektív* felelősségi rendszerhez tartozó közös károkozót önhiba terheli, az *objektív* felelősségi rendszerhez tartozó károkozótársával szemben támasztott visszkereseti igénye tekintetében kármegosztást kell alkalmazni. A kármegosztás arányának meghatározásánál az üzembentartó terhére figyelemmel kell lenni tevékenységének fokozott veszélyességére és — ezen kívül — esetleges felróhatóságára. A visszkereseti igénynek a 344. § (1) bek. második fordulata alapján ilyen módon történő elbírálása tartalmilag azonos azzal, mintha a visszkereseti igényt a 345. § (3) bek. alapján bíráltuk volna el.

c) Ha a közös károkozók az *objektív* felelősségi rendszerhez tartoznak és legalább egyiküket felróhatóság terheli, egymással szemben támasztott visszkereseti igényeik szempontjából kizárólag a felróhatóságnak van jelentősége. Ha tehát a perelt üzembentartót felróhatóság terheli, a visszkereseti igényt érvényesítő üzembentartót pedig nem terheli önhiba, a felelőssé tett károkozótárs teljes megtérítéssel tartozik. A visszkereseti igénynek a 344. § (1) bek. második fordulata alapján ilyen módon történő elbírálása tartalmilag azonos azzal, mintha az igényt a 346. § (1) bek. és 339. § (1) bek. alapján bíráltuk volna el.

Ha ellenben a visszkereseti igényt érvényesítő felet önhiba is terheli, kármegosztást kell alkalmazni. A visszkereseti igény ilyen elbírálása a 344. § (1) bek. második fordulata alapján tartalmilag azonos azzal, mintha a visszkereseti igényt a 346. § (1) bek., 339. § (1) bek. és 340. § (1) bek. alapján bíráltuk volna el.

V.

26. Hatályos jogunk ilyen értelmezése mellett is marad *egy tartalmi különbség* a közös károkozók egymással szemben támasztható saját kárigényeinek és visszkereseti igényeinek a joghatásai között: *visszkereseti igény kapcsán nincs helye több károkozótárs egyetemleges marasztalásának* [344. § (1) bek. második ford.],[35] *az egymással szemben támasztott saját kárigények kapcsán ellenben több közös károkozó egyetemlegesen marasztalható* [344. § (1) bek. első ford.].

A visszkereseti igények tekintetében de lege lata kizárólag *osztott* marasztalás lehetséges. Osztott marasztalásra — annak törvényi feltételei mellett — a közös károkozók egymással szemben támasztott saját kárigényei kapcsán is sor kerülhet, a főszabály azonban ezek tekintetében az *egyetemleges* marasztalás.

27. A két kárigénynek ez az eltérő szabályozása pl. a következő visszás eredményre vezet: Két gépkocsi (*B*, *C*) és egy kerékpáros (*D*) összeütközik egymással. *C*-t és *D*-t felróhatóság terheli. A baleset folytán — közreható önhibája nélkül — egy járókelő, *A* is megsérül. *A*-val szemben *B*-t is kártérítési felelősség terheli, mert magatartása nem volt ugyan felróható, de a baleset egyik előidézője az üzemében jelentkező belső elháríthatatlan ok is volt. *A* kizárólag *B*-vel szemben érvényesíti 4000 Ft összegű kárigényét, amelyet *B* jogerős ítélet alapján kifizet *A*-nak. *B* ezután pert indít *C* és *D* ellen: mindkettőjük egyetemleges marasztalását kéri 10 000 Ft megfizetésére, amiből 6000 Ft a gépkocsijában keletkezett saját kára és 4000 Ft az *A*-nak kifizetett kártérítés.

Hatályos jogunk értelmében *C*-t és *D*-t *egyetemlegesen kell* marasztalni a 6000 Ft-os saját kár tekintetében,[36] de *C* és *D nem marasztalható egyetemlegesen* a 4000 Ft-os visszkereseti igény tekintetében. Vajon elvileg indokolt-e ez az eltérés? Nézetünk szerint, nem.

28. Amint már említettük, tételesjogunkban a „belső viszony" szabálya irányadó akkor is, ha a közös károkozó *több* károkozótársával szemben érvényesít visszkereseti igényt. Elméleti szempontból azonban ilyenkor a közös károkozók belső viszonya tulajdonképpen *újabb külső* és *újabb belső* viszonyra bomlik szét.

Az imént említett példa esetén: *B*, *C*, *D* egymás közti viszonya — *A* kárigénye szempontjából — *belső* viszony. Ha azonban *B* az egész kártérítést kifizeti *A*-nak és ebben jelentkező kárát visszkereseti igény útján érvényesíti *C*-vel és *D*-vel szemben, — elméletileg — egy-egy *új külső* viszony jön létre egyrészt *B* és *C*, másrészt *B* és *D* között, valamint egy *új belső* viszony *C* és *D* között. A keletkező új külső viszonyban tehát indokolt lenne a külső viszony szabályát és — ennélfogva — az egyetemlegességet — alkalmazni.

29. A *saját* kár és a *visszkereseti* kár — lényegüket tekintve — nem különbözik egymástól. A „kétféle" kárigény valójában *egyféle*. Mindkettő a közös károkozónak olyan vagyoni kára, amelyet részben egy vagy több károkozótársa, részben pedig ő maga okozott. Ezért a „kétféle" kárigénynek mindenben azonos elbírálása indokolt.

Más összefüggésben *Eörsi Gyula* is hangsúlyozza, hogy pl. autó és kerékpár összeütközése esetén

[35] Ez alól a szabály alól, úgy véljük, hatályos jogunk egy kivételt ismer. A *Ptk.* 346. § (2) bek. tényállása esetén, ha több, de nem mindegyik, közös károkozó oldalán van rendellenesség és felróhatóság egyik felet sem terheli, a rendellenességgel terhelt közös károkozók nemcsak a saját kárigények, hanem a visszkereseti igények tekintetében is egyetemlegesen marasztalhatók.

[36] Abból indulunk ki, hogy az osztott marasztalásnak a 344. § (3) bek.-ben írt egyik feltétele sem áll fenn.

ugyanúgy kell eljárni a visszkereseti igény, mint a saját kárigény tekintetében.[37] Úgy véljük, nincs semmilyen *jogpolitikai* alapja a két kárigény eltérő elbírálásának. Az látszanék helyesnek, ha a károsult közös károkozót *minden* vonatkozásban *ugyanazok* a jogok illetnék meg visszkereseti igénye kapcsán, mint károkozótársával szemben támasztott saját kárigénye kapcsán.[38] Ezért nem tartjuk indokoltnak az említett egyetlen érdemi eltérést sem: *az egyetemlegesség kizárását a visszkereseti igény tekintetében.*

30. A külföldi jogok köréből megemlítjük pl., hogy — amint erre az *Enneccerus—Kipp—Wolff* tankönyv rámutat — általában a *BGB* értelmében sincs helye visszkereseti igény alapján egyetemleges marasztalásnak.[38]/a.

A tankönyv azonban nem lát kizártnak kivételeket. Ilyenként említi azt az esetet, amikor a *BGB* 254. §-ának alkalmazása az egyik felelős személy kieséséhez vezet a külső viszonyban és a kárt a többi közös károkozó tartozik viselni[39] Az eltérő elbírálás indoka a tankönyv szerint: „... denn dann steht sachlich nicht mehr der Ausgeleichsanspruch in Frage, sondern ein anders geartetes *Ersatz*anspruch ..."[40]

Nem értünk egyet ezzel a megokolással. A tankönyv adós marad annak magyarázatával, hogy adott esetben az igény miért nem minősül visszkereseti igénynek és miért válik saját kárigénnyé.

VI.

31. A közös károkozók osztott marasztalását a külső viszonyban a *Ptk.* 344. §-ának (3) bekezdése szabályozza. Figyelmen kívül hagyva itt az osztott marasztalással kapcsolatos elvi aggályainkat,[41] úgy véljük, hogy az egyetemlegesség kizárása a belső viszonyban az osztott marasztalás hatályos szabályaival sem áll összhangban. Vizsgáljunk ezzel kapcsolatban külön-külön két tényállástípust. Az egyik esetben a közös károkozó magatartása a belső viszonyban nem releváns, a másikban igen.

Mindkét esetben azt vizsgáljuk meg, hogy *összhangban áll-e* az egyetemlegesség kizárása a visszkereseti igény kapcsán a *Ptk.* 344. § (3) bek. b) pontjával, amely szerint mellőzhető az egyetemlegesség, ha a károsult maga is közrehatott kára bekövetkezésében.

32. Ha a közös károkozó közrehatása a belső viszonyban *nem releváns,* a harmadik személynek általa kifizetett *egész* kártérítés megtérítését igényelheti — elvileg — bármelyik károkozótársától.

Pl. Két gépkocsi (*B, C*) egymással szemben halad az országúton. *B* távolról észleli, hogy *C* a felezővonalat túllépve közlekedik, ennek ellenére nem tudja elkerülni az összeütközést, mert megfelelően karbantartott gépkocsijának kormánya váratlanul meghibásodik. A két jármű összeütközik. Ugyanakkor beléjük rohan a *B* mögött haladó *D* gépkocsi, amelynek vezetője nem tartotta be a követési távolságot. Többek között megsérül az egyik gépkocsi utasa, *A* is. *A*-val szemben mindhárom üzembentartót egyetemleges tárgyi felelősség terheli.[42] *A* egész kárát *B*-n hajtja be. *B* visszkereseti igényt érvényesít *C*-vel és *D*-vel szemben. *B* közrehatásának a belső viszonyban a *Ptk.* 344. § (1) bek. második fordulata értelmében nincs relevanciája.[43] Ezért az *egész,* általa kifizetett kártérítés megtérítését jogszerűen igényelheti *C*-től és *D*-től, *de* — hatályos jogunk értelmében — *csak megosztva.*

Ha erre a visszkereseti igényre alkalmazni lehetne a 344. § (3) bek. b) pontját, *B*-t a belső viszonyban terhelő releváns közrehatás hiányában *az osztott marasztalás kizárt és az egyetemleges marasztalás kötelező lenne.*[44]

33. Ha a visszkereseti igényt támasztó közös károkozó közrehatása a belső viszonyban is *releváns,* a tényállás egyezik a *Ptk.* 344. § bek. b) pontjában írt tényállással.

Az összhang azonban ezekben az esetekben sem teljes a 344. § (1) bek. második fordulata és a 344. § (3) bek. b) pontja között. Az utóbbi folytán ui. károsulti közrehatás esetén is *megengedett* az egyetemleges marasztalás (az osztott marasztalás csupán *lehetőség),* az előbbi értelmében viszont az egyetemleges marasztalás a visszkereseti igények tekintetében *a limine kizárt,* az osztott marasztalás *kötelező.*

VII.

Következtetések: 1. A visszkereseti igény sikeres érvényesítésének nem a közös károkozók egyetemleges marasztalása, hanem csupán ex lege közös kártérítési felelőssége az egyik feltétele. 2. Helytálló *Zsembery Istvánnak* az a megállapítása, amely szerint a *Ptk.* 344. § (1) bek. második fordulata és (2) bekezdése figyelmen kívül hagyja azokat az eseteket, amikor az egyik közös károkozó veszélyes üzem üzembentartója. 3. A *Ptk.* 344. § (2) bek. körében is figyelemmel kell lenni a közös károkozó üzembentartó terhére fokozott veszéllyel járó tevékenységének a veszélyességére. 4. Nincs lényegi különbség a visszkereseti és a saját kárigények között. 5. Ezért minden tekintetben azonos szabályozásuk lenne

[37] Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Budapest. 1962. 135. old.

[38] Azzal a tényállással kapcsolatban, amikor két veszélyes üzem kárt okoz egy harmadik személynek és ugyanakkor egymásnak is, a Legfelsőbb Bíróság P. K. 804/6. sz. állásfoglalása (PJD. I. 127.) hangsúlyozza, hogy a kölcsönös visszkereseti igényeket és a kölcsönös saját kárigényeket *azonos módon* kell elbírálni. Ezzel teljesen egyetértünk.

Az állásfoglalás indokolása szerint azonban a visszkereseti igények tekintetében a 346. § (1) bek.-en keresztül a 344. § (1) bek. második fordulata irányadó és „ugyanez az *alapja* és módja a felelősség viselésének" a saját károk tekintetében is. Az utóbbi megállapítás annyiban félreértésre adhat alapot, mert úgy tűnhet, mintha a közös károkozók egymással szemben támasztott saját kárigényeire is a 344. § (1) bek. második fordulata vonatkoznék a 346. § (1) bek. közvetítésével. A hatályos megoldás azonban nem ez. A kölcsönös saját kárigényekre a 346. § (1) bek. folytán a 339. § és a 340. § (1) bekezdése vonatkozik.

[39] „... die Anwendung des § 254 zur Ausscheidung eines Haftungspflichtigen führt und im Verhältnis der Haftpflichtigen zueinander die übrigen den Schaden allein zu tragen haben ..." (Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. Tübingen. 1954. II. 663. old.)

[40] U. o.

[41] L. erről „A közös károkozók osztott marasztalása" c. cikkünket. (JK. 1967. 6. 374. old.)

[42] Sem *C,* sem *D* magatartása nem ad alapot *B* számára a kimentésre a felelősség alól a külső viszonyban, mert igaz ugyan, hogy *B* szempontjából mind *C,* mind *D* közrehatása elháríthatatlan külső ok volt, ez az ok azonban a *B*-nél jelentkező belső ok folytán vált elháríthatatlanná. Ezért *C* és *D* közrehatása elháríthatatlan külső oka volt ugyan a balesetnek, de nem volt annak *kizárólagos* oka. A baleset a *B* oldalán jelentkező belső oknak is következménye volt. Belső ok pedig — ha ez mégoly elháríthatatlan is — nem kimentő ok. *B* tehát felelős a harmadik személlyel szemben.

[43] A *Ptk.* 344. § (1) bek. második fordulatát a 346. § (1) bek. utaló szabálya folytán kell alkalmazni.

[44] Ismét abból indulunk ki, hogy az osztott marasztalásnak a 344. § (3) bek.-ben írt *egyéb* feltételei is hiányzanak.

indokolt. 6. Ennélfogva nem látszik helyesnek az egyetemleges marasztalás feltétlen kizárása a visszkereseti igények kapcsán. 7. Az egyetemlegesség kizárása a visszkereseti igények esetén nem áll összhangban az osztott marasztalásnak a külső viszonyra (az egyenes kárigényre) vonatkozó hatályos szabályaival sem. 8. A *Ptk.* reformja során nem kellene külön szabályt felállítani a visszkereseti igényekre, hanem csupán azt kellene kimondani, hogy az egyenes kárigényekre vonatkozó megfelelő szabályok a visszkereseti igények tekintetében is irányadók.

Solt Kornél

A Nemzetközi Jogi Bizottság XIX. Ülésszaka

1. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nemzetközi Jogi Bizottsága XIX. ülésszakát Genfben, 1967. május 8-tól július 14-ig tartotta. A Bizottság, amelynek tagjait öt évenként választják újra, ezúttal először ülésezett az ENSZ közgyűlésén 1966-ban megtartott választásnak megfelelő összetételben. A választás során a Bizottság 15 régi tagját választották újra,[1] és 10 új tagot választottak.[2] Jelenleg a következőképpen valósul meg a statutumnak ama követelménye, hogy a Bizottság egészében képviselve legyenek a civilizáció fő formái és a világ fő jogrendszerei: Négy helyet töltenek be azok, akik a biztonsági tanács állandó tagjait képviselik (Anglia, Egyesült Államok, Franciaország, Szovjetunió). („Képviselik" ezt a szót itt képletesen kell érteni, mert a Bizottság tagjait nem államok képviselőiként, hanem személyes minőségükben választják.) A Bizottságban ezúttal első ízben nem szerepel tajvani tag. Csang-kai-sek rezsimje az Egyesült Nemzetek Szervezetében folyó fokozatos háttérbe szorulása jeleként 1966-ban már nem kockáztatta meg jelölt állítását. Öt helyet kapott Latin-Amerika (Argentína, Brazília, Chile, Mexikó, Uruguay), ötöt Ázsia (Afganisztán, India, Irak, Izrael és Japán), ötöt Afrika (Algéria, Dahomey, EAK, Madagaszkár, Nigéria), négyet Nyugat-Európa (Finnország, Görögország, Hollandia, Olaszország) és kettőt a szocialista országok (Jugoszlávia és Magyarország).

A latin-amerikai és az afrikai csoportnak egy-egy képviselővel többje van a Bizottságban, mint azelőtt. E két csoport létszámának emelkedését a tajvani és a kanadai tag kimaradása tette lehetővé.

A szocialista államok viszonylag alacsony számú képviselete ezúttal is megmaradt. Itt változás annyiban történt, hogy a Szovjetunió ezúttal nem G. Tunkin professzort, hanem N. A. Usakov elvtársat, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézete nemzetközi jogi csoportjának vezetőjét jelölte és ezúttal került alulírott személyében első ízben magyar ember a Bizottság tagjainak sorába. Ez utóbbi változást az tette lehetővé, hogy Manfred Lachs elvtársat, a lengyel kormány nem jelölte a Bizottságba, őt — mint ismeretes — a Nemzetközi Bíróság tagjává választották.

Szakmai összetétel szempontjából a Bizottságban jelenleg nyolc olyan tag van, aki külügyminisztériumi jogtanácsos vagy hasonló (Ago, Albonico, Castaneda, El-Erian, Eustathiades, Kearney, Singh, Ustor), hat egyetemi tanár (Bartos, Castrén, Jimenez de Aréchaga, Tammes, Usakov, Waldock), hat diplomata (Amado, Rosenne, Ruda, Tabibi, Tsuruoka, Yassen), három igazságügyminiszter (Bedjaoui, Elias, Ramangasovina), egy legfelső bírósági elnök (Ignacio-Pinto).

2. A Bizottság a napirendjén szereplő kérdések közül a legtöbb időt a különleges missziók kérdésére fordította. Különleges misszión az ún. ad hoc diplomáciát, vagyis az olyan küldetéseket kell érteni, amelyek a rezidens diplomáciai képviseletektől eltérően időlegesek és meghatározott feladatok teljesítésére szólnak. A bizottság ezzel a témával már évek óta foglalkozik. A mostani ülésszakon befejezte az erre vonatkozó munkáját és 50 cikkből álló tervezet, illetve az azokhoz fűzött kommentárok előterjesztésével tesz javaslatot a tárgykör kodifikálására.

A különleges missziókra vonatkozó tervezet a harmadik láncszem abban a négy tagúnak elgondolt sorozatban, amelyet a bizottság nagyrészt már elvégzett és hamarosan befejezni szándékozik: A diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó és a konzuli kapcsolatokra vonatkozó tervezetek alapján 1961-ben és 1963-ban fontos nemzetközi szerződések jöttek létre. A különleges missziókra vonatkozó tervezetét ugyancsak azzal az ajánlással terjeszti a Bizottság az ENSZ közgyűlése elé, hogy erre nézve is nemzetközi szerződés kötését kezdeményezze. A rendszer negyedik tagja lenne az államok és a kormányközi nemzetközi szervezetek kapcsolatát egységes rendszerbe foglaló — előkészületben álló — kodifikáció.

A különleges missziókra vonatkozó munkálatok története röviden a következő: Amikor a Bizottság a diplomáciai kapcsolatok kodifikálásának kérdésével foglalkozott, még az a gondolat volt előtérben, hogy a nem állandó jellegű, eseti, ad hoc diplomáciára vonatkozólag nem szükséges különösen részletes szabályok alkotása, mivel arra a rezidens diplomáciára vonatkozó szabályok túlnyomó része analóg módon alkalmazható. A Bizottság ilyen értelemben készített egy rövid tervezetet, és azt az ENSZ közgyűlése a diplomáciai kapcsolatok kérdésében összehívott 1961. évi bécsi konferencia elé utalta. A konferencia azonban úgy határozott, hogy a különleges missziók helyzetét nem szabályozza az állandó missziókkal együtt és a kérdés további tanulmányozását ajánlotta. Ezt az ajánlást a közgyűlés magáévá tette és a Bizottság ennek megfelelően járt el. A tárgyra nézve a Bizottság szokásos eljárásának megfelelően külön előadót jelölt ki Milan Bartos jugoszláv professzor személyében, aki igen részletes, alapos jelentéseivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Bizottság ezt a munkát sikerrel befejezhette.

[45] Ellenkező álláspontot képvisel a *BGB* már említett Nagykommentárja. Eszerint: „Die Ausgleichung ist eine Aufteilung der gemeinsamen Schuld unter mehreren gesamtschuldnerisch haftenden Ersatzpflichtigen. Daraus ergibt sich, dass der *Ausgleichungsanspruch* nicht wiederum auf gesamtschuldnerische Haftung gehen kann." (I. m. II. 2. 1517. old.)

[1] Amado (Brazília) 1949 óta, Ago (Olaszország), Bartos (Jugoszlávia), El-Erian (EAK) 1957 óta, Jiménez de Aréchaga (Uruguay), Yasseen (Irak) 1960 óta, Tsuruoka (Japán), Waldock (Anglia) 1961 óta, Castrén (Finnország), Elias (Nigéria), Rosenne (Izrael), Tabibi (Afganisztán) 1962 óta, Reuter (Franciaország), Ruda (Argentína) 1964 óta, Bedjaoui (Algéria) 1965 óta tag.

[2] Albónico (Chile), Castaneda (Mexikó), Eustathiades (Görögország), Ignacio-Pinto (Dahomey), Kearney (USA), Usakov (Szovjetunió), Ramangasoavina (Madagaszkár), Singh (India), Tammes (Hollandia), Ustor (Magyarország).

A most elkészült tervezet nagyban-egészben a diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó 1961. évi bécsi szerződés rendszerét, illetve részben a konzuli kapcsolatokra vonatkozó 1963. évi bécsi szerződés rendszerét követi. A különleges misszió fogalmát úgy határozza meg, hogy az olyan képviseleti (reprezentatív) és időleges jellegű misszió, amelyet egyik állam azért küld a másik államhoz, hogy azzal bizonyos kérdéseket tárgyaljon vagy vele kapcsolatban meghatározott feladatot végezzen el. Az e meghatározáshoz fűzött kommentár a fogalom elemeit ekként bontja ki: 1. A missziót állam küldi államhoz. A tervezet tehát nem vonatkozik politikai mozgalmak, pártok, felkelő csoportok stb. által küldött vagy fogadott missziókra. 2. Fontos eleme a fogalomnak a misszió képviseleti jellege. A tervezet tehát csak az olyan küldetésekre vonatkozik, amelyek a küldő államot, annak egészét képviselik, de nem a más természetű, bár hivatalos missziókra, látogatásokra. 3. A különleges misszió nem a diplomáciai kapcsolatok fenntartásának eszköze — erre szolgál az állandó diplomáciai képviselet —, hanem meghatározott feladatok teljesítésére küldik. 4. Ebből következik időleges jellege. Feladata teljesítésével a különleges misszió véget ér; a tervezet nem vonatkozik az állandó jellegűnek szánt missziókra. A nemzetközi gyakorlat ugyanis az állandó jellegű diplomáciai missziókon (nagykövetség, követség) kívül egyéb állandó jellegű missziókat (kereskedelmi, gazdasági, bevándorlási stb. ügyekkel foglalkozó állandó missziókat) is ismer.

Fontos megállapítása a tervezetnek, hogy különleges missziót olyan államok is küldhetnek egymáshoz, amelyek között diplomáciai vagy konzuli kapcsolat nincsen. Sőt olyan államhoz is küldhet az állam, illetve olyantól is fogadhat különleges missziót, amelyet nem ismer el. Azt a kérdést azonban a tervezet nem dönti el, hogy az el nem ismert államhoz való misszióküldést, illetve annak részéről küldött misszió fogadását olyan utaló magatartásban kell-e tekinteni, amely önmagában — facto concludente — megvalósítja az elismerést.

A tervezet — eltérően az állandó diplomáciai missziókra vonatkozó bécsi szerződéstől — nem tartalmaz a különleges missziók funkcióit illetően még példálózó jellegű felsorolást sem. A különleges misszió tevékenységi körében a küldő és a fogadó államnak meg kell egyeznie.

Az agrément követelménye nem szerepel a tervezetben, amelynek rendszere az, hogy a küldő állam ugyan maga határozza meg a különleges misszió tagjait és a misszió létszámát, de arról előzetesen értesítenie kell a fogadó államot és utóbbi ellenvetéseket tehet mind a küldendő személyek, mind a létszám ellen.

A különleges misszió a küldő állam egy vagy több képviselőjéből áll, aki mellé diplomáciai, igazgatási és műszaki, valamint kisegítő személyzet is beosztható. Ha többen vannak a képviselők, úgy a küldő állam egyiküket rendszerint a misszió vezetőjének nevezi ki. Az állandó diplomáciai misszió tagja is beosztható a különleges misszióba, de az ilyen beosztás az illetőnek az állandó képviselet tagságából származó kiváltságait és mentességeit nem érinti.

A tervezet szerint a különleges misszió nevében rendszerint a misszió vezetője vagy az erre meghatalmazott másik képviselő lép fel a fogadó állam hatóságai irányában. A hivatalos érintkezés rendszerint a fogadó állam külügyminisztériuma útján történik.

Rangsorkérdések is felmerülhetnek akkor, ha két vagy több állam különleges missziója találkozik egy harmadik országban. Más megállapodás hiányában ilyenkor a küldő országok nevének abc sorrendjéhez igazodik a rangsor, éspedig a fogadó ország nyelve, illetőleg gyakorlata szerint.

A kiváltságok és mentességek vonatkozásában a bizottságnak nem volt kétsége aziránt, hogy a különleges missziók azokra nem csak a nemzetközi udvariasság, hanem a nemzetközi jog alapján tarthatnak igényt. A kiváltságok és mentességek mértékét illetően viszont felmerült az a kérdés, hogy azokat nem kellene-e egyes államok ilyen irányú észrevételei alapján — a legszükségesebb mértékre korlátozni. A Bizottság végülis — különös tekintettel arra, hogy a különleges misszió az államot képviseli — azt az álláspontot fogadta el, hogy a feladatok végzéséhez szükséges minden kiváltságot és mentességet biztosítani kell. E tekintetben a tervezet a bécsi szerződés rendelkezéseit követi és azoktól csak ott tér el, ahol azt a tárgyból fakadó különbségek szükségessé teszik.

A különleges missziót esetenként az államfő vagy más magasrangú személy, miniszterelnök, külügyminiszter stb. is vezetheti. A bizottság felfogása szerint az ilyen „magasszintű misszió" helyzete ugyan nem különbözik a más különleges missziók helyzetétől, de az államfő vagy más magasrangú személy igényt tarthat a tervezetben biztosított kiváltságokon és mentességeken felül arra a megkülönböztetett elbánásra, amelyet neki a nemzetközi jog biztosít.

3. A bizottság a különleges missziókra vonatkozó tervezet véglegesítése mellett foglalkozott a jövőbeli munkája megszervezésének kérdésével is. Munkatervében a következő három tárgy szerepel: *1* az államok jogutódlása, *2* az államok felelőssége, *3* az államok és a kormányközi nemzetközi szervezetek közötti kapcsolatok. Az államok jogutódlásának bonyolult kérdése a bizottság korábbi munkálatai alapján a következő három fejezetre osztható: *a)* jogutódlás a szerződések vonatkozásában, *b)* jogutódlás az egyéb forrásokból származó jogok és kötelezettségek tekintetében, *c)* jogutódlás a nemzetközi szervezetek tagságában.

Minthogy a lengyel Manfred Lachs, aki korábban megbízatást kapott arra, hogy a jogutódlás kérdését külön előadóként előkészítse, a Bizottságból kivált, e tárgyban új előadót kellett kijelölnie. A választás a szerződések körében való jogutódlás tekintetében az angol Waldock professzorra esett, aki korábban a szerződések jogának külön előadója volt, a jogutódlás egyéb vonatkozásainak — de nem a nemzetközi szervezetek tagságában való jogutódlás kérdésének — előkészítésére Bedjaoui algériai igazságügyminiszter kapott megbízást.

Az államok felelősségének tárgykörében a külön előadó az olasz Ago professzor, az államok és a kormányközi nemzetközi szervezetek kapcsolatának kérdésében El-Erian, az Egyesült Arab Köztársa-

ság külügyminisztériumának jogtanácsosa.

Vita folyt a Bizottság kebelében arról a kérdésről, hogy mely további tárgyköröket kellene felvennie a napirendjére. A következő tárgyak munkábavételének lehetőségéről volt szó: a menedékjog, a történelmi vizek, ideértve a történelmi öblöket, az egyoldalú aktusok hatása, a nemzetközi folyók, a nemzetközi öblök és tengerszorosok, az államok jogaira és kötelességeire vonatkozó nyilatkozattervezet, a nemzetközi büntetőbíráskodás, a nemzetközi vitákra vonatkozó eljárási kérdések, mint pl. a békéltető eljárásra vonatkozó eljárási modell kidolgozása, az a kérdés, hogy miként lehetne lehetővé tenni, hogy nemzetközi szervezetek félként szerepelhessenek a nemzetközi bíróság előtt, a tények megállapításával foglalkozó szervezet felállításának kérdése. Bár e tárgyak közül néhányra és különösen a nemzetközi folyókra nézve előtérben állt az a felfogás, hogy alkalmas lenne a napirendre való felvételre, a Bizottság mégis elhalasztotta e tárgyban a döntést azon az alapon, hogy a napirendre már felvett tárgyak bőven ellátják a Bizottságot munkával a következő években. Csupán egy témakörre vonatkozóan jelöltek ki — alulírott személyében — új előadót. Ez a témakör a legnagyobb kedvezmény záradéka, melynek tanulmányozása kiegészítené a Bizottságnak a szerződések joga vonatkozásában végzett kutatásait.

Azt is elhatározta a Bizottság, hogy a jövő évi, huszadik ülésszakán újból szemlét tart a kodifikációra és fokozatos fejlesztésre ajánlott tárgyak felett, megvizsgálja kapcsolatát az ENSZ többi, jogi kérdésekkel foglalkozó szerveivel, felülvizsgálja eljárását és munkamódszereit.

4. A Bizottság kapcsolatban áll egyes olyan szervezetekkel, amelyek regionális alapokon foglalkoznak a nemzetközi jog fejlesztésével. Ilyenek: az Ázsiai-Afrikai Jogi Tanácskozó Bizottság, az Európa Tanács keretében működő Európai Jogi Együttműködési Bizottság és az Amerikaközi Jogi Bizottság. E bizottságok egy-egy küldötte megfigyelőként megjelent a NJB ülésein. Időről időre a Nemzetközi Jogi Bizottság is küld megfigyelőt e regionális bizottságok üléseire, amennyiben a NJB által tárgyalt témakör van napirendjükön. Sajnálattal kell megállapítani, hogy a szocialista országoknak nincsen a jogi együttműködésüket irányító regionális szervezetük.

5. Meg kell még emlékezni arról a sikeres „melléktermék"-ről, amely a Bizottság munkájához kapcsolódik. Az ENSZ titkárság immár harmadik éve szervez a nemzetközi jogot haladottabb fokon tanulmányozó fiatalembereknek három hetes szemináriumot. A hallgatók egyrészt nyomon követik a Bizottság munkáját, másrészt a bizottsági tagok által tartott előadásokat hallgatják. Az idén huszonhárom országból (köztük Magyarországból) rekrutálódtak a hallgatók, s az előadók között szerepelt e sorok írója is. A szeminárium szervezésének áldozatos munkájáért Pierre Raton-t, az ENSZ titkárság lelkes jogi tisztviselőjét illeti a dicséret.

Ustor Endre

A szocialista családjogászok második nemzetközi konferenciája

I.

Nevezetes eseményt, a magyar művelődéstörténet kiemelkedő évfordulóját ünnepelte Pécs városa és vele együtt a pécsi felsőoktatási intézmények, közöttük pedig a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A Pécsi Egyetem alapításának hatodik centenáriumát. Hat évszázada, hogy I. Lajos magyar király létrehozta az ország egyik legnépesebb városában, a Dunántúl kulturális központjában, Pécsett az Universitast, megalapította az első magyar egyetemet. Az egyetem létrejöttével és működésének megkezdésével hazánk jelentős feladatot és egyben áldozatot vállalt az akkor egyetemes európai kultúra terjesztése és fejlesztése érdekében. Az egyetem felállítása — beleilleszkedve a közép-európai egyetemalapítások sorába — jelezte azt az igényt, hogy Magyarország részt kíván vállalni az emberi haladást szolgáló humanista gondolkodás kiterebélyesítésében és elmélyítésében.

A Pécsi Universitas létrehozása azonban számunkra ennél többet is jelent. Nemcsak arról volt szó, hogy eggyel gyarapodott a közép-európai egyetemek száma, az egyetemalapító levél egyben a magyar felsőoktatás első alkotmánya is. A pécsi egyetemi oktatás megkezdésével veszi kezdetét a magyar felsőoktatás is. Az ünnep tehát nemcsak a pécsi felsőoktatási intézményeknek, nemcsak Pécs városának, hanem az egész magyar felsőoktatásnak ünnepe volt.

A szocialista Magyarország büszke haladó hagyományaira. Történelmének és kultúrájának az egyetemes emberi haladást szolgáló kiemelkedő mozzanataira. Ezek közé soroljuk, s köztük is kiemelkedő jelentőségűként tartjuk számon a magyar felsőoktatás első intézményének, a pécsi egyetemnek az alapítását.

A Pécsi Egyetem alapításának és egyben a magyar felsőoktatás kezdeteinek 600 éves jubileumi ünnepségeire 1967. október 9—14 között került sor. A külföldről érkezett vendégek között olyan nagymúltú egyetemek képviselői is megtalálhatók voltak, mint például a bolognai, a párizsi, a prágai, a krakkói és a bécsi. Résztvett a jubileumi ünnepségeken a Szovjetunió felsőoktatási miniszterhelyettese és hazánk központi állami- és pártvezetésének számos képviselője.

*

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara ez alkalomból két tudományos konferenciát is rendezett, éspedig nemzetközi jogtörténész és nemzetközi családjogi konferenciát. Feladatunk, hogy ezúttal a fentebb említett családjogi konferenciáról, nevezetesen a szocialista családjogászok második nemzetközi[1] konferenciájáról számoljunk be.[2]

Csizmadia Andor egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja nyitotta meg a konferenciát. Utalt

[1] A konferencia külföldi résztvevői: Liliana Nenova Lalova (Szófia), Olga Plankova, Karol Plank (Pozsony), Senta Radvánová (Prága), Marko Mladenovič (Belgrád), Witold Czahorski (Varsó), Jan Gwiazdomorski és Jan Górecki (Krakkó), J. St. Piatowski (Lodz), Anita Grandke (Berlin), Richard Halgasch (Jena), Tudor R. Popescu (Bukarest), Fekete György (Kolozsvár), N. M. Jersova (Moszkva).

[2] A szocialista családjogászok első nemzetközi családjogi konferenciájával a Jogtudományi Közlöny 1966. évi 1—2. számának 82. oldalán Dr. Pap Tibor foglalkozik.

arra, hogy a Kar az aktuális és a történetiség ismérveit szem előtt tartva választotta a konferencia témájául a családjog problematikáját. Az egyik a történetiség, hiszen a jubileumi konferencia egyben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából és tiszteletére került megrendezésre. Ebből pedig természetszerűen következett, hogy az ülésszakon az állam- és jogtudományunk olyan kérdéseivel kellett foglalkozni, amelyek átfogják a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméinek hatását a felszabadulás utáni magyar társadalmi és jogi fejlődés menetére. Rámutatott, hogy az állam- és jog területén számos vonatkozásban kínálkozhatott volna erre lehetőség, a kar mégis a családi jog témaköre mellett döntött, mivel ezen a viszonylag zártabb, könnyebben áttekinthető és szinte kialakultnak tekinthető területen igen pregnánsan mutatható be a sok vonatkozásban feudális elemekkel telített felszabadulás előtti magyar családi jog forradalmi átalakulása a szocializmus építésének útjára lépett Magyarország demokratikus és humánus, tehát szocialista elveket szemelőtt tartó törvényhozás által. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a családi kapcsolatok, a szülők és a gyermekek közötti viszonyok mikénti rendezésének, ezt összefoglalólag pedig a családvédelemnek az ügye a mai magyar társadalom legaktuálisabb kérdései közé tartozó problémakört jelent, amit dokumentál az is, hogy az MSZMP IX. Kongresszusa jelentős terjedelemben foglalkozott a hazánk népesedésének alakulására is döntő befolyást gyakorolni alkalmas kérdéskomplexummal. A konferencia feladatául tűzte, hogy a családvédelmet ne csupán a jogi formákra és fogalmakra, hanem az életviszonyok bonyolult szövevényére támaszkodva világítsa meg és kutassa azokat a módozatokat, amelyek alkalmasak a szocialista családvédelemnek minél átfogóbbá és minél teljesebbé tételének megvalósítására.

II.

Pap Tibor professzor vitaindító előadásában[3] a dékán előszavában elmondottakra tekintettel és azokat konkretizálva részletesen elemezte, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 évvel ezelőtti győzelme milyen hatással volt a családjog fejlődésére. A szülők és gyermekek közötti jogviszonyok sokrétű kérdéskomplexumával foglalkozva rámutatott arra, hogy bármennyire is törekedett a magyar törvényhozó arra, hogy megfelelően rendezze a különélő vagy elvált szülők gyermekeinek elhelyezését, valamint a gyermek felett gyakorolt szülői felügyeletet, további kimunkálást igénylő feladatok maradtak. Elsősorban azt a kérdést kell rendezni, hogy a különélő szülő hogyan vehet részt a gyermek nevelésében. Más vonatkozásban hangsúlyozta, hogy nem megnyugtató a kiskorú gyermek házasságkötésének engedélyezésével kapcsolatosan az, hogy elvileg már 12 éves kortól kezdődően megadható a kiskorú számára is ez az engedély. A kiskorú részére adott házasságkötési engedély másik problémája abból származik, hogy az engedélyt a menyasszony terhességére tekintettel sürgetik. Az előadó elképzelhetőnek tartja azt a jogi megoldást, hogy az engedély megadását attól tegyék függővé, hogy a vőlegény elismerje apaságát. A vitaindító előadás legszélesebb érdeklődésre számottartó részében a családvédelemről szólt. Kiemelte, hogy az érdeklődés homlokterébe került a családnak a mai szocialista társadalomban betöltött funkciója és hangsúlyozta, hogy rendkívül nagy szerepet kap a szocialista családban a gyermek. Hazánkban a polgári család felbomlóban van, a szocialista család pedig még csak most formálódik. Ezért igen fontos a szocializmus viszonyai között megújhodó család védelmét szolgáló intézkedések meghozatala, illetve alkalmazása. Számtalan szerv, intézmény foglalkozik a család védelmével. Ugyanakkor azonban nincs sem állami, sem társadalmi szerv, amely e feladatok ellátásának egészéért felelőssé tehető lenne. A családvédelem különböző szakterületeken való jelentkezése, a koordinált irányítás hiánya adott esetben egységes feladatok megoldásának szétforgácsolódásához, illetőleg átfedésekhez vezethet. Ki kell jelölni — javasolta Pap professzor — egy felelős állami tényezőt, amely hivatott a családvédelem egységes koncepciójának legfelsőbb szintű kialakítására és arra, hogy e kancepció számos részletintézkedés során történő megvalósulását következetesen figyelemmel kísérje. A családvédelem tehát egységes irányítást igényel.

III.

A konferencia résztvevőinek aktivitása és ezen ismertetés terjedelmének korlátozott volta nem teszi lehetővé számunkra, hogy valamennyi ott elhangzott hozzászólás lényegét ismertessük, ezért meg kell elégednünk az általunk legfontosabbnak véltek kiemelésével.

A konferencia a bevezető előadásban kifejtett problémakört három napirendre bontva tárgyalta. Ezt a felosztást a kérdéskomplexum összetett volta indokolta és egyben meghatározta. A továbbiakban az egyes napirendekhez kapcsolódó hozzászólásokat ismertetjük.

A konferencia első napirendi pontjának *„A házasságból született gyermek és szülei közti jogviszonyok"* vitájára J. St. Piatowski elnökletével került sor.

A hozzászólások főképpen a gyermek nevelésével, a gyermek tartásával és a szülői jogok gyakorlásának mikéntjével foglalkoztak.

N. M. Jersova a szülők és gyermekek közti jogviszonyra vonatkozó jelenlegi szovjet szabályozást ismertette és rámutatott arra, hogy az új családjogi törvény elkészítése során milyen jellegű és mértékű módosítások várhatók. Foglalkozott a gyermek családi nevelésének fontosságával, ennek megjavítási lehetőségeivel és e vonatkozásban a társadalmi ráhatás intenzívebbé tételével. Felvetette a gyermeket elhanyagoló szülő tekintetében a szülői jogoktól való megfosztás kérdését is. Az állami nevelőintézetekkel kapcsolatosan a szovjet jog úgy rendelkezik, hogy oda a szülők bármikor elhelyezhetik gyermekeiket.

Tudor R. Popescu érdekes problémaként vetette fel azt, hogy megítélése szerint a gyermek tartására vonatkozó jelenlegi jogi konstrukció civilisztikai elképzeléseken alapul. Helyesebbnek vélné, ha a biztosításhoz hasonlóan a társadalom közvetlenül gondoskodna az arra

[3] Az előadás a Jogtudományi Közlöny ezévi 10–11. számában közzétételre került.

rászoruló gyermekekről és a tartás költségeit a szülő ellen indított viszontkeresettel érvényesíthetné.

A konferencia, mindenekelőtt a lengyel résztvevők, helytelennek ítélték ezt a jogi konstrukciót, sőt ez megítélésük szerint még fokozottabb mértékben mutat civilisztikai elemeket mint az, amit Tudor R. Popescu hozzászólásában támadott.

Liliana Nenova Lalova az új bolgár családjogi törvénytervezet néhány elméleti és gyakorlati vonatkozását ismertette. Megállapította, hogy a tervezet a „szülői hatalom" kifejezést kerülve a „szülők jogai és kötelességei" terminus technicust használja. A szülői felügyelet — ez a jogirodalomban használt kifejezés — a nagykorúság eléréséig tart. Problémát jelent az, hogy a kiskorú teljesen cselekvőképessé válhat-e, ha a házasságkötéssel automatikusan megszabadul a szülői felügyelettől. Ennek rendezésével lehetséges lenne több eddig felmerült ellentmondás megszüntetése. A tervezet szerint — a szülői felügyelet biztosítása érdekében — a gyermekek szüleiknél kötelesek élni, azon esetek kivételével, ha valamely fontos ok mást kíván. A továbbiakban szólt a szülői jogoktól való megfosztásról és arról, hogy a házasság felbontása után melyik szülő gyakorolja a szülői felügyeletet. Megjegyezte, hogy felmerült az a gondolat, mely szerint kiskorú gyermek léte kizárja a tervezet által bevezetendő megegyezéses bontást.

Vojislav Bakič belgrádi professzor írásban beküldött hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a jugoszláv alkotmány szerint a gyermekek egyenlőek tekintet nélkül származásukra, különösen a szülők viszonyában. Másrészt pedig a szülők egyenjogúak gyermekeikkel szemben. A gyermekek szülői védelemben és gyermekvédelemben részesülnek. Az utóbbit a társadalmi közösség gyakorolja. A szülő jogait és kötelességeit a gyermekkel szemben három nagy csoportba osztja: 1. a gyermek neve, 2. gondoskodás és nevelés, 3. eltartási kötelezettség. Foglalkozott a szülői képviselettel, a szülői jogok és kötelességek gyakorlásával vagyoni vonatkozásokban, és végül az elvált szülők gyermekének tartásával kapcsolatos problémákkal.

Olga Plankova: a bírói gyakorlat leutóbbi felülvizsgálatakor kiderült, hogy különböző mértékben állapították meg a szülő tartási kötelezettségét még azonos tényállás esetén is. Ennek kiküszöbölése érdekében több javaslat hangzott el, mely matematikai módszer segítségével kívánja megoldani a gyakorlat egységesítését. Hozzászólásában ezekkel a javaslatokkal foglalkozott. A csehszlovák legfelsőbb bíróság elnöke által adott megoldás szerint csak a férj jövedelmét kell figyelembe venni és az eltartottak igényeit azonosnak kell tekinteni. Modernebb, a kibernetikai módszerek segítségével adott megoldás Prof. Dr. Viktor Knapp javaslata, mely szerint kilenc tényező (pl. a gyermek legfontosabb szükségletei, az apa jövedelme, az anya jövedelme, a gyermek kora, a gyermek saját keresete stb.) veendő figyelembe a tartásdíj összegének megállapításánál. Ezeket a tényezőket matematikai formába általánosította és az apa tartási kötelezettségére vonatkozóan a gyermek havi szükséglete, az apa és az anya tiszta jövedelme mint releváns tényezők felhasználásával egy matematikai képletet állított fel. Egy csehszlovák ügyvéd szerint ezt az alapképletet együtt kell használni egy olyan táblázattal, amely kimutatja, hogy a gyermek milyen mértékben részesül szülei életszínvonalából. A csehszlovák igazságügyi minisztérium szeptember havi tanácskozásán behatóan foglalkozott ezekkel a módszerekkel és azokat elvetette azzal a megállapítással, hogy a tartásdíj megállapításánál csak a szülők jövedelmének nagyságát és a gyermekek számát veszik figyelembe.

Senta Radžánová hozzászólásában a gyermeknevelés aktuális problémáiról szólt. A kiskorúak helyes nevelésével kapcsolatosan megállapította, hogy a csehszlovák családjogi törvény a gyermek nevelésében döntő szerepet biztosít a szülőnek. A nevelés azonban nem öncélú és a törvény megoldotta a családi és a kollektív nevelés közötti viszony problémáját is. Orvosi vizsgálatok eredményei bizonyítják, hogy a kiskorú gyermekek lelki fejlődésére rendkívül hátrányos az intézeti nevelés és ezért a csehszlovák joggyakorlat arra törekszik, hogy a gyermekek nevelését akár idegen környezetben is, de mégis családi körben tegye lehetővé. A gyermek intézeti nevelését tehát csak a legvégső esetben rendelik el, mégpedig abban az esetben „ha a gyermek nevelése a családban nem előnyös és más nevelési módszer sem lehetséges." Felvetette, hogy tekintettel az esetek gyakoriságára, új speciális jogintézményként átfogóan rendezni kellene az ún. „nevelt gyermek" jogi helyzetét.

IV.

Olga Planková elnökletével került sor a konferencia második napirendi pontjának *„A nem házasságból született gyermek és szülei közti jogviszonyok"*-nak vitájára. A konferencia egységes álláspontja volt, hogy a házasságon kívül született gyermek és a házasságból származó gyermek egyenjogúsága alapvető tétele a szocialista családjognak, amelyet nem elég csupán jogszabályban kimondani, hanem arra kell törekedni, hogy az a gyakorlati életben is maradéktalanul érvényesüljön.

A felszólalók behatóan foglalkoztak a házasságon kívül született gyermek nevelésével, tartásával és apai elismerésével. Jogi vonatkozásban új problémát vetett fel az egyik csehszlovák résztvevő, amikor a mesterséges megtermékenyítésből származó gyermek apaságának megállapítására vonatkozó jogi lehetőségeket elemezte.

A családnak a társadalomban elfoglalt helyéről és szerepéről szólt *Marko Mladenovič* hozzászólásában. Vizsgálta a házasságon kívüli együttélés jogi megítélésének, értékelésének lehetőségeit. A jugoszláv családjogi törvény egyik leglényegesebb fogyatékosságának tekintette, hogy különbséget tesz házasságból és házasságon kívül született gyermek között és azokra vonatkozóan eltérő jogi rendezést tartalmaz. Utalt arra, hogy ennek megszüntetése a jugoszláv kodifikáció soron következő feladatai közül is kiemelkedik.

Ugyancsak a házasságon kívül született gyermek helyzetével foglalkozott *Jan Górecki* is. Megállapította, hogy a lengyel jog megszüntette az ilyen gyermek diszkriminációját. Hangsúlyozta azonban azt, hogy ennek ellenére a házasságon kívül született gyermekek hely-

zete a gyakorlati életben mégsem tekinthető azonosnak a házassági kötelékből származó gyermekek helyzetével. Ezt a kérdést három vonatkozásban elemezte, éspedig: *a)* a házasságon kívül született gyermek viszonya környezetéhez (a környezet megvető véleményét nem tudta ellensúlyozni egy következetes jogszabály sem); *b)* anyagi helyzete (anyagi helyzetük napjainkban lényegesen javult, bár a reprezentatív statisztikai vizsgálat eredményeként megállapítást nyert, hogy az esetek 30,1%-ában az apa egyáltalán nem fizet tartásdíjat; *c)* a házasságon kívül született gyermek személyes viszonya apjához (az apák nagyon kivételes esetben tekintik csak kötelességüknek az ilyen gyermekekről való gondoskodást és nevelést). Mindezekből nyilvánvaló — állapította meg a hozzászóló —, hogy a házasságon kívül született gyermek helyzete a radikális jogi rendezés ellenére sem sokat változott a gyakorlati életben. Keresni kell azokat a módozatokat, amelyek elősegítik a jogszabály fokozottabb érvényesülését.

Witold Czahórski néhány észrevételt tett az elvált szülők gyermekei és a házasságon kívül született gyermekek tartásdíjával kapcsolatosan. Ismertette az ide vonatkozó lengyel családjogi és gyámsági törvény szakaszait. Tartásdíj megállapítására két esetben kerülhet sor: *a)* ha a szülők elváltak (a válások száma emelkedő tendenciát mutat). Új rendelkezés az, hogy a szülők tartás kötelezettségét az a bíróság mondja ki, amelyik a felek házasságát felbontotta), *b)* ha a gyermek házasságon kívüli kapcsolatokból származik.

A gyermektartás célja, hogy biztosítsa a gyermek számára mindazt, ami szükséges fizikai és szellemi fejlődéséhez. Formáját tekintve lehet természetbeni és pénzbeni is. A hozzászólás foglalkozott a tárgyalt jogszabály-helyek gyakorlati vonatkozásaival is és felhívta a figyelmet arra, hogy biztosítani kell az ilyen eljárások gyorsaságát, a gyors végehajtást és elő kell segíteni azt, hogy a társadalomban tudatossá váljék a tartási kötelezettség jelentősége.

Jan Gwiazdomorski: a házasságon kívül született gyermek apai elismerésével foglalkozott. Megállapította, hogy az 1946-ban megjelent „családjog" címen kiadott dekrétum már foglalkozott a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetével, de a teljes egyenjogúságot a házasságból született gyermekkel csak az 1950-ben kihirdetett családjogi törvénykönyv biztosítja. E törvény szerint apaság megállapítására két esetben kerülhet sor: *1.* az apa elismerő nyilatkozata alapján és *2.* bírói ítélettel. A gyakorlatban azonban több probléma jelentkezett és ezért volt szükség az új, 1964-ben kiadott családjogi törvény meghozatalára.

E törvény szerint apai elismerésre csak akkor kerülhet sor, ha az anya hajadon, ha férjezett nő ugyan, de *a)* a gyermek a házasság felbontását, vagy érvénytelenítését követő 300 napnál később születik; *b)* ha a férj apasága bizonyíthatóan elvethető. Megállapította, hogy az elismerő nyilatkozat összetett jogügylet, mely az elismerő egyoldalú akaratnyilvánításából, harmadik személyek egyoldalú hozzájárulási nyilatkozatából és a közreműködő állami szervek tevékenységéből áll.

A továbbiakban részletesen elemezte az elismerő nyilatkozattal kapcsolatos jogi követelményeket.

Karl Plank: minden szocialista jogrendszernek az orvostudomány és a biológia legújabb álláspontját kell segítségül hívni az apaság megállapításához. Az apaság megállapításának jelentőségét az adja meg, hogy az feltétele a szülői jogok és kötelezettségek gyakorlásával felruházott személy megállapításának. A szocialista jogban az apaság megállapítása nem az anyagi költségek viselése miatt történik, hanem a főcél abban áll, hogy a gyermeknek olyan apát állapítsanak meg, aki a szülői jogokat gyakorolja és a gyermekkel szülőként tart kapcsolatot. Az apaság megállapításának csak ilyen koncepciója mellett érhető el, hogy a szülők együttesen gyakorolják jogaikat és kötelezettségeiket a gyermekkel szemben, még a házasságon kívül született gyermek esetében is. Továbbiakban a hozzászólás foglalkozott az apaságra vonatkozó 3 csehszlovák vélelemmel. Megállapította, hogy a joggyakorlat jelenleg két eljárás alapján veszi bizonyítottnak azt, hogy bizonyos személy, mint apa nem vehető figyelembe: a vérvizsgálatot és a biológiai öröklés vizsgálatának eredményét. Érdekes problémaként veti fel, hogy bár a csehszlovák jogban nincs utalás a mesterséges megtermékenyítésre, de az orvostudomány már próbálkozásokat tett e vonatkozásban. Ez a magtalan házasságoknál szükségszerűen együttjáró problémákat kívánja megelőzni. Jogi vonatkozásait illetően javasolja, hogy feltétlenül figyelembe kellene venni a házastársak közös akaratát. (Érdekességként említi, hogy a heterogén megtermékenyítés a férj jelenléte nélkül történik. Itt tehát mindig lehet indítani apasági pert, ha azonban az a férj beleegyezésével történt, az apasági pert törvényileg ki kell zárni.)

Nizsalovszky Endre akadémikus írásban beküldött hozzászólásában a nem házasságból született gyermek és szülei közti jogviszonyok kérdésével foglalkozott. Megállapította, hogy az európai kontinens országainak az utolsó évtizedekbeli kodifikációs tevékenységében igen jelentős szerepet tölt be a házasságon kívül született gyermekek jogállásának rendezése. Ha a szülő és a gyermek közötti öröklési kapcsolatot is e jogviszonyok közé soroljuk — állapítja meg Nizsalovszky professzor, azt mondhatjuk, hogy ennek a viszonynak a szélesebb értelemben vett felmérése a kérdéskör centrumában áll. Foglalkozott a magyar törvényhozás erre vonatkozó szabályainak történetével, az apaság megállapításának kérdéskomplexumával. Az utóbbival kapcsolatosan megállapítja, hogy az elismerő nyilatkozat az apaságot egymagában megállapítja. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a magyar jogban a legtöbb bonyodalmat éppen az elismert gyermekek családjogi helyzete okozza. Az ilyen, csupán szívességből tett nyilatkozat nézete szerint a magyar törvény helyes értelmezése alapján érvénytelen nyilatkozat. Az általa javasolt megoldásban az ügyésznek is fontos szerepet biztosít, mert kívánatos, hogy a nem házasságból született gyermek apjának jogállását az a férfi töltse be, aki a gyermeknek a vér szerinti apja. Véleménye szerint az anya mellé rendelt tanácsadó gondolata megfontolást érdemel a nem házasságból született gyermek eseténél szélesebb körre szólóan, bár ennek szerepköre többé-kevésbé társadalmi úton betöltöttnek látszik.

A fenti két napirend mindegyikéhez kapcsolódott *Richard Halgasch* hozzászólása. A szülő célja szellemileg és erkölcsileg képzett, egészséges emberek felnevelése. Ez azonban nem csupán cél, hanem szülői kötelesség is, amit az állami és társadalmi szervekkel együttműködve kell teljesíteni. Az állam azonban csak a legvégső esetben avatkozik be közvetlenül a gyermek nevelésébe. Az említett együttműködés abban áll, hogy az állam és a társadalom a szülőket a nevelésben támogatja. Megemlítette, hogy az NSZK jogában még érvényesül az apai hatalom intézménye. Az NDK-ban ezt a fogalmat a szülői gondozás fogalma váltotta fel. Ismertette az NDK családjogi törvényének a gyermek nevelésével kapcsolatos rendelkezéseit. Foglalkozott a nevelés gyakorlásával és a nevelés jogától való megfosztás kérdésével és megállapította, hogy az utóbbira csak a legvégső esetben kerülhet sor. Új rendelkezése a német jognak, hogy a nevelés jogát a nagyszülők, a házasságon kívül született gyermek apja, vagy a mostoha szülő is gyakorolhatja. A házasságon kívül született gyermekek száma tendenciáját tekintve az NDK-ban csökkenő. Ennek ellenére részletesen elemezte az ilyen gyermek nevelésével, apaságának megállapításával, tartásával, névviselésével, valamint öröklésével kapcsolatos jogszabályokat.

V.

„A társadalom feladatai a szülők és gyermekek közti jogviszonyok vonatkozásában" című harmadik napirendi pontot a konferencia Richard Halgasch elnökletével tárgyalta.

Annak ellenére, hogy ez esetleg az általunk kiemelt hozzászólások számából nem tükröződik, ez a napirendi pont — a családvédelem — állt a konferencia érdeklődésének középpontjában. A felszólalók részletesen foglalkoztak az államnak és a társadalomnak a családdal szemben fennálló kötelezettségeivel, az állami beavatkozás lehetőségeivel, illetőleg korlátaival, és a társadalomnak a családi kapcsolatok befolyásolására irányuló törekvéseivel és módszereivel, ismertetve a saját államuknak ilyen irányú elképzeléseit. Érdekes vita zajlott le abban a kérdésben, hogy indokolt-e egy, a szocialista családvédelmet megvalósító szervezet létrehozása.

Anita Grandke behatóan foglalkozott a család védelmének NDK-beli szabályozásával. Megállapította, hogy a család és ezen belül a szülők és gyermekek közötti kapcsolat védelme és fejlesztése az állam- és a társadalom feladata és kötelessége. Az 1956-os NDK családjogi törvény rögzítette az állam- és társadalom feladatát a családdal szemben és az eddig csak alkotmányjogi elveket a valóságban konkretizálta és tovább fejlesztette. E feladatok megvalósításának jogi formába való öntése komplikált és sokrétű problémát vet fel. Véleménye szerint egy speciális állami szerv, amely a család védelmét szolgálná, önmagában nem oldaná meg az ezzel kapcsolatos problémákat.

A továbbiakban arról szólt, hogy az állam és társadalom befolyásának milyen fő formái ismeretesek a család fejlődésére, különös tekintettel a szülők és a gyermekek közötti kapcsolatokra. A befolyásnak két formáját különbözteti meg: *a)* a közvetett befolyás formái (pl. bölcsődei, óvodai, iskolai nevelés, közgazdasági intézkedések) és *b)* közvetlen formák (a család életében ez akkor szükséges, ha olyan konfliktusok keletkeznek, amelyek a gyermeket erősen érintik. Ezen konfliktusok okai a szülők személyi fejlődésében és a közöttük levő kapcsolatban keresendők. A családi konfliktusok kiküszöbölése alapvető társadalmi feladat. Az NDK-ban a tapasztalatok alapján olyan helyi szerveket állítottak fel, amelyek ingyenes tanácsot adnak családi kérdésekben pszichológusok, pedagógusok, orvosok stb. bevonásával.

Liliana Nenova Lalova a családvédelemmel foglalkozva megállapította, hogy a szülői funkció természetellenes gyakorlásaként a gyermekvédelemben az állami beavatkozás lehetősége logikus következménye az államnak és a társadalomnak a családdal szemben fennálló kötelezettségeinek. Az állami beavatkozás azonban csak a ténylegesen fenyegetett helyzetben levő gyermekek vonatkozásában merülhet fel. A családvédelemben széles körű feladatokkal bírnak az állami és társadalmi szervek, a szervezett lakosság és az egyes állampolgárok is. A kötelességeit elhanyagoló szülő ellen az ügyész büntető eljárást indíthat és adott esetben a társadalmi bíróság is vád alá vonhatja a vétő szülőket.

Lontai Endre, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa szerint a családi kapcsolatok a szocialista társadalomban nem tekinthetők csupán magánügynek. A társadalomnak joga, sőt kötelessége a családi kis kollektíva és az össztársadalmi érdek koordinálása. Vizsgálta a családi kapcsolatok befolyásolására irányuló társadalmi törekvéseket és módszereket. A jogi eszközök szerepe elsősorban ott kerül előtérbe, ahol a családi kollektíva életében, funkcióiban a normálistól eltérő helyzet, ún. konfliktus-helyzet adódik. Hozzászólásában néhány tipikus konfliktus lehetőséggel, annak feloldásával, orvoslására irányuló feladataival, megoldási módjaival foglalkozott. Többek között kiemelte, a konfliktus típusok közül az alábbiakat: a gyermekek viselkedése, öltözködése, hajviselete, pályaválasztás, párválasztás. A konfliktusok megoldásának eszközeit tekintve előtérbe helyezte az ún. közvetett jellegű eszközöket, a szülői kötelezettségek teljesítésének folyamatos és preventív jellegű ellenőrzését. Foglalkozott a szülői felügyeletet elhanyagoló szülővel szemben alkalmazható szankciókkal és megállapította, hogy a szülői felügyelet megszüntetése alapvetően érinti a szülők és a gyermek viszonyát, ezért rendkívüli fontossággal bír, hogy melyek a garanciái annak az eljárásnak, melynek során a szülőt e funkciójának gyakorlásától megfosztják.

VI.

A fentiekben igyekeztünk átfogó képet nyújtani a konferencia leglényegesebb hozzászólásainak bemutatásán keresztül arról, hogy melyek azok az e témával kapcsolatos kérdések, amelyek az egyes szocialista országokban felmerültek. Annak ellenére, hogy néhány kérdésben a konferencia nem alakított ki egységes álláspontot, megállapítható, hogy az itt elhangzottak feltétlenül alkalmasak arra, hogy támpontul szolgáljanak az egyes szo-

cialista országok családjogának továbbfejlesztéséhez.

A családjogi konferencia találkozásai bizonyították — hangsúlyozta Csizmadia Andor zárszavában —, hogy helyes volt a szülők és gyermekek közötti jogviszonyoknak a konferencia napirendjére való tűzése. Az élénk viták során — melyen mindvégig résztvettek az Igazságügy Minisztérium, és az Egészségügyi Minisztérium, a MTA Jogtudományi Intézetének, a Magyar Vöröskereszt Országos Központjának, a Magyar Nők Országos Tanácsának, a Nők Lapjának, valamint a Baranyamegyei Bíróság és Ügyészség képviselői is — kitűnt, hogy minden országban, amely a konferencián képviseltette magát, ezek a kérdések az érdeklődés homlokterében állnak. Úgy érezzük, hogy ez a konferencia hasznos volt a magyar jogfejlődés további alakulásának szempontjából is.

A családjogi konferencia a jövőben megszűnt ad hoc rendezvény lenni, és e második konferenciát követik majd két év múlva az NDK-ban, 1971-ben pedig a Csehszlovákiában megrendezendő konferenciák. Ez a most már tehát hagyománnyá alakuló tanácskozási forma ismételt szép példája a szocialista állam- és jogtudomány művelői együttműködésének.

A konferencia — mely színvonalát tekintve méltó rendezvénye volt a 600 éves jubileumát ünneplő pécsi egyetemnek — megszervezésében közreműködő oktatókat és hallgatókat, különösen a házigazda szerepét betöltő Pap Tibor egyetemi tanárt köszönet illeti a példás lebonyolításért.

Tamás Lajos

JOGIRODALOM

Az amerikai nemzetközi magánjog tudományának fejlődése és Albert A. Ehrenzweig „lex fori-elmélete"

I.

Albert A. Ehrenzweig, a berkley-i (California, USA) egyetem tanára, akit a modern nemzetközi magánjogi irodalom egyik legkiválóbb képviselőjének tartok, *„Conflicts in a Nutshell"* című 1965-ben megjelent kis terjedelmű, de annál értékesebb, alapvető jelentőségű könyvében klasszikus rövidséggel összefoglalta, és a kontinentális jogász számára is teljesen érthetővé tette az amerikai nemzetközi magánjog tudományának és bírói gyakorlatának alapelveit. A kis könyv kiegészíti az ugyancsak Ehrenzweig által Louisell közreműködésével írt és 1964-ben *„Jurisdiction in a Nutshell"* cím alatt megjelent szintén érdekes munkát, amely az amerikai bírói joghatósági szabályokról ad felvilágosítást. Mind a két Nutshellben a szerző összefoglalta eredeti elméletének alapelveit, amelyeket részletesebben fejtett ki az *„A Treatise on the Conflict of Laws"* cím alatt, St. Paulban (Minn) 1962-ben megjelent és általam az Állam- és Jogtudomány 7/1964. 301. és köv. lapjain ismertetett nagyszabású munkájában.

II.

Ehrenzweig önálló helyet foglal el az amerikai nemzetközi magánjogi irodalomban, amely alapfelfogásában lényegesen eltér a kontinentális nyugat-európai és a szocialista kelet-európai irodalom felfogásától.

Maga Ehrenzweig mutatja ki a Treatise-ében (3 köv. l.), hogy Amerikában a nemzetközi magánjogi elméleteket három főcsoportba lehet osztani: 1. a *„no-law"-elméletek* csoportjába, amelyek szerint nem a jog, a „law", hanem a külföldi szuverénnel szemben tanúsítandó udvariasság, a *„comity"* határozza meg a konkrét esetben alkalmazandó jogot; 2. a *„super-law"-elméletek* csoportjába, amelyek szerint egy az állami jog felett álló felsőbb jog határozza meg minden állam bíróságaira nézve kötelező erővel az alkalmazandó jogot; 3. és a *„law"-elméletek* csoportjába, amelyek tagadják mind azt, hogy az alkalmazandó jog meghatározása nem jogi elvektől függene, mind azt, hogy egy az állami jogok felett érvényben levő jogrendszer elvei volnának etekintetben alkalmazandók. A „no-law"-rendszerek anarchisztikus, nihilista jellegűek, mert tagadják a jogi elvek fennforgását a jogszabályütközések elbírálásánál; a „super-law"-rendszerek univerzalisztikus jellegűek, mert egységes, azonos elveket vélnek felfedezni minden állam nemzetközi magánjogi rendszerében; a „law"-rendszerek pluralisztikus jellegűek, mert abból indulnak ki, hogy minden államnak megvan a maga sajátos, külön nemzetközi magánjogi rendszere.

E három csoportba tartozó elméletek a történelem folyamán az USA-ban dialektikus sorrendben követték egymást. A fejlődés az univerzalista jellegű *Livermore-féle* statutum elmélettel indult meg; ezt követte a *Story-féle* no-law elmélet; ezt az univerzalista jellegű *Beale-féle* „vested rights theory"; ezt a pluralisztikus jellegű *„local law theory"*; ezt a *Currie* által kidolgozott kormányzati érdekelmélet (governmental interest-theory) és a *Cavers* által kidolgozott „principles of preference" elmélet; és ezt az *Ehrenzweig*-féle lex fori-elmélet.

Az Ehrenzweig-féle lex fori-elmélet alapgondolata és Ehrenzweig professzornak az egész amerikai irodalomról és különösen a Cavers és Currie elméleteiről alkotott felfogása legvilágosabban Ehrenzweignek *„A Counter-Revolution in Conflicts Law? From Beale to Cavers"* cím alatt legújabban, 1966. december 2-án megjelent tanulmányában tűnik ki [80 Harvard Law Review (1966) 377—401. l.], amelyben részletesen foglalkozik Caversnek „The Choice-of-Law Process" cím alatt szintén legújabban, 1965-ben megjelent, ugyancsak igen nagy jelentőségű könyvével.

Ehrenzweig szerint bizonyos értelemben forradalom tört ki az amerikai irodalomban a Beale-féle 1934. évi első Restatementtel szemben, amely azonban a tiltott cselekmények, a tort-ok területére korlátozódott. Ezt a forradalmat ellenforradalom követte. A tort-ok területén kívül nincs szükség — Ehrenzweig szerint — forradalomra, se ellenforradalomra, hanem nyugodt fejlődésre (378. l.).

III.

Az Egyesült Államokban az első jogi író, aki nemzetközi magánjogi kérdésekkel foglalkozott, *Samuel Livermore* (1786—1833) volt, aki „Dissertations on the Questions

Which Arise from the Contrariety of the Positive Law of Different States and Nations" című könyvét 1828-ban New Orleans-ban jelentette meg, abban az államban, amely a legtovább őrizte meg a kontinentális francia jog tradícióit. A könyv annak köszönhette létrejövetelét, hogy Livermore mint ügyvéd 1827-ben elvesztette a louisianai Legfelsőbb bíróság előtt a *Saul v. His Creditors* ügyben 1827-ben a pert, mert Porter bíró, a nagy németalföldi nemzetközi magánjogász: Ulrico Huber harmadik axiómájának megfelelően a „comitas gentium" elve alapján ügyfelét keresetével elutasította. Livermore könyvében azt akarta bebizonyítani, hogy helytelen volt a Huber-féle „comity", tehát „no-law"-elmélet elfogadása a louisianai Legfelsőbb bíróság részéről, és hogy a jogszabályok nemzetközi összeütközéseit az univerzalista jellegű, a „super-law" elvét valló, régi kontinentális statútum-elmélet alapján kell eldönteni.

IV.

Az univerzalista Livermorenak nem volt szerencséje. Az utána következő nagy amerikai jogász *Joseph Story* (1779—1845) a „Commentaries on the Conflict of Laws, Foreign and Domestic, in Regard to Contracts, Rights, and Remedies, and Especially in Regard to Marriages, Divorces, Wills, Successions and Judgments" cím alatt 1834-ben megjelent munkájában, amely aztán hosszú időre megszabta az amerikai jogfejlődés irányát, Porter bíróval egyetértésben és az angol bírói gyakorlat szellemében, a „comity" elméletet fogadta el, és az amerikai jogfejlődést így a „no-law"-elmélet talaján indította el. Story elmélete az egész XIX. században az USA-ban uralkodó maradt (a Commentaries utolsó 8-ik kiadása 1883-ban jelent meg), és a kontinensen is Foelixnek 1847-ben megjelent Traitéjében hű követőre talált. Story mellett a múlt század legkiválóbb amerikai nemzetközi magánjogi írói voltak: *Francis Wharton* (a Treatise-ének 1. kiadása 1872-ben, utolsó, harmadik kiadása 1905-ben jelent meg), aki a nemzetközi magánjogot a common law részének fogta fel, tehát már univerzalista orientációjú volt, és *Raleigh C. Minor* (könyve 1901-ben jelent meg), aki az univerzalista Savigny féle elmélet szellemében a jogviszony székhelyének meghatározása útján kívánta az alkalmazandó jogot megállapítani. Jelentős összefoglaló jellegű műveket írtak még a XIX. században az USA-ban *Gardner* (1860), *Kent* (1826—1830), *Merril* (1886), *Rorer* (1879), *Tiernan* (1921) és *Wheaton* (1836).

V.

A XX. század elején az amerikai jogtudományt, mint a kontinensen, a „super-law" illúziója, a minden államra irányadó egységes nemzetközi magánjog eszméje ragadta magával, és így az univerzalista irányban fejlődött tovább. *Joseph Beale* (1861—1943) nagy műve, a három kötetben 1935-ben megjelent „Treatise on the Conflict of Laws" a vested rights-elméleten, a szerzett jogok elméleten alapult, és ezen alapult a Beale mint előadó irányítása mellett az American Law Institute által készített, törvény módjára szakaszokba szedett és indokolással ellátott, 1934-ben közzétett *Restatement of the Law of Conflict of Laws* (Supplement 1948) is, amely sokáig irányadóul szolgált az amerikai bíróságok szemében. Beale elmélete szerint a nemzetközi magánjog döntő kérdése az, hogy egy bizonyos államnak volt-e jogi hatalma (legislative jurisdictiona) a fél részéről állított alanyi jogot létrehozni, (whether the law of a certain country had legal power to create an alleged right). Ha volt, az alanyi jogot minden más állam bíróságainak is el kell ismerniök. Beale elméletét követték *Holmes* bíró és bizonyos tekintetben *Goodrich* is. Goodrich „Conflict of Laws" című műve 1949-ben 3-ik kiadásban jelent meg. Ez még követte a Restatement elméletét, de a könyvnek *Scoles* által 1964-ben készített 4-ik kiadása már szembeszállt a Restatementtel. Így egyedül *E. Stimson* 1963-ban megjelent „Conflict of Laws"-a követi ma is még a Restatementet.

VI.

Akármilyen nagy tekintélyre tett azonban szert az Egyesült Államokban Beale elmélete és a Restatement, hamarosan megindult ellenük a támadás hármas alapon. Az írók kezdték bírálni a Restatement egyes rendelkezéseinek helyességét, és bírálni kezdték annak alapgondolatait is, egyrészt univerzalista irányát, másrészt a vested right theory helyességét, végül kifogásolták magát azt a tényt is, hogy a Restatement össze akarta a gyakorlat számára foglalni és leszögezni az amerikai bíróságok gyakorlatában kialakult elveket, mert — mondták — ennek még nem jött el az ideje, tekintve, hogy az amerikai bíróságok gyakorlata még nem tekinthető véglegesen kialakultnak.

A Restatement főbírálói voltak *Brandeis* (1918), *Hand* és *Stone* bírák, akik a pluralisztikus jellegű law-elmélet helyességét állították, és főleg *Ernest G. Lorenzen* (1876—1951) és *Walter Wheeler Cook* (1873—1943), akik Williams James és Dewy pragmatista filozófiájának alapján kidolgozták a *„jogi realizmus"* által inspirált *„local law theoryt"*. E szerint az elmélet szerint, amelynek követője *Karl Llewellyn* columbiai (1925—1950) és chicagói (1951—1962) professzor is, a bíróság, mikor külföldi jogot alkalmaz, nem ruház föl egy külföldi alanyi jogot kötelező erővel, hanem egy, a belföldi törvények alapján keletkezett alanyi jognak kölcsönöz kötelező erőt. A bíróság sohasem „alkalmaz" külföldi jogszabályt, hanem érvényre juttat egy, a külföldi jogszabállyal azonos vagy legalábbis hasonló belföldi jogszabályt.

Lorenzenen és Cookon kívül erősen bírálták a Restatementet *Davis F. Cavers* professzor egy a Harvard Law Review egyik 1933. évi számában közzétett tanulmányában és a „Policy, Justice and Principle in the Choice of Law Process (Cooley Lectures)" cím alatt 1965-ben megjelent könyvében, továbbá *Brainerd Currie* a chicagói, majd a duke-i egyetem tanára, számos, a „Selected Essays on the Conflict of Laws" cím alatt 1963-ban kiadott tanulmányában, *Traynor* bíró a Texas Law Review egy 1959. évi számában, *Leflar* a „The Law of Conflict of Laws" cím alatt 1959-ben, *Nussbaum* a „Principles of Private International Law" cím alatt 1943-ban, *Stumberg*

a „Conflict of Laws" cím alatt 2-ik kiadásban 1951-ben megjelent műveikben, ezenkívül *Rheinstein, Cheatham, Reese* professzorok (az utóbbi kettő különösen a hágai Nemzetközi Jogi Akadémián 1960-ban és 1964-ben tartott előadásaikban), végül *Yntema* számos tanulmányában, *Rabel* „The Conflict of Laws, A Comparative Study" cím alatt 1945 és 1964 között megjelent négy kötetes nagy művében, és elsősorban *Ehrenzweig* a Treatiseében (1962), a két Nutshellben (1964, 1965) és egyéb számos tanulmányában.

Cavers szerint a jogszabályok összeütközése nem oldható meg az alkalmazandó jog mechanikus kijelölésével, az összeütköző jogszabályok tartalmára utaló absztrakt kollíziós normák segítségével, hanem csak konkrét *„preferenciák"*, *„principle of preference"*-ek, preferenciális alapelvek megállapítása útján. Ezek a „preference"-k — írja — „are not „academic" but formulated as „guides" ultimately, through a „process of fission" (to) be converted into a set of specific rules" (ezeknek az alapelveknek nincs „akadémikus" jelentősége, azok végeredményben „irányelvek", amelyeket egy „felbontási eljárással" különös szabályokká kell átalakítani). Ezek a preference-ek — Cavers szerint — (are) „principles and standards of a new sort ... through the workings of *stare decisis* and the combined efforts of courts and scholars..." (ezek az alapelvek új fajta alapelvek és szabványok, amelyek bírói elvi jelentőségű döntéseknek és a bíróságok és tudósok közös erőfeszítéseinek közvetítésével jutnak érvényre. A jogviszonnyal kapcsolatban levő jogrendszerek közül a bírónak azt kell kiválasztania, amely a legkielégítőbb módon szabályozza a jogviszonyt az eset konkrét körülményeire tekintettel. Cavers szerint minden esetben külön kell megkeresni azt a megoldást, amely a konkrét esetben igazságot szolgáltat a feleknek.

Currie szerint a fórum jogát kell alkalmazni valahányszor a fórum „legitimate", törvényszerű kormányérdeke, a *„governmental insterest"*, így kívánja, vagyis, ha „(there is) a reasonable basis for the application of the law in order to effectuate the specific policies that it embodies" (ha van ésszerű alap a jog alkalmazására azoknak a politikai elveknek érvényrejuttatása céljából, amelyeket a jog önmagában megtestesít). A bírónak annak az államnak a jogát kell alkalmaznia, amelynek ésszerű érdeke fűződik a jogvita eldöntéséhez, és ha több államnak van ilyen érdeke, akkor a lex forit vagy annak az államnak a jogát kell alkalmaznia, amelynek jogát felsőbbrendűnek tartja. „A »disinterested forum«" — írja — „should apply the law of that state which has such a reasonable interest, and if more than one other state claims such an interest, it may either apply its own law or that foreign law which it considers superior".

Cavers és Currie elméletei is számos író részéről szintén erős bírálatban részesültek. Így erélyesen bírálták különösen Currie elméletét Kelso (1959), Kramer (1959), Weintraub (1960, 1961, 1962), Traynor (1961), Baxter (1963), Hill (1960), Rheinstein (1962). Mellette foglaltak állást Hancock (1959, 1963) és Schreter (1962). Fontosak még Briggs és Von Mehren fejtegetései is.

VII.

Bár a Beale irányítása mellett szerkesztett Restatement az idők folyamán, különösen a II. világháború után mind erősebb és erősebb támadásokban részesült, és az amerikai írók — amint említettem — azt is kétségbe vonták, hogy egyáltalában elérkezett-e az ideje annak, hogy az ilyen Restatement alakjában az amerikai bírói gyakorlatban kialakult elveket, ha nem is hivatalos formában törvényhozási úton, de legalábbis magánmunkálat alakjában kodifikálják, az American Law Institute mégis elhatározta a Restatement újbóli kiadását, de teljesen új alapokon, és egészen más elméletre támaszkodva, mint az első Restatement. Az új munkálatokból, amelyeknek szövege Reese columbiai new yorki professzor irányítása mellett készül, eddig megjelentek a *„Restatement of the Law Continued, Conflict of Laws"* cím alatt a Tent. Draft (kísérleti tervezet) 1/1953 és 2/1954 számú füzetek, és a *„Restatement of the Law Second"* cím alatt a Tent. Draft 3/1956, 4/1957, 5/1959, 6/1960, 7/1962, 8/1963, 9/1964 és 10/1964 számú füzetek. Az új Restatement abból indul ki, hogy a bírónak figyelembe kell vennie az elbírálandó jogviszonnyal kapcsolatban levő *összes* jogrendszereket, és annak az államnak a jogát kell alkalmaznia, amely a legjelentősebb, legfontosabb kapcsolatban van a jogviszonnyal, amely a *„law of the most significant relationship"*.

VIII.

Az összes amerikai elméletek közül a legjelentősebb — mint említettem — nézetem szerint Ehrenzweig elmélete. Ehrenzweig azt tanítja, hogy minden olyan esetben, midőn szövegezett vagy szövegezetlen, írott vagy szokás jogi valódi (true) kollíziós norma nem áll az eljáró bíróságnak rendelkezésre, az *elv a nemzetközi magánjogban a lex fori alkalmazása, és a külföldi jog alkalmazása a kivétel*, mert a „lex fori potenciálisan mindig alkalmazandó", és a külföldi jog csak kivételesen, csak akkor, ha egyes esetekben különböző különös okok annak alkalmazását kívánják. Ez Ehrenzweig szerint nem jelenti azt, hogy a külföldi jog alkalmazására csak ritkán kerül sor, hanem azt, hogy a külföldi jog alkalmazása analitikailag és nem mennyiségileg kivételes jellegű. „Resort to foreign rules — írja — is analitically and not quantitavely exceptional". Ehrenzweig szerint is helye van gyakran külföldi jog alkalmazásának, ez azonban a kivétel, mert az alkalmazandó jog meghatározása a konkrét eset tényállásától és a *lex fori anyagi szabályainak céljától függ*. A bírónak Ehrenzweig szerint a külföldi elemeket tartalmazó tényállásnál is mindenekelőtt a lex forit kell alkalmaznia, és a külföldi jogot csak akkor, ha a tényállás minden vonatkozását figyelembe véve, úgy látja, hogy a fórum irányadó jogszabályának a célja a külföldi jog alkalmazását kívánja.

Egy másik eredeti vonása Ehrenzweig elméletének, hogy élesen állást foglalt a nemzetközi magánjogi általános, az általános rész keretében tárgyalt elméletekkel, a köz-

rendi fenntartás, a minősítés, a renvoi stb. kérdésének túlságosan részletes és elvont tárgyalásával szemben. Ehrenzweig empírista módszere ellene van az általános jellegű, *a priori* szabályok és elvek felállításának; *a posteriori*, a konkrét esetek elemzése útján igyekszik megállapítani a kollíziós normákat, és helyteleníti, ha a nemzetközi magánjogász előre, *a priori* felállított alapelvekből igyekszik levezetni a nemzetközi magánjog egész rendszerét. Ehrenzweig tulajdonképpen csak egy általános alapelvet ismer el, a *„rule of validation"-t*, ami a nemzetközi kötelmi jog területén a „favor negotii" alakjában jelenik meg, és aminek a lényege abban áll, hogy lehetőleg azt a jogot kell a bírónak alkalmaznia, amely kedvez a jogügylet, a házasság, a végrendelet érvényben tartásának.

Ehrenzweig elméletét több oldalról megtámadták. Így *Heini* azt hozta fel ellene, hogy „tiszta pozitivista elmélet" (pure positivisme), hogy a jogtudományt a bírói gyakorlat értéktelen bolygójává teszi (an unworthy satellite of court practice). Ez kétségkívül nem áll, és az objektív bírálónak egyet kell értenie oly kiváló nemzetközi magánjogászok, mint Castel, De Nova, Francescakis, Graveson, Inglis, Kloss és Leflar véleményével, akik Ehrenzweig elméletében az amerikai realizmus következetes megvalósulását látják.

Mások, így Heini mellett *Yntema* és *Kegel* azt hozzák fel ellene, hogy visszaveti a nemzetközi magánjog tudományát korai „provinciális" korszakába, és veszélyezteti a nemzetközi szolidaritást. Nézetem szerint ez sem áll fenn. Az igaz, hogy Ehrenzweig szemben áll nemcsak Beale és a Restatement „vested right"-elméletével, hanem általában az univerzalista irányú elméletekkel. Ez azonban csak helyeselhető, mert az univerzalista elméletek már a két világháború között, mégpedig nemcsak Amerikában, hanem Európában is teljesen elvesztették jelentőségüket. Már az első világháború után bebizonyosodott, hogy a super-law gondolata nem egyéb csalfa illúziónál, és nyilvánvaló lett az is, hogy a nemzetközi magánjog nem képes biztosítani a bírói döntések uniformitását a különböző államokban.

Angol jogászok *(Graveson, Mac Dougall)* azt is felhozták Ehrenzweig elmélete ellen, hogy a lex fori-elmélet csak peres ügyekben ad megoldást, és így kizárja, hogy a felek a szerződés megkötésekor előre lássák, hogy jogviszonyuk milyen jog szerint lesz elbírálandó. Ezzel szemben megállapítható, hogy az elméletnek főleg oly esetekben van igazán gyakorlati jelentősége, mikor az előreláthatóság biztosítása nem fontos szempont, így a tiltott cselekmények és restitúciós követelések elbírálása esetében.

Kloss és *Shuman* azt hozzák fel Ehrenzweig ellen, hogy növeli a „forum-shopping" veszélyét, vagyis hogy lehetővé teszi és elősegíti, hogy a felperes a neki legkedvezőbb bíróságot válassza ki. Ezt a veszélyt is csökkenti azonban a *forum non conveniens-elmélet*, amelyet Ehrenzweig is és az amerikai bírói gyakorlat is elfogad, és amely lehetővé teszi a kereset elutasítását, ha a fórum eljárását a bíróság nem tartja „convenient"-nek.

Gamillscheg végül azt hozza fel Ehrenzweig elmélete ellen, hogy a fórum jogának alkalmazása szempontjából legmegfelelőbb fórum kiválasztását tekinti a nemzetközi magánjog főfeladatának, tulajdonképpen nem tesz egyebet, mint hogy a problémát tovább tolja, és a megfelelő jog (a proper law) kiválasztása helyett a megfelelő fórum (a proper forum) kiválasztására törekszik.

Kétségtelen, hogy Ehrenzweig elmélete a lex forinak mint „basic" vagy „residuary rule"-nak az alkalmazása — mint arra más helyen is utaltam — kontinentális jogász és különösen szocialista jogász szemében, aki a lex fori alkalmazásának kiterjesztése ellen harcol, idegenszerűnek és a nemzetközi magánjog céljával, a nemzetközi személy- és áruforgalom biztosításának és kiterjesztésének követelményével ellentétben állónak látszik, és ezért elfogadhatatlan. E sorok írója is „A nemzetközi polgári eljárásjog" cím alatt 1963-ban megjelent könyvében azt igyekezett kimutatni, hogy a lex fori nemcsak a nemzetközi magánjog területén, hanem még a nemzetközi polgári eljárásjog területén sem tekinthető az irányadó primér alapelvnek. Kétségtelen mégis, hogy Ehrenzweig meggyőző érvekkel mutatja ki, hogy az amerikai bírói gyakorlatnak, amely az amerikai jogelveknek minél szélesebb körben való kiterjesztésére törekszik, az ő elmélete felel meg, és kétségtelen az is, hogy Ehrenzweignek igaza van abban is, hogy az alkalmazandó jog meghatározásánál bizonyos tekintetben figyelembe kell venni — ha nem is — mint Ehrenzweig kívánja — kizárólagosan — a fórum anyagi jogszabályainak célját is.

Nézetem szerint igaza van Ehrenzweignek, mikor a Nutshell-ben (40. l.) azt írja, hogy „In the absence of »true« rules of choice, statutory or customary, formulated or non-formulated, American courts have in effect »chosen« foreign rules always and only where the rule of the forum is interpreted as being inapplicable to foreign facts or parties. Where the selection of the foreign rule in such cases cannot be based on the interpretation of a formulated true choice of law of the forum, it must rely on the interpretation of the individual domestic rule whose displacement is sought." „The function of conflicts law is thus understood as the collection and classification of a catalogue of exception from the applicability of domestic rules of the forum rather than, as is usually said or implied, as the construction of a closed system of rules of choice of law which require application of „governing" foreign laws and admit the law of the forum only by way of exception. But, in order to avoid a recurrent misunderstanding of the »lex fori theory«, it should be stressed again that this theory matters only in those limited areas (primarily the law of torts), where conflicts law has not yet developed true rules of choice. Elsewhere that theory merely claims historical and analytical merit." („Igazi" írott vagy szokásjogi, szövegezett vagy nem szövegezett kollíziós normák hiányában az amerikai bíróságok külföldi jogszabályokat minden esetben ténylegesen csak akkor alkalmaztak, mikor az eljáró bíróság a fórum jogát úgy ma-

gyarázta, hogy az külföldi tényállásokra vagy felekre nem alkalmazható. Ott ahol a külföldi jog kiválasztása ily esetben nem alapítható a fórumnak egy szövegezett valódi kollíziós normájára, a bíróságnak annak az egyedi belföldi szabálynak a magyarázatára kell támaszkodnia, amelynek alkalmazását a felek mellőzni akarják." „A kollíziós jog (= a nemzetközi magánjog) funkciója ily értelemben úgy fogandó fel, hogy az egy a belföldi jogszabályok alkalmazhatósága alóli kivételek katalógusának gyűjteménye és osztályozása akar lenni sokkal inkább, mint ahogy rendszerint állítják és magyarázni igyekeznek, a kollíziós normák zárt rendszere, amely „irányadó" külföldi jogok alkalmazását követeli, és a fórum jogának alkalmazását csak kivételképpen engedi meg. De hogy elkerüljük a „lex fori-elméletnek" egy folyton ismétlődő félreértését, újból hangsúlyozni kell, hogy ez az elmélet csak oly korlátolt területeken nyer alkalmazást (elsősorban a tilos cselekmények jogában), ahol valódi kollíziós normák még nem jöttek létre. Másutt ez az elmélet csak történeti és analitikai érdemre tart igényt.")

IX.

A „Nutshell"-nek egyéb érdemei mellett egyik főérdeme, hogy világos képet ad a különben nagyon zavarosnak és ellentmondásokkal telítettnek látszó jelenlegi amerikai bírói gyakorlatról.

Ehrenzweig fejtegetései alapján e tekintetben a következőket állapíthatjuk meg.

1. Az Unio minden tagállama szabadon állapíthatja meg a nemzetközi magánjogi és az interlokális, a tagállamok egymás közötti viszonyában irányadó kollíziós normáit. Ezek az internacionális és interlokális kollíziós normák hasonló, sőt mondhatjuk azonos tartalmúak. Az Unio alkotmánya e tekintetben csak két vonatkozásban korlátozza a tagállamok törvényhozási autonómiáját. A „Due process clause" (XIV. Amendment), amelyre a bíróságok főleg biztosítási és „workmen compensation" ügyekben hivatkoznak, közvetve tiltja a lex fori alkalmazását, ha minimális kapcsolat sincs a fórum joga és az elbírálandó jogviszony közt. A „Full faith and credit clause" (Art. IV. Section 1) ezenkívül kötelezi a bíróságokat az eljárásra, ha a per tárgya az egyik tagállamban elkövetett jogellenes cselekmény következtében beállott halálesetért fennálló felelősség megállapítása. Egyébként szabály, hogy a federális bíróságoknak annak az államnak a kollíziós normáit kell alkalmazniok, amelynek területén székelnek. A „full faith and credit clause" értelmében a tagállamok kötelesek elismerni és végrehajtani a testvérállamok bíróságainak határozatait, kötelesek elismerni a „public act"-okat és a „recordokat" is, de nem kötelesek elismerni — bár sokáig ez volt a bíróságok és jogi írók véleménye — a testvérállamok törvényeit, jogszabályait, így kollíziós normáit sem. Az államigazgatási határozatok elismerésének kötelezettségéről most tárgyalnak Amerikában (52. l.).

2. Ehrenzweig kifejti, hogy az amerikai bíróságok oly esetekben, mikor a lex fori alkalmazása látszik indokoltnak, és közvetlenül következnek a lex fori mint basic rule elismeréséből, kerülő utakon, az eljárásjogi minősítés, a renvoi és a közrendi klauzula alkalmazásával indokolják a fórum jogának alkalmazását.

Az *eljárásjogi minősítést* az amerikai bíróságok túlságosan széles körben alkalmazzák, és ezen az alapon a lex fori szerint bírálják el a bizonyítási teher, a vélelmek, a beszámítás, a viszontkereset, az elévülés, a végrehajtási mentességek kérdését és sok más kérdést is (72—78).

A *renvoi* elvét a bíróságok általában nem alkalmazzák a kötelmi szerződések jogában, egyéb területeken hol alkalmazzák, hol nem. Az amerikai irodalomban uralkodó felfogás általában elveti a renvoi elvét. Az első Restatement szerint csak az ingatlanokkal kapcsolatos és a házasságbontási ügyekben lett volna alkalmazandó, a new yorki bírósági gyakorlat szerint azonban ezekben az esetekben sem (In re Tallmadge, 109. Misc. 696, 181. N. Y. S. 336/1919). A Restatement Second szerint ezzel szemben általában alkalmazandó, csak a szerződési jogban nem. Ehrenzweig szerint csak akkor kellene alkalmazni, ha az irányadó jog a lex patriae vagy a lex domicilii, vagy ingatlan ügyekben a lex situs volna (64—68 l.).

A *közrendi klauzula,* mihelyt a törvényhozó nem állapít meg túlságosan általános és merev kollíziós normákat — Ehrenzweig szerint — lényegileg elveszti jelentőségét. Az USA-ban — Ehrenzweig szerint — egyedül a státus kérdésekben, az ingatlannal és a felek jogszabályválasztó jogával kapcsolatos kérdésekben, valamint a külföldi büntető és adóügyi törvények alkalmazásának megtagadásánál őrizte meg a közrendi fenntartás igazi jelentőségét (68—71 l.).

Az amerikai bíróságok nem tulajdonítanak önálló jelentőséget a *csalárd kapcsolás* (fraud on the law) elméletének sem (71. l.).

3. Az amerikai bírói gyakorlat a külföldi jogot *tényként* kezeli. Ha a bíróságnak nincs tudomása a külföldi jogszabály tartalmáról, és a fél sem tudja azt bizonyítani, a bíróság vagy elutasítja a keresetet vagy az alperes védekezését, vagy a lex forit alkalmazza (89—96 l.).

4. A természetes személy *státusa* a lex domicilii szerint bírálandó el. Ez a *lex personalis* az amerikai jogban. A félnek több lakóhelye lehet. A lakhely fogalma az USA-ban lényegesen különbözik az angol common law fogalmától, és hasonló a kontinentális lakóhely fogalmához. Két kelléke van: a domiciliary intent (a szándék) és az actual presence (tényleges jelenlét) (99—104 l.).

5. A *házasság* anyagi és alaki érvényét az amerikai bíróságok a *lex loci celebrationis* szerint bírálják el, de néha a favor matrimonii érdekében más jogot is alkalmaznak, és néha érvénytelennek tekintik a házasságot akkor is, ha a természetjoggal (natural law) ellentétben van, vagy valamelyik házastárs lex domiciliije szerint érvénytelen (106—112. l.). A házassággal kapcsolatos ante- vagy postnuptialis megállapodásokat a bíróságok rendszerint a lex fori szerint bírálják el a favor matrimonii szellemében, és ugyanígy a kényszer, tévedés, csalárd megtévesztés és elmebetegség befolyását a házasság érvényességének elismerésére (106—111. l.) A *házasság felbontá-*

sára az amerikai bíróságok a lakóhely bíróságának joghatóságát ismerik el, és az eljáró bíróság a bontó perben a saját jogát alkalmazza. A „migratory" bontások extraterritoriális hatályát a bíróságok, annak ellenére, hogy a Legfelső bíróság a „bona fide domicile" elvi alapján áll, nagyon liberálisan bírálják el (Traité. 242. l.).

6. A *származás törvényességének* és a *törvényesítésnek* elbírálásánál az USA-ban az apa lex domiciliije irányadó, de in favor legitimationis gyakran alkalmazzák a bíróságok azt a jogot is, amely szerint a törvényes származás és a törvényesítés hatálya elismerendő (112—118. l.).

7. Az *örökbefogadás* tekintetében irányadó a lex fori (119. l.).

8. A *családjogi tartás* (family support) kérdésében valamennyi állam elfogadta a „Uniform Reciprocal Support of Dependents Act"-et vagy egy ahhoz hasonló törvényt (714 New York). Különben szabály az apa lex domiciliijének alkalmazása (121—122 l.).

9. A *jogi személy* jog- és cselekvőképességét a bíróságok általában a bejegyzés, az inkorporálás helyének joga, a „law of its creation" szerint bírálják el, de bizonyos speciális célokból, a jogi személlyel szerződő felek védelme érdekében alkalmazzák a lex loci contractust is (123—132. l.). Az inkorporálás helyének joga szerint bírálják el a bíróságok a jogi személy szervezetével, belső igazgatásával, a tagok egymásközti és a jogi személlyel szemben fennálló viszonyával, a hitelezők és a jogi személy közötti jogviszonyokkal összefüggő kérdéseket, az osztalék fizetési kötelezettséget viszont az üzletvitel helyének joga szerint.

10. A *kötelmi szerződések* alaki és anyagi érvényességét, a felek szerződőképességét, az ellenszolgáltatás, a consideration szükséges mértékének kérdését, a szerződések jogi hatásait és az uzsora tilalmát az amerikai bíróságok a felek kifejezett vagy vélelmezett akarata szerint irányadó jog szerint bírálják el, kivéve az adhéziós szerződéseket, mert itt a felek nincsenek egyenlő helyzetben (133—166. l.). Ezenkívül számos esetben a *lex validitatist* tekintik irányadónak. A teljesítéssel kapcsolatos problémákat az első Restatement még általánosságban a lex loci solutionis szerint kívánta elbírálni, a Restatement Second már a „most significant relationship" formulát itt is alkalmazza, és csupán a teljesítéssel kapcsolatos kis részletkérdéseket (minute details of performance) kívánja elbírálni a lex loci solutionis szerint. Ehrenzweig rámutat arra, hogy a szerződési viszony különböző fázisait különböző elvek és különböző jogok szerint kell elbírálni, így például a szerződés magyarázatának (interpretation and construction), a teljesítés kötelemszüntető hatályának, a teljesítés elengedésének és a kötelemszegésnek (a „discharge", a „release", a „breach)" kérdését, és különböző, önálló elvek szerint kell elbírálni egyes szerződéstípusokat is, így a biztosítási szerződést (leginkább a lex fori irányadó, a lex pro voluntate kizárásával), a kezességet (különbséget kell tenni egyéni és tömegügyletek között), a munkaszerződést (különbséget kell tenni a master és servant, valamint a principal és agent közötti szerződések között), a fuvarozási szerződést, az eljárási megállapodásokat és a követelés átruházását, az engedményt is. Mindezeknél a szerződéstípusoknál nagy szerep jut — Ehrenzweig szerint — a lex fori szabályainak (178—194. l.).

11. Helyesen mutat rá Ehrenzweig, hogy az újabb amerikai bírói gyakorlatban a *tiltott cselekmények* (torts) elbírálásánál mind jobban tért veszít a lex loci delicti commissi elve, és a vállalati felelősség szabályozásának reformja mind jobban előtérbe kerül (195. l.).

12. A *dologi jogi ügyleteket* az amerikai bíróságok ma már nem csak ingatlanoknál, hanem ingóknál is a lex situs szerint bírálják el (237. köv. l.), de a favor negotii szempontját is figyelembe veszik, és a jóhiszemű eredeti szerző védelmének érdekében figyelembe veszik azt is, hogy a tulajdonos vagy záloghitelező tudott-e arról, illetve beleegyezett-e abba, hogy az ingóságot az egyik állam területéről egy másik állam területére átszállítsák. Az amerikai bíróságok ezirányú gyakorlatának helyessége igen kérdéses.

13. A *szellemi alkotások* elbírálásánál az amerikai bírói gyakorlat nagyon ingadozó. Ezzel kapcsolatban igen érdekesek Ehrenzweignek az értékpapírokkal (negotiable instruments) és a trust-ökkel foglalkozó fejtegetései (261—264, 269—271. l.).

14. A *házassági vagyonjogi kérdéseket* a gyakorlat a házasfeleknek a szerződés idejében fennálló lex domiciliije szerint bírálja el, ingatlanoknál azonban a lex situst tekinti irányadónak.

15. Az *ingatlan-hagyaték* a lex situs, az *ingó-hagyaték* pedig az örökhagyó halálakori lex domiciliije szerint bírálandó el az USA-ban, a végrendelet érvényessége azonban a „favor testamenti" elv szerint ítélendő meg, és a végrendelkező szándékát az amerikai bíróságok a lemenők védelmét szolgáló törvényes rendelkezések ellenére is figyelembe veszik, mégpedig a hagyaték lebonyolításánál is (279. köv. l.).

Szászy István

Maisel, Witold:

*Poznańskie prawo karne do końca XVI wieku**

A fiatal lengyel jogtörténész évek óta több munkájában foglalkozik a poznani városi joggal, a régi lengyel városi jogban érvényesült idegen befolyásokkal[1]. A XVI. század végéig terjedő poznani büntetőjogról szóló fő művének célja a poznani anyagi büntetőjogi normák és rendszerük megállapítása, fejlődési tendenciái vizsgálata és a normáknak a város bírósági gyakorlatával való összevetése gazdag bírósági perirati anyag alapján. Vizsgálódása időbelileg a magdeburgi jogot élvező poznani német település alapításától (1235) a XVI. század végéig terjedő korszakot fogja át, amelynek a feldolgozásában a szerzőnek a modern büntetőjogi rendszerezést és a mai termi-

* Poznan, Uniw., 1963. 331 p. (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Prace Wydzialu Prawa Nr. 7.) Bibl. 319—324. p.

[1] Itt ismertetett művét szervesen kiegészíti: Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku. Poznań, Polskie Towarzystwo Historyczne oddzial w Poznaniu, Prace sekcji historii Poznaniw, 1961. 413 p. c. műve a XVI. század végéig terjedő poznani igazságszolgáltatásról. Megemlíthetjük még egy lengyel kisváros magdeburgi jogának tőle származó latin szövegkiadását is: Prawo magdeburskie miasta Pleszewa. Különlenyomat a Studia i materialy do dziejów Wielkopolski i Pomorza. VIII. köt. 1. füz. 67—82. p.-ról.

nológiát kellett használnia a korabeliek hiánya, ill. eltérései miatt. A bevezetőben ismerteti még a szerző a város büntetőjogának forrásait, amelyek között fontos helyet foglalt el a magdeburgi és a meisseni jog poznani kódexe. Ennek révén bizonyos idegen befolyások érvényesültek a város régi jogában.

A mai rendszerezést érvényesítve a szerző általános és különös részre bontva tárgyalja gazdag levéltári forrásanyagra támaszkodó feldolgozását. Az általános részben foglalkozik a város büntetőjogának forrásaival, majd a bűncselekmények kérdéseivel (alanyi, tárgyi oldal, egyéni és kollektív felelősség, a bűncselekmény elkövetése, megvalósítása, a részesség fajai stb.). Itt fejti ki a bűncselekmények következményeire vonatkozó anyagát, amelyben a legfontosabb helyet a büntetés (lényege, célja, fajai, a büntetési nemek és a büntetés kiszabás stb.) foglalja el. A különös rész 11 fejezetben ismerteti az egyes bűncselekményeket, fejezetenként is több tényállást mutatva be. Az első helyen a város (és az állam) elleni bűncselekmények állanak (árulás, lázadás, több közrendellenes cselekmény, az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények stb.), majd az élet és egészség elleni bűncselekmények körei következnek (3—4. fej.). A szerző ezek után a becsület büntetőjogi védelmét mutatja be (5. fej.), kitér a szabadság elleni cselekményekre (6. fej.). Külön fejezetet szentel a régi városi jogra annyira jellemző munkakötelezettség megszegésének eseteire, amelyek között már a sztrájkok is szerepeltek (7. fej.). Széles körben jelentkeztek az erkölcs és a házasság ellen irányuló bűncselekmények (8. fej.). Ezek után a tulajdon elleni bűncselekmények ismertetése következik (9. fej.), majd pedig sorban a közhitel elleni cselekmények tárgyalása (hamisítás, csalás, uzsora és spekuláció) (10. fej.). Az utolsó fejezet a lojalitási kötelezettség megszegésével kapcsolatos cselekmények körében az úr elárulását, házának feltörését, az ellenségeskedést öleli fel.

Az ilyen hatások vizsgálata, az idegen jognak hazai sorsa, alakulása eltérő gazdasági és társadalmi viszonyok között a magyar állam- és jogtörténet tudományának művelőit is foglalkoztatta és ezért a régi partikuláris poznani büntetőjog sokoldalú feldolgozása különös érdeklődésre tarthat számot hazánkban, ahol több város joga és jogélete is idegen befolyások alatt fejlődött.

Nagy István

E lapszám (XXII. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Szubert, Waclaw* egyetemi tanár (Lódz). — *Dr. Szabóné Nagy Teréz* egyetemi docens. — *Dr. Schelnitz György* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Zalka Károly* a Pestmegyei Bíróság elnöke. — *Dr. Rátonyi Tamás* járásbíró (Kiskunhalas). — *Dr. Móry László* az Építésügyi Minisztérium osztályvezető helyettese. — *Dr. Boross Béla* a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető helyettese. — *Dr. Solt Kornél* Fővárosi Bírósági bíró. — *Dr. Ustor Endre* a Külügyminisztérium főosztályvezetője, nagykövet. — *Dr Tamás Lajos* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Szászy István* a MTA lev. tagja. — *Dr. Nagy István:* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézet ügyintézője.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.1516 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1967. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZUBERT, WACLAW:
A lengyel munkajog jellemző vonásai és időszerű kérdései 641

SZABÓNÉ NAGY TERÉZ:
A szabálysértés elbírálása a büntető eljárásban 646

SCHELNITZ GYÖRGY—ZALKA KÁROLY:
A perújítás egyes időszerű kérdései a polgári eljárásban 654

RÁTONYI TAMÁS:
A polgári perrendtartás módosításáról 661

MÓRY LÁSZLÓ:
Az együttműködési szerződés 668

Szemle:

BOROSS BÉLA:
A versenyjogról 675

SOLT KORNÉL:
A közös károkozók visszkereseti igényei 667

USTOR ENDRE:
A Nemzetközi Jogi Bizottság XIX. Ülésszaka 684

TAMÁS LAJOS:
A szocialista családjogászok második nemzetközi konferenciája 686

Jogirodalom:

SZÁSZY ISTVÁN:
Az amerikai nemzetközi magánjog tudományának fejlődése és Albert A. Ehrenzweig „lex fori-elmélete" 691

Maisel, Witold: Poznanskie prawo karne do konca XVI wieku. (NAGY ISTVÁN) 696

СОДЕРЖАНИЕ: *Вацлав Шуберт:* Характерные черты и актуальные вопросы польского трудового права. — *Тэрез Сабо Надь:* Рассмотрение административного проступка в уголовном процессе. — *Дёрдь Шелнич—Карой Залка:* Актуальные вопросы возобновления процесса в гражданском процессе. — *Тамаш Ратоньи:* Об изменении гражданского судопроизводства. — *Ласло Мори:* Договор сотрудничества. — *Обзор: Бела Борошш:* О праве на соревнование. — *Корнэл Шольт:* Регрессные требования совместно причинивших ущерб. — *Эндре Уштор:* XIX. сессия Международной Юридической Комиссии. — *Лайош Тамаш:* Вторая международная конференция социалистических юристов по семейному праву. — *Юридическая литература:* Иштван Саси: Развитие науки международного частного права в Америке и „теория lex fori" Альберта А. Эрецувейга. — Витольд Майзел: Poznanskie právo karne do konca XVI wieku. *(Иштван Надь).* — — —:

INHALT: *Waclaw Szubert:* Charakteristische Züge und zeitgemässe Fragen des polnischen Arbeitsrechts. — *Frau Teréz Szabó-Nagy:* Die Beurteilung einer Regelverletzung im Strafverfahren. — *György Schelnitz—Károly Zalka:* Einige zeitgemässe Fragen der Wiederaufnahme im Ziviverfahren. — *Tamás Rátonyi:* Über die Änderung der Zivilprozessordnung. — *László Móry:* Der Kooperationsvertrag. — *Rundschau: Béla Boross:* Über das Konkurrenzrecht. — *Kornél Solt:* Die Regressansprüche der gemeinsamen Schädiger. — *Endre Ustor:* XIX. Sitzungsperiode der Internacionalen Rechtskommission. — *Lajos Tamás:* Die zweite internationale Konferenz der sozialistischen Familienrechtswissenschafter. — *Rechtsliteratur: István Szászy:* Die Entwicklung der amerikanischen internationalen Privatrechtswissenschaft und die „Lex-fori-Theorie" von Albert A. Ehrenzweig. — Das Posnaner Strafrecht bis zum Ausgang des XVI. Jahrhunderts. *(István Nagy)*

SOMMAIRE: *Szubert, Waclaw:* Traits caractéristiques et problèmes actuels du droit polonais du travail. — *Mme Teréz Szabó-Nagy:* L'appréciation de la contravention dans la procédure pénale. — *György Schelnitz—Károly Zalka:* Quelques problèmes actuels de la réouverture de la requête civile. — *Tamás Rátonyi:* La modification du Code de procédure civile. — *László Móry:* Le contrat de coopération. — *Revue: Béla Boross:* Le droit de concurrence. — *Kornél Solt:* Le droit de recours des auteurs communs du dommage. — *Endre Ustor:* La XIXe session du Comité de Droit international. — *Lajos Tamás:* Deuxième conférence internationale des spécialistes du droit de famille socialiste. — *Littérature: István Szászy:* Le développement du droit international privé américain et la „théorie de *lex fori*" d'Albert A. Ehrenzweig, — *Maisel, Witold:* Le droit pénal de Poznan jusquà la fin du XVIe siècle *(István Nagy).*